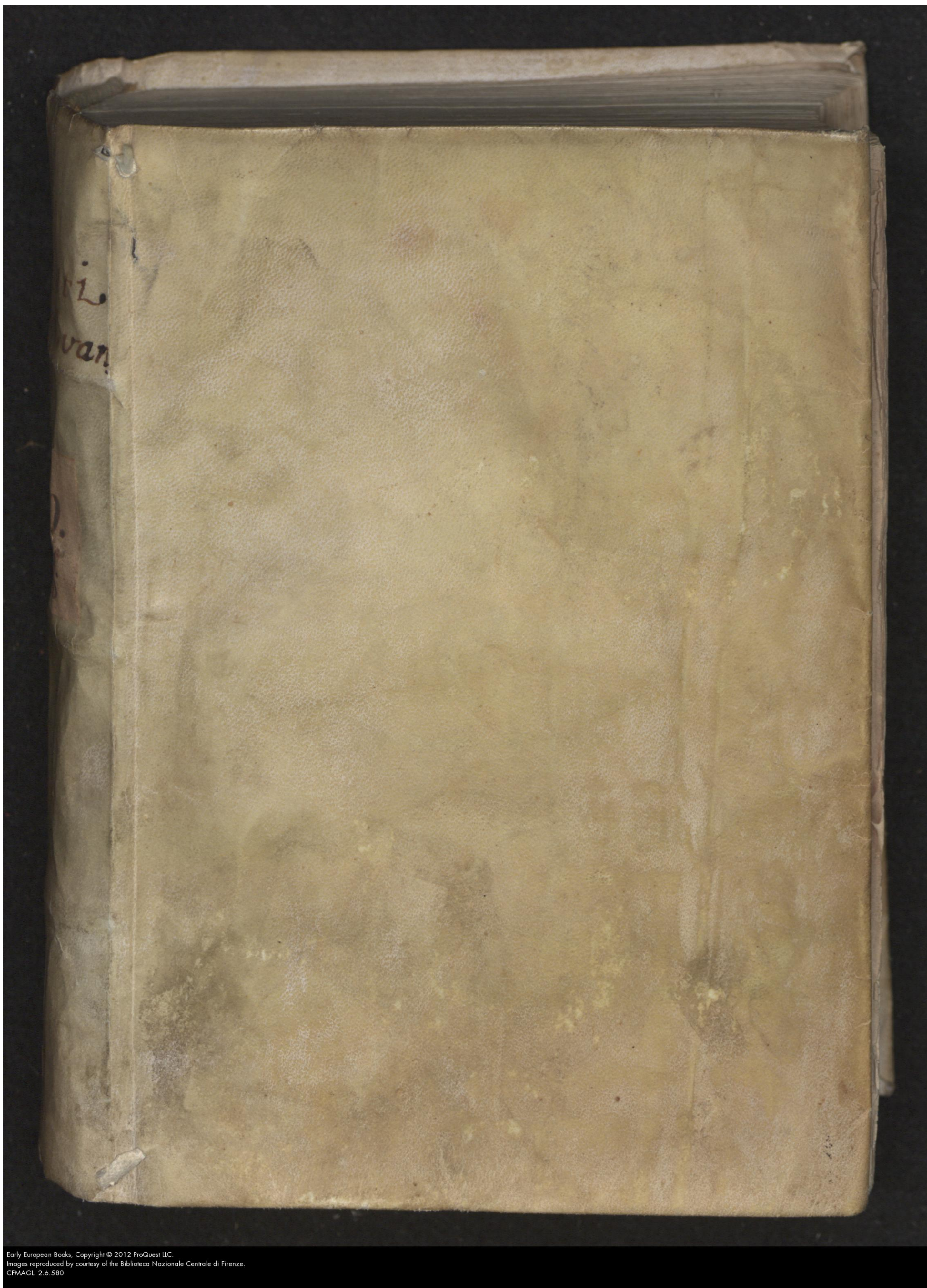
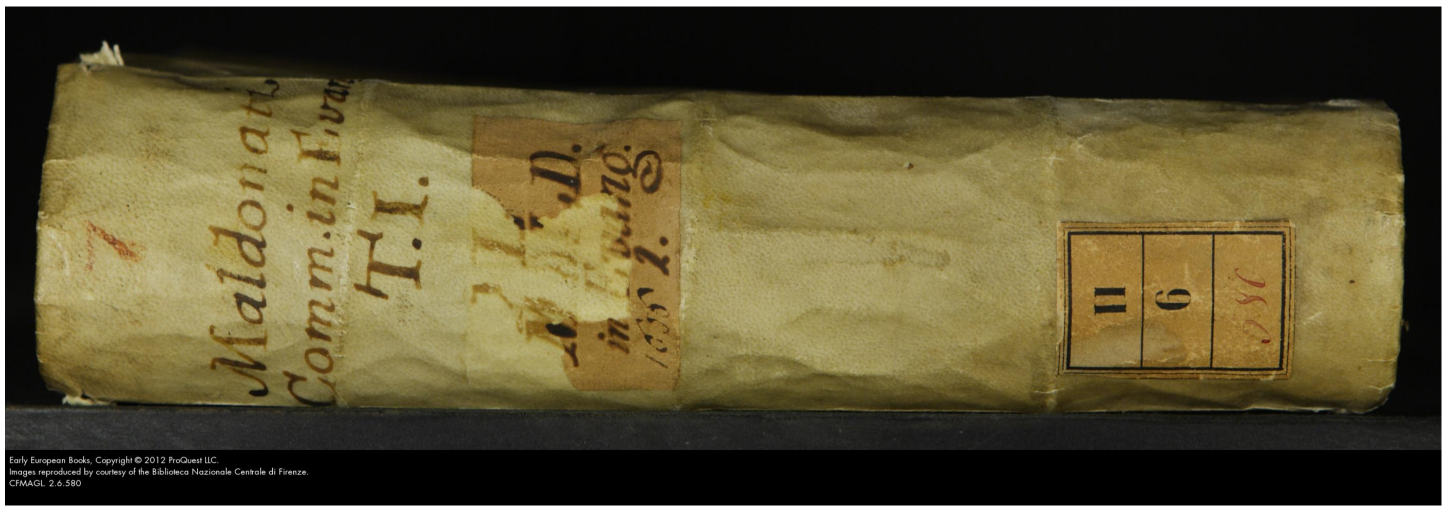
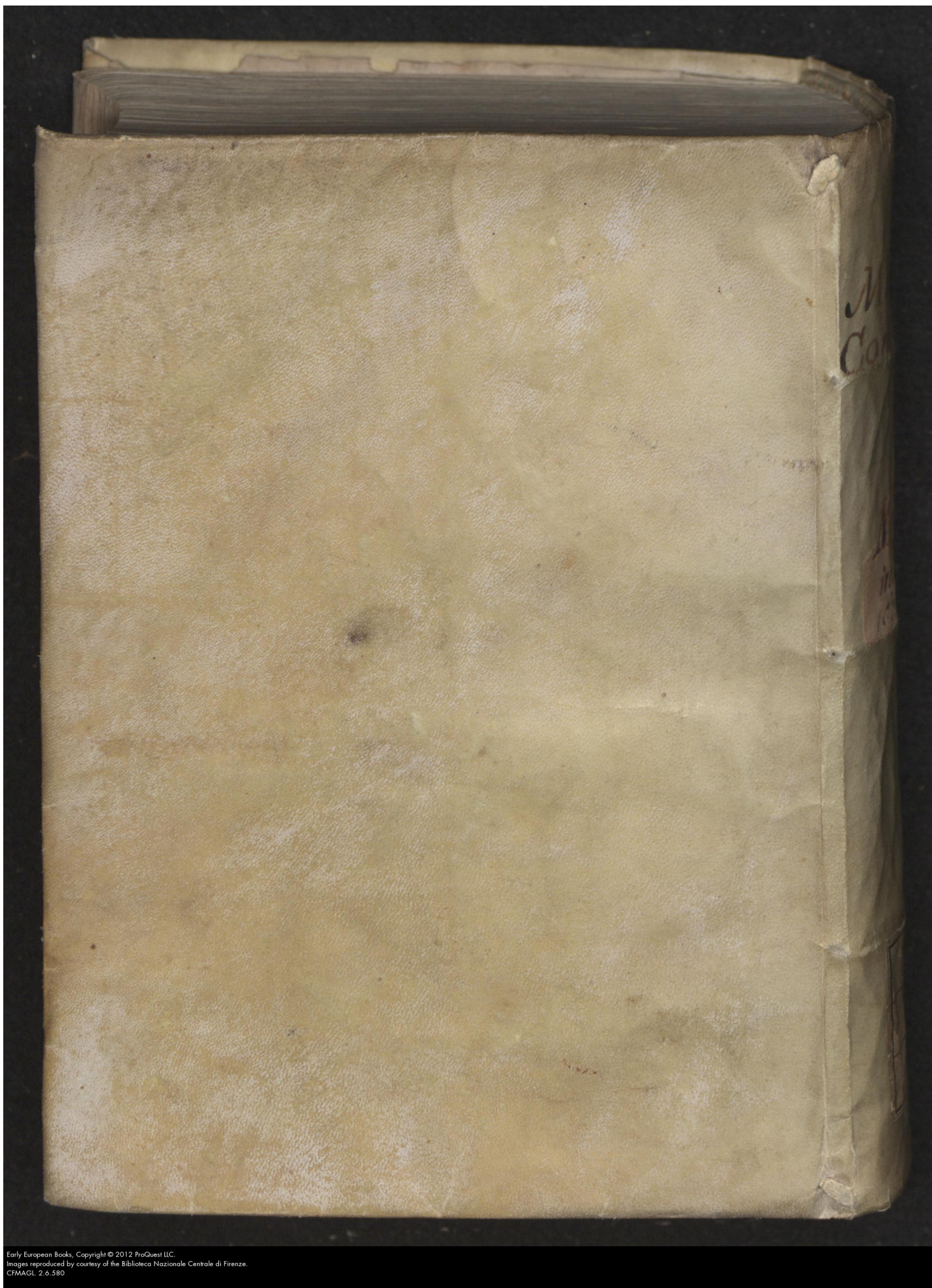
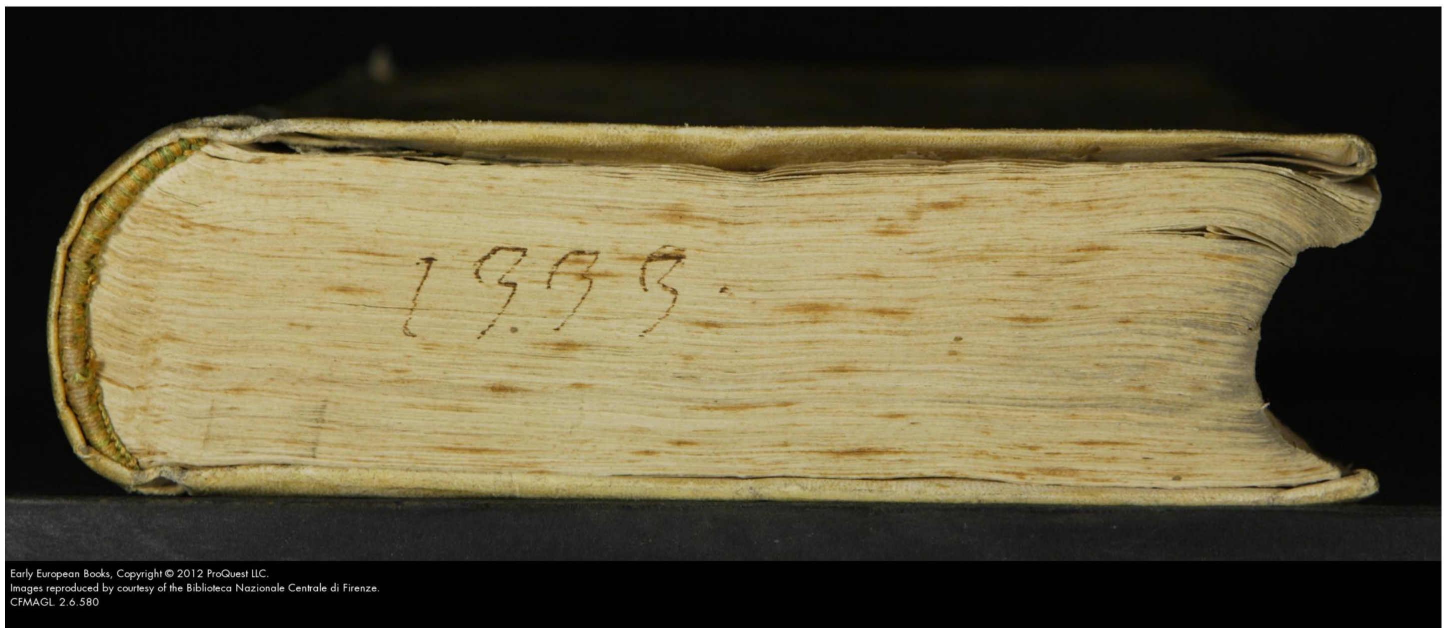

Maldonat
Comm. in Evan
T. I.

XL

MALD.
in Evang.
L

IOANNIS MALDONATI ANDALVSII SOCIETATIS IESV THEOLOGI:

COMMENTARII

In Quattuor Euangelistas

In duos Tomus diuisi.

Quorum prior eos, qui in MATTHAEVM, *&* MARCVM; *posterior eos, qui in* LVCAM, *&* IOANNEM, *complectitur.*

Hac postrema editione ab innumeris quibus antea scatebant erroribus, expurgati, & pristino nitori suo restituti.

VENETIIS, Apud Sessas. M D CVI.

40

VENERANDO DOMINO GERVASIO ALDO

CÆNOBII AMBROSIANI MAIORIS ARCHIMANDRITAE.

PETRVS MARTYR. S. D. P.

VM multa sint in vita, Antistes venerande, quæ aditum nobis ad gloriã patefaciunt: tum nulla est certior; nec tutior via, nulla ratio illustrandi nominis homine christiano dignior: quam eorum, qui se ad communem humanæ societatis vtilitatem natos arbitrati, omne studium, operam, diligentiam, omnes denique cogitationes ad iuuandam remp. conferunt. Neque verò prisci illi rudes & inculti homines, alios pro dijs coluerunt: quàm eos, à quibus magnum aliquod beneficium sibi accepisse viderentur. Sed de tam multis, qui boni publici promouendi auiditate inflammati, totos se augendis humanæ vitæ commodis addixerunt, eos in primis immortalitate dignos iudicaui: qui in studijs literarum promouendis (quod humanitatis maximè proprium est) tempus, & operam præcipuè consumpserint. In his autem principatum nemo non stultissimus negauerit ijs: qui sacras literas, quibus religionis nostræ mysteria continentur, explanandas sibi proposuerunt. Aliorum scriptorum primi nominis opera, qui suis commentarijs doctè, accuratè,

perſpicuè explanarunt, egregiam ſanè laudem, ſuo iure conſecuti ſunt: ſed qui ſacrorum autorum obſcuris locis lumen, & ſplendorem attulerunt, maiore multis partibus beneficio ſibi deuinxerunt remp. chriſtianã. In hoc genere, ex ſocietate Ieſu quam plurimi excellue runt (eſt enim totus ille ordo cum optimis artium, & pietatis ſtudijs deditus, tum reipub. Chriſtianæ vtilitati mancipatus) ſed, ſi verum fateri volumus, ita ſe geſſit Ioannes Maldonatus, vt κατ᾽ ἀντίφρασιν hoc illi nomẽ inditum eſſe videri poſſit. Hunc non beneuolentiam modo eximiam, ſed operam etiam ſtudioſis omnibus vtiliſſimam nauaſſe, vel hoc argumento eſt maximo: quod de tot exemplaribus commentariorum, quos edidit in euangelia, vix vllum venale reperias in officinis bibliopolarum, &, ſi qua ſunt, magna mercede ex remotiſſima regione arceſſenda ſunt. Qua de re cum ſępe audirem querelas multorum: qui tam docti, tamque exacti & diligentis ſcriptoris iniquiſſimè ferrent libros iam editos, magnò ſtudioſorum detrimento, ad tantam paucitatem, & penuriam redactos eſſe; prouidendum, & conſulendum putaui honeſtis eorum deſiderijs; & eoſdem curaui denuò excudendos. Cum verò iam in promptu eſſent operę typographicæ, & ad operis perfectionem paratæ: &, quod facere plerique omnes ſolent, vt ſua opera in medium proditura magni alicuius viri nomine, & autoritate præmuniant, non negligendum exiſtimarem: tu vnus occurriſti digniſſimus, qui veſtibulum operis ſanctiſſimi ſplendore nominis, & integritatis tuæ exornares. Tam pio, & chriſtiano operi, prælucere æquum eſt nomen viri, & do-

ctrinæ

ctrinæ laude, & religionis ardore, & sanctimonia vitæ clarissimi. Me vero in eam mentem duo potissimum impulerunt: vnum, quod, tibi quem in hoc genere pręponerem, non habebam: alterum verò, quod iamdudū cupiebam extare aliquod meæ erga te beneuolentiæ & obseruantiæ testimonium. Accipies igitur hoc ab amico homine, & tibi deditissimo munusculum læta & placida fronte, & quod datur ex animo satis magnum, nec te indignum iudicabis.

AD EVNDEM DOMINVM GERVASIVM Aldum Cœnobiarcham Nicolai Sturmij sub persona Petri martyris.

Ilitibus gladios largitus, aratra colonis,
Munera personæ congrua cuique dedit.
Sed tibi, quem doctrina facit, pietasque decorum,
Et vitiorum expers, ac sine labe decus,
Qui dare digna solet dignis moderator olympi,
Reddere pro meritis præmia digna potest.
Nos tenues, quamuis cupiamus, grandia magnis
Mittere nam sortis dextra maligna vetat.
Accipies tamen hunc porrecta fronte libellum:
Exiguum nihil est, quod dat amica manus.

AD IOANNEM MALDONATVM THEOlogum ex societate Iesu eiusdem Sturmij.

Væ tenerum te lacte parens Hispania fouit,
Læta tuis sacras fontibus haurit aquas.
Artibus & quæ te tantis donauit, Alumno
Non minus est felix Gallia nostra suo.
Celta δίδακτρον habet, θρεπτήρια laudat Iberus:
Queis tua cœlestes penna dat, osque cibos.
Nec tantum hic aut ille tuo iam nectare viuit:
Pascitur hoc, Christi dogmata quisquis amat.
Tot bona cum dones, tot sint tibi ab æthere dona,
Nunc Benedonati nomina iusta feres.

MVSSIPONTANI THEOLOGI

SOCIETATIS IESV LECTORIS.

NONNVLLA sunt, Lector optime, quæ te nescius ne sis, monēdū duximus. Primum est, vt ne penitus huius operis auctorem ignotum habeas, Ioannē Maldonatum patria fuisse Beticum, genere nobilem, professione Theologum vitæ statu Societatis nostrę Sacerdotem. Is primam ætatem in Academia Salmaticēsi exegit doctissimis, et celeberrimis vsus pręceptoribus præcipuè Dominico à Soto Ordinis S. Dominici, & Frācisco Toleto tūc sæculari, postmodum Societatis nostræ Theologo, nūc S.R.E. Cardinali. Posteaquā se absolutis studijs Societati nostræ addixit, Romā profectus aliquot menses Theologiam docuit: sed dum Collegij nostri Parisiensis scholæ primùm aperiren tur, singulari Dei cōsilio, & instinctu Lutetiam est missus, vbi primus è nostris Theologiā docuit totos annos decem magna laude, & celebritate, ingentique frequentissimorum auditorum concursu qui nimirum quotidie duabus, tribusue horis, antequàm scholam ingrederetur, subsellia certatim implerent. Quia uerò se in ijs docere animaduertebat, vbi hæreses vigerent plurimùm, varijque errores in dies increbrescerent, priscos illos, sanctosque Patres imitatus, qui ad refellendos potissimum ætatis suæ hæreticos studia sua omnia referebant, in id maximè docendo incubuit, vt Lutheri, Zuinglij, Caluini, aliorumque hæreticorum huius sæculi nefariam, & sceleratam doctrinam conuelleret veramque, & othodoxam fidem corroboraret. In quo sanè profecit plurimum. Nam ex eius schola prodierunt uiri eruditi quamplurimi, Episcopi, Doctores, Cōcionatores, Parochi, & vix postea fuit quisquā in Gallia, qui cùm eius auditor esse nō potuisset, quæ in schola dictauerat, sibi descripta domi nō haberet. Vir sanè fuit multis, magnisque à Deo donis cumulatus, ingenij subtilis, iudicij admirabilis, memoriæ excellentis, diligentiæ incredibilis, indefessi studij, laboris supra corporis vires assidui, quæ cùm initio firmæ essent paullatim tamē lectione, scriptioneque cōtinua exhaustæ sunt. Legendis enim libris cōtinuò vacabat; sic vt nullū probatum in Theologia Græcū, Latinumve auctorē prætermiserit, quin totū peruolutarit, legeritque diligenter, ac notarit. Et hęc, quæ plurimis nota erāt, laudabantur palam, immò prædicabantur à multis. Sed alia sine dubitatione maiora, laudeque digniora, quæ minus oculis paterent, accipe. Virtus in eo plane fuit eximia, sanctitas potiùs appellanda. Testes aliqui sumus, qui cum eo familiariter viximus. Magna in eo rerum humanarum despiciētia; magna laudis, & auræ popularis contemptio; humilitas, & modestia incredibilis, vt tam doctus ductum se nesciret, tam in ore hominum positus homines sperneret, tam apud Principes, Præsules, primarios viros carus, & honoratus, maiorem in modum eorum aditum, conspectūque declinaret; vt id etiam à nonnullis morositati tribueretur, dum ne inuitatus quidem ad eos accederet; ardens, & iuge orationis, ac meditationis diuinarum rerū studium; summa in cibo, potuque parci-

parcitas; Paupertatis Euangelicę rigida obseruatio; vt qui præter cæteros nihil quidquam haberet, retineretue, cum ex vno loco in alium abiret, nisi vestem, quam humeris gestaret vilem potiùs, quàm simplicem, & aliqua eorum, quę legisset, obseruassetue, manu sua exarata Aduersaria. In summa, vt multa paucis complectimur, vir fuit mundo, sibique crucifixus. Atque hoc esto verũ ipsius elogium, & præcipuum quasi Epitaphij præconium. Excessit è vita ætatis suæ vix dum quinquagesimo ineunte anno M.D.LXXXIIII. Romę, quò fuerat è Gallia à Gregorio XIII. euocatus ad editionem Græcam septuaginta interpretum, quæ post eius obitum in vulgus exijt.

Secundum est, Ioannem Maldonatum plurimum ætatis suæ in schola docẽdo, disputandoque posuisse; exiguum in cubiculo, & secessu scribendo. Docuit ille multos annos Lutetiæ; cumque primùm totam Theologiam quattuor annis per Compendium tradidisset, iterum eandem vberiùs tradere erat aggressus, iamque longè prouectus erat, & post tractatas de Deo, Deique attributis, Trinitate, prouidentia, prędestinatione, Angelis, homine, hominisque creatione, peccato originali, libero arbitrio, iustificatione, meritis operum quæstiones, & disputationes, ad eam se demum partem, quæ de Christo est, eiusque incarnatione, & generis humani redemptione, transferebat, cum ecce alienissimo sanè tempore, certè magno multorum damno à nonnullis Lutetiæ zelo partim pręposterо, partim non secundùm scientiam hęresis arcessitus est. Res acta est vtrinque grauiter, tandemque auctoritate summi Pontificis Gregorij XIII. ab æquissimo, & integerrimo Iudice Illustriss. D. Petro Gondio tunc Parisiensi Episcopo, nunc insuper S.R.E. Cardinali amplissimo secundùm eum sententia lata est, quę ne quem lateat, neue apud posteros litis illius exitum ignorantes tanti viri nomini, famæque labes aliqua aspergi possit, tota hic à nobis, vt typis fuit excusa, publiceque proposita ad verbum subijcietur,

PETRVS GONDIVS Dei, & sanctæ Sedis Apostolicæ gratia Pariensis Episcopus, vniuersis presentes litteras inspecturis Salutem in Domino. Notum facimus, quòd cum nuper vir venerabilis, & discretus Magister Ioannes Maldonatus, Presbyter Societatis nominis IESV, Theologiæ professor in Collegio Claromontensi in Academia Parisiensi fundato apud nos delatus fuisset, quòd in suis prælectionibus aliquid aduersus fidem Christianam dixisset, & suis auditoribus dictasset, ac de ea re à quodam declamatum diceretur: Nos super eo testes per Promotorem Curiæ nostrę audiri ac informationem fieri mandauimus; & subinde eundem Maldonatum coram nobis accitum, & comparentem interrogauimus, & audiuimus. Denique postquam nobis uisi sumus de ea re satis instructi, ac cum doctis, & peritis viris negotio communicato: Die datæ præsentium sententiam nostram in hunc, & sequentem modum protulimus, & pronunciauimus. CHRISTI NOMINE INVOCATO, visis informationibus per Promotorem Curiæ nostræ Episcopalis Parisiensis de ordinatione nostra factis super his, quæ contra venerabilem virum Magistrum Ioannem Maldonatum Doctorem Collegij Societatis nominis IESV publicè dicta, & declamata sunt, quòd hæretice docuisset, & superbis audito eodem Maldonato, adhibitoque virorum proborum, & peritorum consilio: Mos dictum Maldonatum nihil hæreticum, nec à fide, & Religione Catholica alienum docuisse dicimus, & pronunciamus. In cuius rei fidem, & testimonium præsentes litteras per Magistrum Ludouicum Ioysel dictæ Curiæ nostræ actuarium, & scribam iuratum fieri, & signari, sigillique eiusdem Curiæ iussimus, & fecimus appensione communiri. Datum Parisiis anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo quinto, die decimaseptima mensis Ianuarij.

Verum enimuerò etsi hac sententia satis eius innocentia, & fides probata, testataque esset, satius tamen fore putauit, si, præsertim ingrauescente ętate, paucorum ęmulationi cederet, lucemque illam hominum fugeret; nihilo enim se minus posteritati seruiturum, si animum adscribendum appelleret, & silente lingua calamo loqueretur. Ita quippe non vni Prouinciæ solùm, sed pluribus; non huic tantum sæculo, sed consequentibus profuturum. Quamobrẽ in Colle-

gio

gio nostro Biturigensi abditus hos primùm commentarios edidit, aliosque in Prophetas maiores, quorum duos, qui ad manus nostras peruenerunt, propediem sumus edituri. Cogitabat, & omnes Scripturę libros commentarijs illustrare, & Idiotismos, Phrases, Hebraismos, aliaque istiusmodi edere ad intelligendam sacram Scripturam peropportuna; sed cogitationes mortalium timidæ, & incertæ prouidentiæ nostræ. Romam enim accersitus, ibique non multum temporis versatus, laborum suorum à Deo pręmia consequuturus ad meliorem vitam commigrauit.

Tertium est, hoc opus Ioannem Maldonatum ad annum M. D. LXXVIII. perfecisse quidem, sed non limasse, ipsum enim iterum illud incudi redditurum, & perfectius, limatiusque editurum fuisse, si superstes diutius extitisset: quam ob caussam nonnulla suppleuimus. Nam in plerisque Scripturæ, & auctorum veterum locis nec liber, nec caput adscribebatur, quod sine dubio erat facturus; nos ad marginem adscripsimus. Annotatiunculas etiam passim adiecimus, quæ summam rerum tractatarum, & illustriores locos, digressionesue indicarent. Indicem pariter texuimus vtriusque tomi duplicem, ipsumque opus in duos Tomos distribuimus, vt citiùs per partes prodiret.

Quartum est, quibusdam in locis textum Euangelij ab eo dissentire, quem in commentarijs habet. Tunc enim, cum opus hoc scriberet, non exastabat hæc vltima vulgata editio auctoritate S. D. nostri Clementis VIII. nouissimè edita; quare Plantiniana, quę tunc erat vulgatior, perpetuò est vsus. Nos verò decernente Summo Pontifice, vt hęc ultima editio in omnibus retineatur, eam prætermittere maius incommodum duximus, quàm si inter Euangelij, & commentariorum textum aliquid cerneretur discriminis, quod tamen infrequens admodum est.

Quintum est, horum Commẽtariorum editionem deberi in primis R. P. Claudio Aquauiuę Societatis nostrę Generali Pręposito, qui eos sibi ab auctore paulo ante decessum oblatos tanquam magni pretij depositum curauit diligẽter seruari, recognosci, à mendis scripturæ repurgari, & hic tandem excudi. Multum etiam ad id operę cõtulit Ioannes Porcelletus à Malliana Balliuus Metensis, vir nobilis, pius iuxta & eruditus, supra Theologum mile, supra militem Theologus, qui et Romę nomine Illustriss. Cardinalis à Lotharingia, & suo magnopere institit, ut ederentur, & hic ad Typographiæ sumptum mutuam pecuniam liberaliter contulit. Nos denique non diffitemur aliquid ad hoc ipsum attulisse opis, & adiumenti, dum pręter superiora, quæ à nobis narrata indicauimus, & manu scriptum exemplar passim vitiosum emendamus, quòd cum antographo Romæ remanente propter itinerum pericula conferri non posset, & operas vrgemus, earumque negligentiam nostra diligẽtia supplemus. Tu Lector optime his omnibus habeto gratiam, & hoc erit nouæ gratiæ, & beneficij prouocatio. Sic nullus præteribit annus, quin tibi is aliquid à nobis nouum afferat, quod ex vsu tuo fiet. Vale.

INDEX
LOCORVM SCRIPTVRAE
QVAE IN COMMENTARIIS IN MATTHAEVM, ET MARcum exponuntur.

b

66. 24.

INDEX
EORVM, QVAE IN
COMMENTARIIS
IN MATTHAEVM, ET MARCVM
NOTATV DIGNIORA SVNT,

Quæstiones ver ocontrouerſas ſubiectæ his vocibus notæ indicabunt *Beza*, *Caluinus*, *Caluiniſtæ*, *Lutherus*, *Lutherani*, &c.

A

B

C

maxi-

omnem

D

Decurio

F

G

H

I

Ita

L

M

N

Nego-

Quadra-

Q

R

S

Taber-

T

Voca-

FINIS.

IOANNIS MALDONATI SOCIETATIS IESV THEOLOGI.

COMMENTARII IN QVATTVOR EVANGELISTAS.

PRAEFATIO.

VAE de quattuor communiter Euangelistis quęri posse uideo, antequam ad singulorum explanationem aggrediar, breuiter exponam. Ea autem omnia ad sex capita referuntur Euangelij & Euangelistæ nomen declaret. Quantam Euangelistæ, & unde auctoritatem habeant. Quot; & quam ob rem non plures quattuor, non pauciores sint. Quo quisque tempore scripserit. Qua lingua. Quo consilio.

CAP.I. Euangelii variæ significationes.

ΥΑΓΓΕΛΙΟΝ faustum iucundumq. nuntium significare: & ἐυαγγελίζειν, aut, qđ frequẽtius usurpatur, ἐυαγγελίζεσθαι, ciusmodi afferre nuntium: adeo iam uulgò notum est, ut non tam dicendum fuerit, quàm non prætermittendum. Illud minus uulgare, hæc duo uerba, etsi apud profanos etiam auctores aliquãdo reperiuntur: propriè tamẽ esse Ecclesiastica. Auctoribus.n. septuaginta interpretibus Ecclesia, quasi ciuitate, donata sunt. Nam alii quidem Gręci etiam in faustissimis nuntijs, cõmuni potius nũtiandi uerbo, ἀγγέλλειν q̃ proprio ἐυαγγελίζειν vti solent. Hebræi uerò summa religione in rebus lętis uerbi בשר proprietatem seruant, in alijs uerbis communibus utuntur חשמיע הגיד, & si quæ sunt alia. Eorum

verborum discrimen intelligitur. 2. reg.c.4.10.& c.18.19.25.26. 31.& 4. regum.7.9. Duo sunt loci, vbi verbũ בשר dici uidetur de rebus tristibus: alter.1.Regum.4.17. ubi, qui captam à Philistæis arcam Domini, cœsum ac fugatum populum Israel, mortuos duos filios Heli patri nuntiabat, uocatur מבשר Euangelista. Alter.2. Reg.1.20.vbi Dauid Saulis & Ionathan mortem lugens ait אשקלון אל תבשרו בחוצת *ne ista euangelizetis in plateis Ascalon.* Sed in his ẽt locis uerbi proprietas seruata est in priore quidem, non quia bonus erat nuntius, ut nonnulli interpretantur, malos sacerdotes occisos esse. Nam etsi id utile erat, tamen patri, cui id nũtiabatur, iucundum non erat; certe non erat, bonus nuntius, cõcisum esse populũ, captam esse arcam, quo audito Heli exanimatus concidit, & fracta ceruice interiit: sed quia auctor eius libri vsus est verbo non accommodatè ad rem & ueritatem, sed ad opinionem & expectationem hominum, qui, cum arcam Domini in castris esse scirent, certum uictoriæ nuntium opperiebantur. Nisi ironiam esse malis, quæ haud scio, an in tanta calamitate populi Dei narranda fuerit opportuna. Calamitosum enim hominem insuper rideri, duplex calamitas est. Posteriore uero loco etsi mors Saulis & Ionathæ Dauidi dolorem, tamen Philistæis lætitiam afferebat. Quorum respectu dicit, *Ne euangelizetis hoc in ciuitatibus Philistinorum*, ut statim exponit, *Ne exultent filiæ incircuncisorũ.* Itaque in his etiam locis & Hebræus uerbo בשר & Sept. uerbo ἐυαγγελίζεϑαι, propriè sunt vsi. Dũ ergo conantur Sept. ęmulatione quadam linguæ Hebraici uerbi uim exprimere, uerbum ἐυαγγελίζεϑαι, sic usu triuerunt, ut iam non tam Græcorum, quam Ecclesiæ esse uideatur. Nam ab Hebræis Sept. per imitationem: à Septuaginta Apostoli, ab Apostoli. Ecclesia omnis non Græca modo, sed Latina etiam accepit, quæ euangelizare, sicut baptizare, ita dicit, ut qui nimis religiosè ab iis abstinent, parum religiosi habeantur, meritoq; putentur Ciceronianum potius spiritũ, quam Ecclesiasticum habere. Significat etiam ἐυαγγέλιον donum, quod bonum afferenti nuntium dari solet. Notum est carmen Græci poetæ. Sicut apud Hebræos בשורה 2. Reg. 18. 20. 22. quanquam Sept. duobus illis locis non ἐυαγγέλιον, sed altero ἐυαγγελισμὸν, altero ἐυαγγελίαν reddiderunt. Itemque sacrificiũ, quod bono accepto nuntio in gratiarum actionem offerebatur, ut à multis notatũ, nescio an ab aliquo ignoratum est. Eadem prorsus ratione, qua diuinum nostrum sacrificium ἐυχαριστίαν Græci primum Christiani, deinde etiam Latini uocauerunt. Sed hæ duæ posteriores significationes à nostro instituto alienæ sunt, Nobis.n.Christianis nomen ἐυαγγελίȣ Euangelii, nihil aliud quam bonum optatumq. nuntium significat, nec eum quidem omnem: sed illum, quo nullus melior, nullus optabilior neq. hominibus afferri, neque à Deo mitti potuit, filium Dei procurandæ salutis nostrę causa hominem factum, nosq. morte sua, id est, gloriosissima uictoria è crudelissimi hostis manibus certaque, & nũquã moritura morte eripuisse: Plusq. honoris in Ecclesia, ubi quodam modo peregrinatur, quã in Græcia patria sua hoc nomen consecutum est. Id .n. aliarum significationum, quas secum attulerat, oblitum. κατ' ἐξοχὴν solũ declarat, quod est præstantissimum. Nec aliud iam quam Christum, salutem hominum, cœlum, vitamque beatam loquitur. Itaq. recte ueteres Theologi Ambrosius: aut potius Remigius in c. 1. ad Rom. & in c. 1. ad Galat. & Eusebius lib.1.de præp. Euang.c.1. Euangelium definire solent bonum nuntium, quo peccatores ad indulgentiam uocantur. Si addas per Christũ, non solũ perfecta, sed etiã magis explicata erit definitio. Sed ne hoc quidẽ sensu dicuntur hæc, de quibus dicere aggredimur. Animaduerto.n. nomen Euangelii in nouo testamento quattuor modis accipi solere. Primo pro re ipsa læta, quę

Homeri.

nun-

nuntiatur, vt Matth.4.23.& Matth.9.35.& Mar.1.14. Secundò pro doctrina Christi, Matth.24.14.& Matth.26.12. Mar.1.15.& 8.35.& 10.29. Tertio pro prædicatione, quę significatio apud D. Paulum est frequentissima. Rom.1.1. & 16.25.& 1.Cor.4.15.& 9.24. & Gal. 2.2. Quartò pro historia, qua Euangelium, id est Christi ad nos aduentus, & vita narratur. Marc.1.1. ac nescio, an alibi vsquam in hac significatione reperiatur. Nam quod ait D. Paulus de Luca loquens, *Cuius laus est in Euangelio*: licet multi, & in ijs grauis auctor Hiero. de uiris illust. in Luca, de Euangelio a Luca scripto interpretentur, & alij putent, quoties D. Paulus Euangelium suum nominat, quod sæpe facit, de Lucę Euangelio intelligendum: interpretatio non constat: & est probabilius D. Paulum, laborem in prædicando Lucæ magnum, diuturnum, & cum multis coniunctum periculis: quàm scribendi nec ita magnum, & perbreuem, periculique expertem commendare. Hoc igitur sensu hæc quattuor, de quibus agimus, Euangelia uocantur: vt definire Euangelium liceat, historiam Christi ad nos aduentum, acta quę continentem, Ecclesiæ Catholicæ auctoritate, tanquam dictatam ab Spiritu sãcto, approbatam. Nec enim omnis de Christo historia, etiam uera, est Euangelium, nisi illi Ecclesiæ auctoritas accedat, ut secundo præfationis capite dicemus.

Vide Oecumenium. Act.1.1.

2.Co.8.18.

Euangelij definitio.

Euangelistæ autem & si ab Euangelio nomen habent; tamen, quantum nunc quidem meminisse queo, nusquam dicuntur in scripturis sacris, qui Euangelicam historiam scribunt: sed qui prędicant Euangelium. Isa.41.29. quanquam eũ locum Sept. Græcè non vertunt, & Act.21.8. Eph.4.11.2. Tim. 4.5. vsus tamen ecclesiasticus obtinuit, vt qui in sacris litteris Euangelistę uocantur, ij uulgo nunquam, & qui in sacris litteris nunquam, ij vulgo semper Euangelistæ uocentur. Nec ideo contemnendus matris nostræ sermo est, sed imitandus. Nam & in ciuitate ij optimè loqui censentur, qui eo sermone vtuntur, quem a matre vel a nutrice, modo non rustica, sed urbana benequе instituta didicerunt: quod illis clarissimis Romanorũ oratoribus contigisse legimus. Et ut in ciuitate uerbis uti non ciuilibus olet barbariem; ita in Ecclesia uerbis uti non ecclesiasticis olet hæresim. Euangelista, igitur nobis sit, qui Euangelicam Spiritu sancto dictante scripsit historiam, & ab Ecclesia Catholica, ut eiusmodi, probatus est.

Euangelista quis dicatur.

Ecclesiasticis verbis vtendum.

CAP. II.

Auctoritas Euangelistarum.

Vantam autem auctoritatem Euangelistæ habeant, mirabitur a nobis quæri, quisquis ecclesiasticam non legit historiam; quisquis autem legit, recordabitur multos olim hereticos extitisse, qui ipsis etiam quattuor Euangelistis, de quorum nefas esse uidetur auctoritate querere, auctoritatem detraxerint: intelligetque nos minimè dubitantes, ne alij dubitent, pro alijs dubitare. Ebionei solum ex omnibus Euangelistis Matthæum recipiebant, quod unus, dum in humana Christi natura fere totus occupatur, minus aduersari ipsorum impietati uideretur. Auctor Irenęus lib.1.c.26. Alij solum Marcum, quos non nominatos idem Irenæus lib.3.c.11. reprehendit. Alij solum Lucam, ut Marcionistæ, & Cerdoniani, quemadmodum Tertul. lib. de præscript. & lib.4. contra Mar. Iren. lib.3. cap.11. Philast. c.45. & Epipha. hæresi 42. scribunt. Alij solum Ioannem, ut Manichei, sicut indicat August. Alogiani Arianorum genus omnes, præter Ioannem, nec enim illud cœleste tonitru audire poterant, quo penitus ipsorum hæresis, quasi de cęlo tacta, disijciebatur: *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum & Deus erat verbum.* Testis est Epiphanius hæresi. 51. Neq; uero illos ipsos, quos recipiebant, totos integrosque, sed mutilatos, &, ut Irenæus loquitur, circumcisos recipiebant. Nempe similes alienigenis illis mulieribus diuinos putabant Euãgelistas, quas captas in bello aliter quàm tõso capillo, resectisq; unguibus lex antiqua duci prohibebat. Dispiciebant enim diligenter,

Heretici scripturas pro arbitrio admittunt.

ecquid esset, quod suæ aduersari hæresi videretur; idque non erat Euangelium, & delentes, quasi correcturi, corrumpebant. Itaque coargui à Catholicis non poterant, nisi ex ijs locis, quos aut obliuione, aut inconsiderantia, aut confidentia non deleuissent. Ridet Tertullianus lib. 5. contra Marc. Marcionis spongiam, quòd non satis diligenter omnia, ex quibus Marcion reuinci poterat, induxisset. Alij ne impij, sed religiosi viderentur, Euangelistas ab hæreticis corruptos fuisse querebantur: &, ne omnino mentirentur, per religiosam speciem emendandi ipsi corrumpebant; fictaque librorum corruptio materia illis erat veræ corruptionis. *Humanæ temeritatis* (inquit Tertullianus lib. contra Marcionem. 4.) *nō diuinæ auctoritatis est hæresi, quæ sic semper emendat Euangelia, cum vitiat*. In quo impudentiæ genere cum omnes hæretici versati sunt, tum maximè Manichæi excelluerunt. Itaque vix poterat Augustinus epistola 19. contra illos disputans stare, & in vllo scripturæ loco pedem figere, quin locus ipse subtractus à Manichæis pedē falleret. Antiquum hæreticorum artificium; Nam & illis primis Apostolorum temporibus, vt ait Ignatius 1. epistola ad Philad. nonnulli erant, qui adeo suspecta haberent omnia, vt negarent se Euangelia, nisi in Ecclesiæ archiuijs inuenirent, credituros. Manichæi alia non minore impietate negabant hæc, quæ habemus, Euangelia ab eis auctoribus scripta, quorum nomina præ se ferunt: sed ab alijs longè posterioribus scripta dicebant, qui nec vidissent ea, quæ narrarent, nec ab ijs, qui viderant, accepissent. Sic apud August. lib. contra Faustum 33. c. 3. Faustus ipse Manichæorum princeps loquitur, & tamen habebant Manichæi suum purum & incorruptum Euangelium, quod Manichæo Spiritus sanctus tradidisset. Mos nimirum omnium hæreticorum scripturas non admittere, sed facere: Euangelium nō recipere, sed dare. Nam & hodie, nisi Caluino placuisset, quattuor Euangelia nō haberemus. Potuit. n. eadam temeritate, qua alios ab Ecclesia probatos libros reiicit, ista reiicere. Habent ergo quattuor Euangelistę tantam auctoritatem, quantam habet Spiritus sanctus, cuius in scribendo tantū fuerunt amanuenses. Nec enim litteræ nostræ auctoritatem habent, quia à seruo scriptæ; sed quia à nobis dictatæ sunt.

Scriptura auctoritas quō ab Ecclesia.

Offendi solent hęretici, & quasi audita impietate cohorrescere, cum dicimus Euangelistas & cæteros scriptores sacros ab Ecclesia auctoritatem habere, quasi Deo Ecclesiam anteponamus. Nec. n. intelligunt homines valde, vt sibi videntur, acuti nos ita dicere Ecclesiā scripturis auctoritatem dare: quod à Deo datam declaret: & eas ab ipso dictatas esse confirmet. Cur eos non reprehendunt, qui vulgo dicunt litteras regias à Nomophylace, qui sigillum adhibuit, auctoritatem habere, quasi Domino seruum præponant? & Dei sigillum Ecclesia profecto, nō Caluinus habet, illum ipsum spiritū, qui nō Caluino, sed Ecclesię promissus ac datus est, vt cum illa maneret in æternū, quique suam manū scripturamq; haud paullo sane melius, quam Caluinus recognoscit. Hic est, qui quattuor Euangelia primū dictauit: deinde nobis ea a se dictata fuisse per Ecclesiam declarauit: nosque idem docet spiritū istum Caluini, quo has scripturas probat, illas improbat, hęreticum esse. Cum ergo omnes scriptores sacri tantam habeant auctoritatem, quantam possunt habere maximam, tamē quattuor Euangelistæ (si maxima maior esse potest) maiorem habent maxima. Nemo enim Christianus est, quin ductu quodam religionis, cum omnibus sacris auctoribus, quantum potest, tribuat, quattuor Euāgelistis plus quam aliis tribuere videatur, & quia ij ipsa dicta factaque Christi commemorant, vt cum eos legimus Christum ipsum intueri, audireque videamur, vt D. Basilius homi. in Euang. Ioannis. *In principio erat verbum* adnotauit, & quia Euangelia finis sunt veterum scripturarum, nouarum fons, omnium, vt Origenes tom. 1. in Ioann. vocat,

primi-

primitiæ, & quia eadem a quattuor te ſtibus dicta, quæ teſtium multitudo et ſi fidei non eſt neceſſaria, humanæ tamen fragilitati eſt utilis.

CAP. III. Quot Euangeliſtæ.

PLVRES etiam Euangelium ſcripſiſſe unus ex his quattuor, qui indubitatam fidem meruerunt, D. Lucas cap. 1. indicat, & ex antiquis ſcriptoribus clarius diſtinctiusque cognoſcimus. Nam apud Clementem Alex. l. 2. & 3. Strom. Origenem Tract. 8. in Matth. Irenæum lib. 1. c. 35. Athanaſium in Synopſi, Epiphanium her. 26. & 46. Chryſoſtomum, & Hieronymũ in prol. in Matth. Ambroſium libro 1. in Luc. c. 1. Euangelium Hebræorum, Ægyptiorum, Nazaræorum, Ebionitarum, Iacobi, Philippi, Bartholomæi, Thomæ, Matthiæ, Iudæ etiam traditoris, & duodecim Apoſtolorum legimus. Scripſerunt & multi hæretici, aut finxerunt Euangelia, Apelles & Baſilides apud Epiphanium. Ex tam multis ſolos quattuor myſtico, vt creditur, numero Eccleſia probauit. Hæretici quattuor ueris repudiatis multa receperunt falſa, ut rectè eleganterque Origenes & Ambroſius ibidem dixerint. *Eccleſia cum quattuor tantum Euangelij libros habeat per uniuerſum mũdum, Euangeliſtis redundat, hæreſes cum multa habeant, unum non habent.*

Cur quattuor tantum Euangeliſtæ.

Cur autem plures, cum tam ſcripſerint, Eccleſia non receperit, iam olim quæritur. Sed in promptu ratio eſt, quia non plures inuenit diuino ſcripſiſſe ſpiritu, quod ipſum eodem ſpiritu auctore factum creditur: Eiuſq; rei multæ a nonnullis cauſæ afferuntur. Mihi illa maxime placet, quã uetuſtiſſimi illi auctores reddiderunt, Irenæus lib. 3. c. 11. Anaſtaſius q. 65. in ſcripturam, Hierony. in prologo in Matth. & Auguſt. lib. 1. de conſenſu Euangeliſtarum ca. 2. quòd quattuor ſint orbis terrarum plagæ, per quas deferendum eſſet Euangelium. Habet enim Deus in Eccleſia ſua adminiſtranda rationem huius numeri, ut accommodatè ad hominum conſuetudinem, & rerũ naturam agat atque loquatur. Sic uidemus Chriſtum, Matth. 24. 31. dicere tũ cum finiendum erit Euangelium, & eius, ut ipſe uocat, meſſis colligenda, miſſurum ſe Angelos (ut opinor quattuor) in quattuor uentos terræ, ut ubi ſeminatum eſt, ibi metatur, & quadripartito æqualiter agro per metentium atque ſeminantium numerus ſit. Sic in Apoc. ca. 7. 1. quattuor angelos quattuor uentos cohibere. Sic apud Ezechielem 1. & Ioannem Apocal. 4. 6. illuſtrem illum currum, cui diuina inſidet maieſtas, a quattuor animalibus trahi. Et Euangelium currus Dei eſt, in quo diuina maieſtas maxime lucet. *Virtus enim Dei eſt*, ut loquitur D. Paulus, *in ſalutem omni credenti*, à quattuor igitur animalibus trahendum erat. Itaque cum multis in ueteri teſtamento figuris quattuor Euangeliſtas ſignificatos fuiſſe veteres auctores dixerint, quattuor Paradiſi fluminibus, quattuor annulis, quibus arca Domini geſtabatur, ut Hieronymus in prol. in Marcum ſcribit, quattuor illis animalibus Ezechielis: reliquæ figuræ, & eleganter adoptatæ mihi uidentur, & eſſe probabiles, hæc non probabilis modo, ſed certa etiam ac neceſſaria, in hoc ipſum a Spiritu ſancto inſtituta, ut quattuor futuros Euãgeliſtas præmonſtraret. Nec enim dubium eſt, quin quattuor animalia idẽ in Ezechiele, & in Apocalypſi ſignificẽt; in Apocalypſi autem, cum uiginti quattuor ſeniores, qui thronum circunſtant, uiginti quattuor illas columnas Eccleſiæ, duodecim Patriarchas, totidẽque Apoſtolos ſignificare manifeſtum ſit, quis dubitet quattuor, q thronũ geſtãt, animalia quattuor Euangeliſtas declarare? Itaque nec ſine cauſa, nec ſine diuino, ut arbitror, afflatu factum eſt, ut, cum ueteres Theologi alij alias quattuor Euangeliſtarum figuras inuenerint, in hac cuncti Iren. lib. 3. c. 11. Hiero. in prol. in Matth. Anaſt. q. 65. Eucherius q. 1. in nou. Teſtam. conſenſerint. Raro autẽ ſolent ſine ſpiritu Dei humana conſentire ingenia.

Figura Euangeliſta-

Cur autẽ illis quattuor animalib. homini, boui, leoni, & aquilæ potius,

rum 4. animalia.

quàm alijs Deus insideat, & in commentarijs in Ezechielem aliquot causas attulimus, & hic illam unam attingere satis est, quam ijdem illi Theologi ueteres attulerunt, quòd hæ animalium formæ ad exprimendos quattuor Euangelistarum mores aptissimæ uiderentur. Nam Ioannes primo statim impetu usque ad Christi diuinitatem uolans similis est aquilæ. Lucas ab officio sacerdotis exorsus similis boui animali sacrificijs apto. Marcus à uoce clamantis in deserto initium sumens rugientem in montibus leonem refert. Matthæus ab humana Christi generatione incipiens se ipse unà cum Christo quodammodo hominem facit. Ita ferè omnes auctores quattuor animalium figuras ad quattuor Euangelistas accommodarunt. Nonnulli paullo aliter. Nam omnium antiquissimus Irenæus Ioannē leonem, Marcum aquilam facit, quod Ioannes fortiter & efficaciter aggrediatur. *In principio erat uerbum, &, omnia per ipsum facta sunt*; & Marcus Spiritu prophetico sublatus sic ordiatur, *Vox clamantis in deserto*. Sed hæc uarietas fidem figuræ non detrahit. Sedulius poeta Christianus quattuor Euangelistarum numero uniuersitatem tēporum significari putat. Nam duodecim Apostolos duodecim anni menses, quattuor Euangelistas, quattuor anni tempora, per quæ sol Euangelij decurrat, designare ait.

CAP. III. Quo tempore Euangelistæ scripserint.

De tempore antē quo suum quisq; scripserit Euangelium, in eo omnes prorsus auctores conuenire uideo, eo ordine tēporis scripsisse eos, quo ordine inter se collocati sunt. Nam, ut in publicis consessibus fieri solet, sua cuique ætas locū dedit. Itaq; dubium non est, quin primus Matthæus, secundus Marcus, tertius Lucas, postremus Ioannes scripserit. Scio nostro tempore hæreticum quendam affirmasse, Lucam primum omnium scripsisse, idque ex eius præfatione probare uoluisse. Sed si hæreticis crederemus, nihil in ipsa etiam religione certum, stabileque haberemus.

Beza in Lucam.

Quo autem quisque præcisè tempore, & quo loco scripserit, incertum. Matthæum plerique tradunt anno tertio Caligulæ, id est octo post Christi ascēsionem annis, Romæ Petro, & Paulo (ut bona cum uenia dicamus hæreticorum) Euangelium prædicantibus, in Iudæa suis potissimum popularibus scripsisse. Sic ferè Irenæus lib. 3. ca. 1. etsi tempus Caligulæ non notat, sic Athanasius in Synop. sic Eusebius lib. 5. hist. Eccles. c. 8. & in Chron. sic Chrysostomus, sic Augustinus lib. 1. de consens. Euang. ca. 2. & Theophylactus in procemio comment. in Matth. quasi ex maiorum traditione docuerunt. Etsi ex illis nonnulli dicunt, Petrum etiam tum Antiochiæ fuisse, ut Eusebius, & Athanas. Theophylactus affirmat Marcum decem post annis. Lucam quindecim, Ioannem triginta duobus suum Euangelium edidisse. Vindicet auctor suam fidem. Ioannem Euangelium in Pathmo insula scripsisse Theophylact. in eius prologo, Nicephorus lib. 2. c. 42. Prochorus in uita Ioannis ca. 36. Dorotheus, Simeon Metaphrastes. Ephesi scripsisse post reditum ab exilio Irenæus libr. 3. c. 1. Eusebius lib. 5. c. 8. Augustinus, aut quisquis auctor est prologi eius in Ioan. Hierony. Isidorus, Gregorius Turon. in lib. de gloria martyrum cap. 3. Isidorus in lib. de sanctis noui Testamen. Beda, Euthymius, Theophylact. item & Nicephorus scripsisse ante excidium Hierosoly. anno post ascensionem Christi trigesimo secundo, aut tertio: idemq; necesse est senserint auctores illi, qui in Pathmo insula scripsisse putauerunt. Hieronymus, & alij post excidium annis post ascensionem 68. & Beda 65.

CAP. V. Qua lingua Euangelistæ scripserunt. pro Archia Poeta.

Constantissima autem apud omnes ueteres auctores fuit opinio cæteros quidem Græcè, quæ tunc lingua, ut paullo ante Cicero dixerat, *Latissimè p omnes feregētes audiebatur*: Matthæū uerò Hebraico scripsisse sermone. Quod & illi scriptores, quos

paullo

paullo ante nominaui,& preterea Origenes, & Papias vetustissimus auctor apud Eusebium lib.3.hist.c.39.& Epiphanius hæres.30.& Chrysost.hom.1. in Matthæum, & Hieronymus lib. de viris illust.& in prologo in Matthæũ, & quicunque de hac quæstione mentionem fecerunt,tradunt. Quis autem ex Hebraico in Græcum sermonẽ verterit, pauci dicunt, & qui dicunt inter se non cõsonant. Nam Athanasius Iacobum fratrem Domini, Theophylactus Ioannem transtulisse scribit. Augustinus incertũ putat, cuius ego sententiam credo esse certissimam. Hieronymus Hebraicè se vidisse testatur, hodieq; inter Iudæos reperitur, prodijtque ante non multos annos typis excusum, quod an illud idem sit, quod Hieronymus viderat, constare nõ potest: mihi valde suspectũ est, quod per Iudaicas primum manus, deinde per hæreticas acceptum est, vtrasque mini me sanè fideles. Negare autem Matthæum Hebraicè Euangelium edidisse, quod quidam non indocti nostro tempore fecerunt, nescio an aliquam temeritatis notam mereatur. Ego quidem certè non negauero. Plus enim apud me perpetua antiquitatis opinio omnium veterum scriptorum auctoritas,quàm istorum quamuis subtiles rationes valent. Nam quod dicunt non potuisse Mattheum Hebraicè scribere, cum nomina Hebraica sæpe interpretetur, vt *Emanuel,id est nobiscum Deus, Eli, Eli lammasabacthani, id est Deus meus, Deus meus quare non dereliquisti?* non tanti est, vt confirmatam tot seculorum antiquitate sententiam deserere debeamus. Minus etiam illud, Cur potius hęc duo nomina Hebraica,quã alia omnia interpretabatur, si omnia scripta erant Hebraicè? Et qua lingua interpretabatur? Hebraica? non opus erat: alia? Non poterat,cum alia non scriberet lingua. Isto enim modo probare possent, nec vetus testamentum Hebraicè, neque Græcè nouum scriptum esse. Nam & in veteri aliquando Hebraica Græcè, sæpe vero Latinè; & in nouo Latine Græca interpretata legimus . reg.c.7.12. את שמת·אבן חעזר ויקרא.*Et uocauit nomen eius Ebenazer.* Septuaginta verterũt addentes nominis proprij interpretationem καὶ ἐκάλεσει τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀβενέζερ, ὃ σημαίνο λίθος τοῦ βοηθοῦ;& Gen.31.48. *appellatum est nomen eius* גלעד, Latinus addidit,*Id est tumulus testis.* Et Gene.35.18.*Et uocauit nomen eius* בן אוני *Benoni*, Latinus addit, *id est filius doloris mei*,& rursũ,*Pater vero vocauit eum* בנימין *Beniamin*,addit Latinus,*id est filius dexteræ meæ.*Exodi 16.15.31.*vocauit nomen eius* מן הוא *Manhu.* Latinus adiecit,*quod significat.Quid est hoc.* Et in Apocalypsis cap.9.11.ὄνομα αὐτῷ ἑβραϊστὶ,ἀβαδδὼν,ἐν δὲ τῇ ἑλλήνικῇ ὄνομα ἔχει ἀπολλύων. *Nomen illi Hebraicè Abaddon,& Græcè nomen habet Apollyon.* Addit latinus interpres, *& Latinè habens nomen Exterminans.* Si Moses Hebraicè scribebat, quomodo Hebraica,si Ioannes Grçcè,quomodo Græca nomina Latinè interpretabatur? Istæ igitur interpretationes non auctoris,sed interpretis sunt. Adde qđ non est absurdum Hebraica verba Hebraicè scribentem alijs Hebraicis verbis interpretari. Id enim cum aliquod compositum verbũ est, aut minus vsitatum,etiam vernacula loquentes lingua facere solemus. Quale erat nomẽ עמנואל quod etiam Hebraicè non solum exponi potest, sed etiam opus est. עמנואל aut עמנו יוי, &, Eli Eli lammasabacthani quod cum Syriacum sit, Hebraicè verti poterat. Quanquam in eo Euangelio, quod nũc extat Hebraicè, non additur eorum nominum interpretatio: nec hoc dico,quòd factũ: sed quod fieri potuisse credam. Probabilius enim esse arbitror huiusmodi etymologias, & explicationes nominum interpretem adhibuisse. Nec id quicquam de scripturæ auctoritate minuit.

Vo autem consilio, & quibus causis Euangelistæ ad scribendũ adducti fuerint, partim ipsi indicant, partim nos ex veterum auctorum lectione cognoscere,partim cõiectura cõsequi possumus. Lucas c.1.1.si- CAP. VI. Cur Euangelistæ scripserunt.

gnificat ſe ad ſcribendum impulſum, quòd videret conatos eſſe multos Euangelium ſcribere, qui parum fideliter id præſtitiſſent. Quod poſtremum etſi apertè non dicit, velle tamen videtur intelligi. Cum enim dicit ſe à principio aſſecutum diligenter omnia ad ſcribendum accedere: obſcurè indicat eos, de quibus loquebatur, nōdum ſatis veritatem aſſecutos aggreſſos ſcribere. Sed uir nimirum ſanctus maioris eſſe modeſtiæ indicauit diligentiam, fidemq́; ſuam ad ſcribēdam hiſtoriam neceſſariam profiteri, quàm alienam negligentiam, infidelitatemq́; reprehendere. Illo etiam verbo, quo utitur initio *ἐπεχείρησαν conati ſunt*; ſignificat eos, quos tacitè ſubaccuſat, conatos quidem fuiſſe: ſed, quod conati eſſent, minimè perfeciſſe, vt ueteres auctores Origenes hom. 1. in Luc. Ambr. in Lucæ c. 1. & Aug. lib. 4. de conſen. Euang. c. 8. adnotauerunt. Eandem etiam cauſam ceteros Euangeliſtas, vt ſcriberēt, impuliſſe, quamuis non dicant, ex Luca, qui dicit, intelligendum eſt. Aliam cauſam Ioannes affert, quam etſi alij non afferunt, tamen quia eadem omnium erat mens, cor unum & anima vna, eadem ſanctitas, credēdum eſt omnibus fuiſſe communem. *Hæc*, inquit Io. 20. 31. *ſcripta ſunt vt credatis, quia Ieſus Chriſtus eſt filius Dei, & vt credentes vitam habeatis in nomine eius.* Tertia cauſa uidetur fuiſſe, vt auditores, quibus Euangelium prædicauerat, ſcripto haberēt, quæ viua voce loquentes Apoſtolos audiuerant, ne aut obliuiſcerentur, aut ſecus interpretarentur, quàm dicta fuerant. Nam hanc etiam cauſam reddit Luc. c. 1. 4. *Vt cognoſcas eorum verborum, de quibus eruditus es, veritatem.* Quod expreſſius græcè dixit eorum, quæ viua voce audiuiſti. Quarta, ut quod præſentibus prædicauerant, abſentibus quoque per ſcripturam prædicarent. Hoc enim modo, *In omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum* vt D. Paulus interpretatur, Rom. 10. 18. quum eorum uox breuiſſimo terræ ſpatio terminaretur. Quinta, ut non ſolum ijs hominibus, qui tunc erant; ſed ijs etiam omnibus, qui futuri aliquando erant; ipſi non ſolum viui, ſed etiam mortui Euangeliū annuntiarent. Vt quemadmodum mortuis prædicatum erat (dabit enim nobis hanc ueniam hæreticus interpres) ita etiam per mortuos prædicaretur. Adeo eius cognitio erat neceſſaria, vt omnibus in locis, omnibus temporibus, omnibus hominibus, & per omne hominum genus eſſet annuntiandum. Hæ communes ſunt cauſæ: potuerunt tamen ſinguli alias præterea habere priuatas. Nam Ioannem omnes ueteres auctores tradunt hæreticorum cauſa compulſum ſcribere. Cum enim Ebionæi, Cerinthiani, & Nicolaitæ diuinitatem Chriſti iam negarent, viderentq́; ceteros Euangeliſtas minus in ea confirmanda operæ poſuiſſe, ad eam potiſſimum probandam Euangelium ſcribendum ſibi eſſe iudicaſſe. Ita Hiero. lib. de uir. Illuſt. in Ioāne, Epiph. hereſ. 51. Auguſt. in proœm. in Ioan. Quod quidem conſilium præterquam quod priſci ſcriptores docēt, non ſolum ex initio, ſed ex toto etiam opere manifeſtum apparet. Vbique enim Chriſti diuinitatem ſequitur. Et alios Euangeliſtas ſuas etiam proprias ſcribendi cauſas habuiſſe exiſtimat, & exponit Epiphanius hæreſ. 51. & Euſebius lib. 3. Eccleſ. hiſt. c. 24.

SANCTVM IESV CHRISTI EVANGELIVM SECVNDVM MATTHAEVM.

CAPVT PRIMVM.

1 Liber generationis Ieſu Chriſti filij Dauid, filij Luc.3.e.31
Abraham 2. Abraham genuit Iſaac. Iſaac au
tem genuit Iacob. Iacob autẽ genuit Iudã, Gen.21.a.3.
& fratres eius 3 Iudas autẽ genuit Phares, Gen.25.d.
& Zaram de Thamar. Phares autem genuit 26. Geneſ.29.
Eſron. Eſron autem genuit Aram. 4. Arã aũt d.35. Geneſ.38.
genuit Aminadab Aminadab aũt genuit Naaſſon. Naaſsõ aũt g.29.
genuit Salmon. 5 Salmon autem genuit Booz de Rahab. Booz 1.Par.2.a.5.
autem genuit Obed ex Ruth. Obed autẽ genuit Ieſſe. Ieſſe au-
tem genuit Dauid regem 6. Dauid autẽ rex genuit Salomonẽ
ex ea, quæ fuit Vriȩ. 7 Salomon autẽ genuit Roboam. Roboam Ruth.4.
autẽ genuit Abiam. Abias autem genuit Aſa. 8. Aſa autem ge- d.28. Num.7.
nuit Ioſaphat Ioſaphat autẽ genuit Iorã Ioram autem genuit d.12.
Oziam 9 Ozias autem genuit Ioatham. Ioatham autẽ genuit 1.Reg.16. Ruth 4.
Achaz. Achaz autẽ genuit Ezechiam. 10 Ezechias autẽ genuit d. Reg.12. f.24.
Manaſſen. Manaſſes autem genuit Amon. Amon autem genuit
Ioſiam 11. Ioſias autem genuit Iechoniã & fratres eius in tran
ſmigratione Babylonis. 12 Et poſt tranſmigrationẽ Babylonis: 3. Reg.11.
Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel. g.43. 3.Reg.14.
13 Zorobabel autẽ genuit Abiud Abiud autẽ genuit Eliacim. g.31.
Eliacim autem genuit Azor. 14 Azor autem genuit Sadoc Sa 3.Reg.15. b.9.
doc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud. 15. Eliud
autem genuit Eleazar. Eleazar autẽ genuit Mathan Mathan au 2.Par.26.
tem genuit Iacob. 16. Iacob autem genuit Ioſeph virũ Mariæ, d.23. 2.Par.27.
de qua natus eſt Ieſus, qui vocatur Chriſtus. 17. Omnes itaque d.9.
generationes ab Abraham vſq; ad Dauid, generationes quat- 2.Par.28. d.27.
tuordecim: & a Dauid vſq; ad tranſmigrationem Babylonis, ge
nerationes quattuordecim: & a trãſmigratione Babylonis vſq; 2.Par.32. g.33.
ad Chriſtum, generationes quattuordecim. 18. Chriſti autẽ ge- 2.Par.33.d. 20.&25.
neratio ſic erat: Cum eſſet deſpõſata Mater eius Maria Ioſeph 2.Par.36.
antequam conuenirent, inuenta eſt in vtero habens de Spiritu a.1.2.
Sancto. 19. Ioſeph autem vir eius cũm eſſet iuſtus, & nollet eam Luc.7.c.27.
traducere: voluit occultè dimittere eam. 20. Hæc autem eo

cogitan-

cogitante ecce Angelus Domini apparuit in ſomnis ei, dicẽs:
Ioſeph fili Dauid, noli timere accipere Mariam coniugẽ tuã:
Luc.1.c.31. Act.4.b.12. quod enim in ea natum eſt, de Spiritu ſancto eſt 21. pariet autẽ
Y.7.c.14. filium: & vocabis nomen eius IESVM: ipſe enim ſaluum faciet populum ſuum a peccatis eorum. 22. Hoc autem totum
factum eſt, vt adimpleretur quod dictũ eſt a Domino per Prophetam dicentem. 23. Ecce virgo in vtero habebit, & pariet filium: & vocabunt nomen eius Emmanuel, quod eſt interpretatatum Nobiſcum Deus. 24. Exurgens autem Ioſeph a ſomno,
fecit ſicut præcepit ei Angelus Domini, & accepit coniugem
ſuam. 25. Et non cognoſcebat eam, donec peperit filium ſuum
primogenitum: & uocauit nomen eius Ieſum.

IN CAPVT PRIMVM.

Euangeliorum tituli.

Vangelium ſecũdũ Matthæum.) Hic idem titulus, mutato tantũ Euãgeliſtæ nomine, omnibus præfigitur Euãgeliis. Sunt, qui ab ipſis Euangeliſtis appoſitum putẽt, vt libro auctoritatem conciliarent. Et quidem Tertul. lib. 4. contra Marcion. Marcionem reprehendit, quod Lucæ Euangelio, quod ſolum recipiebat, titulum nõ apponeret; *Marcion* (inquit) *Euangelio ſcilicet ſuo nullum adſcribit auctorẽ. Quaſi non licuerit illi titulum quoq; affingere, cui nefas non fuit ipſum corpus euertere. Et poſſem hic iam gradum figere, non agnoſcendũ contẽdens opus, quod non erigat frontem, quod nullam conſtãtiam præferat; nullã fidem repromittat de plenitudine tituli, & profeſſione debita auctoris.* Ex quo perſpicuũ eſt ſemper hunc titulum omnia Euãgelia habuiſſe. Additum autem fuiſſe ab Euangeliſtis, apud nullum veterem auctorẽ inuenio, quia Tertullianus ſuperiore loco indicat apponi ſolitum ab Eccleſia, cũ Marcionem reprehendit, ꝙ non apponat; Et non eſt ſacrorũ ſcriptorũ conſuetudo, vt ante initium librorum titulos ponant, ſed vt vel omittãt, vel prima libri verba titulum faciant, Vt, *Viſio Iſaiæ Prophetæ, Apocalypſis Ieſu Chriſti.* Et titulos illos omnes, qui extra libros ſunt, *Geneſis, Exodus, Leuiticus, Numeri, Deuteronomium, Libri Regum, Pſalmi Dauid,* & quicunque ſunt ſimiles; omnes confitentur nõ a librorum auctoribus poſitos, ſed a ſcriptoribus additos. Quod idem credibile eſt in quattuor Euangeliorum libris accidiſſe. Certè ſi Marcus præpoſuiſſet hũc titulũ, *Euangelium ſecundum Marcum,* non adieciſſet ſtatim aliud, *Initium Euangelij Ieſu Chriſti.* Nam hic etiã titulus eſt. Ipſa quoq; titulorum ſimilitudo indicat non ab Euangeliſtis: ſed ab Eccleſia appoſitos fuiſſe. Nam ſi ipſi adhibuiſſent, non ijſdem omnino verbis vſi fuiſſent, *Euangelium ſecundum N.* quemadmodum in aliis etiam, cum idem narrant, non ijſdem utuntur verbis. Indicat etiam Græcorum, & Latinorum titulorum diſſimilitudo. Nam Grece hic titulus eſt ἐυαγγελιον κατὰ N. Latini vero in pleriſque codicibus *Sacroſanctum Ieſu Chriſti Euangelium ſecundum N.* quòd Græcum titulum Græca; Latinum Latina adiecerit Eccleſia. Nec propterea libri minus habẽt auctoritatis, quàm ſi titulos ipſi Euangeliſtæ poſuiſſent. Nam ne ipſis quidem affirmantibus ſe hos ſcripſiſſe libros crederemus, niſi nos Eccleſiæ cõmoueret auctoritas. Adiuncti autem tituli ſunt non ſolum ad adhibendam libris auctoritatem ex auctorum nominibus: ſed etiam, ad diſcernenda ipſa inter ſe Euangelia. Hoc enim eſt κατὰ ματθαῖον *ſecundum Matthæum,* id eſt, prout ſcriptum eſt a Matthæo.

Quare ſignificatur, & alios ſcripſiſſe, & non eodem modo. Itaq. illud κατὰ non diuerſam doctrinam atque ſententiam, ut cum Græci philoſophi dicunt. κατ' ἀριστοτέλη, & κατὰ πλάτωνα, ſed diuerſos tantum auctores, & modum ſcribendi diuerſos declarat.

1. *Liber generationis.*) Quidam putant non eſſe hunc totius libri titulū: ſed initium ſolius genealogiæ Christi, quæ ſequitur. βίβλον enim librum interpretātur narrationē, vt Hebraicè ספר Gen.5.1. זה ספר תולדת אדם *hic eſt liber generationum Adam*, id eſt, hæc eſt narratio genealogiæ ductæ ab Adam, ſicut dicitur ספר *Liber iuſtorum*, *liber Dei*, in quo iuſtorum nomina notantur, factaque recenſentur. Exodi 32.33. Ioſue 10.13. 2.Reg.1.18. Alii exiſtimant titulum eſſe libri, ſed ſumptum ex eo, quod initio narratur, id eſt ex Chriſti genealogia, ſicut librum Geneſis: id eſt generationis omnium rerum appellemus, cum ſolo primo capite agatur de rerum generatione. Hæc interpretatio plures ac meliores auctores habet, in quibus Auguſtinū lib.2. contra Fauſt. c.6. Alii & titulum eſſe dicunt, & non unam tantum partem, ſed totum libri argumentum declarare. Eſſe enim Hebraiſmum, quo nomen תולדה Græcè γενέσις ſignificat nō ſolùm generationem, ſed totum etiam vitæ curſum, & vt Hebræi dicunt מקרים quicquid homini accidit in uita, quēadmodū Gene.6.9. Noe dicitur *perfectus in omnibus generationibus ſuis*, id eſt omnibus partibus uitæ ſuæ. Vt perinde ſit. *Liber generationis Ieſu Chriſti*, ac ſi diceret, liber de uita Chriſti. Quæ interpretatio ideo mihi magis placet, quòd & Hebraiſmo conſentanea eſt, & plenior. Fauſtus uero Manichæus, qui hoc Euangeliū eſſe negabat, quod non Euangeliū, ſed *Liber generationis* inſcriberetur non ſolum impius, ſed etiam imperitus erat, non intelligens totam Chriſti uitam generationem appellari. Cur au em generationis, non generationum dixerit, à nonnullis quæritur: quorum alii reſpondent cauſam eſſe, quòd cum duas Chriſtus generationes diuinam & humanam habeat, de ſola humana ageret Euangeliſta. Nam de diuina ſciebat dictum eſſe Iſa.53.8. *Generationē eius qs enarrabit?* ſed hoc ſubtile eſt. Melius Hieronymus, quod quamuis multas Euangeliſta generationes numerare uellet, vnā tamen quæreret Chriſti. Adde quod nomē γενέσεως, ſingulari numero ſæpe ſumitur pro plurali γενέσεων ſeptuaginta interpretum more. Nam Gene.5.1. vbi Hebræus dixit ספר תולדת *Liber generationum*, Septuaginta verterunt βίβλος γενέσεως eodem prorſus modo, quo Matthęus hic dicit, & quod Matthæus hic dicit βίβλος γενέσεως, Hebręus quiſquis fuit, dixit ספר תולדת *Liber generationum.*

IESV CHRISTI.) Etſi nomen & cognomen proprium hoc ſit Chriſti, tamen videri poteſt initio poſitum vim habere nominis appellatiui, quo excitentur auditorum animi. Nam cum Ieſus ſeruatorem, & Chriſtus unctum, id eſt Meſſiam illum ſignificet, quem tanto Iudæi expectabant deſiderio, videtur eorum animos erigere, & attentionem beneuolentiamque conciliare, dicens ſe illius tam optati ſeruatoris, tamque expectati Meſſiæ texere hiſtoriam, ut apparet ex concluſione. ver.16. & c.2.4. & 16.16.20. & 27.17.22. & Lucæ 3.15. & 4.41. & 22.67. & 23.2.35.39.

Filij Dauid, filij Abraham.) Tres hic quæſtiones ſunt. Prima, cur hos potiſſimum duos ex tā longa parentū Chriſti ſerie Euangeliſta nominauerit? Secunda, cur Dauidem Abrahamo, iuniorem ſeniori antepoſuerit? Tertia, ad quem referatur ſecundus genitiuus Filii, ad Chriſtum, an ad Dauidem?

Ad primam omnes auctores reſpōdent cauſam fuiſſe, quod his potiſſimum duobus promiſſio naſciturі ex ipſis Chriſti facta eſſet: Abrahamo Gene.12.3. & 22.18. *In ſemine tuo benedicentur omnes gentes.* Quod D. Paulus de Chriſto intelligendum eſſe docet Gal.3.17. Dauidi uero 2. Reg.7.12. 1. Paral.17.11. Pſalm. 88.4. & Pſalm.

131.11. *Iurauit dominus Dauid ueritatem, & non frustrabitur eum, de fructu ventris tui ponam super sedem tuam.* Nã cõditio, quæ sequitur. *Si custodierint filij tui testamẽtum meum, & testimonia mea, quæ docebo eos.* non pertinet ad Christum, quasi Christus regnaturus non esset, si filij Dauid Dei mandata nõ seruarent; Sed sensus est, si custodierint testimonia eius, fore ut soli regnent, vt euentus interpretatur. Nam, quia non seruauerunt, regnum scissum est 3. Reg. 12. 20. & in maiore parte, id est decem tribubus Ieroboam regnare cœpit. Quo minus autem totum regnum à familia Dauidis alienaretur, nasciturus impediuit Christus. *Ne inferretur sceptrum de tribu Iuda, & dux de femore eius, donec ueniret qui mittendus erat.* Gene. 49. 10. Et radix Iesse penitus exscinderetur, de qua flos, ille pullulaturus erat, qui merito Nazaræus vocaretur Isa. 11. 1. Et virga illa, quæ ex Sion mittenda erat, vt dominaretur in medio inimicorum suorum. Psal. 109 2. 3. Reg. 1. 36. & 5. 4. 1. Cor. 1. 20. Et ne parua illa lucerna Dauidis extingueretur, ex qua iustitiæ solem accendi oportebat. Verè omnes promissiones in Christo sunt Amen, inuersusq; est ordo naturæ, & non radix ramum, sed ramus radicem portauit. Nominati igitur sunt initio Dauid, & Abraham, quibus Iudæi sciebant factas de Messia promissiones, quas volebat Matthæus docere in Christo cõpletas esse: hoc enim erat Euangelium, id est bonum nuntium, quod illis afferebat. Sic Iren. lib. 3. c. 18. & Ambr. libr. 3. com. in Luc. c. 3. & Chrys. hom. 2. in Matth. & Hieron. in hunc locum.

Ad secundam verò quæstionem, non eandem omnes rationem afferunt. Nam alii causam fuisse dixerunt quòd cum Euangelista Christum nominasset, velletq; ad primum fontem Abrahamum ascendere, Dauidem tanquam fontem alterũ, Vnde Christus aqua uiua manasset, ascendendo necessario nominauit. Quam opinionẽ Chrysost. hom. 1. in Matth. recitat, ac refellit, quòd ista ratione eodem modo Matthæus atq. Lucas Christi generationem ascendendo narrasse, cum constet contrariam eum rationem tenere uoluisse. Sed nescio quàm merito. Nam Lucas à Christo usq. ad Deũ ascendit: non ut rursus descenderet: sed ut ibi staret. Matthæus à Christo ad Dauidem, & à Dauide ad Abrahamum non numeratis gradibus, sed duobus veluti saltibus ascendit, ut inde rursus ad Christum non saltando, sed gradiendo descenderet. Contra quàm Moses, qui cum è cœlo in terram, quasi saltu vno descendisset dicens, *In principio creauit Deus Cœlum & terram,* rursum à terra in cœlum pedetentim per singularum rerum generationem ascendit, *Terra autem erat inanis & uacua, &c.* Hieronymus ideo factum esse dicit, ne si prius Abrahamum quàm Dauidem nominaret, ei rursus nominãdus esset Abrahamus, ab eo generationis series duceretur, & iterum à Dauide ad Abrahamum, & ab Abrahamo rursum ad Dauidẽ redire cogeretur, Filij Abraham, Filii Dauid. Abraham autem genuit, &c. Hæc ratio multis placuit, nec mihi quidem displicet. Sic enim Hæbreos loqui solere scio, vt, cum res multas numerant, eam, unde uolunt incipere, ultimo loco ponant, ut Gene. 1. 1. *In principio creauit Deus Cœlum & terram, terra autem.* Sed alia ab aliis auctoribus melior affertur, in primisque à Chrysostomo, Theophylacto & Euthymio, quod etiam si utriq. promissio facta esset: promissio tamen Dauidis, & recentior, & specialior, & honorificentior esset, ideoq; Iudæis gratior, magisq. omnium ore celebrata. Promissa enim erat Abrahamo filiorum multitudo, quam consequuti iam iudæi contemnere uidebantur: Dauidi perpetuum regnum, in quod voluenda die rex ille regum succederet, & dominus dominantium, qui saluum faceret populum suum: gentes autem regeret in uirga ferrea, & tanquam uas figuli confringeret, quòd in eorum animis tenacius hærebat. Itaq. omnes etiã uulgo sciebant Messiã filiũ Dauidis esse oportere, Matth. 22. 42.

Christus cur filius Dauid.

22. 42. Interrogati à Christo Pharisæi, *Quid vobis videtur de Christo, cuius filius est?* incunctanter respondent, *Dauid*. Turba ipsa popularis visis admirabilibus Christi factis dicebat: *Nunquid hic est filius Dauid* Matth. 12. 23. Et eo Ierosolymitanam vrbem ineunte acclamauit, *Osanna filio Dauid*. Populares etiam homines erant, qui dicebant: *Nõne scriptura dicit, quia de semine Dauid, & de Bethlehem castello, vbi erat Dauid, venit Christus?* Illud etiã animaduerto, omnes, qui à Christo beneficia petebant, solitos eum prius Dauidis filium appellare; vt significarẽt eum illum esse Messiam, qui populum suum beneficiis esset cumulaturus. Huc illæ spectabant voces, *Miserere mei fili Dauid*. Matth. 9. 27. & 15. 22. & 20. 30. 31. & Mar. 10. 47. 48. & Luc. 18. 38. 39. Hæc eadẽ causa est, cur quoties Deus promittit se non penitus populum suum deleturũ, non propter Dauidem, sed propter Abrahamum, qui radix erat pupuli, cui perpetuum germen promissum erat, id se facturum dicat, vt Isa. 51. 2. Cum autem regnum se non extincturum dicit, non propter Abrahamum: sed propter Dauidem facturum testatur. 3. Reg. 11. 12. 13. 32. 34. & 15. 4. & 4. Reg. 8. 19. 34. & 20. 6. Vocauerat ergo Euangelista Iesum Christum, subiecit statim, filium Dauid, ut ostenderet se non de quouis Christo, sed illo vnico tam expectato agere, qui & filius & successor in perpetuum regnum Dauidis futurus erat.

Ad tertiam quæstionem pleriq; respondent, secundum genitiuum, *Filij*, ad Christum referri, quemadmodum si Matthæus diceret, Liber generationis Iesu Christi, qui fuit filius Dauid & Abraham. Et quidem ita Hieronymus intellexit, ut ex eius ad superiorem quæstionem responsione colligitur. Sed quo minus assentiar, Hebræorum obstat consuetudo, quam, dubiũ non est, Matthæum hoc loco imitari voluisse. Solent enim illi in recensendis genealogijs vltimum genitiuum filij ad proximum referre. Cuius rei docti exemplis non egent. Alii legant exempla 1. Reg. 1. 1. & 1. Para. 4. 37. & 5. 8. 14. & 6. 34. vsque ad versum 50. At quorsum Dauidem Abrahami filium esse diceret, cum non Dauidis, sed Christi generatio quæreretur? Respõdeo, factum id esse necessariò, quia cum à Dauide ad Abrahamum vellet ascendere, non potuit non dicere Dauidem Abrahami fuisse filium, ne extra viam ascendere videretur.

2. *Abraham autẽ genuit Isaac.*) Nec Ismaelis filii item Abraham, nec Esau filii Isaac factam esse mentionem idcirco nonnulli arbitrantur, quòd praui fuerint moribus: quos merito Chrysostomus homil. 3. in Matthæum reprehendit, cum in eadem genealogia etiam adulterarum & meretricum mentionem fieri videamus. Prætermissi igitur sunt, vt idem Chrysost. & Theophylact. ait, quia Christus ab illis non descendit. Cur igitur statim inter filios Iacob, non solum Iudas, à quo Christus genus duxit, sed omnes etiam eius fratres: & inter filios Iudæ non solus Phares, sed etiam Zaram nominati sunt? Summa vtrumque ratione factum est. Nam fratres Iudæ ideo nominandi fuerunt, quia patriarchæ suæ quisque fuerunt tribus, & quasi duodecim populi Iudaici & regni Christi columnæ. Itaque in Apocalypsi throno eius adstant. Nominantur ergo non tanquam Christi parentes, sed tanquam regni eius & Reipub. conditores. Ideoque non nominatim, vt Iudas, sed generaliter & quasi Iudæ comites nominantur, vt Chrysostomus. homil. 3. in Matth. adnotauit. Zaram autem ideo cum Phares numeratum fuisse putat Ambrosius, vt fœcunditatis Iudaici populi mysterium significaretur, quia Phares & Zaram vno partu editi sunt. Genesis. 38. 27. At ista ratione etiam Esau cum Iacob fuerat connumerandus. Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus, propter mysterium duorum populorum Iudaici atque Gentilis, aut sub duplici lege Mosaica, & Euangelica viuentis factum putant. Sed eadem ratio in Iacob, & Esau

Esau locum habuisset, eo etiam magis quod hoc mysterium fuisse scriptura declarat. Genes. 25. 22. 23. Illud autem non declarat. Veram igitur arbitror fuisse causam, quod in partu Thamar prior Zaram extra uterum manum protulit, qua retracta Phares prior exijt. Contendere enim iam iam in utero gemelli infantes uidebātur, uter primogenitus, & Christi parens futurus esset, ut dubium fuisse uideatur, uter primogenitus habendus esset. Itaque uoluit Euangelista honorem illis quodam modo partiri, ita Phares in Christi genealogia numerans, ut Zaram non penitus excluderet: sed suum illi, quod habuisse uidebatur ius, quo uno poterat modo, declarando reseruaret. Magna enim laus fuit, quin parens esset Christi, tam parum absuisse. Accidit in Iacob & Esau simile quiddam. Nam & Iacob in utero matris plantā Esau exeuntis tenuit, quasi prior nasci conaretur; sed non uicit: sicut Phares: Nec aut naturæ iure, aut uiribus suis: sed matris industria, Dei gratia, fratris culpa primogenituram obtinuit. Accedit alia ratio, cur potius Zaram, quam Esau fuerit nominandus, quod Esau non solum, quod ad Christi genealogiam ius habebat; temere uendiderit: sed etiam se a corpore Christi, quod erat Ecclesia, magis temerè seiunxerit, & alium populum a populo Dei, quasi aliam Ecclesiam, hæreticorum more constituerit.

De Thamar) ex Thamar. Obseruauit Hieronymus in tota Christi genealogia, excepta sanctissima eius matre, quæ necessariò fuerat nominanda, nullam sanctarum assumi mulierum: sed eas solum, quas scriptura reprèhendit, nominari, Thamar, quæ se Iudæ habitu meretricis exposuit, Rahab, quam scriptura ipsa meretricem appellat, Ruth, quæ ante legitimas nuptias Booz ambiuit amplexum, Bersabee, quæ cum Dauide adulterium admisit. Cuius rei causam Hieronymus, Ambrosius, Chrysostomus, Euthymius fuisse putant; ut appareret uoluisse Christum, qui propter peccata ueniebat, de peccatoribus nasci. Quod quomodo conueniat cum eo, quod paullo infra uer. 8. idē Hieronymus, & alij omnes auctores docent, non uideo, Ideo Euangelistam tres Reges Ochozam, Ioam, & Amasiam silentio præterijsse, quod impietatem Iezabel secuti essent. Quare aliam ego rationem fuisse arbitror, quòd cæteræ mulieres, & Iudeæ, & legitimæ uxores fuerint, ideoque opus non fuerit eas nominari; quia nemo dubitare poterat filios, quos Euangelista recensebat, ex illis fuisse procreatos. De Rahab autē dubitari poterat, quia fuerat meretrix, & alienigena, de Bersabee, quia adultera: de Ruth, quia Moabitis, de Thamar, quia extrà legitimum coniugium conceperat. Prætermisit igitur Euangelista, quod ordinarium erat, quòdque per se intelligi poterat, quod autem singulare ac dubium erat, exposuit, quod aliis quoque locis ab eo factum animaduertimus, ut infra uer. 25.

5. *Salmon autem genuit Booz de Rahab.*) An hæc fuerit Rahab illa Ierichontina, quæ Hebræorum excepit exploratores Iosue 2. 1. 2. an alia nominis eiusdem. Auctor operis imperfecti, qui falsò Chrysostomus dicitur, non audet affirmare, & Theophylactus dubitat. Alij omnes, quos legerim, illam eandem fuisse affirmant: nec ego ullo modo dubito. Nec enim nominata fuisset, nisi quia alienigena, quia meretrix, quia de populo Dei bene merita. An autem fuerit meretrix: ueterum Auctorum nemo, quod sciam, dubitauit, quia constanter omnes meretricem, & appellant, & re uera fuisse docent. Nonnulli tamen Hebræi ut R. Silon. Ios. 2. non meretricem, sed hospitam fuisse dicunt, quæ cauponariam faceret, ideoque ad eam exploratores diuertisse. Id enim nomen זונה etiam significare. Itaque Chaldæum uertisse פו נד קי תא quod hospitam declarat. Quam sententiam Lyranus doctus sanè, & laboriosus interpres pio, ut arbitror, studio secutus est, utinamque nostri temporis nouatores eodem animo secuti essent.

Rahab an meretrix fuerit.

Nos, quid de ea res ſentiremus, copioſius eo loco diximus. Nunc hoc tantùm, me nullo prorſus modo dubitare, quin uerè fuerit meretrix, & quia nomen זונה id ſemper ſignificat, nunquam uerò hoſpitam. Non enim citatur, niſi hic locus, & alter Ioel. 3. vbi pro hoſpita accipi uideatur. Doctiſſimi uerò inter Hebræos exiſtimant, reſque ipſa declarat, etiam duobus illis locis meretricem ſignificari. Et quia Septuagin a nuſquam niſi πόρνην meretricem uocant, & quia ita D. Paulus Heb. 11. 31. & Iacobus. c. 2. 25. etiã appellant. & quia Chaldæus paraphraſtes, cuius iſti auctores uerſionem ſequuntur, non reddit hoſpitam, ſed meretricem. nam apud illum פונדקיתא, quemadmodum adnotauit R. Dauid, meretricem ſignificat, ut Iud. 11. 1. & 16. 1. & 3. Regum 3. 16. & quia ut ſæpe iam diximus una ex cauſis, cur hic fuerit appellata, fuit, quòd fuiſſet meretrix. At quis credat exploratores ad publicum ſcortum potius quam ad hoſpitam diuertiſſe? Reſpondet. Kimhi, hoſpitas meretrices eſſe ſolere. Certe meretrices recipiebant hoſpitio. Sed alia hinc naſcitur quæſtio, quomodo Salmon unus, vt creditur, è principibus populi ſui Rahab & alienigenam, & meretricem duxit? utrumq; lege prohibitum, Exo. 34. 16. Deut. 7. 3. 3. Reg. 1 .2. Deu. 23. 17. Rectè ab alijs reſponſum eſt fuiſſe quidem meretricem, ſed eſſe deſijſſe. Alienigenas autem non fuiſſe lege prohibitum uxores ducere, quod alienigenæ eſſent, ſed quod idololatræ, hæc enim legis ratio redditur. Exo. 34. 16. *ne poſtquam ipſæ fuerint fornicatæ, fornicari faciant & filios tuos in Deos ſuos.* Qua ſublata cauſa alienigenas uxores ducere licebat. Nam & Dauidem virum ſanctum Maacham filiam Regis Geſſur, ſine ulla ſcripturæ repreheнſione duxiſſe legimus. 2. Reg. 3. 3. quia etſi ſcriptura non dicit, tamen non gentilem adhuc, ſed factam prius religione Hebræam duxiſſe credendum eſt. Multo uerò magis credendũ Rahab relicto prius falſæ religionis errore a Salmone ductam fuiſſe, cùm id ſcriptura non obſcurè ſignificet. Hæc enim eſt confeſſio conuerſæ Rahab Ioſ. 2. 11. *Dominus Deus ueſter, ipſe eſt Deus in cælo ſurſum, & in terra deorſum.* Eſt autem uero ſimillimum, mulierem quamuis prius meretricem, bene tamen meritam de populo Dei principis uiri coniugio honoratam fuiſſe. Quodque de Rahab Ierechontina diximus, id etiam de Ruth Moabitide, & ipſa alienigena intelligendum eſt, quam etiam ſcriptura piam fuiſſe docet. Sic enim reſpondet ſocrui. *Populus tuus, populus meus, & Deus tuus, Deus meus*, Ruth. 1. 16.

Alienigenas quomodo Iudęi ducebant.

Obed autem genuit Ieſſe.) Hic eſt pater Dauidis. Itaque merito eſt a quibuſdam dubitatum, quomodo inter Salmonem & Dauidem non niſi tres viri Booz, Obed, & Ieſſe numerentur, cum conſtet tr centos ſexaginta ſex annos interceſſiſſe. Templum enim cœptum eſt ædificari quadringenteſimo octogeſimo anno poſtquam populus exceſſerat ex Ægypto, quarto vero anno regni Salomonis. 3. Reg. 6. 1. Deme quattuor annos, quos iam Salomon poſt Dauidis mortem regnauerat. 3. Reg. 2. 10. & ſeptuaginta, quos Dauid uixerat. 2. Reg. 5. 4. & quadraginta annos, quos populus antequam caperet Ierico in deſerto uerſatus fuerat. (Nam ſtatim ut Iordanẽ traiecit, Ierichontem cępit Ioſu. 6. 1.) inuenies reliquos trecentos ſexaginta ſex annos. Lyranus, ut hunc nodum ſolueret, tres Booz eiuſdem nominis alium continenter poſt alium fuiſſe dixit; merito ab alijs reprehenſus, non ſolum quia ex ſcriptura non probat; verum etiam quia contrarium ſcriptura probatur. Nam Ruth. 4. 18. genealogia a Phares uſque ad Dauidem texitur, at unus tantum Booz, ſicut hoc loco, numeratur. Idem fit. 1. paral. 11. 12. præterquam quod ſi tres fuiſſent nomine Booz, non iam quattuordecim in hac teſſaradecade, ſed ſexdecim fuiſſent generationes. Itaq; melius alij reſpondent, non eſſe incredibile quattuor homines, eius præſertim temporis, quo humana uita, ſiue natura, ſiue temperantia longius

tende-

tendebatur; trecentorum sexaginta sex annorum numerum æquasse. Nã si Salmonem numeres, quem uero simile est, cum Rahab uxorem duxit, fuisse adolescentem, inuenies singulos infra centum uixisse annos, cum illo eodem tempore centum uiginti immensis licet laboribus exercitus Moses uixerit, Deut. 34.7.

6. *Iesse autem genuit.*) Humilis conditionis fuisse Iesse constat. Nam Saul opprobrij causa Dauidem filium Iesse solebat appellare. 1. Reg. 20.27.30.31.& 22.7.8.9.12.& 25. 10. Electus tamen est, ut esset radix regni Christi. Exiturus enim erat flos de radice Iesse. Isa. 11.1.

Dauid regem.) Dauid, cum multi alij reges numerentur, solus rex cognominatur, quia primus, & quia perpetui regni promissio illi facta est. 2. Regum. 7.12.& 1. Paral. 17.11.& Psal. 88. 4.& 131.11. Nam etsi Saul ante regnauerat, tamen nec ad Christi genus pertinebat, neque diuina uoluntate, sed intemperanti populi studio electus est: ut non regni Dei, sed Iudæorum rex fuisse uideatur, quasi ad tempus à Deo concessus, dum Dauid adolesceret, quem Dominus sciebat secundum cor suum futurum fuisse, & ut Iudæi sibimet ipsi, non ipsis Deus regis iugum imposuisse uideretur.

Ex ea, quæ fuit Vriæ.) Mirum statim legenti uidetur, cur Bethsabee Euangelista suo nomine non appellauerit, sed circumlocutione descripserit. Quod quidam ideo factum fuisse dicunt, quòd Bethsabee notior ex marito, quàm ex nomine suo esset. Quod non ita est nam Vrias in scriptura rarò, Bethsabee sæpe nominatur. Præterquam quod non poterat regis uxor priuato milite non esse celebrior. Alij quod conscia fuerit homicidij mariti sui, ut Remigius. Quod neque credibile est, & ea potius de causa fuisset nominata. Alij refricare uoluisse putant Euangelistam memoriam adulterij Dauid, sicut supra meretrices nominauit. Veram causam fuisse existimo, quòd uoluerit Euãgelista rem, vt erat, fideliter narrare, Salomonem susceptum ex Bethsabee, quæ quamuis uxor ante fuisset Vriæ, tamen non erat tum, sed legitima Dauidis uxor, cum ex ea Salomon procreatus est. Ne quis Salomonem ex adulterio natum putaret. Itaque ἐκ τῆς τοῦ οὐρίου clarius quidam uertendum existimarunt, ex ea, quæ fuerat (uxor) Vriæ. Quanquam, quod noster dixit interpres, idem significat. Nam si dixisset, ex ea, quæ erat Vriæ, indicasset, eam uxorem fuisse Vriæ tum, cum ex ea Salomon conceptus est. Cum uero dixerit, ex ea quæ fuit: satis ostendit fuisse quidem ante, sed non fuisse tunc, cum Salomonem concepit. Itaque non uideo cur fuerit a quibusdam uetus interpres reprehendendus. Etsi, ut ante dixi, non diffiteor clarius esse, Fuerat.

8. *Ioram autem genuit Oziam.*) Iorã non Oziam, sed Ochoziam; Ochoziã autem, Ioam; Ioam Amasiam; Amasiam demum Oziam genuisse eũ, qui hoc loco a Ioram genitus fuisse dicitur, ex historia regum manifestum est. 4. Reg. 8. 24. & 11.2.& 12.21.& 14. 21.& 1. Par. 3. 11. & 2. Par. 26.1. Ozias autem alio nomine Azarias uocabatur. 4. Reg. 14.21.& 1. Par. 3.11. Par. 26. 1. Itaque duæ hinc difficiles quæstiones existunt: una, cur Euangelista tres reges Ochoziam, Ioam, Amasiam in recta genealogiæ linea prætermiserit? altera quomodo dicat Ioram Oziam genuisse, cum Ozias non a Ioram, sed ab Amasia genitus fuerit? Ad priorem quæstionem aliqui respondent, ideo hos tres reges prætermissos, quia propositum erat Euangelistæ tribus tessaradecadibus totam Christi genealogiam comprehendere. Quod si eos numerasset, in hac secunda tessaradecade, non quattuordecim, sed septemdecim fuissent generationes. Hos autem potius, quàm alios prætermisisse, quòd peccatores fuerint, quippe qui semini Achab regium Iudæ sanguinem miscuissent. Hæc primum Hilarij & Hieronymi, deinde multorum sententia est. Quæ utinam mihi ita probari posset, ut opus non esset meliorem quærere. Sed uix mihi persuadere possum, Euangelistam tantum

myste-

numeri mysterio (si quod est tamen mysterium) tribuisse, ut ob eam causam tres reges præterire debuisset. Nam isto quidem modo non tribus solum tessaradecadibus, sed tribus etiam decadibus, ac minore etiam numero comprehendere totam genealogiam potuisset, nec enim peccatores defuissent, quos merito prætermisisse, videretur. Præterquam quod nec isti tam mali fuerunt, ut præteriri, nec alii tam boni vt recenseri mererentur. Nam Ioas & Amasias inter bonos reges in scriptura numerantur, qui rectum fecerint coram Domino. 4. Reg. 12. 2. & 14. 3. & Salomon multo peiora fecit, & idololatriam non solùm, vt isti non deleuit, sed primus inuexit. 3. Reg. 11. 6. 7. & 4. Regum. 23. 13. Quod autem isti cum domo Achab coniugia copulauerint, male fecerunt; peius tamen fecisse Salomonem fatendum est, qui non ex familia Achab, qui etsi malus, tamen eiusdem erat populi, & peccati penitentiam egit. 3. Regum. 21. 29. sed ex alienigenis idololatris, non vnam vt isti, sed multas vxores duxerit, quarum est impietatem imitatus. 3. Regum. 11. 2. Neque uerum est istos tres reges ex domo Achab uxores duxisse. Nam Ochozias duxit vxorem ex Bersabee, ex qua genuit Ioan. 4. Reg. 2. 1. Ioas autem uxorem habuit Ierosolimitanam. 4. Reg. 14. 2. Amasias similiter ex Ierusalem uxorem habuisse dicitur. 4. Reg. 15. 2. Itaque si ob affinitatem coniunctam cum domo Achab aliquis à genealogia excludendus erat: Iosaphat potius erat excludendus, qui primus omnium Achab affinitate dicitur fuisse coniunctus. 2. Par. 18. 1. & eius filius Ioram, qui filiam Achab uxorem accepit. 4 Reg. 8. 18. Malim ergo idcirco exclusos dicere, quòd nati essent ex semine Achab. Nã Iorã ex filia Achab Ochoziam: Ochozias deinde Ioam; Ioas uero Oziã genuit. Itaq. nõ propter sua, nec propter patrum suorum, sed propter Achab peccata ex catalogo parentum Christi deleti sunt. Et vt dicam melius, non tam propter impietatem Achab, quam propter promissionem Dei, qui per Eliam Prophetam comminatus illi fuerat se omnem eius posteritatem penitus deleturum. 3. Reg. 21. 21. quod vsque ad quartam generationem intelligendum erat, quæ in Amasia terminata est. Nam uxor Ioram filia Acham: prima erat generatio: Ochozias, secunda: Ioas, tertia: Amasias, quarta. Quemadmodum è contrario Iehu, quamuis malo etiam regi, quia tamen iussu Domini Achab posteritatem deleuit, Deus posteritatem promisit, quæ usque ad quartam pro eo generationem regnaret. 4. Reg. 10. 30. & 15. 12. Non ergo sunt tres isti reges numerati, quia etsi uixerunt, atque regnarunt, tamen capite minuti erant, & diuina sententia condemnati, quodam modo ciuiliter mortui. Sic ego interpretor, hac contentus interpretatione, dum meliorem inuenio. Vnum tantum in ea nodum uideo: quem nemo, quod sciam, hoc loco attigit, nedum soluit: Quòd Ochozias non dicatur in scriptura filius filiæ Achab, sed Athaliæ filiæ Amri regis Israel. 4. Reg. 8. 26. & 11. 1. & 2. Par. 22. 2. 10. Quod si ita est neq. Ochozias, neq. qui post eum consecuti sunt, Ioas, & Amasias ex Achab genus duxerũt, itaq. non propterea fuerant de catalogo regum expungendi. Respondeo me existimare Athaliam matrem Ochoziæ, quamuis filiã Amri scriptura uocet, non fuisse eius propriè filiam; sed Achab: uocari autem filiã Amri, id est neptem, Hebræorum non ignorata cõsuetudine. Nã Achab filius erat Amri. 3. Reg. 16. 29. Vt autẽ ita sentiam, his rationibus adducor. Primùm, quod scriptura disertis uerbis dicat Ioram accepisse in uxorem filiam Achab 4. Regum. 8. 18. nec legamus illum aliam uxorem habuisse, ex qua Ochoziam suscipere potuerit. Deinde, quod Iehu dum Domini mandato extinguit posteros Achab, inter eos Ochoziam regem Iudæ etiam occiderit. 4. Regum. 9. 27. minimè profectò occisurus, nisi nepos fuisset Achab,

cum nullas cum illo gereret inimicitias. Noluit autem fortaſſe ſcriptura Athaliam filiam Achab, ſed Amri potius appellare propter execratam memoriam Achab, & ne ſibi contradicere uideretur, cum diceret omnem eius poſteritatem fuiſſe deletam. Deleti enim erant omnes, qui erant in Samaria. Athalia autem, quæ erat in Ieruſalem, per Iehu deleri non potuit. Quæ tamen ipſa ſententiam Dei non effugit: nã paullo poſt, cum Ioas eius filius regnum iniiſſet, occiſa eſt. 4. Reg. 11. 16. Vt ut ſit, meæ certe ſententiæ Hebræos, diligentes harum rerum inueſtigatores, ſuffragatores habeo R. Dauid, & R. Leui. B. G. 4. Reg. 8. 26. Vnus adhuc hoc loco ſcrupulus reliquus eſt: Quomodo dicatur Ioram Oziam genuiſſe, cum nõ ipſe; ſed Amaſias eum genuerit? Reſpondeo uerbum gignendi hoc in loco non eſſe propriè & phyſicè: ſed uulgariter accipiendum. Vulgò autẽ ita loquimur, Adam genuit omnes homines, quamuis non ignoremus non ipſum per ſeſe, ſed per filios, & poſteros ſuos genuiſſe.

11. *Ioſias autem genuit Iechoniam & fratres eius.*) Maior eſt obſcuritas huius loci, ut mihi quidem uidetur, quàm multis uideri ſolet. Fidem aduerſarii noſtri faciunt. Nec enim ſine cauſa Porphyrius olim chriſtianis hunc locum, tanquam inextricabilem, obiiciebat: ut Hieronym. ſcribit Dan. 1. Ioſias rex ille fuit, qui 4. Regum. cap. 22. & 23. & 2. Paralip. cap. 34. & 35. tantopere laudatur, ut dicatur feciſſe, quod placitum erat coram Domino, ambulaſſeque in omnibus uiis Dauidis patris ſui, non declinaſſe neque ad dexteram, neque ad ſiniſtram. 4. Regum. 22. & 2. Paral. 34. 2. qui templum Domini reſtaurauit. 2. Paralip. 35. 20. legitimum Dei cultum reſtituit, idololatriam aboleuit, librum legis negligentia ſuperiorum regum perditum per Helciam Pontificem inuenit. 4. Regum. 22. 8. & 2. Paralip. 34. 14. Ob cuius mortem tradunt Hebræi lamentationes à Ieremia fuiſſe compoſitas, ut eo loco diximus. Huic ergo quattuor fuerunt filij. 1. Par. 3. 15. Iohanan, qui & Ioachaz appellabatur. 4. Regum. 23. 30. 31. Ioacim, Sedecias, qui ante Mathanias dicebatur 4. Regum. 24. 17. Sellum. Vnde naſcitur prima quæſtio, quomodo dicatur hoc loco Iechoniam genuiſſe: cum nemo fuerit inter eius filios, qui Iechonias appellaretur. Multi, iique graues auctores, Ambroſ. libr. 3. comment. in Lucam; Epiphan. lib. 1. de hæreſ. in ſecta Epicuræorum; Auguſtin. libro 2. de conſ. Euang. cap. 4. Euthym. hoc loco exiſtimarunt Ioacim filium Ioſiæ ſecundum alio nomine uocatum fuiſſe Iechoniam: eamque ſententiam omnes, quos me legiſſe memini noſtri temporis interpretes & Catholici, & hæretici ſecuti ſunt, quibus facile aſſentior, ſi probaſſent. At in canonicis ſcripturis non legimus Ioacim Ioſiæ filium uocatum unquam fuiſſe Iechoniam. Vocabatur quidem ante Eliacim. 4. Regum. 23. 34. Sed Nechao rex Ægypti occiſo prius Ioſia eius patre, deinde uincto Ioachaz fratre primogenito, & in Ægyptum ducto, Eliacim regem Iudæ conſtituit, nomenque illi mutauit Ioacim. Hic filium habuit eiuſdem nominis Ioachin, niſi quod nomen patris ſcribebatur per ק & ם יהויקים Ioacim, nomẽ filii per ב & ן יהויכין 4. Regum. 24. 6. Atque hic uocatus eſt alio nomine Iechonias. 1. Par. 3. 16. Ierem. 22. 24. 28. & 24. 1. & 27. 20. & 28. 4. & 29. 2. & 31. 1. ſed fratres nullos habuit. Nam propterea Nabuchodonoſor rex Babylonis, cum eum Babylonem tranſtuliſſet, conſtituit regem Iudæ patruum eius Mathaniam, uocans alio nomine Sedeciam. 4. Regum 24. 17. aliquem potius eius fratrem conſtituturus, ſi quem habuiſſet. Quæ duæ res non ſolum perſuadent, ſed etiam impellunt, ut credam, legendum eſſe hoc loco, *Ioſias autem genuit Ioacim & fratres eius.*) Nam cum plerique confiteantur corru-

ptum

ptum esse locum, unamque, ut post dicemus generationem desiderari: prudentiæ simul & religionis esse arbi trcr nomina ad corrigendum locum non fingere, sed ea ex sacris litteris accipere. Fateor libro tertio Esdræ capitulo primo, 34. Ioacim Iosiæ filium etiam Iechoniam appellari. Nam & eo loco Euthymius usus est: ex quo constat eum librum illum Græcè, quo nos caremus, habuisse; nisi fortasse homo Græcus latina legit, sicut nos aliquando Latini legimus Græca. Sed nec liber ecclesiasticam habet auctoritatem, & in omnibus codicibus uitiosè scribitur Iechonias pro Ieconias. Nam si dilatandum nomen fuit, sicut ex Ioachin factus est Iechonias, ita ex Ioacim Iechonias, aut potius Ieconias faciendus erat. Et ut hoc uitium nominis irrepsit: ita illud potuit irrepere, ut pro Ioacim Iechonias scriberetur. Omnia igitur rectè conuenient, si legamus, *Iosias autem genuit Ioacim, & fratres eius*. Quod ex secundæ quæstionis explicatione, quæ hinc oboritur, magis manifestum erit. Meritò igitur omnes auctores mirantur, quin factum sit, ut cum Euangelista uer. 17. dicat se ter quattuordecim, id est quadraginta duas ab Abraham usque ad Christum generationes recensuisse, non nisi quadraginta una reperiantur.

Itaque secunda quæstio est, an aliqua desit generatio. Sunt qui nullam deesse putant: quod non omnes eodem modo probant. Alij enim existimant Dauidem bis repetendum, ut sit finis primæ tessaradecadis, & principium tertiæ: itemque Iosiam finem secundæ, initium tertiæ: quod si fiat, & Christus non numeretur, nulla deerit generatio. Euangelistam enim non. 42. personas, sed. 42. generationes numerasse. Alij Christum numerant, sed Iechoniam bis numerandum dicunt, patrem, qui finis est secundæ, & filium, qui principium est tertiæ tessaradecadis, ut August. lib. 2. de consensu Euang. capit. 4. Idemque Hieronymus uidetur significare Dan. 1. Alij ipsam captiuitatem pro una persona numerandam esse putauerunt, ut refert Theophylactus, itaque nullam deesse. Itaque magis mihi Epiphanij, Ambrosij, Euthymij, & aliorum auctorum ingenuitas placet, qui unam deesse generationem liberè confitentur. Sed quia in prima tessaradecade, quæ ab Abrahamo usque ad Dauidem texitur, certum est non deesse, & iacturam eius, quæ deest generationis in angulo, quo secunda tertiaque connectuntur, factam esse constat.

Tertia quæstio est, utrinam, secundæ desit, an tertiæ. Nam si secundam tessaradecadem a Salomone usque ad Iechoniam illum numeremus, qui hoc loco pater fuisse dicitur Salathielis, tertiæ tessaradecadi una deerit generatio: si uero Iechoniam patrem Salathielis in tertia tessaradecade numeremus, deerit secundæ. Plerique igitur interpretes in tertia tessaradecade generationem illam unam deesse putant. Quod eo uidetur probabilius, quòd manifestum sit Euangelistam tribus tessaradecadibus, triplicem populi statum, sub iudicibus, sub regibus, sub ducibus comprehendere: Iechonias autem pater Salathielis sub regibus, & rex ipse fuit: ad secundam ergo, non ad tertiam tessaradecadem pertinet. Alia uero ex parte, si Iechonias in secunda tessaradecade ponatur, non iam quattuordecim, sed quindecim in ea (si Ioacim, & fratres eius numeremus) generationes erunt, & Iechoniam patrem Salathielis in tertia numerandum patet. Quare alii non in tertia, sed in secunda tessaradecade generationem illam unam desiderant. Nam etsi Iechonias rex fuit, tamen post Ioacim patrem, aut potius post Iosiam auum eius tres reges Ioacim, Iechonias, & Sedecias ita regnarunt, ut non reges, sed captiui, & serui regis Babylonis esse uiderentur. Et non est necesse ut omnes, qui in prima tessaradecade, sua iudicibus: & omnes, qui in secunda sub regibus: & qui in tertia numerantur, sub ducibus fuerint. Nam tempore Abraham, Isaac, Iacob, & Iuda iudi-

ces nondum erant;& ad primam tessaradecadem in primis pertinent. Placet mihi media sententia, nec in secunda, nec in tertia; sed in vtriusque confinio deesse. Nam si à Salomone vsque ad Ieconiam, aut potius Ioacim & fratres eius numeras quattuordecim etsi a Iechonia patre Salathielis vsque ad Christum alias quattordecim generationes inuenies, sed inter vtramque tessaradecadem desunt hæc verba. *Ioacim autem genuit Iechoniam*, quæ ideo ad neutram tessaradecadem pertinent, quia iam Ioacim (aut Ieconias) in secunda numeratus fuerat; & Iechonias statim in tertia numeratur.

Hinc quarta oritur quæstio, qua ratione desit ista generatio: an de industria ab Euangelista prætermissa, an similitudine nominis insinuata, an mysterio, an vitio scribentium præterita? Quot enim quæstionis membra feci, tot opiniones inuenio. Nam aliquid scienter putant Ioacim ab Euangelista prætermissum; quod nō a populo, sed a Nechao rege Ægypti regnum accepisset 4. Reg. 23. 34. & 2. Par. 36. 4. Ita Pseudochrysostomus hom. 1. in Matth. Alij ideo fuisse prætermissum, quod cum Iechonias & pater, & filius vocaretur, bis erat a lectore idem nomen repetēdum. Itaque etsi non apparent, tamen duo homines pater & filius sub vno latent nomine Iechoniæ. Sic Aug. lib. 2. de cōs. Euang. c. 4. Addit commodè id quasi in angulo secundæ & tertiæ tessaradecadis factum esse: cum enim alicuius ædificij lapides numeremus, cum ad angulum peruenimus eum lapidē qui angulum facit, bis solemus numerare. Hoc nonnullis placuit, & mihi tanti auctoris nomine commendatum non displicet. Tertiam interpretationem idem August. affert, mysterium in ea re fuisse, vt Iechonias bis numeraretur: significari enim per Iechoniam factam esse quasi in angulo quandam veluti ad extraneas gentes deflexionem. Epiphan. in secta Epicuræorum, quem recentiores interpretes fere sequuntur, scriptorum vitio & ignoratione factum affirmat, vt post hęc verba, *Iechoniam & fratres eius in transmigratione Babylonis*, hæc interciderint; *Ieconias autem genuit Iechoniam*. Cum enim Iechoniæ nomen quater repeteretur, scriptores ignorantes patrem & filium vocari Iechoniam, putantesque redundare, prętermiserunt. Epiphanio in hoc assentior, vt existimem scriptorum vitio aliqua verba intercidisse, quibus significetur, Ioacim filium Iosiæ genuisse Iechoniam. In eo nō assentior quod non existimo deesse hæc, *Ieconias autem genuit Iechoniam*,) Sed hęc, *Ioacim autem genuit Iechoniam*.) Nam, vt supra probauimus, Ioacim filius Iosiæ nunquam in scripturis canonicis vocatur Ieconias. Itaque totum locum sic restituendum puto. *Iosias autem genust Ioacim, & fratres eius in trāsmigratione Babylonis* (quem admodū Stapulensis affirmat se in antiquo quodam Græcō codice legisse) *Ioacim autem genuit Iechoniam*.

Et fratres eius.) Fratres eius nominat, quia etsi non ex illis propagatus est Christus, tamen omnes fere Christus, tamen omnes fere Christi regnum tenuerūt. Nam Ioachas, quem & Iohanam paullo ante vocatum fuisse diximus, tres regnauit menses. 4. Reg. 23. 30. 31. & 2. Par. 36. 1. 2. Et Mathanias, cui & Sedeciæ nomen fuit, regnauit vndecim. 4. Reg. 24. 17. 18. & 2. Par. 36. 11. Solus non regnauit Sellum, quia antequam regnare posset, regnum defuit. 4. Reg. 25. 7. & Iere. 52. 11. Adde quod & Sellū regnasse indicat Iere. c. 22. 11. vt in cōmentarijs eius loci adnotauimus.

In transmigratione Babylonis) Instāte transmigratione Babylonica. Nam cum Iosias genuit Ioacim & fratres eius, nondum populus Dei Babylonem migrauerat. Transmigratio. n. facta est tertio mense regni Iechoniæ filij Ioacim. 4. Reg. 24. 12. & 2. Par. 36. 10. Itaque inter natalem diem Ioacim & transmigrationem triginta sex anni & tres menses interfuerunt. Nam viginti quinque annorum erat Ioacim cum regnare cœpisset, &

Vnde-

vndecim annos regnauit. 4. reg. 23. 36. & 2. Par. 36.5. Sed totum hoc spatium uocatur tempus transmigrationis, siue quia comparatione regni breue est, siue quia regnum Iuda nondum conciderat; nutabat tamen: atque hoc propriè, ut arbitror, est ἐπὶ τῆς μετοικεσίας sub transmigratione, id est paullo ante. Itaque qui hoc loco uertunt; *In exilio Babylonico*, ut ferè omnes hæretici faciunt; non solum tanquam nouitatis amatores; sed tanquã mali etiam interpretes reprehẽdẽdi mihi uidentur. Exilium enim tempus illud significat, quo quis exulat. Itaque in exilio Babylonico Ioacim genitum esse, est genitum esse, dum Iudæi exularent, cum Euangelista non tempus exilij, sed ante exilium uoluerit designare, quod multo profectò melius nomine transmigrationis intelligitur, quod solum, ut ita dicam, transmigrandi actum significat, & apud bonos Latinitatis auctores: Liuium & Trãquillum reperitur. Illum etiam etsi leue est, non tamen prætermittendum non dixisse Euangelistam ἐπὶ τῆς αἰχμαλωσίας in captiuitate, sed ἐπὶ τῆς μετοικεσίας in transmigratione. Quia cum bis duæ tribus, ex quibus regnum Iuda constabat, in exilium Babylonicum translatæ fuerint, primùm sub Iechonia. 4. Reg. 24. 12. & 2. Par. 36. 10. Deinde sub Sedecia. 4. Reg. 25. 8. & Iere. 39. 7. & 52. 4. prior propriè dicitur Hebraicè גלות, Græcè μετοικεσία, Latinè transmigratio, non שבות non αἰχμαλωσία non captiuitas. Secunda uero dicitur שבות αἰχμαλωσία captiuitas, Quia in priore Iechonias cum toto populo sponte se dedidit suasu Ieremiæ Prophetæ, & Babylonem abijt. 4. Reg. 24. 12. In posteriore uero, in qua regnum penitus deletum est: non sponte dediti Iudæi, sed ui capti Babylonem ducti sunt 4. Reg. 25. 8. & Ierem. 39. 7. quemadmodum Ierem. 29. 1. & Ezech. 1. 1. adnotauimus. Quamquam hoc discrimen non semper obseruatur. Nam Esdræ. 2. 1. utrumque coniungitur ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας τῆς ἀποικίας, quia tamẽ Euãgelista seruare uidetur uoluisse, non debuit hæreticus interpres deportationem uertere.

12. *Et post transmigrationem Babylonis*, Tempore exilij in ipsa captiuitate facta iam populi transmigratione. Beza in Matth. ann. 1559.

Iechonias genuit Salathiel. 1. par. 3. 17. 18. Iechoniæ octo filij numerãtur, quorum natu secundus dicitur Salathiel. Alijs quoque multis locis Salathiel Ieremiæ filius appellatur. Agg. 1. 1. 2. 1. 4. & 2. 3. 24. & li. 1. Esd. 3. 2. 12. 1. Scrupulum tamen inijcit, quod legimus apud Iere. c. 22. 30. *Hæc dicit Dominus, Scribe uirum istum sterilem*, (loquitur autem de Iechonia) *Virum qui in diebus suis non prosperabitur. Nec. n. erit de semine eius uir, qui sedeat super solium Dauid, & potestatem habeat ultra in Iuda*. Sed iam eo loco respondimus, non uocari Iechoniam sterilem, propterea quod nullos liberos habuerit, cum ex eodem Ieremiæ capite uer. 28. filios habuisse constet, sed quia nemo ex eis regnauit, quod attinet ad regni successionem, perinde fuit, ac fuisset sterilis. Alius restat scrupulus, quomodo potuerit Iechonias in ipsa captiuitate filios procreare, cum in carcere uinctus fuerit. Respondeo Euilmerodach filium Nabuchodonosoris mortuo patre eduxisse è carcere Iechoniam, & regio habitu habuisse. 4. reg. 25. 27. 28. & Iere. 52. 31. trigesimo septimo anno transmigrationis, quo tempore liberos genuit qui ideo in terram, quam ignorabant, proiecti fuisse dicuntur Ierem. 22. 28. quia in ea captiui nati sunt. Nam tempore transmigrationis, etsi Iechonias vxorem habebat. 4. reg. 24. 15. tamen credibile est nondum filios habuisse. Alioqui Nabuchdonosor non Mathaniam eius patruum, sed aliquem potius ex eius filijs regem pro ipso cõstituisset. 4. reg. 24. 17. & 2. par. 36. 10. Hac etiam ratione fieri potuit, ut eius nepos Zorobabel filius Salathiel is usque ad templi restaurationem uixerit, & rediens ab exilio princeps fuerit. 1. Esdræ. 3. 2. & 5. 2. & lib. 2. 12. 1. Ita omnis benè constat historia.

16. *Iacob aũt genuit Ioseph uirũ Mariæ*.)

In hunc locum totam de Christi genealogia disputationem, & quæ de concordia duorum Euangelistarum Matthæi & Lucæ dici solent, reseruauimus. Cuius summa nos difficultas, si paullo longiores fuerimus, excusabit. Hoc enim consilio solemus res faciles aut præterire, aut leuiter attingere, ut liceat nobis in difficilibus esse longiores. Premebant olim hoc loco Christianos non tantum Iudæi, verum etiam gentiles, qui aliquam sacrarum litterarum cognitionem deliberauerant, Celsus apud Origenem lib. 2. Iulianus Augustus apud Cyrillum Alex. lib. aduersus illum 8. Prima quæstio, quæ sese statim lectori offert, est illa, quæ ab illis Ecclesiæ hostibus obijciebatur. Si Christus non fuit filius Ioseph, (ut re uera non fuit) quid attinet ad illum Iosephi genealogia iam inde ab Abrahamo & Dauide deducta? non enim Ioseph, sed Christi genealogia quærebatur. Omnes ueteres theologi vno ore respondent Ioseph & Mariam Christi matrem eiusdem fuisse tribus atque familiæ: itaque dum Euangelistę Matthęus & Lucas Ioseph genealogiam recensent, Mariæ quoque ac proinde Christi recensent. Ita Iren. lib. 3. ca. 18. Tertul. libro contra Iudæos, Athanas. in epist. ad Epictetum aduersus hæreticos, Ambr. lib. 2. de pœnit. cap. 8. & lib. 3. comment. in Lucam, August. in qq. in lib. Iud. q. 47. & in qq. ex nouo test. q. 86. & lib. 23. contra Faustum. ca. 3. & 4. Hieron. hoc loco, Greg. Nys. in oratione de sancta Christi natiuitate, Iuuencus poeta, Eucherius in qq. in nouum test. Damas. 4. lib. de fide c. 15. Id aduersarij Iudæi, Iulianus, Celsus, Porphyrius, Faustus negabant, rationemque afferebant, quod Mariã Dei matrem ex tribu Leui fuisse constet. Erat enim cognata Elisabeth uxoris Zachariæ, Lucæ. 1. 36. quæ erat ex filiabus Aaron. Luc. 1. 5. non ergo erat ex tribu Iuda, multoque minus ex familia Dauidis, ex qua erat Ioseph. Nostri contra certissimis testimonijs B. Mariam Christi matrem ex familia Dauidis, exque tribu Iuda esse demonstrabant. Ipse enim Euangelista Matthæus, qui cap. 1. 18. 20. docet Mariam non ex Ioseph, sed ex Spiritu sancto Christum concepisse, uer. 25. Ioseph eam non cognouisse, ver. 1. uocat eum filium Dauidis; *Liber generationis Iesu Christi, filij Dauid*, non poterat autem filius esse Dauidis, nisi per matrem, cum patrem hominem non haberet; erat ergo mater ex domo Dauid. Præterea Lucas. c. 1. uer. 35. dicit Christum ex uirgine Maria sine viro ex Spiritu sancto conceptum, & cap. 3. 23. putatum fuisse, id est nõ fuisse filium Ioseph, uersu uero. 32. eiusdem. cap. dicit idem angelus, *Et dabit illi Dominus sedem Dauid patris sui*. Et uer. 69. Zacharias canit, *Et erexit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui*. Et ca. 2. 4. scribit Ioseph & Mariam ascendisse ex Galilæa in Iudæam in ciuitatem Dauid, quæ uocatur Bethlehem, ut ibi describerentur, quod essent ex familia Dauid. In cæteris uero libris noui testamenti passim non a turba populari, sed ab Apostolis dicitur filius esse Dauidis. Rom. 1. 3. 2. Tim. 2. 8. Apoc. 22. 16. Quo ergo modo Maria cognata erat Elisabethæ ex filiabus Aaron? recte respondet August. q. 47. in lib. Iud. aliquem ex tribu Iuda & familia Dauidis, aliquam ex tribu Leui uxorem duxisse, unde B. Virgo Maria origenem traxerit. Nam ne illi quidem ipsi, qui B. Virginem non ex tribu Dauid, sed ex tribu Leui fuisse dicunt, negare possunt illam nupsisse Ioseph, quem ex tribu Dauid fuisse non negant. Quo autem modo fieri potuerit, ut inter diuersas tribus coniugia miscerentur, paullo post dicam. Hactenus constet Euangelistas, dum Ioseph genealogiam narrant, etiam Mariæ genealogiam recensere.

Itaque restat secunda quæstio, cur non potius ad Mariam, quàm ad Ioseph genealogiam deduxerint, cum id fuisset nihilo difficilius, & ad genus Christi intelligendum multo clarius. Qui respondent, Euangelistas multorum opinioni seruire voluisse, qui ut ait Lucas. c. 3. 2. Christum filium Ioseph esse arbitrabantur, & iniuriam

Cur ad Iosephum genealogia deducatur.

B. Maria ex tribu Dauid.

Cur non ad Mariam potius quàm ad Iosephũ genealogia deducta.

Euange-

Euangelistæ faciunt;& nō vident non debuisse cum ista ratione de Spiritu sancto non ex Ioseph conceptum dicere. ver. 18. 20. 25. Veteres ergo illi eius rei duas rationes reddiderunt. Alteram, quòd non fuerit Hebræorum consuetudo genealogias per mulieres ducere. Quod vt est certum, it ad soluendam quæstionem non satis est. Poterat enim genealogia vsque ad Mariam per viros de more duci: Maria vero sola, quia præter consuetudinem ex Spiritu sancto conceperat, præter consuetudinem numerari. Itaque hanc rationem, quæ sola non suffi ciebat, altera ratione corroborabant, legē fuisse Num. 36.6.7. vt ex sua quisque tribu vxorem duceret, ne hæreditates ab vna tribu in aliam auerterentur; quam legem à Ioseph, cùm vir esset iustus, fuisse seruatam. Sic Hiero. Ambr. Augu. Eucherius, Damasc. ijs locis, quos supra designauimus. Iudæi tamen, & qui hoc tempore, quo maximè incredulitas regnat, ingenij magnitudinem incredulitate metiuntur, in hac ratione non acquiescunt. Eam enim legem ne à iustissimis quidem huminibus seuatam fuisse. Nam parentes Mariæ sanctissimæ Christi matris iusti erant, tamen cum ipsi essent ex tribu Iuda, cum tribu Leui connubia iunxerunt, & Iud. 21. 1. vndecim tribus iurant se tribui Beniamin filias suas nuptui non daturas propter insigne facinus, quasi & tunc inter se, & antea illi publicè aliæ alijs darent. Iustus etiam erat Dauid, tamen cum ipse ex tribu esset Iuda, & Saul ex tribu Beniamin. 1. Reg. 9. 1. Michol filiam eius duxit. 1. Reg. 18. 27. Iustus Ioiada sacerdos ex tribu Leui, filiam tamen Ioram regis ex tribu Iuda in matrimonium accepit. 2. Paral. 22. 11. Adde quòd ea lex non intelligebatur, nisi de mulieribus, quæ cum fratres non haberent, in hæreditatem succedebant, vt Ambr. etiam interpretatur lib. 3. in Luc. tunc enim non licebat illis alterius tribus viro nubere, ne paterna hęreditas in aliam tribum traduceretur. Hæc enim ratio redditur legis. Quare non satis est legem allegare, & Ioseph ac Mariæ parentes probare iustos, sed necessarium præterea est docere Mariam Virginem hæredem fuisse, vt non potuerit extra tribum suam nubere. Quod ex sacris quidem litteris non constat: si constaret, tamen non satis esset, vt ea in qua versamur, quæstio solueretur. Quid enim? sit B. Mariæ ex eadem tribu; an propterea sequitur ex eadem esse familia? quod tamen video multos interpretes non animaduertere. Itaque respōdeo, legem illam eiusque interpretationem veram esse, ideoque coniugia illa, quæ proferuntur ab aduersarijs, inter diuersas tribus fuisse copulata, quòd in illis ratio legis locum non haberet, sed adeo notum vulgo fuisse Ioseph & Mariam non ex eadem modo tribu, sed ex eadem prorsus esse familia, vt Euangelistæ non dixerint. Illud etiam addo, existimare me B. Virginem Ioseph, tanquam maximè omnium propinquo, non solum sponte, verum etiam necessitate legis traditam fuisse. Credo enim legem illa Num. 36. 6. 7. non solum de eadem tribu, sed etiam de eadem familia intelligi debere; vt, cum mulier aliqua paternæ hæreditatis sola hæres esset, non posset nisi eiusdem familiæ viro, & quidem propinquissimo nubere. Adducor autem ratione legis; quæ propterea prohibebat extra propriam tribum nubere, ne hæreditates, quæ Dei arbitrio inter eas tribus æqualiter fuerant distributæ, Iosi. 1[illegible]. perturbarentur. At eadem ratio in singulis familijs locum habebat, quæ in eadem quoq; tribu æquales terræ portiones acceperant. Hoc enim est, quod tam sæpe dicitur Iosi. 19. per cognationes suas. Certe Hila. can. in Matt. 1. Mariam ex lege Ioseph nupsisse affirmat, & Eucher. 9. 2. in Matth. & Theophyl. & Euthym. in comment. legem non de eadem tantum familia interpretantur. Sed quid opus est coniecturis, aut testibus, cum scriptura ipsa vtrumque doceat? Sic enim est Hebraicè תהיה וכל בת ירשת נחלה ממטות בני ישראל לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה למען יירשו בני ישראל איש נחלת אבתיו

לאשה למען יירשו בני ישראל *Omnis filia hæres hęreditatis ex tribubus filiorũ Israel, vni ex familia tribus patris sui erit in vxorem, vt possideant filij Israel vnusquisque hęreditatem patrũ suorum.* Nullos enim eam fratres habuisse, nõ ex traditione tantum; sed ex sacris etiam litteris manifestum est, quæ eius, si quos habuisset, fratres non tacuissent. Hęc igitur omnia fecerunt, vt Euangelistæ contenti fuerint Ioseph genealogiam demonstrasse, quam certum ac notum erat eãdem esse Mariæ. Atque in hac re Matthæus Lucasque consentiunt. Veniamus nunc ad ea, in quibus videntur dissentire. Quæ multa sunt. Primum, quòd Matthęus Ioseph filiũ Iacob, Lucas Heli fuisse dicat. Secundũ, qđ a Ioseph vsq; ad Zorobabel Lucas diuersos prorsus Christi parentes numerat atque Ma theus. Tertiũ, ꝗ Matthæus a Ioseph vsque ad Zorobabel non numerat, nisi nouẽ, Lucas vero duodeuiginti. Quartum, ꝗ Matthęus dicat Salathielẽ filium fuisse Iechoniæ; Lucas Neri. Quintum ꝗ a Salathiele vsque ad Dauid alios rursus Lucas, quã Mattheus recẽseat: & Matthæus per Salomonem, Lucas per Nathã ad Dauidem perueniat. Sextũ, ꝗ Mattheus consistat in Abraham; Lucas ad Adam & ad Deum vsque perueniat. Octauum, quòd Matthæus a parentibus ad filios descendendo: Lucas a filijs ad parentes ascendendo progrediatur. Quod ad primum discrimen attinet, Augusti. libr. 2. qq. Euang. q. 5. & lib. 2. de consensu Euang. c. 2. & 3. tribus modis responderi putat posse: primo, Heli apud Lucam patrem dici Ioseph, non quòd pater, sed quòd socer esset, paterque B. Virginis, idem qui Ioachim alio nomine vocari soleat: Iacob autem, quod verè pater esset. Quę responsio nec Augustino displicet; & nonnullis alijs valde placuit, vt auctori libelli de ortu B. Virginis falsò inscripti Hieronymo, & recentioribus ualde multis. Mihi quoque placeret, nisi uiderem Euangelistas uerum Iosephi genus describere uoluisse. Illam subtilitatem probare non queo, qua uir quidam ætatis nostræ sane perquàm eruditus scribit, cùm Lucas dicit de Christo: *Filius, vt putabatur Ioseph, qui fuit* Heli: relatiuum, *qui*, non ad Ioseph, sed ad Christum referendum: ut sit sensus, qui Christus fuit filius, idest nepos Heli. Quod si verum esset, nullus quęstioni locus relinqueretur: sed quis nõ uidet esse coactum. Secunda igitur Augustini responsio est, Ioseph unius quidem natura, alterius autem adoptione filium fuisse, quemadmodum Ephraim & Manasses cum natura filij essent Ioseph illius patriarchę: adoptione tamen filij fuerunt Iacob, ideoque suam quisque tribum, sicut cæteri eius filij effecerunt. Gen. 48. 56. Probabile hoc est, proque uero teneri põt, si aliud repertum non esset probabilius. Tertia est, Ioseph filium fuisse alterius naturalẽ: alterius legalem: Iacob. n. & Heli fuisse fratres, quorum alter ducta uxore sine liberis decessisset: alter, ut lex iubebat, Deut. 25. 5. ex ducta uidua Iosephum susceperit: qui propterea nunc illius, qui uerè ipsum genuit: nunc illius, ex cuius uxore genitus est, filius appelletur. Hæc interpretatio ab ipsius, ut ait Africanus, Christi cognatis accepta, & ab eodem Africano in epistola ad Aristidem exposita summo ab omni antiquitate consensu probata est, à Iustino. q. ad orthodox. 66. ab Eusebio lib. 1. hist. Ecclesiast. c. 7. ab Hieronymo in commenta. in hunc locum, ab Ambr. lib. 3. in Lucam, ab Eucher. q. 3. in Matthęum, à Damasceno libr. 4. de fide. c. 15. à Beda in Lucam. ca. 10. à Theophylacto in Lucam capitu. 3. quo magis mirum est uni non fuisse probatam Augustino lib. 2. qq. Euange. q. 5. Quanquam is ipse eam quoque sub finem uitæ doctior probauerit libr. 2. retract. c. 7. Nemoque de ea postea dubitauerit, donec Euangeliũ nostri inuenerunt, qui omnia, quæ in Euangelio essent, quasi altioris ingenii homines in dubium reuocarent. Eorum enim quidam hanc totius antiquitatis opinionem somniũ, delirium, monstrum appellat. Legem enim illam non nisi de fratribus eodem patre natis, simulque habi-

tanti-

tantibus intelligendam; Iacob autem & Heli diuersos constat patres habuisse; Iacob enim patrem habuit Mathã, Matthæi 1.15. Heli verò Natthat Luc. 3.24. Non solere legales filios legaliũ parentum: sed naturalium filios appellari, debuisse, qui ea lege ex fratre natus esset, demortui fratris nomen gerere. At nos scripturæ credimus, quæ & verbis, & exemplis docet legales filios legalium parentum nomine censeri. Quid enim Deuteronomij lege clarius? *Quando habitauerint fratres simul, & vnus ex eis absque liberis mortuus fuerit, vxor defuncti non nubet alteri; sed accipiet eam frater eius, & suscitabit semen fratri suo, & primogenitum ex ea filium nomine illius appellabit, vt non deleatur nomen eius ex Israel.* Quid illo manifestius exemplo Gen. 38.9. *Onam autem sciens non nasci sibi filios introiens ad vxorem fratris sui semen fundebat in terram, ne liberi fratris nomine nascerentur.* Quid quòd ipsi quoque Saducei septẽ, id est quotquot essent fratres eandem vxorem ducere debere intelligebant, quoad primogenito liberos procrearent? Matth. 22.22. Quid quod Booz non frater, sed cognatus, diues & senex, nec simul habitans, tamen vt legem seruet, Ruth mulierem alienigenam, & pœnè mendicam uxorem ducit? Ruth 4.10. & qui inde natus est filius non Booz, non Ruth, sed Noemi matri defunctæ is natus esse dicitur? Ex quo vno exemplo intelligimus, neque necessarium fuisse, vt fratres eodẽ patre nati essent, nec ut omnino proprieque fratres essent: sed fratrum nomen ad cognatos omnes extendi, qui ad defuncti hæreditatem ius aliquod haberent: quam adire nisi eius uxore ducta non poterant. Ruth 4.5. Intelligimus etiam non fuisse necessarium, vt simul, id est in eadem domo, aut eodem etiam oppido habitarent; primus enim maritus Ruth lõge a patria uxorem duxerat, ac mortuus erat: sed ut hę reditates ad eandem familiam pertinerent: non debuisse natum filium legalis patris nomen gerere, quod Augustinum aliquando fefellit; nec enim filius Ruth Cheliõ ut legalis, nec Booz vt naturalis pater: sed Obed, vt neuter appellatus est: sed iubetur frater primogenitum filium demortui fratris nomine nuncupare, id est non suum, sed fratris sui censere filium: quod tandem animaduertit Augustinus in lib. quæstionum in Deuteron. q. 46. & lib. 2. re tract. cap. 7. Quisquis ergo tot tantorumque auctorum non contentus sententia aliam querit, videat ne peiorem inueniat. Nos quidem in ea penitus cõquiescimus. Quæri autem solet vter nam Iacob an Heli Iosephi fuerit naturalis pater. Nonnulli Heli naturalẽ, Iacob legalem patrem fuisse dicunt, vt inter ueteres Ambrosius, & alij, quorũ Aug. meminit. in qq. nou. test. q. 56. inter posteriores multi: sed maiorem partem hæretici, qui a via regia libenter deflectunt. Omnes alij ijs locis, quos paullo ante demonstrauimus, Iacobũ naturalem, Heli legalem patrem fuisse putant. Nathan enim qui apud Matthæũ pater Iacob, & Matthat, qui apud Lucam pater Heli fuisse dicitur, eandẽ vxorem habuisse, quam uno mortuo viduam, aut ab eo adhuc viuente repudiatam alter duxerit ex qua Nathan Iacob; Matthat Heli susceperit. Itaque Iacob & Heli fratres eadem matre (quã Hestam vocatam tradunt) non eodem patre natos fuisse; Heli ducta uxore sine liberis mortuum, Iacob ex lege ex vidua Iosephum genuisse. Quam ego sententiam, & quia plures, & puta meliores auctores habet, & quia firmioribus rationibus nititur, longè probabiliorem duco. Manifestũ enim est uoluisse Matthæum facta statim in exordio mentione Dauidis continuationem regij generis vsque ad Christum demõstrare. Quod multo melius probabitur, si Iacob naturalis, quàm si legalis pater sit. Deinde, quia vt Africanus, & Augustinus adnotauerunt, Matthæus de industria gignendi uerbo vsus: Lucas de industria videtur abstinuisse. Quod etsi necessarium non est argumentum, probabile tamen est; quia Matthæus prior scripsit, neget licet hæreticus interpres; & credibile est, qui prior scripserit, naturalem pa- Beza in annot.

trem;

trem, qui vero posterior legalem naturali iam nominato nominare voluisse.

Secundi autem inter duos Euangelistas discriminis tres rationes afferri solent. Nam alij propterea Lucam à Ioseph usque ad Zorobabel diuersos quàm Matthæum Christi parentes nominasse videri putant, quòd binomij fuerint: & unum Matthæus nomen: Lucas alterum expresserit: quod & Philonis auctoritate confirmant. Ego, ut non negauerim multos fuisse binomios, ita omnes fuisse ægrè, repugnanteque iudicio concesserim: quod tamen concedat necesse est, quisquis Euangelistas uult ista ratione conciliare, cùm non pauci aliquot, omnes diuersi nominentur. Alij respondēt ideo diuersos a diuersis Euangelistis recenseri: quòd Matthæus regale Christi genus, Lucas sacerdotale narret. Sic existimat Augustinus libro 83. qq. quæst. 61. & libro primo, de consensu Euangelistarum capitulo secundo, & Ambros. libro tertio in Lucam, & Iulianus Pomerius libro aduersus Iudæos 3. multique hodie. Quorum mihi sententia ideo non probatur, quia non constat Christum ex tribu Leui sacerdotalis aliquid generis habuisse, quin uiri nonnulli insigniter docti atque Catholici id nostro tēpore præcisè negauerunt: quòd D. etiā Paulus toto septimo capite epistolę ad Hebræos negare uideatur. Quod autem dicitur Luc. 1. 36. B. Virginem cognatam fuisse Elisabethę, quæ erat ex genere Aaron uer. 5. facile probabiliterque interpretantur patrem aut auū aliquem Elisabethæ sacerdotem ex tribu Leui uxorem aliquando duxisse ex tribu Iuda, & familia Dauid, ex quo cōiugio nata fuerit Elisabetha cognata B. Virgini ea ex parte, qua ex familia Dauid: non ea, qua ex tribu Leui genus ducebat, & quidem Ambrosius nō alia ratione Elisabetham Marię cognatam fuisse interpretatur lib. 3. in Luc. quam quòd ex tribu Iuda utraque esset. Deinde quia ex omnibus iis, quos Lucas parentes enumerat, neminem sacerdotem fuisse legimus. Quod si sacerdotale genus recensebat: sacerdotes in primis debuit nominare. Alij ergo propterea diuersos parentes numerari putant, quod unus Euangelista naturalem, alter legalem Christi originem, enarret. Quorum etsi genere una uidetur esse sententia, specie tamen & explicatione est tripartita. Nam ex illis alij dicunt, Matthęum naturalem, Lucam legalem originem exponere, quòd ille eam per Salomonem naturalem Dauidis filium: hic per Nathan adoptiuum ducat. Quam opinionē unde Lyranus hauserit non intelligo. Nam scriptura Nathan non legalem, sed maximè naturalem filium Dauidis facit. 2. Reg. 5. 14. & 1. Par. 3. 5. Nec monerem Nathan illum, cuius Lucas mentionem facit, nō illum fuisse Prophetam, a quo Dauid ob patratum adulterium, & homicidium correptus est. 2. Reg. 12. 2. nisi scirem ita locutum aliquando Augustinum l. 83. qq. quęstio. 59. & l. 2. de consen. Euangel. cap. 4. vt eundem hominem fuisse colligere ex eo quis possit: quod tamē alio loco idem admonuit, nempe l. 1. Retract. cap. 26. & l. 2. cap. 16. Alij contra Lucam naturales, Matthæum legales patres numerare putant, ideoque pauciores apud Matthæum esse, quam apud Lucam, quod legales pauciores semper, quàm naturales esse soleant. Legales autem parentes, quos Matthæus commemorat, dici uolūt, quòd successio Salomonis in Ochozia rege defecerit 4. Reg. 9. 27. Ioas enim, qui post eum regnauit 4. Regum 11. 12. & 2. Paralip. 23. 11. quamuis filius dicatur Ochoziæ, non fuisse tamen eius filium, uerum quia ex genere Dauid per Nathan originem trahebat, & Ochoziam proximo attingebat gradu, eius uocari filium: In Hebræorum commentariis memoriæ proditum esse Dauidem, quasi testamento, constituisse, ut si quando Salomonis soboles extingueretur: ad posteros Nathan regnum deuolueretur. Ita hæreticorum sentit magister absurdamque sententiam absurdioribus probat argumentis: Probabile esse, Athaliam mulierem dominandi cupidam

Elisabetha quomodo cognata B. Virginis.

Caluinus in Harmonia.

pidam ideo regno Iudæ occupasse, ne in ordinem redacta in alienam domum translatum uideret, quod si Ioas filius fuisset Ochoziæ, id est nepos Athaliæ, libenter eam eo prætextu vsuram fuisse, vt regnum nepotis nomine gubernaret. *Ecquis* (inquit) *mediocri iudicio præditus credat naturalẽ regis filium potuisse à sacerdote Ioiada abscondi, ut non magis solicitè eũ auia quæreret?* Hæc, ut dixi, sententia non solum, quia minimè bonos habet auctores, uerum multò magis quia sacris litteris repugnat, absurda mihi semper uisa est. Si enim Ioas semel tantum filius regis appellaretur, possemus interpretari filium regis appellari, quòd ex regio Dauidis genere originem duceret; ac ius haberet ad regnum: nunc autem cum tam sæpe non regis, sed ipsius Ochoziæ appelletur. 4. Reg. 11. 2. & 13. 1. & 14. 13. & 2. Par. 22. 11. quis non credat filium fuisse Ochoziæ, nisi Caluinus? Quid quod 1. Par. 3. 11. ubi posteri Dauidis per Salomonem recensentur, Ioram genuisse dicitur Ochoziam, ex quo ortus est Ioas? Quod ergo dicit *Athaliam dominationis cupidam propterea hęredes regni extinxisse, ne in ordinem redacta regnum in alienam domum translatũ uideret*; falsum omnino est. Tãtæ. n. ambitionis, & credulitatis eam fuisse scriptura significat, vt proprios Ochoziæ filios, id est nepotes suos trucidauerit, non ne in ordinem redigeretur, sed ut regnaret. Nec enim nepotis nomine contenta fuit ambitiosa mulier Iezabelis filia regnum administrare, sed suo ipsa nomine regnare uoluit. *At quis credat regis filium à sacerdote Ioiada occultari potuisse?* Respondeo, quis credat hæredem regni, cùm Athalia omne semen regiũ delere vellet, occultari potuisse? Nam scriptura certè Ioam eiusdem generis & gradus facit cũ cæteris, qui occisi sunt. 4. Reg. 11. 1. & 2. Par. 22. 10. *Tollens aũt Iosaba filia regis Ioram soror Ochoziæ Ioas filium Ochozię furata est eum de medio filiorum regis, qui interficiebantur, & nutricem eius de triclinio, & abscondit eum à facie Athaliæ, ne interficeretur*. Fingamus eos, qui occisi sunt, non Ochoziæ filios, sed tamen hæredes regni. Quomodo eos Athalia occidit: Ioas vero, qui eodem erat gradu, non occidit, nisi quia aut falso rumore nuntio cum aliis occisum putauit, aut quia quantumuis magna quærens diligentia inuenire non potuit? Quis credat infantem Mosem crudelissimi Pharaonis edictum matris occultatione effugere potuisse? At Moses priuatus erat. Quis credat Christum regni hæredem, & futurum Magorum prædictione regem Herode retinendi regni causa omnes infantes trucidante latere potuisse? At id diuina factũ est prouidentia. Quasi vero Dauidis regnũ sine diuina prouidentia, ac non potius Dei fide & veluti tutela conseruatum sit. 3. Reg. 11. 12. & 15. 3. 34. & 15. 4. & 4. Reg. 8. 19. & 18. 34. & 20. 6. Sed isti, ut opinor profanis scriptoribus Remum & Romulum primos Romani imperii conditores, & Cyrum Persarum atq. Medorum futurum regem latuisse vsq. ad multam ætatem affirmantibus credunt: scripturæ uero filium regis latuisse dicenti non credunt. Reliqua igitur est tertia sententia, quæ mihi maximè probatur: Matthæum naturales: Lucam legales patres recensere non quod omnes, quos Lucas commemorat, legales sint. Id enim absurdũ profectò mihi uidetur, sed quod Matthæus Iacob, qui naturalis: Lucas Heli, qui legalis Iosephi pater erat, maiores numeret.

Tertium inter Euangelistas discrimen variè etiam à diuersis auctoribus explicatur. Illi quos paullo ante refutauimus facile respondent, ideo pauciores à Matthæo, plures à Luca ꝓgenitores Christi numerari, qđ Lucas naturales, Matthæus legales numeret, qui pauciores q̃ naturales esse soleant. Sed hęc solutio quamuis facilis sit, quia falso nititur fundamento stare nõ põt. Multo melius Amb. li. 3. com. in Lucã, & Aug. li. 1. q. in Gen. q. 121. credibile esse eos, quos Matthæus quàm eos, quos Lucas enumerat, longioris fuisse vitę. Pręterquã qđ Matth.

th. tres reges ver. 8. consilio ꝑtermisit. Quartum discrimen à paucis admodum interpretibus attingitur. Eorum uerò, qui attingunt, ut Lyrani, communis interpretandi ratio est; Salathielem Iechoniæ natura: Neri uero adoptione fuisse filium. Malim credere Iechoniam, quamuis scriptura non declaret, filiam Neri, qui ex Dauide per Nathan genus ducebat, uxorem habuisse, ex qua Salathielem procreauerit, qui Iechoniæ propriè filius, quia ab eo genitus, Neri uero minus proprie, quia filiæ eius erat, filius appellatur, quemadmodum ver. 8. Athaliam docuimus filiam Amri, quia neptis eius erat, appellari: Lucas ergo cum Matthæum uidisset Christi originem à Dauide per Salomonem ductam diligenter explicasse, uoluit eiusdem originem per Nathan ipse deducere, ut probaret modis omnibus filium esse Dauidis, utrumque regni eius successorem. Cum autem uenisset ad Salathiel, qui materno tantum genere ex Nathan ortum trahebat, noluit eius matrem propter scripturarum consuetudinem, de qua paullo supra diximus, sed eius auum patris loco numerare. Ad quintum discrimen eodem modo, quo ad secundum. Ad sextum uero eodem, quo ad tertium responderi debet. Cur autem Matthæus consistat in Abraham, Lucas autem usque ad Adamum, Deumque progrediatur: quod erat septimum, aliqui respondent uoluisse Lucam ostendere Christum non alium habuisse patrem, nisi Deum, ideoque ad Deum vsque peruenisse. Mattheum uerò rationem habuisse promissionum, quæ Dauidi & Abrahamo factæ fuerant, vt diximus ver. 1. Ambros. lib. 1. in Lucam, & Theophylact. in hunc locum. Aliæ præterea tres mihi occurrunt causæ. Prima, uoluisse Lucam in scribenda historia diligentiam simul & fidem suam probare. Nam & diligentia fuit singularis christi originem ab ipsa mundi origine deducere, & ea ipsa diligentia fidem auget historiæ. Secunda, respexisse primam promissionem de uenturo Christo factam: *Ipse conteret caput tuum*. Ge. 3. 15. uoluisseque ad Adamum peruenire, qui primam causam aduentus Christi peccando præbuerat, quique antithesi quadam Christo respondebat. *Primus enim homo de terra terrenus, secundus homo de cęlo cœlestis*. 1. Cor. 15. 47. & ut ait Epiphanius hæres. 51. vt ostẽderet, quem Christus nascendo perditum quærebat. Nescio an modum etiam generationis utriusque respexerit, ut non malis placet auctoribus. Adam enim ex uirgine formatus terra, Christus ex virgine Maria, solum uterq. Deum patrem habuit. Tertia, uoluisse Christi aduentum nõ ad causas naturales, sed ad æternam Dei prædestinationem reuocare. Hoc est, *Qui fuit Dei*. Prædestinatus enim ab omni æternitate erat filius Dei Rom. 1. 4. & ab origine mundi agnus occidebatur Apocal. 13. 8. In octauo discrimine non existimo magnopere esse laborandum, ut alias quæramus causas, cùm sciamus consuetudinem esse Hebræorum, ut in recensendis huiusmodi genealogiis ab eo incipiant, quod postremum in ore fuit. Exempla sunt multa, sed vnum caput quintum lib. 1. Paral. vtriusque generis exemplum suppeditabit. Matthæus ergo cum Abraham ob eas causas, quas ver. 1. exposuimus ultimo loco nominasset, ab eo usque ad Christum processit. Lucas uero cũ dixisset, *Ipse Iesus erat incipiens quasi annorum triginta*, ab eo exorsus: *Filius, ut putabatur Ioseph, qui fuit Heli, &c.* usque ad Deum ascendendo progressus est.

17. *Omnes itaque generationes.*) Duo sunt hoc loco explicanda, ut mens Euangelistæ intelligatur. Alterum, cur diuiserit omnes generationes in tres tessaradecades. Alterum, cur id admonuerit, cùm quiuis lector facile posset animaduertere numerando. Diuisionis una ab omnibus, deinde aliæ ab aliis causæ afferuntur. Ab omnibus illa, quod uoluerit Matthæus triplicem populi statum, sub iudicibus, sub regibus, sub ducibus, & sacer-

do-

doubus designare, simplex & minimè quęsita ratio, eoque probabilior, quòd tam diuersa in eam incurrerint ingenia. Sed aliæ contemnendæ non sunt, quas diuersas diuersi auctores repererunt. Augustinus mysterium esse putat, quo totum vitæ nostræ tempus quadragenario numero significatur. Nam si Christus non numeretur: & Iechonias (quem bis eundem numerari putat) semel tantum numeretur, quadraginta personæ reperientur. Vero aliquanto similius Origenes homilia 27. in Numer. & Hieronymus in epistola ad Fabiolam has quadraginta duas generationes quadraginta duabus mansionibus, quibus filij Israel ex Ægypto vsque ad terram promissionis peruenerunt, respondere. Totidem enim generationibus, quasi gradibus filij Abraham vsque ad Christum promissum salutis portum peruenerunt. Proximè autem ad similitudinem veritatis mihi videtur Chrysostomus accedere homilia in Matthæum 4. Euangelistam significare voluisse Deum, antequam filium suum mitteret, omnes tentasse vias, vt populum suum per homines gubernaret, & in officio contineret; per iudices, per reges, per duces, & sacerdotes; cumque nihil profecisset, misisse filium suum. Conuenit Euangelica parabola Matth. 21. 33. & Luc. 20. 9. vbi Dominus ille vineæ triplices ad repetendum fructum misit seruos, qui cum nihil effecissent, misit ad extremum filium suum. Non amo in sacris litteris philosophari, colligo tamē si quid ex philosophia sponte cadat. Medici quartumdecimum diem criticum vocant, & omnium in morbis periculosissimum esse dicunt. Videtur igitur Deus congruenter naturæ decimoquarto quoque seculo populi sui statum mutare voluisse, vt vna Republ. quodammodo mortua, alia nasceretur melior. Cur autem Euangelista generationum summam expresserit, duas potissimum causas fuisse arbitror; Alteram, vt intelligeremus aliquid in ea re subesse mysterij, nec inconsiderantes præterire-mus; Alteram, ne quis existimaret se errore, aut obliuione tres illos reges vers. 8. prætermisisse. Voluit quoque fortasse cauere, ne quis posset generationis Christi seriem aut minuendo, aut augendo numero corrumpere.

18. *Christi autem generatio sic erat.)* In multis Græcis codicibus *ἰησοῦ χριστοῦ* Iesu Christi. Sed neque noster interpres legit nomen Iesu, neque Græci auctores Chrysostomus, & Theophylactus, quamuis Euthymius legat. Lectionem autem nostri interpretis magis probo; & quia antiquior est, & quia, vt quidam ante me notauit, proximè præcesserat, *A transmigratione Babylonis, vsque ad Christum generationes quatuordecim*; & est vero similes Euangelistam nomen Christi in proximo repetiuisse. *Christi autem generatio*. Quidam verò natiuitatem, quàm generationem reddere maluerunt, quod generationis nomen non ad partum, sed ad conceptum pertinere videatur; quibus ego minimè assentior. Manifestum enim est voluisse Euangelistam eandem rem, quā noster interpres generationē uocat, tribus nominibus ab eadem origine paululū deflexis appellare γένεσιν ver. 1. γενεσεὰν ver. 17. & γέννησιν hoc loco. Itaque cum isti ipsi verterint. ver. 1. *Liber generationis Iesu Christi*, & ver. 17. *ab Abraham vsque ad Dauid generationes quattuordecim, &c.* similiter hoc loco vertere debebant, *Christi autem generatio sic erat.* Præterquam quod hoc loco nō solum de partu, sed multò magis etiam de cōceptu agitur, de quo potius quàm de partu poterat dubitari. οὕτως ἦν præteritum imperfectum pro perfecto ex linguæ proprietate, quod & Latine accidit aliquando; *adhuc modum se habuit.* Quod Remigius existimauit posse hæc verba ad præcedentia pertinere, quasi sensus sit, Hactenus autem de Christi generatione, prorsus alienum puto. Cur autem hoc addiderit Euangelista, coniectura est facilis; Quia generationem Christi cum aliorum generationibus connumerauerat: ne quis existimaret eodem modo, atque alios, genitum

fuisse,

fuisse, modum, quo genitus est, singularem explicauit. *Sic erat*, id est non sicut aliorum generationes, *sed cum esset desponsata mater eius.* Eodem pertinet, quod matrem eius uocat, significans patrem nō habuisse, eadem prorsus cautione, qua dixerat ver. 16. *Iacob autem genuit Ioseph virum Mariæ, de qua natus est Iesus, qui uocatur Christus.*

B. Virgo an vera uxor Ioseph.

Cum esset desponsata.) μνηστευθείσης γὰρ. noster interpres nō legit γὰρ causalem particulam, nec ego legendam arbitror, quòd sensum non iuuet, & impediat. Nonnulli hærentes in proprietate uerbi μνηστεύεσθαι existimāt Beatam Virginem cum Christum cōcepit, nondum fuisse nuptam, sed desponsam. Eodem enim modo differre apud Græcos μνηστεύεσθαι, & γαμεῖν, quo apud Latinos desponderi, & nubere. Itaque nondum illa Iosephum domum duxisse; Atque hoc esse, quod paullo post uer. 20. dicitur, *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam*, quasi nondum accepisset, id est duxisset; in qua sententia magnos etiam auctores Origenem hom. 1. in diuersos Euangelistas, Hilarium hoc loco, Basilium in homil. de humana Christi generatione, & Epiphanium hær. 78. fuisse video. Sed pluribus auctoribus Chrysostomo homi. 4. in Matthæum, Auctori operis imperfecti homil. 1. Ambrosio lib. 2. in Lucam, Theophylacto in commentarijs, & omnibus fere Theologis subscribo, verè iam tum fuisse nuptam. Præcipua enim causa, cur Spiritus sanctus uoluerit Christum ex nupta nasci, hæc ab omnibus fuisse creditur, vt virginis honori consuleretur; atqui non est consultum, si desponsa tantum, nondum nupta concepit, & ver. 19. Ioseph vocatur ἀνὴρ αὐτῆς *vir eius*, non νυμφίος sponsus, & ver. 20. vocatur γυνὴ vxor Ioseph, *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam.*

Beza in annot.

Nam quod hæreticus interpres exponit εἰς τὸ εἶναι γυναῖκά σου vt sit uxor tua, aut quæ desponsa tibi est pro uxore, coactum est. Nam si Hebraismum, vt ille putat, imitari voluisset; dixisset μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν τὴν μαριὰμ εἰς γυναῖκά σου, aut potius σοι. *Ne timeas accipere Mariam in coniugem tibi*, & exemplum quod profert Marc. 12. 23. illi aduersat maximè οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα, *septem enim habuerunt eam vxorem.* Non enim significat eam futuram fuisse; sed fuisse reuera uxorem. Quod autem dicit eam esse vim verbi μνηστεύεσθαι non ignoramus; sed scimus etiam nō semper obseruari. Nam Lucas capitulo 2. 5. eandem Mariam iam domum ductam a Iosepho vocat μεμνηστευμένην. vocat ergo Matthæus Mariam μνηστευθεῖσαν sponsam, nō quòd ducta non esset: sed quòd non magis a viro cognita, quàm sponsæ, quę non dum nuptæ sunt, vt rectissimè Chrysostomus adnotauit. Nolo tamen eiusdem Chrysostomi, & Bernardi in homilia in illa verba Lucæ 1. 26. *Missus est*, vti suffragiis, qui consuetudinem Hebræorum fuisse dicunt, ut generi etiam ante nuptias in sponsarum domibus habitarēt. Nam generos Loth, quorum utuntur exemplo, scriptura docet in domo Loth non habitasse, Genes. 19. 14. Teneamus ergo, quod aut omnes, aut optimi Theologi tenent, verum fuisse iam tum, cum Christus conceptus fuit, inter Iosephum & Mariam matrimonium; quod aduersus Iulianum Pelagianum, qui concubitu matrimonium definiebat, probat August. libro quinto, capit. 9. & libro 1. de nuptijs, & concupiscentia cap. 11. Cur autem ex nupta Christus nasci voluerit, præter alias, quas facile per se quisque excogitare potest; quinque causas veteres Theologi tradiderunt. Ignatius in epistola ad Philadelph. Origenes homil. 1. in diuersos Euangelistas, Hilarius can. 1. in Matth. Chrysostomus homil. 4. Basilius in homil. de humana Christi generatione, Ambrosius libro 2. in Lucam, & in lib. de institut. virg. c. 6. Theophylactus hoc loco, Bernardus homil. in illa verba *Missus est Angelus*. Prima est, ne Maria si innupta peperisset, stupri rea putaretur: maluit enim Christus filius Ioseph, quam impudicæ feminæ videri. Et, ut scitè ait Ambrosius;

Cur Christus ex nupta natus.

brosius, *maluit aliquos de sua generatione, quam de matris pudore dubitare, nec putauit hortus sui fidem matris iniurijs astruendam.* Secunda, ne ipse spurius uideretur, ideoque tãquam uerus Messias non reciperetur à Iudæis. Nam si, cum ex legitimo matrimonio procreatum putarent, tamen ideo contempserunt, quòd fabri filium esse crederent Matth. 13.55. & Mar. 6. 3. quid facturi erant, si spurium dicere potuissent? Tertia, ut Ioseph & Mariæ, & infanti adiumento esset atque custodiæ. Itaque cum aliquid agendum est, non ad Mariã, sed ad Ioseph Dei mandata mittuntur Matth. 2. 13. *Ecce Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens; Surge, & accipe puerum, & matrem eius, & fuge in Aegyptum, & esto ibi, usque dum dicam tibi*, & ver. 19. *Ecce Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens, surge, accipe puerum, & matrem eius, & vade in terram Israel.* Cumque puer perditur, quæritur a Ioseph Luc. 2. 48. Quarta, ut Ioseph testis esset virginitatis Mariæ. Nemo enim in eius asserenda castitate tam dignus esse poterat fide, quàm qui custos illius erat, qui maximè & scire debuit, & potuit: quemque credibilius erat naturali maritorum zelotypia impudicitiæ crimen, ubi non esset, suspicaturum, quam ubi esset defensurum fuisse. Quia Bernardi uerba imitari non possum, recitabo. *Sicut*, inquit, *Thomas dubitando, palpando, constantissimus factus est Dominicæ confessor resurrectionis, ita & Ioseph Mariam sibi desponsando, eiusque conuersationem tempore custodiæ studiosius comprobando factus est pudicitiæ fidelissimus testis. Pulchra utriusque rei conuenientia, & dubitatio Thomæ & desponsatio Mariæ. Poterant quidem similis erroris laqueum nobis inijcere, fidei uidelicet in illo, castitatis in illa ueritatem in suspicionem adducere. Sed ualde prudenter & piè factum est per contrarium, ut unde metuebatur suspicio, firma sit certitudo. Nam & de filij resurrectione citius quidem ego (qui infirmus sum) crediderim Thomæ dubitanti & palpanti, quam Cephę audienti & credenti: & de matris continentia facilius sponso eius custodienti & experienti, quàm ipsi quoque uirgini de sola sua conscientia se defendenti.* Additur ferè ab omnibus quinta, ut hac ratione mysterium nati Christi diabolo celaretur, ne infanti strueret insidias; quam malo liberè fateri me non intelligere, quàm temerè reprehendere. Non, inquam intelligo, quo modo Diabolus Mariæ uirginitatem, si modo animaduertit, potuerit ignorare, cum integrum & incorruptum corpus, quamuis nuptæ uidere posset.

Antequam conuenirent.) Hoc loco Hilarij interpretatio est, *antequam transiret in coniugis nomen;* quasi conuenire significet simul habitare: quam interpretationem, non quia uera; sed, ut opinor, quia noua uidebatur, nonnulli nouitatem sectatores hæretici secuti sunt, nescio an secuturi, si Hilarij fuisse cognouissent. Sed iam ante probauimus, iam tum ueram fuisse coniugem, & ex consequentibus manifestum est conuenire si hoc loco significare rem matrimonij, ut Hieronymus loquitur, exercere, esseque ut Græci uocat ὑποκορισμὸν, quo res inhonesta honesto declaratur uerbo. Voluit enim Euangelista rationem reddere, cur uoluerit Ioseph occultè Mariam dimittere, quia inuenta est in utero habens antequam conuenirent, id est, cum eam non cognouisset, ut loquitur uer. 25. Nemini non statim occurrit obiectio: Ergo postea conuenerunt. Hoc enim potissimũ argumento nonnulli quondam hæretici, ut Antidicomarianistæ apud Epipha. hær. 78. Iouinianus apud Augustinum in libr. de hæresib. Heluidius apud Hieronymum in libro aduersus Heluidium adducti sunt, ut post Christi partum Mariam a Ioseph cognitam fuisse crederent, ex eoque coniugio natos fuisse eos, qui in scripturis Domini fratres appellantur Matth. 12. 46. 47. & 13. 55. Mar. 13. 31. 33. Lucæ 8. 19. 20. A quorum impietate nonnulli ex nostris hæreticis non procul abfuerunt. Sed hunc errorem & scripturis & exemplis ita Hieron. fregit, ut si quis refutare uelit, actum Marię uirginitas post partum.

agat;

agat, & nos non disputationes nunc scribimus, sed commentarios. Summa rei est, non quoties dicitur aliquid non ante factum esse, significari factum esse postea. Cum enim dicimus hæreticos non acturos pœnitentiam, priusquam moriantur (vt Hieronymi utar exemplo) non significamus eos pœnitentiam post mortem acturos: sed tacemus, quod est certum, dicimus quod est dubium. Certum est post mortem neminem posse agere pœnitentiam; Quia *in inferno quis confitebitur tibi?* sed dubium est an ante mortem acturus sit. Certum quoque erat post Christi partum Ioseph Mariam non cognouisse, cum nō alium, quàm Christum filium habuisset. Certè de eo non erat quæstio. An autem Christus ex Ioseph, an ex Spiritu sancto conceptus esset; & dubitari poterat, & necessariò erat explicandum. Hoc ergo explicauit Euangelista, qđ dubium, quodque necessarium erat, illud prætermisit, quod neque quærebatur, neque dictu erat necessarium. Quo autem modo fratres Christi quidam sint appellati, dicemus Matth. 12.46.

Psalm. 6.6.

Inuenta est) Origenes hom. 1. in diuersos Euangelistas, & Hieronymus in commentarijs multa ex illo mutuatus, a Ioseph inuentam esse dicunt, qui penè licentia maritali futuræ uxoris omnia nouerat, quod nisi me tantorum auctorum reuerentia retineret, minus reuerenter dictum dicerem, satis habeo illis non assentiri. nam εὑρίσκειν Grecè nō significat quærendo, scrutandoque, sed potius non quærendo, non cogitando, præter opinionem expectationemque aliquid inuenire, ut Chrysost. idoneus Græci sermonis testis adnotauit. Non ergo Ioseph uestigando, sed non quærendo, nec tactu, sed uisu, eoque purissimo, minimeque curioso Mariam prægnantem inuenit. Nec significatur ab eo potius, quàm ab alio inuentam fuisse: sed uis uerbi εὑρέθη est eam subito & inopinato ita tumido apparuisse ytero, ut quiuis, qui modo oculos adijceret, uidere posset eam fuisse grauidā.

In utero habens) prægnās, grauidā, vterum gerens. Illa enim a Græca, hæc Latina est phrasis.

De spiritu sancto.) Sunt qui hæc uerba cum superioribus ita iungant, ut hæc sit sententia, Ioseph non solum prægnantem Mariam deprehendisse, sed etiam eam de Spiritu sancto concepisse, ut Basilius in hom. de humana Christi generatione, ut Theophylactus in commentarijs, idemque videntur Origenes hom. 1. in diuersos Euangelistas, & Bernardus hom. in illa uerba *Missus est*, immo etiam Hieronymus in hunc locum existimare. Auctor autem operis imperfecti non in certo cognouisse, sed dubitasse ait, an diuinitus concepisset. Sed ex consequentibus manifestum est, cum ignorasse unde uirgo sacra concepisset, propterea enim uoluit dimittere ver. 19. propterea ab angelo docetur ver. 20. *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam, quod enim in ea natum est de Spiritu sancto est.* Atq; ita omnes alij auctores interpretātur.

Christus quomodo de Spiritu sancto conceptus.

De spiritu sancto) non quod Spiritus sanctus pater fuerit Christi, quemadmodum ait Hieronymus nonnullos olim existimasse, sed quod Spiritus sancti uirtute factum sit, ut sine viro uirgo conciperet. Nec enim Spiritus sanctus ad modum uiri cum Maria concubuit, ut quendam nostro tēpore dicere non puduit: sed quod uirile semen facturum erat, ipse sine semine multo perfectius fecit, sicut Adamum olim Deus fecerat, nisi quod Adamum ex limo terræ, qui quasi terræ semen est, Christum ex sanguine Mariæ. Neque de Spiritu sancto conceptus dicitur Christus, quod solus Spiritus, non etiam pater, & ipse, qui gignebatur filius, eius generationem effecerint. Vera enim illa regula est ab omnibus antiquis Theologis tradita, & ab Scholasticis retenta: Omnia opera Trinitatis extra ipsam omnibus personis esse communia. Sed dicitur Christus ex Spiritu sancto conceptus per illam usitatam in sacris litteris attributionem, qua quod tribus personis commune est,

pro-

propter officium, aut proprietatem vni tribuitur, ut quod potentiæ est & gubernationis, patri, quod sapientię, filio, quod benignitatis, beneficii, liberalitatis, fœcunditatis, Spiritui sancto. Duabus ergo de causis Christi conceptio Spiritui sancto tribuitur, & quia summum fuit erga homines beneficium, omniumque beneficiorum caput, & quia fœcunditatis ac viuificationis opus fuit. Est enim Spiritus quasi diuinum quoddam semen, quo omnia fœcundantur, quemadmodum illud Genes. 1. 2. interpretati sunt multi: *Spiritus domini ferebatur super aquas*, & quasi anima, qua animantur, & uiuificantur omnia. *Spiritus enim est, qui uiuificat*.
Io. 6. 63. & *Emitte spiritum tuum & creabuntur,*
Ps. 103. 30. *& renouabis faciem terræ*. Quod Plato aliique Philosophi, & alii secuti poetæ, tanquam in tenebris allucinantes Deum animam mundi esse dixerunt. Per quam elegans est inter Christum, & christianos, id est inter caput & membra comparatio: quam omnes ferè auctores ueteres Ambrosius, Augustinus, Leo obseruauerunt. Christus ex Maria virgine natus est, Christiani ex virgine Ecclesia nascuntur. Ecclesia uirgo & mater sine macula & ruga, ut Maria, Ephes. 5. 27. fons baptismi vterus: aqua semen Ecclesiæ, quæ producit animam uiuentem, Spiritus sanctus supplet semen viri. Itaque vt Christus ex semine virginis & Spiritu sancto natus est, sic Christianus, id est membrū Christi oportet, ex aqua & Spiritu sancto renascatur Ioānis. 3. 5. *De Spiritu sancto*) ἐκ πνεύματος ἁγίου, ex Spirrtu sācto. Animaduerto nostrū interpretem particula, De, cum possit dicere, Ex, mirificè delectari, vt supra ver. 3. 5. 16. & infra. ver. 20. &c. 19. 11. Nec ignoramus clarius fuisse, Ex, quod, De, materiam uideatur significare, sed explicanda fuit uersio, non euertenda.

19. *Ioseph autem uir eius.*) Vir eius appellatur, non quia corpore, sed quia uero illi cōiunctus erat matrimonio.

Cum esset iustus (δίκαιος ὤν, & Græca & Latina uerba duplicem intellectum admittunt, uel quamuis esset iustus, uel quia erat iustus. Hæreticus interpres aduersatiuè accipiendum putat: quasi sensus sit, quamuis Ioseph vir esset iustus, tamen sinistra aduersus beatam virginem suspicione non caruisse. Clarius, si ausus esset, dixisset, Ioseph merito de sanctissimæ Virginis castitate dubitasse. At quis non videt non aduersatiuè, sed causaliter Græcum participium accipiendum? Causa enim redditur eorum, quę sequuntur. Vtrius autem causa reddatur, cum duo sequantur, alterum, quod noluerit eam traducere; alterum, quod voluerit occulte dimittere, de eo poterat merito dubitari. Aliqui ergo existimarunt, secundi membri causam reddi, ut Chrysostomus homil in Matth. 4. Propterea enim uoluisse dimittere, quod iustus esset, nolletque, quam adulteram suspicabatur, retinere. Fuit enim Chrysostom. Hieronymus, & nonnulli alii graues auctores in ea sententia, vt putauerint non licere viro adulteram uxorem retinere. Id que ne fieret, fuit aliquando ecclesiasticis decretis constitutum. Alii causam prioris membri reddi dicunt, ut Hieronymus, Ambrosius lib. 2. in Lucam, Theophylactus, quod ego multo probabilius esse arbitror. Videntur enim hæc verba. *Et nollet eam traducere* apposita esse ἐξηγητικῶς expositionis loco, quasi dicat, qui erat uir iustus, ideoque nolebat eam traducere, cœpit aliam dimittendi rationem honorabiliorem cogitare. Et illa Chrysostomi sententia non solum à Theologis, sed a tota etiam Ecclesia deserta est. Lex enim adulteram dimittere permittebat, non iubebat, Christo etiam interprete. Matth. 19. 8. Mar. 10. 5. Dicet aliquis, si lex permittebat, licebat ergo adulteram accusare, quare & Ioseph, quamlibet iustus, salua iustitia id facere potuit. Respondeo Ioseph uocari iustum, nō quod iustitia una ex quattuor uirtutibus moralibus præditus esset, sed quod oī uirtutū genere cumulatus, ut Chrysostomus adnotauit. Eiusmo-

Beza.

di autem quiſquis eſt, D. Paulum imitatus dicit: *Omnia mihi licent, ſed non omnia expediunt*. Itaque potuit quidē traducere, ſed non debuit, quia maioris fuit caritatis occultè dimittere. Quia ergo uir erat iuſtus, id eſt magna præditus caritate, in qua, ut ait Auguſt. omnis Chriſtiana iuſtitia conſiſtit, noluit facere, quod iuſtitia una priuata virtus permittebat, ſed quod caritas omnium uirtutum regina poſtulabat.

1 Cor. 10. 22.

Quid traducere in ſcriptura.

Traducere παραδειγματίσαι publico exēplo puniendam curare, ignominiosè accuſare, ad uerbum, exemplare, vt alicubi Auguſtin. Epiſtolas 59. vertit. Quamquam idem alias uertere ſolet, diuulgare, ut epiſtola, 54. & ſerm. 16. de verbis Domini. Id autem Ioſeph feciſſet, ſi in iudicium uocaſſet, & omnium oculis, tanquam adulterii ream, propoſuiſſet. Vſus eſt eodem uerbo D. Paulus ad Hebræos. 6. 6. *Iterum crucifigentes filium Dei*, καὶ παραδειγματίζοντες, & publicæ ignominię exponētes, ubi noſter interpres uertit, *oſtentui habentes*. Quod Hiſpani ſignificantiſſimo uerbo dicerent, *Sacādolo otra vez a la uerguenza*, qua phraſi non ſola Chriſti crucifixio, ſed tota eius paſſio probris plena ſignificatur. Simili prorſus ſignificatione idem uerbum ſeptuaginta interpretes uſurparunt. Num. 25. 4. & Eſther. 14. 8.

Voluit occultè dimittere eam.) Quare? Nonnulli exiſtimarunt ideo dimittere uoluiſſe, quod uideret eam de Spiritu ſancto concepiſſe, ſeque eius conſortio indignum iudicaret. Eodem prorſus modo, quo Petrus dixit Chriſto. *Exi à me Domine, quia homo peccator ſum*. Luc. 5. 8. & Centurio ille, *Domine non ſum dignus, ut intres ſub tectum meum*. Matth. 8. 8. Sic Origenes homil. 1. in diuerſos Euangeliſtas, & Bernardus homilia in illa uerba, *Miſſus eſt Angelus*, &, ſi bene intelligo, Hieronymus in commētariis interpretantur. Quæ interpretatio, etſi loco non conuenit, eorū tñ auctorū pietati maximè conuenit. Alii prorſus contrariam ſequuntur opinionem, ideo dimittere uoluiſſe, quod adulteratam ſuſpicaretur, ut Chryſoſtom. hoc loco, & in homilia de ſancta Suſanna, & Auguſtinus Epiſtola. 54. & ſerm. 16. de verbis Domini, & ſerm. 18. de tempore, ſi tamen illius eſt Theophylactus, & Euthymius in commentariis. Quorum ſententiam ſequentia uerba confirmant: *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam, quod enim in ea natum eſt, de ſpiritu ſancto eſt*, quaſi Ioſeph non de Spiritu ſancto, ſed de adulterio natum putaret, ideoque timeret accipere, ne probare adulterium uideretur, aut quia factam, ut putabat, ſibi ferre nolebat iniuriam. Sententia Pſeudochryſoſtomi media inter has duas nec à ueritate, nec à pietate diſcedit non iudicaſſe Ioſeph ex adulterio uirginem concepiſſe, ſed unde aut quomodo concepiſſet, dubitaſſe, & quia non ex ſe concepiſſe certo ſciebat, dimittere uoluiſſe. Quæ autem fuerit illa ratio, quam cogitabat, occultè eam dimittendi; incertum eſt, & quod Abulenſis dicit cogitaſſe illi occultè dare libellum repudii, mihi non uidetur conuenire. Nam quamuis occultè dediſſet, omnis ſcriptura natura ſua publica eſt. Præterquàm quòd non poterat diuortium infamiaque latere: ſi, cum in eadem domo cœpiſſent habitare, fuiſſent priuato iudicio ſeparati, eo præſertim tempore, quo Mariæ uterus apparebat. Itaque credibilius, quod alii dicunt, eſſe arbitror, uoluntarium in aliam regionem ſeceſſum cogitaſſe, ut per ſpeciem peregrinationis ita dimitteret, ut non uitio aliquo repudiaſſe; ſed neceſſitate deſeruiſſe uideretur. Hoc mihi uidetur non ſolum aduerbio λάθρα occultè: ſed ipſo etiam uerbo ἀπολῦσαι ſignificari, quod Gallicè diceretur, *l'en deffaire*, eodem omnino ſenſu, quo ille dixit amicitias non diſrumpendas eſſe: ſed diſſuendas.

Cic. de amicit.

Hæc eo cogitante;) Quo modo eam occultè dimitteret, antequām aut conſilium inueniret, aut inuentum

exeque-

exequeretur? Videtur enim Euangelista significare voluisse, Deum expectasse opportunum temporis articulum, vt angelum mitteret. Si enim ante misisset, quàm Ioseph grauidam Mariam animaduertisset; fortasse Ioseph angelo, sicut Zacharias non credidisset. Hanc enim Chrysostomus, & Auctor imperfecti rationem reddunt, si post quam ab ea discessisset, nimis serò misisset. Mittit ergo Deus ad ægrotum medicum, nec ante quàm incipiat, nec postquàm mortuus, desinat ægrotare. Aliam ijdem auctores rationem reddunt, quòd Ioseph minus idoneus virginitatis Mariæ fuisset testis, si, antequam de illa dimittenda cogitaret, ab angelo fuisset admonitus. Quis enim marito non credat de sponsæ integritate testanti? & illi marito, qui eo vsque processerit, vt suspicatus sit adulterium, & de diuortio cogitauerit? Diuina est prouidentia; quæ ægrotare unum permittit hominem, ut multis ex eius morbo medicinam faciat. Ea fuit, quæ Petrum & Thomam permisit circa fidem cadere; ne nos caderemus. Ea expectauit, donec Ioseph de Mariæ virginitate dubitaret, ne ipsi dubitaremus, vt ver. 19. ex verbis Bernardi recitauimus. Cur ergo ad Mariam, antequàm concipiat, angelus mittitur? Luc. 1. 26. Causa, vt opinor, fuit quod a Maria, ut esset sponsa Spiritus sancti, ex eoque conciperet, consensus requirendus fuit. Deinde, quòd nō decebat ignorare virginem, quem in utero gereret, & unde concepisset. Prius enim, vt Augustinus libr. de sancta virgin. & Leo sermo. de Natali Domini dixerunt, Christum fide, quam carne concepit, quam non admonita habere non poterat. Illud etiam a quibusdam quæri solet, cur Mariæ vigilanti, Iosepho dormienti missus sit angelus. Cur Mariæ uigilanti, ex iis quæ paullo ante diximus, apparet, erat enim ab ea fides, consensusque requirendus. Cur autem Iosepho dormienti, difficilius est dictu. Probabiliter tamen mihi videtur homilia quarta Chrysostomus respondere, quod Ioseph uir iustus, & fidelis fuerit, quem satis erat dormientem admonere. Deinde, quod iam vterum viderat, &, unde impletus fuisset, dubitabat; itaque paullo momento inclinari poterat, vt ab Spiritu sancto impletum crederet. Nam facilius, quæ facta sunt, diuinitus, & præter naturæ leges fieri potuisse; quam, quæ facienda, fieri posse credimus. Mirum etiam videri potest; cur sanctissima virgo, quid sibi angelus de Christo concipiendo nuntiasset; sponso suo non dixerit, vt & se infamiæ periculo, & illum sinistra suspicione liberaret. Verum similiter etiam ad hoc idem Chrysostomus respondit, Iosephum maritum de sponsæ castitate solicitum, virgini quamuis sanctæ pro se loquenti non fuisse crediturum. Et verò quis maritus nisi a Deo monitus credidisset?

Noli timere.) μὴ φοβηθῇς, ne timeas, ne dubites accipere, acceptam retinere, vt probauimus ver. 18.

Quod enim in ea natum est) conceptum, genitum.

De spiritu sancto est.) non, vt suspicaris, ex adulterio. vide ver. 19. Omnia eo pertinent, vt tristem Ioseph, & incertum consilij consoletur: & ut persuadeat non doloris, sed lætitiæ eum materiam habere: quòd ex eius sponsa Messias ille tam diu expectatus e virgine nasciturus sit: propterea uocat filium Dauid, non solum quia honorificus erat titulus, sed etiam, ut significet eum, qui ex uirgine eiusdem familiæ conceptus erat, illum esse Messiam, qui filius Dauid futurus erat. Vide uer. 1. Propterea dicit, De Spiritu sancto est, ut reuocet illi in memoriam Isaiæ testimonium, quod paullo post sequitur, *Ecce virgo concipiet, & pariet filium*, ut credat, & gaudeat id in sua sponsa fuisse perfectum. c. 7. 14.

21. *Pariet autem filium.*) Τέξεται δὲ δὲ uidetur poni pro γὰρ enim, ut Matthe. 23. 5. & alias sæpe. Videtur enim afferri hoc ab angelo tanquam certum

 signum

signum,& argumentum ad faciendam eius,quod dixerat,fidem. Eodem modo,quo dixerat Isaias: *Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & uocabis nomen eius Emmanuel*. Perinde ac si diceret: sponsa enim tua non est adultera, sed uirgo illa integerrima, de qua Isaias dixit: *Ecce virgo concipiet, & pariet filium*. Pariet enim filium,non filiam:quod cum videbis,non dubitabis,quin ex Spiritu sancto conceperit. Cum enim videris,quæ futura prædixi, vera esse credes,quæ dixi,præterita vera fuisse.

c.7.24.

c.7.14.

Et vocabis nomen eius Iesum.) Eodē hoc pertinet,tribuit enim illi hunc honorem, ut infanti non ex se,sed ex Spiritu sancto nato,tanquam proprio filio,nomen imponat. Adnotarunt quidam,non matres,sed patres solitos fuisse filijs nomen imponere. Quod etsi credibile est usitatum fuisse: constat tamen non fuisse perpetuum. N. & Rachel uocauit filium suum *Benoni*. Gen.35.18.& Labes non pater:sed mater nomen dedit, quod maximo eum cum dolore peperisset 1. par. 4. 9. & quemadmodum hoc loco Iosepho, ita Luc.1.32.Mariæ dicitur.

De nomine IESV.

Et vocabis nomen eius Iesum.) Hoc est certum uoluisse angelum Iosephū officio patris honorare,simulque probare,quod dixerat,de cœlo cōceptum, cui de cœlo nomen imponeretur. Obseruamus enim diuinitus cōceptis nomina quoque,antequam nascantur,diuinitus dari: Isaac Gen.17.19. Ioanni Luc. 1. 13. & ex nomine ipso doceri, qualis sit,qui conceptus est infans, ille nimirum Missus, qui populum suū à peccatis liberaturus erat. Hoc enim est Iesus יהושע seruator. De quo nomine ut multa omittam,quæ a quibusdam obseruata sunt, certum est illud nomen ἰησοῦς, Iesus a Græcis Latinos, ab Hebræis Græcos accepisse. Nam ubicunque fere est in ueteri testamento יהושע nomen proprium. Septuaginta uerterunt, ἰησοῦς, Hebraicum uocabulum ad Græcam, ut potuerunt, aut ut sciuerunt, formam reducentes. 1. tamen par.c.7.27. uertunt ἰησοὲ. Significat autem id nomen salutem,aut seruatorem. Quo etsi multos appellatos fuisse legimus,ut Iesum filium Naue, Iosue 1.1. & filium Iosedech sacerdotem Agg.1.1.12.14. illis tamen casu, Christo consilio, eoque non humano, sed diuino hoc datum est nomen,& illi non erant, quod hoc nomine significabatur, uerè Seruatores: Christus plus est, quàm hoc nomine significatur. Itaque aliis nomen erat quodammodo commune,& certe uulgare: Christo proprium, & ut propheta prædixerat, nouum & singulare; quia eo modo, quo de Christo dicitur, nemini præterea conuenit, quia non est in aliquo alio salus. Quod autem recentiores Iudæi non יהושע sed ישו uocare soleant, partim ex sono uulgarium linguarum, quem illi solum audiunt: partim irrisione, & malignitate faciunt, significantes Christum non esse יהושע seruatorem, sed Iesu, quod illis nihil nisi uulgarem aliquem hominem significare uideatur. Sed bene est, quod non tam facile possunt suam Christo diuinitatem detrahere: quam facile eius nomini syllabas detrahunt. Hoc ergo proprium Christi nomen est, quo & eius diuina simul humanaque natura, & præstantissimum redemptoris officium declaratur. Hoc *datum illi est nomen super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur terrestrium, & cœlestium, & infernorum*. Itaque rectè a quibusdam adnotatum est: Euangelistas, cum Seruatorem nostrum proprio nomine appellare uolunt, non Christum, sed Iesum appellare, ut hoc loco, & capitulo secūdo,2.2.& Luc. 1. 31. & 3. 23.&4.1. Christus enim nomen est officij, Iesus naturæ atque personæ. Dubitabit autem aliquis, quo modo angelus Iesum uocari iubeat: cum Isaias dixerit uocandum Emmanuelem. Id nobis Iudæi, ut probent illam in Christum prophetiam non conuenire, solent obijcere. Sed satis copiosè pro nobis iam diu ueteres auctores responderūt, Iustinus.q.ad orthodoxos.131. Tertullianus aduersus Iudæos, & libro tertio contra Marcionem, Lactantius

Phil.2.10. 10.

lib.4.de uera sap.ca.12. Chrysostomus lib.de incarn.cap.2.Prophetam, non qui uocandus Christus, sed qui futurus; Euangelistam, qui uocandus & qui futurus esset, declarare uoluisse. Noluit enim dicere Propheta, fore, ut proprium Christi nomen esset, Emmanuel, sed ut res eo nomine significata illi conueniret, ideoque merito Emmanuelem uocari posse. Quemadmodum idem Isaias. ca.1.26.prædixerat de Ierusalem, *Posthac uocaberis ciuitas iusti urbs fidelis*: non quod eo vnquam nomine uocanda esset, sed quod talis futura, ut ita merito uocari posset. Eodem ratione dixit.cap.60. 14. *Vocabunt te ciuitatem Domini Sion sancti Israel*, cum nunquam tamen eo nomine uocata sit. Similia exempla sunt Ier.3.17. Et Zachar. 8.3. & de Christo ipso idem Isaias dixit. cap.9.6. fore, ut uocaretur nomen eius, *Admirabilis, Consiliarius, Deus, fortis, Pater futuri seculi, Princeps pacis*, non quod tot nomina, sed quod tot res habiturus esset. Et Ieremias.cap.23.6. *Hoc est nomen, quod uocabunt eum, Dominus iustus noster*. Verè enim Christus dominus iustus noster fuit. Verè quoque *Emmanuel*, quod est, nobiscum Deus. Ita Euangelistam locum Isaiæ intellexisse ex eo manifestum est, quòd cũ dixisset, *Vocabis nomen eius Iesum*, quasi ut probaret ita uocari debuisse, Isaiæ locum induxit. *Et uocabitur nomen eius Emmanuel*. Idem ergo est Iesus & Emmanuel, non sono, ut ait Tertullianus, sed sensu. Esse enim Deum nobiscum, quod Emmanuelis, est Deum seruatorem esse nostrum, quòd nomine Iesu significatur.

22. *Hoc autem totum*) Chrysostomus hom.5. Theophyl.& Euthym.in commentarijs hæc uerba adhuc loquentis angeli esse putant, sed non dubium est, quin sint Euangelistæ uolentis ijs, quæ narrauerat ex prophetæ testimonio fidem adhiberi.

Totum) quòd uirgo conceperit, quòd Iesus infans nondum natus appelletur. Auctor imperfecti.

23. *Ecce uirgo*) Huius uersus explicatio ex commentarijs in capit. Isa.7. peti potest. Transferam inde in hunc locum, quæ necessaria esse uidebũtur. Iudæi autem quinque potissimum argumentum hunc nobis locum e manibus eripere conantur. Primum est, quòd apud Isaiam non בתורה, quæ proprie uirgo est, sed העלמה legatur, quod non uirginem, sed puellam, non conditionem, sed ætatem significat: cui argumento nemo potest melius, quàm Hieronymus in traditionibus Hebraicis in Genesim, & libr. 1. contra Iouinianum, & in commentarijs in 7. cap. Isaiæ respondere עלמה apud Hebræos non solum uirginem, sed plus etiam quam uirginem, id est puellam absconditam & diligenter custoditam significare, quæ ne uirorum quidem oculis pateat, quæque non solum corpore, sed etiam aspectu casta sit. Idque nominis origenem indicare, dictam enim esse עלמה à עלה quod est abscondere, quasi inclusam & reconditam uirginem, nec in scripturis vspiam, nisi pro uirgine poni, vt Genes. 24. 16. Rebecca uirgo pulcherrima & incognita uiro, uers.43. vocatur עלמה, itemque Maria soror Mosis. Exodi.2.8. linhua quoque Punica, quæ ex Hebraica originem habet uirginem עלמה vocari. Itaque בתולה solam uirginitatem, עלמה & ætatem & virginitatem simul coniunctam significare. Atque hunc esse Prophetæ sensum, ut ita dicam ἐμφατικώτερον, virginem adhuc teneram, & ne uirorum quidem oculos expertam concepturam esse. Addunt quidam nomini עלמה eo loci adiunctam esse ה emphaticam apud Hebræos particulam, qualis apud Græcos est articulus ἡ, quod & Chrysostomus ad eum locum adnotauit, quasi uirgo non vulgaris, sed præstantissima & maximè uirgo significetur. Vnum nobis Iudæi locum obijciunt. Prouerb. 30. 19. *Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro. Via aquilæ in cælo, uia colubri super petram, uia nauis in medio mari, & uia uiri in adolescentula* בעלמה vbi non tantum Hebræi, uerumetiã Christiani nonnulli, idque nostro iam

tempore contendunt, nomen עלמה pro muliere corrupta positum esse. Id enim loci circunstantiam postulare. Ego uero ex eo maxime loco probari posse existimo, nomen עלמה nunquam nisi uirginem significare. Nam ut alias, quas alienas iudico, interpretationes omittam, manifestum est Salomonem dicere uoluisse, difficilius esse cognoscere, an fœmina, quæ quòd recondita semper fuerit, maximè uirgo putatur, uirgo sit, quam cognoscere, an aquila per aera, coluber super petram, nauis per mare transierit. Hoc enim est, & quartum penitus ignoro. Hoc autem ut significaret per αἴτασιν usus est nomine עלמה, quod & ætatem, & conditionem perfectissimæ uirginitatis declarat. Secundum argumentum est, non esse sensum, fore, ut uirgo, manens virgo, sed ut quæ ante uirgo erat, postea uiro nupta ex eo concipiat. Hoc non modò, ut falsum, sed etiam, ut absurdum atque ridiculum ueteres auctores reiecerunt, nullum hoc esse miraculum, nullum signum: Prophetam autem signum, id que inauditum, & maximè admirabile præbere uoluisse, uer. 10. *Pete tibi signum à Domino Deo tuo in profundum iferni, siue in excelsum supra.* Et ver. 14. *Propter hoc dabit Dominus ipse uobis signum: Ecce uirgo concipiet.* Sic Iustinus contra Tryph. Tertull. aduersus Iudæos & libr. aduersus Marcionem. 3. Basilius in homilia de humana Christi generatione, Epiphanius aduersus Ebionitas, Cyrillus Alexand. & Chrysostomus in 7. cap. Isaiæ responderunt. Tertium erat, quod Isaias dicat uocandum esse nomen nasciturі filij Emmanuelem, quod nomē Christus non habuerit, quomodo antiqui auctores responderint, diximus uer. 21. Quartum ergo erat, ex loci circunstantijs apparere dictum hoc esse de uxore Regis Achaz, & de filio Ezechia, quem erat paritura. Quod multo magis Epiphanius & Hieronymus meritò rident. Edita enim est hac prophetia regnante iam Achaz: ad eum enim, tanquam regem, dirigebatur. Fingamus primo anno regni eius editam fuisse, iam Ezechiam nouem ut minimùm annos natum fuisse constat. Regnauit enim Achaz sexdecim annos. 4. regum. 16. 2. & 2. par. 28. 1. quo mortuo statim regnauit eius filius Ezechias. 4. reg. 16. 26. erat autem uiginti quinque iam annorum cum regnare cœpit. 4. reg. 18. 2. & 2. par. 29. 1. Nihilo plus coloris habet, quod alij dicebant id esse de vxore Isaiæ intelligendum. Nam neque uirgo erat, neque filium ullum peperisse constat, qui Emmanuel aut fuerit, aut uocatus sit. Quintum recentiores Iudæi nobis obijciunt, quod & prisci scriptores uix attigerunt, & maiorem habet speciem difficultatis, non potuisse dari signum Achaz, quod uidere ipse non posset, quippe quod non nisi octingentis post annis esset euenturum. Quomodo respondendum sit, Chrysostomus in commentarijs ad eum locum uidetur indicare, signum non dari Achaz, sed domui Dauid, quæ non solum usque ad Christum permansura, sed ipsum quoque Christum paritura erat. Principio quidem propheta regi Achaz petendi quodcunque uellet, signi conditionem obtulerat, ex quo intelligeret Deum sibi contra regem Assyriorum affuturum. uers. 11. *Pete tibi signum à Domino Deo tuo.* Quod quia contemnens petere noluit, commutata oratione propheta aliud maius signum, quàm quod petere non auderet, maiores liberationis argumentum Deum non iam Achaz, sed domui Dauidis daturum prædicit. uer. 13. 14. *Audite domus Dauid, numquid parum uobis est molestos esse hominibus, quia molesti estis & Deo meo? Propterea ecce Dominus ipse dabit uobis signum* q. d. quia uos petere negligitis, ipse ultro dabit, non iam quale regi obtuli, fore, ut Deus populum suum a rege Assyriorum liberet, sed longe maius fore, ut liberet à peccatis & diaboli tyrannide. Itaque à maiore probat minus.

Et uocabunt.) Quod quidam mirantur apud Isaiam esse uocabis, & Euangelistā dixisse καλέσουσι, uocabūt, nullam

Iam admirationis habet causam, quia, ut ait Hieronymus, sæpe Euangelistæ sententiam, non uerba citare solent: sed & nihil hoc loco, quomodo Euangelista diceret, καλέσεις, ut Septuaginta uerterũt: an καλέσεις, ut Chaldeus: an καλέσουσι, referebat.

Quod est interpretatum Emmanuel nobiscum Deus.) Quo autẽ modo Deus nobiscum esse per hoc nomen significetur, quæri solere uideo. Quorundam non probo sententiam, qui spiritualiter tantum interpretantur Deum esse nobiscum, id est nobis reconciliatum. Col. 1. 20. Quod antè iniquitates nostræ nos ab illo disiungerent Isaię 59. 2. Melius Chrysostomus, & alij nõnulli patres, ipsam filij Dei incarnationẽ declarari putant. Est enim Deus nobiscum, non solum, quia auxilium præstat, & peccata remittit: quo modo etiã cum antiquis illis Iudæis erat: sed quia *verbum caro factum est, & habitauit in nobis*, Ioan. 1. 14. quia *in terris visus est, & cum hominibus conuersatus*, Baruch 3. 38. quia *communicauit carni, & sanguini*, Hebræorum 2. 14. Quod autem ex hoc loco quidam colligunt Matthæum Hebraice non scripsisse, refellimus in præfatione. c. 5.

25. *Et non cognoscebat eam.*) Hilarius cognoscere, interpretatur pro uxorem habere, nam ante, inquit, sponsa erat: postea in nomẽ transiuit uxoris, non quòd marito cõiuncta fuerit, sed quòd pepererit, ut faciunt uxores. Epiphani⁹ uero aduersus Ebioneos prius dicit non cognouisse, post partum uerò cognouisse non eius quidẽ corpus: sed animum, uirtutem, sanctitatem. At iam monitus ab Angelo, non poterat eius ignorare uirtutem, quam sciret de Spiritu sancto concepisse, & nemo nõ uidet Hebraicam esse phrasim, qua honestè usus matrimonij significatur, ut Gen. 4. & 19. 8. Num. 31. 35. & 3. reg. 1. 4. Illud uerò, quod quidam adnotarunt hoc uerbum nõ dici, nisi cum primum uirgo defloratur, falsum esse constat Gene. 4. 25. & 38. 26. & 1. reg. 1. 19. Arripiebant hic Iouinianus, Heluidius, Ebionistæ, &, ut ait Auctor imperfecti, Eunomiani ansam de B. Mariæ post partum uirginitate male sentiendi, uide uer. 18. tantum admonendum est, quemadmodum has particulas (*Antequam*) & *priusquàm*; ita has *donec* & *vsque*, & si quæ sunt aliæ similes, non semper affirmationem post tempus, quod notatur, si negatio præcessit: nec semper negationem, cum præcessit affirmatio, significare, ut Hieronymus aduersus Heluidium, & Chrysostomus hoc loco multis exemplis demonstrarunt Matth. 28. 20. *Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationem sæculi*; non indicat postea cum illis non futurum, sed multo magis futurum 2. reg. 6. 26. *Michol filiæ Saul non est natus filius vsque in diem mortis suæ*; non significat eam post mortem peperisse. Psal. 109. *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* non significat postea non sessurum. Matth. 5. 19. *Donec transeat cœlum, & terra, iota unum, aut unum apex non præteriait a lege*, non indicat fore, ut postea prætereat. Ergo in his omnibus locutionibus, id dicitur quod est dubium, id tacetur, quod est certum.

Donec, vsque, ante quam, quomodo accipi[e]nda in scriptura.

Filium suum primogenitum,) Hoc aliud erat hæreticorum argumentum, qui de Mariæ virginitate male sentiebant, quod Christum Euangelista Mariæ primogenitum appellet, quasi post eum alios genuerit: ubi enim secundo genitus nullus est: ibi nec primogenitum esse posse. Epiphanius uidetur uim argumeti declinasse. Negat enim hæres. 78. Christum Mariæ primogenitum appellatum. Nec enim Euangelistam dixisse, donec peperit filium primogenitum suum: sed filium suum primogenitum, ut significaret filium esse Mariæ, primogenitum autem Dei. *Ipse namque est primogenitus omnis creaturæ*, Colo. 1. 15. *& primogenitus ex mortuis* uer. 18. & Rom. 8. 29. *primogenitus in multis fratribus*. Melius, & fortius Hieronymus aduersus Heluidium, primogenitum Mariæ Christum dici, nõ quod post eum alius: sed quod ante eum nemo genitus sit. Hunc enim scripturarum esse usum, ut unigeniti etiã primogeniti dicantur, quia qui unigenitus

Vsus nominis primogeniti.

natus est, necessario ante omnes alios, id est, nemo ante eum genitus est; quod esse primogenitum, Exod. 4. 22. Deus vocat populum Israel primogenitum suum, cum alium non haberet. Et cap. 12. 29. dicitur percussisse omnia primogenita terræ Ægypti; inter quos non dubium, quin aliqui vnigeniti fuerint, & cap. 13. 2. & 23. 29. Iubet omnem primogenitum sibi sanctificari; consuetudo autem legis, interpres etiam vnigenitos docet intelligendos; alioqui expectandum erat, donec alij posterius geniti nascerentur. D. etiam Paulus Hebræor. 1. 6. primogenitum Dei, pro vnigenito Christum appellauit. Cur ergo Euangelista addidit epithetum, *Primogenitum*? ideo, vt opinor, vt significaret Mariam non solum cōcepisse virgineum, sed etiam peperisse. Nam de conceptu dixerat, ver. 18. *Antequam conuenirent, inuenta est habens in vtero de Spiritu sancto.* De partu nunc dicit; *Non cognoscebat eam, donec peperit filium suum primogenitum;* id est cum eam non cognouisset, peperit filium suum; qui ideo solus maxime propriè primogenitus dicitur, quia cum primogenitus diceretur, qui vuluam aperiebat, Exodi 13. 2. & 34. 19. solus ille aperuit, qui solus clausam inuenit, ut Tertullianus docuerat. Aperuisse autem interpretor, non verè aperiendo, sed quemadmodum si aperuisset, verè nascendo.

CAPVT II.

Luc. 2. a. 7. 1
Vm ergo natus esset Iesus in Bethlehem Iuda in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Ierosolymam, 2. dicētes: Vbi est, qui natus est rex Iudæorū? vidimus enim stellam eius in Oriēte, & venimus adorare eum 3. Audiens autē Herodes rex, turbatus est, & omnis Ierosolyma cum illo. 4 Et congregans oēs
Mich. 5. a. 2 Io. 7. f. 42. principes sacerdotū, & Scribas populi, sciscitabatur ab eis, vbi
Christus nasceretur. 5. At illi dixerūt ei In Bethlehē Iudæ: Sic n.
scriptum est per Prophetam, 6 Et tu Bethlehem terra Iuda, ne
quaquā minima es in principibus Iuda: ex te n. exiet dux, qui
regat populū meum Israel. 7 Tūc Herodes clam vocatis Magis
diligēter didicit ab eis tēpus stellæ quæ apparuit eis, 8. & mittēs
illos in Bethlehē, dixit: Ite, & interrogate diligenter de puero:
& cū inueneritis, renuntiate mihi, vt & ego veniens adorē eum.
9. Qui cum audissent regē, abierunt, & ecce stella, quam viderant in Oriēte, antecedebat eos, vsquedū veniens staret supra,
vbi erat puer. 10. Videntes aūt stellam gauisi sunt gaudio ma-
Psal. 71. b. 10. gno valde 11. Et intrantes domū, inuenerunt puerum cum Ma-
ria matre eius, & procidentes adorauerunt eum: & apertis thesauris suis obtulerunt ei munera, aurum, thus, & myrrhā 12. Et
responso accepto in somnis ne redirent ad Herodē, per aliam
viam reuersi sunt in regionē suam. 13. Qui cum recessissent, ecce
angelus Domini apparuit in somnis Ioseph, dicēs: Surge, & ac-

cipe

cipe puerum, & matrem eius, & fuge in Aegyptum, & esto ibi, vsque dum dicam tibi: Futurũ est enim, vt Herodes quærat puerum ad perdendum eum. 14. Qui consurgens accepit puerum, & matrem eius nocte, & secessit in Aegyptum, 15 & erat ibi vsque ad obitum Herodis: vt adimpleretur quod dictũ est a Domino per Prophetam dicentem: Ex Aegyto vocaui filium meũ. 16. Tunc Herodes videns, quoniam illusus esset a Magis, iratus est valde, & mittens occidit omnes pueros, qui erant in Bethlehem, & in omnibus finibus eius a bimatu & infra secundum tempus, quod exquisierat a Magis. 17. Tunc adimpletum est quod dictum est per Ieremiam Prophetam dicentem, 18. Vox in Rama audita est, ploratus, & vlulatus multus, Rachel plorãs filios suos, & noluit consolari, quia non sunt. 19. Defuncto autẽ Herode, ecce Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph in Aegypto, 20. dicens: Surge, & accipe puerum, & matrem eius, & Vade in terram Israel: defuncti sunt enim, qui quærebant animam pueri. 21. Qui consurgens, accepit puerum, & matrẽ eius, & venit in terram Israel, 22. Audiens autem quòd Archelaus regnaret in Iudæa pro Herode patre suo, timuit illò ire: & admonitus in somnis, secessit in partes Galilææ, 23. Et veniens habitauit in ciuitate, quæ vocatur Nazaret: vt adimpleretur quod dictum est per Prophetas: Quoniam Nazaræus vocabitur.

Osee 11. a.2.

Ier. 31. 1. d.5.

IN CAPVT II.

Vm ergo.) τοῦ δὲ ἰησοῦ γεννηθέντος, δὲ rectè vertit noster ĩterpres, ergo, quia magis conuenit huic loco, vt continuatiua sententia, vt Grammatici vocant, quàm vt aduersatiua sit.

In Bethlehem.) Seruans Euangelista leges historiæ locum, tempus, euentaque describit. Locum, *in Bethlehem*, tẽpus, *in diebus Herodis*, euenta, *Ecce Magi ab Oriente venerunt.* Cur autem natus sit in Bethlehem, ratio est facilis; primũ quòd Micheas Propheta prædixisset. c. 5. 2. & oportebat eum etiam ex natali solo probare se eum esse ducem, de quo Propheta loqueretur. Deinde, quia eodem loco natus erat Dauid 1. Reg. 17. 1. & 17. 12. Cuius ipse successor, & restaurator regni veniebat: oportebatque inde de radice Iesse florem ascendere, ubi erat radix. Itaque uix dum natus, ex loco natalis sui aduersarios suos principes sacerdotum, & Scribas populi conuincit; si nõ vt se Christum esse credãt, ut quodam modo profiteantur ver. 5. Itaque cum Ioseph, & Maria non in Bethlehem: sed in Nazareth habitarent, occasione imperati ab Augusto census veniunt in Bethlehem, Lucæ 2. 4. quasi non alia de causa totus describeretur orbis, quam ut ne totius orbis dominus extra patriam suam nasceretur; coegit Deus Imperatoris edictum propheticę veritati seruire.

Cur Christ' in Bethlehẽ natus.

Iuda.) Plerique codices habent τῆς ἰουδαίας, Iudææ, atq: ita videtur Chrysostomus, & Euthymius legisse: multique ita legendum censent, consensione, vt opinor, plurium codicum adducti.

ducti. Ego Hieronymo potius aſſentior, qui & hoc loco,& in commentarijs in c. Mich. 5. Iudeæ pro Iuda vitio sè legi contendit. Iudeam enim totam terram duodecim tribuum, Iuda verò ſolam ſortem tribus Iudæ appellari. Cum autem conſtet duas fuiſſe Bethlehem; alteram in tribu Iuda, vbi Dauid & Chriſtus natus eſt: alteram in tribu Zabulon, Ioſue 19. 15. & Iud. 12. 8. manifeſtum eſſe voluiſſe Euangeliſtam, eam, quę in tribu Iuda, ab ea, quę in tribu erat Zabulon explicatione tribus ſeparare. A qua minime ſeparaſſet, ſi dixiſſet, *In Bethlehem Iudææ*, cum in Iudæa, ſed non in Iuda utraque eſſet. Neque, quod quidam a Hieronymo diſſentientes reſpondēt, mihi probatur, etiam terram tribus Iuda, & Beniamin (ſimul enim habitabant) Iudæam appellari, vt infra ver. 22. Nam etſi id verum eſt, tamen ita appellari cępta non eſt, niſi poſtquam a Romanis factum eſt regnum, qui Latina forma a Iudæis Iudeam uocauerunt. ita que nunquam, niſi cum de regno agitur, ita vocatur. Nobis autem non Romanorum; ſed ſcripturarum ſequendus eſt vſus, quæ cum hanc Bethlehē ab illa diſtinguunt, nunquam Bethlehem Iudęæ, ſemper Iudæ vocare ſolent Iud. 19. 1. Mich. 5. 1.

In diebus.) Hebraiſmus בימי. Hebręi fere ſemper dicunt, *In diebus*, pro tempore, præſertim in hiſtoria 4. Reg. 23. 29. & 24. 1. Herodis non illius Tetrarchæ Galilææ. Lucæ 1. 3. qui Antipas
Matth. 14. cognomento vocabatur, qui Ioānem
Luc. 21. 11. Baptiſtam interemit, Chriſtum irriſit,
Act. 12. 2. nec illius, qui Iacobum occidit, Petrū vinxit: ſed patris illius, & aui huius, qui Herodes primus, Magnus, Aſcalonita, Antipatri dictus eſt, cui primo populus Romanus regis Iudææ titulum dedit, Ioſephus lib. 14. ant. c. 18. Hegeſippus l. b. 1. c. 30. Euſeb. lib. 1. c. 6. Cœptum iam erat tum annos per Cæſares numerare, quod & Lucas fecit. c. 3. 1. & Act. 11. 28. ſed Matthæus, quia de regno Herodis agebat, cuius verum ſucceſſorem natum dixerat, eius potius, quàm Cæſaris mentionem fecit.

Regis) vt diſtinguat a Tetrarcha, de quo. c. 14. 1. Videtur autem Euangeliſta indicare voluiſſe tempus fuiſſe maturum, ut Chriſtus naſceretur. Cum enim prædictum eſſet *non auferendum ſceptrum de tribu Iuda, donec veniret, qui mittendus erat*, Gen. 49. 10. dum dicit Herodem hominem alienigenam regnaſſe, indicat ſceptrum de tribu Iuda defuiſſe, exactumque fuiſſe tempus, quo ex prophetia Iacob Chriſtus venturus erat. Geneſ. 49. 10. vt Chryſoſtomus, & Theophylactus adnotauit.

Ecce.) Hæc particula duplicem hoc loco uim habet. Significat enim ſtatim nato Chriſto veniſſe Magos, ut paullo poſt exponemus, & inopinatò veniſſe, quod ciuitatis tumultuatione declaratur. ver. 3.

Magi ab Oriente venerunt.) Quattuor de Magis quæſtiones eſſe poſsūt; Qui fuerint? quot? vnde venerint? quo tempore profecti? Nam de ſtella qualis fuerit, & quo modo ex ea Chriſtum natum cognouerint, poſtea dicemus. Prima quæſtio ex altera pen- 1. quæſt. de
dere mihi videtur; Num Hebraicè an Magis.
Græcè Matthæus ſcripſerit. Nam ſi hebraicè, ſignificatio nominis מכשפים ſequēda erit; ſi Græcè, nominis μάτος. Hebraicè autem ſcripſiſſe diximus in præfationis capite quinto. Videndum ergo, qui ſint, qui Hebraicè uocantur
מכשפים quod hoc loco legimus. Magi Hebraicè qui vocari.
מכשפים igitur uocant Hebræi, quos Latini præſtigiatores, ut apud Plau-
tum legimus, id eſt, qui incantationi- In Aulularia.
bus, aut alia, qua arte rerum ſpecies immutant, ut aliæ ſint, aliæ uideantur, vt ait R. Abraham. Quales illos Pharaonis fuiſſe legimus, qui diabolica arte diuinam Moſis artem in transformandis rebus imitabantur. Exod. 7. 12. 22. & 8. 7. At iſtos nec noſter interpres, nec Septuaginta Magos ſolent uertere: ſed ille ubique maleficos; hi φαρμακοὺς aut φαρμακεῖς ut Exod. 7. 11. & 22. 18. Deuteron. 18. 10. & 2. Par. 33. 6. Iere. 27. 9. Daniel. 2. 2. Malac. 3. 5. Magos uero & noſter interpres, & Septuaginta eos uocare ſolent, quos Hebræi אשפים, id eſt, qui inſpectione ſiderum futura prędicunt, ſagacitate naturæ ſomnia interpretantur,

tur, ut Dan.1.20.& 2.2.10.27.& 4.4.&
5.7.11.15. Vertit etiam Magos vetus
interpres, quos Hebræi uocant אבות
Pythones, Septuaginta uero solēt red
dere ἐγγαστριμύθους, μάγοι ut Leuit.
19.31.& 20.6.& 1.Reg.28.3.9. Hos au
tem, de quibus Matthęus loquitur, cre
dibile uix est fuisse מכשפים præstigia-
tores, nomen apud omnes gentes in-
fame, cum eos Euāgelista Magos ho-
noris causa nominare uideatur. Vn-
de me suspicio aliqua subit, aut totum
Euangelium, quod Hebraicè nunc ha
bemus, aut hoc certe uerbum non à
Matthæo, sed à Mustero scriptum es-
se, qui scripturæ consuetudine parum
animaduersa, quos אשפים Magos
uocare oportebat מכשפים præstigia-
tores appellauerit. Itaque quia He-
braica fides fefellit nos, Græcam se-
quamur μάγοι. Magos ergo tribus
modis appellatos inuenio. Nam, &
qui nefariis magiæ non naturalis,
sed diabolicæ artibus utebantur, Ma-
gi dicti sunt Leu.19.31.& 20.6. & Act.
8.9.& 13.6.& apud Herodotum lib.3.
& Strabonem.15.non artis, aut con-
ditionis, sed nationis nomen est: in-
terquinq. enim gentes, quæ Mediam
incolebant, Magos connumerat, quod
idem facit Epiphanius in Epitome fi-
dei Catholicæ, nisi quòd aliam illis
originem, & regionem aliam assignat.
Scribit enim filios fuisse Abrahami
ex Cethura concubina, qui cum eie-
cti à patre essent, in Magodiam Ara-
biæ regionem uenerint, ibique sedes
fixerint; unde & nomen, ut uidetur,
putat accepisse. Magis uero usitata
huius nominis significatio est, ut Ma-
gi apud Persas patrio sermone sapiē-
tes appellentur, ut apud Græcos Phi-
losophi, apud Italos Hetruriæ aruspi-
ces atq. Pontifices, apud Indos Bra-
chmanes, aut Gymnosophistæ, apud
Babylonios Chaldæi, apud Ægyptios
Hierophantæ, apud Gallos Druidæ
uocabantur, ut Cicero lib.1.de diui-
nat. & Strabo lib. 16. tradiderunt, &
noster Tertullianus lib. aduersus Mar
cionem. 1. quo sensu & uero simile
est, creditum a plerisq. Magos hoc
loco nominari, & quia ab Oriente

Magi à Matthæo cur appellati.

uenerunt, ubi celebre Magorum no-
mē erat, & quia stella sunt ducti, qua-
si homines, qui omnem uitæ cursum
stellarum obseruatione gubernarent,
in qua omnis tunc Magorum sapien-
tia uersabatur, & quia Euangelista ho
noris causa uidetur Magos apppel-
lasse.

Illud minus est certum, an fuerint
reges. Ridet Ecclesiam Catholicam
hæreticus interpres, quod Reges fuis-
se credat, quasi locum Psal.71. 10. ma-
le de illis interpretetur, Reges Thar-
sis, & insulæ munera offerent, & ex
Meridie, & Occidente Orientem fe-
cerit. Rideat ergo Tertullianum in
lib. contra Iudæos, & lib. contra Mar-
cionem tertio: Rideat Cyprianum
in sermone de baptismo Christi; Ri-
deat Chrysostomum hom. 6. in Mat-
thæ. Rideat Hilarium lib. 4. de Trin.
Rideat Basil. hom. de hum. Christ. ge-
ner. Rideat Idacium ad Varim. Ri-
deat Hieronymum aut Hieronymo
æqualem ætate auctorem, Ps. 21. Ri-
deat Augustinum, aut uetustum cer-
tè, quisquis est, auctorem lib. 3. de mi-
rabilibus sacrę scripturæ. Rideat Isi-
dorum, Bedam, & Strabum, ut alios
non nominem, quos liberiore for-
tasse impudētia ridebit. Hi enim om-
nes reges fuisse credunt, & illo psal-
mi loco fidem faciunt. Non quod cre-
dant reges fuisse Tharsis, sed quod re-
ges Tharsis pro quibusuis Gentilium
regibus, quasi exempli loco à Dauí-
de positos putent, ut Tertullianus
exemplis etiam scripturarum docet,
eodemque sensu Ecclesia in festo Epi-
phaniæ illum psalmi locum usurpat.
Solet enim sæpe, quæ de una persona
dicta sunt, ad aliam propter similitu-
dinem non ignoranter, sed pruden-
ter accōmodare. Nec enim ignorat,
quod scriptum est. Luc.10.42. *Mariam
optimam partem elegit*. non de Maria
Christi matre; sed de Maria Lazari so-
rore dictum esse, tamen ad Christi
matrem in eius festo prudenter ac-
commodat, quia & ipsa Maria est, &
uerè optimam partem elegit. Præter-
quam quod Ecclesia Magos fuisse
reges non certa, & Catholica fide,
sed

Magi an reges. Beza in annot.

Mantuanus in Fastis.

sed probabili opinione credit. Licuit enim Christiano poetæ patrum nostrorum memoria salua religione dicere: *Nec reges ut opinor erant*. Licuit multis nostro tempore Catholicis, & eruditis Theologis idem scribere, suamque opinionem, non ut ille risu, sed magnis argumentis confirmare; non fuisse Euangelistam silentio nomen regum, si reges fuissent, præteriturum, cum id ad honorem adorandi Christi magnopere pertineret, maiore apparatu excipiendos ab Herode reges à rege. Ista nos non ignoramus, & malumus tamen credere fuisse reges, non illos quidem Persarum nobilissimos, sed tamen principes, qui regum aut regulorum nomẽ mererentur, sicut ille Ioan. 4. 46. 49. & sicut amici Iob, qui ad consolandum eum venerant, Tob. 2. 15. reges appellantur, & vt Marcus c. 6. 14. Herodem magni Herodis filium regem appellauit, cum non rex, sed Tetrarcha esset Galilææ Matth. 14. 1. & Luc. 3. 1. Certe poeta Iuuencus primores gentis suæ, & proceres appellat. Coniecturæ sunt, quòd ab Oriente usque veniant, unde priuati profecto philosophi tam longo suscepto itinere non uenissent, quòd regem natum adoraturi, quod facere soli principes solent, quòd thesauros habuerint. ver. 11. quòd ab Herode simul, ut uenerunt, comprehensi non sint, & in crucem acti: quòd ipse Herodes dicat se quoque adorandi causa, cum, ubi sit, intellexerint, iturum esse, Simulatè, quis neget? tamen ueritatem certè simulabat, quas omnes reges deberent Magorum exemplo nouum regem adorare, quòd priuati homines nunquam ausi fuissent coram tyranno profiteri, legitimum Iudæorum regẽ natum esse. At cur Euangelista reges non appellauit? Cur auctor libri Iob amicos eius reges non apppellat: Tobiæ vero libri auctor appellat? Si alius Euangelista illam eandem scripsisset historiam, quam Ioannes c. 4. 46. scripsit illum fortasse, quem Ioannes regulum uocat, alio nomine uocauisset. Neq. ratio quærenti omnino deerit, cur Matthæus Magos potius, quam reges, cũ utrumque essent, appellauerit. Voluit enim tacite rationem reddere, cur ex stella Christum natum esse cognouissent. Hoc enim Magorum non regum fuit.

2. quæstio. quot fuerũt Magi. Caluinus in Harmo.

De numero minus constat, Hic etiam ridet nos hæreticorum interpres, quòd tres fuisse credamus, inde in errorem ducti, quod tria fuerint munera, Quasi singuli singula, non cuncti cuncta communiter obtulerint. Ipse quattuordecim fuisse nescio apud quem auctorem legerit, certè non nisi apud Catholicos legit. unde potuit facile cognoscere nos non certò fuisse tres, sed probabiliter credere. Auctor operis imperfecti ex apocrypha quadam scriptura, quam suo tempore nomine Seth extitisse dicit, duodecim fuisse tradit. Strabus plures tantum fuisse ex modo loquendi Euangelistæ colligit. Cõmunis non solum uulgi, sed ueterum etiam auctorum opinio est fuisse tres, Augustini serm. 29. & 33. de tempore. Leo. ser. 1. 4. 5. 6. 7. 8. de Epiphania, Ruperti in commentariis, eaque multo est cæteris probabilior. Illud enim certum est plures fuisse, cum Euangelista numero semper multitudinis Magos appellet, & probabile est plures fuisse duobus, quia non duali, ut vocant, sed plurali usus est numero. Fuisse autem tres, etsi non certa, tamen probabili coniectura ex donorum numero colligitur. Credibilius enim est diuersa, quàm eadem omnes munera dedisse, quod id magis sit ussitatum, & gratius recipientibus, honorificentius dantibus esse soleat. Certè hæc opinio aliqua, aliæ nulla ratione probari possunt.

3. quæstio. Vnde magi uenerint.

Vnde autem uenerint, quæ tertia erat quæstio, etsi magna ex parte Euãgelista declarauit, relictus tamen est diuersis opinionibus locus. Multi.n. ueteres auctores ex Arabia uenisse putant. Iustinus in Trypone, Tertullianus aduersus Iudæos, & lib. 3. contra Marcionem, Cyprianus in ser. de stella & Magis, Epiphanius in Epitome. Nec tamen ex Occidente ut hæreticus

Calu. in Harm.

retieus putat, Orientem fecerunt. Est enim Arabia ad Palestinam inter Orientem & Meridiem, & solent regiones mediæ nunc Orientales, nunc Meridionales appellari, sicut Regina Saba Regina Austri, id est, Meridionalis dicta est Matth. 12. 42. & Luc. 11. 31. Moti sunt non immerito hi auctores Prophetia Dauidis. Psal. 71. 10. Reges Arabum & Saba dona adducent. Ipsa quoque munera patriam produnt. Nam Arabiam totam auro, & Sabæorum regionem thure odoribusque abundare adeo certum est, ut his ipsis rebus eæ regiones apud poetas celebrentur. Alij Chaldæos fuisse dicunt, quod aliquando Chrysostomo placuit. Scribit enim, quod mirum est, à Septentrione uenisse. Idemque Strabus auctor Glossæ, quam uocant, ordinariæ, & nonnulli nostro tempore uiri sanè eruditi senserunt, quorum potissimum est argumentum, quod neque ex Perside, neque ex Arabia tredecim dierum spatio uenire potuissent. Horum ego minime assentior opinioni. Nam etsi Chaldæam mediam inter Septentriones & Orientem esse scio: tamen consuetudo scripturæ est, ut Septentrionalis appelletur. Notæ sunt illæ prophetarum uoces, Chaldæam significantes, *Ab aquilone pandetur omne malum* Iere. 1. 14. & 4. 6. & 15. 9. Cõmunis mihi placet opinio ex Perside uenisse, & quia plures habet auctores Chrysostomũ hom. 7. Auct. operis imperfecti, hom. 2. Cyrillum Alex. lib. 4. in Isaiam, Iuuencum poetam, Theophylactum, & omnes fere posteriores, & quia nomen ipsum Magorum Persicum est, & quia Euangelista dicit ab Oriente uenisse, &, quia Persicos, præse mores ferunt. Reges. n. adorare, & non sine munere adire Persica lex erat, ut omnes eius gentis scriptores tradunt. Quo autem modo tredecim diebus uenire potuerint, paullo post explicabimus.

4. Quæstio, quando Magi uenerũt.

Quarta superest quæstio, quandonam uenerint, & quando profecti sint, duas enim has partes quæstio habet. Epiphanius duobus post natum Christum annis uenisse affirmat, & omni ope contendit hær. 30. & 31. propter illa verba vers. 16. *Occidit omnes pueros a bimatu, & infra secundum tempus quod exquisierat a Magis.* Idemque ante eum Eusebium Cæsariensem sensisse ex eius apparet Chronico. Multo uerior est Ecclesiæ sententia decimo tertio die post natum Christum uenisse, quod ueteres etiam auctores tradiderunt, Augustinus ser. 1. 2. & 3. de Epiphania, Leo octo sermonibus. Certe illud constat, non multis post diebus aduenisse. Hoc. n. Euangelista significat, cum dicit, *Cum natus esset Iesus, ecce Magi venerunt.* Nam, & connexio uerborum, & particula illa, ecce, indicat post Christi natalem statim Magorum aduentum secutum fuisse, vt Gen. 19. 9. *Adhuc loquebantur & ecce Rachel ueniebat cũ ouibus patris sui*, Et Gene. 24. 15. *Necdum intra se uerba cõpleuerat, et ecce Rebecca egrediebatur*, & quia certum est, Ioseph & Mariam non mansisse in Bethlehem supra quadraginta dies purificationis, qui ex lege præscripti erant; Leuit. 12. 2. Statim enim uenerunt in Ierusalem, vt sisterent eum Domino Lucæ. 2. 22. & statim reuerterunt in Galilæam ver. 39. Magi autem Christum in Bethlehem inuenerunt Matth. 2. 9. ergo ante quadragesimum a natali diem Magi uenerunt. Quod enim Epiphanius ait Ioseph & Mariam singulis annis eo die ex Ægypto in Bethlehem uenire consueuisse, cumque post duos annos redijssent, Magos eos inuenisse: mirum uideri potest tam erudito uiro in mentem uenire potuisse: quis. n. credat Ioseph & contra naturalem caritatem & contra mandatum Dei Matt. 2. 13. infantem in illum ipsum locum, ubi a tyranno quæri sciebat, reducturum fuisse? cum etiam mortuo, & a Deo admonitus, ut reuerteretur, ausus non fuerit in Iudæam redire, sed in Galilæã diuertit uer. 22. Aliquod etiam est argumentum, quod Ioseph & Maria adeo incommode in Bethlehem habiti fuerint, ut credibile non sit diu iacente in pſepi Christo eos manere voluisse. Quãdo ergo ex patria pfecti sunt? Quidã duob. ante natalẽ Christi annis

profe-

profectos putant iisdem impulsi verbis ver. 16. *à bimatu, & infra secundum tempus, quod exquisierat a Magis*. Ad quam sententiam Auctor operis imperfecti hom. 2. Augustinus ser. 7. de Epiphania accedere videntur. Mihi vero incredibile videtur, Magos duos integros annos in itinere posuisse, etiam si totum terrarum orbem pedibus peragrassent. Nam nostra ætate Magallanius duobus annis multis superatis impedimentis, in multis diu locis commoratus vna naui totum circum orbem terræ nauigauit. Aiunt quidam stellam quidem ante duos annos Magis apparuisse: non tamen statim profectos fuisse eos, prius disputandum fuisse diu, quid stella portenderet, re vero explorata adornandam profectionem. Hoc etiam postea, cum de stella agemus, refutabimus. Fingamus tamen ita esse, nimis adhuc longum erit tempus. Mihi Augustini sententia valde placet ser. 32. de tempore eos non nisi nato iam Christo ex patria discessisse. Hāc enim vim habet, *Vidimus stellam eius in Oriente*, idest, quæ natū significabat. Cum autem decimo tertio post die credantur adorasse, reliquum est non vltra octo aut nouem dies in itinere posuisse. Nec enim eodem die, quo stellam viderunt, discessisse credendum est, & Ierosolymis Herodes eos interrogat, dum Scribas & sacerdotes consulit, duos vt minimum mansisse dies valde est vero simile. Quo magis mirum est eos tantillo tempore ex Perside vsque venire potuisse. Duæ tamen res admirationem tollent, altera quòd credibile sit eos non ex vltimis, sed ex proximis Persarum finibus venisse, qui ab Ierusalem vix vltra ducentas leucas distare reperiuntur. Altera, quòd verosimile sit camelis vsos esse, qui quamuis onerati quadraginta quotidie leucas conficere dicuntur. Nam quod Remigius uult diuina id factum virtute, vt fieri potuisse credendum est, ita factum fuisse non est necessarium, nisi probetur.

Cur Magi. *Ierosolymam.)* Mirum cur Ierosolymam uenerint, cum in Bethlehem ab stella ducerentur. Sunt, qui putent stellam prope Ierosolymam disparuisse, ut Magi natum regem in urbe regia nuntiarent, ne Iudæi ignorare possent, quod Gentilium testimonio didicissent. In qua sententia Ambrosius est lib. 2. in Lucam c. 2. & August. ser. 30. 31. & 35. de tempore, & Chrysostomus hom. 7. in Matth. Basil. in hom. de hum. Christi gen. Theophylact. Bern. in sentent. Quod eo est probabilius, quòd Ierosolymitani stellam non uiderint. nec enim Euangelista uidetur prætermissurus fuisse. Quod si non disparuisset, omnes ubique eam uidissent. Id etiam indicat Euangelista uer. 9. *Qui cum audissent regem, abierunt, & ecce stella, quam viderant in Oriente, antecedebat eos, vsque dum veniens staret supra, ubi erat puer*. Quasi dum fuissent Ierosolymæ, non uidissent, & simul atque inde discessissent, iterum uidere cœpissent. Benardus existimat prius Magos Ierosolymam uenire uoluisse, ut de nato interrogarent rege, ideoque stellam sese occultasse, ut qui humanum quærebant consilium, diuinum amitterent ducem. Mihi nō tam eorum curiositate, quam diuino consilio factum uidetur, ut Ierosolymam uenerint: partim ut Iudæi inexcusabiles essent, ut Hieronymus ait: partim ut prius à gentibus, quam à Iudæis Christus rex natus annuntiaretur, ne Iudæorum de suo rege testimonium suspectum haberetur, ut Basilius hom. de humana Christi generatione. Humana etiam postulabat ratio, ut qui natum quærebant regem, in regiam urbem uenirent.

Ierosolymā venerunt,

2. *Qui natus est.)* Notanda Magorū asseueratio, non enim dubitantes interrogant, an natus sit, sed certi tanquam a Deo docti, natum esse asseuerant. Videntur etiam ita loqui, quasi omnes natum esse sciant. Et uerò quis crederet Iudęorum natum regem Persas scire, ignorare Iudæos? Credibile etiam est eos de nouo rege interrogasse, de quo cum nihil cognoscere potuerint, Ierosolumam uenerint, quasi in urbe regia scituri, quod

in alijs scire non potuissent.

Rex Iudæorum.) Duobus modis hæc verba iungi possunt, uel Rex Iudæorum, qui natus est, uel qui natus est, Rex Iudæorum, utrique sensus probabilis, secundus tamen mihi uidetur probabilior, quia ἐμφατικώτερος. Nec enim ignorare Magi poterant Herodem legitimum & naturalem non esse regem, sed factitium, & à populo Romano datum. Factitio ergo regi naturalem opponunt.

Vidimus enim stellam eius.) indicem natalis eius. Quinq; de hac stella quæri possunt: qualis fuerit? quando primum uisa? Vbi? quomodo ex ea Magi cognouerint natum esse Christum? Cur per eam potius, quàm alia ratione docti fuerint? Veram fuisse stellam vnam de numero ceterarum, quæ ad præstandum Magis obsequium descenderit, Gregorius Nyssenus existimat in homilia de Christi incar. Alij fere omnes non ueram stellam, sed stellæ similitudinem fuisse putant, Chrysost. hom. in Matth. 6. Basilius hom. de humana Christi generatione, Ambrosius lib. 2. in Lucam cap. 2. Augustinus ser. 30. de tempore, Fulgentius in homilia de Epiphania, Auctor librorum de mirabilibus sacræ scripturæ, qui nomine Augustini circunferuntur, lib. 3. ca. 4. Quod multis probant argumentis: quod nunquam antea uisa, quòd nunquam post, quòd non fuerit in cœlo, alioqui viam monstrare non potuisset, quòd ab Oriente in Occidentem contra naturalem cursum uenerit, quòd non solum noctu, sed etiam interdiu luxerit, quòd se se aliquando occultauerit, ut diximus ver. 1. quod steterit supra domum, ubi erat puer. Quæ omnia probabilia, nō necessaria argumenta sunt. Nam qui fecerat aliquando, ut sol staret, aliquando ut retrorsum reuerteretur, facere potuit, ut uera stella statione naturali relicta isthæc præter naturam suam officia præstaret. sed, quia miracula Deus sine necessitate facere non solet, nec à nobis, nisi probentur, pro miraculis habenda sunt, credibilius est ueram non fuisse stellam, cum stellæ similitudo esse potuerit, & ad docendos docendosque Magos satis esset, stellam apparentem Euangelista propter similitudinem, non propter ueritatem appellauit, sicut nos cometam stellam uocamus. Quid autem fuerit, magna inter scriptores dissensio est. Nonnulli Spiritum sanctum fuisse putant, qui, ut post baptismum specie columbæ, ita nunc specie stellæ ad demonstrandum Christum descenderit. Ita auctor ille librorum de mirabilibus sacræ scripturæ lib. 3. cap. 4. Alij fuisse Angelum, qui stellæ speciem induerit. Nam & Angelos stellas appellari Apoc. 1. 20. hanc opinionem auctor ille, quem paullo ante nominauimus, probabilem, Theophylactus ueram existimat. Plerique alij cometam fuisse dicunt. Ego, aut cometam, aut Angelum dixerim.

1. Quæstio, de stella Magorum an uera fuerit.

Quando autem sit uisa, non conuenit. Quidam duobus annis, antequam Christus nasceretur uisam dixerunt propter illa uerba uer. 16. *A bimatu & infra, secundum tempus, quod exquisierat à Magis*, vt refert Euthymius. Et quidem Auctor operis imperf. hom. 2. ita sentit, & Nicephorus li. 1. 13. Idemque aliquando sensit Augustinus, ut apparet ex ser. 36. de tempore: quamquam sententiam postea correxit. Alij uno ante anno, ut idem refert Euthymius. Alij aliquanto ante, ut Chrysost. Euthymius & Theophylactus. Alij eo ipso die, quo natus est Christus, ut Augustinus ser. 4. de Epiphania, quod ego probabilissimum puto. Hanc enim uim in illis uerbis animaduerto, *Vidimus stellam eius in Oriente*, id est, quæ eum natum significabat, & in illis, *Vbi est, qui natus est?* quasi ex stella non nasciturum Christum, sed iam natum certò cognouissent. Cur ergo Herodes à bimatu, & infra pueros occidit, secundum tempus, quod exquisierat a Magis? uer. 26. dicemus.

2. Quæstio, quando stella apparuit.

Vbi uiderint, non constat. Hæc.n. verba ambigua sunt, *Vidimus stellam eius in Oriente.* Sensus enim duplex esse potest, aut eos cum in Oriente essent, stellam in Occidente uidisse, aut

3. Quæstio, vbi stella apparuit.

uidisse stellam, quæ apparuerit in Oriente, ut 2. Reg. 11. 2. *Viditq. mulierē ex aduerso se saluantem super solarium suum*. Dubium enim est, an uiderit mulierem, quæ super solarium suum lauabat, an ipse ex solario suo eam uiderit. Nonnulli ergo non in Oriente, sed in Occidente stellam apparuisse putant, quod auctor lib. de mirab. sac. scripturæ lib. 3. c. 4. affirmat. Strabus in medio relinquit. Sed non uidetur mihi dubitandum, quin in ipso illis Oriente primum apparuerit, & uiæ dux fuerit. Cum enim dicunt, *Vidimus stellam eius in Oriente;* non tā vnde, quam qua ratione moti uenerint, dicere volunt, quòd stellam nimirum eius uiderint. Sensus ergo est eam in Oriente apparuisse, quia non agebatur, ubi ipsi essent, sed ubi eam vidissent. Deinde si in Occidente, id est, in Iudæa apparuisset, utique uisa fuisset a Iudæis, quod Euangelista nō tacuisset. Præterea quamuis Euangelista non dicat stellam per totam uiam Magos antecessisse, tamen quia dicit ver. 9. antecessisse eos, postquam exierunt ex Ierusalem, usque dum veniens staret supra ubi erat puer, credendum est idem eam ante officium ab Oriente usque in Occidentem præstitisse.

3. quæstio, quō ex stella Magi Christū cognouerunt.

Quo autem modo Magi uisa stella Christum natum esse cognouerint, difficile dictu est. Auctor operis imperfecti historiam apocrypham recitat in stella similitudinem pueri fuisse, qui Magos allocutus Christum natum docuerit, & ut eum adoraturi proficiscerentur, imperauit. Alij naturali astrorum scientia eos coniecisse, quod uidentur Priscillianistæ existimasse, sæpe de hac re ab Augustino, Chrysostomo, Leone, & Gregorio reprehensi. Enim uero certum est naturali scientia non solum Deum, sed ne hominem quidem ullum natum esse cognosci posse. Reliquum ergo est, ut reuelatione cognouerint. Quo autem modo, aut quando ea facta sit, de eo dubitatur. Hieron. in caput. Isaiæ 19. per dæmones factam putat. Idemque scripsisse libro 1. contra Celsum uidetur Origenes, qui sicut alia, sic etiam hoc adiurati Magos docuerint, quid stella significaret. Nec improbabile omnino est uoluisse Deum filij sui ortum per dæmones declarari, cum uideamus eos Christum negantibus Iudæis confiteri Matth. 8. 29. & consentaneum uidebatur, ut pastores, qui cœlum perpetuo contuebantur, per Angelos á cœlo; Magi, qui ab inferno scientiam hauriebant, ab inferno per dæmones docerentur. Alij per angelos factam malunt, ut August. ser. de Epiph. Alij intrinsecus a Deo hoc mysterium eorū animis inspirando, ut Leo serm. 1. de Epiph. quod & Augustinus uidetur approbare ser. 34. de tempore. Constantissima uero omnium ferè ueterum auctorum opinio est Magos ex Prophetia Balaam iam diu cognouisse Christo nascente stellam orituram Nu. 24. 17. *Orietur stella ex Iacob.* Magos enim aut posteros fuisse Balaam, aut ex eius posteris, qui uicini fuerint, eam Prophetiam traditionemque accepisse, Origenes hom. 13. in Num. Ambro. lib. 2. in Lucam ca. 2. Chrysost. hom. 1. in uarios Euangelistas, Epiphanius in epitome, Basilius hom. de humana Christi generat. Auctor imperfecti hom. 2. Hieronym. hoc loco. Quod ego, & propter tot tantorumque testium auctoritatem, & propter uerisimilitudinem ualde probabile iudico. Videnturque Magi, cū dicunt, *Vidimus stellam eius in Oriente;* ita loqui quasi de re, quæ Iudæis nota esset, existimantes Iudæos eam prophetiam, quam ipsi Gentiles scirent, ignorare non posse. Non enim dicunt, *Vidimus stellam quandam in oriente*, sed *uidimus stellam eius*, quia de illa loquebantur, quam omnes sciebant nascente Christo apparituram, quemadmodum si quis nunc diceret, Antichristus uenit, & ut Andreas Petro fratri suo dixit, *Inuenimus Messiam*, Ioann. 1. 45. Auget probabilitatem, quòd Herodes crediderit per eam stellam natum significari Christum, quasi id vulgo notum esset. Nec enim rogat principes sacerdotum, an Christo nascente stella appritura sit,

ſit, ſed ubi Chriſtus ſit naſciturus. Quod autem quidam obiiciunt in illa prophetia Balaam ſtellam Christum ipſum appellari, cum ex Iacob dicatur oritura, non nego. Sed nouum non eſt, vt vnum verbum præſertim in prophetiis, & Chriſtum, & Chriſti figuram ſignificet, ut infra ver. 15. *Ex Aegypto uocaui filium meum*. Illud certum eſſe arbitror, Magos præter ſtellam, aliquam ſiue per hanc prophetiam, ſiue aliunde, diuinam reuelationem habuiſſe, affeueranter enim, & tanquam à Deo docti loquuntur; *Vbi eſt, qui natus eſt rex Iudæorum?*

5. Quæſtio, cur per ſtellam Magos Deus docuit.

Poſtrema quæſtio erat: Cur Deus Magos per ſtellam docuerit? Non eſt difficilis coniectura, & Gregorius docuit uoluiſſe Deum accommodatè ad eorum ſcientiam eos erudire: ut, qui in ſtellarum obſeruatione uerſabantur, ex ſtellis Chriſtum cognoſcerent. Omnibus in rebus, & quærere, & inuenire poſſumus Deum.

Caluin. in Harmon.

Et uenimus adorare eum.) Qui hoc loco non aliam quàm urbanitatis adorationem intelligunt, nimis mihi uidentur urbani. Cur enim tot alios Iudæorum natos reges nemo peregre adoraturus venit, ut Athanaſius in libro de incarnatione argumentatur? Quo modo in ſtabulo, & in præſepi iacentem adorant, ſi nihil niſi hominem cogitant? Quomodo Herodes ſe quoque adoraturum dicit? Fruſtra profecto Deus tam inuſitato eos miraculo docuiſſet, ut ſolum hominem non etiam Deum adorarent. 29.

4. *Et congregans omnes principes*) Vnum tantum fuiſſe principem ſacerdotum ex multis locis perſpicuum eſt. Matthæus. 26. 59. 61. vſque ad ver. 65. Marcus. 1. 44. & 2. 26. Lucæ 22. 50. 54. Act. 4. 6. & 5. 17. 21. 27. & 7. 1. & 9. 1. & 22. 5. & 23. 2. & 24. 1. Itaque merito quæritur, quo ſenſu, quaſi multi fuerint, principes ſacerdotum appellentur. Quod non hoc tantum loco, ſed multis etiam alijs fieri animaduertimus, vt Matth. 16. 21. & 20. 18. & 21. 15. 23. 45. Sunt, qui dicant principes ſacerdotum appellari omnes, qui ſummi aliquando fuiſſent ſacerdotes: erant enim annui, & venales, Ioan. 11. 49. & 18. 13. ex quo Pompeius urbem expugnauerat, & ueſtem ſacerdotalem in ſuam, populiq; Romani poteſtatem redegerat, ut Ioſephus ſcribit lib. 18. ant. c. 6. & Euſebius lib. 1. hiſt. eccleſ. c. 6. Ita Chryſoſt. & Euthym. infra. cap. 26. 5. & Theophylact. interpretantur; Marc. 14. quorum opinio inde refellitur, quòd antequam annui eſſent ſummi ſacerdotes, cum ea dignitas non ante finem vitæ finiretur, plures tamen principes ſacerdotum dictos legimus 2. Par. 36. 14. Vnus ergo erat, & multi. Vnus ſummus, qui abſolutè principes ſacerdotum, aut Pontifex uocabatur. Multi, qui erant ראשׁיאבת capita familiarum ſacerdotalium, ut apparet 1. par. 15. ver. 6. vſque ad 12. & capitulo. 24. 6. Vocat ergo Herodes ſacerdotes, quia eorum erat officium de lege reſpondere Malac. 2. 7. non omnes, quia infinitus fuiſſet numerus, ſed principes, qui, & pauciores, & doctiores erant, & quia erant ex numero Sanedrim ordinariorum iudicum; & quaſi conſiliarij, ut intelligitur 1. par. 23. 4. Matth. 26. 3. Marc. 11. 18. Act. 4. 26. & multis aliis locis, ubi ſine principibus ſacerdotum nullum concilium cogitur.

Qui principes ſacerdotum.

Et ſcribas populi.) Scribæ ספרים proprie erant publici notarii, quorum officium erat non ſolum publica inſtrumenta conficere, ſed etiam ſacras ſcripturas incorruptas ſeruare, earumque ſenſum interpretari, ut conſtat 4. Regum. 22. 8. 9. 10. & 1. Eſdræ. 7. 10. 11. & Matth. 7. 29. & 17. 10. & 23. 2. & 1. Corinth. 1. 20. Itaque iidem *νομικοὶ*, id eſt legis periti uocabantur Lucæ 7. 30. & 11. 46. Non item *νομοθέται* legiſlatores, ut quidam putant. Horum enim maior erat dignitas. Quemadmodum apud Græcos Grammatici primum dicti ſunt, qui litteras nouerant. i. legere, & ſcribere, deinde qui auctores

Quinam ſcribæ.

D corri-

corrigebant, & interpretabantur: qui in omnibus quæſtionibus, quæ de hiſtoriis, fabulis, auctorum ſenſu incidebant, iudices erant. Theophylactus: Ideo ab Herode etiam uocantur, & quia pars magna Cõcilii erant Marc. 14.53. & 15.1. Lucæ 21.66.

Vbi chriſtus naſceretur) Hebraiſmus, id eſt, ubi naſciturus eſſet, יולד.

6. *Et tu Bethlehem.*) Hunc locum diſſenſio, quæ prima ſpecie magna uidetur eſſe inter Euangeliſtam atque Prophetam, difficilẽ facit. Quattuor autem rebus uidentur diſſidere. Quòd Euangeliſta dicat, *& tu Bethlehem terra Iuda*; Propheta uerò, *& tu Bethlehẽ Ephratha*; Quòd Euangeliſta, *Nequaquã minima es*, Propheta צעיר להיות minima es, ut ſis: Quod Euangeliſta ex te exiet dux: Propheta ducem non nominet. Quòd Euangeliſta dicat, *Qui regat*, aut, ὅστις ποιμανεῖ, qui paſcat: Propheta מושל, qui dominetur. Deniq. Euangeliſta, ut Hieronymus ait, neque cum Propheta, neq. cum Sept. ullo modo uidetur conuenire. Quidã nimis facile reſpondẽt Euangeliſtas memoria ſæpe lapſos teſtimonia ſcripturarũ non aliis tantum, uerbis, ſed alio etiam, contrarioque ſenſu recitare. Cuius ſententiæ magnum auctorẽ in epiſtola ad Pãmachium Hieronymum citant. Euangeliſtas contrario ſenſu ſcripturas citare dictu impiũ iudico, neq. id uſquam Hierony. dixit. Nam quod ait in epiſtola ad Pãmachium de hoc ipſo loco agens ſenſum eſſe contrarium, non ſignificat totius loci Euangeliſtę ſenſum totius loci Prophetæ ſenſui, ſed unius uerbi Euangeliſtæ ſenſum unius uerbi Prophetæ ſenſui, ſi per ſe conſideretur, contrarium eſſe. Nam, *minima es*, & *non minima es*, per ſe conſiderat, contraria profectò ſunt, ut autẽ ab Euangeliſta, & Propheta dicuntur, non cõtraria, ſed idem ſunt, ut paullo poſt exponemus. Memoriæ autem lapſum qui Euangeliſtis tribuunt, quorum ore Spiritus ſanctus loquebatur, etſi rem, quaſi humanum ſit, extenuant; uideant, an in Euangeliſtis excuſent, quod in ſe ſiquis excuſaret, rideri ſe putarent. Ego id, aut impium etiam eſſe, aut prope ab impietate abeſſe arbitror. Cautior Hieronymus, qui ſacerdotes potius, & Scribas, quàm Euangeliſtam accuſare maluit. Putat enim in commentariis in cap. 5. Michææ Euangeliſtã, non quid propheta dixerit, ſed quid ſacerdotes, & Scribæ reſponderint narrare uoluiſſe, ut ſcripturarum in illis ignorantiam notaret. Sed neque credibile eſt ſacerdotes, quantumuis indoctos, Prophetæ uerba infideliter recitaſſe, præſertim cùm uerò ſimile ſit in re tam ſeria librum ipſum in medium protuliſſe, & Euangeliſta potius laudandi, quàm reprehendendi cauſa uidetur eorum reſponſum recitaſſe, ut ex aduerſariorum etiam ſententia probaret Chriſtum in Bethlehem fuiſſe naſciturum. Alii interrogatiuè locum Prophetæ legendum putant, ut idem ſit, *An minima es?* apud Prophetam, & *nequaquam minima es* apud Euangeliſtam, quod non eſſet incredibile, ſi probaretur. Alii צעיר apud Prophetam neutro genere poſitum dicunt, ut ſit ſenſus, parum eſt, ut ſis in millibus Iuda, id eſt, maxima es, ut ſis inter principes Iuda, quod Euangeliſta dixit, *Nequaquam minima es.* Hæc interpretatio cum mihi ipſi, ſicut, & illa ſuperior, ante quã apud ullum auctorem legerem, veniſſet in mentem, uix inuenta diſplicuit quod Hebræi non ſoleant eo ſenſu dicere, צעיר, ſed מעט, ut Gene. 30. 15. Iſa. 7. 13. Credo ego huius rei explicationem ex alia quæſtione pendere, an hæc uerba ſint ſacerdotum, & Scribarũ, an Euangeliſtæ. Nonnulli enim interpretes Euangeliſtę eſſe putant, qui haud ſcio, quo modo explicare quęſtionem poſſent, ſed eos connexio, contextuſque uerborum uidetur redarguere. Sunt ergo ſacerdotum verba ab Euangeliſta fideliter recitata. Quare ſic exiſtimo Euangeliſtam non uerba prophetæ, ſed ſacerdotum Scribarumque interpretationem recitare noluiſſe: quæ eiuſmodi fuit. *Et tu Bethlehem Ephrata*, id eſt, terra Iudæ. Hæc enim Bethlehem olim Ephra-

Ephratha vocata fuerat. Gene. 35.16. 19. & 48.7. Quia ergo alia erat Bethlehem in tribu Zabulon Iosue. 19.15. & Iud. 18. 8. quæ Ephratha non cognominabatur, addidit Propheta hoc epithetum, ut hanc Bethlehem, ab illa distingueret: sacerdotes vero epithetum prophetæ, alio clariore epitheto explicare voluerunt. *Et tu Bethlehem Ephratha*, id est, quæ es terra Iuda, non Zabulon, ut doceant sensum Prophetæ esse, non in ea Bethlehem, quæ erat in tribu Zabulon, sed in ea, quæ in tribu erat Iudæ, Christū nasciturum. Id enim Herodes magnopere putabat sua interesse, vt sciret. Quod autem sequitur, *Minima es, vt sis*, sic exposuerunt, quasi Propheta ironicè locutus fuisset, Minima quidem videris, si murorum tuorum spectetur ambitus, at nequaquam minima es: *Ex te enim exiet dux, &c.* In millibus אלפים interpretati sunt, in ducibus, id est, inter duces, aut prouentu ducum. Nomen enim אלפים vtrumque significat, & duces, & mille, quia duces mille plerumque hominibus præerant, inde χιλίαρχοι à Græcis appellati, fuisse autem populum in chiliadas distributum, & nemo nescit, & Exod. 18. 25. & 1. Par. 23 4. manifestum est. Quod idem in vetere Græcorum Rep. factum fuisse apud Aristotelem, & Platonem legimus. Dubium autem non est, quin Propheta non solum ad ortum futurum christi prospexerit, sed etiam ad præteritum Dauidis alluserit, significans paruum oppidum unum iam præstantissimum ducem Dauidem protulisse, alterum uerò longè præstātiorem Christum prolaturum: & quia de Christi ducis ortu agebatur, appositè sacerdotes interpretati sunt יהודה באלפים in ducibus Iuda. Quod autem pro משל dominetur, interpretati sunt ποιμανεῖ pascet, regendi modum declarare uoluerunt, futurum significantes, vt Christus non in uirga ferrea, vt gentes. sed in pedo benigni pastoris, cuius oues essent propriæ, populum suum regeret, simulque, ut opinor, ad Dauidem Christi figuram alludunt, qui à pascendis ouibus ad pascendum populū Dei traductus est. *Nam de gregibus ouium aßumpsit eum, de post fætantes accepit eum pascere Iacob seruum suum, & Israel hæreditatem suam*, Psa. 77.76.77 sicut Petrus, & Andreas allusione ad præteritum officium piscatores hominum facti dicuntur Matth. 4. 19. Melius tamen mihi noster interpres vertisse videtur, reget, quàm alii nonnulli uertunt, *pascet*; quia non uocauerant Christum ποιμένα pastorem, sicut reges Homerus uocare solet, sed ἡγεμόνα ducem, cum quo melius regēdi, quàm pascendi cohæret verbum. Chrysost. & Auctor operis imperfecti sacerdotes reprehendunt, quod non integrum Prophetæ testimoniū produxerint. Sequebatur enim: *Et egressus eius a diebus æternitatis*, quod illi tacuerunt, Sed non tam malignitate, quam prudentia mihi uidentur tacuisse, quod ad quæstionem ab Herode propositam, *Vbi Christus nasciturus esset*, nihil attinebat.

7. *Clam vocatis magis.*) Clam uocat, quia Christo insidias parat.

Tempus stellæ) τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος, tempus, quo apparuerat stella, id est, quo illis tempore primum cœpisset apparere.

10. *Videntes autem stellam.*) Qui hinc colligunt stellam non fuisse Magis totius ducem viæ, quod quasi nouo nunc eius officio lætentur, non uidentur animaduertere, eadem ratione probari posse, ne uisam quidem illis antea fuisse, quòd ita nunc, quasi ante non uidissent, ea uisa lætentur. Quod absurdum profecto est. Iam enim dixerant: *Vidimus stellam eius in Oriente* uer. 2. Non id ergo, sed illud potius colligitur, eam ad tempus, cum Magi Ierosolymis essent, disparuisse, ut uer. 1. Ambrosium, Chrysostomum, Basilium, Augustinum, Bernardum, Theophylactum diximus docuisse. Neque mihi uidentur horum uerborum sensum penitus intelligere. Nec enim significat, ut ego quidem arbitror, Euangelista Magos aspectu stellæ, quæ paullo ante-

euanuisse uidebatur, lætos fuisse. Id enim si dicere uoluisset, non hoc loco, sed ante dixisset. *Et ecce stella, quam uiderant in Oriente, antecedebat eos,* & *gauisi sunt gaudio magno valde:* sed significat eos gauisos fuisse uidentes stellam (sicut proximè dixerat) stantem supra, ubi erat puer. Lætantur enim, non quod stellam uiderint, quam sæpe iam uiderant, sed quod Christum, quem quærebant, inuenerint.

Gaudio magno valde גדולה מאוד, id est, maximo. Notus, & frequẽs Hebraismus, Ierem. 24. 3. *ficus bonas bonas valde*, id est, optimas, *Et ficus malas malas valde,* id est, pessimas.

11. *Et intrantes domum.*) Quia domum, non stabulum intrasse dicuntur Magi, nata quæstio est, an adhuc in præsepi iacentem Christum inuenerint. Epiphanius hæresi 31. hinc argumentatur Magos duobus post Christum natum annis uenisse, quod non in stabulo, ubi natus fuerat, sed in domo eum dicantur inuenisse, idemque Theophylactus affirmat. Alij fere omnes in præsepi a Magis inuentum, & adoratum fuisse tradunt. Iustinus in Tryph. Chrysostom. hom. in Matth. 7. Auctor imper. homilia secunda, August. sermo. primo, & secundo de Epiphania. Immò uero Euthymius dubitat, utri prius Magi, an pastores adorauerint, pariterque utrumque putat esse probabile. Quamquam ego de eo non existimo dubitandum, cum eadem nocte, qua Christus natus est, pastores constet adorasse, Luc. 2. 11. 16. Magos autem, etsi tertiodecimo uenerunt die, non iam in præsepi, sed honestiore loco Christum inuenisse mihi probabile uidetur. Quod enim in præsepi repositus fuerit, partim mysterio, partim necessitate factum est, quia confluentibus undique in Bethlehem descriptionis causa, qui ex familia Dauidis genus ducebant, non erat locus in diuersorio, Luc. 2. 7. Mysterio iam erat satisfactum. Necessitatem cessisse credendum est; & Mariam, aut Ioseph omni diligentia commodiorem locum quæsiuisse suadet ipsorum pietas. Auctores uero illi superiores concionando fortasse, magis quàm interpretando in præsepi adoratum dixerunt, quòd id, & mysterium, & admirationem, & Magorum fidem augere uideretur, sed quia illa superior fere communis est Patrum sententia, non facile est reijcienda.

Cum Maria matre eius.) Quòd Iosephi mentio non fiat, aut casu, quòd fortè domi tunc non esset: aut mysterio factum est, ut Ioseph a Magis non inueniretur, ne forte Christi patrem putarent. Nam pastores puerum cum Ioseph, & Maria dicuntur inuenisse, Luc. 2. 16.

Obtulerunt ei munera aurum, thus, & myrrham.) Quibus Orientales abundant, quamquam nolim mysterium excludere, quod omnes hic ueteres auctores tanto consensu cognouerunt, ut Regi aurum, Deo thus, homini myrrha data sint. Minus enim mysterij esse uidebatur, quòd mulier illa unguento Christum perfudisset, quod nihilo minus erat apud Orientales usitatum: tamen Christus ad significandam suam sepulturam, de qua nihil fortasse mulier cogitabat, factum dixit Matth. 26. 12. Huius autem mysterij etsi non Christum, quia nihil cum de Magis locutum legimus: tamen omnes ueteres auctores interpretes habemus, Irenæum libro tertio, capit. 10. Cyprian. serm. de stella, & Magis, Origen. libro primo contra Celsum, Basil. homil. de hum. Christi generatione, Gregorium Nyssen. hom. de Christi natiuitate, Chrysost. homil. 1. in uarios Euangelistas, Ambros. libro primo de fide cap. 2. August. serm. 1. de Epiphan. & serm. 37. Hieronym. in commentar. Iuuencum, & Sedulium, quorum nota sunt carmina. Solus in sententijs Bernardus cum totus alias mysticus esse soleat, & hoc ipsum mysterio tribuat serm. secundo, & tertio de Epiphania, nullum hic mysterium agnoscit: sed aurum paupertati, myrrham consolidandis infantilibus membris, thus loci fœtori mitigando datum putat, An autem singu-

Munerum Magorum significatio.

li sin-

li ſingula, an cuncti communiter cuncta obtulerint dona, quod Strabus in certum relinquit, diximus ver. 5. Aliā hic nonnulli quæſtionem mouent, quam ut curioſam, præterijſſem, niſi aliquam ad explicandum alium ſcripturæ locum lucem afferre poſſe iudicaſſem: Qua in re tantum theſaurum Ioſeph, & Maria conſumpſerint? Nec enim vero ſimile eſt reges, qui ex Oriente vſque ueniſſe, & theſauros aperuiſſe dicuntur, parum quiddam obtuliſſe auri, & uidemus tamen Mariam Purificationis die agnum, ut præſcriptum in lege erat, emere non potuiſſe, ideoque par turturum, aut duos pullos columbinos obtuliſſe. Lucæ 2.24. Reſpondeo non conſtare ex eo loco, utrum Mariam agnum, an par turturum, uel duos pullos columbarum obtulerit: tamen, quia probabiliter inde colligitur, & ita omnes ſentiunt, placet mihi, quod a quibuſdam dictum eſt, theſaurum illum Deo fuiſſe ab illis conſecratum. Nam quod alij dicunt ad peregrinationem Ægypti ſeruatum fuiſſe, ideo minus credo, quod & auaritiam redoleat, & quando puer præſentatus in templo eſt, nihil dum de ea peregrinatione Ioſephus cogitauerat, quo tempore theſaurum conſumptum iam fuiſſe probauimus.

Qūo expenderit B. Maria Magorum aurū.

13. *Surge & Accipe)* ἐγερθεὶς παράλαβε, expergefactus accipe id eſt expergiſcere ſtatim, & accipe, ut effectus interpretatur.

14. *Qui conſurgens)* ὁ δὲ ἐγερθεὶς, Ille uero expergefactus, id eſt, cum ſtatim poſt uiſum euigilaſſet, accipit puerum, & de nocte fugit. Credibile eſt prope fuiſſe carnifices, qui puerum quærebant, quando intempeſta nocte fugere iubetur. Fugerunt autem non ex Bethlehem, nec ex Ieruſalem, ſed ex Nazareth, quæ erat in Galilæa, ut perſpicuum eſt ex Luc. c. 2.39. Cur autem in Ægyptum, prompta eſt cauſa, vt eſſent extra Herodis imperium. Aliam Euangeliſta reddit, ut impleretur quod dictū fuerat per Prophetam, *Ex Aegypto uocaui filium meum.* quamquā ibi non tam cauſa, quam euentus ſignificatur. Erat Ægyptus in rebus aduerſis Iudæorum confugium. Nam fame olim impulſi in Ægyptum confugerunt. Gene. 46. 6. bello longe poſt a Chaldæis uexati, qui ex calamitate reliqui erant, eodem ſeſe contulerunt. 4. Reg. 25. 26. Videtur Ægyptus ſchola eſſe filiorum Dei, qui adoleſcere non poſſunt, niſi uexentur.

Oſee. 11. 1.

Et erat ibi uſq; ad obitum Herodis.) Quamdiu Chriſtus manſerit in Ægypto, aut quo loco, quidue ibi egerit, nec expreſſit Euangeliſta, nec aliunde certò conſtare poſſe arbitror. Qui ſeptem annos fuiſſe dicunt, auctorem ſecuti eum, qui Scholaſticam, ut uocant, ſcripſit hiſtoriam, non probant. Neque qui tres, ut Nicephorus libr. 2. c. 14. Omnium fere ſententia eſt duos fuiſſe annos, quod Epiphanius hær. 51. videtur approbare. Res fortaſſe non ita magni refert, ſed ſi uolumus, quod in ea eſt probatiſſimum, peruestigare, tria nobis principia ſequenda ſunt, quę ex Euangeliſta facile probantur. Vnum eſt, hanc fugam eodem anno contigiſſe, quo Chriſtus à Magis adoratus eſt, & quidem nō multò poſt adorationem. Hoc. n. uerba illa ſignificant: *Tunc Herodes uidens, quòd illuſus eſſet à Magis,* & hæc ver. 13. *Qui cum receſſiſſent, ecce Angelus Domini apparuit in ſomnis Ioſeph,* quæ quamuis, ut diximus, non ſignificent ſtatim, tamē certe ſignificant non multò poſt Magorum abitum, & Ioſeph, vt fugeret, admonitum, & Herodem pueros occidere cępiſſe. Alterum eſt, eodem anno, quo Herodes mortuus eſt, Chriſtum ab Ægypto reuertiſſe. Hoc. n. illa indicant uerba, ver. 19. 20. *Defuncto autem Herode ecce Angelus Domini apparuit in ſomnis Ioſeph, dicens, Surge & accipe puerum, & matrem eius, & vade in terram Iſrael.* Tertium eſt, Magos paucis poſt natalem Chriſti diebus adueniſſe, ut ver. 1. a nobis probatum eſt. Quibus tribus principijs, etſi alia duo ex profanis addamus hiſtorijs, quot annos Herodes regnauerit, & quoto regni eius anno Chriſtus natus ſit, facile ſpatium tēporis, quo moratus fuerit in Ægypto, reperiemus. Ex his ergo duobus poſtremis, principijs al-

Quamdiu Chriſtus in Aegypto manſit.

terum eſt certum, Herodem triginta ſeptem regnaſſe annos, Ioſepho libr. 1. de bello Iud. capit. 21. & Euſebio in Chronico certiſſimis teſtibus. De altero duobus annis inter ſe auctores diſſentiunt. Nam alij anno quadrageſimo primo Imperatoris Auguſti Chriſtum natum ſcribunt, ut Irenæus lib. 3. cap. 25. & Tertullian. aduerſus Iudæos; alij quadrageſimo ſecundo, ut Euſebius libr. 1. hiſt. Eccleſ. cap. 5. & in Chronico, & Epiphanius hær. 51. Rurſus autem quis annus Auguſti in quem Herodis annum inciderit, altero diſſident anno. Nam alij quadrageſimum primum Auguſti, trigeſimum primum Herodis, ut Euſebius; alij triceſimum ſecundum, ut Epiphanius, fuiſſe dicunt. Si ergo Irenæi, & Tertulliani ſententiam in eo ſequamur, ut dicamus Chriſtum quadrageſimo primo Auguſti anno natum fuiſſe: Euſebij verò in eo, ut eum annum triceſimum primum Herodis fuiſſe credamus, neceſſe erit Chriſtum in Ægypto ſex integros manſiſſe annos, aut etiam ſeptem, ſi illum ipſum quo fugit, id eſt, triceſimum primum Herodis numeremus. Quæ eſt illa prima, & ut apparet, uetus opinio. ſi uerò Irenæum, & Tertullianum in Auguſti, Epiphanium in Herodis ſequamur annis, reſtabunt anni quinque, aut ſi primum numeremus, ſex, quos fuerit Chriſtus in Ægypto: totidemque ſecundum Euſebij computationem erunt anni, ſi eum ſolum, & in Auguſti, & in Herodis annis ſequamur. Sin autem Euſebio in annis Auguſti; Epiphanio in annis Herodis credimus; Chriſtus fuit in Ægypto, ut plurimum quinque, ſi primum numeremus, ut minimum quattuor, ſi primum non numeremus, annos. Itaque hoc tantum certum eſt, neque plures ſeptem, neque pauciores quattuor in Ægypto annos commorari potuiſſe. Quare opinio illa vulgaris, per duos, & altera illa Nicephori per tres in Ægypto fuiſſe annos, nihil habet prorſus probabilitatis, niſi dicamus Magos duobus annis natũ Chriſtum adoraſſe, quod uerſ. 1. refutauimus. In qua autem urbe Ægypti manſerit, quidue ibi egerit, monendum lectorem iudico, ut non ſolum in inquirendo minimè curioſus, ſed etiam in credendo, ſi quid inuenerit, cautus ſit. Multa.n. de Chriſti in Ægypto miraculis obſcuris uulgo auctoribus circumferri uideo, quæ haud ſcio, an ex Alcorano Mahumeti, manauerint, vbi eadem inter fabulas lego, & non decet Chriſtianos a Mahumeto ſpurciſſimo, & mendaciſſimo auctore Chriſti diſcere miracula. Euangeliſtam habemus Ioannem, qui Chriſtum affirmat primum in Cana Galilææ conuerſa in uinum aqua miraculum ediddiſſe ca. 2. 11. Quod etſi ſcio ad ea, quæ poſt reditum ab Ægypto fecit, poſſe reſtringi, tamen cum nihil ſit, quod reſtingi cogat, multo eſt probabilius vniuersè intelligẽdum eſſe, quod uniuersè dictum eſt. Nec uolo, cum hæc dico, bonis auctoribus fidem abrogare qui Chriſto in Ægyptum ingrediente idola corruiſſe tradunt, ut Hieronymus in c. 19. refert, nec reijcit, quodq; tam multi dixerunt, ut merito traditio uideri poſſit, Palladius in Lauſiaca hiſtor. Credatur ſanè Sozomeno lib. 5. ca. 20. ueterem famam referenti, Chriſto infanti Hermopolim Ægypti urbem ingredienti præcelſam arborem acclinatam; Mahumeto tamen, & neſcio cui de infantia Saluatoris libro toties ab Hieronymo alijſque Patribus repudiato, ne credatur.

In Aegypto Christus, an miracula fecerit.

15. *Vt adimpleretur.*) Vt, hoc loco non uidetur mihi cauſam, ſed euentũ ſignificare, quod Chryſoſt. & Damaſ. multis locis fieri obſeruauerunt, ut infra ca. 5. 16. Ioan. 9. 39. 1. Cor. 11. 19. Nec .n. propterea fugit in Ægyptum, vt prophetia adimpleretur, ſed cum vitandi Herodis cauſa eò fugiſſet, factum eſt ut prophetia propriè impleri uideretur. Quæ phraſis, quia frequentiſſimè occurrit, explicanda ſemel eſt. מלא πληρωθῆναι, impleri prophetiã eſt fieri, quod per Prophetam prædictum eſt, phraſi propria quidẽ ſcripturarum, ſed minimè, ut quidam putãt, barbara. Nam, & Cicero implere, quod profeſſus ſis, dicit, & promiſſa comple-

Vt, quõ in ſcriptura accipitur.

Impleri prophetia quõ in ſcriptura dicitur.

Pro Cluent. de Inuent. re,& compleri rem,ad exitumque perduci. Quæ omnia eodem sensu, quo in sacris litteris prophetias impleri, manifestum est dici. Dicitur autem prophetia,quantum equidem obseruare potui,quattuor modis impleri. Primum,quum id ipsum fit, de quo propriè,& litterali,ut dicitur, sensu intelligebatur,sicut cap.1.22. Matth.dixit impletam in Maria Isaiæ prophetiã fuisse, *Ecce virgo concipiet,& pariet filium.* Cap.7.14. Secundo, cum fit non id, de quo propriè intelligebatur prophetia, sed id, quod per illud significabatur,vt 2.Re. 7.14. *Ego ero illi in patrem, & ille erit mihi in filium*, quod propriè de Salomone dictum esse perspicuum est, D. tamen Paulus de Christo, cuius Salomon figura erat, interpretatur Hebr. 1.6. quasi in eo impletũ esset, & quod Exod.12.46.dictum est, *Os non comminuetis ex eo*,certũ est intelligi de agno, tamen Ioã.c.19.36. in Christo,qui per agnum significabatur,impletum dicit. Tertiò, cum nec id fit, de quo propriè intelligitur prophetia,nec id quod per illud significatur: sed quod illi simile est, & omnino eiusmodi, vt prophetia non minus apte de eo, quàm de quo dicta est,dici potuisse videatur. Nam *Populus hic labijs me honorat*, de Iudeis,qui tempore Isaiæ erant, Deus dixerat Isa.29.13.Christus autem in ijs, qui suo erãt tempore,impletum significat Matth.15.7.8.Simile est exemplũ Matth.13.14.& Act.28.26. Quarto cũ id ipsum,quod per prophetiã,aut scripturam dictum erat, quamuis iam factum fuerit,tamen magis ac magis fit. Tunc enim scriptura impleri dicitur, id est,quod per eam dictũ erat,cumulatissimè fieri. Obseruamus enim ĩ scripturis sępe fieri dici non solum, quod fieri incipit, sed quod magis ac magis fit; sicut Ioan.2.1 . dicuntur discipuli Christi viso miraculo aquę in uinum conuersæ credidisse,quia magis ac magis crediderunt: nam iam certè ante crediderant. Quemadmodum locum difficillimum Iaco.2.23. sumus Deo uolente explicaturi. Illa ergo Osee Cap.11.1. prophetia *ex Ægypto vocaui filium meum*,propriè de populo Israel,quem Deus filium primogenitum suum appellare solet, Exod.4.22. intelligebatur,ut ex uerbis prophetę manifestum est, *Quia puer Israel, & dilexi eum, & ex Aegypto uocaui filium meum.* Dicitur autem nunc impleta secũdo ac tertio modo. Nam & populus ille in Ægypto exulans Christi ibidem exulaturi figura dici potest, sicut nunc corpus mysticum Ecclesiæ corporis naturalis Christi figura est, & Christus populo in eo est similis, quòd uterque Dei filius appellatur. Significat autem Euangelista illam prophetiam propriè ac perfectè in populo, qui propriè filius non erat,impleri nõ potuisse: in Christo autem, qui propriè, & naturaliter filius erat, perfectissimè impletam esse, quemadmodum si quis diceret illa uerba, *Ego ero illi in patrem, & ille erit mihi in filium*, propriè de Salomone, qui propriè non erat filius, dicta non esse, de Christo autem proprio,& naturali filio, propriè dicta esse. 2.Reg.7.14 *Ex Ægypto vocaui filium meum;* Septuaginta uerterunt, τὰ τέκνα αὐτοῦ, filios eius,aut quia pro בני filium meũ legerunt בניו filios eius unius adiectione litteræ: aut,quia sensum magis consentaneum esse iudicauerunt, si ita legerent, sicut re uera fuisset,nisi constaret Euangelistam legisse בני filium meum. Itaque imperitè Iulianus hũc Christianis locum obijciebat, quasi Euangelista mala fide Prophetæ testimonium retulisset, non animaduertẽs Euangelistam non Græcam Septuaginta versionem,sed Hebraica prophetæ verba secutum fuisse, Hieronymus in c.Osee 11.

16.*Tunc Herodes.*) *Tunc*, hoc loco non existimo punctũ temporis significare,quasi statim,ut Magi discesserũt, infantes occiderit. Nam inter Magorũ discessum,& puerorum cędem aliquantum intercessisse temporis necesse est, & qu a uicesimo septimo post adorationem die, Christus est in templo Ierosolymæ repræsentatus, Luc.2.22. & quia post aliquandiu mansit in Nazareth, Luc.2.39.&,quia credibile est Herodem quamuis cruẽtum,& crudelem tyrannum, prius tẽtasse, an Christum

inuenire posset, ut solum occideret, quã omnes infantes trucidaret: quod se sine magno totius populi in se odio facere non posse non ignorabat; cùm ex Iosepho intelligamus eum omnibus modis gratiam populi venari solitum, ne tãquam peregrinus de regno deturbaretur. Quæsito igitur prius Christo, nec inuento, ne unus euaderet, omnes inuadit. quod sine aliquanto tempore fieri non potuit.

Et mittens.) Hebraismus וישלח כ solent Hebræi uti uerbo שלח & Græci ἀποςέλλειν absolutè non expressa, sed intellecta persona patiente, quod Latini, aut nunquam, aut rarò admodum faciunt. Ea phrasi usus est hoc loco Euangelista, *Mittens* sub. carnifices, vt infra cap. 14. 10. *Misitque, & decollauit Ioannem in carcere.* sicut Hispani simili phrasi dicunt. *Embio acortar la cabeça.* & cap. 27. 19. *Misit ad eum vxor eius dicens, nihil tibi, & iusto illi*, Psal. 56. 4. *Misit de cælo, & liberauit me*, sub. Angelos, & Psal. 104. 19. *Misit rex, & soluit eum princeps populorum, & dimisi eum.* Similia sunt exempla Marc. 3. 31. & 6. 17.

Cur Herodes binos infantes occidit.

A bimatu, & infra.) Locus propter obscuritatem historiæ, & propter opinionum varietatem difficilis. Quidam dixerunt duobus post Christi natalem annis venisse Magos, ideoque Herodẽ bimos infantes occidisse. Alij vno anno, aut circiter altero post, Magos venisse. Qui omnes, si veræ de stella, & Magorum aduentu eorum essent opiniones, facillimè sese expedirẽt ex hoc loco: sed eas ver. 1. & 2. refutauimus. Alij non statim Herodem post Magorum discessum, sed duobus annis post, infantes occidisse: eo enim tempore vocatum fuisse Romam, vt de morte filiorum caussam diceret. Sed ij etiam, & contextu uerborũ Euangelistæ, quæ non tam longum patiuntur spatium, & historia refelluntur. Apparet enim ex Chronico Eusebij eum ante quinque annos filios suos occidisse. Nobis vero, qui neque stellam ante natalem Christi apparuisse, nec Magos multis post diebus venisse credimus, non licet istis fugere diuerticulis. Valde mihi Strabi, & Euthymij placet interpretatio, quam & nonnullis nostro tempore viris doctis placuisse gaudeo, Herodem ad illud tempus, quod exquisierat a Magis, duos præterea adiecisse annos. Itaque illa uerba, *Secundum tempus, quod exquisierat à magis*, non significant occisos esse omnes pueros, qui nati essent duobus annis postquã stella Magis apparuisset: sed eos, qui nati essent duobus antequam appareret annis. Dices, cur duobus annis ante, non duobus post? Respondeo primùm, quia non erant duo anni post: sed pauci admodum dies, vt uer. 1. ac 2. probatum est. Deinde, quia Magi, vt ver. 2. diximus, non nasciturum: sed iam natum esse Christum affirmauerant: at quanto ante tempore natus esset, neque affirmauerant, neque fortasse sciebant. Stella enim iam natum, non quando natus esset, significabat. Voluit ergo Herodes cautionis, & securitatis causa omnes, qui duobus annis ante quàm stella apparuisset, nati essent, occidere: sicut non solum eos, qui in Bethlehem vbi Christum sacerdotes nasciturum dixerant, sed etiam omnes, qui in omnibus finibus eius nati essent, occidit, & non solum loco, sed etiam tempore plusquam necesse erat, crudelitatem extendit, & ne forte erraret, errorem auxit.

17. *Tunc adimpletum est*) Eodẽ modo hæc prophetia tunc impleta fuisse dicitur, quo illa Osee ver. 15.

18. *Vox in Rama audita est.*) Hunc locum in commentariis in Ieremiam copiosius tractauimus, summam huc transferemus. Hebræi de abductione duarum tribuum Iudæ, & Beniamin interpretantur 4. Reg. 24. 10. & 25. 4. Nec dubium est ex circunstantiis Ieremiæ, quin de illis intelligatur, & per Rachelem tota regio duarum tribuum significetur duplici metonymia: altera, qua per personam locus: altera qua per unam vrbem tota regio intelligitur. Rachelem in Bethlehem fuisse sepultam. Gen. 35. 19. scriptum est. Vnde factum, ut per Rachelem Bethlehẽ intelligatur. Cur Cap. 31. 15.

autem

autem non simpliciter dixerit Bethlehem plorans filios suos: sed Rachelem, quæ iam mortua erat, maluerit appellare, cum mortui ploraie non soleant? causam esse arbitror, quòd Rachel fœmina fuerit, fœminarum autem est in eiusmodi plorare calamitatibus. Nescio etiam an Propheta ad eius partum alluserit. Maximo enim cum dolore Beniamin peperisse dicitur Genes. 35. 18. & solent matres eos filios amissos magis flere, quos maiore cum dolore pepererunt. Illud etiam, quod admirabile uideri potest, Rachelem iam mortuam plorantem induci, non solum elegans: sed magni quoque affectus, & significationis plenum est. Indicat enim, nisi me coniectura fallit, ea re Propheta tantam futuram calamitatem, ut ne vna quidem mulier superstes sit, quæ plorare possit, & necesse sit ad plorandum ipsos quoque mortuos excitare. Videmus in tragœdiis simile quiddam fieri, cum mortuorum manes, aut euersarum urbium umbræ lamentantes inducuntur. At cur per fletum Rachelis Iudaici regni casus significatur, cum Rachel non Iudæ, sed Beniamin Genes. 35. 18. mater fuerit. Quia regni caput erat Ierusalem dicta prius Iebus, quæ in tribu erat Beniamin Iosue 18. 28. 1. Paralip. 11. 4. Quod ergo tunc propheta de captiuitate dixit, Matthæus ad cædem infantum accommodauit indicans illam prophetiam, quamuis de infantibus dicta non fuerit, mul o tamen aptius de illis, quàm de captiuis Iudæis dici potuisse. Et quia illi uirl, hi infantes: illi meriti, hi immerentes innocentesque: illi capti, hi crudeliter trucidati sunt: illi Iudæi, hi propriè Bethlehemitæ erant, ut meritò Rache, id est Bethlehem magis hos, quàm illos plorare debeat. Ploratus autem uehemens & grauis significatur. & & accumulatione uerborum θρῆνος, καὶ κλαυθμὸς ὀδυρμός lamentatio & ploratus, & eiulatio. Quanquam noster interpres duo tantum legit, melius, ut opinor, quia apud prophetam duo tantum sunt נהי בכי, nisi dicamus Euangelistam hoc loco Septuaginta interpretes secutum esse, qui duo Hebraica nomina his tribus, quæ recitauimus, Græcis reddiderunt: & epitheti additione πολὺς multus. i. magnus, quod Hebraicè est תמרורים amari. Sensus tamen est idē. Nam & Latinè dicimus amarè, id est multum, flere; & loco, ubi flebilis clamor auditus sit, *In Rama*, in cuius explicatione nominis, putant aliqui nomen appellationis esse, non proprium, quod Hebraice excelsum significat, quasi dicat uocem usque ad celos peruenisse, & ut Iuuencus Christianus poeta dixit.

Horrendis grauiter cælum pulsaße querelis, Ipse quoque apud Ieremiam Hieronymus ita uertit. Sed multis mihi rationibus persuadeo nomen esse proprium, primùm quòd potius propheta Hebraicè dixisset ברום aut במרום quàm ברמה, ut Isaias in simili sententia dixit ca. 58. 4. & Dauid Psalm. 92. 4. Deinde quia & Chaldæus paraphrastes, & Septuaginta interpretes nomen proprium fecerunt. Postremò quia quisquis Euangelium Matthæi ex Hebræo in Græcum sermonem uertit: itemque Latinus noster interpres, si nomen proprium esse non existimassent, non ipsum Hebraicum nomen integrum reliquissent: sed uterque sua lingua resoluisset; ille ἐν τοῖς ὑψίστοις, aut ἐν τῷ ὑψίστῳ, hic in excelsis, ut Mar. 11. 10. Nemo negat Rama nomen esse urbis, sed quia nec est in tribu Iuda, nec propè Bethlehē, sed in tribu Beniamin, & iuxta Gabaon Iosue 18. 25. & Iud. 4. 5. & 19. 13. non putarunt interpretes de ea loqui posse Prophetam. Ego uero propterea existimo Prophetam eam urbem nominasse, quòd non in tribu Iuda: sed in tribu esset Beniamin, uoluit enim significare luctum utrique tribui communē futurum fuisse, quia utraque tribus in captiuitatem ducenda erat, ideoque una urbem Bethlehem ex Iuda: alteram ex Beniamin Rama nominauit. Quod autē obiicitur Rama Bethlehem longè distare,

ut

vt fingamus ita eſſe: tamen cœlum longius certe diſtabat, & tamen omnes interpretantur ploratum Rachelis ad cœlum vſque perueniſſe. Prætcrquàm quod Rama non ita longe à Bethlehem diſtare potuit; cum conſtet Bethlehem à Ieruſalem non longe diſtare, & Rama adeo uicina Ieroſolymæ fuerit, vt vir ille Leuita aſinis & vxore impeditus potuerit à Ieroſolyma occidente pene ſole profectus Rama ante noctem peruenire Iud.19.10.3. Immo non alia opus eſt coniectura, quàm quòd idem illi adeo impeditus & bene pranſus inclinato iam ad verſperum die profectus ex Bethlehem Rama potuerit peruenire, vt ex eodem loco conſtat ver. 1.9.13. Cur ergo Propheta Rama potius quam aliam vrbem nominauit? quia, ut ex eodem loco perſpicuum eſt, Rama in confinio tribus Beniamin & Iudæ erat, & uoluit Propheta ſignificare planctum Iudæ adeo futurum magnum, vt uſque ad tribum Beniamin exaudiretur. Neſcio etiam, an Propheta ſitus & nominis eius urbis rationem habuerit. Credibile tamen eſt eam in exceſſo fuiſſe loco, unde & nomen fortaſſis acceperat.

Quia non ſunt) Hic etiam Euangeliſta, aut eius Græcus interpres non Hebraica prophetæ uerba, ſed Septuaginta uerſionem ſecutus eſt. Propheta enim dixerat כי איננו quia non eſt, id eſt quia nemo eorum remanſerat, omnibus aut occiſis, aut in captiuitatem ductis. Septuaginta uerò, quia plurali numero filios ſuos Propheta dixerat, obſcuritatem fugientes plurali etiam numero uerterunt ὅτι οὐκ εἰσί. quod multis alijs locis eos feciſſe animaduertimus. Eſt autem Hebraiſmus, quo ſignificatur eos, qui antea fuerint, penitus ac ſubito mortuos, ut euanuiſſe derepente uideantur. ut Gen. 5.24. de Enoch dictum eſt, ואיננו & *non fuit*, id eſt non apparuit vltrà, *quia tranſtulit eum Dominus*, & Pſ.36.36. *Vidi impium ſuper exaltatum & eleuatum ſicut cedros Libani, & tranſiui* (aut potius tranſiuit) *& ecce non erat*. ואיננו ſignificatur ergo hoc loco Iudæos Babylonem, infantes in ſinum Abrahæ tranſlatos eſſe. Incredibili enim conſenſu omnes ueteres auctores hos infantes uerè martyres faciunt. Nam etſi nec baptizati, nec ſponte liberaque uoluntate pro Chriſto mortui ſunt: ſuo tamen fuiſſe ſanguine baptizatos, & quod in infantũ baptiſmate aliena fides facit; hoc in his peruerſam tyranni uoluntatem pro Chriſto eos occidentis effeciſſe, quantumque ipſi obfuit; tantum illis Herodis crudelitatem profuiſſe, Iren. libr.3.c.8. Iuſtinus q.13. ad Orthodo. Cyprian. lib.4. epiſt.6. Origen. homi. in Matth. Hilarius in commen. Chryſoſt. hom.2. in uarios Euangeliſt. Euſebius Emiſſen. Auguſt. lib.3. de expoſitione ſymb. c.4. & libr.13. de ciuitate c.7. Prudentius in hymno de Epiphania, Fulgentius de Epiph. & lib.1. de fide ad Petrum c.3. & 39. Leo ſermo. 1. de Epiphania, Bernardus in ſerm. de Innocentibus, & homil. in cantica.66.

Innocentes verè martyres.

19. *Defuncto autem Herode.*) Quo morbo extinctus fuerit, ſcribit Ioſephus lib.17. ant. ca.8. & lib.1. de bello Iud. c.21. & Hegeſippus lib.1. ca.45. & Euſebius lib.1. hiſt. eccleſ. 1.8. qui & illud addit ob nefariam cædem infantum tam infami genere morbi fuiſſe confectum.

20. *Surge & accipe.*) Vide ver.13.

Defuncti ſunt enim) Syllepſis eſt, qua de uno loquens utitur numero plurium. Vnus Herodes mortuus erat ſed multi carnifices eius iuſſu quærebant animam pueri. Animam ab Hebreis pro uita poni, notius eſt, quàm ut quiſquam poſſit ignorare.

22. *Audiens autem quod Archelaus regnaret.*) Nouem Herodes uxores habuit. Ex duabus, altera conſobrina, altera fratris filia nullos ſuſcepit filios. Ex alijs nouem filios procreauit, Alexandrum, Ariſtobulum, Antipatrum, Herodem, Antipam, qui & ipſe poſtea Herodis cognomentum accepit, Archelaum, Herodem alterũ, Philippum, Phaſellum, filias tres, Roxanem, Salomen, & Olympiadem, Ioſephus lib. 7. ant. c.1. & lib.18. c.7. &

Herodis magni liberi.

& lib.1.de bello Iudaico cap.18. Ex filiis duos primos ſtrangulauerat libro 16.ant.c.17.& lib. 1. de bello Iudaico c. 17. Tertium Antipatrum quinque ante mortem ſuam diebus occidit. lib. 17.ant.c.9. Alij mortui erant. Tres patri Herodi ſuperſtites fuerunt Archelaus, Antipas,& Philippus. Duo autem teſtamenta Herodes fecerat. In priore Antipam regni hæredem ſcripſerat: in poſteriore mutata ſubito uoluntate Archelaum Iudææ regem, Antipam Galilææ & Peræææ Tetrarcham: Philippum Tetrarchã Trachonitidis, Gaulonitidis, Bataneæ, & Paneadis regionis. Ea tamen conditione, ut nec Archelaus regis nomen aſſumeret, nec quicquam quod teſtamento mandaſſet, niſi approbante Cæſare, ratum eſſet, Ioſeph.libr.17. ant.c.10.& lib.1.de bello Iud.capit.2. Quamuis autem Cæſar Archelao regis nomen dare noluerit, ſed Tetrarcham cum Iudææ, Idumææ, & Samariæ fecerit lib.17. ant.capit.13. tamen quia regia utebatur poteſtate, & milites eum ſtatim poſt mortem patris regem conclamarunt lib.17. ant.capit. 10. rex uulgò dicebatur, quam appellationem hoc loco Euangeliſta uſurpauit. Mirum autem uideri poteſt, cui Ioſeph tanquam rem nouam exiſtimauerit, quòd audierit Archelaum regnare, ideoque timuerit in Iudæam venire: cum audita Herodis morte facile credere debuiſſet aliquem eius in regnum filium ſucceſſiſſe. Reſpondeo eſſe credibile Ioſeph exiſtimaſſe, aut neminem fuiſſe ſucceſſurum, cum regnum nullo ab Herode iure fuiſſe occupatum, aut Antipam ſucceſſurum, quem priore teſtamento regem pater deſignauerat, quemque mitioris eſſe ſciebat ingenii. Nam hæc una poteſt eſſe cauſa, cur in Galilæam, ubi ille dominabatur, ab Angelo diuertere iubetur. Etſi altera eſt certior, quòd cum de rege Iudaorum Chriſto ageretur, plus ab Archelao rege, quam ab Antipa Tetrarcha timendum erat. Hæreticus interpres Philippum placidiſſimi hominem ingenii Galilææ Tetrarcham imperito

Caluinus in Harmonia,

errore facit. Sed cui licet facere Miniſtros, cur Tetrarchas facere non liceat?

23. *Vt adimpleretur.*) Hoc teſtimonium nuſquam in ſacris litteris iiſdem uerbis reperitur. Quæ res occaſionem interpretibus uarias quærendi interpretationes præbuit. Chryſoſtomus homil.9. Theophylact. & Euthymius nullum ex iis, qui nunc extent, ſed aliquem ex iis, qui perierint prophetam citari dicunt, qualis fuit Nathan & Eſdræ Prophetia, & aliorum, quorum ſcripta, & Chryſoſtomus, & Athanaſius in Synopſi, & res ipſa periiſſe docent. At difficile creditu eſt prophetias, quæ non extarent, Euangeliſtam ſine ulla, ut uidetur, neceſſitate citaſſe, quamuis à Iuda prophetiam Enoch, quæ non extet, alia prorſus occaſione citari uideamus. Alii putãt Euangeliſtam proferre teſtimonium ex prophetiis, quæ extaret quidem tunc, ſed in canone eccleſiaſtico non eſſent, ut Auctor operis imperf. Alii citari Prophetas, id eſt Prophetarum interpretes, qui ex canonicis prophetiis, licet expreſſum non eſſet; hunc tamen ſenſum elicerent, fore, vt Chriſtus Nazaræus appellaretur, tria Prophetarum fuiſſe genera, alios quibus ſemper Spiritus ſanctus adeſſet, quales maiores fuerint, alios quibus non ſemper quidem, ſed ſæpe tamen adeſſet, quales minores: alios qui Prophetæ dicerentur, non quod futura prædicerent, ſed quòd, quę à Prophetis dicta eſſent, Spiritu Dei interpretarentur, qui in uetere teſtamẽto filii Prophetarum 3.reg.20.35.& 4.reg. 2.3.5. 17.15.& 4.38.& 5.22.& 6. 1.& 9. .in nouo Prophetæ etiam appellentur 1. Cor.12.28.& 14. 29. 32. 37. Quæ in hac ſententia de triplici Prophetarum genere dicuntur, nunc in quęſtionem adhibere non uacat. Illud tamen dico mihi hos interpretes non probare Euangeliſtam de huiuſmodi tertianis Prophetis loqui, quorum teſtimonium nemo unquam produxerit Apoſtolorum. Alij librum Iudicum cap. 13. 7. citari putant ubi dicitur,

tur. *Erit enim puer Nazarenus Dei ab infantia sua*, quod quamuis de Sansone dictum sit; tamē in Christo, cuius Sanson figura erat, Euangelista impletum esse dicat, sicut cœteras prophetias ver. 15. 7. 18. ideoq. non dixisse per Prophetam: sed per Prophetas, ꝙ liber ille non ab uno, sed à multis sibi aliis post alios succedentibus Prophetis scriptus sit. Repugnat huic interpretationi, quod Christus non sit dictus נזיר Nazaræus, ut Sanson; sed נצרי Natzaræus, aut Natsaræus, ut & ex crucis titulo, & ex ueterū Hebræorum commentariis apparet. Alii ad Isaiam referunt c. 11. 1. *Egredietur uirga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet* Heb. נצר germen, surculus, unde nomen נצרי Natsaræus dictum sit. Quam sententiam Hieronymus, & Auctor operis imperfecti probabilem putant. Alii nullum ex uno, sed vnum ex omnibus Prophetis testimonium afferri: omnes enim Prophetas Christum sanctum, immo sanctū sanctorum appellare Daniel. 9. 24. quod nomen נזיר Nazaræus, id est separatus, Deoq. consecratus significat. In qua tandem sententia Hieronymus conquiescit.

Vnde Christus Nazaręus appellatus.

Ego, si quid tamen meum ualet iudicium, sic existimo, uoluisse Euangelistam odium huius nominis in honorem conuertere, & unde Christus ridebatur, inde probare uerum illum esse Messiam uocabatur Christus a Iudæis per contemptum Nazaræus, sicut olim omnes Christianos à Gentilibus eodem contemptu uocatos fuisse constat; sicut & hodie נצרים ab Hebræis appellantur, idque multos impudiebat, quo minus eum Messiam esse crederent, *Nūquid à Nazareth potest aliquid boni esse?* Ioan. 1. 46 *Et nūquid à Galilęa uenit Christus? Non ne scriptura dicit quia ex semine Dauid et de Bethlehem castello, vbi erat Dauid?* Ioan. 7. 41. 42. & rursum. *Nunquid & tu Calilæus es? scrutare scripturas, & uide, quia à Galilęa Propheta nō surgit*, ibidē uer. 52. ergo uoluit docere Euangelista id impedimēto esse non debere, quo minus Christus Messias crederetur. Nam etsi scriptura non ex Nazareth Galilęæ: sed ex Bethlehem Iudæ uenturum testatur, Christum tamen non uocari Nazaræum, qđ in Nazareth natus esset, sed quod in ea habitauerit, natum enim fuisse, ut antea dixerat, in Bethleem Iuda: quin potius nomen Nazaræi argumento esse eum esse Messiam, cùm eum Isaias Propheta נצר id est Nazarçum appellauerit. Tres contra hanc interpretationem obiectiones occurrunt. Prima, quod alio sensu Christus apud Prophetam נצר germen, aut flos: alio à Iudæis נצרי Nazaræus ab urbe Nazareth uocatus sit. Respondeo id Euāgelistam non ignorasse, sed contentum fuisse docere illud ipsum nomen, quod Christo à Iudæis per contemptum tribui solebat, à Propheta illi honoris causa tributum fuisse, & eorum in ipsos calumniam retorquere. Secunda est, ꝙ Nazareth non per צ sed per ז id est non per *s.* sed per *z.* litteram scribit. צר autem id est Nazaræus apud Isaiam, per *s.* scriptum sit. Respondeo Græcos *s* in *z* facile mutare. Deinde nomen huius urbis in uetere testamento scriptum non reperiri, ut inde iudicare liceat, quibus Hebraicis litteris scribi debeat. Postremò ex titulo crucis, & ex Hebreorum scriptis manifestum esse hāc vrbem ab Hebræis נצרית Natsareth uocatam fuisse, cum inde Christum נצרי Natsaræum appellarint, Græcos verò & Latinos asperitatem litteræ fugientes Nazareth & Nazarenum appellasse. Tertia est, quod Euangelista non dicat dictum esse per prophetam, sed per prophetas, quasi fixum, ut ait Hieronymus, de scripturis testimonium non proferens. Respondeo nō esse nouum, ut, cum unius tantū Prophetæ testimonium producitur, per Prophetas scriptum dicatur. Cuius rei exempla sunt apud hunc ipsum Euangelistam ca. 26. 56. & Ioan. 6. 45. & Act. 13. 40. & 15. 15. Similemq; syllepsim paullo ante obseruauimus uersic. 20. ubi defuncti esse dicuntur, qui quærebant animam pueri, cum solus Hærodes defunctus significetur.

CAPVT

CAPVT III.

Mar.1.a.4. Luc.3.a.3. Isa.40.a.3. 1 N diebus autem illis venit Ioãnes Baptista
prædicans in deserto Iudææ, 2. & dicens:
Pœnitentiam agite; appropinquauit.n.re-
gnum cęlorum, 3. Hic est.n. qui dictus est
per Isaiam Prophetam dicentem: Vox cla
mantis in deserto: Parate viam Domini:
rectas facite semitas eius, 4. Ipse autem Ioannes habebat vesti-
mentum de pilis camelorum, & zonam pelliceam circa lumbos
Mar.1.a.3. Luc.3.a.6. suos: esca autem eius erat locustæ, & mel syluestre, 5. Tunc exi
bat ad eum Ierosolyma, & omnis Iudæa, & omnis regio circa
Iordanẽ, 6. & baptizabantur ab eo in Iordane, confitentes pec-
cata sua, 7. Videns autem multos Phariseorum, & Sadduceorũ
Io.8.c.39. venientes ad baptismum suum, dixit eis: Progenies viperarũ,
quis demonstrauit vobis fugere a vẽtura ira? 8. Facite ergo fru-
ctum dignum pęnitentiæ, 9. Et ne velitis dicere intra vos: Patrẽ
habemus Abraham. dico enim vobis, quoniam potens est Deus
de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ, 10 Iam enim securis
ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor, quæ non fa
cit fructum bonum, excidetur, & in ignẽ mittetur, 11 Ego qui-
dem baptizo vos in aqua in pœnitentiam: qui autem post me
venturus est, is fortior me est, cuius non sum dignus calceamen
Mar.1.a.8. ta portare: ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, & igni, 12. Cu-
Luc.3.d.16 ius ventilabrum in manu sua: & permundabit aream suam: &
Ioã.1.d.26. Act.1.b.5. congregabit triticum suum in horreum, paleas autem combu-
Mar.1.b.9. Luc.3.e.21. ret igni inextinguibili, 13. Tunc venit Iesus a Galilæa in Iorda-
nem ad Ioannem, vt baptizaretur ab eo, 14 Ioannes autem pro
hibebat eum, dicens: Ego a te debeo baptizari, & tu venis ad
me? 15 Respondens autem Iesus, dixit ei: Sine modo: sic enim
Luc.9.e.35 decet nos implere omnem iustitiam. Tunc dimisit eum, 16. Ba-
2.Pe.1.d.17 ptizatus autem Iesus, confestim ascendit de aqua & ecce aper-
ti sunt ei cœli: & vidit spiritum Dei descendentem sicut colum-
bam, & venientem super se, 17. Et ecce vox de cœlis dicens:
Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui.

IN CAPVT III.

N *diebus autem illis venit.*) Totos uiginti tres, & amplius annos, qui bus Christus in Nazareth creditur habitasse Matthæus, Marcus, & Ioãnes, prętermittunt, quia totũ illud silentio ferè transegit expectans, dum triginta annorum, quæ doctoris ætas erat, accederet. Solꝰ Lucas de eius pueritia pauca quædam attigit. c.2.40.42.

In diebus.) Manifestum est triginta post aut circiter annorum tempus significari, ut colligitur ex Luca ca.3.1.

qui

qui hoc anno quinto decimo Tyberij Cæsaris factum scribit. Certum autem est Christum quadragesimo primo, aut quadragesimo secundo Augusti anno natum fuisse, vt uer.13. cap.1. docuimus, & constat ex omnibus historiis Augustum sex, & quinquaginta annos imperasse. Itaque merito aliquis quærat, cur Matthæus dicat *In diebus illis.* ימים dies apud Hebræos accipi pro anno perspicuum est Gen. 24. 55. Exod.13.10. Leuit.25.29. Iud.19.2. 1.reg.1.3. Amos 4.4. Itemq; pro tempore quamlibet etiam longo, Iud.18. 1. Ezech.38.17. Itaque idem ualet hoc loco, *In diebus illis*, acsi diceret, post aliquot annos, aut aliquanto post tempore, quod Chrysostomus hom.10.& Strabus videntur indicare: aut, ut ait Theophylactus aliud seculum significatur, quam in quo hæc scribebat Euāgelista; vel, quod mihi magis placet, significatur tempus, quo adhuc in Nazareth Christus habitabat. Sic enim melius Euangelistæ verba cohærent. Dixerat namque c.2.25. *Et veniens habitauit in ciuitate, quæ vocatur Nazareth*, & addit, *in diebus illis*, id est eo ibi habitante.

Aetas doctoris apud Iudæos.

Venit.) Cur non ante venit? quia nōdum triginta natus erat annos, ante quam ætatem nemini sacerdotis, doctoris, aut Prophetæ officium fungi licebat, ut & Hebræi tradunt, & ex 1. par.capit.23.3. colligitur. Hæc enim eadem ratio fuit, cur Christus ipse ante tricesimum ætatis annum docere non cæperit. Neque verò significat Euangelista tunc primum Ioannem in desertum uenisse: sed tunc primum in deserto sese ostendisse, penitentiamque cepisse prædicare, ut paullo post docebimus.

Cur Ioannes appellatur Baptistæ.

Ioannes Baptista.) Risi, cum in hæreticorum legerem cōmentariis Ioannem ideo Baptistam cognominatum, quò per eius ministerium sacramentum baptismi Deus instituisset, quasi alius, quam Christus, aut per alium, quàm per se ipsum sacramenta nobis instituerit. Verum istum, & impium & absurdissimum errorem. ver.11. refutabimus. Sciamus nunc Baptistæ cognomentum, vel quòd primus baptizare cęperit, vel quòd Christum baptizauerit illi datum esse. Apparet autem eum honoris causa ita uocatum: omnibus enim persuasum erat, eum, qui baptizaret, virum esse sanctissimū. Ideo illi inferunt *quid ergo baptizas, si tu non es Christus, nec Elias, neque Propheta*? Ioan.1.25.

Desertum Ioānis qualе fuerit. Beza in annot. Bucerus in Matth.

Prædicans in deserto.) Multò uerò magis ridicula est eorundem in hunc locum hæreticorū interpretatio, Ioannem non in loco prorsus solo desertoque habitasse, sed in ciuitatibus, quæ erāt in deserto iuxta Iordanem, quod nō ideo desertum appellabatur, quòd nullo modo: sed quòd minus frequenter habitaretur: quemadmodum si hodie Hercyniam syluam aut Vogesos montes desertum appellemus, & vt Heluetiam olim terram non incultam nonnulli scriptores Heluetiorum eremum uocauere, sicut Ioab *in deserto* mortuus esse dicitur, cum domi suæ mortuus sit. 3. reg. 2. 34. Et ut Idumæa *desertum* uocatur 4. reg. 3. 8. & Psalm. 62. 1. & ut Iosue 14. 61. tribui Iudæ sex ciuitates cum suis uillis in *deserto* assignatæ fuisse dicuntur. Sic Beata Virgo concepto Christo in montana ad domum Zachariæ abiisse dicitur Luc. 1. 39. Denique si istis credimus interpretibus, Ioannis desertum paterna domus fuit, quæ in montana erat ciuitate. Valde scilicet de Ioānis honore soliciti id unum uel repugnantibus scripturis agunt, ne Baptista monachus fuisse uideatur, & tamen fuerunt ijdem isti aliquando monachi. Sed ne uiolatæ religionis rei esse uideantur, nolunt fuisse Ioannem, quod ipsi esse noluerunt.

Petrus Canisi' de corruptelis verbi Dei.

Falsas eorum, & absurdas de hac re sententias uir nostro tempore eruditus, & non eadem modo fide, sed ijsdem etiam uitæ rationibus mihi coniunctus iusto opere doctè, copioseque refutauit. Nos commentarios scribimus, quibus satis erit ostendere istos Euangelicos interpretes neque hunc locum, neque eos, unde hic pendet, intelligere. Fontem primum petamus. Manifestum

est Euangelistam alludere ad locum Isaiæ. c. 40.3. quem paullo post uer. 3. producit, *Vox clamantis in deserto*, Itaque necesse est, ut nomen deserti eodem modo hic, & apud Isaiam accipiatur. At apud Isaiam quisquis dicit desertum locum minus frequenter habitatum significare, prophetæ sensum penitus ignorat. Agebat enim de reditu filiorum Israel ex Babylonica captiuitate, in quam præcedente capite ducendos prædixerat; alludensque ad exitum ex Ægypto, vnde eos Deus per inuiam solitudinem infinitis difficultatibus superatis eduxit, & in Palæstinam intulit, viam illis per Iordanem, per desertum, per mare faciens, significat Deũ eodem modo, quo eos ex Ægypto in terram Israel induxit, ex Babylone reducturum, nihil Deo, quominus id faciat impedimento esse posse. Eum enim populo suo per inaccessas solitudines, per montes, per rupes planissimam straturum uiam, & ut de Annibale Alpes transituro poeta quidam dixit, *Est cœlo qui pandat iter*. Hic litteralis sensus est. Mysticus ille, quo populus sub Diaboli tyrannide constitutus populo sub rege Babylonis captiuo comparatur, Christus cum Cyro, qui populum ad libertatem inuitat 2. par. 36. 22. 23. & 1. Esdræ. 1. 1. 2. Isai. 44. 28. & 45. 1. Ioannes cum præconibus Cyri, qui Iudæos ad reditum in patriam inuitant, & omnia necessaria ad superandas omnes viæ difficultates pollicentur. Hoc est *parare uiam Domino & rectas facere semitas eius*. Hoc est, *erunt praua in directa & aspera in uias planas*, ut & plana & recta uia Deus cum populo suo trãseat. Desertum autem, in quo Ioãnes fuisse dicitur, deserto de quo Isaias loquitur, respondet. Isaias autem non de Heluetia aut de Hercinya loquitur sylua; sed de aspera & inaccessa penitus solitudine, quo magis miraculum, & Dei erga populum suum beneficium eluceat. In simili igitur solitudine, non in paternis ædibus Ioannes habitabat. Quod Lucas cap. 1. 80. declarat. *Puer*, inquit, *crescebat, & confortabatur spiritu, & erat in desertis usque ad diem ostensionis suæ ad Israel.* Indicat enim ideo in desertis locis ab omni hominum conuictu remotum habitasse, ut una cum ætate spiritu cresceret, qui in hominum frequentia rarò augetur, sæpe minuitur, & c. 3. 1. 2. 3. *uerbum Domini ad eum in deserto factum fuisse* dicit, indeque prædicandæ pœnitentiæ & baptizandi causa in omnem circa Iordanem regionem uenisse. Atqui isti ciuiles interpretes illam ipsam circa Iordanem regionem desertum, ubi Ioannes habitauerit, fuisse dicunt. Non enim cæci uident Euangelistam disertis uerbis dicere eum ex deserto, id est ex intima solitudine in hanc regionem prodijsse. Quod si nihil vllus Euangelista significasset, ipse uictus atque uestitus istos, si quid iudicij habuissent, docere potuit, in quo deserto Ioannes habitasset. Quid enim? an sacerdotis filius, isque unicus, à parentibus tot expetitus uotis, in paterna id est nobili, & locuplete domo non alio vestitu, quam pilis camelorum, non alio cibo, quàm locustis, & melle syluestri usus fuisset? Ipsa epitheta uestis & cibi locum habitationis indicant. Cur enim camelorum potius, quàm ouium pellibus, nisi quia in loco, ubi cameli, non oues erant, id est longe ab urbibus habitabat? Cur locustis, nisi quia in locis maxime desertis maxime uersantur? Cur cum dixisset mel, addidit syluestre, nisi quia domi non erat, ubi domestico melle uti posset, sed in solitudine, ubi non alium haberet cibum, quàm mel, quod apes in rupibus, & truncis arborum confecissent, quale illud erat, quod inter petrarum fissuras Ionathas inuenit. 1. reg. 14. 27. Neque rationem isti intelligunt, cur in deserto Ioannes habitauerit, ideoque nec quale desertum fuerit, possunt intelligere. Data lex Moysi fuerat in deserto, & quidem in monte prorsus inaccesso totos dies quadraginta ieiunanti. Mori quodammodo in deserto eandem oportebat, & nouam dari. Veniebat Ioannes in spiritu & uirtute Eliæ

Cur Ioãnes in deserto vixit.

Eliæ Matth. 11.4. Luc. 1.17. oportebat exemplo Eliæ in deserto uersari. 3. reg. 19.4. Veniebat ut tantam præ se sanctitatem ferret, ut Messias uideri posset, quo facilius crederetur neganti se, affirmanti Christum esse Messiã, oportebat ab oculis hominum remotum uiuere: oportebat & cibo, & potu, & uestitu, & habitationis loco, qualis esset, ostendere (nam & ille philosophus eos, qui in solitudine uiuerent, supra homines posuit) oportebat monachum esse. Nam & quidam istorum inde monachorum institutum natum scribit, quòd voluerint homines externis rebus opinionem de se sanctitatis excitare. Successit euentus. Inde enim factum est, ut integræ ciuitates, simul atque sese cœpit ostendere, ad eum tanquam ad montanum aliquem Deum uisendum effunderentur, *Quid existis in desertum videre? arundinem uento agitatam?* Matth. 11.7. Luc. 7.24. Hic etiam arundo desertum ostendit. Cur enim arundinem cum deserto coniunxit, nisi quia in desertis locis, non domi nasci solet? Hinc factum, ut Christus, aut certe Elias putaretur Ioannes. 1. 21. Hinc, ut illud Christi mereretur testimonium, *Inter natos mulierum non surrexit maior Ioanne Baptista* Matth. 11.11. Oportebat, antequam ad docendos populos accederet, ipse se se in solitudine, ueluti in monasterio, doceret. Notum enim est antiquum apud Augustinum prouerbium, Qui non fuit bonus monachus, non erit bonus clericus. Nam & Christus ipse, ut Hieronymus obseruauit, antequam doceat, sese in deserto modo quodam exercet. Matth. 4. 1. & multo ergo melius ueteres illi, quam noui isti interpretes scripturam intellexerunt. Omnes enim docent Ioannem totam a prima pueritia usque ad tricesimum annum ætatem in remota solitudine transegisse, Orige. hom. 11. & 15. in Lucam. Euseb. libr. 9. de demonstrat. cap. 5. Chrysost. homil. 10. & 39. in Matth. & hom. 15. in Ioan. & in hom. de natiuitate Ioannis Bapt. Cyrill. lib. 2. thesaur. cap. 4. Hieron. contra Lucifer. & in epistola ad Rusticum Monachum, Prudentius in hymno ieiunantium.

Arist. Pol. 3.

Epist. 76. ad Aurelium.

In deserto Iudææ.) Multa deserta in scripturis legimus. Desertum Ziph. 1. reg. 23. 15. quod erat inter Occidentem & Meridiem longè a Ierusalem. Desertum Maon illi uicinum. 1. reg. 23. 24. Desertum Engaddi. 1. regum. 24. 2. Desertum Pharan. 1. reg. 25. 1. Desertum Idumeæ ad Meridiem. 4. reg. 3. 8. Cum autem absolutè desertũ nominatur, desertum Iudææ intelligitur, ut Matth. 4. 1. & 11. 7. & 15. 33. Mar. 1. 3. 4. 12. 13. Luc. 1. 80. & 3. 2. nisi ex circunstantijs aliud intelligatur, vt Ioann. 3. 14. Addidit tamen Matth. epitheton Iudææ, ut ab alijs discerneret. Erat autem hoc inter Orientem & Septentrionem citra Iordanem secundum fluuium. In extrema parte erat Ænnon & Salim, ubi Ioannes baptizare solitus dicitur, Ioann. 3. 23. Luc. 3. 4.

2. *Pœnitentiam agite.*) Hoc est *parate uias Domini, rectas facite semitas eius.* Relinquite errores, & sequimini veritatem, discedite a malo, & facite bonum.

Appropinquauit enim regnum cœlorum) Quidam hoc loco regnum cœlorum gratiam, fidem, renouationẽque spiritus interpretantur, quòd inter nos ipsos esse dicitur Luc. 17 21. Quod etsi non reprehendo, illud tamen magis probo, ut cœlum ipsum significetur, ut Matth. 25. 34. & Luc. 13. 28. 29. & 23. 42. Est enim, ut mihi quidem uidetur, tacita quædam allusio & antithesis ad exitum filiorum Israel ex Ægypto, & reditum ex Babylonica captiuitate in terram Chanaan, quæ illis promissa fuerat, quamque non dubium est cœli figuram fuisse. Perinde ergo est, ac si dicat, parate uos per pœnitentiam, id est nolite Pharaoni, & Regi Babylonis, hoc est Diabolo seruire, nolite libertati seruitutem, regno captiuitatem anteponere, quod quosdam olim ignauos & degeneres Iudæos fecisse legimus. 1. Esdræ. 1. 5. Appropinquauit enim iam tempus, quo in cœlum, qui

uolent,

uolent, ingrediantur. Simili oratione Iosue ad populum usus est, cum in terram Chanaan post longam peregrinationem ingressurus esset. *Sanctificamini*, inquit, *cras enim faciet Dominus inter uos mirabilia*. Iosue. 3. 5. Appropinquare autem regnum cœlorum, dicitur, quia cum ante clausum fuisset, paullo post per mortem Christi erat aperiendum. Credimus enim, licet hæretici negent, neminem ante mortem Christi in cœlum ingressum; quod non ueteres solum auctores: sed D. etiam Paulus tam perspicuè docet, Hebr. 9. 8. & 11. 39. 40. ut miner istos aut tam esse cæcos, ut non uideant: aut tam obtusos, ut non intelligant: aut tam impudentes, ut uidentes, intelligentesque negare audeant. Quin Christus ipse docet. Cum enim dicit. *Non bibam de hoc genimine uitis donec bibam illud uobiscum nouum in regno patris mei* Matth. 26. 29. & Lucæ. 22. 18. quid aliud significat, quàm regnum Dei sua morte resurrectioneque patefactum? Latro melius, quam isti Euangelici homines intellexit. *Memento*, inquit, *mei cum ueneris in regnum tuum*. Luc. 23. 42. quasi nondum utique uenisset, neque ante eum quisquam ingredi posset. Nempe crux Christi arca fuit testamenti, qua Iordanis vnde diuisæ sunt, & ad promissam terram aditus patefactus Ios. 3. 16. Nam & nos per Iordanem, id est per baptismum in cœlum ingredimur. Cur autem *regnum cęlorum* potius, quàm patriam aut cœlestem Ierusalem, ut D. Paulus, appellauerit, facilis ratio; uoluit enim ad Iudæorum de futuro Christi regno expectationem alludere, uolensque eam superare, addit *cęlorum*, quasi dicat, uos terrenum expectatis regnum: ego cœleste appropinquare confirmo.

Ante mortem Christi nemo cęlū ingressus.

3. *Hic est.*) Euthymius hæc uerba Ioannis esse putat. Esse autem Euangelistæ uolentis Isaiæ prophetiam more suo ad Ioannem accommodare constat ex Marc. 1. 1. & ex Luca. 3. 4. *Vox clamantis*, hominis, aut uox clamans Hebraismo. Nam קול קורא etiam Hebraice ambiguum est. Intelligitur. audietur. Non solum Matthæus, Marcus, & Lucas hoc Isaiæ testimonium ad Ioannem accommodarunt, sed ipse quoque Ioannes testatur uocem esse clamantis in deserto, Ioann. 1. 23. Quem locum & in commentariis ad Isaiam, & supra uer. 1. explicauimus. Nunc non explicandus, sed ad rem propositam applicandus est. Quod apud Isaiam dicitur de uia in deserto paranda; hic dicitur de Iudæorum animis, qui cū inculti, & lapidei essent, iubentur eos pœnitētia colere, & emollire, humilitate explanare, fide dirigere, ut Christus per eos transeat, & secum in cęleste regnum ducat.

c.40.3.

4. *Ipse autem Ioannes habebat uestimentum de pilis camelorum*) Miro studio tres Euangelistæ Matthæus, Marcus, & Lucas Ioannis personam exprimunt, partim opinor, ut uiri sanctitatem commendent, partim ut rationem tacitè reddant, cur tantam de se Iudæorum opinionem concitauerit, ut ad eum uisendum omnes undique confluerent. ver. 5.

De pilis camelorum.) Hæreticis, hominibus scilicet elegantibus, omnia in Ioanne fœtent, locus, uestitus, uictus. Ideoque omnia in illo permutant, ut olim in Ioseph Pharaonem fecisse traditur, ut dignus sit, qui in ipsorum conspectu appareat. Ex eius solitudine urbes fabricantur: ex pilis camelorum pretiosam illi uestem contexunt; locustas in marinos cancros conuertunt. reperti enim inter illos sunt, qui uestem ex pilis camelorum scutulatam, undulatamque uestem interpretarentur, qua reges olim usos legimus. Diuino factum consilio, ut omnes cognoscerent, quantum isti, qui sibi uidentur sapere, haberent cerebri. Qui paullo inter eos prudentiores sunt, uestē ex crudis camelorū pellibus confectam fuisse dicunt, minimè tamen singularem, quali monachi & eremitę uti soleant, sed uulgarem & usitatam, cum enim fuisse

Vestimentum Ioannis quale fuerit.

pauperum eius regionis communem habitum qui ſapientiſſimi, ſingularem fuiſſe ueſtem negare non audent, rideri quippe nolunt, docent tamen Ioannem ea ueſte; non ulla religione, ſed ſola neceſſitate uſum fuiſſe. Omnes iſtorum interpretationes minimè obſcuris Euangeliſtarum uerbis conſenſuque refelluntur. Cur enim omnes Ioannis habitum deſcribunt, niſi quia ſingularis, quia nunquam uiſus, nunquam auditus erat? cur niſi, ut uiri ſanctitatem commendarēt? Cur populi ad eum confluunt, niſi ut & uirum & ſanctum audiant, & monſtroſum habitum uideant, ſuo nimirum concurſu iſtorum ſtultitiam refutantes? Cur ſignatè dicunt, Euangeliſtæ ueſtem ex pilis camelorum, zonam autem pelliceam fuiſſe, niſi quia ueſtis pellicea non erat? Erat quidem zona ſingularis, ſed minus ſingularis minuſque, aſpera & horrida, quàm ueſtis, nam etſi ex cruda, & piloſa pelle fuiſſe credendum eſt: tamen notum erat Eliam ſimilem aliquando geſtaſſe 4. regum 1.8. & conſuetudini congruebat, ut paullo melior eſſet zona, quam veſtis. Omnes enim homines pretioſiore, zona, quàm ueſte uti ſolent. Zona igitur cum ex cruda piloſaque pelle fuerit: qualem fuiſſe ueſtem credendum eſt, niſi horridum, acculeatumque cilicium? Quem habitum ſemper pœnitentiæ fuiſſe ſcimus. Gene. 37.34 2.regum 21.10.3.reg. 21. 27.4. regum 6.30.1.Par.21.16. Iudith. 4. 9. Pſalm.34.13.Ier.4.8.& 6.26.& 48.37. & 49. 3. poſtea in Eccleſia tanquam arma, ut ait Hieronymus, pœnitentiæ uſurpatum. Iſti quid ſit non intelligunt. Sponſionem enim fecerim neminem unquam neque Lutheranum, neque Caluinianum, ex quo à Domino illuminati ſunt, cilicio uſum fuiſſe. Multi certè & graues auctores veſtem Ioannis cilicium interpretantur, Emiſſenus homilia 1. de Ioanne Baptiſta, & Anſelmus in hunc locum; ratioque ipſa perſuadet. Conueniebat enim, ut qui pœnitentiam prædicabat, pro ueſte pœnitentiæ habitu uteretur.

Ioannes cilicio uſus.

Lutherani & Caluiniſtę hoſtes cilicii.

Eſca autem eius erat locuſtæ.) Græcè ἀκρίδες, quæ locuſtæ Latinè propriè dicuntur, genus notum inſecti, humiliter plerumque & ſaltando uolitans, unde & Gallicè nomen habet. Nonnulli, ut dixi, hæreticorum marinos cancros interpretantur, quos captos cum aliis piſcibus piſcatores ad Iordanis ripam eiicerent, quòd, quia lege immundi erant Leuit. 11. vendere non poſſent, Ioannes uero colligeret, eiſque, quamuis repugnante lege, uteretur, ut Euangelicam iam tum libertatem doceret, quæ nullum ciborum diſcrimen admitteret. Quis enim dubitat Ioannem Baptiſtam Lutheranum aut Caluinianum fuiſſe? Miror equidem tam ingenioſos homines non Phaſianas potius ex locuſtis aues, quàm marinos feciſſe cancros: cum eadem utrumque facilitate, eademque impudentię arte fieri potuiſſet. Et uerò nomē Græcum ἀκρίδες non magis cancros, quàm perdices, aut Phaſianos ſignificare poteſt, & illis veſcens Ioannes, neque legem uiolaſſet, & minus eremita eſſe uideretur, quod iſti ſolum uolunt. Illud etiam miror homines impudentes, qui tantopere quadrageſimam noſtram exhorreſcunt, non timuiſſe, ne pro una quadrageſima duas, alteram ex Chriſti ieiunio, alteram ex Ioannis cancris faceremus. At non omnes Catholici locuſtas inſectum animal interpretantur, fateor: ſed quia non malo, ut iſti ſcripſerunt animo, ut Ioannis ſanctitatem extenuarent: ſed quòd cibum nobis inuſitatum & horrendum eſſe ſcirent, digni ſunt excuſatione. Nec enim ignoro quoſdam iam olim auctores herbas, neſcio quales, interpretatos Euthymio & Theophylacto referentibus: alios pyra ſylueſtria: alios arborum frondiumq; ſummas partes, quæ ἀπὸ τοῦ ἄκρας εἶναι, quod extremæ ſint ἀκρίδες appellentur, ut Nicephoro placuit lib. 1. c. 14. Sed hi ipſi, ſi legiſſent locuſtas animalia inſecta apud Orientales uiliſſimo quidem, ſed tamen

Quales locuſtæ quibus Ioãnes veſcebatur. Saulterelle uide Caniſiũ loco cit.

men esui fuisse, quod Plinius libro 11. ca. 29. & Plutarchus in symp. scribunt, & ex Aristophane poeta colligitur; de illis hunc locum exposuissent. Certè si in cibo non fuissent, non eas Moses Leuit. 11. 22. inter mũda animalia, quibus vesci licebat, numerasset. Nos quia non vidimus, abhorremus, æquè profectò, si non vidissemus, ab esu limacum, fucorum, & formicarum abhorreremus. Et tamen alicubi uix alium in hospitio cibum, quàm limaces, inuenias. Et fucis qui vescerentur, sæpe ego uidi, & apud Indos formicas in delicijs esse, & Plinius scribit, & ex nostrorum, qui illic sunt, litteris intelligimus. Atque ita hunc locum omnes ferè veteres auctores sunt interpretati, Origenes homilia 11. in Lucam, Hilar. can. 2. Ambros. libro 2. in Luc. cap. 3. Chrysost. homil. 2. in Mar. Auctor imperfecti hom. 3. August. lib. 10. confes. c. 31.

In Acharn.

Quale mel Ioannis.

Mel syluestre.) In regionibus calidioribus tanta apum copia esse solet, vt cum aluearibus capi non possint, in syluas auolent, & aut in arborum truncis, aut in rupium fissuris mellificent. Vidi ego in Bætica homines pauperes, qui hoc ex syluis colligendo, vendendoque melle quæstum factitarent. Id in Palæstina multum fuisse credendum est, & quia calida, & fertilis erat regio, & quia Deus sæpe vocat terram lacte, & melle manantem, Exod. 3. 8. 17. & 13. 5. & 33. 3. & Leuit. 20. 24. Numer. 13. 28. & 14. 8. & Deuter. 6. 3. & 11. 9. & 26. 9. 15. & 27. 3. & 31. 20. Ios. 5. 6. & quia ex facto Ionathæ 1. Reg. 14. 27. manifestum est mel è rupibus re uera fluxisse. Quod autem quidam boni etiam auctores tradiderunt mel fuisse amarum, & ori insuaue, expertus non credo. sapit quidem plerunque naturam florum, quibus apes pascuntur, & arborum, in quarum truncis confectũ est, semper tamen est mel, id est dulce. Minus etiam probabile est, quod Suidas, & alij nonnulli auctores putauerunt hoc non mel, sed nescio quem rorem fuisse, quo Ioannes, sicut olim in deserto populus, alitus sit.

Caluin. in harm. & alij

6. *Et baptizabantur ab eo in Iordane.*) Absurdissima hoc loco est hæreticorum interpretatio, baptizabantur, id est docebantur: prædicabat enim (inquiunt) baptismum pœnitentiæ, Marc. 1. 4. Luc. 3. 3. Baptizare enim illis est docere uerbum Dei, pœnæ oblitus sum addere, purum putum. Sic isti boni doctores septem sacramenta in duo, duo in uerbum, uerbum in fidem, fidem in hæresim, hæresim in atheismum, id est in nihil resoluunt. Fallor, nisi propterea in Iordane, & in Ænon (vbi aquæ multæ erant, Ioannes baptizabat, quia loqui sine aqua non poterat. Et propterea D. Paulus dicit se non esse missum ad baptizandum; sed ad euangelizandum, quia baptizare, & euangelizare idem est, & tamen istos asinos mundus hodie audit, & admiratur. Alij aqua quidem baptizasse concedunt, & quidem ita, ut verum baptismi sacramentum instituerit, nulla re a Christi baptismo distinctum. Rectè Tertullianus dixit semper Christum inter duos latrones, id est inter duos hæreticos crucifigi. Nesciunt hæretici tenere medium. Sed hunc posteriorem errorem uers. 11. refutabimus 4.

Noua hereticorum alchymia.

1. Cor. 1. 17

Hæresis inter duas ve ritates.

Confitentes peccata sua.) Hic non refutandi, sed deridendi hæretici sunt, qui longissimis hoc loco commentariis in Ecclesiasticam confessionem inuehantur, quasi ex hoc a nobis potissimum loco probetur. Fortes sine aduersario viri; & Andabatarum more irrito in tenebris ictu uires fatigantes. Quis enim unquam Catholicus tam fuit indoctus, ut ex hoc loco Confessionis probaret sacramentum? Illud affirmamus eos, qui ad baptismum Ioannis veniebant, non generaliter solum, ut isti putant, sese peccatores esse confessos fuisse. Quis enim se peccatorem non confiteretur? sed specie etiam sua quemque peccata, ut ueniam & remedium peterent, declarasse. Hoc enim est confiteri peccata sua. Quod Euangelistæ, non tanquam rem usitatam, quæ ab omnibus fieret se peccatores esse

Qualis erat cōfessio peccator apud Ioannē Baptistam.

eſſe dicentibus, ſed tanquam nouam, ſingularem, & admirabilem narrant. Verè namque nouum, & admirabile fuit, ut homines arrogantes non ſolum ſeſe peccatores: ſed tales etiam, aut tales peccatores eſſe confiterentur. Quod ſi vellemus iſtorum in interpretandis ſcripturis licentiam imitari: multo profecto melius ex hoc loco confeſſionem nos, quàm illi ſacramentum baptiſmi probaremus. Nam ſi Ioannis, & Chriſti baptiſmus idem eſt, neceſſe eſt, ut qui Chriſti baptiſmum accipiunt, confeſſionem etiam adiungant. Sanè quidem, inquiunt illi: ſed ante baptiſmum, quemadmodum in uetere Eccleſia factum accipimus. Nam qui a Ioanne baptizabantur, non poſt, ſed ante baptiſmum confitebantur. Nos quidem id credimus, ſed uos boni viri non probatis, & ſi vellemus captare verba, contrarium ex verborum contextu probaremus. Nam & hoc loco, & apud Marc. capitulo primo, 5. prius eſt, *Baptizabantur*, deinde, *Confitentes peccata ſua*. Nec eſt ἐξομολογούμενοι, confitẽtes, cùm ante confeſſi eſſent: ſed ἐξομολογούμενοι confitentes, quaſi poſt baptiſmum confiterentur. Sed malumus fideles, & ſimplices, quàm ſubtiles, & contentioſi videri interpretes.

7. *Videns autem multos Phariſæorum, & Sadducæorum.*) Duo hominum genera, qui plurimum apud Iudæos gratia, & aucto ritate ualebant. Quibuſcum perpetuum Chriſto bellũ fuiſſe animaduertimus, ſimulque cum Scribis infra cap. 5. 20. & 16. 11. & 22. 23. & 23. 13. De his nihil in ueteri teſtamento legimus. Genus enim erat non officij, & poteſtatis, quales ſacerdotes, & Scribæ: ſed hæreſis non multo ante Chriſti tempora introductæ, ut ex Ioſepho illo antiquo, & ex illo altero Ben-Gorionis colligitur; quales hodie ſunt Miniſtri, & Superuigilantij, & ſimilia nomina nuper inuenta eorum, qui nulla uocati auctoritate docendi, regendique populi officium vſurparunt. Vtroſque inter alias Iudæorum ſectas Ioſephus deſcribit libro 13. ant. cap. 9. & 23. libro 17. c. 1. & 18. capitulo 2. & libro primo de bello Iudaico cap. 7. & Epiphanius libro primo, Panar. Phariſęos quidam quaſi expoſitos oculis hominum, id eſt conſpicuos, & illuſtres dictos putãt, quod phylacteria ſua dilatarent Matth. 23. 5. & amarent ſalutationes in foro, ibidem ver. 7. & Luc. 20. 46. Nam פרש exponere, explicare, expandere ſignificat. Alij quaſi פורשים את תורה exponentes legem, quod ex Ioſepho colligunt, qui eos ſcripturarum interpretatione nobiles fuiſſe tradit. Meliuſque poſſent ex altero Ioſepho Ben. Gor. colligere libro quarto, capit. 6. ſed hos Grammatica refellit, non enim uocantur ab Hebræis פורשים expoſitores: ſed פרושים expoſiti, aut ſeparati. Itaque Hebræis potius credo, qui, ut ait Baal Haruc, homines docent Phariſæos dictos eſſe, quaſi a cæteris hominibus ob inſignem eruditionem, & ſanctitatem ſeparatos. Hoc enim ſignificat etiam פרש ſicut Nazaræi olim à נזר quod eſt, ſeparare, dicti fuerant. Et a Latinis, qui aliqua re inſignes, & nobiles ſunt, uiri egregij, eximij, & ſingulares appellantur. Sadducæos a צדק iuſtitia, quaſi homines iuſtos, Epiphanius hæreſ. 14. & Hieronym. in comment. in capit. 23. Matthæi dictos putant. Phariſæi quaſi Catholici a Iudæis habebantur. Itaque publicè docendi munus, & auctoritatem habebant Chriſti etiam teſtimonio confirmatam. *Super cathedram Moſis ſederunt Scribæ, & Phariſæi* Mat. 23. 2. Obſeruo ſemper Scribas Phariſæis anteponi, fortaſſe quòd antiquiores, & diuinæ inſtitutionis eſſent. Nam Phariſæi humano inſtituto introducti fuerant. Sadducæos, tanquam hæreticos, Iudæi habebant, vt Act. 23. 6. manifeſtum eſt, eoſque Ioſephus Lutheranis, & Caluiniſtis ſimillimos facit, ſuperbos, ſeditioſos, principum gratiam captantes, incredulos. Nam neque reſurrectionem, neque animorum immortalitatem, neque ſpiritum credebant. Neque aliud quidpiam, quod non ſenſu, aut ratione manifeſta comprehenderent, Marc. 12. 18. Act. 5. 17. & 23. 8.

Qui & vnde dicti Phariſęi, & Sadducæi.

Lutherani, & Caluiniſtæ Sadducæis ſimiles.

23.8. In eo etiam ſimiles, quòd nullas admitterent non ſcriptas traditiones, & ex ſacris ipſis libris, quos vellent, approbarent, quos uellent, reijcerent. Itaque ſolum Moſis Pentateuchum, tanquam a Deo dictatum, recipiebant, cœteros homines fuiſſe, errareque potuiſſe. Quæ cauſa fuiſſe creditur, cur eos Chriſtus de reſurrectione diſputans, non alijs teſtimonijs, quam Pentateuchi, cum alia clariora eſſent, coarguerit Matth. 22.31.32.

Cur Ioãnes in Phariſæos inuectus.

Qualeſcunque tamen & Phariſæi & Sadducæi fuerint, mirum uideri poteſt tam aſperis à Ioanne exceptos uerbis, ut progenies uiperarum appellauerit. Ratio, quæ a nonnullis affertur, quòd voluerit Ioannes eorum mores populo audiente grauiter reprehendere, ut Chriſtum potius, quam illos minimè bonos magiſtros ſequeretur, mihi non placet. Aliò enim tempore id erat agendum, non tum, cum ut ab eo baptizarentur confitentes peccata ſua ſupplices ueniebant. Melius Origenes tom. 6. in Ioannem, Chryſoſtom. homil. 11. Auctor imperf. homil. .& Theophylactus in commentarijs reſpondent cognouiſſe Ioannem eos non ſyncero, ſed ficto, ſimulatoque animo ueniſſe. Quod & eorum moribus ualde congruit, qui etiam a Ioanne reprehenſi ſimulate ubique & tentandi cauſa Chriſtum interrogant, ut infra. cap. 16.1. & 19.3. & 21. 15. 18. 35. Mar. 7. 5. & 10.2. & Lucæ 20. 20. 21. 23. Ioann. 8.6. & ex hoc loco facile quoque colligitur. Addit enim, *Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ*, quaſi dicat, oſtendit rebus ipſis uos non ſimulate, ſed ſimpliciter huc accedere. Cur ergo accedebant, ſi ſimulate? Reſpondet Origenes tomo. 6. in Ioannem, ne impij & veluti hæretici a populo

Hæreticorũ in religione ſimulatio.

haberentur, cuius magna de Ioanne erat opinio. Id confirmatur ex capit. 21.26. Vbi propterea non audent dicere baptiſmum Ioannis ex hominibus eſſe, *quia timebant turbam Omnes enim ſicut prophetam habebant Ioannẽ*, Eodem prorſus metu, quo nonnulli hodie, maximè hæretici Catholicam frequentant Eccleſiam, ne, quod ſunt, eſſe uideantur.

Cur Phariſæi cum uiperis comparati.

Progenies uiperarum.) Ambroſ. libr. 2. in Lucam cap. 3. non tam reprehenſionem, quàm laudem hanc eſſe putat, quaſi laudet, quòd cùm uiperarum filij ſint, parentes tamen ſuos non imitentur, ſed ad pœnitentiam veniant. Sed & ex uerbis, & ex modo dicendi, & ex ſimili phraſi, qua Chriſtus cap. 23. 33. non laudando, ſed reprehendendo uſus eſt, perſpici poteſt non laudem, ſed reprehenſionem eſſe eamque grauiſſimam. Eſt autem Hebraiſmus ילדי האפעים *fili viperarum*, id eſt uiperæ. quia enim filij parentibus plerumque ſimiles ſunt, ut uiperas appellat, filios uiperarum uocat, Et uos, inquit Chriſtus, *implete menſuram patrum ueſtrorum*. Matth. 23. 32. Alienum eſſe arbitror multa hoc loco de uipera philoſophari, cùm ſenſus appareat. Viperam omnium beſtiarum uenenoſiſſimam eſſe certum eſt. Act. 28. 4. 6. Nam cum Paulus extremo digito a vipera morſus, non ſtatim inflatus concidiſſet, pro Deo ab incolis habitus eſt. Summam ergo Phariſæorum, Sadducæorumque malitiam nocentiſſimo animali comparat, eam præſertim, quæ in calumniandis, & quaſi mordendis ſanctis uiris conſiſtit, quæ Phariſæis & Sadducæis tam propria, quàm uiperæ uenenum erat, quemadmodum Hieronymus in 30. capit. Iſaiæ, & Gregorius homilia 20. in Euangel. interpretantur. Quamquam Ambroſius, & alij ad prudentiam referunt. Nunc hæretici ſunt uiperæ.

Quis demonſtrauit vos fugere a uẽtura ira?) Quis docuit uos huc uenire, ut remedium ad fugiendam futuram iram quæreretis, cum uiperæ potius, quam homines ſitis, q. d. id non ex uobis, ſed ex diuina gratia prouidentiaque profectum eſt, ut Chryſoſt. & Ambroſius interpretantur, uel, quis, demonſtrauit uos fugere a futura ira, niſi conſcientia ipſa ueſtra, quæ vos intus damnat, & cogit remedium

quærere, quis enim docere uos potuit, qui omnes docetis, a nemine docemini? sicut Adamo Deus dixit, *Quis indicauit tibi, quod esses nudus?* Genes. 3. 11. Aliqui Latini codices legunt, *Quis demonstrabit?* quæ lectio si Græcorum codicum auctoritate confirmari posset, ualde mihi quidem placeret. Quia & sensus esset melior, quasi diceret, Militibus quidem, & publicanis, & turbis salutis a me remedium simpliciter petentibus, ostendi. Luc. 3. 11. 12. 14. uobis autem hypocritis, qui simulato animo petitis, quis demonstrare poterit? Nemo. Nec enim qui morbum celat, curari a medico potest? & quia Christus. ca. 23. 33. eadem usus sententia, per futurum loquitur, *Quo modo fugietis?* Et quamuis nihil existimem temere corrigendum, tamen ὑπέδειξεν pro ὑποδείξει facile legi, aut scribi potuit.

A uentura ira? Bernardus ser. 10. in Psal. & ser. in c. Matt. 19. per iram pœnitentiam uidetur intelligere, quasi sensus sit: Quis docuit uos pœnitentiam refugere. Alij excidium Ierosolymitanum intelligunt. Sed non dubito, quin æternam damnationem futuram iram appellet. Et quia saluti & regno cœlorum, quod appropinquare dixerat, opponitur, & quia quòd hic Matthæus uenturam iram uocat, Christus cap. 23. 33. iudicium gehennæ appellat.

8. *Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ.* Græca constructio καρπὸν ἄξιον τῆς μετανοίας id est ostendit uos non simulate uenire. Fructus pœnitentiæ dignos appellat omnia externa signa, ex quibus uera animi pœnitentia cognosci potest, quales sunt lacrymæ, præteritorum peccatorum detestatio, bona opera præcedentibus contraria.

9. *Et ne uelitis dicere intra uos*) Facilius est hoc loco sensum interpretari, quam uerba. Nam sensum quidem hunc esse constat. Nolite contenti & securi esse, quòd filij sitis Abraham, quasi id satis uobis ad salutem futurum sit. Operibus uobis opus est. Et, si filij Abrahæ estis, operæ Abrahæ facite. Ioann. 8. 39. Verba autem Græca sunt obscura μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Ne existimaueritis dicere, aut ne uisi fueritis dicere in uobis ipsis. Quod inusitatum dicendi genus est, & de medio, ut opinor sumptũ sicut & illud Luc. 3. 8. ἄρξησθε λέγειν, *ne cœperitis dicere*, quod idem ualet, ac si diceret, desinite dicere: sicut Gallicè, *ne uous mettez point a dire*, &, *laissez de dire*: & Hispanicè, *Dexaos de dezir*. Credendum est autem, idem hoc loco Matthæum alio uerbo dicere uoluisse, Ne uideamini dicere, id est, ne ostendatis uos dicere, filij Abrahæ sumus, Ne ostendatis uos contentos esse, quod uos filios Abrahæ dicere possitis, Ne sitis contenti nomine, sed digna nomine opera factaque adhibete. *Si filij Abraha estis, opera Abrahæ facite.* Hanc uim habent tria illa uerba magno, ut mihi uidetur, delectu ab Euangelista usurpata, δοκεῖν uideri, λέγειν dicere: utrumque enim uerbum opponitur ueritati, & ἐν ἑαυτοῖς in uobismetipsis, id est non rebus & factis, sed opinione & uerbis docentes uos filios esse Abrahæ. Eodem sensu D. Paulus uidetur uerbum δοκεῖν usurpasse ad Heb. 4. 1.

Potens est Deus de lapidibus.) Veros significat lapides, ex quibus non minus potest Deus filios Abrahæ suscitare, quàm potuit Adam ex terra, Heuam ex latere Adam Genes. 2. 22. filiũ Abrahæ Isaac ex mortua iam uulua Saræ Gene. 15. 4. 5. & Rom. 4. 19. Eo enim Euangelista uidetur alludere. Simul tamen spectat ad uocationem gentium, ex quibus Deus, quasi ex rudibus & impolitis lapidibus filios Abrahæ, id est fideles facturus erat, ut Hieronymus, & omnes ueteres auctores interpretantur. Nihil magis distat a uita & ratione, quàm lapis. Nihil difficilius, quàm ex lapidibus homines, aut simile quidpiam facere. Vsus ergo est in exemplum re omnium difficillima, ut doceret, nihil Deo esse difficile, ut ca. 4. 3. *Si filius Dei es, dic ut, lapides isti panes fiant,* Et Lu. 19. 40. *si hi tacuerint, lapides clamabũt;* Et Deut. 32. 13. *ut sugeret mel de petra, oleumque de saxo durissimo.* Quod

autem

autem Remigius refert dixisse quosdam Ioannem hæc dicentem eos demonstrasse lapides, quos olim Hebræi Iordanem traijcientes in sempiternum monimentum erexerunt Iosue 47. non est creditu necessarium, & nimis sententiam restringit. Illud malim obseruari, suscitare filios, Hebraicam esse locutionem חקים בנים quę plusquam gignere significat, nempe gignere, vnde uidentur gigni non posse. Sic frater viuus fratri mortuo semen suscitare dicebatur, quòd mortuus quodam modo gignere uideretur Genes. 38. 8. Deuteron. 25. 5. 7. Ruth. 4. 10.

10. *Iam enim securis ad radicem arboris posita est.*) Quinque hoc loco sunt uerba translata, ideoque difficilia. Securis, radix, arbor, exscindi, in ignem mitti. Arborem hominem significare manifestum est, ut infra. ca. 12. 33. *aut facile arborem bonam, & fructus eius bonos, aut arborem malam; & fructus eius malos*, & Lucæ. 13. 6. quid cætera significent, non ita est facile. Nam securim quidam verbum Dei, & virtutem Euangelij, radicem uniuscuiusque fidem interpretantur, ut Iren. libr. 5. cap. 17. & Hieronym. in comment. Alij securim mortem, radicem uitam, vt Athan. q. 43. & alij, quorum Euthymius meminit. Alij securim Christum, ut Greg. homi. 20. in Euangelia. Mihi facilis uidetur esse sensus. Securim vocat diuinum iudicium, quod omnia ad uiuum resecat, ut ex circunstantijs apparet, *Omnis arbor, quæ non facit fructum bonum, exscindetur, & in ignem mittetur.* Securis ergo uocatur terribilis & præcisa illa sententia, *Ite maledicti in ignem æternum.*. cap. 25. 41. Arbor hoc loco est Iudæus: de illis enim loquitur; radix est Abraham, ex qua omnes Iudæi, tanquam diuersæ arbores, erant propagati. Probat enim Ioannes non debere eos contentos esse, quòd filij essent Abrahæ, neque in radice sua confidere, quæ paullo post exscindenda sit. Confidant in Christo & bonis operibus, quæ exscindi non possunt. Hæc aptè ad hunc locum hærent. Atque ad hunc ferme modum Hilarius, Chrysostomus, & Theophylactus intelligunt. Illud tamen uidetur esse difficile, quomodo Abraham exscindendus esse significetur. Respondeo Ioannem non dicere ipsam radicem exscindendam esse, sed arborem, quæ non fecerit fructum bonum. Cur ergo securis ad radicem ponitur? non ut ipsa radice, sed ut ab radice, hoc est radicitus arbores præcidantur, quo sensu ipsa radix quodam modo præscinditur. Dicuntur autem Iudæi ab Abrahamo, quasi à radice sua, præscindi, quando diuina sententia declarantur non esse uerè filij Abrahæ, quod non eius fidem, operaque fuerint imitati. *Non enim, qui semen sunt Abrahæ, omnes filij, sed in Isaac vocabitur tibi semẽ, id est, non qui filij carnis: ij filij Dei, sed qui filij sunt promissionis* Rom. 9. 7. 8. & Gal. 4. 28. Cur igitur nunc securis ad radicem posita dicitur, quasi ante non esset? Nam & ante, qui fidem & opera Abrahæ non imitabantur, non minus quàm nunc exscindebantur. Testes sunt Dathan & Abiron Numer. 16. 31. testes tot millia in deserto prostrata. Numer. 26. 65. 1. Corin. 10. 5. Respondeo propterea nunc exscindi, non ante, quoniam ante aliquid iuuabat Iudæos esse filios Abrahæ secundum carnem, quia propterea lex illis data est, quæ aliis gentibus non est data, & poterant facilius per legem, quàm sine lege salui esse, ut docet D. Paulus Rom. 3. 1. 2. *Quid ego amplius Iudęo est, aut quę utilitas circuncisionis? Multùm per omnem modum. Primum, quia credita sunt illis eloquia Dei.* Post Christi autem aduentum nihil prorsus iuuat, quia Euangelium non magis illis, quàm cæteris gentibus prædicatur. *Lex & Prophetæ vsque ad Ioãnem Baptistam:* post Ioannem autem Baptistam *regnum cęlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud* ca. 11. 12. Itaque si Abrahamum non imitentur, exscinduntur à radice, & in ignem mittuntur. id est non magis filij Abrahæ, quam gentes iudicantur. Gentes autem exscin-

di non dicuntur, quia nunquam in radice fuerunt: id est nunquam filij Abrahæ secundum carnem.

11. *Ego quidem baptizo vos in aqua.*) Ego, qui homo tãtum sum, aqua vos tantũ baptizo, & corpora solum lauo.

In pœnitentiam.) Vt pœnitentiam agatis, per eamque præparati eum recipiatis, qui post me uenturus est. Monet enim vos baptismus meus, vt quẽadmodum aqua corpus abluit, ita vos cuetis animos vestros a peccatorum maculis abluere.

Qui autem post me uenturus est.) ὁ ἐρχόμενος, qui post me venit: significat enim iam natum esse, propeque aduentare, id est Christus.

Fortior me est.) ἰσχυρότερος potentior, maiorisque virtutis est, ita prorsus, ut dignus ego non sim eius calceamenta portare, id est vel uilissima in re illi seruire. Eandem sententiam alii Euangelistæ Mar. c. 1. 7 Luc. c. 3. 16. & Ioan. c. 1. 26. 27. diuersa phrasi expresserunt: nec enim ipsa Ioannis uerba, sed sensum recitare uoluerunt. sensus autem idem est, quia vtraque phrasi abiectissimum declaratur ministerium; quemadmodum si Gallice quis diceret, non sum dignus portare tibi librum, alius vero, non sum dignus ingredi in scholam tuam vterque diuersa phrasi idem significaret, se non esse dignum, qui discipulus eius sit. Ea phrasis, qua Matthæus utitur portare calceamenta, aut ὑποδήματα sandalia, aut soleas, sumpta est ex Hebræorum consuetudine, qui sacratiorem locum ingressuri calceos ponebant, quod nunc Turcæ & Africani faciunt, ut Exod. 3. 5. & Iosue 5. 15. perspicuum est. Qui ergo illustriores erant, puerum habebant, qui calceos, cum posuissent, portaret, quemadmodum nunc apud nos post uiros paullo nobiliores vilissimus puer crepidas portat. Ad eam consuetudinem Matthæus allusit. Alij uero Euangelistæ ad formam calciatus: nam in calidioribus regionibus calcei soleis tantum inferne constabant, superne ligebantur vnculis, quæ à Græcis ὑποδήματα à Latinis crepidæ dicebantur. Itaque soluendæ erant, antequam extrahi possent. Ex parte igitur totum significatur, id est ex vinculorum solutione tota excalceatio: sicut Galli dicunt, non sum dignus illum excalceare. Itaque quod Cosmas Græcus auctor scribit, quemadmodum in Græca Catena citatum inuenio, corrigiam illam, quam Ioannes se soluere non posse dicit, coniunctionem humanæ diuinæque in Christo naturæ esse, quam nemo soluere, nemo enodare, nemo explicare possit: generationem enim eius quem posse enarrare? magis mysticum, quam litterale est. Hic ergo tanto me fortior ac maior, quia non homo tantùm, sed etiam Deus est, baptizabit vos Spiritu sancto & igne, id est non solum corpora, ut ego aqua; uerum animos etiam vestros effuso Spiritu sancto purgabit, diuinoque inflammabit igne. Hic huius loci verus & simplex sensus est, quemadmodum, ut postea dicemus, omnes auctores ueteres explicarunt. Neque longiore opus fuisset commentario, nisi noui hæretici, sicut alia multa, ita etiam hunc locum peruersissima interpretatione deprauassent, Ioannes, inquiunt, baptismi sacramẽtum instituit, à Christi baptismo nulla re diuersum, nisi quod alia dabatur manu, uterque ex aqua, vterque ex Deo, vterque in penitentiam, uterque in remissionem peccatorum, vterque in nomine Christi, vterque eandem fidei confessionem requirebat, uterque eadem doctrina tradebatur, neque à Ioãne Christus alium baptismum, quam suum recipere uoluisset. Vtinam possemus tam breues esse, quàm cupimus, sed cum de fide agitur genus quoddam perfidiæ est, aut hæreticis parcere, aut nimis esse breuem. Si certi essemus fore, ut breui tempore scholas Theologicas in lucem crederemus, ad eas lectorem mitteremus, ubi iam diu satis, ut arbitror copiosè, hunc errorem refutauimus. Qui eũdem Ioannis & Christi baptismum fuisse putant; neque quid hoc loco Ioannes dicat, neque cur dicat ullo

De Ioann. is baptismo contra hæreticos.

Non idem Christi, & Ioanni baptismus.

vllo modo videntur intelligere. Quor
ſum enim de baptiſmo Chriſti men-
tionem inferret, niſi, vt ex diuerſa ba-
ptiſmi conditione diuerſam perſonæ
ſuæ, & Chriſti cõditionem probaret?
Perſuaſum habebant Iudæi fore, vt
Chriſtus cum veniret, baptizaret. Ioã.
1. 25. videbant baptizare Ioannem,
incipiebant dubitare, an eſſet Chri-
ſtus. Propterea mittunt ad eum ſa
cerdotes, & Leuitas, vt interrogent,
Tu quis es? & de baptiſmo cum eo di-
ſputent Ioan.1.19.25. *Exiſtimante au
tem populo* (inquit Lucas) *& cogitan-
tibus omnibus in corde ſuo de Ioanne,
ne forte ipſe eſſet christus, reſpondit
Ioannes dicens omnibus; ego quidem a-
qua baptizo: veniet autem fortior me,
cuius non ſum dignus ſoluere corrigiam
calceamentorum eius, ille vos baptiza-
bit Spiritu ſancto, & igne.* cap. 3. 15.
16. Probat utique ex effectu baptiſmi
ſe non eſſe Chriſtum, quod ipſe ſola
aqua, Chriſtus Spiritu ſancto, ipſe cor-
pora, Chriſtus animos lauet. Non lo-
quitur, inquiunt hæretici, de Chriſti
in aqua baptiſmo, ſed de effuſione Spi
ritus ſancti die Pentecoſtes. Eſto de il-
la loquatur, negari tamen, niſi impu-
denter, non poteſt de Chriſti quoque
in aqua baptiſmo loqui, de quo Chri
ſtus ipſe dicit, *Niſi quis renatus fuerit
ex aqua, & Spiritu ſancto, non poteſt in
troire in regnum Dei*, Io.3.5. Nam quod
iſtorum quidam negant eo loco agi
de baptiſmo, tam eſt abſurdum, vt re-
futari non debeat. Baptiſmus Chriſti
ex aqua, & Spiritu ſancto, ſicut homo
ex corpore, & animo conſtat. Ioannis
baptiſmus ex ſola aqua conſtat, neque
enim, vt ipſe teſtatur, cõfert Spiritum
ſanctum; non igitur idem eſt. Præte-
rea cum Ioannes dicit, *Ille vos bapti-
zabit Spiritu ſancto, & igni*, manifeſtũ
eſt ex Ioannis cap. 3.5. intelligendum
eſſe, *non tantùm aqua*, q.d. Ille vos ba
ptizabit non tantùm aqua; ſed etiam
Spiritu, & igne: ergo è contrario cum
dicit, *ego baptizo vos aqua*, eadem par-
ticula, *tantùm*, intelligenda eſt. Quod
ſi ita eſt, baptiſmum ſuum Chriſti ba-
ptiſmo longe inferiorem facit. Hanc
etiam vim habet illud epithetõ *ἰσχυ-
ρότερός μου*, *fortior ac potentior me*, cur
enim potentiorem potius, quàm me-
liorem, ſanctiorem, maiorem appella-
uit: niſi quia probare volebat ſe non
poſſe per baptiſmum ſuũ facere, quod
ille facturus erat. Præterea Ioannes di
cit ſe baptizare in pœnitentiam Marc.
1.4. Luc.3.3. Actor.19.4. ideoque ba-
ptiſmos pœnitentiæ vocatus eſt, quod
de Chriſti baptiſmo nuſquã legimus.
Quia nimirum baptiſmus Ioannis nõ
iam acta, ſed vt ageretur: baptiſmus
Chriſti non, vt ageretur, ſed iam acta
pœnitentia conferebatur. Ioannes
non dicitur prædicare pœnitentiam,
& baptiſmum, ſed baptiſmum, & pœ-
nitentiam, aut, quod idem eſt, baptiſ-
mum pœnitentiæ, quia baptiſmus pręcedebat, pœnitentia ſequebatur, de
Chriſti autem baptiſmo Petrus non di
cit, baptizetur unuſquiſque veſtrum,
& pœnitentiam agat: ſed, *pænitentiam agite, & baptizetur vnuſquiſque
veſtrum*, Act.2.38. quia baptiſmus ſe-
quebatur, pœnitentia præcedebat.
Non idem igitur erat. Quod autem
clarius poteſt teſtimonium eſſe, quam
quòd ij, qui Ioannis baptiſmum acce-
perant, iubentur iterum a Paulo bapti
zari. Act.19.5. Negant nonnulli ex
iſtis bonis interpretibus Epheſios,
quos Paulus denuò baptizari iubet,
Ioan. baptiſmum accepiſſe. At illi affir
mant. Vtris magis credemus? Inter-
rogati enim a Paulo, *In quo ergo bapti
zati eſtis?* Reſpondent, *In Ioannis ba-
ptiſmate.* Interpretantur homines acu
ti baptizatos fuiſſe baptiſmo Ioannis,
id eſt doctrina Ioannis imbutos, bapti
zari.n.eſt illis dicere. Primum quidem Baptiſmus in ſacris literis nuſquam pro doctrina poſitus,
ab illis exigimus, vt aliquo exẽplo do-
ceant baptiſmum accipi pro doctrina;
nec.n. illis, tantis.ſ. ſectatoribus verbi
Dei, niſi verbo Dei nouam iſtam Grã-
maticam probantibus uolumus crede
re, quod hactenus non fecerunt. Petiiſ
ſent a nobis unum illis locum obtuliſ-
ſemus, quẽ ſi animaduertiſſẽt, magna
nobis cõfidentia iã diu obieciſſent. In-
terrogat Chriſtus principes ſacerdotũ
Mat.21.25.26. *Baptiſmus Ioannis vnde
erat, ex cælo, an hominibus? At illi cogi-
tabãt inter ſe dicentes, ſi dixerimus è cęlo*

dicet

dicet verbis quare ergo non credidistis illi? De baptismo interrogati, quasi baptismus, & quidem ille Ioannis, de quo disputamus, & doctrina idem essent, de doctrina respondent. At homines cauti non quid Christus interrogaret, sed quorsum intenderet, considerarunt. Sciebant enim doctrinam non quidem eandem, sed coniunctam cum baptismo esse oportuisse. Nam cum intelligerẽt neminem, nisi a Deo missum baptizare potuisse, esseque baptismum diuinum doctrinæ testimoniũ, videbant se baptismum probare non posse, doctrinam repudiare. Baptismum in sacris litteris pro igne, pro morte, pro afflictione positum legimus, pro doctrina non legimus. Si Ambrosium legissent magnum se auctorem sententiæ suę habere existimarent. Sic enim libro 2. de Spiritu sancto cap. 3. loquitur, *ergo isti* (Ephesij) *qui a nec in Christi nomine, nec cum fide Spiritus sancti baptizati fuerant; non potuerant accipere baptismatis sacramentum. Baptizati sunt itaque in nomine Iesu Christi, nec iteratum est in his baptisma, sed nouatum.* At Ambrosius non negat illos fuisse baptismo Ioannis baptizatos, sed baptismi Sacramentum accepisse, quod iterari nõ potest. Vnde potius sequitur Ioannis baptismum, quem accepisse illos confitetur, cum Sacramentum non fuerit, a Christi baptismo, quod Sacramentum erat, fuisse diuersum, ut paullo post ex eodem Ambrosio demonstrabimus. Alij baptizatos baptismo Ioannis concedunt: iterum vero baptizatos negant. Quos non minus quam altero: Lucæ verba redarguunt. *His* (inquit Act. 19. 5.) *auditis baptizati sunt in nomine Domini Iesu.* Iam dixerant se Ioannis baptismate baptizatos. His autem auditis non in nomine Ioannis: sed in nomine Iesu, id est, nõ Ioannis, sed Christi baptismum recipiunt. Quid clarius dici potuit? quid vero est, *His auditis?* cum audissent ex Paulo alium esse Ioannis, alium Christi baptismum, nec baptismo Ioannis homines Christianos, sed pęnitentes, & catechumenos fieri, *Ioãnes* (inquit ver. 4.) *baptizauit baptismo pęnitentię populum dicens, in eum, qui venturus esset post ipsum, vt crederent, hoc est in Iesum. His auditis baptizati sunt in nomine Iesu.* Interpretatur hæreticus baptizatos in nomine Iesu, id est, Christi doctrina instructos fuisse. Sed iam probauimus baptismum nunquam accipi pro doctrina, & ex ipsorum opinione, atq; ex hoc ipso loco manifestum est. Si enim baptizari fuit doceri, non potuerunt Ioannis baptismum sine baptismo Christi recipere, quia, ut isti dicunt, baptismus Ioannis, & Christi ideo idem erat, quia eadem in utroque doctrina tradebatur. Deinde si idem fuisset doceri, ac baptizari, non dixisset Lucas, *his auditis baptizati sunt.* Audire enim fuit doceri, & si doceri fuit baptizari, perinde est, acsi dixisset, baptizati baptizati sunt, ridicula prorsus ταυτολογία. Deinde si doceri fuit baptizari, ergo cum illi Ephesij secundo baptizati dicũtur, a Paulo sunt baptizati. Nam ab illo docti sunt, at Lucas manifeste indicat non fuisse a Paulo baptizatos. *His auditis baptizati sunt, & cum imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos.* Si a Paulo baptizati fuissent, non dixisset, *Baptizati sunt, & cum imposuisset illis manus Paulus*: sed cum illos Paulus baptizasset, & manus eis imposuisset. Denique cum eodem loco bis baptizati fuisse dicantur, primùm Ioannis baptismate, dein in nomine Iesu, cuius est iudicij idem uerbum in eodem loco positum diuersa significatione interpretari? Error sua ipse arguitur nouitate. Nam antequam noui isti Euangelistæ uenirent, nemini in mentem venerat dicere Ioannis, & Christi eundem fuisse baptismum: contra verò non interrogati, non ulla coacti disputatione omnes, quotquot fuere, veteres auctores negauerunt, Iustinus q. ad Orthod. 37. Tertullianus in libro de bapt. Origen. lib. 5. in epist. ad Romanos ca. 6. & tom. 6. in Ioan. Optatus libro 5. aduersus Parmenianum, Chrysost. hom. 10. in Math. & hom. 1. ĩ Mar. Auctor imperfecti homil. 3. Ambr. libro 2. in Luc. ca. 3. & in

in præfat. in Psal. 37. & ser. 16. in Psal. 118. Athan. q. 134. Gregor. Nazian. in oratione in sancta lumin. Basil. in exhortatione ad baptismum, & in oratione de baptismo Ioannis, Hieron. aduersus Luciferianos, Cyrill. Alex. lib. 2. in Ioan. c. 57. August. sexcentis pene locis illustriores indicabo, lib. 2. contra litteras Petiliani c. 37. & lib. 3. c. 56. lib. 5. de bapt. contra Donat. c. 9. 10. 15. in Enchir. c. 49. epistola 48. Gregor. hom. 20. in Euang. ut posteriores Bedam, Theophylact. Oecumenium, Anselmum prætermittam. Poetas nobis Prudentium, & Iuuencum aliquis obiiciat, qui uterque baptismum Ioannis Christi baptismo uidētur æquiparare. Peccata enim remissa dicunt. Possem respondere non subtiliter, sed poetice locutos: sed non opus est poesi sententiam excusare, cùm possimus in bonam partem interpretari. Multi enim ueteres auctores eodem modo locuti sunt, qui iidem tamen negant eundem Christi atque Ioannis fuisse baptismum, in quibus Basilius in hom. de baptismo Ioannis, Chrysost. hom. 1. in Matth. Augu. lib. 5. de bapt. contra Donat. c. 10. Grego. hom. 20. in Euang. Beda in 3. c. Luc. Theophylact. hoc loco. Dicūt enim baptismum Ioannis datum fuisse in pœnitentiam in remissionem peccatorum Luc. 3. 3. non quòd per illū peccata remitterentur: sed quod ad penitentiam excitaret; per pœnitentiam uerò, aut tunc, aut post Christi accedente baptismo remitterentur. propterea non legimus Ioannis baptismum remissionis peccatorum, sed baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum appellatum, quia non per illum, sed per subsequentem, aut præcedentem pœnitentiam peccata remittebantur. Nec opus est cæteris hæreticorum argumentis respondere, & quia non scholas, sed commentarios scribimus, & quia adeo infirma sunt, ut ipsa per se confirmata ueritate concidant. Eodemque consilio illas quoq; quæstiones, quæ à Theologorum potius scholis petēdæ sunt, prætermittimus, Num Ioannis baptismus fuerit Sacramentum, num certa uerborum forma datus, num ad ueterem, an ad Euangelicam legem pertineret, & si quæ sunt similes.

Et igni.) Sunt qui ignem hoc loco purgatorium interpretentur, quo homines post mortem quodammodo baptizantur, id est, à peccatorum maculis, si quas adhuc habent, abluuntur, vt Origen. tract. 9. in Matth. & hom. 24. in Luc. & Hilar. & Hierony. hoc loco. Sed dubium non est, quin per ignem Spiritus sanctus significetur. Coniunctio enim, &, hic non est coniunctiua, sed explicatiua. Addita autem est explicatio, ut non qualiscunque Spiritus sancti communicatio, sed illa illustrissima, quæ die Pentecostes specie ignis facta est, significaretur. Argumentum est, quòd cum Christus de solo baptismo aquæ agit Ioan. 3. 5. hanc explicationem non addit.

13. *Tum uenit Iesus à Galilæa in Iordanem.*) Cur Christus, à Ioanne, dominus à seruo baptizari uoluerit, unam ipse ver. 15. rationem declaret, ut iustitiam omnem impleret: alias ualde probabiles antiqui Theologi tradiderunt. Primam, ut hac ratione testimonium Christo de cœlo præberetur, ut Hieronymus ait. Hac enim potissimum de causa Ioannes iussus est baptizare, ut confluentibus undique ad eum populis Christum illis ostenderet. Secundam, ut Ioannis baptismo auctoritatem daret. Tertiam, ut ea re ad suum baptismum homines alliceret, &, ut ait Augustinus, ne homines grauarentur ad baptismum Domini venire, cùm non grauaretur Dominus uenire ad baptismum serui. Quartam, ut aquas suscipiendo baptismo sanctificaret, Epiphanius in Anchor. Addere possumus uoluisse Christum, antequam doceret, quodāmodo initiari, & (ut ita dicam) se ipsum Christum docturus, Christianus fieri, si quo modo Ioānis baptismus facere Christianum poterat, quia uiā ad Christum premōstrabat. Illud certum, non necessitate ulla agendæ pœnitentiæ penitentiæ baptismum accepisse eum, qui peccatum non fecit,

Cur Christus à Ioanne baptizari uoluit.

neque

neque inuentus eſt dolus in ore eius; ſed potius, ut peccata noſtra in deſertum, ſicut olim hircus, deportaturus, in pœnitentiæ, & peccatorum baptiſmo peccatoris perſonam indueret.

13. *Ioannes autem prohibebat eum.*) Prohibebat, quia ſciebat eum baptiſmo non indigere, &, quia, ſi non indigens baptizari uellet, ſe tamen, ut illum, baptizaret, merito indignum iudicabat. Hoc eſt, *ego à te debeo baptizari, & tu uenis ad me?* ex quo perſpicuũ eſt Ioannem Chriſtum, quis eſſet, cognouiſſe. Quod manifeſtius ex Ioanne eſt. c. 1. 29. 30. *Altera die uidit Ioannes Ieſum uenientem ad ſe, & ait, ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mũdi. Hic eſt, de quo dixi, poſt me uenit uir, qui ante me factus eſt.* Vnde naſcitur quæſtio, quomodo idem Ioannes ver. 33. dicat. *Et ego neſciebam eum, ſed qui miſit me baptizare, ille mihi dixit, ſuper quẽ videris ſpiritum deſcendentem, et manentem ſuper eũ, ille eſt, qui baptizat in Spiritu Sancto, & igni.* Noſtri hæretici pœne hæreticum D. Ioannem faciunt, quaſi antequam deſcenſu Spiritus ſancti doceretur, non ſatis firmam de Chriſto opinionem habuerit. Augu. quem Strabus, & Lyranus ſecuti ſunt cognouiſſe quidem ante eſſe Chriſtũ: ſed non cognouiſſe eum ſibi poteſtatem in igne baptizandi ſoli reſeruaturum, donec Spiritum ſuper eum uidit deſcendentem. At iam dixerat, *Ille uos baptizabit Spiritu sãcto et igni.* Itaque melius, ut mihi uidetur, Chryſoſt. hom. 16. in Ioannem, Euthym. & Theophylactus, Ioan. 1. 33. ſemper eũ redemptorem, Deumq; & quidquid erat cognouiſſe, cum ad eius aduentum in utero etiam matris exultaſſet, ſed de facie non cognouiſſe, antequam ad baptiſmum ueniret, cùm Chriſtus in Nazareth, & in Aegypto, ipſe in ſolitudine totam ante uitam tranſegiſſet. Simul autem atq. uidit, diuino afflatu cognouit illum ipſum eſſe, quem natum ſciebat, quem poſt ſe uenturum, & Spiritu, & igne baptizaturum prædicauerat, quemadmodum olim Samuel, ut ait Rupertus auctor meliore ſanè dignus tempore, certò ſciebat inter filios *Iſai* vnum eſſe, qui in regem ungendus erat, cum neminem eorum de facie cognouiſſet, & ſimul atque Dauidem vidit Deo inſpirante eum eſſe cognouit 1. Reg. 16. 12. nam eorum non probo ſententiam, qui columbam ſuper Chriſtum, antequam baptizaretur, ueniſſe dicunt, Euangeliſtarum, ut mihi videtur, uerbis repugnantibus. Quorſum ergo Ioanni à Deo dictum eſt, *Super quem uideris Spiritum deſcendentem ipſe eſt?* Reſpondet Hilarius lib. 6. de Trinit. id non Ioanni propter ipſum, ſed propter adſtantem populum dictum eſſe, ut diuino teſtimonio illum Chriſtum eſſe doceret, quem antequam cognouiſſet, prædicauerat, ne quis, ut ait Chryſoſtomus, exiſtimaret ſolius Ioannis teſtimonium diuino teſtimonio nõ confirmatum, aut cognitioni, aut familiaritati, & gratiæ datum eſſe. Quid ergo Ioannes ex deſcenſu Spiritus ſancti, & ex uoce cælitus audita cognouit? nihil noui, ſed ea cognitio, quam ante habebat, & perfecta, & confirmata eſt, ut ait Beda, & Rupertus in 1. cap. Ioannis.

Ioannes Chriſtum ante baptiſmũ agnouit.

Ego à te debeo baptizari.) Mihi opus eſt à te baptizari. Nam quod quidam proprius ad uerba uerterunt, neceſſe habeo, plus quiddam mihi uidetur ſignificare colligunt nonnulli auctores ex hoc loco Ioannem poſtea à Chriſto baptizatum fuiſſe, tum ex illis etiam, quæ ſequuntur, *Sine modò*, Chryſoſt. Hieron. Auct. imperfect. ho. 4. Euthym. & Theophyl. hoc loco.

Ioannes à Chriſto baptizatus.

15. *Sine modò.*) Modò, cum nondum ſum deſcenſu Spiritus ſancti, & uoce de cœlo miſſa Chriſtus declaratus, non tanquam Chriſtus, ſed tanquam unus de cæterorum hominum numero homo priuatus accedo, ideoque non debes recuſare mihi, quòd maior te ſim, baptiſmum ſicut ceteris, impendere, Chryſoſt. Euthym. Theophylact. quòd uerò Auctor imperfecti 4. interpretatur, *Sic*, id eſt, prius faciendo, quam docendo *cepit enim facere, & docere*, Act. 1. 1. ſubtile. Ego accommodatè ad perſonas, & rem ſubiectam inter-

interptor *Sic*, id eſt, dū maior a minore, dum dominus à ſeruo baptizatur.

Decet.) Quamuis non neceſſarium ſit, tamen conuenit. Opera, ut uocant, ſupererogationis.

Nos) Quidam exponunt, *nos*, id eſt omnes homines, qui docendi munus ſuſcipimus. Malim ſic, *Nos*, ideſt, me ſuſcipiendo, te dando baptiſmo.

Implere.) Nihil prætermittendo, non ſolum ex iis, quæ neceſſaria: ſed etiam ex iis, quæ factu utilia, & decora ſunt. Hæc enim uis eſt uerbi.

Omnem iuſtitiam.) Sunt, qui legis iuſtitiam interpretentur, quæ in uariis, ut loquitur D. Paulus baptiſmatibus, & cæremonijs externis conſiſtebat, Hebr. 9. 10. quam Chriſtus implere uoluerit, ſicut circuncidi uoluit, quia non uenit ſoluere legem, ſed adimplere, Matth. 5. 17. ut Hierony. & Euthym. quibus neceſſe eſt dicere baptiſmum Ioannis ueteris legis Sacramentum fuiſſe, quod multi de ſchola Thelogi magiſtrum ſecuti ſuum, docuerunt. Melius D. Thomas, qui unus inſtar eſt omnium, neque Sacramentum fuiſſe, neque cæremoniam legis, ſed mediam inter legem, & Euangelium, à Deo quidem, ſed ad breue tempus inſtitutam. ut Chriſtus eiuſque baptiſmus introduceretur, ſicut Ioannes ipſe inter legem, Euangelium. inter Prophetas, & Chriſtum medius fuit. Nomen ergo iuſtitiæ hoc in loco, nec ullam partem ueteris legis, neque uirtutem ullam in præcepto poſitam, quamque obſeruare neceſſe eſſet, ſignificare arbitror: ſed quicquid ſancti uiri uirtuti, & officio conſentaneum eſt, etiam ſi non facere ſine peccato liceat. Hoc enim omnia indicant uerbo, dixerat Ioannes, *Ego à te debeo baptizari*, quaſi dicat, tu à me non debes, id eſt, non indiges, οὐ χρείαν ἔχεις Reſpondet Chriſtus, etſi non oportet, tamen decet me abs te baptizari, ut impleamus omnem iuſtitiam, id eſt, ut non ſolum, quæ præcepta, ſed etiam, quæ honeſta, & ſanctitati conſentanea ſunt, faciamus. Cur autem decuerit baptizari Chriſtum diximus uer. 13.

Ioannis baptiſmus nō fuit Sacramētum veteris legis.

16. *Et baptizatus Ieſus confeſtim aſcendit de aqua*) Aduerbium cōfeſtim non temere, ſed ſignificanter additum eſſe conſtat ex Mar. c. 1. 10. qui & ipſe addidit. Quod Euthym. ſcribit ideo Euangeliſtam dixiſſe Chriſtum ſtatim ab aqua aſcendiſſe, ut inter Chriſtum, & Ioannem alios homines, quid intereſſet, ſignificaret: ſolitum quippe fuiſſe Ioannem cæteros in Iordane collo tenus immerſos manu capiti impoſita detinere, donec peccata ſua confiterentur; Chriſtum uerò, quia peccatum, quod confiteretur, non habebat, ſtatim aſcendiſſe, ab eo creditum ac dictum miror. Quod autem ait Chryſoſtomus: ideo ſtatim aſcendiſſe, ut ſignificaret eos, qui baptizantur ſtatim à peccatis, quaſi in nouam uitam, aſcendere, morale eſt, & nos litteralem quærimus ſenſum. Exiſtimo igitur traiectionem eſſe. quales multas in nouo præſertim teſtamento animaduertimus. Et illud *ſtatim*, aut *confeſtim*, non ad uerbum, aſcendit, ſed ad id, quod ſequitur, referendum, *& ecce aperti ſunt ei cœli*, aut ſic eſſe uerba copulanda, ſtatim ut baptizatus eſt, ita ut uix è flumine aſcendiſſet, aperti ſunt ei cœli. Hunc eſſe ſenſum apparet ex Marco, *& ſtatim*, inquit, *aſcendens ex aqua*, uidit cœlos apertos, id eſt, ſtatim, ut aſcendit, uidit. Ratio quoque docet hunc eſſe ſenſum. Nam, ut diceretur Chriſtus ſtatim poſt acceptum baptiſmum à flumine aſcendiſſe, nulla cauſſa erat. Quis enim dubitaſſet? aut quid iam baptizatus Chriſtus in flumine feciſſet? ut autem diceretur ſtatim poſt baptiſmum, & exſcenſionem è fluuio apertos uidiſſe cœlos, non ſolum utilis: ſed etiam neceſſaria cauſſa erat. Voluit enim Euangeliſta docere cœleſte illud diuinumque teſtimonium ita cum baptiſmo nulla interpoſita mora fuiſſe coniunctum ut nihil aliud expectaſſe uideatur Deus, ut teſtimonium de Chriſto ſuū exhiberet, niſi ut baptiſmus, & Ioannis præcederet teſtimonium. Debuit enim hominis Deus, non Dei homo teſtimonium confirmare. Qui autem

Cap. 1. 10.

quæ-

quærunt, cur Euangelistæ ascendendi potius, quam exeundi verbo vsi fuerint, ignorare videntur terram altiorem esse, quàm flumina. Lucas orãte Christo cœlos apertos, & columbam descendisse narrat: itaque credendum est eum simul atque in terram euasit sese in genua prouoluisse, vt reuerenter patris testimonium exciperet. Nam, & filij bene instituti, dum ipsos parentes alloquuntur, caput aperiunt.

Et ecce aperti sunt ei cęli.) Ei, id est, Christo, vt ex huius loci contextu, & ex Mar. c. 1. 10. manifestum est. Credendum est omnibus, qui adstabant, apertos fuisset, id est, ab omnibus tãquam apertos visos fuisse, cum propterea vero simile sit apertos fuisse, ut omnes intelligerent, & Spiritum sanctum, & vocem de cœlo descendisse. Sed Christo tantùm aperti dicuntur, quia propter eum aperti sunt. An autem re ipsa, an sola specie aperti fuerint, magni non refert, sed quia quæri solet, dici debet. Chrysostomus de cœlis vbique non aliter, quàm de cæteris corporibus sentiens, indicare uidetur, apertos re ipsa fuisse. Auctor uero operis imperfecti hom. 4. & Hierony. hoc loco, & in c. 1. Ezech. non re uera, sed uisu, quorum est sententia probabilior, & quia ad id, quod agebatur, efficiendum nihil referebat, vtrum re ipsa, an sola specie aperirentur, & quia non est credibile cęlorum soliditatem fuisse non necessariò violatam, & quia similiter alijs locis aperti fuisse dicuntur, vbi re ipsa apertos non fuisse constat Gene. 7. 11. & Act. 7. 56. vbi si re uera aperti fuissent, non solus Stephanus, sed omnes, qui aderant, apertos vidissent, cum solus Stephanus vidisse referatur: & quia, vbi è contrario claudi dicuntur: non re vera clauduntur, cum aperte ante non essent, ut Deut. 11. 17. 3. Reg. 8. 35. 2. Par. 6, 26. & 7. 13.

Celi in baptismo Christi quo modo aperti.

Et vidit.) Pleriq; referunt ad Ioannem, quia Ioan. 1. 33. dicit, *& ego nesciebam eum: sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, super quem viderit Spiritum descendentem, & manentem super eum, ille est, &c.* quod ualde mihi coactum uidetur, cùm post initium ver. 14. Ioannes non fuerit nominatus, & omnia, quæ præcedunt, verba ad Christum referantur: & Marcus Matthæi interpres c. 1. 10. dicat, *& statim ascendens de aqua vidit cælos apertos, & Spiritum, tamquam columbam descendẽtem super ipsum.* Quod autem dicitur Ioan. 1. 33. non est contrarium, quia, ut paullo ante diximus, non solum Christus, & Ioannes: sed omnes etiam qui aderant, apertos cœlos, & Spiritum descendentem uiderunt: Christus, quia propter ipsum: Ioannes, quia hoc illi à Deo datum erat signum; alij, ut eo signo Ioanni crederent. Sed nimirum non omnes Euangelistæ omnia dicere voluerunt. Matthæus, & Marcus, quia de Christo agebant, dixerunt eum Spiritum descendentem vidisse: Ioannes de Ioanne agens Ioannem vidisse dixit. Turbam quæ aderat, uidisse nemo dixit, quia de illa agebat nemo.

An vera fuerit columba in baptismo Christi.

Sicut columbam.) Tertullianus lib. de carne Christi, veram putat fuisse columbam, idemque D. Augustinum sensisse in lib. de agone Christiano c. 22. plerique existimant. quod ideo nõ credo, quia nec eo loco quicquam aliud Augustinus probat, quàm verũ fuisse corpus, quod longe aliud est, quàm ueram esse columbam, & multis alijs locis non ueram columbam, sed columbæ speciem fuisse docet, quemadmodum omnes alii auctores, quos legere memini, docuerunt, Ambr. in præfar. lib. 3. de Spiritu sancto, Aug. aut quisquis est, lib. 3. de mirabilibus sacræ scripturæ c. 5. Quod eò est probabilius, quòd omnes Euangelistas, quasi de industria, particula similitudinis usos esse uideamus, & quòd ad id, quod agebatur, necessarium non fuerit ueram esse columbam. Vtrum autem uerum fuerit corpus columbæ speciem præ se ferens, an ne corpus quidem re ipsa fuerit, sed quasi corpus esset, ita ab astantibus uisum: diuersa est quæstio. In qua Augustini probo sententiam, uerum fuisse corpus, quia, si uerum non fuisset,

ſet; aut non ab omnibus viſum eſſet, aut tot fuiſſent facta miracula, quot homines fuerint, cum miraculum non in columbæ corpore, ſed in oculis hominum fieret, quod non eſt temere concedendum. Illud tamen cauendum, quod D. Auguſtinus admonuit, ne exiſtimemus ſic Spiritum ſanctum cum corpore columbæ, ſicut filium Dei cum natura humana hypoſtaticè unitum fuiſſe, quod uidetur Tertullianus exiſtimaſſe: ſed ſicut Angelos, ut ab hominibus uiderentur, humana ſæpe corpora ſumpſiſſe legimus. Non ſine cauſa a nonnullis quæſitum eſt, cur hoc loco Spiritus ſanctus ſpecie columbæ deſcendat, die autem Pentecoſtes ſpecie ignis atque linguarum. Act. 2. 3. facilis ratio. Nunc in Chriſtum deſcendit, non ut aſcendat, quia ipſe Deus, erat Deus autem ignis conſumens eſt, non ut loqui doceat, quia diffuſa erat gratia in labijs eius ſed ut teſtimonium de illo perhibeat, Qui autem teſtimonium perhibet, debet perſonæ, de qua loquitur, naturam, proprietateſque declarare. Dictũ erat de Chriſto, *arundinem quaſſatam non confringet, & linum fumigans non extinguet*, & quidem eo loco dictum erat, ubi de deſcenſu in eum Spiritus ſancti agebatur. Iſa. 42. 1. 2. 3. *Dedi Spiritum meum ſuper eum, iudicium gentibus proferet. Non clamabit, nec accipiet perſonam, nec audietur uox eius foris Calamum quaſſatum non conteret, & linũ fumigans non extinguet.* Dicit ipſe de ſe Chriſtus. Diſcite a me quia mitis ſum, & humilis corde Matth. 11. 29. Columba mitiſſimum eſt animal, &, ut ait Cyprianus, ſine felle amarum, ſine morſibus ſæuum. Credo etiam ſpecie columbæ naturam, &, ut ita dicam, habitum Spiritus ſancti declaratum; omnium largitor gratiarum Spiritus eſt, *diuidens ſingulis, prout vult.* 1. Cor. 12. 11. Columba gratiam, manſuetudinemque ſignificat, amorem quoque patris in Chriſtum declarari ſuſpicor vt columbæ ſpecies, uoxque audita cõſentiant, *Hic eſt filius meus dilectus.* Eſt enim columba amantiſſimum animal, carmen ſemper amatorium immurmurans. Itaque ſponſa illa Dei amantiſſima columba ſæpe, quaſi dilecta, appellatur. *Columba mea, formoſa mea*, Cant. 2. 10. 14. *Soror mea, columba mea*, Cant. 5. 2. *Vna eſt columba mea*; Cant. 6. 8. Apoſtolis uerò datus eſt Spiritus ſanctus, quia indigebant, ut eos caritatę inflammaret, & uarijs linguis loqui doceret, ideo ſpecie ignis atque linguarum datus eſt.

Tertulliani error de Spiritu ſancto cum colũba hypoſtaticè unito.

Cur Spiritus ſanctus ſpecie colũbæ apparuit.

Et uenientem ſuper ipſum) Chriſtum ἐπ' αὐτὸν ſuper ipſum, pro ἐφ' ἑαυτὸν ſuper ſe. Solent enim aliquando Græci, ſæpe verò Septuaginta, & Latinus interpres pronomina demonſtratiua pro reciprocis ponere, quia eadem apud Hebræos uox עליו utrumque ſignificat. Vide. 1. Reg. 17. 39. & 25. 6. Cur Spiritus ſanctus ſuper Chriſtum recens baptizatum deſcenderit, difficilis non eſt coniectura, & ueteres Theologi Irenæus lib. 3. c. 19. Iuſtinus in Tryphon. Ambroſius in præfatione lib. 3. de Spiritu ſancto, & Hieronymus. quæſt. 2. Algaſiam ſcriptum reliquerunt. Dixerat Iſa. ca. 11. 12. *Egredietur uirga de radice Ieſſe, & flos de radice eius aſcendet, & requieſcet ſuper eũ ſpiritus Domini, ſpiritus ſapientiæ, & intellectus.* Dixerat. c. 42. 1. *Dedi ſuper eum ſpiritum meum, iudicium gentibus proferet.* Dixerat. c. 61. 1. *Spiritus Domini ſuper me, eo quod unxerit me, ad annuntiãdum manſuetis miſit me, ut mederer contritis corde, ut prędicarem captiuis indulgentiam, & clauſis apertionem.* Debuerunt impleri Prophetiæ. Debuit Spiritus ſanctus ſuper Chriſtum uenire, & ut ait Ioannes ca. 1. 33. ſuper ipſum manere, hoc eſt requieſcere, & quidem tunc, cum, ut annunciaret manſuetis, & mederetur contritis corde, prædicaretque captiuis indulgentiam, & clauſis apertionem, baptiſmo, quaſi magiſterio quodam initiabatur, ut omnes eum eſſe Chriſtum intelligerent, de quo fuiſſet Iſaias tam longo ante tempore uaticinatus. Itaque ipſe Chriſtus cum ſecundum illum Iſaiæ locum in Synagoga legiſſet, addit. *Hodie impleta eſt hæc ſcriptura in auribus ueſtris*, Luc. 4. 21. Aliam rationem Hieronymus, Chryſoſtomus,

Cur ĩ Chriſtum baptizatum Spiritus ſanctus deſcendit.

mus, Euthymius, & Theophylactus afferunt, ut inde intelligeremus etiam nobis Spiritum sanctum, quamuis minimè uideamus baptizatis dari. Sed hæc ratio minus conuenit, quia nos non per Ioannis, sed per Christi baptismum Spiritum sanctum recipimus. Certè altera melior, qua illud præcessit, hoc secutum est.

17. *Hic est filius meus dilectus.*) Mar. c. 1. 11. & Luc. c. 3. 22. dicunt, *Tu es filius meus*. Quæ ideo contraria non sunt, quia credendum est alios Euangelistas uerba, alios sensum retulisse. Vtri autem uerba, incertum, uero simile tamen est Marcum, & Lucam verba recitasse, & quia plures sunt, & quia contentaneum fuit, ut in quem Spiritus sanctus descendebat, ad eum vox dirigeretur. Sicut in transfiguratione, quia uox dirigebatur ad Apostolos, non dixit, Tu es filius meus: sed *hic est filius meus dilectus*. Lu. 9. 35. ὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητος. Hic est filius ille meus, ille, inquam, carissimus. Ostendit enim gemino articulo se non de quouis, sed de naturali, de vnico, de æterno, de sibi æquali filio loqui. Nam cæteri adoptione tantum filij sunt. ἀγαπητον dilectũ, aut quod amplius est, carissimum Athanasius in oratione aduersus Arianos, quòd Deus ex Deo sit uerbum, unigenitum interpretatur. Hoc enim epitheto non apud Homerum solum, sed etiam in sacris litteris unigenitos filios solitos appellari, Gene. 22. 2. *Tolle filium tuum unigenitum, quem diligis Isaac, & uade in terram uisionis*, sicut è contrario Ioan. ca. 3. 16. & 1. epistola 4. 9. *vnigenitum* posuit pro carissimo, *Sic Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret.*

Significatio verbi complaceo, in scriptura.

In quo mihi bene complacui.) ἐν ᾧ εὐδόκησα, ad uerbũ, In quo placui. Sed noster interpres explendæ sententiæ causa, dandi casum addidit. Verbum est ualde in sacris litteris usitatum, sicut, & nomen εὐδοκία, inde deriuatiuum. Noster interpres εὐδοκεῖν, solet uertere, sibi complacere, ut Matth. 12. 18. & 17. 5. Marc. 1. 11. Luc. 3. 22. & 12. 32. ad Colos. 1. 19. 2. Petr. 1. 17. εὐδοκίαν autem beneplacitum, ut ad Eph. 1. 9. aliquando bonam uoluntatem, vt Lucæ 2. 14. De quibus duobus verbis multa ab interpretibus disputãtur, quæ etsi uera sunt, tamen non uidentur eorum uim prorsus exprimere, sensumque complere. Græcum uerbum a Septuaginta interpretibus introductum est, qui ubicumque ferè Hebraicè erat רצה verterunt εὐδοκεῖν ut Psal. 39. 14. 43. 4. & 149. 4. nec memini eos uspiam aliter uertere, nisi Isa. 42. 1. Quare ex uerbo Hebraico רצה Græci uerbi εὐδοκεῖν vis intelligenda est. רצה autem Hebraicè cum multa significat, tum etiam aliquando placari, reconciliari, in gratiã redire, ut Ps. 76. 8. *Nunquid in æternum proijciet Deus, & non apponet; ut complacitior sit adhuc*. H. לרצות עוד ut iterum reconcilietur. G. τοῦ εὐδοκῆσαι ἔτι, & Ps. 84. 1. *Benedixisti Domine terram tuam, auertisti captiuitatem Iacob.* H. רצית יהוה ארצך placatus es (aut reconciliatus) terræ tuæ, id est populo tuo, ut Hebræi interpretantur, & quæ sequuntur, uerba confirmant, Auertisti captiuitatem Iacob. G. εὐδόκησας κύριε τὴν γῆν σου, ergo hoc loco ἐν ᾧ εὐδόκησα, *in quo complacui*, ut nostri interpretis uersionem retineam, non significat, quem unicè amaui, neque quo valde delector, neque in quo conquiesco, ut noui quidam uertunt interpretes, sed, in quo id est, per quem placatus ac reconciliatus sum mundo, hoc est, placari, & reconciliari decreui, In quem cum intueor, omnẽ iram, & offensionem pono. Voluit enim pater per uocem illam cœlitus missam declarare non tantum filium esse suum, sed quorsum etiam mitteret, ut libentius ab hominibus reciperetur. Alludit autem ad prophetiam Is 42. 1. *Ecce seruus meus suscipiam eum electus meus, complacuit sibi in eo anima mea* רצתה נפשי. Cur autem hæc uox cœlitus missa sit, non est difficile rationem reddere. Columbæ species res erat muta, quæ multa significare poterat, addita uox est, quæ symbolum declararet. Sicut *accedit uerbum* inquit Aug. *ad elementũ, & fit sacramẽtũ*,

Cur uox missa in baptismo Christi.

Tract. 80. in Ioan.

quia

quia quod elementis obſcurè, id apertè uerbis ſignificatur. *Filius Dei.*) inquit Hilar. can. 2.) *auditu cōſpectuq. mōſtratur, pleriq. infidæ, & prophetis inobedienti teſtimonium de Domino ſuo mittitur, & contemplationis, & uocis. Fide dignus es teſtis, qui & audiuit, & uidit.* Simile quiddam in transfiguratione factum eſt Matth. 17. 5. & Luc. 9. 35. ſed alia ratione, ut Apoſtolorum principes, qui ut ait D. Paulus, quaſi Eccleſiæ columnæ futuri erant, ſtabilirentur. Omnes ueteres auctores, iĳq. maximè, qui aduerſus Arianos diſputarunt, aliam cauſam reddiderunt, ut Trinitatis myſterium declararetur, Patris loquentis, Filii teſtimonium recipientis, Spiritus ſancti columbæ ſpecie deſcendentis. Qualis aut quo modo facta uox, obſcurum non eſt, potuit Deus, qui omnes humanas uoces aere in humano ore formare ſolet, humanam uocem eodem aere ſine ore formare, ut Marcus. 9. 7. & Ioann. 12. 28. Exodi. 3. 4. Act. 10. 13. 15.

CAPVT IIII.

Marc. i. b. 12.
1 VNC Ieſus ductus eſt in deſertum à Spiritu,
vt tentaretur à diabolo 2. Et cum ieiunaſſet Luc. 4. a. 1.
quadraginta diebus, & quadraginta nocti-
bus poſtea eſuriĳt. 3 Et accedens tentator di Deu. 8. a. 3.
xit ei: Si filius Dei es, dic, ut lapides iſti panes
fiant 4 Qui reſpondens dixit: Scriptum eſt:
Non in ſolo pane viuit homo, ſed in omni uerbo, quod procedit
de ore Dei. 5 Tunc aſſumpſit eum diabolus in ſanctam ciuitaté,
& ſtatuit eum ſuper pinnaculum templi, 6. & dixit ei: Si filius Pſ. 90. c. 11.
Dei es, mitte te deorſum Scriptum eſt enim: Quia angelis ſuis Deut. 6.
mandauit de te, & in manibus tollent te, ne fortè offendas ad la
pidem pedem tuum 7 Ait illi Ieſus: Rurſum ſcriptum eſt: Non
tentabis Dominum Deum tuum 8. Iterum aſſumpſit eum dia-
bolus in montem excelſum ualde, & oſtendit ei omnia regna
mundi, & gloriam eorum, 9. & dixit ei; Hæc omnia tibi dabo, ſi Deut. 6. b. 13.
cadens adoraueris me. 10 Tunc dicit ei Ieſus; Vade Satana:
Scriptum eſt enim: Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli Marc. i. c. 14.
ſeruies. 11 Tunc reliquit eum diabolus, & ecce angeli acceſſe- Lu. 4. c. 14.
runt, & miniſtrabāt ei. 12. Cum autem audiſſet Ieſus, quòd Io- Io. 4. f. 43.
annes traditus eſſet, ſeceſſit in Galilęam: 13. &, relictà ciuitate
Nazareth, uenit, & habitauit in Capharnaum maritima, in fini- Iſa. 9. a. 1.
bus Zabulon, & Nephthalim; 14. Vt adimpleretur quod dictum
eſt per Iſaiam Prophetam 15. Terra Zabulon, & terra Neph- Marc. i. b. 15.
thalim, uia maris trans Iordanem, Galilæa gentium 16. popu-
lus, qui ſedebat in tenebris, uidit lucē magnam, & ſedentibus in
regione umbræ mortis, lux orta eſt eis 17. Exinde cœpit Ieſus
prædicare, & dicere: Pœnitentiam agite: appropinquauit enim Marc. i. b. 15.
regnum cœlorum. 18. Ambulans autem Ieſus iuxta mare Gali- Luc. 5. a. 1.
lęæ, vidit duos fratres, Simonem, qui uocatur Petrus & Andreā

fratrem eiu: mittentes rete in mare, (erāt enim piscatores.) 19.
& ait illis: Venite post me & faciam uos fieri piscatores homi-
num. 20 At illi continuo relictis retibus secuti sunt eum 21 Et
procedens inde, uidit alios duos fratres, Iacobum Zebedæi, &
Ioannem fratrem eius in naui cum Zebedæo patre eorum, refi-
cientes retia sua: & uocauit eos 22. Illi autem statim relictis re-
tibus & patre; secuti sunt eum 23 Et circuibat Iesus totam Ga
lilæam docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium
regni, & sanans omnem languorem, & omnem infirmitatem in
populo. 24. Et abiit opinio eius in totam Syriam, et obtulerunt
ei omnes male habentes, uariis languoribus, et tormentis com-
prehensos, & qui dæmonia habebant, & lunaticos, et paralyti-
Mar 3.a.7. Lu.6.c.17. cos & curauit eos: 25. & secutæ sunt eum turbæ multæ de Gali-
læa, & Decapoli, et de Ierosolymis & de Iudæa, & de trans Ior-
danem.

IN CAPVT IIII.

[T]VNC) statim, ut expressit Marcus c. 1. 12. *Ductus est.)* ἀνήχθη subductus, aut abreptus, Marcus τὸ πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει *expellit eum Spiritus.* Credibile est nō per aera raptum, ut Habacuch, Daniel. 14. 35. & Philippū Act. 8. 39. quia id Euangelistæ non tacuissent, sed pedibus dictum, non coactum, sed libentem. Dicit tamen Matthæus subductum, Marcus expulsum: non ut uim illatā Christo, sed ut efficientiam, & impulsum Spiritus sancti significaret, sicut cum D. Paulus dicit, *Qui spiritu Dei aguntur, ij sunt filii* Dei, Rom. 8. 14. ut Hilarius, Hieron. & Auctor imperfecti obseruarunt. Nec significatur ante non fuisse actum ab Spiritu, sed tum maximè uim Spiritus apparuisse.

Laus uitæ solitariæ.

In desertum) In locum tentationi, & singulari aptum certamini. *Væ enim soli quia, cum ceciderit, nō habet subleuantem se.* Ecclesi. 4. 10. Nec ideo damnandi, qui in solitudine uitam agunt. Quod genus uitæ, & Ioannes Baptista primus, & multi post uiri sanctissimi exemplo uirtutis singulari, & Chrysostomus, Basilius, Gregorius Nazianzenus, Hieronymus, Theodoritus homines experti, quàm diuinum esset, integris uoluminibus testati sunt. Illis potius, quam hominibus, aut hæreticis, aut ambitiosis, & delicatis credendum est. Cùm illi ipsi, qui subleuare debent, deiiciunt; præstat solum esse, & solum contra solum dæmonem, quàm contra dæmones, hominesque pugnare. Solus non est, qui Deum sequitur ducem, cuius auxilium tanto magis in solitudine, quàm in ciuitate: quanto minus ab hominibus impeditur: apparet. Desertum autem hoc loco Iudææ intelligendum est, ut diximus cap. 3. 1. illud idem, ubi Ioannes Baptista vitam egerat, & quia prope Iordanē erat, ut illic explicauimus, & quia absolutè desertum appellatur. Ductus ergo est à Iordane in intimam solitudinem, ubi inter bestias agebat, ut ait Marcus. cap. 1. 13.

A quo spiritu Christus in desertū ductus.

A Spiritu.) Paullo post uer. 5. & ver. 8. & apud Lucam. cap. 4. ver. 5. & 9. dicitur ductus à diabolo, qui, & ipse aliquando spiritus appellatur, ut infra capitulo 8. 16. & 10. 1. & 12. 43. sed hoc loco Spiritus sanctus intelligendus est, & quia in proximo de eo Euangelista locutus fuerat.

rat cap. 3. & quia cum articulo, & quia absolute Spiritus dicitur. quod nunquam fit, nisi cum Spiritus sanctus significatur, ut Didymus, & Hierony. obseruarunt.

Tentare varijs modis accipitur.

Vt tentaretur.) Tentare aliquando est ad peccandum incitare, ut Act. 5. 3. & 1. ad Corinth. 7. 5. & 1. Thes. 3. 5. Iacob. 1. 13. Apocal. 3. 10. Hoc modo Diabolus tentare dicitur. Inde nomen habens Satan, apud Hebræos aduersarius, diabolus apud Græcos calumniator, & insidiator, qui circuit quærens, quem deuoret. Homines etiam tanquam diaboli ministri, sic alij alios tentare solent. Deus nequaquam. *Intentator enim malorum est*. Iacob. 1. 13. Quanquam Caluiniani hæretici hoc etiam modo Deum, & quidem in primis tentare dicunt, diaboli scilicet officium Deo tribuentes. Tentare etiam est cognoscendi causa inquirere, & explorare: quomodo, & diabolus, & homines, & Deus tentant. Aliter tamen Deus, aliter homines, & dæmones. Hi ut cognoscant, quod ignorant: ille, ut quod scit, scire etiam uideatur, quemadmodum si explorando experiendoque didicisset, aut non, ut ipse sed ut ij, quos tentat, sese cognoscant, ut D. Aug. interpretatur. Ita Gene. 22. 1. Exod. 16. 4. & Deut. 8. 2. & 13. 3. Sapient. 3. 5. Hebr. 4. 15. & 11. 17. 37. Apocal. 2. 2. Tentare etiam est ad iram prouocare, ut cum dicimur tentare Deum, quia eius potentiam experiri uolumus infra uer. 7. & Exod. 17. 2. 7. & Num. 14. 21. Psal. 77. 18. 41. & 94. 9. & 105. 14. Christus non poterat, nisi secundo, & tertio modo tentari, tamen credibile est, in desertum abijsse, ut se diabolo omnibus modis tentandum præberet: & ad peccandum etiam solicitaretur, ut posset dicere, *venit princeps huius mundi, & in me non habet quicquam* Ioannis. 14. 30. Id ex facto diaboli manifestum est, qui illum, ut se præcipitem daret, seque adoraret, incitauit, quod utrumque grauissimum peccatum erat. Hac enim ratione, an filius Dei esset, ut dicebatur, experiri uoluit. Sciebat enim, si ad peccandum trahi posset, filium Dei esse non posse.

Deus quō tentat, & non tentat.

Diaboli nomen.

A diabolo.) Nomen proprium, aut potius cognomen est Luciferi principis dæmoniorum, ex calumniandi, insidiandique excellentia desumptum, ut Matthæus. 25. 41. & Apocalip. 12. 9. & 20. 2. 10. Voluit enim Christus hominum princeps diabolum principem dæmoniorum ad singulare certamen prouocare, & ut suis parceretur militibus, & ut hostium primo conflictu uicto duce totus in fugam exercitus uerteretur. Atque hæc una causa ab Euangelistis reddita est, cur Christus in desertum abierit. Quia aduersarius aggredi non audebat, obuiam illi procedit, & quomammodo irritat, quem scit non pugnaturum, nisi lacessitum, Hilar. cant. 3. Ambros. lib. 4. in Luc. cap. 2. Auctor imperf. hom. 5. Alias quoque fuisse causas, cur in desertum Christus secesserit, licet ab Euangelistis non exprimantur, incredibile non est. Moses antiquus legislator, antequam à Deo legem accipiat, quadraginta dies solus in monte uersatur. Ioannes, antequam ad prædicandum, & baptizandum prodeat, in eadem solitudine uitam agit. Quod enim ex solitudine proficiscitur, non ex hominibus, sed ex Deo profectum putatur, maioreque excipitur reuerentia. Voluit ergo Christus etiam ex solitudine Euangelium afferre. Voluit eum se esse ostendere, cuius Moses figura fuisset: cuius præcursor Ioannes, quem iisdem uestigiis per solitudinem sequeretur. Voluit nos exemplo docere, ut cum de uitæ rationibus, uel de re alia graui deliberamus, turbam relinquamus hominum, & nos in solitudinem colligamus nostra cum Deo consilia communicaturi, quæ frequentia hominum impediuntur, solitudine iuuantur. Nam, & Comicus ille dixit, Meditatus uenis alicunde ex solo loco. Cur autem tentari Christus

Cur Christus in desertum ire uoluit.

Cur Christus tentari uoluit.

ſtus voluerit, multæ ab interpretibus cauſæ afferuntur. Prima illa eſt, quòd oportuerit nouum militem in ipſo inclareſcere tyrocinio; & ad grauiorem pugnam leuioribus durari velitationibus. Secunda, ut tentatus ipſe per omnia, ut ait D. Paulus, tentatis nobis maiore commiſeratione opem ferret. *In eo enim, in quo paſſus eſt ipſe, & tentatus potens eſt, & ijs, qui tentantur, auxiliari.* Heb. 2. 18. ut Pontificem haberemus, *qui ſciret compati infirmitatibus noſtris.* Hebr. 4. 15. Tertia, ut exemplo doceret nos, cum accedimus ad ſeruitutem Dei, præparare animas noſtras ad tentationem Eccleſ. 2. 1. quam Hilar. & Chryſ. indicarũt. Quarta, ut deuicto ſtatim hoſte nos redderet ſecuriores, *Confidite* (inquit) *ego uici mundum.* Io. 16. 33. Nam *niſi ille certaſſet, non mihi iſte viciſſet*, vt ait Amb. li. 4. in Lu. c. 2. Quinta, vt nos quoque illo vincẽte, uinceremus, Aug. in Pſal. 60. *Agnoſce te in illo tantum, & te in illo agnoſce vincentem. Petra erat Chriſtus. Propterea petra illa, in qua ędificati ſumus, prior percuſſa eſt uentis flamine pluuia, quando Chriſtus à diabolo tentabatur. Ecce in qua firmitate te uoluit ſtabilire.* Et in Pſal. 90. parte. 2. *Ideo tentatus eſt Chriſtus, ne uincatur à tentatore Chriſtianus.*

2. *Et cum ieiunaſſet, quadraginta diebus, & quadraginta noctibus)* id eſt, quadraginta integros dies. Sic enim Hebræi loqui ſolent. Aut ideo diebus Euangeliſta noctes adiecit, ut indicaret eum non Iudæorum more ieiunaſſe, qui per diem nihil cibi potuſue ſumentes noctu veſcebantur, ſed ita ut totos quadraginta dies, totidemque noctes nihil guſtauerit. Quod Moſem ante Exod. 24. 18. & 34. 28. & Eliam. 3.
Cur Chriſtus. 40 dies ieiunauit. reg. 19. 8, feciſſe legimus. Obſeruarunt ueteres auctores myſticum hunc eſſe numerum, ut Baſil. in homil. in quadraginta martyrum Ambro. ſerm. 34. de quadrageſima, & lib. 4. in Luc. cap. 2. Hieronym. in 3. cap. Ionæ, Auguſt. lib. de Geneſ. ad litteram. cap. 169. & lib. 2. de conſen. Euang. c. 4. Quod non ab illis excogitatum, ſed à Deo declaratum fuiſſe multis ſacrarum litterarum exemplis perſpicuum eſt. Nam non ſolum Chriſtus, Moſes, & Elias, quaſi numeratis ad calculum quadraginta diebus ieiunarunt, quod ipſum, erat ſatis, ut aliquod ineſſe huic numero myſterium intelligeremus; ſed multa etiam alia hoc numero uidemus facta, quæ caſu facta eſſe non poſſunt. Quadraginta dies ac no- Quadragenarij numeri myſteriũ.
ctes pluit, cum aquarum mundatione mundum Deus purgare uoluit, Gen. 7. 12. Quadraginta dies mortui aromatibus conditi aſſeruantur, antequã ſepulturæ mandentur, Geneſ. 50. 3. Quadraginta dies exploratores illi à Moſe Miſſi Chanaan promiſſam à Deo terram perluſtrant Num. 13. 26. Quadraginta dies Goliath diabolum aduerſarium noſtrum ſignificans, ſtat exprobrans contra populum Dei. 1. Reg. 17. 16. Quadraginta annos filij Iſrael in deſerto morantur Exod. 16. 35. Quadraginta dies Ezechiel iubetur in dextrum latus cubare, ut portet iniquitates domus Iuda Ezech. 4. 6. Quadragintas annos Ægyptus deſerta cogitur quodammodo agere pœnitentiam Ezech. 29. 1. 12. Quadraginta dies Chriſtus poſt reſurrectionem, antequam in cœlum aſcendat, in terris uerſatur. Non poteſt fortuitò fieri, quod tam ſæpe fit. Quadragenarius ergo numerus totum, (vt ait Auguſtin.) præſentis uitæ ſignificat curſum, tempus pœnitentiæ, peccatorumq; expiationi deſtinatum.
Ieiunium autem pars eſt pœnitentię. De ieiunio Quadrageſimę contra hæreticos.
Valde Caluiniani uellent, aut quadraginta dies non ieiunaſſe Chriſtum, aut id Euangeliſtas non commemoraſſe: aut Eccleſiam Chriſti exemplum in utilitatem Chriſtianorum, uſumq; pœnitentiæ non conuertiſſe, uanam eſſe ſuperſtitionem, quia ſemel Chriſtus hoc numero dierum ieiunauit, ſingulis annis totidem dies ieiunare, magnam arrogantiam Chriſtũ imitari velle, intolerabilẽ illi fieri iniuriã, quòd in ordinem nobiſcũ redigatur, reſcindi Euangelium, cuius Chriſti ieiunium ſigillum fuit. Homines tam ſoliciti de honore Chriſti, quàm Iudas de pauperibus alendis, cum fur

esset, & loculos haberet. Si quadraginta dies ieiunare superstitionem putant, ieiunent quinquaginta. Si quod semel Christus fecit, non est a nobis singulis annis repetendum, ne celebrent octauo quoque die Dominicam resurrectionem. Christus enim non nisi semel resurrexit. Si arrogantia est Christum imitari, arrogans Paulus, qui se Christi imitatorem uocat, & ea quidem in re, quæ illi fuit maxime propria, ut pro Ecclesia sua moreretur, At *adimpleo* inqt, *ea, quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, quod est Ecclesia*; arrogantes nos Christus esse iubet, qui vult nos esse perfectos, sicut pater noster cœlestis perfectus est, qui vult esse unum, sicut ipse, & pater vnum sunt. At in his rebus non ad æqualitatem; sed ad facultatem nostram imitamur. Nec in ieiunio, nam ille quadraginta dies, nec edit, nec bibit, nec esuriuit, aut sitiuit: nos, & edimus, & bibimus, & tamen esurimus ac sitimus. Imitamur, quia sequimur, quamuis non assequamur. Sequimur autem, quam proxime possumus, homines Deum. Nam satis est, ut eandem teneamus uiam. Non facimus illi iniuriam, quia non comitem, sed ducem facimus. Quid, quod nonnullos Christianos legamus totos quadraginta dies sine ullo cibo, & potu ieiunasse? in quibus Deus singulari miraculo, & ipsorum in imitando Christo pium probauit studiū, & istorum hæresim, insaniamque refutauit. Legant grauissimum auctorem Theodoritum, exempla reperient. Et, si Christi ieiunium Euangelij sigillum est, utri rescindunt? nos, qui seruamus, an illi, qui rident? ut nō disputemus, quàm aptè acutus, ut sibi uidetur, hæresiarcha ieiunium Christi Euangelij sigillum appellet, quasi nondum scripto, neque uero prædicato Euangelio sigillum Christus adhibuerit. Non ergo sigillum, sed exordium est Euangelij; quo se Christus parat, ut prædicet, nos ut recipiamus, hoc, inquam, Euangelium Christi, quod ieiunio inchoatur, ieiunio finitur: non illud Caluini, quod tantopere ieiunia reformidat. At Christus non præcepit, qui scitis? scriptum non est. Vbi scriptum est diei Dominicæ obseruationem præcepisse? Esto, non præcepit, certè fecit. Et facit mysterio, quod quadraginta, non plures, non pauciores dies ieiunauerit, ut hoc numero, quemadmodum Hieronymus scribit, quadragesimæ nobis ieiunium consecrare. Nec ille solus, sed omnes etiam illi antiquissimi, doctissimi, sanctissimi Ecclesiæ doctores, aut Christum, aut Apostolos Christi imitatos exemplum quadragesimæ ieiunium constituisse docuerunt, Ambros. serm. de quadragesima. 23. 25. 27. 36. 38. & Leo serm. 6. & 9. Hieronymus qui, quam vos superstitionem uocatis, Christi hæreditatem uocat. Horum, qui scripta legit, & cum uestris confert, si non uidet eorum spiritum esse Christianum, uestrum diabolicum, & hæreticum, cæcus est.

Ioan. 12. 6.

Colos. 1. 24.

Matth 5 48

Ioan. 17. 21

In histor. Theophyl.

Caluin. in harm.

Postea esuriit.) Indicat ante spatium quadraginta dierum non esuriisse. De Mose, & Elia utrum, uel ante, uel post, uel nunquam esurierint, non dicitur, ideoque credendum est non esuriisse, cùm hoc de Christo, tanquam singulare, dicatur. Eadem enim uirtus Dei, quæ conseruabat, satiabat. Cur ergo Christus esuriit? vt timido hosti, & quasi Deum aggredi non audenti, ostendens se hominem esse ad aggrediendum animum addat, & quia ad armatum accedere timebat, arma quodam modo diuinitatis ponit, & quasi nudus, & inermis homo contra luctatorum morem esuriens in arenam descendit, & aduersarium non uirtutis, ut fieri solet, iactatione, sed infirmitatis ostentatione prouocat, Iren. libr. 3. cap. 32. Chrysost. hom. 13. in Matth. Auctor imperf. hom. 5. Hieronym. in comment. Ambros. lib. 4. in Lucam. c. 2. Cuius acuta est, & scita sententia, *Fames Domini pia fraus est, ut in quo diabolus maiora metuens iā cauebat, famis specie lactatus tentaret, ut hominem.*

Cur Christus esuriit p st 40. dies ieiunij.

3. *Et accedens.*) Quomodo, aut qua forma

forma accesserit Euangelistæ non dicunt. Potuit, aut inuisibiliter accedere, sicut nos quotidie tentare solet, aut sumpta aliqui uisibili forma. Omnes auctores forma corporea, eaque humana accessisse putant, quod est ualde probabile, & quia cum Christo multa est collocutus, & quia se adorari uoluit, & quia si alia accessisset forma, Euangelistæ non tacuissent. Nam cum Heuam specie serpentis tentauit, quia minus usitata forma erat, scriptura nõ tacuit Gene. 3. 1.

Diabolus forma uisibili Christũ tentauit.

Tentator.) ὁ πειράζων, ille, qui tentare solet, nomen officij omnium dæmonum, sed per attributionẽ propriũ diaboli dæmoniorum principis. Nam quem modo diabolum appellauerat, nunc tentatorem appellat, quasi dicat, accessit luctator, accessit pugnator, ut. 1. ad Thess. 3. 5. Ne forte tentauerit uos is, qui tentat, ὁ πειράζων, tentator. Notatio est Hebraici nominis שטן Satan, & Græci διάβολος, diabolus, ut infra uer. 10. capitulo 16. 23. & Luc. 22. 3. 31. & Act. 5. 3. & 1. Corinth. 7. 5. & Apocalip. 12. 9. & 20. 2. ubi ille ipse dæmoniorum princeps proprio nomine Satan appellatur. Nescio quid fuerit in causa, cur noster interpres in uetere testamento, semper Satan, in nouo duabus adiectis litteris semper Satanam uocauerit, nisi forte quia uetus testamentũ ex Hebraico sermone uertit, in quo שטן Satan, nouum ex Græco in quo placuit Septuaginta σατανᾶν Satanã potius, quam σατὰν Satan appellare. Diabolus etiam eiusdem principis nomen est proprium Psalm. 108. 6. Ephes. 6. 11. 1. Petri 5. 8. Apoc. 12. 9. & 20. 2.

Si filius Dei es) Audierat fortasse cœlestem uocem, *Hic est filius meus dilectus*, aut ex Ioannis prædicatione, uel fama cognouerat. Credibile autem est non per modum dubitantis, aut negantis, aut irridentis hoc diabolum dixisse, sicut illi eius ministri dixerunt, *Si filius Dei est, descendat nunc de Cruce* c. 27. 42. sed per modum potius credentis, & affirmantis, & bene Christo consulere uolentis, quasi dicat, quandoquidem filius Dei es, ne famem patiare, sed quia potes, & aliunde non suppetit cibus, dic, ut lapides isti panes fiant. Hoc enim illius serpentis calliditati magis conueniebat ita tentare, ut non tentare, sed bene consulere uideretur.

Dic.) Etsi non ignoro, quod hæretici interpretes adnotauerunt, dicere apud Hebræos idem sæpe esse atque iubere, tamen in eo eorum leuitatem accuso, iudiciumque desidero, quo pro, *dic*, uerterint, *iube*, non intelligentes etiamsi idem utrumque uerbum significet, tamen maiorem habere uim dicere quam iubere; ideoque & Hebræos, & Euangelistas ita loqui. Plus enim est, *Dixit, fiat lux, & facta est lux*, Gene. 1. 3. quam si dixisse, *iussit*, plus est, *Verbo Domini cœli firmati sunt* Psal. 32. 6. quam si dixisset *iussu*. Significat enim tantum os Deum aperuisse, omniaque facta fuisse. Similiter hoc loco plus est, *Dic*, quam, *Iube*: loquitur enim de filio Dei, tanquam de eo uerbo, quo mundum fabricatum fuisse sciebat, qui eodem verbo, quo cœlum terramque fecisset, posset, & ex lapidibus panes facere.

Vt lapides isti.) Lapides potius quã terram, quam aerem, quam arbores ostendit, & quia res erat ante pedes posita, & quia difficilior, & quia aliquam cum pane lapis habet similitudinem, cum sit pani maximè contrarius, qua ratione Christus dixit. *Quis est ex uobis homo, quem si petierit filius eius panẽ, nunquid lapidem porriget ei?* infra c. 7. 9.

Panes fiant) Quod Theophylact. & alij quidam diaboli curiositate factum putant, ut *panes*, non panem dixerit, non alia de causa factum arbitror, quàm quod pluraliter lapides dixerat: nam Lucas. c. 4. 3. singulari numero dixit, *panis fiat*. Itaque non constat vtro modo diabolus dixerit, quia alter Euangelista uerba, alter sensum recitauit, uter uero hunc, uter illa, nescimus.

4. *Scriptum est.)* Quia diabolus ad scripturam Gene. 1. & Ps. 32. 6. allusisse uidebatur, scriptura refellit, quod in alijs quoque tentationibus facit.

Non in solo pane.) Panem usitatum vocat, sed Hebræorum more per panem omnis consuetus cibus intelligitur.

Viuit,) ζήσεται, viuet, id est, viuere potest, modus, vt vocant Grammatici, potentialis apud Hebræos יחיה, vt Exod. 33. 20. *non videbit me homo, & viuet*, id est, nemo, qui me viderit, viuere poterit.

Sed in omni verbo quod procedit de ore Dei.) על כל מוצא פי יהוה *in omni egrediente ore Dei*, ad verbum, Deut. 8. 3. Septuaginta vero, & Latinus interpres sententiam magis, quàm verba reddere uolentes, nomen *verbi* addiderunt. Quod multis aliis fecisse locis in Idiomatibus adnotauimus. Id etiam siue imitatione, siue proprio consilio fecit Euangelista: sensus est Deum non indigere usitato cibo, ut seruos suos alat; posse.n. vno verbo nouum formare cibum. Id enim de Manna dictum est, *Afflixit*, inquit, *te penuria, & dedit tibi cibum Manna, quod ignorabas tu, & patres tui, vt ostenderet tibi, quòd non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod egredietur de ore Domini*. Non respondet Christus se esse, aut non esse filium Dei, quia quamuis id maximè diabolus auebat scire, minimè tamen interrogabat; quin se credere fingebat. Tantùm uolebat videri dare cõsilium, *Dic vt, lapides isti panes fiant*. Christus ergo ad id respondet, quod dixerat, non ad id, quod tacuerat. Optima ratio eos deludendi, qui fallaciter consulunt.

De ordine tẽtationum Christi.

5. *Tunc*, id est, secundò: non enim significat id statim post primam tentationem factum esse. Credibile enim est aliquanto tempore quieuisse. Cum verò dico, secundò, non certa, sed probabili opinione dico. Nam Lucas. capitulo quarto, 9. hanc tentationem non secundo, sed ultimo loco ponit; secundo uerò illam, quam Matthæus vltimo. Nec enim solent Euangelistæ: sicut nec cæteri scriptores sacri in narratione rerum ordinem seruare temporum. Probabile tamen est Lucam eo ordine, quo occurrerunt Matthæum eo quo acciderunt tentationes Christi commemorasse, quia vero simillimum videtur esse, diabolum illis Christi verbis territum victumque discessisse *vade post me Satana*, hæc autem uerba non sunt a Christo dicta, nisi in monte, cum diabolus Christo dixisset, *Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me*, & quia id narrat Euangelista, & quia diaboli postulatio eam responsionem postulabat. Itaque Strabus nulla mihi videtur probabilitate contrarium affirmare. Sunt qui apud Lucam scriptorum negligentia tentationum ordinem mutatum putent, quòd Ambrosius libro in Lucam 4. eodem ordine, quo Matthæus narrat, tentationes exponat. Sed potius colligendum erat, Ambrosium, quamuis Lucam interpretaretur; tamen tentationes non quo ordine à Luca narrabantur; sed quo ordine accidisse putabat, narrare voluisse. Quod meam quoque confirmat opinionem, Matthæum ordinem, quo acciderant, secutum esse. Etsi alteruter corrigendus esset, Ambrosius potius quàm Euangelista corrigendus esset. Etsi scio esse, qui se vidisse Lucæ codices affirment, ubi eodem ordine, quo apud Matthæum tentationes narrarentur.

Assumpsit.) παραλαμβάνει assumit. Quomodo Christum diabolus assumpserit, Euangelistæ non exponunt & potest varias in partes probabiliter disputari. Illud certum inuitum non assumpsisse. Nec enim cogere potuit, quem ne aggredi quidem, nisi volentem, seseque ingerentem potuisset. An autem uisibiliter, an inuisibiliter: & si uisibiliter an per aera raptum deportauerit, vel pedibus ingredientem duxerit, incertum. Cyprianus in sermone de ieiunio, & tentationibus Christi, quem alij nonnulli secuti sunt, omnes Christi tentationes putant inuisibiliter contigisse, quemadmodum ea, quæ de Prophetis legimus, vt Ezechielem raptum fuisse ex Chaldæa in Ierusalem, vt urbem metiretur, Ezech. 40. 1.

Quõ diabolus Christũ assumpsit.

& alia similia. Quibus ego, magnis licet auctoribus, ideo non assentior, quod dictu absurdum videatur diabolum Christo eodem modo, quo Prophetis Deum uisiones animo iniecisse. Præter quam quod illa, quæ Prophetis acciderunt, non re ipsa, sed visione accidisse Prophetę ipsi declarant Ezech. 40. 2. etsi non declarassent ex eo ipso, quòd Prophetæ erant intelligi poterat. At Euangelistæ non solum non declarant Christi tentationes per visionem accidisse, sed etiam indicant accidisse re vera. Quo enim modo sese per visionem præcipitasset, aut quomodo cum non re uera, sed falsa opinione præcipitatum angeli custodissent, & quod rem maximè continet, quomodo falsa opinio præcipitationis Christi animum subire potuisset? Alij volentem per aera raptum existimant. Quod videtur assumendi verbum παραλαμβάνειν significare, ut Hieronymus, Auctor operis imperfecti, Gregorius, & Strabus. Alij ductum pedibus, ut Euthymius in commentariis in 4. capit. Lucæ quibus ideo potius subscribo, quod parum mihi videatur vero simile, tantum diabolo Christum erga se permisisse, ut ab eo deportaretur. Præterquam quod si id permittente Christo diabolus fecisset, nimium se, quis esset, declarasset, quod ille cum tentat facere non solet, potius transfigurat se in angelum lucis. 2. Cor. 11. 14. Accedit, quòd Lucas non dixit παρέλαβεν, sed ἤγαγεν duxit, & illud ipsum uerbum παραλαμβάνειν non semper significat ita assumere, vt portes: sed aliquando ita, ut ducas supra, ca. 1. 20. 24. & cap. 2. 14. 20.

In sanctam ciuitatem.) in Ierusalē, quæ sancta dicebatur ciuitas, quòd in ea Deus propter arcam, & templum, quod ibi erat, habitaret. 2. Par. 6. 2. 18. & 7. 16. Psal. 9. 12. & 21. 4. & 67. 17. & 73. 2. & 134. 21. Itaque sic uulgò uocabatur Matth. 27. 53. Apocal. 11. 2. & 21. 2. 10. & Daniel 3. 28. Prophetę post Christi aduentum, & propter eius pręsentiam ita uocandam prædixerant, Isa. 52. 1. & 60. 14. & Zac. 8. 3.

Super pinnaculum templi.) ἐπὶ τὸ πτερύγιον super alam, aut super pinnam templi. Quidam fastigiatam, & acuminatam turrem fuisse tradunt, in qua lamina esset ad uentorum mutationem uersatilis, quæ ob alæ similitudinem πτερύγιον uocaretur, quales nūc in templis nostris, & principum Basilicis videmus. At nihil eiusmodi in templo Ierosolymitano fuisse legimus. Theophylactus locum δίῤῥυτον fuisse dicit, id est fastigiatum tectum, ex cuius dorso utramque in partem pluuia deflueret, qualia sunt in Gallia adeo acuminata, ut duas habere alas uolareque domus uideantur. Sed scimus neque templum, neque cæteras in Palęstina domus eiusmodi tecta habuisse, quin supernè planę erant, ut in illis cęnandi, apricandi, ambulandi, cōfabulandi commodus locus esset, ut intelligitur Iosue 2. 6. & Iudic. 16. 27. & 1. Reg. 9. 25. 26. & 2. Reg. 11. 2. & 16. 22. & 4. Reg. 23. 12. Isa. 15. 3. Matth. 10. 27. & 24. 17. Mar. 13. 15. Luc. 12. 3. & 17. 31. Itaque melius sentiunt, qui pinnam templi uocari existimant peribolum, qui circum summum tectum erat, ne quis ibi ambulans caderet, qualem Deus omnibus in tectis fieri iusserat Deuteronom. 22. 8. Latini podium, ut opinor, appellant. Id πτερύγιον pinna uocatur, quia ab ædificiis extabat, & ueluti in aere pendere, ut alæ similis uidebatur, quales sunt, quos Galli in turribus *creneaux* uocant. Cur autem eò Christum diabolus duxerit, in prōptu est ratio, quia persuadere uolebat, ut se præcipitem mitteret, conueniebat eius consilio, ut in editissimum locum duceret. Erat autem Ierusalem in loco edito, templum autem in editissimo totius urbis in monte Moria. 2. Paralip. 3. 1. pinna autem locus erat totius templi altissimus. Nam quod Remigius, multique alij auctores tradiderunt, idcirco eum in tectum templi duxisse, quòd ibi solerent Pharisæi, legisque doctores ad populum concionari, ut doctoris inflatus opinione facilius se præcipitem iaceret; mihi non probatur, qui nusquam legere memini in tecto templi docere

legis

legis peritos consueuisse. Contra vero lego in porticu Salomonis conciones habitas Ioan. 10.23.

6. *Si filius Dei es.*) Hoc diabolum vrebat, ut sciret, an filius Dei esset. Credibile tamen est affirmando dixisse, sicut ante ver. 3.

Et in manibus tollent te.) Quidam de industria illam partem testimonii à diabolo prætermissam putant, *vt custodiant te in omnibus uijs tuis*, quod hæc verba diabolo aduersari viderentur. Vias enim interpretantur uiam, quam homo ire debet, non quam præcipitem agi: & omnes actiones non impia temeritate, qualis erat sese præcipitare: sed pio prudentique consilio susceptas. Quod si non est uerum, est argutum, & diaboli congruum ingenio. Illud dubium nō est, diabolum si non uerba, certè tamen uerborum sententiam corrupisse. Nec enim voluit Spiritus sanctus significare fore, ut, quidquid iustus, siue iure, siue iniuria aggrederetur, bene succederet: sed ut in iis, quæ ut uir iustus ageret, etiam si totus aduersaretur mundus, tam præsens tamen Dei experiretur auxilium, vt angelorum manibus gestari uideretur. Quod autem dixit, *in manibus*, potius quàm in humeris, allusit ad consuetudinem, qua, quæ carissima nobis sunt, ne perdamus, neve quis furetur, in manibus gestamus, sicut Hispani dicunt, gestar illum supra palmas manuum suarum, id est ualde amat, diligentissimeque custodit. Itaque male mihi uertisse uidetur hæreticus interpres, in manus tollent te, ui detracta uerbis: quod autem illo Psalmo 90. de omni uiro iusto dictum erat, diabolus, quasi à minore ad maius argumentando, ad Christum, qui non uir modò iustus, uerum etiam filius Dei uocatus fuerat, accommodauit. Beza in annot.

7. *Rursum.*) Etiam scriptum est. Est enim hoc aduerbium cum sequētibus, non cum Præcedentibus copulandum.

Non tentabis,) Quid hoc loco significet tentare, vide uer. 1.

8 *Iterum assumpsit.*) Vide ver. 5.

In montem.) Quis hic fuerit mons, quia Euangelistę non dicunt, neq; scire possumus, neque curiositatis uitio licet inquirere. Illud scimus Ierosolymā montibus fuisse circundatā. *Fundamenta. n. eius in montibus sanctis.* Ps. 86. 1. &, *montes in circuitu eius* Ps. 124. 2. Illud autem etsi nescimus, tamē ualde simile vero est diabolum in aliquē propinquum Ierosolymæ montē duxisse. Quòd vero Origenes, Ambrosius, Hieronymus & Theophylactus de superbia interpretantur, in quam diabolus homines ducit: non sensum, quem nos quærimus litteralem, sed allegoriam explicare voluerunt.

Omnia regna mundi.) Quomodo potuerit ex uno monte omnia mundi regna diabolus ostendere, quęri inter interpretes solet. Sunt, qui id sola animi uisione factum uelint, ut Cyprianus & Strabus, quemadmodum ver. 5. docuimus, quod ibidē etiam refutauimus. Melius Auctor operis imperfecti, & Euthym. re ipsa ostendisse, non ita ut uiderit: sed ita ut cuiusque regni plagā digito designauerit. Adde quòd non est necesse, ut singula prorsus ostenderit regna. Sæpe enim ita scriptura loquitur, ut totum dicat pro maiore parte Mat. 9. 26. & 27, 45.

Et gloriam eorum.) Hebraismus, id est qua quodque re maximè præstaret quod uerbis, non manu ostendisse credendum est.

9. *Hæc omnia tibi dabo*) Lucas c. 4. 6. scribit diabolum addidisse, *quia mihi tradita sunt, & cui volo, do illa.* Nempe quia à Christo, an filius Dei esset extorquere non potuit, fingit se filium esse Dei, qui solus verè potuit dicere, *Data est mihi omnis potestas in cęlo, & in terra.* Mat. 28. 18. Dicitur quidem diabolus princeps huius mundi Ioan. 12. 31. & 14. 30. & 16. 11. non quòd mundi, sed quòd uitiorum, quæ propria sunt mundi, dominus sit. Itaque nec regna dare, nec auferre potest, quod proprium est Dei, Prouerb. 8. 15. Daniel. 2. 21. Nec regna solum, sed nec alia bona, nisi permissu Dei, aut adre potest, aut eripere; argumentum

tum est Iob. 1. 11. 12. nec illa ipsa uitia, quibus maximè dominatur, nisi nobis uolentibus dare potest. *Funibus enim peccatorum suorum quisque constringitur* Prouerb. 5. 22.

10. *Vade Satana.*) Multi Græci, Latinique codices legunt, *Post me*, aut *Retro me* ὀπίσω μου, ut Matthæus 16. 23. & Mar. 8. 33. Satanam autem suo uocat nomine, quem Euãgelista uer. 3. tentatorem uocauerat, ut ostendat se scire illum nõ esse filium Dei, quem se esse simulabat, sed diabolum, quem dissimulabat. Est hæc uox imperantis simul & increpantis.

Dominum Deum tuum adorabis.) Non citat Christus uerba, sed sensum. Non enim est תשתחוה adorabis, sed תירא timebis. Sed apud Hebræos timere Dominum est illum adorare, & colere, & timor Domini significat omnem diuinum cultum, sicut homines religiosi, castique Deum colentes timentes Deum appellantur Iob. 1. 1. 8. 9. & 2. 3. & Psal. 21. 24. 25. 26. & 24. 14. & 32. 8. 18. & 65. 16. & 113. 11. & 117. 4. & 127. 1. 4. & fere ubique de ijs dicitur, qui ad populum Dei pertinebant. Nec est *illi soli seruies*, sed, *illi seruies*. Septuaginta tamen interpretes & Latinus addiderunt, *soli*, ut sententiam exprimerent. Cum enim Deus iubet adorare se sibique seruire, uetat alios adorare Deos, & seruire illis. Itaque idem est, *Dominum Deum tuum adorabis, & illi seruies*, ac si dixisset, Dominum Deum tuum solum adorabis, illique soli seruies.

Pluribꝰ modis tentatus Christus à diabolo.

Has tantum tentationes Christi tres Euangelistæ exposuerunt, non est tamen opinor existimandum his tantum tribus modis fuisse tentatum, cum ideo in desertum exijsset, ut tentaretur, & Marcus scribat cap. 1. 13. *Et erat in deserto quadraginta diebus, & quadraginta noctibus, & tentabatur à Satana*, quasi totos quadraginta dies tentatus esset. Certe Auctor operis imperfecti hom. 5. & August. lib. 2. de cõsensu Euangelistar. c. 4. Beda, & Remigius ita senserunt. Cur ergo Matth. dixit uer. 3. *Accessit tentator*, quasi ante non accessisset? Interpretari possumus, accessit, ut exploraret, an filius esset Dei: aggressus est experto Marte, cum uideret se nihil per cuniculos effecisse, & Euangelistæ noluerunt bellum, & singulas pugnas, sed prælia narrare. Hoc tamen nõ pro uero, sed pro simili uero haberi uolumus.

12. *Cum autem audisset.*) Hæc non statim post Christi tentationes acciderunt. Aliquanto enim tempore, antequam in uincula Ioannes conijceretur, Christum baptizasse, & Euangelium prædicasse: Ioanne etiam baptizante atque prędicante, & ita quidem, ut inter utriusque discipulos æmulatio aliqua nasceretur, manifestũ est Ioan. 3. 22. 23. & 4. 1.

Secessit in Galilæam.) Causa secessus Christi facile ex uerbis Euangelistæ colligitur, qui ideo indicat secessisse, quòd Ioannes traditus esset, ne uidelicet & ipse traderetur. Quo autem modo in Galilæam secesserit, cum Ioannes in Galilæa traditus fuerit, meritò potest non exercitatus in scripturis lector dubitare. Ioannem in Galilæa traditum fuisse certum est. Traditus enim est ab Herode infra. 14. 3. & Marc. 6. 17. Luc. 3. 19. Erat autẽ Herodes Galilææ Tetrarcha. Luc. 3. 1.

Error puerilis hæreticorum.

Omnes hæreticorum interpretes hoc loco pueriliter errarunt existimantes eandem esse Galilæam, in quam Christus secessit, & ex qua prius uenerat, ut a Ioanne baptizaretur supra cap. 3. 13. ideoque, ἀνεχώρησεν, uertunt, *rediyt in Galilæam*. Atqui Galilæa, unde antea uenerat, illa ipsa erat, in qua Ioannes traditus est. Venerat enim ex Nazareth. Marc. 1. 9. Nazareth autem in ea fuisse Galilæa, ubi Tetrarcha erat Herodes, quis ignorat? Propterea enim iussus est Ioseph cum infante Christo eò diuertere supra. capit. 2. 22. Itaque Christus non fugisset periculum in eam Galilæam secedens, sed in periculum conieci sset. Secessit ergo ex Galilæa Iudæorum, cuius Tetrarcha Herodes, quæ inferior dicebatur, in superiorem Galilæam, quæ extra Herodis iurisdictionem erat, & Galilæa gentium uocabatur, quòd magna ex parte à gentibus habitare-

tur:

tur. In ea enim Salomon Hiram Tyriorum regi uiginti vrbes olim dederat. 3. 9. 11. quod non solum ex Strabo uulgari nostro auctore: sed ex ipso etiam Euangelista intelligere potuerunt. Addit enim ver. 13. Christũ discessisse ex Nazareth, quæ, ut diximus, erat in Herodis Galilæa, & uenisse, ut habitaret in Capharnaum, quam in finibus alterius Galilææ esse constat, & uer. 15. *Terra Zabulon, & terra Nephtalim uia maris trans Iordanem Galilææ gentium.* Itaque melius noster interpres uertit, *Secessit*, quam isti noui, *rediit*, quamuis uerbum utrũque significet. Et his perspicuum est non esse eandem historiam, quam hoc loco Matthæus, & quam Lucas. cap. 4. 14. commemorat: sed Lucam illic agere de reditu Christi statim post ieiunium, & tentationes in Galilæam Herodis; Matthęum uerò hic de eius secessu ex Galilæa Herodis in Galilęam gentium, quod non alios solum minores auctores: sed magnum etiã Augustinum uidetur latuisse lib. 2. de cõsensu Euang. c. 18.

14. *Vt adimpleretur.*) Prophetiam Isaiæ, quam de liberatione trium tribuum Zabulon, Nephtalin, & Aser, quæ eam partem incolebant, quidam interpretantur, suo more ad Christũ accommodat, ut alias. c. 2. 15. 18. & ca. 3. 3. Locus est apud Isaiam difficilis, quia Hebræi non solum alium sequũtur sensum, sed aliter etiam legunt, aliterque uerba coniungunt. Illic docuimus veram lectionem, veramque esse sententiam, quam & noster interpres & Euangelista secutus est. Nec enim illam prophetiam ante Christi aduentum & prædicationem propriè legimus impletam.

15. *Terra Zabulon & terra Nephtalim uia maris.*) regio tribus Zabulon & tribus Nephtalim: hæ enim duæ tribus in superiore Galilæa sortem acceperant Iosue 19. 10. 33. regio, maritima. Erant enim tres illę tribus uicinæ mari Phœnicio, vbi Tyrus dominabat. Græcus dixit ὁδὸν θαλάσσην uiam maris accusatiuo aduerbialiter posito, id est uersus mare, imitatione, ut opinor, Septuaginta, qui ita solent uertere, quod Hebræi dicunt דרך uia, id est uersus, vt 2. par. 6. 38.

Trans Iordanem.) Terram Zabulon & terram Nephtalim non esse trans, sed citra Iordanem respectu Ierosolymæ nemo ignorat. Quo maiorem hic locus difficultatem interpretibus peperit. Ego quod sentio, breuiter dicam, aliorum non aspernatus sententiam, sed breuitatem secutus. Solebant Hebræi ex Aegypto uenientes, antequam Iordanem traiicerent, terram Chanan, quæ ultra Iordanem erat, uocare ארץ בעבר הירדן terram trans Iordanem, Num. 32. 19. Deut. 3. 20. 25. & 11. 30. Quam consuetudinem etiam in Palæstinam ingressi retinuerunt, ita loquentes, quemadmodum ante loquebantur, cum essent ultra Iordanem, sicut è contrario antequam Iordanem traiecissent, regionem, quæ illis cis Iordanem erat, trans Iordanem appellabant, ita loquentes, quemadmodum si iam essent in terra Chanaan. Cuius utriusque rei in libro Iosue sunt exempla, quæ facilius lector reperire poterit, quàm ego notare. Hoc si non placet breuius, ueriusque dici potest Hebraica phrasis עבר הירדן tam citra, quam ultrà significare, ut 2. par. 20. 2. מעבר לים à regione, quæ est citra mare.

17. *Appropinquauit regnum cælorum.*) Quid sit regnum cœlorum appropinquare, diximus. c. 3. 2. Hic tantum notandum iisdem uerbis Christum & Ioannem Euangelii prædicationem inchoare, ut intelligamus Ioannem legatum fuisse Christi, qui non suis; sed eius, à quo missus fuerat, uerbis usus fuerit, & exordium Euangelii esse pœnitentiam.

18. *Iuxta mare Galilææ.*) Non erat mare, sed lacus, quem Iordanis in humiliorem locum incidens efficiebat. Vocatur autem mare Hebręorum more, qui, ut Hieronymus ait, omnem aquarum congregationem mare appellant Gen. 1. 10. Galilææ uero dicitur, quia in finibus utriusque Galilææ situs erat, olim Tarichea, ut auctor est Plinius, & mare Tiberiadis

propter

propter Tiberiadem vrbem in eius ora sitam, quam non multo ante Herodes ædificauerat, & ambitione gratiæ Imperatoris Tiberij de eius nomine uocauit, ut Iosephus scribit libr. 18 antiq. cap. 3. & stagnum Genesareth, quia tota regio, vt Hegesippus ait, Genesaris uocabatur. Lacum describunt Strabo libr. 16. Plinius lib. 5. c. 15. & Hegesippus lib. 3. c. 26.

De Apostolorum uocatione.

Petrum & Andream.) Petri, & Andreæ uocationem diuersis Euangelistæ diuersis modis narrant. Marcus c. 3. 13. & Lucas c. 6. 13. uidentur significare omnes Apostolos simul uocatos fuisse: Ioannes ca. 1. 40. 41. Andreã prius, deinde Petrum uocatum. Præterea Luca c. 5. 1. 10. alia ratione Petrum uocatum scribit: non enim Christum prætereuntem, sed in Petri nauicula concionantem, & incredibili piscium multitudine capta obstupescentem Petrum uocauisse, nulla de Andrea facta mentione. Prima illa dissensio facile explicatur, Marcum c. 3. 13. & Lucam c. 6. 13. non agere de Apostolorum uocatione, ut Christum sequerentur, sed ut Apostoli fierent. Prius enim discipuli, deinde Apostoli ex discipulorum numero, id est magistri, ut alios docerent, electi sunt sicut nunc ex presbyterorum numero Episcopi eliguntur. Secunda quæstio paullo est difficilior, quam qui semel tantum Petrum & Andream uocatos fuisse contendunt: non uideo, qua ratione probabiliter explicare possint. Contendit autem hæreticus interpres timens ipse apostata, ne Apostoli, si semel uocati, ad piscationis dicantur officium redijsse, apostatæ fuisse uideantur. Facile uero explicant, qui duas fuisse dicunt Petri & Andreæ uocationes, alteram, qua, non ut discipuli & comites, sed ut familiares auditores admissi sunt, de qua Ioannes c. 1. 40. 41. agat; alteram, qua uocati sunt ita, ut omnibus relictis rebus Christum perpetuo sequerentur, ut August. tract. in Ioan. 7. Chrysostomus homil. 14. in Matth. Euthymius, & Theophylactus interpretantur. Facilius, qui tres, primam, quam Ioannes, secundam, quam Lucas, tertiam, quam hic Matthæus describit. Sed duas priores non ad perfectum discipulorum officium, sed ad familiaritatem, tertiam ad discipulorum & Apostolorum officium factam esse. In qua sententia Lyranus fuit: quam ego vehementer probo, tantum aliter loqui uelim. Nec enim credibile mihi uidetur quemquam alia de causa à Christo uocatum fuisse, quàm ut uerus esset discipulus, seque relictis omnibus sequeretur. Itaque duas priores nolim uocationes, sed admonitiones, & quasi futuræ uocationis præparationes appellare, ne duo maximi Apostoli parum obsecuti uocanti Christo fuisse uideantur; cum cæteros Apostolos ad primum Christi se uocantis uerbum omnia reliquisse, ipsumque secutos legamus. Et quidem nemo Euangelistarum duas priores uocationes appellat. Nam apud Ioan. cap. 1. 42. tantum prędicit Christus Petro, quod futurum erat. *Tu* inquit *uocaberis Cephas*. Lucas. cap. 5. 11. non dicit à Christo uocatos fuisse: sed uiso miraculo captorum piscium subductis ad terram nauibus relictis omnibus secutos fuisse Christum, quod interpretari possumus non relictis id est abdicatis, quemadmodum, cùm à Christo uocati sunt, abdicatis abiectisque omnibus rebus Christum secuti sunt, ut Petrus postea dixit Matth. 19. 27. *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te?* sed relictis omnibus, id est desertis nauibus & retibus: sicut mulier illa Samaritana relicta hydria abiit in ciuitatem, dixitque popularibus suis, *Venite & uidete hominem, qui dixit mihi omnia, quæcunque feci, nunquid ipse est Christus?* Ioan. 4. 28. 29. Matthæus autem hic uocatos fuisse dicit, quia ueram narrat vocationem: quia omnibus abiectis rebus Christum secuti sunt.

19. *Venite post me,*) Hebraismus לכו אחרי id est, sequimini me, ut Deuteron. 6. 14. & 11. 28. & 1. reg. 7. 2. & 4. reg. 23. 3.

Piscatores hominum.) Alludit ad prę

teritum officium, ſicut in Dauide. Pſ. 77.70. 1. *Suſtulit eum de gregibus ouiũ de poſt fœtantes accepit eum, paſcere Iacob ſeruum ſuum, & Iſrael hæreditatem ſuam.* Simulque Apoſtolorum deſcribitur officium homines piſcari, & ad Chriſtum ſummum piſcatorem trahere. Ille enim eſt, qui ſagenam mittit in mare, ex omni genere piſcium congregantem, infra ca. 13.47. Illius verbo atque uirtute piſces capiuntur, ſine eo fruſtra tota nocte laboratur Luc. 5. 5. Chriſtiani ſunt piſces: nam propterea in baptiſmi aqua naſcuntur. Propterea Chriſtus a ueteribus illis ἰχθύς piſcis appellabatur, cuius anagrammatiſmus erat, ἰησοῦς χριςὸς θεοῦ υἱὸς σωτήρ Ieſus Chriſtus Dei filius Saluator, de qua re extat carmen Erythrææ Sibyllæ, Tertull. lib. de baptiſmo, Aug. lib. 18. c. 23. Proſper lib. de promiſſio. & prædict. par. 2. c. 39.

23. *Totam Galilæam.*) Galileã gentium, in quam ſeceſſerat, ſupra ver. 12. & 15.

In Synagogis.) Hebræi a congregando locum vbi conciones habentur vocant עדה congregationẽ, Græci συναγωγύν, ſynagogam, proprium uocabulum Septuaginta interpretum Exodi 34.31. & Num. 16.2. & 31.13. Pſal. 7.8. & 81.1. ex quibus Apoſtoli mutuati ſunt, cum Hebræorum congregationem, aut congregationis locum ſignificant. Nam Chriſtianorum differentiæ cauſa ἐκκλησίαν Eccleſiam appellant infra. ca. 18. 7. quod nomen non ſolum congregationem, ut noui hæretici erecto ſupercilio dictitare ſolent, ridentes nos homines indoctos, quòd templa Eccleſias appellemus: ſed locũ etiam vbi Eccleſia congregatur, quemadmodũ ſynagoga ſignificat, non tantum apud Euſebium, & cæteros Theologos Græcos, ſed etiam apud D. Paulum. 1. Cor. 11.16.18. & 14.28. 34.35. Erat autem apud Iudæos ſynagoga, ſicut apud nos Eccleſia locus ad docendum deſignatus Act. 15.21.

Euangelium regni.) bonum nuntiũ, quo prædicabat regnum cęlorum appropinquare ver. 17. Vide præfationem. c. 1. & ſupra c. 3.2.

Et trans Iordanem) repetẽda eſt ἀπὸ κοινοῦ præpoſitio, *de Et de omni regione, quæ erat trans Iordanem*, id eſt citra, vt ver. 15. Quod ante diſtributè dixerat, dicit nunc uniuersè. Simili phraſi vſus eſt Seneca libro quinto de benefic. capitulo 16. Trans Alpes accitus hoſtis, id eſt è regione, qua trans Alpes eſt.

C A P V T V.

1 Idens autem Ieſus turbas, aſcendit in mon
tem, & cum ſediſſet, acceſſerunt ad eum di Luc. 6. d. 20
ſcipuli eius, 2 & aperiens os ſuum docebat Pſ. 36. a. 11. Iſa. 61. a. 3.
eos dicens, 3. Beati pauperes ſpiritu: quo
niã ipſorum eſt regnum cęlorum, 4 Beati
mites: quoniam ipſi poſſidebunt terram, 5.
Beati qui lugent: quoniã ipſi conſolabuntur, 6 Beati qui eſu-
riunt, & ſitiunt iuſtitiã: quoniã ipſi ſaturabuntur, 7 Beati miſe- Pſ. 23. a. 4.
ricordes: quoniam ipſi miſericordiã conſequẽtur, 8 Beati mun
do corde: quoniam ipſi Deum videbunt, 9 Beati pacifici: quo
niam filij Dei vocabuntur. 10 Beati, qui perſecutionem patiun 1. Pe. 2. d. 20 & 3. c. 14. &
tur propter iuſtitiã: quoniam ipſorum eſt regnum cęlorum, 11. 4. d. 14.
Beati eſtis cum maledixerint vobis, & perſecuti vos fuerint, &
dixerint omne malũ aduerſum vos, mentientes propter me, 12.

gaudete,

gaudete, & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cę-
Mar.9 g.50 lis.sic enim persecuti sunt prophetas, qui fuerunt ante vos, 13.
Vos estis sal terræ. Quòd si sal euanuerit, in quo salietur? ad ni-
Lu.14.g.34. hilum valet vltra, nisi vt mittatur foras, & conculcetur ab homi
Mar.4.c.21. nibus, 14. Vos estis lux mundi. Non potest ciuitas abscondi su-
pra montem posita, 15. neque accendunt lucernam, & ponunt
Luc.8.c.16. & 11. e.33. eam sub modio, sed super candelabrum, vt luceat omnibus, qui
1. Pe.2.c.12 in domo sunt, 16. Sic luceat lux vestra coram hominibus: vt vi-
Luc.16.d.17 deant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in
cœlis est, 17. Nolite putare quoniam veni soluere legem, aut
Iac.2, b.10. prophetas: non veni soluere, sed adimplere, 18. Amē quippe di
co vobis, donec trāseat cęlum & terra, iota vnū, aut vnus apex,
non pręteribit a lege, donec omnia fiant, 19. Qui ergo soluerit
vnum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, mini-
mus vocabitur in regno cęlorū: qui autem fecerit & docuerit,
hic magnus vocabitur in regno cęlorum, 20. Dico enim vobis,
quia nisi abundauerit iustitia vestra plus quàm Scribarum, &
Lu.11.e.39 Exod.20 c. Pharisæorum, non intrabitis in regnum cęlorum, 21. Audistis,
13. Deut.5. b.17. quia dictum est antiquis: Nō occides: qui autem occiderit, reus
erit iudicio, 22. Ego autem dico vobis: quia omnis, qui irasci-
tur fratri suo, reus erit iudicio. Qui autem dixerit fratri suo, ra
ca: reus erit concilio. Qui autem dixerit fatue: reus erit gehēnę
ignis, 23. Si ergo offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus
fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, 24. relinque
ibi munus tuum ante altare, & vade prius recōciliari fratri tuo:
Lu.12 g.58 & tunc veniens offeres munus tuū, 25. Esto consentiens aduer-
sario tuo cito, dum es in via cum eo: ne forte tradat te aduersa-
rius iudici, & iudex tradat te ministro: & in carcerem mittaris,
26. Amen dico tibi, non exies inde, donec reddas nouissimum
Exo.20.c. 14. quadrantem, 27. Audistis quia dictum est antiquis: Non
męchaberis, 28. Ego aūt dico vobis: quia omnis, qui viderit mu
lierem ad concupiscendū eam, iam męchatus est eam in corde
Inf.18.b.9. suo, 29. Quòd si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, &
Mar.9.g.47 proijce abs te: expedit.n. tibi, vt pereat vnum membrorum tuo
rum, quàm totum corpus tuum mittatur in gehennam, 30. Et si
dextera manus tua scandalizat te, abscinde eam, & proijce abs
te: expedit.n. tibi, vt pereat vnum membrorum tuorum, quam
Deut.24.a.1 totum corpus tuum eat in gehennam, 31. Dictum est autem:
Inf.19.b.7. Quicunq; dimiserit vxorem suam, det ei libellum repudij, 32.
Mar.14.a.4. Ego autem dico vobis: Quia omnis qui dimiserit vxorem suā,
excepta fornicationis causa, facit eam mœchari: & qui dimis-

sam

ſam duxerit, adulterat. 33 Iterum audiſtis, quia dictum eſt anti Luc.16.d.
quis: non periurabis: reddes autem Domino iuramenta tua. 34. 18.1.Cor.7 b.10.
Ego autem dico uobis, non iurare omnino, neque per cœlum Leuit 19 b. 11.
quia thronus Dei eſt: 35. neque per terram, quia ſcabellum eſt Exo.20 b 7
pedũ eius: neque per Ieroſolymã, quia ciuitas eſt magni regis: Deut.3.b. 11.
36. neque per caput tuum iuraueris, quia non potes unum capil Iac.5.c.12.
lum album facere, aut nigrum 37 Sit autem ſermo ueſter, eſt, Exo.21.d. 24.
eſt: nõ, nõ: qđ autem his abundantius eſt, a malo eſt 38 Audiſtis Deut.19 d. 21.
quia dictum eſt: Oculum pro oculo & dentẽ pro dente. 39 Ego Leuit.24 d. 20.
autem dico uobis, non reſiſtere malo: ſed ſi quis te percuſſerit Luc.6 d 29
in dexteram maxillam tuã, præbe illi & alteram: 40. & ei, qui 1. Cor.6.b. 7
uult tecum iudicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimit- Deu.15.b.7
te ei & pallium 41. & quicunque te angariauerit mille paſſus, Leuit.19. d.18.
uade cum illo & alia duo 42 Qui petit a te, da ei: & uolenti mu Luc.6.d.27
tuari à te, ne auertaris 43. Audiſtis quia dictum eſt: Diliges pro Ro.12.d 20 Act.7.g.60.
ximũ tuum & odio habebis inimicum tuum. 44 Ego autem di Luc.23.ca. 34.
co uobis: Diligite inimicos ueſtros, benefacite his, qui oderunt
vos: & orate pro perſequentibus, & calũniantibus uos; 45. ut ſi-
tis filij patris veſtri, qui in cœlis eſt: qui ſolem ſuum oriri facit ſu
per bonos, & malos: & pluit ſuper iuſtos & iniuſtos. 46. Si enim di-
ligitis eos qui uos diligunt, q̃ mercedem habebitis? nonne &
publicani hoc faciunt? 47 Et ſi ſaluaueritis fratres ueſtros tãtũ,
quid amplius facitis? nonne & ethnici hoc faciunt? 48. Eſtote
ergo uos perfecti, ſicut & pater ueſter cœleſtis perfectus eſt.

IN CAPVT V.

1
Idens autem.) Nõ poteſt benè hic locus intelligi, niſi prius intelligatur, an eadem ſit concio, q̃ hic à Matthæo, & à Luca. c. 6. 17. narratur. Multis enim in rebus in eius narratione videtur Matthæus, Lucaſque diſſidere. Matthæus ſignificat Chriſtum concionandi cauſa in montem ſubijſſe; Lucas aſcendiſſe dicit, ut oraret, Matthæus nõ dicit oraſſe; ſed docuiſſe: Lucas dicit totã orãdo noctem duxiſſe: Matthæus non dicit Chriſtum poſt orationem diſcipulos uocaſſe, & ex ijs duodecim Apoſtolos elegiſſe: quin eorum electionem, quaſi longè poſt factam, narrat. c. 10. 2. Lucas dicit: Matthæus hanc à Chriſto concionem in monte habitam ſcribit; Lucas in loco campeſtri, cum ex monte iam deſcendiſſet: Matthæus octo, ut uocant, beatitudines ab eo explicatas tradit, Lucas non niſi quattuor. Quibus rebus magni auctores adducti ſunt, ut exiſtimarent non eandem hic a Matthæo, & illic a Luca concionem recenſeri, ſed Chriſtum, ut ſolet concionatoribus accidere, eadem in diuerſis concionibus, uel additis, uel detractis paucis repetiuiſſe. In qua ſententia fuit. Auguſtinus lib. 2. de conſenſu Euangel. ca. 19. & Auctor imperfect. homil. 9. Chromatius in hunc locum, & Gregorius
hom.

hom. 9. in Ezechiel. Alij eandem putant esse concionem, ut Tatianus in harmonia, Hieronymus in commentarijs, Chrysost. hom. 15. Origen. tracta. in Matth. 24. Euthymius & Theophylactus in commentarijs. Quorum propterea iudico probabiliorem esse sententiam, quia uterque Euangelista ita beatitudines a Christo explicatas narrat, non quasi pauca quædam præcepta ex aliqua superiore concione repetita, sed quasi totum concionis argumentum, in quo omnis eius consumpta sit oratio. Et ita quidem narrat, ut uterque à paupertate exordium sumpsisse dicat. Quod autem obijcitur multis eos rebus dissidere, non est tam difficile soluere, quàm uidetur. Dicit quidem Lucas Christum orandi causa in montem ascendisse, Matthæus non dicit, at non negat, nec dicit, qua occasione ascenderit, sed quid ibi fecerit, nec quicquid fecit, sed quod ad suum pertinebat institutum, institutum autem eius erat agere de Christi doctrina, ideo orationem tacet, concionem exponit, eademque de causa Apostolorum electionē prætermittit, de qua postea agit capitulo 10. 1. non seruato, ut sæpe admonuimus, ordine temporis. Ille difficilior est nodus, quòd Matthæus in monte, Lucas in campo hanc concionem habitam dicat. Sed is etiā multis modis libr. 2. de consensu Euangelistarum. capit. 19. soluitur ab Augustino. Fieri enim potest, ut Christus ascenderit in montem, ut uterque Euāgelista dicit, orandi causa, quod solus Lucas dicit, in ibique Apostolos elegerit, ut idem solus dicit, deinde descenderit, quod Matthæus tacet, Lucas dicit, & concionatus fuerit, ut vterque dicit, nisi quòd Lucas campestrem locum expressit, Matthæus suppressit. Quanquam hæc explicatio mihi parum uerisimilis uidetur, minus etiam altera quam affert non descendisse penitus Christum de monte, sed ex summo montis fastigio in aliquem eiusdem montis planum locum, quem Matthæus montem, Lucas campum appellet, quia non uidetur hæc concio ad omnem, quæ Christum sequebatur turbam, sed ad solos discipulos habita esse primùm, quia materia ipsa postulat, ut ad solos discipulos habita credatur. Nec enim omnibus Christus Euangelicam perfectionem proponebat, sed turbæ dicebat; *Pœnitentiam agite.* cap. 4. 17. & *nisi pœnitentiam egeritis, omnes simul perbitis.* Luc. 13. . 5. perfectis autem esse uolentibus perfecta proponebat, *si uis*, inquit, *perfectus esse, uade, uende vniuersa, quæ habes, & da pauperibus, & ueni, sequere me*, Matth. 19. 21. Deinde quia uterque Euangelista docet Christum ad solos discipulos orationem conuertisse, *Et cum sedisset*, inquit Matthæus, *accesserunt ad eum discipuli eius, & aperiens os suum docebat eos dicens, Beati pauperes spiritu*, Lucas uero, & *ipse eleuatis oculis in discipulos suos dicebat, Beati pauperes*, & quia Christus ver. 13. 14. solos discipulos alloquitur, *vos estis sal terræ, uos estis lux mundi.* Vnde perspicuum est, hanc concionem non in campo, sed in monte habitam esse, in quem soli discipuli relicta turba cum Christo conscenderunt, ut paullo post dicemus, nec esse ex Luca Matthæum, sed ex Matthæo Lucam interpretandum. Lucas ergo non de eadem in montem ascensione, de qua Matthæus agit, sed de alia, qua ideo ascenderit, ut oraret, & Apostolos elegerit. Quod autem addit, postquam descendisset, copiosam undique multitudinem hominum secutam eum fuisse, & ipsum eleuatis oculis in discipulos suos dixisse, *Beati pauperes*, non est intelligēdum statim & in loco campestri factum esse, sed longè post, & alio loco, id est in monte, in quem iterum ascendit, ut Matthæus dicit, Lucas tacet, quia res, non loca, & tempora coniungit. Quod autem Matthæus octo, Lucas, quattuor tantùm referat beatitudines leue est, nec enim propositum fuit Euangelistis omnia, sed summam omnium recensere. Itaque de hac ipsa concione, non solum Matthæus quædam narrat, quæ Lucas prætermittit, sed quædam etiam Matthæus prætermittit, quæ narrat Lucas,

cas, ut illa antitheta, *Væ vobis diuitibus, væ vobis, qui ridetis, væ vobis, qui saturati estis, væ cum benedixerint uobis homines.*

Videns autem Iesus.) Iesus in Græcis exemplaribus non legitur, neque Theophylactus, & Euthym. legunt, & quidem adeo est oratio cum capit. 4. postremo, ubi de Christo agitur, copulata, ut frustra additum uideri possit. Sed tamen Chrysostomus, Auctor imperfect. Augustin. libr. 1. de serm. Domini in monte, & Bernardus sermone. 1. de omnibus sanctis legunt. Cũ autem Euangelista dicit, *Videns autem Iesus turbas, ascendit in montem*, dubium non est causam, cur in montem ascenderit, significare uoluisse, quod copiosam uidisset turbam. Cur autem propter turbam ascenderit, incertum. Potuit enim propter turbam ascendere, id est, ut eam in superiore doceret loco, ut Auctor operis imperfecti interpretatur, quasi dicat, uidens tantam auditorum copiam, quæsiuit commodum ad concionandum locum. Potuit etiam propter turbam ascendere, id est, ut turbam fugeret, ut exponit Augustinus libro. 1. de sermone Domini in monte, & Chrysostom. homil. 15. Hieron. in commen. Euthym. Theophylactus, Leo in homi. de omnibus sanctis, & Remigius, qui & illud obseruauit triplex à turba effugium Christum solitum quærere, desertum. cap. 4. 1. nauem Luc. 5. 3. montem hic, & infra. cap. 14. 23. & 15. 29. & 17. 1. & Mar. 3. 13. & 6. 46. & 9. 2. & Lucæ. 6. 12. & 9. 28. & 21. 37. & Ioan. 6. 3. 15. & 8. 1. Atque hunc arbitror uerum esse sensum, quia, ut paullo ante diximus, hanc concionem non ad turbam, sed ad discipulos habitam fuisse constat, & quia non solet Christus, cùm turbam quærit, sed cùm fugit, in montem exscendere, ut ex Ioanne. capitul. 6. 3. 15. & 8. 1. manifestum est. Auctor imperfecti & Chromatius aliam reddunt causam, ut Isaiæ prophetiam impleret. capit. 40. 9. *Super montem excelsum ascende tu, qui euãgelizas Sion, exalta in fortitudine uocem tuam tu, qui Euangelizas Ierusalem.* Sed nec Euangelista eam causam, si ueram existimasset, silentio præteriisset, qui tam diligens in quærendis, & accommodandis ad Christum prophetiis esse solet; & alius est prophetæ sensus; non enim iubet, vt in montem re vera conscendat: sed ut ita loquatur, ut longè lateque Euangelii prædicatio exaudiri possit, ut eorum uox, qui de summis montium cacuminibus clamant. Quis autem mons fuerit, in quem tunc Christus ascenderit, scire non possumus. Refert Hieronymus Christianos aliquos simplices existimasse fuisse montem oliuarum, non animaduertentes Christum tunc in superiore fuisse Galilæa montem autem oliuarum Ierosolymæ uicinum esse. Ipse Hieronymus probabile putat fuisse Thabor.

Et cum sedisset) Hieronymi & aliorum interpretationes, quia allegoricæ sunt, prætermitto. Quod autem Augustinus lib. 1. de sermone Domini in monte adnotauit, sedere ad magisterii pertinere dignitatem, quodque alii hoc loco tradiderunt morem fuisse sedendo docendi Matth. 26. 55. Luc. 4. 20. & Ioan. 8. 2. dubium non est; nescio tamen an propterea hoc loco sederit Christus, cum prius sedisse dicatur, quàm ad eum discipuli accessissent. Neque vero simile est semper Christum sedendo docuisse. Nam cum in medio campo concionatus est, non, ut opinor, sedebat.

2. *Et aperiens os suum.*) Præteriissem tanquam facilem hunc locum, nisi omnes fere interpretes obseruassent, quòd Christus os suum dicatur aperuisse, non solum non pleonasmum, sed aliquid etiam esse mysterii. Mysterium autem quod sit, non omnes consentiunt. Augustin. libro 1. de sermon. domini in monte, & Gregor. libro tertio in Iob. capit. 5. significari putant Christum, qui prius prophetarum aperiebat ora, nunc tandem os suum aperuisse, id est ipsum per se locutum esse, ut ait D. Paulus Hebræor. 11. Alii os quodam modo

Quid sit Christũ aperuisse os suum.

modo manibus, id est uerba factis opponi putant, ut indicet Euangelista Christum antea exemplo, tum etiam uerbis docuisse. *Cœpit* enim *prius facere deinde docere*. Act. 1. 1. Ita Chrysostom. Euthymius & Theophylactus exponunt. Alij longum fuisse sermonem indicari oris apertione dicũt, quod etiam Augustinus probat. Alij res magnas dixisse atque diuinas, sic enim dictum esse *aperuit os suum*, ut si dixisset Euangelista, aperuit abyssum omnis scientiæ, & sapientiæ suæ. Sic Hilar. & Strabus. Alii simplicem esse putant Hebraismum. q.d. exorsus est loqui. Hebræis enim aperire os est loqui incipere. Ego aliquam hoc loco maiorem uim arbitror inesse. Igitur, ut multa alia prætermittam, quæ apud Hebræos hæc phrasis significat, tantum dicam, quæ ad rem maximè uidentur pertinere Os aperire est aliquando liberè & clara uoce loqui Ezechiel. 29. 21. *In die illo pullulabit cornu Domini Israel, & tibi dabo apertum os in medio eorum, & scient, quia ego Dominus*, Ecclesiast. 15. 5. *In medio Ecclesiæ aperiet os eius*, id est, corã omnibus liberè loquetur, loquetur in cõspectu regum & non confundetur, Psal. 118. 46. Hoc modo Christum os aperuisse verum est: sed satis non est. Quis enim dubitabit eum liberè locutum, nisi significare Euangelista uoluerit, non Scribarum & Phariseorum more, sed liberè & tanquam potestatem habentem docuisse, ut infra. cap. 7. 29. sed hic sensus melius conueniret, si Christus hanc concionem non ad solos discipulos, sed ad promiscuam multitudinem habuisset. Aliquando aperire os est post longum, diuturnumque silentium in verba prorumpere, ut Iob. 3. 1. *Post hæc aperuit Iob os suum & maledixit diei suo, et locutus est, pereat dies*. Antea enim dictum fuerat. *In omnibus his non peccauit Iob labijs suis, neque stultum quid contra Deum locutus est*. c. 1. 22. Sic mihi uidetur Christus hoc loco os suum aperuisse, non quòd ante locutus, aut etiam concionatus non esset: sed quòd nunquam ante sublimem illam de Euangelica perfectione doctrinam proposuisset. Tunc ergo aperuit os suum, id est diuina mysteria, ut ait Hilarius, quæ, ante tacuerat, patefacit; sicut magnus ille apud Ciceronem Orator Brutus, cum multa de Oratore perfecto disputasset, uictus ad extremum precibus, & auditores nactus idoneos, *dicam*, inquit, *quod semper tacui, semperque tacendum putaui. Mihi quique optimè dicunt, quique id facillimè facere possunt, nisi initio dicendi contremiscant, pœnè impudentes uidentur*.

3. *Beati*.) Exorditur Christus ab eo, quod omnes expetunt, sicut Dauid, aut is, qui eius in unum uolumen Psalmos colligauit: *Beatus uir qui non abijt in consilio impiorum*. Psal. 1. 1. Beatitudinem enim non solum nemo non appetit: sed nemo quicquam, nisi propter eam appetit. Beatos uero Christus in hac tota concione uocat non eos, qui re iam ipsa, sed qui spe beati sunt, & qui per gradus, quibus ad beatitudinem itur, ascendunt. Nec beati dicuntur, quòd certi sint ad beatitudinem se peruenturos, sed quòd rectà ad eam incedant uia, &, nisi quod uitium impediat, peruenturi sint. Vno uerbo beati pauperes appellantur, quantum ex parte paupertatis est, quia ad currendum ad beatitudinem, ut ait Gregorius, leues & expediti sunt, potest tamen morbus, potest aliquod peccatum currentes impedire. Nec desiderare in interprete prudens debet lector, ut plura hoc loco de beatitudine disputet, sumat ab schola.

Pauperes spiritu.) Pauperes spiritu maior pars auctorum humiles interpretatur, Hilarius. can. 4. Chrysostom. hom. in Matth. 15. Auctor imperfect. homil. 9. Ambros. lib. 5. in Lucam. August. libr. 1. de serm. Domini in monte, Gregorius Nyssenus lib. de beatitudinibus, Epiphan. hæres. 66. Leo in homil. de omnibus sanctis, Gregorius magnus lib. 36. in Iob. capitul. 20. Itaque quamuis facultatibus diuites, modò humiles sint, pauperes spiritu uocari putant. Alii pauperes spiritu

Qui pauperes spiritu.

ſpiritu eſſe dicunt eos,qui ſiue paupe-res, ſiue diuites ſint, non habent tamē diuitijs addictum animum,nec ibi cor ipſorum,ubi theſaurus ipſorum eſt, ut ſæpe etiam Auguſtinus exponit. Alij re uera pauperes,qui opes non habēt, ſignificari ſentiunt, ut Tertullianus libro aduerſus Marcionem 4. Cyprian. lib.de duodecim abuſionibus, Hieronym. in commentarijs. Nec mihi dubium eſt, quin uerè pauperes ſignificentur, & quia nomen πτωχοὶ, quo utitur Euangeliſta,non ſolum pauperes, ſed quod amplius quidam eſt,mēdicos ſignificat, quemadmodum Tertullianus uertendum putauit, & quia de humilibus paullo infra uer. 4. dicit, *Beati mites*; & quia illis regnum cœlorum,quaſi pauperibus opes promittuntur, & quia Lucas ueros illis diuites, non ſuperbos opponit, *Væ*, inquit, *vobis diuitibus*. capitulo 6. 24. Cur autem addat ſpiritu,uaria opinio. Qui humiles intelligunt, ideo additum putant, ut non uera paupertas, ſed humilitas, quæ paupertas ſpiritus eſt, ſignificetur. Alij, ut non quælibet etiam uera paupertas, ſed uoluntaria paupertas declaretur. Paupertas enim coacta,uirtus non eſt,ſed miſeria. Hanc ego ueram arbitror eſſe ſententiam. Spiritum enim ſepe pro uoluntate poni animaduerto,ut Matthæ. 26. 41.& Marc. 14. 38. *ſpiritus quidem promptus eſt, caro autem infirma*. Roman. 1. 9. *Cui ſeruio in ſpiritu meo*, id eſt ex animo, 1.Corinth. 7. 34.uult Paulus uirginem eſſe ſanctam,non ſolum corpore: ſed etiam *ſpiritu*, id eſt caſtam, & facto, & uoluntate. Epheſios monet. capitulo 4. 3. *Vt ſolliciti ſint ſeruare unitatem ſpiritus in vinculo pacis*, id eſt, uoluntatum, animorumque conſenſionem. Nec omnem uoluntariam paupertatem ſignificari putandum eſt: ſed eam, quæ propter regnum cœlorum, aut ſponte ſuſcipitur, aut patienter toleratur. Itaque Baſilius in breuioribus regulis interrog. 205. *Pauperes ſpiritu*, id eſt propter ſpiritum interpretatur. Pauper ſpiritu eſt,qui vendit omnia, quę habet, & dat pauperibus, ut pauper ac nudus,pauperem ac nudum ſequatur Chriſtum. Atque hic primus Euangelicæ paupertatis eſt gradus. Secundus eorum qui non quidem uēdiderunt, ſed ne Chriſtum amitterēt, amiſerunt. Tertius eorum, qui bona ſua non prorſus amiſerūt, ſed ut Chriſtum Eccleſiamque Catholicam ſequerentur; deſeruerunt. Quales multos nunc habet Anglia peregrinis regionibus exulantes, & pauperem trahentes uitam, quia ſignum beſtiæ accipere noluerunt. Quartus eorum, qui cum diuites malis artibus eſſe poſſint, timorem tamen Dei perituris opibus anteponentes pauperes eſſe malunt, & illud dicunt, Tob. 4. 23. *pauperem quidem vitam gerimus: ſed multa bona habebimus, ſi timuerimus Deum,& receſſerimus ab omni peccato,& fecerimus bene*. Quintus eorum, qui nec ſunt, nec poſſunt, nec uolunt diuites eſſe panem a Deo petentes quotidianum, & habentes uictum, & ueſtitum his contenti ſunt. Sextus eorum, qui uellent, ſi poſſent, ſine cuiuſquam iniuria diuites fieri, ſed, cum non poſſint, æquo propter Chriſtum animo paupertatem ferunt. Quærit Ambroſius libro in Lucam 6.cur Chriſtus pauperes beatos appellet, cum & paupertas, & diuitiæ res ſint indifferentes,quæ natura ſua nec bonæ,nec malæ ſint. Reſponſio eſt,Chriſtum non de paupertate natura ſua conſiderata, ſed de paupertate ſpiritus, quam declarauimus diſputare. At cur ab ea exorſus eſt Chriſtus, cum aut per ſe uirtus non ſit, aut non maxima certè uirtutum? Nolo de uirtutum comparatione differere, & cum aliarum inuidia paupertatem extollere. Tantum dico uoluiſſe Chriſtum rectiſſimam, & expeditiſſimam ad cœlum uiam oſtendere. Nihil autem eſſe, quod magis,quàm diuitiæ euntem impediat. Impoſſibile enim eſt diuitem intrare in regnum cœlorum; propterea Chriſtum paupertatem primo loco poſuiſſe.

Paupertatis Euangelicæ varij gradus

Apocal. 16. 2.& 19. 20.

Quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum.) Qui regnum cœlorum hic pro Euangelij prędicatione ſumunt,quòd

pauperibus potissimum Euangelium prædicetur, ut Christus ait Matt. 11. 5. *Pauperes euangelizantur*, & Isa. 61. 1. vt Hebræi legunt, *Euangelizare pauperibus misit me*, non animaduertunt regnum cęlorũ, tanquam paupertati diuitias opponi, sicut in sequẽtibus semper contraria contrarijs opponuntur. *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur; Beati qui esuriunt, quoniam ipsi saturabuntur.*

4. *Beati mites.*) Hic est apud Gręcos versus quintus, quę autem uersu quinto dicũtur, *Beati qui lugent*, ponuntur hoc loco. Et quidem Leo Auctor Latinus hom. de omnibus sanctis Gręcorum more legit, ut non temere videri possit verba in Latinis codicibus per amanuenses fuisse transposita. Mites dicuntur, qui humiles sunt, & mansueti, Christoque similes Matt. 11. 29. *Discite a me, quia mitis sum, & humilis corde*: itaque non possunt non esse beati, Basilius in regulis breuior. inter. 191. Qui non reddunt malum pro malo, sed vincunt in bono malum, Roman. 12. 17. 21.

Quoniam ipsi possidebunt terram.) G. κληρονομήσουσι. hæreditate possidebunt. Quam autem terram intelligat non satis constat. Alij istam, in qua viuimus, terram interpretantur, vt Chrysostom. homil. in Matth. 15. Augustin. libro 1. de serm. Domini in monte, Euthym. & Theophylactus. Solere enim Christum non modò cœlestia, & futura, sed etiam terrena, & præsentia bona polliceri, ut Matth. 6. 33. *Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adÿcientur vobis*, & Marc. 10. 29. 30. *Amen dico uobis, nemo est, qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros, propter me, & propter Euangelium, qui non acci piat centies tantum nunc, in tempore hoc, domos, & fratres, & sorores, & matres, & agros cum persecutionibus, & in sæculo futuro vitam æternam.* Alij per terram cęlum intelligũt, quæ terra uiuentium uocari solet Psal. 26. 13. & 141. 6. Sic Origen. homil. 26. in Numer. Basilius in commẽt. in Ps. 33. Cyrillus in cap. Isaiæ 58. Auctor imperf. homilia 9. Gregor. Nyssen. in lib. de Beatitudinibus, Hieronym. in hũc locum. Quorum ego sententiæ magis accedo, & quia in tam seria concione uero simile non est eam Christum promisisse terram, quam despiciẽdam docebat, & quia in alijs beatitudinibus nihil eum terreni uidemus polliceri, & quia sententia vera non esset: nec enim solent mites terram hanc possidere: sed de eius potius possessione deturbari. At neque domos, & agros possidere solent, qui propter Euangelium domos agrosque reliquerunt, & tamen Christus illis Marc. 10. 30. etiam in hoc mundo pollicetur. Respondeo illic Christum non domos, & agros: sed spiritualia dona, quæ domibus, & agris meliora sunt, polliceri. Cur ergo domos, & agros appellat? ut domibus, & agris sponte relictis opponeret. Quod hoc loco, cum terram ante non nominauerit, dici non potest. Cur igitur terram potius quam cœlum appellauit? Primum uarietatis causa, quia iam prius cœlum appellauerat, *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Deinde, ut terrenę, ut ita dicam, terræ cœlestem opponeret, doceretque mites, qui huius terræ possessione excludi solent, aliam meliorem possessuros terram, sicut D. Paulus, & Apostolus Ioannes cœlum Ierusalem appellare solent, vt terrenæ Ierusalem opponant, cuius habitatione Iudæi maximè gloriabantur, Gal. 4. 26. Hebræor. 12. 22. Apocalip. 3. 12. & 21. 2. 10. Nescio etiam, an ad terram Chanaan Christus alludere uoluerit, in quam cum omnes contenderent Hebræi, non nisi pauci mites, & patientes ingressi.

5. *Beati qui lugent.*) Non omnes, qui lugẽt, beatos esse manifestum est, Itaque merito quæri potest, quos lugentes beatos appellet. Quidam eos dicunt, qui peccata sua lugent, ut Chrysostom. homilia 15. Ambrosius lib. 6. in Lucam, & Cyrillus libro quinto in Isaiam, & Hilarius can. 4. Alij, qui vel sua, uel aliena, sicut Christus lu-

xit Ierusalem Lucæ. 19. 41. & ut Samuel luxit Saul. 1. reg. 16. 1. Auctor imperfecti homil. 9. Hieron. in commen. & Leo in homil. de omnibus Sanctis. Alij qui earum rerum amissione lugent, August. libr. 1. de serm. Domini in monte, & Gregor. Nyssen. in lib. de beat. Potest sensus esse, vt lugentes Christus appellet eos, qui propter regnum cœlorum oppressi lugent, quod alijs uerbis dicit uer. 10. *Beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam. Omnes enim, qui piè uolunt uiuere in Christo, persecutionem patiuntur.* 2. ad Tim. 3. 12. *vos*, inquit Christus, *plorabitis & flebitis, mundus autem gaudebit.* Et rursum, *In mundo pressuram habebitis*, Ioan. 16. 33. *Gloriamur*, ait D. Paulus, *in tribulationibus, scientes, quòd tribulatio patientiā operatur: patientia aūt probationem; probatio autem spem, spes autem non confundit.* Rom. 5. 4. Hūc autem esse sensum intelligitur ex Luca cap. 6. 25. ubi lugentibus ridentes, quasi oppressis oppressores, uictis uictores opponit. *Væ*, inquit, *vobis, qui ridetis nunc quia lugebitis & flebitis.*

Quia ipsi consolabuntur.) Gaudebūt, ridebunt. G. παρακληθήσονται, consolationem accipient, ut August. aliquādo uertit. Noster interpres, ut uerbum unum Græcum uno altero Latino redderet, præter Latini sermonis consuetudinem locutus est. Hoc est, quod Christus dixit Ioan. 16. 20. *Plorabitis & flebitis uos, mundus autē gaudebit, sed tristitia uestra uertetur in gaudium*, & Ioan. in Apocalip. ca. 7. 17. *Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum*, & 21. 4. *& mors ultra nō erit, neque luctus, neque dolor erit ultra.*

6. *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam.*) Lucas cap. 6. 21. absolute dicit, *Beati qui nunc esuritis, quia saturabimini.* Matthæus *iustitiam*, addens, sententiam, non, ut plerique putant, explicauit, sed longè difficiliorem reddidit. Ex hoc enim uerbo ansam omnes interpretes acceperunt, ut hunc locum de siti, id est ardenti desiderio consequendæ iustitiæ intelligendum putarent. Ambros. libro 6. in Lucam. Hiero. in comment. Chrysost. hom. 15. Auctor imperfect. hom. 9. August. lib. 1. de serm. Domini in monte, Hilarius cano. 4. Leo ho. de omnibus Sanctis, Greg. Nyss. lib. de beat. Cæsarius Arelat. hom. 22. Bernard. serm. 1. de omnibus Sanctis, Euthym. & Theophyl. in commen. uidenturque eorum fauere scriptura sententiæ, quæ per sitim uehemens solet desiderium significare, Psalm. 41. 1. 2. 3. *Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum*, & Psalm. 62. 2. *Sitiuit in te anima mea.* Eccle. 24. 29. *Quis bibunt me, adhuc sitient* Isa. 55. 1. *Omnes sitientes uenite ad aquas.* Hos auctores tot ac tantos & honestum & tutum est sequi, sed mihi si liceat secundum eos meam dicere sententiam, fateor probabilius uideri Christum non de metaphorica, sed de uera fame, sitique loqui, & quia etsi uehemens desiderium sitis in sacris litteris appelletur; fames tamen, quantum equidem memini, nuspiam appellatur. Hic autem non solum, qui sitiunt, sed etiam qui esuriunt, beatos Christus pronūciat; deinde quia Christus hoc loco non agit, nisi de certis quibusdam, & priuatis uirtutibus, quæ maius, quàm uidentur, adiumentum ad beatitudinem habent, qualis est paupertas, humilitas, patientia. Desiderare autem & appetere iustitiam, non specialis, sed generalis est uirtus, nihilque noui aut magni dixisse uideretur Christus, si eos, qui iusti esse uellent, beatos appellasset. Præterea, quia manifestum est uoluisse in tota hac concione Christum mundi opinionem coarguere ijs extollendis rebus, quas ille maximè contemnit, propterea paupertatem, propterea humilitatem, propterea patientiam tantopere commendat, at uelle iustum esse mundus non damnat, sed laudat, quamuis iniustus, famem autem, & sitim ueram maximè refugit, eamque tolerare putat insaniam: de ea igitur loquitur Christus. Postremò Lucas esurientibus, ac sitientibus saturos opponit. *Væ* inquit *uobis qui saturati estis.* Saturos autem non uocat eos, qui iustitia

ſatiati ſunt: non enim eos miſeros, ſed beatos appellaret, ergo nec eſurientes & ſitientes dicuntur ij, qui iuſtitiam deſiderant. Propius uidetur mihi Rupertus ad ſenſum acceſſiſſe, ut eſurire, & ſitire iuſtitiam dicantur, quibus iuſtitia non adminiſtratur, quales ſunt pauperes, uiduæ, & pupilli, quorum iudicium a Deo tam ſæpe, tamque diligenter commendatur, Pſal. 9. 18. *Iudicate pupillo, & humili, ut non opponat amplius magnificare ſe homo ſuper terram*, & Pſal. 81. 3. *Iudicate egeno & pupillo humilem & pauperem iuſtificate.* Iſai. 1. 23. *Pupillo non iudicant, & cauſſa uiduæ non ingreditur ad eos*, Ierem. 5. 28. *Cauſſam viduæ non iudicauerũt, cauſſam pupilli non dixerunt, iudicium pauperum non iudicauerunt.* Hic ergo dicuntur eſurire & ſitire iuſtitiam, quia cum iuſtitia, id eſt iuris adminiſtratione indigeant, eamque petant, nemo tamen illis præbuit. Sicut panem eſuriunt, qui cum petant, nemo illis porrigit. Nihil eſſet, quod in hac interpretatione deſiderarem, ſi Lucæ uerba cum ea conuenirent. Sed quia uidetur Lucas de fame panis & ſiti aquæ loqui; aliter explicari poteſt, *Beati qui eſuriunt & ſitiunt iuſtitiam*, id eſt, qui propterea eſuriunt & ſitiunt, quòd ius illis ſuum non tribuatur, quales ſunt, qui iniuſtè damnati bona ſua perdiderunt, aut qui quod ſuum eſt, quia pauperes ſunt, recuperare non poſſunt, aut quia iuſti ſunt. Vt, *Iuſtitiam*, δικαιοσύνην, dictum ſit, pro, *propter iuſtitiam* διὰ τὴν δικαιοσύνην, & propter iuſtitiam intelligamus, quia illis iuſtitia non iudicatur, aut ut iuſtitiam ſequantur. Sic enim Matthæus, Lucaſque conuenient. Sed Lucas ſolam famem, Matthæus autem & famem, & cauſſam famis expoſuit. An non quicunque ita etiam eſuriunt & ſitiunt, beati ſunt, ſed qui id propter regnum cœlorum patiuntur: multi enim fame moriuntur, quia ius illis non adminiſtratur, qui non idcirco beati ſunt. Beati autem erant illi (ad quos hæc uerba diriguntur) qui dicebant, *Vſque in hanc horam, & eſurimus, & ſitimus, & nudi ſumus, & colaphis cædimur, & inſtabiles ſumus.* 1. Cor. 4. 11. &, *in labore & ærumna & uigilijs multis, in fame, & ſiti, in ieiunijs multis, in frigore & nuditate.* 2. Cor. 11. 27. *& egẽtes, anguſtiati, afflicti: quibus dignus non erat mundus*, Hebræor. 11. 37. 38.

Quoniam ipſi ſaturabuntur.) *Satiabor cum apparuerit gloria tua.* Pſal. 16. 15. *Beatus qui manducabit panem in regno Dei.* Lu. 14. 15. *Et ego diſpono uobis, ſicut diſpoſuit mihi pater regnum, ut edatis & bibatis ſuper menſam meam in regno meo.* Luc. 12. 29. 30. His enim in rebus accommodatè ad hominum opinionem, qui cibum, & potum magnã felicitatem putant, uita beata & regnum cœlorum ſignificatur, quod D. Paulus eſcam & potum eſſe negat. Similis ſententia Iſ. 49. 10. *Non eſurient, neq; ſitient, nec percutiet eos ſol, quia miſerator eorũ reget eos, et ad fontes aquarum potabit eos*, & Iſa. 65. 13. *Ecce ſerui mei comedent, & uos eſurietis. Ecce ſerui mei bibent, & uos ſitietis.* Et Apocal. 7. 17. *Agnus, qui in medio throni eſt, regit illos, et deducit illos ad uitæ fontes aquarum. Qui ex ea bibit aqua, non ſitiet in æternum* Ioan. 4. 13. 14.

7. *Beati Miſericordes.*) Hoc de omni miſericordiæ genere poteſt intelligi, vt Hieronym. Chryſoſt. Auctor imperfect. & Theophylact. exiſtimant, exemplo eſt Euangelica parabola Matth. 18. 28. 32. 33. *Serue nequam omne debitum dimiſi tibi, quoniam rogaſti me; nonne ergo oportuit & te miſereri conſerui tui, ſicut & ego tui miſertus ſum?* Gregorius tamen Nyſſenus in libro de beat. Auguſt. libr. 1. de ſerm. Domini in monte, & Leo in homil. de omnibus ſanctis propriè de eleemoſyna intelligendum putant, ea enim homines uerè beatos facit. Matth. 25. 34. 35. *Venite benedicti patris mei, percipite regnum, quod uobis paratum eſt a conſtitutione mundi, quia eſuriui, & dediſtis mihi manducare: ſitiui & dediſtis mihi bibere*, Luc. 16. 9. *Facite uobis amicos de Mammona iniquitatis, ut, cum defeceritis, recipiant uos in æterna tabernacula*, Pſal. 40. 1. *Beatus uir, qui intelligit ſuper*

egenum,

egenum, & pauperem, in die mala liberabit eum Dominus, Psalm.111.5. *Beatus vir, qui miseretur, & commodat, disponet sermones suos in iudicio, quia in æternũ non commouebitur*, Prouerb.14.21. *qui miseretur pauperis beatus erit*, Prou.19.17 *fœneratur Domino, qui miseretur pauperis, vicissitudinem suam reddet ei*. Iob.4.7. Matth.7.2. Iacob.2.13. Mihi, quia hæc Apostolis dicta sunt, misericordes propriè videntur appellari non solum, qui in dandis eleemosynis liberales sunt, quas Apostoli relictis omnibus dare non poterant; sed multo magis, qui iniurias facile condonant, quas Apostoli sæpe erant accepturi, ut per illum parabolam Matt.18, 28. significatur.

8. *Beati mundo corde.*) οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ mundi corde, aut, ut Augustinus & alij ueteres Latini sepe loquuntur; mundicordes, uel puricordes. Quidam mundos corde uocari putant, qui pura sunt conscientia, quos nullius peccati conscientia redarguit, vt Hilar.can.4. Basil. in regul. breuiorib.inter.280. Gregor. Nyssen.libr. de beat. Hier.in commen. Auctor operis imperfecti homi.9. Leo hom.de festo omni sanctorum, Bernardus in sermo.de conuer.c.25.& in serm.de omnibus sanctis. Hoc licet a multis & magnis dictum auctoribus difficultate non caret, quia nemo est; quẽ conscientia non accuset: *Quis enim gloriabitur mundum se habere cor, & purum esse a peccato?* Prouerbi.20.9. Deinde, quia ea non est priuata, sed generalis uirtus, & ut iam diximus, Christus hic de priuatis agit uirtutibus. Alij per puritatem cordis simplicitatem intelligunt, ut August.lib.1.de ser. Domini; quod ideo mihi magis placet, ꝙ ea virtus minimè in mundo est vsitata, qui *totus in maligno positus est*. 1. Ioan.5.19. & quia Apostolis erat maximè necessaria, qui mundum in sapientia sua non astutia, sed simplicitate capturi erant. Ideoque cum eos Christus ad prædicandum mitteret, simplicitatem illis in primis cõmendauit, *Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ*. Matt.10.16. Si *oculus*, inquit, *tuus fuerit simplex, totũ corpus tuum lucidum erit*. Mat.6.22. sæpe autem monuimus agi hic de virtutibus, quas maximè mundus despicit, quæque Apostolis maximè erant necessariæ. Laudat Deus simplicitatem Iob 1.1.8. *Et erat uir ille simplex, & rectus*. Vxor tamen eius, id est mundus, & sapientia carnis irridet, *Adhuc tu permanes in simplicitate tua*. Iob 2.9. Accedit, quòd mundis corde uisionem Dei Christus promittit, quemadmodum si cæcis lumen, ignorantibus scientiam, eamque beatissimam promittat. Mundus enim simplices cæcos, & ignorantes appellat. Interpretatio tamen Chrysostomi, Euthymii, & Theophylacti mihi non displicet, qui per cordis puritatem castitatem intelligunt: nam & eam virtutem mundus uix nouit: Christus a suis discipulis maximè requirit, *sunt Eunuchi*, inquit, *qui se ipsos castrauerunt propter regnum cœlorum*, Matt.19.12.

Quoniam ipsi Deum videbunt.) Accommodata redditio. Nam ut, qui purioribus sunt oculis, melius colores uident: ita qui puriore sunt corde, melius Deum uidebunt. Vnde sequitur Deum non oculis, sed corde à nobis esse uidendum, ut August. argumentatur.

9. *Beati pacifici.*) Pacificos plerique intelligunt, qui dissensionum auctores non sunt. Alij, qui iniurias facile condonant, ut Hilarius in commenta. Alii, qui in seipsis pacem habent, id est nullis conscientiæ fluctibus agitantur, ut Augustinus. Alii, quod affine est, qui nullas cum Deo gerunt inimicitias, ut Leo. Alii, qui & ipsi quieti, & pacati sunt & alios, quantum in ipsis est, reconciliant, & ut uno dicam uerbo, qui paci student, ut Chrysostomus, Auctor imperfect. Euthymius, & Theophylactus. Hæc mihi interpretatio magis placet, & quia Græcum uerbum εἰρηνοποιοὶ eos propriè significat, qui pacem conciliant, & quia aliæ interpretationes nimis sunt generales. Nam habere uel in se, uel cum Deo pacem communis est uirtus, & quia mundus plu-

ris facere eos ſolet, qui fortiter, & prudenter bella gerunt, quàm qui pacem componunt, & quia hæc virtus maximè erat Apoſtolis commēdanda, qui non armis, ſed manſuetudine mundū erant expugnaturi. *In quacunque*, inquit, *domum intraueritis, primùm dicite, pax huic domui*, Luc.1c.5. & quia ſequitur. *Quia filij Dei vocabuntur*, id eſt, quia ſimiles Deo erunt, duplici Hebraiſmo, altero in uerbo, *Filij*, quod apud Hebręos conformationem, ſimilitudinemque ſignificat, vt infra. ver. 44. & 45. *Diligite inimicos veſtros, benefacite ijs, qui oderunt vos, orate pro perſequentibus, & calumniantibus vos, vt ſitis filij* (id eſt ſimiles) *patris veſtri, qui in cælis eſt, qui ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos, & malos, & pluit ſuper iuſtos, & iniuſtos*, altero in verbo, *vocabuntur*, id eſt erunt Gen.21.12. *In Iſaac vocabitur tibi ſemen*, quod D. Paulus per verbum ſubſtantiuum interpretatur Rom.9.7.8. *Non, qui filij carnis, ij filij Dei: ſed qui filij ſunt promiſſionis æſtimantur in ſemine*, & quod Iſaias dixerat. c.56.7. *Domus mea domus orationis vocabitur*, Lucas. c.19.46. dicit *domus orationis eſt*. Plus etiam quiddam mihi videtur, vocari, quàm, eſſe, ſignificare: nempe ita aliquid eſſe, vt appareat, ut omnium ore celebretur: itaque beati pacifici, quia non ſolum filij Dei erunt, ſed ita erunt, vt mundus ipſe, qui eos ante ſtultos reputabat, filios Dei confiteri cogatur, & appellare, *Hi ſunt, quos aliquando habuimus in deriſum, & in ſimilitudinem improperij: nos inſenſati vitam illorum æſtimabamus inſaniam, & finem illorum ſine honore; ecce quomodo computati ſunt inter filios Dei*. Sapien. 5.3.4. Proprium autem eſt Dei pacem facere. Non enim eſt Deus diſſenſionis: ſed pacis. 1. Corin.14.33. ideoque Deus pacis appellari ſolet, Roman.15.33. & 16.2c. & 2. Cor.13.11. ad Philip. 4.9. 1. ad Theſ.5.23. 2. ad Theſ.3.16. ad Hebræos.13.20. Chryſoſtomi autem, Euthymij, & Theophylacti interpretatio bona eſt, propterea pacificos filios Dei appellari, quòd Chriſtum filium eius naturalem imitentur, cuius officium eſt homines Deo reconciliare Rom.5.10. 2. Cor.5.18. ad Coloſ.1.20. ad Epheſ.2.14. quique pacem in terram attulit Luc.2.14. Ioan.14.27. quam mundus dare non poterat.

1c. *Propter iuſtitiam.*) Propterea quòd iuſti, propterea quòd iuſtitiā ſequuntur, q̄ Chriſtiani ſint Act.5.41. *Ibant Apoſtoli gaudentes a conſpectu concilij, quoniam digni habiti ſunt pro nomine IESV contumeliam pati*, & 1. Pet.4.15.16. *Nemo veſtrum patiatur, vt homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor. Si autem, vt Chriſtianus, non erubeſcat, glorificet autem in iſto nomine*, & 1. Pet.2.20.21. *Quæ enim eſt gratia, ſi peccantes, & colaphizati ſuffertis? ſed ſi benefacientes patiēter ſuffertis, hæc eſt gratia apud Deū. In hoc enim vocati eſtis, quia et Chriſtus paßus eſt pro vobis, vobis relinquēs exēplū, ut ſequamini ueſtigia eius, qui peccatum non fecit, nec inuentus eſt dolus in ore eius*, & c.3.14. *Sed etſi quid patimini propter iuſtitiam, beati.*

Ipſorum eſt enim regnum cęlorum.) Propter iuſtitiam patientibus, tanquā pugnātibus, regnum ipſum, pro quo pugnant, pollicetur. Cōmunis in ſcripturis conſolatio Ierem.31.16. *Quieſcat vox tua a ploratu, & oculi tui a lacrymis, quia eſt merces operi tuo*. 2. ad Tim.4.8. *Bonum certamen certaui, curſum conſummaui, de reliquo repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ*. 1. Cor.15.58. *Itaq; fratres mei ſtabiles eſtote, & immobiles abūdantes in opere bono ſemper, ſciētes q̄ labor veſter non eſt inanis in Domino.*

13. *Vos eſtis ſal terræ.*) Salis duas eſſe proprietates, & saporē rebus inſipidis dare, & eas conſeruare, ne corrumpantur, notum eſt. Quod eſt in cibis ſapor, eſt in hominib. ab eodē uerbo dicta ſapientia: qđ in rebus aliis cōſeruatio, eſt in hominib. in bonis moribus cōfirmatio, quā diuinæ litteræ ædificationē uocant. Apoſtoli ergo ſal terræ vocātur, quia homines, & ſua ſapiētia docere debent, & ſuis moribus ædificare. Quare autē hoc dicat, cauſā Auguſt. reddit lib. 1. de ſerm. Domini. Excitauerat Chriſtus Apoſtolos paullo ante ad ſummam uitæ perfectionem,

Beati

Beati pauperes ſpiritu,&c. Vult nũc probare eos tales eſſe oportere, quia ſal terræ futuri ſunt. Per terram autem homines intelligi & D. Auguſt. adnotauit, & certum eſt, & in ſcripturis vſitatum. Illud magis neceſſarium, quod Chryſoſt. & Theophylact. obſeruauerunt, propterea Apoſtolos ſal terræ dictos eſſe, ut non unius, aut paucorum hominum, ſed totius orbis terræ magiſtri futuri intelligerentur, Marci. 16. 15. ***Ite in mundum uniuerſum & prædicate Euãgelium omni creaturæ.*** Marc. c. 9. 50. & Luc. c. 14. 34. alia occaſione narrant Chriſtum hanc ſimilitudinem vſurpaſſe. Sed facilis eſt, & probabilis ſolutio, credendum eſſe non ſemel tantum Chriſtum, ſed ſæpe, prout res poſtulabat, eadem ſimilitudine vſum fuiſſe, quod nobis etiã ſæpe docentibus vſu venit.

Quod ſi ſal euanuerit) G. μωρανθῆ infatuatum fuerit, ad verbum, id eſt, ſaporem, & acrimoniam amiſerit. Infatuantur autem doctores, cum aut male docent, aul male ædificant.

In quo ſalietur?) Ipſum ſal. Mar. 9. 50. Non enim ſal ſalis eſt, ſi doctor male docuerit, à quo doctor ipſe docebitur? ſi male vixerit, à quo corrigetur? non enim doctor doctorum eſt, Non quòd doctor, & doceri, & emendari non poſſit, ſed quòd fieri non ſoleat, aut difficile poſſit.

Niſi ut proÿciatur foras, & conculcetur ab hominibus.) ab hominibus prætereuntibus: ſicut, quæ in publicam viam eiiciuntur, conculcari ſolent. Hebraiſmus: dicunt enim Hebræi איש virum, aut hominem, id eſt, quemlibet. Itaque Septuaginta, ubi Hebraicè eſt איש, aliquando uertunt ἕκαστος unuſquiſque, ut Iud. 21, 25. Latini dicerẽt, ut uulgò conculcetur. Significat alias res, etiam ſi naturalem vſum amittant, ad aliquid tamen vtiles eſſe. Fractus eſt nummus aureus: non erit nummus, ſed erit aurum: non ſeruiet commercio, ſed ſeruiet aurifici. Corruptus eſt cibus, non dabitur homini: ſed dabitur cani. Trita eſt ueſtis, in ſterquilinium mittetur: hominem fouere non poteſt, terram fouebit, I. ſal, ſi à natura ſua degenerauerit, ne in ſterquilinium quidem aliquid valet, terram non fœcundat: ſed ſterilem reddit. *Poſuit.* inquit Dauid, ***terram fructiferam & ſalſuginem à malitia inhabitantium in ea,*** Pſal. 106. 34. Hoc Lucas explicauit c. 14. 35. ***Nec enim in terram. nec in ſterquiliniũ utile eſt, ſed foras mittetur.*** Solent, quæ vtiliſſima ſunt, cum natura ſua diſcedunt, inutiliſſima fieri. Sarmentum ad fructum ferendum utiliſſimum, ſi aruerit, nihil inutilius Ezech. 15. 2. 3. 4. ***Quid fiet de ligno uitis ex omnibus lignis nemorum, quæ ſunt inter ligna ſyluarum? Nũquid tolletur de ea lignum, vt fiat opus? aut fabricabitur de ea paxillus, ut dependeat ex eo quodcunq; vas. Ecce igni datum eſt in eſcam.*** Quod illic de uite, hic de ſale dicitur. Vtriuſque ſentẽtiæ ſumma eſt, degeneres doctores, quales imprimis hæretici ſunt, ad nihilum ultra quicquam valere, niſi ut pœnas luant, niſi ut conculcentur, niſi vt crementur. Peiores etiam quàm ſal infatuatũ, quàmque aridum ſarmentum, hæretici cimicibus, vt ait Auguſtinus, ſimiles ſunt. Viui mordent, mortui fœtent.

Hæretici ſali infatuato & cimicibus ſimiles.

14. ***Vos eſtis lux mundi.***) Qui vniuerſum mũdum doctrina, & exemplo debetis illuminare. Nullos bonos preter vos mundus hẽt magiſtros. Quã vim hĩc diximus ſuperiore verſu nomẽ terræ, eam hoc loco mũdi nomen hẽt, vt iidem auctores Chry. & Theop. obſeruauerũt. Quod autem Auctor operis imperfecti adnotauit Apoſtolos ſali comparari reſpectu Iudæorũ: luci uero reſpectu gentilium, quòd Iudæos ueritatem iam cognoſcentes in eodem ſtatu conſeruare deberent, quod proprium eſt ſalis: Gentiles autem docere, quod proprium eſt lucis; vereor ne & nimis argutum ſit, & non ſatis uerũ. Probabilius, voluiſſe Chriſtum tribus ſimilitudinibus ſalis. ducis, & ciuitatis rem unam eandemque declarare. Hanc enim Syrorum, quorum utebatur lingua, conſuetudinem fuiſſe alibi Hieronymus admonuit. Itaque non hoc tantum loco, ſed multis quoque aliis uidemus Chriſtum, ut eandem rem exprimat, multas ſimilitu-

In c. 13. Matth.

dines

dines alias super alias accumulare, cuius rei exempla unum caput Matth. 13. multa suppeditabit. Illud obseruandũ solum Christum ueram esse lucẽ, quæ illuminat omnem hominem uenientem in hũc mundũ, Io. 1. 9. & Io. 3. 19. *Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem*, & Io. 8. 12. *Ego sum lux mundi: qui sequitur me, non ambulat in tenebris*, & cap. 9. 5. *Quamdiu sum in mundo, lux sum mundi*, & cap. 12. 35. *Ambulate, dum lucem habetis*, & uer. 36. *Dum lucem habetis, credite in lucem*. Lux autem uera dicitur Christus, quia summam, & ex seipso lucem habet: cum quo, si non modo Apostoli, cæterique viri sancti atque doctores: sed ille quoque Baptista Ioãnes, quo inter natos mulierum maior non surrexit, comparetur: verè alter Ioannes dicit, *Non erat ille lux, sed vt testimonium perhiberet de lumine*. Cap. 1. 8. Et tamen de eodem illo Ioanne ille idem Ioannes scribit. ca. 5. 35. *Ille erat lucerna ardens, & lucens*: sicut hoc loco Apostoli lux appellantur. Omnes etiam Christiani lux uocari solẽt, Philip. 2. 15. *vt sitis sine querela, & simplices filij Dei, sine reprehensione in medio nationis prauæ, & peruersæ, inter quos lucetis, sicut luminaria in mundo*, & Ephes. 5. 8. *Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino; sicut filij lucis ambulate*, & 1. Thes. 5. 5. *Omnes autem vos filij lucis estis, et filij diei, non sumus noctis, neque tenebrarum*. Christus lux natura sua: alij eius beneficio, quia ab eo illuminati sunt: Christus, quia nõ solum extrinsecus doctrina, exemploq; illuminat omnem hominem uenientem in hunc mũdum: sed etiam per gratiã intrinsecus: Apostol., quia extrinsecus non solum exẽplo, sed etiã doctrina: Christiani, quia exemplo alijs lucent.

Non potest ciuitas abscondi.) Deest prima pars similitudinis, vos estis ciuitas, aut similes ciuitati supra montem positæ. Per montes solere Prophetas, & Apostolos significari multis Hieronymus locis obseruauit, quia edito in Ecclesia loco positi ab omnibus conspiciuntur. Significantur etiam per turres, vt ait Auctor operis imperfecti, *Fiat pax in virtute tua, & abundantia in turribus tuis*, Psal. 121. 7. Quanquã hic sensus mysticus est, litteralis alius. Eadem ratione hic ciuitati, aut potius vrbi comparantur.

Non potest.) Illa non potest: vos non debetis. Non enim monet eos, vt bene viuãt, ne quem offendant, quòd eorum exemplum, quasi vrbs supra montem sita latere non possit: sed exhortatur, ne lateant, ut paullo post apparebit.

16. *Neque accendunt lucernam, & ponunt eam sub modio.*) Quid uerba significent, manifestum est: quorsum dicta difficile. Hieronymus propterea Christum dixisse putat, ut Apostolis fiduciam ad liberè prædicandum Euangelium, & animum adderet; quemadmodum si pugilem exhortarer, uti strenuè, & fortiter pugnet: omnium enim oculos in eum esse conuersos. Alij monere eos uoluisse, ut cautè uiuerent: ne quid facerent, quod quemquam posset offendere; non enim urbem supra montem sitam latere posse; nec eos similes esse lucernæ sub modio, sed supra candelabrum positæ (nec enim sub modio poni solere) quæ non possit non ab omnibus videri; quemadmodum Philippenses D. Paulus admonuit ca. 2. 15. *Vt essent sine querela, & reprehensione in medio nationis prauæ atq; peruersæ, inter quos lucerent sicut luminaria in mundo*, & Petrus 1. epist. c. 3. 16. *cum modestia, & timore conscientiam habentes bonam, ut in eo, quod detrahunt uobis, confundantur, qui calumniantur uestram bonam in Christo conuersationem*. Ad hunc modũ Chrysostomus, & Theophylactus exponunt. Vera mihi ratio, cur hoc Christus dixerit, uidetur esse: ut Apostolos exhortaretur, uti gnauiter, & uerbis, & exemplo lucerent, ne labori parcerent. Propterea se eos, tanquam lucernam, accendisse, id est, Apostolos constituisse: propterea supra alios, tanquam urbem supra montem, posuisse, ut appareant, ut luceant, ut doceant non ut lateant. Nec enim urbs supra montem ædificatur, ut non uideatur,

ſed ut non uideri non poſſit; nec accenditur lucerna, ut ſub modio abſcondatur, ſed ut ſupra candelabrum poſita, & luceat omnibus, & cernatur ab omnibus, eadem prorſus ſententia, qua alibi Chriſtus dici: *Ignem ueni mittere in terrã, & quid uolo, niſi ut accendatur?* Lucæ. 12. 49. & qua D. Paulus Timotheum exhortatus. 2. Tim. 4. 2. *Prędica uerbum, inſta opportunè, importunè argue, obſecra, increpa ĩ oĩ patientia, & doctrina.* Confirmant hãc rationem uerba, quæ ſequuntur, *Sic luceat lux ueſtra coram hominibus.* Qđ autem dicit, *& ponunt eam ſum modio,* non ob aliam cauſam ſub modio potius, quàm ſub alia re dixiſſe arbitror, niſi quia modius res erat apta, ut ſub eo lucerna conderetur. Itaque Lucas capitul. 8. 16. paullo aliter dixit: *nemo autem lucernam accendens operit eã uaſe, aut ſubtus lectum ponit.* Vnde ſatis apparet Hilarij, & Auguſtini interpretationes, qui in modio aliquid putant eſſe myſterij, quaſi Apoſtoli largiter, & ſine menſura ſuam deberent doctrinam impertiri, myſticas eſſe, non litterales.

17. *Sic luceat lux ueſtra corã hominibus, ut uideant opera ueſtra bona)* Cõtrarium uidetur Chriſtus alibi docere infra. c. 6. 1. 2. 5. *Attendite ne iuſtitiã ueſtram faciatis coram hominibus,* & alia in hanc ſententiam eodem loco multa. Facilis ſolutio, *ut*, hoc loco non cauſam; ſed conſequentiam ſignificare, ut Ioan. 9. 39. & 1. Cor. 11. 19. Chryſoſt. hom. 10. in epiſtolam ad Rom. & hom. 27. in 1. ad Cor. & hom. in illud Pauli dictum *oportet hæreſes*
1. Cor. 11. 19. *eſſe*, & Damaſcenus, aliq; Gręci Theologi ſolẽt dicere non eſſe αἰτιατικὸν, ſed ἐπιβατικόν. Nõ enim iubet eos ꝓpterea bene agere, ut ab hominibus uideantur: quod. ca. 6. fieri uetat; ſed ita uiuere, ut, quiſquis eorum actiones conſiderauerit, glorificet non ipſos ſed patrem, qui in cœlis eſt: cuius eſt gratia, ut bene uiuant, quod cap. 6. fieri non uetat. Quid ergo, an non licet aliquid aliquando boni agere, ut ab hominibus uidearc, quod facturus altoqui non eſſes? licet, ſi modo

Quõ coram hominibus opera bona facienda.

non propter te, ſed propter Deũm uideri uelis. Licet eo fine, ſed non ultimo bene agere. Licet eò peruenire: ſed non ibi ſtare. Ad gloriam Dei tẽdendus eſt animus, qui ante quàm ad Deum perueniat, ſtetit, non ſtetit, ſed cecidit. Qui ab hominibus bene agens uideri uult, non ut ipſe, ſed ut pater, qui in cœlis eſt, glorificetur: non ſe, ſed Deum uideri uult. Nemo enim, ut uideatur, ſed, ut uiſus aliquid conſequatur gloriæ, uideri cupit. Si autem gloriam non quærit, aut non ſibi, ſed Deo quærit, etiam ſi uideri cupiat, uideri non cupit. Hoc ſenſu Petrus 1. epiſt. c. 2. 12. Chriſtianos bene uiuentes uult à Gentilibus uelle uideri, *Conuerſationem ueſtram inter gẽtes habentes bonam ut in eo, quod detrectãt de uobis, tanquam de malefactoribus, ex bonis operibus uos cõſiderãtes glorificẽt Deum in die uiſitationis.* Hoc ſenſu uidetur etiam mihi dixiſſe Chriſtus, *Sic luceat lux ueſtra coram hominibus, ut uideant opera ueſtra bona;* quo loco, *vt*, non ſolum euentum, & conſequẽtiam, ſed finem etiam, cauſamque ſignificat. Lucernæ enim Apoſtolos cõ parauit. Lucerna autem eo animo accenditur, vt uideatur. Sed ut diximus, non ibi Chriſtus inſiſtit, porrò progreditur, *vt glorificent patrem ueſtrum, qui in cœlis eſt.*

18. *Nolite putare, quoniã ueni ſoluere legem)* Primum uidendum, quorſum hoc nunc Chriſtus dicat: aut quomodo cum ſuperioribus iſta ſententia cohæreat. Plerique putant ideo hoc Chriſtum addidiſſe, quòd iam tum à Iudæis accuſaretur, quaſi legem ſolueret, aut quòd ſe certè accuſatum iri ſciret: quod uidemus. Matth. 7. 29. & 15. 9. & Ioan. 9. 16. eueniſſe. Alii: quia ad perfectiorem legis interpretationem tranſitionem faciebat: monere uoluiſſe, ut uel ex eo intelligerent ſe non ueniſſe, ut legem ſolueret, ſed ut impleret, id eſt, ut magis aſtringeret, & magis ad mentem legiſlatoris interpretaretur, *Audiſtis,* inquit, *quia dictum eſt antiquis; ego autem dico uobis.* Ita Chryſoſtomus, & Theophylactus. ueram mihi uidetur cauſam, quiſquis

fuit

fuit Auctor operis imperfecti, hom. 10. tetigisse. Dixerat Apostolis Christus, *Vos estis lux mundi*, &, *Sic luceat lux uestra coram hominibus*, quod de uita simul, & de doctrina intelligendum esse diximus; docet nunc eos suo exẽplo, quomodo uiuere, & docere debeant; debere eos legem melius seruare, quàm hactenus seruata esset: melius interpretari, quàm Scribæ, & Pharisæi interpretarentur, ne existimarent licere sibi, quòd Christi, id est, ipsius legislatoris discipuli essent, legem uiolare: sicut solent, qui ex familia principis sunt, omnibus pœne legibus soluti esse. Ego ipse, qui legem condidi, non ueni ut soluerem legem, sed adimplerem, &, *nisi abundauerit iustitia uestra plusquam scribarum et Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum*. Sic sententiam sententia consequitur.

Matth. 5. 20.

Nunc de uerborum sensu disputandum. Quomodo Christus dicit se non uenisse, ut legem solueret, sed ut adimpleret, cum re ipsa soluerit, & abrogauerit? Nam *lex & Prophetę usque ad Ioannem Baptistam* Matth. 11. 13. *& translato sacerdotio necessariũ fuit & legis translationem fieri* Heb. 7. 12. Adeoque legi contrarius est Christus, ut legem seruantibus christus nihil prosit, Galat. 5. 2. Qui respondent ideo dixisse Christum se non uenisse, ut legem solueret, quia etiam si soluturus erat, non per se, sed per Apostolos post reditum in cœlum suum soluturus erat, quemadmodum dixit se non uenisse, *nisi ad oues, quæ perierant domus Israel* Matthæi 15. 24. nõ quòd non propter alias etiam uenisset; sed quòd alias non per se, sed per Apostolos suos ad fidem adducturus esset: ii, inquam, non uidentur animaduertere, quorsum Christus hoc dixerit. Voluit enim, ut paullo ante diximus, Apostolos exhortari, ut legem perfectè seruarent; quemadmodum ipse non uenerat, ut legem solueret, sed, ut adimpleret. Eodem ergo modo, quo ipse seruauit, Apostolus seruare uoluit, eo modo quo abrogare uoluit, non per Apostolos: sed per se ipsum abrogauit. Verus igitur sensus est Christum uenisse, non ut legem solueret, sed adimpleret.

Legem quõ Christus impleuit.

Primum, quia quamdiu lex uigere debuit, ipse eam, licet nulla Deus lege teneretur, diligentissimè seruauit, &, ut Apostoli seruarent, curam habuit; & ipse, & Apostoli circuncisi sunt, ascendunt quotannis ad diem festum Ioan. 7. 8. Pascha celebrant. Marc. 14. 12. Quod enim accusatur, quòd sabbata non seruet, quòd eius discipuli in sabbato spicas uellant. Matth. 12. 1. 2. quod manus pransuri non lauent. Matth. 15. 2. calumnia erat Pharisæorum, legem non ad legislatoris mentem, sed ad suam uoluntatem, & traditiones interpretantium, ut iisdem locis Christus coarguit. Secundò legem dicitur non soluisse, sed adimplesse, quia benè interpretando perfecit. Cum enim dixisset, *Nõ ueni legem soluere, sed adimplere*, quasi declarare uolens, quomodo impleset, addidit seueriores illas legis interpretationes, *Audistis, quia dictum est antiquis, ego autẽ dico uobis*. Ita Gregorius Nyssenus aduersus Iudæos, & Euthymius, & Theophylactus in commentarijs. Tertiò legem impleuit, quia gratiam, per quam impleri posset, nobis, attulit. Prius enim, ut solet Augustinus dicere, iubebat, sed non iuuabat. Post Christi aduentum, & iubet, & iuuat. Ante corpus erat graue sine anima pondus, Christus gratiam, & Spiritum quasi animam indidit, qua mouetur, & agit. *Lex enim per Moysem data est, gratia autem per Iesum Christum facta est*. Ioan. 1. 17. Sic Augustinus lib. 17. cõtra Faustum. c. 5. & lib. 19. c. 7. & Chrysostom. hom. 16. Quartò, quia, quę in lege promissa erant, exhibuit, quæ ceremonijs, & figuris adumbrata repræsentauit, quemadmodum omnes ferè ueteres auctores interpretati sunt, Irenæus lib. 4. c. 27. & 67. & Tertullianus in libro de patientia, Hilarius cap. 4. Athanasius in serm. contra omnes hæreses, Cyrillus libro de adoratione in spiritu, & ueritate, Augustinus in quæst. noui testamenti quæst. 69. Conuenit, quod Christus dicit, Luc. 24. 44. *Hæc sunt uerba, quæ locutus sum*

ad

ad vos, cum adhuc eſſem uobiſcum, quoniã neceſſe eſt impleri omnia, quę ſcripta ſunt in lege Moyſi, & Prophetis, & Pſalmis de me. Hoc eſt, quod tam ſæpe ſolent Euangeliſtæ, maximeque Matthęus dicere, *Vt adimpleretur, quod dictum eſt per Prophetas.* Sunt, qui addãt quĩto etiam alio modo legem impleſſe Chriſtum, quia pro temporalibus ſupplicijs, & præmiis, quæ lex proponebat, æterna propoſuit. Itaque cum ĩ lege, & Prophetis quattuor eſsẽt partes, promiſſa, & vaticina: præcepta decalogi: ceremonialia, iudicialia, Chriſtus omnia compleuit. Promiſſa, & vaticinia, exhibendo, quæ promiſſa quæque prædicta erant, præcepta decalogi moralia, melius interpretando, ceremonialia, quæ per ceremonias ſignificabantur exhibendo ut pro circumciſione carnis baptiſmum & circumciſionem cordis, iudicialia, quia præmia, & ſupplicia corporea, & temporalia in ſpiritualia, & æterna commutauit.

Chriſtus quomodo legem abrogauit.

Quo ergo modo legem abrogauit? non ſoluendo, ſed implendo: non uiolando, ſed perficiendo: ſicut pictor (vt Theophylactus ait) inchoatæ, & extremis tantum lineamentis adumbratæ imagini dum extremam apponit manum, & colores adhibet, priorem imaginem abolet, nouam inducit. Abolet autem non diſſoluendo, ſed abſoluendo: non delendo, ſed perficiendo. Quo autem ſenſu dicatur lex vſque ad Ioannem tantùm Baptiſtam durauiſſe, alia eſt quæſtio, non hoc loco, ſed infra cap. 11. 13. explicanda.

Lex quo tẽpore abrogata.

Nunc ſatis eſt ſcire legem vſque ad Ioannem tantùm Baptiſtam durauiſſe, non quia per Ioannem abrogata, aut ſtatim, vt ille prædicare, cœpit, mortua eſt: ſed quia ægrotare tunc cœpit, non multo poſt Chriſti mortem moritura. Abrogata lex eſt, quia per Euangelium perfecta eodem tempore abrogari cœpit, quo Euangelium prædicari: quò magis Euangelium uigebat, eò magis illa languebat: cum Euangelium eſt penitus prædicatum, illa eſt penitus abrogata.

Significa-

18. *Amen.*) אמן Hebraicè veritatem Iſa. 65. 16. Itaque *Amen dico vobis,* idẽ eſt, atque, In veritate dico vobis, vt Luc. 4. 25. Ioan. 16. 7. Duplicem habet vſum: alterum, vt ſit confirmatio eorum, quæ à nobis, vel ab alio ante dicta ſunt, vt Num. 5. 22. Deut. 27. 26. 1. Cor. 14. 16. alterum, ut ſit affirmatio eorum, quæ dicturi ſumus, ut hoc loco, & alijs pœne innumerabilibus.

tio, & vſus vocis, Amẽ

Prior vſus in uetere teſtamento frequẽtiſſimus; in nouo rarus: Poſterior frequentiſſimus in nouo: aut nullus, aut rariſſimus in veteri. Cauſam eſſe arbitror, quòd ueteris teſtamenti ſcriptores Hebraicè loquerentur, noui Syriacè. Hebraicè autem אמן potius confirmantis, quàm affirmantis: Syriacè potius affirmantis, quam confirmantis ſit. Græci, Latinique interpretes Hebraicam dictionem uſu notam retinuerunt. Quanquam Aquila πεπισωμένως, Septuaginta γένοιτο aliquando verterunt, vt Hier. in epiſt. ad Sophronium, & in ſecunda ad Marcellam ſcribit.

Donec trãſeat.) Donec pereat Pſal. 101. donec diſſoluatur. 2. Pet. 3. 10. id eſt, donec immutet̃. Hebraiſmus עבר ſæpe etiam in nouo teſtamẽto vſurpatus G. παρέρχεσθαι Mat. 24. 35. & 26 39. 42. Marci 13. 31. Luc. 21. 33. ſicut παραφέρειν transferre pro hithpael העביר Mar. 14. 36. Luc. 22. 42. & μετατίθεσθαι ad Hebr. 7. 12.

Cęlum & terra.) Totus mundus, qui firmiſſimis fundamentis creditur ſtare. Hilarius, *Cęlum quidem & terram maxima, vt arbitramur, elemẽta eſſe ſoluenda, cæterum ne minimum quidẽ poſſe eſſe de mandatis legis infectum.* Solet ſcriptura ſimilibus vti comparationibus. Pſal. 71. 5. *permanebit cum ſole, & ante lunam in generatione & generationem.* & uer. 7. *Orietur in diebus eius iuſtitia, & abundãtia pacis, donec auferatur luna,* & Pſal. 88. 38. *Thronus eius, ſicut ſol in cõſpectu meo, & ſicut luna perfecta in æternum, & teſtis in cęlo fidelis* Iere. 33. 20. 21. *ſi irritum poteſt fieri pactum meum cum die, & pactum meum cum nocte ut non ſit dies, & non ſit nox in tempore ſuo, & pactum meum irritum eſſe poterit cum Dauid ſeruo meo.*

Iota

Iota unum uel vnus apex.) Quidam interpretantur, Iota minimam esse litterarum, apicem minimam eius particulam in capite eius expressam, quasi dicat, ne minima quidem legis mandata, aut minimam minimi man dati partem solutum iri. Sed hæc in terpretatio in Græca, & Hebraica lingua, qua Euangelium hoc scriptũ est, itemque in Syriaca, qua Christus loquebatur, locum non habet, quia suprà *Iota* apex nõ inscribitur. Apicem ergo vocat minimam litterarum partem, vt caput, aut caudam ipsius *Iod.* י. rem scilicet minutissimam. Nã puncta tunc apud Hebræos, & Syros non fuisse nemo nescit. Genuit ex hoc loco littera Iota, licet omnium minima, maximam hæresim apud Irenæum lib. 1. c. 1. lege.

19. *De mandatis istis minimis.)* Quidam veteres auctores per minima mandata mortem uolunt & crucem Christi intelligi: quòd mors & crux res abiecta contemptaque uideatur. quam tamen qui erubescit, saluus esse nõ possit. Ad hunc modum Hilarius, & alij, quorum Theophylactus meminit. De Cruce hic non agi manifestũ est, quæ autem mandata Christus minima uocet, dubium. Quidam enim ad præcedentia referunt, ut August. lib. 1. de sermone Domini in monte, quasi dicat, qui soluerit unum de man datis istis minimis, quæ ego veni non soluere, sed adimplere. Videtur enim pronomen, *Istis*, illa, de quibus Christus locutus fuerat, demonstrare. Alij ad sequentia, ut Chrysostomus hom. 16. Auctor imperf. hom. 10. & Theophylactus, quod est probabilius, quia minima legis ueteris mandata erant ceremonialia, & iudicialia, quæ nolebat Christus post Euangelii prædicationem seruari, sed aboleri, & quia sequitur, *nisi abũdauerit iustitia uestra plus quàm Scribarum & Pharisęorum*, & *audistis, quia dictum est antiquis ego autem dico uobis*. Ergo pronomen illud, *istis*, non eadem, de quibus locutus Christus erat, demonstrat: sed similia: similia autem, quia vtraque minima videbantur. Minima verò mandata, de quibus dicturus est, vocat; non quòd re uera, sed quòd Pharisæorum opinione minima, aut potius nulla essent, qui, ut ab oculis hominũ toti pendebant, homicidium, quod oculis videbatur, peccatum putabant: homicidij patrandi voluntatem, quæ non uidebatur, forte non putabant.

Et docuerit sic homines.) Sic vna est syllaba, sed magnam continet difficultatem, in eaque tota huius loci sententia uersatur. Hieronymus, & nonnulli interpretes noui exponunt, *& docuerit sic*, id est, quemadmodum ego dico, atque præcipio, quasi dicat, quivnum ex mandatis hisce minimis nõ seruauerit, quamuis doceat alios ea esse seruanda, tamen minimum futurum in regno cœlorum. Cum qua interpretatione conuenit, quod idem Christus dicit. c. 23. 2. 3. *Super cathedram Moysi sederũt Scribæ & Pharisęi: omnia ergo quęcũque dixerint uobis, seruate & facite, secũdum autem opera eorũ nolite facere: dicunt enim, & non faciunt*. Eosdem enim hic Scribas, & Pharisæos no are voluit. Sed ideo hic sensus videtur minus proprius. quia hoc loco Christus non solum Pharisæorum vitam, sed etiam doctrinam reprehendit, *Audistis, quia dictum est antiquis, ego autem dico uobis*. Itaque melius omnes alij interpretes, ut Chrysostomus hom. in Matth. 16. & Auctor imperf. hom 10. & Augustinus lib. 1. de ser. Domini & Gregorius lib. 19. in Iob. c. 5. exponunt, *Sic*, id est, quemadmodum ipse facit, qui nec ipse seruat, & alios docet non esse seruanda.

Minimus uocabitur.) Minimum nõ nulli nullum interpretantur, vt Chrysostomus, & Theophylactus, ut opinor, quòd absurdum iudicarent eum, qui hæc Christi mandata non obseruasset, aliquem in regno cœlorum locum habere. Alii non nullum, sed minimum in regno cœlorum futurum dicunt, quia non magna, sed minima mandata uiolauit, quorum transgressio ueniale peccatum est, Quæ interpretatio inde refutatur, quòd quæ Christus Pharisæorum opinione uocat

cat minima, re ipsa maxima sunt. Nam qui homicidium non fecit, uoluit tamen facere, & qui adulterium non admisit, uidit tamen mulierem ad concupiscendum eam, quia eius iustitia non abundat plus quàm Scribarum, & Pharisæorum, in regnum cœlorum non intrabit. Tota sententia ex eo pendet, quod uocetur hic regnum cœlorum, quod paullo post sumus explicaturi. Interim minimum vltimum, non nullum interpretor, ne emphasis huius nominis pereat, quam de industria uidetur Christus adhibuisse, qui ideo non nullum, sed minimum fore dixit, quia minima violauit mandata, utens elegante paronomasia. *Vocabitur* autem dixit pro, erit, ut supra ver. 9. nisi malimus interpretari, *vocabitur*, id est, pronuntiabitur, iudicis Christi sententia declarabitur, qua quantus quisque sit, apparebit.

In regno cœlorum.) Augustinus libr. 1. de serm. Domini, & Gregorius libr. 19. moral. cap. 5. & alij ferè omnes regnum cœlorum hoc loco Ecclesiam vocari dicunt, ne, si uerum regnum cœlorum accipiatur, illud sequatur absurdè, ut qui aliquod ex his uiolauerit mandatis, aliquo in regno cœlorum loco sit, cum paullo post dicat, *Nisi abundauerit iustitia uestra plus quàm Scribarum, & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cœlorum.* Melius ut mihi quidem videtur, Chrysostomus & Theophylactus regnum cœlorum resurrectionis, & ultimi iudicij tempus uocari putant. Tunc ergo, qui vnum de mandatis istis minimis non seruauerit, minimus uocabitur, id est sententia iudicis declarabitur. Nec erit nullo loco, quia, & ipse resurget, & iudicabitur, sed erit ultimo, quia eijcitur in tenebras exteriores. Quæritur a quibusdam, cur de ijs, qui magna mandata, nec faciunt, nec docent, & de ijs, qui docent, sed non faciunt, & de ijs, qui faciunt, sed non docent, & de ijs, qui minima docent, & non faciunt, aut faciunt, & non docent, Christus mentionem non faciat. Respondeo causam eius rei fuisse, quòd de solis Pharisæis quæstio esset, qui ista, quæ minima putabant, nec faciebant, & sic homines docebant. Si ergo, qui unum ex mandatis istis minimis non seruauerit, ultimo loco erit, id est, minimus uocabitur, qui non seruauerit maiora, ubi erit? & ipse ultimo loco. Erunt igitur pares, & impares: pares, quia uterque minimus. vterque ultimo loco. i. in inferno: impares, quia in illo ultimo loco, sicut & in primo, quòd est cœlũ, mansiones multæ sunt, & alij maioribus, quàm alij supplicij afficiuntur, sicut qui in primo loco, id est, in cœlo erunt, omnes erunt pares, quia eundem omnes denarium accepturi sunt. Matth. 20. 10. & impares, quia *in domo patris mei mansiones multæ sunt.* Ioann. 14. 2. & quia *alia claritas solis, alia claritas lunę, alia claritas stellarũ, et stella ab stella differt in claritate.* 1. Cor. 15. 41. 42. pares honoris genere, impares specie, sicut omnes reges pares dignitate, & impares opibus, atque potentia.

20. *Dico enim uobis.*) Reddit causam cur dixerit, *qui soluerit unum de mandatis estis minimis*, quasi idem sit soluere, & non abundare eius iustitiam, plus quàm Scribarum & Pharisæorum.

Nisi abundauerit.) Nisi maior fuerit. Græcismus ἐὰν μὴ περισσεύσῃ, aut Hebraismus אם לא רבה

Iustitia uestra.) Legis obseruatio, quam Christus ipse iustitiam appellat, quia obseruatione mandatorum Dei iustificamur.

Quam Scribarum, & Pharisæorum.) Qui ista minima esse dicunt. Nominat Scribas, & Pharisæos, quia & doctores erant, & cęteris multo sanctiores habebantur, uide. c. 3. 7.

21. *Audistis.*) Quæ sequuntur usque ad finem capitis intelligi non possunt, nisi illud prius intelligatur, de quo magna hoc loco inter interpretes uertitur quæstio; num Christus ueteri legi, an Pharisæorum tantum interpretationi aliquid addat, cum dicit, *ego autem dico uobis.* Omnes hæreticorum interpretes pro comperto habẽt (Spiritus enim sanctus illi opinor reuelauit) Christum non legem, sed

Christus an veteri legi, an Pharisęorum inter-

Scri-

pretationi quippiam hic addat.

Scribarum, & Pharisæorum traditiones, interpretationesque corrigere; eaque de re impudenter ueteres auctores, quòd aliter senserint, reprehendunt. Idem scilicet olim alij hæretici Pelagiani docuerunt, ut libr. aduersus illos primo Hieronymus scribit, Catholicus nescio an quisquam præter Strabum, & nostro tempore nonnullos, qui minore, quàm Catholicos decet, cautione hæreticorum legerunt commentarios. Nec inficior aliqua esse argumenta huius sententiæ, quæ aut minus doctum, aut minus constantem lectorem mouere possint. Primum ponderant illud in singulis mandatis repetitum uerbum, *Dictum est*, quasi ideo dictum, non autem scriptum dixerit, quia non de lege, sed de Pharisæorum traditione, explicatioueque loquebatur. Deinde quòd se illis Christus opponat, quasi peruersis interpretibus bonum legislatorem ueteri legislatori neutiquam oppositurus, siue ipse, siue Pater fuerit, qui Mosi ueterem legem dedit. Præterea, quòd hæc, quæ hoc loco Christus addit, uetere lege continebantur. Non enim solum adulterium, sed etiam concupiscentia prohibebatur, *Non concupisces*, inquit, *vxorem proximi tui*. Exodi. 20. 17. Testis D. Paulus, *Concupiscentiã* inqt *nesciebã, nisi lex diceret, nõ concupisces*. Ro. 7. 7. non ergo Christus legi quicquam, sed interpretationi Pharisæorum suam interpretationem addit. Præterea lex non iubebat odio inimicos habere, sed potius amare Exo. 23. 4. *Si occurreris boui inimici tui, aut asino erranti, reduc ad eum. Si uideris asinum odientis te iacere sub onere, nõ pertransibis, sed subleuabis eum.* Præterea cum Christus ab adolescente illo interrogatur, *quid faciendo uitam æternam possidebo?* nihil aliud respondet, quam, *serua mandata* Lu. 18. 18. nihil ergo quod Christus adijceret, in legis mandatis desiderabatur. Denique nulla in Euangelio perfectio maior est, neq; uerò potest excogitari, quàm diligere Deum ex toto corde, ex tota mente, ex tota anima, ex totis uiribus, atqui id ipsum lex præcipiebat Deut. 6. 5. Accedit, quod Christus dicit ver. 20. *Nisi abundauerit iustitia uestra plus quàm Scribarum, et Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum*, quasi indicans se non legem, sed Pharisæorum interpretationem uelle corrigere. Multa etiam Christus dicit dicta fuisse antiquis, quæ in lege non reperiuntur, ut illud uer. 21. *Reus erit iudicio*, & illud uer. 33. *non peierabis*, & illud uer. 43. *Odio habebis inimicum tuũ*. Viderant ista, ut opinor, ueteres auctores, incredibili tamen omnes consensu docuerunt Christum legem ipsam ueterem correxisse adiunctis ijs, quæ ad perfectionem Euangelicam desiderabantur, non quod lex in suo genere perfecta non fuerit, sed quòd minus perfecta, quàm Euangelium; pædagogum enim fuisse Iudæis, tanquam pueris rediret erudiendis adhibitum, donec melior magister Christus firmioribus iam ingenijs profectiora proponeret. Atque ad hunc modum præter alios, de quibus uers. 18. diximus Christum legem implesse, quia addidit, quæ in illa desiderabantur. Sic Irenæus lib. 4. ca. 27. Tertull. libr. de patientia, Clemens Alexandrinus lib. 6. Strom. Hilarius, can. in Matth. 4. Epiphan. aduersus Ptolomaitas hær. 33. Basil. hom. in Psal. 14. Chrys. hom. 16. in Matth. Auctor imperfect. hom. 11. Ambros. ser. 5. in Psal. 118. Hieron. in epistola ad Gerontiam de monogamia, Chromatius, Theophylactus, & Euthymius in commentarijs ad hunc locum. Quorum sententiam nõ solum eorum fractus auctoritate, sed maioribus etiam in hanc partem argumentis impulsus uerissimam iudico. Primum ut hæretici expendunt verbum illud, *dictum est*, ego contra expendo, quod sequitur, *antiquis*, id est illis, quibus Moses legem dedit, quasi Mosaicis, & legalibus hominibus Christianos, Euangelicos opponat, *ego autem dico uobis*. Enim uero si de solis Pharisæorum traditionibus, interpretationibusque loqueretur, non diceret, *audistis, quia dictum est*, quasi ipsi ab eo, qui dixit non audiuerint, sed ab alijs, qui audiuerant,

accepe-

acceperint. Sed dixiſſet ſimpliciter, *Audiſtis, non occides*, aut, dictum uobis eſt, non occides, qui aũt occiderit reus erit iudicio. Nec nemini Scribarum, & Phariſæorum eos reprehendens pepercisſet, ſed diſertè dixiſſet, audiſtis, à Scribis, & Phariſæis. Hac.n. libertate ſemper vſum uidemus Chriſtum. *cauete* (inquit) *à fermẽto*, id eſt doctrina *Phariſæorum, & Sadducæorum*, Matth. 16. 6. 11. 12. Nec antiquos uocare poteſt eos, qui paullo ante fuerant: nec.n. Phariſæi multo ante Chriſti tẽpora, ut ex Ioſepho colligitur, extiterunt. Deinde, quia multa Chriſtus corrigit hoc loco, quæ conſtat non à Phariſæis introducta: ſed in lege expreſſa eſſe, quale eſt illud uer. 31. *Quicumq. dimiſerit uxorem ſuam, det illi libellũ repudij*. Deut. 24. 1. quid, quæſo, hic Phariſæi corruperant? Chriſtus tñ corrigit, *ego aũt dico uobis*, & illud uer. 33. *non peierabis*. Lex.n. dicit Leuit. 19. 12. nec id Phariſæi corrumpebant. Nam ꝙ dicunt ſolitos docere Phariſæos non peccare, qui per cœlum, aut terram iurarent, uer. 33. refutabimus. Quod autem Chriſtus Matth. 23. 16. Phariſæos reprehendit, ꝙ dicerent, *qui iurat in tẽplo, nihil eſt; qui aũt iurat in auro templi, tenetur*, diuerſum eſt. Nec. n. Chriſtus falſam in illis legis interpretationem reprehẽdit, quod ſi facere uoluiſſet, non illo, ſed hoc loco utiq. dixiſſet. Nec.n. lex per templum iurare prohibebat: Chriſtus primus prohibuit, ſed reprehendit auaritiam, a qua, qui per templum iurabant, abſoluebant: qui per aurum, dãnabant, quaſi magis auro, q̃ Dei honore tangerentur. Præterea, ubi lex dicebat, ut, ſi quis te in unam maxillam percuteret, illi alteram uerteres, aut quæ Phariſæorum culpa erat, quòd non ita, cum lex non diceret, interpretarentur: cum nunc Chriſto ipſo docente uix capere poſſumus? ubi ſcriptum erat, ut tollenti nobis tunicam, & pallium dimitteremus? Non ergo legem tantum interpretatur Chriſtus, ſed nouam cõdit legẽ, nouam affert doctrinã. Prœterea illud, *Diligite inimicos ueſtros*, vbi lex dicit? Nam quòd affertur ex Exod. 23. 4. *Si occurreris boui inimici tui*, nihil eſt, loquitur.n. de Iudæo, cum quo Iudęus inimicitias gerere prohibebatur. Itaq., qui illic inimicus dr̃, Deut. 22. 1. frater appellatur, *non uidebis bouẽ fratris tui, aut ouem errãtem, & præteribis, ſed reduces*. Cum aũt de ueris loquitur inimicis, non ſolũ odio habere, uerũ etiam delere iubet, *Delebis nomen eius ſub cælo, caue ne obliuiſcaris*, Deut. 25. 19. In Euangelio neminẽ oĩno odiſſe licet, neminem priuata auctoritate delere. Deniq. uidemus Chriſtum hoc loco præmia, ſuppliciaq. ueteris legis amplificaſſe. Quam ob rem, niſi quia perfectionem legis auxit? Ex ijs, quæ diximus, qui aliquo ſunt ingenio, quo modo contrariis argumentis rñdere oporteat, non difficulter colligent, non pigebit tñ rudioribus rñdendi modũ oſtendere. Quot obiicitur primo loco nõ dixiſſe Chriſtum ſcriptum eſt, ſed *dictum eſt*, nimium eſt leue. Nã aut nihil in eo uerbo myſterii eſt, cum videamus Euangeliſtas his duobus verbis ſine diſcrimine uti, *ſicut dictum eſt per Prophetas*, &, *ſicut ſcriptũ eſt*, aut ſiquid eſt in eo uerbo myſterii, non id eſt, quod hæretici putant, ſed quod Chryſ. & Theophy. adnotauerunt, ne ſi patrem, a quo id dictũ erat, nominaret, ſe illi, aut opponere, aut etiam anteponere uideretur, ſi ſe, qui etiam ueterem legẽ dederat, inuidiam in ſe auditorum concitaret: aut, ut ego ſuſpicor, non ſe ſibi, aut patri, ſed Moſi tacitè opponit. Nam etſi lex uetus à Deo data erat, tñ quia populus non à Deo, ſed à Moſe eam acceperat, eius auctor Moſes uidebat̃. *Lex*, inquit, *per Moyſem data eſt* Io. 1. 17. &, *nonne Moyſes dedit uobis legem, et nemo ex uobis facit legem*? Io. 7. 19. Deniq. Lex Moſi appellatur Luc. 2. 22. & 24. 44. & Ioan. 7. 23. Act. 13. 38. & 15. 5. & 28. 23. & quę in lege ſcripta atque præcepta erant, Moſes ſcripſiſſe, ac præcepiſſe dicitur Io. 8. 5. & 1. 45. Se igitur Chriſtus tacitè opponit Moſi, cum dicit, *ego aũt dico uobis*, ſed noluit eum ad uitandam inuidiam nominare. Atq. hac ratione non ſolum primum, ſed ſecundum etiam argumentum facilè ſoluitur.

Tertium ſic, non dubium, quin concupiſcentia in ueteri lege prohiberetur; ſed multò minus expreſsè atque præcisè quàm à Chriſto hoc loco prohibetur. Lex quippe tm̄ dicebat, non concupiſces uxorem proximi tui, ſed non dicebat eum, qui impudicis oculis aſpiceret, adulterii teneri. Quartum paullo ante aliud agentes obiter ſoluimus. Docuimus.n. legem præcepiſſe quoſdam publicos non ſolùm odiſſe hoſtes, ſed penitus etiam abolere. Atq. eò hoc loco Chriſtus alludit, cum dicit, *ego aũt dico uobis, diligite inimicos ueſtros, benefacite ijs, qui oderunt uos*, ver. 44. In quinto, ſolùm probatur non omnia, quæ ad legem Chriſtus adiecit, eſſe præcepta, quod negandũ nõ eſt, pleriq; enim, ut ſuo dicemus loco, conſilia ſunt Euangelica, ideoq. Chriſtus ab illo adoleſcente tantùm exigit, ut mandata ſeruet, ſi tamen Euangelicam perfectionẽ ſequi uelit, uendat uniuerſa, quę habet, & det pauperibus, ſeq. ſequatur, hoc eſt, quod hoc loco dicit, pallium etiam dimittere, ut nudum Chriſtum, nudus ſequare. At quæ maior perfectio, quàm Deum ex toto corde diligere? reſpondeo magis ex toto corde diligere. Nam qui ſic diligit, vt nullius rei amori, Dei præponat amorem, ex toto corde Deum diligit: qui propterea relinquit omnia, quæ habet, & Chriſtum ſequitur, quemadmodum Apoſtolos feciſſe legimus, magis ex toto corde diligit. Vno dicam uerbo, diligere Deum ex toto corde eſt eum ita diligere, ut non etiã idola, non aliud quidpiam ei contrarium diligamus, ut Deut. 6. 5. & expoſuimus, & probauimus. Hanc perfectionem Deus ab Abrahamo requirebat, cum dicebat, *Ambula coram me, & eſto perfectus* Gene. 17. 1. Quod autem Chriſtus dicit, *Niſi abũdauerit iuſtitia ueſtra pluſquã Scribarũ & Phariſæorũ, non intrabitis in regnum cęlorũ*: non ideò dicit, ut eorum doctrinam, ſed ut eorum uitam reprehendant, cùm alio loco dicat, *ſuper cathedrã Moyſi ſederunt Scribę, et Phariſæi, vĩ a ergo, qua cunq. dixerit uobis, ſeruate & facite: ſecundũ aũt opera eorũ nolite facere: dicunt enim & non faciunt*. Matth. 23. 2. Ideò etiam dicit, quia Phariſæi adeo ſe legi addictos eſſe profitebantur, ut ſi quid melius atq. perfectius Chriſtus doceret, longè reijcerent. Neq. verò nego Scribas, & Phariſæos multis in rebus male interpretatos fuiſſe legẽ. Scio enim monuiſſe diſcipulos ſuos alibi Chriſtum, ut ab eorum fermento, id eſt, doctrina, cauerent. Matth. 16. 12. Tantũ dico Chriſtum hoc loco non id agere, ut Phariſæorum traditiones, aut interpretationes reprehendat, ſed, ut additis partim præceptis, partim conſiliis Euãgelicis legẽ perficiat. Quod poſtremo loco obiectum eſt, multa hic, quaſi antiquis dicta, à Chriſto recitari, quę in lege non reperiantur, ver. 21. 33. & 43. refutabimus.

Reus erit iudicio) Adnotarunt quidam ex Talmudicis traditionibus tria fuiſſe apud Hebræos tribunalia. Primùm Triumuirum, in quo de minutiſſimis diſceptaretur cauſis. Secundum, in quo uiginti tres iudices de cauſis maioribus, itemq. capitalibus cognoſcebant. Tertium, in quo unus, & ſeptuaginta lecta uiri de rebus grauiſſimis, maximeq. publicis, ut de pace, de bello, de falſo propheta, de ſummo ſacerdote iudicabant. Primum uocatum fuiſſe משפט, iudicium: ſecundum, סנהדרים συνέδριον cõſeſſum voce à Græcis uſurpata: tertium magnum conſeſſum, ſicut Galli magnũ regis conſilium appellant. Verum id quidem, quod de triplici tribunali tradunt: quod autem de nomine, & cauſarum cognitione; non omnino verum. Nam perſpicuum ex hoc loco eſt capitalium cauſarum cognitionem ad iudicium pertinuiſſe, cùm homicida reus dicatur eſſe iudicij. Itaque alterutrum neceſſe eſt, aut in primo tribunali etiam capitales cauſas fuiſſe tractatas, aut quod eſt uero ſimilius, primum & ſecundum tribunal iudicium, tertium סנהדרים συνέδριον Synedrium appellatum. Confirmat hanc opinionem, quod poſtquam Chriſtus Synedrium nominaſſet, quaſi id eſt apud Iudæos ultimum tribunal,

Tria apud Iudæos tribunalia.

non habens aliud, quod præterea nominaret, Gehennam ignis nominauit. Quid autem sit reum esse iudicii, interpretes non consentiunt. Quidam idem esse putant, quod dignum esse, ut in iudicio eius exploretur causa, ut Aug. lib. 1. de serm. Domini in monte, & Gregorius lib. 21. in Iob c. 4. Alii melius, ut Euthym. & poeta Iuuencus reum esse pœnæ capitalis, quę contra homicidas in iudicio decernebatur. Hanc interpretationem ideo priori præfero, quia capitalis homicidæ pœna non iudicum decernebatur arbitrio, sed iure constituta erat, quam iudices mutare non poterant Leuit. 24. 21. & Num. 35. 16. 17. 30. Et quia uidetur Christus significare uoluisse eum, qui in Euangelio sola occidit uoluntate, non minore dignum esse pœna; quam qui re ipsa occidebat in lege, leuissimamque Euangelii pœnam grauissimæ, id est capitali pœnæ legis æqualem esse. Vbi scriptum erat in lege, *Reus erit iudicio?* Respondeo Christum non legis uerba: sed sensum recitare. Scriptum autem erat, ut paullo ante indicauimus, ut homicida moreretur.

21. *Qui irascitur.*) Constat non omnem iram esse peccatum, nam non modo alii uiri sancti, uerum etiam D. Paulus Act. 23. 3. & Petrus Act. 8. 20. & Christus ipse Matth. 15. 7. & 22. 18. & 23. 1. 13. 14. 15. 23. 29. fuisse uidentur irati. Quæ res effecit, ut interpretes uarias huius sententiæ explicationes quærerent. Quidam Græci codices legunt εἰκῆ, temerè sine causa, quam lectionem, qui secuti sunt, facile responderunt, non omnem iram, sed eam, quæ iustitia, quæ causa, quæ ratione caret esse peccatum; Christum uero, & Apostolos iratos quidem fuisse, sed non sine causa. Sequuntur autem Irenæus lib. 4. cap. 27. Iustinus in epistola ad Zenam, & Serenum de uita Christiana, Chrysostomus. hom. 17. Auctor imperfect. homil. 2. Aug. lib. 1. de ser. Domini, Theophy. Euthym. in comment. Sed eam lectionem neque noster interpres secutus est, & meritò mihi uidetur Hieronymus reprehendere. Primùm, quia non esset uera sententia. Sicut enim nemini iusta etiam de causa priuata auctoritate licet occidere, ita nemini, quamuis iusta de causa, licet irasci. Deinde quia, etiam si sententia fuisset uera, Christus tamen hoc loco non dixisset. Nec enim locus erat aptus moderandæ hac adiectione sententiæ, ubi maximè uolebat iræ culpam exaggerare. Deinde quia, si qua erat adhibenda moderatio, potius ad illud uerbum superioris uersus *non occides*, adhibenda erat, quàm ad uerbum irascendi, quia grauius peccatum est sine causa occidere, quàm sine causa irasci. Alij sicut respondent, cum ratione irasci nullum; sine ratione, ueniale peccatum esse. At Christus dicit eum, qui sic irascitur, reum esse iudicii, id est capitalis pœnæ, quam certè non meretur ueniale peccatum. Res ita expediri potest. loquitur Christus accommodatè ad homicidium, de quo agebatur, & iram uocat non omnem appetitionem uindictæ, quęadmodum a philosophis diffinitur: sed eam propriè, quæ tendit ad homicidium. Voluit enim dicere non solum eum, qui re ipsa, sed eum etiam qui sola occidisset uoluntate, reum esse iudicij: sicut uer. 27. & 28. dicit non solum eum, qui re ipsa adulterium patrauit: sed etiam, qui patrare voluit, adulterum esse. Voluntatem igitur occidendi iram uocat, quæ siue cum causa, siue sine causa sit; in priuata persona sine grauissima nunquam est culpa. Neque hoc modo Christus, aut Apostoli unquam irati sunt. Nam quòd Petrus uidetur Saphiram iratus occidisse Act. 5. 9. non ira, sed religione, non ut priuatum hominem, sed ut Dei ministrum fecisse credendum est.

Reus erit iudicio.) mortis æternæ quam iudicium uocat, ut conuenienter loquatur Iudæorum consuetudini, qui משפט חיב dignum, aut reum iudicij appellabant eum, qui morte dignus erat: sed illi de corporis, Christus de animæ morte loquebatur.

Auget enim Christus peccatorum supplicia non augendo: sed declarando. Nec propterea Euangelicum iugum legis iugo grauius. Quia nec peccata magis auget: sed maiora, quàm in lege putabantur, esse declarat, nec minoribus peccatis maiores minatur pœnas: sed peccatorum exposita grauitate grauiores, quàm apparebant, pœnas exposuit. Quin multò leuius, quia etsi peccata magis indicat, tamen indicata curat; Lex minus indicabat, nullo modo curabat Roma. 8. 3.

Qui autem dixerit fratri suo raca.) Ignoratio linguæ varias hoc loco interpretationes peperit. Quidam graues etiam auctores Chrysostomus, & Theophylactus docent *raca* Syriaca lingua idem esse, quod *Tu*, nihilque aliud hic significari, quam parum honorificam, & asperam locutionem, ut cum seruo dicimus, Abi tu. Idem Euthymius dicit, nisi quòd non Syriacam, sed Hebraicam dictionem facit. Hoc nec in Græcis auctoribus, qui ab Hebraica, & Syriaca lingua fuerunt alienissimi, mirandum est: nec imprudenter credendum. Scimus enim neque Hebraicè, neque Syriacè eiusmodi esse pronomen. Nihilo uero similius, quod August. lib. 2. de serm. Domini scribit nonnullos docuisse *raca* vocem esse Græcam, hominemque pauperem & pannosum significare. ῥάκος enim Græcis pannum esse Matth. 9. 16. Probabilius, quod idem eodem loco dicit Augustinus se ab Hebræo quodam, quem ea de re consuluerat, accepisse non nomen, sed irascentis interiectionem esse, qualem apud Latinos, *Hem*, quòdque Gregorius lib. in Iob. 21. c. 4. & Rupertus in commeta. probauerunt, quòdque, & Græcus, & Latinus interpres videntur existimasse, quia ut Augustinus adnotauit, propterea credibile est eos ipsam dictionem integram reliquisse, quasi nihil aliud, quàm naturalem uocem ira commoti hominis significantem. Hoc, inquam probabile; sed illud, quod alij tradunt, meo iudicio probabilius רקא Chaldaicam, aut Syriacam esse uocem, quæ ab Hebraica tantùm lingua manauerit. ריק enim Hebræi leuem, & inconstantem hominem appellant Iudic. 11. 3. 2. Reg. 6. 20. 2. Paral. 13. 7. Vnde factum, ut רקא homo minimi iudicij a Thalmudicis, ut quidam obseruauerunt, vocari soleat; quòd propriè quidem hominem uacuum, & inanem significat, qui quamuis idem esse atque stultus multis uideatur: tantum ab illo distat, quantum Latinè, leuis. Ita sententia bene cohæret. Certum enim est Christum peccatorum, & pœnarum gradus tres distinguere uoluisse: quorum primo secundus: secundo tertius maior esset. Primus est ira in uerba non erumpens: secundus contumeliosum uerbum ex ira proficiscens, quo frater leuis: tertius magis contumeliosum, quo fatuus, aut stultus appellatur. Quod autem interpretes Syriacam dictionem non conuerterint, non ideò factum esse existimo, quòd interiectio sit. Nam & interiectiones solent uertere, vt אהה a. a. a. Ieremiæ. 1. 6, & 14. 13. Ezech. 4. 14. & 20. 49. & Ioel. 1. 15. sed, aut quòd locutio esset uulgo tunc adeò vsitata, ut, si uerteretur, uim & gratiam amitteret: quemadmodum si uertissent, Amen, aut quod non satis certis de eius significatione noluerint præiudicium lectoribus afferre. Quod Septuaginta sæpe interpretes Latinum aliquando fecisse in eorum Idiomatis adnotamus.

Reus erit concilio.) τῷ συνεδρίῳ tertio tribunali, quod concilium, aut consilium potest appellari: ad verbum autem consessus: per concilium autem capitalem pœnam, quæ in eo statui solebat, intelligit, vt uer. 22. per iuilem in autem capitis pœnam sempiternam animæ mortem intelligit, sed, ut antè monuimus, loquitur accommodatè ad consuetudinem iuris. Dubitabit aliquis, quomodo per iudicium, & per cōciliū capitalem pœnā intelligat; cum manifestū sit tres

pœna-

pœnarum gradus uelle distinguere. Respondeo gradus quidem distinguere, non genus. Nam utrobique capitalem, sed in iudicio leuiorem, in concilio grauiorem iudices pœnam constituebant, quemadmodum grauiores ad consilium, quam ad iudicium causæ deferebantur. Scitum est quattuor apud Iudæos capitalium pœnarum fuisse genera, strangulationem, gladium, lapidationem, combustionem, ut in libro, סנהדרין notatū est. Sic etiam Christus & eum, qui irascitur, & eum, qui fratrē suum leuem, & eum, qui stultum appellat, eadem inferni pœna, non eadem pœnę grauitate dignum docet. Mirantur, ut ait Chrysost. multi hominem, qui fratrem leuem, aut fatuum appellauerit, sempiternæ mortis cōdemnari, cùm tertio quoque uerbo alij alijs id dicere soleamus. Primum non debet consuetudo peccandi pœnæ admirationem afferre. Nam & eos, qui temere iurant, damnari non miramur. Quid autem tam usitatum? Augere, non leuare consuetudo peccandi pœnam debet: quæ auget non leuat culpam. Deinde non omnis, qui irascitur, & qui fratrē suū leuē, aut stultum appellat, cōtinuò dānatur, sed qui ita irascitur, & appellat, ut his ueluti gradibus ad homicidium ascendat. De ijs.n. non tanq̃ de affectu & uerbis, sed tanq̃ de initijs homicidij loquitur Christus, *Audistis, quia dictū est antiquis, non occides, ego aūt dico uobis.* Non ergo qui ioco, non qui subita animi cōmotione sine cędis appetitione, & sine uolūtate grauē inferendi contumeliā fratrē stultū appellat, cōtinuò æternæ mortis tenet reus.

Quattuor pœnarū capitalium genera apud Hebræos.

Vnde nomē gehennæ.

Reus erit gehennæ ignis.) Gehennon id est uallis Ennō, ut Ben-Ennon, filij Ennom, locus erat amœnus, & fontis Siloe aquis irriguus iuxta Ierosolymā ad radicem montis Moria, ut Hieron. scribit, & constat Iosf.15. 8. & 18.16. uocabatur aūt גי הנם uallis Hennom a possessore. Eo loco, uel quia amœnus erat, uel quia impium habebat dn̄m, factus est locus ad colendū Moloch nobile Ammonitarū idolum, quē nonnulli Saturnū fuisse putant; cæptumq; infantes crudeli impietate cremare. 4. Reg.16.3.& 17.17.31.& 23.10.& 2. Par.28.3.& 33. 6. Vocatus est post ea locus Theopheth. 4. Reg.23.10. If.30. 33. Iere.7.31.32.& 19.6.11.12.13. à ritu, ut quidam putant sacrificandi, q̃ interim dum infantes cremabūtur, tympana pulsarentur, ne parentes eorum audientes uagitus dolore tangerentur. Tympanum.n. Hebraicè תף appellari. Inde factum creditur, ut infernus gehenna uocaretur, quòd ignibus in ea sempiternis damnati crementur. Credibile iam Christi ætate usitatum fuisse, ut ita uocaretur, utitur.n. Christus eo nomine, tanq̃ vulgò noto, etsi, ut Hieron. in c. Matth. 10. obseruauit, neminem in sacris litteris auctorem ante Christū usum legimus. Addidit autem epithetum ignis, &, ut pęnarum qualitatem declararet, & ut grauissimā omniū, quæ apud Iudæos esse diximus, pœnarum cremandi homines, alludere, cum alias gehennam simpliciter uocare soleat, ut infra. uer. 30. & c.10.28. & 23. 15. 33. & Marc.9. 43. & Luc.12.5.

23. *Si ergo offers munus tuum ad altare*) Rem Deo maximè gratam inchoatam iubet relinquere, ut fratri reconcilietur, quia misericordiam Deus vult non sacrificium Ose. 6. 6. Matth.9.13. & dilectioni quodam modo sui proximi dilectionem anteponit.

Et ibi recordatus fueris.) Magnam Emphasim habet *ibi, Ibi* in ipsa ara. *Ibi* stans coram Deo. Non solum inter Iudæos, sed etiam inter cæteras gentes imperfectum relinquere sacrificium magnum piaculum habebatur adolescentem nescio quem Valerius laudat, quòd, cùm sacrificanti Alexandro acerram teneret, brachium sibi exuri passus sit, ne interrupti sacrificij reus esset. Lib.3.ca.3.

Habet aliquid aduersum te.) Sententia postulare uidebatur, ut diceret: Et ibi recordatus fueris, quod habes aliquid contra fratrem tuum. Si enim frater meus habet aliquid aduersum me, id est, si me odit, non ego illi, sed ille mihi reconciliari debet. Nonnulli hæc uerba uicissitudinem significare putant, Quemadmo-

dum si diceret, & ibi recordatus fueris, quòd frater tuus habet aliquid aduersum te, & tu aduersus illum, Euthym. Alij maiorem perfectiorem prę scribi, uelleque Christum, ut non solùm, cum alios læsimus, sed etiam cum ab illis læsi sumus, relicto sacrificio priores reconciliationem quæramus. Melius Chrysostomus hom. 17. & Auctor imperf. August. & Hieronym. fratrem habere aliquid aduersum nos esse habere iustam contra nos querelam, quòd a nobis iniuriam aliquam acceperit, quemadmodum in Apocalypsi Ioannes loqui solet. c. 2. 4. Iubet ergo prius iniuriæ satisfacere, deinde sacrificium offerre, & Deum placato prius fratre placare. Referuntur enim hæc de ea, quæ paullo ante dixerat, *Qui dixerit fratri suo raca, & qui dixerit fatue*, quasi dicat, si ibi recordatus fueris, quòd dixeris fratri tuo raca, aut fatue, aut aliquam aliam feceris iniuriam; relinq. ibi munus tuum ante altare, & uade, reconciliare prius fratri tuo: quod, ut Augustinus ait, non ita intelligendum est, quasi semper ad fratrem ire debeamus. Sanctum id quidem consilium, &, cum caritas efflagitat, præceptum etiam necessarium: plerumque tamen affectibus potius, aut effectibus, quam pedibus ire debemus. Affectu, iniuriam, si quam nos ab illo accepimus, condonantes odiumque remittentes: effectu, iniuriæ, si quam ille à nobis accepit, satisfacientes. Hoc est præceptum, illud consilium. Loquitur autem Christus de ueteribus Iudæorum sacrificijs, quæ tunc etiam uigebant, sed quod de illis dictum est, multò magis, de Eucharistiæ sacrificio intelligendum; quod & unionem cum fratribus significat, & reconciliationem cum Deo facit. Vnum enim corpus multi sumus, quicũque de uno pane participamus. 1. Cor. 10. 17.

25. *Esto consentiens.* (εὐνοῶν, beneuolus. Tertullianus in lib. de patientia, beneuolentiam habeto, Hilarius. can. 4. beneuolentia reconciliare.

Aduersario tuo.) Quis hic aduersarius intelligatur, multas Hieronym. in commentarijs opiniones recitat: nec omnes tamen enumerauit. Carpocratiani hinc suam μετεμψύχωσιν, id est animarum in idem corpus remigrationem probabãt. Carcerem enim corpus aduersarium bonum Angelũ interpretabantur, qui in hoc officium à Deo creatus esset, ut animas, quæ officio suo in corpore bene non essent functæ, in corpus reuocaret, quoad omnes officijs partes explerent. Auctor Tertullianus libro de anima, & Epipha. hær. 27. Hæc somnia opus nõ est refutare. Alij malum angelum intelligunt, duos enim cuique datos homini, bonum alterum, qui ad bene, alterum malum, qui ad male agendum solicitet. Origenes homilia in Lucam, 35. Alij carnem, quæ repugnat aduersus spiritum, Athanasius. q. 62. & Iuuencus poeta, quod & Hieronymus uidetur approbare. Alij conscientiam, quæ nos tanquam grauissimus aduersarius accusat, Athanasius eodem loco. Alij diabolum, ut Tertullianus in libro de anima. Alij Deum, aut eius legem, quæ nos apud eum accusat, ut Augustinus lib. 1. de ser. Domini & in quæst. noui testamenti q. 7. & Nouatus in lib. de humilitate, & patientia. Alii eum, qui conatur nobis aliquid adimere, quia sequitur, *dimitte ei & pallium*, Basilius in regul. breuioribus. int. 222. Alij eum, de quo paullo ante dixerat, *uade prius reconciliari fratri tuo.*) Hilar. can. 4. Ambros. lib. 7. in Lucam. c. 12. Auctor imperfecti homil. 11. Hier. in comment. Atq; hic uerus est sensus, id enim postulat consequentia sententiæ, ut aduersarius appelletur is, qui habet aliquid aduersum nos, Aduersarius igitur noster est ille, quẽ læsimus, quem raca, aut stultum appellauimus, qui actionem apud Deum contra nos habet. Via est huius uitæ tps, iudex Christus, qui dicturus est, *qd uni ex his minimis meis fecistis, m hi fecistis*: minister dæmon malus, qui in torquendis damnatis Deo ministerium præbet; carcer infernus, quadrãs minima culpa. Erat .n. quadrans minimus nummus, duo continens minuta; itaque ad ultimum quadrantem soluere. Matth. 25. 40.

ſoluere, pro ſummo iure puniri, prouerbio dicebatur. Poterit aliquis dubitare, quomodo frater a nobis læſus, ſit nos iudici traditurus, cùm & ipſe ſit iudicandus. Hæc una ratio mouit Auguſtinum, quò minus hanc interpretationem ſequeretur, ſed non debuit meo iudicio mouere. Loquitur enim Chriſtus accommodatè ad hominum morem, & forenſem conſuetudinem, vbi, qui iniuriam accepit aduerſarium coram iudice ſiſtit; non quòd nos affectus iniuria frater apud Chriſtum ſit accuſaturus. Tradet etiã nos iudici, quia eius cauſa trademur; tradet non ipſe, ſed pro illo diabolus, qui etiam condonatam nobis a fratre refricabit iniuriam. Quod autem dicit nos inde non exituros, donec vltimum quadrantem perſoluamus; nõ ſignificat, vt ait Auguſtinus, exituros poſtea; ſed nunquam exituros, quia, qui in inferno ſunt, cũ ſemper debitas pœnas ſoluant, quia pro quolibet mortali peccato infinitas pęnas debent, nunquam perſoluunt. Itaque eodem ſenſu hoc loco dictio illa, donec, accipienda eſt, quo ſupra. c. 1.25. Luc.c.12.59. pro quadrante minutum dixit, quæ quadrantis media pars erat: ſed ſententia eadem eſt, utraque enim phraſi minimum debitum ſignificatur. Cætera etiam paullo aliter narrat, ſed facilis ſolutio: non eadem erat concio.

28.*Qui viderit*) ὁ βλέπων, qui aſpicit: non enim ſignificatur, qui caſu in mulieris vultum oculis incurrit, ſed qui impudico in eam animo óculos iniecit.

Mulierem.) uxorem alterius, quia ſequitur ἐμοιχευσεν, mœchatus eſt, quod non ſimplicem, ut uocant, fornicationem: ſed adulterium propriè ſignificat. Quanquam per vnam ſpeciem totum genus intelligit.

Iam mœchatus eſt.) Iam adulteriũ commiſit, minus tamẽ peccauit, quàm ſi rem ipſam patrauiſſet.

29.30.*Si oculus tuus dexter.*) Quia ſi oculus, & manus propriè ſumantur, & abſurda, & crudelis videtur eſſe ſentẽtia, plerique ueteres interpretes metaphoricè ſumpſerunt. Quid autẽ per oculum dextrum, quid per ſiniſtrum, quid item per manum dextram, quid per ſiniſtram intelligatur, ipſis inter ſe non conuenit. Alij oculum dextrũ mentẽ, ſiniſtrum corporis ſenſum: manum dextram uoluntatem, ſiniſtrã carnis appetitum interpretantur. Nõ ſolùm igitur corporis ſẽſum, appetitũq; ræfrenandum, ſed ſuperiores quoque animæ partes mentem, & volũtatem, ſi rectæ non ſint, quodam modo reſecandas, & a nobis abijciendas eſſe, Auctor imperf. hom. 12. Alii per oculum dextrum, & manum dexteram idem ſignificari, mulierem amicam; quia paullo antè dictum eſt, *qui viderit mulierem ad concupiſcendum eam*, Chryſ. hom. 17. Alij oculum dextrum dilectũ amicum, manum dexteram coadiutorem, & neceſſarium miniſtrum, Aug. lib. 1. de ſer. Domini, & Euthy. in hũc locum. Alij tã per oculum, quàm per manum dexteram eos omnes intelligunt, qui nos arctiſſima, aut cognationis, aut familiaritatis cõiunctione contingunt, quos debemus, ſi nos a Deo alienãt, a nobis repellere, Hilar. can. 4. Athan. q. 70. Pacianus epiſt. 3. aduerſus Nouatianos, Cyrillus lib. 12. in Io. c. 28. Anaſt. q. 73. Saluianus. li. 3. de prouidentia, Theophyl. hoc loco. Probat Pacianus ex ſimili ſententia, quæ legitur Deut. 13.6.7.8. *Si tibi uoluerit perſuadere frater tuus filius matris tuæ, aut filius tuus vel filia, ſiue uxor quæ eſt in ſinu tuo, aut amicus, quem diligis, vt animam tuam, clam dicens, eamus et ſeruiamus dijs alienis, quos ignoras tu, & patres tui, ne acquieſcas ei, nec audias, nec parcat ei oculus tuus, ut miſerearis, & occultes eũ, ſed ſtatim interficies, ſit primum manus tua ſuper eum.* Alij animæ affectus intelligi uolunt, quos D. Paulus ad Col. 3. 5. q̃ ex corpore proficiſcuntur, membra corporis appellat, *mortificate*, inquit, *membra ueſtra, quæ ſunt ſuper terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, auaritiã*, Hiero. in cõment. Mihi perire videtur ſenſus, & energia, gratiaq; locutionis, ſi aliud, quàm uerum oculum, uerãq; manum intelligamus. Eſt.n. elegans

exaggeratio, a chirurgorũ arte desumpta, qui, cum per unum membrum totum periclitatur corpus, ut corpus cõseruent, membrum exscindunt. Propterea duas partes corporis, & nobis carissimas, & maximè necessarias oculos, & manus, & ex ijs dexterã potius, quàm sinistram, quã magis amamus, quaq; magis indigemus, Christus nominauit. Nec absurda sententia est: Non.n.vult, vt manus ipsi nobis amputemus, aut oculos eruamus: sed, vt in exaggerationib. fieri solet, intelligatur exceptio si fieri posset, aut liceret; Quemadmodum dixit D. Paulus ad Gal.4.15. *Testimonium.n perhibeo vobis, quoniam si fieri potuisset, oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi.* Potuit .n.vtique, sed non licuit. Significat ergo Christus quoduis potius damnum debere nos subire, quàm culpam. Eo quidem usque, vt uel oculum dextrũ; dextramq; nobis manũ rescindamus, si aliter peccatum effugere non possumus: sed quia semper possumus, nefas est aliquã nobis corporis partem amputare. Origenem, & alios, qui sese seruandæ castitatis causã exsecuerunt, ab Ecclesia damnatos legimus.

31. *Quicunq; dimiserit.*) Quod apud Theologos disputatur, num in ueteri lege uxorem, quæ grata non esset uiro, dimittere, præceptum, an priuilegium fuerit, ex his paucis uerbis finiri potest. Non enim dicit dimittat uxorem: sed, si dimiserit, det illi libellum repudij: ne ipsa libertatis causã maritum fugisse videatur, & ut alteri sine ignominia possit nubere. An autem repudium, tanquam bonum, concessum, an tanquam minus malum, ad vitandum maius permissum fuerit c.19.8.commodiore dicemus loco. Libelli autem repudij exemplum Deut.24.1. ex Hebræorum traditionibus exscripsimus, & multi hoc loco ponunt.

32. *Excepta fornicationis causa.*) Nõ concedit Christus etiam fornicationis causa libellum repudij dare, quemadmodũ, & uerba ipsa, & perpetuus Ecclesiæ usus declarat. Nam neque Christus dicit det illi libellũ repudii, prius quàm fornicationis causa dimittit, quod imprimis dicendum fuerat, vt repudiandi licentiam frenaret: si quidem uoluisset, fornicationis causã dimissam nubere posse, vt noui docent hæretici: cũ lex, quæ in concedendis diuortiis multo erat liberior, hoc in ipsum licentię frenum iniiceret, ut multi graues auctores adnotauerunt: Et Ecclesia libellum repudii non nouit: ut quæ de Iudæis audiuit, *ad duritiem cordis concessit hoc vobis Moyses.* Sed hunc Lutheranorũ, & Caluinistarum errorem.c.19.9.refutabimus. Illud hoc loco disputãdum, num sola fornicationis causã uxorem dimittere Christianis liceat: Quidam ob omnia peccata; quæ ĩ scripturis fornicatio uocari solent, licere putant, ut sentire vr Origenes tract.in Matt.7.& Aug. lib.1. de ser. Domini, & Strabus hoc loco. Sed istud est nimis dilatare sententiam, quàm videmus Christum maximè restringere uoluisse, & maiorem pęnè Christianis dimittẽdarũ uxorũ; quàm Iudęis dare licentiã: oĩa.n. ferè peccata fornicatio vocãtur, quia per ea a Creatoris auertimur amore, & ad creaturarum amorẽ conuertimur. Quare & ipse Aug.li.1.retract.c.19.hoc retractasse uisus est, saltẽ de eo dubitasse. Quid ergo? nõne multæ sunt causæ, quib. iustius, quàm ob adulterium uxor dimittat? sũt planè, peius n.est hereticã, aut parricidã, quàm adulterã esse. Id ẽt D. Paulo haud obscurè colligitur: cum.n. iubet, ut, si mulier infidelis consentit habitare cũ marito fideli, retineat. 1.Cor.7.12.vult etiam, vt, si non consentit, eiiciatur. Non consentit autem, quæ nõ vult cum marito saluã religione habitare. Tunc igitur eruendus oculus, tũc dextrã manus resecãda, proculq; reijcienda, ut Pacianus interpretatur. Sed ne liberum cuique esset causas fingere dimissionis, tres potissimum Ecclesia diffiniuit: primam, si uxor Sodomitica esset. capit. maritus. de adulter. secundam, si hæretica, capit. quæsiuit. de diuortiis. tertiam, si maritum ad aliquod graue peccatum trahere conetur. eodem capitulo. Cur ergo Christus solam excepit fornicationem? Tribus, vt opinor, de causis, prima, quod propter solam fornicationem absolutè,

Ob quas caussas uxor a Christiano dimitti potest

te,& in perpetuum vxor dimittatur, ita ut,etiam ſi ſeſe dimiſſa correxerit: maritus ſi nolit,reſumere non debeat. Nō enim dimittitur,ne faciat:ſed quia fecit iniuriam: non ut culpam corrigat, ſed vt toto vitæ tempore culpę pęnam luat. Cum autem alijs de cauſis dimittitur,non abſolutè non in perpetuum: ſed ad tempus dimittitur: dum ſe dimiſſa,& afflicta corrigit: dum inſipiēs reſipiſcit,vt ad maritum redeat, ſi ad mentem redierit. Secunda,quia adulteram uolentem etiam cum marito manere,ſeſeque corrigere,dimittere tamen maritus poteſt:quia,vt diximus, in pœnam violatæ coniugalis fidei,non in correctionem dimittitur: alijs verò vitijs deditam,emendari tamen volentem,marito dimittere non licet, id antiquæ eruditionis auctor Rupertus animaduertit. Tertia, quòd aliæ dimittendæ uxoris cauſę propriæ non ſint matrimonij,ſed omnis communes conſortij. Nam ſiue uxor,ſiue familiaris, ſiue cognata, ſiue ſoror,ſiue mater ſit: ſi auctor nobis peccandi eſt,longè eſt à nobis remouenda:adulterium cauſa eſt uxori dimittendæ propria matrimonij, quia coniugalem fidem uiolat, quæ baſis quodam modo matrimonij eſt, itaq; quia contractus ciuilis eſt, matrimonium ſoluit. Ius enim eſt maximè naturale: ut ei,qui contractus conditiones non ſeruat,contractus reſcindatur. Reſtat, ut ait Augu. ſacramenti maius uinculum, quod non adulterium: ſed ſola mors ſoluit. Quid,ergo dicet aliquis, Chriſtus hoc loco addidit legi? Multa omnino. Primum, quod in lege propter adulterium uxor non dimittebatur: ſed aut comburebatur ueteri exemplo Geneſ.38.24. aut lapidabatur Leuit.20.10.Ioan.8.5.certè tollebatur è medio Dan.13.42.Hoc Chriſtus ſuſtulit; ueterem.n.abrogans legem non iuſſit adulteram mori: ſed dimitti permiſit. In quo Caluiniſtæ, dum ſe ſeueros impudicitiæ uindices uolūt oſtendere: & ſe hereticos,& uxores ſuas ſæpe adulteras oſtendūt. Addidit præterea, quòd noluit etiam adulterij cauſa dimiſſæ libellum repudij dari,quo ſegniores in dimittendis uxoribus eſſent uiri,ſi ſcirent nec ſibi,nec uxori licere alias tentare nuptias: ſed ſolis,dum uterque uiueret,eſſe uiuendum. Addidit, quòd innumerabiles cauſas,quibus in lege uxorem dimittere licebat, reſecuit. nam quacunque fere de cauſa uxor uiro non placuiſſet,dimittere licebat Deut.24.1.ſolam que fornicationem excepit. Addidit,quòd cum in lege ſemel dimiſſam uir reuocare non poſſet: in Euangelio reuocari non quidem iuſſit: ſed optauit. *Maneat*, inquit, Paulus *innupta, aut uiro ſuo reconcilietur*. 1. Cor.7.11. Addidit, quòd cum in lege uxorem uiro, non uirum uxori dimittere liceret: in Euangelio parem uiri, & uxoris cauſam eſſe uoluit. Quod etſi ipſe hoc loco non expreſſit, expreſſit tamen pro illo D. Paulus. 1. Cor.7.10.11.

33. *Non periurabis*.) Fruſtrà a nonnullis laboratur, ut rationem inueniant, cur à præceptis ſecundæ tabulæ ad præcepta primæ reuertatur: nec enim ordinem in dicendo ſeruare uoluit: ſed res dicere, ut occurrebant. Quærunt hæreticorum interpretes, ubi hoc in lege ſcriptum ſit,quod cum codicem ſcriptum uerbis non inueniunt,Phariſæorum interpretationē, non legis ſententiam fuiſſe dicunt.Sic licet non animaduertunt Chriſtum non uerba, ſed ſenſum legis recitare. Quod enim quidam hæc ipſa uerba *non periurabis* ex Leui.c.19.12.ſumpta eſſe putant: nec ipſi animaduertunt Hebraicè non eſſe לא תשבע שקר non periurabis:ſed את שם יהוה אלהיך לשוא לא תשא nō iurabis in uanum, ut Exo. 20. 7. & Deut. 5. 11. dicitur non aſſumes nomen Dei in uanum: aſſumere autem nomen Dei in uanum eſt peierare,quia שוא apud Hebræos,ſicut uanum apud Latinos utrumque ſignificat,& quod non neceſſarium,& quod falſum eſt. Atque ita non ſolum R. Abraham Exo. 20.7. ſed etiam noſter interpres Leuit.19.12. & Chriſtus hoc loco interpretatur.

Raddes autē Domino iuramēta tua.) Hanc etiā putant heretici additionem

eſſe

esse Pharisæorum: sed uerba ipsa præ se ferunt sententiam esse legis: quia tanquam antithetum præcedentium verborum legis recitantur, & in Numer. cap.30.3. eodem sensu, quamuis pluribus verbis scriptum est, *Si quis Virorum uotum Domino vouerit, aut se constrinxerit iuramento, non faciet irritum uerbum suum: sed omne, quod promisit, implebit.* Hoc est illud Psalm.23.4 *Qui non accepit in vanum animã suam* (eius, Dei, id est, qui falsum per Deum viuentem non iurauit) *non iurauit in dolo proximo suo.* Cum autem duę sint iuramentorum species, altera qua præterita confirmamus, altera qua futura promittimus, vnam pro toto genere posuit speciem, ut versu etiam. 29. adnotauimus.

An liceat aliquando iurare.

34. *Non iurare omnino.*) Multos hęc verba non intellecta fefellerunt, ut existimarent nunquam omnino Christiano licere iurare, ut hodie Anabaptistæ docent, & patrum nostrorum memoria Vvicleffistæ docuerunt. Error antiquus. Nam & Hilarius Syracusanus ille in epistola ad Augustinum, quæ inter Augustini epistolas 88. est, narrat quosdam Syracusis in ea hæresi fuisse, ut nunquam per Deũ iurandum uptarent; Pelagianorum genus fuisse, & ex alijs ipsorum erroribus, qu simul in ea epistola recitantur: & ex Augustini responsione epistola. 89. q. 5. colligitur. Quin & Origenes tract. in Matth. 35. prope ab eo errore uidetur abesse. Errandi causa fuit, quòd non animaduerterint illud aduerbium *omnino*, nõ genus, sed formam significare. Non enim prohibet vllo tempore, aut vllo casu: sed ullo modo ullaque forma iurare, neque per Deum, neque per cœlum, neque per terram, neque per sanctam ciuitatem, neque per caput nostrum iurare, ut statim addidit explicans, quod dixerat, *omnino.* Eodemque modo Iacobus c. 5. 12. exponit. *Ante omnia, fratres mei, nolite iurare, neque per cęlum, neq; per terrã, neque aliud quodcunque iuramentum.* Aliam quoque uim habet, *omnino*, quam paullo infra explanabimus. Licere autem Christianis, ubi, quando, & qua ratione oportet iurare, & perpetuus Ecclesiæ vsus, & sanctorum docent exempla. Iurauit enim Paulus Rom. 1. 9. 2. Corin. 1. 23. Philippen. 1. 8. 1. Thessal. 2. 5. 10. iurat angelus Apocal. 10. 6. Quod enim Pelagiani illi dicebant non iurasse Paulum, quia nõ dixit per Deũ; sed coram Deo, aut testis est mihi Deus, quem ipsi, ut putabant, imitantes omnibus modis Dei nomen polluebant, maximeque iurantes non iurabant, modo ab una syllaba, per, linguam abstinerent: ridendum potius est, quàm refutandum. Quid ergo Christus addidit legi? Quidam id, quod hic dicitur addidisse, crediderunt, ut per Deum quidem, cum ratio, æquitasque postularet: per creaturas, per quas Iudæis, ne per Deum iurarent, iurare licuisset, nullo modo, nullo tempore iuraremus, Hilarius. can. 4. Cyrillus lib. 5. in Isai. cap. 65. Chrysostom. homi. 17. Hieronym. & Theophylactus in commentarijs. At non probatur id Iudæis licuisse. Itaque multi recentiores interpretes, non lege, sed Pharisæorum opinione, interpretationeque licitum fuisse dicunt. Quod & ipsi nihilo magis probant: & nos uer. 21. confutauimus. Credibilius non licitum, sed consuetum Iudæis fuisse per cœlum, per terram, per sanctam ciuitatem, per tẽplum iurare, ut colligitur ex c. 23. 16. Qui autem per templum iurauerit, nihil est. Nihil igitur hoc loco aliud Christus legi addidit, nisi quòd expressit, quæ in lege expressa non erãt. In lege enim tantum dictum erat.

Non assumes nomen Dei tui in vanum, Deut. 5. 11.
Christus addit, non solum nomen Dei: sed neque nomen cœli & terræ, aut alterius creaturæ in uanum assumes. Addidit etiam, quòd, cùm illis legis uerbis, *Non assumes nomen Dei tui in vanum,* solum prohiberetur periurium; ipse nõ solum periurium, sed uerum etiam, non tamen necessarium prohibuit iuramentum. Cur autem prohibuerit sine necessitate, licet uerè, iurare: non prætermittenda hoc loco quæstio est. Plerique ueteres au-
ctores

Deut. 5. 11.

Christus cur omnino iurare prohibuit.

ctores uidentur in ea fuiſſe ſententia, vt exiſtimauerint non propterea precipuè prohibuiſſe, quòd ſine neceſſitate uerum iurare peccatum ſit; ſed ne ſæpe iurando uerum, aliquando falſum iuraremus, ut ait Sapiens Eccleſ. 2. 3. 9. *Iurationi nō aſſueſcat os tuū; multus enim caſus in illa*, & ver. 12. *Vir multū iurans replebitur iniquitate, & non diſcedat à domo eius plaga.* Sicut prohibetur garrulitas & multiloquium, quia *in multiloquio non deerit peccatum* Prouerb. 10. 19. Sic Clemens Alexandrinus. 7. Strō. Chryſoſto. homil. in Matth. 17. Auctor imperfecti. homil. 12. Baſil. hom. in Pſalm. 14 Ambroſ. ſerm. 14. in Pſalm. 118. Auguſt. libr. 1. de ſermo. Domini & in Pſal. 88. & 109. Hieron. Zachar. 8. uideturque ea ſententia ex uerbis Iacobi. c. 5. 12. confirmari *Sit ſermo ueſter eſt, eſt, non nō: ne ſub iudicio decidatis.* G. *ἵνα μὴ ὑποκρίσιν πέσητε*, ne in iudiciū) id eſt cōdemnationē) incidatis: quaſi dicat, ne ſæpe iurando, aliquando peieretis, & in peccatum, quo condemnemini, incidatis: verum enim verò contrarius eſt ſenſus Eccleſiæ, & ex hoc ipſo loco manifeſtum eſt Chriſtum non ad uitandum maioris peccati periculum, ſed quia ipſum per ſe peccatum eſt iuramentum non neceſſarium, uetuiſſe: cur enim neq; per cœlum, neque per terram iurare nos uelit, rationem reddit; non, ne frequenter iurando aliquando peieremus; ſed quia ille thronus Dei eſt: hoc ſcabellum pedum eius; & irreuerentiæ culpa eſt ponere in cœlum os noſtrum, & linguam noſtram tranſire per terram, ut, quod Pſalm. 72. 9. alio ſenſu dictum eſſe non ignoramus, in hanc ſententiam accommodemus. Atque hæc mihi uidetur eſſe uis illius aduerbii, *omnino*, quaſi dicat, *Audiſtis, quia dictum eſt antiquis, non periurabis*, id eſt, non iurabis falſum: *Ego autem dico uobis, non iurare omnino*, id eſt, ne uerum quidem iurare; intelligitur autem ſine neceſſitate, quia alludit ad alteram ſignificationem verbi לשוא in vanum, id eſt fruſtra, ſine cauſa, ſine neceſſitate.

Neque per cœlum, quia Thronus Dei eſt.) Colligitur ex hac ratione Chriſti, etiam creaturis, quatenus ad Deū referuntur, aliquem non ſolum vrbanitatis, ut noui dicunt hæretici, ſed etiam religionis honorem deberi. Nam ſicut iurare per aliquem, quando, & quomodo non oportet, actus eſt religioni contrarius: ita quando oportet, & quomodo oportet iurare, actus eſt religionis. Propterea iuſſit Deus non per nomina falſorum Deorum, ſed per nomen ſuum iurare Deut. 6. 13. propterea *Laudabuntur, qui iurant in eo* Pſal. 62. 12. Si ergo per cęlum, & terram iurare religio eſt, quia illud thronus, hæc ſcabellum pedum Dei eſt, quanto magis per Petrum, per Paulum, perque cęteros ſanctos, & beatos uiros, qui templū Dei ſunt? Quòd ſi hic illis religionis debetur honos, & cęteri eiuſdem generis debentur, ut eos ueneremur, ut infra Deum, ut Dei ſeruos, templumque colamus; nam neque cælo & terræ religionis honorem tribuimus, quod Deus, ſed quod aliquid Dei ſint. Impius igitur & imperitus Lutheranorum, & Caluiniſtarum error eſt, nullum, niſi Deo religionis honorem tribuentium.

35. *Neque per Ieroſolymam, quia ciuitas eſt magni regis,*) Dei, qui eſt *rex regum, & Dominus dominantium.* 1. Tim. 6. 15. Apocal. 19. 16. vocat autem regē potius, quàm Dominum aut Deum, quia alludit ad regem Iudæ, qui Ieroſolymæ regiā habebat. Addit, *magni*, ut ab eo diſtinguat. q. d. quia ciuitas ſancta eſt, ut ſupra. c. 4. 5.

36. *Neque per caput tuum iuraueris, quia nō potes unum capillum album facere, aut nigrum.* Quia de cœlo dixerat, *quia thronus Dei eſt*, de terra, *quia ſcabellum eſt pedum eius*, de Ieroſolyma, *quia ciuitas eſt magni regis*; ne putaremus ſaltem per caput noſtrum iurare licere, quia noſtrum eſt: addidit, *neque per caput tuum iuraueris.* Reddit autem aliam, quam in cęteris rationem. Nam per alia iurare prohibuit, quia aliquid habent ex miniſterio, quod Deo exhibent, ſanctitatis: per caput,

caput, quia quamuis nostrum sit, nostrum non est: nostrum, quia à Deo quasi utendum accepimus, & ad tempus possidemus, non nostrum, quia non solum ipsum non fecimus: sed ne unum quidem eius capillum aut album, aut nigrum facere possumus.

Alio etiam sensu per caput, quam per cœlum & terram iurare uetat. Nam cum per cœlum & terram iuramus, tanquam per res aliquas sanctitatem habentes iuramus: cum per caput nostrum iuramus, non propriè iuramus; sed tanquam rem nostram deuouemus. Hoc ipsum Christus prohibet, quia quod nostrum esse putamus, minimè est nostrum, cùm nequaquā in nostra sit potestate, & iniquum omnino est rem alienam deuouere. Est uero simile Iudæos per caput suum iurare ex Græcis & Latinis, quibuscum uersabantur, didicisse. Nam apud illos illa iurandi forma vsitata erat νὴ τὴν κεφαλήν: apud hos, Per caput hoc iuro, ut ille apud poetam ait. Christiani nunc, O impietatem, non per suum, sed per Dei caput, perque omnia eius membra iurare solent. Scilicet capiti suo parcunt, Dei capiti non parcunt.

Virg. 9. Aeneid.

37. *Sit autem sermo uester Est, Est, Non, Non,*) ναὶ, ναὶ, οὒ, οὒ, Etiam, Etiam, Non, Non, Quod quidam noui dixerunt interpretes per interrogationem & responsionem legendum esse, ut sensus sit, cum aliquis interrogauerit uos, sit ne aliquid, nihil aliud respondeatis, quàm, Est. Cum interrogauerit, an non sit, nihil aliud quàm non? hoc, inquam, ego nullo prorsus modo probare possum. Quid enim si id, de quo interrogor; an sit, non sit? an mentiens respondebo, Est: D. August. in Enchiridio. c. 17. & 22. *Sensum* inquit *esse dicamus, id est, ut semper uera loquamur.* Alii quod promiseritis uos facturos facite, quod non facturos ne facite, ut loquitur D. Paulus. 2. Corin. 1. 17. 18. *nunquid leuitate usus sum, aut quæ cogito, secūdum carnem cogito, ut sit apud me Est, & Non: fidelis autem Deus; quia sermo noster, qui fuit apud uos, non est in illo, Est, & Non.* Sed hæ duæ interpretationes ex materia sermonis refutantur. Non enim id hoc loco Christus agebat, ut aut uera semper loqueremur, aut constantes in promissis præstandis essemus, sed illud, ut ab omni iuramenti specie abstineremus. Itaque necesse est. ut hæc uerba *Est, Est, Non, Non*, iuramento, non mendacio, aut leuitati opponantur. Sensus ergo est, cùm dicendum erit, *Est*, id est affirmandum, ne affirmetis iuramento, sed simplici affirmatione dicentes, ita est. Cùm aliquid negandum, ne iuretis non ita esse; sed simpliciter dicite, *non* id est non ita esse. Ita Chrysostom. in hunc locum, & Hieronymus in epistola ad Celantiam de institutione matris familias, & Rabanus apud D. Thom.

Quod amplius est, à malo est.) Quid hic appellet malum, magna etiam est interpretum dissensio. Alii à malo est, id est ab eo proficiscitur, qui simpliciter affirmanti non credit, itaque incredulitatis eius uitium à loquente iuramentum extorquet, Augustin. lib. 1. de sermon. Domini in monte. Alii à malo, id est ab infirmitate Iudæorum, quibus, ne per Deum iurarent, per creaturas iurare concessum erat, Chrysostom. Hanc opinionem. ver. 34. confutauimus. Alii à malo, id est à Diabolo, qui iurandi consuetudinem induxit, Theophylact. Atque hic mihi uidetur germanus esse sensus, & quia non dicit ἐκ τοῦ κακοῦ, sed ἐκ τοῦ πονηροῦ à maligno, quo noīe diabolus uocari solet, ut infra. c. 6. 13. & cap. 13. 19. & quia addidit articulum, quasi dicat, quòd amplius est, à maligno illo introductum est, & quia tacita inter se, & diabolum utitur antithesi. Dixerat, *ego autem dico uobis, non iurare omnino*, sed simplici uti sermone, *Est, Non. Quod enim amplius est*, id est iuramentum, quod ad simplicem affirmationem, uel negationem adiungitur; non ego dico, non ego doceo adiungere, diabolus est, qui docet, quique ad iurandum instigat, eius hoc est inuentum iam sæpe, tamque temere iurandi.

38. Ocu-

38. *Oculum pro oculo.*) Reddat, qui alterius oculum eruit. Ipsa verba sunt legis Exodi 21.24. Leuit. 24.20. Deut. 19.21. Sed non recitat, nisi legis initium, quòd cætera nota essent, quod & hodie iuris periti faciunt. Erat autem lex talionis maximè, ut Philosophi docent, naturalis, & omnium gentiũ opinione iustissima, ut quod quisque fecisset, idem pateretur. Itaque inter leges illas duodecim tabularum, quæ quasi naturæ erant documenta, vna huic erat similis his concepta uerbis, *Si membrum rupit meum, ex pacto talio esto*. Extat de hac re apud Aristotelem 5. de moribus ad Nicomachum libro, & apud Gellium libr. 20. inter Sextum Cęcilium Iureconsultũ, & Phauorinum Philosophum subtilis, & bene longa disputatio. Hic etiam hæretici falluntur, quòd existiment Scribas, & Pharisæos docuisse licere unicuique suarum priuatim iniuriarum apud iudicem ultionem persequi, cum hæc talionis lex non priuatis hominibus, sed magistratibus, ne pœnæ modum aut excederent, aut non attingerent, quasi regula data esset. Nam priuatis quidem hominibus contrà dictum esse Leuit. 19. 18. *non quæras vltionem, nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum*. At neque probari potest hoc Pharisæos docuisse: nec, si docuissent, non licuisse priuatis hominibus ius suum apud iudicem persequi. Si enim ius erat, iustum erat, & unicuique licet, quod iustum est, iuris ordine apud iudicem postulare. Nam & in Euangelio licet. Nec lex illa talionis solis iudicibus, vt regula: sed multo magis priuatis hominibus, ut pœna, qua ab homicidio, & cæde deterrerentur, data erat, ut rectè Chrysostomus, & Augustinus adnotarunt. Quid ergo Leuit. 19. prohibetur? non ius, sed ultionem quærere. *Mihi enim vindicta, & ego retribuam*. Quid igitur Christus adiecit legi? primùm hoc ipsum, quod talionem sustulit, quæ hominem solo pœnæ metu continebat, ne aliis manus inferret, ut Hilarius, Chrysostomus hom. 18. Auctor imperfecti, hom. 12, Euthymius, & Theophylactus obseruarunt. uoluit enim nos non metu, tanquam seruos, sed amore, tanquam filios, bene agere. *Non enim accepimus spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepimus spiritum adoptionis filiorum Dei.* Roman. 8. 15. Lex namque *iram operabatur*, Rom. 4. 15. Euangelium gratiam, quia *gratia per Iesum Christum facta est*, Ioan. 1. 17. Præterea addidit, quòd non solum docuit nos non expetere uindictam: uerùm etiam patienter iniurias tolerare: nec tolerare modo, sed optare, sed illis gloriari: denique percutienti nos in una maxilla, alteram obuertere: uolenti tunicam nobis tollere, & pallium relinquere. *Non solum*, inquit D. Paulus, *sed & gloriamur in tribulationibus nostris*, Roman. 5. 3. vt obseruauit Hilarius. Addidit, quòd cum lex tantùm ramos, ipse uitiorum etiam radices excidit. *In lege* (inquit Hieronymus) *retributio est, in Euangelio gratia. Ibi culpa emendatur, hic peccatorum auferuntur exordia.*

Deut. 32. 35
Rom. 12. 29
Lex talionis a Christo sublata.

39. *Non resistere malo.*) Hoc etiam loco Chrysostomus homilia 18. Theophylactus, & Euthymius per malum diabolum intelligunt, puto quòd & eodem vtatur nomine, πονηρῷ, & τῷ articulum adiungat. Quid ergo? docet ne nos non resistere diabolo, cui Iacobus cap. 4. 7. & Petrus. 1. epistola. capit. 5. 9. iubent, ut fortes in fide resistamus? Respondent resistendum quidem, sed non hoc modo; non ultionem quærendo; hoc enim non est resistere, sed manus illi dare. *Ignis*, inquiunt, *non igne extinguitur, sed augetur*. Alij interpretantur malo, id est iniuriam facienti. Alij putant malum nõ personam, sed rem malam significare. Et ex ijs alij sextum esse casum, quasi dicat, ne malum pro malo reddamus: sed uincamus in bono malum Rom. 2. 17. 21. & 1. Pet. 3. 9. Alij tertium, quod ego iudico probabilius. Malum enim uocat iniuriam, quæ nobis infertur, cui iubet nõ resistere, sed nos potius illi excipiendæ paratos exhibere: & cum in una maxilla plagã, aut colaphum accipimus, alteram

vertere.

vertere. Disputat Augustinus libro 2. de sermone Domini in monte, neque Christum, neque quamuis perfectos Apostolos hoc seruasse. Nam neque Christus unam percutienti coram iudice maxillam, alteram uertit: sed si non manu, lingua tamen restitit. *Si bene locutus sum, quid me cædis? si autem male, testimonium perhibe de malo*, Ioan. 18. 23. & Paulus etiam iussu iudicis percussus non solùm alteram malam non præbuit: sed, quantum potuit, utique restitit, & iniuriam insuper addidit, *Percutiet te Deus paries dealbate*, Act. 23. 3. Cæsus autem virgis, & in uincula coniectus ius suũ minaciter persecutus est, Act. 16. 37. *Cæsos nos publicè indemnatos homines Romanos miserunt in carcerem, & nunc occultè nos eijciunt? non ita, sed veniant, & ipsi nos eijciant.* His exemplis intelligimus, aut, quod hoc loco Christus docet, non esse præceptum, aut non esse ita, ut uerba sonant, intelligendum. Namsi, aut præceptum esset, aut ad uerbum intelligendum, & Christus, & Paulus ad uerbum utique seruassent. Partim ergo præcepti, partim consilij est. Præcepti hæc sunt; primum, ut uindictã non quæramus. Deinde, ut potius alteram maxillam re ipsa uertamus, id est, alteram accipiamus iniuriam, quàm acceptam vlciscamur. Præterea, vt animo parati simus ad remittendum de iure nostro, quandocunque id caritas, & Dei gloria videbitur postulare. Consilij autem est, ut quamuis neque caritas, neque Dei gloria id a nobis exigat: mortificationis tamen nostræ causa ad uerbum hæc omnia faciamus: non quidem irritantes aduersarium ad inferẽdam iniuriam, sed nos ipsos ad excipiendam inuitantes. Sic Laurentium dixisse traditur, *aßatum est iam, versa, & manduca.*

Ambr. l. 1. Offic. c. 41.

Sed si quis te percusserit in dexteram.) Quòd dexteram potius maxillam, quàm sinistram nominauerit, cũ colaphus in sinistram prius, quæ ad dexteram cędentis manum est, quàm in dexteram impingi soleat, vt disputat Augustinus, nullum videtur aliud esse mysterium, quàm quod cum uellet dicere, si quis te percusserit in una maxilla, uerte illi, & alteram: pro una, & altera, dextram, & sinistram expresso manus nomine dicere maluit, & quia prius dexteram, quàm sinistram solemus nominare: non cædendi, sed loquendi consuetudinem secutus est. Sicut scriptura loqui solet, *Non declinabitis ad dexteram, neq; ad sinistram*, Num. 20. 17. & 22. 26. Deuteron. 2. 27. & 5. 32. & 17. 11. & 28. 14. Neque uspiã legimus, ad sinistram, & dexteram. Itaque Lucas. cap. 6. 29. simpliciter dixit, *& qui te percusserit in maxilla, præbe ei, & alteram.* Notanda autẽ est Christiana, & elegans antithesis: legi enim talionis, oculum pro oculo: patientiæ, ut ita dicam, talionem opponit, ut pro accepta iniuria iniuriam alteram accipiamus. *Ego autem dico uobis, si quis te percusserit in dexteram maxillam, præbe illi, & alteram.* Hoc scilicet erat, quod Ethnici olim non intelligentes dictitabant hanc legem Christi omnem Rempublicam euertere: impunitatem enim perditis hominibus peccandi dari, vt Marcellinus ad Augustinum scribit epistola 4. Quasi uerò Respublica non firmius stet patientia, quàm ui: uirtute, quàm legibus. Præterquam quòd Christus nõ ligat hoc loco iudici manus, quo minus in homicidas, & cæteros sceleratos homines animaduertat: nec ita legem illam abrogat, ut ea iudex uti non possit: sed ut non cogatur. Nam & Christiani iudices oculum pro oculo, dentem pro dente exigunt, cùm homicidas mori cogunt. Sed priuatis hominibus uelut manicas inijcit: ne, dum sua manu iniuriam repellere conantur, duplicent iniuriam: nec puniendi potestatem tollit, sed peccandi occasionem præcidit.

41. *Et quicunque te angariauerit.*) ἀγγαρεύσει, neque hoc Græcum, neque illud Latinum genere suo uerbũ est, utrumque a Persis, ut nonnulli adnotauerunt, originem traxit, apud quos publici nuntij, aut cursores angari uocabantur. Ijs publica potestate quoscumque homines ad ferenda

onera

onera, cogere, quosuis equos, quasuis naues licebat usurpare. Vnde factum, ut & Græci & Latini angariare dicerent, id est aliquem cogere soluta mercede, uel ad onera portanda; vel ad viam præmonstrandam, quemadmodum Simonem illum Cyrenæum ad gestandam Christi crucem angariatum legimus cap. 27. 32. Itaque merito id Christus numerat, aut inter beneficia, quæ alijs præstamus, si sponte facimus, aut inter iniurias, quas ab illis accipimus, si coacti.

Vade cum illo & alia duo.) ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο, abi cum eo duo, sub. millia passuum. Noster interpres fortasse legit, ἄλλα δύο, *alia duo*, quæ efficiunt tria millia. Nisi, ut nonnulli suspicantur, aut ipse aut alius quispiam addidit postea illud *alia*. Melius sententia constabit, si non legatur; manifestum enim est Christum dicere voluisse duplicem accipiendam iniuriam, ut cum dixit, *Si quis te percusserit in dexteram maxillam, præbe illi & alteram.*

42. *Quis autem petit a te, da ei.*) Id est, quisquis sit, qui petit a te, da ei, ut apparet ex Luca. 6. 30. *Omni petenti te tribue.* Quibus uerbis non iubemur nullum inter pauperes habere discrimen; præferendi enim sunt, qui magis egent. Neque bona nostra in omnes, qui quacunque ratione petierint, effundere, neque facultatum nostrarum rationem non ducere, nec amicos inimicis, cognatos alienis pares facere. Habet caritas ordinem suum, qui postulat, ut parentibus potius, quàm alienis, ut amicis, quàm ignotis subueniamus. Quem ordinem perficere haud dubiè uoluit Christus, non euertere. Tantùm ergo prohibetur

In eleemosyna danda cauẽda personarum acceptio.

προσωποληψία personarum, ut uocatur, acceptio, quæ iustitiæ, non caritati contraria est. Occurrit pater, & ignotus homo æqualiter egens, non possum utrique dare; dabo patri, altero præterito. Id enim a me caritas exigit. Occurrit diues notus, & pauper ignotus, idem a me petentes, ille, ut ludat, hic ut uiuat; uetat Christus diuiti dare, negare pauperi. Id illa parabola declaratur, quæ apud Lucã est. c. 4. 12. *Cũ facis prandiũ, aut cœnã, noli uocare amicos tuos, neq; fratres tuos neq; cognatos, neq; uicinos diuites, ne forte ipsi te reinuitent, & fiat tibi retributio: uoca pauperes, cæcos, claudos, & debiles.* Summa est, non personarũ; sed paupertatis, sed caritatis habẽdam esse rationem. Habetur autem, ut Theologi docent, personarum ratio, cùm in danda eleemosyna consideratur aliqua personæ qualitas, quæ aut eleemosynæ contraria est, ut cùm do, quia diues est, quia potest mihi reddere, aut certè non propria, ut cum do, quia Græcus natione, aut Latinus est. Non enim nationi, sed paupertati eleemosyna datur.

43. *Audistis.*) Vbi hoc dictum fuerit, uer. 21. disputauimus. *Proximum tuum* רֵעֲךָ amicum tuum, id enim Hebraicum uerbum propriè significat, πλησίον σοῦ, qui te aliqua, aut sanguinis, aut amicitiæ necessitudine attingit. Is etiam, non, ut multi putant, barbarè, sed Latinè proximus dicitur, sic enim non alij solum auctores benè Latini, sed ipse etiam Cicero sæpe loquitur. Sensus ergo illius præcepti in lege erat, *Diliges proximum tuum*, id est amicum tuum, ut ex ui verbi ἀγαπήσεις, & ex antithesi, qua Christus utitur, manifestum est. Amicus autem in lege uocabatur non solum, qui erat, sed qui debebat esse: esse uerò debebat is, qui Iudæus erat. Itaque quod a quibusdam obijcitur, præsertim hæreticis, etiam Iudæis in lege præceptum fuisse, ut inimicos diligerent, quòd Exod. 23. 4. scriptum sit, *Si occurreris boui inimici tui: aut asino erranti, reduc ad eum. Si uideris asinum odientis te iacere sub onere, non præteribis, sed subleuabis cum eo:* hoc inquam, alienum abs re est. Ille enim ipse, qui illic inimicus uocatur, amicus erat. Amicus, quia Iudæus, inimicus, quia priuato odio alterum prosequebatur. Itaque idem ille Deute. 22. 1. frater appellatur. Illud difficilius, quòd Christus apud Lucam. cap. 10. 29. aliter uideatur, quis proximus esset, interpretari. Sed illa interpretatio non

legalis,

legalis, sed Euangelica est, qua uoluit Christus disiupta iam maceria discrimen tollere nationum, quia in illo neque Iudæus, neque Græcus est, sed noua creatura, neque Iudæorum populus illi iam peculiaris, sed erit vnum ouile, & unus pastor. Præterquàm quòd si subtiliter uellemus de illa Christi parabola disputare, inde potius probaremus Pharisæos in eius præcepti interpretatione non errasse, & nomine proximi solos amicos, & eos, qui bene de nobis merentur, intelligendos. Nam legis ille peritus idem, ut opinor, Scriba, uel Pharisæus, aut Scribarum certè, & Pharisæorum opinionibus imbutus, rectè a Christo dicitur iudicasse, quòd non sacerdotem, & Leuitam, sed Samaritanum, qui amici erga illum, qui in latrones inciderat, functus erat Officio, proximum appellauerit. Sed scimus aliò intendisse Christum. Hoc tantum tenere uolumus, ex eo loco probari non posse proximum in illo legis præcepto quemlibet hominem appellari.

44. *Diligite inimicos uestros.*) Hoc, vt omnes auctores antiqui tradiderunt, & nos uer. 21. & 43. probauimus, proprium est Euangelij. In quo, sicut in cœteris, quæ legi Christus adiecit, quædam præcepti, quædam consilij sunt. Præcepti hæc, ne odio habentes nos odio habeamus: ne reddamus malum pro malo: ne quid illis optemus mali, ut eos generali, ut Theologi docent, charitate complectamur, ut communibus orationibus, eleemosynis, beneficijs, quæ in omnes fiunt, non excludamus. Consilij, ut eis etiam non ad extremam necessitatem indigentibus, benefaciamus, ut eos nominatim salutemus, ut familiariter alloquamur. Sed hæc a Theologis copiosè disputantur, a nobis propter huius explicationem loci attingenda modo fuerunt. Verba autem illa, quæ in Græcis nunc leguntur codicibus, *ἐυλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμας* benedicite ijs, qui maledicunt uobis, noster non legit interpres, nec sunt ad implẽdam loci sententiam necessaria: conueniunt tamen, & eo quidam magis, quòd B. Paulus huc uideri possit allusisse. *Maledicimur, & benedicimus.* 1. Corinth. 4. 12.

45. *Vt sitis filij.*) Plerique sic interpretantur. *vt sitis*, id est uos esse filios declaretis. Quod ut non improbo, sic illud magis probo, ut Hebraismus sit, quo, qui alteri similis est, eius filius esse dicitur, sicut Hispani sua lingua solent dicere, uidetur illum genuisse, id est adeo illi similis est, ut eius filius esse uideatur. Hic sensus multo magis conuenit, quia dicere esse filios patris sui, tautologia est, dicere autem esse similes, usitata locutio, quia statim declaratur, quomodo patris sui filij, id est similes, si bene omnibus fecerint, erunt; quia Deus *solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos*, & quia uer. 48. dicitur, *Estote ergo vos perfecti, sicut pater uester qui in cœlis est, perfectus est*, Vbi non quomodo filij sed quomodo similes esse possimus, declaratur. Non nego tamen datam esse potestatem filios Dei fieri ijs, qui credunt in nomine Christi, qui non ex sanguinibus, nec ex uoluntate carnis, nec ex uoluntate uiri, sed ex Deo nati sunt. Sed quis huius loci sit sensus, expono.

46. *Quam mercedem habebitis.*) Non negat mercedem habituros quicumque amicos diligunt, cum amicos diligere caritatis sit. Sed negat mercedem habituros, si, ut publicani, tantùm id faciant, id est, si non propter Deum, sed aut propter naturalem in amicos propensionem, aut propter vtilitatem suam faciant. Quisquis autem inimicos non diligit, satis declarat se amicos non propter Deum, sed propter se diligere. Si enim propter Deum diligeret, etiam diligeret inimicos, qui non minus, quàm amici imago Dei sunt. Qui ergo amicos. non inimicos diligit, quia non propter Deum diligit, ut ab amicis mercedem naturalis amicitiæ habeat: à Deo caritatis mercedem non habet. Qui non solùm amicos, sed etiam inimi-

inimicos diligit, non solùm caritatis erga inimicos; sed etiam erga amicos suæ mercedem habebit; quia Deus nō naturā, sed gratiam remuneratur.

Qui publicani. *Nunne & publicani hoc faciunt.*) Publicani à Latinis, τελῶναι à Græcis, גבשים ab Hebræis dicebantur, qui publica pro principe uectigalia colligebant, auarum hominum genus, & omni odiosum populo, eo præsertim tempore, quo Christus ista dicebat, cùm Iudæi non suæ gentis regi, sed Romano Imperatori tributa pendere cogebantur. Inde enim illa nata est, quæstio, an liceret tributum Cæsari dare Mar. 12. 14. Luc. 20. 22. Publicanos pro publicis & perditis peccatoribus habitos fuisse constat Matth. 9. 10. 11. & 11. 19. & 18. 17. & 21. 31. 32. & Luc. 3. 12. 13. Cui opinioni congruenter loquitur Christus. Fuit & noster Matthæus aliquando publicanus; & in telonio sedit. cap. 9. 9. sed ex publicano filium Dei, Apostolum, Euangelistam gratia Dei fecit.

48. *Estote ergo uos perfecti, sicut pater uester.*) Sicut, non æqualitatem, sed qualitatem, similitudinemque declarat; & eam quidem similitudinem, quæ inter Deum, & hominem; non, quæ inter hominem & hominem esse potest. Sicut Christus orat Ioā. 17. 21. *vt simus* vnum, sicut ipse cum patre unum est; nec enim illam, quæ inter patrem & filium est, naturalem vnitatem æquare possumus: sed possumus tamen imitari. Proponit nobis Christus signum ad collimandū, quò scit nos peruenire non posse, ut, quò possumus, perueniamus. Nō uult nos eò usque progredi, sed non stare. Vult autem nos omnibus in rebus quam simillimos esse patri, sed in ea maximè, quæ illi est maximè propria, misericordia. Itaque quod Matthæus dicit, *Estote perfecti*, Lucas. cap. 6. 6. dicit, *Estote misericordes, sicut & pater uester misericors est.*

CAPVT VI.

1 ATTENDITE ne iustitiam uestram faciatis
coram hoībus, ut uideamini ab eis: alioquin
mercedē non habebitis apud patrē uestrū,
qui in cœlis est. 2 Cum ergo facis eleemosy
nā, noli tuba canere ante te, sicut hypocritę
faciunt in synagogis, & in uicis, ut honorifi
cētur ab hoībus: Amen dico uobis, receperunt mercedē suā. 3.
Te aūt faciēte eleemosynā, nesciat sinistra tua, quid faciat dex-
tera tua: 4. ut sit eleemosyna tua in abscondito, & pater tuus, q
uidet in abscōdito, reddet tibi. 5. Et cū oratis, non eritis sicut
hypocritæ, q amāt in synagogis, & in angulis platearū stātes o-
rare, ut uideātur ab hoībus: amē dico uobis, receperūt merce
dē suā. 6. Tu aūt cū oraueris, intra in cubiculū tuū, & clauso o-
stio, ora patrē tuū in abscondito: & pater tuus, qui uidet in ab-
scōdito, reddet tibi. 7. orantes aūt, nolite multum loqui, sic ut
ethnici. Putāt n. quòd in multiloquio suo exaudiantur. 8. No-
lite ergo assimilari eis: scit enim pater uester, quid opus sit uo-
bis, antequam petatis eum. 9. Sic ergo uos orabitis: Pater no- Luc. 11. a. 2.
ster, qui es in cęlis: sanctificetur nomen tuum. 10 Adueniat re-
gnum tuum. Fiat uoluntas tua, sicut in cœlo, & in terra. 11. Pa-

nem nostrum substantialem da nobis hodie. 12. Et dimitte no-
bis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.
Inf. 18. d. 33. Mar. 11. c. 25. Eccl. 28. a. 3. 4. 5. 13. Et ne nos inducas in tentationem. Sed libera nos à malo. A-
mē. 14 Si.n dimiseritis hoībus peccata eorū: dimittet & uobis
pater uester cœlestis delicta uestra. 15. Si aūt non dimiseritis
hoībus: nec pater uester dimittet uobis peccata uestra. 16. Cū
aūt ieiunatis, nolite fieri sicut hypocritæ tristes: exterminant n.
facies suas, ut appareant hoībus ieiunantes. Ame n dico uobis,
quia receperunt mercedē suam, 17. Tu aūt, cū ieiunas, unge ca
put tuum, & faciem tuam laua, 18. ne uidearis hominibus ieiu-
Luc. 12. c. 33. 1. Tim. 6. d. 19. nans, sed patri tuo, qui est in absc ōdito: & pater tuus, qui uidet
in abscondito, reddet tibi 19. Nolite thesaurizare uobis thesau
ros in terra: ubi ęrugo, & tinea demolitur: & vbi fures effodiūt,
Luc. 12. c. 34. & furantur. 20. Thesaurizate autem uobis thesauros in cœlo:
ubi neque ærugo, neque tinea demolitur, & ubi fures non effo-
diunt, nec furantur. 21. Vbi enim est thesaurus tuus, ibi est &
cor tuum. 22. Lucerna corporis tui est oculus tuus. Si oculus
tuus fuerit simplex: totum corpus tuum lucidum erit. 23. Si au-
tem oculus tuus fuerit nequā: totum corpus tuum tenebrosum
erit. Si ergo lumen, quod in te est, tenebræ sunt: ipsæ tenebræ
quantæ erunt? 24. Nemo potest duobus dominis seruire: aut
Luc. 16. c. 13. Luc. 12. c. 22. 1. Pet. 5. b. 7. Psal. 54. d. 25. Phil. 4. b. 6. 1. Tim. b. 7. enim unum odio habebit, & alterum diliget: aut unum sustine
bit, & alterum contemnet. Non potestis Deo seruire, et māmo
næ 25. Ideo dico uobis, ne soliciti sitis animæ uestræ quid man
ducetis, neque corpori uestro quid induamini. Nonne anima
plus est quàm esca: et corpus plus quàm uestimentum? 26. Re-
spicite uolatilia cœli, quoniam non serunt, neque metunt, neq;
congregant in horrea: et pater uester cęlestis pascit illa. Non-
ne uos magis pluris estis illis? 27 Quis autem uestrum cogi-
tans potest adiicere ad staturam suam cubitum unum? 28 Et
de uestimento quid soliciti estis? Considerate lilia agri quomo
do crescunt, non laborant, neque nent. 29. Dico autem vobis,
quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est, sicut
unum ex istis. 30 Si autem fœnum agri, quod hodie est, et cras
in clibanum mittitur, Deus sic uestit: quāto magis uos modicæ
fidei? 31. Nolite ergo soliciti esse, dicentes: Quid manducabi-
mus, aut quid bibemus, aut quo operiemur? 32. hęc enim om-
nia gentes inquirunt. Sic.n. pater uester, quia his omnibus in-
digetis. 33 Quærite ergo primū regnum Dei, & iustitia eius: &
hæc oīa adiicientur uobis. 34. Nolite ergo soliciti esse ī crastinū.
Crastinus.n. dies solicitus erit sibiipsi. sufficit diei malitia sua.

IN

IN CAPVT VI.

1 Ttendite.) Cauete. Dubitari potest, an hæc eadem sit concio, quã Christus in monte habuit, quamque Euangelista superiore capite inchoatam, nũc prosequatur. Eandem enim esse contextus orationis: non eandem, argumenti dissimilitudo arguit. Hoc probabilius, quia illa superioris capitis ad solos, ut probauimus, Apostolos in monte dirigebatur: hæc ad omnes in campo. Illic de Euangelista tantùm perfectione Apostolis, hic de communium fuga uitiorum agitur omnibus necessaria: ita prorsus, ut si propiùs vtramque intueamur, ipsa oratio, orationisq; materia de monte in uallem descendisse videatur.

Ne iustitiam.) Omnes Græci codices pro iustitia ἐλεημοσύνην, eleemosynam legunt, quemadmodum Chrysostom. homil. 19. Auctor imperfecti, hom. 13. Theophylactus, & Euthymius legit. Latini Auctores omnes iustitiã, Hilarius, Hieronymus, Augustinus, tract. 6. in epistolam Ioan. & ser. 59. de de tempore, & lib. 2. de ser. Domini, & Gregor. lib. 8. in Iob c. 30. & in pastor. 3. p. admonit. 36. & poeta Iuuencus. Etiam inter Grecos Origenes hom. 2. in Exod. Credibile est Grecum aliquẽ non intelligentem, quid hoc loco iustitiæ nomen significaret, legentemq; proximo uersu ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, *Cum ergo facis eleemosynam,* mendum putasse, & pro iustitia *eleemosynam* posuisse. Ego nostram lectionẽ multo magis probo, & quia noster interpres, & veteres illi auctores Latini, qui eius uersione non utebantur, ita legunt, & quia, ut pro eleemosyna scriptorum ignoratione iustitia poneretur, nulla fuit ratio: vt autem pro iustitia poneretur eleemosyna, pôtuit esse ea quam diximus, & quia uis dicendi postulat, ut primo loco generalis iustitia, deinde specialis eleemosyna poneretur, & quia iustitiæ nomen צדקה apud

Iustitia pro eleemosyna in scriptura.

Hæbræos sæpe pro misericordia, & eleemosyna usurpatur, Psalm. 102. 18. *Misericordia autem Domini ab æterno, & vsque in æternum super timentes eum, & iustitia eius in filios filiorum ijs, qui seruant testamentum eius.* Repetitionem enim eiusdem esse sententiæ perspicuum est, & quod priori loco חסד misericordia dicitur, posteriori צדקה iustitiam appellari, & Ps. 111. 9. *Dispersit dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi, cornu eius exaltabitur in gloria.* Dispergere enim, & dare pauperibus, hoc est eleemosynam, vocat צדקתו iustitiam eius, quẽ Hebraismum etiam D. Paulus imitatus est. 2. Corinth. 9. 10. *Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ.* Fruges enim iustitiæ uocat eleemosynas, de quibus agebat, quia sicut fruges in arua, sic illæ in pauperes seminatæ multiplicantur. Sic enim exponit, *dispersit,* & *dedit pauperibus,* id est seminauit in pauperes. Hinc factũ, vt Septuaginta interpretes nõ solum vbi Hebraicè est צדקה iustitia pro eleemosyna δικαιοσύνην, id est iustitiam conuerterint: sed sæpe etiam, ubi est חסד misericordia, perinde ac si nomen צדקה iustitiæ communi usu misericordiam, & eleemosynam significaret, vt Gen. 20. 13. & 21. 23. & Deut. 24. 13. Sic & hoc loco δικαιοσύνη iustitia pro eleemosyna ponitur: vt statim explicatur. *Cùm ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te.* Quomodo hæc sententia conueniat cum illa, *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona,* ca. 5. 16. disseruimus.

Alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrum.) Quasi dicat, habebitis quidem apud homines, quorũ respectu facitis, sicut infra dicit ver. 2. & 5. receperunt mercedem suam. i. inanem gloriam apud hoĩes, quã querebant: apud patrem autem uestrũ non habebitis, cuius causa non facitis, quia

æquum est, vt cui quisque laborat, ab eo mercedem accipiat: & vt vnius laboris non duplex, sed vna sit merces.

2. *Noli tuba canere.*) Quod Euthymius refert dixisse quosdam, quodque Strabus probabile, Lyranus uerũ putat, consuetudinem aut communiter Iudæorum, aut priuatim Pharisæorum fuisse, vt cum eleemosynas daturi erant, tuba pauperes conuocarent: nullo mihi testimonio, nullo probãt exemplo, & uanos quidem fuisse scio, tam liberales fuisse nescio. Contrà certè Chrysostomus homilia 19. Auctor imperfect. hom. 13. & Theophylactus in commentarijs sentit. Potiùs credo ad consuetudinem congregandi tuba populum, cùm aliquid publicè, aut faciẽdum, aut edicendum erat, Christum allusisse, vt Ioel 2. 15. *Canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium vocate cętum, congregate populum, coadunate senes, congregate paruulos sugentes vbera:* aut ad tragœdiarum, & comœdiarum morem, quam initio tubis canitur, ut populus admoneatur histrionem exire, oculosque, & aures attendat. Nam & hoc loco, quasi tragœdiam, aut comędiam aliquam Pharisæorum Christus inducit. Primum nomen ipsum ὑποκριτής hypocrita, quo utitur, histrionem propriè significat, qui, alia persona cum sit, aliam agit: vt D. etiam Augustinus adnotauit. Deinde verbum quo superiore versu usus est πρὸς τὸ θεαθῆναι, ut spectemini, theatrale est: nam & theatrum ipsum ab eodem dictum est uerbo, & tuba canere proprium est etiam theatri. Significat igitur nihil in hypocritis esse ueræ, solidæque virtutis, quicquid agunt, simulationem, laruam, tragœdiam, & comœdiam esse, ideoque spectari uelle: nos solidam debere sequi uirtutem, nec alios spectatores, quàm Deũ desiderare.

In Synagogis.) vide cap. 4. 23. Hæreticorum interpretes fere omnes conuenticula, aut conciliabula hoc loco reddunt, nimis eleuata exaggeratione sententiæ. Voluit enim Christus significare solere hypocritas loca quærere maximè frequentia, vt a pluribus videantur, qualis erat Synagoga, in quã, sicut nunc ad templa nostra, omnis populus conueniebat. Sensum minuit quisquis de Synagoga conciliabulum aut conuenticulum facit, quod minus esse, quàm Synagogã, vel ipsa vocabulorum indicat diminutio.

3. *Nesciat sinistra tua.*) Quia sinistra nec scire potest, nec ignorare, dũ metaphoram interpretes quærunt, incredibilem interpretationum varietatem pepererunt. Nonnulli dexteram intentionem seruandi præcepta diuina: sinistram delectationem humanæ laudis intelligunt, ut Augustinus libro secundo de sermone Domini, *& sermone de tempore 60. & Gregor. 3. par. past. capitulo 21. Alij dexteram superiorem uoluntatem: sinistram inferiorem appetitũ, Auctor imperfecti homilia 13. Alii dexteram populum Christianum: sinistram Gẽtilem, quemadmodum idem Auctor scribit fuisse in quodam Apostolorũ canone declaratum. Alii dexteram te ipsum, sinistram uxorem tuam: quam etiam interpretationem August. memorat. Alii dexteram nos ipsos; sinistram coniunctissimum quemque, & familiarissimum amicum, Ambrosius libro primo de officiis. capit. 30. & Euthymius in hunc locum. Rem mihi Chrysostomus homil. 19. & Theophylactus acu videntur tetigisse, non metaphoricam, sed hyperbolicam esse locutionem, qualem illam superior in c. 5. 29. 30. esse diximus, si oculus tuus scãdalizat te, &c. sensus ergo est, adeo debere nos iustitiæ nostræ testes effugere, vt si sinistra manus nostra oculos haberet, videre tamen non posset quid dextera boni faceret. Quod autem contra consuetudinem, quam capitulo 5. 39. explicauimus, prius sinistram quàm dexteram nominauit, & dexteræ actionem, sinistræ cognitionem tribuit: ideo factum est, quòd eleemosynam, de qua loquebatur, nõ sinistra, sed dextera porrigere soleamus, & cętera opera, quæ manu fiunt, dextera faciat; sinistra illi tanquam adiu-

adiutrix assistat, ita ut si oculos haberet, quidquid dextera faceret, ignorare non posset. Eleemosynam ergo Christus ita vult fieri, ut ne sinistra quidem manus, quæ omnium operum dexteræ non modo conscia, sed adiutrix etiam esse solet, scire possit. Quod cùm in omnibus rectè factis intelligendum est, tum in danda eleemosyna ideò potissimum commendatur, quòd nec ulla magis in re gloriam homines quærere soleant, nec in ulla minus quęrere debeant. Eleemosyna, quamuis parua magnum beneficium est pauperi, maius, si latet: si nemo, nisi qui accipit, nouit. Qui laudem hominum intuens dedit, sibi, non pauperi dedit. Aut si quid dedit, uendidit, non donauit. Non potuit pauper pretium soluere, sed pro illo alij soluunt, cum dantem laudant, cum tantum spectāt. Pretium est illi uideri. Apud Ecclesiasticum. capit. 29. 15. similis est omnino sententia, *Conclude eleemosynam in sinu pauperis, & illa exorabit pro te ab omni malo.* Non est culpa benefacientes uideri, sed uelle uideri. Nec omnino uideri uelle, sed propter colligendam humanam laudem uideri uelle: hoc tantum hoc loco Christus prohibet. Nam uelle propter Deum uideri, non prohibet, sed iubet, *Sic luceat lux uestra coram hominibus, ut uideant uestra bona opera, et glorificent patrem uestrum, qui in cęlis est.* c. 5. 16.

4. *In abscondito.*) Deo, & tibi soli cognita.

Reddet tibi.) Græci codices addunt ἐν τῷ φανερῷ in aperto, in ꝑpatulo. contrario tempore Augustini Latini codices legebant, Græci non legebant, ut ille lib. 2. de sermon. Domini scribit. Itaque suspicio mihi est primos illos codices Græcos, ex quibus translatio Latina, qua Ecclesia ante Hieronymum utebatur, facta fuerat, hæc uerba legisse post scriptorum uitio in Græcis abolita, in Latinis conseruata. Hieronymum uerò, cum iam ipsius tempore in Græcis non legerentur, quia ad Græcorum, ut ipse ait, codicum ueritatem Latinam editionem corrigebat, expunxisse de Latina, quod non inuenit in Græca. Nam legenda quidem esse ipsa indicat antithesis: In abscondito & in propatulo, & quòd Lucas. c. 14. 14. pro ἐν τῷ φανερῷ in propatulo dicat, *in resurrectione*, id est in ultimo iudicio, coram omnibus hominibus, qui sunt, qui fuerunt, qui futuri sunt. Postulat etiam æquitas, atque sententia, ut hoc credamus dixisse Christum nos multò maiorem etiam apud homines gloriam habituros, si clam eleemosynam faceremus, quàm qui non alia de causa faciunt, quàm ut gloriam apud homines habeant, quia illi non nisi in paucorum hominum conspectu facere possunt, quorum gloria in iudicio coram omnibus hominibus maximæ erit ignominiæ. Nos, qui cum facimus, a nemine uideri uolumus, etiam si nolimus, ab omnibus tunc uidebimur, ab omnibus laudabimur. Solet se, & alios ita consolari D. Paulus, ut ad Philippenses. 2. 16. *Verbum vitæ continentes ad gloriam meam in die Christi, quia non in uacuum cucurri, nec in uacuum laboraui*, & 1. ad Timo. 1. 12. 18. *Sed nō confundor, scio enim cui credidi, & certus sum, quia potens est depositum meum seruare in illum diem*, & c. 4. 8. *De reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Deus in illa die iustus iudex.*

5. *Qui amant.*) G. ὅτι φιλοῦσιν, quia amant. Itaque aut noster interpres pro ὅτι legit οἱ, aut aliquis in eius uersione pro *quia* scripsit *qui*. Facilius fuit ex *quia* facere *qui*, quam ex ὅτι οἱ. Itaque hocquidem loco nostram potius, quam Græcam uersionem iudico corrigendam: φιλοῦσιν autem secuti, uertunt *solent*. Melius noster interpres, quia non solam consuetudinem, quæ sine affectatione nata esse poterat, sed multo magis studium gloriæ Christus reprehendit, ut capit. 23. 6. *Amant autem primos recubitus in cęnis, & primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro, & uocari ab hominibus Rabbi.*

In Synagogis.) Vide ver. 2.

Et in angulis.) Non significat hoc loco angulus abditum & secretum locum, ut solet plerumque significare, quemadmodum cum dicimus, abdere se in angulum, ut Act. 26. 26. *Scit enim de his rex, ad quem & constanter loquor: latere enim eum nihil horum arbitror, nec enim in angulo quicquam horum gestum est*; sed potius significat locum maximè publicum, maximè conspicuum. maximè frequentem propter adiunctum, quod sequitur, *platearum*. Plateas enim uocat uicos, & publicas urbis uias, angulos, biuia, & triuia, ubi maior hominum concursus diuersis uenientium uijs esse solet, sicut Thamar, cum se meretricem esse fingeret, quæ à quamplurimis inueniri uelle uideretur, sedit in biuio. Gen. 38. 14.

Stantes.) Sunt, qui putant Iudæorum morem fuisse, ut stantes orarent, quod pluribus in locis, qui orant, dicantur stare Mar. 11. 25. *Et cum stabitis ad orandum, dimittite, si quid habetis aduersus aliquem* Luc. 18. 11. *Pharisæus stans, hæc apud se orabat.* Non assentior, quia ex alijs locis perspicuum est consuetudinem fuisse flexis genibus orandi, Act. 9. 40. *Petrus autem ponens genua orauit dicēs, Tabitha surge*, Act. 20. 36. *& cum hæc dixisset* (Paulus) *positis genibus orauit cum omnibus illis*. & c. 21. 5. *& positis genibus in littore orauimus*. Christus etiam flexis genibus orasse dicitur Luc. 22. 41. Natura quoque ipsa flexo genu orare docet, nec est uero simile Pharisæos, qui maxime uolebant uideri sancti, aliter orasse. Stantes igitur hoc loco interpretor, manentes, fixi, immobiles, quasi homines animo in cœlum rapti, ut infra. cap. 20. 5. 6. & Mar. 3. 31. & 11. 25. & Luc. 18. 11.

Mercedem suam) qua sola digni erant, aut quam quærebant, Hierony. & August.

6. *Intra in cubiculum tuum.*) Multas interpretationes, quas Augustinus, & Hieronymus, alijque multi auctores afferunt, quia allegoricæ sunt, prætermitto, & per cubiculum uerū cubiculum intelligo cum Chrysosto. hom. 8. in 1. epistolam ad Timoth. & Thophylact. in hunc locum. At non iubet nos ingredi re uera in cubiculum, & ostium claudere, sed tantum inanem hominum laudem fugere. Itaque, qui in publico orat, nolens ab alio quàm a Deo audiri, aut uideri, aut si ab hominibus audiri, & uideri vult, non propter suam, sed propter Dei laudem vult, is in cubiculo clauso ostio orat, quia non magis laudem suam quærit, quam si in cubiculo solus oraret. Contra, qui in cubiculo clauso ostio solus orat, uolens tamen, ut homines id sciant, is in plateis orat, & tuba ante se canit: & quo se magis abdit, magis prodit, Auctor imperfecti. Non abrogat ergo Christus morem in publico orandi laudabili & Iudæorum, & Christianorum usu firmatum. 3. regum. 8. 29. Act. 1. 24. & 3. 1. & 4. 24. & 6. 6. & 12. 12. Tantùm intentionem animi corrigit. D. Paulus uult in omni loco nos orare leuantes puras manus. 1. Timoth. 2. 8. Nostra factum est negligentia, ut oratio, quæ in publico fit, humanam laudem uenari possit. Si enim omnes, & ubique oraremus; singulare esset in publico quemquam orare, nec ex eo, quòd ab omnibus fieret, laus ulla quæreretur, maiorésque oratio haberet uires, nec humanæ expectatione laudis impedita, & simul orantium præcibus adiuta. *Quasi facta manu*, inquit Tertullianus in Apol. *oramus, hæc uis Deo grata est*. De qua re Origenes hom. 7. in Iosue, & Chrysost. hom. 3. de incomprehensibili Dei natura disputarunt. Oratio in publico laudabilis.

7. *Nolite multùm loqui.*) μὴ βαττολογήσητε, ne nimium loquamini, ne utamini superuacaneis repetitionibus. Verbum est, aut à Batto quodam poeta, qui ineptis repetitionibus usus dicitur quibusdam, aut a Batto nescio quo homine balbo, ut alijs placet, deriuatum. Illud probabilius. Non enim loquendi, in orando balbutiem, & celeritatem Christus reprehendit, quamuis ea etiam merito sit reprehēdenda, sed superuacaneam, & inanem studio affectatam uerborum

rum copiam; vt constat ex sequentibus verbis, *Putant enim, quod in multiloquio suo exaudiantur*, quod & Gregor. Nyssen. in libro de oratione adnotauit. Nec prohibet longas Christus orationes, qui alibi perpetuas imperauit, Luc.18.1. sicut & D.Paulus, 1. ad Thes.5. 17. & ad Colos.4.2. neque loqui, cùm oramus: neque repetitionibus vti, cùm & ipse orando locutus sit, & ter eundem sermonem repetiuerit infra, ca.26.44.& Mar.14.39. sed prohibet eo animo multùm loqui, vt hominibus bene orare videamur, de hoc enim agebat, & existimantes facilius Deum multa, quàm pauca audi turum uerba, vt statim exponit: Putãt enim, quòd in multiloquio suo exaudiantur. Nec Euchitæ propterea hæretici habiti sunt, quòd multum orarent apud Epiphanium. hæres.80. & apud Augustin. in libro ad Quod uult. cap.57. sed quòd existimarent neminem, nisi continenter oraret, saluũ esse posse, non intelligentes, quod Lucæ 18. 1. Christus dicit, *oportet semper orare, & nunquam deficere*; quod non significat debere nos perpetuò, & sine vlla intermissione orare, quod sciebat Christus a nobis fieri non posse; sed cum semel aliquid a Deo postulauimus, nec obtinuimus, non debere propterea fatigari, aut fiduciam abijcere, iterum atque iterum nullo definito modo idem orandum: hac enim ratione fore, vt tandem, quod petimus, obtineamus. Hoc illa, quæ sequitur, parabola significatur, *Iudex quidam erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominem non reuerebatur, &c.*

Oratio prolixa an prohibita.

Ethnici.) Errorem Ethnicorũ fuisse, vt existimarent, quò plura, clarioreque uoce loquerẽtur, facilius se a Deo exaudiri, ex 3.reg.18.27. colligitur, vbi Elias alludens ad Ethnicorum ritum, quem decem tribus Israel imitabantur, *Clamate, inquit, voce maiore, Deus enim est, & forsitan loquitur, aut in diuersorio est, aut in itinere, aut certè dormit, vt excitetur.*

In multiloquio.) Hebraismus. In pro propter, ἐν pro διά, ut Mar.9.38.

9\. *Sic ergo vos orabitis.*) Incertum vtrùm bis, an semel tantùm Dominicam orationem Christus docuerit. Dubitandi causa est, quod Lucas.c.11. 1.2. scribat eum a discipulis rogatum, *Domine doce nos orare, sicut Ioannes docuit discipulos suos*, respondisse; *Cum oratis dicite, Pater sanctificetur nomen tuum, &c.* Matthæus autem hoc loco non rogatum, sed sponte significare videatur eum concionantem hanc orationem tradidisse. Vix quisquam ueterum auctorum hanc quæstionem attigit: &, qui attigit, Rupertus bis putat Christum eandem orandi formam diuersa occasione docuisse. Contrarium tamen mihi videtur probabilius. Quorsum enim eosdem discipulos bis eandem orationem docuisset? Nisi forte dicamus, quod mihi omnino non displicet, apud Lucam solos discipulos, a quibus rogatus fuerat: hic omnem turbam auditorum, quæ eam orationem nondum audiuerat, docuisse. Si semel tantum traditam dicamus, dicendum erit Matthæum non unam solũ Christi concionem recitare: sed quæ ille diuersis temporibus, multisque concionibus docuisset, in unum locum conijcere uoluisse, ut omnem fere eius doctrinam sub unum poneret aspectum.

Sic ergo vos.) vos, qui laudem apud Deum, non apud homines, ut illi, quærere debetis. Vos, qui melius docti a me estis, Deum non multitudine verborum, sed magno orantis affectu, nihil nisi iusta, & ad eius gloriam conducentia petentis exorari.

Sic.) Non his necessariò uerbis: sed hac aut simili sententia Augustinus libro de magistro cap.1. & in epistola ad Probam 121. cap. 12. & Beda in hunc locum. Nam nec Apostolos orando his ipsis uerbis usos fuisse legimus; alijs legimus Act.1.24. *Tu domine, qui corda nostri omnium ostende, quem elegeris ex ijs duobus vnum.* Sed dum id ad propagandum Euangeliũ, & gloriam Dei illustrandam faciunt, si non uerbis, re tamen ipsa dicunt, *Sanctificetur nomen tuum.* Et cum

Dei uoluntatem electionemque uolunt cognoscere, quid aliud dicunt, quàm *fiat voluntas tua?* neque Christus his vnquam uerbis orasse dicitur, in eandem tamen sententiam orauit: *Pater, si possibile est, transeat a me calix iste, veruntamen non sicut ego volo; sed sicut tu vis*, Matt.26.39. Luc. 22.42. Sed tamen paucis uerbis omnia, quæ in hac oratione docuerat, dicit, exceptis ijs, quæ dicere non poterat. Nam & ipse patrem appellat, sicut nos appellare docuit: &, vt eius nomen sanctificetur, petit, cùm eius quærit gloriam, *si possibile* inquit *est*, id est, si salua gloria tua fieri potest: absolutè namque fieri posse nō ignorabat, & vt eius uoluntas fiat, *veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis*, & panem suum quotidianum petit, cum vitam petit. Solùm non petit, vt debita sibi remittantur, quia *peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius*, &, vt in tentationem non inducatur, qui cadere non poterat, &, ut à malo liberaretur, quem singulari certamine iam vicerat. cap.4.1. Neque uoluit Christus, ut quotiescunque oramus, ista omnia, quæ hac oratione continentur, peteremus, sed ut omnia, aut aliqua, aut nihil certè his contrarium peteremus. Ipse pro crucifigentibus se orauit; non erat unum ex ijs: sed consentaneum uni ex ijs, ut Dei nomen etiam in inimicorum salute sanctificaretur. Merito tamen Ecclesia tamen huic orationi tribuit, ut non solum sententia, sed ipsis etiã Christi uerbis uteretur. *Amica* (inquit Cyprian. in libro de oratio.) *& familiaris est oratio, Deum de suo rogare, ad aures eius ascendere Christi orationem. Agnoscat pater filij sui verba, cum qui habitat intus in pectore, ipse sit & in voce*. Merito illi inter omnes, & priuatas, & publicas preces primum locum dedit. Dixerat Christus paullo ante, *nolite multum loqui*; præscribit nunc breuissimam, qua utamur, orationis formam. Tamen *breuitas ista* (ait Tertullianus in libr. de oratione) *magnæ ac beatæ interpretationis substantia fulta est, quantumque substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Qualia sunt* (inquit Cyprianus) *fratres dilectissimi, orationis Dominicæ sacramenta, quàm multa, quàm magna breuiter in sermone collecta: sed in virtute spiritualiter copiosa, vt nihil omnino prætermissum sit. quod non in precibus, atque orationibus nostris cœlestis doctrinæ compendio comprehendatur*. Itaque rectè Tertullianus hanc orationem Euangelij breuiarium appellauit D. August. libr.2. de ser. Domini in monte, & hunc omnes deinceps Theologi secuti septem petitiones continere docuerunt; Primam, *Sanctificetur nomen tuum*; secundam, *Adueniat regnum tuum*: tertiam, *fiat voluntas tua*, quartam, *panem nostrum quotidianum da nobis hodie*; quintam, *dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*; sextam, *& ne nos inducas in tentationem*: septimam, *sed libera nos a malo*. Recentiores quidam sex tantum: nam ex duabus ultimis unam faciunt. De qua re non est operæpretium disceptare. Illud non prætermittendum, quod a multis indicatum est, tres primas petitiones ad honorem Dei, reliquas ad utilitatẽ nostram pertinere; quemadmodum decalogi præcepta in duas diuisa sunt tabulas: in priore erant, quę ad Deum: in altera, quæ ad proximũ pertinebant. Hoc est quod uer. 33. dicitur, *Quærite ergo primùm regnum Dei*. Non uult Deus nostram utilitatem ab honore suo esse disiunctam, quia nec utile nobis esse potest, quod ipsi honorificum non est. Ideoque honorem suum utilitatis nostrę regulam facit, quam nec, qui sequitur, errare potest; nec, qui non sequitur, non errare.

1.Pet.2.22.

Septem petitiones orationis Dominicę.

Pater.) Quod a nomine patris exordiri iubet: non ideo tantùm facit, ut fiduciam nobis Deum alloquendi, præbeat, quemadmodum Tertullianus, Cyprianus, Chrysost. homil.20. alijque multi interpretes uoluerunt: sed multò magis, ut blando nomine Dei beneuolentiam captaremus, & ad concedendum, quod postulamus, patris cum appellatione moueremus, ut

Augu-

Augustino lib. 2. de ser. Domini placuit. Habet oratio Dominica Rhetoricam suam. Huc spectat, quod c. 7. 11. Christus dicit, *Si ergo uos, cum sitis mali, nostis bona data dare filijs uestris, quanto magis pater uester cælestis dabit bona petentibus se?* Nomen ipsum patris pro nobis orat, quia patris est filiis necessaria prouidere, patris est filijs ignoscere. Eodem exordio perditus ille adolescens ad se rediens visus est, *Pater peccaui in cælum, & coram te*, Lucæ. 15. 18. Adnotauit Tertullianus in lib. de oratione, & Augustinus, lib. 2. de sermon. Domini Deum in ueteri testamento non patrem, sed Dominum uocari uoluisse: quia illi serui erant, nos filius sumus, *nec enim accepimus spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepimus spiritum adoptionis filiorum Dei, in quo clamamus Abba pater*, Roman. 8. 15. An autem hoc loco solam primam Trinitatis personam, an totam ipsam Trinitatem patrem appellemus: in vtramqne partem disputari potest. Plerique ad solum patrem hæc uerba dirigi putant, ut Cyprianus, Chrysostomus, & Rupertus sensisse uidentur. Argumento est, quòd Christus eundem suum, atque nostrum patrem, quamuis non eodem modo uocare soleat: *Ascendo*, inquit, *ad patrem meum, & patrem uestrum*, Ioann. 20. 17. Magis aliorum probo sententiam, qui totam hic Trinitatem patrem à nobis vocari dicunt. Cur enim Deum patrem appellamus? primùm, quia creauit: at non solus pater, sed tota nos Trinitas creauit. Deinde, quia conseruat; at non solus pater, sed tota Trinitas conseruat. Tertiò, quia redemit: at non sotus pater, sed tota redemit Trinitas: tota Trinitas agendo: solus filius patiendo. Itaque respectu quidem redemptionis solns potius filius, quam solus pater. pater nobis est appellandus. Quartò, quia per gratiam regenerauit: at tota Trinitas regenerauit.

Noster.) Vt non suum quisque priuatim, sed nostrum communiter patrem appellaremus, Christus ideo iubet, quia non priuata, sed publica totius Ecclesiæ oratio est, & cùm Deum oramus tanquam vnum Ecclesiæ membrum oramus. Qui aliter orat, orare fortasse potest: exorare certè non potest. Hoc non a me primum, sed à Cypriano lib. de oratione Dominica, ab Ambrosio lib. 5. de sacramentis. cap. 4. ab Auctore operis imperfecti. homil. 14. ab Augustino lib. 2. de sermon. Domini, a Theophylacto, & Euthymio notatum est. Illud etiam à nonnullis illorum notatur indicari his verbis differentiam, quæ est inter nos & Christum: nos Deum non patrem meum, sed nostrum: Christum non patrem nostrum, sed meum appellare, quia eo modo, quo pater noster est: omnium communiter pater est: omnes enim creauit, omnes conseruat, omnes nutrit, omnes, quantum in ipso quidem fuit, etiam redemit. Eo autem modo, quo Christi pater est, non alterius est pater. Pater enim illius, non quia creauit, sed quia ex sua substantia genuit: ideo patrem peculiariter (inquit Ambrosius lib. 5. de sacramen. cap. 4.) suum appellat: nos uerò patrem communiter nostrum appellamus: quia illum genuit, nos creauit. Alia magis propria uidetur esse ratio, cur & Deum patrem, & nostrum appellemus, quòd illi regenerati per Christum simus. Manifestum enim est eos, qui nec baptizati sunt, nec in Christum crediderunt, hanc orationem pronuntiare non posse, & tamen à Deo creati & tamen conseruati, & tamen redempti sunt. Non ergo hoc loco ideò Deum patrem appellamus, quia tantum nos creauit, quia conseruat, quia redemit: sed etiam quia per fidem, & gratiam baptismi regenerauit, *Dedit enim potestatem filios Dei fieri ijs, qui credunt in nomine eius* 10. 1. 12.
alijs ergo non dedit: ab alijs pater uocari non potest. Hoc etiam Tertullian. & Cyprianus in lib. de oratione Dominica obseruarunt. Quare cũ dicimus

dicimus nostrum, non solum a Christo, sed etiam ab infidelibus hoc verbo distinguimur,& Deum patrem nostrum, id est, credentium, non infidelium appellamus. Quid? an non est pater omnium; est enimuero, Ephe.4.6. sed eorum peculiari ratione, qui in Christum credentes unum cum illo corpus facti sunt. Nos igitur inter Christum, & infideles medij sumus, Christus naturalis Dei filius, infideles quodam modo spurij, quia ab eo creati, quia ad eius imaginem facti sunt, ex natura, quasi ex ancilla, non ex gratia, quasi ex libera geniti: sicut Ismael naturali uirtute, non sicut Isaac supernaturali gratia. Nos filii, nec naturales, vt Christus, nec spurii, vt infideles, sed tamen adoptiui, sed tamen legitimi, alioqui hæredes non essemus Dei, & cohæredes Christi, Rom.3.17.

Qui es in cœlis.) Quod multi hæretici, cœlestis, uno uerbo, dicere maluerunt, minimè probo; non solum, quia mali sunt auctores, & quia non tam breuitatis, quàm nouitatis studio facere videntur, sed etiam quia ueram horum uerborum sententiam corrumpunt. Primum quidem, si Græca uerba, ut noster interpres, secuti fuissent, vt ὁ ἐν τοῖς ἐρανοῖς verterent, *qui es in cœlis*, errare non potuissent; & cęlestis dicitur non solùm, qui in cœlo habitat: sed qui ex cœlo originem ducit, aut qui de cœlo venit, vt Christus, 1. Cor.15.48.49.& qui cœlesti constant materia, cœlestes globos appellamus. Hic autem certum est Dei habitationem significari, qui ideo in cœlis habitare dicitur, quòd quamuis ubique sit, ibi tamen eius gloria potissimum eluceat, quia *in sole posuit tabernaculum suum*, Psal.18.6. Sic Psal.2.4. *Qui habitat in cęlis, irridebit eos*, & Ps.112.5. *Quia sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat*, & 122.1. *Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cęlis.* Scribit Aristoteles omnium gentium quasi à natura insitã opinionem fuisse, Deũ in cœlo habitare, vnde illud tam frequens apud Gręcos poetas natum sit, ὃς ὑπέρτατα δώματα ναία, *superiq; habitator Olympi.* Ambrosius, & Augustinus cęlos, sanctos interpretantur, in quibus Deus peculiariter dicitur habitare, sed iste allegoricus, non litteralis sensus est.

1. de cœlo c.3.

Hesiod. in Operibus.

Sanctificetur nomen tuum) Nomen Dei dicitur, nõ hoc solum Deus; quo eum appellamus sed hominum de illo existimatio, & quidquid ad illum quoquo modo pertinet, quod tunc ab hominibus sanctificari dicitur, cum ab illis timetur, amatur, colitur, cum eius augetur gloria, cum bonitas, cum sanctitas, cùm maiestas celebratur. Hebræi enim קדש sanctificare dicere solent, id est celebrare, ut sanctificare sabbatum Ezech.44.24. sanctificare ieiunium, Ioel.1.14. Aut sanctificari Dei nomen dicitur, cùm tanquam sanctum colitur, & honoratur: sicut è contrario blaspemari dicitur, cùm sine debita ab hominibus reuerentia tractatur, Isa.52.5. & ad Ro.2.24. & pollui, cum tanquam vile & sordidum habetur. Ezech.20.39.& 22.26. & 36.20.& 39.7.& 43.8.& Hiere.7.30. Atq; ad hunc sensum Hieron. in commentarijs, & Augustinus, lib.2. de ser. Domini interpretantur. *Non sic petitur*, inquit Aug. *Sanctificetur nomẽ tuum. quasi non sit sanctum nomen Dei, sed ut sanctum habeatur ab hominibus, id est, ita illis innotescat Deus, ut non xistimet aliquid sanctum, quod magis offendere timeant*, In eãdem fere sententiã Gregorius Nyssenus in lib. de oratione Dominica, Chrysost. hom.20. Auctor imperfecti ho.14. Theophy. & Euthy. Paullo longius a sensu Amb. discedit lib.5. de sacra. c.4. *Sanctificatos, inquit nos dicit in nomine Domine Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri. hęc sanctificatio vt in nobis permaneat, oramus.* Cum autem non dicimus, a quibus Dei nomen sanctificari velimus: ab omnibus sanctificari velle significamus. Ideo, inquit Tertullianus in lib. de oratione *suspensa enuntiatione, non dicentes sanctificetur in nobis: in omnibus dicimus.*

10. *Adueniat regnum tuum.*) Quid hoc loco regnum Dei appelletur, & quid sit aduenire, variæ sententiæ.

Non-

Nonnulli regnum illud intelligunt, quo Deus in iustorum cordibus regnare dicitur, sicut è contrario in corpore iniustorum peccatũ dr regnare, Rom. 6.12. & sicut dicitur, *regnum Dei intra uos est* Lucæ 17.21. Ad hunc modum Ambrosius libr. 5. de sacramentis. cap. 4. Auctor imperfecti hom. 14. Hieron. in commentariis, & libr. contra Pelagianos. 3. Gregorius Nyssen. in lib. de orat. Dominica, & Euthymius. Alii de illo regno accipiendum putant, quo in beatis regnat: quasi petamus illud, quod iam aliis beatis aduenit, nobis etiam aduenire: quasi petamus *dissolui & esse cum Christo*, Philipp. 1.23. sicut dicuntur fideles diligere aduentum Christi. 2. ad Tim. 4. 8. & ad Tit. 2. 13. & sicut animæ illæ, quæ subtus altare sunt, petunt, ut uindicetur sanguis fratrum suorum, & corporibus suis iterum indutæ regno fruantur, Apocal. 6.9.10. Ita Tertullianus, & Cyprian. in lib. de orat. Chrysost. hom. 20. Auctor etiam imperfecti hom. 4. & Aug. in epist. ad Probam 121. Alij *Regnum tuum adueniat*, id est gloria tua manifestetur hominibus, ut idem August. lib. 2. de serm. Domini. Verus sensus mihi videtur esse, quẽ Theophylactus, & Rupertus breuiter indicarunt, ut regnum Dei uocetur illud, quo Deus positis omnibus inimicis suis in scabellum pedum suorum, ubique regnaturus est, & ut loquitur D. Paulus, *erit omnia in omnibus* 1. Cor. 15.28. Nam etsi nunc etiã vbique regnat, tamen quia non pacificè & sine hoste, ac bello regnat, & quia multi illi quasi rebelles resistunt, regnare non dicitur. Tunc autem subiugatis hostibus, & amicis liberatis, inimicis damnatis plenè regnare dicetur. Hunc esse sensum ex illo loco D. Pauli, quem notauimus, non obscurè colligitur: tum etiam ex hoc ipso. Manifestum enim est nos hic non nostrum, sed Dei regnum postulare. Nã tres primæ, ut diximus, petitiones ad Deum; reliquæ ad nos pertinent. Non est, ergo sensus, ut Deus regnet in cordibus nostris: aut ut nos cum beatis regnemus, hoc enim ad nos maximè pertinet; sed ut Deus absolute, & sine aduersario regnet. Sic. n. dicimus, *Adueniat regnum tuum*, quemadmodum si filij patri regni pacificum regnum, & uictoriam contra hostes precaremur: non ut nos, sed ut ille regnet. Aduenire autem optamus; sicut illi diligunt aduentum Christi. 2. Tim. 4. 8. & ad Tit. 2. 13. & animæ illæ Apoc. 6.9.10.

Fiat uoluntas tua.) Alias Cypriani, Augustini, & Gregorii interpretationes, quia allegoricè sunt, prætermittendas puto. Inter litterales illa communis est, ut petamus fieri Dei uoluntatem in terra, sicut in cœlo, id est, ut ita illi homines obediant, sicut angeli obediunt, Hiero. Chrysost. hom. 20. Auctor imperf. hom. 14. Aug. li. 2. de ser. Domini, Theophyl. & Euthy. Alii paullo aliter, *Fiat uoluntas tua in terra, sicut in cœlo*, id est pacificetur terra, sicut olim cœlum pacificatum est. Nam, ut aliquando in cœlo inter bonos & malos angelos bellum fuisse dicitur Apocal. 12.7. deiectoq. in terram diabolo pax in cœlo consecuta est, ita nunc in terra inter diabolum & hominem bellum est, petimusque, ut uictus à terra in abyssum deijciatur, &, ut ait Christus, ut eiiciatur foras, Ioan. 12. 31. unde illa consequatur pax, quam angeli nato Christo hominibus annunciarunt, Luc. 2. 14. Sic Ambros. lib. 5. de sacram. c. 4. Tertullianus uero promptum in nobis, & paratum animum significari putat, ut quidquid calamitatis, quicquid boni, uel mali Deus nobis immittat, patienter feramus, sicut Iob dicebat, *Dominus dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit, ita factum est, sit nomẽ Domini benedictum*, 1.21. Verùm non uidetur restringenda esse generalis sententia, quod aliæ omnes interpretationes faciunt. Nam de sola præceptorum obseruatione, aut de sola pace, uel patientia interpretari parum est. Ex omnibus si una confletur, æqualis erit. Petimus ergo, ut omnibus in rebus uoluntas Dei fiat, non solùm à nobis, sed etiam in nobis, sicut Christus, cum peccare non posset, dicebat,

tamen

tamen nõ mea, sed tua uolũtas fiat, Lu. 22.42. vtique non tantùm à se, sed etiam in se.

Sicut in cęlo.) Vbi nihil est, quod Deo resistat nihil, quod non ad nutũ obediat: Psal. 102.20.21. *Benedicite Domino omnes Angeli eius potẽtes uirtute, qui facitis uerbum eius, ad audiendã uocem sermonem eius, Benedicite Domino omnes uirtutes eius, ministri eius, qui facitis uoluntatem eius.*

11. *Panem nostrum quotidianum.*) Fructuosus locus; agitur enim de pane nostro, sed & uerborum obscuritate difficilis, & interpretationum uarietate implicatus. Plerique veteres auctores piè & religiosè, atque ad Ecclesiæ usum accommodatè dixerunt panem nostrum quotidianum Christus corpus appellari. Nam & verus panis est, qui de cœlo descendit, & quotidianus, quia aut à singulis, aut à tota quotidie sumitur Ecclesia, Tertullianus lib. de oratione, Cyprianus de oratione Dominica, Ambr. lib. 5. de sacram. c. 4. Marius Victorinus lib. 3. aduersus Arium, Athanas. in libr. de incar. Iuuencus, Hieronymus in comment. & libr. 3. aduersus Pelagianos. Est in hanc sententiam nõ minimum argumentum, quòd uero simile esse videatur Christum in tam perfecta diuinaque oratione nihil nos terrenum, nihil non diuinum petere docuisse. Obstat tamen, quod sequitur, *da nobis hodie*, quasi in crastinum petere prohibeamur, vt uer. 34. explicatur. Obstat, quod tanquam rem quotidie singulis nobis necessariam postulare uideamur, corpus autem Christi quotidie sumere perquàm utile est, non est tamen necessarium, nec, ut ait Augustinus, ab Orientalibus Christianis eius tempore sumebatur. Quæ res eundem impulit Augustinum libr. 2. de ser. Domini, ut panem quotidianum nostrum Dei uoluntatem interpretaretur, sicut Christus dicebat Ioan. 4.34. *Meus cibus est, ut faciam uoluntatem patris mei*, & Io. 6.27. *Operamini non cibum, qui perit, sed qui permanet in uitam æternam.* Quam interpretationem & Origenes hom. in Ezech. 14. ante illum adhibuerat. At istum cibum non in hodiernum tantùm diem: sed in omnem omnino uitam petere Christus docuissent, sicut illi dixerunt, *semper da nobis hunc panem* Ioan. 6.34. & illa, *da mihi hanc aquam, ut non sitiam neq; ueniã huc haurire.* Ioan. 4.15. Itaque probabilius est, quod idem Augustinus lib. 1. locut. in Gene. c. 39. & epist. ad Probam. 121. c. 12. Basilius in regul. breu. inter. 252. Chrys. hom. 20. Auctor imperf. hom. 14. Grego. Nyssen. in lib. de oratione, & Theodoritus in comment. in ca. 4. epistolæ ad Philippenses dixerunt, panem hoc loco nostrum & quotidianum omnem necessarum cibum appellari: panis autem appellatione omnia ad sustentandam uitam necessaria intelligi debere, id est ex omnibus huius loci circunstantijs manifestum est. Nam & quòd nostrum, id est nobis necessarium, & quòd quotidianum, id est non superuacaneum, & quod in hodiernum, non in futurum petimus, & quòd uer. 34. eodem sensu prohibemur in crastinum esse soliciti, omnia indicant de cibo corporis agi. At non est uerosimile (dicunt quidam) Christum in tam cœlesti precatione quidquam terrenum postulare docuisse. Respondeo non fuisse Christi consilium, ut panem resque necessarias quærere iuberet, quod terrenum est, quodq. idem Christus uer. 25. facere prohibet, & ad quod satis sumus natura nostra procliues: sed ut doceret unde, & quatenus quærere deberemus. Non enim à terra, ut pecudes, sed à Deo, ut homines; non in omne tempus, sed in præsentem tantùm diem petere docet. Hoc autem cœleste præceptum non terrenum est. Eo quidem usq;, ut etiam Christo docente pauci admodum faciant. Illud magis mouere potest credibile non uideri Christum, quantumuis moderatam corporis curam animæ curæ præposuisset. Id autem fecit, si inter ea, quæ nobis ipsis petimus, primo loco panem, secundo remissionem peccatorum: tertio liberationem à tentatione petere docuit. Respondeo

Christum

Christum non tam ordinem dignitatis rerum; quàm naturæ, & infirmitatis nostrę sequi uoluisse. Natura prius vult uiuere, deinde bene uiuere. Huius rei Christus rationem habuit. Adde quòd cum panem docet petere, nõ tam corporis, quam animæ curam habet. Ex scindit.n. maximum & uehemẽtissimum affectum, ex quo maior peccatorum pars proficiscuntur: & vt dicam breuiter, hac petitione cauet, ne peccata fiant, sequente. quomodo facta remittantur.

Nostrum) Qui panẽ, Christi corpus intelligunt, ij nostrum.i. fidelium, nõ infidelium interpretantur, ut Cypr. Alij nostrum, id est, qui nobis à te dari solet: Greg. lib. 33. moral. c. 5. *Ecce & nostrum dicimus & tamen ut detur oramus: noster quippe fit, cũ accipitur, qui tamen Dei est, cum ab illo datur. Et Dei ergo est ex munere, & noster sit veraciter per acceptionem.* Alii nostrum, idest hominum, nõ pecudum. Alij uolunt nostrum uocari illum etiam ipsum, quẽ iam habemus: quem nihilominus à Deo petere iubemur, quia cũ Dei potius, quàm noster re uera sit, non debemus eo prius uti, quã utendi à Deo petamus facultatem. Sic Auctor imperfecti: quod uerum quidem & piũ, sed alienum esse arbitror. Vult enim Christus prauam hominum consuetudinem corrigere, qui nullum auaritiæ suæ modum ponunt, ut ex uer. 19. & sequentibus perspicuum est. Non solent autem homines, quæ habent, aut industria sua quærere, si mali, aut à Deo petere, si boni sunt: cùm igitur panem petimus, quem non habemus, cur qui diuites sunt, petunt? Mouit quæstionem, idemque explicauit Aug. pauperes petere, ut habeãt diuites, ut non amittant. *Et quid eget* (inqt) *diues? audeo dicere ipso panequotidiano eget diues, quare enim abundãt illi omnia? vnde? nisi quia Deus dedit? Quid habebit, si Deus subtrahat manum suam? nõne multi dormierunt diuites, & surrexerunt pauperes?* Sic igitũ interpretari possumus, ut noster dicatur panis, qui nobis est necessarius. Hoc enim cum Christi consilio bene conuenit, qui tantùm nobis vult potestatem facere in præsentem diem necessaria.

Quotidianum.) Græcum verbum τὸν ἐπιούσιον magnam difficultatem peperit. Vetus interpres quotidianum reddidit, ut ex Hieronymo in hunc locum manifestum est. Atque ita omnes ueteres auctores Latini legunt. Hieronymus supersubsubstantialem uertit, quanquam in eo ueterem uersionem noluit corrigere. Itaque incautè quidam nostro tempore in vulgata editione pro quotidiano supersubstantialem posuerunt: quod corporis cibo, quem a nobis peti probauimus, minimè conuenit. Alii consubstantialem, id est eiusdem nobiscum substantiæ reddiderunt, ut inde ὁμοούσιον, de quo tantopere aduersus Arianos disputabatur, confirmarent, ut Marius Victorinus libro 3. aduersus Arium. Hieronymur scribit se in Hebræorum Euangelio pro ἐπιούσιος legisse מחר crastinum, quasi inter crastinum, & hodie antithesis quædam sit: & hodie in diem crastinum necessarium petamus panem. Et quidem uerborum antithesis rectè congruit: sententia uerò non congruit: non enim docet, sed prohibet Christus in crastinum esse solicitos. uer. 34. Alii exponunt ἐπιούσιον substantiæ nostræ alendæ accommodatum, id est panem cibarium, non delicatum, non superuacaneum: quod non prorsus male conuenit. Sed nihil æquè mihi nidetur conuenire, atque ut noster uertit interpres, *quotidianum*; ut intelligitur ex eo, quod sequitur, *da nobis hodie*. Non enim est uerborum antithesis, quam quidam, ubi non est, quærunt: sed cognatio, similitudoque sententiæ, quemadmodum si coniugatis etiam dixisset uerbis, panem nostrum hodiernum, id est, nobis in hodiernum diem necessarium, da nobis hodie. Sed uocauit potius quotidianum; quàm hodiernum, ut generalior esset sententia, significaretque Deũ singulis diebus seruis suis necessariũ cibũ dare solere. Diarium Latini

uocant.

vocant. Petimus ergo à Deo, ut ne patiatur diarium nostrum nobis hodie deesse. Loquimur enim tanquam filioli, qui mane in scholam proficiscentes primo loco eius diei statutam panis portionem postulant. Consonat huic sententię Syriaca translatio, quę pro pane quotidiano legit דסונקנן יומנא לחמא panem indigentiæ nostræ. Vnus adhuc angere potest scrupulus, quòd, ἐπιούσιος nō à participio οὖσα, sed à nomine οὐσία, sicut ὁμοούσιος, & ὁμοιοούσιος Græcæ linguæ cōsuetudine cadere debeat. Quod si ita est, non præsentis diei cibum, sed substantialem, aut supersubstantialem, aut ad substantiam denique, quæ οὐσία dicitur, pertinentem significare potest. Respondeo Euangelistam, aut Euangelistæ interpretem nouo uocabulo, aut ueteri noua significatione uti potuisse, quemadmodum sæpe Apostoli uti solent. Deinde nisi me coniectura fallit, Hebraismum sapere. Dicunt enim Hebræi עצם היום הזה substantiam diei huius, pro hunc ipsum diē. vt Gene. 7.13. & Leuit. 23.14. Sic ergo uocare potuit Euangelista ἐπιούσιον panem, qui ad substantiam præsentis diei pertineret, id est, portionem panis nostris. quæ præsenti diei respondet. Nolo tamen meam ualere coniecturam: nisi, qui doctiores sunt, approbauerint.

12. *Et dimitte nobis debita nostra.)* Peccata nostra debita uocamus, quia illi tanquam ære alieno obstricti tenemur Deo. Id constat ex Luca. c. 11. 4. qui pro debitis peccata dixit: & ex parabola, quæ est infra. c. 18. 27. quid autem sit peccata remitti, ad Roma. 4. 8. disputauimus: nunc sine disputatione, ne forte lector erret, admonemus dimitti esse non solùm non imputari, non solùm dissimulari, non solùm tegi, non solum non puniri, ut noui hæretici fabulantur, sed penitus etiam tolli, penitus deleri, & in profundum mare proijci, ut scriptura loquitur. Ioan. 1. 9. Isa. 43. 25. Mich. 7. 19. Probarunt ex hoc loco ueteres Catholici aduersus Pelagianos neminē in hac uita sine peccato esse, quando

Nemo sine peccato,

omnes dicere iubemur, *Dimitte nobis debita nostra.* Hieronymus lib. 3. aduersus Pelagianos, Augustinus lib. 2. contra ep. Parm. c. 10. & lib. 3. contra duas ep. Pelag. c. 5. & lib. 3. de peccat. mer. c. 13. & epist. 89. & hom. 42. Duobus modis Pelagiani respondebant: primùm uiros sanctos, cum hæc dicunt uerba, non pro se, sed pro alijs orare, August. lib. 2. de peccator. mer. c. 10. Deinde non ex ueritate, sed ex modestia, & humilitate dicere. Aug. lib 2. contra duas ep. Parm. c. 10. quibus ijsdem locis respondet.

Sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.) Periculosam nobis uidetur Christus regulam tradere. Male enim omnino nobiscum agetur, si non aliter nobis Deus, quam nostris eos debitoribus peccata dimittat. At non est regula, sed conditio. Non esse regulam manifestum est: quia Deus nobis & multo plura, & multo maiora, & multo liberalius, & multo minus merentibus remittat; quàm nos debitoribus nostris, aut remittere soleamus, aut etiam possimus. Itaque si regula esset, non salutem, sed damnationem potius nostram à Deo peteremus. Hoc per illam, quam diximus, parabolam c. 18. 24. 28. significatur, ubi Dominus seruo decem millia talenta remisit; seruus conseruo centum denarios noluit condonare: nec Dominus propterea dimisit, quòd seruus debitori suo prius dimisisset, quasi eius exemplo prouocatus: sed prius Dominus dimisit, postea seruus dimittere noluit. Denique regula est, quam imitamur: non autem Deus nos, sed nos Deum in remittendis peccatis imitamur, non ergo nos illi sed ille nobis regula est. Nos illi conditio sumus, quia si nos debitoribus nostris non remittamus, neque nobis ille remittit, ut supra c. 5. 23. 24. significatur *Si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quod frater tuus habet aliquid aduersus te; relinquere ibi munus tuum ante altare, & uade recōciliari prius fratri tuo; & tunc veniēs offeres munus tuum,* & Marc. 11. 25. *cum stabitis ad orādum, dimittite, si quid habetis*

betis aduersus aliquē, ut et pater uester, qui in cœlis est, dimittat nobis peccata uestra. Et Lucas.c. 11.4. non dixit, *dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris, sed siquidem nos dimittimus omni debenti nobis.* Cur ergo Christus hanc non iam regulam, sed conditionem adiecit, cum potius impedire rei, quam petimus impetrationem, quàm iuuare uideatur? Respōdeo, duabus de causis appositam fuisse, & ad corrigendam orationem nostrā, ne nobis à Deo peteremus, quod alijs ipsi nollemus dare, & ad commonefaciendos nos, ut quod a Deo petimus, ut nos alijs concedamus. Reliquum est, ut uideamus, quo modo sit intelligenda. Nescio qui olim hæretici ita intelligebant, quasi quantumcunque homines peccarent, & quacunque ratione uiuerent, modo acceptas iniurias condonarent, certi essent fore, ut peccata sibi à Deo remitterentur, ut scribit Augustinus lib.21.de ciuitat.ca. 22.& 27.quibus respondet, non ut fiant, sed quia fiunt peccata, ideo dicitur, dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Non ergo est sensus fore, ut hac sola conditione nobis Deus debita nostra dimittat, si nos debitoribus nostris dimittamus, sed, ut nisi dimiserimus alijs, nec ille nobis dimittat, ut ver. 15. *Si non dimiseritis hominibus, nec pater uester dimittet uobis peccata uestra,* quare quod paullo ante ver. 14. dictum est, *si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet uobis pater uester delicta uestra,* non absolutè, ut Augustinus admonuit, intelligendum est, sed si cætera accedant, quæ sunt necessaria, si nos peccasse pœniteat, si animus sit non iterum peccandi, & si quid est aliud, quod ad peccatorum remissionem requiratur. Nam, ut semel dicam, hoc inter negantes, & affirmantes promissiones, aut conditiones differt: quòd negantes absolutè, & sine alia superaddita conditione, affirmantes nunquam absolute, sed cūm exceptione, nisi quid aliud impediat, intelliguntur. Vnus & idem locus Mar. 16. 16. illustre utriusq; regulæ præbet exemplum. *Qui,* inquit, *non crediderit, condemnabitur.* Hæc enim promissio, quia negans est, absolutè, & sine ulla conditione est intelligenda, fore, ut quisquis non crediderit, quantumuis bene uiuat, & quidquid aliud faciat, condemnetur. Quod autem ibidem dicitur, *qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit*; quia affirmatio est, non absolute, & sine exceptione intelligendum, sed si cætera habeat necessaria. Sic hoc loco, quod dicitur ver. 15. quia per negationem pronuntiatur, absolutè, quod uero uer. 14. quia per affirmationem, non absolutè, sed cum exceptione intelligendum est. Alteram huius conditionis explicationem, nimis tamen angustam Augustinus affert, ut nostris debitoribus debita remittamus, id à nobis petentibus, sicut nos a Deo petimus, ut nobis nostra dimittat, & sicut seruus ille conseruum suum rogabat, *patiētiam habe in me,* Matth. 18.29. Hæc, inquam, interpretatio, & sensum nimis stringit, & conscientiam nimis laxat. Iubemur enim Marc. 11.25. non solum rogati, sed nostra etiam sponte, cum stamus ad orandum dimittere, si quid aduersus aliquem habemus quamquam & generaliter ac sine restrictione de omnibus intellexisse uidetur ipse August. lib. 2. de serm. Domini in monte. Illa difficilior est quæstio, quatenus debitoribus nostris remittere debeamus, ut nobis Deus debita nostra dimittat. De ea re copiosè Theologi disputant: ad eorum scholam auidum lectorem mittimus. Nos hic ea tantum, quæ ad huius explanationem loci necessaria iudicamus, dicturi sumus. Hoc ergo non de omnibus debitis, sed de priuatis iniurijs intelligendum. Mille aureos num mos mihi debes, an, nisi condonauero, Deus mihi peccata mea non condonabit? nequaquam ita est. Si enim condono, beneficium confero: si non condono, peccatum non admitto. Nec illa obstat parabola Matth. 18.24. quòd de pecuniæ debito loquatur. Nam per pecuniam peccata sunt significata.

Quid inter affirmantes & negantes conditiones in scriptura interest.

Quales iniurię remittendæ, & quomodo.

gnificata. Patrem meum occidisti, an necesse est, ut nihil a te exigam, si uolo, ut nihil à me exigat Deus? minimè. Honorem mihi falsa criminatione detraxisti, an mihi repetere coram iudice non licebit? licebit. Quid ergo? iniuriam, non damnum remittamus necesse est, si uolumus, ut nostræ in Deum iniuriæ ab eo nobis remittantur. Iniuriam enim a damno subtiliter Theologi distingunt. Cum patrem meum occidisti, & fecisti iniuriam, & damnum attulisti. Iniuriam, quia offendisti animum meum, quia contempsisti me; damnum, quia eum mihi eripuisti, qui me alebat, qui docebat, qui tuebatur, damnum repetere possum, iniuriam condonare debeo, ita ut nihil propterea uelim mali, ut nullas tecum geram inimicitias, & uindictam non quæram. Idem in alijs exemplis intelligendum.

13. *Et ne nos inducas in tentationem.)* Duo hic explicanda sunt uerba, quid sit tentatio, & quid in tentationem inducere. Pelagiani hoc loco non peccatorum contra nos pugnam, quam tentationem scriptura solet appellare, sed humanos casus, quos ipsi per nos, nisi Deus auertat, effugere non possumus, intelligebant. Auctor Augustinus epist. 94. Nempe, quia in eo errore uersabantur, ut existimarēt nostra esse potestate, ut nulla Dei adiuti gratia omnia peccata uitaremus, & a Catholicis hoc loco premebantur, quòd a Deo petamus ne nos in tentationem indicat, quasi non possimus sine eius auxilio superare, ut Hieronymus libro aduersus eos. 3. & Augustinus multis locis argumentatur, hanc interpretationem, tanquam diuerticulum, qua euaderent, quæsiuerunt. Sed ex proximo uerbo facile refelluntur; *sed libera nos à malo*, vbi per malum, ut paullo post docebimus non potest, nisi diabolus intelligi, tum etiam ex c. 26. 41. *Vigilate, & orate, ut nō intretis in tentationem: Spiritus enim promptus est, caro autem infirma*, vbi certum est de peccatorum tentatione agi: quod ergo illic iubet exercere, hic docuerat. Quomodo autem nos Deus in tentationem inducat, facile Caluinistæ enim respondet, quia nos ad peccandum impellit. Facile enim est hæreticum esse. Sed stat Iacobi sententia, quam nulla poterit hæresis abolere, *Nemo cum tentatur dicat, quoniā à Deo tentatur; Deus enim intentator malorum est, sed unusquisq; tentatur à cōcupiscentia sua abstractus, et illectus.* c. 1. 13. 14. Vera ac firma oīum semper Catholicorum sententia fuit, Deū, cū de peccatis agitur, non impellendo, non incitando, sed permittendo tentare, ut Tertull. & Cyprianus in libr. de orat. Dominica, & August. ser. 124. de tempore, & sæpe alias interpretatur. Hoc constat. Quid autem sit Deum non permittere, ut in tentationem inducamur, id non constat. Nam nonnulli interpretantur, non ne in tentationem incidamus, quod dum carnem circumferimus, fieri non putant posse, sed ne, cùm inciderimus, ab illa superemur, ut August. lib. 2. de sermone Domini, & epist. 121. & Theophylactus in commentarijs in hunc locum. Melius, ut mihi uidetur, idem D. Augustinus in lib. de bono perseuerantiæ cap. 6. Tertullianus, Cyprianus de orat. Dominica, Chryso. hom. 20. Auctor imperf. 14. & Euthymius in hunc locum putant nos rogare, ut non incidamus in tentationem nostræ enim infirmitatis memores, non solum, ut uincamus, petimus, sed etiam ne in certamen descendamus, ne forte uincamur. Hūc sensum Christus c. 26. 41. prorsus expressit, *Vigilate*, inquit, *& orate, ne intretis in tentationem: spiritus promptus est, caro autem infirma.* Pugnam ergo, sicut Christus, detrectamus, sed nos cum diabolo, ille cum morte, *Pater si possibile est transeat à me calix iste.*

Deus quomodo tentat.

Matth. 26. 39.

Sed libera nos à malo.) Cyprianus omne generaliter malum intelligit, siue peccatū, siue quiduis aliud, quod detrimentum nobis afferat. Alij ad tentationem referunt, quasi sensus sit, ne nos inducas in tentationem, sed libera nos ab illa, ut August. lib. 2. de peccatorum meritis. cap. 4. & lib. 2. de sermon. Domini in monte, & Auctor imper-

imperfecti hom. 14. quod cum altera Augustini opinione, de qua ver 9. diximus, qui septem esse putat orationis Dominicæ petitiones, non satis bene consistit. Idem enim esset, *ne nos inducas in tentationem, & libera nos à malo*, nisi forte in priore rogamus, ne in tentationem incurramus: in posteriore, ut si incurrerimus, ab ea liberemur, quod perexiguum, & subtile discrimen est. Magis mihi Tertulliani placet interpretatio, ut per malum diabolus intelligatur. *Ipse* (inquit libr. de orat.) *à diabolo tentatus præsidem, & artificem tentationis demonstrauit*, quod & Chrysostomo homil. 20. & Chrysostomi sectatoribus Euthymio, & Theophylacto placuisse uideo. Iuuat nomē πονηρὸς, quo diabolus uocari solet, ut supra. cap. 5. 37. & infra. capit. 13. 19. & additus articulus, quasi malignum illum digito demostrans. Adnotauit Augustinus lib. 2. de peccatorum merit. cap. 4. quod ante eum Tertullianus indicauerat, eo artificio has petitiones esse dispositas; ut prima rogemus, præterita nobis dimitti peccata; in secunda, ut ne in futurorum irritamenta prolabamur; in tertia, ut à præsentibus, quibuscum conflictamur, liberemur. Adiecit (inquit Tertull.) ad plenitudinem tam expeditæ orationis, ut non de remittendis tantum, sed etiam de auertēdis in totum delictis supplicaremus.

Quia tuum est regnum.) Hec uerba ī Græcis codicibus adduntur ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν, *quia tuū est regnum, & potestas, & gloria in secula amen*; quæ, quia in nostra versione nō legimus, nec in precibus dicere solemus: clamant hæretici, & nobis partim ignorantiam, partim falsi crimen obiiciunt, quasi alias de nostro commenti Dominicam mutilauerimus orationem. Sed ut alii ante me monuerunt; non nos hæc verba detraximus, sed Græci solemni precationi addiderunt; unde credibile est, in Euangelistæ contextum fuisse translata, quemadmodum angelicæ salutationi addiderūt ὅτι σὺ ἔτεκες τὸν σωτῆρα ἡμῶν, *quia tu peperisti seruatorē nostrum*, & Psalmis, *Gloria patri, & filio, & Spiritui sancto*. Estque id Græcorum ingenio & moribus ualde consentaneum, qui ad finem concionum solent adiungere, ὅτι σοὶ ἐστὶ κράτος, καὶ δόξα, καὶ βασιλεία, aut aliquid simile, ut apud Chrysostomum, & alios Grecos concionatores sæpe legimus. Confirmat coniecturam, quòd uetustissimi auctores non legant. Et solebant tamen Tertullianus & Cyprianus Græcis potius uti exemplaribus, quàm Latinis, maximeque cum Græca Latinaque dissidebant, & Hieronymus Latinam editionem ad Grecam corrigens veritatem, tamen nec vertit, nec in commentariis exponit. Nec uero simile est Christum in tam breui, præcisaque oratione non necessaria addidisse uerba. Fateor Græcos auctores Chrysostomum, Auctorem imperfecti, Theophylactum, & Euthymium legere; fateor & in Hebraico, & in Syriaco Euangelio reperiri. Sed Græci legunt ex consuetudine Ecclesiæ suæ. Hebræus, quia Græcè legit: quantum enim auctoritatis Hebraicum illud habeat Euangelium, in præfatione diximus. Syrus verò, quia credibile est eum ex Græco Euangelium transtulisse; nisi forte & Syri ex Simili precandi consuetudine addiderunt.

14. 15. *Si enim dimiseritis hominibus.*) Quidquid est in his duobus uersibus difficultatis supra ver. 12. explicauimus. Nunc antithesis tantùm inter homines & Deum notanda est, *Si*, inquit, *dimiseritis hominibus*, id est æqualibus uestris, conseruis uestris, ut in parabola debitorum c. 18. 28. 29. Magis enim debet homo homini, seruus conseruo, quàm homini Deus, seruo dominus iniurias condonare, quia mortalis cùm sit, non debet immortales gerere inimicitias, & quia minus æqualis ab equali, quàm ab inferiore superior, præsertim ab infimo summus offenditur. Iubemur ergo facere, quod est minus, ut obtineamus, quod est maius, & centū cōseruis

nostris denarios remittere; ut decem millia nobis talenta à domino remittantur. Hanc uim habet, *hominibus*. Similis sententia Eccle. 28. 1. 2. 3. 4. 5. *Qui uindicari uult, à Domino inueniet uindictam; & peccata illius seruans seruabit. Relinque proximo tuo nocenti te, & tunc deprecanti tibi peccata soluentur. Homo homini reseruat iram, & à Deo quęrit medelam? In hominem similem sibi non habet misericordiam, & de peccatis suis deprecatur? Ipse dũ caro sit reseruat iram, & propitiationem petit à Deo? quis exorabit pro delictis illius?*

16. *Sicut hypocritæ.*) De hoc nomine diximus ver. 2.

Tristes.) σκυθρωποὶ, qui tristi sunt uultu, quod non de uera tristitia, sed de seueritatis sanctitatisq;, ut ait Hieronymus, simulatione est intelligendum.

Exterminant.) ἀφανίζουσι, sic uertit, non Hieronymus, sed uetus ante illum interpres, ut ex Hilario can. 5. & Augustino lib. 2. de sermone Domini perspicuum est. Nam Hieronymus, demoliuntur, reddendum putat, ueterem subreprehendens interpretem, quod nec ipsum est propriũ. Melius Hilarius, conficiunt, & Chrysostomus, διαφθείρουσι corrumpunt, propius alij, obscurant. Sensus est, hypocritas, ut ieiunare uideantur, natiuum, & vegetum colorem, aut tristitiæ simulatione, aut alicuius medicamenti artificio in pallidum terricumque conuertere: contra quàm mulieres faciunt, ut pulchriores appareant.

Mercedem suam.) quam quærunt, ut ver. 1. 2. 5.

Tu autem.) mutatio numeri, ut uer. 21. ex Hebræorum consuetudine. 4. Reg. 17. 29. Solebant Palæstini, ut ait Hieronymus hoc loco, diebus festis ungi. Nec solùm Palæstini, sed omnes Orientales in lætitia, & rebus prosperis ungebantur, ut ex his locis intelligimus Ruth. 3. 3. 2. Regum. 12. 20. & 14. 2. & 4. Regum. 4. 2. & Iudith. 10. 3. & 16. 10. & Ester. 2. 12. Quomodo autem intelligendum sit, quod Christus iubet caput ungere, cum ieiunamus, Chrysost. hom. 21. & Auctor imperfecti homil. 15. Hieronymus, Theophylactus, Euthymius: Rupertus rectè exposuerunt; non iubere, ut re uera caput ungamus, sed ieiunii fugiamus ostentationem, & hilaritatem potiùs atque lætitiam, quemadmodum qui caput ungunt, quàm tristitiam præferamus sicut intelligitur, quod supra dictum est ver. 3. *nesciat sinistra tua, qd faciat dextra tua*, & uer. 6. *intra in cubiculum tuum*. Aliæ interpretationes, quas partim iidem auctores, partim Origenes, Hilarius, Basilius, Augustinus, & Beda afferunt, allegoricæ sunt.

19. *Nolite thesaurizare.*) μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν, ne thesaurizetis uobis, ut hoc utamur uerbo. Vetus interpres in huiusmodi imperandi modis, qui per negationem dicuntur, addere solet uerbum, *nolite*, sententiam exprimens, non uerba, ut infra ver. 34. & c. 7. 1. 6. Quòd autem quidam Augustinum traducunt, quòd ex similibus locis in lib. de gratia & lib. arb. liberum hominis arbitrium confirmat, parum benignè faciunt. Nam & in nonnullis locis est μὴ θέλετε, & si nõ esset, & nihilo minus ex illis liberum probaretur arbitrium, quia nemo, præter hæreticos, tam est insanus, vt Deum nobis præcipere dicat, quæ facere non possumus. Et multo profectò illi magis ridiculè, & imperitè ex aliis locis ad tollendam, quàm Augustinus ex iis ad asserendam libertatem arbitrii, argumentantur. Quid Christus per thesaurum intelligat, non satis compertum est. Hilarius humanam laudem intelligi putat, quam uer. 2. 5. & 16. mercedem appellauit, quam qui consectantur, ij thesaurum non in cœlo apud Deum, sed in terra apud homines ponunt. Melius alii omnes auctores, quos legisse memini, de terrenis opibus interpretantur. Quod ex ver. 24. confirmatur, *non potestis Deo seruire, & mammonæ.*

Liberi arbitrii assertio.

21. *Thesaurus tuus.*) Græcè ὑμῶν vester, sicut paullo infra καρδία ὑμῶν

cor

cor uestrum. Melius mihi videtur legisse noster interpres: nam & Chrysost. & Auctor imperf. Græci scriptores ita legunt: & hæc numeri mutatio in concione maiorem habet vim, vt supra ver. 17. Apparet autem hoc fuisse prouerbium sumptum de medio; qualia multa & in hoc, & in sequente capite reperiuntur, ut illud ver. 24. *nemo potest duobus dominis seruire*.

22. *Lucerna corporis tui.*) Greci non legũt, tui. Quod quidã maiorem vim habere putant. Ego contra eo pronomine vehementius auditorem feriri arbitror, præterquàm quòd versu præcedenti iam cœperat secundam alloqui personam, & uersu hunc proximè sequente addit, ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σε πονηρὸς ᾖ, *si oculus tuus fuerit nequam*. Atque ita legit Hilarius, & Ambrosius in lib. de dignit. sacerdotali ca. 6. & Augustinus lib. 2. de sermon. Domini, & inter Græcos Auctor operis imperfecti. Dubitare autem aliquis poterit, quorsum hæc uerba pertineant, & qua consequentia superioribus adhæreant. Chrysost. & Auctor imperfect. ita coniungunt. Dixerat paullo ante, *vbi est thesaurus tuus, ibi est cor tuum*; cor est in animo, quod oculus in corpote: declarat ergo ex similitudine oculi corporis non posse se animum bene habere, cum cor est in thesaurum intentum & auaritia obcæcatum.

Si ergo.) οὖν ergo hoc loco non est, ut grammatici loquuntur, illatiua coniunctio, sed incœptiua, aut continuatiua sententiæ.

Oculus tuus fuerit simplex.) Purus, mundus, non prauis infectus humoribus.

Totum corpus tuum lucidum erit.) Erit ueluti oculatum. Nam oculus per exiguus orbiculus ita toti corpori necessarium lumen præbet, ut cum oculus purus est, totum omnino corpus oculus esse uideatur: omnia enim mẽbra ad fungendas actiones suas per oculum uident.

23. *Si autem oculus tuus fuerit nequam.*) πονηρὸς, male affectus, uitiatus, immundus. Opponit enim simplici, id est mundo. Si *ergo* οὖν pro γάρ *enim*: redditur enim causa.

Lumen, quod in te est, tenebræ sunt.) Quomodo lumen tenebræ esse possunt? aut tenebræ sunt, quomodo lumen uocat? non quia est, sed quia esse debuit, vt, *filij autem regni eijcientur foras*, Matth. 8. 12. id est, qui filij regni esse debuerũt. Et, *Iustificata est sapientia à filijs suis*. id est ab ijs, quos filios sapientiæ esse oportebat, Luc. 7. 35.

Ipsæ tenebræ quãtæ erunt?) Reliqua corporis membra, quæ natura sua tenebræ sunt, quia nullum nisi ex oculis lumen habent.

24. *Nõ potestis duobus dominis seruire*) Quorsum hoc? Respondet Chrys. hom. 21. & Auctor imperf. 16. quia dixerat uer. 19. *nolite thesaurizare uobis thesauros in terra*, quod probat non esse faciendum, quia nõ possumus Deo seruire, & mammonæ. Probabile est, ut ante diximus, vulgare hoc fuisse prouerbium, quale illud apud Latinos est, *nemo potest simul sorbere, & flare*. Quo autem modo intelligendum sit, Chrys. hom. 22. & Theophy. exponunt, neminem posse duobus dominis seruire contraria pręcipientibus, quales Deus & mammona esse solent quod etsi verum est, tamen aliã Christus rationem affert. *Aut enim vnum odio habebit, alterum diliget: aut vnum sustinebit, et alterum contemnet*, quibus verbis significat neminẽ duobus Dominis non solum contraria, sed etiam diuersa præcipientibus seruire posse, quia natura ipsa prohibet, ut amor serui in diuersos distrahatur dominos, quemadmodum si dixisset nullã mulierem duos maritos habere posse, non modo, quia contraria præcipiunt, sed quia coniugalis amor natura sua eiusmodi est, ut nõ nisi vnius esse possit. Sic unus dominus multos seruos habere potest, vnus seruus multos dominos habere non potest, quia domini est seruum non amare, sed regere, serui dominum non regere, sed amare, & imperium diuidi potest, amor non potest. Itaque indicat Christus diuitias non solùm, cùm iniquè

parantur, & iniustè dispensantur: sed etiam cùm non iniquè, nõ iniustè: si tamen amantur, ab amore Dei hominem auocare, quia nemo potest duos amare dominos, sicut alibi dixit, *Impossibile est diuitẽ intrare in regnum cęlorum*, c. 19.26. Obseruauit Auctor im perf. hom. 16. non dixisse, nemo potest duos dominos habere, sed *nemo potest duobus dominis seruire*. Dominũ autem uocat omnem rem, cui nimis dediti sumus, cui quodammodo seruimus, vt Rom. 6.16. *nescitis, quia cui exhibetis uos seruos ad obediẽdum, serui estis eius cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiã*, & 2. Petri. 2. 19. a quo enim quis superatus est, huius & seruus est. Sic Basilius in moralibus regulis 2. c. 1.

Aut enim unum odio habebit.) Cum sententia sit facilis, locus est difficilis: uidetur enim opponere vnũ vni, alterum alteri, & cum dicit in secunda parte, *aut unum sustinebit, & alterũ condemnet*, incipere à posteriore membro prioris partis, & vnum dicere, quem ante alterum dixerat: hoc videtur oratio, & consuetudo loquendi postulare. Quod si ita est, apparet inanem esse repetitionem, quemadmodum si diceret, aut Petrum odio habebit, & Paulum diliget, aut Paulum sustinebit, & Petrum contemnet, & ita plerique acceperunt: quod cum alii absurdum esse animaduerterent, dixerunt, unum non certum, sed unã aliquam, quam designare uelis, personam demonstrare, alterum alteram. Mihi facilis huius rei explicatio videtur esse, adeo ut pigeat alias interpretationes sine operæ pretio recitare. Vnus enim hoc loco accipitur pro primo, alter pro secundo, notissimo omnibus etiam, qui Hebraicè nesciũt Hebraismo. Itaque nomina duos, quos uelis, dominos, Petrum & Paulum, aut unum, idest primum Petrũ odio habebit, & alterum id est secundum Paulum diliget: aut vnum id est primum Petrum sustinebit: & alterum, idest, secundum Paulum contẽnet. Vno dicam uerbo non opponit personam personæ, sed odium personæ eiusdem amori. Similis est locutio apud Lucam. c. 16.13.

Non potestis Deo seruire & mammonæ.) Mammon Chaldaicè, mammona Syriacè diuitiæ dicuntur, vt Hieronymus hoc loco, & Elias in Thesb. docent. Consonat Punica lingua, quæ Hebraicæ affinis atque Chaldaicæ, lucrum mammon appellat, ut August. lib. 2. be serm. Domini. & ser. 35. de verbis Domini secundum Lucam adnotauit.

25. *Animæ uestræ.*) Animam hoc loco pro altera hominis parte positam esse ex alterius partis oppositione manifestũ est: *nec corpori uestro, quid induamini*: sed quia ea parte viuimus, anima pro uita ponitur Hebræorum consuetudine, vt etiam Augustinus admonuit, ut infra capit. 10. 39. & 16. 25. Ioan. 10. 11. & 12. 25. & 13. 37. 38. & 15. 13. & aliis locis pœnæ innumeris.

Neque corpori uestro.) Nominauit duas res homini charissimas, & de quibus maximè solet esse solicitus, quia tota in illis uita consistit, uetatque etiam de illis solicitudinem habere. Non autem omnem prohibet solicitudinem, sed eam, quæ ex diffidentia erga Deum proficiscitur. ut apparet ex uer. 26. 28. & 30. & eam quę a Dei seruitute hominem distrahit, vt constat ex uer. 24. *non potestis Deo seruire, & mammonæ*. Deniq; non omnem impr[illegible]bat solicitudinem, sed eam, quam seruus erga Dominum habet, loquitur enim conuenienter iis, quæ ver. 24. dixerat, *nomen potest duobus dominis seruire*.

Nonne anima plus est, quàm esca?) Meritò dubitari potest, quorsum spectet hæc ratio. Hieronymus, Augustinus libro 2. de sermone Domini, Chrysostomus homilia 22. Auctor imperfecti. 16. Beda, Theophylactus, Euthymius, & Strabus huiusmodi argumentum esse putant, *nonne anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm uestimentum?* Quis uobis animam, & corpus dedit, nisi Deus? qui ergo, quod maius est, dedit, & q̃d minus est, dabit. Sic uult

Petrus,

Petrus, ut omnem in illum nostram solicitudinem proijciamus, certi nos illi curæ esse, epistola 1. capitul. 5. 7. Confirmatur hæc ratio vers. 26. 27. 28. 29. 30. Quod autem nonnulli quondam monachi hoc loco ad otium, & desidiam abutebantur, ideo non laborantes, ut uictum quærerent, quòd Dominum omnem corporis solicitudinem prohibuisse dicerent, ex ijs, quæ paullo ante docuimus, non omnem solicitudinem prohiberi, refutari potest, & Diuus Augustinus integro lib. de opere monachorum copiosius refutauit.

26. *Respicite uolatilia*.) Quidam olim per uolatilia angelos intellexerunt, ut in commentarijs refert Hieronymus. Contra Hilarius, immundos spiritus intelligit, fortasse allegoricè. Sed perspicuum est aues intelligi debere, nisi uelimus non solum uim argumenti, sed omnem etiam sententiam prorsus perire. Cur autem aues potius, quàm alia animalia nominauerit, tres potissimum causas fuisse arbitror. Primam, quòd uoluerit in toto quodammodo mundo exempla nobis diuinæ prouidentiæ proponere. Incipit ergo a cœlo, *respicite uolatilia cæli*, & desinit in terram uer. 28. *considerate lilia agri.* Secundam, quòd cum in sublimi aere uersentur, longius a cibo absunt, & tamen Deus pascit illa. Tertiam, quòd terrestria animalia plus in quærendo, & recondendo cibo habere soleant industriæ; itaque Salomon, ut prouidi, & laboriosi esse discamus, mittit nos ad formicam. Prouerb. 6. 6. & 30. 25. *formica*, inquit, *populus infirmus, qui præparat in messe cibum sibi.*

Cęli. Eodem hoc epithetum pertinet, sunt enim, & domesticæ aues, quæ hominum aluntur prouidentia, cœlestes autem solus Deus alit. Lucas capit. 1 . 24. coruos nominatim dixit, ideo, ut quidam putant, quòd coruorum pulli simul, ut exclusi sunt, à patre & matre deserantur, ita ut ex Dei sola pendeant prouidentia, ideo de coruis nominatim dictum esse, *quis præparat coruo escam suam, quando pulli eius clamant ad Deum uagantes eò quod non habeant cibos* Iob. 39. 3. *& qui dat iumentis escam ipsorum, & pullis coruorum inuocantibus eum*, Psalm. 146. 9.

Et pater uester cęlestis pascit illa.) Non dicit pater eorum, sed pater uester, quasi dicat, si Deus illa, cum & uilissima sint animalia, & eorum ipse pater non sit, tamen prouidentissimè pascit, quanto magis pascet vos, qui & homines, & eius filij estis? Poterat, inquit, Chrysostomus homilia 22. in Mose, in Elia, & Ioanne diuinæ prouidentiæ exempla proponere, quorum Moses quadraginta dies a Deo sine cibo sustentatus est, Exodi. 24. 18. Elias & per coruum alitus auium uoracissimam, & quæ maximè cibo eget. 3. Regum 17. 4. 6. Ioannes in solitudine sine ulla uictus & uestitus solicitudine uitam egit, supra. capit. . 4. Sed uoluit ostendere diuinam prouidentiam ad minimas quasque atque uilissimas etiam res pertinere, nec, ut stulti illi dicebant, cœlo claudit, Iob. 22. 4.

Nonne uos magis pluris estis illis?) Maluit noster interpres a Latini sermonis consuetudine, quam a Græcis uerbis discedere, *ὀυχ ὑμειν μαλλῶν διαφέρετε ἀυτῶν*, nomine uos longè illis antecellitis? Aut, nonne uos longè illis estis præstantiores?

27. *Quis autem uestrum cogitans.*) Quantumuis intendat neruos ingenij, quantumuis sese cogitando discruciet *μεριμνῶν*.

Cubitum unum.) Quorsum hoc dicat, non facile dictu est. Hieronymus, Augustinus lib. 2. de sermon. Domini; Beda & Strabus in commentarijs existimant, sicut paullo ante probauit animam pluris esse, quam escam, ita nunc probare uelle corpus pluris esse, quam uestimentum, & Deum, qui istam nobis corporis staturam dedit, conueniens illi uestimentum daturum esse, nos, qui staturam facere non possimus, nec uestimentum illi accommodatum, nisi Deo concedéte,

te reperire posse. At id non hoc loco, sed uer. sequenti facit. *Et de uestimento quid soliciti estis?* quasi nondum cœpisset de uestimento disputare. Chrysostomus, Euthymius, Theophylactus. Si non potestis, quantumuis edatis, & bibatis, ad staturam corporis uestri, uel unum cubitum adijcere, nisi Deus augeat, quid de cibo, & potu soliciti estis? *neque enim qui plantat, neque qui rigat, est aliquid, sed qui incrementum dat Deus.* 1. Cor. 3.7. Hunc non esse sensum constat ex Luca. capit. 12. 26. *si ergo quod minimum est, non potestis, quid de cæteris soliciti estis?* Ex quo loco necesse est, ut hunc, si rectè uolumus intelligere, interpretemur. Ex Luca autem manifestum est, uoluisse Christum ab eo, quod erat minus, ad id, quod maius erat, argumentari. Vocat ergo minimum, cubitum unum ad staturam corporis adijcere, non comparatione indumenti, aut cibi, aut potus. Nec enim dubium est, quin maius sit, atque difficilius, non dico unum cubitum, sed uel unum pilum corpori nostro addere, quàm uictum, & uestitum inuenire. Sed uocat minimum comparatione totius corporis, & animæ, ut rectè Auctor imperfecti animaduertit. Probat igitur Christus his uerbis minorem superioris argumentationis propositionem, quam suppresserat. Sic enim argumentatus fuerat: Anima plus est quàm esca, & corpus, quàm uestimentum. sub. sed animam & corpus non uos, sed Deus facit: ergo escam, & uestimētum non uos debetis quærere, sed Deus. Illam autem partem minoris propositionis, animam & corpus uos facere non potestis, nunc probat. Non potestis unum cubitum facere, ergo multo minus totum. Quod autem quidam Euthymium secuti putant, ideò potius cubitum, quàm palmum, aliamve mensuram nominasse, quòd cubitus propria humani corporis mensura sit, uniuscuiusque enim hominis corpus quattuor eiusdem hominis constare cubitis, iudicent alij. Ego hoc tantùm compertum habeo Christum, cum minimam corporis partem, ut argumentationis uis requirebat, dicere uellet, cubitum appellasse, non quòd non alia mensura minor sit, sed quòd ea una sit ex minimis. In his enim rebus non subtiliter, sed vulgariter loqui consueuimus: quemadmodum qui dicit se ne unum quidem assem habere, ut significet nullam se prorsus habere pecuniam, non ideo assem nominat, quod minima pecunia, sed quòd ex minimis una sit. Itaque qui Gallicè dicit, ne unum quidem assem habeo, & qui dicit, ne unum quidem denarium habeo, quamuis asse, denarius minor sit, idem tamen dicit. Simile exemplum supra notauimus capit. 5. 26. Nam quod Matthæus dixit, *non exies inde, donec soluas nouissimum quadrantem,* Lucas. c. 12. 59. dicit, *donec soluas nouissimum minutum*, quod quadrantis media pars erat, idem tamen dicunt, id est donec omne prorsus debitum soluas. Sic quod hoc loco Matthæus dicit, *quis uestrum cogitans potest adijcere ad staturam suam cubitum unum*, id est, uel minimam partem, supra. cap. 5. 36. dissimili argumento, simili sententia dixit, *non potes unum pilum album facere, aut nigrum.* Quòd autem Hilarius ad staturam corporis Christi hoc retulit, de qua loquitur. D. Paulus. Ephe. 4. 13. satis apparet non esse litterale.

28. *Lilia agri.*) Eadem ratione, qua paullo ante non dixit, uolatilia tantum, sed uolatilia cœli, nunc non tantum dicit respicite lilia, sed lilia agri, ut ab hortensibus distinguat, quæ hominum cura, & plantantur, & aluntur. Videtur autem Christus hoc exemplo docere uoluisse Deum non solùm necessitatis, sed etiam elegantiæ, & pulchritudinis nostræ curam habere, ut ne eius quidem causa solicitos nos esse oporteat. Quemadmodum patres non solùm prouidens, ne quid liberis suis ad uitam, & studia, sed etiam ne quid ad usitatam elegantiam, & honestam recreationem desit. Huc spectat, quod dicit,

dicit, *nec Salomon in omni gloria sua coopertus est, sicut vnum ex istis.* Porro quod hic uerbis docet, iam olim re ipsa docuerat. Hebræos enim per quadraginta annos in solitudine vestiuit Deut. 8. 4. *Vestimentum tuum, quo operiebaris, nequaquam vetustate defecit, & pes tuus non est subtritus, en quadragesimus annus est.*

29. *Nec Salomon.*) Proposuit Salomonis potius, quàm alterius regis exẽplum, quia & opibus, & potentia, & sapientia omnibus, qui ante, quiq; post ipsum fuerunt, antecelluit. 3. Reg. 3. 13. quibus rebus, & excogitari, & parari solent ea, quæ ad ornamenta corporis pertinent.

In omni gloria sua.) Quod quidam noui interpretes uertunt ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ cum omni gloria sua, ut ἐν pro σὺν, sicut ב apud Hebræos, accipiatur, probare non possum, quia & a propria uerborum significatione nulla coacti necessitate discedunt, & vim sententiæ non exprimunt. Non enim est sensus, ne Salomonem quidem, quantumuis inclytus, & gloriosus fuerit, tam eleganter uestiri potuisse: vt isti videntur existimare: sed ne Salomonem quidem, etiam tum, cum in summo fastigio gloriæ suæ erat, ita potuisse uestiri. Est enim αὔξησις, quia ex regibus maximum nominat Salomonem: ex Salomonis uerò temporibus, illud, quo eius gloria atque potentia maximè vigebat. Itaque melius noster uertit interpres.

30. *Si autem fœnum.*) Duo oportuit contraria in lilijs exaggerare, summam pulchritudinem, & infimam uilitatem. Pulchritudinem, ut eam Salomonis anteponeret elegantiæ: uilitatem, ut ostenderet nihil tam uile, nihil tam abiectum esse cuius Deus summam non habeat curam. Cum de pulchritudine agebat, lilia: cum de uilitate χόρτον fœnum appellauit. Solet scriptura, quæ uilissima, & breuissimæ uitæ sunt, fœno comparare Ps. 36. 2. & 71. 6. & 91. 8. & 101. 5. 12. & 102. 15. & 128. 6. & Eccl. 14. 18. Isa. 37. 27. & 40. 6.

33. *Quærite.*) Soliciti estote de regno Dei: sicut dixerat uer. 25. *nolite soliciti esse animæ vestræ, quid manducetis, nec corpori vestro, quid induamini,* & uer. 28. *& de vestimento quid soliciti estis?* & 31. *nolite ergo soliciti esse.* Illi enim solicitudini hanc opponit: super uacaneæ necessariam, malę bonam. Ergo. G. δὲ autem id est, quærite non illa, sed regnum Dei.

Primum.) Non uidetur dicendum fuisse primùm, sed, tantùm: non enim significat illa secundo loco quærenda, cùm paullo ante omnino quæri prohibuerit. Scio quosdam aliter respondere, ego tamen ita respondeo: Christum non omnino uetuisse cætera quærere: sed ita quærere, ut eorum solicitudo a Dei regno quærendo nos auertat: ita quærere, ut illis seruire uideamur: non enim possumus duobus dominis seruire, uersi. 24. Quærere autem secundo loco, id est, propter regnum Dei, non uetuit; sed docuit. Nam in oratione Dominica, postquã præcepit dicere, *adueniat regnum tuum,* præcepit etiam, ut diceremus, *panem nostrum quotidianum da nobis hodie,* quasi re ipsa ostendẽs, quid esset, quod hoc loco dicit, *primùm quærite regnum* Dei, ut Chrysostom. hom. 23. & Euthym. obseruarũt. Obijcitur, quod statim sequitur, *& hæc omnia adijcientur uobis,* quasi non quærentibus, quasi non solicitis, quasi non petentibus. Respondeo adiici, quia nõ primo loco quęruntur: quod autem non primo loco, ac propter se sed secundo, & propter Deum quæritur, quæri non uidetur, quia non ipsum, sed Deus in ipso quæritur. Tum etiam, quòd hæc sæpe etiam a Deo non quærentibus, neque cogitantibus adiiciantur, ut paullo infra dicemus.

Regnum Dei.) Quidam illud regnum intelligunt, de quo uer. 10. dixit, *adueniat regnum tuum,* ut Chrysostom. & Euthymius quod perbellè quidem conueniret, nisi constaret hic non agi de iis, quæ Deo, sed de ijs, quæ nobis ipsis petimus; & nisi sequeretur statim, *& iustitiam eius,*

quam certum eſt, nobis quærere debere, non Deo. Alij beatam vitam interpretātur, quaſi dicat, ſtudere primum ad regnum Dei peruenire, ut Auctor imperf. homil. 16. & Beda, idemq; Euthymius in commentariis. Poſſumus etiam regnum Dei Dei gratiam accipere, quam in primis tanquam animarum noſtrarum vitam quærere debemus, ſicut Luc. 17. 21. dicitur, *regnum cœlorum intra uos eſt*.

Regnum enim gręcè eſt fęminini generis, & αὐτοῦ maſculini.

Et iuſtitiam eius) αὐτοῦ Dei, quod hæreticorum patriarcha Caluinus nō animaduertens, ſcripſit hunc genitiuum, vel ad Deum, vel ad regnum referri poſſe, quod, etſi puerilis erroris eſt, tacitè præterijſſem, ſciens eiuſmodi potius inconſiderantiam, quā ignorationem in uiros quamuis doctos cadere poſſe: niſi certus eſſem illum, ſi quis id dixiſſet Catholicorum, inſolenter more ſuo fuiſſe riſurum. Vocatur autem Dei iuſtitia, quam Deus nobis pręſcripſit, quaſi dicat, curate inprimis Dei facere uoluntatem: curate eius obſeruare mādata, ſicut Zacharias, & Eliſabeth dicuntur in omnibus iuſtificationibus, id eſt mandatis Dei ambulaſſe, Luc. 1. 6. Poſſumus etiam intelligere ipſum regnum Dei, per expoſitionem *iuſtitiam eius appellari*; ſicut ait D. Paulus Rom. 4. 17. *non eſt regnum Dei eſca, & potus, ſed iuſtitia, gaudium, & pax in Spiritu ſancto.*

Hæc omnia adÿcientur vobis.) videtur mihi metaphora eſſe ſumpta a rebus vilibus, quæ in rerum pretioſarū emptione, non computantur in pretium: ſed dantur pro corollariis. Illuſtre Salomonis exemplum eſt, qui cū non opes, non gloriam, non potentiam: ſed ſapientiam ad regendum populum Dei, id eſt ſolum Dei regnum quæſiuiſſet: cætera etiam illi, quæ non petiuit, data ſunt, 3. Reg. 3. 13. Similes ſententiæ ſæpe in Pſalmis occurrunt Pſ. 33. 11. *inquirētes autem Dominum, non minuentur omni bono*, & 110. 5. *eſcam dedit timentibus ſe.*

34. *Nolite ergo.*) Hanc uim habet, volatilia cœli, & lilia agri ſolicita non ſunt, & tamē Deus paſcit, ac ueſtit ea: non ergo uos, qui eius eſtis filij, debetis eſſe ſoliciti: aut, cùm hæc, de quibus vos maximè eſtis ſoliciti, etiam de illis non ſolicitis, ſed tantùm regnum Dei quærentibus adiiciantur, nolite pro illis eſſe ſoliciti, nolite uos ſine ulla neceſſitate ſolicitudine cruciare, parcite vobis ipſis. *Sufficit enim diei malitia ſua.*

In craſtinum.) Indicat in hodiernū aliquam nos ſolicitudinē habere poſſe: ſed petendi potius a Deo, quàm induſtria noſtra quęrendi: videtur enim alludere ad illud, quod ver. 11. docuit petere, *panem noſtrum quotidianum da nobis hodie*. Luc. cap. 12. 29. dixit μὴ μετεωρίζεσθε, ne ſitis longa futuri ſolicitudine ſuſpenſi, ne philoſophemini apud vos de rebus longè remotis, ſicut Mathematici cùm de cœlo diſputant: ut illi, qui apud Iacobum cap. 4. 13. dicunt. *hodie, aut in craſtino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrum faciemus*. Craſtinum pro futuro accipi ex Hebræorum conſuetudine Hilarius, & Hieronymus admonuerunt, ut Gen. 30. 33. *& reſpondebit mihi cras iuſtitia mea*.

Craſtinus enim dies ſolicitus erit ſibi ipſi.) μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς, ſolicitus erit de ijs, quæ ad ipſum pertinent, id eſt ſatis uobis ſolicitudinis afferet ad quęrenda ea, quæ, cùm uenerint, erūt in ipſo neceſſaria: loquitur, ut ait Chryſoſtomus hom. 23. de die re inanimata per proſopopœiam, quaſi ſolicitus eſſe poſſet, aut, vt ego arbitror, eadem metonymia, qua mors dicitur pallida, quia homines pallidos facit. Sic enim dies dicitur pro rebus ſuis eſſe ſolicitus, quia nos pro illis ſolicitos reddit.

Malitia ſua.) Solicitudo, de qua agebat, quam κακίαν, id eſt malitiam, id eſt afflictionem, & uexationem appellat, vt Tertul. li. 2. contra Marcion. Hieron. in commentariis, Chryſoſt. hom. 23. Aug. li. 2. de ſer. Domini, Euthymius, & Theoph. exponūt. κακίαν autem dixiſſe pro κάκωσιν Hieronymonuit. Supereſt quæſtio de ueritate ſententiæ, quomodo nos in craſtinum ſolicitos eſſe prohibeat, cùm

Quæ craſtini ſolicitudo prohibetur.

Christus ipse loculos habens Ioan.12. 6. & 13. 29. vtique non solum in crastinum, sed in plures etiam dies solicitus fuisse uideatur. Certè Ioseph Euangelicæ vir sanctitatis in septennium magna etiam laude prudentiæ solicitus fuit Genes.41.35.48.& Apostoli ad futuram famem annonam parandam curauerunt Act. 11. 29. & Salomon nos, ut discamus de futuro soliciti esse, ad formicam mittit prouerb.6.6. & 30. 25. &, si in crastinum solicitos esse non licet: neque plantare, neque serere licebit, quæ non nisi solicitudine futuri fiunt. Respondet Aug. per crastinum bona temporalia intelligenda, quæ quærere non debeamus: at de bonis temporalibus nos solicitos esse posse, aliquando etiam debere, superioribus probatur exemplis. Auctor imperfecti in crastinum esse, solicitum interpretatur pro rebus non necessarijs solicitudinem gerere. At etiam loquitur Christus de necessarijs, de victu, atque vestitu, *respicite uolatilia cęli*, ver. 26. *& de uestimento quid solici estis?* ver. 28. & *nolite soliciti esse dicentes, quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?* ver. 32. &, *scit enim pater uester, quia his omnibus indigetis*, ibidem. E superioribus ergo eliciendus est sensus. Non omnem in futurum solicitudinem prohiberi superiora docent exēpla: quæ autem prohibeatur, ex his quæ toto capite dicta sunt, colligendum est. Primùm ea prohibetur, quæ impedit, quominus quæramus regnum Dei. ver.33. Deinde ea, quæ nascitur ex diffidentia aduersus Deum; *si autem fœnum agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit quanto magis vos modicę fidei*, ver. 30. postremò ea, quæ non sequitur, sed præcedit solicitudinem regni Dei, quod primo loco quærere debemus: & quæ tanta est, ut illi seruiamus, quia duobus dominis seruire non possumus. ver. 24.

CAPVT VII.

1 Olite iudicare, vt nō iudicemini. 2 In quo Luc.6.f.37.
enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini: Rom.2.a.1.
& in qua mensura mensi fueritis, remetie Mar.4.c.24
tur uobis, 3. Quid autem vides festucam
in oculo fratris tui; & trabē in oculo tuo
nō vides? 4 Aut quomodo dicis fratri tuo
Sine eijciam festucam de oculo tuo: & ecce trabs est in oculo
tuo? 5. Hypocrita, eijce primum trabem de oculo tuo, & tunc
uidebis eijcere festucam de oculo fratris tui. 6. Nolite dare
sanctum canibus; neque mittatis margaritas vestras ante por
cos, ne forte conculcent eas pedibus suis, & conuersi dirumpāt Inf.21.c.22
vos. 7. Petite & dabitur vobis: quærite, & inuenieti: pulsate & Mar.11.c.24
aperietur vobis 8. Omnis enim, qui petit, accipit: & qui quęrit, Luc.11.b.6.
inuenit: & pulsanti aperietur 9. Aut quis est ex vobis homo, Io.14.b.13.
quem si petierit filius suus panem, nunquid lapidē porriget ei? Iac.1.a.6.
10. Aut si piscem petierit, numquid serpentem porriget ei? 11. Luc.6.c.31.
Si ergo uos, cum sitis mali, nostis bona data dare filijs vestris:
quanto magis pater uester, qui in cœlis est, dabit bona petenti
bus se? 12. Omnia ergo quæcumque vultis, vt faciant vobis ho

mines,

Tob.4.c.16 Lu.13.c.24 mines, & uos facite illis. Hæc est enim lex, & Prophetæ. 13. In-
trate per angustam portam: quia lata porta, & spatiosa uia est,
Luc.6.g.44 quæ ducit ad perditionem, & multi sunt, qui intrant per eã. 14.
Quàm angusta porta, & arcta uia est, quæ ducit ad vitã: & pau
ci sunt, qui inueniunt eam 15. Attendite à falsis prophetis, qui
ueniunt ad vos in vestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lu
pi rapaces: 16. à fructibus eorum cognoscetis eos. Nunquid
colligunt de spinis vuas, aut de tribulis ficus? 17. Sic omnis ar-
bor bona fructus bonos facit. 18. mala autem arbor malos fru-
ctus facit. Nõ potest arbor bona malos fructus facere: neque ar
Sup.3.c.10. bor mala bonos fructus facere: 19. Omnis arbor, quæ non fa-
Inf.25.a.1. cit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur. 20. Igitur
ex fructibus eorum cognoscetis eos. 21. Non omnis, qui dicit
mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cęlorum: sed qui fa
Act.19.c.13 cit uoluntatem Patris mei, qui in cęlis est; ipse intrabit in re-
gnum cœlorum. 22. Multi dicent mihi in illa die: Domine, Do-
mine, nõne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dę
monia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? 23.
Psal.6.c.9. Et tunc confitebor illis: Quia nunquã noui vos: discedite a me,
qui operamini iniquitatem. 24. Omnis ergo, qui audit verba
Inf.25.d.41 mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit
domum suam supra petram, 25. & descendit pluuia, & venerũt
flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non
Luc.13.f.27 Luc.6.g.48 cecidit: fundata enim erat super petram. 26. Et omnis, qui au-
dit verba mea hęc, & nõ facit ea, similis erit uiro stulto, qui ędi
Ro.2.c.13. ficauit domum suam super arenam: 27. & descendit pluuia, &
Iac 1.d.22. Mar.1.c.22 venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum il-
Luc.4.c.32 lam, & cecidit, & fuit ruina illius magna. 28. Et factum est: cum
consummasset Iesus verba hæc, admirabantur turbæ super do-
ctrina eius. 29. Erat enim docens eos sicut potestatem habens,
& non sicut Scribæ eorum, & Pharisæi.

IN CAPVT VII.

1 NOlite. Primùm hoc loco quærendum, quo vinculo hæc cum superioribus copulentur. Augustinus lib. 2. de sermon. Domini existimat, propterea quòd superiore capite temporalium rerum solicitudinem Christus prohibuerat: nunc eos, qui eas non quærunt, commonefacere: ne male de quærentibus iudicent, cum bene & male quæri possint: & existimare debeant eos, qui quærunt, bono animo quærere: si cut D. Paulus cum idolothytis uesci prohibebat. 1. Cor. 8. tamen non vult, ut qui illis non uescuntur, de uescentibus male iudicent, quia possunt, aut per ignorantiam, aut bono animo vesci. *Qui*, inquit *non manducat, manducãtem ne iudicet* Rom. 14. 3. Auctor imperfecti vult cum oratione Domi-

nica iungi. Dixerat enim capit. 6. 12. *dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*, & uer. 14. *Si enim dimiseritis hominibus peccata eorũ, dimittet uobis pater uester cælestis peccata uestra, nolite ergo iudicare, & non iudicabimini.* Ego iam monui non esse anxiè quærendam in Euangelistis sententiarum connexionem, quia res non eo ordine scribere uoluerunt, quo factæ à Christo, uel dictæ sunt. Quod præcipuè in eius concionibus obseruatur, in quibus nec omnia, quæ dixit, nec eo, quo dixit, ordine recensent, contenti præcipua eius doctrinæ capita commemorare. Quòd si quam nobis licet ex argumenti similitudine coniecturam ducere, credibile est hæc uerba non in communi ad populum concione, sed in illa ad Apostolos priuata, quam Matthæus. 5. ca. recitauit, dicta fuisse, esseque cum ver. 48. capitis quinti iūgēda, *Estote ergo perfecti, sicut pater uester cælestis perfectus est*, & quia hoc mō sententia sententiæ; uerba uerbis bene cohærent, & quia Lucas. c. 6. 36. 37. ita coniungit.

Iudicare.) Interpretatio est Hilarij can. 5. Ambrosii libr. de paradiso c. 5. nolite iudicare de iudiciis & promissis Dei, ne ab eo iudicemini; sicut Iacobus. c. 4. 11. ait *qui detrahit fratri, iudicat legem; si autem iudicas legem, non es factor legis, sed iudex.* Alii interpretantur, *nolite iudicare*, id est seueri esse in proximos, & iniurias ab illis acceptas animo conseruare, ut Auctor imperfecti. hom. 17. Alii *iudicare*, pro cōdemnare accipiunt, ut Euthymius, & Theophylactus. Alij non condemnationem tantum aliorum, sed etiam iudicium prohiberi putant, Augusti. lib. 2. de sermone Domini, & sermo. 202. de tempore, Basilius in reg. breu. 164. Hieronym. in commentar. Chrisostom. homi. 24. Anastas. q. 83. Beda, & Rupertus. Quod ego etiam uerum puto; credo tamen non solum iudicium, sed etiam curiositatem in alienos mores inquirendi prohiberi, quia sic condemnationi iudicium, sicut sententiæ iudiciali inquisitionem anteponit. Nam quod sequitur, *nolite condemnare, & non condemnabimini*, ut paullo post docturi sumus; non eiusdem, ut multi existimant, expositio sententiæ, sed alia sententia est. Quærit Hieronymus, Chrysostomus, Anastasius, Augusti. Beda, & Euthymius, quomodo Christus de aliis iudicare prohibeat, cum aliquando adeo manifesta eorum peccata sint, ut non possimus de illis non male iudicare. Video patrantem cædem, uideo alienam uxorem contrectantem, an non iudicabo peccare? Legimus etiam D. Paulum non iudicasse modò, uerum etiam Corinthium illum condemnasse. 1. Corinth. 5. 3. legimus quosdam alios Satanæ tradidisse, ut discerent non blasphemare. 1. ad Timoth. 1. 20. Legimus Petrum Ananiam & Saphiram interemisse. Act. 5. 1. Legimus Christum Apostolis iudicandi de peccatis tradidisse potestatem infra. cap. 16. 19. & c. 18. 18. Io. 20. 23. & 21. 15. Legimus nobis omnibus præcepisse, ut rectum iudicium iudicaremus, Ioan. 7. 24. Argumentatur etiam Hilarius, si omnino iudicandum non est, quomodo dicit, *in quo iudicio iudicaueritis, iudicabimini?* Rectè Hieronymus respondet: non prohibuit Christus iudicare, sed docuit. Primum certum est non prohibuisse eos, qui non solum publicam potestatem, sed publicam etiam habēt obligationem de aliis iudicandi: quales sunt iudices, & magistratus, cuiusmodi & Apostoli fuerunt. Illud etiam certum, non prohibuisse de apertis iudicare, de quibus D. Paulus dicit, *quorundam peccata manifesta sunt præcedentia ad iudicium.* 1. Timot. 5. 24. Præterea neq; de dubiis, modo non ultra, quàm, quò nos ducunt indicia, iudicemus. Quæ omnia rectè sunt à Theologis diffinita. De aliis, quæ bene & male interpretari possumus, male iudicare prohibuit: id enim à nobis caritas exigit, quæ *non cogitat malum*, 1. Cor. 13. 5. Sic Basilius, Augusti. & Beda iis locis, quos paullo ante designauimus: nisi quod August. nimium uidetur sensum restringere, *hoc*, inquit, *lo-*

Quomodo de aliis iudicare liceat.

co

co nihil aliud nobis præcipi existimo, nisi ut ea facta, quæ dubium est, quo animo fiant in meliorem partem interpretemur. Non enim de animo solum alterius, sed etiam de rebus ipsis dubiis iudicare prohibemur. Ro.14.4. 10. 13. & 1.Cor.4.5. Iacob.4.11.12. Illud autem maximè uetat Christus, ne cum ipsi iisdem aut maioribus fortè peccatis obstricti simus, curiosè de aliorũ minoribus iudicemus. Hoc enim sequitur ver.3. *quid autem uides festucã in oculo fratris tui, & trabem in oculo tuo non uides?* Et Rom.2.1. *Propter quod, ò homo, inexcusabilis es, omnis qui iudicas in quo enim alterum iudicas, teipsum cõdemnas; eadem enim agis, quę iudicas,* ut Basilius, Chrysostomus, Auctor operis imperfecti, & Euthym. monuerũt. Multò uerò magis, ne de aliis detrahẽdo iudicemus: duplicem enim illi, de quo detrahimus, facimus iniuriam, & quòd ipsi bonam de illo, ut caritas postulat, opinionem non habemus, & quòd quam alii habent, denigramus, Iacob.c.4.11. *Qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem suum, detrahit legi*

Et nõ iudicabimini. ἵνα μὴ κριθῆτε, ut non iudicemini. Noster interpres uidetur legisse καὶ μη κριθήσεσθε eodẽ sensu, sed Hebraismo καὶ & pro ut, & futuro tempore indicatiui pro præsenti coniunctiui. Quidam, & non iudicemini, ad homines referunt, quasi dicat, si uultis, ut alii de uobis non iudicent, ne iudicetis de illis, sicut dicit uer. 2. *Omnia quæcunque uultis, ut faciãt uobis homines, ita & uos facite illis,* & c.26.52. *conuerte gladium tuũ in locum suum. Omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt,* & Isa. 33.1. *vę qui prædaris; nonne & ipse prædaberis? vę qui spernis, nõne & ipse sperneris?* Videtur hunc sensum confirmare verbum hoc loco, & apud Lucam cap. 6.38. sine certa persona positum, *qua mensura mẽsi fueritis, remetietur uobis.* Alii melius, ut mihi uidetur, ad Deũ, ut Chrysostom. hom.14. & Auctor imperfecti 17. August. lib.2. de serm. Domini, Beda, & Euthymius. Credibile enim est Christum iudicium potiùs Dei, quàm hominum iis, qui de aliis temerè iudicant, comminari uoluisse; multo enim est terribilius. Hoc ipsum postulat antithesis, nolite de hominibus iudicare, ne à Deo iudicemini. Adde quòd ut docuimus, hæc sententia cum fine quinti capitis hæret. *Estote ergo misericordes, sicut pater uester cælestis misericors est;* Ibi autẽ ver. 7. dictum erat, *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur,* non dubium, quin à Deo: aut, ut alii putant, cum c.6. ver.15. *si autem non dimiseritis hominibus, nec pater uester dimittet uobis peccata uestra,* ubi non hominum, sed Dei iudicium nobis proponitur.

Nolite condemnare, & nõ condemnabimini.) Hæc uerba nunc Græci non legunt, nec uidentur ueteres Latini legisse. Tertullianus lib. de patientia, Hilarius in commentarijs, Ambros. in lib. de paradiso. c.11. August. lib. de serm. Domini. 2. Beda, Strabus, Rupertus, Chrysosto. certè homi.24. Auctor imperfect.17. Euthymius & Theophylactus non legunt, & putant recentiores interpretes ex margine, ubi forte aliquis, ut illa uerba, *nolite iudicare,* exponeret, scripserat; *nolite condemnare:* in contextum fuisse translata. Ego mihi legenda esse certò persuadeo, nosterque mihi interpres instar omnium auctorum est. Magnum etiã argumentum, quod apud Lucam. ca. 6.37. eadem uerba legantur, & credibile non sit idem utroque loco uitiũ accidisse. Accedit, quod singuli uersus singulis constant sententiis, & ferè pares sunt, si autem hæc uerba tollantur, mutilus remanebit uersus, & tam breuis, quàm nescio, an ullus alius in toto nouo testamento reperiatur. Condemnare autem alios nõ idem est hoc loco, quod iudicare, ut Theophylactus & Euthymius existimant: sed iudicando condemnare. Hoc enim sententiæ gradus postulat, quæ ex communi consuetudine sumpta est, qua iudicium condemnationem antecedit. At quomodo possumus nos, dicet aliquis, cùm publicam non habeamus auctoritatem,

alios

alios condemnare? Respondeo, solere nos quantum in nobis est, damnare alios, id est eterna aut temporali pę na dignos iudicare, quod Christus uetat facere. Sic Simō ille Phariseus mulierem illam peccatricem damnauit, Luc. 7. 39. Christus absoluit, *remittuntur tibi peccata tua*, uers. 48. Sic Pharisæi publicanos damnabant, & extra omnem spem salutis ponebant, Matthæ. 9. 11. Christus autem ex illis Apostolos fecit uer. 9. Denique prohibemur his uerbis Dei, q solus uerus est iudex, officiū occupare, ut 1. Cor. 4. 5. *Nolite ante tempus iudicare, donec veniat* Dominus, *qui & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium.*

2. *In quo enim iudicio.* Hebraismus במשפט אשר תשפטו pro במשפט secundum iudicium, quo de aliis iudicaueritis, de uobis iudicabitur. Quod Hilarius argumentatur, quomodo in quo iudicio iudicabimus, iudicabitur de nobis, si omnino non licet nobis iudicare? explicari potest: non enim omnino, sed male iudicare prohibemur. Quod si fecerimus, male quoque, id est seuere de nobis iudicabitur. Illud difficilius quod multis locis Augustinus quærit, ut libro 2. de sermone Domini, & epistola 49. q. 4. & libro 2. qq. Euang. cap. 8. & Beda, Chrysostomus, & Euthymius in hęc uerba, quomodo, in quo iudicio iudicabimus, de nobis iudicabitur? an si nos de aliis temere, iniusteque iudicaueriimus, temere de nobis Deus, iniusteque iudicabit? Augustinus, & Beda respondent sensum esse, non Deum, sed iudicium ipsum nostrum temerarium, & iniustum de nobis iudicaturum, id est causam futurum, ut de nobis iudicetur. Respondendum potius uidetur non spectari hic omnes iudicii qualitates, sed solam curiositatem, seueritatemque iudicandi. Qua enim curiositate atque seueritate de aliis iudicauerimus: eadem de nobis Deus iudicabit. Cum autem eadem dico, non re, sed proportione eandem intelligo: nam eius misericordia, & bonitas infinitis semper partibus maior est nostra: sed tamen proportione quadam, quo nos erga alios seueriores fuerimus, hoc etiam erga nos seuerior ille erit.

Et in qua mensura mensi fueritis.) Videtur Lucas. c. 6. 39. significare, nō eadem nobis, qua mensi fuerimus, sed maiore mensura remetiendum. *Mensuram*, inquit, *bonam, & confertā, & coagitatam, & supereffluentem dabunt in sinum vestrum*, Utrunque uerum est, & eadem, & maiore mensura nobis remetiēdum. Eadem, si proportione: maiore, si rem datam consideres. Quomodo proportione eadem, iam exposuimus: quomodo re maiore, facile intelligetur. Nam siue futuram gloriam, siue pœnam, quam nobis Deus adiudicat, spectemus, multo maior est, quàm qua nos alios condemnando dignos iudicamus. *Non enim sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis* Rom. 8. 18. &, *quod in præsenti est momentaneum, & leue tribulationis nostræ, æternum gloriæ pondus operatur in nobis*, 2. Corinth. 4. 17. Eodem modo Gentilium obiectioni respondendum est, qui hanc olim sententiam calūniabantur, quasi non eadem mensura futura esset, cum altera esset æterna, altera temporalis, ut scribit Augustinus epistola 48. & 49. & libro 21. de ciuitate, cap. 11. quāquam aliter Augustinus illis respondet. Et hanc, & plerasque alias ex iis, quæ sequuntur, prouerbiales fuisse sententias opus non est lectorem admonere, quia & ipsum per se manifestum est, & multi iam interpretes monuerunt.

6. *Nolite dare sanctum canibus.*) Quorsum hoc? Auctor imperfecti homil. 17. refert ad cap. 5. uersum 44. 45. ubi Christus dixerat, *diligite inimicos vestros, & benefacite iis, qui oderūt vos, vt sitis filij patris vestri, qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos, et malos, & pluit super iustos, & iniustos*; adhibere nunc eius sententiæ moderationem, ne ita diligant, ut sine iudicio, & discrimine dent canibus sanctum, & margaritas proiiciant. Alii,

quia proximo uersu quinto de aliorũ correctione mentionem fecerat: *eijce prius trabem de oculo tuo, & tunc videbis eijcere festucam de oculo fratris tui*: admonere nunc ne dent sanctum canibus, porcisque margaritas, id est ne vbi nulla proficiẽdi spes est, correctionem adhibeant, quæ nunc Theologorum regula est: sic Strabus. Alij quia cap. 6. 22. simplicitatem docuerat, *Si oculus fuerit simplex, totum corpus tuũ lucidum erit*; nũc prudentiam docere, *nolite sanctum dare canibus, nec proijciatis margaritas ante porcos*, sicut alio loco dicit, *Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ*, cap. 10. 16. sic Augustinus libro 2. de sermone Domini. Ego partem sermonis in monte ad Apostolos habiti esse arbitror, quia ad eos propriè pertinet, qui alios docturi sunt: sed, vt sæpe diximus, Euangelista Christi sententias non quo ordine ab illo dictæ fuerant, sed quo sibi in mentem veniebant, recitauit. Quid uocet sanctum, quid margaritas, quos canes, quos porcos appellet, difficile non est: non conuenit tamen omnibus. Quidam sanctum baptismum, Eucharistiam, cæteraque sacramenta, margaritas Euangelicæ prædicationis mysteria uocari putant: nam indignis nec Ecclesiastica sacramenta conferẽda, nec fidei nostræ mysteria patefacienda sunt, Auctor imperfecti homil. 18. Hinc consuetudinem natam esse, vt ijs qui baptizati non essent, nec uidere, nec audire corpus, & sanguinem Christi, cũ nominabatur, licitè reputarentur, ut multis locis Chrysostomus, & Augustinus indicare solent. Canes etiam, & porcos plerique distinguunt. Nam quidam, vt hoc loco Hieronymus scribit, porcos infideles, canes Christianos, qui post receptam fidem ad vomitum reuertissent, dixerunt appellari. Contra Chrysostomus, & Euthymius canes infideles, porcos carnales Christianos intelligunt. Nam & Christus infideles canes uocat, cum dicit, *non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus*, cap. 15. 26. Mihi Augustini placet opinio, idem per sanctum, & margaritas, per canes, & porcos significari: sicut apud Petrum epistola 2. capit. 2. 22. idem duplici metaphorico prouerbio altero canis, altero porci significatur, *tanquam canis reuersus ad uomitum suum, & tanquam sus lota in volutabro luti*. Aut si quid est differentiæ; per sanctum omne mysterium, per margaritas, quæ inter mysteria maxima, & quasi pretiosissima sunt, intelligi oportere. Per canes autem, & porcos duo hominum siue fidelium, siue infidelium genera notari, quibus tradenda mysteria nõ sunt; eos, qui tantum contemnunt, ut canes nihil inter sanctum, & profanũ discernentes: & eos, qui non solum contemnunt, sed insuper irritantur, & magis nocent, ut porci. Cur autem illi per canes, hi per porcos significentur, postea docebimus. Quærit Chrysostomus homil. 24. & Augustinus libro 2. de sermone Domini, quomodo uetet Christus diuina mysteria indignos docere, cum aliis locis omnes sine discrimine doceri iubeat, vt ca. 10. 27. *quod dico uobis in tenebris, dicite in lumine, & quod in aure auditis, prædicate super tecta*. Et Marci 16. 15. *prædicate Euangelium omni creaturæ*. Respondent in hanc ferè sententiam, illic agi de Euangelio ipso per se, quod cum omnibus ad salutem sit necessarium, omnibus est sine personarum exceptione prædicandum: hic autem de idoneis auditoribus, & prudentia Euangelii cum illis communicandi: quod si aut nulla spes vtilitatis, aut timor etiam certus damni sit, prædicandum illis non est, ne non solum operæpretium, sed ipsa etiam opera perdatur. Sic Christus Apostolis dicit Ioan. 16. 12. multa habeo uobis dicere, sed nõ potestis portare modo. Sic Paulus, 1. Corinth. 3. 1. 2. quæritur se non potuisse Corinthiis tanquam spiritualibus, sed tanquam carnalibus loqui, & ut paruulis in Christo lac, non solidum dedisse cibum. Sic ad Hebræos. 5. 12. scribit, *Cum deberetis magistri esse propter tempus rursum indigetis, ut doceamini, quæ sint elementa sermonum Dei, & facti estis, quibus lacte* opus

Euangeliũ indignis nõ prædicãdũ.

opus sit, non solido cibo. Sic Paulus & Timothæus prohibentur a Spiritu sancto loqui uerbum Dei in Asia, quia non erant auditores recepturi Actuũ. 16. 6. Sic Iudæis Antiochenis, quia non modo uerbum Dei non recipiebant, sed pedibus etiam conculcabant, id est conuitijs afficiebant, & conuersi Apostolos discerpere conabantur, id est mortis illis periculum concitato populo creabant, Paulus & Barnabas dicunt, *vobis quidem oportebat primùm loqui uerbum Dei, sed quia repellitis illud, et indignos uos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes*. Act. 13.46. Sic Hymenæum & Alexandrũ, qui uerbum Dei conculcabant, idem Paulus Satanæ tradidit, ut discerent non blasphemare. 1. Tim. 1. 20. Sic eos fugiendos, non docendos monet, qui quemadmodum Ioannes & Mambres restiterunt Mosi, ita ipsi ueritati resistebant 2. Tim. 3. 8. Sic Alexandrũ ærarium uitare iubet, quia ualde ipsius uerbis contradicebat. 2. Timot. 4. 15. Sic Ioannes Diotrephem 3. Ioann. 9. & 10. Denique non vult Christus canibus & porcis sua proiici mysteria, id est animalibus hominibus, qui non percipiunt ea, quæ sunt spiritus Dei. 1. Cor. 2. 14. Obijci potest Iudas, cui quamuis indigno, quamuis cani ac porco, corpus & sanguinem suum omnium mysteriorum maximum Christus tradidit, ut maior ueterum auctorum pars existimauerunt. Sed primum, Christi consilia, quia eorum nos sæpe latent causæ, non semper nobis imitanda sunt. Deinde, Iudas peccator quidem erat, sed occultus, nec negato singulariter sacramento indicandus, ne mors Christi omnium mysteriorum caput impediretur. Cur sanctum, non margaritas canibus, margaritas, non sanctum porcis dari uetuerit, quæstio est, quæ non omnino caret operæ pretio. Puto cum sanctum dicit, ad uetera respicere sacrificia, quorum carnes sanctæ erant, nec licebat canibus dare, aut in alium, quàm in Dei, & sacerdotum, eorumque, qui sacrificium obtulerant usum conuertere. Carnes autem non solent porcis, sed canibus dari, qui inter sanctas & profanas minimè discernunt. Propterea dicit *nolite dare sanctum canibus*. In porcis & margaritis contraria est ratio, non enim propterea dicit, *nolite proijcere margaritas ante porcos*, quòd porcis margaritæ proijci soleant, sed quòd minimè soleant, nihilque porco fœdissimæ, & spurcissimæ pecudi minus, quàm margaritæ pretiosissimus conueniat ornatus. *Circulus*, inquit, *aureus in auribus suis mulier pulchra, & fatua*. Prouer. 11. 22. Nisi forte alludit ad consuetudinem glandes porcis proijciendi, quemadmodum in calidioribus fit regionibus, & respicit similitudinem, quæ inter glandes, & margaritas uidetur esse, quasi dicat, uidete ne porcis pro glandibus margaritas proijciatis, sicut uer. 9. & 10. dicit, *Quis est ex uobis homo, quem si petierit filius eius panem, nunquid lapidem porriget ei? aut si piscem petierit, nunquid serpentem porrigit ei?* Lapis enim pani, serpens pisci similis est. Alia superest dubitatio, cur de porcis dixit, & conuersi dirrumpant uos, de canibus non dixit? cum non porci soleant dirrumpere, sed canes. Respondeo ingratam porcorum stoliditatem notare uoluisse, qui in eum, qui cibum porrigit, impetum solent facere, & nisi iaciat, dirrumpere. Fideliores canes, qui non mordendo, sed blandiendo; non dentibus, sed cauda cibum petunt. Porcis ergo stupidi quidam homines similes sunt, qui conculcata uera doctrina falsam ui armorum exigunt.

7. *Petite & dabitur.*) Sæpe monuimus, cum Euangelistæ Christi conciones reciťant, non esse laborandum, quo modo inter se sententiæ cohæreant. Sed non sunt bonorum auctorum interpretationes contemnendæ. Hilarius. can. 6. Chrysostom. hom. 24. Auctor imperfect. 18. Euthymius & Theophylactus existimant propterea nunc Christum hæc dicere, quia supra ualde difficilia docuerat, ut ostendat, qua ratione teneri possint. Alij hunc sensum esse putant, Si feceritis, quæ hactenus dixi, petite, & accipie-

cipietis, quemadmodum Ioannes ait 1. epistola. c. 3. 21. *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum, & quidquid petierimus, accipiemus ab eo;* quam sententiam idem Auctor operis imperfect. refert ac probat. Augustin. autem libr. 2. de sermo. Domini sic, *Potuit auditor suæ ignorantiæ conscius dicere, quid sanctū me dare canibus uetas, cum adhuc ea me habere non uideam; ideo opportunè subiecit, petite, & accipietis.* Ego cum oratione Dominica coniungendum hoc membrum existimo: & quia de oratione agitur, & credibile est Christum tum, cum Apostolos orare doceret, ista dixisse, & quia Lucas. cap. 11. 9. cum illa coniungit. De sensu nunc disputandum. Quo modo olim hæretici ad probanda sua, ut ipsi putabant, mysteria, ut res erat, deliria, hoc loco abusi fuerint, scribit Irenæus libr. 2. ca. 18. & 26. & 53. Augustinus hæc tria petere, quærere, pulsare, non idem putauit significare lib. 2. de sermo. Domini, sed lib. 1. retract. cap. 19. sententiam doctior correxit. Exaggeratio igitur est, quæ fit accumulatione uerborum. Maior quæstio est, quo modo sententia uera sit, cum experientia quotidiana doceat multa nos, quæ petimus, non accipere. Capit. 6. 12. docuimus affirmantes promissiones nunquam esse simpliciter, & sine exceptione intelligendas, ad eam regulam hic locus explicandus est. Non enim omnis, qui petit, accipit, sed qui ita petit, ut debet. Primum non accipimus, cum mala, id est non petenda petimus. Iniuriam enim Deo facit, qui ab eo, quod malum est, petit, quasi mali eum auctorem faciat. Deinde non accipimus, cum non mala, tamen in malum finem petimus Iacob. 4. 3. *petitis, & non accipitis, eo quòd male petatis, ut in concupiscentijs uestris insumatis.* Non accipimus, cum ipsi, qui petimus, mali, indignique sumus; *Deus* enim *peccatores non audit,* Ioann. 9. 31. Non accipimus, cum aut nulla, aut infirma, & uacillante fide petimus Iacob. 1. 5. 6. 7. *Si quis uestrum indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat, & dabitur ei. Postulet autem in fide nihil hæsitans; qui enim hæsit at similis est fluctui maris, qui à uento mouetur, & circumfertur: non ergo existimet homo ille, quod accipiat aliquid à Domino.* Non accipimus, cum id quod petimus, quamuis aut non malum, aut etiam bonum sit, tamen quia maius impedit bonum, salua Dei gloria fieri non potest. Non accipimus aliquando, quia vult Deus, vt sæpe petamus, ut duabus illis parabolis, altera importuni amici panes intempesta nocte ab amico mutuò petentis, Lucæ 11. 8. altera iudicis & viduæ Lucæ 18. 3. declaratur. Augusti. serm. 5. de uerbis Domini secundum Matth. *Cum aliquando* (inquit) *tardius dat, cōmendat dona, non negat. Diu desiderata dulcius obtinētur, cito autem data uilescunt: pete, quære, insta, petendo, & quærēdo crescis, ut capias. Seruat tibi Deus quod non vult citò dare, ut tu discas magna magnè desiderare.* Non accipimus aliquando, ut meliora, quam petimus, accipiamus. Augu st. lib. 2. de serm. Domini, & epistola 34. ad Paulinum, *Bonus autem Dominus, qui non tribuit sæpe, quod uolumus, ut qđ mallemus, attribuat.*

Cur nō semper impetramus, quòd à Deo petimus

9. *Aut quis est.*) G. ἢ an quisquam est? ex uobis homo, id est non Deus, ut pater uester cœlestis: opponit enim hominem Deo, & ex uobis, qui maligni estis.

Quem si petierit &c. nunquid.) Durities orationis Latinis auribus insolens, Hebræis usitata. Filio panem petenti dicit patrem lapidem non porrecturum, quia una ex parte nihil pani lapide magis est simile: altera nihil dissimilius. Nihil similius colore & forma, nihil dissimilius natura & usu, sicut. cap. 4. 3. Diabolus dixit, *dic, ut lapides isti panes fiant.* Eadem ratione pisci serpentem opposuit. Dubitari potest, quam ob rem Christus hoc dicat, plus enim uidetur respondisse, quam opus erat. Ita omnino est; non enim solum probat Deum nobis petentibus opem laturum esse; sed bona etiam daturum, panem non lapidem, piscem non serpentem porrectuurum

ctorum Chrysostomus homil.24. Auctor imperfect.18. & Theophylactus.

11. *Si ergo uos cum sitis mali.*) Non natura, sed Dei comparatione Hier. Chrysostom. Euthy. uel naturali pro cliuitate Genes. 8.21. *Sensus enim, & cogitatio humani cordis in malũ prona sunt ab adolescentia sua,* ut idem etiã Hieronymus interpretatur, aut quod ego magis credo, non solum comparatione Dei, quod nihil esset dicere, cum & in angelis suis reperiat prauitatem, & stellæ non sint mundæ in conspectu eius: nec sola naturali propensione, sed uoluntate etiam, & moribus malos appellat; quia uidetur eos obiter perstringere uoluisse.

Nostis.) id est consueuistis, ut, *sol cognouit occasum suum* Psal. 103.19.

Quanto magis pater uester.) Comparat patrem patri: cœlestem terreno, Deum homini, bonitatem nequitiæ, ut à minori ad maius argumentetur. Nõ absimile illud ẽ, Isa. 49.15. *nũquid obliuisci poterit mulier infantem suũ, ut non misereatur filio uteri sui? & si illa oblita fuerit, ego tamẽ nõ obliuiscar tui.*

12. *Omnia ergo.*) Eadem hoc loco, quæ in multis superioribus, quæstio est, quorsum ista pertineant. Chrysostomus hom.24. Euthymius, & Theophylactus compendium, & quasi epilogum omnium, quæ tribus hisce capitibus dicta sunt, esse existimat. Alii referunt ad uer. 1. *nolite iudicare,* quasi cætera parenthesi dicta sint, ut Auctor imperfect. hom. 18. non omnino male. Alii ad uer. 7. *petite & accipietis,* quasi modum doceat, quæ petimus, impetrandi, si aliis fecerimus, quod nobis ab illis fieri uelimus, ut Augus. lib. 2. de serm. Domini. Alii ad c. 6. 22. *Lucerna corporis tui ẽ oculus tuus,* quasi doceat eadem erga alios simplicitate uti, qua erga nos alios uti uolumus, ut idem quoque Augustinus exponit. Ego hæc uerba post illa capitis quinti ver. 42. Christum dixisse arbitror, *qui petit à te, da ei, & uolenti à te mutuare, ne auertaris,* & quia cum illis bene ista cohærent, *Et omnia, quæ uultis, ut faciant uobis homines, ita & uos facite illis,* & quia Lucas. c. 6. 31. cũ illis ista coniungit. Lucam ergo dictorum Christi in hac re ordinẽ seruasse: Mattheum uerò non seruasse, &; quę apud illum est, cohærentia, &, quæ apud hunc, indicat dissonantia.

Hæc est lex & prophetæ) Id est hoc principio summa omnium, quæ in lege & prophetis præcepta sunt, continentur, legem autem, & prophetas totum uetus testamentum appellat, legem quinque libros Mosis; prophetas reliquos omnes, Hebræorum more, qui etiam libros regum paralipomenon, & Psalmos, prophetarum nomine uocare solent, ut infra. 11. 13. & 22. 40. & Luc. 16. 16. & Act. 24. 14. & 28. 23. Quærit Aug. lib. 2. de sermo. Domini, & lib. 8. de Trinitate. c. 7. & Euthymius in commẽtariis, quo modo dicatur hæc esse lex, & prophetæ, cum ca. 22. 40. non in hoc uno, sed in duobus illis præceptis consistere dicatur, *Diliges Dominum Deum tuũ ex toto corde tuo, & proximum tuum sicut te ipsum.* August. lib. 2. de sermon. Domini respondet hic non dici totam legem, sed legem in hoc principio sitam esse, illic autem dici hanc totam esse legem, quasi hic ubi de solo diligendo proximo agebatur, alteri mandato de diligendo Deo locus sit reseruatus. Melius lib. 8. de Trinitate etiam hic, quamuis non dicatur, totam legem intelligi, quia qui diligit proximum, non potest non ipsam diligere dilectionem, dilectio autem est Deus, quia *Deus caritas est.* 1. Io. 4. 6. Facilius dixerimus non de quacunque proximi dilectione hoc loco agi, sed de ea, qua proximum nec propter nos, nec propter illum, sed propter Deum diligimus. Sic enim præceptum de diligendo proximo intelligitur. Qui autem propter Deũ proximum diligit, Deum magis diligit. Nam & Aristotelica illa regula scripturæ seruit. Quapropter D. Paulus unico pręcepto de proximo diligendo totam dicit legem contineri, Roma. 13. 8. *Qui diligit proximũ legem impleuit,* &, *plenitudo legis est dilectio* ibid. ver. 10. loquitur autem de proximi dilectione. Et ad Gala. 5. 14. *Omnis lex*

Propter qđ unũquodq. et cap. 1. poster. Analy. c. 2.

in uno sermone impletur, Diliges proximum tuum, sicut te ipsum, & ad Gal. 6. 2. *alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi*. Simile quiddam est apud Tobiam ca. 4. 16. *quæ ab alio oderis fieri tibi, uide ne tu aliquãdo alteri facias*. Meritò philosophi hoc primum naturæ, & moralis philosophiæ principum esse putauerunt. Lego in Romanorum historiis Alexandrum Seuerum Imperatorem, qui animo ad Christianam religionẽ propensus fuisse creditur, solitum dicere, ideo Christianos sibi placere, qꝫ, quæ sibi fieri uellent, aliis id ipsi facerent. Non dixisset fortasse, si nostra uixisse ætate: neque mores nostros, sed legem laudare potuisset.

13. *Intrate per angustam portam.*) Illi ipsi auctores, quos superiore versu nominauimus, uariè istam cum præcedentibus nectunt. Videat qui uolet. Me enim iam piget in re non magnopere necessaria tot opinionibus recitandis immorari. Ego hæc post illa, quæ capite quinto de beatitudinibus tradita sunt, dicta esse suspicor. Ea enim angusta est porta; aut certè non concionando: sed cum à quodam admirante præceptorum ipsius seueritatem interrogatus fuisset Christus, *Domine si pauci sunt, qui saluantur*, respondens dixit, *contendite intrare per angustam portam*, sic enim Lucas narrat. c. 13. 23. 24. qui in recensendis Christi sentẽtijs plus ordinis seruare solet. Quærunt Chrysostomus & Euthymius, quo modo præceptorum suorum uiam arctam & portam angustam esse dicat, cum. c. 11. 30. iugum suũ suaue esse doceat, & onus suum leue. Caluinista facile ista conciliabunt, qui suaue & leue importabile, &, ut ipsorum etiam utar uerbo, impossibile interpretantur. Sed nos, qui tam subtiles non sumus artifices scripturas interpretandi, aliam quærere debemus explicationẽ. Respondet igitur Chrysostomus, & Euthymius iugum Christi durum esse carnalibus & terrena quærentibus; suaue & leue spiritualibus, & prospiciẽtibus in futura. *Non .n. sunt condigne passiones huius tẽporis ad futurã gloriã, quæ reuelabitur in nobis*, Ro. 8. 18. *Et quod in præsenti est momentaneũ, & leue tribulationis nostræ, æternũ gloriæ pondus operatur in nobis*, 2. Corin. 4. 17. Sic D. Paulus illa, quæ ueteres illi sancti perpessi sunt, gladios, ignes, & cętera, quæ narrat eiusmodi, quamuis per se grauia, leuia tñ illis fuisse dicit, quia *aspiciebant*, inquit, *in remunerationem* Hebr. 11. 26. Sic ipsemet cũ plus cœteris Apostolis laborasset, *in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter*. 2. Cor. 11. 13. omnia tñ propter Christum leuissima duxit, quia, quę retro erant oblitus, in anteriora sese extendebat Philip. 3. 13. Angustam ergo Christus portã, & arctã uiã uocat, partim quia natura sua difficilior uirtutis quàm uitii uia est; illa .n. ardua, hæc prona: illa una, hæc multiplex: illa uix ullis & notabilibus, hæc multis & altè impressis calcata uestigiis, *τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν*, dixit Gręcus ille poeta: partim etiã quia nostra eã segnities difficiliorẽ reddit. Nihil enim est non conãtibus facile.

Mandata Dei nõ impossibilia.

Hesiod.

14. *Quàm angusta.*) G. *ὅτι στενὴ*, quoniam angusta est, ut suspicio esse possit in nostra uersione pro, *quàm*, q̃m esse legendum, aut quod quidam putant nostrum interpretem *ὡς* pro *ὅτι* legisse. Neutrum credo. Potius legisse *τὶ στενὴ*, quemadmodũ Euthymius & Theophylactus legunt, illud ẽt monẽtes *τὶ* accipi pro *ὡς quàm*, ut noster uertit interpres. Est autem, ut ego quidẽ opinor, Hebraismus מה quod idem significat *τὶ* quid, &, *ὡς* quàm ut Psal. 81. 10. *quàm admirabile est nomen tuũ* מה אריק שמך & Psal. 30. 20. *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine* מה רב & Psal. 83. 1. *Quã dilecta tabernacula tua* Dñe *uirtutum* מה יר ידות. Queri põt, an idẽ per angustã portã, & per arctã uiã intelligat. Ita Chrisostomus existimat. Sed uero similius mihi vr̃ esse, ut uiã p̃cepta, portã p̃ceptorũ finẽ, id est ingressũ in regnũ cęlorũ ĩtelligam⁹. Est .n. porta finis uię.

15. *Attendite à falsis prophetis.*) Quidam hæc referunt ad ca. 6. 1. *Attendite*,

ne

ne iustitiã vestram faciatis corã hominibus, vt videamini ab eis, quasi hypocritas illos, qui iustitiã suam corã hominibus faciunt, falsos nunc prophetas appellet, vt fugiendos esse doceat, Auctor imperf. homi. 19. maiore uerborum, quàm sententiæ similitudine in hãc opinionem inductus. Melius Augustinus lib. 2. de ser. Dñi, cum proximo copulat versu. Dixerat arctam esse viã, quæ ducit ad vitã: solemus autem, cum arcta & obscura uia est, qui monstret, aut ducem, aut indicem quęrere; monet Christus, ne omni duci, ne oĩ indici fidem habeamus: multos esse falsos prophetas, qui fallẽdi causa duces sese, aut indices præbeant, vestimentis ouium, quasi uiatorum induti habitu.

A falsis prophetis.) Falsos prophetas non omnes hypocritas, vt nonnulli putant, sed falsos tantùm doctores, id est omnes hereticos intelligit, quos ideo prophetas uocat, quia prophetarum apud Iudæos officium fuit non tantũm futura prædicere, sed etiam ex lege Dei populum docere, & salutis illi uiam indicare. Agitur enim de arcta uia monstranda. Quamquam & prophetas etiam veros possumus intelligere: veros inquam, quia vera prædicunt, qualis fuisse traditur Balaam: falsos tamen, quia nec à Deo missi sunt, & quia vera prędicendo falsa suadent. Nam ver. 22. de huiusmodi prophetis agitur, *multi dicent mihi in illa die, Domine, Domine nonne in nomine tuo prophetauimus?* Qui ueniunt ad vos sponte sua, non missi à Deo, quales illi apud Ieremiam 23. 21. *Ipsi currebant, & ego non mittebam eos.*

In vestimentis ouium.) Sensus est facilis: vestimenta vocat quidquid extrinsecus apparet, verba, & opera, eleemosynas, omniaque officia caritatis, ut ait Auctor imperfecti hom. 19. Cur autem dicat ouium, incertum, vtrum velit dicere eos habitu ouium venire, id est veras se oues esse fingentes, quo minus timeantur, quẽadmodum lupum aliquando se ouina indutum pelle veram esse ouẽ simulasse traditum est fabulis, siue habitu pastorũ, quod mihi magis placet, agitur. n. de populo docendo, quod Ecclesiastici pastoris officium est, & solet Christus illos, qui docent, pastores appellare, *Pasce*, inquit, *oues meas*, Et, *ego sum pastor bonus*. Ideo autem dicit in vestimẽtis ouium venire, quia solent pastores ouinis vestiri pellibus. Falsi prophetæ sunt omnes hæretici, omnium verò maximè Caluinistæ. Primum, quia non missi venerunt. Deinde quia ouina induti pelle; nihil. n. in eorum erat ore, nisi Dominus, nisi Pater noster cęlestis, nisi Christus, nisi fides, iuramentum inauditum: nihil in eorum factis apparebat, nisi eleemosynę, nisi temperantia, nisi modestia. Quo habitu pastores emẽtiti magnam in grege Domini fecerunt stragem: fecissentque multo maiorem: nisi homines eos ex ipsorum tandem fructibus cognouissent, vidissentque istam non natiuam, sed appostitiam fuisse pellem.

Io. 21. 17. & 10. 14.

Caluinistæ falsi prophetæ.

16. *A fructibus eorum.*) Quia dixerat à falsis prophetis esse cauendum, necesse fuit tradere ad eos dignoscendos aliquod indicium. Certum tradere non potuit, quia magna esse solet eorum simulatio, & solus Deus humani scrutator est cordis: tradidit ergo probabile, quodque ad humanum ingenium accõmodatũ est, quod non potest, nisi ex fructibus homines noscere, & plerumque verum esse solet *A fructibus*, inquit, *eorum cognoscetis eos.* Lucas c. 6. 43. in alium sensum, & alio loco dictum hoc fuisse, uidetur significare. Coniungit enim cum illa sententia, quam uer. 5. Matthæus commemorauit. *Hypocrita eijce prius trabẽ de oculo tuo, & tunc videbis eijcere festucã de oculo fratris tui; non est enim arbor bona, quæ facit fructus malos:* quasi sẽsus sit, hypocrita, quid uis arborem te bonam simulare, cum facias fructus malos? quantumcunque enim malitiam tuam dissimules, ex fructibus cognosceris, quia non est arbor bona, quę facit fructus malos, & omnis arbor ex fructu suo cognoscitur. Quo etiam sensu Matthæus cap. 12. 33. eandem à Christo similitudinem vsurpatã scribit, *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum, aut facite arborẽ ma-*

lam, & fructum eius malum: ex fructu enim arbor cognoscitur: quasi dicat, si vultis boni videri, ne simuletis bona, sed facite. Simulatio folia sunt, opera fructus, non ex folijs, sed ex fructibus arbor cognoscitur. Quare manifestum est Christum non semel hac similitudine vsum fuisse. Itaque Lucas aut nõ eandem, quam hic Matthæus, recitat, aut dictorum ordinem, connexionemque non seruat. Nam apud Matthæum quidem tam aptè adhæret proximæ sententiæ, vt diuelli ab illa non possit, nisi altera, aut vtraque rumpatur. Videndum nunc, quid arborem, quid fructus appellet. Tertullianus libr. 1. cõtra Marcionem fidem putat arborem appellare. Quod eatenus bene conuenit, quia de dignoscẽda uera & falsa agitur fide. Augustinus verò in Enchirid. cap. 15. & libr. 1. contra Iulian. c. 3. & Beda in hunc locum arborem humanam voluntatem, terram hominem faciunt, Nam, ut ex eadem terra bona & mala arbor nasci potest, ex eadem autem arbore bonus & malus fructus nasci non potest: sed bonus ex bona, malus ex mala; sic ex eodem homine nunc bona, nunc mala uoluntas gigni potest: ex eadem autem uoluntate bona & mala opera proficisci non possunt. Impulit in hanc sententiam Augustinum studiũ Manichæos refutandi. Timuit enim, ne si diceret hominem arborem esse, quemadmodum dicebant Manichæi, primum eorum loqui more, deinde eorum errorem confirmare uideretur, alios esse homines natura bonos, qui male; alios natura malos, qui bene agere non possent. Has duas, alteram Tertulliani, alteram Augustini sententias illud refellit, quod ver. 19. sequitur, *omnis arbor, quę non facit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur*. Non enim fides aut uoluntas mala, sed homo malus est, qui mittitur in ignem. Idem Augustinus lib. 1. de gratia Christi c. 18. & 19. Auctor imperfecti hom. 19. Chrysost. homi. 24. Theophylactus & Lyranus, hominem bonam habentem uoluntatem arborem bonam; malam habentem malam esse dicunt. Quorũm sententia per se uera huic loco conueniret, si non de uera fide, sed bona uoluntate cognoscenda ageretur; at de fide agitur. *Cauete, inquit, a falsis prophetis*. Arborem ergo hominem bonam aut malam fidem habentem appellat, arborem quidem bonam, si bonam, malam, si malam fidem habet. Obijci potest, sæpe qui bonam habet fidem, malos fructus facere; id est male uiuere. Non negò, & qui negant, hæreticos puto; sed Christus non dicit, quid aliquando; sed quid plerunque: neque quid hominum peruersitate, sed quid natura fidei soleat accidere. Fides autem natura sua neque mala bonos, neque bona malos generat fructus. Fructus uerò nostri temporis hæretici non solum opera, sed etiam doctrinam intelligunt: ita, ut opinor, doctrina confidentes suâ, ut ex ea fidem probari uelint: nihil enim nisi purum, &, ut ipsi solent dicere putum, ut ego, putidum verbum Dei docent: sic Ioannem admonere, ne omni spiritui credamus, sed ut probemus spiritus utrum ex Deo sint 1. Ioan. 4. 1. At hic de fide, id est de ipsa falsorum prophetarum doctrina cognoscenda agitur: & absurdum dictu est, doctrinam ex doctrina probari. Omnes igitur ueteres auctores per fructus opera intelligũt, quæ doctrinam natura sua malam mala, bonam bona consequuntur.

18. *Non potest.*) Quia uidetur his uerbis experientia quotidiana repugnare, dum multos ex malis bonos, aut ex bonis malos fieri videmus, multæ quæsitę sunt in hunc locum interpretationes. Quidã sic exposuerunt, arborem bonã dum bona est, non posse malos: & arborẽ malã, dum est mala, non posse bonos fructus facere, ut Augustinus, Chrysostomus, Auctor imperfecti, & Beda ijs locis, quos paullo ante notauimus. Alij uiderunt nõ satis hac ratione ueritati, experientiæque satisfieri. Nam etsi bona arbor, id est homo iustus, manens bona non posset malos fructus facere: tamen mala manens mala bonos aliquos fructus

facere

facere poteſt. Nec enim ſequenda illa opinio eſt, quam Tridentinum Concilium nuper meritò dãnauit, omnia peccatorum, aut etiam infideliũ opera eſſe peccata, quamuis maximũ auctorem D. Auguſtinum lib. 4. cõtra Iulianum. c. 3. & lib. 3. cõtra duas epiſtolas Pelagiam. ca. 5. & Proſperum ſentent. 106. habuiſſe videatur, & ex Catholicis aliquãdo Theologis ſuos habuerit defenſores: ideoq; dixerunt nõ poſſe arborem bonã, quatenus bona eſt, malos; nec arborem malam quatenus mala eſt, bonos fructus facere, quod & ego aliqñ approbaui ac docui. Sed poſtea animaduerti non poſſe hac ratione arborem bonam, malamque cognoſci, quod hic in primis agit. Quomodo ergo nõ poteſt arbor bona malos; neque mala bonos fructus facere? Ego quid ſentiam, priuatim dicam; quid probabilius ſit doctioribus iudicãdum relinquam. Non ſolum arbor mala poteſt aliquos bonos; ſed & arbor bona & manens bona poteſt aliquos malos fructus facere. Arbor enim bona hoc loco, vt ante probauimus, non eſt uir bonus, ſed vir fidelis, id eſt nõ qui bonam uoluntatem, ſed qui ueram fidem habet: poſſe autem, qui bonam habet fidem, mala habere opera, non eſt huius loci probare, ſed & experientia, & ipſa de ſe fides docet. Non ergo dicitur arbor bona malos, aut mala bonos fructus facere non poſſe, quòd omnino non poſſit, ſed quòd natura ſua non poſſit, & quòd non ſemper bona malos; aut mala bonos facere ſoleat; ſicut. capitulo. 12. 34. cum paullo ante Chriſtus dixiſſet, *aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum; aut arborem malam & fructum eius malum*; addidit; *quomodo poteſtis bona loqui, cùm ſitis mali?* Non enim ſignificat omnino non poſse. Nam Scribæ & Phariſæi, de quibus dicit capitulo. 23. 2. 3. *ſuper cathedram Moyſi ſederunt Scribæ, & Phariſei, omnia ergo, quæcunque dixerint uobis, facite, ſecundum autem opera eorum nolite facere*, certè mali erant, quia mala faciebant, & bona loquebantur, quia quæ dicebant, facienda erant; ſed tm̃ ſignificat contra naturam fieri, & fieri non ſolere. Natura enim ſua *ex abundantia cordis os loquitur*, Matthæi. 12. 24. & *bonus homo de bono theſauro profert bona*, ver. 35. Obijciet aliquis: ſi & bona arbor malos, & mala bonos fructus facere poteſt, quomodo docemur ex fructibus arborem dignoſcere? Obijciam & ego idem, ſi Phariſæi, cum malos fructus facerent, bona tamen arbor, id eſt non falſi prophetæ, ſed veri doctores erant, quomodo ex fructibus cognoſci potuerunt? Nam ſi auditores hanc Chriſti ſecuti regulam ex eorum moribus de doctrina iudicaſſent, tanquam falſam reieciſſent. Ergo reſpondeo Chriſtum hoc loco non certum indicium, ſed probabile tantùm ſignum tradere uoluiſſe, docereque non poſſe falſos prophetas, qui ſimulatione ſanctitatis falſam doctrinam probant, diu ſe ita ouina pelle tegere, quin aliquando, qui ſub ea latet lupus, appareat. Non enim poteſt diu ſimulatio ueritatem imitari. Hoc in Caluiniſtis ſumus experti, agni nati ſunt, lupi moriuntur. Mirum, quàm multi errores ex hac bona & mala arbore nati ſunt. Primum ille abſurdisſimus Manichæorum, alios homines natura bonos, qui nunquam mali: alios natura malos eſſe, qui nũquam boni eſſe posſint, quem Hieronymus in commentarijs ad hunc locum, & Auguſtinus libro 1. contra Iulianum capitulo. 3. & in diſputatione ſecunda contra Fortunatum, & libr. 1. contra aduerſar. leg. & prophet. capitulo. 22. multis ſacrarum litterarum exemplis refutarunt. Deinde ille Pelagianorum, qui ideò peccatum tollebant originale, quòd dicerent coniugium, quæ bona vtique arbor eſt, non poſſe malos fructus facere, id eſt peccatum originale generare, vt ſcribit Auguſtinus lib. 2. de nuptiis, & concup. c. 26. & ille alter eorũdẽ, liberum arbitrium quaſi radicem quãdam in nobis eſſe, quæ posſit ipſa per ſe, aut arborem bonam, id eſt bonã voluntatem, aut arborem malã, id

Caluiniſtæ agni nati, lupi moriuntur.

est malam uoluntatem generare. Auctor August. lib. 1. de gratia Christi ca. 18. Quartus quorundam etiam ex Pelagianis, quamquam Donatistarum potiùs hæresi conueniebat; neque bonum sacerdotem male, neque malum bene baptizare posse, sed similem esse baptizatori baptismum, quia non potest arbor bona malos, neque mala bonos fructus facere, ut refert Augustinus lib. 3. contra lit. Petiliani c. 44. Noluerunt minus ingenio si uideri Caluinistæ: nam & ipsi hinc cum Manichæis liberum tollunt arbitrium. Hoc etiam subtilius, quòd illi in utramque pariter partem, hi in bonum, non in malum tollunt, non uidentes homines errore suo cæci non solum malam arborem bonos, sed nec bonam malos fructus facere posse. Itaque si ad bonum, cùm mali sumus, liberum propterea non habemus arbitrium, quia mala sumus arbor, & non potest arbor mala bonos fructus facere, neque ad malum, cùm simus boni, liberum possumus arbitrium habere, quia bona sumus arbor, & non potest arbor bona malos fructus facere, neque illud considerantes, quod idem Christus dicit cap. 12. 34. *aut facite arborē bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem malam, & fructum eius malum*, quasi in nostra utique sit potestate uel bonam, uel malam arborem facere. Nec ergo tantum hinc colligitur, quantum Pelagiani, nec tam parum, quàm Caluinistæ colligi uolunt. Nam non solum in malum, sed etiam in bonum liberum habemus arbitrium, contra quàm Caluinistæ, & non æqualiter in utrumque, sed in malum satis fortè, in bonum, nisi Dei gratia adiuuetur, infirmum, contra quam Pelagiani sentiebant. Alterum hinc Caluiniani non minus absurdum errorem hauserunt, non posse operibus hominem iustificari, sed iustum declarari, atque cognosci, quia non fit arbor bona, quia facit fructus bonos, sed quia bona est, bonos fructus facit. Nam ut arborem fructu, ita bonam arborem bono fructu priorem esse necesse est. Nec arbor bona ex fructu bono bona fit, sed bona esse cognoscitur. Valde sibi illi, cùm hoc dicunt, placere solent, ualde ego, cùm audio, ridere soleo, & argumentum in illos, qui irrito contorserunt impetu, efficaci retorquere. Si iustis operibus non efficimur iusti, sed declaramur, quia arbor bona non fit ex fructu bono bona, sed bona esse cognoscitur, ergo iniustis operibus non efficimur iniusti, quia arbor mala non fit ex fructu malo mala, sed mala esse cognoscitur. Ita efficitur istorum argumentatione Adamum, qui bona à Deo arbor factus erat, peccare non potuisse, quia non potuit arbor bona malos fructus facere, & si peccauit, non fuisse tamen iniustè agendo factum iniustum: quia arbor ex malo fructu mala esse cognosci potest, mala fieri non potest. Ita homines improuidi foderũt ante faciem nostram foueam, & inciderũt in eam. Nec intelligunt imperiti, quod in nostris scholis etiam pueri docent, quid inter naturales & morales causas intersit. Naturales enim non ex bono vel malo effectu bonæ, uel malæ fiunt, sed quia bonæ uel malæ sunt, bonum uel malum effectum habent. Morales verò non solùm quia bonæ, uel malæ sunt, bene uel male agunt: sed etiã, quia bene, uel male agunt, bonæ uel malæ fiunt. Nec enim tantùm, quia tẽperantes sumus, viuimus temperanter: sed etiam temperanter viuendo, temperantes efficimur. Arbor causa naturalis est, propterea, nec ex bono fructu bona, nec ex malo mala fit: sed quia bona uel mala est, bonum vel malum gignit fructum: homo moralis, propterea non solùm, quia bonus uel malus est, bene uel male agit, sed etiam quia bene uel male agit, bonus vel malus fit. Neq; requirendum est, ut omnibus in rebus arboris similitudo homini conueniat, sed in ea tantùm, qua de agebatur, & arborẽ ex fructu, & hominem ex moribus iudicari.

Contra Caluinianos liberum arbitrium tollentes.

Contra Caluinistarum imputatiuam iustitiam.

Naturaliũ & moraliũ causarum discrimen.

21. *Non omnis, qui dicit mihi.*) Quidam hæc omnibus à Christo dicta

fuisse

fuisse putant, quia Lucas ca. 6. 46. post illa uerba, *Hypocrita eyce prius trabem de oculo tuo, & non est arbor bona, quæ facit fructum malum*: &, *bonus homo de bono thesauro profert bona, & malus homo de malo thesauro profert mala*, hæc adiūgit, *quid autem vocatis me, Domine dñe, & non facitis, quæ dico*? Melius Hilarius, & Hieronymus in commentariis, & auctor imperfecti homil. 19. & Augustinus libro 2. de sermon. Domini ad solos falsos prophetas referri dicunt, quia & generalis sententia est, & in omnibus malis Christianis locum habet; tamen hic de solis falsis prophetis internoscendis agebatur, qui non ex uerbis, quamuis nomen Domini semper in ore habeant, sed ex factis iudicandi sunt: quasi dicat, nolite credere omnibus, qui dicunt mihi Domine, Domine, multi enim mihi dicunt, qui non intrabunt in regnum cœlorum, quia falsi prophetæ sunt. Lucas ergo quid, non quibus, aut qua ratione Christus dixisset, commemorauit, & quia concionem narrabat, concionatorum more per secundam personam loquentem inducit, *quid uocatis me Domine, Domine*? Fieri etiam potest vt bis, aut sæpius diuersis personis, & in diuersam sententiam idem dixerit, & Matthæus; quod de falsis ꝓphetis, Lucas, quod de præsentibus auditoribus dixerat, recensuerit.

Domine Domine.) Hanc repetitionem non solùm ex linguæ Hebraicæ, vt quidam volunt, consuetudine adiectam puto, vt illam apud Ieremię 7. 4. *templum Domini, templum Domini*, sed multò magis ad significandam consuetudinem, quasi dicat, non omnis, qui dicere solet, non omnis qui dictitat mihi Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum. Nam & apud Ieremiam geminatio illa *templum Domini, templum Domini*, frequētem loquendi apud Iudæos consuetudinem exprimit. Post etiam hoc loco simulatum falsorum prophetarum in loquendo, vel orando affectum declarare. Solet enim vehemens affectus erumpentia verba geminare, vt infra capitulo 25. 11. *Domine, Domine aperi nobis*. Quod autem dicunt falsi prophetæ, *Domine, Domine*, pleriq; ad preces referunt, quod orantes Christum Dominum vocare soleant. Alii ad fidem, quasi idem sit uocare Christum Dominum, & credere, uelitque significare, non omnes, qui fidem habent, saluos futuros, ut Hieronymus, Euthymius, & Theophylactus interpretantur. Alij ad uerba, & consuetudinem eorum loquendi, quòd de Christo ita loquantur, ut quasi in illum credant, Dominum appellent, ut auctor imperfecti. Hoc probabilius. Iam enim docuimus agi hic de falsis prophetis, qui ueram non habent, sed habere se simulant, fidem. Et quidem cum hæc scriberem, quidam ad me ex Caluinistis falsus propheta venit, qui nunquam aliter Christum inter loquendum, quàm Christum Dominū nostrum appellabat, fecitq; vt melius hunc locum intelligerem.

In regnum cœlorum.) Multi hæreticorum interpretes errant existimantes Ecclesiam hoc loco regnum cœlorum appellari, quasi dicat, non omnis qui dicit mihi Domine, Domine in mea Ecclesia censendus est, neque meus discipulus habendus. Multò prudentius omnes ueteres auctores de beata uita intelligendum putauerunt. Nam quamuis Ecclesia regnum aliquando cœlorum appelletur, tamen cum dicitur, *intrare in regnum cœlorum*, nunquam Ecclesia, sed uita semper beata significatur. Et hoc loco manifestum est agi de præmio, quod non in Ecclesia, sed in cęlo datur; quasi dicat, non itur ad cœlum, uerbis, sed factis. Et ex uersu sequenti de ultimo iudicio agi constat, cùm alii in cœlum admittendi, alii ab eo excludendi sunt. *Multi dicent mihi in illa die, Domine, Domine nonne in nomine tuo prophetauimus?*

Sed qui facit uoluntatem patris mei) Videtur dicere debuisse, sed qui facit uoluntatem meam, ipsum enim non patrem Dominum appellabant, & eius uoluntatem facere debebant, quē

dominum suum confitebantur, sicut dicit apud Lucam c.6.46. *quid vocatis me Domine, Domine, & non facitis, quæ dico?* Respōdēt Chryso. & Theoph. hinc colligi eandem esse patris, & filij volūtatem, cùm filius, vbi suam dicere debuit pro sua, patris sui dixerit voluntatem. At si eadem erat vtriusque, cur patris potiùs, quàm suam dixit? Respondent, quòd id auditoribus gratius futurum esset; & minus sibi cōflaturum inuidiæ. Aliam ego rationem adiungo, quòd patri vbique legislatoris personā tribuat; ipse verò se, quasi eius legatū, gerat; ideoq; sese in ijs numeret, qui patris sui voluntatem faciunt, vt cap.26.42. Ioan.4.34.& 5.30. & 6.38. proptereà semper solet dicere voluntatem patris mei, non meam, vt infra c.12.50.

22. *In illa die.*) terribili, & celeberrima, hanc enim vim habet pronomen demonstratiuum *illa*, quasi de die non alijs simili, sed certa, & singulari, & futuri iudicis fama, metuque insigni sermo sit, vt infra c.24.36. & Mar.13.32. Luc.21.34.1. ad Thesſ.5.4.2. ad Timo. 1.12.18.& 4.8. Nominat autem illam diem, quia *in igne reuelabitur, & vniuscuiusque opus, quale sit, ignis probabit* 1.Cor.3.13. & quia tùm *illuminabuntur abscondita tenebrarū, & manifestabuntur consilia cordium* 1.Cor.4.5.

Caluini reprehensio.

Prophetauimus.) Ineptè Caluinus interpretatur, *prophetauimus*, id est docuimus. Nam vt demus id aliquando hoc verbum significare, sicut ver.15. falsos doctores, falsos prophetas appellauit, tamen debuit animaduertere hic falsos illos prophetas allegare miracula, *nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus?* Prophetare igitur non est docere, sed futura prædicere. Hoc enim miraculū est, illud non est, Atq; hanc vim habet illud, *In nomine tuo*, id est, virtute tua, Non enim in nomine Christi, sed Christum docere dicimur: prophetare autem non Christum, sed in nomine Christi.

Virtutes multas.) Miracula multiplicis generis, aut sæpe. Quod.n. ante per partes, & distributè dixerat, nūc in genere concludit, quemadmodū si diceret, nonne in nomine tuo prophetauimus, & dæmonia eiecimus, & alia multa fecimus miracula? Existit ex hoc loco de miraculis qō, nū etiam per malos fieri possint. Illud certum, cū duo miraculorū, alia vera, alia falsa, genera sint, falsa etiam per malos fieri posse.

Miracula an p malos fieri possint & quomodo.

Nam Antichristum falsa editurum esse prodigia testatur 2.Thesſ.2.9. D. Paulus. Et Magos illos Pharaonis, quamuis verane an falsa miracula fecerint, disputetur, tamen manifestum est, saltem falsa fecisse. De veris igitur, an per malos fieri possint, quæstio est. Hic etiam adhibenda distinctio. Nam vera miracula per malos, aut cùm mali sūt, aut antequàm incipiāt, aut postquàm desinunt mali esse, fieri possunt, Ante, vel post fieri posse dubium non est. Nam Saulem ante quàm malus fieret, cùm filius vnius anni esset, prophetasse legimus 1. Reg.10. 10.11.& Mattheus publicanus noster, postea quàm publicanus, id est publicus peccator esse desijt, multa, vt ceteri Apostoli, fecit miracula. De ijs, qui mali sunt, quamdiu mali sunt, magis est dubium. Alia rursus adhibenda distinctio. Nam aut de malis, & infidelibus: aut de malis, & infidelibus queri potest. De malis, qui fidem habent, scriptura docet, uera eos miracula fecisse. Prophetauit enim Caiphas homo iniquus, quia Pontifex erat anni illius. Fecit Iudas miracula, dū in Christum credebat: nam & potestatem cum alijs Apostolis accepit, Matth.10.1.& cum alijs gloriatus est, quòd sibi dæmonia subijcerentur, Luc.10. 17.& tamē fur erat, & loculos habebat, Ioā.12.6. Saul postquàm ab eo Dn̄s discesserat, in cuneo prophetarum medius, ut cæteri prophetauit 1. reg.19.24. De ijs, qui fidē non habent, propterea q̄ miracula fide potissimū fiūt: nō, an faciant, quia id scriptura testatur: sed, an vera faciant miracula, dubitari potest. Chrys.ho.25. Hiero. Euthym.& Theophyla. multis probant exēplis etiā per homines infideles uera miracula fa-

cta esse. Nã Balaã falsus alioquin, & in fidelis propheta vera pdixit Num. 24. 17. & ex hoc ipso loco facilè colligit, falsos istos prophetas, de qbus loquit Christus, vera miracula facturos, verè prophetasse, verè demonia eiecisse: nec eñ rñdet Christus mentiri eos, sed se eos, q̃uis ista fecerint, non nosse, & sen tẽtia postulat, vt Christus significet ve ra eos miracula facturos; non.n.mirũ esset, si illis, q non vera, sed falsa miracula fecissent, rñderet se nõ nosse eos: valde aũt mirũ, vt ijs, q vera fecerũt mi racula, ita rñdeat. Nec magnum esset, si moneret nos, ne falsa facientibus mi racula crederemus, magnum oĩno, & admirabile, q̃ moneat, ne falsis prophe tis credamus vera ẽt miracula facienti bus, nec ex solis miraculis, sed ẽt ex fru ctibus.i.ex moribus ipsorum veros fal sosq; prophetas discernamus. Nullum ergo, dicet aliquis, ad probandam veram doctrinam ex veris miraculis argumentum sumi põt. Nõ sequit oĩno nullum, sed non oĩno necessarium sumi posse. Scimus.n.Christũ ad confirmandam doctrinam suam potestatem faciendi miracula Apostolis tradidisse. Scimus vi miraculorum totum pœne terrarum orbem ad fidem fuisse perrra ctum. Quod qui negant, vt disputat ad uersus Gentiles Augustinus, maius ip si miracula tollendo miraculorum faciunt. Incredibilius.n.miraculũ est totum orbẽ terræ.i.tot Philosophos, tot sapientes viros, tam paucis Apostolis, tam imperitis, tam incredibilia humanæ rationi predicantibus, sine vllis mi raculis credidisse, q̃ illa ipsa miracula, quę per eos facta narrantur. Probabile igitur fidei argumentum est, qđ ex mi raculis sumitur, quia per fidem sæpe, sine fide raro admodum fieri solent. Et cum fiunt, non ad probandam eorum, qui faciũt: sed eorum, qui veram fidem habent, fieri solent. Nec enim Balaam futura prædicendo suam ipsius: sed po puli potius Dei, aduersus quem condu cturus fuerat, fidem confirmauit: & ferè omnia miracula, quæ per hæreticos facta fuisse legimus, quæ paucissima sunt, huiusmodi esse constat: qualia ea, quæ in ecclesiasticis historijs, & apud Anastasium in quæstionibus scripturę recensentur. Est etiam argumentum a miraculis ductum, si non omni, vna sal tem, aut duabus etiam ex partibus necessarium. Nam etsi non necessariò sequitur, eum, qui miracula faciat, verã habere fidem: tamen necessariò sequitur, eam, in qua frequentia, & quasi or dinaria miracula fiant, veram esse Ecclesiam: quia etsi aliquando Deus per priuatos extra Ecclesiam suam homines miracula fieri permittat, sicut & per asinam fecit Balaam, quæ in Eccle sia certè non erat: tamen nulli generaliter hominum societati, nisi Ecclesiæ suæ ordinariam faciendi miracula con cessit potestatem. Magis etiam necessarium est, quod altera ex parte per nega tionem ducitur, in qua miracula nulla fiant, eam veram Ecclesiam esse non posse, quia scimus Christum Ecclesiæ suæ potestatem ad facienda miracula dedisse. Itaque rectè hinc probare possumus Caluinistarum, Lutheranorũ, Anabaptistarum, & cæteras eorum, qui hodie regnant, hæreticorum congregationes non veras Ecclesias, sed synagogas esse Satanæ, quia in nulla earum vllum vnquam miraculum visum est. Obijciunt hoc loco Hieron. & Aug. neminem posse dicere *Iesus, nisi in Spiritu sancto* 1. Cor. 12. 3. Quomodo ergo possunt non solùm dicere *Domine, Domine*, sed etiam nomine Christi miracula facere, qui Spiritum sanctum non habent? Respondent dicere Iesus eo in loco nõ significare verbis dicere: sed factis, id est Christum nõ solùm fide confiteri, sed moribus etiam exprimere, quod manifestum est nemi nem sine Spiritu sancto facere posse.

Qũo per miracula fides confirmatur & vera Ecclesia probatur.

Hæretici nostra ætatis si ue miraculis

23. *Et tunc.*) In illa die, de qua dixerat versu præcedenti, coram omnibus hominibus, quando reuelabuntur abscondita tenebrarum, quasi dicat vsque ad illam diem patiar, ac dissimulabo, & quasi paleas granis in arena mixtas relinquam: tunc discernam, tunc ventilabo. Hiero. auctor imperf. & Beda.

Confitebor.) Auctor imperfecti ho.

19. pro

19. pro ὁμολογήσω, confitebor videtur legisse ὁμώσω iurabo, quod bene admodum congruit. Iurare autem intelligit dicere, *Amen, Amen dico vobis nescio uos.* vt c. 25. 12. Alij interpretantur, *confitebor*, id est publicè profitebor me eos non nosse, vt Hiero. Videtur autem simulatè eorum confessioni ueram suam confessionem opponere, quasi dicat, illi me coram hominibus fictè confessi sunt: ego eos coram patre meo verè confitebor, sed me eos minimè cognoscere; sicut è contrario de iis, qui verè eum, sincereq. confitentur, dicit c. 10. 32. *Qui me confeßus fuerit coram hominibus, cõfitebor, & ego eum coram patre meo.*

Nunquam noui uos.) Theophy. ne tũ quidẽ, cum miracula faceretis. Omnes veteres auctores obseruauerunt, in primisq; Origenes in c. 8. ad Rom. cognoscẽdi verbum hoc loco, alijsq; similibus non cognitionem, sed affectum, approbationemq; significare, vt, *ego cognosco oues meas* Ioan. 10. 14. & *Cognouit Dominus, qui sunt eius* 2. Tim. 1. 19. & *nescio vos.* Matth. 25. 12. & Luc. 13. 25. Oẽs enim Deus cognoscit, sed non omnes pro suis approbat. Sensus ergo multiplex huius loci esse potest, aut, *nũquam noui vos*, id est nunquã uos pro meis habui, nunquã in prædestinatorum numero posui aut, nunquam pro ueris habui Prophetis, quales vos esse simulabatis, quod uidetur ad hunc locum, ubi de dignoscendis falsis Prophetis agitur, magis accommodatum.

24. *Omnis ergo.*) Disputauerat proprie de falsis Prophetis, concludit generaliter de omnibus hominibus.

Qui audit verba hæc) Quidã ad ea referunt, quæ supra tribus capitibus dicta sunt, vt auctor imperf. Certius est generaliter de omnibus Christi verbis intelligere, itaq; interpretor *verba hæc*, id est huiusmodi, hæc & similia, aut hęc, id est mea, quia illa, quę ante dixerat, ipsius erant verba, & solet ex vno aliquando indiuiduo totum genus significari.

Qui ædificat.) Ædificare est in Christum credere 1. Cor. 3. 10. Huius ædificij duplex esse dicit fundamentum, arenam, & petram. Arenam uocat solam fidem operibus vacuam, uer. 26. *& omnis, qui audit uerba hæc, et non facit ea similis erit viro stulto, qui ædificauit domum suam super arenam.* Petram vocat bona opera ver. 24. *Omnis ergo, qui audit verba hæc, et facit ea, assimilabitur uiro sapienti, qui ędificauit domũ suam super petram.* Vnde duo contra duos Caluinistarum errores colligũtur. Alterum, solam fidem ad salutem non satis esse; alterum, bona opera, quæ adiuncta sunt fidei, non solùm iustificare, & ad salutem plurimum valere, sed firmissimum etiam salutis nostræ esse fundamentum. Neq; huic sententiæ illa contraria est 1. Cor. 3. 11. *Fundamentum aliud nemo potest ponere præter id, quod positum est, quod est Christus Iesus.* Multi enim in eodem fundamento lapides sunt, summus & primus solus est Christus, & præter illud fundamentum aliud nemo potest ponere. Super illũ autem alia etiam sunt; quæ eo nituntur fundamenta: nam & Apostoli & Prophetæ fundamẽtum appellãtur, sed *ipso summo angulari lapide, Christo Iesu.* Ephes. 2. 20. & Apoc. 21. 14. Sic etiam fides & opera duo sunt fundamenta, vtrũq; primo ac firmissimo fundamẽto nititur Christo. Sed sola fides arena super petram posita est, quæ quamuis stante, quamuis inconcussa petra, facilè per se ipsa dilabitur, & quidquid superædificatum est, in ruinam trahit, opera petra super petram, quę nulla pluuia, nullo uento, nullius impetu fluminis labefactatur. Pluuiam autem, ventum, & flumen, nonnulli ita distinguunt, quasi tribus rebus tres res aliæ significentur. Probabilius Christum tribus rebus, quibus potissimum ędificia labefactari solent eandem diem iudicii, quasi terribilem quandam tẽpestatẽ describere voluisse, vt Psal. 49. 3. *Deus manifestè veniet, Deus noster et non silebit; ignis in conspectu eius exardescet & in circuitu eius tẽpestas valida.* Docet ergo Christus

De iustificatione contra Caluinistas.

eos,

eos, qui bona habuerint operā, firmiter, in iudicio staturos esse, alios quam tumcunque fidem habuerint, causâ casuros. Non enim resurgent impij in iudicio Hebr. לא יקמו non stabunt sicut orator ille Latinus loquitur, cum in Senatu pulcherrimè staremus.

CAPVT VIII.

1 VM autem descendisset de monte, sequutæ Marc.1.d.40
sunt eum turbæ multæ: 2. & ecce leprosus Lu.5.c.12.
veniens, adorabat eum, dicens: Domine, si
vis, potes me mundare. 3. Et extendens Ie
sus manum, tetigit eum, dicens: Volo, Mun
dare. Et confestim mundata est lepra eius.
4. Et ait illi Iesus: Vide, nemini dixeris: sed vade, ostende te sa- Leu.14.a.2. Luc.7.a.1.
cerdoti, & offer munus, quod præcepit Moyses in testimonium
illis 5. Cum autem introisset Capharnaum, accessit ad eum Cē
turio rogans eum 6. & dicens: Domine, puer meus iacet in do
mo paralyticus, & male torquetur. 7. Et ait illi Iesus: Ego ve- Luc.7.a.5.
niam, & curabo eum. 8. Et respondens Centurio, ait: Domine
non sum dignus, ut intres sub tectum meum: sed tantùm dic
verbo, & sanabitur puer meus. 9. Nam & ego homo sum sub
potestate cōstitutus, habēs sub me milites, & dico huic: Vade,
& vadit: & alij, Veni, & venit: & seruo meo, Fac hoc, & facit.
10. Audiens autem Iesus miratus est, & sequentibus se dixit:
Amen dico uobis, non inueni tantam fidem in Israel. 11. Dico Mal.1.c.11.
autem vobis, quòd multi ab Oriente, & Occidente venient, &
recumbent cum Abraham, & Isaac, & Iacob in regno cęlorum.
12. filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores: ibi erit
fletus, & stridor dentium. 13 & dixit Iesus Centurioni: Vade,
& sicut credidisti, fiat tibi. Et sanatus est puer in illa hora 14. Et
cum uenisset Iesus in domum Petri, vidit socrum eius iacentē,
& febricitantem: 15. & tetigit manum eius, & dimisit eam fe-
bris, & surrexit, & ministrabat eis. 16. Vespere autem facto, Mar.1.d.32
obtulerunt ei multos dæmonia habentes: & eijciebat spiritus
verbo: & omnes male habentes curauit: 17 vt adimpleretur Is.53.a.4.
quod dictum est per Isaiam Prophetam, dicentem: Ipse infirmi 1.Pet.2.d.24.
tates nostras accepit: & ægrotationes nostras portauit 18. Vi-
dens autem Iesus turbas multas circū se, iussit ire trans fretum.
19. Et accedens vnus scriba, ait illi: Magister, sequar te, quocū
que ieris. 20. Et dicit ei Iesus: Vulpes foueas habent, & uolu- Lu.9.g.54.
cres cœli nidos: filius autē hominis non habet, vbi caput recli-
net. 21 Alius autem de discipulis eius ait illi: Domine, permit
te me primum ire, & sepelire patrem meum. 22. Iesus autem

ait

ait illi: Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos.
23. Et ascendente eo in nauiculam, secuti sunt eum discipuli
Marc. 4. d. 36. eius. 24 & ecce motus magnus factus est in mari, ita ut nauicu-
Lu. 8. d. 22. la operiretur fluctibus, ipse uerò dormiebat. 25 Et accesserunt
ad eum discipuli eius, & suscitauerunt eum, dicentes: Domine:
salua nos, perimus. 26. Et dicit eis Iesus: Quid timidi estis mo-
dicæ fidei? Tunc surgens imperauit ventis, & mari, & facta est
tranquillitas magna. 27. Porro homines mirati sunt, dicentes:
Mar. 5. a. 1 Lu. 8. d. 26. Qualis est hic, quia venti, & mare obediunt ei? 28. Et cùm ue-
nissent trans fretum in regionem Gerasenorum, occurrerunt ei
duo habentes dæmonia, de monumentis exeuntes, sæui nimis,
ita ut nemo posset transire per uiam illam. 29. Et ecce clamaue
Marc. 5. a. 11. runt, dicentes: Quid nobis, & tibi, Iesu fili Dei? Venisti huc an-
Lu. 8. d. 32. te tempus torquere nos? 30. Erat autem non longe ab illis grex
multorum porcorum pascens. 31. Dæmones autem rogabant
eum, dicentes: Si eijcis nos hinc, mitte nos in gregem porco-
rum. 32. Et ait illis: Ite. At illi exeuntes abierunt in porcos, &
ecce impetu abiit totus grex per præceps in mare, & mortui
sunt in aquis. 33. Pastores autem fugerunt: & uenientes in ci-
uitatem nunciauerunt omnia, & de eis, qui dæmonia habue-
Marc. 5. b. 17. rant. 34. Et ecce tota ciuitas exijt obuiam Iesu, & uiso eo roga
Luc. 8. c. 17 bant, ut transiret a finibus eorum.

IN CAPVT VIII.

1 *VM autem descendisset.* Hiero. Chrisost. hom. 26. auctor imperfecti 21. ita hoc interpretatur, quasi oĩa, q̃ trib. superiorib. capitibus dicta sunt in monte a Christo tradita fuerint. Id non ita esse c. 6. 1. probauimus. Dicit ergo Matthæus, *cum descendisset de monte*, non quòd omnia superiora in monte dixisset, sed quod cum c. 5. 1. scripsisset, eum, ut turbam hominum fugeret, in montẽ ascendisse, ibiq; ad Apostolos concionem habuisse, eiusq; concionis occasione alias quoque eius conciones recitasset, nolens nunc exponere, quid postea sequentibus iterum fecisset turbis, necesse habuit dicere eũ de monte descendisse. Nec.n. eum turbæ, nisi in cãpo, sequi poterant. Dicet aliquis, cur tũ cũ c. 6. & 7. eas cõciones retulit, quas ad easdẽ turbas Christus habuerat, nõ dixit Euangelista de monte descendisse, neque turbas eũ secutas esse. Respõdeo nõ fuisse necessarium dicere eũ de monte descendisse, nisi vt redderetur causa, cur eum turbæ secutæ essent, nec dicere turbas eũ cõcionantem secutas esse, quia non referebat, quos auditores, aut doctrinæ suæ testes, cum cõcionaretur, habuisset: Referebat autem scire, q̃ habuisset miraculorũ suorum testes, ne quis supprimere, aut obscurare vellet. Propterea cũ Euangelista, posteaquàm de eius egisset doctrina, cuius etiam, ut ait Hieronymus, facta narrare uellet, dixit, *secutæ sunt eum turbæ.* Qua in re aliũ Matthæus, quàm cæteri Euangelistæ, secutus est ordinem.

ordinem. Nam alij prius Christi miracula, quam doctrinam exposuerũt, quasi ex miraculis, doctrinæ facturi fidem.

2. *Et ecce leprosus.*) Marc. cap. 1. & Lucas 5. alia quædam miracula prius narrant. Itaque incertum est, utrùm hoc post illa, an post hoc illa facta sint. Nisi quod Matthæus dicens, *Et ecce leprosus*, videtur significare hoc statim, vt Christus de monte descendit, factum esse. Hanc enim vim habet illud, *& ecce*, vt capit. 2. .exposuimus. Commodè autem Leontius monet ideo, dum in monte esset, ægrotos illi oblatos non fuisse, ne eius conciones, quas in monte habebat, impedirentur.

Adorabat) προσεκύνει, flectebat genua, & prouoluebat se ad eius pedes Mar. 1.40. γονυπετῶν αὐτὸν, ut si Gallicè diceres, *luy faisant tout plain de reuerences*, Lucas 5. 12. πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, *cadens in faciem* Hebraismũ secutus, נופל לפניו, quòd multi urbanitatem Christo, tanquam Prophetæ, aut uiro sancto exhibitam, interpretãtur. Ego verò religionẽ fuisse puto, quia ideo uidentur omnes Euãgelistæ tanto studio hanc circũstantiam exprimere uoluisse, ut eius leprosi fidem declararẽt, quæ minima profectò fuisset, si Christum nihil supra quàm Prophetã, aut uirum sanctum credidisset. Deum ergo credidit, neque alij, quàm Deo dicere potuit, *Si vis, potes me mundare*. Non enim dixit, si patrem oraueris, sed si uis, significans æqualem ipsum cum patre habere potestatẽ, ut Chrysost. homil. 26. Theophylactus, & Euthymius obseruauerunt. Magna omnino fides, & ratio orandi singularis, quæ nihil petit, sed necessitatem ostendit, fidem prætendit.

Orandi ratio singularis.

3. *Et extendens Iesus manum.*) Quid opus erat extendere, præsertim ad tangendum leprosum, cuius contactus in ueteri lege immundus habebatur? Notarunt ex hoc loco, & aliis similibus ueteres auctores, quibus Cyrillus Alexandrinus, ideo Christum contactu carnis suæ aliquos ægrotos curare uoluisse, ut ostenderet etiam carnem suã propter coniunctionem cum diuinitate uim salutiferam, & uiuificam habere. Ambrosius libro quinto in Lucam aliam rationem affert, ut humanæ naturæ, quam habebat, probaret ueritatem. Alij, ut ostenderet se ueteri lege non teneri, quæ lepram tangere prohibebat Leuit. 14. 46. sed tanquam legislatorem superiorem esse lege. Chrysosto. homil. 26. in Matth. & homil. 17. ex uariis locis Matthæi, Auctor imperf. hom. 21. idem quoq; Ambrosius eodem loco, Euthym. & Theophylactus. Alii, ut ostenderet se esse non aliũ qui curauisset, cùm ipse non alius tetigisset, quod apud D. Thomã ex Chrysostomo citatum lego. Alii, ut doceret legem, quæ lepræ contactũ prohibebat, ne contingens contaminaretur, in se non habere locum, qui nec contaminari poterat, & leprosum non contaminandi, sed curandi causa tetigisset, ut Tertullianus ait libro aduersus Marcionem 4. Eodem modo hunc Euangelica, & Ecclesiastica lex intelligenda, qua cum hæreticis agere prohibemur. 2. Tim. 3. 5. & 2. Ioã. 10. Non enim prohibemur cum illis agere, ut eos conuertamus: sed ne nos ipsi peruertamur, quia malitia eorum, sicut cancer serpit. Ergo qui Christus est, qui nec peruerti potest, & conuertere potest, & Ecclesiæ doctores, qui Christi personam gerunt, hæreticos tangant, considerantes tamen seipsos, ne & ipsi tententur: cæteri quàm longissimè fugiant, maximè uerò Caluinistas, quorum & perniciosissimus, & maximè contagiosus est morbus.

Cur Christus leprosum tetigerit.

Quibus, & quo conuersandum cũ hæreticis.

Volo, mundare.) Respondet iisdem duobus uerbis, quibus leprosus usus fuerat, ut eius fidem effectu cõfirmet, Ambr. lib. 5. in Lucam. Chryso. hom. 17. ex uariis locis Matth.

Mundare.) Non esse infinitum, sed imperandi modũ Hieron. & Chrysostomus monuerunt. Quod Hieronymum hominem Latinum fecisse non miror, quia Latinum uerbum utriusque modi esse poterat, Chrysostomũ Græcum fecisse miror, cùm Græcum verbũ καθαρίσθητι nõ nisi imperandi

di modi esse possit. Quæ res facit, ut suspicer id Chrysostomi interpretem addidisse. Rectè ex hoc loco ueteres auctores Christi diuinitatem probauerunt, quòd quasi propria non aliena usus potestate uolendo, imperandoq; curauerit, Iustinus in expositione fidei, Tertullianus libro 4. contra Marcionem, Athanasius in libro de communi essentia. p. & f. & Spiritus sancti. Idacius Clarius libro 3. contra Varimadum, Ambrosius lib. 5. in Lucam, Chrysostomus homil. 26. & quidam diuinitatem simul, & humanitatem probauerunt, ut Tertullianus, Cyrillus, & Ambrosius, cuius hæc uerba sunt, *Volo ergo dicit propter Photinum; imperat propter Arium: tangit propter Manichæum.*

Christi diuinitas.

4. *Nemini dixeris.*) Dignum est quęri, cur Christus tantum beneficiũ prędicare uetet, & quodammodo eum, qui accepit, ingratum esse iubeat. Respondet Hilarius can. 7. ut salus hæc non offerretur, sed quæreretur, id est, ne ideo hoc miraculum, quasi iussu Christi, iactari uideretur, ut alii etiam ægroti ad quærendam uenirent curationem, & fidei meritum amitterent, si non sponte, sed miraculo impulsi uenirent, quam etiam rationem indicauit Ambrosius. Hieronym. ideo prohibuisse, quia necessarium non erat, ut sermone iactaret, quod toto corpore præferebat. Alij, ne gloriam suam quærere uideretur, Ambrosius lib. 5. in Lucam, Chrysostomus homil. 26. Beda, Euthymius, Theophylactus. Mihi sententia Auctoris operis imperfecti ualde placet, non omninò uetuisse Christum, ne quid unquam diceret, sed ne diceret, antequàm se sacerdotibus ostenderet, ne si sacerdotes uulgata fama factum cognouissent, calumniarentur non esse uerè mundatum, cuius mundities sicut lex Leuit. 14. præcipiebat, non esset ipsorum iudicio comprobata. Propterea dicit statim, *ostende te sacerdoti.* Quod cur præceperit, etiam inter interpretes disputatur. Plerique respondent ideo præcepisse, ut ostenderet se legem seruare, ut Tertullianus libro 4. contra Marcionem, Chrysostomus hom. 26. Hieron. & Euthym. Alij, ne, si se sacerdoti non ostendisset, extra ciuitatem secundum legem manere cogeretur, nec accepto beneficio frueretur, quia curatis a lepra redire non licebat in ciuitatem, priusquam a summo sacerdote de eorum esset curatione iudicatũ, Theophylactus. Alias præterea rationes duas Hieronymus affert: alteram, ut humilitatem suam doceret; alterã, quam & Bedam probasse uideo, & ego omnium maximè probo, ut inexcusabiles essent sacerdotes, si in ipsum non crederent, cuius miracula probassent. Hoc enim est, quod statim addit, *in testimonium illis*, quod, ut paullo post dicam, non solùm ad oblationem muneris: sed etiam ad ostensionem spectat.

In testimonium illis.) Quidam hoc referũt ad uerbum, *præcepit*, ut sit sensus, & offer munus tuum, quod præcepit Moses, ut esset in testimonium illis curationem non ex sacerdotibus, aut omninò ex hominib⁹, sed ex Deo profectam esse, ad quem fere modum Hilarius interpretatur. Nonnulli ad uerbum, *offer*, ut Auctor imperf. hom. 21. & Theophylactus, quasi dicat, offer illis munus, ne, si non obtuleris, curationem tuam calumnientur, & ut muneris acceptio perpetuum contra illos ueræ curationis tuæ testimonium sit. Nec enim dicere poterunt non uerè fuisse curatum, pro cuius cognita, approbataq; curatione munus acceperint. Alii ad utrumque, & ad uerbum, *ostende*, & ad uerbum *offer*, ut Tertul. Chrysost. & Ambr. iis locis, quos ante designauimus, quod ego uerissimum iudico. Reddit enim rationem non solùm, cur munus illum offerre iubeat: sed etiam cur ad sacerdotes mittat, & cur quicquam prius dicere prohibeat. Sensus ergo est, *nemini quicquam dixeris, sed ostende te sacerdoti, & offer munus tuum quod præcepit Moses*, ut illi ipsi, qui maximè mihi aduersantur, primi meorum miraculorũ testes sint, & proprio ipsorum testimonio eorum incredulitas arguatur. Quale autem munus offerendum

dum esset, scribitur Leuit. 14. 4.

5. *Accessit ad eum Centurio.*) Hominem fuisse gentilem uel ex ipso nomine manifestum est, nec enim tum cum Iudæi Romani imperij tyrannide premebantur, Centuriones ex ipsis factos fuisse credendum est, ut Chrysostomus, & Augustinus admonuerunt: & ex uer. 10. & Lucæ. 7. 3. colligitur. Disputant autem interpretes an idem hic Centurio sit, & ille, de quo Lucas scribit. Dubitandi multis causam attulit, quod magna uideatur inter Matthæum, & Lucam in eius historiæ narratione esse discordia. Matthæus dicit Centurionem ad Christum accessisse, Lucas misisse ad eum primùm seniores Iudæorum, deinde amicos suos, excusasseque, quòd ad eum ipse non uenisset, nec enim se, ut ueniret, dignum iudicasse. Matthæus dicit Centurionem rogasse Christum, in domum suam ueniret, nec enim se dignum esse, Lucas rogasse, ut ueniret. Quibus rationibus adducti nonnulli fuerunt, ut diuersam historiam esse dicerent, ut Chrysostomus hom. 27. & Euthymius meminerunt. Sed omnes ueteres interpretes eandem esse putant. Et uerò quis credat duo miracula tam similia esse potuisse, vtrumque in Capharnaum, utrumque eodem tempore, utrumque in seruo Centurionis, utrumque in seruo paralytico, utrumque Centurionem dixisse, *non sum dignus, ut intres sub tectũ meum*. Illi ergo, qui contra sentiunt, inconsiderate faciunt, quòd dissimilia, non similia considerent. Quod autem Matthæus Centurionem accessisse, Lucas seniores Iudæorum misisse dicat, quidam respondent, utrumque fecisse, & principio seniores Iudæorum, & postea amicos suos, cum audiuisset Christum aduentare, ad eum misisse, quod Lucas, & ad extremum ingrauescente morbo ipsum etiam accessisse, quod Matthæus exposuit, ut Chrysostomus hom. 27. Theophylactus, & Euthymius. Alij per alios tantum non per se accessisse, accedere enim dicitur non solum, qui per se, sed etiam qui per alios accedit, ut com parere coram iudice, non solum qui per se, sed & qui per procuratorem comparet. Sic Augustinus lib. 2. de consensu Euangelistarum ca. 20. & lib. 33. cont. Faustum. capit. 7. & 8. & Beda, & Leontius hoc in loco. Nec obstat, quod Matthæus dicit vers. 8. Centurionem respondisse, *Domine non sum dignus*, & uer. 9. *Nam & ego homo sum*. Nam quemadmodum qui per alium accedit, accessisse, ita qui per alium respondet, respondisse dicitur. Illud maius est argumentum, quod uero simile esse non uideatur seniores Iudæorum, qui apud Lucam rogant, ut ueniat, hic rogare ne ueniat. Sed facile responderi potest id apud Lucam seniores Iudæorum de suo addidisse. Nam Centurionem non dixisse illis, ut rogarent Christum ad se uenire, ex eodem Luca perspicuum est, uer. 6. 7. *Domine noli uexari, non enim sum dignus, ut sub tectum meum intres, propter quòd & me ipsum non sum dignum arbitratus, ut ad te uenirem, sed dic uerbo, & sanabitur puer meus.* Ergo seniores Iudæorum minus quam Centurio fidei plus uerò habentes uanitatis nõ sunt functi fideliter legatione, sed partim non credentes posse Christum solo verbo absentem curare paralyticum, partim, ut ait Chrysostomus, ostendere uolentes tantum se auctoritate valere, ut possent Christum adducere contra quàm in mandatis habebant, rogarunt, ut ueniret. Sicut & illud de suo addiderunt, *Dignus enim est cui hoc præstes, diligit enim gentem nostram, & Synagogam ipse ædificauit nobis*. Non enim Centurio illis mandauerat, ut se dignum esse dicerent, sed potius indignum. Vnus igitur Euangelista, quid Centurio mandasset, alter, quid Iudæi dixissent, exposuit. Illud ego credo, ea uerba, quæ uer. 8. & 9. sequuntur, a Iudæis dicta non fuisse, nec enim tantum habeant fidei, ut tam plenis fidei uerbis uti possent, præsertim cùm, ut ex Luca constat, ante rogassent, ut ueniret, sed dicta fuisse ab amicis Centurionis, quos, ut ait Lucas, cum audisset aduentare Christum, ad eum misit, quosque credibi-

le

le est Gentiles fuisse, quia eos Euangelista non Iudæos, ut priores, sed amicos uocat. Eos ergo tanquam magis familiares, uidens priores infideliter mandata sua peregisse, melius instruxit, ut se hominem esse dicant sub potestate constitutum, tamen dicere huic militi uade, & uadere; alteri fac hoc, & facere, quod, ut erant fideliores, ijsdem, quibus acceperant uerbis, recitauerunt. Fuerunt, & qui dicerent hunc Centurionem illum fuisse regulum, de quo Ioannes scribit ca. 4. 46. & miraculum, quod hoc & illo loco narratur idem. Leontius hic, & apud Ioannem, itemque apud eundem Ioannem Chrysostomus, Theophylactus, Euthymius referunt, eorumque opinionem meritò refellunt, nosque illic refutauimus. Itaque abs re est, quòd ad marginem huius loci locus notatur Ioannis, quasi eadem sit historia.

6. *Puer meus.*) Seruus meus, ut constat ex Luca c. 7. 3.

8. *Non sum dignus.*) ἱκανὸς sufficiens, id est dignus, ut supra ca. 3. 11. & 1. Cor. 15. 9. & ad Colos. 1. 12.

Vt intres sub tectum meum.) Non probo, quod quidam dicunt propterea se Centurionem indignum appellasse, quòd Gentilis esset, & non liceret Iudæis in Gentilium domo ingredi. Id enim non minus facile dixisset, & non solum dicit se indignum, ut in domum suam intret, sed etiam ut ipse ad eum adeat Luc. 7. 7. Non ergo, quia Gentilem, sed quia peccatorem se esse sciebat, non superstitione, sed fide dixit se indignum esse, ut sub tectum suum intraret, sicut Petrus Luc. 5. 8. *Exi a me Domine, quia homo peccator sum.* Beda.

Sed tantum dic uerbo) Hebraismus, אמור *dic*, id est iube, *uerbo*, vnico uerbo, non enim solùm opponit uerbum facto, sed longo etiam sermoni, ut cum dicit, *verbo Domini cæli firmati sunt*, id est unico ac breuissimo uerbo, *Fiant, & facti sunt*. Psal. 32. 6. Credibile est audiuisse Centurionem, quomodo Christus leprosum, non multo antè unico uerbo curauisset, *uolo, mundare*, indeq; tantam concepisse fidem, ut idem in suo seruo facere posse non dubitaret. Refert Leontius dixisse quosdam propterea Centurionem seruum ad Christum non adduxisse, quia iam agebat animam, itaque timuisse, ne in uia agitatus moreretur, quod ille Centurionis fide indignum putat. Qui enim credidit solo uerbo morientem sanare potuisse, & illud existimandum est credidisse posse Christum efficere, ne per uiam moreretur.

9. *Nam & ego homo sum.*) Theodorus Caluinistarum interpres pro ὑπὸ ἐξουσίαν, *sub potestate*, legendum putat ἐπ' ἐξουσίαν, in potestate, sensu prorsus contrario, quasi ita Centurio argumentatur, non opus est, ut uenias, nã & ego homo sum sicut tu, quamuis minore, in aliqua tamen potestate constitutus, & solo imperio facio, quæ volo: duabusque in hanc opinionem ductus est coniecturis, altera, quòd non dicat, ἐγὼ γὰρ, ego enim homo sum, indicans Christum plus esse quã hominem, sed καὶ γὰρ ἐγὼ *nam & ego homo sum* quasi dicat, ut tu. Altera, quòd statim adijciat; *& habeo sub me milites*, quasi uolens explicare, quod dixerat se esse in potestate constitutum. Nolo, testis mihi mea conscientia est, aduersarium inuidia grauare, sed lectorem moneo eam fuisse Arianorum interpretationem, sic enim Auctor operis imperfecti, homo, ut ex multis locis commentariorum ipsius manifestum est, Arianus. Quo consilio non solemus eum, ut multi faciunt, Chrysostomi nomine citare, ne sanctissimi & eruditissimi uiri auctoritatem spurij & hæretici operis attributione polluamus, nec omnino citaremus, nisi hanc illi, & antiquitas, & eruditio, & subtilitas interpretandi auctoritatem tribuisse, ut etiam hæreticus a Catholicis citari posset, sicut Tertullianum, & alios nonnullos, quos hæreticos fuisse scimus, sæpe citamus. Sensus igitur est omnino contrarius. Non enim a pari, sed a minori ad maius argumentatur. Si ego homo cum sim sub alterius potestate, id est sub Chiliarcho, & sub

In edit. 1559.

Beza Arianizat.

Impera-

Imperatore constitutus, tamen quia sub me milites habeo, dico huic vade, & uadit, & alteri venit, & venit; quanto magis tu, qui sub nullius es potestate, poteris solo tuo imperio seruum meum curare? id est per alios facere, quod per te facere potes, vt omnes veteres auctores Catholici exposuerunt, Augustinus ser. 6. de verb. Domini secundum Matth. Chrysost. hom. 27. Beda, Strabus in commentarijs: omnium autem optimè Leontius ὑπὸ ἐξουσίαν interpretans ὑπὸ βασιλέα sub rege, cuius interpretationis, si aliud non haberemus argumentum, quàm quòd hic sensus vberior est, & illa tanta Centurionis fide magis dignus: hoc vnum satis esse magnum existimare deberemus. Quis enim non videt, non esse tantæ illi Centurionis fidei consentaneum, ut se & natura, & officio quodam modo æquaret Christo, quod etiam si fingamus eum verè facere potuisse, tamen profecto non fecisset. Mali omnino fuisset oratoris se illi, à quo beneficium peteret, æquare. Potius se, quamuis superiorem duceret, inferiorem diceret. Et contrariæ coniecturæ non modo leues, sed etiam falsæ sunt. Nec enim est Græcè ὅτι ἢ αγὼ, nam & ego, vt esse oportebat, ut ille, quem isti putãt, esset sensus, sed καὶ γὰρ ἐγὼ, etenim ego quod sensum habet omnino contrarium. Etenim ego, cum non sim Deus, ut tu, sed homo ut cæteri, quibus impero, tamen quia sub me milites habeo, dico huic vade, & uadit, & alteri ueni, & uenit. Quod autem dicit se milites habere, non ideo dicit, vt probet se in potestate esse constitutum, sed ut reddat causam, quamobrem dicit huic uade, & vadat, illi ueni & veniat, lego quidem apud Danielẽ c. 3. 2. τοὺς ὑπ' ἐξουσιῶν genus quoddam militarium præfectorũ in Theodotionis editione nominari, qui תפתיא Caldaicè vocantur, sed illos ipsos a potestate, sub qua, non in qua essent, sic appellatos puto, tanquam si subpræfectos dicas.

10 *Miratus est.*) Admirationem nemo ignorat ex antegressa ignoratione, & consecuta cognitione proficisci. Admiramur enim, quæ videmus, aut audimus, aliave ratione cognoscimus, cum ante non solum ignoraremus, sed nec cogitaremus quidẽ. Itaque hoc ipsum admiratum fuisse Christum, cùm nihil ignoraret, multo uero minus illam ipsam Centurionis fidem, quam mirabatur, cùm, ut ait Augustinus, ipse eam fecisset; meritò miraremur. Quod quidam respondent, miratum, ut hominem, non probo, quia ne homo quidem fidem illam ignorabat. Nihilo probabilius, quod alij dicunt, non propter nouam cognitionem, sed propter nouam experientiam fuisse miratum. Ponunt enim Theologi scientiam quandam in Christo, quam experimentalem uocant, quamque illum nouis rebus acquirere posse dicunt, quemadmodum ait D. Paulus, *didicit ex ijs, quæ passus est obedientiam* Hebræo. 5. 8. Cæterum experientia non potest admirationem afferre ijs, qui quicquid experiuntur, animo præsumpserunt, cuiusmodi Christum fuisse certum est. Multo probabilius Aug. nõ fuisse re uera miratũ, sed ut nos miraremur, quasi admirando dixisse, *non inueni tantam fidem in Israel*, li. 1. cõtra aduer. leg. & pph. c. 7 *Quisquis* (inqt) *miratur, secundum consuetudinem, qua homines loquuntur, inopinatum atque improuisum sibi esse significat, quod miratur. Sed Iesus, qui omnia præsciebat, quod mirandum alijs commẽdabat, mirando laudabat*, & li. 1. de Genes. contra Manich. c. 8. *Quis autem in illis fecerat ipsam fidem, nisi ipse qui eam mirabatur? quod si & alius eam fecisset, vt quid miraretur, qui præscius erat? qd mirabatur Dominus noster nobis mirandũ esse significat, quib. adhuc est opus sic moueri. Omnes igitur tales motus eius nõ perturbati animi sunt signa, sed docentis magistri.* Credo ego ita Christum mirari dici, sicut irasci dicitur Deus, non quòd re vera irascatur, sed quòd puniat, quod homines irati facere solent. Sic Christus miratus dicitur, non quòd miratus, sed quod ad modum mirantis hominis locutus sit, *O mu-*

Admiratio quomodo in Christo.

Deus quo sensu irasci dicitur.

lier, magna est fides tua. cap. 15. 28.

Non inueni tantam fidem in Israel. Οὐδὲ ἐν τῷ ἰσραήλ ne in Israel quidem tantam fidem inueni. Quidam, vt ait Chrysostom. hom. 27. ex hoc loco, & ex illo Luc. c. 7. 5. *& synagogam ipse ædificauit nobis*, collegerunt hunc Centurionem Israelitam, non Gentilem fuisse. Ex quo vtroque loco contrarium colligere debuerunt. Nam & hic cum dicit Christus se ne in Israel quidem, vbi plus fidei esse oportebat, quòd filius esset Abrahami, qui pater fuit omnium credentium, tantam inuenisse fidem, non obscurè significat Centurionem fuisse Gentilem, & apud Lucam eò magis seniores Iudæorum eum commendant, quòd cum Iudæus non esset, Iudæos tamen amaret, & Synagogam illis ædificasset. Quo autem modo dicat Christus se ne in Israel quidem tantam fidem inuenisse, cum in Prophetis & Apostolis, certè in B. Virgine credendum sit fuisse maiorem, meritò quæritur. Quidam Patriarchas, & prophetas excludunt, ut Hieronymus, & Beda, quia non dicit non fuit, sed *non inueni*, id est non sum expertus in Israel, ex quo homo factus sum. Sed quid de Apostolis, & de Bea. Virgine dicemus? Putat etiam Hieronym. non unius Centurionis cum singulorum Israelitarum, sed Ecclesiæ Gentilium, quæ per vnum Centurionem significatur, fidem cum totius Ecclesiæ Iudæorum fide comparari, illique præferri. Sed vt hic sensus anagogicus sit, non est certè litteralis: nam ipsius etiam Centurionis fidem Christus miratur. Auctor imperfecti homil. 22. duas interpretationes non incommodas affert. Alteram, re vera maiorem in Centurione, quam in Apostolis fuisse fidem. Nec id existimandum absurdum, cùm Christus Centurionis fidem tantopere laudet, Apostolorum incredulitatem tantopere sæpe reprehendat, infra uer. 26. & capitul. 14. 31. & 16. 8. & 17. 20. & Marc. 16. 14. Alteram, non simpliciter, sed proportione personæ fidem Centurionis Apostolorum fide maiorem fuisse, quia Apostoli Iudæi, Centurio Gentilis erat. Itaque maior erat in illo mediocris, quàm in Apostolis summa fides, sicut hominem rusticum, si quid ex philosophia delibauerit, magnum dicimus esse philosophum, & Aristotelibus, atque Platonibus anteponimus. Memini legere Traianum Imperatorem magnum habitum fuisse pictorem, quia quantuscunque pictor esset, magnus tamen Imperator magnus pictor esse non debuit. Sic homines sumus, vt quidquid præter debitum & opinionem accedit, pro magno habeamus. Duobus ergo modis interpretor, altero, ut Christus non comparet Centurionis fidem cum singulorum etiam Apostolorum, sed cum populi fide, sic enim solemus aliquando generaliter loqui, vt eos, de quibus dubium non est, excipiendos intelligamus. Dicimus aliquando coram doctissimo uiro, illum, uel illum omnium, quos unquam nouerimus, doctissimum esse, nimirum eo excepto, quo cum loquimur, cum quo inuidiosum, & inurbanum esset alterum comparare. Dicit rex illum, aut illum esse hominem totius regni sui potentissimum, haud dubiè se ipsum excipiens, quem longè scit esse potentiorem. Dicit Christus inter natos mulierum non surrexisse maiorem Ioanne Baptista infra capi. 11. 11. non comprehendens se ipsum, qui & ex muliere natus, & longè maior erat. Sic hoc loco, cùm dicit se in Israel tantam fidem non inuenisse, familiam suam, id est Beatam Virginem, & Apostolos non comprehendit. Altero modo sic, vt non de ipsa fide, sed de externis signis fidei Christus loquatur, quasi dicat non inueni, qui ita mihi responderit, qui tantam præ se fidem ferret. Priorem tamen interpretationem magis probo.

An maior Cẽturionis fides quam aliorum Sãctorum.

11. *Ab Oriente & ab Occidente.*) à toto orbe terrarum extra regnum Iudæ, posuit enim duas remotissimas partes pro omnibus, Augustinus serm.

sermon. 6. de verbis Domin. secundum Matth. venient autem uocati: loquitur enim de gentium vocatione, de qua Isaias capitul. 43.5.6.7. 8.9. vaticinatus fuerat, de qua tota epistola ad Romanos, maximè uero undecimo capite latè disputat Diuus Paulus.

Et recumbent.) ad mensam, metaphora sumpta de cōuiuio: solet enim regnum cœlorum per conuiuium significari, quia satiabimur, cum apparuerit gloria eius, Psalm. 16. 15. ut Lucæ 14. 15. *Beatus, qui manducabit panem in regno Dei*, & Lucæ 22. 29. 30. *Ego dispono vobis, vt disposuit mihi pater regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo*; & Apocal. 19. 9. *Beati, qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt*. Hoc ipsum per illam parabolam de nuptijs, & inuitatis significatur Matth. 22. 2. Lu. 14. 16. Non solebant Gentiles, nec licebat illis prius cum Iudæis ad mensam discumbere, docet Christus in Cœlo cū ipsis Iudęorum Patriarchis Abrahā, Isaac, & Iacob discubituros, & Iudęis ipsis anteponendos.

Cum Abraham, Isaac, & Iacob.) Cur hos tres potissimum nominauerit, multas causas interpretes afferunt. Prima est, quòd Deus eorum Deus vocabatur, Exod. 3. 6. 15. 16. Hierony. Secunda quòd illis promissio terræ Chanaan, per quam regnum cœlorum significabatur, facta esset, Genesi. 12. 7. & 15. 13. Theophylact. Tertia propter fidem, quæ in illis maxime eluxit, cuiusque imitatione gentes in bonam oliuam insertæ seruantur, quam etiam Hieronymus indicat. Mihi videntur hi tres tanquam Reipublicæ Iudæorum fundatores ex nominari, qui ueluti in capite mensæ sessuri sint, vt significetur gentes cum illis, id est proximè illos sessuras esse, Iudæisque præferendas, sicut illius Centurionis fides, cuius occasione hæc dicta sunt, propius ad fidem Abraham, Isaac, & Iacob, quàm Iudæorum fides accessit, sicut sinus Abraham vocatus est, illud ueluti conclaue, ubi Abraham cœlestium delitiarum gustu quodam expectatione fruebatur, Lucæ 16. 22.

12. *Filij autem regni.*) Filios regni, quasi filios regis, id est Dei, & proinde hæredes nonnulli vocari putant. Non approbo, cur. n. nō potius filios regis appellasset? Alij, in quibus Deus ante regnauerat. *Notus enim in Iudæa Deus*, Psalm. 75. 1. Hieronym. & Beda. Alij, quod mihi magis placet, quibus regnum cœlorum promissum erat, & qui in eius quodammodo erāt possessione; propterea enim dicuntur eijci foras, quasi iam prius intus fuissent, ut ille, qui in cœnaculo sine veste nuptiali inuentus est capit. 22. 12. sic ferè Theophylactus. Dicuntur ergo filij regni Hebraismo, quia ad regnum nati destinatique erant; sicut filius mortis, qui ad mortem est destinatus, aut filius mortificationis. Psalm. 78. 11. בני תמותה quos noster interpres reddit *filios mortificatorum*. Non displicet tamen, quod nonnulli dicūt, filios regni uocati, quòd in regno Iudæorum nati essent, quod ueluti umbra quædam, & exordium erat regni cœlestis, vt opponantur Iudæi gentibus, quasi indigenæ alienigenis, &, vt Galli dicunt, naturales subiecti externis, & quod alij, filios regni appellari, non quòd essent, nec enim foras eiecti essent, sed quòd esse debuerunt, suaque non fuerunt culpa, quemadmodum filij sapientiæ uocati sunt, non quia erant, sed quia maximè debebant esse sapientes, Luc. 7. 35. *iustificata est sapientia à filijs suis.*

In tenebras exteriores.) Infernum significari dubium non est, etsi Origenes tractatu in Matthæ. 23. Purgatorium, quod extra infernum sit, interpretatur. Dubium tamen, cur tenebrę, & cur exteriores appellentur, cum & ignis illic sit, & maximè internæ, & abditæ esse uideantur. Certum enim est ita Christum de inferno, sicut de carcere aliquo loqui, qui ut tenebrosus sit, tamen tenebræ internæ sunt, non externæ; & eo quidem magis internæ, quo maiores sunt. Cur tenebrę uocentur, multi rationem alij aliam

Purgatoriū.

Infernus per tenebras exteriores in scriptura cur designetur.

reddiderunt, cur exteriores, admodum pauci. Hieronymus in commentarijs, & August. epistola ad Honoratum 120. c. 22. & Ambrosius lib. 7. in Lucam propterea damnatos in tenebras mitti dicunt, quod à Deo vero lumine discedant. Nescio an hoc, etsi verum est, potius sit allegoricum. Sicut & illa altera interpretatio, quam affert Augustinus in commentarijs in Psal. 6. exteriores tenebras extremam, & quæ vltra sanari non possit, cæcitatem appellari; in quam omnes damnati mittuntur, quia nullam in inferno agere possunt pœnitentiam. Alij tenebras quidem dici, quòd locus ille inferni luce careat, vt ait Iudas ver. 6. *angelos verò, qui non seruauerunt suum principatum, sed reliquerunt suum domicilium ad iudicium magnæ diei vinculis æternis sub caligine reseruauit.*

Nã etsi in inferno verus est ignis, tamen, vt Basilius & Damasc. docent, calidus est, lucidus non est, quia non solo calore dãnatos, sed etiam obscuritate torquet; exteriores autem appellari non oẽs, quæ in inferno sunt, sed eas, in quas dñr eiiciendi esse Iudæi. Multos. n. illic esse pœnarum gradus, omnium grauissimas tenebras exteriores nominari, ita Theophylactus. Quod eò videtur magis cõuenire, quò plenior est inter Gẽtiles, & Iudæos antithesis, vt quemadmodum dixerat Gentiles cum Abrahã, Isaac, & Iacob, id est primo loco in cœlo discubituros, ita nunc dicat Iudeos vltimo in inferno loco futuros esse. Sed aliter tamen interpretari possumus; cum enim agatur de regno cœlorum, ex quo, qui excluduntur, in tenebras exteriores eijci dicantur, ratio postulat, vt inde causa petatur, quare locus in quem mittuntur, & tenebræ, & exteriores appellentur. Agitur autem hoc loco, sicut multis aliis, de regno cœlorum sub figura & similitudine conuiuii; nec prandij, sed cœnæ, quia antiquus mos est, vt conuiuia ad cœnam potius, quàm ad prandium celebrentur, quia positis tunc negotiorum curis longius in noctem, quàm in diẽ trahi possunt. Ita-

In scriptura uita æterna cur potius cœna quàm prandium.

que rectè dixit D. Paulus, *qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt*. 1. Thessal. 5. 7. Quam ob rem sp uidemus cœnam, nunquam prandium appellari Matth. 22. 2. Luc. 14. 16. Apocal. 19. 9. solent autẽ conuiuiales cœnæ, quia de nocte fiunt, copioso tedarũ lumine celebrari, quod non solum ad necessitatem, & vsum, sed etiam ad celebritatem, & ambitionem adhibetur. Itaque qui in cœnaculo sunt, in magno sunt lumine; qui extra, in magnis versantur tenebris. Ideo, qui ex regno cœlorum extruduntur, in tenebras exteriores eijci dicuntur, quia quidquid tunc extra regnum celorum erit, si cum eo compareẽ, tenebræ erit. Nam qui in eo erunt, *non egebunt lumine solis, neq; lumine lucernę, quoniã Dominus Deus illuminabit eos, & regnabũt in æternũ*, Apoc. 22. 5.

Ibi erit fletus & stridor dentiũ.) Quidam hæc duo ita distinguunt, vt duo suppliciorum genera, alterum ignis, alterum frigors significentur, ut apud Iob. 24. 19. *ad nimium calorem transeat ab aquis niuium, & vsq; ad inferos peccatum illius*, Beda hoc loco, & Hieronymus aut, si quis alius est auctor, in commentarijs in c. 24. Iob. Duplicem enim esse Gehennam, alteram caloris, alteram frigoris, ideoq, solere aliquando addito epitheto *Gehennam ignis* appellari, quasi vt ab altera, quæ niuis est, distinguatur, Matth. 5. 22. & 18. 9. Non disputo, an duplex Gehenna sit, nec quo modo locus ille Iob intelligatur, quia huius loci non est. Tantùm dico eam opinionem non esse aliorum auctorum approbatione receptam, & Christum hoc loco, & alijs similibus, non ideo fletum & stridorem dentium nominasse, vt duo suppliciorum genera notaret, quasi fletum calor, & fumus: stridorem frigus effecturum sit: sed unam & eandem rem, id est maximam tormentorum vim fletu, & stridore dentium significasse, quia vtrumque, qui vehementissimè torquentur, facere solent, & flent, & dentibus strident. An autem & fletus, & stridor dentium verus futurus sit, an per hæc duo, quæ

In inferno cur fletus, & stridor dentium.

apud nos in ſupplicijs fieri ſolent, maxima illa inferni ſupplicia per metaphoram declarentur, nihil auſim in unam, uel alteram partem affirmare; malim tamen uerum fletum, & ſtridorem, quàm metaphoricum, & quia ita Hieronymus ſentit, hinc futuram corporum reſurrectionem probans; & quia quod propriè interpretari poſſumus, per figuram interpretari incredulorum hominum eſt, & quaſi fidei diuerticula quęrētiū.

13. *Vade.*) Hebraiſmus eſt hominis concedentis, quod rogabatur, ut Iudit. 11. 38. & 1. Regum. 17. 37. & 2. Regum. 14. 8. & Marc. 5. 34. Luc. 7. 50. & 8. 48. & Ioan. 4. 50. *Vade filius tuus viuit*; quemadmodum Galli dicunt, ut ſignificent ſe, quod petitur, liberaliter, & hilarè concedere, *alles vous l'aures.* Collegerunt ueteres auctores, & hoc ex alijs conſimilibus locis ut infra. cap. 9. 2. & Marc. 2. 5. & Luc. 5. 20. fidem unius alteri prodeſſe.

Fides vnius alteri prodeſt.

Nam ſeruus Centurionis, aut fidem nō habebat; aut ſi habebat, nec enim conſtat, non propter ſuam, ſed propter Centurionis fidem ſanatus eſt. Ita Cyrillus Hieroſolymitanus catecheſi. 5. Chryſoſto. hom. 28. Ambro. lib. 5. in Lucam.

14. *Cum veniſſet.*) Accidit hoc ſimul atque Chriſtus in ſynagoga Capharnaū cōcionem illam habuiſſet, propter quam miratæ ſunt turbæ, ca. 7. 28. & ut conſtat ex Marc. 1. 22. & ex Luca 4. 32. & poſtquam dæmonium illud eieciſſet, de quo Marc. 1. 24. & Luc. 4. 34. ſcripſerunt, de quo Matthæus mentionem non fecit. Deſcribitur autem tota hæc hiſtoria diſtinctius à Marco, ut Chryſo. hom. 28. & Auguſt. lib. 2. de conſenſu Euang. ca. 21. admonuerunt. narrat enim quattuor tantùm Apoſtolos Petrum, Andream, Iacobum, Ioannem fuiſſe cū Chriſto, cum uenit in domum Petri, eorūque iudicio monitū fuiſſe Petri ſocrum ægrotare, rogatūque curaſſe.

In domum Petri.) Duplex ex vno uerbo oritur quæſtio, altera quomodo tūc Petrus domum haberet, cùm omnia iam reliquiſſet, capitu. 19. 27. Hæreticorum interpretes reſpondere ſolent, non omnino Apoſtolos omnia ſua reliquiſſe, ſed curam adminiſtrationemque ſuorum bonorum, quam Chriſtum ſequentes, & Euangelio ſeruientes, gerere non poterāt; ſolitos tamen ad ſua redire, cum Euangelij prædicatio non impediebat.

Hæretici paupertatis Apoſtolorū hoſtes.

Vellent, ut opinor, boni iſti uiri Apoſtoli uideri; ſed quia ſimiles Apoſtolis fieri nolunt, uolunt ſibi Apoſtolos ſimiles facere. Nonnullos miror Catholicos interpretes, dum eorum commentarios minus caute legunt, in eundem errorem abductos. Reſpondeo ergo Petrum domū non habuiſſe; nec enim mentitus dixit, *Ecce nos reliquimus omnia, & ſecuti ſumus te.* ca. 19. 27.

Petrus an domū poſſederit.

Nec interpretari poſſumus reliquiſſe curam; quia dubium non eſt eo modo dicere uoluiſſe ſe & cæteros Apoſtolos omnia reliquiſſe, quo Chriſtus paullo ante illi adoleſcenti dixerat uer. 21. *Si vis perfectus eſſe, vade, vende vniuerſa quę habes, & da pauperibus, & veni ſequere me.* Ad hæc enim uerba Chriſti alludens Petrus dicit, *Ecce nos reliquimus omnia & ſecuti ſumus te; quid ergo erit nobis?* Domus ergo Petri uocatur, non quia tunc erat, ſed quia aliquando Petri fuerat, quam credibile eſt, quia pauperes erant, uxori, & ſocrui ſuæ reliquiſſe, niſi ipſarum fortaſſe erat, & Petri uocabatur, quia Petrus in ea, antequam Apoſtolus eſſet, habitabat. Sed quia Marc. 1. 29. dicit fuiſſe domum Simonis & Andreæ, credibile eſt neutrius fuiſſe; ſed patris eorum, quæ eorum dicitur, ſicut domus parentum dicitur etiam filiorum. Altera quæſtio eſt, quomodo Petrus in Capharnaum domum haberet, cum Bethſaidæ ciuis eſſet, Ioan. 1. 44. Nam hæc in Capharnaum facta eſſe conſtat Mar. 1. 21. Luc. 4. 31. Hæretici interpretes fingunt eum duplicem habuiſſe domum, alteram Bethſaidæ, ubi natus erat, alteram in Capharnaum, ubi propter piſcationis commoditatem habitabat. Erat enim Capharnaum

ad oram Genesarethici lacus piscatione nobilissimi; aut certè, quia Christus in Capharnaum solebat habitare, eò domum suam transtulisse; scilicet non errore vno cōtenti, quòd Petrum bona sua negassent reliquisse, errorem alterum addiderunt, vt Petrum iam sanctum Apostolum altero tanto, quam unquam priuatus piscator fuerat, locupletionem faceret. Catholicos sanè laudare non possum, q hac in re hæreticorum, quam Catholicorum interpretationem sequi maluerunt, quasi nō esset Deus in Israel; & viri docti, atque Catholici ad hanc quæstionē multò ante melius respondissent hanc domum Petri non fuisse in Capharnaum, sed Bethsaidæ, quæ vicinissima erat, ita vt Christus exiēs ex synagoga Capharnaitarum Bethsaidam pransum, aut cænatum ire potuerit.

15. *Et tetigit.*) vt apprehenderet manum eius, ac leuaret, vt exponit Marcus c. 1. 31.

17. *Vt adimpleretur.*) vide c. 2. 15.

Cap. 53. 4. *Ipse infirmitates nostras accepit.* ἀνέλαβε, accepit, dixit, pro, ἤνεγκεν, tulit, portauit, vt est apud Isaiam חליינו נשא הוא Hieronymus vertit ad verbum, *infirmitates nostras ipse portauit.* Septuaginta sensum non uerba reddiderunt, ὅυτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει ipse peccata nostra portat, more Septuag. qui λαμβάνειν accipere solēt dicere pro φέρειν portare, vt Leui. 17. 16. & 22. 9. Quod à Propheta de peccatis dictum erat, Euangelista ad morbos corporis accommodat, siue quia Christus corporis morbos, non nisi propter morbos animi curabat: siue, vt ait hom. 28. Chrysost. quia morbi corporis peccati pœna sunt, & plerūque ex morbis animi nascuntur: siue quia ita solet Matthæus prophetias non ad eundem, sed ad similem sensum accommodare, vt c. 2. 15. 18.

18. *Videns autem turbas.*) Reddit tacitè cām, cur stagnum traiecerit, nēpe ut fugeret multitudinem vt c. 5. 1. *Vidēs autem Iesus turbas ascendit in montem,* Marcus c. 1. 35. *diluculo valde surgens,* Lucas ca. 4. 42. *& die facta,* id est prima luce. vterq. significat Christum clam subfugere voluisse, ne se hominū turba sequeretur, vt Ioseph. c. 2. 14. *Qui consurgens accepit puerum & matrem eius nocte, & secessit in Aegyptum.* D. Augustinus li. 2. de cōsensu Euangelistarum c. 21. putat non accidisse hoc postridie, quàm concionē illam c. 7. habuisset, & socrum Petri cu rauisset, quia Marcus, & Lucas scribunt eum tunc in desertum secessisse. Sed intelligendum est secessisse in desertum traiecto lacu: nam vltra lacum desertum, & montes fuisse constat ex Marco 5. 11. & ex Luca cap. 8. 32.

20. *Et dicit ei Iesus.*) Cur Christus istum Scribam uolentem eius esse discipulum tam asperè reiecerit, mirum videri potest. Sed ex circunstantia personæ, & ex Christi responso non est difficilis coniectura cognouisse Christum eum non tam perfectionis, quàm lucri, aut gloriæ causa venire, ideoque proposita paupertate terruisse, sicut filios Zebedæi, qui honoris eum causa sequi volebant, exposita Crucis ignominia deterret, *potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum* infra cap. 20. 22. & illum, qui satis sibi bonus esse uidebatur, paupertatis proposita professione: *si vis perfectus esse, vade, & vende vniuersa, quę habes, & da pauperibus, & veni sequere me,* Chrysosto. hom. 28. Hilarius, Hieronym. in comment. Aug. serm. 7. de uerbis Domini secundum Matthæum Theophylactus, & Euthym. in hunc locum.

Filius hoīs.) ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Hinc olim Gentiles probare conabantur Christum uirili semine natū fuisse, quod non ὁ υἱὸς τῆς ἀνθρώπου, id est filius hominis fœminę, sed ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου id est filius hominis maris diceretur, auctor Iustinus, quæst. 66. ad Orthodoxos. Quorum ille argumento, non tam respondet, quàm ex alijs scripturæ locis probat Christum ex uiri semine natum non fuisse. Sed non est difficilis responsio, filium hominis Hebręorum idio- Cur Christus filius hominis appellatus.

mate nihil aliud, quàm hominē signi ficare. Nam cum omnes filios hominum generaliter scriptura nominat, Adamum etiam primum hominem comprehēdit, qui neque hominis matris, neque fœminæ filius fuit; sed tamen, quia homo fuit, filius hominis appellatur. Nisi si quis malit dicere vocari filium hominis eo modo, quo eum filium Abraham, & filium Dauid scriptura vocat. Illa maior & difficilior est quæstio, cur solus Christus in nouo, solus Ezechiel in ueteri testamento ita uocetur. Nec enim memini alium, quem præter hos duos, aut certè tam frequenter, & propriè ita uocari, licet communiter, & in genere omnes homines filij hominum appellentur. Nam quod Daniel ca. 7. 13. dicit, *& ecce in nubibus cæli quasi filius hominis veniebat*, omnes de Christo interpretātur, nec dubiū est, quin de illo sit intelligendū. Cur Ezechiel ita uocatus sit, diximus in eius commentarijs c. 2. 1. cur Christus, hic dicēdum. Deliria veterum hæreticorum prætermitto, quæ, si quē scire iuuat, Irenæum legat li. 1. c. 7. aliorum tantum opiniones recitabo. Quidam ergo sic appellari uoluisse dicūt, ut ostēderet se eum esse, quem prophetæ humanam naturam sumpturum prædixerant, quemque filium etiam hominis appellauerant, Daniel. 7. 13. Hæc est Epiphanij sentētia aduersus Noetianos hæres. 57. & Theodoreti in cōment. in c. 7. Danielis. Alij filium hominis quasi Adami uocari putant, ut ostendat se patrem hominem nōn habere, sed per virginem ex Adamo vsque genus traxisse. Hæc Gregorij Nazian. orat. 4. de Theolog. Alij, ut ipso nomine incarnationis suæ magnum erga nos beneficium declararet, Augus. lib. 2. de consensu Euange. c. 1. *Commendans. (inquit) nobis, quia misericorditer dignatus sit esse pro nobis*. Aliam alijs locis rationem affert, quia erat etiam filius Dei, uoluisse humanam naturam ea appellatione à diuina distinguere, ut indicat epistola 174. & tract. 25. in Ioannem. Alij simpliciter dicunt uoluisse se uerum esse hominem significare, vt Tertull. in lib. de carne Christi. Mihi uera ratio, cur sese ita uocauerit, duabus ex rebus petenda esse uidetur; altera, quòd solus ipse & Ezechiel ita uocetur, ut Ireneus lib. 3. cap. 18. notauit; altera, quòd solus ipse se ita uocet. Nam alij in nouo testamento nunquam eum filium hominis appellāt. Ex priore re intelligimus posse eadē, aut simili de causa, qua Ezechielem filium hominis appellari. Cur autem Ezechiel ita uocatus sit, cum multas illic opiniones recensuerimus, illam R. Abraham maximè probauimus, vocari eum filium hominis, quia semper cum angelis loquebatur, qui eū, vt à se, qui homines non erant, sed videbantur, distinguerent, filium hominis appellabant. Nec enim ipse se, sed eum angeli ita uocant. Simili fortasse ratione Christus, quia Deus erat, & filius Dei, quasi antithesi quadam cum de se, vt homine, loquitur, filiū hominis uocat; non quòd alius, sed quòd aliter filius Dei, quia Deus, & filius hominis, quia homo esset, quēadmodum Augustinus indicauit. Ex posteriore probabilem coniecturam ducimus eum se non honoris, sed abiectionis causa ita uocare, sicut apud prophetam vermem, & opprobrium hominum appellat Psalm. 21. 7. Nisi enim abiectionis nomen esset, alij ēt eum aliquando eodem modo uocauissent. Sed obseruamus Ezechielem nunquam à se, sed ab alijs; Christum nunquam ab alijs, sed a se filium hominis appellari. Ideo ergo se filium hominis appellat, ut significet se, cum in forma Dei esset, nec rapinam arbitraretur se esse æqualem Deo, exinanijsse tamen semetipsum, formamq; serui accepisse, & habitu inuentum, vt hominem Philip. 2. 6. 7.

Cur Ezechiel filius hominis appellatus.

21. *Alius autem)* Prius Christus illi dixerat *sequere me*, quod Matthæus tacet, Luc. dicit capit. 9. 59. ideo petit à Christo facultatem patrem prius sepeliendi.

Permitte me primùm ire; & sepelire

patrem meum.) Sunt qui putent nõdũ fuisse mortuum; sed sensum esse permitte me ire, & adesse patri meo iam seni, donec moriatur; eo mortuo & sepulto te sequar, quemadmodum, & Lyranus interpretatur. Multò magis opinionem probo ueterum interpretum Chrys. hom. 28. Basi. in li. de constit. monastic. cap. 21. Theophylacti, & Euthymij, iã eius patrem fuisse mortuũ. Mortuum.n. fuisse nomine sepulturæ declaratur, mortuum autem nõ fuisse, non declaratur. Et uerisimile non est eum, quem Christus cognoscens uocabat, tã longi, tamq; incerti tẽporis inducias petiuisse. Nec mirandum esset Christũ illi respondisse, *sine mortuos sepelire mortuos suos*, quia meritò reprehendẽdus erat, si tã longo à Christo t pe iam uocatus abesse uoluisset. Mirãdũ autem, ꝙ Christus eum ne ad sepeliendũ quidẽ iã mortuum patrem ire permiserit, & manifestum est Christum, cùm ita respondit, rem maxime mirabilem, & pter humanam opinionem dicere uoluisse. Itaq. qui hac utuntur rõne, ut probent nondũ illius patrem fuisse mortuum, ꝙ uero simile nõ putent tã crudelẽ fuisse Christum, ut tãtillum temporis ad sepeliendum iam mortuum patrẽ cõcedere noluerit, non mihi uidẽtur satis Christi cõsilium intelligere, qui proculdubio docere uoluit, cũ ab eo uocamur, ne unius quidẽ diei, aut horæ moram ẽt pietatis causa, ẽt ad sepeliendum iam mortuum patrẽ interponere debere, quominus è uestigio uocantem sequamur. Nullam maiorem esse posse pietatem, quã ipsum sequi; cum ne patrem quidẽ nisi propter ipsum, sepelire debeamus.

22. *Sine mortuos*) Manifestum est Christũ eleganti eiusdẽ nominis ambiguitate uti uoluisse. Cum.n. bis nominet mortuos, dubium nõ est, quin eodem utrobiq. modo non accipiatur. Aut.n. utrobique mortuos, aut utrobiq. uiuos, sed metaphoricè mortuos appellaret. Quod utrũque fieri non potest, quia neque mortui mortuos, neq. uiui uiuos sepelire possunt. Mortuos ergo priore loco quidã infideles uocari putãt, ut Hilarius, Chrysost. hom. 28. Hierony. Ambrosius in Psal. 48. Alij, quibus magis assentior, omnes peccatores, qui non de Christo, sed de huius mundi rebus cogitant, ut Augu. lib. 4. de Trinitate c. 3. & lib. 20. de ciuitate c. 6. & q. 6. in Matthæum, ut ad Ephe. 2. 1. *Et vos conuiuificauit cum essetis mortui delictis et peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis*; & ad Ephe. 5. 14. *Surge, qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus*, & 1. Tim. 5. 6. *nam quæ in delicijs est, viuens mortua est.*

Mortuos suos.) Hic uocat mortuos, qui uere mortui sunt. Cur autem uocet *suos*; quęstione nõ uacat. Hilarius, Chrysostomus, & Euthymius colligũt hinc patrẽ eius, quẽ Christus uocauerat, Gentilem fuisse, ideoque suũ appellare, quasi dicat, sine Gentiles sepelire Gentiles suos; sed credibile nõ est Christum hominẽ, qui Iudeus nõ esset, ad prædicandum Euangeliũ uocauisse, cùm etiam ad prædicandum gentibus non Gentilem; sed Iudæum uocauerit D. Paulum. *Suos* ergo uocat, qui sicut illi mortui sunt, *suos* id est sibi similes, quia utrique, quamuis non eodem modo mortui sunt. Aut *suos*, id est suum quemque patrẽ, suũ filium, suã uxorem, ut loquitur Abraham Gen. 23. 4. *date mihi ius sepulchri vobiscum, vt sepeliam mortuum meum*, & uer. 13. *dabo pecuniam pro agro, suscipe eam, & sic sepeliam mortuũ meũ.*

24. *Et ecce motus magnus factus est in mari.*) In lacu Genesareth. Itaque Lucas c. 8. 22. stagnum appellat. Nemo enim nescit, & illum, & Asphaltitem lacum mare propter magnitudinem uocari. Tria autem uidentur hic non casu, neque natura; sed consilio, & prouidentia Christi facta esse. Primum, quòd Christus solus cum discipulis nauim unam conscenderit, ut explicatur à Luca c. 8. 22. ut posset liberius eorum reprehendere diffidentiam, *quid timidi estis modicæ fidei?* uer. 26. Secundum ut tempestas exorta sit; excitat enim nobis ipse aliquando

Deus tempestates, ut probet, sicut excitauit Iob. Tertium, ut Christus dormiret, quem etsi verum & naturalem, non simulatum, ut quidam putant, somnum fuisse putandum est, tamē est credibile fuisse etiam uoluntariū, & procuratū, ut tēpestas eo dormiēte, & quasi sine eius consilio oriretur.

26. *Imperauit.*) Forte legendum increpauit, ἐπετίμησεν, ut Mar. 4. 39. & Lucæ 4. 39. & 8. 24. Sic enim alijs locis solet uertere, & propius abest à Græco. Loquitur autem Christus vētis, tempestati, & morbis, alijsque rebus similibus, perinde atque si malis spiritibus loqueretur. Neque. n. res naturales, sed rationales increpamus, ut infra cap. 17. 18. & Luc. 4. 35. 41. & 9. 42. Ideo, ut opinor, quia morbi, & tempestates sæpe per malos spiritus immittuntur; vt ait Dauid, immissiones per angelos malos, Psalm. 77. 49. & sicut Satan immisit uentum ualidum à regione deserti, & concussit quattuor angulos domus, ubi filij, filiæque Iob conuiuabantur, ita vt eos domus obruerit, Iob. 1. 19.

27. *Porro homines mirati sunt.*) Qui homines? Hieronymus Apostolos intelligit. Beda alios, qui in eadem erāt naui. Sed nec Apostolos miratos fuisse credendum est tot iam Christi miraculis assuetos: & alios in naui non fuisse uer. 24. probatum à nobis est. Quare reliquum est, ut alios homines intelligamus, qui in alijs erāt nauibus. Nec enim tam clam Christus potuit discedere, quin multi etiam cōscensis nauibus sequerentur, ut scribit Marcus ca. 4. 36. Est autem, ut ego arbitror, Hebraismus, quo nomine hominum uulgus significatur, ut supra c. 5. 13. *Ad nihilum valet vltra, nisi vt conculcetur ab hominibus.* id est, ut Galli loquuntur, ab omnibus prætereuntibus. Et infra ca. 16. 13. *quem dicunt homines esse filium hominis?* id est, quem uulgò dicunt?

28. *Duo habentes dæmonia.*) Marcus. c. 5. 2. & Lucas c. 8. 27. vnius tantū meminerunt. Eadem tamen historia. Sed Matthæus de duobus mentionē fecit, quia duo erant? Marcus & Lucas de uno tm̄, siue quia persona erat nobilior, ut Augu. lib. 2. de consensu Euangelistar. c. 24. & Beda, & Strabus in commentarijs existimant, siue, qđ magis credo, ꝙ alter sæuior esset, multoque magis vexaretur, quippe qui ab integra legione dæmonum obsideretur, Marc. 5. 9. & Luc. 8. 30. ut Chrysostomus, Euthymius, & Theophylac. arbitrantur. Voluerunt enim Marcus, & Lucas miraculum illud de integra legione dæmonum, quod singulare erat, singulariter ꝓsequi, ideoque alterum in hoc occupati silentio pretereunt: de hoc autem multa recēsent, quæ Matthæus prætermisit.

De monumentis exeuntes.) Quia in monumentis habitabant, ut declarat Marcus capit. 5. 3. & Lucas cap. 8. 27. Quo autem modo potuerint in monumentis, id est in sepulchris habitare, facilè ex forma veterum sepulchrorum intelligitur. Erant enim sepulchra cauernæ aut in rupibus excisæ, aut lapideo, uel lateritio opere cameratæ, quales nunc sunt cellę uinarię; ut ex Christi sepulchro manifestum est, quod excisum erat in petra ca. 27. 60. & in quod Ioannes, & Petrus intrarunt Ioann. 20. 6. & tres illæ mulieres portantes aromata ingressæ sunt Lucæ 24. 3. Quæri propter hunc locum solet, quare dæmoniaci illi in sepulchris habitarent. Chrysostomus homil. 28. Euthymius & Theophylactus id à dæmonibus factum fuisse dicunt, ut homines in eum errorem inducerent, quem Chrysostomus indicat suo tēpore uiguisse, mortuorum animas in dæmones commutari. Eam Platonicorum fuisse sententiam D. Augustin. lib. 9. de ciuitate c. 11. auctor est. Eandemque Tertullianistarum scribit in libr. de hæres. ad Quoduul. c. 86. Alij putant dæmones eos, quos torquebant, ideo in sepulchris habitare coegisse, ut magis horrore loci, fœtoreq. uexarent. Alij libenter in sepulchris uersari dæmones, ut odio generis humani mortuorum corporibus illudant. Nam & de

Mosis

Mosis corpore Michaelem Archangelum cum diabolo contendisse legimus in epist. Iud. 9. Vnde, vt opinor, laudabilis Ecclesiæ consuetudo nata est in sepulchris ponendi cruces, & sacratam exorcismis aquam aspergendi. Veram causam mihi uidetur obscure Lucas c. 8. 27. indicasse, *neque ueslimento*, inquit, *induebatur, neque in domo manebat, sed in monumentis*. Qđ ideo dicit, ut probet sæuum admodũ fuisse dæmonium: unde colligimus idcirco in domo non habitasse, quòd nemo dæmoniacum propter sæuitiã domo recipere auderet; exclusus autẽ communi hominum habitatione in sepulchra, quia, ut diximus, quasi cameræ erant, se se recipiebat.

29. *Quid nobis & tibi.)* Antequã hoc dæmones dicerent, iusserat eos Christus exire, ut ait Marcus cap. 5. 8. *dicebat enim illi. Exi immunde spiritus ab hoĩe isto*, & Luc. c. 8. 29. *præcipiebat enim spiritui immundo, vt exiret ab homine.* Ideo Christum deprecabantur. Matthæus factum narrat, facti causam tacet.

Quid nobis & tibi.) Non uidetur mihi esse sensus, quid nobis tecũ cõe est, ut plerique interpretant̃. Hoc.n. fuisset iniuria potius Christum afficere, quàm exorare, quasi negarent se seruos, illũ dominum esse, sicut Israelitæ dixerunt, cũ se à regno Dauidis eximerent, *quæ nobis pars in Dauid?* 3. Reg. 12. 16. sed sensus potius est, qd tibi mali facimus, quã obrem nos eijcias? Alios prætereuntes lædere solemus, te non attingimus, non inuadimus, sed ueneramur, sed adoramus, sed Dñm confitemur, ut 2. reg. 16. 10. *quid mihi, & vobis est filij Saruiæ?* id est quid feci uobis, cur me huius tentationis Dei fructu priuetis? Nec.n. negat sibi quidquam cum illis esse cõmune, cũ eorũ rex & dominus esset, & 2. par. 35. 21. *Quid mihi & tibi est rex Iudæ*, ait rex Ægypti, aliquid .n. illis erat, cum prius amici essent: sed quid tibi feci mali, quam occasionem dedi, ut contra me in prælium exires?

An dæmones isti, & alij Christum cognouerint à Theologis quęritur. Vetustam quorundam opinionem, qui existimabant dæmones cognouisse, diabolũ uerò dæmoniorum principẽ ignorasse meritò in cõmentarijs Hieronymus refellit. Hieron. uerò ipse & August. li. 9. de ciuita. c. 21. Remigius apud D. Thomam, & plerique ex posterioribus Theologis, non certa quidẽ scientia, sed probabili coniectura, & suspicione cognouisse dicũt. Si enim certò cognouissent, conati utique essent eius mortẽ impedire. Atqui non impediuerunt; sed procurarunt. Miserunt enim in cor Iudæ, vt eum traderet Io. 13. 2. sicut paullò post cum cognouissent, per uxorem Pilati impedire uoluerunt infra c. 27. 19. *Nihil tibi & iusto illi: multa enim passa sum hodie per visum propter eum.* Quid ex litteris sacris colligatur in Theologicis scholis explicauimus. Primum antequam predicare inciperet, non fuisse à dæmonibus cognitũ, an filius Dei, & verus Messias esset, quia si cognouissent, non tentassent, & quia in hoc tentarunt, ut id exploratè cognoscerent, *Si filius Dei es, dic, vt lapides isti panes fiant, & si filius Dei es, mitte te deorsum* supra c. 4. 3. 6. Post tentationem uerò certò cognouisse dęmones illum uerum filium Dei, uerumque Messiam esse, & ex hoc loco non obscurè colligitur, & ex alijs etiam perspicuum est Mar. 1. 34. *Et non sinebat ea loqui, quoniam sciebãt eum*, & Luc. 4. 41. *Exibant autem dæmonia à multis clamantia, & dicentia, quia tu es Christus filius Dei, & increpans non sinebat ea loqui, quia sciebant eum esse Christum.* Mysterium tñ mortis eius, quod ea ratione homines esset ab ipsorum tyrannide liberaturus, credibile est non benè cognouisse, quia si cognouissent, nunquam Iudam ad proditionem incitassent. Somnia tamen uxoris Pilati, utrum à dæmonibus, uel ab angelis, uel à natura profecta fuerint, incertum. Illud credendum, quod insignis Theologus D. Thom. admonuit, diuinitus impeditum fuisse dæmonem, quò minus multa de Christo

An dæmones Christũ cognouerit.

Christo cognosceret, quæ non impeditus natura sua facilè cognouisset.

Venisti huc ante tempus torquere nos.) Dubium, quæ quib. sint uerba iũgenda. Quidam.n. illud, *ante tempus*, cum verbo, *venisti*, coniungunt, quasi querantur dæmones Christum ante tempus in hunc mundũ *venisse*. Quorum sententiam nullo modo probare possum, nec etiam dæmones ignorare poterant tp̃s aduentus Christi à Prophetis designatũ iã fuisse transactũ, cũ id hoĩes mediocriter docti sci-rẽt. Nec aduerbiũ illud ὧδε *huc*, mundũ, sed regionẽ illã Gerasenorũ, in q̃ Christus tũc venerat, & ubi antea dæmones liberi, & veluti impunè grassabãtur, significare arbitror. Illud ergo, *ante tempus*, cũ sequentib. copulandũ est, quid uenisti torquere nos, antequam tempus sit, vt torqueamur. Cur autem ante tempus se torqueri dicãt, maior est quæstio. Mirum quanto cõsensu plerique veteres auctores, quorum nomina in Theologicis scholis recitamus, & hic recensere & longum esset, & non necessariũ; docuerint dæmones ante diẽ iudicij nõ torqueri, quòd Petrus scribat epistola 2. c. 2.4. *Si angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos in iudicium reseruari*, & Iudas ver. 6. *Angelos, qui nõ seruauerunt suum principatũ, sed dereliquerunt suum domicilium, in iudiciũ magnæ diei vinculis æternis sub caligine reseruauit*. Sic ergo interpretãtur, queri dæmones *ante tempus*, id est ante diem iudicij se torqueri, quemadmodum can. 8. Hilarius exponit. Sed tenenda opinio, quæ in Ecclesia iam inualuit, etiam nunc torqueri dæmones, & quocunque eant, vt scribit Strabus in ca. 3. epistolæ ad Philippenses, sua secum supplicia circumferre; minus tñ puniri nunc, quia & vagandi per mundum hũc, & hominibus nocendi potestatem habẽt, quã nõ sunt post iudicij diem habituri. Atque ita fortasse, antiquorum illorum sñĩam interpretari possumus. Illud non dubito sensum huius loci esse *ante tempus*, id est ante diem iudicij, quia Lucas 8. 31. scribit rogasse dæmones Christũ, ne sibi imperaret, ut in abyssum irẽt, quasi eodẽ modo, quo post iudicij diem, ante tempus excruciãdi. Ex hac quæstione alia suboritur, an diem iudicij nouerint? Si enim non nouerunt, quomodo dicere potuerũt *ante tempus*, id est ante iudicij diem se torqueri. Augustinus in ea sententia est, ut existimet, putasse dæmones, cum Christum uiderent, iudicij diẽ, quem nondum expectabant, instare. Sic enim interpretatur *ante tempus*, id est antequam putabamus. Quam interpretationẽ plerique secuti sunt. Sed Dæmones diem iudicij ignorare dubium esse non debet, cùm & angeli, qui in cœlis sunt, eum ignorent ca. 24.36. sciebant tamen tunc nondum venisse, ideo conqueruntur *ante tempus* se torqueri. At quomodo torquebantur? quia inuiti ex ijs, quos obsidebant, expellebantur; & incredibile non est aliquem illis cruciatum, vt exirent, Christum addidisse.

An dæmones ante diẽ iudicij torqueantur.

Cur dæmones timent, ne in infernum mittantur.

Dæmones an diem iudicij nouerint.

30. *Erat autem non longè.*) G, ἦν δὲ μακρὰν, erat autem longè, sensu contrario. Græcam lectionem nonnulli magis probant, & Latina corrigunt, homines alioqui minimè Græci. Non faciunt tamen sine argumentis, primùm quòd omnes Græci codices affirmationem, non negationem habeant. Deinde quòd uero simile esse uideatur Christum dæmones quàm longissimè ab eo loco, quem infestũ habebant, pepulisse. Sed non dubito Latinam lectionem incorruptiorem esse, & quia omnes etiam veteres & noui Latini codices, & quia omnes antiqui interpretes præter Euthymium ita legunt, & quia Marcus c. 5. 11. & Lucas c. 8. 32. dicunt, *Erant autem ibi*, id est in eo loco, quod Matthæus dicit, *non longè*, & quia Lucas dicit ἐν τῷ ὄρει *in mõte*, Marcus πρὸς τὰ ὄρη iuxta montes, quos prope lacũ fuisse certum est, & quia, ut paullo infra dicturi sumus, propterea Christus concessit, vt in porcos irruerent, vt qui illic aderant, & qui curati fuerant,

rant, ex porcorum interitu cognoscerent, quàm multi, & quàm ſæui dæmones fuiſſent, quod neque cognouiſſent, ſi porcos non vidiſſent: nec vidiſſent, ſi procul fuiſſent. Quæritur à quibuſdam quomodo porci illic eſſe potuerint, quibus nefas eſſet veſci Iudæos? Nonnulli putant Iudæos eius regionis contra legem porcos habuiſſe, ideoque Chriſtum eos, in qua re peccabant, in ea mulctare voluiſſe. Rupertus. Probabilius mihi alij dicere videntur Gadaram, & alias ibi vicinas ciuitates Græcæ fuiſſe religionis, vt Ioſephus lib. 17. antiq. cap. 13. auctor eſt, ideoque porcos habuiſſe. Cur ergo Chriſtus eò ibat, cum non veniſſet niſi ad oues, quæ perierant domus Iſrael? c. 15. 24. Reſpondet nō ſolum in Græcis, ſed etiam in Latinis ciuitatibus multos tunc fuiſſe Iudęos, quorum cauſa Chriſtus eò ibat. Præter quàm quòd Gadara proprie ad regnum Iudææ pertinebat, ſed, vt ait Ioſephus, à Cæſare fuerat Græcis ad habitandum attributa.

31. *Dæmones autem rogabant eum dicentes.*) Duo dęmones petiuerunt, alterum ne in abyſſum mitterentur, vt Lucas c. 8. 31. expreſſit; alterum, vt mitterentur in porcos. Cur rogauerint, ne mitterentur in abyſſum ver. 29. declarauimus. Cur rogent, vt mittantur in porcos; multas cauſas apud varios auctores lego. Chryſoſtomus homi. 29. Euthymius, & Theophylactus ideo petiuiſſe ſuſpicantur, ut homines eius ciuitatis porcorum affecti damno Chriſtum non reciperent: quam coniecturam exitus videtur confirmare ver. 34. *Et rogabant eum, vt tranſiret à finibus ſuis.* Alij odio hominum id feciſſe, quorum corporibus cum nocere non poſſunt, bonis, ſi poſſunt, nocent. Quam rationem magnus ille Hilarion, vt in eius vita Hieronymus ſcribit, cùm ex ingenti quodam camelo dæmonem eieciſſet, aſſerebat. Quod & ex hoc loco, & ex Iob exemplo probabat. Magis mirum, cur id Chriſtus conceſſerit. Eius rei Hieronymus hanc rationem reddit, vt ea uexatione eius ciuitatis homines ad ſalutem adducerentur. Rupertus uerò, ut ante meminimus, ut ciues illos Iudæos, qui contra legem porcis utebantur, porcorum iactura puniret. Hilarius indicat Sadducæorum cauſa id factum eſſe, qui ſpiritus eſſe negabant, ut re ipſa uiderent ſpiritus eſſe. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius tres rationes afferunt. Prima eſt: vt qui liberati fuerant, beneficij magnitudinē agnoſcerent, videntes quanta multitudine dæmonum liberati eſſent. Secunda, ut ſciremus ne in porcos quidem, niſi Deo permittente, dæmones habere poteſtatem. Tertia, ut liberati, quid ipſi paſſi fuiſſent, intelligerent, niſi à Deo ſeruati eſſent, cum uiderēt porcos ſimul atque in eos dæmones ingreſſi eſſent, præcipitatos in mare. Hilarion apud Hieronymum, ut appareret, quanta ex uno homine dæmonum multitudo eiecta eſſet, cùm totum porcorum gregē impleuerit. Quod autem idem Chryſoſtomus & Auguſtinus tractatu 6. in can. Ioan. dicunt Chriſtum etiam oſtendere uoluiſſe dęmones in hominibus porcorum modo viuentibus libenter habitare, uerum, ſed myſticum eſt. Quæri etiam à quibuſdam ſolet, cur Chriſtus tam mitis, ut arundinem quaſſatam non confringeret, & linum fumigans non extingueret; tantum illis ciuibus damnum intulerit. Reſpōdeo uoluiſſe Chriſtum, ut etiam porci gloriæ Dei, & hominum ſaluti ſeruirent. Seruierunt autem glorię Dei, quia ſua præcipitatione Chriſti poteſtatem declararunt. Hominum autem ſaluti ſeruiſſent, ſi ciues illi pro eo ac debuerunt, uiſo miraculo Chriſtum recepiſſent. Sed impediuit humana malitia diuina conſilia.

c. 1. 15. Cur Chriſtus dæmones in porcos immiſerit,

32 *In mare,*) In lacum Geneſareth, vt Hieronymus in locis Hebraicis interpretatur. Nam mare propter magnitudinem appellari diximus ver. 24. Quod autem quidam dicunt aliū quendam fuiſſe in montibus Gadarenum lacum, de quo Strabo mentio-

nem

em fecerit, quique postea ab incolis aggeratus modò non extet, in eumq; fuisse porcos præcipitatos, tam alienũ est, vt refutare non libeat. Quid enim opus est, tam longè lacum, qui non extat, quærere: cum tam prope mare, qđ extat, habeamus?

34. *Rogabant eum, vt transiret à finibus eorum.*) Cur isti homines Gadareni Christum non admiserint, incertum. Hieronymus, & Beda putant eos id humilitate fecisse, sicut Petrus Luc. 5. 8. rogabat Christum, *Exi à me Domine, quia homo peccator sum.* Alij timore, ne alios etiam dæmones ab hominibus eiectos in ipsorum greges immitteret, quod ex Mar. 5. 15. & Luca 8. 35. 37. confirmatur, qui scribunt eos valde timuisse. Ita Theophylactus, Euthymius, quod de hominibus Gadarenis, id est Græcorum consuetudine nimis sapientibus, quos nunc vulgò politicos appellamus, facilius est creditu. Nam & nunc multi sint, qui Christum potius, id est eos, qui Christum sequuntur, quàm porcos, atheos, hæreticos, & omnibus vitiis inquinatos homines simili specie humanæ prudentiæ ex suis ciuitatibus expellunt.

CAPVT IX.

1 T ascendens in nauiculam, transfretauit, & Mar.2.a.3.
venit in ciuitatem suam. 2. Et ecce offere- Luc.5.d.18.
bant ei paralyticum iacentem in lecto. Et
videns Iesus fidem illorum, dixit paralyti
co: Confide fili, remittuntur tibi peccata
tua. 3. Et ecce quidam de Scribis dixerũt
intra se: Hic blasphemat. 4 Et cum vidisset Iesus cogitationes
eorũ, dixit: Vt quid cogitatis mala in cordibus vestris? 5. Quid
est facilius dicere: Dimittuntur tibi peccata tua: an dicere: Sur
ge, & ambula? 6. Vt autem sciatis, quia filius hominis ha-
bet potestatem in terra dimittendi peccata, tunc ait paralyti-
co: Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. 7. Et
surrexit, & abiit in domum suam. 8. Videntes autem turbæ ti-
muerunt, & glorificauerunt Deum, qui dedit potestatem ta-
lem hominibus 9. Et cum transiret inde Iesus, uidit hominem Mar.2.14.
sedentem in telonio, Matthæum nomine. Et ait illi: Sequere Luc.5.f.27.
me. Et surgens, secutus est eum. 10. Et factum est discumbente
eo in domo, ecce multi publicani, & peccatores venientes di-
scumbebant cum Iesu, & discipulis eius 11. Et videntes Phari-
sæi, dicebant discipulis eius: Quare cum publicanis, & peccato
ribus manducat magister vester. 12. At Iesus audiens, ait: Non
est opus ualẽtibus medicus, sed male habentibus. 13. Euntes Oseæ 6.c.6.
aũt discite quid est: Misericordiã uolo, & non sacrificium. Non Infr.12.a.7.
.n. ueni uocare iustos, sed peccatores. 14. Tunc accesserunt ad 1.Tim.1.c.27.
eũ discipuli Ioannis, dicẽtes; Quare nos, & Pharisæi ieiunamus Marc.2.c.18.
frequenter: discipuli autem tui nõ ieiunant? 15. Et ait illis Ie- Luc.5.f.33.
sus: Numquid possunt filij sponsi lugere, quamdiu cum illis est

spon-

ſponſus? Venient autem dies, cum auferetur ab eis ſponſus; &
tunc ieiunabunt. 16. Nemo autem immittit commiſſuram pan
ni rudis in veſtimentum vetus: tollit enim plenitudinem eius
à veſtimento; & peior ſciſſura fit. 17. Neque mittunt vinum
nouum in vtres veteres. alioquin rumpuntur vtres, & vinum ef-
Mar. 5. b. 22. funditur, & vtres pereunt. Sed vinum nouum in vtres nouos
Luc. 8. f. 41. mittunt; & ambo conſeruantur. 18. Hæc illo loquente ad eos,
ecce princeps vnus acceſſit, & adorabat eum, dicens; Domi-
Mar. 5. c. 24. ne filia mea modo defuncta eſt: ſed veni, impone manum tuam
Luc. 8. f. 43. ſuper eam, & viuet. 19. Et ſurgens Ieſus, ſequebatur eum, &
diſcipuli eius. 20. Et ecce mulier, quæ ſanguinis fluxum patie-
batur duodecim annis, acceſſit, retro, & tetigit fimbriam veſti-
menti eius. 21. Dicebat enim intra ſe: Si tetigero tantum ve-
ſtimentum eius: ſalua ero. 22. At Ieſus conuerſus, & videns
eam, dixit: Confide filia, fides tua te ſaluam fecit. Et ſalua fa-
cta eſt mulier ex illa hora. 23. Et cum veniſſet Ieſus in domum
principis, & vidiſſet tibicines, & turbam tumultuantem, dice-
bat: 24. Recedite: non eſt enim mortua puella, ſed dormit. Et
deridebant eum. 25. Et cum eiecta eſſe turba, intrauit, & te-
nuit manum eius. Et ſurrexit puella. 26. Et exiit fama hæc in
vniuerſam terram illam. 27. Et tranſeunte inde Ieſu, ſecuti
ſunt eum duo cæci, clamantes, & dicentes: Miſerere noſtri,
fili Dauid. 28. Cum autem veniſſet domum, acceſſerunt ad eum
cæci. Et dicit eis Ieſus; Creditis quia hoc poſſum facere vobis?
Dicunt ei: Vtique, Domine. 29. Tunc tetigit oculos eorum,
dicens: Secundum fidem ueſtram fiat vobis. 30. Et aperti ſunt
oculi eorum: & comminatus eſt illis Ieſus, dicens: Videte ne
Inf. 12. b. 22. quis ſciat. 31. Illi autem exeuntes, diffamauerunt eum in tota
Luc. 11. b. 14. terra illa. 32. Egreſſis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem
mutum, dæmonium habentem. 33. Et eiecto dæmonio, locutus
eſt mutus, & miratæ ſunt turbæ, dicentes: Nunquam apparuit
Mar. 6. c. 6. ſic in Iſrael. 34. Phariſæi autem dicebant: In principe dæmonio
rum eiicit dæmones. 35. Et circuibat Ieſus omnes ciuitates,
& caſtella, docens in ſynagogis eorum, & prædicans euange-
lium regni, & curans omnem languorem, & omnem infirmita
tem. 36. Videns autem turbas, miſertus eſt eis; quia erant ve-
xati, & iacentes, ſicut oues non habentes paſtorem. 37. Tunc
dicit diſcipulis ſuis: Meſſis quidem multa, operarii autem pau-
Luc. 10. c. 2. ci. 38. Rogate ergo Dominum meſſis, ut mittat operarios in
meſſem ſuam.

IN

IN CAPVT IX.

1 ET ascendens) Marcus c.2.3.& Lucas cap.5.18. hæc prius narrant, quàm quæ superiore capite à Matthæo dicta sunt. Sed ex ipsis illis patet ordinem eos nõ seruasse temporis.

In Ciuitatem suam) Nonnulli Nazareth Christi ciuitatem uocari putant, vt Lucæ 2.39. Hieronymus in comment. quod non improbat August. li. 2. de consensu Euangelistarum ca. 25. monet tamen, si hanc sequamur opinionem, dicendum esse Christum primùm iuisse in Nazareth ciuitatẽ suã, deinde ex Nazareth redijsse ad Capharnaũ, vbi hæc, quæ sequũtur, acciderunt. Alij, qđ longius à vero distat, Bethlehem intelligunt, vt Sedulius lib. 3. carm.

Intrauit natale solum, quo corpore nasci.
Si voluit, patriamq; sibi pater ipse dicauit.

ibidemque paralyticum sanatũ putat. Melius eodẽ loco idẽ Augustinus, & Chrysostom. Beda, Strabus, Hugo, Lyranus ciuitatẽ Christi vocari Capharnaũ. Nã omnes tres Euangelistę ita loquũtur, vt omnino significẽt recta eũ via uenisse, & statim ea, quæ de paralytico narrant, consecuta. Cur autem Capharnaũ Christi ciuitas appelletur, nõ omnibus cõuenit. Augustinus, Beda, Strabus, Hugo, & Lyranus existimant ideo eius uocari ciuitatẽ, quia Galilææ metropolis erat, cui subiecta erat Nazareth ciuitas Christi; sicut Romanus appellatur nõ solùm, qui in ipsa vrbe Roma, sed ẽt qui in oppidis, q̃ sub eius iurisdictione sunt, aut habitat, aut natus est. Chrysostomus verò, Theophylactus, & Euthymius, quòd in ea vrbe Christus frequẽter habitaret. Tres.n. illum ciuitates habuisse, Bethlehẽ, in qua natus; Nazareth, in qua educatus; Capharnaum, in qua frequentius commoratus est. Hoc probabilius.

Tres Christi ciuitates.

2. *Et offerebant)* Tacuit Matthæus necessariã ad intelligendum hunc locum circunstãtiã, quam Marcus c.2.3. & Lucas cap.5.19. expresserunt, tantã confluxisse in domum, ubi Christus erat, multitudinem; vt nemo ingredi posset, ideoque in tectũ eos, qui paralyticũ gestabãt, ascendisse, eoque a pro paralyticũ ante Christũ demisisse. Hãc .n. fidẽ uidens Christus dixit paralytico, *Confide fili remittuntur tibi peccata tua.*

Fidem illorum.) Quidam, & ad paralyticum, & ad eos, qui gestabant, referendum existimant, ut Euthymius. Si enim, inquiunt, paralyticus fidem non habuisset, neque se efferri passus esset in tectũ, neque peccata illi Christus remisisset. Quo nullo prorsus modo probare possum. Nam etsi non dubito, quin magnam paralyticus fidem habuerit, tamen ita omnes Euangelistæ loquuntur, vt dubium non sit fidem tantùm eorum, qui portabant, notare uoluisse, sicut omnes significarunt fide Centurionis eius paralyticum seruum fuisse curatum supra ca. 8.10.13. & Lucæ 7.9. Atque ita omnes boni auctores interpretantur Cyrillus Hierosolymitanus Catechesi. 5. Ambrosius lib. 5. in Lucam, Hieronymus, & Chrysost. Hom. 30.

Confide fili.) bono animo esto, plus enim, quàm petis, impetrabis. Petis corporis, impetrabis etiam animi sanitatem. Quod autem, quẽ Matthæus & Marcus filium, Lucas c.5.20. hominem à Christo uocatum dicit, leue est. Nam, ut sæpe alias, alij uerba, alij sensum retulerunt. Magis autem conuenit benignitati Christi, ut filium, quam ut hominem appellauerit, ut infra hæmorrhoissæ, dicit, *Confide filia* ver. 22.

Remittuntur tibi peccata tua.) ἀφέωνταίσοι ad verbum, remissa sunt. Sed melius noster interpres per præsens tempus, quàm noui quidam per præteritum, reddidit, quia & multa

alia

alia Hebræorum more, & hoc ipſum iure quodā proprio pro præſenti poni ſolet, ut ex uer. 5. & ex Lucæ c. 7. 47. 48. manifeſtum eſt. Meritò quæri pōt, cur Chriſtus peccata illi remittat, cùm nō peccatorū remiſſionem, ſed corporis curationem quæreret. Reſpondent Hieronymus, Euthymius, & Theophylactus, morbi originem & indicare, & prius quàm morbū ipſum, tollere uoluiſſe. Solēt enim plerūque morbi, & effecta, & pœnæ eſſe peccati. Probabile etiam eſt, quod homil. 30. Chryſoſto. putat Chriſtum occaſionē Scribis calumniandi præbere voluiſſe, ut ipſe quoque ex eorum calumnia occaſionem ſumeret ſuam probandi diuinitatem. Fieri etiam poteſt, ut ea ratione docere uoluerit, quid primo loco paralyticus petere debuiſſet. Iam enim dixerat, *Primum quærite regnum Dei, & iuſtitiam eius; & hæc omnia adijcientur uobis* c. 6. 33. Colligunt ex hoc loco Caluiniſtæ ſola fide peccata remitti. Non enim, inquiunt, dixit Euangeliſta, uidens opera eorum, aut laborem conſiderans, quòd paralyticum in tectum extuliſſent, quòd tecto diſrupto eum demiſiſſent, ſed, *videns fidem eorum.* Quod multis ſimilibus locis confirmare ſolent, ut infra ver. 22. *Confide filia, fides tua te ſaluam fecit*, & Mar. 5. 34. Lucæ 7. 50. & 8. 48. & 50. *Noli timere, crede tantum, & ſalua erit* & cap. 17. 19. *Surge, & vade, quia fides tua te ſaluum fecit*, & 18. 42. cæco dixit, *Reſpice, fides tua te ſaluum fecit*. Ideo Chriſtum ab ijs, quos ſanare uult, fidem exigere, ut infra ver. 28. 29. *Creditis, quia hoc poſſum facere uobis? ſecundum fidem ueſtram fiat uobis*, multaque alia nullo prorſus iudicio eiuſdem generis accumulant. Mirum enim, quàm diligentes ſint in teſtimonijs ſtultitiæ ſuæ colligendis. Quibus ne ſæpe per ſingula loca cogamur reſpondere, ſemel hoc loco reſpondendum eſt. Ita tamen reſpondendum, ut non de tota de fide & iuſtificatione quæſtione, ſed de huius & ſimilium locorum interpretatione diſputemus. Poſſem dicere, quod non omnes hactenus Catholici reſponderunt, non non negare, ſed docere primam iuſtificationem, de qua in omnibus locis agitur, propter opera non fieri. Eos tamen non continuò probare ſola fieri fide, nam inter fidem & opera caritas eſt, quam Petrus affirmat peccatorum multitudinem operire 1. epiſtola. ca. 4. 8. & Chriſtus, *remittuntur illi peccata multa, quia dilexit multum* Luc. 7. 47. nam iſtorū in eum locum interpretamentum, illic refutabimus. Itaque cū peccata non nominata caritate fide remitti dicūtur, caritate ēt remitti ex alijs locis intelligendum eſt, ubi dicuntur non nominata fide remitti caritate. Nam ſicut ex illis, vbi fides non nominatur, colligi non poteſt ſola caritate ſine fide remitti, ita ex his, ubi non nominatur caritas, peruersè colligitur ſola fide remitti ſine caritate. Præſerrim cùm illi doceant, ſicut caritas ſine fide eſſe non poteſt, ita ſine caritate eſſe non poſſe fidem; unus enim eorum error errore altero refutatur: Fides autem potius, quàm caritas in iuſtificatione nominatur, non quia dignitate, aut efficacitate maior, ſed quia ordine naturæ prior eſt. Poſſem, inquam, ita reſpondere, vt omnes Catholici reſpondent, & ſatis ſuperque factum eſſet. Sed contentus non ero, niſi effecero, ut omnes, qui communi ſenſu non carent, iſtorum non ſolùm ignorantiam, ſed etiam ſtoliditatem, & ſtultitiam intelligant. Triplicem iſti magni Theologi fidem faciunt, hiſtoricam, qua credimus omnia, quæ a Deo dicta ſunt, vera eſſe, miraculorum, qua credimus nihil eſſe, quod a Deo fieri nō poſſit, iuſtificantem & Chriſtianam, qua credimus meritis Chriſti remiſſa nobis eſſe peccata. Has tres in nobis fides (fides enim iſti, tanquam in lyra, non tanquam in religione fidē faciunt) tribus in Deo proprietatibus reſpondere, hiſtoricam ueritati; miraculorum, potentiæ; iuſtificantem bonitati, non omni, ſed illi propriè, qua cum adhuc peccatores eſſemus, vt ait D. Paulus, *Chriſtus pro nobis mortuus*

De iuſtificatione per fidem.

Fides ſine caritate nō iuſtificat.

Triplex hæreticorū fides inanis.

Ro. ca 5. 8.

tuus est: nos nec prima, nec secunda, sed sola tertia iustificari. Quod etsi absurdum est, tamen & eorum errorem refellit, & cæcitatem mirificè declarat. Nam in istis omnibus locis, quæ tanta accumulant diligentia, nulla prorsus de fide eorum iustificante mentio fit. *Videns Iesus fidem illorum.* Quam fidem? vtique miraculorũ, qua credebant paralyticum à Christo posse curari, non iustificantem, de qua ne cogitauerant quidem, cum nec ipsi vnquã audiuissent, nec Christus vnquam dum dixisset se pro peccatis hominum moriturum. Nec respondere possunt implicitè ista credidisse, quia apud illos nulla implicita fides est (ac ne explicita quidem) nosque homines acuti ridẽt, quod implicitam quãdam faciamus fidem.

Matth. 8. 10.13.

Dixit de Centurione, *Vade, & sicut credidisti, fiat tibi*, &, *non inueni tantam fidem in Israel*. Quã fidem? non vtique iustificantem, de qua Centurio ne suspicari quidem poterat; sed miraculorum, qua dixerat, *Domine non sum dignus, vt intres sub tectum meum, sed tãtùm dic verbo, et sanabitur puer meus.* cap. 8. 8. Dicit mulieri, quæ fluxu sanguinis laborabat, *Vade, fides tua te saluã fecit*, infra versi. 22. Quę fides? miraculorum, qua dixerat intra se, *si tetigero tantùm uestimentum eius, salua ero* ver. 21. De qua & in cæteris, quæ proferunt, testimoniis, agi perspicuum est, eamq, Christum ab iis, quos curat, requirere solere, vt versi. 28. *Creditis, quia hoc possum facere uobis?* Cur ergo istos nõ pudet tam multa testimonia tanto studio congerere, ut nos sola fide iustificari probent, cum in ullo prorsus eorũ de ea agat fide, qua sola nos docẽt iustificari? Hæc satis magna impudentia, & cæcitas erat, sed illa non minor, quòd non uideant: aut videre non pudeat, vt alia prætermittam argumenta; non posse in his locis de ipsorum iustificante fide agi, etiam si de fide miraculorum non ageretur, quia in plerisque non de propria, sed de aliena agitur fide, hic de fide eorum, qui paralyticum per tectum demiserunt: supra capitulo. 8. 8. de fide non serui ægrotantis, sed pro seruo rogantis Centurionis. Lucæ. 8. 50. non de fide filiæ iam mortuæ, sed Archisynagogi. Marc. 9. 23. non de fide filii, qui mutum dæmonium habebat: sed de fide patris, qui pro filio rogabat, cui Christus dicit, *si potes credere, omnia possibilia sunt credenti*. Istorum autem opinione, qui adulti iam sunt (nam de infantibus contrariam sunt hæresim fabricati) non possunt aliena fide, sed propria iustificari, quia ideo, inquiunt, iustificamur, quia Christi iustitiam apprehendimus, & apprehendendo nostram facimus, facta nostra iustificamur, id est tecti, ac uestiti Christi, iustitia iusti apud Deum uidemur, ac reputamur. Fallimus enim Deum, non placamus. Quod si ita est, sua quisque, non aliena fide iustificetur necesse est: nec magis vnus potest fide, qua alter pro illo credit, iustificari, quam ueste, quàm alter pro eo induit, aut ornari, aut calefieri. Per fidem enim, ut aiunt, Chtisti iustitiam induimus, qua ornati non sumus iusti, sed apparemus. Quæ igitur est amentia ad probandum nos sola fide iustificari, ea producere testimonia, in quibus, non de propria, sed de aliena, & de aliena non iustificante, sed miraculorum fide agitur?

Hæreticorũ cæcitas & impudẽtia.

Hæreticorũ stoliditas.

& tamen soli hodie multorum iudicio, maximè verò suo, isti asini sapiunt, soli doctissimi sunt, soli verbum Dei purum docent; præsertim in quæstione de iustificatione, quam illi omnis doctrinæ suę caput, ego omnium hæresim ipsorum seminarium puto.

Hæretici docti ut iusti.

Appellemus quidem doctos, quia tantopere volunt, sed ita doctos, ut iustos, non quia sunt, sed quia reputantur.

Christus nõ omnes animo sanauit quos corpore.

Quid igitur nos de his locis dicemus? An qui corpore, non iidem animo curati sunt? De plerisque, non communiter de omnibus ita credendum. Nam Malchum illum seruum Pontificis, cui Petrus auriculam absciderat, à Christo sanatum legimus, iustificatum non credimus Ioan. 18. 10. non enim

fide sua, sed Christi benignitate, qui nolebat arundinem quassatam confringere, sanatus est. Ceteros verò, qui fide curati sunt, non sola, sed eadem tamen fide, qua corpore sanati sunt, animo etiam credimus esse sanatos. Non ea, quam isti solam iustificantē, & Christianam appellant, quaque fingunt Christi iustitiam apprehendere, sed illa, quæ Apostolorum symbolo continetur, quæ eadem & historica, & miraculorum, & iustificans est. Nam ista triplex fides, quam isti nuper inuenerunt, figmentum est, somnium est, portentum est, chimæra est, &, si unam haberent fidem, omnem haberent: quia triplicem habent, nullam habent. Quomodo ergo propter alienam portantium fidem peccata paralytico remittūtur? Veteres, ut supra capitulo. 13. diximus, auctores absolutè dixerunt, aliorum fide aliorum aliquando peccata remitti, quod huius loci exemplo potissimum probant. Quod quidem uerum est, sed ita tamen intelligendum: ut non solum aliena in adultis fide, sed etiam propria remitti credamus, dum propria ab aliena iuuatur. Nec enim credendum est iis, qui nullam fidem habent, aliorum fide peccata remitti, sed iis, qui tam imbecillem habent, ut nisi Deus in eorum, qui pro illis orant, fidem intueretur, non esset illis peccata remissurus. Quamquam hunc, de quo agitur, paralyticum non minorem, quam eos, à quibus gestabatur, id est satis magnam fidem habuisse uerosimile est: sed dicitur illi Christus propter gestantium fidem peccata remisisse, quia tantam fidei eorum rationem habuit, ut etiamsi paralyticus minorem, quam necesse erat, habuisset: tamen illi eorum motus fide remisisset. Alio etiam modo aliorum fide aliis peccata remittūtur: dum aliorum orando fides, aliis aut nihil agētibus, aut male agentibus, certè non credentibus fidem impetrat, ut sæpe dicere Augustinum memini Stephanum Paulo fidem impetrauisse.

Quomodo aliena fide adultis peccata remittantur.

3. *Quidam de Scribis.*) Qui fuerint Scribæ, diximus cap. 2. 4.

Intra se.) ἐν ἑαυτοῖς quidam interpretantur *Inter se*, quasi inter se alii cum aliis de Christi facto murmurarent. Sed ex uersi. 4. manifestum est sēsum esse non inter se, sed intra se murmurasse, id est cogitasse Christum blasphemare. Non enim dicit Euangelista, cum audisset, aut cognouisset sermones eorum: *sed cùm vidisset cogitationes eorum*. Et non dicit Christus, quid murmuratis, *sed, quid cogitatis mala in cordibus uestris?* Dicere. n. intra se Hebraica phrasis לאמור בקר בו dicere in medio sui, est cogitare, ut supra cap. 3. 9. & infra hoc capite, versi. 21. & Lucæ. 7. 39. 49. & 16. 3. & 18. 4. ꝙ simili phrasi dicunt, dicere in corde suo לאמור בלבו Ps. 4. 5. & 10. secūdum Hebræos 11. 13. & innumeris aliis locis, quod etiam D. August. lib. de Trini. 15. c. 10. notauit.

Hic *blaspemat.*) Blasphemare Christum dicunt, quia quod Dei propriū est, sibi attribuebat, remittere peccata: legerant enim, quod dixerat Isai. c. 43. 25. *ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas*, sed non legerant, aut non intellexerant, quod idē dicit cap. 53. 6. *Posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrū* Nec meminerāt, quod Ioannes dixerat, *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* c. 1. 29. Alij Euangelistæ causam, quam afferebant blasphemiæ, expresserunt, *Quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus.* Mar. 2. 7. & Lucas. 5. 21.

4. *Et cū uidisset Iesus cogitationes eorū.*) Vtrumque magno cōsilio expressit Euangelista, & ꝙ nō oblocuti sint, sed intra se tantùm cogitauerint, & ꝙ Christus eorum cogitationes non solū coniectura cognouerit, sed quasi oculis uiderit, ut Christi diuinitatem declararet. Expressit ēt Marc. cap. 28. *Quo statim cognito Iesus spiritu suo, qa sic cogitarēt intra se, dicit illis; quid ista cogitatis in cordibus vestris?* Solū Deū hominum corda, cogitationesque cognoscere tota scriptura testatur. 1. Par. 28. 9. & 2 Par. 6. 30. Ieremia. 17. 10. Rom. 8. 27. 1. Cor. 2. 10. Itaque rectè ex hoc loco Christi diuinitatem ue-

Christi diuinitas confirmatur.

teres

teres Theologi probauerunt.

5. *Quid est facilius dicere.*) Sententia, meo quidem iudicio, nisi nimio inquirendi studio difficilis fiat, per se ipsa facilis est. *Dicere* hoc loco, nec pro solis verbis, nec pro solis rebus positū est. Nam si verba quidem solùm spectes, æquè est facile dicere, *Remittuntur tibi peccata tua*, & dicere, *Surge, & ambula.* Si res, multò est difficilius peccata remittere, quàm dissoluta paralytici membra curare. Nam quod nonnulli dicunt interpretes corpus propria, non aliena auctoritate sanare æquè esse difficile, atque remittere peccata, ne audiendum quidem est. Vera enim est Augustini sententia tractat. in Ioan. 72. difficilius esse hominem iustificare, quàm cælum & terram creare. Sed ponitur pro verbis externa effectus probatione coniunctis. Hoc enim modo difficilius est dicere, *Surge, & ambula*, quàm *remittuntur tibi peccata tua*: quia an peccata verè remittantur, qui audiunt, videre non possunt; an autem paralyticus surgat, & ambulet, non videre non possunt. Itaque illic dicentis auctoritas, quia mendacij argui non potest, non periclitatur; hic quia oculis conuinci potest, in periculum adducitur. Quemadmodum si quis diceret sibi difficilius esse de rebus proximis atque recentibus quàm de remotissimis, & incogni tis historiam scribere, aut de plantis, de terra, de animantibus; quam de cœlo, quàm de concentricis, & excentricis, de cyclis, & epicyclis philosophari: non quòd difficilius non sit hæc scire, quàm illa; sed quòd facilius hæc, quàm illa probare; vbi dicere auditori incredulo possumus, Non credis? ascende in cœlum, vide, metire. Si ita non est, mendacij doctorem argue. Ad hunc sensum Hieronymus, Chrysostomus, Beda, & Theophylactus exponunt: & perdere mihi videntur operam non solùm qui aliam quærunt; sed etiam qui aliam inueniunt interpretationem. Quod autem Hilarius, & Ambrosius de resurrectione corporum interpretantur, quasi per hunc paralyticum mortui significentur, & difficilius sit mortuos suscitare, quàm peccata remittere: ingeniosa, & elegans est allegoria; sed nos, vt sæpe diximus, aliud quærimus. Illud quamuis magnis auctoribus non concedo difficilius esse mortuos suscitare, quàm peccata remittere, quia qui fecit te sine te, suscitabit te sine te: sed non iustificabit te sine te, vt loquitur Augustinus. Poterit autem aliquis meritò dubitare, quomodo Christus, quod probandum erat, concludat. Nam si remittere peccata erat re vera difficilius, dum experientia curati paralytici docet se, quod re ipsa facilius est, posse facere; non benè probat posse, & se peccata remittere, quod erat difficilius. Respondeo, Christum tantum probare voluisse sibi esse credendum, quod benè probat ab eo, cuius probatio erat difficilior; quasi dicat, si non fallo, cùm dico paralytico *Surge, & ambula*, vbi difficilius est probare me verum dicere; cur creditis me fallere, cùm dico *remittuntur sibi peccata tua?* Denique ex re, quæ effectu probari potest, in re, quæ probari non potest, sibi fidem facit.

Difficilius peccatorem iustificare, quàm mortuum suscitare.
15. de verb. Apost.

6. *Vt autem sciatis.*) Quidam hæc verba Euangelistæ esse putant. Quod ne simile quidem veri est, & quia sententia ipsa postulat, vt scribis Christus hoc dixerit, vt probaret se potestatem habere peccata remittendi; & quia omnes Euangelistæ, Marcus capitulo secundo, 10. & Lucas capitulo quinto, 24. eadem ponunt, quod profectò non fecissent, si ipsorum fuissent verba, non Christi. Plerique interpretes existimant Christum probare voluisse se esse Deum, ac propterea non blasphemare, cùm dicit se remittere peccata. Ego nihil me, si cum illis conferat, iudicio, & auctoritate valere scio: sed tamen & singula verba, & totum argumentum perpendenti videtur probare Christus non solum Deum potestatem habere peccata remittendi. Credi-

bile enim est contrarium eius, quod Scribæ putabant, probare voluisse. Putabant autem illi & solum Deum posse peccata remittere, & Christum vtique non esse Deum. Christus probat & se Deum esse, & etiam, vt hominem, remittere peccata, non vt qualemcunque hominem, sed vt hominem Deum. Deum esse non tam argumentando probat: quàm experientia demonstrat, dum illis, quid cogitent, exponit: se, vt hominem, remittere peccata probat eo, quod ver. 5. explicauimus, argumento. Atque hanc vim hæc duo verba, *Filius hominis*, &, *super terram* habere mihi videntur. Non enim dixit, vt autem sciatis filium Dei habere potestatem: sed *filium hominis*; & non dixit in cœlo: sed *super terram*, vt ostenderet se etiam, vt hominem, remittere peccata. Abutebantur hoc loco Nouatiani, vt probarent non posse sacerdotes remittere peccata: quemadmodum hodie eorum hæredes Caluiniani in eundem errorem abutuntur. Vtrisque D. Ambrosius duobus de pœnitentia libris abundè respondit: & ex his, quæ modo diximus, facilis est responsio, quemadmodum potestas remittendi peccata cum natura etiam humana Christi à diuinitate communicata est: ita fuisse à Christo, tanquam à capite, cum quibus voluit membris, id est cum sacerdotibus communicatam. Quod & in potestate faciendi miracula factum videmus, quæ cùm propria Dei sit; à diuinitate Christi cum humanitate: & à Christo cum Apostolis communicata est, nisi quòd Christus sua, cæteri Christi vtrumque auctoritate faciunt.

Christus, et vt homo, peccata remisit.

Quemodo hoies pecca ta remittāt.

Surge, tolle, & vade.) Hæc tria verba ad euidentem curationis probationem Christus adiecit. Nec enim videri poterat simulata, aut imperfecta curatio, qua impotens membrorum paralyticus surrexisset, insuper lectum suum in humeros sustulisset, & in domum suam portasset, vt Chrysostom. adnotauit.

7. *Timuerunt.)* ἐθαύμασαν admirati sunt, quidam ἐθάμβησαν timuerunt legendum putant, non intelligentes hæreticorum Scholiastem, quem sequi voluerunt. Nam ne ille quidem ita legendum existimat, sed id verbum significare, nostrumque interpretem parum proprie vertisse. Vtique errant: nam noster interpres sensum, non verba respexit. Et quamuis θαυμάζειν propriè sit admirari, tamen hoc loco positum est pro timere. Est enim admiratio quædam, quę ex gaudio, alia quæ ex timore proficiscitur. Itaque Lucas capitulo quinto, 5.26. quod hic Matthæus θαυμασμὸν admirationem vocat, ἔκστασιν stuporem appellat, & vehementem timorem interpretatur. *Et stupor (inquit) apprehendit omnes, & magnificabant Deum, & repleti sunt timore.* Timor autem intelligendus est, non ille, qui ex odio, sed ille, qui ex magna alicuius opinione, & reuerentia nasci solet, cuius lib. 3. Reg. capitu. 3. 28. singulare exemplum est, vbi cùm populus in illo iudicio inter duas meretrices Salomonis sapientiam perspexisset, timuisse dicitur Salomonem. Quēadmodum ergo illic, timere pro admirari; ita hic admirari pro timere positum est.

9. *Transiens inde.)* Rediens ad mare, vt explicat Marcus capitulo secundo, 13. De Apostolorum vocatione, quæ hoc loco dici poterant, diximus supra c. 5. 1.

Ad telonium.) Ad mensam publicanorum, ad quam publica Cæsaris vectigalia referebantur, ἀπὸ τοῦ τέλους, quod vectigal significat, τελώνιον telonium dictum est, id est locus vbi vectigalia reponuntur. Sed quia plerunque vectigal pecunia erat, quæ super mensam numerari solet, mensa etiam appellabatur, ideoque ad telonium, id est ad mensam sedere dicitur. Sicut vsque ad hodiernum diem in Hispania vocatur. *La mesa maestral*, id est mensa magistralis, locus, ad quem vectigalia Magistri equitum D. Iacobi apportantur. Constat enim tributa olim non ostiatim colligi solita,

Quid telōnium.

ſed à ſubditis ipſis in certum locum referri. Sicut decimæ in Hiſpania non ſolùm non extorquentur, ſed ne petuntur quidem, at ſponte ab iis, à quibus debentur, afferuntur. Hanc menſam, ad quam ſedebat Matthæus, credibile eſt non in ipſius fuiſſe domo, ſed in loco aliquo publico iuxta mare, ut facilius mercium, quæ mari adducebantur, tributa in eum colligerentur. Nam Marcus c.2.15.& Lucas ca.5.29. ſignificāt inde Chriſtum in Matthæi domum ſeſe contuliſſe, vbi magnum illi Matthæus conuiuiū apparauit.

Matthæum nomine) Marcus c.2.14 & Lucas c.5.27.29. Matthæum nomine, id eſt cognomento Leui. Apparet autem honorificentius fuiſſe cognomen Leui, quàm nomen Matthæi, quia animaduertimus nunquam ſe Leui, ſed ſemper Matthæum modeſtiæ, alios cum non ſolum Matthæū, ſed etiam Leui honoris cauſa uocare, vt Hieronymus obſeruauit.

10. *In domo.)* Eiuſdem Matthæi, Marc.2.15.& Luc.5.29.

13. *Euntes,)* Hebraiſmus לכו ואמרו *ite, & dicite*, vt Iu.10.14. *Ite, & inuocate Deos, quos elegiſtis, ipſi vos liberent in tempore anguſtiæ.* Eadem phraſi dicūt Galli, *Allez, apprenez que c'eſt.*

Dicite.) Mittit ad ſcholam doctores legis, ut eius rei, cuius ſcientia maxime gloriabantur, maximam exprobret ignorantiam, vt Euthymius adnotauit. Quod alijs quoque locis facere ſolet, ut cap.12.3. *non legiſtis, quid fecerit Dauid quando eſuriỹt, &, qui cum eo erant.* & ibidem ver.5. *nō legiſtis in lege, quia ſabbatis ſacerdotes in templo ſabbatum uiolant, & ſine crimine ſunt?* & c.19.4. *non legiſtis, quia qui fecit hominem ab initio maſculum, & fœminam fecit eos.* ſimilia ca.21.16. 42.& 22.31.& Mar.12.10.26. Phariſæos legis doctores fuiſſe dixim⁹.c.2.4

Miſericordiam uolo.) Primum quærendum, quorſum Chriſtus hoc dicat, nec enim hic de ſacrificio, aut miſericordia agebatur. Reſpondeo, magnam fuiſſe miſericordiam peccatores ad pœnitentiam uocare, vt paullo poſt dicit, quam probat a maiori ad minus omnibus eſſe rebus præferendam. Si enim ſacrificio, quod Deo offertur, teſte Propheta, præferenda eſt, quibus non erit rebus anteponenda, ſicut ſupra dixit cap.5.24.25. *ſi offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quod frater tuus habet aliquid aduerſum te, relinque ibi munus tuum ante altare, & uade prius reconciliari fratri tuo.* Ad hūc ferme ſenſum Euthymius exponit.

Et non ſacrificium.) Non negat ſe ſacrificium uelle, cum ipſe inſtituerit, ſibique iuſſerit offerri, ſed dicit ſe miſericordiam malle, quam ſacrificium, id eſt ſacrificium internum, quam externum, &, ſi alterutrum defuturum eſt, malle externum, quod in carnalibus hoſtijs quàm internū, quod in corde conſiſtit, deeſſe ſacrificium. Eſt enim Hebræorum idioma, Scripturæ idioma notabile.
quo ſolent illi, cùm unum alteri præferunt, non illud magis, hoc minus affirmare, ſed illud affirmare omnino hoc omnino negare, ut, *doctrina mea, non eſt mea*, id eſt non tam mea, quam patris eſt, ab eo enim ego accepi, Ioan.7.16. *Non eſtis uos, qui loquimini, ſed ſpiritus patris ueſtris, qui loquitur in uobis*, id eſt non tam uos, quàm ille infra c.10.20. *Non uolentis neq. currentis, ſed miſerentis eſt Dei*, id eſt, nō tam uolentis hominis, quàm miſerentis eſt Dei Romanorum 9.16. ſic Chryſoſtomus explicat hom.31. Itaque Ambroſius lib. de pœnitentia cap.2. ita legit, *miſericordiam malo, quàm ſacrificium* Auguſtinus uerò libr.20. contra Fauſtum cap.16.& libr.2. de conſenſu Euangeliſt. cap.27. *miſericordiam uolo, quàm ſacrificium*, forma loquendi apud ueteres Theologos vſque ad Gregorij tempora frequenter vſurpata, &, ut ſuſpicor, ex ueteri nata editione, qua ante Hieronymum Latina vtebatur Eccleſia, cuius auctorem credibile eſt Hebraiſmum imitatum ſolitum dicere זה חפצתי מזה hoc uolo, quam hoc, id eſt hoc malo. Idem Auguſt. lib.10. de ciuit. cap.5. & Cæſarius homil.36. legunt, *miſericordiam magis uolo, quàm ſacrificium*, ad ſenſum fortaſſe.

tasse, non ad uerba respicientes. Hunc autem esse sensum ex eodem loco Prophetę, ex quo hæc sumpta sunt uerba, Oseæ. 6. 6. manifestum est, sequitur enim. *& scientiam Dei magis quam holocausta*. Per sacrificium autem, quia externus erat cultus, omnis cultus externus, per misericordiam omnia caritatis opera intelligenda sunt.

Nō veni uocare iustos, sed peccatores) Duæ hoc loco quæstiones sunt, una, an aliquos, cùm Christus uenit, iustos inuenerit: altera, an propter illos etiam, si qui erant, uenerit. Hæretici huius temporis Lutherani, & Caluiniani non solùm, cùm Christus uenit, sed etiam post quemquam uerè iustum fuisse negant. Quem errorem etsi alio loco copiosius sumus refutaturi, hic etiam obiter perstringemus. Certè Zacharias, & Elisabeth iusti erant, quocunque tandem modo iustos interpretentur. Propterea enim negant non solùm esse quemquam, sed etiam esse posse iustum, quia nemo totam (inquiunt) legem seruare potest. De Zacharia autem & Elisabeth ca. .6. Lucas scribit, *Et erant iusti ambo ante Deum incedentes in omnibus mandatis, & iustificationibus Domini sine querela*. Iustos non reputatos, ut isti commentantur, sed fuisse dicit, & fuisse nō apud homines tantùm, sed ante Deum, & non, quia peccata illis non imputabantur, sed quia peccata non habebant, id est, quia legem obseruabant, quod isti boni Euangelistæ, ut eorum etiam verbo utar, impossibile esse dicūt, *incedentes* (inquit) *in omnib. mandatis, & iustificationibus Domini sine querela* id est, ita ut nihil in eis desiderari posset. Si ergo talis Elisabeth, qualis Maria, de qua illa dicit, *Vnde hoc mihi, ut ueniat mater Domini mei ad me?* Lucæ. 1. 43. Alios quoque, de quibus scriptura mentionem non fecerit, iustos fuisse credendum est, quando ex his constat esse potuisse. Nam & Nathanael Christus uerum Israelitam appellauit, in quo dolus non esset, Ioann. 1. 47. qua phrasi solet scriptura hominem perfectè iustum significare, vt Psal. 14. 3. *Qui non egit dolum in lingua sua, &* 31. 2. *nec est in spiritu eius dolus*. Denique de Christo ipso ad magnam laudem dictum est. *qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius*. Alia ex parte scriptura docet omnes fuisse peccatores Roman. 3. 22. 23. *iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi in omnes, & super omnes, qui credunt in eum, nō enim est distinctio omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei, &* 2. Cor. 5. 14. 15. *si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt, & unus pro omnibus mortuus est Christus*. Ita etiam omnes ueteres auctores sentiunt, Christum cùm uenit, neminem iustum reperisse: sed dixisse, *non ueni uocare iustos*, non quòd aliqui iusti essent, sed quòd se aliqui iustos esse reputarent, quales illi ipsi erant Pharisæi, quibus ista dicebat. Propter eos autem non uenisse, non quòd propter omnes non uenerit, sed quòd illi, qui se iustos putabant, vt, qui cùm ægroti sint, se sanos esse dicunt, medicum nō quærerent. Sicut illis Christus dicit, Ioan. 9. 41. *si cæci essetis, non haberetis peccatū, nūc uerò dicitis, quia uidemus, peccatum uestrum manet*. Ita Hilarius & Chrysostomus hom. 31. Hieronym. Beda, Theophylactus. Euthym. quasi per ironiam iustos appellatos intelligunt. Scripturæ autem, quæ hac in re uidentur esse contrariæ, ad hunc modum conciliandæ sunt. Inuenit Christus ueniens, ut probatum a nobis est, aliquos iustos, & tamen neminem, ut aliæ scripturæ docent, iustum inuenit, aliquos, qui re uera iusti erant, neminem qui per se, id est sine ipso Christo iustus esset. Nam ipsi illi, qui ante quàm Christus ueniret, iusti unquam fuerunt, non nisi per eius gratiam & fidem, & ui futuri aduentus eius fuerunt iustificati, ut Petrus testatur Act. 15. 11. *per gratiam Domini Iesu Christi credimus saluari, quemadmodū & illi*. Illa ipsa Christi mater B. Virgo Maria omnium iustorum hominum iustissima, quam à peccato etiam originali præseruatam credimus, inter eos numeratur, qui gratia Dei indiguerunt,

Error hæreticorum refutatur, neminem esse iustum.

1. Pet. 2. 22.

Quomodo Christus nullum iustum inuenit.

B. Virgo cōcepta sine peccato.

runt,

Quō Christus non venit propter iustos,

runt, & propter quos etiam Christus uenit, quia si Christus non uenisset eius gratia præseruata non fuisset. Superest, quæstio secunda, quomodo dicat Christus se non uenisse, ut iustos uocaret, cùm nemo sine eius uocante gratia iustus fuerit. Quomodo ueteres auctores responderint, paullo ante commemorauimus: non uenisse, ut uocaret iustos, id est, qui se iustos esse existimabant, non quòd ille uocare nollet, sed quòd illi etiamsi uocaret, uenire nollent. Hoc probabile est. Illud autem, quod Euthymius dicit, nisi aliqua benigniore interpretatione molliri possit, prorsus Pelagianum: Christum non uenisse propter iustos, quia iusti ipsi sibi ad salutem sufficiebant. Quamquam non auctorem, qui & Catholicus, & pius, & eruditus est, sed auctoris minus cautum loquendi modum damno. Ego, si quid tamen meum ualet iudicium, sic intelligo Christum non uenisse, ut iustos, sed ut peccatores uocaret, quemadmodum nonaginta nouem oues, quæ non errauerant, ut unam quæreret errantem, in deserto dicitur reliquisse infra cap. 18. 12. Non enim significat, ut quidam interpretantur angelos reliquisse, ut hominem quæreret; nec nonaginta nouem homines, qui non errauerant, ut unum quæreret aberrantem, quasi non nisi nonagesimus nonus quisque homo iniustus esset. *Omnes* enim *in viam suam declinauerunt*, Isa. 56. 11. *Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt*. Psal. 13. 3. & 52. 4. sed significat se adeo esse bonum & misericordem, ut si non fuissent, nisi centum homines, nonaginta nouem iusti, & unus iniustus: nonaginta nouem iustos reliquisset, ut unum iniustum quæreret, & se propter illum solum in hunc mūdum uenturum, & mortem suscepturum fuisse. Similiter hoc loco non significat aliquos sine gratia aduentus sui iustos esse, ad quos uocandos non uenerit: sed se ita peccatores quærere, ut si aliqui fuissent iusti, non propter eos, sed propter peccatores uenturus fuisset. Hic, nisi ualde fallor, uerus est sensus. Itaque illa quorundam Theologorum opinio, qui existimant, etiam si homines non peccassent, Christum fuisse uenturum, non solum huic loco, sed scripturæ mihi videtur esse contraria, & dum incertum Christi beneficium fingit: certum illud, quo maius esse non potuit, redemptionis nostræ extenuare. Et uero, nisi scirem etiam nonnullos Catholicos, & eruditos uiros in ea esse sententia, multò eam grauioribus notarem uerbis. Sed nolo, dum sententiam reprehendo, auctores quoque uideri uelle reprehendere. Tantùm dico non posse me eos, qui eam etiamnum defensitant, non mirari.

14. *Tunc accesserunt.*) Cùm Pharisei in priore quæstione victi fuissent.

Discipuli Ioannis.) Lucas ca. 5. 33. ipsos Pharisæos accessisse dicit: quod D. August. libr. 2. de consens. Euangelist. ca. 27. ita conciliat, vtrosque accessisse, sed Lucam solos Pharisæos, Matthæū solos discipulos Ioannis nominasse. Sed videtur ita Matthæus loqui, vt significare velle videatur Pharisæos ausos non fuisse ad Christum accedere. Nam & paullo ante ver. 11. non Christo, sed eius discipulis dixisse ait, *quare cum publicanis, & peccatoribus manducat magister vester?* Quare probabilius est Ioannis discipulos à Phariseis sum missos accessisse, quod eo illi libentius fortasse fecerunt, quòd inter Ioannis, & Christi discipulos aliquam fuisse cōstet æmulatiunculam Ioan. 3. 26. *Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimoniū perhibuisti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum.* Propterea Lucas Pharisæos accessisse dicit, quia Ioannis discipuli instigantibus Pharisæis accesserunt.

Discipuli autem tui non ieiunant.) Lucas cap. 5. 33. dicit, *discipuli autem tui edunt, & bibunt*, quasi immoderatum cibi, & potus usum notare uoluerunt: & quidem credibilius est, & Pharisæorum ingenio magis consentaneum ita dixisse. Nam per hæc verba *edunt, & bibunt*, discipulorum intemperantiam, per discipulos autem magistrum ipsum Christum notare

voluisse Christus ad hunc locum alludens significat capi. 11. 18. 19. *venit Ioannes Baptista nec manducans nec bibẽs, & dicunt dæmonium habet; venit filius hominis manducans & bibens, & dicunt, ecce homo vorax, & potator uini, publicanorum, & peccatorum amicus.* Homines opinione sui inflati, & se laudant, *quare nos ieiunamus*, & ne se laudare videantur, discipulos Ioannis laudis socios assumunt: Christum autem, & eius discipulos non solum tanquam parum religiosos, sed etiam tanquam intemperantes, & ebriosos accusant. *Quare nos*, plus quàm dicunt his verbis significent. Quare nos, & non tu? nisi quia nos sancti, ac iusti, & ex Deo sumus: tu peccator, & ex hominibus, cùm interim, dum nos ieiunamus, tu peccatorum hominum comessationibus delecteris?

15. *Nunquid possunt filij sponsi.* οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος thalami; aut cubiculi nuptialis Marc. 2. 19. idem noster interpres vertit nuptiarum. Qui autem dicantur filij sponsi, aut thalami, manifestum est; loquitur enim Christus de discipulis suis, de quibus obiecta illi quæstio fuerat. Cur verò ita vocentur, de eo interpretes dissident. Ambros. lib. 5. in Lucam, Hier. & Beda in commen. ideo filios vocari docent, quòd ab eo spiritualiter nati essent. Ijs potius assentior, qui Hebraismum esse dicunt, quo filij thalami, aut nuptiarum appellantur, qui familiares sponsi sunt, qui eius varijs lætitiæ argumentis celebrant nuptias, quod nunc corruptis apud nos moribus conuiuijs, saltationibus, ludis fieri solet: tunc saltem conuiuiis, vt ex nuptijs in Cana Galilææ celebratis, Ioann. 2. 1. prespicuum est, ideoque dicit ieiunare non posse, quia repugnat nuptiarum celebrationi ieiunium. Quemadmodum enim filij regni uocati sunt c. 8. 12. qui sunt ex regno, ita filij nuptiarum, qui celebrant nuptias, quod significantius Galli dicunt, *ceux qui sont de la feste des nopces.* Amici sponsi, ut uocat se ipsum Ioannes Baptista, Ioann. 3. 29. sponsus autem est Christus, ut in illa parabola nuptiarum adumbratur cap. 22. 2. & c. 25. 1. 5. 6. 10. & Apoc. 19. 7. 9. Cuius, vt ita dicam, sponsalia hic celebrantur, Matt. 22. 2. & 25. 1. nuptiæ autem in cœlo, vbi matrimonium quodam modo cũ Ecclesia eius sponsa consumat, Apoc. 19. 7. 9. quia tunc eam in cubiculum suum, id est in cœlum introducet, vbi perpetuis eius fruetur amplexibus.

Lugere) cur non dicit ieiunare, non enim de luctu, sed de ieiunio quærebatur. Ideo, vt opinor, vt in genere non solùm ieunium, sed omnes alias luctus species comprehendat, & plus quam ab aduersarijs interrogabatur, respondeat, & ut à negatione generis ad negationem speciei fortius argumentetur. Si enim animal esse non potest, quomodo homo esse poterit? Si filij sponsi lugere non possunt, quomodo ieiunare poterunt? Lugere enim hoc loco non significat lacrymas fundere, aut plangere, sed tristem esse, &, vt Latini loquuntur, in luctu, sordibusq; uersari: sicut dicuntur mortui certo tempore lugeri, nõ quòd eos uiui perpetuò fleant, sed quòd pro illis lugubrem vestem gerant. Quæri hoc loco merito potest, si non possunt filij sponsi, quamdiu sponsus cum illis est, ieiunare, cur Ioannes Baptista, eiusque discipuli ieiunauerint: nam & ipse filius, id est amicus erat sponsi, qui uocem eius audiens gaudebat, Ioan. 3. 29. Respondeo id factum necessariò, vt omnibus modis ad salutem homines allicerentur, & singulari, qualis fuit Ioannis; & communi, qualis fuit Christi, more viuendi; vt Christus c. 11. 18. 19. significat, *venit Ioannes nec manducans, nec bibens, & dicũt, dæmonium habet: venit filius hominis manducans, & bibens, & dicunt, ecce homo vorax, & potator uini, & iustificata est sapientia à filijs suis.* Præterquam quòd Ioãnes, etsi amicus erat sponsi, filius tamen, idest discipulus propriè non erat; parabat enim viam, qua alii ad nuptias venirent, ipse non venit. Qui ueniebant, aspera uenturi erant uia; cùm uenissent, non asperam, sed hilarem, & iucundam, quamdiu cum sponso essent, acturi uitam, ut nuptiarum

Cur discipuli Ioannis ieiunarent nõ Christi.

tiarum festiua celebratio postulabat. At cur Christus saltem ipse, si nō eius discipuli, non ieiunabat? Eadem ratione responderi posset, quia spōsus erat, & sponsalia sua celebrabat, sed ipse aliā rationem reddit, quia *nemo immittit commissuram panni rudis in vestimentū vetus*, ver. 16.

Venient autem dies.) Dies pro tempore Hebræorum more, quasi dicat, satis temporis ad ieiunandum habebūt, cùm ablatus illis fuerit sponsus. Non dicit, cùm ab illis discesserit, nec cùm mortuus fuerit: sed cum ablatus fuerit, significans miserabiliter ab illis ipsis Pharisæis, quibuscum loquebatur, de medio tollendum. *Tunc*, inquit, *ieiunabunt*, id est, tunc lugebunt. Nam, vt paullo ante lugere posuit pro ieiunare, genus pro specie: ita nūc ieiunare pro lugere, speciem pro genere posuit: quasi dicat, sicut nunc celebrant meas nuptias, ideoque non ieiunant, ita nunc meam lugebunt mortem, ideoque ieiunabunt. Alludit enim ad ueterem morem lugendi mortuos adhibito ieiunio: solēt enim, qui lugent, cibo abstinere. Euentus hanc Christi sententiam non probauit modo, sed etiam declarauit. Legimus enim quàm assidui post ascensum in cœlum Christi in ieiunijs, & orationibus Apostoli fuerint Act. 13. 2. 3. 2. Cor. 6. 5. in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigilijs multis in fame, & siti, & ieiunijs multis. Ineptus erat Montanus, Priscilla, & Maximilla, qui, vt ait hoc loco Hieronymus, huius occasione sententiæ Quadragesimam post Pentecosten celebrabant. Intemperantes Caluinistæ, qui nullam omnino Quadragesimam amant, nosque, homines valde suo iudicio sapientes, irrident, quasi ex hoc loco Quadragesimam colligamus. Nos verò hinc non tam Quadragesimam colligimus, quàm eorum argumentū refutamus: qui ideo Quadragesimam reijciunt, quòd Christus cum discipulis suis Quadragesimam non ieiunauerit: quibus idem, quod Christus hoc loco Pharisæis, respondemus, non potuisse sponsum, neque filios sponsi, quandiu cum ipsis sponsus erat, ieiunare: ablato autem sponso sapienter, & piè, & voluntati ac uerbis Christi congruenter Ecclesiam fecisse, quòd ieiunium instituerit Quadragesimæ.

Quadragesimæ defensio contra Caluinistas

16. *Nemo autem immittit.*) Hoc ideo dicit Christus, vt probet prudenter se facere, quòd non cogat suos discipulos ieiunare, vt Hiero. Chrysost. hom. 31. & Remig. indicauerunt. Id autem duobus probat exemplis, altero panni rudis, & uestimenti ueteris: altero vini noui, & vtris veteris, quorum neutrū cum altero bene conueniunt. Sensus est facilis: verborum, exemplorumque accommodatio difficilis. Nec enim dubium est, quin velit Christus docere esse genus uiuendi ad discipulorum captum, consuetudinemque accommodandum: ne, si initio præter consuetudinem cogantur ieiunare, institutum deterriti derelinquant. Itaque certum est discipulos suos vestimento, vtribusque ueteribus, genus autem uiuendi austerum, & asperum panno adhuc rudi, vinoque nouo comparari. Atque hanc esse sententiam, quemadmodum uestimento veteri non adijcitur assumentum ex panno rudi, quia si adijciatur, veterem uestem magis disrumpit, neque vinum nouum mittitur in vtres ueteres, quia si mittatur, utres iam attriti vetustate feruente crepant vino: ita non conuenire, vt discipulis faciliori viuendi rationi assuetis genus uitæ difficilius, prorsusque dissimile subitò præscribatur, ne difficultati succumbant, & a bene cœpto vitæ instituto desistant. Ita Euthymius, & Theophylactus interpretantur: nec melior meo iudicio interpretatio desiderari potest. Quanquam Tertullian. libro 3. & 4. contra Marc. ueterem uestem, & vtres veteres legem veterem: pannum rudem, & vinum nouum Euangelium esse dicit, aut dicentibus Marcionistis ipse non negat Ambrosius verò lib. in Lucam 8. vestimentum uetus, & ueteres utres ieiunium. Hilarius, Hieronym. Chrysostom. & Beda Pharisæos, Augustin. ser. de tempore 186. omnes homines

car-

carnales, *Spiritualia*, inquit, *non capit carnalis, carnalitas vetustas est, gratia nouitas est*. Quæ omnia, quamuis acute eruditeque dicta sint, tamen in prima, ut diximus, interpretatione standum est. Obijciet autem aliquis discipulos etiam Ioannis vetus uestimentum, & ut res ueteres fuisse: ieiunium tamen illis, & uitæ genus asperrimum Ioannem proposuisse. Iam uer. 15. respōdimus id eum fecisse necessario, quia uiam ad Christum præparabat: quam asperam & difficilem, id est lacrymarum, ieiuniorum, & omnis pœnitentiæ generis plenam esse oportebat. Decebat autem Dominum mitiorem, humanioremque esse, quàm seruum, & quodammodo ungere, quos ille uulnerauerat. Obijci propterea po est, discipulos Christi nouos adhuc fuisse, non ergo potuisse ue stimento, utribusque ueteribus comparari. Respondeo aut propter infirmitatem, ut uult Euthymius: aut propter ueterem consuetudinem omnino dissimilem, ut ego potius credo, ueteres appellari. Adhuc enim sicut uestis attrita, & ueteres utres uetere uiuendi consuetudine nondū exuta imbecilles erant, nec uinum nouum capere poterant. *Multa*, inquit Christus, *habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo*. Ioan. 16. 12. Potest adhuc occuri ieiunium rem fuisse ueterem, & usitatam: propterea Ioannis discipulos, & Pharisæos Christo obijcere, quòd nec ipse, nec eius discipuli ieiunent, quasi ueteres non seruent traditiones. Respondeo quædam fuisse in ueteri lege præcepta ieiunia, de quibus D. Lucas in Actis cap. 27. 9. mentionem facit: sed Pharisæos non de illis loqui, quæ & uetera erant, & ab omnibus, sicut nunc Ecclesiastica ieiunia, seruabantur: sed de suis, & discipulorum Ioannis ieiunijs, quæ præcepta non erant, neque communia, sed uoluntaria, & illis propria, quibus se Pharisæos, id est singulares, cæterisq; sanctiores esse gloriabātur: sicut Pharisæus ille Lucæ 18. 11. 12. in templo orans dicebat, non sum sicut cæteri hominum, sicut etiam *hic publicanus: ieiuno bis in sabbato*. Quòd autem Marcion ex hoc loco suam hæresim confirmabat, quasi inter ueterem, & Euāgelicam legem tanta sit dissimilitudo, ut unus utriusque auctor esse non possit, ut Tertullianus lib. aduersus illum 3. & 4. & Epiphanius hæres. 42. tradiderunt, & ab illis est satis refutatum, & adeo futile est, ut operæpretium facturus non sit, qui refutauerit. Similis Manichæorum error, contra quem Augustinus lib. 8. aduersus Faustum disputauit. Diximus de sententia, dicamus de uerbis, ubi plusculum est difficultatis.

Commissuram.) ἐπίβλημα additamentum, ut quidam uertunt, aut potius, si Latinitas pateretur, adiectamentum. Quidam hæreticorum interpretes existimant non significari additamentum panni, quod ad sarciendam plagam ueteris uestis adijcitur, quam *peciam*, uulgò uocant: sed partem panni, quæ, quando ad conficiendam uestem satis panni ex ueteri non est, ex nouo in supplemētum assumitur, sententia prorsus corrupta. Et quia id, cui adijcitur, uocat ἱμάτιον παλαιὸν uestē ueterem, significans iam fuisse confectam uestem, ante quam additamentū assumeretur; sed ueterem detritam, & plagas habentem: & quia dicit, *& peior scissura fit*, peior scilicet, quam ea, quæ ante facta fuerat. Loquitur ergo de ueste iam facta, sed scissuras habente, ad quas resarciēdas dicit non esse rudem pannum insuendum, ne peior scissura fiat. Tertullianus, & August. plagulam uocant.

Tollit enim plenitudinem.) αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, uerba sūt ambigua, quia τὸ πλήρωμα & nominādi, & accusāndi casus esse potest. Si nominandi sit, sensus erit plenitudo eius, id est commissura illi: quæ ad implēdum, quod deerat, adiecta est ueteri uestimento, tollet (*aliquid*) ab illo, id est arrodet, & lacerabit illud. Quem sensum Theodorus hæreticorum interpres, & in uertendo, & in exponendo secutus est, parùm recto, ut mihi uidetur, iudicio. Si sit accusandi casus, duplex sensus esse potest, alter, Beza reprehenditur, & Erasmus.

alter, ut ſuppoſitum verbi, *tollit*, repetatur ex verbo, *immittit*, quaſi dicat, alioqui, quicũque id facit, tollit plenitudinem eius à veſtimento. Quam interpretationem Eraſmus inuenit, in eo prudẽtius q̃ Beza, q᷑ τὸ πλήρωμα non primum, ſed quartum facit caſum, in eo non benè, quòd verbum, *tollit*, referat ad eum, qui commiſſuram adiecit. Verum ſenſum nemo poteſt melius, quam noſter interpres, exprimere. πλήρωμα enim plenitudinem uocat Euãgeliſta eam partem veſtis, quæ cum illi commiſſura immitteretur, adhuc integra erat; quam ipſam nõ ille, qui commiſſuram adiecit, ſed commiſſura ipſa panni rudis rigore ſuo tollit. Plenitudinẽ aũt vocat Hebræorum more מלא, quod integrum & ſanum eſt, quemadmodum in altero, quod ſequitur exemplo, nõ ille qui vinum nouũ in vtres veteres immiſit, ſed vinum ipſum nouum, qui fortius eſt, quàm, vt vtres ferre poſſint, vtres corrumpit, id eſt vtrium plenitudinem tollit. Et, qui aliter interpretantur, & veterem faſtidientes verſionem nouam quæſiuerunt, mihi nullo modo uidentur ſententię vim, proprietatemque perſpexiſſe, quæ in eo maxime obſeruatur, vt ſi pannus rudis ueſti ueteri aſſuatur, aut uinum nouum in ueteres mittatur utres, id quod ueſtem conſeruare debuit, perdat, & uinum, quod, ut ſeruaretur, in utres miſſum eſt, efficiat utres rumpendo, ut ſeruari non poſſit. Sic enim nimis rigidum uitæ genus, ſi diſcipulis, ut meliores fiant, adhuc infirmis, & ueteribus aſſuetis moribus præſcribatur illud ipſum, quod eos meliores facere debuit, deterrendo, auertendo, fugando peiores faciet. Et quod illis, ut conſeruarent, exercerentque tanquam utribus. vetuſtis uinum nouum committeretur, dum ferre non poſſent, eos deſperatione quadam perderet, & ipſum quoque periret. Viuum exemplũ Iudas præbuit, cui cum non ſatis idoneo Apoſtoli commiſſum eſſet officium, & quaſi ueteri utri uinum nouum infuſum, non ſolùm moribus, ſed corpore etiam ipſo, tanquam nimis inflatus vter crepuit medius, & perditum eſt, id eſt, quodam modo ignominia affectum Apoſtolicum officium.

Vulgata editio defenditur.

18. *Princeps vnus Synagogæ*,) Nomine Iairus Mar. 5. 22. Lucæ 8. 41. Princeps autem Synagogæ uocabatur, qui Synagogæ præſidebat, quemadmodũ in ſcholis, qui Decanus facultatis appellatur.

Quis Synagogę princeps.

Modo defuncta eſt.) magna inter Matthæum, & cæteros Euangeliſtas videtur eſſe diſſenſio. Nam Marcus cap. 5. 23. non mortuam puellam, ſed *in extremis fuiſſe* dicit. Lucas veto. cap. 8. 42. *et hæc moriebatur*. Chryſoſtomus ho. 32. Beda, Euthym. & Theophy. ita conciliant Principem iſtum non ideo dixiſſe mortuam eſſe filiã ſuam, quòd uerè mortua eſſet, ſed uel quòd adeo grauiter, cum ipſe domo diſceſſit, ægrotaret, ut iam mortuam eſſe coniiceret; aut quòd orationem dolor exaggerauerit. Auguſtinus lib. 2. de conſenſu Euang. ca. 28. Matthæũ non recitaſſe, quod princeps dixerat, ſed quod cogitabat. Probabilius eſt, quod quidam putant, utrumque dixiſſe, & in extremis eſſe, & iã eſſe mortuam. Initio quidem dixiſſe eam in extremis eſſe, poſteà ueniſſe familiares, qui mortuam eſſe nuntiarent, vt Marc. 5. 35. & Luc. 8. 49. expoſuerunt; tùm principem Chriſto dixiſſe; quod Matthæus narrat filiam ſuam iam eſſe mortuã. Illud ego mihi perſuadeo non dixiſſe principem Synagogæ ſimul, quæ Matthæus ſimul narrat, *filia mea modo defuncta eſt, ſed veni, impone manũ tuam, & viuet*, ſed hæc uerba, *ueni, impone manum tuam ſuper eam* dixiſſe, ante quam mortuam eſſe ſciret. Morte autem audita potius rogaſſe Chriſtum, aut rogare cogitaſſe, ne ueniret, cùm mortua iam eſſet, & quia Marcus, & Lucas ita narrant, & quia accepto nuntio de morte Chriſtus illi dixit, *noli timere, crede tantum & ſalua erit*, quaſi iam timere cœpiſſet, ne Chriſtus, qui moribundam ſanare poterat, mortuam ſuſcitare non poſſet, & quia hominem Iudæum, cumque

Synagogæ principem credibile non videtur tantam habuiſſe fidem, vt crederet poſſe Chriſtum mortuam iam puellam tactu manus ſuſcitare.

20. *Et ecce mulier.)* Ciuem fuiſſe Cęſareæ Philippi, quæ Chriſto ſtatuam ante domum ſuam poſuerit accepti beneficij monimentum ſcribit Euſebius lib. 7. c. 28. & Sozomen lib. 5. cap. 21. cuius & Theophylactus hoc loco mētionem facit. Itaque minus eſt probabile, quod in lib. de Salomone cap. 5. Ambroſius ſcribit fuiſſe Martham Lazari ſororem.

Quæ duodecim annis.) Facit hoc ad miraculi probationē, ſicut quod Mar. ca. 5. 26. & Lucas c. 8. 43. expreſſerunt, eam omnes ſuas facultates in medicos expendiſſe, nec profeciſſe quicquam. His enim circunſtantiis docēt non ſolum inueteratum, ſed etiam incurabilem fuiſſe morbum, ut magis curationis miraculum appareat.

Acceſsit retro.) Non eſt auſa palam accedere, ſiue, vt quidam putant, humilitate, ſiue, vt Optatus lib. 5. contra Parmen. & Ambr. libro de Salomone capit. 5. pudore, quòd turpi laboraret morbo, ſiue quòd, vt alii dicunt, lege à conſortio hominum arceretur Leuit. 15. 24. Fluxum autem ſanguinis, multi fluxum ſeminis fuiſſe putant, qui honeſtiore uocabulo fluxus ſanguinis appelletur, vt Chryſ. hom. 32. & Theophylactus in commentariis.

22. *At Ieſus conuerſus, & videns.)* ἐπιϛραφεὶς καὶ ἰδὼν, conuerſus, & aſpiciens, quaſi ignoraret, & quæreret, quis eſſet, qui ſe tetigiſſet, ut alii narrant Euangeliſtæ. Quòd ideo fecit, vt mulier uidens ſe latere non poſſe, proderet ſe ſe, & miraculum non ex eius, qui contulerat, ſed ex eius, quæ beneficium acceperat, ore cognoſceretur. Quod autem Luc. capitulo. 8. 46. ait dixiſſe Chriſtum *Tetigit me aliquis, nam ego noui virtutē de me exiſſe*. humano locutus eſt more, quaſi ita ex illo uirtus exiiſſet, quemadmodum ſolet ex corpore ſecta uena ſanguis exire. Narrat Lucas dixiſſe diſcipulos Chriſto *Turbæ comprimunt te, & dicis, quis me tetigit?* In quæ verba D. Augu. multis locis notare ſolet, non omnes, qui ſequuntur, & tangunt Chriſtum, uerè tangere, ſed potius comprimere: eos verè tangere, qui fide ad Chriſtum accedentes fructum percipiunt. *Fide*, inquit Ambroſius, *tangitur Chriſtus*, lib. 6. in Lucam.

Confide filia.) Apparet mulierem, cùm uideret quæri à Chriſto, quis ſe tetigiſſet, ualde timuiſſe, quaſi ſacrilegium patraſſet, & clam ſanitatem furata eſſet, vt Chryſo. ait, pœnaſque temeritatis ſuæ datura eſſet, ut Mar. cap. 5. 33. & Luc. ca. 8. 47. declararunt. *Mulier uerò timens, & tremens, ſciens, quod factum eſſet in ſe, venit, & procidit ante eum, & dixit ei omnem ueritatem*, ideo iubetur confidere, id eſt non timere, bono eſſe animo, Quod autem Marcus *mulierem*, Matthæus *filiam*, à Chriſto uocatam dicit, leuis diſſenſio eſt, alter uerba, alter ſententiam recitauit. Vter uerba? Matthæus opinor, qa magis conuenit benignitati, & conſuetudini Chriſti, ut filiā, quā ut mulierē appellauerit, pſertim q̄ trementē ac pauidam blandioribus uerbis erigere uolebat, ut ſupra. uerſi. 2. *confide fili, remittuntur tibi peccata tua*. Quærunt nonnulli, cur Chriſtus noluerit miraculū latere. Reſpondet Chryſ. & Theophy. ideo noluiſſe, ut & Dei gloria magis eluceret, & fides principis Synagogæ, qui Chriſtum ſequebatur, cōfirmaretur. Quæ ſomnia Valētiniani ex hoc loco cōfinxerint, ſcribit Irenæus lib. 2. c. 36. Caluinus ualde hoc loco ſudat timens, ne hinc reliquiarū uſum comprobemus, & quibus teneri ſe uidet, uincula, quia ſoluere non poteſt, rumpit. Primum hanc mulierem indiſcreto zelo, ut eius utar uerbis, Chriſti fimbriam tetigiſſe ait, & aliquid in ea fuiſſe ſuperſtitionis. Deinde, quamuis tactu fimbriæ ſanata ſit, factum tamen fuiſſe ſingulare, quod ad exempli imitationem ualere non debeat, ut propterea ex reliquiis ſanitatem petamus. O aſinum, o cæcos homines, qui non uident hunc non tm̄ hæreticum, ſed prorſus etiam diaboli eū eſſe ſpiritum. Euangeliſtæ oēs ſumma diligentia hanc circunſtantiā ex-

Caluini impudentia reprehēditur circa reliquiarum vſum.

pres-

præsserunt, quòd dixerit intra se, *si tetigero tantùm fimbriā vestimenti eius, salua ero*, vt singularem eius fidem declararent, atq; commēdarent; iste bonus Euangelista indiscretum zelū vocat. Christus eius fidē non solùm effectu, sed verbis etiam approbant, *fides tua te saluam fecit*, Caluinus superstitionem fuisse docet. Tales hodie magistros mundus meretur.

23. *Tibicines*) Putat Theophylactus propterea quòd innupta puella erat, &, vt Marcus, & Lucas scribunt, duodecim tantum annorum, tibias, quas in nuptijs fuerat habitura, de more gentis ad funus adhibitas. At eam fuisse consuetudinem aliū auctorem non habeo. Verius, quod lib. in Lucam. 8. Ambr. scribit, morem fuisse Gentilium, vt ad omna funus lamentatrices, & tibicines adhiberentur, qui lacrymas audientibus cantatis nænijs elicerent, eāq; consuetudinem ad Iudęos quoq; permanasse. Et de lamētatricibus quidem Iere. c. 9. 17. mentionem fecit: & memini ego, cum etiam in nonnullis Hispaniæ locis adhiberentur, nunc res exoleuit: de tibijs Euangelistæ satis est testimonium: nec enim aliud in sacris litteris habemus, sed profanus poeta dixit,

Tibicines in funeribus.

Cantabant mœstis tibia funeribus

Ouid. 4. fast.

Hæc omnia ideo narrat Euangelista, vt miraculum augeat, probans verè iam mortuam fuisse adolescentulā cùm iam tibicines acciti fuissent, vt tota planctu familia turbata tumultuaretur. Eadem ratione Marcus & Lucas notauerunt venisse nuntios, qui affirmarent patri iam esse mortuam, nec esse, cur Christum vexaret.

Recedite.) Cur turbam iubeat recedere, varias varii auctores afferunt causas. Chryso. hom. 32. Hila. & Theophyl. quòd turba indigna esset, quæ miraculum uideret, quia tumultuabatur, quia fidem non habebat, quia Christū dicentem non esse mortuam, sed somno oppressam, deridebat. Alij quidam, ne multitudine miraculum obscuraretur, quod credibile non est; non. n. solent miracula spectatorum multitudine obscurari, sed magis in clarescere. Vera caussa, vt mihi quidem videtur, ex Marco c. 5. 43. & Luca 8. 56. facile colligitur. Vterq; .n. narrat Christum parentibus puellæ uehementer præcepisse, ne quis id sciret. Propterea ergo turbam excludit, quæ continere secretum nescit. Propterea illi dixit, *non est mortua puella, sed dormit*, ut, cum postea ambulantem uideret, non à morte suscitatam: sed a somno expergefactā putaret. Delusit. n. Christus turbam ambiguitate uerborum. Quam autem ob rem noluerit Christus miraculum diuulgari uer. 24. dicemus. Marcus & Lucas scribunt quinque tantum testes Christum admisisse, Petrum, Iacobum, & Ioannem, & patrem, & matrem puellę. Nam quòd Caluinus dicit etiam comites principis Synagogæ indroductos fuisse, puerilis est error hominis Grammaticum nō intelligentis. Putauit. n. homo suo iudicio ualde acutus apud Marcum c. 5. 40. cū dicitur Christus assumpsisse patrem, & matrē puellæ, καὶ τοὺς μετ αὐτοῦ, *& eos, qui cum ipso erant*, relatiuum αὐτοῦ ad patrem referri, cùm ut constat ex uer. 37. ad Christum referatur. Quòd si Caluinus ueterem interpretem, quem tantopere contemnit, secutus fuisset, non errasset, quia non uertit, qui cum eo, aut cum ipso erant: sed *qui secum erant*.

Caluini puerilis error in harmon.

24. *Nō est mortua puella sed dormit*) Aug. lib. 2. de consen. Euang, c. 28. non puellā, sed mulierem legit, aut errore memoriæ, aut quòd magis credo, ex antiqua uersione. Quæritur ab oībus quo sensu dicat Christus nō esse mortuam puellā, sed dormire. Plerique putant scripturarum more loqui, quæ mortuos dormientes uocare solet, quia omnia Deo uiuūt, ut Hier. Chry. Theoph. hoc loco rñdent. At Christus nō solū dormire dicit, sed mortuā esse negat: scriptura autem etsi mortuos, quia resurrecturi aliqn̄ sūt, dormiētes appellat, mortuos tñ nō negat esse, & ut uer. 23. diximus, manistū est Christū turbā fallere uoluisse, psuadereq. non esse mortuā. Nec, ut alij existimāt iō dormire, nō mortuā eē dicit, ut signi ficet paullò post esse à se suscitādam, si-

cut

cut de Lazaro dixit Io.11.11.12. *Lazarus amicus noster dormit*. Nam Lazarũ nõ negauit esse mortuũ, sed potius significauit, cum dormire dixit: quod cùm discipuli nondum intelligerent, apertè dixit, *Lazarus amicus noster mortuus est*, uer.14. Hic aũt & dicit, & credi vult puellam non esse mortuam, & non intelligentibus, sed potius deridentibus, non explicat, quõ dormiat. Volui ergo significare uerè non esse mortuam, sed dormire, ut quemadmodum uer. præcedenti diximus, turba expergefactam, non suscitatam putaret, & miraculum non diuulgaret, qđ pro miraculo non haberet. Dicit autem non esse uerè mortuam, nõ quòd uerè mortua non esset, sed quòd non esset mortua eo modo, quo turba putabat, ita ut ad uitam reuocari non posset. Nam si turba sciuisset paullò post surrecturam, ut uerè surrexit, non mortuam fuisse, sed dormisse existimasset. Loquitur ergo Christus ex eorum opinione non, quam habebãt (credebant.n. uerè fuisse mortuam,) sed quàm eos habituros fuisse sciebat, si cognouissent paullò post fuisse surrecturam.

25. *Tenuit manum eius.*) Solo uerbo suscitare potuit, sed ideo manum tenuit, quia à patre rogatus fuerat, ut manum illi imponeret uer. 18. & ut ostenderet se non aliter mortuam, quàm dormientem, ut paullò ante dixerat, prehensa manu suscitare. Solemus.n. eorum, quos dormientes, aut ægrotantes excitare, & leuare uolumus, manum apprehendere. Sicut idẽ Christus socrum Petri decumbentem apprehensa erexit manu c.8.15. Alias causas, cur Christus solitus sit ægrotos, aut mortuos manu tangere c.8.3. 15. exposuimus.

Et dixit.) Imperat animæ, ut redeat quia ipse habet clauem mortis, & inferni Apoc.1.v.8. ipse *mortificat, & viuificat, deducit ad inferos, & reducit* 1. Reg.2.6. Lucas uers.54. dicit clamasse: quod etiam in Lazari suscitatione Ioan.11.43. fecisse legimus, non quòd uoce illi, aut magna, aut parua opus esset. sed ut more hominum loqueretur, qui eos, qui longè distant, clamando uocant, quasi uolens significare non solùm mortuam fuisse puellã, sed procul etiam eius animã abfuisse. Vbi? nescimus, sed tamen, si quid sciri potest, commodius apud Lucam c.16. 22. inuestigabimus, ubi locus ipse & dispntandi occasionem, & inueniendi argumenta suppeditabit, Scribũt Marcus, & Lucas Christum patri, & matri puellæ grauiter præcepisse, ne quis id sciret. Quod cur fecerit, ignoramus; scimus tamen Christum nõ sine summa ratione, & consilio fecisse: &, quantum ego assequi coniectura possum, ad uitandam Pharisæorũ & Scribarum fecit inuidiam, qui si minora miracula ferre non poterant, quid facturi erant, si mortuus suscitatos audiuissent? Animaduertimus enim de solis mortuis suscitatis, & curatis cæcis Christum, ne id sciretur, uetuisse infra uer.30. quia cæteri morbi curabiles uideri poterant; uitam, & uisum nemo ignorabat non posse ulla arte semel amissum reuocari. Nam leproso, quem mundauerat c.8.4. non absolutè dixit, ne cui id diceret, sed, ne antequam se sacerdotibus ostendisset. At sciebat utiq; Christus miraculum, quamuis ipse præciperet, non esse celandum, sciebat futurum, quod Euangelista factum narrat uer.26. *& exijt fama hæc in vniuersam terram*: cur ergo præcipiebat? Vt faceret, qđ in se erat. Sciebat Iudam futurum proditorem, cur elegit? sciebat homines mandata sua non facturos, cur dedit? sciebat peccaturum Adamum, cur fecit? sexcenta sunt eiusmodi. At si non expediebat, ut miraculum tunc diuulgaretur, & tamen diuulgandum sciebat, cur fecit? Quia non debuit Pharisæorum inuidia credenti principi fraudi esse, quò minus eius filia suscitaretur.

Cur Christus miracula sua vulgari noluit.

26 *Exijt fama hæc.*) Ad probationem miraculi hoc dicit Euangelista, ne quis à se fictum putet: testis enim tota fuit regio. Hoc enim significat ὅλη γῆ ἐκείνη omnis terra illa, id est tota illa prouincia. Eodem consilio Marcus cap.5.72. dixit facto miraculo omnes obstupuisse, & uterque

Euan-

Euangelista Marcus & Lucas dixisse Christum, *date illi manducare*, vt edendo ostenderet se non esse phantasma, sed uerè suscitatam. Quemadmodum Christus ipse, ut se, suscitatum doceret, post resurrectionem cum discipulis edit, & bibit Lucæ. 24. 41. 43. Ioan. 21. 5. Act. 10. 41. scio non esse necessarium argumentum, est tamen probabile, ut apud Lucam disputabimus.

28. *Cũ autem uenisset domum)* Cur non in uia curauit? Respondet Chrysostomus, Euthymius, & Theophilactus, ut secretius domi curaret, doceretque se gloriam non quærere. Alij, quod probabilius uidetur esse, ut eorum fidem experiretur. Est etiam uero simile Christum initio cognouisse eorum fidem non satis esse perfectã, voluisseque, ut tempore patientiaque maturesceret. Nec mirum. Cœci enim erant, & miracula, quæ Christus faciebat, audire tantùm poterant, non uidere. Hæc autem uera fides est, & Græegorius, & Augustinus ait, *Credere, quod non uides. Beati*, enim, *qui non uiderunt, & crediderunt*. Io. 20. 29. Qui uerè fideles esse uolunt, cœcos esse oportet, ante quàm credant, credẽtes uidebunt.

Fidei simplicitas.

30. *Aperti sunt oculi eorum.* Id est uiderunt, nam & ante aperti erant, sed clausi esse dicebantur, si spectes effectum, quia non magis videbant, quã si fuissent omnino clausi. Ita Hebræi loqui solent Isa. 35. 5. *Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt*, & 42. 6. 7. *Dedit te in fędus populi, in lucẽ gentium, ut aperires oculos cęcorum.* Ita infra cap. 20. 33. & Lu. 24. 31. Io. 9. 10. 14. 21. 26. 30. 32. & 10. 21. Aliquando dicuntur aperiri oculi, qui ante non modò non clausi, sed ne cæci quidem erant, quia non uidebant, quæ vident postea, sicut primis parentibus dicuntur sumpto cibo illo uetito aperti fuisse oculi, quia nuditatẽ suã, quam ante nõ cognoscebant, cognoscere cœperunt Gene. 3. 7. Eodem sensu aures dicuntur aperiri, Mar. 7. 35.

Et comminatus est) Male mihi uidetur Euthy. hoc factum interpretari & secus omnino, quàm Christi, mansuetudinem deceat. *Interminatus*, inquit *est, austerè uidelicet intuens, contractis superciliys, commoto capite*, quos ego gestus alienissimos à Christi moribus fuisse credo. Nã etsi uerbũ ἐνεβριμήσατο, quo Græcè Euangelista vsus est, interminationem cum increpatione, & uocis auctoritate, & ueluti fremitu coniunctam significat, tamen Christo non ex hoc uerbo, nisi quantùm decet, tribuendum, cum serio & grauiter cæcis præcepisse, ne cui quid dicerent. Cur autem præceperit, uerã nos causam paullò ante exposuimus ver. 25. Aliã hoc loco Hiero. & Beda. & Gregor. li. 19. moral. c. 14. rationem afferunt, modestia, & humilitate id Christum fecisse, Hilarius uerò, quòd Christi miracula prædicare Apostolorum esset officium, quod alij non debebant usurpare.

31. *Illi autẽ exeuntes diffamauerũt.)* Famam Christi & facti miraculi diuulgauerunt, propria uerbi significatione, & uerbi Græci significatione ex æquo respondente. διεφήμυσαν, quę quam apud Latinos auctores parum vsitata, apud quos non nemini legere, nisi in malam partem, idque perrarò, fortasse, si plures haberemus auctores, etiam in bonam apud aliquem legeremus. Nostrum interpretem constat in bonam partem posuisse. Quæritur à nonnullis, num cæci isti peccauerint, qui contra Christi, ut uidetur, præceptum miraculum diuulgarunt.

Caluinus in harmon.

Valde eos hæreticus interpres reprehendit, quòd uerbis Christi, quibus ipse credere non solet, nõ obederint. Omnes tamen ueteres auctores meritò uidentur excusare, quòd non tã, ut non obedirent, quàm ut grati essent, id fecerint, Chrys. ho. 33. Hiero. Beda, Theophy. Est etiã uero simile credidisse eos Christum nõ seriò, sed modestiæ suæ causa, ne id dicerent, vetuisse. Nec mirum, cum tam multi postea tam docti uiri Hiero. Gregor. & Beda idem existimauerint.

22. *Ecce obtulerunt.)* Verbũ sine supposito Hebræorum more, quia ex ipso uerbo solent desumere, *obtulerunt*,

sub.

sub. offerentes. Primùm hoc loco dubitari potest, num hæc eadem sit historia, quæ à Luca narratur c. 11. 14. Nonnulli, quia apud Lucam alio loco positam vident, diuersam putant. Sed multò est probabilius eandem, & vnam esse, quia utrobique dæmonium mutum erat, utrobique eiecto dæmonio turbæ dicuntur admiratæ, utrobique Pharisæi dixerunt, *in principe dæmoniorum eÿcit dæmonia*; quæ omnia uix in diuersa miracula cõuenire potuerũt. Sed Lucas nimirum ordinem rei gestæ non seruauit. Nam hoc miraculũ statim post curatos duos cœcos accidisse apertè Matthæus dicit, Lucas uerò non dicit, sed non negat.

Mutum.) κωφὸν quod nomen, ut hoc loco Hieronymus admonuit, magis surdum, quàm mutum significare solet, ut Mar. 7. 32. sed aliquando etiã mutum, ut hoc loco: sequitur enim *& locutus est mutus*, & c. 12. 22. & Luc. 11. 14. Quod quidam etiam ex iÿs, qui nostram uersionem ex Græca corrigere uoluerunt, adnotarunt, mutum posse uel cum dæmonio, uel cum homine coniungi, ridiculum est, nec. n. Græcè ulla est ambiguitas ἄνθρωπον κωφὸν δαιμονιζόμενον. Quanquam apud Lucam c. 11. 14. dæmoniũ ipsum mutum appellatur, καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ ἦν κωφὸν *& erat eÿciens dæmonium, & illud erat mutũ.*

Vulgatæ editionis defensio.

Quod Theologis occasionem præbuit disputandi, & qui dæmones muti essent. Nam alios mutos, ut eo loco, alios μογιλάλους semimutos uocatos legimus Marc. 7. 32. sicut & lunaticos infra ca. 17. 15. & nos ipsi anno 1578. Auarici Biturigum mutã puellam uidimus dæmonium habentem, quæ in inuocatione nominis B. Mariæ Virginis eiecto dæmonio locuta est. Quæstio autem est, quo sensu quidam dæmones muti vocentur, & an omnes muti vocentur, & an omnes, cum uolunt muti sint. Quidam mutos dici volunt, quod natura suã eiusmodi sint. Alij, quòd in mutis hominibus habitent. Alij, quod probabilius uidetur, quòd homines mutos efficiant. Credo tamẽ ego non omnes dæmones mutos aliquando esse, sed quemadmodum alij libidine, alij auaritia, alij alÿs modis homines uexandi delectantur, ita esse quosdam, qui ament homines, quos obsident mutos reddere, alios, qui, ut ait Hierony. lunæ mutationes obseruent, ut homines uexent, & Dei creaturam infament. Colligo hoc ex c. 17. 20. & Mar. 9. 28. *hoc genus*, inquit Christus, *dæmoniorum non eÿcitur, nisi in oratione, & ieiunio*, quasi ipsorum naturæ hoc attribuens.

Dæmones qui muti, & quomodo.

Energumena Biturigibus curata ann. 1578.

33. *Et eiecto dæmonio.*) Non exigit à dæmoniaco fidem ut à cæcis, quia mutus erat, & quia muti surdi esse solent, & tã surdus, ut nec audire, nec respõdere posset, Chry. Euthy. Theoph.

34. *Pharisæi autem.*) Turbis credentibus, & admirantibus Pharisæos nõ credentes, sed etiam murmurantes, & blasphemantes opponit, Chrysostomus hom. 33.

In principe dæmoniorum.) Tãquam vnus ex ipsis dæmonibus, tanquam diaboli minister, diabolica uirtute, Lucas c. 11. 15. *in Belzebub principe dæmoniorum*, sic. n. ex famoso idolo, ut illic exponemus, appellabant. Summa, ut notat Chrysostomus, cæcitas, solet enim inuidia sic homines obcæcare, ut quid dicant non uideant. Quomodo enim poterat Satanas Satanam eÿcere, ut illos Christus coarguit c. 12. 26. Mar. 3. 22. Luc. 11. 18.

37. *Messis quidem multa.*) Hoc est in multis antiquis libris, etiã apud Strabum, Hugonem, Lyranum decimi capitis initium. Et quidem non absurdè. hinc enim eius sententia dependet. Redditur enim hoc loco caussa missionis Apostolorum, de qua agitur c. 10. 1. nam propterea missi sunt, quia messis erat multa, operarij autẽ pauci. Messem uocat auditorum multitudinem uerbum Dei auentium audire. Exierat enim, qui seminat, id est Christus ipse seminare semen suum, creuerat feliciter semen, & seges matura iam erat ad messem, propterea nõ iã semẽ, nõ segetẽ, sed messem vocat Lu. 10. 2. Io. 4. 35. 38. Chry. Euthy.

38. *Dominũ messis.*) Chrys. & Euthy. dominum messis Christũ ipsum intelli-

telligunt. Et est ille quidem uere Dominus, sed probabilius tamen est patrem suum dominum messis appellare, sicut alio loco dicit *pater meus agricola est*, Ioan. 15. 1. Vineæ quoq. dominum non se, sed patrem facit, infra c. 21. 33. 38. Marcus 12. 1. Lucas 20. 9. se filium familias esse significat, qui pro patre, & sementem facit, & metit; quemque pater, cum multos misisset seruos, ut à uinitoribus fructus acciperent, aliumque contumeliis affectum dimisissent, alium lapidassent; ad extremum misit dicens, *uerebuntur forte filium meum.*

CAPVT X.

1 ET conuocatis duodecim Discipulis suis, dedit Marc. 3. b 13.
illis potestatem spirituum immundorum, vt Luc. 6. b 13.
eiicerét eos, & curarent omnem lãguorem, & 9. a. 1.
& omnem infirmitatẽ. 2. Duodecim aut A- & 10. a. 1.
postolorũ nomina sunt hæc. Primus: Simon,
qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius, 3. Iacobus Zebedæi,
& Ioannes frater eius, Philippus, & Bartholomęus, Thomas, &
Matthæus publicanus, Iacobus Alphæi, & Thaddæus, 4. Simon Cananæus, & Iudas Iscariotes, qui & tradidit eum. 5. Hos
duodecim misit Iesus: præcipiens eis, dicens: In viam gentium
ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis:
6. sed potius ite ad oues, quæ perierunt domus Israel. 7. Euntes autem prædicate, dicentes; Quia appropinquauit regnum Mar. 6. a 32. Luc. 9. a 3.
cœlorum. 8. Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos & 10. a 4. Act. 13. g. 46.
mundate, dæmones eijcite: gratis accepistis, gratis date.
9. Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam
in zonis uestris. 10. non perã in uia neque duas tunicas, neque
calceamenta, neque virgam: dignus enim est operarius cibo
suo. 11. In quamcumque autem ciuitatem, aut castellum intraueritis, interrogate, quis in ea dignus sit: & ibi manete, donec exeatis. 12. Intrantes autem in domum, salutate eam, dicentes; Pax huic domui. 13. Et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam; si autem non fuerit digna, pax
vestra reuertetur ad uos. 14 Et quicumque nõ receperit vos,
neque audierit sermones vestros; exeuntes foras de domo, vel
ciuitate, excutite puluerem de pedibus vestris. 15. Amen dico uobis: Tolerabilius erit terræ Sodomorum, & Gomorrhæorum in die iudicii, quam illi ciuitati. 16. Ecce ego mitto uos
sicut oues in medio luporum. Estote ergo prudentes, sicut serpentes, & simplices sicut columbæ. 17. Cauete autem ab hominibus. Tradent enim uos in concilijs, & in synagogis suis flagellabũt uos: 18. & ad præsides, & ad reges ducemini propter Lu. 10. a 3. Lu. 12. b. 11.

me in testimonium illis, & gentibus. 19. Cum autem tradent
vos, nolite cogitare quomodo, aut quid loquamini: dabitur e-
nim vobis in illa hora, quid loquamini. 20. non enim vos estis,
qui loquimini, sed spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis.
21. Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium, &
insurgent filii in parentes, & morte eos afficient. 22. & eritis
Lu.6.f 40. odio omnibus propter nomen meum, qui autẽ perseuerauerit
Io.13.b.16. & 15.c.20. vsque in finem, hic saluus erit. 23. Cum autem persequentur
Marc.4. ca. 22. vos in ciuitate ista, fugite in aliam. Amen dico vobis, non con-
Lu.8.c.17. & 12.a 2. summabitis ciuitates Israel, donec veniat filius hominis. 24. Nõ
est discipulus super magistrum, nec seruus super dominum suũ.
25. sufficit discipulo, vt sit sicut magister eius, & seruo, sicut do
minus eius. Si patrem familias Beelzebub uocauerunt: quanto
magis domesticos eius? 26. Ne ergo timueritis eos: Nihil enim
Act.27.f. 35. est opertum quod non reuelabitur: & occultum, quod non scie
2. Reg. 14. c. 11. tur. 27. Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine, & quod
Marc.8 d 38. in aure auditis, prædicate super tecta. 28. Et nolite timere eos,
Lu.9.c.26. & 12.b 8. qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed
2. Timo.2. b.18. potius timete eum, qui potest & animam, & corpus perdere in
Lu.12 f 51. gehennam 29 Nonne duo passeres asse væneunt, & vnus ex illis
Mic.7 b.6. non cadet super terram sine patre vestro? 30. Vestri autem ca-
Lu.14 f.26. pilli capitis omnes numerati sunt. 31. Nolite ergo timere: mul-
Marc.8.d. 30. tis passeribus meliores estis vos. 32. Omnis ergo, qui confite-
Infr. 16 d. 24. bitur me coram hominibus, confitebor, & ego eum coram Pa-
Lu 9 c. 24. & 14 f. 26. tre meo, qui in cęlis est: 33. qui autem negauerit me coram ho
& 26.g. 33. minibus, negabo & ego eum coram Patre meo, qui in cęlis est.
Io.12.d.25. 34. Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram: nõ
Lu.10.c.16. veni pacem mittere, sed gladium. 35. Veni enim separare ho-
Io.13.c.20. minem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suã,
Marc.9.f. 31. & nurum aduersus socrum suam: 36. & inimici hominis dome-
stici eius. 37. Qui amat patrem, aut patrem plus quam me, non
est me dignus, & qui amat filium, aut filiam super me non est
me dignus. 38. Et qui non accipit Crucem suam, & sequitur
me, non est me dignus. 39. Qui inuenit animam suam, perdet
illam: & qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eã.
40 Qui recipit uos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum,
qui me misit. 41. Qui recipit prophetã in nomine prophetæ,
mercedem prophetæ accipiet, & qui recipit iustum in nomine
iusti, mercedem iusti accipiet. 42. Et quicumque potum dede-
rit vni ex minimis istis calicem aquæ frigidæ tantum in nomi-
ne discipuli: amen dico vobis, non perdet mercedem suam.

IN

IN CAP. X.

T conuocatis duodecim discipulis suis.) Ante hoc tempus, discipuli, non Apostoli uocabã tur, Qui, etsi multo plures Christus habebat, discipuli tamen absolute, duodecim dici solebant, quia & magis erant Christo familiares, & ad Apostolorum officium fuerant designati. Nunc eos Apostolos, id est missos mittendo facit, quasi ex discipulis magistros. Misit & alios Septuaginta duos, Luc. 10. 1. sed hos solos duodecim, quia generaliter postea in mundum uniuersum missi sunt. capit. 28. 19. & Mar. 16. 15. Apostolos dicitur appellasse. Quanquam veteres auctores vim secuti nominis, etiam Septuaginta duos aliquando Apostolos vocant, vt Irenęus libro secundo cap. 37. & Tertullianus libro quarto, aduersus Marcionem. Dixerat cap. 9. 37. *messis quidem multa, operarij autem pauci*, propterea mittit nunc operarios in messem suam prędicatione paratam, & veluti naturam Ioan. 4. 35. commouerat enim prędicatione, & miraculis omnium hominum animos, vt leui momento trahi possent. Hoc est, quod dicit Ioan. 4. 38. *Ego misi vos metere, quod non laborastis, alij laborauerunt, & vos in labores eorum introistis.* Quòd autem non plures, non pauciores, quàm duodecim miserit, certum est non casu, sed consilio, & mysterio fecisse, & Act. 1. 16. quasi necessarium esset duodecim Apostolorum numerum esse completum, in locum Iudę proditoris Matthias electus est, & Apocal. 4. 4. vbi manifestum est per viginti quattuor seniores duodecim Patriarchas, & duodecim Apostolos intelligi. Hac ergo de causa duodecim Christus Apostolos esse voluit, vt duodecim Patriarcharum figuram impleret; & quemadmodum ex duodecim Patriarchis totus Iudaicus populus carnaliter propagatus est, ita totus populus Christianorum spiritualiter ex duodecim Apostolis propagaretur: venerat enim Christus, vt carnem in spiritum commutaret. Nam Apostolos patres fuisse eorum, qui per eos crediderunt, declarat illud Pauli 1. ad Cor. 4. 15. *nam in Christo Iesu per Euangelium ego vos genui*, & ad Philem. 10. *quem genui in vinculis.* Hoc numeri mysterium omnes veteres auctores agnouerũt, Iren. lib. 4. cap. 38. hinc etiam aduersus Marcionistas, & Valentinianos probat nõ alium noui, atque veteris testamenti auctorem fuisse, quando vtrumque duodecastylo, id est duodecim columnarum numero fundatum sit. Alias huius numeri figuras multi auctores recensuerunt. Iustinus in libro de verit. Christiana, Tertullianus libro aduersus Marcionem 4. Hieronym. in commentarijs ad hunc locum, multisque alijs locis, Theodoritus in qq. in cap. 1. Iosue, Theophylact. hoc loco. Qui omnes uolet collectas videre Rabanum apud D. Thomam in catena legat. Ego Tertulliani tantùm verba ponam, *Cur*, inquit, *duodecim Apostolos elegit, & non alium quemlibet numerum? Næ & ex hoc meum Christum interpretari possem non tantum vocibus prophetarum, sed argumentis rerum prędicatum. Huius enim numeri figuras apud creatorem deprehendo, duodecim fontes in Elim, & duodecim lapides ab Iesu in Iordane electos, & in arca testamenti conditos. Totidem enim Apostoli portendebantur, proinde vt fontes, & amnes rigaturi aridum retrò, & desertum a notitia orbem nationum.* Alię quoque huius numeri rationes ab alijs afferuntur, vt quòd hic numerus perfectus sit, quo vniuersus mundus, in quem Apostoli mittebantur, significabatur. Ex tribus enim constare quaternionibus, quia in nomine Trinitatis per vniuersum mundum quattuor in partes diuisum Euangelium erat ab Apostolis prędicandum, Augustin. Psalm. 59. & 103. Alij eleganter sanè, & subtiliter duodecim Apostolos duodecim anni mensibus: quattuor verò Euangelistas

Cur Christus Apostolos duodecim numero elegit.

quattuor anni temporibus compararunt, vt Hieronym. in ca. 1. Ezechiel. & Sedulius, Libro 1. Carm.

Quattuor hi proceres vna te voce canentes,
Tempora ceu totidem latum spargun tur in orbem,
Sic & Apostolici semper duodenus honoris
Fulget apex numero menses imitatus, & horas,
Omnibus vt rebus semper tibi militet annus.

Idem Hieronymus hoc loco, & Augustinus libro primo, de actis cum Felice Manichæo cap. 4. ideo certo numero, & insigni Christum Apostolos dicunt elegisse, ne quisquam per fraudem in Apostolorum numerum irreperet. At nihil omnino est, quo hæretici non abutantur. Hinc etiam Valentiniani suorum æonũ figmenta probabant, vt lib. 1. c. 1. & 15. scribit Irenæus.

Et dedit eis potestatem spiritum immundorum.) Eijciendi spiritus immundos, vt statim declarat, vt eijcerẽt eos. in nonnullis Gręcis exemplaribus est, κατὰ τῶν πνευμάτων ἀκαθάρτων cõtra spiritus immundos, quod suspicor ab aliquo primum Gręco explanationis causa ad marginem appositum in contextum subijsse. Nam noster certè interpres ita non legit. Immundos autem vocat, non quòd ipsi per se immũdi sint: sed quòd rebus immundis delectentur, ad easque potissimum homines incitent, vt infra c. 12. 43. & Mar. 1. 23. 26. 27. & 3. 11. 30. & 5. 2. 8. 13. & 6. 7. & 7. 25. & 9. 25. & ferè vbique ita vocantur. Instruxerat Christus Apostolos suos doctrina ca. 5. & 6. & 7. instruit nunc, cum mittendi sunt, potestate. Erat autem hæc in illis potestas in primis necessaria: quo enim modo homines doctrinæ rudes res tantas, tamque incredibiles sine miraculis persuadere potuissent? Et conueniebat, vt quemadmodum Moses primus veteris legis doctor larga faciendi miracula potestate donatus fuerat: ita Apostoli Euãgelicæ, id est melioris legis doctores, eadem, aut potius maiore donarentur.

2. *Duodecim autem discipulorum nomina sunt.)* Eo consilio Euangelista Apostolorum ponit nomina, ne quis se pro Apostolo nobis venditet, vt Hieronymus, & Augustinus lib. 1. de actis cum Felice Manichæo capit. 4. & Euthymius adnotarunt. Præterquam quòd non decebat eorum nomina, per quos geniti essent, Christianos ignorare.

Primus Petrus.) Valde vellent hæretici nunquam Euangelista primo loco Petrum posuisset: aut primum certè non appellasset. Et verò Theodorus non ille Atheus, sed iste hæreticus ab aliquo, qui Rom. Pontificis auctoritatem asserere voluerit, additum suspicatur. Scilicet hoc est, *in principe dæmoniorum eijcit dæmonia.* Quasi Græci qui maximè semper Romano Pontifici potestatẽ inuiderunt, Euangelium corruperint, vt eam auctoritatem, quam minuere cupiebant, magis augerent. Melius dixisset, quod omnes alij Calpiniani dicunt, Euangelistam in recitandis Apostolorum nominibus dignitatis rationem non habuisse, sed Petrum primum vocasse, quia primus occurrit. Id enim non solum Chrysostomi homilia 34. sed multorum etiam nostri temporis Catholicorum interpretum testimonio probare potuisset, qui propterea docent non ex cuiusque dignitate Apostolos nominatos, quòd in ijs connumerandis non eundem omnes Euangelistæ ordinem obseruauerint. Argumentum, vt illis videtur, indissolubile. Mihi verò non indissolubile: sed infirmum uideri solet, doleoque quosdam Catholicos tam leuibus hæreticorum argumentis superari. Ego à Romano Pontifice nihil vnquam habui, nihil me habiturum spero, nihil habere uolo: sed tamen etiam atque etiam asseuero Euangelistam in recensendis Apostolorum nominibus dignitatis ordinem tenere voluisse. Primum quid est, quòd omnes Euangelistæ, Matthæus hoc loco, Marcus cap. 3. 16. Lucas cap. 6. 14. Petrum primo loco ponunt, quia primo, inquiunt, loco vocatus est.

Primatus Petri contra hæreticos.

At

At cur nemo prius Andream fratrem eius nominat, qui eum ad Christum adduxerat, & prior Christum secutus est? Ioann. 1. 40. 41. Cur omnes Iudam proditorem ultimum numerãt, nisi quia omnium indignissimus erat? Cur ergo in ultimo dicamus ordinem seruauisse, quem tamen ultimum non appellant, in Petro autem non dicamus, quem & primum numerant, & primum appellant? Deinde cur quemadmodum Petrum primum, non etiam reliquos secundum tertium, quartum, & deinceps appellarunt, nisi quia Petrum non ideo primum uocarunt, quòd primo loco numerandus occurreret, sed quòd dignitate, & auctoritate primus esset, & quòd hoc nomen non numerum, sed primatum significaret? Si enim numerale nomen esset, cætera quoque numeralia nomina, quæ post illud sequuntur, posita essent. Cur etiã in cæteris Apostolis numerandis eundem omnes Euangelistæ ordinem tenent, paucis modo exceptis, quæ ut statim dicturi sumus, necessariò uariarunt, ex quibus tamen ipsis maximũ capitur argumentum, Euangelistas, quoad eius fieri potuit, dignitatis ordinem seruare uoluisse. Primum ergo isti interpretes obijciunt, quòd, cùm Matthæus, & Lucas post Petrum Andream ponant, Marcus Iacobum, & Ioannem ante Andream numerauerit. Respondeo id fecisse Marcum necessariò, quia simul dicere uolebat, quibus Christus nomina mutauisset. *Et imposuit*, inquit, *Simoni nomen Petrus, & Iacobum Zebedæi, & Ioannem fratrem Iacobi, et imposuit eis nomina Boanerges, qđ est filij tonitrui, & Andream.* Itaque Iacobum & Ioannem inter Petrum, & Andream per parenthesim posuit, Andream uerò cum Petro finita parenthesi copulauit, indicans, quamuis quarto loco esset, secundum tamen ad eum locum pertinere. Atqui ita rem esse ex eo manifestum est, quòd cùm & Marcus, & cæteri Euangelistæ omnes Apostolos ut missi fuerant, binos nominauerint, nisi Andreas cum Petro coniungatur, uterque socio carebit. Secundo loco obijciunt, quòd Matthæus Philippum & Bartholomæum Iacobo & Ioanni præponat, alij post ponant. Respondeo etiam apud Matthæum non solùm in omnibus Græcis codicibus, sed etiam in omnibus antiquis & emendatis Latinis esse postpositus, ut apud Hieronymum, & Bedam, scribentium autem negligentia, aut fortasse hæreticorum malitia factum esse, ut in quibusdam libris Hugonis, & Lyrani præpositi fuerint. Certè probabilius suspicari possumus hoc ab hæreticis, qui semper Pontifici Romano iniqui fuerunt, factum esse, quam Theodorus à Catholicis epithetum *primus* Petro additum suspicatur. Et malignè Theodorus fecit, quòd cum ignorare non posset & Hieronymum, & omnes alios Latinos codices aliter legere, uitiosum exemplar uersioni suæ opposuerit, ut suum inde errorem confirmaret. Tertiò obijciunt, quòd alij Euangelistæ Matthæum Thomæ præponant, ipse uerò Matthæus se illi postponat. Atqui hoc ego argumento maximè confirmo Euangelistas dignitatis vniuscuiusque rationem habuisse. Cur. n. se Matthæus postposuit, alij anteposuerunt, nisi quia Matthæus modestiæ causa noluit se Thomæ præponere? q. si non ex dignitate numerabantur, neque quicquam intererat, quo quisque loco nominaretur, nec modestia in Matthæo fuit se Thomæ postponere, nec inmodestia uideri poterat, si se illi præposuisset. At Paulus, inquiunt, ad Galat. 2. 9. Iacobum Petro antetulit. Respondeo Diuum Paulum non dignitatis, sed ætatis rationem habuisse, qua Iacobus Petrum antecedebat. Præterquam quod in ea epistola id D. Paulus agebat, ut se cæteris Apostolis æqualẽ probaret, nec erat opportunũ, ut de cuiusquã prærogatiua loqueretur. Quã ob rem non dixit, Iacobus & Cephas & Ioannes, qui colũnæ erãt, cũ id uerè dicere potuisset, uidemus. n. Christum eos tres Apostolos cæteris semper prætulisse, sed dixit, *qui uidebantur columnæ esse*.

Qui dicitur Petrus.) Simon cognomento Petrus, id enim Christus illi cognomen dederat cap. 16. 18. & Ioannis 1. 42. de quo illic differemus. Hoc autem loco ideo additum est, ut a Simone Cananæo distinguatur uer. 4.

Iacobus maior.

Iacobus Zebedæi.) intelligitur filius Hebraica phrasi, sicut & Hispanica Ioannes Martini, id est Ioannes filius Martini: Zebedæi autem filius dictus est, ut ab altero illo Iacobo distingueretur, qui Alphæi filius erat uer. 3. Hic dictus est Iacobus maior propter ætatē, occisusq; est ab Herode Act. 12. 2.

Iacobus minor.

3. *Iacobus Alphei.*) Filius, ut in superiore uersu. Hic dictus est minor, quia iunior erat Mar. 15. 40. & frater Domini ad Galat. 1. 19. quod filius esset Mariæ sororis Mariæ matris Domini, ut Hieronymus in eius uita sentit, & iustus propter singularem sanctitatem, auctor epistolæ Catholicæ, Iacob. 1. 1. primus Hierosolymorum Episcopus Hieron. de script. Eccles.

Thomas.) ille qui Christum resurrexisse non credebat, quique dictus est Didymus Ioan. 20. 27.

Et Thadæus) Hic, ut ait Hieron. trinomius fuit. Nam & Thadæus, ut hoc loco, uocatus est, & Iudas Iacobi frater, Iud. 1. & Lebbæus, id est corculum vel, ut alij uolūt, leunculus. Sūt enim qui tradant morem Iudæorum fuisse, ut quicunque quattuor literas nominis Dei יהוה in suo haberent nomine, alio nomine uocarentur ut הודה Iudas. Eos autem, quibus Iudas nomen esset, Leones appellatos, quòd Iudas ille primus Patriarcha dictus sit leo, Gene. 49. 9. *Catulus leonis Iuda & sicut leo accubuisti*. Probent auctores.

Simon cur Cananæus dictus.

4. *Simon Cananæus.*) quia ex Cana Galilææ erat, ut Hieronymus ait, quanquam quibusdam uidetur Canæum potius uocandum fuisse, non enim Canan, sed Cana Galilææ oppidum appellabatur, Canæum autem non ab oppido, sed à zelos, id est Zelotem dictum fuisse, sicut apud Lucam capitul. 6. 15. & Act. 1. 13. appellatur קנא. Cana enim Hebraicè zelum significat. Itaque Græcè pro καναvίτης legendum esse καννίτης. Contra est, quod, si nomen zeli, & nō oppidi esset, non haberet Græcè gentilium nominum formam. Itaque potius credo propterea quòd ex oppido Cana, aut Canan esset, aut Canæum, aut Cananæum dictum esse, &, quia idem rursus zelo feruebat, facta ad significationem nominis oppidi allusionem Zelotem appellatū. Quemadmodum si quis Simon Valentiæ natus, uir fortis esset, & Valentius gentili forma; & ualens a fortitudine, sed per allusionem ad nomen urbis suæ uocaretur.

Iudas cur Iscariotes dictus.

Iudas Iscariotes.) Iscariotem plerique auctorem secuti Hieronymum à tribu sua Isachar, quasi Ischariotem dictum putant. Quibus illud repugnat, quod non Ischariotem, sed Isacharitem uocari oportebat. Alij quasi איש קריות virum Carioth, id est, ex urbe Carioth dictum uolunt. Carioth enim urbs erat in tribu Iudæ Ios. 15. 25. Quod mihi non displicet.

Cur Christus noluerit Apostolos Gentiles docere, & Samaritanos.

5. *In uiam gentium ne abieritis.*) Ad gentes, Hebraica phrasi בדרך הגוים, ut Iere. 2. 18. *Quid tibi uis in uijs Aegypti*? id est, quorsum tam frequenter is in Ægyptum? Vulgaris apud omnes quæstio est, cur Christus ad gentes Apostolos non ire iusserit, cum post iusserit cap. 28. 19. & Marc. 16. 15. Vulgaris etiam & uera responsio, quia Iudæi filij regni erant, supra c. 8. 12. & illos facta fuerat regni promissio Gene. 17. 1. & Rom. 15. 8. Et non venerat Christus, nisi ad oues, quæ perierant domus Israel, id est, ad eas imprimis cap. 15. 24. illis enim oportebat primùm prædicari uerbum Dei. Act. 13. 46. Alias quoque alij auctores rationes afferunt, ne ullam Iudæi haberent excusationem, si Christum non recepissent, decentes eum ad gentiles & hostes suos Apostolos misisse, ut Hieronymus, Augustinus q. 77. ex ueteri, & nouo testamento. Beda, Strabus, & Theophylactus. Alij, vt ostenderet se iniuriarum, quas a Iudæis acceperat, non meminisse. Chrysostomus homil. 33. & Euth.

Et in ciuitate.) G. καὶ εἰς πόλειν, in ciuitatem, id eſt in nullam ciuitatẽ Samaritanorum, quemadmodum Clemens Alexãd. in 3. Strom. legit. Quanquam melius noſtrum interpretem εἰς πόλεις *in ciuitates* legiſſe credo. Diſtinguit autem Samaritanos, & a Iudæis, & a gẽtibus, quia propriẽ neque Iudæi, neque Gentiles erant. Decem enim tribus, quæ in Chaldæam abductæ fuerant, non redierant; duæ tantùm tribus Iuda, & Beniamin dicuntur rediſſe, Eſdræ 1. quibus ſolis reditus promiſſus fuerat, Ierem. 25. 12. Loco autem Samaritanorum, id eſt decem tribuum, rex Aſſyriorum miſit Chaldæorum colonias, qui terram illam deſertam inhabitarent, quos cum leones deuorarent, iuſſit mitti ad eos Hebræum ſacerdotem, qui eos Hebræorum ritu Deum colere doceret, leonumque rabiem auerteret. Quod cùm eſſet factum, & idola ſua more patrio, & Deum Iſrael leonum metu colebant 4. Reg. 17. 24. 27. Itaque nec Iudæi erant, neque Gentiles, & tamen Iſraelitæ videri uolebant, Ioan. 4. 9. propterea vetat Chriſtus Apoſtolos ad eos ire.

Samaritani neq; Iudæi, neque Gentiles.

6. *Ite potius ad oues.*) Oues uocat, quia erat populus Dei peculiaris, & eius veluti grex, quem ipſe, & per ſe, & per reges, & prophetas paſcere diceba tur, Pſal. 37. 1. *Vt quid Deus repuliſti in finem, iratus eſt furor tuus ſuper oues paſcuæ tuæ?* & Pſal. 76. 21. *deduxiſti, ſicut oues populum tuum in manu Moyſi, & Aaron*, & Pſal. 77. 52. *& abſtulit ſicut oues populum ſuum, & deduxit eos, ſicut gregem in deſerto*, & ver. 70. & 71. *& ſuſtulit eum de gregibus ouium, de poſt fœtantes accepit eum, paſcere Iacob ſeruum ſuum, & Iſrael hæreditatem ſuam*, & Pſal. 78. 13. *nos autem populus tuus, & oues paſcuæ tuæ confitebimur tibi in ſeculum.* Et Pſal. 79. 1. *Qui regis*, רועה qui paſcis, *Iſrael intende, qui deducis velut ouem, Ioſeph.*

Quæ perierunt.) Quia *omnes declinauerunt, ſimul inutiles facti ſunt* Pſal. 13. 3. & 52. 4. & Iſa. 53. 6. *Omnes nos quaſi oues errauimus, vnuſquiſque in viã ſuã declinauit*, & Ezech. 34. 5. *& diſperſæ ſunt oues meæ, eo, quod non erat paſtor, & factæ ſunt in deuorationem omnium beſtiarum agri, & diſperſæ ſunt.*

7. *Quia appropinquauit.*) Vide quæ diximus c. 3. 2.

8. *Infirmos curate.*) Docet, vt data ſibi paullò ante poteſtate miracula faciẽdi, liberaliter, & largiter utantur, ſciens homines, ut ait Hieronymus, ruſticanos maiorem miraculis fidem, quàm verbis facturos eſſe, quaſi dicat, ne parcatis miraculis, facite quotieſcunq; ad perſuadendum aut neceſſariũ, aut vtile eſſe iudicabitis.

Gratis accepiſtis, gratis date.) Non ſolùm mihi videtur his verbis iactantię occaſionẽ auferre uoluiſſe, vt Chryſoſt. Euthym. & Theophyl. putauerũt, & ſimonię, & auaritiæ, vt alii dicunt, vitium præcidere: ſed etiam probare, quod proximis verbis docuerat: debere eos miraculorum dono largiter vti. Solemus enim quæque gratis accipimus, quæque gratis damus, largiter & copioſè dare.

9. *Nolite poſſidere aurum.*) Aſſentiri non poſſum iis, qui iſtam Chriſti prohibitionem uniuerſalem eſſe nolunt, ſed ad iſtam tantùm primã Apoſtolorum miſſionem pertinere, quaſi hoc veluti præludio, & ipſorũ patientiam uoluerit experiri: &, vt diuinam ipſi prouidentiam experirentur, non ſolùm, quia hæreticos malos omninò ſequuntur auctores: ſed quia interpretatio, & inſtituto Chriſti, & aliis huius loci circunſtantiis, & omnibus antiquis, ac bonis repugnat auctoribus, qui hoc præceptum perpetuum eſſe putant: nec ad hanc ſolùm miſſionem, ſed ad omnes, & omninò ad totum Apoſtolorum officium pertinere, Hilar. Chryſoſtom. Homilia 33. Ambro. li. 9. in Lucam, Hieronymus, Auguſt. lib. 2. de conſen. Euangeliſt. ca. 30. Primùm, quis non videt Chriſtum propterea nolle Apoſtolos habere aurũ, ne auri, & cæterarum ad vitam neceſſariarum rerum ſolicitudo Apoſtoli cum officium impediat? non enim bonum erat *relinquere verbum Dei, & miniſtrare menſis.* Act. 6. 2. quantò minus de victu, veſtituque quærendo ſolicitè

Præceptum Chriſti datum Apoſtolis de pecunia nõ habenda, perpetuum.

cogitare? Atqui hæc ratio non minorem in secunda missione, quam in prima: sed aliquantò potius maiorem locum habuit. Nam hæc prima: velitatio tantùm erat quædam, & in solam Iudæam excursio: illa, quasi iustum erat prælium, id quod ad debellandum vniuersum terrarum orbem omnes erant copiæ conferendæ, vbi magis expeditos milites esse oportebat. Quis etiam non videt noluisse Christum Apostolos in hac prima missione ad illam secundam exercere. Si in ludrica pugna auro vult abstinere, quanto magis in seria? *Cum*, inquit, *misi vos sine sacculo, & pera, nunquid aliquid defuit vobis?* Luc. 22. 36. Idem intelligitur ex antecedentibus, & sequentibus huius loci, ver. 8. *gratis accepistis, gratis date*, id est, ne vendatis prætextu victus, vestitusque quærendi: nolo enim vos aurum, nec argentū habere. At illud, quod dixerat, *gratis accepistis, gratis date*, non solùm ad primam, sed multò etiam magis ad secundam missionem pertinet, in qua plura, maioraque miracula facienda erāt: & vbi inter gentes plus occasionis, & necessitatis, quàm inter Iudæos dona ista vendendi habituri erant. Prætere a ratio, quæ redditur ver. 10. cur nec aurum nec argentum, nec aliud quicquam habere debeant, quia dignus est operarius cibo suo, non minus ad secundam, quàm ad primam missionem pertinet, ergo & id, quod ex ea probatur, vt nec aurum, nec argentum habeant. Immo, quod amplius est, id, quod dicit uer. 16. *Ecce ego mitto vos, sicut oues in medio luporum*, aut solùm, aut potissimum de secūda missione dictum est. Nam in prima non sunt lupos experti, quin gloriantes redierūt, quòd sibi in nomine Christi dæmonia subijcerentur, Luc. 10. 17. Res est omnibus bonis perspicua iudicijs: sed nimirum boni isti Apostoli vellēt Apostolos, & diuites, & coniuges, & elegantes, ac bene vestitos fuisse: ne monachis, quos ferre non possunt, similes fuisse viderentur. Iisdem argumentis eorum etiam sententia refutatur, qui interpretantur, *nolite possidere*, id est præparare in viaticum, quod ex Marco c. 6. 8. & Luc. c. 9. 3. confirmant, qui dicunt, *& præcepit eis, ne quid tollerent in viam, non aurum, non argentum.* Respondeo per uiam totam profectionem, totam peregrinationem, totam missionē intelligi; sicut ver. 5. *per viam gentium*, gentes intelliguntur.

Neque pecuniam) μηδὲ χαλκὸν, nec æs, id est nec ullam aliam pecuniā; omnis. n. pecunia, aut ex auro, aut ex argento, aut ex ære conficiebatur.

In zonis vestris.) In crumenis, quæ in ipsis zonis olim erant.

10. *Non peram.)* Ad ferendum panem, & ceteras escas, citarchium, aut citartium uocat Hieronymus. 1. reg. 9. 7. sportulam vocabāt Romani, de qua Tertullianus mentionem facit. Per peram intelligit res, quæ pera portabantur, per continens contentum.

Nec duas tunicas.) Nō prohibet duabus simul, si necessitas, & frigus postulet, tunicis indui, sed plures habere tunicas, quàm in præsentem necessitatē requirantur, vt solent diuites, & homines istarum rerum soliciti habere vnā in præsentem usum, alteram in futurum, vt Hieronymus notat, sicut Luc. 11. *qui habet duas tunicas, det non habenti.* Nam & Christum duabus simul tunicis indutum fuisse ex Ioan. 19. 23. manifestum est. Eodemque modo intelligendum est, quod dicit Mar. c. 6. 9. *Ne induerentur duabus tunicis*, id est, ne duas tunicas haberent, quibus diuersis temporibus induerentur.

Quomodo duas tunicas Christus habere prohibuerit.

Neque calceamenta.) Quid ergo? voluitne Apostolos nudis ire pedibus? Sunt, qui putent non omne genus calceatus, sed calceos tantum prohibuisse, qui totum pedem tegerent, quique propriè ὑποδήματα calcei vocarentur. Nam Mar. c. 6. 9. dicit, *sed calceatos sandalijs*, quasi sandalia, quæ soleæ erant, solamque tegebant plantam, cōcesserit, calceos prohibuerit, vt uidetur Hieronymus hoc loco, & Aug. lib. 2. de consen. Euangelist. c. 30. interpretari. Idq; videtur ex Luc. c. 22. 36. cōfirmari, *Quando*, inquit, *misi uos sine sacculo, & pera, & calceamentis, nunquid aliquid defuit vobis?* Sed uix ego mihi persua-

Calceamenta quō Apostolis prohibita.

persuadeo tam subtiliter Christum inter calceos, & sandalia distinguere uoluisse. Nam quemadmodum Matthæus dicit Christum prohibuisse, ne virgam ferrent; Marcus autem dicit permisisse, de eadem, vt paullò post dicemus, loquens virga: ita cum dicit concessisse sandalia, vocat ea ipsa, quæ Matthæus ὑποδήματα, calceamenta, & ex Act. ca. 12. 8. apparet ὑποδήματα & σανδάλια idē fuisse. Quo ergo modo Matthæus prohibuisse, Marcus concessisse Christum dicit? Facilè & benè nonnulli quidam interpretes respondent, cum dicit hoc loco Matthæus, neque calceamenta, intelligendum esse ἀπὸ κοινοῦ δύο duo, sicut dixerat, *neque duas tunicas*, quemadmodum & Iuuencum olim poetam interpretatum video, *nec plantis tegmina bina*. Itaque idem Matthæus, & Marcus contrarijs in speciem verbis dicunt. Nam Matthæus significat prohibuisse Christum, ne Apostoli duo, aut plura calceorum paria, quasi de futuro soliciti, secum ferrent; & Marcus significat iussisse Christum, vt illa ipsa sandalia, quibus tunc calceati erant, non plura ferrent. Similis de virga quæstio est. Nam Matthæus dicit Christum vetuisse, ne virgam ferrent: Marcus dicit concessisse. Vbi omnes interpretationes eò tendunt: vt non eadem de virga significatione uterque loquatur Euangelista: sed Matthæus quidem de propria, Marcus de metaphorica, siue pro potestate faciendi miracula, quam & Mosis uirga significabat, vt nonnulli volunt; siue accipiendi, quæ ad vitam necessaria essent ab ijs, quibus Euangelium prædicarent, vt putat Augustin. libro 2. de consen. Euangel. capitul. 30. Strabus, siue pro ipsa prædicandi potestate, ut Rupertus existimat. Alij vtramque virgam metaphoricam faciunt; sed apud Matthæum pro potestate puniendi accipi, ut in Psal. 2. 9. *Reges eos in virga ferrea*, & apud D. Paulum, *nunquid vultis in virga veniam ad vos?* apud Marcum autem pro virga auxilij & consolationis, vt *virga tua, & baculus tuus ipsa me consolata sunt*. Ego animo comprehendere non possum uoluisse Christum inter aurum, argentum, pecuniam, zonas, calceos, peram propriè sumpta solam ponere virgam metaphoricè, quòd si aliqua in alijs metaphora vsus fuisset; tamen concedere non possem virgam metaphoricè posuisse. Perire enim mihi non solum vis, elegantiaque sententiæ, sed sententia ipsa uidetur, nisi apud vtrumque Euangelistam & propriè, & eodem modo virga sumatur. Contrarijs enim verbis eandem vterque sententiam eleganter expressit. Vterque enim non Christi verba, sed sensum exponens voluit significare Christum Apostolis præcepisse, ne quid haberent, præter ea, quæ essent in præsentem usum necessaria. Id Matthæus significauit dicens, *ne virgam quidem*; virgam enim pauperrimus quisque habet. Marcus significauit dicens, *sed virgam tantùm*. Nam qui virgam tantùm habet, nihil superfluum habet: sicut dixit Iacob. Genes. 32. 10. *in baculo meo transiui Iordanem istum*, id est pauper nihil habens, nisi baculum in manu more mendici, quemadmodum Gallice in re prorsus simili contrarijs verbis eadem sententia significatur iter facere more pauperis, *S'en aller abeau pied sans lance, & s'en aller à pied auec vn baston en la main.*

Lib. 1. hist. Euang.

Virga quō Apostolis prohibita.

1. Cor. 4. 21. Psal. 22. 4.

11. *Interrogate quis in ea dignus sit.* Hieronymus interpretatur, quis dignus sit hoc à uobis accipere beneficium, vt apud eum hospitium habeatis, quasi ea in re Apostoli darent, non acciperent beneficium. Alij, quis dignus sit, id est magis idoneus, vt illi Euangelium annuntietur. Alij, quis bonis sit moribus, & hospitalis. Quæ omnia in eundem fere redeunt sensum.

Et ibi manete donec exeatis.) quamdiu in ea fueritis ciuitate, id est ne mutetis hospitium, vt Lucas clarius dixit ca. 10. 7. *nolite transire de domo in domum*. Cur autem id Christus præceperit, vulgaris est quæstio. Tres eius præce-

Cur Chriſtus prohibet tranſire de domo in domum.

præcepti apud interpretes cauſas inuenio: primam, ne inconſtantes, & leues eſſe uiderentur, apud Chryſo. homi. 33. & Bedam. Secundam, ne delicati, qui ijs, quæ apponerentur in primo hoſpitio non contenti, meliora quærerent, apud eundem Chryſo. Euthy. & Theophyl. Tertiam, ne priorem hoſpitem offenderent, quaſi parùm dignum, aut hoſpitalem relinquentes, apud eoſdem auctores.

12. *Dicentes pax huic domui.*) Græcè hæc uerba non leguntur, ſed legenda eſſe conſtat ex uerſu. 13. *& ſi quidem fuerit domus digna, veniet pax veſtra ſuper eam; ſi autem non fuerit digna, pax veſtra reuertetur ad vos.* Leguntur etiã apud Lucam c. 10. 5. Leguntur ab Hilario, Chryſoſtom. Theophylact. Hier. in commentarijs, non in textu, ut ferenda non ſit typographorum negligentia, qui, cùm ex commentarijs textum corrigere deberent, contrarium commentarijs textum appoſuerunt: quod multis aliis feciſſe locis animaduerti. Euthymius tamen non legit.

Pacis ſalutatio.

Eſt autem hebræis, ut ait Hieronymus, uſitata ſalutatio שלם לך pax tecum. Ea aliquando ſignificatur pacificus eius, qui uenit, & ſalutat, aduentus, ut Geneſ. 43. 23. *At ille reſpondit, pax vobiſcum, nolite timere,* & Iud. 6. 23. *pax tecum, ne timeas, non morieris.* Aliquando his uerbis omnia his, quos ſalutant, bona precantur, ut 1. par. 12, 18. Vtrumque uero ſimile eſt uoluiſſe Chriſtum Apoſtolos facere, & ut quocunque uenirent, pacem ſe, non bellum afferre ſignificarent: & ut iis, ad quos diuerterent, bona omnia precarentur, ut ex uer. 13. colligitur, *pax veſtra reuertetur ad vos.*

13. *Et ſi quidem fuerit domus illa digna*) ut pacem ueſtram recipiat. Lucas c. 10. 6. *& ſi ibi fuerit filius pacis,* id eſt hoſpes pacis amator, aut pace dignus, ut filius mortis, id eſt dignus morte.

Veniet pax veſtra ſuper eam.) Euenient illi omnia bona, quæ illi pacis nomine precati eſtis.

Si autem non fuerit digna, pax veſtra reuertetur ad vos.) G. ἐπιστραφήτω reuertatur. Quod quidam ſic interpretãtur, quaſi iubeat eos oblatam pacem, quantum in ipſis erit, reuocare, & aliò pergere, vt Euthymius. Quod ideo mihi non placet, quòd benignitate Chriſti dignum non uideatur, ut Apoſtolos iubeat datam pacem reſumere, quod tantundem ualet, ac ſi iterum precarentur, ne ea, quæ hoſpitibus benè precati fuerant, euenirent. Itaque meliùs alii ita interpretantur, ut ex Hebræorum idiomate imperandi modus pro futuro ponatur, quemadmodum conſtat ex Luca ca. 10. 6. qui futuro uſus eſt: quare noſter interpres negligens uerba, ſenſum ſecutus eſt. Senſus autem duplex eſſe poteſt, uel reuertetur ad uos, id eſt uobis eueniet, quod illi precati eratis, ut Pſa. 34. 13. *Et oratio mea in ſinum meum conuertetur,* id eſt, utinam mihi eueniat, quod inimicis meis precatus ſum: è contrario futurum pro imperatiuo, ſicut Hiſpani dicunt, ***El mal, que le deſeo, me venga,*** ut Iuuencus poeta, & apud D. Thom. Remig. exponit, uel, quod magis credo, non ſignificat hac phraſi ea, quæ precati fuerant, ipſis Apoſtolis euentura: ſed illis, quibus precati fuerant, non uentura. Sic enim loquuntur Hebræi, *Verbum meum non reuertetur ad me vacuum,* Iſa. 55. 11. Itaque reuerti eſt effectum non habere. At quorſum hoc Chriſtus dixiſſet? ut ſignificaret Apoſtolos feciſſe.

Cur Apoſtoli iuſſi puluerem pedũ excutere.

14. *Excutite puluerem.*) Quare hoc iubet Chriſtus, cum ſpecies impatientiæ, & indignationis eſſe uideatur? Multæ eius rei cauſæ ab interpretibus afferuntur, Chryſoſtomus, Hieronymus, Theophylactus, & Auguſtinus q. 2. in Matthæum propterea iuſſiſſe dicunt, ut oſtenderent ſe nihil cum eis habere uelle, quando & puluerem ipſorum illis relinquant. Iidem rurſus auctores & Beda in commentariis, ut oſtenderent ſe fruſtra pro illis tam longum iter ſuſcepiſſe: puluis enim pedum iter ſignificat. Ambroſius lib. in Lucam 9. & Euthymius hoc loco, ut declararent etiam eorum puluerem eſſe im-

nium,

pium, ideoque nolle se eum habere. Hilarius indicat id iussos facere Apostolos in signum anathematis. Vera, nisi fallor caussa est, quam idem Hilarius, & Origenes homilia in Genes. 18. significarunt, ut ostenderent illũ ipsum puluerem, quem ex itinere collegissent, in die iudicii testem contra eos futurum, qui se recipere noluissent. Solebant enim Iudæi aliquid notabile facere, ut testimonium esset rei factæ, siue lapidem erigere, ut Iosue. 24.26. siue lapidum aceruum, ut Genes. 31.47. siue altare, ut Iosue. 22. 26. siue uestem abscindere. Matth. 26. 65. quemadmodum Romani in pangendis fœderibus suem lapide feriebant: unde ferire & percutere fœdus dictum est.

15. *Tolerabilius erit.*) Non quòd nõ maiora fortasse Sodomæi & Gomorræi habuerint peccata, aut quòd de peccato solum inhospitalitatis hic agatur, ut Remigius apud D. Thomã, & Lyranus existimant: nec quòd iam incendio partem aliquam pœnę luissent, ut Anastasiusque. 17. in script. sed quia illis non fuerat Euangeliũ prædicatum, ut Hilarius, Hieronymus, Beda, & Theophyl. interpretantur, & ex c. 11.23.24. colligitur. *Si in Sodomis factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt ĩ te, fortè mansissent vsque in hanc diem, veruntamen dico vobis, quia terræ Sodomorum remissius erit, in die iudicij, quã tibi.* Duo ex hoc loco dogmata colliguntur. Alterum à Hieronymo, æquales non esse omnium damnatorum pęnas, alterum ab Anastasio, aliquos non solum in hac uita, sed etiam in altera puniri. Nam Sodomitæ iam urbis incendio puniti erant, & tamen Christus adhuc in die iudicii puniendos significat.

Pœnæ inferni inæquales.

16. *Ecce ego mitto uos.*) Pręmunit ad futura pericula. Qui putant hæc à Christo in hac prima missione Apostolis dicta non fuisse, ex Luca capit. 10.3. refelluntur, ubi eadem Septuaginta discipulis in prima missione dicta referuntur, quemadmodum & Chrysostomus adnotauit, & nos supra uersi. 9. docuimus hæc etiamsi ad primam missionem non omnia essent necessaria, tamen omnia in illa dicta fuisse, quia Apostoli non ad eam solùm, sed ad omnes futuras docebantur. Cum dicit, *Ecce ego*, & uim uerbis, & discipulis animum addit, ut auctor imperfecti homiliades. 24. Chrysostom. Euthym. & Theophylact. adnotarunt, quasi dicat, *Ecce ego mitto uos*, qui & liberare ex omnibus periculis possum, sicut Absalon dixit seruis suis, cum præciperet, ut Amnon fratrem suum interficerent, *percutite eum & interficite, nolite timere; ego enim sum, qui præcipio uobis.* 2. reg. 13.28. *Ego sum*, id est regis filius, qui uos facili defendam. Videtur Christus ad ueterẽ prophetarum missionẽ alludere, ego qui illos misi, mitto etiam uos, qui illos cum opus fuit, liberaui, & uos liberabo.

Sicut oues.) Oues mihi uidetur appellare, non solùm quia innocentes, & serui Dei erant, ut plerique putant interpretes, sed multo maximè, quia inermes, quia ab omnibus humanis præsidiis imparati. Alludit enim, ut opinor, ad id, quod uersi. 9. præceperat, ne uirgam, aut peram secum ferrẽt, ut Psal. 43.22. *æstimati sumus, sicut oues occisionis*, id est adeo infirmi, & iniuriis expositi sumus, ut, quicunq; uelit, possit nos occidere.

In medio.) In mediũ ἐν μέσῳ εἰς ut Lu. 10. 3. sicut Hebraicè בקרב, אל תוך in medio, id est inter lupos, qua phrasi significat lupos esse multos, oues paucas. Vnus lupus inter multas oues magnam edit stragem, quid fiet cum lupi multo plures, quàm oues erunt? Chrysost. homi. 34. Lupos autem uocat omnes homines, qui Euangelio repugnaturi erãt, sicut cùm uersu sequenti dicit, *cauete ab hominibus.* non solùm Scribas & Pharisæos, quẽadmodum nimis restricta sententia Hieronymus exponit.

Estote ergo prudentes.) Vt caueatis eorum insidias, & fugiatis, ut explicat uer. 23.

Et simplices sicut colũbę.) καὶ ἀκέραιοι innocentes, sinceri, ne illis ullã uobis nocendi occasionem præbeatis, uel

ne

ne iniurias vlciscamini, ut Chrys. homil. 34. & auctor imperfect. 24. interpretantur. Sic D. Paulus monet 1. Corin. 14. 20. *nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote*, & ad Ephes. 5. 15. 16. *Videte fratres quomodo cautè ambuletis, non quasi insipientes, sed quasi sapientes, redimētes tempus, quoniam dies mali sunt*, & ad Colos. 4. 5. *in sapientia ambulate ad eos, qui foris sunt, tempus redimentes*. Cur serpentum prudentiā, & columbarum simplicitatem requirat, cùm per se perspicuum sit, obscurius fiet, si multa philosophemur. Elegantes allegorias si quis amat, Hilarium, Chrysost. & Hieronymum hoc loco legat.

17. *Cauete autem.*) δὲ videtur poni pro ἄρα ergo, cauete ergo, vt c. 2. 1. noster vertit interpres.

Ab hominibus.) Explicat, quos paullo ante lupos appellauerit; homo.n. homini lupus. Hoīes aūt uocat non omnes, sed mundanos, vt infra. ca. 16. 13. *quē dicunt homines esse filiū hominis*.

Tradent enim uos in concilijs.) Quidem per concilia gentium tribunalia, per Synagogas Iudæorum cętus intelligunt. Alij vtrumque ad gentes pertinere putant, & Synagogas panegyres, id est populares earum conciones intelligi. Ego probabilius existimo, si ad Iudæos vtrumque referatur, qui & Synagogam, id est publicam totius populi concionem habebant, vbi qui flagris digni erant, flagellabantur, & συνέδριον id est concilium, ubi grauiores caussæ decernebantur, supra capitulo. 5. 23. Nam de Gentilium tribunalibus uer. sequenti agit, *& ad præsides, & ad reges ducemini propter me*. Atque ita Euthymius interpretatur. Exempla sunt Act. 4. 7. & 5. 27. & 6. 12. & 2. Cor. 11. 24.

18. *In testimonium.*) Nonnulli intelligunt, vt illis de me testimonium cōstanter fortiterque patiendo præbeatis; intelligent enim non esse rem vanam, pro qua uos mori paratos viderint. Vnde qui pro Christo, eiusque religione moriuntur, martyres, id est Christi testes appellantur Act. 22. 20. & Apocal. 17. 6. Alij, vt vobis ea res aduersus illos testimonium sit in die iudicij, quod vos excuset, illos accuset. Quo sensu videtur Lucas scribere ca. 21. 13. *Continget autem uobis in testimonium*. Atque ita Hilarius, auctor imperfecti, Beda, & Euthymius videntur exponere.

Illis, & gentibus.) Iudæis, & Gentilibus. De Iudęis enim locutus erat, cum dixit, *Tradent enim uos in concilijs, & in Synagogis suis flagellabunt uos*, & de gentibus, cum dixit, *ad præsides, & ad reges ducemini*, sub. à Iudæis, Vtrisque ergo uestra patientia testimonium erit, & illis, id est Iudæis, & Gentibus, ad quas illi vos ducent. Hic est verus sensus, quem solus Theophylactus, & Euthymius videntur attigisse.

19. *Nolite cogitare.*) Non docet esse negligentes, atq; uecordes: sed nimis timidos, & solicitos esse prohibet. Qđ Græcum verbū declarat μεριμνήσητε, vt supra capitulo. 6. 25. 28. 31. 34. Eodemque modo intelligendum, quod Marcus dicit. c. 13. 11. *Et cū duxerint uos tradentes, nolite præcogitare, quid loquamini, sed quod datum uobis fuerit in illa hora, id loquamini*, & quod Luc. c. 21. 14. *ponite ergo in cordibus uestris nō præmeditari, quemadmodum respondeatis*. Non enim omnem præcedentem meditationem vetat: sed eam, quæ diffidentiam diuinæ prouidentiæ, & opis habeat, quæque nimio metu ac solicitudine liberam Euangelij prædicationem impediat.

Dabitur enim uobis.) Luc. 12. 15. *Ego dabo uobis os, & sapientiam, cui non poterunt resistere, & cōtradicere omnes aduersarij uestri*. Euthymius.

20. *Non enim uos estis.*) Non tam vos, quàm spiritus patris vestri, quia non uestro, sed illius sensu, consilioque respondebitis, vt supra c. 9. 13. *misericordiam uolo, non sacrificium*, id est non tam sacrificium, quàm misericordiam. Vide, quæ ad illum ascripsimus locum. Vis hæc est sententiæ, nō est uestra causa, sed mea, & patris uestri, qui in cœlis est, quare paracletus, id est meus, patrisque aduocatus etiam vobis tacentibus respondebit, ut videntur auctor imperfecti, &

Hieronymus interpretari.

23. *Cum autem persequentur vos.* Dixerat versi. 16. *Estote prudentes*, docet nunc partem vnam prudentiæ, qua aduersariorum fugiant insidias, & ab hominibus caueant, vt ver. 17. monuerat. Non vult Christus milites suos pugnare, sed fugere. Duo hic ab interpretibus disputantur: alterum, an hæc in hac prima Apostolorum missione dicta sint: alterum, quomodo fugere iubeat, cùm apud Ioannem c. 10. u. 11. 12. 13. doceat bonum pastorē animam suam ponere pro ouibus suis; mercenarium autem, cum videt lupum venientem, fugere. Hæc ad solam primam missionem pertinere multi, & graues volunt auctores, Tertullianus libr. de fuga in persecutione, Hieronym. Chrysosto. hom. 35. Euthym. & Theophyla. Alij generaliter ad omnem missionem, totumq; Apostolorum officium extendunt, vt illa, quæ ver. 9. dicta sunt, vt sentire videtur Origen. homi. 9. in lib. Iudic. & Athanasius in epistola ad orthodoxos, & in epistola ad Marcum Pontificem Romanum: & Gregor. Nazian. orat. 1. aduersus Iulianum. Quod multo mihi videtur esse probabilius. Nam in prima quidem missione nihil eiusmodi Apostoli sunt experti, quamobrem ab vna ciuitate in aliam fugere deberent, omnia illis ex voto successerunt, itaque læti gloriantesque redierunt, quòd ipsa sibi dæmonia subijcerentur, Luc. 10. 17. Quod Christus, ante quàm fieret, ignorare non poterat. Sententia igitur est generalis, sed occasione, non necessitate primæ missionis à Christo pronuntiata. Cæterum priores illi auctores, quos nominauimus, non ad exitum rei, ex quo potissimum Christi prædictio erat intelligenda, sed ad illa sola uerba, quæ sequuntur, animum attenderunt, *non consummabitis ciuitates Israel, donec veniat filius hominis*. Altera quæstio quomodo fugere Apostolos Christus doceat, neque subtilius, neque copiosius, neque elegantius, quam ab Augustino epistola ad Honoratum 180. tractata est, disputari

Quomodo Christus Apostolos fugere persecutionem docuerit.

potest. Illud tamen non diffiniuit, an, quod Christus hoc loco tradit, præceptum sit, an consilium. Athanasius quidem, & Gregorius Nazianze. præceptum uocant: sed uulgariter fortasse loquuntur. Ego utrumque pro diuersis loci, temporis, personarum, & rerum circunstantijs esse arbitror: sed propriè à Christo propter primam potissimùm missionem, & magnam partem secundæ, tanquam præceptum traditum; uoluit enim Apostolis præcipere, ut sese propagando latius Euangelio reseruarent, nec se in primo statim prælio obijcerent morti: nondum tempus illis esse moriendi, diu prius pugnandum esse, longè lateque fines regni Dei proferendos. Miles, qui fugit (ut Græco dicitur prouerbio) iterum pugnabit. Hoc sensu præceptum est. Hoc sensu Christus ipse sæpe fugit, primùm in Ægyptum infans supra c. 2. 14. deinde cum eum Nazarethani ipsius ciues præcipitare uoluerunt Luc. 3. 30. *nondum enim venerat hora eius*. Ioann. 7. 30. Simili in causa non ijs solum, qui tunc erant Apostolis, sed ijs etiam, qui postea futuri erant, nobisque omnino omnibus præceptum est. Nam cum Euangelium ipsum, propter quod fugiendum non est, postulat, ut fugiamus, fugiendum est. Tunc fugere non metus, sed pietas: non fugere, non fortitudo, sed pertinacia est. Hac de causa Act. 9. 25. & 2. Cori. 11. 33. D. Paulum fugisse legimus. Maior gloria Dei, & Ecclesiæ utilitas regula nobis esse debet: cum aut utraque, aut alterutra, ut fugiamus, a nobis exigit, non fugere peccatum est. Alijs casibus non debemus: an autem possimus: alia est quæstio, quam solam Augustinus explicauit. Hæc eius sententiæ summa est. Primùm fugere sacerdoti licere, quando ipse priuatim ab aduersarijs quæritur, & sunt alij, qui possint pro illo sacramenta populo ministrare. Secundò, quando omnes eius oues fuga dissipatæ sunt. Tertiò, quandocunque plus fugiendo, quàm manendo iuuare potest. Addit Chrysostom. fugere licere, & nescio, an oportere,

De fuga in psecutione.

cum eius, si manserit, fides periclitabitur, *Christum*, inquit, *fugiendo non negat, qui ideo fugit, ne neget*. Aliàs non licet, aliàs manendum est, & pro ouibus anima ponenda, quod mercenarius non facit, qui quandocumque uidet lupum uenientem, & relinquit oues, & fugit Ioan. 10.12.13. Tertulliani uerò sententia, qui nunquam fugere licere ulli Christiano existimauit, meritò damnata est. illiusque de fuga in persecutione librum ad uersus Ecclesiam scriptam esse Hieronymus in eius uita dicere non dubitat.

Tertulliani error de fuga in persecutione.

Non consummabitis) Non potest hic locus intelligi, nisi prius, quorsum hæc à Christo dicta sint, intelligatur. Ideo autem dicta esse uidentur, ut significaret Christus non defuturas in Israel ciuitates, quæ nondum Euangelium audiuissent, in quas possint Apostoli in aliis ciuitatibus non recepti confugere, & in illis maiore cum fructu prædicare. Quid autem sit, quod dicit, *non consummabitis*, non omnes intelligunt eodem modo. Hilarius consummare interpretatur ad fidei & Euangelicæ uirtutis perfectionem adducere. Chrysostom. homil. 35. Euthymius, & Theophylactus ciuitates prædicando perambulare. Ego Hilarij sententiam propter id, quod statim sequitur, magis probo; voluit enim Christus, ut paullò post explicabimus, non solùm ciuitatum multitudinem: sed etiam obiter Iudæorum incredulitatem notare, adeo scilicet eos futuros incredulos, ut satis in illis conuertendis Apostoli futuri sint occupati, donec filius hominis ueniat.

Donec veniat filius hominis.) Plerique; aduentum hoc loco filij hominis uocari putant eius auxilium, consolationemque. Dicitur enim ad nos Deus uenire, cum nobis opitulatur. Huius interpretationis Chrysosto. Theophylac. & Euthy. auctores sunt, quam ex Luca cap. 10. 1. confirmant. *& misit illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatem, & locum, quò erat ipse venturus*; quasi dicat, ego uobis adero, & opem feram, antequam Euangelium in omnibus Iudææ ciuitatibus prædicetis. Alij, resurrectionem non consummabitis, antequàm filius hominis resurgat, ut Beda. Tunc enim dicitur uenisse Christus, quia uicto hoste regnare cœpit, *non bibam à modo de hoc genimine vitis, vsque in diem illum, cum illud bibam uobiscum nouum in regno patris mei*, infra cap. 26. 29. &, *vado, & uenio ad vos*, Ioann. 14. 28. Alij aduentum ad iudicium, sed ciuitates Israel uocari putant omnes etiam Gentilium ciuitates, quæ ante diem iudicij conuertendæ ad fidem sunt; sic Rupertus & Lyranus, nescio etiam an Augustinus; sed nullo prorsus modo illis assentior, quia dubium non est Christum de illis loqui ciuitatibus, ad quas Apostolos tunc mittebat: non autem mittebat, nisi ad ciuitates Iudææ uer. 5. & 6. *in uiam gentium abieritis*. Alij Iudæorum, ut supra attigimus, incredulitatem notari putant, significarique priùs Gentiles, quam Iudæos ad fidem uenturos, ut in epistola ad Roman. c. 11. disserit D. Paulus. Ita Hilarius, cuius sententia hęc mihi magis placet, quòd nihil in ea coactum esse uideo, & quòd aduētus filij hominis nusquam, quod sciam, alius, quàm supremus ille, quo ad iudicium uenturus est, appellari soleat. Quamquam Bedæ interpretatio non displicet. Quod subiicit, *Non est discipulus super magistrū, nec seruus super dominum suum*, tribus modis ueteres interpretes intelligunt, Primum, ut de omnibus discipulis, & de omnibus seruis accipiatur: sed non dicitur, quòd semper, sed quòd plerumque fiat; plerumque enim magistrum discipulo, dominum seruo maiorem esse, atque meliorem, quamuis contra accidat aliquando. Sic Chrysostom. auctor imperfect. Euthym. Secundò, ut de omnibus quidem accipiatur, sed non intelligitur uerum esse, nisi quamdiu discipulus discipulus, & seruus seruus est, tunc enim, nec discipulus magistro, nec seruus domino maior esse potest: cum maior est, iam nec ille discipulus, nec hic seruus est.

est, ita idem auctores Chrysostom. & auctor imperfecti. Theophyl. Theodorus Mopsuest. & Leontius. Tertiò, ut de solis Christi discipulis dictum sit, qui nunquam magistrum æquare poterant, homines Deum, & qui etiam tunc, cum magistri facti sunt, & doctores Euangelij, discipuli Christi & uocabantur, & re ipsa erant, quia quidquid docebant, ab illo accipiebant, quemadmodum ille idem Leontius interpretatur. Mihi non tam docere uidetur Christus, quales discipuli, & serui esse soleant, quàm quo modo se erga magistrum, atque dominum suum gerere debeant, nempe sic, ut non existiment se melioris, quàm illum conditionis esse debere. Hoc enim ad rem maximè pertinebat, atque hoc eodem modo Hilarius uidetur intellexisse.

25. *Si patrem familias.*) Me qui Ecclesiam guberno, qui eius dominus sum.

Origo nominis Beelzebub.

Beelzebub) Legendum esse Beelzebub, nemo, ut opinor, ignorat, idque Hebraica docet etymologia. Nobile erat Accaronitarum idolum 4. reg. 1. 2. 3. 6. 16. Beelzebub, id est dominus muscæ appellatus, siue ut plerique arbitrantur, quia propter victimarum sanguinem, quo erat aspersum, muscis plenum erat, siue, ut alij uolunt, & ego magis credo, quia aduersus muscarum pestem potissimum inuocabatur. Constat enim apud Græcos simile quoddam fuisse, quod eadem ratione, & simili, sed Græca etymologia μυ´αγρος, quasi muscarum uenator, aut interemptor appellabatur. Auctor Plinius lib. 10. c. 28. *Inuocant, inquit, & Aegyptij ibes suas contra serpentum aduentum, & Elæi myagrum Deum muscarum multitudine pestilentiam afferente.* Hin factum, ut horroris, & abominationis causa diabolus a Iudæis Beelzebub appellaretur; sicut infernum Gehennam a loco, ubi infantes idolis immolabantur, simili ratione vocatum diximus capitu. 5. 22.

26. *Nihil est opertum quod non reuelabitur.*) ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, q͞d non sit reuelandum. Quando; Hilarius, Hieron. & Beda in die iudicij, q͞n do illuminabuntur abscondita tenebrarum 1. Cor. 4. 5. Alij progressu temporis etiam in hac uita, ut Chrysost. homil. 35. auctor imperfect. 25. Theophylact. & Euthym. quem ego arbitror uerum esse sensum. Voluit enim Christus etiam in hac uita, quia multa illis prædixerat terribilia consolationem adiungere, *Ne timueritis eos, nihil est enim occultum, quod non reuelabitur*, id est quamuis omnes uos initio persequantur, omnes Beelzebub, & seductores appellent, uestra tandem uirtus cognoscetur, & qui vos paullo ante iniurijs afficiebant, honorabunt.

27. *Quid dico uobis in tenebris.*) Priuatim.

Dicite in lumine.) In publico, sic etiam Latini loquuntur uersari in oculis, & luce hominum, id est in publico.

Et quod in aurem auditis. Secretò.

Prædicate super tecta.) Clara uoce, ut omnes audiant. Diximus ca. 4. 5. in Palæstina tecta domorum fuisse plana, in illisque solitos Iudæos confabulari, sicut nunc in foro. Quæ autem illic dicebantur, minimè secreta erant, quia cùm locus editus esset, ac patulus, facilè a uicinis audiebantur. Hortatur ergo discipulos, ut liberè, confidenter, fortiter, & clara uoce Euangelium prædicent, ut Isa. 40. 9. *Super montem excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalē, exalta, noli timere, dic ciuitatibus Iudę, ecce Deus uester.*

32. *Omnis ergo, qui confitebitur me.*) G. ἐν ἐμοί in me, ἐν pro את Hebraico articulo accusatiui ex Septuag. interpretum imitatione, ut in Idiomatis adnotamus 3. reg. 8. 16. & 4. reg. 17. 25. & 1. par. 21. 17. & 27. 24. & 29. 1. & 2. par. 6. 5. & 7. 12. & 9. 8. & 29. 11. Nisi forte alius est Hebraismus, & uerbum ὁμολογεῖν positum est pro Hebraico Hitphael התודה quod propriè significat non solùm confiteri, sed etiam palam, & gloriando quodammodo confi-

confiteri, ut si Latinè dicas, quisquis in me gloriabitur coram hominibus, gloriabor & ego in eo coram patre meo, se uerò hominibus æquat, homines Deo opponit. Propterea autem dicit *coram patre meo*, quia patris est præmia sua cuique, & honoris locum dare. *Non est*, inquit, *meum dare uobis, sed quibus paratum est a patre meo* capitu. 20.23. se, etsi iudex futurus est, quasi testem facit, quia non nisi ex patris uoluntate, & prædestinatione sententiam laturus est.

34. *Nolite arbitrari.*) Hæc cum superioribus hoc modo cohærent, prædixerat multa aduersa prædicantibus Euangelium uentura, docet nūc ideo se quodammodo uenisse, ut ea euenirent, id est non sine sua prouidentia euentura; quare non debere eos, cum ea uiderint, deterreri, ut Ioann. 16.4. *Hæc locutus sum uobis, ut cū ueneris hora, eorum reminiscamini, quia ego dixi uobis*. Duo ut hic locus intelligatur, notanda sunt. Primùm Christum de pace & bello non ex sua, sed ex hominum opinione loqui, qui concordiā in rebus malis pacem ducunt, posse liberè emere, liberè uendere, posse comessari, posse omnibus uitijs seruire pax mundi est. Qualis illa erat, qua superbi olim homines conspirarunt, ut Babylonicam turrem ædificarent. Genes. 11.4. qualis illa, qua Herodes & Pilatus ad persequendum Christum, cùm ante inimici essent, amici facti sunt Luc. 23.12. qualis illa impiorum, quæ Psal. 2. 1. describitur. *Quare fremuerunt gentes*, conspirauerunt, *& populi meditati sunt inania?* Non hanc pacem Christus uenit mittere in terram, sed pacem illam Dei. *quæ exuperat omnem sensum*, Philip. 4. 7. Hanc prophetæ Christum allaturū prædixerant Isai. 9. 6.7. & 11. 6. & 65. 25. Hanc angeli nato Christo hominibus annuntiant, *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus*, Lucæ. 2. 14. Hanc se Christus, non illam dare dicit Ioann. 14.27. *Pacem relinquo uobis, pacem meā do uobis, nō quō mūdus dat, ego do uobis.* Hanc Apostolos quocunque irent, precari docuit, *pax huic domui* supra uer. 12. Ita Hieronymus, Chrysostomus homil. 36. auctor imperfect. 26. Gregorius 3. par. pastor. ca. 23. Beda & Theophylactus hoc loco. Alterum est, Christum non significare ideo se uenisse, ut bellum hoc inter parentes, & liberos, cæterasque necessitudines exsuscitare, sed ita hæc ex eius aduentu consecutura, tanquā ea de causa uenisset. ut Ioann. 9.39. *in iudicium ego in hunc mundum ueni, ut, qui non uident, uideant, & qui uident, cæci fiant*; & sicut a Simeone in multorum ruinam positus dicitur Lucæ 2.34.

Pax Christi, & mundi diuersa.

Sed gladium) Plerique uerbum Dei interpretantur. Gladius enim est uerbū Dei Ephes. 6. 17. &, *uiuus est sermo Dei, & efficax & penetrabilior omni gladio accipitis, ac pertingens usque ad diuisionem animæ, & spiritus*, Hebræi. 4. 12. Sic Hilarius, Auctor imperfect. hom. 26. August. q. 3. in Matth. & Theophylact. Alij amorem Dei gladium uocari putant, cuius caussa filij a parentibus separantur, ut Euthym. Illud certò constat Euangelium significari. Gladium autem potius, quam bellum dixit, ut Chrysostomus adnotauit, ut vim adderet orationi. solet enim gladio caput à corpore separari. Lucas pro gladio, *separationem*, dixit capitu. 12.51. & *ignem*. c. 12.49.

35. *Hominem aduersus patrem.*) Nominat personas coniunctissimas, ut declaret nullum tam arctum esse uinculum, quod non disrumpat Euangelium.

36. *Et inimici.*) Repetendum uerbū ex uer. 34. veni & efficere, ut inimici hominis sint domestici eius, id est implere prophetiam Micheæ, quamuis in aliam sententiam ab illo pronunciatam. c. 7. 6.

Hominis.) Id est uniuscuiusque, Hebraismus.

38. *Et qui non accipit*) Qui non tollit in humeros suos, & portat crucem suam, posuit enim λαμβάνει accipit, pro αἴρει tollit, sicut Hebræi dicunt לקח, accipere, pro נשא, tollere, portare, uide supra c. 8. 17. alludit enim, nisi fallor, Christus ad crucem, quam

ipse

ipse erat humeris suis, ut crucifigeretur portaturus, Joann. 19. 17. Hoc est, *suam*, id est, vt ego meam. Idem dicit capit. 16. 24. & Marc. 8. 34. in eodem versatus argumento, & Lucæ 9. 23. diuerso. Vnde perspicuum est; quàm sæpe hoc nobis Christus commendauerit. Tollere autem crucem suam nihil aliud est, quàm paratum esse pro Christo non quoquo modo mori, sed etiam crucifigi, sicut Petrus dixit, *Domine tecum paratus sum & in carcerem, & in mortem ire* Lucæ 22. 33. Chrysostomus homili. 36. Auctor imperfecti. 26. Theophylactus. Interpretatio autem Hilarij, & Euthymij, qui crucem illam vocari putant, qua mundo mortui esse debemus, sicut D. Paulus dixit, *mihi mundus crucifixus est, & ego mundo* ad Galat. 6. 14. &, *qui carnem suam crucifixerunt cum uitijs, & concupiscentijs* capitu. 5. 24. magis moralis est, quam literalis.

Quid sit crucem suam portare.

39. *Qui inuenit animam suam.*) Loquitur non ex ueritate, sed ex uulgari hominum opinione, qui se animam suam inuenisse putant, cùm ex certo eam, & præsenti mortis periculo eripuerunt, quasi iam perditam recuperauerint. Nomine autem animæ utitur ambiguè, quod in similibus ambiguis uocabulis non solum sine uitio, sed etiam cum elegantia & emphasi fieri solet, ut supra notauimus capitulo 8. 22. *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos.* In priore loco accipit animam pro uita ex Hebræorum idiomate: in posteriori pro anima, quæ aut in uitam æternam recipienda, aut in ignem æternum mittenda est.

40. *Qui recipit uos.*) Nihil hoc loco difficile est, nisi intelligere, quorsum hoc Christus dicat. Hieronym. & Euthym. consolationem esse dicunt, quæ ad uersi. 9. referatur. Nam quia ibi dixerat, *nolite possidere aurum &c.* ne cogitarent, quomodo uiuere inter ignotos possent, aperit illis omnium domos, inquit Euthymius, dicens eos non minus libenter ab omnibus recipiendos, quam si ipse met iret, quia *qui recipit uos, me recipit.* Rectè, si hæc non Apostolis sed illis, qui eos recepturi erant, dicta fuissent. Nunc autem Apostolis dicuntur. Credo ergo non alia de causa hæc Christum dixisse, quàm ut Apostolis significaret, quantam eorum curam habiturus esset, cùm ipsius personam sustinerent.

41. *In nomine prophetæ.*) Quia propheta est, id est missus à me, non quia cognatus, non quia Iudæus, aut alio quouis nomine, Auctor imperfect. Hiero. Chrysostom. Beda, Theophylact. Prophetam autem uocat Euangelii doctorem: de iis enim loquebatur.

Mercedem prophetæ.) Quidam mercedem, quam illi propheta dabit, quia docebit eum Euangelium, *& mercedem iusti*, id est quam iustus illi impetrabit orando pro illo, aut quia eius causa Deus illi dabit, ut Lucæ 16. 9. *facite uobis amicos de mammona iniquitatis, ut cum defeceritis recipiant vos in æterna tabernacula.* Alij mercedem, quam ego illi dabo, qui propheta sum & iustus; prorsus uiolentè. Alii mercedem prophetæ & iusti, id est, quæ recipientibus prophetas, & Iustos à Deo constituta est. Probabilis quidem interpretatio, sed ego non dubito, quin sensus sit, *mercedem prophetæ accipiet*, id est quā ipse propheta accepturus est, quia dum prophetam, quia propheta est, recipit, perinde apud Deum est, atque si prophetę officio fungeretur; sicut Dauid dixit 1. reg. 30. 24. *æqua pars erit descendentis in prælium, & remanentis ad sarcinas*, & sicut è contrario Augustinus multis locis solet dicere D. Paulum, dum lapidantium Stephanum uestimenta seruabat, omnium manibus lapidasse, & ut sæpe principes & rebelles, & eos, qui eos domo recipiunt, occultántve, eadem pœna punire solent. Ita existimo omnes ueteres interpretes intellexisse, sed quia facilem interpretationem esse putarunt, non explicasse: nos aliquando in scirpo nodum quærimus. Certè non aliter in-

tellexisse videtur Clemens, cum libro 4. strom. ex hac sententia confirmat non æqualem omnium beatorum esse mercedem.

42. *Ex minimis istis calicem aquæ frigidæ.*) Proponit personas abiectissimas, & rem vilissimam calicem aquæ, & aquæ nō calidę, q̃ sine impensa ignis calefieri non potest, sed frigidæ, qualis natura sua manat ex fonte.

Mercedem suam.) Vbicunque noui hæretici hoc nomen inueniunt, miris modis efficere conantur, vt ne mercedem significare uideatur, ne quis ex mercede merita colligat. Dicunt uitam eternam mercedem appellari, nō quòd propter opera, sed quòd post opera detur, sicut merces post meritum, ac laborem dari solet. Quod valde acutè probare sibi videntur, cum dicunt non posse eandem & mercedem, & hæreditatem esse: hæreditatem enim non labori, sed generi dari, atqui uitam æternam passim hæreditatem appellari. Quid si docuerimus non solùm post opera, sed etiam propter opera nobis dari, concidat utique eorum error diruto fundamento necesse erit. Atqui id uel ex hoc ipso loco, ut longius non abeamus, manifestum est. Non enim obscurè significat Christus, ut rectè Clemens Alexandrinus adnotauit, non eandem eum, qui prophetam, & eum qui quemlibet hominem iustum exceperit, mercedem recepturum; sicut nec ipsi propheta & iustus eandem recepturi sunt. Maiori ergo maior: minor minori meritò respondet. Quid autem est propter merita dari, si hoc non est? Nam si sola posterioris, & prioris consequentia, ut hæretici uolunt, mercedis nomine significaretur, nec maiori labori maiori, nec minori minor, sed tantum priori prior, posteriori posterior redderetur. Quod cum D. Pauli sententia omnino pugnat. 1. Corinth. 3. 8. *Vnusquisque secundum suum laborem propriam mercedem accipiet.* Quid est *secundum suum laborem*, nisi qui magis laborauit, maiorem: qui minus minorem recipiet? Quod alio loco dicit, *quæ seminauerit homo, hæc & metet: qui parcè seminat, parcè & metet.* 2. Corinth. 9. 6. & ad Galat. 6. 7. Quod autem obiiciunt, mercedem esse non posse, quæ eadem hæreditas appelletur, perquàm imperitè faciunt, non aliter de diuina, quàm de humana hæreditate iudicantes, quæ non solùm sine meritis, sed sæpe etiam temerè, sine iudicio, sine uoluntate parentum filiis obtingit. Non sic Deus suam temerè hæreditatem proijcit; certo iudicio nobis dat, & quia filiis, & quia meritis. Quia filiis quidem, dat, quia meritis, magis meritis maiorem, minus meritis minorem dat. Quia filiis datur, hæreditas; quia meritis filiis, merces appellatur.

CAPVT XI.

1 ET factum est, cum consummasset Iesus, præcipiens duodecim discipulis suis, trāsijt inde, ut doceret, & prædicaret in ciuitatibus eorum. 2 Ioannes autem cum audisset
Luc. 7. c. 18. in vinculis opera Christi, mittens duos de discipulis suis. 3. Ait illi: Tu es, qui vēturus es, an alium expectamus? 4 Et respondens Iesus ait illis; Euntes renunciate Ioanni, quæ audistis & uidistis 5. Cæci uident,
Isai. 35. a 5. & 61. a 1. claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur; 6 & beatus est, qui non fuerit scandalizatus in me. 7. Illis autem abeuntibus, cœpit Iesus

dice-

dicere ad turbas de Ioanne: Quid existis in desertum videre? Luc.8.c.24.
arundinem uento agitatam? 8. Sed quid existis videre? homi-
nem mollibus uestitum? Ecce qui mollibus vestiuntur, in domi-
bus regum sunt 9. Sed quid existis uidere? prophetam? Etiam
dico vobis, & plus quàm prophetam. 10. Hic est enim, de quo Mal. 3. a.
scriptum est: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem b.1.
tuam, qui præparabit viam tuam ante te. 11. Amen dico vo- Mar.1.a.2 Luc.7.d.27
bis, non surrexit inter natos mulierum maior Ioanne Baptista:
qui autem minor est in regno cœlorum, maior est illo 12. A die
bus autem Ioannis Baptistæ vsque nunc, regnum cœlorum uim
patitur, & uiolenti rapiunt illud. 13. Omnes enim prophetę &
lex usque ad Ioannem prophetauerunt. 14. & si vultis recipe-
re ipse est Elias, qui venturus est. 15. Qui habet aures audien- Mal.4.b.5.
di, audiat. 16. Cui autem similem æstimabo generationem
istam? Similis est pueris sedentibus in foro: qui clamantes coæ
qualibus 17. dicunt: Cecinimus uobis, & non saltastis: lamētaui
mus, & non planxistis. 18. Venit enim Ioannes neq; mādicans,
neque bibens, & dicunt: Dęmonium habet. 19. Venit filius ho-
minis manducans, & bibens, & dicunt: Ecce homo vorax, & po-
tator vini publicanorum, & peccatorū amicus. Et iustificata est
sapientia à filijs suis 20. Tunc cępit exprobrare ciuitatibus, in
quibus factæ sunt plurimæ uirtutes eius, quia non egissent pęni Luc.10.
tentiam. 21. Væ tibi Corozain, uæ tibi Bethsaida; quia, si in Ty- d.13.
ro, & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in uobis, olim
in cilicio, & cinere pœnitentiam egissent. 22. Veruntamen dico
vobis Tyro, & Sydoni remissius erit in die iudicij, quàm vobis.
23. Et tu Capharnaum nunquid vsq; in cęlum exaltaberis? vsq;
in infernum descendes. quia si in Sodomis factæ fuissent uirtu-
tes, quæ factę sunt in te, forte mansissent usque in hanc diem 24.
Veruntamen dico uobis, quia terræ Sodomorum remissius erit
in die iudicij, quàm tibi. 25. In illo tempore respondens Iesus
dixit: Confiteor tibi, Pater Domine cęli & terrę quia abscondi-
sti hæc à sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis.
26. Ita Pater: quoniam sic fuit placitum ante te. 27. Omnia
mihi tradita sunt à Patre meo. Et nemo nouit Filium, nisi Pa-
ter: neque Patrem quis nouit nisi Filius, & cui uoluerit filius re
uelare 28. Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati e- Ioan 6.c.
stis, & ego reficiam uos. 29. Tollite iugum meum super uos, & 46 & 7 d.
discite à me, quia mitis sum, & humilis corde: & inuenietis re- 28 & 7.b. 19 & 10.
quem animabus uestris. 30. Iugum enim meum suaue est, & c 15. Ier 6.d.16
onus meum leue. 1.Io.5.a 3

IN CAP. XI.

1 T factum est.) frequẽtissimus Hebraismus ויהי quod Septuaginta solent vertere, καὶ ἐγένετο, & fuit, aut factũ est, accidit; sed hoc postremum huic loco non conuenit, ne casu id factum videatur, quod summo consilio factum est. Septuaginta interpretes Euangelistę imitati sũt. Pretermisit Mattheus, quę Apostoli in sua missione fecerunt. Marcus c. 6. 12. 13. & Luc. c. 9. 6. breuiter narrant.

Cum consummasset Iesus præcipiens. Præcipere, participium pro infinito ex Græco idiomate, Latini dixissent, cum præcipiendi finem fecisset. Non significantur necessario ea præcepta, quæ à consilijs apud Theologos distinguuntur; sed instructio illa partim præceptis, partim consiliis constans, quam Christus Apostolis tradidit. Hoc enim est διατάττειν, ordinare, disponere, ut 1. Cor. 11. 34.

Transit inde.) Dum Apostoli in sua missione versabantur, ne sua præsentia eorum auctoritatem minueret, claritatemque miraculorum obscuraret. Quam ob rem Theophylactus existimat nullum interim Christum miraculum edidisse; ideoque non dixisse Euangelistam, vt miracula faceret, sed ut doceret. Tenuis coniectura.

In ciuitatibus eorum.) Multi ciuitates discipulorum intelligunt: sed cur eorum appellantur? Nonnulli Galilææ ciuitates significari putant. Erant enim Apostoli aut omnes, aut maxima parte Galilæi Act. 2. 7. *Non ne ecce omnes isti, qui loquuntur, Galilæi sunt*, vt Ethymius, & Hugon. Alii ciuitates, in quibus Apostoli prædicassent, ut Lucas ait c. 10. 1. *misit eos binos in omnem ciuitatem, & locum, quò erat ipse venturus.* Quam interpretationem ne probem, multis causis impedior, & quia hæreticorum est, nec vllum bonum, ac veterem auctorem habet, & quia ciuitates Apostolorum vocari eas, in quibus Apostoli modò prædicassent, aut quas tantùm obijssent: durum mihi prorsus videtur, & quia Euangelista significat Christum & statim, vt Apostolos misit, & in locum diuersum diuertisse. Misit ergo eos, vt ait Lucas in omnem ciuitatem & locum, quò ipse non statim, sed longè post venturus erat. Scribit enim idem Lucas capit. 10. 17. non Christum ad eos uenisse, sed eos ad Christum redijsse. Magis mihi placet Euthymij, & Bedæ interpretatio, ciuitates Iudæorum significari, ut aut relatiuum sine antecedente positum sit, aut non ad proximum, sed ad remotum antecedens referatur c. 10. 6. *Ite potius ad oues, quę perierunt domus Israel*, aut ad uersic. 23. *non consummabitis ciuitates Israel; donec ueniat filius hominis.* Vtrumque enim apud Hebræos vsitatissimum est 4. Reg. 17. 24. & 3. Reg. 5. 3.

3. *Tu es, qui venturus es.*) Locus ideo difficilis, quia statim lectoris animum percutit dubitatio, quomodo Ioannes de eo, quem, antequàm miraculum fecisset vllum, agnum Dei confessus fuerat: post tot facta miracula dubitare uideatur. Iustinus quidem certè, aut quisquis ille fuit auctor quæst. 38. ad orthodoxos, & Tertullianus libr. aduersus Marcionem 4. dicere non dubitant verè de Christo Ioannem dubitasse. Peius etiam quiddam Tertullianus adiungit, propterea dubitasse, quòd spiritus prophetiæ ab eo in Christum recessisset. Illa nimirum ætate nondum satis culta Theologia huiusmodi aliquando spinas proferebat. Alij, quia id absurdum esse animaduerterunt, aliam quæsiuerunt interpretationem, non dubitasse Ioannem, an Christus agnus Dei, uerusque Messias esset, qualẽ idem ante testatus fuerat: sed an moriturus esset, & ad inferos descensurus. In quam sententiam meliore nondum inuenta, maxima pars ueterũ auctorum concesserunt, Ambros. lib.

Tertulliani error.

in Lucam 7. Eusebius Emissenus in homil. Iulianus Pomerius libro 3. contra Iudæos. Venantius in expositione Symboli Apostolorum, Gregorius homil. 1. in Ezech. Cuius opinionis etiam Chrysostomus homil. 37. & Theophylactus in commentarijs ad hunc locum mentionem fecit, eamque meritò refutauit. Quo enim modo mortem Christi, & descensum ad inferos Ioannes ignorare poterat, quæ nemo tunc propheta, nemo doctus, qui antiquorum prophetarum uaticinia legisset, ignorabat? Vera igitur est Hilarij, Chrysostomi, auctoris imperfecti, Cyrilli Alexand. lib. 2. thesauri capitu. 4. Euthymij, Theophilacti, Ruperti sententia, Ioannem nullo modo, eius verò discipulos aliquo modo de Christo dubitasse. Amabant enim nimium præceptorem suum eò quidem vsque, ut ne illi quidem Christum sibi longo interuallo anteponenti, seque, ut corrigiam calceamenti eius solueret, indignum prædicanti satis crederent. Putabant fortasse modestia, non ueritate dicere, quoque se humiliorem, & Christo minorem faciebat, eò credebant illo esse maiorem. Vnde illa aduersus Christum ipsorum æmulatio nata est Ioan. 3. 26. *Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce hic baptizat, & omnes ueniunt ad illum.* Cum ergo Ioannes morti se proximum uideret, & miracula Christi, quæ durissimum quemque ad credendum mouere possent, audiuisset, discipulos suos ad illum misit, ut qui sibi non crediderant, Christi miraculis crederent. Misit autem, quasi ipse dubitaret, quia nunquam ausi fuissent suo Christum nomine interrogare. Sic enim optimus quisque medicus, ut ægrotum curet, se etiam fingit ægrotare. *Quis infirmatur, & ego non infirmor?* 2. Corinth. 11. 29. Hunc verum esse sensum ex ratione, quæ ver. 2. redditur, perspicuum est, *Cum*, inquit, *audisset Ioannes in uinculis opera Christi, misit duos de discipulis suis*, Quæ opera? miracula. An miracula

Dubitatio discipulorũ Ioannis de Christo.

Christi in dubitationem adduxissent eum, qui ante sine miraculis non solum crediderat, sed etiam prædicauerat? Discipulos ergo mittit, ut miracula uideant, & de Christo desinant dubitare. Hieronymus & Beda amplius quiddam dicunt, ne discipulos quidē Ioannis, an Christus uerus esset redemptor dubitasse, sed an mortem subiturus, & ad inferos descensurus esset, eamque ob rem ad eum missos fuisse, sed non congruit interpretatio. Quo enim modo ex miraculis, utrum Christus moriturus, & ad inferos descensurus esset, cognoscere potuissent?

4. *Renuntiate Ioanni.*) Sciebat Christus eos non Ioanni, sed sibi interrogasse, noluit tamen significare, ne eos incredulitatis, & simulationis insimulare uideretur, ideo dicit, *Renuntiate Ioanni.* Aut forte putabant nuntij uerè Ioannem non simulate dubitasse, nec enim id discipulis declarasse credendum est, quo Christum liberius interrogarent, & facilius credente postea præceptore, & quasi mutante eo sententiam, ipsi quoque mutarent. Cùm inius ad uitia, duces esse uolumus, ad uirtutem pudet nos ire sine duce.

Quæ audistis, & uidistis.) Miracula, quæ à me facta esse ab ijs, qui uiderunt, audistis, &, quæ uos ipsi præsentes conspexistis. Scribit enim Lucas capit. 7. 21. multos coram illis Christum curasse cæcos, multos varijs afflictos morbis sanauisse, multos a dæmonibus liberasse. At cur non disertè ad quæstionem respondit se esse Christum, cum mulieri Samaritanæ etiam non interroganti, se esse dixerit? Ioann. 4. 26. Respondent Chrysostomus Rupertus homines incredulos non uerbis, sed factis persuadere, & conuincere uoluisset, vt Ioan. 5. 33. 36. *Vos misistis ad Ioannem, & testimonium perhibuit ueritati, ego autem habeo testimonium maius Ioannes: opera enim q̃ dedit mihi pater, ut perficiā ea, ipsa opera, q̃ ego facio, testimoniū phibēt de me, qa patris misit me.* &c. 10. 37. 38. *si non facio opa patris*

mei, nolite credere, si aũt facio, & si mihi non uultis credere, operibus credite, & c. 15. 24. *Si opera non fecissem in eis, q̃ nemo alius fecit, peccatũ non haberent, nũc aũt et uiderunt & oderunt & me, & patrem meum*. Cur ergo se Samaritanæ Christum esse dixit? quia sciebat eam facilè, ut euentus declarauit, uerbis credituram.

5. *Pauperes euãgelizantur.*) εὐαγγελίζονται, quod Theoph. & Euthy. actiuè interpretantur, quasi dicat, pauperes prędicant Euangelium. Pauperes autem Apostolos uocari dicunt, quòd uerè pauperis, & humilis conditionis essent. Et quidem solet hoc uerbum; quemadmodum in communi ad quattuor Euangelistas præfatione monuimus, non solùm passiua uoce actionẽ significare, sed etiam aliquãdo passionem, ut ad Hebræos 4. 2. & 1. Petri 1. 25. & 4. 5. quæ significatio sola etiam potest in hunc locum conuenire. Numerat enim inter miracula, quòd pauperes euangelizentur. Non erat autem miraculum, ut pauperes Euangelium annuntiarent. Solent enim homines abiectissimi magnarum sæpe rerum esse nuntij. Vt autem pauperes euangelizarentur, id est Euãgelium illis prædicaretur, valde mirum erat. Annuntiari enim pauperibus Euangelium est regnum cœlorum illis promitti, supra ca. 3. 2. & 4. 17. & 9. 35. Quid aũt admirabilius, quàm pauperem regèm fieri? Propterea cum omnibus æqualiter. Euangelium prædicaretur, solos tamen pauperes nominauit, & quia id inter miracula ponendum erat, & ut ad Isaiæ prophetiam alluderet, ostenderetq; se illum esse Christum, de quo esset propheta vaticinatus ca. 6. 1. *Spiritus Domini super me, eo quòd unxerit me, ad annuntiãdum pauperibus misit me.*

6. *Qui nõ fuerit scãdalizatus in me.*) Qui, unde uitam haurire debuit, mortis occasionem non acceperit, & qui ad credendum moueri miraculis, motus non fuerit ad accusandum, quod Scribis & Pharisæis accidisse legimus, qui eum in principe dæmoniorum dæmonia eijcere dicebant. Erat enim petra scandali, & lapis offensionis. Isaia 8. 14. Roman. 9. 33. & positus in ruinam multorum Luc. 2. 34. sed non credentibus. Nam credentibus, quidem lapis erat summus, angularis, electus, ut D. Petrus interpretatur 1. epistola capitulo. 2. 6. 7. Putant Hieronymus, & Beda Christum his uerbis Ioannis discipulos qui non crederent, notare voluisse.

7. *Illis autem abeuntibus.* Quare non ante? Respondent Chrysostomus, & Euthymius, ne Ioannem coram eius discipulis adulatoriè laudare videretur.

Cœpit Iesus dicere.) Quare? ne ij, qui aderant, & Ioannis legationem audierant, existimarent eum priorem sententiam, qua magnificum de Christo testimonium præbuerat, mutauisse, aut de Christo certè cœpisse dubitare, & ipsi quoque fide uacillarent, vt Hiero. Chryso. Cyrillus lib. 2. Thes. c. 4. Beda auctor imperfe. Theoph. & Euthy. adnotarunt; quod sequens arundo confirmat, quasi dicat non esse Ioannem hominem leuem, & similem arundini, qui sententiam temerè mutauerit.

Quid existis.) Cur non potius dixit qualem hominem Ioannem putatis? vt alludat ad illud, quod supra cap. 3. 5. dictum est, *tum exibat ad eum Ierosolyma & oĩs Iudæa, et omnis regio circa Iordanẽ*, & Luc. 3. 7. *dicebat ergo ad turbas, quæ exibãt, ut baptizarentur ab ipso*, quasi dicat, non est, q uos pœniteat ad uidendum Ioannem quasi uirum singularem exijsse, quasi in peius mutatus sit, maior etiam est, quàm tum cum ad eum exiretis, putabatis.

10. *Hic est enim.*) Probat, quod paullo ante dixerat, Ioannem maiorem esse propheta, quia quodammodo angelus est, & non angelus qualiscunque, sed ille nobilissimus, de quo apud Malachiam Deus prædixerat, *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam*. Dicuntur quidem & alij prophetæ, & sacerdotes angeli apud eundem prophetam cap. 2. 7. & Act. 7. 53. sed alio modo, quam Ioannes. Illi

Ioannes quomodo angelus.

quia

quia ad homines; Ioannes, quia ad Christum, id est ad Deum ipsum missus est. Et quidem ante faciem eius, id est, vt illum proximè præcederet, quod honoratissimorum amicorum est. cùm alij serui non præcedere dominum, sed sequi soleant, quemadmodum Chrysostom. & auctor imperfec. adnotarunt. Atque hoc eodem sensu intelligendum est, quod Ioannes ipse Ioan. 1. 21. prophetam se esse negat, quia non aliorum more propheta erat, qui de longè post venturo Christo vaticinabantur. Non erat propheta, quia Christum non futurum prænunciabat, sed digito præsentem demonstrabat. Propheta autem erat, quia Christum nemine indicante diuino spiritu cognouit. Quanquam alio modo Christus eum, alio ipse se prophetam esse negat. Christus vt maiorem, ipse ut se minorem significaret. Vterque tamen eadem ratione, quia non aliorum more propheta erat. Quam autem ob rem plusquam propheta esse dicatur, difficile non est per se quemque cogitare. Illustrissima enim eius vita fuit, & cùm miraculum nullum fecerit, perpetuum fuit ipse miraculum. Miraculo conceptus, miraculo clausus adhuc in vtero venientem Dominum sentiens, & matri suæ demonstrans: miraculo circumcisus mutam patris sui linguam exoluens: miraculo inter feras vitam degens, vt quemadmodum auctor imperfecti scribit, non solùm æquasse angelos, sed superasse etiam videatur, qui cùm homo, non angelus esset, angelicam, non humanam vitam duxerit: vt non omnino sine causa multi eum Iudæi uerum etiam fuisse angelum existimauerint, vt Eusebius lib. 9. de demonstrat. Euangel. c. 5. auctor est.

Ioãnes Bap. quomodo ꝓpheta, & nõ propheta.

Ioannes perpetuum miraculum.

Ante faciem tuam.) Apud Malachiam cap. 3. non legitur, *ante faciem tuam*: sed *ante faciem meam*. Sed sensus est idem. Nam illic Christus de se loquitur; hic pater de filio. Hinc etiam Christi diuinitas probari potest. Certum enim est apud prophetam Deum esse, qui loquitur: ex eodem autem loco manifestum est fuisse Christum.

11. *Non surrexit.)* Hebraismus קוּם לֹא, Latini dicunt, nõ extitit, nisi quod surgere paullo maiorẽ emphasim habet: significat enim non solum extitisse, sed præterea eminuisse.

Inter natos mulierum non surrexit maior Ioanne Baptista, Locus difficilis, quia non apparet, quomodo uera possit esse sententia, quæ adeò Ioannem extollit, vt non solùm alios omnes, verùm Christum etiam ipsum deprimere videatur. Noui hæreticorum interpretes facilem ad fugiendũ hoc incommodum uiam repererunt. Dicunt Ioannis officium, & dignitatem cum superiorum Prophetarum officio, dignitateque, non sanctitatem cum sanctitate comparari. Id ex Luca probãt, qui non absolutè dicit neminem Ioanne maiorem: sed neminem maiorem fuisse prophetam. Tum etiam ex hoc loco, ubi id agebatur, ut Ioannes plus quàm Propheta esse probaretur. Verùm enimuerò hæc, quæ plana illis uisa est uia: periculosus error est, & a Christi sententia, & a pietate discedẽs. Nam & Christum plus quiddam de Ioãne dicere uoluisse paullò infra docebimus, & pietas ipsa suadet, ut plus de illo dictum credamus. Ceterum noui hæretici, homines scilicet pij, quicquid pietatem attenuat, aut B. Virginis, Ioannis Baptistæ, & Apostolorum sanctitatem minuit, nimis libenter amplecti solent. Primùm quidem omnes ueteres auctores nemine, quod sciam, prorsus excepto de sanctitate, non de officio exposuerunt, Tertullianus lib. de Baptismo, Cyrillus Ierosolymitanus Catechef. 3. & alter Cyrillus Alexandrinus libro 2. thesauri capitulo 4. & libro 2. in Ioan. cap. 34. Ambrosius libro 6. in Luc. Chrysostomus homil. in hunc locum 38. auctor imperfect. homil. 27. Hieronym. Augustin. tract. 13. in Ioan. & libro 2. contra aduersarium leg. & proph. cap. 5. Hilarius can. no. 11. Maximus in homil. de S. Ioanne, neque quisquam, ut dixi, aliter. Nec est profectò tam subtilis, & recondita hæreticorum interpretatio,

De Ioannis sanctitate contra hæreticos.

Hæretici adu[e]rsarij B. Virginis S. Ioannis, & Apostolorũ

vt nemo eam inter tot tam præstanti ingenio viros potuerit inuenire, sed tam falsa, vt nemo eam etiam sponte occurrentem uoluerit amplecti. Et verò si spectemus Christi propositum, videbimus istam interpretationem ab eo, quod agere volebat, abhorrere. Nolebat Christus probare Ioannem prophetiæ munere ornatum fuisse, eoque cæteris præstitisse. Id enim iam dixerat ver. 9. *etiam dico uobis, & plus quàm prophetam*, & prorsus ineptè ista cohærerent, *plus est, quàm propheta, quia nemo maior eo propheta surrexit*. Si enim plus quàm propheta erat, quis dubitare poterat nullum eo maiorem fuisse prophetam? Sed uoluit auditoribus, ne propter auditam eius legationem, *Tu es, qui venturus es*, de cuius constantia, virtuteque dubitarent, eius singularem sanctitatem prædicare. Quid hoc ad officium pertinebat, vbi de moribus agebatur? Certè cum dicit, *quid existis in desertum videre?* non de officio, sed de moribus agit: quem hominem? quàm religiosum? quàm sanctum? Nam & illa, quæ subijt, arundo, & molles vestes, non officio, sed moribus opponuntur; arundo constantiæ, mollis vestitus uitæ asperitati, atque rigori. Deinde cum addit, *qui autem minor in regno cœlorum, maior est illo*, non dubium est, quin eodem modo ij, qui sunt in regno cœlorum cum illo, quo ille cum ijs, qui in lege fuerant, comparentur. At alij cum illo non officij præstantia, sed morum sanctitate comparantur. Non enim est sensus minimum prophetam in regno cœlorum maiorem prophetam esse, quàm illum: sed quemlibet hominem beatiorem, quã illum esse, aut, si velit, esse posse, vt paullò post explicaturi sumus. Non ergo Ioannes cum ijs, qui in vetere lege fuerunt, officio, sed sanctitate confertur. Idem ex versic. 12. colligitur, *à diebus Ioannis Baptistæ regnum cœlorum uim patitur, & uiolenti rapiunt illud*, id est omnibus expositum est, quisquis contendere uoluerit, Ioanne Baptista maior erit, non prophetiæ officio, quod gratis donatur, non laboribus redditur: sed sanctitate, quam quò magis quisque contendit, maiorem obtinet. Denique, quod Christus hoc loco dicit, *non surrexit maior Ioanne Baptista:* angelus apud Lucam capitulo 1. 15. prædixerat, *erit enim magnus coram Domino:* angelus autem de moribus, non de officio loquebatur. Hoc enim est, *coram Domino*, coram quo nemo, nisi iustus, nisi sanctus, magnus est. Quod ergo ex alio loco Lucæ capitu. 7. 28. ab istis obijcitur, *Propheta non fuit maior Ioanne Baptista;* alij ante nos Catholici interpretes explicauerunt. Inprimis Euthymius nomen ipsum prophetæ apud Lucam non officium, sed sanctitatem declarare. Quia enim Prophetæ sancti, & esse solebant, & habebantur: viri sancti, etiamsi prophetæ non essent, prophetæ uocabantur. Quo sensu passim videmus Christum a Iudæis prophetam appellari, non quòd futura prædiceret: sed quòd suam miraculis sanctitatem declaret, Matth. 21. 11. Marc. 6. 4. 15. Luc. 7. 16. & 24. 19. Ioann. 4. 19. & 6. 14. & 7. 40. 52. & 9. 17. Quòd si etiam apud Lucam nomen esset officij, nihil tamen efficere ex eo loco possent. Concedimus enim Ioannem cum solis prophetis ueteris testamenti comparari, quod unum ex Luca colligi potest, & auctor operis imperfect. homilia 27. & Augustin. libro secundo contra aduersar. leg. & prophet. sponte concedunt. An propterea sequitur cum prophetis in solo prophetæ officio comparari? Illud auctores illi confitentur, hoc negant. Nam quia prophetæ omnium sanctissimi habebantur, dum illis confertur, in sanctitate confertur; & dum illis anteponitur, omnibus aliis sanctis, quamuis non nominentur, anteponitur. Deiecta est hæreticorum interpretatio: sed constat maior nobis quæstio. Quomodo inter natos mulierum nemo maior, id est sanctior Ioanne Baptista? An Christus illo non sanctior? Multi multis modis ab hac comparatione Christum excludunt. Alij per illud verbum

mulie-

mulierum, quod corruptas uidetur significare; cum Christus non ex corrupta, sed ex integerrima virgine natus sit, vt Ambros. libro 5. in Lucam, Hieronym. Beda, Theophylactus. *Hũc* (inquit Ambrosius.) *omnibus dico esse maiorem sed inter mulierum, non inter virginis natos. Maior enim fuit ijs, quibus æqualis esse poterat sorte nascendi.* Alij, quia non dixit, inter natos de mulieribus, quemadmodum Christus dicitur factus ex muliere ad Gala. 4. 4. sed *inter natos mulierum*. Christum enim non esse natum mulieris, sed de muliere. Ita auctor imperfecti homil. 27. *aliud est*, inquit, *esse natum mulieris. aliud, eße natum de muliere. Qui mulieris natus est, in muliere quidem natus est, & initium de muliere habet, & ante mulierem non fuit: qui autem de muliere natus est, neque in muliere natus est. Ecce enim Christus de muliere natus est*. Alij in verbo *γεννητοῖς*, hanc vim inesse putant, vt eos tantùm significet, qui ex viro & muliere geniti sunt; hoc enim propriè esse *γεννᾷν*, generare. Quæ obseruatio, vt vera sit, non est tamen, vt postea dicam, necessaria. Alij natos mulierum vocari dicunt, qui non ex Deo, sed ex voluntate viri, & ex uoluntate carnis nati sunt; quibus opponantur, qui sunt nati ex Deo, id est diuino spiritu regenerati: inter quos, qui minimus est, maior est Ioanne Baptista. Ita Cyrillus libro 2. Thessal. cap. 4. Alij sequentibus verbis Christum excipi volunt, *qui minor est in regno cælorum, maior est illo*, vt Chrysostomus, & Euthymius. Quę omnes opiniones, vt ueras eas esse dicamus, quæstionem tamen non soluunt. Nam ponamus exclusum Christum, quid de sanctissima Christi matre dicemus? quam nemo vir pius negare potest eò Ioanne Baptista fuisse sanctiorem, quò propriùs Christum mater, quàm præcursor attingebat. Breuiter igitur, & facile respondeo Ioannem (quemadmodum Hieronymus docet) non cum omnibus, sed cum solis sanctis veteris Testamenti comparari. At Christus, & eius mater, omnesque Apostoli ad nouum pertinent Testamentum. Nec in illo verbo *natos mulierum* aliud mysterium, quàm Hebraismum video, quo periphrasim omnes homines ילודי נשים nati mulierum appellant.

Qui autem minor est in regno cęlorum maior est illo.) Hic locus est multò, quàm superior, meo quidem iudicio difficilior. Hæretici priorem secuti errorem, alterum adiungunt, qui vel minimum in Ecclesia officium habet, eum Ioanne Baptista esse maiorem. Apertiùs ut dicam, suos Ministros, suos Superuigilantes, suos Diaconos, &, si quos habent alios ex nostrorum monachorum fœcibus collectos, si quos ob infame aliquando scelus ex Ecclesia fugitiuos, Ioanne Baptista maiores esse volunt. Sed iam probauimus de officio non agi. D. Augustinus lib. 2. contra aduersarium leg. & prophet. c. 5. regnum cœlorum, cœlum, eos qui in regno cœlorum sunt, angelos, qui in cœlo sunt, interpretatur. At quorsum Christus angelos Ioanne Baptista maiores esse diceret? nec enim de angelis, sed de hominibus agebatur, Hieronymus, & Beda regnum cœlorum cœlum etiam intelligendum esse putant; eos autem, qui in regno cœlorum sunt, homines iam in cœlo beatos, inter quos, qui minimus est, maior est Ioanne Baptista, quia *aliud* (inquit Hieronymus) *est coronam victoriæ possidere, aliud adhuc in acie pugnare*. Multi de Christo ipso hoc dictum existimãt; sed non omnes eodem modo; quidam sic, *qui minor est in regno cælorum*, id est in Ecclesia, id est ego, qui omnium humillimus sum, maior sum illo, ut Rupertus. Alij; ego qui & ætate minor sum, & hominum opinione Ioanne minor habeor; maior illo sum, sicut Ioannes ipse dixit. *Qui autem post me venturus est, cuius nõ sum dignus calceamenta portare, ille baptizabit nos*, c. 3. 11. Sic Hilar. Chrys. auctor imperf. Euthym. & Theoph. quam etiam interpretationem approbat Aug. tract. 13. in Ioan. & lib. 2. contra aduers. leg. & prophet.

prophet. cap. 5. Memini & hanc interpretationem apud nescio quam auctorem legere, *qui minor est*, id est humilior Ioanne Baptista, *maior est illo*, quia qui se humiliat, exaltabitur. Habet ex multis opinionibus, quam eligat lector; sed si meam quoque sententiam auet audire, liberè fatebor in nulla prorsus earum meum qualecunque iudicium acquiescere. Nec probare possum, ut regnum cœlorum procœlo ponatur, quia manifestum est Christum antithesi quadam inter vetus, & nouum Testamentum vti uoluisse, vt consta ex ver. 12. & 13. *à diebus Ioannis Baptistæ vsq; nunc regnum cælorum vim patitur, & omnes prophetæ, & lex vsq; ad Ioannem prophetauerũt*, nec ut Christus cum Ioanne conferatur, & quia ea comparatio ad rem non pertinebat, vbi Euangelium cum lege veteri conferebatur; & quia apertius dixisset se eo maiorem esse, vt c. 12. 41. 43. *Ecce plusquam Ionas hic, & ecce plusquam Salomon hic*, & quia vis locutionis perit, nisi sententia generalis sit, & non ad unum definita, *qui minor est*, id est quisquis minor est, aut minimus quisque in regnum cœlorum, *maior est illo*. Nam quod dubitat D. August, an hæc verba *in regno cœlorum*, cũ præcedentibus, an cum sequentibus iungi debeant, dubium esse non arbitror, quin sint præcedentibus copulanda, *qui in regno cęlorum minor est, maior est illo*. Ergo hic mihi uidetur esse sensus, de quo tamen nõ solum Ecclesiæ, ut omnibus in rebus, sed alijs omnibus, qui me doctiores sunt, iudicium relinquo. Minimus quisque in Euangelio; id est eorum, qui Euangelium recipiunt, maior est illo. Sic. n. & antithesis inter Euangelium, & legem, qua Christum vsum esse perspicuum est, & inter Euangelij, & legis personas aptissimè conuenit, ut qui minimus est in Euangelio, eo qui in lege maximus fuit, maior esse dicatur. Notum est illud philosophorum axioma, *Minimum maximi maius est maximo minimi*. Superest magna, ut videtur difficultas, quomodo, qui minimus est in Euangelio, maior, id est sanctior sit Ioanne Baptista. Duobus modis respondeo, primùm Christum de Ioanne, & ijs qui Euangelium recipiunt, præcisè loqui, quatenus ille ad legem, hi ad Euangelium pertinẽt. Nam etsi dubium non est, quin Ioannes non solùm multos, sed etiam plerosq;, qui in Euangelio sunt, sanctitate longè præcesserit; tamen quidquid & ille, & alij sancti veteris Testamenti sanctitatis habuerunt, non ex lege, sed ex Euangelio habuerunt, cuius futura virtus ad eos vsque, quamuis longè adhuc remotos, porrigebatur; ideo qui minimus est in Euangelio eo, qui maximus fuit in lege, maior fuisse perhibetur, quia hic ueluti hæreditaria, & domi nata: ille aliena & quasi mutuo accepta uirtute factus est magnus. Sic enim D. Paulus de lege, & Euangelio loqui solet, vt doceat legem ex fide non esse, & fidem Euangelij propriam faciat, Rom. 3. 27. 28. 31. & ad Galat. 3. 12. cùm Abraham, qui, ut idem D. Paulus ait, pater fuit omnium credentium, non in Euangelio, sed in lege, aut potius ante legẽ fuerit. Sed negat legem fidem habuisse, & iustificasse, quia non ex se, sed ex futuro Euangelio, quasi anticipatam fidem habebat, & mutuata ex eo gratia iustificabat. Secundo loco respondeo eum, qui in Euangelio minimus est, eo, qui in lege fuit maximus, maiorem dici: non quòd continuò re uera maior sit: sed quòd ex Euangelij natura maior esse possit. Quid in lege? an non potuit quisquis uoluit Ioanne Baptista maior esse? potuit fortasse, at non ex natura legis, quæ certis repagulis claudebatur. Quibus reuulsis, *à diebus Ioannis Baptistæ regnum cœlorum uim patitur & uiolenti rapiunt illud*, quò quisque violẽtior est, eò sanctior. Ante prophetis, & cæteris sanctis, prout officium, aut ministerium siue prænuntiandi, siue præfigurandi uenturum Christum postulabat, maior, minorue dabatur gratia, ideoque Ioanni maxima data est, quia non modo prædicere: sed digito etiam debuit demonstrare, postea effusa est, & in medio posita, tantum quisque

capit,

capit, quantum uirtute, & animo contendit. Hoc enim est, *regnum cælorum vim patitur, & uiolenti rapiunt illud.*

1 . *Regnum cælorum.*) Quidā Christum ipsum regnum cœlorum uocari putant, vt Ambro. serm. 15. de natali Domini. Alij uitam æternam, aut cœlum, vt Grego. hom. 20. in Euang. & Beda in hunc locum. Alii fidem, vt Chrysost. Euthy. & Theophyl. Alii Ecclesiam, aut Euangelium, vt multis alijs locis. His solis assentior, iam enim superiore versu docuimus antithesi inter legem & Euangelium vti uoluisse.

Vim patitur.) Magno ad illud impetu curritur, quam interpretationem hæreticorum interpretes, & sine auctore (nec enim cuiusquam meminerunt) & sine iudicio secuti sunt. Nam, vt paullo post apparebit, non est ad rem. Pleriq; sic exponūt, *uim patitur*, id est mortificatione, pœnitentia, ignominia; paupertate obtinetur, & ea ad illuditur via, quam Ioannes & uerbis & factis demonstrauit, Basilius in oratione de abdicatione rerum, Chrys. Hiero. Augu. lib. 2. qq. Euang. q. 37. Grego. hom. 20. in Euang. Theophy. Euthym. & Beda in comment. & Bernar. in sent. c. 5. Ego vehementer Hilarii can. 11. & Ambrosii lib. in Lucam 6. & serm. 15. de natali Domini probo sentētiam, propterea dici vim pati regnum cœlorum, & rapi a uiolentis, quia non intra unum populū, ut in ueteri lege conclusum est, & quasi certis finibus custoditum; sed omnibus apertum, omnibus expositum, ut quicunq. uelit in illud irruat, & quia non iam hæreditati, vt Iudæis, sed uirtuti datur. *Multi enim ab Oriente, & Occidente uenient, & recumbent cum Abraham, Isaac & Iacob, in regno cælorum, fily autem regni eycientur in tenebras exteriores.* Hoc est rapere regnum Dei, hoc est uiolentum esse non genere, & hæreditate: sed virtute & perseuerantia, quasi bello & armis obtinere, & legitimos hæredes, quia ignaui sunt, ab eo deturbare. Rapere enim dicimur, quod de alicuius manibus extorquemus, quemadmodum multi ab Oriente; & Occidente uenientes de manibus Iudæorum, qui in possessione erant, extorserunt. Regnum cœlorum Iudæis rapuit ille Centurio, de quo Christus dixit, *me in Israel tantam fidem inueni*, quia Iudæis non credentibus, credidit c. 8. 6. Regnum cœlorum rapuit mulier illa Chananæa, quæ à Christo fide argumentando, & se plus quàm Iudæos credere docendo, filiæ suæ sanitatem impetrauit c. 15. 12. Hanc interpretationem eò magis probabit lector, si animaduerterit, uerba hoc loco esse transposita. Nam hæc uerba debuerunt esse uer. 13. & ea, que uer. 13. sunt hoc loco poni, & quia id sententiarū series, & consequentia uidetur omninò postulare: probat enim Christus, qui minor est in regno cœlorū, Ioanne Baptista posse esse maiorem, quia nullis legis uinculis impeditur. Nam omnes prophetæ, & lex vsque ad Ioannem propheta uerunt & quia Lucas c. 16. 16. ita narrat, *lex & prophetæ vsq; ad Ioānem; ex eo regnum euangelizatur & omnis in illud vim facit.* Sed Matthæus, ut in aliis multis locis, narrationis seriem nō seruauit. Illam uerò Ambrosii eodem loco interpretationem non probo, qui & legit, *regnum cęlorum cogitur*, & exponit, *densatur*, quia cùm prius solis in eo essent Iudæi, ingredientibus gentilibus frequentia, & turba fit densior.

Matth. 8. 11. 12.

13. *Omnis enim.*) Si hæc uerba, ut paullò ante docuimus, cum uersi. 11. coniungantur, nemo non perspiciet, cuius rei causa reddatur. Dixerat illic, *inter natos mulierū non surrexit maior Ioāne Baptista, sed, qui minor est in regno cælorum maior est illo.* Reddit his uerbis rationem, *quia prophetæ & lex vsq; ad Ioannem prophetauerunt*, id est durauerunt, quasi dicat, ante homines erant quodammodo ligati lege, nec licebat unicuiq. in regnum cœlorum irrumpere, *at à diebus Ioannis Baptistæ regnum cælorum uim patitur*, propterea nemo est, qui si uelit contendere, non possit illo esse maior. Hanc uim habet hoc loco, causalis, *enim*, & uer. 12. aduersatiua, *autem*.

Prophe-

Prophetæ, & lex vsq ad Ioannē prophetauerūt.) Innumerabiles interpretationes, & quia piget me, & quia nihil mihi habere uidentur probabilitatis, prætermitto. Eas tantùm recitabo, quas uenerandos auctores habere uideo, quibus hoc debemus, ut eorum sententias, aut sequamur, aut honorificè certè recitemus. Omnes fere ueteres ita exponunt, ut legis umbris Euangelij claritas, & lumen opponatur. Non enim de omnibus prophetis agi putant, sed de ijs tantum, qui Christum prædixerant esse uenturum. Illi enim omnes, & obscurè solo spiritu, & quasi longè adhuc remotum præuiderunt, & obscurioribus uerbis indicarunt: Ioannes & oculis præsentem uidit, & digito demonstrauit. In hanc sententiam Chrysostomus, Hieronymus, Beda. Euthym. hunc locum edisserunt. Quæ quidem uera sententia est, sed non satis apta, ut mihi uidetur, interpretatio; Nec enim Ioannes à Christo inter noui, sed inter ueteris Testamenti prophetas, sanctosq. numeratur. His .n. confertur, *inter natos mulierum non surrexit maior Ioāne Baptista.* Illis opponitur, *sed qui minor est in regno cœlorum, maior est illo*, ut illic copiosè disputauimus. Sensus ergo mihi uidetur esse, legem, & prophetas usq. ad Ioannem Baptistam prophetasse, id est uiguisse, uim habuisse, officio suo functos esse. Legem enim, & prophetas totum uetus testamentum appellat, ut ca. 7. 12. & 22. 40. & prophetare significat officio fungi prophetæ, sicut lib. 1. Esdr. c. 5. 1. dicuntur Aggæus, & Zacharias prophetasse. Itaq; nihil aliud uoluit Christus dicere, quàm legem, & prophetas usq. ad Ioannem Baptistā durauisse, ut facilè intelligitur ex antitheto, *A diebus autem Ioannis Baptistæ regnum cœlorum uim patitur.* Nam legi & prophetis regnum cœlorum, id est ueteri testamento, nouum: & uerbo prophetandi, rapiendi, & uim patiendi uerbum opponit, quasi dicat, usq. ad Ioannem lex uigebat, quæ solis Iudæis data erat, nec homines iuuabat, sed grauabat, ideo nemo in ea surrexit maior Ioanne Baptista, at deinceps remoto legis impedimento regnum cœlorum uim patitur, & qui in eo minor est, maior est illo. Vnde apparet omnes illas quæstiones quæ à multis pluribus uerbis disputā tur, an in nouo Testamento prophetæ fuerint, an de personis, uel de scriptis prophetarum hoc, quod Christus dicit, intelligatur, locum non habere. Illud potiùs dicendum fuit, quo modo lex usq. ad Ioannem tantùm fuisse dicatur, cùm non statim abrogata fuerit, ut Ioannes uenit, sed longo post tempore durauerit. Respondeo primum non esse sensum legem usq. ad Ioannem; id est usq. ad Ioannis natiuitatem, sed usq. ad Ioannem, id est usq. ad Ioannis prædicationem uiguisse. Deinde non significari tunc fuisse statim momento temporis extinctam, sed nascente Euangelio, mori cœpisse, ut explicauimus c. 5. 17.

14. *Et si uultis recipere.*) Chrysostomus duas affert rationes, quam ob rē non dixerit absolutè, *ipse est Elias.* Altera est, quia ad fidem nemo cogi debet, quia nec fides est, si libera non est ac uoluntaria. Altera, quam & Theophylactus reddit, ut significet Ioannem esse Eliā, si uelint attentè utriusque officium, & similitudinem considerare. Potiùs credo ideo ita loquutum Christum, ut indicaret non esse uerè Eliam, sed officio & effectu, quia quod Elias in secundo eius aduentu hominibus præstiturus est, hoc Ioannes in primo præstabat: præstare autem nisi uolentibus, recipientibusq. non poterat. Ideo dicit, *si uultis recipere*, quasi dicat, si uultis recipere, erit uobis Elias, quia uos ad Deum conuertit, si non uultis, non erit.

Ipse est Elias.) Promiserat Deus se Eliam missurum Malac. 4. 5. 6. *Ecce ego mitto uobis Eliam prophetam, antequā ueniat dies Domini magnus et horribilis, & conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorū ad patres eorum*, quod de secundo Domini aduentu intelligendum esse ex eodem loco perspicuum est. Itaq. cōstantissima semper fuit Christianorum opinio Eliam ante diem iudicii,

Elias venturus ante diẽ iudicij.

iudicii, qui terribilis, & magnus appellatur, re ipsa esse uenturum, ut didicimus ex Hippolyto in libro de consummat. mundi, ex Tertullian. in libro de anima, ex Origen. tractat. 3. in Matth. ex Ambrosio, aut alio, quisquis est, auctore commentariorum in epistolam ad Romanos capit. 4. ex Chrysostomo hom. 4. in 2. epist. ad Thes. ex Augustino lib. 83. qq. q. 58. & tract. 4. in Ioannem, & Hieronymo in 17. c. Matth. ex Theodorito in comment. in 4. ca. Malach. ex Gregorio lib. 9. in Iob cap. 4. & lib. 11. c. 9. & lib. 20. c. 25. & lib. 35. c. 10. Quod non ex illo tantùm Malachiæ: sed ex aliis quoque scripturę locis confirmatur, Matth. 17. 10. 11. *Quid ergo Scribæ dicunt, quòd Eliam oporteat primum venire? at ille respondens ait eis, Elias quidem venturus est, & restituet omnia.* Idem Marc. 9. 11. 12. Eam quoque Iudeorum opinionem fuisse, etsi fortasse, quando uenturus esset, nō intelligebant, & ex iisdem duobus locis, & ex Matth. c. 16. 14. & ex Marc. c. 6. 15. satis apparet. Dicit autem Christus Ioannem esse Eliam, non quòd Elias esset, id enim Ioannes ipse negarat. Ioannis c. 1. 21. sed quòd in spiritu, & uirtute Eliæ uenisset, ut angelus apud Lucam dixit cap. 1. 17. Ita nulla inter Christi, & Ioannis uerba est repugnātia. Aug. tract. 4. in Ioan. & Gregorius hom. 7. in Euang.

Ioãnes quõ Elias.

15. *Qui habet aures audiendi, audiat.*) Audire hoc loco significat intelligere, & obedire, ut Lucæ 10. 16. *Qui uos audit, me audit*, & Matth. 18. 15. *si te audierit, lucratus eris fratrem tuum.* & Mar. 8. 18. *aures habentes non auditis.* Itaque indicat non omnes, qui habēt aures habere aures audiendi, id est dociles, & obedientes, ut c. 13. 13. *videntes non uident, & audientes non audiunt*, & Isa. 6. 9. *Audite audientes, & nolite intelligere.* Solet Christus hac uti phrasi, cum de re maximè seria, & quæ maximè auditores attingit, uerba facit, ut attentionem, & studium auditorū excitet, ut c. 13. 9. 43. & Mar. 4. 9. 23. & Lu. 8. 9. Ideo & hoc loco usus est, quia plurimùm auditorum intererat, quæ dixerat, intelligere, legem & Prophetas usque ad Ioannem tantum uiguisse, postea regnum cœlorum uim pati, id est nullum illis salutis remedium superesse, si in lege confidant, si Ioannem, & quem Ioannes indicabat, Christum non recepissent. Eodem fere sensu Chrysostomus, atque Euthymius exponunt.

16. *Cui autem similem æstimabo generationem istam*) istud hominū genus, Hebraismus הדור הזה, quos, & quare his uerbis Christus reprehendat apparet ex Luc. c. 7. 29. 30. 31. *Et omnis populus audiens* (quæ de Ioanne Baptista Christus paulò ante dixit,) *& publicani iustificauerunt Deum baptizati baptismo Ioannis; Pharisęi autem, & legis periti consilium Dei spreuerunt in semetipsos. Ait autem Dominus: cui ergo similes dicam homines generationis huius?* De Pharisæis ergo, & iuris peritis, idest de Scribis loquitur.

Similis est pueris.) Quod nonnulli dicunt usitatum fuisse apud Iudæos puerorum ludum, ut in duos diuisi choros alii flerent, alii tibiis canerent, utrique cātitarent, illi, *Lamentauimus uobis, & non planxistis*; hi, *Cantauimus uobis, & non saltastis*, quamuis Theophylactum in capitu. 7. Lucæ, & Lyranum hoc loco auctorem habeāt, quia aut Hebræum, aut magis antiquum non habent, uerisimile non uidetur esse. Nec necesse est, ut ex re usitata Christus similitudinem sumpserit: satis est, ut ex re, quæ aut soleret, aut posset fieri. Aliquando enim non transferimus, sed fingimus similitudines: quemadmodum si diceret, perinde Scribæ, & Pharisæi sese habent, atque si pueri ludentes in foro dicerent, *lamentauimus uobis, & non planxistis.* Multo maior est in similitudinis accommodatione difficultas. Videtur enim Scribas, & Pharisæos pueris, qui lamentati sunt, & cecinerunt, comparasse, quique æqualibus suis dicunt, *Cecinimus vobis, & non saltastis, lamentauimus, & non planxistis*; cùm illis potius comparare debuisse uideatur, qui aliis canentibus saltare: lamentantibus plangere noluerunt. Euthymius

pueros

pueros Christum, & Ioãnem propter innocentiam uocari putat, quibus Iudæi dicunt, *Cecinimus vobis, & non saltastis, lamentauimus vobis, & non planxistis*, sensu menti Christi prorsus contrario. Hieronymus, & cęteri omnes auctores Christum, & Ioannem esse pueros, qui cecinerunt, & lamentati sunt: nam Christus ab hilari, & communi hominum uita non abhorrens, canere, Ioannes cilicio indutus, & in solitudine durissimam uitam agens lamentari uidebatur. Paullò propius sensum uidetur Hugo Cardinalis attigisse: scribit enim non personas personis: sed negotium negotio: nec partes partibus; sed totum toti comparari; sensum enim esse, perinde se Scribarum, & Pharisęorum caussam habere, atque si pueri dicant sodalibus suis, *cecinimus vobis, &c.* Sic enim posse illis dici, Ioannes uobis lamentatus est, & non planxistis: filius hominis cecinit, & non saltastis. Hunc esse uerum sensum uer. 19. magis probabimus. Nunc satis est, ut moneamus ualde esse usitatum, ut in parabolis non personæ personis, non partes partibus: sed totum negotium toti negotio comparetur capitu. 24. 13. *Simile factum est regnum cœlorum homini, qui seminauit bonum semen in agro.* Non enim regnum cœlorum homini, sed potius semini, aut agro simile est. Itaque sensus est, idem accidit in regno cęlorum, atque si quis seminasset bonum semen in agro suo: & ibidem uer. 45. *simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas.* Non enim homini, sed potius margaritæ simile est: & idem accidit in regno cœlorum, atque si quis quærat bonas margaritas, inuenta autem una preciosa margarita uendat omnia, quæ habeat, & emat eam. Sexcenta sunt exempla generis eiusdem. Itaque frustra laborat, qui anxiè quærit, quomodo personæ personis, partes partibus respondeant. Totum sententiæ corpus intuendum est, & integrum ex integra parabola trahendum: ne in partes diuisum pereat, atque dissoluatur.

Parabolæ quomodo applicandę.

18. *Neque manducans.*) Non manducasse dicitur, aut quia nemo eũ manducare uiderat: aut quia parcè admodum, & leuiter manducabat: aut quia non more aliorum hominum, sed ferarum potius cibis uiuebat.

Dęmonium habet.) Nihil uspiam alibi legimus aduersus Ioãnem a Iudęis dictum esse, sed & ex hoc loco manifestum est a nonnullis pro dęmoniaco habitum fuisse: quemadmodum nunc, qui arctius uitæ institutum sectantur, non solùm ab hæreticis, sed a plerisq; etiam Catholicis pro stultis haberi solent, & experientia docet insignem uirtutem inuidia, & obtrectatione carere non posse.

19. *Venit filius hominis.*) Cur Christus filius hominis appelletur, diximus c. 8. 20.

Et iustificata est sapientia a filijs suis.) Difficilis locus. Consistit autem tribus in rebus difficultas, primũ, quid uocetur sapientia: deinde qui filij sapientiæ appellentur; postremò quid sit iustificari. Alij Christum ipsum, alij diuinam prouidentiã sapientiam uocari dicunt. Filios autem sapientiæ alij Christum, & Ioãnem: alij Iudæos, qui eos receperunt: alij eos, qui non receperunt, appellari. Alij filios sapientiæ uocari negant, dicentes relatiuum ἀυτῆς, non ad sapientiam, sed ad γενεὰν generationem referendum, ut sit sensus, *iustificata est sapientia a filijs* eius, id est generationis huius. Sed«isti, ut apparet, Græca sciebant, Hebraica nesciebant. intellexissent enim Hebraismum esse, quo sapientes filij sapientiæ appellantur. Iustificari autem alii pro laudari, alii pro liberari, alii pro iustam apparere positum putant. Itaque nonnulli sic exponunt, *iustificata est*, id est liberata ab omni calumnia, & accusationis iusta causa, *sapientia*, id est diuina prouidentia, *a filijs suis*, id est a me, & a Ioanne, qui filii sapientiæ, id est sapientes sumus: liberata autẽ est, quia effecimus quidquid diuersis modis fieri poterat, ut homines ego canendo, ille lamentando ad salutem adduceremus: ita ut nemo possit diuinam erga homines sapientiam, prouidentiamque desiderare.

rare. Huic interpretationi repugnat, quod Lucas dicit c. 7. 35. *ab omnibus filijs suis*, quod de solis Christo, & Ioanne dici non potuit. Alij *iustificata est*, id est cognita, laudata, & pro iusta habita diuina erga homines *sapientia à filijs suis*, id est ab ijs, qui uere sapientes erant, eamque amplexi sunt. Ita Hierony. Beda, & Euthymius. Alij *iustificata*, id est libera est, sicut qui mortuus est, iustificatus est a peccato, id est liberatus, ita iam peccare non possit Rom. 6. 7. *sapientia* diuina prouidentia *à filijs suis* à Scribis, & Pharisæis, qui filij sapientiæ, id est sapientes appellantur, non quòd sint, sed quòd sibi esse uidentur, aut quòd esse debeant sapientes, ut infra uers. 25. ita vt non habeant, quod diuinam prouidentiam accusare possint. Sic Chrysost. Ego sapientiam, ut Chrysost. Hiero. Beda, & Euthy. diuinam prouidentiam uocari arbitror, filios autem sapientiæ omnes Iudæos, & eos, qui sapientiam receperunt, & eos qui reiecerunt, non quòd sapientes aut essent, aut esse deberent, aut esse sibi viderentur, sed quòd essent quasi pueri & discipuli diuinæ prouidentiæ quæ Iudæos peculiariter, tanquam proprios filios gubernabat; propterea enim in pueris, non in uiris similitudinem proposuit. Iustificatam autem esse ab utrisque & bonis, & malis, id est iustam declaratam, dum canente Christo, & lamentante Ioanne alij saltauerunt, id est Christum; alij planxerunt, id est Ioannem secuti sunt, alij autem neque plangere, neque saltare uoluerunt, ij enim, qui saltarunt, Christi exemplum secuti dicere possunt Scribis & Pharisæis, *cecinimus uobis, & non saltastis*, nam & illi canere dicuntur, quia canentem Christum imitati sunt, & alijs Iudæis vt saltarent, exemplum præbuerunt. Qui uerò secuti sunt Ioannem, lamentati cum illo sunt, & Scribas, ac Pharisæos exemplo, ut idem facerent, prouocarunt, sed plangere noluerũt, solus autem Christus & Ioannes nominantur, quia ambo, ille canentium, hic lamentantium duces erant. Vtrique ergo, & qui crediderunt, & qui non crediderunt, diuinam sapientiam iustificarunt, illi eam amplectendo, hi quia illis eam amplectentibus repudiarunt, nam dum nec Christi cantui, nec Ioannis lamentationi credere uoluerunt, satis ostenderunt se nullo modo uelle credere, & per se, non per diuinam stare sapientiam, quominus conuerterentur. Vt ita exponam, mouet me primum sententia, quæ hoc modo plenior, grandior, & Christi maiestate dignior est, ut ipsimet filij sapientiæ eam iustificarent, siue recipiant, siue non recipiant. Itaque præpositionem ἀπὸ a contra multorum opinionem personam agentem non materiam, significare arbitror. Infinitis enim locis pro ὑπὸ poni solere nemo mediocriter in lingua Græca uersatus ignorare potest. Deinde coniunctio καὶ &, quæ hanc uidetur habere uim, ut significet ipsosmet filios sapientiæ, id est discipulos magistram alios discendo, alios non discendo iustificasse. Certè illam interpretationem quorundam admittere hæc particula non potest, qui exponunt sapientiam a filijs suis, id est ab ijs tantum, qui eam receperunt, iustificatam. Non enim dixisse καὶ &, sed ἀλλὰ *ueruntamen*. Nam etsi scio aliquando καὶ pro ἀλλὰ, vt Hebraicè poni solere, tamen hoc loco id prorsus uiolentum uidetur, ubi omnia nos uerba in naturalem ducunt significationem.

20. *Tunc*) Cum discipulos ad prædicandum mitteret Euangelium, ut constat ex Luca c. 10. 13. Inde enim uidetur occasionem sumpsisse ea, quæ sequuntur, dicendi, quòd Apostolos ideo ad remotas mitteret ciuitates, quia Corozain, Bethsaida, & Capernaum, in quibus diu non discipuli, sed magister ipse Christus prædicauerat, Euangelium recipere noluissent.

21. *Ve tibi Corozain.*) Corozain, Bethsaida, & Capernaum Galilææ ciuitates erant prope lacum Genesareth, in quibus frequentissimè Christus cum suis discipulis Euangelium prædicans, & miracula faciens uersaba-

ſabatur. Ideo illis exprobrat increduli tatem.

Si in Tiro & Sidone.) Tribus de cauſis has duas ciuitates duabus illis opponit, primùm quòd Gentiles eſſent, deinde quòd uicinæ, poſtremò quòd idololatræ, delitijs, auaritia, & omni vitiorum genere corruptiſſimæ, ut prophetæ Iſaias, & Ezechiel ſæpe teſtantur, Iſa. 23. 1. Ezech. 26. 2. 27. 3. & 28. 2. 12. Amos. 1. 9.

Olim.) Iamdiu, non expectaſſent tamdiu, quam uos, non tot exhortationes, non tot miracula deſideraſſent.

In cilicio & cinere.) Id eſt maximā egiſſent pœnitentiam. Ille.n. grauiſſimæ pœnitentiæ habitus erat, Iſa. 58. 5. Iere. 6. 26. & 25. 34. Thren. 2. 10. Daniel. 9. 3. Quem ritum Gentiles quoq; imitatos fuiſſe conſtat ex Ioan. c. 3. 6. Quæſtionē de prædeſtinatione, quam hoc loco nonnulli excitant, idcirco prætermitto, quia & maior eſt, quam ut in commentarios includi poſſit, & ad huius loci explicationem non neceſſaria. Tantùm dico, quod nonnulli ex hoc loco collegerunt, Deum ideo multis gratiam ad ſalutem neceſſariā non dare, quòd prædeſtinati nō ſint, meo iudicio colligi non poſſe. Nec enim hic de neceſſaria gratia, ſed de ſuperabundante, id eſt de miraculorum magnitudine, multitudineque agebatur. Deinde quia Gentiles, non Iudæi erant, qui poterant ſeruata lege naturæ omnium confeſſione ſalui eſſe, lex autem naturæ ſatis illis erat ab ipſa natura prædicata. Poſtremò quia Scribæ & Phariſæi, quorum Chriſtus incredulitatem reprehendit, aut omnes, aut magna ex parte reprobati erant, & tamen illis Euangelium prædicatum, tamē illis multa magnaque miracula facta: non ergo Tyrijs, & Sydonijs ideo non prædicatum Euangelium, ideo non facta miracula, quòd prædeſtinati non eſſent. Cur ergo Chriſtus, qui eos credituros ſciebat, illis non prædicauit? in promptu eſt ratio, non erat miſſus, niſi ad oues, quæ perierant domus Iſraël. Cuius rationis ratio etiam conſtat, quia cum Abrahamo pactum propter

Locus circa quęſtionem prędeſtinationis explicatur.

eius ſingularem fidem inierat, & debuit fidem ſuam liberare. Poſtea & Tyrijs, & Sidonijs ſicut alios omnibus gentibus, prædicatum eſt, & quicunque uoluere, crediderunt.

23. *Et tu Capharnaum.*) Nominat ſeparatim, & ultimo loco, & per apoſtrophē Capharnaum, quia in ea frequentior fuerat, adeo, ut propter aſſiduam in ea commemorationem eius patria uocaretur, cap. 9. 1. & quia cum maior eſſet, atque maritima, credibile eſt pluribus uitijs abundaſſe, ut maritimæ, frequenteſque ciuitates abundare ſolent.

Nūquid uſq; in cęlum exaltaberis.) ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, quæ vſque in cælum exaltata es, ut Luc. 10. 15. in eadem ſententia legitur, & ut legunt Chryſo. Euthym. & Theophy. & Hieron. admonet ſe in nonnullis legiſſe codicibus. Senſus non eſt diuerſus, ſed eſt magis perſpicuus. Noſter vero interpres uidetur pro ἦ legiſſe & pro ὑψωθεῖσα ὑψωθήσῃ.

Vſque ad infernum deſcendes.) καταβιβασθήσῃ, deprimeris, non enim ſpōte deſcendet, ſed ui detrudetur. Solet Deus hac phraſi ſuperbis, ac glorioſis ciuitatibus interitum comminari, quia ſemper illud uerum eſt, *qui ſe exaltauerit, humiliabitur*, c. 23. 12. Iere. 49. 16. *Arrogantia tua decipit te, & ſupbia cordis tui, qui habitas in cauernis petræ, & apprehēdere niteris altitudinē cæli. Cū exaltaueris, quaſi aquila, nidū tuum, inde detraham te, dicit dominus*. Abdiæ 1. 4. Chriſtus autem hoc loco non de urbis excidio, ſed de æterna ciuium damnatione loquitur, quod, non de omnibus, ſed de pluribus, aut de præcipuis, quales erant Scribæ, & Phariſæi, eſt intelligendum.

Si in Sodomis.) Sodoma proponit, quia corruptiſſima fuerāt, & ſingulari excidio nobiliſſima, ut ſupra ca. 10. 15. & Ezechiel. 16. 46. 48. 49.

Forte manſiſſent.) Forte hoc loco, non eſt dubitantis, ſed affirmantis ἄν vt ſupra uer. 21. quòd idem interpres videns non ſignificare dubitationē, uertendum non putauit.

24. *Terræ Sodomorum.*) Vide, q̄ diximus

ximus capit. 10. 15.

25. *In illo tempore.*) Postquam discipuli ad prædicandum missi redierunt, ut apparet, Luc. 10. 21. ex eorum enim gaudio & gloriatione, quòd in nomine Christi etiam dæmonia sibi subiicerentur, beneque omnia successissent, occasionem Christus accepit dicendi, quæ sequuntur, ut notauit Auctor imperfecti homil. 28.

Respondens.) Orsus. Hebraismus. Apud Hebræos ענה respondere, non solùm significat interrogantibus, aut prius locutis reddere responsum, sed sæpe etiam exordiri loqui, ut Euthymius, tametsi auctor minime Hebreus obseruauit. Quanquam sunt, qui hoc loco suam proprietatem retinere putent, significareque responsum, quod Christus gloriantibus Apostolis reddidit. Sed Lucas capit. 10. 21. post responsum Christi ponit, & apertè ab illo distinguit.

Confiteor pro gratias ago in scriptura.

Confiteor.) Gratias ago, laudo te, alter Hebraismus ידה, quod & confiteri, & gratias agere, & laudare significat. Quod in psalmis passim occurrit, Psal. 6. 6. & 7. 18. & 9. 2. & 17. 50. Id Hieronym. Chrysost. homil. 39. Augustinus. quæst. 9. in Matth. Beda, Theophylact. Euthym. & nemo non adnotauit.

Tibi pater, Domine cœli, & terræ. Obseruarūt aduersus Arianos Athanasius in epistola ad Marcum Rom. Pontific. & Cyrillus libro 5. Thesauri c. 5. interpunctionem inter nomen patris, & Domini à Christo studiosè, & significanter adhibitam, ne Deum non solùm patrem, sed etiam dominum suum uocare uideretur. Patrem enim non cœli ac terræ, sed suum; dominum uerò non suum, sed cœli appellat, & terræ.

Quia abscondisti hæc. Quæ? mysteria regni cœlestis, quæ & ipso, & Apostolis prædicantibus, & miracula facientibus paruuli perceperunt, sapientes reiecerunt.

A sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Quidam sapientes Iudæos legis ornatos scientia; paruulos Gentiles intelligunt, quia Dei, legisque non habebant cognitionem, ut auctor imperfecti & Theophylactus, sed nondum erat gentibus Euangelium prædicatum. Melius Chrysostomus, Hieronymus, Euthymius, & Beda sapientes Scribas & Pharisæos, & eorum similes, paruulos Apostolos intelligunt. Quanquam mihi non uidetur paruulos tā Apostolos, quàm qui illis Christoque prædicantibus crediderant, appellare: de fructu enim prædicationis, ut ex Luca constat, agebatur. Illos sapientes uocat, non quòd essent, sed quod esse deberent; aut quòd esse sibi uiderentur, ut ait Hilarius, uel quod sapientes re uera essent, non tamen secundum spiritum: sed secundum carnem, ut Chrysostom. Ea enim sapientia *stultitia est apud Deum* 1. Corinth. 3. 19. ea *legi Dei non est subiecta* Roman. 8. 7. Eiusmodi sapientes non crediderunt, *Videte uocationem uestram fratres, quia non multi sapientes secundùm carnem, non multi potentes, non multi nobiles.* 1. Corinth. 1. 26. Quare *si quis uidetur inter vos sapiēs esse in hoc sæculo, stultus fiat, vt sapiens sit.* 3. 18. Eos autem qui crediderant νήπια infantes paruulos uocat, quia *malitia paruuli erat*, ut ait Diuus Paulus 1. Corinth. 14. 20. & *sicut modò geniti infantes.* 1. Petri 2. 2 Mirum uideri potest, quam ob rem Christus gratias patri agat, quòd Euangelium à sapientibus absconderit, quasi ob eorum damnationem gratuletur. Respondet Chryso. Christum non agere gratias, quòd sapientibus absconderit, sed quod cum illis absconderit, paruulis reuelauerit. At absconditꝫ certè. Non propriè dicitur abscondisse. Nec enim abscondit propriè, qui ideo filium suum misit, ut Euangelium illis, sicut & cæteris omnibus Iudæis, reuelaueret: sed abscondisse dicitur, quia nolentibus recipere retraxit, quia noluit ui intrudere, quia noluit indignis dare, ut Chryſ. & Theophy. docent. Denique ita illis pater Euangelium abscondit, sicut eos filius excæcauit Ioan. 9. 39. *In indi*

Euangeliū, quo sensu Christus nonnullis abscondit.

cium ego in hunc mundum ueni, ut qui non vident, uideant, & qui uident, cæci fiant.

26. *Ita pater.*) ναὶ ὁ πατὴρ, næ pater: quod Hieronym. hoc ſenſu interpretatur, quaſi Chriſtus dicere uoluerit, macte pater, perge ita facere, quemadmodum cœpiſti. Alii, *ita pater*, factum eſt, *quia ſic placitum fuit ante te*, quaſi non alia eius rei, quam Dei uoluntas, qua eos reprobauerat, cauſſa reddatur, vt, qui nullam, præter Dei uoluntatem, reprobrationis cauſam eſſe uolunt. In quo errore omnes noſtri temporis hæretici pertinaciſſimè uerſantur. Sed quomodo, & quam ob cauſam Deus illis abſconderit, verſu ſuperiore expoſuimus. Ego igitur ſic interpretor. *Ita pater*, ſupple, *confiteor*, ex ſuperiore oratione, quaſi dicat, etiam atque etiam pater gratias tibi ago, quòd ſic facere uolueris, vt cùm ſapientes Euangelium recipere noluerint, paruulis non ſis dedignatus reuelare. Solet enim Chriſtus hac phraſi, quod ante dixerat, repetere, & magis ac magis confirmare, ſicut cùm Latini dicunt, etiam atque etiam, aut enimuero, vt Lucæ 12. 5. *oſtendam autem uobis, quem timeatis: timete eum, qui poſtquam occiderit, habet poteſtatem mittere in Gehennam. Ita dico uobis, hunc, timete.*

Quoniam ſic fuit placitum ante te.) Hebraiſmus, quia ita tibi viſum eſt.

27. *Omnia mihi tradita ſunt.*) Qua ratione hæc cum ſuperioribus hęreant, facilè non apparet. Plerique veteres interpretes putant ideo hæc dixiſſe Chriſtum, ne paullò ante tanquam minor gratias patri egiſſe videretur, vt Hilarius, Athanaſius in

Locus contra Arianos explicatus.

oration. de æterna ſubſtan. filij, & ſpiritus ſancti cum Deo, contra Sabellij gregales, Chryſoſtomus, Euthymius, & Theophylactus hoc loco. Potius credo ideo dixiſſe, vt rationem redderet eorum, quæ ver. 28. 29. 30. dicturus erat, *venite ad me*. Itaque non ſunt cum præcedentibus; ſed cum ſequentibus copulanda.

Omnia.) Hieronymus, & Beda *omnia*, interpretantur omnes homines, qui veniunt ad patrem, vt Ioannes 6. 39. *Hæc eſt uoluntas eius, qui miſit me patris, ut oē, quod dedit mihi, non perdam ex eo*, & cap. 18. 9. *quos dediſti mihi, non perdidi ex eis quemquam.* Hilarius verò, & Euthimius, illa, quæ ſola nota ſunt patri, quæque ad naturam diuinam pertinent, vt Ioann. 16. 15. *Omnia, quæcunque habet pater, mea ſunt, propterea dixi. quia de meo accipiet.* Irenæus uerò libro 4. capitulo. 37. & Tertull. in 4. libro contra Marc. omnia, quæ per ipſum facta ſunt, interpretantur. Auctor imperfect. omnia regna cœleſtium, terreſtrium, & infernorum. Chryſoſtomus, omnis poteſtas miracula faciendi. Quæ omnia vera quidem ſunt, ſed non videntur ad hunc locum aptè hærere. Itaque malim per *omnia* omnem poteſtatem gubernandi, ſeruandique homines intelligere, vt infra capit. 28. 18. *Data eſt mihi omnis poteſtas in cęlo, & in terra.* Inuitat enim homines, vt ad ſe ueniant, quia poteſtatem habet ſeruandi eos, *venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati eſtis, et ego reficiam uos.* Poteſt quæri, qua ratione loquatur Chriſtus, vt Deuſne, an homo? Theophylactus, & vt videtur etiam Hilarius, & Euthymius, vt Deum loqui putant, ſed tantùm ſignificare ſe vna cum natura diuina omnia à patre accepiſſe, quemadmodum ſi pulchri patris pariter pulcher dicat filius ſe omnem pulchritudinem à patre ſuo habuiſſe: nec enim propterea minorem ſe illo eſſe ſignificabit. Itaque nihil Ariani ex hoc loco contra Chriſti diuinitatem argumentari poſſunt. Fuiſſe enim ſolitos obiicere, Cyrillus libro 10. theſaur. capitulo 10. auctor eſt. Auctor uero imperfecti, ut hominem loqui dicit, quòd cum ſuperiore, noſtra interpretatione magis conuenit: nam, ut homo, hominum caput eſt. Quanquam uerba illa apud auctorem operis imperfecti adiecta ab aliquo fuiſſe ſuſpicor, ut eius errorem emendaret. Sæ-

pe enim animaduerti omnes ferè locos, vbi auctor ille de Christi diuinitate agit, simili ratione esse vitiatos.

Et nemo nouit filium, nisi pater.) Chrysostomus, ualde probo sententiam, qui ἀπὸ κοινοῦ ex membro sequenti intelligendum putat, *aut, cui uoluerit pater reuelare*, vt cap. 16. 17. *Beatus es Simon Bariona, quia caro, & sanguis non reuelauit tibi: sed pater meus, qui in cęlis est*, & Ioan. 6. 44. *nemo potest venire ad me, nisi pater, qui misit me, traxerit eum*. Alioquin hæc verba frustra addita esse uiderentur. Nunc autem ideo addita esse apparet, ne quis miretur, si Scribæ & Pharisæi Euangelio non crèdant: non enim possunt filium cognoscere, nisi pater, qui solus eum nouit, reuelauerit: nec ad eum uenire, nisi pater eos traxerit. Trahit autem uolentes, non trahit, qui nolunt. Quod autem dicit neminem filium nosse, nisi patrem: & patrem neminem, nisi filium: non de natura solùm diuina, sed etiam de patris consiliis, & filii officiis intelligendum esse uidetur. Nemo enim nouit patris consilia, qua ratione uelit homines seruare, nisi filius, & nemo nouit filii officium, cuius caussa in hunc mundum uenit, nisi pater. Hic enim sensus ad id, quod agitur, magis est accommodatus, *venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam uos.*

28. *Qui laboratis.*) οἱ κοπιῶντες, qui lassi, qui fatigati estis. Qua re? peccatis degrauati, ut Chrysostomus, Hieronymus, Augustinus, serm. 11. de verbis Domini secundum Matth. & Euthymius, interpretantur. *Lassati* (inquit ille) *sumus in uia iniquitatis*, Sapien. 5. 7. &, *iniquitates meæ super gressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me.* Psalm. 37. 5. Alii ad graue legis iugum putant alludere, in quibus Hilarius est, & Theophylactus, quasi iugo legis Euangelium iugum opponatur. *Iugum enim meum suaue est, & onus meũ leue.* Quod mihi non displicet, modo peccata non excludantur, quæ lex aggrauabat potius, quàm alleuabat. Eo enim uidetur in primis spectasse Christus.

29. *Tollite iugum meum.* Euangelisti Hilar. & Beda.

Et discite a me, quia mitis sum, & humilis corde.) Omnes fere auctores ita interpretati sunt, vt sensus sit, discite meo exemplo mites, & humiles esse, vt Chrysostomus homilia 39. & Augustinus sermo. 10. de verbis Domini secundum Matth. cuius illa est a concionatoribus decantata sententia, *Discite a me non miracula facere, non omnia uisibilia, & inuisibilia creare, sed quoniam mitis sum, & humilis corde.* Vera omnino sententia: non propria tamen interpretatio. Vult enim probare Christus iugum suum suaue esse, & onus suum leue. Itaque uerus mihi uidetur esse sensus, quem auctor imperfecti animaduertit, *Discite a me*, id est sublato iugo meo experimini me mitem esse, & humilem corde. Inuitat enim ut ad se ueniant, quòd non tyrannus, sed benignus, & mansuetus Dominus sit: nec uult sibi credere, sed sublato iugo experiri.

30. *Iugum enim meum suaue est.*) χρηστὸς lene uocat iugum epitheto moribus suis accommodato. χρηστός enim, bonus, probus, benignus, suauis, non tam ad res, quàm ad personas, & mores pertinet, quasi dicat, iugum meum non est iugum hominis crudelis, quale solent huius mundi reges suis populis imponere, sed benigni, suauis, & clementis patris. Excitat in commentariis huius loci quæstionẽ Hieronymus, quomodo Euangelicum iugum suaue, & onus leue esse dicat, cùm multò grauius, quàm legale esse videatur. In lege homicidium, in Euangelio uerbum Raca; in lege adulterium, in Euangelio mulieris ad concupiscendum aspectus homi nem damnat, cap. 5. 22. 28. Respondeo quattuor de causis dici leuius. Prima est, quòd in Euangelio non sint, nisi necessaria ad salutem præcepta, quæ natura ipsa docet, quaque vno

Iugum Euāgelij leuius iugo legis 4. ob causas

uerbo continentur; *omnia quæcunq; vultis, ut faciant uobis homines, & uos facite illis*, cap. 7. 12. ut hoc loco docet Hilarius. In lege autem Mosis infinita erat præceptorum multitudo, quæ non ideo data fuerāt, quòd ad salutem natura sua essent necessaria, sed ut seueriore disciplina rudem populum exercent. Quo spectauit Petrus Act. 15. 10. *Quid tentatis Deum, imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus.* Secunda, quòd sublata supplicia illa grauissima, quæ lex comminabatur, *dentem pro dente, oculum pro oculo. Lex enim iram operabatur* Roman. 4. 15. spiritus legis spiritus erat timoris, & seruitutis Rom. 8. 15. *non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei.* Spiritus Euangelij spiritus est caritatis, benignitatis, & mansuetudinis. Itaque uolentes aliquando discipulos ignem de cœlo deuocare, ut Samaritanos, qui Christum recipere noluerāt, absumeret, *nescitis*, inquit, *cuius spiritus estis.* Tertia, quia in lege omnia ui fiebant, quæ res leuissimas grauissimas reddit; In Euangelio omnia caritate, & uoluntate fiunt, & nihil graue, ac difficile uolenti. *Hæc* (inquit Ioannes) *est caritas Dei, ut mandata eius custodiamus, & mandata eius grauia non sunt, quoniam omne, quod natum est ex Deo, vincit mundum.* 1. Ioann. 5. 3. 4. quam rationem Hieronymus reddit. Quarta, quia lex onerabat, non iuuabat: in Euāgelio autem una cum onere spiritus datur, qui adiuuat infirmitatem nostram, ut Augustinus respondet. serm. 9. de uerbis Domini secundum Matthæum.

Exo. 21. 14.

Luc. 9. 55.

CAPVT XII.

Marc. 2. d. 23. Luc. 6. 3 3.

1 IN illo tempore abijt Iesus per sata sabbato: discipuli autem eius esurientes cœperunt vellere spicas, & manducare. 2 Pharisæi autem videntes, dixerunt ei: Ecce discipuli tui faciunt, quod non licet facere sabbatis. 3. At ille dixit eis: Non legistis, quid fecerit Dauid, quando esurijt, & qui cum eo erant: 4 quomodo intrauit in domum Dei, & panes propositionis comedit, quos non licebat ei edere, neq; his, qui cū eo erant, nisi solis sacerdotibus? 5. Aut non legistis in lege, quia sabbatis sacerdotes in tēplo sabbatum violant, & sine crimine sunt? 6. Dico autem vobis, quia templo maior est hic. 7. Si autem sciretis, quid est: Misericordiam volo, & non sacrificium: nunquam condemnassetis innocentes: 8. Dominus n est filius hominis etiam sabbati. 9. Et cum inde transisset, venit in synagogam eorum. 10. Et ecce homo manum habens aridam, & interrogabant eum, dicentes: Si licet sabbatis curare? vt accusarent eum. 11. Ipse autem dixit illis: Quis erit ex vobis homo, qui habeat ouem vnam, & si ceciderit hæc sabbatis in foueam, nonne tenebit, & leuabit eam? 12. Quanto magis melior est homo oue? Itaque licet sabbatis benefacere. 13. Tunc ait homini: Extende ma-

1. Reg. 21. a. 4. Num. 28. b 9. Leu. 24. b. 8 Ose. 6. c. 6.

Mat. 3. a. 1 Luc. 6. a 6. Deut 22. a. 4.

num tuam . Et extendit, & restituta est sanitati, sicut altera.
14. Exeuntes autem Pharisæi, consilium faciebant aduersus
eum, quomodo perderent eum. 15. Iesus autem sciens reces-
sit inde, & secuti sunt eum multi, & curauit eos omnes: 16. &
præcepit eis, ne manifestum eum facerent. 17. Vt adimplere-
tur, quod dictum est per Isaiam prophetam, dicentem. 18. Ec-
ce puer meus, quem elegi, dilectus meus, in quo bene compla-
cuit animæ meæ. Ponam spiritum meum super eum, & iudi- Isa. 42. a. 6.
cium gentibus nunciabit. 19. Non contendit, neque clamabit,
neque audiet aliquis in plateis uocem eius: 20. arundinem
quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, do
nec eijciat ad uictoriam iudicium: 21. & in nomine eius Gen-
tes sperabunt. 22. Tunc oblatus est ei dæmonium habens, cæ-
cus, & mutus, & curauit eum ita, ut loqueretur, & uideret. 23. Et
stupebant omnes turbæ, & dicebant: Nunquid hic est filius Da-
uid? 24. Pharisæi autem audientes, dixerunt: Hic non eijcit dæ- Marc. 3. c.
mones nisi in Beelzebub principe dæmoniorum. 25. Iesus au- 22.
tem sciens cogitationes eorum, dixit eis: Omne regnũ diuisum Luc. 11. b.
contra se, desolabitur: & omnis ciuitas, uel domus diuisa contra 14. Sup. 9. d. 34.
se, non stabit. 26 Et si satanas satanam eijcit, aduersus se diui- Luc. 11. b. 17
sus est: qnomodo ergo stabit regnum eius? 27. Et si ego in
Beelzebub eijcio dæmones, filij uestri in quo eijciunt? Ideo ipsi
iudices uestri erunt. 28. Si autem ego in spiritu Dei eijcio dæ-
mones, igitur peruenit in uos regnum Dei. 29 aut quomodo
potest quisquam intrare in domum fortis, & uasa eius diripere,
nisi prius allegauerit fortem? & tunc domum illius diripiet.
30. Qui non est mecum, contra me est: & qui non congre- Mar. 3. d. 28
gat mecum, spargit. 31. Ideo dico uobis: Omne peccatum, & Luc. 11. b. 1[illegible]
blasphemia remittetur hominibus, spiritus autem blasphemiæ
non remittetur. 32. Et quicumque dixerit uerbum contra fi-
lium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit contra Spiritum
sanctum, non remittetur ei neque in hoc sæculo, neque in futuro.
33. Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum, aut faci-
te arborem malam, & fructum eius malum: siquidem ex fructu ar Lu. 6. g. 45.
bor agnoscitur. 34. Progenies uiperarum, quomodo potestis
bona loqui, cum sitis mali? ex abundantia enim cordis os loqui-
tur. 35. Bonus homo de bono thesauro profert bona: & ma-
lus homo de malo thesauro profert mala. 36. Dico autem uo-
bis, quoniam omne uerbum otiosum, quod locuti fuerint homi-
nes, reddent rationem de eo in die iudicij. 37. Ex uerbis enim
tuis iustificaberis, & ex uerbis tuis condemnaberis. 38. Tunc Inf. 16. a. 14
responderunt ei quidam de Scribis & Pharisæis, dicentes: Magi

ster, uolumus à te signum uidere. 39. Qui respondens ait illis:
Luc. 11.c. 29. Generatio mala, & adultera signum quærit: & signum non dabi-
1.Cor.1.d. 22. tur ei, nisi signum Ionæ prophetæ. 40. Sicut enim fuit Ionas in
Ioan.2.a.2 ventre ceti tribus diebus, & tribus noctibus; sic erit Filius homi-
Ioan.3.b.5. nis in corde terræ tribus diebus, & tribus noctibus 41 Viri Nini
3. Reg. 10. a. 10. uitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt
2.Paral.6. a.1. eam: quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Ionæ. Et ecce
Luc.11.c. 24. plus quàm Ionas hic. 42. Regina austri surget in iudicio cum ge
1. Petr. 2.d. 20. neratione ista, & condemnabit eam: quia uenit à finibus terræ
audire sapientiam Salomonis, & ecce plus quàm Salomon hic.
43. Cum autem immundus spiritus exierit ab homine, ambulat
per loca arida, quærens requiem, & non inuenit. 44. Tunc dicit:
Marc.3.d. 31. Reuertar in domum meam, unde exiui. Et ueniens inuenit eam
Luc.6.c.20. vacantem, scopis mundatam, & ornatam. 45. Tunc uadit, & assu
mit septem alios spiritus secum nequiores se, & intrantes habi-
tant ibi: & fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus. Sic
erit & generationi huic pessimæ. 46. Adhuc eo loquente ad tur-
bas, ecce mater eius, & fratres stabant foris, quærentes loqui ei.
47. Dixit autem ei quidam: Ecce mater tua, & fratres tui foris
stant quærentes te. 48. At ipse respondens dicenti sibi, ait: Quæ
est mater mea, & qui sunt fratres mei? 49. Et extendens manum
in discipulos suos, dixit: Ecce mater mea, & fratres mei. 50. Qui
cunque enim fecerit voluntatem Patris mei, qui in cœlis est: ipse
meus frater, & soror, & mater est.

CAPVT XII.

1 BIIT *Iesus per sata sabbato.*) Nihil esset hoc loco difficultatis, si solus Matthæus hanc narrasset historiam. Nũc autem quia Lucas c.6.1. eandem recensens dicit id in sabbato δευτεροπρώτῳ secundo primo accidisse; intelligi hic locus non potest, nisi ille Lucæ intelligatur, quem non uideo satis apud interpretes explicatum. Ponam, ut soleo in rebus difficilioribus, aliorum primùm opiniones, deinde meam adiungam. Multi putant sabbatum δευτερόπρωτον, secundo primum appellari solitum fuisse octauum diem eorum festorum, quæ per octo dies cõtinuos agebantur, quale erat festum azimorum, & tabernaculorum. Octauus.n. dies eodem ritu, ceremoniaq; quo primus celebrabatur Leuit. 23. 36. 39. & Num. 29. 35. secundo uerò primũ appellatum, quòd, cum primo celebritate par esset, secundus tamen ab eo esset loco. Illud ergo, de quo Matthæus hic, & Lucas illic agit, fuisse diem octauũ azymorum, sic Epiphanius hæres. 51. & pleriq; recentiores. Alij primum diem azymorum ita uocatum, quòd secundus esset a Pascha, vt Euthym. & Isidor. apud D. Thomã Alij fuisse sabbatum, quod proximè sequebatur festum aliquod, quod in feriã sextam incidisset, ut Theoph. & Chrys. hom. 40. Alij secundũ aliquod, id est minus festum, quale neomenię. Alij geminum sabbatum, sabbatum

De sabbato secundo primo quęstio.

ordina-

ordinarium, quod septimo quoq; die recurrit, & festũ aliquod, quod in idem sabbatum incidisset, omne. 2. festum sabbatũ vocabatur. Mihi quædã uidentur certa esse principia, ex quibus eius loci explicatio necessariò colligenda sit. Primùm est, Lucam, cum sabbatum illud vocauit secundo primum, non aliquod è pluribus, quæ secundo prima dicerentur: sed vnum certum sabbatum significare uoluisse, quod solum ex omnibus secundoprimum appellaretur. Voluit.n. Lucas diem certum describere, vt meliùs occasio calumniç Pharisæorum intelligeretur. Ex quo oẽs illæ interpretationes refelluntur, quæ vnum è multis fuisse uolunt: vt Euthymij, Isidor. Chrysostomi, & Theophylacti. Secundum est, fuisse illud sabbatum eo tempore, quo segetes maturæ erant, sed teneræ, & necdum messę: alioqui discipuli non uellissent, & confricuissent spicas. Ex quo refellitur Epiphanij sententia, & eorum omnium, qui sabbatum secundoprimum diem aliquam azymorum interpretantur: nec.n. die decimoquinto, aut vigesimo Martij spicæ maturæ esse potuerunt. Quod.n. quidam adnotarunt in Palæstina. eo tempore propter vehementem calorem segetes solitas maturescere: fictum esse arbitror. Nam nec illi probare possunt: & nos possumus scriptura, experientiaque refutare. Ioannes.n. testatur tempore passionis Christi frigus fuisse, & se homines ad ignem calefecisse: & festum primitiuorum celebrabatur quinquagesimo die post Pascha, celebrabatur autem simul atque prima falx in messem mittebatur, Deut. 16. 9. non ergo poterant in festo azymornm, id est quinquaginta ante diebus segetes esse maturæ. Experientia verò docet non solum in Palæstina, sed neque in multo calidioribus Africæ regionibus segetes tam citò maturescere. Ex quo etiam sequitur non potuisse sabbatum illud esse in festo, ut alii putant, tabernaculorum, quod mense septimo celebrabatur Leuit. 23. 34. quia iam segetes collectæ erant. Tertiũ est, quod ex Hebræorũ accipimus traditione, ut ca. 26. dicturi sumus, post exiliũ Babylonicũ nunquã Iudæos vnũ festum postridie alterius celebrasse, ne populus duos cõtinuos dies quiescere cogeretur. Vnde eorum refutatur opinio, qui sabbatũ secundo primũ vocari putant, ꝙ festum aliquod proximè sequeretur. Sequitur ergo sabbatum secũdoprimum non potuisse esse, nisi festum Pentecostes, aut, quod idẽ erat, primitiuorũ, quia nõ nisi unum erat, quale diximus D. Lucam proprio nomine designare voluisse: & in illud tempus incurrebat, quo & segetes maturæ erant, & nondũ messæ, & ad idipsum significandum celebrabatur. Reliquũ est quærere, cur secũdoprimum appelletur. Nihil compertũ habeo; quorundam tñ coniectura probabilissima mihi videtur, ideo ita vocari, quòd, cũ tria essent præter sabbatum prima.i. pręcipua festa, azymorum, primitiuorum, & tabernaculorum, (omnia quippe alia, vt neomeniç multò erant minora) inter illa festum primitiuorum, & loco, & celebritate secundum esset à primo. Obiiciunt quidam in omnibus festis excepto sabbato licuisse cibos parare Exod. 12. 16. Ita que non potuisse Pharisæos accusare discipulos, quòd spicas confricarent. Respondeo non accusasse, propterea, ꝙ parabant cibos, sed propterea, quòd spicas colligerant, quasi quodammodo meterent, quod in nullo festo die facere licebat. Deinde potuisse illos immeritò, ut solebant, discipulos accusare. Et quidem Iren. lib. 4. c. 20. scribit non fuisse prohibitum in sabbato, & festis spicas vellere, sed metere. Sed respõsio Christi ostendit fecisse discipulos, quod alioqui in eo festo facere non licuisset, nisi necessitas eos, vt Dauidem: & Domini presẽtia, qui templo maior erat, ut sacerdotes, excusasset. Potest etiam obiici Græce numerum esse pluriũ ἐν τοῖς σάββασιν in sabbatis, quod occasionem nonnullis præbuit, vt existimarent non unum tantum festum, sed duo, aut plura significari, quæ aut eodem die, aut unum postridie alterius celebrarentur. Facilis responsio pluralem numerum pro singulari Hebręorum more positum esse, quo nõ multa

sabbata, sed unum è multis sabbatis significatur, vt ver. 5. & 10.

2. *Pharisæi autem uidentes dixerunt ei.*) Luc. c.6.2. scribit pharisæos non Christo, sed discipulis dixisse, cur facerent, quod illis in Sabbato facere non liceret. Responderi potest, aut vtrisque, primùm discipulis, deinde Christo dixisse, aut Christo tantum qui respondit. Sed Lucam ideo dicere discipulis dixisse, quia quod magistro dixerunt, non solùm de discipulis, sed etiam discipulis ipsis dixisse videbantur. Adnorauit in hunc locum D.Thomas non accusasse Pharisæos discipulos, quod ex agro alieno spicas colligerent; quia id lege permissum erat. Deut.25.25. *Si intraueris segetem amici tui, franges spicas, & manu contere; falce autem non metes.*

3. *Non legistis.*) Obiicit opinione scientiæ legis inflatis legis ignorantiam, vt Euthymius adnotauit.

Et qui cum eo erant.) 1.Reg.c.21.1. dicitur solus fuisse Dauid, itaque non videntur hæc verba cum historia, ad quã alludunt, conuenire. Rñdent quidam fuisse quidem solum, cum in sacerdotis domum ingressus est, sed aliquos habuisse comiter, qui illum alio loco opperirentur, sicut ipse sacerdoti dixit: *nã, & pueris meis condixi in illũ, & illũ locum*, ver.2. Alij habuisse etiã tum comites secum, sed sacerdotem, vt ait eo loco Lyranus, rogasse, cur solus esset: non quòd solus esset, sed quòd cũ multis militibus cinctus esse soleret, paucos tunc haberet, sicut regem dicimus ire solum, cum eum pauci sequuntur. Vtramq; opinionẽ alij refutant, propterea, ꝙ scriptura disertè dicat illum fuisse solum, & postea, quã inde discessit, solum etiam ad regẽ Achis adijsse. Illũ verò, cùm dixit *se pueris suis in illũ, & illũ locum condixisse*, officioso vsũ fuisse mẽdacio, vt fugam dissimularet, Christum autẽ hoc loco non ex veritate, & opinione sua, sed ex uerbis Dauidis locutum esse. Horum ego opinionem etiam refello, ꝙ non solum Dauidem, sed Christum pęnè ipsum mendacij arguere uideãtur, & quòd Christus apud Marcum c.2.26. & Lucam c.6.4. dicat Dauidem ex panibus propositionis comedisse, & dedisse ijs, qui cum ipso erant: quod non video quo modo, si nemo cum illo erat, interpretari possint. Eorum ergo probo sententiam, qui existimant neminem cum eo fuisse, cum panes accepit, sed aliquos alio loco socios habuisse, quibus ex panibus dederit.

4. *Quomodo intrauit in domum Dei.*) Nondũ fuisse tẽplum, nemo nescit, nec ibi arcam fuisse legimus, quæ toto illo tempore in Silo fuisse dicitur 1.Reg.1.24.& 3.21.& 4.3. quæ domus Dei appellabatur, sed est vero simile, aut potius necessariũ fuisse ibi tabernaculum, vbi panes propositionis de more ponebantur; erat.n. Nobe, vbi erat Achimelech, qui Dauidi panes dedit, ciuitas sacerdotum. 1. reg. 22. 9. Quod autem Mar.c.2.26. dicit sub Abiathar sacerdote id contigisse, alia est quæstio, quæ commodius illic, quã hic disputabitur.

Et panes propositionis comedit.) Hebræi panes propositionis duobus modis vocant לחם פנים panem, vt ita dicam, facierum, quia in tabernaculo, vbi Dñs habitabat, seni ex vna, & seni ex altera parte, quasi ante duas eius facies, proponebantut. (Hebręi.n. duas facies in hoĩe, sicut nos duas genas, faciunt) & לחם המערכת panẽ ordinationis, aut dispositionis, quia certo, vt dixi ordine, certoque tempore disponebantur. Aĩaduerti aũt hoc secũdo modo, non nisi in libris Par. & Esdr. vocari, qui post exilium Babylonicũ scripti sunt 1.Par.9.32. & 23.29. & 2.Esdr.10.33. Sept. interpretes tribus modis verterũt. Aliqñ ἄρτυς ἐνωπίυς quasi dicas panes faciales, vt Exod.25.30. Aliqñ ἄρτυς τοῦ προσώπυ vt 2.Esd.10.33. id est panes faciei. Fere sp̃ ἄρτυ τὸν προθέσεως panes ꝓpositionis, vt Exo.35.13. & 40.21. & 1.Re.21.6. & 3.Re.7.48. & 1.Par.32. & 23.29. & 2.Par.4.19. Latinus interp̃s sp̃ panes ꝓpositionis appellat. Cur panes propositionis appellati.

5. *Aut non legistis in lege.*) Leuit.24.8. & Num.28.29.

Quia sabbatis.) Per singula sabbata.

Sacerdotes in templo.) Omnia, vt Chrysost. & Euthym. obseruauerunt, emphasim habent. Paucis enim uerbis

expressit omnia, quæ ad exempli exaggerationem pertinebant. Legem præcipientem; personas sacerdotũ, qui maximè debebant sabbatum colere; locum, in templo: vbi maximè coli oportebat; tempus, in sabbatis, quæ maximè obseruationem requirebant: rem, sabbatum violant, quod plus est, quã si dixisset, non obseruant. Violasse autem sacerdotes sabbatum dicit, non quòd verè uiolarent: sed quòd ea facerent, quæ, nisi Dei cultus excusaret, facere non licuisset. Nempe victimas mactabant, pelles detrahebant, intestina lauabant, ligna findebãt, ignem ascendebant; pueros circuncidebant, ut Hieron. Chrysost. & Euthy. exponunt. Cõfirmatur ex hoc loco nostrorũ Theologorum de festorum celebratione sẽtentia, non uiolari festum, cùm ea in festo fiunt, quæ ad eius celebrationem pertinent, nec alio tempore fieri possunt, vt cum pulsantur campanæ, ferũtur cruces, mundatur aliquando templum, & si quid eius est modi. Multò verò minus, cùm ea fiunt, quæ ad salutem animarum necessaria sunt: de hoc enim propriè hoc loco agebatur. Hoc est, quod maximè Apostolos excusabat, quòd in predicãdo, & faciendis miraculis adeo, vt ait Marcus, fuissent occupati, ut nec parare cibum, nec capere possẽt. Hoc est *misericordiam uolo, non sacrificium*. Hoc enim sensu Christus inducit, quasi dicat, melius esse, vt Apostoli animas hominum, quàm sabbatum seruena.

Opera diebus festis licita.

6. *Templo maior est hic.*) ὧδε hoc loco. De quo autem loquatur, non consentiunt interpretes. Quidam ex hæreticis salutem hominum significari putant, quæ templo præponatur: minimè bono, vt mihi videtur iudicio. Hieronymus locum, in quo Christus erat. Cùm enim Deus esset, ubicunq; erat, templum erat. Sed non dubito, quin se ipsum templum appellauerit, quia in ipso habitabat *omnis plenitudo diuinitatis corporaliter* ad Colossen. 2. 9. sicut versic. 41. de se ipse dicit, *Ecce plus quàm Ionas hic.* & versic. 42. *Ecce plus quàm Salomon hic*, & infra ver. 8. *dominus est filius hominis etiam sabbati*.

Atque ita Euthymius, & Theophylactus interpretantur.

7. *Si autem sciretis, quid est.*) Quorsum hoc prophetæ testimonium Christus inducat ver. 5. exposuimus, ipsum verò testimonium c. 9. 13.

8. *Dominus est filius hominis etiam sabbati.*) Probat se, & templo esse maiorem, & in sabbati obseruatione dispensare posse, quia *dominus est etiã sabbati*, & vnusquisque potest de re sua, quod velit facere. Marc. capitulo 2. 27. scribit dixisse, *sabbatum propter hominem factum est; non homo propter sabbatum*. Vtrumque ergo dixit, & quod Matthæus narrat, vt probaret se templo esse maiorem, quia templum sabbato seruiebat, ipse autem dominus erat sabbati, & quod Marcus, vt probaret hominum salutem sabbathi obseruationi esse præferendam.

9. *Et cum transisset inde.*) Scribit Lucas capit. 6. 6. id altero die sabbati contigisse. Quod ex hoc etiam loco manifestum est. Venit enim in Synagogam eorum: Synagoga vero die sabbati congregabatur. Et propterea interrogarunt eum, an liceret in sabbato curare, quia sabbatum erat ver. 10. August. lib. 2. de cons. Euang. c. 35. & Euthym.

In synagogam eorum.) Qui precedente die sabbati discipulos, quòd spicas vellerent, accusauerant. Non enim minus quærebat Christus occasionem, vt iniustè accusaretur, quàm illi ut accusarent: vt ex eorum accusatione ansam caperet eos docendi, atque obiurgandi.

10. *Et interrogabant eum.*) Marcus c. 3. 4. & Lucas cap. 6. 9. dicunt Christum Pharisæos interrogasse. August. lib. 2. de consens. Euang. ca. 35. & Theophylact. hoc loco respondent Pharisæos prius Christum; deinde Christum Pharisæos interrogasse. Sed facilior responsio est Marcum, & Lucam non dicere Christum interrogasse Phariseos, vtrum liceret in sabbato curare: sed vtrùm liceret bene facere, an male. Itaq; non eadem est quæstio, quã Pharisæis Christus, & quã Christo Pharisæi

propo-

propoſuerunt: ſed Phariſæi priùs interrogarunt Chriſtum, num liceret in ſabbato curare: Chriſtus, vt eorum malignitatem coargueret, immutata paululum quæſtione interrogauit Phariſæos, an liceret in ſabbato benefacere, an male; ut uerbis ipſis quæſtionis eos pungeret, & pudefaceret.

12. *Quanto magis melior.*) Phraſis Latinis inuſitata, quamuis nonnulli auctores Eccleſiaſtici mille ab hinc annis ita locuti ſint. Græci ea utuntur, ut ſupra capit. 6.26. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; quod noſter interpres retenta Græca phraſi conuertit, *nonne uos magis pluris eſtis illis?* altero comparatiuo redundante. Itaque ſuſpicor hoc etiam loco pro πόσῳ οὖν διαφέρει noſtrum interpretem legiſſe πόσῳ οὖν μᾶλλον διαφέρει.

Itaque licet ſabbatis benefacere.) Non concludit licere curare, ut Phariſæi interrogauerant, ſed licere benefacere, ſicut ipſe interrogauerat Phariſæos apud Marc. capitulo 3.4. & Luc. cap. 6.9. Habet etiam maiorem efficacitatem generalis ſentētia, & uerbum ipſum benefaciendi, ſub quo includitur etiam curare, quia curare eſt benefacere.

15. *Ieſus autem ſciens.*) Nemine indicante, ſicut eorum uidebat cogitationes infra uerſicu. 25. & ſupra capitulo 9.4. & Lucæ 5.22. & 6. 8. & 9. 47. & 11.17.

Chriſtus cur fugit Phariſæos.

Seceſſit.) Ad mare, ut explicat Marcus cap. 3.7. fugit, ſicut Apoſtolos fugere docuerat cap. 10.23. Fugit autem non metu: aut impotentia reſiſtendi, ſed quia nondum uenerat hora eius, ut in cauſis ſimilibus Ioannes ait c. 7. 30. & 8.26. & 3.1. & 16.21. Reſiſtere autem, & ſi poterat, nolebat: quia cum fuga cauere poſſet, non erat neceſſarium, & ne arundinem quaſſatam confringeret, infra uerſic. 20. & *curauit eos omnes.* Non omnes, qui ſequebantur: ſed omnes, qui ægroti erant, & curari uoluerunt. Tantùm enim ſignificare uoluit Euangeliſta Chriſtum non malignè ac parcè: ſed prolixè ac liberaliter in omnes, qui fidem habebant, & ægroti erant, ſine ullo diſcrimine perſonarum ſanitatis beneficium contuliſſe.

16. *Et præcepit eis.*) Marc. 3.12. dicit dæmoniis præcepiſſe, ne ſe manifeſtarent, quia clamabant, *Tu es filius Dei.* Quia ergo dæmonia in hominibus erant, Matthæus dixit hominibus eum præcepiſſe. Cur autem præceperit, ſupra diſputauimus capitulo 9.30.

17. *Vt adimpleretur.*) Quorſum Euangeliſta hoc Iſaiæ c. 42.1. teſtimonium proponat, aut quomodo impletum eſſe dicat, non ſatis apparet. Sunt qui putēt propterea propoſuiſſe, quòd Chriſtus prohibuerit miracula ſua diuulgari, ne Phariſæorum æmulatio magis exacerbaretur; nolebat enim arundinem quaſſatam confringere. Alij referunt ad fugam: ideo fugiſſe, ne reſiſtendo confringeret arūdinem quaſſatam, id eſt minus manſuetudinis oſtenderet, quam de illo propheta prædicauerat, Chryſoſtom. homil. 41. Vtrumque probabile; ſed illud meo iudicio probabilius hoc teſtimonium ad uer. 15. referri. Reddit enim cauſam, cur omnes curauerit, quia quemadmodum propheta prædixerat: adeò benignus, & manſuetus erat, ut nemo in plateis uocem eius auditurus eſſet; adeo uerò miſericors, ut omnes ſanaret, neminem læderet, ac ne arundinem quidem quaſſatam confringeret, & linum fumigans non extingueret.

18. *Ecce.*) Demonſtrat ſpiritu prophetico, quem poſtea Ioannes digito demonſtrauit, *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Ioan. 1.29. & quē pater miſſa de cœlo uoce poſt baptiſmum oſtendit, *hic eſt filius meus dilectus,* ſupra c. 3.17.

Puer meus.) עַבְדִּי ſeruus meus. Seruum autem uocat, ut hominem, quia *formam ſerui accepit, & habitu inuentus eſt, vt homo* Phil. 2.7. ſicut Iſai. 43. 10. & Zacha. 3.8. nec illum ipſum hominem Chriſtum eodem modo, quo alios uulgariter ſeruum appellat; ſed per excellentiam, & honoris ſui cauſa, quaſi glorietur Deus, quòd inter

homi-

homines talem habeat ſeruum: ut in eo ſibi placeat anima ipſius, &, vt poſſit ei proprium Dei officium committere, totam Eccleſiam gubernandi, & quod maximum eſt, regnum ſuum perditum recuperandi, vt indicat D. Paulus 1. Cor. 15. 24. Sic, ſi minora licet maioribus comparare, Moſem Deus ſeruum ſuum ſolebat appellare, Nume. 12. 7. 8. Iob Iob 1. 8. & 2. 3. *Conſideraſti ſeruum meum Iob, quòd non ſit ei ſimilis in terra.* Septuaginta interpretes apud Iſaiam nomen *Iacob*, præpoſuerũt, vel ne Chriſtum Deus ſeruum uocare videretur, vel quia alijs locis ita legebant, vt ca. 41. 8. 9. & 44. 1. 2. Obſeruauimus in Idiomatis, ſolitos Septuaginta, cum ſententia aliquid videtur abſurdi continere, addere, aut detrahere, aut mutare aliquid; vt abſurditatem tollerent.

Quem elegi.) vt hominem. Nam inter omnes homines illum aſſumpſit (loquor enim veterum Theologorũ more) & Deum fecit, Pſalm. 44. 3. 8. *Specioſus forma præ filiis hominum, diffuſa eſt gratia in labijs tuis, propterea unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ pre conſortibus tuis*, & Pſal. 2. 6. *Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius, prædicans præceptum eius.* In hoc enim elegit, vt eſſet rex, & verbum eius, qui ipſe uerbum eius erat, prædicaret.

Dilectus meus.) Septuaginta addiderunt, *Iſrael*, ſicut paullo ante Iacob ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, quia ita ca. 41. 8. legerant, *tu Iſrael ſerue meus, Iacob, quem dilexi.*

In quo bene complacuit.) Vide explicationem c. 3. 17.

Ponam ſpiritum meum.) Noui hæreticorum interpretes ad baptiſmum hoc referunt, quòd in Chriſtum recens baptizatum Spiritus ſanctus deſcenderit c. 3. 16. Alii, quia ætate, & ſapientia proficiebat; Luc. 2. 52. Spiritũ ſuper illum poſitum dicunt. Certius eſt de ipſa eius conceptione interpretari, in qua Spiritu ſancto impletus eſt Iſai. 11. 2. nec enim Ioanne peior erat, de quo angelus dixerat, *& Spiritu ſancto replebitur adhuc ex utero matris ſuæ* Luc. 1. 15.

Iudicium gentibus nunciabit.) יוֹצִיא proferet, id eſt legiſlator erit, legem Euangelicam, non, vt Moſes, ſuam ſolis Iudæis, ſed omnibus gentibus dabit, Pſal. 9. 21. *Conſtitue Domine legiſlatorem ſuper eos, ut ſciant gentes, quoniam homines ſunt.* Aut gentes omnes iudicabit, quia *pater omne iudicium dedit filio* Ioan. 5. 22.

Non contendet.) Hæc uerba neque apud Hebræos, nec apud Septuaginta in Iſaia leguntur: ſed eſt uero ſimile Euangeliſtam explicationis cauſa addidiſſe. Significat. n. Propheta Chriſtũ ſine cõtentione, ſine clamoribus, quibus forum perſtrepere cõſueuit, quiete, placideque iudicaturum. Hoc enim eſt, quod ipſe dixit capitulo 11. 29. *Tollite iugum meum ſuper uos, & diſcite à me, quia mitis ſum, & humilis corde.* Toto denique hoc Iſaiæ teſtimonio nihil aliud, quàm Chriſti manſuetudo declaratur, ut apud Zachar. 9. 9. & Matth. 21. 5. Ioan. 12. 15. *dicite filiæ Siõ, Ecce rex tuus uenit tibi manſuetus.*

Non clamabit.) Hebraicè additur לֹו יִשָּׂא non tollet, poteſt autem intelligi, ut ait Hieron. פנים facies id eſt, non habebit in iudicando ullam rationem perſonarum, ſic enim Hebræi dicunt, quod Greci πρόσωπον λαμβάνειν perſonã accipere. Vel קוֹלוֹ uocem ſuam, ut interpretatur R. Salom. id eſt non uociferabitur.

Donec eijciat ad uictoriam iudiciũ.) Locus eſt, ut mihi uidetur difficilior, quam pleriſque interpretibus uiſus eſt. Primum apud Iſaiam ſic legitur, קָנֶה רָצוּץ לֹא יִשְׁבּוֹר וּפִשְׁתָּה כֵהָה לֹא יְכַבֶּנָּה לֶאֱמֶת יוֹצִיא מִשְׁפָּט׃ לֹא יִכְהֶה וְלֹא יָרוּץ עַד יָשִׂים בָּאָרֶץ מִשְׁפָּט וּלְתוֹרָתוֹ אִיִּים יְיַחֵלוּ *Arundinẽ quaſſatam non conteret, & linum fumigans nõ extinguet, ad veritatem proferet iudicium, non turbabitur, nec animo frangetur, donec ponat in terra iudicium & in lege eius inſulæ ſperabunt*: id eſt adeo quietè, & attentè ambulabit, ut etiam ſi ſuper arundinẽ iam quaſſatam, qua nihil fragilius eſſe poteſt, pedem ponat, eam non confringat, & ſi ſuper ſtuppam non omnino

nino ardentem, ſed tantùm fumigantem, non extinguat. Apparet enim fuiſſe prouerbium, quo ſumma incedētis lenitas ſignificabatur, ſicut Galli, & Hiſpani de ſimilibus hominibus dicere ſolent, etiamſi ſuper pauimentum, ouis ſtratum ambularet, nullum frangeret. Per inceſſum autē, & ambulationem omnes uitæ actiones intelliguntur ex Hebræorum idiomate. Significatur ergo Chriſtum omnibus in rebus incredibili manſuetudine, ac lenitate uſurum fuiſſe. Euangeliſta cæteris uerbis prætermiſſus tātùm hæc poſuit, *donec eÿciant ad uictoriam iudicium, & in nomine eius gentes ſperabunt*, Quæ ipſa, etſi aliquo modo iis, quæ apud prophetam leguntur, uidentur eſſe ſimilia, eadem tamen nō ſunt. Hiero. in commentariis ad eum Iſaiæ locum, & in epiſtola ad Algaſiam q. 2. exiſtimat in ſcriptorum uitio accidiſſe, quod ego nullo modo mihi perſuadeo. Quin Hebraicum illud, quod nunc habemus, Euangeliū, nuſquam mihi quam hoc loco magis ſuſpectum eſt, quòd omnia & eadem, quæ apud Iſaiam uerba ſunt, recitet. Nimis enim affectata fides meritò ſuſpecta eſt. Non ſolet Matthæus, cum teſtimonia ex prophetis adducit, uerba numerare. Iſte, qui, ut Matthæus eſſe uideretur, numerauit, hoc eſt apud me conſecutus, ut minimè Matthæus eſſe uideatur. Manifeſtum eſt, idque omnes, pręter Hieronymum, interpretes ſentiunt, hæc uerba Euangeliſtę *donec eÿciat ad uictoriā iudicium*, Illis Iſaiæ uerbis reſpōdere לאמת ירציא משפט, ad ueritatē proferet iudicium, id eſt omnia, dum iudicabit, ad uerum examinabit, uerum pronunciabit iudicium. Cur autem Euangeliſta pro proferet. dixerit ἐκβάλῃ eiiciet, quod Septuaginta dixerunt εἰσοίσει inferet, non ita magni refert. Potuit enim Matthęus Hebraicè dicere יוציא, proferet, ut eſt apud prophetam, & Græcus interpres uertere ἐκβάλλειν, quia id etiam poteſt Hebraicum uerbum ſignificare. Nec enim aſſentior iis, qui id ab Euangeliſta, ut maiorem uim adderet uerbo certo conſilio factum putant, tanquam uoluerit declarare, etiam ui compulſurum Chriſtum homines, ut uerum iudicium ſubeant: non enim de Chriſti ſeueritate, ſed de manſuetudine, & mititate agitur. Illud longè difficilius, quomodo pro לאמת ad ueritatem, dixerit Euāgeliſta εἰς νῖκος ad uictoriam. Quòd enim omnes dicunt, non uerba, ſed ſenſum exprimere uoluiſſe, fateor mihi ſatisfacere non poſſe. Nam nec idem uidetur eſſe ſenſus, & ut idem eſſet, tamen hic obſcurior certè, quàm ille eſt, & non eſt uero ſimile Euangeliſtam dilucidiorem prophetæ ſententiam alia obſcuriore ſententia expoſuiſſe. Itaque cogor meam lectori coniecturā indicare, doctioribus uerò iudicandam relinquere. Suſpicatus fueram aliquando Matthæum non pura, & antiqua Hebræorum lingua, ſed corrupta illa ex Caldaica, & Syriaca. quæ Chriſti tempore in uſu erat, Euāgelium ſcripſiſſe, & pro אמת dixiſſe זכות aut זכיתא, quod & ueritatem, puritatem, innocentiam, & uictoriam ſignificat; interpretem uerò Græcum non ueritatem, ut eſt apud Iſaiam, ſed uictoriam, alteram uocabuli ſignificationem ſecutum conuertiſſe. Conſului cum hæc ſcriberem, Syriacum Euangelium, comperique rectè me diuinaſſe: nam לזכושם ſcriptum inueni, quod & ad innocentiam, & ueritatem, & ad uictoriam poteſt ſignificare.

Pſeudo euangelium Hebraicum Matthæi.

21. *Et in nomine eius gentes ſperabūt.*) Duobus uerbis Matthæus hic uidetur a propheta diſcrepare. Primum, quod בתורתו *in lege eius*, dicat, *in nomine eius*. Hic etiam omnes dicunt eandem eſſe ſententiam. Quod etſi non ſatis intelligo, quia omnium tamen opinio eſt, refutare nolo. Tantùm dico, quòd in lectionibus ueteris, ac noui Teſtamenti adnotaui, magnam mihi apud Septuaginta uitiati loci ſuſpicionem eſſe. Nam pro בתורתו *in lege eius*, non credo eos uertiſſe ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, *in nomine eius*, ſicut nunc legimus, ſed ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ, *in lege eius*, ut legit Hebraicè. Nominū aūt ſimilitu-

militudinem erroris fuiſſe cauſam, vt amanuenſes pro *νόμῳ, ὄνομα* ſcripſerint. Ssmilem enim errorem in ijſdem duobus vocabulis alijs etiam locis obſeruauimus. Matthæi igitur Grecus interpres Septuaginta ſecutus pro lege nomen poſuit. Deinde diſcrepat, quòd pro אי ים inſulis, dicat *ἔθνη* gentes. Sed hoc diſcrimen leue admodum eſt. Inſulas enim propheta remotiſſimas quaſque gentes appellauit, quia inſulæ; à continente
Virgil. ius Eclog. 1. remotæ ſunt, ſicut poeta dixit, *& toto diuiſos orbe Britannos*: vt apud eundem prophetam c,49.1. *audite inſulę, & attendite*, & 51.5. *me inſulæ expectabunt*, & 60.9. & 66.19. *mittam ad inſulas longè ad eos, qui non audierunt de me.*

22. *Tunc.*) Cum è ſynagoga egreſſus eſſet, Auctor imperfect. & Remig. vel non ſignificatur certum, & deſignatum tempus, vt putat Euthymius. Quamquam Marcus ca. 3. 20. videtur dicere id accidiſſe, ſimul atque egreſſus è ſynagoga in domum uenit. Monendus mihi lector eſt, non eſſe hanc illam hiſtoriam, quæ à Luca c.11. 14. narratur, ut plerique interpretes putant. Nam de eo dæmonio capi.9.32. Matthæus ſcripſit, & nos hanc illic opinionem probauimus.

Cæcus & mutus.) Dubium, vtrum natura, aut morbo, vt ſentire Hieronymus uidetur, an dæmonis maleficto, vt Chryſoſto. & Theophyl. cæcus & mutus fuerit. Credibilius tamen eſt dæmonem auditum, & uiſum illi ita ligaſſe, vt neque audire, nec videre poſſet: indicat enim Euangeliſta ſola cum dæmonis eiectione auditum, viſumque recuperaſſe, quaſi prius nulla cauſa, quò minus audiret, videretque, niſi dęmon, impediuiſſet.

23. *Nunquid hic eſt filius Dauid?*) Id eſt Meſſias ille toties promiſſus, tam diu expectatus, qui ex genere Dauidis futurus creditur. Vide, quæ diximus c.1.2.

24 *In Beelzebub.*) tanquam diaboli miniſter, magicis artibus. Vide c.9.34.
Exorciſta Iudęorum & 10.25.

27. *Filij veſtri.*) Plerique recentiores interpretes exiſtimant Exorciſtas illos Iudæorum ſignificari, quorum artem quandam à Salomone traditam fuiſſe lib.8. antiquit. ca.2. Ioſephus ſcripſit: & de quibus Lucas in Actis Apoſtolorum c.19. 13. mentionem fecit. Filios autem Phariſæorum appellari, quòd Iudæi eſſent, vt illi, & aliqui aliquando eorum filij c Argumentum verò eſſe, cur potius me, quā filios veſtros dicitis in Beelzebub eijcere dæmonia, cùm vtrique eijciamus, cur de me male, cùm idem faciamus: de illis bene iudicatis? Veteres de Apoſtolis hoc dictum putant, Hilarius, Chryſoſt. homi.42. Auctor im perfect. 29. Hierony. Theophy. & Euthym. ad quorum ſententiam libentius accedo, niſi quòd plus Chriſtum, quàm illi dicunt, arbitror ſignificare uoluiſſe. Apoſtoli enim in nomine Chriſti dæmonia eijciebant Luc. 10.17. argumentatur ergo, *Filij veſtri*, id eſt Apoſtoli, qui ex populo veſtto ſunt, *in quo dæmonia eijciunt?* nonne in nomine meo? ſi ergo illi non in nomine Beelzebub, ſed in nomine meo dæmonia eijciunt, quomodo dicitis me in nomine Beelzebub eijcere? Nam ſi illi in meo nomine eijciunt, maior ego dæmonibus ſum, cuius nomine, virtuteque pelluntur: non ergo in nomine Beelzebub ego eiicio: nam ſi Apoſtoli mea uirtute eiiciunt, quod negare non poteſtis, multò magis ego, cuius eſt uirtus.

Ideo iudices veſtri erunt.) Quia *ſedebūt ſuper duodecim ſedes iudicantes duodecim tribus Iſrael.* cap.19.28. Hieron. Quamquam ego de alio iudicio agi puto, quòd Theologi comparationis Iudicium comparationis.
vocant. Iudices enim eorum erunt, quia in illo vltimo iudicio apparebit Apoſtolos in nomine Chriſti dæmonia eieciſſe, quod cum vidiſſent, & credidiſſent Phariſæi, tamen Chriſtum ipſum, quam multo magis credere debeant propria virtute dæmones eiicere, in Beelzebub eiicere dixerunt: ſicut verſicu.41. & 42. ait, *Viri Niniuitę ſurgent in iudicio cum generatione iſta, & condemnabunt eam*, & *Regina Auſtri ſurget in iudicio cū generatione iſta, & condemnabit eā, quia ve*

nis

nit à finibus terræ audire sapientium Salomonis.

28. *Peruenit in vos regnum Dei.)* Se ipsum, & aduentum suum regnū Dei vocat, quia initium fuit regni Dei, & aditum nobis ad illud patefecit, Hieron. Chrysosto. & Theophy. argumentum hoc est, si autem in spiritu Dei, vt superiore argumento probatum est, eijcio dæmonia, ergo verum est, quod & ego, & Apostoli mei, & Ioannes prædicamus appropinquasse, & venisse regnum Dei. Nam Spiritus sanctus, qui miracula per nos operatur, nostram prædicationem veram esse testatur.

29. *Aut quomodo potest quisquam.)* Facilis sensus, quomodo possum ego diabolum de possessione sua deturbare, id est ex hominibus eijcere, nisi fortior sim illo? Nemo enim in domum fortis intrare potest, & illam spoliare, nisi fortior, & superior illo sit, vt possit prius eum armis suis exuere. Fortem vocat גבור quem Septuaginta gigantem solent vertere: domum autem fortis vocat arcem, quæ à gigante custoditur. Fortem intelligit diabolum, quia *non est potestas super terram, quæ comparetur ei.* Iob. 41. 24. *Non est nobis colluctatio,* inquit D. Paulus, *aduersus carnem, & sanguinem, sed aduersus principes & potestates, aduersus mundi rectores* Ephes. 6. 12. Domum eius intelligit mundum, in quo, antequam Christus ueniret, dominabatur, quem, vt significat superioribus verbis D. Paulus, suo regebat arbitrio. Vasa autem eius, non arma, vt multi interpretantur, sed spolia & supplectilem: prius enim ligat, deinde vasa eius, id est, suppellectilem domus eius diripit, & Lucas c. 11. 22. arma ab spolijs separauit. Suppellectilem autem diaboli vocat miseras animas, quas sub captiuitate detinebat, quasque Christus illi eripuit, *& ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem,* Psal. 67. 19. & Ephes. 4. 8.

39. *Qui non est mecum, contra me est.)* Primùm quærendum, de quo Christus loquatur. Hilar. ca. 12. Chrysosto. hom. 42. Hieronym. Auctor imperfe. Beda, Euthym. Theophyl. de diabolo loqui existimant, quasi sensus sit, tantùm abest, ut diabolus amicus mihi sit, eiusque nomine dæmones eijciam, vt maximè mihi sit aduersarius. Melior mihi altera videtur interpretatio, quam etiam Chrysosto. & Theophy. asserunt, vt de Pharisæis hoc dictum sit. Quorsum autem ita de illis Christus loquatur, non satis compertum apud interpretes inuenio. Videtur tamen mihi Pharisæorum hypocrisim reprehendere uoluisse, qui cum fingerent se Christo non aduersari, sed tantùm gloriam Dei, & legis obseruationem asserere, maximè tamen illi aduersabantur. Hoc colligitur ex ver. 33. *aut facite arborem bonā, & fructum eius bonum, aut facite arborem malam, & fructum eius malum.* Volebant Pharisæi in causa Christi iudices haberi: ad se enim pertinere de religione ac miraculis iudicare: ideo indifferentes videri uolebant, quasi nec pro Christo, nec contra Christum essent, cum maximè illi essent inimici: vt suam inuidiam simulata boni iudicis persona occultarent. Hanc illis Christus personam detrahit. Ne, inquit, erretis, & ne alios fallatis: etiam si, quod simulatis vos non esse pro me, neque contra me, uerum esset: tamen ob idipsum essetis reprehendendi, quia, *qui non est mecum, contra me est.* Quid ergo attinet dissimulare? minor erit culpa, si uos mihi palam aduersarios esse profiteamini: *aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum aut arborem malam, & fructum eius malum.* Quomodo autem hæc sententia vera sit, *qui non est mecum, contra me est, & qui non colligit mecum, spargit,* aut quomodo cum illa conueniat, quæ apud Lucam est c. 9. 50. *qui non est aduersum vos, pro vobis est,* dubitare lector potest. Sunt, qui ad solos referant Pharisæos: quasi non uniuersè, sed in illis tantum uera sit: in alijs vero, quæ apud Lucam est, locum habeat, *qui non est contra uos; pro vobis est.* Non probo: nam etsi propter solos Pharisæos hoc dictum est, non illis tamen solis verum est: sed in omnibus, in quibus

eadem

eadem reperitur ratio. Debebāt Phariſæi,quia legis ſcientiam profitebantur,primi omnium Chriſtum recipere, ac pro illo eſſe, qui autem pro illo eſſe debebat, & pro illo non erat,contra illum erat. Non poteſt rex de ijs, qui ad regnum ſuum non pertinent, dicere, *qui non eſt mecum, contra me eſt*, de ſuis autem ſubditis poteſt. Non ſolum enim, qui regem ſuū impugnat; ſed etiam, qui pro eo, cum debet, ac neceſſe eſt,non propugnat,læſæ maieſtatis reus eſt. Omnes ergo, qui Chriſtum recipere debebant, ſiue Phariſæi,ſiue alij, ſi non recipiebant, contra illum erant. Debebant autem omnes cum primis Iudæi. Nam Gentiles, qui eum nec uiderant, neque audiuerant, ſi non erant contra illum, pro illo erant. Nihil enim aliud apud Lucam ſignificat, niſi eos, qui pro ſe eſſe non debeant, ſi contra ſe non ſint,eſſe pro ſe. Nam,qui Chriſtum non per ſequitur, quamuis nondum ad illum venerit, tamen non longè abeſt à regno cœlorum, & ut perueniat, aliquem uidetur feciſſe gradum. Quamquam ille, de quo eo loco Chriſtus loquebatur, uerè pro illo erat, quia dæmonia in nomine eius eijciebat, ſed loquitur ex ſuorum diſcipulorū opinione, qui non putabant pro ſe eſſe, niſi, qui ſecum, non doctrina,ſed pedibus ambularent. *Vidimus*,inquiunt, *quendam in nomine tuo eÿcientem dæmonia, qui non ſequitur nobiſcum, & prohibuimus illum. Nolite*, inquit Chriſtus, *prohibere, qui enim non eſt contra uos*, id eſt,qui eadem, quæ uos, docet, ac facit, etiamſi, quia uos non ſequitur, pro uobis eſſe non uideatur, *pro uobis eſt*, quia doctrinam, factaque ueſtra confirmat.

31. *Ideo dico uobis.*) Cauſalis dictio non refertur ad ea,quæ proximè præceſſerūt,ſed ad uer.24. *Hic nō eÿcit dæmones, niſi in Beelzebub principe dæmoniorum*, ut conſtat ex Marc. 3.30. *quoniam*,inquit, *dicebant,ſpiritum immundum habet.*

Spiritus autem blaſphemia non remittetur.)id eſt,blaſphemia contra Spiritum ſanctum, ut explicatur uerſic.ſequenti,& Marc.3.29. & Lucæ 12. 10. Exiſtit ex hoc loco maxima quæſtio, ut D. quidem Auguſt. nullam in ſcriptura maiorem eſſe putet ſer. 11. de uerb. Dom. Quæſtionis duæ partes ſunt, altera, quod ſit peccatum contra Spiritum ſanctum, altera quomodo nec in hoc ſæculo, nec in futuro remittatur. Primum,quæ certa ſunt,ponamus,non diſputemus. Certum eſt peccatum in Spiritum ſanctum non dici,quod contra Spiritus ſancti perſonam eſt, ut rectè D. Auguſt. admonuit, nam nullum peccatum magis contra Spiritus ſancti perſonam eſſe poterat, quàm Eunomianorum, qui Spiritus ſancti diuinitatem negabant,tamen inter peccata in Spiritum ſanctum non numerabatur, quotidie enim Eunomiani, ut ait Chryſoſto. ad eccleſiam uenientes recipiuntur, & illud,cuius cauſæ hæc a Chriſto ſententia pronuntiata eſt, non contra perſonam Spiritus ſancti, ſed contra Chriſti perſonam erat,dicebant enim eum ſpiritum immundum habere,& in Beelzebub principe dæmoniorum eijcere dæmonia. Illud etiam certum, peccatum in Spiritum ſanctum non ſemper omnium peccatorum eſſe grauiſſimum, nec propterea non remitti in hoc ſæculo, nec in futuro, ꝙ cæteris maius ſit. Nam Sadducæi,qui Spiritum ſanctum eſſe negabant, & athei, quibus hodie plenus eſt orbis, haud paullo magis peccant,quam qui dubitant, in dæmonia a malo, an a bono ſpiritu eijciantur. Certum etiā, quod idem adnotauit Auguſtin. non de omni peccati in Spiritum ſanctum genere Chriſtum hic agere, ſed de eo tantum,quod in contumelioſis conſiſtit uerbis,hoc enim blaſphemiæ nomen ſignificat, hoc ſtatim uerſ.32.explicatur, *quicunque dixerit uerbum*. Tametſi quinque diuerſis in locis diuerſas opiniones ſecutus eſt. Aliàs dicit peccatum in Spiritum ſanctum eſſe finalem, quam uocant impœnitentiam,ut lib.de fide ad Petrum cap.3.& lib.de uera & falſa pœnitentia cap.4. & ſer. 11.de uerbis Domini. Aliàs in Spiritum ſanctum peccare, qui in

Quodnam in Spiritum ſanctum peccatū appelletur. prima quæſtio.

Eccle-

Ecclesia remitti peccata non credens contemnit tantam diuini muneris largitatem, & in hac obstinatione mentis diem claudit extremum, ut Enchir.c. 83. Aliàs per malitiam, & inuidiam fraternam oppugnate caritatem post acceptam gratiam Spiritus sancti, ut lib.1. de sermone Domini in monte. Aliàs peccatum in Spiritum sanctum esse desperationem indulgentiæ Dei, in commentarijs inchoatis in epist. ad Romanos, quem Bacchiarius eiusdem auctor ætatis in epistola de recipiendis lapsis secutus est. Ex quibus nulla blasphemia est, nec sunt uerba, sed facta. Aliàs proprius ad ueritatem, scienter opera Spiritus sancti dæmoni tribuere, ut in qq. ex utroque Test. q. 102. Vnde vulgaris Theologorum opinio nata, sex peccati in Spiritum sanctum genera ponentium, finalem impœnitentiam, desperationem, obstinationem in malo, scienter ueritatem impugnare, præsumptionem, & fraternæ caritatis inuidiam. Nouatiani uerò peccatum in Spiritum sanctum interpretabantur Christum negare, ut suũ confirmarent errorem, eos, qui Christum negassent, non esse ad pœnitentiam recipiendos, ut auctor Augustinus est q. 102. ex utroque Test. Alij etiam, ut opinor, Nouatiani, omne graue peccatum, quale homicidium, & adulterium post baptismum commissum peccatum in Spiritum sanctum appellabant, ut idem refert Augustinus sermo. 11. de uerbis Domini, quod & Originem & Theognostũ vetustiores auctores ante docuisse scribit in hom. ad hunc locum Athanasius. Alij negare Christi diuinitatem, sicut Pharisæi negare uidebantur, ut Hilarius can. 12. & Ambr. libro 7. in Lucam. Alij negare in baptismo, & Eucharistia, cæterisque Ecclesiasticis sacramentis per gratiam Spiritus sancti peccata remitti, ut Beda in hunc locum. Alij generalius hæreticum esse, esse peccatũ in Spiritum sanctum, ut Philastrius interpretatur in hæresi Rhetorij. Molestum fortasse lectori est tot audire sententias: recitaui tamen, quia semper existimaui in rebus grauioribus partem esse aliquam eruditionis, quid boni senserint auctores, non ignorare. Nec omnes tamen, quas inueni, commemoraui, sed quæ magnos habent auctores, qui hoc digni sunt honore, ut etiam aliena dicentes attentè, ac reuerenter audiantur. Verus sensus non aliunde, quam ex hoc ipso loco eruendus. Videmus, qua occasione hoc Christus dixerit, quia dicebant Pharisæi eum in Beelzebub eijcere dæmonia, manifesta Spiritus sancti opera dæmoni tribuentes, hoc ergo est peccare in Spiritum sanctum. Animaduertimus etiam Christum non dicere, quicunque dixerit uerbum in patrem, neque, quicunque dixerit verbum in filium, sed *quicunque dixerit uerbum in filium hominis*, ex quo intelligimus illum de se, non tanquam de Deo, sed tanquam de homine loqui, eumque in filium hominis uerbum dicere, qui humana deceptus specie, aut offensus infirmitate de illo infra illius dignitatem sentit, ac loquitur, ideoque ueniam meretur, quia peccati excusationem, aliquam habet, qui uerò manifesta Spiritus sancti opera dæmoni tribuit, non meretur, quia nullam potest peccato excusationem obtendere. Vnde altera quæstionis pars facilè intelligitur, cur peccatum in Spiritum sanctum nunquam remittatur, non utiq; propterea quod remitti non possit, tenenda enim est regula fidei, quæ nullum peccatum esse docet, quod a Deo remitti non possit, neque propterea, quod nunquam remittatur, credibile enim est aliquos etiã ex illis, qui tunc Christum dicebant in Beelzebub eijcere dæmonia, postea resipuisse, sed propterea quòd, qui in Spiritum sanctum peccant, nullam peccati excusationem habeant, ideoque natura sua ueniam non mereantur. In alijs enim plerisque peccatis aut ignorantia, aut infirmitas, si non omnino, aliqua saltem ex parte culpa excusat. *Misericordiam*, inquit D. Paulus 1. Tim. 1. 13. *consecutus sum, quia ignorans feci, & ipse cognouit*

Peccatũ in spiritũ sanctum quomodo non remittitur, a quærit.

nit ſigmentum noſtrum, recordatus eſt, quoniam puluis ſumus. Pſalm. 102. 14. *ſpiritus uadens, & non rediens* Pſal. 77. 39. At in peccato in Spiritum ſanctum nihil eiuſmodi, quod culpam eleuare poſſit, reperitur. Hæc eſt uera huius loci interpretatio, non quidem mea: ſed Athanaſii in homil. in hæc uerba, Paciani epiſto. 1. Anaſtaſii q. 68. in ſcript. Baſilii interro. 273. in reg. breuior. Ambroſii libro 2. de pœnit. cap. 4. Hieron. in commentar. Quanquam ex iis alii, cur peccatum in Spiritum ſanctum non remittatur, alias rationes afferunt; in eo tamen conſentiunt, peccatum in Spiritum ſanctum id eſſe, quod explicauimus. Eodem ferre redit, quod Chryſoſto. ait, ideo dici nunquam remitti, quia difficilius remittitur. Sed melius, ut diximus, alii, quia natura ſua, cum excuſationem nullam habeat, remitti non poteſt, ſicut alio loco Chriſtus dixit, impoſſibile eſſe, ut diues in regnum cœlorum intret, non ꝙ Deo, ſed ꝙ natura ſua impoſſibile

Mat. 19. 23. ſit. At omnia peccata mortalia, dicet aliquis, eiuſmodi ſunt, ut ueniam natura ſua non mereantur, cur enim, quæ mortalia non ſunt, uenialia dicuntur, niſi quia ueniam merentur? Si igitur illa ideo uenialia ſunt, quia merentur, hæc, quæ uenialia nõ ſunt, non merentur. Reſpondeo nullum peccatum mortale natura ſua ueniam mereri, ſed alia, ſi cum hoc comparentur, quia aliquam excuſationem præ ſe ferunt, digna uideri uenia. Idcirco hoc ſolum eſſe, quod nunquam natura ſua remitti poſſit, ſicut multi ſunt alii, præter diuites, qui ſuis uiribus in regnum cœlorum intrare non poſſunt, ſed ideo de ſolis hoc diuitibus dictum eſt; quia plus habent diuitiis onuſti, atque grauati, impedimenti. Hinc ſequitur, quamuis Chriſtus de ſola blaſphemia, id eſt contumelioſis in Spiritum ſanctum uerbis loquatur, eius tamen ſententiam, non in blaſphemia ſolùm, ſed in omnibus omninò peccatis, in quibus eadem eſt ratio, ueram eſſe. Quale eſt, ſi quis non uerbo, ſed facto, aut animi cogitatione Spiritus ſancti opera dæmoni tribuat. In hoc genere noſtri temporis hæretici peccant, miracula, quæ in Eccleſia Catholica fiunt, illaque maximè, quibus per exorciſmos, & Euchariſtiam dæmones expelluntur, aut non credentes, aut magiam interpretantes. Nam, ut Phariſæi Chriſtum, ita illi Chriſti corpus, quod eſt Eccleſia, perſequuntur, nec credunt, quæ facit, uera eſſe miracula. Multi hoc loco hæretici refutantur; Eunomiani, qui Spiritus ſancti negabant diuinitatem, quos Ambr. lib. 1. de Spiritu ſancto c. 3. inde refellit, ꝙ omnis blaſphemia hominibus remittatur, blaſphemia autem in Spiritum ſanctum non remittatur: Sabelliani, qui tres in Deo perſonas confundebant, cùm hic perſona Filii, & Spiritus ſancti adeò diſtinguantur, ut, qui in illum peccat, ueniam obtineat, qui in hunc, non obtineat: Caluiniſtæ & Lutherani, quos necdum natos Auguſtinus lib. 21. de ciuit. capit. 24. & lib. 6. contra Iulian. capit. 5. & Grego. libr. 4. Dialog. cap. 39. & Beda in commentariis huius loci, & Bernard. ſermon. 66. in Cantica refutarunt, hi enim ex hoc loco purgatorium probauerunt, ex eo, quod dicitur uer. 32. *Qui dixerint verbum in Spiritũ ſanctũ, non remittetur ei, nec in hoc ſæculo, nec in futuro*, colligentes, aliqua in futuro ſæculo peccata remitti. At rident iſti; quid tum? etiam Phariſæi dicta, factaque Chriſti ridebant. Dicunt phraſim eſſe, qua nihil aliud ſignificatur, quàm peccatum in Spiritum ſanctum nunquam remitti, id à Marco declarari cap. 3. 29. qui pro *hoc ſæculo, & futuro*, uno uerbo dicat *in æternum*. Non ignoramus phraſim eſſe, quæ idem ualeat, quod *in æternum*, ſed dicimus *æternum* illud, quod ſignificatur, duas habere partes, hoc ſæculum, & futurum, & quod Marcus uniuerſe dixit, id Matthæum per partes diſtributè dixiſſe, quod nunquam eum facturum fuiſſe contendimus, niſi ad utramque partem, & præſens ſæculum, & futurum peccatorum remiſſio pertineret. Ineptum enim eſſe, qui

Hæretici noſtræ ætatis contra Spiritum ſanctum peccant.

Spiritus ſancti diuinitas.

Perſonæ Trinitatis diſtinctæ.

Purgatoriũ contra Lutheranos, & Caluiniſtas probatur.

R ita

ita loquatur, non ducam vxorem, nec in hac uita, nec in futura; cùm in futura uxores duci non possint. Si non credunt, proferant nobis aliquod ex sacris litteris exemplum, vbi eadem phrasis in rebus, quæ ad vnum tantũ sæculum pertinent, vsurpetur, & vincant; si proferre non possunt, hæresim suam agnoscant, & fateantur. Rogat aliquis, quod & hæretici Sadducæorum & Pharisæorum more, id est non credentes, sed irridentes, nec vt credant, sed vt calumnientur, rogare solent, quomodo peccata illa, præsertim grauissima, quibus in filium hominis blasphematur, in futuro sæculo remittantur: cùm nostra sententia quisquis mortali obstrictus peccato vitam finit, non temporalibus Purgatorij, sed æternis inferni pœnis cõdemnetur? Itaq; si in hoc sæculo peccata illi remissa sunt, in altero non remittuntur, quia peccata non habet, quæ remittantur, si remissa non sunt, remitti in futuro sæculo non possunt, quia clausa est remissionis ianua. Facilis est, & expedita solutio; in futuro sæculo remitti peccata dicuntur, non quod culpa, sed quòd pena remittatur culpa prius in hoc sæculo remissa. Scio aliam esse istorum hæresim, quòd culpam retenta pœna remitti posse negent. Sed tam imperitus, & inconsideratus error est, vt non vnius, aut alterius hominis, sed totius humani generis exemplo refutetur. Omnes enim homines peccati originalis per baptismum remissa culpa grauissimas, atq; diuturnas tota uita pœnas luunt, famem, sitim, morbos, mortem, quas peccati originalis pœnas esse & scriptura testatur, & ipsi non negant.

Culpa sine pena remittitur.

33. *Aut facite.*) Hæc verba ad diuersas res, ac personas a diuersis auctoribus referuntur. Hilarius, Chrisosto. Euthy. & Theophyl. referunt ad Christum, vt sensus sit, cur aliter de me, aliter de meis operibus iudicatis? quomodo possum ego, si, ut uos putatis, peccator sum, & spiritũ immundum habeo, bona opera facere, quale est, dæmones ab hominibus expellere; cæcos, surdos, mutos, leprosos curare, mortuos suscitare? Aut ergo facite me malum, & opera mea mala, aut me bonum, & opera mea bona. Hieronymus ad diabolum, quasi dicat, dicitis me in Beelzebub eiicere dæmonia, quomodo potest diabolus arbor mala bonum fructum facere qualis est dæmonum expulsio: *aut ergo facite arborem bonam, & fructum eius bonum, aut arborem malam, & fructum eius malum.* Beda ad utrunque, arborem bonam ad Christum, ad diabolum malam, tanquam sensus sit, quomodo possum ego, qui sunt arbor bona, facere fructus malos, id est opera diaboli, qui est arbor mala? aut dicite me esse bonum, & opera mea bona, aut me esse malum, & opera mea mala. Ambros. lib. 2. de pœnit. c. 4. arborem bonam Ecclesiam, malam Iudæorum Synagogam: fructus malos ipsos Pharisæos interpretatur, vt si dicat non potest mala mater Synagoga bonos filios generare. Verus sensus mihi videtur esse, quem multis locis D. Augustinus exposuit, libr. 2. de ser. Domini in monte: lib. 2. de actis cum Felice Manichæo c. 4. lib. 1. contra literas Petil. cap. 6. & ser. 12. de verbis Domini, arborem & bonam & malam ipsos Pharisæos appellari. Reprehendit enim Christus eorũ hypocrisim, quod cum bona arbor videri vellent, malos tamen fructus facerent, aut quod cum mala arbor essent, bonos videri vellent fructus facere, iubetque aut apertè malos, aut apertè bonos esse. Potest hæc sententia illi, quæ ver. proximo sequitur, videri contraria, *quomodo potestis bona loqui, cũ sitis mali?* Itemque illi, quæ est ca. 7. 18. *non potest arbor bona malos fructus facere, neque arbor mala bonos fructus facere,* sed bene intellecta cõtraria non est. Non enim dicuntur hoc loco Pharisæi mali bona, aut boni mala opera facere, quod statim fieri non posse dr̃, *quomodo potestis bona loqui, cùm sitis mali,* & in altero loco, *nõ potest arbor bona malos, nec mala bonos fructus facere,* sed notantur, quòd cum mali sint, & uideri velint boni, & sua opera, tanquã sancta, religiosaque probari.

34. Proge-

34. *Progenies viperarum.*) Hæc sententia supra explicata a nobis est capitulo 3.7.

Quomodo potestis.) Non negat absolutè, & omninò posse: multi enim mali cum sint, bona loquuntur: sed dicit, quod naturale, quod usitatum, quod diuturnum est. Ita enim natura comparatum: ita moribus hominum consuetum est, ut mali mala, boni bona loquantur; *ex abundantia*

Mat.12.34.

enim cordis os loquitur. Si quando secus fit, id, & præter naturam, & præter consuetudinem accidit, & diuturnum esse non potest.

36. *Omne verbum otiosum*) Constructio Hebraica, qua nominatiuus redũdat. Duo hic quæri possunt, quorsum hoc a Christo dictum sit, & quid uerbũ otiosum appelletur. Omnes, quos legisse memini, auctores putant argumentum a minori ad maius esse; perinde ac si dicat: si de minimo uerbo otioso; quanto magis de blasphemo, quale uestrum est, quo dicitis me in

Quale uerbũ est otiosum.

Beelzebub eijcere dæmonia, ratio in die iudicij reddenda erit. Verbum autem otiosum appellari, quod nullam, aut audienti, aut dicenti ædificationis vtilitatem affert. Hieron. Chrysostom. homil. 43. Basil. in regulis breuior. inter. 23. Ambrosius in Psal. 38. Gregorius homil. 6. in Euang. Beda in comment. Solus Theoph. & Euthym. calumniatorium, & falsum interpretantur, quod aliquos etiam uetustiores auctores dixisse Chrysostomus affirmat. Suspicor ego Hebraicè scriptum fuisse שוא, quod & frustra, & mendax, atque calumniatorium significare potest, ut Exod. 20. 7. Græcum autem interpretem vertisse otiosum, id est frustra dictum: alios interpretatos altera nominis significatione, mendax, falsum, calumniatorium, quod magis videtur ad locum adhærere; quia Pharisæi non otiosè modo, sed etiam calumniatoriè, & mendaciter de Christo loquebantur. Sed ueterum auctorum sententiam, quàm coniecturam meam eamque obscuram, & incertam amplecti malo: eo etiam magis, quòd videatur Christus aliquo exaggerationis genere uti, & noui aliquid, atque admirandi dicere uoluisse: de verbis autem calumniatoriis, deque falsis criminationibus in die iudicij reddendam esse rationem, neque nouum, neque admirabile videri poterat.

37. *Ex verbis enim tuis.*) Apparet hoc fuisse prouerbium. Et quidẽ Theophylact. scripturæ testimonium esse dicit. Forte illud, quod legimus apud Iob capitu. 15. 6. *Condemnabit te os tuum, & non ego, & labia tua respondebunt tibi*. Quò autem ait, *ex verbis tuis condemnaberis*, non ita intelligendum, quasi sola uerba, aut condemnatura, aut iustificatura unumquemque sint: multis enim aliis aut iustificabimur, aut condemnabimur argumentis: sed ita ut ad iustificãdos, vel condemnandos multos, qui bene aut male loquuti sunt, sola ipsorum uerba sufficiant: sicut princeps ille sacerdotum in dissimili prorsus Christi causa dixit cap. 26. 65. *quid adhuc egemus testibus? Ecce audistis blasphemiam*. Nam vt ille Christum ex uno uerbo, quo se filium Dei esse significauerat, condemnandum sine alio testimonio iudicauit: ita ipse ex illo solo uerbo, quo Christum blasphemasse dixit, etiam si aliud non haberet peccatum, damnari posset. Nemo igitur nobis infantes obiiciat, qui prius moriuntur, quàm loqui possint. De iis enim agitur, qui bene, maleque loqui potuerunt, & bene maleue locuti sunt. Sẽsus enim est adeo accuratè omnium rerum in iudicio reddendam esse rationem, vt vel in minimo uerbo satis Deus argumenti, ut homines uel iustificet, uel condemnet, sic deprehensurus. Ridiculus est omninò Calui-

Ridiculus Caluinus in harm.

nus, qui hoc loco ridet nos, quòd hinc hominem non sola fide, sed uerbis etiam, & operibus bonis iustificari colligamus. Quis enim hinc colligit? quis Catholicorum mediocriter doctus ignorat, non hic de iustificatione, qua iusti efficimur: sed de iudicis agi sententia, qua sumpto ex uerbis nostris argumento iusti declaramur? Non hoc uti solemus loco: satis habemus multa, & satis manife-

sta testimonia, quibus eius hæresim refellamus. Quanquam ne iste quidem locus, si diligentius excutiatur, atque versetur, inutilis nobis contra illum erit. Primùm eodem modo ex uerbis iustificandi dicimur, atque damnandi. Damnari autem non est declarari nos pro iniustis habitos fuisse: sed fuisse re uera iniustos: ergo è contrario iustificari non est declarari habitos fuisse pro iustis, sed fuisse re vera iustos. Vbi ergo est figmentum imputatiuæ iustitiæ? Deinde, cùm ex verbis nostris condemnamur, declaramur verbis ipsis, quibus male locuti sumus, iniusti facti fuisse. Nam profectò Pharisæi, qui Christum dicebant habere spiritum immundum, etiam si fuissent ante iustissimi, illo solo uerbo facti fuissent iniusti. Ergo cum ex verbis iustificamur, declaramur verbis ipsis, quibus bene, pieque locuti sumus, facti fuisse iusti. *Ore enim confessio fit ad salutem*; nec quicquam ad salutem, præter unam iustitiam, aliquid ualet.

Error Calui ni de iustificatione per fidē, & imputatiua iustitia, refellitur.

Rom. 10. 10

39. *Generatio mala, & adultera.*) Generationem uocat Hebraico idiomate genus hominum: adulteram uerò degenerem, quæ à maioribus suis degenerauit, Hebræi בני נכר filios alienos, id est degeneres, adulterinos uocare solent, vt Ps. 17. 46. *Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt*, id est degeneres facti, sicut plantæ, quæ uetustate degenerant, & Psal. 143. 7. *Libera me de aquis multis, & de manu filiorum alienorum.*

Filij alieni in Scriptura

Et signum non dabitur ei.) Ab omnibus quæritur, quomodo dicat Christus, signum non dabitur ei, cùm tam multa postea ab eo miracula facta sint. Respondent Chrysost. & Euthy. non fuisse illis facta, qui obstinati erant: sed alijs, qui fructum erant ex illis percepturi. Alij facta quidem fuisse, sed non qualia illi postulabant: quærebant.n. signum de cœlo, vt Marc. cap. 8. 11. & Luc. capitu. 11. 16. declarant, id est, vt Hieron. ait, uel in morem Eliæ ignem de sublimi uenire, vel in similitudinē Samuelis tempore æstiuo contra natu ram loci mugire tonitrua. Alij meo iudicio simpliciùs, & ad rem, de qua agitur, magis accommodatè, non esse dandum illis signum, id est illis petentibus, atque rogantibus, quia malo animo, & tentandi causa quærebant. Hæc enim ratio est, cur Deus aliorum sæpe rogatu signa dederit, Ezechiæ Isa. 38. 22. Gedeonis Iudic. 6. 17. 36. horū uerò rogatu non dederit, quia illi bono, hi malo animo petierunt. Quod, ut Chrysostomus obseruauit, ex uerbis etiam ipsis eorum apparet: non enim rogant, sed quodammodo imperant, *volumus a te signum videre.*

Nisi signum Ionæ prophetæ.) Non inuenio, qui uerum sensum huius loci, meo quidem iudicio, præter Hilarium attigerit. Nec enim, ut omnes interpretantur, sensum esse arbitror, non aliud ad faciendum fidem diuinitatis suæ Christum esse daturum signum, quàm, quòd sit, sicut Ionas, post tres dies, resurrecturus. Qui enim ita interpretantur, rationem reddere non possunt, cur Ionę potius signum, cùm tam multa sint, quàm aliud nominauerit. Poterat Eliæ signum promittere, qui igneo in cœlum curru sublatus est: nec enim minus ascensu in cœlum suo, quàm resurrectione suam diuinitatem probare potuisse. At ne quæstionem quidem interpretes, quos legerim, attigerunt. Quæ facile tamen occurrit, & adeo est necessaria, ut totus hic locus sine eius explicatione intelligi non possit. Non ergo loquitur Christus de signo ad persuadendum, sed de signo ad condemnandum; utiturque eleganti uerbi ambiguitate, ut in multis aliis locis obseruauimus capitulo 10. 39. *qui inuenit animam suam, perdet eam*, &c. 8. 22. *dimitte mortuos sepelire mortuos suos* Sic hoc loco Pharisæos ambiguitate deludit. Cùm enim ad credendum signum petant: respondet non esse dandum illis signum, quale petunt, ut credant, sed quale non petunt, ut condemnentur. Signum autem, id est argumentum, quo condemnabuntur, est, quod cùm Niniuitæ homines Gentiles, & barbari, nullaque scientia legis exculti ad unum uerbū Ionę homi-

hominis peregrini, & illis ignoti crediderint, & singularem egerint pœnitentiam, illi tot Christi auditis exhortationibus, tot visis miraculis, non modò non crediderint, sed dæmonium eum habere dictitauerint. Hoc est, quod dicit ver. 41. *Viri Niniuitæ surgẽt in iudicio cũ generatione ista.* Illud huic interpretationi contrariũ videri potest, quòd statim, quasi explicans, quo sensu signum Ionæ prophetæ appellauerit dicit, *sicut enim fuit Ionas in uẽtre ceti tribus diebus, & trib. noctibus, sic erit filius hominis &c.* Respondeo hac explicatione nihil aliud Christum docere uoluisse, quàm se esse Iudæis, quod Ionas fuerat Niniuitis, eò etiam maiorem, quò maius est mortuum resurgere, quam euomi deuoratum, & tamen Niniuitas Ionæ credidisse, Iudæos sibi non credere.

40. *Sic erit filius hominis.*) Cur filius hominis appelletur, diximus c. 8. 20.

In corde terræ.) Beda, & Euthymius cor terræ sepulchrum intelligunt, quæ hodie est Caluinistarum interpretatio. Hoc interest, quòd illi bono, ut mortem significarent, hi malo intellexerunt animo, ut suum illum alterum errorem confirmarent, Christum ad inferos non descendisse.

Descensus Christi ad inferos probatur cõtra Caluinistas.

Nos nõ solum sepluchrum, sed etiam infernum significari contendimus, quò uerè Christus descenderit, ut in omni semper Ecclesia, tanquam pars fidei Catholicæ, creditum est. Id primùm ex ipsa phrasi probare possumus. Nam בלב *in corde*, pro in medio, dicunt Hebræi, quia in medio animalis cor est Psalm. 45. 3. *propterea non timebimus, dum turbabitur terra, et transferentur montis in cor maris.* Infernus verò, non sepulchrum in medio terræ est. Deinde, quid causæ est, cur de nemine alio dictum sit, in corde terræ fuisse, cum tam multi de sepulchro fuerint, si cor terræ sepulchrum significat? Cur nemo, præter Christum, dicitur non solum in sepulchrum, sed & inferiores, id est infimas partes terræ descendisse ad Ephe. 4. 9. nisi quia non solum in sepulchrũ corpore, sed etiam in infernum anima descendit? Denique *iis, qui in carcere erant*, hoc est in medio terræ prædicauit 1. Petri 3. 19. quod certè non in sepulchro fecit, sed in inferno. Nã Theodori hæretici in eum locũ interpretatio tam est inepta, ut non timeamus, ne cui persuaderi possit, & eam eo loco, si Deus iuuerit, refutabimus.

Cor in scriptura pro medio.

Tribus diebus, & tribus noctibus,) Plerisque hic locus multo, quam est, difficilior uideri solet. Nec enim Christus tres, sed vnam, aut, ut plurimum, duas noctes in sepulchro fuisse creditur, feria enim sexta sepultus ante diem Dominicum, quæ prima sabbati uocabatur, resurrexit capitulo 28. 1. Marc. 16. 2. & Ioann. 20. 1. Nec satisfacit illis, quod ab omnibus uetustis auctoribus dictum est, Augustin. epistola 49. quæst. 6. Hieronym. hoc loco & in commentarijs in 2. cap. Ionæ, Beda, & Theophylacto, synecdochen esse, qua pro toto pars ponitur, nam neque Christum tres integras noctes, nec partem trium noctium in sepulchro iacuisse. Cur non intelligant, causa est, quòd a diebus noctes disiungant, cùm sint potius cum illis coniungendæ; Quod enim dies, & noctes distinctè nominauerit, non ideo fecit, ut uidentur existimare, vt tres integros dies, & tres integras noctes, sed ut tres naturales dies significaret, & eos ab usualibus, ut uocant, diebus distingueret: hac enim phrasi diem, & noctem solent Hebræi naturalem diem, qui uiginti quatuor horarum est, declarare Genes. 7. 4. 12. Exod. 24. 18. & 34. 28. Deutero. 9. 9. 11. 18. 25. & 10. 10. & 1. reg. 30. 12. & 3. reg. 19. 8. Fingamus ergo dixisse tribus diebus naturalibus, nemo dubitaret per synecdochem intelligendum tribus diebus fuisse, quia trium dierum per aliquam partem fuit, partem. s. sextæ feriæ, totum sabbathum, & partem primæ feriæ. Cum enim Iudæi a uespere diem inchoarẽt, nox sabbati in die Dominico, qui tertius est, numeratur. Cur ergo eodem modo dubitant intelligere, quia tribus diebus, & tribus noctibus dixit,

Quomodo Christus tres dies, & noctes in sepulchro fuerit.

xit, cum nihil aliud his uerbis uoluerit, quàm tres naturales dies significare?

41. *Viri Niniuitæ.*) Quod quidam ex hæreticis dicit interpres, quia de signo Ionæ prophetæ mentionem Christus fecerat, in mentem illi uenisse, ut de Niniuitis loqueretur, nimis ineptum, ac ridiculum est. Deridebitur enim, si rogetur, qua occasione Regina illa Saba uenerit in mentem, cum de Salomone mentionem non fecisset. Ergo, ut diximus, explicatio hæc est signi Ionæ prophetæ. Sed, quia exemplum Reginæ Saba simile esse uidebatur, hoc cũ illo coniunxit.

Surgent.) non ad iudicandum, ut omnes, quos legi, interpretantur, recentiores præsertim Theologi, qui hoc de iudicio, ut uocant, comparationis, exponunt. Nec enim iudicis est surgere, sed sedere, *Sedebitis*, inqt, *super duodecim sedes iudicantes duodecim tribus Israel.* ca. 19. 28. sed surgent ad accusandum: accusatoris enim est surgere. Eodemque modo intelligendum, quod statim sequitur, *& condemnabunt eam.* Non enim iudicando, sed accusando condemnabunt. Nam & accusator condemnasse reum dicitur, cum in iudicio ita conuicit, ut ob eius accusationem condemnaretur. Accusabunt autem, & condemnabunt non uerbis, sed exemplo, quia cum Ionæ ipsi crediderint, Iudæi Christo non crediderunt. Itaque non surgent, sed ut cæteri stabunt: loquitur tamen Christus accommodatè ad consuetudinem fori. Alio sensu solent dicere Hebræi, in iudicio surgere, id est intrepidum stare, bene causam suam defendere, causa non cadere, ut Psal. 1. 5. *Ideo non resurgent impij in iudicio.* Quod Latini uno uerbo dicunt stare, *Cum pulcherrimè*, inquit ille, *in senatu staremus.* a Cic. li. 1. epi sto.

42. *Regina Austri.* Meridionalis, quæ in Meridie dominabatur, periphrasis est Reginæ Sabæ. 3. reg. 10. 1. 4. 10. 13. & 2. par. 9. 1. 9. vnde constat longè illam, lateque imperium habuisse, non enim alioqui tota mundi Meridionali plaga, sed ab ea ciuitate, in qua regiam habebat, ut scriptura alijs locis facere solet, appellasset. Quod a Christo certo consilio factum arbitror, ut eius Reginæ maiestatem, amplitudinemque declararet. Pertinebat enim ad rem, ut Reginæ Sabæ potentia declararetur, quò magis eius commendaretur factum; quòd tanta Regina tam longè venerit, ut Salomonis sapientiam audiret. Notanda enim uis, quæ in singulis inest uerbis, & tacita quædam inter Christum, & Salomonem, inter Iudæos, & Reginam antithesis, Regina, fœmina, barbara, potentissima, a finibus terræ uenit, ut audiret sapientiam Salomonis, hominis mortalis, cæterorum similis, ut audiret sapientiam humanam utique, non diuinam, non ut miracula uideret, quæ nulla fecisse Salomonem legimus. Iudæi, Pharisæi, uiri non solum docti, sed doctores legis uenientem ad se dominum, filium Dei, & diuinæ sapientiæ thesauro ore fundentem, in auditaque coram illis miracula facientem contemnunt. Non opus est lectorem mediocriter doctum admonere, Saba, ubi hæc dicitur in scriptura fuisse Regina, non illam Orientalem fuisse, unde Sabæi thure nobiles dicti sunt populi, sed alteram Meridionalem in Æthiopia ciuitatem regiam, de qua Isaias c. 43. 3. quã postea Cambyses sororis suæ nomine Meroem appellauit. Auctor Iosephus lib. 2. antiquit. c. 10. Strabo. lib. 16. Duplex Saba in scriptura.

43. *Cum autem immundus spiritus.*) Lucas capitu. 11. 24. hoc ante ea, quæ supra Matthæus dixit, narrauit, sed cum exposuerimus quorsum hoc Christus dixerit, apparebit non Lucam, sed Matthæum rerum gestarum ordinem tenuisse. Ideo, ut opinor, Christus hoc dixit, ut doceret peiores esse Iudæos, quàm si nunquam Dei legem, & cognitionem accepissent. Cum enim per legem diabolus quodammodo ab illis eiectus esset, quia edocti per legem sunt Deo uni ac uero, non idolis, non diabolo seruire, contempta Dei gratia digni fa-

cti

cti sunt, ut septem in eos pro uno immundo spiritu, spiritus ingrederentur. Huc tota tendit parabola, vt Hilarius, Hieronym. & Beda exposuerunt. Quamquam Chrysostomus, & Theophylactus longius à sensu discedentes de excidio urbis Ierosolymitanæ interpretantur; quasi Christus dicere voluerit Iudæos ab exilio Babylonico liberatos, & restaurato priore templo multo grauius excidium, exiliumque passuros esse, quòd oblatam per se Dei gratiam fastidiosè, arroganterque contempsissent. Hoc, inquam, etsi verum est, tamen longius abest à sensu. Nec enim dubito, quin voluerit Christus rationem reddere, cur Pharisæi non crederent; quòd septem dæmonibus, id est in reprobum sensum, ob contemptam Dei gratiam traditi essent. Solet enim Christus incredulitatis eorum similem alijs locis rationem reddere. *Omnis*, inquit, *plantatio, quam non plantauit pater meus, eradicabitur* cap. 15. 13. &, *nemo potest uenire ad me, nisi pater, qui misit me, traxerit eum* Ioann. 6. 44. &, *Qui ex Deo est, uerba Dei audit: propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis* Ioan. 8. 47.

Ambulat per loca arida.) Hoc ad allegoriam plerique referunt, quasi loca arida Gentiles appellet, & eos omnes, qui Dei cognitione culti non sunt, in quibus non contentus spiritus immundus commorari, quòd eos sibi iam obstrictos teneat: eos quærit, qui, cum scientiam Dei habuerint, contempserunt: maius lucrum ratus vnum ex illis peruertere, quàm in alijs multis pro suo arbitrio dominari. Ego Christum de diabolo, tanquam de homine, loqui existimo: solent enim homines domo sua pulsi huc illuc per sola, desertaque loca vagari, ut sedes sibi quærant, quas commodas non inuenientes in priorem domum reuertuntur, eamque vacuam, & à nouo habitatore paratam, ornatamque reperientes, multo in ea commodius, quàm, antequam ea expellerentur, habitant. Quod autem ait versicu. 45. *Tunc vadit, & assumit septem alios spiritus secum nequiores se*, nihil aliud significat, quàm eos, qui optimi sunt, si quando contempta diuina gratia, mali fiant, pessimos fieri solere; quasi pro uno spiritu immundo, qui prius, quàm boni fierent, in illis erat: septem in illos ingrediantur. Septem autem Hebræorum consuetudine pro multis posuit, certum numerum pro incerto. Cuius rei, quia multa, notaque sunt exempla, non recensemus. In eo etiam de spiritibus immundis, tanquam de hominibus loquitur: quòd dicat unum alios ad commodam habitationem inuitare. Propterea enim vocat, non vt se, ne iterum expellatur, eorum præsidio defendat, vt Chrysostomus, multique alij exposuerunt. Summa est, diabolum in ijs, qui boni aliquando fuerunt, & mali fiunt, libentius, & quodammodo commodius habitare, quia domus ornamenta, id est mysteriorum cognitio, excultum scientia diuinarum rerum ingenium, & si qua sunt eiusmodi, quæ Deo parata fuerant, illi seruiunt. Sic fiunt posteriora eorum peiora prioribus. Experimur hoc quotidie. Nulli peiores sunt hæretici, quàm qui, cùm boni aliquando Catholici fuissent: diuinam aspernati gratiam, & Catholicæ fidei simplicitatem, quasi cibum leuissimum fastidientes, vt iuxta ollas carnium sederent, hæretici facti sunt, id est in Ægyptum, vnde per fidem exierant, perdita fide redierant. Nulli peiores Catholici, quam qui, cùm aliquando religiosissimi fuissent, non bene tenuerunt, quod habebant. Vt uerissimè dixerit Augustinus, se non uidisse meliores, quàm qui in monasterijs profecerunt, neque peiores, quàm qui à monasteriis defecerunt. *Conuersi sunt*, inquit Dauid, Psalm. 77. 57. *in arcum prauum*, id est in modum arcus duri & manui non obedientis, qui si forte retendatur: aut ui, & impetu suo rumpitur, aut in peiorem formam, quàm in qua, antequam tenderetur, erat, certè reuertitur.

Inter hæreticos pessimi monachi apostatæ.

Epist. 137.

Quinam fratres Christi.

46. *Ecce mater eius, & frater.*) Fratres Christi quidam filios Ioseph ex Beata Maria Christi matre interpretati sunt, quos nato iam Christo peperisset. Quæ fuit hæresis Heluidij satis superque à D. Hieronymo scripto aduersus illum libro refutata. Alij filios Ioseph ex alia vxore, quam antequam Dei matrem duxisset, habuisset. In qua opinione omnes pœnæ auctores Græci fuerunt, ideoque opus non est singulos nominare: monere modò lectorem uolui, ut, cum Græcos legit, istud caueat. In eadem est sententia ex Latinis Hilarius, & Ambrosius, qui plerisque in rebus Græcos imitabantur auctores. Hos non miror: rencentissimos quosdam, & doctos, & Catholicos miror eam opinionem tenuisse. Vera sententia est, quam Hieronymus validissimè probauit, fratres Christi consobrinos, & cognatos eius appellari, quales erant Iacobus minor, Iose, Iudas, & Simon, ut explicatur ca. 13. 55. Filios fuisse sororis Mariæ Virginis, quæ & ipsa Maria uocabatur, Iacobum quidem, & Iose constat. Nam Mariam Cleophæ filiã, Alphæi autem vxorem Ioannes uocat sororem matris Domini c. 19. 25. Eandem verò Matthæus capi. 27. 56. & Marcus. 15. 40. Mariam Iacobi, & Iose matrem appellant. Quòd enim eam Gregorius Nyssen. oratione 2. de resurrectione Christi matrem fuisse dicit, admittendum non est. Solitos consobrinos, & cognatos fratres appellari ex multis locis manifestum est. Mam Lot, quem filium Aram fratris Abraham fuisse scriptura testatur, Abrahami frater vocatus est Genes. 13. 8. & Laban, cum frater esset matris Iacob Genes. 28. 2. Iacob frater appellatur Genes. 29. 15. Hoc ergo sensu illi, quos supra nominauimus, fratres Domini vocantur. Maior, ac difficilior quæstio est, cur eò venerint, & tempore minimè opportuno cum Christo loqui uoluerint, vt non dubitauerint eum concionantem interpellare, & misso nuntio euocare foras, ut ait Marc. c. 3. 31. Idem Marcus eius rei causam insinuat; sed causam eiusmodi, ut neque hanc quæstionem tollat, & aliam multò maiorem gignere videatur. *Dicebant enim*, inquit, ver. 21. *quoniam in furorem versus est.* Marci locum, si eò nos Deus peruenire volet, ibi explanabimus; interim fingamus id de Christo dictum esse, non dicit Euangelista eum in furorem uersum, sed eius fratres id dixisse. Eos autem ex animo dixisse credendum non est: sed, ut eo prætextu de manibus eum Pharisæorum liberarent; odotati enim fuerant, ut vero simile est, ipsorum consilium, quod de perdendo Christo conceperant, vt supra Matthæus dixit versic. 14. Credibile enim est consanguineos de eius salute fuisse solicitos? Ideo ergo uenerant, ideo eius matrem, quò plus eum mouerent, adduxerant: ideo interpellant: ideo importuni sunt, quia timent, ne periculosum sit expectare, ne forte in ipsa concione à Pharisæis apprehendatur. Itaque, quod Tertullianus in lib. de carne Christi; Chrysostomus, & Theophylactus dicunt, eos ambitione quadam impulsos venisse, ut ostenderent se eius esse cognatos, & aliquam in eum auctoritatem habere, à veritate alienum est. Illud nullo modo ferendum, quod in eandem culpam omnis immunem culpæ Christi matrem inuoluant. Quod vtrumque libenter Caluinistæ, & Lutherani hæretici sunt imitati; multa etiam de suo addentes acerbiora. Nempe museis, vt Gregorius ait Nazianzenus, similes sunt. quæ per corpus discurrentes, quod sanum est, prætereunt, quod ulcerosum, ac purulentum exsugunt. Sic isti, quæ à ueteribus auctoribus piè sapienterque dicta sunt, omninò contemnunt: si quid illis minus consideratum excidit; id excipiunt, id vnum laudãt. Scio scripsisse Ioannem cap. 7. 5. *neque enim fratres eius credebant in eum.* Sed aliud est in eum non credere, aliud ambitiosos esse; nec hoc ex illo colligitur. Si quid autem ex eo, quòd in eum nondum credebant, colligi potest, potius contrarium potest, nulla eos ambitione a Christum

Frater i scriptura pro cõsobrino.

Hæretici in libris Patrũ legẽdis muscis similes.

B. Virgo, & Apostoli cõtra hæreticos, nostri seculi defenduntur.

ſtũ veniſſe, quæ enim ambitionis materia erat, ſi in eum non credebant? Adde, quòd Ioannes non ſignificat fratres eius nullo prorſus modo in eum credidiſſe: ſed non tam perfectè credidiſſe, quàm poſtea tot uiſis miraculis credidere; quomodo enim, ſi non credebant, Apoſtoli erant? quemadmodum idem alio loco Ioannes dixit capitulo ſecundo, 11. *& crediderunt in eum diſcipuli eius*, non quòd ante non credidiſſent, ſed quòd magis tunc viſo miraculo credidiſſent. Denique non eſt rationi conſentaneum peius de Beata Virgine, & Apoſtolis ſentire ac loqui; quàm de quouis homine loqui, atque ſentire bono viro licet: qui nullius factum quantamcunque ſpeciem peccati habeat, quamdiu bene interpretari poteſt, reprehendit. Apoſtolorum hoc loco ambitio nullo ſcripturæ teſtimonio, nulla vero ſimili coniectura probari poteſt. Quæ igitur eſt iſta æquitas, peius de Apoſtolis ſine vllo argumento, quàm de ceteris hominibus cogitare? Simile eſt, quod Auctor imperfecti hom. 30. diuinauit, Apoſtolos Chriſti cognatos a diabolo inſtigatos fuiſſe, ut eo venirent, vt homines, qui Chriſti diuinitatem credere incipiebant, uiſis eius cognatis purum hominem crederent.

Stabant foris.) Hoc etiam hæretici, immeritò arrogantiæ tribuunt, qua ſi non ſint dignati in domum ingredi, & verbum Dei cum alijs audire, cùm apertè Lucas dicat, ideo ingreſſos non eſſe, quia præ turba ingredi non potuerunt. Intolerabilis audacia non ſolùm ſine ſcriptura, ſed etiam contra ſcripturam male de Apoſtolis iudicare.

47. *Dixit autem ei quidam.*) Marcus cap. 3. 30. ait, *miſerunt ad eum vocantes eum.* Itaque hunc, qui Chriſto matrem fratreſque eius adeſſe renunciauit, ab Apoſtolis ſummiſſum fuiſſe, cum ipſi ingredi non poſſent, credendum eſt. Quòd autem Matthæus vnum, Marcus, & Lucas plures illi renuntiaſſe dicunt, facilè ſoluitur, vnum prius, multos deinde, vt fieri ſolet, cum nondum exiret, renuntiaſſe.

48. *Quæ eſt mater mea.*) Illud primũ tenendum, quod Epiphan. hæreſ. 42. Chryſoſt. & Hiero. in hunc locum adnotarunt, non ideo hoc dixiſſe Chriſtum, ut matrem, fratreſque negaret, & iuxta Marcionem, vt ait Hierony. & Manichæum, qui hoc abutebantur loco, de phantaſmate natus putaretur. Cur autem tam aſperè reſponderit, & ab omnibus auctoribus quæſitum eſt, & non eadem ab omnibus cauſa reddita. Hiero. putat eum, qui illi matrem, & fratres eius adeſſe renuntiauerat, malo id animo feciſſe, vt experiretur, an parentis, & conſanguineorum affectu tangeretur, ideoque illi, tanquam inſidiatori, aſperius reſpondiſſe: ſed iam ex Marc. cap. 3. 30. probauimus illum non tentandi, ſed obediendi cauſſa iuſſum a fratribus Domini eorum illi aduentum renuntiaſſe. Epiphanius autem hæreſ. 42. & Chryſo. propterea quod importunè eum interpellabant. Ambr. meliùs in c. 8. Luc. *nec* inquit, *iniurioſè refutantur parentes: ſed religioſiores copulæ mẽtium docentur eſſe, quã corporum.* In eandem ſententiam Hilarius ſcribit, *Formam*, inquit, *ſe ipſum vniuerſis agendi, ſentiendiq; conſtituens propinquitatum omnium ius, atq; nomẽ iam non de conditione naſcendi; ſed de Eccleſiæ communione retinendum.* Idem rurſus Ambroſius eundem in locum, *Moralis* (inquit) *magiſter, qui ſe ceteris præbet exemplum, atque ipſe præceptor, ipſe etiam ſuorum executor eſt præceptorum. Præſcripturus. n. cæteris, quoniam qui non reliquerit patrem, aut matrem ſuam, non eſt filio Dei dignus, ſententiæ huic primus ipſe ſe ſubiecit, non quò maternæ refutet pietatis obſequia, (ipſius. n. præceptum eſt, qui nõ honorauerit patrẽ, & matrem, morte moriatur) ſed quia paternis ſe myſterijs amplius, quàm maternis affectibus debere cognoſcat.* Itaq; docere homines uoluit poſſe unumquẽ-liber, & fratrem, & matrem eſſe ipſius. Nec carnales parentes negat: ſed ſpirituales præfert: ſicut cum Lucæ 11. 27. 28. mulieri dicẽti, *beatus uenter, qui te portauit, & ubera, quæ ſuxiſti;* reſpondit, *quinimmo beati, qui audiũt uerbum Dei, & cuſtodiunt illud*: non negãs beatum

Quõ Chriſtus matrẽ, & fratres neget.

tum uentrem, sed mentem beatiorem affirmans, quę audit uerbum Dei, & custodit illud: nec alios matri; sed matrē matri præferens, matrem audientem, & custodientem uerbum Dei, matri in utero gestanti, atque lactanti. Ideo.n. mater Christi omnium hominum beatissima fuit, quia plusquam omnes homines verbum Dei audiuit, & credidit. *Beata* (inquit illa) *quæ credidisti, quoniam perficientur ea, quæ dicta sunt tibi à Domino*, Luc.1.45. Similiter hoc loco nec matrē, nec fratres suos negat, nec alios illis, sed matrem matri, fratres fratribus anteponit. Nam, etsi uirgo corpore uerè eius mater, & Iacobus, Iose, Iudas, & Simon consanguinitate uerè eius fratres erant, tamen multò perfectius, & maiore cum merito mente, & illa mater, & illi fratres erant: quia faciebant uoluntatem patris eius, qui in cœlis est.

CAPVT XIII.

1 IN illo die exiens Iesus de domo, sedebat
Mar.4.a.1 Luc.8.a.4. secus mare. 2. Et congregatæ sunt ad eū
turbæ multę ita vt in nauiculam ascendēs
sedere: & omnis turba stabat in littore,
3. & locutus est eis multa in parabolis, di
cēs: Ecce exijt, qui seminat, seminare. 4. Et
dum seminat, quædam ceciderunt secus viam, & venerunt volu
cres cęli, & comederunt ea. 5. Alia autem ceciderunt in petro-
sa, vbi non habebant terram multam: & continuo exorta sunt,
quia non habebant altitudinem terræ. 6. sole autē orto æstua-
uerunt: & quia non habebant radicem, aruerunt. 7. Alia autem
ceciderunt in spinas: & creuerunt spinæ, & suffocauerunt ea. 8.
Alia autem ceciderūt in terram bonam: & dabant fructū aliud
centesimum, aliud sexagesimum, aliud trigesimum. 9. Qui ha-
bet aures audiendi, audiat. 10. Et accedentes discipuli dixerūt
ei: Quare in parabolis loqueris eis? 11. Qui respondens, ait il-
lis: Quia vobis datum est nosse mysteria regni cœlorum, illis au-
Inf. 25.c.29 tem non est datum. 12. Qui enim habet, dabitur ei, & abunda-
bit: qui autē non habet, & quod habet, auferetur ab eo. 13. Ideo
in parabolis loquor eis: quia videntes non vident, & audientes
Isa.6 c.9. non audiunt, neque intelligunt. 14. Et adimpletur in eis prophe
Mar.4.b 14. tia Isaiæ dicentis: Auditu audietis, & non intelligetis, & viden
Lu.8.c.10. Ioan 12.f. 40. tes videbitis, & non videbitis. 15. Incrassatum est enim cor popu
Act.28 f.26 puli huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos clause-
Ro.11.b.8. runt: nequando videant oculis, & auribus audiāt, & corde intel
Lu 8.c.11. Luc.10.d. 24. ligant, & conuertantur, & sanem eos. 16. Vestri autem beati
oculi, quia vident, & aures vestræ, quia audiunt. 17. Amen quip
pe dico vobis, quia multi prophetę, & iusti cupierūt videre, quę
videtis, & non viderunt: & audire, quæ auditis, & non audie-
runt. 18. Vos ergo audite parabolam seminātis. 19. Omnis qui
audit

audit verbum regni, & nõ intelligit, venit malus, & rapit, qđ ſe
minatum eſt in corde eius; hic eſt, qui ſecus viam ſeminatus eſt.
20 Qui autem ſuper petroſa ſeminatus eſt, hic eſt, qui uerbum
audit, & continuo cum gaudio accipit illud. 21 non habet au
tem in ſe radicem, ſed eſt temporalis, facta autem tribulatione
& perſecutione propter verbũ, continuo ſcandalizatur. 22. Qui
autem ſeminatus eſt in ſpinis, hic eſt, qui uerbũ audit, & ſolici-
tudo ſęculi iſtius, & fallacia diuitiarum ſuffocat uerbum & ſine
fructu efficitur. 23 Qui vero in terram bonam ſeminatus eſt,
hic eſt qui audit verbum & intelligit, & fructum affert, & facit
aliud quidem centeſimũ, aliud autem ſexageſimum, aliud vero
trigeſimum. 24 Aliam parabolam propoſuit illis, dicens: Simi Marc. 4. c. 24.
le factum eſt regnum cœlorum homini, qui ſeminauit bonum
ſemen in agro ſuo 25 cum autem dormirent homines, venit ini
micus eius et ſuper ſeminauit zizania in medio tritici, & abijt.
26 Cum autem creuiſſet herba, & fructum feciſſet, tunc appa-
ruerunt & zizania. 27 Accedentes autem ſerui patrisfamilias,
dixerunt ei: Domine, nonne bonũ ſemen ſeminaſti in agro tuo?
Vnde ergo habet zizania? 28. Et ait illis: Inimicus homo hoc fe
cit: Serui aũt dixerunt ei, Vis, imus, & colligimus ea? 29. Et ait:
Non, ne forte colligentes zizania, eradicetis ſimul cũ eis, & tri-
ticum 30 Sinite vtraque creſcere vſque ad meſſem, & in tem-
pore meſſis dicam meſſoribus: Colligite primum zizania, & alli
gate ea in faſciculos ad comburendum, triticum autẽ congre- Marc. 4. d. 30.
gate in horreũ meũ 31 Aliam parabolam propoſuit eis dicens: Luc. 13 b. 18.
Simile eſt regnum cœlorum grano ſinapis, qđ accipiens homo
ſeminauit in agro ſuo: 32 quod minimũ quidẽ eſt oĩbus ſemini
bus: cum autem creuerit, maius eſt omnibus oleribus, & fit ar Luc. 13. ca. 21.
bor, ita volucres cœli veniant, & habitent in ramis eius. 33. A-
liam parabolã locutus eſt eis. Simile eſt regnum cœlorum fer-
mento, qđ acceptum mulier abſcondit in farinæ ſatis tribus, do
nec fermentatum eſt totum. 34 Hæc omnia locutus eſt Ieſus in Pſ. 77. a. 2.
parabolis ad turbas & ſine parabolis non loquebatur eis 35. vt Marc. 4. d. 32.
impleretur quod dictum erat per Prophetã dicentem: Aperiã
in parabolis os meum, eructabo abſcondita à conſtitutione mũ
di. 36. Tunc, dimiſſis turbis, venit in domum, & acceſſerunt ad
eum diſcipuli eius, dicentes: Ediſſere nobis parabolam zizanio
rum agri. 37 Qui reſpõdens ait illis: Qui ſeminat bonum ſemẽ,
eſt Filius hominis 38. Ager autem, eſt mundus. Bonum vero ſe- Apoc. 19. c.
men, hi ſunt filii regni. Zizania autem filij ſunt nequam 39. Ini
micus autẽ, qui ſeminauit ea, eſt diabolus. Meſsis uero, conſum

matio sæculi est. Messores aũt, angeli sunt. 40. Sicut ergo colli
guntur zizania, & igni comburuntur, sic erit in consummatio-
ne sæculi 41. mittet filius hoĩs angelos suos, & colligent de re-
gno eius oĩa scandala, & eos, qui faciunt iniquitatem: 42. & mit
tent eos in caminum ignis ibi erit fletus, & stridor dentiũ. 43.
Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum. Qui ha-
Sap.3.b.7. Dan.12.a.3. bet aures audiendi audiat 44. Simile est regnum cœlorum the
sauro abscondito in agro: quem qui inuenit homo, abscõdit, &
prę gaudio illius vadit, & uendit uniuersa, q̃ habet, & emit agrũ
illũ. 45. Iterum simile est regnum cœlorum homini negotiato-
ri, quærenti bonas margaritas 46. Inuenta autem una pretiosa
margarita, abijt, & vendidit oĩa, quæ habuit, & emit eam 47. I-
terum simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare, & ex
omni genere piscium congreganti. 48. quam, cum impleta es-
set, educentes, & secus littus sedentes, elegerũt bonos in uasa,
malos autem foras miserunt. 49. Sic erit in consummatione sę
culi: exibunt angeli, & separabunt malos de medio iustorum,
50. & mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus, & stridor
dentium. 51. Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei: Etiam 52. Ait
illis: ideo omnis scriba doctus in regno cœlorum, similis est ho
mini patrisfamilias, qui profert de thesauro suo noua, & uete-
ra. 53. Et factum est, cum consummasset Iesus parabolas istas,
transijt inde. 54. Et veniẽs in patriã suã, docebat eos in synago
gis eorum, ita ut mirarentur, & dicerent; Vnde huic sapientia
hæc, & uirtutes? 55. Nõne hic est fabri filius? Nõne mater eius
Mar.6.a.1. Lu.4.c.16. Io.6.a.42. dicitur Maria, & fratres eius, Iacobus, & Ioseph, & Simõ, & Iu
das. 56. & sorores eius, nõne oẽs apud nos sũt? Vnde ergo huic
oĩa ista? 57. Et scandalizabãtur in eo. Iesus aũt dixit eis. Non
est propheta sine honore nisi in patria sua, & in domo sua. 58. Et
non fecit ibi uirtutes multas propter incredulitatem illorum.

IN CAPVT XIII.

1
Nillo die.) Quo ĩ domo concionante illo tanta hominum multitudo concurrerat, ut domus eos capere nõ posset, ideoq; fratres eius foris starent, quia ingredi non poterant, supra ca. 12. 46. & Lu. 8. 19. Idcirco domo exiit, & ad mare contendit, ut latiorem in locum concionem educeret, quemadmodum Ethymius adnotauit.

2. *Et congregatæ sunt ad eum turbæ.* Ideo hoc narrat Euangelista, vt concionis, & parabolarum, quas narraturus est, occasionem exponat; ideo enim concionem habuit Christus, & parabolas multas, illam præsertim de semine in diuersam terram cadente proposuit, quia turbam magnam auditorum vidit, in quibus & ipse sciebat, & erat per se vero simile alios vię, alios petrosis locis, alios spinosis, alios bonæ terræ similes esse.

Ita

Ita ut in nauiculam ascendēs sederet.) in nauiculam ascendit, vel, ne à multitudine opprimeretur, & audiri non posset, vel, vt Chrysostomus, & Theophylactus existimant, vt omnes auditores ante conspectum suum, & in se intentos haberet. Nam Hilarij, & Hieronymi allegoriam, etsi bella omnino est, tamen quia est allegoria, prætermitto.

In pro per in scriptura. Aggæi 1. 3. & 2. 2. Parabola quid sit.

3. *In parabolis.*) Per parabolas, *in* pro *per*, ex Hebræorum lingua, apud quos ב *in* idem valet, quod *per*, ut *in manu prophetę*, id est per manum prophetæ. Parabolæ Græcis sunt Latinis similitudines, Hebræis חירות enigmata, sermo qui aliud sonat, aliud significat, obscuris rerum similitudinibus inuolutus. Nomen est apud Ecclesiasticos auctores adeo vsitatum, vt quemadmodum in nonnullis superiorum seculorum scriptoribus obseruaui, omne verbum parabolam appellauerint: unde Italis & Gallis *parolæ*, Hispanis *palabra*, quasi parabola facta est. Cur autem non apertè, & explicatè, sed per parabolas Christus hoc loco locutus sit, ipse infra explicabit ver. 13.

Qui seminat.) Periphrasis agricolæ ὁ σπείρων seminans, id est seminator, qui seminare solet.

4. *Et dum seminat.*) καὶ ἐν τῷ σπείρειν, & in seminando, id est dum seminaret. Reliqua vsque ad versum. 9. explicabuntur ver. 19.

10. *Qui habet aures.*) Excitat auditorum studium, vt diligenter parabolæ significationem inquirant, vide cap. 11. 15.

11. *Quia vobis datum est.*) Commouetur hic de prædestinatione, & reprobatione difficilis quæstio, de qua ego, antequam nostrę de ea re Theologicæ scholæ excant: non libenter, quasi ex itinere, dico sententiam .¦ Tantùm attingam, quæ ad eos locos, de quibus agetur, explanandos, necessaria mihi esse videbuntur. Duo hic quæri possunt, alterum, cur Apostolis datum: alterum, cur alijs non datum. Catholici, qui Diui Augustini de prædesti-

Locus con-

natione sententiam sequuntur, ideo Apostolis datum esse docent, quia prædestinati: ideo aliis non datum, quia reprobari erant: hoc enim loco inter alios: vt sententiam de prædestinatione, & reprobatione suam probaret, visus est Augustinus in lib. de prædestinatione Sanctorum cap. 8. & 16. lib. de bono perseuerantiæ cap. 8. 9. 11. & lib. de gratia & lib. arbitr. cap. 23. & lib. de corrept. & gratia cap. 4. 6. 7. 8. De Augustini vt dixi, opinione non disputo, de huius loci interpretatione disputo, & multos graues, antiquos, doctos, secutus auctores affirmo non eam fuisse causam, cur Apostolis datum sit mysteria regni cœlorum cognoscere, quod prædestinati; nec eam, cur alijs datum non sit, quòd reprobati essent: sed quod Apostoli digni essent, alii indigni, ut Hila. Chrys. ho. 46. Hieron. Auctor operis imperfecti, Beda, Theoph. Euthy. existimant. Primum non omnes. Apostoli prædestinati erant: nam certè Iudas non erat prædestinatus, & tamen omnibus datum est nosse mysteria regni cœlorum: omnibus enim Christus parabolam explicauit: non ergo ideo datum, quia prædestinati erant. Contra verò non omnes, qui erant in turba præter Apostolos reprobati erant. Quis enim id credat. Omnibus tamen negatum est: non igitur ideo illis non datum, quia reprobati erant. Præterea etsi, cur datum sit Apostolis, apertè explicatum non est: tamen, cur alijs datum non sit, explicatum est, quia videntes non uidebant, & audientes non audiebant, id est, quia cùm credere nollent, atque intelligere, indigni erant, quibus mysteria regni cœlorum explicarentur, ver. 13. propterea ergo Apostolis datum, quia digni erant, quia intelligere, quia credere uolebant, quia quæsiuerant, ut ait Marcus cap. 4. 10. Qua ratione credendum est Christum his dedisse, & Illis negasse, nisi qua postea Apostoli eius uoluntatem, & exemplum secuti gentibus dederunt, Iudęis negauerunt? Act. 13. 46.

trà sententiam D. Augustini de prędestinatione explicatus.

vobis

Ca.21 431 *vobis*(inquiunt)*oportebat primum loqui verbum Dei, sed quia repellitis illud, & indignos iudicatis æternæ vitæ ecce conuertimus ad gentes.* Qua ratione credimus Christum his dedisse, illis negasse, nisi qua alio loco dicit, *auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius?* Cur enim illis ablatum, nisi quia fructus eius non faciebant? Cur his datum, nisi quia sciebantur esse facturi? Illud vero, quod Caluinus dicit, verba Christi obscura non fuisse; sed auditores cæcos, ideoque intelligere non potuisse, non solum falsò, sed etiam imperitè ac ridiculè dictum est. Nam Apostoli profectò cæci non erant, & tamen sensum parabolæ, donec illis Christus exposuit, non intellexerunt. Sed scio quid Caluinus velit, & dicere non audeat, sibi ac suis omne verbum Dei facile, & perspicuum esse, quia oculos, id est Spiritum sanctum habent: Apostolis difficile, quia cæci erant, & Geneuensi carebant spiritu.

12. *Qui eum habet, dabitur ei.*) Prouerbialem fuisse locutionem inde colligitur, quòd alijs etiam locis in eandem sententiam à Christo repetatur, vt infra c.25. 29. Simile apud Hispanos prouerbium est, quo significatur diuitibus omnes dare, pauperibus auferre. Sensus autem est, ita plerunque fieri solere, vt ei, qui plus habet, plus detur, quia plus meretur: ei, qui non habet, etiam siquid reliquum illi est, auferatur; quia indignus est, vt habeat. Id parabola illa de talentis cap. 25. 28. aptissimè explicatum est: ubi propterea illi, qui quinque habebat talenta: aliud insuper datum est, quia illud benè negotiando, & alia quinque talenta lucrando meruerat; propterea verò alteri unum, quod solum habebat, talentum, aufertur, quia illud in sudarium inuoluerat, & dum non multiplicauit, indignum se, qui haberet, effecit. Id etiam, vel ex nostris moribus discere possumus, si pecuniam negotiandi causa daturi sumus, illi potius mercatori damus, quem bene negotiando diuitem factum scimus; & quò plus pecuniæ habet, plus illi pecuniæ concredimus. Contra illi, quem sua negligentia pauperem videmus, non solum nihil damus, sed si quid illi dederamus, id etiam, ne forte perdat, repetimus. Capite 25. 29. & Lucæ 8. 18. non dicitur, & id quod habet, auferetur ab eo; sed, *id quod videtur habere*, aut *quod putat se habere*. Quod occasionem multis præbuit hunc locum ex illis interpretandi, quasi non sit ablatum Iudæis, quod re vera habebant; sed quod sibi habere videbantur. Quod si uerum esset, nihil illis uerè esset ablatum. Nec.n. uerè aufertur, quod uerè non habetur. At Christus aliquid uerè auferri significat, alioqui nulla esset pœna. Videmus autem illum hoc Iudæis, tanquam pœnam, comminari, &c. 25. 29. talentum, quod negligens ille seruus non solum habere videbatur: sed habebat, auferri iubet, & alteri dari. Cur ergo dicit, *quod videbatur habere*? vel quia dixerat, *non habenti auferetur*, & poterat aliquis dubitare, quomodo non habenti auferri posset, dixit non quod habebat, sed *quod habere videbatur*. Vel, vt ait D. August. quia perinde habebat, ac si non haberet, cùm eo non uteretur, non dicitur habere, sed habere uideri. Quid ergo Iudæis, quod habebant, ablatum esse, quia oblata Euanhelij gratia vti noluerunt? Respondent Hiero. Chry. sosto. & Auctor operis imperfecti ablatam illis esse ipsam quodammodo naturam, id est naturalem cognitionem, quia excæcati sunt, ita ut ne illa quidem; quæ duce natura intelliguntur, intelligerent. Quis enim philosophus si tot Christi, ac tanta miracula oculis suis perspexisset; non credidisset aliquam in eo fuisse diuinitatem? Apostolis ergo gratiam ad intelligenda diuina mysteria iam habentibus, eaque bene vtentibus maior insuper gratia ad maiora mysteria comprehendenda data est: illis neque habentibus, neque recipere oblatam uolentibus natura quodammodo ipsa erepta est. Ex hoc loco nostra de meritis sententia aptissimè potest, ut mihi uidetur, explicari. Nam qui gratiam

Probatur doctrina Ecclesię de meritis.

Dei

Dei non habet, nihil omninò mereri potest, nisi, ut etiam aliquid sibi ex ipsis rebus naturalibus auferatur. Qui autem habet, eaque bene utitur, quò plus habet, & melius utitur, eò plus gratiæ meretur, eò plus accipit, & quò plus accipit, eò dignior fit, ut plus etiam accipiat. Ita semper quod ait Christus, uerum est, *qui enim habet, dabitur ei, & abundabit, qui autem non habet, & quod habet, auferetur ab eo.*

13. *Ideo in parabolis loquere eis, quia uidentes, non uident.*) Id est, cum miracula certissima eorum, quæ dico, argumenta oculis suis uideant, & auribus audiant, nec intelligere, nec credere uolunt. In pœnam ergo incredulitatis obscurè illis loquitur, quia dum, quæ perspicuè, ac dilucidè illis dicebantur, intelligere noluerunt, illud meruere, ut ita illis loqueretur, vt etiam si uellent, intelligere non possent. Sic solet Deus iustissimo iudicio, ijs, qui oblatum uerbum suum repudiarunt, prorsus auferre, seruat enim ipse in primis præceptum suũ. *nolite dare sanctũ canibus, neque mittatis margaritas uestras ante porcos*, ut dixit cap. 7.6. Sic minatur apud Amos illis, qui tot prophetis credere noluerant c. 8. 11. *mittam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed audiendi uerbum Domini*. Cur ergo illis Christus parabolas proponebat, cùm intelligi ab illis nollet? Rectissimè hom. 46. Chrysostomus respondet, ideo noluisse eos intelligere, ut intelligerent. Excitatur enim auditorum studium, & inquirendi diligentia, cum ea audiunt, quæ non intelligunt, & habere tamen magnarum rerum significationem animaduerterũt. Ita fit, ut pena illis in emendationem euadit, nisi pœna ipsa etiam abutantur. Huius loci si qua erat difficultas, explanata est. Alia uenit ex Marco, qui c. 4. 12. ait Christum dixisse, *propterea in parabolis loquor, ut uidentes non uideant, & audientes non intelligãt, ne quando conuertantur, & dimittãtur eis peccata.* Quod enim dicit, *ut uidentes non uideant, & audientes nõ intelligãt*, iam ex Chrysostomi sententia explicatum est. Quod autem adiungit, *ne quando dimittantur illis peccata* necca ratione, nec alia explicari uidetur posse quàm ut Christus eos conuerti, & saluos esse nolit. Eodem tamen modo Chrysostomus respondet, sic noluisse Christum Iudæos conuerti, & peccata illis remitti, sicut intelligere noluit, quæ dicebat, non in perpetuũ, sed ad tempus clausit illis salutis ianuam, ut pulsarent, qui cum aperta esset, ingredi noluerant. Nitimur. n. in vetitũ. Noluit tunc male cõuerti, ut, cũ se derelictos uiderent, melius cõuerterentur. Noluit tũc peccata illis dimitti, ut uexati malis debitum agnoscerent, & commodiore illis tpe, maiorique cum fructu dimitterentur. Aliter Euthymius in illum Marci locũ scribens hæc uerba *nequando conuertantur, & dimittantur eis peccata*, non cõiungit cum uerbo *in parabolis loquor*, quasi propterea Christus in parabolis loqueretur, ne illis peccata conuersis remitterentur, sed refert ad uerba illa, *ut uidentes non uideant, & audientes non intelligant*, ut sensus sit propterea nolle eos uidere, & intelligere, ne conuertantur, & peccata illis remittantur, sicut de impio & perdito homine dixit Dauid, *noluit intelligere, ut bene ageret*; id est ne bene ageret. Psal. 35.4. Ac uerò apud Isaiam prophetam; ad quem his uerbis Christus allusit, hic sensus est, vt uer. 15. explicabimus. Sed quocunque tandem modo hic locus intelligatur, certè non ita intelligitur, ut significetur Christum nolle, ut conuertantur, & peccata illis remittantur. Illæ enim nobis, quæ non ambiguæ, sed certæ, non obscuræ, sed dilucidæ sunt, fixæ debent esse sententiæ, uelle Deum omnes homines saluos fieri, 1. Tim 2.4. nolle quanquam perire, nolle mortem peccatoris, Eze. 18. 23. 32. sed magis, ut conuertatur, & uiuat, non uoluntatis eius mortem esse impij, & aliæ pœnè innumerabiles generis eiusdem, quibus tota scriptura sacra plena est.

Cur parabolas Christus proponeret.

14. *Et adimpleretur in eis.*) In eis adimpletur, quod de uetere populo dictum erat, *auditu audietis, & nõ intelligetis*; in me uerò quod de Deo, *excæca*

Domine

Domine cor populi huius.

Auditu audietis, & non intelligetis.) Quæ hic per futura tempora dicuntur, apud Isaiam c.6.9. in Hebræo per imperatiua dicta sunt. *Audiendo audite, & ne intelligatis, & uidendo uidete, & ne uideatis.* Septuaginta uerò existimantes imperatiua, ut sæpe apud Hebræos fieri solet, pro futuris poni, per futura conuerterunt, quos hic siue Matth. siue Matthæi Græcus, Latinusque interpres secutus est. Vterque sensus bene, conuenienterq; loco hæret. Nam si per futurum legamus, nō quid eos Deus facere uelit, sed quid ipsi facturi sint, significatur. Si per imperandi modum, sensus uerus est, & elegans, sed difficilior, quia uidetur illis Deus imperare, ut audiant, & non intelligant. Sed hac etiam phrasi, quamuis imperando loqui uideatur, tamen non imperat, neque quid ipse uelit, sed quid illi sint facturi, declarat. quemadmodum Galli seruo perdito solent dicere, caue ne uir bonus sis, non imperando, non uolendo, ut bonus uir non sit, sed declarando se scire eum bonum uirum nūquam futurum. Sic loquitur Christus infra c.23.32. *& uos implete mensuram patrum uestrorum.* Imperare enim uidetur, quod non imperat, sed declarat eos esse facturos. Nec enim concessio est, ut plerique putant, sicut, *I, sequere Italiam uentis*, sed modus loquendi Hebræis familiaris longè plus habens energiæ. Virgil. Aen.4.

15 *Incrassatum est enim.)* Quod hic per præteritum dictum est, apud Isaiam mandandi modus est השמן *incrassa, impingua cor populi huius*, Similiter quod sequitur, *& auribus grauiter audierunt, & oculos suos clauserūt*, Hebraicè est אזנ יו חכאר *aures eorum, aggraua*, & ועינ יו השע oculos eorum caligine offunde, id est *excæca*, ut illic D. Hieronymus uertit, Septuaginta verò ijsdem uerbis conuerterunt, quibus hic Euangelista usus est, ut uero simile sit, quod in præfatione ad quattuor Euangelistas dixisse memini, sæpe Græcum Matthæi interpretem testimonia, quæ ex uetere citantur Testamento, non ut sunt in Hebræo, sed ut in Septuaginta interpretibus conuersa transtulit. Cur autem ita Sept. conuerterint, in libro Hebraicarum lectionum rationem reddimus. Nempe hæc tria uerba השמן חכבד השע alijs punctis legerunt, quàm nūc leguntur ab Hebræis. Nunc enim legimus השמן *impingua, incrassa*: illi legerunt השמן *impinguatum est, incrassatum est*, nunc legimus הכבה *aggraua*, illi legerunt הכבה *aggauatum est*, quod per periphrasim explicarunt, τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, *auribus grauiter audiuerunt*, nunc legimus השע caligare fac, illi legerunt השע oculus eorum caligine offusus est, & per piphrasim καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, & oculis suis caligauerūt. Versio Septuaginta quā aut Euāgelista, aut eius interpres hoc loco secutus est, multo meliorem habet sensum, quia Deus ipse loquitur, non propheta; Deus autem non dixisset, *impingua cor populi huius, & aures eorum aggraua*: Cui enim dixisset, cum nemo præter ipsum, aut excæcare, cor aut illuminare possit? Deinde, quia iam cor populi impinguatum erat, iam aures aggrauatæ, iam oculi excæcati, propterea enim dixerat, *audiendo audite, & nolite intelligere*, quia sciebat adeo excecatos esse, ut etiamsi audirent, intellecturi non essent. Non ergo nunc iubet Deus, aut propheta orat, ut excæcentur, qui cæci iam erant, sed reddit rationem, cur intellecturi non essent, quia cæci erāt. Itaque superuacaneum hoc loco est, quomodo Deus excæcare, & indurare dicatur, disputare; de ea re in epistola ad Rom. cap.9. Deo iuuante disseremus.

16. *Vestri autem beati oculi.)* Videri potest huic sententiæ illa esse contraria, *Quia uidisti me Thoma credidisti, beati qui non uiderunt, & crediderunt.* Nam prophetæ illi, & iusti, quibus Io. 20.29. Apostolos Christus antefert, eo fuisse uidētur Apostolis beatiores, quòd non uidentes crediderunt. Facilis erit solutio, si spectemus, quid hic, quid illic Christus agat. Hic Apostolos

los prophetis beatiores dicit, quia cum utrique crediderint, tamen quæ credebant, & uidere optabant, illi uiderunt, hi non uiderunt. Et erat merito in beatitudine ponendum filium Dei tam diu expectatum, tam ad liberandos à tyrannide diaboli homines necessarium uidere illis contigisse. Hoc enim sensu Simeon ille, qui
Luc.2.29. redemptionem Isiaelis expectabat, cum Christum in ulnas excepisset, dixit, *Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum uerbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum.* Cum
Io.20.29. autem dixit, *beati qui non uiderunt, & crediderunt*, illos, qui nō uidentes credunt, illis præfert, qui oculis fidem metientes, non credunt, nisi quod uident. Sunt, qui, vt has sententias concilient, hunc locum non de oculis corporeis: sed de oculis mentis interpretentur, ut Hieronymus, & Chrysostomus, sed non est istud necessarium, præter quam quòd de solis oculis mētis intelligi non potest, quibus prophetæ, & iusti Christum uenturum uiderunt. *Abraham*, inquit, *exultauit, ut uideret diem meum, vidit, & gauisus est* Ioan. 8.56. & non est dubium uoluisse Christum Apostolos prophetis anteferre, quòd, quæ prophetæ longè, illi prope: quæ prophetę obscurè, illi perspicuè: quæ prophetæ spiritu, illi oculis etiam uidissent, manibusq; tenuissent, sicut Ioannes ait 1. epistola c.1.1. *Quod uidimus oculis nostris, qđ perspeximus, & manus nostræ contrectauerunt de uerbo uitę, testamur, & annunciamus uobis*, & Petrus epist. 2.1.18.19. *& hanc*, inquit, *vocem nos audiuimus de cęlo allatam, cum essemus cū illo in monte sancto, & habemus firmiorem propheticum sermonem.* Atq; hoc sensu Theophylactus, & Euthymius exponunt.

17. *Multi prophetæ, & iusti.*) Nominat nobilissimas quasque personas, quæq. dignissimæ fuisse uidebantur, quæ Christum uiderent, nec tamen uidere potuerant, quò magis gratiam & felicitatem Apostolis à Deo concessam commendat. Quò etiam spectat, quod Lucas c. 10.24. ad prophetas nō iustos, sed reges adiungit. Credibile. n. est Christus ea tria personarum genera præstantissima nominasse, prophetas, iustos, & reges, sed Matthæum reges. Lucam iustos prætermisisse. Quòd autē Hiero. & Euth. adnotauerunt non dixisse Christū omnes prophetæ, sed multi, quòd aliqui ex illis uiderint, ut Abraham, qui exultauit, ut uideret diem Christi, uidit, & gauisus est, uerisimile non esse arbitror, quin multos pro omnibus posuitus Apostolis, qui pauci erant, opponeret, ut Rom. 5.19. multisq. aliis locis factum uidemus. Nam ne ipse quidem Abraham ita Christū uidit, quemadmodum Apostoli uiderunt.

18. *Vos ergo*) Vos qui uidistis, quæ multi prophetæ, & iusti uoluerunt uidere, & non uiderunt, & audistis, quæ uoluerunt audire, & non audierunt, uos quibus datum est nosse mysteria regni cælorum, cùm cæteris datum non sit, ut dixit uer. 11.

Audite.) Intelligite parabolæ significationem: iam enim parabolam audiuerant. Marcus cap. 4.13. indicat Apostolos à Christo subreprehensos, quòd parabolam non intellexissent, cum primum audierunt, *Nescitis parabolam hanc, & quomodo omnes parabolas cognoscitis?* quasi dicat, si hanc, quę omnium facillima est, non intelligitis, quomodo omnes alias, quæ difficiliores sunt, intelligitis? sicut infra capit. 15.16. *adhuc & uos sine intellectu estis?* Reprehendit ergo, non quòd intellectu res esset facilis, quis enim nostrum, si audisset, nemine interpretante intelligere potuisset? sed quòd, cùm tam diu cum ipso uersati fuissent, & deberent magistri esse propter tempus, præceptore in iis rebus, quas ipsi aliis explicare deberent, indigerent. Vt alio loco, *Tanto tempore uobiscum sum, & non cognouistis me* Ioan. 14.9.

19. *Oīs qui audit verbū regni.* Euāg. *Et non intelligit.*) Non recondit alte in animo, non fouet, non meditantur, & quasi terra cordis sui tegit.

Nam non intelligere, non semper culpa est: hic autem culpa notatur. Sic ergo hoc loco accipitur intelligere, quemadmodum Psal. 40. 1. *Beatus, qui intelligit super egenum, & pauperem*, id est, qui curam illius habet, qui illum fouet, qui tegit, qui nutrit; redundat nominatiuus *omnis* ex Hebræorum idiomate.

Venit malus.) ὁ πονηρὸς malignus, diabolus, vt c. 6. 13. & aliis locis, quos illic adnotauimus.

Hic est, qui secus viam seminatus est.) Verba hæc occasionem multis præbuerunt longam texendi disputationem, quomodo ille, qui audit, & non intelligit, secus uiam seminatus dicatur, cùm non ipse, sed granum seminatum sit. Nam, dum seminat, aliud cecidit secus uiam, aliud in petrosa, versu 4. Res non est, vt mihi videtur, adeo difficilis, vt tam longis indigeat commentariis. Seminari dicitur, & semen quod iacitur, & ager, in quem iacitur. Nam & sata inde dicuntur agri ipsi, qui seruntur. Ergo qui audit verbum regni, & non intelligit, secus viam seminatus dicitur, non vt semen, sed vt ager, & terra, quæ secus viam dura est, prætereuntium calcata vestigiis. Eodem modo, quod ver. 20. 22. & 23. dicitur, intelligendum est. Seminatorem Christus se ipsum uocat, semen uerbum Euangelicum: agrum mundum, diuersam in eodem agro terram, aliam secus uiam, aliam petrosam, aliam spinis coopertam, aliam bonam, homines diuersos, volucres, dæmones, qui id quærant, ne quod bonum semen in nostris animis foueatur. Eos, qui audiunt, & non intelligunt calcatæ uiæ comparat, quia, vt semen, quod in viam cadit, nulla tegitur terra, sed auibus expositum manet: sic uerbum Dei, quod in aures corporis incidit, in animum verò non descendit, quasi nulla terra tectum, facilè à diabolo diripitur.

20. *Qui autem super petrosa seminatus est.*) Semen excipit. Vide superiorem versum.

Et cõtinuò cum gaudio accipit illud.) Intelligit, recondit, cordis terra tegit; opponit enim hunc illi, qui cum audiat, non intelligit, versu præcedente. *Cum gaudio* autem dixit, ut significaret hominis leuitatem. Nulli enim minùs constantes auditores esse solent, quàm, qui initio maximè videntur ardere. Id etiam in religione sæpe vsu venit. Qui citò veniunt, citò abeunt, hoc est, quod sequitur.

21. *Nõ habet, autem in se radicem.*) Constantiam non habet altè impressum Dei verbum, quia non habet terram multam, id est magnam, profundamque, vt ita dicam, voluntatem. Ideo semina, quæ in eam ceciderunt, continuò exorta sunt, quia non habebant terram multam, vt dixit ver. 5. Nam semen, quod sola terræ superficie tegitur, citius exoritur, sed citius etiam æstuante sole, & adustis radicibus arescit. Quod in terram altè descendit, serò nascitur, diu virescit. Vtriusque rei eadem est causa, quia terram habet multam, quę quo minus citò enascatur, & appareat, impedit, natum ex imo misso humore nutrit.

Continuò scandalizatur.) Cadit, id est fidem deserit, hoc enim verbum significat. Tria terræ genera distinxit, quæ nullo modo arata est, ut uia, & nullam, ut ita dicam, terram habet; quæ paucam habet, quæ multam fortasse bonam, sed spinis opertam, quas, si non haberet, vberem esset fructum reddituram. Hoc est, quod ait.

22. *Qui autem seminatus est.*) Vide versum 19.

In spinis.) Qui in terram quidem multam, ac bonam, sed spinis plenam semen excipit.

Hic est, qui uerbum Dei audit.) Plus, quàm dicit, significat. Intelligendum enim est, qui audit, & intelligit, ut de superiore dixit, cum gaudio accipit illud. Hunc enim illi præponit, tanquam proprius ad eos, qui multiplicē fructum ferunt, accedat. Nascitur etenim in illo uerbum, sed solicitudo sæculi istius, & fallacia diuitiarum illud

illud suffocat, efficitque, ut fructum non ferat. Solicitudinem huius sæculi vno verbo vocauit, quicquid in illo præter regnum Dei, magno studio homines quærunt, honorum ambitionem, negotia, lites, & quidquid à quærendo regno Dei hominem tardat. In quibus & diuinæ comprehenduntur, sed eas propterea nominatim expressit, quia maxima pars hominum quasi publico eas studio consectantur. Fallaces verò appellat, & quia fugaces, & instabiles sunt, & quia homines fallunt. Hebraica enim est phrasis, fallacia diuitiarum, pro fallacibus diuitijs, vt corpus mortis huius, pro corpore hoc mortali Rom. 7.24.

23. *Qui verò in terram bonam seminatus est.*) Quemadmodum eorum, qui fructum non ferunt, tria fecit genera, ita, ut notauit Hieronymus, tria eorum, qui fructum ferunt, genera distinguit, quibus omnes unius, atque alterius generis homines comprehendit. Bonam autem terram appellat non solùm, quæ natura sua bona est: sed quæ bene culta, quæ subacta, quæ purgata est. Nam, &, quæ secus viam est, bona est, sed arata non est: &, quæ spinis operta, bona fortasse, sed inculta. Illa absolutè bona dicitur, quæ & natura pinguis, & diligentia bene culta est. Sic exemplum magis in homines conuenit. Quorum eadem, id est bona per se natura est, bona per se voluntas: sed eam alij, aut non colendo viæ similem: aut non altè arando petrosam: aut non sarriendo spinosam faciunt.

Hic est, qui audit uerbum, & intelligit.) Meditatur exercet, ut sup. ver. 19.

Et facit aliud quidē centesimū.) ὁ μὲν ἑκατὸν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα. *Hoc quidem centum, hoc autem sexaginta, hoc uero triginta.* Sed Græcè nomina, ut Grammatici vocant, numeralia ordinalia posita sunt pro numeralibus distributiuis, vt constat ex sensu; uoluit enim dicere singulas mensuras, alias centenas, alias sexagenas, alia tricenas afferre. Latinus verò interpres pro centenis, sexagenis, tricenis, *centesimum, sexagesimum, trigesimum* dixit: non satis vsitatè, quanquam aliqui non mali auctores ita locuti sunt. Fructum vocat, aut opera bona, quæ fidei, & verbi Dei fructus esse solent, vt, *auferetur a nobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius* c. 21.43. aut, quod magis credo, vitā æternā, vt 2. Cor. 9.6. *qui parcè seminat parcè & metet,* &, *qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet,* & ibidē ver. 10. *Qui autē administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ,* & ad Gal. 6.7.8. *Quę enim seminauerit homo, hæc et metet. Qui seminat in carne, de carne et metet corruptionem, qui autem seminat in spiritu, de spiritu & metet vitā æternam,* & Iacob. 3.18. *fructus autem iustitiæ in pace seminatur facientibus pacem.* Itaque duo ex hoc loco Caluinistarum, & Lutheranorum errores refelluntur. Alter, quòd nos vitam æternam mereri negant: fructus. n. non solùm terræ qualitati, sed etiam colentis diligentiæ respondet. Immo secundùm diuinam gratiam vnusquisque se ipsum, vt ait Augustinus, bonam, vel malam terram facit. Alter, quòd omnium beatorum premium æquale faciunt, cùm videamus alios centesimum, alios sexagesimum, alios trigesimum fructum afferre, prout nimirum quisque terram colit. Lucas c. 8.15. addit, *& fructum afferunt in patientia*, quod non ideo dixisse arbitror Christum, quòd quicunq; volunt in illo piè viuere, persecutionem patientur 2. ad Tim. 3.12. vt in quibusdam nouorum hæreticorum commentarijs lego: sed quia, *qui perseuerauerit vsq; in finem, hic saluus erit* sup. c. 10.22. alludit enim Christus de semine, & eius fructu agens ad patientiam agricolarum, *quoniam debet in spe, qui arat, arare, & qui triturat, in spe fructus percipiendi.* 1. Cor. 9.10. Deinde, quia voluit hos illis opponere, qui continuò exorti sunt, quia terram multam non habebant supra ver. 5. Illi enim fructum non ferunt: hi serò quidem & diu, patienterque expectatum, sedita men

Merita bonorum operum contra hæreticos.

Li. 2. de ser. Domini in monte, & serm. 12. de verbis Domini.

Inæquale beatorū premium contra hæreticos.

in harm.

mem eo vberiorem ferunt. Ridet Caluinus omnes ueteres interpretes haud paullo, vt opinor, ipso meliores, quòd centesimum fructum alij ad virgines, sexagesimum ad uiduas, trigesimum ad coniuges referant, vt Hieronymus in hunc locum, & lib. contra Iouinianum primo, & in apologia ad Pammachium: & Athanasius in epistola ad Ammun. Alij centesimum ad martyres, sexagesimum ad virgines, trigesimum ad viduas, vt idem refert Hieronymus. Alij centesimum ad martyres, sexagesimum ad virgines, trigesimum ad coniuges, vt Augustinus lib. 1. qq. Euang. q. 9. Alij centesimum ad martyres, sexagesimum ad eos, qui bona propter Christum contemnentes vendunt vniuersa, quæ habent, & dant ea pauperibus: trigesimum ad eos, qui contenti sunt præceptorum obseruatione, ut Auctor imperfecti hom. 31. Alij centesimum ad anachoretas, sexagesimum ad cœnobitas, trigesimum ad coniuges, ut hoc loco Theophy. Caluinus nullus in sua Ecclesia habere vult gradus, omnes apud illum, sicut apud eiusdem hæresis auctorem Iouinianum, æquales sunt, omnes sancti, omnes perfecti. Non ignorabant isti auctores, qui à Caluino ridentur, non propterea Christum hæc tria genera distinxisse, vt virgines, viduas, coniuges: aut martyres, virgines, viduas significaret: sed parabolam ad mores nostros, alij aliter, omnes vtiliter accommodarunt. Sciebant Christo illud tantum fuisse propositum, vt doceret omne semen, quod in bonam terram cadit, adeo multiplicari, vt, quod minimum ferret fructum, trigesimum ferret, quantum non nisi optima, & benè culta terra ferre solet: quod maximum, centesimum, quod mediocrem, sexagesimum. Nam etsi August. subtiliter de his numeris, ut solet, disputat, tamen non tam interpretando, quàm concionando facit. Caluinus dum non concionatur, sed interpretatur, absurdè & turpiter errat, quia, quod cum primis Christus significare voluit, negat

Fructus centesimus, & sexagesim' martyrum, virginũ, & monachorũ ex Patribus contra Caluinum.

vllam meritorum, ullam fructuum, atque præmiorum esse differentiam.

24. *Simile est regnum cœlorum homini.*) Non opus est disputare, quid per regnum cœlorum significetur. Manifestum enim est Euangelium significari. Quòd autem non semini, sed homini seminanti simile dicatur c. 11. 16. explicatum à nobis est. Nihil enim alud uoluit Christus dicere, quã perinde se Euangelium habere, atque si quis in agro suo bonum semen seminauerit, & aliquis eius inimicus superseminet malum.

Meritorum inæqualitas

25. *Cum autem dormirent homines.*) Id est omnes, quem Hebraismum sepe iam adnotauimus, ut c. 5. 13. Galli dicerent, cum totus mundus dormiret. Tres in primis res hac parabola Christus uoluit significare. Primum, in Ecclesia non solum bonum semen, id est homines bonos, sed etiam malum, id est homines malos esse: deinde, se non esse mali seminis auctorem, sed boni; malum a diabolo seminatum: postremò malum semen, quod seminatum a diabolo est, se patienter usque ad messem laturum esse: nec statim euulsurum.

26. *Et fructum fecisset.*) Spicam protulisset, grana genuisset: unde potissimum bona, & mala herba dignoscitur: messis enim nondum uenerat. parabolam Christus ipse exponit uers. 37. Ipse est, qui seminat; eius ager mundus; bonum semen filij regni, id est boni, qui regni cœlorum hæredes sunt, aut Euangelica doctrina, quæ bonos eos facit: zizania, filij nequam οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ maligni, id est diaboli, vt uer. 19. Dicuntur autem filij diaboli, qui eius opera imitantur, ut Ioan. 8. 84. *Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere*, & 1. Ioan. 3. 8. *qui facit peccatum ex diabolo est quia ab initio diabolus peccat*. Reliqua perspicua sunt. Qui sint homines, quibus dormientibus zizania diabolus seminauit, qui serui, qui accesserunt ad dominum, rogaueruntq; uellet ne, ut ziyania euellerent, Christus non explicat, ideo, ut opinor, quia ista ad parabolæ significa-

tionem,

Non omnia in parabolis ad rem pertinent.

tionem, quam Christus sibi proposue rat, non pertinebat. Multa.n.in parabolis non ad significandum, sed ad implendam narrationem adhibentur, non quasi parabolæ partes, sed quasi emblemata, non quia necessaria sunt, sed quia fieri solent. Omnes tamen ueteres interpretes homines dormientes Episcopos, & eos, qui regendæ Ecclesiæ curam habent, interpretantur, quod, & si multis non placere uideo, utinam uerum non esset, quanquam non ignoro Christum tantum significare uoluisse diabolum occultè, & nemine aduertente zizania seminasse, seruos autem qui dominum rogant, uelit ne, ut zizania euellant, ardentes aliquos Ecclesiæ ministros esse qui & hæreticos, & malos Catholicos bono quodam, & pio religionis studio de medio tolli uellent. Sunt, qui hoc loco abutantur, ut probent, aut non puniendos, aut non occidendos hæreticos. Quod qui faciunt, de se ipsi mihi uidentur esse solliciti. Primum quidem non de solis agitur hæreticis, sed de omnibus filijs diaboli, qui filijs regni opponuntur, inter quos præcipua quidem species hæretici sunt, totum autem genus non sunt. Itaque, qui hæreticos tollendos esse negant, multò magis fures, multò magis homicidas tollendos esse negare debent. Tantò enim perniciosiores hæretici, quàm fures, & homicidæ sunt, quanto maius est scelus animas furari; atque occidere, quàm corpora. Ideo ergo ueteres fere omnes auctores, ut Chrysost. Hieronym. & August. de hæreticis interpretantur, non quia soli, sed quia maximè zizania sunt. Præterea, ut soli hæretici intelligantur, tamen non absolutè patrefamilias prohibet euelli zizania, sed ne forte simul & triticum eradicetur, tunc ergo ex sententia, & uoluntate illius, euellenda non sunt, cum periculum est, ne & triticum eradicetur, ut rectè D. August. lib. 3. contra epistol. Parmeniani capit. 2. & Diuus Thomas maximus Theologus obseruauit, cum ergo periculum non est, ne simul triticum eradicetur, sed periculum potius est, ne si non euellantur, triticum lædant, quid opus est messem expectare? maturè euellenda sunt, maturè comburenda. Præterea, cur periculum est, ne simul cum zizanijs triticum euellatur, aut cur iubet paterfamilias messem expectare, nisi quia ante messem dignosci, & separari a tritico non possunt? Cum ergo & dignosci possunt, & separari vtique separanda sunt, utique comburenda. *Præmonet Dominus* (inquit Hiero.) *ne, ubi quid ambiguum est, citò sententiam proferamus, sed Deo iudici terminũ reseruemus, ut cum dies iudicij uenerit, ille non suspicionem criminis; sed manifestũ reatum de sanctorum cœtu eyciat.* Caluinistas, & Lutheranos, quis non cognouit? quis hæreticos esse non uidet, qui vix ullam antiquam hæresim non renouarunt? Nullus unquam profectò hæreticus fuit, nullus hæreticus esse potest, si illi hæretici non sunt. At sunt quieti; qui unquam fuere turbulentiores? qui unquam tot excitarunt bella? qui unquam tanta usi crudelitate tantum humani sanguinis effuderunt. Neque uerò hæc ideo dico, quòd non malim eos conuerti, quam occidi, sed tantùm principes, aut, quia principes ista lecturi non sunt, eos, qui principes monere possunt, admoneo, non licere illis istas, quas vocant, conscientiæ libertates nimium nostro tempore usitatas hæreticis dare, nisi prius Ecclesia, aut is, qui Ecclesiæ caput est Romanus Pontifex Christi persona, & tanquam paterfamilias iudicauerit non posse euelli zizania, nisi simul & triticum euellatur, & è re Ecclesiæ esse, ut usque ad messem permittantur utraque crescere. Huius enim rei non principes, qui patrisfamilias serui sunt, sed ipsius patrisfamilias, id est Ecclesiæ gubernationis iudicium esse debet. Nec debent principes patremfamilias rogare, vt sinat vtraque crescere vsque ad messem; sed an velit, vt eant, & euellant zizania. Ità eos affectos, atque paratos esse oportet,

Sententia Ecclesiæ de puniendis hæreticis defenditur.

2.2.qu.10. ar.8.ad 1.& qu. 11.ar.3. ad 1.

Caluinistæ & Lutherani maxime hæretici.

Contra libertatem cõscientiæ.

ret, ut a patrefamilias coerceri potius opus sit, quàm incitari.

31. *Simile est.*) Tertiam eiusdem generis parabolam ponit, adhuc enim de semente, id est de initio loquitur Euangelij. Per primam declarauit diuersum Euangelij effectum prout in bonam, uel in malam terram cadit, cum seminatur. Per secundam, quomodo superseminato de diabolum malo semine adulteretur. Per hanc, quantam bonum Euangelij semen habeat uim, & ex quàm paruo initio in quàm admirandam magnitudinem excrescat. Non dubito, quin regnum cœlorum in hac parabola, sicut in præcedentibus, Euangelium significet, aut, quod idem est, fidem, doctrinam Euangelicam, uerbum Dei, quemadmodum Ambrosius in capit. 13. Lucæ, Chrysostomus homil. 47. Theophylactus, Euthymius, Hieronymus, Beda, & Augustinus sermon. 31. & 33. de sanctis interpretantur. Etsi Hilarius Christum ipsum regnum cœlorum, & granum sinapis, alij verò Ecclesiam uocari putant. Omnia, quod ad sensum attinet, eodem redeunt. Nam & Christus lapis sine manibus excisus in montem magnum factus esse dicitur, Dan. 2. 35. & Euangelium paullo post uers. 33. fermento comparatur, quia occultam crescendi uim habet, & Ecclesia luna in scripturis sacris uocari solet, quæ initio tenuis & exigua, in dies crescit, quoad plena sit. Sic enim Ecclesia initio quidem exigua & obscura fuit, *incipientibus* (inquit) *à Ierusalem* Luc. 24. 47. semper increscit, donec totum compleat orbem; hoc enim de Christo uerè dici potuit, qui dominaturus est *à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis terrarum*. Psal. 71. 8. Diuus Augustinus non alio magis argumento Donatistas in uno Africæ angulo, sicut nunc Caluinistæ Geneuæ Ecclesiam Catholicam concludentes refellit, quàm quòd non possit Ecclesia post tot annos tam angustis terminis definiri. Ecclesia, inquit, lunæ similis est, si quis nouam Lunam primo, & secundo die non uidet, dignus est uenia, qui autem iam plenam non uidet, cæcus est. Quod propterea dixi, quia multo magis contra Caluinistas nunc, quàm contra Donatistas tunc ualere arbitror. Si enim Augustinus Donatistas, quia quadringentis post Christum annis Ecclesiam non uidebant, cæcos appellat: quo nomine Caluinistas, qui mille quingentis octoginta post annis non solum non uident, sed ne uideri quidem posse dicunt, appellasset?

Psal. 88. 38. Cant. 6. 9.

Ecclesia Catholica per totum orbē hæresis in angulo.

Grano sinapis.) Augustinus ser. 31. 33. de Sanctis, propter ardorem regnum cœlorum grano sinapis comparari putat, quod multi alij non tam docendo, quàm concionando secuti sunt. Nec enim dubium est, quin propterea grano sinapis simile dicatur esse, quod, cùm initio paruum sit, in ingentem magnitudinem crescat, ut ex sequenti uersu intelligitur.

32. *Quod minimum quidem est omnibus seminibus.*) Siue Hieron. siue alius quis fuit interpres, qui hoc modo conuertit, credendus est non ignorantia, sed certo potius consilio solœcismo vsus esse. Quod & Septuaginta interpretes multis in locis simili de causa fecisse in eorum Idiomatis adnotauimus. Quod enim Græcè per comparatiuũ dictũ est, μικρότερον πάντων τῶν σπερμάτων, minus omnibus seminibus, uim habet superlatiui. Solent enim frequenter Græci comparatiuis pro superlatiuis, uti ut cum Apostoli dicuntur inter se disputasse, quis eorum esset maior, id est, quis maximus. Voluit igitur interpres comparatiuum in superlatiuum uertere, ut verum sensum exprimere, & tamen comparatiui constructionem retinere, ut non superlatiuum, sed comparatiuum Græcè esse indicaret. Quo autem modo granum sinapis minimum omnium seminum esse dicatur cùm alia minutiora, ut papaueris semen, esse constet, frustra mihi uidentur nonnulli interpretes disputare. Nec enim minimũ omnium dicitur, quòd

Luc. 9. 46. & 22. 24.

Granum se-

quòd omnium omninò minimum, sed quòd ex omnium minimis unum sit. In prouerbialibus enim sententiis, qualem istam apud Hebræos fuisse credendum est: vt, cum aliquid valde paruum esse significabatur, grano sinapis simile esse diceretur: cùm ea comparatione non uno tantùm loco, sed pluribus Christus vtatur: vt cum dicit, *si habueritis fidem, sicut granum sinapis* capit. 17. 20. in huiusmodi, inquam, sententijs non solemus philosophicè, & subtiliter: sed populariter, & ex vulgi opinione loqui. Vulgus autem inter usitata semina granum sinapis, aut minimum putat, aut uerè in minimis numerat: quemadmodum Matth. cap. 5. 29. quadrantem pro minima moneta dixit, *non exies*, inquit, *inde donec soluas nouissimum quadrantem*, non quòd minima esset, sed quòd ex minimis: nam certè minutum altera parte minus erat. Itaque Lucas, vt idem significaret, non dixit, *donec soluas nouissimum quadrantem*, sed, *nouissimum minutum* capit. 12. 59. Quomodo arbor fiat, cùm herba sit, nonnulli etiam quærunt, ac disputant, qui sinapi, ut opinor, non uiderunt. In calidioribus locis longè supra humanam staturam assurgit: vt vbi copia est, sylua esse videatur. Vidi ego sæpe in Hispania sinapi loco lignorum magnos furnos ad coquẽdum panem calefieri. Amant vehementer aues granum: itaque, cum feruente æstate maturuit, in eius ramis, vt semen edant, insidere solent: quas, etiamsi multæ sint, possunt infracti sustinere. Hoc est, quod dicit, *ita vt volucres cæli veniant, & habitent in ramis eius*. Habitare dixit pro sedere, sicut e contrario sedere sæpe ponitur pro habitare propter Hebraicum uerbum ישב quod vtrunque significat. Quare non debuerunt noui quidam interpretes vertere κατασκηνοῦν nidulari, cùm nec verbum id propriè significet: nec sententiæ veritas respondeat. Nam ego, qui magnas aliquando sinapis siluas uidi, insidentes sæpe aues uidi, nidos non uidi. Quid per aues cœli significetur, opus non est quærere, quia non ideo de auibus mentionem Christus fecit, ut aliquid indicaret noui mysterij: sed ut arbusculæ magnitudinem, firmitatemque declararet, quæ insidentes aues sustinere posset. Itaque non est, vt soleo dicere, pars parabolæ: sed emblema. Si quis tamen contendet aliquid præterea significare, non repugno: sed potius doceo conuenienter litteris sacris reges, & principes, cosque omnes, qui, vt loquitur D. Paulus, in sublimitate constituti sunt, significare posse, qui in Euangelio, & Ecclesia sustentantur, &, vt solet Chrysostomus dicere, signum crucis gestãt in frontibus. Nam & apud Danielem capitulo 4. 9. uolucres, quæ in ramis magnæ illius arboris erant, quid aliud quàm principes, & reges significabant, qui quasi sub Nabuchodonosoris vmbra uiuebant? Olim Ecclesia in Republi. erat, nunc Respub. est in Ecclesia.

[Margin: Sinapis inter Hebræorum prouerbia.]

[Margin: Erasmus, & Beza.]

[Margin: Respublica in Ecclesia.]

33. *Aliam parabolam.*) Proponit aliam, & in alio genere parabolam, sed idem significantem, regni cælorum ex paruo initio maximum incrementum esse sumptum. Diuersas habet fermentum proprietates. Corruptio quædam est massæ nimis calefactæ. Et quia conceptum in se calorem habet, uim etiam continet ea, quibus immiscetur, augendi. Propter priorem proprietatem in malam partem poni solet, ut 16. 6. *cauete a fermento pharisæorum, & Sadducæorum*, & 1. Corinth. 5. 6. *Modicum fermentum totam massam corrumpit*, & 7. *Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio*. Propter secundam ponitur in bonum, illique regnum cœlorum comparatur; quod sicut fermentum, cùm modicum sit, in magnam massam immissum totam peruadit, & multò, quàm erat, maiorem reddit: ita uerbum Dei uno loco seminatum totum peruaserit terrarũ orbem: ita Ecclesia initio minima, breui tempore longè lateque in omnes terræ partes propagata sit, *Operuit montes umbra eius, & arbusta eius cedros Dei, extendit palmites suos vsque ad mare, & usque ad flumen propagines eius*, Psal. 79. 12.

Quod acceptum mulier.) Quòd mulierem potiùs, quàm virum dixit, nullam aliam causam fuisse arbitror, quã quòd pinsere magis muliebre, quàm virile officium sit; etsi eos non reprehendo, qui concionãtes potiùs, quàm scripturam enarrantes, mulierem diuinam sapientiam interpretantur. Mulier ergo, aut pars necessaria parabolæ non est, sed ideo nominata, quòd id plerumq; mulieres facere soleant, aut, si pars est, Euangelicum doctorem significat, qui uerbum Dei in animos auditorum, quasi fermentum in massam infundit. Nec enim sexus, sed officium spectari debet.

Abscondit.) Miscuit, ita confudit, vt non appareret, quasi abscondisset.

In farinæ sata tria.) סאה satum vocant Hebræi genus quoddam mensuræ rerum liquidarum, quæ, ut ait Iosephus libro nono, antiquit. capitu. 2. & Hieronym. hoc loco, modium Italicum, & dimidium continebat. Tria sata faciebant Ephi. Auctam fuisse mensuram post Babylonicum exilium tradunt Hebræi in libr. משכיות. Sunt, qui nostra ætate de Hebræorum mensuris scripserint; ad eos lectorem mittimus: nos de Euangelio, non de mensuris agimus. Cur tria sata potiùs, quàm plura, aut pauciora nominauerit, Chrysostomus, & Euthymius respondent tria pro omnibus posuisse, quasi diceret, quantumcumque farinæ fermentare velit, non nisi paululum fermenti miscere. Alij dicunt ideo dixisse tria, quòd tria sata efficerent vnum Ephi, & solerent plerumq; mulieres unum farinæ Ephi pinsere, ac coquere, vt fecit Sara Genes. 18. 6. Potius credo ideo tria posuisse, quòd Ephi tria sata contineret, eaque esset usitatissima mensura: sicut apud Hispanos, quam *fanecam*, apud Gallos, quem *boisseau*, vocant.

34. *Et sine parabolis non loquebatur eis.*) Tunc, & in ea concione, de qua agitur: nam & ante, & post multas alias parabolas proposuit, vt cap. 20. & 22. & 25. vt Chrysostomus homil. 48. Euthymius, Theophylact. exponunt. Vide quæ diximus supra ver. 11. Marcus c. 4. 33. addit *prout poterant audire*, quod quidam interpretantur, accommodãs sese ad auditorum captum, sensu menti Christi penitus contrario: non enim, vt meliùs intelligerẽt: sed, vt non intelligerent, in parabolis loquebatur, vt uer. 13. & 14. explicatum est. Quod ergo ait Marcus *prout poterant*, nihil aliud significat, quàm Christum obscurè locutum esse, vt qui posset capere, caperet, vt ipse explicat alio loco, cum similem parabolam proposuisset, infra c. 19. 12. vel ut Euthymius locum illũ Marci interpretatur, *prout poterant*, id est, prout digni erant: non enim erãt digni, vt illis Christus apertè, & sine parabolis loqueretur, vt ver. 13. significauit.

35. *Vt adimpleretur.*) Vt hoc loco non significat causam, quam ob rem Christus per parabolas locutus sit: nõ enim ideo per parabolas loquebatur, vt Dauidis dictũ adimpleret, sed quia auditores indigni erant, quibus apertè loqueretur vt ver. 11. 12. & 13. explicatum est. Nec vult Euangelista docere Dauidis prophetiam propriè a Christo impletã fuisse. Non enim erat prophetia: sed rerum præteritarum historia, de qua Dauid agebat: neque nomẽ חידות, quo Dauid usus est, hoc genus parabolarũ significat eo loco, quibus hic Christus utebatur, quamuis utrũq; genus Hebræi חידה, id est parabolam appellent: nam hic Euangelista uocat parabolas obscuras, & similitudinibus adumbratas locutiones: illic Dauid Psal. 77. 2. cum dicit, *aperiam in parabolis*, aut *in parabolas os meũ*, vocat חידות parabolas breues, & acutas sententias, quas ἀποφθέγματα Græci nominãt. Sed Euangelista, ut solet, quòd a Dauide alio sensu dictum erat, non ad eundem, sed ad similem sensum accommodauit. vt c. 2. 15. 17. explicauimus.

37. *Qui seminat.*) Hæc, quæ sequuntur vsque ad uersum 42. supra ver. 24. & 25. exposita sunt.

41. *Omnia scandala.*) Scandala uocat eos, per quos scandala uenerant, id est zizania, & filios diaboli.

Et

Fteos, qui faciun iniquitatem.) Hebraismus אוןוכל פעלי, & omnes qui iniquitatem exercent.&, vt ita dicam. iniquitatis artem factitant: magis enim habitus, quàm actus Hebraica phrasi significatur.

42. *In caminum ignis.*) In Gehēnam ignis, vt cap. 5.22.29.30.& 19.28.& infra c.18.9.

Ibi erit fletus.) Hæc explicata sunt cap. 8.12.

43. *Tunc.*) Cum scandala sublata erunt: cum zizania separata, quæ impediunt; quo minus triticum appareat: cum paleæ euentilatæ fuerint, que triticum tegebant, quo minus effulgeret, vt in parabola areæ declaratur supra c.3.12.& Luc.3.17. Fulgor gloriam significat, vt in Christi transfiguratione apparet c.17.2. Itaque beati soli, lunæ, & stellis comparari solent, ut ibidem, *& splenduit facies eius sicut sol.* Et Danielis 12.3. *Qui autem docti fuerint,* id est, qui bene, sapienter que uitam suam gubernarint; hos enim scriptura vocare solet משכל ים habentes intellectum, sicut Galli, non eos, qui docti sunt, sed eos, qui moderati, sapientes appellant: hi ergo (inquit Daniel) *fulgebunt, quasi splendor firmamenti, & qui ad iustitiam erudiunt plurimos, quasi stellæ, in perpetuas æternitates,* & 1. Cor.15.41.42. *alia claritas solis, alia claritas lunæ, alia claritas stellarum; stella enim ab stella differt in claritate: sic erit resurrectio mortuorum.*

Qui habet aures) Significat id quod dixerat, auditorum maximè interesse. Vide c.11.15.

46. *Simile est*) Hanc parabolam non iam omnibus auditoribus. sed solis domi Apostolis propositam à Christo fuisse non nulli putant; ut colligitur ex ver. 36. Euthymius hoc loco: ego vero similius esse arbitror ante dictam fuisse vnà cum superioribus. Sed quia Apostoli non omnium parabolarum, sed zizaniorum, post quam domum redierunt, explicationem petiuerunt, Euangelistam post zizaniorum parabolam narrasse, quomodo domum redijsset, & parabolam Apostoli sibi explicari postulassent. Idemque de omnibus, quæ hoc capite sequuntur, dicendum est. Hactenus quattuor parabolis seminantis, grani sinapis, boni seminis, & mali: & fermenti duas regni cœlorum proprietates declarauit, quo modo diuersum habeat in diuersis hominibus effectum: & quo modo ex paruo initio magnum sumat incrementum: nunc pretium exponit, vt doceat quanti illud homines facere debeant, & quanta quærere diligentia. Regnum cœlorum hoc loco eodem modo, quo in superioribus parabolis pro fide, Euangelio, Euangelica doctrina accipiendum existimo, ut Ambros. ser. 2. in Psal.118. Euthymius, & Theophyl. Etsi sunt, qui regnum cœlorum Christum uocari putent, vt Ireneus lib.4. c.43. Hilarius, Athanas.q.54. si tamen illius quæstiones sunt, Hiero. in comment. & Vigilius lib.3. de incarnatione. Sunt, qui vetus & nouum testamentum, vt August. libr.1.qq.Euang.c.13. & Beda, quod & Hieronymus approbat.

Thesauro.) Rei, quæ æstimari non potest. Qui enim tantum habent pecuniæ, vt numerari non possit, eos thesaurum habere dicimus. Ita D. Paulus 1. Cor.2.9. *neque oculus uidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus ijs, qui diligunt illum.*

Abscondito.) Quia à sæculo nō erat auditum Isa. 64.4. & 1. Cor.2.7. *sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante sæcula in gloriam nostram.*

Quem, qui inuenit homo.) Quisquis inuenit; hominem pro quolibet homine, & pro nota vniuersali apud Hebræos poni sæpe monuimus.

Abscondit.) Hoc non est necesse ad rem per parabolam significatam accommodare, quia, vt soleo dicere, non pars parabole, sed emblema est: nec dicitur, vt aliquid significet: sed vt parabolam impleat, & quia fieri solet, vt, qui thesaurum inuenit, si statim tollere non possit, illum abscondat, ne, dum abit, vt fodiendi instrumenta quærat, alius eripiat: quanquam Hieronym.

nym. & Beda eum, qui regnum cœlorum inuenit, in corde suo dicunt abscondere, id est fouere, seruare, ne effluat. si quid significat, illud tantum mihi videtur significare eum, qui regnum cœlorum, id est Euangelium inuenerit, occasionem tenere, ne elabatur, oportere, & omnem continuò adhibere diligentiam, vt illud obtineat. Hoc est abscondere: non, ne alius inueniat, sed ne ipse perdat. Nam etsi, qui thesaurum inuenit, ideò abscondit, ne alius inueniat, quia si alius inuenerit, ipse perdet: non est in eo similis parabola regno cœlorum, quod non ideo alius perdet, quia alius inuenit: ab omnibus enim & pariter inueniri, & æqualiter potest possideri. Quanquam ita etiam aliquando scriptura loquatur, quasi vnus accipere non possit, nisi alius amittat. *Fracti*, inquit, *sunt rami, vt ego inserar* Roman. 11. 19. &, *tene quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam* Apocalyps. 3. 11. sed id accommodatè ad ramos arborum, & coronam regum dictum est: quia neque nouus surculus en arborem inseri potest, nisi vetus frangatur ramus: neque vnus coronam præripere, nisi alius amiserit.

Præ gaudio illius) inuenti.

Vendit uniuersa, quæ habet.) Non significat emendum Euangelium, *gratis* enim, inquit, *accepistis, gratis date* cap. 10. 8. sed significat tanti æstimandum, vt qui inuenerit, nihil non, vt illud obtineat, facere debeat: etiam si omnia bona uendenda, etiamsi perdenda, etiamsi infamia subeunda, etiamsi amittenda vita. Cæterum bona potius, quàm vitam, & honorem, aut aliud, si quid homines habent, nominauit, ut accommodatè ad hominum consuetudinem loqueretur, qui, vt thesaurum habeant, omnia sua bona solent uendere. Denique nihil aliud hæc parabola significatur, qua quod alio loco alijs dicit verbis, *Qui amat patrem, aut matrem plus quàm me, non est me dignus; & qui amat filium, aut filiam supra me, non est me dignus* ca. 10. 37. Res enim omnium carissimas nominauit, quas qui, cum opus est, propter regnum cœlorum non abijcit, indignus, qui illud obtineat, iudicatur.

45. *Simile est regnum cœlorum homini negotiatori.*) Non homini, sed margaritæ regnum cœlorum simile est, sicut in præcedente parabola non homini inuenienti, sed thesauro inuento comparatum est: sed sensus est, idem accidere in ueniendo, acquirendoque regnum cœlorum, atque si quis mercator bonas quærens margaritas, una pretiosa inuenta, abeat, uendatque, ut illam emat, uniuersa, quæ habet, ut supra explicauimus, cap. 11. 16. 17. Nos uero homini negotiatori similes esse debemus, qui, cum regnũ cœlorum inuenerimus, nullis sumptibus, nullis laboribus, nulli omninò rei, ut illud habeamus, debemus parcere. Hæc enim parabola candem prorsus, atque præcedens, significationem habet: sola differt materia. Bonas, καλοὺς, pulchras; in hoc enim genere mercium, quæ pulchræ sunt, eædem bonæ.

Margaritas.) Speciem uidetur unam pro toto genere posuisse: id est margaritam pro omni lapide pretioso. Margarita enim, aut alio genere margaritum tantùm, ut opinor, illam speciem unionis significat, quæ in conchylijs inuenitur, quam omnes fere in Europa nationes *perlam* appellant. Quanquam fieri potest, ut propterea margaritam potius, quàm unionem, quod totum genus est, aut unam aliquam aliam unionis speciem nominauerit, quòd fere inter omnes pretiosos lapides, margarita pretiosissimus habeatur, quemadmodum pretiosorum lapidum mercatorem ex præstantissimà specie margaritarum appellamus mercatorem.

47. *Simile est.*) Credibile mihi uidetur hanc parabolam post illam superiorem de bono semine, & zizaniis à Christo propositam fuisse uersicu. 43. Sed Euangelistam narrationis ordinem non tenuisse, quia eandem prorsus habet significationem, & uidemus reliquas, quæ eiusdem erant significationis, fuisse coniunctas: ut pa-

rabo-

rabolam grani sinapis cum parabola fermenti uer. 31. & 33. & parabolam thesauri absconditi cum parabola pretiosæ margaritæ uersi. 44. &. 45. Hoc autem loco regno cœlorum, aut Euangelium, ut in superioribus parabolis, aut, quod eodem redit, Ecclesiam possumus intelligere. Vtrum uis intelligamus, magnum hinc contra nouos hæreticos argumentum sumemus. Nam si Euangelium intelligimus, significat Christus non omnes, qui Euangelium, id est fidem recipiunt, saluos futuros, sed eos tantùm, qui boni fuerint pisces, id est, qui non solam fidem, sed bona etiam opera habuerint, omnes enim pisces, id est omnes Christiani, omnes fideles, sed illi mali, hi boni sunt: contra quam istorum hæresis docet omnes, qui fidem habuerint, saluos futuros esse. Si regnum cœlorum Ecclesiam interpretemur, non iam nos, sed D. pro nobis contra illos Augusti. argumentabitur, qui Donatistas ueteres istis nouis similes hæreticos, qui in Ecclesia solos, sicut isti, bonos esse dicebant, non alio frequentius, nō alio fortius argumento refellit, quàm quod Ecclesia sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti compararetur. Soleo dicere D. Augustinum nullum hæreticorum genus tam strenuè, atque Donatistas refutasse, & illos tot libros, quos aduersus illos composuit, non tam contra illos, quam contra longè post futuros Lutheranos, & Caluinistas composuisse, tantum opus esse, ut qui eos legit, pro Donatistarum, Caluinistarum, aut Lutheranorum nomen ponat.

Fides sola ad salutem nō sufficit.

Augustinus accerrimus Lutheranorum et Caluinistarum refutator.

52. *Ideo.*) Cuius rei Christus, cum dicit, *ideo*, causam reddat, facile non est dicere. Sunt, qui ad hunc modum exponant, *ideo*, quia intellexistis, subintelligendum, dico uobis, *omnis Scriba doctus*, & reliqua. Rogauerat enim discipulos, *intellexistis hæc omnia?* & responderant, *etiam Domine*. Quia ergo intellexistis, illud etiam addo, *omnis Scriba doctus*, &c. Sunt qui hoc modo, *ideo*, supple, rogaui, quia *omnis Scriba doctus profert de thesauro suo noua, & uetera.* Euthymius putat διὰ τοῦτο, nō causam hoc loco, sed affirmationē significare, quasi dicat, utique *omnis Scriba doctus profert de thesauro suo noua, & uetera.* Mihi Augustini sententia lib. qq. in Matth. capi. 16. omnium maximè placet: Comparauerat Christus regnum cœlorum thesauro abscondito in agro, rogauerat discipulos, num intellexissent, responderant, *etiam*, adiicit, *ideo*, id est quandoquidem regnum cœlorum thesauro simile est, debet omnis Scriba doctus & noua, & uetera ex illo proferre.

Scriba.) Doctor legis peritus, ut ex posuimus c. 2. 4. Euangelicum doctorem legali nomine Scribam appellat. Euthymius existimat Christum se ipsum Scribam uocare, sed uero similius est generalem esse sententiam, qua Apostolis Euangelici doctoris officium declarat.

Doctus in regno cęlorũ.) μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, eruditus in regno cœlorum. Non assentior iis, qui putant hoc loco εἰς pro ἐν positum esse; etsi non ignoro sæpe eas duas particulas alteram pro altera poni solere. Magis enim uidetur conuenire, ut uertamus in regnum cœlorum, id est ad regnum cœlorũ, quàm in regno cœlorum, cum de iis agatur, qui ad prædicandum regnum cœlorum edocti sunt. Noster interpres uidetur legisse ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν *in regnum cęlorũ*, nisi si quis malit dicere in Latina uersione, *in regno* pro in regnũ corruptè legi, sed debebit alicuius ueteris codicis auctoritate uitium probare.

Similis est homini patrifamilias.) Quia sicut patrisfamilias officium est domum suam corporali cibo, ita Euangelici doctoris populum Christianum spirituali nutrire 1. Cor. 3. 2. *tanquā paruulis in Christo lac uobis potum dedi, non escam.*

De thesauro suo.) De penu, ab usus est nomine thesauri ad significandum quidquid repositum, ac reconditum est.

Noua & uetera.) omnia ciborum genera,

genera, vt familiam suam, aut inuitatos conuiuas alat: id est, qui non parcè, non misere, sed liberaliter omni ciborum varietate pro personarum & temporum qualitate familiam suam alit. Noua & vetera proferre, etsi mihi simile in scripturis exemplum non occurrit, Hebraico prouerbio dictum videtur, cui simile illud Gallicum est, *uiride, & siccum*. Significatur hac parte parabolæ Euangel. cum doctorem omni diuinæ scientiæ: omni exemplorum, omni similitudinum genere instructũ esse oportere, ut omnes pro suo quemque captu docere possit. Antiqui fere omnes auctores *noua, & uetera* nouum, & vetus Testamentum intellexerunt, Hilarius, Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Theophylactus, & Euthymius in hunc locum, & Augustinus libr. qq. in Matth. ca. 16. quos immerito noui hæreticorum interpretes reprehendunt. Cum enim sensum esse fateantur oportere doctorem Euangelicum ab omni doctrinæ genere paratum esse: vnde eam melius, quam ex nouo, & ueteri Testamento proferre potest? Noluerunt enim magni illi auctores dicere Christum vetus, & nouum, quod nondum erat, Testamentum significare uoluisse, sed quod generaliter Christus de omni doctrinæ copia dixerat, id illi ad nouum, & uetus Testamentum aptè, atque prudenter accommodarunt.

Adagium Hebræorum noua & uetera proferre.

Caluinus in harmon.

54. *Et ueniens in patriam suam.*) ca. 9. 1. tres Christum patrias habuisse diximus Bethlehem, in qua natus: Nazareth, in qua educatus: Capharnaum, in qua frequẽter uersatus fuit. Hoc loco Nazareth omnes, quos legerim, interpretes intelligunt, Hieronymus Chrysostomus, Euthy. Theophylactus. Quod etiam ex Luca probari potest c. 4. 16. *uenit*, (inquit) *Nazareth, ubi erat nutritus*. Eãdem enim illic à Luca, atque hic a Matthæo historiam narrari ne dubitandum qui dem esse arbitror. Id etiam ex hoc loco colligitur, quia ciuibus eius vrbis, de qua hic agitur Christi fratres nominatim notos fuisse constat, uer. 55. & 56. & non autem fuissent, uel in Bethlehem; ubi tantùm natus, vel in Capharnaum, ubi tantùm ad tẽpus commoratus fuerat, sed in Nazareth, ubi cognatos B. Mariæ, atque Ioseph fuisse apparet. Deinde, quia, vt Chrysostomus argumentatur, in Capharnaum multa Christus miracula fecerat cap. 11. 23. In Bethlehem nullum fecisse legimus, in hac, quæ eius hoc loco vocatur patria, nec multa, nec nullum, sed pauca fecit; vt constat ex uersic. 58. & ex Marco cap. 6. 5. erat ergo Nazareth.

Triplex Christi patria.

Et docebat eos in synagogis.) in ipsorum synagoga: pluralis enim numerus positus esse videtur pro singulari. Nec enim in paruo oppido multas fuisse synagogas credendum est. Nisi forte pluralis numerus hunc habet sensum, *docebat eos in synagogis*, id est per singula sabbata in synagoga, ut nomen synagogæ hoc in loco non locum, sed conuentum significet: ut apud Græcos ἐκκλησία, apud Latinos concio. Marcus ca. 6. 2. *Et facto sabbato cœpit in synagoga docere.* Lucas cap. 4. 16. *& intrauit secundum consuetudinem suam die sabbati in synagogam, et surrexit legere*. Totam historiã copiosius, & distinctius narrat Lucas, surrexisse ad legendum, quod uolentis in synagoga aliquid docere signum erat, ut eo loco explicabimus, traditum illi librum Isaiæ prophetæ, quem, cum aperuisset, legisse locum illum, qui est cap. 61. 1. *spiritus Domini super me; euangelizare pauperibus misit me*, quo lecto librum complicuisse, ac resedisse, dixisseque *hodie hæc prophetia impleta est in auribus uestris*, cumque eorum incredulitatem coarguisset, quòd se ciuem suum, & prophetam non reciperent, repletos fuisse ira, & eiecisse eum extra ciuitatem, ut ex monte, supra quem eorum urbs ædificata erat, præcipitem darent.

Vnde huic sapientia?) Sciebant utique eum litteras non didicisse, ut dicunt Ioann. 7. 15. *quomodo hic litteras scit, cum non didicerit?* Itaque credibile est eos sapientiam, & miracula, quæ in eo uidebant, malis artibus tribuisse.

ſe. Cùm enim omnes Euangeliſtæ dicant eos ipſius doctrinam admiratos fuiſſe, ſimul etiã ſcandalizatos dicunt: non potuerunt autem, cùm admirarẽtur, ſcandalizari, niſi credidiſſent, quæ dicebat, atq; faciebat, diaboli opera dicere, ac facere, vt illi, qui dicebant, *in principe dæmoniorum eÿcit dæmonia* ca. 9.34.& 12.24.

Et uirtutes.) Miracula: fecerat ergo coram illis Chriſtus aliqua miracula: ut narrat Marcus capitulo 6. 5. ſed pauca, ut ait Matthæus infra uerſu 58.

Ioſeph qualis faber.

55. *Nonne hic eſt fabri filius?*) Ioſeph fabrum fuiſſe ex hoc loco manifeſtum eſt, eius enim filius Chriſtus putabatur Lucæ 3.23. Qualis autem faber & incertum, & ſcitu non neceſſarium. Sunt, qui ferrarium fuiſſe putent, ut Hilarius, & Ambroſius 3. libro in Lucam, & Beda in 3. caput Marci. Sunt, qui aurificẽ, ut Hugo. Sunt, qui murariũ, quod idem etiam Hugo uidetur approbare. Sunt, qui lignarium, ut Chryſoſtomus apud D. Thomam in 1. cap. Matthæi, & ipſe D. Thomas in commentar. Quæ publica nunc opinio eſt, & antiquiſſimam fuiſſe conſtat, ut ex lib. de infantia Saluatoris, licet apocrypho, colligitur, ubi miraculum in lignaria Ioſeph officina a Chriſto factum narratur, & ex hiſtoria Sozom. libro 6. capit. 2. ubi narrat Chriſtianum quendam a Gentili per deriſum interrogatum, quid faceret filius fabri, reſpondiſſe, feretrum Iuliano Imperatori fabricare, & ex Auctore imperfecti homil. 32. Marcus cap. 6. 3. fabrum Chriſtum ipſum uocatum dicit: ſiue quòd utrumque Nazarethani dixerint, ſiue quòd ex communi loquendi cõſuetudine filius fabri faber etiam uocaretur. Itaque, quod a nonnullis non malis auctoribus dictum eſt Chriſtum, ante quàm prædicare inciperet, fabrilem artem exercuiſſe, ualde mihi uidetur eſſe probabile: ſicut & Lyrano uiſum eſt: quid enim totos triginta annos in Nazareth egiſſet? quanquam D. Auguſtinus libro ſecundo de conſenſu Euangeliſtar. cap. 42. ideo fabrum uocatum dicit: quod, cùm fabri putaretur filius, faber etiam eſſe crederetur.

In cap. 1. & 13 Matth.

Chriſtus an fabrilem artem exercuit.

56. *Et fratres eius.*) Hæc a nobis explicata ſunt ſupra c. 12.46.

57. *Et ſcandalizabantur in eo.*) Impingebant in eum, tanquam in lapidem, & corruebant. Hoc enim propriè eſt σκανδαλίζεσθαι ſcandalizari. Erat quippe *poſitus in ruinam, & in reſurrectionem multorum* Luc. 2.34. erat *credentibus lapis electus, & angularis: non credentibus autem petra ſcandali, & lapis offenſionis* 1. Petri 2. 8. Quomodo autem ſcandalizati fuerint in illo, diximus uer. 54.

58. *Et non fecit ibi uirtutes multas.*) Multa miracula ſicut alibi: cum autem non multas feciſſe dicit, aliquas feciſſe indicat, ut & Marcus declarat cap. 6. 5. *& non poterat ibi uirtutem ullam facere, niſi paucos infirmos impoſitis manibus curauit.* Dicit autem non potuiſſe, non quòd non potuerit, ſed quòd noluerit: dicimur enim aliquando facere non poſſe, quæ facere nolumus, ut de filijs Iacob dictum eſt Gen. 34.4. *nec poterat ei quicquam pacificè loqui*, id eſt nolebant, & recte Gregorius Nazianzenus in quarta de Theologia oratione adnotauit. Noluit autem propter incredulitatem eorum: ſiue quia ſciebat eos etiam conſpectis miraculis non credituros: quemadmodum nec Phariſæi crediderunt: ſiue quia indigni erant, quibus miracula plura fierent: qui male ea, quæ uiderant, interpretabantur, dicentes, *vnde huic uirtutes?* Videmus Chriſtum miracula facturum fidem eorum, quibus facturus erat, prius exigere, ſupra capitu. 9. 28. Marc. 5. 36. & 9. 23. Lucæ 8. 50. quia minus meriti habet fides, quæ miracula ſequitur, quàm quæ præcedit, & indignus eſt, qui miracula uideat, quiſquis non aliter, quam uiſis miraculis credit. Propterea Chriſtus coram incredulis miracula non facit. Eadem ratio eſt, cur etiam hodie, qui maximè miracula uidere uolunt, minimè uideant: quia non credentes, ſed de fide dubitantes uidere uolunt. Ita enim Herodes, qui, ut Lucas ait cap. 23. 8.

Cur Chriſtus apud incre-dulos miracula non faciebat.

longo

longo tempore aliquod Christi miraculum uidere uoluit, videre non potuit, vt Gregorius libro 10.moral.cap. 17. notauit. Ita Pharisæis signum a Christo videre uolentibus, respondetur, *generatio praua, & adultera signum quærit, & signum non dabitur ei* cap.12.39. Videant ergo, qui miracula requirunt, quique, si non fiant, mirari solent; ne ipsorum culpa non fiant; & si videre miracula uolunt, sine miraculis credant.

CAPVT XIIII.

1 N illo tempore audiuit Herodes tetrarcha
Mar.6.b.14 famam Iesu: 2. & ait pueris suis: Hic
Luc.9.a.7. est Ioannes Baptista: ipse surrexit a mor-
Mar.6.c.17. tuis, & ideo virtutes operantur in eo. 3.
Luc.3.d.19 Herodes n. tenuit Ioannem, & alligauit
eum: & posuit in carcerem propter Hero-
Inf.21.c.26 diadem vxorem fratris sui. 4. Dicebat n. illi Ioannes: Non licet
tibi habere eam. 5. Et volens illum occidere, timuit populum:
quia sicut prophetam eum habebant. 6. Die autem natalis He-
rodis saltauit filia Herodiadis in medio, & placuit Herodi. 7.
Vnde cum iuramento pollicitus est ei dare quodcumq; postu-
lasset ab eo. 8. At illa præmonita a matre sua, Da mihi, inquit,
hic in disco caput Ioannis Baptistæ. 9. Et contristatus est rex:
propter iuramentum autem, & eos, qui pariter recumbebant,
iussit dari. 10. Misitque, & decollauit Ioannem in carcere. 11.
Et allatum est caput eius in disco, & datum est puellæ, & attulit
matri suę. 12. Et accedentes discipuli eius, tulerũt corpus eius,
Luc.9.b.10 & sepelierunt illud: & venientes nunciauerunt Iesu. 13. Quod
Mar.6.d.37 cum audisset Iesus, secessit inde in nauicula, in locum desertum
Ioan.6.b.9. seorsum: & cum audisset turbæ, secutæ sunt eum pedestres de
ciuitatibus. 14. Et exiens vidit turbam multam, & misertus est
eis, & curauit languidos eorum. 15. Vespere autem facto, ac-
cesserunt ad eum discipuli eius, dicentes: Desertus est locus, &
hora iam præterijt: dimitte turbas, vt euntes in castella, emant
sibi escas. 16. Iesus autem dixit eis: Non habent necesse ire: da
te illis vos manducare. 17. Responderunt ei: Non habemus hic
nisi quinque panes, & duos pisces. 18. Qui ait eis: Afferte mi-
hi illos huc. 19. Et cum iussisset turbam discumbere super fœ-
num, acceptis quinque panibus, & duobus piscibus, aspiciens
in cœlum benedixit, & fregit, & dedit discipulis panes, discipu
li autem turbis. 20. Et manducauerunt omnes, & saturati sunt.
Et tulerunt reliquias, duodecim cophinos fragmentorum ple-
Mar.6.f.45. nos. 21. Manducantium autem fuit numerus, quinque
millia virorum, exceptis mulieribus, & paruulis. 22. Et

ſtatim compulit Ieſus diſcipulos aſcendere in nauiculam, & pręcedere eum trās fretum, donec dimitteret turbas. 23. Et dimiſſa turba, aſcendit in montem ſolus orare. Veſpere autem facto ſolus erat ibi. (Ioan.6.b.9. Ioā.6.b.17.) 24 nauicula autem in medio mari iactabatur fluctibus: erat enim contrarius ventus. 25. Quarta autem uigilia noctis uenit ad eos ambulans ſuper mare. 26. Et uidentes eum ſuper mare ambulantem turbati ſunt, dicentes: Quia phantaſma eſt. Et præ timore clamauerunt. 27. Statimque Ieſus locutus eſt eis, dicens: Habete fiduciam: ego ſum, nolite timere. 28. Reſpondens autem Petrus dixit: Domine, ſi tu es, iube me ad te uenire ſuper aquas. 29. At ipſe ait ueni. Et deſcendens Petrus de nauicula, ambulabat ſuper aquam, ut ueniret ad Ieſum. 30. Videns uerò uentum ualidum, timuit, & cum cœpiſſet mergi, clamauit dicens: Domine, ſaluum me fac. 31 Et continuo Ieſus extendens manum, apprehendit eum: & ait illi: Modicæ fidei, quare dubitaſti? 32. Et cum aſcendiſſent in nauiculam, ceſſauit uentus. (Mat.6.g.53) 33. Qui autem in nauicula erant, uenerunt, & adorauerunt eum, dicentes: Vere filius Dei es. 34 Et cum transfretaſſent, uenerunt in terram Geneſar. 35. Et cum cognouiſſent eum uiri loci illius, miſerunt in uniuerſam regionem illam, & obtulerunt ei omnes male habentes: 36. & rogabāt eum, ut uel fimbram ueſtimenti eius tangerent. Et quicunq; tetigerunt, ſalui facti ſunt.

IN CAP. XIIII.

1 IN illo tempore.) Quidam tempus illud ſignificari uolūt, quo Apoſtoli in ſua legatione uerſabātur, ꝙ Marcus c.6. 14. & Lucas ca.7. 9. hanc hiſtoriam ſtatim poſt Apoſtolorum miſſionem ponāt. Sed obſtat, quòd, cum hæc acciderunt, Apoſtolos cum Chriſto fuiſſe cōſtat in fra uer. 15. Itaque, ut D. Auguſt. lib. 2. de conſenſ. Euang. ca. 45. exiſtimat, iam Apoſtoli redierant.

Audiuit.) Quærunt multi, qui fieri potuerit, ut non prius audiret. Reſpondent Chryſoſtomus, & Theophylactus res ſanctas ac bonas ſerò ad aures principum peruenire. Verum id quidem, ſed ſi aliquam curioſitatis, aut periculi excitandi tumultus ſpeciem habere uideantur, qualem Chriſti miracula nonnullam præbere poterant, ſi non religio, at certè curioſitas, & ambitio quamprimū ad illos perfert. Itaque aliam, cur non dū Herodes audiuiſſet, arbitror fuiſſe cauſam, quòd mors Ioannis non multo poſt, quàm Chriſtus prædicare cœpit, acciderit. Nam cum iam in vinculis eſſet, ne eius quidem diſcipuli Chriſti miracula aut uidiſſe uidentur, aut audiuiſſe, propterea factis coram ipſis miraculis Chriſtus illis dixit, *euntes renuntiate Ioanni, quę uidiſtis, & audiſtis.* c. 11. 4.

Herodes.) Antipas, magni Herodis filius, quo regnante natus eſt Chriſtus, quique infantes occidit. Vide quæ diximus c. 2. 22.

Tetrarcha.) Galilææ, ut Lucas c. 3. 1. decla- (Qui Tetrarcha.)

declarat. Cum regnum in quattuor partes soluebatur, & unicuique princeps vnus præficiebatur, quattuor partes Tetrarchiæ, & principes Tetrarchæ à Græcis uocabantur, ut ueteres tradunt auctores. Postea factum, vt etiamsi plures, aut pauciores essent partes, eodem tamen nomine Tetrarchæ dicerentur, ut ex Strabone lib. 12. & ex Plinio lib. 5. c. 18. & 21. potest intelligi. Quomodo autem Iudæorum regnum, & in quot Tetrarchas diuisum fuerit, & quis cuique Tetrarcha præfectus ca. 2. 22. satis exposuimus. Marcus ca. 6. 14. Herodē regem uocat, sicut & Matthæus infra ver. 9. non quòd uerè rex esset, sed ꝙ Tetrarchæ regia, aut regiæ simili utentur potestate: itaque Tetrarchias Cicero, & Plinius regna uocāt, quemadmodum Matthæus cap. 2. 22. Archelaum, cùm nunquam uerè rex fuerit, regem appellauit.

2. *Et ait pueris suis.*) famulis suis: nā etsi nomen παῖς & filium, & famulum significare possit, tamen Herodem non legimus filios habuisse. Lucas ca. 9. 7. 8. 9. non ipsum Herodem, sed alios Herodi dixisse ait, *& audiuit* (inquit) *Herodes Tetrarcha omnia, quæ fiebant ab eo, & hæsitabat, eo quod diceretur a quibusdam, quia Ioannes surrexit à mortuis, a quibusdam uerò, quia Elias apparuit, à quibusdam uerò, quia unus de antiquis prophetis surrexit Et ait Herodes, Ioānem ego decollaui, quis est aūt iste, de quo talia audio?* Vbi duo sunt, in quibus uidetur a Matthæo Lucas dissentire. Primum, quòd non Herodem, sed alios dixisse narret Ioannem a mortuis surrexisse. Deinde, quòd videatur indicare Herodem non credidisse Ioannem esse, cùm enim ipse decollasset; hic autem Herodes dicat, ver. 2. *hic est Ioannes Baptista, ipse surrexit a mortuis, & ideo uirtutes operantur in eo.* Chrysostomus, & Euthymius respondent, primùm non Herodem, sed homines vulgò dictitasse Ioannem à mortuis surrexisse, tuncque Herodem non credidisse, sed hæsitasse, dixisseque, ut ait Lucas, *Ioannem ego decollaui, quis est autem iste, de quo talia audio?* Postea uerò credidisse, & quasi alijs assentiendo dixisse, *Ioānes Baptista ipse surrexit à mortuis, & ideo uirtutes operantur in eo*, ut ait Matthæus. Idem Theophylactus uidetur iudicare, & Augustinus omnino probat lib. 2. de consensu Euangelist. c. 45. Eius rei aliquod ex hoc loco argumentum sumi potest, propterea enim, ut Euthymius ait non alijs, sed pueris suis dixit, *Ioannes surrexit à mortuis*, quòd non auderet id palā, & coram alijs, etiamsi crederet, confiteri. Fieri etiam potest, ut etiamsi crederet, fingeret se non credere, ne assentiri populi opinioni uideretur, & eius erga Ioannem studium confirmare. Quod autem Augustinus, ait Matthæi hoc loco uerba per interrogationem legi posse, quod si fiat, eundem sensum atque uerba Lucæ habitura, & quod alij respōdent Christum hoc loco non sua, sed aliorum locutum esse persona, minus probo.

Ipse surrexit à mortuis.) Sunt, qui non ueram, qua anima in idem redit corpus, sed Pharisaicam resurrectionem interpretentur, qua anima ex uno egressa corpore migrat in aliud. Pharisæorum enim hæresim fuisse putant, quòd ex Pythagoræorum doctrina μετεμψύχωσιν crederent. Quod ex Iosepho probant libro 2. de bello Iudaico cap. 7. & uerò Hieronymus indicat nonnullos solitos hoc loco Pythagoræorum errorem confirmare. Sed nullo modo mihi persuadeo de ea hic agi resurrectione, sed de ea potius, qua & homines, qui hunc rumorem disseminauerant, nonnullos a Christo suscitatos uiderant, & in ueteri Testamento mortuum illum ad tactum ossium Elisæi 4. reg. 13. 21. & filium Sarepthanæ uiduæ 3. reg. 17. 22. & filium Sunamitidis 4. reg. 4. 35. surrexisse aut legerant, aut audierant. Neque Iosephus eam opinionem, ut mihi uidetur, Pharisæis tribuit, sed quam habent omnes fere Iudæi, non omnium mortuorum, sed tantum bonorum animas in sua quidem, sed meliora, & ideo quodammodo alia corpora in resurre- Iudæorum opinio de resurrectione.

reſurrectione redituras. Ioannem ergo Iudæi, & quia uir erat ſanctus, & quia iniuſtè occiſus, facilè credebant ſurrexiſſe, vt Herodis ſcelus vindicaret; Eliam uerò veteri opinione, quã vt ſupra c. 11. 14. docuimus, Chriſtus uidetur approbaſſe, qua propter Malachiæ capi. 4. 5. prophetiam imbuti erant, venturum Eliam. Propterea Ioannem, quia mortuus erat, ſurrexiſſe: Eliam, qui non mortuus, ſed raptus fuerat: non ſurrexiſſe dicunt, ſed apparuiſſe. Infra capitulo 16. 14. ubi eadem de Chriſto hominum opinio recitatur. Ieremias etiam nominatur fortaſſe propter ſimilitudinem ſpiritus, & libertatem homines reprehendendi, quam in Chriſto ſingularem, & minimè in aliis doctoribus uſitatam uidebant, *erat enim*, inquit, *docens eos, tanquam poteſtatem habens, & non ſicut Scribæ eorum, & Phariſæi c. 7. 29.*

Ideo.) Dubium, quam rationem reddat, cur ſuſcitatus Ioannes miracula facere credatur; cum uiuens, ut ait Ioannes c. 10. 41. ſignum nullum fecerit, fortaſſe quòd ſanctiores reſurgere homines crederent, quàm morerentur, aut quòd à Deo maiore cum poteſtate ad puniendum Herodem miſſum putarent; nam & bella, & exilium, & alias calamitates, quæ Herodi poſtea contigerunt, uulgò inter Iudæos creditum eſt propter Ioannis necem accidiſſe, ut lib. 18. ant. cap. 10. Ioſephus affirmat.

Operãtur ĩ eo.) ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ. Sunt qui ἐνεργεῖν patiẽdi ſignificatione poſitum putent, ut ἀσκεῖν pro ἀσκεῖσθαι, & apud Latinos lauare ꝓ lauari, ut ſit ſenſus, ideo uirtutes fiunt in illo, id eſt per illum, Hebraico idiomate. Alii actiuè ſumunt, ſed uirtutes, non miracula, ſed facultatem miracula faciendi intelligi uolunt, quaſi dicat, ideo donum faciendorum miraculorum miracula in eo operatur. Alii à ſenſu longius abeunt *uirtutes*: angelos interpretantes, qui in Ioãnne miracula ederent. Res mihi uidetur facilis, ἐνεργεῖν nec paſſionem hoc loco, nec actionem tranſeuntem ſignificat, ſed pro uerbo neutro poſitum eſt, idemque ſignificat, quod apud Latinos uigere, apud philoſophos in actu eſſe, quemadmodum apud Ariſtotelem uſurpari ſolet; ut τὸ ἐνεργεῖν opponatũ τῷ ἐν δυνάμει εἶναι. Sẽſus ergo eſt Ioannẽ à mortuis ſuſcitatum, propterea miracula in eo uigere, apparere, ſeſe oſtendere.

3. *Propter Herodiadem uxorem Philippi.*) Magna eſt hic inter Euãgeliſtas, & Ioſephum lib. 18. antiq. c. 6. 7. 9. omninò diſcordia, quam Hieronymus, cæterique ueteres interpretes prætererunt, ex recentioribus autem etiam Ioſephum citantibus pauci admodum attigerunt. Euangeliſtæ dicũt Herodiadem Philippi, Ioſephus alterius Herodis Herodis huius fratris uxorem fuiſſe. Nam quod Caluinus dicit Ioſephum Herodis fratris Herodis magni, huius autem Herodis, & Herodiadis patrui, & regis Chalcidis uxorem Herodiadem facere, puerilis eſt error, cum idem Ioſephus c. 10. Herodem illum, cuius Herodiadem uxorem fuiſſe dicit: eius Herodis, qui eam a marito ſubduxit, germanum fratrem appellet. Ad quæſtionẽ ergo quidam reſpondent, Philippum cognomento Herodem etiã uocatum fuiſſe; Euangeliſtas nomine, Ioſephum cognomine eum appellaſſe, quòd ſi probarent facillimam ſolutionem inueniſſent. Alii Ioſephum, aut ignorantia, aut obliuione lapſum dicunt, quod illi ſæpe, accidiſſe uidetur. Ex duabus hiſce ſolutionibus, quam probabiliorem iudicabit, lector eliget; modò illud teneat Ioſephum ex Euangeliſtis, non ex Ioſepho Euangeliſtas emendandos. Nam, ut fingamus non diuino, ſed humano ſpiritu hiſtoriam compoſuiſſe, tamen, & quia plures ſunt, & quia res, quæ ſuo acciderant tempore, conſcripſerunt, multò maiorem, quàm Ioſephus fidem, merentur. Altera hic inter auctores de Herodiade diſſenſio eſt. Ioſephus Ariſtobuli Herodis, & Philippi ex Herode magno fratris filiam fuiſſe dicit, Hieronymus uerò hoc loco, & Ruffinus Euſebium

Caluini puerilis error.

De Herodiade diſputatio, quæ, qua[...]que fuerit.

uertens libro 1. Ecclesiast. histor. cap. 23. & Beda, & Strabus filiam faciunt Aretæ Regis. Qua in re non dubito, quin Ruffinus primum, deinde Ruffinum Hieronymus, Hieronymum Beda & Strabus secutus errauerit. Cum enim Eusebius Iosephum imitatus Herodis priorem uxorem Aretæ Regis filiam fuisse diceret. Ruffinus existimans eum de secunda uxore Herodiade loqui, & Iosephum, Hegesippumque non consulens, Herodiadis in uersione explicandi causa nomen addidit, dumque historiam uult explicare, uitiauit. Hieronym. non Græcè, ut poterat, ac solebat; sed Latinè legens ex corrupto fonte errorem hausit; ex illo alii deriuarunt. Adeò facile alienorum errorum contagionem trahimus; dum aliena opera confidimus, In eo etiam Hieronym. Beda, & Strabus minimè sequendi, quod dicant, non ipsum Herodem fratris uxorem usurpasse, sed Aretam Regem Arabum propter inimicitias, quas cum Philippo gerebat, filiam Herodiadem, quam illi nuptum dederat, abstulisse, & fratri eius, ac riuali Herodi tradidisse. Iosephus lib. 18. capitulo 9. & Hegesippus libr. 2. capitulo 12. sic narrant historiam: Herodem, cum Romam iret, à fratre Herode (secundum Euangelistas) Philippo exceptum hospitio, dumque apud eum moraretur, eius uxorem Herodiadem subornasse ut sibi, postquàm Roma rediisset, relicto fratre nuberet; ibique pactas inter eos fuisse nuptias. Itaque dubium non est, quod à multis tamen, tanquam dubium, in utramque partem disputatur, quin uiuente adhuc fratre Philippo eius uxorem Herodes usurpauerit. Quanquam ueteres etiam de ea re auctores uideo dissentire. Nam Hieronym. Beda, & Strabus uiuum adhuc Philippum fuisse putant. Tertul. uerò lib. aduersus Marcionem 4. Chrysost. Theophy. & Euthym. hoc loco mortuum. August. lib. de fide, & operibus c. 19. dubium esse existimat, neque sciri posse. Sed hi auctores Iosephum forte non legerant.

4. *Dicebat enim illi.*) Iosephus libr. 18. antiq. capit. 10. aliam causam reddit, cur Herodes Ioannem occiderit, quod nimirum timuerit, ut in magna erat apud populares suos gratia, ne ad seditionem populum excitaret. Vtrumque uerum esse credibile est, & Herodem Herodiadis insidiis, atque rogatu Ioannem occidisse, ut narrant Euangelistæ, & eum rumorem ad placandum populum disseminasse, Ioannem contra se populum ad seditionem conatum commouere, quem uulgi rumorem Iosephus secutus sit. Cur Herodes Ioãnem interfecit.

5. *Et uolens eum occidere.*) Marcus cap. 6. 19. 20. uidetur prorsus contrarium indicare. Herodiadem Ioanni, ut eum de medio tolleret, insidiatam; Herodem uerò, quia Ioannem reuerebatur, impediuisse, *Herodias* (inquit) *insidiabatur illi, & uolebat occidere eum, nec poterat. Herodes enim metuebat Ioannem, sciens eum uirum iustum, & sanctum, & custodiebat eum, & audito eo multa faciebat, & libenter eum audiebat.* Vnde colligitur Herodem non ideo Ioannem in carcerem coniecisse, ut illum occideret, sed potius, ut ab Herodiadis insidiis indemnem seruaret, placans hac ratione iram impotentis mulieris, & spe secuturæ necis deludens. Euthymius respondet credibile esse principio quidem solam Herodiadem Ioanni, ut siue per maritum, siue alio dolo eum interimeret, insidias tetendisse; Herodem autem, ut Marcus significat, obstitisse, postea uerò Herodiadis uictum precibus occidere uoluisse, sed timuisse populum, qui ut prophetam eum habebat, ut scribit Matthæus.

6. *Die autem natalis.*) Origenes homilia in Matthæum 14. Hieronymus & Beda obseruarunt nullius iusti uiri, sed duorum tantum sceleratorum hominum Herodis, & Pharaonis natalem diem in scripturis celebrari. Caluinus tamen, quasi iurasset se omnibus in rebus hæreticum esse, hunc morem non solùm excusat, sed etiam laudat. Hac enim ratione gratias Qui natalitia in scripturis celebrant.

Calumni cæcitas reprehēditur circa natalitia Sanctorum.

nos Deo agere, quòd in lucem eius beneficio editi ſimus; & profiteri anteactam uitam inutiliter tranſegiſſe. Quis hæreticum non agnoſcat ſpiritum? Pharaonis, & Herodis natales dies celebrari vult; Petri & Pauli, immo matris Dei; immo Chriſti natalem celebrari prohibet. Viuentium natales, ubi ambitionis, & gloriæ plurimum eſt, agi laudat: mortuorum, qui Deo ſeruierunt, & eo iam ſecuri fruuntur, vbi nulla ambitio, nulla humana gloria eſſe poteſt, natales agi uetat. Conuiuijs homines nequiſſimos in lucem editos fuiſſe Deo gratias agendas eſſe docet: orationibus, & laudibus homines ſanctiſſimos, & de Eccleſia Chriſti optimè meritos natos eſſe, ſi quis Deo gratias agat, ſuperſtitioſum putat. Superiorem uitam inutiliter nobis effluxiſſe comeſſando, & potando agnoſcere ſanctum eſt: ieiunando & pęnitentiam agendo profanum, anile, Papiſticum. Quid ita? quia ipſe dixit.

Saltante filia) Salome ex Philippo priore marito genita, propterea non uocat Herodis filiam, ſed Herodiadis. Videtur Hierodias hanc occaſionem natalis diei Herodis obſeruaſſe, eaque de cauſa filiam ad ſaltandum induxiſſe.

8. *Præmonita.*) προβιβασθεῖσα, inducta, inſtigata, impulſa: non enim admonitionem ſolam: ſed perſuaſionem, incitationem, vim inſuper quandam ſignificat. Strabus exiſtimat totam tragœdiam ab Herode fuiſſe compoſitam, ne ſponte ſua, ſed iuramenti coactus religione Ioannem uideretur occidiſſe. Quod, quamuis peruerſus fuerit, & callidus, verum eſſe non credo: multo enim meliores pretextus homo acutus quærere, inuenireque potuiſſet, & quia, vt verſu ſequenti dicemus, verè uidetur caput Ioannis puella petente doluiſſe, & quia valde illi probroſum erat rogatu ſaltantis puellę uirum ſanctum occidere, & non eſt uero ſimile hominem cautum, qui populum timebat, quique rationem minuendi quærebat ſceleris, nouo ſcelere augere uoluiſſe.

Da mihi) Marcus c. 6. 24. 25. addit, *quæ cùm exiſſet dixit matri ſuæ, quid petam? at illę dixit, caput Ioannis Baptiſtę. Cumque introijſſet ſtatim cum feſtinatione ad regem, petijt dicens: uolo, vt protinus des mihi in diſco caput Ioãnis Bapti-*

9. *Et contriſtatus eſt rex.*) Quare regem vocet, cum rex non eſſet, uide ſupra uer. 1. Contriſtatum autem non uerè, ſed ſimulatè multi auctores putant, Hilarius, Hieronym. & Strabus, quia uer. 5. Euangeliſta dixit uoluiſſe Herodem Ioannem occidere, ſed populum timuiſſe: quomodo enim uerè dolere potuit, ſi eum occidere uolebat? Magis tamen Chryſo. Euthym. & Theophyl. probo ſententiam, qui uerè eum exiſtimant doluiſſe. Nam etſi eum occidere uolebat, tamen non poterat. quantumuis cæcus homo, non uidere turpe ſibi, & ignominioſum apud populum futurum, quod tanti, tamque ſancti, & admirandi prophetæ caput laſciuæ puellæ ſaltationis præmium conceſſiſſet. Scio Romanarum rerum ſcriptores tradere Romanum neſcio quē ducem menſæ accumbentem amicæ rogatu, quę dicebat ſe nunquam hominem iugulari uidiſſe, continuò unius ex proſcriptis ſecuri decuſſum caput ad menſam, ut amica uideret, afferri iuſſiſſe. Sed cùm Herodē Euangeliſta contriſtatum fuiſſe dicat; non debemus, niſi probari poſſit, ſimulationem putare. Doluit ergo uerè, non quòd Ioannem occideret, quem iam ante occidere uolebat: ſed quòd ea ratione occideret, quæ ſuis rationibus minimè conueniret.

Cic. de ſenect. Plutar. in T. Q. Flaminio.

Propter iuſiurandum tamen.) Et hoc uerè, ut puto, non ſimulatè. Tanta enim apud Iudæos religio erat iuriſiurandi, ut etiam, quæ contra fas iurata eſſent, non ſeruare, nefas ducerent, ut ex Ioſue iuramento Gabaonitis præſtito Ioſue 9. 15. 18. 19. & Iephthe Iud. 11. 35. manifeſtum eſt. Quæ rectà ueteres auctores mouerunt non fuiſſe ſeruanda, Orig. hom. in Mat. 14. Chryſo. hoc loco, Ambroſius lib. 1. de officijs c. 50. Hiero. in commenta. Quod Euthym. exemplo Dauidis probatur.

Iuramenta mala nō ſeruanda.

Reg.25.22.qui,cùm iuraſſet ſe non relicturum vſque in diem craſtinum in domo Nabal mingentem ad parietem; iniquum iuramentum admonitus, rogatuſque ab Abigail non ſeruauit, deque ea re gratias Deo egit ver.32. 33. *Benedictus Dominus Deus Iſrael,qui miſit hodie te in occurſum meum:& benedictum eloquium tuum, & benedicta tu, quę prohibuiſti me hodie,ne irem ad ſanguinem,& vlciſcerer me manu mea.*

10. *Miſitque.*) carnificem vt c.2.16. vbi eum Hebraiſmum explicauimus. Marcus c.6.27. explicatè dixit, *ſed miſſo confeſtim ſpiculatore iuſſit afferri caput Ioannis in diſco*. Hinc colligitur Herodem hoc conuiuium in arce Macheruntina celebraſſe, quæ in finibus Galilææ, & Arabiæ erat. In ea enim arce ſcribit Ioſephus lib. 18. c.10. vinctum fuiſſe Ioannem. Conſtat autem ex hoc loco, & multo etiam magis ex Marco hoc conuiuium eodem loco, in quo Ioannes vinctus erat, celebratum fuiſſe.

11.*Et accedentes diſcipuli eius,*) Dubitari poteſt, quomodo diſcipuli Ioannis in carcerem ingredi potuerint. Nonnulli putant corpus Ioannis ignominosè fuiſſe proiectum: quod nulla hiſtoria: nulla coniectura probare poſſunt. Alij aditum diſcipulis ad carcerem patuiſſe; nam ut ex cap.11.2.perſpicuum eſt, uiuentem adhuc Ioannem, & vinctum viſitabant. Hoc probabilius, illud etiam probabile potentibus diſcipulis corpus ſpecie quadam humanitatis facilè conceſſum, uolebat enim Herodes populi, quem, vt ait Euangeliſta, timebat, iram lenire. Hæreticorum interpretes hinc argumentantur non alium Sanctorum corporibus honorem deberi, quàm ſepulturæ. quia diſcipuli Ioannis eius corpus: non, ut nos, reliquias ſeruauerunt:ſed ſepelierunt. Acuti ſanè argumentatores: qui eadem ratione probare potuerunt, ne corpori quidem Chriſti, alium, quàm ſepulturæ, honorem deberi, quia Ioſeph eius diſcipulus non ſeruauit:ſed ſepeliuit capit. 27. 60. Atqui iſti boni Eccleſiæ reformatores, qui ideo ſepulturæ honorem Sanctis tribui volunt: ne quis honor maior tribuatur; ne hunc quidem illis honorem tribuunt: mortuos mortui noctu ſepeliunt:non ut honorentur, ſed ne fœteant: non ut homines:ſed ut aſinos, ut canes. Cæterum benè eſt, quòd non contingit illis, niſi hæreticos ſepelire, qui digni non ſunt, ut alia,quàm aſini ſepultura, ut ſcriptura de impio illo rege loquitur, ſepeliantur.

Digreſſiuncula de reliquiis Sanctorum contra hæreticos.

13.*Quod cum audiſſet Ieſus.*) Quid dicatur Ieſus audiuiſſe,quamobrem inde ſeceſſerit, non ſatis inter interpretes conſtat. Auguſt. lib.2. de conſenſ. Euãgeliſt.cap.45.Euthymius,& Theophy.ad mortẽ Ioannis referunt.Chryſoſt. verò homil. 50. quod etiam probat Euthym. ad id quod ver.2.& apud Lucam cap.9. 9. dictum eſt, Herodem dixiſſe, *Hic eſt Ioannes Baptiſta, ipſe ſurrexit a mortuis, & ideo virtutes operantur in eo*, & uoluiſſe Chriſtum videre. Auguſtini opinionem probabiliorem puto: ſic enim hoc loco uerba hærent,ut relatiuum, quod,non ad aliud,quàm ad Ioannis mortem,quam diſcipuli Chriſto nuntiarunt, referri poſſe videat,ver. 12.13. *& accedẽtes diſcipuli eius tulerunt corpus, & ſepelierunt illud, & uenientes nuntiauerunt Ieſu.Quod cum audiſſet Ieſus,ſeceſſit inde.* At iam diu Ioannes in vinculis fuerat ca.11.2. fuerat quidem iam diu in uinculis, ſed non occiſus. Hier.23.19.

Seceſſit inde.) Quare? illud certum, quod Hieronymus, & Chryſoſtomus admonuerunt,non metu:ſed conſilio, rationeque ſeceſſiſſe. Quo autem conſilio, incertum eſt. Hieronymus, & Beda ideo ſeceſſiſſe putant, ne tyrannus homicidio homicidium cumularet, quaſi Chriſtum etiam, ſi apprehendere potuiſſet, occiſurus eſſet: noluiſſe enim Herodi peccãdi materiam ſuppeditare: itaque ſeſe ſubtraxiſſe,feciſſeque quod Apoſtolis ipſe præceperat, *cum vos perſequentur in ciuitate iſta, fugite in aliam* capitulo 10. 23. Chryſoſtomus uerò, & Euthymius aliam afferũt cauſam,ne, ſi Herodis manus diuinitus, ut poterat, euaderet,

Deum

Deum se esse declararet, quod nolebat tam citò notum esse. Aliam Theophylactus, ut fugiendo non phantasma, ut Marcionistæ, & Manichæi putauerunt; sed uerum hominem, qui teneri, & occidi posset, se esse ostenderet. Veram ego causam fuisse arbitror, quam in simile exemplo Ioannes reddit c. 7. 30. *quia nondum uenerat hora eius.* Aliam etiam, cur secesserit Marcus rationem affert ca. 6. 31. ꝙ discipuli ex sua legatione fatigati rediissent, & requiete indigerent, quam eo loco habere non poterant, ut propter hominum confluentium multitudine cibum illis sumere non liceret. *Venite* (inquit) *seorsum in desertum locum, & requiescite pusillum.*

In nauicula.) Cur non pedibus? ne, inquit Chrysostom. turbæ eum sequerentur, quas fugere uolebat. Alij, quia lacus in ulteriorem ripam traijciendus erat. Quod ego nullo modo credo, quia disertis uerbis Lucas dicit c. 9. 10. venisse eum in desertum locũ, qui erat Bethsaidæ, Bethsaidam autem citra, non ultra lacum fuisse dubium non est, id est in Galilæa Herodis Tetrarchia, ubi tunc Christus uersabatur. Nam & Petrus, qui ex Bethsaida ciuitate erat Ioann. 1. 44. Galilæus erat Mat. 26. 72. 73. Nõ ergo Christus totum lacum, sed sinum aliquem, aut potius promontorium lacus traiecit, ut in alium remotum locum secederet. Cuius rei præter illud, quod ex Luca protulimus, certum etiã est argumentum, ꝙ, ut ait Matthæus, turbæ eum pedestres secutæ sint. Nam quod nonnulli dicunt per aliquem põtem transire potuisse, uel non agi de turbis, quæ in Galilæa erant, sed de ijs, quæ ultra ripam in regione Gerasenorum habitabant, absurdum est. Etenim nec tantus lacus, quantum Plinius, Straboque describunt, ponte iũgi potuit, nec in Iordane ipso, qui in lacum influebat, pontem ullum præter pontem Tiberiadis fuisse, qui longè distabat, legimus, & turba, quæ in ulteriore ripa erat, expectare uenientem Christum potuit, sequi non potuit. Simile est, quod ijdem dicunt, Bethsaidæ desertum apud Lucam appellari, non quòd prope Bethsaidam esset, quòd ultra lacum è regione Bethsaidæ, aut quòd Bethsaidæ esset, utrumque enim sine ulla ratione dictum est. Solus Ioannes cap. 6. 1. uideri potest horum auctorum sententiam iuuare, quòd dicat Christum abijsse trans mare Galilææ, quod est Tiberiadis, traiecit ergo ultra mare. Respondeo sensum esse eum uenisse in eum locum, qui vulgò ultra mare Galilææ uocabatur, non quòd Christo vltra mare esset, sed quòd Iudæis ex Ægypto uenientibus ultra mare fuerat, unde perpetuò nomen retinuit, ut cap. 4. 15. multis probauimus exemplis. At quomodo Christus ultra mare uenisse dicitur, cùm ultra mare esset? Respondeo, quia ex uno loco in alium transijt, qui propriè ultra mare uocabatur, quòd quisque ca. 4. 15. legerit, minimè mirum putabit. Nam & illic, qui loquebatur, propheta illum ipsum locum, ubi ipse erat, trans Iordanem uocat, cum illi non trans, sed citra Iordanem esset. Traiecit ergo Christus partem tantum aliquam lacus circùm aliquod promontorium, qua ratione factum est, cum turbæ terra sequerentur, ut prius ad locum, quò appulit, quàm ille peruenirent, ut ait Mar. c. 6. 33. quia etsi plerunque citius mari, quàm terra itur, tamen Christus promontorium circuibat, turbæ recta tendebant uia.

14. *Et exiens uidit turbam.*) Exiens è naui, quia, ut ait Marcus, turbæ eum præuenerant. Hieronym. & Euthym. & ex recentioribus multi interpretantur, exiens à deserto, quia Lucas cap. 9. 11. dicit, *& excepit illos*, quasi obuiam illis exieret, & Ioann. ca. 6. 3. *Subijt ergo in montem, & ibi sedebat cum discipulis suis.* Quod ego ne probabile quidem esse arbitror, cùm Marcus apertè dicat turbas eum præuenisse. Nam quod ait Lucas, Christum excepisse illos, non significat obuiam iuisse *& excepit*, inquit, *eos & loquebatur illis de regno Dei.* Quod & Marcus exposuit, *& exiens uidit turbam multam, & misertus est super eos, quia erant sicut* oues

oues in habentes pastorem, & cœpit eos docere multa.

15. *Accesserunt ad eum discipuli eius.* Videtur Leontius relatiuum *eius* ad Ioannem referre, de quo paullo supra mentio facta fuerat, quasi discipuli Ioannis fuerint, qui ad Christum accedentes rogauerint, ut turbam dimitteret. Hinc enim manifestum esse dicit jam tum Ioannis discipulos mortuo præceptore adhæsisse Christo. Sed ex Luca cap. 9. 12. perspicuum est eos, qui hoc Christo proposuere, duodecim Apostolos fuisse. Ioann. 6. 6. videtur factum aliter narrare, ait enim Christum Philippo dixisse, *vnde ememus panes, ut manducent hi? hoc autem* (inquit) *dicebat tentans eum, ipse enim sciebat, quid esset facturus.* Facilis coniectura, primùm discipulos Christo subiecisse, ut Matthæus ait, uti turbas dimitteret, deinde Christum, ut narrat Ioannes, tentandi causa Philippū interrogasse, *vnde ememus panes, ut manducent hi?* vt Chrysostomus, Leontius, & Theophylactus interpretantur. Duplex autem apud Ioanné quæstio, cur Christus discipulos, & cur Philippum potius quàm alium interrogauerit. Ad priorem Ioannes ipse uidetur respondere, non interrogasse, ut disceret, *sciebat enim, quid esset facturus*, sed ut tentaret. At hoc ipsum quæritur, cur tentare uoluerit? Amphylochius existimat quamuis minime ignorantem, ad modum tamen ignorantis interrogasse, ut se ad auditorum opinionem, & infirmitatem accommodaret: Augustinus, Beda, & Rupertus, non ut ipse fidem discipuli cognosceret, quam nequaquā ignorabat, sed ut illi suam incredulitatem ostenderet. Cyrillus Græcus (nam Latinum à quibusdam alienis scriptis auctum lectorem moneo nunquā a me citari, ideo putat interrogasse, ut magis miraculum, quod facturus erat, illustraret. Ex eius enim interrogatione consecutum fuisse, ut Philippus responderet ducentos denarios non sufficere, ut panes emerent, & Andreas, esse quidem illic quinque panes, & duos pisces, sed quid ad tantam hominum multitudinem? Quò ergo plures panes Philippus, & Andreas necessarios esse declararunt, cò maius postea miraculum apparuisse, Chrysostomus, Theophylactus, Ammonius, Theodorus Heracleotes, & Mopsuest. voluisse Christum interrogando, ac respondendo vltro, citroque discipulorum excitare fidem, eosque ad considerandum futurum miraculum attentiores reddere. Si enim de improuiso hac cum discipulis disputatione non antegressa miraculum edidisset, minùs fuisset animaduersum, cùm & hominum multitudo, & fames, & paucitas panum minus fuisset disputando perspecta. Ad posteriorem quæstionem idem Chrysostomus, Theophylact. Theodorus Mops. & Leontius respondent, propterea Philippum potius, quàm alium interrogasse, quia ille maximè omnium fide indigebat, eum enim fuisse, qui quasi in fide vacillans dixit, *Ostende nobis patrem, & sufficit nobis* Ioann. 14 8. Addit Ioannes dixisse Andream fratrem Petri, *Est puer unus hic, qui habet quinque panes ordeaceos, & duos pisces, sed hæc quid sunt inter tātos?* Quod Theodorus Mops. Leontius, & Ammonius ideo dixisse putant, ne uideretur uelle sibi reseruare. Notant uerò Chrysostom. Cyrillus, Theodorus Heracleotes, Leontius, & Theophyl. aliquantò plus fidei Andream, quàm Philippum ostendisse, uideri enim spe aliqua futuri miraculi dixisse hæc, scientem Elisæum panem aliquando multiplicasse, perfectam tamen non habuisse fidem, cum dicat, *sed hæc quid sunt inter tantos?* quasi crederet posse quidem Christum multiplicare panes, sed ex pluribus plures, ex paucioribus pauciores posse facere. Mihi probabilius uidetur, Andream, cum hæc dixit, nihil de miraculo cogitasse. Docet nos Christus, ut ait Leontius, & Theodorus Mops. hoc exemplo nunquam in rebus angustis desperare, sed in ipso semper confidere, qui panem nostrum, si quem habemus, augere, si non habemus, ex nihilo creare possit. Chrysostom. verò

&

& Theophy. ex hoc loco Manichæos refellunt; qui panem ab alio, neſcio quo, malo Deo factum eſſe delirabãt. Nec enim Chriſtus multiplicare potuiſſet, ſi ab alio, quàm a ſe, & patre ſuo fuiſſet factus. Adnotauit Euthymius Chriſtum data opera uſque ad ſerum diei tempus ſermonem traxiſſe, vt neceſſitas eius, quod poſtea fecit, miraculi nota eſſet. Non decet cuiuſdam magni nominis Caluiniſtæ interpretationem ſilentio præterire.

Caluiniſtæ Apoſtolis infeſti.

Scribit Euangelicus Doctor Apoſtolos non caritate: ſed tædio Chriſto ſuggeſſiſſe, vt turbas dimitteret, vt ſe labore, faſtidioque liberarent. Profectò hoc Caluiniſtæ non feciſſent. Hoc enim voluit bonus iſte Doctor ſignificare ſe, ſuoſque Miniſtros plus quàm Apoſtolos habere caritatis. Huiuſmodi eſt hæreticorum ſpiritus; dolent, &, ſi quomodo poſſunt, negant Apoſtolos fuiſſe ſanctos, vt ipſi Apoſtolis meliores eſſe videantur, nec intelligunt omnium hominum ſceleratiſſimos Apoſtolos eſſe oportuiſſe: vt noui iſti Apoſtoli eorum ſimiles videri poſſent.

16. *Date illis vos manducare.*) Ioan. ca. 6. 7. narrat reſpondiſſe Philippum, *ducentorum denariorum panes non ſufficiunt eis, vt vnuſquiſque modicum quid accipiat*, Vnde colligit quidam hæreticorum interpres Chriſtum, & Apoſtolos ducentos denarios, id eſt uiginti fere aureos coronatos habuiſſe.

Apoſtolorũ paupertas cõtra Caluiniſtas.

Nec enim monachis noſtris mendicantibus, ſed Caluinianis Miniſtris ſimiles erant, nummati, coniugati, cõpti, elegantes. Quod ex eodem ſpiritu atque illud, quod paullo ante commemorauimus, profectum eſt, maligno, peruerſo, hæretico, diabolico, & præterea cæco: quis enim non videt propterea Philippum dixiſſe ducentos denarios non ſufficere, quòd nec eos haberent, nec habere poſſent? Argumentatur enim non poſſe ſe tantam hominum multitudinem paſcere, quòd ne ducenti quidem denarij ſatis ſint, cum ipſi ne vnum quidem fortaſſe denarium haberent. Si enim habuiſſent, iuſſiſſet utiq; Chriſtus in panes expendi, nec miraculo opus fuiſſet. Quantò melius Theodorus Heracleota ex hoc loco uoluntariã Chriſti, & diſcipulorum eius paupertatem probat, qui ne ad emendos quidem cibos ſibi neceſſarios ſatis habuerint pecuniæ. Eius verba propter Caluiniſtas huc adſcribã, *τῶν συνόντων ἀυτῷ τὸ ἀφιλάργυρον, καὶ τὴν ἑκούσιον πτωχείαν ἐπιδείκνυσι, οὐδ᾽ ὅσον εἴη τὸ πρίασθαι τὰς ἀναγκαίας ἐχόντων τροφάς.* Notat Leontius propterea non dixiſſe, ego illis cibum dabo, ſed *date uos illis manducare*, ne arroganter de ſe loqui, & miraculum iactare videretur.

17. *Non habemus hic niſi quinque panes.*) Ioan. cap. 6. 8. 9. ait, *Dicit ei vnus ex diſcipulis eius Andræas frater Simonis Petri, eſt puer vnus hic, qui habet quinque panes ordeaceos, & duos piſces: ſed hæc quid ſunt inter tantos?* Dubitant autem interpretes, an panes illi Apoſtolorum eſſent, quos illis puer portaret: an puer, vt venderet, attulerit. Chryſoſtomus homil. 50. Leontius, & Cyrillus, & Theophylact⁹ Apoſtolorum fuiſſe putant: Euthymius, &, vt videtur, Cyrillus, cui magis aſſentior, venales. Nam quod Apoſtoli dicunt, *non habemus hic niſi quinque panes, & duos piſces*, non ſignificant fuiſſe ipſorum: ſed totam, quanta quanta erat, hominum multitudinem non niſi quinque panes, & duos piſces habuiſſe.

Qui ait eis, afferte mihi illos huc.) Iubet ſibi panes afferri, inquit Chryſoſtomus, & Leontius, ut oſtendat ſe eſſe, qui totum nutrit terrarum orbem; neque ex hora ulla, aut tempore pendere: ſed quocunque tempore, & ex quacunque materia poſſe, quotquot velit, panes facere. Non dicit Euangeliſta diſcipulos paruiſſe, ſed ex ſequentibus ſatis intelligitur. Quare Chryſoſtomus, Theophylac. Euthymius, Cyrillus, & Leontius egregium nobis documentum dari docent, ut hoſpitibus, & egenis etiam, quæ nobis neceſſaria ſunt, liberaliter elargiamur, fore, ut hac ratione panis nobis creſcat.

19. *Et cum iussisset turbam discumbere*) Marcus 6.39. *præcepit illis, ut accumbere facerent omnes secundum contubernia super uiride fœnum;* fœnum enim copiosum erat, quia, vt Leontius, & Theophylactus adnotarunt, primum erat ver, cùm proximum esset Pascha, vt ait Ioannes cap. 6.4. Lucas cap. 9.14. *facite eos discumbere per conuiuia quinquagenos*. Quod multis de causis verò simile est Christum fecisse, vt numerus hominum ex distributione magis appareret, eaque ratione miraculi magnitudo constaret, vt sine confusione Apostoli omnibus ex panibus, & piscibus darent: vt omnes nemine prætermisso suo quisque ordine portionem acciperet. Aliam Cyrillus, & Leontius in commentarijs, & nescio quis alius sine nomine in Græca citatus catena, sed mysticam afferunt caussam, tanquam bestias super fœnum accumbere iussisse; quinque enim illos panes ordeaceos quinque legis Mosaicæ libros significasse, quibus Iudæi tanquã ordeo, sine vllo delicato gustu, sine sensu, tanquam animalia bruta vescerentur. In quam sententiam multa quoque Rupertus scribit. Cyrillus verò reprehensionem esse putat, quasi dicat Christus, O tardi homines, & hebetes ad intelligendam uirtutem meam, facite eos discumbere, vt non uerbis, sed factis doceam uos, quid possim facere. Idemque in Græcorum catena scribit Apollinarius.

In cod. Vaticano mſ.

In cod. Vatic. mſ.

Aspiciens in cœlum.) Vt ostenderet se a patre vnà cum diuinitate vim faciendorum miraculorum accepisse, Hilarius, Chrysostomus, Euthymius, Theophylactus, vt idem nos facere doceret, vt ijdem dicunt auctores, Leontius, & Ammonius: vt ostenderet vnde nobis omnibus in rebus petendum auxilium, Hieronymus, & Beda: vt ostenderet se contrarium non esse Deo, vt idem Ammonius, & Leontius tradunt: vt usque ad passionem, tanquam homo Deum orans, principem huius mundi lateret, quam caussam solus reddit Ammonius. Aliam quoque Leontius rationem affert, ne patre se maiorem facere videretur, de quo dictum a Iudæis fuerat, *Nunquid poterit Deus parare mensam in deserto?* Adnotauit etiam Chrysostomus, Leontius, & Euthymius Christum non quotiescunque miracula fecit, in cœlum suspexisse: sed aliquando, vt hoc loco, & in Lazari suscitatione Ioan. 11.41. & in oratione, qua patrem rogauit, vt se clarificaret. Ioan. 17.1. ne si semper faceret, uideretur non sua, sed aliena auctoritate miracula facere: si nunquam, patrem suum non recognoscere.

In commẽ. & catena Græca cod. Vatic.

Psal 77. 19. Cur Christ' miracula facturus in cœlum oculos tollit.

Benedixit.) Caluinistæ interpretantur, gratias egit quia quod Matthæus, Marcus c. 6.41. & Lucas c. 9.16. dicunt εὐλόγησεν, *benedixit*, Ioãnes cap. 6.11. dixit καὶ εὐχαριστήσας, *& cùm gratias egisset*, & quod hic Matthæus, & Marcus dicunt εὐλόγησεν, *benedixit*; idem Matthæus cap. 15.36. & Marcus c. 8.6. narrantes alterum miraculum de septem panibus dicũt καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε, *& gratias agens fregit*. Rursus, quod Matthæus capitu. 26.26. & Marcus 14.22. de sacramento corporis Christi loquentes dicunt εὐλογήσας, *benedixit, & fregit*, Lucas cap. 22. 19. & D. Paulus 1. Corinth. 11.24. dicunt, εὐχαριστήσας *gratias egit, & fregit*. Ex quibus locis omnibus illud perspicuum est idem esse εὐλογεῖν benedicere, & εὐχαριστεῖν gratias agere: sed probãdum hæreticis erat εὐλογεῖν benedicere, accipi pro εὐχαριστεῖν gratias agere, non potius e contrario εὐχαριστεῖν gratias agere pro εὐλογεῖν, benedicere, quod nec probare conati sunt, nec si maximè conentur, probare possunt. Nos contrà εὐχαριστεῖν gratias agere, poni pro εὐλογεῖν benedicere facilè probamus. Primùm, quia gratiarum actio his in locis nihil, benedictio autem maximè ad rem pertinebat. Volebat enim Christus panem multiplicare, nondum multiplicarat; non ergo patri gratias agebat, quòd multiplicasset; sed panem benedicebat, vt multiplicaretur. Deinde, quia si gratias egisset, patri utique, non pani egisset: at panem ipsum benedixisse dicitur Luc. 9.16. εὐλόγησεν αὐτοὺς *benedixit illis*,

De benedictione panis contra Caluinistas.

Benedictio panis, & calicis in Eucharistia quomodo accipienda.

non ergo ἐυλογεῖν benedicere accipitur pro ἐυχαριςεῖν gratias agere, sed è contrario ἐυχαριςεῖν gratias agere, pro ἐυλογεῖν benedicere. Interpretantur illi ἐυλόγησεν ἀυτοὺς *Benedixit illis* id est gratias super illos egit, quam illi interpretationem nullo exemplo probare possunt; nos ex ipsa Grammatica refutare possumus: si enim Euangelista id dicere voluisset, non dixisset ἐυλόγησεν ἀυτοὺς benedixit illis, sed ἐυλόγησεν ἐν ἀυτοῖς benedixit in illis, aut ἐπ' ἀυτοῖς super illos: at & Lucas dicit ἐυλόγησεν ἀυτοὺς *Benedixit illis*, & D. Paulus 1. Cor. 10. 16. τὸ ποτήριον τῆς ἐυλογίας, ὃ ἐυλογοῦμεν *calix benedictionis, cui benedicimus*; ipsum enim benedicimus calicem. Simile est, quod idem Diuus Paulus ait 1. Timoth. 4. 4. 5. cibum, quem sumimus, per verbum Dei sanctificari; accedit ergo aliquid cibo ex eo, quòd benedicatur. Benedictio igitur, & ad Deum, tanquam ad auctorem, a quo petitur, dirigitur, & ad panem, tanquam ad materiam benedictioni subiectam, quod non fieret, si benedictio pro gratiarum actione sumeretur. Præterea, quid causæ est, cur Christum non legamus panem benedixisse, nisi cùm in melius mutare, aut multiplicare uoluit, cùm quotidie sumeret cibum, nisi quia per benedictionem aliquam panibus, ut crescerent, & multiplicarentur, uir utem impressit, quemadmodum, cum primos parentes benedixit Genes. 1. 28. *crescite, & multiplicamini, & replete terram.* Cum ergo Christus suspexit in cœlum, & panes benedixit, patrem orauit, ut suam in panes, qua multiplicarentur, benedictionem infunderet. Et cum dicitur apud Ioannem ἐυχαριςεῖν non significatur egisse gratias: sed gratiam patris in panes, vt multiplicarentur, inuocasse: argumentum est, quòd veteres auctores Græci Ecclesiastici transitiuè hoc verbo usi sint; vocant enim panem Eucharistiæ ἐυχαριςεθέντα, vt Iustinus 2. apolog. pro Christianis, & Irenæus lib. 4. c. 34.

Et dedit discipulis suis.) Vt per eos quodammodo tanquam ministros, miraculum fieret; quod, ut Hieronymus, & Beda scribit, significat populum Christianum per Apostolos fuisse pascendum; vel ut testes certiores miraculi essent, quod suis manibus tetigissent, quemadmodum ait Leontius, & Euthym. uel, vt altiùs in memoria defigerent, quod suis ipsi manibus contrectassent, vt vult Theophylact. Videtur mihi uoluisse Christus miraculi gloriam à se in Apostolos quodammodo transferre. Vbi multiplicati panes fuerint, vtrùm in manibus Christi, an in manibus Apostolorum; an in manibus, aut in ore sumentium Hilarius dubitat. Illud mihi certum pene uidetur non fuisse in manibus, aut ore sumentium multiplicatos, quemadmodum noui hæretici docent Eucharistiam non esse corpus Christi, nisi in ore sumentium. Sibi enim quodammodo hominis satiati miraculum tribuissent, Hieronymus in manibus Christi, Chrysostomus, Leontius, & Euthymius in manibus Apostolorum multiplicatos fuisse putant. Vtrumque probabile; sed illud, vt mihi videtur probabilius, primùm in manibus Christi, qui primus miraculi auctor erat, multiplicatos; frangendo enim multiplicasse credibile est, & duodecim cophinos impleuisse, quos Apostoli duodecim ad suum quisque ordinem ferrent, sicut Sareptana illa uidua 3. Regum 17. 14. 15. 16. & illa altera de vxoribus prophetarum 4. Reg. 4. 5. 6. hauriendo oleum multiplicauit: deinde verò in Apostolorum manibus, aut in ipsis cophinis creuisse, ita ut quantum ex corbibus, ut discumbentibus darent, detraherent: tantum diuinitus accresceret: sicut in lecytho illius viduæ factum est, ut quantum hauriebat, tãtum rursus emanaret, ita vt lecythus, vt ait scriptura, non sit imminutus. Inde factum est, vt Apostoli duodecim plenos cophinos, id est, quãtum à Christo acceperant, tantum collegerint.

Multiplicatio panum in manibus Christi & Apostolorũ facta.

20. *Et comederunt omnes.*) Tria hic ad miraculi euidentiam, & probationem dicit Euangelista. Primum

mum omnes comedisse: secundum saturatos fuisse: Quod propterea Euangelistam dixisse Leontius, Chrysostomus, & Theophylactus putant, vt miraculi veritatem ab ipsis, qui comederunt, probatam fuisse demonstraret, cum prius esurientes re ipsa, & non opinione sola saturati fuerint. tertium superfuisse duodecim cophinos. Duodecim autem cophinos superasse propterea Hieronymus, Chrysostomus, & Theophylactus, & Euthymius existimant, quia duodecim erant Apostoli, ut etiam Iudas, inquit Chrysostomus, cophinum suum ferret. Causam ego eam, quam superiore uersu indicaui, fuisse suspicor, quòd prius Apostoli duodecim a Christo plenos cophinos accepissent, & decebat vt boni beneficiorum Dei dispensatores tantum redderent, quantum accepissent. Quòd autem non integrorum panum, sed fragmentorum duodecim cophinos superare uoluerit, eadem ratione Chrysostomus factum existimat: si enim integri superfuissent panes, imaginarium miraculum uideri poterat: cum autem fragmenta superfuissent, manifestum erat turbam ex panibus verè comedisse. Quærit Chrysostomus, quam ob rem ex piscibus nihil superfuerit, cum post resurrectionem ita legamus multiplicasse pisces, vt permulti superauerint Ioan. 21.11. Nihil respondent aliud significare uoluisse Christum, quòd nunc ex subiecta materia pisces multiplicasset, non impotentia ulla sua factum fuisse, cum postea sine ulla materia tam multos procreauerit pisces, ut saturatis discipulis multi superfuerint. Rectè, si illud priùs, quam hoc, fecisset. Simplicius dixerim, primùm non constare, an nihil ex piscibus supfuerit: quin ego multum superfuisse credo, quamuis nec id Euangelista dixerit, neque Christus piscium fragmenta iusserit colligi, satis esse ratus ad miraculi demonstrationem, vt panum fragmenta colligerentur. Deinde, ut nihil superfuerit ex piscibus, ideo non superfuisse, quia satis erat ad probandum miraculum ut uel panes, vel pisces superessent. Voluit autem panes potius, quàm pisces superare: quia cibus est omnium vsitatissimus, & in quo maxime poterat apparere, quid in eo genere posset facere. Valet hoc ipsum ad mores: vult Deus panes, id est res necessarias abundè nobis suppetere: pisces uerò, id est delicias minimè redundare. Allegoria moralis.

21. *Quinque millia hominum.)* G. ὡσεὶ πεντακισχίλιοι, quasi quinque millia, quemadmodum etiam apud Marcum cap. 6. 44. & apud Ioan. cap. 6. 10. legitur. Noster interpres neq; hic, neque apud Marcum legit: apud Ioannem autem legit. Quod attinet ad sententiam, nihil interest. Solent enim auctores sacri perfectum numerum ponere, etiamsi paullo minor, autaut maior sit. Duo etiam hic sunt, quæ propterea narrat Euangelista, ut miraculi commendet magnitudinem, quòd quinque hominum millia fuerint, & quòd mulieres, & pueros non numerauerit: quorum non quidem tantum, quantum uirorum, quia longo itinere uenerant: sed magnum tamen fuisse numerum credendum est, siue quia religiosiores, siue quia curiosiores uiris fœminæ sunt. Notant Leontius, Cyrillus, & Ammonius apud Ioãnem in Græcorum catena citati, propterea Euangelistas solos uiros, non mulieres numerasse; vt Iudæorũ consuetudine seruirent, qui solos numerabant uiros, quemadmodum fecisse legimus Mosem. Id quoque morale esse, nihil apud Deum recenseri, & ullo in numero esse, nisi quod uirile sit, atque perfectum. In cod. Vatic. ms. In lib. Nume. Allegoria moralis.

22. *Et statim compulit.)* Ioannes ca. 6. 16. contrà uidetur dicere discipulos non iussu quidem Christi, qui sese ab eorum oculis subtraxerat, sed proprio consilio, cùm eum eodem in loco usque ad uesperum expectassent, vidissentque non redire, conscendisse nauim, ut nauigarẽt in Capharnaum, ibique eum quærerent. Vtrumque factũ esse credendum est, & Christum, antequam se subduceret, præcepisse eis, ut nauigarent in Capharnaum, & ipsos vsque ad noctem expectasse sperantes

rantes

rantes rediturum: aut è contrario prius compulisse discipulos nauem ascendere, seque præcedere prætextu dimittendæ turbæ, quibus profectis ipsum in montem relicta turba fugisse, ut oraret. Sed Ioannem hoc secundum narrasse: primum præteriisse.

Quare uerò compulerit, ut se relicto prænauigarent, duæ ex Euangelistis causæ colliguntur, altera ex Matthæo uersu sequenti, quia uolebat solus orare, ideoq; præmissis discipulis: & relicta turba in montem solus ascendit. Altera ex Ioanne c.6. 15. ubi propterea dicit solùm in montem fugisse, quia sciebat fore, ut turba ueniret, ut se raperet, ac regem faceret. Volebat enim expeditus esse, & à tota turba, & ab Apostolis, ut cùm periculū immineret, momento temporis, ut postea fecisse credendum est, per aera permeans discipulos consequeretur. Videtur etiam ea ratione sequenti miraculo occasionem præbere uoluisse, nisi enim Apostolos præmisisset, neque laborassent illi fortassis in remigando, neque super mare ipse ambulasset, neque Petrum iussisset ambulare, quæ omnia miracula uno facta sunt tempore. Aliam Chrysostomus, & Theophylactus afferunt causam, ut fragmenta panum, quæ superfuerant, secum portarent. ac soli inter se præteritum miraculum recognoscerent. Compulisse autem eos dicit Euangelista, quia credibile est illos ab eo discedere noluisse, ut Hierony. Chrysostomus, Theophylactus adnotarunt. Ad uerò nō eorum solùm erga Christum amori, sed communi etiam humanitati repugnare uidebatur, ut discipuli magistrum solum inter homines ignotos, & quidem citra mare relinquerent, cum ipsi essent ultra mare nauigaturi, sed obediunt tamen, quia sciunt, nihil esse, quod Christus facere non possit.

Et præcedere eum trans fretum) In regionem Gerasenorum, quæ ultra lacum erat, ut constat ex uersu 34. Itaq. nunc nō solum partem unam lacus, aut promontorium, ut ante adnauigarunt, sed totum penitus lacum traiecerunt. Voluit enim Christus è Galilæa fugere, & in oppositam Gerasenorum regionem uenire, & ut Herodis insidias uitaret, & ut eorum declinaret studium, qui sibi eum regem facere uolebant. Videri potest contrarium, quod Ioannes scribit c.6. 17. Venisse discipulos trans mare in Capharnaū. Neq; satisfacit, quod Augustinus lib. 2. de consensu Euang. c. 48. respondet, Genesareth, quò eos Matthæus uenisse dicit, esse prope Capharnaum, quo Ioannes dicit appulisse. Repugnat enim Geographia, ex qua manifestum est Genesareth in altera opposita lacus parte esse. Idq. ex superiore c. 8. 28. & 9. 1. colligitur, si duo illi inter se loci conferantur. Constat ex Ioanne & discipulos, & Christum prius uenisse Capharnaū, ibiq. præclaram illam de corpore, & sanguine suo disputationem habuisse, quàm toto c.6. Ioannes describit. Cōstat miraculum hoc in mari factum tunc accidisse, cum discipuli ex eo loco, ubi panes Christus multiplicauerat, in Capharnaum noctu nauigarēt. Deinde ex Capharnaum in Gerasenorum regionem ultra lacum nauigasse. Ioannes ergo, quia uolebat disputationem illam de corpore, & sanguine narrare, reliquit profectionem in regionem Gerasenorum. Matthæus uerò, & Marcus, cum uellent solum miraculum in mari factum exponere, & quo modo iterum Christus in terram Gerasenorum traiecisset, quæ autem in Capharnaum acciderāt, præterire, ita narrant historiam, ut significare uideantur miraculum illud maris tunc accidisse, cum in Gerasenorum terram discipuli nauigarent. Eadē enim fuit nauigatio, nisi quòd aliquantisper in Capharnaū commorati sunt, dum de corpore, & sanguine suo Christus disserebat.

23. *Ascendit in montem solus orare.)* Bis in montem ascendisse constat ex Ioanne: primum simul ut in desertum locum uenit c.6. 3. *subijt ergo in montē Iesus, & ibi sedebat cum discipulis suis.* Deinde post factum miraculum, & postea quā Apostolos dimisisset, ibidem

dem

dem uer. 15. *Iesus ergo cum cognouisset, quia uenturi erant, ut caperent eum, & facerent eum regem, fugit iterum in montem ipse solus.* Prius fugerat, ut lateret: nunc fugit, ut oret.

4. noctis uigiliæ.

25. *Quarta autem uigilia noctis)* Vltima, quæ matutina dicebatur, Exod. 14. 24. & 1. Reg. 11. 11. In quattuor partes militari arte distributam fuisse noctem, quę quattuor uigiliæ, quòd vigiles quater mutarentur, vocatæ fuerint, nemo nescit, & in scripturis sæpe etiā indicatur, Iud. 7. 11. 19. Thrē. 2. 19. Lucæ 2. 8. & 12. 38. Triplicem igitur faciendi miraculi occasionē Christus expectauit, ut discipuli essent in medio mari, ubi nullum humanum auxilium expectare poterant, ut uentus contrarius esset, & nauis magnis fluctibus iactaretur, & vltima noctis uigilia veniret, ut discipulorum fidē, patientiamq; probaret, simul ut miraculi necessitatem Apostoli cognoscerent: nec enim solebat sine necessitate, eaq. cognita, atque perspecta miracula facere. Hæc ferè eadem Leontius obseruauit, habentq. , ut idem ille monet, utile documentum, non debere mirari nos, si, cum rebus aduersis conflictamur, non continuò diuinum nobis auxilium adesse uideatur, velle Deum nostram priùs patientiam experiri, certamenq. nostrum, quasi spectatorem, contemplari in ultima uigilia, id est cum in extremum periculum adducti sumus. Idem Cyrillus scribit Alexandrinus Io. 6. 17.

Quō Christus super aquas ambulauit cōtra Caluinistas.

Ambulans supra mare) Caluinus timens, ne corpus Christi in sacramento Eucharistiæ posse esse uideatur, nullum vult in eo miraculum esse factum, non ex utero uirginis integra virginitate prodijsse; non, ante, quàm lapis remoueretur, exiisse de sepulchro; non clausis ad discipulos ingressum ianuis: non factum inuisibilem per medium eorum, qui prehendere volebant, euasisse; non super liquidas undas ambulasse. Denique, ut unam defenderet hæresim, necesse illi fuit multas, & inauditas hæreses excogitare. Dicit Christum non effecisse, vt graue suum corpus in liquidis aquis non mergeretur, sed aquas ita solidasse, vt graue sustinerent corpus. Non audet homo impius, quod sentit palam dicere, sed eius tamen sententia est, Christum id facere non potuisse. Nec enim alia de causa fecisse negat, nisi quia potuisse facere non credit. Isto sanè modo & barbaræ gentes propè glaciale mare habitantes super mare ambulant, super mare currunt, super mare carpenta quadrigis ducunt. Isto modo maius illa, de qua poeta scribit, miraculum fecit. Virgil. 7. Aeneid.

Quæ mare per medium fluctu suspensa tumenti.
Ferret iter, celeres nec tingeret æquore plantas

Isto modo nec Petrus mergi potuit, nec timere. Solidum enim erat mare. Sed nescio, vtrum ineptius sit ista dicere, an refutare. Tantùm admonere lectorem volo, nè Hieronymi non bene intellecta sententia fallatur. Cum enim dicit hoc loco, *Tu præcipe, & illico solidabuntur vndæ*, non significat uerè fuisse solidatas, sed perinde corpus sustinuisse, atque si solidæ, & concretæ fuissent, addit enim, *et leue fiet corpus, quod per se graue est*, cùm nec aquæ solidatæ fuerint, ne corpus leue factum; sed effectum, ut graue corpus in liquidis, ac mollibus aquis non mergeretur. Eodemq. modo intelligendum, quod hoc loco Leōtius scribit, ὡς θεῷ δὲ ὑπεστρώθη αὐτῷ ἡ θάλασσα, καὶ περιεπάτει ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Hoc enim miraculum fuit. Atq. hoc sensu ueteres auctores Iustinus q. 117. & D. Aug. ser. de tempore. 159. Ambr. lib. 1. de interpellat. Iob. c. 4. interpretantur. In cōment. codicis Vatic. ms.

Apostolorū defensio cōtra Caluini proteruiam.

26. *Et uidentes eū supra mare ambulantem turbati sunt.* Hic etiam Caluinus Apostolis, ut sibi uidetur, maior de Apostolis in mare periclitantibus, atq. turbatis securus iudicat. Crassi stuporis, & brutę ignorantiæ fuisse dicit, quòd Apostoli turbati fuerint, neq. Christum super mare ambulantem agnouerint. Alius non minùs, sed non tam celebris hæreticus ingratitudinem, & incredulitatem uocat.

cat. Apponam Hilarij verba, vt appareat, quid inter hæreticum, & Chriſtianum ſpiritum interſit. *Et quia de Antichriſti conſuetudine ad omnem tentationum nouitatem ſoliciti erant, etiam ad Domini aduentum falſas rerum imagines, & ſubrepentia oculis figmenta metuentes.* Si hoc Caluinus feciſſet, cum illi primùm hæreſis venit in mentem; ſi, cum diabolus illi in Chriſti ſpeciem transfiguratus apparuit, timuiſſet; hæreticus non fuiſſet. De re loquamur, ſi craſſi erroris, & brutæ fuit ignorantiæ, quòd Apoſtoli ad aſpectum Chriſti ſuper mare ambulantis turbati ſunt; craſſi etiam ſtuporis, & brutæ ignorantiæ fuit, quòd ſãctiſſima Chriſti mater ad aſpectum, & ſalutationẽ angeli turbata eſt, Lu. 1. 29. Pœnitet me hoc exemplum poſuiſſe verentem, ne iſti, vt ſunt pij, facilè concedant. Rogabo tamen eos, ſi tam craſſus Apoſtolorum ſtupor, ſi tam bruta ignorantia, ſi tam non ferenda ingratitudo, & incredulitas fuit, quid eſt, quòd Chriſtus, qui leuioribus eos in rebus ſolet reprehendere, hic non reprehendit? quid eſt, quòd reprehendit Petrum, quòd timuerit: non reprehendit Apoſtolos, quòd turbati fuerint? Illud etiam rogabo, quid eſt, quòd Chriſtus Apoſtolos non reprehendit, iſti reprehendunt? niſi quia iſti Antichriſti ſunt? Nimis fortaſſis vrgeo, ſed licet Apoſtolorum cauſam agenti adhuc vrgere. Quid iſti fortes hæretici feciſſent, ſi fuiſſent in naui, & in medijs tenebris aliquem ſuper mare ambulantem vidiſſent? præſertim, cùm non credant Chriſtum, niſi conglaciato mari id facere potuiſſe? Opinor, non trepidaſſent: quia neque Chriſtum, neque ſpectrum eſſe credidiſſent: ſed fuco oculos falli: ſic enim ſolent miracula, quæ in Eccleſia fiunt, interpretari. At dicit Marcus capitu. 6. 52. Apoſtolos non intellexiſſe de panibus, quia *erat cor eorum obcęcatum*; facile fuiſſet bonis uiris id in meliorem partem interpretari. Non enim ſignificat ita cor eorum obcæcatum fuiſſe, vt paullo ante factum miraculum, quod omnes turbæ intellexerant, non intellexerint, ſed adeo fuiſſe attonitos, & obſtupefactos, vt non potuerint cogitare eum, qui paullo ante panes multiplicauerat, ambulare ſuper mare potuiſſe: vt ſolet ſubitus horror aut eripere, aut impedire rationem.

Quia phantaſma eſt.) ſpectrum, & viſum uocant Latini, quidquid corporea apparet forma, quod corpus non ſit, ſiue Angelus, ſiue dæmon, ſiue alius ſpiritus ſit. Eiuſmodi ſpectra aliquando videri vulgaris opinio erat, vt colligitur ex Luca capitulo 24. 37. & ex Actis Apoſtol. capitulo 12. 15. Et quia aut nocuiſſe multis, aut nocere poſſe credebantur, Apoſtoli timuerunt.

28. *Si tu es.*) Hic etiam omnes hæretici Petrum multis modis reprehendunt, & quia dixit, *ſi*, quaſi in fide dubitauerit; & quia voluit ſolus dimiſſis aliis ad Chriſtum ire, quod alius hæreticus ſtultum feruorem, alius arrogantiam fuiſſe dicit. Hic quoque Hilarij, & Hieronymi uerba ſubſcribam, vt, quid inter noſtros, & hæreticorum interpretes ſit diſcriminis, prudens lector cognoſcat. *Et hoc,* inquit Hilarius, *in Petro conſiderandum eſt, fide eum cæteros anteijſſe.* Hilarius ſingulari, & excellenti Petri fidei, iſti infidelitati, ſtultitiæ, & arrogantiæ tribuunt, quòd ad Chriſtum ſuper mare ire uoluerit. Hieronymus autem ſic ſcribit. *In omnibus locis ardentiſſimæ fidei inuenitur Petrus*, quòd cum multis probaſſet exemplis, addidit, *Eodem igitur fidei ardore, quo ſemper, nunc quoque cæteris tacentibus credit ſe poſſe facere per uoluntatem magiſtri, quod illi poterant per naturam.* Satis nobis erat Hilarium, & Hieronymum omnibus Caluiniſtarum interpretibus opponere, ſed magiſtrum Chriſtum audiamus. Ille quidem certè Petri deſiderium, & petitionem non reprehendit: ſed potiùs concedendo probauit, non conceſſurus profectò, ſi arroganter, ſi ſine fide petiuiſſet, qui ab omnibus, quibus miracula faciebat, fidem exigebat. Neque reprehenſionem prætermiſiſſet, ſi cum reprehen-

Petrus defenditur cõtra Caluiniſtas.

hen-

hensione dignum iudicasset. Reprehendit enim paullo post, cum, propterea quòd timuit, reprehensione dignũ iudicauit. Cum ergo dicit *si tu es*, non dubitat de fide, sed de facto. Credebat enim posse Christum efficere, vt ipse quoque super aquas ambularet, quod Caluinistæ non credunt, sed dubitabat, an Christus esset, qui loquebatur, an aliquis spiritus, qui se Christum esse fingeret, quia sciebat aliquando Satanam se in angelum lucis transfigurare: & volebat probare spiritus, an ex Deo essent, quod Caluinistæ non faciunt. Si enim de fide, vt ait Theophylactus, dubitasset, non dixisset, *iube me ad te uenire super aquas*, volens loquentis verba factis probare. Sciebat enim posse quidem angelum, & malum, & bonum sumpta humani corporis forma ambulare super aquas, & Christi uocem imitari: sed aliis, vt idem facerent, præstare non posse.

2.Cor.11.14

1.Ioan.4.1.

Petr' defenditur contra Caluini petulantiam.

19. *Veni.*) Ideo Christus Petro, qđ petit, concedit, vt se esse doceat, quod experiri Petrus volebat. Caluinus dignam suo, id est hæretico spiritu rationem reddit, *vt* inquit *eius stultitiam experientia ipsa redargueret, cum in mediis fluctibus mergeretur.* Itaque stultitiã uocat, quòd Petrus crediderit posse se iubente Christo super aquas ambulare. Quod recitare opus fuit, ut hæreticus ab omnibus spiritus cognoscatur; refutare opus non est. Refellit Hieronymus hoc loco Marcionistarum, & Manichæorum errorem, qui Christũ ex eo probabant non verum, sed phantasticum corpus habuisse, quòd super aquas ambulauerit. Petrus enim auctore Christo idem fecit, qui uerum tamen, non phantasticum corpus habebat. Fuerunt, ut ait in lib. de baptismo Tertullianus, qui dicerent Apostolos nũ alium baptismum recepisse, quàm quòd fuerint in hac tempestate undis maris aspersi. Quibus his verbis respondet, *aliud est aspergi, vel intercipi uiolentia maris, aliud tingi disciplina religionis.*

30. *Videns verò uentum validum timuit.*) Hic etiam hæretici inuehuntur in Petrum, nec ea, qua Christus usus est, reprehensione contenti, seueriorẽ in illum censuram stringunt. Nõ considerantes humanum esse præsentibus periculis commoueri. *Humana*, inquit Chrysostomus Petrum excusans, *hæc conditio est, vt difficilioribus nonnunquam superatis succumbat in minoribus.* Quod etiam Elias sub Iezabel, & Moses in Ægypto passus est. Plus etiã excusat Theophylactus, *non omnino*, inquit, *dubitauit, qui clamauit, Domine saluum me fac.*

Homil.51.

31. *Modicæ fidei.*) Magna quidem erat, & singularis fides Petri, qui, quod Christus faciebat, se quoque eo iuuante facere posse crediderat, qui se in mare ambulaturus miserat super aquas, sed præsenti periculo humano timore correptus est. Si *Apostolo Petro*, inquit Hieronymus, *de cuius fide, & ardore mentis supra diximus, qui confidenter rogauerat Saluatorem dicens, Domine iube me venire ad te super aquas, quia paululũ timuit, dicitur, modicę fidei quare dubitasti? quid nobis dicendum est, qui huius modicæ fidei, ne minimam quidem habemus portiunculam?* Dubitari potest, quã ob rem Christus permiserit aut mergi: aut timere. Respondẽt Chrysost. & Theoph. ne tãto miraculo superbiret. Hieronymus verò his verbis, *Ardebat animi fides, sed humana fragilitas in profundum trahebat. Paululum ergo relinquitur tentationi, ut augeatur fides, & intelligat se non facilitate postulationis, sed potentia Domini conseruatum.*

32. *Et cum ascendissent.*) Christus, & Petrus. Ioannes cap. 61. videtur significare Christum in nauim non ascendisse. *Voluerunt*, inquit, *accipere eum in nauim, & statim nauis fuit ad terram.* Respondent Chrysostomus, & Theophylactus uoluisse Apostolos Christum in nauim excipere, cum verò tunc noluisse, sed vnà cũ Petro magno spatio, ut eius confirmaret fidem, super aquas ambulasse: cum uerò prope terram essent in nauim ascendisse. Mihi non uidetur Ioannes significare uoluisse non ascendisse Christum in nauim, sed non fuisse opus, ut ascende-

deret, quia momento nauis ad terram appulsa est. Quinque ergo uno tempore miracula facta sunt, Christus per aera, ut opinor, raptus, Apostolos consecutus est: super mare ambulauit, ut Petrus ambularet, effecit: uentum & tempestatem compescuit: nauim, simul atque in eam ascendit, momento ad terram appulit.

33. *Qui autem in nauicula erant.*) Chrysostomus, & alij fere omnes interpretes Apostolos intelligunt. Alij nautas, & uectores, quos credibile est fuisse nonnullos. His magis assentior, quia quod sequitur, *venerunt, & adorauerunt eũ dicentes uerè filius Dei es*, parùm mihi uidetur Apostolis conuenire, qui iam dudum credebant eũ filium esse Dei. Itaque quod Ioannes ait ca. 6. 22. non introisse Christum cũ illis in nauim, sed solos discipulos abijsse, non est intelligendum solos discipulos abijsse, ita ut nemo præter illos fuerit in naui, sed solos discipulos, id est sine Christo.

Venerunt.) Postquam ad terram appulissent, ut indicat Marcus cap. 6. 54.

Christus si filius Dei naturalis, non adoptiuus.

Verè filius Dei es.) Non adoptione, sed natura: non ut uirum iustum, sed ut uerum Deũ confitentur. Eo nimirũ modo, quo Pharisæi filium Dei esse negabant pro eodem accipientes filium Dei, atque Deum esse, Ioan. 10. 33. *de bono opere non lapidamus te, sed quia tu cum homo sis, facis te ipsum Deũ*, cum non se Deum, sed filium Dei esse dixisset, & Ioan. 19. 7. *nos legem habemus, & secundum legem nostram debet mori, quia filium Dei se fecit*, & Matth. 27. 40. *si filius Dei es, descende de Cruce.* Hæc enim omnia non de adoptione, de qua dubium non erat, sed de natura intelliguntur. Nam Christum esse filium Dei, id est uirum iustum nemo dubitabat, neque si quis se eo modo filium Dei esse diceret, lege puniendus erat. Itaque ualet contra Arianos hic locus. Adnotauit etiam Chrysostomus Christum eos, qui se filium Dei appellabant, non reprehendisse, sed eorum potius opinionem multis coram factis miraculis confirmasse.

34. *Venerunt in terrã Genesar*) Quæ ulna lacum erat, & unde lacus nomen acceperat, uide sup. ver. 22. & ca. 8. 28.

35 *Et cũ cognouissent eum,*) *Rumore*, inquit Hieronymus, *non facie*. Sed & facie multos eum cognouisse credibile est, quia iam ante ibi fuerat, & duos dæmoniacos curauerat c. 8. 28. Quod autem dicunt nonnulli non eodem die, quo Christus eò appulit hæc, quæ narrat Euangelista, accidisse, sed postquàm eius aduentus fama percrebruisse, Euangelistam uerò res diuersis gestas diebus copulasse, non est incredibile. Illud mirum uideri potest, cur nunc Genesareni tanta auiditate Christum excipiant, cùm non multo ante de suis eum finibus eiecissent ca. 8. 34. Facilis, responsio creuerat miraculorum eius fama, creuerat, ut ait Chrysostomus, eorum fides. Hoc Christus non ignorabat. Itaque qui prius sciens eos non esse maturos ad recipiendum Euangelium, inde discessit, nunc maturos esse sciens quasi ad messem redijt.

36. *Et rogabant eum, ut uel fimbriam uestimenti eius tangerent.*) Quorum fidem Euangelista, ut singularem, laudans declarat, eos Caluinus homo religiosus, quasi superstitiosos accusat, quòd ad tactum uestis Christi gratiam restringere uideantur. Licet. n. illi, cui hæresiarchæ esse licuit, quæ Euangelistæ laudant, reprehendere. Non ergo significatur, iste nouus propheta somniat, Genesarenos ad tactum fimbriæ Christi gratiam restrinxisse: sed tantam eorum fuisse fidem, ut crederent uel solo fimbriç eius tactu omnia morborum genera curari posse. Hoc enim sensu narrat Euangelista rogasse illos, ut uel fimbriam uestimenti eius tangerent. An autem hæc uera, & eximia fides, an superstitio fuerit, melius, ut opinor, Christus factis, quàm Caluinus uerbis declarabit. *Quicunque*, inquit Euangelista, *tetigerunt, salui facti sunt*. Miracula fidei, non superstitionis respectu fieri solent. Sed uerẽdum est, ne Christum etiam Caluinus reprehẽdat, quòd Genesarenorum superstitionem factis miraculis confirmasse uideatur, & nos in similem errorẽ san-

In hormona Caluini per uicacia reprehenditur.

Reliquiarũ ueneratio.

ctorum

ctorum reliquias uenerandi induxisse. Hoc enim, si auderet, homo impudens diceret. Neq; potest dicere, quod alibi eum dixisse memini, non esse hoc imitandum, quòd non ordinarium, sed extraordinarium sit exemplum. Ordinarium.n.profectò est, quod quotiescunque fit, miraculũ sequitur. Hic, *quicunq; tetigerunt, salui facti sunt*, c.9 20.21. hæmorrhoyssa tetigit, & curata est. Quid ergo est ordinariũ, si hoc non est? Adijciam, quod ualde Calui no doleat. Chrysostomus scribit hoc loco nos non solam fimbriam, sed totum Christi corpus in Eucharistia apud nos habere, si illi, qui fimbriam tangebant, sanabantur, quanto magis nos, si Christi corpus tangamus? Chrysostomi sententiam multis experientia miraculis confirmauit. Narrat Gregorius Naz. in oratione funebri pro sorore sua Gorgonia eam tactu Eucharistiæ à grauissimo morbo fuisse curatam.

Morborum curatio per Euchari-stiam.

CAPVT XV.

Marc.7.a.1.2.

1 TVnc accesserunt ad eum ab Ierosolymis Scri-
bæ, & Pharisæi, dicentes: 2. Quare discipuli
tui transgrediuntur traditionem seniorum?
non enim lauant manus suas, cum panẽ man
ducant. 3. Ipse autem respondens ait illis:
Quare & uos transgredimini mandatũ Dei
propter traditionem uestram? Nam Deus dixit: 4 Honora pa-
trem, & matrem, &: Qui maledixerit patri, uel matri, morte
moriatur. 5. Vos autem dicitis: Quicunque dixerit patri, uel ma
tri, Munus quodcumque est ex me, tibi proderit 6 & non hono
rificabit patrem suum; aut matrem suam, & irritum fecistis man
datum Dei propter traditionem vestram. 7. Hypocritæ, bene
prophetauit de uobis Isaias, dicens: 8. Populus hic labijs me ho
norat: cor autem eorum longè est à me. 9. Sine causa autem co
lunt me, docentes doctrinas, & mandata hominum. 10 Et con-
uocatis ad se turbis, dixit eis: Audite, & intelligite. 11. Non qđ
intrat in os, coinquinat hominem: sed quod procedit ex ore,
hoc coinquinat hominem. 12. Tunc accedentes discipuli eius,
dixerunt ei: Scis quia Pharisæi audito uerbo hoc, scandalizati
sunt? 13 At ille respõdens ait: Omnis plantatio, quam non plan-
tauit Pater meus cœlestis, eradicabitur. 14 Sinite illos: cœci
sunt, & duces cæcorũ. Cæcus autem si cæcò ducatum præstet,
ambo in foueã cadunt. 15. Respondens autẽ Petrus dixit ei: E-
dissere nobis parabolam istam. 16 At illic dixit: Adhuc & uos
sine intellectu estis? 17. Nõ intelligitis, quia omne, quod in os in
trat, in ventrem uadit, & in secessum emittitur? 18 Quæ autem
procedunt de ore, de corde exeunt, & ea conquinant hominẽ:
19. de corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adul-
teria,

Exo.20.ca.12. Deut.5.b.16. Eph.6.a.2. Exo.21.ca.16. Leu.20.b.9 Prou.20.c.20. Isa.29.d.13 Mar.7.a.6.

Io.15.a.2. Luc.6.f.39. Mar.7.c.17

teria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ: 20 hæc
sunt, quæ coinquinant hominem. Non lotis autem manibus
manducare, non coinquinat hominem. 21. Et egressus inde Ie-
sus secessit in partes Tyri, & Sidonis. 22. Et ecce mulier Cha-
nanæa a finibus illis egressa clamauit, dicens ei: Miserere mei Marc. 7.c. 25.
Domine fili Dauid: filia mea male a dæmonio uexatur. 23. Qui
non respondet ei verbum. Et accedentes discipuli eius roga-
bant eum dicentes: Dimitte eam: quia clamat post nos 24 Ip-
se autem respondens ait: Non sum missus nisi ad oues, quæ pe
rierunt domus Israel 25. At illa venit, & adorauit eum, di- Sup.10.a.6.
cens: Domine, adiuua me 26 Qui respondens ait; Non est bo- Io.10.a.3.
num sumere panem filiorum, & mittere canibus 27. At illa di-
xit; Etiam Domine: nam & catelli edunt de micis, quæ ca-
dunt de mensa dominorum suorum. 28. Tunc respondens Ie-
sus, ait illi: O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis. Et
sanata est filia eius ex illa hora. 29. Et cum transisset inde Ie-
sus, venit secus mare Galilææ: & ascendens in montem, sedebat
ibi. 30 Et accesserunt ad eum turbæ multæ, habentes secum Isa.35.b.5.
mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos, & proiece-
runt eos ad pedes eius. & curauit eos: 31. ita ut turbæ miraren
tur uidentes mutos loquentes; claudos ambulantes; cæcos ui-
dentes, & magnificabant Deum Israel. 32. Iesus autem, con-
uocatis discipulis suis dixit: Misereor turbæ, quia triduo iam
perseuerant mecum, & non habent, quod manducent & di- Mar. 8.a.1.
mittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in uia 33. Et dicunt ei
discipuli. Vnde ergo nobis in deserto panes tantos, vt sature-
mus turbam tantam? 34 Et ait illis Iesus. Quot habetis panes?
At illi dixerunt: Septem, & paucos pisciculos 35 Et præcepit
turbæ vt discumberent super terram. 36. Et accipiens septem
panes, & pisces, & gratias agens fregit, & dedit discipulis suis,
& discipuli dederunt populo. 37. Et comederunt omnes & sa-
turati sunt. Et quod superfuit de fragmentis, tulerunt septem
sportas plenas. 38. Erant autem, qui manducauerunt, quat-
tuor millia hominum, extra paruulos & mulieres 39 Et dimis-
sa turba, ascendit in nauiculam, & uenit in fines Magedan.

IN CAPVT XV.

1 VNC.) Cum tot fecisset miracula, Chrysost. homil. 52. Io. c. 7. uidetur docere Christum, cũ hoc accidit, iam in Galilæam rediisse. *Post hæc* inquit, *ambulabat Iesus in Galilæa non enim uolebat in Iudæa ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere.*

Ab Ierosolymis.) Per omnes tribus, inquit Chrysostomus, & Euthymius, & Leontius, erant Scribæ, & Pharisæi dispersi, sed omnium arrogantissimi erant Ierosolymitani, quod in principe habitarent ciuitate, & omnium sapientissimi haberentur. Melius dixissent, per omnes ciuitates, aut per omnia loca, ut Theophylactus dicit, quam per omnes tribus, quia tribus tunc non erant nisi duæ, quæ solæ ex Babylonico redierant exilio. De Scribis, & Pharisæis uide, quæ diximus c. 2. 4. Quod quidam dicunt hos à concilio Ierosolymitanorum Scribarum, & Pharisæorum, ut Christum tentarent, missos fuisse, credibile, & eorum ingenio, atque consuetudini rectè conuenit. Nam & cap. 22. 16. discipulos suos cum Herodianis eodem animo ad Christum miserunt.

2. *Quare discipuli tui.*) Marcus ca. 7. 2. ex præsenti discipulorum facto accusationis materiam arripuisse narrat, *& cum uidissent*, inquit, *quosdam ex discipulis eius communibus manibus, id est non lotis manducare panes uitupe rauerunt.*

Transgrediuntur traditionem seniorum.) Non dicunt, inquit Chrysostomus homil. 52. legem transgredi, quia nihil de ea re lex præcipiebat, sed traditionem seniorum, quam Marcus ca. 7. 3. 4. copiosiùs declarat *Pharisæi*, inquit, *& Iudæi, nisi crebrò lauerint manus, nõ mãducant tenentes traditionem seniorum, & à foro, nisi baptizentur, non comedunt, & alia multa sũt quæ tradita sunt illis seruare baptismata calicum, & urceorum, & æramentorum, & lectorum.* Extat Hebraicè liber מצרות non multo ante Christum à quibusdam Scribis editus, ubi eiusmodi traditiones, & præcepta ad seruandam accuratè legem perscripta sunt. Quia multa erant, quorum tactu secundum legem homines inquinabantur, ne quid eiusmodi imprudentes fortasse tetigissent, constituerunt Scribæ, ut crebrò etiam inter prandendum, lauarent, quicunque uellent bene, diligenterq; legem obseruare. Quod uidetur etiã ex Ioanne colligi cap. 2. 6. Nam in illo nuptiarum conuiuio, ad quas Christus inuitatus fuit, dicuntur sex hydriæ positæ fuisse secundùm purificationem Iudæorum. Non uocant traditionem suam, quamuis ipsorum, id est Scribarum, & Pharisæorum esset, sed seniorum, ut & maiorum auctoritate, & traditionum antiquitate Christum, eiusque discipulos grauent inuidia. Nec dicunt, quare tu non lauas manus, cum credibile sit, non magis Christum, quàm discipulos lauare solitum, sed *quare discipuli tui*, aut quia non sunt ausi illum accusare, aut quia discipulos accusantes mordacius eum accusare uidebantur, sicut cap. 9. 14. non dicunt, quare tu non ieiunas, sed *quare discipuli tui non ieiunant.*

Vnde frequens Hebræorum lotio.

Traditionũ auctoritas.

3. *Quare & uos.*) Nihil de traditione lauandi manus dicit, ne, si laudaret, approbare; si non laudaret, uituperare uideretur, & sine necessitate in inuidiam incurreret, ut Chrysostom. & Euthymius adnotarunt.

4. *Honora patrem, & matrem.*) Verum est, quod hoc loco Hieronymus scribit, & ab eo mutuatus est Beda, honorem in scripturis non tam salutationibus, & officiis deferendis, quam eleemosynis, ac munerum oblatione sentiri, ut 1. Tim. 5. 3. *Viduas honora, quæ uerè uiduæ sunt*; id est Ecclesiasti-

Honorare in scriptura interdũ idem, quod alere.

cis elemosynis a te, & eodem capite ver. 17. *qui bene præsunt, presbyteri duplici honore digni habeantur, maximè qui laborant in uerbo, & doctrina*; id est maiore præmio, quam cæteri. Id etiam ex hoc loco colligitur: nam honori parentum opponit dicere illis, *munus, quodcunque est ex me, tibi proderit*, id est nihil illis dare Multo etiam clarius ex Marco c. 7. 12. *& ultra non dimittitis eum quidquam facere patri suo aut matri*. Facere ergo aliquid patri suo, & matri, id est illos iuuare est illos honorare.

Qui maledixerint.) Non citat Christus totam legem, nec vnam, sed duas. Nam *honora patrem tuum, & matrem ut sis longæuus super terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi*, est Exod. 20. 12. sed posteriora omisit uerba, quia ad rem non pertinebant. *Qui maledixerit patri suo, aut matri morte moriatur*, est c. 21. 16. quod quam ob rem Christus adiecerit, cum hic non de uerbis: sed de rebus agatur, meritò potest dubitari. Chrysostom. ideo putat addidisse, ut doceret, quanti apud Deum sit præceptum parentes honorandi, quando, qui solo eos verbo lædit, capite punitur. Beda uerò existimat, sicut in priore membro *honorandi* uerbum non eum, qui in uerbis: sed eum qui in rebus consistit, honorem significat: ita verbum *maledicendi*, non iniuriam, quæ verbis, sed; quæ factis fit negando parentibus debitum auxilium, significare. Sed manifestum est ex usu legis *maledicendi* verbum propriè accipi debere. Itaque probabiliter est Chrysostomi sententia.

5. *Munus, quodcunque est ex me, tibi proderit.*) Quia perdifficilis locus est, feret æquo animo lector, ut omnes bonorum auctorum interpretationes referamus. Primùm quidem non eodem modo ab omnibus legitur: sed quidam ita legunt, vt plena; alij ita ut ecliptica, id est defectiua sit oratio. Qui plenam, & perfectam orationem esse putant, sic legunt, atque interpretantur; *Quicunque dixerit*, id est quilibet dicere poterit, *munus, quodcunque est ex me, tibi proderit*, idest quod Deo offero, tibi etiam prodest, quemadmodum si tibi darem. Ita Hugo inter alias, quas ponit expositiones, & nonnulli recentiores interpretes. Quam interpretationem Græca verba recipere non possunt, quia non est ἕκαστος vnusquisque, sed ὅς ἄν quisquis, quod aliquid requirit sibi respondens, Qui deficientem orationem esse dicunt, alij uno tantùm loco, quia illud *quicunque* nihil habet, quod sibi respondeant, vt eius natura postulat; alii duobus, & eo, quem modo diximus; & quia in nomine, *munus*, substantiuum verbum desiderari putant, ut sit sensus, *munus est*, id est Deo consecratum, quidquid ex meis bonis tibi prodesse poterat. Ergo quidam iam olim sic interpretati sunt, ut refert Chrysostom. Nihil tibi debeo, sed si quid tibi ex rebus meis emolumenti prouenit, id *munus est*, id est non debito, sed dono tibi do. Alii sic. *Munus, quodcunque est ex me tibi proderit?* per interrogationem, aut admirationem legentes. q. d. minimè, vt citat Diuus Thomas in catena. Alii *quicunque dixerit, munus* (est) *quodcunque ex me tibi proderit*, id est quidquid ex rebus meis prodesse tibi poterat, iam est a me Deo consecratum. Quem ad sensum Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus interpretantur. Nisi quod Theophylactus dicit Scribas & Phariseos solitos filijs persuadere, ut omnia bona sua templo offerrent, vt si quid postea parentes peterent, responderent se dare non posse, quia omnia iam erant Deo consecrata. Quod Iudæis hominibus auarissimis persuaderi potuisse credibile non est, præterquàm quòd, si id fecissent, ne ipsi quidem bonis suis vti potuissent. Chrysostomus uerò & Euthym. putant mentiri solitos filios dicentes se, quod parentes petebant, Deo obtulisse; ne illis darent: atque ita dupli ci impietate, & Deum, & parentes simul fraudasse. Quod etsi fortasse credibile est fecisse aliquos, tamen credibile non est Scribarum, & Phari-

ſæorum conſilio feciſſe, quia nulla erat cauſa, neque auaritia, neque religionis ſpecies, quam ob rem id Scribæ, & Phariſæi perſuadere conarentur: ſed multiplex, ut diximus, impietas. Chriſtus autem reprehendit, quod Scribæ & Phariſæi populum facere docebant: & eſt per ſe vero ſimile nihil eos, qui videri religioſiſſimi volebant, niſi religionis ſpecie docuiſſe. Hieronymus duas affert expoſitiones: una eſt hæc, *vos autem dicitis, quicunque uoluerit, quod parentibus* daturus erat, Deo offerre, immunis erit. Quæ interpretatio non ſatis cum Chriſti verbis congruit: altera, *quidquid Deo oblaturus eram, in tuos, ò pater, cibos conſumo*. Quod & Beda ſequitur. Sed non eſt credendum hoc Scribas, & Phariſæos dicere docuiſſe; hoc enim non erat, non honorare parentes; ſed queri, quòd fraudato Deo eos honorarent; cum Chriſtus ideo Scribas & Phariſæos accuſet, quòd potius prætextu honorandi Deum parentes docerent non honorare; ſicut ſtatim ſequitur, *& non honorificabit patrem ſuum, aut matrem ſuam*. Auguſtinus autem lib. 1. qq. Euangelic. cap. 16. ſic exponit, *Quicunque dixerit*, id eſt dicere poterit *patri ſuo, munus quodcunque eſt ex me*, id eſt quod pro me Deo offerre conſueuiſti, *tibi proſit*, id eſt tibi habe, pro te offer, non pro me, ego iam ætatem habeo, ut, cum uoluero, pro me ipſe offeram. Quæ interpretatio, præterquàm quod uerbis coactè inſidet: etiam ſi bene cum uerbis conueniret, ad rem non eſſet. Non enim Scribæ, & Phariſæi docebant, ne parentes pro filijs offerrent. Alii ad hunc modum, *munus, quodcunque eſt ex me, tibi proderit?* id eſt, an, ſi tibi dem, quod Deo conſecrare deſtinaui, prodeſſe tibi poterit? minimè, quin potius obeſſet, quia rebus ſacris abuteretere, Hugo. Quod non omnino malè conuenit, niſi quòd interrogatio iſta in nullis, quod ſciam, legitur libris; & non videtur admodum uero ſimile Scribas, & Phariſæos per interrogationem præcepta ſua tradidiſſe. Paulus Burgenſis homo ſuo tempore doctiſſimus, noſtro non indoctus ex lib. נדרים id eſt, de uotis, qui inter Thalmudicos habetur, Iudæorum traditionem fuiſſe docet, vt quiſquis uellet vel generaliter, & abſolutè, vel ſpecialiter reſpectu huius, vel illius, aut omnia, aut quædam ex ſuis bonis deuouere, ita ut illi, cuius reſpectu deuota eſſent, illis uti non liceret. Sed non video, quomodo illud, *Tibi proderit*, poſſit interpretari. Vir quidam noſtro tempore multarum ſanè litterarum, & ſingularis diligentiæ ſimilem quandam ex alio traditionum libro, in quem ſe incidiſſe dicit, interpretationem profert: duo fuiſſe inter alia apud Iudæos ex traditione votorum genera; alterum priuatæ continentiæ quo ſibi quiſque cibo, aut potu interdicebat: alterum, quo quis adhibito iureiurando negabat ſe alterum adiuturum ſiue patrem, ſiue fratrem, ſiue quempiam aliud. Id appellari הנאהנדר votum utilitatis. Vouendi formam fuiſſe אנ׳ אם נודר voueo ſi, cui adiungebatur voti materia; Grauiſſimum vouendi genus fuiſſe, cum iuramentum adhibebatur: adhibebatur autem aut per templum, aut per altare, aut per munus, quod ſuper altare erat, vt Chriſtus indicat cap. 23. 16. Sic ergo interpretatur, ac uerba diſtinguit δῶρον, ὃ ἐάν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῆς, Munus, ſi in me iuraberis, id eſt, iuro per munus, fore, ut nunquam a me iuueris. Quæ interpretatio, quia ex Iudæorum traditionibus, de quibus hic Chriſtus agit, deprompta eſt, mirificè mihi placeret, niſi una tantùm obſtaret ſyllaba, ὃ, quæ, non inuenio, qua ratione cum hac poſſit expoſitione conuenire. Neque credendum præterea eſt Scribas, & Phariſæos præcepiſſe, ut quiſquam iuraret ſe parentes non iuuaturum, & illa verba, *Quicunque dixerit*, & illa, *& non honorificabit patrem ſuum*, neſcio quomodo poſſit hic auctor interpretari. Itaque dum aut iſtam melius intelligo, aut aliam meliorem inuenio, Strabi, Hugonis, & Lyrani opinionem probo.

probo. Qui ad hunc modum interpretantur, *Munus quodcunque ex me proficiscetur*, (id est, quodcunq; obtulero Deo) *tibi proderit*, perinde ac si tibi dedissem, & præstat ergo Deo offerre, quàm tibi dare. Cum hac enim interpretatione rectè omnis sententia, & uerba omnia conueniunt, & ex Marco ca. 7. 11. 12. ualde confirmatur, *Vos autem dicitis, si dixerit homo patri, aut matri, Corbam, quod est donum, quodcunque ex me tibi profuerit, et ultra nō dimittitis eum quicquam facere patri suo, aut matri*, Cum enim dicit, *ultra non dimittitis quicquam facere patri suo aut matri*, apertè indicat dicendo *munus, quodcunque est ex me, tibi proderit*, aliquid fecisse, aut se facturum promisisse, tantum abest, ut per ea uerba iurauerit nihil se patri, aut matri boni facturum. Iubet ergo patrem filius ex Scribarum, & Pharisæorum traditione esse contentum, ut pro se, & illo offerat sacrificium, & nihil amplius requirat. Ii autem, pro quibus sacrificium offerebatur, sacrificio, nisi holocaustum esset, uescebantur. Itaque hac etiam ratione pater minus quidem, quàm oportebat, sed tamen quoquo modo iuuabatur. Reliquum est uidere, quomodo implenda sit oratio. Duo loci sunt uacui; primùm ille *quicunque*, quem rectè omnes fere interpretes sic explendum putant, culpa uacabit, innocens erit, præcepto de honorandis parentibus satisfaciet. Deide ille δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ *donum quodcunque ex me*, quem noster interpres addito uerbo substantiuo, *est* satis impleuit, sed clarius esset, si diceremus, quodcunque ex me proficiscetur, aut profectum fuerit.

Et nō honorificabit patrem suum, aut matrem.) Quidam hæc nō Scribarum & Pharisæorum, sed Christi uerba esse putant, sicut illa apud Marcum cap. 7. 1[illegible]. *& ultra non dimittitis quicquam facere patri suo, aut matri;* ut sit sensus, sic fit vobis auctoribus, ut nemo honorificet patrem suum, aut matrem. Sed non dubito, quin Scribarum, & Pharisæorum uerba sint. Itaque sensus est, *quicunque dixerit patri suo, aut matri, munus, quodcunque est ex me tibi proderit*, culpa uacabit, & poterit non honorare alia in re patrem suum, aut matrem, uel etiamsi non alia in re honorauerit patrem suum, aut matrem.

7. *Hypocritæ.*) Dubium non est Scribas, & Pharisæos hypocritas fuisse, sed dubium esse potest, quam ob rem Christus hoc loco hypocritas uocet, cum non de hypocrisi, sed de peruersa agatur doctrina. Respondet Euthymius, quia, cùm diligētissimi legis obseruatores uideri uellent, legem tamen propter traditiones suas transgrediebantur.

Bene prophetauit de uobis.) Non loquebatur Isaias de Scribis tantùm, & Pharisæis, sed de toto populo Iudæorum, & non de eo, qui futurus erat, sed de eo, qui tunc erat. Itaque non sunt propriè uaticinantis uerba, sed accusantis. Accommodat tamen Christus ad Scribas, & Pharisæos, quasi dicat adeo id, quod Isaias de toto populo Iudæorum, qui tunc erat, accusando dixerat, in Scribas, & Pharisæos conuenire, ut non præsentem accusasse populum, sed de futuris Scribis, & Pharisæis prophetasse uideatur, ut supra c. 13. 35.

8. *Populus hic.*) Græcè legitur, *Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labijs me honorat, cor autem eorum longè abest a me*, sicut apud Isaiam capit. 29. 13. Septuaginta uerterunt, nisi quod apud Septuaginta non est. στόματι αὐτῶν, ut hoc loco, sed αὐτοῦ, nec τιμᾷ, sed τιμῶσι, nulla tamen iniuria sententiæ. Appropinquare Deo est, Deū colere, ut Ps. 148. 14. *hymnus omnibus sanctis eius, filijs Israel, populo appropinquanti sibi*, id est, qui illum colit, appropinquantes enim uocat, quos proximis uerbis sanctos appellauerat, sicut è contrario longe esse a Deo est, illum non colere. Sensus ergo est, populus hic labijs colit me, corde non colit. Noster interpres priora uerba non legit, neque quisquam, quod sciam, Latinus, aut Græcus auctor præ-

ter recentiores Euthymium, & Theophylactum, & eſt uero ſimile Chriſtum ex Iſaia ea tantùm decerpſiſſe, quæ pertinebant ad cauſſam, de qua agebatur. Agebatur autem de honore.

9. Sine cauſa autem.) Hebraicè apud prophetam non eſt, ſine cauſa, ſed ותהי יראתם אתי *& eſt timor eorum aduerſus me*, id eſt me timent, colunt me, nam apud Hebræos timere Deum eſt Deum colere, qui autem non, ut Deus docet, ſed pro ſuo arbitrio Deũ colit, fruſtra, & ſine fructu colit. Itaque Septuaginta ſententiam explicandi cauſſa addiderunt *μάτην* fruſtra, & יראתם אתי *timor aduerſus me*, uerterunt, *σέβονταί με*, *colunt me*, quos Matthæus ſecutus eſt.

Docentes doctrinas mandata hominum.) Doctrinas quæ non ſunt Dei, ſed hominum mandata, ſic humanas vocat traditiones, quæ præceptis Dei contrariæ ſunt מצות אנשים מלמדה præcepta hominum docta, id eſt, ab hominibus inuenta, ac tradita. Septuaginta ſicut & Latinus interpres legerunt, ut opinor, alijs punctis מלמדה doctrinam, uerterunt addita explicationis cauſa coniunctione *διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων, καὶ διδασκαλίας, docentes præcepta hominum, & doctrinas.* Euangeliſta verba tranſpoſuit, niſi fortaſſe ſcriptorum negligentia tranſpoſita ſunt, quemadmodum multis in locis factum fuiſſe in lectionibus ueteris, nouique Teſtamẽti adnotauimus. Clamant hoc loco Caluiniſtæ noui hæretici hanc in nos ſententiam conuenire, qui humanis traditionibus, plus quàm Dei uerbo tribuamus, ſtupidi nimirum homines, neque, quid ſit uerbum Dei, neque, quid humanæ traditiones, intelligunt. Nam & uerbum Dei ſcripto definiunt, & omnes non in ſacris litteris ſcriptas traditiones humanas appellant. Quod utrumque non modo falsò, ſed etiam abſurdè, & imperitè dictum eſt. Nam, quæ Diuus Paulus 2. ad Theſ. 2. 15. ſeruari iubet, uerbum Dei erant, ſed ſcripta non erant, & hæc ipſa, quæ nunc ſcripta ſunt, ante quàm ſcriberentur, Dei uerbum erant, ſeruanda erant, credenda erant, ſcripta non erant.

Traditionũ defenſio cõtra Caluiniſtas.

Traditionum igitur tria ſunt genera, primum earum, quas Deus ipſe tradidit, ſed nemo ſcripſit, Eccleſia tamen ſemper obſeruauit, & ad nos uiua uoce tranſmiſit, qualis eſt, ut baptizentur infantes, quod Caluiniſtæ faciunt, ſed nullo uerbi teſtimonio probare poſſunt, etſi nobis propriè, quia probare poſſumus, traditio non eſt. Has ego non modò humanas ſed ne Eccleſiaſticas quidem traditiones appellauerim, quia licet per Eccleſiam traditæ, non ab Eccleſia, ſed a Deo conſtitutæ ſunt, ſicut ſcripturam ſacram, licet ab Eccleſia conſeruata & tradita ſit, nemo Eccleſiaſticam traditionem appellat. Secundum earum, quas Eccleſia non ſolum tradidit, ſed etiam inſtituit, qualis eſt Dominicæ diei obſeruatio, & Quadrageſimæ ieiunium, à carnibus certis diebus abſtinere. Quas, qui humanas uocat traditiones, uehementer errat, &, quid Eccleſia ſit ignorat. Nec enim hominibus, ſed Spiritus ſancto Eccleſiam gubernante auctore inſtitutæ ſunt, ſicut uehementer erraret, quiſquis decretum illud Apoſtolorum Act. 15. 20. ut Chriſtiani à ſanguine, & ſuffocato abſtinerent, humanam uocaret traditionem. *Viſum enim eſt*, inquiunt uerſ. 28. *Spiritui ſancto, & nobis* Atqui illud non diuinum, ſed eccleſiaſticum præceptum erat, omnis enim congregata Eccleſia definierat. Quare quidquid poſtea Eccleſia eodem modo congregata definiuit, Eodem loco habendum eſt. Nec enim Spiritus ſanctus minùs Eccleſiæ, quàm Apoſtolis & promiſſus, & exhibitus fuit: quin etiam magis, quia Apoſtolis non propter ipſos, ſed propter Eccleſiam, Eccleſiæ non propter Apoſtolos, ſed propter ipſam datus eſt, ut eam doceret omnem ueritatem, & cum ea maneret vſque ad conſummationem ſæculi. Itaque non minus nunc Eccleſiam gubernat, quàm tunc Apoſtolos gubernabat. Tertium genus eſt earum, quæ

Traditionũ tria genera.

Ioan. 1. 16.

Eccleſiaſticæ traditiones humanæ nõ ſunt.

Quæ propriè traditiones humanæ.

neque

neque à Deo, neque ab Ecclesia: sed aut à Rep. aut à priuatis hominibus institutæ sunt: earumque duo sunt genera, alterum earum, quæ nec præceptis, nec consilijs Dei contrariæ sunt: alterum earum, quæ sunt contrariæ: de prioribus Christus hic non agit: sed tota potius scriptura docet, ut eas obseruemus, si ab ijs, qui auctoritatem habent, institutæ sint, quia debemus illis *non solum propter iram: sed etiam propter conscientiam obedire* Roman. 13. 5. Tantam agit de ijs, quæ, nisi præceptum Dei uioletur, seruari non possunt; quales erant illæ Scribarum, & Pharisæorum, de quibus dicit uer. 6. *& irritum fecistis mandatum Dei propter traditionnm vestram.*

21. *Non quod intrat in os coinquinat hominem.*) Non dixit, inquit Chrysostomus, cibos non coinquinare, etsi intelligebat: sed quod intrat per os, quod de sordibus illotarum manuum, de quibus agebatur, intelligi poterat: ne si cibos diceret, vehementer offenderentur: in tanta enim religione ciborum delectus habebatur, ut etiam post resurrectionem Petrus illis vti recusauerit, Act. 10. 14. Omnibus in locis Caluinistarum peruersitatem, & ignorantiam mirari soleo, hoc autem loco vsqueadeo eorum stupiditatem, & cœcitatem miror, vt omni prorsus sensu carere mihi uideantur: solum gustum excipio, quem delicatum sanè habent, & subtiliter inter carnem, & pisces discernentem: cuius causam optimi patroni maiore, quàm religioni cura defendunt. Valde appositæ inquit Caluinus aduersum nos hunc locum citare posse. Quid ita? *Quia putaris*, inquit, *quod intrat per os hominem coinquinare.* Allucinaris Rabbi. Nam eos, qui id sentiunt, aut Iudæos, ut Scribas illos, & Pharisæos, contra quos Christus disputabat: aut hæreticos similes tui, ut Manichæos esse existimamus. Nec alio modo, quam Christus sensit, & docuit, sentimus ipsi, atque docemus. Quod facile, si hunc locũ excutiamus, atque versemus, apparebit. Quid. n. Christus dicit? *quod intrat per os, non coinquinat hominem.* Fingam me contra Christum disputare, vt sensus appareat, & isti, si oculos habent, videant. Si, quod intrat per os; non coinquinat hominem: ebrietas ergo non coinquinat hominem: nam vinum, ut opinor, per os intrat. Si, quod intrat per os, non coinquinat hominem, intemperantia cibi non coinquinat: nam & cibus per os intrat. Respondebunt, ut arbitror, si bene responderint, quod intrat per os. non coinquinare hominem natura sua, *quia omnis creatura Dei bona est* 1. Timoth. 4. 4. sed intemperantem animum, qui plus cibi, aut potus sumit, quàm ratio præscribit, hominem coinquinare. Ita prorsus est, nosque idem dicimus, quod intrat per os, non coinquinare hominem: scimus enim omnem creaturam Dei bonam, sed inobedientem animum, qui contra Ecclesiæ præceptum, cui Deus obedire iussit, cibum sumit, hominem inquinare. At Ecclesia non potest, inquiunt, bonos natura sua cibos prohibere. Id nunc videamus. Sanguis, & pullus columbinus suffocatus bonus sanè natura sua cibus est. Ecclesia tamen prohibuit illis vti Act. 15. 20. Caro bonus natura sua cibus est, atqui D. Paulus carne sibi interdicit in æternum, ne fratrem scandalizet, ita vt si vescatur, non cibi natura, sed caritatis defectu inquinari se putet 1. Cor. 8. 13. Omnis creatura Dei bona est, tamen si quis ægrotus medico prohibente, & certum vitæ periculum prædicente vino vtatur. quis dubitet eum non quidem vini natura, sed inobediente inquinari voluntate? Potest ergo non iam dico Ecclesia, sed medicus hos, vel illos cibos, hunc, uel illum ægrotis potum prohibere. Qui ieiunium indicit, cibum utique certo tempore prohibet: atqui non modò Ecclesiæ Catholica, sed Caluinistarum etiam Satanica synagoga, cum aliqua molienda proditio est. cum rex insidijs appetendus, cum de regno deturbandus, cum crudelissi-

De delectu ciborũ contra Caluinistas.

Caluinistarum ieiunia tumultuũ, & bellorũ præludia.

delissima, & sceleratissima bella mouenda, cum plurimus innocentum fundendus est sanguis, ieiunium indicit. Quid ergo? potuit Ecclesia Apostolorum tempore sanguinem, & suffocatum tum, cum minimè prohiberi debere videbantur, id est, cum abroganda, non confirmanda vetus lex erat, prohibere, ut suauius abrogaretur: & non poterit nunc meliore de causa, vt caro dometur, certis diebus carnem delicatissimum cibum prohibere? Potuit Diuus Paulus, ne vel minimum fratrem offenderet, carnem sibi in perpetuum prohibere: & non poterit Ecclesia, ne nos caro nostra peius offendat, non iam in perpetuum, sed ad breue tempus carnem nobis prohibere? Potest medicus propter salutem corporis: non poterit Ecclesia propter salutem animæ? Potest hæreticorum synagoga, vt malè agat: non poterit Dei Ecclesia, ne male agat? Legant Augustinum. qui Manichæis hoc ipsum, quod illi obijciunt Catholicis, obiicientibus lib. 30. contra Faustum ca. 5. ita respondet, *& Christiani non hæretici, sed Catholici edomandi corpori causa propter animam ab irrationabilibus motibus amplius humiliandam, non quòd illa esse immunda credant, non solum à carnibus verum à quibusdam etiam terræ fructibus abstinent, uel semper sicut pauci, vel certis diebus, atque temporibus sicut per Quadragesimam ferre omnes.* Hæc nostra sententia est: nos illi Catholici sumus; Caluinistæ illi hæretici.

Sed quod procedit.) Nec omne, quod procedit ex ore, coinquinat hominem: nec omne, quod coninquinat, ex ore procedit. Nam laudes Dei ex ore procedunt, & non coinquinant: sed potius iustificant hominem, & malę, nefariæque cogitationes, quas solus apud se animus uersat, hominem inquinant, ex ore verò non procedunt. Sed sensus est, ea, quæ coinquinant hominem & per os intrant, aut exeunt, non ideo coinquinant, quia intrant, sed quia exeunt, & non, quia exeunt tantum ex ore, nam & cibus aliquando ex ore per vomitum reditus exit, sed quia ex inquinato corde procedunt. Itaque ipse cibus, & potus, qui aut immoderatè, aut contra Ecclesiæ præceptum sumptus est, non intrando, sed exeundo coinquinat. Exit autem, cum intemperans, & inobediens animus prodit in opus, & cibum, & potum aut immodicum, aut contra Ecclesiæ mandatum non solùm vult sumere: sed sumit, & in os mittit. Intrando ergo cibus exit: & non quia intrat, sed quia exit, hominem inquinat. Cur igitur Christus hoc tam obscurè dictum addidit? Puto voluisse eum antithesi intrandi, & procedendi uti, & fortasse alludere ad calumniatoriam Scribarum & Pharisæorum interrogationem, ut obliquè ostenderet non suos discipulos manuum illotarum sordibus: sed ipsos malignis, & calumniatorijs uerbis inquinari.

12. *Scandalizati sunt.*) quia uidebatur, vt indicat Chrysostom. contra ciborum delectum lege pręscriptum loqui, legemque ipsam abrogare.

13. *Omnis plantatio.*) Plantationem vocat plantam ipsam. Plantam autem multi, bonique auctores doctrinam interpretantur, vt Theophilus Alexandrinus epist. 1. Paschali, Hilar. Theophyl. & Euthy. in commentarijs. Alij, homines bonam, aut malam habentes voluntatem plantas bonas, vel malas esse, vt Athanas. in epis. de Synod. Ariminens. & Seleuciens. Hiero. hoc loco, Prosper lib. 1. de uocatione gent. ca. 2. Augu. lib. 1. qq. Euang. c. 17. Beda. Alij vtrumque & homines, & doctrinam, vt Chrys. Non dubito, quin homines ipsos, id est Scribas, & Pharisæos plantam Christus appellet, sicut versu sequenti cæcos, & duces cæcorum appellauit. Nos aliquando bonæ, aliquando malæ plantæ sumus: Deus nos bonas plantas facit, nos ipsi facimus malas Iere. 2. 21. *Ego plantaui te vineam electam omne semen uerum; quomodo conuersa es mihi in prauum vinea aliena?* Sensus ergo est eos, qui, cũ plãtati sint à Deo vineã electã, in vineam prauã versi sunt, aut, qui se ipsi vineam prauam ab initio plantauerunt, diu vigere, & fructum

ferre

ferre non poſſe: itaque exſcindendos eſſe, & in ignem æternum mittendos, vt ſupra de arbore mala dixit capitulo tertio, 10. & 7. 19. In hanc ſententiam Origenes homilia prima, in Ieremiam, & Hieronymus exponunt. Itaque nihil aliud uoluit Chriſtus dicere, quàm illos, tanquam homines perditos, & profligatos eſſe dimittendos, quia non ſpiritum Dei, ſed ſuum ſenſum, traditioneſque ſequebantur; ideoque Chriſti uerba ſpiritus plena capere non poterant: ſicut ſtatim dicit, ver. 14. *ſinite illos, cęci ſunt, & duces cæcorum*, &, vt Ioan. 6. 44. *nemo poteſt venire ad me, niſi pater, qui miſit me, traxerit eum*. Quidam interpretes noui ad prædeſtinationem, & reprobationem referunt: quod ne D. quidem Auguſtinus fecit; nec ego illis aſſentiri poſſum; excuſaret enim potius illos Chriſtus, quàm accuſaret, ſi diceret dimittendos eſſe, quia reprobati erant, nec aliter, quàm faciebant, poterant facere, & fortaſſe non omnes illi reprobati erant, fortaſſe aliqui poſtea ex illis crediderunt. Certè cum Chriſtus reprobatos fuiſſe non dixerit, temerarium eſt dicere. Dimittendos ergo non tanquam reprobatos: ſed tanquam cęcos eſſe dicit. Poſſunt autem, qui cæci ſunt, illuminari: nam & alij multi cæci erant, & illuminati ſunt: & eradicandos eſſe intelligit non abſolutè: ſed ſi non conuertantur, ſi arbor bona eſſe noluerint, vt ſupra dixit cap. 12. 33. *facit arborem bonam, & fructum eius bonum*, & ſicut paterfamilias diu expectauit, vt ficus illa, quam in uinea ſua plantatam habebat, fructum ferret, id eſt bona fieret Luc. 13. 7.

14. *Cæcus autem ſi cęco ducatum præſtet, ambo in foueam cadunt*. Cæci ſunt omnes hæreticorum doctores, & cæcorum duces. Hinc ergo colligitur non ſolùm magiſtros, ſed etiam, qui eos ſequuntur in foueam cadere: nec ignorantia excuſari poſſe.

15. *Reſpondens autem.*) Hebraiſmus reſpondere, pro exordiri ad loquendum, vt c. 11. 25.

Petrus.) Petrus, inquit Chryſoſtomus, vt omnium ardentiſſimus ſolet cęteros anteire. Exiſtimat autem Theophylactus Petrum rectè, quæ Chriſtus dixerat, intellexiſſe: ſed ignorantiam ſimulaſſe, quia ſciebat contra legem eſſe, & non audebat apertè dicere, cupiebat, vt Chriſtus magis explicaret, ne auditores offenderentur. Hieronymus, & Euthymius, re vera non intellexiſſe, ſed putaſſe parabolam eſſe: quæ non erat, eo magis, vt ait Euthymius quòd, vt ſcribit Marcus capitulo ſeptimo, 16. eodem hoc loco epiphonemate, quo in fine parabolarum vti ſolebat, vſus eſt, *Si quis habet aures audiendi, audiat*; Petrum quidem non intellexiſſe ex Chriſti reſponſo manifeſtum eſt, *adhuc, & uos ſine intellectu eſtis?* Quòd autem parabolam vocauerit, non continuò ſequitur eum exiſtimaſſe proprie eſſe parabolam; potuit enim propter obſcuritatem, quam ſermo Chriſti cum parabolis communem habebat, parabolam appellare. Marcus ſcribit capitulo 7. 17. non Petrum, ſed diſcipulos id interrogaſſe, cum in domum Chriſtus introiſſet. Euthymius reſpondet Petrum exorſum, alios deinde ſecutos eſſe. Malo dicere eſſe ſyllepſim, qua quod unus interrogauit, omnes dicuntur interrogaſſe, aut quia ille vnus nomine omnium interrogauit, quod eſt valde probabile, cùm non dicat, ediſſere mihi, ſed *ediſſere nobis parabolam hanc*; aut quia, ſi pro ſe tantùm interrogauit, ſolet ſcriptura per hanc figuram plures ponere pro vno, cùm omnes eiuſdem ſunt generis, ſicut hic omnes, vt Petrus, diſcipuli erant, vt capitu. 26. 8. Matthæus ſcribit effuſo vnguento indignatos fuiſſe diſcipulos, cum ex Ioan. 12. 4. manifeſtum ſit ſolum Iudam indignatum fuiſſe, & capitu. 27. 44. Latrones, qui cum Chriſto crucifixi erant, blaſphemaſſe dicuntur, cùm ex Luca capitu. 23. 39. 40. unum tantùm blaſphemaſſe conſtet, ab altero verò non blaſphemante Chriſtum, ſed confitente fuiſſe reprehenſum.

Syllepſis ſcripturæ familiaris.

Nec

Nec obstat, quod Christus nō de uno, sed de pluribus loquens statim dicit, *Adhuc & uos sine intellectu estis?* Nam & Matth. 26. 10. & Marc. 14. 6. cùm solus Iudas contra illam mulierem, quę vnguentum effuderat, murmurasset, Christus de pluribus loquens dixit, *finite eam, &c, quid molesti estis huic mulieri?*

17. *Non intelligitis.)* Scribit Hieronymus profanos nescio quos homines Christum, tanquam philosophiæ ignarum, accusasse, quod dixerit, quidquid per os sumitur, in secessum abire; cum aliquid remaneat, quo hominis corpus alatur. Id scilicet Christus nesciebat, quod nemo scit. Loquitur igitur non philosophicè, non subtiliter: sed populariter: nam quia minimum remanet, ita loquitur, quasi nihil significet remanere. Quanquam si & ipsi voluerimus argumentari, nihil probabimus remanere, quia, quod remanet, non iam cibus: sed substantia humani corporis est. Sed ista tanquam futilia relinquamus. Illud quæri dignum est, quale hoc sit argumentum, quo vtitur Christus. Quod intrat per os primùm in uentrem, deinde in secessum vadit, nō ergo coinquinat hominem. Non enim apparet, quomodo conclusio ex antecedente colligatur. Respondeo Christum ponere, tanquam per se notum, hoc principium, nihil posse hominem coinquinare, nisi cor hominis, quod fons totius hominis est, aut quod in corde hæret, uel ex corde procedit, vt vers. 18. & 19. declarat, *quæ autem de ore procedunt, de corde exeunt & ea coinquinant hominem.* Ex eo ergo, quod cibus non exit ex corde, nec in eo hæret, sed in ventrem abit, & in secessum emittitur, rectè colligit non posse hominem inquinare.

18. *Quæ autem procedunt de ore.)* De ore dicit procedere non solum verba, quanquam ea maximè propriè ex ore procedunt, sed etiam facta, & quidquid in actum exit, quia omnia opera in corde primùm concipiuntur, vnde non uidentur, nisi per os exire posse, quod unicum cordis foramen est: & quia ita plerumque naturaliter fit, vt primùm, quæ facturi sumus, animo concipiamus, deinde eloquamur ore, ad extremum perficiamus. Itaque opera per uerba ex corde procedunt. Fit quidem aliquando, ut nihil loquentes faciamus, sed Christus non spectauit, nisi quod plerumque fieri sciebat. Ideo dicit, quod sequitur.

19. *De corde exeunt cogitationes.)* Exeunt, quia inde manant, quamuis non semper in uerba erumpant, aut facta.

Homicidia, adulteria.) Hæc, & quæ sequuntur, eo modo ex ore procedunt, quo superiore uersu explicauimus.

21. *In partes Tyri, & Sidonis.)* Duæ erant, & Gentiles, & maritimæ ciuitates, uicinæque Galilææ Septentriones versus ut capitulo 11. 21. exposuimus. Non satis compertum uidetur esse, an in regionem ipsam Gentilium ingressus sit Christus, quanquam id ferè omnes putant interpretes; an solùm uenerit in fines Galilææ, & Phœniciæ, vbi Tyrus, & Sidon sitæ erant. Nam vna quidem ex parte non videtur uero simile Christum fecisse, quod Apostolos facere prohibuerat capit. 10. 5. *in uiam gentium ne abieritis*; præsertim cùm Christus solos Iudæos, Apostoli etiam gentes aliquando docturi essent. Alia ex parte Marcus cap. 7. 25. videtur significare in ipsam Gētilium regionem ingressum esse. *Et inde*, inquit, *surgens abijt in fines Tyri, & Sidonis, & ingressus in domum neminem uoluit scire, & non potuit latere.* Sed ne ex hoc quidem loco satis colligitur. Nam quod idem Marcus dicit vers. 31. uenisse *per Sidonem ad mare Galilææ*, vitiosè legitur *per Sidonem*, vt multi interpretes adnotauerunt. Itaque potiùs credo ingressum non fuisse in terram Gentilium. Cur autem eo uenerit, quæri potest. Marcus cap. 7. 24. videtur indicare ideo uenisse, vt lateret, *& neminem*, inquit, *voluit scire, & non potuit latere.* Vnde satis manifestum est, eum, cum eo venisset, latere voluisse: an autem ideo venerit,

nerit ut lateret, incertum. Chrysostomus homi. 53. existimat ideo uenisse, quia paullo ante legis ceremonias, ciborumque obseruationes abrogasse uidebantur, uoluisseque ad Gentiles veniendo docere, non esse iam Iudæum, & Græcum, vt Petrus simul atque vidit linteum omnium animalium genere plenum, quo edoctus est, nullam iam ciborum differentiã adhibendam esse, iussus est ad Cornelium hominem Gentilem ire Act. 10. 19. 20. Alii ideo se eò recepisse, quia Iudæi eius doctrinam recipere noluerant, sicut Paulus, & Barnabas dixerunt Act. 13. 46. *uobis oportebat primũ loqui uerbum Dei sed quia repellitis illud, & indignos uos iudicatis æternæ uitæ, ecce cõuertimur ad gentes.* Ita Hieronymus, Beda, & Theophylactus, nisi ꝙ Theophylactus nõ existimat, docẽdi causa uenisse, sed, ut opinor, latendi: Euthymius uerò quiescendi.

22. *Et ecce mulier Chananæa.)* Marc. ca. 7. 26. uocat Syrophœnissam, quod nihil Matthæo repugnat. Nam ipsi Tyrii, & Sidoniis Syrophænices erãt. Vnam enim partem Syriæ fuisse Phæniciam Plin. libr. 5. c. 12. & 20. & Strabo libr. 6. auctores sunt. Phœniciam autem eam fuisse oram, ubi Tyrus, & Sidon erat, iidem docent. Vocati sunt composito nomine Syrophœnices, quòd Syrii Phœniciam occupassent, ut plerique putant, sicut Gallogræci, & Celtiberi dicti sunt, aut, quod alii dicunt, ego quoque probabilius esse arbitror, quia alii erant Phœnices, qui non in Syria, sed in Africa habitabant, qui Libyophœnices, id est Phœnices Libyæ habitatores, sicut illi Syrophenices, id est Phænices habitatores Syriæ dicti sunt. Inde Africani Pœnorum, quasi Phœnicum, aut Phœnorum nomen acceperunt. Solent enim Meridionales, & Occidentales gentes ex littera Ph. qua mirum in modum Orientales delectantur, aspirationem tollere, sicut pro Philistinis, Palæstinos dicimus. Inde Punica lingua manauit, quã Hebraicæ confinem fuisse Hieronymus, & Augustinus sæpe testantur. Difficilius dictũ est, cur eam mulierẽ Matthæus Chananæam appellauerit. Sunt qui putent eam ciuem fuisse Canæ maioris, quæ urbs in Phœnicia erat contermina tribui Aser, Iosue 19. 28. quod mihi non displicet. Nam quod quidam obiiciunt illam Canam apud Iosue scribi per ꝓ id est per c. nostrũ non aspiratum, apud Mattheum uerò mulierem Chananæam per aspirationem appellari, parum me admodum mouet, passim enim solent Septuaginta, & Euangelistæ, dum Græcè scribunt, Hebraicas litteras permutare. Iuuat etiam hanc opinionẽ, quod eam Canam in finibus Phœniciæ, & Galilææ fuisse constet, & ea mulier à finibus illis egressa dicatur. Quamquam communis sententia probabilis est, uocatam esse Chananæam, uel quia Phœnices ex terra Chanaan ingredientibus Hebreis eiecti fuerant, vel, vt alii volunt, quia posteri erant Cham filii Noe, cuius primogenitus filius Sidon uocabatur. Genes. 10. 15. quem urbis Sidonis fundatorẽ fuisse ferunt. Quanquam scriptores profani alium eius urbis auctorem fuisse tradunt. Adnotauit Chrysostomus ideo Euangelistam Chananæam fuisse expressisse, quò admirabilior eius fides appareret, habebantur enim, Chananæi apud Iudæos omnium gẽtium maximè impii. Eodem consilio Marcus expressit fuisse ἑλληνίδα Grecam, id est Gentilem, ut noster uertit interpres, solent enim omnes Gentiles in sacris litteris noui præsertim Testamenti Græci uocari, & Iudæis opponi, quamuis neque lingua, neque genere Græci sint, Act. 9. 29. & 18. 4. Rom. 1. 16. & 2. 9. 10. & 3. 9. & 10. 12. 1. Cor. 1. 22. 26. Gal. 3. 28.

Qui Syrophœnices.

In scriptura Græci ꝓ Gẽtilibus.

Miserere mei.) Mei dicit, ut magis Christum moueat quàm si diceret, filiæ meæ. Aut ut Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius putant, quia eius filia sine sensu iacebat, ipsa uerò utriusque, & suum, & filiæ sentiebat dolorem.

Fili David.) Cur ita Christus ab iis potissimum, qui aliquod ab eo beneficium postulabant, appellaretur, diximus

mus c. 1. 2. Hanc autem mulierem, si Iudæa non erat, credendum est propter Iudæorum vicinitatem, aut de prohetiis, quibus Christus filius Dauidis futurus dicebatur, inaudiuisse aliquid, aut cognouisse certè ita vulgò à Iudeis, qui in illum crederent, appellari.

23. *Qui non respondit ei uerbum*. Ne sibi, inquiunt Hieronymus, & Beda, contrarius esse videretur, quia c. 10. 5. discipulis dixerat *in uiam gentium ne abieritis*, sicut respondet uersu sequenti, *non sum missus nisi ad oues, quæ perierunt domus Israel*. Mihi ob alias etiam duas caussas videtur tacuisse, & ut mulieris fidem, constantiam que probaret, aut aliis potius, ut ait Chrysostomus, patefaceret. Magnæ enim fidei, & singularis fuit contemptam, & ne verbo quidem dignam iudicatam perseuerare; & ut ostenderet se non sponte, sed quodam modo inuitum, & importunis mulieris precibus coactum miraculorum gratiam gentibus impertiri, cùm non esset missus, nisi ad oues, quæ perierant domus Israel.

Sanctorum intercessio & inuocatio.

Dimitte eam) Concedendo quod petit; rogabant enim pro illa, vt ait Euthymius; & est vero simile ab ipsa muliere, vt pro se rogarent, fuisse rogatos. Nec enim Christo faciunt iniuriam, vt Caluinistæ delirant, qui ad Christum per Sanctos adeunt.

Quia clamat post nos.) Hoc mihi uidentur dicere, concede illi, quod petit, saltem propter improbitatem, ut tu ipse in illa parabola amici intempesta nocte panes ab amico petentis docuisti, Luc. 11. 8. quod Hieronymus dicit, ideo Apostolos pro ea rogasse, vt molestia liberarentur, duriusculè dictum videtur. Marcus ca. 7. 25. dicit eam in domum, vbi Christus erat, ingressam ad pedes eius procidisse, quod videtur huic loco esse contrarium, vbi significatur eam Christum per viam euntem secutam esse, & à tergo clamasse. Augustinus lib. 2. de consensu Euangel. ca. 49. respondet primum in domum ingressam, vbi erat Christus, & ad eius pedes procidisse, dixisseque *miserere mei*, vt ait Marcus. Christum verò nullo reddito responso domo exiisse eamque secutam fuisse, & post eum clamasse, ut ait Matthæus. Hoc ex Marco facilè colligitur, qui narrat Christum, simul atque in eam regionem uenit in domnm ingressum, latereque uoluisse, nec potuisse tamen; uenisse enim statim mulierem Syrophœnissam, & ad eius pedes procidisse. Itaque, quod alii dicunt, priùs hanc mulierem euntem per uiã Christum secutam fuisse, & ponè clamasse, discipulosque dixisse, *dimitte illam, quia clamat post nos*, tunc in domum ingressum, ut illi secreto in loco concederet, quod petebat, eamque ad eius pedes accidisse, nequaquam probo.

24. *Non sum missus, nisi ad oues, quę perierunt domus Israel*. Absurdissimus est, & maximè impius, Christoq. ingratus Caluinistarum error Christũ non omnium hominum caussa uenisse, aut mortuum fuisse; sed prædestinatorum solùm, quem alio copiosius loco refutabimus. Nam ex hoc quidem loco errorem suum confirmare non possunt, cùm dicat se non propter prędestinatos, uerùm propter solos Iudæos missum fuisse. Quin hinc nos refutare possumus: dicit enim se propter solos Iudæos missum esse, cùm non omnes prædestinati, sed maxima pars reprobati essent, non ergo propter solos prædestinatos missus est. Dicit ergo se non esse missum, nisi ad oues, quæ perierant domus Israel, aut quia primùm ad eas uenerat, sicut Paulus dicit, *vobis oportebat primùm loqui uerbum Dei*, Act. 13. 46. ut ait Ambrosius in Psal. 43. & Gaudentius tractatu 7. in Exodum, & Cyrillus Alex. libr. 5. in Isaiã, & Hieronymus, & Beda in commentariis, aut quia non uenerat, ut præsentiam suam, prædicationem, & miraculorum gratiam exhiberet, nisi Iudæis; gentibus enim non ipse per se, sed per Apostolos suos, & prædicaturus Euangelium, & miracula facturus erat, ideoque à D. Paulo minister circuncisionis appellatur

Cõtra Caluinistas, quod Christus nõ pro solis prædestinatis est mortuus, sed pro omnibus.

Rom.

Rom. 15. 8. ut Hilarius, & Augustinus tractatu in Ioan. 3 . & 47. existimant. Ideo Iudæos uocat oues, ut supra explicauimus cap. 10. 6. Gentiles canes uers. 26. Cur autem noluerit præsentiam suam alijs gentibus, quàm Iudæis exhibere, facilis est ratio, quia ut ait Augu. tract. in Ioan. 31. solis Iudæis propter fidem Abrahæ promissio uenturi Messiæ facta erat, ut cap. 1. 1. disputauimus. Itaque neque in regionem Tyri, & Sydonis uenit, ut prædicaret, aut ut miracula faceret, sed potiùs, ut lateret, si co tamen uenit, ut uer. 21. differuimus: neque hoc miraculum, quasi ex instituto, & suscepto consilio: sed quasi precibus, & importunitate mulieris coactus fecit, ut diximus uer. 23. & tanquam panem cani non dedit, sed proiecit, aut ne proiecit quidem, sed illi excidit, ut mica de mensa ut uer. 27. exponemus.

Cur Christus solis Iudæis prædicauit.

26. *Non est bonum.*) καλὸν honestū, decens, conueniens.

Sumere.) Eripere.

Panem.) Panem uocat gratiam miraculorum, de qua agebatur, & generaliter gratiam Euangelicam, quæ solis quodammodo Iudæis, quibus ex fœdere Abrahæ promissa erat, debebatur.

Filiorum.) Iudæos filios appellat, quia illis ipse loco patris erat, sicut Exod. 4. 22. uocat filium suum primogenitum Israel.

Et mittere.) καὶ βαλεῖν proijcere, in ipso enim proijciendi uerbo uis est, qua significatur, non esse delicatum filiorum panem tam male collocādum, quasi non ratione, & consilio distribueretur, sed proijceretur temere. Habent canes panem suum minus delicatum, quàm filij. res naturales, Sol, Luna, pluuia, & cætera idem genus canum, idest Gentilium panis sunt, quæ prouidentia quidem Dei: sed generali, minusque accurata dispensantur, & omnibus in commune, sicut porcis glandes, proijciuntur. Euangelica gratia, quæ supra naturam est, panis est filiorum non proijciendus temere, sed maiore consilio, rationeque distribuendus.

Canibus.) Canes filijs opponit, quia quamuis vtrorumque paterfamilias curam habeat: tamen filiorum in primis, multoque maiorem, quàm canum habet. Credibile est consueuisse Iudæos omnes alias gentes כלבים canes appellare, sicut Græci uocabant barbaros. Nam ex illis, ut opinor, cum in Hispania essent, Hispani didicerunt Mahumetanos, & Æthiopes canes appellare. Illud certè constat homines uilissimos per contemptum ita uocari consueuisse ut 2. Reg. 3. 8. & 16. 9. & 4. Reg. 8. 13. Marc. capitulo 7. 27. ait dixisse Christum, *sine prius saturari filios*, quibus verbis spem aliquam mulieri dedisse uidebatur, fore, vt aliquando illi concederet, quod petebat: sciebat utique non saturandos filios, sed panem cœlestem oblatum contempttim reiecturos; sed mysterium est: neque, quod culpa Iudæorum accidit, sed quod diuino consilio, & ex fœdere cū Abrahamo inito fieri debuit, explicauit.

Canes a Iudæis Gentiles appellati.

27. *Etiam Domine.*) Omnes fere interpretes obseruarunt ναὶ *etiam* nō esse contradicentis, sed approbantis; sed non facile apparet, quomodo mulier Chananea argumentetur, & qua ratione conueniat particula causalis. *Nam & catelli.* Si enim concedit verum esse, quod Christus dixerat, non esse bonum sumere panem filiorum, & canibus proijcere: non potuit colligere catellos comedere de micis, etsi re vera comedunt: &, si id dicere uolebat, potius debuit dicere; *sed*, quàm *nam*. *Etiam Domine, sed tamen catelli comedunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorum*, id est quamuis non sit bonum sumere panem filiorum, & illis dare, tamen permittunt domini eos de micis, quæ de mensa cadunt, comedere. Qui propiùs mihi uidentur sensum attigisse, sic exponunt, *etiam Domine*, nam catelli quidem non comedunt ex pane filiorum, sed ex micis. Quod multis tamen de causis mihi non placet; primùm quia in hac interpretatione multa necessariò, & coactè supplenda sunt,

ſuntt,vt hæc, nam catelli quidem non comedunt ex pane filiorum: ſed comedunt ex micis, quæ cadunt, quod vno verbo dicere potuiſſet, *Etiam Domine*, ſed tamen catelli comedunt de micis. Deinde, quia hac ratione perit omnis acrimonia, & omnis argutia, & ſubtilitas diſputationis, quæ tanta tamen fuit, vt quodammodo coegerit exclamare Chriſtum, o mulier magna eſt fides tua. Sic igitur interpretor, vocauerat Chriſtus Chananæam canem, arripuit mulier ex verbo contumelioſo, vt Chryſoſtomus adnotauit, argumentum, & ſubtiliter cauſam ſuam probat. *Etiam Domine*, id eſt ſim ſanè canis, *nam & catelli comedunt de micis, quę cadunt de menſa dominorum ſuorum*, itaque ſi canis ſum, de micis ſaltem edere debeo. Ergo idem ualet hoc loco, *ναὶ etiam*, atque quod vulgò diſputantes dicere ſolemus, cum aduerſarius aliquid dicit, quod maximè nobis aduerſari putat, nos autem exiſtimamus cauſam noſtram maximè iuuare, indeque argumentamur; Hoc eſt, quod volo, me eſſe canem, nam & catelli comedunt de micis, quæ cadunt de menſa dominorum ſuorum. Hilarius putat eſſe uim in nomine diminutiuo, *catelli*, quaſi Chriſtus canem appellauerit, ipſa minus ſe, quam canem, nempe catellam eſſe fateatur. Sed ubique & uerſu 26. & hic diminutiuum eſt, *τὰ κυνάρια catelli*, & in eo ipſo gratia eſt, & ſubtilitas argumenti, quod idem prorſus uerbum, quo Chriſtus uſus fuerat, mulier arripiat, quamuis noſter interpres illic canes, hic catellos verterit. Si qua in vis eſt, hæc potius eſt, ut Chriſtus non dixerit *κύνας* canes, ſed *κυνάρια* catellos, ut puſillos, & nullius utilitatis, ac pretij canes ſignificare, quibus multo minus, quàm magnis illis, qui aliquid vtilitatis afferunt, filiorum panis proijciendus eſt: mulier verò non, vt ſe minus, quàm canem eſſe confiteretur: ſed vt melius, &, vt vulgò dicunt, ad hominem argumentaretur, eodem vſa ſit uerbo.

De micis.) Micas uocat minora, & minus frequentia miracula, ut Theophylactus adnotauit, quaſi dicat, non peto a te, vt paſſim hic, ſicut apud Iudęos miracula facias, vt cęcos cures, mortuos exſuſcites: ſed vnum tantum, & minus natura ſua difficile, ut dęmonem a filia mea expellas.

Quę cadunt.) Reſpondet hoc uerbũ illi, quo Chriſtus uſus fuerat, *βαλεῖν* proijcere, illique opponitur, quaſi dicat, non rogo, ut ex profeſſo, ut apud Iudæos, miraculum facias, ſed ut obiter: non quaſi dederis, ac ne proieceris quidem, ſed quaſi tibi exciderit, quemadmodum ſolent ex menſa diuitum micæ cadere.

De menſa.) Mẽſam uocat gratiarum omniũ, ut ita dicam, copiam, quę erat in Chriſto: ſicut menſa diuitum omni ciborum genere referta eſſe ſolet. *In ipſo enim inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & de plenitudine eius nos omnes accepimus.* Coloſ. 2. 9. Ioan. 1. 16.

Dominorum ſuorum.) Dominos ſuos, inquit Chryſoſtomus, Iudęos uocat, quos Chriſtus filios appellauerat, quod magnæ tribuit humilitati. Potiùs Chriſtum ipſum Dominum uocare credo: ſed loquitur pluraliter propter canes, quorum ſuum quiſque dominum habet.

28. *O mulier magna eſt fides tua.*) Vox admirantis. Obſeruatione autem dignum eſt, nullius hominis fidem niſi Gentilium admiratum fuiſſe Chriſtum, ut huius mulieris, & illius Centurionis capitu. 8. 10. Maior enim Gentilium, quàm Iudæorum fides. Quo autem modo admiratio in Chriſtum cadere potuerit, illic diſputauimus.

32. *conuocatis diſcipulis ſuis.*) Vt ſua, ut indicat Hieronymus, conſilia cum illis communicaret. Videtur etiam mihi uoluiſſe Chriſtus eorum explorare fidem, & futuri miraculi occaſionem captare, ut diſcipulorum confeſſione conſtaret, non eſſe panem, unde tanta turba paſci poſſet. Semper enim obſeruamus Chriſtum nunquam ſine magna, compertaque neceſſitate miracula feciſſe. Quam etiam ob rem triduum, antequam ſequens

mira-

miraculum faceret, expectauit, ut si quid ciborum secum alioqui tulissent, consumeretur quemadmodum Chrysostomus, & Euthymius monuerunt. Idem etiam Chrysostomus, & post Theophylactus adnotarunt non suggessisse nunc discipulos Christo, ut turbas dimitteret, ut in pagos irent, & cibos emerent, quemadmodum fecerant cap. 14. 15. quod iam aliquantum fide profecissent, & quòd viderent omnes alacres esse, & audiendi auiditate famem non sentire.

Quia triduo iam perseuerant mecū.) Sunt, qui putent totum triduum, aut omnes, aut plerosque fuisse ieiunos, quod magnus ieiunij magister Caluinus non uirtuti, sed aeri subtiliori tribuendum existimat, nos enim crasso sub aere natos tam diuturnum ieiunium ferre non posse. Quasi uerò, quò subtilior aer est, non eo edaciores homines reddat. Sed non vult, ut opinor, Gallos prætextu crassi aeris ieiunare. Legimus non solum apud Oriētales, sed etiam apud Eutropęos multò longiora ieiunia: tamen ex hoc loco aut omnes, aut aliquos per triduum ieiunasse colligi non potest. Tantùm colligitur tunc, cum hæc Christus dixit, fuisse ieiunos, quia dicit, *& dimittere eos ieiunos nolo*, consumpserant enim, ut ait Euthymius, quid quid secum attulerant cibi. Quæ sequuntur usque ad uersum 38. supra exposuimus cap. 14. à uersu. 15. vsque ad 21.

Caluini, inepta argutia contra ieiunium.

39. *In fines.*) Quidam Græci codices legunt εἰς τὰ ὄρη in montes, parū emendatè pro τὰ ὅρια, in terminos.

Magedan.) Marcus c. 8. 10. dicit uenisse in partes *Dalmanutha*. Quam credibile est uitiosam esse lectionem, legendumque, ut hoc loco, *Magedan*, quemadmodum Hieronymus in lib. de locis Hebraicis legit, & ut Augustinus lib. 2 de consens. Euang. cap. 51. & Beda Marc. 8. testantur plerosque suo tempore codices habuisse. Argumentum nonnullum est, quod *Dalmanutha* alibi in scriptura non legatur, nec apud ullum, quod sciam, profanum auctorem reperiatur: Magedā autem, aut, ut Græcè hoc loco est, *Magdala* lib. 1. Reg. c. 17. 20. legamus, quamuis incertum sit utrum unus, idemque sit locus. Tamen si legamus *Dalmanutha*, nullam propterea existimandum est esse repugnantiam, nam aut, ut aiunt Augustinus, & Beda sub diuerso nomine idem locus significatur, aut ut alij conijciunt, alterum regionis, alterum urbis nomen est, aut utrumque urbis, sed utraque urbs uicina erat, ita ut, qui in fines unius ueniret, in fines etiam alterius venisse diceretur, sicut supra uers. 21. dicitur uenisse Christus in partes Tyri & Sidonis.

CAPVT XVI.

1
T accesserunt ad eum Pharisæi, & Sadducæi Marc.8.b.12.
tentantes & rogauerunt eū, ut signū de cę- Luc.12.g.
lo ostenderet eis. 2 At ille respondens, ait 54.
illis: Facto uespere dicitis: Serenum erit, ru
bicundum est enim cœlum 3 Et mane Ho-
die tempestas, rutilat enim triste cęlum. 4. Sup.12.g.39
Faciem ergo cœli dijudicare nostis: signa autem temporum nō Ionæ 2.
potestis scire? Generatio mala & adultera signum quærit, & si-
gnum nō dabitur ei, nisi signum Ionæ prophetæ Et relictis illis,
abijt Et cum uenissent discipuli eius trans fretum, obliti sunt
panes accipere 6 Qui dixit illis: Intuemini, & cauete à fer- Mar.8.b.14 Luc.12.a.1
mento Pharisæorum, & Sadducæorum. 7 At illi cogitabant
intra

intra se dicentes: Quia panes non accepimus 8 Sciens autem
Sup. 14. c. 17 Ioan. 6. b. 9. Sup. 15. d. 4.
Iesus, dixit: Quid cogitatis intra uos modicæ fidei, quia panes
non habetis? 9 Nondum intelligitis, neque recordamini quin-
que panum in quinque millia hominum & quot cophinos sum
psistis? 10 neque septem panum in quattuor millia hominum,
& quot sportas simpsistis? 11. Quare non intelligitis, quia non
de pane dixi vobis: Cauete à fermento Pharisæorum & Saddu-
cæorum? 12. Tunc intellexerunt, quia non dixerit cauendum à
fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum, & Sadducæorũ.
Mar. 8. c. 17 Luc. 9. c. 18.
13 Venit autem Iesus in partes Cæsareæ Philippi: & interroga-
bat discipulos suos dicens: Quem dicũt homines esse Filium ho
minis? 14 At illi dixerunt: Alij Ioannem Baptistam: alij autem
Eliam: alij verò Ieremiam, aut unum ex prophetis 15. Dicit il-
lis Iesus: Vos autem quem me esse dicitis? 16 Respondens Si-
mon Petrus dixit: Tu es Christus filius Dei uiui 17. Respon-
Ioã. 6. g. 69. Ioã. 1. f. 42. Isa. 22. g. 24 Ioan. 20. ca. 23.
dens autem Iesus, dixit ei: Beatus es Simon Bar Iona: quia caro,
& sanguis non reuelauit tibi, sed Pater meus qui in cęlis est. 18.
Et ego dico tibi, quia tu es Petrus & super hanc petram ædifica
bo Ecclesiam meam, & portæ inferi non præualebunt aduersus
eam. 19 Et tibi dabo claues regni cœlorum. Et quodcunque
ligaueris super terram, erit legatum & in cœlis: & quodcunque
solueris super terram, erit solutum & in cœlis. 20 Tunc præ-
cepit discipulis suis, ut nemini dicerẽt, quia ipse esset Iesus Chri
Mar. 8. d. 33 Su. 10. g. 38. Luc. 9. g. 23 & 14. f. 17. & 17. g. 33. Ioan. 12. d. 25.
stus. 21 Exinde cœpit Iesus ostendere discipulis suis quia opor
teret eum ire Ierosolymam, & multa pati a senioribus & Scri-
bis, & principibus sacerdotũ, & occidi, & tertia die resurgere.
22 Et assumens eum Petrus, cœpit increpare illum dicens: Ab-
sit à te, Domine non erit tibi hoc. 23 Qui conuersus, dixit Pe-
tro: Vade post me satana scandalum es mihi: quia non sapis ea,
quæ Dei sunt sed ea, quæ hominum. 24 Tunc Iesus dixit disci-
pulis suis: Si quis vult post me uenire, abneget semetipsum & tol
lat crucem suam & sequatur me. 25. Qui enim uoluerit animam
suam saluam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam
suam propter me inueniet eam. 26. Quid enim prodest homi-
ni, si mundum uniuersum lucretur; animæ uerò suæ detrimẽtũ
Act. 17. g. 31 Ro. 2. a. 6. Marc. 9. a. 1 Luc. 9. c. 27.
patiatur? Aut quam dabit homo commutationem pro anima
sua? 27 Filius enim hominis uenturus est in gloria patris sui
cum angelis suis: & tunc reddet unicuique secundum opera e-
ius Amen dico uobis sunt quidam de hic stantibus qui non gu
stabũt mortẽ, donec uideãt Filiũ hominis uenietẽ in regno suo.

IN CAP. XVI.

RES primos uersus huius capitis, aut etiam quattuor indicat Hieronymus in plerisque codicibus non haberi. Omnes tamen & Græci, & Latini auctores legunt, & apud Marcum c.8.11.leguntur; nec uero simile est utroque in loco additos fuisse. Potest aliquem mouere, q̃ c.12.38. eadem iam Euangelista narrasset. Sed nihil uetat sæpe Scribas, & Pharisæos non eosdem, sed alias alios eadem interrogasse. Præterquam quòd illic Scribæ, & Pharisæi; hic Pharisæi, & Sadducæi interrogasse dicuntur, & illic non ea de causa Christum conuenisse, sed in media cum Christo disputatione respondisse, *uolumus à te signum uidere*, hic accessisse dicuntur, quasi eam ob causam ad Christum uenerint, ut signum ab eo de cęlo peterent.

1. *Pharisæi, & Sadducęi.*) De Pharisæorum, & Sadducæorum sectis ca. 3. 7. disputauimus. Notandum hic tantùm est, quomodo duę maximè contrariæ hęreticorum sectæ Pharisæi, & Sadducæi inter se conueniant, ut Christum impugnent. Pharisęi enim, & Sadducæi immortales inter se inimicitias gerebant, ut non modo ex Iosepho, sed etiam ex Luca Act. 23.6. intelligitur. Sic olim Pilatus, & Herodes, cum inimici essent, ut Christũ irriderent, amici facti sunt Luc.23.12. Sic nunc Lutherani, & Caluinistæ hæretici maximè inter se contrarii aduersus Ecclesiam Catholicam, id est, corpus Christi conspirare solent. *Semper enim Christus*, ut ait Tertullianus, *inter duos latrones crucifigitur.*

Hæretici inter se dissidentes aduersus Ecclesiam cõspirant.

Vt signũ de cęlo ostenderet eis) Hæc exposuimus c.12. 38.

2. *Facto uespere.*) Quia signum de cęlo petierant, ex cœlestibus signis probat non debere eos de cœlo signum petere. Vespertinum ruborem serenitatis, matutinum pluuiæ signum esse longa experientia omnes homines docuit, nec opus est de ea re longius philosophari.

3. *Faciem ergo cæli.*) Græcè legitur ὑποκριταὶ τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε, Hypocritæ faciem cęli cognoscitis, quod & Lucas legit c. 12.54. Vocat autem hypocritas hoc loco, ut ait Euthymius, quia sapientes uideri uolebant, cum essent insipientissimi, quales hodie sunt Caluinistæ, qui sibi omnium mortalium sapientissimi uidentur, cum omnium, meo iudicio, insipientissimi sint. Quęenim maior insipientia, quàm homines, qui christiani dici, uiderique uolunt, sapientiam incredulitate metiri? Nos enim, qui simplices, qui tardi, qui fatui, & insipientes habemur, si nihil, nisi, quod humana ratio persuadet, crederemus, sapientissimi apud illos haberemur. Tota huius loci difficultas in eo est, qua ratione christus argumentationem concludat. Quidam sine interrogatione legentes, ut chrysostomus, & Theophylactus ad hunc modum argumentum explicant. Faciem quidem cœli cognoscere potestis, signa autem temporum (aduentus mei) cognoscere non potestis: non enim primus meus aduentus ex cœlestibus signis Solis, ac Lunæ, sed ex prophetiis, & miraculis, quæ facio, cognosci debet. *Non uenit regnum Dei cum obseruatione, sed regnum Dei intra uos est.* Luc.17.20.21. Alij per interrogationem, ut Hilarius, Hieronymus, Beda, & Euthymius. Si faciẽ cęli cognoscitis, id est signa serenitatis & pluuiæ, quod difficilius est, & incertius, quomodo signa temporum aduentus mei, quæ tot prophetiis consignata, tot à me miraculis comprobata sunt, cognoscere nescitis? confirmat hanc interpretationem Luc. c.12.56. *Hypocritę faciem cæli, & terrę nostis probare, hoc autem tempus quomodo non probatis?* Nã etsi illis turbis, hic Pharisæis, & Sadducæis loquitur, credibile tñ est eodem utrobique modo Christum argumentum à maiorẽ

Caluinistæ sibi sapientes reuera insipientissimi.

Caluinistę sapientiam incredulitate metiuntur.

ſcilicet ad minus, quod alii à minore ad maius uocant. Vtraque interpretatio probabilis.

4. *Generatio*) Hæc à nobis cap. 12. 34. explicata ſunt.

5. *Et cum ueniſſent diſcipuli eius*.) Cum ſoluerent ut uenirent, tunc enim, cùm proficiſcerentur, obliti ſunt panes ſecum accipere. Quærit Hieronymus quomodo obliuiſci potuerint, cùm paullo ante c. 15. 37. ſeptem ſportas plenas facto miraculo collegerint? Reſpondet eos panes ſecum tuliſſe, ſed, cum diſcederent, oblitos fuiſſe eos accipere. Vero ſimilius mihi uidetur ſeptem illas ſportas diſcipulos, aut ſuapte ſponte, aut iuſſu Chriſti in pauperes diſtribuiſſe. Itaq; obliti ſunt panes accipere, id eſt emere. Illud Hieronymo concedere nõ poſſum, ea quæ ſequuntur in ipſo mari inter nauigandum accidiſſe, quia diſertè ſcribit Lucas cap. 12. 1. multis circunſtantibus turbis, ita ut ſe ſe conculcarent, cœpiſſe Chriſtum diſcipulis dicere, *attendite à fermẽto Phariſæorũ.*

Transfretum.) In Bethſaidam, ut ait Marcus c. 8. 22.

6. *Qui dixit illis.*) G. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ieſus autem dixit illis. Noſter interpres aut pro ὁ δὲ ἰησοῦς legit, ὅς, aut antecedens per relatiuum expreſſit, quod ſæpiſſime ſolet in ueteri præſertim Teſtamento facere, ut in Idiomatis obſeruauimus.

Intuemini.) ὁρᾶτε, uidete. Aliud enim eſt uidere, quàm intueri, ſicut apud Græcos, aliud βλέπειν quã ὁρᾶν, uidet enim aliquando, quia non intuetur, hoc autem ſenſu Latini uidere dicunt, non intueri, id eſt animum aduertere. Noſter interpres catachreſi uſus eſt, qua & Græcè de eadem re loquens utitur Marcus ca. 8. 15. ὁρᾶτε, βλέπετε ἀπὸ τῆς ζύμης, *uidete, & cauete à fermento.*

A fermento.) Hilarius, & Hieronymus legis obſeruationem fermentum uocari putant. Quod non conuenit cum eo, quod poſtea Chriſtus dicit c. 23. 2. *Super cathedram Moyſi ſederunt Scribæ, & Phariſæi, omnia ergo, quæcunque dixerint uobis, facite.* Iubet enim Moſis doctrinam obſeruari. Potius ergo ea Phariſæorum, & Sadduceorum doctrina intelligitur, qua hæretici erant, legemque corrumpebant, & quã cap. 15. 3. 5. 6. Chriſtus reprehenderat. Nã de doctrina intelligendum ex uer. 12. perſpicuum eſt. Quanquam, quod Lucas dicit cap. 12. 1. *Attendite à fermento Phariſæorum, quod eſt hypocriſis,* contrarium uideri poteſt. Reſpondere poſſumus, quod & Beda uidetur indicare ipſam Phariſæorum, & Sadducæorum doctrinam hypocriſim appellaſſe, quia aliud docebant, aliud faciebant, aut quia omnis eorum doctrina ad hypocriſim ſpectabat. Maior eſt quæſtio, quo modo Chriſtus hoc loco iubeat ab eorum doctrina cauere, cùm ca. 23. 2. doceat facere, quæcunque dicunt. Reſpondeo illic agere de Scribis, & Phariſæis ſuper cathedram Moſis ſedentibus; id eſt Moſis legem explicantibus, quod dum faciunt, ipſis credendum eſt; hic autem non de lege Moſis, ſed de proprio eorum fermento, id eſt de hæretica doctrina, à qua cauere iubet. Nemo tamen colligat audiendos eſſe hæreticorum magiſtros, &, cum ſacris litteris conſentanea docent, ſequendos, cum ſua miſcent; refellendos; quod multi hoc tempore, qui Catholici uideri uolunt, dicere ſolent. Illi enim, quibus hoc Chriſtus dicebat, alios tunc præceptores non habebant; & illi ipſi nondum exauctorati erant; nondum tanquam hæretici declarati. Nunc autem cùm tot Catholicos doctores habeamus; cùm Lutherani, & Caluiniſtæ à Deo, & Eccleſia, tanquam perniciosiſſimi hæretici declarati ſint, non magis etiam, cum uera dicunt, audiendi ſunt, quàm diabolus, cum Chriſtum filium Dei eſſe confitetur. Non magis debet homo Catholicus hæreticum, quàm mulier pudica impudicum amatorem etiam honeſta loquentem audire. **Hæretici ne quidem, cũ uera dicũt, audiendi.**

Phariſæorum, et Sadducæorum.) Marcus c. 8. 15. addit *& Herodis*, aut, ut in aliis codicibus legitur, *Herodianorũ*. Vnde manifeſtum eſt aliquam etiam

Hero-

Herodianorum, aut Herodis ſectam fuiſſe. De ſectis enim hic agitur, cùm Sadducæi nominentur, quos certum eſt hæreticos, aut plus etiam, quàm hæreticos fuiſſe, & ex uer. 12. appareat agi de falſa corruptaque doctrina. Vter autem Herodes fuerit eius ſectæ auctot, magnuſue ille Antipatri filius, qui vltimus regnauit: an Herodes Antipas eius filius Galilææ Tetrarcha, & quam doctrinam inuexerit, incertum eſt: nihil enim de ea re, quod ſciam, aut in ſacris litteris, aut in profanis auctoribus legitur. Niſi quòd coniectura ex ijs, quæ de Herode rege Ioſephus ſcribit impensè Romanis ſtudente, ſuſpicor eum auctorem huius fuiſſe ſectæ; ex gradatione verò ipſa, qua utitur Euangeliſta, qui Herodem vltimo loco ponit, eius ſectam nihil aliud fuiſſe, quàm meram hypocriſim, qua ſe ad omnem religionem regnandi cauſa accommodabat: quales nunc ſunt, quos politicos appellamus homines aut nullam religionem habentes, aut omnem religionem ſimulantes. Sed de hac re c.22.16.plura dicemus.

Quinam Herodiani.

Contra religionem ſimulantes.

7. *At illi cogitabant.*) Non ſolùm quomodo Chriſti uerba intelligerentur; ſed etiam quid acturi eſſent, cùm panes non accepiſſent. Hoc enim eſt διελογίζοντο diſceptabant, id eſt, conſultabant, ſolicitique erant. Propterea eos Chriſtus reprehendit, quòd nõ recordarentur duorum tam inſignium miraculorum, quibus paucis panibus paullo ante tot hominum millia ſatiauerat.

8. *Sciens autem Ieſus.*) Eorum cogitationes. Præcedentium miraculorum obliuionem, ut ait Chryſoſtomus, declarandis ipſorum cogitationibus, id eſt nouo miraculo illis exprobrat.

9. *Quinque panum in quinque millia hominum*) Græcè τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων quinque illos panes quinque millium (hominũ) id eſt, qui in quinque millia hominum diſtributi ſunt Eodem modo verſu ſequenti.

10. *Neque ſeptem panum & quattuor millium hominũ.*) G. οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων neque ſeptem illos panes quattuor millium (hominum) id eſt, qui in quattuor hominum millia multiplicati ſunt. Noſter ſcilicet interpres ſententiam, non verba, aut Grammaticam vertit.

13. *In partes Cæſareæ Philippi.*) Duas fuiſſe Cæſareas nemo neſcit. Alteram veterem, quæ antea Stratonis turris vocabatur: ab Herode autem rege amplificata, multiſque uiſendis operibus exornata ad promerendam gratiã Auguſti Cęſaris, Cæſarea appellata eſt, vt auctor eſt Ioſephus libr. 1. de bello Iudaico ca. 16. & libr. 15. ant. c. 13. & Hieronymus hoc loco. Ea autem, ut ijdem auctores docent, ad litus maris Mediterranei inter Doram, & Ioppem ſita erat. Alteram recentiorem in Phænicia ad radicem montis Libani, unde Iordanis fluuius erumpebat, quæ prius Paneas dicebatur, quam Philipuus Herodis magni filius, & Trachonitidis regionis Tetrarcha Luc. 3. 1. 2. auctam, ornatamque in honorem Tiberij Cæſaris Cæſaream etiam uocari iuſſit; poſtea rex Agrippa, ut Neroni adularetur, Neroniadem appellauit, vt Ioſephus ſcribit lib. 20. ant. ca. 8. Quod in commentarijs ad hunc locum Hieronymus dicit nunc Paneadem uocari, non eſt, ut opinor, obliuione dictum hiſtorię: ſed eſt uero ſimile eius tempore deleto fucato illo, & adulatorio nomine Cæſareæ, vetus Paneadis vocabulum recepiſſe. Cæſarea ergo Philippi dicta eſt, quia à Philippo Tetrarcha ſic fuerat appellata, & vt ab altera Herodis Cæſarea diſtingueretur.

Duplex Cæſarea.

Et interrogabat diſcipulos.) Mar. c. 8. 27. ſcribit hoc in uia accidiſſe, Lucas vero cap. 9. 18. cum ſolus eſſet orans. Euthymius reſpondet ſimul iter feciſſe, & oraſſe, quod ut uerum ſit, tamen uero ſimile non eſt, ſimul oraſſe, & diſcipulos interrogaſſe, longumque cum illis ſermonem ultrò citroque contuliſſe. Probabilius quòd dicit Auguſtinus lib. 2. de conſen. Euangel. c. 53. in ipſa uia antequàm ad locum, quò tendebat, perueniret, ſolum in aliquem ad orandum locum à via

diuertiſſe; finita autem oratione cœpiſſe pergere, atque tunc diſcipulos interrogaſſe, quem ſe homines eſſe dicerẽt. Itaque, quod Lucas ait, cum ſolus oraret, *ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον καταμόνας*, ſic interpretatur, poſtquàm ſolus oraſſet, ſicut Hiſpani eadem prorſus phraſi dicunt, in faciendo orationem, id eſt ſimul atque orationem feciſſet: poteſtque Hebraiſmus eſſe, quo in aliquando idem valet, quod poſtquam, vt Pſalm, 125. 1. *In conuertendo Dominus captiuitatem Sion*, id eſt poſtquàm conuertit, aut cum conuertiſſet. Fingamus eo loco Latinum interpretem uertiſſe, cum conuerteret Dominus. ſicut hoc loco ſimilẽ phraſim *ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον καταμόνας* vertit, *cum eſſet ſolus orans*; non dubium eſſet ex Hebraiſmo, quin deberemus interpretari, poſtquàm conuertiſſet: ergo & hic interpretabimur, poſtquã fuiſſet ſolus orans id eſt poſtquàm ſolus oraſſet.

Quem dicunt.) Multi Latini codices, & Græci plerique habent, , *quem me dicunt homines eſſe filium hominis?* Triplex enim lectio reperitur. Prima, *quem dicunt homines eſſe filium hominis?* Secunda, *quem me dicunt homines eſſe filium hominis?* Tertia, *quem me dicunt homines eſſe?* Primo modo omnes fere codices Latini, & omnes auctores legunt. Secundo modo Epiphanius in Ancorato, Theophylactus, &, vt videtur, etiam Hilarius. Tertio Chryſoſtomus homi. 55. Non dubito primam lectionem, quæ vulgaris, & communis eſt, multo eſſe meliorem; eorumque coniecturam valde probo, qui exiſtimant primùm ita ſcriptum fuiſſe, *quem dicunt homines eſſe filium hominis?* aliquem deinde Græcum, ut moneret Chriſtum de ſe loqui ad marginem appoſuiſſe, *me*, poſtea aliquem alium correctionem eſſe putaſſe, itaque in contextum tranſtuliſſe, cœptumque eſſe legi, *quem me dicunt homines eſſe filium hominis?* poſtremò alium, cùm alterutrum redundare iudicaret, ſuſtuliſſe *filium hominis*, quod erat obſcurius, reliquiſſe, *me*, quod erat clarius, Scio quo modo multi, qui vtrumque legunt interpretentur, aut ſine interrogatione per appoſitionem: aut per interrogationem hoc modo, *quem dicunt homines eſſe? filium hominis?* quod vtrumque abſurdum mihi videtur, ſecundum abſurdius. Non enim ſolet ſe Chriſtus honorificè, ſed humiliter filium hominis appellare, nec aliter quàm de ſe per tertiam perſonam loquens. Cuius rei tot ſunt exempla, quoties ſe filium hominis appellat. Notanda etiam antitheſis. Chriſtus rogat, *quem dicunt homines eſſe filium hominis?* Petrus reſpondet, *tu es filius* Dei *viui*. Vnde apparet legendum hoc loco eſſe; *filium hominis*, vt antitheſis conſtet. Videtur.n. Chriſtus data opera contemptiſſimo vocabulo ſe *filium hominis* appellaſſe, vt diſcipulorum fidem exploraret, occaſionemque præberet illis, quod ſentiebant, etiam ſi nihil de ipſo ſupra hominem ſentirent, liberè dicendi. Quare, quod hæreticus quidam interpres Græcum articulum exprimens uertit, *quem dicunt homines eſſe illum, filium hominis*: putidum iudico. Non enim Chriſtus, vt ſe Meſſiam illum à prophetis prædictum: ſed contrario prorſus conſilio, ut ſe maximè abijceret, & quaſi humi proſtratus ſententiam exciperet, *filium hominis* dixit. **Beza in annot.**

Homines) Vulgò, quem Hebraiſmum ſæpe iam expoſuimus ut cap. 5. 13. & Lucas ipſe explicat. Nam quod dicit Matthæus, *quem dicunt homines eſſe filium hominis*; ille dicit capi. 9. 18. *quem me dicunt eſſe turbæ?* Nec eſt contrarium, quòd hic dicat dixiſſe Chriſtum, *quem dicunt homines eſſe filium hominis*, illic uerò, *quem me eſſe dicunt?* Matthæus enim, ut probauimus, verba; Lucas ſenſum, expoſitionemque recitauit.

14. *Alij Ioannem Baptiſtam.*) Cur alij Ioannem Baptiſtam, alij Eliam, alij Ieremiam eſſe exiſtimauerint, diximus ſupra c. 11. 4. & 14. 2. Quod autem quidam ex Ioſepho Ben. Gorionis afferunt, ut probent Ieremiam eſſe venturum, apocryphum eſt: ſicut totus ille auctor fabuloſiſſimus. **Ioſephus Ben Gorionis fabuloſus.**

15. Vos

15. *Vos autem, quem me esse dicitis.*) Manifesta antithesis est, *uos autem*. Putat Hieronymus Christum Apostolos tanquam plusquàm homines hominibus opposuisse. *Prudens* inquit, *lector attende, quòd ex consequentibus, textuque sermonis Apostoli nequaquam homines, sed dij appellantur. Cum enim dixisset, quem dicunt homines esse filium hominis, subiecit, uos autem quem me esse dicitis?* Ego non hominibus tanquam deos: sed uulgò tanquam homines non vulgares opponi credo, quod & Chrysostomus indicat, *uos*, inquit, *qui mecum semper uersantes, plura me fecisse uidistis, qui meo nomine complures uirtutes ipsi quoq; fecistis, quem me esse dicitis?*

Petri primatus.

16. *Respondens Petrus.*) Cur potius Petrus, quàm alij, responderit, multas rationes ueteres auctores afferunt. Prima est, quòd Petrus omnium fuerit princeps, ut Chrisostomus ait homil. 55. Secunda, quòd ardentioris fuerit fidei, ut Hilarius, & Hiero. in c. 14. 28. docuerunt. Tertia, quòd quasi os Apostolorum fuerit, qui pro omnibus loqui soleat, quemadmodum D. Chrysosto. hoc loco, & D. Aug. solent appellare, nam & Ioan. 6. 68. Cum Christus omnibus discipulis dixisset, *nunquid & nos vultis abire?* Petrus respondit, *ad quem ibimus? uerba æternæ uitæ habes.* An autem in hoc loco pro se tantum, an pro omnibus responderit uers. 18. dicemus.

Christus filius naturalis, non adoptiuus.

Tu es filius Dei uiui.) Filium Dei vocat natura, non adoptione. Adoptione enim omnes confitebantur filium esse Dei, quandoquidem uirum iustum, & prophetam putabant. Certissimum autem argumentum est, quòd Petrus Christum filium Dei uiui appellans Ioanni, Eliæ, Hieremiæ, & prophetis opponat, quos certum est filios Dei fuisse adoptione. Christum ergo non adoptione, sed natura filiū Dei appellat. Itaque rectè ueteres auctores ex hoc loco Christi diuinitatem probauerunt, ut Hilarius in commentarijs, & libr. 6. de Trinitate, & Athanas. sermon. 3. contra Arianos, & in epistol. de sententia Dionys. Alexand. contra Arianos.

Christi diuinitas.

Viui.) Deum viuum appellat scripturarum more, ut ab idolis distinguat, quæ res mortuæ sunt, ut Hiero. Beda, Euthy. annotauerunt. D. Basil. in hom. de pœnitentia legit filiū Dei excelsi. Rectè autem notauit Theophyl. adiectum fuisse articulum Græcum nomini filij, ut significaretur non qualiscunque, sed unicus ille, & naturalis filius.

17. *Simō.*) Ita priùs uocabatur. c. 10. 2

Bar-iona.) Bar-iona dictum est per contractionem pro Bar-Iohanna, quod Chaldaicè filium Iohannis significat, quemadmodum Ioann. 21. 15. appellatur, Simili contractione usus est Lucas c. 3. 30.

Quia caro & sanguis.) Carnem, & sanguinem uocat homines carne & sanguine constātes, Opponit. n. homines Deo, *sed pater meus*, inquit, *qui in cœlis est*, ut ad Galat. 1. 16. Continuò non acquieui carni, & sanguini, & Ioan. 1. 13. *Qui non ex uoluntate carnis, neque ex uoluntate uiri, sed ex Deo nati sunt.* Ita solet scriptura homines carnalia sapientes appellare, & Deo, aut diuina sapientibus opponere, ut 1. ad Cor. 15. 50. *caro & sanguis regnum Dei non possidebunt.* Ita etiam sapientia & prudentia carnis appellatur Roman. 8. 6. 7.

18. *Et ego.*) Elegans antithesis, Græcè etiā efficacior, κἀγὼ δὲ. Sed & ego dico tibi, quasi dicat, tu, qui homo es, filium Dei uiui me esse dixisti, ego uerò, qui filius Dei uiui sum, dico te esse Petrum, id est uicarium meum, quem filium Dei esse confessus es. Nā Ecclesiam meam, quæ super me ædificata est, super te etiam, tanquam super secundarium quoddam fundamentum ædificabo.

Tu es Petrus.) Sunt, qui putent nondum antea Petrum uocatum fuisse, sed nomen tantùm illi fuisse promissum Ioan. 1. 41. *Tu*, inquit, *uocaberis Cephas*. Probabilius tamen, quod libr. 2. de consens. Euangel. dicit Augustin. iam inde a principio uocationis suæ sic appellatum, vt Marci 3. 16. & Lucæ 6. 14. manifestum est.

Itaque cum Christus illi dixit Ioann. 1. 42. *Tu uocaberis Cephas*, nomen illi imposuit, quasi diceret deinceps non uocaberis Simon, sed Cephas, id est Petrus, sicut Deus Abrahamo per futurum etiam loquens nomen imposuit Genes. 7. 5. *nec ultra* inquit, *uocabitur nomen tuum Abram, sed appellaberis Abraham, quia patrem multarum gentium constitui te.*

Et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.) Sunt inter ueteres auctores, qui interpretentur super hanc petram, id est super hanc fidem, aut super hanc fidei confessionem, qua me filium Dei uiui esse dixisti, ut Hil. libr. 6. de Trinitate, & Gregorius Nyssenus in lib. contra Iudæos, & Chrysostom. homil. 55. in hunc locum, & orat. 2. aduersus Iudæos, & Cyrillus Alexandrin. dial. 4. de Trinitate, auctor commentariorum in epistol. D. Pauli, qui Ambrosio tribuuntur, in ca. 4. epistolæ ad Galat. Longius etiam à sensu recedens D. Augustin. interpretatur tracta. in Ioann. 27. & 124. & sermon. 13. de uerbis domini secund. Matth. *Super hanc petram*, id est super me ipsum, quia petra erat Christus 1. Corinth. 10. 4. Et quia *fundamentum aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus.* 1. Corinth. 3. 11. Origenes uerò tractat. in Matth. *super hanc petram*, id est super omnes homines eandem fidem habentes. Quas interpretationes aliter, quàm præ se ferunt, intelligendas Caluinistæ multò auidius, quam ueritatem amplexi sunt: ne, si Ecclesiam super Petrum ædificatam fuisse fateantur, Romanum Pontificem caput, aut fundamentum Ecclesiæ cogantur eadem ratione confiteri. Cæteros auctores paullo post interpretabimur. Nunc nihil magis a sensu Christi alienum cogitari potuit, quam ut dicere uoluerit super seipsum, aut super aliam rem quam super Petrum fundaturum Ecclesiam. Primum, quis non uidet pronomen demonstratiuum *hanc* positum esse loco relatiui, perinde ac si dixisse, tu es Petra, super quam ædificabo Ecclesiam meam?

Ecclesia super Petrum ædificata contra Caluinum.

Petrus enim, & petra idem sunt. Nam quod Caluinus dicit non sine causa Euangelistam orationem uariasse, cumque dixisset *Tu es Petrus*, secundo loco non dixisse super Petrum sed *super hanc petram*, ut aliam petram, quàm Petrum significaret, puerile, & ridiculum est. Nec enim Matth. Græca, sed Hebraica, aut Chaldaica, & Syriaca lingua, ut in præfatione probauimus, Euangelium scripsit. Quibus linguis ista generis differentia, quæ Græcè, & Latinè est inter Petrum, & petram non reperitur, sed uno, eodemque nomine siue Hebraicè, siue Syriacè Christus dixit *tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*. Quemadmodum si Latinè Petrus non Petrus, sed petra uocaretur, & Christus dixisset, tu es Petra, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, nemo profectò sanę mentis intelligere potuisset aliam petram, aut alium hominem, quàm Petrum ipsum demonstrare; super illum ergo Ecclesiam Christus ædificauit. Dubitabit aliquis, cur si non Matthæus, Matthæi tamen Græcos interpres illam nominum, & generis distinctionem adhibuerit. Respondeo in promptu rationem esse, quia quamuis Græcè petra & πέτρος, genere masculino, & πέτρα fœminino dicatur, tamen Petrus, quia uir erat, non petra fœminino, sed Petrus masculino nomine uocandus erat. Secundo autem loco, ubi de ædificij fundamento agebatur, non Petrum, sed petram dixit, quamuis idem utrumque nomen significaret, quia in eiusmodi ædificijs nomen petræ fœmininum magis est usitatum, πέτρος enim & Atticum, & rarum est. Præterea cui dubium est Christum his uerbis aliquid magnum, & singulare tanquam fidei confessionis præmium Petro concedere, aut promittere voluisse? quid autem concessisset, si tantùm illi dedisset nomen, vt Petrus uocaretur? imò ne nomen quidem dedisset, nam, ut paullo ante probauimus, iam Petrus appellabatur; his ergo uerbis,

bis, *& super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, significat hanc se illi eximiam, & singularem dignitatem concessurum, vt super eum Ecclesiam suam ædificaret, id est eum Ecclesiæ caput constitueret, suumque in ea Vicarium faceret. Deinde ex verbis consequentibus, *& tibi dabo claues regni cœlorum*, perspicuum est hæc etiam verba, de quibus disputamus, ad Petrum pertinere; absurdum enim est tam paucis uerbis rerum, aut personarum mutationem fieri. Quemadmodum ergo dicit, *tibi dabo claues regni cœlorum*, ita dicit *super hãc petram*, id est super te, ædificabo Ecclesiam meam. Idem enim diuersis verbis, diuersisque metaphoris illi concedit, vt ipsius in Ecclesia Vicarius sit, quam dignitatem priùs fundamenti, cum dicit *& super hanc petram ędificabo Ecclesiam meam*, deinde principis, aut capitis in Ecclesia sua, cum quasi ciuitatis claues tradidit, metaphora declarat: sicut ipse Christus & fundamentum, & caput Ecclesiæ est, quibus duobus nominibus, atque metaphoris non duæ, sed una, eademque res significatur. Quæret aliquis, cur ergo Christus non apertè, & uno verbo dixit *super te* ædificabo Ecclesiam meam? Responsio est facilis, ne locutionis gratia, & energia periret, quæ in eo consistebat, ut cùm de Ecclesia Christus, tanquam de ædificio aliquo ageret, accommodatè ad ædificium loqueretur: non fuisset autem accommodatè locutus, si dixisset, super te ædificabo Ecclesiam meam, quia ædificia non super homines, sed super petras fundari solent: quod & D. Hieronym. admonet. Præterea, si sensus esset *super hanc petram*, id est super hanc fidem, aut super meipsum *ædificabo Ecclesiam meam*, maximè propter aduersariorum rationem, qui existimant Petrum non pro se tantùm, sed pro omnibus Apostolis respondisse, *Tu es Christus filius Dei viui*, quod fateor nonnullos etiam auctores veteres putasse Chrysost. Hieron. hoc loco, & August. sermone 13. de verbis Domini secundum Matth. Sed hos auctores paullò post reuerenter interpretabimur. Nunc Caluinistarum opinionem refutamus. Si enim pro omnibus Petrus loquebatur, cur non omnibus a Christo dictum est, Beati estis, quia caro & sanguis non reuelauit uobis, &c. Cur non omnibus mutata nomina sunt? Cur non omnibus dictum, uobis dabo claues regni cœlorum? Deinde cùm omnes Christus interrogasset, cur non omnes responderunt? præsertim cùm paullo ante interrogante eo, quem se homines esse dicerent, non solus Petrus, sed omnes, aut quicunque uoluerunt, responderint, alii Ioannem Baptistam, alii Eliam, alii Hieremiam, aut unum ex prophetis: meliùs ergo omnes alii senserunt auctores Petrum pro se uno respondisse, non quòd alii idem non crederent, ac dicturi etiam fuissent, nisi Petrus præuenisset, sed quòd Petrus maiore fide in confessionem primus eruperit. Atque hoc tantùm indicare auctores illi uoluerunt, qui dixerunt illum pro omnibus respondisse, quique eum os Apostolorum appellauerunt. Ad hæc conueniebat utique, ut quemadmodum Christus Apostolos duodecim ad duodecim Patriarcharum similitudinem elegerat: ita unum ueluti Abrahamum eligeret, qui propter maiorem fidem omnium caput, & ut Abrahamum veteris, ita ille Euangelicæ Ecclesiæ fundamentum esset: paria enim in vtroque sunt omnia, fide Abrahamus excelluit, & Petrus: nomen Abrahamo, quia pater multarum gentium futurus erat mutatũ est Gen. 17.5. & Petro, quia omnium Christianorum futurus erat pater, & caput. Illa etiam unica ratio, ob quam hęretici Ecclesiam super Petrum fundatam fuisse negant, quòd nõ potuerit aliud fundamentum poni *pręter id, quod positũ est, quod est Christus Iesus* 1. Cor. 3.11. falsa omnino est. Nam idem D. Paulus ad Ephes. 2.20. Apostolos, & Prophetás Ecclesię fundamentum appellat *superædificati*, inquit, *super fundamentum Apostolorum, & prophetarum*. Nam quod

Petri primatus.

fidem hæretici exponunt, *super fundamentum Apostolorum, & prophetarum*, id est super eorum fidem, atque doctrinam peruersa omnino interpretatio est. Addit enim Apostolus, *ipso summo angulari lapide Christo Iesu*. Quibus verbis significat in Ecclesia, sicut in cæterorum ædificiorum fundamentis multos esse lapides: primum & maximum, atque angularem Christum, quo alij omnes innituntur: secundarios verò Apostolos, & Prophetas, qui & ipsi quidem super primum fundati sint: sed tamen aliorum Christianorum sunt fundamentum, quod D. Ioan. in Apocalypsi ca. 21. 14. disertis verbis, & nullam iam hæreticorum interpretationem recipientibus explicauit; *& murus*, inquit, *ciuitatis* (de Ecclesia loquens) *habens fundamenta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum agni*. Cur ergo D. Paulus non potiùs dixit nos super Christum, quam super Apostolos, & Prophetas ædificatos? Promptũ est respondere, quia nos longiùs à Christo, quam ab Apostolis & Prophetis in Ecclesiæ ædificio positi sumus. Christus enim primo loco primus lapis, & angularis: super Christum Apostoli & Prophetę: super Apostolos, & Prophetas nos ædificati sumus. Denique ipsum ipsum Petrum Ecclesiã ædificatam fuisse omnes prorsus, præter hæreticos, ueteres auctores docuerunt. Quorum sententias etsi alij diligenter inuestigatas recitarunt, tamen quia res est hoc tempore maximi momenti, non præteribo; locos solùm indicabo, verba ipsa si quis desiderabit, apud auctores leget. Ita ergo Clemens Romanus in epistola ad Iacobum; ita Hippolitus in libro de consummatione mundi, ita Dionysius in epistola ad Timotheum: ita Tertull. in libro de præscriptionibus, & in libro de pudicitia: ita Cyprianus in epist. ad Iubaianum, & in epist. ad Cornelium: ita Origenes homi. 5. in Exodum: ita Epiphanius in Anchorato: ita Gregorius Nazianzen. in orat. de moderatione in disputationibus seruanda: ita Basilius in hom. de pœnitentia, & lib. 2. aduersus Eunomium: ita Ambrosius sermone 47. de fide Petri, & serm. 68. de natali Petri & Pauli & in hymno, qui in Ecclesia decantatur.

Testimonia Petrum pro primatu Petri.

Hoc ipsa petra Ecclesiæ
canente culpam diluit,

quem hymnum à D. Ambrosio fuisse compositum testatur Augustin. ita Hiero. in epist. ad Marcellam aduersus Montanum, & lib. 1. contra Iouinianum; ita auctor commentario. in episto. D. Pauli, qui vulgò Ambrosio tribuuntur, ad Galat. 2. ita Leo serm. 2. de Petro, & Paulo, & in epistol. ad Episcopum Viennensem, & in epist. ad Geminianum, ita totum Calcedonense Concilium: ita Iuuencus: ita Psellus apud Theodoritum libr. 3. in Cantica: ita denique illi ipsi auctores senserunt, qui contrà sensisse perhibentur. Nam idem Hilarius eodem libro 6. de Trinitate, ubi dicit Christum super fidem Petri Ecclesiam ædificasse, his verbis, & scribit, *& post sacramenti confessionem Beatus Simon ædificationi Ecclesiæ subiacẽs, & claues regni cœlestis accipiens*. Et in commentarijs in Psal. 131. *Tanta*, inquit, *ei religio fuit pro humani generis salute patiẽdi, vt Petrum primum Dei confessorem Ecclesiæ fundamentum, cœlestis regni ianitorem, & in terreno iudicio iudicem cœli Satanæ conuitio nuncuparet*, & canone 16. in Matth. *O in nuncupatione noui nominis fœlix Ecclesiæ fundamentum, dignaq; ędificatione illius petra, quæ infernas leges: & tartari portas, & omnia mortis claustra dissolueret*, & Chryso. hom. in psalm. 50. *audi denique, quid Petro dixerit Christus columnæ, & fundamento fidei, qui ob robur confessionis uocatus est Petrus dicente Domino, Tu es Petrus & super hãc petram ædificabo Ecclesiam meam*, & Cyrillus lib. 2. in Ioan. c. 12. 2. *tu es Simon filius Iona, tu uocaberis Cephas, uocabulo ipso commodè significans, quod in eo tanquam in petra, lapideq; firmissimo suam esset ędificaturus Ecclesiã*, & Aug. serm. 49. de verbis Dñi secundum Ioann. *dicit*, inquit, *Petro, in quo vno format Ecclesiam, Petre amas me*, & lib. 1. retractationum ca. 21. aliorum

Libr. 1. Retract. c. 21.

Lib. 3. hist. Euang.

auctorum, qui Ecclesiam super Petrũ fundatam dixerant sententiam nõ improbat. Ex quo apparet hos auctores, qui *super hanc petram*, id est super hanc fidem exponendum esse dixerũt, aliter quàm hæretici intelligunt, interpretandos esse. Commodissima autem interpretatio mihi videtur, si dicamus eos dicere voluisse super fidem, & confessionem Petri Ecclesiam ædificatam, id est super Petrum propter fidem, & confessionem, quemadmodum, & omnes alij senserunt auctores. Huiusmodi enim phrasibus vulgò etiam vtimur, vt dicamus in unius hominis fide fundatam esse rempubl. id est in uno homine propter ipsius fidem. Quemadmodum D. Ambr. in libro de Resurrectionis fide dixit super aquas non Petri corpus, sed fidem ambulasse: quia non corpus, sed fides effecit, ut super aquas ambularet. Certè ex ipsorum uerbis manifestum est eos, quod nunc hæretici negant, negare noluisse Petrum esse fundamentum Ecclesiæ. Dicet aliquis, si omnes alij non solùm Apostoli, sed etiam Prophetæ, vt ait D. Paulus, fundamentum Ecclesiæ sunt, quid his uerbis singulariter Petro concessum est, *tu es Petrus, & super hanc petram ædifico Ecclesiam meam*? Respondeo hoc illi concessum esse, vt inter omnes Prophetas, & Apostolos primum post Christum Ecclesiæ fundamentum sit, & locum illius absentis teneat. Nam his verbis aliquid uni Petro singulare concessum esse satis a nobis supra probatum est. Cum autem alij etiam fundamentum sint, nihil aliud concedi potuit, quàm vt secundus post Christum fundamenti lapis esset, & eo modo, quo Christus, id est ita, ut in eo nõ vna tantùm pars, sed tota Ecclesia niteretur. Hoc interest, quòd Christus sua, Petrus Christi uirtute fundamentum est, & Christus nullo alio, Petrus verò alio, id est Christo nititur fundamento.

Ecclesiam meam.) Ecclesiam Christus suam uocat indicans se Deum esse, & dominum Ecclesiæ, vt rectè Theophylactus annotauit.

Et portas inferi.) Per portas inferi omnem diaboli potentiam significari dubium non est: illud uerò dubium quare per portas potẽtia significetur; & quare non proprio nomine potentiam, sed metaphoricè portas Christus appellauerit, utrumque facilè conijcitur. Loquebatur de Ecclesia, tanquam de ciuitate aliqua Christus. Solent autem munitissima pars urbium esse portæ, ut Psal. 147. 13. *Quoniam confortauit seras portarum tuarum, benedixit filijs tuis in te*; & quia urbes plerunque per portas expugnari consueuerunt, vt Gen. 22. 17. & 24. 60. *& possidebit semen tuum portas inimicorum suorum*, id est hostium suorum urbes expugnabit, & Iudic. 5. 8. *noua bella elegit dominus, & portas hostium ipse subuertit*, & 3. Reg. 8. 37. *si afflixerit cum inimicus eius portas obsidens*. Propterea ergo diaboli potentiam, non potẽtiam, sed portas inferri appellauit. At cur *inferi* dixit, & non potius diaboli, qui Ecclesie hostis est, sicut Moyses dixit *possidebit semen tuum portas inimicorum suorum*? Id etiam facile, quia sicut de Ecclesia, ita etiam de inferno, vbi diabolus dominatur, tanquam de urbe aliqua loquitur, sicut Psal. 106. 16. *Qui contriuit portas æreas, & vectes ferreos confregit*. Hæ enim duæ illæ sunt ciuitates, altera Dei, diaboli altera, de quibus D. Aug. suos scripsit libros. Quid ꝑ portas inferi intelligendũ.

Non preualebunt.) οὐ κατισχύσουσιν id est non vincent, aut non superabũt. Quorum uerborum sensus non videtur mihi esse, quem omnes præter Hilarium, quos legisse memini, auctores putant. Omnes. n. existimãt sensum esse fore, ut diaboli potentia Ecclesiam quidem exerceat, nunquam uerò uincat, nunquam opprimat. Quæ sententia, etsi vera est, tamen est parua, & locum, ac uerba Christi non implet. Maius. n. quiddam videtur Christus significare uoluisse. Nec. n. solent portæ uincere, sed resistere: itaq; non potuit offendendi, sed defendendi uis per portas significari. Sẽsus igit, nisi fallor, est fore, vt Ecclesia super petrã a Christo fundata oẽm diaboli potentiam expugnet, ita ut nulla arte, nullis uiribus possit

poſſit reſiſtere. Hoc enim multo maius eſt, & verbis magis cõſentaneum, portas enim inferi non præualituras aduerſus Eccleſiam, Hebraica phraſis eſt לו יוכלו לח non poterunt aduerſus illam, id eſt non poterunt illi reſiſtere, Hunc ſenſum Hilarium ſecutum apparet, *quæ* (Eccleſia ſcilicet) *infernas leges, & Tartari portas, & omnia mortis clauſtra diſſolueret.* Veteres auctores per portas inferi, id eſt diaboli potentiam, alij hæreſes, vt Epiphanius in Anchorato: alij uitia, ut Ambroſius in libro de bono mortis ca. 12. & in commentariis in cap. 9. Lucæ. alij vtrumque, ut Origenes tractat. 1. in Matth. Hieronymus, & Beda: alij blaſphemias hæreticorum, & eorum aduerſus Eccleſiam perſecutiones, ut Euthymius: alij omnes Eccleſiæ perſecutores, ut Theophylactus intelligunt. Præſtat non reſtringere ſententiam, ſed generaliter omnem diaboli potentiam interpretari.

Aduerſus illam.) Origenes tract. 1. in Matth. & Chryſoſtomus homil. 55. putãt relatiuum uel ad petram, uel ad Eccleſiam referri poſſe: ſed non dubito, quin ad Eccleſiam referatur, quod & ijdem auctores probabilius, & alij omnes verum putant, quanquam propterea ſignificat Chriſtus portas inferi aduerſus Eccleſiam non præualituras, quia ſupra petram ædificata eſt, ſicut ſupra capitulo 7. 24. 25. dixit, *Omnis qui audit uerba hæc, & facit ea, aſſimilabitur uiro ſapienti qui ædificauit domum ſuam ſuper petram, & deſcendit pluuia, & uenerunt flumina, & flauerunt uenti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit; fundata enim erat ſuper petram.* Niſi quod illic ſignificatur domum illam pluuiæ, fluminibus, & uentis reſtitiſſe: hic uerò Eccleſiam non ſolùm inferno reſtituram, ſed illum etiam expugnaturam eſſe, quia ſuper firmam petram fundata eſt. Agitur enim de Eccleſia, & inferno, tanquam de duabus, ut iam monuimus, vrbibus, aut arcibus inter ſe uicinis, atque pugnantibus: quarum, quæ melius fundata eſt atque munita, alteram expugnat.

19. *Et tibi dabo claues.*) Claues per metaphoram appellatur poteſtas aperiendi, atque claudendi regni cœlorũ, vt Lucæ 11. 52. *væ uobis legiſperitis, qui tuliſtis clauem ſcientiæ, ipſi non introiſtis, & eos qui introibant, prohibuiſtis.* Quam poteſtatem alia ſtatim metaphora ligandi, atque ſoluendi declarat. In quo autem hæc poteſtas conſiſtat, de eo inter nos, & nouos hæreticos Lutheranos, & Caluiniſtas hoc tẽpore diſputatur. Illi enim non alia ratione homines cœlum aperire, ligare, & ſoluere; peccata aut remittere, aut retinere putant, quàm docendo, aut remiſſa iam eſſe, aut fore, ut, ſi quis Euangelio crediderit, illi remittantur. Noua, inaudita, & prorſus abſurda ſententia. Iſto enim modo nihil aliud Chriſtus Petro conceſſis clauibus regni cœlorum dedit, quàm quod ante illum Scribæ, & Phariſæi etiam habebant, capitulo 23. 2. *Super cathedram Moyſi ſederunt Scribæ, & Phariſæi, omnia ergo, quæcunque dixerint uobis, ſeruate, & facite*, & Lucæ 11. 52. *Væ uobis, qui tuliſtis clauem ſcientiæ.* At iam ſatis a nobis probatum eſt Chriſtum non ſolùm plus, quàm Scribis, & Phariſæis: ſed plus etiam, quàm cæteris Apoſtolis Petro dare uoluiſſe, aliquid ergo per clauium poteſtatem ſupra docendi poteſtatem ſignificatur. Præterea docendi poteſtatem non ſolis Chriſtus Apoſtolis, ſed Septuaginta etiam duobus diſcipulis dedit in capitulo 10. Luc. ver. 1. claues autem, & ligandi, atque ſoluendi poteſtatem ſolis Apoſtolis: non ergo eadem eſt clauium, ligandi, & ſoluendi, quæ docendi poteſtas. Præterea docendi poteſtatem iam Chriſtus Apoſtolis dederat capitulo 10. 7. Clauium autem, & ligandi, ſoluendique poteſtatem non dederat: non eſt igitur eadem. Nam quod Caluinus dicit iſto loco non dediſſe Chriſtum Apoſtolis generalem ubique, ſed ſpecialem ad tempus in ſolis Iudæorum urbibus docendi poteſtatem, & falſum eſt, &, ſi uerum eſſet, nihil efficeret. Iam enim eo loco probauimus generalem docendi facultatem etiam tunc Apoſtolis fuiſſe

De clauib⁹, & poteſtate ligandi, & ſoluendi cõtra hæreticos.

con-

concessam, sed vsum ad tempus fuisse restrictum, ne in viam gentium abirent, quia non conueniebat prius gētibus Euangelium, quàm Iudæis quibus promissum fuerat, prædicari. Et ut fingamus specialem tantum potestatem illis datam fuisse, quid ad pręsentem quæstionem? Certè si idem est docere, atque remittere peccata, vbicunque, & quandocunque docere poterant, poterant, & peccata remittere: at uidemus potestatem illis docendi tunc datam fuisse, potestatem uerò remittendi peccata datam non fuisse: distincta igitur potestas est. Videmus etiam hoc loco, ubi claues conceduntur, & ligandi, atque soluendi peccata facultas datur, nullam de docendo mentionem fieri: contra uerò c.28.19. & Marci 16.15. ubi iubentur Apostoli omni creaturę Euangelium prædicare, nullam mentionem de clauibus, nullam de ligando, & soluendo factam esse. Nam, quod Ioannes ait c.20.22.23. Christum, cum Apostolos mitteret, dixisse, *Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis*, etsi sub idem dictum est tempus, non tanquam idem dictum est: propterea enim, ut alia multa, Ioannes, tanquam ab aliis prætermissa Euāgelistis commemorat. Illud etiam non minimum est argumentum, quòd potestatem remittendi peccata alia Christus ceremonia, quàm docendi potestatem Apostolis dederit. Nam cum potestatem peccata remittendi dedit, dicitur in Apostolos insufflasse, dixisseque, *Accipite Spiritum sanctum.* Cum autem docendi facultatem dedit, neque insufflasse, neque Spiritum sanctum dedisse dicitur: diuersa igitur docendi, atque peccata remittendi potestas est. Ad hæc, si non aliter homines hominibus peccata remittunt, quicunque alium docebit, etiamsi mulier sit, peccata remittet, quod & inauditum, & absurdissimum est. Præterea si docere est soluere, id est peccata remittere, non doceret erit ligare, id est peccata retinere. Itaque omnes homines, qui non docent, ligandi, id est peccata retinendi potestatem habent. Quod quid absurdius? Præterea, si docere esset soluere, & non docere ligare, non dedisset Christus Apostolis ligandi potestatem, cum eos iusserit docere omnem creaturam, id est (si istorum sententia uera est) omnes homines soluere, neminem ligare. Quorsum igitur ligandi potestas, si nemo ligādus erat? sequitur etiam ex istorum sententia Christi falsam esse sententiam. Nam si soluere est docere, non quæcunque Apostoli soluerunt super terram: soluta fuerunt & in cœlo, quot enim homines bene docuerunt, quibus nō credentibus peccata in cœlo soluta non sunt? Immo quot etiam crediderunt, & bene docti, beneque credentes damnati sunt? Scio aliam esse istorum hæresim, neminem bene credentem damnari posse, sed istud monstrum alio loco debellamus. Denique quos in scriptura ligatos fuisse legimus, nec docendo, nec non docendo ligati sunt. Ligauit Paulus Corinthium illum 1. Cor. 5.5. Ligauit hęreticos illos 1. Tim. 1.20. non docendo, sed Satanæ tradendo, cum bene ante docuisset, sicut nunc ipsos hæreticos, quibus cum disputamus, Ecclesia catholica excommunicando, id est Satanæ tradendo ligat. Exemplo uerò ligandi, quæ Caluinus proponit, risu mihi legenti mouent: Paulus inquit, & Barnabas Iudæos ligauerunt Actorum 13. 46. cum dixerunt, *Vobis oportebat primum loqui uerbum Dei, sed quia repellitis illud, et indignos uos iudicatis æternæ uitæ, ecce conuertimur ad gentes*. Et Actorum. 18.6. cum prædicante D. Paulo Iudæi qui Corinthi erant, credere noluissent, *contradicentibus*, inquit, *eis, et blasphemantibus excutiens uestimenta sua dixit ad eos, sanguis uester super caput uestrum, mundus ego ex hoc ad gentes uado.* Quis enim istas non rideat ineptias? scilicet D. Paulus excutiendo uestem homines ligauit. Fallor, nisi cum Christus Apostolos iussit in eos, qui se non recepissent, puluerem etiam pedum

Exēpla Caluini ridicula.

suorum

suorum excutere, ex Caluini senten- tia ligandis illis dedit potestatem. Si aliud argumentum non esset, sua iste error nouitate refelleretur. Cui enim antequam isti nascerentur, aut potiùs heretici fierent, venerant in mentem? Fuerunt Nouatiani hæretici istorum similes, qui clauium potestatem Ecclesiæ non datam negarēt: sed ad certorum tantùm peccatorum remissionem restringerent: argumentabantur, ut ait Ambrosius libro de pœnitentia c.2. non posse hominem peccata remittere: sed tam subtiles non fuerunt, ut istam Caluinistarum rationem, qua non Apostoli tantum, sed omnes etiam mulieres in religione mediocriter institutæ facilè peccata remittant, excogitarent. Quomodo senserint omnes, qui post Christum fuerunt, Catholici auctores peccata per claues Ecclesiæ remitti, prolatis eorum testimoniis explicandum esset, si quis eorum aliter quàm per pœnitentiæ sacramentum id fieri dixisset: sed vbi nemo contradicit, opus non est testibus. Verba tantùm Tertulliani libr. de pœnitentia ponam. *Presbiteris aduolui, & caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suę iniungere, hęc omnia exomologesis ut pęnitentiam commendet, de periculi timore dominum honoret, ut in peccatorē ipsa pronuncians pro Dei indignatione fungatur, & tēporali afflictatione ęterna supplicia nō dicam frustretur, sed expungat*. hac ratione, non docendo peccata remittebātur. Ponam & Cypriani in sermone de lapsis: *Confiteantur singuli queso, fratres, delictum suū, dum adhuc, qui deliquit in sæculo est, dū admitti eius confessio potest, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotē apud hominem grata est*, & alio loco reprehendens eos, qui cùm publica peccata commisissent, confessi non erant; *Quanto* inquit, *& fide maiores, & timore meliores sunt, qui quamuis nullo sacrificiū aut libelli scelere constricti, quoniā tamen de hoc uel cogitarunt, hoc ipsum apud sacerdotes dolenter, & simpliciter cōfitentur*. Itaque confessione, & pœnitentia, non doctrina peccata remittuntur.

In eodē ser. paullo sup.

Hactenus vnus est hæreticorum de hoc loco error refutatus. Secundus est, quòd negent aliquid his verbis Petro datum esse, quod non omnibus pariter Apostolis datum sit; id nunc refutandum est, non de illis disputando uerbis *super hanc petrā ędificabo Ecclesiam meam*, de quibus satis supra disputauimus, probauimusque hoc singulariter fuisse Petro concessum, ut Ecclesia super illum ædificaretur. De his uerbis nunc agimus *tibi dabo claues regni Cęlorum*. Quibus ego verbis contra hæreticorum, & nonnullorum Catholicorum opinionem Ecclesiæ principatum Petro datum esse contendo, non quod Catholici illi datum negent; sed quòd non hic, sed ilis præcedentibus uerbis *super hanc petrā ædificabo Ecclesiā meam*, datum putent, claues uerò non singulariter Petro, sed omnibus communiter Apostolis fuisse collatas. Ego uerò, ut iam diu in Theologicis scholis docuisse memini, vtrisque verbis eundem arbitror Ecclesiæ principatum Petro fuisse concessum. Primū enim hoc phrasis significat. Solent enim domus, aut vrbis claues penes eum esse, qui in domo, vel ciuitate princeps est. Itaque per claues in scriptura principatus significatur, ut apud Isaiam c.22.22. *Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius, & aperiet, & non erit, qui claudat, & claudet, & non erit, qui aperiat*, id est supremam illi in regno Dauid potestatem dabo. Super humerum autem dixit, cùm claues non super humerum, sed in zona gestari soleant, duas, ut sæpe in scriptura fieri solet, confundens metaphoras idem significantes, alteram clauium, alteram sceptri, quarum vtraq. summum declarat imperium: quia ergo sceptrum super humerum gestari solet, dixit se claues domus Dauid super humerum eius positurum, sicut apud eundem Isaiā c.9.6. cuius *principatus super humerum eius*. Eodem sensu dicitur Christus Apoc.1.18. habere claues mortis & inferni, id est dominus esse uitæ & mortis, & c.3.7. habere clauē Dauid, qui

Per claues principatus in scriptura significatur.

qui aperiat,& nemo claudat: qui claudat, & nemo aperiatur. Hoc igitur sensu claues Petro datæ sunt, id est suprema secundum Christum in Ecclesia potestas, ut claudat, & nemo aperiat; aperiat, & nemo claudat: id est, vt quæ soluerit, nemo ligare: quæ ligauerit, nemo soluere possit. Vnde potestas Romani Pontificis ad reseruandos, quos vocant, casus efficacissimè probatur. Id etiam inde colligo, quòd soli Petro hoc loco dicatur, *tibi dabo claues regni cœlorum*, & ita dicatur, tanquam aliis dandæ non essent, quia solus respondit *Tu es filius Dei uiui*, sicut soli dictum est, *super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.* Diuersis enim metaphoris altera fundamenti, altera clauium unus idemque principatus significatur, & una alterius explicatio est. Non nego cæteros Apostolos suas etiam claues, id est ligandi, soluendique potestatem habuisse, quemadmodum omnes veteres auctores docent, dicentes claues omnibus datas fuisse: sed nego has, de quibus hic agitur, claues habuisse, & nego eas, quas habuerunt, quasque omnes semper Catholici verè quidem, sed alio tamen sensu claues appellarunt, in sacris usquam litteris claues vocari. Firmissimum etiam est argumentum, quòd cum Christus aliis Apostolis infra capitu. 18. 18. & Ioan. 20. 23. ligandi, soluendique potestatem dedit, nullam de clauibus mentionem fecit. Solus ergo Petrus eas claues habuit, quibus ita aperiebatur, vt nemo clauderet: ita claudebatur, vt nemo aperiret; sicut in domo etiamsi aut omnes, aut multi suas habeant claues, solus tamen dominus, & domi omnes, & secretas habet, quibus cum vult, ita claudit, ut nemo aperire: ita aperit, vt nemo possit claudere. Notauit hoc ipsum Origenes tractat. in Matth. 1. Sed ueram, solidamque sententiam nimis subtiliter probando perdidit. Ait enim plus Petro, quam cæteris Apostolis concessum fuisse. Hoc bene. Probat, quia cæteris Apostolis dictum est, *Quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cœlo.* Petro verò, *quodcunque solueritis super terram erit solutum & in cœlis*, quasi Petrus in omnibus cœlis, alij Apostoli in uno soluendi potestatem acceperint. Hoc nimis subtiliter. Tertius Caluinistarum hoc loco error est, hãc potestatem, quę Petro data est, eius successoribus non itẽ datam esse. Itaque quamuis concedatur Petrum Ecclesiæ principatum habuisse: inde tamen probari non posse eundem principatum eius habere successores, & quidem id ipsum in lib. de pudicitia Tertul. dicere uidetur, hanc potestatem soli Petro *personaliter*, vt eius vtar verbo, fuisse concessam. Sed bene est, quod id Tertul. non Catholicus sed hæreticus dixit, cùm iam ab Ecclesia ad Montanistarum castra transfugisset. Admonet enim Hieronym. in libro de scriptoribus Ecclesiasticis librum illum de pudicitia a Tertulliano aduersus Ecclesiam fuisse cõscriptum: confirmat ergo magnopere opinionem nostram, quòd nemo id unquã, nisi hæreticus, id est Caluinistarum similis dixerit. Nam & Montanistæ Caluinistarum in hoc similes erant, quòd & illi se Spiritum sanctum habere faterentur, ut ex eodem Tertulliani libro satis apparet. Probauimus idem per claues, & per petram, super quam Ecclesiam Christus ædificauit, significari. Quis tam sit amens, ut credat Christum Ecclesiam immortalẽ super mortalem hominem ædificasse, quo mortuo Ecclesiam corruere necesse esset? Non ergo super solum Petrum, sed super illum, & super omnes eius successores Ecclesiam fundauit: qui quoniam defuturi nunquam sunt, Ecclesia nõ corruet. Idem de clauibus idem, vt diximus, significantibus dicendum est. Præterea quorsum Christus soli Petro, non autem eius successoribus daret? Constituebat enim Ecclesiam, instituebat officia, quæ vel imprudentissimus quisq; nõ in personarum honorem, sed in eiusdem Ecclesiæ utilitatem instituisset. Tamdiu igitur erũt, quandiu Ecclesia ipsa duratura, maximeque illud, quod, vt omnium maximum, ita omnium erat maximè necessa-

Petro soli suprema clauium potestas concessa.

Fundamentum casuũ reseruatorũ summo Põtifici.

Potestas clauium Petro pro se, & successoribus data cõtra Caluinum.

cessarium principis Ecclesiæ, qui eius fundamentum futurus erat. Itaque, vt alia officia minora in posteros transferenda non essent, tamen hoc transmitti ad successores necesse erat, atque ita omnes ueteres auctores docuerunt. Quartus etiam est error, quod negant Romanum Pontificem esse Petri successorem: nec enim aut Petrum unquam Romæ fuisse; aut, si fuisset, propterea colligi posse quicunque Romanus sit Pontifex, eius esse continuò successorem. Hunc errorem, quia locus proprius non est, non hic aliter refutabimus, quam vt iubeamus illos contra totum terrarum orbem pugnare. Nemo enim ante illos neque Catholicus, neque hæreticus auctor fuit, qui non affirmauerit, & Petrum Romæ mortuum, & Romanos Pontifices eius successores esse. *Pugnabit* ergo, vt ait sapiens, *pro illo orbis terrarum contra insensatos*. Quintus error est, quòd putant necessarium esse, vt Romani Pontifices Petro doctrina, & moribus similes sint, ut eius successores dici possint, qua ratione necesse etiam erat, ut Matthias Iudæ cui successit, similis esset, quod dici sine risu non potest. Necesse etiam erat, vt Iudas alijs similis esset Apostolis, vt eandem atque illi, Apostoli dignitatem retineret. At Apostolus esse nõ desijt etiam tunc, cum fur esset, & loculos haberet, etiam tum cùm in mensa discumbens de vendendo Christo cogitaret, etiam tum cùm uendidisset, antequam suspensus creparet medius, vt significat Petrus Actorum 1. 18. Quemadmodum ergo Matthias, quia in Iudæ locum electus est, quamuis multo illo melior, uerus successor eius fuit: ita Iudas, si in Matthiæ locum electus fuisset, quamuis multo illo peior, eius fuisset, tamen successor. Fingamus Romanum aliquem Pontificem talem esse, qualem isti in suis concionibus solent pingere: fingamus esse Iudam: successor tamen Petri esse non desinit.

Romani Põtifices Petri successores.

Sap. 5. 21.

Et quodcunque ligaueris.) Hæc etiã metaphora est, qua idem, quod duabus superioribus, significatur, supremam remittendi, aut retinendi peccata potestatem Petrum habuisse; nec enim eodem sensu, quo Petro, atque aliis Apostolis dictum interpretor, *quodcunque solueris super terram, erit solutum & in cœlis*; etsi uideo omnes auctores præter Origenem in eadem fuisse sententia. sed eo sensu, quo super solum Petrum Ecclesia ædificata est, quo soli datæ sunt claues, ut ita liget, ut nemo soluere: ita soluat, ut nemo ligare possit. Quod ijsdem argumentis probari potest, quibus supra probauimus Eccl. siam super Petrum ædificatam, solique claues, id est Ecclesiæ principatum datum esse. Quæri autem solet in quo ligandi, & soluendi potestas sita sit. D. Thomas in commentariis tres de ea re errores uitandos esse monet. Primus est eorum qui arroganter uidentur existimasse posse sacerdotes quemlibet pro suo arbitrio ligare, aut soluere, & quicquid iure, uel iniuria fecerint, ratum in cœlo futurum esse. Et uerò si quis in sola uerba animum figat, id uidebuntur præ se ferre, *quodcunque*, inquit, *ligaueris super terram, erit ligatum, & in cœlis, & quodcunque solueris super terram erit solutum & in cœlis*. At non ita est. Tantùm enim uoluit Christus Petro imprimis, deinde cæteris Apostolis uices suas in terris dare, vt facerent, quod ipse, si in terris esset, facturus erat, & eodem modo, quo facturus erat, ut ligandos ligarent, soluendos soluerent. Hoc tantùm excepto, quòd Christus propria, Apostoli aliena, id est Christi uirtute ligaturi erant, aut soluturi. Ex eo ergo ipso, quod suas illis uices tradit, intelligit debere eos, non pro ipsorum, sed pro suo ipsius iudicio uel soluere, uel ligare: ita ut, quemadmodum rectè Cyprianus ait, iudicaturo Christo nemo præiudicet. Hoc est, quod Theologi dicunt, claue non errante. Secundus error est, ligare aut soluere nihil aliud esse, quàm homines, aut iam a Deo ligatos, aut iam solutos declarare, sicut in ueteri lege sacerdotes leprosos neque faciebant, neque curabant: sed aut uerè leprosos, aut uere a

In quo ligãdi & soluẽdi potestas sita.

Epist. 52. ad Antonianũ

lepra

lepra curatos declarabant, quemadmodum uidetur hoc loco Hieronymus docere, ex quo nonnulli Theologi eandem hauserunt opinionem, ut Rabanus, quem D. Thomas citat, & quidam de schola posteriores, quos Caluinistæ, ut solent scabrosa consectari, libenter secuti sunt. Sed hic error ex hoc ipso loco refutatur. Si.n. non aliter sacerdotes, aut peccata soluerent, aut ligarent, non dixisset Christus, *quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in Cœlis*: sed quæcunque soluta erunt in cœlis, soluetis super terram. Cùm autem è contrario dicat quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis, apertissimè significat prius ab Apostolis super terram, quam à Deo in cœlis esse soluenda. Atque hoc fuit munus Apostolis dignum Christi personam referentibus, ut quemadmodum cum Christus ipse in terris uersabatur, quæcunque soluebat super terram, soluebantur à patre, & in cœlis, ita eo in cœlum recepto quidquid Apostoli super terram soluerent, & ab eo in cœlis solueretur. Nec uerò existimo aliam fuisse Hieronymi sententiam, aut eũ hunc errorem confirmare: sed illum tantum priorem, de quo iam diximus, refutare voluisse. Tertius error est, cum in peccato sint duo, culpa, & reatus pœnæ æternæ, ab utroque hominem per contritionem absolui æterna pœna in temporalem commutata, sacerdotes uerò, cum absoluunt nihil aliud facere, quam aliquid de illa ipsa temporali pœna minuere. Hoc etiam facilè refellitur, dicit enim Christus apud Ioannem, *Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt*; Sacerdotes igitur non a pœna solum, sed a culpa etiam absoluunt. Nec id magis mirum uideri debet per sacramentum pœnitentiæ, quàm per sacramentum Baptismi posse facere sacerdotes; quemadmodum D. Ambrosius aduersus Nouatianos disputans libro 1. de penitentia cap. 2. docuit. Potest obiici sacerdotes, cum ligant, non facere homines peccatores, sed declarare; ergo & cum absoluunt, non facere iustos, sed iustos iam esse, & a peccatis absolutos testificari. Respondeo non bene sequi, quia potestas ligandi, & soluendi nõ est propter iustos, sed propter peccatores Apostolis data. Nam eos, qui iusti, id est soluti sunt, Deus ligari non vult. Eos autem qui peccatores id est, ligati sunt, solui cupit, si digni; uel ligari, si indigni sint: propterea non possunt sacerdotes eodem modo ligare, atque soluere; sed soluunt verè soluendo, ligant non soluendo, id est quemadmodum Ioannes loquitur, non faciendo, sed retinendo peccata.

Ioã. 20.23.

Super terram.) Sunt qui colligant ex hoc loco Ecclesiæ potestatem ad ligandum, atque soluendum ad mortuos non pertinere, quia super terrã, id est, sub Ecclesiæ iurisdictione non sunt, ut ait Strabus auctor glossæ, quã uocant, ordinariæ, quod, an uerum sit, non est hic locus subtiliter disputandi, tantùm dico ex hoc loco colligi non posse, illud enim *super terram*, non est ad eos, qui ligantur, aut soluuntur, sed ad eos, qui ligant, uel soluunt, referendum; quasi dicat Christus, quicquid uos super terram habitantes solueritis, aut ligaueritis, solutum, uel ligatum erit a Deo, qui habitat in cœlis, aut breuius, quidquid solutum, uel ligatum fuerit a uobis hominibus, solutum, & ligatum erit à Deo. Nam per terram homines, per cœlos Deus significatur, estque elegans antithesis, qua propter summam distantiam, quæ inter cœlum & terram est, potestas Apostolis data commendatur. Quemadmodum si quis princeps alicui diceret, quidquid uel apud Indos egeris, ratum habebo, indicans quantopere illi confidat, & quam amplam illi concedat potestatem. Minus enim solemus habere ratum, quod nostro nomine per alium fit, nobis procul absentibus, quàm quòd præsentibus, aut prope commorantibus nobis fit. Solent enim serui, quò longius dominus abest, eò maiori uti licentia, sicut parabola illa Euangelica significatur Matthæi 24.

Poteſtas clauium etiã in mortuos extenditur.

24.48. 49. vbi malus ille ſeruus Regis ait, *moram facit dominus meus uenire, & capit percutere conſeruos ſuos, & manducare, & bibere cum ebrioſis.* Duo tamen certa, fixaque eſſe debent, alterum, Eccleſiam poteſtatem habere etiam mortuos excommunicandi, id eſt, ius priuandi ſuffragijs, quod ex D. Cypriano, & Auguſtino ſemper factum fuiſſe conſtat: alterum, hanc Eccleſiam habere poteſtatem, ut eos, qui in purgatorio ſunt, ſuffragijs ſuis liberare poſſit. Porro hic locus eſt, ex quo Confeſſionis Eccleſiaſticæ vſus apertiſſimè probatur. Nam non potuit hæc poteſtas Apoſtolis data ſine peccatorum cognitione exerceri; nec peccata, quia plerumque occulta ſunt, ſine propria eius, qui peccauit, confeſſione cognoſci. Itaque ex hoc loco omnes ueteres auctores confeſſionis, ac pœnitentiæ uſum collegerunt, ut Cyprianus in ſermone de lapſis, Athanaſius homilia in illa uerba, Ite in caſtellum, quod contra uos eſt, Baſilius in epiſtola ad Amphilochium. Addo etiam, Chriſtum his uerbis non ſolum poteſtatem abſoluendi Apoſtolis tradidiſſe, ſed etiam confitendi præceptum omnibus dediſſe Chriſtianis. Senſus enim eſt, non ſolùm fore, ut, quicquid Apoſtoli ſoluerint in terra & ipſe ſoluat in cœlo, ſed præterea ſignificat, nihil ſe ſoluturum, aut ligaturum in cœlo, niſi quod eius Apoſtoli, aut eorum ſucceſſores aut ſoluerint, aut ligauerint ſuper terram. Dat enim illis ſuam ipſius poteſtatem, ut pro ſe Eccleſiam gubernent. Itaque quicunque peccatorum ſolutione indigebunt, vult, ut ad Apoſtolos, uel eorum ſucceſſores, tanquam, ad ſeipſum, ſi in terris eſſet, ueniant, & ab illis peccata confeſſi ſolutionem petant. Quemadmodum ſi ille in terris uerſaretur neminem a peccatis abſolueret, niſi ſua prius peccata confiterentur: ſed ille, quia Deus, ſine Sacramento; Apoſtoli, quia homines erant, non niſi per Sacramentum, tanquam Chriſti manum, ſoluere poterant. Hoc tale eſt, quemadmodum ſi quis princeps aliquem pro ſe in longinquam prouinciam gubernatorem mittens illi diceret, quidquid egeris, probatum habebo, eo ipſo eius prouinciæ hominibus præceptum daret, ut quicunque aliquid litis haberent, ad illum tanquam ad ſeipſum uenirent, & coram illo cauſas ſuas agerent: non quod ſe poteſtate ſua ſpoliauerit, quominus poſſit & ipſe, cum uelit, cauſas cognoſcere, & de rebus omnibus iudicare: ſed quod ordinariæ poteſtatis uſum in gubernatorem tranſtulerit, extraordinariæ ſibi reſeruauerit. Sic intelligo Chriſtum ordinariam ſuam poteſtatem in Apoſtolos tranſtuliſſe, extraordinariam ſibi reſeruaſſe. Ordinaria enim remedia in Eccleſia ad remittenda peccata ſunt ab eo inſtituta Sacramenta, ſine quibus homines peccata remittere non poſſunt, Chriſtus poteſt, ſed extraordinariè, & multò rariùs facit, quam per Sacramẽta. Noluit igitur homines extraordinarijs remedijs remiſſionis peccatorum confidere, quæ & rara ſunt, & incerta: ſed ordinaria, &, ut, ita dicam, uiſibilia Sacramentorum quærere remedia. Quare ſicut Baptiſmi, & Euchariſtiæ, ita Confeſſionis, & Pœnitentiæ præceptum dedit.

Cypr. epiſt. 66.

Cõfeſſionis auricularis aſſertio.

Cõfeſſionis auricularis præceptum.

20. *Vt nemini dicerent.*) Cur Chriſtus tam ſæpe uetuerit vulgari, quæ faciebat, quæque ipſum Deum eſſe declarabant diximus ca. 8.4. c. 9.30. cur autẽ hoc loco id uetuerit, Marcus cap. 8.30. & Luc. in c. 9.22. & hoc ipſo loco Matth. ver. ſequenti docent. Omnes enim hi tres Euangeliſtæ narrant Chriſtum ſtatim atque Petrus illum filiũ Dei uiui confeſſus eſſet, exponere cœpiſſe, quomodo Ieroſolymis multa paſſurus, ac moriturus eſſet, ex qua narrationis conſequentia colligitur, ideo noluiſſe, ut Apoſtoli ſe filium Dei eſſe promulgarent, ne qui id audiuiſſent, ſi poſt eum morientem uidiſſent, infirmitate carnis eius offenſi fidem perderent. Nam eo in cruce pendente nonnullos ex ijs, qui eum filiũ Dei eſſe audiuerant, dixiſſe legimus, *ſi filius Dei es deſcende de Cruce*, infra ca. 27.40. Noluit ergo Chriſtus, ut q̃d ſe moriente paucis accidit, omnibus

bus acciderer. Hanc rationem Chrysostom. Hiero. & Beda afferunt. Duplex autem occurrit quæstio, altera cur supra cap. 10.7. miserit Apostolos regnum Dei predicare, quod nihil aliud erat, quàm aduentus filii. Altera cur ipse tam sæpe, aut se filium Dei, aut Deum patrem suum appellauerit, si nolebat, vt se filium esse Dei homines scirent. Hæreticus interpres, qui missionem illam temporalem tantum fuisse respondet, nihil mihi ad rem videtur respondere. Quid enim refert, aut temporalem, aut perpetuam missionem fuisse, si aduētum filii Dei prædicabāt? Origenes tract. 1. in Matth. respondet Apostolos, non Christum, sed regnum Dei prædicasse. Hieron. e contrario prædicasse quidem Christum, sed non Iesum, id est docuisse illum uirum esse iustum, prophetam, inaudita miracula facientem, Messiam à Deo promissum, sed non docuisse illum esse filium Dei viui, id est uerum & naturalem Deum, qualem nunc Petrus confessus est, quia id ne ipsi quidem tunc Apostoli fortassis intelligebant: hoc autem loco prohibuisse, ne se Iesum Christus esse dicerent, ut in plerisque legitur exēplaribus, neque, ut nonnulli putant, abundat. Nam Iesu Dei, quia seruatorem significat: Christus hominis nomen est. Placet mihi hæc ratio, quemadmodum & Ambrosio in c. 9. Lucæ, & Euthymio uideo placuisse. Illud certum nūquam Christum ante passionem suam Apostolis præcepisse, ut se filium Dei esse prædicarent; ipse uerò nunquam satis apertè se filium esse Dei in publico declarauit, quia, cùm aliquando offensi nonnulli essent, quod Deum patrem suum appellassent, eorum opinionem ambiguitate nominis ludificauit, *nonne*, inquit, *scriptum est in lege uestra, ego dixi Dij estis uos; si illos dixit Deos, ad quos sermo Dei factus est, quē pater sanctificauit, & misit in mundum, uos dicitis, quia blasphemas, quia dixi filius Dei sum?* Ioan. 10.34.35.36.

21. *Exinde.*) Interpretatio Hieronymi est, *Exinde*, id est, cum passus fuero. Sed manifestum est indicare Euangelistam uoluisse christum ex eo tempore, quo Petrus illum filium Dei esse confessus fuerat, cœpisse de futura sua morte uerba facere, & non semel, sed sæpius Apostolos monere, quod futurum erat, quasi dicat ex eo tempore non tenuit Christus secretam futuram passionem suam, sed palam, aperteque de ea loquebatur. Potest quæri, cur ex eo tempore potius, quam ante. Causa in promptu est, quam & chrysostomus, & Euthymius, & Theophylactus indicant, quia ante nondum satis ab Apostolis, tanquam filius Dei naturalis, aut cognitus, aut publica confessione pronunciatus fuerat, & uerendum erat, ne si de futuræ mortis suæ ignominia mentionem faceret, offenderentur, & aut discederent, aut à cursu fidei retardarentur. At cur postea? Eadem nimirùm de causa, quia cum se filium Dei confessi fuissent, idonei uidebantur, ut futuræ mortis illis mysterium explicaretur. Atque adeo necessarium erat, ut id fieret, ne postea, si non præmoniti patientem Christum uiderent, de eius diuinitate dubitarent, quemadmodum Theophylactus obseruauit. Idem enim alibi in simili fecit causa Ioannis 16. 1. *Hæc locutus sum uobis, ut non scandalizemini, absque synagogi facient uos.* Aliam etiam alii rationem afferunt, ut discipulos suos christus futuro exemplo suo ad patientiam præmuniret, quemadmodum ex uersu 24. colligitur *si quis*, inquit, *uult post me uenire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.* Ita Petrus epistola 1. capitul. 2. 21. inquit, *Christus passus est pro uobis, uobis relinquens exemplum, ut sequamini uestigia eius.*

Oporteret.) Non absolutè, sed posito patris decreto, quo hominum genus per mortem filii sui constituerat liberare, pati, morique eum oportebat. Quo sensu ipse apud Lucam dixit capitul. 24. 46. *sic scriptum*

est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die.

22. *Et assumens eum*) καὶ προσλαβόμενος, quod omnes interpretantur segregans, aut subducens eum, quasi ausus non fuerit coram aliis Christum increpare. Ita Chrysostomus, Hieronymus, Beda, & Euthymius. Ego semper existimaui phrasim esse Hebraicã similem Gallicæ, qua, cum significare Galli uolunt aliquem erga alium increpatione usum fuisse, solent dicere *ille uous apris*, sensusq. conuenit optimè, sed non audeo affirmare uerum esse, quia non possum idoneis exemplis vsum phrasis Hebraicæ confirmare, quanquam obseruaui in Numeris capitul. 16. 1. verbum לקח id est accipere positum esse pro loqui, aut alloqui incipere, sicut hoc ipsum verbum παραλαμβάνειν, infra ca. 20. 17. ויקח קרח & accepit Core, quod Septuaginta verterunt καὶ ἐλάλησε κορὲ, & locutus est Core; quibus hæc interpretatio non placet, illa fortasse placebit, mihi certè non displicet παραλαμβάνειν, aut προσλαμβάνειν, i. assumere, vel accipere sæpe in Apostolicis scriptis significare misereri, ut ad Romanos 14. 1. *infirmum autem in fide* προσλαμβάνεσθε, *assumite*, id est miseremini, & ca. 15. 7. *propter quod* inquit, προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, assumite, aut, ut noster uertit interpres, *suscipite inuicem*, id est mutua alii in alios utimini misericordia. Hic etiam sensus bene congruit, ut Petrus audita futura Christi passione commiseratione commotus, hoc est assumens eum cęperit dehortari. Quem sensum videtur Hieronymus secutus esse, assumens, inquit, illum in affectum suum.

Cœpit increpare.) Non reprehendentis, sed amici consulentis more, ut Beda & Euthymius annotarunt. Nam quod Caluinistarum interpretes insolentibus verbis Petrum reprehendunt, quasi stultè uoluerit Christum à morte, ex qua salus nostra pendebat, reuocare, suo illi more faciunt. Petri fidem eleuant, ut plus ipsi, quàm ille, fidei haberi uideantur, sed si isti fidelissimi homines illic fuissent, uix fortasse quicquam credidissent, &, si ex eorum ingenio licet facere coniecturam, qui omnibus in rebus aut sensum, aut, cum se maximè humo attollunt, rationem; non fidem sequi solent, Christum, ut opinor, irrisissent. Alia modestia de Petro Chrysostomus, & Hieronymus hoc loco loquuntur.

Petri defensio contra Caluinistas.

Nimirum quemadmodum paullo ante ver. 16. Christum filium Dei uiui esse dicens maiorem, quàm cæteri Apostoli, fidem ostendit, ita nunc illum maiorem erga eundem Christum amorem demonstrare.

Petri singularis amor erga Christum.

Absit à te Domine.) Non potuit noster interpres melius vertere, quod Græcè est ἵλεώς σοι, id est propitius tibi, ad verbum, ubi alii subintelligendum putant, sis, alij, sit Deus, ego neutrum. Non enim dubito, quin Gręcus Matthæi interpretes ex Septuaginta eam phrasim fuerit mutuatus. Solent autem Septuaginta duobus in locis vertere ἵλεώς σοι, propitius tibi, aut cum Hebraicè est שלום לכם *pax uobis*, ut Genes. 43. 22. aut cum est חל ילה prohibitio, id est absit, ut 1. Reg. 14. 45. & 20. 2. 9. uox ergo abominantis est, & ne id eueniat, quod dictum est, deprecantis.

23. *Qui conuersus.*) Id est respiciens. ut Marcus cap. 8. 33. exponit, *qui conuersus*, inquit, & *uidens discipulos suos comminatus est Petro*. Fortasse Hebraismus est, quo contraria responsio significatur, quasi dicat Euangelista Petrum obiurgasse Christum quod pati uellet; Christum uerò è contrario obiurgasse Petrum, quòd se pati nollet, ut Psalmo 70. 20. *Quantas ostendisti mihi tribulationes multas & malas & conuersus uiuificasti me, & de abyssis terræ iterum reduxisti me*; illud enim *conuersus* iterationem, & uicem contrariam significat, quemadmodum si diceret, tu me prius occidisti, ideque me postea è cõtrario uiuificasti, & Psal. 84. 7. *Deus tu conuersus uiuificabis nos, & plebs tua lætabitur in te*, i. quemadmodũ tu prius nos occidisti, ita nũc idẽ è contrario uiuificabis.

Vade

Vade post me.) לֵךְ אַחֲרַי, Hebraica phrasis propriè significat sequere me, quemadmodum & Hilarius interpretatur. Quasi dicat potius debere sequi imitariq; passionem meam, quàm me ab ea reuocare. Simili etiam sententia Origenes tract. 1. in Matth. & Hieron. in commentariis interpretantur, *vade post me*, id est sequere potius meã sententiam, quàm tuam, quemadmodum & D. Aug. ser. 13. de verbis Domini secundum Matth. videtur intellexisse. Vertit. n. *redi post me.* Sed hoc loco dubium non est, quin oratio sit facessere iubentis, quemadmodum Satanæ idẽ Christus dixit c. 4. 10. *vade post me satana.* Nam quod superiores auctores annotarũt, diabolo non dixisse *vade post me*, sed tantùm *vade*; Petro autem dixisse *post me*, nõ satis est firmũ, & quia idem significat *vade*, & *vade post me*, & quia etiam c. 4. 10. quemadmodum illic annotauimus in multis Græcis codicibus legitur ὀπίσω μȣ *post me.*

Quo sensu Petr⁹ a Christo Satanas vocatus.

Satana.) D. Hilarius veritus est existimare Satanę nomẽ Petro tributum. Itaq, sic uerba distinguit *vade post me*, vt hactenus cũ Petro Christus loquatur, deinde quasi ad diabolum, qui eã Petro opinionẽ suggereret, vt ipsum, ne moreretur, impediret, conuersus dicat *Satan scandalum es mihi.* Quod eo magis miror, quòd idem Hilarius in comment. in Psal. 131. Petrum ipsum dicat Satanam appellatum. Neque de eo alius quisquam dubitauit. Meritò admirari aliquis potest, quod & D. August. serm. 13. de verbis Domini secundum Matth. admiratur, cur Christus tam breui interuallo eũdem Petruum & beatum, & Satanam appellauit. Respondet Hieron. nondum Ecclesiam super illum ædificatam fuisse: propterea errasse: propterea Satanam vocari potuisse. Respondent August. & Theophy. beatum, cum non caro & sanguis, sed pater, qui in cœlis est, illi reuelauit: Satanam, cum non ea, quæ Dei, sed quæ hominum erãt, sapiebat, vocatum fuisse. Impudentes nostri temporis hæretici sunt, qui in hunc solum titulum Romanum Pontificem Petro successisse dictitant. Si, inquiunt, Petrũ Christus Satanam appellauit, quo nomine Romanum Pontificem appellauisset? Respondeo, *Tu es Petrus, & super hanc petram ędificabo Ecclesiam meam.* Rogoque uicissim eos, si Petrum Apostolorum principem Satanam appellauit, quo nomine Lutherum, quo Caluinum non hæreticos tantùm, sed perniciosissimos hæresiarchas appellasset? Non ergo Petrum Satanam, quasi proprio diaboli, sed quasi cõmuni aduersarij nomine uocauit, quia sibi pro omnibus hominibus mori uolenti aduersabatur. At cur tam acriter reprehendit? non tã quòd Petri culpa, si qua tamen fuit, quàm quòd rei, de qua agebatur, magnitudo merebatur.

Romanus Pontifex ab hereticorũ cõuicio vindicatur.

24. *Tunc.*) Ante quàm Petrum reprehenderet, vt mihi videtur ex Luca colligi, qui hæc verba ante Petri reprehensionem posuit c. 9. 23. quamuis Chrysostomo, & Theophylacto secus videatur.

Discipulis.) Lucas ait, *dicebat autem ad omnes*, & Marc. cap. 8. 34. *& conuocata turba cum discipulis suis dixit eis*, quam Euangelistarum dissensionem duobus modis interpretor, aut Christum præsentibus turbis, & quasi testibus aduocatis id dixisse solis Apostolis: aut præcipuè Apostolis dictum uoluisse: turbam verò, quæ aderat, quod Apostolis dicebatur, sibi dictum putasse.

Si quis vult) Rectè Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus admonuerunt liberum ex his uerbis arbitrium confirmari.

Liberum arbitrium.

Abneget semetipsum.) Quid sit seipsum abnegare, variè interpretes exponunt. Hieronymus, & Beda hoc loco, & Gregorius homil. 10. in Ezechielem existimant nihil aliud esse seipsum abnegare, quàm veterem hominem exuere, induere nouum. *Tunc*, inquit, Beda, *nos abnegamus, cum uitamus, quod per uetustatem fuimus, & annitimur quò per nouitatem uocamur.* Sed manifestum est hoc loco non de moribus, sed de mortibus agi, ut uer. 25. declaratur. *Qui uoluerit animam suam saluam facere, perdet eam, qui au-*

Quid abnegare seipsũ.

tem perdiderit animam suã propter me, inueniet eam. Melius Chrysostomus, quid nos ipsos abnegare ex aliorũ abnegatione admonet intelligendum. Alios abnegare est illos contemnere, atque deserere, nullam eorum habere rationem, nullam curã, pro nihilo eorum vitam ducere. Hoc idem est se ipsum abnegare, nullam sui habere rationem: vitam suam, cum opus est, pro Christo contemnere, vt uer. 25. declaratur. Vocat enim seipsum non animam, sed uitam corporis, quã contemnere oportet, ut anima uiuat: quia *qui uoluerit animam suam*, id est uitã corporis *saluã facere, perdet eam*, id est vitã animæ vt c. 10. 38. 39. explicauimus.

26. *Animæ uero suæ detrimentum patiatur.*) τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ, id est anima verò sua multetur, metaphora de foro sumpta, in quo si quis de possessione aliqua, quantumuis locupleti, & de uita litigaret, nihil lucraretur, si possessionem quidem obtineret, sed vitam perderet. Nam & hoc loco de iudicio agitur: sequitur enim statim uer. 27. *filius enim hominis venturus est in gloria patris cum angelis suis, & tunc reddet vnicuique secundum opera sua.*

Aut quam dabit commutationem.) ἀντάλλαγμα, cõpensationem pro anima sua, id est pro vita sua: metaphora etiam est, aut a iudicio, aut a bello sumpta: nam & in iudicio aliquando, qui capite damnatus est, pecuniæ magnitudine vitã redimit, aut quia uita corporis quoquo modo pecunia æstimari potest: aut quia pecunia iudices corrumpuntur: at pro æterna animæ uita nulla in Dei iudicio pecunia, nulla cõpensatio dari potest, neque Deus, qui iudex futurus est, corrũpi muneribus. Et in bello solent homines, cum uicti sunt, vitam pretio a uictoribus emere; sed in iudicio uitam animæ emere nõ potuerunt. Quam enim commutationem dabunt pro anima sua? Ludit ergo Christus nominis ambiguitate, & tacitè a uita corporis ad animæ uitam argumentatur. Vtramq; enim nomen *animæ* significat, sicut uer. præcedenti, & c. 10. 38. 39. quasi dicat; quemadmodum pro uita corporis in bello, uel in iudicio nullam satis dignam compensationem quisquam dare potest ita & multò etiam minus pro uita animæ. Quòd autem dicit *homo*, Hebraismus est pro *quisquam*. Sic. n. solẽt Sept. vertere vbi est Hebraicè איש idest uir, qui pro *quisquam* apud illos ponitur, vt Iudic. 2. 21. & 4. 20. Ruth 3. 3. & 1. Re. 17. 25. & 24. 20. & 4. Reg. 18. 11.

27. *Filius enim hominis.*) Putat D. Hiero. hoc ad consolandos discipulos Christum dixisse: potius credo propterea addidisse hoc, quia de animæ commutatione mentionem fecerat, quæ ex forensi iudicio translata fuerat. Probat enim his verbis nullam pro anima commutationem dari posse, quia non quilibet iudex, sed filius hominis ad iudicandum venturus est: neque quolibet modo, sed in gloria patris sui, & cũ angelis suis vẽturus est, ita ut bonorũ nostrorum non indigeat. Cur autẽ filius hominis appellet, diximus c. 8. 20.

In gloria patris sui.) *In* pro *cum* ex Hebræorum idiomate; gloriam autem nõ suam, sed patris sui vocat: vel quia, etsi ipsius erat, pater tamen illi vnà cũ natura dederat, vel, vt Chrysostomus, & Euthym. existimant, vt significet illam sibi communem esse cum patre. Nam & angelos statim non patris, sed suos uocat. Qui autem angelorum dominus erat, verus Deus erat, communemque cum patre habebat gloriam: sed dicitur in gloria venturus, quasi tunc in gloria non esset: quia quamuis eandem tunc gloriam haberet, tamen tunc occultabat, postea ostẽsurus erat.

Et tunc reddet vnicuique.) Hæc verba c. 10. 41. exposuimus.

28. *Sunt quidam de his stantibus.*) id est ex ijs, qui hic adsunt, vt c. 6. 5. docuimus standi verbum in sacris literis non semper statum corporis, sed aliquando solam præsentiam significare, sicut & Hispani stare pro adesse solent dicere.

Qui non gustabunt mortem.) Id est nõ moriẽtur: Hebraismus, qualis apud Luc. c. 9. 27. Ioã. c. 2. 52. & apud D. Paulum ad Hebr. 2. 9. quamuis Hebræi potius soleãt dicere ראת מרת videre mortem,

tem, quam gustare Psal. 88.49. *Quis est homo, qui uiuet, & non uidebit mortem.* Cæterum quia uidere apud Hebræos significat experiri, quod apud Græcos melius dicitur γεύεσθαι gustare, quàm uidere, solent ita loqui scriptores Ecclesiastici. Hoc Ambro. in cap. 9. Lucæ de morte animæ intelligendum putat, quasi dicat Christus nonnullos illic esse, qui condemnandi non erunt, cum filius hominis uenerit: aut qui peccaturi amplius non sunt, donec filium hominis uenientem uideant: quod coactum admodum est.

In regno suo.) Quid Christus hoc loco per regnum suum intelligat interpretum sententiæ mirum in modum uariant. Nonnulli de ultimo iudicio interpretantur, de quo ver. præcedenti dixerat, *filius enim hominis uenturus est in gloria patris sui,* idque uidetur esse ualde consequens, sed quomodo aliqui ex ijs, qui astabant, usque ad diem iudicij morituri non essent, id non satis est consequens. Quidam de Ioanne Euangelista id dictum uolunt, quem credunt mortuum non esse, quod apud alium auctorem, quã apud Strabum non inuenio, neq; scripturæ consentaneum est; ipse enim Ioannes uidetur cap. 21. 23. hanc de se uulgo conceptam opinionem refutare. Alij de tempore illo, quod post Christi resurrectionem fuit, interpretantur: id enim, quia tunc gloriosus resurrexit, regnum Dei uocari solet, ut infra c. 26. 29. Et Marci 14. 25. & Lucæ 22. 29. 30. quod plerisque nouis interpretibus placuisse video: mihi uerò nullo modo placet, & quia id Christus regnum Dei, quia iam diabolus uictus erat, sed non regnum suum, quia nondum in gloria sua uenerat, appellare solet, & quia, si id diceret, nihil diceret. Quid enim magni erat nonnullos ex discipulis suis morituros non esse, prius quàm ipsum resurgentem uiderent, cùm non nonnulli, sed omnes uiderint: hoc enim loco cum dicit, *sunt quidem de hic stantibus,* minimè obscurè significat non omnes discipulos, sed paucos tantùm, & electos eosque singulari priuilegio regnum illud suum, de quo loquebatur, prius quàm morerentur, uisuros esse. Itaque uera est omnium ueterum auctorum interpretatio, Origenis tractat. 3. in Matth. Hilarij canone 16. Chrysostomi, Hieronymi, Bedæ, Theophylacti, & Euthymij in commentarijs Ambr. in ca. 9. Lucæ, August. in caput 2. epist. ad Galatas, Remigij apud D. Thomã regnum Dei Christi transfigurationem appellari, quam non omnes, sed solus Petrus, Iacobus, & Ioannes, ante quàm morerentur, uidere meruerunt, quod uel ex eo probari potest, quòd statim omnes Euangelistæ subiungant sex post diebus Christum coram tribus illis Apostolis fuisse transfiguratum: præterquam quòd si nec de tempore iudicij, nec de tempore resurrectionis, ut probatum est, intelligi potest, necesse est, ut de transfiguratione intelligatur. Nam quod Beda, & Gregorius apud D. Thomam de Euangelij, Ecclesiæque propagatione interpretantur, alienum uidetur. Vocat ergo Christus transfigurationem regnum suum, non quia propriè regnum, sed quia futuri regni imago erat. Potest autem meritò dubitari, cur Christus, tanquam magni aliquid dicat, nonnullos ex circunstantibus morituros non esse, antequam ipsius uiderent regnum, si per regnum suum transfigurationem intelligebat, quæ sexto post die facta est, quo tempore non solum tres illi, qui uiderunt, sed omnes etiam Apostoli superstites erant. Respondeo id ad futurum longè post regnum esse referendum, de quo ver. prædicandi locutus fuerat, *filius enim hominis uenturus est in gloria patris sui,* ante cuius regni uisionẽ non mori magnum profectò quiddam erat: sed illud ipsum regnum tres illi Apostoli non in ipso; sed in figura, non præsens, sed per transennam ostensum uiderunt.

Ioannes Euangelista an mortuus.

CAPVT XVII.

1 T post dies sex assumpsit Iesus Petrum, & Iaco-
Mar. 9.a 1. Lu.9.d, 28. bum & Ioannem fratrem eius, & ducit illos in
montẽ excelsum seorsum: 2. & trãsfiguratus est
ante eos. Et resplenduit facies eius sicut sol: ue-
stimenta autẽ eius facta sunt alba sicut nix. 3. Et
ecce apparuerunt illis Moyses & Elias cum eo loquentes 4. Re
spondens autem Petrus, dixit ad Iesum: Domine bonum est
nos hic esse: si uis, faciamus hic tria tabernacula, tibi unum,
Moysi vnum, & Eliæ vnum 5. Adhuc eo loquente, ecce nubes
lucida obrũbrauit eos. Et ecce uox de nube, dicens: Hic est Fi-
2.Pet.1 d. 17. lius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipsum au-
Sup.3.d.17. dite. 6. Et audientes discipuli ceciderunt in faciem suam, &
timuerunt ualde. 7. Et accessit Iesus, & tetigit eos: dixitque
eis: Surgite, & nolite timere. 8. Leuantes autem oculos suos
neminem uiderunt, nisi solum Iesum. 9. Et descendentibus il-
lis de monte, præcepit eis Iesus, dicens: Nemini dixeritis ui-
sionem, donec Filius hominis à mortuis resurgat. 10. Et inter-
rogauerunt eum discipuli, dicentes: Quid ergo Scribæ di-
Marc.9.b. 11. cunt, quòd Eliam oporteat primum uenire? 11. At ille re-
Mal. 4.b.5. spondens, ait eis: Elias quidem venturus est, & restituet omnia.
Sup. 11.b. 14. 12. dico autem uobis, quia Elias iam uenit, & non cogno-
Sup 14.a.9. uerunt eum, sed fecerunt in eo quæcumque uoluerunt. Sic &
Marc.9.ca. 17. Filius hominis passurus est ab eis. 13. Tunc intellexerunt di-
Luc.9.e.38 scipuli, quia de Ioanne Baptista dixisset eis. 14. Et cum uenis-
set ad turbam, accessit ad eum homo genibus prouolutus ante
eum, dicens: Domine, miserere filio meo, quia lunaticus est, &
male patitur: nã sæpe cadit in ignẽ, & crebro in aquã. 15. & ob-
tuli eũ discipulis tuis, & non potuerunt curare eum: 16. Respon
dens autem Iesus, ait: O generatio incredula, & peruersa, quo-
usque ero uobiscum? vsquequo patiar uos? Afferte huc illũ ad
me. 17. Et increpauit illum Iesus, & exijt ab eo dæmoniũ, & cu-
ratus est puer ex illa hora. 18. Tunc accesserunt discipuli ad Ie
sum secreto, & dixerunt: Quare nos non potuimus eijcere il-
lum? 19. Dixit illis Iesus: Propter incredulitatem uestram.
Lu. 17.b.6. Amen quippe dico uobis, si habueritis fidem, sicut granum
sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc illuc, & transibit
& nihil impossibile erit uobis. 20. Hoc autem genus non
eijcitur nisi per orationem, & ieiunium. 21. Conuersantibus
autem

Marc.9.c.31. Luc.9.c.44. Inf.20,c,18.

autem eis in Galilæa, dixit illis Iesus: Filius hominis tradendus
est in manus hominum: 22. & occident eum, & tertia die resur
get. Et contristati sunt uehementer. 23. Et cum uenissent Ca-
pharnaum, accesserunt, qui didrachma accipiebant, ad Petrum
& dixerunt ei: Magister uester non soluit didrachma? 24 Ait.
Etiam. Et cum iutrasset in domum, præuenit eum Iesus, di-
cens: Quid tibi uidetur Simon? Reges terræ, à quibus accipiunt
tributum uel censum? à filijs suis, an ab alienis? 25. Et ille di-
xit: Ab alienis. Dixit illi Iesus: Ergo liberi sunt filij. 26 Vt au-
tem non scandalizemus eos, uade ad mare, & mitte hamum: &
eum piscem, qui primus ascenderit, tolle: & aperto ore eius, in
uenies staterem: illum sumens, da eis pro me, & te.

IN CAPVT XVII.

1 POST *dies sex.*) Idem tempus ponit Marcus c.9.2. Lucas verò c.9.28. post octo fere dies id factum dicit, quod Hier. Chris. Beda, Theophyl. Euthy. hoc loco, & August. lib.2. de consensu Euang. c.56. ita soluunt: Matthæum, & Marcum eum diem, quo superiora gesta fuerant non numerasse, Lucam verò numerasse. Potest & alio modo solui Lucam non præcisè, sed confusè notasse tempus, ideoque dixisse fere.

Cur Christus transfiguratus.

Assumpsit.) Multa hic quæri possunt. Primò, cur Christus transfigurari uoluerit, ad quam quæstionem Hilarius, & Chrysost. & Euthy. respondent id fecisse, ut discipulos mentione futuræ mortis suæ mœrentes consolatur. Theophylactus uerò, ut probaret, quod superiore capite uer. 27. dixerat, se in gloria patris sui uenturum esse: quod utrumque probabilius est, quàm quòd hæreticorum interpretes dicunt, uoluisse ostendere se non inuitum, sed sponte sua moriturum, cùm tantam haberet gloriam.

Cur Christus coram paucis ijsque tribus Apostolis transfiguratus.

Alia quæstio est, cur non sit coram omnibus discipulis transfiguratus? Ratio ex uer. 9. facile colligitur, ubi præcipit tribus illis Apostolis, qui ipsius gloriam conspicati fuerant, ut nemini uisionem illam dicerent, donec filius hominis à mortuis resurgeret. Noluit ergo Christus gloriã suam euulgari ob eas causas, quas illic explicabimus. Tertia est, cur tribus, non pluribus, non paucioribus gloriam suam ostenderit? Ideo, ut opinor, quia uolebat futuræ suæ gloriæ testes aliquos existare; *in ore autem duorum, aut trium testium stabit omne verbum* Deuter. 19.15. & Matth. 18.16. Adde, quod ita accidit, ut tres haberet discipulos secretorum suorum maximè capaces; hos enim tres ad res magis secretas solebat adhibere, ut apparet ex Marco c.14.33. Quarta, cur his potiùs, quàm alijs ostenderit, cuius rei una modo exposita est ratio. Alia uerò est, quòd Petrus & primus Apostolorum esset, & maxime ipsum amaret: Ioannem uerò ipse amaret maximè; Iacobus autẽ post Petrum ex primis esset, & fide ardentissimus. Itaque primus omnium ab Herode pro Christo occisus est Act. 13.2. quam rationem Origenes tractatu 3. in Matthæum, Ambrosius in c.9. Lucæ, August. in cap.2. epistolæ ad Galatas, Hieronymus, Theophylactus, & Euthymius in commentariis reddunt. In eo autem Ambrosius, & Augustin. memoria sunt lapsi, quòd existimauerint hunc Iacobum fratem

illum Domini fuisse: cùm Euangelistæ fratrem illum Ioannis Zebedæi filium fuisse dicant.

Cur Christ⁹ in mōte, & in quo mōte transfiguratus.

In montem excelsum.) Quis hic mōs fuerit Euangelistæ nō dicūt, neque vllus, quod sciam satis antiquus, & grauis auctor; vulgò tamen iamdiu inualuit opinio eum fuisse Tabor, quem D. Hieronymus in locis Hebraicis in medio Galilææ campo esse dicit mira rotunditate sublimem. Siue is, siue alius mons fuerit, quæri videtur posse, cur, vt gloriam suam demonstraret, in montem ascenderit: ratio vna eius rei ex Luca c.9.28. colligitur, dicit enim ascendisse, ut oraret; solebat autē Christus orandi causa in montem ascendere, vbi & solitudo maior est, & cœli cōspectus liberior, vt Marci 6.46. & Lucę 6.12. Quod autē Luc. dicit ascendisse, vt oraret, non ita intelligendum arbitror, quasi ea tantum ascenderit causa: sed quia solebat in omnibus maioribus rebus orationem præmittere, ante quàm gloriam suam ostenderet, orauit, & est uero simile, cum ab Apostolis discederet, non dixisse se transfigurationis, sed orationis causa in montem ascendere, ne remanentibus inuidiæ occasionem relinqueret. Accedit, quòd plerumque Dei gloria in montibus, qui cœlo propinquiores sunt, & ab hominibus remotiores, non in uallibus ostenditur: sic enim Mosi in mōte Sina Dei maiestas apparuit Exod. 19.11. & erat illa res, ut ait Hila. figura transfigurationis.

Caluinus in harm. & Beza in Matt.

2. *Et transfiguratus est.* Putridè mihi videtur hæreticus quidam interpres transtulisse, & transformatus est, cū Græcum verbum μεταμορφεῦσθαι non magis transformari, quam transfigurari significet, & transformandi verbum nec magis vsitatum, quàm transfigurandi Latinis sit, quo sæpe Plinius, Quintilianus, & Suetonius vtuntur & periculosam includat ambiguitatem. Potest enim & ad externam figuram, & ad essentialem, quam vocant, formam referri, cùm manifestum sit, vt Hierō. admonet, Christum non corporis sui naturam, sed externam tm̄ speciē, figuramque mutauisse.

Lib. 9. hist. 31. l. 6. Inst. c. 2. in Nerone c. 28.

Vulgata editio defenditur.

Sicut nix.) Omnia fere Græcorum exemplaria legunt, ὡς τὸ φῶς sicut lux: nostrum interpretem legisse constat ὡς χιὼν *sicut nix*, quemadmodū & in nonnullis Græcis codicibus legitur: eamque lectionem omnino probandam existimo. & quia Marcus c. 9.3. ita etiam scribit, & quia Hilarius, & omnes ueteres auctores ita legunt; & quia comparatio similior, & magis est vsitata; non enim, quæ alba sunt, solemus lumini, sed niui comparare: splendida lumini comparamus; beatorum autem gloria albis vestibus significari solet, ut Apocalypsis cap. 1.14. & 3.4.5.18. & 4.4. & 6.11. & 7.9.13. & 19.14. Fuerunt nostro tempore uiri eruditissimi duo, qui existimauerunt Apostolos in transfiguratione Christi vidisse diuinitatem. In quam sententiam, & plurimos auctores ueteres, & Ecclesiasticum hymnum, quasi ita sentiat Ecclesia, proferre solent.

Apostoli diuinitatē in Christi trāsfiguratione non viderūt. Prudentius in hymno de Epiphania.

Illustre quiddam cernimus,
Quod nesciat finem pati,
Sublime, celsum, interminum,
Antiquius cœlo, & Chao.

Minimè tamen illis assentior, neque vllum ueterem auctorem ita sensisse credo, & ita sentire periculosum esse arbitror. Nam omnes illi, qui citantur ueteres auctores, nihil aliud dicere uoluerunt, quàm Apostolos Christi diuinitatem, id est diuinitatis signum oculis conspexisse. Argumentabantur enim aduersus Arianos, ut Christi diuinitatem inde probarent, & in illo ipso hymno, quem proferunt, Ecclesiastico id etiam explicatur.

Quicunque Christum quęritis,
Oculos in altum tollite.
Illic licebit visere
Signum perennis gloriæ.

Non igitur Christus diuinitatem suā quæ corporeis oculis uideri non potuit, sed diuinitatis speciem, & corporis gloriam ostendit, quemadmodum & hoc loco Hieronymus indicat, & D. Tho. in Theologiæ Summa subtiliter explicauit, quam legere, qui subtiliora desiderant, Theologi debent. 3 p. q. 45. ar. 1. ad 3.

3. Moyses

Cur Moyses, & Elias in transfiguratione apparuerunt.

3. *Moyses, & Elias.*) Cur uoluerit Christus aliquos ex alio mundo suæ transfigurationis testes adesse, meritò quæri potest. Hilarius respondet, vt resurrectionis fides suscitato Moyse confirmaretur:cæterum non de resurrectione, sed de futuro Christi regno quæstio erat. Itaque duabus de causis interfuisse arbitror: altera,ne res Apostolis ficta uideretur.altera,ut futurum Christi regnum ad uiuum representaretur, sub cuius aduentum duos testes mittendos esse testatur Ioãnes in Apocalypsi capitulo 11. 3. Cur autem hos potiùs duos, quàm alios uoluerit adesse, omnes veteres auctores hanc causam fuisse putant, vt per Moysem lex, per Eliam Prophetæ significarentur, legemque, & Prophetas in Christum tendere, in eoque terminari doceremur, Tertullian. libro aduersus Marcionem 4.hinc Marcionistas refellens Christum legi, & Prophetis non esse contrarium, Hilar. Chrysostom. Hieronym. Beda, & Euthym. hoc loco, & Ambros.in capitulo 9. Lucæ,& August.in libro de quinque heresibus capitulo septimo. Alias idem Chrysost. & Euthym. rationes adferunt, quia multa vterque,& Moyses, & Elias miracula fecerat, & quia alij dicebant Christum esse Eliam,alij unum ex antiquis Prophetis, Moyses autem antiquissimus fuit,& ut ostenderet uitæ,& mortis se dominum esse, qui & adhuc viuentem Eliam, & iã mortuum Moysem testes excitaret. Simile est, quod Hieronymus dicit, Scribis, & Pharisæis signum de cœlo petentibus, & de cœlo Elia deuocato, & de inferno suscitato Moyse signum dare uoluisse. Alij, vt Moysis mansuetudinem, Eliæque zelum discipuli imitarentur, vt Euthymius exponit, Tertull. autem in libro aduersus Praxeam putat impletum esse, quod Deus promiserat in Numeris capitulo 12. 8. se cum Moyse ore ad os locuturum esse. Verissimam ego causam,cur Moyses,& Elias apparuerint, esse arbitror, quam doctus quidam nostri tẽporis interpres indicauit, quòd uoluerit Christus futuri aduentus sui imaginem representare:ante secundum autem eius aduentum Moyses, & Elias uenturi sint, quemadmodum ex Apocalypsi ca. 11. 3.4.5.6.haud obscurè colligitur,*& dabo, inquit, duobus testibus meis, & prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta amicti saccis, hi sunt duæ oliuæ, & duo candelabra in conspectu domini stantes, & si quis eos nocere uoluerit, ignis exiet de ore eorum,& deuorabit inimicos eorum, & si quis uoluerit eos lædere, sic oportet eum occidi. Hi habent potestatem claudendi cœlum,ne pluat diebus prophetiæ ipsorum*, quibus verbis Elias:*& potestatem habent super aquas conuertendi eas in sanguinem,& percutere terram omni plaga, quotiescunque uoluerit*, quibus verbis Moyses apertè describitur. Solet quæri, an uerè apparuerint. Ita quidem omnes, quos ego quidem legi, auctores sentiunt. Strabum,& D.Thomam excipio:quorum ille in commentarijs in capitulo nono Lucæ existimat non uerè ipsos, sed ipsorum imagines apparuisse: hic uerò in commentariis ad hunc locum Eliam quidem,quia mortuus nõ erat, verè adfuisse; Moysem autem, quia mortuus erat, nõ uerum,& integrum; sed eius tantùm animam non proprio, sed alieno aliquo assumpto corpore apparuisse. Probabilius, quod omnes alij sentiunt auctores, utrumque uerum, utrumque integrum fuisse. Nec enim conueniebat, ut mendacio veritas probaretur, & erat rationi consentaneum, vt quemadmodum Christus non falsam,& adumbratam, sed ueram,& expressam gloriam ostẽdebat:sic non falsis, & imaginariis,sed veris confirmaretur testibus. Quæritur etiam a quibusdã,quomodo Apostoli Moysem, & Eliam, quos nunquam uiderant, cognoscere potuerint. Respondet Euthymius in antiquis Hebræorum libris eorum formas fuisse descriptas. vel ex traditione cognitum uulgò fuisse, qua fuissent forma. Theophylactus uerò ex colloquijs, quæ inter se miscebant, ab Apostolis cognitos fuisse putat: nam fortasse, inquit, Moyses dicebat, Tu es, cuius ego passionem occiso agno, &

Moyses in vero corpore in Transfiguratione apparuit.

& celebrato Pascha præfiguraui. Elias verò, Tu es, cuius ego resurrectionem suscitato viduæ filio significaui. Scribit quidem Lucas cap. 9. 30. 31. sermones illos inter se aliquos miscuisse, nō de his tamen rebus, *sed dicebant* inquit, *excessum eius, quem completurus erat in Hierusalem*, ideo, ut opinor, vt quod Christus de sua futura morte paullo ante prædixerat, confirmarent, & Apostoli offendi desinerent. Fieri etiam potest, quod alij dicunt, ut interna Dei inspiratione cognouerint. Narrat idem Lucas Petrum, & qui cū eo erant grauatos fuisse somno, quem Chrysostom. nō uerum somnum, sed stuporem interpretatur, quod uero valde simile est, quomodo enim in tanta gloria dormirent? Nisi fortasse interim, dum Christus orabat, dormire cœperint, quemadmodum passionis tempore fecerunt ca. 26. 40. 43. idque diuino permissu, ut interim, & Moyses, & Elias venirent, & sese Christus transfiguraret. Quod & Lucas indicat dicens, *& euigilantes viderunt maiestatem eius, & duos uiros, qui stabant cum illo.*

4. *Respondens.*) Hebraismus est respondere pro loqui, vt sæpe iam explicauimus.

Faciamus hic tria tabernacula.) de se, & alijs Apostolis mentionem non facit, de solo Christo, Moyse, & Elia solicitus. Dubitatur a quibusdam, cur tabernacula facere uoluerit, & in eo loco manere. Respondent Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius metu Iudæorum id cogitasse, atque dixisse, ne Christus, queādmodum paullo ante dixerat, in eorum manus traderetur: quasi in summo monte latere posset, &, si opus esset, a Moyse, & Elia defendi, quorum alter Ægyptios, & Amalechitas: alter duos aut tres Centuriones cum ipsorum militibus deuocato cęlitus igne consumpserat. Sed hæc cogitatio uix Petro videtur digna. Vera igitur causa fuit, quam Petrus ipse indicat dicens, *bonum est nos hic esse.*) Bonum enim non utile, aut tutum, vt auctores illi interpretantur, sed iucundum uocat, quemadmodum Galli dicunt, *il faict beau estreicy.* Placuerat enim illi gloriosus ille Christi, Moysis, & Eliæ status, in quo eos permansuros credebat, si semper in monte commorarentur. Aliam videtur causam capitu. 9. 33. Lucas indicare: ait enim Petrum hoc dixisse, cùm uidisset Moysem, & Eliam discessisse, quasi eos discedere doleret, velletque ibi semper manere. Marcus capit. 9. 6. & Lucas cap. 9. 33. annotant Petrū nescisse, quid diceret: vnde Caluinistæ more suo occasionē arripiunt Petrum imprudenter accusandi, quasi Moysem, & Eliam Christi collegas illique pares facere voluerit: quod ne in mentem quidem illi venit: neque propterea Euangelistæ dixerunt illum, quid diceret, nesciuisse, quòd quicquam contra fidem locutus sit, sed quòd rude, & quasi puerile desiderium magni amoris signum declarauerit, non considerans illis, qui tam gloriosi essent, opus non esse tabernaculis. Non autem considerauit, quia propter gloriæ magnitudinem, quam conspexerat, obstupefactus erat: *erant enim*, inquit Marcus, *timore exterriti.* Iuuat uidere quanto uerius, quantoque meliore spiritu D. Ambr. quàm Caluinus Petri factum interpretetur. Is in capitu. 9. Lucæ his verbis scribit, *Bonum est, inquit, nos hic esse. Hinc & ille, Dissolui, & cum Christo esse multo melius.* Phil. 1. 23. *Nec laudasse contentus non solùm affectu, sed etiam factorum deuotione præstantior ad exædificanda tabernacula tria impiger operarius communis obsequij ministerium pollicetur. Et quamuis nesciret quid diceret, tamen pollicebatur officium: in quo non inconsulta petulantia, sed præmatura deuotio fructum pietatis accumulat. Nam quod ignorabat, conditionis fuit: quod promittebat, deuotionis.*

Caluinus in harm.

Petrus aduersus Caluini petulātiam defenditur.

5. *Ecce nubes lucida.*) In nube solere Dei maiestatem ostendi innumeris locis patet. Exodi 16. 10. & 19. 9. 16. & 24. 15. 16. & 33. 9. 10. & 34. 5. & 40. 32. 33. 34. 36. Vnde & Dauid dicit Psalm. 103. 3. *Qui ponis nubem ascensum tuum, qui ambulas super pennas ventorum;* & Christus ad demonstrandam maie-

statem

statem suam dicitur ad iudicium in nubibus cœli venturus esse, infra cap. 24.30.26.64. Cur id fiat facilius conie ctura est; nubes res est cœlestis: declaratur ergo per nubem diuina maiestas, vt uerus Deus, qui loquitur, cœlique dominator, non falsus, non terrenus esse significetur. Atque hæc fuit causa, cur hoc loco nubes descenderit, ut vox illa, quæ audita est; *Hic est filius meus dilectus*, non alius, quã Dei esse crederetur, quemadmodum Euthymius animaduertit. Illa etiam fortassis, quam reddit Ambrosius ut Apostoli Dei loquentis maiestatem interposita nube ferre possent: nam eandem ob causam Moysi per nubẽ locutum legimus. Annotarunt Chrysostom. & Theophylactus hanc nubẽ lucidam fuisse, non qualis in veteri testamento esse solebat, caliginosam: quia Deus non ad terrendum, sed ad docendum descendebat. Laudo allegoriæ subtilitatem, sed potius propterea lucidam fuisse credo, vt rei, quæ agebatur, id est Christi gloriæ, transfigurationique conueniret.

Et ecce uox de cœlo dicens.) Rectè Chrysosto. obseruauit hanc vocem, postquàm Moyses & Elias discesserunt, emissam fuisse, ut dubium non esset non ad alium, quàm ad solũ Christum esse referendam.

Hic est filius meus. Ambro. & Hieronym. existimant in pronomine *hic* emphasim esse, quasi dicat, non Moyses, non Elias, sed hic est filius meus. Idem hæreticorum interpretes, sed peruerso animo dicunt, vt Petrum, quasi Moysem, & Eliam Christo æquantem carpant. Ego emphasim quidem in eo pronomine, sed aliam esse arbitror. Neque enim Apostoli dubitabant non Moysem, non Eliam, sed Christum filium esse Dei uiui, cum paullo ante, cum nondum Christi gloriam uidissent, id Petrus confessus esset. Itaque non opus erat, ut Christus à Moyse, & Elia cœlesti uoce discerneretur. Hæc igitur est emphasis, *hic*, id est quem fulgentem, ut solem, quem gloriosum uidistis, est filius meus. Non enim hæc vox ad docendos discipulos Christum esse filiũ Dei missa est, sed ad docendum, qualis uenturus esset; & confirmandum, quod cap. 16. 27. Christus dixerat *filius enim hominis uenturus est in gloria patris sui*, & ad comprobandam Petri confessionem uers. 16. *Tu es Christus filius Dei uiui*, ut aliis futuri regni Christi certior esset testis, quemadmodum ipse testatur. 2. epis. c. 1. 18. *Et hanc uocem nos audiuimus de cęlo allatam cum essemus cum ipso, in monte sancto.* Hunc locum supra tractauimus cap. 3. 17.

Ipsum audite.) Constituit, aut esse indicat Christum legislatorem, cui obediendum sit. Audire enim hoc loco Hæbreorum more significat obedire. Sic Psalm. 2. 6. *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion mõtem sanctum eius, prædicans præceptum eius*, Tertull. libr. 4. contra Marcionem ad hunc modum interpretatur, *ipsum audite*, id est, non Moysem, neque Eliam, quasi hoc loco lex, & Prophetæ abrogatæ sint. Caluinistæ uerò hęc uerba in memoria figenda esse monent, ne alium, quàm ipsum Christũ audiamus. Boni sanè consiliarii, quorum consilium utinam diligentius sequeremur, ne ullos unquam hæreticos audiremus: nullum enim illi auditorem haberent. Cal. in hær.

6. *Ceciderunt in faciem suam.*) Ineptè quidam Caluinistarum interpres exponit Apostolos audita uoce in terram adorabundos cecidisse; id enim Hebraicam phrasim significare נפל על פני *cadere in faciem*. Quod, ut plerumque uerum sit, semper tamen uerum non est. Nam. 1. Reg. 17. 49. Goliath. *in faciem cecidisse* dicitur non adorans, sed moriens, & Daniel cap. 8. 17. & 10. 9. etiam dicitur *in faciem cecidisse* non adorabundus, sed uisione perterritus, & obstupefactus. In hunc autem locum ea phrasis conuenire non potest, quia statim Euangelista uer. 7. declarat, quare ceciderunt. *Et timuerunt*, inquit, *valde, & accessit Iesus, & tetigit eos, dixitque eis, Surgite, & nolite timere.* Vnde manifestum est eos exanimes, aut semianimes fuisse, Beza in annot.

ſe, propterea enim dicitur eos Chriſtus tetigiſſe,ſicut ſolemus, vt ad ſe redeant,exanimes tangere. Timore ergo,non veneratione ceciderunt. At quare timebant? Quis loquentem Deum non timeat? *Vocem tuam*, inquit, *audiui*, & *timui*, & *uox Domini in uirtute, uox Domini in magnificentia, uox Domini confringentis cedros,uox domini intercidentis flammam ignis; uox domini concutientis deſertum* Pſalm. 28.4.5.7. *Leo rugiet, quis non timebit?* id eſt,ſi rugierit Amos.3.8.

Gen.3.10.

9. *Et deſcendentibus illis de monte præcepit eis.*) Alterum relatiuum abundat ex Hebræorum idiomate. Latinè dicendum erat, & deſcendentibus illis de monte præcepit.

Nemini dixeritis uiſionem hanc.) Hunc locum ſupra cap.16.20. explicauimus. Probabile eſt,quod Hierony. & Beda indicant prohibuiſſe, ne in populum euulgarent:nihil enim incōmodi ſequi poterat, ſi id alii Apoſtoli ſcirent, & illud commodi,vt magis in fide confirmarentur; vt autem omnis populus ſciret, id ſequabatur incommodi,ut c.16.20. expoſuimus, vt qui eius audiuiſſent gloriam,ſi poſtea confixum viderent, quaſi falſa gloriæ fama decepti fuiſſent, à fide deficerent, ut Chryſoſtom. Euthym. Hieronym. Beda, & Theophylactus putant. Probabilius tamen; & Euangeliſtis magis conſentaneum uidetur nec cœteros quidem Apoſtolos ſcire voluiſſe, dicit enim Marcus cap.9.10. verbum apud ſe tres illos Apoſtolos continuiſſe, & Lucas capit. 9. 36. *& ipſi,inquit,tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex ÿs, quæ uiderant.*

Donec filius hominis à mortuis reſurgat.) Cur non ante dici uoluerit, ſupra expoſuimus. Cur autem poſtea voluerit ſciri, in promptu ratio eſt, quia illud incommodum, quod ante ſequebatur, tunc ſequi non poterat, & quia tunc totis velis Euangelium erat prædicandum.

10. *Quid ergo Scribæ dicunt.*) Quorſum hoc Apoſtoli interrogent, difficultate non caret. Caluiniſtarum interpretes malignè, & impiè interpretantur propterea hoc Apoſtolos dixiſſe, quia non credebant Chriſtum eſſe Meſſiam,de ſuo, vt opinor,ingenio Apoſtolos iudicantes. Hierony. quia putabant eum iam in gloria veniſſe,cum eum transfiguratum uidiſſent, & tamen Eliam diſceſſiſſe. Ego ex proximis Chriſti uerbis *donec filius hominis à mortuis reſurgat*,occaſionem eos ſumpſiſſe arbitror id interrogandi. Quia enim dixerat *donec à mortuis reſurgat*,ſe citò moriturum ſignificauerat,ſiquidem indicabat poſt eius reſurrectionem Apoſtolos adhuc ſuperſtites dicturos eſſe, qui diu ætate iam grandes uiuere non poterant. Ergo non intelligentes reſurrectionis myſterium, ut docent Euangeliſtæ, exiſtimabant Chriſtum antequàm moreretur in gloria illa, de qua locutus fuerat,uenturum eſſe, ut redderet unicuique ſecundum opera ſua. Nam uenturum eſſe poſt mortē animo comprehendere non poterant. Quia igitur putabant Chriſti aduentum inſtare,videbantque Eliā nondum ueniſſe, eo ſaltem modo, quo uenturus eſſe dicebatur, ut cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres reuocaret, omniaque reſtitueret. (nam in transfiguratione non tam ueniſſe, quam apparuiſſe uidebatur) interrogant quomodo Scribę dicant ante eius aduentum Eliam eſſe uenturum. Non erat ea priuata Scribarum opinio, ſed omni Iudæorum populo communis, Verum,quia Scribæ legis doctores erant, eamque traditionem, ut uero ſimile eſt, populo ſolebant explicare, illis eam attribuunt: quemadmodum ſi quis apud nos de plebe dicat: quomodo hoc, uel illud Concionatores dicant, cum id non Concionatores modo, ſed Chriſtiani omnes, & ſcriptura ipſa dicat,ſed illiterati homines, qui ſcripturam non legunt,omnia ſolent Doctoribus, aut Concionatoribus attribuere.

11. *Elias quidem uenit.*) Tempus præſens ex uulgari loquendi more pro futuro poſitū eſt, aut potius pro infini-

infinito cum uerbo debitum significante, quasi dicat, Elias quidem venire debet, aut Eliam quidem venire oportet. Sicut infra ver. 24. *magister vester non soluit didrachma?* id est, non ne debet soluere? & Ioann. 21. 23. *exiit sermo inter fratres, quòd discipulus ille non moritur*, id est moriturus non esset, aut mori non deberet. Christus affirmat Eliam venturum esse: Caluinistæ tamen, vt sibi videntur, sapientiores Christo non credunt: nosque, quia id credimus, simplices putant: & quod ait Christus Eliam venturum esse, de Ioanne intelligendum esse dicunt: quemadmodum idẽ Christus ver. sequenti uidetur exponere. ferant tamen æquo animo, qui se spiritum Dei habere putant, simplicitatem nostram, vt scripturæ potiùs quàm ipsorum sapientiæ fidem habeamus. Primùm quidem Christus non dicit Eliam iam uenisse, sed uenturum esse: nam quod versi. sequenti iam uenisse dicit, nõ de eo Elia, quem hic venturum dicit, sed de Ioanne Baptista loquitur, qui in spiritu, & virtute Eliæ iam venerat: & ex eo ipso, quod de Ioanne per præteritum, de Elia per futurum, aut per præsens loco futuri positum tempus loquitur, colligere debuerunt. voluisse Christum docere præter Ioannem, qui in spiritu Eliç iam venerat, ipsum verum Eliam venturum esse: Deinde, quia addit, *& restituet omnia*, quod Ioannes non fecit. Nam quòd isti interpretantur Ioannem omnia restituisse, quia Christum prædicauit, qui omnia restituit, ineptum est. Nam isto quidem modo omnes, qui Christum prædicauerunt, omnia restituerunt. At manifestum est Christum Eliam aliis omnibus opponere, quasi solus post ipsum omnia restituerit. Quod autem dicit eum omnia restituturum, non male quidem exponunt, quasi paraphrasis sit verborum Malachiæ. cap. 4. 6. *& conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum.* Etsi ego alium potiùs arbitror esse sensum, vt Elias omnia dicatur restituturus esse: partim quia multa ipse per se restituit: partim, multoque magis, quia signum restitutionis omnium, id est consummationis seculi futurus est, quod in Ioannem conuenire non potest. Præterea Malachiæ testimonium apertum est cap. 4. 5. *Ecce ego mittam vobis Eliam Prophetam; ante quàm ueniat dies Domini magnus, & horribilis.* Manifestum enim est Prophetam de die iudicij magno, & horribili loqui, ante quem Elias venturus promittitur: non ergo de Ioanne, sed de vero Elia id est intelligendum. Præterea auctor Ecclesiastici cap. 48. 10. de Elia ipso loquens, & ad Malachiæ testimonium alludens, *qui inscriptus* inquit, *est in iudicijs temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob.* Quemadmodum & hoc loco Christus dixit, *& restituet omnia.* At liber, inquiũt Caluinistæ, non est canonicus. Id hæreticè, & sine ratione dicunt: sed fingamus ita esse, certè ex eo intelligitur antiquissima traditio, quam Christus ijsdem verbis confirmauerit, verum Eliam uenturum esse. Præterea Ioannes in Apocalypsi capit. 11. 3. 6. tam apertè scribit Moysem & Eliam esse uenturos, vt nemo non solùm sine temeritate, sed nec sine impudentia negare possit, *& dabo*, inquit, *duobus testibus meis & prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta amicti saccis.* Quos qui futuri sunt, statim describit, *Hi habent potestatem claudendi cælum, ne pluat, diebus prophetiæ ipsorũ.* Quis non uidet Eliam? *& potestatem habent super aquas conuertendi eas in sanguinem, & percutere terram omni plaga quotiescunque voluerint.* Quis non videt Moysem quasi digito demonstrari? Accedit, quòd ut uers. 3. docuimus, hæc ratio potissima fuit, cur Moyses, & Elias potiùs, quam alij ex Prophetis Domini transfigurationi interfuerunt, quia uoluit Christus futurum suum aduentum tribus illis Apostolis ante oculos ponere, & quia in secundo aduentu suo Moyses, & Elias sunt præmittendi, ut eius uiam, quemadmodum in priori aduentu Ioannes fecit, præparent, adesse eos voluit.

De Elia ante diẽ iudicij uenturo contra Caluinistas.

Moyses & Elias ante diem iudicij uenturi.

voluit. Denique hæc omnium veterum auctorum opinio fuit; de Elia quidem costantissima, ac nemine dissentiente, quemadmodum supra ca.2.4. probauimus: de Moyse minùs constans: nam secundum secundi aduentus domini testem alii Moysem, alii Enoch futurum esse tradiderunt. Obiiciunt Caluinistæ, quòd uersu sequenti Christus dicit, *Elias iam venit, & non cognouerunt eum*, & ver.13. *tunc intellexerunt discipuli, quia de Ioãne Baptista dixisset eis.* Respondeo nos non ignorare Christum de Ioanne Baptista locutum fuisse, & Ioannem venisse in spiritu, & uirtute Eliæ, vt Angelus, apud Lucam cap.1.17. testatus est: sed affirmamus Christum non negare propterea, sed disertis potiùs verbis confirmare etiam Eliam ante secundum aduentum suum esse venturum. Cum autem dixit *Elias iam venit*, tantum uoluit significare, quod attinet ad effectum, id est ad signum prioris aduentus, & ad pœnitentiæ prædicationem, quod vtrumque in secundo aduentu Elias facturus est: eum iam venisse, quia in priori aduentu Ioannes vtrumque præstiterat, quia sicut de secundo aduentu Malachias dixit, *Ecce ego mitto Eliam Prophetam*; Sic de priori aduentu, & de Ioanne Baptista dixerat capi. 3. 1. *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.* Voluit ergo Christus dicere non per id stare, quo minus Iudæi crederent: sed quia peruersi, & obstinati erant. Elias enim ille, qui ante primum aduentum promissus fuerat, id est Ioannes iam venerat. Quemadmodum capit.11.14. dixit, *Et si vultis credere, ipse est Elias.*

15. *Quia lunaticus est.*) Marcus ca. 9.17. mutum, & uers.25. surdum fuisse dicit. Lucas verò c.9.36. dæmoniacum fuisse declarat. Vnde sequitur non fuisse, ut nonnulli putant, naturalem: sed à dæmone inuectum morbum. Cur ergo lunaticus appellatur? Quidam vtrumque fuisse existimant, & natura, aut morbo lunaticum, & à dæmone vexatũ. Vero similius, quod Chrysostomus scribit hom.58. neque natura, neque morbo, sed dæmonis arte, ac vexatione lunaticum fuisse: nam quem Marcus surdum, & mutum spiritum, quem Lucas dæmoniacum, Matthæus lunaticum appellauit. Quã vero ob rem quosdam dæmon lunaticos faciat, multas diuersi auctores rationes adferunt, Origenes tractatu 4. in Matthæum, Chrysostomus homil. 58. Hieronymus in commentariis in cap.4. Matth. ver.24. ut Lunam Dei creaturam infamet, quasi morborum causa sit. Quod non tam mirabile est, quàm hæreticorum putant interpretes. Experientia enim docet, quanto studio persuadere dæmones conentur nonnullas creaturas plus, quàm illis natura concessit, habere virtutis. Beda verò, & Euthymius, vt creatorem ipsum in inuidiam, & odium adducant, hominesque illum blasphement. Non est etiam illa improbabilis coniectura id aliquando dissimulandi, & latendi causa dæmonem facere. Lucas uidetur indicare dæmonem in hoc adolescente non perpetuò manere solitum, sed aliquando exire, aliquando redire: quod & Christus apud Marcum capit. 9.25. videtur significare, cum dicit dæmoni, *exi ab eo, & amplius ne introeas in eum.*

Cur dæmon lunaticos faciat.

Caluin. in harm.

16. *Et obtuli eum discipulis tuis, & non potuerunt curare eum.*) Vero simile est hunc hominem, dum Christus cum tribus discipulis in monte versaretur, filium suum reliquis discipulis obtulisse, vt Hilarius annotauit, illud duriusculè addens, quemadmodum olim populum, dum Moyses in monte maneret: ita nunc discipulos dum Christus in monte uersaretur, fidem perdidisse. Nam, vt minorem, quàm debebant, fidem habuerint, vt Christus vers.20. uidetur significare: fidem tamen certè non perdiderunt. Simile quidam uidetur Chrysostom. indicare dicens propterea discipulos dæmonem illum ejicere non potuisse, quia Apostolorum columnæ non aderant, sed fidem eos perdidisse non dicit. Totam historiam Marcus capi. 9. 4.

9. 14. apertiùs, & copioſius ſcribit, cum Chriſtus ex monte deſcendiſſet, inueniſſe diſcipulos, & Scribas magna circumfuſa turba diſputantes, interrogaſſeque eos, quidnam id eſſet, de quo inter ſe diſceptarent: tunc vnum ex turba reſpondiſſe, uerſ. 17. & 18. *Magiſter attuli filium meum ad te habẽtem ſpiritum mutum, qui ubicunque eum apprehenderit, allidit illũ, & ſpumat, & ſtridet dentibus, & areſcit, & dixit diſcipulis tuis, ut eijcerent illum, & non potuerunt.* Ex qua narrationis ſerie colligi videtur poſſe Scribas de ea ipſa re cum Chriſti diſcipulis diſceptaſſe exprobrantes, quòd dæmonem illum eijcere non potuiſſent, ac fortaſſe dicentes inanem eſſe, & deluſoriam poteſtatem, quam ſe à Chriſto ad pellendos dæmones, aliaque miracula patranda iactarent accepiſſe. Putant autem Chryſoſtom. Hieronym. Theophyla. & Beda hunc hominem tacite apud Chriſtum eius diſcipulos accuſaſſe. Id de homine Iudæo facile credi poteſt, ſed benignius interpretari poſſumus eum, non ut diſcipulos accuſaret, ſed, ut dæmonis malignitatem, malique grauitatem exaggeraret, dixiſſe eos eijcere non potuiſſe.

17. *O generatio incredula.*) Omnes fere auctores exiſtimant Chriſtum hoc non de diſcipulis, ſed de patre adoleſcentis, & de toto Iudæorum genere dixiſſe, ut Hilarius, Chryſoſt. Hieronym. Beda, Strabus, Theophyl. & D. Thom. in commentarijs. Quod valde probabile eſt; Ait enim Marc. capit. 9. 19. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ, *Ille autem*, id eſt Chriſtus, *reſpondens ei*, id eſt patri adoleſcenti, *dixit, O generatio incredula.* Itaque patrem ipſum adoleſcentis, & cæteros illius ſimiles Iudæos generationem appellauit. Argumentum etiam non nimium eſt, quod ibidem uer. 22. pater adoleſcentis Chriſto dicat, *ſed ſi quid potes, adiuua nos*, quaſi de Chriſti poteſtate dubitaret, & quod ver. 23. Chriſtus reſpondeat, *ſi potes credere, omnia poſſibilia ſunt credenti*, quemadmodũ Chryſoſtom. & Theophyl. obſeruauerunt. Quidam tamen ſolis diſcipulis dictum putant, ut Origenes tracta. 4. in Matthæum: alij ad utroſque, & ad diſcipulos, & ad cæteros Iudæos referunt, vt Lyranus. Monuerunt Hiero. Beda, Strabus, & D. Thom. hæc uerba non eſſe indignantis, ſed uitia reprehendentis.

Vſquequo ero uobiſcum?) Chryſoſtomo, Euthymio, & Theophylacto, nõ aſſentior, qui exiſtimant Chriſtum his uerbis ſignificaſſe ſe moriendi teneri deſiderio, ut à Iudæorum prauitate liberaretur; potiùs enim credo verba eſſe ſalutem Iudæorum deſiderantis, & magiſtri de diſcipulorum moribus, & tarditate querentis, ſicut Apoſtolis dixit Ioann. 14. 9. *Tanto tempore uobiſcum ſum, & non cognouiſtis me? Philippe &c.*

18. *Et increpauit.*) Græcè ἐπετίμησεν αὐτῷ, id eſt interpretauit. Vtrumque enim, & increpare, & imperare, & comminari ſignificat, quemadmodum Græcus auctor Euthymius, & in uerborum proprietatibus obſeruandis diligentiſſimus hoc loco, & ſupra cap. 16. 22. adnotauit. Imperandi autem ſignificatio magis, quàm increpandi conuenit in hunc locum: quod Marcus explicauit dicens Chriſtum imperaſſe dæmoni dicendo, *ego præcipio tibi, exi ab eo.* Itaque quod Hieron. Beda, & Theophyl. dubitant, quò pronomen illud referatur, ad dæmonem, an ad adoleſcentem, ſine cauſa dubitant: nam & ex eo Marci loco, & ex eodem capite uer. 21. & ex Luca cap. 9. 42. perſpicuum eſt non ad adoleſcentem, ſed ad dæmonem eſſe referendum.

20. *Propter incredulitatem ueſtram.*) Ante patris adoleſcentis, omniumque Iudæorum incredulitatem publicè reprehenderat: nunc Apoſtolorum incredulitatem non publicè, ſed priuatim, ut eorum auctoritati conſulat, reprehendit. Incredulitatem autem, vt ego quidem interpretor, non infidelitatem, aut minimam etiam fidem: magnam enim Apoſtolos habuiſſe credendum eſt: ſed fidem minorem, quam habere Apoſtolos tam diu cum Chriſto uerſatos tot tantiſque uiſis mira-

miraculis oportebat. Propterea enim eos Christus reprehendit. Credibile etiam est, quod Chrisostom. Hieronym. Beda, Strabus, Theophylact. & D. Thom. existimant Apostolos non solùm propter suam, sed etiam propter parentis adolescentuli incredulitatem dæmonem expellere non potuisse; quod ex Marco colligitur, ubi Christus patri dicit, *si potes credere, omnia possibilia sunt credẽti*, quasi indicans propter eius incredulitatem non potuisse Apostolos priùs eijcere.

Contra Caluinisticam miraculorũ fidem.

Si habueritis fidem.) Chrysostomus, & Euthymius fidem miraculorum non eam, qua Christiani sumus, intelligunt: itemque nostri temporis hæretici, quorum errorem miror, nonnullos doctos etiam & Catholicos interpretes, dum parum cautè hæreticorum scripta legunt, imprudenter secutos esse. Nolo in eodem errore Chrysostomum, & Theophylactum ponere, quia scio eos tam bono, quàm hæreticos malo animo idem dixisse; hæreticos, ut multas fides, cùm nullam haberent, fabricarentur; Chrysostomum uerò, & Theophylactum, ut discipulorum culpam eleuarent, ne viderentur illam ipsam fidem, qua Christiani sumus, non habuisse. Caluinistarum errorem capitul. 9. 2. copiosè, &, nisi fallor, efficaciter refutauimus. Idem quoque ex huius loci circunstantijs refutari potest. Primùm, quia minimè dubium est, quin Christus, dum hoc dicit, Apostolos reprehendat, & eorum incredulitatem accuset, quemadmodum Marci 16. 14. eorum incredulitatem dicitur exprobrasse, *quia ijs, qui uiderant eum resurrexisse, non crediderant*. Nemo autem reprehendi potest, quòd fidem miraculorum non habeat. Est enim donum Dei, non ex humana, sed ex diuina solùm pendens uoluntate: quod non ijs, qui uolunt, quemadmodum ea fides, qua Christiani sumus; sed ijs, quibus Deus vult, concedi solet; ijs etiam aliquando, qui Christianam non habent fidem, quemadmodum prophetia, & aliorum miraculorum dona, sicut supra capitul. 7. 22. disseruimus: quare non magis reprehendi Apostoli, potuerunt, quòd fidem miraculorum non haberent, ut fingamus aliquam esse distinctam miraculorum fidem, quàm quod non haberent donum prophetiæ. Prætereà eodem modo patris adolescentis, quo Apostolorum incredulitatem Christus reprehendit. Incredulitas autem illa, quam in patre reprehendebat, non miraculorum, sed Christianæ fidei opponebatur, quia de Christi diuinitate, potentiaque dubitatur; ergo & in Apostolis non fidei miraculorum; sed Christianæ defectum reprehendit. Deinde quia hoc non solùm reprehendendo, sed etiam exhortando Christus dicit, ut statim sequitur, *si habueritis fidem, sicut granum sinapis*, Nemo autem quemquam exhortatur, ut donum miraculorum habeat, sicut neque, vt habeat prophetiam, aut linguarum donum, quia id non in nostra situm est potestate. Denique manifestum est de eadem fide Christum loqui, de qua 1. ad Corinth. 13. 2. loquitur D. Paulus; ad hunc enim locum alludit, *si habuero*, inquit, *omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum*. D. autem Paulum non de fide miraculorum (quamquam de ea etiam Caluinistæ eum locum interpretantur) sed de Christiana, quæ vna ex tribus Theologicis virtutibus est, loqui ex uersu 13. perspicuum est, *nunc*, inquit, *manent, fides, spes, charitas, tria hæc, maior autem horum est charitas*.

Sicut granum sinapis.) Omnes fere, & ueteres, & noui auctores, vt Origenes tracta. in Matthæum 4. Hieronym. Beda, & Strabus, alicubi etiam D. Augustin. fidem hic non magnitudine, sed efficacitate, & acrimonia comparari putant: quasi dicat Christus, si habueritis fidem tam ardentem, tam uehementem, tam efficacem, quàm granum sinapis est, dicetis

dicetis monti huic, transi hinc illuc, & transibit. Quod etsi à multis summisque auctoribus probatum est, difficultate non caret. Primum, quia non solemus res ardentes, & efficaces: sed paruas res grano sinapis comparare ut supra cap. 13. 31. 32. *Simile est regnum cęlorum grano sinapis, quod minimum est omnibus seminibus.* Res uerò ardentes, & efficaces igni potius, quàm grano sinapis comparari solent: sicut Euangelium comparatur Luc. 12. 49. *Ignem ueni mittere in terram.* Deinde quia si propter acrimoniam, & ardorem grano sinapis fides compararetur, non fuit necesse dicere, *si habueritis fidem, sicut granum sinapis*; sed si habueritis fidem, sicut sinapi vt natura, & effectus; non exiguitas significaretur. Cùm autem non sinapi, sed granum sinapis dictum sit; manifestum est non uim, & naturam: sed paruitatem significatam fuisse. Præterea non ob cura antithesis est inter granum sinapis, & montem: illam rem minimam, hanc maximam. Voluit enim Christus dicere vel minimam fidem, quale granum sinapis est, vel maximum montem posse transferre: de fidei igitur magnitudine, aut paruitate, non de efficacitate agitur. Non quòd non etiam efficacitatis inde colligatur, sed quòd non efficacitate, sed exiguitate grano sinapis fides conferatur. Accedit quòd, etsi videri potest exiguum, magnum tamen apud me argumentum est, quia ex Christi ingenio, & maiestate sumitur. Si dicere uoluisset, si habueritis fidem tam ardentem, quàm granum sinapis, dicetis monti huic transi hinc illuc, & transibit, sensus quidem uerus esset, sed uulgaris, humilis, abiectus, inefficax, & magnitudine ingenii Christi minimè dignus. Quid enim gratiæ, aut acuminis habet, si habueritis, ardentem fidem, montes transferetis? scimus enim ignem pr pter ardorem solere magna pondera propellere. Minimam autem fidem, id est grano sinapis similem ingentem montem posse transferre, id & gratiam propter antithesim, & acumen propter insperatam sententiam habet. Confirmat me aliquorum antiquissimorũ auctorum iudicium, quos testatur Hieronymus ita sensisse. Itaque quod Origenes, Hieronymus, Beda, & Strabus existimant, hic non minimam, sed maximam potius fidem grano sinapis comparari, quam D. Paulus omnem, id est totam, integram, & perfectam fidem appellet, sententiæ huius loci mihi videtur esse contrarium. Video, quod obiici mihi possit, quidquè omnes, qui contra sentiunt, auctores mouerit. Certum est D. Paulum 1. ad Corint. 13. 2. adhuc locum alludere uoluisse, atqui non de minima, sed de maxima fide loquitur, *si habuero*, inquit, *omnem fidem, ita ut montes transferam.* Respondeo eundem fidem diuerso respectu, & à Christo minimam, & à D. Paulò maximam appellari; minimam quidem à Christo ad eam, quam Apostolos tam diu cum ipso uersatos habere oportebat, non enim significat Apostolos ne minimam quidem habere fidem, quippe magnam habebant, qui ipsum paullo ante filium Dei confessi fuerant, sed reprehendentis more utitur hyperbole, & exaggeratione, quasi dicat, si minimam fidem habueritis, id est tantam, quantam habere deberetis, non maiorem, diceretis monti huic, transi hinc, & transiret. Quemadmodum homini alioqui ingenioso, minùs tamen, quod dicimus intelligenti obiurgantes dicere solemus, si uel minimum habere ingeniũ, hoc intelligeres. Non enim significamus eum ne minimum quidè ingenii habere, sed minus habere, quàm, ut hoc intelligeret, oporteret, hoc ergo sensu Christus minimam fidem appellauit. D. autem Paulus eandem fidem comparatione eius, quã aut ipse, aut alii uulgò habebant, maximã uocat, quia nemo dum eo peruenisse videbatur fidei, ut montes uerbo transferre posset. Hinc intelligitur necessarium non esse, ut omnis, qui minimã

fidem habet, transferat montes. Neque verò omnis, qui maximam habet. Nam Apostolos si non tunc, at certè posteà tantam illam fidem, quantam in illis tunc Christus desiderabat, ut montes transferre possent, habuisse credendum est. Nec tamen montem illos ullum transtulisse legimus. Etsi, quod Chrysostom. Euthym. & Theophylactus scribunt, probabile esse non nego eos, id aliquando fortasse fecisse: sed sacris literis mandatum non esse; quia nec omnia Christi miracula, ut ait D. Ioannes, scripta sunt. Rectè ijdem auctores dicunt, si non Apostolos, Apostolicos tamen viros id præstitisse alludentes, ut opinor, ad notam Neocæsariensis Gregorii historiam, qui, ut Eusebius libro 7. capit. 23. auctor est, ut Ecclesia quædam ædificaretur montem, qui obstabat, in alium locum transposuit. Cur autem id Apostoli non fecerint, prudenter ijdem auctores respondent, quia necesse nō fuit. Nec enim Apostoli, sicut nec Christus, omnia, quæ potuerunt; sed quæ oportebat, quæque necesse erat facere, fecerunt: necessitatis autem regula Dei gloria est; ea cum postulat, miracula facienda, cum non postulat, prætermittenda sunt. Hier. & Beda in commentariis, & D. Aug. lib. 1. quæst. Euang. cap. 29. allegoricè explicarunt qui superbiam humanam, quam Apostoli transtulerunt, atque superarunt, per montem intelligunt.

Apostoli an montes transtulerint.

Gregorius Neocæsariēsis mōtem trāsferens.

Regula miraculorum Dei gloria.

Et nihil impossibile erit uobis.) Non docet, quid illis, sed quid fidei possibile sicut Marci 9. 23. *Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti*. Fides enim quasi Dei manus est, quicquid Deus potest, fidés potest, & ij, qui fidem habent, possunt, quia non suis, sed Dei manibus operantur. Nec propterea sequitur, ut annotat D. Thom. eos esse, dicique posse omnipotētes, omnipotens enim dicitur non quisquis omnia potest, sed quisquis suapte natura, & uirtute potest, qualis solus est Deus.

21. *Hoc autem genus*.) Athanasius in libr. de uirginitate, Chrysostomus Euthym. & D. Thom. in huius loci commentariis existimant non unum aliquod certum, sed omne dæmoniorum genus significari, quòd eiusmodi sunt omnes, ut non nisi per orationem, & ieiunium expelli possint. Verum multa dæmonia Apostoli non oratione, & ieiunio: sed nominis christi inuocatione pepulerant, Lucæ 10. 17. *etiam dæmonia subijciuntur nobis in nomine tuo.* loquitur ergo Christus de certo aliquo dæmoniorum genere, in quo expellendo plus sit, quàm in aliis, difficultatis: ita ut orationem etiam, atque ieiunium oporteat adhibere. Quod autem id genus sit, incertum: Hieronym. hoc loco, & Leo sermon. 2. de ieiunio septimi mensis existimant nequissimum dæmoniorum genus significari. Alii antiquissimum, id est, quod diu hominem possederit, quasi ut difficilius est diu inueteratos, quàm recentes curare morbos, ita etiam sit difficilius eos dæmones, qui diu, quàm qui breui tempore in homine fuerint, expellere. Ideo putant interrogasse Christum apud Marcum cap. 9. 21. quantum temporis esset, ex quo illi accidisset. Mihi obstinatissimum, & ferocissimum genus dæmonum uidetur indicari: loquitur enim Christus de dæmone tanquam de aliquo hoste arcem custodiente, qui, quo ferocior, & obstinatior est, eo difficilius pelli potest, sicut Lucæ 11. 21. *Cum fortis armatus custodit atrium sum, in pace sunt omnia, quę possidet.* Hoc mihi colligi ex effectu uidetur: fecerat hic dæmon adolescentem illum lunaticum, mutum, & surdum, quales obstinatissimi homines esse solent, cerebri phantastici, superbi, qui nihil rogantibus respondeant, precibus surdi. Disputauimus de hac re capit. 9. 12. ubi ex hoc loco diuersa dæmonum esse genera docuimus.

Qui dęmones ieiunio & oratione pellendi.

Nisi in oratione, & ieiunio.) Errant hæreticorum interpretes existimantes orationem, & ieiunium non nisi tanquam cotes, quibus fides acuitur, deside-

Ieiunii, & orationis vis ad eiiciendos dę-

mones con tra Caluini stas,

desiderari: sola enim fide dęmonem pelli, cæteraque fieri miracula. Quod si uerum esset, sufficiebat superior illa sententia, vers. 20. *Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic, transi hinc, & transibit*. Nunc autem manifestum est Christum fidem, orationem, & ieiunium, tanquam tria distincta remedia, proposuisse. Fateor & oratione fidem, & ieiunio orationem excitari, sed non propterea neque orationis, neque ieiunij vllæ sunt partes. Similis eorundem error est, ieiunium nihil habere meriti, quod iam olim similis ipsorum hæreticus Iouinianus dixerat, quem Hieronymus confutauit. Quid ergo ad pellendum dæmonem ieiunium ualet? Nam quid fides, quid oratio ualeat, obscurum non est. Respondeo, quid valet crapula ad alliciendum, ac detinendum dęmonem? Quemadmodum ergo crapula delectatur, ita ieiunium ferre non potest. Fides credendo, oratio petendo, ieiunium tacendo, sed flagellando, & vrendo dæmonem pellit. Quemadmodum hostes non solùm tormentis, aut iaculis, sed etiam fame pelluntur. Dubium inter interpretes est, uter nam orare, ac ieiunare debeat, is ne, qui dæmonem pellit, an is, a quo pellitur: sunt enim, qui putent Christum significare eum, à quo pellendus dæmon est, ieiunare debere. Alii utrumque, ut Chrysostomus Euthymius, & Theophylactus. Non dubito utriusque ieiunium, orationemque iuuare: sed Christus de eo tantùm, qui dæmonem expellit, mihi uidetur loqui: docet enim Apostolos, quemadmodum hoc dæmoniorum genus eijcere debeant.

22. *Conuersantibus autem illis in Galilæa.*) *ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν*, vel cōuersantibus, vel reuertentibus. Ambiguum enim est. Sed meliùs credo nostrum interpretem conuersantibus reddidisse, quia iam diu Christus in Galilæa versabatur: neque Euangelistæ postea dixerunt eum exiuisse. Nam ex Phęnicia, quò supra Matthæus. capitu. 15. dixerat iuisse, iam diu redierat: & constans opinio est eum in Galilæa fuisse transfiguratum; ergo sensus est, cum adhuc in Galilæa versarentur, antequàm inde exirent. Postea enim exiuerunt, ut in Iudæam venirent, & Lazarum Christus suscitaret. Ioan. 11. 14. 15.

24. *Accesserunt, qui didrachma accipiebant, ad Petrum*) Chrysostom. Hieronym. Beda, Theophylact. & Euthym. existimant propter miraculorum Christi magnitudinem reuerentiæ causa ausos non fuisse ad Christum accedere. Quod probabilius uidetur esse, quàm quod iidem probabile etiam esse putant, eos fortasse malitiosè ad Petrum potiùs, quàm ad Christum accessisse, ut ex eo faciliùs elicerent, num Christus tributum Cæsari solueret; ut, si negaret, occasionem caperent accusandi. Cur autem ad Petrum potiùs, quam ad alium discipulum accesserunt, uersu. 27. dicemus. Didrachmum autem argenteæ monetæ genus erat idem pror sus valens, atque duo Hispanica Regalia, duo Italici Iulij, decem solidi Gallici hoc quidem tempore. Nam Regale Hispanicum drachmam unam argenti pendit: & didrachmum duas, ut nomen indicat, drachmas continebat: sicut tridrachmum tres, tetradrachmum quattuor, id est siclum Hebraicum. Siclus enim Iudæorum tantùm pendebat, quantum quattuor Hispanica Regalia, & quantum Francus Gallicus, quem Henricus tertius his annis cudit. Quod autem tributum id fuerit, non omnibus cōuenit. Hilarius existimat illud fuisse, quod Exo. 30. 13. singuli Iudæi soluere singulis annis in templum iussi sunt, *hoc*, inquit, *dabit omnis, qui transit ad nomen, dimidium sicli mensuram templi. Siclus viginti obolos habet. Media pars sicli offeretur domino.* Et quidē pōdus, & pretium rectè conuenit; nam, vt diximus, tetradrachmum, id est quattuor drachmæ siclum efficiebant: vnde sequitur didrachmū, id est duas drachmas dimidium sicli effecisse, quod singuli Iudæi maiores viginti

Quid didrachma, ann. 1578 & didrachma.

Quid siclus. Quale tributū fuit qd' Iudæi Christi tempore soluebant.

ſingulis annis pendere iubentur. Ex eo autem Exodi loco Lyrani opinio a multis iam refutata apertè conuincitur. Putat enim didrachmum ſolidum fuiſſe Gallicum, id eſt duodecim, vt ipſe vocat, paruos Turonicos; cùm Moyſes dicat ſiclum viginti obolos habuiſſe: conſtat autem obolum vnum idem fuiſſe, atque ſolidum Gallicum. Nam, vt diximus, ex ipſo pondere certum eſt Francum vnum, vnum ſiclum pependiſſe, ſicut quattuor Hiſpanica Regalia, & Francum viginti ſolidos, ſicut ſiclum uiginti obolos habere. Itaque didrachmum, quod Lyranus vnum tantùm ſolidum habuiſſe putat, decem ſolidos habebat. Plura de hac re non dicimus, quia multi de ea authores copiosè, diligenterque tractauerunt: tantùm pretium pecuniæ ad uſum noſtri temporis accommodauimus. Quod ideo dicimus, ne quis miretur, ſi apud alios legerit didrachmum ſeptem ſolidos, apud nos decem habere. Tunc enim Hiſpanicum Regale, quæ drachma argenti eſt; tribus ſolidis cum ſemiſſe æſtimabatur, nunc æſtimatur quinque. Chryſoſtomus verò, Euthymius, & Theophylactus exiſtimant hoc fuiſſe tributum, quod Iudæi iuſſi ſunt Domino dare Numerorum 3. 46. 47. propter eos primogenitos, quibus cæteræ tribus Leuiticam excedebant. Quod ne probabile quidem eſt. Illud enim tributum non niſi ſemel, & non niſi a primogenitis, & non niſi a ducentis ſeptuaginta tribus ſolutum eſt, quibus tunc inuentæ ſunt reliquæ tribus Leuitarum tribum ſuperare. Itaque multo verior eſt Hieronymi, & Bedæ ſententia, qui exiſtimant hoc uectigal illud eſſe, quod Auguſtus Iudæis impoſuit, cum iuſſit, vt uniuerſus orbis deſcriberetur, Lucæ 2. 1. vero ſimilis eius rei coniectura eſt, quòd Veſpaſianus expugnatis poſtea Hieroſolymis tantùm Iudæis tributi impoſuerit, quantum ante templo ſoluebant, vt Ioſephus libro 7. de bello Iudaico cap. 26. auctor eſt, & eſt credibile Veſpaſianum illud ipſum tributum, quod Auguſtus imperauerat, & a quo ſeſe Iudæi rebellando exemerant, illis vbicunque, ut ait Ioſephus, terrarum eſſent, repoſuiſſe. Aque hoc fortaſſe dicere Hilarius uoluit Chriſtum illud ſoluiſſe tributum, quod Iudæi templo ſoluebant, quaſi non Cæſari, ſed patri ſuo ſoluerit.

Budæus l. de aſſe.

25. *Etiam.*) Reſpondent Petrus affirmanter, antequam conſulat Chriſtum. Vnde colligitur, aut metu eum ita reſpondiſſe, ne ſi negare, aut dubitare videretur, publicanos offenderet, quaſi Chriſtus ex eorum numero eſſet, qui, vt poſtea accuſatus eſt, negabant tributum dari Cęſari, aut quia Luc 23. 2. de Chriſti uoluntate non dubitabat, aut quia ſciebat Chriſtum aliis annis ſolitum ſoluere, quòd multò eſt probabilius. Cum enim publicani interrogant *Magiſter veſter non ſoluit didrachma?* ſenſus eſt, non ſolet ſoluere? eſt enim uerbum non actionem, ſed conſuetudinem ſignificans, qualia in ſcriptura multa notauimus. Vnum ſatis erit exemplum Ioannis 4. 9. *non coutuntur Iudæi Samaritanis*, id eſt non ſolent uti. Petrus autem reſpondet *etiam* confirmans Chriſtum ſolitum ſoluere. Cur ergo Euangeliſtæ huius tantum anni ſolutionis meminerunt? vt miraculum, quod propter ſolutionem factum eſt, exponerent.

Reges terræ.) Quod Chriſtus Petrum præuenit, eiuſque cogitationem nouit, magnum per ſeipſum miraculum fuit. Videtur autem Chriſtus non conuenienter Petrum interrogare, *Reges terræ, à quibus accipiunt tributum, vel cenſum, à filiis, an ab alienis?* quia videtur indicare aut ſe terreni Regis eſſe filium, & quidem Cæſaris, ſiquidem ea ratione probare vult ſe non debere Cæſari ſoluere tributum; aut tributum illud non Cęſari, ſed Deo, cuius ipſe filius erat, datum fuiſſe. Reſpondeo eum a minori ad maius argumentari, vt D. Chryſoſto. annotauit, quaſi dicat, ſi filij Regis terreni illi tributum non debent:

ego

ego, qui Dei Regis Regum filius sum, nulli Regi debeo. Potuit etiam alludere ad originem illius tributi, quod petebatur, quæ, ut diximus, ea fuit, ut templo, id est Deo solueretur, quemadmodum Hilarius, & Theophylactus existimant. Disputant nonnulli, an re uera Christus, tanquam homo, tributum debuerit? Respondent debuisse, quia D. Paulus testatur illum per omnia nobis, excepto peccato, similem factum fuisse, & hoc loco, non tanquam hominem; sed tanquam Deum argumentari se à tributo liberum esse. Id, an dici possit, doctiores viderint; ego quidem non dixerim. Obijci potest, quòd Christus non de se tantum, sed etiam de Petro loqui uideatur, & quòd dicat plurali numero liberos esse filios, & quòd paullo post addat, *ut autem nõ scandalizemus eos.* Priori ratione non moueor, quia certum est Christum de se, tanquam de naturali Dei filio, locutum esse; qualis Petrus non erat. Itaque non potuit eum filiorum nomine comprehendere, sed locutus pluraliter est, quia de omnibus generaliter Regum filijs loquebatur. Secunda magis moueor, quare uidetur mihi Christus significare uoluisse nec se, nec discipulos suos tributum debere, se, quia filius Dei erat, discipulos suos, quia ipsius familiares, & domestici censebantur. Et non solum Regum filij; sed eorum etiam domestici à tributis liberi sunt. Quod autem quidam disputant, utrùm omnes Christiani, quia filij adoptione Dei, aut quia quodammodo Christi familiares sunt, tributis soluti sint, ne locum quidem ullum dubitationis habere puto. Nam etsi Christiani adoptione filij sunt Dei, Christique nomen gerunt, tamẽ eius domestici, ut Apostoli non sunt & D. Paulus ad Roman. 13. 7. Christianos iubet suum cuique reddere, cui honorem, honorem; cui tributũ, tributum. Neque Diuus Augustinus, qui in eam sententiam citari solet lib. 1. qq. Euangelicarum ca. 23. ita sensit. Maiore probabilitate potuissent Hieronym. allegare, qui ita ad hunc locum scripsit, *Ille pro nobis crucem sustinuit, & tributa reddidit; nos pro illius honore tributa non reddimus, et quasi filij Regis à uectigalibus immunes sumus.* Sed aut allegoricè loquitur, quòd tributum, ut ante solebamus, diabolo non soluamus, aut de solis agit Ecclesiasticis, qui ipsius tempore Christianis iam Imperatoribus a uectigalibus immunes erant.

Christus ut homo, an tributum soluere debuit

Christiani, an a tributo liberi.

27. *Vt autem non scandalizemus eos.*) Non fuisset datum, sed acceptum, ut Theologi uocant, scandalum, sed id ipsum, cùm facile posset, uitare uoluit. Itaque, quod Theologi vulgò dicunt scandalum datum, non acceptum esse uitandum, non est pro certa, ac perpetua regula accipiendum. Nam & Christus hoc loco, & Diuus Paulus ad Romanos 14. 21. & 1. ad Corinth. 8. 13. etiam scandalum acceptum fugiendum putauerunt; cùm idem Christus supra capit. 15. 14. vitare noluerit, sed contemnendum putauerit, *Sinite*, inquit, *illos, cæci sunt, & duces cæcorum*, Quemadmodum Chrysóstomus, & Euthymius annotarunt. Ijdem respondent id Christum pro ratione temporis, & aliarum circunstantiarum fecisse. Illic enim gloria Dei postulabat, ut propter Pharisæorum scandalum a docenda ueritate non desisteret: eadem gloria hic postulabat, ut, cùm facilem posset soluere tributum, publicanos non offenderet, & maleuolis Iudæis criminandi occasionem non daret. Nam & cùm semper tributum soluisset, tamen accusatus est postea, quòd tributa Cæsari soluere prohiberet, Lucæ 23. 2. Idemque nobis faciendum esse monent.

Duplex scandalum.

Scandalum passiuũ quõ uitandum.

Et eũ piscem, qui primus ascenderit.) Magnum hoc fuisse miraculum certũ est: sed meritò Hiero. dubitat, in quare fuerit, utrum in eo, quòd sciuerit Christus, quis esset ille piscis, qui in ore staterem haberet; an in eo, quòd sciuerit illum primum omnium ascensurum esse: an quòd fecerit ipse, ut ille primus ascenderet; an quòd in eo, qui primus ascendit, staterem ipse solo uerbo formauerit. Quod postremum

mum mihi uidetur probabilius, quia non solent pisces, si quando staterem, aut aliam pecuniam deglutiunt, eam in ore habere, sed in ventre. Itaque ille piscis, si staterem illum ipse accepisset: non in ore, sed in uentre habuisset. Nam quod nonnulli dixerunt, quemadmodum Theophylactus recitat, staterem illum, non pecuniam fuisse, sed margaritam, quam pisces habere solent, simile uero non est: quia nec margaritæ in ore, sed in uentre, nec in piscibus, qui reti capiuntur, sed in solis conchylijs, quæ urinatores à scopulis maris manibus auellunt, reperiri solent.

Quid stater. *Staterem)* Stater apud Græcos idem erat, atque siclus apud Iudæos, eademque est & Hebraici, & Græci nominis origo, utrumque enim pondus significat. Itaque idem erat stater, & tetradrachmum, id est duo didrachma propterea iubet Christus pro se, & pro Petro staterem dare, quia unusquisque didrachmum. id est dimidium sicli pendere debebat.

Pro me & te) Quare pro Petro potiùs, quam pro alijs Apostolis dari tributum iusserit, solet hic disputari. Chrysost. & Euthym. respondent tributum illud à solis primogenitis fuisse soluendum; Petrum autem primogenitum fuisse. Quæ opinio prætерquam quòd uersu præcedenti refutata est, ex eo etiam refutari potest, quod inter alios etiam Apostolos aliquos fuisse primogenitos credendum est.

Petri primatus. Melior est altera illa ratio, quam ijdē auctores, & Hiero. adferunt, propterea Christum pro se & Petro soluisse quòd Apostolorum caput esset. Scio hanc rationem nostris hæreticis non placere, sed multò profecto est, quàm illa, quam ipsi adferunt, probabilior,

Beza in annot. ideo Petro soluisse Christum, quòd in eius diuersaretur domo. Nam ca. 8. 14. apertè probauimus Petrum in Capharnaum domum non habuisse. Alij existimant solum Petrum cum Christo tunc fuisse, cùm de alijs discipulis mentio non fiat: aut propterea pro illo soluisse, quia illum tantùm Publicani adierant. Inepti uero hic Hæretici sunt, qui hinc Romani Pontificis Primatum refellunt, & Ecclesiæ immunitatem tollunt, quòd Petrus tributum soluerit. Nam ista quidem ratione nec Christus quidem Ecclesiæ caput esset: soluit enim tributum. at soluit, cùm non deberet: nec Petrus, vt ante probauimus, debebat. Et non cōsiderant Petrum, si nunc inter Christianos Reges in uiuis esset, Ecclesiamque gubernaret, soluturum non fuisse. Alia à ueteribus auctoribus quæstio proponitur: quare Christus, cùm loculos haberet, & mulieres religiosæ, quæ illum ex Iudæa sequebantur, necessaria ei suppeditarent, non ex suis loculis, sed ex pisce tributum soluit? Ratio, quam Hieronymus reddit noluisse Christum bona pauperum in tributum conuertere, a paucis probata est. Nam, quæ in loculis erant, ad omnia necessaria mittebantur, & tributum soluere, quando ita Christus volebat, unum erat ex necessarijs. Chrysost. & Euthy. putant Christum ostendere uoluisse se, etiam si tributum solueret, & terræ & maris dominum esse, quandoquidem ex mari ipse tributum acciperet. Magis altera ratio, quam ijdem reddunt, mihi placet: ita Christum tributum soluere voluisse, ut nec publicanos offenderet, nec suum perderet priuilegium, dum non ex suo, sed ex inuento solueret. Quanquam ego ueram suspicor esse rationem, quòd tunc alij discipuli, qui loculos gestabant, non adessent, & cum nollet publicanos offendere, ad soluendum tributum miraculum fecerit.

Hæreticorū ineptiæ contra immunitatē Ecclesiæ a tributo.

CAPVT XVIII.

1
N illa hora accesserunt discipuli ad Iesum, di Mar.9.c.34
centes: Quis putas, maior est in regno cęlo- Luc.9.f.46.
rum? 2. Et aduocans Iesus paruulum, sta- Inf.19.b.14 1.Cor.14.d.
tuit eum in medio eorum, 3. & dixit: Amen 20.
dico uobis, nisi conuersi fueritis, & efficiami
ni sicut paruuli, non intrabitis in regnum cę
lorum. 4. Quicunque ergo humiliauerit se sicut paruulus iste,
hic est maior in regno cœlorum. 5. Et qui susceperit unum par-
uulum talem in nomine meo, me suscipit 6. qui autem scanda- Mar 9. f 42 Luc.17.a.1.
lizauerit unum de pusillis istis, qui in me credunt, expedit ei vt Sup.6.e.30.
suspendatur mola asinaria in collo eius, & demergatur in pro- Mar.9.g.43
fundum maris. 7. Væ mundo à scandalis. Necesse est enim vt ve
niant scandala: veruntamen væ homini illi, per quem scādalum
venit. 8. Si autem manus tua, vel pes tuus scandalizat te: ab-
scinde eum, & proijce abs te: bonum tibi est ad vitam ingredi
debilem, vel claudum, quàm duas manus, vel duos pedes habē-
tem mitti in ignem æternum 9. Et si oculus tuus scādalizat te,
erue eum, & proijce abs te: bonum tibi est cū vno oculo in vitā
intrare, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.
10. Videte ne contemnatis vnum ex his pusillis: dico enim vo-
bis, quia angeli eorum in cœlis semper vident faciē patris mei,
qui in cœlis est. 11. Venit enim filius hominis saluare, quod pe Pf.33.a.8.
rierat. 12. Quid vobis videtur? si fuerint alicui centum oues, Luc.19.b.10
& errauerit vna ex eis: nonne relinquit nonagintanouē in mon Luc.15.a.4.
tibus, & vadit quærere eam, quæ errauit? 13. & si contigerit,
vt inueniat eam: amen dico vobis, quia gaudet super eam ma-
gis quàm super nonagintanouē, quæ non errauerunt. 14. Sic non
est volūtas ante patrem vestrum, qui in cęlis est, vt pereat vnus Luc.17.a.3
de pusillis istis. 15. Si autem peccauerit in te frater tuus, vade, Leu.19.d.17
& corripe eū inter te, & ipsum solū, si te audierit, lucratus eris Eccle.19.b. 13.
fratrem tuum. 16. si autem te non audierit, adhibe tecum ad- Iac.5.d.19. Deut.19.b.
huc vnum, vel duos, vt in ore duorum, vel trium testiū stet om 15
ne verbum. 17. Quòd si non audierit eos: dic ecclesiæ: si autem 2. Cor. 13. a.1.
ecclesiam non audierit; sit tibi sicut ethnicus, & publicanus. Hebr. 10. c. 28.
18. Amen dico vobis, quæcunque alligaueritis super terram, Io.8.c.17.
erunt ligata & in cœlo: & quæcunque solueritis super terram, 2. Thes. 3. d.14.
erunt soluta & in cœlo. 19. Iterum dico vobis, quia si duo ex vo
bis consenserint super terram, de omni re quamcunque petie-
rint, fiet illis a patre meo, qui in cœlis est. 20. Vbi enim sunt

1 Cor.5.b.3 duo, vel tres congregati in nomine meo, ibi ſum in medio eo-
Io.20.e.23.
Luc.17.a.4. rum. 21. Tunc accedens Petrus ad eum, dixit: Domine quoties
peccabit in me frater meus, & dimittam ei? vſq; ſepties? 22. Di
cit illi Ieſus: Non dico tibi vſque ſepties: ſed vſque ſeptuagies
ſepties. 23. Ideo aſſimilatum eſt regnum cęlorum homini regi,
qui voluit rationem ponere cnm ſeruis ſuis. 24. Et cum cępiſ-
ſet rationem ponere, oblatus eſt ei vnus, qui debebat ei decem
millia talenta. 25. Cum autem non haberet vnde redderet, iuſ-
ſit eum dominus eius venundari, & vxorem eius, & filios, & om
nia, quæ habebat, & reddi. 26. Procidens autem ſeruus ille, ora
bat eum, dicens: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.
27. Miſertus autem dominus ſerui illius, dimiſit eum, & debi-
tum dimiſit ei. 28. Egreſſus autem ſeruus ille inuenit vnum de
conſeruis ſuis, qui debebat ei centum denarios: & tenens ſuffo
cabat eum, dicens: Redde, quod debes 29. Et procidens conſer
uus eius, rogabat eum, dicens: Patiẽtiam habe in me, & omnia
reddam tibi. 30. Ille autem noluit: ſed abijt, & miſit eum in car-
cerem, donec redderet debitum. 31. Videntes autem conſerui
eius, quæ fiebant, contriſtati ſunt valde: & venerunt, & narraue
runt domino ſuo omnia, quæ facta fuerant. 32. Tunc vocauit il
lum dominus ſuus, & ait illi: Serue nequam, omne debitum di-
miſi tibi quoniam rogaſti me. 33. nonne ergo oportuit, & te mi
ſereri conſerui tui, ſicut & ego tui miſertus ſum? 34. Et iratus
dominus eius tradidit enm tortoribus, quoaduſque redderet
vniuerſum debitum. 35. Sic & Pater meus cœleſtis faciet vobis,
ſi non remiſeritis vnuſquiſque fratri ſuo de cordibus veſtris.

IN CAPVT XVIII.

1 IN *illa hora.*) Sub idẽ tẽpus, Hebraiſmus eſt frequenter vſurpatus. Marc.c.9.33. Chriſtum eos præueniſſe dicit, rogaſſeque, quid in uia tractauiſſent, tractauerant autẽ, *quis eorum eſſet maior.* Lucas verò c.9.46. vidiſſe cogitationes eorũ, & non quidem interrogaſſe, ſed acerſito puero dixiſſe, *quicunque ſuſceperit puerum iſtum in nomine meo, me ſuſcipit, & qui ſuſceperit me, ſuſcipit eum, qui me miſit. Nã qui minor eſt inter uos omnes, hic maior eſt.* De qua ſpecie diſcordiæ nihil dixit hunc locũ tractans li.2. de conſ. Euangel.c.61. Aug. Reſpondent Chryſ. & Euthym. Apoſtolos de ea re non ſemel: ſed ſæpe contendiſſe: Primùm in uia: deinde domi, cum Petrum vidiſſent in tributi ſolutione ſibi fuiſſe prælatum: poſtremò cùm interrogati a Chriſto fuiſſent, quid in uia tractauiſſent. Primum ergò Chriſtus Apoſtolos, quid tractauiſſent, interrogauit: tunc verò Apoſtoli vidẽtes ſuas cogitationes, contentioneſque patefactas, Chriſtum interrogauerunt, quod interrogare priùs non audebant, *quis eorum eſſet maior.* Diſputatur hoc loco, qua occaſione id Apoſtoli rogauerint. Hiero. Beda, & Euthy. exiſtimant occaſionem fuiſſe, quòd vidiſſent Chriſtũ pro ſe, ac Petro ſoluere tributũ. Quòd

non-

nonnulli ideo non probant, quia ex Marc.ca.9.33. constet eos in uia, antequam venirent Capharnaum, & tributum solueretur, ea de re cogitasse: sed iam diximus ex Chrys. & Euthym. eos sepe, & diuersis de causis in eã venisse cogitationẽ. Itaq; tributũ pro Petro datum non illis eã cogitationem ingenerauit, sed genitã auxit. Alias etiã prius occasiones habere potuerunt, ꝙ vidissent Petrum cum duobus aliis in montem cum Christo ascendisse, illi datas fuisse claues regni cęlorum c.16.19. vt idem Chrys. & Euthym. scribunt. Alij aliam reddunt causam, quæ mihi non displicet, ꝙ audiuissẽt Christũ de mortua sua sæpe mentionem facere, quasi proxima iam esset, & cogitarent, quis eo mortuo eius quodãmodo hæres, id est eius Vicarius, futurus esset. Id enim consuetudini, ac moribus hominũ valde consentaneum est, qui morituris de successione cogitantes astare solent, & idẽ videmus Apostolos instante Christi passione fecisse Luc. 22.24.

Quis putas.) τίς ἄρα; Quis tandem? aut quisnam in regno cęlorum maior futurus est? Comparatiuum pro superlatiuo ponitur ex Gręcorũ consuetudine. Et verbum præsens est pro futuro: quasi dicant, quis nostrum maximus in regno cœlorum futurus est?

In regno calorum.) Quidam regnũ celorum cęlum ipsum, & cęlestem gloriam uocari putant, vt Chrys. & Euth. quod videtur ex uersu 3. probari posse, *Nisi*, inquit, *conuersi fueritis, & efficiamini, sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum.* Credibile.n. est de eodem regno cęlorũ, de quo Apostoli interrogauerant, respondisse Christum. Probabilius tamen est regnũ cęlorum hoc loco Ecclesiam appellari. Primum propter occasiones, quibus Apostoli, vt id interrogarent, moti sunt, quòd viderent omnibus in rebus Petrum præferri, & cogitauerunt omniũ in Ecclesia caput futurum esse. Deinde ex Christi reprehensione: non.n. dubium est, quin eorum ambitiunculam reprehenderit. Velle autem in cęlo omniũ maximum esse, charitas erat, nõ ambitio; in Ecclesia uerò primum esse velle, ceterisq; preesse id meritò fuit, tanquam ambitiosum, reprehendendũ. Id etiam ex uersu 3. vnde cõtraria probatur opinio, confirmari potest. Voluit.n. Christus dicere eum, qui in præsenti regno cęlorum, id est in Ecclesia minimus esset, eum maximum haberi, ideoq; in cęlo futurum maximum. Itaque Lucas de præsenti Ecclesiæ regno loquens c. 9.48. *Qui minor, inquit, est inter uos omnes, hic maior est.* Ludit ergo Christus nominis ambiguitate, cum dicit, *nisi efficiamini, sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum*, quẽadmodũ multis locis annotauimus eum facere solere.

2. *Et aduocans Iesus paruulum.*) Qui infantem fuisse putãt, propterea quòd Marc.c.9.36. dicit Christum eum, quẽadmodum Græcè est, in ulnas suscepisse, falli videntur. Nam & maior infante in ulnas tolli potuit, & qui aduocatus fuit, grandiusculus erat, quia ambulare poterat. Puerum ergo, non infantem: sed innocentem Christus uocauit, & in medio constituit, vt quemadmodum Chrysost. obseruauit, non solùm verbis: sed rebus etiam ipsis præsentibus humilitatem, simplicitatemque doceret.

3. *Nisi conuersi fueritis.*) Male quidã ex hoc loco colligere uidentur Apostolos tunc in statu mortalis peccati fuisse, propterea quòd dicat Christus, *nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorum*, quasi tunc non tales essent, ut intrare possent. Nihil.n. aliud significare Christus uoluit, quam non posse eos in regnum cœlorum intrare, nisi simplicitate, & humilitate similes essẽt pueris, quòd nõ ita intelligendũ est, quasi omnino æqualis in omnibus humilitas, atque simplicitas illi, quæ in pueris est, desideretur. Quis.n. in regnum cęlorum intraret: sed proponitur maximum humilitatis exemplum, nõ vt ad illud omnino perueniamus: sed ut accedamus quã proximè possimus; sicut iubemur esse perfecti; sicut pater noster celestis perfectus est c.5.48. Neque significatur Apostolos non tantam habere humilitatem, vt in regnum cœlorum intrare possint: sed ostenditur

Ambitio Apostolorũ an peccatũ mortale fuerit.

tur quid illis sit necessarium, vt si non habent, comparent: si habent; conseruent. Quod autem dicit, *nisi efficiamini*, non significat eos tales non esse, sed alludit ad eorum ætatem, qui cum grandes iam essent, deberent pueri fieri, sicut Ioannis 3.3. Nicodemo dixit, *Nisi quis renatus fuerit denuo, non potest videre regnum Dei*. At Christus Apostolorum ambitionem reprehendit. Fateor; sed non continuò sequitur eam ambitionem fuisse tantam, vt mortale peccatum esset, & ab ingressu regni celorum impediret: potuit enim esse veniale: & eiusmodi fuisse pium, & religiosum est credere. Denique aut ista, aut alia meliori ratione excusandi Apostoli sunt, vt Chrysostom. excusat; non accusandi, vt facere Hæretici solent. Iubet nos Christus non omnibus in rebus: sed in simplicitate, humilitate, innocētia similes esse pueris, sicut D. Paulus 1. ad Corint. 14. 20. *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote*, quemadmodum Clemens Alexandrinus libro 1. pedagog. capit. 5. & D. Ambr. serm. 10. interpretantur.

5. *Et qui susceperit vnum paruulum talem.)* Quorsum hæc Christus dicat dubitare lector potest: sed id facilè ex præcedentibus, & consequentibus intelligitur. Vult probare eum maiorem, qui minimo similior est: quia sibi puer simillimus est, & ipsius personam gerit: id autem probat, quia qui puerum suscipit, ipsum suscipit: suscipere verò nō est solùm, ut quidam interpretantur, domo eum excipere, sed quouis beneuolentiæ genere prosequi, & uno uerbo benefacere, sicut in iudicio dicturus est, *quamdiu vni de his fratribus meis minimis fecistis, mihi fecistis* capit. 25. 40. Marcus, & Lucas hoc solùm narrant dixisse Christum, cætera, quæ Matthæus scribit, prætermittunt. Ideo, ut opinor, quia hæc summa rei erat.

6. *Qui autem scandalizauerit.)* Argumentum est a contrario, vt Chrysostomus, & Theophylactus monuerūt: scandalizare autem hoc loco non significat, vt aliàs, malum prębere exemplum: sed iniuria aliquem afficere, quemadmodum Chrysostomus, Euthym. & D. Thom. animaduerterunt. Quod ex antithesi manifestum est. Suscipere enim paruulos, & scandalizare inter se opponuntur. Suscipere, ut diximus, est benefacere, ergo scandalizare malefacere, id est afficere iniuria. Paruulos verò hic appellat non iam ætate; qualis ille erat, quem in exemplum proposuerat: sed moribus: quia addit, *qui in me credunt*. ij enim sunt, quibus iniuria plerunque fieri solet, quòd homines simplices, & abiecti habeantur.

Mola asinaria.) Plerique molam asinariam uocare putant inferiorem molam, quæ Græcè ὄνος, id est asinus dicitur, & superiore maior esse solet. Perspicuum enim est Christum prægrandem molam significare uoluisse. Id mihi propterea non placet, quia Christus non Græcè, sed Syriacè loquebatur, ubi ea nominis ambiguitas locum non habet. Itaque Hilarij canone 18. & Ambrosij serm. 10. interpretationem sequor, asinariam molā uocatam esse, quam asinus ad multas res commolendas circumagere solet. Quæ ideo asinaria dicta est, ut a trusatili, id est ab ea, quam homines vi brachiorum circumferūt, distingueretur. Eam autem Christus proposuit, quia multo maior, quàm trusatilis esse solet. Adnotat Hieronymus hoc inter veteres Iudæos vsitatum fuisse supplicium, sicut nunc homines nefarios, ac detestabiles sepultura indignos iudicantes in flumen mergimus. Forte Christus ad superbiam, contra quam loquebatur, allusit, sicut cap. 11. 23. dixit, *Et tu Capharnaum, nunquid vsque in cælum exaltaberis? vsque in infernum descendes.* Quod autem D. August. lib. 1. qq. Euangelicarum cap. 24. molam asinariam peccatorum pōdus, quo homines deprimuntur, esse dicit, allegoricum est.

Mola asinaria.

7. *Væ mundo à scandalis.)* Ita Gręcè locutus est, quemadmodum, si Latinè diceremus, magnum mundo periculum a scandalis imminet. Mundum autem nonnulli eos intelligunt, qui

standa-

scandali auctores sunt, quasi eorum Christus uicem doleat, non enim, qui patiuntur, sed qui faciunt scandala, miseri sunt. Magis Hylario, Chrysostomo, Euthymio, & Theophylacto subscribo, mundum uocari eos, qui in mundo sunt, quos paullo ante par uulos appellauerat, & de quibus dixerat, *qui autem scandalizauerit unum de pusillis istis*. Quia enim de eorum scandalo mentionem fecerat, addit multa illis scandala imminere. In eo Chrysostomo, Euthymio, & Theophylacto non assentior, quod existiment ideo hoc dixisse Christum, ut eos, qui scandalizandi erant, reprehenderat, quemadmodum paullo ante eos, qui scandalum erant præbituri, reprehenderat. Non enim solum scandalizare, sed etiam scandalizari peccatum esse, quia infirmitatis est. Cæterum, ut aliquando scandalizari peccatum sit, ut cum Pharisæi Christi miraculis scandalizabantur, ea interpretatio apta non est, quia, ut ex iisdem auctoribus uersu precedenti docuimus, scandalizare hoc loco non significat scandalum præbere, sed iniuriam facere. Pati autem iniuriam nulla culpa, sed magna virtus est. Itaque non reprehẽdens, sed miserans Christus dicit, *Vę mundo à scandalis. Necesse est enim, ut ueniant scandala.* Necesse dicit, non absolutè; sed hominum peruersitate considerata, ut Chryso. Hierony. Beda, Euthym. obscurè licet, uidentur indicare. Illud etiam Chrysostomus, ac Euthymius admonent, non quia Christus prædixit, scãdala uentura esse, sed quia uentura erant, Christum prædixisse. Obiiciet aliquis aduersatiuam illam particulam, *Veruntamẽ væ homini illi, per quẽ scandalum uenit*, indicare hunc esse sensum, quamuis necessarium sit scandala uenire, non propterea, qui scandalum fecerit, culpa uacare. Respondeo non eum, sed similem esse sensum. Quamuis alioqui scandalum uẽturum esset, non propterea, qui illud facit, culpa carere. Quemadmodum quamuis Saul moriturus erat, non idcirco, qui illũ occidit, culpa uacauit.

Veruntamẽ væ homini illi.) Multi ueteres auctores hominem illum Iudã uocari putauerunt, ut Philastrius in hæresi eorum, qui Iudę proditionem laudabant, & D. Hierony. & Beda in huius loci commentariis, & Ambrosius, aut, vt ego arbitror, Remigius in commentariis in c. 11. 1. epistolæ ad Cor. sed manifestum est generalem esse sententiam.

8. *Si autem manus tua.*) Docet quanto studio scandala vitare debeamus, usqueadeo ut manus abscindẽda, oculus, si scandalizauerit, eruendus sit. Hanc sententiam, totumq. hunc uersum, atque sequentem cap. 5. 29. 30. exposuimus.

10. *Angeli eorum.*) Probat non esse paruulos offendendos, aut contemnendos, cùm Deo tantæ sint curæ, vt apud eum angelos habeant, à quibus custodiatur. Ex hoc loco, & aliis nonnullis communis opinio de angelis custodibus nata est, primùm quidem ex scripturis constat singulis regnis, atq. prouinciis etiam infidelium singulos angelos esse præpositos, Danielis 10. 13. 20. Quod & veteres auctores fere omnes, maximèq. Romanus Clemens lib. 2. recognitionũ & Clemens alter Alexandrinus lib. 6. Stromatum, chrysost. ho. 61. in Matthæũ, & Theodoritus oratione 10. in Danielem colligunt ex Deuteronomio c. 32. 8. *Cõstituit terminos populorũ iuxta numerum filiorum Israel* secuti Septuaginta versionem, qui pro filiis Israel angelos Dei reddiderunt, quasi sensus esset unicuiq. prouinciæ, ac populo unũ angelum esse præfectũ. Illud etiam constat Apoc. 2. 8. 12. 18. & 3. 1. 7. & 14. unicuiq. Ecclesiæ unũ angelum à quo quodammodo gubernetur datum esse, ut Hilarius in Psalmum 124. & Gregorius Nazianzenus in oratione habita coram centum quinquaginta Episcopis, & Hierony. in c. 1. Ecclesiast. & auctor commentariorum in epistolas ad Corint. qui falsò Hieronymo tribuuntur epistola 1. c. 11. Illud etiam non perpetua traditione solum, sed plusquam probabilibus scripturæ testimoniis

De angelis custodibus digressio.

Angelũ custodem regna habẽt.

Angelũ custodẽ Ecclesiæ habent.

Angelũ custodẽ singuli homines habent.

ſemper eſt creditum, ſingulos Chriſtianos ſingulos angelos bonos habere, quorum curæ commiſſi ſint. Sic enim hoc loco Chriſtus loquitur, qua ſi de re comperta, & quaſi cùm certum ſit ſingulos homines angelum aliquem habere, paruulorum, id eſt iuſtorum angelos aliorum angelis præferat. Idem ex Geneſi c.48.16.colligitur. *Angelus*, inquit Iacob, *qui eruit me de cunctis malis, benedicat pueris iſtis, et inuocetur ſuper eos nomen meum, nomina quoque patrum meorum.* Et Actorũ 12.15.ex communi proculdubio opinione de Petro, cum è carcere ab angelo nimirum ſuo liberatus eſſet, foreſq; notæ domus intempeſta nocte pulſaret, dictum eſt non Petrum, ſed angelum eius eſſe. Hactenus omnes veteres auctores conſentiunt, Iuſtinus queſtione 30.earum, quas gentes Chriſtianis proponebant, Lactantius lib.2.c.15. & Baſilius in Pſalmum 33. & 58.& in c.8. Eſaiæ, & in lib.3. contra Eunomium de Spiritu ſancto, Chryſoſtomus hoc loco, & Auctor operis imperfecti hom. 40. & Hiero. in c.66. Iſaiæ, & in commentariis huius loci, & Theodoritus lib. 5. diuinorum decretorum, & orat. 10. in Danielem, & Iſidorus lib. 1. de ſummo bono c. 12. & Origenes quamplurimis in locis, de cuius ſingulari ſententia poſteà dicemus. Longiùs Theologi quidam nec mali, neque recentiſſimi progreſſi ſunt, vt etiam Chriſtum Angelum cuſtodẽ habuiſſe dixerint, de quo Lucæ 22.43.dictum eſt, *apparuit autem illi angelus de cœlo cõfortãs eũ.* Sed hoc & paradoxum eſt, & Chriſto uero Deo minimè dignum. Habet quidem angelos, à quibus ſibi miniſtretur, nõ a quibus cuſtodiatur. Caluiniſtæ tamen, vt ſapientiſſimi ſuo iudicio ſunt, nihil credunt, tantùm dicunt omnes angelos omnium hominum eſſe cuſtodes, quia vt ait D. Paulus ad Hebræos 1.14. *Omnes ſunt adminiſtratorii ſpiritus in miniſterium miſſi propter eos, qui hęreditatem capiũt ſalutis.* Sed ſinamus eos ſua vti impudentia. De eo à nonnullis dubitatum eſt, an omnibus hominibus, etiam non

Angelũ cuſtodẽ Chriſtus non habuit.

Chriſtianis, dati ſint angeli. Origenes enim tractatu in Matthæum 6. & Auctor imperfecti homil. 5. videntur exiſtimaſſe ſolis baptizatis datos eſſe. Sed & omnium aliorum auctorum contraria ſententia eſt, & ea ex ſcriptura, & ratione refutatur. Nam ſi infideli Græcorum; & Perſarum regno angelus præfectus eſt, & ſingulis etiam Græcis, & Perſis hominibus aliquem datum eſſe angelum credendum eſt: maiorem enim hominum, quàm regnorum Deus curam habet. Et nõ ſolùm Chriſtianorum, ſed omnium omnino hominum ſalutẽ quærit, in qua procurãda angelorum utitur miniſterio, quia *omnes adminiſtratorij ſunt ſpiritus propter eos, qui hæreditatem capiunt ſalutis.* Illud etiam apud auctores minus eſt certum, an ſinguli homines non ſolùm unum, à quo defendantur, ſed etiam malum, a quo impugnentur, angelum habeant. Sed tamen & hoc ipſum antiquiſſima traditione non Chriſtianorum modò; ſed etiam Hebræorum traditum eſt, ut ſcribit Rabbi Moſes lib. 3. More c. 25. Quam traditionem ex antiquo libro Paſtoris, & ex epiſtola Barnabæ, quam olim inter Chriſtianos in magna auctoritate fuiſſe legimus, ueteres auctores probare ſolent, ut Origenes hom. 10. in Lucam, & lib. 3. de principiis c. 2. & Caſſianus collatione 8.c.17.& collat.13.c. 12. & Beda in c.12. Act. Apoſtolorum. Confirmant eandem traditionẽ Gregorius Nyſſenus in uita Moſis, & Auctor imperfecti homil. 5. in Matthæum. Poteſt aliquod eius rei ueſtigium in ſcriptura notari, nam D. Paulus datum ſibi dicit angelum Satanæ, qui ſe colaphizet. Quod etſi aliis modis intelligi poteſt, poteſt & hoc: & credibile eſt diabolum dæmoniorum principem in adminiſtratione regni ſui Deum imitari, & quemadmodum Deus ſingulis hominibus ſingulos angelos præponit, ita eum opponere ſingulos dæmones. Videtur autem Chriſtus, cum dicit, *Angeli eorum ſemper uident faciem patris mei*, aliquid ſingulare paruulorum angelis attribuere, quaſi

Angelũ cuſtodẽ etiã infideles habent.

Vtrùm ſinguli homines malum angelũ habeãt, à quo impugnentur.

2. Cor.12. 7.

cæteri

cæteri minores sint, & quasi illi faciem Dei videant, alii non videant. Et quidem Origines homil. in Lucam 35. hinc suum confirmat errorē, quasi angeli etiam beati propter negligentiam custodiendorum hominum suā aliquando beatitudinem amittant, quasi sensus sit aliorum hominum angelos aliquando videre faciem Dei, aliquando non videre; quia aliquando homines bene, aliquando male custodiunt; paruulorum autem angelos semper videre, quia bene sem per custodiunt. Cum ergo paruuli diligentiùs, quàm cæteri homines ab angelis custodiantur, offendendos, contemnendosue non esse. Chrysost. etiam existimat aliquid singulare paruulorum angelis tribui, & non omnes faciem Dei vid re, sed eos, qui supremi ordinis sunt, significarique hoc loco paruulorum curam supremis angelis commissam esse. Credo ego certè aliquid discriminis inter par uulorum, & cæterorum hominum angelos indicari: sed nec illud, quod Origenes, nec illud, quod Chrysost. putat: sed maiores esse paruulorum, quàm aliorum hominum angelos. Quod ne quis miretur, intelligat hoc loco paruulos non pueros, sed homines iustos appellari, quorum Deum curam maiorem, quàm aliorum hominum habere tota scriptura testatur. Maiores autem, & honorabiliores esse paruulorum, quàm aliorum hominum angelos ex effectu probat, quia semper uident faciem Dei: non quòd alij angeli non uideant: sed quòd ea phrasi Hebræi significent Deo aliquem esse propinquum, & familiarem. Sumpta enim est ex aulæ consuetudine metaphora, ubi quò quis honoratior est, eò propinquior est regi, eoque frequentius in eius conspectu versari solet. Ita loquitur regina Saba de seruis Salomonis 3. Regum 10. 8. *Beati viri tui, & beati serui tui hi, qui stant coram te semper, & audiunt sapientiam tuam.* Notauit Gregorius, & Diuus Bernardus sermone quinto, de dedicatione Ecclesiæ colligi ex hoc loco posse, quod omnes postea Theologi docuerunt, angelos, quocunque eunt, suam secum beatitudinem ferre, id est semper faciem Dei videre. Faciem autem Dei per metaphoram Christus appellauit splendorem essentiæ diuinæ, sicut facies, aut potius vultus hominis est, in quo persona tota resplendet.

Origenes error de angelis custodibus.

li. 2. moral. c. 3.

11. *Venit enim filius hominis saluare, quod perierat.*) Secundum hoc est argumentum, quo probat Christus contemnendos non esse paruulos, quandoquidem propter eorum salutem filius hominis venit. Simile argumentum apud Diuum Paulum legimus primo ad Corinthios 8. 11. *& peribit infirmus in tua conscientia frater, propter quem Christus mortuus est?* Loquitur autem Christus ex hominum opinione, qui existimant eos, qui maxime iusti sunt, quia abiectos, & humiles vident, maximè esse peccatores, sicut Pharisæi cæco illi, qui à Christo curatus fuerat, dixerunt Ioannis 9. 34. *in peccatis natus es totus, & tu doces nos?* Nec cum hoc Christus dicit, indicat cæteros homines non perijsse: sed tantùm significat se propter peccatores venisse. Ita vt, si quis peccator non esset, propter eum venturus non fuisset, quemadmodum capitulo nono, 12. dixit *non est opus valentibus medicus, sed male habentibus*; vbi copiosiùs totum hunc locum explicauimus.

12. *Si fuerint centum oues.*) Tertium est argumentum, quo bonus pastor, exemplo pastorum probat pluris se facere paruulorum, id est eorum, qui peccatores habentur, quàm aliorum hominum salutem. Nec quicquam in hac parabola difficile est; nec enim, vt paullo ante diximus, significatur aliquos fuisse homines, qui non errauerunt; sed tantùm propter eos, qui errauerunt, Christum venisse. De eo autem inter interpretes magna disceptatio est, quæ il-

læ 99. ſint oues, quæ non errauerunt. Vetuſtiſſimi auctores angelos bonos dixerunt eſſe. Oues enim Dei eſſe omnes creaturas rationales ex quibus aliæ, id eſt homines errauerint; aliæ, id eſt angeli non errauerint. Ita ſenſiſſe videtur Irenęus libro tertio, capitulo 21. & 39. & Origenes homilia ſecunda in Geneſim, & homilia 7. in Ioſue, & Cyrillus Hieroſolymitanus catecheſi 15. & Hilarius hoc loco, & Ambroſius in Apologia Dauidis capitulo quinto, & Gregorius homil. 34. in Euangelia, & Theophylactus. Cuius opinionis, & hoc loco Hieronymus meminit. & Athanaſius quæſt. 2. Sed dubium non eſt, quin de ſolis hominibus Chriſtus loquatur, niſi, quod abſurdiſſimum eſt, cum Origene dicamus etiam propter angelos, qui peccauerunt, aduenisse. Senſus igitur eſt, non quidem eum reliquiſſe nonaginta nouem oues, quæ non errauerunt, vt unam, quæ ſola errauerat, quereret: ſed tanti vel unius hominis ſalutem facere, vt ſi tantùm centum eſſent homines, quorum unus tantùm erraui ſſet, nonaginta nouem relicturus eſſet, vt illum unum quæreret: quemadmodum boni paſtores facere ſolent. Magnum ipſius erga nos charitatis indicium, magnum argumentum ad eorum refellendam opinionem, qui etiamſi homines non peccaſſent, Chriſtum uenturum fuiſſe docere ſolent. Itaque verſu 14. non concludit Chriſtus ſic, ſe nonaginta nouem oues, quę non errauerant, vt unam, quæ errauerat, quæreret, reliquiſſe; ſed *ſic non eſt uoluntas ante patrem ueſtrum, qui in cœlis eſt, ut pereat unus de puſillis iſtis*.

Chriſtus nō veniſſet, ſi Adam non peccaſſet.

14. *Sic.*) Id eſt ſicut paſtor ille non patitur uel minimam ex ſuo grege ouem perire: ſed magis eius, quæ periit, quam earum, quæ non perierunt, ſalutem amat; *ſic non eſt voluntas patris veſtri*, vt uel minimus ex iis pereat. Intelligitur enim comparatio, ſicut in propoſita parabola, quæ latet in una illa ſyllaba, *ſic*, quaſi dicat, ſic minus vult Deus perire minimos iſtos, quā maximos illos. Idem altera parabola filij perditi apud Lucam capitu. 15. 24. 32. declaratur. Quòd autem dicit *ante patrem veſtrum*, Hebraiſmus eſt ex regum edictis ſumptus, quæ ab eorum conſpectu, ut firma habeantur, dicuntur prodiiſſe. Loquitur enim de diuina uoluntate, tanquam de aliquo decreto. *Ante patrem* autem *veſtrum*, potius, quam ante meum dixiſſe arbitror, vt accommodatè ad id, de quo agebat, loqueretur: agebat verò de Dei erga homines amore, & miſericordia, quod utrumque patris eſt proprium.

15. *Si autem peccauerit in te frater tuus.*) Fratrem generaliter uocat omnem Chriſtianum: de aliis enim non agit, ut conſtat ex uerſu 17. *dic Eccleſiæ*, &, *ſi Eccleſiam non audiuerit, ſit tibi ſicut Ethnicus, & publicanus*. Nam Ethnicum, & publicanum fratri opponit; & Eccleſia de ijs non iudicat, qui foris ſunt 1. ad Corinth. 5. 12. propriè tamen illum, quem uerſu 10. puſillum appellauit, nunc fratrem uocat, docetque eum, ſi quid forte peccauerit, non ſeuerè, & tanquam hoſtem: ſed miſericorditer, & tanquam fratrem eſſe tractandum, ſicut eum filius hominis tractat, qui venit, vt ſaluaret, quod perierat.

In te.) Quidam hæreticorum interpretes exponunt priuatim, & te ſolo ſciente: tunc enim priuatim, ſecreteq; eum, qui peccauit, eſſe corrigendum. Nam eos, qui publicè peccant, publicè arguendos docet D. Paulus 1. ad Timotheum 5. 20. Deberent interpretationem aliquo exemplo probare, *in te* idem eſſe, atque priuatim. Potuiſſent dicere Hebraiſmum eſſe, qualem Pſalmo 50. 6. legimus *tibi ſoli peccaui*, id eſt ſecretò, teque ſolo ſciente: ſed repugnat huic interpretationi D. Lucas cap. 17. 3. *Si peccauerit*, inquit, *in te frater tuus, increpa illum: ſi pœnitentiam egerit, dimitte illi*. Loquitur ergo Chriſtus non de eo, qui ſecretò, ſed de eo, qui contra nos peccat. Repugnat & Petri interrogatio infra ver. 21. *quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei?* De quibus autem peccatis hoc intelligendum ſit, meritò quæri

ri potest: quia quædam eiusmodi uidentur esse, ut non sit, qui peccat, priuatim corrigendus. Origenes tractatu in Matthæum 6. de solis uenialibus siue contra nos, siue contra Deum factis interpretatur. Hilarius, Chrysostomus, Hieronym. Ambrosius in cap. 17. Lucæ, Augustinus sermone 16. de verbis Domini secundùm Matthæum, Theophylact. & Euthymius de moralibus, sed de his tantum, quæ contra nos, non de ijs, quæ contra Deum fiunt, nam ea non esse dissimulanda. Credo ego de omni peccatorum genere siue contra nos, siue contra Deũ agi. Spectandum enim est Christi consilium, ut peccantem non acerbe accusemus, sed benignè corrigamus. Dixit autem, *si peccauerit in te*, quia tunc acerbi, tunc acres, tunc diserti reprehensores esse solemus, cum eos, qui contra nos peccauerunt, obiurgamus. Et uoluit sapientissimè Christus ibi nobis frænum inijcere, ubi maximum periculum erat, ne præceptis ageremur: tamen ex una peccatorum specie totum genus intelligendum est, nisi si quid aliunde obstat, quo minus fraterna correctio sit adhibenda. Dubitari potest, cur non dixerit, *si peccauerit in te frater tuus*, dimitte illi, sicut alijs locis dicere solet cap. 5. 23. 24. *Si offers munus tuũ ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque ibi munus tuum ante altare, & uade prius reconciliari fratri tuo*, & c. 6. 14. *si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet & uobis pater uester cælestis delicta uestra.* Respondeo in hac affirmatione, *corripe eum inter te, & ipsum*, tacitam negationem delitescere, perinde enim est, ac si dicat, si peccauerit frater tuus, ne continuò eum accuses, ne continuò eum ad Ecclesiæ iudicium deferas; prius peccatum corrige. An autem omnis, in quem peccatur, uel qui peccatum alterius nouit, & an in omni peccati genere eum, qui peccauit, corrigere debeat, ex Theologorum regula iudicandum est, quæ ex uerbis Christi colligitur, *si*, inquit, *te audierit, lucratus eris fratrem tuum.* Cum ergo spes est spiritualis lucri, corrigendus est frater, cum non est, aut accusandus coram Ecclesia, si fructus speretur, aut Domino relinquendus, si non speretur.

Correctio fraterna quibus, & quō adhibenda.

16. *Adhibe tecum adhuc unum, uel duos.*) Dubium, cur testes post primã admonitionem adhiberi uelit. Quidam propterea inquiunt, ut seuerior sit reprehensio, & pudere eum, qui peccauit, propter præsentiam testium incipiat. Alij, ut constet testibus eum, qui corrigit, suo functum officio, ut Euthym. Alij, ut si se non correxerit, is, qui admonet, testes habeat, ut eum coram Ecclesia possit accusare, quem admodum multi noui interpretes exponunt. Alij, ut qui corrigit, faciliùs ei, qui peccauit, persuadeat eum peccauisse, cum id non ipse solus, sed duo etiam, aut tres testes affirment, ut Chrysostomus, August. sermone illo 16. de uerbis domini, & Theophylactus interpretantur. Hoc probabilius. In hanc enim sententiam legis testimonia ex Deuteronomio Christus inducit, *in ore duorum, uel trium testium stabit omne uerbum.* Hoc tantùm interest, quod in Deuteronomio Deus terrere ea lege uoluit ca. 17. 6. & 19. 15. ne quis uno tantùm teste, sed, ut minimum, duobus, uel tribus condemnaretur. hic autem Christus dicere uoluit duos, uel tres testes ad faciendam fidem satis esse. Vtrum autẽ duo, uel tres testes simul, an separatim, primùm unus, deinde secundus, aut duo, postremò tertius, aut tres adhiberi debeant, non satis est explicatum. Et quidem Hieronym. primùm unum, deinde alterum, postremò tertium adhibendum putat. Sed ex fine, cur adhibendi sint, & ex sententia Deuteronomij, quam Christus in probationem citat, perspicuum est, non esse separatim, sed simul, uel duos, uel tres testes, ut minimum, adhibẽdos. Non enim in ore unius, sed in ore duorum, uel trium stabit omne uerbum.

15. *Quod si non audierit eos, dic Ecclesiæ.*) Id est, si ne illis quidem crediderit, tunc tibi licebit ad Ecclesiæ

iudicium

iudicium fratrem deferre : audire enim hoc loco pro obedire ponitur ex Hebraismo, ut sæpe aliàs. Quidam ex hæreticorum interpretibus nomine Ecclesiæ hoc loco prorsus absurdè Iudæorum Synagogam intelligunt. Nam nusquam Synagoga in nouo Testamento Ecclesia uocatur, quemadmodum D. Augustin. in epistolam ad Roman. & in Psalmum 81. obseruauit, & statim uersu sequenti de ea Ecclesia loquens, cur peccatorem deferendum esse dixerit, *quæcunque*, inquit, *alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo*: potestas autem ligandi, atque soluendi non Iudæorum Synagogæ, sed Christianorum Ecclesiæ data est: deinde, cum id Christus non Iudæis, sed Apostolis dicat, dubitare non possumus de Ecclesia, non de Synagoga dictum esse. Alij ex eodem hæreticorum grege Ecclesiam quidem Christianam intelligunt: sed omnem Christianorum multitudinem interpretantur. Id etiam absurdum; & quia omni multitudini dici non potest, & quia, si posset, nihil iuuaret; quid enim imperiti artifices, quid fœminæ peccatori facerent? Deinde quia illi proculdubio Ecclesiæ dici voluit, cui statim dixit, *quæcunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo*: hoc autem non omni multitudini, sed solis Apostolis, cum quibus Christus loquebatur, & ijs, qui in eorum locum successuri erant, dictum est. Præterea quia ne apud ipsos quidem Iudæos omnis populi multitudo: sed soli seniores & Archisynagogi excommunicare consueuerant, ut nonnulli etiam eorundem hæreticorum interpretes annotauerunt. Denique perpetuus usus Ecclesiæ, docet huiusmodi homines non ad totam multitudinem, sed ad eos, qui ligandi, & soluendi potestatem habent, esse deferendos: qui, quia Ecclesiæ gubernatores sunt, & totius Ecclesiæ personam repræsentant, Ecclesia uocantur: quemadmodum D. Chrysost. & Euthym. monuerunt. Sic enim & magistratus, qui Rempublicam gerunt, Respublica uocantur, & quod ab illis fit, à Republica factum esse dicitur. Quod ergo D. Paulus 1. ad Corinth. 5. 4. dicit, *ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu iam iudicaui ut præsens, in nomine Domini nostri Iesu Christi congregatis uobis tradere huiusmodi Satanæ*, & quod ex Tertull. in Apologetico nonnulli proferunt solitum fuisse, ut in Christianorum congregationibus de peccatoribus iudicaretur, nihil hunc iuuat errorem. Illud enim solùm inde colligitur coram multitudine, sed non à tota multitudine iudicia exerceri consueuisse. Nam & D. Paulus disertè dicit se, non autem totam Corinthiorum Ecclesiam scelestum illum hominem Satanæ tradidisse. Alter hæreticorum interpres, qui hoc loco pro Ecclesia Rempub. uertit, ridendus est, non refutandus. Quamquam istæ ridiculæ ineptiæ periculosæ sunt, quæ Ecclesiam in Rempublicam, & ut dicam clarius, in politicam hominum nihil credentium congregationem uertunt. Colligitur ex hoc loco Ecclesiam uisibilem esse, quam nostri etiam hæretici inuisibilem, aut potiùs nullam nobis faciunt. Quia enim Ecclesiæ iudicium reformidant, uideri posse nolunt.

Caluin. in harm. & Beza in annot.

Sebastianus Castalio.

Ecclesia uisibilis.

Sit tibi sicut Ethnicus, & publicanus.) Alludit ad consuetudinem Iudæorum, qui ab Ethnicorum, & publicanorum, quos pro publicis peccatoribus habebant, consuetudine abstinebant. Itaque sensus est, eos, qui Ecclesiæ iudicio non obediunt, non aliter quàm, si Ethnici essent, esse uitandos. Quod duabus de causis fieri iubet Christus; &, ut qui eiusmodi sunt, cum se alienatos ab Ecclesia uiderint, resipiscant, vt ait D. Paulus 1. ad Cor. 5. 5. ut spiritus saluus fiat, & ne, qui sani sunt, eorũ consortio cõtagionẽ trahant, ut eodem loco uersu 11. indicat D. Paulus *cum huiusmodi nec cibum sumere*, & ad Tit. 3. 10. *hæreticũ hominem post unã, & secundam correctionem deuita, sciẽs, quia subuersus est, qui eiusmodi est*. Et D. Io. 2. ep. ver. 10. 11. *Si quis uenit ad vos, et hanc doctrinam non adfert, nolite recipere eũ in domũ, nec aue ei dixeritis.*

Qui enim dicit ei aue, communicat operibus eius malignis. Eiusmodi sunt omnes, quos excommunicauit Ecclesia: excommunicatorum uerò maximè hæretici; hæreticorum maxime Caluinistæ, quorum sermo, ut cancer, multo magis serpit, quàm eorum, de quibus id 2. ad Timoth. 2. 17. dixit Diuus Paulus.

Caluinista uitandi.

18. *Quæcunq. alligaueritis.*) Origenes, & Theophylactus, & Anastasius q. 2. in scripturam, nescio etiam an Chrys. (obscurè enim dicit) hæc verba ad omnes prorsus Christianos existimant pertinere decepti, ut opinor, contextu, consecutioneq; uerborũ: quia enim dixerat Christus paullo ante, *si peccauerit in te frater tuus*, & nunc dixit, *quæcumq. alligaueritis super terrã, erunt ligata et in cęlo, & quæcumq. solueritis super terram, erunt soluta & in cælo*, putauerunt hæc verba ad eos solos, contra quos peccatum est, pertinere, quasi sententia sit, si illis iniuriam remiseritis. Deus etiam remittet, si non remiseritis, non remittet. Eundem errorem Caluinistarum interpretes hausisse non contenti maiore auxerunt errore, quasi nullam christus Apostolis potestatem, ac nec Petro quidẽ ipsi dederit, quam non omnibus Christianis concesserit. Sic quidam eorum, qui apud eos doctissimi habentur, in hunc locum scribunt. Veteres illi auctores, etsi in interpretatione huius loci magis allegoricè, quam propriè locuti sunt, quasi unusquisq. possit alteri, dum illi parcit, peccata soluere, tamen Apostolis singularem propriè ligandi, atque soluendi potestatem datam fuisse non negauerunt, sed docuerunt. Facile error vterque refutatur; perspicuum enim est Christum eum, contra quem peccatum est, testes, & Ecclesiam distinguere: & soli Ecclesiæ dicere, *quæcumque alligaueritis super terrã erunt ligata & in cęlo.* Deinde cum dicit, *si Ecclesiam nõ audierit, sit tibi sicut Ethnicus & publicanus*, quis nõ uidet Ecclesiam ab eo, qui ad Ecclesiam peccatorem detulit, distingui, sensumque esse, Ecclesiæ liganti, non obediuerit, sit tibi, contra quem peccauit, quique eum detulisti, tanquam Ethnicus & publicanus? alius ergo est, qui iniuriam accipit, alius qui ligat, & soluit. Illa maior quæstio, an de sola externa, & ut ita dicam politica Ecclesiæ potestate hic agatur, ut quidam nescio an satis Catholici uidentur existimare. Dubium non est, quin & de externa, & de interna ligandi potestate Christus loquatur, cum dicat, *Quæcumque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cęlo, & quæcumque solueritis super terrã, erunt soluta & in calo*, id est apud Deum; quod enim apud Deum ligatur, & soluitur, non solùm extrinsecus, & hominum opinione, sed etiam intrinsecus, & re uera ligatur, & soluitur. Adde, quòd, qui aliter interpretantur, Christi consilium non intelligunt: uoluit enim Ecclesiæ tribunal ultimum esse, ad quod essent peccatores, cùm aliud non esset emendationis remedium, deferendi. Ideoque summam illi tribuit potestatem; summam autem non tribuisset, si maiorem illi non dedisset, quàm omnis Respublica iure suo habet, ut homines perniciosos mittat in exilium, quod in Ecclesiæ est excommunicare. Quid autem sit ligare, & soluere, & quomodo hinc Confessionis præceptum necessariò colligatur capit. 16. 19. exposuimus. Illinc, quæ hic desiderabuntur, petenda erunt. Poterit aliquis obijcere ex hoc loco colligi, aut non agi hic, nisi de externa excommunicandi potestate, non autem de potestate absoluendi in Sacramento Pœnitentiæ; aut, si de Sacramento Pœnitentiæ agitur, aliud è contrario sequi, neminem posse, qui sacerdos non sit excommunicare: quod Ecclesiæ vsu falsum esse conuincitur. Respondeo propriè de Sacramento Pœnitentiæ Christum agere, & excommunicandi potestatem partem esse potestatis per Sacramentum Pœnitentiæ ligandi, atque soluendi. Nam quisquis auditum pœnitentem non absoluit, priuatim quodammodo excommunicat,

Potestas excommunicandi Ecclesiæ tradita.

municat, quia Sacramentorum perceptione eum priuat, quamuis quia ea excommunicatio secreta est, excommunicatio uocari non solet, Qui autem, cum sacerdotes non sint excommunicant, alia id ratione faciunt, nempe quia Superiores sunt, & Ecclesiasticam habent iurisdictionem, publicum peccatorem & Sacramentorum participatione, & ecclesiæ suffragiis priuant. Itaque commu ni usu excommunicatio uocatur.

19. *Iterum dico uobis.*) Non uidentur prima specie bene hæc uerba cum superioribus cohærere. Hilarius Chrysostomus, Hieronymus, Euthymius, & Theophilactus eò pertinere putant, vt Christus concordiam, de qua loqui cœperat, cum dixit, *si peccauerit in te frater tuus, corripe eũ inter te, & ipsum*, magis commendaret, dicens tantum ualere concordiam, ut quotiescunque duo ad aliquid à Deo petendum conspirauissent, obtenturi essent. Potiùs existimo Christum à minori ad maius argumentari uoluisse, si quicquid duo petierint, Deus illis concedit, quanto magis Ecclesiæ iudicium ratum habebit? Quod & Diuus Gregorius lib. 7. registri epist. 110. uidetur indicasse. Atque hoc est, quod dicit, *Iterũ dico uobis*, quasi dicat, non solùm quę cunq; ligaueritis super terram, erunt ligata & in cęlo, sed, quod amplius est, etiam uobis promitto fore, ut quicquid duo de uobis communi cõsensu petierint, consequantur. At nõ agebatur de oratione, dicet aliquis, sed de ligandi, soluendique potestate; quorsum ergo de oratione subiecit, *si duo ex uobis consenserint super terram de omni re, quamcunque petierint, fiet illis à patre meo?* Respondeo, propterea id subiecisse, ut ostenderet fore, ut Deus nunquam eos in iudicando, id est in ligando, atque soluendo errare pateretur, si suo nomine iudicarent, quia quidquid suo nomine à patre petierint, fiet illis, sicut Ioannes 14. 13. & 16. 23. *Amen, amẽ dico uobis, si quid petieritis patrem in nomine meo, dabit uobis.* Sunt, qui putant propterea Christum de oratione hæc addidisse, quia intelligebat Apostolos, & quicunque ligandi, & soluendi haberent potestatem, nunquam ea nisi præmissa oratione usuros esse, qua oratione peterent, ut Deus sibi gratiam daret rectè, iustèque iudicandi. Quod mihi non displicet.

Si duo ex uobis.) Hæc uerba miris modis exposita sunt. Origenes tractatu in Matthæum 6. ad virum, & uxorem refert, qui ut ait Diuus Paulus si ab usu coniugii orationis causa abstinere consenserint, quicquid petierint, impetrabunt. Alii ad animam; & corpus, ut eodem loco idem Origenes, & Athanasius, quæstione 61. & Ambrosius, in institutione uirginis cap. 2. & in caput 14. Lucæ, Hieronymus, Beda, & Theophylactus in commentarijs, quasi quidquid sine ullo malo affectu, id est carne aduersus spiritum non repugnante, facilè sint consecuturi: sed hoc ipse Hieronymus allegoricum esse fatetur. Alii referunt ad solos Apostolos, ut Chrysostomus, & Euthymius. Alij ad reprehensum, & reprehendentem ut Anastasius quæstione 74. Alii ad omnes Christianos: quia sequitur, *vbi sunt duo, uel tres congregati in nomĩne meo, ibi sum in medio eorum*, quia generalis uidetur esse sententia. 1. Cor. 7. 5.

Super terram.) propterea addidit *super terram*, ut cœlo terram opponeret, significaretque eos, quãuis in terra essent, longeque a cœlo distarent, ibi tamen, cum orarent, exaudiendos esse, quemadmodum similem sententiam c. 16. 19. explicauimus.

De omni re.) Etiamsi generaliter, & uniuersè loquatur, non adeo generaliter intelligenda sententia est, ut existimemus fore, ut quicquid petierimus siue bonum, siue malum siue honestum, siue inhonestum, simus impetraturi. Ponit enim tanquam rem certam, quod & apud uiros bonos, quasi naturæ lege positum est, non nisi honesta petenda esse; quod autem dicit *de omni re*, non ideo dicit, ut bona, & mala: sed ut parua, & magna, ut facilia, & difficilia

tilia comprehendat. Cur autem non ſemper, quod petimus, obtineamus, & quibus conditionibus huiuſmodi promiſſiones intelligendæ ſint, c. 7. 7. docuimus.

20. *Vbi enim ſunt duo vel tres congregati in nomine meo.*) Confirmatio eſt aut ſuperioris uerſus, qua rationem reddit, cur, quidquid duo conſentientes petierint, impetraturi ſint, quia ipſe nimirum in medio eorum eſt, & quaſi ipſorum ore pro illis loquitur: aut uerſus 19. qua probat fore, ut, quidquid ligauerint ſuper terram, ſit ligatum & in cœlo, & quicquid ſoluerint ſuper terram, ſit ſolutum & in cœlo, quia ipſe in medio eorum eſt pro illis ligans, aut ſoluens. Hilarij, Chryſoſtomi, & Theophylacti interpretatio coacta eſt, qui congregari nihil aliud eſſe putant, quàm, quod paullo ante dixi, conſentire, id eſt amicitia propter Chriſtum coniungi. Cùm enim Chriſtus dicat *ibi ſum in medio eorum*, perſpicuum eſt eum de cœtu, & conſeſſu agere, in quo ſe tanquam iudicem medium ſedere ſignificat. Alludit autem, vt opinor, ad Iudæorum conſuetudinem, qui in congregationibus, id eſt ſynagogis iudicium exercebant. Difficilius dictu eſt, quid ſit in nomine Chriſti congregari. Alij enim in nomine Chriſti, id eſt propter Chriſtum interpretantur, ita ut qui congregantur, nihil aliud, quàm Chriſtum, & gloriam eius, quærant, vt Chryſoſtomus, & Euthymius. Alij inuocato nomine Chriſti, quod & uidetur melius conuenire, quòd de oratione agebatur. Hæretici uerbo Dei omnia metiuntur, cùm omnia contra uerbum Dei dicant: In nomine, inquiunt, Chriſti congregari, eſt ſecundùm uerbum Dei ad decernendum aliquid ex ſolis ſcripturis conuenire. Sed iſtæ uerbi Dei iactationes iam nos mouere deſierunt, ſcientes idem dicere omnes hæreticos conſueuiſſe. Mihi accommodatè ad id, de quo agitur, & ad conſuetudinem locutionis nomine Chriſti congregari nihil aliud uidetur eſſe, quàm eius auctoritate, eiusque perſonam gerentes conuenire, ſicut Diuus Paulus 1. ad Corinth. 5. 4. dicit ſe in nomine Chriſti, id eſt, Chriſti auctoritate, atque uirtute, ut ſtatim declarat, Corinthium illum Satanę tradi diſſe: & ſicut Apoſtolos legimus in nomine Chriſti baptizaſſe, & miracula feciſſe. Itaque cùm ij, qui auctoritatem in Eccleſia iudicandi habent, ad iudicandum conueniunt, eo ipſo in nomine Chriſti dicuntur conuenire. Neque neceſſe eſt, ut nihil aliud, quàm Chriſtum quærant: quotus enim quiſque id faceret? Præterquàm quòd nunquam conſtare poſſet, utrũ, qui congregati eſſent, in nomine Chriſti conueniſſent. Quis enim præter Deum hominum cognoſcit uoluntates? Quod autem hæretici ex eo iudicandum eſſe dicunt, utrùm in nomine Chriſti conuenerint, ſi nihil niſi ex uerbo Dei conſtituerint, peruerſo faciunt iudicio. Non enim, quia nihil niſi ex uerbo Dei decernũt, in nomine Chriſti conuenerunt: ſed quia in nomine Chriſti conuenerunt, nihil niſi ex uerbo Dei poſſunt decernere. Priùs enim in nomine Chriſti conueniunt, quàm aliquid decernant. Et qui in Chriſti nomine nõ conuenerunt, poſſunt aliquando ex uerbo Dei omnia decernere. Itaque incertam nobis hæreſim, & fallacem regulam tradunt, quæ ſi uera eſſet, nunquam ſciri poſſet, an aliquod Concilium in nomine Chriſti conueniſſet. Nam ad examinandum, utrùm aliquid non ex uerbo Dei decreuiſſet, alio Concilio opus eſſet: & ad examinandum, an illud alterum aliquid dixiſſet præter uerbum Dei, rurſus opus altero; ſic nuſquam fides noſtra gradum figeret.

Quid in nomine Chriſti congregari,

Caluinus in harm.

Fallax hęreticorum regula ad uerum cognoſcendũ Cõcilium.

Ibi ſum in medio eorum) Quod Origenes, Chryſoſtomus, & Euthymius annotarunt non dixiſſe Chriſtum ibi ero; ſed *ibi ſum*, ut oſtenderet ſe iã eſſe præſentem, haud ſcio, quàm probabile. Illud potius explicandum, quid ſit Chriſtum eſſe *in medio eorum*. Hilarius ita uidetur exponere, quaſi nihil aliud ſit, quàm in illis per gratiam habita-

re. Sed isto modo in omnib. iustis est, quamuis cõgregati non sint: Christũ uerò aliter se in medio cõgregatorũ, quàm in medio aliorum, qui congregati non sunt, esse significat. Alij interpretantur esse *in medio eorum*, id est ꝓ illis petere, pro illis orare. Ego non solùm auxilium: sed etiam auctoritatem significari arbitror, quasi dicat, ego in medio eorum, tanquam supremus iudex sedeo, eorum sñiam confirmans, quam in meo nomine pronunciant, sicut Dauid dixit Ps. 8 . 1. *Deus stetit in synagoga Deorum*, id est iudicum, *in medio autem Deos dijudicat*. Solet hoc testimonium ad probandam Conciliorum auctoritatem adduci, quod nõ hęretici modo, sed nõnulli etiam Catholici, fieri posse negant, quia & de oratione, non de decernendi potestate, & de duorum uel trium, non de iusti Cõcilij congregatione agebatur. Hi licet ingeniosi homines sunt, sentire tamẽ vim argumenti non videntur, quod à minori ad maius inde deducitur. Si. n. cum duo, vel tres Ecclesiastici iudices in nomine Christi ad iudicandum de re aliquando non magna conueniũt, Christus affirmat se in medio eorũ esse, quomodo non erit, cùm non duo, vel tres non de re parua, sed de fide, de religione, de hominum salute, de totius Ecclesię gubernatione omnes Ecclesiæ iudices. i. Episcopi conueniunt? Vt D. Greg. lib. 7. registri c. 1. 10. argumẽtatur. Obijciet aliquis, ergo & Prouincialium, ut uocant, Cõciliorum ex hoc loco eodem modo, atq; Generalium probatur auctoritas. Nã & in illis non duo, uel tres, sed multi Episcopi congregantur. Concedo id ita esse, modò Prouincialia Concilia in Christi nomine congregentur: tũc autem in eius nomine congregantur, cũ eius auctoritate conueniunt: tunc eius auctoritate conueniunt; cum Romani Pontificis eius Vicarij auctoritate cõuocantur, & confirmantur, sine qua, quia cõgregari non possunt, nec Christi nomine conuenire possunt, ideoq; non negamus, cum in Christi nomine non conueniunt, errare posse.

Confirmatur Conciliorum auctoritas.

Conciliorũ Prouincialiũ quęnam auctoritas.

21. *Tunc accedens Petrus*.) Quid Petrum mouerit, ut hanc Christo quæstionẽ proponeret, non satis apparet. Hiero. occasionem fuisse putat, quòd Christus dixisset ver. 15. *si peccauerit in te frater tuus, vade, corripe eum inter te, & ipsum*; meritò. n. dubitasse Petrũ, quoties peccanti contra se fratri iniuriam remittere oporteret. At Christus non de iniuriæ remissione: sed de fraterna correptione locut⁹ fuerat, Chrysost. & Euthy. existimant Petrũ, quasi gloriabundũ, & misericordiæ opinionem captaturum hoc interrogasse: putasse. n. se magni aliquid dicere, ꝙ septies peccanti fratri vel dubitando esse diceret remittẽdum. Mihi ex verbis Christi Luc. 17. 4. occasionem interrogationis videtur accepisse, *& si septies*, inquit, *in die peccauerit in te, & septies in die conuersus fuerit ad te dicens, pænitet me, dimitte illi*. Nã hæc uerba quãuis Matth. silentio prætererit, credibile tamen est tunc dixisse Christũ, cum dixit, *si peccauerit in te frater tuus, corripe illum inter te, & ipsum*, hæc. n. cũ illis Lucas copulauit. Quãquã D. Aug. alio tempore ea, quæ Lucas narrat dicta fuisse putat 2. lib. de cons. Euang. c. 61. sed prestat credere Euangelistam alio loco, & alio ordine narrasse: quã Christum alio tenore dixisse.

Vsque septies.) Quod Christus infinitè dixerat, Petrus definitè intellexit. Septies enim, id est quotiescunq; peccauisset, fratri offensionem esse remittendam Christus significauerat. Nam septenarium numerũ pro infinito, atque incerto poni solere notũ est. Prouer. 24. 16. *Septies in die cadet iustus, & resurget*, i. quotiescunq; ceciderit, resurget, quia dominus eum non deseret.

Septenarius numerus in scriptura ꝓ indefinito.

22. *Non dico tibi vsque septies, sed vsque septuagies septies*.) Numerum infinitũ in denariũ conuersum, & per eundẽ multiplicatũ magis infinitũ reddidit. Quãquã re ipsa idẽ est, *usq; septies*, &, *usque septuagies septies* cum uterq; numerus numeri negationem, id est innumerabilitatẽ significet, quemadmodũ si diceret, non solũ dico tibi, ut innumerabilibus uicibus nimirũ fratri remittas: sed etiam innumerabiliter innumerabilibus. In quam sententiam

tiam Chrysostomus, & Euthymius interpretantur. Quemadmodum Genesis 4.24. Deus dixit, *septuplum ultio dabitur de Cain, de Lamech uerò septuagies septies*, ad quem locum indicat Hilarius hic Christum allusisse, ut quemadmodum pœna, ita & uenia in infinitum extenderetur, quia *vbi abundauit dilectum, superabundauit & gratia* Rom. 5.20. Id, ut Hieronymus, & Beda annotauerunt, de fratre septuagies septies contra nos eodem die peccante intelligendum est, quod perspicuum est ex Luca, si, inquit, *septies in die peccauerit in te, & septies conuersus fuerit dicens, pœnitet me, dimitte illi.* Qua sententia non docentur sacerdotes absolutionem sæpe peccantibus temere dare, sed docentur offensi semper ad ignoscendum parati esse. Illud uidetur habere difficultatem, quomodo Christus apud Lucam dicat, *si conuersus fuerit, dimitte illi*, quasi significet non debere nimirum remittere, nisi prius eum, qui nos offendit, pœnituerit. Quod omni scripturæ prorsus contrarium est: certissima enim est regula. *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*: &, *si non dimiseritis hominibus, nec pater uester dimittet uobis peccata uestra.* supra c. 6. 12. 15. Quod quidam nobilissimus hæreticorum interpres respondet, duobus modis nos offensas remittere, aut ignoscendo, aut de eo, qui nos offendit, bonam habendo existimationem, nouum commentum est. Nam bonam opinionem habere idem esse, quod iniuriam remittere, quis unquam cogitauit? Duobus ergo modis iniuriam remittimus, & dum ei, a quo sumus offensi, non male uolumus, quod semper, etiamsi eum non pœniteat, facere debemus, ut Deus nobis nostra debita dimittat: aut dum eum non accusamus. Nam non accusare, non deferre, non puniendum curare, parcere est. Atque hoc modo intelligendum est, qđ Christus significat, non debere nos peccanti fratri parcere, nisi eum prius pœniteat. Hoc n. agebat, ut diceret, non esse fratrem ad ecclesiam deferendum, nisi priùs priuatim, deinde coram duobus, uel tribus testibus admonitus, obstinatus in peccato perseuerasset.

Caluinus in harm.

Duobus modis iniuria remittitur.

23. *Ideo.*) Potius dicendum fuisse uidetur, *quia*, quam *ideo*: sed aut διὰ τοῦτο ponitur ὅτι, id est *propterea*, pro, *quia*; sicut aliquando apud Hebræos לכן pro כי, aut est subintelligendum ideo hæc dici, quia simile est regnum cœlorum homini regi: aut, ideo dico vobis simile esse regnum cœlorum homini regi, id est regi cuidam, quem Hebraismum multis iam locis adnotauimus. Quod autem dicit simile esse regnum cœlorum homini regi, per inde est, ac si diceret idem in regno cœlorum accidere, atque si aliquis rex rationem cum seruis suis ponere cepisset, quemadmodum ca. 11. 6. exposuimus: nec. n. regnum celorum, id est Ecclesia: sed qui regni cœlorum dominus est, regi comparatur. Quid sibi tota uelit parabola, ex uersu 35. colligitur nempe Deum nobis peccata non esse remissurum, nisi nos fratribus offensas remittamus, cum potius non illis, quam nobis Deum remittere æquum sit, nam nos homines sumus similes illis, ille Deus dissimilis nobis, peccata contra Deum nostra, & innumerabilia, & infinitè grauia, peccata cōtra nos fratrum & pauca, & plerumq; leuia. Sunt autem in hac parabola, ut in omnibns alijs, quemadmodum sæpe monuimus, quædā necessaria, & tanquam proprie parabolę partes: quædā, quasi emblemata, & ad ornatum parabolæ, & expletionem adiecta. Necessariæ igitur huius parabolæ partes sunt Rex; duo serui, alter, cui dominus debitū dimisit, alter, cui alius seruus dimittere debitum noluit: deinde debitum decem millium talentorum, quod alter seruus regi debebat, & debitum centum denariorum, quod alter seruus debebat alteri. Emblemata autem sunt, primum, quod uersu 25. dicitur regem iussisse uxorem, & liberos eius, qui decem millia talenta debebat, uenundari, hoc enim non est ita ad rem, de qua agitur, accommodandum, quasi significetur fore, ut uxor pro-

Hebraismus.

In parabolis quædam necessaria, quædam ad ornatū addita.

ter maritum, liberi propter patrem cõdemnentur, sed aut ad ornatum hæc sunt, aut eò tantum ualent, ut grauissima pœna significetur, qualis est ea, qua secundum leges ciuiles non solũ is, qui peccauit, sed eius etiam uxor, & liberi condemnantur: quod & apud Hebræos usitatum fuisse ex 4. Regum. 4. 1. manifestum. Emblema etiam est, quod uersu 31. dicitur, *videntes autem conserui, quæ fiebant, cõtristati sunt ualde, & uenerunt, et narrauerunt domino suo*. Non enim significatur Sanctos, id est seruos Dei eos accusare, qui fratribus suis iniurias non remittunt, sed ideo additum est, quia ita inter homines fieri solet, ut alij serui alios apud dominum accusent.

24. *Decem millia talenta.*) Talentorum uaria fuisse genera nemo nescit Christum de eo loqui credibile est, qđ apud Iudæos erat usitatum, quodque sexcentos aureos nummos ualuisse creditur, ut diligentes harum rerum scriptores tradiderunt. Itaque decem millia talentorum summam sexagies centum millium aureorum nostrorum efficiunt. Nihil refert uerum talenti pretium ad iustum æstimare: illud refert, vt intelligamus ingentem hoc loco pecuniæ summam significari. Ingens autem erit summa, si uel minimo pretio talentum æstimetur.

28. *Centum denarios.*) Denarium in ueteri testamento non legimus, fuisse tamen monetam apud Iudæos post Babylonicum exilium, quæ דנר denarius sumpto ex Latinis nomine uocaretur, Chaldæus Paraphrastes 4. Reg. 5. 5. & Elias Thesbit. auctores sunt. Alij Hebræi tradunt alium apud eos aureum, alium argenteum fuisse denarium. Argenteum, qui probabilissimè loquuntur, sex obolos habuisse dicunt Atticos, id est quinque Gallicos solidos, aut Regale unum Hispanicum, hoc enim rectè conuenit cum eo, quod capitulo 20. 2. dicitur conuenisse patrẽ familias cum operarijs ex denario, ut in uinea sua laborarent. Itaque centũ denarij paullo plus, quàm octo aureos nostros efficiebant, quæ minima erat summa, ut propterea seruus debitorẽ suum suffocaret. Quidquid denarius ualuerit, illud certum ualde exiguum debitum significari. De denatio.

34. *Quousque redderet.*) Id est semper, ut Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus interpretantur: non enim significatur fore, ut, qui damnati sunt, pœnas aliquando persoluant, & quasi reddito debito liberentur, qui Origenistarum error fuit: sed fore, ut nunquam liberentur, nisi pœnas persoluant, quas, quia persoluere nunquã poterunt, nunquam liberabũtur. Nec significatur Deum remissa iam peccata propter sequens peccatum in quæstionem reuocare, atque punire: sed hoc tantum, quod Christus agebat, Deum ijs, qui fratribus suis peccata nõ remiserunt, peccata non remissurum. Quamquam, quod optimus Theologus D. Th. dixit remissa peccata nouo peccato superueniente propter ingratitudinem quodammodo puniri, uerũ est, non quòd iam remissa puniantur, sed quòd, si remissa non essent, sequẽs peccatum minùs grauiter puniretur, quia minus fuisset ingratus is, cui priora peccata remissa non essent, si aliud peccatum addidisset. Pœnarum inferni nullus finis. 3 p. q. 88. ar. 1. & 3.

CAPVT XIX.

1 T factum est, cum consummasset Iesus sermo Mar. 10 a. 1
nes istos, migrauit à Galilæa, & uenit in fines
Iudææ trans Iordanem, 2. & secutę sunt eum Mar. 10. a. 2
turbæ multæ, & curauit eos ibi. 3. Et acces-
serunt ad eum Pharisæi tentantes eum, & di
centes: Si licet homini dimittere uxorẽ suã
quacumque ex causa? 4. Qui respondens, ait eis: Non legistis Gen. 1. d. 27
quia

quia.qui fecit hominem ab initio,masculum,& fœminam fecit Gen.2.d.21.
eos ? & dixit : 5. Propter hoc dimittet homo patrem , & ma- Eph.5 g.31 1.Cor.6.d.16.
trem,& adhærebit vxori suæ,& erunt duo in carne vna . 6. ita-
que iam non sunt duo,sed vna caro .Quod ergo Deus coniun- Deu.24.a.1 Sup.5.c.32.
xit,homo non separet. 7. Dicunt illi: Quid ergo Moyses man- Mar.10,b.11.
dauit dare libellum repudij, & dimittere ? 8. Ait illis : Quo- Luc.16.d.18 1.Cor.7.b.18.
niam Moyses ad duritiam cordis uestri permisit vobis dimitte
re vxores vestras:ab initio autem non fuit sic.9.Dico autem vo
bis,quia quicumque dimiserit vxorem suam,nisi ob fornicatio
nem & aliam duxerit,mœchatur;& qui dimissam duxerit,mœ
chatur. 10. Dicunt ei discipuli eius : Si ita est causa hominis
cum vxore,non expedit nubere. 11. Qui dixit illis : Non om-
nes capiunt verbum istud,sed quibus datum est.12. Sunt enim
eunuchi,qui de matris vtero sic nati sunt:& sunt eunuchi qui fa
cti sunt ab hominibus:& sunt eunuchi, qui se ipsos castrauerũt
propter regnum cęlorum.Qui potest capere capiat. 13. Tunc Mar.10.b.13.
oblati sunt ei paruuli, vt manus eis imponeret, & oraret. Di- Luc.18.c.15
scipuli autem increpabant eos . 14. Iesus uero ait eis; Sinite Sup.18.a.3. Mar.16.b.17.
paruulos,& nolite eos prohibere ad me venire:talium est enim Luc.18.d.16
regnum cœlorum. 15. Et cum imposuisset eis manus, abijt in Exod.20.c.13.
de. 16. Et ecce vnus accedens,ait illi: Magister bone,quid bo-
ni faciam, vt habeam vita æternam ? 17. Qui dixit ei: Quid
me interrogas de bono ? Vnus est bonus, Deus. Si autem vis
ad uitam ingredi,serua mandata 18 Dicit illi: Quæ? Iesus au-
tem dixit: Non homicidium facies: Non adulterabis, Non fa-
cies furtum : Non falsum testimonium dices : 19 Honora pa-
trem tuum,& matrem tuam, & diliges proximum tuũ sicut te
ipsum. 20. Dicit illi adolescens : Omnia hæc custodiui à iu-
uentute mea,quid adhuc mihi deest ? 21. Ait illi Iesus : Si uis
perfectus esse vade,vende,quę habes,& da pauperibus,& habe
bis thesaurum in cœlo: & veni, sequere me. 22. Cum audisset
autem adolescens uerbũ,abijt tristis:erat enim habens multas
possessiones. 23. Iesus autem dixit discipulis suis: Amen dico vo
bis , quia diues difficile intrabit in regnum cœlorum . 24. Et
iterum dico vobis:Facilius est camelum per foramen acus tran
sire, quàm diuitem intrare in regnum cœlorum . 25. Auditis
autem his,discipuli mirabantur ualde,dicentes: Quis ergo po
terit saluus esse ? 26. Aspiciens autem Iesus,dixit illis : Apud
homines hoc impossibile est; apud Deum autem omnia possibi
lia sunt 27. Tunc respondens Petrus,dixit ei : Ecce nos reli-
quimus omnia,& secuti sumus te:quid ergo erit nobis? 28. Ie-

sus autem dixit illis: Amen dico vobis, quòd vos qui secuti estis
me, in regeneratione cum sederit filius hominis in sede maie-
statis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim iudicātes duo-
Inf. 20. b. 16. Mar. 10. d. 31. Luc. 13. f. 40 & 18. c. decim tribus Israel 29. Et omnis, qui reliquerit domum, vel fra
tres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut fi-
lios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet, & vi
tam æternam possidebit. 30.* Multi autem erunt primi nouis-
simi, & nouissimi primi.

IN CAPVT XIX.

1 *Cum consummasset Iesus sermones istos.*) Hæc uerba duobus modis posse uidentur intelligi, vel cum hæc fecisset, vel cùm hæc dixisset, ut omnes interpretantur. Significatur autem parabola, quæ extremo capite superiore exposita est.

Migrauit à Galilæa.) Hilarius legit *in Galilæam*, sensu contrario. Sed minimè dubium est Christum in Galilæa tunc fuisse; itaque non in Galilæam, sed à Galilæa migrare potuit. Præterquam quòd Lucas dicit, ideo migrauisse, ut ueniret in Ierusalem c. 9. 51. Quare, quod Hilarius existimat non in Iudæam, sed in fines Iudææ venisse Christum, ne probabile quidem est. Quæritur ab interpretibus vtrùm eadem sit historia, quæ hic à Matthæo, & quæ à Marco cap. 10. 1. & à Luca 9. 51. & Ioannes capit. 7. 1. 2. narratur. A Matthæo, & Marco eandem omnes narrari cōcedunt, de alijs duobus Euangelistis dubitatur: quia vterque multa posteà commemorat, quę post hunc Christi in Iudæam aduentum fieri non potuerunt. Ego de Luca non dubito: quin eandem narret historiam. Primùm, quia hanc Christi in Iudæam profectionem vltimam fuisse constat: tum quia aliam post hanc Euangelistæ non narrant: tum quia id Christus ca. 16. 21. & c. 17. 22. indicauit dicens se ascensurum in Hierusalem, ibique passurum, quasi de proxima morte sua loqueretur. Lucas autem de vltima etiam loquitur, *factum est autem dum complerentur dies assumptionis eius, & ipse faciem suam firmauit, ut iret in Hierusalem.* Quod ergo multa postea idem Lucas commemoret, quæ ante hanc profectionem facta fuerant, mirum uideri non debet, cùm passim videamus Euangelistas rerum gestārum ordinem non tenere. De Ioanne idem nonnulli putant eandem historiam recitare, quod ego persuadere mihi nō possum. Primùm, quia apud Ioannem eodem cap. 7. versu. 6. Christus dicit tempus suum nondum venisse; hic autem apud Matthæum contrarium iam bis significauit, instare tempus passionis suæ. Deinde quia apud Ioannem versu 9. & 10. Christus dicitur solus in Iudæam ascendisse, cùm hic dicantur non solum discipuli, sed multa etiam turba illum secuta fuisse. Postremo, quia profectio illa, de qua ibi loquitur Ioannes, ultima non fuit, cùm idem postea cap. 11. 7. dicat Christum ut Lazarum suscitaret, in Iudæam iterum venisse.

Et uenit in fines Iudææ.) Hilarius, ut paullo ante diximus, existimat Christum in Iudæam ingressum non fuisse; sed ad solos Iudææ, & Galilææ fines peruenisse, idemque Chrysostomus, & Euthymius arbitrantur. Quidam è contrario prius Hierosolymam uenisse putant: deinde ex Hierosolyma in fines Iudææ, & Galilææ

sedisse: nulla, ut mihi videtur, probabili ratione, cùm ita iam narret Euangelista, ut non obscurè declaret eum ex Galilæa in fines Iudææ recta venisse, nullasque eum turbas secutas esse. Venit ergo in fines Iudææ, vt Hierosolymam ueniret: sed fecit Euangelista eius loci mentionem, ut circunstantiam loci, ubi miraculum, quod narraturus erat, factum fuerat, explicaret, *& curauit*, inquit, *eos ibi.*

Trans Iordanem.) Vtraque, & Iudæa, & Galilæa non trans, sed citra Iordanem erat: sed dicitur esse trans Iordanem uenientibus ab Aegypto in terram Chanaan: quemadmodum c. 4. 15. exposuimus.

2. *Et curauit eos ibi.*) Non significat omnes, qui secuti fuerant: sed omnes, qui ægrotabant, nec eos ipsos fortassis omnes: sed eos tantũ, qui digni erant, curatos fuisse: sicut cap. 14. 4. Marcus cap. 10. . scribit Christum eos, qui se secuti fuerant, ibi docuisse, quod Matthæus prætermisit: sed quamuis Marcus non dixisset, ex Christi consuetudine poterat intelligi, qui uix sine doctrina miracula faciebat. Coniungebat enim semper facta cum uerbis, ut Chrysostomus, & Euthymius adnotauerunt.

Ibi.) id est in finibus Galilææ, & Iudææ; noluit enim, ut Galilæi, qui se secuti fuerant, extra patriam suam egrederentur, aut, vt Auctor imperfecti homil. 32. indicauit, ne Iudæi, ut calumniatores erant, dicerent ipsum iactantiæ causa magnam post se hominum multitudinem trahere.

3. *Et accesserunt.*) Non satis expressum est, an eodem in loco ad Christum accesserint Pharisæi: est tamen probabilius, quia id narrationis consecutio, & apud Matthæum, & apud Marcum uidetur indicare. Atque ita Chrysostomus, & Theophylactus existimant.

Quacunque ex causa.) Non dixerunt an liceat uxorem dimittere aliqua ex causa, sed quacunque ex causa. Nam aliqua de causa licere non dubitabant, ut Origenes tractatu in Matthæum 7. Hierony. & Beda obseruauerunt. Dubitatur à quibusdam, qua occasione hanc Pharisæi quæstionem proposuerint. Nonnulli occasionem fuisse putant, quòd Christus cap. 11. 13. dixisset, *Prophetæ, & lex usque ad Ioannem*, quasi legem iam abrogatam significaret, uolueruntque Pharisæi experiri num id, dum ad quęstionem responderet, fateretur. Hæc causa, & nimis remota, & parum propria mihi videtur, & quia iam diu Christus id prædixerat, & quia, vt id experirentur multas alias de lege quæstione proponere potuerunt. Theoph. hanc quæstionis causam reddit, quòd Christus cap. 5. 32. dixisset, *Ego autem dico uobis, quia omnis, qui dimiserit vxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam mœchari*, & qui dimissam duxerit, mœchatur. Auctor imperfec. homil. 32. quia homines carnales erant, de nuptiis eos interrogasse, quemadmodum, qui ualetudinarij sunt, semper loquuntur de medicina. Probabile etiam est, quod alij dicunt, fortasse eam quæstionem fuisse tunc inter Iudæos agitatam, ut illa etiam erat, quam eadem de causa Christo proposuerũt, utrùm liceret tributum dare Cæsari c. 22. 17. Solent enim alio tempore alias urgere quæstiones. Digna etiam Pharisæorum ingenio coniectura est, propterea eos hanc potius quæstionem, quam aliam proposuisse, quòd cum omnes attingeret, inuidiæ plena esset.

4. *Non legistis.*) Respondet Christus exprobrans illis legis, cuius se sciẽtia iactabant, ignorantiam ut ca. 12. 3. 5. etiam fecerat, ibique Euthymius obseruauit. Marcus scribit Christum eos interrogasse, *quid nobis præcepit Moyses?* quod videtur huic loco esse contrarium. Respondet Augustinus lib. 2. de consensu Euangelist. cap. 62. Marcum non uerba Christi, sed uoluntatem exprimere uoluisse. Credibile etiam est utrumque, & quod Marcus narrat, Christum dixisse, sed prius interrogasse Pharisæos, *quid nobis præcepit Moyses?* eos verò respondisse Moysem permisisse uxorem libello repudij dato dimittere. Tunc

subie-

subieciſſe Chriſtum, quod Matthæus ſcribit, *Non legiſtis, quòd, qui fecit ab initio, maſculum, & fœminam fecit eos, &c.* Deinde Phariſæos iterum obiecíſſe, quod ait Matthæus ver. 7. *quid ergo Moyſes mandauit dare libellum repudij, & dimittere?* Non reſpondet Chriſtus ad quæſtionem directè: ſed producens ſcripturæ teſtimonium, facit, ut Deus, aut Moyſes, cuius Phariſæi doctrinam glorioſè ſectabantur, pró ſe tacitè reſpondeant, ut Chryſoſtomus, & Euthymius animaduertunt, illud etiam notantes, ex factis, & ex uerbis Dei Chriſtum ad quæſtionem reſpõdiſſe: ex factis, cum dicit, *non legiſtis, quia qui fecit hominem ab initio, maſculum, & fœminam fecit eos?* ex verbis, cum dicit verſu 5. *& dixit, propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori ſuæ.*

Qui fecit) ὁ ποιήσας, ideſt creator.

Maſculum, & fœminam fecit eos.) Quærendum hoc loco eſt, in quo huius argumenti uis poſita ſit. Quidam in ſexu ſitam eſſe uolunt, quaſi ex diuerſo ſexu Chriſtus argumẽtetur non debere unum uirum, niſi unam habere uxorem, quòd ex utroque, quaſi ex duabus imperfectis partibus, ut Plato quodam loco ſcribit, unus perfectus homo fiat. Quam interpretationem D. Auguſtinus 14. de ciuitate ca. 21. ſecutus videtur. Omnes alii interpretes non in ſexu, ſed in numero uim eſſe putant, quaſi Chriſtus ita argumentetur, ſi Deus uoluiſſet unum uirum plures habere uxores, nõ unam tantùm: ſed plures fœminas initio feciſſet. Ita Chryſoſtomus, Hierony. Auctor imperfecti, Beda, Theophylactus, Euthymius, Strabus. Vidi ego aliquando a quodam Caluiniſtarum Miniſtro de hac quæſtione compoſitum librum, an liceret unum uirum plures uxores, non unam quidem poſt aliam: ſed eodem tempore habere: erat autem ſcriptus per dialogum, in quo, qui non licere dicebat, ita defendebat cauſſam, ut facilè eum appareret præuaricari, & quaſi ſponte uictum ſuccumbere. Adduxerat hunc locum, ut probaret non licere; reſpondebat nihil hinc colligi poſſe, quod non idem poſſet concludi de omnibus animalibus, quæ initio non niſi mas, & fœmina facta ſunt. Hanc reſponſionem bellus ille Miniſter exiſtimabat refutari non poſſe, eò nimirum impudentiæ progreſſi ſunt, ut non ſolùm caſtitatis uotum: ſed ipſam etiam caſtitatem tollant: nec una contenti uxore plures habere uolunt. Paria illis, ut merebantur, uxores fecerunt. Scio enim eas aliquando diſputaſſe, &, ut audio, quæſtionem ad Miniſtros retuliſſe, an uni etiam uxori liceret plures habere uiros. Ergo ſatis Chriſtianis eſſe debet Chriſtum hoc argumento uſum fuiſſe, ut neceſſarium credatur; præterquàm quòd in aliis generibus animantium non conſtat unum tantùm marem, unamque fœminam Deum initio condidiſſe. Poteſt aliquis obiicere fidem argumentum ualere poſſe, ut probetur ne mortua quidem priore uxore aliã ducere licere. Reſpondeo ideo non ualere, quia prima, & ſecunda vna reputantur; quia vna item caro eſt.

In Cõuiuio vel de amore.

Miniſtri Caluiniſtæ polygamiã introducentes.

5. *Et dixit.*) Deus; de eo enim loquebatur. Dubitat Hilarius, quomodo Chriſtus dicat hoc Deum dixiſſe, cùm nõ Deus, ſed Adamus dixerit Gen. 2. 24. Reſpondent Auguſtinus lib. 9. de Geneſi ad literam c. 1. 19. & Theophylactus, & Euthymius in commentariis Adamum, tanquam Prophetam, ſpiritu Dei hoc dixiſſe, Deumque ore ipſius locutum fuiſſe.

Propter hoc dimittet homo.) hominẽ poſuit Latinus pro uiro, ſicut Græcus ἄνθρωπον pro ἄνδρα, quemadmodũ, & infra verſu 10.

Patrem, & matrem.) Admirabilis eſt, & minimè probabilis Hugonis, & quorundam recentium auctorum interpretatio, quam & Diui Auguſtini eſſe putant, ſenſum eſſe *propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori ſuæ,* id eſt cum omnibus præter patrem, & matrem coniugium poterit copulare. Quomodo enim uir patrem ſuum in uxorem acciperet? de ſolo enim uiro

ro sermonem esse manifestum est, etiamsi idem sit de vxore per consequentiam intelligendum. Alii interpretantur *relinquet patrem, & adhærebit uxori suæ*, id est magis uxorem suã amabit, quàm patrem, & matrem, sicut lib. 3. Esdræ capi. 4. 25. dicitur; sed etsi hoc fortasse uerum est, non est ad locum accommodatum: ubi non de amore, sed de cohabitatione, & de matrimonij uinculo agitur. Itaque sensum esse arbitror *relinquet patrem, & matrem*, id est discedet à parentibus, ut cum vxore habitet, quemadmodum usus ipse interpretatur. Solët enim liberi vsque ad nuptias cum parentibus habitare, post nuptias à parentum domo discedere, & vir vxorem, uxor uirum sequi, quemadmodum eodem lib. 3. Esdræ cap. 4. 20. dictum est, *homo patrem suum relinquit, qui nutriuit illum, & suam regionem, et ad mulierem se coniungit.*

Et adhærebit vxori suæ.) Monuit Chrysostom. tria hoc loco esse, quæ magnam uim habeant. Primum relinquere patrem, & matrem: secundum adhærere, id est non quoquo modo coniungi, sed penitus adglutinari uxori suæ, hoc enim Latine est adhærere, Græcè κολληθῆναι, Hebraicè דבק: tertium *& erunt duo in carne una.*

Et erunt duo in carne una.) εἰς σάρκα μίαν, in carnem unam לבשר אחד ad carnem unam, id est, ut sint una caro, ut explicatur uersu sequenti, sicut Gen. 2. 7. factus esse dicitur Adam in animam uiuentem, id est homo uiuens, & uersu 22. *ædificauit dominus Deus costam, quam tulerat de Adam in mulierem*, id est ut esset mulier. Quomodo autem uir, & mulier dicantur vna esse caro, de eo disputatur. Hieronym. & Beda, ut D. Thom. in Catena, & in commentariis ad hunc locũ interpretatur, ad liberos referunt, quia ex viro, & uxore genitus filius una utriusque communis est caro. Alii ad corporum coniunctionem, quemadmodum D. Paulus. 1. ad Cor. 9. 16. uidetur interpretari, *qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur.* Alii ad amorem mutuum, de quo D. Paulus ad Ephes. 5. 28. *ita & uiri debent diligere uxores suas, ut corpora sua. Qui uxorem suam diligit, se ipsum diligit.* Alii ad potestatem, quam uir in uxorem, uxor in uirum habet, tanquam in propriam carnem, ut D. Paul. 1. ad Cor. 7. 4. dicit. Alii, quorum ego sententiã maximè probo, unam carnem esse interpretantur esse unum hominem; carnem enim ab Hebræis pro toto homine poni notum est. Significat ergo Christus uirum, & uxorem non duos esse homines, sed unum, uxorem ueluti corpus, uirum ueluti spiritum, & animam esse. Itaque non magis debere uirum ab uxore, quàm animam a corpore separari.

Vir, & uxor quomodo una caro in scriptura.

6. *Itaque iam non sunt duo, sed una caro.*) id est, non iam duo sunt homines, sed unus.

Quod ergo Deus coniunxit, homo nõ separet.) Non dixit, quos Deus coniũxit: sed *quod Deus coniunxit*, ut non tã quam de duobus, sed tanquam de uno corpore loqueretur, quia paullo ante dixerat, *Itaque iam non sunt duo, sed una caro.* Notauit D. Chrysostom. Christum ex lege naturali: & diuina matrimonij uinculum probauisse. Naturalis consistit in facto, ꝙ Deus vni uiro unam fecerit mulierem; diuina in uerbis, quibus Deus præcepit, ut homo relinqueret patrem & matrem, & adhæreret uxori suæ, quibus verbis uidetur Deus uxorem uiro inseparabiliter copulasse, ut ait sapiens Prouerbiorum 19. 14. *Domus, et diuitiæ dantur à parentibus, à Domino autem propriè uxor prudens.*

7. *Quid ergo Moyses mandauit.*) Marcus cap. 10. 4. non dicit Pharisæos respondisse, Moysem mandasse, sed permisisse. E contrario uerò Matthęus dicit Christum dixisse, Moysem non mandasse, sed permisisse; Marcus autem scribit dixisse Christum, *quid uobis pręcepit Moyses*? Hęc quæstio ex iis, quæ paullo supra diximus: facile soluitur. Primũ enim credibile est Christum interrogasse eos, quid de ea re Moyses præcepisset; illos uerò respondisse Moysem permisisse uxorem dimit-

mittere: tunc Christum matrimonii originem explicasse, & scripturæ testimonium produxisse, ut probaret non esse dimittendam: iterum Pharisæos obiecisse, quomodo Moyses mãdasset uxorem dimittere, utentes mandandi, non permittendi uerbo, ut argumentationi uim adiicerent; Christum uerò respondisse, non iam præcipiendi, sed permittendi usum yerbo, *ad duritiem cordis uestri permisit uobis Moyses.* Atque hoc modo nulla inter Euangelistas dissensio est.

8. *Ad duritiem cordis uestri permisit uobis Moyses.* Corrigit Christus Pharisæorum uerbum: illi dixerant *mandauit:* Christus dicit *permisit*. Ex quo uel uno loco, si alii non essent, Caluinistarum error confutaretur, qui in Deo nullã permissionẽ agnoscunt, & Theologorum distinctionem inter uoluntatem Dei absolutam, & permittentem ridere solent. Nam quod hoc loco Moyses permisisse dicitur, Deus utique permisit: nihil enim Moyses agebat, nisi ex diuino præcepto. Cur ergo dixit Moysem potius, quàm Deum permisisse, cum è contrario uersu 5. non Moysem, neque Adamum, sed Deum dixisse dixerit, *propter hoc relinquet homo patrem, & matrem?* Respondeo uoluisse Christum & argumento, & responsioni uim adaugere; ideo, cum argumentabatur non licere uxorem dimittere, non dixit aut Adamum, aut Moysẽ, sed Deum dixisse, *propter hoc relinquet homo patrem, & matrem,* quamuis ea verba & Adamus pronunciauerit, & Moyses scripserit: cum autem respondet Pharisæorum argumento, non uult dicere Deum, sed Moysem permisisse; quanquam Deus etiam permiserat. Ita intelligendi sunt multi auctores, qui ita hunc locum interpretantur, quasi Christus significauerit non Deum, sed Moysem hoc permisisse, & quasi Deum, quem ipse citauerat, Moysi, quem citauerant Pharisæi, opponere uoluerit, ut Hiero. Beda, Strabus, D. Thomas, Hugo. Multæ hoc loco quæstiones sunt. Prima, qui bus de causis in ueteri lege uxorem dimittere licuerit. Tertul. 4. aduersus Marcionem libro non nisi ob fornicationem, ut nunc existimat, licuisse; sic enim interpretatur, quod in Deuteronomio ca. 24. 1. scriptum est, *si acceperit homo uxorem, & habuerit eam, & non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœditatem*, id est propter fornicationem; hoc tantùm interesse, quòd tunc dimissa propter fornicationem uxore aliam ducere licebat, modò non licet. Orige. Chrysostom. hoc loco, & omnes alii auctores, quos legisse memini, non solum ob fornicationem, sed multis etiam aliis de causis licuisse putant. idque est multo meo iudicio probabilius. Primùm, quia, si ob solam fornicationem licuisset, nullus Pharisæorum quæstioni locus fuisset; nimis enim impudenter interrogassent, an quacunque ex causa uxorem dimittere liceret, si sola fornicationis causa licuisset. Cùm autem interrogent, an quacunque ex causa liceat; haud dubium est, quin certi sint multis de causis licere. Id etiam intelligitur ex Christi responso: sic enim respondit, ut uoluerit Mosis permissionem restringere, ut cum ante multis de causis liceret, iam non nisi ob fornicationem liceat. Probatur etiam ex uerbis Deuteronomii. Cum enim dicit; *si nõ inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœditatem, scribet libellum repudij, & dabit in manu illius, & dimittet eam de domo sua*, perspicuum est non loqui de fornicatione, propter quam non dimittebatur uxor, sed lapidabatur. Deinde quia in libello repudii significabatur mulierem adulterium non commisisse: ea enim potissimùm de causa iussus est dari, vt mulieris honos saluus esset, possetque alteri uiro, si uellet, nubere. Non ergo ob fornicationem tantùm, sed alias etiam ob causas dimittebatur. Quæ autem causæ fuerint, incertum. Lyranus in commentariis in cap. 24. Deuteronomii duas recitat opiniones: alteram, licuisse propter omnem rem turpem, ut propter contagiosos morbos, uel aliquid simile, quod matrimo-

Permissio in Deo contra Caluinistas.

Causæ, in ueteri lege uxor dimittebatur.

trimonij coniunctionem præcessisset: alteram, licuisse etiam ob omnes causas matrimonio contrarias, etiamsi matrimonio superuenissent, ut si mulier uenefica esset, aut liberorum interfectrix, quod & Origenes tractatu 7. in Matthæum uidetur approbare: quamuis de lege Euangelica potiùs, quam Mosaica loquatur. Secunda quæstio est, quo sensu Iudæis permissum fuerit uxorem dimittere, an ita, ut dimittendo non peccarent: an ita vt peccarent quidem, sed lege non punirentur. Notauit insignis Theologus D. Thomas quattuor modis permitti aliquid: aut quod bonum est, sed non præceptum, ut uendere omnia, & dare pauperibus, permissum esse dicitur, quia bonum est, & non imperatum: aut quia minus bonum est, cuius maius bonum non est præceptum: sicut dicitur matrimonium esse permissum, quia virginitas, quæ maius est bonum, non est præcepta: aut quia malum est: sed non impeditur, sicut Deus dicitur omnia peccata permittere: quia, cùm impedire possit, impedire non vult: aut quia malum quidem est, sed lege non punitur, sicut permisit Deus Iudæis cum alienigenis vsuram exercere, quia nō statuit in lege aduersus eos, qui eam exercerent, vllam penam. Alio etiam modo permitti dicitur, quod, cùm malum sit, dum ab eo, qui dispensandi potestatem habet, fieri permittitur, malum esse desinit, quemadmodum permissum fuit Oseæ Prophetæ filios fornicationis suscipere, Oseæ 1. 2. Quidam ergo uxorem dimittere, aut hoc postremo modo; aut tanquam minus bonum existimant permissum fuisse Iudæis certis de causis uxores dimittere. Alij non tanquam minus bonum: sed tanquam minus malum, ita vt peccarent quidem vxorem dimittendo, sed non punirentur. Vtrumque probabile est, & bonos vtraque opinio auctores habet: prior Auctorem imperfecti, & D. Thom. posterior Tertullianum libr. de monogamia, Origenem tractatu 7. in Matthæum, Chromatinm in commentarijs in c. Matth. 5. Hieronym. Bedam, Euthy. & Theophylactum hoc loco, nisi male intelligendo fallor. Mihi durum uidetur dictu Iudæos post tam amplam, & luculentam Dei permissionem dimittendis uxoribus peccauisse: præsertim cùm, antequam Christus explicaret, non satis ex uerbis Deuteronomij compertum esse posset, vtrùm permissio, an præceptum esset: & ut cōstaret esse permissionem, certè non constabat tanquam rem malam permitti, quod satis esse uidebatur vt, qui ea uterentur, culpa vacarent. Quod autem ex hoc loco obijci potest, quòd Christus dicat ad duritiem cordis eorum hoc fuisse permissum, facile etiam solui potest; potuit enim propter duritiem cordis permitti, ita tamen, ut peccatum esse desineret. Tertia quæstio est, quibus ceremoniis, & cautionibus libellus repudij dari soleret. Ab Hebræis decem recitantur. Prima erat, ut uxor nusquam discederet, nisi uolente marito, hoc enim ipsum in libello repudij exprimebatur. Secunda erat, ut libellus, quemadmodum dicitur in Deuteronomio, in manu vxoris traderetur. Tertia erat, ut scriberentur, ut nimimùm, nomina duorum testium. Quarta, ut exprimerentur tres generationes viri, & tres mulieris, vt paullo post ex libelli forma intelligetur. Quinta ut scriberetur libellus litteris rotundis, distinctis, atque perspicuis; ita ut vna aliam non attingeret, ne quod scripturæ uitium irreperet. Sexta, ut si inter scribendum aliqua attramenti guttula in chartam decideret, libellus auctoritatem non haberet, aliusque denuo scriberetur. Septima ut in libello nullum rasuræ vestigium appareret, ne suspectus esset vitij. Octaua, ut charta longior esset, quàm latior. Nona, ut omnes testes, qui aderant suum quisque sigillum adhiberent. Decima, vt maritus diceret, *Accipe libellum repudij, & esto à me abiecta, & cuicunque uiro permissa*. Forma autē libelli repudij erat hec: *Ego Rabbi. N. filius Rabbi. N. filij Rabbi N. filij Rabbi N. die 1. mēsis 2. anni.*

Quomodo Iudæis permissa vxorum dimissio. 4.d.33.q.2. ar.2.qu.2.

Ceremonia libelli repudij apud Iudæos.

Formula libelli repudij apud Iudæos.

ni N. a creatione mundi in tali loco ex animi mei consensu, & sine ulla coactione repudiaui N. filiam Rabbi N. filij Rabbi N. filij Rabbi N. & dedi illi libellum repudij in manu, schedam abscissionis, & signaculum diuisionis, ut sit à me abiecta, & abeat quocunque uelit, & nemo possit illi prohibere iuxta constitutiones Moysi, & Israel.

9. *Dico autem vobis.)* Marcus c. 10. 10. scribit hoc Christum solis discipulis dixisse, cum se iam domum recepissent. Respondet Euthymius, quod probabile videtur, bis hoc dixisse Christum; primùm omnibus in commune, ut Matthæus significat; deinde priuatim discipulis domi, & quidem vero simile est, quod Matthæus uersu 10. ait dixisse Christo discipulos, *si ita est causa hominis cum uxore, non expedit nubere*, non publicè coram omnibus: sed priuatim, & secreto in loco dixisse, sicut proponere solebant separatim, cum aliquid de eius concionibus dubitabant. Tunc ergo interrogatus a discipulis Christus eadem uerba iterauit, quamuis Matthæus non narret, addiditque, quod de Eunuchis narrat Matthæus, tacet Marcus. Difficilis hic locus est, & magnam nobis cum hæreticis controuersiæ materiam præbuit. Summa quæstionis est, in quod hic Christus dicit licere fornicationis caussa uxorem dimittere, ita intelligendum sit, ut & dimittens, & dimissa possit secundas inire nuptias. Tres de hac re opiniones inuenio. Prima est utrique licere, & dimittenti, & dimissæ, & innocenti, & sonti: in quo errore non solùm Lutherani, & Caluinistæ: sed scriptores etiam quidam Catholici uersantur. Secunda est innocenti licere, reo non licere: quemadmodum ex Caluinistis nonnulli aliorum hęresim temperantes dixerunt, ut minus ipsi hæretici uiderentur. Legimus nonnullos auctores ueteres in ea fuisse sententia, Tertullianum libro quarto contra Marcionem, Ambrosium, aut, ut ego arbitror, Remigium in commentariis in priorem epistolam ad Corint. ca. 7. nam eos commentarios Ambrosij nō esse, qui & illos, & Ambrosij legit scripta, dubitare non potest. Scribit etiam Origenes hoc loco quosdam sua ætate Catholicos Antistites permisisse iis, quorum uxores adulterium admisissent, ut illis dimissis, ducerent alias, idemque in Concilio Eliberino concessum fuit, si Gratianus fideliter recitat 31. q. 1. cap. *si qua mulier*, & in Concilio 1. Aurelianensi ca. 10. Tertia est, quam semper Ecclesia secuta est, & ultimo Tridentino Concilio ita est nostro tempore confirmata, ut nemini iam Catholico dubitare liceat, Christum ita permisisse adulterā uxorem dimittere, ut nec uxori liceat alii nubere uiro, neque uiro aliam uxorem ducere, quamdiu uixerit uterque. Quam ego sententiam non solùm propter Ecclesiæ diffinitionem, quæ sola homini Christiano satis esse debet: sed etiam propter argumentorum, quibus probari potest, momenta adeo ueram iudico, ut mirari satis non possim inuentos esse, qui aliter senserint. Primùm hæc sententia antiquiores, plures, meliores habet auctores. In Canone 47. Apostolorum absolutè, & generaliter excommunicatur is, qui uxore dimissa aliam duxerit, non adhibita exceptione, nisi fornicationis causa dimisisset, quæ adhibita profectò fuisset, si cùm ea de causa dimissa esset, aliam ducere liceret. Idem Euaristus epistola 2. & Clemens Alexandrin. libro secundo Stromatum sine ulla exceptione docent, & Origenes tractatu 7. in Matthæum Episcopos illos, qui suo tempore permittebant, tanquam rerum Ecclesiasticarum imperitos reprehendit. Sic sentit Chrysost. homil. in Matthæum 17. & Hieronym. hoc loco, & in epitaphio Fabiolę, & Innocentius primus in epistola ad Exuperiū Tholosanum Episcopum ca. 4. & D. Augustinus duobus de hac re scriptis libris de adulterinis coniugiis ad Pollentiū, & Isidorus libro secundo de officijs c. 19. & Beda melior auctor, quam Remigius in commentariis in capitu. 10. Marci. Sic iam olim definiuit Concilium Mileuitanum canone 17. & Cōcilium

De diuortio contra Lutheranos, & Caluinistas

Commentarij in epistolam ad Cōrin. nō sunt Ambrosij.

cilium Africanum, si tamen diuersum est canone 69. & Foroliense canone 10. & Nannetense canone 12. Itaque decreta illa Concilij Eliberini, & Aurelianensis, quæ in contrariam partem adduximus, aut apocrypha sunt, & spuria, aut ita intelligenda, ut marito, qui ob adulterium uxorem dimisit, liceat alteram ducere, non quidem uiuente, sed mortua priore. Dicit aliquis, quid opus erat, ut id permitteretur, cum dubium non esset, quin illi liceret? Respondeo id expressum fuisse ad declarandam differentiam inter maritum, & uxorem adulteram, quæ loco pœnitentiæ iubebatur aliquando etiam marito mortuo à nuptijs abstinere, ne quis ergo idem de marito intelligeret, explicatum est, ut maritus, si uellet, aliam duceret: sed intelligendum ex communi lege Ecclesiastica, mortua priore. Prætereà ex ea ratione, qua hoc loco Christus, usus est, aut nihil probatur, aut hæc sententia probatur; primum argumentatur Deum non plures, sed unam tantum fœminam uni fecisse uiro, inde colligit non debere plures habere: id est unam dimittere, & aliam ducere, quæ ratio idem omnino ualet, ut probetur etiam propter fornicationem uxore dimissa aliam ducere non licere: nec enim refert, qua de causa dimissa sit, cum eadem semper aliam non ducendi causa maneat, quòd uni uiro una tantùm fœmina facta sit. Prætereà quia Christus non solum multas illas causas, quibus Iudæi uxores dimittebant, ad unam fornicationem reuocauit, sed etiam libellum repudij omnino sustulit, quem non nisi propter Iudæorum duritiem concessum fuisse dicit. Post Christum autem inter Christianos nunquam auditum est libellum repudij datum fuisse. Atqui idem erat libellum repudij dare, & posse uirum aliam uxorem ducere, uxorem alij uiro nubere, ergo hanc iterũ uxorem ducendi, & iterum nubendi potestatem sublato libello repudij sustulit Christus, quæ una ratio, si aliæ deessent, satis superque hanc sententiam corroboraret. Deinde si dimissæ ob fornicationem uxori alij uiro nubere liceret, sequeretur, quod absurdissimum est, melioris esse conditionis mulierem, quæ ob adulterium, quàm quæ ob morbum, aut aliqua alia de causa citra culpam dimissa sit, cùm adulteræ uiuente adhuc priore marito alias nuptias inire liceret, alteri non liceret. Deinde dubium non est, quin propterea Christus concesserit vxorem adulteram dimittere, ne cogerentur mariti cum adultera doloris plenam uitam agere, cùm uxor ipsa indignam se adulterando reddidisset, ut cum ea maritus habitaret, hæc autem ratio non eò usque pertinet, ut marito aliam uxorem ducere licere possit: satis enim est, ut liceat priore liberari. Itaque, quod hæretici solent obijcere, nihil Christum maritis concessisse, si non aliter uxores adulteras dimittere concessit, quam vt sine uxore manerent, ineptum est, & hominum pluris carnem, quam honorem, uitæque tranquillitatem æstimantium. Viri enim boni pro magno ducunt beneficio, quòd sibi liceat mala carere uxore, quamuis aliam ducere non liceat, imo hoc ipsum, quòd non liceat alteram ducere, qui prudentiores sunt, beneficij loco habent: quemadmodum qui naufragium semel fecerunt, quòd sibi iterum mare tentare non liceat. Maius bonum est non posse malam uxorem inuenire, quàm inuenire aliquam bonam posse. Malam autem non inuenire non potest, nisi qui uxorem ducere non potest. Illa etiam ratio, quam Hieronymus affert, multum habet ponderis, si maritis liceret dimissis adulteris uxoribus alias ducere, quotidie, qui nouas uxores appeterent, contra priores adulteria confingerent; ut illis repudiatis alias haberet. Itaque non restrinxisset Christus ueteris legis disciplinam, sed tralaxasset. Nam ne in ueteri quidẽ lege huic mutandarum uxorum libidini tantum loci erat, cum adultera non dimitteretur, sed occideretur. Ista uerò ratione, quàm heretici commi-

niscun-

Canon Concilij Eliberini de diuortio explicatus.

nifcuntur, licentiam Christus maritis præbuisset uxores quotidie mutandi: quàm enim facile est, si quis animum attendat, aut uerum in uxore adulterium, aut probabile deprehendere? quàm facile fingere? Prorsus mihi spiritum Christi non cognoscere, eiusque mentem non intelligere uidentur ij, qui ad hunc modum eius uerba interpretantur. Quis enim non uidet Christum, cum uellit Euangelicam disciplinam maximè restringere, & matrimonij uinculum indissolubile esse docere, non solum non debuisse potestatem facere maritis dimissis adulteris uxoribus alias ducendi: sed frœnum potius illis inijcere, ut si nollent uxore carere, adulteras paterentur, & corrigere conarentur, non repudiare? Voluntas enim Christi erat, ut maritus etiam adulteram uxorem non dimitteret: sed ut eius dolori consuleret: permisit, non præcepit, ut dimittere, si uellet, posset. Illud etiam, quod Hieronym. obseruauit, hanc sententiam magnopere confirmat, quòd Christus non dixerit, si dimissa nupserit, mœchatur: sed, *qui dimissam duxerit, mœchatur*. Cuius rei non alia potuit esse causa, quam quòd Christus de uxore etiam propter fornicationem dimissa loqueretur, de qua, quia iam adultera erat, noluit dicere mœchatur, quia nihil noui dixisset: sed dixit fore, ut quicunque eam duceret, mœcharetur, ut significaret nec dimissæ licere alteri uiro nubere, neque alteri uiro uxorem eã ducere. Ad hæc dubitandum non est, quin oporteat hunc locum ex alijs scripturæ locis, in quibus de eadem re agitur, explicare, in alijs autem locis semper absolutè dicitur non licere uxori dimissæ nubere, ut apud eundem Matthæum supra c. 5. 32. *Ego autem dico uobis, quia quicunque dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causam, facit eam mœchari, & qui dimissam duxerit, adulterat*; quo loco probauimus illud uerbum, *qui dimissam duxerit, adulterat*, sine exceptione intelligendum esse. Præterea Marcus, & Lucas hanc ipsam narrantes historiam sine ulla exceptione dixerunt, quicumque dimissam duxerit, mœchari. Marcus c. 10. 11. *quicunque dimiserit uxorem suam, & aliam duxerit, adulterium committit super eam*, ubi non potest excogitari alia causa, cur Matthæus exceperit fornicationem, Marcus uerò non exceperit, nisi quia Matthæus uoluit explicare aliquando licere uxorem dimittere, si nimirum adultera sit, Marcus autem docere uoluit nunquam licere aliam uxorem ducere, etiamsi prior propter adulterium dimissa sit. Illud etiam in uerbis Marci obseruatione dignum est, quòd dicat *adulterium committit super eam*, id est contra eam: Hebraismus enim est, quia על utrumque signi significat, & *super*, & *contra*, quod ideo Marcus dixit, ut indicaret non magis marito licere dimissa uxore adultera alteram ducere, quàm uxore contra ipsum adulterium comittente contra illam adulterium committere, non enim licet in hoc genere facere paria. Lucas uerò cap. 16. 18. generaliter etiam dixit *Omnis, qui dimittit uxorem suam, & alteram ducit, mœchatur, & qui dimissam à uiro ducit, mœchatur.* Fingamus Matthæum Euangelium non scripsisse, profectò ex uerbis Marci, & Lucæ alium sensum elicere non possemus, quàm nunquam licere marito, quacunque de causa uxorem dimisisset, alteram ducere, nunquam licere uxori, quacumque de causa dimissa esset, alteri nubere, nec ullus dubitationi locus esset. Nunc Matthæus scripsit, sed scripsit obscurè, ita ut de eius sensu, atque interpretatione inter nos, & hæreticos disceptetur, quis non intelligit hominis esse prudentis Matthæi obscurum locum ex Marci, & Lucæ perspicuis uerbis interpretari? scripsit post Matthæum ut creditur Marcus, & Lucas: credibile profectò est eos, qđ obscurè Matthæus dixerat, perspicuè, & sine ulla ambiguitate dicere uoluisse: dixerunt autem nunquam uiro dimissa uxore alteram ducere licere: hoc igitur tenendum, quod sine ambiguitate, & quasi interpreta-

tionis

tionis loco dictum eſt. Matthæi autem teſtimoniũ eſt aliorum duorum Euangeliſtarum explicatione intelligendum. Contra facere: quemadmodum hæretici faciunt, aut nullius, aut peruerſi, & diſtorti iudicii eſt. Scripſit etiam poſt Matthæum D. Paulus epiſtolam ad Romanos, & ad Cor. In vtraque hanc quæſtionem tractat; nunquam adhibet exceptionem, ſed ad Rom. 7. 3. generaliter dicit, *igitur uiuente uiro uocabitur adultera, ſi fuerit cum alio uiro, ſi autem mortuus fuerit uir eius, liberata eſt à lege uiri, ut non ſit adultera, ſi fuerit cum alio uiro*, & 1. ad Cor. 7. 10. 11. *ijs autem, qui matrimonio iuncti ſunt, præcipio non ego, ſed Dominus uxorem à uiro non diſcedere; quod ſi diſceſſerit, manere innuptam, aut uiro ſuo reconciliari.* Explicat D. Paulus Chriſti ſententiam, de qua hoc loco diſputamus; quis dubitat exceptionem adhibiturum fuiſſe, ſi ulla fuiſſet exceptio, qua dimiſſæ uxori nubere alteri uiro liceret. Nunc autẽ generaliter, uniuersè, & abſolutè dicit, ut maneat inupta, aut uiro ſuo reconcilietur. Loquitur autem de vxore propter adulterium à uiro diſcedente, qua ſola cauſa diſcedere licebat; alioqui non reliquiſſet D. Paulus in eius poteſtate, ut ſeparata à uiro, ſed inupta maneret, aut ut uiro ſuo reconciliaretur, ſed diuerſis uerbis præcepiſſet, ut rediret ad uirum, cùm illi non liceret ob aliam cauſam, quam ob adulterium à uiro ſeparatã uiuere. Ergo illam ipſam mulierem, quæ à uiro ob adulterium diſceſſerat: iubet non ex ſua, ſed ex Chriſti ſententia aut innuptam uiuere, aut priori uiro reconciliari. Denique ſi ſenſus huius loci eſſet, quem eſſe hæretici putant, ut uerba Matthæi coniuncta intelligantur, *quicumque dimiſerit uxorem ſuã, niſi ob fornicationem, & aliã duxerit, mæchatur, et qui dimiſſam duxerit, mæchatur*: quaſi ſententia ſit, qui dimiſerit uxorem ſuam ob aliam cauſam, quàm ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur; ſi uerò ob fornicationem dimiſerit, & aliam duxerit, non mœchatur, & quicunque ob aliam cauſam, quàm ob fornicationem dimiſſam duxerit, mœchatur; qui autem ob fornicationem dimiſſam duxerit, non mœchatur: Si hic inquam eſſet ſenſus, ſequeretur imperfectam eſſe ſententiam: Chriſtus tantùm dicit, *qui dimiſerit uxorem ſuam, niſi ob fornicationem, & aliam duxerit, mæchatur*, quod hæreticorum iudicio intelligitur, ſi ob aliam cauſam dimiſerit, ſed alteram non duxerit: hoc enim Chriſtus non explicauit, quod in primis explicandum erat. Noſtra autem interpretatione perfecta, & abſoluta ſententia eſt. Nam ſi ob aliam cauſam, quàm ob fornicationem dimiſerit, quamuis aliam non duxerit, mœchatur, quia uxorem ſuam mœchari facit, ut capitul. 5. 32. explicatur. Si autem ob fornicationem dimiſerit, & alteram duxerit, etiam mœchatur; non quia adulteram dimiſit, ſed quia alteram duxit. Itaque uerbum *mæchatur* hoc loco & ad eum, qui ob aliam cauſam, quàm ob fornicationem uxorem dimiſit, & ad eum, qui, cùm ob fornicationem dimiſerit, alteram duxerit, referendum eſt, tanquam ſi diceret, quicumque dimiſerit vxorem ſuam, niſi ob fornicationem, mœchatur, id eſt facit eam mœchari, & quicumque alteram duxerit (quacumque de cauſa priore dimiſſa) mœchatur, id eſt adulterium contra priorem uxorem committit, ut Marcus interpretatur. Obijciet aliquis, ſi hic eſſet ſenſus, debuiſſet Euangeliſta dicere, quicumque dimiſerit uxorem ſuam, niſi ob fornicationem, & qui aliam duxerit, mœchatur: non autem dixiſſe, & qui aliam duxerit, ſed *& aliam duxerit.* Reſpondeo ex Hebreorum conſuetudine *ἀπὸ κοινοῦ* relatiuum præcedens eſſe repetendum, cætera, quæ ad huius loci interpretationem deſiderari poſſunt, ſupra c. 5. 32. explicata à nobis ſunt.

10. *Si ita eſt.*) Ambroſius in exhortatione ad uirgines, Hieronym. Chryſoſt. & Euthym. hoc loco iſtud

ita est ad hunc modum intelligunt, *si ita est*, ut non liceat uiro, nisi adulterii causa, uxorem dimittere. Gregorius uerò Nazian. in oratione, qua edisserit hæc uerba, Pharisæorum uerba esse dicit, aut errore memoriæ, aut, quod magis credo, significans Apostolos ea ex Pharisæorum consuetudine, & sensu dixisse. Mihi sensus hic uidetur esse, *si ita est*, ut etiam ob adulterium uxore dimissa aliam ducere non liceat, non expedit nubere. Credibile enim est, quod magis nouum erat, magisque difficile magis Apostolos commouisse. Quod autem uxore etiam adulterij causa dimissa, aliam ducere non liceret, multo magis nouum, atque difficile uideri poterat, quàm quod non ob aliam causam, quàm ob adulterium uxorem dimittere liceret. Præsertim cum etiam nunc in quæstione versetur, an in veteri lege alia de causa, quàm adulterii dimitti posset.

causa.) ἡ ἀντία, negotium, aut ius coniugale, quasi dicat, si ita inter uirum & uxorem se habet res, aut si hoc iure, si hac lege uir uxorem ducit, ut ea etiam adulterii causa dimissa aliam ducere non possit, præstat nullam uxorē ducere. Theophylact. auctor est quosdam ad hunc modum exposuisse, *si ita est causa hominis cum uxore*, id est si propter uxorem dimissam uir reus factus est, uxorem ducere non expedit. Græcum enim uerbum ἀντία, reatū propriè significat.

Hominis.) hominem Latinus posuit pro uiro, sicut Græcus ἀντρώπου pro ἀνδρός, ut supra uersu 5. quemadmodum apparet ex antithesi, *cum uxore*.

Non expedit nubere.) *Nubere*, dixit Latinus interpres pro uxorem ducere contra consuetudinem Latini sermonis, Græci verbi ambiguitatem secutus; quia γαμῆσαι vtrumque significat, & uxorem ducere, & nubere. Hoc autem loco non nubere, sed uxorem ducere significat, quia non de vxore, sed de uiro agitur, neque de uxorum, sed de uirorum conditione Apostoli querebantur, *si ita*, inquiunt, *est causa hominis cum uxore*. Itaque nouorum hereticorum uersionem non probo, qui hoc loco pro γαμῆσαι, matrimonium contrahere trāstulerint: non enim generaliter de matrimonio, id est de ducendo uxorem, & de nubendo, sed de uirorum conditione in ducendis uxoribus agitur. Caluinus, ut solet, non solum hoc loco falsus interpres, sed impius etiam, & aduersus Apostolos blasphemus est, uocat enim illos stultos, ingratos, impios; homo scilicet pius, quia existimauit Apostolos hoc ideo dixisse, quòd homines omnino carnales essent, & nuptiarum multitudine insatiabiles, tam longè nimirum ab eorum mente, quàm ab eorum sanctitate distabat. Tantùm enim abest, ut propterea id Apostoli dixerint, ut contrario omnino animo fuerint. Nam cùm Christus dixisset adulterū esse, qui etiam ob adulterium uxore dimissa alteram duceret; collegerunt quod res erat, quòdque Christus responso suo comprobauit, non expedire omnino uxorem ducere: quandoquidem adeo usitatum esset adulterium, ut uix inuenienda uxor esset, quæ futura non esset adultera, qua dimissa manendum uiro sine uxore esset. Itaque præstare ab initio usque ad finem uitæ sine uxore manere, & matrimonii molestiis, & adulteræ uxoris zelotypia liberum esse.

Impietas Caluini cõtra Aposto los.

11. *Non omnes capiunt uerbum hoc.*) Non assentior iis interpretibus, qui existimant Christum neque approbare, neque improbare Apostolorum dictum, quòd uxorem ducere non expediat; probat enim, & maximè quidem probat: uultque eos eò perfectionis adducere, ut, quod uerbis dixerant, moribus, ac rebus præstent. Et, ut solemus uulgò dicere, indicat eos plus dixisse, quàm intelligebant. Quod autem dicit *non omnes capiunt uerbum hoc*, ita fere omnes exponūt, tanquam si sensus esset, non omnes, quod dicitis, præstare, possunt, id est uxore carere; quia non omnes castitatis donum habent, sed quibus datum est: quemadmodum D. Paulus 2. ad

ad Corin. 6. 13. iubet dilatari Corinthios, ut maiorum Dei donorum capaces sint. Itaque *non capere* hoc loco significat non esse capacem tantæ virtutis, vt sine vxore uiuere quis possit. Hunc sensum Origen. tractatu in Matthæum 7. Gregorius Nazianz. oratione in hæc uerba, & Ambros. in exhortatione ad uirgines secuti sunt. Quam interpretationem adduci non possum, ut sequar; quia cum Christus uersu sequenti dicit, *qui potest capere, capiat*, minimè dubium est, quin *capere* dicat pro intelligere, ut eo loco probabimus: ergo & hic, cum dicit *non omnes capiunt*, sensus est non omnes intelligunt, non omnes animo comprehendunt. Accedit, quòd additur, *verbum hoc*, quod etsi aliquando rem omnem significat, tamen natura sua non accipitur, nisi pro sermone: nec debemus aliter, nisi aliquid nos cogat, interpretari: hic nihil cogit: sermonem autem capere, nihil aliud est, quàm intelligere. Sensus igitur est, non omnes hoc uerbum intelligunt: atque ita Epiphanius, quem huius expositionis auctorem habeo aduersus Manichæos hæresi 66. interpretatur. Accedit, quòd ita Christus loqui consueuit, vt Ioannis. 8. 37. *Quæritis me interficere, quia sermo meus non capitur in vobis.* Poterit aliquis obijcere, quod sequitur, *sed quibus datum est*: unde colligi uidetur posse non de intelligentia, sed de castitatis dono agi. Respondeo etiam intelligētiam donum esse Dei ut idem Christus apud Ioannem c. 6. 44. declarat, *nemo potest venire ad me, nisi pater, qui misit me, traxerit eum*; agebat enim contra eos, qui ea, quæ dicebat, propterea non credebant, quia non intelligebant. Itaque necesse non est hoc loco de castitatis dono disputare: sed quia omnes interpretes disputant: & quia nolo quemquam meis interpretationibus addictum esse, & quia hoc testimonio hæretici impudenter abutuntur, dicam obiter, quid ueteres senserint auctores. Gregorius Nazianz. in oratione ad hunc locum, & Chrysost. homil. 64. in Matthæum donum castitatis nihil aliud esse uidentur existimare, quàm propensionem quandam naturalem, qua alij alijs ad castitatem magis apti, ad libididem minus procliues sunt: ita ut non difficulter uxore careant. Alij omnes auctores præter naturalem propensionem, aut etiam contra illam diuinam gratiam esse putant: sed ij dem docent omnibus uolentibus, petentibus, & obtinere conantibus eam dari, quemadmodum Origenes tractatu 7. in Matth. & D. Ambros. lib. 3. de uirginibus, & Auctor imperfecti homi. 32. Hieronym. Beda, Theophylact. & Euthym. solus D. August. docere solet non omnibus, sed quibusdam tantùm donum illud conferri, sed tamen ex ijs, quæ D. Augustin. adnotauit, in lib. de continentia c. 1. ipsius opinio refutari, aliorum probari potest. Monuit D. Paulum 1. ad Cor. 7. 7. cum dixit, *vnusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem sic, alius autem sic*, nō solùm de uirginitate, sed etiam de matrimonio locutum esse. Donum autem matrimonij omnibus uolentibus datur, ergo & donum uirginitatis, & castitatis: hoc tantùm interest, quòd difficilius hoc, quàm illud obtinetur, maioremque conatum requirit. Abusi hoc loco sunt Manichæi, ut probarent diuersas esse in hominibus naturas, alios ita factos, ut uxore carere non possent; alios ita, ut non possint habere, ut Hieronym. hoc loco indicat, & Philastrius in hæresi Abstinentium: sed hoc opus non est refutare. Abutuntur & Lutherani, & Caluinistæ, ut probent impios esse (sic enim loquuntur) qui non certi de dono Dei continentiam profitentur: non enim omnes habere. Apud illos non solum non omnes, sed nemo prorsus habet; certè non apparet. Hactenus enim hominem Lutheranum, aut Caluinistam perpetuam seruasse uirginitatem monstrum inauditum est. Non ergo id hæretici agunt, quod agere se simulant, ut Dei gratiam commendent, dum eam non omnibus, sed quibusdam tantùm

Quid castitatis donū. Donū castitatis omnibus offertur.

De castitatis dono cōtra hæreticos nostræ ætatis.

Lutheranus aut Caluinista virginitatem colens monstrum inauditum.

tùm dari dicunt; sed illud potiùs, vt omnes homines ab Euangelica perfe ctione, & puritate ad suas reuocent sordes, malintque homines adulteros esse, quàm uirgines. Cur enim eos, qui uirginitatem profitentur; impios appellant: eos verò, qui adulterijs omnia permiscent, nunquam impios appellauerunt? Pudet me recitare, quod primum eorum magistrum Lutherum dicere, proterique non puduit, non vxore magis posse virum sine vxore, quàm sine cibo, ac potu uiuere; vtrumque enim rem esse naturalem, & necessariam. Epicurum illum, qui sola uoluptate beatitudinem æstimabat, nihil tam Epicuræum dixisse legimus: & porci. si loqui scirent, dicere non auderent. Dicebat olim simile quiddam Actius rem Veneream χρείαν necessitatem appellans, ut auctor est aduersus illum scribens Epiphanius. Hoc si ita est, satis apparet non solum non omnibus: sed nemini prorsus hoc a Deo donum dari, vt sine vxore uiuat. Nam & quidam ex eodem porcorum grege, magnus tamen apud illos habitus doctor, Catholicis dicentibus hanc seruandæ castitatis gratiam, etsi certò nescimus nos habere, tamen posse orationibus obtineri: respondet perinde esse, ac si profiteremur nunquam nos cibum, & potum sumpturos esse, dicentes a Deo nos precibus impetraturos, ut sine cibo, potuque uiueremus. Constat igitur horum doctorum hanc esse sententiam nos non magis sine vxore, quàm sine cibo, & potu uiuere posse. Vnde sequitur, primùm neminem debere sine matrimonio viuere velle, aut experiri, ne Deum tentare uideatur. Itaque quod Christus uer. 12. dicit esse Eunuchos quosdam, qui se castrauerunt propter regnum cœlorum, istorum opinione locum non habet: nemo enim se propter regnum castrare potest magis, quàm cibo, & potu carere. Deinde licere maritis, si eorum vxores ægrotæ sunt, longiore præsertim tempore, aut alias vxores ducere, aut alias mulieres inire: quemadmodum si quis omni cibo, potuque careat, licet vndecunque poterit arripere, & vitam sustentare. Tertio loco sequitur, si maritus, aut vxor diu absit, etiamsi in uiuis sit, licere alteri coniugi alias adire nuptias: quo enim modo tam diu sine cibo, & potu uiuet? Hoc postremum Caluinistæ absurdum esse non ducunt: sed usu potius probant, & in quodam eorum Conciliabulo decretum est licere uxori, si maritus, nescio quam diu abfuerit, alteri nubere. Hæc est Caluinistarum doctrina, quam expedit in vulgus indicari, in lucemque proferri, vt omnes eorũ impietatem cognoscant.

Lutheri turpe dictum contra castitatem. l. de vita coniugali, & in epist. ad Volfangum Reissemb.

Absurdæ sęditates ex doctrina Hęreticorum contra castitatem.

Vide etiam statuta ciuitatis Gebennensis.

12. *Sunt enim Eunuchi.*) Non satis apparet, quorsum hanc Eunuchorum distinctionem Christus subiecerit. Quidam ex hæreticorum interpretibus putant uoluisse declarare, quod paullo ante dixerat, quibusnam datum sit, ut capiant uerbum hoc. Maior uerò magister Caluinus ita exponit, quasi præcedentibus uerbis Christus dicere voluerit omnes necessariò debere vxorem ducere, nisi impij esse uellent, exceptis ijs, quibus Deus reuelauerit posse cœlibes uiuere: qui autem illi sint, qui à matrimonij obligatione sint immunes, nunc Christum his verbis declarare. Itaque Caluini sententia vxorem ducere non solùm natura sua necessarium est: sed diuinum etiam præceptum: vxorem autem non ducere nõ consilium, sed Dei dispensationẽ esse putat. *Audiat hæc æther*, audiant omnes, & horreant. Quanto meliore spiritu, & iudicio Chrysost. existimauit Christum his uerbis docere noluisse possibile esse, quod tunc vulgò (nunc à Caluinistis impossibile) putabatur posse aliquos, imò quicunque conarentur: gratia enim omnibus præsto est: tam castè uiuere, quàm si Eunuchi essent: propterea enim Christus non quocunque modo: sed explicatis tribus Eunuchorum generibus, Apostolorum dictum confirmauit, non expedire uxorem ducere, idque hanc diffi-

difficile fieri posse, si quis seipsum propter regnum cœlorum castrare uellet, id est carnem non secare, sed domare. Proponit ergo, ut ait Hilar. tria Eunuchorum genera, quosdam à natura, quosdam ab hominibus, quosdam a se ipsis factos; quorum primi & culpa, & merito careant: secundi culpam, si suo consensu exsecti sint: tertij meritum habeant.

Qui seipsos.) Duplex in hoc uerbo vis est: altera, qua liberum arbitrium significatur, quo se quisque Dei adiuuante gratia castrare potest, id est castum efficere, quemadmodum Chrysostom. annotauit: nam & castrandi verbum inde a Latinis dictum arbitror: altera, qua significatur id non sine carnis repugnantia fieri, ut Gregorius Nazianzenus obseruauit. Itaque, quod Caluinistæ dicunt, ridiculum est. Primum, neminem debere continentiam experiri, nisi certus sit se à Deo continentiæ donum habere: secundò, quisquis continentiæ donum habet, certò scire se habere: quemadmodum, qui fidem habet, certo se habere nouit. Hæc enim & falsa sunt, & inter se pugnant. Nam cum, qui continentiæ donum habet, certò scire se habere, tam falsum & hæreticum est, quàm quod Caluinistæ docent, eum, qui gratiam Dei habet, certò scire se eam habere. Nam donum continentiæ gratia quædam est. Et exemplum fidei, quod afferunt, est falsum, & si uerum esset, tamen esset ineptum: falsum quidem, quia, qui fidem habet, non scit, sed credit se fidem habere, ipsa enim fide, non alia cognitione id nouit: per fidem autem non scimus, sed credimus, & quisquis fidem scientiam appellat, fidem perdit, quia ex diuina, & Christiana fide humanam facit: ineptum autem, quia etiamsi, quisquis fidem habet, necessariò sciret se habere, non continuò sequeretur quisquis donum habet continentiæ, id etiam scire, quia fides cognitio quædam est, donum autem continentiæ non est cognitio: Itaque perinde isti boni Theologi argumentantur, atque si

Caluinus refellitur circa donum cōtinentiæ.

dicerent, quisquis uisum habet, certò scit se uisum habere; ergo quisquis bonum sanguinem habet, certò scit se bonum sanguinem habere. Pugnantia autem dicunt, quia nemo, nisi experiendo scire potest, an castitatis donum habeat, experiri autem, ut isti uolunt, non priùs, debet, quàm de dono castitatis certus sit.

Caluinistæ contradictionis arguuntur.

Propter regnum cœlorum) Hæretici exponunt *propter regnum cœlorum*, id est propter Euangelium, ut illi nimirum seruiant. Timent enim, ne ex hoc loco meritum colligamus. Sed ista eorum ratione soli Ecclesiæ Doctores, id est Episcopi, & presbyteri castrare sese deberent, quos illi imprimis coniugatos esse uolunt, & quidem hactenus nullum apud eos Ministrum nouimus, qui etiam isto modo, id est, ut Euangelio licet falso, seruiret, sese castrauerit. Sensus ergo est *propter regnum cœlorum*, id est ad regnum cœlorum promerendum, vt Origenes, Hilarius, Chrysosto. Auctor imperfecti, & Euthymius interpretantur. Generaliter enim de omnibus, non de solis Apostolis, & Euangelij Doctoribus loquitur Christus. Solent dicere Caluinistæ cælibatum non magis esse meritorium, quàm ieiunium, quòd per se nec bonum, nec malum est: sed quatenus ad orandum conducit. Exemplum arripio, si ieiunium per se nec bonum, nec malum est, ergo intemperantia, cui ieiunium opponitur, nec bona, nec mala est. Atqui intemperantia per se est mala, ieiunium igitur per se est bonum, & cœlibatus, quandoquidem eandem utriusque rationem esse putant. Et ut per se hæc bona non sint, non sequitur meritoria non esse; non enim solum meremur, dum ea facimus, quæ per se bona sunt; sed etiam, dum ea, quæ ad id, quod per se bonum est, aliquid iuuant. Cuius rei in hoc ipso capite manifestum est argumentum. Nā omnes diuitias abijcere, sicut eas retinere, per se nec bonum, nec malum est: tamen propter regnum cœlorum eas abijcere non solum alicuius, sed etiam

Meritum.

Cœlibatus meritorius apud Deum contra Caluinistas.

singularis, & excellentis meriti esse ex singulari præmio perspicuum est, *vos inquit, qui reliquistis omnia, & secuti estis me, sedebitis super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel,* infra uersu. 27. & 28.

Qui potest capere capiat.) Caluinus suam secutus impietatem ad hunc modum exponit, ut Christus docere uoluerit minimè spernendum esse coniugij usum, nisi cæca temeritate nos in exitium uelimus præcipites dare. Nam discipulis, inquit, quos uidebat sine iudicio ruere, manum inijcere oportuit. Itaque bonus iste Euangelicæ perfectionis interpres non putat Christum, quod Apostoli dixerant, approbare: sed reprehendere, eosque temerarios, ac cœcos fuisse significat, quòd existimauerint bonum esse uxorem non ducere. Hæc autem uerba *qui potest capere, capiat*, non exhortantis, sed prohibentis esse interpretatur, quasi dicat Christus, uos existimatis bonum esse uxore carere: ego autem uero, ne quisquam id facere tentet, nisi certus sit se id capere posse, id est sine uxore uiuere. Ipse, ut opinor, diabolus, si commentarios scripsisset, non potuisset peiore spiritu, & sensu Christi sensui magis contrario verba eius interpretari. Quis enim nō uidet noluisse Christum homines ad castitatem, & cœlibis uitæ perfectionem quasi proposito præmio cohortari? Caluini uerbis uerba Hieronymi opponamus, ut quemadmodum dicere soleo, quid inter Catholicum, & hæreticum spiritum intersit ex comparatione lector agnoscat. Hic contra Iouinianum, id est contra patrem Caluini lib. 1. scribit, *Proponit ἀγωνοθέτης præmium inuitat ad cursum, tenet in manu uirginitatis brauium, ostendit purissimum fontem, & clamat, qui sitit, ueniat ad me, & bibat, qui potest capere, capiat.* Ergo, ut concedamus capiendi uerbum hoc loco non pro intelligere, sed pro apprehendere, & obtinere positum esse, quemadmodum Hieronymus, Chrysost. Theophylact. & Euthym. existimant; tamen inde potius sequeretur non prohibentis, sed exhortantis esse uerba: loquitur enim Christus quemadmodum Hieronym. indicat, tanquam agonotheta præmium manu tenens, & in stadio currentes clara uoce cohortatur, *qui potest capere, capiat*, quibus uerbis non significat non omnes posse capere: sed alludit ad stadium, unde metaphora sumpta est, in quo omnes quidem currunt: sed unus accipit brauium 1. ad Cor. 9. 24. Nos autem iam supra monuimus *capere*, hoc loco idem significare atque intelligere: nihil enim aliud uoluit Christus dicere, quàm quod alias, cum de re aliqua egit graui, dicere consueuit, *qui habet aures, audiendi audiat*, ut supra. ca. 11. 15. & c. 13. 9. 43. & Marci 4. 9. 23. & 7. 16. & Lucæ 8. 8.

Caluini diabolica interpretatio.

Iouinianus Caluini parens.

13. *Tunc.*) Posthac, non enim constat, an statim post superiora hoc factum sit: nam Lucas multa in medio narrat, & nolumus sententiam plus iusto restringere. Quanquam Auctor imperfecti non dubitat statim interpretari.

Oblati sunt ei paruuli.) Ex Luc. cap. 18. 15. perspicuum est non solum pueros paruulos fuisse, sed etiam infantes προσέφερον αὐτῷ τὰ βρέφη & offerebant illi infantes. Nimirum cum uideret populus omnes adultos, qui ad Christum accedebant, magnis aut sanctitatis, aut aliarum rerum cumulari beneficijs, cœpit & illi infantes offerre; ut quatenus ea ferebat ætas, beneficiorum Christi participes fierent. Non enim, ut sanarentur, sicut adulti: sed, ut spiritualem aliquam gratiam perciperent, illi offerebantur, ut statim explicat Euangelista.

Vt eis manus imponeret, & oraret.) Id est, ut impositis super eis manibus, eis benediceret, beneque precaretur. Hebræorum consuetudinem fuisse, ut qui maiores erant, & aliqua pollebant diuina gratia, manuum impositione inferioribus benedicerent, constat ex Genesi 48. 14. 15. hac ergo ratione adducti parentes infantes ad Christum afferebant, ut impositis manibus, illis benediceret. Vnde Ecclesiastica consuetudo

nata

Mos accipiendi bene dictionē ab episcopis & sacerdotib.

nata est, ut laici, ac præsertim pueri a sacerdotibus, & Episcopis etiam extra Ecclesiam benedicantur, quam consuetudinem Auctor imperfecti commendat.

Discipuli autem increpabant eos.) Id est prohibebant, ut Euthym. interpretatur: id enim significat etiam uerbū ἐπιτιμᾶν, vt supra alio loco monuimus. Dubium quare discipuli parentes prohibuerunt ad Christum accedere, & illi infantes offerre. Chrysosto. Auctor imperfecti, Euthym. & Theophyl. ideo prohibuisse putant, quòd eam ætatem indignam iudicarent, ut ad Christum accederent: quasi Christi minueretur dignitas, si in benedicendis pueris occuparetur. Itaque tanquam de honore, & dignitate magistri soliciti, pueros arcebant. Probabilius hoc est, quàm quòd Hierony. & Beda dicunt: non quòd nollent eis saluatoris & manu, & uoce benedici, sed quòd necdum habentes plenissimam fidem putarent eum hominum offerentium importunitate lassari. Nam quod Christus subiecit, *sinite paruulos venire ad me: talium est enim regnum cœlorum*, Chrysostomi videtur interpretationem confirmare.

14. *Sinite paruulos uenire ad me.*) Paruulos uocat, & per ætatem infantes, & per simplicitatem morum adultos, vt statim explicat dicens *talium est regnum cælorum*. Propterea enim non dixit horū, sed *talium est regnum cœlorum*, vt non solum ætate pueros: sed etiam moribus pueris similes cōprehēderet, ut Origenes, Hieronym. Augustin. libro primo de peccatorum meritis cap 19. Beda, Theophylact. & Euthym. monuerunt. Quod Lucas magis expressit capitu. 18. 17. addens, *Amen dico vobis, quicunque non acceperit regnum Dei sicut puer, non intrabit in illud*. Non habent aliud Caluinistæ testimonium, quo infantes baptizādos esse probent, quàm quòd Christus dicat *sinite paruulos uenire ad me*. Nam illud fortissimum, & apertissimum, quo semper Ecclesia, vt infantes baptizaret, adducta est, *nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei*, illi non de baptismo, sed de doctrina interpretantur; ita fit, ut dum hæretici esse uolunt, & Ecclesiæ Catholicæ resistere, seipsos exarment, & Anabaptistis, qui infantes baptizandos esse negant, resistere non possint. Nam etsi ex hoc loco aliquid argumenti colligitur: quemadmodum, & D. Bernardus epist. 240. colligit: tamen non adeo firmum est, ut tam certi, tamque necessarij ad salutem dogmatis fundamentum esse possit.

Caluinistæ probare nō possunt infancium baptismū contra Anabaptistas. Io. 3. 5.

15. *Et cum imposuisset eis manus.*) Dixerat Euāgelista uer. 13. oblatos Christo fuisse pueros, ut manus illis imponeret, & oraret: dicit nunc manus illis imposuisse, sed orasse non dicit, cuius rei causam Origen. fuisse putat, quòd Christus manus imposuerit, non autem orauerit: quia infantes impositionis manuum capaces erant: orationis, quam intelligere non poterāt, non erant; opinio minimè probabilis. Nam opus non erat, ut infantes orationem intelligerent, ut eius participes esse possent; quemadmodum nunc opus non est, ut uerba, quibus baptismus confertur, intelligant, ut baptismi fructum percipiant, & in manuum impositione oratio etiam comprehenditur. Nec enim sola manuum impositio sine oratione, ac benedictione unquam adhibebatur, & Marcus cap. 10. 16. expressit, & *complexans eos, & imponens manus super illos benedicebat eos*.

16. *Et ecce vnus.*) εἷς *vnus* pro τὶς quidam positum est; sicut & Galli loqui solent, Lucas ca. 18. 18. principem fuisse scribit, id est primarium, ut interpretor, uirum: quia ut ait Matthæus versu 22. diues admodum erat. Videntur multi ueteres auctores hūc adolescentem cum illo legisperito, de quo Lucas scribit capitu. 10. 25. lapsi memoria confudisse; nam & hunc legisperitum fuisse dicunt, ut Hierony. Ambros. in capit. 18. Lucæ, & Cyrillus Alexandrin. 2. lib. Thesauri cap. 1. Melius D. Basilius in homil. contra

diuites auaros non solùm non putat legisperitum fuisse: sed legisperito illi, dequo Lucas scripsit, opponit, quòd ille tentandi causa, hic discẽdi ad Christum accesserit. Et uerò si legisperitus fuisset, id potius expressissent Euãgelistæ, quàm alias circunstãtias, quas videmus eos magno studio declarasse, ut quòd princeps fuerit, quòd diues, quòd adolescens. Putant iidem auctores, tum etiam Epiphanius in Anchorato, & hæresi 69. hunc etiam adolescentem non bono, ac simplici, sed tentãdi animo ad Christum adijsse, quam opinionem, & D. Basil. in eo loco, quem paullo ante annotauimus, & Chrysostom. & Euthym. in huius loci commentariis meritò mihi videntur, magnisque commentariis refutare: Primùm quia, ut Marcus capitu. 10. 17. declarat, ualde reuerenter, & suppliciter genua subinde flectens ad Christum accessit, quod superbi illi, & inflati Scribæ, & Pharisęi, qui tentaturi Christum adibant, facere non solebant. Deinde quia quoties aliquis tentandi causa Christum interrogat, Euangelistæ solent exprimere: de hoc uerò adolescente nihil tale significarunt. Tertiò, quia rogat, quid adhuc sibi desit, ut ad uitam æternam peruenire possit. Quartò, quia, cùm Christus illi dixisset, *vade, & vende, quæ habes, & da pauperibus*, tristis discessit: nulla autem tristitiæ causa fuisset, si malo simulatoque animo Christum interrogasset. Itaque multo meliùs hinc Chrysostom. quàm Hieronym. ad probandam suam opinionem argumentatur. Addo ego, quod, qui tentandi causa Christum interrogabant, non solebant de seipsis, suaque salute: sed de lege, deque rebus controuersis, & curiosis quæstionem proponere, ut, an liceat tributum dare Cæsari: an liceat quacunque ex causa uxorem dimittere; quod sit maximum legis mandatum; cuius illa mulier in resurrectione futura sit uxor, quæ, dum viueret, septem fratres maritos habuisset. Hic autem adolescens non curiosa, non subtilia, non superuacanea rogat: sed sibi necessaria, *quid boni faciam, vt habeam vitam æternam?*

Canon Cõcilij Eliberini de diuortio explicatus.

Magister bone.) Vtitur honorifica præfatione ad captandam Christi beneuolentiam. Alii Christum Rabbi, id est magistrum aliquid interrogaturi appellabant, ille, ut maiorem animi propẽsionem ostenderet, magistrum bonum appellauit.

17. *Quid me interrogas de bono?)* Græce in omnibus fere libris est, *τί με λέγεις ἀγαθόν;* Quid me dicis bonum? nemo bonus: nisi unus Deus; atque ita legit Orige. tractatu in Matthæum 7. Hilarius, Chrysost. Auctor imperfecti in hunc locum, & Gaudentius tractatu 7. in Exodum. Noster interpres legit *τί με ἐροτᾶς περὶ ἀγαθȣ̃;* *Qnid me intrrrogas de bono?* quemadmodum in nonnullis etiam nunc Græcis codicibus legitur, & ut Hieronym. hoc loco, & D. August. lib. 1. de Trinitate cap. 13. legunt. Orig. utramque lectionem ponit. Verùm eorum coniecturam nequaquam probo, qui vtroque modo Christum dixisse putant, priùs quidem, *Quid me dicis bonum?* quia dixerat adolescens *magister bone*: deinde *quid me interrogas de bono?* si ita legamus, non significat, quid me interrogas, quid boni facturus sis? sed, quid me interrogas bonum appellans?

Vnus est bonus Deus.) Obiiciebant Ariani Catholicis hunc locum, ut probarent Christũ non esse Deum, quod videtur his verbis a bonitate, diuinitateque seipsum excludere, ut scribit Epiphanius aduersus Arianos hæresi 69. & Cyrillus Alexandrin. libro secundo thesauri capitulo primo, & D. Basilius in epistola ad Amphilochiũ, & D. Ambros. in commentariis in ca. 18. Lucæ, & D. Augustinus libro tertio contra Maximinum Arianorum Episcopum capitu. 23. Omnes respondent Christum non negare se bonum esse, ac Deum. Nam & homines, & Angelos, & multa alia præter Deum suo quodam modo bona esse manifestum est, & multis scripturæ exemplis probat Epiphan. sed dicit nemi-

Locus contra Arianos pro diuinitate Christi explicatus.

nem

nem bonum esse præter Deum, eo modo, quo Deus bonus est, id est per se, & natura sua: quemadmodum dixit Diuus Paulus 1. ad Timoth. 6. 16. solum Deum habere immortalitatem, cùm & Angelos, & animos nostros immortales esse constet: quia nemo præter Deum natura sua: id est non alterius participatione immortalis est: quemadmodum in quæstionibus Christianis propositis Iustinus explicauit. Itaque etsi Christus Deus non fuisset, bonus tamen fuisset: & quemadmodum se à bonitate non excludit dicendo *vnus est bonus, Deus*, ita non excludit a diuinitate: quinimò his uerbis, ut paullo post explicabimus, maximè indicat se esse Deum. Cur ergo ita Christus adolescenti respondit? Ratio, quam Caluinus affert, inepta est, & ad Arianorũ errorem accedit, ut, inquit osten deret suam doctrinam a Deo profectam esse. Nam neque id Christus uoluit ostendere, sed potius dicere se esse Deum: &, si uoluisset, non bene ea ratione ostendere potuisset. Alij uoluisse Christum adolescentem illum, quasi nimium operibus legis confidentem, ab illis auellere, & ad fidem in se adducere: quod facit, dum indicat se non solùm magistrum bonum, sed etiam bonum Deum esse: ita Origenes uidetur significare tractatu in Matthæum 8. ita certè Epiphan. aduersus Arianos, & Cyrillus libro 2. Thesauri cap. 1. interpretantur. Quod dicunt Christum uoluisse significare se esse Deum, vehementer probo: quod dicunt adolescentem in operibus legi confidisse, & ab illis eum Christum voluisse reuocare, non probo: nec illi mihi uidentur bene probare. Vera igitur causa, cur ita Christus responderit, ea mihi uidetur esse, quam Auctor imperfecti homil. 33. Hieronym. in commentarijs, Gaudent. tractatu. 7. in Exodum, August. lib. 1. de Trinitate cap. 13. & lib. 3. contra Maximinum c. 23. Beda, Theophylactus, & Euthymius, hoc loco afferunt, quòd adolescens ille, etsi bonam, non tamen satis magnam, atque perfectam de Christo habebat opinionem. Manifestum enim est conatum illũ fuisse quàm magnificentissimis titulis Christum ornare, ut eius iniret gratiam: & uidemus tamen non nisi magistrum bonum appellasse, quasi nihil de illo supra sentiret. Nam si Deum esse credidisset, aut Deum suum, aut certè Dominum appellasset: voluit ergo Christus sciens eum bono animo de sua salute consulere eius adiuuare fidem, atque perficere, eoque interrogando perducere, vt se non tantùm magistrum bonum, sed Deum etiam bonum esse crederet: propterea ex eius ore uerbum arripuit, ut doceret tantùm illi opus esse, ut ea, quæ dixerat, bene intelligeret. Vocauerat Christum magistrum bonum, docet illum Christus neminem bonum esse, præter Deum, ut probet se Deum esse, si bonus est, quemadmodum ille ipse nesciens, quid diceret, confessus erat. Fateor ambiguitatem in uerbo esse: nam aliter magister bonus, aliter Deus, bonus appellatur: sed hęc ipsa ambiguitas gratiam argumentationi affert: sic enim Christus argumentatur, quasi non intelligat, quid inter magistrum bonum, & Deum bonum intersit. Annotauimus aliis locis solitum fuisse Christum ambiguitate uerborum ludere, ut supra c. 8. 22. *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos*. Quæret aliquis, cur Christus non eodem modo alijs responderit, quos credibile est aliquando aut similibus, aut ijsdem titulis usos fuisse. Ratio mihi uidetur esse quòd hic adolescens ita eum magistrum bonum appellauerit; quasi existimaret aliquem ei titulum tribuere singularem, quem alii tribuere non solebant: voluit ergo Christus eius opinionem arripere, docereque nõ satis magnum sibi titulum tribuisse, se enim non solum magistrum bonum, sed Deum etiam bonum esse.

Caluinus arianizat

Si aũt uis ad vitã ingredi, serua mãdata.) Perniciosissima, & menti Christi oĩno cõtraria est ĩterpretatio Caluini, sic. n. exponit, quasi Christus bonũ illũ & simplicẽ adolescẽtẽ deludere voluerit; queãdmodũ si qs interrogãti qua

Caluinus reprehenditur

uia

via Romam iretur, extremos Indos ostenderet. Sic enim putat Christum respondisse, *si uis ad vitam ingredi, serua mandata*, non quòd mandatorum obseruatio vitæ æternæ uia esset, sed potiùs diuerticulum, quo a uita æterna homines aberrarent: iuuenem enim illum obseruatione legalium præceptorum inflatum fuisse, atque confisum, quæ tantùm abest, ut homines ad uitam æternam duceret, ut ab ea potius retardaret. Duplex error est: alter, quem iam refutauimus, quòd existimet illum adolescẽtem in legalium præceptorum obseruatione confidisse, nec enim confidebat, qui præter illa quærebat aliquid, quod faciendo in uitam æternam ingrederetur: alter, quòd putet Christum de legalibus agere præceptis: de quibus enim agat, statim ipsemet exponit, *non homicidium facies &c.* quæ præcepta non legalia, sed Euangelica sunt: quisquis autem legalia esse putat, legem ignorat: si enim legalia fuissent, unà cum ipsa lege fuissent abrogata; tantùm uerò abest, ut abrogata fuerint, ut tũc cœperint maximè uigere, cum cœpit lex maximè mori; ut Christus. c. 5. explicauit. Legalia igitur ea tantùm, quæ cum lege perierunt, ut Circuncisio, cæteræque cæromoniæ, ac sacramẽta. Verùm uitæ æternæ uiam Christus ostendit, a qua longissimè Caluinus aberrauit. Nam nec uiam illam legis adolescens ignorabat; nec eam Christus ostendisset; qui ideo uenerat ut ea abolita nouam homines uiam doceret; uelitque nolit Caluinus merita hinc bonorum operum apertissimè probantur, nec enim mandata ideo tantùm uia uitæ æternæ uocantur, quòd per ea, sed etiam quòd propter ea ad uitam æternam homines ueniãt, ut c. 25. 34. 35. manifestum est, *Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à cõstitutione mũdi. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare. sitiui, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me: nudus & operuistis me.* Neque hæc Christi sententia, ut Caluinus putat, nobis aduersatur; quasi hinc colligatur nulla alia præcepta, præter decem Decalogi, nullasque traditiones esse ad salutem necessarias: eodem enim argumento colligeret ad salutem necessarium non fuisse, ut Christiani Apostolorum constitutiones obseruarent, & a sanguine, suffocatoque abstinerent Actorum 15. 20. eodem argumento colligeret nulla esse in Euangelio necessaria sacramenta: nec enim in Decalogo continentur. Meliùs obijcere potuisset: si mandatorum obseruatio, ut Christus significat, ad salutem satis est, fidem non esse necessariam. Respondeo Christum tantùm respondisse ad quæstionem adolescentis, *quid boni faciam, vt habeam vitam æternam?* propterea non docet, quid credere debeat: sed quid facere: inter ea autem, quæ ad consequendam uitam æternam facienda erant, sola mandatorum obseruatio sufficiebat, in quibus & parentum, & Ecclesiæ mandata, traditionesque comprehenduntur. Nam cum in quarto præcepto iubemur parentes honorare, iubemur illis obedire: cum autem illis iubemur obedire, iubemur obedire omnibus, qui parentum nobis loco esse debent, quales Reges sunt, & magistratus, multò uerò magis Ecclesiæ; quin potius ex hoc loco maximum aduersus Caluinistas sumitur argumentum, ut probetur male eos colligere sola nos fide iustificari, & sanctos fieri, quia sola aliquando fides inter iustificationis causas nominatur. Nam quemadmodum hic cum sola mandatorum obseruatio causa salutis esse dicitur, non excluditur fides: sed tantùm significatur inter ea, quæ facienda sunt, satis esse mandata seruare, ita, cum sola fides inter iustificationis, & salutis nostræ causas nominatur, opera non excluduntur, sed tantùm ostenditur inter ea, quæ non facienda, sed cognoscenda sunt, satis esse credere, fidemque nobis, licet obscuram, & quodammodo cæcam cognitionem instar omnis scientiæ, omniumque doctrinarum esse oportere.

Merita bonorum operum.

19. *Quæ?*) Hieronimus, qui hunc

adole-

adolescentem tentandi causa venisse putat, non simpliciter, sed fraudulenter interrogasse dicit, quæ nam essent illa mandata; quasi dissimulauerit scire se, quod maximè putabat scire; sed hanc opinionem uersu 16. refutauimus, & ex ipso uerborum contextu perspicuum est, eum propterea interrogasse, quęnam ea mandata essent, quòd ad Christum tanquam ad nouum aliquem, & maximum magistrum uenisset, ut aliquid ab eo supra legem disceret, nam legis mandata non solum sciebat: sed etiam obseruauerat, ut uersu 20. probabimus, Interrogat ergo, *quæ*? putãs fore, ut Christus aliqua, pręter legem, præcepta sibi tradat.

Non homicidium facies.) Proponit illis Christus præcepta Decalogi non omnia, sed secundæ tantùm tabulæ, nec ea quidem ordine, sed prout sese offerebant: nec enim id agebat, ut totum Decalogum memoriter, & ad uerbum recitaret: sed ut sententiam proponeret. Potest queri, cur primæ tantùm tabulæ mentionem non fecerit? Respondet Euthymius, propterea quòd primæ tabulæ obseruatio in occulto, id est in animo lateat: secundæ autem tabulæ manifesta sunt opera, non occidere, non mœchari &c. Non probo rationem, necenim Christus adolescentem arguere, ut quidam putant, sed ut nos supra probauimus, docere uoluit, nec docere, quomodo bonus esse uideretur sed quomodo bonus ac iustus esset; nec enim hypocritam, sed Christianum facere uolebat. Vera mihi uidetur fuisse ratio, quòd quicunque secundam tabulam obseruat, & primam obseruet; quemadmodum Diuus Paulus ait ad Romanos 13.9. 10. *Nam non adulterabis, non occides, non furaberis, non falsum testimoniũ dices, non concupisces, & si quod est aliud mãdatum, in hoc verbo instauratur, Diliges proximum tuũ sicut teipsum: plenitudo ergo legis est dilectio.* Propterea & Christus hic, & Diuus Paulus illic uolentes mandatorum obseruationem proponere secundæ tantùm tabulæ meminerunt. Dicet aliquis eadem ratione, ac multo etiam maiore primam tantùm tabulam proponere debuisse, quia & qui primam obseruat, secundam obseruat: qui enim Deum diligit, omnia, quæ Deus præcipit, facit; estque prima tabula multo breuior, quàm secunda, ut eò magis uideatur, tanquam omnium præceptorum summa proponi debuisse. Respondeo isthæc omnia uera esse: sed tamen facilius esse proximum diligere, quàm Deum, ut Diuus Ioannes 1. epistola capit. 4. 20. argumentatur, *qui enim non diligit fratrem suum, quem uidet; Deum, quem non uidet, quomodo potest diligere?* Solet ergo scriptura sacra ad obseruationem nos mandatorum Dei per secundam tabulam, tanquam per magis facilem, magis planam, magis, nobis notam uiam deducere.

19. *Diliges proximum tuum sicut teipsum.*) Nimis audax Origenis tractatu in Matthæum 8. coniectura est hæc uerba aliquo esse addita, propterea quod apud alios Euangelistas non leguntur. Præstabat existimare ab aliis prætermissa, quemadmodum solent non omnia semper dicta, factaque Christi commemorare. Est ergo, quasi breuis complexio, qua omnia, quæ Christus recitauerat, uno uerbo comprehenduntur, quali & Diuus Paulus ad Roman. 13. 9. 10. & ad Galat. 5. 14. vsus est. Necenim unum est præceptum, sed omnium præceptorum summa ex Leuitico c. 19. 18.

20. *Omnia hæc custodiui à iuuentute mea.*) Hilarius canone in Matthæum 19. Auctor imperfecti homil. 33. Ambrosius in commentariis in cap. Lucæ 18. Diuus Augustin. epistola 89. Hieronymus, & Beda hoc loco, & nonnulli, ut opinor, Græci, quorum Theophylactus opinionem recitat, existimarunt hunc adolescentem, cum dixit se omnia mandata à iuuentute sua seruauisse, fuisse mentitum. Multò magis Diui Basilii homilia contra diuites auaros, & Chrysostomi, atque Euthymii probo sen-

bo sententiam, eum dixisse, quod res erat; nec enim sine causa narrat Marcus cap. 10. 21. Christum hoc audito eum dilexisse, quod profecto non fecisset, si simulator fuisset, quod Christum omnia scientem latere non potuit. Quod autem Caluinus respondet dilexisse eum, sicut diligit Deus res omnes naturales, quia natura sua bonæ sunt, ridiculum est. Nam isto quidem modo non solùm omnes homines, sed omnes etiam dæmones diligit. Perspicuum autem est Euangelistam aliquem Christi erga hunc adolescentem propter mandatorum obseruationem singularem amorem significare uoluisse: quo amore non solùm non alios peccatores, sed ne illum quidem ipsum, antequam id audiuisset, prosequeretur, non quòd id prius ignoraret, aut quòd non priùs eum diligeret, sed quòd ostenderet se more hominum ex eius responso, quod ante ignoraret didicisse, & quem ante non diligebat, diligere cœpisse. Quod ad confirmationem sententiæ nostræ satis est. Magis etiam ridiculum, quod idem Caluinus Catholicis ex hoc loco colligentibus peccatorem posse se ꝑ bona opera, & mandatorum obseruationem ad iustificationem disponere, ea enim bona, quæ facit, antequàm iustificetur, suo quodammodo Deo grata esse, ac ut Theologi uocant, meritoria de congruo, respondet eodem modo ranas, & culices mereri, qui ea, quæ faciunt, naturaliter bona sunt, eaque Deus amat. Iam enim docuimus Christum hunc adolescentem non tantùm propter naturalem bonitatem, sicut omnes communiter homines, sed propriè propter mandatorum obseruationem, quæ naturalis non est, singulariter amasse.

Caluinus reprehenditur.

Meritū de congruo.

21. *Si uis perfectus esse, uade, uende omnia, quæ habes, et da pauperibus.*) Peruersa etiam hoc loco, & maligna interpretatio Caluini, qui existimat Christum non serio, & ut perfectionis consilium dare, sed cautè, ut adolescentis hypocrisim detegeret, hoc illi dixisse. Quia enim, inquit, mentitus est, dicens se mandata omnia obseruasse, uoluit Christus, ut palàm omnes intelligerent non ita esse, proponens illi unum tantùm præceptum, ex quo, an proximum diligeret, appareret, ut uenderet omnia, & daret pauperibus, sciens eum facturum non esse, atque ita eius mendacium, deprehendendum. Multi sunt hic eius errores: primus est, quòd illum adolescentem mentitum putet, quem superiore uersu refutauimus. Hic dignus erat uenia, nec error appellandus, quia multi, ut diximus, & graues auctores in eadem fuerunt opinione: nisi illi Catholico, Caluinus hæretico animo dixisset, non, ut aliquid eorum auctoritati tribueret, quos si sciuisset ita sensisse, contrarium fortasse, ut solet, dicturus fuisset, sed ut Euangelica consilia, quæ illi & probarunt maximè, & secuti sunt, non solùm ipse non sequeretur, sed etiam refutaret, & quantum in se esset, penitus tolleret. Secundus est, quod nullum prorsus consilium esse putet, & hoc ipsum, quod Christus adolescenti dixit, ut sua omnia uenderet, & daret pauperibus, seque sequeretur, non consilium, sed præceptum esse dicat, quod ante illum nemo cogitauerat. Est genus quoddam Pelagianorum, qui olim docere uidebantur neminem saluum esse posse, nisi omnia uenderet, & daret pauperibus, quasi non consilium, sed præceptum hoc esset, non tam ab Augustino epistola 89. paucis uerbis refutati sunt, quàm, ut insani, ab omnibus irrisi. Et uerò quis non uidet consilium illud esse, quòd cùm bonum sit, imperatum tamen non est, alioquin & perpetuam seruare uirginitatem præceptum esset, quia bonum esse Diuus Paulus testatur. At hoc Caluinus, ut opinor, non concedet. Nam si præceptum est, seruari ergo ab omnibus debet, & qui non seruant, salui esse non possunt. Itaque eò Caluinus suo errore ducatur necesse est, ut affirmet, quod olim Eustathiani in Concilio Gangrensi condemnati affirma-

Errores multi Caluini refelluntur.

Paupertatis consiliū contra Caluinum defenditur.

1. Cor. 7. 1.

firmabant, neminem, qui uxorem haberet: saluum esse posse, &, quod stulti illi Pelagiani dicebant, neminem posse ad uitam æternam peruenire, nisi omnia venderet, & pauperibus daret. Deinde quis tam obtusus est, ut non animaduertat, quàm exquisitis studio sè verbis præcepta Christus, consiliaque distinguat? Cum de præceptis loquitur, non dicit, si vis perfectus esse, serua mandata, sed *si vis ad vitam ingredi*: cum verò de consilio, non dicit si uis ad vitam ingredi; sed *si vis perfectus esse*. Præterea mandatorum obseruationi, tanquam premium, proponit vitam æternam, *si vis*, inquit, *ad vitam ingredi, serua mandata*; obseruationi verò consiliorum non uitā æternam, sed *thesaurum in cælo*, id est uitæ æternæ maiores diuitias pollicetur. Et non solùm: beatum esse, sed beatorum principē, & iudicem, *sedebitis*, inquit, *& vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel*. Non possum ego melioribus verbis, quàm August. serm. 61. de tempore, aut probare, aut explicare Euangelica consilia: *Aliud*, inquit, *est consilium, aliud præceptum. Consilium datur, vt virginitas conseruetur, vt a vino, & carnibus abstineatur, vt vendantur omnia, & pauperibus erogentur: præceptum verò datur, vt iustitia custodiatur, ut omnis homo diuertat a malo, & faciat bonum*. Denique de *Virginitate dicitur, qui potest capere, capiat: de iustitia uerò non dicitur, qui potest facere, faciat, sed omnis arbor, quæ non facit fructum bonum exscindetur, et in ignem mittetur. Consilium qui libenter audierit, & fecerit, maiorem habebit gloriam; præceptum qui non impleuerit, nisi pœnitentia subuenerit, pœnam euadere non poterit*. Et rursus in lib. de sancta Virginitate c. 14. *Præcepto*, inquit, *quisquis non obtemperat, reus est, & debitor pœnæ. Proinde quia uxorem ducere, uel nubere peccatum nō est: si autem peccatum esse præcepto uetaretur, propterea præceptum Domini de uirginibus nullum est, sed quoniam deuitatis, remissisue peccatis adeunda est uita æterna, in qua est quadam egregia gloria, non omnib. in æternum victuris, sed quibusdam ibi tribuenda, cui consequendæ parum est liberatum eße a peccatis, nisi aliquid ipsi liberatori uoueatur, quod non sit criminis nō uouisse; sed uouisse, ac reddidisse sit laudis. Consiliū, inquit, do tanquam misericordiam consecutus a Deo, vt fidelis essem.* & eiusdem libri ca. 30. *Nec enim sicut non mæchaberis, non occides: ita dici potest non nubes; illa exiguntur, ista offeruntur. Si fiunt ista, laudantur: nisi fiant illa, damnantur, in illis dominus debitum imperat uobis: in hoc autem, si quid amplius supererogaueritis, in redeundo reddet uobis.* Et sermo. 18. de verbis Apostoli, *Quid iubes, ne adulteræ simus? hoc præcipis; amando te plus facimus, quàm iubes. De Virginibus, ait Apostolus, præceptū Domini non habeo. Ergo quare hoc faciunt. Consilium autem do. Illæ autem mentes, quibus terrenę nuptiæ uiluerūt, quæ terrenos amplexus non desiderauerunt, usque adeo acceptauerunt præceptum, ut non recusarent consilium* Eant Caluinistæ, & negent ullum esse consilium, dicant opera supererogationis Sophistarum esse commentum. Nos enim Christum, & D. Paulum consiliorum ac præceptorum doctores atque assertores; Christi uerò ac Diui Pauli D. Augustinum, omnesque omnino ueteres auctores interpretes habemus. Caluinistæ, quia Euangelica consilia seruare nolunt, esse non credunt, aut se credere dissimulāt, & obijciunt illud tritum, quod Christus ait apud Lucam, *cum feceritis omnia, quæ præcepta sunt vobis, dicite serui inutiles sumus* c. 17. 10. Illum locum in cōmētariis in Lucam, si Dominus iuuerit, explicabimus: nūc tantum dicimus illum Caluinistis aduersari maximè: primùm, quia docent neminem omnia præcepta seruare posse: Christus autem ostendit nos posse seruare, cum dicit, *cum feceritis omnia, quæ præcepta sunt vobis*. Deinde qa ex illis ipsis verbis colligitur posse nos ultra pręcepta aliquid facere. Hunc. n. tota spectabat parabola, ut doceret Christus eū, qui non facit, nisi quæ sibi præcepta sunt, non maiorem gloriādi occasionē habere, q̄ seruum, qui dn̄o suo tantū mi-

nistra-

Luculenta descriptio consilij, & pręcepti ex D. Augustino.

Virginitatis consilium.

1. Cor. 7. 25

1. Cor. 7. 25

Supererogationis opera.

Caluini obiectio cōtra opera supererogationis diluitur.

Præcepta Dei omnia seruari possunt contra Caluinum.

nistrauit. Indicat ergo tunc gloriari nos posse, cum vltra præcepta aliquid etiã boni fecerimus: facere igitur possumus. Expressum est exemplum in D. Paulo, præceperat Christus, vt Euangelium prædicaret: non præceperat: sed tanquam consilium in medio reliquerat, vt qui Euangelium prędicarent, de Euangelio non uiuerent, dicit se, si Euangelium prædicauerit, nullam gloriam habere: necessitatem enim, id est præceptum sibi incumbere: gloriam autem suam esse, vt *Euangelium prædicans sine sumptu ponat Euangelium* 1. ad Corint. 9. 15. 16. 18. Obijcit etiam Caluinus, quòd Abrahamo Genesis 17. 1. a Deo dictum sit, *Ambula coram me, & esto perfectus*, cũ illi non consilia, sed præcepta seruanda traderentur, quasi inde sequatur Euangelicã perfectionem non in consiliorum, sed in præceptorum obseruatione sitam esse. Respondeo puerilis esse ignorantiæ nescire inter legalem, aut naturalem, & Euangelicam perfectionẽ distinguere. Tertius error est, quòd existimet satius esse bona sua retinere, & paulatim ex illis pauperes iuuare, quàm simul illis erogare. Hoc quidem non præceptum, sed consiliũ, est. non tamen Christi: sed hominum auarorum, qui hoc solent prætextu diuitias suas retinere, eundemque Vigilantij olim errorem fuisse: aduersus illum Hieron. scribit, idemque in lib. de Ecclesiasticis dogmatibus c. 71. Gennadius indicauit. Non Caluinus, non Vigilantius, sed Christus est, qui adolescenti consilium dedit, vt si perfectus esse vellet, non post longas inducias, sed statim: nec paulatim, sed simul omnia, quæ haberet, venderet, ac pauperibus daret, seque nudum nudus quoque sequeretur.

Melius omnia simuldare pauperibusquã paulatim contra Caluinũ

Auctor libri de Eccles. dogm. Gennadius.

Et habebis thesaurum.) Valde risi, cum apud magnum quendam hæreticorum interpretem hanc expositionẽ legerem, ne, inquit, putaret sibi deperdita esse bona, si illa pauperibus daret, adiunxit præcepti huius utilitatem. Per imitationem autem loquitur ob id, quod hic adolescens non simpliciter bona sua, sed thesauri loco possidebat. Quasi dicat putas te thesaurum habere, quia diues es, maiorem habebis in cœlo, si me audieris. Quæ omnia propterea hæreticus iste dicit, ne merita bonorum operum, quæ hinc manifestissimè colliguntur, colligi posse videantur; propterea paucis verbis multos errores complexus est; quòd præceptum uocet, quod consilium est; quòd propterea putet Christum uitam ęternam thesaurum appellasse, vt ad adolescentis opinionem alluderet, qui magnum se habere thesaurum arbitraretur; quod nolit sensum esse propter relicta, & pauperibus data bona thesaurum in cœlo illum habiturum, ne merita concedere uideatur. Primum errorem satis paullo ante refutauimus. Secundum non magnopere opus est refutare, quia quisquis aliquid habet iudicij, facile reprehendet, & ridebit. Quis enim tam hebes est, ut non animaduertat uoluisse Christum ad mercatorum consuetudinem alludere, qui vno loco minorem pecuniæ summam dare solent, ut in alio longè distante maiorem recipiant? Propterea ergo vitam æternam thesaurum appellauit, quòd hic bona reponantur, ut illic aucta inueniantur: sicut solet quotidie crescere thesaurus, cum aliquo reconditur: quemadmodum ca. 6. 20. Christus dixit *thesaurizate vobis thesauros in cælo, vbi neque ærugo, neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt, neque furantur*. Agebat autem de eleemosyna, sicut hoc loco, significatque eum, qui dat eleemosynam, quasi in cœlum thesaurum transmittere, sicut Salomon dixit Prouerbiorum 19. 17. *fæneratur domino, qui miseretur pauperis*. Ex illo ergo superiori loco, non ex hæreticorum interpretatione hic est intelligendus. Præterea quis non animaduertit uoluisse Christum hominem diuitem, &, ut uero simile est, deditum lucro spe maioris lucri, qua eiusmodi homines capi solent, ad regnum cœlorum allicere? quasi dicat: etiam si multa habeas bona: multo tamen plura, maioraque recipies,

si

si ea pauperibus dederis. Itaque tantũ abest, ut uoluerit Christus ad thesaurum, quem se adolescens habere arbitraretur alludere, ut potius uoluerit significare illum nihil habere, si ea, quæ habebat, cum regni cœlorum diuitijs compararentur: illum enim, ut diues sit, tamen thesaurum non habere, quem non nisi Reges, nec illi quidem omnes habent: in cœlo autem thesaurum habiturum. Thesaurum ergo regni cœlorum opibus adolescentis non æquiparat, sed opponit: quemadmodum si quis exiguis possessionibus ingentes totius mundi opes opponat. Præterea illud Christus significat eum maiorem in cœlo gloriam habiturum, si Euangelica consilia, quàm si sola præcepta secutus fuerit. Nam qui præcepta sola sequuntur singuli singulos tantùm denarios accipiunt, ut sequenti cap. uersu 9. & 10. explicatur: illum autem, si præter præcepta, quæ iam seruauerat, hoc etiam consilium amplexus fuerit, ut omnia sua bona pauperibus tribuat: non tantùm denarium: sed ingentem etiam thesaurum accepturum esse. Atque hinc etiam tertius error refutatur: ex hoc enim sensu, quem proprium, ac genuinum esse constat, manifestũ est homines per eleemosynas, & proinde per omnia opera bona uitam æternam promereri. Idem enim, imo maius quiddam hoc loco significatur, quam apud Lucam cã. 16.9. *facite uobis amicos de mãmona iniquitatis, ut cum defeceritis, recipiãt uos in æterna tabernacula*. Nam & illic de eleemosynis agitur, & facere sibi amicos nihil aliud est, quam eorum amicitiam, gratiamque promereri. Atque hoc sensu omnes ueteres doctores interpretantur. Cyprian. lib. de opere & eleemos. negotiatorem cœlestis gratiæ, & comparatorem salutis æternæ distractis omnibus rebus suis pretiosam margaritam, hoc est uitam æternam Christi cruore pretiosam de quantitate patrimonij sui dicit debere mercari, & Hilarius, *Iactura*, inquit *terrenæ substantiæ cælorum opes emendæ sunt*, & Chrysostom. homil. in Matthæum 64. *nam quoniã magna illi cura de pecunijs erat, & quãdoquidem ipsum cunctis denudari rebus consulebat, ut ostendat nõ amissurum bona sua: sed tãtò plura, maioraq; inuenturum, quantò terra cælum præstabilius est, retributionis præstãtiam thesaurum appellauit, & simul stabilitatem, atque incorruptibilitatem præmij, ut fieri poterat, humano uerbo significãter expressit*. Ad eundem modum Chromatius in commentariis in capit. 6. Matthæi.

Et ueni, sequere me.) Tria Christus adolescenti facienda præscripsit; ut omnia bona sua uenderet; ut confectam pecuniam pauperibus daret; ut se sequeretur, quod ultimum omnium summa erat. Nam & Socrates, ut ait Hieronymus, & alij multi Philosophi diuitias contempserunt, sed quia Christum secuti non sunt, nihil illis profuit. Quomodo autem Christus intelligat *sequere me*, minus certum est, quàm uulgò uidetur existimari. Clemens Alexandr. libr. Stromatum 4. Hieronymus hoc loco, alijque nonnulli interpretes de Christi imitatione dictum intelligunt, quod & ex Marco 10. 21. uidetur confirmari, ubi in quibusdam Græcis codicibus legitur ἄρας τὸν σταυρὸν *tollens crucem*: sed uerbum illud *ueni* indicat Christum non de imitatione solùm, sed de corporali etiam comitatu agere, inuitareque eum, ut se sequatur quẽadmodum Apostoli, & familiares discipuli sequerentur. Quod autem Marcus ait *tollens crucem*, si eam lectionem admittimus, contrarium huic interpretationi non est. Nam Apostoli, & discipuli maximè crucem ferebant, qui Christum non animo tantùm: uerumetiam pedibus proximi sequebantur.

22. *Abijt tristis.*) Hæretici interpretantur propterea tristem abijsse, quia uictus, atque confusus conscientia sua fuerat, quòd mandata non seruauisset: quemadmodum se paullo ante iactauerat: sed hanc interpretationem iam uersu 20. refutauimus. Tristis ergo abijt, quia, cùm mandata seruauisset, non existimabat quicquam sibi

tam

tam arduum, quàm Christus dixit, ad consequendam perfectionem superesse, ut uendenda sibi omnia bona essent, & pauperibus distribuenda. Denique rationem, cur tristis discesserit, expressit Euangelista, *erat enim habens multas possessiones.* Facilius enim est pauca, quàm multa bona derelinquere.

23. *Diues.*) Marcus cap. 10. 23. & Lucas 18. 24. pro diuite dicunt, qui pecunias habet, non quantascunque, sed magnas pecunias intelligentes: de diuitibus enim Christus ut Matthæus explicauit, loquebatur.

Difficilè intrabit in regnum cœlorum.) Marcus scribit Christum circunspexisse, dixisseque, *quàm difficile, qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt*: quod utrumque ad sententiæ commendationem, & exaggerationem pertinet. Circumspexisse enim ad postulandam attentionem rem maximè necessariam dicturus uidetur, & eadem de causa usus admiratione, *O quàm difficilè, qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt.* Potest dubitare lector, quorsum hoc de adolescente Christus dicat, & quorsum Apostolis, cum adolescentem non à præceptorum obseruatione, nec a regni cœlorum ingressu, sed à sola Euangelicæ perfectionis consecutione diuitiæ retardauerint. Responsio est facilis, Christum ex adolescente, qui propter diuitias à consilijs Euangelicis deterritus fuerat, occasionem accepisse de diuitibus in uniuerso genere disputandi, quomodo à uita æterna propter diuitias retardentur.

24. *Et iterum dico uobis.*) Marcus capit. 10. 24. scribit, antequàm hoc Christus diceret, discipulos miratos fuisse; unde horum uerborum sensus colligendus est, quia enim Apostoli mirabantur, quasi nimis dura esset, ac seuera sententia, respondit Christus eam etiam, atque etiam exaggerans, & seueriorem reddens, atque hoc est, quod ait, *iterum dico uobis*, quasi dicat, non solùm, quod modo dixi, uerum est, sed amplius etiam uobis dico *facilius esse camelũ per foramen acus transire, quam diuitem intrare in regnum cælorum.*

Facilius est camelum.) Absurditas, ut uidebatur, aut potiùs admirabilitas huius sententiæ in causa fuit, ut quidam cameli nomine nauticum funem, quo anchoræ alligantur intelligerent: quasi absurdum esset camelum prægrandem, & deformem belluam per foramen acus introire: funis autem cum acu analogiam aliquam haberet, quia solet filum, aut funiculus per foramen acus induci, & auctore Suida Græcum nomen κάμηλος id etiam significat. Sic Theophylactus interpretatur, & nonnulli alij, ut opinor, Græci, ut refert Euthymius. Alij priùs in urbe Ierosolymitana portam quandam fuisse fingunt, quæ foramen acus appellaretur, adeo humilem, ut cameli per eam, nisi exonerati, ingredi non possent. Isti interpretes non animaduertunt, quo absurdior uidetur, eò ueriorem oportere esse sententiam: propterea enim Christus dixit facilius esse camelum introire per foramen acus, quam diuitem in regnum cœlorum, quia camelum per foramen acus introire maximè absurdum, & impossibile erat, & uolebat significare maximè absurdum, & impossibile esse, ut diues in regnum cœlorum introiret, sicut paullo post uersu 26. hoc inquit, *apud homines impossibile est, apud Deum autem omnia possibilia sunt.* Itaque qua ratione moti sunt, ne camelum animal intelligerent, ea maximè moueri debuerunt, ut animal interpretarentur, quemadmodum Origenes, Hilarius, Chrysostomus, Hieronymus, Auctor imperfecti, Iuuencus libro 3. histor. Euang. Sedulius libro 4. carminum interpretantur. Syrus etiam interpres uertit לגמלא, quod non potest, nisi camelum animal significare. Erat autem hæc prouerbialis uulgò locutio, qua cum aliquid significabatur, impossibile esse, dicebatur facilius camelum per foramen acus introire posse, quàm id fieri.

Quid per camelum Christus intelligat.

Prouerbium apud Iudæos, facilius est camelũ, &c.

fieri, quemadmodum & Thalmudiſtæ ſæpe loquuntur, ut multi iam uiri docti annotauerunt. Eſt autem hyperbole, & exaggeratio, qualis in eiuſmodi prouerbiis eſſe ſolet. Itaq; diſputare quomodo difficilius ſit diuitem in regnum cœlorum, quàm camelum per foramen acus introire, inanis eſt operæ: cùm ſententiæ ſummam eſſe conſtet ualde eſſe difficile diuitem in regnum cœlorum introire, nec ſit neceſſe, ut difficilius ſit, quàm ut camelus per foramen acus introeat, quia, ut diximus, prouerbialis hyperbole eſt. Illud maioris, ut arbitror, eſt operæ prætij inueſtigare, cur potius de diuitiis, quàm de aliis rebus hoc dictum ſit, cùm multæ ſint aliæ, quæ hominis ſalutem magis impediunt, ut ambitio, libido, iracundia. Ratio, ut ego quidem exiſtimo, eſt; quia cæteræ res, etſi aliquos magis, tamen pleroſque minus impediunt, diuitiæ uerò fere omnes retardant, quia omnes auaritiæ ſtudent, à minore vſque ad maiorem Iſaiæ 56.11. & Ieremiæ 6. 13. & 8. 10. & de ipſis Euangelii prædicatoribus loquens Diuus Paulus ad Philip. 2. 21. dixit *omnes, quæ ſua ſunt, quærunt, non quæ Ieſu ſunt Chriſti.*

25. *Quis ergo poterit ſaluus eſſe?*) Quaſi dicant, cum omnes diuitiis incumbant, & diues in regnum cœlorum introire non poſſit, quis ſaluus eſſe poterit? Marcus capit. 10. 26. ait Apoſtolos hoc dixiſſe πρὸς ἑαυτὺς inter ſe ipſos, id eſt tacitè, ita ut ipſi ſoli audire poſſent, quod ideo notandum putaui, quia ex eo uer. 26. intelligendus eſt.

26. *Aſpiciens.*) Propterea, ut arbitror, Chriſtus diſcipulos aſpexit, ut indicaret, ſe eorum cognouiſſe cogitationes, ſermoneſque, quamuis ſecretos, intellexiſſe; eò enim pertinet, quod Marcus, ut paullo ante annotauimus, ſcripſit Apoſtolos hos inter ſe tantùm ſermones muſſitaſſe. — Hebraiſm.

Apud homines hoc impoſſibile eſt.) Omnes Euangeliſtæ in eo conueniunt, ut priori loco doceant difficile eſſe diuitem intrare in regnum cœlorum: ſecundo loco dicant impoſſibile eſſe. Quod magnum eſt argumentum eos non ſententiam tantùm; ſed verba etiam Chriſti recitaſſe, Chriſtumque uoluiſſe ſententiam ſuam magis, ac magis exaggerando confirmare. Primùm. n. ſimpliciter dixit difficile eſſe diuitem in regnum cœlorum introire: ſecundo loco dixit facilius eſſe camelum introire per foramen acus. Tertio impoſſibile omnino eſſe, ſed apud homines, non apud Deum.

27. *Tunc reſpondens Petrus.*) Id eſt verba facere exorſus, eo Hebraiſmo, quo, ut ſæpe notauimus, reſpondere dicitur, quicumq; loquitur, quamuis nemini interroganti, aut loquenti reſpondeat. Quanquam hoc loco Petrus uideri poteſt Chriſto prius locuto reſpondiſſe.

Ecce nos reliquimus omnia.) Cauſſam, cur hoc Petrus interrogauerit, nõnulli fuiſſe putant, ꝙ Chriſtus adoleſcẽti dixiſſet, *vade, & uẽde, quæ habes, & da pauperibus, & veni, ſequere me*: Petrus verò de ſe, deq; aliis Apoſtolis dubitauerit, quale eſſent p̄mium habituri, quia, etſi ſua oĩa reliquerãt, tñ nec uẽdiderant, nec pauperibus dederant; ita ut non uiderentur Chriſti ſatisfeciſſe cõſilio, nec digni eſſe, ut ꝓmiſſum adoleſcẽti in cœlo theſaurũ conſequerẽtur. Secus, ut mihi vr̃, potiùs apparet uoluiſſe Petrum ſignificare ſe, alioſq. Apoſtolos feciſſe iã, qđ Chriſtus ab adoleſcẽte illo poſtulauerat, quẽadmodũ Orig. Hiero. & Chryſ. exiſtimant. Cur ergo dubitabat, *qđ erit nobis?* cur non credebat ſe, cæteroſq. Apoſtolos theſaurũ in cœlo habituros? quia theſaurũ Chriſtus ideo adoleſcẽti ꝓmiſerat, ꝗa poſſeſſiones multas relicturus erat: Apoſtoli uerò paucas, & exiguas, aut ẽt nullas reliquerãt, ideo theſaurũ in cœlo ſpare nõ audẽt: ſed ꝗa aliquẽ in cœlo gradũ ſperãt, interrogãt, qualis, q̃tuſve futurus ſit. Nec illud ꝓbo, ꝙ interpretes illi abſolutè, & ſine exceptione pronuntiãt Apoſtolos bona ſua nõ uẽdidiſſe, nec dediſſe pauperibus. Na etſi id in ſcriptura expreſſum non eſt, tamẽ eſt credibile, & Apoſtolorũ uirtuti, perfectioniq; conſenta- — Apoſtoli bona ſua pauperibus dederunt.

neum aut omnes, aut aliquos uel omnia, uel aliqua ex iis, quæ habebant, vendidisse, ac dedisse pauperibus: qui uerò non uendiderunt, propinquis suis, quia uerè pauperes erant, reliquisse, idque ex Petri interrogatione haud improbabili coniectura colligitur; cum enim rogat, *ecce nos reliquimus omnia: quid ergo erit nobis*, quãuis non dicat uendidimus, & pauperibus dedimus, intelligi tamen uult, quia significat se omnia fecisse, quæ Christus ab adolescente postulabat. Quemadmodum uersu sequẽti Christus respondit, *Amen dico uobis, quòd uos, qui secuti estis me.* Quamuis non dicat eos sua omnia reliquisse, intelligitur tamen. Dicet aliquis, quomodo Petrus, & reliqui Apostoli fecerant, quod ab adolescente Christus requirebat, siquidem pauca quædam, & uilia reliquerant: ille autem possessiones multas, quas habebat, relinquere iubebatur. Respondet alicubi D. Gregorius, & eius verbis Bernar. in declamatione in hæc uerba, *Multũ deseruit, qui uoluntatem habendi dereliquit. A sequẽtibus tãta relicta sunt, quãta à non sequentibus desiderarari potuerunt.*

Homil. 5. in Euang.

28. *Vos q. secuti estis me*) Non dicit reliquistis omnia, sed dicendo, quod maius erat, quod erat minus, intelligit, ut D. Hiero. indicauit.

In regeneratione.) Diuus Hilarius, & Auctor imperfecti homil. 33. regenerationem baptismum interpretantur. Sic enim apud Diuum Paulum appellari ad Titum 3. 5. aut tempus, quo baptismus frequentandus erat post Christi resurrectionem, quasi dicat fore, ut Apostoli, cum Ecclesia florere cœperit, in magna sint, sicut ipse, auctoritate. Sed manifestum est regenerationem hoc loco extremum iudicium appellari, siue quia tunc totus mundus renouandus est, & quodammodo regenerandus, ut ait Ioan. in Apocal. c. 21. 1. *Vidi cælum nouum, & terram nouam*, & uer. *Ecce noua facio omnia*, & D. Petrus in secunda epistola cap. 3. 13. *nouos uerò cælos, & nouam terram secũdum promissa ipsius expectamus*, & Isaias cap. 65. 17. *Ecce ego creo cælos nouos, & terram nouam*, & c. 66. 21. *sicut cæli noui, & terra noua, quæ ego facio stare coram me, dicit Dominus, sic stabit semen uestrum, & nomen uestrum*, & Diuus Paulus ad Romanos 8. 21. *Ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatẽ glorię filiorum Dei*: siue quia tunc mortalitatem exuti, induti uerò immortalitatem regenerandi quodammodo homines sumus, ut Diuus Paulus ait 2. ad Corinth. 5. 4. *nam &, qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscĩmus grauati, eo q; nolumus expoliari, sed superuestiri, ut absorbeatur, quod mortale est, à uita*, & ad Philippens. 3. 21. *reformabit corpus humilitatis nostrę configuratum corpori claritatis suæ.* Sic Diuus Augustinus libro 3. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 3. & libro 4. cap. 11. & libro 2. contra Iulianum, & Gregorius libro 4. moralium cap. 23. Theophylactus, & Euthymius in commentariis, & Diuus Bernardus in declamatione, quã in hunc locum scripsit, & Gaudentius in præfatione in Exodum.

Regeneratio in scriptura interdum extremum iudicium significat.

Cũ sederit filius hominis.) Diuus Hilarius; & Auctor imperfecti, qui per regenerationem baptismi uigorem, & gloriam intelligunt, sedere filium hominis interpretantur non in tribunali ad iudicandum: sed ad dexteram patris, ubi paullo post resurrectionem in cœlum ascendens sedere cœpit. Chrysostomus uerò, Euthymius, & Theophylactus, etsi id de iudicio interpretantur; tamen non existimant ullam sedem neque Christi, neque Apostolorum, sed solam gloriam, maiestatemque significari, in qua Christus, & secundùm illum Apostoli apparituri sunt. Non agi hic de Christi ad dexteram patris sessione manifestum est, omnesque præter Hilarium, & Auctorem imperfecti interpretes dicunt, cùm de iudicio Christus loquatur, *sedebitis* inquit, *& uos iudicantes duodecim tribus Israel*: quales autem & Christi, & Apostolorum futuræ sint sedes, nec cer-

Sedes Christi, & Apostolorum in iudicio.

quales futuræ. certum est, & est fortasse curiosum inquirere, & aliquid definire uelle temerarium: sed temerarium non est coniecturas, quò nos ducunt, probabiliter sequi. Hanc igitur ego secutus, & Christi, & Apostolorum sedes nubes futuras arbitror, quia vbique scripturam video dicere Christum in nube venturum, vt infra cap. 24. 30. & 26. 64. & Apocalypsis 1. 7. & est vero simile in eadem nube, qua uenturus est, sessurum esse. Id etiam ex alio loco Apocalip. colligitur cap. 14. 14. *& vidi, & ecce nubem candidam, & super nubem sedentem similem filio hominis habentem in capite suo coronam auream, & in manu sua falcem acutam.* De Christo enim loquitur Ioann. cùm filium hominis appellet, & de extremo iudicio, vt falx in manu sedentis declarat. Apostolorum autem sedes futuras esse similes indicat hoc loco Christus, *sedebitis*, inquit, *& vos super sedes duodecim*; quasi dicat, sicut ego, ita & uos sedebitis.

Quomodo Apostolorũ duodecim sedes intelligendæ. De numero sedium dubitari potest, quomodo duodecim futuras esse dicat, cùm constet Iudam vnum è duodecim Apostolis sessurum non esse. Itaque si undecim tantùm sedebunt, tantùm vndecim erunt sedes. Si præter vndecim Apostolos, qui sessuri sunt, etiam Paulus, & Barnabas, qui postea ad Apostolatum extraordinariè uocati fuerunt, sedebunt, non duodecim, sed tredecim erunt sedes. Respondent Diuus Augustinus libro 20. de ciuitate capitulo quinto, & Beda in commentarijs ad hunc locum numerum certum, & finitum pro incerto, & infinito positum esse; quasi dicat, sedebitis unusquisque super sedem suam. Sed quia duodecim erant Apostoli, quibus cum loquebatur, dixit, super duodecim sedes, quasi etiam Iudas sessurus esset: non quòd putaret esse sessurum: sed quòd si in officio perstitisset, sicut alij sessurus fuisset: quemadmodum Diuus Chrysostomus annotauit. Loquitur enim Christus, ut Theologi dicunt, secundum præsentem iustitiam, & non tam de personis, quam de personarum statu: quasi dicat Apostolorum officium hoc habere propositum præmium, ut qui eo bene functus fuerit, super sedem in iudicio sessurus sit, & cæteros iudicaturus.

Quõ Apostoli iudicabunt. *Iudicantes.*) Non displicet interpretatio Hieronymi, etsi nonnulli displicere video, qui iudicare hoc loco accipit pro condemnare. Quo autem modo iudicaturi Apostoli sint, vix nobis compertum esse potest: quemadmodum magni quidam Theologi dixerunt. Communis multorum opinio est eos non aliter, quàm per comparationem iudicaturos, quia illis credentibus cæteri Iudæi credere noluerunt, quemadmodum uiri Niniuitæ surgẽt in iudicio contra generationem hãc, quia in prædicatione Ionæ pœnitentiam egerunt: hæc autem generatio Christo prædicante noluit agere pœnitentiam, & Regina Austri dicitur Iudæos condemnatura, quia *venit a finibus terræ audire sapientiam Salomonis, & ecce plusquam Salomon hic* c. 12. 41. 42. sic Hiero. Auctor imperf. & alij plerique interpretantur. Nonnulli uerò Theologi, quia plus Apostolis hoc loco, quàm Niniuitis, & reginę Austri Christus videtur promittere uoluisse, dixerunt Apostolos iudicaturos non per comparationem solùm: sed tãquã ministros, & quasi præcones Christi eius sententiam promulgantes. Alij iudicaturos esse tanquam Christi consiliarios, sicut ij, qui iudici assident, dicuntur etiam iudicare. Quod eò mihi minus placet, quòd ab hæreticorum interpretibus profectum uideo, & *quis consiliarius eius fuit?* mihi illud certum videtur esse Apostolos non per comparationem tantum, sed modo aliquo honorificẽtiore esse iudicaturos, Rom. 11. 34. quia per comparationem non solum iusti omnes: sed multi etiam peccatores, & iniusti magis iniustos iudicabunt, sicut Niniuitæ Iudæos, & manifestum est aliquid hic Apostolis tribui, quod nõ solum iniustis, sed ne iustis quidem omnibus concessum sit. Quis autem ille honorificentior modus sit, mea hæc est opinio, quam neminem sequi cogo: Apostolos iudicatu-

caturos, tanquam doctores, tanquam testes accusantes quodãmodo eos, qui sibi Euangelium prædicantibus, & salutis uiam docentibus credere noluerunt: condemnabunt enim eos cõuincentes eorũ incredulitatem, dicentesq; fecisse se, vt illi crederẽt, & salui essent, quicquid potuerũt. Quemadmodum de Moyse Christus dicit Ioãnis 5.45. *nolite putare, quia ego accusaturus sum vos apud patrẽ, est, qui accusat vos Moyses*. Moysen enim dicit eos accusare, non quòd verbis accuset: sed quòd nec illi credere, nec eius legem seruare voluerunt. Idem de Apostolis dicit, quia sicut Moyses veteris Testamenti legislator, & doctor; ita Apostoli noui doctores fuerunt. Quod ergo illic dicit accusare, hic dicit iudicare. Ergo & Moyses, dicet aliquis, sedebit super sedem, & duodecim tribus iudicabit? fortasse; quid enim absurdi est? tamen nõ sequitur necessariò; quia Christus hũc honorem non omni doctori cõcedit; sed illis, qui relictis omnibus rebus se propter Euangelium pauperes secuti sunt. Quid ergo, an soli Apostoli sedebunt? Origenes tractatu in Matth. 8. D. August. lib. 20. de ciuitate cap. 5. Cyrilli Alexandrini in commentariis in c. 60. Isaiæ opinionem probabilem esse non nego, eamque secutus sum aliquando, omnes, qui idem fecerint, id est propter Euangelium bona sua vẽdiderint, & pauperibus dederint, eundem esse honorem habituros. Sed mihi videtur esse hic honor promissus non solùm, quia Euangelij doctores: sed quia primi fuerunt, per quos promulgatum est Euangelium, quemadmodum non omnes, qui veterem legem docuerunt: sed solus, qui primus docuit.

Duodecim tribus Israel.) Similis huic oritur quæstio, cur duodecim tãtùm tribus Apostoli dicantur iudicaturi: cum tredecim essent tribus si Leuitica etiam numeretur, quæ haud dubiè est iudicanda, & non solis Iudæis: sed etiam gentibus Euangelium prædicaretur, ex quibus multi obstinati non crediderunt. His etiam August. & Beda respõdent, numerum certum pro incerto positum. Id probo: rationem quia afferunt, non probo, quia, inquiunt, duodenarius numerus perfectionem vniuersitatemq; significat: quasi sensus sit uniuersos homines iudicaturos. Cur enim potius duodenario, quã septenario, aut denario vsus est numero, qui & ipsi vniuersitatem solent significare? Causam ergo fuisse arbitror, quòd Christus accommodatè ad eos, quibuscum loquebatur, & ad eos, de quibus loquebatur, locutus sit. Loquebatur cum Apostolis, qui duodecim erant: loquebatur de Iudæis inter quos erat, & ad quos in primis venerat, &, cum quibus uolebat Apostolos comparare: quasi si eos illis præferret, omnibus præferret. Iudæorum autem, etsi tredecim re quidem ipsa erant tribus, tamẽ quia Leuitica quasi exempta ex numero erat, & Deo primogenitorum loco data, non numerabatur: quasi non iam ad homines: sed ad Deum pertineret: ideoque duodecim tantum tribus solebant nominari. Intelligit ergo Christus non solum duodecim Apostolos, sed etiã tredecim Paulo, & Barnaba numeratis, excluso verò Iuda esse iudicaturos nõ solum duodecim tribus: sed omnes et gentes, quibus Euangelium prædicauerunt. Alia etiam est ratio, cur duodecim tribus nominauerit: quia gentes, quæ Euangelio crediderunt, quasi in populum Iudaicum insertę sunt, & veluti ciuitate donatæ, ut non iam gentes, sed Iudæi. i. confitẽtes, credentesq; appellarẽtur in duodecim trib. coaptatæ, sicut disputat D. Paul. ad Rom. 11. 17. 19. & 24. *cum olester*, inquit, *esses*, i. Gentilis, *insertus es in illis*, i. in populũ Iudaicũ, & rursus, *fracti sunt rami, vt ego inserar*, i. Iudęi non credentes Gentiles reputati sunt: ego Gentilis cũ essem, credendo Iudeus factus sum. Hęc eadẽ est causa, cur D. Io. in Apoc. omniũ prædestinatorum numerũ ad duodecim tribus Israel reuocauerit: *Ex tribu*, inqt, *Iuda duodecim millia signati, & c. c.* 7. 5. & in portis cęlestis Ierusalẽ, quã c. 21. 12. describit, noĩa duodecim tribuũ Israel scripta se uidisse dixerit. Itaq; Theoph. & Euthy. nõ probo sen-

Cur in scriptura 12. tãtum tribus nominẽtur, cum reuera essent 13.

Apostoli omnes tum Iudæos, tã Gẽtiles iudicabunt.

ten-

tentiam, qui existimant Apostolos solos esse Iudæos iudicaturos.

29. *Et omnis, qui reliquerit.)* Chrysostom. Auctor imperfecti, & Theophylactus putant hanc sententiam, ut omnes, qui idem fecerunt, eundem honorem recipiant. Origenes uerò, cuius opinionem probabiliorem arbitror, existimat Christum de alio inferiori hominum gradu differere voluisse. Dixerat ante de ijs, qui omnia sua bona uendidissent, dedissentque pauperibus, seque pauperes facti secuti essent: dicit nunc de ijs, qui non omnia quidam sua aut uendiderint, aut pauperibus dederint, aut se in similitudinem Apostolorum secuti fuerint, sed tamen propter se aliquid reliquerint, aut patrem, aut matrem, aut fratres, aut sorores, aut uxorem, aut liberos, aut domum, aut agrum; illis enim non tantùm quidem, quantum Apostolis honorem pollicetur: sed magnum tamen præmium promittit, fore, ut centuplum accipiant, & uitam æternam possideant. De uxore, quomodo propter Christum relinqui possit, nonnulli dubitant, quia dissolui non potest matrimonium. Respondet Chrysostom. & Euthymius ita dictum esse. *qui reliquerit uxorem, centuplum accipiet, &c.* sicut dictum est c. 10. 39. & 16. 25. *qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.* Non ergo vult Christus matrimonium dissolui: sed vult se uxori præferri, & si uxor uirum impediat, quo minus Christum sequatur, uxorem relinqui non matrimonio dissoluto; sed facto diuortio. Vult, ut maritus potius uxorem, quàm Christum perdat; vult spiritualia carnalibus anteponi, ut Fulgentius epistola 2. de statu viduali interpretatur. Quamquam, & de matrimonij inter gentes dissolutione interpretari possumus, quorum alter si factus Christianus sit, alterque fieri Christianus nolit, neque cum Christiano sine religionis iniuria habitare, Christianus potest non Christianum dissoluto matrimonio derelinquere, ut 1. ad Cor. 7. 15. docet D. Paul. sed generalis snīa ad unā speciē restringi nō debet.

Centuplum accipiet.) Id est infinitis partibus plura, ac meliora; sicut dixit D. Pau. ad Rom. 8. 18. *non sunt condigna passiones huius tēporis ad futurā gloriam, quæ reuelabitur in nobis.* Numerus ergo finitus pro infinito positus est, ut constat ex Luca c. 18. 30. qui non centuplum, sed *multò plura* acceptutum dixit. Idem Lucas, & Marcus c. 10. 30. addiderunt, *nunc in tempore hoc,* quod uerbum, ut ait Hier. Millenarijs antiquis hæreticis occasionem præbuit suum errorem confirmandi, futuros post resurrectionem mille annos, quibus iusti pro singulis rebus, quas in hac uita reliquissent, centenas essent accepturi, quos Hieronym. ita refellit. *Non intelligentes, inquit, quòd si in cæteris digna sit repromissio, in uxorib. appareat turpitudo, ut, qui unam pro domino dimiserit cētum recipiat in futuro.* Itaque idem Hieron. & eum secutus Beda, bonaq. pars posteriorum interpretū sensum esse putant fore, *ut qui carnalia,* vt Hiero. uerbis utar *pro saluatore dimiserit, spiritualia recipiat, qua comparatione, & merito sui ita erunt quasi si paruo numero centenarius numerus comparetur.* Quibus repugnat, quod Marcus dicit non solùm centuplum in hoc sæculo accepturum, sed etiam explicat, quibus in rebus accepturus sit, *domos* inquit, *& fratres, & sorores, & matres, & filios, & agros.* Propterea Origenes, Auctor imperf. Theophyl. & Euthy. interpretantur centuplum in hoc sæculo acceptutum, quia omnia inter Christianos communia quodam modo charitas facit; omnes enim uiros fratres esse, omnes fœminas sorores, omnia bona communia, ut inter primos Christianos fuisse legimus Actor. 4. 35. At quomodo communes uxores, quæ inter Christianos maximè sunt propriæ? Quemquam dici potest charitates oēs uxore cōes esse, quia ita oēs Christianos in Domino, sicut uiros suos diligūt. Sed ego tñ aliter interpretor cētuplū recepturum *& domos, & fratres, & matres, & filios, &c.* non quòd ista recepturus sit; sed Christum, qui ei instar est oīū, quiq; nobis, & pa-

Numerus finitus in scriptura pro indefinito.

Cōtra Chiliastas.

ter, & mater, & frater, & soror; & vxor, & liberi, & domus, & possessio esse debet, sicut ipsemet docuit cap.12.49.50. *Ecce mater mea; & fratres mei, quicunque enim fecerit uoluntatem patris mei, qui in cęlis est, ipse meus frater, & soror, & mater est.* Adnotauit Diuus Bernardus in declamatione in hunc locum hoc Christum Apostolis non dixisse, propterea quòd domos, & agros, quos non habebant, non reliquissent. At certè patrem, & retia, quæ habebant, reliquerant, & ad primum uerbum uocantem Christum secuti fuerant cap. 4.22. Propterea ergo hoc illis non dixit, quia maiora fecerant, illisque maiora promiserat, *sedebitis*, inquit, *& uos super sedes duodecim, &c.*

30. *Multi autem erunt nouissimi primi.*) Non apparet quorsum hoc Christus adiunxerit. Chrysostomus & Euthymius, existimant ideo addidisse, ut homines ad sequendam Euangelicam perfectionem proposito singulari præmio magis accenderet. Aliam etiam nobis causam suspicari licet, ne Apostoli nimia securitate confiderent, propterea quòd omnium primi uocati fuissent, sed sic currerent, non quasi in certum, sic pugnarent, non quasi aerem uerberantes: sed castigarent corpus suum, & in seruitutem redigerent, ne, cum alijs prædicarent, ipsi reprobi efficerentur, ut de se ait Diuus Paulus 1.ad Corinth.9.26.27. Quæ autem esset horum uerborum sententia, nemo dubitare posset, nisi eam, ut solent, hæreticorum interpretes, peruertissent, dicentes præuidisse Christum futuros multos, id est omnes Catholicos, qui operibus bonis confiderent, illisque existimarent se uitam æternam promereri, ideoque primos inter Christianos se esse ducerent; in iudicio autem omnium ultimi futuri essent, id est a regno cœlorum penitus excludendi, arroganter enim Petrum meritis confisum dixisse, *Ecce nos reliquimus omnia.* Non erat dignus tam absurdus error, confutatione: sed expedit, ut lector hæreticorum interpretum peruersitatem intelligat. Primum cum Christus dicit, *erunt primi nouissimi*, manifestum est non appellare primos eos, qui aut opinione sua, aut dignitate, & meritis primi sunt: sed qui primi uocati fuerunt, & ad uineam domini uenerunt, ut subiecta statim parabola declarat c. 20.16. Isti autem boni interpretes primos uocari putant, qui aut meritis primi sint, aut primi sibi esse uideantur, perinde prorsus atq; si nigrum album interpretentur. Deinde istorum opinione omnes *primi erunt nouissimi, nouissimi*, id est omnes à regno cœlorum excludētur, quia omnes, qui putant se uitam æternam mereri, primi sunt, & omnes a regno cœlorum excludētur, at Christus non dicit omnes; sed *multi erunt primi nouissimi*, indicans aliquos, qui primi fuerunt, primos etiam, cum denarius soluetur, futuros esse. Itaque non potuerunt isti quicquam dicere magis Christi menti, & consilio contrarium: denique Christus non dicit multos primos futuros nullos in regno cœlorum, i. excludendos esse: sed futuros nouissimos, id est minores multis, qui post illos uenerunt. Loquitur enim de ijs, qui omnes denarium acceperunt, sed qui ultimi uenerãt primo loco, ut sequenti parabola declaratur. Nam quod Basilius putat in reg. breuior. inter. 255. cùm dictum est cap. seq. 14. operario illi quærenti, *Tolle, quod tuum est, & uade*, iussum esse in infernum ire, meritò nemini, quod sciam, probatum est; sed scilicet apud Caluinistas istud est egregiũ scripturæ interpretem esse Apostolos accusare; Christi mentem torquere, sensumque peruertere.

Caluinistarum præpostera interpretatio cõtra doctrinã Ecclesiæ de meritis operum.

Caluinistæ Apostolorũ importuni accusatores.

CAP.

CAPVT XX.

1 Imile est regnum cęlorum homini patrifami
lias, qui exijt primo mane conducere opera
rios in vineam suam. 2. Cõuentione au-
tem facta cum operariis ex denario diurno,
misit eos in vineam suam. 3. Et egressus cir
ca horam tertiam, vidit alios stantes in foro
otiosos, 4 & dixit illis: Ite & vos in vineam meam, & quod iu-
stum fuerit, dabo vobis. 5. Illi autem abierunt. Iterum autem
exijt circa sextam, & nonam horam: & fecit similiter. 6. Circa
vndecimam vero exijt, & inuenit alios stãtes, & dicit illis: Quid
hic statis tota die otiosi? 7. Dicunt ei: Quia nemo nos condu-
xit. Dicit illis: Ite & vos in vineam meam. 8. Cum sero au-
tem factum esset, dicit Dominus vineæ procuratori suo: Voca
operarios, & redde illis mercedem, incipiẽs à nouissimis vsque
ad primos. 9. Cum venissent ergo, qui circa vndecimam horam
venerant, acceperunt singulos denarios 10. Venientes autem
& primi, arbitrati sunt, quòd plus essent accepturi: acceperunt
autem & ipsi singulos denarios. 11. Et accipientes murmura-
bãt aduersus patrẽfamilias, 12 dicẽtes. Hi nouissimi vna hora fe
cerunt, & pares illos nobis fecisti, qui portauimus põdus diei,
& æstus. 13. At ille respondens vni eorum, dixit: Amice non fa-
cio tibi iniuriam: nonne ex denario conuenisti mecũ? 14 Tol-
le quod tuum est, & vade: volo autem & huic nouissimo dare si
cut & tibi 15 Aut non licet mihi, quod volo, facere? an oculus
tuus nequam est, quia ego bonus sum? 16. Sic erunt nouissimi Sup.19.d.30
primi, & primi nouissimi multi enim sunt vocati pauci vero ele Mar.10.d.38
cti. 17 Et ascendens Iesus Ierosolymam, assumpsit duodecim Luc.13.f.31 Mar.10.d.31
discipulos secreto, & ait illis: 18. Ecce ascendimus Ierosoly- Luc.18.6.
mam, & filius hominis tradetur principibus sacerdotũ, & Scri Mar.10.e.35
bis, & condemnabunt eum morte 19. & tradent eum Genti-
bus ad illudendum, & flagellandum, & crucifigendum, & tertia
die resurget. 20. Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedęi
cum filijs suis, adorans, & petens aliquid ab eo. 21. Qui dixit
ei: Quid vis? Ait illi: Dic, vt sedeant hi duo filij mei, vnus ad dex
teram tuam, & vnus ad sinistram in regno tuo. 22. Respondens
autem Iesus, dixit: Nescitis quid petatis. Potestis bibere ca-
licem, quem ego bibiturus sum? Dicunt ei: Possumus. 23. Ait
illis: Calicem quidem meum bibetis; sedere autem ad dexterã
meam vel sinistram non est meum dare uobis, sed quibus para-

Mat.10.c.41 Luc. 22. c. 25. tum eſt à Patre meo. 24. Et audientes decem, indignati ſunt de
duobus fratribus. 25. Ieſus autem vocauit eos ad ſe, & ait: Sci-
tis quia principes gentium dominantur eorum: & qui maiores
ſunt, poteſtatē exercēt in eos. 26. Nō ita erit inter vos; ſed qui
Phil.2.a.7. cunque voluerit inter vos. maior fieri, ſit ueſter miniſter: 27. &
qui voluerit inter vos primus eſſe, erit veſter ſeruus. 28. ſicnt fi-
lius hominis non venit miniſtrari, ſed miniſtrare, & dare ani-
mam ſuam, redemptionem pro multis. 29. Et egredientibus il
Mar.10.g.46 lis ab Iericho, ſecuta eſt eum turba multa. 30. & ecce duo cæci
Luc.18.f.35. ſedentes ſecus uiam, audierunt, quia Ieſus tranſiret: & clama-
uerunt, dicentes: Domine miſerere noſtri, fili Dauid. 31. Turba
autem increpabat eos vt tacerent: At illi magis clamabant, di-
centes, Domine, miſerere noſtri, fili Dauid. 32. Et ſtetit Ie-
ſus, & uocauit eos, & ait: Quid uultis, ut faciam uobis? 33. Di-
cunt illi: Domine, ut aperiantur oculi noſtri. 34. Miſertns au-
tem eorum Ieſus, tetigit oculos eorum. Et confeſtim uiderunt,
& ſecuti ſunt eum.

IN CAPVT XX.

1 *Imile eſt regnum cœlorum homini patriſamilias.*) Id eſt ita ſe habet regnum cœlorum, quemadmodum ſi quis paterfamilias exiret primo mane conducere operarios in vineam ſuam. Non. n. regnum cęlorum homini comparat, ſed domui patrisfamilias, homines operarijs, & negotium negotio ſimile eſſe dicit, i. quod accidit in regno cęlorum & quod accidit in vinea patrisfamilias: quemamodum c. 11. 16. ex Hugone explicauimus, qui id optimè omnium, & neſcio an primus adnotauit. Regnum autem cęlorū hoc loco, aut ſolam militantem Eccleſiam, ut plerique, aut militantem ſimul, & triumphātem, vt nonnulli, interpretari poſſumus. Nam in militante operarij conducuntur, in triumphante denarius ſoluitur. Tota parabola, quæ vſque ad verſum 16. extenditur, facilis eſt: duo tantùm in illa ſunt, quæ difficultatem habent: alterum, quò tota ſpectet parabola, ideſt quorſum propoſita ſit: alterum, quæ ſint eius partes neceſſarię, & veluti proprię, quę ad ſenſum aliquid conferant, & qūo intelligēdę. Hæc igitur duo nunc explicabimus, & neceſſe non erit uſque ad uerſum 16. vt ſolemas, uerba percurrere. Hęretici cū uarijs modis exponant quorſum tota parabola tēdat, & quis ſit, ut ipſi loquuntur, illius ſcopus, nemo eorum ſcopū attigit. Nōnulli dicūt nihil aliud Chriſtum declarare uoluiſſe, q̃ ęqualem futuram oīum beatorum gloriam, quia non ꝓꝑ merita, ſed gratis dabitur, quē admodum nr̄ uerſu 10. ſignificari, ubi eundem oēs operarij denarium accipiunt. Credo iſtos non tam certo animi ſenſu hoc dixiſſe, q̃ metu, ne, ſi nō dicerent, oēs ex hoc loco, ut uerba præ ſe ferunt, merita probarent, & uoluerunt ueritatem impudētia pręuenire. Bene eſt, ꝙ iſta interpretatio magno ipſorum magiſtro Caluino non placuit. Quanq̃ ideo, ut opinor, non placuit, ut ꝑniciosiorem adhiberet, & ſuū de reprobatione errorem confirmaret, quaſi nihil aliud probare Chriſtus uoluerit, quàm Deum poſſe, & ſolere reprobare pro ſuo arbitrio, quos uult. Sunt etiā inter Catholicos, Caluini blaſphemia

qui

Hæreprob. sententia.

qui huc tantùm spectare parabolam putent, ut probet Christus Deũ præter omnium opinionem alijs plus, aliis minus, quàm sperabant daturum esse. Mihi non videtur alio interprete, quàm ipso Euangelista opus esse. Dixerat capitu. præcedenti extremo, *multi autem erunt primi nouissimi, & nouissimi primi*, adiicit statim parabolam: ergo hoc est, quod tota parabola significare, ac probare uoluit multos, qui primi fuisset nouissimos; multos, qui nouissimi, primos futuros esse. Id etiam ex conclusione parabolæ versu 16. perspicuum est, ubi concludendo eadem repetit uerba, *sic*, inquit, *erunt nouissimi primi, & primi nouissimi*. Firmat hanc opinionem, quòd in Græcis codicibus, & nonnullis etiam manuscriptis Latinis initio capitis causalis particula ponatur ad hunc modum, *simile enim est regnum cœlorum homini patrifamilias*; vnde perspicitur Christum per hanc parabolam præcedentem illam sententiam probare voluisse, *multi erunt primi nouissimi, & nouissimi primi*. Itaque non debuit caput hoc 20. a præcedente distingui, ne inchoata abrumperetur sententia, sed uersu potius sequẽti 17. vbi nouum argumentum Christus orditur. Veruntamen quisquis primus capita distinxit, hoc non animaduertit. Non opus esset hac tam bene confirmata sententia hæreticorum interpretationem refutare: nisi publice interesset Ecclesiæ, ut eorum ignorantiam simul, & malignitatem omnes cognoscerent. Tantùm abest, vt docere Christus uoluerit, quod illi fingunt, equalem omnium beatorum futuram gloriam, quia non meritis: sed gratis datur: vt contrarium omnino probare uoluerit non omnium glòriam æqualem futuram esse: quia non gratis, sed meritis datur: quod autem datur meritis, non æqualiter omnibus: sed aliis plus, aliis minus pro cuiusque meritis datur. Id ita esse primum ex propositione, ad quam probandam inducta parabola est, planè intelligitur. Propositio uerò est, *multi autem erunt primi nouissimi, & nouissimi primi*. Ibi autem de meritis, & præmijs agebat: vnde eius propositionis occasio sumpta est. Dixerat enim Christus adolescenti, *si vis perfectus esse, vade, uende omnia, quæ habes, & da pauperibus, & veni, sequere me*, hoc meritum est, *& habebis thesaurum in cœlo*, hoc præmium est. Dixerat Petrus, *ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te, quid ergo erit nobis?* præmium vtique pro meritis postulat. Responderat Christus, *Amen dico vobis, quòd uos, qui secuti estis me, in regeneratione cum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis, & uos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel*, præmium vtique promittit. Adiunxit & generalem sententiam, *quicunque reliquerit domum, vel fratres, &c.* & hoc meritum est, *centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit*. & hoc præmium. Adiecit continenter, *multi autem erunt primi nouissimi, & nouissimi primi*, significat ergo propterea multos primos nouissimos futuros esse, quia quamuis primi venerunt ad vineam, minus tamen laborauerunt, ideoque minorem mercedem meruerunt. Deinde ipsum initium parabolæ hæreticos refellit, *exijt*, inquit, *primo mane conducere operarios*: operarius enim est, qui propter mercedem, quam labore suo meretur, laborat, & *conducere* uerbum iustitiæ, id est meriti, & mercedis est. Conducimus enim pacta pro meritis mercede; & versu 21. *conuentione autem*, inquit, *facta cum operarijs ex denario diurno, misit eos in uineam suam*. Conuentionem ex denario facere iustitia vtique est, non solùm gratia. Præterea versu 4. *Ite*, inquit, *& uos in uineam meam, &, quod iustum fuerit, dabo uobis*, non potuit profectò apertius meriti, & mercedis iustitiam declarare. Atqui hic, ut postea dicemus, minùs, quàm primis operariis promittit, cum quibus ex denario diurno conuentionem fecerat. Propterea non denarium, sed quod iustum fuerit, illis promittit.

Doctrina de meritis, & inæqualitate præmiorum contra Caluinistas confirmatur.

Ad hæc versu 13. 14. operario de mercede conquerenti Oeconomus respõdet, *Amice non facio tibi iniuriam, tolle, quod tuum est, & uade.* Quid est, *non facio tibi iniuriam,* nisi, quod iustum erat, tibi dedi? Quid est *tolle, quod tuum est,* nisi, tolle, quod iustum est, tolle, quod tibi debetur, tolle, quod meruisti, & uade? Fingamus nullam esse ad probandam hanc sententiam coniecturam, tota ipsa parabola probaret, tota perpetuum esset argumentum: comparat enim Deum patrisfamilias, homines operariis, Ecclesiam uineæ, gloriam denario diurno: quemadmodum ergo operarij in vinea laborantes denarium diurnum propriè, uereque merentur: ita qui in Ecclesia Dei laborant, uerè merentur vitam æternam. Finis ergo parabolæ est mercedem uitæ æternæ non tẽpori, quo quis laborauit: sed labori, & operi, quod fecit, respondere. Sæpe enim fieri, vt aliquis una hora tantum laboret, quantum alius toto die, ideoque æqualem mercedem, id est eundem denarium accepturum esse, eodem plane sensu, quo Sapiens dixit capitulo 4. 13. *Consummatus in breui expleuit tempora multa,* id est cùm breui tempore uir iustus uixerit, tantum fecit boni, quantum multi, qui longo tempore uixerunt: propterea non debere quemquam antiquitate vocationis suæ gloriari: *erunt enim multi primi nouissimi, & nouissimi primi.* Potest aliquis obijcere, cur ergo idem omnibus denarius datus est, quo videtur æqualitas gloriæ significari? Respondeo, quia Christus tantùm uolebat probare plus aliquẽ breuiori tempore, quàm alium longiore laborare. Cur ergo non plus denario dedit ijs, qui undecima hora venerunt, siquidem nouissimi primi futuri erant? Respondeo eos in eo fuisse cæteris prælatos, quòd, cùm nouissimi uenissent, primi omnium denarium acceperunt. Eundem igitur acceperunt denarium, quia tantum una hora, quantum cæteri tota die laborauerant: primi autem acceperunt, quia hoc ipsum egregiæ fuit laudis, qua primum locum inter eos, quibus merces soluebatur, meruerunt, quòd tantum vna hora, quantum alij multis laborassent. Nam æquale opus æqualem mercedem, maior diligentia, & breuius tempus primum locum meruit. Obijci etiam potest, quod versu 14. dicitur, *volo autem, & huic nouissimo dare, sicut tibi,* & vers. 15. *aut non licet mihi, quod uolo, facere?* quibus verbis uidetur significari denarium non ex merito, & iustitia: sed ex sola patrisfamilias uoluntate datum esse. Respondeo non eam fuisse causam, cur paterfamilias ita responderit: sed quia uoluit personæ decorum seruare: non conueniebat autem personæ patrisfamilias, vt uili operario declararet, cur tantum nouissimis, quantum primis daret: sed tanquam dominum dicere sic uolo, sic iubeo. Nam & prudentes domini seruis rationem quærẽtibus, cur hoc, vel illud iubeant, etiamsi intimam habeant cõsiliorum suorum rationem: non solent tamen rationem reddere, sed pro ratione suam exponere uoluntatem, cur iubes? quia volo. Adde quod noluit prudens paterfamilias conquerentem operarium pudore suffundere, quod utique fecisset, si rationem illi exposuisset, cur tantum nouissimis, quantum primis daret, quia tantum nimirum, quantum illi laborauissent. Hoc enim fuisset eius, & aliorum, qui primi uenerant, negligentiam obliquè subnotare, quod & Chrysostom. obseruauit. Pertinet ad hunc locum, quod appositè Theophylact. in commentariis in epistolam ad Roman. capitulo nono, 19. annotauit, solere Deum, cum agit cum hominibus non malignis, & indocilibus, factorum suorum rationem reddere: cum autem agit cum malignis, & querulis, suam solam allegare uoluntatem, quia digni non sunt, ut rationem illis Deus reddat. Huius rei in scriptura infinita sunt exempla, quorum nonnulla Theophylact. recitat, hoc autem unum est: nam quia iste operarius præter rationem, & mali-

gnē querebatur, non aliter illi paterfamilias respondet, quàm *tolle, quod tuum est, & uade. uolo autem & huic nouissimo dare, sicut tibi; & an non licet mihi, quod uolo, facere?* Cùm tamen præcedenti capite, cùm Christus cum Apostolis, & aliis docilioribus ageret, causam explicauerit, cur aliis minus, aliis maius detur præmium. Nam seruantibus tantùm mandata proposuit uitam æternam versu 17. vendenti autem omnia, quæ haberet, & pauperibus danti, seque Apostolorum more sequenti promisit thesaurum in cœlo, id est maiorem, & excellentiorem gloriam versu 21. maiorem adhuc Apostolis, quia non solum omnia reliquissent, sed Euangelii etiam primi promulgatores futuri essent, *Sedebitis*, inquit, *& uos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel*, versu. 28. Minorem uerò, qui pauciora reliquissent, *Qui reliquerit*, inquit, *domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet & uitam æternam possidebit* versu 29. Hactenus exposuimus, quis huius parabolæ finis esset, in quem omnis eius sententia dirigeretur. Reliqua altera difficultas est, quæ sint eius propriæ partes, ac necessariæ, & quid quæque significet. Nam, ut sæpe monuimus, & hoc loco Chrysostom. doceat, in omni parabola sunt quædam, quasi propria eius membra, atque necessaria, sine quibus stare sententia non possit: alia quasi adiuncta, &, ut ego uocare, soleo, emblemata uel ad explicandam, uel ad ornandam parabolæ narrationem. In hac ergo parabola octo ego partes necessarias esse arbitror. Prima est paterfamilias, qui ad uineam suam operarios conduxit. Hunc plerique Deum interpretantur, cuius uinea est, & de quo Christus dicit *pater meus agricola est* Ioan. 15. 1. &, ut altera parabola declarat cap. sequenti uersu 28. & 33. & Marci 12. 1. & Lucę 13. 6. & sicut Deus apud Prophetas populum suum uineam suam passim appellat, ut Isaiæ 3. 14. & 5. 1. 2. 3. 4. 5. 7. & 27. 2. & 32. 12. & Iere. 2. 21. & 12. 10. & Ezechielis 17. 6. 7. 8. & Ioelis 1. 7. 12. Sic Irenæus interpretatur libr. 4. capit. 70. & Athanasius aut quisquis Auctor est, quæst. 52. & Gregorius homilia 19. in Euangelia, & Beda in commentariis ad hunc locum. Alii Christum intelligunt, qui semper in hunc mundum, quasi in forum exierit, ut in uineam suam conduceret operarios: cum enim fuisse, qui olim Patriarchis apparebat, & Prophetis loquebatur. Ita Hilarius canone in Matthæ. 20. & Auctor imperfecti homilia 34. & Theophylact. hoc loco. Vtrumque probabile. Secunda parabolæ pars est dies, cuius mane paterfamilias in forum exiuit, & cuius vespere mercedem operariis soluit: hanc igitur diem plerique putant totum significare tempus, quod inter initium, & finem mundi interiectum est, ut Irenæus libro 4. cap. 70. Origenes tractatu in Matthæum 10. Hilarius canone 20. Optat. Mileuit. lib. 5. contra Parmenianum, Auctor imperfecti homil. 34. Gregorius homil. 19. in Euangelia, Beda hoc loco; quam opinionem illud confirmat, quòd certum sit per uesperam tempus ultimi iudicii significari, quo unicuique denarius, id est merces secundùm opera reddendus est: sic ergo uespera eius diei, quia tempus ultimi iudicij: mane erit mundi initium. Totus uerò dies, quicquid interiacet temporis. Alii non totum hoc sæculum, sed tempus, quod est à primo aduentu Christi ad secundum, diem de quo hic agitur, esse putant, ut Athanasius quæstione 52. Alii uniuscuiusque hominis ætatem eius esse diem, ut Christus significat cùm dicit, *ambulate, dum lucem habetis* Ioan. 12. 35. & *me oportet operari opera eius, qui misit me, donec dies est; uenit nox quando nemo potest operari* cap. 9. 4. noctem cuiusque mortem appellat: sic Hieronymus, & Chrysostomus intelligunt, & eam sententiam magis etiam; quam alteram Origenes uidetur approbare. Ego quidem certè magis probo, quia, ut

ut paullo post dicturi sumus, non refert ad consilium Christi, qua quisque mundi ætate: sed qua ætatis suæ parte uocatus sit. Tertia pars est vinea, quam nonnulli iustitiam, & mandata Dei interpretantur, quæ, ut colant homines, uocantur, ut Irenæus libro.4.cap. 70. Chrysostomus, Auctor imperfecti, & Euthymius hoc loco. Alij totum mundum, ut Athanasius quæstione illa 51. Alii cuiusque animam, quam iubetur excolere, ut Theophylactus. Alii Ecclesiam, ut Origenes, & Gregorius homilia in Euangelia 19. hoc postremum probabilius. Quarta pars est hora prima, tertia, sexta, nona, & undecima, quid quæque significat. Auctores, qui totum diem uniuersam mundi ætatem interpretantur, horam primam fuisse dicunt ab Adam usque ad Noe, tertiam à Noe usque ad Abraham: sextam ab Abrahamo vsque ad Moysem: nonam à Moyse vsque ad Christum; undecimam à Christo usque ad finem mundi, quò uidetur alludere D. Ioann. cum dicit nouissimam horam esse 1.epist.cap.2. 18. sic Hilarius, Auctor imperfecti, Gregorius, Beda, & Theophylactus, quam opinionem, & Hieronymus recitat; sed non probat. Alii diuersas horas diuersas cuiusque hominis ætates esse intelligunt, primam horam esse infantiam, tertiam pubertatem, sextam ætatem uirilem, nonam ætatem in senectutem inclinatam, undecimã decrepitam. Nam nonnulli à prima infantia, & ab vtero matris uocari solent, ut Samuel, Ieremias, Ioannes Baptista: alii aliis ætatibus. Sic D. Basilius in regulis breuioribus interrogatione 224. D. Hieronymus, Beda, & Euthymius hoc loco, & Fulgentius epistola 7. quam opinionem & Theophylactus probat. Ego non dubito, quin diuersæ horæ non diuersas mundi, sed diuersas cuiusque hominis ætates significent, quia, ut diximus, huc tota spectat parabola, ut Christus doceat alios plus minori tẽpore, quàm alios maiore laborare: ut autem hoc probet, nihil refert, qua mundi ætate, sed quo ætatis suæ tempore quisque uocetur. Quæ autem sit prima, quæ tertia, quæ sexta, quæ nona, quæ undecima hora, non arbitror esse subtiliter inquirendum, ne nimis sententia restringi videatur. Nam quod Christus diuersas horas nominauerit, id ad parabolæ significationem necessarium est, quia docere uolebat plus alios breuiori tempore, quàm alios longiore laborare. Quòd autem, has quinque horas nominauerit, id non necessariò, sed ex consuetudine fecit, & ut parabolam ornaret. Solebant enim ueteres Iudæi, sicut & multæ aliæ gentes, totum diem à solis ortu usque ad occasum in duodecim ęquales partes distribuere, quas horas appellabant, sicut Christus apud Ioannem c.11.9. dicit *nonne duodecim sunt horæ diei?* quæ eodem die æquales erant, diuersis uerò diebus inæquales: sicut omnes inter se dies inæquales sunt. Itaque prima hora erat diei, qua sol oriebatur, tertia media inter solis ortum, atque meridiem utrinque æqualiter distans, sexta meridies, nona media inter meridiem, & solis occasum tribus utrinque horis distans. Vndecima, una hora ante solis occasum. Diuidebant rursum totum diem in quattuor partes, quarum unaquæque tribus constabat horis, sicut noctem in quattuor uigilias distribuebant, quarum unaquæque tres horas continebat. Hæc est causa, cur frequentiùs in scriptura hora prima, tertia, sexta, & nona, quàm cæteræ diei horę nominentur, quia præcipuas diei partes efficiebant: propterea etiam eas Christus hoc loco nominauit, ut quicquã noui mysterii significaret, nisi quòd iam diximus, alios prius, alius posterius à Deo uocari. Cur ergo, dicet aliquis, non quattuor, sed quinque horas nominauit? in promptu est responsio, quia uoluit initium primæ, quartæ partis diei, & finem ultimæ explicare, ut doceret alios initio uitæ suæ, alios sub finem uitæ uocari. Quinta pars est forum, in quod paterfamilias dicitur exiisse, ut

Diuisio diei in duodecim horas, & quattuor partes apud ueteres ordinaria.

con-

conduceret operarios: per quod recte Origenes & auctor imperfecti intelligunt totum mundum, qui extra Ecclesiam est, in quo homines toti sunt, aut otiosi, aut sæcularibus negotijs occupati, & inde in Ecclesiam, tanquam in vineam, vocantur. Sexta pars est denarius, qui idem omnibus datus, quo non est dubium salutem, ac vitam æternam significari, in eoque auctores omnes consentiunt. Solus Diuus Basilius in breuioribus regulis interrogatione 255. ita uidetur interpretari, quasi denarius præmium aliquod huius vitæ significet, quo etiam, qui damnantur, donari soleant; sic enim, ut diximus, exponit illud, quod versu 15. dicitur, *tolle, quod tuum est, & vade*, quasi operarius ille accepto temporali aliquo præmio, quod meruerat, in infernum mittatur. Sed id iam diximus non magnam speciem habere probabilitatis. Potest dubitari, cur denario potius, quàm alteri pecuniæ generi vitam æternam comparauerit. Respondet Irenæus libro quarto, capitolo 70. propterea quod denarius imaginem regis haberet, & qui salui erunt, conformes fient imagini filij Dei, vt Diuus Paulus ad Romanos octauo, 29. *& reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ* Philippenses tertio, vigesimoprimo. Et quidem hoc scitum, sed allegoricum: nec aliam ego causam fuisse arbitror, cur potiùs denarium, quàm aliam pecuniam nominauerit, quàm, vt accommodatè ad consuetudinem loqueretur. Est autem credibile vsitatam tunc operariorum in singulos dies mercedem fuisse denarium, qui, vt capitulo 18. 28. diximus, quinque aut sex obolos, id est Gallicos solidos continebat. Quærit Chrysostomus, quid causæ fuerit, cur paterfamilias cum solis illis, quos primo mane conduxit, ex denario conuentionem fecerit: cum alijs autem conuetionem non fecerit: sed tantùm dixerit; *& quod iustum fuerit, dabo vobis.* Credo etiam in ea re vulgarem consuetudinem secutum esse Christum; non enim solemus certam mercedem pangere, nisi ijs operarijs, quos mane conducimus, vt toto laborent die; si qui seriùs veniunt, quasi nihil eo die lucraturi sint, nihil certi pollicemur: tantùm promittimus aliquid nos illis daturos esse: hoc est, quod ait, *&, quod iustū fuerit, dabo vobis*, Quærit etiam idem, & Euthym. cur Deus non omnes statim primo mane vocet. Respendent omnes vocari, sed non omnes uenire velle, quod & Origenes indicat: argumentum est eius rei, quòd pater familias, quotquot in foro inuenit, conduxerit; omnes ergo primo mane Deus vocat: quemadmodum & per Prophetam dicit, *Locutus sum ad vos mane consurgens, & loquens, & non audistis* Ieremiæ 7. 13. & rursum *mane consurgens contestatus sum, & dixit, audite vocem meam, & non audierunt, nec inclinauerunt aurem suam* Ieremia 11. 7. 8. & iterum, *Ego autem locutus sum ad vos de mane consurgens, & loquens, & non obedistis mihi* Ieremiæ 35. 14. Quam ob rem, quod operarii illi responderunt versu 7. *quia nemo nos conduxit*, excusationis causa non verè dictum esse Chrysostomus putat, quod valde mihi probabile uidetur. Solet enim Christus in parabolis personarum mores exprimere: mos autem pigrorum, & desidum est ad hunc modum sese semper excusare: quemadmodum si robustum adolescentem mendicantem quis roget, cur non laborando potius, quàm mendicando victum quæret: promptus, & affirmans respondet, nihil aliud optare se, sed herum non inuenire: quem ideo non inuenit, quia non quærit, quia laborare non vult. Cur ergo paterfamilias eos nō reprehendit, quòd se mentiente excusent? Respondet Chrysostom. noluisse eos accusare, & tristitia afficere, ut faciliùs alliceret. Facilior responsio erit patrēfamilias,

etsi

etsi Deum significabat, hominem tamen fuisse, non Deum. Itaque scire non potuit, an operarij mentirentur: Christus autem narrauit, quæ verisimile erat, & operarios excusationis causa dixisse, & patremfamilias respondisse. Septima pars est, vespera diei, quando denarius soluitur, qua nemo dubitat finem mundi, & vltimi iudicij tempus declarari. Illud videtur non conuenire, quòd supra diximus diem non totum hoc sæculum, sed uniuscuiusque hominis ætatem significare: quod si uerum est, non potest uespera finis mundi, sed mors uniuscuiusque esse. Respondeo hæc, quamuis diuersa esse videantur, in idem redire; quia enim usque ad finem mundi aliqui homines erunt, & uniuscuiusque uita dies est, uniuscuiusque mors uespera, ultima uespera erit finis mundi, cum omnes, qui adhuc uiuent, simul morientur, aut rapientur in aera cum Christo, ut Diuus Paulus ait 1. ad Thessalonicen. 4. 17. Octaua pars est, quòd paterfamilias iubeat in soluenda mercede ab ijs; qui vltimi uenerant, incipere, hoc ad parabolæ significationem maximè pertinet. Significatio autem facilis est; præferuntur enim nouissimi, & fiunt primi, quia tantùm vna hora, quantum alij toto die laborauerunt: quemadmodum initio explicauimus. Nam quod Chrysostom. indicat, propterea id præcepisse patremfamilias, ut declararet se iis, qui una tantùm hora laborauerat, non ex debito, sed ex liberalitate sua dare denarium, uerbis ipsius patrisfamilias contrarium est, *Ite*, inquit, *& vos in vineam meam, & quod iustum fuerit, dabo vobis*. Sic enim dixit non solùm iis, quos hora tertia uersu 4. sed etiam iis, quos hora undecima, id est una hora ante solis occasum conduxit uersu 7. ut in Græcis codicibus legitur, & si non legeretur, ex uersu 4. esset intelligendum. Hæc sunt, quæ in hac parabola necessariam habent significationem. Cætera emblemata sunt, & circunstantiæ non necessariæ, quas quisquis discutere uoluerit, nullum faciet operæpretium: quale est quòd quinque horæ diei nominātur, quòd quidam in foro otiosi inuenti sunt, quòd conducti non fuerint, quòd paterfamilias procuratorem dicatur habuisse: nec enim in regno cœlorum, de quo parabola proposita est, quærendum esse arbitror, quis sit procurator, quanquam Christus uideri possit, qui mercedem soluet, quemadmodum scribit Isaias cap. 40. 10. & 62. 11. & Ioannes in Apocalypsi cap. 22. 12. *Ecce venio citò, & merces mea mecum est, reddere vnicuique secundùm opera sua*. Quanquam Ireneus libro 4. cap. 70. Spiritum sanctum dispensatorem huius esse dicit, qui diuidit singulis dona, sicut uult, ut Diuus Paulus ait 1. ad Corinth. 12. 11. Emblema etiā est, quòd denarius potius, quàm aliud pecuniæ genus proponitur, & quòd, qui primi uenerant, accepto denario murmurauerunt: nec enim significatur aliquos ex iis, qui uitam æternam accepturi sunt, murmuraturos esse, propterea quòd alij in ea gloriam accipiant: nec enim in cœlo ulla est murmuratio: sed aut nihil significatur, tantumque eam ob causam id narratum est, quòd ita in similibus causis fieri soleat, & ut narrationis decorum seruaretur, aut significaretur, ut Chrysostom. ait, adeo magnam mercedem multos, qui ultimi uenerunt, accepturos, ut si fieri posset, ut beati murmurarent, ob mercedis magnitudinem murmuraturi essent. Simile quod versu 14. & 15. dicitur *Volo autem huic nouissimo dare, sicut & tibi*, & *an non licet mihi in meis facere, quod volo*? sic enim Græcè legitur, & ad hunc modum Latinam uersionem corrigendam puto. Quibus uerbis, ut supra disputauimus, non indicatur Deum pro sua tantùm uoluntate, nullaque habita iustitiæ ratione uitam nobis æternam daturum esse: sed dicitur, quia credibile est ita responsurum fuisse patremfamilias, si alij operarij sine ulla causa murmurauissent: aut, si quam hoc habet significationem,

nem,

nem, illud tantum significat non debere Deum quam ob rem alijs plus, alius minus mercedis dederit, rationem nobis reddere. Hæc ut diximus, & si quæ sunt alia generis eiusdem, si quis ad aliquid significandum volet subtiliter trahere, non solum operam perdet; sed in periculum etiam incurret multa aut falsa, aut ridicula, aut certè aliena comminiscendi: quisquis enim, quod non est, quærit, aliquando sibi fingit, quod illud, quod quærit, esse uideatur, & mauult falsum incurrere, quam nihil. Frænandum autem humanum ingenium est, ne sua subtilitate intemperanter, & in rebus superuacaneis abutatur.

16. *Multi enim sunt uocati, pauci uerò electi.*) Mirum uideri potest, cur hanc sententiam Christus adiunxerit, cum minimè præcedenti congruere uideatur. In superiore enim parabola de ijs tantùm dictum est, qui omnes salui futuri sunt, omnes enim denarium, id est uitam æternam acceperunt: hic autem agit de ijs, qui cum uocati fuerint, non omnes sunt salui, sed plerique damnantur. Hoc uix apud ullum interpretem explicatum inuenio: sed ita tamen existimo uoluisse Christum ex una specialique sententia aliam, & generalem concludere. Probauerat per parabolam non omnes æqualem mercedem recepturos esse: sed futuros multos primos nouissimos, multos nouissimos primos esse, quia non omnes, qui uocati ueniunt ad uineam, eadem diligentia laborant, concludit nunc generalius non omnes, qui uocati sunt, mercedem accepturos, quia plerique uocati uenire nolunt: quemadmodum supra ex Origenes, Chrysostomi, & Euthymij sententia declarauimus. Sic Christus in præcedenti ca. uersu 23. ex occasione unius adolescentis, qui diuitijs suis impeditus Euangelica consilia sequi noluerat, generalem sententiam de omnibus diuitibus, & non iam de consiliorum, sed de præceptorum obseruatione conclusit difficile esse diuitem in regnum cœlorum introire. Non ergo significatur non omnes esse uocatos, omnes enim uocat, qui ideo uenit in hunc mundum, ut peccatores uocaret ad pœnitentiam capit. 9. 13. Omnes enim peccatores erant, omnes uocauit, *qui uult omnes homines saluos fieri, & ad agnitionem ueritatis uenire* 1. ad Timoth. 2. 4. omnes uocauit, qui pro omnibus mortuus est. Cur ergo non dicit omnes: sed multos uocatos esse? quia omnes multi sunt, & uoluit multos paucis opponere, non omnes nullis, sicut D. Paulus ad Roman. 5. 19. *Sicut, inquit, per inobedientiam unius homines peccatores cōstituti sunt multi: ita & per unius obeditionē iusti constituentur multi.* Nam per unius homines inobedientiam non solùm multi, sed etiam omnes peccatores constituti fuerant, sicut idem Paulus paullo ante uersu 12. dixerat, *& ita in omnes homines mors pertrāsijt*, & uersu 18. *igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem: sic & per unius iustitiam in omnes homines in iustificationem*: propterea ergo dixit paullo post per unius hominis inobedientiam multos esse peccatores constitutos, ut multos opponeret uni, & non solùm sententiæ, sed etiam orationi elegantiam adhiberet. Eodem modo hoc loco dicit Christus multos uocatos, paucos electos, per multos, omnes intelligens. Id ex altera parabola nuptiarum, quam cap. 22. proponit, perspicuum est, ubi non solum omnes ad nuptias uocati, sicut & claudi, cæci, & quotquot in plateis erant, sed compulsi etiam intrare. Et tamen eodem modo parabolam concludit *multi sunt uocati, pauci uerò electi*, ubi certum est multos non omnibus, sed paucis opponere. Omnes enim uocati fuerant.

Scriptura sæpe multos dicit pro omnibus.

17. *Et ascendens*) Multis locis in uetere testamento Rabbinorum commentum refutauimus, qui putant Ierusalem altissimum totius orbis terrarum locum esse, ideoque ire in Ierusalem ascendere esse, quod undique eò ascendatur. Nam si de loco, situque

loquun-

Ascendere apud Hebræos ire significat.

loquuntur, nullus est in rotundo terræ corpore altero altior: si de monte, multi sunt longè etiam altiores. Solet ergo scriptura dicere ascendere in Ierusalem, uel quia una eius pars in monte Sion posita erat, uel quia Hebræi, & multò magis Chaldæi, & Syri, quorum lingua Christus loquebatur ascendere dicunt pro ire. Marcus capit. 10. 32. sic narrat, *Erant autem in uia ascendentes Ierosolymã, & præcedebat eos Iesus, & stupebant, & sequentes timebant.* Vbi & Christi ad mortem euntis alacritas, & Apostolorum admiratio, timorque significatur. Mirabantur Christum tam erecto, fidentique animo Ierosolymam ire, ubi se multa passurum sæpe dixerat ca. 16. 21. & 17. 12. timebant illi, ac sibi. Præcedebat autem Christus, ut uiam Apostolis ad crucem ostenderet, doceretque, quàm prompti, cum opus esset, obire mortem deberent, sicut D. Paulus uerus Christi discipulus dicebat Act. 21. 13. *Ego enim non solùm alligari, sed & mori in Ierusalem paratus sum propter nomen Domini Iesu*, quemadmodum Orig. obseruauit.

Assumpsit.) Segregauit ut c. 16. 22. noluit enim discipulis coram omnibus dicere, ne res euulgata aut impediretur, aut mors ab ipso uideretur procurata. Possumus etiam interpretari παρέλαβε, aggressus est eos alloqui. Hoc enim uerbum etiam significat, ut illic docuimus, & ea significatio rectè conuenit in hunc locum.

18. *Ecce.*) Videtur hæc particula hoc loco tempus iam instans indicare.

19. *Et tradent eum gentibus.*) Pilato, & cæteris Romanis. Est autem antithesis inter Iudæos, & gentes, quasi inter amicos, & hostes: quasi dicat, non erunt contenti Iudæi filium hominis ipsi per se supplicijs afficere; sed hostibus eum tradent, ut grauiùs etiam crucietur, & interficiatur. Illis enim non licebat interficere quemquam Ioann. 18. 31. scribit Lucas c. 18. 34. & *& ipsi nihil horum intellexerunt.* Quod non ita intelligendum est, quasi Christi uerba non intellexerint, quibus significauerat se ad mortem progredi, sed ita ut mortis eius mysterium non comprehenderint; neque cognouerint morte sua Christum salutem vniuerso hominũ generi allaturum, quemadmodum prudenter D. Chrysostomus animaduertit. Si enim uerba non intellexissent, nec mirati fuissent Christum euntem, neque mortis periculum timuissent, ut Mar. scribit capit. 10. 32. Potest aliquis dubitare, cur hæc Christus Ierosolymæ appropinquans Apostolis dixerit. Respondet Chrysostomus, ut eos ad patientiam, & animi constantiam præmuniret: qua etiam de causa sæpe eos ante pręmunierat ut c. 16. 21. & c. 17. 12.

20. *Tunc*) Id est, cum uideret eius mortem instare: ambit enim ueluti morituri hominis hæreditatem. Accedendi namque ad Christum, & honoris primum filijs suis locum in regno petendi occasio fuit, quòd paulò ante de proxima sua morte locutus esset Christus, ut Hieron. Beda, & Euthym. obseruauerunt.

Mater filiorum Zebedæi.) Salome, vt annotat Auctor imperfecti, & ut ex Matth. Marcique comparatione colligitur. Nam quam Matthæus ca. 27. 56. vocat matrem filiorum Zebedæi, Marcus cap. 15. 40. appellat Salomem. Qui fuerint filij Zebedæi inter Apostolos, supra dixit Euangelista cap. 10. 3. Marcus cap. 10. 35. scribit ipsos filios Zebedæi ad Christum accessisse, dixisseque, *Magister, uolumus, ut quodcumque petierimus, facias nobis*, quod etsi uidetur esse, non est tamen contrarium, quia dixisse dicuntur quod per matrem suam, non per se dixerunt, ut August. lib. 2. de consensu Euangelistarum c. 64. & Chrysost. homilia. 66. respondent. Simile exemplum habuimus supra ca. 8. 5. vbi Math. dicit Centurionem quendam ad Christum accessisse, rogasseque, ut seruum suum paralyticum sanaret, cùm Lucas c. 7. 3. non ipsum Centurionem: sed per amicos suos accessisse, rogasseque dixerit. Dubium an

Apostoli matrem solicitauerint, atque suaserint, ut hunc sibi à Christo honorem peteret, quasi facilius mulier, &, ut multi existimant, Christo cognata (sororem enim beatæ Virginis fuisse credunt) esset, quicquid peteret, impetratura, & filii pudorem, atque aliorum Apostolorum inuidiam effugerent; quasi non ipsi, sed pro ipsis mater, ut cæteris præponerentur, petiuisset. Sic multi sentiunt auctores August. lib. 2. de consensu Euangelistarum c. 64. Chrysost. Auctor imperfecti, Theophylact. Euthym. hoc loco, & Gregorius hom. in Euangelia 27. Alii matrem per se pro filiis solicitam nullius eorum impulsu petiuisse credunt, ut Hilarius canone in Matthæ. uigesimo, & Ambros. libro 5. de fide capit. 3. quod ualde mihi probabile uidetur nolenti de Apostolis male iudicare. Nam aliorum auctorum argumentum, quo matrem à filiis submissam probant, quòd non illi, sed filiis Christus respondeat uersu 21. *nescitis quid petatis*, & rursum *potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?* facile solui potest; propterea illis respondisse, non quod illi per matrem; sed quòd pro illis mater petiuisset. Placet etiam mihi pietas Ambrosii, atque Hieronymi, qui matrem ipsam excusant. Ambros. quidem his verbis *Considerate*, inquit, *quæ cum filiis, & pro filijs petat, mater est utique, cui pro filiorũ honore solicita immoderatior quidem: sed tamen ignoscenda mensura uotorum est. Atque mater ætate longæua, studio religiosa, solatio destituta, quę tunc temporis quando uel iuuanda, uel alẽda foret ualidæ prolis auxilio, abesse sibi liberos patiebatur, & uoluptati suę mercedem sequentium Christum prætulerit filiorum.* At paullo infra, *Et si error*, inquit, *est, pietatis tamen error est: nesciũt enim materna uiscera patientiã, etsi uoti auara: tamen uenerabilis cupiditas, quę non pecuniæ est auida, sed gratiæ, Nec inuerecunda petitio, quæ non sibi: sed liberis consulebat. Matrem considerate, matrem cogitate.* Hierony. autẽ sic: *postulat mater filiorum Zebedęi errore muliebri, & pietatis affectu nesciens, quid peteret.* quin etiam inter eos auctores, qui filios matrem subornasse dicunt, Auctor imperfecti sic eos excusat, quòd nihil temporale, nihil carnale, nihil ambitiosum: sed solam spiritualem perfectionem postulauerint: quod & de matre dicit Ambr. si peccandum est, præstat in hanc partem cum tam bonis auctoribus, quam cum hæreticis in contrariam peccare semper Apostolos accusantibus.

Excusantur filii Zebedæi, eorũque mater.

Hæretici nullam occasionẽ accusandi Apostolos p̃termittunt.

Adorans. προσκυνοῦσα. Inclinans se, aut genua flectens quod eò pertinebat, ut Christi sibi gratiam, beneuolentiamque conciliaret.

Et petens aliquid.) Aliquid hoc loco non diminutionem, sed incremẽtum potius uidetur significare, quasi dicat petens magnum quiddam ab eo; sic enim Græci loquuntur εἶναί τι esse aliquid, id est esse magnum; sicut & Galli solent dicere, uidetur sibi aliquid esse, id est magnus esse uir, quemadmodum Paulus loquitur Actorum. 23. 7. *Adolescentem hunc perduc ad Tribunum: habet enim aliquid indicare illi*, id est rem magni momenti. Hanc ob causam, ut opinor, exposuit Euangelista illam adorabundam accessisse, ut indicaret uoluisse magnum aliquid postulare. At cur non statim dixit, quid postulauerit? quia uoluit rem, ut gesta erat, exponere: il la autem initio non declarauit quid uellet petere, sed generaliter rogauit Christũ, ut quicquid peteret, sibi concederet, ut intelligitur ex Marco c. 10. 35 *Volumus, ut quodcũque petierimus, facias nobis.* Illa enim uerba, ut paullo ante docuimus, quamuis filiis Marcus attribuat; non à filiis, sed à matre dicta sunt. Accessit ergo supplicabunda mulier, dixitque, uolo; aut rogo, ut quicquid petiero, mihi concedas; solent enim, qui aliquid uolunt petere, cum, an impetraturi sint, dubitant, nõ statim, quid sibi dari uelint, declarare, ne si declarauerint, sibi negetur: sed generaliter, atque confuse dicere quiddam habeo, quod te rogem, sed uelim mihi prius te facturum promittas; quemadmodum mater Salomo-

uis li. 3. Regum c. 2. 20. filium rogat *Petitionē unam paruulam ego deprecor à te, rogo, ne confundas faciem meam.*

21. *Quid uultis) Mater,* inquit Hieronym. *postulat, & Dominus discipulis loquitur intelligens preces eius ex filiorū descendere uoluntate.* Sed iam diximus potius filiis, non matri respondere, quia etsi non eorum impulsu, tamen pro eis mater postulauerat.

Hebraismus.

Dic.) Hebraismus pro iube, statue: sicut c. 8. 8. *tantùm dic uerbo, & sanabitur puer meus.*

Vt sedeant.) Nonnulli auctores, in quibus Euthym. existimant motam fuisse eam mulierem, ut hoc peteret, ex uerbis Christi capit. 19. 28. *Sedebitis & uos super sedes duodecim.* Cùm enim intellexisset omnes Apostolos in regno Dei circum Christum sessuros esse, optabat, ut duo filij sui proximi illi assiderent, alter ad dexteram, alter ad sinistram. Putat etiam Euthymius Petrum timuisse, quem uidebat omnibus in rebus cæteris Apostolis anteponi.

22. *Nescitis quid petatis.*) Plerique ita interpretantur, quasi propterea dicat eos nescire, quid petant; quia non spiritualia: sed carnalia petebant, quasi Christus more regum temporaliter esset regnaturus, & principes uiros habiturus aliquos, qui sibi assiderent: quorum eo quisque esset honoratior, quo propius se sederet. Alii diuerso penitus sensu non carnalia, sed spiritualia petiuisse; tamen propterea Christum dixisse *nescitis, quid petatis,* quia rem maiorem, melioremque petebant, quàm existimabant, quemadmodum Chrysost. Euthymius & Theophyl. exponunt. Alii bonum quidem, & spirituale eos petiuisse; ut cœteris Apostolis uirtute, ac meritis antecellerent: sed non eo ordine, quo debebant, quia petebant ante uictoriam triumphum, ut exponit Auctor imperfecti, quam interpretationem uidentur illa uerba confirmare *potestis bibere calicē, quē ego bibiturus sū?* quasi uiam illis demonstret, qua ad dexteram, & sinistram suam ponerentur. Nescitis ergo quid petatis, quia, etsi quod petitis, bonum est, tamen non intelligitis triumphum ante uictoriam nec dari posse, nec promitti. Alij, bonum quidem petitis, sed non bene intellectum; putatis enim occupari precibus posse, cùm eiusmodi sit, ut non petentibus, sed merentibus dari possit: Omnes istæ interpretationes probabiles: probabilissima postrema.

Potestis bibere calicem, quē ego bibiturus sum?) Hæreticorum interpretes, qui hoc ad calicem Eucharistiæ referendum existimant, omnino mihi uidentur delirare: quis enim calicem illum bibere non potest? Dubium igitur non est, quin Christus passionem suam, & mortem calicem appellet, ut c. 26. 39 & Marc. 14. 36. & Luc. 22. 42. & Ioann. 18. 11. Cur autem passio, ac mors calix appelletur, minus compertum. Chrys. Euthym. & Theophylact. ideo uocari putant calicem, quòd eam Christus non minus libenter obierit, quam si poculum uini biberet. Parùm conueniens Christo metaphora, præterquam quòd ista ratione sola Christi mors, non aliorum, calix appellaretur. Credo ergo metaphoram ex antiqua consuetudine ductam, qua solebat damnatis ad mortem poculum ueneno plenum porrigi, ut ea ratione uitam finirent, quemadmodum Athenis Socrati ab Areopagitis datum legimus, inde factum, ut mors ipsa, & supplicium calix, siue poculum appellaretur, ut Psal. 115. uersu 13. *Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini inuocabo,* id est mortem libens, & nomen domini inuocans subibo, ut hoc loco Origenes, & Hieronymus interpretantur. Sequitur etiam, *pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius.* Scio aliam etiam esse in scripturis metaphoram calicis ex uetere deductam more, quo inter Iudæos paterfamilias, aut quisquis in conuiuio honoratissimus erat, uinum pro suo arbitrio temperabat, & unicuique conuiuæ alii plùs, alii minus distribuebat: Itaque aliis melior, aliis peior

Delira hæreticorum interpretatio.

Cur calix mors in scriptura appelletur.

Diog. Laert. lib. 2.

ior portio contingebat. Qua ratione factum est, vt vniuscuiusque hominis sors, quæ a Deo immittitur siue bona, siue mala, calix appelletur: bona vt Psalm. 15. 5. *Dominus pars hæreditatis meæ, & calicis*, & Psalm. 22. 5. *Impinguasti in oleo caput meum, & calix meus inebrians, quàm præclarus est?* Mala vt Psalm. 10. 7. *Pluet super peccatores laqueos, ignis, sulphur, & spiritus procellarum pars calicis eorum*, & Psalm. 74. 9. *Hunc humiliat, & hunc exaltat, quia calix in manu Domini vini meri plenus mixto, & inclinauit ex hoc in hoc, veruntamen fæx eius non est exinanita.* & Isaiæ 51. 17. *Eleuare, eleuare, consurge Ierusalem quia bibisti de manu Domini calicem iræ eius, vsque ad fundum calicis soporis bibisti, & potasti usque ad fæces.* Simile est exemplum apud Ieremiam capitulo 25. 15. & capitu. 51. 7. & Threnorum 4. capitu. 21. & apud Ezechielem capit. 23. 31. 32. 33. Marcus capitulo 10. 38. ait addidisse Christum, *& baptismo, quo ego baptizor baptizari?* quod alia metaphora significat: nam & baptismus pro passione, & morte poni solet, vt Lucæ 12. 50. *baptismo habeo baptizari, & quomodo coarctor*, & 1. ad Corinth. 15. 29. *quid facient, qui baptizantur pro mortuis?* id est, qui pro defendenda mortuorum resurrectione appetunt mortem. Vnde factum, vt & martyrium baptismus appelletur. Metaphora, ut opinor sumpta est ab ijs qui, ut moriantur, in mare submerguntur. Græcè enim baptizari idem est, atque submergi. Itaque quod Origenes, Chrysostomus Theophylact. dicunt propterea Christum mortem suam baptismum appellauisse, quòd sicut per mortem, sic & per baptismum peccatorum expiatio facienda esset, non probo: minus etiam, quod Auctor imperfecti dicit metaphoram a lana rubeo colore tincta sumptam esse: sic enim Christi mortem sanguine fuisse rubeam. Quòd autem Christus rogat Apostolos, an possent calicem bibere, quem ipse bibiturus esset, non ignarus rogat: sed hominum more, qui triumphum petentem rogare solent, an possit hostes debellare. Ostendit autem illis uiam, qua ad eum honorem, quē petunt, peruenire possint; ostendit verò & verbis, & exemplo, verbis, cum rogat, *potestis bibere calicem*, exemplo cùm dicit, *quem ego bibiturus sum?* præcedit enim, tanquam bonus dux ad pugnam inuitans, vt ait Auctor imperfecti. Sic Diuus Paulus ad Philippenses 2. 5. 6. 7. 8. 9. *hoc enim sentite in vobis, quod & in Christo Iesu, qui, cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo; humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis: propter quod & Deus exaltauit illum:* & ad Rom. 8. 17. *Si autem filij, & hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi, si tamen compatimur, vt & conglorificemur*, & 2. ad Timoth. 2. 5. *non coronabitur, nisi qui legitimè certauerit*, & versu 12. *Si sustinebimus, & conregnabimus.*

Baptismus in scriptura pro morte, & martyrio

Possumus.) Multi auctores existimant, quemadmodum temerè, & ambitiosè honorem petiuerant: ita quoque temere, ambitiosèque respondisse se posse calicem bibere, vt Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius. Alij, quemadmodum paullo ante, quod nesciebant, postulauerant: ita nunc, quod non intelligebant, promisisse, non quòd non intelligerent Christum de morte locutum fuisse: sed quòd nescirent, quid esset mori, & dulce bellum inexpertis, ut Auctor imperfecti interpretatur. Malo ego credere nec temerè, nec inscienter: sed amanter, & verè respondisse se paratos esse, ut pro Christo morerentur, ut postea exitus docuit. Nam quod hæreticus nobis obijcit interpres paullo post initio pugnæ omnes Apostolos diffugisse, facilè excusari potest, propterea fugisse, quòd nihil Christum iam comprehensum iuuare possent,

Caluinus in harm. Apostoli cōtra Caluinū defendūtur.

ſent, quod & Caluinus, vt erat homo prudens, facturus, vt opinor, fuiſſet. Et tamen Ioannem alterum ex duobus filijs Zebædei vſque ad crucem legimus ſecutum fuiſſe Chriſtum.

23. *Calicem quidem meum bibetis.*) Diſputant Origenes, Hieronymus, & Chryſoſtomus quomodo filij Zebedæi calicem biberint, cum Iacobum quidem ab Herode occiſum legamus Actorum 12. 2. Ioannem verò occiſum non legamus; quin ne mortuum quidem eſſe aliqui putant, vt refert Euthymius. Reſpondent ijdem auctores, & Beda Ioãnis exilium loco martyrij fuiſſe, & quod Romæ in oleum feruens iniectus fuerit, ut Tertullianus in libro de præſcriptionibus aduerſus hæreticos auctor eſt. Itaq; non uoluntatem martyrio: ſed martyrium uoluntati defuiſſe. Poteſt faciliùs meo quidem iudicio reſponderi, cùm Chriſtus dicit, *calicem quidem meum bibetis*, non prædicere fore, vt pro ſe oppetant mortem: ſed tantùm ſignificare hoc ſe illis poſſe concedere, ut calicem ſuum bibant: vt autem ad dexteram, & ſiniſtram ſuam ſedeant, concedere non poſſe, niſi quibus paratum eſt a patre ſuo; videtur enim hæc duo inter ſe opponere: concedere, vt calicem bibant, & dare, vt ad dexteram, vel ſiniſtram ſedeant.

Locus contra Arianos pro diuinitate filij explicatus.

Sedere autem ad dexteram meam, & ſiniſtram non eſt meum dare vobis; ſed quibus paratum eſt a patre meo. Hoc loco frequenter Arianos vſos fuiſſe legimus, vt Chriſti auctoritatem probarent minorem eſſe, quàm patris, vt auctor eſt Epiphan. hæreſi 69. & Idacius Clarius cap. 14. & Ambroſ. lib. 5. de fide cap. 3. & Auguſt. libro 1. de Trinitate cap. 12. & Cyrillus lib. 10. Theſauri capit. 5. cui obiectioni tribus modis ijdem auctores reſponderũt. Quidam eorum dicebant hoc Chriſtum non tanquam Deum, ſed tanquam hominem, vt multa alia, dixiſſe, quale eſt illud, *Pater maior me eſt.* Ioann. 14. 28. Ita D. Auguſt. Alij, ut Ambr. pronomen illud *meum*, cum Chriſtus dicit, *non eſt meum dare vobis*, non poteſtatem, ſed officium ſignificare. Itaque non indicat Chriſtus ſe id facere non poſſe, ſed non eſſe officij ſui, ut id faciat, quia non uenerat in hunc mundum, vt coronas daret, ſed ut inuitaret ad pugnam. Hoc eſt dictum ſubtiliter, & verè. ſed non uidetur proprius eſſe verborum ſenſus. Proprius eſt ille, quem idem Ambro. Epiphan. & Cyrill. iiſdem in locis, & Chryſoſtom. homilia 66. & D. Hieronym. in commentariis ad hunc locum expoſuerunt, Chriſtum non negare ſuę poteſtatis, atque officij eſſe concedere, ut aliquis ad dexteram, vel ſiniſtram ſuã ſedeat: ſed tantùm negare non eſſe ſuæ poteſtatis, & officij illis dare, ſed ſolis his, quibus a patre ſuo paratum eſſet. Summa eſt non fieri comparationem inter Chriſtum, & patrem, vt Ariani putabant, quaſi pater poſſit, filius uerò non poſſit: ſed comparationem fieri inter perſonas, quibus huiuſmodi honor dari poteſt, quòd non omnibus, ſed quibus a patre paratus eſt, concedi poſſit. Hæc eſt vis eius pronominis *vobis*, quaſi dicat, *non eſt meum dare vobis*, propterea quòd petitis, aut propterea quòd cognati mei eſtis, *non eſt meum dare vobis*, qui nondum meruiſtis, ſed *quibus paratum eſt a patre meo*, id eſt, qui meruerint, & vt Remigius apud D. Thom. interpretatur, non eſt meũ dare ſuperbis, & ambitioſis, quales vos eſtis: ſed humilibus, quibus paratum eſt a patre meo, quòd Chryſoſtom. Euthym. & Theophylact. accommodato admodum exemplo declararunt. Si quis, inquiunt, rex auream coronam ei, qui in ſtadio currendo cæteros uinceret, propoſuiſſet, eamque manu teneret; aliquis uerò ex iis, qui non ſolùm non uiciſſent, ſed ne cucurriſſent quidem, coronam ab eo peteret, rectè reſponderet, currere quidem poteris, coronam autem non eſt meum dare tibi, ſed quibus parata eſt, id eſt uincentibus: non enim ſignificaret ſe dare non poſſe, cùm ipſius ſit: ſed dare non debere, niſi uincentibus, quibus eam deſtinaſſet. Alio

Exemplo Cyrillus utitur; si quis à iusto aliquo iudice aliquid peteret iniusti, meritò responderet, non possum hoc facere, non quòd non possem; sed quòd non debeam. Hinc sequitur, quàm necessarium sit pronomen illud uobis ad implendam, exprimendamque sententiam, quod in plerisque Græcis codicibus non legitur; nec ullus, quod sciam, Græcus auctor, & antiquus legit, nec inter Latinos Diuus Augustinus libr. 1. de Trinitate. c. 12. Satis enim est ueterem legisse interpretem, legisse Hieronymum, & Ambrosium, & sententiam requirere. Quanquam si non legatur, non propterea mutatur sensus. Nam Chrysostomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius, qui non legerunt, in eandem tamen sententiam interpretantur. Rectè uerò doctus quidam, & pius nostri temporis interpres obseruauit, si non legatur pronomen *uobis*, Græcam dictionem ἀλλὰ *sed* pro εἰ μὴ *nisi*, accipi debere, ut apud Marcum ca. 9. 8. & 2. ad Cor. 2. 5. ut sit sensus, *sedere autem ad dexteram meam, & sinistram non est meum dare, nisi quibus paratum est à patre meo.* His autem verbis tantùm abest, ut significet Christus non suum esse officium præmia distribuere, ut potius officij sui esse declaret. Cum enim dicit non esse suum omnibus dare, sed merentibus, & dignis iudicem se, præmiorumque distributorem futurum esse indicat, ut apud Ioannem cap. 5. 22. *Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit filio,* & apud Lucam ca. 22. 29. 30. *Ego dispono uobis, sicut disposuit mihi pater meus regnum, ut edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo, & sedeatis super thronos iudicantes duodecim tribus Israel,* sicut & c. præcedenti uer. 28. Apostolis promisit fore, ut sederent super sedes duodecim, quasi ipse hoc illis concessurus esset. Cur ergo, dicet aliquis, adiunxit, *sed quibus paratum est à patre meo,* quasi sibi patrem opponat. Respondeo non sine causa non dixisse, non est meum dare uobis, sed patris mei; sed dixisse, *non est meum dare uobis, sed quibus paratum est à patre meo*, ne significaret se quidem dare non posse, patrem posse, sed se dare alijs non posse, quam quibus a patre suo paratum esset, ut rectè D. Chrysostom. annotauit. Nam Auctor imperfecti, qui homil. 35. ita exponit, *non est meum dare uobis*, sed patris, quia suspectus est hæresis Arianæ, hoc loco audiendus non est. Cur ergo dixit, *quibus paratū est à patre meo* potiùs, quàm quibus paratum est a me, quasi plus patri, quàm sibi auctoritatis tribuat? Facilis responsio, id per usitatam in sacris litteris attributionem factum esse, in quibus, etsi omnia opera externa, ut Theologi dicunt, tribus personis communia sint, tamen quædam vni, quædam alteri personæ, tanquam propria soleant attribui, ut potentia, & prouidentia patri; sapientia filio; gratia ac dona Spiritui sancto. Quia ergo paratum esse est esse prædestinatum; prædestinatio autem est genus quoddam prouidentiæ; patri potiùs, quàm filio tribuitur; nec enim, legimus in scriptura filium aut Spiritum sanctum, sed solum patrem quenquam prædestinasse.

Auctor imperfecti operis in Matth. Arianizat.

Prouidentia & prædestinatio per attributionē Patris esse dicitur.

Sed quibus paratum est.) Mira Chrysostomi interpretatio, quam & Theophylact. refert, & probat, *quibus paratum est*, id est nullis, quasi nemo, neque homo, neque angelus eò peruenire possit, ut ad dexteram, uel sinistram Christi sedeat, qui, ut ait Diuus Paulus ad Ephes. 1. 20. 21. *Constitutus est ad dexteram patris in cœlestibus super omnem principatum, & potestatem, & uirtutem, & dominationem, & omne nomen, quod nominatur non solū in hoc sæculo, sed etiam in futuro.* Mirabilis etiam Hilarij, *quibus paratum est à patre meo,* id est Moysi, & Eliæ: quorum alter ad dexteram, alter ad sinistram meam sessuri sunt. Mirabilis Euthymij, *quibus paratum est*, id est Petro, & Paulo, qui plus omnibus laborabunt. Manifestum enim est nullos certos homines Christū īdicare voluisse, nec p̄sonas, sed merita notare.

24. *Et audientes decem, indignati sunt de duobus fratribus.*) Auctor imperfecti,

fecti, & Euthym. non minoris ambitionis fuisse putant, quòd decem indignati sint, quàm quòd duo primum locum postulauerint. Piè tamen eos Chrysost. excusat, quòd non dum Spiritus sanctus in ipsos effusus fuisset, quo postea omnia huiusmodi humana uitia purgata sint.

25. *Vocauit eos ad se.)* Apparet duos filios Zebedæi cum matre sua separatim, & clam, ne alij discipuli intelligerent, ad Christum adijsse, primumque ab eo honoris locum postulasse: cæteros tamen Apostolos subaudisse sermones, aut ex Christi uerbis fecisse coniecturam, quòd duo filij Zebedæi à Christo petiuissent, cœpissèque inter se murmurare. Vocat ergo eos. Christus, & docet se eorum cogitationes, sermonesque, quamuis tacitos, cognouisse, & sicut aliorum petitionem, ita ipsorum indignationem corrigit.

Scitis.) Perinde est, ac si dicat, an nescitis hoc, quod facitis, proprium esse ambitiosorum principum, nec omnium quidem, sed gentium, apud quas non uirtus, non iustitia, non dignitas; sed ambitio, sed uis, sed tyrannis, regna, & principatus obtinet, & ubi principes, non quæ suis populis, sed quæ sibi utilia & honorifica sunt, quærunt? ut uidetur Euthymius interpretari. Non ergo reges, ac principes de medio tollit, quemadmodum multi nostro tempore hæretici ex hoc loco collegerunt, cum D. Paulus ad Rom. 13. 1. & ad Titum 3. 1. & D. Petrus epistola 1. 2. 13. 14. omnem magistratum, & potestatem à Deo esse doceant, illique, etiamsi malus sit, obediendum esse. Multò uerò minus Ecclesiasticam tollit auctoritatem, qua & D. Petrus Actorum 5. 5. 10. etiam Anania, & Saphira interficiendis seuerè usus est, & D. Paul. 1. ad Corint. 5. 5. & 1. ad Timot. 1. 20. in hominibus perniciosis Satanæ tradendis, quamque Timotheo commendat c. 4. versu 12. *Nemo adolescentiam*, inquit, *tuam contemnat.* Tantùm monet non debere Apostolos, qui ad Ecclesiæ gubernationem

Refellitur error hæreticorum nostri sæculi omnē principatum, & potestatem tùm Ecclesiasticam, tùm sæcularem tollentium.

uocati sunt, Gentilium principum ambitionem, & tyrannidem imitari; propterea non quoslibet, sed Gentium principes nominauit, qui magis ambitiosi, crudelesque solebant esse, quàm Iudæorum, qui & dabantur à Deo, & eius timore, religioneque in officio continebantur. Quemadmodum Petrus 1. epistola cap. 5. 3. admonet eos, qui Ecclesiam gubernant, ne in clerum dominentur. Denique tales esse Apostolos vult, qualem se D. Paulus describit 2. epistola ad Cor. c. 12. 14. 15. *Non enim quæro, quæ uestra sunt, sed uos: nec enim debent filij parentibus thesaurizare; sed parentes filijs. Ego autem libentissimè impendam, & superimpendar ipse pro animabus uestris, licet plus uos diligens minus diligar.*

Dominantur eorum.) In eas. Noster interpres & Græcismum, & Hebraismum secutus est. Græcismum, quod eorum dixerit pro in eos. Hebraismum, quòd non Grammaticum, sed naturale secutus sit genus.

28. *Et dare animam suam redemptionem pro multis.)* Declarat, quid debeant boni Ecclesiæ pastores facere; *bonus* enim *pastor ponit animam suam pro ouibus suis*, Ioannis 10. 11. 14. Collegerunt ex hoc loco Augustini tempore quidam hæretici, quos Prædestinatianos antiquitas appellauit, idemque nostro tempore Caluinistæ dicere coguntur, si suum de reprobatione errorem tueri uolunt, Christum non pro omnibus natum, non pro omnibus mortuum esse; sed pro solis, qui salui futuri erant, prædestinatis, ut Arnobius, uel quisquis alius auctor fuit eorum commentariorum in Psalmos, qui falsò Arnobio tribuuntur Psalmo 146. & Faustus lib. 2. de libero arbitrio c. 14. & 16. In eodem errore Lotharij tempore fuit Godeschalcus in Gallia, ut in libro aduersus Prædestinatianos Hincmarus Rhemensis Episcopus scribit, &, ut uidetur, Remigius Lugdunensis in lib. contra tres epistolas trium Episcoporum Galliæ. Quod & ex alijs locis similibus comprobabant, ut infra

Error Prædestinatianorū copiose refutatus.

Commentarij in Psalmos falsò Arnobio inscripti.

c. 26.

c.26.28. *hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum*, & ad Hebræos 9.28. *Sic & Christus semel oblatus ad multorum exhaurienda peccata*. Qui error non solùm absurdus est, sed maximo Christi beneficio, & liberalissimæ charitati maximè etiam ingratus, aliisque perspicuis scripturæ testimonijs refutatur. Quid enim apertius, quàm quod dicit Diuus Paulus 1. ad Timot.2.6. *qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus*, & 2. ad Cor. 5.14.15. *Si vnus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt, & pro omnibus mortuus est Christus, vt &, qui viuunt, iam non sibi viuant; sed ei, qui pro ipsis mortuus est, & resurrexit*. Cur ergo Christus hoc loco, sicut & apud Marcum capit.10.45. non dixit se venisse, vt daret animam suam in redemptionem pro omnibus, sed *pro multis*? Cur dixit sanguinem suum *pro multis* effundi? Cur dixit D. Paulus eum *ad multorum exhaurienda peccata* oblatum esse? Probabilis est responsio quorundam omnes multorũ nomine significatos, q̃a πολλοὺς multos Græci vocant non tam nomine numerali, quàm infinito: quemadmodum Latini omnes homines multitudinem appellant. Sed magis credo voluisse Christum non uoluntatem suam, sed mortis suæ fructum declarare. Nam si eius quidem uoluntatẽ spectes, pro omnibus hominibus nemine excepto mortuus est, ut illis scripturæ testimonijs, quę paullo superiùs adduximus, declaratur. Si spectes fructũ, nõ ad omnes peruenit: sed ad multos, quia non omnes percipere uoluerũt: sicut uidemus Christum aliquãdo pro omnibus hominibus etiam reprobis orare, ut pro ijs, qui se crucifixerãt Lucæ 23.34. ut declaret uelle se, idq; optare omnes saluos fieri; aliquando non orare, nisi pro prædestinatis, ut apud Ioannem cap.17.9. *Non pro mundo rogo, sed pro ijs, quos dedisti mihi*. Ad hũc modum Hierony. hunc locum interpretatur.

Multi in scriptura p̃ omnibus.

29. *Et egredientibus illis ab Iericho.*) Erat Iericho in uia, cum ex Galilæa Ierosolymam propter flumium Iordanem ueniebatur.

30. *Et ecce duo cæci.*) Dubium, an eadem sit historia, quæ hic a Matth. & quæ a Marco c.10.46. & a Luc.cap.18. 35. narratur, qui tres prope Iericho cęcos Christum curasse scribunt. Sunt, qui tres diuersas historias esse putent, ut Euthymius, quia Matth. duos cęcos fuisse dicit, Mar. & Luc. unum, & Mar. narrat cęcum illum, quem curatũ fuisse dicit, uestimentum suum proiecisse, ut prosiliret ad Christum, quod alij non narrant. Alii duas historias esse credũt, ut D. Aug. li.2. de cõsen. Euãg. c.65. & li.2. qq. Euangel. q.48. & Beda, Strabus, & Lyranus hoc loco. Nã eam, quam Matt. & Mar. scribunt unam esse: quã autem Luc. esse diuersam, quia Matth. & Marc. scribunt id factum esse cum Christus ab Iericho egrederetur: Luc. uerò, cũ appropinquaret, quod uidetur adeo esse contrariũ, ut nõ uideatur idẽ miraculum esse posse. Magis assentior Theophylacto, qui unã tãtùm historiam a trib. Euangelistis narrari putat. Omnia.n. sunt adeo similia, ut non uideantur diuersa esse posse miracula. Oẽs dicunt id accidisse in ea profectione ultima, qua Christus, ut moreretur, uenit ex Galilæa in Ierusalẽ: oẽs in eodem loco prope Iericho: oẽs cęcum, aut cęcos, qui curati sunt, sedisse iuxta uiã, qua Christus præteribat: oẽs clamasse ijsdem uerbis, *Iesu fili Dauid miserere mei*: oẽs a turba iussos fuisse tacere: oẽs uehementiùs clamasse: oẽs stetisse: Christũ, & cęcos ad se uocasse: oẽs rogasse cęcos, *quid vultis, vt faciam vobis*? Non poterunt profectò in diuersis historiis tam similia esse tã multa. Quod ergo Matth. duos: Marcus uerò, & Lucas unum tantum commemorant cęcum, rectè D. Aug. r̃ndet duos quidẽ fuisse, ut Matth. scribit: sed ex iis unum nobiliorem, & uulgò magis celebrẽ, ideoq; illius tm̃ Marcũ, & Lucam fecisse mentionem. Cõfirmat hanc coniecturã Mar. exprimens nomen cęci, & patris ipsius, quasi homo esset uulgò oĩb. notus, uocat q̃ppe Partimęũ filium Timęi. Simile exemplũ uidimus supra c.8.28. ubi Matt. scribit

duos a Christo dęmoniacos in regione Gerasenorũ curatos fuisse, cũ Mar. c.5.2.& Luc.c.8.27.unius tantùm meminerint. Difficilior nodus est, quòd Matt.ver.sup.& Marc.c.10.46. dicãt id cõtigisse, cũ Christus ab Iericho egrederetur; Luc.verò c.18.35. cum appropinquaret: neque quorũdam interpretationem uerba Græca recipiunt: quę exponunt, *cum appropinquaret*, i.cum indè discedẽs adhuc esset prope: est. n. Græcè, ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς ἱεριχὼ cum appropinquaret in Iericho.i. ut ingrederetur in Iericho. Itaq; magis eorum probo cõiecturam, qui existimant cæcum illum nobiliorem, de quo Marc.& Luc.scribũt, tum cũ Christus ad urbem appropinquaret, sedisse secus uiam, & ad prætereuntem Christum acclamasse, *Iesu fili Dauid miserere mei*; Christum uerò tunc curare eũ noluisse, ut paullo post duos simul curaret. Cæcum ergo iterum viam obsedisse, qua sciebat exiturum Christũ, & iterum vna cum altero cæco iisdẽ clamasse verbis, atq; tunc uocatos a Christo fuisse, atq; curatos, & quia nõ omnia narrant Euãgelistę Matth.& Marcum dixisse id factum fuisse, cùm Christus egrederetur, Luc.cum appropinquaret. Illud uerò, quod ait Marcus cęcum, cum vidisset se a Christo uocari, abiecta veste accurrisse, quodq; Matt. dicit Christum cæcorum oculos tetigisse, quod alij Euangelistæ non dicunt, minimè difficile, cum sæpe unus Euangelista unam facti circũstantiam declaret, quam alij prætererunt.

Fili Dauid.) Id est Messia. Cur ita Christus appellaretur ab ijs præsertim, qui aliquod ab eo beneficium postulabant, diximus in præfatione.

31. *Turba autem increpabat eos, vt tacerent.*) Nõ inuidè atq; malignè: sed amãter, & officiosè id piã turbam fecisse credendum est, ne homines abiecti Christo obstrepẽdo molesti essent, ut Auctor imꝑfecti, & Euthy.existimãt.

34. *Tetigit oculos eorum.*) Cur tetigerit supra ca.8.3.exposuimus, Marc. verò, & Luc.addunt subiunxisse Christum, *fides tua te saluum fecit*, quod quemadmodum sit intelligendũ ca.9. 2.copiosè disputauimus.

IN CAPVT XXI.

Mat.11.a.1 Luc.19.c.20 1 T cũ appropinquassent Ierosolymis, & venissent
Bethphage ad Mõtẽ oliueti: tũc Iesu misit duos
discipulos 2. dicẽs eis: Ite in castellũ, qđ contra
vos est, & statim inuenietis asinã alligatã, & pul
lum cũ ea: soluite, & adducite mihi, 3 & si quis
vobis aliquid dixerit, dicite quia Dñs his opus habet: & cõfe-
Isa.62.d.11 Zach.9.b.9 stim dimittet eos, 4. Hoc aũt totum factũ est, vt adimpleretur,
qđ dictum est per Prophetam dicẽtem, 5. Dicite filiæ Siõ: Ec-
ce rex tuus venit tibi mansuetus, sedẽs super asinam, & pullũ fi-
Io.12.b.15. liũ subiugalis, 6. Euntes aũt discipuli fecerũt, sicut præcepit eis
Iesus 7. Et adduxerunt asinã, & pullũ: & imposuerunt sup eos
uestimenta sua, & eũ desuper sedere fecerunt, 8. Plurima autẽ
Ps.117.d.26 Mar.11.b.9 turba strauerũt uestimẽta sua in uia: alij aũt cędebãt ramos de
arborib.& sternebant in uia, 9. turbæ aũt, quæ præcedebant, &
q̃ sequebantur, clamabant, dicentes: Hosanna filio Dauid: bene
dictus, qui uenit in nomine Dñi: hosanna in altissimis, 10. Et cũ
Lu.19 g.38 intrasset Ierosolymã, cõmota est vniuersa ciuitas, dicens: Quis
est hic? 11. Populi autẽ dicebãt: Hic est Iesus Propheta a Naza-
Io.2.c.14. reth Galileæ, 12. Et intrauit Iesus in tẽplũ Dei, & eijciebat om

nes vendentes, & ementes in templo, & mẽsas numulariorũ, &
cathedras vẽdẽtium colũbas euertit 13 & dicit eis: Scriptũ est:
Domus mea domus orationis vocabitur: vos autẽ fecistis illam Deut. 14.c. 25.
spelũcã latronũ. 14 Et accesserũt ad eũ cæci, & claudi in tẽplo: Isa.56.c.7.
& sanauit eos. 15. Vidẽtes autẽ principes sacerdotũ, & Scribæ Iere 7.b.11.
mirabilia, quæ fecit, & pueros clamãtes in tẽplo, & dicẽtes: Ho Psal. 8.b.3. Mat.11.c.13
sanna filio Dauid: indignati sũt, 16. & dixerũt ei: Audis q̃d isti
dicũt? Iesus aũt dixit eis: Vtique nũquã legistis: Quia ex ore in
fantiũ, & lactẽtiũ perfecisti laudẽ? 17. Et relictis illis, abijt foras
extra Ciuitatẽ in Bethaniã: ibique mãsit 18. Mane aũt reuertẽs Mar.11.c.20
in Ciuitatẽ, esurijt. 19. Et vidẽs fici arborẽ vnam secus viã, venit
ad eã: & nihil inuenit in ea nisi folia tantũ, & ait illi; Nunquam
ex te fructus nascatur ĩ sẽpiternũ: Et arefacta est cõtinuo ficul
nea. 20. Et vidẽtes discipuli, mirati sũt, dicẽtes: Q̃uo continuo
aruit? 21. Respõdẽs aũt Iesus, ait eis: Amẽ dico vobis, si habue
ritis fidẽ, & nõ hęsitaueritis, nõ solũ de ficulnea facietis, sed &
si monti huic dixeritis, Tolle, & iacta te in mare, fiet 22. Et oĩa Sup.7.a 7.
quęcũque petieritis in oratione credentes, accipietis. 23 Et cũ 1.Io.3.d 22 Mar.11.d.24
venisset in tẽplũ, accesserũt ad eũ docẽtẽ, principes sacerdotũ, Luc.20.a.2
& seniores populi, dicẽtes; In qua potestate hæc facis? Et quis
tibi dedit hãc potestatẽ? 24. Respondens Iesus dixit eis: Inter-
rogabo vos & ego vnũ sermonẽ: quẽ si dixeritis mihi, & ego vo
bis dicã in qua potestate hæc facio. 25. Baptismus Ioãnis vnde
erat? è cęlo, an ex hominibus? At illi cogitabãt inter se dicẽtes:
26. Si dixerimus, è cęlo, dicet nobis: Quare ergo nõ credidistis
illi? Si aũt dixerimus ex hominibus, timemus turbã: omnes .n.
habebãt Ioannẽ sicut Prophetã. 27. Et respõdentes Iesu, dixe- Sup.14.a.5
rũt: Nescimus Ait illis ipse: Nec ego dico vobis, in qua potesta
te hęc facio 28 Quid aũt vobis videtur? Homo quidã habebat
duos filios, & accedẽs ad primũ, dixit: Fili, vade hodie, opare ĩ
vinea mea. 29. Ille aũt respõdẽs, ait: Nolo. Postea aũt, pęnitẽtia
motus, abijt. 30. Accedens aũt ad alterũ, dixit similiter. At ille
respõdẽs, ait: Eo, domine, & nõ iuit. 31. quis ex duobus fecit vo
luntatẽ patris? Dicunt ei: Primus: Dicit illis Iesus: Amẽ dico vo
bis, q̃a publicani & meretrices præcedẽt vos in regnũ Dei. 32.
Venit .n. ad vos Ioannes in uia iustitiæ, & non credidistis ei; pu-
blicani aũt, & meretrices crediderũt ei: vos aũt vidẽtes nec pę
nitentiã habuistis postea, ut crederetis ei 33. Aliã parabolã au
dite: Homo erat paterfamilias, q̃ plãtauit vineã, & sepẽ circũde Mar.12.a.1.
dit ei, & fodit ĩ ea torcular, & ędificauit turrĩ, & locauit eã agri Luc.20.b.9 Isai.5 a.b.
colis, & peregre ꝓfectus est 34. Cũ autẽ tp̃s fructuũ appropin Ier.2.d.21.

quas-

quasset, misit seruos suos ad agricolas, vt acciperẽt fructus eius.
35. agricolæ, apprehẽsis seruis eius, aliũ ceciderũt, aliũ occide-
runt, alium verò lapidauerunt. 36. Iterum misit alios seruos
Mat. 26.a.3. plures prioribus, & fecerunt illis similiter. 37. Nouissimè au-
& 27. a.2. tem misit ad eos filium suum, dicens: Verebuntur filium meum.
Io.12.g.13. 38. Agricolæ autem uidentes filium, dixerunt intra se: Hic est
hæres, venite, occidamus eum, & habebimus hæreditatem
eius. 39. Et apprehensum eum eiecerunt extra vineam, & oc-
ciderunt. 40. Cum ergo venerit Dominus vineæ, quid faciet
Ps.117.d 22 agricolis illis? 41. Aiunt illi: Malos male perdet: & vineam
Act.4.b.11. Ro 9. g.35. suam locabit alijs agricolis, qui reddãt ei fructum temporibus
1.Pet.2.a.7. suis. 42. Dicit illis Iesus: Nunquam legistis in Scripturis: La-
pidem, quem reprobauerunt ædificãtes, hic factus est in ca-
put anguli? A Domino factum est istud, & est mirabile in ocu-
lis nostris: 43. ideo dico uobis, quia auferetur à vobis regnum
Dei, & dabitur genti facienti fructus eius. 44. Et qui cecide-
rit super lapidem istum, confringetur: super quem vero ceci-
derit, conteret eum. 45. Et cum audissent principes sacerdo-
tum, et Pharisæi parabolas eius, cognouerunt, quòd de ipsis di
ceret 46. Et quęrentes eum tenere, timuerunt turbas: quoniam
sicut Prophetam eum habebant.

IN CAPVT XXI.

1
T *cum appropinquassent Ierosolymis, & venissẽt Bethphage.*) Erat Bethphage ad radicẽ montis Oliueti, quem proximum Ieròsolymæ fuisse constat ex Luca cap. 21. 37. Marcus cap. 11. 1. ait *cum appropinquarent Ierosolymæ, & Bethaniæ*, Lucas verò c. 19. 29. *factum est, cum appropinquasset ad Bethphage & Bethaniam*, ex quibus uerbis intelligitur Bethaniam, & Bethphage æqualiter fere ab Ierosolyma remotas fuisse; quandoquidem quod Mattheus dixit *cum appropinquassent Bethphage*: Marcus dixit *cum appropinquarent Bethaniæ*. Quod autem colligunt quidã Bethaniam longiùs abfuisse ab Ierusalem, quàm Bethphage, propterea quòd ex Ioanne c. 12. 1. manifestum sit Christum die sabbati præcedenti in Bethania fuisse, ibique cœnasse, & noctem egisse; Matth. uerò significat iam, ex Bethania discessisse *cum appropinquaret Bethphage*, & discipulos ad soluendam asinam mitteret: itaque Lucam præpostero ordine nomen Bethphage, & Bethaniæ posuisse, cùm deberet priori loco Bethaniam, quæ paulo longius distabat, posteriore Bethphage nominare: quemadmodum & Marcus prius Ierusalem, quàm Bethaniam: hoc inquam non magna nititur coniectura: nam si qua maior erat Bethania distantia, quàm Bethphage, non nisi perexigua esse potuit cum ex Ioanne c. 11. 18. compertum sit Bethaniam ab Ierusalem quindecim stadia abfuisse, quæ mille octingentos septuaginta, aut circiter passus efficiebant; in Actis uerò Apostolorum c. 1. 12. dicitur Bethphage distare ab Ierusalem sabbati iter, id est quantum Iudęis die sabbati progredi licebat: licebat autem, ut Origenes ait, mille passus: ut alii, bis mille conficere. Quod eo est probabilius, quòd Christus cum Ierosolymis esset, solebat sub noctem ire in mon-

tem

tem Oliueti, ut ait Lucas ca. 21. 37. & est uero simile eum ad domum Mariæ sororis Lazari itiasse, quæ in Bethania erat, ut apparet ex Ioanne cap. 12. 1.

Misit duos discipulos.) Quid duo illi fuerint discipuli, prudentis est interpretis non inquirere, prudentis lectoris libenter ignorare, cùm Euangelistæ non expresserint, expressuri utique, si quid nostra interesse iudicassent. Quanquam non ignoro magnos auctores non inquisiuisse modò: sed quodammodo etiam definiuisse: nam Hilarius, Auctor imperfecti, Beda, Strabus, & Auctor historiæ, quàm Scholasticam uocant, Petrum, & Philippum fuisse credunt, Origenes, & Theophylactus, Petrum & Paulum mistice, ut opinor; nec enim ignorare poterant nondum Paulum tum Apostolum fuisse. Itaq. non tam Petrum, & Paulum missos fuisse, quàm Petrum, & Paulum per eos, qui missi fuerunt, significatos diceret uoluerunt; quia ad soluendam asinam, & pullum missi sunt, & asina, ut illi putant, populum Iudæorum, pullus Gentilem significabat, & Petrus ad Iudaicum, Paulus ad Gentilem populum mittendus erat.

2. *In castellum.*) εἰς τὴν κώμην in pagum, aut in uicum. Lyranum ualde miror cætera bonum auctorem, castellum hoc loco Ierosolymitanam uillam exposuisse, & in nominis diminutione parum considerate lusisse, quasi per contemptum non castrum: sed castellum Christus appellauerit, cùm non solum Græca lingua, quam non penitus ignorabat, sed uia etiam ipsa, qua Christus iter habebat docere potuerit locum, in quem Apostoli missi sunt, aliquanto spatio ab Ierusalem dissitum fuisse.

Quod contra uos est. E regione, sicut Latinus Poeta dixit, *Italiam contra*, & Galli solent dicere ecce contra te est, id est ante te. Nam quorundam interpretatio, qui contra, id est aduersus uos exponunt, aut allegorica est, aut parùm apta.

Virg. 1. Aeneid.

Asinam & pullum.) Marcus, Lucas, & Ioannes, solius pulli meminerunt. Matth. asinam etiam nominauit, & ut rem totam narraret, sicut erat, &, ut ostenderet uere impletam fuisse Zachariæ prophetiam, quæ non solũ de pullo: sed etiam de asina loqui uidebatur, aut intelligi certè poterat, & fortasse etiam, ut nominata asina indicaret adeo iuuenem fuisse pullũ; ut neminem dum vexisset, sicut Mar. c. 11. 2. & Luc. cap. 19. 30. explicarunt, *super quem nemo adhuc hominum sedit*, non enim solent pulli ab asinabus separari, donec onera gestare incipiant. Cæteri uerò Euangelistæ ideo de solo pullo mentionem fecerunt, quia super solum pullum Christus insedit. Quod Auctor scholasticæ historiæ & Lyranus dicunt asinam, & pullũ nullum certum habuisse dominum: sed in usum pauperum expositos fuisse, ut quisquis illis indigeret, uteretur nec debuerunt sine alcuius boni auctoris testimonio affirmare, & non uiderunt Euangelistis esse contrariũ, scribit enim Lucas c. 19. 33. *soluentibus autem illis pullum, dixerũt domini eius ad illos, quid soluitis pullum?*

3. *Continuò dimittet.*) Quam intellexerunt Christum dimissurum. quasi sensus sit, fiet, ut Christus simulatque iumentis usus fuerit, ea remittat, ut interpretatur Auctor imperfecti homil. 37. sed ex Marco c. 11. 6. manifestum est id non ad Christum, sed dominum pulli esse referendum, quasi dicat, simul atque dixeritis dominum opus illis habere, dimittet uobis eos.

4. *Hoc autem factum est, ut adimpleretur, quod dictum est per Prophetam.*) Dictionis, ut, duplex sensus esse potest; alter, ut non causam, sed consequentiam significet: quemadmodum c. 2. 15. explicauimus, quasi dicat ita factum esse, ut impleretur, quod dictum fuerat per Prophetam: alter, ut causam finalem declaret, quasi uelit Euangelista significare, propterea uoluisse Christum asina uectum ingredi in Ierusalem, ut prophetiam Zachariæ sibi conuenire declararet, hoc mihi magis probatur. Nã ut Chryso.

&

& Auctor imperfecti hoc loco disputant, non est existimandum temere Christum, & sine ulla significatione mysterii uoluisse tunc asino insidentem urbem inire, cum nunquam ita in eandem urbem ingressus ante fuisset. Potissimam ergo eius consilii causam fuisse arbitror, ut cogerentur Iudæi ex prophetiæ testimonio ipsum tanquam suum Regem & Messiam agnoscere. Quis enim alius Iudæorum rex, ut Chrysost. argumentatur, asino uectus in Ierusalem ingressus usquam est, de quo Prophetæ uaticinium possit intelligi? Aliam eius rei causam Chryso. affert, ut Apostolis, & nobis omnibus humilitatis exemplum præberet. Tertiam Auctor imperfecti, ut Iudæorum inuidiam concitaret, quasi eo facto regem se Iudæorum fuisse profiteretur, ut cum tempus moriendi iam esset, illos in se irritaret, ut se traderent morti, cum aliàs antequàm moriendi tempus appropinquaret, ex eorum manibus effugere soleret, ut Luc. 4. 29. & 30. uidetur etiã Christus regni sui speciem, quod in humilitate consistebat, ante oculos ponere uoluisse.

5. *Dicite filiæ Sion.*) Hæc uerba apud Zachariam non sunt, ex quo sumptũ est testimonium, quod sequitur: sed aut Euangelista explicandi causa proposuit: aut ex Zacharia, & Isaia ca. 62. 11. testimonium conflauit, qui idem prædicens his utitur verbis, *Dicite filiæ Siõ, ecce Saluator tuus uenit.* Apud Zachariam c. 9. 9. sic legitur, *Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalẽ, ecce rex tuus ueniet tibi iustus, & Saluator, ipse pauper, & ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ,* quemadmodum Hiero. uertit Matth. nec omnia prophetiæ uerba recitauit, quia, ut post dicemus, necessaria non erãt: neq. Hebraicam lectionem, sed uersionem Septuaginta interpretum, ut in multis aliis locis, secutus est.

Filiæ Sion.) Et Hebraismus est, & synecdoche. Hebraismus, quòd ciuitatem filiam appellet: quod in sacris literis est frequentissimum, & à nonnullis Græcis Poetis vsurpatum, à Latinis imitatione quadam; & similitudine acceptum, qui urbes fœminarum nomine appellare solent: & synecdoche, quia ex parte totum intelligitur. Sion enim mons erat, in quo una tantùm pars urbis erat collocata. Solet autem tota urbs propterea ex eo monte nominari, quia ibi erat regia. Ioannes c. 12. 15. paullo aliter hoc testimonium citat, *Noli,* inquit, *timere filia Sion.* Sensum nimirũ, nõ uerba secutus est. Nam quod Propheta dicit, *Exulta,* ille dicit, *noli timere:* non enim timet, qui exultat.

Ecce rex tuus.) Videtur diu expectatum Messiam, quasi iam prope aduenientem, & ante oculos positum digito demonstrare: quemadmodum cum diu aliquem expectamus, & in uiam, qua uenturus est, intentos habemus oculos, ut uideamus utrum appareat, qui primus illum uenientem prospicit, dicere solet, ecce uenit: hanc uim habet illud *ecce*, & illud *uenit.* Nã etsi propheta futuro usus est tempore, dubium non est, quin pro Hebraicæ linguæ proprietate futurum pro præsenti positum sit, quod intelligentes Septuaginta per tempus præsens transtulerunt, ut & Matth. fecit.

Venit tibi.) Sic iungenda sunt uerba, ut ex Hebraico contextu perspicuum est. Significat enim Propheta filiæ Sion suum regem uenire, id est, quem per multa sæcula expectauerat, significat; etiam propriè ad filiam Sion, id est ad populum Iudaicum missum esse, quia non uenerat, nisi ad oues, quæ perierant domus Israel; ut dicit c. 15. 24. hoc ergo est *uenit tibi.* Itaque qui pronomen *tibi* cum sequentibus copulant, quasi sensus sit tibi mansuetus, non iratus, non elatus, non crudelis, etsi bene saltant, extra chorum tamen saltant.

Mansuetus) Hebraicè est עני pauper, sed Septuaginta conuerterunt πρᾶος mansuetus, quia, ut opinor, legerunt ענו, eosque Euangelista secutus est, nulla sententiæ Prophetæ iniuria. Nam &, qui pauperes sunt, mãsueti, ac mites esse solẽt, & utrumque nomen apud Hæbreos ab eo

dem verbo originem trahit.

Sedens super asinam, et pullum.) Vulgaris hoc loco quæstio, quomodo Christus super asinam, & pullum sedere potuerit. Nonnulli auctores existimantes id litteraliter intelligi non posse, ad allegoriam confugiendum esse dixerunt, ut Hieronymus, & Beda. Alij supra vtrumque sedisse non simul, sed priùs super asinam, deinde supra pullum, idque mysterij declarandi causa; asinam enim populum Iudaicum, in quo priùs insederit: pullum Gentilem, in quem relicto Iudaico se transtulerit. Ita Theophylactus, Strabus, Remigius, Diuus Thomas, & Hugo. Contra Lyranus priùs supra pullum, deinde supra asinam sedisse: quia pullus indomitus erat, & pati sessorem noluerat. Et quidem uerba Euangelistæ videntur præ se ferre Christum sedisse super vtrumque, & quia propterea viderat asinam à pullo distinxisse etiam in testimonio Prophetæ, in quo Hebraicum nomen חמור & asinum, & asinam significare poterat; & poterat: & quia uersu 7. scribit Apostolos super vtrumque uestes suas posuisse, vt Christus insideret. Ex alijs tamen Euangelistis perspicuum est non nisi super pullum Christum sedisse, & quia asinæ ne mentionem quidem ullam fecerunt, & quia Marcus, & Lucas, indicant mysterij alicuius causa non solum non super asinam: sed ne super asinum quidem domitum sedere uoluisse, uerùm super pullum super quem nemo hominum sederat, siue populum Gentilem adhuc rudē, & indomitum significare uoluerit, siue non decuerit sedere Christum super asinum, super quem alij homines insedissent, siue, ut nonnulli auctores uolunt, in ea etiam re uirtutem suam uoluerit declarare, quòd indomitus pullus sibi obediret. Itaque superest nunc alia quæstio, quomodo Matth. super utrumque sedisse non solùm indicare: sed planè dicere uideatur. Nobilis cuiusdam Caluinistarum interpretis ridicula mihi uidetur esse sententia, qui

Beza in annot. reprehēditur.

Gallica phrasi Euangelistam dixisse putat super asinam, & pullum Christum sedisse, quemadmodum Galli uulgò dicunt ire duobus equis, non quod qui ita ire dicitur, sedeat super utrumque, sed quòd in comitatu suo duos equos habeat. Rectè fortasse coniecisset, si Matthæus natus fuisset in Gallia, præterquàm quòd, ut ea phrasis in hunc locum conueniret, oportebat, ut aliquis alius sederet super asinam: nec enim calo, & lixa, qui uno uehitur equo, & duos alios capistro trahit, tribus equis ire dicitur. Meliùs alij existimant hoc loco Græcum uocabulum ὄνος, quamuis & asinam, & asinum significet: tamen non asinam, sed asinum fuisse uertendum, ut non duos, sed unus tantùm significaretur: tanquam diceret Euangelista sedens super asinum, & super pullum filium subiugalis repetitione apud Hebræos usitata, qua idem diuersis nominibus significatur. Iuuat interpretationem Hebraici sermonis consuetudo, qua nomen חמור, quod est apud prophetam, asinum fere ubique, uix unquam asinam significat. Est in hac sententia Græcus auctor Euthymius, eaque ualde mihi aliquando placuit: sed animaduerti postea ita Euangelistam loqui, ut dubium non sit uoluisse significare Christum super asinam, & pullum sedisse: nec enim sine causa nomen, quod apud Prophetam ambiguum erat, ut & pro asino, & pro asina accipi posset, sine ambiguitate asinam uertit, præsertim cum neque Ionathas Chaldæus Paraphastes neque Septuaginta interpretes ita uertissent. Nec dubium est, quin noster interpres melius hoc loco asinam, quam asinum uerterit; cum ex ipso contextu manifestū sit Christum uer. 2. de asina, & pullo eius locutū fuisse, ubi Grecum participium δεδεμένην generis fœminini oēm ambiguitatem tollit. Eorum ego probo sniam, qui Euangelistā per synecdochem, aut syllepsim locutum fuisse dicunt, qua de una re pluriū loquimur numero, ut cum dnr Apostoli ob effusum unguētum murmurasse, cum solum

Christus soli asinæ pullo insedit, synecdoche & syllepsis in scriptura notanda.

ſolum Iudam murmuraſſe conſtet, & ut dicuntur latrones, qui cum Chriſto crucifixi erant, blaſphemaſſe, cùm alius Euangeliſta declaret non blaſpemaſſe niſi alterum. Suſpicor tamen Euangeliſtam certo conſilio & non aſinum, ſed aſinam conuertiſſe, & ita fuiſſe locutum, ut Chriſtum ſuper utrumque ſediſſe dicere uideretur: ut ſi quis forte teſtimonium prophetiæ ad hunc modum intelligebat, ut putaret uenturum regem ſuper aſinam ſimul, & pullum eius ſeſſurum eſſe, nihil calumniari poſſet, quo minus prophetia impleta eſſe in Chriſto uideretur. Cur ergo Apoſtoli non ſolùm ſuper pullum, ſed etiam ſuper aſinam ueſtes ſuas dicuntur poſuiſſe uerſu 7. Reſpondet Euthymius, quia neſciebant utrum ſuper aſinam, an ſuper pullum Chriſtus ſedere uellet. Quod probabile non eſt, quia cum Marcus, & Lucas dicant Chriſtum dixiſſe iis, quos ad ſoluendum pullum mittebat, *inuenietis pullum, ſuper quem nemo adhuc hominum ſedit*, non poterāt Apoſtoli ignorare Chriſtum non ſuper aſinam: ſed ſuper pullum ſedere uelle. Itaque facilius quæſtionem ſoluemus, ſi dicamus ſimilem illis eſſe ſyllepſim.

7. *Et eum ſuper ſedere fecerunt.*) Græcè ἐπάνω αὐτῶν ſuper ea, quod uel ad aſinam, & pullum, uel ad τὰ ἱμάτια ueſtimenta referri poteſt: ut Euthym. & Theophylactus uolunt.

8. *Plurima autem turba.*) Turbam hanc eam fuiſſe, quæ Chriſtum iter Ieroſolymam uerſus facientem miraculorum cauſſa ſequebatur, apparet ex Ioanne c. 12. 11. uidentur autem Apoſtoli initium feciſſe huius rei, ut indicat Lucas c, 19. 37. *Cum appropinquaret*, inquit, *ad deſcenſum montis Oliueti, cœperunt omnes turbæ diſcipulorum gaudentes laudare Deum voce magna.*

9. *Hoſanna filio Dauid.*) Multa a Græcis, & Latinis auctoribus magnis aliloqui, & grauibus de hoc nomine dicta ſunt, quæ cognita, compertaque ueritate ſuperfluum fuerit commemorare. Quædam obiter attingamus. Nonnulli nihil ſignificare uidentur

De Hoſanna opiniones variæ.

exiſtimaſſe, ſed interiectionem tantùm eſſe gaudentis, & obſecrantis, ut Auguſt. tractatu in Ioan. 51. deceptus, ut opinior, ab aliquo Hebræo aut non bene, quæ ſibi dixerat, intelligēs. Nam forte dixerat, quod uerum eſt, ultimam eius dictionis ſyllabam נא na obſecrantis interiectionem eſſe: ille uerò non intelligens totam dictionem nihil aliud, quàm interiectionem eſſe exiſtimauit. Reprehendit Hieronym. in epiſtola ad Damaſum Diuum Hilarium, quod dixerit ſcribens in hunc locum *Hoſanna* redemptionem domus Dauid ſignificare, quod idem ab Hilario, ut arbitror, mutuatus in commentariis in caput Lucæ 19. dixit Ambroſius, immeritò fortaſſe, ut paullo poſt docebimus, uterque reprehenſus. Alii *Hoſanna* hymnum, ac laudem ſignificare dicunt, ut Euthymius, hoc loco. Alii ramos: quos Iudæi in feſto tabernaculorum geſtantes clamare ſolebant *Hoſanna, Hoſanna*, ut uir quidam noſtro tempore in litteris Hebraicis ſingulariter doctus ex Hebræorum commentariis obſeruauit. Nam quia geſtantes ramos ſolebant canere *Hoſanna* factum eſſe dicūt Hebræi, ut *Hoſanna* ipſi uocarentur rami. Itaque ea conſuetudine excitatam turbam ramos arborum defregiſſe, & clamaſſe *Hoſanna filio Dauid*, quaſi dicat, præcidite, & date ramos filio Dauid, ut neſcio quis dixit *manibus date lilia plenis*. Placuit hæc ſententia noſtro tempore quamplurimis, quo non niſi noua, & inaudita placere ſolent, mihi fortaſſe, quia non ſatis intelligo, nullo modo placet. Primùm, quia, ut paullo infra dicemus, perſuadere mihi non poſſum turbam illam conſuetudine feſti tabernaculorum inductam fuiſſe, ut Chriſto ramos præferret, quod commune nihil eſſet Chriſto cum ramis tabernaculorum, qui ideo tantùm geſtabantur, ut tempus illud, quo ſub tabernaculis Iudæi fuerunt, in memoriam reuocaretur; & non eſt credendum turbam illam, præſertim ducibus Apoſtolis, temerè, ac ſine ſenſu ramos præcidiſſe.

Virgil. 6. Aeneid.

Vera

Vera igitur est Hieronymi hoc loco & in epistola ad Damasum sententia *Hosanna* הוענא, aut הושיעבא nihil hic aliud significare, quàm saluum fac obsecro, sumptumque esse ex Psalmo 117. versu 25. Dubium tamen, ad quē, tanquam personam agentem, & ad quem, tanquam ad patientem, referenda sunt uerba. Omnes, quos equidem uiderim, ueteres interpretes ad Christum referunt, tanquam ad personam agentem; ad turbam tanquam ad patientem, quasi dicat serua nos ò fili Dauid. Sic Irenæus lib. 4. cap. 24. Origenes tractatu in Matth. 15. Hilarius canone 21. Ambrosius in caput 19. Lucæ Hieronymus, & Beda in commentarijs in hunc locum. Atque hoc Hilarius, & Ambrosius, indicare uoluerunt, cum dixerunt *Hosanna* redemptionem domus Dauid significare, ut ex præcedentibus, atque sequentibus eorum uerbis apparet, quasi dicerent turbam illam, quæ clamabat *Hosanna*, id est serua obsecro, professam hac uoce fuisse Christum tanquam domus Dauid redemptorem uenisse. Huic sententiæ multa repugnant, primùm, quòd non uideatur turba tunc tantam de Christo opinionem habuisse, ut uerum Deum, ac redemptorem esse crederet: alia verò ex parte non ignorabat carmen illud *Hosanna* nō nisi uero Deo cani solere. Deinde quia, quod statim sequitur, *Benedictus, qui uenit in nomine Domini*, non ad Christum, tanquam ad personam agentem, sed tanquam ad patientem refertur, non enim orabant, ut Christus sibi benediceret, sed ut ille à Deo benediceretur. Præterea quia in Psalmo, unde desumpta sunt uerba, *Hosanna* non refertur ad *qui uenit in nomine Domini*, sed ad Deum, & non est credendum, turbam, multò uerò minus Apostolos, qui præcinebant, alio sensu, quam à Dauide dicta fuerant, hæc uerba recitasse. Adde, quòd Grammatica non conuenit: quis enim sensus est salua nos filio Dauid? Etsi non ignoro nonnullos auctores legere fili Dauid, in quibus est Irenæus; sed constans est omnium Græcorum codicum, & Latinorum magis emendatorum consensio, qui non fili Dauid, sed *filio Dauid* legunt. Denique si hāc interpretationem sequamur, non uideo qua ratione id, quod statim sequitur, intelligere possumus *Hosanna in altissimis*. Quis enim sensus esset, saluos fac nos, o fili Dauid, in altissimis? Quod ergo recentiores quidam interpretes ante me dixerunt, ualde probo, hæc uerba ad Deum, tanquam ad personam agentem; ad Christum, tanquam ad patientem referri oportere: precatur enim turba Deum, ut nouum regem, diuque desideratum seruet, ac prosperet sicut Psal. 44. 4. 5. de eodem Christo loquens dixit Dauid, *Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime, Intēde, prosperè procede, & regna*. Solemus enim nouis regibus regnum, aut urbem regiam ineuntibus fausta precantes acclamare, uiuat rex: quod & Iudæos solitos facere multis exemplis compertum est 1. Regum 10. 24. 3. Regum 1. 25. 39. 4. Regum 11. 12. 2. Paralipomenon 23. 11. quod ergo turba clamat *Hosanna*, perinde est, ac si dicat, uiuat rex: quod autem ramos præfert, consuetudine triumphantium, & gaudentium uidetur facere: solebant enim Iudæi, sicut & cæteræ gentes, in præliorum lætitia ramos arborum ferre, ut apparet ex. 1. Machabæorum lib. cap. 13. 51. Itaque minimè assentior ijs, qui existimant turbam illam consuetudine quadam festi tabernaculorum ramos arripuisse. Nam in tabernaculorum festo non lætitiæ, sed recordationis causa ramos præferebant: hanc autem turbam triumphantium, & lætitia gestientium more prætulisse manifestum est, præterquam quòd, qui hoc dicunt, mysterium etiam illius singularis facti uidentur abolere. Ego non dubito, quin turba non cæco, & inconsiderato impetu consuetudinis, sed aut prudenti consilio aut, quod similius est uero, diuino quodam instinctu id fecerit, ut omnes intelligerent, quod Dauid de futuro Messia prædixerat, impletum in Christo.

Vera de Hosanna sententia.

Christo. Certum huius rei argumentum est, quod uers. 15. etiam infantes iisdem uerbis dicantur acclamasse, quod neque consuetudine, neque humano consilio; sed solo diuino afflatu facere potuerunt. Ideo non clamarunt, uiuat rex; sed loco eius consuetæ acclamationis *Hosanna*. Dicet aliquis neque cum hac interpretatione Græcam, Latinamque cōstructionem conuenire, nisi, cum precaretur Deum turba, ut Christum seruaret, non diceret Hosanna filio Dauid: sed filium Dauid. Bene iam a nonnullis interpretibus responsum est, Hebraicam esse constructionem, quam & Græcus, & Latinus interpres secutus est. Hebræi enim uerbum יָשַׁע non solum cum quarto, sed & cum tertio casu copulare solent, ut Deut. 22. 27. Ios. 10. 6. Iudic. 7. 2. 1. Reg. 25. 26. Psal. 43. 4. Psalm. 85. 6.

Benedictus qui uenit.) Id est prosper sit eius aduentus, sicut paullo ante ex Psal. 44. recitauimus, *Intende, prosperè procede, & regna.*

In nomine Domini.) In nomine Domini uenire dicitur non solum, ut plerisque interpretibus uisum est, quia à Deo missus ueniebat: sed etiam quia personam gerebat Dei, qui per eum populum suum uisitabat. Marc. c. 11. 10. addidit *benedictum, quod uenit regnū patris nostri Dauid. Hosanna in excelsis.* Repetitio est ex uehementi affectu profecta. Legimus in nonnullis antiquis Concilijs, & in quibusdam prophanis etiam historijs obseruatum fuisse, quoties una, eademq; uox à turba Imperatori acclamante repeteretur; ex numero enim repetitionum affectus æstimabatur. Quod autem dicit *Hosanna in altissimis*, qui optime uidentur hactenus interpretati, sic exponunt; quasi Græce intelligatur pronomen, ὁ, qui es in altissimis, cuius eclipsis exemplum proferunt ex Psalmo 147. 1. Hoc mihi nimis durum, & inusitatum uidetur. Itaque potius credo præpositionem Græcam ἐν in positam esse pro ἐκ ex, sicut Hebraicè ב pro מן Exod. 12. 43. & Leuitici 8. 32. & 2. Paralipomenon 16. 6. & illo ipso Psalmo, quem alij citant 147. *Laudate Dominum de cęlis, laudate eum in excelsis*, id est de excelsis, sicut ante dixerat *de cęlis*: repetitionem enim esse manifestum est, & Hebraismum, & Septuaginta interpretes Græcè, & Hieronymus Latinè imitatus est, quem etiam imitati sunt hoc loco, & *in altissimis* dixerunt pro de altissimis: rogant enim Deum, vt de cœlo, hoc est cœlitus, diuinitùs, mirabiliter nouum regem seruet. Hinc intelligitur, quomodo, quod Lucas scribit capitul. 19. 38. turbam acclamasse *pax in cęlo, & gloria in excelsis*. non sit alteri eiusdem Lucæ sententiæ contrarium capit. 2. 14. *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus.* Nam illic Angeli gloriam Deo pacem hominibus annuntiabant: hic turbæ & gloriam, & pacem Christo *in excelsis*, id est ab excelsis, & à Deo precantur, nam, & apud Lucam ἐν ponitur pro ἐκ in pro de.

Hebraismus notandus.

10. *Commota est uniuersa ciuitas.*) Non est credendum singulos ciues fuisse commotos; sed uniuersa ciuitas commota fuisse dicitur, quia & maior pars, & qui auctoritate primi erant, ut Scribæ, & Pharisæi, & sacerdotes commoti sunt, quemadmodum ca. 2. 3. dixit Euangelista Magorum aduentu uniuersam Ierosolymam fuisse turbatam. Commota autem ciuitas non gaudio, non admiratione, non metu: sed inuidia, & maligna quadam indignatione, quod uideret Christo tantum honoris tribui, ut ex verbis sequentibus intelligitur, sicut monuit Euthym.

Quis est hic?) Non ignorabant, quis esset Christus, cum eum per tres iam annos cognouissent; sed sensus est, quantus hic est, ut tantum honoris mereatur? sicut dicebant Nazareni ca. 13. 55. *Nonne hic est fabri filius?*

11. *Populi autem.*) οἱ δὲ ὄχλοι, Turba, quæ aliunde secuta eum fuerat, nō autem Ierosolymitanus populus. Opponit. n. rusticam turbam, quæ Christum secuta fuerat, Ierosolymitanis ciuibus, quod hi per contemptum, & inuidiam dicerent, *Quis est hic?* illa per fidem

fidem responderet: *hic est Iesus Propheta à Nazareth.* Cum autẽ Prophetã uocat, non qualemcunq. sed Messiã illũ iã olim promissum, diuque expectatum intelligit, ut ex superiore acclamatione perspicitur: propterea.n. dixerat *Hosanna filio Dauid, & Benedictus, qui uenit in nomine* Domini. Nõ .n. regis solùm: sed etiã Prophetę noĩe Messias promissus erat, ut Deut. 18. 15. *Prophetam de gẽte tua, et de fratribus tuis sicut me, suscitabit tibi Dominus Deuus tuus ipsum audies;* quod Petrus Act. 3. 22. & Steph. 7. 37. de Christo interpretantur.

Triplex Christi patria.

A Nazareth.) Triplicem patriam Christũ habuisse, Bethlehem, in qua natus, Nazareth, in qua educatus, Capharnaum, in qua plerumque uersatus est. c. 9. 1. exposuimus.

12. *Et intrauit Iesus in tẽplũ* Dei.) Non satis cõpertum est, qñ Christus in templũ intrauerit. Sunt, qui dicant eũ rectà uia asino insidentem per mediã urbem progressum, & in templum intrasse. Alii nõ eo die, quo in urbem ingressus est, sed postridie, queadmodum vr narrasse Marcus c. 11. 15. Matthæum autẽ per anticipationem dixisse Christũ in tẽplum ingressum esse. Alii è contrario eadẽ die, qua in urbẽ ingressus est; in templũ ẽt ingressum; Marcum uerò non seruasse ordinem narrationis, sed per recapitulationem, quod præcedẽti die gestum erat, sequẽti narrasse. Ita sentit D. Aug. lib 2. de consensu Euangelistarum c. 68. quod ex ver. 17. confirmat, *et relictis illis abiit foras extra ciuitatem,* quibus uerbis indicat Euangelista Christũ, ante quam ex urbe exiret, ut iret Bethaniã, disputationẽ, q̃ Matthæus, & Marcus narrãt, cum sacerdotibus habuisse; quã uis Marcus eã non narret, nisi secundo die, cùm Christus Bethania Ierosolymã rediisset. Alii, ut Matthæum, Marcumque concilient, utroque die Christum in tẽplum ingressum fuisse dicunt: quod probabile quidem est, quia quotiescũque Ierosolymis Christus erat, templum, frequentabat, sed est dictum abs re; quia Euangelistæ non de quocumque Christi in templum ingressu; sed de eo tantùm loqui uoluerunt, quo ea, quæ loquuntur, gesta sunt, ut pueri, qui in templo erant, acclamarent *Hosanna filio Dauid,* & sacerdotes Christum interrogarent, utrũ ea, q̃ dicerentur, audiret? Ea aũt non secundo, sed primo die accidisse probabile est, cũ pueri adhuc clamarent *Hosanna,* quod primo potiùs, quàm secundo die fecisse credendum est. Itaque Diui Augustini sententia multo mihi uidetur probabilior. Scribit etiam Ioannes capitul. 2. 14. 15. similem historiam, sed uero simile est, quod Chrysostomus, Augustinus, & Euthymius existimant, similem esse non eandem, bisq. Christum è templo uendentes, & ementes eiecisse. Cum autem in templum dicitur ingressus, prima pars templi intelligenda est, quæ atrium, & porticus Salomonis appellabatur, ubi docere, & ambulare solebat Christus Ioannis 10. 23. Is enim locus patebat omnibus Actorum. 3. 11. & 5. 12. nam in reliquas duas templi partes, non nisi sacerdotes ingrediebantur, ut ait D. Paul. ad Hebræos 9. 6. & 7. In atrio ergo templi, & uendentes, & ementes uersabantur.

Vendentes.) Non possumus hunc loco meliùs, quàm Hieronymi uerbis interpretari, Et hoc, inquit *primò sciendum, quòd iuxta mandata legis augustissimo in toto orbe Domini templo, & de cunctis pæne regionibus Iudæorum illuc populo cõfluente innumerabiles immolabantur hostię, maximè festis diebus taurorum, arietũ, hircorum pauperibus, ne absq. sacrificio essent, pullos columbarũ, et turtures offerẽtibus, accidebat plerumq:, ut, qui de longè uenerant, non haberent uictimas, excogitauerunt igitur sacerdotes, quomodo prędã de populo facerẽt, & oĩa animalia, quibus opus erat, ad sacrificia uendebant, ut & uenderẽt non habentibus & ipsi rursum empta susciperent. Hanc stropham eorum crebra uenientium inopia dissipabat, qui indigebant, sumptibus, & non solùm hostias non habebant sed ne unde emerent quidem aues. & uilia munuscula. Posuerunt itaque & nummularios, qui mu-*

Leu.25.36. Deute.23.19. *tuam sub cautione darent pecuniam, sed quia erat lege præceptū, ut nemo usuras acciperet, et prodesse non poterat pecunia fœnerata, quæ commodi nihil haberet, et interdum sortem perderet, excogitauerūt & aliam technam, ut pro nummularijs colybistas facerēt, cuius uerbi proprietatem Latina lingua non exprimit. Colyba dicuntur apud eos, quæ nos appellamus tragemata, uel uilia munuscula, uerbi gratia frixi ciceris, uuarumque passarū, et poma diuersi generis. Igitur quia usuras accipere non poterant colybistæ, qui pecuniam fœnerati erant pro usuris accipiebant uarias species, ut quod nummo non licebat, in his rebus exigerent, quæ nummis coemuntur* Cætera mihi placent: illuc tantùm certum non est, qđ Hiero. refert, eam consuetudinem à sacerdotibus introductam esse.

Et cathedras uendentium columbas euertit.) Diuus Hieronym. hoc loco & Ambrosius, in ca. 19. Lucæ non putant posse hoc ad uerbum intelligi, absurdum existimantes columbarum uenditores, tanquam doctores legis cathedras habuisse. Itaque ad mysticū sensum confugiunt, uenditores columbarum Episcopos esse, qui dona Spiritus sancti pecunia uendunt; hi enim in Ecclesiis cathedras habent, quam allegoriam & cæteri omnes ueteres interpretes secuti sunt: sed non sublato tamen litterali sensu. Igitur uenditores columbarum cathedras, in quibus sederent, habuisse credendum est, non quales legis doctores: sed quales eiusmodi rerum in foro uenditores habere solent. Cur ergo, dicet aliquis, nō potius dicitur nummulariorum, quàm columbas uendentium cathedras euertisse, cùm nummularii potiùs, quàm columbarum uenditores cathedras habere soleant? Respondeo uoluisse Euangelistam dicere, quod erat maius: prætermittere, quod minus: in nummulariis autem maius erat eorum mensas unà cum pecunia, quàm eorum cathedras euertere: propterea mensas non cathedras dixit euertisse. Meritò mirantur multi, quomodo nummularii, & reliquum hominum genus auarissimum Christo non restiterint. Rectè Hieronymus respondet, *Plerique arbitrātur maximum esse signorum, quod & Lazarus suscitatus est, quòd cæcus ex utero lumen acceperit, quod ad Iordanē uox audita sit patris, quod transfiguratus in monte gloriā ostendit triumphantis. Mihi inter omnia signa, quæ fecit, hoc uidetur mirabilius esse, quòd unus homo, & illo tempore contemptibilis, & in tantum uilis, ut postea crucifigeretur, Scribis, & Phariseis cōtra se sæuientibus, & uidentibus lucra sua destrui, potuerit ad unius flagelli uerbera tantam eijcere multitudinem, mensasque subuertere, & cathedras confringere, & alia facere, quę infinitus nō fecisset exercitus. Igneum enim quiddam, atque sydereum radiabat ex oculis eius, et diuinitatis maiestas lucebat in facie.*

Contra Episcopos Simoniacos.

Io.11.43. 96. Matt.3.17. Marc.d.9.1.2. Maximum Christi miraculū Hieronymi sententia.

13. *Scriptum est.*) Quod Ieremias de hominibus sui temporis dixerat, ad nummularios & uenditores columbarum accommodat. Simile exemplum notauimus supra cap. 15. 8. ubi non interpretatur prophetam, sed ad personas similes accommodat.

16. *Ex ore infantium.*) Dubium, an qui clamabant, infantes omnino fuerint, an pueri iam grandiusculi, qui, cum turbam clamantem audiuissent, *Hosanna filio Dauid*, eandem cantionem, ut ea solet ætas, imitati sunt. Hilarius, Auctor imperfecti, & Strabus pueros quidem, sed non infantes fuisse putant. Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus infantes: quod ego multo magis probo, & quia id Christi gloriam magis auget & quia uerba id significant, & quia eo sensu dicere uidetur Christus, sicut apud Lucam cap. 19.4c. de eadem re loquens dixisse dicitur *si hi tacuerint, lapides clamabunt.*

Perfecisti laudem κατηρτίσω αἶνον, id est, perfectam laudē consecutus es. Eodem sensu dixit Dauid יסדת fundasti laudem, id est stabilem, perpetuam, & immortalem laudem tibi comparasti. Quid apud Dauidem sensus sit, in commentariis in Psalmum 8. 3. explicabimus. Dauidem se per ταπείνωσιν infantem, & lactentem appellasse,

Psalmorū locus explicatus.

pellasse, ex cuius ore gratias pro deuicto Goliath agentis magnam Deus laudem consecutus esset, ut statim sequitur, *vt destruas inimicum, & vltorem*, id est, quia inimicum, & vltorem destruxisti: hunc.n.sensum Hebraica verba recipiunt. Obseruandū est Christum se in huius accommodatione sententiæ Deum declarare. Nā quod Deo Dauid dixerat, sibi dictum esse interpretatur.

17. *Et relictis illis*.) Principibus sacerdotum, & Scribis, de quibus uersu. 15. dictum erat. Quo autem consilio eos reliquerit, variæ sunt sententiæ. Euangelista quidem ita uidetur scribere, ut Christum significet certa aliqua, & non leui de causa eos reliquisse. Alioquin non erat, quod diceret, *& relictis illis abijt foras*: satis erat vt scriberet eum se in Bethaniam recepisse, quòd ibi haberet hospitium: cum autem dicit *& relictis illis*, significare videtur eorum causa discessisse. Ergo Chrysostom. Auctor imperfecti. & Euthymius, propterea eos reliquisse dicunt, ne ab illis ante tempus comprehenderetur, Theophylactus, verò, quòd eius præsentia, atque colloquiis indigni essent. Vtrumque probabilius, quàm quod Hieroymus, Beda, & Strabus existimant, non alia de causa discessisse, quàm quòd, pauper cùm esset, hospitium in tanta ciuitate non inueniret. Nec enim credibile est neminem fuisse, cum tam multi iam in eum credidissent, qui domo uellet recipere.

18. *Esurijt*.) Sunt, qui existiment nō esurijsse verè, cùm matutinum esset tempus: sed, vt occasionem acciperet edendi miraculi, esurire finxisse, vt sentit Euthymius, nescio etiam: an Augustinus lib. 2. quæstionum Euangelicarum quæstione 51. Id est valde probabile. Nam, ut postea dicemus, etiam finxit in ficu se fructum quærere, cùm non ignoraret fructum nō habere. Certè si uerè esuriit, rectè mihi uidetur Chrysostomus existimare non naturalem fuisse famem: sed uoluntariam, & sponte accersitam, ut causam haberet miraculum edendi, quemadmodum cap. 8. 24. docuimus tempestatem illam, quæ ipso cum discipulis nauigante seuire cepit, non naturalem: sed eius studio, & uoluntate excitatam fuisse, ut occasionem haberet uentis, marique imperandi, & ostendendi potestatem, ac diuinitatem suam.

19. *Et nihil inuenit in ea*.) Fructum in ficu Christū non inuenisse non est mirū, cùm, ut scribit Marcus c. 11. 13. ficorum tempus non esset: erat enim dies mensis Martij vndecimus, ut ex Euangelistis apertè colligitur: quæsiuisse mirum est. Quod hæreticorum scribit interpres Christum quæsiuisse in arbore fructum, quòd nondum cognouisset, quænam arbor esset, putassetque, cùm longè vidisset, aliquā aliā arborem esse ex iis, quæ tūc maturum fructum haberēt, ridiculum est. Nam neque, quæ esset arbor, Christus ignorare potuit, neque ullam arborem eo tempore maturum fructū habere potuisse. Et vt fingamus quemadmodū hæreticus dicit, Christum arborē non cognouisse: cur illi maledixit, cum ficum esse uideret, quæ nondum maturos deberet habere fructus? Sciens ergo, & prudēs Christus ad arborem diuertit, neque ignorans esse ficum, neque fructum non habere: sed fingens se quærere more hominum, quod se sciebat inuenturum non esse: sicut, ut miraculi occasionem captaret, ut August. lib. 2. quæstionum Euangelicarū quæst. 51. & Chrysostom. & Euthym. in hunc locum scribentes existimant, siue, ut ego arbitror, ut mysterium, de quo paullo post dicemus, declararet. Altera quæstio est, cur arbori maledixerit, eamque arefecerit, quasi punire vellet, quòd fructum nō haberet, cùm habere non deberet eo tempore, quēadmodum Marc. quasi arborem excusans dixit, *non enim erat tempus ficorum*. Id ego non iræ impetu, qui in Christum cadere non poterat, non pęnæ inferendæ caussa, quam nec arbor merebatur, nec poterat sentire, si mereretur: sed solo mysterio factum credo: quemadmodum Orige. tractatu in Matthæum 17. Hilar. & Hieron.

Caluinus in harm.

Cur Christ⁹ ficum arefecit.

putant. Mysteriũ autẽ fuit, ꝙ, cùm Synagoga arbor esset, a Deo ĩ vinea sua plantata, fructumque in ea sæpe quęsiuisset, nũq̃ inuenisset vllum: quemadmodum apud Isaiam dicit c. 5. 2. *Expectaui, vt faceret vuas, & fecit labruscas* & ut per aliã apud Lucam parabolam declaratur c. 13. 6. *arborem*, inquit, *fici habebat quidã plãtatã in uinea sua, & venit quęrens fructũ in illa, & nõ inuenit; dixit autẽ ad culturẽ vineę, Ecce anni tres sunt ex quo venio quærens fructũ in ficulnea hac, et nõ inuenio: succide ergo illam, vt quid etiã terram occupat?* quemadmodum ergo ille succidit, ita Christus arefecit, idest legem veterem & Synagogã, quia bonorum operum fructus non ferebat, abrogauit: hoc est, ꝙ alia parabola paullo post docet cuius cõclusio est versu 43. *Auferetur à uobis regnũ Dei, & dabitur gẽti faciẽti fructus eius*: indicat. n. ꝓpterea gentibus dandũ, quia fructus facturæ erãt: propterea Iudæis auferendũ; quia fructus non fecerant: sed filiũ potius dñi sui, & hæredẽ vnicum occiderant. At vĩ per arborẽ significari nõdum fuisse tẽpus, vt Synagoga fructus afferret: *nõ enim erat tempus ficorum*. Rñdeo nõ eius rei causa arefactã fuisse ficum: sed tãtũ voluisse Christum facto illo sine vllis verbis declarare se Synagogam arefacturũ, quia fructũ non afferebat; quemadmodũ arbor illa fructum non habebat: in eo igitur tñ, ꝙ Christus docere uoluit, ficus Synagogæ similis esse debet, ꝙ neutra fructum habebat. In eo verò, ꝙ Christus dicere noluit; similis esse non debet, ut quemadmodum tẽpus non erat, vt ficus haberet fructum: ita tempus nondum esset, ut Synagoga bona opera faceret: etsi scio aliter Hieronymum interpretari; hoc. n. inter arbores, & homines interest; quòd arbores natura sua non nisi certo quodam anni tempore fructus ferre debent; homines uerò debent toto vitæ suæ tempore benefacere. Tota uita nobis est ęstas, tota debet esse frugifera; nec quicquam nos præter voluntatem nostram steriles facit.

20. *Et uidentes Discipuli)* Die sequẽti, qui tertius fuit ab eo, quo Ierosolymam Christus ingressus fuerat, cùm iterum Ierosolyma Bethaniam reuerterentur, vt apparet ex Marco.

21. *Et non hęsitaueritis.)* καὶ μὴ διακριθῆτε: & nõ disceptaueritis, vt solet, q dubitant apud se in vtrãque partẽ argumẽtari. Ita Act. 10. 20. & Ro. 4. 20.

Non solùm de ficulnea.) οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς, nõ solũ ꝙ in ficu factũ est.

24. *Interrogabõ et ego vos)* Nõ rñdet Christ⁹ ad q̃stionẽ sacerdotũ, ne audita veritate magis irritẽtur, sed alia proposita qõne vult, vt eã soluẽtes ipsi sibi rñdeãt. Nam nõ poterãt rñdere baptisinũ Ioãnis ex cœlo esse, quia omnium testimonio conuicti fuissent cõfiteri Christum non humana, sed diuina potestate facere, quę faciebat, quia Ioannes de illo testimonium præbuerat. *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mũdi*, Io. 29. Baptismum autem Ioannis vocat Christus non solum baptismum, quo hoĩes aqua baptizabat, sed oẽm eius professionem, oẽ institutum, oẽm ꝑdicationem, atque doctrinam; quemadmodum noĩe circuncisionis tota lex Moysis intelligebatur, vt ait Paulus ad Gala. 5. 3. *Testificor autem rursus omni homini circũcidenti se, quoniã debitor est vniuersę legis faciẽdę.*

27. *Nec ego dico vobis.)* Non respondet, nec ego scio, sicut illi dixerant, *nescimus*, quemadmodum sermonis consequentia postulare videbatur, quia id verè respondere non poterat, sed respondet, *nec ego dico vobis*. Itaque particula illa *nec*, quæ similitudinem significare solet, non significat hoc loco similitudinem eius, quod dicitur, id est *nescimus*; sed eius, quod intelligitur, aut, quod consequitur: quòd nimirum non dixerunt Christo, vnde esset Ioannis baptismus: nec Christus dixerat illis, in qua potestate faceret, quæ faciebat.

28. *Homo quidã habebat duos filios.)* Noluerãt sacerdotes ad Christi q̃stionẽ rñdere, ne respondẽtes Christi auctoritatem asserere cogerentur, cum non ignorarent tamen Ioannis baptismum ex Deo, non ex hominibus fuisse. Quod ergo illi respondere noluerãt, Christus nunc proposita docet

para-

parabola diuinum fuiſſe Ioannis baptiſmum, eoſque penitus inexcuſabiles, quòd cùm publicani, & meretrices Ioanni crediderint, & ad eius prædicationem egerint pœnitentiam, ipſi nec illi credere, nec pœnitentiam agere uoluerint. Parabola, quæ uſque ad uerſum 32. extenditur, facilis eſt. Homo, qui duos habebat filios, non dubium, quin Deus ſit. Magis dubiũ, qui duo ſint filij. Mirum quanto conſenſu ueteres interpretes duos filios populos duos Gentilem, & Iudaicum fuiſſe dixerint: quorum prior a Deo per naturalem legem iuſſus in uinea ſua laborare reſponderit ſe nolle, quia ne legem quidem naturæ ſeruare uoluit, poſtea ductus pœnitentia in uineam uenerit, id eſt non ſolum naturalem: ſed Euangelicam etiam legem receperit, atque ſeruauerit. Contra Iudaicus iuſſus a Deo in uineam ire, id eſt legem ſeruare, reſpondit ſe iturũ eſſe,

Exod. 19.8.

Cuncta, inquit, *quæ locutus eſt Dominus, faciemus*, poſtea non iuit, id eſt non fecit, qua in lege præcepta fuerant. Ita Origenes tractatu in Matt. 18. & Athanaſius quæſtione 39. Chryſoſtom. Auctor imperfecti, Hieronym. Beda, & Euthymius, hoc loco. Cæterum probabile eſt ex uerſu. 31. vbi parabola concluditur duos filios duo hominum Iudæorum genera ſignificare: primum plebem, & publicanos, meretrices, & peccatores, qui iuſſi a Deo in uinea ſua laborare, id eſt obſeruare legem, non uerbis, ſed factis ſe nolle reſponderunt, quia non obſeruarunt: poſteà uero Ioannis exemplo, & prædicatione commoti ducti pœnitentia non ſolum ueterem legem ſeruauerunt: ſed Euangelicam etiam receperunt, ſecundum ſacerdotes, Scribas, & Phariſæos, qui in uinea iuſſi laborare ſe reſponderunt ituros eſſe, id eſt legis obſeruationem, & quidem ſeueram, atque perfectam profitebantur: ſed reuera non ierunt, quia legem minimè ſeruarunt: neque Ioanni, de quo Prophetæ locuti fuerunt, crediderunt, ut Chriſtus ipſe uerſu 31. & 32. declarat, quod etſi facile eſt, tamen ſolus, quod ſciam, inter ueteres auctores Auctor imperfecti animaduertit. Credibile tamen eſt, & ne ab omnibus antiquis auctoribus diſcedamus, pium exiſtimare etiam huc Chriſtum reſpexiſſe, ut Gentilem, & Iudaicum populum obſcurè, & obliquè ſignificaret. Nam publicani, & meretrices Gentilium; ſacerdotes uerò, Scribæ, & Phariſæi Iudæorum expreſſa imago eſſe uidebantur, & uidemus alio loco Chriſtum ſimili duorum filiorum parabola Gentilem, & Iudaicum populum ſignificare uoluiſſe Lucæ 15.20.

31. *Publicani, & meretrices præcedũt uos in regnum Dei.*) Videtur Chriſtus his uerbis indicare etiam ſacerdotes, quibuſcum loquebatur, in regnum Dei ingreſſuros eſſe; quemadmodum & Origenes interpretatur, quaſi Chriſtus ſignificet non eos quidem ipſos, cum quibus agebat; ſed alios tamen ſacerdotes ſub finem mundi, cum ut ait Diuus Paulus, plenitudo gentium intrauerit, conuertendos eſſe, & in regnum Dei ingreſſuros. At non id mihi uidetur indicare Chriſtus uoluiſſe: ſed potiùs ſacerdotes in regnum Dei ingreſſuros non eſſe. Dicit autem publicanos, & meretrices præcedere, non quòd illi ſequantur: ſed quòd, cum legis doctores eſſent, præcedere deberent, & non ſolùm non præcedent, ſed ne ſequentur quidem quemadmodum cap. 8. 11. 12. dixit, *Multi ab Oriente, & Occidente uenient, & recumbent cum Abraham, & Iſaac, in regno cælorum; filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores.* Adde, quòd niſi fallor, ſenſus huius loci eſt, præcedunt uos in regno cœlorum, id eſt uiam uobis oſtendunt, exemplum uobis præbent, ſicut uerſu ſequenti explicatur, *Vos autem uidentes nec pœnitentiam habuiſtis poſtea, ut crederetis ei*: id eſt cum uideretis publicanorum, & meretricum exemplum, qui Ioanni credebant, & pœnitentiam agebant, ne eorum quidem exemplo prouocari, aut credere, aut pœnitentiam agere uoluiſtis; pro-

Ro. 11.25.

pterea, ut opinor, non dixit ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, in regno Dei, ſed εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, in regnum Dei.

31. *Venit enim ad uos Ioannes.*) Nūc reſpondet, quod ſacerdotes reſpondere noluerunt, docetque Ioannem à Deo miſſum fuiſſe, proinde eius baptiſmum non humano, ſed diuino cōſilio inſtitutum.

In uia iuſtitię.) Hebraiſmus eſt, בדרך ארקה id eſt, per modum iuſtitiæ, iuſtitiam præ ſe ferens habitu, & moribus uiri iuſti. Videtur enim Chriſtus non tam de uera, internaque iuſtitia, (etſi in Ioanne ueriſſima fuerat,) quàm de ea, quæ ſacerdotum opinione ſola iuſtitia eſſe uidebatur, poſita in ſolis rebus externis in habitu, in ieiunio, & alijs eiuſmodi, quæ fuerunt in Ioanne ſingulares, & ſicut c. 11. 18. dixit *uenit enim Ioannes, neque manducans, neq; bibens, et dicunt, dęmonium habet.* Cum ergo eam iuſtitiam Ioannes præ ſe ferret, quam ſacerdotes aut ſolam, aut maximam eſſe iudicabant, excuſationem nullam habebant, quamobrem illi non credidiſſent.

Videntes.) Publicanos, & meretrices credere, ut paullo ante expoſuimus, & Euthymius, hoc loco interpretatur.

Nec pęnitentiam habuiſtis, ut crederetis ei.) Duo Chriſtus in ſacerdotibus reprehendit, incredulitatem, qua nuntio Ioanne non crediderunt, & pertinaciam, atque obſtinationem, qua poſtea quam uidiſſent etiam publicanos, & meretrices credidiſſe, credere noluerunt: hoc eſt, quod dicit, *nec pęnitentiam habuiſtis poſtea*, id eſt nec poſtquam eorum exemplum uidiſſetis, ſententiam mutare uoluiſtis.

33. *Aliam parabolam audite.*) Matthæus Chriſtum introducit ijſdem ſacerdotibus parabolam proponentem: Lucas uerò ca. 20. 9. plebi, *cœpit*, inquit *dicere ad plebem parabolam hanc.* Facilè a multis ea quæſtio ſoluta eſt Chriſtum ſacerdotibus in primis, cum quibus diſputabat, parabolam propoſuiſſe, ſed quia circumfuſa, & audiente plebe propoſuit, Lucas ſcripſit ad plebem dixiſſe. Ceterùm, quod in omniū parabolarum explicatione ſolemus, i. hoc loco memoria repetendum, ea, quæ quaſi neceſſaria, & propria parabolæ membra ſunt ab iſs, quæ ſunt adiuncta, &, ut ita dicam, accidentia diligenter diſtingui oportere. In hac igitur parabola, quæ uſque ad uerſum 42. tractatur, ſex mihi partes propriæ eſſe uidentur, ac neceſſariæ. Prima eſt, homo quidam, qui uineam plantauit, per quem nemo dubitat Deum ſignificari. Secunda eſt, uinea, quam plantauit, quam Athanaſius quæſtione 49. mundum, quem Deus condidit, interpretatur, Irenæus uerò lib. 4. ca. 70. uniuerſum hominum genus, quod ſi ita eſt, qui erunt coloni, quibus eam Deus locaſſe dicitur? Itaque melius alij omnes auctores uineam Eccleſiam interpretantur, in qua uoluit Deus homines laborare. Vſitata in ſcripturis metaphora eſt, ut Pſalmo 79. 9. *Vineam de Ægypto tranſtuliſti, eieciſti gentes & plantaſti eam.* Similis metaphora eſt apud Iſaiam ca. 5. 7. & apud Ieremiam ca. 2. 21. & c. 12. 10. & apud Ioelem c. 1. 7. plantaſſe autem uineam dicitur Deus, cum legem dedit, quia notitiam ſui per eam in animis hominum quodammodo plantauit, ut D. Auguſt. ait ſermone de uerbis Domini 59. Tertia eſt, quòd ſepē circundederit, quòd torcular in ea, & turrim ædificauerit, quæ tria unam tantùm, ut mihi uidetur, partem efficiunt, nihil enim aliud his tribus rebus ſignificatur, quam Deum feciſſe Eccleſiæ ſuæ, quicquid facere debuit, vt bene & cuſtodiri, & coli poſſet, quemadmodum dicit apud Eſa. cap. 5. 4. *Quid eſt, qđ debui ultra facere uineę meæ, & non feci ei?* Propoſuit. n. Chriſtus ea, quæ domini uinearum facere ſolent, ut coloni nihil ab illis deſiderare poſſint, quominus uineam bene colant, & partos fructus reddant. Solent autem, qui uineam plantant, primùm ſepe cingere, ne aut beſtiæ, aut fures poſſint irruere. Deinde torcular ad colligendam, premendamque vindemiam ædificare. Poſtremò tur-

rim partim ad ornamentum, partim vt ex ea vinitor ſpeculetur, ne quis in vineam inuadat. Etſi ſcio omnes ueteres auctores exiſtimare hæc tria ſuam quodque habere ſignificationē. Nam ſepem plerique Dei tutelam,& angelorum cuſtodiam interpretantur, vt Origen.tractatu in Matthæum 19. Ambro.in c. Lucæ.20. Auctor imperfecti,& Hiero.hoc loco: ſicut Pſalmo 79.13.dicitur, *Vt quid deſtruxiſti maceriam eius, & vindemiant eam omnes, qui prętergrediuntur uiam?* maceriam enim eius Deus deſtruxiſſe dicitur, quia auxilium,quo eam protegere ſolebat,atque tueri, retraxit, & ab ea quodammodo diſceſſit, ut dicitur verſu 15. *Deus virtutum conuertere, reſpice de cælo, & vide, & viſita vineam iſtam.* Alij ſepem nomen Abraham, Iſaac, & Iacob, quo Iudæi a cæteris Gentilibus diſtinguebantur, eſſe dicunt,ut Hilarius canone 22. Alij legē atque præcepta, quibus Iudæi, quaſi certis limitibus concludebantur, ne quicquid liberet, facerent, vt Irenæus lib.4.c.70.& Auctor imperfecti hom. 40. Torcular verò plerique interpretantur altare, quod victimarum ſanguine, quaſi muſto redundabat, vt Origenes,Hierony.Beda,Euthym. & Theophylactus:alii Prophetarum ſpiritum,qui quaſi muſtum feruebat, ut Irenæus loco paullo ante notato, Hilar. Ambro. quam interpretationem & Hierony. approbat:alij Eccleſiam, vt Auctor imperfecti:alii baptiſmum, vt Athanaſius quæſtione 49.quod minimè omnium probabile eſt, cū Chriſtus non de Eccleſia Euangelica, ſed de Iudæorum loquitur Synagoga, in qua aut baptiſmus non erat, aut non poterat per torcular ſignificari. Turrim autem plerique interpretantur templum Ieroſolymitanum, ut Origen.Hieronym.Beda,Theophylactus Euthym. alij urbem ipſam Ieroſolymitanam, quæ vna ex parte in monte ſita erat, ut Irenæus: alii legis altitudinem,ut Ambroſ.c.20.Lucæ, Auctor imperfecti, & Hieronymus, hoc loco. Quarta pars ſunt coloni, quibus vinea locata fuiſſe dicitur. Per colonos autem multi auctores ſolos ſacerdotes, Scribas, & Phariſæos intelligunt, qui colendæ uineæ, ideſt populum docendi munus ſuſceperant vt Origen. Hilarius, Auctor imperfecti,Euthym.& Theophylactus, quorum opinionem confirmat, quòd Chriſtus cum ſolis ſacerdotibus diſputabat, & in eos parabolam proponebat, & quòd reliquus Iudæorum populus non tam coloni, quàm vinea fuiſſe uideatur. Ex parabolæ tamen concluſione, quæ ponitur uerſu 43. intelligitur colonos non ſolos ſacerdotes, ſed tantam Iudæorum gentem uocatos fuiſſe, quia concludit Chriſtus vineam Iudæis auferendam & alijs colonis, id eſt gentibus elocandam, *Auferetur*,inquit, *à uobis regnum* Dei:*& dabitur genti facienti fructus eius.* Atque hoc modo Ambroſius interpretatur: Locaſſe autem Deus colonis vineam ſuam dicitur, quia in ea laborantibus mercedem certam vitæ æternæ promiſit: quemadmodum alia etiam uineæ parabola c.præcedenti declaratum eſt. Itaque vel ex ſolo locationis verbo, inſaniant licet hæretici, bonorum operum merita probantur. Quinta pars ſunt ſerui, quos dominus vineæ diuerſo tempore,ut fructus colligerent, diuerſos miſiſſe dicitur, per quos omnes auctores conſentiunt, & ex uerbis Chriſti manifeſtum eſt ueteres Prophetas ſignificari. Quomodo autē alij occiſi,alij lapidati ſint, ſi quis ignorat,epiſtolæ ad Hebræos c, 11. & Hieronymi in hunc locum legat commentarios. Sexta eſt filius, quem dominus uineę ad extremum miſit. Eum eſſe Chriſtum, ne illi quidem ſacerdotes, in quos iactata parabola eſt, ignorare potuerunt. Hæc propriam habent, & neceſſariam ſignificationem: cætera, quæ in parabola videmus, adiectitia ſunt, & ad ſignificationem trahi non debent, ne quid violenti, aut abſurdi dicamus, & dum nimis mulgemus, ſanguinem eliciamus: eiuſmodi ſunt ſepes, torcular, turris, vt ſupra explicauimus, domini peregre abitus,

Merita bonorum operum.

quanquam per eam domini peregrè profectionem Chryſoſtom. Theophylactus, & Euthymius diuturnam Dei erga Iudæos patientiam ſignificari uolunt. Hierony. uerò, & Beda liberum illis arbitrium relictum eſſe, ut, ſi uellent, laborarent: ſi nollent, non laborarent; quemadmodum eiuſmodi ſeruis abſente Domino, aut laborare, aut ceſſare liberum eſſe ſolet. Mihi, ut dixi, non uidetur hæc pars certam, neceſſariamque habere ſignificationem: ſed ad explendam, ornandamque parabolam adiecta. Si quis tamen ſignificationem aliquam eliciendam eſſe contendit, illa mihi maximè placet, quam Origenes tractatu in Matthæum 19. & Theophylactus elicuerunt, dominum uineæ, id eſt Deũ peregrè profectum eſſe, quia, cùm Iudæis in monte Sina apparuiſſet, ut uineam illis ſuam locaret, id eſt, ut legem daret, & fœdus cum illis de ea ſeruanda ſanciret, poſteà apparere deſijt, quaſi peregrè diſceſſiſſet. Adiectitium etiam eſt, quòd in parabola dicitur tempus fructuum appropinquaſſe: quaſi non ſemper tempus fuerit fructuum: aut quaſi non ſemper Deus a Iudæis bonorum operum fructus exegerit. Non enim ita eſt: ſed, ut diximus ſupra uerſu 19 ſemper fructuum tempus fuit. Deinde, quòd dicitur, *uerebuntur filium meum*; nec enim id ideo dictum eſt, quòd ad parabolæ ſignificationem neceſſarium eſſet: ſed quòd eſſet uero ſimile id dominum uineæ, cùm filium ſuum mitteret, dicturum fuiſſe. Chryſoſt. Euthym. & Theophyl. legunt *forte uerebuntur filium meum*: quemadmodum & apud Lucam cap. 20. 13. legitur. Quod ideo dixiſſe putant, ut indicaret dominus uineæ, quid coloni facere deberent, non quòd ignoraret non reuerituros filium ſuum eſſe: & ne ſe Dei prædictione coactos fuiſſe dicerent. Sed non dubito iſta omnia, tanquã de homine, non tanquam de Deo dicta eſſe. Homo autem non potuit ſcire fore, ut coloni filiũ ſuum occiderent; potiùs debuit credere fore, ut reuererentur.

41. *Aiunt illi, malos male perdet.*) Marcus cap. 12. 9. & Lucas cap. 20. 16. hæc uerba non à ſacerdotibus: ſed a Chriſto dicta fuiſſe tradunt. Econtrario uerò Lucas ſcribit ſacerdotes reſpondiſſe, *abſit*, quaſi quod Chriſtus dixerat, negarent, & abominarentur. Diuus Auguſtinus libro 2. de conſenſu Euangeliſtarum cap. 70. reſpondet hæc uerba, ut ait Matthæus à ſacerdotibus dicta fuiſſe: ſed quia uera erant, &, quicquid uerum eſt, à ueritate proficiſcitur: ueritas autem erat Chriſtus, alios duos Euangeliſtas Chriſto illa tribuiſſe. coactum hoc uidetur. Itaque probabilius eſt, quod Chryſoſtomus, & Euthymius, reſpondent, hæc uerba, ut Matthæus ſcribit, primùm a ſacerdotibus dicta: Chriſtum uerò & confirmaſſe, & explicaſſe, ita ut ſacerdotes intelligerent illum contra ſe loqui, uelleque ſignificare fore, ut Deus illos, tanquam malos colonos, diſperderet, & uineam ſuam aliis agricolis elocaret: propterea Marcum, & Lucam illa Chriſto tribuiſſe: tunc autem reſpondiſſe ſacerdotes, quod Lucas ait, *abſit*.

42. *Nunquam legiſtis.*) Exprobat ſacerdotibus legis ſcientiam profitentibus legis ignorationem, ut ſupra uer. 16. & c. 12. 3. & 5. & c. 19. 4. confirmat Chriſtus alia metaphora, & ſcripturæ teſtimonio euenturum eſſe, quod ſacerdotes abominati fuerant dicentes, *abſit*. Itaque niſi Lucas id expreſſiſſet, hic locus non ſatis cum præcedentibus hærere uideretur. Nunc autem, ut D. Auguſt. lib. 2. de conſenſu Euangeliſtarum c. 70. animaduertit, rectè hæret. Nam quia ſacerdotes dixerant *abſit*, negantes id euenturum, quod Chriſtus comminabatur, Deum illos male perditurum; probat id euẽturum, quia lapis, quem ipſi ædificantes reprobauerunt, factus eſt in caput anguli, & qui ceciderit ſuper eum, confringetur: ſuper quem autem lapis ceciderit, conteret eum. Mutauit Chriſtus ſubitò metaphorã; quemadmodum alijs locis eum feciſſe animaduertimus. Nam Eccleſiam,

quam

quàm prius vineæ comparauerat, nūc comparat ędificio, quia Dei ædificatio est, ut ait D. Paulus 1. ad Cor. 3. 9. & 2. ad Cor. 13. 10. & ad Ephes. 2. 21. & 4. 12. & quos prius colonos, nunc ædificantes: quem prius filium, nunc lapidem appellat, vt Hierony. & Euthym. annotauerunt. Christum lapidem uocari usitata ī scripturis metaphora est, Isaiæ 28. 16. *Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretiosum, in fundamento fundatum*: & Danielis 2. 34. Christus est lapis ille, qui de monte sine manibus abscissus fuisse dicitur, & Zachariæ ca. 3. 9. *Ecce lapis, quem dedi coram Iesu, super lapidem vnum septem oculi sunt.* Dicitur autem Christus lapis Ecclesiæ respectu, quia firmū eius fundamentum est, ut declarat D. Paulus 1. ad Cor. 3. 11. & ad Ephes. 2. 20. nec dubium est, quin Dauid Psalmo illo 117. 22. unde hoc testimoniū sumptum est, de Christo locutus fuerit, cūque lapidem appellauerit, quòd ne ipsi quidem sacerdotes Christi aduersarij diffiteri potuerunt.

Hebraismus.

Lapidem quem reprobauerunt.) Hebraismus est, quem Septuaginta frequentissimè imitari solent, ut Gen. 31. 16. cum etiam Græcus Matthæi interpres, & Græci Latinus secutus est, *lapidem, quem reprouauerunt*, pro lapis, quem reprobauerūt: nam Latini vix ita loquuntur.

Hebraismus.

Aedificantes.) Hic etiam Hebraismus est, quo participium præsens ponitur pro nomine uerbali officium significante, id est ædificatores, architecti, vt supra cap. 19. 4. annotauimus: quos autem Christus, & ante Christū Dauid ædificantes appellauerit, non consentiunt interpretes. Nam quidam solos sacerdotes ita uocari putāt, ut Chrysostom. Euthym. & Theophylact. quia illi quasi architecti erant veteris Synagogæ, qui eam ædificabant, id est docebant: ædificare enim, docere est, ut Ieremias 1. 10. ad Rom. 15. 20. 1. ad Corinth. 3. 10. ad Gal. 2. 18. ad Ephes. 2. 20. sicut D. Paulus se Euangelij architectum appellat 1. ad Corinth. 3. 10. Ita videtur hunc locum D. Petrus exponere Actor. 4. 11. *Hic est lapis, qui reprobatus est a nobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli.* Alij ædificantes omnes Iudæos generaliter uocari dicūt, quia omnes, quamuis non singuli Christū reiecerunt: hoc enim est, quod dicit *reprobauerunt*, id est quasi inutilem, & ad ædificium ineptum abiecerunt, ut dicunt impij Sapientiæ 2. 12. *Circumueniamus iustum, quoniam inutilis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & improperat nobis peccata legis, & infamat in nos peccata disciplinæ nostræ.*

Hic factus est in caput anguli.) Id est caput anguli. Hebraismus quales multos supra notauimus cap. 19. 5. Caput autem anguli, id est lapis in ædificio angulum efficiens tribus de causis appellatur Christus. Primùm, quia est firmissimus totius ædificij lapis, qui totum continet, atque sustentat: qui sensus a D. Petro declaratur Actorum 4. 11. cum dicit, *Hic est lapis, qui reprobatus est a nobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli*, id est primus, optimus. opponit enim caput anguli reprobationis: sicut honorem iniuriæ, ut Isaias appellauit lapidem pretiosum, id est qui honoratissimo in loco positus est. Eodē sensu D. Paulus explicauit ad Ephes. 2. 20. *Superædificati supra fundamentum Apostolorum, & Prophetarum ipso summo angulari lapide Iesu Christo*: angularē enim interpretatur summum, ac primum, quo totum nititur ædificium. Secundò, quia est lapis offensionis multis. Solēt enim angulares lapides extra ædificium extare. Itaque qui minùs cauti sunt, dum prætereunt, ad angulum offendunt: sicut Iudæi ad Christum, tanquam ad angulum offenderunt. Hunc sensum disertis uerbis D. Petrus explicauit 1. epist. c. 2. 78. *Vobis igitur honor credentibus, non credentib. autem lapis, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, & lapis offensionis, & petra scandali his, qui offendunt in uerbo, nec credunt, in quo positi sunt*: eundem etiam sensum videtur D. Paulus secutus esse ad

Cur Christus lapis angularis in scriptura appellatur.

Rom.

Rom. 9. 32. 33. Tertiò, quia diuersos populos Iudaicum, & Gentilem inter se nectit, faciens utraque unum, *& medium parietem maceriæ soluens*, ut ait Diuus Paulus ad Ephes. 2. 14. quam interpretationem omnes fere ueteres auctores secuti sunt, ut Origen. tractatu in Matthæum 19. Hilar. canone 22. Augustinus in Psalmum 88. & 99. & tractatu in Ioannem 9. & sermone 18. & 49. de verbis Domini, & Hieronym. Theophylact. Beda, & Euthym. hoc loco omnes tres sensus uidetur Christus colligere uoluisse: primum, quia significat se a Iudæis reprobatum maiore in honore apud gentes futurum esse: secundum, quia significat fore, ut Iudæi ad eum impingant, & confringantur: vt statim declarat, *qui ceciderit super lapidem istum, confringetur*: tertium, quia indicat se hoc facturum lucri, ut ab uno populo reiectus pro uno duos habeat, id est tanquam angularis lapis duos parietes coniungat, atque connectat.

Hebraism' notandus. *A Domino factum est istud.*) ἐγένετο ἄυτη facta est hæc. Hebraismus, quia, vt omnes sciunt, apud Hebræos fœmininum genus pro neutro poni solet, quod sæpe & Septuaginta, & Latinus interpres imitantur, ut Ps. 26. 4. *vnam petij a Domino, hanc requiram*, id est unum. A Domino autem factum esse dicitur, quia a solo Domino non humano consilio factum est, vt non credentibus Iudæis crederent gentes, & ut abscissis ramis oleastri surculi in bonæ oliuæ truncum insererentur, ut copiosè, & subtiliter in epistola ad Rom. capitu. 11. disputat D. Paulus.

Et est mirabile in oculis nostris.) Hic etiam est Hebraismus esse mirabile in oculis, id est mirabile uideri: meritò autem Iudæi, quorum persona apud Dauidem hoc dictum est, mirabile sibi uideri dicunt, ut gratia Christi non solum Iudæi, sed multo etiam largiùs malignè a Iudæis repudiata gentibus detur, cùm hoc mysterium ne ipse quidem Petrus iam princeps Apostolorũ factus intelligeret Actorum 10. 14. nec intelligere potuisset, nisi demisso cælitus linteo omne animalium genus continente edoctus fuisset.

43. *Auferetur a uobis regnum Dei.*) Hæc est parabolæ conclusio, qua significatur abolẽdam Synagogam, & Dei Ecclesiam, quę regnum Dei hic appellatur, & supra per vineam fuerat significata, ad gẽtes transferendam: quemadmodum Actorum 13. 46. Paulus, & Barnabas Iudæis dixerunt, *Vobis oportebat primum loqui verbum Dei; sed quoniam repellitis illud, & indignos uos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes*. Quod Origenes annotauit priùs de uinea dictũ esse versu 33. locatam fuisse agricolis: nunc autem non locari: sed dari gentibus: quasi priùs Iudæis propter merita promissa mercede locata sit: postea gentibus gratis data, subtile potius, quàm uerum est. Nam neque Iudæi magis, quàm gentes, ut illis uinea locaretur, meruerunt: neque gentibus minùs, quàm Iudæis, si bene uineam coluerint, merces promissa est, ergo dari hoc loco, aut transferrri, aut locari significat, ut ante.

Facienti fructus eius.) Id est, quos, ut proferret, uinea plantata est, & ad quos colligendos missi fuerant a domino serui versu 34. 36. 37. Cum autem dicitur, *& dabitur genti facienti fructus eius*, non quidem meritum, sed causa tamen significatur, quam ob rem gentibus danda sit, quia fructus eius facturæ sunt, id est bene eam culturæ, & fructus domino reddituræ: obliquè uerò notatur Iudæorum culpa, cuius causa illis auferatur, quia nimirum fructus eius non faciebant, quod an ad quæstionem de prædestinatione, & reprobatione aliquid lucis afferat, iudicent docti certè Diuus Paulus eodem modo dicit ad Roman. 11. 19. 20. *fracti sunt rami, propter incredulitatem fracti sunt, tu autem fide stas*.

44. *Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur.*) Illud hoc loco manifestũ est Christum duplicem pœnã, alteram minorem, alteram maiorem signi-

significare uoluisse, quemdmedum, qui super magnum lapidem cadit, lædit quidem se, & membra sæpe confringit, sed multo minùs, quam si lapis super eum de superiore loco caderet, eum enim prorsus comminueret. Illud dubium, quid sit super lapidem cadere, quid lapidem cadere super alquem. Hæreticorum interpres cadere super lapidem esse dicit Christum tyrannorum more, qnasi superiores illo simus, uelle opprimere. Inepte: isto.n.modo, qui in Christum nō credunt, & illum tamen nō persequūtur, hac sententia non comprehenderentur, & minimè dubium est, quin de medio sit sumpta metaphora; cum autem aliquis super lapidem cadit, non ideo cadit, ut illum opprimat, atque confringat. Denique quis dubitat super lapidem cadere esse ad Christum tanquam ad lapidem offendere? propterea enim lapis offensionis, & petra scandali uocatus est Isaiæ 8.14. & 1. Petri 2.7.8. Auctor imperfecti, Hieronymus, & Beda existimant eos, qui in Christum credunt, sed tamen peccant, & illum offendunt, super lapidem cadere: quia puniuntur quidem, sed leuiùs, super eos uerò, qui in Christum non credunt, lapidem cadere, id est grauius puniri. Chrysostomus, Augustinus sermone 40. de verbis Domini, Euthymius, & Theophylactus uidentur sentire cadere supra lapidem esse non credere in Christum, qui mihi uidetur proprius esse sensus: quia cadere super Christum eadem sententia dictum est, qua Christus lapis offensionis appellatur: Christus autem ideo uocatur lapis offensionis, quia multi eius miracula uidentes, quibus, ut in eum crederent, adduci debuerunt, tantùm abest, ut crederent, ut ea potius de causa calumniati eum sint. Hoc ergo est cadere super lapidem, idque mihi uidentur D. Paulus ad Romanos. 9.33. & D. Petrus 1. epistola cap. 2. 7. 8. prorsus expressisse, *Non credentibus*, inquit, *factus est in caput anguli, & lapis offensionis, & petra scandali*. Non credere ergo est super lapidem cadere. Quid autem sit lapidem cadere super aliquem, id est obscurius. Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus dicunt nihil aliud esse, quàm Christum illi iratum esse, sed uix quicquā hæc metaphora similitudinis haberet. Melius, ut mihi uidetur, Augustinus serm. de uerbis Domini 40. lapidem cadere super aliquē esse Christum de cælo ad eum iudicandum, & condemnandum uenire. Itaque perinde est, ac si Christus dicat, miserum quidem esse etiam in hac uita, quisquis in se non credit, hoc est super lapidem cadere, miseriorem futurum in altera uita, cum ipse eum condemnauerit, hoc est, cum super eum lapis ceciderit, eodem prorsus modo, quo D. Ioan. in Apocalypsi capitul. secundum, 11.20.6.14. & 21. 8. mortem primam, & secundam, quasi duas pęnas, alteram minorem, alteram maiorem distinguit.

Caluinus in harm.

CAPVT XXII.

Luc. 14. d. 6. Apoc 19. b. 9.

1 T respondens Iesus, dixit iterum in parabo-
lis eis dicens. 2. Simile factum est regnum cę
lorum homini regi, qui fecit nuptias filio
suo 3 Et misit seruos suos uocare inuitatos
ad nuptias, & nolebant uenire. 4. Iterum mi
sit alios seruos dicens: Dicite inuitatis: Ec-
ce prādium meum paraui tauri mei, & altilia occisa sunt & om
nia parata: uenite ad nuptias. 5. Illi autem neglexerunt, & abie
runt, alius in villam suā alius uero ad negotiationem suam: 6.
reliqui

reliqui vero tenuerũt seruos eius, & cõtumeliis affectos occide
runt. 7. Rex autem cum audisset, iratus est, & missis exercitibus
suis, perdidit homicidas illos, & ciuitatem illorũ succẽdit. 8.
Tunc ait seruis suis: Nuptiæ quidẽ paratæ sunt, sed qui inuitat i
erant, nõ fuerunt digni. 9. ite ergo ad exitus uiarũ, & quoscũq;
ĩueneritis, uocate ad nuptias. 10. Et egressi serui eius in vias cõ
gregauerunt oẽs, quos inuenerunt, malos & bonos: & impletæ
sunt nuptiæ discumbentium. 11. Intrauit autem rex, ut uideret
Sup. 8.b.12. discumbentes, & uidit ibi hominem non uestitũ ueste nuptiali.
& 13. f. 12. Et ait illi: Amice, quõ huc intrasti nõ habẽs uestem nuptia
42. Inf. 25. lẽ? At ille obmutuit. 13. Tunc dixit rex ministris: Ligatis mani
c. 30. Marc. 12. bus, & pedibus eius, mittite eũ ĩ tenebras exteriores: ibi erit fle
b. 13. Luc. 20. tus, & stridor dentium 14 Multi. n. sunt uocati, pauci uero ele-
d. 20. cti. 15. Tunc abeuntes Pharisęi cõsilium inierunt, ut caperẽt eũ
in sermone. 16. Et mittũt ei discipulos suos cũ Herodianis dicẽ
tes: Magister, scimus q̃a uerax es, & uiã Dei in veritate doces,
& non est tibi cura de aliquo: non. n. respicis personam hominũ:
17. dic ergo nobis quid tibi uidetur, licet censum dare Cęsari,
an non? 18. Cognita autem Iesus nequitia eorũ ait: Quid me tẽ
tatis hypocritæ? 19 ostendite mihi numisma census. At illi ob-
tulerunt ei denarium. 20. Et ait illis Iesus: Cuius est imago hęc,
Rom. 13. c. 7. & superscriptio? 21. Dicunt ei: Cęsaris. Tunc ait illis. Reddite
ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt Dei, Deo. 22. Et au-
dientes mirati sunt, & relicto eo abierunt. 23. In illo die acces-
serunt ad eũ Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem, &
Marc. 12. interrogauerũt eũ. 24. dicentes Magister, Moyses dixit: Si quis
b. 15. mortuus fuerit nõ habẽs filiũ, vt ducat frater eius vxorẽ illius,
Luc. 20. d. 28. & suscitet semen fratri suo. 25 Erant autẽ apud nos septem fra-
Act. 23. b. 6. tres, & primus, uxore ducta, defunctus est, & nõ habens semen,
Deut. 25. b. 6. reliquit uxorem suam fratri suo. 26. Similiter secũdus, & ter-
tius vsque ad septimum. 27. Nouissimè autẽ omnium, & mu-
lier defuncta est. 28. In resurrectione ergo cuius erit de septem
vxor? omnes enim habuerunt eam. 29 Respondens autem Ie-
sus: ait illis Erratis nescientes scripturas, neque uirtutem Dei.
30. In resurrectione enim neque nubent, neque nubentur, sed
erunt sicut angeli Dei in cælo. 31 De resurrectione autem mor
tuorum non legistis quod dictum est à Deo dicente uobis. 32.
Exod. 3. b 6. Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac & Deus Iacob? Nõ est
Marc. 12. c. 28. Deus mortuorum, sed uiuentium 33. Et audientes turbæ mira
Luc. 10. c. 27. bantur in doctrina eius 34 Pharisæi autem audiẽtes quòd silẽ
tium imposuisset Sadducæis, conuenerunt in unum: 35 & inter

rogauit

Deut.6.a.5. rogauit eum vnus ex eis legis doctor, tentans eum, 36. Magi-
ster,quod est mandatum magnum in Lege? 37. Ait illi Iesus:
Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota
anima tua,& in tota mente tua, 38. Hoc est maximum, & pri-
Leu.19.d. mum mandatum, 39. Secundum autem simile est huic: Diliges
18. Mar.12.d. proximum tuum,sicut teipsum,40. In his duobus mandatis vni
31. uersa lex pendet, & Prophetæ, 41. Congregatis autem Phari-
Luc.20.d. sæis,interrogauit eos Iesus, 42. dicens: quid vobis videtur de
41. Psal.109. Christo? cuius filius est? Dicunt ei: Dauid, 43. Ait illis: Quo-
a.1. modo ergo Dauid in spiritu vocat eum Dominum,dicens 44.
Dixit Dominus Domino meo: sede a dextris meis,donec po-
nam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? 45. Si ergo Da-
uid uocat eum Dominum, quomodo filius eius est? 46. & ne-
mo poterat ei respondere verbum: neque ausus fuit quisquam
ex illa die eum amplius interrogare.

CAPVT XXII.

1 T *respōdens Iesus.*) Aggressus iterū loqui. Respondere pro loqui: aut aggredi dicere, ut sæpe ex Hebræorum idiomate explicauimus.

2. *Simile factum est.*) Similis apud Lucam c.14.16. parabola est. An autem eadē sit, inter interpretes disceptatur. Quidam multis adducti argumētis diuersam esse putant: quia, qui nuptias fecit filio suo, hic est rex, illic non est; quia hic prandium, illic cęna; quia hic multi serui, & sępe ad uocandos inuitatos mittūtur: illic unus, & semel tantùm: hic nō excusant se, sed venire negligūt inuitati: illic alius excusat, quòd villam emerit, & necesse habeat exire, ac uidere illam: alius quòd iuga boum emerit quinque, & eat probare illa: alius quòd uxorem duxerit, & uenire non possit: hic serui occiduntur: illic non occiduntur: hic mittitur a domino vineæ exercitus, qui colonos occidat: illic non mittitur: hic intrat rex in cęnaculum, ut discumbentes uideat, & inuenit hominem non habentem nuptialem uestem, iubetque ligari, & in tenebras exteriores mitti: illic nihil tale factum dicitur. In hac sentētia sunt D. Aug. lib.2. de consensu Euangelistarum c.70. & Greg. hom. in Euang. 38. Strabus, & D. Thomas. Alij eādem esse existimant, vt existimare videtur Irenæus lib.4. ca.70. & 76. quia conuiuium hoc nuptiale, quod factum fuisse dicitur, nūc prandiū, ut Matthæus: nūc cęnam, ut Lucas appellat. Itemq; Theophyl. hoc loco, eamque sententiam etiam Gregorius probabilem putat: ego alteram probabiliorem: quia & reliqua omnia, quæ hic a Matthæo, illic a Luca narrantur, similia sunt, & quæ dissimilia uidentur, adeo sunt leuia, ut nos ab hac sententia dimouere non debeant. Etenim quòd hic rex appelletur; illic non appelletur; quòd hic prandium; illic cęna dicatur, nihil est. Nam quòd & Gregor. ipse respondit, quia ueteres usque ad horam nonam prandere non solebant; prandiū apud eos cęnam uocatā fuisse, hoc fortasse certum nō est: sed uno uerbo omnia argumēta contraria solui possūt, Euangelistas, cùm non solùm eādem parabolam: sed cum eandem etiā narrent historiam, nec omnia narrare, nec ijsdem uerbis, sed eadem sententia uti solere. Quod & hoc loco accidisse credendum est. Illud magis mouere lectorem potest, quòd Lucas hanc pa-

rabolam alio tempore, ac loco a Christo propositam fuisse dicat, cum Christus in domo cuiusdam principis Pharisæorum cœnaret, cùmque quidam ex discumbẽtibus dixisset, *beatus, qui manducat panem in regno Dei*. Sed & hæc obiectio facile potest dilui, aut Lucam, aut Matthæum ordinem temporis, ut sæpe Euangelistis accidit, secutum non esse: probabilius autem est Lucam rem suo loco, & tempore narrasse; Matthæum verò propterea in hunc locum distulisse, quia præcedenti parabolæ affinis erat, & non fuit illi curæ historiam, ut gesta erat, texere: sed Christi doctrinam exponere, ideoque ea, quę similem habebãt significationem, atque doctrinam, eodem loco posuit.

Homini regi.) Id est, idem accidit in regno cælorum, atque si quis rex nuptias fecisset filio suo, ut c. 21. 26. explicauimus: nec enim regnum cœlorum, idest Ecclesia homini regi: sed cœnaculo, vbi conuiuium celebratur, simile est. Videndum in primis est, quò tota spectat parabola: deinde quæ sunt eius, vt solemus dicere, propriæ partes, atque necessariæ, quæ ad sententiam aliquid faciant. Duo mihi Christus uidetur significare voluisse: alterum multos ad regnum cœlorum, id est ad Ecclesiam uocari, paucos venire, vt concludit versu 14. *Multi sunt vocati, pauci verò electi*: alterum non omnes, qui ad Ecclesiam vocati ueniunt, saluos fieri, id est dignos esse cœlesti conuiuio, quia aliqui nuptialem uestem non habent, vt significat uersu 11. Dirigit autem parabolam in Iudæos, qui inuitati venire noluerunt, ideòque gentes eorum loco uocatæ sunt. Partes autem parabolæ, quæ necessariam habent significationem, septem mihi uidentur esse. Prima est homo rex, qua minimè dubium est Deum significari. Quòd autem non homo quilibet; sed rex fuisse dicitur: partim ad declarandam diuinam maiestatem, partim ad explicandam conuiuij magnificentiam dictum fuisse arbitror. Secunda pars sunt nuptiæ, id est conuiuium. Nam toto hoc capite nuptiarum conuiuium Euangelista nuptias appellat. Conuiuium autem quidam dixerunt cœlestem gloriam, ac beatam uitam significare, quæ sæpe in scripturis per conuiuium declarari solet. Vnde illud est Psalmo 16. 15. *Satiabor, cũ apparuerit gloria tua*, & illud Apocalypsis 19. 9. *Beati, qui ad cœnam nuptiarum agni uocati sunt*, & illud Lucæ 14. 15. *Beatus, qui manducabit panem in regno Dei*, & c. 22. 29. 30. *Ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater meus regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo.* Sic Hilarius canone in Matthæum 22. Alij conuiuium gratiæ affluentiam, quæ in Ecclesia uenientibus datur: aut uerbum Dei, quo pascuntur, esse dicunt. Nam, & uerbum Dei cibo comparari solet, ut apud D. Paulum *tãquam paruulis in Christo lac vobis potum dedi* 1. ad Cor. 3. 2. *& facti estis, quibus lacte opus sit*, ad Hebræos 5. 12. Simile est, quod apud Amos cap. 8. 11. minatur Deus se in terram famem missurum, non famem panis; sed famem uerbi Dei. Sic Origenes tractatu in Matthæum 20. sic Auctor imperfecti, & Euthymius hoc loco. Tertia pars est filius regis, cuius nuptiæ celebratæ sunt, quem manifestum est esse Christum, qui sæpe solet sponsus appellari, ut supra capit. 9. 15. & infra per alteram parabolam c. 25. 1. & Ioannis 3. 29. & Apocalypsis 19. 7. 9. quæ sit eius sponsa minùs compertum est. Quidam uniuscuiusque animam esse dicunt, ut Theophylactus, Auctor imperfecti homil. 41. Alij Ecclesiam, ut Origenes tractatu 20. in Matthæum, Hilarius canone 22. Hieronym. in commentarijs, & Gregorius homilia 38. in Euangelia. Hoc probabilius, quia etiam D. Ioan. in Apocalypsi c. 21. 2. Ecclesiam sponsam Christi appellat, *Vidi*, inquit, *sanctam ciuitatem Ierusalem nouam descendẽtem de cęlo à Deo paratam, sicut sponsam ornatam viro suo*, & versu 9. *Veni, & ostendam tibi sponsam vxorem agni*. Similiter cùm D. Paulus ad Ephesios 5. 25. exhortatur uiros, ut vxores suas diligant, sicut

ut Christus dilexit Ecclesiam, haud obscurè significat Ecclesiam uxorem esse Christi; itemque cum uersu 31. 32. dicit *Propter hoc relinquet homo patrem & matrē, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una; Sacramentū hoc magnum est; ego autem dico in Christo, & in Ecclesia,* Christum sponsum, Ecclesiam sponsam eius facit. Variant auctores quandonam huiusmodi inter Christum, & Ecclesiam nuptiæ celebratæ sunt. Nonnulli enim post resurrectionem celebratas esse dicunt; sed homines ad futuras nuptias inuitari. Ita Origenes, & Hilarius. Et uerò in parabola illa, quæ infra cap. 25. 1. proponitur de sponso ad nuptias media nocte ueniente, haud dubium, quin tempus resurrectionis, & ultimus Christi aduentus significetur. Ioann. etiam in Apocalypsi cap. 19. 9. de ijs agit nuptijs, quæ non in terra; sed in cœlo post resurrectionis tempus celebrandæ sunt. Alij tunc celebratas dicunt, cum filius Dei homo factus est, tunc enim Ecclesiam sibi, tanquam sponsam copulauit. Ita Gregorius hom. illa, quam sæpe citauimus, in Euangelia 38. Vtrumque uerum est. Nam sæpe, ut alio loco diximus, Christi nuptiæ celebratæ sunt. Primùm, cum homo factus est, quæ ueluti sponsalia fuerunt, deinde celebrabuntur, cum reddet sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam; quod tunc propriè fiet, cum eam sibi ab omni mundatam macula in cœlo copulabit. Ad utrasque nuptias homines inuitati sunt; ad priores, ut ad Ecclesiam ueniant, & Dei uerbo pascantur; ad posteriores, ut salui fiant, & manducent, & bibant super mensam Christi in regno Dei. Quarta pars, sunt inuitati, quos Ambrosius in commentarijs in caput Lucæ 14. Gentiles, Iudæos, & hæreticos esse dicit. Alij omnes auctores solos Iudæos interpretantur, & quidem minimè obscurum est contra illos potissimùm parabolam Christum proposuisse, ut significaret Iudæos inuitatos ad regnum cœlorum uenire noluisse; Gentiles uerò uenisse. An autem de omnibus Iudæis, an de ijs solum, qui post Christi incarnationem uixerunt, id sit intelligendum, de eo dubitari potest. Nam Hilarius eos tantùm inuitatos fuisse dicit, quos Christus ipse factus iam homo, aut Apostoli, eorumque successores uocauerunt. Origenes uerò tractatu in Matthæum 20. & Athanasius q. 45. Hieron. Beda, Euthym. & Theophyl. in commentarijs, Gregorius in homil. illa, quam diximus 38. de omnibus Iudæis etiam, qui ante Christi incarnationem fuerunt, intelligendum putant. Id probabilius, quia illi proculdubio fuerunt, qui seruos a rege missos, id est ueteres prophetas contumelijs affectos occiderunt. At quomodo illi à Christi aduentu tam remoti inuitari ad eius nuptias potuerunt? Respondeo ad futuras nuptias inuitatos fuisse, ut in uenturum crederent Christum, & interim uerbo legis, atque prophetarum pascerentur, quorum præcepta si seruarent, ad ultimas illas, id est cælestes, ad quas & nos, qui in primis uersamur, inuitamur, nuptias peruenirent: &, ut ait Gregorius, & eos qui ante incarnationem Christi, & eos, qui post incarnationem fuerunt, Deus inuitauit, quia *incarnationem vnigeniti, & per prophetas dixit futurā, & per Apostolos nuntiauit factā.* Quinta pars sunt serui. Hieronym. indicat in multis codicibus singulari numero seruum legi, quemadmodum apud Lucam: sed & nostri codices legunt seruos, & eam lectionem, ut plenior sit, uidetur sententia postulare. Qui fuerint serui, quos Deus ad inuitandos primùm Iudæos misit, non est difficile; tamen non omnino auctores consentiunt. Hilarius enim solos Apostolos fuisse dicit. Alij omnes auctores, ut Origenes, Chrysost. Auctor imperfecti. Hieronym. Gregorius, & Beda, & prophetas, & Apostolos. Nam primùm prophetæ missi sunt, & contumelijs affecti; atque occisi: posteà missi Apostoli in plateas, & exitus uiarum, ut omnes non Iudæos tantùm, sed etiam Gentiles inui-

Ecclesia Christi sponsa quando facta.

Homil. 38. in Euang.

inuitarent. Quærit Theophyl. & quisquis fuit Auctor operis imperfecti, quomodo uocati sunt, qui inuitati iam fuerant: aut quomodo inuitati fuerunt, antequam uocarentur, cum inuitati, & uocati idem esse uideantur. Respondet Theoph. probabiliter per legem naturalem inuitatos fuisse, ut bene, pieque uiuerent, postea per prophetas, ut uenirent, vocatos. Melius tamen per legem Moysis, inuitatos dixisset. Nam per naturalem legem non tantùm Iudæi, uerùm omnes etiam homines inuitantur. Nec enim in eo parabola rei subiectæ similis est, quod prius homines inuitati postea uocati fuisse dicantur; sed locutus est Christus ex consuetudine, & dixit, non quod à Deo erga Iudæos factum erat; sed quod vulgò ab hominibus solebat fieri: sic autem fieri solet, ut homines ad conuiuium priùs inuitentur, rogenturque; deinde, cum tempus ueniendi est, uocentur. Sexta pars est, quod rex, dum conuiuium celebraretur, ingressus in cœnaculum dicatur. Ingredi in cœnaculum, & discumbentes despicere interpretatur Auctor imperfecti, Deum homines tentare, ut appareat, quantum quisque uirtutis habeat, & an loco, quem in Ecclesia, tenet, dignus sit. Melius Hieronymus, & Beda intrare in cœnaculum Deum intelligunt ad iudicium uenire, & eos, qui uestem nuptialem habent, retinere; eos, qui non habent, excludere. Nam agi hic de ultimo iudicio ex eo perspicuum est, quòd ille, qui uestem nuptialem non habebat, ligatis manibus, & pedibus mittitur in tenebras exteriores, ubi est fletus, & stridor dentium, quod in ultimo iudicio propriè fiet. Videmus enim idem per hanc parabolam, & per illam alteram zizaniorum capitulum 13. 4. & per illam sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congregantis significari. Dubitari tamen lector poterit, quomodo rex dicatur in cœnaculum ingredi, cùm non rex ipse, sed filius regis, id est Christus ad iudicandum venturus sit. Respondeo regem uenturum esse, quia filius pro eo ueniet, *omne enim iudicium dedit filio*, Ioannis 5. 22. Septima pars est ille, qui non habet uestem nuptialem. Quid enim per nuptialem uestem significetur, uarijs sententijs auctores dissident. Irenæus lib. 4. cap. 70. & Hilarius in hunc locum uestem nuptialem Spiritum sanctum interpretantur; sicut Christus loquitur apud Lucam ca. 24. 49. *Vos autem sedete in ciuitate, quoad vsque induamini uirtute ex alto.* Augustinus uerò libr. 22. contra Faustum ca. 19. Christi gloriam esse dicit, quam quisquis quærit, nuptiali indutus est veste, quisquis autem non Christi, sed suam in Ecclesia gloriam quærit, uestem nuptialem non habet, quia non Christi, sed sua ipsius gestat insignia. Existimauit, ut apparet, D. Augustin. uestem nuptialem appellari certam aliquam, & insignem vestem, qualem sponsus ipse gestaret; sicut uidemus regis pueros certi, atque insignis coloris habere uestes, qui regius color appellatur, & quo regis esse pueri cognoscuntur. Verùm hanc consuetudinem aut apud Iudæos, aut apud aliam aliquam fuisse gentem legere non memini. Itaque nuptialem uestem uocari puto nō certam, & insignem, quasi eandem, aut similem omnes gererent inuitati, sed pretiosiorem, atque splendidiorem quotidiana, qualem solent homines, cum ad nuptias inuitantur, induere, vt sponsum honorent, & conuiuium condecorent, atque eiusmodi uestem ille, qui foras eiectus est, non habebat, ideoque in tenebras exteriores mittitur, quia temerariæ fuit impudentiæ ad conuiuium, ubi omnes pretiosa ueste induti erant, sordidum, atque pannosum uenire. Sed quid per eam uestem significetur, id quærimus. Caluinistarum interpretes nuptialem uestem fidem esse dicunt: omnia enim fides illis sunt, cum nulla illis sit fides. Neque considerant homines ualde, ut sibi uidentur, acuti inuitatum illum, non nisi per fidem uenire, aut in cœnaculum, id est in Eccle-

Caluinistarum de fide expositio reprehẽditur.

Ecclesiam ingredi potuisse. Venire enim est credere. Nam illi, qui inuitati non uenerunt, propterea non uenisse dicuntur, quia credere noluerunt. Itaque habebat quidem ille fidem, sed uestem nuptialem non habebat; non ergo nuptialis vestis fides est. Vera & propria est Tertulliani libro de resurrect. carnis. Origenis, Chrysost. Auctoris imperfecti, Ambros. sermon. 14. de natali Domini, Hieronymi, Gregorii, Theophylacti, & Euthymii sententia uestem nuptialem charitatem, bona opera, & uitam fidei Christianæ respondentem significare, resque bellissimè, aptissimeque conuenit. Nam ut, qui ad nuptias inuitati sunt, uestem loco illo dignam gestare debent, ita qui ad Ecclesiam per fidem inuitati ueniunt, uitam agere debent fide dignam, & homine Christiano, & uidemus in scripturis bonam uitam per uestem significari, ut in Apocalypsi ca. 3. 17. 18. *Dicis, quòd diues sum, & locupletatus, & nullius eges, & nescis, quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cęcus, & nudus. Suadeo tibi emere à me aurũ ignitum probatum, ut locuples fias, et uestimentis albis induaris, ut nõ appareat confusio nuditatis tuæ*, & ad Ephes. 4. 24. *Induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia, & sãctitate ueritatis*, & ad Colos. 3. 9. 10. *Expoliantes uos ueterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum eum, qui renouatur in agnitionem secundum imaginem eius, qui creauit illum*. Itaq; dent nobis hanc ueniam Caluinistæ, vt ex hoc loco probemus solam fidem ad salutem satis non esse, quando ille qui in conuiuio erat, fidem habebat: sed quia uestem nuptialem, id est bona opera non habebat, in tenebras exteriores eiectus est. Dicet aliquis, quomodo, si fidem habebat, extra cœnaculum, id est extra Ecclesiam eiectus est: quasi mal t rex homines fidem non habere, quàm fidem habere sine operibus. Facilis solutio, hæc ad diē iudicii esse referenda, cũ Deus eos, qui fidē sine bonis operibus habuerint, extra conuiuium, id est extra

Locus insignis contra Caluinistas, quòd sola fides ad salutem nõ sufficiat.

cęlum eiiciet, non quod ante in cœlo essent: sed quòd cũ essent in Ecclesia, in cęlo esse uidebantur: quia si cum fide opera cõiunxissent, in cęlum transf lati essent. Cætera, quæ in parabola dicuntur, adiectitia sunt, & ad ornamentum, & narrationis complementũ apposita: quale illud est, quod uersu 4. dicitur, *tauri mei, & altilia occisa sunt*, quod nihil aliud significat, quàm omnia parata esse, Deum homines expectare, præsto omnibus esse eius gratiam, nõ stare per illum, quominus homines ab impietate sua conuertantur, sed tauros, & altilia nominauit; quia ea erant, quæ in splendidis conuiuiis solebant dari. Tauros enim uitulos, aut iuuencos appellauit, qui nec castrati essent, nec aratra traxissent, quos in deliciis apud Iudæos fuisse ex multis scripturæ locis intelligimus Genesis 18. 7. 1. Regũ 28. 24. homo etiam ille, cuius perditus filius redierat, apud Luc. c. 15. 23. uitulũ saginatum occidi iussit. Hæc uera est significatio, etsi non ignoro multos ueteres auctores necessariam parabolæ partem existimare, & propriam, atque distinctam habere significationē. Nã Greg. per tauros patres ueteris Testamēti: per altilia patres noui, qui uberiorē acceperunt gratiam, & quasi spiritualiter signati fuerunt, putat intelligendos. Tehophylact. per tauros ipsum uetus Testamētum, per altilia nouũ intelligit. Hieronymus, & Euthymelius, nihil aliud, quàm conuiuii opiparam copiam significari. Adiectũ etiam complementi, aut ornamenti causa est, quod versu 5. dicitur, alium in uillam suam, aliũ ad negociationē suam abiisse, &c, quod Lucas dicit aliũ dixisse, *iuga boum emi quinque*, alium, *uxorē duxi*, hæc enim oĩa tãtùm significãt ideo inuitatos uenire noluisse, quia tēporalia spiritualib. antepofuerunt: neq; separatim quærendũ est, q̃d unumquodq; eorum per se significet, ne, dũ quærimus, plusq̃ oportet, aliquid, quod non oportet, inueniamus. Si quis tñ huiusmodi delectatur sedulitate, Origenem hoc loco, & Ambrosiũ in commētariis in caput Lucæ 14.

legere poterit, & multa, qualia quærit, inueniet. Præterea illud adiectũ, quod uersu 7. scriptum est, regem misisse exercitum suum, ut homicidas illos perderet, nihil aliud significare arbitror, quàm Deum de iis, qui uocati uenire noluerunt, graues pœnas sumpturum esse. Quanquam, quod Chrysostom. Auctor imperfecti, & Euthym. existimant Romanorum exercitum significari, qui sub Tito, & Vespasiano Iudæos pene internecione deleuit, probabile. Probabilius etiam, quod Hieronym. & Gregorius scribunt exercitum Dei angelos esse malos, per quos Deus homines punit, iuxta illud Psalmi 77. 49. *Immissiones per angelos malos*. Simile est, quòd serui, qui secundo loco mittuntur, uersu 9. iubetur in exitus uiarum, & in sepes ire, & omnes ad nuptias uocare, &, ut ait Lucas, intrare compellere. Nam per uiarum exitus, & per sepes, nihil aliud significatur, quàm non esse adhibendum ullũ discrimen loci, sed eundum in mundum uniuersum, & Euangelium omni craturæ prædicandum, ut Christus postea dixit c. 28. 19. & Marc. 16. 15. Quanquam Gregorius uiarum exitus actionum nostrarum uitia esse dicit: quia scriptura actiones nostras uias appellat: allegoria nonnihil coacta. Item, quod Lucas ait, ut pauperes, debiles, cæcos, & claudos in conuiuium introducant, tantùm hoc significat nullam gentis, nullam personarum habendam esse rationem: sed omnes equaliter ad Euangelium conuocandos, propterea autem Christus pauperes, debiles, cœcos, & claudos potius, quàm aliud hominum genus nominat, quia eiusmodi homines uocari non solent, ut intelligeremus ab Euangelico conuiuio neminem excludendum. Quod autem dicit *compelle intrare*, non significat ad fidem cogendos esse homines, sed adeo rogandos, adeo incitandos, ut quodammodo compelli uideantur; denique & illud adiectitium est, quod uersu 13. iubetur illi, qui uestem nuptialem non habebat, manibus, & pedibus illigari, quod tantùm significat eos, qui damnandi sunt, ita damnandos, ut sententiæ executioni resistere non magis possint, quam si manibus, & pedibus ligati essent.

13. *In tenebras exteriores,*) De tenebris exterioribus cap. 8. 12. disputauimus.

14. *Multi sunt uocati, pauci uerò electi.*) Hæc est parabolæ conclusio, in qua illud uidetur aliquid habere difficultatis, quòd cum ex iis, qui uocati fuerant, unus tantùm eiectus sit, Christus concludat, *multi sunt uocati, pauci uerò electi*. Non enim pauci, sed omnes, uno tantùm excepto, electi sunt. Respondet D. Augustin. in libro contra Donatistas post collationem 20. illum unum, qui eiectus fuit, omnium reproborum, qui multo plures, quàm electi sunt, personam sustinuisse, ideo conclusisse Christum, *multi sunt uocati, pauci uerò electi*. Verùm potiùs existimo hanc conclusionem non ad proxima uerba, sed ad totam superiorem parabolam esse referendam, in qua uidemus multos fuisse uocatos; paucos uenisse, & ex illis ipsis, qui uenerunt; non omnes electos esse. Cur ergo unus tantùm eiicitur, cùm ex iis, qui in conuiuium, id est in Ecclesiam ingrediuntur, nõ unus tantùm, sed maior pars eijciendi sint, id est condemnandi, ut alio loco Christus indicauit, *Intrate per angustam portam, quam angusta porta & arcta est uia, quæ ducit ad uitam, & pauci sunt, qui inueniunt eam*, supra c. 7. 13. 14. &, *si iustus uix saluabitur, impius, & peccator, ubi parebunt?* 1. Petri 4. 18. Non difficile responderi potest Christum parabolam non contra Gentiles, sed contra Iudæos proposuisse, qui primo loco inuitati non tantùm uenire noluerunt, sed seruos etiam regis, qui se inuitabant, contumeliis affectos occiderunt, de illis ergo conclusit, *multi sunt uocati, pauci uerò electi.*) Voluit deinde, quasi obiter etiã docere eos, qui uenissent, siue Iudæi essent, siue Gentiles non debere sibi confidere, propterea quòd in conuiuium ingressi essent, posse

enim

enim eijci, si uestem nuptialem non habuerint: hoc ut probaret, satis fuit, dicere unum ex discumbentibus, quia uestem nuptialem non habebat, eiectum esse. At cùm plures eiiciẽdi sint, quàm retinendi, quare non dixit plures eiectos fuisse, paucos retentos? quia non id agebat: sed illud tantùm, ut probaret multos uocari, paucos eligi.

16. *Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis.*) De Herodianis, qui nam fuerint, non nihil diximus capit. 12. 14. hic, quia proprius est locus, paullo copiosiùs dicendum est. Sunt ergo, qui existiment Herodianos Gentiles fuisse, fortasse eos, qui sub Herodis ditione erant, ut Auctor imperfecti homilia 42. minima, ut mihi uidetur, probabilitate. Cur enim Gentiles, qui Iudæos contemnebant, Herodis Iudæorum regis, aut certè Iudæi nomen sibi quasi honorificum, arrogassent? Alij eos dixerunt ita uocatos, qui Herodem Antipam Iudæorum regem pro Christo habuissent, ut Theophyl. & Euthym. hoc loco, & Philastrius in hæres. Herodianorum. Itaque miror D. Hieron. scribere nihil se de hac re vnquam legisse, cùm Philastrius paullo ante eius uixerit ætatem. Alij Herodis milites Herodianos uocatos fuisse dicunt, ut idem Hieronymus, & Chrysostomus. Probabilis esset opinio, si nomen tantum notaremus. Nam & Cæsaris milites Cæsarianos uocatos legimus: sed obstat, quòd iam Herodes rex mortuus erat: itaque milites habere non poterat: alter uerò Herodes eius filius non in Iudæa: sed in Galilæa dominabatur, aut Romanis potiùs seruiebat. Quare eius milites, ut fingamus Herodianos uocatos fuisse, Ierosolymæ esse non potuerunt. Alij eos ita uocatos uolunt, qui negabant tributum a Iudæis Cæsari soluendum: hanc enim paullo ante Christi aduentum auctore Iuda quodam Galilæo extitisse sectam colligitur ex Actis Apostolorum capitulo 5. 37. & apertè scribit Iosephus libro antiquitatum 18. capitu. 1. fuisse autem Herodianos appellatos, quòd illis rex Herodes faueret, ut Iudæorum iniret gratiam, seque non uerum modo Iudæum, sed Iudaicæ etiam libertatis uindicem esse declararet. Hoc mihi minimè probabile uidetur esse: aut enim Herodem ego non noui: aut ijs, qui tributum Cæsari negabant, minimè fauisset homo Romanę potestatis, à qua regnum acceperat, adulator, quique non solùm regnum suum, ut multis locis Iosephus tradit, uerùm suam etiam familiam, suosque liberos ad Cæsaris uoluntatem, nutumque gubernabat. Duę ergo opiniones mihi uidentur esse probabiles: altera, quæ huic opposita est, eorum, qui existimant eos Herodianos appellatos fuisse, qui Cæsari tributum soluendum esse contendebant; ita uerò vocatos, quòd Herodes Cæsari impensè faueret, &, ut Iosephus ait, Cæsaris tributis in Iudæa quodam modo præesset. Ita Origenes tractatu in Matthæum 21. & Hieronym. in commentariis sentit, &, ut uidetur, Cyrillus Alexandrinus lib. 2. in Esaiam capitu. 11. scribit enim Herodianos publicanos fuisse, qui tributa colligebant. Hæc opinio eo est probabilior, quòd uero simile est Pharisæos, qui Iudaicam libertatem maximè defendebant, & Herodi, ut ait Iosephus, aduersabantur, finxisse se huius quæstionis, quæ inter ipsos, & Herodianos agitabatur, iudicem constituisse Christum, quò magis malignitatem suam occultarent, ostenderentq; se non tentandi, sed controuersiæ finiendæ causa, eum interrogare, cùm ideo quæstionem proponerent, ut in inuidiam Christum adducerent. Nam si respondisset tributum Cæsari soluendum non esse, læsæ maiestatis arguissent, ut postea fecerunt Lucæ 23. 2. *Hunc inuenimus subertentem gentem nostram, & prohibentem tributa dare Cæsari:* si soluendum esse dixisset, non uideretur esse Christus, & promissus Iudæorum rex, qui tantùm abesset, ut eos, quemadmodum sperabant, à tributis liberaret, ut Gentilium potiùs tyran-

De Herodianis copiosa disputatio.

tyrannis feceiet tributarios. Confirmatur ex Luca hæc coniectura, qui eos simulatores appellat, tum etiam ex uerbis Christi uersu 18. *Quid me tentatis hypocritæ?* Altera opinio est eorum, qui suspicantur aliquam Herodianam, id est aulicam fuisse sectam eorum, qui Herodi regi adulabantur, cui, modò regnum suum conseruaret, omnis religio bona erat, quales hodie sunt, quos vulgò politicos appellamus. Sed hæc sententia eò minus, quàm superior, probabilis est, quòd nec vllum ueterem, & grauem habet auctorem, nec vllis probabilibus coniecturis confirmari potest. Hoc tantùm habet probabilitatis, & illi nihil repugnat, quodque uideantur Euangelistæ de Herodianis, tanquam de aliqua secta religionis loqui, qualis Pharisæorum, & Sadducæorum erat. Cum illis enim coniungunt.

19. *At illi ostenderunt ei denarium*) Hoc loco de Romano denario agi ex eo intelligitur, quò Cæsaris imaginem, atque inscriptionem impressam haberet, quam Iudæi, ut rem maximè execrabilem in sua moneta nequaquam impressissent. De denario autem Romano, etsi variæ sententiæ sunt, illis assentior, qui denarium argenteum drachmæ Atticæ æqualem pondere fuisse dicunt. Argenti autem drachma Hispanicum Regale, id est quinque Gallicos solidos pendit. Vnde quæstio existit, quomodo denarius census appelletur, quasi singuli homines singulos tantùm denarios pendere solerent, cum uideamur Christum c. 17. 27. pro se, & pro Petro staterem, id est quattuor drachmas argenti, & quod idem est quattuor denarios soluisse. Respondent quidam diuersum hoc ab illo fuisse tributum, quod nulla ratione mihi uidetur probari posse, & posse ijs refutari, quibus illo loco docuimus Romanos nullum aliud tributum Iudæis imperasse, quàm quod prius templo per singula capita soluebant: soluebant autem, ut illic diximus, dimidium sicli, id est duos denarios Romanos argenteos: nam morem fuisse Romanis ijs gentibus, quas debellabant, non aliam pecuniam, quàm argenteam imperare libro 33. c. 3. scribit Plinius. Probabiliùs alij respondent duos denarios singulos Iudæos Romano Imperatori solitos fuisse soluere: diuisam enim fuisse monetam in duas partes commoditatis causâ.

Quid denarius Romanus.

23. *In illa die.*) Non omnino certum est, an eadem fuerit dies, qua Christus a Pharisæis, & Herodianis tẽtatus fuerit: potest enim Hebraismus esse, quo pro tempore dies dicitur, ut sensus sit, sub idem tempus; sed tamen probabilius est, quod Origenes, & Auctor imperfecti sentiunt eandem fuisse diem, quia & Matthæus hoc loco & Marcus c. 12. 19. & Lucas c. 20. 27. ita hanc historiam cum præcedenti coniungunt, ut eadem prorsus die accidisse uideatur.

Accesserunt ad eum Sadducæi.) De Sadducæorum secta, qualis fuerit, & vnde habuerit originem, scripsimus c. 3. 7. Illud hoc loco prætermittendũ non est fuisse illos Caluinistarum simillimos, homines in primis incredulos: nihil enim, quod supra naturam esse uideretur, credere volebant: propterea mortuorum non credebant resurrectionem: irrisores, ut uel ex hoc loco manifestum est, ubi Christum ipsum interrogantes, ut mortuorum resurrectionem irriderent, ridiculam etiam quęstionem proposuerunt. Nunquam ego historiam hanc lego, quin mihi Caluinistam aliquem cum homine Catholico, & simplici disputantem audire uidear, Christus, inquit, dixit, *Omne, quod intrat in os, in ventrem vadit, & in secessum emittitur:* ergo si corpus Christi in Eucharistia est, & in os intrat, in uentrem vadit, & in secessum emittitur, & alia similia, quę homines isti, ut scriptura vocat, לֵצִים irrisores, id est impij, qui & Deum, & homines rideant, dicere solent. Bene est, quòd docuit nos eis Christus respondere uersu 29. *erratis nescientes scripturas, neque virtutem Dei.* Nam quic-

Caluinistæ Sadducæorum simillimi.

Caluinistarum ridiculum argumentum cõtra Eucharistiam. Mat. 15. 17. Psal. 1. 1.

quicquid isti religiosi homines fingant, non alia ratione corpus Christi in Eucharistia esse negant, quàm qua Sadducæi mortuorum negabant resurrectionem, quia naturæ uim uidebant fieri non posse, & Dei uirtutem, id est potentiam ignorabant: sed de hac re cap. 26. dicturi sumus. Illud etiam animaduertendum est, quomodo tres sectæ inter se maximè contrariæ, & quæ capitales ferc gerebant inimicitias. Pharisæi, Herodiani, & Sadducæi ad arguendum, atque irridendum Christum bene conueniant: eadem prorsus ratione. qua hodie Lutherani, Caluinistæ, & Anabaptistæ, & cætera portenta, quæ nostra tulit ætas, quamuis inter se de religione digladientur, & alij alijs hæretici sunt, alij alios supplicio ignis afficiant; tamen ad persequendum Christum, id est Ecclesiam rectè consentiunt.

Heretici inter se diffidentes aduersus Ecclesiam conueniunt.

24. *Moyses dixit, si quis mortuus fuerit.*) De hac lege quomodo intelligenda esset c. 1. 16. disseruimus.

29. *Erratis nesciëtes scripturas.*) Quia Scripturam Sadducæi allegauerant, respondet Christus eos scripturas non intelligere, ut Chrysostomus annotauit: duas autem Christus erroris caussas affert; alteram, quòd scripturas non intelligant; alteram, quòd Dei virtutem, & potentiam ignorent, ut apertius Marcus scribit cap. 12. 24. Videtur Christus Caluinistis planè respondere, qui ijsdem duabus de caussis errare solent, quòd neque scripturas intelligant, quarum cognitione maximè gloriantur, & quòd fidei Christianæ dogmata non Dei uirtute; sed ingenio suo metiantur. Lectitant illi scripturas, & quo meliùs intelligant patrio sermone lectitant, nosque grauiter accusant, quòd eas nec ab omnibus, nec vulgari lingua legi permittamus: sed non propterea meliùs intelligunt, quæ extra Ecclesiam legi quidem possunt, intelligi nõ possunt; quomodo enim Eunuchus ille reginæ Candacis homo prophanus Isaiam legens intellexisset, nisi illi Philippus Ecclesiæ doctor sensum explicasset? quasi uerò Sadducæi non vulgari etiã lingua, & diligentiùs, quã Caluinistæ scripturam lectitarent. Heretici tamen, sicut Caluinistæ, erant.

Homil. 71.

Erroris Caluinistarum duæ caussæ

Actor. 8. 34

30. *In resurrectione enim.*) Id est post resurrectionem. Hebraismus enim est, ut, *In conuertendo dominus captiuitatem Sion*, id est postquam conuertit Psalmo 125. 1. aut resurrectio vocatur tempus, quod post resurrectionem consequuturum est, ut supra uer. 28. sicut totum tempus, quo circuncisionis lex uiguit, circuncisio uocatur ad Rom. 4. 10.

Hebraismus notabilis.

Non nubent, neque nubentur.) Hebraismus simul, & Græcismus est: Hebraismus, quia tertia persona pluralis ponitur pro uerbo impersonali passiuo, ut in quibusdam uerbis apud Latinos, dicunt, pro dicitur, sic nubent, pro nubetur. Græcismus autem, quem Latinus interpres Latinitate noluit resoluere, aliquo fortasse consilio: nam quia Græcũ uerbum γαμεῖν vtrumque significat, & nubere, quòd fœminarum, & uxorem ducere, quod uirorum est, & eodem uerbo utrumque dixit, Græcum interpretem imitari Latinus uoluit: quod ea ætate barbarum, ut opinor, non putabatur: sic enim & Tertullianus in libro de resurrectione carnis, & Ruffinus in expositione Symboli Apostolorum locuti sunt, & Hieronym. ipse, quamuis uideatur dicere, se non ita uertisse, tamẽ declarat noluisse corrigere. Sensus constat, post resurrectionem neque uiros uxores ducturos esse: neque fœminas nupturas, & uno uerbo non esse futuras nuptias.

Sed sunt sicut angeli Dei) Non comparat beatos angelis omnibus in rebus, sed in ea tantùm, qua de agebatur, quòd nuptias inituri non essent, ut Hieronym. annotauit: quia nimirum immortales erant, ideoque opus illis non erat nuptijs, quæ non nisi ad propagandum, & perpetuandum mortale hominum genus institutæ sunt, quam rationem Lucas explicauit c. 20. 35. 36. *Qui*, inquit, *digni habebũtur sæculo, illo et resurrectiõe ex mortuis, neque nubent, neque ducent*

vxores, neque ultra mori poterunt, æquales enim angelis sunt. Animaduertimus omnes tres Euangelistas Matthæum, Marcum, & Lucam præsenti tempore usos esse, æquales angelis sunt, cum ante futuro essent usi, non nubent, neque nubentur. Nam quod Euthymius existimat uerbum, *sunt*, non esse ad homines, sed ad angelos referendum, tanquam sensus sit; sed æquales erũt angelis, qui in cœlo sunt, facile ex Marco refutatur. Ergo potius credendum uoluisse Christum futurum illum beatissimum statum ante oculos ponere, ideoque tanquã de re præsenti locutum esse. Non abs re Auctor imperfecti quærit, quid sit, quòd, cum Christus de ieiunijs, & eleemosynis, alijsque uirtutibus spiritualibus locutus est, non comparauerit homines angelis, cum autem de castitate, comparauerit. Respõdet, quod uerum est, nullam tam angelicam esse uirtutem, quàm puritatem.

Castitas, uirtus angelica.

3². *Ego sum Deus Abraham.*) Difficile hoc loco est intelligere, quomodo Christus ex hoc testimonio efficaciter argumentetur. Difficultas autem duabus in rebus sita est. Prima, quòd ex eo, quòd Deus dixerit, *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob*, non uideatur bene colligi Abraham, Isaac, & Iacob adhuc uiuere: potuit enim eorum Deus appellari, non quatenus erat: sed quia aliquando fuerat: sicut Iacobus, & Ioannes dicuntur filij Zebedæi cum Zebedæus mortuus iam esset, & nemo mortui, sed uiui hominis filius sit: quia sensus est eos fuisse aliquando illius filios. Altera est, quod etiam si probetur Abraham, Isaac, & Iacob animas uiuere, non continuò probatur eos resurrecturos esse. Ad priorem quæstionem quidam respondent argumenti uim in eo esse, quòd Deus non dicat, ego fui, aut ego eram, sed *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob*, Ita Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus. At potest obijci posse hoc etiam sic intelligi, *Ego sum Deus Abraham*, id est, ergo sum Deus ille, qui fuit Deus Abraham, dum Abraham uiueret. Alij respondent Deum uocari Deum alicuius, esse, ab eo cognosci & coli, sicut uocatur Deus Eliæ, & Deus Danielis, id est quem Elias, & Daniel colebant. Hinc ergo colligi Abraham, Isaac, & Iacob extinctos omnino non esse, quia Deus eorum Deus uocabatur, id est ab illis colebatur. Alij existimant argumenti uim in hoc esse, quòd quamuis eo sensu Deus Abraham, Isaac, & Iacob, uocari posset, quia aliquando eorum fuisset, tamen credibile non sit Deum dignatum esse eorum, qui mortui iam essent, Deum appellari. Hoc etiam tenui pendet coniectura. Semper ego existimaui aliquem altiorem latere sensum, quem vulgus non intelligeret. Quod Chrisostomus, Theophylactus, & Euthymius dixerunt, uerum esse arbitror, sed non satis. Nam in eo proculdubio argumenti uis est, quòd Deus non dixerit, ego fui, aut ego eram; sed *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob*; sed credo sensum esse, ego sum, qui fœdus percussi cum Abraham, Isaac, & Iacob de eorum propaganda posteritate, ideoque seruare uolo, quia adhuc illi uiuunt, & precibus me quotidie solicitant, ut ipsorum filios ab Aegyptiorum captiuitate liberem. Solemus enim fœdera non mortuis seruare, sed uiuis, quia non inter mortuos, sed inter viuos feriri solent. Video, quid responderi possit, si quis subtilitates quærat: sed considerandum est uoluisse Christum non omnino necessarium, sed tam probabile argumentum afferre, quàm ad coarguendos Sadducæos satis esset. Nam & hac ratione eorum impudentiam, & arrogantiam compressit, quòd cum scripturam irridentes adduxissent, quasi Christus expedire se ab ea quæstione non posset, quam proponebant, docuerit eos adeo obtusos, & indoctos esse, ut nec ad minimum quidem argumentum ex eodem Moyse ad probandam resurrectionem adductum respondere possent.

Eodem

Contra Caluinistas scripturarũ cognitionẽ iactantes.

Eodem modo Caluinistæ aliquando refutandi, atque irridendi sunt, apud quos & mulierculæ gloriari solẽt melius se scripturas sacras, quàm Ecclesię Catholicæ Doctores, Ambrosium, Augustinum, Hieronymum intelligere. Proferendus enim illis aliquis locus est, vt interpretentur, quem cum intelligere non possint, suam ignorantiam, atque superbiam, aut confiteri, aut agnoscere cogantur. Alterius quæstionis non ita difficilis explicatio est. Nam Sadducæi, vt Orgines, Hieronymus, & Auctor imperfecti annotauerunt, propterea futuram negabant resurrectionem, quòd animas immortales esse non crederent, idque ex Actis Apostolorum capitulum 23.8. perspicuum est. Itaque probata testimonio noto animarum immortalitate, & resurrectio illis probatur. Adde quòd olim non solùm inter Iudæos: sed inter omnes etiam fere Philosophos hæ duæ quæstiones, altera de immortalitate animarum, altera de corporum resurrectione adeo copulatæ, iugatæque fuerunt, ut pro una eademque haberentur. Itaque videmus auctorem secundi libri Machabæorum capitulum 12. 43. ex animarum immortalitate resurrectionem probare, idemque in prima epistola ad Corinth. toto capitu. 15. facit Diuus Paulus, ubi omnia fere argumenta, quibus resurrectionem probat, tantùm ad probandam animarum immortalitatem valent: sed quia nemo resurrectionem negabat, nisi qui animas credebat extingui, eadem argumenta resurrectionem probant.

Non est Deus mortuorum, sed viuentium.) Abraham, Isaac, & Iacob, mortui iam erant: sed negat Christus eo modo mortuos esse, quo Sadducæi existimabant, id est, ita vt eorum animæ essent extinctæ. Nam eo sensu, quo nos mortuos solemus appellare eos, quorum animæ sunt a corporibus separatæ, Deus non solùm uiuentium; sed etiam mortuorum dominus dicitur ad Rom. 14. 8. 9. ut Chrysost admonuit. Lucas addit quiddam, quod argumenti nim non augere, sed minuere videtur *omnes enim*, inquit, *viuunt ei*. Si enim illi uiuunt, etiam qui extincti sunt, illi uiuunt, ideoque non sequitur Abraham, Isaac, & Iacob extinctos non esse, quemadmodum Christus probare uoluit. Respondeo Christum, cum addidit, *omnes enim viuunt ei*, tantùm rationem reddere uoluisse, cur Abraham, Isaac, & Iacob, qui mortui erant, uiuentes appellasset, quia nimirum omnes non solùm, qui corpore uiuunt: sed etiam, qui mortui sunt, Deo uiuunt: non tantùm, quia eorum animæ uiuunt: sed etiam quia efficere Deus potest, ut in sua corpora reuertantur, & eo modo viuant, quo ante uiuebant, sicut cap. 9. 24. dixit, *Non est mortua puella, sed dormit*, uel nobis mortui sunt, Deo uiuunt, quia nos sola uidemus corpora: corpora autem mortua sunt: Deus uidet animas, animæ uerò uiuunt. Solet a multis quæri, quid causæ fuerit, cur cùm tam multa, tamque perspicua in scripturis sacris de futura resurrectione testimonia sint, non ea potiùs Christus adduxerit. Respondent Origenes tractatu in Matthæum 21. Hieronymus, & Beda Sadduceos non recepisse alios scripturæ sacræ libros, quàm quinque Mosis: ideoque ex Mosis libris eos Christum arguere uoluisse. Erant etiam in hac re Caluinistarum similes, qui eos reijciunt libros, quibus conuinci hæresim suam uident. Et uerò Caluinum hoc loco dicere non puduit ita Sadducæos Prophetarum libros reiecisse, sicut librum Ecclesiastici, & Machabæorum libros ipsi reijciunt.

Caluinistæ libros scripturæ reijciũt sibi cõtrarios.

35. *Vnus ex eis legis doctor.)* Lucas ca. 20. 39. 40. dicit quendam ex Scribis confutatis a Christo Sadducæis subiecisse, *Magister, bene dixisti, & amplius* inquit, *non audebant eum quicquam interrogare*, quod apparet nõ ad Phariseos, & Scribas, qui inde potius, ut ait Matthæus, occasionem Christũ iterum tentãdi acceperunt, ut se Sadducæis doctiores esse ostenderent;

ſed ad Sadducæos eſſe referendum. Quem autē hoc loco Matthæus legis doctorem, Marc. 12.28. Scribam appellat: vnde intelligimus quamuis Phariſæorum, & Scribarū diuerſa eſſent officia, aliquando tamen eundem, & Phariſæum, & Scribam fuiſſe. Nam hunc legis doctorem, de quo Mathæus loquitur, Phariſæum fuiſſe ex verſu 34. manifeſtum eſt.

Poſitiuus apud Hebræos p ſuperlatiuo.

36. *Quod eſt mandatum magnum in lege.*) Id eſt maximum omnium mandatorum, poſitiuo pro ſuperlatiuo poſito ex Hebræorum idiomate, ut ex Marco c. 12.28.29. apparet.

37. *Diliges dominum Deum tuum.*) Marcus c. 12.29. prius ponit, *Audi Iſrael, Dominus Deus tuus Deus vnus eſt*: quorum uerborum ſolum initiū Matthæus hic propoſuit, quòd apud Moyſem utrumq; mandatum eodem loco ſit, eodemque referatur; primum enim eſt, ut vnum tantùm credamus Deum: deinde, vt eum ex toto corde diligamus, quia qui plures credit, amorem diuidit, nec unum ex toto corde diligit: nemo enim duobus dominis ſeruire poteſt.

Sup. 6.24.

38. *Ex toto corde tuo, & in tota anima tua.*) Sunt, qui hæc nimis ſubtiliter meo iudicio diſtinguunt. Mihi omnia vnū hoc uidentur ſignificare, ut Deū, quantum poſſumus, diligamus, & omnia, quæ habemus, illi impendamus, quod, D. Aug. lib. 1. de doctrina Chriſtiana c. 22. his verbis expoſuit. *Cū ait toto corde, tota anima, tota mente, nullam uitę noſtræ partem reliquit, quę vacare debeat, et quaſi locum dare, ut alia re uelit frui: ſed quicquid aliud diligendum venerit in animum, illuc rapiatur, quo totius dilectionis impetus currit.* Denique quæ diuerſis uerbis in Deuter. c. 6.5. dicuntur, uno continentur verbo, quod Lucas c. 10.27. poſuit, *Diliges Dominum Deum tuum ex omnibus viribus tuis.* Terret hæc exaggeratio Caluinum, & impoſſibilia hominib. Deū præcipere mētitur; *Ex hoc, inquit, compendio apparet Deum in legis præceptis non reſpicere, quid poſſint homines; ſed quid debeant;* quod neſcio utrum maiore impietate, an ignorantia dictum

Caluini impia interpretatio reprehenditur.
In harmon.

ſit. Nam impietatis quidem ſummæ eſt dicere impoſſibilia nobis Deū præcepiſſe, quod tñ ferendum fortaſſe eſſet, ſi tm̄ præcepiſſet, ac non etiam ab ijs, qui impoſſibilia non fecerunt, & grauiſſimas, & ſempiternas pęnas exigeret: quis.n. hoc uel homo maximè impius dicere potuit, niſi Caluinus, q omnes impietate homines ſuperauit? ignorantiæ uero fuit cęcæ non uidere, quo modo ipſe ſibi repugnaret, cū diceret neminem hoc præceptum ſeruare poſſe. Quis.n. ſenſus eſt, *Diliges Dominum Deum tuum, ex toto corde*, niſi ut Deum, quantum poſſumus, diligamus? poſſumus ergo præceptū hoc ſeruare, quia quātum poſſumus, Deū diligere utique poſſumus: deinde concludens nos Dei præcepta ſeruare nō poſſe, quomodo intelligit? ſine gratia Dei, an cum gratia? ſi ſine gratia, quid nobiſcum diſputat, qui idem prorſus dicimus? ſi cum gratia, nō iam nobis: ſed Deo facit iniuriam, cuius gratiæ, atq; uirtuti limites ponit. D. quidem Paulus ad Phil. 4.13. omnia ſe poſſe dicit, in eo qui ſe confortat, & Dauid Pſal. 17.30. *In Deo*, inquit, *meo traſgrediar murum.* Sed de hac quæſtione copioſius alio dicemus loco.

Mandata Dei impoſſibilia non ſunt.

39. *Diliges proximum tuum, ſicut te ipſum.* Hæc duo maxima totius legis præcepta Chriſtus eſſe dicit, cū diſtincta ab alijs præcepta non ſint: ſed cęterorum compend. Nam cùm præcepta in duab. tabulis ſcripta eſſent, in priori, quæ ad Deum, in poſteriori, quę ad proximū diligendū pertinebant, prioris tabulæ cōpend. erat, *Diliges Dominū Deum tuum ex toto corde tuo;* poſterioris verò, *diliges proximum tuum, ſicut te ipſum*, quomodo ergo, dicet aliqs, omnium mādatorum maximū Chriſtus eſſe dicit, ſi diſtincta mandata nō ſūt? perinde enim videtur eſſe, ac ſi diceret omnia mandata eſſe maxima. Reſpondeo nihil aliud Chriſtum ſignificare, quàm omnia mandata huc tendere, ut Deum diligamus ex toto corde, & proximum, ſicut nos ipſos, quemadmodum Diuus Paulus ad Romanos 13.10. dixit, *plenitudo legis, eſt dilectio*, & ſicut idem Chriſtus concludit

verſu

Versu 40. *In his duobus mādatis vniuersa lex pendet, & Prophetæ*: quomodo autem intelligendum sit, *diliges proximum tuum, sicut teipsum* duabus ex rebus pendet, altera, ut sciamus, quis dicatur proximus, altera, quid significet dictio illa, *sicut*. Quis proximus habendus sit, Christus apud Lucam 10. 30. integra parabola explicauit, omnem hominem proximum esse. Quid autem significet particula, *sicut*, facile non est dicere. Nam quidam materiam notare putant, quasi iubeamur omnia proximo velle, quæ nobis velimus: alij qualitatem, & modum, ut sensus sit eo modo, id est propter Deum proximum nobis esse diligendum, quo ipsi nos diligere debemus: alii affectum, ut eo affectu, conatuque proximum diligamus, quo nos ipsos diligimus. Omnia arbitror *sicut* una syllaba comprehendi. Nec enim dubito, quin Deus voluerit, vt & proximo omnia, quæ nobis optamus, optaremus, & eum propter Deum, sicut nos ipsos, & eo affectu, quo nos ipsos diligeremus, sed illud dubium est, quemadmodum alicubi. Diuus Augustinus disputauit, quomodo proximo ea, quæ nobis velimus, uelle iubeamur, cùm sæpe ipsi nobis mala velimus, diuitias, honores, voluptates, & quomodo eum, sicut nos ipsos diligere. cùm nos ipsos, aut male, aut plusquam oportet, sæpe diligamus. Respondeo hoc tanquam certum statui, nos non nisi bona nobis velle debere, & non aliter nos ipsos, quam propter Deum amaturos esse, cùm Deum ex toto corde, ex tota anima, ex totis uiribus diligere iubeamur: quod si facimus, non possumus nos diligere aliter, quàm oportet, propterea iubemur proximum eodem modo diligere. Obijciet aliquis, etiam ex primo præcepto Deum ex toto corde diligendi consequi, vt proximum, & summo affectu, & propter Deum diligamus: quare opus non erat, ut eum, sicut nos ipsos, diligere iuberemur: Facilis responsio minus naturalem proximi, quàm nostri amorem nobis esse, & se quemque maximè amare, propterea hanc nobis diligendi proximi datam esse regulam, vt eum, sicut nos ipsos, diligeremus. Nam cuiusdam docti alioqui Theologi sententiam minime probo, qui putat hoc loco de charitatis dilectione non agi.

Proximus omnis homo.

Quō diligē dus proximus.

Lib. 1. de uera reli. c 46. li. 50. hom. 38. epist. ad Macedo.

41. *congregatis autem Pharisæis.*) Marcus cap. 12. 35. scribit hanc quæstionem Christum proposuisse, dum in templo doceret: sed facilior est solutio in templo fuisse Pharisæos congregatos. Marcus, & Lucas non dicunt Christum Pharisæos interrogasse: sed concionantem dixisse, *quomodo dicunt Scribæ Christum filium esse Dauid*? sed, ut ait D. Augustin. lib. 2. de consensu Euangelistarum ca. 74. hoc nihil interest. Nam Matthæus posuit & interrogationem, & obiectionem Christi, *Quid vobis*, inquit, *uidetur de Christo, cuius filius est? Dicunt ei, Dauid: ait illis, quomodo ergo Dauid in spiritu vocat eum Dominum*? Alij verò duo Euangelistæ non interrogationem: sed obiectionem solam posuerunt, & quia non dixerant Christum Pharisæos, & Scribas interrogasse, non dicunt quomodo vos dicitis; sed *quomodo dicunt Scribæ*, quod autem dicunt, *quomodo dicunt Scribæ*, cùm id non Scribæ, sed scriptura diceret cap. 17. 10. declarauimus; dicebantur enim Scribæ ea dicere, quæ in scriptura non omnino erant expressa, quia scripturam interpretantes id dicere docebant.

42. *Dicunt ei, Dauid*) Quō Christus filius Dauid vocaretur, diximus c. 1. 1.

43 *Quomodo ergo Dauid in spiritu.*) Id est cùm Dei spiritu plenus esset, cū non suo, qui falli, mentiriq; poterat; sed Dei spiritu, qui nec falli, nec mentiri poterat loqueretur. Hebraismus est, qualis Psalmo 30. 23. & Psa. 115. 2. *Ego dixi in excessu meo.* Hebraism.

44. *Dixit Dominus Domino meo.*) Hoc testimonium in commentarijs in Psalmum 109. exposuimus, & Iudæorum cauiliationes refutauimus, quæ duæ potissimum sunt: Altera, psalmum hunc non à Dauide: sed

ſed aut à Melchiſedec, vt recitat in eius loci commentarijs Rabbi Abraham, aut ab Eliezer ſeruo Abraham, aut ab aliquo ex ijs, qui tempore Dauid Pſalmos ſcribebant, fuiſſe compoſitum, vt putat Aben. Ezra: Altera non de Chriſto, ſed aut de Abrahamo, vt communis hodie eſt Iudęorum error, aut de Dauide, vt Aben Ezra, & Rabbi Dauid exiſtimant, aut de Ezechia Iudæorum rege intelligendum, vt poſt Chriſti tempora Iudęos expoſuiſſe ex Iuſtino in Tryphone, & ex Tertulliano libro 5. contra Marcionem diſcimus. Vtramque, vt dixi, cauillationem multis illic argumentis refutauimus, & ex hoc manifeſtè vtraque coarguitur. Nam ſi apud veteres Iudæos Chriſti tempore certum non fuiſſet, & hunc Pſalmum à Dauide compoſitum & de Chriſto intelligendum eſſe, facile alterutrum Scribæ & Phariſæi, qui poſterioribus Iudęis multo doctiores erant vtique reſpondiſſent. Nunc autem recentiores Iudæi patrum ſuorum ſilentio apertè condemnantur.

45. *Si ergo Dauid uocat eum Dominum, quomodo filius eius eſt?*) Loquitur Chriſtus ex Phariſæorum opinione, qui Chriſtum purum hominem futurum exiſtimabant: cùm ſcriptura non ſolum hominem, ſed etiam Deũ futurum prædiceret. Non ergo concludit Chriſti argumentum, non eſſe filium Dauid: ſed eſſe pluſquàm filium Dauid, id eſt filium Dei, ac verum Deum, ideoque Dauidem Dominum ipſum appellaſſe.

CAPVT XXIII.

1 Vnc Ieſus locutus eſt ad turbas, & ad diſci
pulos ſuos, 2. dicens: Super cathedram
2,Eſd,8,a,4 Moyſi ſederunt Scribę & Phariſæi. 3. Om
nia ergo quæcumque dixerint vobis, ſer-
uate, & facite: ſecundum opera uerò eo-
rum nolite facere: dicunt enim, & non
Lu.11.g.46 faciunt. 4. Alligant enim onera grauia, & importabilia, &
Act.15.c.10 Deut.6.b.8. imponunt in humeros hominum: digito autem ſuo nolunt
Num.15.d.38. ea mouere. 5. Omnia uero opera ſua faciunt, ut uideantur ab
Marc.12.d.38. hominibus: dilatant enim phylacteria ſua, & magnificant fim-
Luc.11.f.43 brias. 6. Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas
& 20.46. cathedras in ſynagogis, 7. & ſalutationes in foro, & vocari ab
Iac.3.a.1. Mal.1.b.6. hominibus Rabbi. 8. Vos autem nolite vocari Rabbi. vnus
Luc.14.c.11. & 18.c.14. eſt enim Magiſter veſter, omnes autem vos fratres eſtis. 9. Et
patrem nolite vocare vobis ſuper terram: unus eſt enim Pater
Marc.12.d.40. veſter: qui in cœlis eſt. 10. Nec vocemini magiſtri: quia Ma-
Lu.20 g.47 giſter veſter vnus eſt, Chriſtus. 11. Qui maior eſt veſtrum, erit
miniſter veſter. 12. Qui autem ſe exaltauerit, humiliabitur: &
qui ſe humiliauerit, exaltabitur. 13. Væ autem vobis Scribæ,
& Phariſæi hypocritæ: qui clauditis regnum cœlorum ante ho-
mines: vos enim non intratis, nec introeuntes ſinitis intrare.
14. Væ vobis Scribæ, & Phariſæi hypocritæ; quia comeditis do
mos viduarum, orationes longas orantes: propter hoc amplius
accipietis iudicium. 15. Væ vobis Scribæ, & Phariſæi hypocri-
tæ: quia circuitis mare, & aridam, vt faciatis vnum proſelytum:

&cum fuerit factus, facitis eum filium gehennę duplo quã uos.
16. Vę uobis duces cæci, qui dicitis; Quicumque iurauerit per
templum, nihil est; qui autem iurauerit in auro templi, debet.
17 Stulti, & cæci: Quid enim maius est, aurum, an templum,
quod sanctificat aurum? 18 Et quicumque iurauerit in altari,
nihil est: quicumque autem iurauerit in dono, quod est super il
lud, debet 19 Cæci: Quid enim maius est, donum, an altare,
quod sanctificat donum? 20. Qui ergo iurat in altari, iurat in
eo & in omnibus, quæ super illud sunt 21. & quicumque iura-
uerit in templo, iurat in illo & in eo, qui habitat in ipso: 22. &
qui iurat in cœlo, iurat in throno Dei, & in eo, qui sedet super
eum 23 Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ: qui decimatis Luc. 11. f. 42.
mentham, & anethum, & cyminum, & reliquistis, quę grauiora
sunt legis, iudicium, & misericordiam, & fidem. Hæc oportuit
facere, & illa non omittere. 24 Duces cæci, excolantes culi-
cem camelum autem glutientes. 25. Væ uobis Scribæ & Pha-
risæi hypocritæ, quia mundatis, quod deforis est calicis & pa-
ropsidis: intus autem pleni estis rapina & immunditia. 26. Pha
risæe cæce, munda prius, quod intus est calicis, & paropsidis, vt
fiat id, quod deforis est, mundum 27. Væ vobis Scribę, & Phari
sæi hypocritæ, quia similes estis sepulchris dealbatis, quę aforis
parent hominibus speciosa, intus vero plena sunt ossibus mor-
tuorũ, & omni spurcitia: 28 sic & vos aforis quidem paretis ho
minibus iusti: intus autem pleni estis hypocrisi, & iniquitate.
29. Væ vobis Scribæ & Pharisęi hypocritæ, qui ędificatis sepul
chra prophetarum, & ornatis monumenta iustorũ, 30. & dici-
tis: Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus so-
cii eorum in sanguine prophetarum. 31. Itaque testimonio estis
vobismetipsis, quia filii estis eorum, qui prophetas occiderunt.
32. Et vos implete mensuram patrum vestrorum 33. Serpen- Sup. 3. b. 7.
tes genimina viperarum, quomodo fugietis à iudicio gehẽnę?
34. Ideo ecce ego mitto ad uos prophetas, & sapientes, & scri-
bas & ex illis occidetis, & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in
synagogis vestris, & persequemini de ciuitate in ciuitatem:
35. vt veniat super uos omnis sanguis iustus, qui effusus est su- Gen. 4. b. 8.
per terram, à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zacha- Heb. 11. a.
riæ, filii Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare. 4. 2. Par. 24.
36. Amen dico vobis, venient hæc omnia super generationem f. 22.
istam. 37 Ierusalem Ierusalem, quæ occidis prophetas, & la- Luc. 13. g. 34.
pidas eos, qui ad te missi sunt, quoties volui congregare filios
tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas,
&

& noluisti? 38. Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.
39. Dico enim vobis non me videbitis Amodo, donec dicatis:
Benedictus, qui venit in nomine.

IN CAPVT XXIII.

1 TVnc.) Cum uideret Scribas, & Phariseos corrigi nō posse, ut Chrysostom. Auctor imperfecti, & Euthy. annotarūt.

Locutus est ad turbas, & ad discipulos suos.) Vero simile est Christū ea, q̄ sequuntur, non omnibus discipulis suis, sed iis, qui minus familiares, & instructi erant, proposuisse. Nam Apostolos, & eos, qui ipsum semper comitabantur, non opus erat admonere, ut Origenes tractatu in Mattheū 24. indicauit, quinetiam D. Augustin. serm. de verbis Domini 49. neminem existimat Christum ad Pharisæorum, & Scribarum scholam mittere voluisse: sed Scribarū, & Pharisæorū nomine Euangelicæ, quam fundabat, Ecclesiæ Episcopos significasse, sed hoc violentum est.

2. *Super cathedram.*) Quidam aut suggestum intelligūt, ex quo ab Scribis, & Pharisæis audiente populo lex Mosis legeretur, quod & Esdram lib. 2. c. 8. 4. fecisse legimus. Ita sentit Euthym. quod alii refellunt, quia ex Luca c. 4. 16. & ex Actis Apostolorum c. 13. 16. intelligimus Iudæorum consuetudinem non fuisse, vt q scripturā aut legebat, aut interpretabatur, in suggestum ascēdere, sed ut surgeret, & stans loqueretur, quod & hodie inter Iudæos fit, & olim inter Christianos D. Paulus fieri voluit 1. ad Cor. 14. 30. Ergo per cathedram Mosis Hieronymus, & Beda Mosis doctrinam intelligunt, quòd qui docet in cathedra, sedere soleat, etsi iam tunc ea inter Iudæos consuetudo non esset.

Scribæ & Pharisæi.) De Scribis, & Pharisæis, & eorum officii capit. 2. 4. à nobis dictum est.

3. *Omnia ergo, quæcūque dixerint uobis seruate, & facite.*) Occurret statim lectori quæstio, quomodo iubeat Christus omnia, quæ Scribæ, & Pharisæi docuerint, facere: cùm eorum sæpe doctrinam reprehendat, & c. 16. 12. iusserit discipulos suos cauere à fermento, id est doctrina Pharisæorum, & hoc ipso capite versu 16. & 17. falsam eorum doctrinam coarguat. D. Augu. lib. 4. de doctrina Christiana c. 27. & lib. 16. contra Faustum c. 29. respondet Christum non loqui de Pharisæis, nisi in cathedra Mosis sedentibus, tunc autem cathedram ipsam coegisse eos vera dicere. At quis dubitabat illa ipsa falsa, quæ docebant, in cathedra ipsa, si in cathedra sedebāt, aut in synagoga & Schola Mosis docuisse? Chrysosto. uerò, & Euthym. existimant Christūm non omnia, quæ in lege erant, intelligere, sed ea tantùm, quæ ad salutem erant necessaria, qualia erant Decalogi præcepta; nam cæremonias, & cætera præcepta, quæ ad tempus tantum data fuerant, tantum abest, ut seruare iusserit, ut potiùs abrogauerit. Probabilior hæc est sententia, sed mihi tamen non probatur, quia non solùm hoc loco, sed ubique alios legem, eiusq. etiam cæremonias seruare iussit, & ipse ad mortem usque seruauit quia nondum arrogata erat. Ergo cum iubet seruare, ac facere, quæ Scribæ, & Pharisæi, dum in cathedra Mosis sedent, dicunt, non de ipsorum, sed de legis, ac Mosis doctrina loquitur, perinde enim est, ac si dicat, omnia, quæ lex, & Moses uobis dixerint Scribis, & Pharisæis recitantibus, *seruate, ac facite, secundùm autē opera eorum nolite facere*, ut Hilarius, & Hieronymus uidentur intellexisse. Cur ergo, dicet aliquis, non dixit, quæcumque Moses dicit, seruate, ac facite, sed quacumque Scribæ, & Pharisæi dixerint? Duplex causa reddi potest, altera, quòd noluerit Scribarum,

& Pharisæorum hypocrisim arguere; non autem arguisset, nisi dixisset eos aliter viuere, aliter docere. Altera, quòd toto capite acerbè eos esset reprehensurus, & conueniebat aliquantulum eos priùs laudare, ne omnia ex affectu, ac sine iudicio improbare videretur.

4. *Alligant enim onera grauia.*) Metaphora a sarcinis sumpta est, quæ, ut in iumenta, aut in hominum humeros imponantur, atque portentur, ligari solent. Vocat autem onera, non ceremonias, vt Chrysostomus existimat, quia, vt diximus, nondum Christus abrogat legem, de quibus D. Petrus in Actis Apostolorum ca. 15. 10. dixit, *Neque patres nostri, neque nos portare potuimus*; sed onera uocat proprias Scribarum, & Pharisæorum traditiones, aut leges scripturæ contrarias, aut non certe necessarias, quales illæ sunt, quas versu 16. 17. & deinceps reprehēdit, ut Origenes, & Theophylact. exponunt.

Digito autem suo.) Digitum humeris opponit Solemus onerata iumenta non solo digito, sed utraque manu, & toto sæpe corpore iuuare: illi miseros homines, quos suis ineptijs onerauerant, ne minimum quidem digito subleuabant, id est nec exemplo suo incitabant ad onera ferenda, nec in suis traditionibus dispensabant, cū in Dei lege sæpe dispensarent, hoc est *digito autem suo nolunt ea mouere.*

5. *Dilatant enim.*) G. δὲ autem, sed ponitur pro γὰρ enim, ut alibi sæpe, quemadmodum noster vertit interpres, multo melius, quàm qui vertendum esse dicunt, autem, reddit enim causam non eorum, quæ uersu præcedenti dixerat, sed proximorum uerborum, *Omnia verò opera sua faciant, ut videantur ab hominibus.* Quod probat duobus minimarum rerum exemplis, phylacteriorum, & fimbriarum, quasi uelit ex rebus minimis maximas intelligi, &, vt in prouerbio est, ex vngue leonem cognosci Nam qui in fimbrijs, & phylacterijs gloriam captabant, quid in rebus maioribus facturi erant?

Caluinus in harm.

Phylacteria sua.) Phylacteria, ut Origenes, Chrysostom. Hierony. & Euthym. scribunt membranulæ erāt, in quibus legis præcepta scripta erāt, eas Scribæ, & Pharisæi circum caput, & circum brachia gestabant, ut perpetuò Dei legem ante oculos haberent, sic intelligentes, quòd Deus per Moysem preceperat Deuteron. 6. 8. *& ligabis ea, quasi signum in manu tua, eruntque, & mouebuntur inter oculos tuos.* Hoc Hiero. suo etiam tempore ab Indis, Persis, & Babylonijs factitatū fuisse dicit: dicta sunt autem a Græcis φυλακτήρια phylacteria, idest conseruatoria, quòd ad conseruandā legis memoriam instituta essent: fimbriæ autē vocabantur fila quædā non texta, quę ex infima ora vestis depēdepant, quæ ab Hebræis uocantur ציצת Num. 15. 38. vt Rabbi Dauid interpretatur, & גדלים Deuteron. 22. 12. vnde & Hispani, ut opinor *Guedizas* vocauerunt. Fimbrias hyacinthino colore Iudęos gestare duobus illis locis, quos modò posuimus, Deus præceperat, ut legis recordarentur. Eas ergo Scribæ, & Pharisæi præ cæteris Iudæis magnificabant, id est maiores, quàm cæteri, faciebant. Scribit Hieronym. solitos etiam fuisse acutissimis spinis interserere, quibus & cum ambularent, & cum sederent, compungerentur, eoque dolore diuinam legem in mentem reuocarent. Nescio, quàm certum hoc sit, facile tamen Hieronymo credo non dicturo, nisi ab Hebræis, aut a bono aliquo auctore didicisset. Potest meritò lector quærere, quare Scribæ, & Pharisæi ambitionis causa fimbrias, ac phylacteria dilatabant. Respondent quidam, ut plura legis præcepta in phylacteriis inscribi possent. At, vt id de phylacteriis dici possit, de fimbriis certè dici non potest, in quibus præcepta non scribebantur: vero similius, quod indicat Theophylactus, ideo dilatasse, vt longiùs conspicerentur, & legis obseruatores esse viderentur, aut, vt videtur sentire Chrysost. ut legem diligētius, quàm cæteros Iudæos se seruare declararent.

Phylacteria Iudæorum.

Fimbriæ Iudæorum.

8. Vos

8. *Vos autē nolite vocari Rabbi.*) Ab hoc loco usque ad uersum 13. & una est, & facilis sententia, ne Pharisæorum mores discipuli imitentur, non prohibet patrem, aut magistrum uel uocari, uel uocare in terris absolute: sed comparatè ad Deum, & ad Pharisæos, de quibus loquebatur. Ad Deū quidem, ut comparatione illius neminem putemus neque patrem, neque preceptorem esse posse, & ne istos honoris, & amoris titulos illius honori, amorique præferamus. Ad Pharisæos uerò, ne eo modo, quo illi, id est ambitiose, gloriosequc aut præceptores, aut patres appellemur, aliosue appellemus; ut illi appellabant, qui dicebant, *Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo*, ut suo quisque magistro gloriaretur 1. ad Cor. 3. 4. alioqui dubium non est, quin patres, & magistros & uocari, & uocare nobis liceat.

13. *Væ autē uobis.*) Hic uersus apud Chrysost. Euthym. & Theophylact. & apud Auctorem operis imperfecti est 14. & 13. positus est hoc loco. Inuehitur mira Christus acrimonia in Scribas, & Pharisæos usque ad finem capitis, eorum præsertim hypocrisim accusans, non ullo quidem iracundiæ impotentis impetu, aut maledicentiæ, sed certo iudicio, atque consilio, ut paullo post moriturus miseram plebem commonefaceret, ne Scribarum, & Pharisæorum fuco capta falleretur. Dubium, an omnia, quæ Christus hoc capite in Scribas & Pharisæos dicit, eodem loco, ac tempore ab illo dicta sint. Nam Lucas c. 11. 39. 42. 52. multa ex iis narrat, quasi alio tempore dicta fuerint, & D. quidem Augustinus lib. 2. de consensu Euangelistarum c. 75. duos, ut eius utar uerbis, sermones esse putat: alterum, quē Matthæus; alterum, quem Lucas recitauit, bisque eadem dixisse Christum. Sed mihi probabilius uidetur semel dixisse hæc omnia, eodemque tempore, ut apparet ex Luca, sed Matthæum idcirco omnia in hunc locum contulisse, quòd similis essent argumenti, & non id ageret, ut historiam ordine seruato temporum texeret, sed ut Christi doctrinam exponeret, quod c. præcedenti uersu 2. in re simili fecisse animaduertimus.

Quia clauditis regnum cœlorum) Lucas c. 11. 52. paullo aliter dicit, *quia tulistis clauem scientiæ*, quæ uerba maiorē habent emphasim. Significāt enim Scribas, & Pharisæos ita sibi legis scientiam usurpasse, ut existimarent neminem, nisi ipsis uiam indicantibus, in cœlum ire posse: sumpta enim a dominis edium metaphora est, qui cum neminem ingredi, aut egredi, nisi iussu suo, uolunt, clauem totius domus accipiunt, claudere autem Scribæ, & Pharisæi regnum cœlorum dicuntur, quia persuadebant hominibus neminem, nisi ipsis aperientibus, id est docentibus intrare posse, quo suasu omnes, quas uolebant, traditiones, quasi grauia onera populo imponebant. Quod autem dicit *ante homines*, Hebraismus est לפני אדם ante facies hominum, id est occludendo illis ianuam ante oculos, qua phrasi significatur eos impedire multos, qui iam iam ad cœli ianuam appropinquarent, &, nisi illi obstarent, ingressuri essent, ut etiam Chrysostom. uidit, & proximis uerbis indicatur, *Vos non intratis, nec introeuntes*, id est eos, qui introire uolunt, *sinitis intrare*. Quid autem sit ipsos non intrare; neque alios ingredi permittere, duobus modis ab antiquis auctoribus explicatur. Origenes, Hilarius, Auctor imperfecti, Hieronymus, & Beda ideo dictum putant, quòd nec ipsi in Christum crederent, & ne alii crederent, impedirent, quam interpretationem idcirco non probo, quia ut uer. 3. diximus, Christus hic de legis obseruatione agit, quare magis placet Chrysostomi sententia, ideo Scribas, & Pharisæos in regnum cœlorum non intrasse, quia Dei precepta non obseruabant, ideo aliis, quo minus intrarent, obstitisse, quia eos inutilibus, & intolerabilibus traditionibus onerabant, quas, cùm ipse populus seruare non posset, nec in regnum cœlorum Pharisæorum,

qui-

quidem opinione ingrediebatur. Nec enim propterea saluus esse non poterat, quòd Pharisæorum non seruaret traditiones, sed loquitur Christus ex Pharisæorum opinione, atque doctrina. Hic sensus ex iis, quæ dicuntur, uersu 16. & deinceps facile colligitur.

14. *Quia comeditis domos uiduarũ.)* Nonnulli putant Diuum Hieronymum, & Origenem, quia hunc uersum non explicant, non legisse, & quod in octauo Euangeliorum, canone, quo solus Marcus, Lucasque conueniunt, positus sit: leuis coniectura, quæ potius in canonem, quam in Euangelium ualere debuit; præsertim cum omnes, & Latini, & Græci, & Syriaci codices legant: esse autem hos duos uersus hunc, atque præcedentem apud auctores Græcos transpositos supra monuimus. *Domos uiduarum* Scribæ, & Pharisæi, id est facultates dicuntur deuorare, qua autem ratione id facerent, non satis expressum. Quidam ideo eos deuorasse dicunt, quia consolationis causa uiduarum domos frequentabant, & conuiuijs pro officij dignitate ab illis excipiebantur, quibus facultates suas consumebant, sic Euthym. Alij, quia dum sanctitatem simulabant, uiduæ ad eos, ut se ipsorum precibus cõmendarent, tanquam ad uiros sanctos uentitabant, & eorum orationes pretio emebant: hoc probabilius, quia statim sequitur, *longas orationes orantes*, quasi causa significetur, quare uiduarum domos deuorarent quòd longas suas orationes uenderent. Sed uiduas potius, quam alias personas duabus, ut opinor, de causis nominauit, & quia religiosiores esse solent, & multo faciliùs sanctitatis simulatione capiuntur, & quia maius erat scelus uiduarum, quæ potius iuuandæ, alendæque erant, quàm aliarum minùs miserabilium personarum substantiam deuorare, ut Chrysostom. & Euthym. annotarunt.

Longas orationes orantes.) Græcè καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, & prætextu, aut occasione longa orantes, id est prolixè. Noster interpretes nec legit καὶ neque προφάσει: & quidem copulatiuam coniunctionem tollendam puto, quia nec sententia requirit, & respuit, nomen autem προφάσει rectè conuenit, & uero simile mihi uidetur etiam legisse nostrum interpretem, sed sensum, non uerba reddidisse. Occasionem autem, si id nomen legatur, interpretor aucupium, quo sacerdotes, & Pharisæi prolixè orantes utebantur, ut muliercularũ caperent facultates, quemadmodum sumitur apud Diuum Paulum ad Philippenses 1. 8. cum dicit, *Quid enim dum omnĩ modo, siue per occasionem, siue per ueritatem Christus annuntietur?*

Propter hoc amplius accipietis iudicium.) Id est duplo maius, quam cæteri, ut uersu sequenti explicabimus, quia bis nimirum peccatis, & dum uiduarum facultates consumitis, & dum id sanctitatis simulatione facitis, ut Chrysostom. & Auctor imperfecti annotauerunt. Iudicium scripturæ more, & Hebræorum idiomate condemnationem appellat. Quod hæreticorum quidam interpres uertit, auferetis grauius iudicium, minus proprium mihi uidetur. Noster interpres Græcum secutus est, Grecus Hebraismum, quo לקח & accipere significat, & ferre, hoc autem loco pro ferre positum est. Iudiciũ pro condemnatione in Scriptura.

15. *Circuitis mare, & aridam.)* Id est nihil non facitis, ut unum proselytum efficiatis. uidetur speciem habere prouerbij; quale illud apud Latinos est, omnem lapidem mouere, & apud Grecos, omnem mouere funem. Aridam Hebraismi imitatione terram appellauit, ut Genes. 1. 10. quemadmodum & Græci nonnunquam auctores appellant. Interpretatio est Chrysostomi, & Euthymij in hunc locum non Scribarum, & Pharisæorum diligentiam, sed rei difficultatem declarari, quasi sensus sit, uæ uobis Scribis, & Pharisæis, qui morum uestrorum prauitate adeo à legis diuinæ studio alienigenas auertitis, ut adeo difficile sit uel unum tantùm ex illis ad ueram religionem adducere, Arida in Scriptura, terra.

ut

ut opus uobis sit mare, & aridam circuire: sed manifestum est non rei difficultatem, sed Scribarum, & Pharisæorum studium, ambitionemque significare, qui magna solicitudine Gentiles ad Iudaicam religionem pertrahere conabantur, uel ambitionis causa, ut populum Dei augere uiderentur, & sua sanctitate, doctrinaque gubernare, quemadmodum nonnulli interpretes existimant; aut, ut Auctor imperfecti putat, ut aucto Iudæorum numero, sacrificiorum quoque numerus cresceret, maiusque ad ipsos lucrũ perueniret. Vtrumque de Scribis, & Pharisæis credi potest. Proselytos appellabant Græcè eos, qui ex Gentilium superstitione ad Iudæorum religionem uenerant, quos Hebræi גרים uocare solent, & Christiani neophytos appellabant 1. ad Tim. 3. 6.

Qui proselyti.

Hebraismus.

Et cum factus fuerit, facitis illum filium gehennæ.) Notus est Hebraismus, quo filius gehennæ dicitur, qui gehenna dignus est, sicut filius mortis, qui morte dignus 1. Reg. 20. 31. de gehenna autem cap. 5. diximus.

Duplo quàm uos.) διπλότερον ὑμῶν, ad uerbum, duplicius, quàm uos; Id est uos quidem duplici condemnatione, supplicioque digni estis, illum autem plusquam duplici dignum facitis. Quomodo autem Scribæ, & Pharisæi duplici pœna digni essent, versu præcedenti explicauimus, qui dupliciter peccabant, & auaritia, & sanctitatis simulatione. Quare uerò peiores proselytos suos facerent, non satis constat, cùm uix illis peiores esse possent. Auctor imperfecti existimat propterea proselytos maiore, quàm Pharisæos supplicio dignos fuisse, quòd quidem grauiùs peccarent non credentes in Christum relicta iam idololatria, quàm si nunquam reliquissent. Chrysostom. uerò Pharisæos studiosè conatos esse eos, quos ab idololatria reuocassent, peiores facere, quàm se. Meliùs idem Auctor imperfecti, & Euthym. ita esse natura comparatum, ut uitia potiùs quàm uirtutes imitemur, & in rebus malis à discipulis magistri facilè superentur.

16. *Duces cæci.)* Duces uocat, non quòd ueri duces essent, sed aut propter officium, quia docendi munere fungebantur, aut ex eorum opinione qui se aliorum duces profitebantur, quemadmodum idola ex Gentilium opinione scriptura solet Deos appellare, & Pseudoprophetas Prophetarum nomine sæpe uocat.

Quicumque iurauerit per templum.) ἐν τῷ ναῷ, in templo, id est per templum, ut in sequentibus ex Hebræorum idiomate ב pro in, & pro per. Hebraismus.

Nihil est.) id est, non debet, non est reus, ut statim dicit: quod, ut quidam volunt, non absolutè, sed comparatè intelligendum est, nec enim est uero simile tam impudentes fuisse Pharisæos, ut docerent iurare per templum nullum esse peccatum; sed minus esse, quàm per aurum templi iurare, etsi ut ca. 5. 21. 34. diximus, multi ueteres auctores ita senserint. Euthym. iuramentum uotum interpretatur, aut iusiurandum, quo aliquis promittebat se templo aliquid oblaturum esse. Id enim iuramentum propterea Scribæ, & Pharisæi, quorum multi sacerdotes erant, magis docebant obligare, quàm si quis per templum iurauisset, id est se templum ædificaturum, quia, quæ templo offerebantur, in ipsorum lucrum redundabant, aliud uerò templum nemo poterat ædificare. Coacta, & minimè probabilis interpretatio. Hieronymus uerò, Theophylactus, & D. Thom. sic interpretantur, si quis in contentione, seu in aliquo iurgio, uel in causæ ambiguo iurasset in templo, & postea conuictus esset mendacij, non tenebatur criminis reus: sin autem iurasset in auro, & pecunia, quæ in templo sacerdotibus offerebatur, statim id, in quo iurauerat, cogebatur exsoluere. Rursum si quis iurasset in altari, periurij reum nemo retinebat, sin autem peierasset in oblationibus, hoc est in hostijs, in uictimis, & similiter in cæteris, quæ offerebantur Deo super altare, hæc studiosissimè repetebantur. Itaque hi auctores auaritiam eius traditionis originem fuisse putant.

Quod

Quod autem aurum templi intelligendum sit, dubium etiam est. Nam Theophylact. aurum illud intelligit, quo templum intus uestitum erat. Euthym. verò uasa, candelabra, cæteramque auream templi suppellectilem. Hierony. & Beda omnem templi pecuniam, quod est probabilius.

Hebraism°. 17. *Quid enim.*) Particula causalis hoc loco otiosa uidetur esse: nullius enim rei causam reddere uidetur: sed Hebraismus est, quo solent Hebræi non rei, de qua loquuntur, sed verbi, quo vsi sunt, aliquando rationem reddere: quemadmodum in Idiomatis annotauimus. Exemplum est 1. Paralip. 5. 1. & infra vers. 19. Reddit ergo Christus rationem, cur Pharisæos cæcos appellauerit, quòd nimirum non uideant templum maius esse, quàm aurum. Argumentatur autem ex illo naturali, quod est apud Aristotelem, axiomate, *propter quod* L. 1. poster. cap. 2. *unumquodque tale, & illud magis.* Nã aurum, quod in templo est, non est sanctum, nisi quia templum sanctum est, templum igitur magis sanctum.

22. *Et quicumque iurat in cælo.*) Quæ ad huius loci explicationem pertinent, c. 5. 34. dicta sunt.

23. *Et reliquistis.*) Quidam tempus præteritum, quod Græce est, per præsens uertendum putant, & relinquitis, sicut præsenti tempore dixit, *decimatis mentam, & anethum*: sed melius noster interpres non solùm, quia propiùs Græcum uerbum secutus est: sed etiam, quia sententiam melius expressit, significat enim hoc loco tempus illud præteritum Scribas, & Phariseos Dei grauiora præcepta iam diu non minus, quàm si abrogata essent, obliuioni dedisse.

Iudicium.) Exponit, quæ sunt illa grauiora legis præcepta, quæ iam diu reliquerant, nempe iudicium, quo vnicuique ius suum redditur; erant enim Scribæ, & Pharisæi in multis causis Iudæorum iudices, ut cap. 5. 22. diximus, & nihil magis scriptura detestatur, quàm peruersa, & corrupta iudicia, ut Deuteronomii. 16. 19. Isa. 1. 23. Michæ. 3. 11. & 7. 3.

Misericordiam.) Misericordiam uocat charitatem in proximum, quam Deus omnibus rebus anteponit, hoc enim est *Misericordiam uolo, & non sacrificium* Oseæ 6. 6. & supra c. 9. 13. hoc est, quod tantopere commendat apud Michæam c. 6. 8. *Indicabo tibi, o home, quid sit bonum, & quid Dominus requirat a te, utique facere iudicium, et diligere misericordiam, & solicitum ambulare cum Deo tuo*, & apud Zachariam c. 7. 9. *Hæc ait Dominus exercituum dicens, iudicium uerum iudicate, & misericordiã & miserationem facite unusquisque cũ fratre suo.*

Et fidem) Fidem appellat non diuinam illam, qua in Deum credimus; Cic. 1. Offi. sed illã humanam, qua inter nos pacta conuenta seruamus, quæ dictorum factorumque constantia definitur, q̃ Deus Leuit. c. 6. 2. 4. 5. diligenter seruari uoluit. *Anima: inquit, quæ peccauerit, & contempto Domino negauerit proximo suo depositum, quod fidei eius creditum fuerat, uel ui aliquid extorserit, uel calumniam fecerit, reddet omnia quæ per fraudẽ uoluit obtinere, integra, & quintum insuper partem domino, cui damnum intulerat, pro peccato autẽ suo offeret arietem immaculatum de grege.*

24. *Excolãtes culicẽ, camelũ aũt glutientes.*) Solet in calidioribus regionibus multos culices uinũ habere, ut necesse sæpe sit, qui uolunt bibere, uinũ prius excolare, ut culices tollant. Inde sumpta translatio. Camelum autem ex more patriæ pro re maxima Hebræorũ prouerbiũ. posuit, ut supra c. 19. 24. Apparet autem fuisse prouerbium, quale illud fuisse diximus ibi *facilius est camelum per foramen acus transire.*

25. *Quod deforis est calicis, & paropsidis.*) τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου, exteriorem calicis, & paropsidis partem, aut, quod a Græcis uerbis propius abest, quod extra calicem, & paropsidem est. Calicem uocat poculum, paropsidem patinam, quã cibus sumitur, ut apud Polllucem, & Athenæum. Notum est carmen ueteris poetæ, *quàm multa, magnaque paropside cœnat* Lucas catinum appellauit, quod aut idem, aut simile uas est.

Iuuenalis sat. 3.

Intus autem.) Id est, quæ intus sunt, intelligitur enim τά. Calicem, & paropsidem uocat ipsum hominem, quę extra calicem, & paropsidem sunt, sordes corporis, quæ sunt intra, sordes animæ. Significat ergo eos de corpore lauando, atque mundando nimis esse solicitos, de abluendis animæ sordibus nimis negligentes. Videtur hoc etiam fuisse prouerbium, quo significabatur aliquem minùs necessaria nimis curare, magis necessaria negligere: quemadmodum si quis uas, quo potum, aut cibum sumeret, extrinsecus mundaret, intrinsecus non mundaret.

Prouerbiũ Hebræorũ.

26. *Vt fiat, & id, quod deforis est, mũdum*) Quæritur quomodo, mundatis iis, quæ intus sunt, ea, quæ extra sunt, munda fiant, cum nihil obstare uideatur, quin possit aliquis mundo esse animo, sordido uerò corpore. dicitur id, quod deforis est, mundum fieri, cum interiora mundata sunt, quia non magis inquinat, quàm si immundum esset, Nõ enim, *quod intrat in os, coinquinat hominem* c. 15. 11. *& omnia munda mundis* ad Titum. 1. 15.

29. *Qui ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iustorum.*) Eosdem Prophetas, & iustos uidetur appellare, ut aliis locis annotauimus & ex Ioanne c. 9. 17. docuimus, sicut sepulchra, & monumenta idem sunt; est enim ex Hebræorum idiomate eiusdem sententiæ aliis uerbis uariatæ repetitio; ędificabant autem Prophetarum sepulchra cum uetustate collapsa essent, ut Hilarius exponit. Constat ex hoc loco Prophetarum, & iustorũ sepulchra in honore apud Iudæos habita fuisse. Quòd autem ea Scribæ, & Pharisæi collapsa redintegrarent, non uituperatione, sed laude dignum erat, ut Origenes tractatu in Matthæum 26. Chryso. & Euthymius admonuerunt; nec propterea eos Christus reprehendit, sed quia cum eorum ædificarent sepulchra, maiora ipsi patrarent homicidia, quàm qui prophetas illos, quorum sepulchra ædificabant, occiderant.

Sepulchrorum honor.

31. *Itaque testimonio estis uobis met ipsis, quia filii estis eorũ, qui Prophetas occiderunt.*) Bene hoc loco concludit Christus ex eo, quod dicebant Scribę & Pharisæi, *Si fuissemus in diebus patrum nostrorum non essemus socij eorum in sanguine Prophetarum*, eos testari his ipsis uerbis esse se eorum filios, qui Prophetas occiderunt, sed paullo aliter argumentum recitat Lucas cap. 11. 48. *profectò*, inquit, *testificamini, quod consentitis operibus patrum uestrorum, quoniam ipsi quidem eos occiderunt, uos autem ędificatis eorum sepulchra*. Credibile est utrumque Christum dixisse: sed alterum Matthæum, alterum Lucam recitasse. Superest uidere quomodo apud Lucam bene Christus concludat eos testificari se operibus patrum suorum consentire. Non uidetur mihi ex animi sententia Christus id concludere uoluisse, sed tantum propositum illi fuisse illud ipsum argumentum, quod ad probandam sanctitatem suam Scribæ, & Pharisæi afferebant, ad probandam eorum nequitiam in eosdem retorquere, quasi commune esset, ut Rethores uocant, quod in utramque partem æquè ualeret. Qui enim sepulchra prophetarum ædificabant, uideri poterant aut idcirco facere, ut eos honorarent, aut ut magis quodammodo occiderent, id est eorum memoriam unà cum corporibus sepelirent, quemadmodum solent latrones, quos occiderunt, non humanitate, sed alio homicidii genere, ne reperiantur, sepelire. Scribæ & Pharisæi priori sensu, Christus posteriori argumentabatur, non quòd indicaret eos eo animo sepulchra prophetarum ædificare, ut patrum suorum homicidiis consentirent, sed quòd factum ipsum in eam etiam partem non minùs, quàm in contrariam posset aliquis interpretari.

32. *Et uos implete mensuram patrum uestrorum.*) Id est occidite eos prophetas, quos illi, quia nondum erant, occidere non potuerunt. Intelligit autem seipsum, & eos, quos uersu 34. se missurum dicit. Hoc enim

enim est implere mensuram patrum suorum, eorum scelera, atque homicidia maioribus homicidiis, sceleribusque cumulare. Adnotarunt Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius, Christum his uerbis, etiamsi imperare uideatur, non imperare, sed quod futurum erat, prædicere: quemadmodum Ioann. 13. 27. dixit Iudæ, *Quod facis, fac citiùs*. Facilius dici potuit concessionem esse, qualis illa apud poetam est. *I, sequere Italiam ventis.* Virg. 4. Aeneid.

33. *Serpentes genimina viperarum.*) Hunc locum c. 3. 7. explanauimus. Sensus est, cùm uiperarum filii sitis, quid potestis esse, nisi uiperæ? non enim solent filij parentibus meliores esse, peiores solent.

Quomodo fugetis a iudicio gehennæ.) Id est, quomodo potestis salui esse, cũ uiperæ sitis? quod non ideo dicit, quia fieri non possit, ut pœnitentiã agant, & salui sint, sed quòd eiusmodi homines, qui tam diuturnum scelerum suorum callum obduxerunt, rarò pœnitentiam agere, & salui esse soleant, aut quòd adeo obdurati in malum essent, ut auerti ab eo posse non uiderentur.

34. *Ideo.*) Non reddit causam, cur prophetas, Sapientes, & Scribas missurus sit: neque enim propter Scribarum, & Pharisæorum nequitiam missurus erat, sed reddit causam, cur eos essent occisuri, quia nimirum serpentes erant & genimina uiperarum: serpentium autem, & uiperarum proprium est homines occidere. Lucas capitulo 11. 49. aliter dicit, *propterea*, inquit, *& sapientia Dei dixit, mittam ad illos prophetas & Apostolos, & ex illis occident, & persequentur*, ubi uidetur alicuius prophetæ testimonium allegare, cum nihil hodie tale in scriptura legamus. Credibile est ita Christum, ut Lucas narrat, locutum esse, nec dixisse, *Ecce ego mitto*, ut ait Matthæus, sed, *sapientia Dei dixit, mittam ad illos, &c.* ne, si diceret, *ego mitto*, Deum se facere uideretur, cuius proprium est mittere prophetas: sed Matthæum sensum, non uerba recitasse. Idem enim est sapientia Dei mittet, & ego mittam, quia ipse Dei sapientia erat, & ex ambiguitate uerbi inuidiam euitauit. Itaque noluit ullum ullius ueteris prophetæ citare testimonium, sed quasi ipse Dei uolũtatem interpretaretur, futuraq; nuntiaret, sicut ueteres prophetæ solebant dicere, *hæc dicit Dominus*, ita ille dicit *sapientia Dei dixit*, id est decreuit, Hebraismus. Dicere apud Hebræos, pro decernere.

Prophetas, & Sapientes, & Scribas.) Lucas dixit prophetas, & Apostolos; unde constat Christum Apostolos suos, & Scribas, & prophetas appellasse, ut accommodatè ad Iudæorum cõsuetudinem loqueretur, apud quos legis doctores Scribæ uocabantur, solet enim ita aliquando Christus loqui, ut cap. 13. 52. Diuus Paulus 1. ad Cor. 1. 20. *vbi Sapiens, ubi Scriba, vbi conquisitor huius sæculi.*

35. *Vt ueniat super uos.*) Rectè Euthym. annotauit particulam *ut* hoc in loco non causam, sed euentum significare. Hebraica autem phrasis est alicuius sanguinem super aliquem, aut super eius caput uenire, id est homicidij pœnas dare, ut infra capite 27. 25. *Sanguis eius super nos, & super filios nostros*, id est nos, & filij nostri culpam præstabimus, & si quid in hoc peccati est, pœnas libenter luemus. Similis phrasis Leuitici 20. 9. 13. Iosue 2. 19. 2. Reg. 1. 16. quemadmodum Latini dicebant, si quid mali fiet, mihi & capiti meo. Seneca lib. 4. de beneficijs cap. 31. Hebraism.

A sanguine Abel iusti, usque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter templum, & altare.) Manifestum est uoluisse Christum dicere eos daturos pœnas ob mortem omnium prophetarum, quicunque unquam occisi a Iudæis fuerant Numerat autem Abel inter prophetas, quia suo sacrificio uidetur Christi sacrificium prædixisse, ut indicat Diuus Paulus ad Hebræos 11. 4. cum dicit, Abel fide plurimam hostiam obtulisse. Enumerat enim inter illos, qui a Iudæis occisi fuerant cum ab illis occisus non sit, quia Cain, a quo occisus

est, omniū homicidarum caput fuit; & quamuis non fuerit natura Iudæorum pater, fuit imitatione. Itaque illius filij esse Iudæi significantur eodē modo, quo dicuntur filij esse diaboli, Ioan. 8. 44. Ita Iudas dixit ver. 11. *Væ illis, qui in viam Cain abierunt*. Ita Auctor imperfecti exposuit. Vulgaris hoc loco de Zacharia quæstio est, de quo, cum multi fuerint, Christus loquatur. Nonnulli auctores existimant de Zacharia Ioannis Baptistæ patre loqui, veterem narrantes traditionem quæ in nonnullis apocryphis libris legebatur, hodieque in nescio quo, ut uocatur, Protoeuangelio Iacobi legitur, fuisse in templo Ierosolymitano separatum locum, in quo solæ virgines considerent. Virginem verò Mariam Christi matrem post felicem partum in templum ingressam uoluisse inter uirgines, ut solebat, locum habere, prohibitam a sacerdotibus, quòd filium peperisset, defensam a Zacharia, qui virginem sciebat, ea de causa a cæteris sacerdotibus inter templum, & altare occisum esse. Ita Orige. tractatu in Matthæum 16. & D. Basilius homilia de humana Christi generatione, Theophyl. & Euthym. hoc loco Simile quiddam refert de Gnosticis Epiphanius in eorum hæresi. Quæ traditio, si ex bonis libris probaretur, hunc locum valde congruenter explicaret. Fuit enim Zacharias pater Ioannis ultimus prophetarum, & perspicuum est voluisse Christum significare Scribas, & Phariseos daturos esse pœnas sanguinis omnium prophetarum, qui occisi essent, a primo usque ad ultimum. Nomen tantùm patris Barachiæ non cōueniret. Nec enim illius Zachariæ patrem Barachiam vocatū legimus. Alij putant Christum loqui de illo Zacharia, qui ex duodecim minoribus prophetis unus est. Is enim c. 1. 1. filius Barachiæ fuisse dicitur, quam opinionē Orig. Chrysost. & Hiero. referūt, Strabus verò secutus est. Alij hunc fuisse Zachariam illum filium Ioiadæ sacerdotis, qui 2. Paralip. 24. 21. inter templum, & altare occisus commemoratur, quæ & Hieronymi, & Bedæ, & omnium fere posteriorum interpretum opinio est, eò cæteris probabilior, quòd solum illum Zachariam in scripturis inter templum, & altare occisum legamus, & est uerò simile Christum notam historiam, & sacris testatam litteris commemorasse. Illud tantùm non conuenit, quòd Zacharias ille in scriptura non Barachiæ, sed Ioiadæ filius appellatur: cui obiectioni duobus modis interpretes respondent. Primùm, ut Hieronymus ait, Christum non ad uocem nominis, sed ad significationē respexisse. Barachias enim Hebraicè benedictum Domini significat, id est hominem iustum, & diuina abundantem gratia, qualem Ioiadam sacerdotem fuisse scriptura tota testatur. Alij Ioiadam binomium fuisse putant, simulque Ioiadam nomine, & Barachiam cognomento appellatum. Coniectura probabilius est, quòd D. Hier. affirmet se in eo Euangelio, quo Nazareni utebantur, pro filio Barachiæ filium Ioiadæ legisse. Alia lectori obiectio potest occurrere, quòd Zacharias ille nō fuerit omnium prophetarum ultimus, qualem videtur Christus significare uoluisse. Nam & multi postea fuerunt, & Ioannes Baptista ultimus occisus. Facilis solutio est, uoluisse Christum de illis tantum agere prophetis, quorum cędes sacris esset litteris consignata, ne Scribæ & Pharisæi a patribus suis occisos fuisse negare possent: inter eos autem quos in sacris litteris occisos legimus, Zacharias ille Ioiadæ filius ultimus fuit. Alia hoc loco quæstio moueri solet, quomodo Christus minetur omnium ueterum prophetarum sanguinem super Scribas, & Pharisæos uenturum esse, cum ipsi eos non occidissent, & non debeat filius patris iniquitatē portare, Ezech. 18. 19. Quidam respondent omnium Iudæorum ueluti unam esse congregationem, & quasi Rempub. Videmus autem in Republica, quæ maiores fecerint, posteris tribui, ut Amalechitæ, quia filiis Israel ex Ægypto reuertentibus transitum per regionem suam concedere noluerunt, Exod. 17. 8. 14. delendi esse dicuntur, quod factum

De Zacharia Barachiæ filio.

non est, nisi annis post plus quadringentis, cùm nemo eorum uiueret, qui peccauerant 1. Regum 15.6.7. Ita ergo Pharisæos sacerdotes, & Scribas pœnas exsoluturos sanguinis prophetarum, non quòd ipsi occidissent, sed quòd cum eorum Respublica, eorumque maiores occidissent, & ipsi occidisse putabantur. Ita Hieronymus, & Beda. Alij dicunt sæpe filios pro patribus pœnas dare, cum eorum mores imitantur, ut Deus comminatur Exodi 20. 5. *Ego sum Deus zelotes uisitans iniquitates patrum in filios usque in tertiam, & quartam generationem*. Alij filios etiam, cum patrum suorum peccata sequuntur, pro illis non puniri, sed propterea dici puniri pro illis, quia cum eorum exemplo non resipuerint, maiores pœnas luunt, sic Chrysostom. Theophylact. & Euthym. interpretantur. Ego de illa quæstione, utrum filij pro patribus aliquando pœnas soluant, necesse non arbitror hoc loco disputare, cùm sine eius explicatione possit intelligi, & ea quæstio Exodi 20. 5. a nobis tractata sit. Credo autem hoc loco Christum humano, vulgarique more loqui uoluisse. Neque aliud quicquam significasse, quam Scribas, & Pharisæos tam graues pro suis homicidijs pœnas daturos esse, ut patrum etiam suorum homicidia portare uiderentur: non quòd portauerint, sed ꝙ seuerius puniti fuerint, nullamque meruerint misericordiam, sic enim solemus loqui de aliquo, qui cùm multas fecisset cædes, & punitus non fuisset, ad extremum nouo homicidio perpetrato deprehensus, atque suspensus est, omnia simul exsoluit, non quòd exsoluerit sigillatim omnia, aut quòd maiores pœnas dederit, quam quas pro ultima cæde merebatur, sed quòd sine misericordia punitus sit, & tantas soluerit pœnas, quantas maximas potuit. Hunc esse sensum hoc loco euentus docuit, ut constat ex uersu 38. *relinquetur uobis domo uestra deserta*, & ex toto capite sequenti. In illo autem excidio Scribæ, & Pharisæi uix potuerunt maiores, quàm dedere, pœnas dare, quòd qui Iosephum legerit, facile concedet. Sed si nullum alium prophetam, nullum Christi discipulum, uerùm solum Christum ipsum occidissent, multò grauioribus pœnis digni erant. Itaque tantùm abest, ut pro patribus suis pœnas luerent, ut ne pro se quidem ipsis satis dignas pœnas luere potuerint: sed, ut diximus, dicuntur sanguinis omnium prophetarum pœnas soluisse, quia, quàm maximas poterant, exsoluerunt.

36. *Amen amen dico uobis, uenient hæc omnia super generationem istam.*) Et asseuerationis particula *Amen*, & eius repetitione, & totius iteratione sententiæ confirmat, quod ante dixerat, ne quis inanem fuisse putaret comminationem. Generationem autem istam uocat totum Iudæorum genus, super quos ea, quæ dixerat, uentura erant. Notus Hebraismus דור generatio, id est genus, Generatio pro genere.

37. *Quoties uolui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alis, & noluisti.*) Semper iudicaui uiolentam esse interpretationem, quam sæpe Diuus Augustinus adhibet in hunc locum, *uolui*, inquit, *congregare, & noluisti*, id est etiam nolente te congregaui. Sensus enim est facilis, quem præter illum omnes prorsus auctores ueteres secuti sunt, Deum Iudæos ad meliorem mentem uocasse, & uenire noluisse, sicut superiore parabola capit. præcedenti uersu 3. declaratum est, & ut per Salomonem Prouerbiorum 1. 24. dixit, *uocaui, & renuistis, extendi manum meam, & non fuit, qui aspiceret*, & Isaiæ 65. 12. *uocaui, & non respondistis locutus sum, & non audistis, & faciebatis malũ in oculis meis, & quæ nolui, elegistis*, & cap. 66. 4. *uocaui, & non erat, qui responderet, locutus sum, & non audierunt*, & Ieremiæ 7. 13. *Locutus sum ad uos mane consurgens, & loquens, & non audistis, & uocaui uos, & non respondistis*. Idem enim est uocasse, & congregare uoluisse, idem est non re-

respondisse, & noluisse congregari.

38. *Ecce relinquetur uobis domus uestra deserta.*) Particula *Ecce*, propinquum tempus uidetur indicare, ut multis alijs locis, quos cap. 2. 1. notauimus. Domum autem eorum aut urbem appellat, ut Beda existimat, quia eorum erat habitatio, quæque paullo post uastanda erat, sicut Deus olim apud Isaiam simili comminatione usus dixerat capitulo. 5. 5. *Ostendam uobis, quid ego faciam uineæ meæ, auferam sepem, & erit in direptionem; diruā maceriam eius, & erit in conculcationē*: aut, quod est probabilius, templum, quemadmodum Hieronymus, Theophylactus, & Euthymius interpretantur, quia quemadmodum olim, ita etiam tunc adeo in templo suo Iudæi confidebant, ut tutissimum in eo præsidium habere uiderentur Ieremiæ 7. 4. *Nolite confidere in uerbis mendacij dicentes, templum Domini, templum Domini, tēplū Domini est*. Nam & tpe Ieremię paullo anteq̃ a Chaldæis inuaderetur, simili Deum comminatione usum legimus Ieremiæ 12. 7. *reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam*. Nam quod Ambrosius in commentarijs in Psalmum 95. per domum Iudæorum Synagogam intelligit, aut minus probabile, aut allegoricum est.

39. *Dico enim uobis.*) Reddit causam, cur deserenda eorum domus esset, quia ipse nimirum, a quo tanquam a ueritate figura implebatur, paullo post erat ex hoc mūdo discessurus. Itaq; sicut domus habitatoribus uacuæ ruere solent, ita templum eo discedente diruēdum erat.

Donec dicatis, benedictus qui uenit in nomine Domini.) Secundum Christi aduentum significari omnes consentiunt auctores. Quomodo autem Iudæi in secundo aduentu dicturi sint de Christo, *Benedictus qui uenit in nomine Domini*, de eo dissentiunt. Multi ex antiquissimis, ut recitat Auctor imperfecti, in quorum ipse sententia est, dixerunt multos ex Iudæis sub finem mundi in Christum credituros atque eos dicturos esse, *Benedictus, qui uenit in nomine Domini*. Hieron. hunc sensum esse putat, non uidebitis me, donec confiteamini, id est nisi confiteamini me esse eum, qui uenit in nomine domini. Euthymius, & Theophylact. &, ut uidetur etiam Chrysostom. re uera Iudæos in secundo Christi aduentu dicturos esse putant *Benedictus qui uenit in nomine Domini*, inuitos tamen atque coactos. Ego inuitos quidem eos dicturos puto, animo tamen non ore. Sic enim nihil loqui uidetur Christus, quemadmodum si rex alicui se pro rege non agnoscenti diceret, suspendam te, & tunc dices, me esse regem, non enim significat eum uerbis dicturum, sed re ipsa experturum esse. Quemadmodum Zachariæ 12. 10. & Ioan. 19. 37. *Videbunt, in quem transfixerunt*, quod enim illic dicit, *uidebunt*, hic dicit, *dicetis*. Alludit autem, ut opinor Christus, ad id, quod paullo ante acciderat cap. 21. 16. ubi cum pueri in templo clamarēt, *Hosanna filio Dauid*, sacerdotes, & Scribæ indignantes dixerunt, *audis, quid isti dicunt*? quasi blasphemare eos putarent quod Christo canerent, *Hosanna filio Dauid*. Prædicit ergo Christus uenturum tempus, quo tempore etiam idem dicere cogantur. Annotarunt Chrysost. & Theophylactus, & Euthymius, illud aduerbium *amodo*, id est ab hoc tempore nō punctum temporis, sed passionis tempus significare, post quod, etsi Apostoli, & nonnulli alij discipuli eum iam suscitatum uiderunt, Iudæi, de quibus loquebatur, non uiderunt.

CAPVT XXIIII.

1
T egressus Iesus de templo, ibat. Et accesse Mar.13.a.1. Luc.21.b.5.
runt discipuli eius, vt ostenderēt ei ędifica
tiones templi. 2. Ipse autem respondens di
xit illis: Videtis hęc omnia? Amen dico vo
bis, non relinquetur hic lapis super lapidē
qui non destruatur. 3. Sedente autem eo su Lu.19.g.44
per Montem oliueti, accesserunt ad eum discipuli secreto, dicē
tes: Dic nobis, quando hæc erunt? & quod signum aduentus Eph.5.b.6.
tui, & consummationis sæculi? 4. Et respondens Iesus, dixit Col.2.d.18.
eis: Videte, ne quis vos seducat, 5. multi enim venient in no-
mine meo, dicentes: Ego sum Christus: & multos seducent.
6. Audituri enim estis prælia, & opiniones præliorum. Vide-
te ne turbemini; oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis.
7. consurget enim gens in gentem, & regnum in regnum, &
erunt pestilentiæ, & fames, & terræ motus per loca. 8. hæc
autem omnia initia sunt dolorum. 9. Tunc tradent vos in tri- Io.15.c.20. & 16.a.2.
bulationem, & occident vos: & eritis odio omnibus gentibus Sup.10.c.17
propter nomen meum. 10. Et tunc scandalizabuntur multi, & Lu.21.c.11.
inuicem tradent, & odio habebunt inuicem. 11. Et multi pseu
doprophetæ surgent, & seducent multos. 12. Et quoniam abun
dauit iniquitas, refrigescet charitas multorum. 13. qui au-
tem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Et prædica-
bitur hoc Euangelium regni in vniuerso orbe, in testimonium
omnibus gentibus: & tunc veniet consummatio. 15. Cum er- Mar.13.b.14
go videritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Da-
niele propheta stantem in loco sancto, qui legit, intelligat:
16. tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes: 17. & qui in- Luc.21.d.20
tecto, non descendat tollere aliquid de domo sua: 18 & qui Dan.9.g.27
in agro, non reuertatur tollere tunicam suam. 19. Væ autem Act.1.b.12.
prægnantibus, & nutrientibus in illis diebus. 20. Orate au-
tem, ut non fiat fuga vestra in hyeme, vel sabbato. 21. erit
enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi
vsque modo, neque fiet. 21. Et nisi breuiati fuissent dies illi,
non fieret salua omnis caro; sed propter electos breuiabun-
tur dies illi. 23. Tunc si quis vobis dixerit: Ecce hic est Chri- Mar.13.c.21
stus, aut illic; nolite credere. 24. Surgent enim pseudochri Luc.17.c.23
sti, & pseudoprophetæ: & dabunt signa magna, & prodigia,
ita ut in errorem inducantur (si fieri potest) etiam electi.
25. Ecce prædixi vobis. 26. Si ergo dixerint vobis, Ecce in

deserto est, nolite exire: ecce in penetralibus, nolite credere.
27. Sicut enim fulgur exit ab oriente, & paret vsque in Occi-
dentem: ita erit & aduentus Filij hominis. 28. Vbicumque
fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ. 29. Statim au-

Luc.17.g.36
Mar.13.c.24
Lu.21.c.25.
Eze.52.b 7.
Isia.1.b.10.
Ioel.3.c.15.
Apo 1.c.b.7
1 Cor.15.g.
52.

tem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur, & lu
na non dabit lumen suum & stellæ cadent de cœlo, & virtutes
cœlorum commouebuntur: 30. & tunc parebit signum Filij
hominis in cœlo: & tunc plangent omnes tribus terræ & vide-
bunt Filium hominis venientem in nubibus cœli cum virtute
multa, & maiestate. 31. Et mittet angelos suos cum tuba, &
voce magna: & congregabunt electos eius a quattuor ventis, a
summis cœlorum vsque ad terminos eorum. 32. Ab arbore
autem fici discite parabolam; cum iam ramus eius tener fuerit
& folia nata, scitis quia prope est æstas: ita & vos cùm videritis

Mar.13.d.31
Luc.17.f.26
Gen.7.b.5.

hæc omnia, scitote, quia prope est in ianuis. 34. Amen dico
vobis, quia non præteribit generatio hæc, donec omnia hæc
fiant. 35. Cœlum, & terra transibunt, verba autem mea non
præteribunt. 36. De die autem alia, & hora nemo scit, neque
angeli cœlorum, nisi solus Pater. 37. Sicut autem in diebus
Noe, ita erit & aduentus Filij hominis. 38. sicut enim erant
in diebus ante diluuium comedētes & bibentes, nubētes & nu
ptui tradentes, vsque ad eum diem, quo intrauit Noe in arcam
39. & non cognouerunt, donec venit diluuium, & tulit omnes:
ita erit & aduentus Filij hominis 40. Tunc duo erunt in agro:
vnus assumetur, & vnus relinquetur. 41. duæ molentes in mo-

1.Th 4.d.17
Mar. 12.d.
32.
Lu.12.c.39.

la: vna assumetur, & una relinquetur. 42. Vigilate ergo, quia
nescitis, qua hora Dominus vester venturus sit 43. Illud autem
scitote quoniam si sciret paterfamilias, qua hora fur venturus
esset, vigilaret vtique, & non sineret perfodi domum suam.
44. Ideo & vos estote parati: quia qua nescitis hora Filius ho-
minis venturus est. 45. Quis putas, est fidelis seruus, & pru-
den, quem constituit dominus suus super familiam suam vt det

Apo.16.c.15

illis cibum in tempore? 46. Beatus ille seruus, quem cum ve-
nerit dominus eius, inuenerit sic facientem. 47. Amen dico
vobis, quoniam super omnia bona sua constituet eum. 48. Si
autem dixerit malus seruus ille in corde suo: Moram facit do-
minus meus venire: 49. & cœperit percutere conseruos suos,

Sup.31 f.42
Inf.25.c.30.

manducet autem & bibat cum ebriosis: 50. veniet dominus
serui illius in die, qua non sperat, & hora, qua ignorat: 51. &
diuidet eum, partemque eius ponet cum hypocritis: illic erit
fletus, & stridor dentium.

IN

CAPVT XXIV.

T egressus Iesus de templo ibat.) G. καὶ ἐξελθὼν ὁ ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ. & egressus Iesus abibat è templo. Noster interpres videtur legisse καὶ ἐξελθὼν ὁ ἰησοῦς ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐπορεύετο meliore sensu. Nam egressus Iesus ibat a templo, vt Græcè legitur. tautologia videtur esse. Adde quòd nonnulli etiam codices Græci eandem, quam noster interpretes secutus est, lectionem habent.

Accesserunt.) Marcus capit. 13. 1. vnum tantùm discipulum accessisse dicit. Euthymius existimat omnes discipulos priùs de templi pulchritudine, & structura inter se collocutos ad Christum accessisse, vt Matthæus ait: unum autem ex illis pro omnibus dixisse, *Magister aspicis, quales lapides,* vt ait Marcus. Potest & per syllepsim Matthæus locutus esse, qui discipulos accessisse dicit, quia vnus discipulus accessit, sicut capit. 26. 8. dicit indignatos fuisse discipulos unguenti effusione, murmurantesque dixisse, *vt quid perditio hæc,* cùm ex Ioanne ca. 12. 4. solum Iudam indignatum, ac murmurasse constet, & sicut cap. 27. 44. scribit latrones, qui cum Christo crucifixi erant, improperasse illi, cùm Lucas c. 23. 39. vnum tantùm latronem blasphemasse dicat.

Syllepsis scripturæ familiaris.

Vt ostenderent illi ædificationes.) Structuras templi. Est ualde uero simile, quod Orig. Hilarius, Chrysost. Theophylact. & Euthym. annotauerunt motos fuisse discipulos, ut Christo templi structuram ostēderent, verbis, quæ capite præcedenti uersu 38. audierant, *Ecce relinquetur uobis domus vestra deserta,* aut, ut quidam putant, admiratione, quasi fieri non posset, vt tantum, taleque templum vastaretur, aut, vt alij ex illis, quos nomina nimus, auctores existimant, egoque probabilius iudico, commiseratione, quasi tam pulchrum, & admirandum templum vastari ferendum non esset; itaque videntur, ut ait Origenes, demonstrata templi structura, atque pulchritudine Christum ad commiserationem flectere uoluisse, ut latam sententiam de eius demolitione reuocaret. Fuerat templum illud ab Herode de integro miro opere ædificatum, longitudine centum cubitorum, altitudinem totidem, & amplius uiginti, lapidibus candidis, atque firmissimis, longitudine viginti quinque cubitorum, latitudine duodecim, altitudine octo, vt Iosephus scribit libro 15. antiquitatum capitulo 14. hoc est, quod Christo dicunt apud Marcum ca. 13. 1. *aspicis quales lapides, & quales structuræ.*

Templi vltimi mirabilis structura.

2. *Videtis hæc omnia.)* οὐ βλέπετε nonne videtis? Noster interpres videtur negationem non legisse: & quidem sensus est melior: significat enim Christus, ut etiam, atque etiam structuram templi considerent, quo magis euersionem admirentur: nō enim relinquetur lapis super lapidem, quod etsi per exaggerationem dictum videri potest, ut ingens tantùm ruina, & vastatio declararetur, qualem Iosephus libro septimo de bello Iudaico, capitulo nono, & decimo, describit: tamen non est passa diuina prouidentia, ut existimare quisquam posset Christum uel in uno lapide per hyperbolem loquendo fuisse mentitum. Scribunt Chrysostomus oratione secunda, & tertia aduersus Iudæos, & Gregorius Nazianzenus oratione secunda contra Iulianum, & Theodoretus libro tertio historiæ Ecclesiasticæ capitulo 20. Iulianum Apostatam, dum imperaret, Iudæis concessisse, ut Ierosolymitanum templum restaurarent: id Iudæos incredibili alacritate conatos facere, effodisse fundamenta veteris templi, ut noua reponerent, ignem ex imis fundamentis exsiluisse, multosque consumpsisse ex ijs, qui ædificabant: ita Iudæos suis manibus Christi prædictionem

Iuliani Apostatæ ac Iudæorum conatus irritus in reædificando templo.

con-

compleuisse. Vetus enim templum, si quid supererat, ita diruerunt, ut lapis supra lapidem non remaneret: nouū uerò ne inchoare quidem diuinitus prohibiti potuerunt.

3. *Sedente autem eo.*) Hoc die quarto, postea quàm cum ramis, & acclamationibus in urbē ingressus esset Christus, accidisse inter omnes conuenit. Ex Euangelistarum collatione facilè colligitur. Nam eodem die in Bethaniam secessit: secundo uerò ex Bethania rediens ficui maledixit: tertiò uerò die cum iterum ex Bethania reuerteretur, discipuli arefactam uiderunt ficum Marci 11.13.14.21. Eodem autem tertio die ex Ierusalem in Bethaniam de more redijsse, ut ibi noctem ageret, ex Luca capitulo 21.37. intelligitur. Itaque die quarto Bethaniæ fuit, & quia nullus Euangelista narrat eum ante diem quintum, quo Pascha celebrauit, Ierosolymam reuertisse, & quia Matth. capitulo 26.6. scribit eum fuisse in domo Simonis leprosi duobus diebus ante Pascha; Bethaniam autem fuisse ad radicem Montis oliuarum diximus capitulo 21. 1. Quare credibile est Christum, cum in montem, qui paullo plus mille passibus ab urbe distabat, ascendisset, ex eo urbem, ac templum contemplatum esse, & aliquid de futura eius calamitate prædixisse, quod occasionem discipulis præbuerit interrogandi, *dic nobis, quando hæc erunt?* id ex Marco obscura licet coniectura colligitur capitulo 13. 3. *Et cum sederet*, inquit, *in Monte oliuarum contra templum*, indicans eum prospexisse, & contemplatum fuisse templum, & de eo aliquid dixisse.

Accesserunt ad eum discipuli.) Marcus scribit quattuor tantùm accessisse, Petrum, Iacobum, Ioannem, & Andream: itaque dubium est, an, quod Euangelista dicit, secretò accessisse, intelligendum sit illos quattuor secretò ab alijs discipulis ad Christum adiisse, atque eum interrogasse, an, ut Euthymius existimat, accessisse omnes, sed secretò ab aliis hominibus, ut non nisi discipuli essent. Illud prius probabilius videtur. Propterea enim videtur Marcus eorum, qui accesserunt nomina expressisse, & est credibile quattuoe illos discipulos, qui Christo omnium erant familiarissimi, & secretioribus mysteriis interesse soliti, solos uoluisse de re maxima Christum interrogare, existimantes facilius eum sibi solis, quàm omnibus in commune discipulis dicturum esse. Erat enim de templi excidio periculosum loqui, quemadmodum Stephano in Actis Apostolorum capitulo sexto 14. obiectum est, *Audiuimus eum dicentem, quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum*. Quid autem discipulos moueret, ut id interrogarent, incertum: credi potest naturali eos studio, quo omnes homines teneri solent, futura, maximeque ea, quæ se, patriamque suam attingunt, sciendi adductos fuisse: sed Auctor imperfecti in meliorem partem interpretatur eos desiderio, quo tenebantur, Christo in regno cælorum fruendi, de mundi fine interrogasse, quasi nimium illis tardare videretur.

Quando hæc erunt, & quod signum aduentus tui, & consummationis sæculi?) Tria interrogant, quando ea mala, quæ prædixerat, urbi ac templo euentura essent; quod signum ipsius aduentum esset præcessurum: quod mundi consummationem, ut Hilarius, Hieronymus, & Strabus adnotarunt, quod, qui multis refellunt uerbis, nihil mihi agere uidētur. Nam quod Christi aduentus, & mundi finis eodem tempore futurus sit, quid quæso obstat, quo minus distinctè de utroque Apostoli doceri uelint? Vtique & templi vastationem, ut paullo post dicemus, eodem etiam tempore futuram putabant: nemo tamen negat de templi euersione, & de Christi aduentu diuersas esse quæstiones.

5. *Multi enim uenient in nomine meo.*) Haud dubium est, quin Apostoli statim post templi excidium Christi aduentum, & mundi finem futurum putauerint: sed an Christus de excidio

Ierosolymitano, an de aduentu suo, & mundi fine respondeat, id & dubium, & obscurum est. Vetustiores auctores omnia referunt ad finem mundi, ut Irenæus libro 5. cap. 25. & Hilarius hoc loco, & Gregorius hom. 1. in Euang. Alii hæc, quæ dicuntur usque ad uersum 23. de solo Ierosolymitano excidio intelligi uolunt, ut Chrysostomus, Theophylactus, & Euthym. media mihi placet sententia, quam & Augustini epistola 80. & Hieronymi ac Bedæ hoc loco esse uideo, Christum confusè de vtraque respondisse, sicut confusè Apostoli interrogauerant. Quod certo eum consilio, atque diuino fecisse arbitror, ne quis posset finem mundi cognoscere. Existimabant Apostoli hæc esse coniuncta, finem templi, & finem mundi: noluit Christus hunc illis errorem eripere, ne post templi euersionem in longum expectationē porrigentes securi essent, diligentis tamen, atque prudentis lectoris est, quæ de Ierosolymitano excidio, & quæ de mundi fine dicuntur, subtili coniectura distinguere. Hæc ergo, quę nunc Christus dicit, ad utrumq; videntur pertinere: nam & ante Ierosolymitanum excidiū multi Pseudochristi extiterunt, & ante finem mundi multos futuros Ioannes in Apocalypsi testatur; quare cùm generaliter sententia intelligi possit, restringenda non est, ne Spiritui sancto, quo Christus loquebatur, limites præfigamus. Scribit Lucas in Actis Apostolorum cap. 5. 36. exstitisse Theodam quendam, qui Iudæorum populum conturbauerit, dicentem se esse aliquem, id est magnum prophetam. Eius historiam Iosephus libro 20. antiquitatum c. 4. commemorat, itemque de aliis seductoribus cap. 12. & libro 2. de bello Iudaico cap. 12. scribit multa. Hieronymus Simonem magum inter eos numerat, qui falsò Christi nomine venerunt, quia uirtus Dei magna uocabatur Actorum 8. 10. Huiusmodi nugatores infinita Iudæorum multitudo sequuta est, diuino planę iudicio, vt qui Christo vero Dei filio non crediderant, seductoribus crederent, sicut Christus prædixerat Ioan. 5. 43. *Ego ueni in nomine patris mei, & non accepistis me, si alius uenerit in nomine suo, illū accipietis*, &, vt ait D. Paulus 2. ad Thes. 2. 10. 11. *Eo quòd charitatem ueritatis non receperunt, ut salui fierent, ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credāt mendacio.*

6. *Audituri enim estis:)* μελλήσετε δὲ ἀκούειν audituri autē estis: sed δὲ autē, positū est pro γὰρ enim, ut c. 23. 5. Itaque melius noster interpres, quam multi recentiores, reddidit: reddit enim Christus causam eius, quod sequitur, *uidete ne turbemini*, quasi dicat, propterea moneo uos, ne turbemini, quia prælia, & opiniones præliorū audituri estis, πολέμους, καὶ ἀκοὰς πολέμων bella, & auditiones bellorū ad verbum, id est bellorū rumores Hebraismus שְׁמוּעָה auditio, id est rumor. Quidam nimis subtiliter hæc duo distinguere uidentur, in quibus Origenes, & Euthymius, quorum ille allegoricè hæc prælia interpretatur ea, quę in urbe Ierosolymitana commissa sunt; rumores uerò bellorum, quæ in aliis Iudæę ciuitatibus gerebantur. Si quid interest, malim hoc modo distinguere, ut prælia sint præsentia, rumores preliorum futurorum, ut sit sensus eos, ut suis oculis multa iā præsentia visuros bella, & suis auribus alia iam instare audituros, & bellum ex bello, malum ex malo oriturum esse.

Oportet enim hæc fieri.) Non oportet absolutè, sed oportet posita hominum malitia, posito Dei decreto, quo constituerat punire Iudæos, sicut supra dixit c. 18. 7. *Necesse est, ut ueniant scandala* &, ut D. Paulus 1. ad Corin. 11. 19. *Oportet hæreses esse*. Hæc de bellis Iudaicis, quæ vrbis excidium præcesserunt, quæque à Iosepho libro 20. antiquitatum, & totis septem libris de bello Iudaico describuntur, plerique intelligunt, ut Hilarius, Chrysostomus, Auctor imperfecti; Euthymius, Theophilactus, Beda. Alii de bellis Antichristi, quæ

ante

ante finem mundi futura sunt, ut Hieronymus. Vtrumque possumus probabiliter intelligere, cùm alterum ex historiis, & certo iam euentu; alterum ex Ioannis Apocalypsi probetur, & non est, ut ante dixi, cum generaliter intelligi potest, in angustam arctanda sententia.

Sed nondum est finis.) Quidam mundi finem intelligunt, ut Hieronym. & Theophylactus. Alii finem Ierusalem, ut Euthymius.

7. *Consurget enim gens in gentem.*) Hæc etiam communiter, & de tempore Ierosolymitani excidii, & de tempore Antichristi intelligit Augustinus epistola 80. cuius sententiam eorum opinioni præfero, qui ad solum Ierosolymitanum excidium restringunt, ut Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus. Exempla huius prędictionis multa; qui uolet, leget apud Iosephum libr. 20. antiquitatum c. 7. 8. & 15. & lib. 2. de bello Iudaico capitulo 11. 12. 14. 19. 20. 21. & 25. & apud Hegesippum lib. 2. cap. 11. & 14. & 16. & 17.

Et erunt pestilentiæ, & fames.) *καὶ ἔσονται λοιμοὶ καὶ λοιμοὶ*, fames, & pestilētiæ transpositis nerbis, quæ uel in Græcis, uel Latinis codicibus facilè transponi potuerunt: facilius tamen in Gracis propter magnam utriusq; nominis similitudinem, probabilius autem est ita legēdum, ut legitur Gręcè, quia Græcum prouerbium est *μετὰ λιμὸν λοιμὸς*, post famē pestis. Est autem Græcè paronomasia, quæ Latine exprimi non potest. Famem quidē ante Ierosolymitanum excidium præcessisse ex Actis Apostolorum cap. 11. 28. colligitur, & Iosephus tradit lib. 20. antiquitatum c. 2.

8. *Hæc autem omnia initia sunt dolorum.*) Id est, parua mala, si cum iis, quæ postea secutura sunt, conferantur. Metaphora à mulieribus parturientibus sumpta est, quæ initio nuntios quosdam in tantis partus dolores sentiunt, exiguos tamen, si cum iis cruciatibus comparentur, quos erumpente infante experiuntur. Solet scriptura frequenter futurarum calamitatum dolorem hac metaphora declarare, ut Psalmo. 47. 7. *Ibi dolores, ut parturientis*, & Isaiæ 13. 7. 8. *Propter hoc omnes manus dissoluentur. & omne cor hominis contabescet, & conteretur. Torsiones, & dolores tenebunt, quasi parturiens dolebunt unusquisque ad proximum suum stupebit, facies combustę uultus eorum*, & cap. 21. 3. *Propterea repleti sunt lumbi mei dolore, angustia possedit me, sicut angustia parturientis*. Similia exempla in prophetis passim leguntur Ieremiæ 4. 31. & 6. 24. & 13. 21. & 22. 23. & 30. 6. & 48. 41. & 49. 22. 24. & Ezechielis 30. 16. & Oseæ 13. 13. & Michææ 4. 9. 10, *comprehendet te dolor, sicut parturientem, dole & satage filia Sion, quasi parturiens.*

12. *Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas.*) Sensus est, tantam futuram esse omnium fere hominum in Christi discipulos sæuitiam, & crudelitatem (hanc enim iniquitatem uocat) ut qui aliquam alioqui charitatem habebant, qua Apostolos, cæterosque Christianos excipere solebant, atque iuuare, exercere non audeant, hoc est charitatem refrigescere, quia uix quisquam reperiendus erat etiam inter Christianos, qui Christianos iuuare uellet, ne & ipse Christianus esse uideretur, exemplum est apud D. Paulum in 2. epistola ad Timoth. capitul. 4. 16. *In prima*, inquit, *mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt, non illis imputetur.*

14. *Et prædicabitur hoc Euangelium regni in uniuerso orbe.*) Hinc colligit Hieronymus, & Beda non agi hoc loco, & superioribus uersibus de templi, & urbis uastatione, sed de fine mundi, quia dicitur priùs Euangelium in uniuerso terrarum orbe prædicandum, quod ante Ierosolymitanum excidium neq. factū fuisse constat, neque fieri potuisse. Chrysostom. tamen & Theophylact. in sua sententia persistunt, ut hæc omnia de solo Ierosolymit. excidio intelligantur, quos multi recentiores interpretes secuti sunt. Argumento uerò, quod

obiicitur,

obijcitur, respondent etiam ante templi euersionem Euangelium fuisse toto terrarum orbe prædicatum, ut testatur D. Paulus in epistola ad Romanos cap. 1. 8. *Fides*, inquit, *vestra annunciatur in vniuerso mũdo*, & cap. 10. 18. *Nunquid non audierunt? & quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.* At certè in multis orbis terrarum partibus Euangelium prædicatum non erat; cùm & patrum nostrorum memoria reperta sit quarta pars orbis multo cæteris maior, vbi nulla Euangelij notitia vnquam fuerat: & D. August. epistola 80. testatur multas suo tempore in Africa fuisse gentes, quæ Euangelium neque acceperant, neque audiuerant. Vera ista sunt: sed facilè a multis responderur hyperbolicam esse D. Pauli correctionem, qua dicit Euangelium in toto orbe prædicatum, quia in plerisque locis prædicatum erat: eodemque modo Christum hoc loco locutum esse. Nam cum Jerosolyma vastata est, vix vlla erat regio ex ijs, quæ ad illud usque tempus repertæ fuerant, vbi Euangelium non insonuisset.

Euãgelium an prædicatum toto orbe terrarum prioribus sæculis.

Et prædicabitur.) Sunt qui putent particulam *&* hoc loco aduersatiuæ vim habere, quod in simili coniunctione Hebraica, est vsitatissimum: quasi dicat, quamuis hæc omnia euentura sint, tamen mihi obstabunt, quo minus Euangelium toto terrarum orbe nuncietur: ipsum enim sibi per gladios, per ignes viam faciet, quemadmodum Theophyl. & Euthymius videntur exposuisse. Mihi sensus uidetur esse, quamuis calamitates illæ, quas Christus opposuerat, Jerosolymitani excidij tempore euenerint: tamen existimandum non esse finem mundi propterea instare. Priùs enim Euangelium toto terrarum orbe prædicari oportere, ut clariùs dixit Marcus c. 13. 10. *Et in omnes gentes primùm oportet prædicari Euangelium*, id est, priusquam veniat mundi consummatio, ut Auctor imperfecti interpretatur. Euangelium autem regni vocat, quo regnum cœlorum nunciatur appropinquare, vt c. 3. 2. & c. 4. 17. & c. 10. Cur autem ita vocetur, illic exposuimus.

In testimonium omnibus gentibus.) Inepta est hæreticorum interpretatio, id est ut sit lex omnibus gentibus: legem enim in scripturis testimonium appellari vt, *Mirabilia testimonia tua domine*: quod, ut uerum sit, ad hunc tamen locum aptè non hæret, vbi Christus significare voluit ideo Euangelium omnibus esse gentibus prædicandum, ne quis ueritatis ignorantiam posset prætexere, quo minus saluus fieret, eaque res in eos, qui Euangelium non recepissent, aut receptum non seruauissent, in supremo iudicio testimonio esset, quo conuicti condemnarentur, ut Chrysost. Hieronym. Beda, & Euthym. exponunt, similemque sententiam cap. 8. 4. & c. 10. 18. exposuimus.

Hæreticorũ interpretatio reprehenditur. Psal. 118. 129.

Et tunc veniet consummatio.) Chrysost. & Theophyl. Jerosolymitanam consummationem, id est vastationem intelligunt. Hieronym. & Beda, omnesque vetustiores auctores consummationem mundi, quod mihi videtur esse probabilius. Credibile enim est Christum ad ea, quæ Apostoli interrogauerant, respondisse. Interrogauerant autem, quòd signum esset consummationis uersu 3. respondet prædicandum Euangelium per omnes partes orbis terrarum: atque tunc futuram consummationem. Intelligit ergo consummationem sæculi, de qua Apostoli interrogauerunt. Cęterum non uidetur sensus esse, quemadmodum Hieronymus existimat, Euãgelij per totum terrarum orbem prædicationem certum esse signum instantis mundi consummationis: nec enim certum ullum habemus signum, & istud est nimis Christi sententiam arctare. Sed sensus, ut opinor, est, consummationem mundi non ante futuram, quàm Euagelium per omnes orbis oras predicatum sit. Hoc enim certum, Euangelium prius omnibus gentibus prædicandum: illud incertum, an simul atque prædicatum fuerit, finiendus sit mundus.

Euangelij prædicatio per totum orbem quomodo signũ finis mũdi.

15. Cum

15. *Cum videritis abominationem.*) Etiam hoc ad finem mundi Irenæus refert lib. 5. c. 25. & Hilarius, & Auctor imperfecti hoc loco: quam opinionem Hieronymus, & Beda, etsi non omnino sequuntur, improbare non audent: & uerò simile quiddam Antichristi tempore futurum esse apud Danielem cap. 12. 11. legimur, & D. Paulus significat 25. ad Thessa. 2. 4. cum dicit Antichristum in templo Dei, quasi Deus sit, sessurum esse. Sed hoc loco, quamuis fortasse ad tempus Antichristi Christus etiam inspexerit, tamen de Ierosolymitana vastatione eum locutum esse dubitare non possumus, neque quisquam, præter eos, quos ante nominauimus, grauis auctor dubitauit. Refert aliquid ad explanationem huius loci scire, vnde hoc testimonium sumptum sit: duobus enim in locis de futura abominatione locutus est Daniel cap. 9. 27. & cap. 11. 11. Errare Calninus dicit eos, qui ex nono capit. sumptum existimant: errare ego dico eum, quòd ex 12. cap. sumptum esse putet: nam, vt in eius loci commentarijs demonstrauimus, Daniel cap. 12. non de Antiocho, aut de Tito, & Vespasiano: sed de Antichristo vaticinatur, & cap. 9. ita futuram in templo abominationem cum Christi morte coniungit, vt dubium esse non possit, quin de templi vastatione loquatur, quæ minimo interuallo Christi mortem secuta est. Maior quæstio, quæ illa sit abominatio, de qua loquitur Christus. Auctores illi, quos diximus ad Antichristi tempora ista retulisse, Antichristum ipsum abominationem vocari putant; quòd, ut D. Paul. ait, in templo, quasi Deus sessurus sit, idemque profanaturus. Hieronym. præter hanc duas recitat opiniones, quas æquè probabiles uidetur existimare: altera est abominationem uocari statuam Cæsaris: quam Pilatus in templo posuerat: altera statuam Adriani, quæ postea posita est. Neutrum mihi uidetur esse probabile. Nam statuam Cæsaris Pilatus in templo non posuit sed in urbem solùm induxit, idque clam intempesta nocte, & in vexillis militaribus: deinde non stetit, nisi ad paucos dies. Nam Pilatus victus Iudæorum precibus vexilla subduxit, vt Iosephus libr. 18. antiquitatum c. 5. & lib. 2. de bello Iudaico ca. 8. mihi auctor est. Adde quòd cum hoc Christus dixit, iam id factum fuerat. Itaque non potuit eam statuam abominationem appellare. Minùs & statuam Adriani, qui longe post Ierosolymitanum vixit excidiū. Loquitur enim Christus de abominatione, quæ futuri excidij signum futura erat. Alij ipsum Romanorum exercitum, qui Ierosolymam obsedit, abominationem vocatum putant: quemadmodum Origenes tractatu 29. eamque opinionē plerique recentiores interpretes complexi sunt non sine magna, ut uidetur, probabilitate. Nam quod Christus hoc lòco dicit, *Cum uideritis abominationem*, apud Lucam c. 21. 20. dicit, *Cum videritis circundari ab exercitu Ierusalem, tūc scitote, quia appropinquauit desolatio eius.* Persuadere tamen mihi non possum Romanorum exercitum abominationem hic appellari. Verùm, quia Christus addit *stantem in loco sancto*, &, ut Marcus ait c. 13. 14. *stantem, vbi non debet*, qua periphrasi minimè dubito Ierosolymitanum templum significari, quemadmodum Daniel expresso dixit nomine: Romanorum autem exercitus in templo non stetit, nisi excisa iam, & uastata vrbe, cum uictor, ut Iosephus ait, Tito duce templum incendit: itaque non poterat futuræ templi, urbisque euersionis signum esse, & cum dicit *stantem*, statuam aliquam uidetur indicare: uero simile uidetur esse Christum vtrumque dixisse, & *cum uideritis abominationem*, ut ait Matthæus, & *cum videritis circūdari Ierusalem ab exercitu*, ut ait Lucas, quorum alterum Matthæus, alterum Lucas prætermiserit, quemadmodum uidetur D. Augustinus libro 2. de consensu Euangelistarum cap. 77. sentire. Certè ita sentit Euthymius. Alij de seditione illa

Caluinus reprehenditur

Abominatio desolationis quid sit.

2. Thes. 2. 4.

hoc interpretantur, quæ sub Floro præside Zelotis auctoribus (ita enim seditionis duces uocabantur) inter Iudæos excitata est: ita ut Zelotæ in templum sese receperint, illudque contaminauerint, ut Iosephus libr. 6. de bello Iudaico capit. 1. describit. Et quidem seditio ante Ierosolymitanam uastationem contigit, sed, ut eam credam abominationem appellatam, adduci non possum. Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus Titi Imperatoris imaginem in templo positam fuisse dicunt, eamque abominationem appellari. Sed, ut id probent, nullum, quod sciam, uicinum eorum temporum auctorem habent: nihil enim de ea re, qui interfuerat, Iosephus scripsit. In re prorsus incerta pro uero, quod uero similius uidetur, habeo, abominationem desolationis ipsam appellari desolationem, phrasimque esse Hebræorum, qua abominatio desolationis dicitur, id est abominabilis, & horrenda desolatio, sicut D. Paulus 2. ad Thessal. 2. 11. simili Hebraismo *operationem erroris* dixit, id est operantem, & efficacem errorem homines in exitium trahentem. Vnum illud est, quod huic interpretationi obstare uidetur, quod Christus de futuræ vastationis signo agat, cuius uastatio ipsa signum esse non potuit. Respondeo non fuisse Christo propositum, ut his uerbis doceret, quando vastandum templum esset. Id enim illis alijs uerbis, quæ Lucas recitat, indicauit, *Cum uideritis circundari ab exercitu Ierusalem, scitote, quia appropinquauit desolatio eius*: sed tantùm monere uoluit, ut cum uiderent abominandam illam urbis, templique desolationem, intelligerent Danielis prophetiam impletam esse, sublatum esse sacrificium, actumque prorsus de populo Iudaico, ita ut non amplius, quemadmopum post Babylonicum exilium acciderat, urbs, templumque ædificaretur, non amplius instaurarentur sacrificia, sed abrogatam esse pœnitus legem: sicut Daniel prædixerat, *Et erit in templo abominatio desolationis & usque ad consummationem, & finem perseuerabit desolatio.* Itaque Euangelistæ uerba non ita cõiungo, quemadmodum a plerisque interpretibus iungi solere uideo *Cum uideritis abominationem desolationis*, &c. *Tunc qui in Iudæa sunt fugiant ad montes*: sed totam sententiam hoc uersu concludo, neque ex sequenti suspendo, *Cum uideritis abominationem desolationis stãtem in loco sancto, quæ dicta est a Daniele*, quemadmodum & Euthymius interpretatur. Nam quod nonnulli hæc uerba Euangelistæ esse putant, & parenthesi claudunt, probare non possum.

16. *Tunc.*) Omnes interpretantur, *tunc*, cum uideritis abominationem desolationis. Ego conuenienter superioris uersus interpretationi hoc *tunc* non ad proxima uerba, sed ad omnia, quæ a uersu 6. dicta sunt, referendum esse arbitror, quasi dicat, cum audieritis prælia, & opiniones præliorum, & cœtera, quæ dixi, futuræ uastationis signa uideritis, qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes. Quibus uerbis Iudaici populi interitum denunciat, ad montes autem iubet fugere ex vulgari fugientium consuetudine, quia ad montes plerumque, & loca inacessa sese recipiunt; ut Genesis 19. 17. sic angeli dixerunt Lot, *in monte saluum te fac*, cum ex Sodomorum urbe fugere iuberent, quò fortassis Christus alludit. Loquitur enim cum discipulis, & hominibus pijs, quos vult, sicut Lot Sodomorum, ita Ierosolymorum uastationem effugere. Scribit Eusebius lib. 3. historiæ Ecclesiasticæ cap. 5. Christianos, qui imminente Ierosolymitana calamitate in urbe erant, diuinitus admonitos, ut inde aufugerent. Nam cæteri Iudæi, qui non solùm in Christum non crediderant; sed eum etiamnum persequebantur, non modò admoniti non sunt, uerùm ex omni potius Iudæa partim metus, partim festi Paschalis causa in urbem adducti, in eaque conclusi, ut quasi uictimæ mactarentur, ut idem Eusebius annotauit. Cœtera, quæ sequuntur

tur usque ad uersum 19. nihil aliud significant, quàm ingens, ac subitum malum futurum esse, adeoque non esse fugientibus nectendas ullas moras, etiam ut res maximè necessarias expediant, hoc est, *qui in tecto fuerit, nõ descendat tollere aliquid de domo sua & qui in agro, non reuertatur tollere tunicam suam.* Tecta domorum in Palæstina fuisse supernè plana ca. 10.20. docuimus; quia ergo super tecta Iudæi cœnare solebant, & ambulare, monet Christus, ut si quis forte, cum futura calamitas ingruerit, super tectum fuerit, ne descedant in inferiorem domum, etiam, ut pecuniam, aut aliquid ad fugam necessarium assumat: sed aut saltu, aut reptatione, aut alia, quacunque possit, celerrima ratione sese eripiat, quemadmodum iussus est Lot, cum ex Sodomis fugeret, retro non respicere, id est nullam moram interponere. Solet itaque Deus per prophetas de magnis loqui calamitatibus, ut apud Ieremiam c. 46. 5. *Quid igitur? uidi ipsos pauidos, & terga uertentes, fortes eorum cæsos, fugerunt conciti, nec respexerunt; terror undique, ait dominus,* & cap. 48. 6. *fugite, saluate animas uestras, & eritis, quasi myrica in deserto*, & cap. 49. 8. *fugite, & terga uertite, descendite in uoraginem habitatores Dedan, quoniam perditionẽ Esau adduxi super eum tempus uisitationis*, & Zachariæ 2. 6. 7. *o fugite de terra Aquilonis, dicit dominus, quoniam in quatuor uentis cœli dispersi uos, dicit Dominus o Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis.* Itaque, quod Hilar. existimauit hunc locum litteralem sensum habere non posse, interpretis est amantis allegoriam.

19. *Væ autem prægnantibus, & nutrientibus in illis diebus.*) Origenes hoc sensu prægnantibus, & nutrientibus uæ denunciari putat, quia tanta hostium crudelitas futura erat, ut ne prægnantibus quidem, ac nutrientibus mulieribus parcerent: hac enim ratione alijs etiam locis hostium sæuitiam exaggeratam legimus, ut 4. Reg. 8. 12. *Scio, quæ facturus sis filijs Israel mala, ciuitates eorum munitas igne succendes, & iuuenes eorum interficies gladio, paruulos eorũ elides, et prægnantes diuides*, quod ca. 15. 16. completum legitur & Amos 1. 13. *Super tribus sceleribus filiorum Ammon, & super quatuor non conuertã eum, eo quòd dissecuerit prægnãtes Galaad ad dilatandũ terminum suum.* Theophylactus uerò id, quod in obsidione Ierosolymitana accidisse lib. 7. de bello Iudaico cap. 8. Iosephus scribit, denunciari existimat fore, ut nutrientes mulieres filios suos edere cogerentur. Melius Hilarius, Chrysost. Hiero. Auctor imperfecti. Euthym. Beda, & ipse quoque Theophyla. *Væ prægnantibus, & nutrientibus* dici putant, quia illæ uteri, hæ lactentium infantum onere grauatæ fugere non poterunt, ut statim dicit, *Orate, ut non fiat fuga uestra in hyeme, uel sabbato.* Potuit Christus claudos, mutilos, inualidos, aliosque parum expeditos ad fugam homines nominare: sed uidetur mihi prægnantes, & nutrientes, non propterea solum, quòd impeditæ essent, nominare uoluisse, sed quòd in maximis delitijs, maximeque securæ esse uiderentur. Solent enim in maxima securitate nuptijs, ac liberis operam dare, quasi dicat, uæ illis qui in maximis delitijs, & securitate uersabuntur, &, cum calamitas inuaserit, fugere non poterunt.

20. *Orate autem ut non fiat fuga uestra in hyeme, uel sabbato.* Eadem hoc ratione dicit, qua paullo ante dixit, *uæ prægnantibus, & nutrientibus*, quia sicut duo illa fœminarum genera; ita duo hæc tempora hyems, & sabbatum minimè ad fugam apta sunt; hyems, quia frigore horrida, quia lutosa, quia pluuiosa est; sabbatum, quia religione Iudæi prohibebantur ultra mille, aut, ut alij uolunt, bis mille passus procedere. Ita Augustin. libr. 1. quæstionum Euangelicarum cap. 37. Hieronymus, Auctor imperfecti, Chrysostomus, Theophylactus, Euthymius, Beda, & Gregorius homilia 12. in Euangelia interpretantur. Obijciunt Chrysostomus, Euthym. & Theophylactus uideri hac ratione

Chri-

Christum sabbati obseruationem commendare, quam aut iam abrogauerat, aut excidij Ierosolymitani tempore abrogatam uolebat. Respondent illum cum Iudæis ex ipsorum consuetudine, & opinione loqui, qui etsi non debebant prædicato iam Euangelio, sabbatum tamen obseruaturi erant: bis reprehendendi, & quia superstitione tenebātur, & quia ea impediti mortem effugere non poterant.

23. *Tunc.*) Hæc dictio nō idem, de quo ante Christus locutus erat, nec proximum significat tempus, sed quicquid inter Ierosolymitanam euersionem, & mundi finem temporis interiacet, quemadmodum Chrysostom. Hieronym. Auctor imperfecti, Theophyl. & Euthym. admonuerunt. Sic cap. 3. 1. Euangelista dicit *In diebus illis uenit Ioannes Baptista prædicans in deserto Iudææ*, cum triginta post annis uenisset. Transit ergo Christus à fine, & excidio Iudæorum ad finem mundi; fuit enim Ierosolymitana illa uastatio, quasi figura quædam, & imago uastationis, ac finis mundi. Nam, ut uulgo dici solet, quod fit in circulo, fit in cælo. Sæpe mihi multorum Caluinistarum imperitia, aut potius fatuitas commiserationem mouit, qui se hoc solo testimonio ab Ecclesia Catholica discessisse affirmabant, quod dicere soleamus, *Ecce hic est Christus* in Eucharistia *ecce illic est* in altari, *ecce illic* in custodia, id est *in penetralibus*, & Christus dicat, *nolite credere*. Digna hæreticis insania, digna Deo prouidentia, ut qui se ingeniosissimos esse putant, tam stolidi sint, ut huiusmodi testimoniis moueri se de sua religione sinant. Non est refutatione dignus error, risu deludi poterat, nisi habenda esset imperitorum ratio. Primum, quis non uidet nihil aliud Christum dicere uoluisse, quam se promissum Messiam iam uenisse, nec alium expectandum: propterea si quis uobis dixerit de alio quouis, qui post se uenerit, seque Christum esse mentiatur, *Ecce hic est Christus*, aut *Ecce illic* credendum non esse? non enim est, nisi vnus Christus, qui iam venit. Deinde quis non uidet loqui eum de homine aliquo, qui oculis cernatur, qui digito demonstretur, qui miracula faciat? *Dabunt*, inquit, *signa magna, & prodigia, ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi*. Aliquos iam eiusmodi uenisse scribit Eusebius libr. 4. historiæ Ecclesiasticæ capitulo 6. multos etiam uenturos Ioannes in Apocalypsi prædixit, multos quotidie uenire magno nostro malo experimur: huiusmodi enim omnes hæretici sunt: maximeq; Caluiniani, qui tantum Geneuæ, aut, ubi eorum hæresis uiget, Christum esse dicunt, de his monet nos Christus, *nolite credere*, quia sicut quisquis post ipsum se Christum mentiturus erat, non Christus futurus erat, sed Antichristus: ita omne corpus mystici cum Christi, præter corpus ipsius, quod est Ecclesia; quantumcunque se Ecclesiam esse mentiretur, non Ecclesia, sed synagoga Satanæ, id est nō Christi, sed Antichristi corpus futurum erat. De hæreticis igitur, non de Eucharistia, aut de seipso loquitur Christus, quemadmodum & Auctor imperfecti annotauit.

Redarguitur Caluinistarū fatuitas contra Eucharistiam.

24. *Et dabunt signa magna, & prodigia.*) De falsorum Prophetarum miraculis, an uera sint c. 7. 22. disputauimus. Ridiculi uerò hoc loco hæretici sunt, qui nos falsos Prophetas esse dicunt, quòd miracula faciamus. Tam stulti enim sunt, ut ex hac Christi sententia colligant omnes, qui miracula faciunt, falsos esse prophetas, qua ratione non Apostolos modò, verum Christum etiam ipsum falsum fuisse Prophetam probare possent: non id dicit Christus, omnes, qui miracula facturi erant, pro falsis prophetis habendos esse: sed non omnes continuò pro ueris habendos: neque credendum illis esse, qui alium prædicarent Christum, quantumuis magna miracula facientibus, non enim eundem prædicat Christum, qui non eandem Ecclesiam prædicat: Ecclesia enim Christi corpus

Caluinus in harm.

Quomodo miracula facientibus credēdum.

pus est: monet ergo nos Christus, ut Caluinistis, & cæteris hæreticis, etiamsi miracula faciant, nequaquam credamus. Quàm igitur insani sunt, qui illis nullum facientibus miraculum credunt?

Prędestinationis certitudo.

Vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi.) Cum dicit, *si fieri potest*, indicat fieri non posse. Non potest autem posita diuina prædestinatione, vt Theologi disputant; ex hoc loco prædestinationis firmitatem, & ut uocant, certitudinem colligentes. Loquitur Christus non de quouis, sed de finali, ut ita dicam, errore. Nam sępe electi in errorem induci possunt: sed in errore mori non possunt, quia *septies in die cadet iustus, & resurget.* Prou. 24. 16. quod Lucas c. 17. 20. 21. scribit Christum Pharisæis, interrogatum respondisse, *non uenit regnum Dei cum obseruatione, neq; dicent. Ecce hic, aut ecce illic*, nec idem est, neq; cõtrarium illis enim tantum uoluit dicere aduentum suum adeo subitũ futurum esse, ut non possit ex cœlestibus signis præsentiri, quemadmodũ pluuia, aliæq. tempestates futuræ cognoscuntur, itaque non debere homines cęlum obseruare, sed animum pietate, & uirtute excolere, *ecce enim regnum cęlorum intra uos est.* Hic uero illa externa signa proposuit, quæ etiam electorum animos nisi moniti prius essent, tentare poterant.

26. Si ergo dixerint uobis, ecce in deserto est, nolite exire, ecce in penetralib⁹, nolite credere.) Proposuit duo pro oĩbus loca contraria; desertũ, & penetralia, id est conclaue, & intimam maximeque reconditam domus partem, vt significaret, quacunque ratione, quocumque habitu, quocũque loco alius Christus ueniret, credendum illi non esse. Vltra de deserto, & penetralibus quærere, sobrii non est interpretis.

Caluinistæ Euangeliũ suũ fulguri comparantes reprehẽduntur.

27. Sicut enim fulgur exit ab Oriẽte.) Caluinistæ de suo hoc Euangelio interpretantur, quod momento temporis totum terræ orbem ab Oriente usque ad Occidentem occupauerit; nec enim insani homines, quid Christus dicat, sed quid errori suo conueniat, spectant. Christus secundum aduentum suum fulguri comparat, quod quemadmodum fulgur subitò, & inexpectatum emicare solet, neque quisquam obseruare potest, quo puncto temporis sit è nubibus erupturum, sic ipse subito, & cum minimè putabimus, ueniet, & sicut fulgur vno momento ab Oriente vsq; ad Occidentem elucet, sic ipse ueniet adeo splendidus, & illustris, ut nemo eum non uideat. *Ita*, inquit: *erit & aduentus filii hominis*, vt Hilarius, Hieronym. Chrysostom. Auctor impesfecti; & Euthym. interpretantur. In eo tamen Caluinistarum Euangelium fulguri simile esse non nego, quòd, ut fulgur subitò, &, cum antea nunquam apparuisset, erumpit, ita nouum hoc Euangelium inauditum ante, & inexpectatum apparuerit, & vt fulgur momento temporis euanescit, ita male fundata hæresis breui tempore collabitur.

28. Vbicũq; fuerit corpus. τὸ πτῶμα. cadauer, quòd metaphoræ, qua Christus vtitur, magis conuenit. D. Ambros. in commentariis in Psalmum 48. ruinam uertit, sicut & ueterem interpretem aliquando pro cadauere ruinam conuertisse Psalm. 109. 6. annotauimus. Aquilas, sicut & uultures solere ad cadauera volare notum est, & apud Hebræos uidetur fuisse prouerbium, quemadmodum colligitur ex Iob. cap. 39. 33. *Vbicumque*, inquit, *cadauer fuerit, statĩ adest aquila.* Christus ergo se ipsum cadaueri comparat, sicut ante in eadem sententia fulguri comparauerat, & significat fore, ut, cum uenerit, latere non possit, sicut cadauer aquilam non latet: sed vbicumque fuerit, naturali quidem sensu illud inuenit. Qui autem sint, quos aquilis comparat, id incertum est. Irenæus lib. 4. cap. 18. & Beda hoc loco beatos, qui iã Christo fruuntur, quique ante iudicii tempus fruituri sunt, aquilas uocari putant, quòd altissimè uolauerint, & Christum sequantur, quocumque eat, & cum eo ad iudicium uenturi sint. Hilarius

Hebræorũ prouerbiũ.

larius vero, & Auctor imperfecti eos sanctos intelligunt aquilas appellari, qui, cum Christus venerit, uiui reperientur, quique, ut ait D. Paulus 1. ad Thessal. 4. 17. rapientur cum illis, qui de cœlo venerint, in aera. Chrysost. & Euthym. angelos, & sanctos martyres, quibus Christus comitatus veniet: intelligunt. Alij omnes homines, ut Theophylact. & Beda: hoc mihi uidetur probabilius: significat enim Christus omnes homines ad locum, ubi ipse fuerit, ut iudicentur, conuolaturos esse, sicut aquilæ ad cadauera conuolare solent, itaque uelint, nolint, illum uidebunt.

Quomodo Sol ante diē Iudicij obscurabitur.

29. *Sol obscurabitur.*) An uerè obscurandus sit sol, nō satis certum est: sed ex meo iudicio probabilius, quemadmodum, & Origenes, & Hilarius videntur existimare. Quomodo autem obscurandus sit, alia est quæstio. Putat Origenes mundum incendio conflagraturum, tantamque fumi copiam futuram esse, ut sol obscuretur. Alij existimant præ gloria, & splendore aduenientis Christi fore, ut sol ipse obscurari uideatur, sicut stellæ apparente sole obscurantur: ita Hilarius, Chrysostom. Hierony. Theophylact. & Euthymius ut Isai. 24. 23. *Erubescet luna, & confundetur sol, cum regnauerit Dominus exercituum in monte Sion, & in Ierusalem, & in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.* Nonnulli Theologi obiectu nubis obscurandum esse, ut plerique hæreticorum interpretes non reuera obscurandum esse: sed homines adeo stupefactos fore, ut solem ipsum uidere non uideantur, solent enim Prophetæ in similibus calamitatibus dicere obscurandum esse solem, ut Isaias c. 13. 9. 10. *Ecce dies domini ueniet crudelis, & indignationis plenus & iræ, furorisque ad ponendum terram in solitudinem, & peccatores eius conterendos de ea, quoniam stellæ cęli, & splendor earū non expandent lumen suum, obtenebratus est sol in ortu suo, & luna non splendebit in lumine suo,* & c. 34. 4. *& tabescet omnis militia cæli, & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea,* & Ierem. 15. 9. & Amos 8. 9. *Occidit ei sol, cum adhuc esset dies, confusa est, & erubuit,* & Ezech. 32. 7. 8. *& operiam, cum extinctus fueris, cœlos, & nigrescere faciam stellas eius, solem nube tegam, & luna non dabit lumen suum, omnia luminaria cæli mœrere faciam super te,* & Ioelis 2. 10. *A facie eius contremuit terra moti sunt cęli, sol, & luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splēdorem suum,* & ver. 30. 31. *Et dabo, prodigia in cęlo, & in terra, sanguinem, & ignem, & vaporem fumi, sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinē, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis,* & c. 3. 14. 15. *Iuxta est dies Domini in ualle concisionis, Sol et Luna obtenebrati sunt, & stellę retraxerūt splēdorem suum.* Mihi nō opinione hominum, non rei ullius oppositu, sed uerè uidetur obscurandus esse, ut initio dixi, & ut Auctor imperfecti operis affirmat. Primùm, quia eodem modo in Christi aduentu, atque in eius morte, obscurandum esse credendum est: in eius autem morte uerè obscuratum fuisse legimus: deinde quia alia quauis ratione obscurari parum uidetur esse, & constat Christum magnum aliquid, & nunquam ante uisum dicere uoluisse, fore, ut se ad iudicium ueniente Sol ipse, & stellæ omnes contremiscant, & quasi metu perculsæ splendorem retrahant, sicut solent homines timore perterriti in intima sanguinem trahere, & extrinsecus expellescere: hac enim ratione Sol patiente Christo obscuratus est, quasi moriente Deo exhorresceret.

Et stellæ cadent de cœlo.) Eadem de stellarum casu quæstio est, an uerè casuræ sunt. Origenes tractatu in Matthæum 30. scribit non casuras in terram re ipsa, sed amissuras lumen, &, quod terrestre in illis fuerit, in terram casurum, hoc Platonicam olet scholam. D. Hieron. eodem modo casuras dicit, quo Solem obscurandum esse putat, quia Christi splendore nō lucebant; idemque existimat Beda. Nonnulli ueteres etiam auctores nō ueras stellas, sed dæmones, quibus plenus est aer, quique stellarum no-

Stellæ quomodo ante diem iudicij casuræ.

mine intelliguntur, caſuros dixerunt. Alij ex recentioribus pręſertim Theologis non veras ſtellas: ſed eas, quas crinitas uocant: quæ in aere conſtantur, caſuras dicunt. Multorum opinio eſt non verè caſuras, ſed fore, vt, quia non lucebunt, cadere videantur: quod mihi ego nullo modo perſuadere poſſum; dixiſſet enim Chriſtus, ſicut de Sole, & Luna dixerat fore, ut non lucerent: nunc autem, cùm dicit fore, ut cadāt maius profectò aliquid ſignificare uoluit. Itaque Chryſoſtomo, & Euthymio libenter aſſentior, qui verè ſtellas caſuras putant: magis enim Chriſto id affirmanti, quàm Ariſtoteli neganti fieri poſſe, credendum eſſe arbitror.

Et virtutes cælorum cōmouebuntur.) Recentiores interpretes fere omnes uirtutes cœlorum ſtellas uocari putant, ſicut militia cœli uocari ſolent. At ſtellas cœli dixerat caſuras eſſe, quod plus erat, quàm commoueri; quare credendum non eſt hoc loco de ſtellis loqui. Veteres auctores, vt Origenes, Chryſoſto. Beda, Euthym. Theophylact. angelos cœlorum uirtutes appellari dicunt, quemadmodum in ſolemni Eccleſiæ hymno uocantur cœli, cœlorumq́ue virtutes; ſenſum itaque eſſe fore, vt angeli ipſi obſtupeſcant, & quaſi attoniti commoueantur. Ego ſemper exiſtimaui uirtutes cœlorum hoc loco uocari, quos Iob alia metaphora cardines cœli uocat capitulo 22. 14. & Moyſes in Deuteronomio capitulo 30.4. & ſicut dicuntur cardines terræ, 1. Regum 2. 8. & Prouerbiorum 8.26. & cardines maris Iob 36. 30. qua metaphora nihil aliud, quàm firmamentum, & robur ſignificatur, quod ipſum uirtutis nomen declarat. Itaque docet Chriſtus cardines ipſos, & quaſi fundamenta cœli præ timore commouenda eſſe, ſicut ait Diuus Petrus 2. epiſtola cap. 3. 10. *Adueniet autem dies Domini, vt fur, in quo cæli magno impetu tranſient:* hoc eſt *virtutes cælorum commouebuntur; elementa verò calore ſoluentur; terra autem, & quæ in ipſa ſunt opera, exurentur.*

Cardinis nomen in ſcriptura.

30. *Tunc parebit ſignum filij hominis.*) Quod ſignum filij hominis uocet, auctoribus inter ſe non conuenit. Origenes uirtutem, & gloriam, quam ſibi Chriſtus in cruce comparauit, ſignum filij hominis uocari putat, quaſi ſenſus ſit, omnes viſuros eſſe Chriſtum tanta cum gloria, atque maieſtate venientem, ut dubitare non poſſint eum uerum eſſe iudicem. Ad eundem fere modum Hieronym. & Beda victoriæ Chriſti vexillum intelligi poſſe putant. Auctor verò imperfecti paſſionis ſigna, ut flagellorum uibices, clauorum cicatrices ſignum filij hominis uocari dicit. Communis fuit ſemper opinio crucem ſignum filij hominis appellari, eamque in cœlo, aut in aere Chriſto ueniente quaſi eius uexillum, apparituram eſſe. Ita Chryſoſt. Hieron. Beda, Euthym. & Theophyl. quod ego maximè probabile eſſe iudico. Loquitur enim Chriſtus de ſigno filij hominis, tanquam de certo aliquo, & noto uexillo, quod aliud, quam crux eſſe non poteſt.

Crucis apparitio Chriſto ad iudicium veniēte.

Et tunc.) Cum videbunt ſignum filij hominis: ipſa enim coniunctio verborum latentem habet redditionē cauſæ, quaſi ſignificetur propterea omnes tribus terræ planctura eſſe, quia uidentes ſignum filij hominis exterrebuntur.

Plangent.) Id eſt præ dolore, ac pęnitentia pectora manu tūdent, nimis videlicet ſerò.

Omnes tribus terræ.) Id eſt ex omnibus aliqui: non enim boni plangēt: ſed potiùs lætabuntur, quia *diligunt aduentum eius*, vt ait D. Paulus 2. ad Timot. 4. 8.

Et uidebunt filium hominis venientem in nubibus cæli.) Id eſt aeris deſcribit ſeipſum Chriſtus, tāquam Deum, cuius proprium cum gloria ſimul, & maieſtate, & terrore uenire Pſal. 49. 3. *Deus manifeſtè veniet, Deus noſter, & non ſilebit. Ignis in conſpectu eius exardeſcet, & in circuitu eius tempeſtas valida,* & Pſ. 103. 3. *Qui ponis nubē aſcēſū tuum, qui ambulas ſuper pennas ventorum,* fuit Chriſtus nube euectus in cœ-

lum

lum Actorum 1. 9. eodem ergo modo sicut Apostolis angelus dixit uersu 11. uenturus est.

31. *Et mittet angelos suos.*) Et cum angelos se missurum dicit, & cum

Christi diuinitas.

suos uocat, Deum se esse declarat, hoc enim proprium Dei Psalm. 103. 4. *Qui facis angelos tuos spiritus, & ministros tuos ignem urentem.*

Cum tuba, & uoce magna.) Vbique cum tuba Christus uenturus dicitur, vt 1. ad Cor. 15. 52. & 1. ad Thessal. 4. 16. non solùm, quia tuba homines ad

Cur ad diē Iudicij tuba adhibetur.

iudicium uocandi sunt, sed quia tuba regiæ maiestatis indicium est, canitur enim tubis ante reges, cum ad locum aliquem ueniunt. Qualis futura sit tuba, uera ne, an metaphorica, nec sciri potest, nec necesse est, sed est tamen probabile non ueram, sed me-

Qualis ante diem Iudicij futura tuba, & cuius.

taphoricam futuram esse, tubamque appellari uocem aliquam magnam, raucam, sonoram, horrendam, & tubæ clangori similem, qualem se Ioannes in Apocalypsi capit. 1. 10. & cap. 4. 1. & cap. 19. 6. in illo ultimi iudicij spectaculo, quod uidit, audiuisse dicit. Itaque, quod Christus dicit *cum tuba, & uoce magna*, perinde est, ac si dicat *cum tuba*, id est uoce magna, ut coniunctio, *&*, quemadmodum multis alijs locis, exegetica sit. Iuuat, quòd Græcè est in plerisque codicibus, cum tuba uocis magna, quemadmodum legit Euthy. aut cum tuba magna, ut legit Chrysostom. nō enim duas res, sed unam tantum Christus uoluit significare, sic Isaiæ dicitur c. 58. 1. *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta uocem tuam.* Dubium etiam cuius, aut quid significans uox illa futura sit. Nam Ioan. ca. 5. 25. ipsius Christi uocem futuram esse indicat *audient*, inquit, *uocem filij Dei*, sicut & Ioel dixit. c. 2. 11. *Et Dominus dedit uocē suam ante faciem exercitus sui, quia multa sunt nimis castra eius, quia fortia, & facientia uerbum eius? Magnus enim dies Domini, & terribilis ualde, & quis sustinebit eum?* Ioannes uerò in Apocalypsi capit. 8. 6. & capit. 9. 1. 13. & capit. 11. 15. angelos in iudicio tuba canentes inducit. D. autem Paulus 1. ad Thess. 4. 16. uocem archangeli futuram dicit. Itaque est uerò simile, & Christum magna locuturum uoce, ut angelos suos mittat, & angelos, archangelos, cæterosque cœlestes spiritus in tubæ similitudinem clamaturos. Nec existimandum est uocem ipsius Christi tubam appellari, quia dubium non est Christum ex hominum consuetudine, & more loqui; non solent autem reges; sed eorum ministri tuba clangere. Sunt, qui putent ex antiquis. Iudæorum conuentibus sumptam esse metaphoram, ad quos sono tubæ homines conuocabantur Numer. 10. 2. Isaiæ 27. 13. & supra ca. 6. 2. Vero simile id est: sed illud fortasse similius a bello traductam esse similitudinem: adhibetur enim tuba non solùm ad conuocandum, sed etiam ad terrendum, ut apud Isaiam ca. 18. 3. *Omnes habitatores orbis, qui moramini in terra, cum eleuatum fuerit signum in montibus, uidebitis, & clangorem tubæ audietis*, & Sophonię 1. 16. 17. *Dies tubę, et clāgoris super ciuitates munitas, & super angulos excelsos, & tribulabo homines, & ambulabunt, ut cæci, quia Domino peccauerunt*, & Zachariæ 9. 14. *Dominus Deus super eos uidebitur, & exibit, ut fulgur iaculū eius, & Dominus Deus in tuba canet, & uadet in turbine Austri.*

32. *Ab arbore autem fici discite parabolam.*) Id est accipite, audite similitudinem, quam uobis ex arbore fici propositurus sum, Lucas c. 21. 29. 30. *& dixit illis similitudinem, uidete ficulneam, & omnes arbores, cum producunt iam ex se fructum, scitis quia prope est æstas.* Credibile utrumque dixisse Christum.

33. *In ianuis.*) Id est prope, ante pedes statim; Hebraica phrasis, qualis illa Genesis 4. 7. *nonne, si bene egeris, recipies: sin autem male, statim in foribus peccatum tuum aderit*, & Iacobi 5. 9. *Ecce iudex ante ianuam assistit*, id est citò uenturus est.

34. *Generatio hæc.*) Recentiores hæreticorum interpretes, & nonnulli etiam Catholici, qui nimis eos auide sequi solent, ætatem exponunt, quasi

sensus sit, antequam ætas illa hominum, qui tunc uiuebant, præteriret, futuram Ierosolymitanam uastationem. Fuerunt etiam, qui ita exponerent, antiquissimi olim auctores, sed eos Origenes simplices appellat. Et verò hunc non esse sensum, cum aliū meliorem opposuerimus, apparebit. Chrysost. Theophyl. Euthym. & Auctor operis imperfecti generationem hominum fidelium interpretantur, quasi dicat Christus, etsi eiusmodi tam multæ, tamque magnæ calamitates venturæ sunt; tamen Ecclesiam usque ad finem mundi non perituram. Hieronym. uerò generationem omnium hominum intelligit, quasi dicat priusquàm genus humanum finiatur, ea omnia, quæ prædixerat, euentura esse. Mihi generatio hoc loco totus mūdus uidetur appellari, sicut alibi creatura uocari solet, quia totus creatus, totus genitus est. Itaque uerus sensus uidetur esse adeo certa esse, quæ Christus prædixerat, ut non ante finiendus sit mundus, quàm euenerint. Id ex uerbis sequentibus manifestè colligitur, *Cęlum*, inquit, *& terra transibunt, uerba autem mea nō præteribunt*, Quare qui pro generatione ætatem transtulerunt, iniuriam fecere sententiæ.

Vulgata editio defenditur.

35. *Cælum, & terra transibunt.*) Hebraismus, id est, peribunt secundum præsentem statum, *uerba autem mea non præteribunt*, id est non fallent, nō erunt falsa.

36. *De die autem illa, & hora nemo scit, nec angeli cælorum, nisi solus pater.*) Non dubium, quin etiam filius hominis excludatur: quemadmodum Marcus capit. 13. 32. disertis dixit uerbis, *neque filius, nisi pater*. Itaque grauis hoc loco Catholicis olim cum Arianis quæstio fuit, dum hinc Ariani Christi diuinitatem refutare conarentur, quòd Christus diem iudicij diceretur ignorare. Nonnulli ueteres auctores testimonij difficultate pressi eò confugerunt, ut locum uitiatum esse dicerent: nec legendum esse; *neque filius, nisi pater*, vt Hieronymus hoc loco, & Ambros. lib. 5. de fide cap.

Christus diem iudicij quomodo ignorare dicitur.

8. Alij Christum ignorasse quidem diem iudicij, quamdiu in hac uita fuit, sciuisse uerò simul atque ad patrem ascendisset. Sic Origenes tractatu 30. in Matth. cum hæc Christus dicebat, eum diem iudicij ignorasse scribit, post resurrectionem uerò sciuisse, quòd tunc rex, & iudex a patre constitutus sit. Habiti sunt Themistiani cognomento Agnoetæ pro hæreticis, quòd docuerint Christum diem iudicij ignorasse, ut Damascenus in libro de hæresibus auctor est. Verùm illi, ut ex eodem Damasce. colligitur, simpliciter, & sine ulla distinctione diuinæ, humanæque naturæ ignorantiam Christo tribuebant, quia credebant diuinitatem in humanitatem fuisse conuersam. Maior pars antiquorum auctorum existimauit Christum ignorasse diem iudicij, non quòd reuera ignorauerit, sed quòd fecerit, ut nos ignoraremus, quòd nobis reuelare noluerit, quòd eius corpus, id est Ecclesia ignorauerit, quòd se scire dissimulauerit. Hæc enim omnia eodem redeunt, & solent ueteres auctores nunc hoc, nunc illo modo loqui. Ita sentit Origenes tractatu in Matthæum 30. & Chrysostom. homil. 78. in Mattheum, & 14. in Marcum, & Augustin. lib. 83. quæstionum quæstione 61. & libr. 1. de Trinitate cap. 12. & lib. de Genesi contra Manichæos ca. 2. & Greg. lib. 8. regist. cap. 42. & Hieronym. Beda, & Theophylactus in huius loci commētarijs. Alij interpretati sunt ignorasse diem iudicij, id est nondum expertum fuisse, ut Origenes eodem loco, & Epiphanius hæresi 69. & Chrysost. in homilia de Trinitate. Alij dixerunt sensum esse, nec filius hominis scit, nisi pater sciat: sed quia pater scit, filius etiam hominis scit, ut Euthymius Omnes istæ interpretationes mihi videntur esse non adeo accommodatæ. Nam illi, qui aut semper, aut ad tempus Christo ignorantiam tribuerunt, reijciendi omnino sunt, quia tota scriptura sacra refelluntur, illoque maximè D. Pauli testimonio ad Colos. 2. 3. *in quo sunt omnes thesauri*

sapien-

sapientiæ, & scientiæ absconditi. Illa vero receptissima interpretatio eorum, qui existimant ideo Christum dici diem iudicij ignorare, quòd nobis eum non reuelauerit, non admodum magna niti uidetur probabilitate, quia isto modo etiam pater ignoraret, quia nobis non reuelauit: qua etiam ratione illa altera Origenis, & Epiphanij interpretatio refelli potest, ideo Christum ignorare diem iudicij, quia expertus non est. Nam neque pater expertus est. Multi veteres, & graues auctores, ut Athanasius sermone 4. contra Arianos, Ambros. lib. 5. de fide capitu. 8. Gregorius Nazianzenus oratione 4. de Theologia, auctor disputationis inter Arium, & Athanasium coram Probo, Theodoretus anathematismo 4. contra Cyrillum, Cyrillus libro 9. Thesauri cap. 4. Auctor imperfecti homilia 49. apertè docuerunt Christum, quatenus hominem, diem iudicij ignorauisse, atque id hoc loco dicere uoluisse. Quod etsi auditione prima horrendum uidetur esse, adhibita tamen interpretatione uerum habere potest sensum. Illud quidem in primis tenendum est Christum, tanquam Deum, nihil ignorare, potuisset illud præterea, tanquam hominem, neque diem iudicii, neque quidquam aliud ignorasse: sed nodus hic est, quòd cum dicimus, Christus, quatenus homo est, ignorat diē iudicij, dictio illa, quatenus, potest aut speciem, aut caussam significare: si speciem, sensus erit Christum humano intellectu nescire diem iudicij, quod omnino falsum est; non enim sola diuina, sed etiam humana natura diem iudicij nouit, quia in ipsa humana natura, vt ait Diuus Paulus, Coloss. 2. 3. *Sunt omnes thesauri sapientiæ, & scientiæ absconditi:* si caussam significat, sensus erit Christum ignorare, id est non scire diem iudicij, quia homo est: sed quia homo Deus: nam si homo tantùm fuisset, quantumuis perfectus, quantumuis Deo gratus, non sciuisset illum; quemadmodum neque angeli sciunt, qui & perfectissimi, & amicissimi Deo sunt. Non ergo negat Christus se etiam hominem diem iudicij scire: sed negat scire eo titulo, quòd homo sit. Placuit aliquando mihi hæc ad hunc modum explicata sententia, quia & veterum scriptorum auctoritatem tueri, & hunc locum aptè explicare videbatur. Nam etsi sciebam obijci posse, hoc nō uideri conuenienter a Christo, & accommodatè ad id, quod agebat, dici potuisse, quia nihil referebat, quo titulo, quare ratione diem iudicii sciret: poterat enim, quomodocunque sciret, illum Apostolis reuelare, respōdebatur illud tantùm Christo propositum fuisse, ut Apostolorum cupiditatem, curiositatemque cohiberet, ne scire uellent, quæ angeli nescirent. Sed animaduerto nunc non solùm negare filium hominis diem iudicii scire, sed etiam affirmare solum patrem scire, quo uerbo non solùm filium, sed etiam Spiritum sanctum uidetur excludere. Sed nisi fallor eodem modo Christus loquitur, quo supra cap. 20. 23. *Sedere autem ad dexteram, & sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a patre meo.* Itaque indicat, quod magis est, se non solùm, ut hominem, sed etiam, vt Deum, modo quodam diem iudicij ignorare, non quòd ignoret: sed quòd non ipsius sit officium scire, sicut non dixit, quibus paratum est a me: sed *à patre meo*, non quòd non etiam ab ipso paratum esset: sed quòd regnum parare, id est prædestinare non ipsius, sed patris officium sit. Sic etiam patris est constituere, quando soluendus sit mundus, quando dies iudicii futurus sit, hoc est, quod Apostolis dicit Act. 1. 7. *Non est uestrum nosse tempora, vel momenta, quæ pater posuit in sua potestate.* Propterea solus ipse scire significatur. Atque hic nisi fallor, uerus est sensus.

37. *Sicut autem in diebus Noe.*) ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ νῶε, sicut dies Noe, sic erit aduentus filii hominis, id est, quod accidit tempore Noe, accidet tempore aduentus mei, ut sequentibus uersibus explicatur.

40. *Vnus assumetur, & unus relin-*

quetur.) Id est vnus eligetur, & saluus erit: alter reprobabitur, & peribit, vt Hierony. & Theophylact. interpretantur, Lucas capit. 17. 34. idem narrat, quasi alio tempore, atque alia occasione dictum: sed, vt Euthym. existimat, credendum est Christum bis idem, atque diuerso tempore dixisse.

43. *Qua hora fur venturus esset.*) ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρχεται, qua vigilia fur uenit: noster interpres aliis uerbis sensum expressit: quanquã arbitror non sine causa Christum potiùs dixisse, qua uigilia, quàm qua horâ: nimirum quia dixerat paullo ante *vigilate*, id est agite excubias more militum: alludit ergo ad eundem militarem morem, quo solent milites, ne ab hostibus improuisi opprimantur, totam noctem in quattuor distributam vigilias excubare, nescientes qua uigilia hostis venturus sit. De uigiliis autem, & eorum more ca. 14. 25. a nobis dictum est. Quod autem Græcè est *venit*, rectè noster interpres in futurum vertit *venturus esset*, sicut infra versu sequenti: id enim uerbum præsentis temporis aliquando significat, vt c. 17. 11. annotauimus.

45. *Vt det illis cibum in tempore.*) Id est, ut unicuique famulo demensum suum distribuat. Lucas cap. 12. 42. dixit, *vt det illis in tempore tritici mensuram* sensu eodem: alludit enim ad veterem famulorum morẽ, quibus, qui omnium fidelissimus erat, præponebatur, ut eos gubernaret, & pro cuius que meritis cibum distribueret. Solebant autem raro usu pecuniæ pro mercede, vt se alerent, triticum accipere, prout quisque plus minusue laborauerat, quod usque ad nostram memoriam multis in locis factum est. Hoc est, quod dicit Matthæus, *vt det ijs cibum in tempore*, id est in æstate, & quod ait Lucas, *vt det illis in tempore tritici mensuram.*

46. *Sic facientem.*) id est dantem illis cibum in tempore, attentum in officium suum: vnam enim speciem loco exempli pro toto genere posuit.

51. *Et diuidet eum.*) Hæreticorum interpretes, & nonnulli nouarum rerum amatores, & vertunt, & exponunt, dissecabit; putant enim ad nescio quem veterem Iudæorum morem Christum alludere, apud quos summum supplicium erat hominem medium dissecari, vt ex Daniele capitulo 13. 55. 59. & ex libro primo Regum capitulo 15. 33. colligi existimant. Apud Romanos quidem eiusmodi fuisse morem libro 20. capitu. 1. Gellius scribit: apud Iudæos uerò fuisse non credo, apud quos, ut capitu. 5. 22. 23. diximus, quattuor tantùm suppliciorum genera fuisse legimus, in quibus hoc non numeratur, præterquàm quòd, ut paullo post apparebit, non potest in hunc locum hic sensus conuenire. Alij ergo interpretantur *diuidet eum*, id est, priuabit promissis bonis, atque mercede, ut Hilarius hoc loco: alij priuabit eum gratia, qua eum prius donauerat, ut Origenes, & Theophylact. Verus sensus est, quem Hieronymus, Euthymius, & Auctor imperfecti secuti sunt, *diuidet eum*, id est, eijciet ex familia sua, separabit a famulorum suorum numero, sicut supra capitulo 22. 12. 13. iussit rex eum, qui vestem nuptialem non habebat, extra cœnaculum eijci, & in tenebras exteriores mitti. Itaque duo supplicia notantur: alterum, quòd ab officio, quo male functus fuerat, remoueatur: alterũ, quòd in ergastulum, vbi nequam serui sunt, torquendus trudatur. Loquitur enim Christus accommodatè ad id, quod malis seruis fieri solet, qui non priùs medii dissecantur, deinde in custodiam cruciandi mittuntur (quã enim ineptum hoc est?) sed priùs remouentur ab officio, si quod habebant, honorifico; deinde cruciantur.

Caluinus in harm. Erasmus in nouum Testam.

Partemque eius ponet.) Partẽ uocat Hebræorum more miseram conditionem, ut apud Iob c. 20. 29. *hæc est pars hominis impij a Deo, & hæreditas verborum eius a Domino*, & c. 27. 13. *hæc est pars hominis impij apud Deum, & hæreditas uiolentorum*, & Psal. 10. 6. *ignis, & sulphur*,

Partis nomen in scriptura.

sulphur & spiritus procellarum, pars calicis eorum. Sic e contrario in bonam partem accipitur Psalmo 15. 5. *Dominus pars hęreditatis meæ, & calicis mei*, & Psal. 72. 26, *Deus cordis mei, & pars mea Deus in æternum*.

Cum hypocritis.) Hypocritas vocat seruos pigros, & negligentes, ut simili parabola declaratur capite sequenti uer. 26. & 30. hypocritas autem appellat, quia qui huiusmodi sunt, non solent nisi præsente domino laborare, & ut ait D. Paulus ad Ephes. 6. 6. ad oculum seruire, ut non tam boni sint serui, quàm ut esse uideantur. Huiusmodi qui sunt, in ergastula mitti solent, atque torqueri: eò Christus alludit: significat autem infernum, qui pigrorum locus est, ut ex sequentibus apparet, *Illic erit fletus, & stridor dentium* de quo fletu, & stridore cap. 13. 42. à nobis dictum est.

CAPVT XXV.

1 Vnc simile erit regnum cœlorum decem
virginibus: quæ accipientes lãpades suas
exierunt obuiam sponso & spõsæ. 2. Quin
que autem ex eis erant fatuæ, & quinque
prudentes: 3. sed quinque fatuæ, acceptis
lampadibus, non sumpserunt oleum se-
cum: 4 prudentes vero acceperunt oleum in vasis suis cum
lampadibus. 5. Moram autem faciente sponso, dormitaue-
runt omnes & dormierunt. 6. Media autem nocte clamor fa-
ctus est; Ecce sponsus venit, exite obuiam ei. 7. Tunc surrexe-
runt omnes virgines illæ, & ornauerunt lampades suas. 8. Fa-
tuæ autem sapientibus dixerunt: Date nobis de oleo vestro:
quia lampades nostræ extinguuntur. 9. Responderunt pru-
dentes dicentes: Ne fortè non sufficiat nobis & vobis, ite po-
tius ad vendentes, & emite vobis. 10. Dum autem irent eme-
re, venit sponsns, & quæ paratæ erant, intrauerunt cum eo ad
nuptias, & clausa est ianua. 11. Nouissimè vero veniunt &
reliquæ virgines dicentes: Domine, Domine, aperi nobis. Mar. 13. d 33 Luc. 19, b. 12.
12. At ille respondes, ait: Amen dico vobis, nescio vos. Vi-
gilate itaque, quia nescitis diem, neque horam. 13. Sicut e-
nim homo peregre proficiscens, vocauit seruos suos, & tradi-
dit illis bona sua. 14. Et vni dedit quinque talenta: alij autem
duo, alij vero vnum, vnicuique secũdum propriam virtutem, &
profectus est statim 15. Abijt autem qui quinque talẽta accepe
rat, & operatus est in eis & lucratus est alia quinq; 16. Similiter
& qui duo acceperat, lucratus est alia duo 17. Qui autẽ vnũ ac
ceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini
sui 19. Post multum vero temporis venit dominus seruorũ illo-
rum, & posuit rationem cum eis 20. Et accedens qui quinq: ta
lenta acceperat, obtulit alia quinque talenta, dicens: Domine,
quinque talẽta tradidisti mihi, ecce alia quinque superlucratus
sum.

ſum. 21. Ait illi dominus eius: Euge ſerue bone, & fidelis, quia
ſuper pauca fuiſti fidelis, ſuper multa te cōſtituam, intra in gau
dium domini tui. 22. Acceſſit autem & qui duo talenta acce-
perat & ait: Domine duo talenta tradidiſti mihi, ecce alia duo
lucratus ſum. 23. Ait illi dominus eius: Euge ſerue bone & fide
lis, quia ſuper pauca fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam, in
tra in gaudium domini tui. 24. Accedens autem & qui vnum
talentum acceperat, ait: Domine, ſcio quia homo durus es, me
tis vbi non ſeminaſti, & congregas vbi non ſparſiſti, 29. & ti-
mens abij, & abſcondi talētum tuum in terra; ecce habes quod
tuum eſt. 26. Reſpondens autem dominus eius, dixit ei: Serue
male, & piger, ſciebas quia meto vbi non ſemino, & congrego
vbi non ſparſi: 27. oportuit ergo te committere pecuniam
meam numularijs, & veniens ego recepiſſem vtique, quod meū
Sup.13.b.12 eſt cum vſura 28. Tollite itaque ab eo talentum, & date ei, qui
Mar.4.c.25. Luc.8.c.18. habet decem talenta 29. omni enim habenti dabitur, & abun-
& 19.d.26. dabit: ei autē, qui non habet, & quod videtur habere, auferetur
ab eo. 30. Et inutilem ſeruum eijcite in tenebras exteriores: il
lic erit fletus, & ſtridor dentium. 31. Cum autem venerit filius
hominis in maieſtate ſua, & omnes angeli cum eo, tūc ſedebit
ſuper ſedem maieſtatis ſuæ: 32. & congregabuntur ante eum
omnes gētes, & ſeparabit eos ab inuicem, ſicut paſtor ſegregat
oues ab hœdis: 33. & ſtatuet oues quidem à dextris ſuis, hœ-
dos autem à ſiniſtris. 34. Tunc dicet rex his, qui à dextris eius
Iſa.58.b.7. erunt: Venite benedicti Patris mei, poſſidete paratum vobis re
Eze.18.b.7. gnum à conſtitutione mundi. 35. Eſuriui enim, & dediſtis mihi
Ecc.7.d.38. manducare; ſitiui, & dediſtis mihi bibere: hoſpes eram, & col-
legiſtis me: 36. nudus, & cooperuiſtis me: infirmus, & vi-
ſitaſtis me: in carcere eram, & veniſtis ad me. 37. Tunc re-
ſpondebunt ei iuſti, dicentes: Domine, quando te vidimus eſu-
rientem, & pauimus te: ſitientem, & dedimus tibi potum?
38. quādo autem te vidimus hoſpitem & collegimus te: aut nu
dum, & cooperuimus te? 39. aut quando te vidimus infirmum:
aut in carcere, & venimus ad te? 40. Et reſpondens rex, dicet
illis. Amē dico vobis, quamdiu feciſtis vni ex his fratribus meis
Pſa.5.c.9. minimis, mihi feciſtis. 41. Tunc dicet et his, qui à ſiniſtris
Sup.7.d.23. erunt: Diſcedite à me maledicti in ignem æternum, qui pa-
Luc.13.f.27 ratus eſt diabolo, & angelis eius. 42. eſuriui enim, & non dedi
ſtis mihi potum: 43. hoſpes eram, & non collegiſtis me: nudus,
& non cooperuiſtis me: infirmus, & in carcere, & non viſitaſtis
me 44. Tunc reſpondebunt ei & ipſi, dicentes: Domine; quan-

do

do te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum aut in carcere, & non ministrauimus tibi?
Ioan. 5. e. 25. Dan. 12. a. 2. 45. Tunc respondebit illis dicens? Amē dico vobis: Quamdiu non fecistis vni de minoribus his, nec mihi fecistis 46. Et ibūt hi in supplicium æternum: iusti autem in uitam æternam.

IN CAPVT XXV.

1 TVNC.) Cum Dominus improuisus ueneri: pendet enim ex superiore capite sentētia & aliis duabus parabolis, altera decem uirginum, altera talentorū, idem, quod præcedenti serui parabola, declarat.

Simile erit.) Id est tunc apparebit, quod nunc non apparet, dum boni malis in Ecclesia mixti sunt, idem in regno cœlorum, id est in Ecclesia fieri, atque si decem uirgines lampades suas acciperent, ut sponso obuiam exirent, quemadmodum cap. 15. 16. explicauimus. Quò tota spectet parabola ex conclusione, quæ uersu 13. ponitur, perspicuum est, debere nos semper uigilare, ut capite præcedenti versu 42. dixerat, semper paratos esse, quia nescimus, qua hora Dominus uenturus sit, bonorum operum copiam in aduentum Christi præparare. Idem enim hoc capite, quod superiore, prosequitur argumentum. Quindecim in tota parabola partes sunt. Prima est, sponsus, quem nemo dubitat esse Christum, ut multis iam locis exposuimus c. 9. 15. & c. 22. 2. Additur à nostro interprete, & sponsæ, quod in Græcis non codicibus non est, neque D. Basilius in moralibus ca. 5. neque Chrysost. Theophylact. & Euthym. hunc locum tractantes legunt. Legit tamen proculdubio Latinus interpres, legit Origenes tractatu in Matth. 32. legit Hilarius canone 27. legit D. Augustinus epistola 120. & ut uidetur sermone 22. de uerbis Domini secundum Matthæum, & lib. 83. quæstionum quæstione 59. legit & Syrus interpres, & legendum ego, si non necessariò, tamen propter ueteres interpretes, & tot ueterum scriptorum auctoritatem existimo. Neque, ut quidam putant, hæc lectio abhorret à sententia, quòd dicant non solere sponsam obuiam sponso procedere: sed domi eum operiri. Non enim dicitur hoc loco sponsam sponso processisse obuiam, quod insolens fortasse uideri posset, sed dicitur uirgines sponsæ, & sponso obuiam processisse. Solet autem sponsus sponsam in domum suam ducere, unde & uxorem ducere dictum est. Conuenit, & res significata. nam Christi sponsam Ecclesiam esse sæpe iam diximus, & altera parabola c. 22. 2. Euangelista declarauit. Triumphantem autem Ecclesiam, tanquam sponsam, cum Christo ad iudicium uenturam esse Ioannes in Apocalypsi ca. 21. 2. testatur, *uidi*, inquit, *sanctam ciuitatem Ierusalem nouam descendentem de cœlo à Deo paratam sicut sponsam ornatam uiro suo.* Secunda pars parabolę sunt decem uirgines, vbi triplex est quæstio, prima, cur uirginibus, secunda, cur decem regnum cœlorum comparetur: tertia, quid uirgines significent. Origen. & Hieronym. propterea uirginibus potius quàm aliis regnum cęlorum comparatum esse dicunt, ut fidei integritas significaretur, quæ corporis uirginitati similis est, Chrysostomus uerò, Theophylactus, & Euthymius, quia uirginitas summa est uirtus, ut doceret Christus neminem suis uirtutibus confidere debere, quandoquidem ne omnes quidem uirgines, cùm præstantissima virginitatis uirtute præditæ essent, ad nuptias,

ptias, id eſt in cœlum ingreſſæ fuerunt. Alii nonnulli recentiores interpretes, quorum in hac re opinionem magis probo, non alia de cauſa uirginibus potius, quàm aliis, regnum cœlorum comparatum fuiſſe putant, quàm quòd conſuetudo eſſet, ut uirgines tædas præferētes ſponſum domum deducerent; Decem autem comparatum fuiſſe Valentiniani, & Gnoſtici propter decem hominis ſenſus, quinque corporeos, quinque incorporeos docuerunt, ſuam etiam hinc hæreſim confirmantes, ut Tertullianus in libro de anima auctor eſt. Simile quiddam Auctor imperfecti dicere, videtur. Alii propter quinque ſenſus, qui, dum eis bene utimur, ſapientes, dum male, inſipientes ſunt. Itaque decem efficiunt, ut ſcribit Hieronymus, & Beda in commentariis, & D. Auguſtinus epiſtola 120. cap. 33. & D. Gregorius homil. 12. in Euangelia. Probabilia hæc ſunt, ſed potius credo propterea denario numero parabolam fuiſſe propoſitam, ut omnium hominum multitudo, atque vniuerſitas ſignificaretur, quæ per hunc numerum declarari ſolet, ut Geneſis 31. 7. 41. *immutaſti mercedem meam decem uicibus*, id eſt ſæpe, & Leuitici 26. 26 *poſtquam confregero baculum panis ueſtri, ita ut decem mulieres in uno clibano coquant panes, & reddāt eos ad pondus*, & Numerorum 14. 22. *tentauerunt me iam per decem uices, nec obedierunt uoci meæ*. Hic ergo decem uirginibus, id eſt multis regnum cęlorum ſimile eſſe dicitur. Per decem autem uirgines, omnes, quæ verè uirgines ſunt, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, Auguſtinus, & Gregorius iis locis, quos paullo ſupra deſignauimus, ſignificari putant, nimis, ut mihi uidetur, coarctata ſententia. Hilarius uerò, & Auctor imperfecti è contrario per decem uirgines omnes homines, & fideles, & infideles intelligunt, ſententia plùs iuſto dilatata. Origenes, & Hieronymus hoc loco, &, ut uidetur, etiam Ambroſius ſermone 14. in Pſalm. 118. nec omnes homines, nec ſolas uirgines, ſed omnes, ſoloſque fideles intelligendos exiſtimant His aſſentior, quia manifeſtum eſt Chriſtum loqui de his, qui omnes lampades ſuas acceperunt, quas, ut poſtea docebimus, non niſi fideles accipiunt. Lampas enim fides eſt, *lucerna*, inquit, *pedibus meis uerbum tuum*, deinde quia eò tota tendit parabola, ut doceat Chriſtus ſolam fidem ad ſalutem ſine bonis operibus ſatis non eſſe. Altera huius quæſtionis pars erat, quid per quinq. ſapientes, quid quid per quinque fatuas ſignificetur. Hilarius per quinque ſapientes omnes fideles, per quinque fatuas omnes infideles intelligit. Auctor imperfecti, per quinque ſapientes omnes ſpirituales homines, per quinque fatuas omnes carnales, uel per quinque ſapientes omnes, quæ & corpore, & ſpiritu, ut ait D. Paulus, uirgines ſunt per quinque fatuas eas, quæ corpore ſunt uirgines, animo corruptæ. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, &, ut uidetur, Ambroſius ſermone 14. in Pſalmum 118. per quinque ſapientes omnes uirgines, quæ præter ueram animi, corporiſque uirginitatem charitatem etiam, & miſericordiam habent, eamque largiendis eleemoſynis exercent: per quinque fatuas eas, quæ cùm uirgines ſint, miſericordes tamen non ſunt, hoc eſt oleum non habent in uaſis ſuis, ideoq. non dant eleemoſynas. Auguſtinus epiſto. 120. & Gregorius homili. 12. in Euangelia, & Beda hoc loco per quinque ſapientes omnes uirgines, quę bonam, ut dicant, intentionem habent, & virginitatis ſuæ laudem apud Deum, & non apud homines quærunt, per quinque autem fatuas eas uirgines, quæ humanam laudem, aut adulationem aucupantur. Origenes, Hilarius. Hieronymus; & Damaſcenus, aut quiſquis hiſtoriæ, quæ eius nomine circumfertur, auctor fuit capit. 9. per quinque ſapientes omnes homines intelligunt, qui cum fide bona opera habent: per quinque fatuas omnes, qui fidem quidem habent, opera non

Denarius in ſcriptura vniuerſitatem ſignificans.

[Pſal. 118. 105.]

[1. Cor. 7. 34.]

non habent. Hæc interpretatio non solum maximè: sed etiam, vt mihi videtur, solùm probabilis est, quia, vt paullo post dicturi sumus, hoc maximè in parabola agitur solam fidem sine bonis operibus ad salutem non satis valere: Deinde quia idem & per præcedentes capit. 24. 45. & per sequentes parabolas infra uersu 14. declaratur non satis esse credere, nisi etiam bonis operibus vigilemus, quia nescimus, qua hora Dominus venturus sit. Idem etiam altera parabola capit. 22. 2. declaratum est: vbi, quemadmodum hic fatuæ virgines; ita inuitatus ille, qui per fidem iam venerat, & in cœnaculum intrauerat, quia vestem nuptialem, id est bona opera non habebat, exclusus est. Tertia pars parabolæ sunt lampades, quas omnes virgines acceperunt, per quas Hilarius corpora interpretatur humana, in quibus diuinum animi lumen elucet. Chrysostomus, Theophylactus, Euthymius, Beda, Augustinus, & Gregorius in illis locis, quos ante notauimus, ipsam corporis virginitatem lampadem vocari putant. Hieronymus corporis sensus. Idem Hieronymus, Hilarius, Origenes, & Auctor imperfecti fidem interpretantur. Hoc aptè ad parabolæ sensum adhæret. Omnes enim fidem acceperunt, qua Christo excipiendo exierunt obuiam: sed non omnes cum illo ad nuptias ingressæ sunt, quia non omnes bona habebant opera. Quarta pars est oleum, quod sapientes accepisse, insipientes non accepisse dicuntur; quod Chrysostomus, Euthymius, Theophylactus, & Ambrosi. eleemosynam, & misericordiam interpretantur, quæ aliquando in scriptura oleo comparatur. Augustinus verò, Gregorius, & Beda bonam intentionem, qua apud Deum, non apud homines laudem virgines quærunt, de quo paullo ante dictum a nobis est. Vera est, solaque probabilis sententia Origenis, Hilarij, Auctoris imperfecti, & Damasceni, qui per oleum opera bona intelligunt: sine quibus fides non lucet, idest *mortua est* Iacob 2. 26. & quibus, si adsunt, fides ardet, lucet, ostenditur, *Ostende*, inquit, ver. 18. *mihi fidem tuam sine operibus, & ego ostendam tibi ex operibus fidem meam* Hic dicunt virgines fatuę ver. 8. *Date nobis de oleo vestro, quia lampades nostra extinguuntur*, non quòd sine operibus statim extinguatur fides, sed quod, cum per opera non lucet, extingui videatur, & non magis, quàm si omnino extincta esset, ad salutem valeant: vel, vt Auctor imperfecti interpretatur, quia ita comparatum natura est, vt quemadmodum fides bonis operibus fouetur, & conseruatur: ita sine illis elangueat, & paullatim extinguatur; sumere ergo oleum in lāpadibus in parabola est bonorum operum copiam, & veluti thesaurum quendam in futurum Christi aduentum recondere, vt cap. 6. 20. Christus dixit, *Thesaurizate vobis thesaurum in calo, vbi neque ærugo, neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt* Quinta pars sūt vasa, quæ Hilarius humana corpora esse dicit, quemadmodum D. Paulus 2. ad Cor. 4. 7. dixit, *habemus thesaurum in vasis fictilibus*. Meliùs animam aut conscientiam interpretabimur, quæ bonorum operum sedes, & receptaculum est. Sexta pars est, quòd sponsus dicatur longam traxisse moram, quo minimè dubium est Christum significare voluisse longum restare tempus vsque aduentum suum, vt falsam discipulis opinionem eriperet, qui existimabant eum statim post resurrectionem uenturum esse, quemadmodum Chrysostomus obseruauit. Eodem modo Hieronymos, & Hilarius moram sponsi pœnitentiæ tempus esse dicunt. Loquitur autem Christus accommodatè ad virgines, quæ sponsi aduentum expectabant, quibus quia statim, ut illæ spectabant, non venit, nimiùm morari videbatur. Sic enim natura fit, ut expectantibus omne tempus longissimum esse uideatur: alioqui noluit Christus ex sententia sua significare longè aduentum suum adhuc abesse;

nam,

nam, vt Ioannes ait 1. epistola cap. 2. 18. *Nouissima hora est*, neque conueniebat ad parabolæ sententiam, vt doceret longè aduentum suum adhuc distare, ne homines, quos diligentes, vigilantes, atque paratos efficere uolebat, negligentes, desides, & securos efficeret. Septima pars est, quòd omnes uirgines dormitasse dicantur, atque dormijsse, quod Hilarius, & Chrysost. hoc loco, & D. Augustinus epistola 120. c. 32. & D. Basilius in moralibus capi. 5. interpretantur omnes uirgines mortuas esse, antequã Christus ueniret. Auctor uerò imperfecti dorminuisse, id est negligentes fuisse, quòd facilè probarem, nisi æquè sapientes, atque insipientes dormiuisse dicerentur. Itaque dormire interpretor desinere de aduentu Domini corgitare, & eum eo tempore, quo uenit, non expectare; quod & bonis, & malis accidet, & omnibus, qui diu aliquem expectarunt, euenire solet, ut expectare eum desinant, & illis iam non expectantibus, aut con cogitantibus, hoc est dormientibus, ueniat. quod & temporis, quo sponsus uenit, id est mediæ noctis circunstantia declarat, quæ parabolæ octana pars est, quam qui ex consuetudine sine alia sententiæ significatione adductam esse putant, quòd solerent sponsi media nocte ad domum sponsæ uenire, quemadmodum hæreticorum interpretes dicunt, sensum mihi non solùm non assequi, sed etiam euertere uidentur, & inter se repugnantia coniungere. Si enim media nocte, non ante, sponsi ueniebant, quomodo moram fecit, cùm media uox nondum esset? quomodo uisus est uirginibus nimiùm morari, cùm scirent ante mediam noctem uenire non debere? Fuerunt ueteres auctores, qui Christum media nocte uenturum esse crederent, quod Chrysostomus, & Euthymius probabile putant, & hymno quodam Ecclesiastico confirmari quodammodo uidetur. Eam Hieronymus Apostolicam traditionem uocat, ut in Pascha, ideo ante noctem mediam populum dimittere non liceat, quòd Christus ea hora, sicut olim in Ægypto, uenturus crederetur, Iudæos etiam Messiam suũ media nocte expectare. Sed in Christi sententia hærendum, *nescitis diem, neque horam.* Quod ergo media nocte uenisse dicitur sponsus, nihil aliud significat, quàm eo tempore uenisse, quo minimè expectabatur. Quis enim crederet media nocte uenturum esse, cùm omnes homines summa occupat quies, quemadmodum rectè Gregorius, Hilarius, Hieronymus, Augustinus eodem loco, Theophylactus, & Beda interpretantur? Nona pars est clamor, qui media nocte factus est, *ecce sponsus venit.* Hic proculdubio clamor ille est, qui capite præcedenti uersu 31. per tubam, & uocem magnam significatus est, ut Origenes, Chrysostomus, Auctor imperfecti, Euthymius, Theophyla. Hierony. & Augusti. episto. 130. cap. 34. exposuerunt. Decima pars est, quæ ponitur uersu 7. *Tunc surrexerunt omnes virgines illę, & ornauerunt lampades suas*, quod Hilarius de corporum resurrectione, atque reformatione interpretatur. Meliùs eadem epistola D. Augustin. Auctor imperfecti, & Beda hoc loco exponunt audito rumore aduentus Christi fore, ut omnes homines, qui quasi oppressi somno de illo non cogitabant, ueluti expregiscantur: sicut D. Paulus dicit, *Hora est iam nos de somno surgere, nunc enim propior est nostra salus, quàm cũ credidimus*, ad Roman. 13. 11. Ornare uerò lampades suas est opera, quæ quis facit, ad reddendam in iudicio eorum rationem in memoriam reuocare. Vndecima est, quòd uirgines fatuæ dicunt sapientibus, *Date nobis de oleo vestro, quia lampades nostræ extinguũtur*, quare dubium non est significari fore, ut homines, qui bona opera non habuerint nimis serò, cum iudicabuntur, Sanctorum auxilium implorent, ut Auctor imperfecti interpretatur: quasi uelint se aliorum bonis operibus tegere. Duodecima est, quòd sapientes virgines respondent, *Ne forte non sufficiat nobis, & vobis. ite po*

stus ad uendentes, & emite uobis; ubi duo animaduersione digna sunt: alterum, quòd sapientes uirgines negent insipientibus auxilium, non q̃, si possent, dare non uelint: sed quod tam serò dare non possint, ut Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus exponunt, aut, quod probabilius est, quia, ut Auctor imperfecti ait, nemo erit in illo tam horrendo iudicio, qui sibi satis confidat, satisque bonorum operum habere uideatur; hoc enim uerba illa præ se ferunt, *ne forte non sufficiat nobis, & uobis*. Quibus uerbis neque Ecclesiæ thesaurus, qui Sanctorum meritis constat, nec eorum in alios hominesuffragia tolluntur, quasi unius bona opera iuuare non possint alterum. Eadem enim ratione probaretur Sanctos etiam, dum uiuerent, alios uiuentes suis precibus iuuare non potuisse, quod omnibus scripturis sacris contrarium est, ex ijsdem etiam discimus Sanctorum meritis mortuos adiuuari, hoc enim apud Lucam capit. 16. 9. Christus declarat, *Facite*, inquit, *uobis amicos de mammona iniquitatis, ut, cum defeceritis, recipiant uos in æterna tabernacula*, sicut & aliorum fidem, atque laborem alijs sæpe prodesse, ex capit. 9. 2. multi, ut illic diximus, ueteres auctores rectè collegerunt, *Videns*, inquit, *Iesus fidem eorum dixit paralytico, Confide fili remittuntur tibi peccata tua*. Quid ergo est, quod hoc loco significatur? Illud nimirum, tantùm in iudicio illo extremo unumquemque ex proprijs operibus, non ex alienis esse iudicandum, ut D. Paulus dicit 2. ad Corinth. 5. 10. & unumquemque onus suum portaturum, ut ait ad Galat. 6. 5. Sic Diuus Augustinus epistola illa, quam sæpe citauimus 120. exponit, atque ita intelligendum est, quod Hilarius, & Chrysostomus scribunt, declarari hoc loco neminem aliena opera iuuare. Alterum est, quòd fatuæ uirgines ad uendentes mittuntur, ut oleum sibi emant, Vendentes Origenes, & Auctor imperfecti Ecclesiæ Doctores interpretantur, qui uerbum Dei non pretio sed salute, & fidei confessione uendunt, sicut D. Paulus ait, *non quæro, quæ uestra sunt sed uos* 2. ad Corinth. 12. 14. & sicut eos, quos ad Euangelium duxerat, gaudium suum, & coronam uocat ad Philippens. 4. 1. Augustinus verò, Gregorius, & Beda vendentes adulatores intelligunt, qui falsarum laudum fumos uenditare solent, quasi per ironiam hæc dicta sint, Ite ad adulatores, quorum laudationibus delectabamini, & uideamus, quid uobis eorum laudes prodesse possint. Hieronymus in hunc mundum fatuas uirgines, id est homines bona opera non habentes, his uerbis remitti putat, ut bonorum operum oleum multo sibi labore comparent. Credo hanc partem parabolæ non esse: sed ornamentum ex consuetudine eius rei, quæ aut poterat accidere, aut uerò similis erat, ad explendam narrationem adiectum, sicut & quòd sapientes uirgines dicunt, *ne forte non sufficiat nobis & uobis*, vtrumque enim non ad aliquid significandum, sed quia uero simile erat ad eum modum responsuras fuisse uirgines dixisse pe rhibentur. Itaque operæpretium non facit, qui horum uerborum sensum non necessaria subtilitate disquirit, id ex uersu 10. intelligitur, ubi dicuntur uirgines fatuæ ad emendum oleum abijsse nec enim ea re significari potest eos, qui bona opera non habuerunt, in hunc mundum ad ea emenda, id est comparanda esse remittendos. Vnusquisque enim referet, prout ante diem illum gesserit in corpore siue bonum, siue malum ut 2. ad Corinth. 5. 10. docet Diuus Paulus: sed dictum id est, quia uero simile erat uirgines fatuas ad emendum oleum, cùm ab alijs uirginibus illud accipere non possent, ituras fuisse, & oportuit Christum uerisimilem texere narrationem, quòd si hoc aliquam significationem habet, illud tantùm, ut mihi uidetur, significare potest, homines stultos, & improuidos nimis serò, & cum tem-

Sanctorum merita mortuis utilia.

pus iam præterierit, bona uolituros opera comparare, & serò esse diligentes. Decimatertia pars est, quòd sponsus dicatur uenisse interim; quod nemo dubitat Christi ad iudicium aduentum significare. Decimaquarta, quòd quæ paratæ erant cum sponso ad nuptias, id est ad nuptiarum locum, & conuiuium intrauerint; quo uita beata declaratur, ut Apocalypsis 19. 7. *Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriam Deo, quia uenerunt nuptiæ agni, & uxor eius præparauit se*, & uersu 9. *Et dixit mihi, scribe, beati qui ad cœnam nuptiarum agni uocati sunt*. Decimaquinta est, quòd Ianua clausa fuisse dicitur, cum fatuæ uirgines redierunt; quod nihil aliud significat, quàm eas nimis serò bona opera facere uoluisse, cùm tempus iam non esset operandi, sicut Christus dixit Ioannis 9. 4. *Venit nox, quando nemo potest operari*; neque ultra discutiendum est, quomodo fatuæ uirgines peracto iam nouissimo iudicio in cœlum redierint, ianuamque pulsauerint, & Christum solicitauerint precibus, ut sibi aditum aperiret. Hæc enim omnia, sicut & illa, quæ paullo ante diximus, non ad significandum; sed ad explendum, ornandumque parabolæ contextum adiecta sunt; neque quia id in cœlo euenturum est, sed quia inter homines uerò simile erat euenturum fuisse, &, ut ait Gregorius homilia in hæc uerba 12. illud tantùm indicatur, *Ibi iam à Deo non posse mereri, quod petit, qui hic noluit audire, quod iussit*.

Sciri in scriptura idem nonnũquã, quod approbare.

12. *Nescio uos*.) Omnes & ueteres, & noui Theologi obseruarunt sciendi uerbum hoc loco, & alijs consimilibus non cognitionem, sed affectum declarare, &, ut uocant scientiam approbationis, quasi dicat Christus non approbo uos, non agnosco pro filijs meis, aut, ut ait Auctor imperfecti, non uideo in uobis signaculum spiritus mei, de quo 2. ad Cor. 1. 22. & ad Ephes. 1. 13. & 4. 30. loquitur D. Paulus.

14. *Sicut enim homo peregrè proficiscens*.) Imperfecta, & pendens oratio. Nihil enim est: quod particulæ, *Sicut* respondeat, compleatque sententiam, ut Origen. tractatu in Matthæum 33. animaduertit. Itaque intelligendum aliquid necessariò ut sic est regnum Dei, quemadmodum uersu 1. dixit, *Simile est regnum cœlorum decem uirginibus*. Similis oratio apud Marcum cap. 13. 34. Potest dubitari, num eadem hæc parabola sit, atque illa, quæ apud Lucam est cap. 19. 11. multa enim a Matthæo hic, & à Luca illic dicuntur dissimilia. Lucas & alio loco, & occasione alia propositam narrat, cum prandisset apud Zachæum Ierosolimam ueniens, antequàm asino insidens ingrederetur; Matthæus cùm sederet in Monte oliuarum tertio post celebrem illum ingressum die, ut cap. 24. 3. probauimus; Lucas decem, Matthæus tribus seruis dominum bona sua distribuisse, narrat, Lucas singulis seruis minas singulas dedisse, Matthæus uni quinque talenta, alteri duo, tertio unum; Lucas primum seruum una mina decem, secundum quinque lucrifecisse; Matthæus primum quinque talentis alia quinque, secundum duobus quattuor; Lucas seruum illum pigrum minam suam in sudario ligatam habuisse; Matthæus in terram defodisse. Quibus argumentis adductus Chrysostomus diuersas putat esse parabolas. Hieronymus tamen, & Ambrosius in commentarijs in capit. 19. Lucæ, unam faciunt. Hoc potius probo, & quia ab omnibus recentioribus etiam auctoribus eadem esse dicitur, a quibus nolo sine magnis argumentis dissentire: & quia uix uero uidetur simile Christum tam breui temporis interuallo bis eandem parabolam diuersis uerbis proposuisse. Quod ergo Lucas alio loco, & tempore, quam Matthæus propositam fuisse indicat, nouum non est, ut Euangelistæ in loci, ac temporis circunstantijs discrepare uideantur, dum summæ rei gestæ, non ordinis, ac temporis ratio-

nem habent. Credendum ergo hæc Christum, antequàm Ierosolymam ingrederetur, dixisse, quia id Lucas dixit, Matthæus tacuit, non contradixit. In cæteris uerò rebus, quibus videntur dissidere, non Christi uerba, sed totius parabolæ sensum explicare uoluerunt: sensus autem & apud Lucam, & apud Matthæum, licet verba uarient: idem est: estque credibile Matthæum potiùs, quam Lucam Christi uerba retulisse, & quia præsens fuerat, & quia distinctiùs uidetur totam parabolam enarrare. Fortasse Lucas, quia Christus in præcedente parabola regnum cœlorum decem uirginibus comparauit eundem hic numerum usurpauit. Sed id ad sensum nihil refert. Vellem Augustinus in libris de consensu Euangelistarum suam de hac re sententiam exposuisset: sed quæstionem non proposuit. Videndum nunc est, quò parabolæ sensus spectet. Eodem, ut ait Euthymius, quò illa superior de fideli seruo, quem dominus longè abiens familiæ suæ dicitur præfecisse c. 24. 45. Eodem etiam, quò præcedens parabola decem uirginum: acceptam à Deo fidem, & gratiam diligentia, bonisque operibus excolendam, atque augendam esse, ut de se 1. Corin. 15. 10. ait D. Paulus, *Et gratia eius in me uacua non fuit, sed abundantiùs illis omnibus laboraui.* Tum etiam unũquemque ex propriis operibus iudicandum uer. 21. & 23. Denique nos per gratiam à Deo acceptam eiusdem gratiæ accessionem mereri. Quæ partes parabolæ uideri possunt, duodecim sunt. Prima homo peregrè proficiscens, quo nemo dubitare potest Christum significari. Expressius Lucas capitulo 19. 11. *homo quidem nobilis abijt in regionem longinquã accipere sibi regnum.* Nobilem enim uocat, sed non regem, quia nondum regni possessionem acceperat, qua accepta regem appellat: sicut & Matthæus nunc hominem, postea regem ver. 34. Secunda pars est, quòd homo ille nobilis, id est Christus peregrè dicatur proficisci, quòd Chrysostom. & Theophyl. de incarnatione videntur interpretari, quasi peregrè profectus fuerit, cùm è cœlo in terram uenit, & peregrè abierit; cum à terra in cælum redijt, non quod cœlum à terra longè distet, sed ꝙ status ille Christi cælestis, quo & ante in carnationẽ in forma Dei erat, & post ascensionẽ sedet ad dexteram patris, longissimè ab eo distet, quo habitauit in nobis *habitu inuentus, ut homo,* aut potius *verbis, & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis.* Alii peregre profectum dicunt, quia in cælum ascendit, quod longè abest à terra, ut Origen. Auctor imperfecti. Hierony. Beda. Alii, quod non nisi longo post tempore uenturus esset, quemadmodum si multorum annorum peregrinationem succepisset, ut Chrysostom. etiam indicauit. Hoc mihi magis placet. Nam loci distantia nihil; temporis uerò longinquitas multùm ad rẽ pertinebat. Voluit enim dominus longa absentia seruorum suorum fidem diligentiamq; experiri, ut capitul. 21. 33. & 24. 48. & supra hoc capite versu 5. Tertia sunt serui, quos maior pars ueterum auctorum Ecclesiæ Doctores interpretantur quòd illis Christus diuersa talenta id est aliis maiorem, aliis minorem gratiam ad predicandum Euangelium, & ad exponendas scripturas sacras contulisse uideatur, ut Origenes tractatu in Matthæum 33. Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Euthymius, & Theophylactus in commentariis, & Diuus Ambrosius in capit. Lucæ 19. & Cæsarius homilia uigesimasecunda. In hanc sententiam Iustinus in Tryphone hanc parabolam aut exposuit, aut accommodauit. Alii seruos omnes homines, saltem Christianos intelligunt; omnibus enim Deus talentum aliquod, id est gratiam aliquam dedit, qua negotiarentur: id est adiuncta sua diligentia, & eiusdem gratiæ incrementum, & uitam æternam mererentur. Sic Anastasius quæstione 84. & Theophylus Antiochenus libr. 1. Allegoria-

Philip. 2. 7.
Psal. 21. 7.

rum. Hanc ego interpretationem altera meliorem iudico, quia, ut ait Lucas, non solis Apostolis, qui Euangelii Doctores erant, sed omnibus, qui aderant, auditoribus parabolam Christus proposuit, & quia, ut sæpe monere soleo, non est sine necessariis argumentis scripturæ sententia restringenda.

Vocauit.) Adnotarunt quidam nouorum hæreticorum interpretes hāc inuocandi uerbo uim esse, ut significetur nullum Ecclesiæ Doctorem, nisi legitime uocatum, Euangelium debere prædicare. Iam docuimus non agi tantùm de Doctoribus Itaque putilis est ista subtilitas, sed non est tamen, quamuis aduersariorum, consilium contemnendum: rectè enim monent nos: ut eos, quia legitimè uocati non sunt, non Ecclesiæ Doctores, sed hæreticos esse intelligamus. Quarta pars est, quod dicatur homo ille seruis suis bona sua tradidisse, quod vers. 15. & deinceps nomine talentorum explicatur. Itaque eadem pars parabolæ est, *tradidit eis bōa sua*, & ꝙ postea sequitur, *uni dedit quinque talenta, alij autem duo, alij, uero unum.* Talēta ergo, & bona, quæ Deus hominibus distribuit D. Ambrosius in commentariis in cap. 19. Lucæ naturalem rationem esse dicit, quam qui diligenter excolit, dignus uidetur esse, ut eius naturæ gratia insuper addatur, id est, ut plura illi committantur talenta. Hoc & nimis latè patet, quia omnibus hominibus natura data est, cùm Christus de solis fidelibus loqui uideatur, & non uideo, quomodo cum eo uerbo, quod sequitur uersu 15. cohærere possit, *unicuique secundum propriam uirtutem*, nec enim natura, aut naturalis ratio unicuique secundum propriam uirtutem data est, cùm nemo, antequam naturam haberet, uirtutem ullam habere posset. Alii bona, & diuersa talenta diuersa officia Ecclesiastica interpretantur, quale est Episcopi, Presbyteri, Diaconi, ut Auctor imperfecti homilia 53. Alii sensus, ut Hieronymus, & Beda, quorum interpretatio eadem ratione, qua illa prima Diui Ambrosiii refelli potest. Plerique talentum ipsum Euangelium, & uerbum Dei, quod Doctoribus exponendum, atque annuntiandum committitur, intelligunt, ut Iustinus in dialogo contra Tryphonem, Origenes tractatu in Matth. 35. Hilarius cano. 27. Chrysostomus, & Theophylactus in hunc locum. Alii generalius omnia gratiæ, quam uocant, gratis datæ genera per talenta diuersa intelligenda esse uolunt, ut Anastasius quæstione 84. Quæ omnes interpretationes nimis mihi Christi sensum restringere uidentur. Itaque generaliter expono talenta omnia dona, quæ à Deo hominibus dari solent, significare; inter quæ gratia,, quam uocant, gratum faciens, cuius superiores auctores non meminerunt, primum locum tenet. Eam Deus hominibus tribuit, ut adhibita sua ex parte diligentia multiplicent, & augeant, non ut in terram defodiant, id est otiosam esse sinant, quemadmodum de se dixit D. Paulus, *& gratia eius in me uacua non fuit* 1. ad Corint. 15. 10. & sicut eosdem monet Corinthios, dent operam, ne gratiam Dei frustra accepisse uideantur 2. ad Cor. 6. 1. Quinta pars parabolæ uideri potest numerus talentorum, quòd alii quinque; alii duo, alii unum tantum data sint. Hoc enim Hieronymum, & Bedam aliosque nonnullos impulit interpretes, ut subtiliter quærerent, quid per quinque, quid per duo, quid per unum significaretur, &, ut alii per quinque talenta quinque sensus: per duo intellectum, & uoluntatem, per unum memoriam: alii per quinque talenta quinque legis libros: per duo uetus, nouumque Testamentum, per unum totam scripturam sacram interpretarentur, quod sententię Christi uidetur esse contrarium, qui haud dubiè plus per quinque, quàm per duo, quàm per unum significare uoluit, horum uerò magnorum licet auctorum ratione, atque sententia

plus

plus duo, quàm quinque significarent. Itaque hunc ego numerum nihil ad sensum parabolæ pertinere arbitror, quod ex Luca cap.19.13. manifestum est, qui non alii quinque, alii duo, alii unum talentum, sed singulis seruis singulas minas datas fuisse dicit. Quòd si numerus ad parabolæ sententiam pertineret, Lucas eum minimè uariasset: mutasset enim Christi sententiam. Quia verò illud in parabola potissimum agebatur, ut doceret Christus alios homines cum gratia Dei diligentiùs, alios negligentiùs cooperari, hoc tantùm Lucas expressit dicens, unum ex decem illis seruis una mina decem; alium quinque lucrifecisse. Si quid numerus apud Matthæum mysterii habet, hoc tantùm habet, vt generaliter significetur, nec omnibus hominibus æqualia a Deo dona dari, nec æqualiter omnes cum acceptis cooperari donis. Quòd autem dicat quinque potiùs, quàm sex, duo potiùs, quàm tria, in eo nihil existimo esse mysterij. Quòd verò ait Christus talenta distributa esse *vnicuique secundùm propriam virtutem*, haud facile est interpretari Hilarius, Auctor imperfecti, & Theophylact. propriam cuiusque uirtutem fidem intelligere uidentur, quam prout quisque maiorem, aut minorem habet, maiorem, aut minorem a Deo accipit gratiam. Periculosa sententia, si intelligant nos fidem ex nobis ipsis habere, ut propria cuiusque uirtus dici possit. Nam, ut ait D. Paulus, *Dei donum est.* Fuit in eo Origenes, errorem, ut ex commentarijs in hunc locum apparet: fuit aliquando etiam D. Augustinus, ut ipse se reprehendens aduersus Pelagianos scribēs sæpe testatur; meliùs Hieronymus, & Beda uidentur interpretari *vnicuique secundùm propriam virtutem*, id est prout se quisque ad recipiendam gratiam disponit: hoc enim Ecclesiasticum est dogma, licet hæretici repugnent, & omnino uerum: quamuis non ausim affirmare id Christum dicere uoluisse: In medio relinquo.

Eph.2.8.

Nam aut uera est interpretatio, aut simillima veræ. Non existimauerim absurdum, si quis dixerit propriam cuiusque uirtutem naturam esse, quam etsi ex Deo, non ex nobis ipsis habemus, tamen nihil tam nostrum uocare possumus, & est ualde meo iudicio uero simile Deum in distribuendis donis suis naturæ vniuscuiusque rationem habere: quis enim dubitet Moysi propterea gubernandi spiritum, & gratiam potiùs, quàm aliis contulisse, quia natura sua prudentissimus, &, ut scriptura testatur, omnium hominum mitissimus erat? Num.12.3.
Scio, & posse, & aliquando solere balbutientes Esaias adhibitis ex altari carbonibus eloquentes efficere. Scio & Esa.6.6. Nu.22,28.
per asinam loqui: sed hoc rarum, illud vsitatum est. Quamquam mea hæc est sententia, non illa quidem omnino certa, sed cæteris, ut mihi videtur probabilior, uerbum hoc, *vnicuique secundùm propriam virtutem*, non ad aliquid in parabola significandum, sed ad explendam parabolæ narrationem ex consuetudine hominum, ex quibus parabola sumebatur, Christum adhibuisse; cuiusmodi exempla multa iam in superioribus parabolis adnotauimus, ut in hoc ipso capitu. ver. 10. 11. & 12. Quia ergo solent homines bona sua seruis non temerè, & æqualiter: sed pro cuiusque uirtute, ac fide distribuere, dixit Christus hominem illum peregrè proficiscentem alii quinque, alii duo, alii unum talentum tradidisse, *vnicuique secundùm propriam virtutem*, non quòd Deus secundùm propriam cuiusque uirtutem gratiam distribuat; in eo enim non est parabola ad rem significatam accommodanda: sed quòd id homines, de quibus Christus loquebatur, facere soleant: &, ut sæpe diximus, voluit Christus in parabolis uero similia, & fieri solita narrare; etiamsi nihil ad finem parabolæ pertinerent. Sexta pars est, quod dicitur uersu uigesimo, *Domine quinque talenta tradidisti mihi, ecce alia quinque superlucratus sum*. Similiter,

liter, quod de eo, qui duo acceperat talenta, dicitur versu 22. alia duo lucratum esse; quid enim sit alia talenta superlucrari, variè veteres interpretes exponunt. Illi, quos diximus per talentum verbum Dei intellexisse, prætereà etiam Anastasius plura talenta superlucrari interpretantur plures homines Christianos facere, sicut loquitur Diuus Paulus 1. ad Corinth. 9. 19. 20. *Nam, cum liber essem ex omnibus, omnium me seruum feci, vt plures lucrifacerem, & factus sum Iudæis, tanquàm Iudæus, vt Iudæos lucrarer; ijs, qui sub lege sunt, quasi sub lege essem, cum ipse non essem sub lege, vt eos, qui sub lege erant, lucrifacerem.* Alij plura talenta superlucrari esse dicunt maiorem scripturarum, quæ sibi commissæ sunt, & diuinarum rerum notitiam sibi comparare, vt Hieronymus in commentariis. Alij fidei opera adiungere, vt Hilarius canone 27. Hæc omnia Christi sententiam nimis reddunt angustam: itaque Auctoris imperfecti mihi placet interpretatio, vt accepto talento plura talenta superlucrari sit accepta gratia bene utendo gratiæ accessionem mereri; hoc enim & Catholica docet Ecclesia, & aptè conuenit in hunc locum, ubi id Christus agebat, vt doceret eos, qui acceptis talentis bene, diligenterque negotiati essent, dignos esse, quibus plura talenta traderentur. Hoc enim est, quod ait uersu 28. *Tollite itaque ab eo talentum, & date ei, qui habet decem talenta,* & versu 29. *Omni habenti dabitur, & abundabit.* Nisi forte magis placet plura talenta super lucrari hoc esse per acceptam gratiam plura bona opera perficere: unde illud consequatur, quod modo dicebamus, vt quò quisque plura bona opera facit, maiorem gratiæ accessionem mereatur; sicut illi, qui alia quinque talenta superlucratus fuerat, unum insuper talentum inutilis serui datum est. Septima pars est versiculo 18. *Qui autem vnum acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui.* Itaque uidendum est, quid sit talentum in terram defodere. Duo mihi uidentur hac re significari; nimia negotiandi negligentia, cui opponitur, quod postea huiusmodi seruo Dominus dicit versiculo vigesimoseptimo, *Oportuit te committere pecuniam meam nummularijs;* nummularijs enim damus eam pecuniam, qua negotiari volumus: in terram defodimus eam, quam otiosam habemus: defodere ergo talentum est gratiam Dei, vt loquitur Diuus Paulus, in uacuum accepisse. 2. Cor. 6. Significatur deinde nimius quidam timor perdendi talenti. Vtrumque usu uenire solet his, qui nimio quodam metu vota, aut Euangelica consilia uiolandi dicunt se sola præceptorum obseruatione esse uelle contentos, ne dum consilia obseruare uolunt, ne præcepta quidem obseruent, id est, dum talentum ad negotiandum exponunt, non solùm lucrum nullum faciant, sed sortem etiam perdant: nam plerumque, & lucrum perdunt, & sortem, & neque consilia obseruant Euangelica, neque præcepta: sicut seruus ille negligens caussatus se austerum, & rigidum habere dominum, qui meteret, vbi non seminasset, ideoque talentum in terram defodiens non solùm nullum fecit lucrum, sed talentum etiam, quod maximè volebat defodiendo seruare, perdidit. Auctor operis imperfecti talentum in terram defodere esse dicit acceptam gratiam obruere carnali vita; Ambrosius verò in commentarijs ad id caput Lucæ rectam, naturalemque rationem obruere uoluptate. Sed hæc allegorica sunt. Ille, quem indicauimus, nisi fallor, verus est sensus; Lucas non dicit seruum illum negligentem acceptam minam in terram defodisse; sed sudario illigasse, eodem sensu. Vtraque enim metaphora, quamuis diuersa, idem significatur, gratiam, dum nimis timidè seruare uolumus, otiosam reddi, & ad extremum amitti. Dubitant nonnulli, cur potius Christus dixerit seruum

Cõtra Euangelica consilia inani metu non amplectentes.

num illum, qui unum, quam cæteros, qui plura acceperant talenta, in terram ea defodisse. Nihil fortassis in eo mysterij est, cùm Lucas dicat singulos seruos minas singulas accepisse, si quid autem est, hoc esse arbitror, ut serui illius culpa, negligentiaque exaggeretur, qui cum minus accepisset, minore quoque labore & acceptum seruare, & eo negotiari potuit, quod cùm non fecerit, dignus fuit, a quo illud ipsum, quod acceperat, vnum talentum tolleretur. Quod non ita ad rem parabolæ subiectam accommodandum esse puto, ut significetur semper eos, qui minus à Deo gratiarum acceperunt, esse in eis excolendis negligentiores. Nec enim id perpetuò uerum est, sed ut significetur magis esse reprehendendos, qui cùm minus oneris acceperint, minus diligenter, fortiterque tulerunt, & qui cùm minus acceperint gratiæ, minus bene rationem reddiderunt, quia facilius est paruæ, quàm magnæ pecuniæ rationem reddere. Octaua est ver. 19. *Post multum uerò temporis uenit dominus seruorum illorum*: qua parte dubium non est secundum Christi aduentum significari, qui longo post tēpore futurus erat. Nona est, quod eodem loco dicitur, *& posuit rationem cum eis*, quod nihil aliud significat, quàm Christum in iudicio rationem acceptæ gratiæ ab omnibus, qui se eius seruos profitentur, exacturum esse. Decima est ver. 21. *Ait illi dominus eius, Euge serue bone, & fidelis, quia in pauca fuisti fidelis super multa te constituam*, quod idem & alteri seruo, qui duo talenta multiplicauerat uers. 23. dicit. Hac re docet Christus maiora se bonis seruis, quàm ipsorum merita, præmia daturum esse, quia *non sunt condignæ passiones huius temporis ad futurā gloriam, quæ reuelabitur in nobis* ad Roman. 8. 18. & *nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparauit Dominus ijs, qui diligunt illum*. Isaiæ 64. 4. & 1. ad Cor. 2. 9. ut Hieronymus obseruauit. Quid ergo? aliquid accepturi sumus præmij, quod meriti non fuerimus? minimè id quidem dico, omne enim, quod habituri sumus præmium, aut meriti erimus, aut præmium non erit; sed quia non ad æqualitatem iustitiæ, sed ad analogiam dantis, & accipientis aduertendum est, præmium dicitur maius esse, quam meritum. Nota est Alexandri uetus historia, qui cùm poetæ, ut opinor, propter compositum carmen uim magnam pecuniæ iussisset dari, isque respondisset nimium hoc est poetæ, subiecit, at Alexandro non est nimium. Quod sequitur, *in gaudium Domini tui*, non est pars parabolæ distincta, sed explicatio superioris *super multa te constituam*. Hoc enim est super multa seruum constituere admittere illum ad gaudium domini sui, id est eiusdem regni eiusdem gloriæ, & eiusdem, quæ inde percipitur, lætitiæ participem efficere, quemadmodum, & de ipso Christo dictum est ad Philippenses 2. 7. 8. 9. *Exinaniuit semetipsum formam serui accipiens, & habitu inuentus, ut homo, factus obediens usque ad mortem mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum*; & sicut se Corinthijs dicit D. Paulus 2. ad Corin. 1. 7. *Spes nostra firma est pro nobis, scientes, quòd sicut socij passionum estis, sic eritis, & consolationis*, & 2. ad Timoth. 2. 12. *si sustinebimus, & conregnabimus*. Lucas cap. 19. 17. aliquanto aliter scribit, *Euge bone serue, quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem habens super decem ciuitates*, quia una nimirum mina decem lucrifecerat, & rursus de altero seruo, qui una mina quinque lucratus fuerat, *& tu*, inquit uer. 19. *Esto super quinque ciuitates*, quod non est in specie, sed in genere ad rem significatam accommodandum; nec enim sensus est fore, ut in cœlo homines aut ciuitatibus, aut ulli omnino officio præficiantur, sed hoc tantùm fore, ut pro suis meritis præmia alij maiora accipiant, alij minora, sed ex consuetudine, aut Christus, aut Euangelista non uerba, sed sensum Christi exprimens dixit, *Esto super decem ciuitates*, quia de

Quo sensu pręmiū bonorum operum maius quàm meritum.

rege loquebatur, & regum consuetudo est benemeritos uiros gubernandis præficere ciuitatibus. Vndecima pars est uers. 24. *Accedens autem, & qui unum talentum acceperat, ait, Domine scio, quia homo durus es, metis, ubi nō seminasti, et congregas, ubi non sparsisti*, quam nonnulli auctores necessariam, & propriam parabolæ partem facere uidentur, quòd id Christus uers. 26. concedere uideatur. Itaque quidam interpretantur, *metis, ubi non seminasti*, id est, gentes sine lege iustificas, & iustitiam ab illis colligis, in quorum animis legis sementem non feceras, cuius interpretationis auctor est Hilarius. D. uerò Hieronym. *metis, ubi non seminasti*, id est non solùm ab his, quibus aut Mosaicam, aut Euāgelicam legem tradidisti; sed etiam à Philosophis, qui sine lege uiuunt, bona opera requiris. Ego hanc non arbitror partem esse parabolæ, sed adiectitium quoddam supplementum ad explicandam uero similem narrationem; nec enim credibile est quemquam damnatum à Christo ita illi responsurum esse, sed fuit uero simile ita fuisse negligentem seruum Domino traditæ pecuniæ rationem exigenti responsurum, ut in illum negligentiæ suæ culpam reijceret, & suam inertiam Domini seueritate excusaret. Quod ergo sequitur ver. 26. *Serue male, & piger sciebas, quia meto, ubi non semino, & congrego, ubi non sparsi*, nón ita accipiendum est, quasi quod malus seruus dixerat, bonus Dominus uerum esse fateatur, sed ita quasi non ex ueritate, sed ex serui, quocum dominus loquebatur, opinione dictum sit. Voluit enim illum proprijs verbis coarguere, quemadmodum Lucas expressit c. 19. 22. *De ore tuo te iudico serue nequam.* Id Euthymius adnotauit. Duodecima est uers. 27. *oportuit ergo te committere pecuniam meam nummularijs*, quod sic quidam interpretantur, oportuit te uerbum Dei, quod tibi commissum fuerat, cum alijs etiam Ecclesiæ doctoribus communicare, qui idem alios docere possent, qua communicatione fuisset multiplicatum, quemadmodum ad Timoth. scribit D. Paulus 2. epistola capit. 2. *Et quæ audisti à me per multos testes hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & alios docere.* Ita Origenes, Hieronym. Beda, & Euthymius. Alij nummularios populum esse dicunt, & omnes, qui Euangelium audire possunt, quibus dum uerbū Dei explicatur, magis, ac magis crescit. Ad hunc modum Chrysostomus, Hilarius, Auctor imperfecti. Theophylactus etiam, Hieronymus, & Beda sic interpretantur. Iam supra monuimus per talētum non solùm uerbum Dei esse intelligendum, quapropter hæ duæ interpretationes, etsi aliqua ex parte ueræ sunt, tamen plenæ non sunt, atque perfectæ. Itaque non existimo nimis subtiliter disquirendum esse, quid significet pecuniam committere nummularijs, neque enim vt arbitror, necessaria parabolæ pars est: hoc tantum significat gratiam, quam a Deo acceperimus, omni studio, omni diligentia, omni arte multiplicandam, quemadmodum diligentes mercatores solent pecuniam, ne otiosa iaceat, nummularijs in fœnus dare. Posuit autem Christus exemplum in re usitatissima, & in una specie, ex qua totum genus intelligeretur. Nec enim vult Deus, ut malis artibus gratiam multiplicemus, nec fœnus, & usuram probat, sed negotiatoris diligentiam requirit; quemadmodum cum seruum illum laudat, qui Domino suo centum cados olei debebat, dixit, *Accipe cautionem tuam, & sede, citò scribe quinquaginta* Lucæ 16. 6. cumque eius exemplo iubet nos facere amicos de mammona iniquitatis, non enim serui fraudem approbauit, sed industriam, atque prudentiam, qua vult nos etiam in diuinis rebus uti. Sunt qui duo uerba *serue male, & piger*, ita distinguant, ut malum, quia infidelis, pigrum, quia negligens fuerat, appellauerit, ut Origenes, Hieronym. Beda, & Auctor operis imperfecti. Decimatertia est eodem uersu, *ueniens ego recepissem utique, quod meum est, cum usura.* Vsuram

Orige-

Origenes, Hilarius, Chrysostomus, Hieronymus, & omnes, quos supra diximus per talentum Dei verbum interpretari, auditorum fructum, & vtilitatem intelligunt: accommodatè id quidem, sed angustè, quia vt docuimus, latiùs patet sententia. Meliùs Auctor imperfecti per vsuram gratię, & iustitiæ incrementum intelligit, quod accepta gratia bene, ac grauiter utentibus semper accidit. Ex utraque interpretatione vna confici potest, quæ Christi sententiam exæquet, vt usuræ nomine quicquid utilitatis, aut illi, qui gratiam accipit: aut aliis, quibus per eam ministrauit, intelligamus. Decimaquarta est vers. 28. *Tollite itaque ab eo talentum:* quod Origenes sic exponit, quasi docendi gratia negligentibus doctoribus auferatur. Hoc etiam generaliter interpretor Dei dona ijs, qui non bene illis vtantur, tolli solere, quod & præcipuè, & semper in gratia gratum faciente uerum est, in alijs sæpe: nec enim semper docendi, & vaticinandi donum, & alia eiusmodi generis continuò, si quis illis abutatur, auferuntur. Decimaquinta videri potest, quòd eodem loco dicitur: *& date ei, qui habet decem talenta;* sed hanc non existimo propriè partem esse parabolæ: nec enim eadem gratia, quæ uni tollitur, alteri datur: sed dictum id est, quia aut ita inter homines fieri solet, vt pecunia ab infideli, & negligenti seruo ablata, fideli, ac diligenti tradatur, aut quia uero simile erat id dominum facturum fuisse, quamuis non idem Deus faciat: non ergo significatur, quòd Deus faciat, sed quòd negligentes, quòd diligentes homines mereantur. Potest lector aliquis dubitare, quomodo post iudicium rationes ponendæ sint. gratia alijs auferenda, alijs conferenda sit, non quidem eadem: id enim iam docuimus faciendum non esse: sed alia, atque alia. Respondeo aut id non pertinere ad finem propositæ parabolæ, nec esse ad sententiam accommodandum, aut si pertinet, non de ultimo, sed de quotidianis priuatisque iudicijs intelligendum: quamuis propriè parabola ad ultimum iudicium spectet. Iudicat enim quotidie homines Deus, & indignis gratiam aufert, dignis auget. Hactenus exposita parabola est; sequitur parabolæ conclusio generali comprehensa sententia.

29. *Omni enim habenti dabitur, & abundabit.*) Origenes ad hunc modum exponit, omni habenti ex se fidem dabitur gratia, quam ex se non habet: quem errorem, ut caueret, supra lectorem monuimus; eodem fere modo Auctor imperfecti, Hieronym. & Beda, nisi quòd non dicunt fidem quemquam ex se habere. *Potest,* inquit Hieronym. *& sic intelligi ei, qui fidem habet, & bonam in Domino voluntatem, etiam si quid minus in opere, vt homo habuerit, dabitur à bono iudice. qui autem fidē non habuerit, etiam cæteras virtutes, quas videbatur naturaliter possidere, perdet.* Hilarius uerò, omni habenti Euangelium & lex etiam dabitur, non recipienti autem Euangelium, lex etiam auferetur. Ego utrumque accommodatè ad rem subiectam interpretandum esse arbitror. Agebatur de duobus seruis, quorum alter plus pecuniæ reddiderat, quàm acceperat, alter tantundem: *Ecce,* inquit, *habes, quod tuum est;* significatur ergo non quidem generaliter omni habenti dari, & omni non habenti auferri: sed omni, qui plus habet gratiæ, quàm acceperat, quia eam adhibita diligentia multiplicauit, maiorem quoque dari gratiā, & omni, qui gratiam, quam accepit, non multiplicat: sed otiosam, & inutilem retinet, eam ipsam, quia habet, gratiam auferri, quia indignum se reddidit, ut haberet. Quæritur a quibusdam, cur non dixerit: & id quod habet, sed *id, quod videtur habere.* Respondet Hieronymus suam de fide interpretationem sequens, *Quidquid sine fide Chisti est, non ei debet imputari qui male ea abusus est, sed illi, qui malo etiam seruo naturæ bonum tribuit.* Auctor uerò imperfecti, quia fides, quæ sine bonis

operibus est, uera fides non est: sed uidetur esse, quod idem alicubi Gregorius scripsit. sed nolunt dicere fidem sine operibus ueram fidem non esse; sed inutilem, inanem, mortuam, quemadmodum Diuus Iacobus appellauit. Veram ego rationem, cur Christus dixerit, *quod uidetur habere*, esse puto, quòd seruus ille, qui pecuniam in terram defoderat, perinde pecuniam habebat, acsi non haberet, quia otiosa, & inutilis erat; significat ergo eos, qui similiter gratiam Dei habent, ita ut per eam nihil boni agere conentur, non tam habere, quam habere uideri gratiam. Dicat aliquis, si uerè gratiam habet, qui sic habet, quomodo dixit paullo ante *non habenti*? Iam diximus Illud *non habenti* non esse ad acceptam gratiam referendum; sed ad gratiæ incrementum, quod cùm habere deberet, non habet: nam seruus ille talentum, quod acceperat, habebat: sed lucrum non habebat: de lucro ergo dictum est *non habenti*, de talento uerò, quod habebat quidem, sed inutiliter, & non aliter, quàm si non haberet, dictum est, quod sequitur, *& quod videtur habere, auferetur ab eo.*

Homil. 39. in Euang.

30. *In tenebras exteriores.*) De tenebris exterioribus cap. 8. 12. a nobis dictum est.

31. *Cum venerit filius hominis.*) Videtur explicatio hæc esse parabolæ præcedentis; declarat enim Christus, quomodo in iudicio rationes cum seruis suis positurus sit, ut dixerat uer. 19. quemadmodum Auctor imperfecti adnotauit. Cur filius hominis Christus appelletur, diximus cap. 8. 20.

In maiestate sua.) Id est ostendens maiestatem suam, quam tunc, cum hæc diceret, non ostendebat. Opponit enim tacitè præsenti futurum tempus, & primo aduentui secundum. Probabile, quod Chrysostomus, & Hieronymus existimant, propterea Christum de futura sua maiestate, & gloria mentionem intulisse, quia paullo post mortem erat aditurus, ut præsentem infirmitatem futura compensaret gloria, & discipulorum animos, ne in fide nutarent, erigeret; quod & aliis locis fecisse sæpe supra obseruauimus.

Et omnes angeli cum eo.) Omnes angelos cum eo uenturos dicit, & ut declaret omnes illius esse, & ut futuram aduentus sui maiestatem ante oculos ponat: quemadmodum enim regem in publicum alicuius magnæ rei causa procedentem omnes eius ministri prosequuntur: ita omnes angeli Christum ad iudicium uenientem comitaturi sunt. Venient etiam omnes, ut putat Chrysostomus, ut testes sint actionum eorum, qui iudicandi sunt, quia *omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capiunt salutis* ad Hebræos 1. 14.

Tunc sedebit.) Non significat ante non esse sessurum: sedet enim etiam nunc ad dexteram patris, quæ sedes maiestatis est; sed tacita est antithesis inter tempus secundi aduentus, & primi, cum hęc Christus dicebat: nondum enim sedebat in sede maiestatis suæ. Nec loquitur de ueritate, sed de demonstratione maiestatis: uerè enim etiam nunc sedet, sed homines non uident, tunc sedentem uidebunt: propterea dicit tunc sessurum esse.

Hebraismus

Super sedem maiestatis suæ.) δόξης αὐτοῦ gloriæ suæ, Hebraismus pro super sede sua gloriosa, & illustri. Disputat Origenes tractatu in Matth. 34. qualis ea sedes futura sit; existimat autem per sedem, aut sanctorum perfectiones, atque uirtutes intelligendas, in quibus Christus sessurus dicitur, quia sanctis comitatus ueniet, ut in ipsis quodammodo insidere uideatur: pertinet autem hoc ad regiam maiestatem: solent enim imperatores aliquando principum humeris gestari. Eandem interpretationem Auctor imperfecti uidetur approbare; aut angelos, qui propterea Throni nominantur ad Coloss. 1. 16. quòd super eos Deus sedeat, Psalm. 98. *Qui sedet super Cherubim, moueatur terra*, & Psalm. 79. 2. *Qui sedes super Cherubim manifestare corā Ephraim, Beniamin, & Manasse,*

Quid per sedem Christi iudicis intelligendum.

Manasse. Beda sedem maiestatis Christi ecclesiam interpretatur, quæ quasi tribunal eius est. Hæc omnia etsi speciem habent probabilitatis, plus habent allegoriæ, quam litteralis interpretationis. Itaque in re prorsus incerta, quod vero mihi videtur esse simillimum, sequor: Christum super nubem aliquam lucidam, & illustrem sessurum esse, & quia nube euectus in cœlum est, Act. 1. 9. & ver. 11. eodem modo modo dicitur esse uenturus; quamuis id nō tam ad nubem, quam ad ueritatem aduentus referri posse sciam; & quia ubique in nubibus cœli venturus dicitur, ut cap. 24. 30. & 26. 64. & quia per nubem videtur semper diuina maiestas declarari, vt cap. 17. 5. & Exodi 16 10.

An omnes homines in iudicio generali interrunt.
1. Thes. 4. 15.

32. *Et congregabuntur ante eum omnes gentes.*) Hic etiam Origenes disputat, an omnes omnino gentes congregandæ sint, an illæ tantùm, quæ tunc in uiuis fuerint, aut soli Christiani: & ij an omnes, an ij tantùm, qui, ut ait D. Paulus, residui fuerint, & ille, & Euthymius, existimant solos congregandos esse Christianos, quia cæteri iam iudicati sunt, ut ait Diuus Ioan. capitu. 3. 18. Beda quattuor hominum ordines esse dicit, alij enim, inquit, non iudicabuntur, sed iudicabunt, ut Apostoli, quibus dictum est *Sedebitis, & uos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel,* cap. 19. 28. & de quibus ait D. Paulus, *nescitis, quia angelos iudicabimus.* 1. ad Corinth. 6. 3. alij qui iudicabuntur, non iudicabunt: salui tamē erunt, vt illi quibus dicetur, *Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi: esuriui enim, & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere* infra vers. 34. 35. alij nec iudicabunt, nec iudicabuntur, sed peribunt: quales erunt omnes, qui extra Ecclesiam reperientur, de quibus dicitur Psalm. 1. 5. *non resurgent impij in iudicio*: alij non iudicabunt, sed iudicabuntur, & iudicio condemnati peribunt, ut illi, quibus dicetur, *Discedite a me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & angelis eius: Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare* infra vers. 41. & 42. scriptura ubique omnes homines staturos esse dicit *ante tribunal Christi, vt referat vnusquisque propria corporis prout gessit in corpore siue bonum, siue malum* ad Roman. 14. 10. & 2. ad Corinth. 5. 10. Quòd autem ait Diuus Ioan. *Qui non credit, iam iudicatus est,* rectè Theologi interpretari solent, non opus est, ut eius causa in iudicio discutiatur, & ut eorum uerbis utar, iam iudicatus est iudicio discussionis, quo minimè indiget, sed nondum iudicatus iudicio approbationis. Denique sensus est, adeò mala est eius causa, ut opus non sit, ut in iudicium tractanda deferatur: cùm enim non credat, se ipse condemnat, sicut de hæreticis dicit Diuus Paulus ad Titum 3. 11. *Subuersus est, qui eiusmodi est, & delinquit, cùm sit proprio iudicio condemnatus.*

Cap. 3. 18. Iudiciū discussionis, & approbationis.

Solent in schola a Theologis quædam obijci, primùm, quòd illa uerba, *Esuriui enim & non dedistis mihi manducare,* & illa his contraria, *Esuriui, & dedistis mihi manducare,* non possunt ad omnes homines pertinere. Multi enim damnandi sunt, qui esurientem Christum non viderūt: cùm illum penitus ignorarent, nec scirent pauperes eius personam gerere: deinde infantes, qui aut saluandi, aut damnandi sunt, nec propterea saluabuntur: quia Christum esurientem pauerunt, nec propterea damnabuntur, quia non pauerunt: non ergo in iudicium venturi sunt. Vna est huiusmodi ad omnes obiectiones, & expedita responsio, Christum unam speciem pro toto genere posuisse, sicut in exemplis facere consueuimus: nec enim omnibus, qui saluandi sunt, dicturus est, *Esuriui enim, & dedistis mihi manducare,* nec omnibus, qui damnandi, *Esuriui, & non dedistis mihi manducare,* sed quibusdam: hoc enim exemplo tantùm docere uoluit, se neminem temerè aut saluaturum, aut damnaturum esse, sed iustissima de causa, eaque publicè, & coram homini-

minibus declarata, quemadmodum in forensibus sententijs fieri solet; vnde videtur Christus metaphoram sumere uoluisse. Ergo & infantes, & infideles omnes iudicabuntur: sed illis, cur aut saluentur, aut condemnentur, alia reddetur causa. Potest aliquis dubitare, cur potius dixerit *congregabuntur omnes gentes*, quàm omnes homines: fortasse quia illud plus ponderis habebat: explicatur enim nomine omnium gentium nõ solùm omnium hominum multitudo: sed etiam varietas, & faciebat ad iudicis maiestatem, ut explicaretur eum diuersarum gentium iudicem futurum esse.

Cur boni cũ ouibus, mali cum hædis comparati,

33. *Et statuet oues quidem a dextris suis, hædos autem a sinistris.*) Minimè dubium est bonos oues, malos hœdos appellari, cur autem, id est dubium. Origenes, Euthymius, & Theophylactus bonos quidem oues, quia mites sunt: malos hircos, quia asperi, & per prærupta ascendentes, id est non recta, & plana incedentes uia, uocari putant. Hilarius verò, & Chrysost. itemque Euthym. & Theophylact. bonos oues, quia utiles, & fructuosi: malos hircos, quia infructuosi sunt. Credo ego primùm propterea Christum ouium, & hędorum metaphora usum fuisse, quia versu præcedenti dixerat, *& separabit eos ab inuicem, sicut pastor segregat oues ab hædis*; per oues autem bonos: per hœdos malos intelligi uoluisse, quia oues hœdis meliores sunt. Eademque de causa dicit se oues ad dexteram, hœdos ad sinistram positurum esse, quia locus dexter sinistro honorificentior est, quemadmodum, & Hilarius indicauit, cuius sententiam magis probo, quàm illam Origenis, Hieronymi, Bedæ, & Auctoris operis imperfecti, qui existimant propterea bonos ad dexteram, malos ad sinistram futuros esse, quòd in scripturis sacris dextera bonum: sinistra malum significare soleat, ut Ecclesiastis 10. 2. *Cor sapientis in dextera eius, & cor stulti in sinistra illius*, id est, cor sapientis semper bonum, cor stulti semper malum cogitat. Solet quæri, ubi infantes futuri sint, qui sine baptismo ex hac uita decesserũt, cùm non sint propter opera, sed propter uitiosam originem condemnandi. Certus, & minimè hæsitans respõdeo ad sinistram futuros esse, sicut ad dexteram alios infantes, qui non propter bona opera, sed propter suscepti baptismi gratiam saluandi sunt. At in iudicio, ut ex sententia manifestum uidetur esse, non nisi de bonis, malisque operibus agetur. Id constanter nego: merita enim cuiusque ponderabuntur, quæ non semper in operibus: sed in solo aliquando animo, in sola gratia, in sola origine consistunt: sed, ut diximus, non fuit Christo propositum omnes causas, cur alij saluandi, alij damnandi essent, explicare: sed exemplum tantùm in una specie proponere, ex quo aliæ etiam species, & caussæ intelligerentur.

Infantes nõ baptizati ĩ iudicio ad sinistram erunt.

34. *Tunc dicet rex.*) Non uocauerat se regem ante, sed hominem, & filium hominis, & apud Lucam hominem nobilem, qui peregrè profectus esset, ut regni capesseret possessionem, nũc uocat regem, quia de eo tempore loquitur, quo accepto iam regno rediturus est; tum etiam, quia ante nondum regiam descripserat maiestatem: nunc ea descripta meritò se regem appellat.

His qui à dextris eius erunt.) Incipit ab honorabilioribus morem hominum obseruans, aut, ut ait Auctor imperfecti, propterea ab his, qui a dextris futuri sunt, id est a bonis initium sumpturus est, quia propensior est ad saluandum, quàm ad condemnandum.

Venite.) vocat eos ad se, quia uult regni sui participes facere, sicut dicit apud Ioannem capitulo 12. 26. *Si quis mihi ministrat, me sequatur: & ubi sum ego, illic & minister meus erit*; quia ergo ipse paterni regni possessionem ceperat, ad eandem possessionem seruos suos uocat, cum dicit *venite*; loquitur enim, quasi continuò in cœlum rediturus, vultque, ut se serui sequantur.

Bene-

Benedicti patris mei.) Quidam sic interpretatur;quos pater meus multis beneficiis cumulauit,quia benedicere in scripturis beneficiis afficere significare solet: non probo, nec enim de præteritis beneficiis intelligi uidetur posse, quæ maiora fortasse multis eorum, qui damnandi sunt, collata fuerunt, sed referendum hoc est, nisi fallor,ad futuram gloriam, ad quam eos Christus inuitat. Itaque benedicti patris mei perinde est, ac si dicat dilecti à patre meo, & ab eo æterna uita donandi,ut supra cap.21.9. cum populus Christo diceret, *Benedictus, qui uenit in nomine* Domini, non acceptam prædicabat gratiam, sed futuram illi à Deo adprecabatur. Itaque eorum sententiam nequaquam probo, qui hoc ad prædestinationem reuocant, quasi tacitè reddatur causa, cur salui fiant, quia nimirum benedicti patris, id est ab eo prædestinati sunt.

De merito contra Caluinum.

Possidete.) κληρονομήσατε, hæreditatem regni capite,quo uerbo Caluinistæ insolenter insultant, quasi hic omne nostrum meritum aboleatur. Si enim,inquiunt, hæreditas est,merces non est,neque labori, & merito, sed origini datur, qu a filii Dei sumus,*si autem filii, & heredes*, ut nos D. Paulus argumentari docuit, filii autem per fidem sumus, fides eorum opinione hæresis est, ita omnis res concidit in nihilum. Vitam æternam in scripturis mercedem appellari negare non possunt supra cap. 5. 12.& cap.6.1.& cap. 10.41.42.& capitul.20. 8.vbi de hac etiam re nonnihil disputauimus:tum etiam 1. ad Corin. 3. 8. 14.& 9. 18.& Apocalypsis. 11. 18.& 22.12. sed non deest hominibus ingeniosè hæreticis responsio,mercedē appellari, non quod merces sit, sed quia sicut merces,post laborem datur, quamuis non propter laborem. Inscitia, si malignitate careret,miseranda: quia malignitati coniuncta est, irridenda. Si enim alius non esset locus, quàm hic ipse, de quo disputamus, ex eo perspicuum esset uitam æternam non solùm post opera, sed etiam propter opera bonis dari, ideoque uerè, proprieque esse mercedem. Eodem enim modò, eodem contextu, iisdem uerbis, eodem sensu bonis dicitur, *Venite benedicti patris mei, possidete paratum uobis regnum à constitutione mundi; esuriui enim & dedistis mihi manducare*,atque dicitur malis, *Ite maledicti in ignem æternum, esuriui enim, & non dedistis mihi manducare*, cum autem de malis agitur, manifestum est, non solum consequētiam, ut hæretici putant, sed ueram etiam causam significari; propterea enim damnantur, quia id uerè proprieque meruerunt Christum esuriētem non pascētes: ergo & cum bonis dicitur, *Venite, possidete regnum:esuriui enim, & dedistis mihi manducare*: non solùm consequentia, sed uera etiam causa, & meritum significatur. Sed ex aliis etiam locis clarius probari potest: propriè enim merces est, & hæretici ipsi confitentur, quæ non solum post laborem, sed etiam propter laborem datur, dari autem propter laborē ex eo cognoscimus, quòd maiori labori maior detur, minori minor: at hoc eodem modo D. Paulus testatur dari uitam æternam 1. ad Cor.3.8.*vnusquisque autē propriam mercedem accipiet secundùm suum laborem*: loquitur autem de eo, qui plantat,& de eo, qui rigat; quid est ergo *secundùm suum laborem*, nisi qui plus laborauit,maiorem,qui minus, minorem mercedem accipiet. Præterea cum Christus dicit supra cap. 10.41.*qui recipit prophetam in nomine prophetæ mercedem prophetæ accipiet, & qui recipit iustum in nomine iusti,mercedem iusti accipiet*, quis sanæ mentis dubitare potest maiorem & minorem prophetæ, ac iusti mercedem distinguere uoluisse; prout maioris meriti est prophetam, quàm iustum quemlibet hospitio recipere, quemadmodum eo loco probauimus? Cur ergo uita æterna hæreditas appellatur? Id nisi errore suo cæci essent,facile intelligere potuissent, nempe & merces, & hæreditas est, merces quia meritis, hæreditas quia

Rom.8.17.

Cur uita æterna hæreditas appellatur.

filijs

filijs datur. Sed illud istos decipit, quod Deum hominum similem esse putauerunt, apud quos hæreditates temerè, ac sine iudicio quibusuis filijs bonis, ac malis dari solent. Non ita Deus, qui dat regnum cœlorum solis filijs, quia soli meruerunt, & non solùm, quia filij, sed quia digni sunt, ideoque non æqualem omnibus partem, sed maiorem melioribus, quod prudentis est patris facere. Scio Chrysostomum, Theophylactum, & Euthymium adnotasse in verbo κληρονομεῖν, hanc uim inesse, ut significet non quoquo modo accipere, sed tanquam hæreditarium, tanquam proprium, tanquam debitum; sed eos Caluinistas non esse ne Caluinus quidem ignorat, qui propterea quòd liberum arbitrium, & bonorum operum merita asserere solent, sæpe Philosophos appellat.

Caluini scōma aduersus Chrysostomum.

Paratum uobis regnum.) Id est prædestinatum, ut cap. 20. 23. ubi pronomen *uobis* eandem uim, atque illic relatiuum *quibus* habere arbitror, ut sensus sit *uobis* id est merentibus, sicut illic *quibus paratum est à patre meo*, id est, ijs, qui illud meruerint, huc enim causalem particulam, quæ uersu sequenti ponitur, referendam esse quidam putant, *Esuriui enim*, ut hæc sit sententia, possidete regnum, quod propterea uobis pater meus prædestinauit, quia *esuriui, & dedistis mihi manducare*, ut Chrysostom. & Hieronym. interpretantur. Quod an uerum sit, non est hic locus disputandi; illud tantum dico uideri mihi Christum glorificationis potiùs, de qua agebat, quàm prædestinationis caussam reddere uoluisse, ut ex antitheto manifestum est, *Discedite in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & angelis eius, Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare*. Hic enim cum eodem loquatur modo, non reddit causam, cur illis iam inde ab æternitate ignis paratus sit, sed cur in ignem mittantur. immo ne illis quidem, sed diabolo, & angelis eius ignem illum paratum fuisse dicit, quod, ut postea docebimus ratione non uacat. Eodem ergo modo hic intelligenda sunt verba, *venite, possidete regnum, Esuriui enim & dedistis mihi manducare.*

35. *Esuriui enim.*) Paulò ante Caluini interpretationem refutauimus, qui particulam γὰρ *enim*, non causam, sed consequentiam significare dicit. Potest aliquis dubitare, an hæc ipsa verba, quæ hic ponuntur, Christus sit in iudicio pronunciaturus. Legi enim nonnullos recentiores interpretes, qui negarent, quod nescio, an sine temeritate fieri possit. Illud ego vero simile esse arbitror, non hæc solum, sed alia etiam nonnulla, quæ aut Christus non dixit, aut Euangelista non expressit, in illo iudicio dicturum esse. Nec enim, ut supra disputauimus, omnes qui regnum cœlorum accepturi sunt, propterea sunt accepturi, quòd esurientem pauerint Christum, & est credibile unicuique, cur eum ad regnum cœlorum admittat, rationem expositurum: hoc enim & ad iudicis officium, & ad beatorum gloriam pertinebit. Cur ergo de his tantùm, quis esurientem pauerant, mentionem fecit? supra respondimus unam speciem loco exempli pro toto genere posuisse, ideo autem hanc potius, quam aliam bonorum operum speciem proposuit, quia nihil nobis magis commendatum esse uoluit, quam eam charitatem, quæ erga proximos esset, quæ ipsa, quamuis multa habeat species, in hac potissimùm obseruatur, si esurientes pauperes alamus, quemadmodum Euthymius adnotauit.

Christus quæ uerba in iudicio sit pronunciaturus.

37. *Tunc respondebunt iusti, quando te uidimus esurientem?*) Putat Origenes, & Auctor imperfecti iustos hoc non obliuione, sed humilitate responsuros esse, quasi non agnoscentes in se uirtutem illam charitatis, cuius causa a Christo laudati essent. Potiùs credo ideo ita responsuros, quòd Christi uerba non intellexerint; non enim ignorare poterunt se aliquando pauperes Christi causa pauisse, sed quia Christus non est dicturus, esurieriunt enim pauperes, & dedistis eis manducare, sed *esuriui, & dedistis*

mihi

mihi manducare, & ſcient ſe nunquam Chriſtum ipſum paviſſe, interrogabunt, *quando te vidimus eſurientem?* Id conſtat ex Chriſti explicatione uerſu 40.

40. *Quãdiu*) ἐφ᾽ ὅσον. Quatenus *feciſtis vni de his fratribus meis minimis, mihi feciſtis*, id eſt, quod illis feciſtis, mihi feciſtis, ſicut & uerſu 45. loquitur.

41. *Diſcedite à me.*) id eſt procul abite; nihil enim mihi uobiſcum eſt, non noui uos, quemadmodum fatuis uirginibus dixit ſupra uer. 12.

Maledicti.) Obſeruauit Origenes, & Chryſoſt. non dixiſſe maledicti patris mei, ſicut iuſtis dixerat ver. 34. *Vt nite benedicti patris mei*, quia Deus nõ maledictionis, ſed benedictionis; non pœnæ, ſed præmij auctor fuit non quòd non etiam pœnę auctor fuerit, ſed quòd præmia libenter, & ex animi propenſione; pęnam inuitus quodam modo, ut iuſtitiæ ſuæ ſatis faceret, præparauerit.

Origeniſtarum error refellitur de pęnarum inferni fine.

In ignem æternũ.) Refellitur his verbis antiquus Origeniſtarum error, qui pœnas inferni ſempiternas futuras eſſe negabant, aduerſus quem Beda, & Teophylactus hoc loco diſputant. Quanquam Origenes tractatu 34. hunc locum ediſſerens bene de pęnarum æternitate ſentit. Diſputatur a Theologis, an uerus ille ſit ignis. Duo in ea re certa ſunt; alterum, quod fides docet, uera eſſe ſupplicia, quæ non cogitatione ſolùm; ſed ſenſu, tactuque percipiantur: alterum minus certum, quia fides non docet, ſed tamẽ omnium fere ueterum auctorum teſtimonijs confirmatum, ignem illũ non eiuſdem, atque noſtrum eſſe cõditionis, quemadmodum Origenes homil. 9. ad diuerſos, & tract. 34. in Matth. & Ambroſius in commentarijs in cap. 14. Lucæ, & Hieronymus in c. 65. & 66. Iſaiæ, & Damaſcenus lib. 4. de fide c. ultimo tradunt. Inde tamẽ non ſequitur uerum ignem non eſſe, quod etſi nonnulli negant, non uidetur ſine temeritate negari poſſe, quia ubique ſcriptura pœnas illas inferni ignem appellat: quæ ſi metaphora, non ueritas eſſet, aliter aliquando uocarentur, minuſque frequenter ignis dicerentur.

Ignis inferni verus nõ metaphoricus.

Qui paratus eſt diabolo, & angelis eius.) Non dixit, qui paratus eſt vobis, ſicut de regno cœlorum dixerat ver. 34. *Poſſidete paratum vobis regnũ*, quia Deus *omnes homines vult ſaluos fieri*, & quia *Deus mortem non fecit: fecit enim hominem rectum, & ipſe infinitis ſe miſcuit quæſtionibus.* Regnum ergo cęlorum ab omni æternitate omnibus hominibus (ſi ſalui eſſe uellent) præparauit: ignem autem æternum non niſi neceſſitate, & quodammodo coactus, ut angelorum puniret audaciam: ita Origenes, Chryſoſt. Theophylactus, & Euthym. Eadem fortaſſe de cauſa non dixit, qui paratus eſt a conſtitutione mundi, ſicut de regno cœlorum dixerat eodem capit. uerſu 54. quia nimirum regnum cœlorum, quod ſua ſponte propter homines fecerat, à mundi conſtitutione præparauerat; id eſt antequam homines ipſos faceret. Ignem uerò non niſi peccato coactus, ideo non à conſtitutione, ſed poſt conſtitutionem mundi, & poſt peccatum illum pręparauit.

1. Tim. 2. 4.
Sap. 1. 13.
Eccl. 7. 30.

IN

IN CAP. XXVI.

Mar.14.a.1. Luc.22.a.1. 14 T factum eſt: cum conſummaſſet Ieſus ſer
mones hos omnes, dixit diſcipulis ſuis. 2.
Scitis, qa poſt biduũ Paſcha fiet, & Filius
hominis tradetur, vt crucifigatur. 3. Tunc
congregati ſunt principes ſacerdotum, &
ſeniores popul in atriũ principis ſacerdo
tum, qui dicebatur Caiphas: 4 & conſilium fecerunt, vt Ieſum
Ioã. 11.a.2. & 12.a.31 Mar. 14.a.8 dolo tenerent, & occiderent. 5. Dicebant autem: Non in die fe
ſto, ne forte tumultus fieret in populo. 6. Cũ autẽ Ieſus eſſet in
Bethania in domo Simonis leproſi, 7. acceſſit ad eum mulier
habens aalabſtrum vnguenti pretioſi, & effudit ſuper caput ip
ſius recumbentis. 8. Videntes autem diſcipuli, indignati ſunt
dicentes; Vt quid perditio hæc? 9 potuit enim iſtud vænun-
dari multo, & dari pauperibus. 10. Sciens autem Ieſus, ait il-
lis: Quid moleſti eſtis huic mulieri? opus enim bonum ope-
rata eſt in me. 11. nam ſemper pauperes habetis vobiſcum:
me autem non ſemper habetis. 12. Mittens enim hæc vnguen-
tum hoc in corpus meum: ad ſepeliendum me fecit. 13. Amen
dico vobis, vbicumque prędicatum fuerit hoc Euangelium in
toto mundo, dicetur &, quòd hæc fecit in memoriam eius. 14.
Mar.14.b.10 Luc.22.a.3. Tunc abijt vnus de duodecim, qui dicebatur Iudas Iſcariotes,
ad principes ſacerdotum; 15. & ait illis: Quid vultis mihi da-
re, & ego vobis eum tradam? Ar illi conſtituerunt ei triginta
argenteos 16. Et exinde quærebat opportunitatem, vt eum tra
Mar.14.b.12 Luc 22.a.7. deret. 17. Prima autem die Azymorum acceſſerunt diſcipuli ad
Ieſum, dicentes: Vbi vis paremus tibi comedere Paſcha? 18.
At Ieſus dixit: Ite in ciuitatem ad quendam, & dicit ei: Magi-
ſter dicit: Tempus meum prope eſt, apud te facio Paſcha cum
Mar.14 b.17 Luc.22 b.15 Io 13.b.21. Pſ.40.c.10. diſcipulis meis. 19. Et fecerunt diſcipuli, ſicut conſtituit illis Ie
ſus, & parauerunt Paſcha. 20. Veſpere autem facto, diſcumbe-
bat cum duodecim diſcipulis ſuis. 21. Et edentibus illis, dixit:
Amen dico vobis, quia vnut veſtrum me traditurus eſt. 22. Et
contriſtati ualde, cœperunt ſinguli dicere: Numquid ego ſum
Domine? 23. At ipſe reſpondens, ait; Qui intingit mecum
manum in paropſide, hic me tradet. 24. Filius quidem homi-
nis vadit, ſicut ſcriptum eſt de illo: væ autem homini illi, per
quem Filius hominis tradetur: bonum erat ei, ſi natus non fuiſ-
ſet homo ille 25. Reſpondens antem Iudas, qui tradidit eum,
1.Cor.11.c.24. dixit; Nunquid ego ſum Rabbi? Ait illi: Tu dixiſti. 26. Cœ-
nantibus autem eis, accepit Ieſus panem, & benedixit, ac fre-

git

git, deditque discipulis suis, & ait: Accipite, & comedite: hoc
est corpus meum. 27. Et accipiens calicem gratias egit: & de
dit illis, dicens: Bibite ex hoc omnes. 28. Hic est enim sanguis
meus noui testamenti, qui pro multis effūdetur in remissionē
peccatorū. 29. Dico aūt vobis: non bibam amodo de hoc ge-
nimine vitis vsq; in diem illum, cū illud bibam vobiscū nouū
in regno Patris mei. 30 Et hymno dicto, exierūt in Montem Mar. 14.ca 27.
oliueti. 31. Tunc dicit illis Iesus: Omnes vos scandalū patie- Ioan. 16.d.
mini in me, in ista nocte. Scriptū est enim: Percutiam pastorē, 32.
& dispergentur oues gregis. 32. Postq̄ aūt resurrexero, præce Zach. 13.c 7.
dam vos in Galilæam. 33. Respondens aūt Petrus, ait illi: Etsi Mar. 16 b. 7
omnes scandalizati fuerint in te, ego nunq̄ scandalizabor 34. Ioan. 13. d. 38.
Ait illi Iesus: Amen dico tibi quia in hac nocte anteq̄ gallus Marc. 14 d. 31.
cantet, ter me negabis 35. Ait illi Petrus: Etiamsi oportuerit Luc. 22.d.
me mori tecū, non te negabo. Similiter & omnes discipuli di 39.
xerūt. 36. Tūc uenit Iesus cū illis in uillā, q̄ dicitur Gethsema
ni, & dixit discipulis suis: Sedete hic donec uadam illuc, & o-
rē. 37. Et assumpto Petro, & duobus filijs Zebedæi, cœpit con
tristari & mœstus esse. 38 Tūc ait illis: Tristis est anima mea
vsq; ad mortem: sustinete hic, & vigilate mecū. 39. Et progres
sus pusillū procidit in faciem suam, orans, & dicens: Pater
mi, si possibile est, transeat à me calix iste. uerūtamen non si-
cut ego volo, sed sicut tu 40. Et venit ad discipulos suos, & in
uenit eos dormientes, & dicit Petro: Sic non potuistis vna ho
ra vigilare mecū? 41. Vigilate, & orate, vt non intretis in ten
tationem. Spiritus quidem promptus est, caro aūt infirma.
42. Iterū secūdo abiit, & orauit, dicens: Pater mi, si nō potest
hic calix transire, nisi bibam illū, fiat volūtas tua. 43 Et venit
iterū, & inuenit eos dormientes: erant enim oculi eorū graua
ti. 44. Et relictis illis, iterum abijt, & orauit tertiò, eūdem ser
monem dicens. 45. Tūc venit ad discipulos suos, & dicit illis:
Dormite iam, & requiescite: ecce appropinquauit hora, & Fi
lius hominis tradetur in manus peccatorū 46. Surgite eamus
ecce appropinquauit, q̄ me tradet. 47. Adhuc eo loquēte, ec- Marc. 14.c.
ce Iudas vnus de duodecim venit, & cū eo turba multa cum 43.
gladijs, & fustib. missi à principib sacerdotū, & seniorib po- Luc. 22.c. 47.
puli. 48. Qui aūt tradidit eū dedit illis signū, dicēs: Quēcūq; Ioan. 18.a.2
osculatus fuero, ipse est, tenete eū. 49. Et confestim accedēs
ad Iesum, dixit: Aue Rabbi. Et osculatus est eū. 50. Dixitque
illi Iesus: Amice, ad quid venisti? Tūc accesserūt, & manus in
iecerūt in Iesum, & tenuerūt eum. 51. Et ecce vnus ex his, q̄

erant

erant cum Iesu, extendens manũ, exemit gladiũ suũ, & per-
cutiens seruuũ principis sacerdotũ amputauit auriculã eius.
Gen. 9. a. 6. 52. Tunc ait illi Iesus: Conuerte gladiũ tuũ in locũ suum: oẽs
Apoc. 13. c. 13. .n. qui acceperint gladiũ, gladio peribunt. 53. An putas, quia
Isa. 53. c. 10. non possum rogare patrẽ meũ, & exhibebit mihi modo plus-
quam duodecim legiones angelorũ. 54. Q̃uo ergo implebun
tur Scripturæ, quia sic oportet fieri? 55. In illa hora dixit Ie-
sus turbis. Tanquã ad latronẽ existis cum gladijs, & fustibus
cõprehendere me: quotidie apud uos sedebã docens in tem-
Thren. 4. d. 20. plo, & nõ me tenuistis. 56. Hoc aũt tunc factũ est, ut adimple-
rentur Scripturæ prophetarũ. Tunc discipuli oẽs relicto eo,
Marc. 14. f. 53. fugerunt. 57. At illi tenentes Iesum, duxerunt ad Caiphã prin
Luc. 22. f. 54. cipẽ sacerdotũ, ubi Scribæ, & seniores cõuenerãt. 58. Petrus
Ioa. 18. c. 24 aũt sequebatur eũ a longe, usque in atrium principis sacer-
dotũ. Et ingressus intro sedebat cũ ministris, ut uideret finẽ.
59. Principes autẽ sacerdotum & omne concilium quærebãt
falsum testimonium contra Iesum, ut eum morti traderent:
60. & non inuenerunt cũ multi falsi testes accessissent. Nouis-
Ioa. 2. d. 19. mè aũt venerunt duo falsi testes, 61. & dixerunt: Hic dixit, pos
sum destruere tẽplũ Dei, & post triduũ reædificare illud. 62.
Et surgẽs princeps sacerdotũ, ait illi: Nihil respõdes ad ea, q̃
isti aduersum te testificantur? 63. Iesus aũt tacebat. Et prin-
Sup. 16. d. 27 ceps sacerdotũ ait illi: Adiuro te per Deũ viuum, ut dicas no-
1. Thes. 4. d. 14. bis, si tu es Christus filius Dei. 64. Dicit illi Iesus: Tu dixisti.
Ro. 14. b. 10. Verũtamẽ dico uobis, amodo uidebitis filiũ hominis sedentẽ
à dextris uirtutis Dei, & uenientẽ in nubibus cœli. 65. Tunc
princeps sacerdotũ scidit uestimẽta sua, dicens: Blasphema-
uit: q̃d adhuc egemus testibus? ecce nũc audistis blasphemiã:
66. quid nobis uidetur? At illi respondẽtes dixerũt: Reus est
Isa. 50. c. 6. Mar. 14. g. 65. mortis. 67. Tunc expuerũt in faciẽ eius, & colaphis eũ cecide
runt, alij aũt palmas in faciẽ eius dederunt, 68. dicentes Pro
Luc. 22. f. 55 Io. 18. c. 15. phetiza nobis Christe, quis est, qui te percussit? 69. Petrus ue
ro sedebat foris in atrio: & accessit ad eũ vna ancilla, dicens:
Et tu cũ Iesu Galilæo eras. 70. At ille negauit corã omnibus,
dicẽs: Nescio, quid dicis. 71. Exeũte aũt illo ianuã, uidit eum
alia ancilla, & ait his, qui erãt ibi: Et hic erat cũ Iesu Nazare
no. 72. Et iterũ negauit cũ iuramẽto: Quia nõ noui hominẽ.
73. Et post pusillum accesserunt, qui stabãt, & dixerũt Petro:
Vere & tu ex illis es: nam & loquela tua manifestum te facit.
74. Tunc cœpit detestari, & iurare, quia nõ nouisset hominẽ.
Et continuo gallus cantauit. 75. Et recordatus est Petrus uer

bi Iesu, quod dixerat: Prius quã gallus cantet, ter me negabis. Et egressus foras, fleuit amare.

IN CAP. XXVI.

1 E*T factum est.*) Chrysostomus, & Theophylactus existimãt cõtinuationẽ esse, qua Euãgelista Christi passionẽ regno coniũgit, de quo superiore capite dixerat, potiùs transitionem esse arbitror, qua explicato doctoris officio, officium redemptoris aggreditur explicare.

Sermones hos omnes.) Sunt, qui eos intelligant sermones, quos proximo capite de futuro iudicio Euangelista narrauit, in quibus Hilarius, Sunt qui non solùm ad proximum, sed etiam ad 24. capitul. hæc referant, ubi de fine etiam mundi Christus disseruerat. Sunt qui ad omnia, quæ ab initio Euangelii vsque ad hunc locum Matthæus scripserat, pertinere putent, ut sermones non uerba tantùm: sed etiam facta comprehendant, quasi dicat, cum Christus hæc omnia, quæ hactenus exposui fecisset, ac docuisset, dixit discipuli suis, *scitis, quia post biduum Pascha fiet*, sic Beda, & eum sequutus Strabus. Hæc omnia probabilia sunt, sed illud ego magis probo, quod in commentarijs ad hunc locum Diuus Thomas animaduertit, Euangelistam omnem Christi doctrinam quã toto Euangelio ante exposuerat, comprehendere uoluisse, quasi diceret: cum Christus doctoris officium explesset, cœpit se ad redemptoris officium præparare, & eius rei discipulos admonere. Nam etsi apud Hebræos, verbum, res etiam significat, tamen hoc loco nomine sermonum uerba, factaque significari durius uidetur. Obseruauit Origenes propterea dixisse Euangelistam, *hos omnes*, ne eos excluderet, quos postea Christus, & ante passionem, & post resurrectionem habuit.

2. *Scitis quia post biduum.*) Difficilis hic locus est, & multis quæstionibus implicatus. Prima unde fere reliquæ pendent, quo die hoc Christus dixerit: inde enim intelligendum est, in quem diem inciderit Pascha: secunda quo die Christus Pascha celebrauerit. tertia quo die Iudęi, quos indicat Ioannes non eodem die, quo Christum, celebrasse: quarta si non eodem die celebrarunt, utri legitimo, ac solemni die celebrauerint, Christusne, & eius discipuli, an Iudæi. De prima quæstione omnes fere conueniunt auctores Christum hæc dixisse die duodecima mensis primi Hebræorum, qui noster est Martius, quia Pascha ad finem decimæ quartæ, & initium decimæ quintæ celebrabatur Exodi 12. 6. 18. loquitur autem Christus de Pascha ex legis præscripto. Itaque quamuis Græcorum opinio, quæ falsa omnino est, uera esset, de qua in secunda quæstione dicturi sumus, Christum uno die Pascha anticipasse, nihil impediret: loquitur enim Christus de eo Pascha, quod discipuli sciebant, ex lege post biduum futurum esse. Si autem Christus Pascha suum anticipauit, discipuli quando illud celebraturus esset, nesciebant; at dicit, *scitis, quia post biduum Pascha fiet.* Quis autem hebdomadis dies fuerit, quo Christus hoc dixit, duabus ex rebus perspicuum est; primùm ex die passionis: certum enim est Christum feria sexta passum esse, quia Lucas capit. 23. 56. & Ioan. capitul. 19. 31. testantur postridie eius diei, quo Christus passus est, fuisse sabbatum, pręterquam quod id omnis Ecclesiæ Catholicæ usus docet; hoc si ita est, necesse est, ut feria tertia Christus hæc dixerit. Eodem enim die, quo agnũ edit, idest Pascha

celebrauit, mortuus etiam est, sed edit agnum hora noctis prima, id est initio diei decimæ quintæ, mortuus est hora fere sexta sequentis diei, vt uocant usualis, eiusdem autem diei naturalis: inter feriam autem tertiam, & sextam duo interiecti sunt dies, hoc est *post biduum Pascha fiet*. Deinde ex magnifico illo ingressu Christi in Hierusalem idem colligitur. Ingressus enim est primo die hebdomadis, qui nobis nunc Dominicus est, ut & Ecclesia docet, & ex Ioanne capit. 12.1. intelligi potest, ubi scribit Christum ante sex dies Paschæ Bethaniam uenisse, ubi Lazarus fuerat mortuus, versu autem 12. scribit in Hierusalem cum celebri illa pompa ingressum esse: ubi non leuis coniectura est, propterea die præcedente ingressum non fuisse, sed Bethaniæ quieuisse, quod sabbatum esset, quo die non potuisset turba ramos arborum præcidere. Si ergo dies sabbati sexta, ut ait Ioann. ante Pascha dies erat, Pascha fuit feria sexta sequentis hebdomadis, nam dies sabbati à feria sexta sequente sexta dies est. Cum autem Christus dixerit *post biduum Pascha fiet*, sequitur hoc eum dixisse feria tertia, quæ Latinè dies Martis appellatur. Series ergo actionum Christi à die sabbati, quo fuit Bethaniæ, vsque ad diem Paschæ, qua mortuus est, ex Euangelistis huiusmodi colligitur: die sabbati Bethaniæ cœnauit Ioann. 12. 2. feria prima Hierosolymam ingressus est Ioannis 12. 12. eodem die Bethaniam rediit, ubi hospitium habebat Matthæi 21. 17. feria secunda iterum rediit Hierosolymam Matthæi 21. 18. & Marci 11. 13. atque tunc cum secus viam ficum uidisset, fructumque nullum inuenisset, illi maledixit: eodem rursus die Bethaniam ad hospitium reuertit Marci. 11. 19. atque tunc, quia iam fortasse noctescebat, discipuli arefactam ficum videre non potuerunt: feria tertia mane iterum rediit in Hierusalem, quo tempore Petrus arefactam ficum animaduertit, quia clara iam dies erat Marci 11. 20. 27. rursum eodem die credendum est eū Bethaniam rediisse, quia solebat, ut scribit Lucas c. 21. 37. singulis noctibus ab Hierusalem in Montem Oliueti secedere, ad cuius radicem Bethania sita erat. Postea Euangelistæ non narrant cum Hierosolymam reuertisse vsque ad feriam quintam sub noctem, cum Pascha celebrauit. Hoc ergo aut feria tertia sub finem diei, aut quarta sub initium noctis, quod & diei apud Hebræos initium est, Christus dixit. Si ante finem feriæ tertiæ dixit, intelligendum erit, ut loquuntur exclusiuè, quod ait *post biduum Pascha fiet*, si intra quartam, inclusiuè.

Christus quo die Hierosolymam ingressus.

Quo die Christus Pascha celebrauerit.

In secunda quæstione fuerunt, qui dicerent Christum eo anno Pascha nō celebrasse, ut Euthymius, & Theophylactus referunt ver. 20. cæteri uerò Græci à Latinis fere dissentiunt. Veterum enim Græcorum opinio videtur esse Christum die decimatertia mensis primi, qui Hebræis erat Nisan, nobis Martius, id est uno die ante tempus à lege præscriptum Exodi 12.6. Pascha celebrasse, ut eius mors in ipsum diem Paschæ, id est decimumquartum mensis primi incideret, ueritasq. figuræ responderet, & uerus agnus eodem die, quo typicus occideretur. Mortuus enim est Christus postridie, quam cum discipulis agnum edit. Hæc est Origenis opinio tractatu in Matthæ. 35. Chrysostom. & Theophylact. in c. Ioan. 18.28. & Euthy. hoc loco Vnde recentiorum Græcorum natus est error, ut existiment Christum in cœna illa postrema non azymo, sed fermentato pane usum fuisse; quòd nondum dies azymorum esset, id est decimaquinta mensis primi postridie, quàm agnus occideretur Exodi 12. 18. Eorum argumenta hæc sunt. Primùm, quòd Ioan. c. 13. 1. dicat Christum ante diem festum Paschę cœnam illam egisse. Secundum, quòd ex eodem Ioanne c. 18. 28. manifestum sit Iudæos, cum Christus cōdemnatus est, nondum Pascha celebrasse; *& ipsi non introierunt in prętoriū ut non contaminarentur, sed ut manducarent*

carent Pascha. Tertium, ꝙ idem Ioã. c.19.14.31. affirmet Christum passum esse in parasceue Paschæ.i. pridie ante Pascha: dies autẽ Pasdhæ erat primus dies azymorum Exo.12.18.& Leu.23.6. itaque Christus cum pridie primæ diei azymorum cœnam illam egerit, non potuit in ea azymis uti. Hãc opinionẽ in explicatione q̃stionis quartæ paullo post refutabimus: nunc tantum dicimus absurdissimum esse dicere Christum Paschæ celebrationẽ anticipasse, qui omnem legem, quamdiu cum hominibus uersatus est, & seruãdam esse docuit, & ad unguem seruauit: inauditum autem est quenquam ante constitutum a lege diem Pascha celebrasse, ut etiam D.Thom. in commẽt. in c.Io.18. obseruauit. Latini omnes consentiunt Christum die decima quarta primi mensis ad uesperũ agnũ comedisse, quemadmodum lex pręscribebat: sed illud Græcos auctores, nonnullos etiam Latinos uidetur fefellisse, quòd sensum legis non animaduerterunt, inchoabant Iudæi dies suos à solis occasu, sicut Græci, & Latini a nocte media alij a solis ortu. Iubebat lex Exo.12.6 & Leuit.23.5. ut agnus die decima quarta mensis primi ad uesperam, ut Hebraicè est בין הערבים inter duas uesperas agnus comederetur.i. in confinio utriusq; diei decimę quartæ, & decimæquintæ: solis.n. occasus finis erat decimæ quartæ, initium decimęquintæ erat. Eadem quoq; utriusque diei vespera dicebatũ decimæquartæ diei, quia eius finis, decimæ quintę, quia eius noctis initium erat, atq, hoc est inter duas uesperas, quemadmodũ Galli simili phrasi dicunt, *entre chien, & loup,* non vt quosdam interpretari memini, qui duas uesperas, alterã præcedentis, alteram sequentis noctis initium intelligunt, quod aperte legi cõtrarium est, qua præcisè cauebatur, ut illo in puncto, quo diximus temporis agnus ederetur, nec quicquam ex eo vsque ad matutinum tempus remaneret Exo.12.10.& Leuit.22.30. nec, ut quidam hæreticorum interpres exponit, qui unam uesperã finem decimæ quartæ diei, alteram, totam sequentis diei noctem intelligendam esse dicit. Hinc factum est, ut aliquando dicatur Christus die decimaquarta: aliquãdo decimaquinta Pascha celebrasse, ut infra ver.17. *Prima autem die azymorũ accesserunt discipuli ad Iesum dicentes, vbi vis paremus tibi comedere Pascha?* & Marci 14.12. *Et primo die azymorũ, quando Pascha immolabant, dicunt ei discipuli, quò uis eamus, & paremus tibi, ut manduces Pascha?* & Luc.22.7. *Venit autem dies azymorum, in qua necesse erat occidi Pascha,* quibus omnibus locis die decimaquinta primi mẽsis Pascha.i. agnus Paschalis occidendus fuisse dicitur, cum Exo.12.6. Leu.23.5. die decimaquarta occidi iuberetur, nimirum, quia in utriusq; diei cõfinio occidebatur, nũc die decimaquarta, nunc decimaquinta occidi dicitur, quo tempore usque in diem octauum fermentato pane uti nõ licebat Exo.12.15. Leuit.23.6. His locis, ut paullo ante apud Euãgelistas adnotauimus, Græcorum error manifestissimè refellitur. Matthæus enim, Marcus, & Lucas disertis verbis scribunt eam diem, qua Christus agnum comedit, primã azymorum diem fuisse, quare nõ potuit Christus contra legem fermentato uti pane, quomodo autem Ioãnes eum diem appellet Parasceuem, & cur Iudæi non eadem nocte agnum ederunt, in quarta, ut diximus questione explicabimus. Nunc ex ijs, quæ diximus, apparet, cur idem Io.c.13.1. dicat Christum ante diem festum Pasche, cęnam illam peregisse, etiam si demus eum non de Iudęorum, sed de Christi Pascha loqui, quod paullo post disputabimus: perinde.n. est, ac si dicat peregisse die decimaquarta ad uesperum, quo tempore nõ nisi azymo pane uti licebat, ut ex illis, quæ ante duximus, Exodi, & Leuitici testimoniis manifestum est. Itaq; quod alij tres Euangelistæ die decima quinta, id est prima die azymorum factum fuisse dicunt, id Ioannes ante diem festum Paschæ, id est die decima quarta factum scribit, nulla utiq; repugnantia, sed usitata scripturæ consuetudine, qua agnus nunc die decima quarta, nunc decima

De azymo contra Græcos.

quinta occidi dicitur: quia in utriusq; veluti iũctura occidebatur. Christum ergo in fine decimæ quartæ, & initio decimæ quintæ diei agnum edisse ex hac Matthæi, Marci, & Lucæ, cum Ioãne collatione perspicuum est, tum ẽt ex prioris quæstionis explicatione. Si enim hoc die mensis primi duodecima, ut probatũ est, Christus dixerat, cũ dixerit post biduum Pascha futurũ, & haud dubiè de suo ẽt Pascha loqueretur, seqtur eũ die decima quinta sub finẽ decimæ quartę Paschæ celebrasse.

Quo die Iudæi anno passionis Christi Pascha celebrarunt.

Tertia quæstio multo est difficilior tres enim sunt magnorum auctorum de ea sententiæ, quæ magna contentione defenduntur. Prima eorum, qui existimant Christum, & Iudæos eodẽ die, & agnum comedisse, & diem festũ Paschæ celebrasse, cuius opinionis Alcuinum ueterem, bonumque Theologum D. Thom. auctorem facit, quem nostro tẽpore multi non hæretici modò, sed maxime etiam Catholici, doctique viri sequuti sunt: potest autem his potissimum argumentis confirmari. Primum, quòd Matthæus hoc c.v.17. & Marcus c.14.12. & Lucas cap.22.7. scribant primam diem azymorũ fuisse, cum discipuli Christum interrogarent, *vbi vis paremus tibi comedere Pascha?* primo autem azymorum die, & agnum occidi, atque edi, & festum Paschæ celebrari lex præcipiebat, utrunque igitur Iudæi, sicut & Christus eo die fecerunt. Secundum, quòd discipuli quasi omnium Iudæorum consuetudinem sequuti eo die Pascha celebrantium Christum interrogauerunt, *vbi vis paremus tibi comedere Pascha.* Tertium, quòd Marcus c.14.12. dicat fuisse primam diem azymorum, *quando Pascha immolabant*, & Lucas ca.22.7. *in qua necesse erat occidi Pascha.* codẽ igitur die Iudei omnes immolauerũt. Quartum, quòd Christus iubeat infra versu 18 & apud Marcum c.14.14. discipulos certo cuidam homini dicere, *vbi est refectio mea vbi Pascha cum discipulis meis manducem?* Vbi ita loquitur, quasi homo ille, & lege, & consuetudine certò sciat ea nocte omnes Iudæos debere Paschalem esse agnum, ideoq; non recusaturum eum locum illi domi suæ præparare. Quintum, quòd principes sacerdotum, & seniores populi dicant, *non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo* versu 5. & Marci 14.2. Itaque cum hoc dicebant, aut dies erat festus, aut adeo propinquus, vt ante illum Christum occidere non possent: inierunt autem hoc consiliũ, ut uersu 3. dicemus, initio feriæ quartæ: ergo aut ipsa quarta, aut saltẽ quinta feria, qua Christus agnũ comedit, dies festus Iudæorum erat. Eodem ergo die, quo Christus, & agnum ederunt, & Pascha celebrarunt. Sextum quòd Ioannes c.13.1. apertè dicat Christum *ante festum diem Paschæ*, id est, pridie Paschę agnum comedisse, sequens igitur dies Pascha Iudæis erat: eodem ergo die, quo Christus, Paschalem agnũ comederunt, & Paschæ festum celebrarunt. Septimum, quòd Ioannis c.13.29. scribat, *Quidam enim putabãt, quia loculos habebat Iudas, quòd dixisset ei Iesus, eme ea, quæ opus sunt ad diem festum*; erat ergo aut idem, aut sequens dies Iudeorum festus. Octauum, quòd Matth. c.27.15. & Marc. c.15.6. & Luc. c.23.17. & Io. ca.18.39. dicant eo die, quo Christus crucifixus est, solutum fuisse a Præside Barabbam, quia die festo Paschæ solebat Iudæis uinctum aliquem unum, quem petiuissent, dimittere. Ille igitur ipse dies Pascha Iudæorum erat. Nonum, quòd non sit credibile Christum alio tempore, quàm Iudæos Pascha celebrasse, quòd si fecisset coram Præside, quasi religionis reus accusatus esset: cùm causas undiq; aduersus illum sacerdotes criminationum quærerent. Decimum, quòd si præter Iudæorum morem ante solennem, & usitatum diem Pascha celebrasset, & illum ipsum hospitem, apud quem cœnauit, & omnes, qui factum nouissent, grauiter offendisset, quemadmodum nunc si quis siue Episcopus, siue priuatus homo diem Paschæ ante, aut post reliquum Christianum populum ageret, omnes offenderet. Vndecimum, si non eodem die Iudæi, quo Christus egerunt Pascha, aut Christus diem præuenit, aut Iudæi

dæi procrastinarunt; neutrum lex facere permittebat, quemadmodum D. Thomas in commentarijs in ca. Ioannis 19. confirmauit. Duodecimum, si Christus alio die, quàm Iudæi Pascha celebrasset, mortuus esset, ueritas figuræ minimè respondisset, non enim uerus agnus eodem die, quo typicus, occisus esset. Hactenus hæc sententia confirmari potest. Secunda aliorum est, qui non eodem die, sed uno Christum ante Iudæos Pascha egisse putant, in qua sententia Origenes tractatu in Matthæum 35. Chrysost. & Theophyl. in c. Ioann. 18. & Euth. hoc loco, & Nicephor. lib. 1. c. 28. sunt, præterquam quòd existiment Christum legitimum diem præuenisse, qua de re quarta post quæstione differemus. Huic opinioni iamdiu Paulus Burgēsis doctus, & diligens interpres magnum auctoritatis robur adhibuit. Potest autem & his argumentis comprobari. Primum, quòd Ioannes c. 18. 28. dicat Iudæos, cum Christum corā Præside accusarent, non ausos in prætorium introire, ne profanæ domus ingressu contaminati Pascha edere non possent, nondum igitur ederant: atqui ederat Christus nocte iam præcedente: non igitur eodem die Iudæi, quo Christus, sed postridie agnum ederunt, Pascaque celebrarunt. Hoc argumentum efficax, & apertum est, multosque in hanc sententiam auctores meritò traxit. Respondent recentiores quidam, quod & Alcuinum iam olim respondisse apud D. Thomam lego, Pascha eo loco non agnū, sed azymos panes significare. Crederem, si ullo exemplo, aut auctoritate probaretur. Nunc autem nec illi probant, & alia ex parte ex lege colligitur necesse non fuisse, ut qui azymos panes ederent, mundi essent; nam nec lex de ea re quicquam statuit, nec id ulla Iudæorum traditione introductum credendum est omnibus Iudæis futurum intolerabile, cum tam multis, tam leuibus, tam passim occursantibus rebus contaminarentur, ut uix se diem unum mundos seruare possent: dies autem azymorum septem essent, quo tempore quisquis fermentato uteretur pane, mortis reus erat: *septem*, inquit, *diebus azyma comedetis, in die primo non erit fermentū in domibus uestris, quicunque comederit fermētum, peribit anima illa de Israel à primo die usque ad septimum*. Exodi 12. 15. quòd si contaminati azymo uesci non poterant, cùm tam frequenter, tamque multis contaminarentur rebus, quot quæso homines quotidie etiam festis diebus damnandi fuissent? Alij respondent Pascha eo loco agnum significare, sed sensum esse, ut manducarent Pascha eadem nocte ante lucem, quia nondum nox illa, qua agnum occidi, edique oportebat præterierat; *Erat enim mane*, inquit Euangelista, *& non introierunt in prætorium, ut non contaminarentur, sed ut manducarent Pascha*. Hi auctores eodem uerbo, quo sententiam suam probare student, refutantur, uerbo inquam, illo *mane*, prohibebat enim lex non solum ne totus agnus, sed etiam ne quicquam ex illo usque ad mane remaneret Exodi 12. 10. quomodo ergo, si mane erat, totum illi agnum & occidere poterant, & comedere? Adde quod non tam mane esse poterat, ut clara iam dies non esset, nec enim simile uero est Iudæos, quantauis agitatos rabie, ad Præsidem ante lucem & antequam de lecto surgeret reum adduxisse, ne cuius gratiam ad condemnandum Christum, conciliare oportebat, eum importuno aduentu offenderent. Cur ergo Ioannes, dicet aliquis, quasi de industria uerbum illud, *mane*, posuit? ut significaret sequentem iam diem illucescere cœpisse, itaque non restabat dies unus integer usque ad diem, quo Iudęi Pascha celebraturi erant, itaque si tunc contaminati fuissent, non satis habuissent temporis, ut sese mundarent. Oportebat enim uno saltem die immundum manere. Itaque stat firmum argumentum Iudæos postridie, quam Christum, Pascha celebrasse. Secundū est Io. 19. 4. *Erat aūt parasceue Paschę hora quasi sexta*; Loqtur aūt Ioā. de tē-

pore, quo Christus damnatus, & cruci affixus est, eumque ipsum diem Paschæ parasceuem appellat id est pridie ante Pascha, nondum igitur Iudæi Pascha celebrarant. Respondent nonnulli non esse sensum fuisse parasceuem Paschæ, id est pridie Paschæ, sed fuisse parasceuem sabbati, quæ inciderat, in diem Paschæ, quasi dicat, erat autem parasceue diei Paschæ: id probant, primùm, quòd nusquam legamus Pascha parasceuem ullam habuisse, neque opus fuerat, cùm parasceue nihil aliud esset, quàm dies festum præcedens, quo festo non licebat, quæ ad uictum pertinebant, apparare, inde uocata a Græcis παρασκευή ab Hebræis הכנה id est præparatio, quod in eo, quæ in diem sequentem necessaria essent, præpararentur: die autem Paschæ non prohibebat lex, sed potius concedebat, quæ ad uitam necessaria erant, præparare Exod. 12. 16. *Dies prima erit sancta, atque solemnis, & dies septima eadē festiuitate uenerabilis. nihil operis facietis in eis, exceptis ijs, quæ ad uescendum pertinent.* Deinde, quòd nusquam legamus parasceuem, nisi sabbati, ut Matthæi 27. 62. & Lucæ 23. 54. *Et dies erat parasceues, & sabbatum illucescebat,* & clarius Diuus Marcus c. 15. 41. *& cum iam sero esset factum. quia erat parasceue, quod est ante sabbatum* ὅ ἐστι προσάββατον, quasi explicans, quid significaret parasceue, dixit esse προσάββατον id est, pridie sabbati. Hæc omnia uera ego esse concedo, sed illud non concedo idem esse apud Ioannem parasceuem Paschæ, ac si dicat parasceuem sabbati, quæ dies erat Paschæ, quæ locutio non minus dura, & absurda est, quàm si, cum festum Diui Ioannis Baptistæ pridie festi corporis Christi celebratur, de eo die aliquis loquens uigiliam D. Ioannis appellaret, non quòd festi D. Ioannis uigilia esset, sed quòd uigilia corporis Christi, quæ in festum D. Ioannis incidisset, quis enim ita loquentem non derideret? parasceuem igitur Paschæ Ioannes appellauit, etiam si Pascha parasceuem instituto suo non haberet, quia, ut quæstione quarta docebimus, eo anno Pascha Iudæorum in sabbatum inciderat, & quia sabbatum habet parasceuem, quod eo anno idem erat Pascha, optimo consilio Ioannes diem præcedentem, quo Christus mortuus est, parasceuem Paschæ nominauit, ut uno uerbo lector intelligeret, diem sequentem, & sabbatum fuisse, quia parasceuem habebat, & Pascha, quia eam ipsam parasceuem Paschæ uocauit, quod nemo utique intelligere potuisset, si absolute dixisset fuisse parasceuem. Peius etiam mihi uidentur respondere, qui nullius auctoritate codicis adducti locum emendant, & genitiuum *Paschæ* non legunt. Istud enim non est scripturam interpretari, sed delere. Tertium est, quod idem Ioannes eodem cap. 19. 31. dicat fuisse magnum diem illum sabbati, quasi non vulgare, sed sanctius, atque celebrius, quàm cæteris annis, eo fuisset anno, sanctius autem esse non potuit, nisi si eodem die Paschæ festum celebratum est, hac enim ratione uerè magnum fuit, quia & sabbatum, & Pascha. Respondent ij, quibus superior sententia magis placet, non uocasse D. Ioannem sabbatum illud magnum, quòd eodem die Iudæi Pascha celebrarent, sed quod una ex diebus azymorum esset. Hi docti licet uiri non animaduertunt hoc nihil ad id, quod Ioannes probare uoluit, facere potuisse, reddebat enim rationem, cur Iudæi Pilatum rogauerint, ut Christo, & latronibus crura frangerentur, quo citiùs animam exhalarent, & ante diem sabbati de cruce tollerentur, quia nimirum die sabbati tolli non poterant, & manere suspensa minimè decebat, multoque minus eò quòd magnum erat, quā ad rem dies azymorum nihil afferebat impedimēti, cùm omnibus azymorum diebus, excepto primo, & ultimo, liceret laborare Exodi. 12. 16. Itaque nihil sanctitatis, nihil magnitudinis sabbato adhibebant. Sensus igitur est fuisse magnum diem illum sabbati, quia

& ſabbatum,& Paſcha erat,quorũ neu
tro licebat aut corpora deponere,& ſe
pelire, aut in cruce fixa relinquere, ne
diei celeberrimi ſanctitas mortuorum
corporum preſentia contaminaretur.
Quartum eſt hoc capite apud Matth.
verſu 5.& Marci 14.2.*dicebant autem,
non in die feſto,ne forte tumultus fieret
in populo*,quibus uerbis vt in eius uer-
ſus explicatione docebimus, noluerũt
dicere,qui in eo concilio diſceptabãt,
Christi cędem vſque in poſt Paſcha eſ
ſe differendam,quemadmodum ij au-
ctores interpretantur, qui Iudæos exi
ſtimant eodem, quo Chriſtũ die egiſ-
ſe Paſcha:ſed potiùs uoluerũt, ut eius
mors acceleraretur,antequàm dies Pa
ſchæ ueniret, qui ipſis poſt duos dies
futurus erat:hoc enim eorum inuidię,
& crudelitati magis conſentaneũ eſt.
Sũt,qui dicant ſenſum eſſe,conãdum,
ut ea ipſa nocte ante lucem Chriſtus
occideretur,antequàm dies Paſchæ il-
luceſceret, qui & a Chriſto, & ab illis
poſtridie celebrandus erat. Sed hi ni-
mis mihi uidentur properare, nondũ
enim Iudæi comprehendendi Chriſti
rationem inuenerant. Alij putant diẽ
differre uoluiſſe, ſed inuenta prodito-
ris Iudę opportunitate,qui Chriſtum
oſculo & ſine tumultu tradere poſſet,
conſilium mutauiſſe, & ipſo die, quo
Paſcha celebrabant, & comprehendiſ-
ſe,& condemnaſſe.Neque hi videntur
conſiderare,quid Iudæi dicant, *ne for-
te tumultus fieret in populo*,quiquidem
tumultus non tam ex Chriſti apprehẽ
ſione, quàm ex morte excitari pote-
rat,itaque non poterat Iudę proditio
eum impedire: non ergo propter in-
uentum, promptumque proditorem
ſententiam mutauerunt, nec tam illi
Iudæ, quàm eorum Iudas opportuni
tate uſus eſt, qui cum intellexiſſet eos
de capiendo Chriſto conſilia agitare,
noluit homo auarus, & perfidus inuẽ
tis mercatoribus vendendi præcepto-
ris occaſionem amittere. Quintum eſt
Io.13.1. *Ante diẽ feſtum Paſchæ ſciens
Ieſus, quia uenit hora eius, ut tranſeat
ex hoc mundo ad patrem,cùm dilexiſſet
ſuos, qui erant in mundo in finem dile-
xit eos,& cęna facta*,vbi dubium non
eſt Ioannem *ante diem feſtum Paſchæ*
non quemlibet Paſcha præcedentem
diem,ſed proximum,& pridianum ap
pellare, illud autem dubium eſſe po-
teſt,utrùm de Paſcha,quod Chriſtus,
an de Paſcha, quod Iudæi celebraturi
erant, id ſit intelligendum, ſed multo
eſt probabilius,vt ſupra indicauimus,
Ioannem de Iudęorum Paſcha loqui,
cùm agat de cœna, quã Chriſtus egit,
& lotione pedum, quæ facta ſunt ini-
tio eius diei, quo Chriſtus Paſcha cele
brauit, itaque non dixiſſet Ioannes
ante diem feſtum Paſchæ,ſed die feſto
Paſchæ, ſi de Chriſti Paſcha loquere-
tur, ſicut Matthæus infra uerſu 17. &
Marcus c.14.12.dixerunt,*prima autem
die azymorum*, cum non de ipſa cœna,
id eſt Paſchæ celebratione, ſed de eius
præparatione loquerentur,quam pri-
die Paſchæ fieri oportebat. Deinde,
quia uoluit Ioannes explicare,quibus
rebus ſingularem illum amorem erga
diſcipulos ſuos, de quo dicit, *in finem
dilexit eos*,Chriſtus oſtenderit: oſten-
dit autem nõ eſu agni Paſchalis,quod
ſingulis faciebat annis, ſed lotione pe
dum,& corporis,& ſanguinis ſui exhi
bitione,quod ante non fecerat. Hæc
autem duo,ut idem Ioannes exponit,
peracta iam typica agni Paſchalis cœ-
na facta ſunt,itaque non niſi multa iã
nocte,id eſt,die Paſchæ aliquantulum
prouecto fieri potuerunt: quare non
potuit uerè dicere *ante diem feſtum
Paſchæ* facta fuiſſe. Nam quod quidã
dicunt, *diem feſtum* accipi pro die,quẽ
uocãt artificiali ab ortu ſolis uſque ad
occaſum, qui dies nõdum aduenerat,
quia uſitatum eſſe non uideo, non li-
benter admitto. Reliquum igitur eſt,
ut Ioannes de Iudæorum Paſcha lo-
quatur, quod omnibus commune ac
notum erat,& de quo ſolo poterat le-
ctor,quod dicebatur,intelligere. Sex-
tum eodem cap.v.29. diſcipuli putaue
runt, cum Chriſtus Iudæ dixit *quod
facis, fac citius*, ſignificare uoluiſſe, *vt
emeret ea, quæ ad diem feſtum Paſchæ
neceſſaria erant*, quod magis cõuenit,
ſi nondum Paſcha illud, de quo Chri-
ſtus loquebatur, aduenerat,ſed in pro
ximo erat:illud autem,quod Chriſtus

celebrauit, iam aduenerat: iam.n.cum hæc dixit, agnum ederat. Septimum, si eo die, quo Christus mortuus est, Paschaque celebrauerat, Iudæorum quoque Pascha fuisset, non licuisset Ioseph homini iusto, & cæteris, qui illi operam dederunt, Christum de cruce ponere, ac sepelire, cum sanctę illę mulieres, ne ad monumentum quidẽ ire, & Christũ vngere uoluerint propter diem sabbati, Lucæ 13.56. Octauum, minus etiam credibile est principes sacerdotum, & seniores populi, qui se religionis conseruatores profitebantur, eaque potissimum de causa Christum accusabant, quòd religionem uiolare uideretur, in ipsa eius accusatione religionem uiolare uoluisse, quòd profectò fecissent, si ipso die festo Paschæ omnium sanctissimo, & celeberrimo capitalem aduersus Christum causam egissent, cum nullo festo die causam ullam, uel leuissimam agere liceret. Fecerunt illi quidem nonnulla die sabbati, quæ parum licere uidebantur, sed multo minora, nempe Pilatum adierunt, rogaruntque vt sepulchrum custodiendum curaret, ne Christi discipuli furarentur, accesserunt etiam ipsi ad sepulchrum, & positis custodibus, adhibitoque sigillo munierũt, sed hæc omnia, ut dixi, leuiora erãt, quàm die festo Paschæ hominem, uel de media plebe, in iudicium rapere, accusare, cõdẽnare, cruci affigere. Denique si non Deum, tamen populum credibile est eos timuisse, ne facti indignitate concitatus, quòd hominem die Paschę ad mortem trahi uideret, & eum hominem, quem maxima pars sanctissimũ prophetam esse putabat, ipsos occideret: hoc enim timore dixerant, *non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo*. Hanc igitur opinionem probabiliorem iudico, quia etsi fortasse pauciora, multo tamen certè fortiora habet argumenta, quæque multo difficilius, quàm, quæ ad probãdam alteram sententiam allata sunt, solui possunt. Nam quòd primo loco obiectum est Matthæum uer. 17. Marcum c. 14.12. Lucam c. 22.7. eũ diem, quo Christus agnum edit, primum diem azymorũ appellare, primum autem azymorum diem fuisse Pascha, non difficile soluitur: Euangelistas non ex Iudæorũ traditione, de qua q.4. dicemus: sed ex lege loquutos esse, secundum autem legem dies ille, quo Christus agnum comedit, uerum Pascha erat. Atq; id fortasse tacitè significare uoluerunt, cum tam diligenter tempus notauerunt, dixeruntq; primum azymorum diẽ fuisse, nõ Iudæos, sed Christum legitimo tempore Pascha celebrasse. Quòd si nobis contendere liberet, diceremus, cum discipuli Christũ interrogarunt, vbi uellet Pascha præpararent, nõ fuisse primum azymorum diem etiam ex lege, quia nemo dubitare potest, quin id discipuli ante solis occasum die decimaquarta primi mensis interrogauerint, post solis enim occasum nimis serò interrogauissent, cum illo puncto temporis non parandum, sed edendũ Pascha esset: dies autem decimaquarta non erat prima dies azymorum, sed quia prima azymorũ dies aspectabat, dixerunt *prima autem die azymorum*, quasi dicant instante prima azymorũ die, sicut ergo, cum nondum esset prima azymorũ dies, id est Pascha Christi, dixerũt, *prima autem die azymorũ*, ita cum nõdum Iudæorum Pascha esset, id est prima ipsorum azymorum dies, quia tamen proxima erat, dicere potuerunt, primam azymorum diem fuisse, non.n. semper Euangelistæ pũctim tempus designant, sed aliquando more hominũ uulgari, ꝙ certum est, quemadmodum unus Euãgelista hora sexta alius hora tertia Christũ crucifixum fuisse dicit, quia inter tertiã, & sextam crucifixus est. Quamquam non ideo hæc dicimus, ꝙ uera esse existimemus, credimus.n. Euangelistas hoc loco de die azymorum, & Pascha Christi loquutos esse, sed ut doceam[9], si alia ratione argumentum solui non posset, hac posse. Secũdum hoc modo solui potest, discipulos iam a Christo monitos fuisse, ipsum ante alios Iudæos eo die, quem lex pręscribebat, Pascha celebrare decreuisse. Iam.n. illis dixerat, *scitis, quia post biduum Pascha fiet*, quod ex Luca ca. 22.7.8.9. clarius

appa-

apparet: *venit autem dies azymorum*.i. appropinquauit, *in qua necesse erat occidi Pascha, & misit Petrum, & Ioannem dicens: euntes parate nobis Pascha, vt manducemus. At illi dixerunt, ubi vis paremus?* Vnde perspicuum est, prius Christum discipulis iudicasse velle se die sequenti Pascha celebrare, quàm eum discipuli rogarent, vbi præparari vellet: sed id alij Euangelistæ prætermiserunt, Lucas exposuit. Ad tertium respondeo Euangelistas non de Iudæorum, sed de Christi, id est legitimo Pascha loqui, & illo ipso verbo, *in qua necesse erat occidi Pascha* Lucam fortasse indicare voluisse Christum, etsi ante alios Iudæos, legitimo tamen tempore Pascha celebrasse, quo ex lege necesse erat occidi. Quod autem ait Marcus, *primo die azymorum in quo Pasca immolabant*, non de Iudæis, qui tunc erant, sed aut de antiquis, qui legem, non traditiones sequebantur, aut de Christo, & eius discipulis intelligendum est, quasi dicat primam azymorum diem fuisse, qua ueteres Iudæi Pascha celebrabant, aut qua Christus, & eius discipuli celebraturi erant. Ad quartum respondeo, quamuis Iudæi eo anno, ut postea dicemus, festum Paschæ vno die postposuerint: neminem tamen ignorare potuisse ex legis præcepto eo die, quo Christus egit, fuisse celebrandum: propterea hospitem illum mirari non potuisse, si Christus eo die celebraret: cùm omnes scient eum, non Pharisæorum traditiones: sed legem Dei solitum sequi. Faciliùs etiam soluitur quintum; quòd enim Iudæi dicunt, *non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo* non est argumentum, diem iam fuisse festum, cum ista dicebant; nam ut uersu. 3. docebimus, hęc ab illis duodecima, aut tertiadecima die mensis dicta sunt: & uerò sunt, qui putent sex ante Pascha diebus dicta fuisse: quare colligi inde non potest Iudæos eodem die, quo Christū, egisse Pascha: nam utrumque & Christi, & Iudæorum Pascha appropinquabat, neutrum aduenerat. Sicut ergo si Iudæi eodem die, quo Christus Pascha celebrassent, hoc dicere potuerunt; ità si uno post die celebrarunt; tantùm enim dicere uolebant expediendam diligenter, & citò rem esse, antequam dies festus adueniret: qui siue duobus, siue tribus, siue, ut alij uolunt, sex diebus abesset, propinquus tamen erat. Ad sextum respondendum est, cum Ioannes dicit *Ante diem festum Paschæ*, de Iudæorum Pascha loqui, pridie cuius Christus, cùm agnum comedisset, Paschaque suum celebrasset, illa singularis amoris argumenta, de quo loquitur, discipulis exhibuisse, ut paullo supra diximus. Septimum leue est, & a uobis paullo ante ad probandam contrariam sententiam ex eodem testimonio maius argumentum desumptum fuit. Octauum sic solui potest, Præsidem aut nū ipso die Paschæ: sed pridie solitum fuisse uinctum unum absoluere, quem à se Iudæi postulassent, quod & nunc alicubi fit, & tunc factum fuisse uero simile est: aut non eo die, quo Christus crucifixus est, Barabbam dimisisse, sed sequenti, qui Pascha Iudæis erat: dictum autem ab Euangelistis esse tunc eum Iudæis dimisisse, quòd tunc potestatem fecerit crastino eum die dimittendi. Ad nouum respondeo aut sacerdotes, qui Christum accusarant, ignorasse illum ea nocte agnum comedisse, aut non ausos esse id crimē obiicere, cum scirent Christum ex lege Pascha suum celebrasse. Ad decimū iam respōsum est, propterea neminē offendi potuisse, quòd omnes scirent secundum legem eo die, quo a Christo celebratum est, Pascha celebrandum fuisse. Ad undecimum quæstione quarta respondebimus, nec Christum tempus anticipasse, neque Iudæos distulisse: sed Christum secundùm legem: Iudæos secundùm traditiones suas egisse Pascha. Atque hac ratione postremum argumentum dissoluitur; cum enim secundum legem Christus Pascha celebrauerit: & eadem die mortuus fuerit, rectè ueritas figuræ respondit. Diximus tres in hac quæstione esse sententias. Itaque reliqua una est, de qua nullum

inter-

interpretem mentionem fecisse uideo. Rupertus in commentariis in hunc locum existimat Iudæos partim eodem die, quo Christum, partim postridie egisse Pascha: eodem quidem die, quia eadem nocte, qua ille, agnum immolarunt, & comederunt: postridie, quia non illum, sed sequentem diem otio, ut festum, celebrarunt, ne duos continenter dies quiescere, ac cessare cogerentur: cùm dies insequens sabbatum esset. Hoc credibile quidem uidetur esse, præsertim cum constet ex Ioanne eo die, quo Christus mortuus est, nondum Iudæos edisse agnum: itaque probabilius dicere potuisset diem quidem festum eundem, atque Christum Iudæos celebrasse: agnum uerò Paschalem postridie comedisse, ut nonnulli etiam auctores uidentur existimare. Quarta nunc superest quæstio, quę etsi omnium difficillima erat, explicata tamen copiosè tertia facilis est.

Christus & Iudæi an legitimo die Pascha celebrarint.

Quærebatur utrinam Christus, an Iudæi legitimo tempore Pascha celebrauerint, si non eodem die celebrarunt. Origenes tractatu 35. in Matth. Chrysost. & Theophylact. in ca. 18. Ioann. Euthym. in comment. in hunc locum putant Christum uno die tempus celebrandi Paschæ à lege præscriptum præuenisse, cuius rei Chrysostomus, & Theophylactus rationem reddunt, ut mortem suam in diem sequentem, qui Pascha erat, reseruaret. Fallor, nisi ista eadem ratione, quam adferunt, refellantur. Nam si Christus die Paschæ mori uoluit, ut typici agni figuram uerus agnus impleret, cùm constet ex Euangelistis nocte præcedente, idest eodem die naturali secundùm Iudæos illum egisse Pascha. sequitur eum non præuenisse tempus: sed die à lege constituto Pascha celebrasse. Nec, ut supra diximus, credibile ullo modo est Christum ante legitimum diem Paschæ peregisse: cum omnibus in rebus usque ad finem uitæ, ut idem Chrysostomus docet, ad perfectum legem seruauerit, & nunquam licuerit tempus lege constitutum præuenire. Hanc denique opinionem cum suis argumentis satis quæstione prima refutauimus. Alij existimant Christum quidem, & legitimo tempore Pascha egisse: Iudæos uerò in sequentem diem non alia de causa transtulisse, quam ne festi celebratione impediti, eo die Christum occidere non possent, quæ opinio August. & Hieronymi pręclaris nominibus, uulgo commendatur: haud scio, quàm uerè, nec enim de ea re quicquam legere apud eos auctores memini. Id etiam D. Thom. in commentariis in capitu. 18. Ioannis doctè refellit, quod & lex, & consuetudo præciperet, ut si quis uno anno, quòd aut immundus, aut impeditus esset, legitimo die non posset Pascha celebrare, mense sequēti die decimaquarta die mensis celebaret Num. 9. 10. 11. eam ergo probo sententiam, quam multi non probant, neque Christum tempus Paschę anticipasse: neque Iudæos distulisse, & non eodem tamen die celebrasse, sed Christum legis præscriptum: Iudæos maiorum suorum traditiones sequutos esse. Probat Rupertus in commentarijs huius loci, & post eum Paulus Burgensis copiosissimè, diligētissimeque confirmat post exilium Babylonicum constitutum inter Iudæos fuisse, ut quotiescumque Pascha in feriam sextam incideret in sequentem diem sabbati transferetur, ne duo continenter dies festi consequerentur, quod populo graue erat, cum nec sepelire mortuos, nec alia eiusmodi etiam pia opera, & non magnopere laboriosa facere possent diebus festis. Eam traditionem multi iam productis Rabbinorum testimonijs probauerunt. Paulus uerò Burgensis homo diligens, & fide dignus affirmat se cum Hebræo quodam eiusmodi rerum peritissimo ex Hebræorum Kalendario ducto calculo comperisse eo anno, quo Christus mortuus est, Pascha in feriam sextam incidisse; itaque Christus ipsa feria, sexta ut lege præceptum erat, & Pascha celebrauit, & mortuus est. Iudæi uerò, ut a maioribus constitu-

tum fuerat, die ſequenti celebrarunt. Scio Rabbi Abraham in commentariis in capitul. Leuitici 23. ſcribere in Miſne,& in Thalmud reperiri aliquado Paſcha in feriam ſecundam, quartam, & ſextam incurrere, ſed neſcio an propterea neget, cum in ſextam feriam incurrebat, ſolitum in ſabbatum transferri, aut an tantùm auctoritatis mereatur: ut eius gratia ab aliorum ſententia diſcedere debeamus.

Paſcha fiet.) Dies feſtus Paſchæ celebrabitur, aut agnus immolabitur, vtrumque enim Paſcha ſignificat. Quod autem Origenes adnotat propterea dixiſſe Chriſtum, *Paſcha fiet*, & non Paſcha erit, quòd illud Paſcha, de quo loquebatur; uſitatum non eſſet, ſed ſingulare, & ante tempus anticipatum, quaſi diceret, etiamſi ſolenne tempus Paſchæ non erit, tamen à me Paſcha fiet, ſubtilis argutia eſt, & à nobis ſupra refutata, neque Græcè eſt, fiet, ſed *γίνεται* eſt, aut fit præſenti poſito pro futuro, ſicut ſtatim dicit *παραδίδοται* traditur pro tradetur, aut tradi oportet cuiuſmodi exempla adnotauimus capitul. 17. 11. 24.

Et filius hominis.) Loquitur de ſe, ut ſolet, per tertiam perſonam. Cur autem filius hominis appelletur ca. 8. 20. expoſuimus.

Tradetur, ut crucifigatur.) *παραδίδοται* traditur pro tradetur, aut tradi oportet, ut paullo ante docuimus, à quo tradendus ſit, non dicit. Origenes autem, & Diuus Thomas in commētariis monuerunt, & à Patre traditum eſſe Rom. 8. 32. *Qui proprio filio ſuo nō pepercit, ſed pro nobis omnibus tradidit illum*, & à ſeipſo ad Galat. 2. 20. *Qui dilexit me, & tradidit ſemetipſum pro me*, & ad Epheſ. 5. 2. *Chriſtus dilexit nos, & tradidit ſemetipſum pro nobis*, & 25. *Viri diligite uxores ueſtras, ſicut Chriſtus dilexit Eccleſiam, & tradidit ſemetipſum pro ea* & à diabolo Ioan. 13. 2. & à Iuda Matth. 10. 4. & 26. 15. 16. & à Iudęis Matth. 27. 2. *Adduxerunt eū, & tradiderunt Pontio Pilato præſidi*, & Marci 15. 1. *Vincientes Ieſū duxerūt, & tradiderunt Pilato*, & Ioan. 18. 35. *Gens tua, & Pontifices tradiderunt te mihi*, & à Pilato militibus, ut crucifigeretur. Matth. 27. 26. *Tunc dimiſit illis Barabam, Ieſum autem flagellatum tradidit eis, ut crucifigeretur.* Diuerſo tamen animo à diuerſis traditum: à ſe, & à Patre, ut homines redimeret, à diabolo, ut redemptionem impediret, & traditores ad peccatum incitaret: à Iuda auaritia, à Iudæis inuidia, à Pilato timore, ne non ſatis amicus Cęſaris uideretur. Hęc placent, illud non placet, quod iidem auctores docent, propterea Chriſtum infinitè loquutum eſſe, nec expreſſiſſe, à quo tradendus eſſet, ut omnes qui tradituri erant comprehenderet, non enim de omnibus, ſed aut de ſolis ſacerdotibus, Scribis, & ſenioribus, aut de illis ſimul, & Iuda loqui arbitror, ſic enim ſolet ut ſupra capitulo 16. 21. & capitul. 20. 19. Et uerbo illo *tradetur*, uidetur culpam, & reprehenſionem indicare, quæ in Iuda, & ſacerdotibus maxima fuit. Poterit aliquis dubitare, quorſum hoc Chriſtus diſcipulis dixerit. Videtur ſuam diuinitatem probare uoluiſſe; indicat enim ſe futura ſcire, cum illi ipſi, qui tradituri erant, necdum ſcirent, quo tempore occiſuri eum eſſent, & adhuc inter ſe altercarentur, *non in die feſto, ne forte tumultus fieret in populo.*

Vt crucifigatur.) Pœna tunc uſitata, & à Romanis introducta, ut ca. 27. 35. explicabimus. Dicit tradendum eſſe, ut crucifigatur, quia in eum finē à Iudæis Pilato traditus eſt, clamantibus, *Crucifige, crucifige eum*; de illis enim pręcipuè, ut paullo ante diximus, loquitur Chriſtus.

3. *Tunc.*) Quid hoc aduerbio ſignificetur, non omnibus conuenit. Sunt qui putent ſex dies ante Paſcha ſignificari, quòd eo tempore ſcribat Ioannes cap. 12. 10. 19. principes ſacerdotum conueniſſe, ut de occidendo Chriſto deliberarent, quod ſi ita eſt, aduerbium illud *τότε tunc* non præciſè tempus illud, de quo Euangeliſta loquebatur, ſed quod non longè aberat,

erat, significabit, quasi dicerent, sub idem tempus probabilius est, quod vulgò credit Ecclesia, hoc Concilium biduo ante Pascha, id est, eodem tempore, qua Christus discipulis dicebat: *scitis, quia post biduum Pascha fiet* coactum fuisse: videtur enim Euangelista cum dixit *τότε tunc*, punctum temporis indicare uoluisse; ut significaret eodem tempore, quo sacerdotes dicebant, non oporteret Christum in die festo occidere, Christum dixisse oportere, ut in die festo occideretur, ut appareret plus diuinum decretum, & Christi prædictionem, quàm Iudæorum consilia ualuisse.

Congregati sunt principes sacerdotũ. Eodem loco Mattheus indicat, & vnum sacerdotem principem fuisse, & multos, quod cap. 2. 4. explicabimus. Græcè additur, quod Latinè non legitur *καὶ ὁ, γραμματεῖς*, & Scribæ, quos uerisimile est Christũ cum principibus sacerdotum, & senioribus populi coniunxisse: quemadmodum de eadem re loquens Marci 14. 1. & Lucæ 22. 2. coniunxit, & supra capit. 2. 4. Hi enim Iudæorum concilium conficiebant, principes saccerdotum, id est capita familiarum sacerdotaliũ cum summo sacerdote, qui simpliciter Princeps sacerdotum uocabatur; Scribæ, qui legisperiti erant: seniores populi, quasi tres Reipublicæ status, ut cap. 2. 4. probauimus.

Quid atriũ. *In atrium.*) εἰς τὴν αὐλὴν in aulam, ad uerbum. Itaque sunt, qui interpretentur in palatium Principis sacerdotum, quòd probabile esse non videatur clandestina consilia de homine sanctissimo occidendo in atrio, id est in ipso domus ingressu, & in loco aperto, ac iudiciali habita fuisse, & scribit Athenæus libro quinto, τὴν αὐλὴν Græcis regum palatiai significare, sicut aula Latinis idem est, quod regia, & aulici, qui regiam frequentant. Noster interpres fere semper atrium conuertit, ut hoc loco, & infra uersiculo 58. & 69. & Marci 14. 54. 66. & Lucæ 11. 21. & 22. 55. & Io. 18. 15. & Apocalyp. 11. 2. Multò melius, meo quidem iudicio, quam si palatium conuertisset; nam ex uersu 58. manifestum est locum illum, de quo Euangelista loquitur, quemq; uocat αὐλὴν non totam fuisse domũ, aut magnã aliquam domus aulam, sed locum apertum in ipso aditu domus, quem Latini cortem appellant, indeque Galli *Court*; Itali, & Hispani *Corte*. Ait enim eo loco Matthæus, *Petrus autem sequebatur eum à longè vsque in atrium principis sacerdotum, & ingressus intro sedebat cum ministris, ut uideret finem*: clarius etiam uers. 69. *Petrus uero sedebat foris in atrio*: atriũ igitur erat foris, & Marci 14. 68. *& exijt foras ante atrium, & gallus cantauit*, & capitul. 15. 16. *Milites autem duxerunt eum in atrium prætorij*, id est, eduxerunt ab interiori domo, ubi Preses erat, in exteriorem cortem, ubi milites, & omnis populus promiscuè solebat esse, ut purpura induto illuderent. Ex loco etiam Apocalypsi 11. 2. apparet αὐλὴν cortem domus fuisse.

Qui dicebatur Caiphas.) Homo erat auarissimus, & perditus, qui qua ratione ad summum peruenerit sacerdotium libro 18. Antiquitatum c. 3. & 6. Iosephus tradit.

4. *Et concilium fecerunt.*) καὶ συνεβουλεύσαντο unanimi consensu consiliũ ceperunt.

Vt Iesum dolo tenerent.) Clàm & fraudulenter, non aperta ui, quia timebant populum, ut Lucas cap. 22. 2. expressit.

Et occiderent.) Huc omnia eorum consilia tendebant: sæpe enim ante occidere tentauerant, quo autem modo id deliberauerint, Ioannes capitulo 11. 47. 48. 49. 50. copiosiùs narrauit, *Collegerunt ergo Pontifices, & Pharisæi cõcilium, & dicebant, quid facimus? quia hic homo multa signa facit: si dimittimus eum sic, omnes credent in eum, & venient Romani, & tollent locum nostrum, & gentem: unus autem ex ipsis Caiphas nomine, cùm esset Pontifex anni illius, dixit eis, uos nescitis quicquam, neque cogitatis, quia expedit, ut*

unus

vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat. Quanquam hoc consilium diuersum ab hoc, quod Matth. narrat, fuisse arbitror: nam illud sex diebus ante Pascha habitum est, ut ex initio 12.cap. intelligitur, hoc autem duobus tantùm, vt diximus, ante Pascha diebus. Descripserat iam olim sapiens hoc impiorum consilium Sap. 2.12, 13. 14. *Circumueniamus ergo iustum, quoniam inutilis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & improperat nobis peccata legis, & diffamat in nos peccata disciplinę nostrę. Promittis se scientiam Dei habere, & filium Dei se nominat, factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum.*

5. *Dicebant autem non in die festo)* Dubium vtrum significare voluit ante, an post diem festum occidendum esse. Qui putant eodem die, quo Christum, Iudæos Pascha celebrasse, sensum esse existimant *non in die festo*, id est, differatur vsque in post diem festum: sed postea nactos Iudæos Iudæ ad perditionem parati occasionem consilium mutauisse, quod versu 2. refutauimus. Qui postridie quàm Christum Iudæos Pascha celebrasse dicunt, meliùs explicare possunt *non in die festo*, idest ante diem festum occidatur, ut supra probanimus. Diem autem festum quidam omnes septem azymorum dies intelligunt, quia omnes festi duo quidem modo dicebantur. Alij, ut mihi uidetur, probabiliùs solum diem Paschæ simul, & sabbathi, quibus diebus neminem accusare, condemnare, crucifigere licebat, ideoque merito timeri poterat, ne populus audaci, & nefario scelere incitatus tumultum moueret, quæ ratio alijs azymorum diebus locum non habebat.

Ne forte tumultus fieret) γένηται fiat: verba enim sunt Iudæorum, non Euangelistæ. Quæri autem potest, cur timuerint, ne tumultus in populo excitaretur. illud salua pietate credi potest nullo eos bono animo id timuisse, ne quis fortasse de populo in seditione periret, ne religio impediretur, sed ne sibi eriperetur concurrente ad diem festum infinita vndique hominum multitudine, vt Hieronymus, Beda, & Euthymius existimant. Vero simile enim erat in tanta multitudine futuros plures, qui in Christum credidissent, cumque ex sacerdotum manibus eripere conarentur. Credo ego ipsos sibimet timuisse, ne concitatus populus in se irrueret, atque interimeret, quòd, quemadmodum ait Chrysostomus, & Theophylactus, laturus esse non uideretur, ut die Paschæ, quo qui digni morte erant, absoluebantur, Christus innocentissimus ad mortem traheretur. Hoc enim metu sæpe iam aliàs manus ab eo abstinuerant Marci 11. 18. & c.12.12. & Lucæ 20.19.& 22.2.

6. *Cum autem Iesus esset in Bethania.)* Vbi Bethania sita esset, & quantum à Hierosolyma distaret, supra docuimus. Incurrit autem in hunc locum vulgaris quæstio, & nostro præsertim tempore magnis scriptis voluminibus agitata, vnane, an plures mulieres fuerint, quę viuentem adhuc Christum vnxisse reperiuntur, ut hoc loco, & apud Marcum cap. 14. 3. & apud Lucam c.7. 38. & apud Ioannem c,12.3. Melius in partes distributa quæstio explicabitur, Tres igitur in una quæst. sunt. Prima, an Simon ille, apud quē Christus apud Lucam prādisse, aut cœnasse dicitur, idem fuerit, atque hic, quem Matth. & Marc. Simonem Leprosum uocant, Ioann. nō nominat. Secunda, an eadem apud 4. Euang. fuerit mulier, quæ unxerit Christum. Tertia, si eadem fuit, an idem fuerit factum, idest, semelne, an sæpius Christum unxerit. Quod ad Simonem attinet, apud quem Christus cænabat, D. Augustinus libro 2. de cōsensu Euang. cap.69. & Beda in commentarijs in cap.7. Lucæ, & Euthymius hoc loco putant duos fuisse Simones, alterum Pharisæum apud Lucam, alterum Leprosum apud Matthæum, quem Marcus, & Ioannes non nominauerint. Eorum rationes sunt, quòd factum illud, quod Lucas narrat, in Galilæa accidisse videa-

Simones an duo fuerint Christi hospites,

uideatur: hoc autem, quod narrat Matthæus, Bethaniæ, id est prope Hierosolymam: deinde quod ille Pharisæus, hic leprosus cognominetur. Possumus hic aliam adijcere rationem, credibile non esse Simonem hūc de quo Matthæus loquitur, fuisse Pharisæum, cùm hoc instante Christi passione acciderit, quo tempore omnis Pharisæorum secta infensissima Christo erat: tantùm abest, ut Pharisæus conuiuio eum exceperit. Chrysostomus uerò homilia in Mattheum 81. & Ambrosius libro 6. in capit. 7. Lucæ eundem Simonem fuisse credunt, quod ego paullo probabilius esse arbitror. Primùm, quod uterque eodem nomine Simon appelletur, quod etsi pluribus commune esse poterat, tamen aliquid est argumenti nomen idem. Deinde, quòd, ut postea probabimus, eadem fuerit mulier, quæ & apud Lucam, & apud Matthæum Christum unxisse dicitur, quæ cùm tam liberè, tam sæpe in domum Simonis ad ungendum Christum ingressa sit, est uero simile fuisse Simoni, eiusque domui familiarem, cùmque Bethaniæ habitaret, sequitur eundem fuisse Simonem; nam quod scribit Lucas: cùm, quo loco acciderit, non exponat, & hospitem Christi Simonem uocet, quemadmodum & Matthæus, qui id in Bethania factum dicit, ibidem etiam accidisse credendum est. Præterea probabile est Simonem illum, de quo scribit Lucas, cum primùm domo, & conuiuio Christum excepit, ita ab eo edoctum fuisse, ut illi postea familiaris fuerit, sæpeque postea Bethania iter habentem, aut hospitio, aut conuiuio honorauerit. De secunda quæstione contentiosiùs a multis disceptatur. Origenes tractato in Matth. 36. probabile esse arbitratur quatuor diuersas apud quattuor Euangelistas fuisse mulieres, quæ unxerunt Christum, quod mihi ne disputabile quidem uidetur esse, cùm manifestissimum sit Matthæum saltem, & Marcum, quasi eius abbreuiatorem, idem eodem loco, eodem tempore factum narrare: itaque de eadem loqui muliere: quare ut plures fuerint, non nisi tres esse potuerunt, una, de qua Lucas: altera, de qua Matthæus simul, & Marcus; tertia, de qua Ioannes scribit: atque hanc ipsam opinionem Origenes amplectitur, itemque Theophylactus in commentariis in cap. 7. Lucæ, & Euthymius hoc loco. Quorum nonnullæ etiam non omnino improbabiles coniecturæ sunt, quòd illa de qua Lucas, peccatrix appelletur: hæc, de qua Matth. & Marcus, non peccatrix, sed prophetica potius fuisse significetur. *Quid*, inquit, *molesti estis huic mulieri? mittens enim hæc vnguentum hoc in corpus meū ad sepeliendum me fecit*, uer. 10. 12. Præterea illa apud Lucam longo ante passionem tempore Christum unxit, ut ex his, quæ eo loco a Luca narrantur, intelligitur: hæc, de qua Matth. & Marcus, duobus tantùm ante mortem Christi diebus. *Scitis, quia post biduum Pascha fiet* uer. 2. Illa altera, de qua Ioannes, sex diebus ante Ioan. 12. 1. Alii duas fuisse putant, sed quæ fuerint, inter se dissentiunt. Hieronym. hoc loco, & Bernardus in sermone de Maria Magdalena unam illam fuisse putant, de qua scribit Lucas: alteram eandem de qua Matth. Marcus, & Ioannes: illam Lucæ ab hac fuisse diuersam. Ita probant, quòd illa longè ante Pascha, & mortem Christi: hæc imminente morte unxerit Christum: dein quòd illa pedes tantùm: hæc pedes, & caput unxerit, ut postea explicabimus. Hanc uerò, de qua Matthæus, Marcus, & Ioannes scribunt eandem, & unam esse ita docent, quòd eodem tempore, eodem loco unxerit Christum, Chrysostom. uerò homilia 81. in Matthæum & 61. in Ioann. Leontius, & Theophylactus, in cap. Ioann. 11. 1. mulierem, de qua Lucas, Matthæus, & Marcus scribunt, eandem: Eam uerò, de qua Ioannes, diuersam fuisse putant hoc, opinor, argumento, quòd & Lucas, & Matthæus, & Marcus apud Simonem unxisse dicant, quem, ut diximus, eundem fuisse putat Chrysost.

De vna, uel triplici Magdalena quęstio celeberrima.

sost. Ioannes uerò non apud Simonem, sed potiùs in domo Lazari, aut sororum eius unxisse indicet, cùm dicat Martham ad mensam ministrasse capitul. 12. 2. Alij unam tantùm, de qua quattuor Euangelistæ meminerunt, fuisse dicunt, ut August. lib. 2. de consensu Euangelistarum cap. 69. Gregorius homilia 35. in Euangelia, vt quidem uidetur, Beda hoc loco, & in cap. 7. Lucæ quod ego multo arbitror esse probabilius. Primùm, quod tacitus Ecclesiæ sensus in hanc partem inclinet. Deinde, quòd Ioannes ca. 11. 2. uolens describere Mariam sororem Lazari, & Marthæ, *Maria autem,* inquit, *erat quæ unxit Dominum unguento, & extersit capillis suis pedes eius:* qua descriptione minimè usus fuisset, si plures fuissent mulieres, quæ pedes Domini unxissent, nec enim lector, de qua ex multis loqueretur, intelligere potuisset. Omnia autem argumenta, etsi multa sunt, quibus plures fuisse probatur, minùs, quàm hoc vnum, habent ponderis, nam quòd illa de qua Lucas, loquitur, longo ante tempore Christi pedes unxerit, nō eò ualet, ut probetur diuersam fuisse mulierem, sed factum diuersum: quod non solùm concedimus, sed paullo etiam post probaturi sumus; quòd autem illa pedes, hæc caput unxerit, aut nihil, aut idem probat, non semel eandem mulierem, sed bis unxisse. Adde, quòd etsi Lucas non expressit, credibile est illam etiam Lucæ mulierem Christi caput unxisse, cùm enim, ut postea docebimus, co[illegible]uetudo regionis fuerit in conuiuijs non pedes, sed caput ungere, credendum non est piam mulierem prætermisso capite, vnde incipiendum erat, solos unxisse pedes. Et quidem apud Ioannem simile legimus exemplum. Nam cùm ex Matthæo, & Marco constet eandem mulierem secundò instante Christi passione eius caput unxisse, Ioannes non nisi pedes unxisse dicit; nimirum, quia neminem putabat tam exigui fore iudicij, ut intelligeret pedes unxisse, non caput, nominarunt ergo Lucas, & Ioannes eam partem corporis, quæ ungi non solebat, ut ex ea cætera, quæ ungi solebant, uncta etiam fuisse intelligerentur, & vt singularis charitatis, & studij erga Christum factum declararent, ideo eodem pertinet, quod dicunt capillis suis Christi pedes tersisse, id enim singulare erat, & insolitum fieri, hoc est, quod apud Lucam Christus Simoni obijcit capit. 7. 44. 46. *Intraui in domum tuam, oleo caput meum non unxisti, hæc autem unguento unxit pedes meos,* quasi dicat tu mihi caput non vnxisti, quod ungi solet, hæc non solùm caput, sed etiam pedes unxit, qui ungi non solent. Quòd autem illa apud Lucam peccatrix appelletur, hæc uerò, de qua alij loquuntur Euangelistæ, non peccatrix, sed sancta fuisse videatur, non est argumentum fuisse diuersam, sed diuerso tempore diuersis fuisse moribus, ut rectè D. Augustin. & Beda respondent. Cætera, si quæ sunt argumenta, in tertiæ quæstionis explicatione dissoluentur. Quærebatur ante, an idem fuerit factum. Qui plures dicunt fuisse mulieres, plura quoque facta fuisse dicant, necesse est: qui unam, unum fuisse dicant, necesse non est; sed plerique tamen dicunt. Alij unam fuisse, quæ ter unxerit, primùm apud Lucam longè ante passionem: secundò apud Ioann. sex diebus ante Pascha: tertio apud Matthæum, & Marcum duobus tantùm ante passionem diebus. Alij unam fuisse, quæ bis unxerit, primùm apud Lucam longè ante, secundo apud Matthæum, Marcum, & Ioannem imminente Christi passione, ita sentit Ambrosius in c. 7. Lucæ, & August. lib. 2. de consensu Euangel. star. capit. 69. & Beda hoc loco, quam ego sententiam omnium probabilissimam esse arbitror. Vnam fuisse mulierem superiore quæstione probatum est, bis unxisse probandum nunc est, quod ijsdem ferme rationibus probari potest, quibus alij diuersas fuisse mulieres probare solent, quòd tunc peccatrix fuerit, nunc sancta, tunc longè ante passionem, nunc instante passione. Adducūt Alij, quòd tunc

Magdalena bisne an sæpius Christum unxerit.

tunc pedes tantùm, nunc caput, quasi tunc peccatrix indigna esset, quæ Christi caput attingeret, quod Augustin. & Beda solent dicere, sed hoc paullo ante refutauimus: probandum etiam est non sępius, quam bis Christum unxisse, ut existimare diximus quosdam. Id autem sic ostenditur: si ter unxisset, aliud esset factum, quod Matthæus, & Marcus, aliud, quod Ioannes narrat: nam Matthæum, & Marcum idem narrare factum perspicuum est. At Ioannes non diuersum, sed idem factum narrat, quod ex multis circunstantijs apparet ex eodem loco Bethania, ex eodem unguenti genere nardo pistica preciosa, ex eadem Iudæ murmuratione, ex eadem defensione Christi, quis enim credat, si quattuor tantùm diebus ante eundem murmuratorem Christus reprehendisset, tam citò in facto omnino simili, si tamen non eodem, iterum fuisse murmuraturum? Duo tantum sunt, quæ huic setentiæ non bene uidentur conuenire, alterum, quòd Ioannes scribat id ante sex dies Paschæ accidisse, Matthæus, & Marcus biduo ante Pascha, sed Augustinus, & Beda rectè respondent Matthæum & Marcū per ἀνακεφαλαίωσιν, loquutos esse, quia non seruato ordine temporum; cum iam dixissent *post biduum Pascha fiet* resumpserunt, quæ sex diebus ante Pascha facta fuerant, quæque ipsi ante, quia necesse non erat, non narrauerant: nunc, quia necesse est, narrant, ut occasionem declarent, quam Iudas aucupatus est Christi uendendi, quòd auarissimus esset homo, ægreque ferret non quidem unguentum ex uase, sed unguenti precium ex manibus suis effluxisse, quod Ioannes magis exposuit ca. 12. uers. 6. *Dixit autem hoc, nō quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea, quæ mittebantur, portabat.* Alterum iam a nobis explicatum est, quòd apud Matthæum, & Marcum solum caput, apud Ioann. solos pedes ea mulier unxisse uideatur; utrumque enim & caput, & pedes unxisse diximus, sed ut Augustinus, ait sæpeque apud Euangelistas usu uenit, Matthæus unam partem, Ioannes alteram exponit. Cuius rei ratio etiam aliqua, non improbabilis reddi potest; Ioannes non Christi passionem, sed totam historiam seruato ordine temporis exponebat, uolebatque eius mulieris in Christum singularem charitatem explicare, propterea omissa capitis unctione, quæ vulgaris erat, pedes, quod erat rarum, unxisse dixit. Matthæus uerò, & Marcus non id agebant, ut mulieris singularem affectum commendarent, sed ut Iudæ declararent auaritiam, quæ eum ad uendendum Christum impulisset, de qua uenditione, totoque passionis ordine dicere aggrediebantur, quam ad rem nihil attinebat dicere, utrum mulier caput, an pedes unxisset, ideo, quod fieri solebat, id tantum dixerunt, unxisse caput. Illud uerò, quòd ad rem maximè pertinebat, diligentissime exposuerunt, unguentum magni fuisse precij, hoc enim Iudæ auaritiam, & cupiditatem accendit, quam illi uolebant explicare. Summa igitur est, eundem fuisse Simonem, apud quem Christus bis conuiuio exceptus est, quem multi credunt à Christo inter alios leprosos a lepra fuisse purgatum. Theophylactus uerò scribit non nullos existimare illum fuisse eūdem, apud quem Christus ultimam cum discipulis cœnam egit, sed hoc secundum uer. 18. refutabimus; unam item fuisse mulierem, eamque Lazari, & Marthæ sororem, quæ Maria Magdalena dicebatur, ut ex Ioanne cap. 11. 2. colligitur, & de qua Christus septem eiecerat dæmonia Marci 16. 9.

In domo Simonis Leprosi.) Rectè Hieronym. & Beda monuerunt credendum non esse tunc Simonem fuisse leprosum; nec enim Christus ad eum diuertisset, certe in ciuitate ille non habitasset, cum leprosi à cæterorum hominum consortio remouerentur: sed aliquando lepram habuisse, ex qua etiam iam curata leprosi nomen retinuisse. Diximus modo quorundam esse sententiam illum

prius

prius à Christo curatum fuisse, quod eo est probabilius, quo plus ille caritatis erga Christum ostendit, quasi accepti beneficii memor. Illud autem mihi non uidetur esse necessarium cum aliquando fuisse leprosum poterat enim etiam si leprosus non esset, aut propter lepræ similitudinem, aut propter aliquem ex maioribus suis, qui lepram habuisset, leprosus cognominari, sicut uidemus quosdam Rufos, quosdam Barbatos, quosdam Tonsos appellari, cum nec illi rufi, nec illi barbati, nec illi tonsi sint. Quæri potest, cur neque Matthæus, & Marcus Pharisæum, neque Lucas leprosum appellauerit, id fortasse nullum habet operæprecium, sed coniectura aliqua est Lucam, cum prædicationis Christi initia narraret, personæ, à qua exceptus esset, qualitatem exponere uoluisse, ut indicaret etiam inter Pharisæos fuisse, nonnullos, qui Christo operam darent, Matthæus autem, & Marcus, cum non id agerent, noluerunt Pharisæum, quod cognomentum illius non erat, sed nomen sectæ commune: at leprosum, quod eius cognomen erat, appellare.

Quid unguenti alabastrum.

7 *Habens alabastrum unguēti.)* Plerique alabastrum uas ex lapide alabastro factum interpretantur, quo unguenta solebant asseruari, quod ex ea materia fieri solerent, quæ humorem unguenti diutissimè conseruaret, Pliniumque auctorem citant libro 13. cap. 2. & libro 35. capitul. 8. Repugnat quod ait Marcus c. 14. 3. *& fracto alabastro effudit sup caput eius;* quo enim modo tam facile confringere potuisset, si ex materia fuisset alabastri? Sunt qui dicant priùs unguentum effudisse, deinde fregisse uas, cum nihil iam in eo remansisset vnguenti, quod mihi nullo modo probari potest: primùm, quòd Marcus ita loquatur, ut non obscure significet prius fregisse uas, deinde unguentum effudisse, atq; ideo fregisse, ut unguentum effunderet, καί συντρίψασα τὸ ἀλάβαςρον κατέχεεν αὐτοῦ κατὰ κεφαλῆς cum fregisset alabastrũ effudit illi super caput. Deinde quia ratio ipsa docet propterea fregisse vas, ut copiosius vnguentum efflueret, nihilque in vase remaneret, ea enim ratione abundantem charitatem pia mulier ostendit, quòd in ungendo Christo vsque adeo vnguento non pepercerit, ut uas etiam confregerit: ne quid etiam si uellet, retinere posset. Nam, effuso iam toto unguento quorsum obsecro uas confregisset? Seruasset potius, ut iterum in illud unguentum infunderet. Credo ergo esse probabilius ex alia fragili materia fuisse uas factum, sed alabastrum appellatum, aut quia ex alabastro unguētaria uasa fieri solebant, ita ut, etiamsi ex alia materia aliquando fierent, alabastrum dicerentur, aut quia ea erant forma, ut ansa carerent, qualibus etiam nunc myropolas, & pharmacopolas uti uidemus, id autem alabastri nomen significat, ut Suidas adnotauit.

Pretiosi.) βαρυτίμου grauis pretii, ut Latini etiam aliquando loquuntur, aut ut alii habent codices πολυτίμου magni pretii, quemadmodum apud Marcum c. 14. 3. & apud Ioannem capit. 12. 3. legitur. Nec enim ad solam unguenti qualitatem, sed etiam ad copiam referendum esse mihi uidetur, ut non solùm sensus sit unguētum adeo fuisse bonum, ut etiam parum magni pretii esset, sed etiam tanta copia effusum fuisse, ut magni esset pretii: quemadmodum Iudas in hac re optimus interpres dixit uersi. 9. *Vt quid perditio hęc? potuit istud unguentum uænundari multo*: id Ioan. magis explicauit, dixit enim eam mulierem libram unam unguenti effudisse. Hunc esse sensum, ut credam, moueor uerbis Marci, & Ioannis, qui utrumq. dixerunt, unguentũ & pretiosum fuisse, & pisticum, si ita tamen libeat interpretari, ut pisticum, probatum significet, de qua re paullo post disseremus. Quod enim ad nardum, non ad unguentum epithetum illud referatur, aut nihil, aut parum interest. Marcus, & Ioannes ita dixerũt, *unguenti nardi pistici,*

aut vt Græcè est, pisticæ pretiosæ, quod, quia huic loco Matthæi coniunctum est, explicare obiter libuit. Nardus quid sit, philosophi, & medici tradiderunt. Apud Plinium, & Dioscoridem, quicquid de ea re lector desiderabit, facile reperiet: illud ex sacris etiam litteris intelligimus mire fragrantiæ fruticem fuisse Canticorum 1.12. *Dum esset rex in accubitu suo, nardus mea dedit odorem suum*, & capitul. 4.13.14. *Emissiones tuæ paradisus malorum Punicorum cum pomorum fructibus. Cypri cum nardo, nardus, & crocus, fistula, & cinnamomum cum uniuersis lignis Libani, myrrha, & aloe cũ omnibus primis unguentis.* Nardum ergo pisticum ex loco πιςικῇ nonnulli esse putant, ut D. Augustinus tract. 50. in Ioann. quòd ideo à paucis receptum est, quòd nullum eiusmodi apud Cosmographos locũ legamus. Communis, ac magis recepta interpretatio est, quam paullo ante attigimus, pisticum uocari nardum, quasi fidelem, probatam, non falsam, non adulterinam. πίςτις enim fides est. Ita Euthymius, & Theophylactus in commentariis in capit. Marci 14. Suam cuique licet sequi sententiam, sed hæc mihi non placet. Primùm nõ πιςικὴ, sed πιςὴ nardus appellanda erat, ut fidelis, ut probata esse significaretur. Deinde hoc ipsum nomen πιςὴ eo sensu nimis fuisset insolens, & inauditum: nec enim de rebus inanimis dictum vsquam legisse memini: præterea non nardus, sed unguentum potius pisticum appellatum fuisset, non enim nardus, sed unguentum myropolarum artificio, & auaritia corrumpi, & adulterari poterat; uidemus autem Euangelistas vnguentum quidem pretiosum, nardum autem pisticum appellasse. Denique si idem esset vnguentum pisticum, quod probatum, & optimum, idem etiam esset, quod pretiosum; at Euangelistæ distinguunt, quasi aliud pisticum, aliud pretiosum sit. Auctor ille, quisquis fuit, qui in Marcum commentarios scripsit, qui Hieronymi nomine honorantur, pisticum nardum interpretatur mysticum quod unguentum illud Christi, ut ipse ait, sepulturam significaret. Quod nescio an Euangelistis uenerit in mentem. Propius accedit ad ueritatem, quod nonnulli suspicati sunt apud Marcum, & Ioannem pro pistica legendum esse spicata; atque Beda quidem hoc loco, & in commentariis in Marcum capitul. 14. ita & legit, & interpretatur, neque alterius lectionis mentionem facit, quasi in omnibus tunc codicibus ita legeretur. At sensus quidem ualde conueniret, si lectio constaret. Scribunt enim Plinius, & alii auctores medici, ut idem Beda adnotauit auctor multarum rerum sciens, & experiens, ex nardo duplex fieri unguentum solere: alterum ex foliis, alterum ex spicis, quas in summa parte frequentes habere dicitur, atque hoc secundum optimum esse, sed quia non iudico scripturam sine certis, firmisque coniecturis corrigendam, alia potuit sententia, quàm alia lectio quærenda nobis est. Non pudebit in re bona auctoris mali. Obseruauit scriptor quidam minimè Catholicus ex Athenæo lib. 15. & ex Plinio libr. 15. capitulo 1. duo fuisse olim in usu unguentorum genera, alia crassa, & solidiora, quæ non facilè funderentur, cuiusmodi hodie fere sunt omnia, quæ uulneribus adhibentur: alia liquida, & quasi potabilia, quæ ad fundendum apta essent: hoc ergo Euangelistas significare uoluisse unguentum liquidum fuisse, & quasi potabile, propterea fundi in caput, & pedes potuisse; dictum igitur est unguentum πιςικὸν ἀπὸ τοῦ πιεῖν, quod est potare. Illud contra hanc interpretationem obiici uidetur posse, quod ille non animaduertit, hac ratione non nardum, sed unguentum pisticum appellandũ fuisse: non enim nardus, sed unguentum liquidum erat. Facilis responsio nardum pro unguento ex nardo confecto positam esse, ac si diceret unguenti nardini pistici pretiosi. Consuetudinem autem inter Iudæos,

De nardo.

Quid unguẽtum pisticum.

dæos, & Orientales nationes fuisse, ut in conuiuiis celebrioribus, qui inuitati erant, ungerentur capitulo sexto, 17. adnotauimus: huc enim Christus allusit, cum dixit: *Tu autem, cum ieiunas, unge caput tuum*, quasi dicat, finge te opiparè conuiuatum esse: hinc, quòd hæc eadem mulier, cùm bis Christum unxerit, non nisi in conuiuio unxerit: sic illud quidam interpretantur, quod Psalmo vigesimosecundo, quinto, legimus: *Parasti in conspectu meo mensam, impinguasti in oleo caput meum*, & illud Psalm. 140. 5. *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum*, perinde enim est, ac si diceret: malo apud iustum malè tractari, quàm apud impium bene.

8. *Videntes autem discipuli.*) Eodem fere modo Marcus scribit capitulo 14. quarto. *Erant autem quidam indignè ferentes intra semetipsos:* itaque significare uidentur duo hi Euangelistæ aut omnes, aut plures Apostolos ob vnguenti effusionem murmurasse, & quidem Diuus Augustinus libro secundo de consensu Euangelist. capitulo 69. fieri putat potuisse, ut auctore, & duce Iuda, murmurationemque inchoante alij discipuli aut assensum præbuerint, aut ipsi etiam murmurauerint; alio tamen animo, quàm Iudas: illi pauperum caritate; iste auaritia. Non fuit hac interpretatione, quamuis paullo duriore, contentus Caluinus: sed planè omnes Apostolos murmurasse dicit: eósque homo prudentissimus stultos appellat. Ex Ioanne capitulo 12. 4. solum Iudam murmurasse manifestum est, ut Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus, Hieronymus, Augustinus, & Beda notauerunt. Quòd ergo alij duo Euangelistæ plurali usi sunt numero, per syllepsim fecerunt figuram non rarò ab illis usurpatam, ut multis iam locis obseruauimus, quemadmodum capitu. 14. 15. Matthæus dixit discipulos Christi interrogasse, unde emere possent panes, ut turbam illam quinque millium hominum exsaturarent, Ioannes uerò capitulo 6. 7. exponit

In harmon. Apostoli cõtra Caluinũ defendũtur.

Syllepsis Scripturę familiaris.

solum Philippum id interrogasse. Clarissimum uerò exemplum est, quod Matth. c. 27. 44. scribit latrones, qui cũ Christo crucifixi erant, illi improperasse; *Si filius Dei es, salua temetipsum, & nos*, cum ex Luca ca. 23. 39. certum sit vnum tantùm latronem hoc fecisse, neque id, ut opinor, Caluinus negabit: nec enim tantam latroni, quantam Apostolis iniuriam uolet facere; de quibus peius fere ubique, quàm de latronibus loqui solet.

Caluinus Apostolis infensus.

9. *Potuit enim istud.*) τοῦτο τὸ μύρον hoc unguentum.

Et dari pauperibus.) Ioannes c. 12. 6. exponit, quo animo id Iudas dixerit; *dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea, quæ mittebantur, portabat.* Eodem nimirũ animo, quo Caluinistæ nũc murmurare solent in Catholicis Ecclesijs uasa argentea, & aurea, aliamque preciosam esse supellectilem: hæc enim pauperibus potius tribuẽda, his pauperes ornandos, qui templum Dei viui sunt, quasi tunc tẽplum Dei nõ fuerint: non igitur nos, sed Christus, & Ioannes illis respondeant.

Stulta Caluinistarum obiectio cõtra templorum ornatũ

10. *Sciens autem Iesus.*) Intelligẽs Iudæ verba, cogitationesque perspiciens, quantumuis clam, & tacitè loqueretur: voluit enim Euangelista Christi diuinitatem insinuare, ut supra c. 9. 4. *Et cum vidisset Iesus cogitationes eorum, dixit, Vt quid cogitatis mala in cordibus vestris?* & ca. 12. 25. *Iesus autem sciens cogitationes eorum dixit eis, Omne regnum diuisum contra se, desolabitur.* Hac ratione expressit Marcus discipulos intra se ægrè tulisse, & murmurasse: quasi dicat non uerbis, sed animo id fecisse: nec enim sensus est, ut quidam hæreticorum putãt interpretes, πρὸς ἑαυτοὺς, apud se, id est inter se alios cum aliis murmurasse, sed apud se, id est apud animũ suũ, quod ipsum solus, ut diximus, Iudas fecit, idque Christum fugere non potuit. Hoc ergo est, quod Matthæus dicit, *sciens autem Iesus.*

Christi diuinitas.

12. *Ad sepeliendum me fecit.*) Mortuorum corpora, antequam sepulturę

mandaretur, solita fuisse apud Iudęos vnguentis,& aromatibus condiri constat ex Genesi capitulo 50.2. 26. & ex Marco capitulo 16.1.& Luc.capit.23. 56.& 24.1.& Ioan.capitulo 19.40. Significat ergo Christus mortem suam adeo esse propinquam, ut mulier illa, quasi diuinans paullo post sepeliendum in sepulturam unxerit, nō quòd illa de ea re fortasse quidquam cogitauerit, sed quòd tam commodè unxerit, vt ea de causa unxisse uideatur: significat etiam fortasse eam propterea se nunc unxisse, quòd futurum esset, vt post mortem ungere non posset, quemadmodum Marcus cap.14.8.indicauit, *quod habuit, hoc fecit*, id est, quod potuit,& qua illi licuit me ad sepeliendum de more unguentis condiuit; *præuenit*, inquit, *vngere corpus meum in sepulturam*: Ita, aut simili certè ratione, quod Ioannes scribit capitulo 12.7. intelligendum est, *sine illam, vt in diem sepulturæ meæ seruet illud*, quasi dicat: quia, quo tempore sepeliendus sum, unguentum non habebit (postea enim emerunt aromata) sine nunc eam unguentum hoc in diē illum seruare: seruat autem, quia me nunc vngit, quod tunc factura erat, id clariùs dictum est Græcè, τετή ρηκεν ἀυτὸ seruauit illud, id est ita collocauit ungendo me, ut perdere non posset, quemadmodum si pecuniam seruasse dicas, qui ea fundum emerit, quia perdere eam non potest: sicut si secum circumtulisset, aut in arcula seruasset, perdere potuisset: expendendo igitur seruat. Voluit Christus mulieris factum, quòd necessarium alioqui esse non videbatur, vsu,& consuetudine ungendi mortuos, pietateque erga se excusare, simulque illam murmuratori præferre, quòd cùm ille de se vendendo, illa de se vngendo, & quodam modo sepeliendo cogitaret, non quòd ipsa fortassis id intelligeret, sed quòd tacito quodam Sancti spiritus impulsu facere videretur, quare reprehendendum non esse factum, quod & per se pium, & mortuo necessarium esset, & ex Spiritus sancti instigatione proficisceretur. Quæri à quibusdā solere video: quid sit, quòd Christus has delicias, à quibus tota eius uita, totaque doctrina tantopere abhorrebat, admiserit. Chrysostom. homilia 81. in hunc locum eiusmodi factum fuisse putat, ut si Christus consultus fuisset, ante admissurus, probaturusque non esset, factum tamen iam excusauerit. Id mihi non placet, & quia ita Christus defendere factum uidetur, ut etiam si ante consultus fuisset, approbaturus fuisse uideatur: & quia antequam mulier ungere inciperet, ignorare Christus nō poterat, quid factura esset: nec illam tamen auertit, quia iam alias apud Lucam capitulo septimo, 38. ungi se ab eadem muliere permiserat, & factum non recusauit modò, sed etiam laudauit; eamque ob rem peccata mulieri dimisit. Admisit ergo Christus delicias, non quia deliciæ, sed quia caritatis officia erant. Colligit ex hoc loco Caluinus non esse hoc factum ad exempli imitationem usurpandum, ut neglectis pauperibus in res alias pias bona nostra consumamus: quod factum non ordinarium fuerit, sed singulare. Dolet adhuc, vt opinor, illi unguētum illud effusum. Pauperes igitur semper habebimus nobiscum, qui negligendi non sunt, sed minus delicatè, & honorificè tractandi, quàm Christus. Neque singulare factum est, quod intra tres annos ab eadem muliere bis repetitum est, neque imitandum non est, quod caritatis,& pietatis,& semper multis à Christó laudibus celebratum. Alius ex aduerso hæreticus colligit licere hominibus pijs, & religiosis uti deliciis, quando Christus usus sit, hic se aliosque nouos Euangelij Ministros excusare, opinor, uoluit, delicati enim homines sunt. Nos duo colligamus, alterum, quamuis, quod pauperibus sit, Christus sibi factum putet, ut capitulo 25. 40. testatus est, *Quandiu fecistis vni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis*: magnum tamen inter ipsam Christi personam,& pauperum esse discrimen, maiorisq; esse meriti, ac pietatis Christum ipsum aut

Cur Christ. vngi se permiserit.

Cultus, & ornatus tēplorū a Caluinistarum calūnia vindicatur.

vestire,

uestire, aut alere, quàm pauperes, ut etiam Theophylactus hoc loco notauit. Alterum est multa esse, quæ hæreticorum, & prophanorum hominum iudicio absurda, ac ridicula uideatur, Christi uerò iudicio pia, & charitatis plena sint, qualia sunt ornamenta, quæ in Christi honorem instituta in Ecclesijs nostris hæretici rident, quemadmodum solebant olim Gentiles deridere, quod idem Theophylactus indicauit.

Euangeliū pro Euangelica historia.

13. *Amen dico uobis ubicumque prædicatum fuerit hoc Euangelium.)* Hæc Euangelica historia: quod in præfatione ad quattuor Euangelistas monuimus singulare esse, nec enim alium locum, quàm hunc, & illum Marci 14.9. reperimus ubi nomen Euangelij pro Euangelica historia usurpetur.

Dicetur & quod hæc fecit, in memoriam eius.) Ipsius mulieris, id est huius mulieris memoria, & laus, ubicumque Euangelium prædicatum fuerit, celebrabitur, omnes enim factum eius egregium collaudabunt. At mihi quidem unius Iudæ murmurationi, atque reprehensioni totius orbis terrarum iudicium, defensionem, & laudem opponere uidetur, quasi dicat, quod tu malignè reprehendis, omnes omnium sæculorum homines magnis laudibus celebrabunt. Nimirum hoc illud est, quod iam olim Dauid Psalm. 111. 7. dixerat *In memoria æterna erit iustus ab auditione mala non timebit*, id est nemo de illo male loquetur, & Salomon Prouerbiorum 10. 7. *Memoria iusti cum laudibus, & nomen impiorum putrescet.*

14. *Tunc abijt.)* Auctores quidam aduerbium, *Tunc*, ad sex dies ante Pascha referri volunt, ut Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius, quo tempore mulier illa unxerat Christum, ut scribit Ioannes capitulo 12.2. 3. Alij ad biduum ante Pascha, quo tempore diximus uersu 3. principes sacerdotum, & seniores populi in concilium conuenisse, ut de perdendo Christo deliberarent; sic Beda, atque hæc magis in Ecclesia vulgata sententia est. Quamquam argumentum, quod a nonnullis, ut id probent, afferri uideo, quòd Ecclesia olim consueuerit quarta feria ieiunare, quia eo die Christum Iudas vendiderit, me non mouet, nec enim eam ob causam, sed propter concilium, quod principes sacerdotum ad occidendum Christum eo die coegerant, uetus Ecclesia ieiunabat, ut Augustinus epist. 86. & Theophylactus in capit. Marci 14. docuerunt. Illud me magis mouet, quod Matth. scribit uersu 16. *Et exinde quærebat opportunitatem, ut eum traderet*, inde enim apparet aliquot antè Pascha diebus Iudam cum Iudæis de Christi uenditione conuenisse; quæ sola ratio impellit me, quo minus credam uenditionem ipsa nocte, qua Christus supremam egit cœnam, aut non multo ante noctem factam fuisse, quia ante Christus non erat Hierosolyme, sed Bethaniæ, & non uidetur, esse credibile Iudam ex Bethania dimisso cum alijs Apostolis Christo ad tractandam uenditionem uenisse Hierosolymam, ne, dum Christum prodere volebat, consilium suum proderet, sed tamen quia Matth. & Marcus apertè dicunt ex eo die, quo Iudas pretium cum Iudæis constituerat, opportunitatem tradendi eius quæsiuisse, necesse est, ut credamus aliquot diebus ante Pascha constitutum fuisse pretium, quibus omnibus diebus opportunitatem quæsiuerit. Cæterum duobus diebus potius, quàm sex id factū esse, ut magis est vulgò receptum, ita est probabilius, quia, ut supra diximus duo diuersa fuere concilia, illud, de quo Ioannes capit. 11. 47. 48. & capitulo 12. 19. & hoc de quo Matthæus hoc capit. versu 3. & Marcus capitulo 14. 1. scribunt. In concilio illo apud Ioann. constituerunt expedire, ut Christum occiderent, auctore summo sacerdote Caipha: in hoc apud Matthæum, & Marcum non iam consultabant, an occidendus, sed quomodo occidendus esset: itaque certum inde sumitur

tur argumentum nondum illis dixisse Iudam, quod Matthæus scribit infra uersu 15. *Quid uultis mihi dare, & ego uobis eum tradam?* Si enim dixisset non iam de modo præhendendi Christi in concilio disceptassent, sed conditionem a Iuda oblatam libenter accepissent, sicut Marcus cap. 14. 11. & Lucas cap. 22. 5. dixerunt principes sacerdotum audito Iuda gauisos fuisse, pactosque pecuniam illi dare. Probabile ergo est eodem die, quo principes sacerdotum secundum concilium coegerunt, ut de modo capiendi Christi deliberarent, Iudam cum id odoratus esset, ad eos uenisse, operamque suam promisisse, ut auctores quidam vulgò tradunt.

Vnus de duodecim.) Hoc ideo dixisse uidetur Euangelista, ut sceleris magnitudinem indicaret, quòd cum unus ex duodecim esset Apostolis, Christoque domesticus, quo tempore mulier, & externa, & non ita multo ante peccatrix singulari pietatis, & caritatis officio Christum prosequebatur, ipse uendiderit: ut Chrysostomus, Theophilactus, & Euthymius admonuerunt.

Qui dicebatur Iscariotes.) Duo expressit nomina Iudæ, ne cæteris Apostolis faceret iniuriam, si non nominasset, reliquisset enim lectorem dubium, & de alijs, qui innocentes fuerant, suspicandi occasionem præbuisset, Iscariotis uerò, ut ab altero distingueret Iuda ipso etiam Apostolo, qui Iacobi cognominatus est Lucæ sexto, 16. Ita Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus. Cur autem Iudas Iscariotes uocatus sit, capite decimo, 4. docuimus, Lucas capitulo uigesimosecundo, 3. scribit Satanam in Iudam intrasse, quòd non ita intelligendum est, quasi corpus eius occupauerit, ut solet Energumenos possidere; sed quod pessimam illi in animum cogitationem iniecerit Christi uendendi, ut Euthymius eo loco, & Didymus libro tertio, de Spiritusancto exposuerunt, quod ipsum apparet ex Ioanne capitulo 13. 2. *cum*, inquit, *Diabolus iam misisset in cor, ut traderet eum Iudas*, intrasse igitur Satanam in Iudam, quod ait Lucas, nihil aliud fuit, quàm immittere in cor eius, ut traderet Christum, quod ait Ioannes. Quid ergo? nonne ut furaretur, quæ in loculos mittebantur, & ut alia admitteret eiusmodi peccata, Diabolus illi in animum inspirabat? Inspirabat sanè, ut uero simile quidem est. Cur ergo tunc in illum intrasse non dicitur? Videtur mihi Lucas summam sceleris impietatem, fœlicitatemque insinuare voluisse, quasi diceret apertius tam sceleratum fuisse facinus, ut non nisi Satana in illum intrante patrari potuisset, propterea non dicitur Satanas in illum intrasse, cum alia leuiora peccata committebat, quamuis incitante Satana committeret, sicut nos uulgo, cum aliquem peccantem humano, & vulgari modo uidemus, dicere solemus Diabolum eum decepisse, cum autem multa, & inaudita scelera patrare animaduertimus, Diabolum incarnatum appellamus, quia ea, nisi Diabolus esset, facere non posset. Hinc illa soluitur quæstio, cur, cùm nunc dicat Lucas Satanam in Iudam intrasse, Ioannes capit. 13. 27. non nisi postquam in ultima cœna buccellam à Christo porrectam accepisset, intrasse dicat. Nec enim nunc, nec tunc, re ipsa intrauit, inspirando autem, & ad summum scelus incitando, & tunc intrauit: cum Iudę persuasit, ut uenderet, & tunc, cum incitauit, ut uenditum traderet, sed Lucas ad uendendum, Ioannes ad tradendum intrasse dixit, quia maius erat scelus tradere, quàm uendere. Illud certe constat unum Euangelistam alteri non repugnare, vt Beda, & Euthymius Lucæ 22. exposuerunt. Hinc nouorum Euangelistarum dementia deprehenditur, qui quod ueteres, uterique Euangelistæ auctore, impulsoreque diabolo Iudam fecisse tradunt, auctore Deo fecisse dicunt. Eorum enim ubique decantata uerba sunt, non minùs

Cōtra Caluinistarum blasphemiā dicentium Iudæ traditionem Dei opus esse.

Dei opus fuisse Iudæ proditionem,
quàm confessionem Petri, hoc est, vt
vno dicam uerbo, Deum diabolum fa-
cere. Nos non auctore, non impellen-
te, non incitante: sed permittēte Deo
Iudam Christum dicimus vendidisse.
Stat enim Iacobi sententia, quæ falsa
esse non potest, *Deus intentator malo-
rum est*, c. 1. 13.

Ad principes sacerdotum.) Lucas c.
22. 4. addit *καὶ τοὺς στρατηγοῖς* ad du-
ces, quos paullò infra v. 52. idem Lu-
cas distinguit a principibus sacerdo-
tum, & senioribus populi, uocatque
στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ duces templi, id
est, præfectos, qui templo præerant,
quosque uero simile est aliquos sub se
ad custodiendum templum ex sacer-
dotibus milites habuisse: ideoque du-
ces appellatos, nam alium tunc milita-
rem magistratum Iudæi dura a Ro-
manis seruitute pressi exercere non
poterant.

De triginta argēteis Iudæ datis.

15. *At illi constituerunt ei triginta
argenteos.*) Capit. 18. 28. de argenteis
Iudæorum nummis disputauimus, va-
riaque apud eos argenteorum gene-
ra fuisse diximus: denarium præser-
tim, & siclum: siclum autem, sicut om-
nia alia pondera, duplicem fuisse; pro-
phanum, qui minor; sacrum, qui ma-
ior erat, nemo non nouit scriptura id
sæpe indicante. Erant & apud Ro-
manos, in quorum tunc Iudæi pote-
state uiuebant, nummi aliquot argen-
tei: sed credendum est Matthæum ho-
minem Hebræum, & Hebraicè Euan-
gelium scribentem, de Hebraica pecu-
nia loquutum esse, dixisseque כסף
שלשים: vocant autem Hebræi כסף
ipsum infectum argentum, & percus-
sum, & omnem pecuniam, cuiuscum-
que metalli sit, sicut Galli & metal-
lum, & argenteam pecuniam, & non
argenteam etiam, quia maior pars ex
argento fieri solet, eodem nomine
argentum appellant. Sed cum ali-
quod numerale nomen adiungitur,
neque metallum, neque omnis pe-
cunia, sed genus aliquod argēteæ mo-
netæ significatur. Ea autem erat du-
plex: denarius, quem etiam Hebræi
mutuati a Latinis nomen דנר uoca-
re solent, & siclus, quem, ut opinor,
quia grauioris erat ponderis שקל, id
est pondus appellauerunt. Illud au-
tem obseruamus uix unquā, cum no-
men כסף argentei pro argentea mo-
neta ponitur, nisi monetæ genus ex-
primatur, aliud, quàm siclum signifi-
care: itaque Chaldæus paraphrastes,
vbicunque fere Hebraicè est nomen
כסף cum nomine numerali, siclum so-
let uertere, ut Genes. 37. 28. & 45. 22.
& Iudicum 16. 5. & 17. 2. 4. 10. & 2. Re-
gum 18. 11. 12. & 4. Regum 6. vigesi-
moquinto, & Isai. 7. 23. Alias verò, si-
cut noster Euangelista, solet uertere
ἀργυρίους argenteos, ut Iudicum 17. 4.
10. & Zachar. 11. 12. id etiam apparet
ex Iosepho libro tertio antiquitatum
capitulo nono, & libro nono, capitu-
lo secundo, ubi quæ de argenteis li-
bro 4. Regum capitulo 6. 25. scripta
sunt, quæ ipsorum etiam auctores in
libro Misnaioth tradiderunt, de siclis
interpretatur. Constat ergo ex He-
bræorum consuetudine argenteos, de
quibus Matthæus loquitur, cùm aliud
monetæ genus non nominet, fuisse
siclos. Siclum autem argenteum su-
prà docuimus. Francum unum Gal-
licum, id est uiginti solidos argen-
teos pependisse. Obolus enim soli-
do Gallico æqualis erat, & siclum ui-
ginti habuisse obolos multis scriptu-
ræ locis manifestum est, Exodi 30.
13. Leuit. 27. 25. Numer. 3. 47. & 18.
16. & Ezech. 45. 12. Erat enim siclus
quadridrachmus, una autem drach-
ma, ut diximus, quinque solidos Gal-
licos, id est regalem unum Hispani-
cum continebat; itaque quattuor
drachmæ uiginti continebant soli-
dos, qui Francus Gallicus, & libra
Turonensis appellatur; quod si ita
est Christus triginta Francis Galli-
cis, id est decem nummis aureis so-
laribus uenditus est, ut nunc quidem An. 1578.
aurei, cum hæc scribimus, æstiman-
tur; quo tempore aureus tres valet
Francos. Obijciet aliquis non po-
tuisse tam exiguo precio agrum in pe-
regrinorum sepulturam emi, quem
Matthæus capitulo 27. septimo, pe-
cunia, qua Christus venditus fuerat,

emptum fuisse scribit. Respondeo nunc fortasse emi non posse, cùm multo cariores omnes res sunt: tunc verò, cum uiliores erant, potuisse: nam & Hieremiam capitulo 32. 9. agrum septem stateribus, & decem argenteis emisse legimus, quod multò minus erat pretium: nam stater quattuor habebat drachmas, vt capitu. 17. 27. docuimus. Itaque septemdecim francis Hieremias agrum emit, uix sex aureis nummis. Scriptor Scholasticæ, quam uocant, historiæ, & alij nonnulli vulgares auctores sine ullo testimonio, aut probabili coniectura tradiderunt, triginta hos argenteos trecentos fuisse denarios, non alio argumento, quàm quòd consentaneum ipsis uideretur, ne Iudas effusi unguenti damnum faceret: dixerat autem potuisse vnguentum illud trecentis venire denarijs, quos cum furari non potuisset, ex Christi uenditione voluerit, quasi perdidisset, recuperare. Minus etiam probabiliter alij hos triginta argenteos triginta tantùm denarios valuisse dicunt, quòd soleret Iudas decimam partem eorum, quæ in loculos mittebantur, suffurari & uoluerit ex uenditione Christi, quod ex trecentis denarijs, quibus unguentum æstimauerat, furaturus erat, recipere. In sacrarum litterarum interpretatione, cum certa non habemus argumenta, probabilibus, & sagacibus coniecturis uti nobis licet; figmentis non licet, nec est vanitas scripturarum grauitati iungenda. Mouere aliquem potest, quòd Ioseph, qui Christi figura erat, viginti tantùm argenteis uenditus fuerit Genes. 37. 28. Non in eo figura veritati similis est, quòd eodem precio, sed quòd, ut Ioseph a fratribus suis, ita etiam Christus a discipulis, id est ab uno ipsorum venditus fuerit; præcium æquale esse non oportebat: nec enim par fuit, ut Hierony. ait, tanti, quanti dominum, seruum venire. Itaque auctores quosdam uulgares miror scribere solere Ioseph triginta etiam argenteis uenditum fuisse, quod ita in nonnullis corruptis codicibus legerint, cùm & Hebræi, & Septuaginta, & nostri quoque emendati codices uiginti tantùm legant; idque Hieronymus hoc loco, & in quæstionibus in Genesim admoneat. Suspicio mihi aliqua est ex Zacharia cap. 11. 12. uitium in locum Genesis immigrasse, *& appenderunt mercedem meam triginta argenteos*. Sed Zachar. de Christo, non de Iosepho loquebatur.

17. *Prima autem die azymorum.*) Quæ in hunc locum dici poterãt, partim uer. 2. à nobis dicta sunt, partim sequenti versu dicenda.

18. *Ite in ciuitatem.*) Duo hinc colligi possunt, alterum, Christum, cùm hæc diceret, nõ Hierosolymæ, sed aut Bethaniæ, ubi duobus præcedentibus diebus fuerat, aut in uia fuisse: nec enim dubium est, quin ciuitatem Hierosolymam intelligat, ad quam, cùm discipulos mittat, nondum ipse peruenerat: alterum est id, quod præcedenti versu dictum est, *prima autem die azymorum*, non ita esse intelligendum, quasi dies iam azymorum esset, sed quasi iam appeteret, si enim azymorum dies inchoata fuisset, nimis serò ad parandum Pascha discipulos præmisisset, & ver. 20. indicat Euangelista nondum uesperam aduenisse, cum Christus discipulos misit; *Vespere autem facto discumbebat cum discipulis suis*, & Lucas cap. 22. 14. *& cum facta esset hora, discubit*, quasi priùs facta non fuisset, cum discipuli in urbem ad parandum Pascha uenerunt. Quos discipulos Christus præmiserit, Lucas exponit cap. 22. 8. *Et misit Petrum, & Ioannem dicens, Euntes parate nobis Pascha, ut manducemus.*

Ad quendam.) πρὸς τὸν δεῖνα ad certum quendam; significatur enim ea phrasi homo quidam certus, qui tamen non nominetur, sicut Hebræi dicunt, פלני אלמני quemadmodum D. Hieron. adnotauit, & Hispani ex Hebræis, ut opinor, qui olim in Hispania frequentes erant, nomen mutuati dicunt *fulano*, cum aliquem nõ nominando designare uolunt, sicut Itali *vn cotal*, Galli *vn quidam*. Vtrùm au- Hebraismus.

tem

tem hæc uerba Christi, an Euangelistæ sint, nonnulli dubitant; ego Euangelistæ esse non dubito, nec enim Christus dixisset, Ite ad quemdam, quod neque Hebræi, neque Græci, neque Latini ita loquantur, quemadmodum ridiculus esset, qui Gallicè diceret, *Alles uous en a un quidam*. Verùm siue Christus hominem nominauerit, siue, ut paullo post probabimus, non nominauerit, sed certis designauerit indicijs, Euangelista nominare noluit, & tamen uoluit significare Christum discipulos non in incertum ad quemuis, sed ad certum quendam hominem, quem illis descripserat, præmisisse. Si autem, quod probabilius est, Christus hominem non nominauit, idipsum Euangelista insinuare uoluit, cum dixit, dixisse Christum, *Ite ad quendam*. Quòd autem non nominauerit, ex descriptione, qua usus est, colligi potest, Marci 14.13.14. *Ite in ciuitatem, et occurret uobis homo lagenã aquæ baiulãs: sequimini eum & quocunque introierit, dicite domino domus, quia Magister dicit, ubi est refectio mea, vbi Pascha cum discipulis meis manducem*: & Lucæ 22.10. *Ecce introeuntibus uobis in ciuitatem occurret uobis homo quidam amphoram aquæ portans, sequimini eum*. Si enim Christum hominẽ nominasset, quid ista descriptione opus erat? vno uerbo dixisset, ite ad Petrum, aut ad Paulũ. At cur non nominauit? Hieronymus, & Beda respõdent, ut nemine nominato, omnes homines inuitatos se esse intelligerent, ut cum Christo nouum Pascha celebrarent. Origenes uerò tractatu in Matthæum 35. & Hilarius cap. 30. quòd nondum Christianum nomen auctoritatem tunc, vsumque obtinuisset, quod gerere eos oporteat, qui ad sacrum Christi corpus accedant. Hæc allegorica sunt. Diuus autem Ambrosius in cap. Lucæ 22. *Ideo*, inquit *sine nomine designatur, vt pauper, & ignobilis æstimetur*, quasi Christus non diuites, & nobiles: sed pauperes eligat, ut sua cum illis mysteria communicet. Repugnat, quod apud Marcum 14.15. & apud Lucam 22.12. Christus ait, *& ipse ostendet uobis cænaculum magnum stratum*, quale homo pauper habere non potuit; stratum autem dicit, non quòd pauimentum aut lapidibus, aut lateribus stratum esset, sed quòd aut tapetibus vestitum, aut mensis paratis ad cœnãdum ornatum, ut apparet ex Marco, apud quem in plerisque Græcis codicibus legitur ἐστρωμένον, ἕτοιμον stratum, paratum, quasi secundum verbum ad explicandum primum additũ fuerit. Euthymius propterea Christum hominem illum non nominasse arbitratur, ne Iudas sciret apud quẽ Pascha celebraturus esset & insidias illi pararet. Magis mihi Chrysostomi coniectura placet hom. 82. propterea non nominasse, quòd ignotus esset, sicut lib. 1. Reg. c. 10. 3, Samuel Sauli dicit, *Cumque abieris inde, & ultra transieris, & ueneris ad quercum Tabor, inuenient te ibi tres uiri ascendentes ad Deum in Bethel, unus portans tres hædos, & alius tres tortas panis, & alius lagenam uini*. Tamen hæc omnino non placent, quia ex uerbis sequentibus apparet hominem nõ solùm fuisse notum, sed etiam discipulum, & aliquo modo familiarem Christi. *Magister*, inquit, *dicit, tempus meum prope est*. Cum. n. magistrũ se appellari vult, discipulum esse indicat, &. cum mortis suæ tẽpus illi declarat, familiarem. Itaque probabilius esse arbitror propterea Christum hominem non nominasse, ut melius rebus, quam nomine describeret, eaque ratione clarius diuinitatem suam ostenderet, siue quod ignotus homo esset: si. n. dixisset, ite ad Petrum, aut ad Paulũ, nihil singulare supra cæteros homines ostendisset, cum autem dicit, *ingredientibus uobis in ciuitatem occurret uobis homo lagenã aquę baiulans*, declarat se futura pręscire, & omnia esse diuino cõsilio ad mortem suam quodammodo præparata, ita ut Deus hominẽ illũ ad fontẽ hauriendę aquę causa ideo misisse uideretur, ut discipulis occurreret, eosque in eam domũ duceret, in qua omnia ad agendũ Pascha parata essent, ne quid aut mortẽ Christi, aut Paschę celebrationem retardare,

Quis fuit apud quem Christus Pascha celebrauit.

tardare, & diuinum decretum impedire posset. Quis autem homo ille fuerit, curiosum est quærere, tamen curiosum non est propositam ab alijs quæstionem ideo disputare, ut multorum curiositati ponatur modus. Multi enim auctores multa de hac re parum firmis coniecturis comprobata tradiderunt. Nicephorus libro 1. c. 28. hominem illum inquilinum ædium Ioannis Euãgelistę fuisse putat, quas ędes a Caipha in monte Sion Ioannem emisse dicit datis amplis, quas in Galilæa habebat, facultatibus, idemque alios nonnullos auctores sentire asserit. Quo quæso argumẽto? Theophylactus uerò quosdam ait existimasse eum fuisse Simonem Leprosum, apud quem sex ante diebus Christus cœnasse dicitur, eumque patrem fuisse Lazari. Magis etiam alienum hoc est; Simon enim ille non Ierosolymæ, sed Bethaniæ habitabat, Christus uerò non Bethaniæ, sed Ierosolymæ Pascha celebrauit. Refutabimus, quæ speciem nullam habent ueritatis: sed quis homo ille fuerit, cogendi non sumus dicere: nec enim Euangelistis, qui eum nominare noluerunt sapientiores sumus, sed si sequamur, quò ueritatis ducit similitudo, probabile nobis uidetur esse Iudæum aliquem fuisse hominem diuitem, & nobilem, qui in Christum credidisset, illique esset familiaris, sed occultè tamen, qualem Iosephum ab Arimathæa, & Nicodemum fuisse legimus Ioann. 19. 38. 39. Itaque si quis aliquem ex illis fuisse suspicetur, temerarium non iudicauerim, modò suspicetur, non affirmet: nam cœnaculum magnum, & bene ornatum ostendit nõ plebeium fuisse hominem; quòd Christus *Magister* illi appellatur, indicat fuisse discipulum, quòd iubet illi dici, *tempus meum prope est*, declarat fuisse familiarem.

Magister dicit.) Videtur Christus hoc noĩe auctoritatem suam, cui nemo potest resistere, declarare uoluisse; quasi dicat, Deus dicit, sed Magistrum se potius, quàm Deum, aut Dominum uocat, quia tanquam homo cum hominibus loquebatur, sicut eadem usus auctoritate, cum discipulos ad soluendum pullum mitteret, dixit, *Si quis uobis aliquid dixerit, dicite, quia Dominus his opus habet, & confestim dimittet eos* supra c. 21. 3. Euentusque postea docuit, quantum hoc nomen momenti habuisset, quia simulatque Dominum discipuli nominarunt, domini pulli eos dimiserunt Marci 11 6. & Lucæ 19. 33.

Tempus meum prope est.) Sunt; qui putent his uerbis Christum excusare uoluisse, quòd ante aliorum Iudæorum tempus Pascha celebraret, quasi dicat se ad præueniendum Paschæ tempus imminentis mortis necessitate cogi. Probabile hoc est, & nostram de Paschæ Christi ante alios Iudæos celebratione sententiam confirmat, sed illud etiam fortasse probabilius, Christum his uerbis amicitiam erga hominem illum, familiaritatem declarere uoluisse, quòd ex hoc mundo abiturus ultimam apud eum cœnam, eamque non inuitatus, sed familiarissimorum amicorum more sponte sua agere uoluerit. Quòd autem non dicit mors mea, sed *tempus meum prope est*, hanc uidetur habere vim ut Christus ostendat se nec temere, & casu, nec Iudæorum ui, aut arte eo tempore moriturum esse, sed quia tempus illud ad moriendum constitutum sibi a patre erat, hoc est tempus meum, id est, quod constitutum mihi est, uel quo mori decreui.

Hebraismus

Apud te facio Pascha.) id est facere decreui, phrasis Hebræa usitata, vt apud Ioannem c. 21. 3. *dicit eis Simon Petrus, Vado piscari*, id est decreui, *dicunt ei, Venimus & nos tecum*, id est venire uolumus, qua phrasi etiam Latini aliquando uti solent, ut ad Serenum Seneca, *Si negas accepturum iniuriam, id est neminem illi tentaturum facere, omnib. relictis negocijs Stoicus fio.* lib. 2 de tranquillitate vitę.

Cum discipulis meis.) Hoc ideo Christus adijcere uidetur, ut patremfamilias admoneat, tredecim hominum mensam paret. Vnde etiam coniectu-

ta aliquâ sumi potest hominem illum familiarem fuisse Christi, cùm sciret, quod discipulos secum haberet.

20. *Vespere autem facto.*) Eodem modo Marcus scripsit. Propterea autem uesperę tempus expresserunt, ut indicarent Christum tempore à lege præscripto Pascha celebrasse; iubebat enim lex Exod. 12.6. ut inter duas uesperas agnus immolatus ederetur, id est inter occasum Solis decimæ quartæ diei & noctem decimæ quintæ, quẽadmodum supra vers. 2. explicauimus. Diuus Lucas eodem consilio dixit, *& cum facta esset hora*, id est cum sol occubuisset. Nam qui ante Solis occasum Christum agnum edisse dicunt, bis errare mihi uidentur, & quia contra legem loquuntur, quæ inter duas uesperas agnum comesse præcipiebat cum azymo pane, qui ante Solis occasum inchoata iam die decima quinta, id est prima azymorum die non edebatur. Deinde, quòd cũ uelint hac ratione efficere ut Christus eodem tempore mortuus sit, quo agnus comedebatur, id est inter meridiem, & Solis occasum, efficiunt, ut non solùm non eadem hora, sed ne eodem quidem die mortuus sit, nam si eorum opinione die decima quarta inter meridiem, & occasum Solis agnus edebatur, cùm Christus die decimaquinta mortuus sit, non eodem mortuus est die.

Discumbebat.) ἀνέκειτο, propriè recumbebat, cuius verbi proprietate moti auctores quidam sunt, ut existimarent hoc non de agni esu, sed de cœna, quam eso iam agno Christus egit, esse intelligendum, quia etsi lex Exodi 12. 11. disertis uerbis non præcipiebat, ut Iudæi stantes agnum ederent, tamẽ colligebatur ex lege: *Sic, inquit, comedetis illum, renes uestros accingetis & calceamenta uestra habebitis in pedibus, tenentes baculos in manibus, et comedetis festinantes, est enim Phase id est transitus* Domini. Ita enim comedentes agnum describit, ut uix intelligi possint non stare, quorsum enim accincti renibus? quorsum calceati? quorsum innixi baculis? quorsum festinantes ad significandam transitus celeritatem esse iuberentur, si non starent, qui unus habitus multo clariùs, quam reliqua omnia festinationem præ se ferebat? Nemo enim magis se festinare indicat, quàm qui ne ad sumendum quidem necessarium cibum sedet. Sic videtur Euthymius interpretari, cui danda uenia est aliorum ingredienti uestigiis, Caluino, & aliis hæreticis interpretibus danda non est, qui cum magno sibi esse iudicio uideantur, non uiderunt uerborum continuationem pati non posse, ut de alia cœna, quàm de ea, qua agnus comedebatur, intelligamus, *& fecerunt*, inquit Euangelista ver. 19. 20. *discipuli sicut constituit illis Iesus, & parauerunt Pascha. Vespere autem facto discumbebat cum duodecim discipulis suis.* Deinde Ioannes c. 13. 12. *Postquam ergo lauit pedes eorum, & accepit vestimenta sua, cum recubuisset iterum, dixit eis.* Præterea Matthæus infra uer. 26. quasi de alia cœna loquẽs quàm de ea, qua agnus esus erat: *cœnantibus*, inquit, *eis accepit Iesus panẽ*, & Lucas c. 22. 14. *et cum iam facta esset hora, discubuit*, ubi certum est eum de esu agni loqui, propterea enim horã notauit, quia agnus certo, statoque tempore comedendus erat. De cœna igitur agni dicit ἀνέπεσε recubuit, sicut hoc loco Matth ἀνέκειτο. Absurdius etiam est, quod alii quidam hoc, & aliis nihilo grauioribus argumentis inducti, ut Theophylactus, & Euthymius referunt, putauerunt Christum agnum eo anno non comedisse; quòd, cùm omnes Euangelistæ tam apertè testentur eum Pascha manducasse, refutatione non indiget. Quod ergo Euangelistæ dicunt, Christum ad edendum agnum recubuisse, non ita accipiendum est, quasi re vera aut sederit, aut cubuerit, credendum enim est, ut Chrysostomus ait omnes eum legis ceremonias perfectissimè seruasse, maximeque hanc ipsam, ut stãs Paschalem agnum ederet, cùm sicut olim stantes illum Iudæi comederũt, quia transitus Domini erat, ita nunc ipse ex hoc mundo transiturus esset.

Caluinistarum interpretatio reiicitur.

Cæterum

Cœterum quia in omnibus prandiis, ac cœnis Iudæi uetustiores accumbere solebant, (nam Christi tempore sedere solitos, non recumbere fuisse arbitror) factum est, ut mutata accumbendi consuetudine: nomen retineretur. Nam & hodie Latinè mensæ dicimur accumbere, cùm tamen sedeamus. Euangelistæ igitur, etsi uerbum recumbendi de medio sumptum usurparunt, noluerunt significare re vera Christum recubuisse, sed ad mensam accessisse, atque cœnasse.

Cum duodecim discipulis suis.) Videtur mihi Euangelista discipulorum numerum expressisse, cum quibus Christus agnum comedit, ut ea etiam in re significaret eum legis præscriptum obseruasse. Iubebat enim lex, ut paterfamilias cum tota familia sua agnum ederet Exod. 12. 3. 4. Christi autem familia discipuli erāt. Chrysostomus ideo hoc ab Euangelista dictum esse iudicat, ut ostenderet Iudā etiam cum cæteris Apostolis accubuisse, eiusque impudentiam, & ingratitudinem declararet, de quo ueteres auctores inter se dissentiunt. Nā sunt, qui putant Iudam non solum nouorum Sacramentorum corporis, & sanguinis Domini perceptioni, sed ne edendo quidem agno interfuisse, ut Hilarius canon. in Matthæum 30. Iam enim, cum Christus agnum edit, discessisse existimat, ut cum principibus sacerdotum de eo tradendo, comprehendendoque tractaret. Alii cœnæ agni interfuisse putant, Sacramentorum uerò perceptioni non putant, quod asseueranter scribit Clemens Apostolicarum Const. libro 5. c. 16. In qua sententia & Innocentius lib. 4. de myster. alt. ca. 13. uidetur esse. Argumenta, quibus probari potest, hæc sunt. Primùm, quod Ioannes c. 13. 30. scribat Iudam simulatque bucellam à Christo porrectam accepit, exiisse: bucellam autem illam ante Sacramentorum distributionem datam illi à Christo fuisse, credendum est, cū corpus & sanguinem suum vltimo loco dederit, &, ut ait Lucas capitul. 22. 20. postquam cœnauit, & ut Ioannes c. 13. 2. cœna facta, non ergo corpus & sanguinem Christi Iudas accepit: Secundum, quòd Christus de Sacramento sanguinis sui, ut uidetur loquens ver. 29. dixerit, *Nō bibam amodo de hoc genimine uitis usque in diem illum, cum illud bibam uobiscum nouum in regno patris mei*: cum Iuda autem in regno patris illud postea non bibit, ergo nec ante biberat. Tertium, quòd credibile nō sit Christum fecisse, quod nos facere prohibuit, ut corpus & sanguinem suum homini sceleratissimo nulla facta pœnitentia conferret, nam quod quidam respondere solent fuisse quidem Iudam peccatorem, sed non publicum, cuiusmodi hominibus Sacramenta negari non debeant, nescio quàm uerum sit: iam enim Christus illum & data buccella ostenderat, & nomine prodiderat, *Tu dixisti* ver. 25. Itaque cum corpus, & sanguis Christi exhibita sunt, nemo Apostolorum ignorare poterat Iudam esse proditorem. Hæc argumenta ita mouent me, ut facile hanc opinionem probaturus essem; nisi contraria plures haberet auctores, & magis uulgò probata esset. Fuerunt etiam, qui dicerent Iudam & cœnæ agni, & cœnæ communi, & perceptioni corporis, & sanguinis Christi fuisse præsentem, eaque percepisse, sed sanguinem quidem bibisse: corpus uerò seruasse, ut ad principes sacerdotum deferret, illisque per derisum ostenderet, quod Christus corpus suum appellasset, & quasi magnum quiddam discipulis suis tradidisset, quemadmodū Theophylactus hoc loco recitat. quod cum nulla probetur coniectura, non est refutandum. Omnes alii, quos legerim, auctores existimant Iudam toti interfuisse actioni, corpusque, & sanguinem Domini percepisse, Cyprianus libro de cœna Domini, Chryso. homilia in Matthæum 82. & homilia de prodit. Iudæ, D. Hieronymus hoc loco, Augustinus epistola 63. & tractatu in Ioan. 62. Auctor eorum commentariorum in Marcum, qui Hieronymo tribuuntur, c. 14. Theodoritus

Iudas an cū Christo agnum comederit, & ab eo Eucharistiam acceperit.

in

in commentariis in cap. 11. prioris epistolæ ad Cor. eo sermon. 7. de passione Domini. Potest & hæc sententia ita probari: quòd credibile non sit Iudam è mensa surrexisse, antequam omnia peracta essent, ut ad principes sacerdotum adiret, hac enim ratione proditione suam, quam celare tantopere uolebat, prodidisset. Deinde, quòd Lucas post datam a Christo Eucharistiam de Iuda, tanquam adhuc præsente Christum loquentem inducat c.22.20,21. *Hic est calix nouũ Testamentum in sanguine meo, qui pro vobis fundetur. Verũ tamen ecce manus tradentis me mecum est in mensa.* Ergo, quod ait Ioannes Iudam accepta buccella statim exijsse, aut ita intelligendum est ut Christus post datam Eucharistiam buccellam dederit, ut proditorem indicaret, aut ita ut aduerbium illud, *continuò*, quo Ioannes utitur, non temporis momentum, sed breuissimum significet interuallum; quanquam illud prius mihi magis placet: quia ita Ioannes uidetur loqui, ut indicet buccellæ acceptionem causam fuisse, ut Iudas quasi irritatus quòd se indicatum uideret, abscesserit. Itaque minus uero simile est eum accepta iam buccella expectasse, quamuis breui tempore, & diuina sacramenta percepisse. Quod autem Christus dicit, *Nõ bibam amodo de hoc genimine vitis, donec bibam illud vobiscum nouũ*, non cogit nos, ut dicamus Iudam tunc non adfuisse; quia etsi cum eo postea non bibit, cum alijs bibit, quod satis fuit, ut dicere potuerit, *donec bibam uobiscum*: pronomen enim *uobiscum* ad maiorem partem refertur. Quæri etiam potest, & a nonnullis dubitatum uideo: an alij aliqui præter discipulos cum Christo accubuerint. Euthymius alios etiam nonnullos accubuisse putat, quamuis eos Euangelistæ non nominauerint, quod multis ego de causis probare non possum: & quia, ut supra uer. 2. docuimus, cæteri Iudæi non eodem die Pascha celebrarunt, & quia ita accuratè Euangelistæ discipulorum nomen, aut numerum expresserunt, ut duo facere uoluisse uideantur, & significare omnes discipulos adfuisse, & indicare neminem adfuisse præter ipsos, & quia lex præcipiebat, ut una quęque familia suum agnum ederet, nec externus ullus admitteretur, nisi si familiarium numerus ad edendum integrum agnum satis non esset: tunc enim externos, quotquot ad esum agni necessarii essent, aduocari permittebat. Discipulorum autem numerus ad edendum agnum satis magnus erat.

22. *Vnus ex vobis.*) Sine iniuria proditorem prodit, dũ indicat se nosse eum, nec tamen nominat. Quæritur à multis auctoribus, cur hoc Christus dixerit. Respondet Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Theophylactus, Euthymius, ut Iudæ pœnitentiæ occasionem daret, illique ad resipiscẽdum stimulum admoueret, cum uideret consilia sua Christum latere non potuisse. Videtur etiam mihi ideo dixisse, ut ostenderet se non inuitum non circũuentum, & nec opinantem, sed scientem, prudentem, uolentem mori, cùm cognito proditore eius consilium impedire posset, nec tamen uellet. At cur non nominauit? Possumus respondere id Christi benignitati consentaneum fuisse, ut proditoris etiam sui nomini, honorique parceret, contentumque fuisse ostendisse non ignorare proditorem, nominare autem noluisse, quia ad id, quod ostendere volebat, se scientẽ, ac uolentem mori, non erat necessarium. Hier. tamen paullo aliter respondet propterea Iudam nõ nominasse, ne eum irritaret. Origenes uerò propterea generaliter, non nominatim loquutum fuisse, ut percussis hac voce singulorum animis alii se vultu innocentes, Iudas proditorem ostenderet.

Cur Christus proditorem Iudam non nominauit.

2 . *Et contristati valde.*) Mirum videri potest, cur Apostoli, qui innocentes erant, contristati fuerunt, quasi sibi quisq; hoc dictum putaret. Nec enim ideo tantum tristati sunt, quod nefandum dolerent facinus, Christũ a discipulo suo, quisquis ille esset, traditum

traditum iri; nam etsi credendum est ea etiam re uehementer doluisse, tamen Matthæus indicat ideo contristatos fuisse, quòd de se quisque dubitaret, ac sollicitus esset, *& cæperunt*, inquit, *singuli dicere, nunquid ego sum Domine?* Origenes ergo, Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus, rationem hanc adferunt, quòd etiamsi se innocentes esse scirent, tamen magis Christi uerbis, quàm conscientiæ suæ confidebant. *Beatus homo, qui semper est pauidus*, dicebat ille Prou. 28. 14 *& uerebar omnia opera mea.* Ioa. 9. 28.
23 *Qui intingit.*) Ioannes cap. 13.
24 Petrum Ioanni suggessisse scribit, ut Christum rogaret, quisnam proditor esset. Itaque credendum est factum utrumq;, & singulos prius Apostolos interrogasse, *Nunquid ego sum Domine?* & cùm eorum rogatu Christus proditorem nominare noluisset, Petrum, qui iniquiore, quàm cæteri animo Christi iniurias ferre solebat, Ioannem rogasse, uti Christum interrogaret, quisnam ipsum proditurus esset. Ex quo sequitur Christum his uerbis, *qui intingit mecum manum in parepside*, non omnino proditorem designasse: sed primum quidem generaliter dixisse, *Vnus uestrum me traditurus est*: secundò, cum singuli interrogarent, *numquid ego sum Domine?* paullò clarius respondisse, *qui intingit mecum manum in paropside*, idest, unus ex his, qui mecum in eadem paropside panem intingit: probabile enim est in magna mensa, ubi tredecim homines accumbebant, diuersas fuisse patinas, diuersas paropsides, in quibus aut terni, aut quaterni panem intingerent: itaque indicat Christus unum ex illis, aut tribus, aut quattuor, aut quotquot tandem erant, qui in eadem secum paropside panem solebant tingere, se esse traditurum. Denique cum ne hoc quidem indicio Apostoli, quis ille esset, intelligere potuissent, iterumque Petri rogatu a Ioanne interrogaretur, quisnam ille esset, respondit, *ille est, cui ego intinctum panem porrexero*, Io. 13. 26. sed quia hoc in aurem Ioanni Christus dixerat, ita ut alij intelligere non possent, ad extremum ipse Iudas, ne tacendo crimen confiteri uideretur, interrogauit etiam, sicut alii prius interrogauerunt, *nūquid ego sum Rabbi?* cui Christus, *Tu dixisti* uer. 25. Quo dicto neque Iudas, neque cęteri, quos id audiuisse existimandum est proditorem ignorare potuerunt: atque tūc Iudam, cùm se deprehensum uideret, discessisse credendum est: nam, antequam suo ipsius nomine proderetur, dissimulare poterat: postea non potuit: sed quia hoc, simul atque buccellam à Christo datam accepisset, accidisse uero simile est, Ioannes dixit statim accepta buccella exiisse. Ad hunc modum mihi uidetur Euangelistarum dicta conciliada: etsi scio Origenem, Chrysostomum, Hieronym. Euthym. & Theophzlact. existimare his uerbis, *qui intingit mecum manum in paropside*, Iudam propriè designatum, & tantum non digito demonstratum fuisse, scribunt enim eò ipsum impudentiæ processisse, ut cum alij Apostoli uerecūdia, reuerentiaq; Magistri ab eius paropside abstinerent, solus manum in eundem catinum inijceret. Solus Chrysost. existimat Iudam non id impudentia, sed Christi rogatu fecisse, ut ea ratione alij intelligerent, quis esset proditor. Quorum interpretationem idcirco non probo, quòd ea ratione non uideatur posse cum Matthæo Ioannes conuenire. Si enim his uerbis propriè fuerat Iudas demonstratus, quid opus erat, ut postea Petrus tam solicitè per Ioannem rogaret, quisnā futurus esset proditor? quid opus erat, ut alia eum ratione Christus ostenderet dicens, *ille est, cui ego intinctum panem porrexero?* nā omnes iam Apostoli Christum dicentem audiuerant, *qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet*: cùm id & a Christo dictum, & a Iuda factum esset, prius quàm buccellam ille daret, hic acciperet, ut hi etiam sentire uidentur auctores. Iam enim omnes Iudam esse nouerant, si solus in Christi paropside panem tingebat. Alii contra

his

his uerbis nihilo magis, quàm ante proditorem ostensum fuisse dicunt: sensum enim esse, *qui intingit mecum manum in paropside*, id est unus ex his, qui mecum assident ad mensam, & communem mecum paropsidem habent, me traditurus est: assidebant autem omnes Apostoli, & in eandem paropsidem manum immittebant, itaque nihil aliud his verbis significari putant, quàm quod Marcus dixit c. 14. 18. *vnus ex uobis tradet me, qui manducat mecum*, & Lucas c. 22. 21. *Ecce manus tradentis me mecũ est in mensa*. Nõ ergo uoluisse proditorem indicare, sed exaggerare scelus, quòd cum in eadem mensa, in eadem patina cibum sumeret, se esset traditurus, sicut Dauid dixit Psal. 40. 10. *Qui edebat panes meos, magnificauit super me supplãtationem*. Horum interpretatio non satis mihi uidetur cum uerbis Euangelistæ conuenire, dixisset enim potius, vnus ex his; qui intingit mecum panem in paropside, sicut dixerat uer. 21. *Vnus uestrum me traditurus est*; deinde quia nihilo magis, quàm ante, cum a singulis discipulis rogatus esset, quis se esset traditurus, proditorem designasse uero simile non est. Quærunt nonnulli interpretes, quomodo iusculum, aut condimentum in paropside esset, cum lex iuberet, ut agnus assus non coctus comederetur Exodi 12. 8. Hoc unum fuit eorum argumentum, qui Christum eo anno agnum comedisse negauerũt, ut Theophylactus, & Euthym. auctores sunt. Nimis profecto leue, hoc enim non de cœna, qua agnum Christus comedit, sed de ea, quæ eso agno apponebatur, ut uersu 26. docebimus intelligendum est, in qua & assa, & cocta, & omnia ciborum, & condimentorum genera poni poterant, solus fermentatus panis prohibebatur, quia prima azymorum dies erat.

24. *Filius quidem hominis uadit.*) Loquitur de se per tertiam, ut solet personam, seque filium hominis appellat, ut uersu 2. uide quæ capit. 8. 20. de ea re diximus. Opponit autem se Iudæ proditori, eiusque conditioni suam antefert. Videbatur tunc Iudas melioris, quàm Christus conditionis esse. Christus uendebatur, ille uendebat; Christus ad mortem, ille ad lucrum ibat: Christus ab omnibus etiam discipulis suis paullo post deserendus, ille principibus sacerdotum, Scribis, & senioribus populi gratia, amicitiaque copulandus erat: itaq; hominum iudicio multo, quàm Christus felicior uideri poterat. Hanc opinionem refellit Christus, seque melioris conditionis, quàm illum paullo post futurum prædicit. Nam quòd passurus, quòdque moriturus sit, nec miserum, nec malum, nec inopinatum, nec uiolentum sibi esse, quin gratum, laudabile, officiosum, sponte susceptum, quippe qui ea ratione & patris obsequatur uoluntati decretumque exequatur, & Prophetarum de se scripta uaticinia effectu compleat, hoc est, *Et filius quidem hominis vadit, sicut scriptũ est de illo*, Dan. 9. 26. *Et post hebdomadas sexaginta duas occidetur Christus, & non erit eius populus, qui eum negaturus est.* Quod dicit, *vadit*, hanc habet uim, ut indicet Christus se non ui ex hoc mundo expelli, sed sponte sua exire, nec tam mortem esse suam, quam migrationem, ut rectè Theophylactus adnotauit. Quod autem dicit, *sicut scriptum est*, ostendit non ex hominibus, sed ex diuino decreto, ac prædictione mortis suæ necessitatem prouenire. Comparat ergo finem suum cum fine Iudæ, quod ipse etsi ad mortem trahi videatur, non trahatur, sed eat; eat autem non tam ad mortem, quàm ad gloriam: propterea enim *Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen* ad Philipp. 2. 9. Iudam uerò, qui ad lucrum, & ad gratiam hominum colligendam ire uideretur, iturum ad laqueum, iturum ad sempiterna supplicia usqueadeo grauia, ut melius illi futurum esset, si natus non fuisset. De quo uerbo nimis fortasse subtiliter quidam disputant, quomodo melius Iudæ fuisset natum non esse, cùm non esse nullum, damnatum esse aliquod bonum.

num sit, aliquid enim est, qui damnatus est, omne autem quod est, qua est, bonum est. Hieronymns indicat existimasse aliquos Iudam fuisse, antequàm nasceretur, Christumque certo consilio non dixisse melius fuisset homini illi, si nunquam fuisset, sed *si natus non esset*, quasi etiamsi non nasceretur, futurus fuisset, ideoque naturalia bona sine malis habiturus. Suspicor Diuum Hieronymum Origenistas notare uoluisse, qui omnes animas initio creatas fuisse crediderunt, & pro suo quamque merito aut expertem manere corporis, aut in corpus, tanquam in carcerem immitti. Et uero Origenes ipse ita hoc loco scribere uidetur, ut non longè ab ea sententia abhorrere uideatur. Eodem fere modo Euthymius interpretatur. Sed non sunt huiusmodi scripturæ locutiones ad scholarum excutiendæ subtilitatem; sunt enim prouerbiales, & sumptæ de vulgo, in quibus quiddam plerumque hyperbolicum esse solet, ut apud Iob capit. 3.11. *Quare nō in vulua mortuus sum? egressus ex utero non statim perij?* & c. 10.18.19. *Quare de vulua eduxisti me? qui utinam consumptus essem ne oculus me uideret, fuissem quasi non essem, de vtero translatus ad tumulum*, & cap. 3. 3. & Ieremiæ 20.14. *Pereat dies in qua natus sum*; hæc enim omnia non tam deliberato animi iudicio, quam per quærimoniam, quæ mala sua amplificare solet, dicta sunt. Christus ergo ita de Iuda loquitur, quemadmodum credibile erat ipsum de se in supplicijs positum esse loquuturum. Erat autem credibile eum dicturum esse, utinam nunquam natus essem, melius mihi fuisset non nasci, quàm ista pati: cum Iob, & Ieremias uiri sanctissimi multo minora passi idem dixerint. Adde, quod Christus non dicit melius futurum fuisset, ut Iudas non nasceretur, sed melius futurum illi esse, id est, eius opinione, atque iudicio, quemadmodum multis res aduersas patientibus accidere uidemus, ut corrupto dolore iudicio mortem uitæ anteponant, cum dubium non sit melius esse uiuere, quàm mori. Obijci hoc loco solet non minus Iudam, quàm Christum diuinum decretum uendendo Christo exequutum fuisse, quare non magis, quàm illum peccare potuisse. Respondent Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus, omnesque Catholici Theologi idem sentiunt, non fuisse a Deo decretum, &, ut ita dicam, prædestinatum, ut Iudas Christum uenderet, sed fuisse præcognitum atque præuisum fore, ut uenderet, quod cum Deus ab omni cognouisset æternitate, decreuit, ut ea ratione Christus a Iuda uenditus moreretur, itaque Iudæ uenditionem Deus non prædestinauit, sed præuidit, non commisit, sed permisit. Caluinistæ qui neque permissionem in Deo ullam admittunt, & malum non boni priuationem, ut * Augustinus, & * Dionysius, omnesque ueteres, atque recentiores Theologi tradiderunt, sed naturam aliquam esse credunt, quamuis in omnes se partes uersare soleant, exuere se hoc laqueo non possunt. Docet quidem Caluinus venditionem Iudæ non esse propriè Dei opus appellandum, sed uerbis docet, re ipsa negat, quod in multis alijs, difficilimisque quæstionibus solet facere. Eius enim doctrina, eius verba sunt, Deum non esse omnipotentem, si peccata, ut nos dicimus, tantum permittat; nec enim omnium rerum auctor esset. Quid quæso hinc colligitur; nisi Deum omnipotentem non esse sententia Caluini, nisi & peccati auctor sit? Eius uerba sunt, *Non dubitauerim dicere diuinam prędestinationem, ac uoluntatem rerum necessitatem esse*, quod si uerum est, Deusq; vt ille putat, Iudæ peccatum non solùm præuidit, sed etiam prædestinauit, necessitatem Iudæ uendendi Christum imposuit, quod si uerum est, peccare Iudas non potuit. Eat, & impietatem suam uerbis illis adornet, quibus imperitæ discipulorum suorū turbæ fucū facit, etiamsi & Deus, & Iudas idem opus fecerint, Iudam peccasse, Deum non peccasse, quia Deus bono,

Prouerbiales, & hyperbolicæ scripturæ locutiones.

Iudas an peccauit tradendo Christum a Patre traditū.

Impietas Caluini, & Caluinistarum traditionē Iudæ Deo tribuentium refellitur.

* 3. Cōfes. c. 7 & alibi sępe * li. de diuin. nominibus, c. 7.

Lib. 3. Institu. c. 23.

no, ut homines reduceret, Iudas malo, & auaritiæ pleno animo faciebat. Quis enim illius ipſius mali animi Iudæ auctor fuit, niſi Deus, ſi ſententia Caluini mala non ſolum permittit, ſed etiam facit? At malum, fortaſſis dicet, in Juda animum bono animo Deus ingenerauit. Quiſnã bonus animus eſſe poterat, niſi ille, quo uolebat, ut Chriſtus moreretur? atqui; ut Chriſtus moreretur, malo animo Iudæ opus non erat: potuit enim Deus efficere, ut Iudas cum bono animo uenderet, ut Deo obediret: poterat efficere, ut Chriſtus neque bono, neque malo animo uenditus moreretur. Malus igitur animus ex Iuda natus eſt, animus à Deo datus. Alia hic quæſtio proponi ſolet, ſi melius futurum erat Iudæ, ut non naſceretur, cur eum Deus genuit? Reſpondent Chryſoſto. & Euthym. non talem, qualis poſtea fuit, à Deo fuiſſe genitum. Deus enim bonum fecit, ipſe ſe poſtea fecit proditorem, quemadmodum de omnibus hominibus Salomon dicit in Eccleſiaſt. cap. 7. 30. Deum feciſſe hominem rectum, ipſum ſe multis quæſtionibus miſcuiſſe. Nullus humanæ curioſitatis modus eſt. Quærunt etiam alii, cur eum, cùm eiuſmodi futurum eſſe sciret, in Apoſtolum Chriſtus elegerit, de ea re capite 10. 4. diſputauimus, ſed uno uerbo reſponderi poteſt, quia cum electus à Chriſto eſt, eiuſmodi non erat: & ſolet ſæpe Deus etiam in hominum electione non futura, ſed preſentia merita reſpicere, quod in Saule rege factum uidemus: bonum Deus elegit, malus ipſe per ſe factus eſt, idemque de Salomone dici poteſt.

25. *Nunquid ego ſum Rabbi?*) Non rogat Iudas Chriſtum, quaſi ignarus, ut diſcat, quod ſua ipſum conſcientia ignorare non patiebatur, ſed quaſi callidus mercator, vt tentet, num Chriſtus ſe eum eſſe ſciat, qui cum eſſet traditurus, & quaſi impudens diſſimulator, ut dum, ſicut cæteri de ſe quiſque interrogauerat, num ipſe eſſet, de ſe quoque ipſe interrogat, ſe non eſſe ſimulet: uidetur autem non ſponte, ſed coactus aliorum exemplo Chriſtum rogare, num ipſe ſit, ideoque omnium ultimus rogat, & fortaſſe poſtquam aliquo modo eum Chriſtus uerbis illis ſubindicaſſet, *Qui intingit mecum manũ in paropſide, hic me tradet*: priùs enim illud, quàm hoc Euangeliſta narrauit; ita certe Origenes, Chryſoſtom. & Beda ſenſerunt. Notauit etiam Chryſoſtomus, Hieronymus, Euthymius, & Beda non dixiſſe Iudam, ſicut cæteri dixerant, *Nunquid ego ſum Domine? ſed nunquid ego ſum Rabbi?* quaſi etiam tunc, cum maximè uolebat proditionem ſuam diſſimulare, ſuperbia ſua prodere cogereretur, dum Chriſtum minùs, quam cæteri, honorificè compellat,

Tu dixiſti.) Modus eſt honeſtè, & minima cum offenſione eius, quo cum loquimur, minimaque noſtra arrogantia, quod interrogamur, concedendi, ut infra verſ. 63. 64. *Adiuro te per Deum uiuum, ut dicas nobis, ſi tu es Chriſtus filius Dei? Tu dixiſti*; &c. cap. 27. 11. interrogatus à Pilato Chriſtus, *Tu es Rex Iudæorum?* reſpondet, *Tu dicis*. Nam quod D. Auguſtin. lib. 3. de conſ. Euang. cap. 1. putat Chriſtum his uerbis, neque concedere, neque negare: conſuetudini loquendi non conuenit. Itaque, ut ſupra monuimus credendum eſt hoc Iudæ à Chriſto dictum eſſe, poſtquam illi bucellam, de qua Ioannes ſcripſit, porrexiſſet.

26. *Cęnantibus autem eis.*) ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν veſcẽtibus, aut edẽtibus autem illis. Noſter interpres ſenſum, non uerba conuertit. Cęnabant enim, quia ueſpertinum erat tempus, & cibus, qui ſub noctem ſumitur, cęna uocatur. Eodem modo Marcus capite 14. 22. Græcè ſcripſit, ubi noſter interpres non *cęnantibus*, ut hic, ſed *manducantibus illis* uertit haud ſcio, quo coſilio, crediderim tamen bono idem uerbum in eadem ſententia aliter uertiſſe. Lucas cap. 22. 20. & D. Paulus 1. ad Corin. 11. 25. ſcribunt

hoc factum esse postquam cœnauit, vnde duo nobis colligenda sunt, alterum verba Matthæi, & Marci, ἐσθιόντων τῶν δὲ αὐτῶν, *cœnantibus, aut mãducantibus autem illis* nõ ita intelligenda esse, quasi durante adhuc cœna Christus id fecerit, sed statim, ut cœna peracta est, antequam surgerent, antequam mensæ, & ciborum reliquiæ remouerentur. Alterum est ridiculam esse Caluinistarum, & Lutheranorum inscitiam, qui quasi satis non haberent, si rebus, nisi etiam verbis heretici essent, noluerunt corporis, & sanguinis Christi sacramentum Eucharistiam, ut nos, sed cœnam appellare, ut se non solùm religionis, sed etiam linguæ reformatores profiterentur. Atqui nullus in sacris litteris locus est, ubi hoc sacramentum cœna uocetur, sed belli isti interpretes, quia D. Paulum dicentem audierunt, *iam non est dominicam cęnam manducare*, nullo adhibito iudicio existimarunt illum Eucharistiam cœnam appellare, & hoc nomen, quasi orbem terrarum ad cõuiuium inuitaturi mirum in modum celebrarunt. Nefas enim illis uidetur aliter loqui. Non viderunt homines cęci, quod D. Lucas scribit cap. 22. 20. & quod D. Paulus eodem capit. 5. 25. Christum, *postquàm cęnauit*, calicem sui sanguinis accepisse: non uiderunt Diuum Ioannem cap. 13. 4. disertis verbis scribere Christum à cęna surrexisse, ut discipulorum lauaret pedes. Opinor, non surrexit, priusquam finita cena esset, neque corpus, & sanguinem suum dedit, antequam lauaret, cum propterea lauerit, ut significaret mundos esse oportere, qui corpus, & sanguinem suum accepturi essent; hoc enim est, quod dicit versu 10. *Qui lotus est, non indiget nisi, vt pedes lauet*, hoc est, *& uos mundi estis, sed non omnes*, prius ergo cœnauit, deinde pedes lauit, & ueste resumpta mensæ iterum accubuit, ut diuina sacramenta discipulis daret. Itaque cùm tres eodem tempore actiones fuerint, quæ tres cænæ uocari solent, prima, qua agnus esus est, quam nonnulli ceremonialem canam appellant: secunda communis, & usitata, nam absoluta edendi agni religione, quia plerumque, qui eum ederant, saturati non fuerant, alia ponebatur cęna, vt ad saturitatem suam quisque cœnaret; Tertia, qua Christus panem, & vinum in corpus, & sanguinẽ suũ consecratum præbuit. Prima, an uspiam cęna uocetur, non satis memini; secundam, & Euangelistæ Lucas, & Ioannes, & D. Paulus cenam uocant. Tertia, nusquam in sacris quidem litteris cœna nominatur: nam D. Paulus *Dominicam cęnam* non Eucharistiam, sed aut cęnam, aut fortasse prandium, quod aut ante, ut quidam putant; aut, ut ego arbitror, post Eucharistiæ perceptionem diuites Christiani imitatione Christi solebant pauperibus exhibere, qui antequam discipulis suis corpus, & sanguinem suum daret, ultimam cum illis, vt solent amici cum amicis longè ab illis discessuri, cęnam egit, qua singularem in illos charitatem demonstrauit, hoc est: quòd apud Lucam c. 22. 15. ait, *Desiderio desideraui hoc Pascha uobiscum manducare, antequam patiar*; reprehẽdit igitur D. Paulus, quòd eam cęnam, quam Dominicam vocat, quę ad Christi imitationem à Christianis exhibebatur: ad exercendam inter se charitatem, diuites non expectatis fastidiosè pauperibus agerent, ita ut cum pauperes uenirent, nihil, quod edere possent, reperirent, & alii esurirent, alij ebrii essent. Inde perspicuum est D. Paulum de ea loqui cęna, qua aliqui inebriabantur, alii esuriebant, quis autem credat quemquam sacramentorum perceptione inebriari solitum? Deinde cum ait, *nunquid domos non habetis ad manducandum, & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & confunditis eos, qui non habent?* ver. 22. clarissimè ostendit se non Eucharistiam cęnam appellare, quam nunquam licuit cuiquam priuatim domi suæ agere. Certè Caluinistę non concedent id D. Paulum permissurum fuisse, quod ne ipsi quidem permitterent. Denique cum dicit, *aut confunditis*

Lutherani & Caluinistæ reprehẽduntur Eucharistiam cœnã appellantes. 1. Cor. 11. 20.

Quæ apud D. Paulum Dominica cœna.

tis eos, qui non habent, satis indicat se de ea cœna loqui, quam pauperes sibi parare non poterant: Eucharistiam autem parare nemo non poterat, ad quam non nisi buccella vna panis, & minimo uini haustu opus erat. Sensus ergo D. Pauli est, ut, si adeo diuites esurirent, ut expectare prandii, aut cœnæ illius tempus non possent, domi suæ ederent, ne si in Ecclesia non expectatis pauperibus prandium aut cœnam illam anticiparent, contemnere eos uiderentur, & charitalis uinculum rumpere, quæ in communi illo conuiuio cernebatur: hoc erat *non Dominicam cęnam manducare*, id est non ad Christi imitationem, qui cum dominus asset, tamen non solus, sed cum duodecim discipulis suis recubuisse dicitur. Eodem sensu ueteres auctores cœnam Dominicam non Eucharistiam, sed cœnam illam, quem Christus, antequàm corpus, & sanguinem suum daret, cum discipulis suis egit, uocare solent, ut Cyprian. & Bernard. qui conciones suas eo die habitas de cœna Domini uocant, qui tamen nefas ducunt hæreticorum more Eucharistiam cœnam appellare. Nos ergo & scripturis, & antiquis auctoribus congruenter Eucharistiam appellamus: quia eā Christus confecit, dicunt enim tum Euangelistę ἐυχαριστήσας, *gratias egisse*, aut benedixisse, Matthæus hoc uersu, & sequenti, & Marcus ca. 14.22.23. Lucas capit. 22. 17. 19. Paulus 1. ad Cor. 11. 24. & Iustinus in 2. Apologia pro Christianis, & Irenæus lib. 4. cap. 34. & 35. Deinde non solùm scripturæ auctoritatem, & exempla maiorum, sed etiam rationem in eo sequimur: nā ἐυχαριστία, & ἐυλογία, quod idem est, ad hoc sacramentum maximè pertinet, cum aut per eam, aut non sine ea perficiatur: sicut Christi docemur exemplo, & solet ex una parte tota actio nominari. Caluinistæ uerò sine scripturæ auctoritate, sine ueterum auctorum exemplo, sine ratione, nullo iudicio cœnam uocant, cùm potiùs merenda, si post prandium, prandium, si ad meridiem, ientaculum, si mane sumunt, uocari deberet; nec enim necesse est, ut huius sacramenti celebrationem aut cœna præcedat, aut consequatur. Nam quòd Christus ante cęnauerit, non ut nobis exemplum præberet, fecit: sed necessariò, quia oportebat uetera sacramenta priùs implere, quàm nouum instituere, id est agnum Paschalem priùs edere, quàm corpus, & sanguinem suum dare: agnus autem non alio tempore, quàm cenæ edi poterat: & solebat eso iam agno cœna communis apponi: & ut consuetudinem obseruaret, &, ut ex hac uita discessurus acta cum Apostolis cęna in finem eos diligeret: itaque reprehendenda non est, sed laudanda potiùs Ecclesia, quæ ea in re factum Christi non imitatur, quod nec ille fecerat, ut imitaremur: sed solis ieiunis corpus, & sanguinem Domini tradit, quòd id multo plus habeat reuerentiæ, ut epistola 118. D. Augustinus scribit, eamque Apostolicam esse putat traditionem. Reprehendendi uerò hæretici sunt, qui dum sine ullo iudicio Christi actionem imitari uolunt, etiam bene pransis, & bene cœnatis, fortasse etiam aliquando ebrijs, nulla reuerentia hoc conferunt sacramentum, nisi quòd commodè illis accidit, ut nihil aliud, quàm panem, & uinum porrigant, quæ sine ullo honoris respectu, sine ulla religione sumi possunt.

Eucharistiæ nomen defenditur.

Et benedixit.) καὶ ἐυλογήσας, cum benedixisset, quo in uerbo ter minimum errant hęretici: & quia uertunt, cum gratias egisset: ueriti ne Christus signo crucis usus esse uideatur, aut magica, ut illi uocant, incantatione, & quòd hanc Christi benedictionem non ad panem quasi illi Christus benedixerit, sed ad uinum, quasi illi gratias egerit, referendam esse dicant, & quòd eam benedictionem, aut, ut ipsi uolunt, gratiarum actionem singularem, & propriam huius sacramenti esse non putent, sed communem, & inter Iudæos usitatā: quē Christus morem gestis usurpauerit: quò omnia eò tendunt, ne nos vlla

De verbo benedicēdi contra Caluinistas.

in hoc ſacramento benedictione iure uti poſſe uideamur. Hi tres errores ordine refutandi nobis ſunt: de uerbo quidem ἐυλογεῖν benedicere, quo & Matth. hoc loco, & Marcus capit. 14. 22. de pane loquens uſus eſt, non dubium, quin apud Euangeliſtas idē ſit, quod ἐυχαριςεῖν, quod propriè ſignificat, gratias agere: nam quod hoc loco Matthæus, & Marcus c. 14. 22. dicunt ἐυλογήσας, verſ. ſequēti de calice loquētes dicunt ἐυχαριςήσας, *cum gratias egiſſet*, & quod Matt. & Marcus loquentes de pane dicunt ἐυλογήσας, Lucas c. 22. 19. & D. Pau. ad Cor. 11. 24. dicunt ἐυχαριςήσας, & quod Matthæus cap. 15. 36. de ſeptem panibus, & duobus piſcibus ſcribens dicit ἐυχαριςήσας, Marcus cap. 8. 6. de panibus dicit ἐυχαριςήσας, de piſcibus, ἐυλογήσας, & quod Mattheus ca. 14. 19. & Marcus ca. 6. 41. & Lucas cap. 9. 16. de quinque panibus dicunt ἐυλόγησε, Ioannes cap. 6. 11. dicit ἐυχαριςήσας, & Diuus Paulus .ad. Cor. 14 16. idē vocat ἐυλογίαν, & ἐυχαριςίαν, ſi, inquit *benedixeris ſpiritu* ἐὰν ἐυλογήσῃς πνεύματι *qui ſupplet locum idiotę, quo modo dicet, Amen, ſuper tuam benedictionē*, ἐπι τῇ σῇ ἐυχαριςίᾳ: Id quibuſdam inde natum uidetur eſſe, quòd apud Hebræos בָּרַךְ & benedicere, & gratias agere ſignificat, ut priori Paralip. 29. 20. Mihi id probabile videtur: ſed fortaſſe inde eorum uerborū in unam ſignificationem confuſio nata eſt; quòd nunquam benedictio ſine gratiarum actione eſſe ſoleret, ut apparet ex Marco cap. 6. 41. ubi Chriſtus, ut quinque panibus, & duobus piſcibus benediceret, in cœlum ſuſpexiſſe dicitur, unde colligitur, gratias egiſſe patri in cœlum oculos ſubleuans, & panibus benedixiſſe. Poterit lector obijcere, quòd Eccleſia hæc duo uerba diſtinguere uideatur, *& eleuatis oculis in cęlum, tibique gratias agens, benedixit, fregit, deditque diſcipulis ſuis*, quaſi vtrumque fecerit Chriſtus, & priùs Patri gratias egerit, & poſtea pani benedixerit. Reſpondeo Eccleſiam non interpretari uerborum ſignificationem: ſed, quod probabile eſt, ſequi: probabile autem eſt utrumque feciſſe Chriſtum egiſſe gratias Patri, & pani benedixiſſe, quia uidemus in rebus minoribus, id eſt cum panibus & piſcibus uellet, ut multiplicarentur, benedicere: egiſſe etiam utrūque Metthæi 14. 19. Marci 6. 41. Lucæ 9. 16. quemadmodum & oculus in cœlum leuaſſe credibile eſt, quamuis id Euangeliſtæ non explicauerint, quia cum panibus, & piſcibus benediceret, id fecit: qua opinione dicit Eccleſia, *& eleuatis oculis in cælum*. Quæſtio autem in eo uerſatur, cùm negari non poſſit vnum uerbum pro altero accipi, utrum ἐυλογεῖν benedicere ponatur pro ἐυχαριςεῖν gratias agere: an è contrario. Caluiniſtæ ἐυλογεῖν benedicere pro ἐυχαριςεῖν gratias agere poni volunt. Ego cōtrà contendo ἐυχαριςεῖν gratias agere pro ἐυλογεῖν benedicere ab Euangeliſtis poſitum eſſe, quod non poteſt, niſi ſecundo errore refutato, commodè probari. Secundus autem error ex Paulo 1. ad Cor. 10. 16. manifeſtè coarguitur, *Calix, inquit, benedictionis, cui benedicimus* ἐυλογοῦμεν ad verbum, quem benedecimus, ideſt benedicendo conſecramus, quibus uerbis perſpicuum eſt benedictionem ſubiectæ materiæ, id eſt pani, & calici datam fuiſſe. Deinde Lucas c. 9. 16. ait Chriſtum accepiſſe panes, καὶ ἐυλόγησεν ἀυτοὺς, & benedixit illos, ergo ipſis panibus benedictionē Chriſtus dedit: quare cùm eodē modo Euchariſtię panē, & calicem benedixerit, non ad Deū, ſed ad panem, & uinum benedictio referenda eſt. Præterea D. Paulus 1. ad Timo. 4. 4. 5. ait cibum ſanctificari *per verbū Dei, et oratione*, & ἐυχαριςίαν *gratiarū actionem*, ergo & uerbum Dei, & oratio, & gratiarum actio ad cibum refertur. Denique Euangeliſtarum contextus non patitur, ut aliter intelligamus, quàm panem ipſum, & vinum à Chriſto fuiſſe benedictum, *Accepit*, inquit, *panem* ἐυλογήσας ἔκλασε, *cùm benedixiſſet, fregit, deditque diſcipulis ſuis*, panē vtique accepit, panē fregit: panē ergo benedixit. Solēt Caluiniſtæ inter-

Benedictiō pro cōſecratione ab Euangeliſtis vſurpata.

interpretari Christum benedixisse panes, & Diuũ Paulum calicem, id est super illos gratias Deo egisse, ubi multa absurda sunt, primùm, quòd dicunt super illos gratias egisse, cùm Euangelista dicat *ἐυλόγησεν ἀυτοὺς*, non *ἐυλόγησεν ἀυτοῖς*, id est *benedixit illos*, non benedixit illis, quis autem ita loqueretur, gratias egit panes, id est Deo super panes? deinde etiamsi dixisset *ἀυτοῖς illis*, absurdum esset ita loqui, gratias egit panibus, id est Deo propter panes. Ista denique deliria ridenda sunt, non refutanda. Duo igitur constant, & *ἐυχαριστεῖν* gratias agere sumi pro *ἐυλογεῖν* benedicere, quia ad panem, & uinum referatur, & non potest gratiarum actio ad res inanimes, aut rationis expertes, sed ad animatas, & ratione præditas referri, nec enim dicimus gratias ago pani, aut equo, nisi fortasse iocantes, sed gratias ago Deo, aut homini, & benedictionem ad panem, & uinum esse referendam, neque ullus unquam auctor ante nouos quosdam Caluinistas aliter intellexit. Itaque Iustinus in secũda Apologia Eucharistiam uocat *ἐυχαριστηθεῖσαν τροφὴν*. cibum gratiarum actione benedictum, aut consecratum, eodemque modo Irenæum lib. 4. capit. 4. & 35. loquutum Græce fuisse credendum est, cùm Latinus interpres uerterit *panem, super quem gratiæ actæ sunt*, & Cyprianus libro de cœna Domini, *Panis*, inquit, *iste substantialis, & calix benedictione solemni sacratus ad totius hominis uitã salutemque proficit*, & Ambro. in libro de his, qui mysterijs initiantur ca. 9. & Iuuencus hunc locum interpretans,

Libr. 4. hist. Euang.

palmis sibi frangere panem.
Diuisumque dehinc tradit, sanctumque precatus,

Id est prece sanctificans,

Discipulos docuit proprium se dedere corpus.

Tertius superest, quòd existiment nõ peculiarem, & propriam huius sacramenti, sed vulgarem, & inter Iudæos vsitatam fuisse, quam Christus hoc loco dedit, benedictionem. Id sic refellitur primùm; cùm toties Christus cibum sumpserit, quid est, quòd Euangelistæ non scripserint eum benedixisse, aut gratias egisse, nisi cum aliquid singulare, & admirabile sua benedictione facturus erat? Tertantum meminerunt Christum cibum benedixisse, primùm apud Matthæum. c. 14. 19. & Marcum c. 6. 41. & Lucam cap. 9. 16. cùm uoluit quinque illos panes multiplicare: secundo Matthæi 15. 36. & Marci 8. 6. cùm uellet multiplicare septem alios panes: tertio hoc loco, cum uellet panem in corpus suum, uinum in sanguinem transmutare, nam quod apud Lucam cap. 24. 30. in Emaus panem benedixisse, fregisse, ac duobus discipulis dedisse dicitur, eiusdem est generis, quia, ut postea probaturi sumus, etiam tunc corpus suum dedit. Præterea cur, cum tres hæ, ut uulgò creditur, cœnæ fuerint, in cœna agni, & in cœna communi, quæ postea apponebatur, Euangelistæ non dixerunt, aut benedixisse Christum, aut gratias egisse, cùm Iudæi in cœna agni ea ceremonia potissimum uterentur, ut etiam Hebæi tradunt, cum autem de Eucharistia loquuntur, eam benedixisse dicunt? Deinde, cur omnes hoc tam accuratè narrarunt, quasi ad rem maximè pertineret? Denique cur sigillatim & de pane, & de calice narrarunt utrumq; benedixisse, ut Matthæus & Marcus, aut ita certè scripserunt, ut facilè intelligi posset utrumque benedixisse, ut cum Lucas ait c. 22. 20. *Similiter, & calicem postquam cænauit*? cum enim dicit *similiter*, significat eodem modo calicem accepisse, ac benedixisse, quo acceperat, ac benedixerat panem.

Ac fregit.) Et hæc uetus inter Iudæos fuisse dicitur ceremonia ut paterfamilias initio cœnæ, qua agnus edebatur, panem unum azymorum sumeret, & in duas partes diuideret, quarũ alteram sub mappa abscõderet, alteri sic bñdiceret, *Benedictus es Dñe Deus noster, rex uniuersi, qui educis panẽ de terra*: aut sic, *Benedictus es Dñe Deus noster, rex uniuersi in esu panis azimi*, ut ex eo libro Hebræorum, qui

כל-בו inscribitur, nonnulli tradiderunt. Sed nullo modo credendum est Christum nihil aliud, cum panem fregit, aut benedixit agere uoluisse, quam Iudæorum ritum obseruare, id enim in esu agni faciendum erat Iudæorum more, Christus non in esu agni, sed in noui sacramenti institutione fecisse dicitur: aut si in esu agni fecit, ut credibile quidem est, id Euangelistæ, tanquam nihil ad rem pertineret, prætermiserunt. In nouo autem sacramento fecisse omnes diligenter exposuerunt, noluit ergo Christus ueterem Iudæorum obseruare ceremoniam, sed nouam instituere, & aliquid multo magis admirandum efficere. Quanquam non negauerim fieri potuisse, ut Christus, quia esum agni in esum corporis sui, id est figuram in ueritatem mutare uolebat, similem, non eandem cerimoniam benedicendi panem uoluerit usurpare, quod probabilius esset, si ritus ille panem azymum frangendi non Iudæorum traditione, sed legis præcepto inductus fuisset. Certè non codẽ modo panem hunc fregisse Christum inde apparet, quòd omnes Euangelistæ narrauerint eum fregisse, quasi alias frangere non soleret, aut non eodem modo soleret, & quia Lucas cap. 24. 35. scribit duos illos discipulos in fractione panis Christum cognouisse, quod utique non fecissent, si eodẽ modo, eodem ritu panem Christus fregisset, quo omnes patresfamilias frangere solebant, manifestum enim est Lucam significare fractionem panis causam fuisse, quam ob rem à discipulis cognosceretur. Scio dici posse, quod & me aliquando docuisse memini, discipulos illos duos ui accepti corporis Christi eum cognouisse, quasi Eucharistia oculos illis aperuerit. Id etiam num mihi placet: sed si id admittatur miraculum, nostra etiam sententia confirmabitur, singulari quadam ratione Christum, cum corpus suum daret, panem fregisse, quando tam diligenter ab Euangelistis id explicatur. Sunt qui putent

Christus quomodo,

eiusmodi fuisse panem, ut manibus facile frangeretur, quibus nequaquã

panem in Eucharistia fregit,

assentior, quia panis azymus fuit, qui magis glutinosus est, & omnium difficillimè frangi potest, non ergo existimandum est manu necessariò panem fuisse frangendum, potuit enim & cultro diuidi, sed Hebræorum consuetudo est, ut frangere panem dicãt, non solum cum manu frangitur, sed etiam cum cultro scinditur, immo uerò etiam cum non sciuditur, sed tantùm datur, quia dari raro solet, nisi prius aut frangatur, aut diuidatur: *frange*, inquit, *esurienti panem tuum*, id est diuide panem, quem habes cum pauperibus Isaiæ 58. 7. &, *Paruuli petierunt panẽ, & non erat, qui frangeret eis*. Thren. 4. 4. vnde & tota actio, distributioque huius sacramenti fractio panis appellata est Act. 2. 42. fecit igitur Christus duodecim ex pane partes, & singulis, singulas dedit, non ut quidam putant, uni ex illis, qui proximo, proximos sequenti, & deinceps daret, hoc enim uersu sequenti refutabimus. In manus, an in os dederit, non constat, sed coniectura non leuis est in manus dedisse, primum quòd dicat, *accipite*, quod ad manus potiùs, quàm ad os pertinere solet, deinde, quia calicem in manus dedisse uersu sequenti probauimus, & credibile est eodem modo dedisse corpus; denique quia si in diuidendo pane ueteris Iudæorum consuetudinis rationem aliquam habuit, non est uero simile Iudæos diuisum panem in os ingerere consueuisse. Accedit, quòd

Eucharistia manibus accepta

longo tempore etiam in Ecclesia usitatum fuit, ut sacrum Christi corpus in manus fidelibus traderetur, ut ex Tertulliano libro de spectaculis capit. de munere, ex Cyrillo Ierosolymitano Cath. 5. mystagogica, ex Augustino sermon. 244. ex Chrysostom. li. 3 de sacerdotio, ex Concilio 1. Toletano colligimus. Meliore tamen consilio eadem postea Ecclesia non in manus, sed in os sacramentum dare cœpit, quòd id & minus periculi, & multo plus haberet reuerentiæ; quemadmodum quamuis Christus cœnatis corpus suum, & sanguinem dederit,

Hæreticorũ puerile argumentum contra Eucharistiam refellitur.

Ecclesię consilium Augustinus laudat epistola 118. quòd ea relicta consuetudine non nisi ieiunis dederit. Solent nos frangendi uerbo hęretici valde, vt sibi uidentur, urgere, ut probent non rectè nos sacramentum hoc administrare, nisi multi adsint, inter quos distribuatur; propterea enim fractionem panis in sacris litteris appellari. Argumentum ex magna profectum inscitia, paullo enim ante diximus fractionem panis appellari, non quòd reuera frangatur, sed quod detur: nam qui quidquid habet panis pauperi confert, panem suum pauperi Hebræorum phrasi fregisse dicitur, quamuis uni tantùm dederit, vnus tantùm acceperit, quod si unum tantùm discipulum Christus habuisset, illi proculdubio corpus suum dedisset, & quamuis re vera non fregisset panem, fregisse tamen, id est, dedisse diceretur.

Grauis Caluinistarum reprehensio doctrinam Ecclesiæ de Eucharistia corrumpentium.

Hoc est corpus meum.) Nihil his verbis in scripturis sacris dictum erat clarius, antequam hæretici, dum diuina mysteria sensu metiuntur, & uerbo Dei humanæ rationis iudicium, fidei humilitati superbiæ suæ pertinaciam anteponunt, denique ad occultandam incredulitatem suam in figuris latebras quærunt, figmentorum suorum caligine obscurassent. Multa enim in Christiana religione difficiliora mysteria, & ab humano sensu remotiora, & nos, & illi credebamus, Trinitatis, Incarnationis Christi, carnis resurrectionis. Nullum eorum in sacris litteris tam dilucidis, tam disertis verbis explicatum erat: ubi enim tam apertè scriptura dicit Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum tres esse personas, vnam essentiam, quàm Christus hic dicit, *Hoc est corpus meum*? Vbi tam distinctè, tam sine ambiguitate docet in Christo duas esse naturas, unam tantùm personam, quàm ipse hic docet se corpus, & sanguinem suum dare? ubi nos eadem, non alia, non spirituali, non simili carne resurrecturos tam explicatè testatur, quàm testatur Christus se non figuram, non spiritum, non panem, non uinum, non aliud, quàm corpus, & sanguinem suũ tradere? Hoc facilius, quàm illa creditu; illa paucioribus, quàm hoc, & minus illustribus scripturæ testimonijs probabantur pluribus, & maioribus ab alijs, & inter eos hæreticis refutari uidebantur. Cur illa credunt, hoc etiam non credunt? Cur illic figuras non inueniunt, ubi Ariani, Marcionistæ, Manichæi, Origenistæ inueniebant? hic inueniunt, vbi illi non inuenerunt? Cur quando semel religionis lineas egressi sunt, non fiunt gnauiter impij, & rebus omnibus hæretici. Duæ, ut opinor, eos retinent causæ: altera, quòd non tantùm habeant ingenij, vt illorum mysteriorum difficultatem, quæ longius ab oculis absunt, sentire possint, tantum uerò habeant, ut in hoc, quod oculis vident, manibus tractant, difficultatem percipiant, veritatem non intelligant: altera, quòd sua eos incredulitas, quam pro fide ducem sequuntur, in hunc, qui magis apparebat, scopulum primùm impulerit, in alios impulsura postea, cum minoribus in rebus exercitati ad maiora molienda aptiores erunt. Habet enim hæresis, & incredulitas, sicut omnis doctrina, methodum suam, ut ab his, quæ notiora nobis, & propinquiora sunt sensibus, exordiatur, & per gradus ad maiora, remotioraque perueniat. Experientia docti loquimur, multos iam Caluinistas uidemus, qui ingeniosiores, & magis increduli, id est, magis Caluinistæ cæteris erant, eò iam peruenisse, ut qua ratione hoc priùs mysterium non credebant, nunc Trinitatis mysterium non credant, cæterosque Caluinistas, sicut Caluinistæ nos, tanquam nimis simplices, & credulos rideant. Omnes enim Ariani, quos multis hodie locis succrescere videmus, & qui Poloniam iam omnem repleuerunt, ex Caluinistis nati sunt. Nonnulli progressi sunt lōgiùs, vt nihil crederent, quorum unus, cum libellum quendam his annis de arte nihil credendi composuisset, nihil in eo, nisi hoc unum, uerum dixit, opor-

Ex Caluinismo atheismus.

Ex Caluinistis multi hodie nati Ariani. Godefridus à Valle Lutetię an. 1572. publicè exustus.

tere priùs Caluinistā fieri, qui atheus esse uolet. Fuerat ille antea Caluinista, fuit postea atheus,& vnicuique in sua arte credendum est. Verissima sententia, nam quisquis Caluinista est, si ea,quam ingressus est, incredulitatis uia ire pergat, ad nihil credendum perueniat necesse est. Hæc a nobis non contumeliæ, sed admonitionis causa dicta sunt,ut si qui forte sunt eorum, qui non omnino obduruerunt, alieno admoniti periculo resipiscant, ostensoque haud ita longè posito præcipitio pedem referant. Non solemus commentariorum fines egredi, & nunc si a uia paullulum egressi sumus, at non aberrauimus, scientes enim fecimus, quia intelligimus quanti referat, quem quis ad intelligendam, interpretandamque scripturam animum afferat. Commentariorum itaque pars est hæc ipsa digressio.

De Eucharistia disputatio cōtra hęreticos.

Io.10.30.
1.Io.5.7.
Io.1.14.
1.Cor.15.52.

Regula optima disputādi de Eucharistia cō tra hæreticos.

Cum de Trinitate disputaretur, in trium uerborum interpretatione omnis disceptatio versabatur: *Ego,& pater unum sumus*, aut, *Hi tres unum sunt*. Cum de incarnatione, in aliorum trium explicatione, *Verbum caro factum est*. Cum de resurrectione in his tribus, *Mortui resurgent incorrupti*. Nunc, cum de Eucharistia igitur, in his item tribus, *Hoc est corpus meum*. Semper enim hæc quatuor mysteria coniungenda mihi uidentur, cum aduersus Caluinistas disputamus denique nobis faciendum, quod ij facere solent, qui dum in mare a piratis, aut in præcipitium a latronibus impelluntur, amplexantur impellentem, & arctè tenent, ut aut impellere desinat, aut in similem ruinam, & ipse trahatur. Quod de Eucharistia noui nobis hæretici obiecerint, idem nos illis de Trinitate, idem de Incarnatione, idem de resurrectione mortuorum obijciemus, ut aut Eucharistiæ mysterium labefactare desinant, aut illa simul labefactent, quod si fecerint, nemo non eorum temeritatem, & impietatem uideat. Ariani, Marcionistæ, Manichæi, Origenistæ multas in illis, quæ suprà posuimus, uerbis interpretationes comminiscebantur, ne ueram Ecclesiæ interpretationem reciperent. Lutherani, & Caluinistę, quia minus etiam illi resistere poterant ueritati, innumerabiles in hæc tria uerba. *Hoc est corpus meum* commenti sunt: quas ne recitandas quidem ducimus, quia omnes una tantum, eademque explicatione refutantur. In eo Caluinistæ, & Zuingliani omnes conueniunt, nō propriam, sed figuratam esse loquutionem: cum figuram quærunt, alij in *pane*: alij in uerbo *est*; alij in *corpore* inueniunt. Itaque singula separatim uerba excutienda sunt.

Hoc.) Omnes, & Lutherani, & Caluinistæ pronomen *hoc*, pro pane positum esse dicunt, quia panem Christus in manus acceperat, & continuò dixit: *hoc*, id est, hic panis, *est corpus meum*, Vnde Lutherani colligunt, & panem in sacramento remanere, quia dixit, *hoc*, id est panis,& corpus Christi uerè esse, quia dixit, *est corpus meum*. Caluinistæ uerò panem quidem remanere, corpus uerò Christi non uerè inesse: quia non dixit, hic est corpus meum, sed, *hoc*, id est, panis *est corpus meum*: quare cum panis corpus Christi uerè esse non possit, & uerè maneat, sequitur non esse corpus Christi, nisi figuratè, idest, corpus Christi significare. Vtrique hac una syllaba pariter refelluntur: Lutherani quidem, quia si *hoc*, accipitur pro pane, cùm non dicat Christus, hic est corpus meum, sed *hoc est corpus meum*, necesse est, aut panem non remanere, si corpus Christi est, sed in illud trāsmutari, aut corpus Christi in sacramento non esse, si panis manet: fuerunt in eodem iā olim errore nonnulli ex discipulis Berengarij, quos similibus argumentis eius seculi auctores refutarunt. Caluinistæ uerò refutabuntur, si probemus pronomen *hoc* pro pane accipi non posse. Id autem euidentissimis argumentis demonstratur. Primū, si Christus uoluit dicere, *hoc*, id est panis *est corpus meum*, quare uno uerbo non dixit clariùs, hic panis est corpus meū?

Id enim verborum continuatio postuladat, *accepit panem, & cum benedixisset, fregit, deditque discipulis suis dicens*, Hic panis est corpus meum. Deinde, cur cùm tres Euangelistæ Matthæus, Marcus, & Lucas, & Apostolus Paulus 1. ad Corint. 11. 24. huius sacramenti institutionem exposuerunt, & soleant alijs in rebus verbis plerumque discrepare, dum alius obscuriùs, alius clariùs idem dicit, in hac re eodem omnes verbo usi sunt, *Hoc est corpus meum*? Cur nemo aut casu, aut consilio, ut sententiam Caluini magis explicaret, dixit hic est corpus meum, aut hic panis est corpus meum? Obijcient fortassis, quod in aliam sententiam solent dicere, Ioannem id explicasse cap. 6. 5. *Panis, quem ego dabo. caro mea est*, & D. Paulum 1. ad Corint. 10. 16. *Panis, quem frangimus, nonne participatio corporis Domini est?* & cap. 11. 25. *Quotiescumque enim manducabitis panem hunc & calicem bibetis*, & v. 28. *Probet autem se ipsum homo, & sic de pane illo edat*, & Lucam, qui in Actis cap. 2. 42. hoc sacramentum fractionem panis uocat. Possem respondere, quod plerique uiri docti, & Catholici responderunt, panem uocari, non quòd sit, sed aut quòd fuerit, sicut serpens, in quem uirga Mosis conuersa fuerat, virga uocatur Exodi 7. 12. aut quia speciem panis ut prius referat, sicut uocantur linguæ, quæ super Apostolos ceciderunt, Act. 2. 3. non quòd linguæ essent, sed quod linguæ speciem præ se ferrent: eaque responsio satis esset: sed non cogimur, meo quidem iudicio, ullam eiusmodi interpretationem quærere. Nego etiam atque etiam illis in locis, qui obiecti sunt, nomen panis: aut pro pane, aut pro panis figura accipi: non enim panis, sed corpus Christi panis dicitur, quod ex loco Ioannis, unde cæteri explicandi sunt, perspicuum est, *panis*, inquit, *quem ego dabo*, cum enim dicit, *quem ego dabo*, clarissime ostendit se non de pane loqui, sed de carne sua, quæ excellentiori quodammodo panis appellatur. Opponit enim se Mosi, & carnem suam mannæ: opponit etiam carnem suam, quam daturus nobis erat, ut eam ederemus, panibus illis quinque, quibus quinque hominum millia saturauerat, superantibus etiamnum duodecim fragmentorum cophinis uer. 12. 13. Cùm enim Iudæi Christum sequerentur, ut hunc illis panem sæpe daret, ut ipse testatur ver. 26. *Amen amen dico uobis, quæritis me, non quia uidistis signa, sed quia manducastis ex panibus. & saturati estis*, illis panibus, panem hunc, id est carnem suam opponit: non ergo vocat panem uerum panem, sed corpus suũ, quod meliore quadam, & præstantiore ratione panis erat, sicut Ioan. 4. 13. 14. dicit Samaritanæ, *Omnis, qui bibit ex hac aqua, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua, quã ego dabo ei, nõ sitiet in æternum*, eo enim ipso, quòd dicit, *quam ego dabo ei*, & quod eam aquã ueræ aquæ opponit, apertissimè ostendit se non loqui de uera aqua, sed de gratia sua, quæ meliori quodam modo aqua uocatur. Itaque tantùm abest, ut ex loco Ioannis Caluinistæ, aut Lutherani possint ullum contra nos argumentum desumere, ut inde potius nos possimus sententiã de transubstantiatione nostram confirmare, non enim solùm significat Christus se meliorem panem, id est carnem suam daturum esse, sed etiam panem daturum non esse, sicut dederat illis, qui paullo ante saturati fuerat: illi enim pani hunc opponit: illum ergo non dedit, hunc dedit: ille in Eucharistia non est: hic, id est, caro eius, est. Ad eundem modum loci D. Pauli, & Lucæ intelligendi sunt, quod cum ex loco Ioannis, tum ex ipsis etiam auctoribus manifestum est, cum Paulus dicit, *panis, quẽ frangimus*, indicat se non de pane loqui, sed de corpore Christi, quòd sicut Christus ipse, panem appellat. Illa enim descriptio *quẽ frangimus* addita est ad distinctionẽ ueri, & naturalis panis, sicut apud Ioannẽ verbum illud, *quem ego dabo*, & cum dicit, *quotiescunque manducabitis panem hũc*, &, *sic de pane illo edat*, illa

Quomodo panis Eucharistia in scriptura appellatur.

illa adiuncta pronomina *hunc*, & illum ostendunt ipsum non de uero pane, sed de corpore Christi loqui, quod panem appellet, quemadmodũ cum Christus dicit. *Qui biberit ex aqua, quam ego dabo*, relatiuũ *quam* distinguit gratiam Christi a uera aqua: cum autem dicit Lucas frangi panem idem significat, quod D. Paulus. Dicet aliquis, corpus Christi non frãgi, sed panem. Respondeo corpus Christi dici frangi, cum datur, quia nomine panis appellatum fuerat, & a Prophetis etiam significatum, & panis proprium est frangi, quamuis corpus ipsum vere non frangatur, sicut gratia Christi uerè non bibitur, & tamen loquens de ea Christus dicit, *qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei*; nimirum quia gratiam suam aquam vocauerat, & aqua bibitur. Tertium argumentum quo probare possimus pronomen *hoc* non accipi pro pane est, quòd, ut Latinè, sic & Græcè diuersi, quàm panis generis sit, panis ἄρτος masculini, τοῦτο *hoc* neutrius, nõ ergo ad panem referri potest, cùm quo genere non conuenit. Dicent Caluinistæ pronomen illud Græcum τοῦτο, & Latinum, *hoc*, nõ adiectiuum esse, sed substantiunm, quod & multi Catholici dixerunt, ideoque opus nõ esse, ut cum pane genere conueniat, sed hũc esse sensum hoc, quod uobis do, est corpus meum, sed illud, quod dabat, erat panis. Primùm hoc tenemus, pronomen *hoc* non distinctè accipi pro pane, sed argumentando obtinendum esse, ut pro illo sumatur. Deinde si substantiuum est, cur potius non sequamur interpretationem Christi, hoc, quod uobis do, est corpus meum, quàm Caluinistarum somnium, hoc, quod uobis do, est panis? Præterea, vt concedamus substantiuum esse, cur vulgarem potius Catholicorum explicacionem, quæ naturæ pronominis multo magis conuenit, non sequamur, ut pronomen *hoc* neque pro pane, neq; pro corpore Christi sumatur, sed tantùm significet id, quod Christus daturus erat, &, ut vocant, indiuiduum vagum sit; Quam quam ego qui idem omnibus uiribus contendo adiectiuum esse, neque ulla ratione substantiuum esse posse, aut pro alia re, quàm pro corpore Christi accipi. Minime dubium est, quin eodem modo hoc pronomen sumendum sit, cum de pane Christus dicit, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, *hoc est corpus meum*, & cum de sanguine dicit, τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου, *hic est sanguis meus*, Cum autẽ de sanguine dicit τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου, *hic est sanguis meus* pronomen non refertur ad uinum, sed ad sanguinem, quod ex Luca, & Paulo manifestum est, qui pronomen cum sequenti, non cum pręcedenti cõiunxerunt dicentes τοῦτο τὸ ποτήριον ergo & cum dicit, *hoc est corpus meum*. illud *hoc* non conuenit cum pręcedenti pane, sed cum sequenti corpore, nec substantiuum, sed adiectiuum est, quia sicut illud cum sequenti *calix*, ita hoc cum sequenti *corpus*, ut adiectiuum cum substantiuo coniunctum est, ideoque non potest panẽ, sed corpus Christi demonstrare: Hoc Hieronymus, aut noster, quisquis fuit, uetus interpres rectissimè vidit, quia non dixit loquens de sanguine, hoc est sanguis meus, quemadmodum dicendum illi erat, si pronomen τοῦτο, *hoc*, substantiuè positum esse putauisset, sed dixit *hic est sanguis meus* adiectiuè conuertens, quod D. Tho. prius doctus, subtilis, & circumspectus interpres non animaduertit, eiusque vulgaris opinionis auctor extitit, pronomen, *hoc*, substantiuum, & indiuiduum uagum esse. ergo est, dicet aliquis, tautologia, uam si hoc accipitur pro corpore, perinde est, ac si Christus diceret, hoc corpus meum est corpus meum. Hoc argumẽto valde miror homines etiam doctos a recta sententia dimotos fuisse, nec enim nouum est, sed usitatum, immo, vt Dialectici docent, necessarium, vt in omni uera propositione subiectũ, & attributum pro eodem accipiantur, tamen non omnis propositio uera tautologica est, quia tautologia non in acceptione, quam Dialectici suppositionem uocant, sed in significatione

catione consistit, quando subiectum, & attributum non solùm pro eodem accipiũtur, sed idem etiam significant, nec idem solùm significant, sed eodem etiam modo; nam animal rationale est homo, non est tautologia, sed vera, recta, & prudenter enunciata propositio: quamuis animal rationale, & homo & pro eodem accipiantur, & idem prorsus significent: quia idem quidem, sed non eodem modo significat: homo enim totam naturam: animal rationale eandem naturam, sed distinctè, & per partes declarat. Si quis diceret, animal rationale est animal rationale: homo est homo; is ineptam committeret tautologiam: Eodem modo si Christus dixisset, corpus meum est corpus meum, tautologia, vsus fuisset: cum autem dicat, *hoc est corpus meum*, quamuis *hoc* pro ipso corpore Christi accipiatur, idemque significet, tautologia non est, sed rectissima, & usitatissima locutio: quia idem non eodem modo significat, *corpus meum* significat corpus Christi distinctè, ac nominatim, *hoc* non nominatim, non distinctè, sed, ut ita dicam, mutè, quemadmodum Galli solent dicere, cùm aliquis ita aduersus alium locutus est, ut non appellauerit, sed hominem descripserit, non nominauit illum, sed digito demonstrauit, quod perinde est, ac si nominasset: ita uulgò loquimur, hic est frater meus, ubi pronomen, *hic* nec pro alia re; quam pro fratre meo accipitur, nec aliud eo loco significat, quamuis non eodem modo; nam cum uoco fratrem meum, nomino: cum dico *hic*, non nomino, sed, quod idem ualet, digito ostendo, si quis autem diceret, hoc est frater meus, virgis cædendus esset, quod præter consuetudinem Latini sermonis loqueretur.

Nec minus absurdè Christus loquutus fuisset, si dixisset, *hoc est corpus meum* hoc substantiuè posito, quanquam in corpore, quia idem genus est, absurditas non apparet in sanguine apparebit, si dicas, hoc est sanguis meus, quis enim homo prudens ita loqueretur? Quanquam scio Cyprianum alicubi ita uertisse: sed sunt, qui locum corruptum putant. Ita scriptura loqui solet, *hic est filius meus dilectus, hic sanguis testamenti, quod mandauit ad nos Deus*, & multa similia.

Matth. 8. 17. Heb. 9. 20. Matth. 3. 17. & 27. 5.

Dicet aliquis, cùm pater dicit, *hic est filius meus*, illud, *hic*, accipi pro homine, quasi dicat, hic homo est filius meus: fieri fortasse potest. Quid autẽ dicet homo iste acutus de hac propositione, hic est homo, cum hominem ostendo? pro quo dicet pronomen *hic* positum esse, nisi pro homine? nec enim pro animali positum est, quasi dicam, hoc animal est homo, cùm genus discrepet. Quam certum igitur, & perspicuum est in hac oratione, hic est homo, aut hic est panis, pronomẽ *hic* pro alia re, quàm pro homine, & pro pane, qui loco attributi positus est, accipi non posse: tam certum, atq. perspicuum est homini mediocriter docto Euangelistarum contextũ Græcè legenti pronomen τοῦτο *hoc*, pro alia re, quàm pro Christi corpore non poni, sic enim habet, uers. 26. λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον, καὶ εὐλογήσας ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς, καὶ εἶπε, λάβετε, φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου. Omnes ergo alias non solùm hæreticorum, sed etiam quorumdam Catholicorum in hoc pronomen interpretationes constantissimè reiicio, hanc unam firmissimè teneo, quæ ex Luca, & Paulo certissimis argumentis confirmatur, & Matthæi, & Marci Græco contextui sola consentanea est, & à nostro uetere interprete expressa, & quæ Catholicam de præsentia corporis Christi in Eucharistia sententiam maxímè corroborat.

Quod in scholis obiicit solet, cum Christus pronomen illud pronunciauit nondum eius corpus in sacramento fuisse, itaque non potuisse pronomine illo demonstrari: rectè in eisdem scholis, ubi conflatum argumentum est, etiam dissoluitur, in eiusmodi propositionibus, quæ practicę sũt, & efficaces, hæc pronomina demonstrare solere, id quod nondum est, sed

per

per ipsam orationem fit, eaquè finita erit. Cum Deus ex limo terræ hominem finxit, rectè, vereque dicere potuisset sumpto in manus limo, hic est homo, sicut Christus dixit, *hoc est corpus meum*, & cum ex costa mulierem fabricauit, sumpta costa dicere potuit, hæc est mulier, quamuis, cum pronunciasset pronomen *hæc*, nondum fuisset mulier, nec significasset, si ita loquutus fuisset, limum esse hominem, & costam mulierem, sed limum in hominem, costam in mulierem conuerti. Ita cum Christus dicit accepto pane *hoc est corpus meum*, quãuis eius corpus nondum illic esset, tamen quia statim futurum erat, illud eo pronomine demonstrat, nec significat panem, quem acceperat esse corpus suum, sed mutari in corpus suum, quemadmodum si in Cana Galilææ, cum aquam in vinum mutauit, ostensa aqua dixisset, hoc est uinum, nec illud *hoc* aquam, sed vinum ostenderet: nec sensus esset aquam esse vinum, aut uinum significare, sed illo verbo in uinum esse conuersam. Quod exẽplum eò magis est ad rem, de qua agimus accommodatum, ꝙ ex alio simili Christi facto sumptum sit, & quòd eo ueteres auctores ad probandam, explicandamque huius sacramenti fidem usi fuerint, ut Cyrillus Ierosolymitanus Cat ch. 4. mystagogica.

Verbũ substantiuũ in scriptura non accipi tur pro significat. 1. Cor 10, 4 Exo, 12.27

Est.) Ex his, quæ de pronomine *hoc* dicta sunt, eorum error facilè refellitur, qui putant verbum, *est*, accipi, pro significat, quam ad rem nimia quadam diligentia multa de scripturis sacris exempla acumulare student. *Petra*, inquiunt, *erat Christus*. Agnus erat Pasche, & sexcẽta alia, quæ passim iactare solent. Ego omnem istam exemplorum telam uno uerbo præcidam. Nego verbum substantiuum, aut Latinè, aut Græcè, aut Hebraicè, aut ulla prorsus in lingua, quam ego nouerim, aut in sacris litteris, aut apud alium ullum auctorem, etiam apud istos ipsos hæreticos pro uerbo, significat, accipi solere, aut etiam posse, hominesque imperitissimos, qui id dicant, esse affirmo. Nam in omnibus illis figuratis locutionibus, quæ ab istis afferuntur, aut ab ullo homine afferri, uel excogitari possunt, si quæ figura est, non hęret in uerbo *est*, sed aut in subiecto, aut in prædicato: cum dico, agnus est Pascha, figura est in nomine Paschæ, quod nomen sumitur non propriè pro transitu, sed pro agno, qui transitum significabat, cum ostensa Herculis imagine dico, hic est Hercules, figura non est in verbo *est*, sed in nomine Herculis, quod cùm verum, & viuum Herculem natura sua significet, hic pro Herculis figura positum sit, verbum enim *est* semper substantiam, aut, ut subtilis ille philosophus docuit, solam extremorum unionem significat, & isti, qui uerbo substantiuo figuram affingunt, ad Grammaticorum uerbera mittendi essent, qui cum multa uerborum simplicium, & compositorum figurarum genera esse dicant, nemo unquam eorum dixit in uerbo substantiuo figuram reperiri, sed aut in subiecto, aut in prædicato: aut in uerbis nõ substãtiuis, ut ridet ager, luxuriat seges. Itaque uideamus, an in nomine corporis figura sit. Nam in aliis duobus uerbis certè non est.

Aristo. l. de interpret, c. 3.

Corpus meum.) In corpore, qui nullam non uidet esse figuram, haud scio, an ullos mentis oculos habeat, si enim in corpore figura est, non accipitur pro uero corpore Christi. At pro vero Christi corpore accipi ex adiunctis manifestum est. Apud Lucam capitulo 22. 19. *Hoc est corpus meum, quod pro uobis datur*. Primùm non dixit, quod uobis datur, sicut dicendum erat, si figuratum dedisset corpus, sed *quod pro uobis datur*, dabat igitur illis aliquid, quòd pro ipsis offerretur in peccatorum expiationem, qualis profectò figura corporis esse non poterat, solum enim uerum Christi corpus pro nobis datum est. Posset Caluinista aliquis dicere sensum esse *hoc est corpus meum*, id est figura corporis mei, quod pro uobis tradendum

dendum

rendum eſt. Huic ſenſui repugnat, quòd nullus Euangeliſta neque de corpore, neque de ſanguine loquens futuro uſus ſit tempore: ſed omnes tres Euangeliſtæ, & præterea Apoſtolus Paulus præſenti utantur, *quod pro vobis datur, qui pro uobis funditur*. Quòd ſi præſens pro futuro poſitum eſſet, aliquis profectò eorum futuro vſus eſſet: nec enim caſu eadem omnes figura uſos eſſe credendum eſt. Poſſunt etiam dicere, quod quidam etiam eorum iam dixerunt, aut tempus præſens accipi pro futuro, aut, ſi pro præſenti accipitur, ſenſum eſſe, *quod pro uobis datur*, id eſt dari incipit, & *pro vobis funditur*, id eſt, incipit fundi, quia initium iam paſſionis erat. Primùm apparet hæc eſſe commenta, & confugia hominum neſcientium, quam in partem ſe conuertant, deinde utrumque commentum vno Diui Pauli uerbo refutatur, *τοῦτό μȣ ἐςί τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον*, *hoc eſt corpus meum, quod pro vobis frangitur*, quod de corpore Chriſti in cruce dici non potuit, quia ſacramentalem locutionem eſſe conſtat: hic enim oportebat Caluiniſtas ſacramentalem locutionem recognoſcere; non, vbi non eſt, fingere. Diximus ſupra hoc eodem uerſu corpus Chriſti dici frangi, quatenus ſub panis ſpecie, & ſacramento eſt, quia panis frangitur; itaque extra ſacramentum frangi non dicitur, ac ne in cruce quidem, vbi etiam Diuus Ioannes tanquam myſterium adnotauit latronibus crura confracta fuiſſe, Chriſto non fuiſſe, quia ſcriptum erat Exodi 12. 46. *Os non comminuetis ex eo*, Ioann. 19. 36. Deinde cum Diuus Lucas, & Paulus de calice loquuntur; ita ſcribunt, *τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μȣ τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον*, hoc eſt poculum nouum Teſtamentum in meo ſanguine, quod pro uobis effunditur: ſic enim uertere uolumus, ut ambiguitatem tolleremus, quæ in noſtra uerſione eſt, in qua non apparet, utrum illud, *qui pro vobis effunditur*, ad calicem, an ad ſanguinem referatur, Græcè uerò dubium non eſt ad calicem eſſe referendum, quia ſanguis eſt in tertio caſu, *ἐν τῷ αἵματί μȣ τὸ ἐκχυνόμενον*, *qui funditur*; aut ſi id participio paſſiuo exprimi poſſet, fuſus, in nominatiuo, quemadmodum ſi Latinè verteres, hic eſt calix nouum Teſtamentum in meo ſanguine pro vobis fuſus; manifeſtum vtique eſſet effuſionem non ad nomen ſanguinis, ſed ad nomen calicis eſſe referendam. Quamquam calix effundi non dicitur, niſi quia, qui intus eſt, liquor effunditur: id tamen nihil refert, hoc nobis ſatis eſt, quod inde euidentiſſimè probatur non agi de effuſione ſanguinis in cruce, ſed in ſacramento, cùm calix pro nobis dicatur effundi, qui non in cruce, ſed in ſacramento fuſus eſt. Quo autem ſenſu aut calix, aut ſanguis Chriſti in ſacramento fundi dicatur, verſu vigeſimo octauo explicabimus. Præterea qui hoc ad crucem referunt, uim, & artificium verborum Chriſti, non intelligunt. Acceperat Chriſtus panem, benedixerat, fregerat, porrigebat Apoſtolis dicens, *Hoc eſt corpus meum*, addit, *quod pro vobis datur*, quis non uidet his extremis verbis uim, pretium, & fructum eius rei, quam porrigebat, commendare uoluiſſe, & ut Comicus ille dixit, ornare munus uerbis? Terent. in Eunucho. dabat enim corpus ſuum non apertum, ſed ſacramento celatum: poterant Apoſtoli exiſtimare ſe ſolum panem accipere ſoli uentri profuturum, & minori, quàm par erat, habere in pretio: Chriſtus affirmat ſe non panem: ſed corpus ſuum dare: & corpus ſuum, quod pro ipſis tunc oblatum remiſſionem illis peccatorum offerret. Non commendat fructum crucis, de qua non agebat, ſed fructum ſacramenti, de quo agebat. Obijciet aliquis, quod Matthæus, & Marcus, cum de calice loquuntur, non dicunt qui pro uobis effundetur, ſed *qui pro multis effundetur*, quaſi non ad ſolos Apoſtolos, ſed aut ad omnes, aut ad multos alios Chri-

ctus verba dirigeret: quare non posse Christum de solo Eucharistiæ fructu loqui, sed ad crucem potiùs eius orationem pertinere. Hanc obiectionem versu 28. omnino diluemus, vbi probaturi sumus illud, *pro multis*, idem esse, atque *pro vobis*, vt Lucas, & Paulus dixerunt: nam & Apostoli, qui aderant, multi erant, sed quia Iudæ, qui unus erat ex illis, corpus & sanguis suus nihil profuturus erat, aut ipse Christus, aut, quod ego magis credo, Euangelistæ Matthæus, & Marcus, vt id applicarent, non dixerunt *pro vobis*, ne omnes comprehendere viderentur, sed *pro multis*, vt aliquis exceptus significaretur. Præterea quemadmodum de corpore omnes Euangelistæ dicunt, *Hoc est corpus meum*: ita de calice Lucas, & Paulus dicunt, *hic est calix*, apud Lucam autem, & Paulum nomen calicis non potest accipi figuratè, ergo apud Euangelistas, & apud eundem Paulum nomen corporis figuratè accipi non potest. Quòd autem nomen calicis figuratè non accipiatur, ex eo, quod paullo ante adnotauimus, manifestissimum est. Ipse enim calix dicitur fundi, ergo verus calix est, sed quia dicit, *Hic est calix in meo sanguine*, quod perinde est, ac si diceret, Hic *est calix sanguinis mei*, idem est, quod Lucas, & Paulus dicunt, *Hic est calix in meo sanguine*, & quod Matthæus, & Marcus dicunt, *Hic est meus sanguis*. Solent Caluinistæ hunc nobis locum passim obijcere, sed non poterant ullum mouere lapidem, qui maiorem super illos ruinam traheret. Vociferantur, hanc orationem, *Hic est calix*, constat figuratam esse, ergo & illa, *Hoc est corpus meum*, figurata est. Nos contra; hanc orationem *hic est calix* constat figuratam non esse, ergo illa, *Hoc est corpus meum*, figurata non est. Videndum quis opinionem suam meliùs probet. Ostendant illi, ubi figura sit. In uerbo est? iam docuimus esse non posse; in nomine calicis? ergo non accipitur pro uero calice, sed pro figura calicis quemadmodum dicunt illi corpus non accipi pro uero corpore, sed pro corporis figura. At hoc imperitè, absurdè, & ridiculè dictum est: verum enim calicem Christus porrexit. At dicunt figuratè nomen calicis accipi, quia pro sanguine ponitur: Hoc etiam absurdius est. Primùm, quia perinde esset, ac si Christus diceret. hic calix id est, meus sanguis, ut illi interpretantur, est meum testamentum in meo sanguine: quid ineptius dici potuit? deinde, quia si figura in nomine calicis esset, eadem utique esset, quam in nomine corporis esse dicunt. At in corpore hanc dicunt esse figuram, ut nomen corporis pro figura corporis accipiatur, ergo & in calice, si qua figura est, hæc est, ut nomen calicis pro figura calicis positum sit. Denique si figura est in calice, certè in sanguine non est; quæ enim esset absurditas, *Hic est calix sanguinis mei*, id est, figura calicis, figura sanguinis mei? ad hunc enim modum eorum sententia oratio esset necessariò resoluenda. Deinde si figura esset, ea esset, quam in illa sua tam decantata oratione esse dicunt, *Petra autem erat Christus*; at in illa aut nulla figura est, aut non est in nomine Christi, sed in nomine petræ, nec enim sensus est, ut omnes Caluinistæ mira semper ignorantia putauerunt, petram esse figuram Christi, sed Christum esse petram, transposita enim uerba sunt, *petra autem erat Christus*, pro Christus autem erat petra: itaque nomen petræ non subiectum, sed attributum est, ut ex circunstantibus perspicuum est, *bibebant autem de consequente eos petra* 1. ad Corinth. 10. 4. non consequebatur autem eos uera petra; sed Christus, petra enim immobilis manebat. Christus eos antecedebat. & cibum illis, ac potum dabat, hoc est, *bibebant autem de consequente eos petra. petra autem erat Christus*, id est, Christus erat petra illa, de qua bibebant, quæque eos consequebatur. Cuius transpositionis causa fuit, quòd soleant

Hebraismus notabilis.

leant Hebræi ultimum uerbum præcedentis orationis initio sequentis ponere, *In principio creauit Deus cælum & terram: terra autem erat inanis* Genes.1.1. *In principio erat uerbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum*, sic quia dixerat, *bibebant de consequente eo petra*, repetiuit nomen petræ, *petra autem erat Christus*. Figura ergo si qua est, non est in nomine Christi, quod pro uero Christo, non pro eius figura positum est, sed est in nomine petræ, quia Christus non uerè erat petra, sicut non uerè uitis, non uerè leo, sed similitudine quadam, quia Ecclesiæ fundamentum erat. Ea autem figura non est, quam in his uerbis, *Hoc est corpus meum*, Caluinistæ esse dicunt, id est, hoc est figura corporis mei: sensus enim esset, Christus erat figura petræ, quòd absurdissimum est: itaque concidit arx illa super hanc petram ædificata, qua omnes docti, indocti Caluinistæ sese defendere solebant. Deinde quis dubitat eodem modo hoc loco nomen corporis accipiendum esse, quo apud Ioannem capite 6. 51. nomen carnis accipitur? *panis, quem ego dabo, caro mea est*: certum enim est, quod illic promiserat, hic tradidisse, & nomen panis declarat, quòd non accipitur pro corpore Christi, nisi quatenus sub specie panis datur: nam quod isti negant agi illo capite de Sacramento, tam impudenter negant, ut opus non sit hoc loco refutare, & est à multis uiris doctis integris etiam scriptis libris refutatum: & ipsi ex eodem capit. nobis obijciunt illud, *caro non prodest quicquam*, quasi Christus agat de Sacramento. Illic autem nomen carnis non potest accipi, nisi pro uera carne, nec enim figura in carne, sed in pane est, neque uocat panem carnem suam, sed carnem suam panem, quasi dicat caro mea est panis ille, quem ego dabo. Opponit enim, ut diximus, panem illum uero, & naturali pani: ergo cum dicit. *Hoc est corpus meum*, nulla in corpore, figura est, sed nomen corporis uerum significat corpus Christi. Et verò si Christus dixisset, hic panis est corpus meum, ut illi, si non uerbis, sensu dixisse putant, tamen non possemus interpretari, ut illi interpretantur, hic panis est figura corporis mei, sed hic panis est uerum corpus meum, non tamen uerus panis, sicut apud Ioannem ita interpretentur necesse est, *panis quem ego dabo, caro mea est*, vera quidem caro, sed non verus panis. Ad hæc si figuratè Christus his uerbis loquutus fuerat, mirum profectò est neminem Euangelistarum, aut D. Paulum, qui omnes eandem huius sacramenti institutionem narrauerunt, figuram exposuisse, maximeque cùm scirent non multo ante tempore Capernaitas simili oratione offensos fuisse Ioan. 6.60. & cùm soleant Euangelistæ in rebus multo minoris momenti, quod aut figuratè, aut obscurè a se, uel ab alijs dictum est, explicare. Dixerat Christus Ioann. 2.19. *Soluite templum hoc, & in tribus diebus reędificabo illud*. Figuratè corpus suum templum appellauerat, nec erat magnopere necessarium, ut id intelligeremus, explicauit tamen idem Ioannes. 5. 21. *Ille autem dicebat de templo corporis sui*. Dixerat Ioannis 12.32. *Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum*, ubi nulla figura, sed obscuritas tantùm in dicto erat, explicat tamen Ioannes 5.33. *Significans*, inquit, *qua morte esset moriturus*. Dixerat Matthæi 16.6. *Cauete à fermento Pharisæorum*, quod & obscurè, & figuratè dictum erat, Christus ipse explicat uersu.11.12. *Quare nō intelligitis, q a nō de pane dixit uobis cauete à fermēto Pharisæorum, & Sadducęorū? Tunc intellexerunt, quia non dixerit, cauendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum, & Sadducæorum*. Dixerat apud Ioannem 15.1. *Ego sum uitis uera*, exponit. 5. 4. *sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, nisi manserit in uite, sic nec uos, nisi in me manseritis*. Appellauerat Diuus Paulus Ecclesiam corpus Christi ad Coloss. 1. 24. *Adimpleo, quæ desunt passionum Christi*

c 5.51.

sti in carne mea pro corpore eius: figura erat in corpore; non enim pro uero, & naturali Christi corpore sumebatur, explicat statim *quod est Ecclesia*. Quis credat si similis hoc in nomine corporis figura esset, neminem ex quattuor Euangelistis, & uno Apostolo Paulo, aut casu, aut consilio explicaturum fuisse? Praeterea cum Christus dixerit se Apostolis corpus suum dare, & solerent in rebus multo clarioribus dubitare, si aut obscurè, aut per figuram dictae essent, cur nemo eorum de hac locutione dubitauit? si figurata erat, cur nemo interrogauit Christum, quid sibi uellet? Dubitauerant de parabola seminis, & seminantis Matthaei 13. 3. explicat illis Christus etiam non interrogantibus uersu 18. Dubitauerant eodem capite v. 36. de parabola zizaniorum interrogant Christum, & ab eo interpretationem eliciunt uersu 3. Sanè si figurate Christus loquutus fuisset, & figuram non explicasset, dubios, & multis erroribus expositos Apostolos reliquisset, praesertim cùm haec illius nouissima fere uerba fuerint, quae oportebat esse quàm clarissima; quis enim prudens testator ultimam suam uoluntatem obscuris, aut figuratis declarat uerbis? Ad haec locus D. Pauli 1. ad Corinth. 11. 27. manifestissimus est: *Itaque quicunque manducauerit panem hunc, & biberit calicem domini indignè, reus erit corporis, & sanguinis Domini* cur rei sunt, si uerum corpus, uerumque sanguinem non accipiunt? solent dicere Caluinistae reos esse corporis, & sanguinis Domini, quia etiam si uerè non sumant, sumunt figuram, eamque iniuria afficiunt, aut in figura corporis, & sanguinis corpus ipsum, & sanguinem inhonestè, & irreuerenter tractant. Hoc a nobis fortasse dici posset, ab illis non posset, qui nec sacramentis ullam reuerentiam deberi putant, & nos rident, quòd dicamus eundem honorem imaginibus, atque rebus per imagines significatis tribuendum esse, & exemplum, quo vti solent, aptum non est, si quis, inquiunt, regis sigillum in terram projiceret, aut perfringeret, reus laesae maiestatis esset. Nam ponunt pro certo, quod probandum erat sacramenta esse sigilla, quod multis a nobis argumentis in scholis Theologicis refutatum est. Proponant igitur exemplum in regis imagine; an si quis erga eam minus se rectè habeat, laese maiestatis reus erit? sanè non erit, aut concedendum illis est, quod tantopore negant, etiam imaginibus rerum significatarum honorem exhibendum. D. Paulus, cur, qui indignè manducat, & bibit, reus sit corporis, & sanguinis Domini, rationem reddit, *non dijudicans*, inquit, v. 29. *corpus Domini*, propterea enim *iudicium sibi manducat, & bibit*, quia *reus est corporis, & sanguinis Domini*, propterea *reus est corporis & sanguinis Domini*, quia *corpus Domini non dijudicat*, id est, non alia reuerentia, quàm alium panem accipit: loquitur igitur de uero corpore, & sanguine Christi. Adde, quòd in scriptura tribus tantum modis corpus Christi dici reperimus, primum propriè pro naturali, & uero corpore Christi: secundò metaphoricè pro Ecclesia ad Coloss. 1. 24. Tertiò pro Euangelio, aut ueritate ueteribus figuris respondente ad Colossen. 2. 16. 17. *Nemo ergo uos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniae, aut sabbatorum, quae sunt umbra futurorum: corpus autem Christi*; & plures acceptiones non inuenimus. Itaque hoc loco, cùm neque pro Ecclesia, neque pro Euangelio sumatur, usus scripturae docet nos pro uero, & naturali corpore esse sumendum. Res denique cuiusuis hominis errore non occupati iudicio relinquatur, si Christus uoluisset dicere se dare uerum corpus, & sanguinem suum utrùm clarius, apertius, explicatius, distinctiùs dicere potuisset, quàm dixit, *Hoc est corpus meum*, & *hic est sanguis meus*? cur ergo quòd clarissime dictum est, ne credere cogamur

De imaginum ueneratione obiter contra haereticos.

Corpus Christi in scriptura tribus modis accipitur.

Lib.4. Instit.c.17.

gamur, figuris obscuramus? Argumētatur Caluinus cōtra alios sibi similes hæreticos, qui Christum solam figurā dedisse dicunt: *Si Deus*, inquit, *nec fallere, nec mentiri potest, consequens est ipsum omnia, quæ illis significat, re ipsa impiere, ac præstare: necesse est igitur nos in cœna verè corpus, & sanguinem Christi recipere*, & in commentarijs, *frustra iuberet suos Dominus panem edere corpus suum esse affirmans, nisi effectus verè ad figurā accederet, etsi enim nihil illic præter panē cernimus, non tamē frustratur nos, vel ludit, qui animas nostras suscipit carne sua alendas igitur, non signo tantùm monstratur, sed re ipsa quoque exhibetur carnis Christi mãducatio.*

In harmonia Euan.

Argumentatur inquam Caluinus aduersus Zuinglianos, quia Christus mētiri non potuit, aut nos fallere, atque deludere, non figuram solam, sed verū corpus, & sanguinem suum nobis dare, & nos ex eius argumento contra illum argumentemur, Christus mentiri non potuit, aut nos fallere atque deludere, ergo cum dixit, *accipite, & manducate, hoc corpus meum*, non solùm Sacramentum, sed verum etiam corpus suum dedit; & rursum, quia non dicit hoc erit corpus meum, cum manducabitis, sed *hoc est*, sequitur sub illo Sacramento, quod dabat corpus suum dedisse. Diximus initio huius disputationis hoc mysterium non esse ab alijs Trinitatis, Incarnationis, & Resurrectionis mysterijs seiungendum; nunc verò monstrandum est hoc eodem iure, &, si fieri potest, etiam meliore nos credere & sine vllis figuris interpretari, quam Caluinistæ cętera credunt. Hic enim, vt probauimus, nullam illi figuram reperire possunt, in alijs mysterijs veteres hæretici reperiebāt, & ex scripturis confirmabant: *Ego & pater vnum sumus*, interpretabantur Ariani vnum non natura, & essentia, sed concordia, consensioneque voluntatum; probabant scripturis *multitudinis autem credentium erat cor vnum; & anima vna* Acto.4.32. &, *vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me, & ego in te* Ioan.17.11. Quid ad speciem tam probabile Caluinistæ ex scripturis proferre possunt, vt hanc orationem, *Hoc est corpus meum*, figuratum esse doceant? *Et verbum caro factum est*, Marcionistæ, & Manichęi per figuram exponebant idest similitudinē carnis accepit; id etiam scripturis probare videbantur Rom.8.3. *Deus filium suum mittēs in similitudinem carnis peccati de peccato damnauit peccatum*, & ad Philip.2.6.7. *Qui cum in forma Dei esset, non rapinā arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus, vt homo.* Quos triumphos agerent Caluinistæ, quos contra nos clamores tollerent, si aliquē in sacris litteris locum reperirent, vbi Christus formā, aut similitudinem corporis suis nobis dedisse diceretur? Mortuos resurrecturos esse figuratè etiam Origenistæ intelligebant, non quòd eadem resurrecturi essent carne, sed quòd alia induendi, non vera, non corporea, sed cœlesti, & spirituali, eodem planè modo, quo isti dicunt nos sumere quidem corpus Christi, sed spiritualiter. Probabant illi ex D. Paulo 1. ad Cori. 15.44. *Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale*, & rursum, *Caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt.* Allegabant alij expressa, vt videbatur, scripturæ testimonia, quibus futura resurrectio negari videretur Iob.14.12. *Homo, cum dormierit, non resurget, donec atteratur cælum, non euigilabit, neque consurget de somno suo*, & Ps.77.39. *Spiritus vadens & nō rediēs*, & Psal.48.12. *sepulchra eorum domus eorum in æternum.* Quid Caluinistę facerent, si aliquod scripturæ testimonium haberent, vt diceretur corpus Christi nobis non dari, sicut illis in locis dici videtur mortuos non esse resurrecturos? At his veterum hæreticorum testimonijs rectè Catholici respondebant. Rectè quidem: sed rectius, & facilius non omnibus testimonijs, quæ Caluinistæ ad probandam figuram suam afferre solēt, aut paullo post apparebit. Deniq; mirū est interpretationē istā Caluinistarū nemini post Apostolos in mentē venisse, nisi Berengario, &

Ex Trinitatis incarnationis resurrectionis comparatione veritas Eucharistiæ probatur.

Io.10.30.

Ioan.1.14.

1.Cor.15.50.

Loci illustres Patrũ antiquorũ pro veritate corporis Christi in Euchari-stia.

nescio an Bertramo, à nemine receptis, à tota statim Ecclesia condemnatis. Nos veterum patrum sententiã, interpretationemq; sequi profitemur, quod, vt appareat, non omnia (nec enim caperent commentarij) sed illustriora quædam eorum testimonia proponemus. Iustinus Apologia 2. pro Christianis. *Non*, inquit, *vt communem panem, nec vt communem potum hæc accipimus; sed quemadmodũ per verbum Dei incarnatus Iesus Christus seruator noster & carnem, & sanguinem salutis nostrę causa habuit, sic & per orationem verbi ipsius, cibum, in quo gratię actæ sunt, εὐχαριστηθεῖσαν τροφὴν, ex quo sanguis, & carnes nostrę per transmutationem mutentur, illius ipsius incarnati Iesu & carnem, & sanguinem esse edocti sumus, ita enim Apostoli in suis commentarijs, quæ Euangelia vocantur, nobis tradiderunt*. Ita docet Iustinus panem, & vinum in corpus, & sanguinem Christi conuerti: sicut in carnem, & sanguinem nostrum cũ edimus & bibimus, conuerti solet. Cyprianus in lib. de cœna Dominica, *Panis iste, quem Dominus discipulis porrigebat, non effigie, sed natura mutatus omnipotentia verbi factus est caro*. Soleo ridere, cum Caluinistas hanc Cypriani sententiam interpretantes audio, natura, inquiunt, mutatus, id est usu, quia nunc est sacramentum, ante non erat. Scilicet ea mutatio tam difficilis erat, ut omnipotentia uerbi, ut ait Cyprianus, opus esset. Cyrillus Ierosolymitanus, Catech. 4. mystagogica, *Fecerat ex aqua vinum, quod est sanguini propinquum, in Cana Galilææ sola voluntate, & non erit dignus cui credamus, quòd vinum in sanguinem trãsmutauit? si enim ad nuptias corporeas inuitatus stupendum miraculum operatus est, an non multo magis corpus, & sanguinem suum filijs sponsi dedisse illum confitebimur? quare omni cum certitudine corpus, & sanguinem Christi sumamus, nam sub specie panis datur tibi corpus, & sub specie vini tibi sanguis, vt sumpto corpore, & sanguine Christi efficiaris & comparticeps corporis, & sanguinis. Sic* χριστοφόροι γινόμεθα, *id est Christum in nobis ferimus. atque ita, vt Beatus Petrus dicit, diuinæ naturæ consortes efficiemur*, & eadem Catech. 4. sub finem. *Qui videtur panis, non est panis, etiam si gustu ita appareat, sed corpus Christi, & quod videtur vinum, non est vinum, etiam si gustus id velit, sed sanguis Christi*. Eusebius Emissenus hom. 1. de Pascha, *Inuisibilis sacerdos visibiles creaturas in substantiam corporis, & sanguinis sui verbo suo secreta potestate conuertit*, & rursus, *Nec dubitet quisquam primarias creaturas nutu potentiæ, præsentia maiestatis in Dominici corporis transire posse naturam, cum ipsum hominem videat artificio cælestis misericordiæ, Christi corpus effectum*, & sub initium hom. *Recedat omne infidelitatis ambiguum, quandoquidem, qui auctor est muneris, ipse testis est veritatis*, Hilar. lib. 8 de Trinitate, *De veritate carnis & sanguinis non relictus est ambigendi locus: nunc enim & ipsius Domini professione, & fide nostra vere caro est, & verè sanguis est, & hæc accepta atque hausta id efficiunt vt et nos in Christo, & Christus in nobis sit. Anne hoc veritas non est? contingat his planè verum non esse, qui Christum Iesum verum esse Deum negant: est ergo in nobis ipse per carnem, & sumus in eo, dum secum hoc, quod nos sumus, in Deo est*. Et infra, *Quòd autem in nobis naturalis hęc vnitas sit ipse testatus est. Qui edit carnem meam, et bibit sanguinem meum, in me manet, & ego in eo*. D. Chrysosto. 83. hom. in hunc locum. *Credamus*, inquit, *vbique Deo nec repugnemus ei, etiã si sensui, & cogitationi nostræ absurdum esse videatur, quod dicit; superet & sensum & rationem nostram sermo ipsius, quod in omnibus, & præcipuè in mysterijs faciamus, non illa, quæ ante nos iacent, solummodo aspicientes, sed verba quoque eius tenentes, nam verbis eius falli non poßumus, sensus verò noster deceptu facillimus est: illa falsa esse nõ possunt; hic sæpius, atq; sæpius fallitur. Quoniam ergo ille dixit, hoc est corpus meũ, nulla teneamur ambiguitate, sed credamus, & oculis intellectus id est perspiciamus* Hæc Chryso. uerba & alia eiusmodi, quæ apud illum passim reperiuntur.

Transsubstantiatio.

Transsubstantiatio.

Transsubstantiatio.

1. Pet. 1. 4.

Transsubstantiatio.

Ioan 5. 56.

Sensus in Eucharistia rebusque fidei non sequẽdus.

ὁ μὲν γὰρ λόγος αὐτοῦ ἀπαράλογιστος, ἡ δὲ αἴσθησις ἡ μῶν εὐεξαπάτητος.

Loc' Chrysostomi à peruersa hereticorũ interpretatione vindicatus.

tur, cum adeo dilucidarint, ut nulla interpretatione obscurari possint, tamen non puduit quendam hæreticorum interpretem uerba, quæ statim sequuntur, suis adhunc locum commentarijs inserere, quasi D. Chrysost. in eorum etiam esset sententia, *Nihil* inquit, *sensibile traditum nobis a Christo, sed rebus quidem sensibilibus, omnia verò, quæ tradidit, insensibilia sunt*, Hinc enim bonus iste interpres colligit sentẽtia Chrysostomi corpus Christi non sumi a nobis, nisi spiritualiter. Atqui oportebat uidere hominem acutum, quod proximis uerbis Chrysostomus dixisset. *Quoniam ergo ille dixit, hoc est corpus meum, nulla teneamur ambiguitate, sed credamus, & oculis intellectus id perspiciamus, nihil enim*, inquit, *sensibile traditum nobis à Christo*, id est, nihil sensu iudicandum, sed oculis intellectus & fide comprehendendum. Docet ergo Chrysostomus asinos istos non debere solo, ut faciunt, sensu de corpore Christi iudicare Ambrosius in lib. de his, qui mysterijs initiantur c. 9.

Transsubstãtiatio similib. scripturæ exẽplis probata.

Fortè dicas; aliud video, quomodo tu mihi asseris, quòd Christi corpus accipiam? & hoc nobis adhuc superest, vt probemus. Quantis igitur vtimur exemplis, vt probemus non hoc esse, quod natura formauit, sed quod benedictio consecrauit: maioremq; vim esse benedictionis, quã naturæ; quia benedictione etiã ipsa natura mutatur, Virgam tenebat Moyses proiecit eam, & facta est serpẽs. Rursus apprehendit caudam serpẽtis, & in virgæ naturam reuertitur. Vides igitur prophetica gratia bis mutatam esse naturã, & serpentis, & virgæ. Currebant Aegypti flumina puro aquarum meatu, subito de fontiũ venis sanguis cępit erumpere. Non erat potus in fluuijs; rursus ad prophetæ voces cruor cessauit fluminum, aquarum natura remeauit. Circũclusus vndiq; erat populus Hebræorũ, hinc Aegyptijs vallatus, inde mari clausus. Virgam leuauit Moyses, separauit se aqua, & in murorũ speciẽ congelauit, atq; inter vndas via pedestris apparuit. Iordanis retrorsum cõuersus contra naturã in sui fontis reuertitur exordiũ. Nõne claret naturã, vel maritimorũ fluctuũ, uel fluuialis cursus esse mutatã? Sitiebat populus patrũ, tetigit Moyses petrã, & aqua de petra fluxit. Nũquid non pręter naturã operata est gratia, vt aquã vomeret petra, quã nõ habebat natura? Marath fluuius amarissimus erat, vt sitiens populus bibere non posset. Misit lignũ in aquã. & amaritudinẽ suã aquarũ natura deposuit, quã infusa subito gratia tẽperauit. Sub Eliseo propheta vni ex filijs prophetarum excussum est ferrũ de securi, et statim mersum est. Rogauit Elisæũ, qui amiserat ferrum, misit etiam Elisęus lignum in aquã, & ferrũ natauit; vtiq; & hoc præter naturã factũ esse agnoscimus. Grauior est. n ferri species, quam aquarũ liquor. Aduertimus igitur maioris esse virtutis gratiã quã naturã, & adhuc tamẽ prophetice benedictionis numeramus gratiã? Quod si tãtũ valuit humana benedictio, ut naturã converteret, quid dicimus de ipsa consecratione diuina, vbi verba ipsa Domini Saluatoris operãtur? Nã sacramentũ istud, quod accipis Christi sermone conficitur. Quod si tantũ valuit sermo Elię, vt ignem de cælo deponeret, non valebit Christi sermo, vt species mutet elementorũ? de totius mundi operibus legisti. Quia ipse dixit, & facta sunt, ipse mandauit, & creata sunt; sermo ergo Christi, qui potuit ex nihilo facere quod non erat, nõ potest ea, quę sũt in id mutare, quod non erant? Nõ. n. minus est nouas rebus dare formas, quam mutare naturas. Sed quoad argumentis vtimur? suis vtamur exẽplis, Incarnationisq, astruamus mysterij veritatẽ. Nunquid naturæ vsus præcessit, cũ Iesus Dominus ex Maria nasceretur? si ordinem quærimus, vero nupta fœmina generare consueuit. Liquet igitur, quòd pręter naturę ordinẽ uirgo generauit & hoc, quod cõficimus, corpus ex virgine est. Quid hic quæris naturæ ordinẽ in Christi corpore, cũ præter naturã sit ipse Dominus Iesus partus ex uirgine? vera vtiq; caro Christi, quæ crucifixa est, quæ sepulta est; verè ergo carnis illius sacramẽtũ est. Ipse clamat Dominus Iesus, Hoc est corpus meum: ante benedictionem verborum cęlestium alia specie nominatur post consecrationem corpus Christi significatur. Ipse dicit sanguinem. suum Ante consecra

Exo. 4. 3. 4

Exo. 7. 20. & Psa. 77. 44.

Exo. 14. 21 22. Ps. 77. 13. Ios. 3. 13. Ps. 113. 3.

Exo. 17. 7. Nu. 20. 11.

Exo. 15. 26 Eccle. 38. 5. 4. Reg. 6 6.

4. Reg. 1. 10 12. Ps. 148. 5.

Eucharistiæ veritas per incarnationẽ ꝓbata.

Matth 26. 26. Marc. 14. 22. Lu. 22. 19.

Cõsecratio Eucharistiæ.

Amē post cōsecrationē à populo in Missa pronunciatum.

* Verba Canonis Missæ apud Ambrosium. Matth. 26 Marc. 14. Luc. 22. 1. Cor. 11.

tionem aliud dicitur, post consecrationē sanguis nuncupatur. Et tu dicis, Amē, hoc est, verum est; quod os loquitur, mens interna fateatur, quod sermo sonat, affectus sentiat. Eadem lib. 4. de sacramentis c. 5. scribit. *Vis scire, quia verbis cęlestibus consecratur? Accipe, quæ sunt verba.* * *Dicit Sacerdos fac nobis, inquit, hanc oblationem ascriptam, rationabilem, acceptabilem, quod est figura corporis, & sanguinis Domini nostri Iesu Christi. Qui pridie, quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem, respexit ad cęlum, ad te sancte Pater omnipotens æterne Deus, gratias agens, benedixit, fregit fractumque Apostolis suis, & discipulis suis tradidit dicens; Accipite, & edite ex hoc omnes;* Hoc *enim est corpus meum, quod pro multis cōfringetur. Similiter etiam calicem, postquam cœnatum est, pridie quam pateretur accepit, respicit ad cælum, ad te sancte Pater omnipotens, æterne Deus gratias agens benedixit, Apostolis, & discipulis suis tradidit dicens. Accipite & bibite ex eo omnes, hic est enim sanguis meus. Vide, omnia illa verba Euangelistæ sunt vsque ad accipite, siue corpus, siue sanguinem. Inde verba sunt Christi; Accipite, bibite ex eo omnes, hic est enim sanguis meus. Vide singula. Qui pridie, inquit, quam pateretur, in sanctis manibus suis, accepit panem: Ante quam consecretur, panis est, vbi autem verba Christi accesserint, corpus est Christi. Denique audi dicentem; accipite & edite ex eo omnes, hoc est enim corpus meum. Et ante verba Christi, calix est vini, & aquæ plenus. Vbi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis efficitur, qui plebem redemit. Ergo videte quantis generibus potens est sermo Christi vniuersa conuertere. Deinde ipse Dominus Iesus testificatur nobis, quod corpus suū accipiamus, & sanguinem. Nūquid debemus de eius fide, & testificatione dubitare? Iam redi mecum ad expositionem meam. Magnū quidem, & venerabile, quod manna Iudæis pluit e cælo, sed intellige; quod est amplius, manna de cælo, an corpus Christi? corpus Christi vtique, qui auctor est cæli. Deinde manna qui manducauit, mortuus est, qui mādncauerit hoc corpus*

Exod. 16 14. Psa. 77 24. Sap. 16, 20.

fiet ei remissio peccatorū, & nō morietur in ęternum. Ergo nō otiosè, cum accipis, tu dicis, Amen, iam in spiritu confitens, quod accipias corpus Christi. Dicit tibi sacerdos corpus Christi, & tu dicis, Amē: hoc est, verū: Quod cōfitetur lingua, teneat affectus. Greg. Nazianz. in ora. 2. in sanctum Pascha, *Absq; confusione, & dubio comede corpus & sanguinē bibe, neque sermonibus qui de carne habentur, fidem deroges, neq; ob passiones offendaris, sed firmus, et constans, & stabilis, nec propter aduersariorū sermones fluctues.* Greg. Nyssenus orat. Catec. c. 37. *Rectè nunc quoque credo Dei verbo sanctificatū panē in Dei verbis corpus trāsmutari,* & Leo serm. 6. de ieiunio septimi mensis, *Dicente Domino, nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis, sic Dominicæ mensæ communicare debetis, vt nihil prorsus de veritate corporis Christi, & sanguinis ambigatis,* & Cyrillus Alex. lib. 10. commentariorum in Ioan. c. 13. *Verum quoniam nulla nos ratione humanitati Christi posse ista attribuere arbitratur: quoniam fide atq; dilectione, non carne illi coniungimur: age pauca de hoc dicamus, ac peruersè ab eo sacrarū litterarum sensum exponi ostendamus. Non tamen negamus recta nos fide, caritateque syncera Christo spiritualiter cōiūgi: sed nullam nobis cōiunctionis rationē secundum carnem cū illo esse. id profecto pernegamus, idq; à diuinis scripturis omnino alienū dicimus. Quis. n. dubitauit Christū etiam vitem esse, nos vero palmites, qui vitam inde nobis acquirimus? Audi Paulum dicentem, Quia oēs vnum corpus sumus in Christo. Quia etsi multi sumus, vnum tamē in eo sumus. Omnes. n. vno pane participamus. An fortassis putat ignotam nobis mysticæ benedictionis virtutem esse: Quæ cum in nobis fiat, nonne corporaliter quoque facit communicatione carnis Christi Christum in nobis habitare? Cur. n membra fidelium membra Christi sunt? Nescitis, inquit, quia membra vestra, membra sunt Christi? mēbra igitur Christi meretricis faciā mēbra? absit Saluator etiam; Qui manducat carnē meā, ait, & bibit meū sanguinē, in me manet*

Io. 6. 37. Significatio Amē. Transsubstantiatio. Io. 6. 53. 1. Cor. 10. 17. 1. Co. 6. 29 Io. 6. 56.

& ego

Cyrilli illustre exēplum de vnione Christianorum cum Christo in Eucharistia. Io.6.53.

& ego in eo. Vnde considerandum est, nō habitudine solū, quam per charitatem intelligitur Christum in nobis esse, verū etiam & participatione naturali. Nam quemadmodum si quis igne liquefactā ceram aliæ ceræ similiter liquefactæ ita miscuerit, vt vnum quid ex vtrisq; factū videatur: sic communicatione corporis, et sanguinis Christi ipse in nobis est, & nos in ipso. Non poterat enim aliter corruptibilis hæc natura corporis ad incorruptibilitatem, & vitam traduci; nisi naturalis vitæ corpus ei coniungeretur. Non credis mihi hęc dicenti Christo (te obsecro) fidem præbe. Amen, amen, inquit, *dico vobis, nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis sanguinem eius, non habebitis vitam in vobis.* Non amo longos commentarios, & qui alienis descriptis testimonijs in molem crescāt: sed locus hic adeo est ad ad informandam rectam fidem necessarius, vt non debuerim, tam illustria, tamque efficacia grauissimorum auctorum testimonia prætermittere, vt intelligat lector nec aliter, quàm omnes veteres auctores scripturam interpretari. Nunc Caluinistarum argumenta diluenda nobis sunt. Habent semper in ore, *Spiritus est, qui viuificat, caro nō prodest quicquam* Ioan.6.63. Eius loci explicationem ex commentarijs in Ioānem lector petat, ne duobus locis cogamur eadem iterare; speramus enim fore, vt in omnes simul Euangelistas commētaria simul exeant. Aliud argumentum solent ex his locis sumere, quibus videtur hoc Sacramentum etiam post consecrationem panis appellari, sed eos locos omnes paullo superius explicauimus. Tertium sumunt ex nomine calicis, in quo figuram esse volunt. Id etiam à nobis solutū est, & uer. sequenti omnino diluetur, ubi docturi sumus Christum verbis illis vsum non fuisse, sed disertè, & explicatè dixisse, *Hic est sanguis meus*, vt Matthæus, & Marcus scribunt, itaque non est, quòd ibi hæretici figuram quærant: vbi etiam si reperirent, nihil probarent. Vnus reliquus locus est 1. ad Cor. 10.3.4. *Omnes eandem escam spiritualem mā ducauerunt, & omnes eūdem potum spiritualem biberunt.* Inde.n. colligunt nos, nī si spiritualiter Christi corpus non mā ducare, & sanguinem eius bibere. Valde mirarer, si hæretici non essent, tam parum istos habere oris, vt eum nobis locum obijcere non puderet. Quis.n. tam cæcus est, vt non videat sensum D. Pauli non esse veteres Hebręos eā dem nobiscum spiritualem escam, sed eandem ipsos inter se manducauisse? sed id ex fine capitis præcedentis versu 26. & 27. & initio huius 10. quod citant vsque ad ver. 5. perspicuum est, *Ego*, inquit, *sic pugno, non quasi aerem verberans, sed castigo corpus meum, & in seruitutem redigo, ne fortè cum alijs prædicauero, ipse reprobus efficiar;* hæc erat propositio, quam sequenti capite confirmat, *Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nube, & in mari, & omnes eandem escam spiritualem manducauerunt, & omnes eundem potum spiritualem biberunt, sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo; nam prostrati sunt in deserto,* quasi dicat, quemadmodum maiores nostri, etsi ijsdem inter se sacramentis vterentur, ijsdem à Deo afficerentur beneficijs, non omnes salui fuerunt, sed multi in deserto prostrati: ita ego, etsi ijsdem vobiscum vtar sacramentis, securus esse non debeo, sed *pauidus*, vt sapiens ille admonet, *ne fortè cum alijs prædicauero, ipse reprobus efficiar.* Dein Pro.28.14. de ex initio eiusdem capitis id manifestum est, *Nolo*, inquit, *vos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt.* Cum enim id dicit, non comparat eos nobiscum, qui sub nube nūquam fuimus, sed sub sole iustitiæ; sed comparat ipsos inter se; ergo & cum dicit, *Eandem escam spiritualem manducauerunt & eundem potum spiritualem biberunt.* Præterea cum dicit, *sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo*, ver. 5. manifestè indicat se ante non eos nobiscum, sed inter se comparauisse, inepta enim alioqui esset argumentatio: nā non potuit ita argumentari: eandem illi nobiscum spiritualem escam man-

Caluinistarum argumenta cōtra Eucharistiā soluuntur.

ducauerunt,& tamen non in pluribus eorum beneplacitum est Deo,ergo fie ri potest,vt neq; nos Deo placeamus: nec enim contra Christum D. Paulus argumentaretur, qui comparans panem illum,id est, carnem suam cum manna, quod veteres Iudæi manducauerunt,ait apud Ioannem ca. 6.49. 50. *Patres uestri manducarunt manna in deserto,& mortui sunt, hic est panis, de cælo descendens,ut si quis ex ipso mã ducauerit,non moriatur.* Denique versu 6.addit D. Paulus,*hæc autem in figura facta sunt nostri,vt non simus concupiscentes malorum;* vbi applicat, & accommodat ad nos, quæ ante de Iudæis dixerat,ergo ante de solis Iudæis loquebatur. Non sum contentus telũ hoc extorsisse hostibus,nisi retorsero. Inde igitur argumẽtor;Scriptura vocat escam spiritualem, quam Hebræi manducauerunt, & potum spiritualẽ quem biberunt, vt ab esca,potuq; nostro discernat;nostram verò escam, & nostrum potum nusquam spiritualẽ vocat: ergo illa spiritualiter tantùm, nostra vero etiam re ipsa sumitur. Hęc sunt aut omnia scripturæ testimonia, quibus hæretici abutuntur, aut quæ plus certè probabilitatis habere videbantur,quæ qualia sint, vel mediocriter prudens lector iudicabit. Adferunt & rationes multas,sed dignandum nõ est illis respondere,præsertim in commentarijs, vbi nihil præter scripturas sonare debet,aut,si respõdendum est, non hic,sed in scholis respõdendum, vbi subtilius ista tractantur. Et satis nobis esse debet, si omnibus rationibus vno verbo respondeamus, nos Christianos,non Philosophos esse,rationes nostras esse verbum Dei, quod cum expressum,& luculentum habeamus, nihil moramur, quid naturalis ratio suadere videatur. Vnam tamen eorum rationem nõ præteribo, quòd maximè Theologicam esse putent. Hanc,inquiunt,locutionem: *Hoc est corpus meum,* manifestum est esse sacramentalem;ergo sacramentaliter intelligenda est. Primùm possem respondere,si sacramentalis locutio est; non verè,non realiter,non substantialiter vt Caluinus docet,ac loquitur, sed solo sacramento, vt Zuingliani volunt, corpus, & sanguinem Christi nobis dari:sed breuius,expeditiusque respõdeo,ignorare eos, quid sit locutio sacramentalis, putant enim eam esse, qua signum externum asseritur,res significata excluditur,hoc enim eorum principium est,si est sacramentum corporis Christi,corpus Christi non est præsens,existimant enim rei significatæ præsentiam cum signo repugnare. Sed nos sacrarum litterarum exemplis refutamus. Area veteris testamenti signum quoddam,& veluti sacramẽtum erat,quo diuina maiestas significabatur,doctore etiam Caluino: atqui maiestas diuina præsens erat. Columba illa, qua Spiritus sanctus in Christum descendit, haud dubium, quin eiusdem Spiritus sancti signum fuerit,& quasi Sacramentum. Quis dicat Spiritum sanctum non fuisse præsentem? Linguæ igneæ, quæ super Apostolos ceciderunt Act.2.3.Spiritus sancti signum erant: significabant enim fore, vt Spiritus sanctus per Apostolos uariis linguis loqueretur,atqui nõ erat absens Spiritus sanctus. Discant igitur,*hoc est corpus meum,* etiamsi agatur de Sacramento, locutionem non esse sacramentalem. Errant enim in eo uehementer, ut homines,ut homines in litteris parum exercitati, quòd quicquid de Sacramento dicitur, sacramentaliter dici putent. Nam cum de aqua baptismi dico, hęc est aqua, non sacramentaliter, sed verè, proprieque loquor. Eodemque modo cum Christus dicit,*hoc est corpus meum:* sacramẽtalis locutio esset,si aqua diceretur esse regeneratio, si panis corpus Christi,si corpus Christi frangi,& dentibus teri, quemadmodum D. Chrysostomus locutus est; hæc enim non possunt nisi Sacramento tenus intelligi, quia non corpus Christi propriè frangitur, sed Sacramentum.

Argumentũ in Caluinistas retortum ex 1. Cor. 10. 3.4.

Quæ propriè sacramentalis locutio.

Signũ, & sacramentum rei pręsentis est. Mat. 3. 16.

27. *Et accipiens calicem gratias egit.*) De verbo εὐχαριστεῖν gratias agere ver. præcedenti disputauimus. Hoc tantùm obseruandum est Christum separatim calicem, & panem benedixisse,

xisse, quia omnes Euangelistæ id expresserunt, aut certe indicarūt, vt cum Lucas, & Paulus dicunt *similiter & calicem, postquàm cœnauit*, cum enim dicunt *similiter*, perinde est, ac si dicant, similiter accepit, & similiter benedixit.

Locus contra Hæreticos explicatus pro cōmunione laicorū sub vna specie.

Bibite ex hoc omnes.) Clamant hic aduersarij nostri, nos contra expressum Dei verbum altera sacramentorum specie defraudare populum, cum Christus summo consilio, quasi præuidēs errorem nostrum, quod de corpore suo non dixerat, de sanguine dixerit, *bibite ex hoc omnes*. Cur ergo illi infantibus sanguinem Christi non porrigunt? nam & illi aliqui sunt, præsertim cùm eos baptizent, & eorum opinione magis necessarium corpus, & sanguinem Christi sumere, quàm baptizari; cum vnum illi locum, quo baptismi necessitas cōprobatur, *nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto non potest introire in regnum Dei* Io. 3.5. deludant, & de sacramento baptismi intelligendum nō esse dicant. Cur non dant sanguinem Christi excommunicatis, si Christus neminem excipi iubet? Ergo non ideo Christus dixit, *Bibite ex hoc omnes*, cum calicē daret, cùm id de corpore non dixisset, quòd magis sanguinem suum, quàm corpus commendare vellet, sed quòd corpus singulis sigillatim porrexisset, calicem verò nō singulis, sed vni, qui proximo, proximus sequenti, & deinceps daret. Quia ergo calicem vni tantum tradidit, ne videretur velle, vt ille solus biberet, dixit, *bibite ex hoc omnes*; vt Lucas cap. 22.17. clariore verbo explicauit, *diuidite inter vos*, quod neminem nostro præsertim tempore animaduertere memini, quo tēpore hoc verbum incredibiles multis molestias attulerit. Lucas bis calicis meminit: primum dixit calicem Christum accepisse, egisseque gratias, ac dixisse, *Accipite, & diuidite inter vos*, sed non dixit cum dixisse, hic est calix in sanguine meo Deinde v. 20. *similiter & calicem postquàm cœnauit dicens, hic est calix nouum testamentum in sanguine meo*. Itaq; Hieronymus, quem multi recētiores interpretes secuti sunt, duos calices fuisse putat. Ego Augustino potius assentior lib. 3. de consensu Euangelistarum cap. 1. & Euthymio in huius loci commentarijs, vnum tantùm fuisse calicem, de quo Lucas non seruata narrationis serie bis mentionem fecerit, primùm per anticipationem, deinde suo loco.

28. *Hic est sanguis meus.*) Quę in horum verborum explicationem desiderari possunt, vers. 26. dicta sunt.

Noui testamenti.) τὸ τῆς καινῆς διαθήκης sanguis, inquam, ille noui testamēti. διαθήκη propriè dispositionem significat; itaque ad omne fœdus pertinet, cuius species vna est testatio vltimæ voluntatis: sed ad testamentum, quo vltima voluntas declaratur, plerūque accommodatur, sicut disponendi verbum apud nostrum interpretem, *dispone*, inquit, *domui tuę, quia morieris* Isaiæ 38.1. Hebraicè ברית, eadem significatione appellatur. D. Paulus in epistola ad Hebræos c. 9.16.17. pro testamento interpretatur loquens, & de veteri, & de nouo testamēto; *vbi*, inquit, *testamentum est*, διαθήκη, *mors necesse est intercedat testatoris*. Itaque nimis putidi Grammatici sunt Caluinistæ, & Lutherani, qui vetus, & nouum fędus, quàm vetus, & nouum Testamentum appellare malunt, Marcus ijsdem quibus Matthæus verbis scribit, *Hic est sanguis meus noui Testamenti*, Lucas vero capit. 22. fto. τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου. *Hic calix nouum testamētum in meo sanguine*. Paulus autem 1. Cor. 11.25. *hic calix nouum testamentum est in meo sanguine*; vnde Hæretici dupliciter argumentantur, & quòd Christus dicat *Hic est calix*, & *hic calix est nouum Testamentum*, quod vtrumq; necesse est figuratè dictum esse. De figura calicis ver. 26, satis diximus. De altera figura, deque toto sensu horum verborum nunc dicendum est. Nec multis opus est verbis. Nego Christum hæc verba dixisse. Cum enim Matthæus, qui aderat, & Marcus, qui ex Matthæo didicerat, scribant Christum his verbis sanguinem suum tradidisse, *hic est san*guis

Malè Caluinistę fœdus potius quam Testamentū vertunt.

guis meus noui testamenti, cumque vtroque modo Christus dicere non potuerit, &, *hic est sanguis meus noui Testamenti*, vt Matthæus, & Marcus, &, *hic est calix nouum Testamentum in meo sanguine*, vt Lucas, & Paulus scribunt, nisi forte inepta repetitione vti voluisset, æquum est credere Matthæi potius, & Marci, quàm Lucæ, & Pauli verbis Christum vsum fuisse. Deinde quia verba Matthæi, & Marci magis exprimunt, quod Christus agebat; id enim agebat, vt daret corpus, & sanguinem suum, quòd autem sanguinem suum noui Testamenti appellauerit, id obiter & explicationis gratia dictum est, vt apud Matthæum, & Marcum apparet; Lucas autem, & Paulus ita videntur loqui, vt si Christus id imprimis egisset, vt potiùs declararet se nouum testamentum, quàm sanguinem suum dare; credendum igitur est verbis potius Matthæi, & Marci, quàm Lucæ, & Pauli vsum esse. Et vt fingamus ita dixisse, vt apud Lucam, & Paulum scriptum est; tamen nec sensus esset, quem hæretici esse putant, nec vllum inde ad confirmandum suum errorem argumentum possent sumere. Si enim Christus dixisset, *hic est calix nouum Testamentum in meo sanguine*, vt Lucæ verba vertenda sunt, Hebraismo vsus fuisset *in meo sanguine*, id est, mei sanguinis, vt Matthus & Marcus, sine Hebraismo dixerunt. Cum ergo idem sit *hic est calix in meo sanguine*, & *hic est calix sanguinis mei*, fingamus hoc posteriori modo Christum dixisse, nulla profectò figura esset; nam *hic est calix sanguinis mei* nihil aliud significat, quam in hoc calice est sanguis meus, nec magis figurata oratio est, quàm si dicas, hæc est amphora vini, hoc est vas aquæ. Videamus an in nomine Testamenti figura sit. Illi, qui ad figuras omnia reuocant, figuram esse contendunt, quia calix nouum Testamētum appellatur. Ego, qui non figuram, sed veritatem quæro, figuram nullam inuenio. Videmus enim in omnibus linguis nomen fœderis multa significare, & res, de quibus fœdus sancitur, & symbolū, quo sancitur, vt percussio porcæ apud veteres Romanos fœdus erat. Itaque sine vlla figura vocabatur; & vetus testamentum nō solum dicebatur, quòd Deus ex vna, Hebræi ex altera parte facere debebāt; sed etiam promissio ipsa diuina, vt sæpe dicit, *propter pactum*, & sanguis ille, quo tanquam externo symbolo initium fœdus erat, idque sine vlla figura, quia hæc omnia nomē significabat. Apud Lucam oratio sine verbo est, itaque dubitari potest, & à multis disputatur, vbi subintelligendū verbum sit, *Hic*, inquit, *calix nouum Testamentum in meo sanguine*; duobus enim locis verbum poni potest; aut post pronomē, *hic*, *hic est calix nouum Testamentum*, vt, *calix* per appositionē *nouum Testamentum* appelletur, aut post nomen *hic calix est nouum Testamentum in meo sanguine*, quo sensu videtur dixisse Paulus verbo post posito, *hic calix nouum Testamentum est in meo sanguine*. Sed ego quidem non dubito, quin statim post pronomen *hic* verbum ponendum sit. Cum enim Matthæus, & Marcus, vt diximus, non solùm sententiam, sed verba etiam Christi recitauerint, ex illis Lucæ, & Pauli verba non solùm intelligenda, sed ēt ordinanda sunt. Præterquam quòd, vt modo diximus, non erat Christo propositum, vt nouum Testamentum, sed vt sanguinem suum traderet. Itaque credendum non est dicere voluisse, *hic calix est nouum Testamentum*; sed *hic est calix sanguinis mei*, qui calix est nouum Testamentum. Quare ad hunc etiam modum verba D. Pauli quamuis transposita sint, redigenda sunt. Scribit, *hic calix nouum Testamentum est*, id est hic est calix nouum Testamētum. Meritò dubitabit aliquis, cur Lucas, & Paulus non dixerunt, hic est calix nouum Testamentum sanguinis mei, aut clarius, hic est calix sanguinis mei nouum Testamentum. Respōdeo, Hebraismū esse *in meo sanguine*, id est, per meum sanguinem, quo propterea vsi sunt, quia calicem nouum Testamentum appellauerant, & melius dicitur nouum Testamentum per sanguinem, aut, quod idem est, in sanguine, quam.

4. Reg. 35. 23.
2. Paral. 21. 7.

Cur sanguis noui Testamenti appellatus.

Sallustius in bello Catili.

quam sanguinis; sed quod ad sensum attinet, is est, quem Matthæus, & Marcus clarissimis verbis expresserunt, *hic est sanguis meus noui Testamenti*. Cur autem noui testamẽti sanguinem suũ Christus appellauerit, digna commentarijs quæstio est. Solebant omnes ferè gentes victimarum sanguine sancire fœdera; aliquando & legimus solitos, qui aliquod inter se, quod sanctissimum, & inuiolabile esse vellent, fœdus stabilirent, tractum ex proprijs venis sanguinem bibendum: alterum alteri tradidisse, quod & nostro tempore fieri solet. Hoc Christus fecit dato ad bibendum Apostolis sanguine suo nouum fœdus id est testamentum sancire voluit; duodecim enim, qui aderãt Apostoli omnis Ecclesiæ, cum qua fœdus inibat, personam repræsentabant. Id ergo Christus voluit verbis etiam exprimere. Præterea alludit ad veteris Testamenti institutionem, quod sanguine sacrificati vituli dedicatum fuerat Exodi 24.8. videtur etiam ad verba ipsa Mosis alludere, qui sumpto, aspersoque sanguine in populum dixit, *hic est sanguis fœderis, quod mandauit ad vos Deus*. Opponit ergo se Mosi, sanguinem suum vitulorum sanguini Apostolos populo Iudæorum, aspersionem aspersioni, Testamentum Testamento. Asperserat Moses Hebræorum populum extrinsecus vitulorum sanguine; aspersit Christus Apostolos intrinsecus sanguine suo; hanc fortasse vim habere potest participium illud ἐκχυνόμενον, *qui effunditur*, id est, qui aspergitur. Nouum autem Testamẽtum appellat nouum pactum, quod non iam cum solis Iudæis, vt prius, sed cum omnibus omnino gentibus, quæ Euangelium receperint, confirmauit, *ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat uitam æternam*, vt ait D. Ioannes. Alludit ergo ad nouum illud fœdus, quod Deus per prophetas sæpe promiserat Isaiæ 59.21. Iere. 31.31.32.33. Atque hanc fortasse emphasim habet articulus ille Grecus apud Mattheum. & Marcum τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης. *Hic est sanguis meus*

c. 3. 16.

noui illius Testamenti, id est, illius noui Testamenti, quod promissum erat, & de quo sæpe audiuistis. Vnde intelligitur, cur, cum de corpore loqueretur, nullam de nouo Testamẽto mentionem fecerit, cum autem de sanguine; fecerit, nimirum, quia sanguine fœdera sanciebantur; non vt existimat Origenes, quòd eius sanguine redempti simus; nã & eius carne redempti sumus. Deinde colligitur Christum ibi nouum Testamentum constituisse, non in cruce, vt noui hæretici contendunt; non enim sensus est hic est sanguis, quo sancietur, sed quo sancitur nunc nouum Testamentum, & quidem, cum initur fœdus, partes præsentes esse oportet, aliqua miscere verba, aliquod dare symbolum, in cruce nihil eiusmodi factum est; Christus desertus erat, & quasi capite minutus, cum sola matre, & D. Ioanne loquutus est, sed de rebus tantùm priuatis, non de publico fœdere locutus est; hic omnia fecit, quæ ad fœderis celebritatem desiderari poterant; cum Apostolis, id est cum tota Ecclesia erat: in conuiuio vbi solent fœdera celebrari, sanguinem suum dedit, quo tanquam symbolo fœdera feriuntur, verba dixit, quibus se fœdus inire cum Ecclesia declarat, *hic est sanguis meus noui Testamenti*. Hic ergo nouum Testamentum constitutum est; vnde & illud rursus colligitur, eum tunc sacrificium obtulisse, sine quo iniri fœdera non poterant. Cum ergo sanguinem suum Apostolis tradit dicens, *hic est sanguis meus noui Testamenti*, in possessionem noui Testamenti eos mittit. Colligitur etiam Christum verũ dedisse sanguinem. Opponit enim sanguinem suum sanguini vitulorum, tanquam figuræ veritatem.

Christus non in cruce, sed in Eucharistiæ celebratione nouum Testamẽtum constituit.

Qui pro multis.) Eodem vsus est Marcus: Lucas autem, & Paulus dixerunt, *qui pro vobis*. Vtrumque simul dixisse vero simile non est, cùm ad præsentes verba dirigeret; vtro autem modo dixerit, omnino non constat, sed coniectura ductus probabilissima affirmare audeo, potiùs dixisse

xisse *hic est sanguis, qui pro vobis effunditur*, quàm, *qui pro multis*. Primùm, quia cum solis Apostolis loquebatur. Deinde, quia, vt supra diximus, munus illis commendabat, volebatque declarare, quid illis, quibus porrigebat sanguinem suum, profuturus esset; quare ex verbis Lucæ, & D. Pauli, Marci verba exponenda sunt, vt idem sit, *qui pro multis effunditur*, & , *qui pro vobis effunditur*, non vt Euthymius, & Theophylactus existimant, vt idem sit *pro multis*, atque pro omnib. quos hic Caluinus peruerso omnino consilio sequutus est, si tamen legerat: nec enim nominat, cùm alibi docere soleat Christum non pro omnibus, sed pro solis prædestinatis mortuum esse: nec sensus est, qui pro multis effundetur, id est prædestinatis, vt multi etiam Catholici interpretes exponũt. Qui immo nec pro omnibus, qui aderant, significat sanguinem suum fundi: minus enim est *pro multis*, quàm *pro vobis*: nam perinde est, ac si dicat, *Hic est sanguis meus, qui pro vobis*, id est pro plerisque vestrum effunditur: itaque multos opponit omnibus, qui aderant. Cum ergo Christus dixisset, *hic est sanguis meus, qui pro vobis effunditur*, quia certum erat eum noluisse Iudam etiam comprehendere, pro quo eius sanguis quoad effectum, & fructum attinet, non effundebatur, Matthæus & Marcus, vt id explicarent, optimo consilio non verba, sed sensum referentes dixerunt, *qui pro multis effundetur*. Obijciet aliquis, Ecclesiam sentire vtrumque Christũ dixisse, *qui pro vobis, & pro multis effundetur*. Respondeo Ecclesiam nihil definire, sed cum alij Euangelistæ dixissent *pro multis*, alij *pro vobis*, ne in re dubia errare posset, vtrumque coniunxisse.

Effundetur.) qui effunditur, de cuius præsentis temporis vi versu 26. disputauimus, vbi etiam docuimus ad crucem referri non posse. Hoc loco videndum est, quo sensu Christus dixerit tunc sanguinem suum fundi. plerique putant sensum esse, qui funditur ad bibendum: nam & in mensa, cum ad bibendum vinum petimus, puero dicimus, funde vinum: ita vt alludat Christus ad verba Mosis Exodi. 24. 8. Conuenit cum hac opinione nomen calicis, qui ad bibendum fundi solet: nec enim alia ratio cogitari videtur posse, cur Lucas, & Paulus nomine calicis, quo Christus, vt diximus, vsus non fuerat, vsi sint: nisi vt significarent, quem ad finem sanguis funderetur: nimirũ, vt Apostoli biberent: bibimus enim calice. Magis eorum probo sententiam, qui interpretantur, *funditur*, id est offertur, sacrificatur. Primùm, quia non dicit, qui vobis funditur, vt dicendum erat, si ad bibendum funderetur, sed *qui pro vobis funditur*, quod cum sacrificio optimè conuenit; sacrificium enim non hominibus, sed pro hominibus offertur. Deinde quia cum Christus tradens corpus suum etiam dixerit, *Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur*, non potest alia fingi causa, cur Matthæus, & Marcus id de solo dixerint sanguine, nisi quia existimarunt ad declarandam sacrificij naturam satis esse, si id de sanguine dicerent, in quo sacrificij vis maximè cernitur. Denique eodem sensu de corpore dictum est, *quod pro vobis datur*, & de sanguine, *qui pro vobis funditur*. At cum de corpore dicitur, *quod pro uobis datur*, non potest esse sensus, quod pro vobis datur ad edendum, sed quod pro vobis sacrificatur: ergo &, cum de sanguine dicitur, *quod pro vobis effunditur*. Dicet aliquis nomen calicis, quo Lucas, & Paulus vsi sunt, huic interpretationi repugnare: dicitur enim apud illos non sanguis, sed calix effundi τὸ ποτήριον ἐκχυνόμενον calix autem non effunditur ad sacrificandum, sed ad bibendum. Respondeo & alias gentes solitas fuisse victimarum sanguinem poculis exceptum sacrificare, quod ꝓpriè libare dicebatur.

Supponunt alij cultros, tepidumque cruorem
Suscipiunt pateris.

Inqnit ille, cum de sacrificio quodam loqueretur, & Moyses ipse, cuius

Quomodo Christi sãguis in Eucharistia funditur.

ſüs hic figuram Chriſtus explebat, ſanguinem vitulorum accepiſſe dicitur, haud dubiè patera, deinde in populum diſperſiſſe Exodi 24.6.7.

29. *Non bibam amodo*) οὐ μὴ πίω ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου. de hac generatione, aut de hoc fructu vitis. Vetus interpres, vt Græcum uerbum exprimeret, Latinis inuſitato uerbo vſus eſt. Nō dubium, quin genimen vitis periphraſis vini ſit; quanquam jn ſcriptura parum vſitata. Cur ea Chriſtus uſus fuerit, paullo poſt exponemus. Solet ſcriptura alia in eandem ſententiam uti periphraſi, ut uinum *ſanguinem vuæ* vocet Geneſi. 49.11. Deuteron. 32.14. Quid Chriſtus uitis generationem hic appellet, magna eſt quæſtio. Caluiniſtæ non dubitant, quin id, quod Apoſtolis porrexerat, uitis fructum, id eſt, vinum vocet; vt vbique panem, & vinum aſſerant, Chriſti corpus, & ſanguinem excludant. Et quidem Origenes tractat. in Matthæum 30. & Cyprian. in epiſtola ad Cæcilium 68. & Chryſoſtom. homil. in hunc locum 83. & Epiphanius hæreſ. 47. contra Encratitas, Hieronym. in commentariis, Auguſtin. libr. 1. quæſtio. Euangelicar. capit. 42. Beda, Euthym. & Theophylact. hoc loco ad ſanguinem Chriſti referunt; ſed alio tamen ſenſu, quam Caluiniſtæ. Nam Caluiniſtæ dicunt Chriſtum id, quod Apoſtolis dederat, vinum appellaſſe, quia uinum erat; hi uerò auctores ſanguinem ſuum uocaſſe vinum, ſicut carnem ſuam apud Ioannem panem appellauerat, & per periphraſim generationem vitis, quia ipſe erat vitis vera Ioann. 15.1. Qui horum auctorum ſententiam ſequi uolet, meminerit hoc modo interpretari, ne Caluiniſtarum errori affinis eſſe videatur. Confirmari hæc interpretatio uidetur ex Matthæi, & Marci narratione, atque contextu, qui cum dixiſſent Chriſtum accepiſſe calicem diſcipulis tradidiſſe, dixiſſeque: *hic eſt ſanguis meus*, addiderunt ſtatim hæc uerba, *non bibam amodo de hoc genimine uitis.* Sed perſuadere mihi non poſſum hęc verba ad ſanguinem Chriſti eſſe referenda: Primum quia quod hic Matth. & Marcus de calice Chriſtum dixiſſe ſcribunt, Lucas capit. 22.15.16. ſcribit etiam de Paſcha, id eſt de agno dixiſſe, *Deſiderio deſideraui hoc Paſcha manducare vobiſcum, antequam patiar, dico enim vobis quia ex hoc non manducabo illud, donec impleatur in regno Dei*; ergo hæc uerba, quæ Mattheus, & Marcus referunt Chriſtum de calice dixiſſe, non de eo calice dixit, quo ſanguinem ſuum dedit, ſed de eo, qui in cœna agni Paſchalis, vt ſupra docuimus, à patrefamilias inter accumbentes diſtribui ſolebat. Deinde quia non reddit Chriſtus rationem, cur ſanguinem ſuum dederit: nam dato ſanguine aliam rationem reddiderat, *qui pro vobis effunditur*, ſed reddit cauſam, cur deſiderauerit eam cœnam cum Apoſtolis agere, quia ultima futura erat, ut Lucas explicauit. Præterea dubium non eſt Chriſtum conſueto hominum more loquutum fuiſſe, qui ab amicis longè diſceſſuri, ita ſolent dicere, non bibemus ampliùs ſimul; id autem non dixiſſet Chriſtus de ſanguine ſuo, qui etſi uerus erat, dabatur tamen ſub ceremonia, atque ſacramento, ſed dixiſſet de uera, & iuſta cœna, cui magis uerba illa conueniebant. Denique, quod ſequitur *donec bibam illud nouum in regno patris mei*, vt ſtatim docebimus, non poteſt intelligi, niſi de cœlo. in cœlo autem non erat bibiturus ſanguinem ſuum, non uerè, non metaphoricè; vinum autem metaphoricè bibiturus erat, Ego, inquit, *diſpono uobis, ſicut diſpoſuit mihi pater regnum, vt edatis, & bibatis ſuper menſam meam in regno meo*, Lucæ 22.29.30. Ergo non de ſanguine ſuo, ſed de vino dixit, *non bibam amodo de hoc genimine vitis.* Vnde colligo, quemadmodum ſupra diximus illos, qui apud Lucam duo videntur eſſe, calices non duos, ſed vnum calicem eſſe, quemadmodum Auguſtinus, & Euthymius exiſtimāt; hoc uno ab illis diſſentio, quòd illi de illo ipſo uno calice putent dixiſſe Chriſtum primùm quidem, *non bibam*

amodo

amodo de hoc genimino vitis, non tamē dixisse. *hic est sanguis meus*; postea verò dixisse, *hic est sanguis meus*, sed non dixisse, *non bibam amodo, &c.* Ego contra non solùm existimo Lucam per anticipationem ante tempus calicis meminisse, sed etiam in illa ipsa anticipatione narrasse eo loco, quod Christus, ante de alio calice dixerat, *non bibam amodo de hoc genimine vitis.* (Nisi forte dicamus unum, & eundem calicem fuisse, quo Christus in Paschali, & communi biberat cœna, & quo post sanguinem suum dedit, cùmque primum in Paschali biberet cœna, ea uerba dixisse, *non bibam amodo de hoc genimine vitis*, nec exhausisse calicem; sed aliquid in eo vini remansisse, quod postea in sanguinem suum consecratum Apostolis dederit; ideoque ita Euangelistas hæc uerba cum calice illo confudisse, vt de eo calice, quo sanguinem suum Apostolis dedit, nisi diligentiùs lector animum attendat, dicta fuisse videantur. Hoc mihi certum est de sanguine Christi dicta non esse. Matthæ. igitur, & Marcus non seruato, vt sæpe faciunt, narrationis ordine verba, quæ ante calicis consecrationem Christus dixerat, post consecrationem posuerunt.

Donec bibam illud nouum.) Quidam interpretantur nouum, id est nouo modo, quod ipsum non ad vinum, sed ad Christum referunt, quasi dicat, donec renouatus, id est glorificatus illud bibam. Ita Chrysostom. Euthym. & Theophylact. quos plerique recentiores interpretes secuti sunt. Hic sensus aliquando etiam mihi placuit, modò non placet; & quia nimis dura locutio est, *nouum*, id est, nouo modo; maximeque, si ad diuersa, vt isti auctores volunt, referatur; & quia pronomen *illud* pati non uidetur, ut ita interpretemur, qđ ad uinum proculdubio refertur; itaque uinū ipsum nouum appellatur: nouum igitur dicitur, non quòd nouo modo bibendum sit, sed quòd alterius generis, id est præstantius, atque iucundius futurum sit, quale illud erit, quo omnes beati in cęlo inebriandi esse dicūtur: *Inebriabuntur*, inquit, *ab vbertate domus tuæ*. Psa. 35.9. Solēt enim Hebræi, quorū phrasim Christus sequutus est, quicquid pstantius est, atque suauius nouum appellare, *Cantate*, inquit, *Domino canticum nouum*. Psal. 95. 97. 149. 1. id est, iucundum.

Nouum apud Hebræos, qđ suaue, & excellens est, dicitur.

In regno patris mei.) Quidam nō mali interpretes, nec malo animo interpretantur regnum patris initium noui Testamenti, quod in ipsa cœna cœpit, cum Christus corpus, & sanguinē suum noui Testamenti dedit, quod iō faciunt, ut genimen illud vitis uinū, quod ante Christus biberat; nouū autem genimen, id est, nouum uinum Christi sanguis intelligatur. Pium studium, sed minimè necessarium. Nā regnum patris non posse de institutione noui Testamenti intelligi verbum illud, quo Matthęus, & Marcus vsi sūt planum facit *usque in diem illum, quo illud bibam uobiscum nouum in regno patris mei*; dies enim ille non poterat eadem esse nox, minus etiam eadem hora, qua nouum Testamentū Christus instituturus erat, quin, ut postea docebimus, non quemuis diem, sed remotissimum demonstrat. Deinde, qui hoc dicunt, non uidentur animaduertere, quo consilio hoc Christus dixerit: nō enim dubium est voluisse eum spem discipulorum alere, & animos pręcedentibus deiectos uerbis, *non bibam amodo de hoc genimine uitis*, verbis sequentibus excitare, *donec illud bibam uobiscum nouum in regno patris*, quo eodem consilio narrat Lucas dixisse eū postquàm corpus, & sanguinem suum dederat, *Ego dispono uobis, sicut disposuit mihi pater regnum, ut edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo*. Ita enim Apostolos moriturus consolatur, quemadmodum si moriens pater filio flenti dicat se amplam illi hæreditatem relinquere, non esse, quod mortem suam defleat. Hoc autem non de noui Testamenti institutione, sed de possessione vitæ beatæ dici potuit. Alii regnum patris Ecclesiam vocari putant, vt Hieronym. & Beda. Alij tempus illud quadraginta dierum, quibus post resurrectionem cū Apo-

stolis

ftolis sæpe edit, ac bibit, vt Chrysosto. Theophylact. & Euthym. sed hæ duæ interpretationes ijsdem, quibus prima, argumentis refutari possunt. Nam dies ille non potest nisi longissimnm, & postremum diem demonstrare, sicut dies iudicij *dies ille* vocari solet 1. ad Thessalon. 5. 4. & 2. ad Thessa. 1. 10. & 2. ad Timoth. 1. 12. 18. & 4. 8. Præterea illud etiam obseruatur in sacris litteris, quamuis regnum Dei aliquando pro Ecclesia, aliquando pro Euangelio accipiatur, tamen regnum Patris nunquam, nisi cœlum, vocari; ideo, ut opinor, quòd solus Pater nunquam uideatur de cœlo descendisse. Deinde illud etiam obseruo, quotiescunque de esu, & potu regni cœlorum scriptura mentionem facit, regnum cęlorum nec pro Ecclesia, nec pro Euangelio, sed pro vita beata poni solere,
Psa. 16. 15. *Satiabor*, inquit, *cum apparuerit gloria tua*, & Matthæi. 8. 11. *Dico autem vobis, quòd multi ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, & Isaac, & Iacob in regno cęlorum*, Lucæ 14. 15. *hęc cum dixisset, quidam de simul discumbentibus dixit illi, Beatus, qui manducabit panem in regno Dei*, & capitulo vigesimo secundo, vigesimonono, 30. *Ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meã in regno meo*, & Apocalyp. 19. 9. *Beati, qui ad cęnam nuptiarum agni uocati sunt*, quæ omnia sine ulla dubitatione de cœlesti, beataque uita intelligũtur, ergo & quod Christus hic dicit, *in regno patris mei*, cùm de bibendo agat. Denique si regnum cœlorum pro alia re, quàm pro beatitudine sumatur, haud uideo, quomodo uinum illud nouum conuenienter exponi possit; nam si de sanguine Christi interpreteris, post resurrectionem bibisse non constat, aut si bibit, non potuit tam exiguum temporis momentum designare. Si de uero uino, post resurrectionem non nouum, sed uetus bibit; nam illud nouum, id est, nouo modo iam refutauimus. Cum vita autem beata nouum uinum optimè cõuenit, quia, vt diximus, Hebræorum more nouum, id est præstans, suaue, & iucundum appellatur, qualia veteres poetæ nectar, & ambrosiam esse fabulabantur. Atque ad hunc modum Origenes tract. in hunc locum 35. & Grego. Naziãzenus in oratione 2. in sanctum Pascha, & Beda, quamuis ipse quidem Beda allegoricè interpretetur. Obijcit quidam, cui primam interpretationem omnium, minimè probabilem sequuto hæc nostra non placuit, credendum non esse Christum tam exiguo uerborum interuallo, uerbi significationem mutauisse, ut genimen vitis, nunc uerum uinum, nunc metaphoricum, id est, beatæ uitæ suauitatem appellaret. Leuis in re graui ratio, & quæ non minus sui auctoris, quam nostram sententiam refutare potest; nam si, ut ille ait, uinum nouum sanguinem suum Christus appellauit, uerbi etiam mutauit significationem. Sanguis enim Christi non verum, sed metaphoricum vinum est. Tenendum ergo memoria, quod capit. 8. 22. adnotauimus, solere Christum in eadem oratione vno eodemque uerbo ambiguè uti, non solùm sine vitio, sed cum magna etiam orationis elegantia, & argutia, subtilitateque sententiæ, *Dimitte*, inquit, *mortuis sepelire mortuos suos*, priori loco mortuos metaphoricè, posteriori vere mortuos appellat, & in illo exemplo, quod huic, de quo agimus, simillimum est Ioann. 4. 13. 14. *Omnis, qui biberit ex hac aqua, sitiet iterum, qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum*; primo loco aqua propriè, secundo metaphoricè vsus est. Melius obijci posset, quòd Christus dicat, *non bibam ex hoc, donec bibam illud*, nam cum dicit; *ex hoc*, & periphrasi describit, verum uinum demonstrat, & cùm dicit, *donec bibam illud nouum*, idem ipsum uinum intelligit, quia ad illud, *hoc*, illud, *illud*, refertur. Respondeo hæc pronomina hoc loco nec indiuiduum, neque speciem, sed totum genus, quod nomine vini siue propriè, siue metaphoricè continetur, demonstrare, sed ex circunstantijs intelligi

pro-

pronomen *hoc* accipi pro vero vino, *illud*, pro metaphorico; perinde enim est, ac si diceret, non bibam deinceps vinum, donec bibam illud vobiscum nouum in regno patris. Alij obijciunt; quòd Christus post resurrectionem, antequàm ad cœlum ascenderet, sæpe cum Apostolis ederit, ac biberit, vt Petrus testatur Actor.10.41. Primum possemus negare bibisse vinum, quia id scriptura non dicit; sed vt concedamus, quia probabile est, si non semper, aliquando bibisse; verba Christi humano, & consueto more intelligenda sunt; cumque dicit, *non bibam amodo de hoc genimine vitis*, tantùm significat se postea non esurum, & bibiturum cum Apostolis, sicut antea; ibat enim ad mortem: edit quidem, & bibit cum Apostolis post resurrectionem; at non consueto more, vt naturæ necessitati satisfaceret, sed obiter, raptim, & tantùm, vt se resurrexisse demonstraret; edit, & bibit, & solet de de his rebus, quas alio modo, quàm ante, post resurrectionem egit, ita loqui, quasi non egerit: inquit, *sunt verba, quæ locutus sum vobis, cum adhuc essem vobiscum*, Lucæ 24.44. quasi tunc cum illis non esset; nempe quia ita cum illis erat, vt non nisi aliquando illis appareret, cæterum inuisibilis, non vt ante, ita vt semper cum illis esset, semper ab illis videretur, semper cum illis ederet, ac biberet. Eodem igitur modo, etsi post resurrectionem suam cum Apostolis aliquando edit, & bibit, tamen quia id non nisi veluti per transennam fecit, non ducit in numerum. Hinc ratio colligi potest, quam in hunc locum supra distulimus, quam ob rem Christus periphrasi vsus sit. Sunt, qui dicunt alludere voluisse ad consuetam gratiarum actionem Iudæorum; quæ his, vt ferunt, verbis concepta erat; *Benedictus sis tu Domine Rex mundi, qui das nobis fructum vitis*. Id nec omnino probo, nec reprehendo; sed illud mihi videtur probabilius, Christum emphasis causa ita loquutum esse: plus enim est, & maiore cum exaggeratione dicitur, non bibam ex fructu vitis, quàm non bibam vinum, sicut magis exaggerate idem dicit, qui negat se quicquam, quod terra ferat, esurum esse, quàm qui negat se cibum visum sumpturum, quamuis nullus cibus sit, quem terra non ferat, quia periphrasis illa, atque descriptio orationi vim addit.

30. *Et hymno dicto.*) καὶ ὑμνήσαντες, cùm laudem Deo cecinissent; hæc enim tria Græca dictio complectitur. Itaque non solum Christus, sed etiam Apostoli hymnum dixerunt, vt Origenes, & Hilarius adnotant; quamuis Beda non considerans Græcum verbum à solo Christum dictum putet. An cecinerint, non satis constat; sed quia id verbum propriè significat, probabile est, & exemplum cantus Ecclesiastici esse potest. Certè Chrysostomus ad Missæ sacrificium accommodat, inde colligens neminem debere ante gratiarum actionem, quæ in fine fit, ab Ecclesia discedere. Sunt, qui putent Christum vsitatum aliquem Iudæorum hymnum cecinisse. Nam Euangelistæ quasi de vsitato hymno dicunt, *Et hymno dicto*. Paulus Burgensis scribit Iudæos loco gratiarum actionis septem Psalmos recitare solitos, id est à Psalmo centesimo duodecimo, cuius initium est, *Laudate pueri Dominum*, vsque ad Psalmum centesimum decimum octauum. Alij Christum nouum aliquem hymnum composuisse dicunt. Neutrum certum est; illud hoc probabilius: Iudæos enim aliqua certa gratiarum actione vti solitos ideo credendum est, quòd non solum eorum interpretes doceant, sed etiam præceptum illis à Deo fuisse videamus. Deuteronomij 8.10. *Cum comederis, & satiatus fueris, benedicas Domino Deo tuo pro terra optima, quam dedit tibi.*

Hymnus à Christo & Apostolis dictus cantus Ecclesiastici exemplar. Missa integra audienda.

Exierunt.) Ex domo, vbi cœnauerant, aut etiam ex vrbe; vide disputationem ea de re Ioannes 14. 31. & 18.1. vbi & cur exierit, dicturi sumus. Diuus Ioannes inter sacramentorum exhibitionẽ, & egressum Christi,

ftà, multa illis, & grauissima verba fecisse tradit, quæ à capitul. 13. 30. vsque ad initium capitul. 18. scribit, Lucas etiam alia nonnulla ponit, quæ Ioannes prætermisit; factam fuisse contentionem inter Apostolos, qui eorum videretur esse maior, & reliqua, quæ capitul. 30. 25. a nobis explicata sunt, & illa Lucæ. 22. 28. 29. 30. *Vos estis, qui permansistis mecum in tentationib. meis, & ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo*: vnde colligitur, antequam Christus exiret e domo, exijsse Iudam, quia dicit, *vos estis, qui permansistis mecum in tentationibus meis*, quasi opponens, vndecim Apostolos Iudæ, qui cum illo in tentatione non permanserat, sed
Psa. 40. 10. potius *magnificauit contra eum supplantationem.*

In Montem oliueti.) Distabat Mons olíueti ab vrbe Ierosolyma sabbati iter, vt Lucas scribit. Actor. 1. 12. id est mille passus, aut, vt alij volunt, bis mille. Certum est proximum fuisse locum, cum Christus post cęnam eò ire potuerit: quamquam hortum Gethsemani, in quem iuisse dicitur, vero simile est non in ipso monte, sed citra ad radicem montis situm fuisse, cùm nomen ipsum Hebraicum vallem pinguem declaret.

31. *Omnes vos scandalum patiemini.*) Non significat, vt multi interpretantur, fidem Apostolos perdituros, nec, vt alij dicunt, in fide vacillaturos esse; aut negaturos Christum, sed deserturos, vt ex Petri responsione colligitur versu 13. *Et si omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor*, id est, etsi omnes te deserant, ego non deseram: fidem enim nemo eorum perdidit, ne Petrus quidem ipse, qui negauit; etsi scio nonnullos veteres auctores ita loqui solere, quasi fidem perdiderit, non distinguentes fidei confessionem à fide, & negationem Christi à fidei amissione, quæ longe diuersa sunt. Lucas capitu. 22. 31. soli Petro dixisse ait, *Simon, Simon, ecce Satanas expetiuit vos, vt cribraret sicut triticum.* Deinde Matthæus, & Marcus hæc ita narrant, quasi Christus ea dixerit, postquam de domo exijsset. D. August. li. 3. de consensu Euangel. c. 3. putat prius Christum dixisse, quod Ioannes narrat c. 13. 33. *Quæretis me, &, sicut dixi Iudæis, quò ego vado, vos non potestis venire*, ea occasione Petrum interrogasse, quod idem Ioannes scribit ver. 26. *Domine quò vadis*, Christum respondisse, *Quò ego vado, non potes me modò sequi, sequeris autem postea*: Petrum dixisse, *quare non possum te sequi modò? animam meam pro te ponam.* Tunc Christus, cum videret Petri confidentiam, & iactantiæ similẽ promissionem, dixisse, quod Lucas scribit, *Simon, Simon, ecce Satanas expetiuit vos, vt cribraret.* Quod autẽ Matthęus & Marcus dicunt, *omnes vos scandalum patiemini*, aut Christus postquã Petro priuatim dixisset, quod scribit Lucas, ad omnes conuersus omnibus dixit, aut quia, quod Petro dicebat, omnibus dicebat; Matthæus, & Marcus non verba, sed sensum Christi retulerunt.

Petrus fidem non amisit negãdo Christum.

In me.) Hebraismus, id est propter me. Cum videbitis me indigna patientem, occasionem mei deserendi accipietis, hoc est, *scandalum patiemini in me.*

Scriptum est enim.) Accommodat Zachariæ testimonium ad se iure suo. Zach 13. 7. Nam etsi ad veteres sacerdotes pertinebat, de illo tamen propriè dictum fuerat, vt ex præcedentibus, & sequentibus prophetæ verbis manifestum est. Accommodat autem, non vt doceat necessariò euenturum esse, vt se Apostoli deserant, eosque à culpa euentus necessitas excuset, sed vt doceat, id sibi nouum non fore; nam & se iam scire, & verò à propheta prædictum fuisse, *Percutiam pastorem* πατάξω. Apud prophetam Hebraicè est הך, Septuaginta verterunt πάταξον percute. Itaque facilè adduceret hoc etiam loco, pro πατάξω *percutiam* legendum esse πατάξον percute, ne Euangelistę verba à verbis prophetę dissonare videantur, nisi viderem nonnullis etiam alijs verbis Euangelistam a propheta discrepare. Malo ita-

lo itaque dicere Euangelistam sententiã spectasse, non verba. Quòd ad sententiam autem attinet, idem est percute, & percutiam. Deus enim erat, qui pastorem pecuti iubebat, & quod per alium facit, ipse facit. Indicat ergo se esse, qui filium suum pecutit; sicut alibi dicitur eum pro nobis ad mortem tradidisse.

32. *Postquàm autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam.*) Duobus verbis discipulorum animos recreat, & cũ se resurrecturum affirmat, & cum eis in Galilæa appariturum.

34. *Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.*) Marcus captu. 14.30. scribit, *prinsquàm gallus vocem bis dederit, ter me es negaturus*, vnde nata quæstio est, quomodo intelligendum sit, quod Matth. dicit, hoc loco, & Lucas capit. 22.34. & Ioannes capitul. 13.38. *antequàm gallus cantet, ter me negabis*; an aduerbium illud *ter* ad galli cantum, an ad Petri negationem referendum sit. D. Aug. lib. 3 de consensu Euang. capit. 2. putat hunc esse sensum, *antequam gallus cantet, ter* me negare incipies, quasi ante galli cantum negationes incœperit, sed non absoluerit. Dura interpretatio; nam ex contextu huius loci, & Luca capitul. 21. 34. & ex Ioanne capitul. 13.38. manifestum est Christum dicere voluisse, antequam gallus cantaret, Petrum se ter esse negaturum; deinde perit Augustino illo modo interpretanti tota huius sententiæ Christi gratia; significat enim Petrum, antequam gallus cantet, id est breuissimo tẽporis interuallo non semel, non bis, sed ter esse negaturum. Ita intelligendum esse euentus docuit, & Euangelistæ monuerunt; nam & Matthæus infra versi. 74. 75. & Lucas ver. 60. 61. & Ioann. capit. 18.27. postquàm narrassent ter Petrum negauisse, addiderunt, *& continuò gallus cantauit, & recordatus est Petrus verbi Iesu, quod dixerat, priusquam gallus cantet, ter me negabis*; Rectè ergo hunc locum explicauit, qui dixit Matthæuum, Lucam, & Ioannem galli cãtum appellasse, non illum, quẽ ad mediam noctem edere solet gallus, sed eum, quem ante auroram, quòd ille propriè, atque vsitatè gallicinium, aut galli cantus vocari soleat, quia primus cantus alio nomine media nox appellari potest. Tempus autem illud, quod auroram præcedit, & quo gallus cantat, nisi galli cantus appelletur, alio vocabulo appellari non potest. Ita scriptura loqui solet, Tobiæ 8. 11. *Et factum est circa pullorum cantum accersiri iussit Raguel seruos suos, & abierunt cum eo pariter, vt foderent sepulchrum* & Marc. ipse capi. 13.35. *vigilate ergo, nescitis enim quando dominus domus veniet, serò, an media nocte, an galli cantu, an manè.* Ergo ante aurorã, quod propriè tempus galli cãtus appellatur, Petrus ter Christũ negauit, vt Mattheus, Lucas, & Ioãnes scribunt, & quod idem est, antequam gallus bis cantaret, semel ad mediam noctem, iterum ante auroram, ter Petrus negauit, vt scribit Marcus. Quæret aliquis, cur Marcus aliter de ea re, quàm alij Euangelistæ, scripserit. Probabile mihi videtur Marcum ex Petro, cuius discipulus erat intellexisse non solùm, qua sententia, sed quibus etiam verbis sibi Christus prædixisset fore, vt ter eum ea nocte negaret; iisdemque verbis vsum fuisse; eò autem vero similius est Christum Marci vsum fuisse verbis, quòd ea maiorem habeant efficacitatem. Opponit enim Christus numerum numero, quasi dicat, diligẽtior tu eris in me negando, quàm gallus in cantando; nam antequàm ille bis cantet, tu ter me negabis. Videmus namque totam Christi orationem emphaticam esse, *Amen dico, tibi*, hęc enim emphasis est; *in hac nocte, antequàm gallus bis cantet, tu ter me negabis.*

Quis galli cantus in scriptura.

36. *In villam.*) ἐις χωρίον quo eodẽ verbo Marcus vsus est. Hortum fuisse constat ex Ioanne c. 18.1.26. in quem Christus orationis causa sæpe iritabat, vt idem ait Ioann. versi. 2. Iudam sciuisse eò solitum ire Christum, & Lucas capitu l. 22.39. *& egressus ibat secundùm consuetudinem in Montem oliuarum*, vnde apparet Christum nõ, vt se

abscon-

abſconderet, eò ſe recepiſſe, ſed potiùs, vt facilius à Iuda, & militum cohorte inueniretur, vt eo loco Ioann. indicauit.

Quę dicitur Gethſemani.) Gechemani potius, aut Geſemani dicendum eſſet, id eſt vallis, aut hortus octauus, aut pinguis; pinguis, quia fertilis erat; octauus, quia, vt quidam putant, cùm circum Ieroſolymam multæ amœnæ villæ eſſent, multique horti, ex diſtantia, qua ab vrbe aberant, nomina ſortiebantur, vt alius primus, alius ſecundus hortus diceretur; vt apud Romanos primus, ſecundus, tertius ab vrbe lapis. Putat Cyrillus in commentarijs in capitulo 18. Ioann. aliquod fuiſſe myſterium, quòd Chriſtus ſe in hortum cõprehendendus receperit, hortum ſcilicet illum ſymbolum fuiſſe paradiſi; nos in paradiſo à Diabolo captos fuiſſe, in eodem paradiſo liberatos; comprehenſio enim Chriſti initium fuit noſtræ libertatis.

37. *Petro, & duobus filijs Zebedæi.)* Iacobo, & Ioanne capitul. 10. 3. Cur aliquos ſecum aſſumpſerit, non difficilis eſt ratio; voluit orationis ſuæ, doloris, & lethalis illius ſudoris teſtes habere. Cur autem hos tres potiùs, quàm alios Hilarius, Chryſoſtom. & Theophylact. reſpondent, propterea quòd hi tres gloriam, & maieſtatem ipſius in transfiguratione viderant capitul. 17. 2. & verendum erat, ne alij, qui non uiderant, Chriſti infirmitate offenderentur. Simpliciùs reſponderi poteſt, ideo hos tres potiùs, quàm alios aſſumpſiſſe, quia plus illis confidebat, ideoque ad omnia ſecreta ſolebat adhibere, ſicut ad transfigurationem adhibuerat.

Cępit contriſtari, & mœſtus eſſe.) ἤρξατο λυπεῖσθαι, καὶ ἀδημονεῖν triſtari & anxio eſſe animo; eſt enim ἀδημονεῖν ita vehementi obiecti diſcriminis metu angi, ut quodammodo exanimis, & attonitus ſis. Euangeliſtæ verò Matthæus, & Marcus, qui hoc vſi ſunt verbo, ſolam magnitudinem triſtitiæ Chriſti declarare voluerunt. Fuerunt olim, qui negarent veram in Chriſto fuiſſe triſtitiam, vt Chryſoſtom. hoc loco, & Ambroſius in comment. in capitul. 22. Lucæ indicant, & Damaſcenus de hæreticis quibuſdam ſcribit libro de hæreſibus capitulo 84. Neſcio an Hilarius in eo imprudenter fuerit errore; nimis enim illi congruenter videtur loqui, & hoc loco, & libro 10. de Trinitate, vbi planè affirmat nullum Chriſtum dolorem ſenſiſſe, & in comment. in Pſalm. 68. Euagrius libr. 4. hiſtor. Eccleſi. capitul. 39. ſcribit ſimili in errore Iuſtinianum Impera. fuiſſe impatibilem fuiſſe Chriſtum. Non poſſumus eius rei meliorem teſtem, quàm Chriſtum ipſum deſiderare, qui animam ſuam vſque ad mortem triſtem eſſe dicit. Alij contrà, vt refert in comment. D. Thom. etiam ſecundùm diuinitatem paſſionem, ac dolorem ſenſiſſe docuerunt; nimis ſtultè de diuinitate ſentientes. Alij triſtitiam iſtam Chriſti non paſſionem fuiſſe, ſed propaſſionem, id eſt non πάθος vt Græci vocãt, ſed προπάθειαν; hoc autem inter paſſionem, & propaſſionem intereſſe, quod nunc Theologi inter primos, & ſecundos, quos appellant motus, intereſſe dicunt, paſſionem eſſe, quę animum aliqua ratione turbat, & aliquem, quamuis imperfectum uolũtatis conſenſum extorquet; propaſſionem, quæ hominem quidem mouet, & aut doloris, aut delectationis ſenſum aliquem affert, ſed animum de quiete ſua non deturbat. Ita Origenes, Hieronym. & Beda exiſtimant Chriſtum fuiſſe triſtatum, atque hanc eius uerbi uim eſſe ἤρξατο cœpit, quaſi cœperit quidẽ, ſed non finierit, quia propaſſio vſque ad paſſionẽ nõ peruenit. Potius credo verbũ illud hanc vim habere, vt ſignificet Chriſtum non coactum, cum periculum obiectum eſt, ſed ſponte quando uoluit, quantum uoluit, & quomodo uoluit, triſtatum fuiſſe, quod ex alijs quoq. circunſtatijs apparet. Paullo ante cum eſſet cũ vndecim diſcipulis triſtatus non fuerat, quia nolebat triſtitiam ſuam omnibus notã eſſe, ſtatim, vt ab illis digreſſus eſt, & cum tribus tãtum familiaribus diſcipulis fuit, tri-

In Chriſto quomodo triſtitia.

Paſſiones in Chriſto non fuerũt ſed propaſſiones.

stari cœpit, vt Euangelistæ adnotauerunt iudicantes, quando voluit, & qua ratione voluit fuisse tristatum. Eleganter in hanc sententiam Augustinus scribit in comment. in Psalm. 87. *Hos humanæ infirmitatis affectus, sicut ipsam carnē infirmitatis humanæ, ac mortem carnis humanæ Dominus Iesus non conditionis necessitate, sed miserationis voluntate suscepit; vt transfiguraret in se corpus suum, quod est Ecclesia, cui caput esse dignatus est, hoc est membra sua in sanctis, & fidelibus fuit, vt si cui eorum inter humanas tentationes contristari, & dolere contingeret, non ideo se ab eius gratia putaret alienum & non esse ista peccata, sed humanæ infirmitatis indicia, tanquam voci præmissæ cōcinens chorus; ita corpus eius ex ipso suo capite addisceret.* Recte Damascenus scripsit libro 3. de fide orthodoxa capitul. 2[illegible]. Hoc inter nostras, & Christi passiones interesse, quod nostræ voluntatis præueniant actionem; Christi sequantur, id est nos etiam nolentes passiones habere, Christum non nisi volentem habuisse; deinde quod nostræ ex naturali necessitate, & peccato originali nascantur, Christi nec ex peccato, nec ex necessitate; sed ex misericordia natæ sint: esuriuit enim pro nobis, sitiuit pro nobis, doluit pro nobis. Itaque quod quidam docti, vt Catholici interpretes docuerunt Christum conditione humanæ naturæ mortem extimuisse, interpretari malo, quàm refutare; potest enim sic intelligi, ut Christus non conditione, & necessitate naturæ doluerit, sed uoluntate sua ita naturam in sua naturali conditione reliquerit, vt tantum doluerit, quantum, si pura natura humana fuisset, doluisset. Subtilius in scholis à Theologis disputatur, qui fieri potuerit, vt Christus, cum beatus fuerit, tristitiam habuerit. Sunt, qui respondeant beatum fuisse superiore tantum animæ parte; corpus enim illius nondum fuisse beatum, quia, vt pati posset, nondum se in illud beatitudo effuderat; tristitiam autem fuisse in inferiore, parte, quæ in corpore est. At Christus animam suam vsque ad mortem tristem esse affirmat, quo verbo, ostendit omnes animæ suæ partes occupasse, & paullo post dicit, *non sicut ego uolo, sed sicut tu*, & vt alius Euangelista clarius dixit, *Non mea voluntas, sed tua fiat*: vbi haud, obscurè significat se etiam voluntate, quæ superior animæ pars est, fuisse tristatum, mortemque refugisse. Et verò ex eo loco sexta synodus generalis, alijque auctores veteres probauerunt duas fuisse in Christo voluntates, diuinam, & humanam. Itaque eorum subtilitas, qui voluntatem hic interpretantur partis sentientis appetitum, probanda non est. Melius igitur alijs dispensatione quadam factum fuisse, vt cum Christus beatus esset, tristitiam etiam in superiorem animæ partem admiserit; nam sicut beatitudinem suam cohibere potuit, ne deflueret in corpus, vt pati posset, ita premere eam potuit, & quodammodo occultare, vt ad tempus tristitiæ cederet, quæ vna passionis suæ pars futura erat. Quæritur inter interpretes, quam ob causam Christus tristatus sit. Hilarius, Hieronym. & Beda non metu mortis, sed discipulorum commiseratione, quòd scandalum passuri essent, tristatum fuisse dicunt, atque hoc esse, quod paullo post dicit, *tristis est anima mea vsque ad mortem*, quasi dicat, cùm hora mortis veniet, non erit tristis, quia scandalum præteritum fuerit. Hilarius verò nominatim propter Iudam, quòd perditum se iret, tristatum putat. Bono animo hi auctores ita senserunt; ne Christum timidiorem, quàm multi eius martyres fuerunt, facere viderentur, sed si id, quòd paullo ante notauimus, teneatur, istud non erit necessarium, Christum verè quidem, sed sponte tamen, & liberè timuisse; hac enim ratione fit, vt etiamsi plus pertimuisse mortem uideatur; quàm multi eius martyres timuerunt, timidior illis dici non possit. Non enim timidus, sed fortissimus est, qui non nisi, quando vult, timet. Et ita omnia docent Christum timuisse mortem

Differētia passionum Christi & nostrarum ex Damasceno.

Christus quomodo tristitiam cum beatitudine habuerit.

tem

tem, vt negari salua scripturæ auctoritate non possit. At si voluntate sua timuit, cur timere voluit? Possem vno verbo respondere, si voluntate sua mortuus est, cur mori voluit? Vtique pro nobis, & pro nobis doluit; nam mortis præludia & dolor, & tristitia, & sanguineus sudor erant. Magnum ergo fuit, & cumulatum Christi beneficium, quòd mortem pro nobis non subitam, qualis eorum esse solet, qui nec opinantes securi feriuntur, sed cum omnibus suis circunstantijs coniunctam suscipere voluerit, cum dolore, cum flagellis, cum conuitijs, cum ignominia, & cum nonnullis rebus, quæ mortem comitari non solent, qualis sudor ille sanguinis fuit, vt verè posset dicere.

Psa. 114. 3. *Circundederunt me dolores mortis, & pericula inferni inuenerunt me.* Paullo aliter Hieronym. Beda, Euthym. & Theophyl. in commentarijs, & August. in Psalm. 87. propterea timere, & tristari Christum voluisse, vt se verum hominem ostenderet, tum etiã, vt idem ait August. ne eius membra, id est fideles, si quando tristarentur, putarent id esse peccatum. At cur vehementiùs, quàm alij hominis mortis metu tristari soleant, & tristatus videtur fuisse, eò quidem vsque, ut quemadmodum Lucas cap. 22. 44. scribit, guttæ sanguinis, aut, vt Græcè est, θρόμβοι. grumi, id est magnæ sanguinis guttæ ex eius corpore in terram defluerent? Scribit Hilarius lib. 10. de Trinitate, & D. Hieronymus lib. 2. aduersus Pelagianos suo tempore id, quod Lucas de sanguine & de angelo, qui Christo oranti apparuisse dicitur, tradit in plerisque Græcis, & Latinis codicibus lectum non fuisse: sed potiùs credendum est à nonnullis id fuisse deletum, quàm à quoquam adiunctum. Alij non delent verbum, sed sensum extenuant, quasi non re vera sanguinem Christus sudarit, sed prouerbiali forma dictum sit sudasse sanguinem, id est, vehementi timore correptum fuisse, sicut vulgò de his dicere solemus, qui valde anxij, & impediti sunt, guttas eos sanguinis sudare. Ita Euthymius, & Theophylactus exponunt; sed Euangelista, cùm dicat guttas sanguinis in terram defluxisse, non potuit profectò aliter intelligi, quàm ita, vt verum sudauerit sanguinem.

Quomodo Christus sanguinẽ sudauerit.

Quod ergo sanguinem Christus sudauerit, etsi sunt, qui miraculo, ac præter naturam factum putent, tum etiam mysterio quodam, vt totum eius corpus, quod est Ecclesia, ipsius sanguine perfundi videretur, potiùs naturalem sudorem fuisse arbitror, sed quia insolitus est, miraculo fuit similis, qualia omnia rara esse solent. Scribit tamen Aristoteles id fieri naturaliter posse, & aliquando contigisse. Et quidem ratio naturalis docet in hominibus præsertim raræ texturæ, delicatæque constitutionis fieri id posse; cum enim sudor nihil aliud sit, quam pars sanguinis aquosa, quę in venis est, cur quemadmodum omnibus pars illa per sudorem effluit, non possit in paucissimis quibusdam, qui rarissimo sint corpore, & subtiliorem sanguinem habeant, sanguis ipse tenuior loco sudoris efluere, & quemadmodum videmus omnes subito correptos metu, sudare, ita Christum, qui delicatissimæ naturæ erat, non dicamus naturaliter apprehenso ignominiosissimo genere mortis sanguinem sudauisse? Audio de his, qui viderunt, aut cognouerunt ante annos duos Lutetiæ Parisiorum hominem robustum, & bene valentem audita in se capitali sententia sudore sanguineo fuisse perfusum.

Lib. 7. de hist. anima l. ca. 16. & li. 3. de part. ani. c. 5.

Maiore admiratione dignum est, quamobrem Christus tantopere mortem apprehenderit, vt sanguinem sudaret. Respondet D. Thom. quia non solam mortem, sed mortis potissimùm causam, id est, omnium hominum peccata animo concipiebat; in quam sententiam D. Ambrosius in commentarijs in capitulo 22. Lucæ piè sanè, & eleganter scripsit, *Minus contulerat mihi, nisi meum suscepisset affectum. Ergo pro me doluit, qui pro se nihil habuit, quod doleret, & sequestrata*

3. p. q. 46. ar. 6.

Quomodo Christus ita mortẽ apprehendit, vt sanguinem sudarit.

delectatione diuinitatis æternæ tædio meæ infirmitatis afficitur. Suscepit enim tristitiam meam, vt mihi suam lætitiam largiretur, & vestigijs nostris descendit vsque ad mortis ærumnam, vt nos suis vestigijs reuocaret ad vitam. Confidenter ergo tristitiam nomino, quia crucem prædico; nec enim speciem incarnationis suscepit, sed veritatem; debuit ergo, & dolorem susciperet, vt vinceret tristitiam, non excluderet. Nec enim habent fortitudinis laudem, qui stuporem magis vulnerum tulerint, quàm dolorem.

38. *Tristis est anima mea vsque ad mortem.*) περίλυπος, tristitia vndique obsessus est animus meus, eodem omnino sensu, quo in persona Christi
Psa. 114. 3. Dauid dixerat, *circundederunt me dolores mortis*. Quod autem dicit vsque ad mortem, Origenes, Hilarius, & Hie. tempus significare putant, quasi dicat, tristis est anima mea, sed tristitia hæc non durabit, nisi vsque ad mortem. Aliena, vt mihi videtur interpretatio: nec enim Christus id agebat, vt tristitiæ magnitudinem minueret, sed, vt augeret; minuisset autem, si dixisset eam non nisi vsque ad mortem duraturam. Aliam interpretationem memini apud auctorem quendam recentiorem legere *Tristis est anima mea vsque ad mortem*, id est adeo tristis, vt tristitia ipsa mortem mihi afferre videatur, quemadmodũ vulgò dicere solemus, morior dolore, morior fame. Verus sensus est, quem Euthymius indicauit, *Tristis est anima mea vsque ad mortem*, id est tam tristis, quàm si iam morerer, sicut Da-
Psa. 114. 3. uid dixit, *Circundederunt me dolores mortis*, id est tam magni, quàm, qui in morte sentiuntur.

Sustinebit hic.) μείνατε manete. Eodem verbo vsus est Marcus. Alios discipulos paullo ante non solum manere, sed etiam sedere iusserat ver. 36. hos manere, & vigilare, id est, in statione esse, excubias agere, quia propiores periculo erant, cuius volebat esse testes, sicut paullo post ver. 41. non solũ manere, & vigilare, sed etiam orare iubet.

39. *Et progressus.*) Lucas, *Et auulsus est ab eis*, quo verbo nescio, an nimis argutè significari quidam putent illum non libenter à tribus illis carissimis discipulis discessisse.

Pusillum.) Quãtum pusillum illud fuerit, Lucas 22. 41. vt Euthy. adnotauit expressit, *quantum*, inquit, *iactus est lapidis*. Quæri potest, cur secesserit a discipulis oraturus. Sequutus est, vt ait D. Thom. præceptum suum sup. c. 6. 6. *Tu autem, cum oras, intra in cubiculum tuum & claude ostium tuum*, &, vt ego etiam opinor, humanam consuetudinem, & veluti verecundiam sequutus est. Nam etiamsi coram alijs orare nos non pudeat, multa tamen in oratione audientibus alijs loqui, multa exteriora interioris affectus, & ardoris signa ostendere pudet, quæ solos nõ pudet.

In cõment. in hunc locum.

Procidit.) Marcus in terram procidisse dicit, Lucas verò positis genibus orasse, vnde intelligimus non fuisse omnino in terram prostratũ, sed genua flexisse, ideoque Marcum dixisse procidisse in terram, quia, qui genua in terram ponit, in terram procidit.

Pater, si possibile est.) Sciebat Christus absolutè possibile esse Deo, sicut apud Marcum declarat, *Abba, Pater, omnia tibi possibilia sunt*, sed posito diuino decreto, quo constitutum erat, vt pro nobis moreretur, sciebat esse impossibile, vt calix ille à se transiret; cur ergo orabat, vt si fieri posset, calix transiret? Relinquebat naturam humanam partes suas agere, quemadmodum egisset, si neque cum diuinitate coniuncta fuisset, nec de diuino decreto quicquam sciuisset. Colligitur ex collatione Matthæi, & Marci, vt rectè D. August. libro 3. de consen. Euangelist. capitulo 4. obseruauit, idem valere, *si possibile est*, & *si vis*, nam de absoluta illa, quam vocant potestate Christus non agebat, nec eam in dubium reuocabat, & quasi cautionis causa apud Marcum profitetur, *omnia tibi possibilia sunt*, cum enim addit, *sed non quod ego volo, sed quod tu*, indicat, cum dixit, *si possibile est*, nihil aliud dicere voluisse, quàm *si vis*, aut si rebus integris, si salua gloria tua velle potes. Refellitur etiam ex Marco Caluinistarũ error, qui pu-

tant

Deus plura potest facere, quàm vult contra Caluinum,

tant Deum plura facere non posse, quàm, quæ vult; nam etsi apud Matth. idem est, *si possibile est*, & *si vis*, apud Marcum idem non est, apud quem de Dei potestate Christus non dubitat, *Omnia*, inquit, *tibi possibilia sunt*. De voluntate autem dubitat, id est, quasi homo dubitans loquitur. Quod dicit, *Pater*, orationis initio aptum ad conciliandam gratiam exordium est, vt Hieronymus adnotauit; Marcus Chaldaicum, & Græcum copulauit uerbũ, *Abba, Pater*; Græco Chaldaicum interpretans, quo Christus vsus fuisse creditur, quod & D. Paulus duobus locis fecit ad Roma. 8. 15. & ad Galatas 4. 6. quod D. August. mysterio aliquo factum putat, vt significaretur Deus & Iudæorum, & Gentilium pater esse.

Li.3. de cõsen. Euang. ca. 4.

Transeat à me.) παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ præter eat à me, aut, vt Latini loquuntur, prætereat me.

Calix iste.) Passio, mors ista terribilis. Cur calix appelletur c. 20. 22. à nobis dictum est. Putant Hierony. & Beda ideo dixisse *calix iste*, vt Iudæorũ calicem indicaret, id est eorum peccatum, atque interitum; non enim Christum mortem suam, sed Iudæorum pœniciem timuisse. Sed supra probauimus uerè timuisse mortem, eamque fuisse deprecatum.

Veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu.) Aptè apposita moderatio: sic enim naturæ infirmitatem ostendit, vt vltra diuinæ voluntatis terminos non egrediatur. Colligitur ex hoc loco, vt ante attigimus, duas in Christo fuisse voluntates humanam, atque diuinam, vt in sexta synodo generali hoc ipso testimonio probatum est. Præterea non esse factum hoc contrarium sententiæ Diui Pauli ad Hebr. 5. 7. vbi dicit Christum exauditum fuisse pro sua reuerentia; nec enim hic, quamuis calix ab eo non transierit, non exauditus fuit, cùm hac conditione orauerit, *Si possibile est*, id est, si vis: Pater autem nolebat. Dubitabit aliquis, quomodo Christus humana uoluntate mortem recusauerit, cùm Deus vellet, vt

Duæ volũtates in Christo.

Christus voluntatẽ humanam

moreretur. Videtur enim contrariam diuinę voluntati voluntatem habuisse, quod sine peccato fieri non potest, quia, vt Augustinus definit, peccatum est dictum, factum, vel concupitum contra legem Dei, diuinamque voluntatem. Paullo ante diximus Christum in hac oratione ita loquutum fuisse, vt si prorsus fuisset homo, cui neque diuina uoluntas cognita esset, neque satis esset fortitudinis ad mortem superandam; relinquebat enim naturam humanam, veluti solam, compressa diuinitate, vt plenius officio suo fungeretur. Inter homines autem non quisquis contra diuinam voluntatem aliquid vult, continuò peccat: sed qui vult, dicit, aut facit aliquid contra voluntatem Dei sibi cognitam, atque perspectam: nec enim peccamus, cum parentibus nostris longam vitam, bonamque ualetudinem à Deo petimus, sed peccaremus potiùs, si non peteremus, etsi voluntas Dei fortasse est; ut citò moriantur, quia ea voluntas nobis cognita non est, & altera cognita est; qua vult, vt parentes honoremus; & omnia illis optemus prospera. Quin etiam aliquando contra diuinam voluntatem nobis cognitam aliquid sine peccato licet velle, modò ea non sit præcepto declarata. mortuus est pater meus, dubitare non possum diuina uoluntate mortuum esse; vellem tamen mortuum non esse, nec tamen pecco. Adde, quòd hæc Christi uoluntas, qua mortem recusauit, non fuit plena, atque perfecta, sed, vt Theologi uocant, conditionalis; nec enim dicebat apud se, nolo mori, sed nollem mori, si fieri posset, quę uoluntas peccatum non est adhibita honesta conditione.

cõtrariam nõ habuit diuinæ.

Li.22. contra Faustũ cap. 27.

40. *Et venit ad discipulos.*) Hæreticorum interpretes consolationis quas rendæ causa ad discipulos uenisse dicunt, parum pro dignitate Christi loquentes. Nam ut consolatione indigeret aliqua, discipulorum tamen consolatione non indigebat, quorũ cognoscebat infirmitatẽ. Venit ergo, qa orationem iam finierat, & uolebat ter ali

quo interuallo interposito orare; aut venit, vt discipulos excitaret, atque moneret, vt ex effectu colligitur.

Et inuenit eos dormientes præ tristitia.) Solet enim mœror animi, sicut lacrymas exprimere, ita vapores in cerebrum excitare; vnde nascitur somnus: videmusque & infantes, postquàm fleuerunt, altè dormire, & viros, cum in luctu sunt, opprimi somno.

Sic? non potuistis.) Duplici interrogatione hæc verba legenda sunt, vt Euthy. animaduertit, vt altera ponatur post aduerbium, *Sic*, altera post sequentem orationem. Nec enim aduerbium *sic* ad verbum, *potuistis*, applicandum est, sed ad superiora potius referendum, quæ vers. 35. Petrus primo loco deinde omnes alij similiter discipuli dixerant, *etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo*, quasi dicat Christus, Itane parati estis, vt pro me moriamini, & non potuistis vna hora vigilare mecum? Dicit autē hoc Christus soli Petro, quia ille se primus, & omnium maximè iactauerat, vt Hierony. Chrys. Beda, Theoph. & Euthy. obseruauerunt. Marcus nō omnibus, sed soli Petro, quæ sequuntur, dicta esse scribit, *Non potuisti vna hora vigilare mecum?* atque ita Christum dixisse vero simile est: sed quia, quod Petro dicebat, tanquam ceterorum duci, omnibus dicebat, Mattheus sensum non verba recitans omnibus dictum tradit. *Vna hora* μίαν ὥραν vnam horam, qua phrasi continuum, & integrum vnius horę tempus significatur; non quòd constet vnam integram horam Christum in oratione posuisse, sed quod voluerit breuissimum temporis spatium, integrum tamen significare. Hebraismus enim est, qua solēt Hebræi momētum temporis, aut breuissimum quodque spatium horam שעה appellare. Voluit enim Christus, vt discipulorum exaggeraret negligētiam, breuissimum tempus designare, quod Latinè diceremus, non potuistis momentum temporis vigilare mecū? Nec propterea indicat se per vnum tantum momentum orauisse, sed loquitur per exaggerationem.

Mecum.) Incredibilem hæc dictio vim habet ad pungendos animos discipulorum, quasi dicat, me non solum vigilante, sed etiam orante, sudante, pugnante cum morte, vos, qui me dormiente pugnare debebatis, ne vigilare quidem momento temporis potuistis.

41. *Vigilate, & orate.*) Nō iam mea, sed vestra causa, vers. 38. tantùm dixerat, *Vigilate* nunc addit, *& orate*, indicans propius esse discrimen.

Vt non intretis in tentationem.) Nō intrare in tentationem Hie. Beda, Euthy. & Theoph. & omnes, quos legisse memini, posteriores interpretes dicunt non esse in tentationem non incidere, sed eam superare. Ego potius credo, vt verba ipsa significant, non intrare in tentationem esse in eā non incurrere, hoc enim iubemur à Deo petere conscij infirmitatis nostræ, non solùm vt pericula superemus, sed etiam ne in pericula veniamus. Tutius est non pugnare, quàm vincere. Hoc enim sensu oramus Deū ne nos inducat in tentationem, vt ca. 6.13. exposuimus. Quid non intrare in tētationē.

Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma.) Causæ redditio est, quāobrem orare debeant, quia etiamsi animus, ac voluntas illis non desit; uires tamen desunt, nisi à Deo per orationem impetrent. Spiritum igitur hoc loco non Spiritum sanctum, non spiritum suum, sed discipulorum uoluntatem uocat, sicut D. Paulus 1. ad Cor. 7.34. cum dicit, *vt sit virgo sancta & corpore, & spiritu*, id est casta, & pura non solùm corpore, sed etiam uoluntate. Videtur autem ad superiorem illam discipulorum iactātiam alludere: magnos enim animos, magnos spiritus ostentauerant, cū singuli dixerant ver. 35. Petri uocē sequuti, *etiamsi oportuerit me mori tecum, nō te negabo*. Non uult Christus animū illum improbare, atq; deijcere, sed eo potiùs laudato infirmitatis carnis admonet, ut doceat quamuis magno, promptoque animo sint, oportere tamen orare eos, quia caro infirma est, sicut dixit D. Paulus 2. Cor. 4.

Corin. 4. 7. nos gestare *thesaurum in vasis fictilibus*.

Hebraismus. Psal. 84. 7.

42. *Iterum secundò.*) πάλιν ἐκ δευτέρε Rursus secundò, Tautologia videtur esse, nisi Hebraismum intelligamus. Hebræi dixissent ישוב שנית & redijt secundò & orauit, sicut, *Tu conuersus viuificabis nos*, id est, iterum viuificabis, quem Hebraismum multis iam locis explicauimus. Tantundem ergo duæ illæ dictiones valent, ac si alijs verbis dixisset, & reuersus secundò orauit.

43. *Erant enim oculi eorum grauati.* Aut grauati somno, quia multa iam erat nox, aut humore præ tristitia, vt Lucas indicauit.

Cur Christus ter orauerit.

44. *Et orauit tertiò.*) Subit hic statim animum dubitatio; cur ter Christus orauerit, non sæpiùs, non minùs sæpe. Chrysost. Euthym. & Theophylact. respondent hunc numerum rei veritatem, perfectionem; atque constantiam solere declarare, quod multis sacrarũ litterarum exemplis verum esse intelligimus; vas illud plenum omnis generis animalium, quod Petrus vidit, ter de cælo demissum est Act. 10. 16. D. Paulus 2. Cor. 12. 8. ter dominum se rogasse dicit, vt spiritum illum Satanæ à se tolleret; Petrus Christum ter negauit; Christus Petrum ter interrogauit, *diligis me plus his?* Ioannes 21. 15. Eodem modo ter Christus orat, quia, quod ter fit, omnino, ac semper fieri videtur; & docuerat ipse nos semper orare Lucæ 18. 1. In Hispanico prouerbio optimè explicatur *A tres va la vencida*, quasi dicas non potest videri verè vicisse, qui ter non pugnauit.

Eundem sermonem dicens.) Non est necesse, vt eadem verba, sed vt eandem sententiam Christum recitasse intelligamus, vt Euthym. indicauit. Quod enim Euangelista dicit *Eundem sermonem dicens*, perinde est, ac si dicat, in eãdem sententiam orauisse, id est nihil noui petiuisse, sed quod ante petierat. Etsi suspicor Euangelistam cautè hæc verba addidisse, vt indicaret semper Christum verba illa, & conditionem, quam antea explicauerat, adhibuisse; *veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu*, vt doceret Christum, quamuis ter orauisset, nunquam eius moderationis oblitum fuisse, in qua tota orationis laus consistebat; atque hoc est, *eundem sermonem dicens*. Lucas vnius tantùm orationis mentionem fecit; ideo, vt opinor, quia quamuis ter Christus orauerit, tamen quia, vt ait Matthæus, eundem sermonem dixit, eadem fuit oratio; statimque narrat angelum ei apparuisse. Itaque non constat, qua in oratione apparuerit; nam quod quidam putant in singulis apparuisse, probabile non est. Credendum, cùm ideo missus fuerit, vt ad eius orationem responderet, & Patris ad eum sententiã deferret, non nisi finita iam tertia oratione venisse; nec enim Christus, si uenisset priùs, idem à Patre petere perrexisset. Itaque quod Lucas ait Christum venisse ad discipulos, & inuenisse eos dormientes, postquàm dixerat apparuisse angelum, per ὕστερον πρότερον intelligere necesse est. Priùs enim de oratione verba facere cœperat, vnde quicquid in oratione acciderat, eodem contextu narrare uoluit, quale fuit, quod angelus apparuisset. Quare & cum dicit adhuc eo loquente cũ discipulis venisse turbam, & Iudam vnum de duodecim, non est ad proxima verba referendum; *Quid dormitis? surgite, orate, ne intretis in tentationem*; non enim, cum ea verba Christus diceret, Iudas venit. Nã vt ex Mattheo, & Marco manifestum est, postquàm ea dixit verba, bis ad orationem redijt, & cum tertiò ad discipulos reuertisset, non dixit, *vigilate, & orate*, sed *dormite iam, & requiescite* ver. sequenti; atque tunc Iudas apparuit. Intelligendum igitur est, quod ait Lucas, *Adhuc eo loquente* non ea, quæ dixerat, sed ea, quæ tacuerat, id est, cum adhuc cum discipulis loqueretur, non tunc, sed postea. Veruntamen quia, sicut ex tribus orationibus, vnã, ita ex tribus Christi cum discipulis colloquijs vnum fecit; ea quæ in tertio colloquio acciderunt, cum primo coniungit.

Quãdo angelus Christum consolari cœpit.

45. *Dormite iam, & requiescite.*)

D. August. lib. 3. de consen. Euang. ca. 4. & Beda hunc locum edisserens existimant hoc à Christo non ironicè, sed seriò dictum fuisse, quia apud Marcum 14. 41. dicit *sufficit*, quasi dicat, sufficit, quod hactenus vigilastis, nunc dormire potestis, & requiescere. Chrysost. verò, Euthym. & Theophylactus ironiam esse putant. Iubet enim eos dormire, & requiescere, quando minimè dormiendum, & requiescendū erat, appropinquantibus hostibus. Videtur tanquam cum pueris Christus loqui, quibus; cùm nobis prohibentibus, toto die ludant cum ad prandium venitur, solemus dicere, ite, saltate, & ludite, qua concessione pungimus eos vehementer, quia dum concedimus illis ludere, cum ludere nō possunt, nec volunt, exprobramus eos cum non deberēt, ludere solere: ita Christus dicit, *Dormite iam, & requiescite*, quo tempore, etiamsi maximè vellent, cernentibus hostibus dormire, ac requiescere non possent, exprobrans, quòd ante, cum vigilare deberent, prohibente se dormiuerint.

Gentiles à Iudæis peccatores appellati.

In manus peccatorum.) Gentilium. Solebant enim Hebræi Gentiles absolutè peccatores appellare, vt Lucæ 24. 7. *Oportet filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi*; & ad Gal. 2. 15. *Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores*. Erat enim maior pars eorum, qui ad comprehendum Christum veniebant, Romani milites, quia, ut ait Ioannes cap. 18. 3. Iudas militarem cohortem secum adduxit.

47. *Adhuc eo loquente.*) Omnes tres Euangelistæ Matth. Marcus, & Lucas notauerunt adhuc Christo loquente venisse Iudam, eo, vt opinor, cōsilio, vt docerent veram fuisse Christi prædictionem, qua paullo ante dixerat, *Surgite, eamus, ecce appropinquauit, qui me tradet.* Id ipsum alijs verbis Ioannes dixit, c. 18. 4. *Iesus itaque sciens omnia, quæ ventura erant super se, processit, & dixit eis, Quem quæritis?*

Et ecce Iudas.) Primum, tanquam ducem nominat Iudam, quod & Marcus similiter fecit. Lucas verò alio consilio turbam priùs, deinde Iudam nominauit, quòd turba, vt vero simile est, priùs apparuerit.

Turba multa.) Ita Marcus, & Lucas etiam scribunt. Ioannes verò c. 18. 3. *Cum accepisset Iudas cohortem*; vnde sequitur omnis generis homines ad capiendum Christum venisse, vnum è duodecim discipulis, qui & eum vendiderat, & aliorum dux erat: sacerdotum, Scribarum, & seniorum seruos, nam oēs Euangelistę declarant eum, cui Petrus auriculam abscidit, Pontificis fuisse seruum: deinde milites, qui Gentiles erant. Cum armis venerunt, tanquam facinorosum aliquem hominem comprehensuri, aut eius timētes discipulos; cum facibus autem, quia tenebræ erant.

48 *Qui autem tradidit.*) ὁ δὲ παραδιδοὺς traditor, id est qui tradebat eum.

Dedit illis signum.) dederat ante. Dubitari potest, quid signo opus fuerit, cùm tam notus Christus omnibus esset. Scribit Origenes hoc loco traditionem suo tempore fuisse, Christū duas habuisse facies, aliam naturalem, atque vsitatam, qua omnes eum cognoscebant; alteram, quam assumebat aliquando, qualis illa fuit, quam in transfiguratione habuit. Meliùs Theophylactus hic maiorem partem eorum, qui ad comprehendendum Christum venerant, milites fuisse, id est Gentiles, qui Christum audire non solebant, vt homines alieni à Iudæorum religione. Leontius verò in commentariis in decimo octauo capit. Ioannis versu quinto, putat Christum sua fecisse potestate, ut non solùm milites, sed ne Iudas quidem ipse tam diu cum eo versatus ipsum agnosceret; idéque Theodorus Heracleota in Græcorum catena, Chrysostomus Cyrillus, & Theophylactus, in illo Ioannis loco docēt. Nec enim tenebras in causa fuisse; nā propterea Euangelistam ante dixisse cū facibus, & laternis venisse milites, & iterum eundem Euangelistam adiecisse, *stabat autem, & Iudas, qui tradebat eum, cum ipsis*, quasi diceret, etsi Iudas, qui Christum indicaturus vene-

rat, cum illis esset; tamen eum non cognouerunt. Quamquam Theodorus Mopsuest. ideo putat Euangelistam dixisse Iudam cum illis fuisse, vt eius impudentiam, improbitatemque declararet, qui cùm tantum miraculum viderit; à cœpto facinore non destiterit. At cur hoc potius signo, quàm alio visus est? quia, vt opinor, ita signũ dare volebat, qua re militibus Christum prodebat, eadem Christum proditionem suam celaret: non celasset, si inusitatum dedisset signum. Erat autem vsitatum, ut osculo se Iudæi, præsertim inferiores superiores salutarent, & quicumque magnum erga eos quos salutabant, amorem ostendere volebant Genesi. 29.11. 13. & 33. 4. & 45. 15. & Exodi 4. 27. & 18. 7. quod & inter Christianos vsitatum fuit Act. 20. 37. Roman. 16. 16. 1. Corinthior. 16. 20. 2. Corinth. 13. 12. 1. Thessalo. 5. 26. 1. Petri 5. 14. & longo post etiam tempore, vt ex Tertulliano libro de Oratione cognoscimus; hoc est, quod Christus apud Pharisæum illum quæritur Lucæ 7. 45. *Intrauit in domum tuam, osculum mihi non dedisti*; putabat enim miser Iudas posse se Christo scelus suum occultare; nec enim verè in eum crediderat, sed, vt Hieronym. & Beda tradunt, omnia miracula illius, quæ viderat, magicis artibus facta esse arbitrabatur, quod Christus ipse indicat apud Ioann. capitul. 6. 64. *sed sunt quidam ex vobis, qui non credunt.* loquebatur autem cum Apostolis. Id verò propter Iudam dixisse Euangelista declarauit, addens, *sciebat enim ab initio Iesus, qui essent non credentes, & quis traditurus esset eum*. Origenes duas refert opiniones, cur hoc signo potiùs, quàm alio Iudas Christum tradiderit? Alteram, quòd adhuc eum reuereretur, nec omnem penitus pudorem exuisset; itaque quia alioqui osculaturus erat Christum, uoluit idem osculum, quod illi prebiturus erat, signum esse militibus; quam opinionē Leontius etiam refert, nec videtur improbare. Alteram, ne si alio inusitato vteretur signo, Christus proditionem, & insidias intelligeret, &, vt alias fe-

Osculi cōsuetudo apud Iudeos & Christianos.

cerat, deberetur.

Tenete eum.) Marcus 14. 44. ait addidisse Iudam, *& ducite cautè*, nimirum timebat, ne si Christus euaderet & promissam pecuniam perderet, & magistrum, sciebat enim sæpe illum, cum eum Iudæi tenere vellent, euasisse, vt Lucæ 4. 30. Ioan. 8. 59. vt Chrysostom. & Hieronym. adnotarunt. Scribit Ioannes Iesum scientem omnia, quæ ventura erant super se, processisse, dixisseque, *Quem quæritis?* Quibus duabus rebus indicauit Christum non solùm forti, hilarique animo sese hostibus obtulisse, sed etiam eos quodam modo prouocasse. Itaque vox illa, *Quem quæritis?* non fuit hominis metuentis, negaturique se eum esse, quem illi se quærere respondissent, sed interriti, & lacessentis, vt Leontius adnotauit.

49. *Aue Rabbi.*) Et osculo, & verbis scelus conatur dissimulare; contra verò Christus ostendit se non ignorare, quo animo ueniat, cum versu sequenti eum interrogat, *Amice, ad quid venisti?* & cum apud Lucam 22. 48. dicit illi, *osculo filium hominis tradis?* E contrario verò illi ipsi quibus signum dabat, eo etiam dato Christum non cognouerunt; priùs enim Iudam osculum illi dedisse arbitror, quàm Christus, ut ait Ioannes, milites interrogaret. *Quem quæritis?* vnde colligitur eos nondum Christum cognouisse, idemque intelligitur ex eorum responso: nec enim responderunt, te ipsum quærimus, sed *Iesum Nazarenum*, bisque oportuit Christum eos interrogare, antequam cognoscere possent; si n. prius eos Christus interrogasset, q̃ Iudas signum dedisset, opus non fuisse signo, cum bis iam Christus dixisset. *Ego sum*; atque ita videtur li. 3. de consensu. Euang. c. 5. sentire D. Aug.

50. *Amice ad quid venisti?*) Videtur Christus his verbis non solùm declarare scire, quorsum venerit Iudas; sed etiam verecūdantem, cunctātemq. proditorē suū excitare, vt animose se tradat, sicut, cum cœnaret, illi dixerat Ioan. 13. 27. *quod facis, fac citiùs*, & ut is, qui securi percutit, carnifici dicere, solet,

ſolet, fac quod tui eſt officij. Porrò credendum eſt prius Chriſtum dixiſſe, quod Lucas 22.48. ſcribit, *Oſculo filium hominis tradis*? Deinde quod Matth. & Marcus dicunt *Amice ad quid veniſti? ſti*? Poſtremò, quod Ioannes ait, *quem quæritis*? lib. 3. de conſenſu Euangeliſ. ca. 5. D. Auguſti. exiſtimat, etſi contra Leontius ſentit.

Tunc.) Non eſt hoc aduerbium ad proxima uerba referendum. *Amice ad quid veniſti*? quaſi ſimul atque ea dixerit Chriſtus, milites in eũ manus iniecerint, ſed ad ea, quæ Ioãnes ſcribit c. 18. ver. 6. & 8. bis dixiſſe Chriſtũ *ego ſum, ſi ergo me quæritis, ſinite hos abire.* His enim verbis poteſtatem illis comprehendendi ſui fecit, ſine qua ligatas habebant manus.

51. *Et ecce vnus ex his, qui aderant.*) Vel ex tribus, quos Chriſtus ſecum ad orationem ſuccedens adduxerat, (Petrus enim unus ex tribus illis fuerat) vel vnus ex vndecim diſcipulis, qui fortaſſe tunc cum Chriſto erant. Quanquam illud prius probabilius eſt, quia, cum Iudas cum militibus venit, cùm ſolis illis tribus Chriſtus loquebatur, vt Matthæus, Marcus, & Lucas minimè obſcurè ſignificant. Quis iſte vnus fuerit, Ioannes. 18. 10. declarat fuiſſe Simonem Petrum, qui gladium eduxerit, & ſerui Pontificis auriculam amputauerit. Lucas 22. 49. omnes diſcipulos, qui aderant, ad reſiſtendum, & armis pugnandum paratos fuiſſe indicat. Omnes enim Chriſtum interrogaſſe ait, *Domine ſi percutimus in gladio*? nec enim fortaſſis intellexerãt, quod paullo ante Chriſtus dixerat apud eundem Lucam verſic. 38. Qui Apoſtolis dicentibus *ecce duo gladij hic*; reſponderat, *ſatis eſt*, nec enim cum dixerat, *Qui non habet, vendat tunicam ſuam, & emat gladium*, ſignificauerat armis ſibi opus eſſe, aut ijs diſcipulos vti oportere, ſed tantum ſignificare voluit magnum periculum imminere, quod non ſoleat ab hominibus, niſi armis propulſari. Neque cum dicit, *ſatis eſt*, ſignificat duobus illis gladijs hoſtibus eſſe reſiſtendum, nec pluribus opus eſſe, ſed dicit, *ſatis eſt*, quia nec illis, nec alijs gladijs opus ſibi erat. Cum igitur Chriſtum omnes interrogaſsent, *ſi percutimus in gladio*? Petrus, antequàm Chriſtus reſponderet, Pontificis ſeruum percuſſit, quem, quia ſummi ſacerdotis miniſter erat, uero ſimile eſt, & audaciorem cæteris fuiſse heri ſui auctoritate confiſum, & infeſtiorem Chriſto domini ſui inuidiam, & maleuolentiam imitatum, itaque cæteri præijſse, primumque uoluiſse Chriſtum manus inijcere, propterea Petrum Chriſti reſponſum non expectaſse, ſed audacem hominem in Chriſtum irruentem maiori audacia conatum fuiſſe repellere.

Amputauit auriculam eius.) Lucas, & Ioannes explicant dexteram auriculam fuiſse, in quo multi myſteriũ fuiſſe arbitrantur: quod ego nec affirmare volo, neque negare, quia, ut ſæpe monuimus, non allegorias, ſed litteralem, & proprium ſcripturæ ſenſum quærimus. An omnino auriculam illius ſerui Petrus abſciderit, ita ut deciderit in terram, ex Euangeliſtis ſatis liquido colligi non poteſt, ſed eſt probabiliùs prorſus eam amputaſse, quia hoc ſcindendi, & amputandi verba, quibus Euangeliſtæ utuntur, præ ſe ferunt. Quanquam Lucas indicat non omnino fuiſse deciſam, quia non dicit Chriſtum auriculam repoſuiſse, ſed cum tetigiſset auriculam eius, ſanauit eum: itaque ſi quis ita ſenſerit, non reprehendero.

52. *Omnes, qui acceperint gladium, gladio peribunt.*) Origenes ad hunc modum interpretatur: Omnes, qui bellorum, aut ſeditionum auctores fuerint, in eo ipſo bello, quod excitauerint, extinguentur, Hieronym. & Beda, gladio peribunt non corporali, ſed ſpirituali, id eſt diuina uindicta, quæ de illis, vel in hac, vel in altera uita pœnas ſumet. Euthymi. uerò de ſolis priuatim Iudæis Chriſtum loqui putat, quos ſignificet propter mortem ſuam Romanorum gladio perituros eſse. Sed quid hoc ad Petrum, qui gladium accepit? Igitur non ſignificat Chriſtus neceſſariò omnes, qui gladium

dium acceperint, gladio perituros esse; multi enim gladio non pereunt, sed tantum legem allegat, quæ iubebat homicidam occidi Genes. 9. 6. *Quicunque fuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius*; nec dicit, quam pœnam necessariò subituri sint, sed quam mereantur, ut indicant D. Augustinus in libro quæstionum ueteris, & noui Testamenti capitul. 104. & Theophylactus hoc loco. Qui uerò ex his uerbis colligunt ne iudicibus quidem licere uti gladio, nimis inepti sunt, quorum hodie multis in locis hæresis regnat, & uerbis D. Pauli facilè refelluntur, qui eos à Deo potestatem habere affirmat, & non sine causa gladium portare, quasi ipsum etiam gladium à Deo acceperint: ergo gladio non peribunt, si gladio suo utantur: quia non abutuntur, quia non ipsi acceperunt, id est priuata auctoritate usurparunt, sed datum à Deo susceperunt. Mirantur quidam quid causæ sit, cur Petrum Christus reprehenderit, cum uim ui repelleret, idque ut magistrum defenderet, quod & naturali, & diuino, & humano iure licere creditur. D. Augustinus eo loco, quem modo notauimus, putat Petrum non fuisse reprehensum, quòd serui Pontificis auriculam abicidisset; id enim Christi permissu fecisse existimat, atque hoc uerbum illud apud Lucam capit. 22. uers. 51. significare, *Sinite vsque huc*, quasi dicat sufficit auriculam serui Pontificis abicidisse. De cætero *mitte gladium in vaginam*, quod ait Ioann. capit. 18. uers. 11. quia *Omnes qui acceperint gladium, gladio peribunt*, ut hic dicit Matth. sed admonere tantùm Petrum arbitratur, ne ultra pugnet. Veruntamen manifestum est Petri factum a Christo reprehendi, ut ne disputari quidem debeat. Cur ergo reprehenditur? Primum, quia illa non erat defensio, quid enim unus homo contra cohortem unam fecisset, nisi milites irritaret, ut crudelius tractarent Christum? Deinde, quia non expectato Christi responso gladio percusserat. Postremò, quia etiam si posset, non debuit tamen Christi

Iudicũ defēditur potestas innocandis sontibus.

Ro. 13. 4.

mortem impedire, sicut Christus ipse poterat duodecim legiones angelorũ à Patre petere, qui se defenderent; sed maluit Patris parere uoluntati, & Prophetarum implere uaticinia, quam rationem Christus hoc loco reddit uer. 53. & 54. & apud Ioannem capitulo 18. 11. *Calicem quem dedit mihi pater, non vis, vt bibam illum?* sicut simili de causa Petrum reprehenderat cap. 16. 23. *Vade post me Satana, scandalum es mihi, quia non sapis, quæ Dei sunt, sed quæ hominum* quia uolerat eum à suscipienda morte dehortari. Cur ergo Christus generalem citat legem? Quia vbicũq; exceptio locum non habet, lex locum habet, & non habebat exceptio locum in Petro, qui bono quidem animo, sed quo loco, & quo tempore non debuit, gladium accepit. suo hic more Caluinus non solum Petrum, sed omnes etiam discipulos, quia ad defendendum Christum paratos se esse ostenderant, rogauerantque, *Domine, si percutimus in gladio?* stultos, atque amentes appellat.

Caluini cõtumelia in Apostolos

Christus voluntarie mortuus cõtra Caluinistas.

53. *An putas, quia non possum modo rogare Patrem?*) Duplex his uerbis Caluinistarum error confutatur, & Christum necessariò mortuum esse, & Deum non posse plura, quam quæ actu vult, facere. Nam & Christus indicat se, si voluisset duodecim angelorum legiones a Patre petere, potuisse non mori, & Deum duodecim legiones angelorum sibi mittere potuisse, nec tamen voluisse. Dubitabit aliquis, quomodo dicat Christus Patrem sibi non negaturum fuisse duodecim angelorum legiones, si ab eo petiuisset, cùm paullo ante, quod ab eo petiuerat, vt calix à se transiret, negasset. Respondeo Christum ex natura ipsa rei, non consideratis circunstantijs, locutum esse, quasi diceret, putasne, si non sciuissem decretum esse a Patre meo, vt morerer, non potuisse me duodecim legiones angelorum ab eo petere, eumque mihi daturum non fuisse?

Deus plura potest facere, quã vult facere cõtra Caluinistas

Duodecim legiones angelorum,) Et res & dictio Romana est, qua etiam Euan

gelistę

gelistæ Grecè loquentes vsi sunt, sicut multa alia Latina vocabula vsurparunt. Nulla enim gens, præter Romanos, legionibus vtebatur. Itaque credendum est ex Romanorum consuetudine, qui tunc in Iudæa dominabantur locutum fuisse. Apud Romanos autem, vt Vegetius, & D. Hieronymus scribunt legio sex millia hominum, continebat, aut, vt Polybius, communes legiones habebant quattuor millia ducentos pedites; Equites verò trecentos, in grauioribus autem bellis pedites quinque millia, Equites trecentos. Quicquid sit, hoc certum est voluisse Christum ingentem angelorum numerum significare. Opponit autem angelos hominibus, multos paucis, potentes impotentibus, & quorum vnus vna nocte centum octoginta quinque millia hominum occidit in exercitu Sennacherib 4. Regum 19. 35. Et mihi quidem vero simile videtur Christum angelos non militibus, sed discipulis opponere, qui vna cum Iuda duodecim erant, ac propterea duodecim non plures, nec pauciores legiones nominasse, vt indicaret posse se pro duodecim hominibus duodecim legiones habere, quarum vnaquæque sex angelorum millia continebat, aut aliquanto plures, si Vegetij sententia vera est. Nisi forte magis placet duodenarium numerū pro omni, & perfecto numero positum esse, vt, *Sedebitis, & vos super duodecim sedes iudicantes duodecim tribus Israel*, quemadmodum Augustinus, & Beda illum locum interpretantur supra capit. 19. 8. Colligit hinc Origenes Angelos bonos perpetuum contra angelos malos bellum gerere, ideo que cœlestem militiam tam multis scripturæ locis appellari. Mitti quidem frequenter à Deo, vt homines non solum ab angelis malis, sed ab alijs etiam hominibus tueantur, apparet 4. Regum 6. 17. vbi tanta angelorum multitudo in vnius Elisæi auxilium missa est, vt montem operiret, hoc est, quod ait Dauid Psal. 33. 8. *Immittet angelos Domini in circuitu timentium eum, & eripiet eos*. Hebraicè חנה castrametabitur angelus Domini in circuitu timentium eum, id est, angelorum castra in vniuscuisque circuitu ponet, ne quis eum lædat, & Psalm. 90. 11. *Angelis suis mandauit de te, vt custodiant te in omnibus vijs tuis.* Mitti etiam aliquando, vt in bello pro nobis pugnent, constat ex Daniele cap. 10. 13. 20. 21. & 12. 1. Ex ea consuetudine loquutus est Christus.

Libr. 2. de milit. c. 2. Lib. 6.

Duodenarius numerus in scriptura pro omni

54. *Quomodo ergo implebuntur scripturæ, quia sic oportet fieri?*) Et deficiēs oratio est, & Hebraismum continens; intelligendum enim est, quo modo implebuntur scripturæ, quæ dicunt, quia sic oportet fieri? & illud, *quia*, Hebræorum more positum est pro infinitiuo; sic fieri oportere, vt Lucæ 24. 25. 29. *Et ipse dixit ad eos, o stulti, & tardi corde ad credendum in omnibus, quæ locuti sunt Prophetæ, nonne hæc oportuit pati Christum, & ita intrare in gloriam suam?* Scripturæ autem, & Prophetæ, de quibus Christus loquitur, sunt Isaiæ 53. 10. *Dominus voluit conterere eum in infirmitate; si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen lōgæuum, & uoluntas Domini in manu eius dirigetur*, & Danielis 9. 26. *& post hebdomadas sexaginta duas occidetur Christus, & non erit eius populus, qui eum negaturus est.* Hoc autem ideò Christus dixit, vt ostenderet se non violentè ad mortem trahi, sed sponte ire, vt Patris decreto per Prophetas promulgato satisfaceret. Ioannes capitulo 18. 11. aliter Christum Petro respondisse scribit, *Calicem, quem dedit mihi Pater non vis, vt bibam illum?* Itaque probabile est, quod Augustinus existimat libro 3. de consen. Euangel. c. 5. vtrumque Christum dixisse, primùm, *Calicem, quem dedit mihi Pater, non vis, vt bibam illum?* deinde, *quomodo ergo implebuntur scripturæ?* Videtur autem mihi Christus ambiguè nomine calicis hoc loco vsus esse; cū enim paullo ante dicebat, *si possibile est, transeat à me calix iste*, calicem rem acerbam, & horroris plenam appellauit. Hic rem potius iucundam, & suauem videtur appellare; hanc. n. vim hec habent verba, *Calix, quem dedit mihi pater,*

Hebraismus.

ter, non vis, vt bibam illum? quasi dicat, non potest non esse, & salutaris, & iucundissima ea potio, quam mihi carissimus Pater meus porrigit; nam vt capitu. 20. 22. diximus, vtramque in partem, & bonā, & malam, & pro re acerba, & pro re iucunda calix accipitur, quia solet eodem calice aliquādo amara, aliquando dulcis potio exhiberi; *Calix*, inquit, *meus inebrians, quam praeclarus est*? id est quàm dulcis, & suauis? Psal. 22. 5. loquitur quidem Christus vtrobique de morte sua, eamq; calicē appellat, sed in oratione, antequam Patris sententiam audiret, calicem, id est rem difficilem, & horribilem appellabat; nunc Patris cognita voluntate eandem mortem calicem, id est, rem sibi iucūdissimam appellat. Nihil enim non dulce, nihil non suaue est obedientiæ. Solus Lucas capit. 22. 51. scribit, *finite vsque huc*, id est, finite, adhuc plura patienda mihi sunt, quemadmodum si Gallicè diceret, *Laissez les encores faire*: vnde apparet, & omnes qui aderāt discipulos pro Christo pugnare voluisse, & Christum respondisse omnibus; sed ad Petrum conuersum nominatim corripuisse, quòd nō expectato responso seruum Pontificis vulnerasset. Solus etiam Lucas narrat Christum serui illius auriculam tetigisse, atque sanasse; voluit nimirum Petri errorem emendare, simulque his, qui se comprehendebant, ostendere potuisse se ab illis defendere, qui abscissam auriculam solo tactu sanare potuit; se enim esse, *qui mortificat, & viuificat: deducit ad inferos, & reducit* 1. Reg. 2. 6. Solus Ioannes seruo Pontificis Malcho nomen fuisse tradit c. 18. 10.

55. *Quotidie.*) Marcus 14. 49. *Quotidie*, inquit, *eram apud vos in templo docens, & non me tenuistis, sed vt impleantur scripturæ*; quibus verbis Christus indicat ijs, qui se comprehendebant, non eorum industria, aut viribus se ab illis capi, sed Patris voluntate, & scripturarum decreto. Si enim id eorum viribus, & studio fieret, sæpe iam ante, cum quotidie sederet in templo docens, comprehendissent; quod cum tētassent facere, non potuerunt Lucæ 4. 30. & Ioannes 8. 59. Hoc est, quod apud Lucam ait 22. 53. *Hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum*, id est nūc potestis facere in me, quicquid libet, non quòd potentiores sitis, sed quòd hora venerit, qua à Patre decretum est, vt moriar.

56 *Tunc discipuli omnes relicto eo fugerunt.*) Petrus quidem sequutus est eum, quamuis longo interuallo vers. 58. Itemque Ioannes, vt ipse testatur capitul. 18. 15. Itaque quod Matth. dicit, *omnes*; aut pro plerisque accipiendum est, vt Theophylactus, interpretatur: aut dicendum statim quidem omnes diffugisse, sed paullo post Petrum, & Ioannem redijsse, & Christum sequutos esse.

57. *Ad Caipham.*) De Caipha supra versu 3. diximus. Ioannes 18. 13. ad Annam primùm dictum fuisse scribit, atque ita quidem scribit, vt videatur multa, quæ postea narrat, in domo Annæ facta fuisse significare, vt primam Petri negationem; primam examinationem Christi de discipulis, & doctrina; quendam ex adstantibus colaphum illi impegisse. Vnde non solum in vulgus, sed in magnos etiam auctores D. Augustinum & alios opinio permanauit ea omnia, quæ diximus, in domo Annæ contigisse. Sed hæc sententia ex tribus alijs Euangelistis manifestissime refutatur, qui summo consensu testantur tres Petri negationes in domo Caiphæ Pontificis accidisse. Quin ex ipso D. Ioanne perspicuum est. Nam primam etiā negationem in domo Pontificis factam esse narrat, cum ipse, qui Pontifici notus erat, Petrum introduxisset. Annas autem non erat Pontifex, sed socer Caiphæ, qui erat Pontifex anni illius, vt idem scribit Ioannes. Nam quod Lucas ca. 3. 2. ait Ioannem Baptistam sub principibus sacerdotum Anna, & Caipha cœpisse pœnitentiam prædicare, non ita intelligendum est, quasi eodē anno vterq; & Annas, & Caiphas Pontifices fuerint, non enim erat nisi vnus Pontifex; sed quia precendēti anno Annas Pōtifex fuerat, vt Iosephus

auctor eſt, & vtroque anno Ioannes pœnitentiam prædicauit, dicitur ſub Pontificibus Anna, & Caipha prædicaſſe. Sed D. Auguſtinum, & alios auctores feſellit, quòd tacitam, & obſcuram D. Ioannis tranſitionem non animaduertunt. Ita enim ſignificat ab Anna ad Caipham traductum fuiſſe Chriſtum, ut non niſi attentus lector obſeruare poſſit, *Et adduxerunt,* inquit verſ. 13. 14. 15. *eum ad Annam primum (erat enim ſocer Caiphę, qui erat Pontifex anni illius.) Erat autem Caiphas, qui conſilium dederat Iudæis, quia expedit vnum hominem mori pro populo. Sequebatur autem Ieſum Simō Petrus, & alius diſcipulus: Diſcipulus autem ille erat notus Pontifici, & introiuit cum Ieſu in atrium Pontificis.* Nō dixit aperte ab Anna ad Caipham Chriſtū ductum fuiſſe, ſed ſatis, ſuperque ſignificat, cum dicit ductum fuiſſe ad Annā primùm; indicat enim deinde ductum ad Caipham, & cum dicit diſcipulum illum, qui Pontifici notus erat, ingreſſum cum Chriſto in atrium Pontificis, cum paullo ante dixiſſet Caipham fuiſſe Pontificem. Cum ergo addit ſe introduxiſſe Petrum in atrium Pontificis, ibique ab ancilla oſtiaria interrogatum, an ex diſcipulis Chriſti eſſet, negauiſſe, minimè dubium relinquit, quin & Petri negationes omnes, & cætera, quæ deinceps ſcribit, in domo Caiphæ Pontificis facta fuerint. Illud etiam magis hos auctores in errorem impulit, quòd Ioannes poſt multa verſ. 24. dicat, *& miſit eum Annas ligatum ad Caipham Pontificem,* quaſi poſt primam Petri negationem, & alia, quæ iam facta narrauerat, Annas ad Caipham ligatum miſerit; ſed ſunt, qui ea verba tranſpoſita eſſe putent, & de loco ſuo mota; debere enim eſſe poſt verſum 13. *& adduxerunt eum ad Annam primum, erat enim ſocer Caiphæ, qui erat Pontifex anni illius,* vt ſtatim ſequatur, *et miſit eum Annas ligatum ad Caipham.* vt quidem oratio, & ſententia hac ractione rectiſſimè cohæret, & Cyrillus hoc modo legit. Si hæc correctio non placet, dicendum neceſſariò eſt Ioannem poſtea, cum in narranda prima Petri negatione occupatus fuiſſet, antequā apertè dixiſſet Chriſtum ab Anna ad Caipham miſſum fuiſſe per epanalepſim poſtea, quod prætermiſerat, reſumpſiſſe, ἀπέστειλεν οὖν αὐτὸν ὁ ἄννας δεδεμένον πρὸς καιάφαν, vt uertendum ſit, *miſerat autem eum Annas ligatum ad Caipham.* Sed illud prius mihi magis probatur. Cur ergo ad Annam duxerunt primum, ſi Pontifex non erat? Ioannes tacitus rationem reddit, quia erat ſocer Caiphæ, cuius, vt probabile eſt, conſilio Caiphas plurimum vtebatur, & eſt veto ſimile Annæ domum in via fuiſſe.

59. *Principes autem ſacerdotum.*) Græcè additur καὶ οἱ πρεσβύτεροι, & ſeniores.

60. *Et non inuenerūt.*) καὶ οὐχ εὗρον, καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων οὐχ εὗρον, *& non inuenerunt,* & quidem multis accedentibus falſis teſtibus non inuenerunt, quam repetitionem noſter interpres, aut non legit, aut exprimendam non putauit: habet tamen aliquam vim. Quid autem teſtibus opus erat, cùm vellent ſiue iure, ſiue iniuria Chriſtum damnare? Volebant flagitio ſuo iuris ſpeciem obtendere.

61. *Poſſum deſtruere templum Dei.*) Cur hi duo falſi vocantur teſtes, cùm verum teſtimonium dixiſſe videantur? Dixerat enim Chriſtus ſe poſſe ſolutum templum tribus diebus reædificare Io. 2. 19. Rectè Origenes, Chryſoſtomus, Hieronymus, Beda, Theophylactus, & Euthy. reſpondent, proptereà falſos appellari, quia, quod Chriſtus dixerat, & malo animo, & diuerſo ſenſu, & alijs verbis recitarunt. Chriſtus non fuerat locutus de templo illo ſecundo Salomonis, ſed de corpore ſuo, vt continuò Ioan. explicauit, nec dixerat, *poſſum deſtruere templum Dei,* etiam ſi poterat, ſed dixerat, *Soluite templum hoc,* ideſt ſolueritis, aut ſi ſolueretis, *& ego in tribus diebus excitabo illud,* Hebraiſmus Magis etiam apud Marcum 14. 58. verba mutant, *nos audiuimus eum dicentem, ego diſſol-*

dissoluam templum hoc manufactum, & post triduum aliud non manufactum ædificabo. Matthæus dixit hos falsos te stes, qui hoc testificati sunt, duos fuisse. Alij Euangelistæ numerum no exprimunt. Duo autem propterea fuerunt, quia manu facti erant, id est à principibus sacerdotum, & senioribus subornati. Subornarunt autem duos, quia lex erat, *In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum*, Deuter. 17. 6. & 19. 15. Sicut aduersus Stephanum in simili causa alios duos falsos testes summiserunt Act. 6. 13. Addit Marcus, *& non erat conueniēs testimonium illorum*, καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν. Ac nec quidem eorum testimonium æquum erat, aut æquale, quod quidam interpretantur ipsos inter se testes non conuenisse, sicut videtur noster interpres intellexisse; sed verba Græca alium sensum præ se ferunt, & nec sic quidem eorum testimonium æquale erat, id est sufficiens ad damnandum Christum. Hāc enim vim habet illud, & nec sic quidē id est, quamuis affirmarent se audiuisse Christum dicentem, *Ego dissoluam templum hoc manufactum, & post triduum aliud non manufactum ædificabo*, non iudicasse Pontifices posse propterea Christum ad mortem condemnari. Nam testes quidem inter se rectè conueniebāt, cum eadem vterque verba, & eodem sensu recitaret. Cur ergo, dicet aliquis, Stephanus non de alio conuictus crimine lapidatus est? Act. 6. 14. quia duo falsi testes dixerunt, *audiuimus eū dicentem, quoniam Iesus Nazarenus hic destituet locum istum.* Respōdeo multa in illis verbis, quæ duo illi falsi testes ex Stephano se audiuisse mentiti sunt, cōtineri, Iesum enim Deum esse confitebatur, quod Iudæis blasphemiæ erat, & iubebantur blasphemi lapidibus obrui Leuit. 24. 16. Ibi præterea addebant testes dixisse eum, *& mutabit traditiones, quas tradidit nobis Moyses.*

62. *Et surgens Princeps sacerdotum.*) Non debebat iudex surgere, sed sedere, sed non loquitur, tanquam iudex in tribunali sedens, sed tanquam sacerdos in synagoga, vbi quisquis aut loquebatur, aut legebat, solebat surgere, vt apparet Lucæ 4. 16.

Nihil respondes.) Quid opus responsione erat; cum testimonium, quod cōtra Christum afferebatur, ne ipsorum quidem sacerdotum iudicio, vt Marcus significat, sufficiens esse videretur? Loquitur ex affectu malus iudex, & Christi silentium, ex quo debuit testimonij colligere vanitatem, in culpæ argumentum trahit, quasi Christus ideo taceret, quòd sibi male esset conscius, & quod sibi ipsi leue testimoniū esse videbatur, acri interrogatione exaggerat, quasi dicat, nihilne respōdes, cum tam magna tibi crimina obijciantur?

63. *Adiuro te per Deum viuum.*) ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, quod propriè significat Dei nomine, & quasi mandato aliquem aut ad loquēdum, aut ad faciendum obstringere; frequens eius rei apud Iudæos vsus erat, vt ex sacris litteris intelligimus.

Si tu es Christus filius Dei.) Quemadmodum vulgò docere soles, quemadmodum te nonnunquam appellas: ea enim de causa aliàs voluerant Iudæi Christum lapidare, quòd se filium Dei esse significasset Ioan. 10. 31. Non agebatur de ea re, sed eo consilio Pontifex Christum interrogat, an filius Dei sit, quia tunc omnem occasionē quæreret eum condemnandi, soleretque Christus docere se filium esse Dei. Crediderat eum in iudicio interrogatum non esse negaturum, & non posse meliorem reperiri causam, ut ad mortem damnaretur, quam si conuinceretur aliquando blasphemasse. Erat autem eorum iudicio magna blasphemia, si quis se Dei filium appellasset, quia non poterat naturalis Dei filius esse, quin Deus esset. Itaque Iudæorum etiam iudicio Arianorum error confutatur. Lucas 22. 66. narrat hæc ipsa accidisse facto iam die; *Et vt factus, inquit, est dies, conuenerunt seniores plebis, & principes sacerdotum, & Scribæ & duxerunt illum in concilium suū dicentes, Si tu es Christus, dic nobis.*

Qua-

Quapropter sunt, qui putent diuersam esse historiam, bisque Christum de hac re interrogatum, primùm à Pōtifice ante mediam noctem, cum primùm ad illum ductus est, deinde à toto concilio facto iam die, cùm priùs non satis apertè respōdisse videretur, sed tantùm, *tu dixisti*. August. lib. 3. de cons. Euang. ca. 7. magis assentior, qui eandem historiā esse dicit. Quis enim credat postea iterū de eadem re interrogatum fuisse Christum, cùm ante tā disertè respondisset, *Tu dixisti*, & vt Marcus ait, etiam clarius, *Ego sum*: & Pontifex tam bene intellexerit, vt sciderit vestimenta sua, ac dixerit, *Quid adhuc egemus testibus? Ecce nunc audistis blasphemiam*: Ergo quia Matthæus tempus non notauit, Lucas notauit, cum factus esset dies, credendum est Matth. factum illud per anticipationē narrauisse, idque non sine causa, quia cœperat Christi examinationes in Iudæorum cōcilio exponere, & ea interrogatio vna examinatio fuit, vt deinde continua etiam oratione tres Petri negationes exponeret. Quòd autem Matthæus à Pontifice, Lucas ab omnibus interrogatum fuisse dicit, *Dic nobis, tu es Christus*, & Matthæus adiuratum, quod non dicit Lucas, leue est; nam vel Pōtifex primùm, deinde omnes, qui in concilio erant, Christum interrogarunt, vel quia Pontifex omnium nomine interrogabat, Lucas à toto concilio interrogatum fuisse dicit. Adiurationem autem silentio præterijt, vt solent Euangelistæ multa prę terire.

64. *Tu dixisti.*) Hanc phrasim supra explicauimus ver. 25. eademque c. sequenti ver. 11. coram Pilato Christus vsus est. Marcus capitul. 14. 62. clarius scribit respondisse Christum *Ego sum* quia sensus idem est; vnde intelligitur non significari, quod August. putat, *Tu dixisti*, id est, non ego, quasi non affirmat se Christum esse. Lucas capit. 22. 67. aliter Christum respondisse ait, *Si vobis dixero, non credetis, si autem & interrogauero, non respondebitis mihi, neque dimittetis*. Vero simile igitur est Christum bis eadē re interrogatum fuisse, primum simpliciter, & sine adiuratione, atque respondisse, quod Lucas ait, *si dixero vobis, nō credetis*. Deinde adiuratum à Pōtifice, atque tūc rn̄disse, quod Matthæus, & Marcus scribunt, *Tu dixisti, ego sum*, aut, *quia ego sum*, Hebraica phrasi. Vtrumque enim dixisse credibile est. Rn̄det autem non solùm, quātū interrogatur, sed plus ēt quàm interrogatur, quia de summo rei capite agebatur, an ipse esset Christus filius Dei, quo nullo modo cōueniebat eo loco aut negare, aut dissimulare, sed liberè potiùs profiteri, cùm ea de causa in hunc mundum venisset, vt tanquam filius Dei pro filijs Adami moreretur. Addit ergo, *Veruntamē dico vobis, amodo videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli*. Illud, *veruntamen*, non habet apud Matthœū cui respondeat, & pro suo officio aduersetur, cum aduersatiua, vt vocāt, particula sit. Itaque vr̄ mihi aduersari verbis, quæ non expressit Euangelista, sed intelligēda reliquit; expressit autem Lucas, *Si dixero vobis, non credetis mihi: veruntamen à modo videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus celi*, quasi dicat, quid opus est, vt vobis respōdeam, cū credituri non sitis? Melius est, vt reb. quàm vt verbis fidem vobis faciam; veniet ergo tp̄s, quo tp̄e filium hominis videatis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus celi, & velitis nolitis credere cogamini, q̄ nunc mihi dicenti non creditis sicut alio loco dixit, *si mihi non creditis, propter opera ipsa credite* Ioann. 14. 10. 11. Solet .n. Christus incredulos Iudæos ad resurrectionē suam, & ad diem iudicij mittere, vt supra c. 12. & 39. & c. 16. 4. *Generatio praua, & adultera signū quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ Prophetæ*, & Apoc. 1. 7. *Ecce venit cum nubibus, et videbit eū omnis oculus & qui eum pupugerunt, & plangent se super eum omnes tribus terræ*. Quod aūt dicit à mō, Græcè, ἀπ' ἄρτι, non significat statim post illud tp̄s, quo loquebat, eos visuros filiū hominis sedētem à dextris virtutis Dei. Loquit. n. de die iudicij,

iudicij, quo die in nubibus cæli uenturus est supra capitul. 19.28. & c. 24.30. sed significat Iudæos non esse uisuros se ab eo tempore, id est à morte sua, donec videant eum sedentem à dextris virtutis Dei, & veniẽtem in nubibus cœli, quasi per negationem dicat, deinceps non uidebitis me habitu ici, vt nunc videtis, sed habitu filij Dei sedẽtem à dextris virtutis Dei, & uenientem in nubibus cœli. Tacitè igitur primo aduentui secundum opponit. At quo modo à dextris virtutis Dei sedentem uisuri erant, qui Deum ipsum visuri non erant? nempe visuri erant Christum tanta cum maiestate ueniẽtem, vt facilè intelligerent eum in meliore, vt ita dicam, diuinitatis parte locatum esse, hoc est, sedere a dextris virtutis Dei, maximè diuinitatem ostendere. A dextris autem uirtutis Dei, Hebraismus est, pro, ad potentem dexteram Dei. Quomodo autem in nubibus cœli uenturus sit c. 19.28. & c. 24.30. docuimus.

Iudæi quã do vestes scindere soliti. Iliad. γ 5. 12. Aeneid.

65 *Scidit vestimenta sua.*) Multarum gentium consuetudo fuit in luctu, & indignatione uestem discindere, vt etiam ex Homero, & Virgilio manifestum est, Iudæi autem duabus potissimum in rebus vestimenta scindebant, in luctu, vt Gen. 37.29. 34. & 44. 13. & Num. 14.6. & Iudicum 11. 35. & 1. Regũ 4. 12. & 2. Reg. 1.11. & 13.19. Deinde cum aliquam contra Deum blasphemiam audiebant sicut 4. Reg. 19.1. rex Ezechias auditis blasphemijs, quas legati Sennacherib contra Deũ iactauerant, uestimenta scidisse dicitur, & Thalmutistæ tradunt, vt nonnulli adnotauerunt, in libro de Magistratibus tractatu de quadruplici morte Iudæorum traditionem fuisse, vt audita blasphemia vestimenta scinderent. Putabant autem magnam esse blasphemiam, quòd Christus se filium Dei esse profiteretur; itaque clamat Pontifex *blasphemauit* גדף contumeliose, & impie aduersus Deum locutus est; hoc enim & Hebraicum verbum גדף, & Græcum βλασφημεῖν propriè significat; facit autem contra iuris ordinem summus sacerdos, quòd iudex cùm sit, accusatoris partes suscipiat, & accusatores iudices faciat.

66. *Reus est mortis.*) Iubebat lex, vt qui blasphemasset, lapidaretur Leui. 24.16. propterea & hoc loco reũ mortis esse dicunt, & alias, cum se filium Dei appellasset, voluerunt lapidare Ioan. 10. 31.

67. *Tunc expuerunt in faciem eius.*) Istud *Tunc* non significat tempus illud, quo Christus confessus est se filium Dei esse, & quo Iudæi clamauerunt *reus est mortis*, sed tempus potius præcedens, aut confusè totum tempus illius noctis, constat enim ex Luca capitul. 22.66. interrogationem illam Pontificis, & Christi responsionẽ factam esse lucente iam die, & hęc, quę nunc Matthæus narrat, factã fuisse de nocte, dum Christus in domo Pontificis vinctus tenebatur, eumque Petrus negabat.

Alij autem palmas in faciem eius dederunt.) οἱ δὲ ἐρράπισαν fustibus, aut bacillis ceciderunt, vel forte crepidis, quibus Iudæi plurium vtebantur. ῥαπὶς enim vnde verbum ῥαπίζειν ductum est, & virgam, aut fustem, & crepidum significat, & est vero simile Iudæos contumeliæ causa crepidis faciem Christi cecidisse. Marcus, & Lucas scribunt faciem prius Christo velauisse. Ioannes autem prius quendã ex adstantibus alapam illi impegisse, quod Pontifici respõdisset, *quid me interrogas? interroga eos, qui me audierunt, quid locutus sim*; quasi parum reuerenter cum Pontifice loqueretur, *sic, inquit, respondes Pontifici?* Christũ autem respondisse, *si male locutus sum, testimonium perhibe de malo, si autem bene quid me cædis?*

68. *Prophetiza nobis.*) Quia vulgò insignis Propheta habebatur c. 21. 11. 46. & ipse filium Dei se confessus fuerat vers. 64. per irrisionem obuelatis oculis eum cædentes interrogant, *Prophetiza nobis, quis est, qui te percussit*: sicut, cum in cruce penderet, dicebant *si rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credimus ei* c. 27. 42.

69. *Petrus verò sedebat foris in atrio.*) Quomodo Petrus in atrium P.

tificis ingressus fuerit, c. 18. 16. Ioan. exponit, *Petrus*, inquit, *stabat ad ostiũ foris; exiuit ergo discipulus alius; qui erat notus Pontifici, & dixit ostiariæ, & introduxit Petrum* Matthæus tantùm dixerat ingressum fuisse vers. 58. Quomodo autem nunc dicat eum sedisse foris in atrio, difficile non est; Cũ in atrio erat, & intus erat, & foris: intus, quia intra ambitum ædium, & vltra primam ianuam; foris, quia non erat in interiori domo, sed in atrio, & sub dio, vbi præsidiarij milites, & Pontificis, sacerdotum, & seniorum famuli erant.

Et accessit ad eum vna ancilla) Ioã. declarat ancillam ostiariam fuisse, quę ostium illi aperuerat. Lucas verò ait ad ignem tunc sedisse, idemque ait Marcus; erat enim ignis accensus in atrio, vt in præsidijs militaribus esse solet, vt omnes circunstare possent, & calefieri. Itaque ex Euangelistarum collatione colligitur Petrum à Ioanne in atrium Pontificis introductum, & ab ancilla, quæ ostium illi aperuerat, recognitum ad ignem, qui in atrio erat, cum alijs accessisse; ancillam verò primùm tacuisse, quia fortasse non satis certa erat, an bene Petrum cognouisset; cum autem sæpe in eum intuita esset, meliusque agnouisset, accessisse ad eum ad ignem sedentem, dixisseque *Et tu cum Iesu Galilæo eras*. Vocat Iesum Galilæum ignominiæ causa, sicut, qui iniquo erga eum erãt animo, solebãt appellare, & quia, cum in Galilæa plurimum uersaretur, Galilæus fortasse esse credebatur, & quia omnes fere eius discipuli Galilæi erãt, vt Ioannes 7.41. Sic Iulianus Apostata, & Christum, & Christianos omnes Galilæos appellabat, vt lib. 3. hist. Eccl. cap. 12. auctor est Socrates. Ioannes capitul. 18. 17. non scribit ancillam dixisse Petro, *Et cum Iesu Galilæo eras*; sed interrogasse eum, *Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius*? Lucas verò 22. 56. *Quem cum vidisset ancilla quædam sedẽtem ad lumen, & eum fuisset intuita, dixit, & hic cum illo erat.* Itaque credendum est omnia hæc ancillã illam dixisse; primùm dixisse, Petro quasi dubitando, *Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius*? vt ait Ioã. Deinde affirmando eidem dixisse, *Et tu cum Iesu Galilæo eras*, vt ait Matth. Postremò ad circunstantes conuersam dixisse, & hic cum illo erat, vt ait Lucas.

70. *At ille negauit coram omnibus dicens, nescio, quid dicis.*) Quod coram omnibus Euangelista Petrum negasse dicit, aut ideo fecit, vt circunstantiã declaret, qua crimen augetur, aut vt historiæ fidem faciat, ne Apostolorum principem falsò accusare videatur, quasi omnes, qui aderãt, pro testibus adducens. Quòd autẽ dicit Petrus, *nescio quid dicis*, securæ negationis emphasim habet, quasi dicat, non solùm non sum, quem me esse dicis, sed tantũ absum, vt sim, vt ne intelligam quidẽ, quid dicas; sic enim solemus respondere, cum ab eo crimine, quod nobis obijcitur, longissimè nos abesse significamus, non intelligo, quid dicas, nescio, quid dicis. Ioãnes scribit Petrum respondisse, *non sum*: Lucas, *non noui illum*: Marcus *neq; scio, neque noui, quid dicas* οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἐπίσαμαι, τί συ λέγεις neque noui eum, neque scio, quid tu dicas. Credibile est hęc omnia exaggerandi causa Petrum dixisse. Primùm simpliciter, *non sum*, vt ait Ioannes, cum ancilla quasi dubitando interrogauisset, *Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius*? vt idem Ioannes scribit. Deinde cum ancilla instaret, & diceret affirmanter, quod Matthæus ait, *& tu cum Iesu Galilæo eras*, Petrũ respondisse, *neque noui illum, neque scio, quid dicas*, vt Matth. Marcus, & Lucas scribunt.

71. *Egrediente autem illo ianuam.*) ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα. Egressum autem eum in vestibulum Marcus ait, *& exijt foras ante atrium, & gallus cantauit*, quod ad sentẽtiam, idem est; nam vestibulum ante atriũ erat, sicut in amplis ædibus esse solet, & notauit Marcus gallum statim cantasse, quia solus dixerat, *antequam gallus vocem bis dederit; ter me negaturus es*; vnde colligitur circiter mediam fuisse noctẽ; eo enim tẽpore galli primùm

mùm cantare ſolet. Ioannes vero hanc ſecundam Petri negationem factam fuiſſe dicit, cum Petrus ad ignem calefaceret ſe. Vnde colligimus Petrum, ſimulatque Chriſtum primùm negauiſſet, quia fortaſſe à circunſtantibus vexabatur, quaſi Chriſti diſcipulus eſſet, aut quia alia cauſa ab atrio in veſtibulum exijſſe, deinde, ut rem diſſimularet, ne fuga, quod ſibi obijciebatur, confiteri uideretur, ad ignem rediiſſe, &, vt ait Lucas, *poſt puſillum*, id eſt, non longo interiecto temporis ſpacio, iterum negauiſſe. Illud autem *puſillum*, quod Lucas ait, neceſſe eſt tres, vt minimùm horas intelligamus, quia idem Lucas ſcribit inter ſecundam, & tertiam negationem ſpacium fuiſſe quaſi horę vnius, & omnes Euangeliſtę dicunt ſtatim poſt tertiam negationem gallum cantaſſe; vnde colligimus tertiam negationem factam fuiſſe circiter horam quartam matutinam, id eſt paullo ante auroram, quo tempore gallus cantare ſolet. Erat enim æquinoctium, quare à media nocte, quo tempore Petrus primum negauerat, vſque ad ortum ſolis ſex fuerunt horæ; itaque ſecundum galli cantum vero ſimile eſt incidiſſe in horam quartam matutinam, & cum inter ſecundam, & tertiam negationem fuerit vna hora, ſequitur ſecundam negationem accidiſſe circiter horam tertiam, ac proinde tres fere horas inter primàm, & ſecundam negationem interceſſiſſe. Ex Ioanne etiam colligimus, quomodo participium, ἐξελθόντα, quo Matth. vtitur, interpretari debeamus, nimirum poſtquam exijſſet, vt ſubintelligatur, quod ait Ioannes, & ad ignem redijſſet. Cum enim exiret in veſtibulum, vidit eum alia ancilla, & recognouit; ſicut cum in atrium ingrederetur, oſtiaria viderat, atque cognouerat. Ea ergo ancilla, quæ exeuntem viderat, cùm iam Petrus ad ignem redijſſet, acceſſit, & dixit ijs, qui ibi erant, *& hic erat cum Ieſu Nazareno*, vt ait Matthæ. Lucas non dicit ancillam fuiſſe, ſed potiùs indicat fuiſſe virum, *& poſt puſillum*, inquit *alius videns eum dixit, & tu de illis*, Marcus verò ita loquitur, quaſi eandem ancillam, quæ ante Petrum interrogauerat, fuiſſe indicet, *καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐθὸν πάλιν ἤρξατο λέξειν τοῖς παρεστηκόσιν rurſum autem cum uidiſſet eum ancilla, cæpit dicere circunſtantibus*. Ioannes autem ſcribit multos fuiſſe, qui in hac ſecunda negatione Petrum interrogarunt, *Dixerunt ergo ei, numquid & tu ex diſcipulis eius es?* quas Euangeliſtarum ſententias, cùm conciliare non poſſent, quidam in eum errorem (ſic enim audacter appello) inducti ſunt, vt Petrum ſæpiùs, quàm ter Chriſtum negaſſe dicerent, & nonnulli quidem ſepties. Satius erat ignorantiam confiteri ſuam, quã & Petro, & quattuor Euangeliſtis, & Chriſto etiam ipſi facere iniuriam. Nam & Chriſtus non quater, non quinquies, non ſepties, ſed ter tantùm Petrum negaturum prædixerat, dicturus vtique negaturum ſepiùs, ſi ſæpiùs fuiſſet negaturus, cum, vt eo loco docuimus, maximè voluerit Petro inconſtantiam, & metum exaggerare; propterea enim dixit, vt Marcus ſcribit capitul. 14. verſic. 30. *priuſquàm gallus vocem bis dederit, ter me es negaturus*; & omnes Euangeliſtæ tres Petri negationes expoſuerunt, plures nemo; quod mirandum profecto eſſet, ſi ſæpiùs, quàm ter Petrus negauiſſet. Rurſus omnes Euangeliſtæ notauerunt poſt tertiam negationem gallum cantaſſe, & quaſi negandi finem feciſſe. Petrum enim galli admonitum voce verba Domini recordatum, & culpam ſuam, cùm foras exijſſet, lacrymis abluiſſe; & Petri crimen augere noſtrum non eſt; hæretici, vt ſolent, augent, qui & Petro, & eius ſucceſſoribus infenſo animo ſunt. Magis miror tam leuibus coniecturis in re tam graui, & contra Euangeliſtarum, & contra Chriſti teſtimonium hos auctores à recepta omnibus ſæculis, per totam Eccleſiam ſententia diſceſſiſſe; prima eſt, quòd Ioannes primam negationem in domo An-

Cõtra eos, qui aſſerũt Petrum ſæpius Chriſtũ negaſſe quàm ter.

næ contigisse scribere videatur; alij autem Euangelistæ tres præterea negationes in domo Caiphæ factas fuisse narrent. Iam enim docuimus versicul. 57. negationem illam primam, de qua Ioann. scribat, & cætera, quæ eodem loco narrat, non in Annæ, sed in Caiphæ domo accidisse. Secunda, quod Marcus videatur scribere Petrum ab eadem rursus ancilla interrogatum, iterum negauisse, vt paullo ante indicauimus; quòd si ita est, cum Matthæus aperte dicat aliam ancillam, fuisse, diuersæ fuerunt negationes. Sed Marcus non dicit eandem ancillam fuisse, nec verò significat; nam cum dicit *ἡ παιδίσκη*, articulus ille *ἡ* non sumitur relatiuè, quasi ad ancillam ostiariam, de qua ante locutus fuerat, referatur; & cum dicit *πάλιν iterum*, non significat ab eadem iterum ancilla interrogatum fuisse Petrum, sed ab ancilla quadam, scilicet alia iterum interrogatum, sicut ab altera priùs interrogatus fuerat, quemadmodum disertis verbis Matthæus scribit. Tertia vero coniectura nihilo firmior est, quòd Lucas videatur dicere non ab ancilla, sed à viro quopiam Petrum interrogatum negauisse: cum enim dicit, *alius videns eum dixit, & tu de illis es*, non significat distinctè fuisse virum, sed fuisse alium hominem, sicut Petrus vocat versicul. sequenti, *homo nescio, quid dicis*; cum ergo Lucas aut nesciret, aut exprimere nollet, vtrum vir, an fœmina fuisset, qui Petrum secundò interrogasset, dixit communiter alium quendam interrogasse, nimirum *ἄνθρωπον* hominem, qui & de viro, & de fœmina communiter dicitur. Vtrum autem vir, an fœmina fuerit, ex Matthæo, & Marco colligendum erat, qui nominatim dicunt ancillam, quandam fuisse. Quarta eorum coniectura est, quàm superius attigimus, quòd Ioannes secundam Petri negationem exponens à multis interrogatum fuisse dicat, num & ipse ex discipulis Christi esset. Itaque cum præter tres illas negationes, quas Matthæus explicauit, quattuor alias apud alios Euangelistas sibi reperire videantur, vnam apud Ioannem in domo Annæ, alteram apud eundem Ioannem, cum Petrus à multis interrogaretur, tertiam apud Marcum, cum ab eadem interrogaretur ancilla, quartam apud Lucam, cum à viro quodam, septem fuisse colligunt. Alias tres refutauimus, superest illa, quam ex Ioanne secundo loco colligunt, quæ multo minori negotio refutari potest. Primùm Ioannes non dicit multos fuisse, qui Petrum interrogarunt: tantum dicit, *εἶπον οὖν αὐτῷ, dixerunt ergo ei*, id est, dictum est ei; Hebraismus enim est, quo solent Hebræi verbum impersonale passiuum per tertiam personam pluralem exprimere sine supposito, ut amant, id est amatur, quod quamuis ab vno tantum fiat, verum est, sicut in quibusdam uerbis Latini etiam faciunt, *perhibent, ferunt, dicunt*, pro perhibetur, fertur, dicitur. Ergo quamuis vna tantùm ancilla Petro dixisset, *nunquid & tu ex discipulis eius es?* verè potuit Ioannes scribere, *dixerunt ergo ei*. Deinde credibile est primùm ancillam cœpisse dicere, *Nunquid & tu ex discipulis eius es?* deinde eos, qui aderant, sermonem prosequutos, sed non propterea putandum est diuersas fuisse negationes.

Et hic erat cum Iesu Nazareno.) Marcus ait ancillam dixisse circunstantibus, *hic ex illis est*. Lucas verò, *& tu de illis es*. Ioannes autem, *nunquid, & tu ex discipulis eius es?* Omnia ancillam dixisse credendum est. Primum, *nunquid, & tu ex discipulis eius es?* vt ait Ioannes; & cum Petrus negasset, affirmanter addidisse, *& tu de illis es*, vt ait Lucas; deinde ad eos, qui aderant, conuersam dixisse, *& hic de illis est*, vt ait Marcus; *nam cum Iesu Nazareno erat* vt ait Matthæus.

72. *Et iterum negauit cum iuramento.*) Auget Petrus crimen. Primū enim non iurauerat, sed negauerat: nunc & negat, & iurat. Lucas scribit dixisse, *ò homo non sum*. Io. autē *non sum, quale,*

credi-

credibile eſt prius ſimpliciter dixiſſe *non ſum*, vt ait Ioannes, deinde cum aut ancilla, aut ij, qui aderant, inſtarent, addidiſſe, quod ait Lucas, *o homo, non ſum*, poſtremò, cum adhuc vrgerent, dixiſſe, *non noui hominum*, vt ait Matthæus.

73. *Et poſt puſillum.*) Poſt vnius horæ ſpacium, vt Lucas exponit.

Acceſſerunt, qui ſtabant.) Sic etiam Marcus dicit. Lucas verò, *Alius quidam affirmabat dicens, verè hic cum illo erat.* Ioann. declarat fuiſſe cognatū eius, cuius Petrus auriculam abſciderat, qui affirmaret ſe Petrum in horto cum Chriſto vidiſſe. Credendum eſt cognato illo ſeruo Pontificis incipiente alios ſecutos fuiſſe.

Nam & loquela tua manifeſtum te facit.) Marcus, & Lucas, *Nam & Galilæus eſt.* Quomodo Galilęi, cùm Hebręo ſermone vterentur, ex lingua cognoſci potuerint Hierony. his verbis exponit, *quod vnaquæque prouincia, et regio habeat proprietates ſuas, & vernaculum loquendi ſonum vitare non poſſit;* ſicut videmus Ephratæos non potuiſſe aliorum Hebræorū more *ſchibboleth* pronunciare, ſed pro *ſchibboleth* dixiſſe *ſibboleth*, quod multis cauſa fuit mortis Iudicum 12. 6. & ſicut in Gallia videmus, cum omnes prouinciæ Gallicè loquantur, Aquitanos, Aruernos, Neuſtrios à Pariſijs facillime dignoſci.

74. *Tunc cępit deteſtari*) καταναθεματίζειν execrari, quod vel ad Chriſtum, vel ad ipſum Petrum referri poteſt, vt aut Chriſtum, aut ſe ipſum execratus fuerit; ſed quia neutrum conſtat, malo rem dubiam in meliorem partem interpretari, credereq; Petrum ſe ipſum execratum, id eſt diris, vt Latini loquuntur, deuouiſſe, quod ſpecies execrabilis iuramenti eſt; qualis illa, qua male aſſueti Galli vtuntur, *Le diable m'emporte, ſi ie le cognois.*

Et iurare, quia non nouiſſet hominē.) Creuit ſemper cum tentatione culpa. In prima negatione primùm dixerat *non ſum*, deinde *non noui illum*, poſtremò, *neſcio, quid dicas.* In ſecunda adhibuit iuramentum. In tertia execrationem, eamq; vero ſimile eſt ſæpe ingeminaſſe; hanc enim vim habere videtur verbum illud *cępit deteſtari*, quaſi ſæpe, & multis modis execratus fuerit, ſicut Galli dicunt de homine, qui ſæpe, & multis modis iurat, *Il a commence à iurer.* Marcus etiam ſcribit Petrum execratione vſum fuiſſe; Lucas, & Ioannes ſimpliciter dicunt eū negauiſſe, hanc circunſtantiā omittentes.

Et continuo gallus cantauit.) Lucas, *adhuc eo loquente gallus cantauit*, quę temporis circunſtantia tā diligenter expreſſa eò pertinet, vt appareat Chriſti prædictionem veram fuiſſe, *antequàm gallus cantet, ter me negabis* ver. 34. Omnes Euangeliſtæ notauerunt eodem conſilio eandem circunſtantiam, ſed Lucas magis expreſſit.

75. *Et recordatus eſt Petrus verbi Ieſu.*) Mirū, cur ante recordatus nō fuerit, cùm ante ad mediā noctē poſt primam negationē gallus cantaſſet; fortaſſe galli vocem non audiuerat, aut quia ſemel tantùm cantauerat, ſperabat ſe non iterum negaturū, aut, quod omnium veriſſimum eſt, nō ſolo galli cantu; ſed multò maximè Chriſti reſpectu admonitus eſt, vt ſignificat Lucas c. 22. 61. *Et conuerſus Dominus reſpexit Petrum, & recordatus eſt Petrus verbi Domini.* Ita Chryſo. in hunc locum, & Ambroſius lib. 10. commen. in Lucam, *Deniq̄ue, quos Ieſus reſpicit, plorāt delictum. Negauit primò Petrus, & non fleuit, quia non reſpexerat Dominus Negauit ſecundò, non fleuit, quia adhuc non reſpexerat Dominus. Negauit tertiò & reſpexit Ieſus, & ille amariſſimè fleuit.* Et Leo ſermone 3. de Paſſione Domini, *Reſpexit ergo Dominus Petrum, et inter calumnias ſacerdotum, inter falſitates teſtium, inter cędentium, & conſpuentium iniurias conſtitutus illis turbatum diſcipulum conuenit oculis, quibus eum prauiderat eſſe turbandum, & in illis conuerſa eſt veritatis inſpectio, vbi erat cordis facienda correctio, quaſi quædam illi vox Domini inſonaret, ac diceret. Quid habes Petre? quid in tuā conſcientiam recedis? ad me conuertere, in me confide, me ſequere, meæ paſſionis hoc tēpus eſt, nondū tui venit hora ſuppli-*

ey. Quid metuis, quod etiam ipse superabis? Non te confundat infirmitas, quam recepi; ego de tuo fui trepidus; tu de meo esto securus. Tria in his Petri negationibus obseruanda sunt. Primùm, non contigisse post ea omnia, quæ Matthæus narrauit, antequam de illis dicere aggrederetur, cū vna pars eorum, quæ ante dixit, acciderit orto iam die, vt quòd Christus è Pontifice rogatus fuerit, vtrum ipse esset Christus, vt constat ex Luca 22. 66. cùm manifestum sit tres Petri negationes diuersissimis eius noctis horis accidisse; Matthæus ergo, & Marcus, quia narrare cœperant, quæ erga Christum ea nocte facta fuerant, eam totam historiam priùs absoluere voluerunt, quàm Petri negationes inciperent recitare; ideoque negationes Petri simul vltimo loco posuerunt. Lucas è diuerso, quia de prima Petri negatione dicere cœperat, omnes simul explicare voluit, priusquàm narraret, quæ Christo facta essent; solus Ioannes negationes Petri cum historia Christi permiscuit. Secundo loco cauendus vulgaris error est eorum, qui putant fidem Petrum perdidisse; nec enim fidem perdidit, sed negauit, qđ aliud esse Theologi dicunt, quemadmodum & Prudentius ait in libro Cathemerin.

Petrus fidē non perdidit, cum Christū negauit. Hymno 1.

Fleuit negator denique
Ex ore prolapsum nefas,
Cum mens maneret innocens,
Animusque seruaret fidem.

Petrus verè & cum mendacio Christū negauit.

Tertio loco altera huic opposita sententia fugienda est, multos licet, & bonos auctores habeat, Petrum, cum Christum negauit, aut non peccasse, aut certè mentitum non fuisse, sed salua veritate ambiguè locutum, vt Hilarius, & Ambrosius scribunt. Nec enim, inquiunt, mentiebatur, qui eum hominem se nosse negabat; quem Deum cognoscebat. Quos, vt opinor, auctores his verbis Hieronymus notat, *Scio quosdam pio affectu erga Apostolum Petrum locum hunc ita interpretatos, vt dicerent Petrum non Deum negasse, sed hominem, & esse sensum nescio hominem, quia scio Deum. Hoc quàm friuolum sit, prudens lector intelligit; sic defendunt Apostolum, vt Deum mendacij reū faciant. Si enim iste non negauit, ergo mentitus Dominus, qui dixerat, Amen dico tibi, quia hac nocte antequam gallus cantet ter me negabis. Cerne, quid dicat, me negabis, non hominem.* Quanquam possumus Hilarium, & Ambrosium ab errore benigna interpretatione liberare, vt non negent & negauisse, & peccasse, & mentitum fuisse Petrum, sed tantùm ita locutum dicant, ut ex verbis eius aliquis verus sensus elici posset, quia dixerat *non noui hominem*, quod interpretari possemus, non noui tanquam solum hominem, sed tanquam Deum.

Excusātur Hilarius, & Ambrosius circa Petri negationem.

Et egressus foras fleuit amarè.) Non potuit, vt aiunt Hieronym. & Beda in atrio Pontificis agere pœnitentiam, foras illi egrediendum fuit. Fecisset constantiùs, & fortiùs, si quo loco peccauerat, eodem pœnitentiam egisset, & coram quibus Christum se nosse negauerat, coram eisdem confessus fuisset; vt negationis damnum repararet. Sed ita natura comparatum est, ut ibi pudeat agere pœnitentiam, vbi peccare non puduit. Quanquam Petrus non tam infirmitate fortasse, quàm Christi verecundia egressus est foras, quòd eius conspectum, quem negauerat, sustinere non posset. Quacunque tandem ratione egressus sit, magnum pœnitentiæ præbuit exemplum, recteque de illo libro 10. comment. in Lucam scribit Ambro. *Etiam lapsus sanctorum vtilis est. Nihil mihi nocuit, quod negauit Petrus: profuit, quòd emendauit. Didici cauere colloquia perfidorum. Petrus inter Iudæos negauit. Salomon contubernio Gentili deceptus errauit. Fleuit igitur amarè Petrus vt lacrymis culpam ablueret,* &, vt Clemēs Romanus scripsit, tam altè in eius animo eius delicti dolor sedit, vt toto uitæ suæ tempore, quoties gallum cantantem audiret, procidens in genua lacrymas funderet, & peccati sui peteret ueniam. Tenere non possum me, quin insignem nouorum hæreticorum impudentiam traducam, qui, ut probent nullam in nobis esse pro

Petri pœnitentia ob Christi negationem.

pecca-

Explicatur locus Ambrosij vulgò ab hæreticis corruptè citatus contra satisfactionem.

peccatis satisfactionem, Ambrosij in 22. capit. Lucę uerba proferunt, *Lacrymas eius lego, satisfactionem non lego;* quod testimonium ne Caluinum quidem, qui omnium doctissimus uideri uoluit, citare puduit. Recitabo totum Ambrosij locum, ut istorum impudentiam, & malignitatem lector perspiciat. *Petrus* inquit. *doluit, & fleuit, quia errauit, vt homo; Non inuenio, quid dixerit, inuenio, quod fleuit; lacrymas eius lego, satisfactionem non lego, sed quod defendi non potest, ablui potest. Lauant lacrymæ delictum, quod voce pudor est confiteri, & venia fletus consulunt, & verecundę lacrymæ sine horrore culpam loquuntur; lacrymæ crimen sine offensione verecundiæ confitentur, lacrymæ veniam non postulant, sed merentur. Inueni, cur tacuit Petrus, ne tam citò veniæ petitio plus offenderet. Ante flendum est, quàm petendum. Bonæ lacrymæ, quæ lauant culpam.* Quib. uerbis clariùs potuit Ambrosius dicere Petrum pro peccato satisfecisse, quàm, *lauant lacrymæ delictum?* quàm, *lacrymæ veniam postulant, sed merentur?* quā *bonæ lacrymæ, quę lauant culpam?* Ergo cum dicit *lacrymas eius lego, satisfactionem non lego;* satisfactionem excusationem, & purgationem appellat; &, vt vulgò loquuntur, sui ipsius iustificationem. Significat igitur Petrum non excusasse culpam, sed fleuisse. Hoc est, quod ait. *Nō inuenio, quid dixerit; inuenio quod fleuerit.* Sed isti boni Theologi, qui aut aut nihil, aut solam Grammaticam sciunt, ne Grammaticam quidem apud D. Ambrosium intellexerunt.

IN CAPVT XXVII.

1 MANE autem facto, consilium inierūt omnes prin
cipes sacerdotum, & seniores populi aduersus
Iesum, vt eum morti traderent. 2 Et vinctum ad Mar. 15. a.
duxerunt eum, & tradiderunt Pontio Pilato pręsidi. 16.
3. Tunc videns Iudas, qui eum tradidit, quòd Luc. 23 a. 1.
damnatus esset; pœnitentia ductus, retulit triginta argenteos Ioan. 18. c.
principibus sacerdotum, & senioribus 4. dicens: Peccaui tra- 28.
dens sanguinem iustum At illi dixerunt Quid ad nos? tu vide-
ris. 5. Et proiectis argenteis in templo, recessit: & abiens laqueo
se suspēdit. 6. Principes autem sacerdotum, acceptis argenteis, Act. 1. ca. 19.
dixerunt: Non licet eos mittere in corbonam: quia pretium san
guinis est. 7 Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figu-
li, in sepulturam peregrinorum. 8. Propter hoc vocatus est ager
ille, Haceldama, hoc est, ager sanguinis, vsque in hodiernū diē. Act. 1 cap.
9. Tunc impletum est, quod dictum est per Ieremiam prophe- 18.
tam, dicentem: Et acceperunt triginta argenteos pretium ap- Zach. 11. c. 12.
pretiati, quem appretiauerunt à filijs Israel: 10. & dederūt eos
in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus. 11. Iesus autem
stetit ante præsidem, & interrogauit eum præses, dicens: Tu es Mar. 15. a.
Rex Iudæorum? Dicit illi Iesus: Tu dicis 12 Et cum accusare- 2.
tur à principibus sacerdotum, & senioribus, nihil respōdit. 13. Luc. 23. a. 3.
Tunc dicit illi Pilatus: Non audis, quanta aduersum te dicunt Iōan. 18. f. 28.
testimonia? 14. Et non respondit ei ad vllum verbum, ita vt mi-
raretur præses vehementer. 15. Per diem autem solemnem con

fueuerat præses populo dimittere vnum vinctum, quem voluis-
sent. 16 habebat aūt tunc vinctū insignē, qui dicebatur Barab-
bas. 17. Congregatis ergo illis, dixit Pilatus: Quem vultis dimit
tam vobis: Barabbā, an Iesum, qui dicitur Christus? 18. Sciebat
.n. q per inuidiam tradidissent eū. 19 Sedente aūt illo pro tri-
bunali, misit ad eū uxor eius, dicens: Nihil tibi, & iusto illi, mul
Mar. 15. b. 11. ta .n. passa sum hodie per visum pp eum. 20. Principes aūt sacer
Luc. 23. b. 18. dotum, & seniores persuaserunt populis, vt peterent Barabbā,
Ioann. 18. g 41. Iesum vero perderent. 21. Respondens aūt præses, ait illis: Quē
Act. 3. b. 14. vultis vobis de duobus dimitti? At illi dixerunt: Barabbam. 22.
Dicit illis Pilatus: Quid igitur faciam de Iesu, qui dicitur Chri-
stus? 23. Dicūt oēs: Crucifigatur. Ait illis præses: Quid enim ma
li fecit? At illi magis clamabant dicentes: Crucifigatur. 24. Vi-
dens aūt Pilatus, quia nihil proficeret, sed magis tumultus fie-
ret: accepta aqua, lauit manus coram populo, dicens: Innocens
ego sum à sanguine iusti huius: vos videritis. 25. Et respondens
vniuersus populus, dixit: Sanguis eius super nos, & super filios
nostros. 26. Tunc dimisit illis Barabbā: Iesum aūt flagellatū tra
didit eis, vt crucifigeretur. 27. Tunc milites præsidis suscipien-
tes Iesum in prætoriū congregauerunt ad eū vniuersam cohor
Mar. 15. b. 16. tem: 28. & exeuntes eū, chlamydem coccineā circundederunt
Ioann. 19. d. 18. ei, 29. & plectentes coronā de spinis, posuerunt sup caput eius,
Psal. 21. d. 17. & arundinem in dextera eius. Et genu flexo ante eū, illudebant
ei, dicentes: Aue Rex Iudæorum. 30. Et expuentes in eum, acce
perunt arundinem, & percutiebāt caput eius. 31. Et postquam
Mar. 15. b. 21. illuserunt ei, exuerunt eum chlamyde, & induerunt eum vesti-
Luc. 23. d. 26. mentis eius, & duxerunt eū, ut crucifigerent. 32. Exeuntes aūt
Ioan. 19. d. 17. inuenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonem: hunc anga
riauerunt, vt tolleret crucem eius. 33. Et venerūt in locum, qui
dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus. 34. Et dederunt ei
vinum bibere cum felle mistum. Et cum gustasset, noluit bibere.
35. Postquam aūt crucifixerunt eum, diuiserunt vestimēta eius,
Mar. 15. c. 24. sortem mittentes: vt impleretur, quod dictum est per Prophe-
Luc. 23. f. 34. tam dicentem: Diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestem
Ioan. 19. d. 18. meam miserunt sortem. 36. Et sedentes seruabant eum. 37. Et
Ioan. 2. d. 19. imposuerūt super caput eius causam ipsius scriptam: HIC EST
IESVS REX IVDAEORVM. 38. Tunc crucifixi sunt cum
eo duo latrones: vnus à dextris, & vnus à sinistris. 39. Prætereū
tes autem blasphemabant eum mouentes capita sua, 40 & di-
centes: Vah qui destruis templum Dei, & in tridno illud reædi
ficas: salua temetipsum: si filius Dei es, descende de cruce. 41.

Similiter

Similiter & principes ſacerdotum illudentes cum Scribis,& ſe
nioribus dicebant:42.Alios ſaluos fecit,ſe ipſum non poſt ſal- Sap. 2. d. 18.
uum facere:ſi rex Iſrael eſt,deſcendat nunc de cruce, & credi- Pſal. 21. a.
mus ei:43.confidit in Deo:liberet nunc,ſi uult eum:dixit enim: 9.
Quia filius Dei ſum.44 Idipſum autem & latrones,qui crucifi-
xi erant cum eo,improperabant ei.45. A ſexta autem hora te-
nebræ factę ſunt ſuper vniuerſam terram vſque ad horam nonā.
46. Et circa horam nonam clamauit Ieſus voce magna dicens:
Eli,Eli,lamma ſabactani?hoc eſt Deus meus,Deus meus,vt q̄d
dereliquiſti me?47.Quidam aūt illic ſtantes,& audientes,dice Pſal. 21. a.
bant:Eliam vocat iſte.48.Et continuo currens vnus ex eis acce 1.
ptam ſpongiam impleuit aceto,& impoſuit arundini,& dabat
ei bibere.49.Ceteri vero dicebant:Sine videamus,an veniat E-
lias liberans eum.50. Ieſus autem iterum clamās voce magna,
emiſit ſpiritum.51.Et ecce velum templi ſciſſum eſt in duas par 2. Par. 3. d.
tes à ſummo vſque deorſum,& terra mota eſt, & petræ ſciſſæ 14.
ſunt,52 & monumenta aperta ſunt:& multa corpora ſanctorū,
qui dormierant, ſurrexerunt. 53. Et exeuntes de monumentis
poſt reſurrectionem eius,venerunt in ſanctam ciuitatem,& ap-
paruerunt multis.54.Centurio autem,& qui cum eo erant,cu-
ſtodientes Ieſum,viſo terræ motu,& his,quæ fiebant,timuerūt
valde,dicentes : Verè Filius Dei erat iſte 55. Erant autem ibi
mulieres multæ à longe,quæ ſecutæ erant Ieſum à Galilæa, mi
niſtrantes ei:56.inter quas erat Maria Magdalene,& Maria Ia- Mar. 15. d. 42.
cobi,& Ioſeph mater,& mater filiorum Zebedęi.57. Cum aūt Luc. 23. g.
ſero factum eſſet,venit quidam homo diues ab Arimathæa, no- 50.
mine Ioſeph,qui & ipſe diſcipulus erat Ieſu.58.hic acceſſit ad Ioan. 19. e. 38.
Pilatum,& petijt corpus Ieſu.Tunc Pilatus iuſſit reddi corpus.
59.Et accepto corpore,Ioſeph inuoluit illud in ſindone mun-
da 60 & poſuit illud in monumento ſuo nouo, quod exciderat
in petra.Et aduoluit ſaxum magnum ad oſtium monumenti,&
abijt.61.Erat aūt ibi Maria Magdalene, & altera Maria ſeden-
tes contra ſepulchrum.62.Altera aūt die,quæ eſt poſt Paraſce
uen,conuenerunt principes ſacerdotum,& Phariſæi ad Pilatū.
63.dicentes:Domine recordati ſumus, quia ſeductor ille dixit
adhuc uiuens:Poſt tres dies reſurgam. 64. Iube ergo cuſtodiri
ſepulcrum vſque in diem tertiū:ne forte ueniant diſcipuli eius,
& furentur eum,& dicant plebi:Surrexit à mortuis : & erit no-
uiſſimus error peior priore.65.Ait illis Pilatus: Habetis cuſto-
diam,ite,cuſtodite,ſicut ſcitis.66.Illi autem abeuntes, munie-
runt ſepulcrum,ſignantes lapidem,cum cuſtodibus.

IN CAPVT XXVII.

1 ANE *autem facto.*) Marcus, *confestim mane,* Lucas, *& vt factus est dies.*

Consilium inierũt.) Lucas, *conuenerunt* Credibile enim est primum illud concilium fuisse dissolutum. Nec enim est vero simile sacerdotes, Scribas, & seniores populi quantauis contra Christum rabie incitatos per totam noctem sine vlla requie congregatos fuisse. Itaque, quæ Matthæus supra narrauit cap. 26. versic. 62. usque ad 67. in hoc concilio matutino facta sunt, ut ex Luca manifestum est, quia quemadmodum capi. 26. 67. probauimus, eadem est apud Matthæum, & Lucam historia.

Omnes principes sacerdotum & seniores populi.) Marcus, & Lucas addunt, *& Scribæ*; hæc enim, vt sæpe diximus, tria hominum genera Iudæorum concilium efficiebant. Quomodo autem multi principes sacerdotum fuisse dicãtur c. 2. 4. declarauimus.

Vt eum morti traderent.) Nonne iam dixerant capi. superiore versic. 66. *Reus est mortis?* Paullo ante monuimus illa verba hoc loco, & in hoc concilio dicta fuisse, sed Matthæus per anacephalæosim dixit *concilium inierunt*, quia interposita historia de Petri negationibus intermiserat narrationem. Non erant uisa falsa testimonia, quæ aduersus Christum producta fuerant, satis idonea, vt Christus morti traderetur, quemadmodum Marcus capitul. 14. 56. indicauit, ideo cum viderent diem illucescere, & nullam se habere satis sufficientem accusationem, quàm ad Pilatum deferrẽt, concilium iterum vocant, ut deliberent, quid possint coram Præside Christo objicere, quod morte dignum esse uideatur, ideoque rogant, an ipse sit Christus, vt capitul. præcedenti versicu. 63. Matth. scripsit; hoc enim Christum credebant non negaturum, & Præsidi capitale videri poterat, quia cùm omnium Iudeorum opinio esset Christũ futurum regem, & populum à tyranni de liberaturum, quisquis se Christum esse dicebat, regem profitebatur, qua re nihil criminosius Romanis imperium in Iudæos obtinẽtibus videri poterat.

3. *Et vinctum.*) καὶ δήσαντες αὐτὸν, & cum eum vinxissent, vt etiam Marcus scribit capitul. 15. 1. Iam ante vinctus fuerat, cum comprehenderetur, ut ait Ioannes capitul. 18. 12. sed aut fuerat relaxatus, cum in domo Põtificis teneretur, unde fugere non posse credebatur, aut tenebatur quidem ligatus, sed non manibus vinctis. cum autem vellent eum à domo Caiphę in domum Pilati traducere. iterum vinxerunt.

Et tradiderunt Pontio Pilato præsidi.) Quare Præsidi tradiderunt, & non ipsi occiderunt, siue iure, siue rabie, dubitari potest. Chrysostom. existimat propterea Pilato tradidisse, quòd dies esset festus, quo die ipsis quamquam condemnare non licebat, sed capitul. superiore versic. 2. satis probauimus non fuisse diem illum Iudæis festum. Theophylactus verò ideo Pilato traditum fuisse putat, quòd affectati regni accusaretur, quę res ad Pilatum Romanum Præsidem spectare videbatur. Vera causa ex Ioanne colligitur capitulo. 18. 31. vbi Iudæi dicunt sibi non licere quemquam occidere, siue omnino non licuerit, sublata illis à Romanis omni de capitalibus causis iudicandi potestate, vt omnes fere sentiunt auctores; siue, vt nonnulli existimant, quòd non licuerit illis quemquam crucifigere; sed aut lapidare, aut strangulare, aut vrere, aut gladio iugulare, vt capitul. 5. 22. docuimus; ex quo pœnarum genere crux non erat, quæ à Romanis in Iudæam fuerat introducta. Volebant autem non quoquomodo Christum occidi, sed cruce occidi, quod omnium ignominiosissimum mortis genus erat. Objiciet aliquis Stephanum ab illis lapidatum

Act. 7

Act. 7. 58. quare non omnis in capitalibus causis potestas crepta Iudæis erat. Facile responderi potest, illud mortis genus Iudæis non fuisse prohibitum; quare & Christum ipsum alias voluerant lapidare Ioan. 10. 31. Si autem, quod probabilius est, omnis omnino occidendi potestas ablata illis erat, respondendum est, vt nonnulli responderunt interpretes, impetu, non iudicio id factum fuisse, vt & Stephanum lapidauerint, & Christum lapidare voluerint. Porrò quomodo Pontius Pilatus Præses fuerit, ex Iosepho intelligitur. Diximus capit. 14. 1. magni Herodis regnum post eius mortem in Tetrarchias fuisse diuisum, vt ex Luca capit. 3. 1. colligitur, quarum vna Iudęa fuit, quam Archelaus magni Herodis filius annos decem, partim regis specie, partim Tetrarchæ auctoritate gubernauit. Post id tempus accusatus, apud Augustum Imperatorem est, quòd tria Iudæorum millia, qui in templum confugerant, ipso Paschæ die trucidasset, quòdque tyrannidem in Iudæos exerceret, & sacerdotium, quibus vellet, auferret; quibus vellet, daret; itaque Viennam Galliç vrbem relegatus est, vt Iosephus libro 17. antiquitatum, cap. 19. & libro 18. cap. 1. testatur. Sic Iudæa in prouinciam Romanorum redacta est, & per Præsides, sicut aliæ prouinciæ, cœpta gubernari. Ex quibus Pilatus sextus fuit, vt Iosephus scribit libro antiquitatum 18. capit. 4. Putat Theophyla. Pontium Pilatum vocatum fuisse, quòd ex Ponto esset nimis leui nominis coniectura; nam & apud Romanos Pontios fuisse legimus.

3. *Tunc videns Iudas, qui eum tradidit, quòd damnatus esset.*) Sunt, qui interpretentur, quòd ipsemet Iudas dãnatus esset, quasi dicat Euangelista. Tunc videns Iudas nullam sibi spem salutis superesse, retulit triginta argenteos, & desperans laqueo se suspẽdit. Sed hæc opinio facile ex Euãgelistæ contextu refutatur, qui ita narrationem texuit, vt non obscurè indicaret hoc esse ad Christum referendũ, quòd cum eum Iudas videret damnatum esse, triginta argenteos retulit. Difficilior quæstio est, de qua Christi damnatione hoc, quod solus Matth. narrat, sit intelligendum. Sunt, qui putent de damnatione per Pontium Pilatum facta versic. 26. intelligi oportere: sed Matthęum per anticipationem ante narrauisse, quod & Iuuencus Poeta Christianus existimauit, multique recentiores interpretes assentiuntur, quia dicitur Iudas triginta argenteos ad sacerdotes retulisse, quos cum accipere noluisent, in templum proiecerit. Vnde colligitur in templo tunc fuisse sacerdotes, vbi antequàm Christus à Pilato condemnaretur, esse non potuerunt, cùm in accusando Christo tantopere essent occupati. Tenuis coniectura; nec enim omnes sacerdotes, sed soli principes sacerdotum, id est sacerdotalium familiarum capita Christum accusabant, vt versic. 1. Euangelista significauit; itaque poterant alij omnes sacerdotes, qui principes non erant, in templo esse. Et verò probabile non est templi ministeria, quæ per sacerdotes perficiebantur, dum Christus apud Pilatum acusabatur, cessauisse. Difficilior obiectio esse potest, quòd principibus sacerdotum Iudas dicatur argenteos retulisse. Veruntamen potuit ad principes sacerdotum. qui non in templo, sed aut in domo Caiphæ, aut in Prætorio erant, argenteos referre, quos cùm accipere noluisent, in templum proiecit, proiectos verò, qui in templo erant, sacerdotes accepisse atque seruasse vero simile est, donec principes sacerdotum consilium postea inierunt, quid de illis fieri oporteret, vt ver. 6. & 7. Matth. scribit. Ergo quod dicit Euangelista, *videns Iudas, quòd damnatus esset*, ita intelligendum est, uidens Christum Iudæorum præiudicio condemnatum, qui omnes vna voce clamauerant. *reus est mortis* cap. 26. 66. Videns Christum à Iudæis ad Pilatum trahi, quod nequaquam fecissent, nisi omnino deliberasent non priùs desistere, quàm ad crucem con-

Lib. 4. Euang. hist.

condemnaretur: *retulit triginta argenteos*. Principes enim ſacerdotum dicũtur Chriſtum morti tradidiſſe, quia Pilato ad mortem condemnandum tradiderunt, vt ſcribit Lucas capitul. 24.20.. *Quomodo enim tradiderunt ſummi ſacerdotes & Pontifices noſtri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum.* Hinc colligitur Iudam, cum Chriſtum vendidit, neque eo vendidiſſe animo, vt occideretur, neque putaſſe fore, vt condemnaretur ad mortem, quemadmodum Theophyl. & non nulli recentiores interpretes admonuerunt. In hoc ſacerdotibus, Scribis, & ſenioribus aliquanto melior, quòd quamuis auaritia, & infidelitate magiſtrum vendidiſſet, de morte tamen eius non cogitaſset.

De Iudæ pœnitẽtia. *Pœnitentia ductus.*) Origenes, & Hieron. ita de hac Iudæ pœnitentia loquuntur, vt eam laudare videantur. Hinc enim Manichæorum refellunt errorem, qui duas, alteram bonam, alteram malam, naturas introducebant. Cæterum non intelligunt, vt opinor, bonam omnino fuiſse, ſed aliquid habuiſse boni, quòd quamuis peccatum non emendauerit, cognouit tamen, atque cconfeſsus eſt, & ſe feciſse doluit. Hoc propriè Græcum verbum ſignificat, quo Matthæus vſus eſt μετεμεληθεὶς de peccato dolens, & anxius; hoc enim inter μεταμελεῖν, & μετανοεῖν intereſſe nonnulli obſeruauerunt, quòd μεταμε-

Pſa. 108.8. λεῖν ſit patratum peccatum agnoſcere, atque dolere, μετανοεῖν non ſolũ dolere, ſed emendare; hoc Petrus, illud Iudas fecit, ideo non dicitur μετανοηθεὶς, aut μετανοῶν, ſed μεταμεληθεὶς. Rectè Leo ſermon. 5. de Paſſione Domini. *Meritò, ſicut & Propheta prædixerat, oratio eius facta eſt in peccatum, quoniam conſummato ſcelere tam peruerſa impij conuerſio fuit, vt etiam pœnitendo peccaret*, & Ambroſius libro 10. comment. in Lucam, *Et ſi caſſa eſt pœnitentia proditoris, quia peccauit in Spiritum ſanctum, eſt tamen ullus in ſcelere pudor culpam agnoſcere. Et quamuis ille non abſoluitur, Iudæorum tamen impudentia confutatur, quos cũ profeſſio redarguat venditoris, ſceleſti tamen ſibi vendicant iura contractus, & exortes reatus ſe eſſe credunt, dum dicunt quid ad nos? tu videris. Amentes planè, qui putant ſolui ſe magis auctoris ſcelere, quàm teneri.* Scribunt Origenes, & Theophylactus voluiſse Iudã, cum Chriſti iam mortẽ impedire non poſset, eundem moriendo prçuenire, vt in altera illi occurreret vita, & veniam ab eo ſui ſceleris obtineret. Qđ etſi fabulæ ſimile eſt, tamen illud habet vtilitatis, quòd inde intelligimus Origenis ætate doctrinam de Purgatorio, & peccatorum poſt hanc vitam remiſſione fuiſse uulgarem. Purgatorium.

4. *Peccaui tradens ſanguinem iuſtum.*) Id eſt iuſtum hominem ad mortem; etſi Iudas Chriſtum Deum eſse non credebat, vt ſupra docuimus, & Leo ſermo. 1. de Paſſione Domini ſcribit, hominem tamen iuſtum, & innocentem confitetur. Voluit Deus, vt ab omni hominum genere contra ſacerdotum, & ſeniorum peruerſitatem ſuç innocentiæ teſtimonium Chriſtus haberet, etiam ab ipſo iudice Pilato, etiã ab eius vxore, etiam à proditore, qui eum uendiderat.

Quid ad nos?) Hominum obcæcatorum vox eſt, &, vt paullo ante ex Ambroſio citauimus, amentiũ, *qui putant ſolui ſe magis auctoris ſcelere, quàm teneri. In pecuniarijs*, inquit, *cauſis refuſo pretio ius ſoluitur. Hi pretium recipiunt, & ſacrilegium perſequuntur, ac pertinacibus ſtudijs funeſtam ſibi vindicant ſanguinis actionem, cum refunderet venditor ſacrilegij mercedem.*

5. *Et proiectis argenteis in templo.*) Viſus ſibi eſt Iudas, cum in templo argenteos proijceret, ſacerdotibus dare, & initum venditionis contractum reſcindere.

De morte Iudæ. *Abiens laqueo ſe ſuſpendit.*) ἀπήγξατο, laqueo præfocatus eſt. Act. 1. 18. ait Petrus de Iuda loquens, καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσον, ad verbum, & præceps factus crepuit medium, quod non ſatis videtur cum Matthæo cohærere. Itaque ſunt, qui dicant priùs ſe Iudam, vt Matth. ait, laqueo ſuſpendiſse, ſed inclinatam

natam fuisse arborem, itaq; ita superuixisse, postea verò hydrope fuisse mortuum, cùm medius crepuisset, vt ait Petrus; sic Theophylactus. Alij cum de laqueo penderet à prætereuntibus agnitum fuisse, atque depositum, vixisseque postea aliquantisper secreto in loco, dein præcipitem ex eo loco edito cecidisse, inflatumque crepuisse medium; sic Euthymius. Alij rupto laqueo superuixisse, ac postea crepuisse medium, vt Oecumenius in commentarijs in Acta Apostolorum capitulo 1. ex Papia vetustissimo auctore recitat, & auctor scholasticæ, quam vocant, historiæ, tanquam vulgarem opinionem refert. Probabilius est, quod alij suspicantur, primùm quidem se ex loco edito laqueo suspendisse, seque inde præcipitem egisse, sicut solent, qui laqueo suspenduntur inserto laqueo de superiore loco deijci, & præcipites dari, vt citius strangulentur, postea verò aut rupto laqueo cecidisse, ac effudisse viscera, aut cum penderet ita intumuisse, vt non quidem statim, sed aliquanto post tempore medius crepuerit; nam omnes, qui suspenduntur, vehementer inflari solent. Dubium, an statim, vt retulit argenteos, se suspenderit. Sunt qui dicant non nisi post Christi resurrectionem id eum fecisse, cum audisset resurrexisse Christum, quod minimè sperabat: tunc enim abiecta omni spe salutis, quòd humani generis redemptorem vendidisset, laqueo sibi vitam eripuisse, vt historiæ scholasticæ auctor scribit. Sed cum id non probetur, & Euangelista rem ita narret, vt statim proiectis in templum argenteis ad laqueum indicet cucurrisse, hoc potiùs credendum. Nimis curiosa quæstio est, qua ex arbore se suspenderit, cùm ex Euangelista ne illud quidem constet, an ex vlla se omnino suspenderit arbore; sed tamen video opinionem quandam incerto auctore vulgari, vulgo arborem ficum fuisse, quemadmodum & Hebræi tradunt eam, vnde Adam, & Eua vetitum decerpserunt fructum, fuisse ficum.

An ex arbore & ex qua pependit Iudas.

Hanc, quæ nunc vulgi est, antiquam etiam, & magnorum olim auctorum opinionem fuisse ex Iuuenco Poeta perspicuum est.

Exorsusque suas laqueo sibi sumere pœnas.
Informem rapuit ficus de vertice mortem.

6. *Principes autem sacerdotum acceptis argenteis.*) Cur non accipiunt, cū paullo ante accipere noluissent? Quia ante ipsis Iudas dabat, quasi vt infectū faceret, quod factum erat, ideo accipere noluerunt, ne venditionem rescindere viderentur, cogerenturque Christum illi reddere, sicut ille reddebat argenteos: nunc autem accipiunt, quia eos in templum proiecerat, quæ autē in templum proijciebātur, tēplo, Deoque videbantur offerri, quas oblationes, cum sacerdotes asseruarent, & triginta argenteos proiectos collegerūt.

Non licet nobis mittere in corbonam.) הקריב Hebræis est offerre. Inde nomen קרבן ductum est, quod propriè oblationem significat, frequens in literis sacris, Leuitici 1.2.3 & 2.5.7. & 6. 20. & Num. 7.13. & 28. 2. Aliquando accipitur pro iuramento, quod per קרבן id est templi oblationes fiebat, quemadmodum Iudæi aliquando iurabant, vt constat ex superiore ca. 23. 16.18. Auctor est Iosephus lib. 1. contra Appionem. Atque hoc fortasse modo apud Marcum c. 7. 11. accipi potest. Deinde translatum nomen est, vt locum ipsum, vbi templi oblationes recōdebantur, id est sacrum ærarium significaret, vt Iosephus lib. 2. de bello Iudaico capitulo 8. scribit, sicut Græci γαζοφυλάκιον appellant 4. Reg. 12. 9.10. Marci 12.41.43. Lucę 21.1. Ioan. 8.20. sunt qui interpretentur *mittere*, pro remittere, quòd existiment triginta illos argenteos ex sacro gazophylacio à sacerdotibus elatos fuisse, vt emerent Christum, in qua sententia Iuuencus est, habetque non minimam probabilitatem: solebant enim publici sumptus, qui ad templi causam, religionemque pertinebant, ex sacris fieri thesauris, cuiusmodi sacerdotes causam esse arbitrabantur, vt

Chri-

Christus, qui se Dei filium profitebatur, occideretur.

Hebraismus. *Quia pretium sanguinis est.*) Hebreorum idiomate sanguis ponitur pro morte. Addere debuerunt iusti, quẽadmodum Iudas paullo ante confessus fuerat; sed nesciunt homines errore cæci aut vera sentire, aut loqui. Prohibebantur Iudæi turpe lucrum in templum offerre Deuteronym. 23. 18. *Non offeres mercedem prostibuli, nec pretium canis in domo Domini Dei tui: quicquid illud est, quod voueris, quia abominatio est utrumque apud Dominum Deum tuum*; vnde per analogiã colligebant nec pretium sanguinis Deo esse offerendum, aut quod maioris stultitiæ erat, mittendum in gazophylacium. Nam oblationem Deo factam, cum argenteos acceperant, approbauerant. Itaque plus reuerentiæ homines insani gazophylacio, quàm Deo tribuendum esse iudicabant.

8. *Consilio autem inito.*) Non est credendum, hoc continuò factum esse, sed postquàm crucifixus esset Christus, ac fortasse post Paschæ diem festum. Nam toto illo die in accusando, & crucifigendo Christo occupati fuerant. Die autem insequenti in Paschæ celebratione, quo tempore contractus inire non licebat. Sed Matthæus, quia de relatis à Iuda argenteis loqui cœperat, totam narrationem finire voluit, docereq; quid de illis actum esset. Cæterùm, quod de inito consilio, & empto dicit agro, per anticipationem dictum esse intelligendum est.

Emerunt ex illis agrum figuli.) Cur *agrum figuli* Matt. appellet, incertum. Potuit sic vocari, vel quia alicuius figuli erat, vel quia ex eo figuli ad fingenda vasa terram effodiebant, aut quia in eum testarum fragmẽta proijciebant, ita vt culturæ inutilis esset, solisque mortuis sepeliendis commodus esse posset. Quacunque tandem ratione sic appelletur, illud certum, notum eo nomine vulgò fuisse agrum, & quia Euangelista, tanquam de notissimo agro dicit, *Emerunt ex illis agrum figuli*, & quia Græcum illi articulum adiungit τὸν ἀγρὸν qui rem notam demonstrat, quemadmodum *Clericorum pratum* apud Parisienses.

In sepulturam peregrinorum.) Solebant ciues Ierosolymitani, aut in publico loco, aut in suo quisque fundo proprium habere sepulcrum, ubi omnes, qui eiusdem essent familiæ, sepelirentur. Magnum enim illis solatium mortis videbatur, si in patrum suorũ sepulcris sepelirentur, vt ex multis librorum Regum locis manifestum est. Qui autem peregrini erant, cum patria sepulcra in vrbe non haberent, difficile sepulturam reperiebant. In hoc bonum publicum sancti illi sacerdotum principes oblatam templo pecuniam impenderunt, quod res Deo sacra non nisi in pium opus consumẽda videretur: sic Origenes interpretatur. Alij putant peregrinos hic Gentiles appellari, qui aliquando aut habitabant Ierosolymæ, aut eò ventitabãt: si verò inibi mori contingeret; locũ, vbi sepelirentur, non habebant; nefas enim Iudæis videbatur, non solùm in vita, sed etiam post mortem cum Gentilibus habitare. Sepulcrorum ritus apud Iudæos.

8. *Propter hoc vocatus est ager ille Acheldema, id est ager sanguinis vsque in hodiernum diem.*) Nimirum diuino consilio factum est, vt qua ratione sacerdotes impietatem suam vna cum illa pecunia obruere, & quasi sepelire voluerunt, sempiterno monimento in omnem posteritatis memoriam transtulerint, vt quoties ager ille *Acheldema*, id est, *ager sanguinis* vulgò diceretur, toties sceleris eorum memoria renouaretur, vt Chrysostom. Euthym. & Theophylactus adnotarunt. *Acheldema* Syriacum verbum est, qua tunc lingua Iudæi loquebantur, & agrum sanguinis significat, sic appellatum, quod pretio sanguinis emptus esset. Cæterum Syriacum verbum apud Matth. Græcè non legitur, sed eius tantùm periphrasis *ager sanguinis*, neque Chrysostom. hoc loco, & Eusebius libro 10. de demonst. Euangelica c. 4. hunc locum edisserens legit. Itaque

que sunt, qui putent ex Actis Apostolorum capit. 1.19. vbi eo verbo Petrus vsus est, aliquem in hunc locum illud transtulisse, non omnino improbabilis coniectura.

9. *Tunc impletum est, quod dictum est per Ieremiam prophetam.*) Magna hic, & vetus quæstio est, quomodo Matthæus Ieremiam citet, apud quem hoc testimonium non reperitur, cùm apud Zachariam 11.13. potiùs reperiatur. Omnes & veteres, & recentiores interpretes in huius difficultatis explicatione magnopere laborarunt. Sunt, qui putent hoc testimonium Ieremiæ quidem esse, non ex his, quos nunc habeamus, sed ex his, qui perierint, eius libris a Matthæo desumptum. Multa enim veteres scripsisse prophetas, quæ non extant ex libris Regum, & Paralipom. multis locis apparet, nominatim verò Ieremiam alios præter eos, quos habemus, scripsisse libros auctor librorum Machabæorum libro 2. capite 2. 1. testis est. Sunt, qui suspicentur in his etiam prophetijs Ieremiæ, quas nunc habemus, scriptum hoc fuisse, sed à Iudæis posteà malignè deletum, vt Eusebius etiam arbitratur libro 10. de demonstrat. Euange. capite 4. Sunt, qui ex libris quidem Ieremiæ, sed apocryphis sumptum esse dicant; nam & Apostolos ex eiusmodi libris testimonia aliquando proferre, sicut D. Paulus 2. ad Timot. 3.8. quod dicit de Ianne, & Mambre ex apocryphis libris sumptum esse creditur. In hac opinione Origenes est, eamque videtur Hieronym. confirmare affirmans Hebræum quendam apocryphum Ieremiæ librum sibi legendum tradidisse, vbi hoc testimonium ad verbum reperiebatur. Sunt qui Euangelistam memoria lapsum existiment, cumque pro Zachariæ nomine nomen illi Ieremiæ occurrisset, id scripsisse; posteà verò etiam vel ipsum per se, vel aliorum monitu, quos adhuc eo viuente eius Euangelium legisse credendum est, & Ieremiæ pro Zachariæ nomen positum animaduertisse, emendare tamen noluisse, quòd id ipsum Spiritu sancto instigante factum crediderit, qui cùm idem omnium prophetarum ore locutus esset, non referret, quid à quo propheta dictum sit; singulorum enim prophetarum dicta omnium esse communia, ita vt, quod ab vno dictum est, ab omnibus dictum esse censeatur. Ita Augustinus libro 3. de cons. Euang. capitul. 7. & Beda in comment. quorum opinionem nullo prorsus modo probandam existimo. Nam Euangelistas memoria aliquãdo lapso esse, etsi scio dixisse aliquos, doctos, & Catholicos auctores, existimasseque nihil propterea de scripturæ auctoritate minui, haud equidem intelligo, quomodo id & Spiritu sancto dictante, & salua scripturæ fide, quæ summa, & firmissima esse debet, fieri potuerit, & dicere propterea *Ieremiam* pro Zacharia citari potuisse, quòd idem per omnes Prophetas spiritus locutus sit, violenta mihi videtur interpretatio. Sunt, qui scriptorum errore nominum similitudine occasionem dante *Ieremiæ* nomen pro Zachariæ scritum fuisse arbitrentur, vt Origenes, & Eusebius referunt, & improbare non videntur. At quæ obsecro inter *Ieremiæ* & Zachariæ nomina similitudo est? Sunt qui Zachariam binominem fuisse conijciant, & Ieremiam etiam appellatum; sed probanda coniectura erat. Sunt qui capitul. 32. vers. 9. *Ieremiæ* citari putent, vbi Ieremias agrum emisse dicitur, quod Augustinus etiam approbat. At nihil huic testimonio cum illo Ieremiæ præter nomen agri commune est; nihil illic de figulo, nihil de pretio appretiati, quem appretiauerunt à filijs Israel; nec emit Ieremias agrum triginta argenteis, sed septem decim, decem nimirum argenteis, & septem stateribus. Sunt, qui Ieremię prophetiam citari existiment, non quidem scriptam, sed per traditionem acceptam, vt illud, quod apud Lucam ca. 13.4. de turri in Siloe Christus citauit. Hoc probarem, si nihil esset, quod dicere possem probabilius. Rem mihi attin-

Non est vllo mõ dicendum Euangelistas memoria esse lapsos.

gere

gere videntur, qui existimant Euangelistam nullius prophetæ nomen posuisse, sed tantùm dixisse. *Tunc impletum est, quod dictum est per prophetam,* vt multis alijs locis dicere consueuit capitul. 1.22. capitul. 5. 15.23. & 13. 35. & 21.4. & hoc ipso capite uers. 35. scriptorem uerò aliquem, cum putaret Ieremiæ citari testimonium, eius nomen ad marginem ascripsisse posteà aliquem alium in contextum inseruisse. Confirmat hanc coniecturam, quòd in Syriaco Euangelio *Ieremiæ* nomen non legatur, quodque Augusti. lib. 3. de cons. Euang. capit. 7. scribit suo tempore in multis Latinis etiam codicibus lectum non fuisse. Obijcit contra hanc opinionem Augustinus nihil fuisse causæ, cur *Ieremiæ* nomen adderetur, fuisse autem, cur potiùs deleretur, quòd Ieremias falsò citari videri posset, mirum est, cùm eodem loco dicat satis esse causæ, cur hoc testimonium Ieremiæ tribuatur, quòd Ieremias capitul. 32.9. emerit agrum, negare nunc eam ipsam causam satis esse potuisse, ut aliquis putans Euangelistam ad illum Ieremiæ locum allusisse, nomen *Ieremiæ* ad marginem adnotauerit, alius in contextum transtulerit. Potuit & alia esse causa, cur *Ieremiæ* nomen ascriberetur, quòd hoc testimonium Zachariȩ apud Septuaginta interpretes adeo ab Hebraica discrepet ueritate, vt nihil prorsus habere simile uideatur, ita ut agnosci à Græcis lectoribus non potuerit, à quibus vero simile est *Ieremiȩ* nomen additum fuisse. Quod attinet ad testimonij interpretationem, Euangelista, ut sæpe solet, nec uerba, nec personas expressit contentus sensum exprimere, &, quod nolebat, ostēdere impletam fuisse prophetiam.

Et acceperunt triginta argenteos) καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, Hebr. ואקחה שלשים הכסף, Et accepi triginta argenteos. Propheta dixerat prima persona, vt declararet se fecisse, quod illi Dominus precepisset. Euangelista sensu eodem per tertiam personam reddidit, ut ostenderet id per sacerdotes impletum fuisse, quorum in ea prophetæ personam gerebat, quamquam & ἔλαβον apud Græcos prima persona singularis esse potest.

Pretium appretiati.) τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου. Hoc apud prophetam & paullo ante, & alijs uerbis dictum erat אדר היקר decus pretij, aut pretium æstimationis. Euangelista uidetur non legisse יקר pretij, aut æstimationis, sed יקר æstimati τετιμημένου, quod Latinus interpres vertit, *appretiati.*

Quem appretiauerunt à filijs Israel.) ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ, חם אשר יקרת ימעלי, quo æstimatus sum ab illis. Euangelista mutata prima persona singulari in tertiam pluralem, & voce passiua in actiuam eandem sententiam reddidit, quem æstimauerunt à filijs Israel, id est ij, qui erant ex filijs Israel. Intelligitur enim relatiuū, οἱ, sicut apud Hebræos אשר, vt in Idiomatis Hebræorum adnotauimus; simile est exemplum in libro Iudith capitul. 8.17.

10. *Et dederunt eos in agrum figuli.*) καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, יך אותו בית אהוה אל היוצר ואשל, & proieci ipsum (argentum, aut pretium) in domum Domini ad figulum, id est, vt ex eo ager à figulo emeretur, vt Euangelista optimus interpres exponit. Itaque Rabbi Dauid Kimhi, & alijs Hebræis in eius Zachariæ loci explicatione credendum non est, qui putant א in, mutato pro אצר thesauro scriptum esse יצר figulum, vt sit sensus, proieci illud in domum Domini ad thesaurum, aut ad thesaurarium, id est, ut in thesauro sacro reponeretur. Si apud Euangelistam pro ἔδωκαν *dederunt* legamus ἔδωκα dedi, Græcum verbum cum Hebraico persona conueniet. Apud prophetam nomen *agri* non est, sed quia in *figuli*, nomine quodam modo continebatur, quia sensus, vt diximus, est, proieci ad figulum, id est, vt à figulo ager emeretur, Euangelista, quasi prophetȩ interpres, *agri* nomen, quod latebat, expressit, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, *in agrum figuli.*

Sicut constituit mihi Dominus.) Hæc verba apud prophetam non reperimus;

mus; sententiam tamen, & rem ipsam reperimus: Dixerat enim propheta sibi à Domino præceptũ esse, vt triginta argentos proijceret ad statuarium, id est figulum: dixit postea se proiecisse. Itaque fecit, sicut constituerat illi Dominus. Hoc etiamsi propheta verbis non dixit, quia re ipsa faciendo dixerat, Matthæus etiam explicauit, vt doceret id non casu, aut humana volũtate, sed Dei iussu factum esse: quamobrem sacerdotes diuina prouidentia, atque impulsu ex triginta argenteis agrum illum emisse figuli.

11. *Iesus autem stetit ante Præsidem.)* Ioann. cap. 18. 18. scribit Christum in prætorium adductum esse. Iudæos verò non ausos introire, ne contaminarentur, vt Pascha manducare possent: proptereà Pilatum foras ad eos exijsse, interrogasseq; , *quam accusationem affertis aduersus hominem hunc?* quod ita ab eo dictum apparet, ut significaret se Christum innocentem existimare, quasi dixerit, quid huic homini iusto obijci potest? propterea Iudæi ita respondent, quasi ea interrogatione iniuriam sibi factam arbitrentur, *si non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum*, post quæ verba ea collocanda sunt, quæ capit. 23. 2. scribit Lucas; *Cœperunt autem illum accusare dicentes hunc inuenimus subuertentẽ gẽtẽ nostram, & prohibentem tributa dare Cæsari & dicentem se Christum regem esse.* Tunc ponenda sunt Ioannis verba ver. 31. Dixit ergo eis Pilatus, *Accipite eum vos, & secundum legem vestram iudicate eum*, Apparet enim omnibus modis conatum fuisse Præsidem de Christo non iudicare. Dixerunt ergo ei Iudæi, *Nobis non licet interficere quemquam*, quod ver. 2. exposuimus. Addit Ioann. ideo hoc factum esse, *vt impleretur sermo Iesu, quem dixerat, significans, qua morte esset moriturus*, nempe sermo ille, quem Matthæus recitat capit. 20. 18. 19. *Ecce ascendimus Ierosolymam, & filius hominis tradetur principibus sacerdotũ, & Scribis, & condemnabunt eum morte, & tradent eum gentibus ad illudendum, & flagellandum, & crucifigendum.* Significat ergo Ioannes propterea Iudæos potestate sibi à Præside facta vti noluisse, quòd secundum legem neminem crucifigere liceret, quo maxime genere mortis Christum tollere cupiebant, & Christus ipse se moriturum prædixerat; aut intellexerunt Pilatum ironicè locutum fuisse. Non ergo Iudæorũ virtute, sed potius crudelitate, & diuino consilio, quo decretum fuerat, vt Christus crucifigeretur factum esse Ioann. significat, vt Iudæi Christum secundum legem suam noluerint iudicare. Post hæc, vt ait Ioannes Præses in Prætoriũ ingressus est, & foris manentibus Iudęis Christum ad se vocauit; rogauitque, quod illic Ioannes & hic Matthæus scribit, *Tu es rex Iudæorum?* non rogat Præses, nisi de regno, & tributo, quod in eadem regni causa continebatur. Si enim rex erat, dubitari non poterat, quin tributa Cæsari dãda esse negaret; hæc enim duo inter alia Iudæi obiecerant Christo, quæ Præsidem mouere maximè poterant, quòd se regem faceret, & tributa Cæsari danda non esse diceret; quæ ipsorummet testimonio refelli poterant, à quibus interrogatus aliquando Christus, vtrùm liceret censum dare Cæsari, responderat *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.* capit. 22. 17. 21. Testes quoque Romani erant, aut Iudæi publicani, qui Cæsaris vectigal colligebant, Christum non solùm soluendum Cæsari, tributum docuisse, sed ipsum quoque solitum soluere. c. 17. 27. Sed obijciunt nihilominus repugnãnte cõsciẽtia odiosum crimẽ, q̃d scirent eò veri similius Presidi videri posse, q̃d Herodianorum tunc secta uigeret, qui creduntur in ea fuisse sentẽtia, ut dicerẽt non liceret Iudæis regi alienigenæ tributa pendere, vt c. 22. 16. docuimus.

Tu dixisti.) Ante hæc uerba ponenda sunt ea, quæ scribit Ioan. ca. 18. 34. *Tu es Rex Iudæorum?* Respondit Iesus, *A temetipso hoc dicis an alij tibi dixerunt de me?* q̃bus verbis vr̃ Christus Pilati conscientiã pungere, quasi diceret, tu utiq; scis me Iudæorum regem non esse; sed ista, quæ rogas, Iudæorũ

postulatione rogas. Respondit Pilatus, *nunquid ergo Iudæus sum; gens tua & Pontifices tradiderunt te mihi, quid fecisti?* Sensit se Pilatus à Christo perstrictum esse, ideo iracunde videtur respondere se non suapte sponte interrogasse: nec enim Iudæum esse, sed iudicis officio fungi, qui eum sibi ex Iudæis traditum non possit non de rebus obiectis interrogare. Respondit Iesus, *Regnum meum non est de hoc mundo; si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei utique decertarent, ut non traderer Iudæis; nunc autem regnū meum non est hinc.* Itaq; horum verborū occasione à multis de regno Christi disputatur, verène rex fuerit. Sunt qui quodammodo inuitum facere velint regem, hæreticosque eos putent, qui temporalem etiam regem fuisse negant, cum ipse in iudicio interrogatus palam responderit, *Regnum meum non est de hoc mundo*, id est, non est mundanum, non est terrenū, non est temporale; sed cęleste, & spirituale, regnum suum non solum beatorū societatem, sed fidelium etiam in terris congregationem, id est Ecclesiam appellans, quæ etsi in hoc mundo est, tamen de hoc mundo non est, & quia non ex terra, sed ex cœlo originem habet, cum eius caput Christus, à quo congregata, & formata est, de cœlo descenderit, cum fides, quæ eius forma est, & caritas, quæ eius vinculum, & spes, quæ præmia illi promittit, de cęlo dentur, sicut Christus apud Ioannem capitulo 8.23. ait, *uos de deorsum estis: ego de supernis sum: uos de mundo hoc estis: ego non sum de hoc mundo*: & rursus c.15.19. *si de mundo fuissetis, mundus, quod suum erat diligeret; quia verò de mundo non estis*; & quia eius cōuersatio in cœlo est, neq; putat se hic habere ciuitatem permanentem, sed à Domino peregrinari ad Phili.3.20. Tota igitur quæstio ad hunc modum expedienda est, Christum, quatenus Deus est, non solum spiritualem, sed etiam temporalem totius mundi & superioris, & inferioris regem esse: propterea enim *habet in uestimento & in femore suo scriptum Rex regum, & Dominus dominantium.* Apocal.19.16. vt ostendat se non vi, non tyrannide, nō electione, non adoptione, sed natura, quæ per femur significatur regem esse: quia natura & *non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo*. Propterea iubet Abraham seruum suum, super femur suum manum ponere, vt eum per Deum cœli adiuret, quòd ex eius femore nasciturus esset Christus. Genes.24.2. Illud etiam certum est Christum, qua homo est, regem esse spiritualem totius Ecclesiæ: hoc enim est regnum, quod sanguine suo patri acquisiuit, quodque illi post finem mundi redditurus est 1.Cor.15.24. Hoc est regnum illud, de quo scribit Dauid Psalm.2.6. *Ego autem constitutus sum rex ab eo*, quod spirituale esse, nō temporale statim declarat, *super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius*: nam & Sion illa spiritualiter intelligenda est, ut tract. in Ioann. 115. D. Aug. adnotauit: prædicare præceptum Dei non temporalis, sed spiritualis regis officium est. Hoc est regnum, de quo eodem Psalmo paullo post dicitur, *& dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ*, quia Ecclesia toto terrarum orbe diffundenda erat, & à mari vsque ad mare propagāda. Hoc regnum est, de quo Christus post resurrectionem dicit, *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra* Matthæi 28.18, quæ potestas, qualis fuerit, statim exponit, ver.19. *Euntes ergo docete omnes gentes baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*: quæ partes non temporalis, sed spiritualis regis sunt: ideoq; sicut in regno temporali solus rex condendarum legum potestatem habet; ita Christus in Ecclesia solus potuit sacramenta constituere, quę, sicut in republica leges; ita in spirituali Christi regno peccatorum remedia sunt. Qua verò parte Christus homo erat, non erat vniuersi orbis terrarum temporalis rex, vt & Augustin. eo loco, quem modò nominauimus, & omnes boni Theologi sentiunt. Aut enim naturali, aut diuino, aut humano iure rex esset. Naturali non erat,

De regno Christi & an ipse, & quomodo sit rex tēporalis.

Phili.2.6.

Instituere sacramenta solius estChristi.

erat, quia regis filius non erat, quod est naturalem esse regem: diuino non erat, quia omnia sacrarum litterarum testimonia, quæ de eius loquuntur regno, de spirituali regno, ut August. ait, intelliguntur: humano non erat, quia non fuerat orbis terrarum consensu rex electus, & cùm Iudæi vellent eum rapere, vt regem facerent, aufugit Ioannes. 6.15. De regno Iudææ dubitari potest, an humano iure ad Christum pertineret, qua in re illud constat eum ex regio sanguine à Dauide usque procreatum, & Matth. capitul. 1. eius genealogiam per reges deducens docere voluit. An autem ad illum ius regium perueniret, si rex esse voluisset, meo quidem iudicio, non satis constat, quia nescimus, an ex regum genere alius fuerit eo propinquior, ad quem regnum, si ad ius hæreditarium reuocandum fuisset, pertineret. Probat Christus apud Ioannes capitul. 18. 36. regnum suum non esse de hoc mundo, id est mundanum, quia si mundanum esset, mundanos etiam, qui pro se pugnarent, ministros haberet. Tantum verò aberat, vt haberet, aut habere vellet, vt Petrũ vnum ex discipulis suis, qui seruum Pontificis vulnerarat, vt se defenderet & grauiter reprehenderit, iusseritque gladium in vaginam remittere, suosque ministros non terrenos, sed cœlestes, id est angelos esse significauerit, *An putas, quia non possum modo rogare patrem meum, & exhibebit mihi modo plus quàm duodecim legiones angelorũ?* capitul. 26. 53. hac occasione Pilatus intulit, *ergo rex es tu?* Tunc respondit Christus, quod hic Matth. scribit, *Tu dixisti*, qua phrasi non ambiguè, ut D. Augu. & nonnulli alij putant, sed modestè respondet se regem esse, vt supra c. 26. 25. 64.

Regnũ Iudææ an humano iure Christi erat.

12. *Et cum accusaretur à principibus sacerdotum, & senioribus, nihil respondit?)* Ante hanc partem historiæ illa collocanda est, quam Lucas capit. 23. 4. scribit, Pilatum postquàm Christum interrogasset, an ipse rex esset, vt ait Ioannes 18. 38. ad Iudæos, qui extra Prætorium expectabant, exijsse; dixisseque, *Ego nullam inuenio in eo causam*, id est nullam culpam.

13. *Tunc dicit ei Pilatus, non audis, quanta aduersum te dicũt testimonia?)* Hæc testimonia, quæ tunc aduersus Christum dicebantur, Matthæus, non scripsit, Lucas autem scribit vers. 5. & 7. *At illi inualescebant dicentes, commouit populum docens per vniuersam Iudæam, incipiens à Galilea vsque huc, & vt cognouit, quod de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Ierosolymis erat illis diebus.* Herodẽ autem viso Christo gauisum esse, quòd multa de eo prius audiuisset, cuperetque aliquod eius signum videre, & multa Christum interrogasse, Christũ verò nihil respondisse, sacerdotes & Scribas constanter eum apud Herodem accusasse; Herodem cum nihil Christus responderet eum contempsisse, & veste alba per opprobrium indutum ad Pilatum remisisse, factos amicos Pilatum, & Herodem ex eo die, cum ante inimici essent; cũ Christus ad Pilatum remissus esset, Pilatum conuocatis principibus sacerdotum, & magistratibus, atque plebi dixisse, versi. 14. 15. 16. *Obtulisti mihi hunc hominem, quasi auertentem populum, & ecce ego coram uobis interrogans nullam causam inueni in homine isto, ex his, in quibus eum accusatis: Sed neque Herodes; nam remisi nos ad illũ, & ecce nihil dignum morti actum est ei. Emendatum ergo illum dimittam,* παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω, castigatũ dimittam, quod aut de verbis, aut de verberibus potest intelligi. Ad hanc Pilati uocẽ uero simile est cœpisse Iudæos vehementius instare, & accusare Christum, quamuis Euangelistæ non dicant, atque tunc Pilatum dixisse, quod hoc loco Matth. ait, *Non audis, quanta aduersum te dicunt testimonia?*

14. *Et non respondit ei ad ullum uerbum, ita ut miraretur Præses uehementer.)* Mirum, cur Christus tam obstinatum coram iudice silentium tenuerit, præsertim cum paulo ante interrogatus respondisset. Cur autem responderit, in promptu ratio est, causæ iugulum petebatur, an ipse rex esset, id est,

id est Christus quod negare nequaquam oportebat, cum in mundum ea re venisset, vt se Christum filium Dei viui esse doceret. Cur autem nunc taceat, multæ rationes reddi possunt. Primam, quæ per contrarium colligitur, quia nunc non de summa rei, sed de commotione populi; de doctrina, & alijs huiusmodi rebus agebatur, quas cum in omnium oculis egisset, nemo poterat ignorare, ita ut opus non esset, vt ipse responderet, sicut priùs Pontifici responderat Ioann. 18.20. *Ego palam locutus sum mundo: ego semper docui in synagoga, & in tēplo, quo omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil, quid me interrogas? interroga eos, qui audierunt, quid locutus sum ipsis, ecce hi sciūt, quæ dixerim ego*. Secundam rationem Ambrosius in commentarijs in Lucam, Chrysostomus, & Euthymius hoc loco reddunt, quòd sciret Christus Iudæos sibi, etsi responderet, credituros non esse, ut illis apud Lucam dixerat c. 22.67. Tertiam affert Theophylactus, ne si respondisset, irritaretur Iudæorum rabies, & eorum culpa maior foret. Quartam Hieronymus, & Beda, ne si respōdisset, criminaque diluisset, dimitteretur, & crucis fructus, id est salus nostra periret. Quintam Ambrosius, quòd defensione nō indigeret. *Accusatur*, inquit, *Dominus, & tacet, & bene tacet, qui defensione non indiget. Ambiant defendi, qui timent vinci. Non ergo accusationem tacē do confirmat, sed despicit nō refellendo.* Denique prophetiam ipso Christi silētio impleri oportebat, *quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum* Isaiæ. 53.7.

Cur Christus coram Pilato siluerit.

15. *Per diem autem solemnem.*) Per diem Paschæ, qui κατ' ἐξοχὴν solennis appelllatur, vt Ioann. exponitur cap. 18.39. An hoc priuilegium Iudæi à Romanis Iudæam in Prouinciā redigentibus nouum obtinuerint, an, cùm antiqua consuetudo eorum esset, Romani illis aut ipsorum rogatu, aut sua liberalitate concesserint, vt populi sibi gratiam cōciliarent, incertum est. Sed tamen probabilius veterem fuisse Iudæorum traditionem, vt in memoriam liberati ex Ægypto populi vinctum vnum eo die à carcere liberarent.

16. *Habebat autem tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barabbas.*) ἐπίσημον id est insignem, ac nobilem appellat vinctum, non virtute, sed scelere, & improbitate. Marcus 15. 7. qualis fuerit magis declarat, *Erat autem qui dicebatur Barabbas, qui cum seditiosis erat vinctus, qui in seditione fecerat homicidium*, & Lucas 23. 19. *Qui erat propter seditionem quandam factam in ciuitate, & homicidium missus in carcerē*, Ioannes cap. 18. latronem fuisse dicit λῃστὴν eo vt opinor sensu, quo Latini latrones vocant eos, qui publicas obsident vias, & prætereuntes trucidatos expoliant.

17. *Quem vultis dimittam uobis Barabbam, an Iesum, qui dicitur Christus?*) Multis indicijs manifestum est omnem occasionem absoluendi Christi Pilatum quæsiuisse. Primum simulatque ad se Christus adductus est, Iudæos interrogat, *Quam accusationem affertis aduersus hominem hunc?* Ioannis 18.29. quod, vt supra explicauimus, perinde valet, ac si dicat, quid homini huic iusto, & innocenti obijcere potestis? Deinde interrogato intra Prætorium Christo ad Iudæos exijt: dixitque, *nihil inuenio causæ in hoc homine*. Lucæ 23.4. Ioannis 18.38. Præterea cum audisset tantùm per totam Galilæam docuisse Christum, occasionem libenter arripuit, vt Galilæum esse interpretaretur, cumque ad Herodem adlegaret Lucæ 23.7. Cum remissus ab Herode esset, iterum dimittere tentauit, dicens se nihil in eo culpę deprehendere, neque Herodem, ad quem missus à se fuerat, deprehendisse. Cum hoc Iudæorum iras non mitigaret, castigare voluit, id est, aut verbis corripere, aut flagellis cędere, castigatūque dimittere Lucæ 23.16. Nunc religionem Iudeis ante oculos ponit, vt saltem solennis festi respectu, sicut alij facinorosi homines dimitti solēt, Christus, cōtra quem nihil facinoris, nihil culpæ probatum esset, dimitteretur.

retur. Alio etiam utitur artificio, nec solum Christum, nec cum multis, sed cum vno Barabba homine omnium sceleratissimo proponit, ut Iudæi Christum, nisi omnino cæci, aut iniquissimi sint, eligere cogantur. Quis enim cogitasset Barabbam hominem homicidam, seditiosum, latronem publicum Christo, cui nihil obiectum mali erat, nihil certè probatum, fuisse anteponendum? Sed Iudæorum odium, atque nequitia Pilati hominis profani opinionem superauit. Post hæc etiam dimittere Christum conatus est; cum enim vrgerent Iudei, *Tolle, tolle, crucifige eum*, respondit, *Regem uestrum crucifigam?* Ioannis 19.15. quasi ipsorum consulere honori, quibus ignominiosum videri poterat eorum regem, quamuis grauis reum sceleris, fuisse crucifixum. Solent reges securi percuti, non in Crucem agi. Multo uerò maximè cum ad eum vxor nuncium misisset, caueret, ne quid sibi cum iusto illo esset, & cum ex Iudæis audiuisset filium Dei se facere, Ioannis 19.7. Priùs enim religione, vt videtur, & æquitate, post etiam metu absoluere conatus est. Hæc omnia ideo Euangelistas narrasse credendum est, vt intelligeremus, quàm iniquè Christus damnatus esset, quem prophanus etiam, & iniquus iudex sola pietate, & æquitate motus tam sæpe dimittere tentauit. Deinde, vt ex Pilati, & Iudæorum comparatione incredibilis Iudęorum iniquitas, atque peruersitas cognosceretur. Tum etiam, vt ex ratione condemnationis per importunitatem extortæ à iudice omnibus modis repugnante appareret Christum non tam ab hominibus, quàm à Patre ad Crucem tractum fuisse.

19. *Sedente autem eo pro tribunali.*) Id est valde opportunè, cum iam ad ferendam sententiam paratus esset, vt res non casu, sed diuino consilio facta videretur. Ea enim re Matth. qui hoc solus narrat, hanc circunstantiam expressit.

Misit ad eum vxor eius dicens, nihil tibi, & iusto illi.) Id est ne te eius negotio immisceas, ne eum condemnes. Iustum, & vulgari opinione, & viso suo admonita Christum appellat. Addit hoc verbum nuncio, vt facilius, vel religione, vel metu marito persuadeat; nam etsi credendum est piam fuisse mulierem, & in Christum aut ante, aut tunc primum per quietem edoctam credidisse, tamen uero simile etiam est aliquem in ea humanum quidem, sed non malum affectũ fuisse, timuisseque ne quid mali marito suo, si hominem iustum condemnasset, eueniret.

Multa enim passa sum hodie per uisum propter eum.) Id est multa somniaui, quæ me anxiam, solicitãque reddiderunt. Quid somniauerit, quia Euangelista non docet, temerarij est interpretis diuinare velle. Hoc tantũ ex eius ad maritum misso nuncio colligere nobis licet, eam per somnium & Christum innocentem filiumque Dei esse cognouisse, & ea prospexisse mala, quæ ab eius nece Ierosolymitanæ ciuitati erant euentura, quibus ne maritus mortis eius auctor inuolueretur, verebatur. Disputatur à nõnullis, quale id fuerit somnium. Quattuor enim genera ab ijs, qui de ea rescripserunt, tradi solent. Naturale, quod corporis constitutio, & natura gignit; alia enim biliosi, alia sanguinei, alia melancholici somniare solent. Morale, quod ex cuiusque studijs, actionibus, cogitationibus, & moribus nascitur: sic enim comparatum est, vt quæ aut agimus, aut vehementer cogitamus, & cupimus ea somniemus. Itaq; meritò Plato alia etiam Philosophi, & hominis sapientis, quam cæterorum hominum somnia esse oportere arbitrabatur. Diuinum, quod à Deo, aut per angelos, aut sine vllo angelo frequenter immittitur, cuius in sacris litteris, & multa, & nota sunt exempla, vt cap. 2.13. disseruimus. Diabolicum, quod à diabolo immittitur, cuiusmodi maior pars eorum, q̃ obscena sunt, vulgò esse creduntur. Huius mulieris somnium naturale fuisse nemo, quod sciam, dixit, neq; vlla cum probabilitate dici põt. Morale fuisse nonnulli, aut

Somniorũ quattuor genera.

In Theæteto, seu de Scien.

Quale fuit somnium vxoris Pilati.

putant, aut non negant, quasi mulier ideo de Christo ea nocte somniauerit, quòd sciret eius inter Iudæos causam agitari. Opinio non vulgaris modò, sed vetus etiam fuit, vt ex Ignatio epist. 5. ad Philipp. & Bedæ ad hūc locum commētarijs, ex auctore scholasticæ, vt appellant, historiæ intelligimus diabolicum hoc fuisse somnium. Diabolum enim tunc cœpisse Christi diuinitatem cognoscere, & mysterium mortis eius, qua hominum genus liberaturus erat, intelligere: quare conatum per mulierem eius impedire mortem. Sententia meo quidem iudicio, quamuis bonos habeat auctores, minimè probabilis: nam diabolum Christi diuinitatem priùs cognouisse capit. 4. ex Euangelistarum testimonijs probatum à nobis est: & si impedire Christi mortem volebat, cur non potius Iudæorum animos, qui totius Tragœdiæ auctores erant, quàm alienigenæ mulieris, cuius sexus etiam, quæ veræ diuinationes sunt, somnia creduntur, huiusmodi in somnijs territabat? A Deo igitur illi immissum est somnium, vt Origenes, Hilarius, Leo serm. 11. de passione, Chrysost. Hiero. Euthy. & Theop. in hunc locum existimant. Quærunt quidem, cur non potius Pilato huiusmodi somnium Deus iniecerit. Chrysostom. Theophylact. & Euthymius duas huius rei rationes afferunt, vel quòd indignus fuerit, cui id Deus reuelaret, vel quòd minus illi à Iudæis creditum fuisset, tanquam homini suspecto, aut corrupto iudici, qui ad dimittendum Christum somnia confingeret. Voluit, vt ego arbitror, Deus, si de diuinis nobis consilijs licet coniecturam facere, ita condemnari Christum, vt tamen omnibus modis, omnis generis personarum sententijs, omnium elementorum veluti sensu eius innocentia testata esset. propiereà non solum Iudæi multi, qui in Christum credebant, non solùm iudex, qui sententiam in eius causa laturus erat, non solùm eius vxor mulier ante prophana, & testis mini mè suspecta, non solum Centurio, & milites, qui paullo ante crucifixo Christo conuicia dictitabant, sed obscuratus sol, scissæ petræ, diruptum uelum templi, concussa terra, Christi innocētiæ, atque diuinitati testimonium prębuerunt. Saluam eam fuisse mulierem propter somnium illud, quod de Christo habuit, probabiliter Origenes, Chryso. & Theophyl. existimant. *Vxor Pilati salua.*

23. *Quid enim mali fecit?*) Eodē modo, atque ijsdem verbis Marcus scribit c. 15. 14. & Lucas 23. 22. τί γὰρ κακὸν ἐποίησε causalis particula, γὰρ, *enim* difficilem orationem reddit, quia non apparet, cuius rei causa reddatur. Clamabant Iudæi, *crucifige, crucifige eum* Respondet Pilatus, *quid enim mali fecit?* Itaq; existimare aliquis possit particulam γὰρ, positam esse pro, οὖν, igitur, quasi dicat, si vultis, vt crucifigatur, quid igitur mali fecit? id est, reddite causam, cur crucifigendus sit. Ego nō his, quæ dicuntur, sed his, quæ tacentur, & intelliguntur respondere arbitror: nec enim omnia Euangelista recitauit: sed ut Ioannes scribit, Pilatus clamantibus Iudæis, *tolle tolle, crucifige eum* prius respondit, *regem vestrum crucifigam?* quasi dicat, nō crucifigam, *quid enim mali fecit?* simile exemplum supra adnotauimus cap. 26. 64. vbi docuimus particulam *veruntamen* non respondere ijs, quæ exprimuntur, sed ijs, quæ intelliguntur, quæque ab alio Euangelista Luca expressa sunt: Lucas addit dixisse Pilatum hoc loco, *corripiam ergo illum*: παιδεύσας οὖν αὐτὸν, aut castigabo verbis, aut cędam flagris. Quāquam ex Ioanne, vt paullo post dicemus, flagellatum fuisse appareat. Post hęc enim quæ Matthæus, & Marcus hoc loco similiter narrant, scribit verberibus cæsum, spinis coronatum, purpura indutum, & ad Iudæos productum fuisse, dicente Pilato, *Ecce homo*, vt vel miserabili spectaculo feroces Iudæorum animi placarentur Ioan. 19. 1. 2. 3. 5. Sed Matth. & Marcus, quia de Christi condemnatione agere cœperant, ne narrationis filum rumperent, ista proposuerunt infra ver. 26. 27. 28. 29. vt D. Aug. lib. 3. de consen. Euang. c. 9. existimat. Quā-

quam

quam Hilar. Matt.& Marcum rectum narrationis ordinem tenuisse putat. Sunt etiam, qui bis Christum flagella tum arbitrentur, primum hoc loco ad mitigandos Iudæorum animos, vt eo contenti supplicio absolui permitterent, ut scribit Ioan. Deinde cum iam condemnatus esset, quòd Romanorũ, vt Hierony.ait, esset consuetudo, ut neminem; nisi prius flagellatum, crucifigerent. Quod de Iudæorum crudelitate facile credi potest, sed ex Euangelistarum historia probari non potest. Quanquam Beda in ea videtur esse sententia.

24. *Tunc Pilatus videns, quòd nihil proficeret, sed magis tumultus fieret.*) Non excusat Pilatum, sed Christum, dum docet Præsidem non vllo idoneo testimonio, non ullo probato crimine sed solo popularis seditionis metu Christum damnauisse, & ita damnauisse, vt damnando etiam absoluerit.

Accepta aqua lauit manus coram populo.) Sunt qui existiment non solùm Iudæorum fuisse ceremoniam, ut iudices reum mortis iudicaturi aqua manus abluerent, vt Deut. 21. 6. traditum est; sed aliarum etiam gentium consuetudinem, vt ex Triclinio Sophoclis interprete confirmant, & ex illo Virgilij carmine,

2. Aen. *Me bello e tanto digressum, & cæde recenti,*
Attrectare nefas, donec me flumine viuo.

Abluero. Fuerit sanè mos aliarum gentium, Romanorum certè non fuit, vt etiam Origenes adnotauit, & ex Romanorum historijs manifestum est. Potius ergo credo Pilatum, quamuis Romanum hominem, in causa tamen hominis Iudæi, & apud Iudæos Iudeorum ceremonia suam innocentiam testari voluisse. Sciebat Iudæos manuum ablutione innocentiam significare, vt ex illo, quem paullo ante signauimus, Deut. loco pelspicuum est, & ex Psa. 25. 6. *Lauabo inter innocentes manus meas,* sed non abluitur tam graue crimen aqua, recteque de Pilato serm. 8. de Passione scripsit Leo, *Nec purgant contaminatum animum manus lotæ, nec in aspersis aqua digitis expiatur, quod famulante impia mente committitur. Excessit quidem Pilati culpam facinus Iudæorum, qui illum nomine Cæsaris territum, & inuidiosis vocibus increpatum ad effectum sui sceleris impulerunt, sed nec ipse euasit reatum, qui cooperatus seditiosis reliquit iudicium proprium, & in crimen transiuit alienum.*

Innocens ego sum à sanguine iusti huius.) Declarat verbis, quod ablutione aquæ significabat: & antequam Christum cõdemnet, absoluit, dum iustum esse testatur: se verò ipsum condẽnat, ꝗ, quem iustum esse affirmat, eum condemnet: mentitur ergo, cum dicit, *Innocens ego sum;* nec enim condemnato iusto innocens esse poterat. Hebraismus.

25. *Sanguis eius super nos, & super filios nostros.*) Id est, nos, & filij nostri, si qua in eo culpa est, præstabimus: nos pœnam luemus; phrasis Hebraica Leuit. 20. 9. 12. 16. Ios. 2. 19. 2. Reg. 1. 16. Ezec. 33. 4. Oseæ 12. 14. Similem apud Senecam obseruare memini. Christus quibus virgis cæsus.

26. *Flagellatum tradidit, vt crucifigeretur.*) Flagellatum ante, vt ver. 23. explicauimus. Quale flagellatum fuerit, minimè constare potest, & inanis curiositatis est quærere; vulgò ex spinis fuisse creditur. Euth. ex funiculis, aut loris fuisse cõijcit. Probabilius est fuisse uirgas, quibus Romani utebantur; propterea enim lictores ante Consules virgas ferebant.

27. *Tunc milites Præsidis,*) Istud *tunc* non significat consecutionem, & rerum, quæ narrantur, contextum; sed totum illud tempus, quo Christi passio durauit. Hæc enim quæ Matth. dicit tũc facta fuisse, ante fuisse facta ver. 23. ex Ioan. probauimus. Itaque *tunc* idem valet, atque sub idem tempus, id est paullo ante.

Suscipientes Iesum in Prætorium.) Id est in locum, vbi Prætoris tribunal erat, qui Prætorium appellabatur. Qualis fuerit locus. Marcus ca. 15. 16. exponit, *milites autem duxerunt eum in atriũ Prætorij.* Erat ergo tribunal Prætoris in atrio aliquo, aut atrio vicinum, ut eò, qui causas habebant, conuenire possent. Cur milites in eum locum

Christum deduxerunt, ex euentu licet facere coniecturam, uoluisse eos Christum in tribunali, quasi regem, irrisionis causa collocare. Videmus enim & coronam illi, tanquam Regi, imposuisse, & induisse purpuram, & pro sceptro arundinem dedisse. Reliquum erat, ut in tribunali quasi in throno collocaretur. Hęc autem omnia, quæ milites fecisse legimus, Pilati iussu ex Ioanne colligimus, *Tunc*, inquit, *apprehendit Pilatus Iesum, & flagellauit, & milites plectentes coronam de spinis imposuerunt capiti eius*, Ioannes. 19.1.2.

Congregauerunt ad eum vniuersam cohortem. quasi ad regem, ut magis irriderent.

28. *Et exeuntes eum.*) καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν cum exuissent eũ veste sua.

Chlamydem coccineam circumdederunt ei.) Purpuream, vt Marcus cap. 15. 17. & Io. 19.2. exponunt. Nemo nescit purpuram proprium habitum fuisse regum, non apud Romanos solùm, sed apud alias etiam gentes. Itaque, quos volebant reges sibi proximos esse ijs pro magno beneficio concedebant, ut purpura vti liceret 3. Esdr. 3.6.1. Machab. 10.20. & 11.58. & 14.43.44.

29. *Plectentes coronam de spinis*,) Spinas in coronæ modum concinnantes, atque vincientes Christi capiti imposuerunt coronam, vt regi; de spinis, vt condemnato imponunt, significent non verum, sed ridiculum, & miserabilem esse regem. Eodem pertinet, quòd arũdinem in dextera eius pro sceptro ponunt.

32. *Exeuntes autem.*) Cum ex urbe exirent, aut statim egressi vrbe. Nõ. n. dixit Græcè ἐξελθόντες per aoristum, sed ἐξερχόμενοι *exeuntes*, ut significaret in ipsa urbis porta hominem illum Cyrenensem offendisse.

Inuenerunt hominem Cyrenæum.) Cyrenæus appellabatur, vel quia Cyrene natus, vel quia inde oriundus erat; erat autem Cyrene & urbs regionis Decapoleos in Syria caput, & totius Decapoleos regia, quæ ex principe vrbe Cyrene uocabatur 4. Reg. 16.9. Legat, qui uolet Plinium libr. 5. c. 5. & Strabonem libro 17. & Melam libro 1. & Ammianum Marcellinum libro 22. In ea vrbe, atque regione Iudæos etiam fuisse ex Actis Apostolorum capitulo secundo. 10. colligimus. Quamquam incertum est, Iudæusne, an Gentilis Simon ille Cyrenæus fuerit. Veteres enim auctores Hilarius, Ambro. Beda, & Leo sermo. 8. de passione Gentilem fuisse putant, in eo ipso mysterium ponentes, quasi significatum ea re sit fore, vt non credentibus Iudæis, Gentiles Christi crucem amplecterentur. Cęterùm, quia Marcus 15. 21. dicit patrẽ fuisse Alexandri, & Rufi, probabilius fortasse uideri potest fuisse Iudæum; nominat enim eos quasi vulgò notos, aut, vt nonnulli suspicãtur, quasi Christi discipulos.

Hunc angariauerunt.) Quid esset angariare capitul. 5.41. docuimus. Ioann. 19.17. scribit Christum crucem suam baiulasse, quod facilè cum Matthæ. & Marci sententia conciliari potest, si dicamus principiò milites Christo Crucem imposuisse, eamque per totam Ierosolymitanam vrbem gestasse; in exitu verò vrbis angariatum Simonem Cyrenæum, vt eam vsque ad locum, vbi crucifigendus erat, portaret; vt Origenes tractat. in Matthæ. 35. Athanasius in sermon. de Passione, & Cruce Domini, Augustin. libro 3. de consensu Euangelist. capitulo. 10. Hieronymus, Beda, Euthym. & Theophylactus, existimant. Videtur consuetudo fuisse, vt qui crucifigendi erant, suam quisque portaret Crucem. Itaque propterea initio imposita Christo est. Cur autem postea conductus Simõ fuerit, vt eam gestaret, Euangelistæ non indicant, sed uero similis quorundam est coniectura, adeo & uigilia, & flagris fatigatum fuisse Christum, ut portare ultra non posset. Nam quamuis, vt Deus portet *omnia verbo virtutis suæ*, naturam tamen humanam perinde, vt si Deus non esset, pati permittebat. Sunt qui putent Iudæorum studio id factum esse adeo Christi mortem accelerantium, vt quia Christus cruce grauis festinare, quantum ipsi volebant, nõ posse videbatur, robustũ conduxerint hominem, qui crucem Ad Hebr. 1. 2.

porta-

portaret. Fortasse & mysterio id factum est, vt Christus initio quidem crucem suam gestaret, vt veterẽ Isaac impleret figuram, qui ligna, quibus sacrificaretur, humeris suis portauerat Genes. 22. 6. vt Chrysost. hom. 84. in Ioan. & Augu. tract. in Ioann. 117. & Theodoritus in Imparibili interpretantur: postea vero portaret Simon, vt re ipsa doceret, quod verbis ante docuerat capit. 16. 34. *Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.* Ita Ambrosius lib. in Lucam. 10. *Bonus ordo nostri profectus est, vt prius crucis suę trophæum ipse erigeret, deinde martyribus traderet erigendum.* Narrat hoc loco Lucas 23. 27. secutas fuisse Christum mulieres, magnamque populi multitudinem, quæ plangebant, & lamentabantur eum. Mulieres quæ fuerint vers. 56. Matth. exponit; reliquam verò multitudinem populi confluxisse vero simile est, quam solam in Christum credidisse principes sacerdotum dictitabant Ioann. 7. 49. Narrat prætera Lucas ver. 28. 29. conuersum ad mulieres Christum dixisse, *filiæ Ierusalem*, id est, o mulieres Ierosolymitanæ: phrasis Hebraica, qualis illa Gallorum est, qua Parisienses ciues filios Parisienses vocare solent: *nolite flere super me, sed super vos ipsas flete*, id est, nolite flere propter me, sed propter vos; alter Hebraismus *super me*, id est propter me; *quoniam ecce venient dies*: cum dicit *ecce*, appropinquare tempus significat, quasi iam ante oculos sit: hanc enim plerumque eius particulæ vim esse diximus capitu. 2. 1. Itaque non dubium, quin proximũ excidium Ierosolymitanum designet, quod sub Tito, & Vespasiano factum est quo tempore cum Iudæi omnes, tum maximè mulieres adeo miserabilem calamitatem expertæ sunt, vt nonnullæ, quemadmodum Iosephus scribit, suos edere infantes coactæ sint. Dicit hoc Christus mulieribus potiùs, quàm viris, & quia credendum est mulieres potiùs, quàm viros in ea populi multitudine, quæ Christum sequebatur, lamentatas fuisse, atque planxisse, vt muliebre ingenium est, & quia maiorem illę, quàm viri miseriam in illa Ierosolymitana clade experturæ erant. Vetat autem propter se flere, indicans secum minimè male agi, qui vt Patris obsequeretur voluntati, hominesque a diaboli tyrannide liberaret, non traheretur vi, sed sponte iret ad mortem paullo post ad dexteram Patris exaltandus, & nomen accepturus, quod est super omne nomen. Iubet autem eas propter se ipsas flere, quòd ipsæ essent mortis suæ pœnas luituræ, cuius causa Ierosolymitanum excidium immineret; non quòd illæ ipsæ, quæ tunc flebant, mulieres Ierosolymitanam illam calamitatem subituræ essent, quæ fortasse omnes ante id temporis de vita decesserunt: sed quia Ierosolymitanę mulieres, quæ tunc futuræ erant, tot, tantaque mala passuræ essent, vt dicerent, *beatę steriles, & ventres, qui non genuerunt.* Nam etsi cum illis personis loquitur, tamen non de illis ipsis personis, sed de toto personarum genere, quod dicit intelligendum est, vt capitulo 3. 11. *Ego quidem baptizo vos in aqua in pœnitentiam, qui autem post me venturus est, & ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, & igni*, non enim indicat eos ipsos, & quibus cum loquebatur, à Christo fuisse baptizandos, qui nunquam fortasse baptizati sunt; sed Iudæos quales illi erant Spiritusancto, & igne baptizandos; *Beatæ steriles & ventres, qui non genuerunt, & vbera, quæ non lactauerunt.* Muliebrem lamentationem describit, quæ in rebus aduersis constitutæ magis de filijs suis, quàm de se solicitæ eos quasi sui oblitæ lamentari solent. Itaque vt extremam calamitatem Dauid describeret Psalmo 77. 63. dixit, *Iuuenes eorum comedit ignis, & virgines eorum non sunt lamentatæ.* Alia ratione, sed simili eius calamitatis magnitudinem supra cap. 24. 19. declarauit, *Væ autem prægnantibus, & nutrientibus in illis diebus*, quod & eiusmodi mulieres impeditæ ad fugam futuræ essent, & duplicem

Allegoria Simonis crucẽ Christi portantis.

Lib. 7. de bello Iud. cap. 8.

In comẽ. in hunc locum.

duplicem dolorem pro se, proque suis infantibus perceprurae; *Tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos, & collibus, operite nos.* Vox est hominum extrema patientium mala, qui mori vellent, nec possunt dolorisque magnitudine superati montibus clamant, vt super se cadant, & vel miserabili morte præsentibus malis eripiant. Eadem phrasi apud Isaiam capitul. 2. 19. & apud Osee capitu. 10. 8. & in Apocalyp. capitul. 6. 16. extrema miseria declaratur; *Quia si in viridi hæc faciunt, in arido quid fiet?* Comparat se ligno viridi, Iudæos arido, quia quemadmodum lignum viride ad incendium minimè aptum est, aridum aptissimum, ita ipse ad supplicium minimè aptus, id est minimè dignus, Iudæi vero aptissimi, id est dignissimi erant, si non ob aliud ob hoc certè ipsum, quòd Christum, quem pro Seruatore suo recipere debuerunt, morti traderent. Quod hoc loco Christus lignum aridum vocat, D. Paulus ad Rom. 9. 22. alia metaphora *vasa iræ apta in interitum* appellat, id est, vasa adeo fragilia, vt quouis contactu conterantur, quibus eos vult homines significari, qui cumulãtes peccata peccatis adeo maturi ad pœnam sint, vt nisi infinita Dei misericordia sustentaret, dehiscens eos terra consumeret. Prophetæ eiusmodi homines stipulæ, iram verò Dei flammæ comparare solent, Isai. 5. 24. & 33. 11. & 47. 14. & Abdiæ 1. 18. & Malach. 4. 1. Argumentatur Christus à minori ad maius; Si Deus mihi innocenti non pepercit, sed pro aliis me tam grauia supplicia subire iussit, quomodo his parcet, qui me ad crucem adegerint? Simili D. Petrus argumento vsus est 1. epist. cap. 4. 17. 18. *Tempus est, ut incipiat iudicium à domo Dei; si autem primum à nobis, quis finis eorum, qui non credunt Dei Euangelio? & si iustus uix saluabitur; impius, & peccator ubi parebunt?*

De nomine Caluariæ.

33. *Et venerunt in locum, qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus.*) Hebræi caput גלצלת appellant, quòd rotundum sit. Syri, & Chaldæi vnius adiectione litteræ גל גלתה *Golgoltha.* Sic enim legendum est, sed scriptorum vitio vnam detractam litterã fuisse arbitror, errorem deinde temporis longinquitate confirmatum. Cur ita locus ille vocatus fuerit, satis compertum non est. Antiqua, & multorum veterum scriptorum auctoritate nobilis opinio est, ideo Golgoltha, id est Caluariam, aut cranium appellatum, quòd ibi Adam primi hominis caput repertum esset. Vetus enim traditio quædam inualuit, eo loco Adamum fuisse sepultum, vt Origenes tract. in Matth. 33. Cyprianus ser. de resurrectione, Athanasius in serm. de passione, & cruce Christi in eam sententiam Hebræorum magistros auctores proferens, quod etiam facit Ambrosius lib. commentariorum in Lucam 10. In eadem sententia Diuus Basilius est in comment. in capit. 5. Isaiæ, & Epiphanius hæresi 46. & in Anchorato, & Chrysostom. homil. in Ioann. 84. & D. Augustin. serm. 71. de tempore, & lib. 16. de Ciuitate capitul. 32. & Paula, & Eustochium doctæ mulieres in epist. ad Marcellam, quæ apud Hieronym. extat. Quam opinionem D. Hieron. in commentarijs ad hunc locum meritò fortasse, sed minus meo quidem iudicio probabili argumento refellit, quòd scriptura, inquit, doceat Iosuæ 14. 15. Adamum non iuxta montem Sion, & Ierosolymitanam vrbem, quæ Iebus prius appellabatur, sed in Hebron fuisse sepultum, *Nomen Hæbron*, inquit, Iosue, *ante uocabatur Cariatharbe, Adam maximus ibi inter Enacim situs est.* nomẽ enim Adam eo loco non est propriũ, sed appellatiuum, quod mirum non est Hieronym. virum quidem maximum, sed aliud agentem præterijsse. Alij à forma monticuli humano simi lis capiti, vbi locus ille situs erat, Caluariam appellatum putauerunt, vt Cyrillus Ierosolym. Cath. communi 13. auctor est; sed eam opinionem idẽ Cyrillus ex topographia refellit, *Nec enim*, inquit, *eo loco, qui Caluaria dicebatur, mons ullus est.* Existimat verò

Adam sepultus in mõte Caluariæ.

idem

idem Cyrillus locum illum prophetice Caluariam, id est, caput dictum esse, quod ibi Christus caput nostrum moriturus esset. Hieronymi, & Bedę sententiam magis probo, ideo cum locum Caluariam, aut cranium nominatum, quòd ibi facinorosi homines decollarentur, ideoque humanis capitibus plenus esset. Nam qui cruci eodem loco affigebantur, cum animam egissent, tolli ad sepulturam solebant: qui vero securi feriebantur, vt Hieronym. putat, insepulti manebant.

Vinũ myrrhatũ quale fuerit, & vinum felle mistum.

44. *Et dederunt ei vinum bibere cum felle mistum.*) Marcus 15. 23. *Myrrhatum vinum* Christo porrectum fuisse dicit, quod auctores alij alia ratione conciliant. Augusti. libr. 3. de cons. Euang. cap. 11. *myrrhatum*, vt ait Marcus, *uinum* fuisse putat non felle infectum, sed Matth. felle mistum appellasse, quod amarum esset, & solemus quicquid amarum est, aut fel, aut felle mistum appellare. Putat etiam idem Augustin. quem Beda, & Strabus imitantur, probabile esse vinum & myrrha, & felle simul fuisse permistum, & Matthæum fellis, non myrrhæ: Marcum myrrhæ, non fellis meminisse. Euthymius autem existimat duplex Christo uinum a diuersis hominibus, ab alijs myrrha, ab alijs felle mixtum exhibitum fuisse. Sunt, qui à pijs mulieribus, quæ Christum lamentantes sequebantur, priùs vinum myrrha commistum datum fuisse, quod tormenta, & cruciatus subituris dari solebat, vt conditi vini ardore alienatis sensibus dolorem aut nullum, aut minorem caperent. Sunt, qui hunc potum, & illum quem Lucas capitul. 23. 36. & Ioannes capitul. 19. 29. Christo iam crucifixo, & extremum penè spiritum emittenti datum fuisse tradunt, vnum, eundemque fuisse dicant, cuius sententiæ primus Chrysostom. auctor fuit, secutus Euthymius. Sed ex diuersa apud Euangelistas narrationis serie perspicuum est fuisse diuersum. Nam Matth. & Marcus non obscurè significant, antequàm in crucem tolleretur, myrrhatum illi uinum datum fuisse, quo crucis dolorem minùs sentiret. Lucas vero, & Ioannes non solùm iam crucifixo, sed etiam extremum exhalanti spiritum, cum omnes iam cruciatus perpessus esset, illum alium potum porrectum fuisse tradunt. Deinde Matthæus, & Marcus vinum fuisse dicunt, Lucas, & Ioannes acetum; nam quod in codicibus Græcis hoc etiam loco ὄξος, id est, acetum legitur, quamuis & Origenes, & Chrysost. & Euthymius, & Hieronymus, & quod amplius est, Syrus interpres ita legisse videantur, tamen vitiosam esse lectionem ex Marco manifestum est, apud quem eandem historiam enarrantem nemo unquam nisi vinum legit. Certissimum autem argumentum est, quod idem Matth. paullo post ver. 48. de illo ipso potu, quem Lucas, & Ioannes morienti iam Christo datum fuisse dicunt, loquens, *Et continuò*, inquit, *currens vnus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto, & imposuit arundini, & dabat ei bibere.* Potũ illum sine vlla ambiguitate ab eo, de quo hoc loco agit, omnino distinguens; hic vinum; illic acetum; hic antequàm crucifigeretur, illic crucifixo; hic vase, vt credendum est; illic spongia, & arundine; hic non petenti, illic petenti Christo, dicentique vt ait Ioannes, *Sitio*, datum esse. Noster certè interpres, non acetum hoc loco, sed vinum legit, sicut & Hilarius, & Ambrosius in com. in Lucam, & August. lib. 3. de cons. Euang. capitul. 11. & Iuuencus, & Sedulius legunt, & vt ego quidem opinor, etiam Hieronymus. Nam in comment. non aceti, sed uini mentionem facit. Sed aliquis improbè doctus ex uitiato codice in Matthæi contextum, qui cum Hieronymi commentarijs est, expuncto uino acetum intrusit. Certè Hilarius, Ambrosius hunc, & illum, de quo idem Matth. post uersu 48. & Lucas, atque Ioannes scribunt, diuersos postea fuisse putant, neque de ea re quemquam, qui attentè Euangelistas legerit, dubitare posse arbitror.

Lib. 4 hist. Euang. Li 5. Carminum.

Et

Et cum gustasset, noluit bibere.) Marcus scribit non accepisse, quod, cùm dissonare videatur, minimè dissonat. Matthæus enim accepisse indicat, id est gustasse, Marcus non accepisse, id est non bibisse, quemadmodum Diuus Augustinus eo, quem paullo ante notauimus, loco interpretatur. Cur gustatum vinum bibere noluerit, coniecturæ locus est. Puto, ne contemnere datum de more vinum videretur, gustare voluisse; vt autem ostenderet se ad ferendos crucis dolores eo medicamento non indigere, noluisse bibere. Nam & nos, cum minimè sitimus, ad bibendum ab amicis inuitati, vt beneuolentiæ officium agnoscamus, oblatum gustamus vinum; vt autem temperantiæ satisfaciamus, gustatum nō bibimus. Hoc duplici potu, quem Christo datum docuimus, impleta Dauidis prophetia est Psalm. 68. 22. *Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potuerunt me aceto.* Nam primum vinum illi cum felle, aut myrrha mistum, quæ propter amaritudinem, vt diximus, fel appellatur, deinde acetum datum est: at Propheta fel non potum, sed in escam datum dicit. Sanà quidem, sed quia de felle tantùm loquebatur, quòd si alio liquore dilutum non sit, magis cibi, quàm potius similitudinem habet, escam potius, quàm potum appellauit. Eo fortasse consilio Matth. quamuis fortasse sciret vinum illud non vero felle, sed metaphorico, id est amara myrrha dilutum fuisse, felle tamen mistum fuisse dixit, vt Dauidis prophetiam impletam fuisse vno obiter uerbo doceret. Quæri à nonnullis solet, cur hoc mortis genere Christus mori uoluerit. Eius rei, qui multas rationes videre uolet, Gregorium Nyssenum in oratione de Resurrectione Christi, & D. Thomam in comment. huius loci legat. Mihi vna D. Pauli ratio satis est. Voluit Christus ignominiosissimū genus mortis pro nobis subire, vt ea etiam ratione & se ipsum demitteret, & suam erga nos caritatem declararet, & humilitatis nobis exemplum relinqueret; *Humiliauit*, inquit, *semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis*, ad Philip. 2. 8. Et Petrus 1. epist. c. 1. 21. *In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius.*

Cur Christus cruci- figi voluit.

35. *Postquam autem crucifixerunt eum, diuiserunt vestimenta eius.)* Lucas 23. 34. scribit Christum, dum crucifigeretur, pro crucifigentibus his uerbis orasset, *Pater dimitte illis, non enim sciunt, quid faciunt* quib. verbis haud obscurè indicat se etiam pro illis ipsis, à quibus crucifigebatur, mortem obire; vnde & vetus Prædestinatianorū, de quo alio diximus loco, & nouus Caluinistarum error confutatur, qui Christū pro solis prædestinaris mortuum fuisse docent.

Christus nō pro solis pdestinatis mortuus contra Caluinum.

Sortem mittentes.) Marcus capitul. 15. 24. *Diuiserunt vestimenta eius mittentes sortem super eis, quis quid tolleret.* Lucas 23. 34. *diuidentes verò vestimenta eius miserunt sortes.* Itaque tres Euangelistæ Matth. Marcus, & Lucas maximè verò Marcus ita scribunt, quasi omnes Christi vestes sortibus distributæ fuerint, neque aliter profectò intelligere possemus, nisi rem distinctiùs explicasset Ioannes capitul. 19. 23. 24. *Milites ergo, cum crucifixissent eum, acceperunt vestimenta eius, & fecerunt quattuor partes, vnicuique militi partem, & tunicam; erat autem tunica inconsutilis desuper contexta per totum. Dixerunt ergo ad inuicem non scindamus eam, sed sortiamur de illa, cuius sit.* Vnde perspicuum est non omnes Christi vestes, sed solam tunicam sortitione distributam fuisse, quēadmodum Euthymius obseruauit. Sunt qui ex Luca quinque tunicas Christum habuisse colligant, sed ex Ioanne manifestè colligitur unam tantum habuisse. Dicit enim milites vestimenta Christi, & tunicam distribuisse, quasi cæteris vestimentis tunicam opponens, quod Euthymius acutè uidit. Quæ autem fuerit tunica, quęve cętera vestimenta, compertum nō est; coniectura tamen aliquid, quod simile verò sit, consequi possumus; tuni-

De Christi vestibus.

tam fuisse eam, quæ post interulam (si ea tamen Christus vtebatur) corpori proximè adhærebat, totumque tegebat hominem; nullum enim vestis genus est, quod vero similius sit futura caruisse. Cæteras verò vestes, & superiorem togam, cuius loco purpura Christum milites induerant versicu. 28. & caligas, cæteraque indumenta, quibus tenues etiam homines vti solebant, intelligenda esse arbitror. Vulgaris est opinio probabilitate non carens, tunicam illam inconsutilem à matre Christo adhuc puero factam fuisse, quam opinionem Euthymius tanquam vetustiorem & recitat, & approbat. Dubitare lector poterit, an latronum etiam vestes à militibus diuisæ fuerint; nihil enim de ea re Euangelistæ scriptum reliquerunt. Non dubito, quin consuetudo eadem apud Iudæos, & Romanos fuerit, quam nunc apud omnes gentes esse videmus, vt eorum, qui capite puniuntur, uestes carnifex tollat. Quare & latronum vestes à militibus, qui carnificum munere fungebantur, distributas fuisse credendum est, sed nimirum Euangelistæ, quia nec latronum, sed Christi historiam narrabant, & in vestium latronum distributione nullum sciebant fuisse mysterium, sola enim consuetudine fuisse diuisas; diuisionem autem vestium Christi, non consuetudine solùm; sed etiam mysterio factam fuisse, vt Dauidis impleretur prophetia Psalm. 21. 19. *Diuiserunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam miserunt sortem*, de vestium latronum diuisione mentionem non fecerunt, de distributione, sortitioneque vestium Christi fecerunt. Hac de causa adiecit statim Matthæus, vt impleretur, quod dictum est per prophetam dicentem, *diuiserunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam miserunt sortem*. Quanquam hæc verba in antiquis Græcorum codicibus non inuenio, nec ea Origenes, & Euthym. legunt. At legit vtique noster interpres, legit Syriacus, & credibile est à Matthæo scripta fuisse, qui inter omnes Euangelistas studiosissimè veteres prophetias à Christo impletas fuisse vbique ostendere conatur.

37. *Et imposuerunt super caput eius causam ipsius scriptam.*) Id est affixerunt in ea crucis parte, quæ super Christi caput eminebat. Vtrum tabella aliqua ligno crucis affixa, an in ipso crucis ligno titulus ille scriptus fuerit certum non est; sed & uulgò creditur, & est multo probabilius fuisse tabellam, & quia vix in ipso crucis ligno tam multa uerba tribus linguis, tam magnis characteribus, vt à prætereuntibus legi possent, scribi potuerunt, & quia nemo est, qui homini cruci affixo eiusmodi titulum positurus non scriberet in tabella, & quia veteres historici tradunt titulum illum à cruce separatum ab Helena Constantini matre fuisse repertum, Ruffin. libro primo. Histori. Ecclesi. capitul. 7. Non solet quæri, & quæri tamen posse uideo, an etiam latronibus positi tituli fuerint. Probabile mihi uidetur suum quemque titulum etiam habuisse, morem enim fuisse vsitatum, ut his, qui in crucem agebantur, causa mortis super crucem poneretur, eoque instituto Christo etiam superpositum fuisse titulum. Nam quòd Ambro. in oratione de obitu, & vita Theodosij, & alij nonnulli scriptores antiqui tradunt, crucem Christi, cum ab Helena inuenta est, ex titulo ab alijs discretam fuisse, minimè repugnat: potuit enim titulo discerni, non quòd illa haberet, aliæ non haberent, sed quod titulo crucis Christi scriptum esset, *Hic est Iesus Nazarenus Rex Iudæorum*. Ex quibus verbis perspicuum erat eam Christi fuisse crucem. De titulo Crucis.

Hic est Iesus Rex Iudæorum.) Marc. cap. 15. 26. hæc tantùm in titulo ponit verba, *Rex Iudæorum*. Luc. vero ca. 23. 38. *Hic est Rex Iudæorũ*. Io. c. 19. 19. *Iesus Nazarenus Rex Iudæorum*. Itaque cum oẽs Euãgelistæ tituli sententiam expresserint, nemo tamen eorum videtur omnia tituli verba potuisse. Ex omnibus autem hæc fuisse verba colligere nobis licet. *Hic est Iesus Nazarenus Rex Iudæorum*. Iussu Pilati eum titulum

lum Christo impositum fuisse Ioannes docet, siue recepto posuerit more, quòd iudicis, qui reum damnauerat, esset damnationis causam posito super caput damnati titulo exponere, siue priuato in solo Christo consilio id fecerit, cùm alijs, qui cruci affigebantur, non soleret titulus poni, vt quia Christi causa iustissima erat, immeritoque damnatus fuerat, publico illo elogio purgaret sese, vt meritò Christum damnasse videretur, quòd regnum contra Cæsaris fidem affectasset. Quocumque suo consilio Pilatus id fecerit, diuino impulsum consilio fecisse ex Ioanne 19.21.22. manifestum est, vt Iudex etiam ipse, qui Christum damnauerat, illo ipso titulo, quo meritò damnasse declarare voluit, immeritò damnasse declararet, & Christum verum Iudæorum Regem, id est, Messiam esse testaretur. Nam cùm Iudæi, qui titulum legerant, Pilatum rogauissent, ne scriberet. *Hic est Iesus Nazarenus Rex Iudæorum*, sed, *Hic est Iesus Nazarenus*, qui se Regem Iudæorum fecit, respondit, *Quod scripsi, scripsi*, id est, quod à me scriptum est, mutare non possum, quasi diuina teneretur manu, qua priùs, vt ea verba scriberet, impulsus fuerat. Non dubito, quin Pilatus his uerbis, *Hic est Iesus Nazarenus Rex Iudæorum*, nihil aliud significare voluerit, quàm, quod scribi Iudæi postulabant, *Hic est Iesus Nazarenus*, qui se Iudæorum Regem fecit. Sed diuina effecit prouidentia, vt id illis diceret; verbis, quibus Christus verus Rex Iudæorum esse significaretur. Extorsit Deus ab inuito iudice veritatem.

38 *Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones, unus à dextris, & unus a sinistris.*) Cur cum latronibus crucifixus fuerit, Marcus capitul. 15. 28. vnam reddit causam, ut Isaiæ impleretur prophetia capitulo. 53. 12. *& cum iniquis reputatus est*. Sed hæc causa Deum mouit, Pilatum uerò non mouit, qui de implendis prophetijs homo prophanus non cogitabat. Itaque alia, quæ Pilatum impulerit, causa quę renda est. Puto eum iniquitatis suę velamentum quærere voluisse: si enim solum Christum egisset in crucem, improbis Iudæorum precibus non iure id fecisse credi potuisset; cum autem vna cum alijs crucifixit, & quidem cum huiusmodi hominibus, quos nemo posset meritò damnatos esse dubitare, fore existimauit, vt quemadmodum pœnæ, ita etiam culpæ similitudine Christus vna cum latronibus damnatus esse videretur. Non dissimile verò est Iudæos etiam solicitasse, vt cum latronibus crucifigeretur, vt ignominiosior eius esset mors. Cur autem medius inter duos latrones Christus positus fuerit, & humano Iudæorum, & diuino consilio factum esse arbitror. Iudæorum quidem, vt ostenderent Christum facinorosorum hominum caput, & quasi ducem esse; propterea in medio crucifigendum curant, ut eo contumeliosi honoris genere Christi ignominiam magis augeant. Solent enim latronum duces cum sociis comprehensi, & in medio eorum, & sublimiore loco suspendi. Diuino autem, vt uita in medio peccatorum poneretur, vt qui eam vellet, acciperet. Mysterium euentus declarauit, ex duobus latronibus, inter quos crucifixus Christus erat, alter credidit, alter blasphemauit. Omnes ad se peccatores vocat, qui in medio omnium crucifixus est, *Ecce ego*, inquit, *si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* Ioann. 12. 32. Traxit ad se omnia non effectu, sed voluntate: nam vtrumque latronem, quasi unum dextera, alterum sinistra manu prehendens trahere ad se voluit, sed vnum traxit, alterum non traxit, quia duci se vnus passus est; alter non est. Inuenit & Tertullianus aliud in hoc loco mysterium, *semper*, inquit, *Christus inter duos latrones crucifigitur*, Christum Ecclesiam, & Christi doctrinam appellans, quemadmodum Christus ipse aliquando vocat *Saule, Saule, quid me persequeris?* Act. 4. cum non Christũ Saulus, quẽ extinctum credebat, sed eius Ecclesiam, doctrinamque perse-

Cur Christus inter duos latrones crucifixus.

persequeretur. Sic plerumque accidere videmus, quemadmodum Tertullianus ait, vt inter duos contrarios hæreticos Ecclesia crucifigatur. Docebant Ebionitę Christum solum fuisse Deum; hominis verò solam speciem habuisse, Ecclesia in medio est, & vtrumque coniungit, Christum, & verum Deum & verum hominem esse docens. Docebant Sabelliani Patrem, Filium, & Spiritum sanctum non vnam solum naturam, sed vnam etiam esse personam; docebant Ariani Patrem, Filium, Spiritum sanctum non tres tantum personas, sed tres etiam esse naturas: in medio Ecclesia est, vnam naturam, tres personas esse docens. Docebant Nestoriani in Christo non duas tantum naturas, sed personas etiam esse duas; docebant Eutychiani & vnam esse personam, & naturam vnam: in medio Ecclesia est, quæ vnam personam, duas naturas esse docet. Docebant Manichæi, hodieque Lutherani, & Caluiniani docent nullam in homine esse arbitrij libertatem, omnia aut natura, aut diuina effici gratia: docebant Pelagiani tam forte, tam robustum in nobis esse liberum arbitrium, vt gratia Dei non egeamus; Ecclesia in medio est, docetque & liberum in nobis arbitrium esse, & diuina tamen indigere gratia.

Ecclesiæ doctrina inter duos errores media.

39. *Prætereuntes autem blasphemabant.*) Prætereuntes dixit pro omnibus, qui prætcribant, vt doceret non ab vno, vel à paucis, sed ab omnibus vulgò iactata in crucifixum Christum fuisse conuicia.

Mouentes capita sua.) Inter Iudęos mouere caput aliquando commiserationis, aut admirationis cum commiseratione coniunctæ, aliquando verò irrisionis signum erat. Commiserationis apud Iob cap. 16. 4. *Consolarer & ego vos sermonibus, & mouerem caput meum super vos*, & cap. 42. 11. *venerunt autem ad eum omnes fratres sui, & vniuersæ sorores suæ, & cuncti, qui nouerant eum prius, et comederunt cum eo panem in domo eius, & mouerunt super eum caput, & consolati sunt eum*, id

Motio capitis in scriptura.

est, fleuerunt cum flente, vt admonet D. Paulus, & Ecclesiastici 12. 18. 19. *In oculis suis lachrymatur inimicus, & quasi adiuuans suffodiet plantas tuas, caput suum mouebit, & plaudet manu*, id est, dolore se, & miseratione commoueri simulabit, & Ieremiæ 18. 16. *Vt fieret terra eorum in desolationem, & in sibilum sempiternum. Omnis, qui præterierit per eam, obstupescet, & mouebit caput suum.* Irrisionis verò 4. Reg. 19. 21. Isaiæ 37. 22. *spreuit te, & subsannauit te virgo filia Sion, post te caput mouit filia Ierusalem*, id est, irrisit te, & vt Galli dicunt *Il t'a faict la nique*, & Dauid Psal. 21. 8. hanc ipsam Iudæorum aduersus Christum motionem capitis longè præmonstrans, *Omnes videntes me deriserunt me, locuti sunt labijs, & mouerunt caput.* Totus enim ille Psalmus de Christo patiente intelligendus est, vt Christus ipse indicat vers. 46. eius exordium vsurpans, & Psal. 108. 25. *Et ego factus sum opprobrium illis, viderunt me, & mouerũt capita sua*, id est inijcientes in me oculos deriserunt. Et Ecclesiast. 13. 8. *In nouissimo deridebit te, & postea videns derelinquet te, & caput suum mouebit ad te*, id est contra te, & Thren. 2. 15. *Plauserunt super te manibus omnes trãseuntes per viam, sibilauerunt, & mouerunt caput suum super filiam Ierusalem.* Ro. 12. 15.

42. *Si Rex Israel est, descendat nunc de cruce.*) Non erat regis de cruce descendere, qui nihilo robustior, nihilo faciendis miraculis insignior cæteris hominibus sit necesse est, sed accommodatè ad rem, de qua agebatur, hæc verba intelligenda sunt. Eum enim regem intelligebant, qui Messias esset, & filius Dei, qualem se Christus professus fuerat, vt apparet ex Marco c. 15. 32. *Christus Rex Israel descendat nunc de cruce*, & ex Luc. 23. 35. *Alios saluos fecit, se saluum faciat, si hic est Christus Dei electus.*

43. *Confidit in Deo, liberet eum, si vult.*) Ostendunt sacerdotes cæcitatem suam, quòd contra se ipsos scripturam proferant; nam hęc uerba, quibus, vt Christo conuitiarentur, vsi sunt,

ſunt, apud Dauidem Pſal. 21. 9. quem totum de Chriſto ſcriptum eſſe diximus, impiorum hominum ſunt, qui non diuinam ſolùm prouidentiam, ſed Deum etiam ipſum de medio tollebant, iuſtumque, & Dei colentem Dauidem irridebant, quod in aduerſis rebus Deo confideret; *Confidit*, inquiunt, *in Deo liberet eum, quoniam vult eum*, id eſt, quoniam amauit eũ, ſcilicet Deus, quaſi dicant, liberet ipſum Deus, quem amauit. Itaque eodem modo intelligendum eſt quod conciſè hoc loco dicitur, *liberet eum, ſi vult*, id eſt, ſi eum amat. Hebraiſmus enim eſt חפץ velle id eſt amare. in Grecis codicibus magis expreſſa ſententia eſt, *ῥυσάσθω νῦν αὐτ', εἰ θέλει αὐτ'*, liberet nunc eum, ſi vult eum, id eſt, ſi amat eum eodem Hebraiſmo ſermato, nam *θέλει αὐτὸν* Græci non dicunt. Efficiunt etiam imprudentes ſacerdotes, dum irridere Chriſtum volunt, vt ſua ipſorum irriſione verum Chriſtum eum eſſe probent, dum Dauidis de illo prædictam prophetiam implent: nam etſi de ſe ipſo ea verba Dauid ſcripſerat, quaſi ſibi ab aduerſarijs ſuis dicerentur, minimè tamen dubium eſt, quin ſua perſona, quod Chriſto euentutum eſſet, ſignificauerit.

44. *Id ipſum autem.*) Id eſt eadem verba, aut alijs verbis eadem conuicia, *ſi tu es Chiſtus, ſaluum fac temetipſum, & nos*, vt Lucas 23. 39. explicauit.

Et latrones, qui crucifixi erant cum eo) Eodem numero, & iiſdem verbis Marcus ſcribit. Lucas verò vnum tantum latronem hæc conuitia in Chriſtum iactaſſe dicit. Multi itaque antiqui, magnique auctores putauerunt initio quidem vtrumque latronem huiuſmodi conuicia Chriſto dixiſſe, poſtea uerò alterum & miraculis, quæ patiente Chriſto fiebant, & ſingulari eius patientia, & manſuetudine animaduerſis in Chriſtum credidiſſe, & latronem alterum conuiciari pergentem reprehendiſſe. Origenes, Athan. ſermo. contra omnes hæreſes, Hilarius, Chryſoſtom. Theophyl. & Euthym. hoc loco, & Iuuencus in Poëmatio, quod & Ambroſius, & Hieronym. & Beda probabile eſſe putant. Probabilior tamen aliorum ſententia eſt, vnum tantùm fuiſſe latronem, qui conuicijs in Chriſtum vſus fuerit, vt Cyprian. ſeſ. de paſſ. Domini, Cyril. Ieroſo. Catech. communi 13. Auguſt. lib. 3. de conſ. Euang. c. 16. Ambro. in com. in Lucam, Hiero. in com. in hunc locum, Leo ſerm. 2. de paſſione, Greg. l. 27. in Iob capit. 16. exiſtimant. Quomodo autem Matthæus, & Marcus plurali numero latrones blaſphemaſſe dicant, haud difficile. Hier. Aug. & Ambroſ. interpretantur eſſe ſyllepſim, qua de vno plurali numero loqui ſolemus: quod Ambr. & Auguſt. multis ſcripturarum probant exemplis. Pſalm. 2. 1. *Adſtiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnũ aduerſus Dominum, & aduerſus Chriſtum eius*, cum vnus tantùm rex Herodes, vt Petrus Act. 4. 26. 27. interpretatur, aduerſus Chriſtum conuenerit. Et ad Hebr. 11. 33. 34. *Per fidem vicerunt regna, operati ſunt iuſtitiam, adepti ſunt repromiſſiones: obturauerunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis*, cum ſolus Daniel ora leonũ obturauerit, & ver. 37. *lapidati*, inquit, *ſunt, ſecti ſunt, tentati ſunt, in occiſione gladij mortui ſunt, circumierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, anguſtiati, afflicti*, cùm ſolus Iſaias ſectus fuerit. Obſeruauit Euthym. eo conſilio Euangeliſtas narraiuſſe etiam latrones conuicia in Chriſtum iactaſſe, vt quæ, quantaſque contumelias paſſus fuiſſet, & meliùs intelligeremus, eum non ſolùm principes ſacerdotum, & cæteri, qui eum in eum vſque locum adduxerant; ſed latrones etiam, qui eiuſdem pœnæ ſocij erant, quique, vt erga ſe, ita erga illum commiſeratione commoueri debuerant, conuitijs eum affecerint. Iudæos eos fuiſſe latrones vero ſimile eſt, & ex alterius confeſſione, qui tanquam Chriſtum à Iudæis expectatum etiam in cruce pendentem excepit, & ex alterius conuicio, quod Iudæorum more, eademque incredulitate

Lib. 4. hiſt. Euang.

Syllepſis in ſcriptura notanda.

stitate ingerit. Scribit Lucas 23. 40. respondisse alterum latronem, & eum qui blasphemabat reprehendisse, *Neque tu*, inquit, *times Deum* οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεόν: quæ pauca uerba variè inter se iuncta varias possunt interpretationes admittere. Primam, si sic iungantur, nec times Deum, vt illud, *nec*, referatur ad, times, id est, non solùm non amas, & reuereris Deum, sed ne times quidem, quemadmodum recentiores quidam interpretes exponunt, quorum sententiæ minimè subscribo, quia non dubito, quin bonus ille, & fidelis latro peruersum illum latronem cum Iudæis voluerit comparare, quæ comparatio in illa dictione *nec* obscurè delitescit, quasi dicat, non solùm isti, qui pœna carent, sed nec tu, qui in eadem es pœna, Deum times. Secundam si sic, nec Deum tu times, vt sit sensus non solum homines, sed nec Deum quidem times, vt alij nonnulli explicant, quorum sententiam idcirco non probo, quia nec ingeniosa, neque ad rem accommodata est. Nullam enim hoc loco emphasim habebat, vt fidelis latro diceret, non solùm homines, sed ne Deum quidem times. Itaque dubium mihi non est, quin ad hunc modum coniungenda sint verba, *neque tu times Deum*, etiam si Græce trāspositia sint οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεόν, quod rectè noster interpres intelligens transpositis verbis traiectionem illam paullo obscuriorem dissoluit. Sensus ergo est, non solum isti, qui cùm nihil pœnæ patiantur, nulla pœnarum istius hominis miseratione commouentur, quin potius metus Dei obliti, contumelias in eum iaciunt, sed ne tu quidem, qui cum eadem afficiaris pœna, non conuitiari, sed miserari debuisti, *Deum times*, sed eius potius, sicut cæteri, timoris oblitus afflicto afflictionem addis. Hoc est *neque tu times Deum, qui in eadem damnatione es*, aut *quòd in eadem damnatione es*, vt noster vertit interpres ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ, quæ verba obscura etiam sunt. Quibusdam nouis interpretibus valde noua quædam placuit interpretatio, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ, id est, quia in ipsa damnatione es, quasi dicat, cùm animam iam agas, & in supremo supplicio verseris, Deum times. Quam interpretationem uerba Græca pati non possunt: non enim dixisset Euangelista ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ, sed ὅτε ἐν αὐτῷ τῷ κρίματι εἶ, sic enim Græci loquuntur. Significant ergo Græca uerba non ipsam damnationem, sed eandem damnationem, Ceterum qui eadem damnatio non nisi per comparationem dicitur, alia ex hoc verbo difficultas existit, cum qua damnatione, id est cum qua pœna (pœnam enim damnationem, aut ut Græcè est, κρίμα iudicium appellari manifestum est) latronis damnatio comparetur. Quidam cum Iudæorum damnatione comparari putant, tanquā sensus sit, *neque tu timens Deum*, magis quàm isti Iudæi, cum eadem, qua illi pœna, propter contumelias in Christum iactatas dignus sis. Quæ explicatio, nostra, quam paullo ante exposuimus, opinione uidetur confirmari; diximus enim latronem verbis illis, *neque tu*, cum Iudæis collatum fuisse. Alij comparationem cum alterius latronis pœna fieri existimant, quasi dicat, cum eadem, quæ ego patiaris, tamen non magis, quàm cæteri Deum times. Hanc interpretationem ideo reijcio, quia abs re est. Credo ergo inter latronis, & Christi pœnam fieri comparationem, vt sensus sit, cum in eadem, qua Christus pœna verseris, & quod plus est tu quidem meritò, ille verò immeritò, tamen neque pœnæ societas, nec eius te mouet innocētia, ut eius miserearre: Hinc enim sensus rectè in hunc locum cadit 41. *Et nos quidem iustè hic verò nihil mali gessit.* Præcedentis sententiæ correctio est. Dixerat alterum latronem in eadē qua Christum, pęna esse; videri poterat in eadem etiam culpa Christum esse significare corrigit exponēdo sententiam, *& nos quidem iustè hic autem nihil mali gessit.* Prudenter se cū altero

latrone connumerat, vt modestior, & melior sit reprehensio; nec enim videri poterat alterum nimis acerbè, asperéque reprehendere, qui sese vna cum illo reprehendebat, *nihil mali gessit,* οὐδὲν ἄτοπον. Non placet mihi noua versio, quorundam, qui ἄτοπον insolens transferunt. Nam etsi id Græcum uerbum aliquando significat, tamen hoc loco aliud significet necesse est: quia insolens dicitur quicquid nouum, & inusitatum est, quamuis malum non sit, & manifestum est hoc loco non pro re inusitata, sed pro mala verbum ἄτοπον positum esse, cùm latro dicere voluerit Christum omni vacare culpa. Meliùs per periphrasim eius dictionis vis explicari potuit οὐδὲν ἄτοπον nihil, quod uirum bonum non deceat, quibus uerbis indicare latro ille uoluit non solùm nullum magnum scelus, sed nullum etiam uel leuissimum peccatum in Christo esse. Nihil enim vlla reprehensione dignum egisse hoc est ἄτοπον 42. *& dicebat ad Iesum, Domine memento mei, cum veneris in regnum tuum,* ἐν τῇ βασιλείᾳ σου in regno tuo. Itaque non est sensus, cum veneris ad regnandum, sed cum veneris iam regnans, cum veneris non ad acquirendum regnum, sed regno iam acquisito, quemadmodum uenturus ad iudicium est. Breuis, sed plena sententiæ confessio. Paucis enim verbis, & regem, & Deum Christum confitetur; regem, cum dicit, *cum ueneris in regnum tuum:* Deum, cum dominum vocat, & eum ita regem facit, vt condonare peccata possit. *Memento,* inquit, *mei.* Et hic eum resurrecturum indicat; nec enim rogasset, quem animam exhalantem videbat, ut sui, cum in regnum suum venisset, memor esset, nisi & resurrecturum, & post resurrectionem regnaturum credidisset. Quæ confessio, cum ipsa per se admirabilissima est, tum consideratis temporis, loci, & personarum circunstantijs admirabilior; vt Chrysostomus homil. 2. de cruce, & latrone, & Leo sermo. 2. de passione adnotauerunt. *Quæ,* inquit Leo, *istam fidem exhortatio persuasit? Quæ doctrina imbuit? Quis prædicator attendit? Non uidet. prius acta miracula, cessauerat tunc languentium curatio, cæcorum illuminatio, uiuificatio mortuorum; ea ipsa, quæ mox erant gerenda, non aderant, & tamen Dominum confitetur & regem, quem uidet supplicij sui esse consortem, memento mei.* Modesta postulatio; nec enim petit, ut se participem regni sui faciat, aut ut aliquem honoratiorem in eo, quàm cæteris, locum tribuat, non ut ad dexteram, vel ad sinistram eius sedeat, quemadmodum uxor Zebedæi pro filijs suis postulauerat capitul. 20. 21. sed tantùm dicit, *memento mei,* quasi dicat ne me excludas, ne habeas peccatorum meorum rationem, sed pro tua misericordia, & benignitate uel ad ultimum me locum admitte. Rectè ex hoc loco D. Augustin. libro 6. contra Iulianum capitul. 5. purgatorium probauit; videbat enim latro se paullo post moriturum esse, & orauit tamen Christum, ut sui post mortem memor esset, id est peccata sibi condonaret: credebat ergo Iudæorum instructus religione etiam post mortem peccata remitti, quod alibi, quàm in purgatorio fieri non potest. 43. *Et dixit illi Iesus. Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Tria hunc locum uerba difficilem reddunt, *Hodie, in paradiso, Mecum.* Aduerbium *hodie,* quidam, cùm sententiam intelligere non possent, ad præterita retulerunt, quasi dicat Christus, Amen dico tibi hodie, non hodie mecum eris in paradiso, quemadmodum Theophylactus recitat. At insipida & eneruis sententia esset; quam enim emphasim habuisset? Amen dico tibi hodie, potiùs utique dixisset, Amen dico tibi nunc. Alij meo quidem iudicio etiam absurdiùs, illud hodie ad extremum iudicium extendunt, tanquam dixerit Christus, *Amen dico tibi hodie mecum eris in paradiso,* id est, post resurrectionem, & ultimum iudicium. In qua tamen sententia nonnulli minimè mali Auctores fuisse videntur ex his, qui sanctorum animas ante supremum iudicium beatas fore non

Purgatorium confirmatur.

re non

re nō crediderunt, quorum magnus numerus fuit. Hoc ſi diceret Chriſtus voluiſſet, non bene latronis reſpondiſſet precibus. Nam etſi tantum illi, quantum petiuerat, conceſſiſſet, vt tunc, cum in ſuum regnum ueniret, ſui memor eſset, tamen perſpicuum eſt ex Chriſti oratione plus eum latroni, quàm petiuerat, concedere voluiſse. Petiuerat latro *memento mei*, id eſt dimitte mihi peccata mea; reſpondet Chriſtus, *mecum eris in paradiſo*, id eſt, non ſolùm tibi peccata remittam, ſed optimo te loco collocabo, hoc eſt in paradiſum inducam, idque mecum, quaſi dicat, iuxta me, vbi ego ero, vt alio loco dicit, *vt vbi ego ſum, illic & miniſter meus ſit* Ioannes 12. 26. Petiuerat latro non vt ſtatim, ſed vt cum in ſuum regnū veniret, recordaretur ſui, reſpondet Chriſtus, *hodie mecum eris in paradiſo*, non tam longè differam preces tuas, quod poſt multa ſæcula tibi dari poſtulas, hodie donabo. Illud ego, *hodie*, illi latronis verbo, *cum veneris in regnum tuum* reſpondet. Quod miror interpretes non obſeruaſſe. Solus Auguſt. in libro contra Felicianum capitul. 115. videtur animaduertiſſe. Hoc ergo eſt *hodie. In paradiſo* autem diuerſiſſimis ſententijs, & veteres, & recentiores auctores interpretantur. Alij in paradiſo, id eſt in cœlo, vt Cyrillus Ieroſolym. Catech. communi 13. Gregorius Nyſſenus ſermone de Reſurrectione Domini, Chryſoſtomus hom. 2. de cruce, & latrone, & D. Auguſtinus tractatu in Ioannis 111. Si roges, quomodo eo die latro in cælo cum Chriſto eſſe potuerit, cùm Chriſtus non niſi poſt quadraginta dies in cælum aſcenderit; reſpondent partim nonnulli horum auctorum, partim ij, qui eorum complectuntur opinionem, Chriſtum, quatenus Deus eſt, vbique eſſe, ideoque & in cælo eo die fuiſſe. Magnorum licet auctorum ſententia ſit, probari mihi non poteſt. quia oculis ipſis cernere mihi videor voluiſſe Chriſtum ſignificare non ſolùm latronem, ſed ſe etiam ipſum eo die in eo paradiſo futurum fuiſſe, vbi tunc, cum hæc dicebat, non eſſet. Eſt enim in hac ſententia & tacita quædam perſonarum ſimilitudo, & locorum antitheſis, quaſi dicat, ſicut nunc mecum in eadem pœna es, ita mecum hodie in eodem eris paradiſo. Alij exponunt *in paradiſo*, id eſt, in loco Adæ, vbi terreſtris fuit paradiſus, vt Théophylactus, & Euthym. Sed hi auctores ſolam paradiſi vocem ſequuti Chriſtum poſt mortem vna cum latrone in Meſopotamiam ſine cauſa deducunt, aut vbicunque tandem paradiſus ille fuit. Quid acturus eò Chriſtus ſe poſt mortem contuliſſet? aut quid latroni dediſſet beneficij, quòd eo in loco poſuiſſet, vbi nihil eſſet nunc percepturus voluptatis, paradiſo iam deſerto, atque vaſtato? Sunt, qui putent nullum certum deſignari locum, ſed paradiſum appellari, vbicumque Chriſtus ſit, & vndecumque Deus videatur: quia ergo anima latronis Chriſtum ſequutura erat, Deūque eo die viſura, in paradiſo cum eo futura eſſe dicitur. Multi recentiores interpretes magno fauore hāc ſententiam proſequuntur, eiuſque auctores Auguſtinum, & Bedam citant, quàm verè ipſi viderint. Interpretationem certè cuiuſcumque auctoris ſit, approbare non poſſum, & quia Chriſtus de eo, vt diximus loquebatur paradiſo, vbi tunc ipſe non erat. Si autem paradiſus nihil aliud eſt, quàm locus, vnde videtur Deus, cum in cruce penderet, in paradiſo erat; Deum enim uidebat, &, vt omnes Theologi conſentiunt, numquam beatus eſſe deſijt. Valde me iudicium meum fallit, niſi paradiſus hoc loco Abrahæ ſinus appelletur, vbi viri ſancti, interim, dum cæli aditus pateſieret, detinebantur: ille enim locus pro paradiſo, & requietis loco habebatur. In eum enim, tanquam in locum voluptatis, aut certè quietis, mortuus Lazarus ab angelis deportatus eſſe dicitur Lucæ 16. 22. Ergo quia in eum locum eodem die Chriſtus deſcenſurus erat, vt ſeſe ſanctis illis patribus oſtenderet, & ſpiriti-

Sinus Abrahæ.

bus, qui ibi detinebantur Euangelium prædicaret, vt Petrus 1. epistola capitul. 3. 19. docet, & vt inde rediens captiuam duceret captiuitatem, vt Ephes. 4. 8. Diuus Paulus interpretatur: ad eum locum latroni promittit se eum eadem die deducturum.

Minùs mihi hæc sententia placeret, si mea tantùm esset. Nunc verò aut vehementer fallor, aut in eadem sententia multi fuerunt auctores Iustinus quæst. 76. ad orthodoxos, Athanasius in epistola ad Epictetum, Augustinus. lib. 12. de Genes. ad litteram capitul. 34. Prudentius in hymno in exequiis defunctorum.

Sed dum resolubile corpus
Reuocas Deus, atque reformas;
Quanam regione iubebis
Animam requiescere puram?
Gremio senis abdita sancti
Recubabit, vt est Eleazar,
Quem floribus vndique septum
Diues procul aspicit ardens.
Sequimur tua dicta redemptor,
Quibus atra morte triumphans,
Tua per vestigia mandas
Socium crucis ire latronem.

Hinc perspicuum est, quomodo tertium illud verbum *Mecum* intelligendum sit, id est, ubi ego etiam ero, quò ego iturus sum. Rideo cum in hunc locum commentarios hereticorum lego. Hinc, inquiunt, colligitur non esse purgatorium, & nunquam culpam sine pœnæ remissione remitti, cum latroni vtrabue simul remissa fuerit, nec post mortem ad purgatorium relegatus, sed ad paradisum deductus sit. Scilicet tā stupidi sunt, vt ex vno exemplo generalem legem colligant. Latroni non fuit purgatorium, ergo nemini est; latroni remissa culpa, & pœna remissa est; nemini ergo cum culpa remittitur, pœna retinetur. Isto sanè modo neque paradisus, neque infernus esset. Nam non dico alteri latroni, qui cum hoc crucifixus erat, sed infinitis etiam hominibus, qui damnati sunt, paradisus non est; an colligemus, nemini ergo? Non solùm huic latroni, de quo agimus, sed etiam Apostolis, multisque aliis beatis infernus non est; nemini ergo est? Vtinam eorum vera esset sententia; infinitis enim, quibus à Deo punimur, malis carere mus. Quis negat morbos, miseras huius vitæ, mortem ipsam originalis peccati pœnam esse? Atqui remissa originalis peccati culpa, pœnæ istæ retinentur. Quis ignorat Dauidi adulterii culpa remissa, retentam fuisse aliquam pœnam? 2. Reg. 12. 13. 14. *Dixitque Nathan ad Dauid: Dominus quoque transtulit peccatum tuum; non morieris; veruntamen quoniam blasphemare fecisti inimicos nomen Domini, propter verbum hoc filius, qui natus est tibi, morte morietur.* Ad hunc locum pertinent, quæ scribit Ioann. ca. 19. 25. 26. 27. *Stabant autem iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius Maria Cleophæ, & Maria Magdalene,* de quibus ver. 56. dicemus. *Cum vidisset ergo Iesus matrem, & discipulum stantem, quem diligebat, dicit matri suæ, Mulier ecce filius tuus;* Mulierem, vt opinor, non matrem appellat, vt desertam, & viduam significet; cum autem dicit, *ecce filius tuus,* nō commendat illi discipulum, sed ipsam discipulo, quasi dicat non omnino te desertam derelinquo: iste discipulus meas erga te implebit vices, teque consolabitur, tuebitur, & egentem alet. *Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua;* contrario sensu propter personarum differētiam hæc verba intelligenda sunt. Nunc enim non discipulum matri, sed matrem discipulo commendat, quasi dicat, hanc deinceps loco habebis matris, eam coles, eam solabere, eā defendes, eā ales.

45. *A sexta autem hora.*) Existit hoc loco difficilis quæstio de hora, qua Christus crucifixus fuit. Nam Marcus capitul. 15. 25. hora tertia crucifixum fuisse dicit. *Erat, inquit, hora tertia, & crucifixerunt eum,* vnde colligūt quidam cum tenebræ factæ sunt, per tres iam horas Christum in cruce pependisse; nec enim quod Marc. scribit, Matthæo contrarium est, qui quamuis nō exponat, qua hora Christus crucifixus fuerit, cum tamen dicit hora sexta post uestimentorum distributionem, post Iudæorum in

Chri-

Purgatoriū contra hæreticos defenditur

Remissa culpa sæpe remanet pœna.

De hora, qua Christus crucifixus.

Christum iam crucifixum blasphemias, post Christi, & latronis colloquium factas fuisse tenebras, non obscurè indicat eum: ante horam sextam fuisse crucifixum: repugnare autem Marco Ioannes videtur, qui hora circiter sexta Christum à Pilato damnatum dicit capitul. 19. 14. *Erat*, inquit, *parasceue Pascha, hora quasi sexta*. Itaque non solum tertia, ut ait Marcus, sed ne sexta quidem hora, qua Matth. tenebras eo iam crucifixo factas fuisse dicit, crucifigi potuit, cùm tam multa inter damnationem, & crucem facta fuerint. Ductus à militibus in pretorium Christus, flagellatus, coronatus spinis, indutus purpura, multis modis illusus, deinde ad locum Caluariæ lentè, vt homo tantopere fatigatus, & crucem portans progredi poterat, ductus est, quæ omnia vix vna integra hora fieri potuerunt. Hunc nodum duobus modis soluit Augustinus tractat. in Ioann. 116. & libro 3. de consecr. Euangelist. capitulo decimo tertio, Primùm, hora tertia, vt ait Marcus Christum non militum manibus, sed Iudæorum linguis fuisse crucifixum; tertia enim hora Iudæos apud Pilatum clamauisse, *Crucifige, Crucifige*. Non potest meo iudicio hæc interpretatio cum Euangelistarum verbis cohærere; Marcum enim non de illa metaphorica linguarum, sed de vera Christi crucifixione loqui ex eo manifestum est, quòd continenter dicat eum crucifixum, & eius vestimenta diuisa. Deinde quia iam ante dixerat. versicu. 14. clamasse coram Pilato Iudæos, *Crucifige eum*. Quid illic nunc in mentem venisset, vt iterum diceret Christum Iudæorum linguis crucifixum? Denique ex Matthæo, & Marco, & Luca perspicuum est, Christum ante horam sextam fuisse crucifixum, quià omnes hi tres Euangelistæ scribunt eo iam crucifixo factas fuisse tenebras. Itaque non potuit hora sexta crucifigi, multo etiam minus à Pilato condemnari. Quare si alteruter Euangelista Marcus, aut Ioannes interpretandus est, potiùs interpretandus est Ioannes; cuius sententia minùs videtur posse cum cæterorum Euangelistarum sententia conuenire. Altera D. Augustini solutio est, Christum hora sexta non diei, sed noctis, vt ait Ioannes, condemnatum fuisse: hora verò tertia non noctis, sed diei, vt ait Marcus, fuisse crucifixum; nec enim dixisse Ioannem hora sexta diei, aut absolutè hora sexta, sed cum adiectione hora sexta Parasceues, *erat*, inquit, *Parasceue Pascha hora quasi sexta*. Parasceue autem erat non solùm dies, sed etiam nox, aut, vt D. putat Augustinus, nox potiùs quã dies. Hæc interpretatio vel ipsi Augustino minùs quàm altera, probabilis visa est: & verò facilius etiam, quàm altera, refutari potest. Docuimus supra, & ex Luca capitul. 22. 66. certum est priùs diem illuxisse, quam Christus ad Pilatum duceretur: ergo etiam si simulatque coram Pilato stetit, damnatus fuisset, non potuisset hora noctis sexta damnari. Adde quòd multa ante damnationem, postquam ad Pilatum ductus est, intercesserunt; multis Pilatus tergiuersationibus conatus est Christum absoluere: examinauit eum diligenter, an ipse rex Iudæorum esset; misit ad Herodem, remisit Herodes; flagellis remissum cecidit. Sunt qui coniecturam faciant apud Marcum scriptorum culpa vitiatum esse numerum, & pro ἕκτης sexta, scriptum esse τρίτης tertia; facilem enim, & lubricam per notas, quibus apud Græcos numeri scribi solent, erroris uiam fuisse. Scribunt sex hac nota ς, tria verò hac Γ; facilè fuit propter notarum similitudinem vnam pro altera ponere. Nimis audax semper mihi hæc coniectura visa est, & quia non alio nititur argumento, quàm quòd, qui ea vtuntur, non possint huius loci difficultatem explicare, & non debemus, vt scripturam interpretemur, corrumpere. Deinde, quia, vt vera coniectura esset, locus tamen nõ explicaretur. Fingamus enim dicere Marcum hora sexta crucifixum fuisse Christum, quomodo hora sexta

crucifigi potuit, cùm Ioannes dicat hora sexta fuisse condemnatum, & inter condemnationem, & crucifixionem necesse sit vna, vt minimùm, hora intercesserit? Quomodo Matthæus, & Lucas, ipse etiam Marcus scribunt hora sexta, cùm multo ante crucifixus fuisset Christus, tenebras fuisse factas? Adde quòd ipse Marcus postea ver. 33. scribat, γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, *facta autem hora sexta*, cum ante dixisset hora tertia crucifixum, horam sextam illi horæ, qua crucifixus fuerat, opponens; hanc enim vim habet participium illud, γενομένης *facta*, quasi prius facta non esset, & aduersatiua particula δὲ *autem* per quam eam horam illi, qua dixerat Christum fuisse crucifixum, opponit. Itaque si quis Euangelistæ locus corrigendus esset, Ioannis potiùs locus, vt nonnulli etiam putant, corrigendus videtur, vt pro hora sexta apud illum tertiam legamus. Sed & hoc est scripturam non corrigere, sed vitiare, & eadem manebit quæstio, quomodo potuerit Christus hora tertia damnari, cùm dicat Marcus hora tertia fuisse crucifixum, cùm vna, vt minimùm, hora post damnationem crucifixus fuerit, necesse sit. Res erat facilis, & ab ipso etiam Lyrano iam explicata, nisi multa interpretes, dum nimis diligentes, & subtiles esse volunt, difficilem reddidissent. Diximus capitulo uigesimo, tertio, Hebræos diem in duodecim horas, quas Astronomi vsuales, & inæquales uocant, distribuisse; duodecim rursus horas in quattuor partes, sicut & horas noctis diuidebant, nisi quòd quattuor illæ noctis partes proprium habebant nomen militare, vt φυλακαὶ custodiæ, aut uigiliæ dicerentur, quàm militis, qui excubias noctu agebant, ternas singuli horas vigilabant. Quattuor autem partes diei, quarum singulæ tribus constabant horis, quia proprio carebant nomine, à fine præcedentis partis diei nomen accipiebant. Itaque totum trium horarum spatium, quod inter Solis ortum, & horam diei tertiā interiectum erat, ab hora tertia, quæ ultima erat, hora tertia vocabatur, si quis propriè, vereque loqueretur. Obtinuit autem apud eos, ut apparet consuetudo, quòd videmus apud nos etiam obtinuisse, vt horæ sequentes ex præcedentibus nomen acciperent, sicut nos postquam meridianæ horæ signum datum est, vsque ad horam primam, aut certè vsque ad maiorem horæ partem meridianam horam appellamus, cum propriè non meridiana, sed prima pomeridiana sit: nam meridiana ea est, quæ ab undecima inchoatur, & duodecima finitur. Itaque aliquando dicimus de spatio loquentes, quod inter undecimam est, esse horam undecimam, aliquando esse duodecimam, nunc à principio, nunc à fine nomen accipientes. Eadem prorsus consuetudine Marcus, & Ioannes loquuti sunt. Nam quia Christus, & damnatus, & crucifixus fuit eo temporis spatio, quod est inter finem horæ tertiæ, quod idem sextæ initium erat, & finem sextæ, quod erat initium nonæ, Ioannes ex fine spacium illud appellans vocauit horam sextam, Marcus ex initio vocauit tertiam: sed quia non est vero simile Ioannem sextam horam uocaturum fuisse, nisi spacium illud ad finem sextæ inclinatum fuisset, sicut non solemus horam primam pomeridianam appellare, nisi cum meridiana, & semis transacta est; credendum est Christum post horam decimam, & semis, si nostro more horas numeremus, damnatum fuisse; respondebat enim hora tertia nonæ nostræ, sexta duodecimæ, tertia, & semis erat decima, & semis: eo ergo tempore damnatus est Christus, ideo Ioānes scribit hora quasi sexta, damnatum esse, post unam circiter horā nostram, id est hora undecima, & semis crucifixus est, quam Marcus horam tertiam appellat; quia totum illud spatium horarum ab hora tertia vsque ad sextam hora tertia uocabatur. Itaque per dimidiatam horam crucifixus iam fuerat Christus, cum tenebræ factæ

sunt

sunt, qua dimidia horæ parte & vestimenta à militibus distributa, & conuicia à Iudæis in Christum iactata, & latroni paradisus promissus est. Vnde sequitur veram non esse quorundam opinionem, qui docent Christum per sex horas, id est a nona matutina vsque ad tertiam pomeridianam in cruce viuum pependisse? Non potuit enim hac ratione, quam exposuimus, plus quattuor horis viuus in cruce pendere, cùm post horam vndecimam crucifixus fuerit; hora nona, id est tertia pomeridiana, aut paullo post expirauerit, vt constat ex versu 46. & 50. Notarunt Origenes, & Theophylactus Christũ ea hora crucifixum fuisse, qua Adamus peccauerat, qui circa meridiem peccasse traditur. Alij qua hora Adamus è paradiso eiectus fuerat, eadem Christum paradisi occlusam ianuam moriendo reserasse, Beda, & Theophylactus. Crucifixum etiam dicit sexta hora Lucas 23.44. *Erat autem fere hora sexta*, non quòd nõ esset sexta, sed aut quòd satis non esset certus, num hora sexta completa iam esset, aut certò noluerit affirmare. Adiecit, *fere*, vt solemus, cum tempus describimus, & non magni refert præcisè temporis punctum notare. Horam enim fuisse sextam, & Matth. hoc loco, & Marcus 15. 33. affirmant, γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, *facta autem hora sexta*. Exprimunt autem tres Euangelistæ sextam horam id est meridianam, quò maius miraculum appareat, tunc cum maximè Sol medio cæli cursu digeret, tenebras fuisse factas; sicut Amos dixerat capitul. 8.9. *Occidet Sol in meridie.* Contraria enim videntur esse, ideoque magis mirabilia, Solem in meridie esse, & occidere. Eo etiam consilio, vt opinor, sextam horam Euangelistæ notauerunt, ne quis tam illustre miraculum, & meridiana luce clarius obscurare conaretur dicens non veras fuisse tenebras; sed quia aut matutinum, aut vespertinum erat tempus, alicuius grandioris nubis obiectu visas fuisse tenebras, quæ veræ tenebræ non erant.

Tenebræ factæ sunt.) Non arbitror tam densas, tamque obscuras fuisse tenebras, quam media nocte, neque Sole, neque Luna lucente esse solent: sed quales obscurato plena eclipsi Sole fieri videmus. Nam neque Christi mater, & Ioãnes discesserunt, neque milites, & cæteri qui aderant, quos non Christi amor, vt discipulum, & matrem, iuxta crucem retinebat. Mirum enim profectò fuisset, si cum per tres integras horas tam densas quàm noctis vidissent tenebras, nõ discessissent. Qua ratione tenebræ illæ factæ fuerint, quia Euangelistæ non exponunt, certò scire non possumus: coniecturis, quod vero simillimum uideatur, consequi possumus. Nonnulli naturalem Solis eclipsim fuisse dixerunt, vt miraculi magnitudinem eleuarent: homines scilicet Christianæ religionis inimici, vt Origenes, & Hieronym. hoc loco referunt, à quibus facile est eorum impietas, inscitiaque refutata. Erat Paschæ tempus, quod nunquam nisi in diem 15. Lunæ primi mensis incidebat, cum plenissima Luna est: Solis autem eclipsis, quæ inæqualitate cursus naturalis astrorum fit, non potest nisi noua fieri Luna. Tunc enim cum Sole coniungitur, & inter ipsum, & aspectum nostrum interposita eius nobis lumen aufert. Alij per eclipsim quidem Solis factas fuisse tenebras, non quidem naturalem, sed supra naturam. Cùm enim Luna à Sole dimidia cæli parte distaret, vt solet, cum plena est, iubente Deo cessisse retro, & ad Solis locum redijsse, eumque obscurasse, quemadmodum petente Ezechia rege Solem decem gradibus contrario cursu recurrisse legimus Isa. 38. 8. Hæc sententia auctore Origene, & Dionysio Areopagita in epistola ad Polycarp. vbi se, cum in Aegypto tunc esset, una cum Apollophane familiari suo eam eclipsim præter naturæ legem factam notauisse scribit, fere apud omnes iam Catholicos obtinuit; & est ipsa per se sine vllo etiam auctore valde probabilis. Illud tantùm videtur repu-

Quomodo Solis eclipsis in passione Christi facta ẽ.

gnare, quòd, vt paullo post dicturi sumus, tenebræ illæ non nisi in Iudæa factæ sunt. Itaque non potuerunt in Ægypto loco tam longè dissito apparere. Sed hanc ipsam obiectionem postea dissoluemus. Alij tamen auctores per radiorum subtractionem solem obscuratum fuisse putant, quasi puderet eum tantum videre scelus, vt Hieronymus interpretatur. Alij per nubium densarum oppositionem factas arbitrantur tenebras, quemadmodum in Ægypto olim per nebulas factas fuisse legimus, ita vt Ægyptij non viderent, Hebræi viderent Exodi 10. 22. 23. Ita Origenes sentit, & vt videtur, Chrysostomus homil. in Matth. 89. & Theophylactus, & Euthym. in comment. Quare factæ fuerint, non est abs re quærere. Quidam ad significãdam Iudæorum cæcitatem factas fuisse dicunt, vt Leo ser. 10. de Passione. *Sed his*, inquit, *vocibus vestris stultis, atque blasphemis reddunt omnia elementa responsum, & vnam in vos sententiam ferunt. Cælum, terra, sol, syderaque indignos vos sua ministerio protestantur, terribili motu, insolitoque defectu tenebras mundo vestræ cæcitatis ostendunt.* Alij in tanti sceleris detestationem obscuratum fuisse solem, vt Hieronymus scribit, *Videtur*, inquit, *mihi clarissimum lumen mundi, hoc est, luminare maius retraxisse radios suos, ne aut pendentem videret hominem, aut impij blasphemantes sua luce fruerentur.* Quam etiam ratione indicauit Leo. Alij ad significandum Christum iustitiæ solem occubuisse, *Occidet*, inquit Amos capitul. 8. 9. *sol in meridie*, sic Cyrillus Hierosolymit. Catechesi communi 13. Alij ad declarandam diuinam iram, vt nonnulli recentiores putant interpretes, quorum opinionem eo probabiliorem censeo, quòd scripturarum phrasi consentanea sit. Solet enim scriptura diuinam in homines irã solis obscuratione declarare, quòd homines diuinam experti iram, atque seueritatem vsque adeo attoniti esse soleant, ut solem ipsum videre non uideantur, sicut & vulgo, cum magnam alicui pœnam comminamur, dicere solemus, efficiam vt in meridie stellas videas, id est vt nox tibi esse videatur; quia plenis lacrymarum oculis solem cernere non poteris. Sic Ierem. 15. 9. *Infirmata est, quæ peperit septem defecit anima eius, occidit ei sol, cum adhuc esset dies, confusa est, et erubuit*, & Ezechiel. 32. 7. 8. cum Deus Pharaoni, Ægyptoque magnam calamitatem minaretur, *Operiam*, inquit, *cum extinctus fueris, cœlos, & nigrescere faciam stellas eius, solem nube tegam, & luna non dabit lumen suum; omnia luminaria cœli mœrere faciã super te, & dabo tenebras super terram tuam, dicit dominus Deus*, & Ioelis 2. 10. *A facie eius*, id est, propter iram eius, *contremuit terra, moti sunt cæli, sol, & luna obtenebrati sunt, stellæ retraxerunt splendorem suum*, & ver. 30. & 31. *Dabo prodigia in cælo, & in terra, sanguinem, & ignem, & vaporem fumi; sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis*, & capitul. 3. 14. 15. 16. *Populi, populi in valle concisionis, quia iuxta est dies Domini in valle concisionis, sol, & luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splendorem suum. Et Dominus de Sion rugiet, & de Hierusalem dabit vocem suam, & mouebuntur cœli, & terra.* Illud etiam, quod paullo ante posuimus, Amos 8. 9. *Occidet sol in meridie*, de diuina ira dictum est. Alij ad expergefaciendos Iudæos obscuratum existimant fuisse solem, vt miraculi magnitudine commoti Christum agnoscerent; non improbo; sed tamen mihi ea potissimum de causa & tenebræ, & cætera miracula, quæ Christo moriente contigerunt, facta fuisse videntur, vt Christi testarentur diuinitatem. Nam, vt supra me dixisse memini, ita Deus filium suum damnari, ita mori uoluit, vt in ipsa damnatione, in ipsa crucis ignominia, in ipsa morte eius non solùm innocentia, sed etiam diuinitas maximè eluceret, ne forte si absq; miraculis mortuus fuisset, purus homo crederetur; eò etiam magis, quòd cruci affixus finiret vitam, ne inde

Cur Christo patiente tenebræ factæ sunt.

inde descenderet, clamantibus Iudęis, *Si filius Dei es, descende de Cruce, & credimus.* Cruci ergo sapientissimo Dei consilio multa, magnaque miracula opponuntur, vt fides, quæ crucis ignominia infirmari poterat, miraculorum multitudine, magnitudineque roboraretur. Alia in hunc locum superest, quæstio, quàm latè tenebræ illæ diffusæ fuerint. Matthæus *super vniuersam terram* factas fuisse dicit, idemque Marcus 15. 53. & Lucas 23. 44. alijs licet verbis confirmant. Itaque multi boni auctores, vt Chrysostomus, Euthymus, & Theophyl. toto terrarum orbe tenebras illas fusas fuisse putant, idque confirmant, quòd in epistola ad Polycarpum Dionysius scribit se, in Ægypto cum esset, eas vidisse. Magis Origenis probo sententiam, qui super solam Iudæam factas existimat, & quia propter solos Iudæos, eosque vbi Euangelium Christus prædicauerat, factæ sunt, vt eius diuinitas, vt paullo ante diximus, doctrinaque confirmaretur, & quia vero simile non est neminem ex tam multis Græcorum, & Latinorum historicis rem tam mirabilem, tam vniuersam memoriæ proditurum fuisse, si toto terrarum orbe facta, cognitaque fuisset. Addo ego ne fieri quidem potuisse, vt per vniuersam terram, id est, per totum penitus terrarum orbem hora sexta tenebræ fierent, cùm in media orbis terrarum parte nox tunc fuerit, & in plerisque alijs partibus vbi dies erat, hora certè sexta, id est meridiana esse non potuerit, cùm diuersis in locis diuerso tempore meridies sit; & manifestum est Euangelistas, non solùm miraculum narrare voluisse, quòd tenebræ factæ fuerint, sed ita narrare voluisse, ut hora sexta, id est meridiana, cum maius miraculum erat, factum fuisse declararent. In his ergo locis, vbi meridies non erat, miraculum illud factum non est. Quo ergo modo tres Euangelistæ super vniuersam terram tenebras illas factas fuisse dicunt? Rectè Origenes respondet vniuersalem illam particulam *vniuersam*, aut *totam* accommodatè ad locum, de quo agebatur, intelligendam esse. Gerebatur res in Iudæa, *super vniuersam* ergo *terram*, id est super vniuersam Iudæam tenebræ factæ sunt, sicut libro 3. Regum capitul. 18. 10. Abdias seruus regis Achab, qui ad quærendum Eliam missus erat, inuento dicit, *Viuit Dominus Deus tuus, quia non est gens, aut regnum, quò non miserit Dominus meus te requirens*: cum dubium non sit Achab non ad omnia regna, sed in omnes regni sui partes nuncios misisse. Luc. 2. 1. *Factum est autem in diebus illis, exijt edictum à Cæsare Augusto, ut describeretur vniuersus orbis*, Non enim totus omnino orbis, cuius Dominus non erat, sed illæ orbis partes, quibus Romanum imperium terminabatur, à Cæsare descriptæ sunt. Putat etiam Origenes in huiusmodi locutionibus aliquid hyperboles esse, queadmodum, cum vulgò dicimus, per totum mundum quæsiui te, id est multis in locis quæsiui te; vt nihil aliud Euangelistæ dicere voluerint, cum tenebras per vniuersam terram factas fuisse dixerunt, quàm tenebras longè lateque fuisse factas. Qua ergo ratione fieri potuit, vt in Ægypto Dionysius tenebras viderit? nec enim aut epistolæ illius authoritatem, aut auctoris testimonium reijciendum esse iudicamus. Opinor per integram lunæ oppositionem tenebras illas factas fuisse; ideoque in Iudæa, vbi plena erat eclipsis, magnas etiã fuisse tenebras; in alijs verò locis, vbi luna non totum occultabat solem, minores fuisse, prout alius magis, alius minus ab Hierosolyma distabat: ideoque in Aegypto Dionysiũ eclipsim uidere potuisse, magnas verò illas tenebras, quæ in Iudæa fuerunt, nõ potuisse, quanquã ille magnas etiam tenebras vidisse se testat; sed magnas, vt arbitror, vocat, cum alijs, quæ in solis defectu fieri solent, comparando. At cur harum ipsarum tenebrarum, quæ in Iudæa factæ sunt, nemo aut Græcus, aut Latinus scriptor meminit? immò verò meminit.

nit. Nã Origenes Phlegontem Chronicorum scriptorem citat, qui de ea eclipsi mentionem fecit.

46. *Et circa horam nonam.*) Quę tertiæ nostræ pomeridianæ respondebat vt superiore versu, & 20. 3. exposuimus.

Clamor Christi in Cruce miraculosus.

Clamauit Iesus uoce magna.) *exclamauit*; vtraque enim ratione clamoris magnitudinem Marcus expressit, & addita verbo præpositione epitasin significante, & adhibito epitheto *uoce magna*; hoc est, quod D. Paulus ad Hebræos 5.6. scribit, *qui in diebus carnis suæ preces, supplicationesque ad eum, qui possit illum saluum facere à morte, cum clamore valido, & lachrymis offerens exauditus est pro sua reuerentia*. Quòd tam valida voce moribundus iam Christus exclamauerit, supra humanam naturam est. Solet enim non solùm morientes, sed timentes etiam mortem vox in primis deficere. Christus, qui etsi, quia homo erat, moriebatur, tamen quia Deus erat, supra hominem magna moriens voce clamare potuit. Cur fecerit, existimandum non est causa, mysterioque uacare.

Cur Christus i Cruce clamauit.

Origenes putat ideo magna exclamasse voce, vt ostenderet magna in morte sua esse mysteria, non omnino improbabiliter, si rem totam in allegoriam non cõuertisset: existimat enim magnam fuisse uocem non quòd valida, & sonora fuerit, sed quòd plena doctrinæ, atque mysterij; omnes enim Christi uocem magnam esse. Euthym. magna Christum voce clamando existimat indicare uoluisse verè se pati. At ea ratione potiùs ostendisset se non pati, cum tam validus, tam integer esse videretur, ut tanta voce clamare posset. Potiùs ergo credo id circo magna uoce clamasse, vt omnes, qui aderant, Psalmi uerba recognoscerent, & se eum esse intelligerent Christum, de quo ea scripta fuissent, *Eli, Eli lamma sabacthani?* Marcus 15.34. *Eloi, Eloi*, eadem sententia paullulum inflexo uerbo, eodem tamen Hebraico. Vtroque enim modo Hebræi dicunt, Deus meus, & *Eli*, & *Eloi*, vtro autem modo dixerit Christus, difficilis non est coniectura, cùm enim Psalmi 21. verba recitaret, credendum est non *Eloi*, aut *Eloai*, sed *Eli* dixisse, quemadmodum in Psalmo scriptum est. Accedit quòd, qui aderant, existimauerunt Eliam inuocare, quòd non tam facile existimare potuissent, si dixisset *Eloi*, quam si dixit, *Eli lamma sabactani*, למת עזבתני Syriacè dictum est, qua tunc lingua Iudæi loquebantur, Hebraicè עזטבתי. Dauidis quidem verba sunt quærentis apud Deum, quòd ab eo in rebus aduersis desertus videretur. Hoc est, quod statim sequitur, רחוק מישועתי דברי שאגתי, *longè à salute mea uerba rugitus mei*, id est longè abest, vt querelæ apud te meæ vllam mihi salutem, & liberationem afferant, quod Hebraici nominis similitudine Septuaginta interpretes verterunt *μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μȣ οἱ λόγοι παραπτωμάτων μȣ*, *longè à salute mea uerba delictorum meorum*, id est, ego clamo pro salute mea, peccata verò mea contra meam salutem ad te clamant, ita vt ab ea longè absim. Cæterum quia totus Psalmus de Christo scriptus est, vt ex ver. 17. perspicitur, *Foderunt manus meas, & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea*. & rursus ex ver. 19. *diuiserunt uestimenta mea sibi, et super uestem meam miserunt sortem*, quæ in alium, quàm in Christum conuenire non possunt, dubium non est, quin, cum Dauid hæc diceret, prospiceret ad Christum. Propterea ergo moriẽs Christus eius Psalmi exordium vsurpauit, vt doceret se eum esse Christum, de quo totus ille Psalmus loqueretur. Sed alia hinc oritur quæstio quomodo Christus se à Deo derelictum verè dicere potuerit.

Blasphemia Calui ni Christo in Cruce desperationem tribuentis.

Occludendæ hoc loco aures sunt hæreticorum blasphemiæ, quorũ magister Caluinus desperationis vocẽ hanc fuisse dicit, impium errorem impio etiam errore cõfirmans, oportuisse Christum, in quem ira Dei hominibus debita effundebatur, omnes damnatorũ experiri pœnas, inter quas vna est nullam sperare salutem. Nã Christum de salute sua desperasse non solum

lũm impium, ſed horrendum etiam auditu eſt; & ipſo Christi morientis facto refutatur. *In manus*, inquit, *tuas commendo ſpiritum meum* Luc. 23. 46. quo enim modo ſpiritum ſuum in manus patris commēdabat, à quo nullam ſalutem ſperare cœperat? Neq; verò neceſſe erat, neque potuit omnes damnatorum pœnas experiri, vt diuinam placaret iram, alioqui & blaſphemare eum oportuiſſet, & cætera facere, quæ damnati faciunt, quæ etſi faciunt libenter, pœnæ tamen peccatorum ſunt. Quin ne illud quidē fuit neceſſarium, vt Chriſtus tam magnā ſubiret pęnam, quam multi pro Chriſto martyres ſubierunt. Non enim magnitudo pœnæ, quæ quantacunq; fuiſſet, cum peccatorum noſtrorum multitudine, magnitudineque conferri non poterat, ſed conditio perſonæ placauit Deum. Quicquid enim Deus pateretur, tantum erat, vt quamuis irato Deo ſatisfaceret. Faceſſat igitur iſta blaſphemia: ſatis blaſphemiarum à Iudæis in cruce pendens Chriſtus accepit: opus non eſt, vt ab hæreticis interpretibus ad dexteram iam Patris ſedens plures accipiat. Veteres igitur auctores, etſi alia ratione alij hunc locum explicauerunt, id conati ſunt omnes, vt ſuam Chriſto gloriam aſſererēt. Receptiſſima apud illud interpretatio fuit, Chriſtum hęc verba non ſua, ſed noſtra, id eſt, omnium peccatorum perſona pronunciaſſe. Cum enim hic locus ad confirmandum errorem ſuum ab Arianis obijceretur, tantum abfuiſſe, vt Chriſtus fuiſſet Deus, vt ſe etiam à Deo derelictum clamauiſſet: Catholici auctores reſpondebant, non pro ſe, ſed pro nobis clamauiſſe, quos cum à Deo deſertos, ab eoque alienatos videret, in eius gratiam reponere volebat. Sic Athanaſius orat. 1. & 2. contra Arianos, & ſerm. 3. & 4. aduerſus eoſdem, & in lib. Quòd Deus de Deo ſit verbum, & Gregorius Nazianzenus oratio. 4. de Theolog. & Cyrill. Alexandrinus in lib. de fide ad Reginas, & Auguſt. in comment. in Pſal. 21. & Leo ſerm. 16. de paſſione, & Ioann. Damaſc. libro 3. de fide cap. 24. & Euthym. in huius loci commen. exponunt. *Inde eſt*, inquit Leo, *quòd caput noſtrum Dominus Ieſus Chriſtus omnia ſe corporis ſui membra transformans, quod olim in Pſalmo eructauerat, id in ſupplicio crucis ſub Redemptorum ſuorum voce clamabat, Deus, Deus meus reſpice in me, quare me reliquiſti?* Hanc interpretationem ex his, quæ continuò ſequuntur, verbis Auguſt. confirmat, *longe à ſalute mea verba delictorum meorum*, quæ in nos, non in Chriſtum conuenire poſſunt. Alij derelictum ſe à Patre dixiſſe putant, quòd, cùm in forma Dei eſſet, Patris decreto exinaniſſet ſemetipſum, formamq; ſerui accipiſſet in ſimilitudinem hominum factus, & habitu inuentus, vt homo: quaſi eum tot, tantaque expertum ſupplicia quodāmodo pœnituerit factum fuiſſe hominē. Ad hunc modum Origenes, non admodum, vt mihi videtur probabiliter. Mihi aliorum ſententia magis placet, qui Chriſtum hęc verba, tanquam hominem, pro ſe ipſo dixiſſe putant, ſicut dixerat, *Pater, ſi poſſibile eſt, tranſeat à me calix iſte*, Cum enim & homo, & Deus eſſet, tamen, vt illo loco diximus, ita Deus hominem, quaſi diuinitatem ſuam cohibens pati permittebat, vt ſi purus eſſet homo. Itaque et ſi Deus ſit, tamē, vt purus homo orat, vt purus homo ſe à Deo derelictum quæritur, non quòd ſe à Deo derelictum putaret, in cuius manus paullo poſt ſpiritum ſuum commendauit, ſed quòd ita ſe pati videret, quemadmodum ſi ab eo derelictus fuiſſet. Quam ob rem & hominis à Deo derelicti more clamat, *Deus, Deus, meus, quare me dereliquiſti?* vt hominis extrema patientis ſupplicia, & à Deo derelicti perſonam exprimat. In hanc ſententiam Tertullianus in lib. aduerſus Praxeam. Hilarius canone in Matthæum 33. Epiphanius hæreſi 69. Cyrillus lib. 10. Theſauri ca. 2. Ambr. lib. 10. comment. in Lucam, & lib. 1. de fide c. 6. & Hierony. hoc loco interpretantur. Cæterùm Hilarius, & Ambro. cautè, prudenterque legendi ſunt, ita enim exponunt, quaſi moriente Chriſto

Locus Hilarij, & Ambroſij declaratus

sto diuinitas sit ab eius anima, & à corpore separata. *Clamauit*, inquiunt; *homo diuinitatis separatione moriturus*. Benignè bonos auctores interpretari decet, vt non putauerint diuinitatem ab anima, & corpore Christi verè fuisse seiunctam, sed ita eum passum, ita fuisse mortuum, vt si seiuncta ab eo diuinitas fuisset.

47. *Quidam autem illic stãtes, & audientes, dicebant Eliam vocat iste.*) Dubium, qui fuerint, illi, *quidam illic stantes*, qui Eliam à Christo vocari putauerunt. Theophylactus existimat fuisse Iudæos non illos quidem sacerdotes, Scribas, & Pharisæos, cæterosque, qui scripturarum scientiam, aut habebant, aut profitebátur: sed imperitum vulgus, quòd cum scripturas, & litteras ignoraret, Eliam à Christo vocari existimauit. Alij doctos fuisse Iudæos, aut sacerdotes, aut Scribas, & Pharisæos, qui non lingua aut scripturarum ignoratione, sed procacitate quadam, & nominis *Eli*, & *Eliæ*, similitudine irridendi captantes occasionem dixerint, *Eliam vocat iste*. Quam sententiam Hieronymus & Beda referunt, nec omnino improbant. Alij Romanos milites fuisse arbitrantur, q siue Hebraicæ ignoratione linguæ, vt Hieronymus, Beda, Strabus, & Euthymius existimant, siue irridendi licentia dixerint *Eliam vocat*. Quo animo id fecerint, iudicare non audeo: affirmare Romanos milites fuisse audeo, quia Matthæus, & Marcus eos ipsos, qui dixerant, *Eliam vocat iste*, aut ex illis certè aliquem acetum statim obtulisse Christo indicant Lucas verò capitulo 23. 36. & Ioann. capitulo 19. 29. eos, qui acetum Christo porrexerunt, milites fuisse dicunt.

48. *Et continuò currens vnus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto.*) Matthæus hoc loco, & Marcus c. 15. 36. ita historiam texere videntur, vt indicent propterea vnum ex militibus accurrisse, vt acetum Christo porrigeret, quod Eliam inuocare visus esset. Quæ non satis inter se videntur cohærere: quid enim aceto cum Elia? Ioannes rem magis explicat, *Postea* inquit, *sciens Iesus, quia omnia iam consummata sunt*, id est se passum esse, quę patris decreto pati oportebat, nihilque superesse, nisi vt illi animam redderet, *vt consumaretur*, inquit, *scriptura, dixit, Sitio*, id est vt impleretur Dauidis prophetia Psal. 68. 22. *in siti mea potauerunt me aceto, dixit. sitio*, id est, declarauit sitim suam, de qua Dauid loquutus fuerat, tempusque iam esse indicauit, vt sibi acetum potandum porrigeretur Ioann. 19. 28. 29. Mirum videri lectori potest, quomodo eo in loco acetum ad manum fuerit, vt Christo daretur. Ioannes scribit *vas ergo erat positum aceto plenum*. Sed de illo ipso vase, quorsum illic positum fuerit, dubitari potest. Non dubito, quin de more ibi positum fuerit, quòd hominibus crucifixis, aut cruci affigendis acetum dari soleret. Cur autem daretur, de eo dissentiunt interpretes; Theophylactus, quem omnes recentiores sequuti sunt, ideo crucifixis acetum dari solitum fuisse putant, vt citiùs morerentur, & à cruciatibus liberarentur. Potius credo solitum fuisse dari, vt recrearetur, si quis metu mortis, antequàm in crucem sublatus esset, exanimaretur. In hunc enim vsum & capite plectendis, & his, quibus secta vena trahitur sanguis, etiam hodierno die dari solet. Quia autem Christus in Cruce sublimis pendebat, nec acetum in ipso vase bibendum dari poterat, spongia aceto madefacta, & arundini imposita datum est. Pro arundine hyssopũ Ioannes dixit. Itaque nonnulli arundinem, aut calamum ex hyssopo fuisse putauerunt; quemadmodum Euthymius in c. Ioan. 19. interpretatur: nam etsi apud nos hyssopus humilis est herba, tamen in Iudæa regione calida in arbusculam excrescere: quod nec ipsum per se mihi probabile videtur, cùm neque Plinius, neque Dioscorides neque quisquam eorum, qui de plantis scripserunt hyssopum vllo in loco tantæ magnitudinis nasci dixerint, vt ex ea calamus fieri possit; & auctor librorum Regum contrarium

Cui acetũ datum crucifixis.

omnino

omnino docet. Nam libr. 3. capitu. 43. dicit Salomonem de omnibus plantis disputasse à cedro, quæ est in Libano vsque ad hyssopum, quæ egreditur de pariete, vbi manifestum est hyssopum pro minima herba positam esse, quæ maximis cedris Libani opponitur, tantùm abest, ut in ea Iudæa arbuscula fuerit. Probabilior Theophylacti sententia est, arundinem à Ioanne propter aliquam summorum foliorum similitudinem hyssopum appellatam, sed neque istam ipsam similitudinem video. Sunt qui exponant spongiam hyssopo, ut ait Ioannes, circumpositam fuisse, id est arundini hyssopi herba circumligatam, vt *hyssopo*, non tertius, sed sextus casus sit, quo instrumentum significatur. Suspicor ego Ioannem noluisse dicere spongiam hyssopo circumpositam, tanquam calamo, quo acetum Christo porrigeretur: sed tanquam medicamento, quod vna cum aceto exanimatis dari soleret. Scribit enim Galenus hyssopum aceto mixtum examinatis animum reddere. Ergo primum quidem hyssopum arundini milites circumligarunt, deinde hyssopo spongiam circumposuerunt, quemadmodum Ioannes scribit, vt Christus hyssopi succum vna cum aceto exsugeret.

49. *Cæteri autem dicebant.*) Marcus capit. 15. 36. non cæteros, sed illum ipsum qui acetum daturus accurrerat, hęc dixisse scribit. *Sinite videamus, an veniat Elias ad deponendum eum.* Itaque nõnulli interpretes Marci locum vitiatum esse putant, & pro λέγων ἄφετε legendum *οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον, ἄφες, cæteri autem dicebant sine,* ut ait Matthæus vt hæc verba *οἱ δὲ λοιποὶ* apud Marcum exciderint, & pro ἔλεγον scriptum fuerit λέγων, pro ἄφες ἄφετε, quam correctionem Syriaci interpretis auctoritate probant, qui ad hunc modum reddit, dicebant autem, sinite videamus, an Elias veniat, deinde nonnullorum Græcorum codicum suffragio, qui ad eudem modum apud Marcum legunt: postremò, quia videmus Marcum Christi passionem non eadem modò sentẽtia, sed ijsdem, etiã, quibus Matthęum, fere vbique verbis scribere. Non ausim tamen sine maioribus argumentis scripturam emendare, quam qui interpretantur, prouerbium illud obseruare debent, ne moueas lineam. Certè D. Augustin. libro 3. de consensu Euangelistarum capitu. 17. Marci locum tractans ita legit, ut nos hodie legimus; etsi minor eum nodum nõ satis soluisse; neque correctio ista ad conciliandos Euangelistas necessaria mihi videtur esse. Nam hæc Matthæi verba, *Cæteri verò dicebant, Sine, videamus, an veniat Elias liberans eum,* non sunt, vt ego quidem opinor ad ea, quæ uersu 48. sed ad ea, quę 47. dicta sunt, referenda. Nec enim cæteros opponit illi, qui currens acceptam spongiam impleuit aceto, sed illis, qui dicebant, *Eliam vocat iste;* quasi dicat Euangelista, quidam dicebant, *Eliam vocat iste: Cæteri verò dicebant, Sine, videamus, an veniat Elias liberans eum.* Inter quos cæteros illum ipsum fuisse credendum est, qui currens acceptam spongiam impleuit aceto, ut ait Marcus. At non dicunt, *finite*, sed *fine*, quasi cum illo, qui ad dandum acetum currebat, loquerentur. Respondeo Hebraicam esse phrasim, qua etiam, cum de multis Hebræi loquuntur, dicunt הרף *sine*, Marcus autem quia vnum nominatim, quasi cum cæteris loquentem id dixisse narrat, non dicit dixisse; *sine*, sed *sinite, videamus, an veniat Elias liberans eum.* Quid hoc ad acetum? hinc mea confirmatur opinio eos, qui hæc dixerunt, neque illi, qui acetũ porrigere volebat, sed omnib. in cõmuni dixisse, *Sine, videamus, an veniat Elias,* neq. acetum ideo solitum fuisse dari, ut citiùs qui crucifixi erant, morerentur, sed ut aĩum potius resumerent. Nã qa morientem Christum videbant, Eliãque vt putabant, aut se putare simulabant, inuocantẽ, vitam eius dato ad recreãdũ aĩum aceto ꝑducere uoluerũt, ne, anteq̃ Elias ueniret, moreret̃, & ut experirent̃, vtrũ Elias eũ liberaret. Propterea unus, ut diximus, ex illis ipsis, qui dicebant. *Sine, videamus, an veniat Elias liberans eum,* ad quærendum acetũ, quod illi daret, accurrit. Cur Eliam

finxe-

Editio vulgata defenditur.

Hebraismus.

finxerint se venturum existimare, causa esse potuit, quòd recepta vulgò inter Iudæos esset opinio, eaque vera, ante Christi aduentum Eliam venturum esse. Qua de re cap. 11. 14. & 17. 10. 14. disputauimus. Ergo etsi, qui hæc dicebant, Romani erant milites; tamen, cùm inter Iudæos viuerent, eorum de venturo Elia opinionem cognitam habebant; ex eaque loquebantur.

50. *Iesus autem iterum clamans voce magna.*) Iam ante Christus voce magna clamauerat ver. 46. Propterea dicit, iterum clamauisse. Marcus cap. 15. 37. *Iesus autem emissa uoce magna expirauit.* Indicat in exprimenda magna Christi voce Euangelistarum diligentia aliquid in ea re fuisse mysterij. Itaque otiosum non erit eius rei rationem quærere. Multas, easque probabiles veteres auctores reddunt. Origenes tractatu in Matthæum 35. vt ostenderet Christus se non timidè, sed confidenter, & securè mori; vt qui sciret se post mortem ad patris dexteram collocandum, & nomen accepturum, quòd est super omne nomen. Cyrillus Hierosolym. Catechis. 13. & Chrysom. hom. 89. Hieron. Euthy. & Theophy. in commen. vt ostenderet se non infirmitate, non vlla naturæ necessitate, sed voluntate sua mori, cùm tam valida voce clamando moreretur. Idem Euthym. Et usque ad extremum spiritum, quemadmodū tota vita fecerat, clara profiteretur voce se Patri suo esse concordem, cum suum in eius manus spiritum commēdaret. Nonnulli idcirco magna voce morientem clamasse dicunt, vt omnes intelligerent, quo vsq; se propter peccata hominum demisisset, cuius sententiæ in c. 23. Lucæ auctor Ambrosius. Videtur mihi, sicut cæteris, quæ tunc acciderunt, miraculis, ita vocis quoq; magnitudine diuinitatē suam declarare voluisse, vt qui supra humanam naturam in ipso extremo spiritu tam magna clamaret voce, plus esse, quàm homo crederetur. Cōfirmat hanc rationem, qui consequutus est, euentus. Nā, vt ait Marc. 15. 39.

Cur Christus spiritum emissurus voce magna clamauit.

Videns Centurio, qui ex aduerso stabat, quia sic clamans expirasset, ait uerè hic homo filius Dei erat. Quid magna illa voce clamans Christus dixerit Lucas 23. 46. solus expressit, *Pater in manus tuas commendo spiritum meum.* Spiritū animam vocare manifestum est; commendat igitur animam suam in manus Patris, non eo sensu, quo pij homines morientes, eademque verba recitantes animam suam in manus Dei commendare solent, nec eo, quo Stephanus primus martyr, cum lapidibus peteretur dixit, *Domine Iesu suscipe spiritum meum* Act. 7. 59. Homines. n. animam suam Deo commendant, vt eam non damnet, sed vitæ æternæ participem faciat; sicut solent, qui in capitali causa rei aguntur, vitam suam iudicibus commendare. Non sic Christus, qui sciebat se damnari non posse, nullumq; habere peccatum, quod sibi à Patre remitti precaretur: sed commendat illi animam suam, ne eam relinquat in inferno, quò descensura erat: & ne det *sanctum suum uidere corruptionem*, vt de ipso Christo loquens Dauid dixerat Psal. 15. 10. vno igitur vt dicam verbo tanquam paullo post repetiturus, interim dum mortuus per triduum, quæ apud inferos agenda sibi erant, agit, animam suam in manibus Patris quodammodo deponit, hoc est, *commendo spiritum meum*; quemadmodum si quis tridui facturus iter familiari, cui confideret, amico, quod domi suæ charissimum haberet, custodiendum interim daret, dicens hoc tibi commendo. In hanc sententiam Tertull. in lib. contra Praxeā, & Ambr. in c. 23. Lucæ hæc Christi uerba interpretantur. Sumpsit autem ea Christus ex Psal. 30. 6. & ad se, quod de se ipso Dauid dixerat, paullulum immutato sensu accommodauit. Nam Dauid non animam suam sed vitam suam, quam per spiritum significauit, Deo commendauerat. Christus autem spiritum suum animam suam vocat, & apud Dauidem oratio conditionalis est, quasi dicat, quotiescunque, aut, si vitam meam in manus tuas commendauero, etiamsi

in

in extremo verſer vitæ periculo, *redemiſti*, id eſt redimes *me Deus veritatis*, id eſt fidelis, qui quemadmodum mihi promiſiſti te mihi ſemper affuturum, ita facies. Hoc autem loco, non conditionalis, ſed abſoluta oratio eſt.

Emiſit ſpiritum.) Hoc etiam verbum non coactam, ſed voluntariam Chriſti mortem ſignificat, vt Ambro. Hiero. & Beda notauerunt. *Et hoc dicto*, inquit Ambr. *tradidit ſpiritum, & bene tradidit, qui non inuitus amiſit. Denique Matthæus ait, emiſit ſpiritũ; quod enim emittitur, voluntarium eſt, quod amittitur, neceſſarium*. Eodem pertinet, quod ait Io. 19. 30. *Et inclinato capite tradidit ſpiritum*; ſignificat enim Chriſtum non infirmitate, ſed voluntate inclinaſſe caput, quaſi ſpiritum leniter poſiturum. Non ergo intelligendum eſt Chriſtum in ipſo illo magno clamore ſpiritum emiſiſſe; priùs. n. clamaſſe credendum eſt, vt Mattheus, & Marcus ſcribunt, deinde inclinaſſe caput, & ſpiritum tradidiſſe, vt ait Ioannes; id apud Matthæũ hoc loco ambiguum non eſt, qui aoriſto vſus eſt tempore, *κράξας φωνῇ μεγάλῃ ἀφῆκε τὸ πνεῦμα, cum clamaſſet voce magna emiſit ſpiritum*. Magis ambiguè dixit Marcus *ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην, emittens vocem magnam*, ſed ex Matthæo interpretari neceſſe eſt, *emittens*, i. cũ emiſiſſet. Putat Euthy. Chriſtum inter clamorem, & ſpiritus emiſſionem matrem, vt narrat Ioannes, diſcipulo commendaſſe. Sed ex ipſo Ioanne contrarium apparet, qui multò ante matrem diſcipulo commendatam fuiſſe commemorauerat. Scribit autem idem Ioannes, quod pertinet ad hũc locum, Chriſtum antequã caput inclinaret, & ſpiritum emitteret dixiſſe, *Conſummatum eſt*, quo verbo mirũ, quàm ineptè Lutherani, & Caluiniani paſſim abutantur, vt Euchariſtiæ ſacrificium, & omnem noſtram ſatisfactionem tollant, quaſi Chriſtus dicere voluerit omnia iam ſacrificia eſſe finita, nullumq; deinceps offerẽdum, omnem ſatisfactionem, omnem ſanctificationem noſtrã eſſe perfectam. Atqui Chriſtus neque de ſacrificij ſatisfactione, ſed de paſſione ſua loquebatur: ſignificauitque conſummatum eſſe, id eſt finitum, quicquid paſſurus erat; nihil iam ſibi ſupereſſe, niſi vt animam poneret, quam non alia ratione, quam vt moreretur, ſumpſerat, neq; alia ratione, ſumptam retinebat. Accommodatè. n. ad locum, ad tempus, ad rem ſubiectam hæc verba interpretanda ſunt. Erat paſſionis tempus, pẽdebat in cruce Chriſtus, pertulerat omnia, quę laturus erat pro nobis ſupplicia, dicit, *conſummatum eſt*, id eſt nihil iam mihi patiendum ſupereſt, quemadmodum ſi ægroto, cui a Chirurgo membra ſecatur, finita ſectione, vt eum conſoletur aliquis dicat, actum eſt, id eſt, quicquid doloris patiendum erat, iam paſſus es, nihil eſt reliquum. Denique nihil aliud ſignificare Chriſtus voluit, quàm quod D. Paulus interpretatur Ro. 6. 9. *Chriſtus reſurgens ex mortuis, iam non moritur, mors illi vltra non dominatur*. Et vt fingamus de ſacrificijs, & figuris veteris legis locutum eſſe Chriſtum, quẽadmodum nõ diffiteor multos etiam veteres auctores interpretari, tanquã ſenſus ſit, *conſummatum eſt* id eſt, omnes prophetiæ, omnes figuræ veteris legis impletæ ſunt, quod & ſciſſo templi velo, vt verſu ſequenti docebimus, ſignificatum eſt: tamen quid hoc ad tollendum Euchariſtiæ ſacrificium? quid ad tollendam bonorum operum ſatisfactionem? Nam illi ipſi auctores veteres, qui hanc interpretationem ſequuti ſunt, & Euchariſtiæ ſacrificium, & ſatisfactionem bonorum operum, crediderũt. Sed iſti otioſi homines, vt nihil agant, Chriſti verbum interpretantur, *conſummatum eſt*, id eſt, nihil iam ad ſalutem hominum aut mihi, illis faciendum reliquum eſt. Cur ergo credimus? cur baptizamur? cur Euchariſtiam ſumimus? cur bona à nobis opera etiam poſt Chriſti mortem exiguntur? cum illo vno verbo *conſummatum eſt*, ſalui poſſimus? Apageſis iſta deliria. Alia vis in eo latet verbo, quod iſti acuti, vt ſibi videntur, homines nõ viderunt. Indicat Chriſtus, ſe tunc, non ante, non poſt mori voluiſſe: non enim naturæ lege, ſed volũtate

Inepta ratio hæreticorum cõtra ſacrificium Miſſæ, & ſatiſfactionem bonorum operum.

tate sua,& officij causa mori, vt Patris voluntati, decretoque satisfaciat. Cui cùm ante non satisfecisset, mori noluit, cùm iam a se satisfactum esset, etiamsi natura, vt diutius viueret, postularet, tamen ne perfunctus iam officio frustra, vel paucas horas viuere videretur, mori voluit. Hoc est *consummatum est*, quasi dicat, tempus est, vt animam ponam. Hinc factum est, vt Pilatus mysterium non intelligens cum Christum iam mortuum esse intelligeret, miraretur, Marci 15.44. Minime igitur his assentior, qui & in Cõmentarijs suis, & in concionibus docere solent Christum propterea quòd maiora per totam noctem quàm latrones, supplicia pertulisset, citius, quã illos, fuisse mortuum. Hi enim auctores, vt Christi passionem augeant, mysterium imminuunt.

51. *Et ecce.*) Rectè D. August. lib. 3. de consensu Euang. cap. 19. obseruauit, istud, *Ecce*, significare velum templi statim atque Christus spiritum emisit, fuisse discissum, ita vt mors Christi scissi veli causa fuisse demonstretur. Itaque quod Lucas 23.45. veli scissionem cum tenebris, quæ viuente adhuc Christo factę sunt iunxerit, per anticipationem historiæ fecisse credendum est.

Quid scissum templi velum significauerit.

Velum templi scissum est in duas partes à summo vsque deorsum.) Ad eundem modum scribit Marcus 15. 39. quòd & scissum fuisse velum, & in duas partes scissum, & à summo vsque ad imum tam diligenter commemorant, magni alicuius mysterij indicium est. Maior pars antiquorum interpretum hoc fuisse mysterium tradiderunt, vt significaretur vetera sacramenta, atque figuras, quæ vix doctissimus quisque legis intelligebat, fuisse scisso velo patefacta, vt omnes in ipsum Sanctum Sanctorum, quòd velo separabatur, id est, in ipsa veteris legis penetralia, occultissimaque mysteria intueri possent; quæ enim antiquis Hebræis in figura contingebant, nos ablato velo, & vt ait. 2. Cori. 3.18. D. Paulus *reuelata facie* contemplamur. Huius interpretationis Origenem tractatu in Matth. 36. Ambro. lib. 10. in Lucam, Hieronym. in comment. ad hunc locum, Cyrillum Alexand. libr. 10. in Ioan. c. 37. Teodoretum orat. 9. in Danielem, D. August. in Psal. 64. & 70. & lib. 12. contra Faustum ca. 11. & ser. 4. de verbis Domini secundum Io. & Theophylum Antiochenum lib. 1. Allegor. in Euangel. & Leonem serm. 10. de pass. & Sedulium huc locum carmine reddentem auctores inuenio. Alij Synagogæ abrogationem, & veluti dissolutionem significatam fuisse putant: vt idem Augu. ser. de tempore 114. & Cæsarius hom. 4. de Pascha. Alij ipsam Christi passionem finitam esse, carnem enim Christi per velum templi significari, veli discissione aut fractionem carnis, aut animę à carne separationem, vt Cyril. Hierosoly. Catech. 13. & Theodorit. dial. 1. Impatibili videntur exponere. Alij velum, quasi vestem fuisse templi, & quemadmodum Iudæi in luctu vestem scindere solebãt, ita templum moriente Christo lugentis modo vestem suam discidisse. Ita Euthymius, & Sedulius hunc locum exprimens.

Illud ouans templum maioris culmina templi,
Procubuisse vidẽs ritu plãgẽtis alumni,
Saucia discisso nudauit pectora velo. 5. Lib. Carminum.

Alij Iudaici populi in diuersas partes diuisionem, dissipationemq; significari crediderunt, vt Hilar. canon. in Matth. 33. Alij templũ illud, quod ad illud vsq; tempus sanctum fuerat, deinceps profanum fore, vt Theophyl. Alij *propalatam esse sanctorum viam*, ad Hebr. 9.8. ait D. Paulus, i. apertam nobis ianuã cęli esse, quæ ante Christi mortẽ occlusa fuerat, licereq; omnib., qui velint, ingredi. Nã velum illud tẽpli ideo oppositũ ne quis præter summum Sacerdotum, idq; semel in anno & non sine sanguine in sancta Sãctorũ ingrederetur, cęli figurã fuisse, idẽ D. Pau. eodẽ c. ver. 24. & 25. auctor est. Itaque hæc interpretatio, & illa, quam primo loco posuimus, pluresq; auctores habere diximus, mihi magis placet.

Quid terrę motus in

Et terra mota est, & petræ scissę sunt.) Non possumus in terræ motu, petrarumque

passioné Christi significauerit. uiumque scissione idem, quod in scisso velo, mysterium recognoscere. Mysterium tamen aliquod esse credendum est. Puto Christi diuinitatem his duabus rebus declaratam. Solet enim diuina præsentia, atque maiestas terræ motu, & petrarum concussione significari, vt Psalm. 67. 8. 9. *Deus cum egrederis in conspectu populi tui, cum pertransires in deserto, terra mota est; etenim celi distillauerunt à facie Dei Sinai, à facie Dei Israel.* & Psal. 97. 7. 8. 9. *moueatur mare & plenitudo eius, orbis terrarum, & qui habitant in eo, à facie Domini, quoniam venit iudicare terram.* & Psalm. 98. 1. *Dominus regnauit, irascuntur populi, qui sedet super Cherubin, moueatur terra.* & Psalm. 113. 6. 7. *montes exultastis, sicut arietes, & colles, sicut agni ouium, à facie Domini mota est terra, à facie Dei Iacob*, & Ioelis 2. 10. *à facie eius contremuit terra, moti sunt celi.* Potest & diuina ira, quæ Iudæis imminebat, significari. Nam & ira Dei motu terræ significari solet, vt Ioelis 3. 16. *Dominus de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit vocem suam, & mouebuntur celi, & terra*, & Aggæi 1. 22. 23. *Ego mouebo celum pariter, & terrã, & subuertam solium regnorum, & conteram fortitudinem regni gentium, & subuertam quadrigam, & ascensorem eius*, & Psal. 45. 7. *Conturbatæ sunt gentes, & inclinata sunt regna, dedit vocẽ suam, mota est terra.* Idem de hoc terræ motu, quod supra versu 45. de tenebris quæsitum est, quæri potest, quàm latè patuerit. Origenes in sola Iudæa, sicut, & tenebras, factum fuisse putat. Auctor verò librorum de mirabilibus sacræ scripturæ, qui August. falsò tribuuntur. lib. 2. ca. 3. longiùs peruenisse scribit, & in Thracia undecim vrbes corruisse. Nescio quam sit simile ueri in Thracia, vbi innocentes homines erant, vndecim corruisse urbes; in Iudæa verò, vbi scelus patrabatur, nullam corruisse.

Terræ motus in scriptura iudicium iræ Dei.

52. *Et monumenta aperta sunt.*) Non satis liquidò ex Euangelistis colligi potest, quo tempore monumenta aperta fuerint. Chrysost. hoc loco viuente adhuc Christo aperta fuisse putat: eos enim, qui resurrexerunt, Christum fuisse ad inferos euntem comitatos. Id non videtur verbis Euangelistæ consentaneum, qui quamuis non explicet, an statim post Christi mortem monumenta fuerint patefacta: tamen post eius mortem patefacta fuisse minimè obscurè indicat. Theophylact. statim post Christi mortem aperta fuisse putat, sicut statim scissum est velum, mota est terra, ruptæ sunt petræ. Atque hæc quidem verba videntur præ se ferre. Illud tantùm obstat, quòd, cùm monumenta non fuerint aperta, nisi vt mortui resurgerent, aut vt resurrexisse testarentur, & mortui illi non resurrexerint, nisi vt sua resurrectione Christi resurrectionem confirmarent, superuacaneum videtur fuisse ante Christi resurrectionẽ resurgere. Quid enim interim egissent? Deinde, quòd valde sit vero simile Christum eos, qui resurrexerunt, apud inferos adhuc commorãtes, sicut cæteros, qui illic erant, visitasse, eosque inde secum abduxisse, ut secum etiam resurgente resurgerent. Denique quòd versu sequenti idem Matthæus scribat, *Et exeuntes de monumentis post resurrectionem eius venerunt in sanctam ciuitatem*, vbi sic iungi verba videntur, vt, qui resurrexerunt, non nisi post Christi resurrectionem dicantur resurrexisse. Itaque his adductis argumentis Origenes, Hieron. & Beda non nisi post resurrectionẽ Christi resurrexisse eos existimant, nisi quòd Hiero. & Beda monumenta statim post Christi mortẽ aperta fuisse dicunt; quãuis mortui non nisi post Christi resurrectionem resurrexerint. At quorsum statim aperta sepulchra, si resurrecturi statim non erant mortui? Malo igitur credere, neque monumenta ante Christi resurrectionem aperta fuisse, neque resurrexisse mortuos; sed Matthæum, cum cœpisset ea miracula, quę moriente Christo cõtigerant, cõmemorare, hoc ẽt cũ cęteris copulasse cuius causa, sicut & cæterorum, Christi mors fuerat. Cur mortui illi resurrexerint, meritò quæri potest; sed ratio non est difficilis. Voluit

Cur cum Christo multi resurrexerit.

Christus resurrectionis suæ habere socios, qui eiusdem essent testes. Si solus resurrexisset, phantasma esse credi poterat; cùm alios secum, qui simul resurrexerant, adduxerit, facilè probauit se resurgere potuisse, qui alios suscitauerat. Propterea dicuntur illi, qui resurrexerant, multis in ciuitate apparuisse. Fuit etiam hoc singularis charitatis argumentum. Solus mori voluit, qui non solus resurrexit. Nam latrones illi, qui cum eo crucifixi fuerant, non à Christo, sed à suis ipsorum sceleribus fuerant crucifixi. Qui autem cum eo suscitati sunt, ab eo suscitati sunt. Mors eius resurrectionis nostræ causa est, mortis nostræ causa ipsi nobis sumus. Quæri etiam solet, vtrùm illi, qui tunc cum Christo resurrexerunt, mortui iterum sint. Theophyla mortuos postea fuisse credit. Magis aliorum recentiorum interpretum opinionem probo, qui nō iterum mortuos, sed cum Christo in cœlum euectos fuisse dicunt. Quid enim inter viuos egissent, qui diuinæ iam gloriæ gustum acceperant? peioris profectò conditionis fuissent, quā si nunquam fuissent exsuscitati, si à sinu Abrahæ, vbi in loco quietis erant, ad turbulentam vitam fuissent reuocati, vt in ea diu manerent, iterum morituri. Quid quòd in sinu illo Abrahæ, vbi eos fuisse credendum est, cùm eos Euangelista sanctos appellet, certi salutis suæ erant; in hac vita certi esse non poterant, cum iterum peccare possent? Adde quòd si iterum morituri surrexissent, nō multis, vt ait Euangelista, sed vulgò omnibus apparuissent: & quemadmodum antequàm morerentur, inter homines humano more versati fuissent, vt Lazarus à Christo suscitatus versatus est. Nunc autem, cum dicat Euāgelista apparuisse multis, minimè obscure indicat non omnibus communiter apparuisse, sed quibus oportebat Christi resurrectionem cōfirmare; quemadmodum & ipse Christus, quia nō iterum moriturus, sed paullo post rediturus in cœlum resurrexerat, neque omnibus, sed solis Apostolis, & alijs fidelib. visus est, & vt ait Petrus Act. 10. 41. *testibus præordinatis à Deo*, neque quemadmodum ante mortem suam cum ipsis Apostolis quotidie, & humano more versatus est, sed nūc apparebat, nunc disparebat.

Qui cum Christo resurrexerūt ampliùs mortui nō sunt.

53. *Venerunt in sanctam ciuitatem.*) Hierosolymam sanctam ciuitatem appellat, non quòd tunc sancta esset, cū fuisset recenti Christi cæde cōtaminata, sed quia priùs propter templum, & Sancta Sanctorum, quæ in eo erant, sancta dicebatur, vt Hiero. & Beda interpretantur, quemadmodum, & Matthæus, postquam Christi discipulus factus est, qui ante publicanus fuerat, publicanus etiā appellatur, supra c. 10. 3.

Cur Hierusalem sancta ciuitas appellata.

Et apparuerunt multis.) Cur non omnibus, & cur his multis apparuerint, docuimus ver. superiore.

54. *Centurio autem, & qui cum eo erant, custodientes Iesum, viso terræ motu, & his, quæ fiebant, timuerunt valde dicentes, uerè filius Dei erat iste.*) Marcus 15. 39. aliam rationem timoris affert. *uidens*, inquit, *Centurio, qui ex aduerso stabat, quia sic clamans expirasset ait, uerè hic homo filius Dei erat.* Vtrumque Centurionem nouisse credēdum est validum morientis Christi clamorem, & factas in vniuersa regione tenebras, & motum subitum terræ, & cætera miracula, quæ omnia Lucas 23. 47. vno comprehendit verbo, *uidens autem Centurio, quod factum fuerat, glorificauit Deum dicens, uerè hic homo iustus erat.* Cur Centurio, & milites tantopere timuerint, non est difficile cogitare. Verebantur, ne diuina in ipsos, qui sceleratæ necis ministri fuerant, vindicta conuerteretur, cum Christum Dei esse filium agnoscerēt, quem credebant non esse filij sui mortem inultam præteriturum. Lucas dicit Centurionem glorificasse Deum, id est veritatem fuisse cōfessum, Christum Dei esse filium. Hoc enim Hebraica significat phrasis; glorificare Deum, aut dare gloriam Deo vel nostram culpam, vel eius gloriam, maiestatemque recognoscere ita, Ioannis 9. 24. *uocauerunt ergo* Pharisæi *rursum hominem, qui fuerat cæcus,*

Dare gloriam Deo Hebraica phrasis est veritatem confiteri.

& dixerunt ei; da gloriam Deo, id est cõfitere veritatem, *nos scimus, quia hic homo peccator est*, & Iosue 7.19. ait Iosue Achan, qui sumpserat de anathemate, *fili mi; da gloriam Domino Deo Israel, & confitere, atque indica mihi, quid feceris, ne abscondas.*

Verè filius Dei erat iste.) Sic etiam Marcus; Lucas verò, *verè hic homo iustus erat*, quod duobus modis libr. 3. de consensu Euang. c. 20. explicat August. aut vtrumque Centurionem dixisse, & Christum hominem esse iustum, & filium fuisse Dei, quorum alterum Matthæus, & Marcus, alterum Lucas recitauerit: aut vt Lucas explicare voluerit, quo sensu Centurio Christum filium Dei, ut Matthæus, & Marcus scribunt, appellauisset, nempe non quasi naturalem Dei filium esse crederet, sed eo modo, quo omnes homines iusti filij Dei vocabantur. *Ego dixi Dij estis, & filij excelsi omnes* Psalm. 81.6. Probabilis Augustini sententia est, sed ego potiùs credo Centurionem utrunque dixisse, & hominem iustum, pro Dei filio posuisse. Non enim vulgari more homi nem iustum Christum appellauit, cũ ea miracula in aliorum iustorum mor te non fierent, sed iustum uocauit, quemadmodum Christus ab ijs, qui in eum credebant, appellabatur. Verè ergo Cẽturionem arbitror in Christum credidisse multitudine, magnitudineque commotum miraculorum. Scribit prætereа Lucas capi. 23.48. omnem turbam *eorum, qui simul aderant ad spectaculum, & videbant, quæ fiebant, percutientes pectora sua* redijsse, quasi culpam suam agnoscerent, & innocentis mortis vindictam abominarentur.

55. *Erant autem ibi mulieres multę à longe*) Idem Marcus scribit; Lucas verò, uers. 49. *stabant autem omnes noti eius à longè*, quod uniuersè intelligi non potest, cum omnes ferè discipuli, qui maximè ei noti erant, diffugissent, ut capit. 26.56. Matth. dixit. Sed quia notæ mulieres ibi erant, & prætereа ex discipulis solus Ioannes, quantum quidem licet ex Euangelistarum historia intelligere Ioann. 19. 26. Lucas dixit omnes notos eius ibi fuisse, non significans, vt opinor, ibi fuisse omnes, sed omnes, qui ibi erant, fuisse longè; neque, quod Ioannes ait capit. 19.25. iuxta crucem matrem Christi, & eius discipulum fuisse, contrarium est. Nam & iuxta crucem, longè erant; iuxtà, quia tam prope vt & patientem videre Christum, & secum loquentem exaudire possent; longè, quia non tam prope crucem erant, quàm erant milites, qui Christum custodiebant, & cætera Iudæorum turba, quæ conuicia in eum iactabat. Quòd ergo Matthæus dicit, *à longè*, non significat à longè eas venisse mulieres, quæ prope crucem erant; id enim paullo post dicit, *quæ secutæ erant Iesum à Galilæa*, sed fuisse longè à cruce, & vt Græcè est μακρόθεν θεωροῦσαι, procul spectantes.

Quæ sequutę erant Iesum a Galilæa ministrantes ei.) Tribus rebus piarum mulierum studium Euangelista declarat; primùm quòd ibi essent, ubi Apostoli, qui se cum eo morituros iactauerant, esse non audebant: deinde quòd à Galilæa usque relictis domibus, & patria Christum sequutæ fuerint: postremò quòd Christo ministrarent, quod duobus modis intelligendum est, & quia illi seruiebant, & quia de facultatibus suis necessaria suppeditabant, vt capit. 8. 3. Lucas tradit. Videtur Deus, quia viri fideles deerant, mulieres, quæ & mortis, & sepulturæ Christi testes essent, excitare voluisse. Nec enim Apostoli postea verè resurrexisse Christum testari potuissent, nisi fuissent, qui verè mortuum, verè fuisse Sepultum testari possent. Mors, & sepultura Christi mulierum, resurrectio Apostolorum fide, atque testimonio probata est.

56. *Inter quas erat*) Cùm multo plures essent, vt ex Luca colligitur, tres tantùm Matthæus nominat, & quia cæteris notiores erant, & in omni erga Christum officio diligẽtiores, & quia tres illæ alijs abeuntibus vs-

que ad sepulturæ finem perseuerarunt, ut idem Euangelista ver. 61. indicat. Christi matrem excipimus, qua nulla notior, nulla officiosior fuit: quam ideo Christi sepulturę non interfuisse credimus, quod eam Ioannes, cui fuerat à Christo adhuc viuente commendata, eo mortuo, ne dolore conficeretur, abduxisset.

Maria Magdalena.) Soror Lazari, & Marthæ Ioann. 11. 5. vt recepta apud omnes fert opinio, etsi sunt, qui eam Galilæam fuisse dicant, vt ex Luca cap. 8. 4. colligunt, neque cum Lazaro quicquam habuisse, de qua Christus septem eiecerat dæmonia Lucæ 8. 2.

Et Maria Iacobi & Ioseph mater.) Ἰωσῆ Iose; sic enim Iacobi frater appellabatur. Describit mulierem ex filijs, qui notiores erant; de his autem c. 12. 46. & cap. 10. 3. copiosè diximus. Hæc erat soror matris Domini, vt ibidem docuimus, & c. 19. 25. Ioannes exponit. *Stabant*, inquit, *iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius Maria Cleophæ.* Maria enim Cleophæ, & Maria Iacobi, & Ioseph eadem erat. Sed Cleophæ à viro, Iacobi, & Ioseph à filijs appellabatur, quemadmodum à nobis his locis, quos paullo ante designauimus, probatum est. Hic Iacobus erat Apostolus, qui & minor, & frater Domini, & Iacobus Alphæi appellabatur, auctor epistolæ, quam nūc habemus, & primus Hierosolymorum Episcopus, vt ca. 10. 3. docuimus. Nam Cleophæ Iacobi patri cognomentum erat Alphæus.

Maria Cleophæ, Iacobi, & Ioseph eadem. Iacobus frater Domini.

Et mater filiorum Zebedæi.) Hæc alio nomine Salome vocabatur, Marc. 15. 40. In hunc locum inserenda sunt quæ Ioā. à cæteris Euāgelistis prætermissa c. 19. à ver. 31. vsque ad 37. exponit, *Iudęi ergo quoniam Parasceue erat vt non remanerent in cruce corpora sabbato, erat enim magnus dies ille sabbati, rogauerunt Pilatum vt frangerentur eorum crura, & tollerentur.* De Parasceue, & de magno illo die sabbati c. 26. 2. disputauimus. Quòd autem Iudæi nollint corpora die sabbati in cruce manere, ridicula, & putida religionis simulatio est. Non ducebant religioni innocentem Christum crucifigere, & ipso die Paschæ Pilatum adire, milites ab eo petere, sepulcrum munire, lapidem obsignare; ducunt mortuorum corpora in cruce relinquere. Addit Ioannes, *venerunt ergo milites & primi quidem fregerunt crura, & alterius, qui crucifixus est cum eo.* Apparet morem fuisse, ut crucifixis, quò citiùs morerentur, aliquando frangerentur crura. Nec enim factum hoc singulare fuisse credendum est. Vix enim ausi fuissent Iudæi à Præside postulare. Et videmus apud Gallos simile quiddam fieri his, qui confringuntur in rota, quorum nonnullis beneficij loco, vt citiùs moriantur, & à cruciatibus liberentur, ferrea virga pectus obtunditur, vt statim exanimentur. Sequitur apud Ioannem, *Ad Iesum autem cum uenissent, vt viderunt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura, sed vnus militum lancea latus eius aperuit, & continuò exiuit sanguis, & aqua.* Quòd miles Christi latus aperuerit, & sua petulantia, & diuino consilio fecisse credendum est. Petulantia quidem sua, quasi ferret indignè Christum iam breui tempore mortuum esse, & sese cruciatibus, & Iudæorum ac militum contumelijs, & irrisionibus eripuisse; ideoque cum uideret viuo se illudere non posse, illudit mortuo: diuino autem consilio, vt inde sanguis, & aqua deflueret, humanæ salutis symbola, quemadmodum omnes veteres auctores interpretantur. Nam & Christi sanguine redempti sumus, & aqua baptismi, cum qua eius quodammodo miscetur sanguis, abluimur; & per sanguinem Eucharistia, qua alimur, per aquam baptismus, quo nascimur, duo pręcipua salutis nostræ sacramenta significātur. Ideo Christus per aquam, & sanguinem venisse dicitur. 1. Ioann. 5. 6. & tres esse testes, qui de Christo in terris testimonium perhibeant, spiritum, aquam, & sanguinem; spiritum, qui super eum descendit, eumque filium Dei esse testificatus est, ver. 8. 10. aquam, & sanguinē, quę

Crurifragium crucifixorum.

Mysterium sanguinis, & aquę de latere Christi manantis.

ex

ex eius mortui latere profluxerunt. Quod, cùm humanum nō eſſet, Chriſtum nō ſolùm hominem, ſed Deum etiam fuiſſe declarauit. Copioſè hæc Cyrillus Ieroſolymitanus ediſſerit in 13. Catecheſi, *Primùm Moyſes*, inquit, *mutauit flumen in ſanguinem; & Ieſus poſtremò aquam emiſit de latere vna cum ſanguine, fortaſſe propter duas cędes, alteram iudicantis, alteram verò clamantium; aut propter credentes, & non credentes. Pilatus enim dixit, Innocens ſum, & aqua lauit manus; Clamantes autem dicebant. Sanguis eius ſuper nos. Erant igitur hæc duo de latere, fortaſſis iudicanti aqua, clamātibus verò ſanguis. Ac rurſus aliter intelligendum, Iudæis quidem ſanguis, Chriſtianis verò aqua; illis quidem, tanquā inſidiatoribus, ex ſanguine condemnatio; tibi verò nunc credenti per aquam ſalus. Nihil enim temerè factum eſt. Aſſignarunt enarratores patres noſtri, & aliam eius rei cauſam. Cùm enim duplex ſit baptiſmi ſalutaris virtus, vt eſt in Euāgelijs, vna quidem, quæ baptizatis donatur per aquam; altera verò ſanctorum martyrū in perſecutionibus per proprium ſanguinem, exiuit de latere ſalutari ſanguis, & aqua propter eam, quæ eſſet futura, Chriſti confeſſionem & in baptiſmo & in tēporibus martyrij confirmans gratiā. Eſt & alia lateris huius cauſa. Mulier fuerat prima ductrix peccati, quæ de latere creata eſt. Sed Ieſus, qui venit, vt viris ſimul, ac mulieribus conferret reconciliationem; aperuit latus pro mulieribus, vt ſolueret peccatum*. Itaque profana eſt, & diuino aduerſa conſilio interpretatio Caluini, qui, quòd ſanguis, & aqua ex latere Chriſti manauerit, naturale fuiſſe dicit, Ioannes ipſe rem ſupra naturam fuiſſe ſignificauit, *Et qui vidit*, inquit, *teſtimonium peohibuit, & verum eſt teſtimonium eius*. Quia enim res incredibilis videri poterat, confirmat ſe vidiſſe, & vera narrare.

Sāguis, & aqua ex Chriſti latere miraculosè fluxerunt cō tra Caluinum.

Quòd autem Chriſto crura fracta nō fuerint, myſterio Ioannes factum interpretatur, *vt impleretur ſcriptura*, Exodi. 12. 46. *Os non comminuetis ex eo*. Quod etſi propriè de agno Paſchæ dictum erat, tamen quia agnus ille Chriſti erat figura, quod de agno dictum fuerat, de Chriſto dictum Ioānes intelligit. Rurſum aliam ſcripturam impletam dicit Zachar. 12. 10. *Videbunt, in quem transfixerunt*, quæ quidem ſcriptura non omnino impleta tunc fuit, ſed impleri cœpta. Tunc enim in Chriſtum transfixerunt, quę una prophetiæ pars erat; in die autem iudicij *videbunt, in quem transfixerunt*; vt idem Ioannes Apoc. 1. 7. interpretatur.

57. *Cum autem ſerò factum eſſet*.) Serum vocat, non veſperum, ſed tempus diei ad ueſperum inclinatum; ſi enim veſper fuiſſet, non licuiſſet hominibus iuſtis Chriſtum de cruce ponere, & ſepelire, quia ſabbati otium, atque obſeruatio à veſpere incipiebat: propterea ergo, antequam veſper eſſet, & ſabbatum inciperet, Chriſti corpus ſepelire feſtinarunt, ne ſi ueniſſet ſabbatum, ſepelire non licuiſſet, vt Marcus, & Lucas exponit; *Et cùm iam ſerò eſſet factum*, inquit Marcus 15. 42. *quia erat Paraſceue, quod eſt ante ſabbatum, venit Ioſeph ab Arimathęa, &c.* Lucas verò 23. 54. *& dies erat Paraſceues, & ſabbatum illuceſcebat*, id eſt, appropinquabat. Itaque quod Græcè Matthæus dicit ὀψίας γενομένης, verti clariori ſentētia poteſt, cum ſerò fieret, quod Latini dicerent inclinato iam ad occaſum die.

Venit quidam homo diues.) Abs te re videri poterat, quòd Euangeliſta hominem dinitem fuiſſe diceret, ſed conſilio non caruit. Voluit tacitè rationē reddere, cur auſus fuerit corpus Chriſti à Præſide petere: & cur tam facilè petitum impetrauerit; quia homo diues erat. Cuiuſmodi homines apud Præſides, & iudices gratioſi eſſe ſolēt, vt Auguſt. lib. 3. de conſenſu Euang. c. 22. animaduertit, & Marcus uno verbo ſignificauit, *Et audacter*, inquit, verſ. 43. *introiuit ad Pilatum, & petijt corpus Ieſu*.

Ab Arimathæa.) Arimathæam Iudæorum ciuitatem fuiſſe Lucas ſcribit capitu. 23. 51. Ea ciuitas & Ruma, & Remptis auctore Euſebio appellatur. Erat autem in tribu Iudæ Iu-

dic. 9.41. & 4. reg. 23.36.

Nomine Ioseph.) Ad fidem historiæ facit, quòd viri nomen exprimit.

Qui & ipse discipulus erat Iesu.) Reddit occultè causam, cur officium sepulturæ Christo exhibuerit. Ioannes ca. 19.38. ita discipulum Christi fuisse dicit, vt *occultus tamen* esset *propter metum Iudæorum*. Marcus nobilem decurionem appellat, *qui & ipse*, inquit, *erat expectans regnum Dei*, εὐσχήμων βουλευτὴς, nobilis consiliarius, vt etiã D. Hieron. interpretatur. Eodem modo vocat Lucas 23. 51. additque eum non consensisse consilio, & actibus Iudæorum; vnde facilè colligitur non solùm consiliarium eum fuisse, sed illi etiam interfuisse consilio, quo Iudæi de capiendo, & crucifigendo Christo deliberauerant, neque in eorum voluisse ire sententiam.

98. *Hic accessit ad Pilatum.*) Antequam sabbatũ veniret, vt Marcus 15. 42. & Lucas 23.54. significant. Non licebat damnatorum corpora sine iudicis facultate deponere, aut sepelire l. 1. ff. de cadau. pun. Ideo Ioseph à Præside corpus Christi postulauit.

Tunc Pilatus iussit reddi corpus.) Marcus 15.44. scribit miratum fuisse Pilatum, cum audiret tam citò mortuum esse Christũ, accersitumque ad se Cẽturionem interrogasse, num verè mortuus esset, cumque mortuum iam esse cognouisset, corpus eius concessisse Iosepho. Probabile est fraudẽ timuisse Pilatum, ne forte Ioseph Christi discipulus, quamuis occultus, Christi tanquam iam mortui, cum adhuc viueret, corpus petiuisset, vt specie exhibendæ sepulturæ, & à cruce eum, & à morte liberaret. Omnia diuino facta consilio, vt iudex ipse, qui Christum condemnauerat, verè mortuum fuisse ex Centurionis, & aliorũ, qui crucifixum custodiebant, testimonio cognosceret, deque eius morte testari posset, ne quis postea diceret nõ verè surrexisse, qui verè non fuisset mortuus, sed viuus adhuc de cruce sublatus, & in sepulchrum inclusus. Mirabitur fortasse aliquis non Apostolos, non cæteros, qui se palam Christi discipulos profitebantur, sed Iosephum, qui occultus discipulus erat, & Nicodemum, quem Iosepho ea in re adiumẽto fuisse c. 19.39. Ioannes scribit, qui & ipse occultus discipulus erat, (venerat enim ad Christum noctu propter Iudæorum metum Ioan. 3.2. & 7.50.) hoc sepulturæ officium Christo exhibuisse. Respondet Ambro. lib. in Lucam 10. *Quid sibi etiam vult, quòd non Apostoli, sed Ioseph, & Nicodemus Christum sepeliant, vnus iustus, & constans, alter, in quo dolus non erat? Talis enim Christi est sepultura, quæ fraudem, iniquitatemque non habeat. Obstruitur igitur tergiuersandi locus, & domestico Iudæi testimonio reijciuntur. Nam si Apostoli sepelissent, dicerent vtique non sepultum, quem raptum esse dixerunt.*

59. *Inuoluit illud in syndone munda.*) Minimè dubium est, quin Ioseph honoris causa, non qualicumque syndone, sed munda Christum inuoluit, quam Marcus, 15.46. eum emisse dicit, vt non solum mundam, sed etiam nouam fuisse ostendat. Quamquam veteres auctores non immeritò diuini consilij mysterium in eo facto cognouerunt, oportuisse Christi corpus quod mundissimum erat, & syndone inuolui munda, & in nouo sepulchro reponi.

60. *Et posuit in monumento suo nouo, quod exciderat in petra.*) Et hæc ad Christi honorem pertinent, ideoque tam diligenter ea Euangelistæ exposuerunt. Nam quod Christum Iosephus non in quolibet, sed in suo ipsius monumento condiderit, ipsius enim fuisse monumentum Matt. indicat, cũ dixit, *quod exciderat*, quòd in eo monumento, quod non à maioribus, sed ab ipso sibi factum fuisset, & quòd non lapidum structura fabricatum, sed in rupe excisum esset, honoris fuit. Non enim solent in huiusmodi sepulcris, nisi viri magni & nobiles sepeliri. Lucas non solùm nouum monumẽtum fuisse dixit, sed addidit, 23. 53. *in quo nondum quisquam positus fuerat.* Ioannes verò. 19.40. quod ceteri nõ narrarunt, explicauit aromatib. et Iosephũ Christi corpus condiisse, *sicut mos*, inquit,

Honor sepulturæ Christi exhibitus.

quit, *est Iudæis sepelire.* Morem fuisse dicit, non quod omnes etiam de plebe homines, sed quod primarij viri ita se pelirentur. Videmus ergo Iosephum, & Nicodemum nihil prorsus honoris prætermisisse, quod Christi sepulturæ non adhiberent. Atqui mortuum tūc corpus erat. Quid viuo facturi erant? In hoc etiam mysterium esse aliquod veteres auctores tradiderunt; oportuisse Christi sepulcrum matris vtero simile esse, in quo nemo alius positus esset; oportuisse Christum & mundè concipi, & mundè sepeliri. Pertinent etiam hæc ad probandam resurrectionis fidem, vt Beda, Theophy. & Euth. adnotarunt. Nam si nouum non fuisset sepulcrum, dicere Iudæi potuissent non Christum, sed alium, qui eodem loco sepultus fuisset, resurrexisse. Si diuersis structum lapidibus, discipulos suffossis lapidibus Christum furatos fuisse, quod, cùm in rupe excisum esset, dicere non potuerunt, vt Hier. & Beda obseruauerunt. Eodem spectat, quod statim Euāgelista, *Et aduoluit saxum magnum ad ostium monumenti*, ne quis causari posset Christū, cum mortuus nondum esset, remoto lapide è sepulcro euasisse, aut discipulos aperto monumento, cum facilè aperiri posset, furatos fuisse corpus, vt Origenes indicauit. Describit hoc loco Beda Christi monumentum ex eorum fide, qui suo tempore religionis causa Hierosolymam ibant.

Descriptio sepulchri Christi ex Beda.

De monumento, inquit, *Domini ferunt, qui nostræ ætatis tempore de Ierosolymis venere, quòd domus fuerit rotūda, de subiacente rupe excisa, tantæ altitudinis, ut intro consistens homo vix manu extenta culmen possit attingere, quæ habet introitum ab oriente, cui lapis ille magnus aduolutus, atque impositus est, in cuius monumenti parte Aquilonali sepulcrum ipsum, hoc est locus Dominici corporis de eadem petra factus est, septem habens pedes longitudinis, trium verò palmarum mensura cætero pauimento altiùs eminens. Qui videlicet locus, nō desuper, sed à latere meridiano per totum patulus est, vnde corpus inferebatur, color autem eiusdem monumenti, ac loculi rubicundo, & albo dicitur esse permixtus.*

61. *Erant autem ibi Maria Magdalene.)* Vide versum 56.

Et altera Maria.) Mater Iacobi, & Ioseph, de qua versu 56. dictum est; eam enim de hoc loco alterius Mariæ nomine intelligendam esse ex Marco 15.47. perspicuum est. Solet ita Mathæus loqui, vt cum Marias nominat, Magdalenæ primo loco nomen exprimat, alteram autem Mariam dicat Iacobi, & Ioseph matrem intelligens, vt cap. 28.1. Quid illic, cum Christus sepeliretur, hæ mulieres agerent, ex Marc. 15.47. & 16.1. & ex Luca 23.55. colligitur: nempe obseruabant, vbi Christi corpus poneretur, vt elapso sabbati die redirent, & illud vngerent.

62. *Altera autem die, quę est post Parasceuen.)* id est die sabbati, quo eo anno Iudæi Pascha etiam celebrabant, vt à nobis c. 26.2. probatum est.

Conuenerunt principes sacerdotum, & Pharisęi ad Pilatum.) Qui in sabbati nimis etiam superstitiosa obseruatione totam religionem ponere videbatur, Christi odio obcæcati sabbatum violant: nec enim licebat illis aut lege, aut ipsorum traditionibus die sabbati, eodemque Paschæ adire iudicem, milites petere, ad monumentum armatos ducere, sepulchrum obsignare.

63. *Recordati sumus)* Malunt suam negligentiam, & obliuionem accusare, quam videri in custodiendo homine iam mortuo minus esse seduli. Dicunt enim quasi priùs recordati non fuissent, *Recordati sumus*, ne Pilatus mirari posset, eos initio militarem custodiam non petiuisse, nunc eam sepulto iam Christo postulare.

Quia seductor ille dixit adhuc viuēs.) Sic Christum appellabant, quod ipsorum iudicio seduceret populum, sicut nunc hęretici Catholicos, quia veritatem docent, seductores uocant. Ioan. 7.12. *murmur*, inquit, *multum erat in turba de eo; quidam enim dicebāt, quia bonus est; alij autem dicebant* (Scribæ scilicet, sacerdotes, & Pharisæi) *non seducit turbas.*

Catholici ab Hereticis exemplo Christi seductores appellantur.

Post tres dies resurgam) Non dixerat Christus se post tres dies, sed tertia

die resurrecturum esse, supra cap. 16. 21. & 20. 19. Itaque placet mihi eorum sententia, qui hoc loco *post tres dies*, pro intra tres dies, aut, vt Latinè dicimus, tertio post die interpretantur. Sic enim intelligendum esse ex eo manifestum est, quòd, si sacerdotes, & Pharisæi aliter intelligerent, id est, Christum non nisi post tres transactos dies resurrecturum dixisse, non erat, quòd timerent, ne forte spatio illo trium dierum discipuli eum furarentur. Nec enim eos ante diem à Christo dictam eum furaturos esse credendum erat. Deinde non solùm tribus illis diebus, sed multis etiam post sepulchrum custodiri curauissent, cùm, qui post tertium diem se surrecturum dicebat, non significaret statim post tertium diem, sed non ante tertium diem esse surrecturum, atque eodem modo, quod apud Marcum 8. 31. Christus dicit, intelligendum est, *Oportet filium hominis pati multa, & reprobari à senioribus, & à summis sacerdotibus & Scribis, & occidi, & post tres dies resurgere.*

64. *Iube ergo custodiri sepulchrum vsque in diem tertium.*) Quemadmodum paullo ante cum dixerunt Christum dixisse, *post tres dies resurgã*, illud *post* non significabat tres dies transactos esse oportere, antequàm resurgeret; ita hic, cum dicunt, *vsque in diem tertium*, illud *vsque* non significat initium, vt solet, sed finem tertij diei, quasi dicant, iube custodiri sepulchrum, donec tertius dies transactus sit.

Ne forte veniant discipuli eius.) μήποτε, quod quidam non satis congruo, vt mihi videtur, sensu vertunt, ne quando: cum enim vtrumque dictio significet, magis conuenit in hunc locum *ne forte*, quàm ne quando; cum non dubitarent sacerdotes, & Pharisæi de tempore, sed de facto. Sciebant etenim discipulos, si furaturi corpus Christi erant, intra tres illos dies fuisse furaturos; cæterum, an furaturi essent; dubitabant, quod explicant, *ne forte ueniant discipuli eius.*

Et furentur eum.) G. additur νυκτός noctu, quod & ad participium ἐλθόντες, veniẽtes, & ad uerbum κλέψωσιν *furentur eum* referri potest; vt aut sensus sit, ne forte noctu venientes, aut ne forte noctu furentur; quanquam eodem tempore, & venturos, & furaturos crederent; nihil interest, quo modo verba iungantur.

Et dicant plebi, surrexit à mortuis.) Quasi dicant; nobis & hominibus elegantibus, atque eruditis id dicere non audebunt minimè credituris, sed imperitæ multitudini, quæ facilè omnibus rumoribus fidem habet. Solebant enim Iudæi dicere, quod de nobis nunc hæretici iactant, Christo non nisi rudes, & imperitos homines credere Ioann. 7. 47. 48. 49. *Responderunt ergo eis* (Pharisæi) *nunquid & nos seducti estis? nunquid ex principibus aliquis credidit in eum, aut ex Pharisæis? sed turba hæc, quæ non nouit legem, maledicti sunt.*

Hæreticorum obiectio Iudaica, solos rudes Catholicos esse.

Et erit nouissimus error peior priore.) Priorem errorem uocant, quod Christus adhuc viuens multis persuasisset factis, vt illi interpretabantur; diabolica virtute miraculis se filium esse Dei: nouissimum verò, si discipuli populo persuadeant à mortuis eum resurrexisse, quem ideo priori peiorem fore dicunt, quòd in posteriori prior etiam contineretur error. Nam si homines sibi persuasissent à mortuis Christum resurrexisse, quod omnium difficillimum erat; facilius omnia, quæ viuens docuerat, vera esse credidissent.

65. *Habetis custodiam.*) Quidam milites, qui templum custodiebant, intelligunt; fuisse enim aliquos, qui tẽplum etiam armati custodirent, ne qua vis inferretur, ex eo intelligitur quòd inter alios templi ministros στρατηγός, id est Dux etiam connumeratur Lucæ 22. 4. 52. Putant ergo Pilatum respondere, *habetis custodiam*, quasi dicat, quid opus est, vt militarem custodiam à me petatis, cum vos etiam milites habeatis, qui sepulcrum custodire possint? Probare non possum interpretationem. Quid enim opus erat, vt sacerdotes à Præside milites

milites ipsi quos adhibere possent, habuissent. Aut ergo non habebant, aut si habebant, vt diximus, in templo, ita custodiendo templo addicti erant, vt alium in vsum adhiberi non possent. Præterea si de Iudæis militibus, qui templum custodiebant, Pilatus loquutus fuisset, cum dixit, *habetis custodiam*, certum vtique esset, & indubitatum eos milites, qui sepulcrum custodierunt, non solum Iudæos, sed etiam ex sacerdotali gene re fuisse. Nec enim alij custodiendi templi curam habebant. Quid ergo opus fuisset, vt post resurrectionem principes sacerdotum militibus, & Iudæis, & sacerdotibus copiosam, vt ait Matthæus cap.28. 12. pecuniam pollicerentur, vt mentirentur Christi discipulos dormientibus se venisse, ac de sepulcro sustulisse corpus? sponte enim sua mentiti fuissent. Alij Græcũ verbum ἔχετε, ita interpretantur, qua si imperandi modus sit, habete custodiam, quod nihilo mihi magis placet. Præsentis ergo temporis indicandi modi verbum est, quo Pilatus non imperat, non dicit eos custodiam habere, sed concedit, ut habeant, quasi dicat, quicquid ego militum habeo, in vestra est potestate, *Ite custodite sicut scitis*: quod rectè carmine Iuuencus expressit.

Lib.4.Euãge.hist.

Et Pilatus ad hæc, miles permittitur, inquit,
Seruate, ut uultis, corpus tellure sepultum.

66.*Illi autem abeuntes munierunt sepulcrum.*) Militibus. Idem enim verbum est ἀσφαλίζεσθαι, quo paullo ante & sacerdotes ver.64. cum à Pilato peterent, vt sepulcrum custodiretur, & Pilatus ver.65. cum responderet, *Ite, custodite sicut scitis*, vsi sunt. Itaque sic uerba iungenda sunt, quæ hyperbato sunt separata; *Illi autem abeuntes munierunt sepulcrum signantes lapidem cum custodibus*, ut extrema versus verba primis copulentur, munierunt sepulchrum cum custodibus signantes lapidẽ σφραγίσαντες τὸν λίθον, cùm ante lapidem obsignassent; aliquo nimirum annulo, aut alio quo sigillo eos signasse credendum est, ne aut dormientibus militibus discipuli aperire possent, quin furtum ex sigilli uiolatione deprehenderetur, aut ne milites ipsi pecunia à discipulis corrupti corpus illis traderent, quemadmodum Darius locum leonum, in quem Daniel coniectus fuerat, annulo suo obsignasse dicitur Daniel. 6. 17. ne aut alij dicerent se Danielem furtim liberasse; aut alij in lacum ingressi eum occiderent, & à leonibus occisum euulgarent. Admirabilis in obscuranda Christi diuinitate, & gloria sacerdotum sedulitas. Admirabilior diuina prouidentia, quæ ipsorum diligentia, atque artificio ad eam illustrandam usa est. Timebant sacerdotes, ne plebi discipuli persuaderent Christum, sicuti dixerat, resurrexisse; adhibent ea de causa custodes, illi ipsi non iam plebi, sed ipsis, à quibus adhibiti fuerant, sacerdotibus, & Pharisæis Christũ resurrexisse testati sunt cap. sequenti vers. 11. Obsignauerunt sepulcri lapidem, ne quis corpus furari posset, ille ipse tam diligenter obsignatus lapis fidem fecit Christi corpus non vi, non fraude de sepulchro sublatum fuisse, sed diuina virtute suscitatum. Nihil clausum, nihil obsignatum est Deo, sed *comprehendam*, inquit, *sapientes in astutia eorum* Iob.5.13.& 1.Corint.3. 19. Rectè dixit Hilarius, *metus deinde furandi corporis, & sepulchri custodia, atque obsignatio stultitiæ, atque infidelitatis testimonium est, quòd signare sepulcrum eius uoluerint, cuius præcepto conspexissent de sepulcro mortuum suscitatum.*

CAPVT

CAPVT XXVIII.

Mar.16.b.6. Ioan. 20. c.11. 1 ESPERE autem sabbati, quæ lucescit in pri-
ma sabbati, venit Maria Magdalenæ, & alte
ra Maria videre sepulcrum. 2. Et ecce terræ
motus factus est magnus. Angelus enim Do
mini descendit de cęlo: & accedens reuol-
uit lapidem, & sedebat super eum: 3. erat au
tem aspectus eius sicut fulgur, & vestimentum eius sicut nix. 4.
Præ timore autem eius exterriti sunt custodes, & facti sunt ve-
lut mortui. 5. Respondens autem angelus dixit mulieribus:
Nolite timere vos: scio enim, quòd Iesum, qui crucifixus est,
quæritis: non est hic: surrexit enim, sicut dixit. Venite, & vide-
te locum, vbi positus erat Dominus. 7. Et cito euntes dicite di-
scipulis eius quia surrexit: & ecce præcedit vos in Galilæam:
ibi eum videbitis, ecce prædixi vobis. 8. Et exierunt cito de mo
numento cum timore, & gaudio magno, currentes nunciare di
scipulis eius. 9. Et ecce Iesus occurrit illis, dicens: Auetæ. Il-
læ autem accesserunt, & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt
eum. 10. Tunc ait illis Iesus: Nolite timere. Ite, nunciate fratri-
bus meis, vt eant in Galilæam, ibi me uidebunt. 11. Quæ cum
abijssent, ecce quidam de custodibus venerunt in ciuitatem, &
nunciauerunt principibus sacerdotum omnia, quæ facta fue-
rant. 12. Et congregati cum senioribus consilio accepto, pecu-
niam copiosam dederunt militibus. 13. dicentes: Dicite, quia
discipuli eius nocte venerunt, & furati sunt eum, nobis dor-
mientibus. 14 Et si hoc auditum fuerit à præside, nos suadebi-
mus ei, & securos vos faciemus. 15. At illi accepta pecunia, fe
cerunt sicut erãt edocti. Et diuulgatum est verbum istud apud
Iudæos, vsque in hodiernum diem 16. Vndecim autem discipu
li abierunt in Galilæam in montem, vbi constituerat illis Iesus.
17. Et videntes eum adorauerunt: quidam autem dubitaue-
runt. 18. Et accedens Iesus locutus est eis, dicens: Data est mi-
Mar.16.d.15. hi omnis potestas in cœlo & in terra. 19. euntes ergo docete
omnes gentes: baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spi
ritus sancti: 20. docentes eos seruare omnia, quæcunque man-
daui vobis: & ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, vsque
ad consummationem sæculi.

IN CAPVT XXVIII.

1 VESPERE *autem sabbati, quæ lucescit in prima sabbati.*) Hic locus ideo omnium interpretũ sententia difficillimus iudicatur, quòd & ipsa per se uerba obscura sint, & neque alij Euangelistæ cum Matthæo, neque ipse secum Matthæus, neque inter se alij, neque Marcus ipse secum cõuenire uideantur. Scribit Matth. vt videtur mulieres vespere sabbati ad sepulcrum venisse. Scribit Marcus 16.2. transacto iam venisse sabbato, *valde,* inquit, *mane orto iam sole.* Scribit Lucas 24.1. *valde diluculò* venisse. Scribit Ioãnes 20.1. venisse *mane, cum adhuc essent tenebræ;* ita vt tres alij Euangelistæ Matthæo repugnare uideantur, tum etiam ipse sibi; cùm enim dixisset mulieres vespere sabbati ad sepulcrum venisse, eodem loco dicit, *quæ lucescit in prima sabbati,* indicans matutinum fuisse tempus. Cæteri verò inter se Euangelistæ ideo videntur dissentire, quod cùm Marcus dicat *orto iam sole,* ad sepulcrum venisse, Lucas dicat: *valde diluculò,* & paullo infra ver. 22. *ante lucem,* quod idem Ioannes dicit, *cum adhuc tenebræ essent.* Pugnare etiam secum ipse videtur Marcus, quòd cum dicat *valde mane* ad monumentum venisse mulieres, statim addat *orto iam sole.* Nec enim valde venerunt mane, quæ orto iam sole venerunt. Quæ inter Matthæum & cæteros Euangelistas videtur esse dissensio, sic à nonnullis explicatur auctoribus, ut dicant easdem mulieres, non semel, sed bis, aut etiam sæpius excitante, sollicitanteque singulari in Christum studio ad sepulcrum venisse. In qua sententia & Hieronym. in comment. & Dionysi. Alexand. in epistol. ad Basilidem fuisse videc. Alij quater venisse putant, *vespere,* vt Matthæus ait, *mane cum adhuc tenebræ essent,* vt ait Ioannes, profundo adhuc diluculo seu *valde diluculò,* vt scribit Lucas, & *orto iam sole,* vt dicit Marcus. Itaque quattuor Euangelistas quattuor diuersa tempora, quibus mulieres ad sepulcrum venerunt, descripsisse. Athanasius quæstion. 90. At ita Matthæus, Marcus, & Lucas loqui videntur, ut aduentum illum ad monumentum mulierum matutinum primum fuisse significent, & id sumus versu 3. copiosè probaturi. Alij alias putant fuisse mulieres, quæ, vt Matthæus ait, vespere sabbati ad monumentum venerunt, alias, quæ, vt idem dicit, lucescente iam prima sabbati, & quia obijci poterat vnam earum, quas vesperi, & earum, quas mane ad sepulcrum Matthæus venisse indicat, ab eodem Matthæo Magdalenam appellari, quemadmodum & ab alijs tribus Euangelistis appellatur, quæ mane venisse dicitur; duas fecerunt Magdalenas, quarum altera vespere, altera mane venerit. Sic Ambro. libr. 10. comment. in capit. Lucæ 24. quæstionem explicat, & Eusebius, & alij apud Athanasium. Cæterum vnam tantum fuisse Magdalenam, & constans omnium opinio est, & ex Mattheo capitul. 27. 56. & ex Marco capit. 15. 40. & 16. 1. & ex Luca capitu. 8. 2. 3. & capitul. 24. 10. & ex Ioanne capitul. 20. 1. & ex omnibus omnino locis, vbi apud Euangelistas de Magdalena fit mentio perspicuum est, vbique enim ita Mariam Magdalenam appellant, vt eo cognomento ab omnibus alijs distinguant, quæ Mariæ vocabantur. Quod si alia fuisset Magdalena, aliquid aliud distinctionis causa adhibuissent, nimirum Marthæ, aut Lazari sororem appellassent. Rationem autem quæ in hanc sententiam impulit Ambrosium versic. 9. dissoluemus. Alij sic exponunt, ut dicant & easdem fuisse mulieres, & semel tantum ad sepulcrum venisse, ea saltem nocte, quæ sabbatum consequuta est. Nam vtrum orto iam die bis, an semel tantùm venerint, alia quæstio est, de qua sumus versic. 3. disputaturi. Cæterùm vespere quidem

Vna tantum Magdalena.

quidem venire cœpisse putant, mane peruenisse, non quòd totam noctem in tam exiguo itinere consumpserint, sed quòd vesperi venire cœpisse uideantur; quia tunc, vt mane venirent, aromata parauerunt. Veniebant ergo vesperi, quia se ad veniendum accingebant ea comparantes, quæ ad vngendum Christum erant necessaria Marc. 16. 1. & Luc. 23. 56. sic Beda, & Strabus, & Rabanus apud D. Thomam, & Rupertus in cõment. in capitu. Ioannis 20. & hoc loco Lyranus, quibus ideo, ut assentiar, adduci non possum, quòd illa mihi interpretatio *venerunt*, id est, quæ ad veniendum necessaria erant, comparauerunt, violentia prorsus esse videatur. Quis enim vel eorum, qui ad hunc modum interpretantur, ad hunc modum loquutus fuisset? Alij vesperam à Matthæo totam noctem appellatam fuisse existimant, ut Dionysi. Alexand. in epistola illa, quam citauimus ad Basilidem, Gregor. Nyss. in orator. 2. de resurrection. Cyrillus Alexand. libro 12. in Ioann. Augusti. libr. 3. de consensu Euangel. capit. 24. Euthym. Theophylact. & D. Thom. quin, etiam Ambrosi. libro. in Lucam 10. hanc probat interpretationem. Ego verò ita probo, vt cæteras aut nihil, aut parum admodum existimem habere probabilitatis. Nec enim dubium est, quin idem Matthæus, quod cæteri Euangelistæ, dicere voluerit, maximeque Marcus, qui eius quodammodo est interpres. Cæteri verò Euangelistæ nulla de vespere facta mentione mulieres mane ad monumentum venisse dicunt. Idem ergo dicere Matthæus voluit. Quare cum vesperam sabbati uocat, non vespertinum tempus, quod inter diem, & noctem est, sed totam noctem intelligit, in cuius extrema parte, id est mane iam lucescente, mulieres ad sepulcrum venisse dicit. Minus hoc mirum uidetur, si Hebræorum phrasis, quam etiam D. Thom. adnotauit, intelligatur. Solent Hebræi non solùm vespertinum tempus, sed totam

Hebraismus notandus.

etiam noctem ערב vesperam appellare, cuius rei primum Genesi. caput multa exempla suppeditabit, *& factum*, inquit *est vespere, & mane dies vnus, & factum est uespere, & mane dies secundus*. Solent quidam hanc interpretationem propterea refutare, quòd Matthæus non simpliciter vesperam, sed vesperam sabbati fuisse dicat. Vespera autem sabbati pars sabbati sit, necesse est, sicut & mane sabbati. At nox, quæ sabbatum consequuta est, pars sabbati non erat, vespera igitur sabbati vocari non potuit. Miratus sum quorundam interprerum legens commentarios, viros iudicio, & eruditione præstantes tam leui ratione à vero Matthæi sensu discessisse. Primum animaduertere debuerunt Matthæum non dixisse ἑσπέρα δὲ σαββάτων vespera autem sabbati, sed ὀψὲ δὲ σαββατον ad verbum serò sabbatorum, aut tardè sabbatorum, si ita liceret Latinè loqui. Admonuit autem Gregorius Nyssenus homo, & lingua, & natione Græcus, & eum, ut opinor, secutus Ambrosius hanc phrasim apud Græcos propriè significare, transacto iam sabbato longo interuallo, sic enim Græcos loqui solere ὀψὲ τοῦ καιροῦ παραγέγονας, seriùs, quàm pro opportuno tempore venisti, aut longè post opportunum tempus aduenisti, & ὀψὲ τῆς ὥρας, transacta longè hora, & ὀψὲ τῆς χρείας, longè seriùs, quàm opus erat; eodem ergo sensu Matthæum dixisse ὀψὲ σαββατων serò sabbati, id est multo ante transacto sabbato, quia inter sabbatum, & tempus matutinum, quod notare volebat, tota iam nox intercesserat. Quod si Matthæus vesperam sabbati appellasset, tamen non continuò sequeretur partem fuisse sabbati. Solet enim scriptura ita frequenter loqui, vt vesperam alicuius diei vocet, cuius pars non sit, sed eum consequatur. Ecce kalendæ, inquit Dauid, *sunt crastino, & ego ex more sedere soleo iuxta regem ad vescendum. Dimitte ergo me, vt abscondar in agro vsque ad vesperam diei tertiæ*. Reg. 20. 5. vesperam diei tertiæ sequentem noctem appellans.

lans. Cum enim rex noctu cœnaret, significabat se cum eo non cœnaturū, & Exod. 12. 6. 18. *Et seruabitis eum vsque ad quartam decimam diem mensis huius, immolabitque eum vniuersa multitudo filiorum Israel ad vesperam*, ubi manifestum est vesperam vocari decimæquartæ diei noctem subsequentem, quæ non decimæ quartæ, sed decimæ quintæ diei pars erat; cum agnus non decima quarta, sed decima quinta, id est inchoata iam die Paschæ, & azymorum festo immolaretur. Simile Leuiti. 23. 5. & Num. 9. 3. 5. 11. exemplum est. Vnde constat, nullam inter Matth. & cæteros Euangelistas esse discordiam; eademque ratione intelligitur à seipso Matthæum non dissentire. Nec enim vespertinum simul, & matutinum tempus, sed solum, vt diximus, matutinum significauit. Illud mouere lectorem potest. quomodo si nox erat, lucescere, dicatur. Sunt qui ita Hebræos loqui solitos putent, quòd noctis initio lucernæ in domibus accederentur, idque ex Thalmutistarum probant traditionibus, à qua sententia non procul Hieronym. abhorret. Alij phrasim Hebræorum esse putant, qua lucescere tempus dicitur, cum incipit, translata ex die significatione, quia tunc incipit dies esse, cum incipit illucescere. Phrasim Hebræorum esse rectè dicunt, & ex Luca 23. 54. perspicuum est, *& dies*, inquit, *erat Parasceues, & sabbatum illucebat*, id est, appetebat, appropinquabat; id est, appetebat, appropinquabat, de eo enim tempore loquebatur, quo Christus sepultus fuerat: fuerat autem sepultus die Parasceues, id est, ante sabbatum, inclinato iam ad occasum die. Atque tum dicit sabbatum illuxisse, id est, incepisse, aut appropinquasse. Cæterum quo minus, & hanc & superiorem interpretationem probemus, non loquutionis insolentia, sed historiæ veritas impedit. Probauimus Matthæum, sicut & alios omnes Euangelistas, non vespertinum, sed matutinum tempus notare voluisse, nihil ergo ad hunc

Hebraismus.

locum lucernarum ex Thalmutistis pertinet accensio, nihil Hebraismus: propriè enim & Græcè Matthæus, aut Matthæi interpres loquutus est. Voluit namque significare diem lucescere cœpisse. Alij interpretantur uesperam, id est noctem illucescere cœpisse in prima sabbati, quia in diem sequentem inclinata erat, quemadmodum si è contrario diem noctescere dicamus: non quòd dies noctescere possit, sed quòd nox iam appropinquet, & dies quodammodo in noctem conuertatur, & vt Iuuencus carmine dixit.

Sydera iam noctis venturo cedere soli Li. 4. hist. Euang.
Incipiunt, tumuli matres tunc visere
septum
Concurrunt. Ad hunc ferè modum Augustin. Euthym. & Theophylact. à quibus ego non tota sententia, sed sola sententiæ explicatione dissentio. Putant illi noctem hoc loco dici lucescere; ergo non noctem, sed diem lucescere Matthæum dixisse arbitror; neutrum neque noctis, neque diei nomen est, sed ὀψὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, serò autem sabbati, ea, quæ lucescit in vnam sabbati, ubi cum in illo articulo τῇ aut noctem, aut diem intelligi necesse sit, Græcorum consuetudo postulat, ut diem potius, quàm noctem intelligamus, vt supra capitul. 6. 34. & Ioann. 1. 35. & 12. 12. & Act. 4. 3. 5. & 20. 7. & Iacob. 4. 14. Neque nemini articulum illum absolutè positum legere, ubi nox intelligeretur. Hac etiam ratione mollior; & minus coacta sententia est. Nam diem illucescere, & res, & loquutio est naturalis: noctem illucescere, ut dici possit, minùs tamen vsitate, & non nisi per figuram dici potest. Potest contra hanc interpretationem obijci, quòd à nemine tamen obiectionem uideo, tautologiam videri, aut minus concinnam saltem orationem, vt dies in primam sabbati lucescere dicatur, cùm per primā sabbati dies etiam, & quidem eadem dies, quæ lucescere dicitur, intelligatur. Absurdum id videri posset, si diei nomen exprimeretur, cùm autem expressum non sit, non magis absurdum est,

quàm

quàm si dicamus de diei Dominicæ mane loquentes, diem in Dominicam illucescere. Nam & per Dominicam diem intelligimus, sed quia dies non exprimitur, & sensus est, diē Dominicam illucescere, tautologia non est.

In prima sabbati.) εἰς μίαν σαββάτων, in vnam sabbatorum, magis expressa sententia. Significatur etiam præpositione in cum quarto coniuncta casu motus, atque progressus noctis in diem. Sic etiam fortassis noster verterat interpres, sed facile fuit scriptorum incuria in fine dictionis vnam M. perire litteram. Notum est apud Hebræos sabbatum, & totam hebdomadam, & septimum hebdomadis diem appellari; cumque totam significat hebdomadam, primum hebdomadis diem primam sabbati; secundum, secundam sabbati, eodemque modo sequentes dies appellari, vt Lucæ 18.12. Act.20.7.1.Corinthio.16.2. Adnotauerunt autem quidem; cum septimus tantùm significatur dies, σάββατον sabbatum singulari numero, cum tota hebdomas σάββατα plurali dici solere, vt hoc loco, & apud Marcum capitul. 16.2. & Luc. 24.1. & Ioann.20.1.19. & Act. 20. 7. & 1.Corinthio. 16. 2. Id perpetuum non est. Nam Marci 16.9. legimus *prima σαββάτου sabbati*, cùm tota hebdomas significetur, & è contrario Act. 13.14. τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, *die sabbatorum*, cum septima tantùm significetur dies. Porrò vnam sabbati pro prima sabbati Hebræorum idiomate dictum esse, tam est uulgare, ut difficiliora spectantem indicare pigeat. *Factum* inquit, *est uespere, & mane dies unus*, id est, primus Genes.1.5. Noster interpres Hebraismum in Latinitatem soluit, cum Marci 16. 2. & Lucæ 24. 1. & Ioan.20.1. retinuerit. Solet id facere, siue quo alio consilio, siue sola vertendi uarietate delectatus. Primum autem sabbati diem nostram fuisse Dominicam neminem ignorare arbitror, quę, & quia in ea creatus, & quia postea redemptus resurgente Christo mundus fuit, loco sabbati Iudæorum cœpta fuit

Sabbatum apud Hebræos interdū pro tota hebdomada.

Vnus apud Hebræos pro primo

celebrari: & quod & Gaudentius tractatu in Exodum 1. & Sedulius hoc loco dixit,

Cœperat interea post tristia sabbata fœlix. Lib.5.cap.
Irradiare dies, culmen qui nominis alti
A domino dominante trahit, primusque uidere
Promeruit nasci mundum, atque resurgere Christum.

Videndum nunc est, quomodo cæteri inter se Euangelistæ in temporis, quo mulieres ad sepulcrum uenerunt, descriptione conueniant. Maxima inter Marcum, & Ioannem uidetur esse dissensio; Marcus enim dicit *orto iam sole*, mulieres ad monumentum venisse; Ioannes, *cum adhuc tenebræ essent*; quod idem Lucas 24.22. alijs scribit verbis, *ante lucem* uenisse. Sunt qui Marci locum corrigant, & pro ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, *orto iam sole*, addita negatione, sensuque in contrarium mutato legēdum putent, οὐκ ἔτι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, nondum orto sole, non alia moti coniectura, quàm quòd in nonnullis Græcis codicibus legatur ἔτι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου adhuc orto sole; & quòd ita libr. 10. de demonstr. capitu.8. legat Eusebius; & facilè fuerit syllabam unā οὐκ excidere; nimis tenuis coniectura, & frustra ex Eusebio petita, cùm nemo fere ueterum Auctorum aliter, quàm Eusebius legat: ipsum nostrum interpretem ita legisse perspicuum est, & Dionysius Alexandrinus in epistola ad Basilidem, & D. Augustin. libr. 3. de consensu Euangel. capit. 24. & Rupertus in capitul. 20. Ioan. & Lyranus in comment. in cap. Marci 16. ita legunt. Esset quidem aptissima sententia si negatio, ut isti auctores uolūt, legeretur, sed, ut sæpe admonemus, non est tam obscuris indicijs scriptura, quæ sanctissima nobis esse debet, corrigenda. Malo, licet minus ingeniosam, uulgarem interpretationem sequi, ut mulieres *ualde mane*, ut ait Marcus, &, *adhuc tenebræ essent*, ut Ioannes dixit, domo egressæ fuerint, orto uero iam sole, ad monumentum peruenerant.

Nam

Nam etsi non magno ab vrbe distabat spatio, tamen mulieribus satis magnum erat, vt cum adhuc tenebræ essent, egressæ domo non nisi orto iam sole peruenirent; quemadmodum Diony. in illa, quam sæpe citauimus, epistola interpretatur: aut vt orto id est, oriente iam sole ad sepulcrum peruenerint. Oriri enim sol dicitur, non solùm cum solare corpus supra terrā apparet, sed etiam cum eius radij noctis tenebras dispulerunt; vt Augustinus, Euthym. Beda, Theophy. & Lyranus exponunt. Quæ interpretatio melior etiam erit, & probabilior, si legamus, oriente iam sole, vt Augustinus, & Theophylactus legunt; siue ita Græcum aoristum interpretantes ἀνατείλαντος, idest, ἀνατέλλοντος, siue Grecè non ἀνατείλαντος legerint, sed ἀνατέλλοντος, quemadmodum ego facilius emendare ausim, quam vt negationem οὐκ intercidisse dicam. Nam neque sententia tantopere mutatur, & faciliùs fuit scriptorem Græcum, ἀνατείλαντος pro ἀνατέλλοντος scribere, quàm integram prætermittere dictionem, eo præsertim in loco, vbi ea sublata nemini non absurdus sensus, & proximis verbis repugnans videretur. Quòd si ad hūc legamus modum, nulla inter Euangelistas repugnantia est. Nam idem est oriente iam sole, & nondum orto sole. Tamen quamuis nihil aliud repugnet, mihi nō facile persuaserim mulieres, antequam illucesceret, ad sepulcrum peruenisse. Vix enim muliebris animus tam audax esse potuit, vt obscura adhuc nocte sepulcrum inuiseret, & in illud ingrederetur. Itaque etiam si Marcus non dixisset, *orto iam sole*, & Ioannem dicentem, *cum adhuc tenebræ essent*, & Lucam dicentem *ante lucem* mulieres ad monumentum venisse, ita intelligendos existimarem, vt non tempus, quo ad sepulcrum peruenerunt, sed quo egressæ domo fuerant, notare voluissent. Hinc etiam intelligitur, quomodo ipse sibi Marcus non repugnet; cum enim dixit *valde mane*, designauit tempus, quo domo discesserant; cum dixit *orto*, aut oriente *iam sole*, tempus, quo ad sepulcrum peruenerant, indicauit.

Venit Maria Magdalena, & altera Mariæ.) De Maria Magdalena diximus superiore capitul. vers. 56. Alteram autem Mariam vocat vxorem Cleophæ matrem Iacobi minoris, & Ioseph, vt capitul. 2. 61. quemadmodum ex Marco capit. 16. 1. perspicuum est. Nominat etiam Marcus Salomem quæ mater erat filiorum Zebedæi. Lucas capitul. 24. 10. multo etiam plures. *Erat*, inquit, *Maria Magdalene, & Iohanna.* Erat autem *Iohanna vxor Cusæ procuratoris Herodis*, vt idem Lucas capitul. 8. 3. docuerat, *& Maria Iacobi, & cæteræ, quæ cum eis erant*, id est, *quæ cum eo venerant de Galilæa*, vt dixerat cap. 23. 55. Itaque sunt, qui putent etiam Beatam Virginem Christi matrem ad sepulcrum cum hisce mulieribus venisse, vt Gregor. Nyssenus orat. 2. de resur. & Sedulius hunc locum explicans, *(An Christi mater ad sepulcrum cum mulieribus venerit. Lib. 5. carminum.)*

Hoc luminis ortu
Virgo parens, aliaque simul cum munere matres
Messis aromaticæ noctu venere gementes

Ad tumulum. Et verò nemini Beatam Virginem pietate, & studio erga Christum concessisse ne dubitari quidem potest, sed venisse cum alijs mulieribus ad monumentum, haud ita facilè mihi persuadeo. Videmus neminem Euangelistarum de ea mentionē fecisse, quam profecto non prætermisissent, si cū cæteris venisset. Videmus omnes Euangelistas Magdalenam, tā quam omnium mulierum, quæ ad sepulcrum venerāt, nobilissimam, & velut aliarum ducem primo loco nominasse. Atqui sacram vtique Virginē, si cum illis venisset, Magdalenæ anteposuissent. Dixit Ioannes Mariā Christi matrem, & Mariā Cleophæ, & Mariam Magdalenam iuxta crucē fuisse; Mariam Christi matrem ante omnes posuit. Idem nempe cæteri hoc loco fecissent Euangelistæ, si cum cęteris mulieribus mater Christi ad monumentum venisset. Illud etiam mihi videtur incredibilius, quod idem Grego-

rius

rius scribit Matthæum, cum alteram Mariam dicit, B. Virginem Christi matrem intelligere; cùm, quæ illa sit altera Maria, ex Marco, vt diximus, satis appareat. Ioannes solam Magdalenam venisse scribit, ea, vt opinor, ratione, quòd Magdalena dux cæterarum fuerit, omniumque nobilissima, & quòd sola cum angelis colloquia miscuerit, quæ volebat Ioannes enarrare. Alij Euangelistæ non omnes eodem numero, sed omnes tamen plures vnà commemorarunt, quia propositum illis fuit docere mulieres tres primas fuisse testes resurrectionis Christi, & oportebat duos, vt minimùm, testes numerare, quia *in ore duorum, vel trium testium stabit omne verbum*. Propterea Matthæus duas, Marcus tres, Lucas plures numerauit.

Deut. 17. 6. Matth. 18. 16.

Videre sepulcrum.) Marcus capitul. 16.1. vt Christum vngerent, venisse dicit, idemque indicat Lucas 24. 1. *portantes*, inquit, *quæ parauerant, aromata*. Ioannes aduentus causam non exposuit: vnde etiam nonnulli auctores occasionem acceperunt, vt existimarent bis mulieres ad sepulcrum venisse, primùm, non vt Christum vngerent, sed, vt ait Matthæus, vt sepulcrum viderent, deinde vt vngerent. In quibus est Dionys. Alexan. & Hiero. hoc loco, & quæstio. 6. ad Hedibiã. Sed hanc opinionem & supra refutauimus, & infra versu tertio pluribus argumentis refutaturi sumus. Cur ergo Mattheus dixit ad vidẽdum sepulcrum venisse? Non vtique ut indicaret, ad videndum tantùm sepulcrum, non ad vngendum Christi venisse corpus, sed vt indicaret venisse quidem ad vngendum, sed dubitantes tamen, an possent vngere, quia sciebant monumentum magno clausum fuisse lapide. Itaque sollicitè de ea re in via inter se dicebant, *quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti*? Marc. 16. 3. Significauit ergo Matthæus uenisse eas, vt viderent sepulcrum, num ita clausum, & munitum esset, vt ingredi possent, & ingressæ vngerent Christum.

3. *Et ecce terræ motus factus est magnus.*) Dictio *ecce* indicat terræ motum euntibus, aut appropinquantibus ad sepulcrum mulieribus factum esse. Hæc enim vis eius est, vt c. 2. 1. docuimus. Cur terræ motus factus fuerit, haud obscurè indicat Euangelista, quia angelus descenderat de cœlo; vtitur enim causali particula, *Angelus enim Domini descendit*. Cur autem descendẽte angelo factus fuerit, id quia nullus indicat Euangelista, in quæstionem vocari potest. Probabilis est ratio, quam Chrysostomus homi. in Matthæum 90. Euthy. & Theophylactus in comment. afferunt, vt concussa terra custodes, qui dormiebant, excitarentur, & resurrectionis Christi cogerentur esse testes. In eo Chrysost. non assentior, quòd etiam mulieres excitatas putet; dormiuisse enim graui oppressas somno. Quis enim hoc de earum diligentia & charitate credat? nescit dormire amor. Credo ego ob eam etiã causam factum fuisse terræ motum, vt & custodes, & mulieres intelligerent eos, qui splendenti vestitu iuxta sepulcrum apparuerunt, non homines fuisse, sed angelos, id est cœlestes, atque diuinos nuntios. Motum enim terræ Dei præsentiam, aut alicuius, qui Dei personam repræsentet, significare capit. 27. 51. multis scripturarum exemplis demonstrauimus. Vt ergo & custodes, & mulieres angelis fidem haberent, oportebat, vt terræ cõcussione, non solo splendore angelos esse cognoscerent. Potuit & alia terræmotus esse causa, vt intelligerent custodes Christum non furto sublatum, nec humana, sed diuina virtute, qua ille ipse terræ motus fiebat, resurrexisse.

Cur terræ motus factus est in Christi resurrectione.

Angelus enim Domini descendit de cęlo.) G. ἄγγελος γὰρ κυρίου καταβὰς, ἐξ οὐρανοῦ προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον, angelus enim Domini, cum descendisset de cęlo, & accessisset (ad sepulcrum) reuoluerat lapidem. Vna causa, cur de cęlo angelus descẽdisset, explicatur, vt lapidẽ à monumento reuolueret. Alię cõiecturę nostrę relinquunt. Chryso. in hom. in Ps. 2. tres prætereą

Angelus cur ad Christi sepulcrũ descendit.

ratio-

rationes affert. Primam, vt angeli ostenderent Deum illic fuisse sepultum, cum ad sepulcrum, tanquam in cœlo, vbi Deus habitat, assisterent. Secundam, vt mulieres docerent verè Christum resurrexisse, monerentque, vt id Apostolis quamprimum renũciarent: quòd si ab angelis edoctæ non fuissent, minimè credidissent, cũ constet ex Ioanne, etiam postquam ab illis doctæ fuerant, non satis credidisse, sed existimasse potiùs furto ab aliquo fuisse sublatum. Tertiam, vt omnes fraudes, & machinationes anteuerterent, nec Iudæi, cum audissent Christum resurrexisse, alium pro eo in eodem sepulcro supponerent, vt non resurrexisse videretur. Cur autem lapidem angelus remouerit, de eo nobiscum hæretici disputant. Vna enim eorum pars (nam alij quamuis insani, sanioris tamen iudicij sunt) propterea lapidem ab angelo reuoltũ fuisse putant, vt Christus resurgeret, & a sepulcro exiret, quod & Hilarius can. in Matthæum 33. dicere videtur. *Angelus*, inquit, *Domini de cœlo descendens, & lapidem reuoluens, & sepulcro assidens misericordiæ Dei patris insigne est resurgenti filio ab inferis virtutum cœlestium ministeria mittentis*; sic enim legendum arbitror, vbi *mysteria* legitur, quod vix vllum habet sensum; & Leo episto. 83. ad Monachos Palæstinos, *Dicant igitur isti phantasmatici Christiani, quæ substantia Saluatoris affixa sit ligno, quæ iacuerit in sepulcro; & reuoluto monumenti lapide, quæ tertia die caro surrexerit*. At ex verbis Euãgelistarum manifestum est prius Christum resurrexisse, quàm angelus à monumento lapidem reuoluisset. Nam Matthæus apertè dicit terræ motum propter angeli descensum fuisse factum, *& ecce*, inquit, *terræ motus factus est magnus; Angelus enim Domini descendit de cœlo, & accedens reuoluit lapidem*. Quòd si Christus nondum resurrexerat, non propter angeli descensum, sed propter Christi resurrectionem factum dixisset. Propterea Marcus c. 16. 3. 4. non vt Christus resurgeret, sed vt mulieres ingrederentur, & vacuum corpore sepulcrum videre possent, lapidem ab angelo remotũ fuisse significat, *Et dicebant*, inquit, *ad inuicem, quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti? & respicientes viderunt reuolutum lapidem*: quasi dicat, opportunè venisse angelos, & mulieribus de remouendo lapide sollicitis, antequam ad sepulcrum accederẽt, lapidem reuoluisse. Denique qua hora Christus resurrexerit, nemo vnquam mortaliũ, vt Hier. quæstione 6. ad Hedibiam, & Greg. Nyssenus orat. 2. de resurrectione, & Euth. hoc loco docet, scire potuit. Qua autem hora lapis a monumento amotus fuerit, ex omnibus Euangelistis compertum est. Cũ enim terræ motus, vt ait Matthæus, ꝑpter angeli descensum factus fuerit; factus autem fuerit mulieribus iã ad sepulcrum appropinquantibus, vt particula illa, *ecce*, significari diximus; Angelus autẽ, vt idem Matthæus scribit, lapidẽ reuoluerit, sequitur appropinquãtibus iam mulieribus reuolutum fuisse. Qua autem hora appropinquauerint, omnes Euangelistæ exprimunt; *diluculò* enim, *cum adhuc essent tenebræ*, vt ait Ioannes, domo profectæ ad sepulcrum, vt ait Marcus, *orto*, aut oriente *iam sole* peruenerunt; tũc ergo lapis reuolutus est; non est igitur reuolutus, vt de sepulcro Christus exiret, neque ante nouos istos hæreticos id quisquam cogitauit. Nam omnes veteres interpretes docuerunt, quod & Euangelistæ planè docent, lapidem nõ propter Christum, sed propter mulieres fuisse reuolutum, vt ad Hedibiam Hiero. scribit, & alij, quos paulo post citaturi sumus. Nec aliter Hilarius, aut Leo senserunt. Nam, quod dicit Hilarius Deum resurgenti filio cœlestium virtutum ministeria misisse, nõ significat misisse angelos, qui eum resurgẽtem adiuuarent, quasi sine eorum auxilio exire de sepulcro, non potuisset: sed misisse ut testes, atque præcones resurrectionis eius essent; quemadmodum in Christi tentatione non venerunt angeli, dũ à diabolo tentaretur, ne iuuandi cã venisse viderẽtur; sed postquã tẽtatus est, post

Lapis cur ab Angelo reuolutus contra Caluinistas.

Locus Hilarij emẽdatus.

Loci Hilarij, & Leonis explicati.

victoriam venerunt, vt triumphum agerent,& victorem Dominum recognosceret. Quod autem dicit Leo, *& reuoluto monumenti lapide, qua tertia die caro surrexerit*, non intelligendum est, quasi ablatiuus ille *reuoluto lapide* causam, sed quasi signum, effectumq; & argumentum significet, tanquam dicat, quæ caro fuit illa, quæ tertia die resurrexit, vt reuoluto monumenti lapide probatum est. Sic enim intelligẽdum esse, vel ex eo manifestum est, quod statim de re simili loquens addat, *vel quale corpus Iesus discipulorum visui clausis ad eos ostijs ingressus intulerit*. Ita enim egressum de sepulcro Christum, sicut ingressum ad discipulos fuisse credebat, vt omnes alij auctores, quos paullo post citaturi sumus, crediderunt. Alia ratione hæretici nituntur hunc locum deuitare, ne fateri cogantur posse Christum, qui è sepulcro non reuoluto lapide exsiliuerit, in Eucharistiæ quoque Sacramento vna cum magnitudine panis esse, Cessisse egredienti Domino lapidem dicunt, & ad mollis materiæ modum locum Christi corpori dedisse. At unde id probant? Nos lapide nondum remoto exijsse perspicuis Euangelistarum verbis comprobamus; illi emollitum fuisse lapidem,& quasi aquam, aut aerem solido Christi corpori cessisse nullo vllius Euangelistę verbo, nulla coiectura, nullo boni auctoris testimonio probare possunt; solo metu confitendæ veritatis probant, teste valde suspecto, quique facillimè corrumpitur, ne si id concesserint,& corpus Christi in Eucharistia esse posse concedere cogantur. Docent omnes veteres auctores Christus eodem modo; quo de vtero matris egressus fuerat,& è sepulcro exiisse,& ad discipulos ingresũ fuisse, id est, ita vt corpore suo matris corpus, sepulcri lapidem, domus; vbi discipuli erant, fores nec aperiret, nec rumperet, nec quod simile rupturæ est, emolliret, sed penetraret. Iustinus martyr. quæstione ad orthodox. 117. Chrysost. hom. 2. de Ioan. Baptista, Grego, Nazianz. in Tragœd. de Christo patiente, Hiero. q. 6. ad Hedibũ, Augu. serm. de tempore 138. & 159. Euthymius in commentar.

Christus e sepulcro per lapidis penetrationẽ egressus.

Et sedebat super eum.) Sedebat super lapidem angelus, quasi mulierum aduentum expectans, & quasi indicans se, qui lapidem reuoluisset; sedebat. n. super opus suum. Quomodo autem sedere hic dicatur, cum apud Lucam stãtes introducantur angeli,& quis lapis ille fuerit, super quem angelus sedebat, ver. sequenti dicturi sumus.

3. *Erat autem aspectus eius sicut fulgur,& vestimentum eius sicut nix.*) Omnes Euangelistæ insolitum angeli habitum studiosè descripserunt; omniũ verò diligentissimè Matthæus. Marcus capitul. 15. 5. *& viderunt*, inquit, *iuuenem sedentem in dextris coopertum stola candida*, & Lucas 24. 4. *Ecce duo viri steterunt secus illas in veste fulgenti*. Io. c. 20. 12. *& vidit duos Angelos in albis sedentes, vnum ad caput,& vnum ad pedes, vbi positum fuerat corpus*. Nõ vacat tanta diligentia mysterio, cuius & aliud indicium est. Sæpe legimus angelos vsitato hominum habitu, ita vt homines esse crederentur, hominibus apparuisse Gene. 16. 7. & 18. 1. 2. & 19. 1. & 32. 24. & Ios. 5. 13. & Iud. 1. 4. & Dani. 8. 16. & Zach. 2. 1. & Tob. 5. 5. 6. & 12. 15. Hic autem nouo vestitu, noua specie, nouo splendore angeli videntur. Minimè difficilis coniectura est, ideo missi hic angeli fuerant, vt cœlesti diuinaque auctoritate resurrectionis Domini fidem facerent. Oportebat ea venire specie, vt nemo eos angelos esse dubitare posset. Cum ergo necesse non sit, vt angeli esse cognoscantur, quin potius interesset, vt non cognoscerentur, communi hominum forma mittuntur, sicut ab Abraham Gen. 18. 2. & ad Lot. Gene. 19. 1. & ad Tobiæ filiũ Tob. 5. 7. missi sunt: cum autem vtile est, vt angeli esse cognoscantur, speciem humana illustriorem præ se ferunt, vt Act. 1. 10. Quam rationem Cyrillus affert lib. in Ioan. 12. ca. 46. Gregorius verò homilia in Euang. 20. & Beda in huius loci Comment. aliam quoq; rationẽ reddunt, cur splendenti habitu angeli apparuerint, nempe vt resurgentis Christi gloriam,

Cur Angeli iuuenili forma apparent. Celes. hierarc. c. 15.

riam, & gaudium de ea nostrum demonstrarent. Eodem pertinet, quòd Marcus iuuenem vocat, nunquam.n. angeli alia, quam iuuenili forma uideri solent, vt eorum *nunquam senescens, & semper vigens vis vitalis*, vt ait Dionysius, *& immortalitas*, significetur. Porro Matthæus, & Ioannes angelos; Marcus, & Lucas homines appellant, illi, quod erant, hi, quod primo aspectu uidebantur, declarantes. Multæ verò hoc loco propter eam, quæ inter Euangelistas uidetur esse, discordiam difficiles quæstiones sunt. Prima, quomodo Matthæus, & Marcus vnum: Lucas, & Ioannes duos angelos fuisse dicant. Secunda, quomodo Matthæus dicat angelum sedisse super lapidem, quem reuoluerat, qui utique extra monumentum erat, ita ut angelum ipsum extra monumentum fuisse necesse sit. Marcus verò 16. 5. & Ioann. 20. 12. intra monumentum: ille iuuenem, hic duos angelos visos fuisse dicant. Tertia, quomodo Matthæus, & Marcus angelum sedisse scribant, cum Lucas dicat, stantes angelos à mulieribus visos fuisse. Quarta, quomodo Matthæus, Marcus, & Lucas plures mulieres. Ioan. verò solam Magdalenam angelos uidisse narret. Quinta, quomodo Ioan. scribat Magdalenam, cum primum ad sepulcrum venisset, lapidem reuolutum inuenisse, angelum verò non uidisse, nisi postquam redierat, & discipulis Christi resurrectionem annuntiauerat, cum Matthæus, Marcus, & Lucas non solùm, cum primum uenerunt, uidisse angelum, sed ab eo etiam iussas fuisse ire, & discipulis annuntiare dicant. Ad primam quæstionem, qui D. Augusti. lib. 3. de cons. Euang. capitu. 24. opinionem sequuti existimant bis mulieres, non quidem vespere, & mane, ut Hieronym. ait, sed orto iam die sepulcrum venisse, facilè, nescio an etiam vere, respondent, cum primum uenerunt, uidisse unum, cum secundò vidisse duos. Alii primũ quidem, antequàm in sepulcrum ingredérentur, vnum vidisse angelum, deinde in sepulcrum ingressas, aut unum alterum, vt indicat Marcus, aut duos, vt Lucas, & Ioannes scribunt, intus uidisse, quemadmodum Theophy. in comment. in c. Luc. 24. & hoc loco D. Tho. interpretantur. Nolo aliorum iudicio præferri meum. Itaque licebit per me lectori sequi in re minimè comperta, quòd simillimum esse vero iudicabit. Tum ego quidẽ tria hoc loco animaduerto magno multorum interpretum recepta consensu, quæ persuadere mihi non possum. Primum est, mulieres bis ad monumentum venisse Christi. Secundum, cum primum uenerũt, aut nullum, aut unum tãtum uidisse angelum. Tertium, vnum extra monumentũ alterum intra, aut unũ extra, duos intra uidisse: quæ tria, q̃a ex illis uideo omnium, quas proposuimus, quæstionum explicationem magna parte pẽdere, operæ p̃tium me facturum arbitror, si refutauero. Atque primũ, & secundum, q̃a ita copulata sunt, ut distrahi non possunt, simul sunt, & cõib. argumentis refellenda. Primum q̃dem, cum Matthæus, Marcus, & Lucas mulieres ad Christi sepulcrũ venisse dicũt dubium profectò non est, quin de primo earum loquañt aduentu. Propterea.n. dixerunt summo venisse mane, vt indicarent, venisse, cũ primum & p̃ sabbatum, & per sequentem sabbatum noctem venire licuit, quasi totã insomnes noctẽ egerint, tp̃s illud expectãtes matutinum, ut ad sepulcrum properarent. Atqui tunc, cum mane venerũt, dicũt eas uidisse angelos; nisi uelimus apertam eorum uerbis uim afferre. Deinde nemo, qui attentè Euangelistas legerit, dubitare poterit, quin mulieres angelorum monitu Petro, & Ioanni Christi resurrectionem annuntiauerint; illos uerò & mulierum testimonio, & audito angelorum viso excitos ad sepulcrum accurrisse, vt ipsi sibi oculis suis fidem facerent. Scribit enim disertis uerbis Marcus c. 16. 7. angelum mulieribus dixisse, *Ite, dicite discipulis eius, & Petro*, ergo prius viderunt angelum, quam Petro renunciarent, & quam Petrus, & Ioannes ad sepulcrum venirent. Quid enim opus erat iubere, vt Petro dicerent resurrexisse Christum, si ipse iam venerat, &

vacuum corpore sepulcrum oculi suis viderat. Qui autem existimat bis ad sepulcrum venisse mulieres, & cum primum venerunt, nullum vidisse angelum, illud etiam dicunt, aut dicant necesse est, priùs Petrum, & Ioannem ad sepulcrum venisse, quàm mulieres vllum viderent angelum, quemadmodum videtur indicare Ioannes, cuius narratione moti in hanc sententiam impulsi sunt. Hoc autem disertis Marci verbis omnino repugnat. Præterea nequaquam obscurè Matthæus indicat eodem tempore, & milites, & mulieres vidisse angelum ver. 4. *præ timore autem eius exterriti sunt custodes, & facti sunt velut mortui.* Manifestum autem est milites, antequàm Petrus, & Ioannes ad sepulcrum venirent, & angelum vidisse, & exterritos discessisse. Nec enim Petrus, & Ioannes tam audacter ad sepulcrum venissent, nisi ex mulieribus cognouissent iam milites discessisse. Nam mulieres, cum adhuc à militibus sepulcrum custodiretur, venire ausas mirum non est. Solet militaris furor in viros accendi, mulieribus parcere. Scribit præterea Lucas cap. 24. 13. eo ipso die, cum duo ex discipulis irent in Emaus, Christum se illis adiunxisse comitem, eosque dixisse vers. 21. 22. 23. *Nos autem sperabamus, quia ipse esset redempturus Israel, & nunc super hæc omnia tertia dies est hodie, quòd hęc facta sunt; sed & mulieres quædam ex nostris terruerunt nos, & quæ ante lucem fuerunt ad monumentum, & non inuento corpore eius venerunt dicentes se etiam visionem angelorum vidisse, qui dicunt eum viuere, & abierunt quidam ex nostris ad monumẽtum, & ita inuenerunt, sicut mulieres dixerunt.* Minimè dubium est, quin cum dicit, *abierunt quidam ex nostris ad monumentum,* Petrum, & Ioannem intelligat. Atqui prius dixerat mulieres visionem angelorum vidisse, eamque & Petro, & cæteris discipulis narrasse. Ad hęc aliorum etiam grauissimorum interpretum auctoritas accedit, qui cum primùm mulieres ad sepulcrum venerunt, angelos uidisse putant, in quibus Gregorius Nyssenus est oratio. 2. de Christi resurrectione. Cum ergo, qui bis mulieres ad monumentum venisse dicunt, non alia ratione dicant, quàm ne Ioanni, qui uidetur significare mulieres, cum primùm venerunt, Angelum non vidisse, repugnare videantur, cumque probatum satis, vt opinor, à nobis sit, cum primum venerunt, uidisse angelos, nulla illis reliqua ratio est, quamobrem bis dicant ad sepulcrum uenisse mulieres. Nam locum Ioannis ita paullo post explicaturi sumus, ut nulla prorsus appareat, repugnantia. Constat ergo & semel tantum venisse mulieres, & tunc cum primum venerunt, vidisse angelos. Tertium facilius est refutare. Marc. 16. 4. 5. *Et respicientes,* inquit, *viderunt reuolutum lapidem, & introeuntes in monumentum viderunt iuuenem sedentem in dextris,* dicturus nimirum erat Marcus alterum angelum extra monumentum uidisse, si aliquem alium extra vidissent, vt vulgò creditur Matthæus indicare. Accedit, quòd & eum, quem Matthęus & eum, quem Marcus à mulieribus visum fuisse dicunt, ex iisdem, quibus ad mulieres vsus est verbis, eundem fuisse manifestum est, vterque enim, dicit, *nolite timere vos: scio, quòd Iesum, qui crucifixus est, quæritis.* Cum ergo ille, de quo Matthæus, & ille, de quo Marcus scribit, idem fuerit angelus, & Marcus, cum à mulieribus intra monumentũ perspicuis verbis visum fuisse dicat: Matthęus uerò extra visum fuisse non dicat, sed tantum super eũ, quem a sepulcro dimouerat, sedisse lapidem, sequitur non extra monumentum, ꝙ Matthęus non dicit, sed intra, quod Marcus dicit, uisum fuisse. Maximeque cum cæteri etiam Euangelistæ Luc. 24. 4. & Io. 20. 12. non foris, sed intus dicãt duos illos angelos visos, Scio quid plerosque, ut aliter sentiant, interpretes moueat Scribit Matthe. vers. 3. *Angelus enim Domini descendit de cælo, & accedens reuoluit lapidem, & sedebat super eum,* apertè significans super illũ ipsum lapidẽ, quẽ reuoluerat, sedisse angelũ. Illũ aũt lapidẽ nõ intra, sed extra monumentum fuisse colligũt ex

Marco

Marco 16.3. *Quis*, inquiunt mulieres, *reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?* in ostio igitur, id est foris lapis erat. Quòd si super eum sedens à mulieribus visus est Angelus, extra monumētum uisus est. Miror neminem, quòd sciam, interpretem obseruasse, duos in monumento fuisse lapides, & utrumque fuisse ab angelo reuolutum. Nam & D. Aug. lib. 3. de consensu Euangelistarum capitu. 24. suspicatur monumentum Christi non solum continuisse sepulcrum, sed ædificium fuisse, quam ipse materiam appellat, ut uero simile, est concameratum foris ostium habens, quà introitus esset, intus verò sepulcrum, ubi corpus reponeretur, quod alio clauderetur lapide. Eiusmodi autem fuisse Christi sepulcrum, quale August. animo finxerat, & Beda in ca. 27. Matt. & Brocardus, & omnes qui uiderunt, uno ore confirmant. Duo igitur erant lapides, alter foris, quo totius monumenti ostium claudebatur, alter intus, quo claudebatur sepulcrum, utrūque angeli reuoluerant, primum, ut mulieres ingredi possent; secundum, ut uacuum sepulcrum uidere. Angelus ergo non super primum, sed super secundum sedebat. Si enim super primum sedisset, primò aspectu mulieres terruisset, neque ausæ fuissent in monumentum introire. Et conueniebat non super primum, sed super secundum sedere lapidem, & ut ostenderet se ideo sepulcri lapidem amouisse, ut mulieres uacuum sepulcrum uidere possent, & ut ipso quodammodo digito locum, ubi Christus positus fuerat, uacuum demonstraret. Sicut uersic. 6. dicit, *Surrexit enim, sicut dixit, Venite, uidete locum, ubi positus erat Dominus.* Cum ergo Matthæus dicit angelum remouisse lapidem, utrumque lapidem intelligit: Cum dicit sedisse super eum, secundum intelligit, qui intra monumentum erat. Nam cùm super vtrumque sedere non posset, necesse est, aut super primum, aut super secundum sederit. Matthæus super primum sedisse non dicit, Marcus, Lucas, & Ioannes super secundum sedisse manifestè dicunt, cum dicant sedisse intus, ergo & Matthæus cum dicit sedisse super eum, secundum lapidem intelligit, unde sequitur etiam secundum Mathæum angelum non foris, sed intus à mulieribus uisum esse. Obijciet aliquis, quòd Matthæus uer. 6. scribat dixisse mulieribus angelum, *uenite, uidete locum, ubi positus erat, Dominus*, quasi eas nōdum in monumētum ingressas, ad ingrediendum inuitet. Scio etiam hoc multos interpretes fefellisse, quòd existimarunt mulieres his uerbis ad ingrediendum in monumentum, inuitatas esse, cum nō ad ingrediendum, sed ad ueniendum, id est ad accedēdum, & uidendū sepulcrum inuitentur. Nec enim dicit angelus introire, sed *venite*. Erant enim iam intra monumentum, ut Marcus & Lucas disertissimè scribunt. Cum enim ad monumentum uenissent, & præter opinionem primum lapidē, de quo in uia sollicitæ fuerant, remotum inuenissent, audacter ingressæ sunt, cum intus essent, & angelum super sepulcri lapidem sedentem uidissent, ob stupefactæ restiterunt, non audentes ad sepulcrum accedere. Angelus uerò primum iubet timorem ponere, *Nolite*, inquit, *timere vos scio, quia Iesum, qui crucifixus est, quæritis; surrexerit, nō est hic.* Deinde inuitat ad accedendum, uidendumq; sepulcrum. *Venite, videte locum, ubi positus erat Dominus.* Obijci etiam potest, quod Lucas 24. 2. 3. 4. scribat, *& inuenerunt lapidem reuolutum à monumento, & ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu; & factum, est dum mente consternata essent de isto, ecce duo uiri steterunt secus illas in ueste fulgēti*, ubi indicat prius mulieres non solum in monumentum ingressas fuisse, sed ad sepulcrum etiam, quod intus erat, accessisse, idque uidisse uacuum, quàm aut ab angelo inuitarentur, aut ullum uiderent angelum. Respōdeo Lucam per anticipationem locutum esse: quia enim eo properabat animo, ut narraret mulieres Christum in sepulcro non inuenisse, quia iam resurrexerat, id dixit, antequam commemoraret angelos

Duo lapides ī ostio monumenti Christi.

In descriptione vrbis Hierusalem, & locorum terræ sanctæ.

gelos ab illis visos, eorumq; testimonio Christi fuisse confirmatam resurrectionem. Hinc primæ simul, & secūdæ quæstionis earum quinque, quas supra posuimus, explicatio colligitur. Primæ, duos fuisse quidem angelos quemadmodum Lucas, Ioannesq; cō memorant, sed quia vnum tantum cum mulieribus loquutum fuisse credendum est (nec n. necesse erat, vt alter, cum non nisi eadem dicere posset, loqueretur) Matthæus, & Marcus, quibus propositum erat, quid mulieribus angeli dixissent, recitare, vnius tātum meminerunt, sicut è contrario, cum multæ mulieres ad monumentū venissent, quia vna pro omnibus Magdalena, & cum angelis, & cum Christo loquuta est, eius tantum Ioannes mentionem fecit. Lucas verò, & Ioannes indicare volentes angelorum testimonio Christi resurrectionem probatam fuisse, testium numerum vt exprimerent, necesse fuit. Conueniebat enim duos saltem angelos fuisse testes, vt in ore duorum, vel trium testium staret omne verbum: & videmus in simili causa ascendēte in cœlū Christo duos etiam candidis vestibus angelos apparuisse, qui eum, & ad cęlum ire, & eodē modo rediturum esse testificarentur Act. 1. 10. Repugnare huic interpretationi videtur illud, quod Luc. 24. 5. scribit angelos mulieribus dixisse, *Quid quæritis viuentem cum mortuis?* & Ioā. 20. 12. angelos dixisse Magdalenę, *mulier, quid ploras?* facilis solutio, esse syllepsim, qua quod unus fecit, totum genus fecisse dicitur, qualam supra c. 27. 44. exposuimus, & multis scripturarū exemplis confirmauimus, vbi latrones conuitia in Christū iactasse dicuntur, quæ vnus latro iactauerat, & ut apud D. Paulum Heb. 11. 33. 37. prophetæ secti fuisse, cum unus sectus fuerit Isaias: ora leonū obturasse, cum solus obturauerit Daniel. Angeli ergo apud Lucam, & Ioannem cum mulieribus loquuti dicuntur, quia alter eorū cum illis loquutus est. Secundæ uerò explicatio quæstionis ipsa iam per se manifesta est. Probauimus enim angelum, de quo Matthæus loquitur, non

Syllepsis scripturæ familiaris.

extra super primum, sed intra monumentum super secundum sedisse lapidem. Itaque nulla ea in re inter Matthæum, & Marcum, cęterosque Euangelistas dissensio est. Tertia quæstio etsi à multis difficilis iudicatur, admodū facilis mihi uidetur esse, quia in unius proprietate uerbi tota res uertitur. Quærebatur, quo Matthæus, Marcus, & Ioannes sedisse angelos, Lucas uerò stetisse dicāt. d. Aug. & qui eum sequuti putant alium de quo Matthæus, & Marcus, & alios, de quibus Lucas, & Ioannes loquuntur, fuisse angelos, facilè sibi uidentur respondere, illum sedisse, hunc stetisse. Quid ergo Ioanni facient, qui de illis ipsis duobus angelis, de quibus Lucas scribit, loquens, sedisse dicit, cùm eos Lucas stetisse dicat? Alij priùs sedisse, ut Matthæus, Marcus, & Ioannes scribunt, dein, ut cum mulieribus loquerentur surrexisse, stetisseque, ut ait Lucas. Distinctio meo quidem iudicio minimè necessaria, cū facilius possimus explicata uerbi proprietate, quod Lucas stetisse angelos dicit, interpretari. Diximus c. 6. 5. standi uerbum, & Latinè, & Græcè nō sem per rectum corporis habitum, sed solam aliquando præsentiam, solam aliquando quietē significare. Stare enim dicitur non solum, qui rectus est; sed etiam, qui præsens est, etsi sedeat: exempla sunt sup. c. 16. 28. *Amen dico vobis, sunt quidam de hic stantibus*, id est ex his, qui adsunt, qui præsentes sunt, *qui non gustabunt mortem donec uideāt filium hominis venientem in regno suo*, & Marci 11. 25. cū inquit, *stabitis ad orā dum dimittite, si quid habetis aduersus aliquem*. non. n. iubet, ut recti orēt, sed ut stēt, id est, ut quieti orēt, aut ut stēt, id est curam Deo sese, quodāmodo sistāt & repræsentent; quia orare Deum alloqui est, & Lucę 7. 37. 38. *Et ecce mulier, quæ erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit, quod accubuisset in domo Pharisæi, attulit alabastrum unguenti, & stās retrò secus pedes eius lacrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius.* nō enim erecta erat, sed ad Christi pedes prouoluta, cum eos lacrymis rigaret, capillis

Stare in scriptura quid sæpe significet.

pillis tergere, vngeret, oscularetur rursus capitul. 18. 11. *Pharisæus stans hæc apud se orabat*, nec enim stetisse credẽdum est, cum oraret, hominem præsertim professum hypocrisim, & Ioan. 1. 26. *Ego baptizo vos in aqua, medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis*. id est, inter vos est, præsens ubi adest. Quarta questio altera proposita consimili questione soluitur. Quæritur, cur Ioannes solam Magdalenam angelos vidisse dicat, cum cæteri Euangelistæ plures dicant, quæ viderunt, fuisse mulieres? Quæro similiter ego, cur Ioannes solam Magdalenam ad monumẽtum venisse dicat, cum cæteri Euangelistæ plures mulieres uenisse dixerint? Non fuit Euangelistis propositum omnia penitus connumerare. Plures iuxta crucẽ Christi mulieres erãt: multi etiam viri, vt Lucas capitul. 23. 49. indicauit, Matthæus capitu. 27. 55. tres tantum nominauit mulieres, quæ cæteris, & notiores, & diligentiores erant, uirum nullum. Eadem ratione Ioannes, & solam Magdalenam ad monumentum uenisse dixit, & solam vidisse angelos, quia haud dubium est quin Magdalena præcipuas eius officij egerit partes, & omnium aliarum fuerit nobilissima. Quod vel ex eo intelligitur, quòd cæteri etiam Euangelistæ cum plures nominant, eam semper primo loco ponunt, vt Matthæus capitul. 27. 56. 61. & hoc capitul. 5. 1. & Marcus ca. 15. 40. & 16. 1. Quinta quæstio reliqua est, quæ in solius Ioannis explicatione versatur, quæque omniũ fere aliarum difficultatẽ peperit. quomodo Ioannes significare uideatur Magdalenam, cùm primùm ad sepulchrum venit, neque angelum, neque Dominum vidisse, sed statim, ut lapidem reuolutum uidit, recurrisse, & Petro, Ioannique nuntiasse, *Tulerunt Dominum meum de monumento, & nescimus vbi posuerunt eum*, post verò significat redijsse, & angelos, Christumque uidisse. Tam perspicuè hæc Ioannes dicere plerisque interpretibus visus est, ut ex eo alios Euangelistas, qui contrarium dicere videbantur, explicandos putauerint. Tam perspicuè mihi alij Euangelistæ contrarium dicere videntur, vt ex illis Ioannem explicandum putem. Nam si non sententiæ perspicuitate, certè numero uincant, æquum est. Quis autem credat tres Euangelistas, quasi communicato consilio conspirasse, vt obscurè loquerentur. Facilius creditu est vnum Euangelistam, quàm plures obscurè locutum esse. Magdalenã, & reliquas mulieres semel tantum ad monumentum venisse, & antequam Petro, & Ioanni nuntiarent, uidisse angelos, firmissimis a nobis argumentis paullo ante probatum est. Quo ergo modo Ioannes interpretandus? Non seruauit, vt Euãgelistis sæpe contigit, in historiæ a narratione rerum gestarum ordinem, & quæ simul gesta fuerant, nõ simul, sed alia prius, alia posterius commemorauit, simul & Magdalena venerat, & angelos viderat: prius uenisse, & lapidem uidisse reuolutum, post angelos uidisse, narrat. Quod probabilius uidebitur, sicut huius ipsius non seruati ordinis causam aliquam non improbabilem reperimus. Putat Gregor. Nys. oratio. de resurrectio. 2. Magdalenam Petro, & Ioanni nihil de angelis, quos uiderat, dicere uoluisse, quòd se delusam crediderit, nec ueros fuisse angelos, propterea non dixisse Christum resurrexisse, sed *tulerunt Dominum meum de monumẽto, & nescimus, vbi posuerunt eum*. Ego cum Ioãnem lego, perspicere mihi videor eum omnibus prætermissis rebus eò properare uoluisse, ut exponeret, quo modo ipse, & Petrus continuò ad primum Magdalenæ uerbum ad uidendum sepulcrum cucurrisset. Itaque & angelorum & Christi omissa uisione, suam, & Petri ad monumentum festinationem exponit, non ulla quidem gloriæ cupiditate, quę ab eo tam procul aberat, ut ne nomẽ quidem suum exprimere uoluerit; sed studio probandæ resurrectionis Christo, vt quamprimum se, & Petrum oculatos eius fuisse testes declararet, maiorque historię ipsius haberetur fides. At non solum Ioann. dicet aliquis, sed neque ipsa quidem Magdalena Petro, Ioannique

narrauit se angelos, & Christum vidisse, quin indicat non vidisse, cum dicit, *tulerunt Dominum meum de monumento, & nescimus, vbi posuerunt eum*; si enim angelum iam vidisset, & ab eo de Christi resurrectione fuisset edocta, dixisset vtique resurrexisset Christum; non de monumento sublatum fuisse, idque & angelorum visione, & testimonio confirmasset, dixisset, quod multo plus ad faciendam fidem ponderis erat habiturum, se Christũ ipsum vidisse. Quid si propterea Petro, & Ioãni se angelos, & Dominum vidisse nõ dixit, quod illi simulatque primum audierunt uerbum non expectatis pluribus ad sepulcrum cucurrerũt? Quid si prudẽter noluit illis angelorum, & domini uisionem exponere, sed ita narrare factum, quasi sublatum solum de sepulcro Christum putaret, ut eos & ad visendum sepulcrum, & ad quærendum Christum magis accenderet, credens fore, vt si ad monumentum irẽt, & angelos, sicut ipsa, & Christi uiderẽt nec suo illis testimonio iam opus esset? Obstare videtur, quòd Lu.c.24.23. scribat, mulieres discipulis narrasse se etiam ad sepulcrum vidisse angelos, & quosdam ex discipulis, id est Petrũ, & Ioannem ad sepulcrum cucurrisse, sed non dissimile vero est initio mulieres nihil de visis angelis, & Christo dicere uoluisse, neque de ipsa Christi resurrectione quicquam affirmare, sed quasi furto sublatum existimarent, tãtum dixisse, *tulerunt Dominum meum, nescio, vbi posuerunt eum*; vt quemadmodum diximus, ad visendum sepulchrum discipulos excitarent, quod ad excitandum Petrum, & Ioannem cæteris ardentiores satis fuit, ad excitandos, & persuadendos reliquos satis nõ fuit ideo egressis iam Petro, & Ioanne, ut cæteris discipulis fidem facerẽt, rem totam clarius exposuisse, narrasseque se, & angelos, & Christum uidisse. Hoc enim Christus apud Marcũ capitulo. 16.14. illis exprobrauit, *quòd ijs, qui viderant eum resurrexisse, nõ crediderunt*. Hæc interpretatio, & ipsa per se credibilis est, & ab ijs, qui credere noluerint, refutari non potest; hac enim ratione Euãgelistæ inter se omnes maximè conueniunt. Ioannes ergo suum, & Petri ad sepulcrum aduentum primum narrare voluit. Quod cum fecisset, rediret per anacephalæosim ad exponendam angelorum, & Christi uisionem ver. 11. *Maria autem stabat ad monumentum foris plorans, dum ergo fleret inclinauit se, et prospexit in monumentum, & vidit duos angelos in albis*. Quod autem dicit inclinasse se, cum Marcus, & Lucas in monumentum introijsse dicant, cõtrarium non est; vtrumque enim fecit, & introijt, & inclinauit se, ut sepulcrum videret; aut inclinando se intrauit, cùm non pedes, sed caput, & corpus intra monumentum immisisset, vt sepulcrũ videre posset.

4. *Præ timore autem eius.*) Angeli, de quo proximè loquebatur. Quãquam & terræ motus territos fuisse custodes credendum est; sed quia res naturalis videri poterat, multo magis angeli cõspectu territi sunt. Quo autem modo angelos uiderint, cùm ipsi foris, angeli, vt diximus, intra sepulcrum essent, non sine causa quæri potest. Credibile est angelos cum primùm venerũt, & primum ab ostio monumenti lapidem remouerunt, etiam foris ostendisse sese, vt custodes viderent, ac terrerentur, cùm eò etiam ob causam venissent, ut custodes Christi resurrectionis testes uel inuitos esse cogerẽt. Credibile etiam custodes, postquã remotum uiderunt lapidem, ingressos intus, antequam mulieres accederent, ut uiderent, num Christi corpus in sepulchro esset, quod custodiæ, ac fidei suæ commissum fuerat, atque tunc intus sedentes vidisse angelos.

Et facti sunt velut mortui.) Exanimes præ timore, quod & Danieli, cum angelum uidisset, accidisse legimus cap. 10.8. *Et non remansit*, inquit, *in me fortitudo, sed & species mea immutata est in me, & emarcui, neque habui quicquam virium*. Timuerunt autem custodes non humano tantum timore, ne à se quasi Christi custodibus eius corpus repeteretur, quod cum reddere non possent, quasi aut negligentia

gētia sua discipuli furati essent, aut ipsi pecunia corrupti illis tradidissent, pœnas luerent; sed multò etiam maximè diuino, ne, cum viderent Christi resurrectionem diuinitus accidisse, eiusque diuinitatem confirmasse, diuinitus etiam aut immisso fulmine, aut dehiscente terra ab eo punirentur, vt qui Iudæorum sceleri operam præstitissent: quemadmodum Pilatus, cum audiuisset eum filium esse Dei, condemnare timuit, & absoluendi quæsiuit occasionem Ioann. 19. 8. Timuerunt etiam viso angelo mulieres versu 8. & Marci 16. 6. 8. & Lucæ 24. 5. sed nullus Euangelista indicat tantum earum, quantus militum fuit, fuisse timorem, ut exanimes fierent. Contra verò Lucas verecundum potiùs timorem, quam vllius periculi metum fuisse significat. *Cum*, inquit, *timerent, & declinarent vultum in terram*. Vultum enim in terram declinare non tam fuit timoris, quàm verecundiæ. Et verò quis insolito, & supra humanum angelorum viso non timeat? Timuit Daniel capitul. 10. 8. 16. Timuit Zacharias Luc. 1. 12. Timuit ipsa Maria virgo Luc. 1. 29. Sed aliter boni, quàm mali timent. Auget enim malis mala conscientia timorem. Timent mali, vt nequam serui, ne pœnas dent; timent boni, ut filij, ne coram angelis minùs reuerentes esse videantur, & quia non potest humana infirmitas diuinum ferre cōspectum. Timent milites, & exanimantur. Timent mulieres, sed non exanimantur, quia, vt D. Antonius, quemadmodum in Comment. refert D. Thom. & D. Hieronymus hoc loco dicit, cum bonus angelus bonis hominibus apparet, etiamsi initio inusitato aspectu timorem inijciat, ad extremum consolationem, & animi tranquillitatem relinquit. Mulieres ergo, non milites angelus timentes consolatur, ver. sequenti. *Nolite*, inquit, *timere vos*, vt D. Hieronymus, & poeta Iuuencus adnotauerunt. Hāc enim vim habet pronomen illud, *vos*, vt statim dicturi sumus.

Angelis apparētibus aliter boni, aliter mali timent.

5. *Respondens autem angelus.*) Id est exorsus verba facere; sæpe enim hunc iam Hebraismum exposuimus, quo ענה & respondere significat, & loqui incipere, vt supra cap. 11. 25. & cap. 22. 1.

Nolite timere vos.) quasi dicat, milites timeant, qui malo huc animo, quasi Christi resurrectionem impedituri venerunt; vos, quæ nō vt impediatis, sed vt pietatis illi, & charitatis officiū exhibeatis, venistis, nullam timendi causam habetis. Hæc est vis illius pronominis *vos*, quasi illas militibus opponat, vt Cyrillus Hierosolymitanus Catech. 14. Chrysost. homil. 90. Gregor. homil. in Euangel. 21. Beda, Euthymius & Theophyl. adnotauerunt, *Paueant*, inquit Gregorius, *illi, qui non amant aduentum supernorum ciuium; pertimescant, qui carnalibus desiderijs pressi ad eorum se societatem pertingere posse desperant, vos autem, cur pertimescitis, quę vestros cōciues videtis?*

Scio enim, quòd Iesum, qui crucifixus est, quæritis.) Reddit causam, cur timere non debeant, quòd non malo, sed bono, ac pio venerint animo, vt Christi corpus quærerent, & religiosum illi vnctionis officium exhiberent: idque se scire confirmat, ne forte, quamuis bona sint conscientia, tamen propterea aliquid à se mali timeant, quòd nesciens qua de causa uenerint, aut ad furandum corpus, aut ad aliquid aliud agendum mali venisse suspicari possit. Quòd autem Christum, & Iesum proprio appellat nomine, & crucifixum fuisse dicit, ad faciendam etiam pertinet fidem, vt ostendat se rectè Christum nosse, nec ignorare eum, & crucifixum, & mortuum, & eo loco sepultum fuisse; scire tamen se eum resurrexisse. Apud Marcum 16. 6. *Iesum Nazarenum crucifixum* angelus Christum appellat, pluribus verbis Christum describens, quòd eodem pertinet. Sed Matth. Nazareni verbum prætermisit. Lucas c. 24. 5. alia angelorum recitat verba, *Quid*, inquiūt, *quæritis viuentem cum mortuis?* Ioannes rursus alia cap. 20. 13. *Mulier quid ploras?* omnia dixisse angelos

creden-

credendum est. Primùm mulieres cœpisse plorare, cum sepulchri ostium apertum vidissent, existimantes Christi corpus sublatum fuisse. Atque hoc est, quod scribit Ioannes, *Maria autem stabat foris plorans* vnam nominans, omnes intelligens: mox plorantes in monumentum ingresse esse, angelosque illis dixisse, *Quid ploratis?* & de sola Magdalena loquens, ait Ioannes, Magdalenam vnam pro omnibus respondisse, *quia tulerunt Dominum meum*, vt idem scribit Ioannes; tunc subiecisse angelum, qui pro se, & altero angelo loquebatur, *Nolite timere vos; scio enim, quòd Iesum, qui crucifixus est, quæritis viuentem cum mortuis*; quasi amicis verbis earum incredulitatem subreprehendat. Si enim Christi verbis, quibus adhuc viuens se tertia die resurrecturum affirmauerat, fidem habuissent, non quærerent viuentem cum mortuis, sed eum viuere pro certo sibi persuasissent. Ad extremum subiecisse, quod etiam Matthæus, Marcus, & Lucas scribunt, *non est hic, surrexit*, easque iussisse ad Apostolos ire, & Christi illis resurrectionem annunciare, vt ijdem tres narrant Euangelistæ.

6. *Non est hic; surrexit enim.*) Non satis fuit dicere *non est hic*; poterat enim illic non esse, nec tamen resurrexisse, quia inde translatus, aut furto sublatus; propterea addit, *surrexit enim*; quasi dicat, ideo non est hic, non quòd translatus, vt vos putatis, aut furto sublatus sit, sed quia resurrexit. Quod ne nouum, & incredibile uideatur, addit, *Sicut dixit*, confirmans ex verbis Christi ipsius resurrectionem, & earum incredulitatem tacitè notans, tanquam dicat, si Christo credidissetis dicenti se tertia resurrecturum die, supra capit. 16. 21. & 17. 23. & 20. 29. & 26. 32. facile nunc sine meo etiam testimonio eum resurrexisse crederetis.

Venite, videte locum, vbi positus erat Dominus.) Quod & suo, & Christi testimonio probauerat, nunc experientia confirmat, & ipso visu nititur fidem facere, *venite*, inquit, *videte locum, vbi positus erat Dominus*; Dominum eum vocat, Deum confitetur. Quis enim præter Deum angelorum Dominus est? Videtur de industria ijsdem vti verbis, quibus auctore Ioanne, Magdalena vsa fuerat. Illa dixerat *tulerunt Dominum meum*; ille dicit, *Venite, videte locum, vbi positus erat Dominus*, non solùm suum, sed omnium & hominum, & angelorum Dominum vocans. Hoc enim indicat, cum absolutè, & sine vlla adiectione Dominum appellat.

Distulimus certo consilio in hunc locum quæstionem illam, quanam hora Christus resurrexerit, quòd hoc primum loco mentio de eius resurrectione facta sit. Nocte illa, quæ inter sabbatum, & primam hebdomadis diem, quam nos Dominicam appellamus, intercessit, resurrexisse, quod ego quidem sciam, nemo non dixit. Illud etiam apud omnes ferè auctores constare video, non ante mediam noctem resurrexisse, etsi non defuerunt, qui propter Matthæi verba, *vespere autem sabbati*, vers. 1. vespere, id est noctis initio resurrexisse dixerunt, vt Dionysius Alexandrin. in epistola ad Basilidem auctor est. Ea opinio neque fidem inuenit, & eorum verborum, quibus adducti sunt eius auctores, explicatione, supra est a nobis refutata. Media surrexisse nocte, sicut media etiam nocte natus creditur, multorum opinio fuit; qui, vt idem scribit Dionysius, propterea quadragesimæ ieiunium media ante diem Paschæ nocte soluebant, quod & in Synodo Constantinopolitana in Trullo habita, vt fieret, decretum est can. 89. vt Balsamon in comment. Ad Dionys. scribit: idque est totius fere etiam Ecclesiæ uetere consuetudine confirmatum, quæ sacrum illud de resurrectione, quod nunc die sabbati hora aliquando decima celebramus, ad mediam noctem celebrabat. Alij sub auroram circiter galli cantum resurrexisse crediderunt. In quam sententiā Gregorius Nyssenus ora. 2. de resurrect.

Qua hora Christus resurrexit.

magis

magis inclinat. Romanos etiam ea hora, quasi tunc Christum resurrexisse crederent, solitos fuisse soluere ieiunium Dionysius auctor est. Euthym. etiam affirmat eam omnium sanctorum patrum opinionem fuisse, quam & ipse, vt probabiliorem, sequitur. Certissimum est, quod & Gregorius Nyssenus in ea, quam paullo ante diximus, oratione, & Hieronymus quæst. 6. ad Hedibiam, & Euthymius hoc loco monent, qua hora Christus resurrexerit, neminem scire posse mortalium solum scire ipsum, qui vt voluit, & quando voluit, resurrexerit. Cæterum si, cum certa desunt argumenta, aliquis coniecturis locus est, & in rebus incertis, quod simillimum vero est, dum verum ipsum appareat, pro vero tenendum sub auroram resurrexisse credendum est. Cum enim angeli ideo de cęlo descenderint, vt eum surrexisse testarentur; probabile est statim, vt surrexit, descendisse, ne si interim milites, aut ipsi, qui occluserant, sacerdotes sepulcrum aperuissent, & corpus non inuenissent, furto sublatum putarent, idque non iam data pecunia, sed gratis rati se vera dicere diuulgarent; angelos autem sub auroram venisse ex eo manifestum est, quòd ad eorum aduentum mota sit terra. Terræ autem motus mulieribus ad sepulcrum appropinquantibus, vt ait Marcus, oriente iam sole factus est. Tunc ergo Christus resurrexit, aut non multo certè ante resurrexerat. Sed hanc opinionem tantum probabilitatis habere volumus, quantum ea coniectura, qua à nobis probata est, habere iudicabitur.

7. *Et citò euntes.*) Citò ire iubet, & vt quamprimùm, qui ob Christi mortem tristes erant, lætissimo resurrectionis nuncio recreentur, & vt nutans eorum, antequam penitus cadat, fides sustineatur. Marcus capit. 16. 7. angelum sic dixisse ait, *Ite, dicite discipulis eius, & Petro;* Petro nominatim dici iubet, ne quia ter Christum negando peccauerat, exclusus esse ab eo beneficio videretur, ut Gregor. homil. 21. in Euangel. & Euthym. docuerunt.

Quia surrexit) Eum surrexisse; Sępe eum Hebraismum explicauimus.

Et ecce præcedet vos in Galilæam.) dicat angelus Christum iam in Galilæam discessisse, aut quòd ita putasset, aut quòd sciret eo animo Christum fuisse, cum resurrexit, vt iret in Galilæam, & se illic discipulis ostenderet: nisi malimus præsens tempus Hebræorum more pro futuro positum esse, quasi dicat, ecce præcedet vos in Galilæam, quantumcumque festinetis, sciebat enim Christum momento temporis huc illuc volitare. Ignorabat, vt videtur, angelus, quod paullo post futurum erat, Christum se mulieribus in vrbem redeuntibus ostensurum esse. Facit etiam hoc ad accendendum discipulorum studium, vt cum audierint Christum iam, vt in Galilæam præcedat, discessisse, magis eò festinarent, & sequi non pigeret, si præire pigebat. Mira humana infirmitas est, mira inconstantia; multo erat facilius Christum in Galilæam euntem, & quidem iam suscitatum, atque gloriosum, quàm in crucem infirmum, & ignominiæ plenum sequi. Atqui illud omnes polliciti erant cap. 26. 35. ne hoc quidem præstiterunt. Nam cum hæc a mulieribus discipulis narrata essent, *visa sunt ante illos sicut deliramentum verba illa*, vt cap. 24. 11. Luc. scribit. Duplex in hunc locum incidit quæstio. Altera, cur in Galilæa potiùs, quàm in Iudæa Christus se Apostolis ostendere voluerit. Altera, cur contra quàm decreuerat, ac dixerat, in Iudæa se priùs, quàm in Galilæam iret, ostenderit. Priorem quæstionem plerique ad hunc modum explicant, ideo in Galilæa discipulis apparere voluisse, vt liberiùs cum illis agere, eosque docere posset: In Iudæa enim sacerdotum, & Pharisæorum metus impedire discipulos poterat, vt Chrysostom. homil. 90. & Euthymius exponunt, idemque in comment. in ca. 24. Lucæ indicant Ambros. Alij propterea in Galilæa apperere voluisse, quòd cùm diutiùs

Cur Christus Apostolis se in Galilæa ostendere voluerit.

diutiùt ibi Euangelium prædicasset, plures ibi discipulos haberet, quos vellet omnes eadem opera confirmare. Hieronymus, & Beda aliam, sed allegoricam rationem reddunt, Galilæam iuxta nomen suum omnium vitiorum volutabrum significare, ideoque oportuisse Christi præsentia illustrari, vt Isai. capit. 9. 1. 2. quod supra cap. 4. 15. Matthæus ad Christi etiam prædicationem accommodauit, longe ante dixerat, *Terra Zabulon, & terra Nephthali via maris trans Iordanem, & Galileæ gentium, populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam*, At cur non statim eò contendit? quæ secunda quæstio erat. Quoniam vidit cunctantes adhuc, & dubitantes Apostolos, nec ituros fuisse in Galilæam, nisi priùs se illis, vt eorum corroboraret fidem, Hierosoymæ demonstrasset, vt indicat Ambrosius: non ergo fefellit fidem suam, sed superauit, quia plus præstitit, quàm pollicitus erat. Promiserat se in Galilæa discipulis appariturum, apparet etiam Hierosolymæ, vt Gregor. Nyssen. scribit.

Ecce prædixi uobis.) Hæc verba eò pertinent; vt, cùm in Galilæa Christum discipuli viderint, credant non phantasma, non spiritum, sed ipsissimum esse Christum, cùm experti fuerint angelum vera prædixisse, ideoque non potuisse, nisi diuinitus locutum esse. Quare & Christum esse, quem videant, credere oportere, cùm ab eodem angelo fore, vt eum viderent, prædictum fuisset. Sic Samuel, vt Sauli persuadeat ea, quæ illi prædixerat, futura esse, quædam alia prædixit, quæ eodem die Saul experturus erat, vt ea cæteris fidem facerent. *Cum abieris*, inquit, *hodie à me, inuenies duos uiros iuxta sepulchrum Rachel in finibus Beniamin in meridie, dicentque tibi, inuētæ sunt asinæ, ad quas ieras perquirendas.* 1. reg. 10. 2. Eodem modo Christus Ioan. 14. 29. *& nunc*, inquit, *dixi uobis, priusquàm fiat; ut, cum factum fuerit, credatis.*, Marcus 16. 7. paullo aliter dicit καθὼς εἶπεν ὑμῖν, *sicut dixit uobis*, vt angelus non se, sed Christum hoc prædixisse dicat, alludens ad verba Christi, quæ paulo ante mortem discipulis dixerat, *& postquàm resurrexero, præcedam uos in Galilæam* Matth. 26. 32. fortasse hoc loco pro εἶπον, *dixi*, εἶπεν *dixit* legendum est: facilis enim & Græcè vnius litteræ mutatione, & Latinè vnius detractione lapsus esse potuit, & si ita legatur, nulla inter Mattheum: & Marcum discordia erit: sed facilè corrigere non audeo.

8. *Et exierunt citò de monumento cum timore, & gaudio magno.*) Quod citò exierint, & Angelorum iussu, qui versu præcedenti illis dixerant, *citò euntes dicite discipulis eius*, & timore simul, gaudioque fecerunt. Vtrumque enim festinare homines cogit. Cur simul timuerint, simul gauisæ sint, facilius est, vt facta ex se quisque, si eo loco fuisset, coniectura dijudicet, quàm, vt nos verbis explicemus. Timebant, quia angelos viderant, & cælestis, diuinæque naturę conspectum, quia ferre non potest, humana natura reformidat. Gaudebant, quia audiuerant Christum resurrexisse. Marcus ait 16. 8. *at illæ exeuntes fugerunt de monumento: inuaserat enim eas tremor, & pauor, & nemini quicquam dixerunt; timebant enim.* Quòd autem dicit, nemini quicquam præ timore dixisse mulieres, non ita intelligendum est, quasi nemini prorsus, ne ipsis quidem Apostolis, quæ viderant, dixerint; nam ex Luca capitulo 24. 11. 22. manifestum est, eas discipulis, dixisse se in monumento vidisse angelos: sed significat Marcus eas in via adeo mutas fuisse, vt neque ijs, qui occurrebant, neque ipsæ inter se aliæ alijs quidquam dicerent, sicut timore correpti homines facere solent.

9. *Et ecce Iesus occurrit illis.*) Non satis cum his verbis conuenire videntur, quæ Marcus, & Ioannes scribunt. Marcus 16. 9. ait, *surgens autem Iesus mane prima sabbati apparuit primò Mariæ Magdalenæ, de qua eiecerat septem dæmonia*, quasi Christus nec alijs tunc mulieribus apparuerit, nec Magdalenæ ipsi

næ ipsi ad discipulos eunti,sed alias. Ioannes verò cap.20.13.14.15.16.17. eum dixisse Magdalenam stetisse extra monumentum plorantem, cumque se in monumentum inclinasset, vidisse angelos,qui eam interrogauerint, *Mulier quid ploras? dicit*, inquit, *eis, quia tulerunt Dominum meum, & nescio, vbi posuerunt eum. Hæc cum dixisset, conuersa est retrorsum, & uidit Iesum stantem, & non sciebat, quia Iesus est. Dicit ei Iesus, Mulier, quid ploras? quem quæris? illa existimans, quia hortulanus esset, dicit ei, Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi, vbi posuisti eum & ego eum tollam. Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur Magister, dicit ei Iesus, noli me tangere, nondum enim ascendi ad patrem meum. Vade autem ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum.* Quod attinet ad Marcum, minor est difficultas, cùm enim illi propositum esset dicere Christum mulieribus apparuisse, prætermissis omnibus circunstantijs dixit eadem die surrexisse Christum, non de resurrectione, sed vt ita dicam, de surrectione loquens, quasi prius sedisset, & Magdalenæ apparuisset. Surgere enim Hebraica phrasi dicitur, qui aliquid operis aggreditur, etiamsi verè non surgat, vt *Cœpit populus manducare, & bibere, & surrexerunt ludere*, id est, incœperunt, & supra cap. 24. 11. *multi Pseudoprophetæ surgent*, id est existent, aut se demonstrare incipient, & versu 24. *surgent enim Pseudochristi*. Non enim Marcus docere voluit, qua hora Christus resurrexisset, quod, vt vers. 6. docuimus, incertum omnino est, sed qua hora Christus mulieribus apparuisset. Quòd autem solam nominet Magdalenam, aut ideo fecit, quòd soli prius Magdalenæ apparuerit, vt paullo infra disputaturi sumus, aut quòd cum omnibus simul mulieribus apparuerit, tamen cum sola prius Magdalena locutus fuerit. Verba Ioannis plus habent difficultatis. Sunt igitur, qui existiment, bis se Christum mulieribus demonstrasse.

Surgere in scriptura quomodo interdum accipitur. Exo.32.7.

Primùm soli Magdalenæ adhuc iuxta sepulcrum hærenti, & retro respicienti, vt Ioann. dicere videtur. Deinde omnibus mulieribus, quæ ad sepulcrum venerant, vt discipulis nunciarent redeuntibus. Nam cum omnes in monumento essent, digressis, vt abirent, alijs Magdalenam adhuc plorantem iuxta sepulcrum restitisse, cumque respexisset retro, vidisse Christum, ab eo interrogatam, quid ploraret, aut quid quæreret, hortulanum ratam respondisse, *Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi, & ego eum tollam*, Christum respondisse nomine eam appellantem, *Maria*, & cætera, quæ Ioannes narrat tunc accidisse, mox Magdalenam profectam, inde cæteras, quæ præibant, mulieres curriculo consequutam, cumq; vna cum illis pergeret, Christum illis iterum simul euntibus apparuisse, vt hoc loco Matthæus scribit. Sic D. August. libro 3. de consensu Euang. cap. 24. & Seuerus apud D. Thomam in comment. Alij duas quidem, sed aliter factas apparitiones fuisse putant. prius enim Magdalenam solam ad monumentum venisse, atque tunc illi quemadmodum scribit Ioannes, visum fuisse Christum; deinde vnà cum cæteris mulieribus ad monumentum redijsse, & cum inde rursus ad Apostolos reuerterentur, Christum illis in via, vt ait Matth. occurrisse. His Gregor. Nyssenus auctor est. Vtramque opinionem, quia bonos habet auctores, non tam probare cogor, quàm non refutare. Sed nescio, quomodo mihi insedit animo, vt vix mihi persuadere possim, aut Magdalenam bis ad monumentum venisse, aut bis illi apparuisse Christum. Quid enim cogit nos ita sentire, cum Matthæus apertè significare videatur, & omnes simul mulieres ad sepulcrum venisse, & omnes simul redijsse, & omnibus redeuntibus occurrisse Christum? Nam quòd Marcus ait visum fuisse primum Magdalenæ, facillimè interpretari possumus, vt Magdalenam non cæteris mulieribus, sed Apostolis opponat; vt sensus sit,

non

non quidem priùs Magdalenæ, quàm cæteris mulieribus, sed priùs illi, quam Apostolis apparuisse. Nam. vt versu 16. dicturi sumus, meritò à Catholicis creditur, quamuis scriptum non sit, Christum primum omnium matri suæ apparuisse. Quare non potest esse sensus primùm apparuisse Magdalenæ, id est inter omnes mulieres primùm ab ea visum fuisse. Quod autem Marcus solam nominet Magdalenam, nec mirum est, cum Ioannes nullam aliam nec ad sepulchrum venientem, neque reuertentem, neque Christum videntem nominauerit, & constet ex alijs Euangelistis, & alias cum ea ad sepulchrum venisse, & reuertentes vidisse Christum. Et cur solam nominauerit Marcus, paullo ante rationem exposuimus, quòd cum ea primum loqui cœperit, & fortasse inter omnes, quæ simul ibant, prima Christum viderit Magdalena. Quod autem Ioannes scribit, etsi difficilius videtur, haud multo difficiliùs explicare possumus. Primum, quòd dicit Magdalenam ad sepulchrum stantem, atque plorantem conuersam vidisse Christum, sic intelligi potest, vt conuersam dicat, non respicientem, sed redeuntem. Nã etsi contrarium videri potest, quòd hortulanum Christum esse putauerit, quod non putasset, nisi in horto, vbi sepulcrum erat, vidisset, id ipsum ita intelligi potest, vt dicamus Christum reuertentibus quidem iam mulieribus, sed nõdum hortum egressis, aut egressis quidem, sed quasi ad hortum euntem Christum apparuisse, aut ea apparuisse forma, vt facilè hortulanus esse credi posset; ideo hortulanum existimasse. Quòd autem Christum illam interrogasse dicit, *quid ploras?* credendum est, etiam, cum reuerterentur, omnes, maximeque Magdalenam plorauisse, quia, vt Gregorius Nyssenus ait, & ex hoc ipso Ioannis loco perspicuum est. Magdalena etiam affirmanti angelo resurrexisse Christum, non satis credidit. Nam postquàm id angelus affirmauit, adhuc plorat, quasi non resurrexisse, sed furto sublatum fuisse crederet; adduc dicit, ***Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi***; adhuc dicit Apostolis, ***Tulerunt Dominum de monumento, & nescimus, vbi posuerunt eum.*** Ioann. 20. 2. cum enim hæc dicit, iam angelum vidisse vers. 3. copiosè probauimus. Quod autem solam Ioãnes nominat Magdalenam, minùs etiam mirum est, quàm quòd eam Marcus solam nominauerit, cum Marcus non eam solam, sed cum ea alias mulieres ad monumentum venisse dixisset. Ioannes autem solam venisse docuit. Non auderem dissentientientibus tot interpretibus hanc sequi sententiam, nisi præclarum haberem auctorem D. Athanas. in oratione de Christi incarnat.

Auete.) שלם לכן Pax vobis, sic enim Hebræi salutare solent, quamuis Græci interpretes vertant *χαίρετε auete*. Vtuntur autem Hebræi ea salutationis forma, cùm aliàs, tum maximè, cum eos, quos salutant, non timere, sed bono animo esse iubent, vt Gene. 43. 23. & Iudic. 6. 23. & 19. 20. quod in hunc locum aptè conuenit; quia enim timoris plenas mulieres videbat, hac ratione salutat, Pax vobis, quasi dicat, bono estote animo, non aduersarius, sed amicus vobis venio, quẽadmodum versu sequenti illis dicit, *nolite timere.*

Illæ autem accesserunt, & tenuerunt pedes eius.) Ioannes 20. 17. indicat Magdalenam pedes Christi non tetigisse; prohibitam enim à Christo dicente, ***noli me tangere; nondum enim ascendi ad patrem meum.*** Si eadem, vt ego existimo, hæc fuit visio, de qua Matthæus, & illa, de qua Ioannes scribit, non difficile potest ea, quæ inter Euangelistas videtur esse, repugnantia conciliari. Ioannes enim non dicit Magdalenam pedes Christi non tetigisse, sed Christum dixisse, *Noli me tangere.* At qui fortasse, cum hoc Christus diceret, iam tetigerat, vt nonnulli, etiam interpretes existimant; fortasse Christo etiam prohibente tetigit, vt res importuna, & pertinax est amor. Simile enim supra

pre cap.6.30.31.legimus exemplum, cum Christus cæcos curasset, illisque præcepisset dicens *videte ne quis sciat, Illi*, inquit Euangelista *exeuntes diffamauerunt eum in tota terra illa*. Obedientiæ enim, & pietatis genus esse putauerunt Christo in hac re non obedire. At solam Ioannes Magdalenam prohibitam fuisse dicit, ne tangeret Christum. Quid si omnes prohibitæ sint, sed Ioannes, quia de sola Magdalena loquebatur, sicut solam ad sepulcrum venisse dixerat, solam vidisse Christum, ita solam prohibitam tangere fuisse dicit? At cæteri Euangelistæ, qui de alijs loquuntur non dicunt eas fuisse prohibitas: nec Magdalenam prohibitam dicunt: quemadmodũ ergo id, quod in Magdalena factum fuisse constat, prætermiserunt, ita id ipsum, quod in alijs mulieribus eadem ratione factum esse probabile est, prætermittere potuerunt. Quia non quid Christus fieri vetuisset, sed quid factum esset; non Christi voluntatem, sed mulierum in Christum amorem declarare voluerunt. Quod si, vt plerique putant, hæc ab illa, de qua Ioannes scribit, diuersa fuit visio; non quidem eadem, sed similis tamen oritur quæstio, cur illic Magdalenam Christus se tangere prohibuerit: hic eandem Magdalenam,& cæteras mulieres non prohibuerit. Quid si & hic prohibuit, sed id Euangelistæ prætermiserunt? Ioannes, quia hanc visionem, si diuersa fuit non narrauit; cæteri, quia quamuis narrauerint, tamen vt modò diximus, non quid Christus vetuisset, sed quid mulieres fecissent, declarare voluerunt. Itaque & omnes prohiberi, & omnes tangere, licet neutrum expressum sit, tamen potuerunt; hinc siue omnes, siue aliquæ tetigerint, siue omnes, siue aliquæ prohibitæ fuerint, duæ tamen adhuc quæstiones manent, cur aut omnes, aut aliquæ tetigerint; omnes certè tangere voluerunt; & cur Christus, aut omnes, aut solam certè Magdalenam prohibuerit, aut voluerit saltem prohibere. Ad priorem quæstionem natura ipsa respondet. Quis enim Christianus suscitatum ante se videns Christum, non subito perfusus gaudio in eius amplexum corruisset. Muliebris autem modestiæ, & verecundiæ fuit non corpus amplexari, sed pedes, vt Theophylactus, & Euthymius docuerunt. Erat porrò inter Iudæos reuerentiæ, & adorationis genus, præsertim mulierum erga viros, pedes tangere: sicut Exodi 4.25. Sephora mariti pedes tetigit, quasi deprecabunda, & 4.Reg.4.27, mulier illa Sunamitis,cum ad Eliseum venisset,eius pedes tetigit, orans,vt veniret, & filium suum mortuum suscitaret. Quemadmodum apud Græcos adoraturi genua tangebant;

Genus venerationis in scriptura pedes tāgere,

καί ῥα πάροιθ᾽ αὐτοῖο καθέζετο, καὶ λάβε γούνων,

Homer. Iliad.4.

inquit Græcus ille Poeta:de qua consuetudine, & eius origine multa Plinius libro 11.capitul.45.nescio quàm verè, philosophatur. Eum certè morem diu in Ecclesia viguisse, vt qui Episcopos salutabant, eorum genua manu tangerent, ex nonnullis veterum Conciliorum decretis intelligimus. Sic ergo Magdalena reuerentiæ causa Luc. 7. 38. Christi pedes tenuit; sic omnes hoc loco mulieres pedes eius adoraturæ tenuerunt, quod explicans Euangelista addit statim, *& adorauerunt eum*: propterea ergo tetigerunt, vt adorarent. Altera tangendi causa esse potuit,vt experirentur,num verus esset Christus, an spiritus aliquis, qui falsa ipsas Christi specie deluderet, vt Theophyl. multos auctores existimasse dicit. Potuerunt id facere mulieres non sine exemplo;nam & Apostoli, vt ait Lucas capitul.24.37.cum primùm uidissent Christum,putauerunt *se spiritum videre*. Cur ergo Christus, aut omnes,aut solam saltem prohibuit Magdalenam, ne se tangeret? Ab ipso Christo ratio eius rei addita est: *nondum enim*, inquit, *ascendi ad patrem meum*; sed ea ipsa ratio difficiliorem quæstionem reddit. Quid enim sibi vult, *noli me tangere; nondum enim*

ascendi

ascendi ad patrem meum? quasi postquam ad patrem ascendisset, eum tactura esset, quemadmodum sæpe D. August. argumentatur. Atqui propterea tangere eum posse, ac debere uidebatur; quia nondum ascenderat ad patrem: si enim ascendisset, nec deberet, nec posset tangere. Quidam non omnino se tangi Christum prohibuisse existimãt, sed eo modo, quo Magdalena tangere uidebatur, quasi hominem, qui eodem modo, quo ante mortem familiariter esset inter homines uersaturus, & sese omnibus tangendum præbiturus; cùm non ita cũ illis, sicut ante, uersaturus esset, sed more spiritus, qui nec uidetur, nec tãgitur, sed aliquando apparet, aliquando abit. Sic Iustinus martyr quæst. ad Orthodox. 48. & Cyrillus lib. 12. in Ioannem capit. 50. vnde dicit eam in Ecclesiam manasse disciplinam, ut spiritu sanctificatis mysterijs clamare solitum esset, Sancta Sanctis; sicut Christus antequam ascenderet, & Spiritum sanctum in Apostolos mitteret, non est passus se à mulieribus tangi. Nam si Apostolis se tangendum præbuit, *Palpate*, inquit, *& videte*, si Thomam iussit in latus suũ, & in locum clauorum digitum inferre, fecit necessariò, ut eorum incredulitati tactu mederetur, sicut ante mortem suam ægrotos tactu curare consueuerat. Ingeniosa interpretatio, sed quomodo hærebit ratio, *nondum enim ascendi ad patrem meum*? Alij propterea prohibitam Magdalenam tangere, quia indigna erat, ut Christum tangeret, quæ de eius resurrectione etiam testificante angelo dubitabat, & uiuentem cum mortuis adhuc quærebat Chrysost. homilia de Ioanne Baptista, Ambros. serm. 57. & in Psalm. 46. & libro commen. in Lucam vigesimo, Hieronymus, quæst. 5. ad Hedibiam, & in epistola ad Paulam de obitu Blesillæ, August. epistola 58. Alij mysterio factum putant: per Magdalenam enim gentium Ecclesiam significari, quæ non ante credidit, quod est Christum tangere, quam ad Patrem ascendisset, ut Diuus August. tractat. in Ioann. 26. & 121. interpretaturi. Mysterium aliquod esse ut concedamus; tamen solum esse mysterium, nec aliam subesse causam, concedere non possumus. Aliam idem D. Augustinus ijsdem duobus locis, & epistola 222. & libro 4. de Trinit. capit. 3. interpretationem affert, quam ipsius uerbis hic recitabo. *Sic*, inquit, *in se voluit credi Iesus, hoc est, sic se spiritualiter tangi, quòd ipse, & Pater vnum sint. Eius quippe intimis quodammodo ascendit ad Patrẽ, qui sic in eo profecit, vt patri agnoscat æqualem; aliter non rectè tangitur, hoc est, non rectè in eum creditur; nondum enim ascendo ad patrem meum; ibi me tanges, quando me credideris patri non imparem Deum.* Sequitur Fulgentius Augustinum, discipulus preceptorem lib. 2. ad Thrasymundum. Ad eundem fere modum Chrysostomus homil. 5. de resurrectione interpretatur, *Noli*, inquit, *me tangere; non debes tangere, sed credere.* Clauinus sine ulla coniectura dicit Christum hæc uerba non dixisse, nisi postquàm Magdalena nõ solùm eius pedes tetigerat, sed nimiũ etiam tetigerat, & contrectauerat: quasi Christus non tactum, sed nimiùm, & importunum tactum prohibeat. At quid cum nimio tactu quod sequitur, *nondum enim ascendi ad patrem meum*? Nec tacitus prætteribo, quod Caluinus Magdalenæ pietatem, & religionem superstitionem appellat, & studium erga Christum stultum feruorem vocat: quod vel scribere horruissem, nisi iudicassem Ecclesiæ publicè interesse: ut quẽadmodum hæretici de sanctis uiris, ac mulieribus loqui soleant, Catholici sciant, & ex ipsorum verbis de eorum doctrina, & religione iudicent. Ad rem ut redeam, propterea nulla mihi ex superioribus placet interpretatio, quòd cum nulla earum ratio, quam Christus reddit, conuenire possit, *nondum enim ascendi ad patrem meum*? Itaque quærenda alia explicatio est, cum qua hæc ratio rectè conuenit. Ego quidem simpliciùs, nullum licet auctorem habens, & minus ingeniosè inter-

Ex tract. 121. in Io. sumpta sunt.

Caluini conuiciũ in Magdalenam.

interpretari soleo, voluisse Magdalenam ita Christum tangere, quasi cum amplius non uisuram, & quasi timeret, ne statim abiret, aut ad Patrem ascenderet, & occasionem eum amplectendi, & adorãdi habitura non esset. Adhunc eius sensum Christus respondet, *noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum*, quasi dicat, satis habebis temporis, vt me sæpe tangas, antequam ad Patrem ascendam, nunc noli me tangere, noli ad pedes meos hærere, sed cito abi ad fratres meos, & dic, ut eant in Galilæam, ubi me videbunt. Huic interpretationi nihil aliud uidetur obstare, quàm quòd Christus non dicat, nondum ascendam, aut nondum ascendo, sed *nondum ascendi ad Patrem meum*. In promptu responsio est, ita uulgò loqui solemus, nondum discessi, cum significare uolumus nos non tam citò discessuros, sed satis adhuc esse temporis, vt cum amico, qui nos interpellare uult, colloqui possimus. Docuimus etiam alijs in locis sæpe uerba non naturalem, & proprium actum, sed agendi voluntatem, & decretum significare, *uado piscari*, inquit Petrus Ioann. 21. 3. id est, decreui ire ad piscandum; cum enim hoc dicebat, nondum ibat. Respondent alij, *venimus & nos tecum*, id est uenire uolumus, nondum enim veniebant. Eodem modo à Christo dictum est, *nondum ascendi*, id est, nondum ascendere decreui ad Patrem meum. Si ergo Christus omnes mulieres se tangere prohibuit, hoc sensu prohibuit: si solam Magdalenam, ideo solam prohibuit, qui sola hoc modo, & hoc animo tangebat; ideo se a discipulis tangi non prohibet; sed eos potius ad tangendum inuitat, *Palpate*, inquit, & *uidete, quia spiritus carnem, & ossa non habet* Luc. 24. 39. &, *infer digitum tuum huc. & uide manus meas; & offer manum tuam, & mitte in latus meum, & noli esse incredulus, sed fidelis.* Ioann. 20. 27. Cur prius Christus à mulieribus, quàm à viris, & quidem Apostolis visus fuerit, quæri inter interpretes solet. Eius rei una

Cur prius Christus mulierib. quã Apostolis post resurrectionem ap paruit.

statim ratio lectoris animo etiam nõ quærentis occurrit, priores Christum videre mulieres, quia priores quæsiuerunt: digna fuit ea mercede earum diligentia. *Illæ*, inquit, Cyprianus in sermon. de resurrectione, *primæ uiderunt, & cognouerunt, quæ ardentius dilexerunt, quæ deuotius quæsierunt*, & Hieronymus, *Quæ sit quærebant, quæ ita currebant, merebantur obuium habere Dominum resurgentem, & primum audire Auete ut maledictum Euæ mulieris in mulieribus subuerteretur*. At cur mulieres potius, quàm uiri priores, quæsiuerunt? Mulierum studium & pietatem cum Apostolorum studio & pietate comparare nostrum non est, ut dicamus propterea mulieres, non Apostolos Christum ad monumentum venientes quæsiuisse, quod plus in eum studij, & pietatis haberẽt, hoc Deo iudicium relinquamus; aliam nos rationem; quæ in manifesto est, afferre possumus; propterea mulieres Christum quæsiuerunt, quia eius corpus vngere uolebant. Vngere autem mortuos, sicut lauare, & inuoluere non tam uirorum, quàm mulierum erat officium. Non ergo mulieres Christum, sed corpus Christi quærebant, propterea ab angelis reprehenduntur. *Quid quæritis uiuentem cum mortuis?* Luc. 24. 5. Tamen quia hoc ipsum pium officium fuit, remuneratione non caruit, ut primæ Christum uiderent. Alia quoque potuit esse causa, cur Christus mulieribus priusquàm viris uoluerit apparere. Perseuerant mulieres digressis hac illac discipulis non solùm usque ad Christi mortem, sed etiam vsque ad finem sepulturæ Luc. 23. 55. Itaque mulieres resurrectionis eius testes esse poterant, quæ & mortis sepulturæ eius testes fuerant. Sciebat etiam Christus faciliùs mulieres, quàm Apostolos uiso se credituras esse, ut est ingenium mulierum ad credendum magis propẽsum, & facile, quàm uirorum. Euentus id docuit, Apostolos enim etiam viso Christo dubitasse legimus infra versi. 17. & Lucæ 24. 38. 39. mulieres uiso quidem, & audito angelo dubitasse

ex Ioanne colligimus, viso autē Christo dubitasse nullo ex Euangelista colligimus. Voluit ergo Christus per mulieres de sua iam resurrectione persuasas Apostolos ad credendum paulatim præparare. Alias Hilarius, & Ambros. sed allegoricas rationes asserunt. Quærunt alij, cur non ipse Christus prius, quàm angeli mulieribus apparuerit? In promptu ratio est, quia minimè eum Christum esse credidissent, nisi priùs ab angelo de eius resurrectione edoctæ fuissent.

10. *Tunc ait illis Iesus, nolite timere.*) Vero simile est mulieres ad pedes Christi, quamuis vna ex parte repentino perfusas gaudio, quod eum ante se uiderent, alia tamen ex parte tremebundas accessisse, & num phantasma esset dubitantes, antequàm propriùs recognoscerent, & loquentem audirent, propterea dicit illis, *nolite timere.*

Ite renunciate.) Idem eas facere, qđ angeli, iubet, vt angelorum visionem veram fuisse confirmet; ita Christo angeli, angelis Christus mutuam operā præstiterunt.

Fratribus meis.) Quidam fratres à Christo eius cognatos vocatos putāt, vt supra cap. 12. 46. 47. melius omnes discipulos intelligemus, ut dixerat angelus uer. 7. *Citò euntes dicite discipulis eius*, quemadmodum effectus etiā declarauit; mulieres enim non solis Christi cognatis, sed omnibus etiam Apostolis eius nunciauerunt resurrectionem infra uer. 16. & Luc. 24. 10. & Ioan. 20. 18. vocat autem omnes discipulos fratres, quòd, sicut ipse, quamuis alio genere, quàm ipse, Dei filij essent, quia eius faciebant voluntatem, sicut dixerat ca. 12. 49. 50. *Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei? & extendens manum in discipulos suos dicit. Ecce mater mea, & fratres mei; quicunque enim fecerit voluntatem patris mei, qui in cœlis est ipse meus frater, et soror, & mater est.* Narrabo, inquit, *nomen tuum fratribus meis* Psalm. 21. 23. ut ad Hebræos 2. 12. exponit D. Paulus. Hoc loco peropportunè Apostolos fratres appellauit, & vt se Christum esse ostenderet, qui eos iam, cum in media concione esset, digito demonstratos fratres suos esse dixerat, & ut blanda fratrum appellatione deiectos metu eorum animos alleuaret, & ad se visendum inuitaret.

Cur discipuli fratres à Christo appellati.

Vt eant in Galilæam.) Vide quę versu 7. dicta sunt; sciebat Christus Apostolos solo mulierum testimonio in Galilæam ituros non esse, sed facit, quod in se est, & quia expediebat, ut eò irent, seque ibi primùm uiderent, ire nihilominus iubet, multa iam eiusmodi obseruauimus exempla, vbi Christus non id, quod faciendum, sed quod fieri oportere sciebat, fieri iubet.

11. *Quæ cum abyssent.*) Vt Apostolis, quemadmodum Christus, & angeli iusserant, renunciarent.

Ecce quidam de custodibus.) Indicat non omnes custodes venisse ad principes sacerdotum. Cur autem non omnes venerint, diuersæ coniecturæ sunt; aut quòd cæteri animo perterriti nihil aliud haberent curę, quàm vt fugerent, & quasi male functi officij pœnas daturi delitescerent, aut quòd ausi non fuerint id nunciare sacerdotibus non crediturıs, sed in ipsos potiùs culpam, calumniamque coniecturis, quasi præuaricati essent, pecuniaque Christi corpus discipulis vendidissent, & miraculi figmento scelus velare conarentur: aut quòd qui ad sacerdotes uenerant, omnium nomine venerint, vt poeta Iuuencus interpretatur, idque ex vers. 12. colligitur; non enim illis tantùm, qui venerunt, sed illis etiam, qui non venerunt, ut mentirentur, pecunia data est. Sunt, qui putent spe eliciendæ à sacerdotibus pecuniæ milites, illis, quæ uiderant, renunciasse, scientes quamuis auarissimi essent, tamen vsque adeo esse aduersus Christum animatos, & tantopere timere, ne resurrexisse crederetur, vt facilè diuinarent fore, vt pecuniam sibi ad celandam eius resurrectionem darent. Non facilè hoc credo; nec enim se capitis periculo exposuissent spe tam incerta; venerunt ergo, non ut pecuniam

Li. 4. Hist. Euangel.

cuniam emungerent, sed vt officij sui rationem redderent, ne fortassis apud Præsidem tanquam deserti officij rei agerentur.

12. *Et congregati cum senioribus.*) Scribas etiam intelligit; his enim personarum generibus Iudæorum concilium constabat, vt ca. 1.4. docuimus. De testanda sacerdotum cōtra cognitam veritatem indurata malitia; cùm auarissimi sint, mendacium tamen, & damnationem suam emunt. Sed non potest pecunia veritas vinci. Nam illos ipsos, qui ad mentiendum empti fuerant, milites credendum est & gloriosam Christi resurrectionem, & sacerdotum, qui, vt eam obscurarent, pecuniam dederunt, facinus inter familiares suos enulgasse.

14. *Et si hoc auditum fuerit à Præside.*) ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, apud Præsidē, aut coram Præside, id est si fama ad Præsidem peruenerit, hoc enim significat ἐπὶ, vt 1. ad Timotheum 6. 13. ἐπὶ ποντίου πιλάτου apud Pontium Pilatum, aut *sub Pontio Pilato*, vt noster vertit interpres, quasi legarit, ὑπὸ. Fortasse & hoc loco, pro ἐπὶ legit ἀπὸ, quod aliquando, vt alijs locis obseruauimus, cum persona agente in verbis passiuis copulatur; Ideoque vertit *à Præside*. poterant milites meritò à Preside timere, ne ab illo tanquam negligentes, aut præuaricatores punirentur. Contra hoc periculum suam illis sacerdotes vicissim mentiendi operā pollicentur: futurum, vt ipsorum mendacium suo etiam superaddito mendacio Præsidi persuadeant, atque confirment: Præsidem sibi milites defendentibus, qui eos maximè accusare debere videbātur, facilè crediturum. *Emitur*, inquit Hilarius, *à custodibus, qui omnia hæc viderant argento, resurrectionis silentium, & mendacium furti.* Militum autem mendacium subtiliter & eleganter his versibus Sedulius coarguit.

Can. 33. in Matth.

Lib. 5. car.

Fare improbe custos.
Responde scelerata cohors, si Christus, vt audes
Dicere, concluso furtim productus ab antro
Sopitos latuit, cuius iacet intus amictus?
Cuius ad exuuias sedet angelus? an ne beati
Corporis ablator velocius esset putauit
Soluere contectum, quàm deuectare ligatum?
Cùm mora sit furtis contraria? cautiùs ergo
Cum Domino potuere magis sua lintea tolli.
Mentita est vox vana sibi, tamen ista figuram
Res habet egregiam, Iudæis constat ademptum.
Quem nos deuoto portamus pectore Christum.

15. *Et diuulgatum est verbum istud apud Iudæos vsq; in hodiernum diem.*) Nempe Christū à discipulis furto fuisse sublatum, vt Chrysost. hom. 91. in Matth. Euthym. in commēt. Seuerus, & Rabanus apud D. Thomam exponunt. Neque qui aliter interpretetur inuenio, etsi nihil absurdi esse video, si hoc ad id, quod Euāgelista dixerat, referatur, hoc ipsum vel inter ipsos Iudæos diuulgatum fuisse, milites data a sacerdotibus pecunia corruptos dixisse, atque diuulgasse discipulos se dormientibus furatos fuisse corpus; neq; huic interpretationi quidquam ad probabilitatem deesse præter bonum auctorem video. Cæterum eo per se probabilior, quòd, vt hoc diceret, quàm, vt illud, quod omnes interpretes dixisse putant, plus causæ Euangelista videtur habuisse. Magis enim conueniebat historiæ, vt diceret sacerdotum fraudem ne apud ipsos quidē Iudæos latuisse, ne quis existimaret se illis falsum obiecisse crimen; quam vt diceret Iudæos credidisse Christum à discipulis furto sublatum, quod vt exponeret, historia minimè postulabat.

16. *Vndecim autem discipuli,*) Iudas enim aut iam sese laqueo præfocauerat, vt omnium; fere auctorum fert opinio, aut certè spe omni salutis abiecta laqueum cogitabat neque ausus fuerat, postquām Christum vendidisset, ad Apostolorum redire

consortium. Oportebat enim Dauidis impleri prophetiam *fiat habitatio eius deserta, & episcopatum eius accipiat alter* Psalm. 68. 26. vt Petrus Act. 1. 20. interpretantur. Videat, si volet lector, quæ à nobis cap. 27. 5. dicta sunt.

Abierunt in Galilæam.) Non statim, sed post octo, vt minimùm, dies, vt D. Augu. li. 3. de consensu Euang. capitu. 25. ex Euangelistarum historia probat. Multa enim Matth. prætermittit, quæ vt alij testantur Euangelistæ, per octo dies Apostolis adhuc Hierosolymæ conuenientibus facta sunt. Quæ, vt, quo ordine acciderint, intelligantur, alienum non erit ab hoc loco quibus, & quo tempore Christus post resurrectionem apparuerit, obiter explicare. Primùm quidem matri suæ apparuisse, non quòd Euangelistæ factum dicant; sed quod fieri decuerit, credendum est. Nec eorum mihi placet diligentia, qui in hac opinione in animis fere omnium Catholicorum iam inhærente refutanda multum operæ consumunt. Secundò eodem die, quo resurrexit, apparuit Magdalenæ, aut soli, vt Diuus Augustinus, & plerique interpretes putant, aut, vt nos sumus interpretati, vna cum alijs mulieribus, quæ ad sepulcrum simul venerant Ioann. 20. 12. Tertiò, vt maior pars sentit auctorum, omnibus mulieribus, quæ ad monumentum venerant, simul redeuntibus apparuit, quod eodem etiam die factum est. Quartò eodem quoque die Petro creditur apparuisse; aut soli, vt putat Leo nonus in libr. contra Michaelem Constant. ca. 15. aut, vt uero simile est, etiam Ioanni, cum à sepulcro redijssent, ut colligitur ex Luca 24. 34. *surrexit Dominus uerè, & apparuit Simoni*, & ex D. Paulo 1. Corin. 15. 3. 4. 5. *tradidi enim nobis in primis, quod & accepi; quoniam Christus mortuus est secundum scripturas pro peccatis nostris, & quia sepultus est & quia resurrexit tertia die secundum scripturas, & quia visus est Cephæ.* Quintò eodem rursus die uisus est duobus illis discipulis euntibus Emauntem Luc. 24. 13. Sextò eodem die sub uesperum decem discipulis absente Thoma Hierosolymæ domi congregatis apparuit Ioannes 20. 19. unde sequitur eodem uespere, & cum duobus illis discipulis Emanuti cœnasse, ut Lucas scribit, & Hierosolymæ decem discipulis apparuisse. More enim spiritus magna locorum spatia momento temporis permeabat. Hæ sex apparitiones eodem die, quo Christus resurrexit, acciderunt. Septimò octo post dies vndecim simul Apostolis præsente iam Thoma in eadem vrbe Hierosolymorum apparuit Ioannes 20. 26. etsi Hieronymus in monte illo Galilææ, de quo Matthæus loquitur, hanc apparitionem factam putat, minùs, vt mihi videtur, probabiliter. Octauò septem discipulis, Petro, Thomæ, duobus filijs Zebedæi, Nathanaeli, & alijs duobus, quos Euangelistæ non nominant, piscantibus in mari Galilææ visus est Ioann. 21. 1. Quare, quod ibidem Ioann. dicit vers. 14. *hoc iam tertiò manifestatus est Iesus discipulis suis, cum resurrexisset à mortuis*, non sic intelligendum est, quasi ter tantùm prius uisus fuisset, cum sæpius iam apparuisse, vt probauimus, manifestum sit: sed aut, vt Diuus Augustinus interpretatur libro tertio, de consensu Euangelist. capitu. 25. vt illud aduerbium *tertiò* non ad numerum apparitionum, quasi tertiò tunc apparuerit, sed ad numerum dierum, quibus apparuit, referatur. Hac enim ratione tertiò tunc apparuit. Primo enim die, quo resurrexerat, sexies apparuerat. Octo post diebus iterum, nunc piscantibus discipulis tertiò apparuit. Aut, vt ego intelligi posse puto, vt Ioan. non de quauis apparitione, sed de publica, & generali loquatur, qua Christus aut omnibus simul discipulis, aut plerisque omnibus visus est. Nam etsi priuatim matri suæ, Magdalenæ, Petro, duobus discipulis euntibus Emauntem apparuerat, tamen omnibus aut plerisque simul discipulis non nisi bis ante apparuerat: primùm eodem die,

Christus primū B. Virgini post resurrectionem apparuit.

quo

quod resurrexerat absente Thoma: secundo octo diebus post Thoma iam presente: tertiò hoc loco, cum septem discipuli in mari Tiberiadis piscarentur. Nonò apparuit omnibus simul discipulis in monte Galilææ, vt hoc loco Matthęait. Atque hęc, ut Chrysostom. existimat, vltima fuit ante ascensionem apparitio, cui Augustinus decimam addit eam, qua discipulis in cęlum ascendens visus est. Ex D. Paulo 1. Corinth. 16. 6. 7. aliæ duæ apparitiones colligi posse mihi uidentur. *Deinde*, inquit, *visus est, plus quàm quingentis fratribus simul, ex quibus multi manent vsque adhuc, quidam autem dormierunt. Deinde visus est Iacobo.* Quibus si eam etiam addamus, qua D. Paulus post ascensionem in cœlum sibi ἔσχατον vltimò *tanquam abortiuo* visum esse dicit, tredecim omnino Christi apparitiones reperiemus.

1. Cor. 15. 8

In montem, vbi constituerat illis Dominus.) Nihil de monte Christum mulieribus dixisse tradunt Euangelistæ, neque constat an id mulieribus, an Apostolis dixerit; dixisse tamen aliquando ex hoc loco perspicuum est, aut ante mortem, cum illis dixit, postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam, supra capitulo 26. 32. ut putat Euthym. aut post resurrectionem, cum Hierosolymæ discipulis apparuit, ut quidam existimant. Cur in montem discipulos ire iusserit, nō difficilè suspicari possumus, volebat cum illis liberè, & sine arbitris loqui, quod quoties volebat facere, in montem eos seducebat, vt apparet supra capitulo 14. 23. & 15. 29. & 17. 1. vt Euthymiu. admonuit. Quis ille fuerit mons, certum non est. Hoc tantùm constat fuisse iuxta mare Tiberiadis, qui & lacus Genesareth, & mare Galilææ appellabatur capit. 14. 25. & 15. 29. Nam ex monte, vbi discipuli erāt, ad mare illud quasi propinquum piscatum ibant, ut constat ex Ioanne capitulo vigesimoprimo, secundo. Quapropter eorum opinio, qui putant eum fuisse montem, vnde postea Christus in cœlum euectus est, uera esse non potest; quia, hic, ut Matthæus scribit, in Galilæa erat, ille autē, vnde in cœlum ascendit, mille, aut, vt alij volunt, bis mille passus ab urbe Hierosolyma distabat, vt ex Actis capitul. 1. 12. probatur. Alij eum montem fuisse existimant, in quo Christus trāsfiguratus fuerat, quem plerique Taborium appellant, qua de re diximus supra cap. 17. 2.

17. *Et videntes eum adorauerunt.* Id est adhibita extrinsecus adoratione crediderunt, confessique sunt non solùm Christum, sed verum etiam esse Deum, cùm de eius iam resurrectione dubitare non possent. Dubitationi enim adorationem opponit, dùm statim addat *quidam autem dubitauerunt.* Quibus in verbis queri solet, quomodo discipuli post tot tamque apertas uisiones dubitauerint. Nonnulli non ex vndecim discipulis, sed ex aliorum numero, qui discipuli etiam appellabantur, eos, qui dubitauerunt, fuisse putant, cùm eū post resurrectionem nunquam vidissent; in qua sententia Theophylactus est. Alij de illis ipsis Apostolis, qui Christum adorauerunt, dictum existimant; quidam autem dubitauerunt, non quod eodem loco ac tempore, & adorauerint, & dubitauerint, sed quòd illi ipsi, qui nunc in monte adorauerunt, priùs Hierosolymæ dubitassent. Quam etiam interpretationem refert, & approbat Theophylactus. Sed dubium non est, quin Euangelista non solùm tempus à tempore, locum a loco, sed personas etiam à personis distinguere voluerit; alios fuisse, qui crediderunt & adorauerunt, alios, qui dubitauerunt. Manifestum enim est non omnes dubitasse. Non ergo eosdem & dubitasse, & adorasse intelligit. Alij interpretantur nonnullos ex Apostolis simul atque in monte viderunt Christum, adorabundos procidisse, alios cunctatos esse, ac substitisse, non quidem de Christi resurrectione, & diuinitate dubitantes, sed an ille, quem videbant, quemque alias post resurrectionem sæpe viderant, Christus esset. In hac sententia ui-

 dentur

dentur esse Chrysost. homil. in Matth. 91. & Gregorius Nyssenus orat. 2. de resurrectione, & Iuuencus, & Euthym. in comment. Alij, quod Matthæus dicit, *quidam autem dubitauerunt* non ad hanc visionem, quæ in monte Galilææ accidit, sed ad eam, quæ Hierosolymę acciderat, cum Thomas dubitauit, & cum alij discipuli spiritum se videre putauerunt Luc. 24. 37. & Ioannis 20. 25. 27. referendum existimant, voluisse enim studentem breuitati Matthæum omnes visiones, quibus Christus discipulis apparuerat, vna complecti, & quidquid in illis notatu dignum acciderat, indicare. Acciderat autem, ut nonnulli discipuli, maximeque Thomas dubitaret, ideo ergo dixit, *quidam autem dubitauerunt*, non quidem tunc in monte Galilææ, sed prius Hierosolymæ. Dicet aliquis Hierosolymę non solum Thomam, & nonnullos alios, sed omnes omnino discipulos dubitasse, putasseque spiritum se videre Luc. 24. 37. Respondent, qui hanc sequuntur interpretationem, valde, vt mihi videtur probabiliter Lucam communiter dixisse discipulos existimasse se spiritum videre, non quod omnes existimauerint, sed quòd aliqui, sicut dixit supra Matthæus capit. 27. 44. latrones in Christum crucifixum iecisse conuicia, quia vnus latro iecerat. Hęc mihi placet senentia, vt Bedæ etiam & Theophylacto placuisse video.

18 *Et accedens Iesus.*) Sunt, qui putant, hæc non tunc, sed postea in vltima demonstratione, qua se Christus discipulis ostendit, cum vellet in cælum ascendere, accidisse, quod valde mihi probabile videtur. Multa enim capit. 21. à versu 15. vsque ad finem narrat Ioannes à cæteris Euangelistis prætermissa, quæ post montis Galilææ apparitionem, & antequam hęc fierent, quæ nunc Matthæus scribit, contigerunt. Quòd Petrum Christus ter interrogauerit, *Simon diligis me plus his?* quod illi pascendarum ouium suarum curam dederit; quòd qua morte moriturus esset, significauerit, quòd Petrus de Ioanne dixerit, *hic autem quid?* Christus responderit, *Sic eum volo manere, donec veniam, quid ad te: tu me sequere;* quod exierit, *sermo inter fratres, quod discipulus ille non moritur;* quæ omnia in comment. in Ioannem Deo adiuuante explicaturi sumus.

Data est mihi omnis potestas in cælo, & in terra.) Quod antequàm Apostolis potestatem Euangelij prædicandi tradat, datam sibi in cælo, & in terra omnem potestatem dicit, eò spectat, vt doceat se nihil sibi temere arrogare, nihil illis dare, quod non habeat, &, vt vulgò loquuntur, suas illis quodammodo litteras patentes ostendit quibus constet, qua eos auctoritate Apostolos creet, & tantam illis concedat potestatem. Illud durius videri potest, quòd sibi datam omnem potestatem dicat, cùm eam ipse per se habeat. Non præteribant hoc negligenter Arriani, sed contra Christi diuinitatem inter alia scripturæ testimonia hoc etiam Catholicis obijciebant, quasi Deus esse non posset, cui potestas non innata, sed data esset, vt Athanasius in orat. contra Arrian. quòd Deus ex Deo sit verbum, & Cyrillus libro 2. in Ioannem capitulo 73. auctores sunt. Duobus modis ueteres illi patres respondebant. Primùm datam sibi omnem potestatem dixisse Christum, quia, cum homo factus est, eam cum natura humana accepisset, ut nobiscum communicaret. Itaque non tam sibi, quam nobis datam esse significare. Sic Athanasius. Deinde accepisse quidem potestatem, quatenus homo erat, quam, quatenus erat Deus, naturaliter habebat. Sic Gregor. Nyssenus, & Cyrillus Alexandrinus. Poterant sine ulla absurditate concedere etiam, quatenus Deus erat, potestatem omnem, sicut & naturam ipsam diuinam à Patre per æternam generationem accepisse, ut ijdem auctores illud interpretari solent. *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo* Luc. 10. 22. Hæc omnia uere quidem dicuntur, sed non satis meo quidem iudicio

Locus pro diuinitate filij cōtra Arrianos explicat⁹.

dicio ad huius rei explicationem accommodatè. Loquitur enim hic non de qualibet potestate, sed de ea, quam Apostolis dabat, id est, de potestate regni sui spiritualis acquirendi, colligendique, quam ad rem Apostolos mittebat. Et ita loquitur, quasi eam potestatem ante resurrectionem non habuerit; vt alio loco idem Athanas. annotauit. Nam tanquam de re noua dicit, *data est mihi omnis potestas, euntes ergo docete, &c.* Non ergo de ea loquitur potestate, quam vt Deus, nec de ea, quam vt homo, sed de ea, quam vt redemptor hominum habebat, quemque per mortem, & resurrectionem suam sibi cōparauerat. Quia enim omnes homines suo sanguine redemerat, ius habebat eos in regnum suum congregandi, & veluti subditos suos efficiendi. De ea ergo loquitur potestate, de qua illi Psal. 2 8. à Patre dictum est, *Dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ*, de qua Psalm. 109. 1. *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*, & de qua per Esaiam cap. 49. 6. 8. 9. *Ecce dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Hæc dicit Dominus in tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tui. & seruaui te, & dedi te in fœdus populi, vt suscitares terram, & possideres hæreditates dissipatas. vt diceres his, qui vincti sunt, exite, & his, qui in tenebris, reuelamini.* De ea loquitur potestate, de qua Daniel capit. 7. 13. 14. *Aspiciebam in visione noctis, & ecce cum nubibus cæli, quasi filius hominis veniebat, & vsque ad antiquum dierum peruenit, & in conspectu eius obtulerunt eum; dedit ei potestatem, & honorem, & regnum, & omnes populi tribus, & linguæ seruient ei: potestas eius potestas æterna, quæ nō auferetur, & regnum eius quod non corrumpetur.* De ea denique loquitur potestate, de qua apud Ioannem cap. 16. 13. dicit *Confidite, ego vici mundum.* Hanc sibi potestatem per mortem, & resurrectionem suam datam esse dicit, quia eam meruit, *propter quod*. inquit, *exaltauit illum, & dedit illi nomen, quod est super omnem nomen, ut nomine Iesu omnem genu flectatur cælestium, terrestrium, & infernorum.* hoc est, *Data est omnis potestas in cælo, & in terra* qua potestate ad propagandos regni sui fines Apostolos mittit, vt rectissimè mihi videtur lib. 5. aduersus Eutych. Vigilius interpretari. Quòd autem dicit *in cælo & in terra*, propterea dicit. vt vbique se, quemadmodum significat D. Paulus, regnandi potestatem habere dicat, sed ex hoc eius regno quædā pars, id est ea quæ in cælo erat, iam penitus acquisita, & pacata erat; altera, quæ in terris, spirituali bello acquirenda, quam ad rem Apostolos mittebat. Philip. 2. 9. 10.

19. *Euntes.*) Intelligit in vniuersam terram, sicut dixerat, *data est mihi omnis potestas in cælo, & in terra;* ipse enim in cælum, id est in vnam partem regni sui, quæ iam pacata erat, ut in solio suo ad dexteram patris sederet, ascendebat; Apostolos in alteram partem, id est in omnem terrā mittebat, vt ad se omnes homines reuocarent. Id Marcus 16. 15. apertiùs dixit, *Euntes* inquit, *in mundum vniuersum.* Opponit autem vniuersam terram Iudæorum terminis, quibus ante capitu. 10. 5. Apostolorum legationem definiuerat, *In viam* inquit *gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis.* Tunc enim quasi hereditario iure Iudæorum rex esset, ad solos Iudæos Apostolos mittebat; nunc per mortem, & resurrectionem suam in omnes homines regnandi acquisito iure in totum orbem terrarum mittit, declarans nunc per mortem suam disruptam fuisse maceriam, quā regnum suum intra Iudæorum fines septum continebatur, ut ait D. Paulus ad Ephes. 2. 14. ideoque longius nunc esse regni sui limites proferendos *à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum* Psal. 71. 8. nec alios regni, id est Ecclesiæ suæ, quàm orbis terræ fines futuros esse: prius in Iudæa tantum notum fuisse Deum Psal. 75. 2. nunc vbique cognoscendum, *populus*, inquit, *quem non cognoui, seruiuit mihi in auditu auris obe-*

diuit mihi Ps. 17.44.45. *Quæsierunt me, qui ante non interrogabant, inuenerunt, qui non quæsierunt me* Isaiæ 65.1. & *vocabo non plebem meam plebem meam* Osee 2.23. ad Romanos 9.25. Ergo quandoquidem a me missi estis, cui *data est omnis potestas in cælo, & in terra*, & à me vobiscum communicata: hanc enim emphasim habet hoc loco particula *ergo*. *Docete*, non humanam sapientiam, quia nihil est regno meo magis aduersum; *stultitia enim est apud Deum* 1. Cor. 3.19. sed diuinā, quæ apud homines stultitia est; docete crucem meam, *Iudæis quidem scandalum; gentibus autem stultitiam; ipsis autem vocatis Iudæis, ac Græcis Dei virtutem; & Dei sapientiam* 1. Cor. 1.23. Marcus ca. 16. 16. quod docturi essent

Locus explicatus a baptismo contra Anabaptistas.

exponit, *prædicate*, inquit, *Euāgelium omni creaturæ*. Hoc verbo non solum nunc Anabaptistæ, eo insanius hæreticorum genus, quo magis sibi sapere videtur, sed etiam nonnulli antiqui, boniq; auctores abusi sunt, vt Tertullian. in lib. de baptismo, & Nicetas in comment. in orat. Gregorij Nazian. in sanctum baptisma, vt probarent baptismum infantibus, nisi mortis periculum immineret, dandum non esse, quòd Christus eos, qui baptizandi sint, priùs doceri iubeat, & infantes doceri non possint. Non animaduertunt Christum hoc loco non vetare baptizari eos, qui doceri non possunt, sed tantùm iubere omnes, qui priùs docti fuerint, baptizari. Reliquos verò, qui nondum doctrinæ capaces sunt, si saluos esse velimus, baptizari oportere non hic, sed alio loco docuit Ioann. 3.5. *nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei*. Quapropter Caluinus, & eius hæresis sectatores, qui eum Ioannis locum non de baptismi sacramento, sed de fidei regeneratione intelligendum esse contendunt, nullo scripturæ testimonio satis efficaci probare possunt infantes baptizari oportere. Et quidem cum Caluini de pseudobaptismo aduersus Anabaptistas librum lego, ridere soleo, videreque mihi videor hominem hæreticum, dum suis, non Ecclesiæ armis aduersus alios hæreticos pugnare vult, turpiter in pugna succumbentem.

Locus contra Caluinistas de missione Doctorū & pastorū explicatus.

Et absurdiùs, & insolentiùs eodem verbo Caluinistarum interpretes abutuntur, neque Romanum Pontificem, neque vllum alium Ecclesiæ Catholicæ Episcopum Apostolorum successorem dici posse, cùm Apostoli ad docendum missi sint, ipsi non doceant. Quid Caluinistarum Ministri? an Apostolorum successores sunt? at illi quidem docent, sed, vt omnes faciunt hæretici, Apostolis contraria docent. Cæterùm, vt de doctrinæ genere nihil dicamus, quod nostrum omni antiquitate probatum, ipsorum omni antiquitate damnatum est, de hoc solùm disputemus loco. Obijciunt illi nobis, quòd Episcopi nostri non doceant. Obijciamus illis nos, quòd illi quidem doceant, sed ad docendum missi non fuerint, quemadmodum Apostoli missi sunt; *data est mihi*, inquit, *omnis potestas in cælo, & in terra: Euntes ergo docete*. Multo faciliùs nos probare possumus Episcopos nostros docere, quàm illi se à Christo ad docendum missos esse. Nam non solùm Episcopi nostri, sed ipsi etiam imperiti sacerdotes, quos isti Molossi canes, canes mutos, & non ualentes latrare, vocare solent, etiamsi nullum dicant verbum, meliùs tamen, quàm illi docent, dum venientes Caluinistas & cæteros hæreticos insolentem, nouamque doctrinam afferentes digito demonstrant.

Baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti) Doctrinæ baptismi coniungit sacramentum, non, vt Caluinus delirat, tanquam acceptæ iam gratiæ sigillum, sed tanquam doctrinæ fideique signaculum atque professionē. βαπτίζειν, Græcis aqua mergere, lauare, abluere, &, vt Tertullianus solet vertere, tingere significat.

Aqua baptismi materia necessaria.

Itaque ipsa verbi proprietate sacramēti materia declaratur, aqua baptismum confici debere, quemadmodum Christus ipse apud Ioan. ca. 3.5. magis expressit, *nisi*, inquit, *quis renatus fuerit*

rit

vit ex aqua, & Spiritu sancto. Constat etiam Apostolos nunquam aliter, quam aqua baptizasse; propterea enim inter Chisti, & Ioannis discipulos æmulatio nata est, quòd Christi discipuli, sicut Ioannes faciebat, aqua baptizarent, Ioannes 3.26. Philippus etiam Eunuchum illum Candacis reginæ ita proculdubio instituerat debere eos, qui in Christum credidissent, aqua baptizari. Cum enim ad aquam quandam peruenissent, *ecce*, inquit, Eunuchus, *aqua, quis prohibet me baptizari?* Act. 8.36. & c.10.46.47. *respondit Petrus, nunquid aquam quis prohibere potest, vt non baptizentur hi, qui Spiritum sanctum acceperunt sicuti & nos?* Id ex figuris etiam per Apostolos declaratis manifestum est. Scribit Paulus 1.Corint. 10.2. Patres veteris testaméti in mari baptizatos esse. Scribit D. Petrus 1.epist.cap.3. 21. sicut in diluuio per aquam octo animæ liberatæ sunt; ita nunc similis formæ baptismum multos homines liberare. Vnde colligitur, quemadmodum mare, & diluuium aqua constabat, ita baptismum ia aqua perfici debere. Hinc Seleuci, & Herminæ hæresis refutatur, qui, vt lib. de hæresibus ad Quoduult Deū cap.59. auctor est Augu. sine aqua baptizandum putabant, quòd vbique cum Ioannis baptismus cum baptismo Christi comparatur, ille aqua, hic Spiritu sancto, & igne perfici dicatur, *Ego*, inquit, *baptizo vos in aqua in pænitentiam, qui autem post me venturus est, fortior me est, cuius non sum dignus calceamenta portare, ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, & igni* Matth. 3.11. Marci 1. Luc. 3.16. Ioannes 1.26.33. Act. 11.16. Audiui ego meis auribus Caluinianum Ministrum similia dicentem nostramque ridentem, vt ille vocat, simplicitatem, & ignorantiā, quòd crederemus baptismum necessariò debere aqua constare. Non enim, inquiebat, magis aqua, quàm igne cōstare debet, cùm pluribus locis Christus igne, quàm aqua baptizaturus dicatur. Sic isti boni doctores scripturam interpretantur. Cum ergo Christi baptismus baptismo Ioannis opponitur, & Ioan. aqua, Christus igne, & Spiritu sancto baptizare dicitur, non est sensus Christum aqua baptizaturum non esse, sed non sola aqua baptizaturum, vt Ioannes baptizabat, sed præter aquam, quæ extrinsecus adhibetur, Spiritum sanctum intrinsecus effusurum esse, qui immisso specie linguarum igne significetur, vt die Pentecostes factum est, quemadmodum Damascenus lib. 4. de fide orth. c. 10. interpretatur. Quare ex his locis tantum abest, vt colligatur baptismum aqua constare non oportere, vt alter potius Caluinistarum error inde manifestissimè refutetur, quòd inter Ioannis & Christi baptismum nihil discriminis esse dicant; sed contra hūc errorem c.3.11. copiosè disputauimus. Forma quoque baptismi præscribitur his verbis. Nam licet ex hoc loco, si quis subtiliter, & pertinaciter tergiuersari velit, satis apertè probari non possit hāc, qua vtimur, baptismi formam esse oportere, *Ego te baptizo in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*: tamen Ecclesiæ traditione verborum sensum interpretante probatur. Sic enim semper Ecclesiam baptizasse inde perspicuum est, quòd quæcūque alia vsi sunt forma, ab Ecclesia damnati sunt. Excommunicantur can. Apos. 49. omnes Episcopi, & presbyteri, qui aliter, quam in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti baptizauerint. Iudicati sunt Marcionistæ uerum non dare baptismum, quòd hac forma non vterentur apud Irenæum lib. 1. c. 13. & apud Epiphanium heres. 34. Propterea Paulianistarum baptismus in Concilio Niceno capit. 19. damnatus est, quia hac verborum forma non vtebantur, vt ex Concilio 6. Carthag. can. 19. & ex Innoc. 1. epistola 22. cap. 5. colligitur. Hac ergo ratione omnes argutiæ, quibus horum verborum sensus deludi potest, refellendæ sunt, ve si quis dicat sensum non esse *baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*, id est inuocato, aut appellato nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti; sed baptizantes eos auctorit. Patris, & Filij, & Spiritus sancti: quemadmodum

De forma & verbis baptismi.

modum multis locis baptismum in nomine Christi datum legimus, non quòd, qui baptizabat, diceret, Ego te baptizo in nomine Christi, sed quod Christi auctoritare baptizaret; vt alio loco dicturi sumus: præterea si quis dicat, non sequi ex hoc loco debere eum, qui baptizat, dicere, Ego te baptizo in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti; id enim Christus non dicit, sed satis esse, si aquam fundat, & dicat, in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti; denique si quis argumentetur posse hæc verba per disiunctionem intelligi, vt sensus sit, baptizantes eos in nomine Patris, uel Filij, uel Spiritus sancti, quam interpretationem videtur euentus probare posse, sæpe enim in nomine solius Christi datum ab Apostolis fuisse baptismum multi graues Auctores sunt, istas, inquam, omnes subtilitates vna Ecclesia traditio optima sacrarum litterarum interpres omnino dissipat. Neque enim disputamus, quomodo hæc uerba intelligi possunt, sed quomodo debeant. Debent autem eo intelligi sensu, quo à Christo dicta sunt, non quem sibi quisque animo finxerit. Hoc autem à Christo sensu dicta fuisse, vt Apostoli cum baptizarent, dicerent, *Ego te baptizo in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*, vsu, & traditione constat Ecclesiæ, quæ his semper, aut idem significantibus verbis baptizauit. Quomodo autem Apostoli aliquando in nomine Christi baptizasse dicantur Act. 2. 38. loco magis ideo disputabimus. Potest meritò quæri, cur Christus voluerit hac forma dari baptismum. Multæ rationes eius rei afferri possunt. Prima vt declararet, unde uim baptismus haberet, nimirum ex Patre, qui filium suum misit, vt pro hominibus moreretur; ex Filio, qui baptismum instituit, & suo quodammodo sanguine irrigauit, & fertilem, uberem, efficacem effecit; ex Spiritu sancto, qui sicut aqua extrinsecus corpora, ita ipse intrinsecus animos sanctificando lauat. Secunda, ne, qui baptizabantur, humanum tantùm aliquid se recipere putarent, & non solùm homines dicendo, *Ego sum Pauli, ego Apollo*. 1. Corinthi. 1. 12. sed Deum ipsum quodammodo diuiderent dicentes, Ego sum Patris, Ego sum Filij, Ego sum Spiritus sancti, si in vnius tantum personæ nomine baptizarentur. Tertiam rationem Fulgentius adducit in libro de fide orthodoxa ad Donatum, vt homines eundem regenerationis suæ Auctorem esse intelligerent, qui generationis Auctor fuerat, Patrem, Filium, & Spiritum sanctum. Sensus ergo uerborum est, baptizantes eos non vestro nomine, sed nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, id est declarantes, atque testantes id quod facitis non uestra, sed Dei Patris, & Filij, & Spiritus sancti persona facere, ne vester, sed Dei baptismus esse credatur, sicut de baptismo Ioannis innumeris locis scribit Augustinus, propterea Ioannis baptismum uocatum fuisse, quòd suo nomine, atque persona, licet aut iussu, aut instinctu Dei, non autem Dei persona baptizaret. Itaque hæc uerba, *in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*, non tantùm ad verbum baptizantes, sed etiam ad eos, qui baptizant, referenda sunt. Porrò ex hoc loco rectè veteres Auctores Trinitatis mysterium probauerunt; hinc ab illis Sabelliani refutati, qui ex hoc etiam loco suum errorem confirmare conabantur, Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum unam tantùm esse personam, quòd Christus non dixerit baptizantes eos in nominibus, sed in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Refellit eos D. Basilius epistol. 64. hinc potius colligi tres esse personas, vnam naturã, quia cum Pater, Filius, & Spiritus sanctus, ut tres distinctæ personæ nominentur, unum tamen illis diuinitatis nomen, una auctoritas sit. Hinc alij aduersus Arrianos Patris, Filij, & Spiritus sancti diuinitatem, æqualitatemque probauerunt, nec enim nos in nomine ullius creaturæ baptizari. Sic Athanas. sermo. 3. contra Arrianos, & in orato. de æterna substantia Filij, & Spiritus sancti contra Sabellij

Cur Christus baptismum dari voluerit in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti.

Libr. 6. de Bapt. contra Donatistas c. 9. 19. 11. &c.

Sabellij gregales, & in orat. in hoc dictum, *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo* Luc. 10. 22. & in disputat. contra Arrium in Concilio Niceno habita & in epistola ad Serapionem contra eos, qui dicebant Spiritum sanctum esse creaturam, & in professione regulæ Catholicæ & Hilarius libro 2. de Trinitate, & Gregorius Nazianz. in oratione habita coram centum quinquaginta Episcopis, & oratione 5. de Theolog. & Ambros. libro 1. de Spiritu sancto, cap. 14. & Didymus libro 2. de Spiritu sancto, & Theodorit, lib. 5. hæreticarum fabularum ca. de Spiritu sancto, & Fulgent. in lib. contra obiectiones Arrianorum, & libr. de fide orthodoxa ad Donatum, & libro de incarnatione, & gratia Domini nostri Iesu Christi capit. 9. Marcus addit ad hæc verba capi. 16. 16. 17. *Qui crediderit & baptizatus fuerit, saluus erit: qui verò non crediderit, condemnabitur. Signa autem eos, qui crediderint, hæc sequentur: In nomine meo dæmonia eijciēt.* &c. utraque re baptismi effectum significans. Saluos enim nos facit non sola fides, sed etiam baptismus, ut D. Petrus scribit 1. epist. 3. 21. Quod autem dicit, *signa autem eos, qui crediderint, hæc sequentur*, nō solum, qui crediderint, intelligit, sed etiam, qui baptizati fuerint. Nam qui credebant antequàm baptizarentur, huiusmodi miracula facere non solebant; cuius rei in Actis Apost. capi. 19. 6. illustrissimum exemplum est. Nec ita intelligendum quasi omnes, qui baptizarentur, hæc miracula facturi essent; quia multi facturi erant, & ij non solùm suo, sed aliorum etiam nomine, & commodo facturi, ut & sua, & ipsorum fides corroboraretur, generaliter loquitur, *Signa autem eos, qui crediderint, hæc sequentur*. Neque semper ea signa sequutura esse intelligit, sed cum ad fidei confirmationem erit necessarium, quasi dicat, eorum, qui crediderint, fides miraculis confirmabitur. Sed finem illum Euangelij Marci copiosius in eius comment. explicabimus.

20. *Docentes eos seruare omnia, quæcunque mandaui uobis.*) Post fidem, & baptismum præceptorum obseruationem adiungit, indicans, neque fidem, neque baptismum ad salutem satis esse, nisi Dei etiam præcepta seruemus, ut hoc loco Theophylactus obseruauit.

Et ecce ego uobiscum sum.) Mittebat ad docendum, quasi ad pugnam cum vniuerso terrarum orbe suscipiendam, Apostolos; uerendum erat, ne tanti operis mole, & futurorum periculorum præuisione desponderent animos. Iubet eos forti animo esse, & contra omnia pericula confidenter obsistere, se illis affuturum esse, & quidem non serò, sed opportunè. Hanc vim habent duæ illæ dictiones, *Ecce*, & *ego*. Nam *ecce* præsens, & opportunum significat tempus, quasi dicat, simulatque opus erit, vobis adero improuisus, & vt in prouerbio est Deus è machina. Dictio autem *ego* significat eum, qui eos ex omnibus periculis liberare possit: quemadmodum si pugnanti militi dux dicat, bono, fortique animo esto, ecce ego tibi opem fero, vt Io. 16. 33. discipulis dicit, *confidite, ego uici mundum*. Ego igitur vobiscum sum, qui mundum vici, cōtra quem vos pugnaturi estis; ego vobiscum sum, contra quem princeps huius mundi non habet quicquam Io. 14. 30. ego vobiscum sum, cui pater promisit fore, vt poneret omnes inimicos meos scabellum pedum meorum Psal. 109. 1. Variant veterum auctorum de huius loci interpretatione sententiæ. quidam Christum non de humana, sed de diuina natura loqui putant, qua vbique præsens est, vt D. Aug. tract. in Io. 60. & Fulg. libr. 3. contra Thrasymundum, & libro de Incarnatione, & gratia Domini nostri Iesu Christi capi. 9. At aliquid minus generale Apostolis Christum promittere manifestum est. Aliter enim cum illis, quàm cum cæteris rebus, quā que cum cæteris hominibus se futurū significat. Alij ergo de diuina prouidentia interpretati sunt, per quē Deus, hominibus magis, quàm rebus mutis, & inter homines iustis adesse dicitur.

Itaque

Itaque significare Christum se, etiam si discedat, tamen cum illis futurum esse, quia Spiritum sanctum suo loco missurus erat, vt eos omnem veritatem doceret; vt eos dirigeret, ac gubernaret, quemadmodum Ioann. 14.18. dixerat. *non relinquam vos orphanos*, Ad hunc modum Cyrill. Alexan. lib. 7. de Trinitate, & Saluianus li. 2. de vero iudicio, & prouidentia Dei, & Leo epi. 31. & 92. interpretantur. Quæ omnia vera quidem sunt; cæterum non tantum, quid uerum sit, sed quid ad sensum huius loci maximè accommodatum, quærimus. Fateor Christum, quatenus Deus est, vbique esse, sed aliam hic præsentiam suam Apostolis pollicetur; fateor Christum misso Spiritu sancto Ecclesiam vsque ad cōsummationem seculi gubernaturum, idq; ex hoc loco colligi nō nego, quemadmodum illi, quos modò nominauimus, auctores rectè collegerūt, sed nō quærimus, quid ex eo, quod Christus dixit colligatur, sed quid dicere voluerit. Optime mihi Cryst. hom. in Matth. 91. D. Hieron. in epist. ad Damasum, Prosper lib. 2. de vocatione gentium c. 2. Beda, & Euthy. hoc loco uidentur exposuisse, vt Christus non solum de diuina, sed de humana etiam pręsentia loquatur; non quòd quatenus homo est, corpore cum Apostolis futurus esset presens, sed quòd fauorem, & auxilium suum præsentiam appellet, quod non solum, quatenus Deus, sed etiam, quatenus homo, Apostolis præstiturus erat. Dicitur enim cum illis futurus esse, quia auxilio illis omnibus in reb. futurus erat; sicut Deus dicitur cum Ioseph fuisse, & cum eo in foueam descendisse, quia illi etiam incarcere opem tulit. *Venditum*, inquit,
Sap. 10.13. *iustum dereliquit, sed à peccatoribus liberauit eum, descenditque cum eo in foueam*, & Act. 7. 9. *Et Patriarchæ æmulantes Ioseph venaiderūt in Aegyptum, & erat Deus cum eo*, & ut Psal. 33. 20. dicitur, *Multæ tribulationes iustorum, & de omnibus his liberabit eos Dominus*; & vt 2. epist. ad Timo. 3. 11. scribit D. Paulus Deum se ex omnibus persequentibus eripuisse, & vt Christus cū Stephano fuit, cum lapidaretur, quia eum in cęlo stantem, & quasi manum porrigentem, auxiliumque ferentem Stephanus vidit Act. 7. 56. & quemadmodum Deus Ieremiæ prophetæ officium recusanti dicit, *Ne timeas à facie eorum, quia tecum ego sum, vt eruam te, dicit Dominus*. Iere. 1. 8. & vt Ezechieli dicit c. 3. 8. 9. *Ecce dedi faciem tuā valētiorē faciebus eorum, & frontem tuā duriorem frontibus eorum, vt adamantem, & vt silicem dedi faciem tuā, ne timeas eos, neque metuas à facie eorum*, id est, fortes quidem illi sunt, sed ego te fortiorem faciam, hoc est, *Ecce ego vobiscū sum vsque ad consummationem seculi*, missis enim ad pugnam auxilium pro mittit, & vt ait Prosper, *cum sicut oues* Li. 2. de vocat. Gentium, c 12.
introieritis in medium luporum, nolite de vestra infirmitate trepidare, sed de mea Matt. 10. 16.
potestate confidite, qui vos vsque ad consummationem seculi in omni hoc opere non derelinquam; nō ad hoc vt nihil patiamini, sed quod multo maius est, præstiturus, vt nulla sæuientium crudelitate superemini. In mea enim potestate prædicabitis, & per me fiet, vt inter contradicentes, inter furentes Abrahæ filij de lapidibus suscitentur; ego insinuabo, quod docui; ego faciam. quod promisi. Deniq; quemadmodum cum ad prædicandū Iudæis Euangelium Apostolos mitteret, præsentiam illis & auxilium Spiritus sancti promisit c. 10. 19. 20. *Cum autem tradent vos, nolite cogitare, quomodo, aut quid loquamini, non enim vos estis, qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in uobis*; ita nūc ad docendas omnes gentes missis suam præsentiam, ac auxilium pollicetur.

Vsque ad consummationem seculi.) Indicat se non cum solis Apostolis, sed cum omnibus, qui in eorum locū successuri erant, loqui, quos etiam Apostolos futuros esse significat. Nec enim vndecim illi, quibus cum loquebatur, vsque ad consummationem seculi victuri erant, vt D. Augu. lib. 6. de Genesi ad litteram ca. 8. & Theophyl. in huius loci comment. annotauerūt. Melius, quàm Hieronymus, qui his verbis significari putat Apostolos vsque ad consummationem seculi victu

ros esse, quia etiamsi corpore mortui sunt, semper animo viuunt. Cæterùm non promittit Christus se illis in cœlo, vbi opus nõ est; sed in terra, in puluere, in arena, in certamine affuturum. Illud D. Hieronymus aduersus Heluidum, & Gregorius Nazian. orat. 4. de Theologia rectè monuerunt, præpositionem illam *usque* non excludere tempus, quod post consummationem seculi futurum est, quasi significet Christus post seculi consummationem se cum illis futurum non esse. Qua de re cap. 1. 25. disputauimus. Atque hac ratione ineptè quędam recentiorum Hebræorum argutiæ refelluntur. Non enim dicitur, nisi quod dubium esse poterat. Dubium non erat, quin post consummationem seculi Christus cum Apostolis suis in regno suo futurus esset; an autem in certamine cum illis futurus esset, de eo poterat dubitari; sicut Psal. 109. 1. Pater dicit filio, *Sede à dextris meis, Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*, non enim significat, postquam eius inimici subiecti fuerint, ad dexteram Patris sessurum non esse: quin tunc magis quodammodo sedebit, quia magis eius gloria, maiestasque demõstrabitur. Quanquam si ea interpretatio, quam modò adhibuimus uera est, nihil absurdi sequitur, si dicamus ea dictione *usque* sequens tempus excludi. Nam eo modo, quo se Christus cum Apostolis vsque ad cõsummationem seculi futurum dicit, id est pugnantes adiuuando, post seculi consummationem quia non pugnabunt, sed regnabunt, cũ illis non erit. Erit autem alio modo, quia edent, & bibent super mẽsam eius in regno ipsius Luc. 22. 30.

Significatio particularum vsq; & donec in scriptura.

SANCTVM

SANCTVM IESV CHRISTI EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

CAPVT PRIMVM.

Matth. 3. a.1. Malac. 3. a.1. Isa.40.a.3 Io.1.c.15. Luc.3.a.4.

1 INITIVM Euangelij Iesu Christi, Filij Dei.
2. Sicut scriptum est in Isaia propheta: Ecce
ego mitto angelum meum ante faciem tuã
qui pręparabit viam tuam ante te. 3. Vox cla
mantis in deserto: Parate viam Domini, re-
ctas facite semitas eius. 4. Fuit Ioannes in de
serto baptizans, & prædicans baptismum pœnitentiæ in remis-
sionem peccatorum. 5. Et egrediebatur ad eum omnis Iudææ
regio, & Ierosolymitæ vniuersi, & baptizantur ab illo in Iorda-
nis flumine, confitentes peccata sua. 6. Et erat Ioannes vestitus
pilis cameli, & zona pellicea circa lũbos eius, & locustas, & mel
siluestre edebat. Et prædicabat dicens: 7. Venit fortior me post
me: cuius non sum dignus procumbens soluere corrigiam cal-
ceamentorum eius. 8. Ego baptizaui vos aqua, ille vero baptiza
bit vos Spiritu sancto. 9. Et factum est: in diebus illis venit Ie-
sus à Nazareth Galilææ: & baptizatus est à Ioanne in Iordane.
10 Et statim ascendens de aqua, vidit cœlos apertos, & Spiri-
tum tanquã columbam descendentẽ, & manentẽ in ipso. 11. Et
vox facta est de cœlis: Tu es filius meus dilectus, in te compla-
cui. 12. Et statim Spiritus expulit eum in desertum. 13. Et erat
in deserto quadraginta diebus, & quadraginta noctibus: & ten
tabatur à Satana: eratq; cum bestijs, & angeli ministrabant il-
li. 14. Postquã autem traditus est Ioannes, venit Iesus in Gali-
læam, prædicans Euangelium regni Dei, 15. & dicens. Quoniã
impletum est tempus, & appropinquauit regnũ Dei: pœnitemi
ni, & credite Euangelio. 16. Et præteriens secus Mare Galilæę,
vidit Simonem, & Andreã fratrẽ eius, mittentes retia in mare,
(erant enim piscatores.) 17. & dixit eis Iesus: Venite post me, &

Matth. 3. a.5. Leu.11.c. 22. Matth. 3. c.12. Lu.3.c.16. Io.1.d.27. Act.1.a.5. & 2.a.4. & 11.c.16. & 19.a.4. Lu.3.c.22. Io.1.d.32. Matth. 4. a.1. Luc.4.a.1. Matt.4.b.2.12. Lu.4.c.14. Io.4.f.43. Matth. 4. c.18. Luc.5.a.2.

faciam vos fieri piſcatores hominum. 18. Et protinus relictis re
tibus, ſecuti eum 19. Et progreſſus inde puſillum, vidit Iacobũ
Zebedæi, & Ioannem fratrem eius, & ipſos componentes retia Matth. 4. b.13.
in naui: 20 & ſtatim vocauit illos. Et relicto patre ſuo Zebedęo Lu.4.c.31.
in naui cum mercenarijs, ſecuti ſunt eum. 21. Et ingrediuntur Matth. 7. d.28.
Capharnaum: & ſtatim ſabbatis ingreſſus in ſynagogam, doce Lu.5.c.32.
bat eos. 22. Et ſtupebant ſuper doctrina eius: erat enim docens
eos, quaſi poteſtatem habens, & non ſicut Scribæ. 23. Et erat
in ſynagoga eorũ homo in ſpiritu immũdo: & exclamauit, 24.
dicens: Quid nobis, & tibi Ieſu Nazarene: veniſti perdere nos?
ſcio qui ſis, Sanctus Dei. 25. Et comminatus eſt ei Ieſus, dicens:
Obmuteſce, & exi de homine 26. Et diſcerpens eũ ſpiritus im
mundus, & exclamãs voce magna exijt ab eo. 27. Et mirati ſunt
omnes, ita vt conquirerent inter ſe dicentes: Quidnam eſt hoc?
quænam doctrina hæc noua? quia in poteſtate etiam ſpiritibus
immundis imperat, & obediunt ei. 28. Et proceſſit rumor eius Matth.8. b.14.
ſtatim in omnem regionem Galilææ. 29. Et protinus egredien- Lu.6.f.42.
tes de ſynagoga, venerũt in domũ Simonis, & Andreæ cũ Iaco-
bo, & Ioanne. 30 Decumbebat autem ſocrus Simonis febrici-
tans: & ſtatim dicunt ei de illa 31. Et accedens eleuauit eam ap
prehenſa manu eius: & continuo dim ſit eam febris, & miniſtra
bat eis 32. Veſpere autẽ facto cũ occidiſſet ſol, afferebãt ad eũ
omnes male habentes, & dæmonia habentes: 33. & erat omnis
ciuitas cõgregata ad ianuã 34 Et curauit multos, qui vexaban Lu.4.f.42.
tur varijs languoribus, & dęmonia multa eijciebat, & non ſine-
bat ea loqui, quoniam ſciebant eũ. 35. Et diluculo valde ſurgẽs,
egreſſus abijt in deſertum locum, ibique orabat. 36. Et proſe-
cutus eſt eum Simon, & qui cum illo erant. 37 Et cum inueniſ-
ſent eũ, dixerunt ei: Quia omnes quærũt te. 38. Et ait illis: Ea-
mus in proximos vicos, & ciuitates, vt & ibi prædicẽ: ad hoc.n.
veni. 39 Et erat præ dicans in ſynagogis eorum, & in omni Ga
lilæa, & dæmonia eijciens. 40. Et venit ad eum leproſus depre Matth.8. a.2.
cãs eũ: & genu flexo dixit ei: Si vis, potes me mũdare. 41. Ieſus Luc.15.c. 12.
autem miſertus eius, extendit manum ſuam: & tangens eũ, ait
illi; Volo: Mundare. 42 Et cum dixiſſet, ſtatim diſceſſit ab eo
lepra, & mundatus eſt. 43 Et comminatus eſt ei, ſtatimque eie-
cit illũ: 44. & dicit ei: Vide nemini dixeris: ſed vade, oſtende te
principi ſacerdotũ, & offer pro emũdatione tua, quæ præcepit
Moyſes in teſtimoniũ illis 45. At ille egreſſus cępit pdicare, & Lu.14.a.3.
diffamare ſermonẽ, ita vt iã nõ poſſet manifeſte introire in ciui
tatẽ, ſed foris in deſertis locis eſſet, & cõueniebãt ad eũ vndiq;.

IN CAPVT I.

MVLTA sunt necessariò à quattuor Euangelistis eandem scribentibus historiam communiter dicta, & à nobis in commentarijs in Matthæũ explicata; quæ si in singulis repetere vellemus, laborem nobis accumularemus non necessarium, lectori verò docto præsertim, & delicato fastidium pareremus intolerabile. Quòd si vt fieri à nonnullis solet, quoties commune aliquid, & iam à me expositum occurreret, eò, vbi exposuissem, lectorem mitterem; minus mihi laboris, minus illi fastidij esset; non esset tamen nihil. Vtrumque fere deuitabimus, si mecum ille conueniat, ut quoties in posteriore aliquo Euangelista aliquem prioris locum idem dicentis ad marginem notatum uiderit, eò se sponte sua conferat, etiam à me non missus, si copiosiorem fortasse desiderabit explicationem. Id in Marco potissimum accidet, qui Matthæi Euangelium ijsdem plerumque sententijs, ijsdem sæpe verbis, paucis additis, paucis detractis in compendiũ videtur redegisse; vt nemo mirari debeat, si multo in Marco, quàm in cæteris breuiores erimus. Debet prudens lector in lucro verborum breuitatem ponere, modò nihil illi pereat de lucro sententiæ. Nos quidem certè in maximo ponimus, ne tempus rebus impendendum necessarijs, in non necessarijs consumamus. prope finem uitæ, longe finem operis intuentes.

Euangelium secundum Marcum.) Quæ sit horum verborum uis, & cuius sint auctoris, ipsiusue Euangelistæ, an alterius cuiuspiam, qui suum cuique Euangelistæ titulum adiecerit, in Matthæi titulo disputauimus. De Marco, quia minus, quàm ceteri Euangelistæ notus fuit, nonnulli dicendum. Et quidem, quæ ad Euangelij scriptionem pertinebant, in communi ad quattuor Euangelistas præfatione ante Matthæum posita à nobis dicta sunt. De homine nunc agimus, quis cuiasque fuerit, & quid egerit in vita memorabile. Filium fuisse Mariæ ciuis Ierosolymitanæ, eius ad cuius domum Petrum vinculis ab angelo solutum Lucas Actor. 12. 12. de nocte venisse tradit, Græcus Scholiastes Act. 12. 12. & Dorotheus in Synopsi, & Theophy. & Euthy. in comment. huius loci auctores sunt, & opinionem ipsa nominis similitudo nullo etiam Auctore probabilem facit. *Considerans*, inquit Lucas, *uenit ad domum Mariæ matris Ioannis, qui cognominatus est Marcus, ubi erant multi cõgregati, & orantes.* Quod etiam matrem ex filio describit, & indicat eum & Christianum, & matre nobiliorem fuisse, qualem Marcum cum sanctitatis opinione, tùm Euangelij prædicatione, scriptioneque fuisse constat. Dissentit tamen, vt videtur Euseb. libro historiæ Eccles. 7. capitu. 20. Ioannem hunc cognomento Marcum alium, quàm Euangelistam fuisse significans. Cui sententiæ illud fauet, quòd Paulus Actor. 16. 37 aliquid in eo fuisse indicet culpę, quam ob rem in consortium admittendus non esset; quod de Euangelista sine certis credere coniecturis haud scio, an satis propensi ad pietatem sit ingenij. Ac mirum profectò est, si proprium illi Ioannes nomen erat, à nemine Auctore vetere Ioannem appellatum. Cùm ergo scriptura priorem illum, quasi proprio, & vsitato nomine Ioannem, posteriorem hunc & eadem scriptura, cum de eo certè loquitur, & omnes Auctores antiqui Marcum appellent, diuersos fuisse credendum est. Hæc mihi magis placet opinio, & auctorem grauiorem Eusebium, & probabiliores coniecturas habens. Nam nominum quidem similitudo, illa, quam alij auctores secuti in contrariam sententiam abierunt, nihilo maior,

De Marco Euangelista, quis, cuiusque fuerit.

maior, quàm dissimilitudo est. Etenim, vt ambo Marci similes, ita Ioannis nomine dissimiles sunt. Et potuit Marcus ille alter, cui Ioanni nomen erat, alia ratione nobilis esse, vt non ex eo mater cognosceretur; sicut Alexander ille, & Ruffus Simonis Cyrenensis filij, ex quibus Marcus capitul. 15. 21. describit patrem. Constantior, veroque similior omnium fere auctorum sententia est hunc eum fuisse Marcum, de quo Petrus 1. epistol. capitul. 5. 13. scribit filium suum vocans; aut quòd eum paterno, singularique amore prosequeretur, aut quòd eum in Christo genuisset. Discipulum enim fuisse Petri Iren. libr. 3. capitul. 1. Euseb. libr. 2. histor. Ecclesiast. capitul. 14. Epiphan. hæresi 51. Chrysostom. homil. 59. in Matthæum, & Hieronymus in vita Marci tradunt, atque comitem in Euangelij predicatione fuisse eius omnes affirmant. Ab eo etiam baptizatum fuisse in sermone de Marco Euangelista apud Petrum Damianum lego. Meretur aliquam fidem non malus auctor, & id confirmat, quòd Petrus filium appellet suum, vt solemus, quos baptizauimus, appellare, quemadmodum & baptismus ipse ad Tit. 3. 5. regeneratio vocatur. Cæterum non conuenit, quod Origen. in libro de recta in Deum fide, & Epiphan. hæresi 51. & Doroth. in Synopsi scribunt eum vnum ex septuaginta duobus fuisse discipulis. Addit Epipha. vnum ex illis fuisse, qui, audito sermone de edenda carne, bibendoque sanguine Christi ab eo offensi discessissent à Petro uerò ad Christum reuocatum. Verum ex ijs Auctoribus, qui Petrum de Marco hoc Euangelista loqui putant, ij, qui eum Mariæ Ierosolymitanæ filium fuisse dicunt, eundem esse, de quo Lucas Actorum 12. 12. 25. & 15. 37. 39. & Paulus ad Colos. 4. 10. & 2. ad Timoth. 4. 11. Loquitur, arbitrantur, consobrinumque fuisse Barnabæ. Nam Ioannes ille, cui Marcus cognomen fuit, Barnabę consobrinus erat, vt ad Colos. 4. 10. scribit Paulus: alij negant, aut certè non affirmant. Auctor Comment. in Marcum, qui Hieronymo tribuitur, Leuitici fuisse generis tradit. Vellem testimonio, aut argumento aliquo probasset: nunc autem ex sola eius Auctoritate fides pendet; quæ eo minor est, quòd ignotus est auctor, &, vt apparet, non vetustissimus. A Petro in Ægyptum prædicandi Euangelij causa missum fuisse, & Alexandrinum constitutum Episcopum nemo non dicit Auctorum. Eius verò honoris declinandi causa pollicem sibi præcidisse apud multos vulgò circumfertur auctores; sed grauem ego, & antiquum eius historiæ Auctorem quærens nullum inuenio. Et non est, quod Origeni, & alijs quibusdam se ipsos religionis etiam causa minuentibus vitio datur, Euangelistæ sine certis testibus tribuendum. Nam quod Lyranus respondet id eum diuino tactum spiritu fecisse, quod de Sansone, & Razia credit Augustinus, in Marco credibile non est. Cùm enim ab ipso Spiritu sancto ad Episcopatum vocaretur, quomodo potuit ab eodem spiritu, vt Episcopatum fugeret, ad inferendas sibi manus impelli? Alexandriæ ita Christianorum formasse mores vt eos indicans Philo de Therapeutis, id est supplicibus, aut contemplatoribus librum scripserit, vt mirabiliter genus illud laudaret uitæ Euseb. libro 2. histor. Ecclesiastic. capit. 5. & 16. & Hieronymus in uita Marci, Doroth. in Synopsi, & Theophylactus Auctores sunt. Octauo Neronis anno Alexandriç mortuum scribit Hieronymus. Dorotheus verò sub imperio Traianus Aprili mense rudente collo iniecta à loco, cui Bucolus nomen est, vsque ad locum, qui angelorum dicitur, tractum, igne crematum, & in Bucolo sepultum. Quod tota Ecclesiastica refellitur historia, quæ pro comperto tradit, nullum præter Ioannem Apostolum, aut Euangelistam Traiani imperium attigisse.

Marcus Alexandrinus Episcopus.

Fabula de Marco sibi pollicē scindente, refellitur.

Quo tempore Marcus mortuus.

1. *Initium Euangelij.*) Euãgelij nomen, quot modis diceretur, in communi

muni ad quattuor Euangelistas præfatione diximus. Hoc loco quidam Euangelicam historiam interpretantur, eiusque exordium, ἀρχὴν *initium*, à Marco vocari putant, quasi dicat, Exordium Euangelij, id est historiæ Euangelicæ, quam scribo, à Ioannis Baptistæ prædicatione summam, sicut de illo in Isaia Propheta capitul. 40. 3. scriptum est, *Vox clamantis in deserto, parate vias Domini*. Alij pro lege Euangelica, nouoque Testamento, quod Christus sanciebat atque predicabat sumi existimant; quasi indicare Marcus voluerit eundem Ioannem finem veteris, initium vero fuisse noui Testamenti, sicut in Malachia Propheta capitu. 31. scriptum est, *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te*. Sic Chriso. hom. 1. in Marcum, & Theophylactus & Euthymius in commentarijs. Vera quidem sententia, sed quòd ad loci interpretationem attinet, non id, vt opinor, Marcus agebat, sed vt doceret, vnde lex Euangelica; sed vnde Christi predicatio initium habuisset. Nam si id egisset, non Isaiæ, & Malachiæ, sed Ieremiæ potius protulisset testimonium capit. 31. 31. 32. *Ecce dies venient, dicit Dominus, & feriam domui Israel, & domui Iuda fædus nouum, non secũdum pactum, quòd pepigi cum patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Aegypti*. Recentiores ferè omnes interpretes hunc libri titulum esse docent absolute positum, & ex sequentibus minimè pendentem, quasi diceret Marcus, Sequitur, aut incipit Euangelium filij Dei, sicut rudioribus, & minus litteratis sæculis mos fuit libros inscribere, & quemadmodum Matthæus simili ratione Euangelium suum incripsit, *Liber generationis Iesu Christi*. Illam ego interpretationem magis probo, vt non libri titulus, sed prædicationis Christi principium significetur, quasi dicat Euangelista, Christi prædicatio tale habuit initium, quale prophetæ venturi Messiæ Prædicationem habiturã esse prædixerant. Primum, quia, si hic titulus esset libri, non bene verba, quæ sequuntur, cohærerent. Quis enim sensus, *Initium Euangelij Iesu Christi*, id est, incipit liber Euangelij Iesu Christi, *sicut scriptum est*? Nec enim prophetæ Marcum scripturum Euangelium atque hunc illi titulum daturum, sed Christum uenturum, & Euangelium prædicaturum prædixerant. Neque vero dici potest illud verbum, *sicut scriptum est*, non ad initij, sed ad Euangelij nomen esse referendum, atque ita verba, sententiamque cohærere; quasi sensus sit, *Initium Euangelij*, id est prædicationis Christi, de qua prædicatione scriptum est, *Ecce ego mitto angelum meum ante te*. Id enim, quod sequitur, *ante te*, indicat hæc verba non solum ad Euangelij, sed etiam ad initij nomen referri oportere. Idem enim est *initium*, & *ante te*. Præterea, quia, etsi Hebræi ex principio libri titulum toti libro dare solent, vt ex Genesi perspicuum est, tamen ad hunc modum libros ordiri non solent, Initium libri Genesis, aut Initium Exodi. Dixisset ergo Marcus, liber Euangelij Iesu Christi, si eam consuetudinem sequi uoluisset, quemadmodum Matthæus, dixit, *Liber generationis Iesu Christi*: aut simplicius, Euangelium Iesu Christi, sicut dixit Isaias, *Visio Isaiæ filij Amos*, & Ieremias, *Verba Ieremiæ prophetæ*, & Ioannes in Apocalypsi, *Apocalypsis Iesu Christi*. Sensus ergo est, *Initium Euangelij*, id est prædicationis Euangelicæ *Iesu Christi*, fuit. Hoc enim verbum, aut aliquod simile intelligendum est.

Sicut scriptum est in Isaia propheta.) Matthæus a Christi generatione, Lucas à generatione Ioannis Baptistæ suum exorsi sunt Euangelium Ioãnes multo altius a diuinitatis æternitate, Marcus breuius sumpsit exordium. Nam omissa æternitate, omissa humanæ naturæ, & Ioannis, & Christi generatione, omissa adoratione Magorum, omissa fuga in Ægyptum, omisso reditu, omissis denique omnibus, quæ Christus vsque ad annum Tiberij 15. ætatis uerò suæ tricesimum,

ſimum, vt auctor eſt Lucas ca.3.I.23. aut fecit, aut paſſus eſt, a ſola orſus eſt prædicatione, quaſi ſibi propoſuiſſet ſolam Chriſti doctrinam, & miracula doctrinam confirmantia explicare; Itaque trium tantùm annorum Chriſti texit hiſtoriam. Quæritur à multis eius conſilij ratio. Credo (ego probabiliſſimam hanc eſſe), Matthęum, quia promiſſiones Abrahamo de ſemine, in quo eſſent omnes gentes benedicendæ, & de futuro regno Chriſti ex Dauidis familia naſcituri in Chriſto completas fuiſſe oſtendere volebat, vt eum omnes promiſſum eſſe Meſſiam intelligerent, ab Abrahamo, & Dauide exordium petiuiſſe, vt Matthæi 1.1.17. ex Hieronymo, & alijs docuimus auctoribus. Marcum verò ſectantem breuitatem alia idem ratione afficere voluiſſe, docendo tale fuiſſe Chriſti prædicationis initium, quale prophetæ prędixiſſent futurum eſſe Meſſiæ, vt eum Meſſiam eſſe conſtaret, quam rationem Beda in commentarijs reddit. Cœpit autem à predicatione, & breuitatis, vt opinor, cauſa, & quia non tam hiſtoriam de tota vita Chriſti, quàm compendium de eius doctrina, atque miraculis quibus confirmata doctrina eſſet, ſcribere volebat. Ab anno autem Chriſti triceſimo cœpit, quia tunc Chriſtus propriè cœpit facere, atque docere. Nam quòd annos natus duodecim ſedens inter doctores diſputauerit Lucæ 2.47. ſingulare, & extraordinarium factum fuit, quaſi futuri Euangelij præludium, neque enim id apertè, & paſſim faciebat, quaſi doctoris profeſſus officium, ſed quaſi vnus aliquis de plebe puer, vt ſcientiæ ſuæ exhibito documento auditorum in ſe animos excitaret, & erigeret in expectationem ſui: Baptizatus verò non ita, ſed publicè, in templo, & quaſi vnus de magiſtris in Synagogis doctorem ſe ferebat. *Ego* inquit *palam locutus ſum*, Ioannis 18.20. & *Quotidie*, inquit *apud vos ſedebam docens in templo*, Matthæi 26.55. & *Ego ſemper docui in Synagoga in templo, quò omnes Iudæi conueniunt*. Ioannis 18.20.

Ieſu Chriſti.) De his duobus Chriſti nominibus diximus apud Matthęum cap.1.1, neque his duobus verbis, vt multi exiſtimant, materia; ſed auctor Euangelij notatur. Non enim ſenſus eſt, Initium Euangelij, in quo de Chriſto agitur, ſed quod Chriſtus attulit, docuit, prædicauit.

Filij Dei.) Cur potius filium Dei, quam filium Dauidis, quemadmodũ Matthæus, appellauerit, vulgaris eſt quæſtio. Ad quam in commentarijs Beda reſpondet, voluiſſe Euangeliſtam, vt à minoribus ad maiora erigeremur, dum ex Matthæo Chriſtum hominis, ex Marco Dei filium diſceremus. Ratio probabilis, ſed exiſtimo ego omnibus Euangeliſtis propoſitum fuiſſe, vt Chriſti docerent diuinitatem; ſed cum ad eandem intenderent metam, diuerſis carceribus egreſſi ſunt. Matthæus, & Lucas ab humana exorſi generatione diuinitatem humili ſumpto principio paulatim, & accommodatè ad Iudæorum ingenium inſinuarunt, dum ex natalibus, modoque mirabili naſcendi Chriſtum eum eſſe probauerunt, qui per prophetas promiſſus à Iudæis expectandus erat populi Redemptor. Idem Ioannes facit, dum de æternitate diſſerit. Marcus, dum oſtendit eſſe eum, ante quem Pater angelum ſe, qui eius pararet viam, miſſurum promiſerat.

Sicut ſcriptum eſt.) Sunt, qui hęc verba non cum præcedentibus, ſed cum ſequentibus iungant: Quod fere omnes faciunt, aut facere certè debent, qui prima illa verba, *Initiũ Euangelij, Ieſu Chriſti*, libri titulum eſſe putant, vt ſit oratio præpoſtera hunc habens ſenſum: fuit Ioannes in deſerto prædicans, ſicut ſcriptum eſt in Iſaia propheta *Vox clamantis in deſerto*. Sed nõ dubito cum verbis præcedentibus eſſe copulanda, quemadmodum paullo ante demonſtrauimus, & nunc ex alterius interpretationis abſurditate magis affirmatur. Nam ſi ad ſequentia referatur, oratio præpoſtera, inſolens, & duriſſima erit, qua nec Euangeliſta vti ſolet, neque quiſquam homo non

omnino barbarus vteretur: præter quàm quòd non erat Euangelistæ consilium in Ioanne, sed in Christo consistere, eiusque, vt diximus, probare diuinitatem. Itaque credendum non est propter Ioannem, sed propter Christum prophetarum testimonium attulisse, vt ostenderet Christũ esse eum, ante cuius faciem Deus se angelum suum missurum dixerit, vt paulo superius ex Irenæo lib. 3. ca. 18. & ex Bedæ in hunc locum commentarijs adnotauimus. Sensus ergo est, *Initium Euangelij*, id est Euangelicæ prædicationis *Iesu Christi* fuit, aut ita se habuit, *sicut scriptum est in Isaia propheta*. Extitit enim Ioannes in deserto baptizans, & prædicans baptismum penitentiæ, ut hoc loco Euthym. indicauit. Quare post illa verba, *Initium Euangelij Iesu Christi filij Dei* punctum index finitæ periodi esse non debet, quemadmodum ab ijs ponitur, qui hunc libri titulum esse putant: sed virgula, quæ ostendat ex consequentibus pendere sententiam.

In Isaia propheta.) In plerisq; nunc Græcis codicibus legitur ἐν τοῖς προφήταις, in prophetis, atque ad hunc modum Irenæus libro 3. capitulo 11. & 18. & Theophylact. & Euthym. hoc loco legunt. Multo meliorem lectionem esse arbitror, quam in vulgata habemus editione: *Sicut scriptum est in Isaia propheta*. Primùm, quia omnes Latini codices ita habent: deinde quia non omnes Greci aliter habent: quin ex Hieronymo constat libro de optimo genere interpretandi ea ætate omnes etiam codices Græcos ita legisse, quemadmodum nunc Latini omnes legunt. Cum enim quæstionem proposuisset, quo modo hoc loco legeretur, *sicut scriptum est in Isaia propheta, Ecce ego mitto angelum meum*, quod non in Isaia, sed in Malachia scribitur nouissimo duodecim prophetarum, non respondit Grecè legi, sicut scriptum est in prophetis: sed *Soluat*, inquit, *hanc quæstiunculam imperita præsumptio, & ego erroris veniam deprecabor, quasi solui non possit*. Præterea quia & Syriacus interpres

Vulgata editio defenditur.

ita legit. Deinde, quòd nulli prorsus auctores Latini legant in prophetis. Nam Irenæus Latinus, qui libr. 3. capi. 11. semel tantùm ita legit, eodem capite, & capit. 18. legit *in Isaia propheta*, vt facile intelligi possit, cum *in prophetis* legit, aut lapsum fuisse memoria, aut sententiam, non verba recitare voluisse. Contra verò auctores antiqui Græci ita etiam legunt, ut Chrysostom. aut quisquis auctor est hom. 1. in Marcum: & alij eo vetustiores, vt alicubi testatur Epiphanius. Denique credibilius est aliquem, cum videret duorum prophetarum testimonia citari, vt Porphyrij obiectioni responderet, qui, vt Chrysostom. & Hieronym. tradunt, hunc Christianis locum obiectabat, vt Euangelistarum argueret ignorantiam: pro *Isaia* scripsisse *in prophetis*: quàm contra pro *prophetis* scripsisse aliquem *in Isaia*. Matthæus quidem, & Lucas de eadem re loquentes non dicunt *in prophetis*, sed *in Isaia*: sed in promptu ratio est, non duorum prophetarum, sed vnius tantùm Isaiæ testimonium afferebant: itaque nolumus argumentum ex illis sumere. Tantùm obstat, quòd cùm duorum hic prophetarum testimonium Marcus inducat, non videatur esse credibile alterum tantùm eorum nominasse. Quidam, quibus auctor Lyranus est, sanè non malus, nimis meo iudicio subtiliter, & philosophicè respondent, solum nominatum Isaiam, quia eius vltima sunt verba, & solent res ex fine nomen accipere. Alij Augustinum secuti, quia & per Isaiam, & per Malachiã idem loquebatur Deus, nihil fuisse discriminis, aut vtrumque, aut alterum tantùm nominare, cùm idem semper Deus citetur auctor. Hanc interpretationem cur sequi non soleamus, in commentarijs in Matthęum capitulo 27. 9. diximus. Mea igitur, si quid ualet, est sententia, Marcum solum Isaiam citare uoluisse: *Vox clamantis in deserto*, vt probaret, quod paulo ante dixerat, *Initium Euangelij Iesu Christi*. Vox enim illa *in deserto clamãtis* initium fuit Euangelij,

sti; sed quia intelligi non poterat, id à propheta de Ioanne dictum fuisse, nisi ex Malachia; adiunxit quasi explicationem Malachię testimonium vnum ex vtroque contexens, & solum Isaiam Auctorem faciens, quia pars præcipua, & in qua tota consistebat vis probationis, quamque potissimum euangelista producere volebat, Isaiæ erat.

2. *Ecce ego mitto.*) Malachiæ testimonium Matthæi 11.10. Isaię vero Matthæi 3.3. exposuimus.

9. *Venit Iesus à Nazareth Galilææ.*) Oppido, vbi Christus post reditum ab Ægypto vsque ad annum ætatis suæ circiter tricesimum nutritus fuerat, vt colligitur ex Matthæo c. 2. 23. & ex Luca c. 3. 23. & ca. 4. 16. Addit *Galilææ*, non distinctionis, sed descriptionis, & declarationis causa. Nec enim alia Nazareth extra Galilæam erat. Magis Marcus, quàm Matthæus locum expressit. Matthæus enim tantùm dixit venisse Christum à Galilæa, Marcus ipsum Galileæ oppidum, vnde venerat, indicauit, Euthymius.

11. *In te complacui.*) ἐν ᾧ εὐδόκησα in quo mihi complacui, ut Chrisostomus homil. 3. & Euthym. legunt. In textu quoque Græco Romani Theophylacti eodem modo legitur, quam uis in commentariis, quomodo ipse legerit, non apparet. Latini codices ferè omnes habent *in te complacui*, atque ita Græcè credo nostrum legisse interpretem, multoque meliorem esse lectionem. Primo, quia non dixerat, *Hic est filius meus dilectus*, vt Matthæus. Quòd si dixisset, consequens esse videretur, ut diceret, *in quo mihi complacui*; sed dixit, *Tu es filius meus dilectus*. Itaque magis consentaneum rationi est, vt eandem secundam personam alloquens dicat *in te complacui*. Deinde quia Lucas capitul. 3. 2 . qui eodem modo, quo Marcus dixerat, *Tu es filius meus dilectus*, eodem modo dicit hic, ἐν σοὶ εὐδόκησα, *In te complacui*. Demum facilis scriptoris lapsus fuit, vt pro σοὶ scripserit ᾧ. Sed duplex hinc oritur quæstio altera, quomodo discrepent Euangelistæ, Patris verba recitantes, dum alius scribit dixisse uoce illa de cœlo missa, *Hic est filius dilectus, in quo mihi bene complacui*; alij dixisse, *Tu es filius meus dilectus, in te complacui*, altera cum vtroque modo vox illa cœlestis dicere non potuerit, vtronam modo dixerit. Priori & sępe iam respondimus, & nunc breuiter respondemus, non semper Euangelistis propositum fuisse Christi verba, sed sensum recitare, sensus autem idem est, siue dicas. *Tu es filius meus dilectus, in te mihi complacui*, siue eodem demonstrato Christo, *Hic est filius dilectus, in quo mihi bene complacui*. Vtrobique enim significatur Christum filium esse dilectum Dei, quod maxime docere Euangelistæ uolebāt. De posteriore uero quæstione Matth. 3. 17. copiose diximus.

Editio vulgata defenditur.

12. *Et statim.*) Quod Marcus dicit *statim*, Matth. capitul. 4. 1. dicit *Tunc*, inquit, *Iesus ductus est in desertum*, id est simulatque baptizatus fuit, & spiritus sanctus descendit super eum. Expressius locutus est Marcus. Videntur Euangelistę aliquid mysterij indicare uoluisse, quòd tanto studio declarauerint statim post baptismum Christum in desertum secessisse. Fortasse Spiritus sancti, qui super eum descenderat, efficacitatem ostendere uoluerunt, qui ubicunque est, aliquid boni agit, nec moras patitur, sicut Actorum 2. 4. in missione Spiritus sancti manifestiùs apparuit; *Repleti sunt*, inquit, *omnes Spiritu sancto, & cœperunt loqui*. Aut fortasse Christus diligentiam in exequendis mandatis Patris, quòd simul vt à Patre missa de cœlo uoce, & à Ioanne intento digito Euangelij auctor, doctorque est declaratur, sese ad pugnam accinxerit, sese collegerit, ac receperit in solitudinem, vt cum diabolo principe mundi huius singulari certamine pugnaret, eoque victo mundus à se totus facilè vinceretur, ponerenturque inimici eius scabellum pedum eius. Nūc, inquit, *iudicium est mundi, nunc princeps huius mundi eijcietur foras*, Ioannis 12. 31. & 14. 30. *Venit princeps huius mundi, & in me non habet quicquam* &

poſſet ſecurus dicere, *Confidite, ego vici mundum*, Ioannis 16. 33. Fortaſſe etiam diaboli diligentia notatur, qui ſimul vt in Chriſto Spiritum ſanctum deſcendentem vidit, qua ſolet, inuidia in eum impetum facere conatus eſt, exploraretque, num vox illa, quæ Cœlo miſſa erat, uera eſſet. Cui Chriſtus, ne hoſtem timere videretur, in ſolitudinem obuiam proceſſit. Quod autem Ioannes dicit capit. 1. 19. *altera die vidit Ioannes Ieſum venientem ad ſe*, nemo putet huic loco eſſe contrarium, quaſi non ſtatim Chriſtus, ut ait Marcus, in deſertum ſeceſſerit, cum eum altera die Ioannes venientem ad ſe uiderit. Loquitur enim Ioannes de Chriſto non iã baptizato, ſed ad baptiſmum venientem. Maiorem repugnantiæ habet ſpeciem, quod eodem loco verſ. 35. & 36. idem Ioannes dicit, *altera die* τῇ ἐπαύριον, poſtridie, *iterum ſtabat, Ioannes & ex diſcipulis eius duo, & reſpiciens Ieſum ambulantem dicit, ecce Agnus Dei*; hoc enim poſt baptiſmum accidiſſe conſtat. Duobus modis hic nodus ſolui poteſt, aut abuſum fuiſſe Ioannem proprietate verbi τῇ ἐπαύριον, & *poſtridie* dixiſſe pro *altera die*, ut noſter uertit interpres intelligens fortaſſe non eſſe ſenſum ad proximè inſequentem, ſed ad alteram quampiam diem referendum: aut aduerbium *ſtatim* hoc loco non momentum, ſed breue temporis interuallum ſignificat, ut illud, *tunc*, apud Matthæum cap. 4. 1. quod multis iam locis adnotauimus. Hoc enim tantùm Euangeliſtæ docere voluerunt, Chriſtum ſtatim poſt baptiſmum, id eſt antequàm prædicare, aut miracula facere cœpiſſet, aliamve actionem publicam aggederetur, ſe in ſolitudinem recepiſſe: non quòd è veſtigio ſe recepit. Quin veriſimile eſt, per aliquem ſaltem diem Chriſtum iam baptizatũ apud Ioannem manſiſſe, vt pluribus de ſe hominibus diuerſis diebus ad baptiſmum ventitantibus teſtimonium perhiberet.

Spiritus.) Sanctus, qui deſcenderat ſuper eum, & vt ait Ioannes ca. 1. 33. ſuper eum manſerat, quemadmodum Chryſoſto. hoc loco Euthy. & Theophylact. in commentarijs in c. 4. Matthæi adnotauerunt. Hoc enim ſpiritu plenus Chriſtus, vt ait Lucas capit. 4. 1. agebatur, quemadmodum de ijs, qui non natura, vt Chriſtus, ſed adoptione filij Dei ſunt, dicit D. Paulus, *quicumque ſpiritu Dei aguntur, ij ſunt filij Dei* ad Romanos 8. 14. Indicant ergo Euangeliſtę Spiritum ſanctum non ita in Chriſtum deſcendiſſe, ut eum tantum oſtenderit, ſtatimque diſceſſerit, ſed ita in eo manſiſſe, ut ſtatim cœperit eum agere & omnibus deinceps rebus gubernare. Si quis longiorem de hoc ſpiritu diſputationem deſiderat, legat, quę ſcripſimus Matthęi 4. 1.

Expulit.) ἐκβάλλει, expellit, aut eijcit Matthęi 4. 1. ἀνήχθη ὑπὸ τοῦ πνεύματος *ductus eſt ab ſpiritu*. Lucas c. 4. 1. καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον, *& agebatur in ſpiritu in deſertum*. Eodem ſenſu tres Euangeliſtę loquuntur, ſed Marcus aliquanto efficaciùs, & quia plus eſt ἐκβάλλειν, quam ἄγειν, & quia pręſens tempus maiorẽ habet uim, remque magis ante oculos ponit.

Et erat in deſerto) καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ, & erat ibi in deſerto. Quòd Marcus imperfecto vtitur, tẽporis continuationem ſignificat; oſtendit enim totos dies quadraginta Chriſtum in deſerto uerſatum fuiſſe, ita ut ab eo non diſceſſerit, quod nullus alius tam apertè expreſſit Euangeliſta, nã Matthæus, & Lucas tantum dicunt quadraginta diebus ieiunaſſe; ſic enim apud Lucam diſtinguenda ſunt uerba, *Et agebatur in ſpiritu in deſerto diebus quadraginta*, id eſt, ut illic eſſet quadraginta dies, πειραζόμενος, *tentatus a diabolo*, id eſt, vt à diabolo tentaretur, aut, vt dicit Marcus interpres *tentabatur à diabolo*. Eodem hoc ipſum pertinet, quod ait, *quadraginta diebus & quadraginta noctibus*. Quam quam hæc vltima uerba, *Et quadraginta noctibus*, neq; hoc loco Græcè leguntur, nec apud Lucam c. 4. 2. & viden-

De Christo in desertum eũte contra hæreticos.

videntur ab aliquo ex Matthæo capi. 4.2. huc fuisse translata, Notant hoc loco diligenter hæreticorum interpretes hanc Christi in desertum secessionem exempli fuisse singularis: semel enim tantùm secessisse, sicut & Eliam. 3. Regum 19.3.4. veriti, ne Christi factum ad probandum monachorum institutum afferamus. Primùm quidem errant, quòd putent Christum semel tantum solitudinem petiuisse. Petiuit enim quoties aut ab Euangelij prædicatione vacauerat, aut aliquid magni aggredi volebat, vt Matth. 5. 1. & 14.23. & 15.29. & 17.1. & Marci 3. 13. & 6.46. & 9.2. & Lucæ 6.12. & 9.28. perspicuum est. Itaque non singulare factum, sed consuetudo fuit. *Erat*, inquit Lucas cap. 21.37. *diebus docens in templo, noctibus vero exiens morabatur in monte, qui vocatur Oliueti.* Non ergo semel in vita, sed singulis fere noctibus, id est dimidia temporis parte Christus, vt ita dicam, monachus erat. Rursus idem Lucas ca. 22.39. *Et egressus*, inquit, *ibat secundum consuetudinem in montem Oliuarum.* Et ut fingamus semel tantùm per quadraginta illos dies in solitudinem abijsse, cur neminem unquam istorum Euangelicorum hominum, vel semel tantum, non dico per quadraginta; sed per vnum tantùm diem (nisi fortasse voluptatis, non orationis causa) in solitunem secedere videmus? sed huiusmodi hæreticorum interpretamenta, quę illi ne nobis Christi, & Ioannis solitudo, habitus, ieiunium, ciborumque delectus ad virtutis culturam seruire possint, comminiscuntur, 3. & 4. cap. Matthæi multis argumentis refutauimus.

Et tentabatur a Satana.) Quod Hieronymus, aut quisquis auctor est commentariorum in Marcum, & Beda ex hoc verbo colligunt Christum non ter tantùm, vt scribit Matthæus cap. 4. 2. sed frequenter, aut continenter potiùs per totos quadraginta dies fuisse tentatum, probabile natura sua est; sed certò, ex hoc loco colligi non potest. Nec enim necesse est, vt sensus sit, perpetuò per quadraginta illos dies tentatum fuisse, sed in illis aliquoties fuisse tentatum: pręsertim si Græca sequamur verba, atque distinctionem, καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ σατανᾶ. Erat tibi in deserto quadraginta dies, tentatur à Satanas.

Eratque cum bestijs) Inter bestias, & quidam feras, & venenatas, hoc enim Græcum verbum θηρίον, significat. Quibus verbis tantùm uoluit Euãgelista summam declarare solitudinẽ, ubi solæ feræ bestiæ uersarentur, queque nemo mortalium penetraret, ut Theophylact. & Euthym. indicauerunt.

Et angeli ministrabant illi.) Beda ita exponit, quasi angeli toto illo tempore, quo Christus in deserto fuit, illi ministrauerit. *Inter bestias*, inquit, *morabatur, vt homo, sed ministerio vtitur angelico, vt Deus.* Cæterum ex Mattheo capitul. 4.11. manifestum est, non nisi peracta iam omni tentatione, partaque uictoria angelos accessisse. Nam priùs quidem, ut illo loco disseruimus, paratos ad ministerium angelos Christus prohibuerat; & ne à diabolo ex angelorum famulatu, sicut princeps ex comitatu ministrorum, dux ex militibus sequentibus, atque parentibus cognosceretur; & ut diabolus aggredi solum auderet, quem angelis cinctum, uel spectare temuisset, & ut solus cum solo pugnaret, ne uictoria alij, quàm sibi, ferri posset accepta, solusque uere diceret, *Ego vinci mundum* Ioannis 16. 33. & *torcular calcaui solus, & de gentibus non est vir mecum.* Isa. 61.3.

14. *Postquàm autem traditus est Ioãnes, venit Iesus in Galilæam.*) Marcus hoc loco, & Matthæus cap. 4. 12. & Lucas cap. 4.14. ita de ista Christi fuga loquuntur, ut indicent eam statim post quadraginta illos in solitudine, actos dies contigisse. Ioannes uero capit 4.43. ita ut longè post factam esse significare uideatur; non solùm quia priùs & uocatos Apostolos, & baptismum per eos administratum, quæ causa Pharisæis fuit inuidiæ, Christo uerò ad declinandam eorum inui-

diam in Galilæam secedendi, prædicatum in Iudæa à Christo Euangelium, & facta scribit miracula. Hæc enim omnia per anticipationem dicta intelligi possent; sed etiam quia aperte docet Christum tunc in Galilæam euntem discipulis suis fuisse comitatum. Hæc quæstio ex altera maximam partem quæstione pendet; num reditus ille in Galilæam Christi, de quo Ioannes loquitur, idem sit, atque hic, de quo tres alij scribunt Euangelistæ. Nam si idem est, haud dubium, quin non statim Ioannes traditus, nec statim post reditum à solitudine in Galilæam Christus discesserit, quia id ex Ioanne apertissimè colligitur. Sin autem non est, dubium adhuc manet, an aliquanto tempore nondum vocatis Apostolis in Iudæa Christus prædicauerit, antequàm discesserit in Galilæam, an statim discesserit, sicut trium Euangelistarum indicat series. D. Augusti. lib. 2. de consensu Euangelist. cap. 17. & Beda hoc loco, & Matthæi 4. 12. eundem reditum esse putant, sed Beda priùs Christum in Galilæam ijsse dicit, cum ibi Apostolos sibi aggregauit: quem reditum Euangelistæ prætermiserint, quamuis ex eorum etiam historia aliqua ratione colligatur. Vellem pateretur ratio, vt tam bonis assentirer auctoribus. Sed animaduerto, & planè perspicio in eo reditu, de quo Ioannes loquitur, iam Apostolos fuisse vocatos, in eo, de quo alij tres agunt Euangelistæ, nondum vocatos fuisse, quia ita reditum eum in Galilæam describunt, vt non obscurè significent nondum Christum Apostolos habuisse, sed eos, cum in Galilæam venisset, conuocasse. Manet adhuc quæstio, an Ioannes aut interim, dũ Christus in deserto erat, aut statim postquàm à deserto reuertit, traditus fuerit, statimque se Christus in Galilæam receperit, antequàm inciperet in Iudæa prædicare. Ioann. capit. 3. 22. 23. 24. omnem nobis dubitationem tollit; quia clarissimis scribit verbis per aliquantum tempus vtrumque, & Christum, & Ioannem simul prædicasse, baptizasseque. Prius enim prædicare in Iudæa cœpit, discipulosque collegit, qui eius nomine baptizarent, quàm iret in Galilæam: & adeo quidem collegit multos, vt Ioannis discipuli inuidere viderentur Ioãnis 3. 26. *Et venerunt ad Ioannem, & dixerunt ei Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui testimonium præbuisti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum.* Cur ergo Mattheus, Marcus, & Lucas de illa prima Euangelij prædicatione mentionem non fecerunt? Ratio nobis, cum ab illis exposita non fuerit, constare non potest; sed est tamen probabilis, & non difficilis coniectura, ideo eam prętermisisse, quia priuata quodammodo fuit viuente adhuc, & prædicante Ioanne; fuit enim tempus illud, quo Christus simul, ac Ioannes prædicauerunt, quasi legis, & Euangelij, id est noctis, & diei crepusculum quoddam; quo etsi lucebat aliquo modo Euangelium, quasi sol quidam, nondum tamen omnino ortum erat; ortum est Ioanne mortuo, id est lege abeunte, & orientis solis luce dissipata. Postquàm Christus Apostolos sibi aggregauit, id est familiam asciuit, ministrosque creauit Euangelij; tunc primùm putant Euangelistæ Matthæus, Marcus, & Lucas propriè cœpisse Euangelium prædicare, quia non iam solus, & quasi homo priuatus sed, & per se ipse quasi publicus Apostolorum dux, atque magister; & per Apostolos in diuersa loca missos prædicabat, quasi velis passis Euangelij. Hinc intelligitur bis Christum simili de causa ex Iudæa in Galilæam profugisse. Primùm ob traditum in vincula Ioannem, vt Matthæus, & Marcus exponunt. Nam Lucas nulla de Ioannis vinculis facta mentione solam Christi in Galilæam secessionem explicauit. Deinde; cùm ex Galilæa collectis iam Apostolis in Iudæam reuertisset, tantumque ibi discipulorum numerum prædicando, baptizandoque congregasset, vt Pharisæi magis ab eo, quam à Ioanne timere inciperent; tunc enim, vt eorum vitaret inuidiam

iudæam, rursus se in Galilæam recepit, Ioannis 4.1.3. *vt ergo cognouit Iesus, quia audierunt Pharisæi, quòd Iesus plures discipulos facit, quàm Ioannes, reliquit Iudæam, & abijt iterum in Galilæam.* Atque hoc fortassis est, quod Ioannes dicit iterum in Galilæam abijsse, indicans antea iterum ijsse. Quamquam non ignoro posse illud *iterum* ad aduentum ex Galilæa Christi referri, quasi sensus sit, non quidem iterum priùs in Galilaam ijsse, sed redijsse in Galilæam, vnde ante venerat. Hunc enim Hebraismum aliàs exposuimus. Hærere in illis verbis aliquis minùs exercitatus lector poterit, *Vt ergo cognouit Iesus, quia audierunt Pharisei, quòd Iesus plures discipulos facit, & baptizat, quàm Ioãnes.* Quo enim modo dicere poterant Iesum plures, quàm Ioannem discipulos facere, si de eo loquebantur tempore, quo Ioannes iam erat mortuus? Nam ante primam Christi in Galilæam profectionem Ioannes in uincula coniectus, & securi percussus fuerat. Placet, quòd à doctis iam nonnullis interpretibus obseruatum est, sensum esse, Iesum plures tunc fecisse discipulos, non quàm eodem tempore, sed quam ante, dum viueret Ioannes, fecerit. Cur autem in Galilæam potiùs, quàm alium in locum accesserit, cum plus in Galilæa periculi esse videretur, vbi, qui Ioannem occiderat, Herodes dominabatur, Matthæi 4.12. disseruimus.

Prædicans Euangelium regni Dei,) Hæc, & quæ sequuntur, copiosiùs à nobis Matthęi 4.17.23. explicata sunt. Nunc aliqua tantùm illic non dicta carpemus.

15. *Quoniam impletum est tempus.)* Aduentus Christi, & regni cœlorum à prophetis præscriptum, maximeque à Patriarcha Iacob Genes. 49. 10. & à Daniele capitul. 9.24. Sic D. Paulus ad Galat. 4.4. *vbi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum, factum ex muliere, factum sub lege, vt eos, qui sub lege erant, redimeret.* Euthym.

Pœnitemini.) μετανοεῖτε, pœnitentiam agite, vt solet vertere idem interpres Matthæi 3.2. & 4.17. & 11.20. 21. & 12. 41. Et infra apud eundem hunc Euangelistam cap. 6.12. & Lucę 11.32. & 13.3.5. & 15.7.10. & 16.30. & 17.3. Quid autẽ causæ fuerit, cur hoc loco, itemque Actor. 3.19. idem uerbum, reddiderit. *pœnitemini*, malo fateri nescire me, quàm ignorantiæ, aut temeritatis antiquum, & prudentem interpretem arguere. Quòd autem hoc loco Theophylactus obseruat, alio sensu Ioannem, alio Christum prędicasse: *pœnitentiam agite;* illum, vt à peccatis, hunc, vt à lege ad Euangelium homines reuocaret, non existimo satis esse firmum. Nam & Ioannis consilium, atque officium erat homines à lege sensim auellere, & ad Christum traducere: & Christus quidem certè, qui peccatorum redemptor uenerat, à peccatis magis, quam à legis obseruatione homines reuocare conabatur. Quo uerò modo doceret alios legem spernere, quam ipse, quamdiu in hoc versatus est mũdo, ut ait Chryso. perfectissime seruauit.

16. *Secus mare Galilææ.) Stagnum Genesareth.* Lucæ 5. 1. Quod propter magnitudinem mare vocabatur, vt cõstat hoc loco, & Matthæi 4.18.

Vidit Simonem, & Andream.) Luca narrat, cùm multæ essent nauiculæ, in eam Christum ascendisse, quæ Simonis erat. Volebat enim piscatorem sua ipsius naui, suis quodammodo piscari retibus. Quæ hic de Apostolorũ vocatione dicuntur, apud Matthæum c. 4.18. exposuimus.

Mittentes retia in mare.) Eodem modo Matthæus capit. 4.18. Lucas uerò paullo aliter cap. 5.2. *Piscatores autem descenderant, & lauabant retia,* sed eos, qui lauabãt, alios fuisse quàm hos, qui in mare retia mittebant, credendum est. Erant enim multi, quorũ alij piscandi causa retia in mare iacebãt, vt Matthæus, & Marcus affirmãt; alij lacerata, aut soluta reficiebant, vt ait Marcus, infra vers. 19. Matthæus c. 4.21. alij, vt dicit Lucas, lauabant.

21. *Et ingrediuntur Capharnaum.)* Matthæus capi. 4.13. antequàm discipulos Christus deligeret, simularque

in

in Galilæam venit, Capharnaum ingressum scribit ibique commoratum. Illa enim quasi Euangelij sedes fuit, quòd ibi Christus frequentissime versaretur, atque prædicaret, vsque eò, vt eius vocaretur ciuitas, Matthæi 9. 1. postea accitis iam Apostolis scribit totam docendo, & miracula faciendo Galilæam obijsse, ita vt in Syriam vsque eius manaret fama Matthæi 4. 23.24. Quæ omnia Marcus præterijt, & ad id quod præcipuum erat, sibique propositum properauit. Quod ergo dicit Capharnaum ingressum esse, postea factum fuisse intelligendum esse, cum ad lustrandam Galilæam redijsset.

Et statim.) Id est primo sabbati die, simulatque licuit, cum primùm congregata Synagoga fuit. Indicat Euangelista in prædicando Euangelio diligentiam, & ardorem Christi, qui nullam loci, nullam temporis occasionem, qua docere posset, præter labi pateretur.

Sabbatis.) Per singulos dies Sabbati, quibus ad legendam legem Mosis Iudæi in synagogam conueniebant. Hanc enim de causa plurali numero Euangelistam vsum fuisse arbitror, vt singulos sabbati dies significaret, quemadmodum aliquando Hebræi faciunt Psalm.62.7. *In matutinis meditabor in te*, id est singulis matutinis, singulis diebus mane, aut vt Hebraicè באשמרות in custodijs, aut vigilijs, quasi dicat per singulas noctis vigilias, quibus milites ad agendas excubias solent insurgere, & ego ad meditandum in te surgo. Voluit igitur Euangelista docere nullam Christum, vt paullo ante diximus, iuuandi homines, nec loci, nec temporis occasionem prætermisiue, ideo locum, tempusque notauit. Locum Capharnaum, vrbem maritimam, frequentem, publicanorum, aliorumque negotiatorum plenam, eoque magis corruptam moribus, quales plerumque eiusmodi vrbes ad mare sitæ esse solent; tempus diem sabbati, quo solebant Iudæi in synagogam ad audiendam legem, sicut nunc Christiani in templa festis diebus conuenire, vt ex hoc ipso loco colligitur, vt ex Luca capitulo 4.16.3 . & 13. 10. & Actorum 13.14.27.42.44.& 15.21.& 17.2.& 18. 4.& 20.7. Hinc etiam apparet verum non esse, quod à recentioribus quibusdam, doctis licet interpretibus, notatum est, cum nomen *sabbati*, singulari numero ab Euangelistis ponitur, diem sabbati, qui hebdomadis vltimus est dies significare; cum autem plurali *sabbata*, omnes hebdomadis dies comprehendere, quod multis alijs exemplis Matthæi.28.1. refutauimus.

Ingressus in synagogam docebat eos.) Licebat omnibus, qui in synagogis erant, surgere ac dicere, si quid occurrebat, vt intelligitur ex Luca cap. 4. 16.17.& Actorum 13,15.16. Ad quam consuetudinem videtur D. Paulus 1. ad Corinthios 14.30. allusisse. Matth. cap.4.23. magis generaliter narrat historiam, Christum in Galilæorum synagogis docuisse.

22. *Et stupebant super doctrina eius.*) Idem Lucas narrat capitu.4.32. Matthæus verò ca.7. 28. alias etiam Christo docente populum admiratum scribit, vbi, quæ ad hunc pertinent locum, exposuimus.

Erat enim docens tanquam potestatem habens.) Si nihil aliud Euangelista dixisset, satis intelligi posset Christum Scribis, Pharisæis, cæterisque Iudæorum Doctoribus opponere voluisse: nunc autem Matthæus capit.7.29.& Marcus antithesim addiderunt.

Et non sicut Scribæ.) Quòd Scribas non absolutè, sed Scribas eorum uocat, Matth.7.29. emphasim etiam habet, quasi dicat, non sicut Scribæ, quos ipsi magnifacere solebant, ac libenter audire. Multis autem in rebus auctoritas illa, & potestas, quæ apparebat in Christo, in Scribis desiderabatur, consistebat. Primum quod Christus, tanquam legislator; Scribæ tanquam legis interpretes, & non admodum quidem periti loquerentur. Hoc indicant modi illi dicendi à Christo tam frequenter vsurpati, *Audistis*, *quia*

Christi auctoritas in docẽdo vnde.

quia dictum est antiquis, Ego autem dico vobis Matthæi. 5.1.22.27.28.32.32.34.39.44. Ita Chrysostom. homil. 5. in Marcum, & 26. in Matthæum, & Auctor imperfecti homi. 2 . & Beda hoc loco, Theophyla. & Euthym. in cap. 7. Matthæi. Deinde, quòd Christus ita loqueretur, ut ostenderet nihil se, nisi salutem hominum, non gratiam, nō bona quærere, ut discipulus eius, & imitator dicebat D. Paulus 2. Corint. 12. 14. *Non quæro, quæ vestra sunt, sed vos* & ad Gal. 1. 10. *modò enim hominibus suadeo, an Deo? an quæro hominibus placere? si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.* Hoc enim, qui faciunt, liberè, & tanquam auctoritatem habentes loqui solent. Contra Scribæ, & Pharisæi gratiam, opesque aucupabantur, sicut illis obiicit Christus infra capitul. 12. 40. & Matthæi 23. 14. *Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ quia comeditis domos viduarū, orationes longas orantes*, & Lucæ 20. 47. *qui deuorant domos viduarum simulantes longam orationem*, Theoph. hoc loco, & Euthy. Matthæi 7. Postremo, quòd faceret ipse, quod docebat, quare nihil omnino est, quod plus orationi ponderis, & auctoritatis afferat, plus ad commouendos animos incitamenti. *Longum* (inquit Seneca) *ad virtutem per præcepta breue, & efficax per exempla iter est*, Sic Gregorius libr. 23. in Iob capitul. 7. & 8. & Theophylactus Matthæi, 7. *cum imperio*, inquit, Gregorius *dicetur quod prius agitur, quàm dicatur, Nam doctrinæ subtrahit fiduciam quando conscientia præpedit linguam, vnde etiam de Domino scriptum est; Erat enim docens, sicut potestatem habens, non sicut Scribæ & Pharisæi. Singulariter namque, & principaliter solus ex potestate bona loquutus est, quia ex infirmitate mala nulla commisit.* Sunt, qui putet eam significari potestatem, qua cum doctrina miracula coniungebat, quod Scribæ, & Pharisæi facere non poterant. Et hoc probabile est, nam & infra uersic. 27. hac de causa Christi doctrinam auditores admirati dicuntur: *quæ nam doctrina hæc noua: quia in potestate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei!* hæc enim potestas faciebat, vt Christus confidenter loqueretur, vt infra capitul. 2. 8. 9. & Matthæi. 9. 4. 5. 6. 7. & Lucæ 5. 22. 23. *quid ista cogitatis in cordibus vestris? Quid est facilius dicere paralitico. Dimittuntur tibi peccata tua, an dicere. Surge, tolle grabatum tuum et ambula: vt autem sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, ait paralitico, tibi dico surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam, & surrexit, & abijt in domum suam.*

Epist. 6. ad Lucil.

Mat. 5. 29. Mar. 1. 12. Luc. 4. 32.

23. *Et erat in synagoga eorum.*) Locum Euangelista designauit, sicut & Lucas capitul. 4. 33. vt non solum loci ratione, quod ipsum ad faciendam fidem historiæ momenti quam plurimum habere solet; sed multitudine etiam innumerabili testium, & testiū quidem inimicorum miraculum comprobarent. Nam & in synagoga actum est, quod Iudæi omnes solebāt conuenire, Ioannis 18. 28. & præsentibus Scribis, & Pharisæis Christi hostibus, qui quasi synagogæ duces erāt, factum est.

Homo in spiritu immundo.) Id est spiritum immūdum habens. Phrasis Hebraica, Latinis etiam nonnunquam vsurpata; nam & illi dicunt, esse in armis, id est armatum. Cur autem dæmon spiritus immundus appelletur, diximus Matthæi 10. 1. & 12. 43. Scribit Matthæus capitu. 4. 24. cum totam Christus Galilæam prædicans obijsset, & miraculorum eius increbruisset fama, oblatos illi fuisse, quæcumque irent, ægrotos omnes, & qui à dæmonibus vexabantur, ut ab eo curarentur. Itaque sunt, qui dicant hunc, de quo Marcus loquitur, dæmoniacum vnum ex illis fuisse, quos Matthæus dicit ad Christum adductos, qui non forte in synagogam venerit, sed a parentibus, aut amicis adductus sit. Probabile, non certum.

Hebraismus.

Et clamauit dicens.) Idē Lucas narrat c. 4. 33. quod ideo, vt opinor, prætermittere noluerunt, vt indicarent dæmonis de Christo testimoniū non obscurum, sed vsque adeo clarum fuisse,

vt neminem ex omni, quæ congregata tunc erat, synagoga latere posset, clara enim uoce clamasse. Vtrùm autem clamauerit, ante quam à Christo exire iuberetur, vel quia maiorem, quàm ante ab eius præsentia dolorem sensit, ut Chrysostom. hom. 5. videtur dicere; vel quia cognito Christo timere cœpit, ne se pelleret, sicut alios dæmones pellere solebat; an potius iussus iam, & coactus exire, incertum; sed hoc tamen secundum probabilius, quia credibile valde est eum dolore quodam motum, quòd sibi discedendum esse videret, quærentem clamauisse.

24. *Quid nobis, & tibi Iesu Nazarene?* Loquitur unus pro omnibus dæmonibus, quasi indicans Christum omnibus bellum indixisse; aut pro omnibus, qui in eo homine erant. plures enim in eo fuisse credibile est dæmones, sicut in illo altero infra capitulo 5.9. & Lucæ 8.30. & in Magdalena Lucæ 8.2. vt videntur Chrysostomus, & Euthymius interpretari. Quod autem dicit. *Quid nobis, & tibi?* non est sensus, quid nobis tecum commune? quid simile est? sicut dixit D. Paulus 2. Corinthio. 6.14. 15. *Quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate, aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belial?* Hoc enim si dixisset, magis culpam suam aggrauasset, quàm cruciatum deprecatus esset, cum nihil se boni commune habere cum Christo confiteretur. Neque ille, nisi fallor, quem omnes fere interpretes sequi video, verus sensus est. Quid nobis tecum rei est? aliquid enim illis cum illo erat, cùm eius essent creaturæ, idque ipsi & certò scirent, & haud obscurè confiterentur Sanctum Dei, id est verum Deum appellantes. Et vt non esset, aut id ipsi non cognoscerent, tamen plus quidam mihi hoc loco [ea videtur phrasi significari. *Quid nobis, & tibi?* idest, quid nos tibi mali facimus, quòd bellum contra nos geris? quòd nos torques? non te, qui Sanctus es Dei, sed peccatores vexamus, & quasi nostri sunt iuris, ad interitum trahere conamur. Sic vulgò solemus loqui, cum pugnantibus nobis cum aliquo aliquis nobis non inimicus superuenit, vt illum succumbentem defendat. Quid mihi, & tibi est? id est, quid tibi ego mali facio? facesse hinc, sineque me cum aduersario meo pugnare. Hoc eodem sensu dixit Dauid filijs Saruię? *Quid mihi, & vobis filij Saruiæ?* id est, Quid uobis mali feci, quòd mea semper consilia turbatis? 2. Regum 16.10. Hanc interpretationem confirmat uerbum illud, quod sequitur, *scio, quòd sis Sanctus Dei*, quasi dicat nihil contra te molimur, scimus te extra peccatorum hominum aleam positum esse, scimus nos in solos peccatores ius habere. Quòd autem proprio nomine, & cognomine Iesum Nazarenum Christum appellat, eò pertinet, vt probet, quod statim dicit, se eum probè cognoscere. Obseruauit Ambrosius libr. commentariorum in Lucam 5. primùm omnium dæmonem Nazareni cognomentum Christo tribuisse, vt ostenderet se meliùs eum cognoscere, quàm homines, vt est gloriæ cupidus, & amator, inuentorque nouitatum. Sed similius videtur uero ita fuisse priùs vocatum uulgò, dæmonemque usitatum illi nomen tribuisse.

Venisti.) In quibusdam Latinis exẽplaribus additur, *ante tempus*, quod aut ab scriptore aliquo ex Mattheo capit. 8.29. huc translatum: aut ab interprete potiùs aliquo expositionis causã ad marginem positũ, deinde ab alio quopiam existimante non expositionem, sed correctionem esse, in textum inductum credibile est, si meliora consulamus exemplaria.

Perdere nos.) Quidam *perdere* interpretantur auferre nobis, quam habemus in homines potestatẽ, vt Euthymius, & Theophy. alij torquere, & in infernũ mittere. Hoc magis placet, ut Matthei 8.29. exposuimus, quia quod hoc loco Marcus & Lucas ca. 4. 34. dicũt ἀπολέσαι *perdere*, dicit Mattheus βασανίσαι *torquere*, & quia Luc. 8.31. rogant

rogant dæmons Christum, ne se in abyssum ire iubeat, sed in porcos ingredi permittat.

Scio quis scis.) G. οἶδά σε τίς εἶ, noui te, quis sis. Tertullianus lib. 4. contra Marcionem, & libro aduersus Praxeam legit, *scio, qui sis*, nullo discrimine sententiæ, verborum admodum exiguo. Nisi fortasse in illis locis vitium est; facile enim litera vna s. sequenti præsertim simili potuit inter transcribendum excidere. Quatenus dæmones Christum cognouerint apud Mattheum cap. 4. disputauimus. Itaquem eorum non probo sententiam, qui existimant dæmones Christum non cognouisse, sed adulantes, & quantum in se erat, mentientes hoc dixisse Christo, ne se torqueret. Non enim dæmones soli, quos facilè possemus credere fuisse mentitos, affirmant se Christum cognoscere, sed ipsi etiam Euangelistæ, qui mentiri certè Spiritu sancto mouente non potuerunt, docent eos verè cognouisse; Marcus infra ver. 34. *& non sinebat ea loqui, quoniam sciebant eum*, & Lucas c. 4. 41. *Exibant autem à multis dæmonia clamantia, & dicentia, quia tu es filius Dei, & increpans non sinebat ea loqui, quia sciebant ipsum esse Christum.* Habeo etiam huius sententiæ auctores multos, quos apud Matthæum cap. 4. nominauimus. De cognitione ergo dæmonis non dubito, de confessione dubitari potest, num coacta nouis cruciatibus expressa fuerit, an voluntaria. Beda coactam putat. *Non*, inquit, *voluntatis est ea confessio, quam præmium sequitur confitendi, sed necessitate extorsio, quæ cogit inuitos confiteri.* In re dubia magis in alteram partem animus inclinat, fuisse voluntariam, non tamen ex charitate, sed ex proprio amore, & metu pœnæ profectam; nec enim simile veri est Christũ qui confitentem dæmonem, veraque dicentem silere iussit, ad confitendum auctis cruciatibus impulisse.

Dæmonũ confessio an coacta.

Sanctus Dei.) Putat Chrysostomus, aut qui eius nomen præfert homi. in hunc locum 5. dæmones hoc loco malignè Christum non sanctum Deum, sed sanctum Dei appellauisse, ut non Deum, sed hominem confiterentur. Meliùs Euthy. & Theoph. adnotauerunt non dixisse ἅγιος *Sanctus*, sed ὁ ἅγιος, addito articulo emphatico, Sanctus ille, vt ostenderent se non eo sensu sanctum eum appellare, quo prophetæ sancti vocabantur; sed quo Deus ipse, quasi proprio nomine, nominabatur Sanctus. Sic enim solent Hebræi Deum קדש Sanctum absolutè, & sine vlla adiectione vocare, Isaiæ 1. 4. & 31. 1. & 37. 23. & 40. 25. & Danielis 4. 10. 20. Quod aũt non dicunt sanctum Deum, sed Sanctum Dei, perinde est, ac si dicant, sanctum Dei filium, qui vnicè sanctus est; sicut apud Lucam cap. 1. 35. *Quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei*, & infra cap. 3. 22. quod isti dicunt Sanctum Dei, alij dæmones dicunt, Filium Dei.

25. *Et comminatus est ei.*) καὶ ἐπετίμησεν, adiunctis minis, & increpationibus præcepit, vt Tertullianus li. 4. contra Marcionem interpretatur, aut os illi obstruxit, vt ait Euthy. quemadmodum infra c. 3. 12. & 4. 39. & 8. 30. 33. & 9. 25. Videtur Marcus hoc verbo delectatus. Quid propriè significet, apud Matthæum c. 16. 22. & 17. 18. & 19. 13. & 20. 31. ex Euthy. docuimus. Verum quid sit causæ, nescio, quam ob rem noster interpres apud Matthæum semper increpare, apud Marcum fere semper comminari verterit, nisi quia non idem fortasse fuit interpres, vt in Idomatis ex nonnullis coniecturis indicauimus.

Obmutesce.) Cur tacere iubeat, cum loquendo eius magis gloriam illustrare videatur, dubitare aliquis potest. Tertulli. propterea id fecisse putat in lib. contra Marcionem 4. vt ostenderet se eius inimicum esse, qui nollet cũ eo verba miscere. Alij, quia Euam lingua sua fefellerat, lingua punitum esse, ne loqueretur; ita Beda. Sunt etiam, qui ad declinandas à se Pharisæorum calumnias id fecisse putant, ne dicerent si sibi à diabolo testimonium perhiberi pateretur, illum cũ dæmonibus consuetudinẽ habere,

quem-

quemadmodum Matthæi 12. 24. illi obiecerunt. Tertullianus aliam rationem affert, quam & Chrysostom. & Euthym. hoc loco probant, noluisse Christum à patre mendacij veritatis accipere testimonium. Videtur mihi voluisse Christus non intempestiuè, & temere obtrudere diuinitatem suam, sed sensim, ac paulatim eam hominibus insinuare, prout eorum ingenium, fidesque patiebatur. Ita videmus non solum dæmonibus, sed Apostolis etiam suis, & quidem omnium Apostolorum familiarissimis præcepisse, ne diuinitatem suam, cuius speciem perspexerant, cuiquam declararent Matthæi 17. 9. Volebat enim fugere hominum inuidiã. Quod ergo ab Apostolis dici noluit, multò minùs conueniebat, vt à dæmonibus dici vellet.

Et exi de homine) Quasi dicat, non quæro istam gloriam, quam mihi tribuis, sed hoc quæro, vt ab homine exeas. *Non quæro gloriam meam; est, qui quærat & iudicet* Ioannis 8. 50. sed vt homines à tua tyrannide liberem, captiuam ducam captiuitatem Psal. 67. 19. & Ephes. 4. 8.

26. *Et discerpens eum*) Quare tunc potius, quàm ante hominem discerpserit, quem possidebat, non immeritò quæri potest. Respondet Theophylactus: vt astantes intelligerent, quanto homo ille malo liberatus esset. Sed hæc ratio ad Christum potiùs, quàm ad dæmonem pertinet. Non enim dæmonis, sed Christi id erat consilium, vt collati in eum hominem ab ipso beneficij magnitudo constaret. Chrysostom. homil. 5. veram reddit causam, quia videbat dæmon sibi discedendum esse, voluit dolore quodam, & rabie, quo tempore licebat, quantum poterat homini nocere; idem nunc, vt ait Gregorius homil. 12. in Ezechielem, solet facere. *Mox*, inquit, *vt animus, qui prius in terrena sapuerat, amare cœlestia cœperit, antiquus aduersarius acriores ei, quàm consueuerat tentationes admouet, ita vt plerumque sic resistentem animam tentet, sicut ante nunquam tentauerat, quando possidebat. Vnde & dæmoniacus, qui à Domino sanatur, ab exeunte dæmone discerpitur.* Quod autem dicit hominem discepsisse, non significat vllum illi abstulisse membrum: sed torsisse, atque cruciasse vehementius. Græcum uerbum σπαράττειν propriè significat lacerare, aut laniare, quod D. August. lib. 4. de consensu Euangelistarum ca. 2. & Beda hoc loco vertunt connexans eum, id est contorquens, & crucians. Itaque non est huic loco contrarium, quod scribit Lucas cap. 35. nihil illi nocuisse, id est nullam corporis eius partem debilitasse, sed in medium proiecisse, vt idẽ Augustinus, & Beda, tum etiam Euthym. monuerunt.

Et clamans voce magna.) Præ dolore, uel coactus à Christo, vt omnes intelligerent eum non casu, aut sponte sua, sed inuitum, & à maiore coactum exire potestate. Quid illa voce dæmon dixerit, & sciri non potest, & ociosæ curiositatis est quærere. Euthy. voces nihil, nisi dolorem significantes, fuisse dicit, quales apud nos sunt interiectiones quædam, ideoq; Euangelistam non expressisse, quid clamãs, & exiens dæmon ille dixerit.

27. *Et mirati sunt omnes.*) ἐθάμβησαν præ timore obstupefacti sunt; simili verbo Lucas vsus est ca. 4. 36. *& factus*, inquit, *est pauor in omnibus*, θάμβος, stupor. Græcum verbum non qualemcunq;, sed religiosum metum cum admiratione coniũctum propriè significat, ut ex illa Plutarchi sententia intelligi potest, δεισιδαιμονία πρὸς τὰ μετέωρα θάμβος ἐργάζεται: timuerunt ergo illi, & admirati sunt Christum, aliquid in illo diuinitatis cognoscẽtes.

Lisi. de superstis.

Quænam doctrina.) Doctrinam vocant, non id solùm, quod Christus docebat, sed potestatem eijciendi dæmones cum doctrina coniunctam, quia doctrina ea confirmabatur potestate, vt statim declarat, *Quia in potestate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei.* Lucas c. 4. 36. paruo discrimine rẽ narrat. *Quod est*, inquit, *hoc verbum, quia in potestate, & virtute imperat immundis spiritibus, & exeunt?* Ver-

bum

bum doctrinam vocat, ſicut nunc, quidquid Deus docuit, Dei verbum appellamus; ſenſus ergo eſt, quæ eſt iſta doctrina tam efficax, vt eam, qui tradit, ſolo verbo dæmones eijciat?

Noua.) Nouam appellant, quia non erant ſoliti in ſuis Scribis, & Phariſæis ſimilem doctrinæ coniunctam videre poteſtatem. Nec interrogant dubitantes, aut improbantes, ſicut Areopagitæ illi Actorum 17. 19. 20. *Quæ eſt hac noua, quæ à te dicitur, doctrina? noua enim quædam infers auribus noſtris*: ſed interrogant admirantes, collaudanteſque. Solebant, inquit Chryſoſto. & Iudæorum Exorciſtæ dæmones eijcere, ſed non illo, quo Chriſtus, imperio, *Exi ab homine.* Ideo non ſuos Exorciſtas, ſed Chriſtum admirabantur.

28. Ex *proceſſit.*) ἐξῆλθεν, exijt, euaſit.

Rumor eius.) ἀκοὴ αὐτοῦ, auditus eius, id eſt fama, Hebraiſmum שְׁמוּעָה, ſicut apud Lucam capit. 4. 37. vertit interpres, quod Euangeliſta dixerat, ἦχος,

29. *Et protinus.*) εὐθέως, ſtatim, vt ſupra verſ. 10. 12. 18. ſed delectatur, vt ſæpe diximus, varietate noſter interpres: hoc autem loco hanc habet vim, vt indicet miraculis nullo temporis ſpatio interiecto miracula maiora ſucceſſiſſe. Quæ ſequuntur vſque ad verſum 33. apud Matthæum cap. 8. 14. expoſuimus.

32. *Veſpere autem facto, cum occidiſſet ſol.*) Cur potius poſt ſolis occaſum, quàm ante ægroti ad Chriſtum geſtati fuerint, non obſcura coniectura eſt, eamque Theophyl. & Euthymius indicauerunt; nempe ſabbati dies erat, vt conſtat ex ſuperiori verſ. 21. quo die non licebat ante ſolis occaſum laborare.

33. *Et erat omnis ciuitas.*) Ciues omnes Capernaitæ.

Congregata ad ianuam.) Domus Petri, vbi Chriſtus erat. Duabus de cauſis hoc videtur expreſſiſſe Marcus, quod alij Euangeliſtæ prætermiſerunt. Altera, vt indicaret eius miraculi, quod narrauerat, & eorum, quę narraturus erat, multos fuiſſe teſtes. Altera, vt ſummum audiendi Chriſti, eiuſque miracula videndi Capernaitarum ſtudium prioribus iam miraculis excitatum declararet. Fortaſſe etiam ſignificare voluit, quanta eſſet hominum multitudo ſuos cuiuſque ægrotos offerentium. Sequitur enim, *& curauit multos.* Eorum opinionem, qui putant ſolos ęgrotos per ſynecdochen totam ciuitatem appellari, probare non poſſum. Non enim tantam fuiſſe multitudinem ægrotorum credēdum eſt, vt vna eos domus non caperet, & ad ianuā eſſe cogerentur.

34. *Et curauit multos.*) Non ſignificat multos ex ægrotis, qui afferebantur, curaſſe, alios non curaſſe: omnes enim curauit, vt ait Matthæus c. 8. 16. & Lucas c. 4. 30. Sed ſignificat illos omnes, qui curati ſunt, magno fuiſſe numero, quò illuſtrius fuiſſe miraculum intelligamus, maioremque vim habet, quòd multos curatos dicit, quàm ſi certum, quamuis magnum numerum, deſignaſſet. Dum enim in certū ponit numerum, eumque magnum fuiſſe dicit, fuiſſe quodammodo indicat innumerabilem. Eodem modo intelligendus Lucas eſt c. 4. 41. quodq; hoc loco continuò ſubijcitur, *& dæmonia multa eijciebat.* Omnia enim eijciebat ex ijs, qui ad ſe adducebantur, ſed ea omnia erant multa. Sic Euthymius, & Theophyla. Aliam Theophyla. interpretationem affert, ſed minùs, vt mihi videtur, propriam; Non omnes, qui adducebantur, ſed eorū multos curatos fuiſſe, quia non omnes credebant, & nolebat Chriſtus non credentes in ſe curare. Cæterum vt hoc verum eſſe concedatur, quod in vniuerſum tamen verum non eſt, vt exēplum illud docet Malchi ſerui Pontificis, cui non credenti Chriſtus abciſſam reſtituit auriculam Lucæ 22. 51. tamen ad Chriſti gloriam pertinebat neminem ex ijs, qui ſibi offerebātur, ægrotis incuratum relinquere, ne quis malignè interpretaretur, quòd quoſdam non curaret, non ipſorum

culpa,

culpa, sed eius infirmitate fieri. Et nō legimus Christum vllum sibi ad curandum oblatum ægrotum non curasse.

Et non sinebat ea loqui.) Cur tacere dæmonia iusserit Christus, Marcus hoc loco, & Lucas cap. 4. 41. rationem reddunt, quoniam sciebant eum esse Christum; sed hæc ipsa ratio difficiliorem, quàm si nulla reddita fuisset, quęstionem facit. Propterea enim, vt prima quidem specie videtur, oportebat sinere loqui ea, quia eum cognoscebant, & veritatem, quam sciebant, suo testimonio confirmabant. At propterea ea loqui nolebat, quia suam diuinitatem nolebat tam apertè, & tam citò declarari, vt Pharisæorum fugeret inuidiam. Itaq; eorum interpretationem, qui existimant propterea Christum ea loqui prohibuisse, quia noluit veritati à mendacio testimonium perhiberi, sicut Psal. 49. 16. *Deus peccatori dicit, quare tu enarras iustitias meas, & assumis testamētum meum per os tuum?* bonos licet, & graues auctores habeat Chryso. Bedam, Theophy. Euthym. minus tamen probo, vt supra vers. 25. docuimus. Quo enim modo ratio, quæ ab Euāgelistis redditur, conueniret? *Quoniam sciebant eum.*

35. *Et diluculo valde.*) καὶ πρωῒ ἔννυχον λίαν, & mane, cum multa adhuc esset nox. Quibus verbis videntur esse contraria, quæ apud Lucā legimus c. 4. 42. *Facta autem die egressus ibat in desertum locum.* Quod ita nonnulli interpretantur, vt Christus, quemadmodum Marcus ait, mane discesserit, cùm multa adhuc esset nox: orto verò iam die, vt ait Lucas, in desertum peruenerit locum, quemadmodum similem apud Matthæum ca. 28. 1. quæstionem à quibusdā illic explicari diximus: non placet interpretatio: non enim dicit Lucas orto iam die in desertum venisse, sed orto iam die egressum domo. Melius, vt mihi videtur, Euthymius Lucam auroram diem appellasse, quia diei initium est; quam eandem Marcus multam vocauit noctem, quia obscuræ adhuc tenebræ erant. Ratio verò ipsa discessus Christi docet eum ante lucem discessisse. Discessit enim, quantum quidem coniecturis consequi possumus, vt multitudinem fugeret, & in deserto latitaret; oportebat ergo ante lucem, ne videretur, aut cognosceretur, discedere, vt cum adhuc infans fugit in Ægyptum Matthæi 2. 14. de nocte fugit.

Egressus abijt in desertum locum.) Subit statim animum dubitatio, quā ob rem Christus continuò post tot miracula in solitudinem abierit. Et vna quidem huius rei causa ab Euangelista videtur indicari, *Ibique orabat.* inquit, quasi insinuans propterea discessisse, vt oraret; sed altera fuisse causa vero simillima uidetur, quam Euthy. & Theoph. hoc loco reddunt, vt fugeret humanam laudem, nosque, vt idem faceremus, exemplo doceret. Idem enim eum fecisse alias post magna miracula legimus Matthę. 14. 23.

Ibique orabat.) Hæc, vt diximus, altera in solitudinem discedendi causa fuit, vt semotus à turba hominū oraret, vt Matthæi 14. 23. & 26. 36. & infra apud hunc Euangelistam ca. 6. 45. & Lucæ 5. 16. & 6. 12. & 9. 28. Non ꝙ ipse oratione indigeret, sed vt doceret nos post res prosperè à nobis gestas, post miracula, si id nobis concedatur, facta, non debere efferri animo, sed orare, & Deo, si quid egimus boni, acceptum referre, vt Euthymius in commentarijs, & Ambrosius in libro in Lucam 5. docuerunt. *Dominus*, inquit Ambrosius, *orasse prætermittitur, non vtique propter suffragium, sed propter exemplum. Imitandi enim speciem dedit, non precandi ambitum requisiuit.*

36. *Et prosequutus est illum Simon, & qui cum illo erant.*) Petrus, & cæteri Apostoli, ac discipuli, quorum ille princeps, & quasi dux omnibus in rebus erat, ideoq; solus nominatur. Lucas c. 4. 42. non Apostolos, sed turbam hominum fuisse dicit, illam scilicet, quæ pridie eius diei cōcionante Christo ad ianuam erat, supra vers. 33. Vtrumque, vt ait Euthy. factum fuisse credendum est, & Apostolos venisse,

quem-

quemadmodum ait Marcus, vt magistrum requirerent;& turbam miraculorum magnitudine commotam, vt eum retinerent, ne aliò abiret, vt Lucas declarat, & vers. sequenti indicat Marcus, aut auiditate plura miracula videndi.

37. *Omnes quærunt te.*) Turbæ illæ Capernaitarum, quas scribit Lucas ca. 4.42. ad eum venisse, vt ipsum retinerent.

38. *Eamus in proximos vicos, & ciuitates.*) Respondit tacitè ad id, quod Apostoli, non quidem dixerunt, sed vt credibile est, optarūt, & insinuarunt, debere eum reuerti Capernaum, quia omnes Capernaitæ quærebant eum, & non esse contemnenda eorum studia sed morem gerendum eorum pietati: delectari frequētia, & applausu auditorum oportere. Quibus ille non tā frequētiam, & celebritatem, quàm necessitatem spectandam esse: Capernaitis, si uelint credere, satis prædicatum, satis miraculorum factum esse; alias etiam ciuitates, quæ nondum Euangelium audiuissent, docendas esse. Nempe non debent concionatores plausum, sed animarum salutem quærere: & ibi, non vbi maiorem frequētiam, sed vbi maiorem uident fructum, concionari malle.

Concionatoribus fructus, non plausus q̄rendus.

Ad hoc enim veni.) Lucas c. 4.43. exiguo discrimine, quia ideo missus sum, quemadmodum dicit apud Ioannem cap. 20. 21. *Sicut misit me Pater & ego mitto vos.* Significat ergo his verbis, se non ad otium, aut ad quærendam gloriam, captandumque hominum plausum, sed ad prædicandum Euangeliū, ad omnes docendos, ac seruandos homines venisse, sicut Lucæ 2.49. matri respondit, *Nesciebatis, quia in his, quæ Patris mei sunt, oportet me esse?* & Ioannis 4.32.34. *Ego cibum habeo manducare, quem vos nescitis. Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me.*

39. *Et erat prædicans.*) καὶ ἦν κηρύσσων verbum imperfectum continuationem, & consuetudinem indicat, vt cum supra vers. 13. dixit, *& erat in deserto quadraginta diebus, & quadraginta noctibus.* Non enim semel, neque vno loco, sed sæpius, ac pluribus in locis prædicauit.

In synagogis eorum.) Per singulas synagogas, quem Hebraismum supra declarauimus ver. 21. Alius etiam hic est Hebraismus, quo relatiuum non expresso, sed intellecto antecedente positum est. Prædicabat autem in synagogis, quia ibi Iudæorum schola erat, quò omnes Iudæi doctrinæ causa conueniebant, ut supra ver. 21. dictum est. Matthæus cap. 4.23. pretermissis alijs, quæ Marcus narrauit facta in Capharnaum, aut certè nonnullis hoc tātùm dixit, Christum in Galilæorum synagogis predicasse.

Hebraismus.

40. *Et venit ad eum leprosus.*) Non quidem statim, sed post multa, quæ Marcus p̄termittit, Matthæus narrat tribus ferè capitibus 5.6.7. Huius autē miraculi explicationem quere in commentarijs in Matthæum c. 8.2. 3. 3.

At ille egressus.) Inde discedens, vbi curatus fuerat, *Cœpit prædicare* ἤρξατο κηρύσσειν πολλὰ, cœpit prædicare multa, id est multa in laudem Christi dicere, à quo sanatus erat. Eandē vim Grecum verbum κηρύσσειν habet, quā Latinum predicare. Vtrumque enim significat laudes publicè dicere.

Et diffamare.) 45.) διαφημίζειν, Noster interpres, vt uerbum uerbo redderet, minus Latinè loquutus est. Nam, ut apud Matthæum c. 9.31. adnotauimus, nunquam apud Latinos diffamādi uerbum in bonam sumitur partem.

Diffamandi verbum in bonam partem.

Sermonem.) Id est id, quod acciderat Hebraica phrasi, ut apud Lucam cap. 2. 15. *Transeamus vsque Bethlehem, & videamus hoc verbum, quod factum est*, id est rem hanc. Notum enim est apud Hebræos omnem rem, omne factum, omne euentum דבר *verbum* appellari; sed apud Lucam noster interpres *verbum*, hic *sermonē* uertit, quo consilio conijcere non possum, nisi fortasse, quia apud Lucam τὸ ῥῆμα, hic τὸν λόγον legit, & putauit aliquid interesse. An culpa in hoc leproso aliqua fuerit, quòd prohibēte Christo miraculum euulgauerit, Matt. 9. in simili cœcorum illorum causa disputauimus, unde & de hoc leproso petendum

Verbū pro re apud Hebræos.

dum iudicium est. Hoc tantùm dicimus, si culpa fuit aliqua, dignam fuisse venia, si minùs obediente, aut prudenti potiùs, grato tamen, & amante animo contractam.

Ita vt iam non posset manifestè.) Quia concitata iam auditione tanti miraculi multitudo, eum audiendi, videndique auida obtinebat, & uolebat, vt diximus ver. 35. applaudentem fugere multitudinem. Non significatur hoc loco, non potuisse omnino manifestè in vrbem ingredi, poterat enim profectò, qui multo maiora poterat; sed noluisse, vt hominum frequentiã deuitaret. Nam vt alibi diximus, aliquando in scriptura posse, pro velle, non posse, pro nolle ponitur, quod Gregor. Nazian. orat. 4. de Theologia multis docet exemplis. Dixit autem *manifestè*, vt iudicaret eum occultè, & de improuiso, cum minimè eius aduentus expectaretur, in vrbem aliquando ingressum fuisse vt colligitur ex initio capitis sequentis.

Posse i scriptura interdũ pro velle.

Sed foris in desertis locis esset, & conueniebant ad eum vndique) Declarat simul & Christi moderationem hominum multitudinem auersantis, & singulare Christum audiendi populi studium, qui vt eum audiret, in deserta, & remota ab vrbe loca procedebat. Videtur Euangelista ad illa exempla alludere voluisse, quæ à Matthæo c. 14. 13. & 15. 30. & à Luca c. 9. 11. & à Ioanne ca. 6. narrantur, vbi multa hominum millia, quæ Christum in solitudinem secedentem consequuta fuerant, bis paucis panibus dicuntur saturata.

CAPVT II.

Matth. 9. a 1. Luc. 5. d. 18.

1 T iterum intrauit Capharnaũ post dies, 2 & auditum est, ꝙ in domo esset. & cõuenerunt multi, ita vt non caperet neq; ad ianuã, & loquebatur eis verbũ. 3 Et venerunt ad eũ ferentes paralyticũ, quia quattuor portabatur. 4 Et cũ non possent offerre eũ illi prę turba, nudauerũt tectũ vbi erat; & patefacientes submiserũt grabatũ, in quo paralyticus iacebat. 5. Cũ aũt vidisset Iesus fidem illorũ, ait paralytico: Fili, dimittuntur tibi peccata tua. 6 Erant aũt illic quidã de Scribis sedẽtes, & cogitantes in cordib. suis: 7 Quid hic sic loquitur? blasphemat. Quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus? 8 Quo statim cognito Iesus spiritu suo, quia sic cogitarent intra se, dicit illis: Quid ista cogitatis in cordibus uestris? 9 Quid est facilius dicere paralytico: Dimittuntur tibi peccata: an dicere: Surge, tolle grabatũ tuũ & ambula? 10 Vt aũt sciatis, quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittẽdi peccata, (ait paralytico) 11. tibi dico: Surge, tolle grabatũ tuum, & vade in domũ tuam. 12 Et statim surrexit ille: & sublato grabato, abijt corã omnibus, ita vt mirarentur omnes & honorificarent Deum dicentes: Quia nunquam sic vidimus. 13. Et egressus est rursus ad mare: omnisque turba veniebat ad eum, & docebat eos 14. Et cum præteriret, vidit Leui Alphæi sedentem ad telonium, & ait

Iob. 14. a. 4. Isa. 43. d. 25.

& ait illi: Sequere me. Et surgens secutus est eum. 15. Et fa-
ctum est, cum accumberet in domo illius, multi publicani, & Matth. 9. a 9.
peccatores simul discumbebant cum Iesu, & discipuli eius: Luc. 5. fol. 27.
erant enim multi, qui & sequebantur eum. 16. Et Scribæ, &
Pharisæi videntes, quia manducaret cum publicanis, & pecca
toribus, dicebant discipulis eius: Quare cum publicanis, &
peccatoribus manducat, & bibit Magister vester? 17. Hoc au 1. Timo. 1. c. 15.
dito Iesus ait illis: Non necesse habent sani medico, sed qui
male habent: non enim veni vocare iustos, sed peccatores. 18.
Et erant discipuli Ioannis, & Pharisæi ieiunantes: & veniunt, &
dicunt illi: Quare discipuli Ioannis, & Pharisæorum ieiu-
nant, tui autem discipuli non ieiunant? 19. Et ait illis Iesus:
Nunquid possunt filij nuptiarum, quamdiu sponsus cum illis
est, ieiunare? Quanto tempore habent secum sponsum non Matth. 9. b. 15.
possunt ieiunare. 20. Venient autem dies, cum auferetur ab Luc. 5 fol. 35.
eis sponsus: & tunc ieiunabunt in illis diebus. 21. Nemo assu-
mentum panni rudis assuit vestimento veteri: alioquin aufert
supplementum nouum à veteri, & maior scissura fit. 22. Et ne-
mo mittit vinum nouum in vtres veteres: alioquin dirumpet
vinum vtres, & vinum effundetur, & vtres peribunt: sed vinum
nouum in vtres nouos mitti debet. 23. Et factum est iterum cũ Matth. 12. a 2.
Dominus sabbatis ambularet per sata, & discipuli eius cœpe Lu. 6. a. 1.
runt progredi, & vellere spicas. 24. Pharisæi autem dicebant ei:
Ecce, quid faciunt sabbatis, quod non licet? 25. Et ait illis:
Nunquam legistis quid fecerit Dauid, quando necessitatem ha 1. Reg. 21. b 6.
buit, & esurijt ipse, & qui cum eo erant? 26. quomodo introi-
uit in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotum, & pa-
nes propositionis manducauit, quos non licebat manducare ni
si sacerdotibus, & dedit eis qui cum eo erant? 27. Et dicebat ei: Leu. 24. b. 9.
Sabbatum propter hominem factum est, & non homo propter
sabbatum. 28. Itaque Dominus est filius hominis, etiã sabbati.

IN CAPVT II.

1 ET *iterum intrauit Capharnaũ.*) De nocte occultum intrasse, vt vitaret populi concursum, ex verbis sequẽtibus colligi potest, *& auditum est, quod in domo esset,* quasi dicat, quia clam vrbẽ ingressus fuerat, nemo sciebat ibi esse præter discipulos, qui eum sequuti fuerant, sed manauit in ciuitatem fama. Capite etiam superiore ver. 45. Euangelista dixerat Christum non potuisse manifestè in vrbes ingredi. Credibile autem est ideo redijsse. Christum Capharnaum, vt sequentis occasione miraculi Euangelio iam imbutos ciuium illorum animos confirmaret. Quos, quia præcipua erat

ciuitas, magni referebat esse constantes.

Vulgata editio defenditur.

Post dies) Multa vetera Latinorum nonnulla etiam Græcorum exemplaria legunt, *post dies octo*; faciliori quidem, vt videtur sensu, & à multis interpretibus comprobato, sed minus, vt opinor, vero. Certum enim est Christum post dies aliquot rediisse, post dies autem octo rediisse certũ non est, & non debemus infinitam Euangelistæ sententiam sine certis argumentis diffinire. Addo, & minimè dubius affirmo nõ potuisse Christum statim post dies octo redire Capharnaum. Nam postquã ex ea vrbe discesserat, in multis Galilæorum synagogis prædicauerat, vt ca. superiori ver. 39. dixit Euangelista: & non poterat in synagogis nisi diebus sabbati prædicare, quibus solis synagoga congregabatur, vt eodem capite ver. 21. docuimus. Multa ergo sabbata inter discessum Christi à Capharnaum, & eodem reditum intercesserint necesse est. Itaque non potuit post octo statim dies redire. Græci etiam auctores Theophylact. & Euthym. non legunt octo, & suspicio mihi nonnulla est aliquem existimantem alteram lectionem nullum habere sensum (vt etiamnum aliqui putant interpretes) addito numero, vt locum corrigeret, corrupisse. Errandi causa fuit, quòd phrasis Habraica non intelligeretur. Solent autem Hebræi ita loqui אחרי הימים Post dies, id est multis post diebus, quibus sensus hunc in locum mirificè congruit.

Et auditum est, quòd esset in domo.) Quomodo auditum fuerit, nõ est difficilis coniectura, domesticum aliquem, vel familiarem eius domus, vbi Christus diuersabatur, foras indicasse. Eam autem domum Petri fuisse dubium non est, quia ibi, cum Christus in ea erat vrbe, solebat habitare, vt indicauit Euangelista capite præcedenti ver. 29. Quomodo verò Petrus domum habuerit, apud Matthæum c. 8. 14. disputauimus. Tantùm hic obseruandum est, non posse quocunque se abdat, latere virtutem. *Non potest*, inquit, *ciuitas abscondi supra montem posita* Matthæi 5. 24.

2. *Et conuenerunt,*) καὶ εὐθέως συνήχθησαν, & statim congregati sunt, vt etiam Theophy. & Euthy. legunt. Sensus etiam est melior, quia maiorẽ habet emphasim. Voluit enim Euangelista studium populi ad conueniendũ, diligentiamq; significare; quæ particula illa, *statim*, maximè declaratur; diligentiæ enim fuit statim conuenire.

Ita vt nõ caperent neq; ad ianuam.) ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς θύραν, vt non caderent (eos loca,) quę ad ianuam (erant) sic Græca phrasi vestibulum Euangelista descripsit: quod ipsum dicit multitudinem, quæ extra domũ erat, capere non potuisset. Sunt qui putent nostrum etiam interpretẽ ita vertisse, vt non caperent, nec quæ ad ianuam, id est ea loca, quæ ad ianuam sunt; sed olim, cùm diphthongi non scriberentur, aliquem ex, *nec quæ ad ianuam*, fecisse, *neque ad iannam*, vt nunc in omnibus Latinis codicibus legitur. Æstiment alij coniecturam, ego neque refutare, neque probare audeo. Aliqui Latini codices pro *caperent*, legunt, *caperet*, sed hoc uitium ex Græco articulo, qui pluralis est numeri, facilè corrigitur. Quod tantum hominum multitudinem conuenisse dicit, causa non caret. Voluit hac præfatione insinuare miraculum, quod narraturus statim erat, non in occulto, in oculis totius ciuitatis factum fuisse, ut quam plurimos eius rei se testes habere indicaret. Eodem spectat, quod ait Lucas capit. 5. 17. non solum ciues Capharnaitas, sed Scribas etiam, & Pharisæos, *qui venerant ex omni castello Galilææ, & Iudææ, & Ierusalem*, fuisse præsentis, qui cũ inimici essent Christi, non solùm præsentia, sed etiã incredulitate, & reprehensione sua magis illustre miraculum reddiderunt. Cum enim dixissent, *quid hic sic loquitur? blasphemat. Qui potest dimittere peccata nisi solus Deus?* ver. 7. Christus sũpta inde occasione, vt, inquit versi. 10. & 11. *sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittẽdi peccata, ait paralytico. Tibi dico surge, tolle grabatũ tuum, & vado in domum tuam.*

3. *Et veniunt ad eum ferentes paralyticum.*) Quidam, qui paralyticum ferebant, aut ut magis exprimatur phrasis, latores quidam paralytici. Non enim est participium, sed nomen participiale, qualia sunt, quę apud Hebræos participia habitus appellantur נושאים ferentes, id est latores, qui ferre solent: qualem Hebraismum esse diximus Matthæi 13.3. *Exijt, qui seminat, seminare semen suum*, ὁ σπείρων seminans, id est seminator. Vocat autē *ferentes paralyticum*, vt ego quidē arbitror, non eos modò, qui gestabant sed omnes, qui comitabantur, parentes, cognatos, amicos, qui eū ad Christum afferebant. Nam gestantes postea distinguit; *Qui à quattuor*, inquit, *portabatur*, & natura sua verisimile est paralyticum, si alicuius erat conditionis, non à suis, sed ab inferioribus, aut famulis, aut conductis hominibus fuisse portatum.

Hebraismus.

Qui à quattuor portabatur.) Non temere Euangelista portantium numerum designauit, quamuis nobis ratio minùs constet. Beda vel ad quattuor Euangelia, vel ad quattuor virtutes, quas morales vocant, quibus quasi gradibus ad Christum venitur, hunc numerum pertinere putat. Vera, sed allegorica sententia. Voluit, nisi me coniectura fallit, Marcus morbi grauitatem indicare, vt maius miraculum appareret, adeo fuisse paralyticum illum omnibus dissolutum membris, atque totius corporis impotentem, vt non ab vno, aut altero, sed à quattuor hominibus gestari necesse fuerit.

4. *Et cùm non possent offerre eum illi præ turba.*) καὶ μὴ δυνάμενοι προσεγγίσαι αὐτῷ, & cum non possent appropinquare illi. Noster interpres melius mihi videtur verum reddidisse sensum, quàm alij quidam, qui se eius emendatores profitentur. Intellexit enim, quod res erat, Euangelistā verbum προσεγγίσαι Hebræorum more posuisse loco coniugationis הפעיל. Eodem enim modo Hebræi à verbo קרב quod idem est, quod ἐγγίζειν, appropinquare, mutata coniugatione dicunt הקריב appropinquare facere, id est offerre.

Hebraismus.

Nudauerunt tectum.) ἀπεστέγασαν τὴν στέγην, detexerūt tectum. est enim elegans prosonomia. Quæ sequuntur vsque ad versum 13. apud Matthæum c. 9. 1. & 2. explicauimus.

13. *Et egressus est rursus ad mare.*) Quò egressus fuerit, solus dicit Marcus, cum Matthæus, & Lucas eandem narrauerint historiam. Quod autem dicit *rursus* indicat iam prius ad mare fuisse, vt dixerat ca. 1. 16. eò. n. respicit hoc verbum. Qua verò de causa egressus eò fuerit, non satis constat; colligitur tamen ex ijs, quę statim addit Euangelista, *Et docebat eos*. Ideo exijt ad mare, vt ibi doceret, vt Beda etiā animaduertit. Nam etsi prius dixerat omnem ciuitatem ad ianuam domus fuisse c. 1. 33. tamen dubium non est, quin Synecdoche vsus fuerit, qua maior pars pro toto sumatur, fuisseque multos diuites, præsertim negotiatores, q mercaturæ causa iuxta mare habitantes, & suo quisque intenti lucro ad audiendum Christū non venissent. Eos nūc Christus quærit, vt & eos doceat. admirabili planè consilio quærentes se auditores fugit, non quærentes quęrit, *Inuenerunt*, inquit *qui non quæsierunt me*. Isa. 65. 1. Idem facere Christi concionatores debent. Altera ex effectu causa colligitur. Volebat Matthæū piscari, ideoque ad mare tendit. Teophy. & Euthy. plausus, laudesque facti miraculi eum fuisse putant, ideoque à frequentia populi secessisse. At verò si fugere frequentiam voluisset, ad solitudinem vtique nō ad mare, vbi maximam hominum multitudinem negotiationis causa fuisse credēdum est, sese contulisset.

14. *Et cum præteriret.*) Voluit Euangelista hoc verbo, vt videtur, significare Christum non quasi suscepto consilio Matthæū quæsiuisse, sed prætereūtem, cùm eum forte ad mensam sedentem vidisset, quasi ex itinere vocasse. Nempe vt intelligeremus illum non ex longa consuetudine, sed primo statim intuitu, eoq; per transennam hominem penitus cognouisse, præuidisseque, qualis, quātusque futurus esset.

Vidit Leui Alphei.) Græca fere omnia, & Latina etiam multa exemplaria pro *Leui*, legunt Leuin, nullo discrimine sententiæ. De his autem nominibus *Leui, & Alphæi*, & de cognomento Matthæi: quæ post uocationē Apostolus ille, & Euangelista dictus est, uidenda sunt, quæ apud eundem Matthæum diximus c. 9.9.

15. *Et factum est cum acumberet in domo eius.*) Indicant hæc uerba Matthæum alibi domum, ubi habitaret, alibi telonium, ubi uectigalia colligeret, habuisse: domum intra urbem, telonium ad litus maris, quo uectigales merces apportabantur. Nam ex telonio, unde vocatus est, sequutus Christum in domum venit, ubique magnū Christo conuiuium exhibuit, vt ait Lucas c. 5.29.

Erant enim multi, qui & sequebantur eum.) Hoc solus dixit Marcus, vt efficacitatem, fructumque prędicationis Christi declararet, qua moti multi etiam publicani, & peccatores eum tanquam magistrum discipuli sectarentur. Hanc vim habet particula illa, *&*, quasi dicat publicanos, & peccatores multos non solum libenter audiuisse Christum, &, quæ ab eo dicerentur, credidisse, sed sequutos etiam fuisse, eum, quoquo pergeret. Peccatores autem vocat, non eo sensu quo omnes homines & sunt, & uocari solent: sed eo, quo Iudęi solos Gentiles, aut Gentilium similes publicanos, qui negotia Cæsaris agebant, vt apud Matthæum diximus appellabant. Hinc colligitur, quamuis solus Matthæus ex publicanis ad Apostolatum vocatus sit, aliquos tamen credibile esse in aliorum discipulorum numerum, ac forrasse etiam septuaginta duorum electos fuisse: de quibus mentionem Euangelistæ non fecerint, sicut qui fuerint septuaginta illi duo discipuli, non declararūt. Vide plura apud Matthæum. c. 9. 10.

Vulgata editio defenditur.

17. *Non necesse habent sani medico.*) Aliqui offensi, vt arbitror solęcismo, credentesque fieri non potuisse, vt eo vsus esset interpres, locum corrigere voluerunt, pro medico, medicum reponentes. Sed nescio, an locum corrigentes deprauauerint. Malo credere magis fidelem, quàm elegantem interpretem, vt verbum de verbo redderet, & ut Græcam exprimeret phrasim, Latinam etiam Grammaticam negle xisse, οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰχύοντες ἰατροῦ, non necessitatem habent valentes medici, vt conuertamus ad verbum. Sed quia necessitatem habere medici Latini non dicunt, opus autem habere non quidem illi antiquiores, melioresque, sed posteriores quidam, ut nunc omnes fere dicunt, pro opus habere, dixit necesse habere medico.

18. *Et erant discipuli Ioannis, & Pharisæorum ieiunantes.*) Duplicem hæc verba sensum habere possunt, vel tūc cum hoc accidit Ioannis, & Pharisæorum discipulos re ipsa ieiunasse. quod per eos dies, aut sponte sua, aut vetere aliqua traditione, quales habebant multas Pharisæi, ieiunium sibi aliquod indixissent, vel non quidem tunc, sed tamen aliàs frequēter etiam cum lex non præciperet, aut traditione, aut uoluntario consilio solitos ieiunare, ut non actum, sed consuetudinem uerba significent, ut apud Matthæum c. 17.24. adnotauimus in illis uerbis, *Magister vester non soluit didrachma*, id est nonne solet soluere? Vterque probabilis. Si priorem sequamur sensum, credendum erit Pharisæos ex præsentis temporis circumstantia calumniæ occasionem accepisse, quod eo tempore, quo ipsi homines inter Iudæos religiosissimi ieiunabāt, Christus & eius discipuli, qui sanctitatem quandam maiorem profiterentur, nō ieiunarent. Si posteriorem, ex præsentis magnificentia conuiuij. fuit enim, ut ait Lucas, magnum: quasi plus uelint dicere, quàm dicant, se ac discipulos Ioannis ieiunare solitos, & fame, sitique domare corpora: Christum uerò, eiusque discipulos nō modo non ieiunare, sed dare etiam operam opiparis, lautisque conuiuijs, ingurgitare sese, atque inebriare. Hoc enim indicant, cum dicunt uers. 16. *Quare cum publicanis, & peccatoribus*

mandu-

manducat, & bibit magiſter veſter? id eſt, comeſſatur, & potitat, ut apud Matthæum c. 9. 11. declarauimus: apud quē cætera, quæ ſequuntur uſque ad uerſ. 23. uideri poterunt.

23. *Et factum eſt iterum.*) Grecè non legitur, *iterum*, neque Theoph. & Euthy. legere uidentur, certè non exponunt. Legunt tamen Latini codices, quos viderim, omnes, & conuenit aptè lectio ſententię. Non autem ſignificat idipſum, quod ſtatim ſequit, Apoſtolos die ſabbati ſpicas uelliſſe, iterum prius factum fuiſſe; ſed Phariſæos aliam iterum ex ſpicis occaſionem cepiſſe calumniandi, quemadmodum calumniati prius fuerant uer. 6. cum paralyticus curaretur. Quæ ſequuntur vſque ad uerſum 27. ex comment. in Mattheum c. 12. 1. intelligentur.

27. *Sabbatum propter hominem factum eſt, & non homo propter ſabbatū.*) Cum Matthæus nonnulla dixerit, quę à Marco pretermiſſa ſunt, qualle illud, quod eſt cap. 12. 5. *Aut non legiſtis in lege quia ſabbatis ſacerdotes in templo ſabbatum violant, & ſine crimine ſunt?* & ver. 7. *Si autem ſciretis, quid eſt miſericordiam uolo, & non ſacrificium, nunquam condemnaſſetis innocentes*; hoc tamen, quod Marcus dicit, ipſe præter miſit, ſicut & Lucas ca. 6. 5. Senſus autem eſt non fuiſſe ſabbatum inſtitutum, ut homo periret, ſed ut & animo, & corpore ſanus eſſet: animo quidem, quia inſtitutio ſabbati inter alias cauſas ad colendam religionem, & profitendam fidem facti a Deo mundi facta fuerat Exodi 20. 11. & Deuteron. 14. quæ ſi ritè fierent, ad ſalutem animæ pertinebant; corpore uerò, quia altera inſtitutionis ſabbati cauſa fuit, vt hominum corpora aſſiduo ſex dierum labore fatigata requieſcerent, ut ijſdem ex locis manifeſtum eſt. Itaque non homo propter ſabbatum, ſed ſabbatum propter hominem factum fuit. Vnde ſequitur ita obſeruandum fuiſſe, ut neque animi, neque corporis ſaluti noceret, atque hac ratione à uiris ſanctis obſeruatum legimus. Nam & ſacerdotes in templo propter animarum ſalutem diebus ſabbati uictimas ſacrificandi cauſa occidebant, & ſabbatū non uiolabant. Hoc eſt, quod apud Matthæum ca. 12. 5. Chriſtus dicit, *aut non legiſtis in lege, quia ſabbatis ſacerdotes in templo ſabbatum uiolant, & ſine crimine ſunt?* Quod dicit: *ſabbatum violant*, non ſignificat ſacerdotes id faciendo re uera uiolaſſe ſabbata, ſed uiolaſſe, ſi præcepti tantùm uerba conſiderentur, quemadmodum Phariſæi, quibuſcum diſputabat, conſiderare uidebantur. Violabant ergo ſabbatum, & non uiolabant. Violabant, ſi præcepti uerba, non uiolabant, ſi ſenſum conſideres, & quia ſenſus, non uerba conſideranda, erant, re quidem uera minimè uiolabant. Hoc eſt, quod dicit, *Et ſine crimine ſunt*? ſi enim ſabbatum uerè uiolaſſent, ſine crimine non fuiſſent. Corporis uerò ſeruandi, tuendique cauſa Ioſue virum ſanctum legimus die ſabbati armatum Hebræorum exercitum circum muros Ierichūtis circumduxiſſe, Ioſ. 6. 15. 16. Machabæos, ne uictoriæ occaſio elaberetur, ſeque hoſtibus inermes, & minimè repugnantes traderent trucidandos, die ſabbati prælium commiſiſſe. 1. Machabęorum 2. 41.

Cur ſabbatum inſtitutum.

28. *Itaque Dominus eſt filius hominis etiam ſabbati.*) Hoc apud Matthæum cap. 12. 5. explicatum eſt. Tantum hoc loco exponendum, quomodo Marcus hoc dictum à Chriſto referat, cum Phariſæi Apoſtolos ob uulſas ſpicas reprehendiſſent: Matthæus verò, cum Chriſtus in ſynagoga illū, qui manum habebat aridam, curauiſſet. Bis hoc dixiſſe Chriſtum credendū eſt, vt apud Matthæum citatis probauimus auctoribus. Illud difficilius, & magis huius loci proprium eſt, quomodo hæc ſententia ex ſuperiore colligatur. Non enim ſi non homo propter ſabbatum, ſed ſabbatum propter hominem factum eſt, continuò ſequitur Dominum eſſe filium hominis, ēt ſabbati. Et tñ Marcus, aut apud Marcū Chriſtus, cū dicit, *Itaque*, hoc ex illo colligere videtur. Quidam ſic reſpondent Chriſtum eo ipſo, ꝙ filius hominis, id eſt omnium hominum caput erat, habuiſſe omnium rerum quæ ad

ſalutem hominum pertinerent, poteſtatem; quare cum ſabbatum propter hominem factum eſſet, etiam ſabbati iure ſuo Dominum fuiſſe. Non diſplicet, ſed ſimplicius fortaſſe, & breuius dici poteſt particulam illam ὥστε, *itaq;*, non illatiuam, ſed completiuam eſſe, quaſi dicat, denique Dominus eſt filius hominis, etiam ſabbati. Id eſt, ſi ſacerdotes & duces belli in ſabbati obſeruatione diſpenſare potuerunt, multo magis filius hominis poterit, qui auctor ſabbati fuit, pŏt. n. princeps, qui legẽ tulit, non interpretari modò, ſed & abrogare. Hoc eſt, quòd apud Matth. c. 12. 6. Chriſtus dicit *Quia templo maior eſt hic*, & verſu 42. *Ecce pluſquam Salomon hic*. Voluit etiam fortaſſis obſcurè inſinuare ſe, vt poſtea fecit, Iudæorum ſabbatum abrogaturum.

CAPVT III.

Matth. 12. a. 9. Luc. 6. b. 16. 1 T introiuit iterum in ſynagogam: & erat ibi ho-
mo habens manum aridam. 2. Et obſeruabant
eum, ſi ſabbatis curaret, vt accuſarent illum. 3.
Et ait homini habenti manum aridam. Surge
in medium. 4. Et dicit eis: Licet ſabbatis bene-
facere, an male? animam ſaluam facere, an perdere? At illi ta-
cebant. 5. Et circumſpiciens eos cum ira, contriſtatus ſuper cœ-
citate cordis eorum, dicit homini: Extende manum tuam. Et
Matth. 12. b. 14. extendit, & reſtituta eſt manus illi. 6. Exeuntes autem Phari-
ſæi, ſtatim cum Herodianis conſilium faciebant aduerſus eum,
quomodo eum perderent. 7. Ieſus autem cum diſcipulis ſuis ſe-
ceſſit ad mare: & multa turba a Galilæa, & Iudæa ſecuta eſt
eum, 8 & ab Ieroſolymis, & ab Idumæa, & trans Iordanem: &
qui circa Tyrum, & Sidonem, multitudo magna, audientes,
quæ faciebat, venerunt ad eum. 9. Et dixit diſcipulis ſuis, vt na-
uicula ſibi deſeruiret propter turbam, ne comprimerent eum.
10. multos enim ſanabat, ita ut irruerent in eum, ut illum tan-
gerent, quotquot habebant plagas. 11. Et ſpiritus immundi, cũ
illum uidebant, procidebant ei: & clamabant dicentes: 12. Tu
Matth. 10. a. 1. Luc. 6. b. 13. es filius Dei: Et vehementer comminabatur eis, ne maniſeſta-
rent illum: 13. Et aſcendens in montem vocauit ad ſe, quos
voluit ipſe: & venerunt ad eum. 14. Et fecit, ut eſſent duodecim
cum illo: & vt mitteret eos prædicare. 15. Et dedit illis pote-
ſtatem curandi infirmitates, & eijciendi dæmonia. 16. Et impo
ſuit Simoni nomen Petrus: 17. & Iacobum Zebedæi, & Ioan-
nem fratrem Iacobi, & impoſuit eis nomina Boanerges, quod
eſt, Filij tonitrui: 18. & Andream, & Philippum, & Bartholo-
mæum, & Matthæum, & Thomam, & Iacobum Alphæi, &
Thaddæum, & Simonem Cananæum, 19. & Iudam Iſcario-
tem,

tem qui & tradidit illum, vigesimo, Et veniunt ad domum : &
conuenit iterum turba, ita vt non possent neque panem man-
ducare. 21. Et cum audissent sui, exierunt tenere eum: dicebāt
enim: Quoniam in furorem versus est. 22. Et Scribæ, qui ab
Ierosolymis descenderant, dicebant: Quoniam Beelzebub Mat. 9. &
habet, & quia in principe dæmoniorum eijcit dæmonia. 23. Et 34.
conuocatis eis in parabolis dicebat illis: Quomodo potest
satanas satanam eijcere? 24. Et si regnum in se diuidatur,
non potest regnum illud stare. 25. Et si domus super semet-
ipsam dispertiatur, non potest domus illa stare. 26. Et si sata-
nas consurrexerit in semetipsum, dispertitus est, & non poterit
stare, sed finem habet 27. Nemo potest vasa fortis ingressus in
domum diripere, nisi prius fortem alliget, & tunc domum
eius diripiet. 28. Amen dico vobis, quoniam omnia dimitten- Matt. 12.
tur filijs hominum peccata, & blasphemiæ, quibus blasphe- ca. 31.
mauerint: 29. qui autem blasphemauerit in Spiritum san- Luc. 12. b.
ctum, non habebit remissionem in æternum, sed reus erit 10.
æterni delicti. 30. Quoniam dicebant: Spiritum immun- Io. 5. d. 56.
dum habet. 31. Et veniunt mater eius & fratres: & foris Matt. 12.
stantes miserunt ad eum vocantes eum, 32. & sedebat cir- d. 46.
ca eum turba: & dicunt ei: Ecce mater tua, & fratres tui Lu. 8. c. 19.
foris quærunt te. 33. Et respondens eis, ait: Quæ est mater
mea, & fratres mei? 34. Et circumspiciens eos, qui in cir-
cuitu eius sedebant, ait: Ecce mater mea, & fratres mei.
35. Qui enim fecerit voluntatem Dei, hic frater meus, & so-
ror mea, & mater est.

CAPVT III.

1 ET *introiuit iterum in synagogam.*) Dicit iterum introijsse, quia prius narrauerat in synagoga Capernaitarū docuisse capitulo primo, 21. Postea enim dixit ex solitudine, in quam se receperat cap. 1. 35. in Capernaum iterum redijsse capitulo secundo, primo. Nam & hoc miraculum, quod sequitur, in Capernaitarum synagoga factum fuisse, & ex Matthæo c. 12. 9. & ex narrationis Marci consequentia colligitur. Ingressus autem est in synagogam, quia sabbatum erat, quo die, vt diximus c. 1. 23. synagoga congregabatur. Erat autem sabbatum proximum post illud, quod secundo primum Lucas cap. 6. 1. vocauit, vt ex eodem Lucæ cap. ver. 6. intelligi potest. Itaque sabbato secundo primo accidit, quod de vellentibus spicas Apostolis dictum est superiore capite, vers. 23. vt constat ex Luca cap. 6. vers. 1. sequenti autem sabbato, quod nunc de habente manum aridam narrat Marcus, vt ex eodem Luca capitulo 6. 6. manifestum.

festum est. De sabbato autem illo secundo primo, quodnam id fuerit, apud Matthæum capitul. 12.1. disseruimus.

Et erat ibi homo habens manum aridam.) Aut à Pharisæis eo inductus, quasi muscipula ad capiendum Christum (credi enim potest, quidquid alienum non est ab eorum ingenio) aut qui de more, sicut alij Iudæi, in synagogam uenisset, quia sabbati dies erat, nihil de curatione sua cogitans: aut, quod similius ueri est, qui eo animo, causaque venerat, ut à Christo, quem pro sua consuetudine in synagogam die sabbati venturum credebat, sanaretur.

Habens manum aridam.) Lucas ca. 6.6. manum dexteram fuisse dicit, quod & ad fidem historiæ, dum vera fuerit manus exponit, & si non ad miraculi, ad beneficij certè accepti magnitudinem pertinet: quod eo maius fuit, quo magis homini dextera, quàm sinistra manus erat necessaria. Quæ sequuntur vsque ad versum 7. Matthæi 12.9.10.12.13.14. exposuimus.

7. *Iesus autem cum discipulis suis secessit.*) Cur secesserit Matthæus exponit cap. 12.15. *Iesus*, inquit, *sciens recessit inde*, id est, cum Pharisæorum, & Herodianorum de se perdendo consilia, de quibus Euangelista paullo ante loquutus fuerat, cognouisse:. Voluit dare locum iræ, ut admonet Diuus Paulus ad Roma. 12.19. sicut alias eum fecisse legimus, cum à Iudæis ad perniciem quæreretur Matthæi 2. 14. cum adhuc infans quæreretur ab Herode, fugit in Ægyptum Matthæi 4. 12. cum cognouisset in uincula coniectum Ioannem, fugit in Galilæam, Lucæ. 4.29.30. cum ciues ipsius Nazareni uellent eum ex monte præcipitem agere, per medium eorum transiens euasit, Ioannis 8.59. cum Iudæi, ut in eum conijcerent, lapides accepissent: abscondit sese, & Ioannis 12. 36. timens iterum Ierosolymitanam turbam iterum sese abscondit. Quæ loca Tertulliano, Athanasio, & Augustino, ut scriberent de fuga in persecutione, copiosam materiam præbuerunt.

Fuga in persecutione.

Et multa turba à Galilæa, & Iudæa.) à Galilæa ubi Christus erat, & à Iudæa, unde eò ueneiat, & vbi ante prædicauerat, audita uerò Ioannis comprehensione fugerat cap. 1.14. Inde ergo aliqui eum discipuli in Galilæam venientem sequuti fuerant, sicut paullo ante mortem ex Galilæa in Iudæam redeuntem religiosæ, & piæ aliquæ mulieres sequutæ sunt Matthæi 27. 55. & Lucæ 23.55.

8. *Et ab Ierosolymis,*) Distinguit Ierosolymam à Iudæa, quamuis ipsa in Iudæa esset, atque adeo eius caput: quia magis mirum erat inde, quàm ex reliquis Iudææ partibus venisse aliquos, cùm ciuitas esset Christo omnium inimicissima; plenaque Doctorum, vt in ea qui in essent, non existimarent se Christi indigere institutione, atque disciplina. Sed nimirum miraculorum magnitudo inuitos etiam trahebat inimicos.

Et ab Idumæa.) Hoc etiam eadem causa additum est, quia magis mirum erat Idumæos homines Gentiles, & perpetuos Iudæorum hostes, quam Iudæos, atque Galilæos ad audiendum venisse Christum. Nota inimicitiæ inter Idumæos & Iudæos causa est. Trahebant Idumæi originem ab Esau, qui, quòd rufo colore esset, Edom cognomento dictus est Gene. 25. 25. Et cum fratre Iacob, ex quo Iudæi prognati erant, ob præreptam sibi ab eo benedictionem gessit inimicitias Genes. 27. 37. 41. Itaque & ob eam causam hæreditarium, & ob negatum Iudæis ex Ægypto reuertentibus transitum Numer. 20.14. & nouis postea auctum iniurijs, & Dei etiam præcepto perpetuum inter illos erat odium, vt prophetæ sæpe testantur, Num. 24. 18. Psalm. 136. 7. Isaiæ 21. 11. & 34.5. & Ieremiæ 49. 7. & Thren. 4.22. & Ezechiel. 25.13.14. & 32.29. & 36.5. & Amos 1.11. & Abdiæ 1.1. Quibus de causis, simulque quod longius Idumæa distaret (erat enim ad Austrum versus Aegyptum) mirum uideri poterat inde vsque Idumæos ad

Christum

Chriſtum audiendum veniſſe;ſed im-
pleuerat totam Syriam fama miracu-
lorum Chriſti, & omnes ad ſe homi-
nes alliciebat Matthæi 4.24. & maior
gratiæ, quàm naturæ vis erat. Nem-
pe hoc eſt, quod apud Matthæum ca.
8.11.12.dicebat Chriſtus, *multi ab O-
riente & Occidente venient, & recum-
bent cum Abraham, & Iſaac, & Iacob
in regno cælorum; filij autem regni eij-
cientur in tenebras exteriores.*

Et trans Iordanem.) καὶ πέραν τοῦ
Ἰορδάνου. Intelligitur ἀπὸ κοινοῦ præpo-
ſitio, ἀπὸ & à trans Iordanem, id eſt
ab ea regione, quæ trans Iordanem
dicebatur, ſicut Itali omnem regionẽ,
quæ vltra Alpes eſt Traſmontanam
vocant: non quòd verè ea regio trans
Iordanẽ Iudæis, & Galilæis eſſet, quẽ-
admodum video Euthymius, & mul-
tos alios interpretes exiſtimare (citra
enim erat) quemadmodum Matthæi
4.15.demonſtrauimus, ſed quia, vt il-
lic diximus, venientibus ab Aegypto
Iudæis vltra Iordanem erat, datum
tunc à venientibus nomen ſemper re
tinuit: ſicut Itali etiam cum in Gallia,
vel Germania ſunt, eam ipſam regio-
nem, quemadmodum cum in Italia
erant, Tranſmontanam vocant, cum
tunc illis non trans, ſed citra mon-
tes ſit.

Et qui circa Tyrum, & Sidonem.)
Duæ nobiles vrbes Tyrus, & Sidon
Occidentales fere Iudæis, a Gentili-
bus habitatæ, vt colligitur ex Matth.
cap.11.21.& ex Luca cap. 10.13. Non
dicit Euangeliſta Tyrios, & Sidonios
veniſſe, Gentiles enim erant; ſed eos,
qui iuxta Tyrum, & Sidonem habita-
bant, id eſt, Decapolitas, quia & ipſi
Galilæi erant, ſed propter Gentilium
vicinitatem minùs religioſi. Erat
enim Decapolis in finibus Tyriorum,
& Sidoniorum, vt ex cap.7.31.intelli-
gitur. Sunt tamen qui Græcam phra-
ſim οἱ πρὸς τύρον καὶ σιδῶνα ipſos Ty
rios atque Sidonios ſignificare putẽt,
ſicut Theophyl. & Euthym. interpre-
tantur, nec admodum ego diſſentio,
quia etſi verba potiùs vicinos Tyrio-
rum, atque Sidoniorum, quàm Ty-
rios ipſos, Sidonioſque ſignificant,
tamen maior, pleniorque ſententia
eſt, ſi Tyrij ipſi, atque Sidonij ſigni-
ficentur. Magis enim mirum eſt Ty-
rios, ac Sidonios homines omnino
Gentiles, quàm eorum uicinos Gali-
læos ad audiendum Chriſtum veniſ-
ſe.

Audientes, quæ faciebat.) Cauſam
exponit facti tanti vndique concur-
ſus, veniebant, inquit, omnes miracu-
lorum eius commoti fama.

9.*E dixit diſcipulis ſuis.*) Præcedit, Hebraiſmus.
Hebraiſmus, vt *ipſe dixit, & facta ſunt*
Pſalm.148.5.id eſt mandauit, vt ſequẽ
ti repetitione exponitur, *Ipſe manda-
uit, & creata ſunt.* & Matthæi 8.8. *tan
tùm dic verbo, & ſanabitur puer meus,*
id eſt, iube.

Vt nauicula ſibi deſeruiret.) Sibi ni-
mirum ſoli cũ aliquot diſcipulis ſuis,
ne ſi omnes, qui vellent, vt illum vel
tangerent, uel audirent, uel etiam ui-
derent in communem cum illo na-
uem aſcenderent, ipſum opprimerent.
Loquitur enim quaſi purus homo ti-
midè, & cautè, cùm Deus eſſet: προσ-
καρτερεῖν, quo verbo hic Euangeli-
ſta vtitur Græco, plus eſſe videtur,
quàm deſeruire, nempe, proprium, at-
que indiuiduum eſſet. Itaque videtur
ſignificare, vt non tantum nunc, ſed
quotieſcumque traijcere vellet ſta-
gnum propriam haberet nauem. Na-
uiculam autẽ πλοιάριον diminutiuo
nomine vocauit, quia, cum ſolus vel-
let traijcere, parua tantùm ſcapha o-
pus erat.

10. *Multos enim ſanabat,*) Ne vide-
retur Chriſtus ſine cauſa nimiam ho-
minum multitudinem timuiſſe, ideo-
que propriam voluiſſe habere naui-
culam, rationem reddit Euangeli-
ſta, cur fierent tanti ad eum concur-
ſus, quia *multos,* inquit, *ſanabat,* & ſa-
nabat quidem, qui vel tantùm eius ve
ſtimenta tetigiſſent, vt clariùs expo-
nit infra capit.6.56. Cum autem dicit
ſanaſſe multos, non indicat aliquos
ægrotos, qui ſe illi offerrent, aut non
potuiſſe, aut noluiſſe ſanare, ſed tan-
tum ſignificat eos, quos ſanabat, fuiſ-
ſe multos, vt in ſimili loco explicaui-
mus ſupra c.1.34.

Quot-

Morbi flagella Dei.

Quotquot habebant plagas.) μάστιγας, flagella, plagas vocat omne genus morbi, quia morbi plerique Dei flagella sunt, vt Theophylactus admonuit. Exempla sunt in scriptura huius rei multa Ioannis 5. 14. Exodi 15. 26. Leuit. 26. 16. 21. Deutero. 7. 15. & 28. 27. 60. & 2. Reg. 24. 13. & 4. Reg. 5. 27. 2. Paral. 21. 18.

11. *Et spiritus immundi, cum illum videbant, procidebant ei.*) Beda hęc uerba non solùm ad eos, qui à dæmonijs vexabantur, sed ad eos etiam, qui plagas habebant, ut verb. præcedenti dictum est, referenda esse existimat. Nō probo sententiam; nam illi, qui habebant plagas, suum iam uerbum habuerunt, *ita*, inquit, *vt irruerent in eum, vt illum tangerent, quotquot habebant plagas.* Itaque necesse est, ut hoc uerbum *procidebant ei* proprium eorum sit, qui immundos spiritus habebant. Adde quòd, si hoc uerbum ad alios referretur, etiam, quod proximè sequitur, ad eosdem referendum esset, *Et clamabant dicentes, tu es filius Dei*: quod nemo, ut opinor, probabile iudicabit. Hunc enim clamorem solorum dæmonum fuisse constat timentium, ne se Christus expelleret, magisque cruciaret. Qua autem ratione dæmones Christo prociderent, dignum scitu est. Nempe non religione ulla, uel charitate, quasi uerè Christum adorare uellent: sed timore, quasi supplicium suum & confessione oris, & subiectione corporis deprecaturi, vt rectè idem Beda, & Theophylact. adnotauerunt.

Quomodo dæmones ante Christum procidebant.

12. *Tu es filius Dei.*) Huius uersus explicationem quære supra cap. 1. 24. 25. Ex hoc autem loco constat verum esse, quod illic diximus, idem esse sanctum Dei, & filium Dei. Nam quem illic dæmones sanctum Dei, hic filium Dei appellauerunt. Amplificarunt mirifice hunc locum aduersus Arianos Auctores ueteres, demones plus fidei, quàm illos habuisse; qui, quod illi negarent, confiterentur, Christum uerùm, ac naturalem filium esse Dei. Nec enim dubium est, quin alia ratione Christum filium Dei, quàm prophetas, virosque sanctos appellauerint. Nam uirum ullum sanctum filium Dei dæmonem appellasse non legimus. Python ille Paulum, & Silam, ut sanctissimos esse viros indicaret, seruos Dei altissimi uocauit; filios Dei non uocauit Acto. 16. 17. contrà verò Christum nusquam seruum Dei dæmones vocant, filium Dei &, quod idem esse docuimus, sanctum Dei vocant. Non ergo filium Dei adoptiuum, quales non modò Paulus, & Silas, verùm nos etiam omnes gratia Dei sumus; sed naturalem, ac verum Dei filium esse confessi sunt. Si autem naturalis Dei filius est, verus Deus est. Qua de re plura in Theologicis de Trinitate scholis disseruimus: satis nunc est ad Athanasium in lib. de natura humana uerbi, & ad Bedam in comment. in hunc locum lectorem mittere.

De diuinitate Christi contra Arianos.

Et uehementer comminabatur eis.) Adiunctis minis præcipiebat, ne se manifestum facerent, vide capitu. primo. 25.

13. *Et ascendens in montem.*) Orandi causa in montem ascendisse ex Luca c. 6. 12. manifestum est, vt sæpe alias facere solebat: Apostolos autem eligendi causa ascendisse manifestum nō est, quamquam, quia fieri conueniebat, conuenit etiam credere factum esse. Matthæus, quod de Apostolorum electione sequitur, priùs narrat, quàm miraculum sanati hominis, qui manum habebat aridam, & quàm quod supra scripsit Marcus à versu septimo vsque ad hunc locum & cap. 2. 23. de discipulis spicas die sabbati vellentibus, quamuis ex Marco hoc loco, & ex Luca cap. 6. 13. post illa hoc factum esse constet. Itaque vt Matthæi 10. 1. docuimus, credendum est Mattheum, quod post factum erat, priùs per anticipationem narrauisse; siue certo aliquo, nobis tamen incognito consilio, siue quia id forte memoriæ occurrit prius, quod gestum erat posteriùs.

Vocauit ad se, quos voluit ipse.) Vocasse ad se dicit, quasi cum illo priùs non fuissent. Cæterum credibile est,

est, cum in montem vnà cum discipulis ascendisset, subduxisse sese ab illis in aliquem solum locum, ut illic solus oraret, quemadmodum eum alias fecisse legimus Matthæi 26.36. & Lucæ 9. 18.

Quos voluit.) Ex discipulis nimirum suis, qui ipsum in montem secedentem sequuti fuerant. Nam turba in montem non ascenderat, sed in campestri loco eius reditum expectabat, vt colligitur ex Luca capitulo 6. 17. Priùs igitur ex turba hominum magno numero, dein ex discipulis ipsis paruo Apostolos elegit: sicut Ecclesia nunc ex innumera plebe presbyteros multos, ex presbyteris Episcopos paucos assumit. Dedit enim formam Christus eos eligendi, vt Chrysostomus, & Theophylact. indicauerunt. Quod autem dicit, *quos voluit ipse*, & ambitionem, & meritum Apostolorum excludit, & Christi potestatem, atque auctoritatem affirmat. Cum enim dicit, *quos voluit ipse*, significat, non qui ambierunt, si quis fortasse ambijt, sed tantùm quos Christus voluit electos esse. *Neque quisquam sumit sibi honorem*, inquit Diuus Paulus, *sed qui vocatur à Deo tanquam Aaron* Hebræor. 5.4. Hoc modo idem Paulus se ad Apostolatum vocatum indicat, cùm non solum non ambiret, sed odio etiam prosequeretur Roma. 1.1. & 1. Corint. 1.1. Hoc est, quod Christus postea Apostolis dixit, *Non vos me elegistis, sed ego elegi vos* Ioannis 15. 16. Indicat etiam non qui meruerunt, sed quos Christus vocare voluit, eos ad Apostolatus munus uocatos esse; *non quòd simus sufficientes* (dicebat de se vltimo loco uocatus Paulus) *cogitare aliquid ex nobis, quasi ex nobis sed sufficientia nostra ex Deo est* 2. Corint. 3.5.6. sic Ephesio. 1.1. vocat se Apostolorum *per voluntatem Dei*, id est non suis meritis, sed diuina electum voluntate. Hoc autem cum dicitur, meritum quidem excluditur, naturæ verò habilitas non excluditur, quemadmodum & Euthymius, & Theophylact. in commentarijs adnotarunt. Nec enim dubito

Quē delectū in uocandis Apostolis Christus habuit.

fecisse Christum, quod prudentissimus profectò quisque fecisset, vt, quàm quisque aptus ad id esset muneris, consideraret. Non nego, quod docti hic quidam interpretes docuerunt, hoc inter nos, & Christum esse discriminis, quòd nos aptos eligamus, non faciamus ministros; ille, vt diuus Paulus de se testatur, etiam ineptos, postquàm elegit, aptos faciat; tantùm dico credere me aliquam eum naturæ cuiusque habere rationem. Nam & nos discipulos ad docendum ineptos eligimus aliquando, vt eos docendo aptos efficiamus, tamen cum æquè omnes inepti, indoctique sint, magis ingeniosos, & hauriendæ, quam tradituri sumus, disciplinæ capaciores eligimus: Christi verò potestas asseritur, quia significatur eum non iussu, aut precibus alterius, nulla coactum lege, sed sola sua libera voluntate Apostolos elegisse. Cæterùm, quemadmodum paullo ante dicebamus ita Apostolorum meritum his verbis excludi, vt naturæ habilitas non excluderetur, sic credendum est ita asseri Christi his verbis potestatem, ut consilium, ratio, atque prudentia non negetur. Neque enim indicatur ita eum illos potius, quàm alios Apostolos sua voluntate elegisse, vt nihil ad eligendum præter voluntatem, neque consilij, neque rationis adhibuerit. Nam quemadmodum hos potius, quàm illos; ita hoc potius, quàm illo numero sua elegit uoluntate; atqui cur duodecim, non plures, neque pauciores elegerit, omnes veteres Auctores, vt apud Matthęum capit. 10.4. docuimus, non solum aliquam præter uoluntatem, sed multas etiam fuisse rationes tradiderunt.

Deus quos ad aliquod munus eligit, aptos facit. Colos. 1. 12.

Et venerunt ad eum.) Apostolorū indicatur obedientia, qui statim vocati uenerint, cum, quam ob causam vocarentur, ignorarent, itaque cogitari de Apostolatu non poterant. Significatur, & liberum uenientium arbitrium, ut multi recētiores interpretes notauerunt: neque enim dixisset Euangelista uocatos uenisse, nisi

&

& non venire potuissent.

14. *Et fecit, vt essent duodecim cum illo.*) Verba vitio, vt opinor; scribētium transposita, ad hunc enim modum legendum est, & fecit duodecim, vt essent cum illo, quemadmodum & Græcè legitur, & nostrum vertisse interpretem credendum est, καὶ ἐποίησεν δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ᾽ αὐτοῦ, Sensus autem est multo facilior, ac melior, fecit duodecim (Apostolos) cur autem fecerit, duas Euangelista exponit causas. Vna hæc est, *vt essent*, inquit, *cum illo*, id est vt ipsi tanquam familiares, & domestici semper adessent; altera, *vt eos*, inquit, *mitteret prædicare.* Quapropter, & Apostolos, vt ait Lucas, nominauit, id est missos, non sicut tabellarij, aut nuntij, sed sicut legati mittuntur, propterea non solùm nuntiandi, id est Euangelij prædicandi, sed etiam baptizandi, remittendi peccata, aliaque multa faciendi potestatem dedit, quod proprium legatorum est. Dicit autem, *vt mitteret eos prædicare*, non statim, sed cum tempus esset: neque statim misit, vt constat ex Marco cap. 6. 7. & ex Luca cap. 9. 1. sed priùs eos instruxit longo illo, & diuino sermone, quem Matthæus toto capite 5. & 6. & 7. & Lucas cap. 6. 20. narrant. Quare autem duodecim elegerit Matthæi 20. 5. dictum à nobis est.

Et dedit illis.) non statim, sed postea, cum eos ad prædicandum emisit cap. 6. 7. & Lucæ 9. 1. & Matthæi 10. 1. seu hoc per anticipationem Marcus dixit, quia de eorum missione mentionem fecerat, in qua ea Apostolis potestas data est. Græca alium multo clariorem habent sensum, καὶ ἔχειν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους, καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια, & habere potestatem sanandi morbos, & eijciendi dæmonia, id est, vt mitteret eos prædicare habentes hanc potestatem curandi morbos, & eijciendi dæmonia. Itaque hæc verba, sicut duo proximè præcedentia, *vt essent cum illo, & vt mitteret eos prædicare*, referenda sunt ad verbum illud primum, *fecit duodecim.*

16. *Et imposuit Simoni nomen Petrus.*) An tunc imposuerit, an potiùs initio, cum ab Andrea fratre suo ad Christum adductus esset Ioãnis 1. 41. 42. an postea cum Apostolos ad prædicandum misit infra cap. 6. 7. & Matthæi 10. 1. & Lucæ 9. 1. an cum super illum fundare vellet Ecclesiam Matthei 16. 18. apud Matthæum capit. 10. 2. disputauimus.

17. *Et Iacobum Zebedæi, & Ioannem fratrem Iacobi, & imposuit eis nomina.*) Videtur Latinè, & Græcè hic esse solœcismus, nisi in superiori versu ἀπὸ κοινοῦ aliquid, quod non exprimitur intelligatur nempe, *fecit*, id est elegit Apostolum Simonem, *& imposuit Simoni nomen Petrus*, deinde sequatur, *& Iacobum Zebedæi*, supple *fecit*, id est elegit Apostolum.

Boanerges.) non dubito verum esse, quod in commentarijs in capi. 1. Danielis Hierony. indicat, ignoratione peregrinæ linguæ adeo corruptum a notarijs, defluxumque hoc nomen esse, vt vix in eo primæ originis vestigium vllum appareat. Putat ille pro בני רעם Bene raam factum esse *Boanerges*. Non vt viri quidam docti existimãt בני רעם *Bene reem filij tonitrui*. Nam nec id Hieronymus dicit, & haud scio an verè dici possit, cùm Hebraicè tonitru non רעם *reem*, sed רעם *raam appelletur*. Alij quo propius ad *Boanerges*, id est ad vitiatum nomen accedere videantur, & probabiliorem scriptorum errorem faciant, nominum similitudine בני רגש legendum existimant, id est filij tumultus. Nam quamuis רגש non tonitru, sed tumultum significet, tamen, quia tonitru tumultus quidam vehemens est, tumultum pro tonitru poni, ideoque Euãgelistam interpretatum esse filios tonitrui. Nam & Homerum Iouem illum suum ὑψιβρεμέτην altifrementem, id est altitonantem appellasse, quia & tonitru fremitus est. Probarem si inuenirem רגש apud Hebræos tumultum significare, quod nusquam inuenio. Nam etsi רגש *ragasch* significat congregare, conuenire, tumultuari, tamen רגש *regesch* non tumul-

tumultum, sed congregationem significat, & scimus auctores Græcos Hebraicam litteram ע in Græcam γ & sono, & figura similem solere mutare, cuius rei in Septuaginta interpretum idiomatis ex Genes. capit. 25.4.& 36.2.5.10.14. exempla notauimus; vnde non difficile mutari potuit. Cur Christus Simonem Cepham, id est Petrum appellauerit, in promptu ratio est, & ab ipso Christo non obscure significatur Matthæi 16.18. quia super ipsum fundaturus erat Ecclesiam. Cur autem Iacobum, & Ioannem filios tonitrui vocari voluerit, ex euentu coniectura sumpta est. Futuri erant secundum Petrum Christo familiarissimi, & Euangelij eius ardentissimi præcones. Itaque videmus solitum eos vnà cum Petro ad res secretiores, maioresque adhibere, ad transfigurationem infra cap. 9.2. & Matthæi 17.1. & Lucæ 9.28. & ad orationem horti infra cap. 14.33. & ad suscitationem mortuæ puellæ filiæ Archisynagogi c. 5.37. Petro igitur, tanquam duci, & Iacobo, & Ioanni, tanquam duobus eius signiferis, noua dedit nomina, quia insigniores Euangelij prædicatione futuri erant. Reliqua, quæ ad hunc, & ad sequentem versum spectant, apud Matth. cap. 10.4. exposita à nobis sunt.

Cur Iacobus, & Ioannes filij tonitrui appellati.

20. *Et veniunt ad domum.*) Petri, vt opinor, domum intelligit in Capernaum, vbi Christus cum in eam veniebat vrbem, solebat diuersari cap. 1. 28. & capit. 2.1. nam in eadem videtur adhuc versari vrbe, cum ingressum in eam fuisse capit. 2.1. Marcus dixerit: egressum ex ea nondum dixerit. Etsi Euthymius & aliam vrbem, & aliam fidelis alicuius domum fuisse putat.

Ita vt non posset, neque panem manducare.) Nota Hebræorum phrasis est, qua panis pro omni ponitur cibo, & panem sumere, & cibum sumere. Quidam hæc uerba ad solam turbam, qui Christum audiebat, referunt, quasi dicat Euangelista adeo fuisse audiendi Christum auidam, adeo in eius prædicationem intentam, vt sumendi cibi obliuisceretur. Beda ad vtrosque, & ad Christum, & eius discipulos, & ad auditores refert, vt in illis docendi, in his audiendi commendetur studium. Potius credo ad solum Christum & Apostolos referri oportere. Nam relatiuum illud ἀυτοὺς, quod Græcè est, uix potest ad alios quam ad eos respicere, de quibus dixerat uers. 20. καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον, *& veniunt ad domum.* Illi autem, qui in domum venisse dicuntur, nō auditores, sed Christus; & Apostoli erant. Nam de auditoribus post dicit, *& conuenit statim turba.*

Panis apud Hebræos pro omni cibo

21. *Et cum audissent*) G. καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ᾽ ἀυτοῦ, & cum audissent ij, qui ab ipso erant, id est, qui ad eum pertinebant, Græca phrasis. Qui autē ij fuerint, incertum. Auctor commentariorum, qui Hieronymo inscribuntur, Apostolos fuisse arbitratur. Improbabilis opinio. Nam & Apostoli intus cum Christo erant; ij autem, qui tenere Christum volebant, aliunde venerant, vt eum quærerent; neque credendum est Apostolos, aut dixisse, aut cogitasse vnquam Christum insanire, quemadmodum isti dixerunt. Alij, qui ab ipso erant, interpretantur, qui erant ex eius patria, ciues ac populares eius, vt Theophylacto placet. Nimis hoc generale est, & nescio, an vero simile sit tantam illis de Christo fuisse curam, ut custodire vellent, cum non multo ante ex monte præcipitare eum voluissent Lucæ 4.29. Alij Christi domesticos fuisse intelligunt, vt Euthymius. Plurimorum opinio est, quam Beda, idemque Euthymius, & Theophylactus sequuntur, intelligendos esse Christi cognatos, quod, ut videtur, & ex verborum proprietate, & ex vers. 31. confirmatur. Nam & Græca phrasis cognatos propriè significat, & videtur Euangelista rem ita narrare, vt eosdem fuisse indicet eos, qui ad tenendum venerunt Christum, & eos, qui ad fores domus stabant, volentes eum conuenire: illi autem, qui ad fores stabant, vt Euangelista declarat, Christi cognati erant, ergo & hi,

hi, qui ad eum tenendum venerunt. Illud tantùm huic interpretationi videtur aduersari, quòd isti, qui ad tenendum venerunt Christum, dixisse dicuntur eum in furorem conuersum esse; illi autem, qui ad fores astabant, eius mater Beata Virgo, & fratres erant, & creditur nefas esse Beatam Virginem aut dixisse, aut existimasse Christum fuisse furiosum. Hoc non me mouet, vt ab hac sententia, quæ tam multorum auctorum est, facile discedam. Existimandum enim est Euangelistam per syllepsim loquutum fuisse, figuram in sacris literis vsitatam, qua quod vnus e multis fecit, dicuntur fecisse multi, Matthæus cap. 26. 8. scribit discipulos ob effusum in Christi caput vnguentum indignatos murmurauisse, cùm constet ex Ioanne 12. 4. 5. solum indignatum fuisse, & murmurasse Iudam. Idem Matthæus ca. 27. 44. scribit latrones, qui vna cum Christo crucifixi erant, blasphemasse, cum ex Luca capit. 23. 39. manifestum sit non blasphemasse, nisi vnum. Itaque non solùm necesse non est, vt quia dixit Euangelista Christi cognatos dixisse eum in furorem versum esse, intelligamus id etiam eius dixisse matrem, sed ne plures quidem vno dixisse. Satis enim est, vt vnus cognatus diceret, vt verè Euangelista dicere potuerit id cognatos dixisse.

Syllepsis in scriptura frequēs.

Exierunt tenere eum.) Vt vincirent, & domi in custodia tenerent. Erat apud Romanos lex, vt, si quis in insaniam incideret, vinctus cognatis suis traderetur, neque alia afficeretur pœna. Similem si non legem, consuetudinem tamen apud Iudæos fuisse putandum est, qua vsi cognati voluerint Christum, vt eius vitæ consulerent, præripere Pharisæorum inuidiæ.

Iustinian. lib. 1. Inst. tit. de Curator. Varro de re rust. l. 1. c. 2. Cice. 2 de Inuent.

Dicebant enim.) Aut apud se animo, & cogitatione, aut etiam verbis, Vtrumque enim Hebræorum phrasis, quam Marcus imitari solet, significare potest. אמר dicere apud Hebræos non solùm dicere verbis, sed etiam animo cogitare est, vt Psal. 118. 57. *dixi custodire legem tuam*, id est, cogitaui, decreui, statui apud me. Sed probabilius est verbis etiam hoc illos dixisse, cùm rationem ijs, qui aderant, & audiebant, reddere voluerint, quare Christum tenere vellent, quia *in furorem*, inquiebant, versus est.

Hebbraism.

Quoniam in furorem versus est.) Hūc locum difficiliorem pietas facit; quia enim animus horret non solum credere, sed cogitare etiam Christi cognatos aut dixisse, aut existimasse eum esse furiosum, pio quodam studio nonnulli relicta verborum proprietate alias, quæ minùs à pietate abhorrere viderentur, interpretationes quæsiuerunt. Nescio an, dum pias quærerent, falsas inuenerint. Quidam igitur eorum illud Græcum verbum ἐξέστη, quod noster interpres reddidit, *in furorem versus est*, vertunt, excessit, abijt, euasit; id namque aliquando significat, quasi dicant, quòd concionetur Christus, quod dæmones eijciat, quòd tantam hominum turbam commoueat, se inuitis facere; inscijs enim se domo exijsse. Cuius interpretationis & Euthymius videtur fecisse mentionem. Mihi nescio quid habere videtur insulsi. Minimè enim speciosus hic erat prætextus, vt probarent velle se tenere eum, quòd ipsis inuitis domo excessisset; neque enim ante eum domi inuitum coercebant. Alij subtiliùs, nescio an meliùs, hæc verba non ad Christi cognatos, sed ad turbam referunt, de qua versu præcedenti dictum erat, & verbum ἐξέστη, eodem modo, quo superiores auctores, exponunt; id est abijt, excessit, quasi cum Christi cognati audientem turbam rogarent, vti si liceret eum conuenire, aut vt eum ad se vocarent, turba responderit, abijt, non est hic. Quod autem Euangelista plurali vtitur verbo, non difficile respondent nomen *turba* collectiuum esse, posseque plurale verbum admittere. Id ego non moror: illud moror, quomodo potuerit respondere turba, non est hic, abijt, cùm cognati Christum, & turbam audientem

tem viderent, quippe quam alloquerentur, & ipsum prædicantem Christum, sicut alij, qui ad ostium erant, audirēt. Deinde cuius rei causam reddet particula illa, *enim*, cum Euangelista dicit, *Dicebant enim, quoniam in furorem versus est*? Haud dubium, quin illius præcedentis verbi reddatur causa, *Exierunt tenere eum*; propterea.n.volebant eum tenere, quia, vt dicebant, in furorem versus erat; non ergo turba, quæ Christum audiebat, sed Christi cognati, qui vt eum tenerent, venerant, hoc dixerunt. Omnes denique interpretationes istæ, quæ non tam rationem veram sequuntur, quàm apparētem absurditatem fugiūt, hoc vno per se refellentur, si illam, quæ his auctoribus esse videtur absurditas, non esse demonstretur. Id autem iam demonstrauimus, cum docuimus esse syllepsim, neque esse necessarium, vt aut Christi mater, aut omnes fratres, siue cognati: sed vt vnus tantùm, id eorū dixerit. Itaque rectè noster vertit interpres, *in furorem versus est*, quemadmodum omnes boni auctores Hiero. Beda, Euthymius, Theophyl. interpretantur. Nec quorumdam moderationem probo, qui, vt sententia mitior esse videatur, pro *in furorem, versus est*, vertunt, mente alienatus est, aut in mentis excessum incidit. Nam preterquàm quòd alienatū esse mente haud multo est mitius, quam in furorem versum esse, verbum illud præcedens, *Exierunt tenere eum*, indicat cognatos noluisse dicere Christum in excessum mentis incidisse, se verè esse furiosum. Non enim, qui in mentis excessum incidebant, vt prophetæ, & viri alij tancti diuina passi, sed insani, & furiosi tenebantur, vinciebāturq;. Pertinet ad hunc locum, vt lector intelligat, verene putauerint Christi cognati eum furere: an id dixerint cōtra sententiam, vt eum ex periculo, quod illi imminere putabant, hac furoris simulatione subducerēt. Hieronymus, Beda, Theophylactus, Euthymius, & omnes, quos me legisse memini, vetustiores auctores, non simulationem, sed sentētiam fuisse existimant. Quibus libenter equidem eorum ductus auctoritate subscribo: quanquam nihil absurdi esse video, si fuisse dicamus simulationem. Nam nec Euangelista dicit, putabant, sed *dicebant, quoniam in furorem versus est*; & si eorum volumus existimationi consulere, res est eiusmodi, vt leuioris fuisse culpæ videatur, id fingere, quàm credere. Alia ad explanationē huius loci perfectam reliqua est quæstio, quā ob rem cognati tenere Christum voluerint, præsertim, si non credebant eum insanire, sed se credere simulabant. In proximo est ratio, si credebant, vt illi: si simulabant, vt sibi pariter, atque illi consulerent. Nam si verè furiosus fuisset, aut lege, vt diximus, aut consuetudine à cognatis vinciendus, alendusque erat: si furiosus verè non erat, sed esse fingebatur, timebant cognati, ne quid sibi, atque illi, aut ob odio incensis Pharisæis, aut à concitata tumultuosa multitudine periculi crearetur, vt multi recentiores interpretes adnotauerunt. Quę sequūtur vsque ad finem capitis, apud Matthæum, qui eadem capite nono, & duodecimo, copiosius narrat, exposuimus.

CAPVT IV.

1 Mat. 13.a, 1. Lu. 8.a.4.

ET iterum cœpit docere ad mare: & congregata est ad eum turba multa, ita vt nauim ascendēs sederet in mari, & omnis turba circa mare super terram erat: secunda, & docebat eos in parabolis multa, & dicebat illis in doctrina sua: tertia. Audite: ecce exijt seminans ad seminandum. 4. Et dum seminat, aliud cecidit circa viam, & venerunt

v lucres cęli & comederunt illud 5. Aliud vero cecidit super
petrosa, vbi non habuit terrã multam: & statim exortum est,
quoniam non habebat altitudinem terræ: 6. & quãdo exortus
est sol, exæstuauit: & eo quòd nõ habebat radicẽ, exaruit. 7. Et
aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ, & suffocauerunt il
lud, & fructum non dedit 8. Et aliud cecidit in terram bonam:
& dabat fructum ascendentẽ, & crescentem, & afferebat vnũ
triginta, vnum sexaginta, & vnum cẽtum 9 Et dicebat: Qui ha
bet aures audiendi, audiat. 10 Et cum esset singularis, interro
gauerunt eum hi, qui cum eo erant duodecim, parabolã. 11. Et
dicebat eis: Vobis datum est nosse mysteriũ regni Dei: illis au-
Isa. 6. c. 9. Mat. 13. b. 14. Io. 12. fol. 40 Ac. 28. f. 26. Rom. 11. b. 8. tẽ qui foris sunt, in parabolis omnia fiũt: 12. vt vidẽtes videãt,
& non videant & audientes audiant, & non intelligant: nequã
do conuertantur, & dimittantur eis peccata. 13. Et ait illis: Ne-
scitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cogno-
scetis? 14 Qui seminat verbum seminat. 15. Hi autem sunt, qui
circa viã, ubi seminatur verbum, & cum audierint, confestim ve
nit satanas, & aufert verbum, quod seminatũ est in cordibus eo
rum. 16 Et hi sunt similiter, qui super petrosa seminantur: qui
cum audierint verbũ, statim cum gaudio accipiunt illud: 17 &
non habẽt radicẽ in se, sed temporales sunt: deinde orta tribu-
latione & persecutione propter verbum, confestim scãdalizã-
1. Tim. 6. c. 17. tur. 18. Et alij sunt, qui in spinis seminantur: hi sunt, qui verbũ
audiunt, 19. & ærumnæ sæculi, & deceptio diuitiarum, & circa
reliqua concupiscentiæ introeuntes suffocant verbum, & sine
fructu efficitur. Vigesimo: Et hi sunt, qui super terram bonã se
minati sunt, qui audiunt verbum, & suscipiunt, & fructificant,
vnum triginta, vnum sexaginta, & vnum centum. Vigesimopri-
Mat. 5. b. 15. Luc. 8. ca. 16. & 11. c. 33. Mat. 10. c. 26. Lu. 8. c. 17. Mat. 7. ar. 2. Lu. 7. f. 28. Mat. 13 b. 12. & 25. c. 29. Lu. 8. c 18. & 19. d. 26 mo: Et dicebat illis: Nũquid venit lucerna, vt submodio pona-
tur, aut sub lecto? nonne, ut super candelabrum ponatur? Vige
simosecundo: Non est enim aliquid absconditum, quod nõ ma
nifestetur: nec factũ est occultũ, sed, vt in palã veniat. 23. Si qs
habet aures audiendi, audiat. 24. Et dicebat illis: Videte quid
audiatis. In qua mensura mẽsi fueritis, remetietur vobis, & adij
cietur vobis. 25. Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet
etiã quod habet, auferetur ab eo. 26. Et dicebat: Sic est regnũ
Dei, quẽadmodũ si homo iaciat sementẽ in terrã, 27. & dor-
miat, & exurgat nocte, & die, & semẽ germinet, & increscat dũ
nescit ille 28. Vltro. n. terra fructificat, primũ herbã deinde spi
cã, deinde plenũ frumentũ in spica. 29. Et cũ produxerit fru-
ctus, statim mittit falcẽ, qm̃ adest messis. 30. Et dicebat: Cui
assimi-

assimilabimus regnum Dei? aut cui parabolæ comparabimus
illud? 31. Sicut granum sinapis, quod cum seminatum fuerit in Mat. 13. c. 34.
terra, minus est omnibus seminibus, quæ sunt in terra: 32. & cũ
seminatum fuerit, ascendit, & fit maius omnibus oleribus, & fa-
cit ramos magnos, ita vt possint sub vmbra eius aues cœli habi
tare. 33. Et talibus multis parabolis loquebatur eis verbũ, pro
ut poterant audire: 34. sine parabola autem non loquebatur
eis, seorsum autem discipulis suis disserebat omnia. 35. Et ait il
lis in illa die, cum sero esset factum: Transeamus contra. 36. Et
dimittentes turbam, assumunt eum, ita vt erat in naui: & aliæ na
ues erant cum illo. 37. Et facta est procella magna venti, & flu- Matt. 8. c. 23.
ctus mittebat in nauim, ita vt impleretur nauis. 38. Et erat ipse Luc. 8. ca. 22.
in puppi super ceruical dormiens: & excitant eum, & dicunt il-
li: Magister, non ad te pertinet, quia perimus? 39. Et exurgens
comminatus est vento, & dixit mari: Tace, obmutesce. Et cessa-
uit ventus: & facta est tranquillitas magna. 40. Et ait illis: Quid
timidi estis? necdum habetis fidem? Et timuerunt timore ma
gno, & dicebant ad alterutrum: Quis, putas, est iste, quia & ven
tus & mare obediunt ei?

CAPVT IV.

1 ETiterum cœpit docere ad mare.) *Dicit*, *iterum*, quia iam ante bis eum ad mare ipse dixerat; haud dubium, quin, vt ibi prædicaret, quòd magna in eum locum propter mercaturam hominum multitudo conflueret c. 1. 16. & c. 2. 13. Videmus Christum terra, marique Euãgelium propagare, & sicut mercatores lucrum, ita animas quærere: & postquam priuatim domi prædicauit, prodire in publicum, ut omnes doctrinæ suæ participes faciat. Idem fecerat supra c. 2. Idem se D. Paulus eius imitator fecisse dicit Actor. 20. 20. *Quomodo nihil subtraxerim vobis vtilium, quo minùs annuntiarem vobis, & docerem vos publicè, & per domos*. Factũ enim hoc est eodem prorsus die, quo domi tanta audiente multitudine concionatus fuerat, quemadmodum adnotauit Beda, & ex Matthæo c. 13. 1. potest facile probari, quæ res magis etiã Christi in quærenda salute hominum diligentiam commendat.

Christi diligentia & zelus animas lucrãdi.

Et congregata est ad eum turba multa.) Vt supra c. 2. 13. & c. 3. 7. 20. Quocumque enim ibat, magna eum turba sequebatur, ita vt ne sumere quidem cibum posset c. 3. 20. & nauigãti ne à turba cõprimeretur, separatam necesse fuerit nauiculã habere ibid. ver. 9.

Ita vt nauim ascendens.) Sicut c. 3. 9. ne à turba comprimeretur, necessarium illi fuit propriã habere nauiculam, ita nunc propter multitudinem hominum confluentium aliorum super alios, & aliorum alios proculcantium necesse fuit, vt relictis ad litus illis in nauim ascenderet, vt inde liberiore loco non oppressus, non obculcatus doceret. Hoc enim significat, quod ait Euangelista, *vt nauim ascendens sederet in mari.*) Itaque ratio, quã Theophyl. & Euthy. adferũt, quamobrem in nauim ascenderit, nempe, inquiunt, vt omnes auditores ante conspectum haberet, neminem ponè, mi

hi non placet, quia nec id Euangelista significat, neque, vt opinor, Christus curabat.

Sederet in mari.(In naui erat, quasi pro rostris dicturus esset. Quæ sequuntur vsq; ad versum 21. apud Matthæum c.13. explicata sunt. Si quid lector discriminis, aut in verbis, aut in ordine narrationis deprehenderit, recordetur, quod sæpe diximus Euangelistas non verba, sed sententias diuerso sæpe ordine recitare.

8. *Ascendentem, & crescentem.*) ἀναβαίνοντα, καὶ αὐξάνοντα. Ascendentem vocat lætā, & luxuriātem segetē.

Et dabat) καὶ ἐδίδου, *& dabat*, pro ἔδωκε dedit, imperfectum pro perfecto Græca phrasi.

Vnum triginta, & vnum sexaginta, & unum centum.) Eodem mō Græcè ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατὸν, pro, Alia singula tricena, alia singula sexagena, alia singula cētena. Hebraism. Hebraismus. Nā Græcè dicendū fuit, τοῦτο μὲν τριακονταπλάσιον, τοῦτο δὲ ἑξηκονταπλάσιον, καὶ τοῦτο ἑκατονταπλάσιον. Matth. contrario hæc narrat ordine, sed, vt paullo ante diximus, Euāgelistæ sniæ veritatē, nō ordinis seriē seruare studuerūt. Si qs roget vtro modo putandū sit dixisse Christū *vnum triginta, & unum sexaginta, & unum centum*, vt ait Marcus; an *aliud centesimum, aliud sexagesimū aliud tricesimum*, vt ait Matth. numerādi ordine cōmutato: respondebo nihil esse certi, sed, si quis coniecturæ locus est, existimare me hoc potiùs modo, quo Marcus narrat, eum dixisse, quia est omnib. hominib. naturale, vt rē, de qua loquūtur, exaggerantes, crescente vtantur oratione: exaggerabat autē rē Christus, & crescit apud Marcum oratio, decrescit apud Matthæū.

21. *Nunquid venit lucerna.*) Aliqui Græci codices legunt, καίεται accenditur; plures tñ ἔρχεται vt Theophy. & Euthym. legunt, & Latini, quos legi, omnes. Suspicor aliquē Græcū explicationis causa ad marginem posuisse καίεται accenditur, quasi venire lucernā esset accendi, aliū verò quēpiā nō explicationem, sed correctionem esse existimantem, φ erat in textu deletrisse, quod erat in margine, in textū intrusisse, aut qđ est probabilius, aliquē ex Matth. c. 5. 15. vbi hæc ipsa similitudo ꝓponitur, & legit καίουσι huc transtulisse. Iuuit errorē, φ lucernę magis accendi quā venire propriū esse videretur. Sed venire, vt Euthy. interpretatur, positū est pro inferri, sicut solent ingruente nocte in cubiculū inferri lucernæ. Et habet etiā maiorem vim venire, aut inferri, quàm accendi: nā accendi quidem alia etiam de causa lucerna potest, inferri autem in cubiculum, aut in aulam nō solet, nisi vt ijs, qui vbi sunt, lumen præbeat; nō aūt, vt sub lecto, aut sub modio ponatur. Putat quidam nostrum interpretem pro καίεται legisse ἥκεται, venit. Probabilis coniectura, si in quib. Græcis codicibus nō est ἥκεται, esset καίεται: nunc autem in quibus nō est ἥκεται in ijs omnib. est ἔρχεται. Maior est q̄stio, qūo Marcus, & Lucas c. 8. 16. hoc loco Christū hac similitudine vsum fuisse narrent, cum Matth. c. 5. 15. alio loco eū hęc dixisse scribat, in illo nimirum tā celebri sermone, *Beati pauperes spiritu*. Facilis solutio. Credibile est, vt illic diximus, Christum hac similitudine, quasi prouerbio vulgò trito, non semel, & vno loco, sed sæpe, ac plurib. vsum fuisse. Illud magis ad rem pertinet, vt exponamus, quorsum Christus hoc loco eā posuerit, cū de semine ageretur, cum quo non videtur lucerna quicquam habere cōe. Hieron. aut quisquis eorum commentariorū auctor est, quibus Hieronymi nomē inscribitur, & Beda in huius loci commentarijs in eandē sententiam hic, atque apud Matthæum proponi existimāt, vt moneat Apostolos Christus, ne verbū Dei occultent, sed palā prædicent. Quia enim dixerat ver. 11. *Vobis datum est nosse mysterium regni Dei, illis autē qui foris sunt, in parabolis omnia fiunt*, docet nūc debere eos parabolam, cuius à se explicationē audiuissent, ceteris ēt explicare; nec. n. sibi tm̄ sed alijs etiam doctos à se fuisse, *nunquid enim venit lucerna, vt sub modio ponatur, aut sub lecto*? Probabilis opinio,

nio, ſed non uidetur Chriſtus id agere, vt Apoſtolos ad prædicandum exhortetur, ſed ut omnes, qui audiunt verbum Dei, ad illud fide excipiendū, condendum animo, meditandum, ut fructum ferat, aliud tricenum, aliud ſexagenum, aliud centenum. Alij, quia de ſemine, & eius fructu, de bona, & mala terra Chriſtus loquutus fuerat, exhortari nunc auditores putant, ut bona terra ſint, quæ acceptum uerbi Dei ſemen, non mortuum, atque infructuoſum apud ſe retineat, ſed lætè germinet, fructumque reddat, aliud triceſimum, aliud ſexageſimum, aliud centeſimum. *Nunquid* enim *venit lucerna, vt ſub modo ponatur*, id eſt non ſeminatur per prædicationem Euangelij uerbum Dei, ut mortuum, & inutile maneat in auditorum animis, ſed ut germinet, & bonorum operum fructus ferat. Quæ interpretatio eo videtur probabilior, quòd cum præcedenti parabola magis conuenit, eamque uidetur D. Thomas, Chryſoſtom. tribuere. Quanquam idem Chryſoſtom. apud eundem D. Thomam, & Theop. &, ut uidetur, Euthy. in commentarijs putant Chriſtum ad uerbum illud reſpicere verſ. 10. *Vobis datum eſt noſſe myſterium regni Dei*, ſed alio ſenſu, quam Hieronym. & Beda, exiſtimant enim reddere rationem Chriſtum quamobrem illis uelit parabolam exponere, quia *non venit lucerna, vt ponatur ſub modio, ſed ſuper candelabrum vt luceat omnibus, qui in domo ſunt*; quaſi dicat ſe non ideo parabolam propoſuiſſe, vt non intelligeretur, ſed ut intelligeretur potiùs ab omnibus; quòd autem ab alijs non ſit intellecta, neque eam ipſis explicarę uelit, eorum eſſe culpam, qui nolint credere, & non vult eam explicare niſi credituris, quales erant Apoſtoli. Hanc ego exiſtimo veram eſſe interpretationem, ut uer. 25. clariùs apparebit. Cur autem dicat, *vt ſub modio ponatur, aut ſub lecto* potiùs, quam ſub alia aliqua re, apud Matth. c. 5. 15. 16. declarauimus; cætera verò, quæ hic deſiderari poſſunt, apud eundem Matthæum c. 13. 15. diſſeruimus.

22. *Non eſt enim aliquid abſconditum quod non manifeſtetur nec factum eſt occultum, quod non veniat in palam.*) Eandem ſententiam ſcribit Lucas cap. 8. 17. Chriſtum poſt illam ſuperiorem de lucerna pronunciaſſe. Matthęus uerò cap. 10. 26. alio etiam loco eum dixiſſe narrat, cum diſcipulos ad patientiam cohortaretur, vt æquo ferrent animo, ſi male in hoc mundo audirent; venturam diem, qua, qualis quiſque fuerit, appareat; nihil enim occultum, quod non reueletur. Prouerbium inter Iudæos vſitatum fuiſſe, ut apud Matthæum diximus, ex repetitione frequenti manifeſtum eſt; ſæpe enim id Chriſtum uſurpaſſe conſtat. Et quidem quorſum apud Matthæum uſurpauerit, ſatis ex his, quæ modò diximus intelligitur; quorſum hoc loco apud Marcum, & illo apud Lucam uſurpet, non ſatis apparet. Qui ſuperiorem ſententiam de lucerna, quæ ſub modio non ponitur, de verbi Dei prædicatione intelligunt, hoc modo hanc cum illa connectunt, ut iubeat Chriſtus Apoſtolos parabolæ, quam à ſe audiuerant, explicationem apud ſe non premere, atque occultare, ſed edere in uulgus, & communicare cum alijs; nihil enim eſſe occultum, quod reuelandum non ſit, Ita Hieronym. & Beda. Iuuant hanc expoſitionem Græca uerba, quæ non uidentur generalem, ſed ſpecialem de ſola parabola ſeminantis continere ſententiam, οὐ γάρ ἐςί τι κρυπτὸν, ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ, οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλὰ ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ, non enim eſt (parabola, quam propoſui) occultum aliquid, quod manifeſtum fieri non poſſit, nec factum eſt (quaſi de induſtria) abſconditum, adeo ut in apertum uenire non debeat. Quaſi dicat hoc, quod uobis expoſui, non ideo expoſui, ut occultum teneretis, ſed, vt prædicaretis palam. Qui uerò ſuperiorem ſententiam ad parabolam ſeminis reſtringunt, ut Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, ita ut in illa rationem reddiderit, cur Apoſtolis parabolam explicare uellet, eiuſdem rei cau-

sam his verbis reddi putant, quasi dicat, quod vobis dixi, nihil est occultum, quod reuelari non debeat. Placet hæc interpretatio. Quæ si vera est, oportet, vt dictio illa ἀλλὰ *sed* accipiatur pro *nisi*, sicut alijs in locis accipi docuimus. Qui superiorem sententiam ad mores referunt, eodem etiam hanc existimant esse referendam, vt dicat Christus, date operam, vt tanquam lucerna supra candelabrum posita bonorum operum exemplo omnibus hominibus præluceatis; nihil enim occultum, quod non manifestetur, id est quantumcumque vitia vestra cælaueritis, cognoscentur: sicut alio loco, dixit ex fructibus Euangelij prædicatores esse cognoscendos; neque enim colligi de spinis vuas, aut de tribulis ficus Matthæi 7. decimosexto, itaque perinde est, quod hoc loco Christus dicit, ac si diceret, si vultis sancti haberi, operibus sanctitatem ostendite, neque enim poteritis, nisi opera vestra bona fuerint, diu sanctitatem simulare; nihil enim occultum, quod non manifestetur, quemadmodum de fide Iacobus dicit capit. 2. 18. *Tu fidem habes; & ego opera habeo; ostende mihi fidem tuam sine operibus, & ego ostendam tibi ex operibus fidem meam.* Speciosa interpretatio, & non prorsus probabilitate carens; sed superiorem magis probo. Illud certum, eodem quidem sensu, usu tamen aut contrario, aut diuerso hoc prouerbium à Christo hic, & apud Matthæum vsurpari; illic, vt Apostolos animaret ad perpetiendas iniurias, hic, vt causam illis redderet, cur parabolam illis exponere voluerit, vel vt omnem illis, si vltimam sequamur interpretationem, spem adimeret simulationis.

24. *Videte, quid audiatis.*) Id est, attendite, considerate etiam, atque etiam, quod a me auditis, audituri ve estis. Euthymius. Idem hoc est, atque quod superiore versu dixit, *Si quis habet aures audiendi, audiat*, quod Matthæi 11. declarauimus.

In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.) Et hæc sententia apud Matthæum capitul. 7. 2. explicata est. Duo tantùm hoc loco exponenda sunt; alterum, quomodo Marcus hoc loco hanc a Christo sententiam post parabolam illam seminis pronuntiatam fuisse dicat, cùm Matthæus parabolam illam ponat ca. 13. hanc autem sententiam cap. 7. in sermone illo celeberrimo à Christo habito, cum ex monte descendisse. Alterum, quomodo hanc sententiam ad rem propositam Christus hoc loco accommodarit; neque enim cum præcedenti parabola seminis in diuersam terram incidentis cohærescere videtur. Prior quæstio minùs difficilis est; nam neque illa fortassis, quæ à Matthæo capitul. 5. & 6. & 7. describitur, vna fuit concio: & si vna fuit, potuit Christus eandem sæpe repetere sententiam. Quod si semel tantùm dixit (quod, cùm singuli Euangelistæ semel tantùm referant, videtur esse probabile) non fuit necessarium, vt omnes Euangelistæ eo loco recitarent, quo à Christo dicta fuit; neque enim suo quæque referunt loco, vt non sine aliqua fortassis lectoris satietate sæpe monemus. Mihi tamen multo uidetur esse probabilius bis saltem hoc prouerbium, (nam, vt apud Matthæum diximus, vulgare inter Iudæos prouerbium erat) à Christo, neque in eandem semper sententiam vsurpatum fuisse. Quorsum apud Matthæum eo Christus vsus fuerit, illic exposuimus, & ex præcedentibus non est difficile conijcere. Dixerat, *nolite iudicare, vt non iudicemini; in quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini: & in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* quam dubium non est præcedentis sententiæ esse repetitionem. Itaque idem est *in quo iudicio iudicaueritis, iudicabimini: & in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* Quorsum uerò hoc loco idem prouerbium vsurpauerit, facile non est dictu. Fortasse requirendum non est, vt hæc sententia cum superiore parabola cohæreat, quia, vt diximus, fieri potest, vt Marcus alio loco, quàm quo est à Christo

Hæbreorũ prouerbiorum.

Christo dicta, recitauerit; neque enim illi curæ fuit, vt Christi facta, dictaque eodem ordine, quo ab illo facta. dictaque fuerunt, recenseret, sed vt summam quandam factorum, dictorumque Christi commemoraret: aut si eodem loco posuit, quo à Christo pronuntiata fuerat, fortasse non semper Christus ipse certum in concionando, nectendisque sententijs seruauit ordinem; sed multas sæpe parabolas res diuersas significantes nullo fere ordine alias super alias accumulabat, vt ex Matthæo cap. 13. manifestum est. Non ergo debet prudens lector anxio laborare studio, ut hæc cum præcedentibus aptè coniungat, ne dum, vt accommodet, nimis flectit, fortasse frangat. Potest tamen cum præcedentibus hærere, quamuis non eodem modo omnes interpretes accommodauerint. Omnis in eo versatur quæstio, quid hoc loco Christus vocauerit mensuram eam, qua nos metimur, quid eam, qua remetietur nobis. Multi generaliter hoc intelligunt pro mensura meritorum huius uitæ præmiorum, vel suppliciorum in altera uita reddendam esse mensuram, ut Origenes tractatu in Matthæum 25. ~~Nec dubito~~ veram esse sententiam, neque omnino male videtur cum superioribus conuenire. Agebatur enim de semine, & de terra fructum proferente, qui fructus haud dubiè bona sunt opera, & sequitur, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, tanquam dicat, quantum attuleritis fructus bonorum operum, tantum vobis mercedis dabitur: eodem prorsus modo, eodemque sensu, quo ad Galat, 6. 7. dixit D. Paulus, *quę seminauerit homo, hæc & metet.* Alij hoc non de Deo, sed de alijs hominibus interpretantur, vt nihil aliud sit, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, quàm si diceret, *Omnia quæcunque vultis, vt faciant vobis homines & vos facite illis*, vt dixit Christus Matthæi 7. 12. Ita Cyprianus li. de Oratione Dominica & libr. 3. ad Quirin. Beda, sicut superiora, ita etiam hanc sententiam ad Euangelij prædicationem pertinere putat, quasi dicat Christus, si diligenter hęc, quę à me auditis, alijs prædicaueritis, dabit vobis Deus eandem mensuram mercedem vitæ æternæ, & præterea adijciet aliorum in hac vita mysteriorum intelligentiam: sicut dixit Diuus Paulus 1. Cor. 3. 8. *Vnusquisque autem propriam mercedem accipiet secundùm suum laborem;* & Christus infra c. 10. 29. 30. *Amon dico vobis, nemo est, qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros propter me, & propter* Euangelium, *qui non accipiet centies tantum nunc in tempore hoc, domos, & fratres, & sorores, & matres, & filios, & agros cum persecutionibus, & in sæculo futuro vitam æternam.* Alij, vt Chrysostomus apud Diuum Thomam; Theophylactus, & Euthymius mensuram, quam nos damus, attentionem, quam in audiendo verbo Dei adhibemus, esse dicunt: mensura verò, qua nobis remetitur, vtilitatem, quam ex verbo Dei percipimus attentioni nostræ respondentem, quasi dicat Christus, quantum adhibueritis ad audiendum Dei verbum attentionis, tantum inde vtilitatis referetis. Si de audienda Philosophia, aliaue naturali ageretur disciplina, vera mihi hęc interpretatio videretur. In illis enim doctrinis attentioni, atque diligentiæ vtilitas respondet. At in diuinis audiendis mysterijs, in quibus gratia plùs quam natura valet, sæpe fit, vt qui plus attentionis adhibuerunt, minus referant fructus, quia attentio nō ex fide, credendique desiderio, sed ex intelligendi curiositate nascebatur. Hieronymi mihi sententia magis placet, mensuram, qua nos metimur, fidem esse nostram, mensuram, qua remetitur nobis, esse mysteriorum intelligentiam, quæ nobis pręter fidem adijcitur, tanquam corollarium, & mensura bona coagitata, & supereffluens, sicut de eadem re loquens Lucas dixit c. 6. 38. *Nisi enim credideritis, non intelligetis*, quemadmodum ex Isaia citare solebant auctores veteres. Atque hoc modo hæc cum superiori-

bus sententia nectenda est. Hortatus fuerat Apostolos suos Christus, vt audiendi aures haberent, ver. 23. id est, vt ita verbum Dei audirent, vt crederent, & vt viderent, quid audirent vers. 24. id est me sinerent effluere verbum Dei, sed auditum fide conciperent, conceptum fouerent. Addit fore, vt in qua mensura quisque mensus fuerit, remetiatur ei, hoc est, vt quantum habuerit fidei, tantùm illi superaddatur intelligentiæ. *Qui enim habet, dabitur illi, & qui non habet, etiam, quod habet, auferetur ab eo*, id est habẽti fidem, dabitur intelligentia mysteriorum supernaturalis: non habenti autem fidem, naturalis etiam auferetur intelligentia, quam habebat, quia aut excœcabitur, ita vt videns non videat, & audiens nõ intelligat, aut tam obscurè mysteria illi diuina proponẽtur, vt etiam si maximè velit, intelligere non possit. Hunc verum esse huius loci sensum ex Matthæo ca. 13. 13. perspicuum est, vbi hac ipsa de re Matthæus scribens ait dixisse Apostolis Christum, v. 11. 12. 13. *Vobis datum est nosse mysteria regni cœlorum, illis autem non est datum. Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit; qui autem non habet, & quod habet, auferetur ab eo: ideo in parabolis loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, ne quod intelligunt.* Quid habebant Apostoli, nisi fidem? quid non habebant alij auditores, nisi fidem? Fides ergo est ea mensura, qua Apostoli mensi sunt, intelligentia parabolarum, atque mysteriorum est ea mensura, qua Christus illis remensus est. Id etiam ex hoc ipso loco Marci confirmari potest. Sic enim has duas sententias inter se copulat, vt obscurum non sit sequentem præcedentis esse repetitionem. Idem ergo est, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis; & qui habet, dabitur illi, qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo.* Quare cùm id, quod quisque habet, vt probabimus, fides sit, quod illi datur, intelligentia: sequitur mensuram, qua metimur, fidem esse nostram; mensuram, qua remetitur nobis, mysteriorum esse, quæ nobis propter fidem datur, intelligentiam.

25. *Qui enim habet, dabitur illi, & qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo.* Et hoc prouerbium apud Iudæos videtur fuisse: nam sępe etiam à Christo est vsurpatum non solum hoc loco, sed etiam Matthæi 13. 12. & 25. 29. & Luc. 8. 18. & 19. 26. Quis sit eius sensus, duobus illis apud Matth. locis explicauimus. Hic illud tantùm desideratur, ut intelligamus, quomodo sit ad huius loci sententiam applicandum. Id ex vers. præcedenti intelligendum est. Cùm enim hæc sententia illius sit, vt diximus, repetitio, quemadmodum illa, ita etiam hoc cũ parabola superiore hæret. Quo autem modo illa hæreat, docuimus ver. præcedenti. Hebræorũ Prouerbiũ.

26. *Et dicebat, sic est regnum Dei.*) Aliam proponit parabolam, quæ a Matthæo prætermissa est. An eodem loco, eodemque tempore proposita fuerit, non satis constat: quod enim Euangelista eodem loco recenseat, non satis, vt sæpe diximus, argumenti est, quia potuit, vt facit aliquando, quæ diuersis locis, atque temporibus à Christo dicta fuerant, eodem loco, & quasi eodem dicta tempore recitare. Sed tamen probabilius est hoc eodem loco, ac tempore, quo præcedens iacti in terram seminis, propositam fuisse; præsertim cum vtraque affinis sit, vtraque de semente agat: & sciamus Christum candem rem diuersis sæpe parabolis eodem tempore inuoluere solere, vt ex Matthæo c. 13. perspicuum est. Quòd ad sensum parabolæ attinet, ex singulis partibus colligendus est. Itaque quid singula significent, explicandum. Regnum Dei Ecclesiam vocari manifestum est, vt apud Matthæum cap 13. 47. 52. & Chryso. Hier. & Beda tradiderunt. Sementem prædicationem esse verbi Dei, obscurum nõ est, & ijdem docẽt auctores. Agrum quis dubitet auditores esse, qui in superiore parabola terra bona, aut mala vocati sunt? etsi Euthy. agrum Christum inter-

interpretatur. Homo qui sementem fecit, Christus est, aut quisquis eius nomine prædicat Euangelium. Messis est mors, aut generalis omnium, quæ appropinquante fine mundi futura est, aut priuata cuiusque. Messor est Deus, falx verbum Dei, quo Deus iubet hunc, vel illum hominem demeti, hoc est mori, vt Theophy. interpretatur. Totius parabolæ finis est, vt doceat Christus tantam esse vim, & efficacitatem verbi Dei, vt si in bonam incidat terram, quemadmodum superiore parabola docuerat, etiamsi is, qui iecit, nihil aliud agat, per se ipsum germinet, crescat, & fructum ferat.

27. *Et dormiat, & exurgat nocte, & die.*) Id est quiescat, postquàm sementem fecit, functus iam officio: non iam dies, ac noctes vigilans, vt solebat, tempore sementis, sed die surgens, & nocte dormiens, tanquam homo iam solutus curis, & otiosus. Sic ego quidem interpretor referens verbum illud *Exurgat* ad seminantem, & ad diem; sicut verbum *Dormiat* ad eundem seminantem, & ad noctem, quemadmodum Chryso. apud D. Tho. Euthy. & Theophy. in commentarijs referunt; nisi quod eorum, vt postea dicam parabolæ ad rem significatam applicationem non probo. Itaque Hieronymi, Bedæ, & Strabi sententia minimè mihi placet, qui hoc verbum ad semen referunt, quasi semen dicatur nocte, ac die surgere, id est crescere. Si enim id dicere voluisset, nō dixisset ἐγείρειν sed ἀναβαίνειν vt supra ver. 8. Deinde statim sequitur, *& semen germinet, & crescat*, quasi semen germinare, & crescere aliud sit, quàm quod dictum erat, *nocte, & die exurgat*. Denique exurgere die, ac nocte semen minus propriè dicitur; quàm hominem nocte dormire, die surgere. Itaq; non debet post verbum illud *dormiat*, punctum esse, finisque sententię, quemadmodum ab his ponitur auctoribus; sed post hæc verba, *nocte, & die* punctum ponendum est, deinde versus 27. inchoandus. Sed cum per seminantem, vt diximus, Christus intelligatur, quærunt rursum interpretes, quomodo Christus dormire dicatur, quomodo surgere. Quidam per mortem dormuisse, per resurrectionem exsurrexisse dicunt. Alij, in quibus Theophylactus, & Euthymius dormire Christum cum nos tentari sinit; exurgere cum tentatione liberat, sicut in naui eo dormiente orta tempestas est, eo vigilante sedata, infra ver. 38. & Matthei 8. & 25. Lucæ 8. 24. Et quidem frequens in scriptura metaphora est, vt cum Deus opem fert, exurgere dicatur Psal. 3. 8. *Exurge Domine, saluum me fac*, & Psal. 43. 24. 27. *Exurge, quare obdormis Domine? exurge, & ne repellas in finem. Exurge Domine, adiuua nos & libera nos propter nomen tuum*. Innumera sunt huiusmodi. Non placet tamen interpretatio, quia non dubium, quin sensus generalis parabolæ sit, nihil iam agente eo, qui sementem fecerit, mandatum terræ semen sponte sua germinare, & fructum ferre. Quod si exurgere interpretemur opem ferre, sensus vnius partis sensui totius parabolæ contrarius erit. Non enim nihil erga nos, id est erga seminatum agrum Christus agit, cum nobis opitulatur, ne nobis conceptum Dei semen diabolus eripiat. Quapropter, quod apud Matthæum c. 13. & 25. ex Chrysost. & Damasceno docuimus, obseruandum hoc loco est, non semper esse singulas parabolarum partes ad rem, de qua agitur, quæque per parabolam significatur, accommodandas. Nam alia in parabolis ponuntur tanquam necessariæ earum partes, in quibus parabolæ sententia consistit: alia tanquam accessiones, tanquam accidentia, tanquam ornamenta, & quasi emblemata parabolæ, quę partim ad explendā partim ad ornandam narrationem adhibentur. Quæ ut discernantur, parabolæ semper finis spectari debet, & ad eum singulæ parabolæ partes examinādæ: quæ ad eum finem aliquid habent significationis, necessariæ parabolę partes sunt, quæ non habent, non necessariæ. Hæc igitur pars, qua dicitur ille, qui semētem fecerat, nocte dormire,

die vigilare, non est necessaria parabolæ, si singula spectemus uerba; necessaria autem est, si generalem sententiam consideremus. Neque enim voluit Christus dicere, neque ita semper res euenit, esse necessarium, ut qui semen in terram iecit, postea dormiat, & exurgat, ut semen germinet. Quare non est solicitè quærendum, quando Christus dormierit, quando vigilarit. Sed uoluit hac periphrasi otium à labore, & animi securitatem declarare, & ex hypothesi loqui, quasi dicat, etiam si qui semen iecit, dormiat, & exurgat, id est, nihil agat, semen tamen germinabit. Itaque non dicitur dormire, & exurgere, qui verè dormit, & surgit, sed qui nihil agit circa semen iam in terram iactum, Quare si qui sementem fecit, statim moriatur, etiam si nec dormiat propriè, neque exurgat die, ac nocte, tamen dormire dicitur, & exurgere, quia nihil iam in semen agit. Atque hoc sensu hæc necessaria parabolæ pars est. Voluit enim docere Christus verbum Dei semel prædicatum etiam nihil eo, qui prædicauit, agente præterea, per se crescere, fructusque proferre. Quid ergo? dicet aliquis, voluitne docere Christus Euangelij prædicatores, vt iacto verbi Dei semine nihil agerent? minimè uerò; nam exhortandi etiam, atque etiam animandi, & confirmandi, qui verbum Dei audiuerunt, sunt, ut teneant, quod habent, ne alius eorum coronam accipiat, neue diabolus semen eripiat, quemadmodum fecisse legimus D. Paulum Act. 15. 41. & 18. 23. Sed, ut diximus, loquitur ex hypothesi, quasi dicat, etiam si, qui seminauit, nihil agat, semen tamen crescet. Nec ita intelligenda generalis sententia est, quasi nunquam aliter fiat; nam & frumenti semen unde parabola sumpta est, in sterilem, & aridam terram iactum, sæpe non nascitur, nisi agricolæ rigetur diligentia. Idem omnino in spirituali verbi Dei accidit semine, ut à concionatore in aridos, aut infirmos auditorum animos infusum, nisi assidua eiusdem concionatoris opera rigetur, atque excolatur, minimè crescat. Sed nimirum parabola sumitur ex eo, quod non semper fit, sed plerumque fieri solet. De Christo, dubitare lector potest, quomodo in eum parabola conueniat, cùm ille præcipuus verbi Dei seminator sit, qui si, postquàm seminauit, nihil agat, si gratia sua auditoris animum, quasi agrum non irriget, non dico aliquando, sed dico nunquam verbum Dei germinabit, nunquam fructum feret. Accidit quodammodo, vt idem Christus & homo seminans, & Deus incrementum dans, vnus simul esset. Qua homo est, seminat, sicut & Apostoli seminauerunt; qua Deus est, dat incremētum gratia sua, quasi perpetua pluuia animum irrigans. Fingamus (si tamen vel fingere fas est) Christum nō esse Deum, etiamsi postquam Dei verbum seminasset, nihil circa illud ageret, ipsum per se cresceret. Cum enim dicitur verbum Dei vi sua, atque natura per se crescere, non excluditur diuina gratia, sine qua non dico fructum ferre, non crescere, nō nasci, sed ne seminari quidem potest; sed excluditur sequens eius, qui seminauit, labor atque diligētia. Nam & triticum, quod parabolæ materiam suppeditauit, nasci, aut fructum ferre nō potest, nisi cœlesti rigetur pluuia; pluuia qua verbum Dei rigari oportet, Dei gratia est. Eadem ratione existimandum est verbum Dei fide conceptum, eius, qui audiuit, conatum, & operam non excludere. Nam nisi ille conceptum verbum retinere; &, quantum in ipso est, excolere conetur, nullum in eo proferet fructum: haud certè aliter, quàm si terra, quę semen accipit, nihil agat, non semen contegat, nō foueat, non calefaciat. Videtur Christus in proponenda hac parabola non eò spectasse tantùm, vt doceret tantam vim esse verbi Dei, vt per se nasceretur, verum etiam, vt Apostolis omnem gloriandi occasionem tolleret, dum alijs verbis dicit, quod clariùs dixit postea D. Paulus, *Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus.* 1. Corinth. 3. 7.

28. *Vltra*

28. *Vltro enim terra fructificat, primum herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica)* Per catachresim dixit fructificare herbam, & spicā: nam nec herba, neque spica propriè sunt fructus, sed fructus appellantur, quia iacto in terram semine generantur, sicut ex arboribus veri solent fructus generari. Solum plenum, vt vocat, frumētum verus est fructus, quod propterea plenum frumentum appellat, quasi perfectum, atq; formatum, simileq; illi, quod seminatum fuerat. Hanc etiam existimo parabolæ accessionem esse, neque esse necessario ad verbi Dei prædicationē, & incrementum accommodandam, quasi verbum Dei prius herbam, deinde spicam, ad extremum fructum in nobis perfectū ferat, quanquam si quis accommodare volet, non reprehendam, quin auctores, quos sequi possit, indicabo, Bedam in huius locis commentarijs, & Gregorium magnum lib. 22. moralium c. 14. & hom. in Ezech. 15. *Semen germinat*, inquit Greg. *& crescit, dum nescit, ille, quia dum adhuc metiri incrementa sua non valet, semel concepta virtus ad profectum ducitur. Et vltro terra fructificat, quia præueniente se gratia mens hominis spontaneè ad profectū boni operis assurgit. Sed hæc eadem terra primum herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum producit in spica. Herbam quippe producere est inchoationis bonæ adhuc teneritudinem habere. Ad spicam verò herba peruenit, cum se virtus animo concepta ad profectum boni operis pertrahit. Plenum verò frumentum in spica fructificat, quando iam in tantum virtus proficit, vt esse robusti, & perfecti operis possit.*

29. *Et cum produxerit fructus.)* Quidam Latini codices legunt, *cum se produxerit fructus*, Plures verò, *cum ex se produxerit fructus*, quemadmodū Hiero. Gregorius, & Beda legunt. Græcè legitur ὅταν παραδῶ ὁ καρπὸν cū produxerit, aut reddiderit fructus. Est autem fructus nominatiuus singularis, quæ res & Græcè, & Latinè sensum obscuriorem facit, & non satis, vt videtur, congruētem, nisi verbū παραδῷ præter Grammaticas leges, & Græcæ linguæ consuetudinem passiuè interpretemur, cum productus fuerit fructus quamuis actiuum verbū sit, quemadmodū & Euthy. exponere videtur. Theophy. verò ita interpretatur, quasi verbum παραδῷ significet, cum redierit, & καρπὸς *fructus* pro messe sumatur, sensusq; sit, cum tempus messis redierit. Sic. n. Græcè exponit ὅταν παραδῷ τὸ θέρος. Quę interpretatio magis etiā mihi, quàm altera illa Euthy. probatur. Nam aliud est fructum productum esse, aliud esse ad messem maturum: productum esse iam paullo ante dixerat. Itaq; credendum est nunc aliquid aliud maius dicere voluisse, quodq; messi propinquius esset: quod est frumētū esse maturum. Quare idē Euthy. non contentus expositione illā superiore aliam adhibet, meo quidem iudicio meliorem, cū fructus maturuerit. Ego ad hunc etiam modum exponi posse arbitror, cū fructus reddiderit (sub.) fructum, vt fructus accipiatur non pro eo, qui natus est, sed pro eo, qui seminatus fuerat, qui & fructus appellatur, quia alterius seminis fructus fuerat, & reddere alium dicitur fructum, quia ex se alium producit.

Statim mittit falcem.) Verbum sine supposito, more Hebræorum, qui solent nomina verbalia in ipsis verbis uirtute contenta sępe non exprimere, sed intelligenda relinquere. Quanquā hoc loco, qui seminauit, ex superioribus repeti potest, vt ille, qui seminauit, deinde dormiuit, & exurrexit, matura iam segete falcem immittat, quēadmodum Greg. lib. 22. & in Iob c. 14. & homil. in Ezechielem 15. interpretatur. Messoris hoc loco nomine Deū intelligi, falcis eius verbum significari supra ex Theoph. diximus. Hebraismus.

30. *Et dicebat, cui assimilabimus.)* Hęc parabola vsque ad ver. 33. apud Mattheum c. 13. 31. exposita est. Idem autem ea Christus, quod præcedenti, docere voluit incredibilem vim esse verbi Dei, quæ sicut granum sinapis paruo initio ad magnum perueniat incrementum.

33. Et

33. *Et talibus multis parabolis loquebatur eis.*) Profitebatur Marcus se nō omnes parabolas, quas Christus tunc, aliasq; proposuit, recitare. Et verò Matthæus plures hoc ipso loco recitat, vt illam zizaniorū c. 13. 24. & illā fermenti, quæ idē, atq; hæ duæ, quas hic marcus recenset, alia similitudine significat Matthæi 13. 31. 33. illam absconditi in agro thesauri ibidem ver. 44. illā hominis negotiatoris quærentis bonas margaritas ver. 45. illam sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congregantis ver. 47. Ac ne illud quidem scimus, an Matthæus, qui plures, quàm cæteri Euangelistæ parabolas recitauit, omnes recitarit. Nā quemadmodum Marcum, & Lucam multas prætermisisse manifestum est, ita illum prætermisisse aliquas est verisimile. Hoc est, quod Marcus dicit, *& talibus multis parabolis loquebatur eis*, indicans alias multas, quas ipse nō cōmemorauerit, Christum proposuisse.

Prout poterant audire.) Pleriq; hūc putant esse sensum, vt dicat Euangelista Christum se ad auditoriū imbecillitatem accōmodasse, ideoque parabolis, & similitudinibus vsum fuisse, ut hoīes ingenio tardi, & non satis diuinis rebus comprehendendis idonei facilius quæ dicebantur, intelligerent. Ita non solū maior pars recentiorum interpretum, sed ex illis magnis, atq; antiquis Chryso. hom. in Matthæum 45. & Theophy. in huius loci commētarijs. Sed non dubito graues præsertim sequutus auctores Clementē Alexandrinum 1. Strom. Ambrosium in Psal. 43. Hiero. aut quisquis est, & Bedam scribentem in hunc locum, quib. & Euthy. accedere, videtur, sensum esse omnino cōtrarium, ideo Christum hoc quidem locū parabolis vsum fuisse, non vt auditores melius intelligerent, sed vt, qui credere nolebant disertè, aperteq; loquenti, loquentem per parabolas, & obscurè, etiam si maximè vellent, intelligere non possent. Nam & Christus ipse supra ver. 12. & Matthæi 13. 11. 13. hanc, cur parabolis vteretur, rationem reddidit, vt videntes non viderēt, & audientes non audirent neq; intelligerent. In hanc sentētiam testimonium profert Isa. c. 6. 9. *auditu audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non videbitis.* In hāc sententiā supra ver. 25. vt Matthæi 1 . 12. prouerbium illud induxit, *Qui habet, dabitur ei, & qui non habet, etiam quod habet auferetur ab eo*, id est volenti intelligere, & credere sine parabolis perspicuè loquor, vt magis ac magis intelligat: nolentibus autē credere, & intelligere adeò obscurè, & parabolicè loquar; vt, etiam si velint, nō intelligant, & hoc idem nomē ipsum parabolæ confirmat, quod in sacris quidem litteris idem est, quod Hebraicè חידה, Græcè αἴνιγμα, id est obscura, & inuoluta propositio, qualis illa fuit, quam Samson Philisthæis proposuit Iudicum 14. 12. Idem ergo est *prout poterant audire*, ac si diceret, pro ut digni erant.

Christus non semper per parabolas loquutus.

34. *Sine parabolis autem non loquebatur eis.*) Nihil vnquam Christū Iudæis sine parabolis loquutum esse, vt nescio quos olim hæreticos Tertull. lib. de Resurrectione dixisse indicat, nec verisimile est, & multis exemplis refutatur. Multa. n. Euangelistæ, vbi nulla parabola est, ab eo dicta commemorant: multa lector apud Matthæū cap. 5. 6. & 7. exempla reperiet. Probat etiam ex Luca c. 18. 1. subtili sanè coniectura Tertullianus, quia non notaretur, cum parabolam loquebatur, si ita semper loquebatur. Existimat hāc esse vim in illa coniunctione, & vt significet Christum, cum multa prius sine parabolis loquutus fuisset, & in parabolis cœpisse loqui. Itaque manifestum est hanc generalem per se sententiam aliqua esse restringēdam interpretatione. Tertullianus illo loco quem ante designauimus, ita restringit, vt de Iudæis tantum intelligatur, quasi Iudæis semper per parabolas, alij verò aliquando sine parabolis loquutus fuerit. Beda, & Bedam sequutus Strabus ad hunc modum scribunt, non hoc ita dictum est, inquiunt, quasi nullum apertum ad turbas sermone fecerit, sed per solas parabolas loquutus eis fuerit, verum ita potius, quia

nullus

nullus facilè ſermo eius inuenitur, in quo non aliquid parabolarum ſit intermixtum. Alij, ut mihi uidetur, melius aliàs quidem multa, tunc autem nihil ſine parabolis loquutum fuiſſe.

Seorſum autem.) Seorſum, ne alij, q̃ digni non erant, intelligerent, & non habentibus, etiam quod habebant, tolleretur, ſupra ver. 25.

Diſſerebat omnia.) Etiam hæc generalis ſententia reſtringenda eſt, non enim omnia omnino diſſerebat, ſed q̃ non intelligebant, aut quæ interrogabant, vt Theophyl. annotauit, & ex Matthæo cap. 13. 36. colligitur.

35. *Et ait illi in illa die.*) Qua diebis iam concionatus fuerat, primum in domo Petri, deinde ad mare. Vide verſum primum.

Tranſeamus contra.) Traijciamus ſtagnum Geneſareth, quod mare, vt ſæpe diximus, propter magnitudinem vocabatur, & eamus in regionem Geraſenorum, q̃ ex aduerſo eſt ultra ſtagnum, *διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν*, tranſeamus in vlteriorẽ ripã, aut regionẽ. Quã regionẽ ex Matt. c. 8. 28. & ex Luca c. 8. 26. Geraſenorũ fuiſſe conſtat.

36. *Et dimittẽtes turbam.*) *καὶ ἀφέντες τὸν ὄχλον*, & relinquentes turbam ſcilicet ad ripam, ubi erat, ut concionantem de naui Chriſtum audiret, ſupra verſ. 1. Voluit Euangeliſta ſignificare turbam, quæ in littore erat, non fuiſſe ſequutam Chriſtum, quia naues non habebãt, & voluiſſe Chriſtum ea occaſione ſe ab illis ſubducere, vt etiã Geneſarenis prædicaret, ac miracula faceret. Volebat etiam ſolos diſcipulos eius miraculi, quod paullo poſt ſedãda tẽpeſtate maris facturus erat, ad eſſe teſtes, ut Theophy. exiſtimat. Quãquam hoc poſtremũ probabile nõ eſt, quia, ut paullo poſt dicturi ſumus, alij ẽt nõnulli, qui in alijs erant nauibus, Chriſtũque ſequebanẽ, videre miraculũ, ad mirãteſq. dixere, *quis putas eſt iſte quia uentus, & mare obediunt ei?* ver. 40.

Aſſumunt eum ita, ut erat in naui.) Verbum ſine ſuppoſito Hebræorum more; intelliguntur autem nautæ, aut diſcipuli, qui aſſumpſiſſe dicuntur eũ, non quod manibus acceperint, ut illum in nauim imponerent; iam enim in naui erat, ſed quòd eum tranſuehendum naui ſuſceperint, ſicut nautæ vectores, & hoſpites peregrinos accipere dicuntur. Quod autem dicit, *Ita ut erat in naui*, ridiculè quidam hereticorum interpres exponit, ita, inqt, vt iacebat, capite in ceruical inclinato, vt dicitur. ver. 38. At tunc cum è portu ſoluit, non iacebat, ſed ſedebat, quẽadmodum concionatus fuerat, ut dixit Euangeliſta verſ. 1. Itaque melius Euthy. *ita, vt erat in naui* interpretatur, ita vt ſedebat. Veruntamẽ ne hoc quidem ipſum mihi probatur. Neque enim uoluit Euangeliſta habitum corporis, quo Chriſtus in naui erat, ſignificare, qui nihil ad rem prorſus pertinebat; ſed illud ſignificare voluit, non fuiſſe neceſſarium, ut illum nautæ, aut diſcipuli in nauim inducerent ad traijciẽdum, quia iam in naui erat, ut uer. 1. dictum fuerat.

Et aliæ naues erant cum illo.) Sequebantur illum nauiculæ aliæ, quæ cum ea, in qua ipſe ſedebat, ad littus erant. ſiue piſcatoriæ, ſiue aliæ. Quod ideo videtur Euangeliſta dixiſſe, ut indicaret non ſolos diſcipulos, ſed alios etiam multos eius miraculi, quod in mari fecit, fuiſſe teſtes, quo plus fidei adhiberetur hiſtoriæ, contra quàm Theophylactum exiſtimare diximus. Neque enim illi, qui uerſu 40 & apud Matthæum capitul. 8. 27. dixerant, *quis putas eſt iſte, quia ventus, & mare obediunt ei?* diſcipuli eſſe potuerũt. Non enim diſcipuli, aut, quis Chriſtus eſſet, aut quanta in faciendis miraculis poteſtate polleret, dubitaſſent. Aliam Euthy. rationem affert, vt appareret non caſu, naturalive cauſa, ſed Chriſti prouidentia tempeſtatem illã fuiſſe ortam, ut Chriſtus edendi miraculi materiam haberet, cum omnes uiderent non alias naues, in quibus alij nauigabant, ſed eam ſolã, in qua Chriſtus erat, tẽpeſtate iactari, quemadmodum Beda, & Strabus factum fuiſſe putant. Sed hanc opinionem apud Matthæum c. 8. 27. refutauimus, ubi & cetera, quæ uſque ad finem huius capitis ſequuntur, explanauimus.

CA-

CAPVT V.

Matth 8. d 28. Luc. 8. d. 26.

1 T venerunt trans fretum maris in regionem
Gerasenorum. 2. Et exeūti ei de naui, statim
occurrit de monumētis homo in spiritu im
mūdo, 3. qui domicilium habebat in monu-
mentis, & neque catenis iam quisquam po-
terat eum ligare: 4. quoniam sæpe compedi
bus & catenis vinctus, dirupisset catenas, & compedes commi
nuisset, & nemo poterat eum domare. 5. & semper die, ac nocte
in monumentis, & in montibus erat, clamans, & cōcidens se la-
pidibus. 6. Videns aūt Iesum à longe cucurrit, & adorauit eū:
7. & clamans voce magna dixit: Quid mihi, & tibi, Iesu fili Dei
altissimi? adiuro te per Deū, ne me torqueas. 8. Dicebat enim il
li: Exi spiritus immūde ab homine. 9. Et interrogabat eū: Quod
tibi nomen est? Et dicit ei: Legio mihi nomē est, quia multi su-
mus. 10. Et deprecabatur eū multum, ne se expelleret extra re-
gionē. 11. Erat aūt ibi circa montē grex porcorū magnus, pa-
scens. 12. Et deprecabantur eū spiritus, dicentes: Mitte nos in
porcos, vt in eos introeamus. 13. Et cōcessit eis statim Iesus. Et
exeuntes spiritus immūdi introierūt in porcos: & magno impe
tu grex præcipitatus est in mare ad duo millia, & suffocati sunt
in mari 14 Qui autem pascebant eos, fugerunt, & nunciauerūt
in ciuitatem, & in agros. Et egressi sunt videre quid esset factū:
15. & ueniunt ad Iesum: & vident illum, qui à dæmonio vexaba
tur, sedentem, vestitum, & sanæ mentis, & timuerunt. 16. Et nar
rauerunt illis, qui viderant, qualiter factum esset ei, qui dæmo-
niū habuerat, & de porcis. 17. Et rogare cœperunt eū vt disce-
deret de finibus eorum. 18 Cumque ascenderet nauim, cœpit il
lum deprecari, qui à dæmonio vexatus fuerat, vt esset cum illo,
19. & non admisit eum, sed ait illi: Vade in domum tuam ad
tuos, & annuncia illis quanta tibi Dominus fecerit, & misertus
sit tui 20 Et abijt, & cœpit prædicare in Decapoli quanta sibi
fecisset Iesus: & omnes mirabantur. 21. Et cum trāscendisset Ie-
sus in naui rursum trans fretum, conuenit turba multa ad eum,
& erat circa mare. 22. Et venit quidam de archisynagogis no-
mine Iairus: & uidens eum, procidit ad pedes eius, 23. & depre
cabatur eum multum, dicens: Quoniam filia mea in extre-
mis est, Veni, impone manum super eam, vt salua sit, & viuat.
24 Et abijt cum illo, & sequebatur eum turba multa, & cōpri-

Matth 9. c. 18. Lu. 8. f. 42.

me bant

mebant eum 25. Et mulier, quæ erat in profluuio sanguinis an
nis duodecim, 26. & fuerat multa perpessa à compluribus me-
dicis: & erogauerat omnia sua, nec quidquam profecerat, sed
magis deterius habebat: 27. cum audisset de Iesu, venit in tur-
ba retro, & tetigit vestimentum eius: 28. dicebat enim: Quia
si vel vestimentum eius tetigero, salua ero. 29. Et confestim
siccatus est fons sanguinis eius: & sensit corpore, quia sanata
esset à plaga 30. Et statim Iesus in semetipso cognoscens vir-
tutem, quæ exierat de illo, conuersus ad turbam aiebat: Quis
tetigit vestimenta mea? 31 Et dicebant ei discipuli sui: Vides
turbam comprimentem te, & dicis: Quis me tetigit? 32. Et
circumspiciebat videre eam, quæ hoc fecerat. 33. Mulier vero
Lu.7.g.50. timens & tremens, sciens quod factum esset in se, venit, & pro-
cedit ante eum, & dixit ei omnem veritatem. 34. Ille autem di-
xit ei: Filia, fides tua te saluam fecit: vade in pace & esto sana a
plaga tua. 35. Adhuc eo loquente, veniunt ab archisynagogo,
dicētes. Quia filia tua mortua est; quid vltra vexas Magistrum?
36. Iesus autem audito verbo, quod dicebatur, ait archisyna-
gogo: Noli timere: tantummodo crede. 37. Et non admisit
quemquam sequi nisi Petrum, & Iacobum, & Ioānem fratrem
Iacobi. 38. Et veniunt in domum archisynagogi, & videt tu-
multum, & flentes, & eiulantes tumultum. 39. Et ingressus, ait
illis: Quid turbamini, & ploratis? puella non est mortua, sed
dormit. 40. Et irridebant eum. Ipse vero eiectis omnibus as-
sumit patrem, & matrem puellæ, & qui secum erant, & ingre-
ditur vbi puella erat iacens. 41. Et tenens manum puellæ, ait
illi: Talitha cumi, quod est interpretatum: Puella (dico tibi) sur
ge. 42. & cōfestim surrexit puella, & ambulabat: erat aūt anno
rū duodecim: & obstupuerūt stupore magno. 43. Et pręcepit
illis vehementer, vt nemo id sciret: & dixit dari illi mādūcare.

IN CAPVT V.

1 Et venerunt transfretum maris.) G. εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης, in vlteriorem (ripam) maris. *In regionem Gerasenorum.*) εἰς χώραν τῶν γαδαρηνῶν in regionem Gadarenorum. Matth. cap. 8.28. εἰς τὴν χώραν τῶν γεργεσηνῶν, in regionem Gergesenorum.

Quæ qua ratione inter se non discrepent, apud Matthæum diximus, apud quem cap. 8. ac 9. totum hoc caput explicatum est; verba tamen quædam, quæ propria sunt Marci, obiter adnotamus.

18. *Cumque ascenderet in nauim.*) Cum vellet ascendere, antequam ascēdisset, vt in Galilæam remearet. Timebat enim, ne beneficij, quod acce-

perat,

perat,auctore priuaretur. Faciebat id
grato animo, vt Euthym. existimat,
quasi Christum, velut obsequiosus
minister, sequi vellet: aut, vt idem
Euthym. & Theophyl.etiam docent,
timebat homo sæuitiam dæmonum
expertus,ne,qui præsente Christo ex
se exierant dæmones,absente reuerte-
rentur. Vtrumque probabile. Simul
etiam, quod Gregorius lib. 6.moral.
cap.17.& lib.16.capit.12.& Beda hoc
loco indicat, quanquam morale po-
tius,quàm litterale est, quia gustaue-
rat,quàm suauis Dominus esset, vide
baturque apud se dicere, *mihi autem*
adhærere Deo bonum est. Psal.72.28. Il
lud,quod sciam,nemo notauit, voluis
se hominem illum non quoquo mo
do,sed tanquam ex numero discipu-
rum vnum sequi Christum. Si enim
non tanquam discipulus,sed quemad
modum turba Christum sequebatur,
eum sequi voluisset, eius iniussu face-
re potuisset,sicut multi alij faciebant
discipulus autem illius esse, nisi eo ap
probante,admittenteq; non poterat.

Et non,admisit eum,) Magis mirũ,
cur Christus sequi se volentem non
admiserit, quàm cur ille sequi Chri-
stum voluerit. Huius rei vnam hoc lo
co Christus ipse rationem indicat, ꝙ
magis conuenire ad Dei gloriam vi-
deretur,vt homo ille, qui tantum ac-
ceperat beneficium, in patriam suam
reuerteretur, suisque ciuibus tãquam
oculatus testis virtutum Christi eius
Euangelium prædicaret, factoque in
se confirmaret miraculo. Aliam red-
dit Ambrosius lib. in Lucam 8. vt ia-
ctãtiam Christus effugeret, cui tribui
ab aliquo malignè potuisset, si homi-
nem à se curatum,quasi testem facti à
se miraculi,circumtulisset. Gregorius
etiam aliam li.6.moralium c.17.& li.
16.c.12. vt magis ea ratione eius au-
geretur meritum. *Amanti*,inquit, *ad-*
huc dilatio imponitur,vt ex dilati amo-
ris desiderio meritum retributionis au-
geatur. Theophyl.& Euthym. ut ostẽ
deret Christus se,quem præsens à dę
monibus liberauerat, etiam absen-
tem tutari posse.

Et annuncia illis,quanta tibi Domi
nus fecerit.) Alijs solet Christus præ-
cipere,ne miracula, quæ in se fecisset,
euulgarent, Matthæi.8.4.& 9.30.& in
hoc ipse capite ver.43. Scimus,& illis
locis,quos modo notauimus,copiosè
docuimus causam, cur Christus alijs
prohibuerit,ne quid dicerent, fuisse,
quia nolebat inuidiam sibi Pharisæo
rum concitari:ex contrario ergo effe
ctu cõtraria causa colligenda est, non
fuisse in Decapoli, vbi ille,qui à dæ-
monibus liberatus erat,beneficium p̄
dicare iubebatur, eiusmodi periculũ,
ideoque non prohiberi, sed incitari,
vt publicè diceret,q̃ sibi fecisset Chri-
stus. Alia verò ex parte,cum Decapoli
tæ Tyrijs,Sidonijsque vicini semigen
tiles essent,preparandi, alliciendique
ad fidem erãt prædicatione miraculi.

Quanta tibi Dominus fecerit.) Qua
si dicat,ne sis ingratus,sed p̄dica acce-
ptum à Deo beneficium. Animaduer
tunt Theophylact.& Euthym.nõ di-
xisse Christũ,quãta tibi ego fecerim,
sed *quanta tibi Dominus fecerit*,quæ ip
se fecisset, singulari exẽplo modestiæ
in Patrẽ referentem. Etsi fortasse de se
ipso per tertiam,vt sæpè solet, ꝑsonã
loquutus est, seq; Dominum appella
uit,vt infra c.11.3.& Matthæi 21.3.&
Lucæ 19.31. *Dicite, quia Dominus* id
est ego,*his opus habet*. Et verò si loquẽ
di consuetudinem cõsideremus Chri
sti, Patrem potius Deum, quam Do-
minum; se potius Dominum, quàm
Deum vocare solet.

20. *Et abijt,& cœpit prædicare in De*
capoli,quanta sibi fecisset Iesus, & om-
nes mirabantur.) Multa paucis verbis
indicat Marc. Primũ eius qui curatus
fuerat,obedientiam,cum dicit, *Abijt,*
& cępit prædicare, quasi dicat fecisse,
quod Christus illi mandauerat. Dein
de Decapolitam fuisse illum, de qua
regione diximus apud Matthæum c.
4.25. Tertio loco gratum eius erga
Christum animum meritam illi laudẽ
tribuentis. Cum enim Christus illi di
xisset, *Annuncia quanta tibi Dominus*
fecerit, ille nõ dicit, quanta sibi Domi
nus,sed quanta sibi fecisset Iesus,acce
pti à se beneficij nõ solũ agnoscens,
sed etiã nominans,atque laudans au
ctorẽm,

ctorem, ut Theophy. & Euthy. obseruauerunt. Quanquam hæc uerba fortasse non illius, qui curatus fuerat, sed Euangelistæ sunt, quid alter dixisset, quidq. fecisset, non eisdem verbis commemorantis. Fructum etiam Euangelista prædicationis eius hominis ostendit, cum concludit, *Et omnes mirabantur*, ista enim admiratio fidei fructus, aut initium erat: & uidetur non admiratio sola, qualis nos, rerum etiam, quas non probamus, tenere solet, sed admirationi coniuncta laudatio significari, quemadmodum, quos immodicis efferimus laudibus, admirari dicimur.

21. *Et cum transcendisset Iesus in naui rursum.) Rursum* dicit, non quod ante iterum transcendisset, sed quod inde venisset, quasi dicat, cum rediisset unde uenerat, id est in Galilęam, & in vrbem Capharnaum. Hoc est, quod dicit transfretum εἰς τὸ πέραν. Tam enim sæpe diximus inter Galilæam, & Gadarenorum, aut Gerasenorum regionem stagnum illud, quod Genezareth uocabatur interiectum fuisse. Cætera, quæ vsque ad finem capitis scribit Marcus, Matthæi c.9. Exposuimus.

CAPVT VI.

1
T egressus inde, abijt in patriā suā: & seq- Mat 13. g.
bantur eū discipuli sui. 2. & facto sabbato 51.
cœpit in synagoga docere: & multi audiē Lu.4.c.16.
tes admirabātur ī doctrina eius, dicētes Ioā.4.f.44.
Vnde huic hęc oīa? & q̄ est sapientia, q̄ da
ta est illi: & uirtutes tales, q̄ p manus eius
efficiuntur 3. Nōne hic ē faber filius Mariæ, frater Iacob, & Io- Ioā.6.c.42.
seph, & Iudę, & Simonis? nōne & sorores eius hic nobiscū sūt?
& scādalizabant in illo. 4. Et dicebat illis Iesus, quia nō est pro Mat.13 g.
pheta sine honore nisi in patria sua, & in domo sua & in cogna 57.
tione sua. 5. Et nō poterat ibi virtutē vllā facere, nisi paucos in Luc.4.d. 24.
firmos impositis manibus curauit 6. & mirabatur pp incredu Ioā.4 f 44.
litatē eorū, & circuibat castella in circuitu docēs. 7. Et uocauit
duodecī, & cępit eos mittere binos, & dabat illis potestatē spi
rituū immūdorū. 8. Et p̄cepit eis, ne q̄d tollerēt ī via, nisi virgā Mat.10.a. 1.
tātū: nō perā, nō panē neq; ī zona ęs. 9. sed calceatos sādalis, Sup.3.b.14.
& ne induerētur duabus tunicis 10. Et dicebat eis: Quocumq; Luc 9.a. 1.
introieritis in domū: illic manete, donec exeatis inde: 11. qui- Act.12.b. 8.
cunq; nō receperint vos, nec audierint uos, exeūtes inde, excu Mat.10.b. 14.
tite puluerē de pedibus vestris ī testimoniū illis. 12. Et exeūtes Luc.9.a.5.
prædicabāt, vt pænitentiā agerēt: 13. & dæmonia multa eiicie Act.13.g. 51.
bāt, & vngebāt oleo multos ęgros, & sanabāt. 14. Et audiuit rex & 18.a.b.
Herodes (manifestū n factum est nomen eius) & dicebat; Quia Iac.5. d.14.
Ioannes Baptista resurrexit à mortuis: & ppea virtutes ope- Mat. 14. a. 1.2.
rantur in illo. 15. Alii aūt dicebant: Quia Elias est. Alii uero di- Luc.9.a 7.
cebāt: Quia propheta est, quasi vnus ex prophetis. 16. Quo au
dito Herodes ait: Quē ego decollaui Ioannem, hic a mortuis
resurrexit 17. Ipse enim Herodes misit, ac tenuit Ioannē, et vin Lu.3.d.19.

xit eũ in carcere pp Herodiadẽ vxorẽ Philippi fratris sui, quia
Luc. 18. ca. 16. duxerat eã 18. Dicebat n. Ioãnes Herodi: Non licet tibi habe
re uxorẽ fratris tui. 19. Herodias aũt isidiabatur illi: & uolebat
occidere eũ, nec poterat. 20 Herodes n. metuebat Ioãnẽ, sciẽs
eũ virũ iustũ & sanctũ: & custodiebat eum, & audito eó multa
faciebat, & libẽter eũ audiebat. 21. Et cũ dies opportunus ac-
cidisset, Herodes natalis sui cęnã fecit principibus, & tribunis,
& primis Galilęę. 22. cũque introisset filia ipsius Herodiadis, &
saltasset, & placuisset Herodi, simulq; recũbẽtibus; rex ait puel
lę: Pete a me qđ uis, & dabo tibi: 23. & iurauit illi: Quia qđqđ
petieris, dabo tibi, licet dimidiũ regni mei. 24 Quæ cũ exisset,
dixit matri suę: Quid petã? At illa dixit: Caput Io. Baptistę. 25.
Cũque introisset statim cũ festinatione ad regẽ, petiuit, dicẽs:
Volo ut protinus des mihi in disco caput Ioãnis Baptistæ. 26.
Et contristatus est rex pp iusiurandũ, & pp simul discũbentes
noluit eã cõtristare: 27. sed misso spiculatore pcepit afferri ca
put eius ĩ disco. Et decollauit eũ in carcere 28 & attulit caput
eius in disco: & dedit illud puellę, & puella dedit matri suę. 29.
Quo audito, discipuli eius venerunt, & tulerunt corpus eius;
Matt. 14. d. 11. & posuerũt illud in monumẽto 30 Et cõueniẽtes Apostoli ad
Lu. 9. b. 10. Mat. 9. d. 36 & 14. c. 14. Iesũ, renunciauerunt ei oĩa, quæ egerant, & docuerant. 31. Et
ait illis: Venite seorsũ in desertũ locũ, & requiescite pusillũ. E-
rant n. qui ueniebant, & redibant multi: & nec spatiũ mandu-
candi habebãt. 32. Et ascendentes in nauim abierunt in deser-
tũ locũ seorsũ. 33. Et viderunt eos abeuntes, & cognouerunt
multi, & pedestres de oĩbus ciuitatibus concurrerunt illuc, &
præuenerunt eos. 34. Et exiens uidit turbam multã Iesus, & mi
sertus est super eos, quia erant sicut oues non habentes pasto-
rẽ, & cępit illos docere multa 35. Et cũ iã hora multa fieret,
accesserunt discipuli eius, dicentes: Desertus est locus hic, & iã
hora pręteriit. 36. dimitte illos, ut euntes in proximas villas, &
vicos, emant sibi cibos, quos manducent. 37. Et respondens ait
Lu. 9. b. 12. Ioã. 6. a. 9. illis: Date illis uos manducare Et dixerunt ei. Euntes emamus
ducentis denariis panes, & dabimus illis manducare. 38. Et di
cit eis: Quot panes habetis? ite, & videte. Et cũ cognouissẽt, di
cũt Quinq; & duos pisces 39 Et præcepit illis, vt accũbere fa-
cerent omnes secundũ cõtubernia super viride fœnum 40. Et
discubuerunt in partes p centenos, & quinquagenos. 41. Et ac
ceptis quinq; panibus, & duobus piscibus, intuens in cœlũ be-
nedixit, & fregit panes, & dedit discipulis suis, vt ponerẽt ante
eos: & duos Pisces diuisit omnibus 42. Et manducauerũt om-
nes,

mes,& ſaturati ſunt.43. Et ſuſtulerunt reliquias fragmentorum
duodecim cophinos plenos,& de piſcibus.44.Erant autem qui
mãducauerunt quinque millia uirorum.45. Et ſtatim coegit di
ſcipulos ſuos aſcendere nauim,vt pręcederent eum trans fretũ
ab Bethſaidam, dum ipſe dimitteret populum 46. Et cũ dimi-
ſiſſet eos, abijt in montem orare.47. Et cum ſero eſſet, erat na- Mat,14.c.23
uis in medio mari,& ipſe ſolus in terra.48. Et videns eos labo-
rantes in remigando,(erat enim ventus contrarius eis) & circa
quartam uigiliam noctis uenit ad eos ambulans ſupra mare: &
volebat præterire eos.49 At illi,vt viderunt eum ambulantem
ſupra mare,putauerunt phantaſma eſſe, & exclamauerunt. 50.
Omnes enim viderunt eũ,& conturbati ſunt. Et ſtatim locutus
eſt cum eis,& dixit eis: Confidite ego ſum,nolite timere.51.Et
aſcendit ad illos in nauim,& ceſſauit vẽtus. Et plus magis intra
ſe ſtupebant 52.non enim intellexerunt de panibus: erat enim
cor eorum obcæcatum 53. Et cum transfretaſſent,venerunt in Mat. 14. d. 34.
terrã Geneſareth,& applicuerunt. 54 Cũque egreſſi eſſent de
naui,continuo cognouerunt eum: 55.& percurrentes vniuersã
regionem illã, cœperunt in grabatis eos,qui ſe male habebant,
circumferre,vbi audiebant eum eſſe. 56.Et quocumque introi-
bat in vicos,vel in villas, aut ciuitates,in plateis ponebant infir
mos,& deprecabantur eũ,vt vel fimbriam veſtimenti eius tan-
gerent,& quotquot tangebant eum,ſalui fiebant.

IN CAPVT VI.

1 ET egreſſus inde.) Ex domo Archiſynagogi, vbi eius filiã ſuſcitauerat c.5.41. aut ex Capernaum, vbi Archiſynagogi domum fuiſſe credibile eſt,& ex Matthæo c.9.23.colligitur.

Triplex Christi patria.

Abijt in patriã ſuam.) In Nazareth; vbi educatus fuerat. Diximus Matthei 9.ex ſcripturæ,& bonorum auctorum obſeruatione triplicem Chriſto fuiſſe patriam, Bethlehem natiuitatis, Nazareth educationis, Capharnaum commorationis & prędicationis. Hoc loco neque Bethlehem, quæ nuſquam, ut opinor, in ſcripturis eius vocatur patria, neque Capharnaũ, quia ibi erat, cum dicitur in patriam abijſſe, ſed ſolã Nazareth intelligere debemus, ubi eius fratres,& ſorores erant, vt dicitur infra uer.3.& Matthei c.13.55. Ita Iuuencus,& Beda intelligunt melius, vt mihi videtur, quàm Origenes in c.13. Matthei,& Hilarius can. in Matth.14. qui totam Iudæam Chriſti patriam hoc loco vocari putant.

Et ſequebantur eum diſcipuli ſui) Hoc propterea uidetur Euangeliſta dicere, ut rationem reddat, quomodo potuerit Chriſtus Apoſtolos inde ad prędicandum Euangelium in Iudæam mittere, quia nimirum ſequuti eum fuerant in patriam euntem.

2.*Et facto ſabbato*) Cum dies ſabbati veniſſet, quo ſolebant Iudæi in ſynagogam congregari, uide ſupra cap. 1.21. Quæritur a quibuſdam, quamobrem uoluerit Chriſtus in patriam ſuam ire, & in ſynagogis ibi docere,

cùm sciret, neque doctrinam suam, neque miracula ibi recipienda, ut infra dicit Euangelista uer. 3.4.5. Respõdent Theoph. & Euthy. ne vllam gentilibus, ac popularibus suis excusationis relinqueret occasionem, dicturis fortasse, si ad eos Christus non uenisset, futurum fuisse, ut si uenissent crederent.

Hebraismus.

Admirabantur in doctrina eius.) Id est, admirabantur eius doctrinam: Hebræorum phrasis, qui pro accusatiuo ablatiuo cũ præpositione ב *in*, uti solent, vt Psal. 36.1. *Noli æmulari malignantibus*, id est malignantes. Quæ sequuntur usque ad uers. 5. apud Matthęum c. 13.54.55.56. exposita sunt.

5. *Et non poterat ibi virtutem vllam facere*) Miracula uirtutes appellari, q̃ ijs faciendis maximè Dei uirtus, & potestas ostendatur nemo nescit, & Matthęi 7.22. docuimus. Quòd autem dicit Euangelista non potuisse Christum in patria sua miraculum ullum facere, id uidentur horrere aures, quasi non potuerit Christus omnia, quæ uellet, & ubi uellet, facere. Hic locus ex Gregorio Nazianzeno oratione 4. de Theologia optimè intelligitur. Inter alios modos, quibus docet non posse, aut impossibile esse in sacris literis dici solere, unus est, cum id facere non posse dicimur, quod facere nolumus, quemadmodum Gen. 37.4. fratres Ioseph dicuntur non potuisse fratri suo ullum uerbum pacificè loqui, quia oderant illum, id est noluisse, & ut Christus ait Ioannis 7.7. *non potest mundus odisse uos*, id est non non, cum uos mundani sitis. Hoc modo Christus dicitur non potuisse in patria sua miracula facere, id est noluisse propter eorum hominum incredulitatem, quam ut exaggeraret Euangelista, maluit dicere non potuisse, quàm noluisse, ut indicaret Christum impeditum quodammodo fuisse incredulitate hominum, quo minus posset facere miracula, nec per illum, sed per auditores stetisse, quo minus ea faceret. Nã cũ duo ad miracula facienda, nõ quidem necessariò, sed tñ cõuenienter requirantur, potentia in faciente, fides in patiente, cũ alterutrũ eorum deest, dicuntur miracula fieri non posse, vt ex eodem Gregorio Theop. & Euthymius adnotauerunt. Dicitur etiam, ut idem Gregorius docet, fieri nõ posse, quod fieri non expedit, ut Matthæi 9.15. *Nunquid possunt filij sponsi lugere, quamdiu cum illis est sponsus?* id est nõ conuenit, non decet, vt lugeant, ut ieiunent. Hoc etiã modo hic locus potest intelligi, ut dicatur Christus non posse facere miracula, quia non expediebat, non erat iustum, ut faceret, quẽadmodum si æquus iudex homini aliquid à se iniustum postulanti respondeat, non possum tibi concedere. Hoc enim modo ipse Christus alio loco significat non posse se filijs Zebedæi concedere, ut alter ad dexteram, alter ad sinistram suam sederet, quia iustum non erat, quo tempore id postulabant, *sedere*, inquit, *ad dexteram meã, vel sinistram, non est meum dare uobis* infra cap. 10.40. & Matthæi 20.23. Sic hoc loco dicitur miracula facere non potuisse, quia æquum non erat, ut ingratis, & indignis hominibus ea faceret, ut Theophy. interpretatur. Voluit enim Christus eam tenere regulam, quam discipulis suis Matthęi 7.6. ipse tradiderat, *Nolite* inquit *sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne forte conculcent eas pedibus suis & conuersi disrumpant vos*. Notauit Origenes in caput Matthæi 13. Matthęum, & Marcum ita dixisse, non posse Christum in patria sua facere miracula, ut simul tamen doceret fecisse aliqua, dum ille ait, *Et nõ fecit ibi virtutes multas*, indicans paucas quidem fecisse, sed tamen aliquas: hic autem, *nisi paucos infirmos impositis manibus curauit*: nimirum, ut intelligeremus, qui aliqua ibi fecit miracula, plura facere potuisse, si eius regionis homines meruissent. Existimant Beda, & Theoph. ideo Christum apud incredulos plura miracula facere noluisse, ut illis parceret, ne si plura fecisset, non credentes inexcusabiles omnino essent, quòd tam multis, tamque magnis uisis miraculis credere noluissẽt.

Non posse in scriptura varijs modis accipitur

Multo mihi uidetur probabilius iustitia id potiùs, quàm misericordia fecisse Christum, ut miraculis indignos miraculorum puniret priuatione: sicut non credentibus apertè, & sine ulla parabola loquenti loco pœnæ in parabolis loquebatur, ut uidentes non uiderent, & audientes non audirent, neque intelligerent Matthæi 13.15. Hāc rationem reddit Iuuencus.

Lib. 3. hist. Euang.

Talibus indignans pressit sua munera Christus.

Nisi paucos infirmos impositis manibus curauit.) Nisi posuit noster interpres, pro tantùm, sicut etiam Græcè est εἰμὴ pro μονον. Correctio hæc est superioris sententiæ, ne quis existimaret impotentem fuisse Christū, ac ne uolentem quidem miracula facere potuisse, ut paullo ante ex Origene monuimus. Videtur Euangelista singulis uerbis miracula ibi facta extenuare uoluisse, & cum ægrotos, qui curati sunt, paucos, & cum nō solo uerbo, sed impositis manibus, quasi ui curatos fuisse dicit. Neque enim dubium est, qui magis uirtutem suam Christus ostenderet, cum solo uerbo, quàm, cum manum impositione sanabat, ut ex illo uno Centurionis exemplo perspicitur Matthæi 8.8.

Et mirabatur propter incredulitatem eorum.) Suspicor hæc uerba, *Propter incredulitatem eorum*, non esse coniungenda cum proximo uerbo, *mirabatur*, sed cum præcedentibus, *& non poterat ibi uirtutem ullam facere*, ut uerbum, *mirabatur* parenthesi legatur, sensusque sit, & non poterat ibi uirtutem ullam facere propter incredulitatem eorum, ideoque mirabatur. Sic enim apud Matthæum cap. 13.58. uerba iunguntur, *& non fecit ibi uirtutes multas propter incredulitatem eorum.* Et si Euangelista dicere uoluisset Christum eorum incredulitatem miratum fuisse, non dixisset ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιςίαν, sed ἐθαύμαζε τὴν ἀπιςίαν αὐτῶν. Quo autem modo Christus, Deus cum esset, mirari potuerit Matthæi 8.10. docuimus. Videtur Lucas c. 4.22. quidam dicere huic loco cōtrarium, *& omnes*, inquit, *testimoniū illi dabāt, & mirabātur in uerbis gratiæ, quæ procedebant de ore ipsius*, quod uidetur, nisi acredentibus, fieri non potuisse. Ceterum admiratio illa, & testimonium non erat fidei, sed scientiæ, neque enim testimonium illi dabant, quòd promissus esset Christus, sed quòd bene, docteque, & eloquenter in synagoga doceret; quod eò magis admirabantur, quòd putarent eum filium esse fabri, & scirent litteras non didicisse, sicut Iudæi eadem de causa mirati dicuntur Ioannis 7.15. *Et mirabantur Iudæi dicentes, Quomodo hic litteras scit, cùm nō didicerit?* Hoc ipsum colligitur ex Luca, nam cum dixisset Nazarenos Christi doctrinam miratos fuisse, addit etiam dixisse eos, *nonne hic est filius Ioseph?* quasi propterea mirarentur, quòd quem filium Ioseph esse arbitrabantur, tam doctè, tamque disertè loqui uiderent, cùm scirent nunquam litteris studuisse. Alia quædā à Marco, & Matthæo prætermissa scribit Lucas uer. 23. 24. ut ꝙ Christus dixerit, *Vtique dicetis mihi hanc similitudinem, Medice cura teipsū, quāta audiuimus facta in Capharnaū, fac & hic in patria tua; Amē dico uobis, quia nemo Propheta acceptus est in patria sua*: & Eliam non fuisse missum in patriam suam, sed in Sarepta ad mulierem uiduam. Et multos fuisse leprosos in Israel sub Elisæo Propheta, neminemque eorum, nisi Naaman Syrū mundatum fuisse: omnes in synagoga ira impletos fuisse, surrexisseque, & extra ciuitatem illum eiecisse, atque in montem duxisse, ut inde præcipitarēt, quæ, cum ad eum perueniemus locum, si Deus iuuerit, explicabimus.

Et circuibat castella in circuitu docēs.) Relicta ciuitate patria ingrata sua concionabundus omnes circum pagos obijt non loci, sed utilitatis hominum rationem habens. Vtile, ut Theophyl. admonuit, concionatoribus documentum, ut non tam frequentiam ciuitatum, quàm indigentium uerbi Dei prædicatione, illudque auidè recipientium salutem quærant; quales plerumque rustici, & simplices

homines sunt. Fecit Christus, quod ipse discipulis suis faciendum præceperat Matth. 10.14. *Quicunque non receperit uos, neque audierit sermones uestros, exeuntes foras de domo, uel ciuitate excutite puluerem de pedibus uestris*, & ver.23. *Cum autem persequentur uos in ciuitate ista, fugite in aliam.*

7. *Et uocauit duodecim*) Quos iam Apostolos designauerat capit. 3. 13. illic uocauit, ut Apostolos faceret, hic, vt ad prædicandum mitteret. Vocauit autem nunc ad se, ut eos instrueret in uiam, illisque potestatem daret eijciendi dæmones, aliaque miracula faciendi. Nec enim ante hanc illis dederat potestatem, ut capit. 3. 15. docuimus. Ad hoc usque tempus Christus solus prædicauerat, & quasi Euangelij campum prosciderat, nunc matura iam messe messores mittit; ut ait ill s Ioannis 4.38. *Ego misi uos metere, quod uos non laborastis: alij laborauerunt, & uos in labores eorum introistis.* Cætera, quæ sequuntur usque ad versum 12. apud Matthæum capit. 10. explicauimus.

12. *Et exeuntes prædicabant, ut pœnitentiam agerent.*) Verbum sine supposito ex Hebræorum idiomate, ut sæpe monuimus intelliguntur autem illi, quibus Apostoli prædicabant, illis enim dicebant, ut agerent pœnitentiam. Docet his uerbis Euangelista fecisse Apostolos, quod à Christo facere iussi fuerant, simul etiam, quæ prædicationis materia fuerit, exponit. Hæc enim ubique siue Ioannes primum, siue Christus post, siue postremò Apostoli prædicant. Prima uox est Euangelij, ut homines pœnitentiam agant, regnum enim cœlorum appropinquare Matthæi 3. 2. & 4.17. & supra cap. 1.4. Neque materiam, formamque prædicandi à Christo præscriptam Apostoli mutauerunt, quod Christus apud Matthæum ca. 10.7. eos mittentes dicat, *Euntes prædicate dicentes, quia appropinquauit regnum cælorum*, & Lucæ 9.2. *Et misit illos prædicare regnum Dei, & sanare infirmos.* Vtrumque enim prædicantes dicebant, *& pœnitentiam agite, & appropinquauit regnum Dei*, sicut dicebat Ioannes Matthæi 3. 2. Sed unus Euangelista partem unam, alij aliam recitauerunt. Voluit Christus & ipse uti, & ut Apostoli ac discipuli sui eodem exordio, formaque eadem Euangelij prædicandi, qua Ioannes usus fuerat, uterentur, ut confirmaret se esse eum, cuius præcursor ille fuisset. Nam & apud Lucam cap. 10.9. cum Septuaginta duos ad prædicandum discipulos mittit, eandem illis prædicationis præscribit formam, *dicite*, inquit, *appropinquauit in uos regnum Dei.*

Pœnitentia materia prædicationis.

13. *Et ungebant oleo multos ægros, & sanabant.*) Multi Latini codices corruptè legunt, *sanabantur*, nonnulli corruptius, *sanabat*, ut oleum sanasse ægrotos intelligatur, quod etsi uerum est, hoc tamen loco non dicitur. Græce est ἐθεράπευον, *sanabant*, ut ad Apostolos referatur, quanquam fieri potest, ut noster interpres legerit ἐθεραπεύοντο, *sanabantur*. Quod autem Apostoli dicũtur unxisse, & sanasse multos, non sic intelligendum est, quasi aliquos unxerint, & sanare tentauerint, quos non sanauerint, sed tantũ significatur eos, quos unxerunt, atque sanarunt, fuisse multos, ut supra ca. 1. 34. & c. 3. 10. simile loquendi modum exposuimus. Vellem hoc loco soli mihi essent hæretici refellendi, liberiùs in solos incurrerem. Nunc autem nõnullos ex nostris auctoribus in hæreticorum castris recognoscens timeo, ne dum in hæreticos tela conijcio, aliquem forte Catholicum feriam. Mitto illos paullo uetustiores, quos prohibet reuerentia nominare, quosque ætas nondum nouas experta hæreses excusat, Quid attinebat urgente iam Lutheranorum, & Caluinianorum hæresi Catholicos, doctosque viros dicere, scriptisque mandare oleum istud ab Apostolis non tanquam sacramentum ad sanandos animos, sed tanquam medicamentum ad curanda corpora adhibitum fuisse, neque hic de sacramento, quod nunc Catholica utitur Ecclesia extremæ unctionis agi? Quod idem Lutherani, & Caluiniani docent. At non nega-

Prolixa disputatio de Extrema unctione.

Negamus (inquiunt) nos esse sacramentum. Vbi ergo sacramentum est, si hic non est? aut cur hic non sit, si alibi? Enimuerò qui hic de sacramento extremæ vnctionis agi negat, ad tollendum hoc omnino sacramētum, aut malignè, si hæreticus: aut imprudenter, si Catholicus est, gradum facit. Quid enim aliud est sacramentum concedentibus etiam hæreticis, nisi externa ceremonia a Christo instituta, tanquam ordinarium remedium salutis animæ? Hæc nimirum externa erat ceremonia, quæ extrinsecus adhibebatur. Nam sicut uisibilis aqua iis, qui baptizantur: ita uisibile oleum ægrotis infundebatur. Negant aliqui fuisse ceremoniam, quamuis res fuerit visibilis, & externa, quòd solum medicamentum esse putent, medicamentum autem, quamuis visibile sit, ceremonia non sit. Hoc primo loco refutandum. Quæro igitur, si medicamentum tantùm erat, cur ad omne morborum genus adhibebatur? nec enim eadem omnibus curandis morbis medicina opportuna est, sed plerumque, quæ vni prodest, alteri nocet, & vt ipsi inter se morbi contrarij sunt, ita oportet remedia morborum esse contraria. Deinde quorsum Apostoli medicamentis vsi fuissent? nec enim medicinam, sed Euangelium profitebantur: missique a Christo erant potestate donati miracula faciendi, quibus, quàm prædicabant, doctrinam confirmarent. An miracula ita facere conueniebat, ut quàm maxima, & quàm illustrissima, an ita ut ne miracula quidem esse viderentur? Si oleo ad curandos ægrotos vtebantur, videri profecto poterant, aut nullo miraculo, sed medicinæ arte, aut multo certè minore miraculo curare. Non ergo ad sananda solum corpora, sed ad curandos sacramento potissimum animos ægrotos vngebant. Aiunt fuisse quidem medicamentum, non naturale tamen, sed diuinum, quod impressa quadam a Christo uirtute morbos curaret, ideoque miraculi speciem non minuisse; adhibitum enim fuisse, tanquam signum sanitatis corporis, vt significaretur, quemadmodum solent a medicis corpora oleo recreari, ita ab Apostolis a morbis curata fuisse uirtute, gratiaque diuina, quæ solet in sacris sæpe litteris olei nomine declarari. Quid eiusmodi opus erat signo, cum sequuta statim sanitas fidem faceret? quam poterat quidem oleum non agere, sed abrogare, existimantibus hominibus, qui oleo adhibito ægrotos sanari uiderent, non virtute ulla diuina, sed naturali olei proprietate curari? Non solemus ad significanda, quæ oculis cernimus, vti signis. Non utebantur oleo, inquiunt, Apostoli, ut sanitatem miraculo conferri significarent, sed ut declararent non sua, sed Christi uirtute sanare morbos. Isthuc etiam dicitur absurdè: nam neque oleum id potest significare, aliena uirtute curationem fieri, & potest significare contrarium, neque propria, neque aliena, sed naturali ipsius olei uirtute fieri. Deinde si ea de causa oleo Apostoli usi fuissent, non solùm in curandis morbis, sed in omnibus prorsus perficiendis miraculis usi fuissent. Nec enim minus conueniebat, ut alia miracula, quàm morborum curationes ostenderent se non sua, sed Christi virtute facere. Et si utrumque ostendere conueniebat, melius id poterant verbis ostendere, declarareque, quàm oleo, quemadmodum fecisse legimus Petrum Actor. 3.6. *Argentum, & aurum non est mihi, quod autem habeo, hoc tibi do. In nomine Iesu Nazareni surge, & ambula*. & Paulum Actorum 16. 18. *Præcipio tibi in nomine Iesu Christi exire ab ea*. Præterea si hanc ob causam Apostoli oleum adhibebant, cur alij Christiani, atque discipuli, qui Christi etiam uirtute morbos curabant, non adhibebant? Neque enim soli Apostoli, vt & scriptura 1. ad Corinth. 12.9. & experientia docet, curationis donum habuerunt: at qui solos Apostolos oleo usos fuisse legimus. Cur ergo, rogabit aliquis, nullū Christum ægrotum adhibito oleo curasse legimus, Apostolos legimus, nisi quia

ideo Apostoli oleo utebantur, ut significarent se non sua, sed Christi potestate curare morbos? Ista quidem ratione, ne baptismus quidem sacramentum erit, sed alienæ symbolum potestatis. Nam neque Christum quẽquam aqua legimus baptizasse, quin legimus non eum, sed Apostolos baptizasse Ioannis 4.2. Non ergo medicamentum erat, sed ceremonia. Videamus nunc, an a Christo instituta fuerit. Primum quis credat Apostolos non iussos a Christo ceremoniam ullam in faciendis præsertim miraculis usurpasse: ubi poterat eorum temeritatem non sequutus effectus arguere? Deinde quis non uidet uoluisse hoc loco docere Marcum fecisse Apostolos in illa sua legatione quod a Christo iussi fuerant? Inter alia autem quæ eos fecisse scribit, ait ægrotos unxisse oleo, id ergo, ut facerent a Christo illis præscriptum fuerat. Denique si Christi institutio nõ fuisset, nunquam Iacobus cap. 5. tam asseueranter præcepisset, ut id a presbyteris Apostolorum in hoc officium successoribus obseruaretur, *infirmatur* (inquit) ver. 14. *quis in uobis? inducat presbyteros* Ecclesiæ, *& orent super eum vngentes eum oleo in nomine Domini*. Non negant hoc hæretici, neque Catholicorum, quod sciam, quisquam: sed negant ideo hanc unctionem institutam fuisse, ut esset sacramentum, nam & manus ægrotis iussit imponi Marci 16.18. & ipse imponere solebat, ut supra uer. 5. & cap. 5.23.41. & infra cap. 8.23.25. & Matthæi 9.18.25. Hoc ad tertiam partem diffinitionis pertinet, an ita instituta fuerit a Christo, ut esset ordinaria animæ medicina. Minimè, inquit Caluinus, sed ut quamdiu in Ecclesia duraret curationis donum, eius symbolum, & comes esset. Cur ergo, ut ante diximus, non omnes qui donum habebant curationis, ea utebãtur ceremonia? Cur Apostoli ipsi non in omnibus curandis ægrotis usi sunt? Nam claudum quidem illum, quem Petrus ad portam templi sanauit, oleo non unxit Actorum 3.6. Cur mortuos quos suscitabant, non ungebant? Nam nec Petrus puellam illam, quam Actor. 9.40. nec Paulus illum adolescentem quem exanimatum suscitauit Actorum 20.10. vnxisse dicitur. Cur denique Iacobus ea ceremonia non omnes, sed Ecclesiæ presbyteros uti iubet, si a Christo nõ ideo instituta erat, ut uerum sacramẽtum, & ordinarium animæ remedium esset? Imposuerat Christus ægrotis manus, oleo eos nõ vnxerat: iubet Iacobus presbyteros ægrotos ungere, manus imponere nõ iubet. Cur quæso, nisi quia manuum impositio sacramentum non erat, sed externa quædam ceremonia ad tempus usurpata: unctio uerò sacramentum erat, quod a solis oportebat presbyteris administrari? Nam quod hæretici solent dicere presbyteros apud Iacobum non sacerdotes, sed seniores populi uocari, & futile per se est, & multis a nobis locis refutatum, & ex illo ipso Iacobi loco, ut longiùs non habeamus, refelli potest. Cur enim, cum de unctione loquitur a solis presbyteris fieri iubet: cùm uerò de oratione, omnes omnino alios pro aliis orare præcipit, uers. 16. nisi quia presbyteros sacerdotes intelligebat, a quibus solis poterat unctionis sacramentum administrari? Habet, & spiritualem promissionem, id est animæ curationem annexam, quod maxime solent in sacramentis hæretici requirere. *Et si in peccatis fuerit* (inquit Iacobus) vers. 15. *remittentur ei*. Itaque rectè Chrysostom. libro tertio de sacerdotio ex eo loco probat habere sacerdotes potestatem per sacramenta peccata remittendi. Nec uerò ullum fuit unquam ab Apostolis seculum, quo non pro uero sacramento habitum fuerit, ut ex eodem Chrysostomi loco, & ex Innocentio 1. epistola ad Decentium Eugubinum Episcopum cap. 8. & ex Beda hoc loco, & in commentariis cap. 5. Iacobi, tum etiam ex multis ueterum Conciliorum decretis perspicuum est. At nunc, inquiunt nonnulli, nondum Apostoli sacerdotes erant, & non poterat sacramẽtum ab aliis dari, quàm sacerdotibus, &

illi ipsi non baptizatos tantùm, nec solùm, moribundos ægrotos, sed omne ægrotorum genus cæcos, mutos, debiles, & claudos vngebant: sacramentum autem unctionis nec nondum baptizatis, nec alijs, quàm moribundis dari poterat. Miror Catholicos, & doctos auctores tam leui ratione in re tanti momenti a uera, communique sententia dissidere, & Christo legis auctori legem imponere. Potuit enim, qui legem tulit, pro suo arbitrio lege vti. Nam, & ut soli sacerdotes baptizent, nisi aliud necessitas postulet, præceptum est Christi, qui solos iussit Apostolos baptizare, & ex illis ipsis vnus D. Paulus affirmat se non ad baptizandum, sed ad euangelizandum missum esse 1. Cor. 1.17. & legimus tamen Apostolos, antequam sacerdotes facti essent, baptizasse Ioannis 4.2. Hæc dicimus nõ necessariò, si enim velimus summo vti iure, vnde isti auctores probant nondum tunc Apostolos fuisse sacerdotes? Scio vulgarem esse sentẽtiam, sed incertam tamen esse. Qua ratione docent Apostolos, aut nondum baptizatos, aut omnis generis ægrotos vnxisse sine vllo discrimine, cùm nullo id scriptura exemplo probare possint, & nos exemplis possimus probare contrarium? Nam certè Petrus claudum illum non unxit, quem ad portam tẽpli sedentẽ curauit Act. 3.6.

14. *Et audiunt rex Herodes.*) Nomẽ, & famam Iesu, ut statim explicat Euengelista, *manifestum enim factum est nomen eius*, & Matthæus c. 14.1. & Lucas c. 9.7. Tota hęc historia, quæ vsque ad uers. 30. narratur, apud Matthæum exposita est.

36. *Et conuenientes.*) καὶ συνάγονται, & congregantur iterum ad Christu, sicut erant, antequam ad prædicandum mitterentur. Propterea enim dicit cõgregatos fuisse, quia prius ver. 7. dixerat binos fuisse, huc illuc in uarias Iudeæ partes ad prędicandum dissipatos.

Renuntiauerũt ei omnia, quæ egerãt, & docuerant. Narrauerunt ei, & quæ docuissent, & quæ miracula fecissent. Verbum enim ποιεῖν *facere* absolutè posuit, pro facere miracula, ut Lucæ 9.7. & Act. 1. 1. Præceperat illis Christus, ut docerent, & doctrinam miraculis confirmarent supra uers. 7. & Matthei 16.7.8. & Lucę. 9.2. utriusque rei reuertentes rationem illi reddunt. Quam ob causam incertum. Plerique tamen ideo factum putant, quod equum fuerit, ut illi, à quo missi fuerant, rationem suæ redderent legationis. Datum etiam concionatoribus exemplum, ut si quid concionando boni egerint, id acceptum referant Christo. Hieron. Strabus, Theoph. Id quidem certè, & ut illi facerent, æquum fuit, & ut nos eos fecisse credamus, quia facere debuerunt, magis æquum est. Sed aliam etiam suspicor fuisse causam, si licet ex exemplo coniecturam facere. Redibant a legatione sua gaudij, animique pleni, quòd res ex uoto successisset, itaque in Domino quidem gloriantes, sed gloriantes tamen uidentur quęque docuissent, quęque fecissent miracula Christo renuntiare, quemadmodum & septuaginta illi duo apud Lucam ca. 10.17. Existimat Beda Apostolos non solùm, quę ipsi fecissent, docuissentque, uerũ etiam, quę Ioannes passus fuisset, quasi ignoranti Christo renuntiasse, deceptus, ut opinor, uerbis Matthæi ca. 14. 12. *Et accedentes discipuli eius tulerunt corpus eius & sepelierunt illud, & uenientes nuntiauerunt Iesu* Non enim dicit Matthęus Christi discipulos, sed Ioannis de eius illi morte renuntiasse, quod idem ex Luca manifestũ est: pręterquàm quòd Ioannes multo ante fuerat occisus, quàm ad prædicandum Apostoli mitterentur, ut apud Matthęum c. 14. 12. disputauimus. Itaque non poterant à prędicatione reuertẽtes, quasi rem nouam mortem Ioannis Christo renuntiare. Quæ reliqua sunt usque ad finem huius capitis, apud Matthæum declarauimus. Cap. 14.

CAPVT

CAPVT VI.

1 T conueniũt ad eum Pharisæi, & quidam de
Mat.15.a.2 Scribis, venientes ab Ierosolymis. 2. Et cum
vidissent quosdam ex discipulis eius cõmu-
nibus manibus, id est nõ lotis, mãducare pa
nes, vituperauerunt. 3. Pharisæi enim & om
nes Iudæi, nisi cebro lauerint manus, nõ mã
ducant, tenentes traditionem seniorum: 4. & à foro nisi bapti-
zentur, non comedunt: & alia multa sunt, quæ tradita sunt illis
seruare, baptismata calicum, & vrceorum, & æramentorũ, & le
ctorum: 5. & interrogabant eum Pharisæi, & Scribæ: Quare di
scipuli tui non ambulant iuxta traditionem seniorum, sed com
Isa.29.d.17 munibus manibus manducant panem? 6. At ille respondens, di-
xit eis: Bene prophetauit Isaias de vobis hypocritis, sicut scriptũ
est: Populus hic labijs me honorat, cor autem eorum lõge est à
me. 7. in vanum autem me colunt docentes doctrinas, & præ-
cepta hominum. 8. Relinquentes enim mandatum Dei, tenetis
traditionem hominum, baptismata vrceorum, & calicũ: & alia
similia his facitis multa. 9. Et dicebat illis: Bene irritum facitis
præceptum Dei, vt traditionem vestram seruetis. 10. Moyses
enim dixit: Honora patrem tuum, & matrem tuã. Et, Qui male-
dixerit patri, vel matri, morte moriatur. 11. Vos autem dicitis:
Ex.20.c.12. Si dixerit homo patri, aut matri, Corban (quod est donũ) quod
Deu.6.b.16. cunque ex me, tibi profuerit: 12. & vltra non dimittis eum
quidquam facere patri suo, aut matri, 13. rescindentes verbum
Eph.6.a.2. Dei per traditionem vestram, quam tradidistis: & similia huius-
Exo.21.c.16 modi multa facitis. 14. Et aduocans iterum turbam, dicebat il
Leu.20.b.9 lis: Audite me omnes, & intelligite. 15. Nihil est extra homi-
nem & introiens in eum, quod possit eum coinquinare sed quæ
Pro.20.c.20 de homine procedunt illa sunt, quæ communicant hominẽ 16.
Mat.15.b.10 Si quis habet aures audiendi, audiat. 17. Et cum introisset in
domum a turba, interrogabant eum discipuli eius parabolam.
18. Et ait illi: Sic & vos imprudentes estis? Non intelligitis
quia omne extrinsecus introiens in hominem, non potest eum
Gen.6.a.5. communicare: 19. quia non intrat in cor eius, sed in uentrem
vadit, & in secessum exit, purgans omnes escas? 20. Dicebat au-
tem, quoniam quæ de homine exeunt, illa communicant homi-
nem. 21 Abintus enim de corde hominum malæ cogitationes
procedunt, adulteria, fornicationes, homicidia, 22. furta, auari
tiæ, nequitiæ, dolus, impudicitiæ, oculus malus, blasphemia su-
perbia, stultitia. 23. Omnia hęc mala abintus procedunt, & cõ-

muni-

municant hominem, 24. Et inde ſurgens abijt in fines Tyri, & Mat.15.c.
Sidonis, & ingreſſus domum, neminẽ voluit ſcire, & non potuit 14.
latere. 25. Mulier enim ſtatim vt audiuit de eo, cuius filia ha-
bebat ſpiritum immũdum, intrauit, & procidit ad pedes eius.
26. Erat enim mulier Gentilis, Syrophœniſſa genere. Et roga-
bat eum vt dæmonium eijceret de filia eius: 27. Qui dixit illi:
Sine prius ſaturari filios: nõ eſt enim bonum ſumere panem fi-
liorum, & mittere canibus. 28. At illa reſpondit, & dixit illi; Vti
que Domine, nam & catelli comedunt ſub menſa de micis pue
rorum. 29 Et ait illi: Propter hunc ſermonem vade: exijt demo
nium à filia tua. 30 Et cum abiiſſet domum ſuam, & inuenit
puellam iacentem ſupra lectum, & dæmoniũ exijſſe 31. Et ite
rum exiens de finibus Tyri venit per Sidonẽ ad mare Galilææ
inter medios fines Decapoleos. 32. Et adducunt ei ſurdum, & Mat.9.d.
mutum, & deprecabantur eum, vt imponat illi manum. 33. Et 32. Luc.11.b.
apprehendens eum de turba ſeorſum miſit digitos ſuos in auri 14.
culas eius, & expuens tetigit linguam eius: 34 & ſuſpiciens in
cęlũ ingemuit, & ait illi: Ephphetha, quod eſt adaperire. 35 Et
ſtatim apertæ ſunt aures eius, & ſolutũ eſt vinculum linguæ e-
ius, & loquebatur recte. 36. Et præcepit illis, ne cui dicerent:
Quanto aũt eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant;
37. & eo amplius admirabantur, dicentes, Bene omnia fecit: &
ſurdos fecit audire, & mutos loqui.

IN CAPVT VII.

1 ET cõueniunt ad eum.) καὶ συνάγονται πρὸς αὐτὸν, & congregantur ad eum. Non eo modo, quo Apoſtolos congregatos fuiſſe dixerant c.6.30. Nã illi gratificabũdi ad Chriſtum conuenerant, iſti calumniabundi, quaſi manu facta conſpirantes illum circundant.

Venientes ab Ieroſolymis.) Hoc aut alterutra, aut vtraque fortaſſe de cauſa uidetur Euangeliſta notauiſſe, aut ut Phariſæorum, & Scribarum in calũnianda doctrina, vitaque Chriſti ſtudiũ, diligentiamque declararet, qui ut eũ captata alicunde occaſione accuſare poſſent, à Hieroſolymis vſque in Galilæam venerant, (ſi ea tamen de cauſa venerunt, neq; enim poſſumus de eorum animis iudicare) aut vt rationem tacitè redderet, cur illi potiùs Phariſęi & Scribæ, quam qui in Galilæa erant, auſi fuerint Chriſtum reprehendere: quia cum Hieroſolymitani eſsẽt vnde omnis legis, & traditionum ſcientia petebatur, plus ſibi auctoritatis, liberatiſque præſumebant. Hęc hiſtoria copioſius à Marco, quàm à Matthæo narratur, à Luca verò prorſus præternittitur. Cap.15. initio.

2. *Et cum uidiſſent quoſdam ex diſcipulis eius.*) Quid ſi omnes id facientes uidiſſent? Non debuerunt, quod omnes diſcipuli faciebant, uitio uertere magiſtro, quanto minus, quod non omnes, ſed aliqui faciebant? etſi non arbitror ideo Euangeliſtam dixiſſe *quoſdam*, vt indicaret non omnes, ſed aliquos tantum Chriſti diſcipulos ſolitos fuiſſe illotis veſci manibus, ſed potius, vt innueret non oẽs,

sed

ſed aliquos tantùm à Phariſæis uiſos fuiſſe ita ueſcentes, idque ſatis fuiſſe hominibus ad calumniandum paratis, vt inde occaſionem arriperet non ſolùm diſcipulos omnes, ſed ipſum etiam Chriſtum accuſandi. Nec enim credendum eſt alios Chriſti diſcipulos illam Phariſæorum de lauandis manibus traditionem conſueuiſſe ſeruare, cum diu iam verſati cum Chriſto ignorare non poſſent, quàm eſſet inanis.

Communibus manibus, id eſt non lotis.) Quia phraſis erat Hebraica, & Græcis auribus peregrina, timens Græcè ſcribens Euangeliſta, ne non ſatis intelligeretur, expoſuit. Communia vocant Hebræi, quæ ſancta, & munda non ſunt, quod liceat ea ab omnibus communiter, & Iudæis, & Gentilibus, & mundis, & immundis contrectari. Etſi mirum videri poteſt magis in nouo, quàm in veteri Teſtamento, & magis Græcè, quàm Hebraicè, aut Syriacè loquentes auctores ſacros ea vti phraſi. Quia ergo Phariſæi in lotione manuum non ſolùm corporis mundiciem, verùm animi etiam ſanctitatem cõſiſtere putabant, illotas manus communes, id eſt pollutas, prophanas, minimeque ſanctas appellabant. Illotas autẽ non quocunque modo manus reprehendunt, neque enim uero ſimile eſt Apoſtolos tam ruſticis fuiſſe moribus, vt ſordidis omninò manibus cibum ſumerent, ſed eas tantùm, quæ non ex maiorum ritu, religioneque lotæ eſſent non ſolùm à ſordibus, ſed ab omni etiam contactu prophanarum rerum, quales erant multæ ex lege Moſis, & Phariſæorum traditionibus innumerabiles. Ritus autem erat; vt Theophylact. adnotauit, ut ad cubitum vſque lauarentur.

Commune in ſcriptura.

Manducare panes.) Notum omnẽ apud Hebræos cibum לחם panem appellari. Plurali autem, ut mihi uidetur, uſi ſunt numero, ut non actum vnum, ſed quotidianam conſuetudinem ſignificarent quaſi dicerent, non ſemel tantùm neceſſitate aliqua compulſos, ſed ſemper eos illotis manibus ueſci ſolere.

Vituperauerunt. (ἐξέμψαντο, incuſauerunt. Poteſt hoc vel ad diſcipulos referri, vt Thophylact. refert, quaſi non Chriſtum Phariſæi, ſed eius diſcipulos accuſauerint, uel ad Chriſtũ. Mihi, & Chriſtum, & diſcipulos vidẽtur accuſaſſe, nam etſi non dicunt, quare tu communibus manibus panem maducas? ſed *quare diſcipuli tui*? tamẽ Chriſtum in diſcipulis potiùs, quàm diſcipulos ipſos accuſare uoluerunt, quaſi ab eo docti eſſent maiorum ſuorum contemnere traditiones. Neque enim aduerſus diſcipulos, ſed aduerſus Chriſtum odium ipſos, & inuidia ſtimulabat.

3. *Phariſæi enim, & omnes Iudæi.*) Reddit cauſam reprehẽſionis, & Phariſæi Iudæi erant, itaque ſatis eſſe potuit Iudæos dicere, ut etiam Phariſæi intelligerentur, ſed ideo, ut opinor, diſtinxit, ut Phariſæos, quibus primum locum dedit, primos eius traditionis auctores, aut eius præcipuos obſeruatores fuiſſe ſignificaret.

Niſi crebrò lauerint manus, non mãducant.) Quid? nõne ſatis erat ſemel initio prandii lauare? erat conſuetudo ſuperſtitione Phariſæorum inducta, ſæpe etiam inter prandendum lauare manus, ne quem forte cibum, remue aliam præſcripto legis immũdam tetigiſſent, ut nonnulli tradunt auctores, & ex hydriis in nuptiali illo conuiuio ad eum paratis uſum colligi poteſt Ioannis 2.6.

Tenentes traditiones ſeniorũ.) Quas Hebræi משנות Greci δευτερώσεις uocant: quaſque Scribæ, & Phariſæi compoſuerant, quarum extat inter Iudæos liber præceptumque, ut ſumma ſeruẽtur diligentia.

Iudæorum traditiones

Et à foro, niſi batizentur, non comedunt. (καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς, & à foro intelligitur participium ἐλθόντες venientes. Ideo autẽ ex foro potius, quàm aliunde redeuntes lauabant; quia in foro omne genus homines uerſabantur, Iudæi, Gentiles; mundi immundique. Quidam adnotauerunt ideo Euangeliſtam uſum fuiſſe Græcè ver

bo

bo βαπτίζεσθαι, non νίπτεσθαι, ut significaret totos se consueuisse, cum ex foro redibant, in aquam immergere, ne quid in corpore immunditiæ remaneret: id enim Græco baptizandi verbo declarari, magis non improbo, quàm probo.

Baptismata calicum, & urceorum, & æramentorum, & lectorum.) Omnia nimirum, quæ contrectaturi pransuri erant, ne eorũ attrectatione, si forte immunda essent, cõtaminarentur, priùs eluebant. Itaque lectos κλίνας hoc loco non eos, in quibus dormiebant, sed eos, in quibus ad mensam ac-
Citato cap. 15. cumbebant, intelligo, quos Latini toros appellabant. Reliqua, quæ usque ad uersum 31. scribit Marcus, apud Matthæum explicata sunt.

31. *Et iterum exiens de finibus Tyri.*) Dixerat supra uersu 24. Christum se in fines Tyri, & Sidonis contulisse, ideo dicit *iterum*, non quòd iterum cõ ijsset, iterum redijsset, sed quòd *iterum*, vt sæpe diximus pro rursus accipiatur, neque refertur ad uerbum *exiens*, sed ad nomen *Tyri*, tanquam si Latinè dicas, & exiens ab ijsdem finibus Tyri.

Venit per Sidonem.) Sic omnes fere Latini codices, & interpretes legũt, vt Hieronymus: Græci fere omnes, & Syriacus ad hunc modum, *Et iterum exiens a finibus Tyri, & Sidonis uenit ad mare Galileæ.* Quam lectionem id circo magis probo, quia sensum meliorem habet. Primum quidem credendum non est Christum in urbes Gentilium ingressum fuisse, qui non nisi ad oues, quæ perierant domus Israel, se missum dixerat Matthei 15. 24. quique Apostolis præceperat, *in viam gentium ne abieritis* Matthæi 10. 5. & supra vers. 24. non dixit Marcus in Tyrum, & Sydonem, sed in fines Tyri, & Sydonis abijsse. Nec nunc dicit eum a Tyro, & Sydone. Sed de finibus Tyri, & Sidonis redijsse. Etsi non ignoro Theophylact. Euthym. & nonnullos auctores alios
Inde script. locorũ terræ sanctæ. contra sentire, & Brocardum scriptorem non indiligentem ita loca quædã ad Tyri, & Sidonis portas, ubi Christus miracula fecerit, designare, ut nõ obscurè significet eum in urbes ipsas Tyri, atque Sidonis ingressum fuisse. Habeo sentẽtiæ meæ auctores plures, atque grauiores, quos apud Matthæũ c. 15. 21. nominauimus.

Ad mare Galileæ.) Ad stagnum Genesareth, de quo supra cap. 1. 16. & cap. 2. 13. & cap. 3. 7. & cap. 4. 1. 39. 41. & cap. 5. 1 21.

Inter medios fines Decapoleos.) Iter habens.

32. *Et adducunt ei surdum, & mutum.*) Non est hæc eadem historia, atque illa, quæ a Matthæo cap. 9. 32. & a Luca 11. 14. narratur, ut apud Matthæum disputauimus. Ille enim mutus demonium habebat, hic non habebat, & si Theophyl. & Euthym. hunc etiam demonium habuisse putant, sed id scilicet Euangelista non tacuisset, quod ad commendationem miraculi maximè pertinebat. Nec eo sensu hac ceremonia, dum baptizat, utitur Ecclesia, quasi existimet ea Christum ceremonia demonem eiecisse, aut ipsa ea ratione uelit eijcere: sed ut doceat nõdum baptizatum hominem ad uerbum Dei surdum, ac mutum esse, debereque, & eius ad audiendum aures aperiri, & ad profitendam fidem linguam eius solui, atque ita eos, qui baptizantur, Ecclesiæ a susceptoribus offerri, sicut hic mutus, ac surdus Christo a cognatis, aut amicis oblatus est, præsertim infantes, qui neque per se loqui, neque ad Christum, nisi ab alijs afferantur, uenire possunt. Nam & hic ideo ab aliis ad Christum adductus dicitur, quia nec uenire per se ad eum, quem ignorabat, neque loqui pro se poterat, & quo maximè indigebat, sanitatis beneficium postulare. Videtur non omnino fuisse mutus, sed impeditæ ad loquendum linguæ, quia Græcè μογιλάλος, id est ægrè, ac difficile loquens appellatur. Et aliquãdo, & audiuerat melius, & liberiùs loquutus fuerat; siquidem linguam didicerat, qua simul, ut sanatus est, loqui cœpit: nisi credere velimus, & eam partem unam fuisse miraculi, ut non modo impedita solueretur lin-

gua, sed sermonis etiam cognitio conferretur. Id etiam videtur Marcus ver. 35. subindicare, cum dicit loquutum fuisse rectè, veluti insinuans loqui quidem ante, sed non recte loqui potuisse.

Et deprecabantur eum.) Sic etiam Greg. legit homil. in Ezechielem 10. Græcè tamen est παρακαλοῦσιν αὐτόν, deprecantur eum: atque ita etiam legendum esse Latinè docet ea, quam temporum consequentiam Grammatici vocant. Alioqui dicendum fuit, *& deprecabantur eum, vt imponeret illi manum.*

Curatio ægrotorū per impositionem manuum.

Vt imponat illi manum.) Manus illi a Christo imponi postulabant, aut quòd scirent eum manuum impositione alios multos ægrotos curauisse supra cap. 1. 31. & 5. 41. & 6. 5. & infra capit. 8. 23. 25. & Matthæi 8. 3. 15. & 9. 25. & 19. 15. & Lucæ 13. 13. aut quia vetus erat prophetarum, & sanctorū virorum consuetudo, ut impositis sanarent manibus, quod ne Gentiles quidem ignorabant, ut Naaman ille Syrus in iudicio est 4. Reg. 5. 11. *Iratus Naaman recedebat dicens, Putabam, quòd egrederetur ad me, & stans inuocaret nomen Domini Dei sui, & tangeret manu sua locum lepræ, & curaret me.* Hac ducti consuetudine alij etiam idem, vt faceret, Christum rogauerunt supra c. 5. 23. & Matthæi 9. 18. & 19. 13. & infra c. 8. 22.

33. *Et apprehendens eum a turba seorsum.*) Nemini, ut arbitror, hunc locum legenti non statim occurrit dubitatio, quam ob rem mutum illum Christus curandi causa a turba semouerit, cùm eius potius gloria postulare videretur, ut coram quamplurimis testibus miraculum faceret. Huius rei Hieronym. & Beda causam hanc afferunt, quòd qui a Christo curari uolunt, recedere a tumultu hominum debeant. Rectè, sed allegoricè. Chrysostom. apud Diuum Thomam, Theophylactus, & Euthym. vt fugeret ipse, & nobis fugiendi iactantiam daret exemplum: Nunquam enim coram alijs, nisi propter ipsorum utilitatem, miracula facere solebat. Alij, quòd eos, qui tunc aderant, indignos, qui miraculum uiderent, iudicauerit. At uiderunt statim effectum. Alij, vt surdum, mutumque curaturus remotus ab hominum cœtu meliùs oraret: orasse enim ex uersu 34. manifestum est. Credo ego eodem consilio Christum eum a turba hominum semouisse, quo paullo post versu 36. præcepit illi, cæterisque, qui illum adduxerunt, *ne cui dicerent.* Quod ipsum, qua ratione fecerit, illic exponemus.

Et misit digitos suos in auriculas eius.) Duabus Christus in hoc miraculo faciendo ceremoniis non quidem necessariò, sed certo tamen consilio usus est. Neque enim dubium est, ut Chrysostom. ait, quin potuerit, & sine digiti contactu, & sine saliua curare. Quo autem consilio utrumque facere uoluerit, non curiosè quæri solet. Recepta apud bonos auctores sententia est, digito Christi Spiritum sanctum, saliua diuinam sapientiam significari. Nam cum Lucas capitulo vndecimo, 20. dicat Christum dixisse, *si in digito Dei eijcio dæmonia*, Matthæus capitulo duodecimo, 28. dicit eum dixisse, *si in spiritu Dei eijcio dæmonia*. Itaque digitus Dei, & spiritus Dei una res sunt: & diuinam sapientiam a Christo in nos, sicut ex capite saliuam deriuari. Ita Gregorius homilia in Ezechielem 10. Hierony. Beda, & Strabus in commentariis. Alij, ut qui hominem totum initio manu sua formauerat, totum per peccatum deformatum eadem, qua formauerat, manu reformaret. Chrysostom. apud D. Thom. Quorsum ergo saliua? Meliùs Euthym. & Theophy. vt ostenderet omnes corporis sui partes propter coniunctam diuinitatem fuisse salutiferas. Hanc ego rationem probo: nec enim alio consilio uidetur Christus digitos hoc loco in aures surdi, saliuam in os muti immisisse, quàm quo solebat toto ægrotantib. corpore manꝰ imponere, ut corporis sui efficacitatē declararet, cuius cōtactu omnes curaret morbos: ut ex Cyrillo Alexandrino apud Matthæū annotauimus.

Vide-

Videtur etiam uoluisse Christus non semper æqualiter suam diuinitatem potentiamque declarare, quòd non semper, etiamsi nos causa lateat, conuenire indicaret. Aliquando solo uerbo dæmones eijcit, mortuos exsuscitat, ostendens se omnino esse Deum: aliquando tactu, saliua, luto sanat ægrotos, accommodans quodammodo potentiam suam ad modum agendi causarum naturalium, & ad sensum, & consuetudinem hominum. Quia ergo, qui surdi sunt, uidentur re aliqua obturatas habere aures, mittit digitum in aures surdi, quasi clausas, & obturatas terebraturus, aut impedimentum, quod in illis erat, ablaturus digito. Et quia, qui muti sunt, uidentur ligatam nimia siccitate habere linguam, palatoque adhærentem ideoque loqui non posse sicut propheta ille dixit, *lingua mea adhæsit faucibus meis*. Psalm. 21.16. & alio loco, *adhæreat lingua mea faucibus meis*, id est mutus fiam *si non meminero tui*, id est nisi laudes tuas prædicauero Psalm. 136.6. mittit saliuam in os muti, quasi eius linguam humectaturus, saliuam autem potiùs, quàm humorem alium, quòd humana saliua multos ad morbos medicamentum esse, & quòd saliua humectari lingua, & mobilis, uolubilisque fieri soleat, nam & qui humidiore sunt cerebro, quia plus saliuæ habent, solutiorem uidemus habere linguam. Itaque quemadmodum per metaphoram surdæ aures clausæ, & muta lingua ligata dicitur, ita & per metaphoram Christus digitum in aures surdi, saliuam in os muti immisit. Hoc tantum interest, quòd illa metaphora in verbis, hæc in factis consistit. Putat Euthym. Christum duos digitos in duas surdi aures misisse, unum dexteræ manus in aurem dextram, alium sinistræ in sinistram, propterea vt opinor, quòd Euangelista plurali usus sit numero. Duos quidem in duas aures digitos immisisse probabile est, quia utrique auri audiendi restituit facultatem; dexteræ uerò manus digitum in dexteram, sinistræ in sinistram misisse nulla ratio est, & est ratio aliqua contraria, quia cùm Christus aduersus staret surdo, necesse erat, ut dextrum eius latus surdi sinistro, sinistrum dextro lateri responderet. Nisi dicamus, quod nulla potest coniectura probari, transuersa in figuram crucis posuisse brachia, quod Patriarcham Iacobum filijs Ioseph benedicentem fecisse legimus Genes. 48.14.

Et expuens tetigit linguam eius) καὶ πτύσας, & cum expuisset, tetigit (sub. saliua) linguam eius. Non est credibile in os muti inspuisse, sed cùm priùs expuisset, sumptam deinde saliuam digito super muti linguam impo suisse, idque ex Græcorum uerborum proprietate colligitur. Alias etiam legimus Christum saliua curasse cæcos, ut infra cap. 8. 23. & Ioannes 9.6. quibus in locis ea de re dicemus.

34. *Et suspiciens in cælum ingemuit*,) Vtrumque, & quod in cœlum suspexerit, & quòd ingemuerit orantis fuit, vt Greg. homilia in Ezechielem 10. Beda, & Theophylactus existimãt. Quamquam Chrysostomus apud D. Thom. & Euthymius in commentarijs gemitum illum dolentis fuisse putant humanam conditionem, atque miseriam, quod ita hominibus dæmon illuderet. Vtrumque probabile est, ut & Theophylacto uidetur. Minimè opus erat Christo, ut oraret, & ægrotis a patre gemitu etiam edito sanitatem peteret, quam poterat per se ipse dare: sed tamen uidemus eum, cum miracula quædam faceret, orare solitum, ut Ioannis 11.41. 42. 43. eius rei causa quædam apud Ioannem à Christo ipso redditur, *Pater*, inquit, *gratias ago tibi quoniam audisti me; ego autẽ sciebã, quia semper me audis, sed propter populum, qui circunstant, dixi, ut credant, quia tu me misisti*. Ergo propterea nũc Christus, si ex uno exemplo facere coniecturam licet, facturus miraculum Patrem orat, ut qui aderant, intelligerent se ab eo missum esse. Aliam rationem Gregorius homilia

10. in

10. in Ezechielé, Beda, Strabus, Theophyl. & Euthy. in commentarijs afferunt, ut nobis, ut idem faceremus, exemplum præberet. *Qui suspiciens,* inquit Greg. *in cælum ingemuit, non quòd ipse necessarium gemitum haberet, qui dabat, qđ postulabat, sed nos ad eũ gemere, qui cęlo presidet, docuit, ut aures nostræ per dona sancti spiritus aperiri, et lingua per saliuam oris, id est per scientiam diuinæ locutionis solui debeat ad uerba prædicationis.* Allegoricè.

Ephphetha.) אתפתח Ethpethach Chaldaicus est imperatiuus passiuæ significationis, Latinæ *aperire*, aut *apertus esto*, sicut dixit leproso. Mundare, id est mundus esto, supra c. 1. 41. & Mat. 8. 3. & Lucæ 5. 13. Eodem loco utrumque Christus ostendit, ut obseruauit Beda, & seuerum esse Deum, qui imperando curaret morbos, & à patre tamen omnem accepisse potestatem, qui curaturus precaretur illum. Quærunt quidam, quam ob causam Euagelista Chaldaicum uerbum, quo Christus usus est, retinuerit. Mirum, quàm hoc loco ineptus sit quidam hæreticorum interpres, qui minimè apud eos ineptus iudicatur, *Ideo*, inquit *fecit, ut indicaret nullam in verbo curandi uim fuisse*, nosque superstitionis accusat, quod in certis quibusdam uerbis uim esse aliquam existimemus. Fallor, nisi insanit. Si enim sanus fuisset, intellexisset, ut profectò se contrarium sua illa ratione concludere debuisse. Si enim nulla in uerbo uis erat, quid opus erat, ut Euangelista illud ipsum, quod Christus pronuntiauerat uerbum, & eadem, qua ille pronuntiauerat, lingua recenseret, nisi ut doceret, quo ueluti instrumento tam insignè Christus miraculum fecisset, quoque, qui eius personam gerunt, similibus in rebus uti debeant? Nam & gladium, quo rex aliquis hostem deuicerit, diligenter eius posteri conseruant, eoque, quoties possunt, libenter uti solent. Sed hæc non ideo disputamus, quòd uera esse existimemus, sed ut istos rideamus irrisores. Non ita uim esse putamus implicatam uerbis, ut si alterius linguæ uerbo idem significante sententia eadem proferatur, nõ sit uim eandem habiturum. Quin & baptismum, & alia omnia sacramenta quacunque tandem lingua eodem modo sensu conferantur, idem efficere docemus: negamus tamen, quod isti magnam Christo facientes iniuriam irrisores dicunt, nullam eius uerba uim habere, nec solum aliquam, sed etiam infinitam habere credimus, *uerbo enim eius cœli firmati sunt, et spiritus oris eius omnis uirtus eorum.* Psal. 32. 6. Et si eius saliua uim aliquam habuit, ut impeditam hominis muti solueret linguam, cùm, ut Theophyl. ait, tantùm sit corporis excrementum, multò profectò maiorem eius uerbum habuisse credendum est, quod voluntatis eius, qua omnia perficit, instrumentum erat. *Domine*, dicebat ille, *non sum dignus, ut intres sub tectũ meum, sed tantum dic uerbo, & sanabitur puer meus* Matthæ. 8. 8. Verum enim uero plus fidei Gentilis ille Centurio, quam isti, qui solam fidem prædicant, habebat. Sed eam uim nos non in sono, non in Græcis, aut Chaldaicis litteris, sed in significatione, qua Christi uoluntas declaratur, collocamus. Scimus, quid Augustinus dixerit, *Nõ quia dicitur, sed quia creditur non sonus transiens, sed uirtus manens.* Tract. 80. in Ioann. Cur ergo Euangelista Chaldaicum uerbum retinere uoluit? ut maiorem, quemadmodum ego quidem arbitror, historiæ fidem conciliaret, & quòd plus auctoritatis, plus maiestatis, plus uenerationis ipsum à Christo Chaldaice pronunciatum uerbum habere uideretur. Tanquam si nos Platonis aliquam sententiam proferentes non Latinis eam, sed Græcis ijsdem omnino, quibus ille usus sit, uerbis recitemus, haud dubium, quin & augeamus fidem, & orationi plus auctoritatis, grauitatisque adhibeamus.

Verba Christi, quibus sanabat vim sanandi habebãt, ut saliua.

35. *Et statim apertæ sunt aures eius, & solutum est uinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.*) Exponit his uerbis & celeritatem, & perfectionem editi miraculi. Celeritatem quidem, quòd

ad

ad vnum Christi uerbum non vlla interposita mora, sed statim consequutus effectus sit. Nimirum ille ipse dixerat Ephphetha, qui olim dixerat, & facta sunt: mandauerat, & creata sunt psal. 32. 9. Perfectionem uero cum dicit *loquebatur rectè*, id est perfectè curatus est, non sicut ij, qui medicinæ arte curantur, in quibus solent plerumq; aliquæ præteriti morbi reliquiæ remanere. Quod dicit de loquendi, id etiam de audiendi facultate intelligendum est, sed loquutum potius fuisse, quam audisse rectè illum dixit, ut alluderet ad id, qđ dixerat ver. 32. vbi eum μογιλάλον, ægrè, ac difficile loquētem appellauerat, quasi dicat nō iam difficile, impediteque, vt ante loquebatur, sed rectè, atq; expeditè loquutū fuisse. Dicit autem apertas fuisse aures, & linguæ solutum vinculū metaphoricè loquens quasi clausæ aures, ligata lingua eius fuerit, quod surdi aures clausas, muti ligatam linguam habere videantur.

36. *Et præcepit illis, ne cui dicerent.*) Non solum ei, qui curatus fuerat, sed iis etiam, qui eum ad Christum adduxerant, quia miraculo interfuerant præcepit, ne quid dicerent. Quod, quo consilio fecerit, multis iam locis disseruimus supra cap. 1. 44. & 5. 43. & Matthæi 8. 4 & 9. 30.

Quanto autem eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabāt.) Græcismus est, quem maluit noster interpres ad verbum exprimere, quam Latinè loqui; ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον, quo magis ille ipsis præcipiebat, tanto illi magis prædicabant. Idem aliis ab eo curatis accidit Matthæi. 9. 30. 31. & supra ca. 1. 44. 45. Vbi an aliqua in illis, qui prohibente Christo eius miracula prędicabant, culpa fuerit, disputauimus. Hos hoc loco rectè quidē Theophy. excusat. D. Aug. lib. 4. de consensu Euangelistarū c. 4. & Beda in huius loci cōmētariis videtur existimare non seriò Christum prohibuisse, ne quid dicerent, sed potius, vt magis ad dicendū incitaret: nitimur enim in vetitum. Et vt aliis exemplū in ipsis præberet, debere eos à se non prohibitos ipsius miracula omnibus enarrare, cùm illi, qui prohibiti erant, tam diligenter narrauissent. Difficile creditu est. Cur ergo prohibebat, si sciebat id non esse facturos? Cur nobis præcepta tradit, quæ nos non obseruaturos nouit? Facit ille, quod debet, quodque in se est, quamuis non ignoret nos, quod debemus, quodque in nobis est, minimè facturos. Cur Deus pręcepta hominib' dat, quę scit nō obseruaturos.

37. *Et eo amplius admirabantur.*) Hoc non solum ad eos, qui ad Christum surdum, & mutum adduxerant, sed etiam ad eos, qui ab eis, quid factū fuisset, audiebant, referri potest. Est enim quasi applausus, & acclamatio ea, quæ audiebant approbantium. Id ēt ex Matth. c. 9. 33. simili apparet Exēplo, *Eiecto* inquit, *dæmonio loquutus est mutus, & miratæ sunt turbæ dicētes, Nusquam apparuit sic in Israel.*

38. *Bene omnia fecit.*) Quasi dicant, nihil in eo reprehendi potest, quēadmodū Pharisei reprehēdere conātur; nihil enim facit, quod bonum non sit, quodque non in maximum hominum redundet beneficiū: quod distributè exponunt, *Et surdos fecit audire, & mutos loqui*, G. ποιεῖ facit, id est facere solet.

CAPVT VIII.

1 IN diebus illis iterum cum turba multa esset, nec haberent, qđ manducarent, conuocatis discipulis ait illis. 2. Misereor super turbam, quia eccę iam triduo sustinēt me, nec habent, quod mādu cēt: 3. & si dimisero eos ieiunos in domum suā, deficient in via; quidam enim ex eis de longe venerūt. 4. Et respondent ei discipuli sui: vnde illos quis poterit hic saturare Matth. 15. d. 32.

panibus in solitudine? 5. Et interrogauit eos: Quot panes ha-
betis? Qui dixerunt: Septem. 6. Et præcepit turbę discũbere su-
per terram. Et accipiens septem panes, gratias agens fregit, &
dabat discipulis suis, vt apponerent, & apposuerunt turbæ. 7.
Et habebãt pisciculos paucos: & ipsos benedixit, & iussit appo-
ni. 8. Et mãducauerũt, & saturati sũt, & sustulerũt, quod supe-
rauerat de fragmentis, septem sportas. 9. Erant autem, qui mã-
ducauerant quasi quattuor millia: & dimisit eos. 10. Et statim
ascendens nauim cũ discipulis suis, venit in partes Dalmanu-
Matth.16, art.1. tha. 11. Et exierũt Pharisæi, & cæperunt conquirere cũ eo, quæ-
Luc.11.g. 54. rentes ab illo signũ de cęlo, tentantes eum. 12. Et ingemiscẽs
spiritu, ait; Quid generatio ista signum quærit? Amen dico
Mat.16. a. 5. vobis, si dabitur generationi isti signum. 13. Et dimittens eos,
ascendit iterum nauim, & abiit transfretum. 14. Et obliti sunt
panes sumere, & nisi vnũ panẽ non habebant secũ in naui. 15.
Et præcipiebat eis, dicens: Videte & cauete a fermento Pha-
risæorum, & fermento Herodis. 16. Et cogitabant ad alterũ-
trum, dicentes: Quia panes non habemus. 17. Quo cognito, ait
illis Iesus: Quid cogitatis, quia panes non habetis? nondum
cognoscitis, nec intelligitis? adhuc cæcatũ habetis cor vestrũ?
18. oculos habentes non videtis? & aures habentes non audi-
Sup.6.f.41. Io.6.b.11. tis, Nec recordamini, 19. quando quinque panes fregi in
quinq; millia: quot cophinos fragmẽtorum plenos sustulistis?
Dicunt ei: Duodecim. 20. Quãdo & septem panes in quattuor
millia: quod sportas fragmentorum tulistis? Et dicũt ei: Septẽ.
21. Et dicebat eis: Quomodo nondũ intelligitis? 22. Et veniũt
Bethsaidam, & adducunt ei cæcum, & rogabant eum, vt illũ tã-
geret. 23. Et apprehensa manu cęci, eduxit eum extra vicũ: &
expuẽs in oculos eius impositis manibus suis, interrogauit eũ,
si quid videret. 24. Et aspiciens, ait: Video homines velut arbo-
res ambulantes. 25. Deinde iterum imposuit manus super ocu-
los eius: & cępit videre, & restitutus est ita vt clare videret om-
nia. 26. Et misit illum in domum suam, dicens; Vade in domũ
Matt.16.b. 13. tuam, & si in vicũ introieris, nemini dixeris. 27. Et egressus est
Iesus, & discipuli eius in Castella Cæsareæ Philippi, & in uia in-
terrogabat discipulos suos, dicens eis; Quẽ me dicũt esse homi-
Luc.9.c.15. nes. 28. Qui respõderunt illi, dicentes; Ioannem Baptistã, alii
Eliam, alii vero quasi vnum de prophetis. 29. Tunc dicit illis.
Vos vero quem me esse dicitis? Renspondens Petrus, ait ei; Tu
es Christus. 30. Et cõminatus est eis, ne cui dicerent de illo. 31.
Et cępit docere eos, quoniã oportet filium hominis pati mul-

ta, & reprobari a senioribus, & summis sacerdotibus, et Scri-
bis, & occidi; & post tres dies resurgere. 32. Et palam uerbum
loquebatur. Et apprehēdens eum Petrus, cępit increpare eum.
33. Qui conuersus, & videns, discipulos suos, cōminatus est Pe-
tro, dicens: Vade retro me satana, quoniam non sapis quæ Dei
sunt, sed quæ sunt hominum. 34. Et conuocata turba cū discipu Mat.1.d.38 & 15.d.24.
lis suis, dixit eis: Si quis vult me sequi, deneget semetipsū: & tol
lat crucem suam, & sequatur me. 35. Qui enim voluerit animam Luc.9.c.23 & 14.f.27.
suam saluam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam & 17.g.33.
suam propter me, & Euangelium, saluam faciet eam. 36. Quid
enim proderit homini, si lucretur mundum totum: & detrimen Ioan.12.d.25.
tum animæ suæ faciat? 37. Aut quid dabit homo commutatio- Matth.10.d.33.
nis pro anima sua? 38. Qui enim me confusus fuerit, & verba Luc.9.c.26.
mea in generatione ista adultera & peccatrice: & filius hominis & 12.b.9.
confundetur eum, cum venerit in gloria patris sui cum angelis Matth.16.d.27.
sanctis. 39. Et dicebat illis: Amen dico vobis, quia sunt quidam Luc.9.c.27
de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec videant re
gnum Dei veniens in virtute.

IN CAPVT VIII.

1 IN *diebus illis.*) Sub idem tēpus, quòd de industria dicere videtur Euangelista, ne quis existimet certum diem notare uoluisse, aut significare ea, quæ sequuntur eodem omnino die, quo ea quæ superiore capite dicta sunt, accidisse. Non enim eodem die, sed trium dierum spatio hæc illaque facta sunt, ut constat ex uersu 2. & ex Matt. c. 15. 32. fuerat enim Christus per tres illos dies ibi, & miraculum illud, quod in fine superioris capitis narrauit Marcus, & multa alia, quæ a Marco prætermissa Matthæus commemorauit, fecerat: quibus uidendis illa quattuor millium hominum intenta turba, oblita cibi, oblita potus, totum illud triduum cum Christo transegerat. Quæ autem sequuntur usque ad uersum 22. uide apud Matthæum c. 15. 32. & c. 16. 5.

22. *Et veniunt Bethsaidam.*) Bethsaida ciuitas erat Petri, Andreæ, & Philippi, &; ut Chrisostomus homil. 9. in hunc locum existimat, etiam Iacobi, & Ioannis. Eam Brocardus diligens terræ sanctæ obseruator 1. p. ca. 5. §. 6. ita describit, *A Nephthalim tribus leucis in angulo maris Galilææ, ut idem curuari incipit, ab Aquilone contra Austrum sita est Bethsaida ciuitas Petri, Andreæ, & Philippi.*

Et adducunt ei cæcum.) Verbum sine supposito ex Hebraismo, quem tam multis iam locis indicauimus. Intelligitur autem participium, quod natura sua latet in uerbo, *adducunt ei*, sub. adducentes. Chrysost. homil. 9. existimat Apostolos intelligendos, qui mutum illum, & surdum ad Christum adduxerint. Minus probabiliter.

Et rogabant eum, ut illum tangeret.) Aut non satis habebant fidei, qui existimabant, Christum, nisi tangendo, curare non posse, ut Theophyl. interpretatur: aut consuetudine ducebātur, quòd scirent cōsueuisse Christum ijs, quos curabat, manus imponere de qua consuetudine diximus superiore capite uer. 31.

23. *Et apprehensa manu cæci eduxit eum extra vicum.*) propter ciuium Bethsaiditarum incredulitatem, ut

Theophyl. & Euthy. arbitrantur, qui cum multa alia Christi miracula uidissent, credere noluerant, quemadmodum illis Matthæi 11. 21. exprobrat Christus, *Væ tibi Corozain, uæ tibi Bethsaida, quia si in Tyro, & Sidone factæ essent uirtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio, & cinere pœnitentiam egissent*. Potius credo ea ratione eum extra uicum seduxisse, qua supra c. 7. 33. mutum illum, & surdum, ut curaret à turba semouit: inde igitur causa petenda est.

Et expuens in oculos eius. Huius etiã rei causam capite præcedente uersu 33. exposuimus. Hoc tantum addendum, quòd sicut illic saliuam suam Christus immisit in os muti, quia saliua humectatur, mouetur que lingua ita solemus lippientes, & caligantes oculos saliua mundare; ideo ergo saliua cæcum curauit, quæ non quia humana, sed quia Christi, id est Dei saliua erat, cæcum sanauit.

Impositis manibus.) Putant Chrysostom. homil. in Marcum 9. manus super cæci oculos Christum posuisse, & antequam amoueret, interrogasse, nunquid uideret: in eoque miraculum fuisse, quòd cum Christus manus super eius oculos positas haberet, quibus vel perspicacissimus hominis uisus impediri poterat, uideret tamen. Quod non magis mihi probabile uidetur, quàm opus illud esse Chrysostomi, quod etsi ingenio, eruditione, ac pietate non caret, genio tamen, stylo, sublimitate, & iudicio Chrysostomi caret, & quidem D. Thom. cum Chrysostomum citat in Marcum, nunquam hoc, sed aliud, quod nos non habere dolendum est citare solet. Aut ergo manus non super oculos cœci posuit, aut quod similius uero est, cum eas super oculos posuisset, indeque remouisset, interrogauit, ecquid uideret. Ita illud participium ἐπιθεὶς positum est pro ἐπιθήσας, cum posuisset.

Homilia in Marcum falsò Chrysostomo ascripta.

24. *Video homines velut arbores ambulans.*) Ambulantes ad homines referendum, vt ex uerborum Græcorum constructione perspicitur, quasi dicat homines, quos ambulantes video, non homines, sed arbores mihi uidentur. Quare declarauit se uidere quidem aliquid, cum ante nihil uideret. imperfectè tamen uidere, cùm inter homines, & arbores distinguere non posset, quemadmodum qui procul hominem uident, quia molem corporis uident, lineamenta autem non discernunt, nesciunt utrum arbor, uel homo sit. Ita Beda. Mirum, cur non statim cœcus iste perfectè curatus fuerit, sicut solebant ægroti alij a Christo curari. Chrysostom. apud D. Thom. Theophylact. & Euthym. totam in cœco eius rei causam esse putant, quòd nondum perfectè crederet. August. uerò apud Strabum (nam alibi, quòd sciam, non habemus) & Chrysostom. ille quisquis fuit, cuius extant in hunc locum homiliæ, mysterium esse dicunt, quòd ille cæcus primum imperfectam, cum solam legem: deinde perfectam cum Euangelium cognouit, sciẽtiam habuerit. Hæc allegorica sunt, sicut illa, quæ a Hieronym. & Beda afferuntur, quæ nos quidem probamus, sed aliud quærentes non amplectimur. Verisimile mihi uidetur in utroque fuisse causam, & in Christo, & in cæco. Nam perfectè credentem perfectè curare noluisse, quia Christi benignitate indignum, & ab eius consuetudine alienum est, credi non debet: & cum posset imperfectè credentem, si uoluisset, perfectè curare: voluit tamen suam potentiam ad illius fidem moderari, quod, & in Petro super mare ambulante fecisse legimus, qui cum perfectè credebat, firmis super mare uestigiis incedebat, cum dubitabat, mergebatur Matthæi 14. 30. fortasse etiam uoluit, ut cæcus beneficium, quod accipiebat, sanitatis, dum paulatim sibi conferebatur, pluris faceret.

Matt.

26. *Et misit illum in domum suam.*) Quare miserit, ex verbis sequentibus intelligitur, ne si in proximam iret vrbem, quæ in Bethsaida dicebatur, aut huc illuc uagaretur, miraculum euulgaret. Cur autem

ne,

nemini dicere miraculum voluerit, non fuit noua, atque priuata, sed communis cum multis alijs miraculis causa supra c. 5.43. & Matthæi 8.4. & 9.30 Inde peti debet.

Et si in uicum introieris.) Vicum uocat Bethsaidam, quamuis Ioannes cap. 1.44. ciuitatem appellet, quia exigua instar uici erat. Quasi dicat, si necesse fuerit te, ut domum tuam redeas, per Bethsaidam transire, nemini ibi dixeris. Hinc apparet non fuisse cæcum illum Bethsaiditam. Colligitur etiam minus uoluisse Christum, ut Bethsaiditæ miraculum illud scirent, quàm alij. Non enim prohibet cecum domi suæ, & apud suos ciues, sed Bethsaidæ narrare miraculum, quòd Bethsaiditas indignos iudicauerit, qui ullum miraculum uiderent, qui tot conspecta miracula contempsissent, ut paullo ante ex Euthym. & Theophylacto dicebamus. Illud in Theophylacti commentario non probo, quod existimet misericordia quadam erga Bethsaiditas id fecisse Christum, ne si miraculum uidissent nec credidissent, grauiores pœnas luerent. Quam opinionem cap. 6.5. loco simili refutauimus. Omnia, quæ reliqua sunt in hoc capite, exposuimus in Matthæi commentarijs.

Matt. 16. 13.

38. *Qui enim me confusus fuerit.)* Codices nonnulli Latini pro *confusus confessus* legunt, errore ex Græcis uerbis manifesto, & inde, ut opinor, nato, quod *confusus* non satis congruentem, & perspicuum sensum habere uideretur G. ἐπαισχυνθῇ με *confusus fuerit me*, pro ἐν ἐμοί, in me. Sensus est, quem pudebit mei coram hominibus, eius me etiam pudebit coram Deo, qui erubuerit me confiteri coram hominibus, & ego eum confiteri erubescam. Noster interpres, dum Græca uerba imitando conatur exprimere, minus Latinè loquitur, sicut, & Marcus magis Hebraicè, quàm Græcè loquutus fuerat. Hebræi dicūt חבוש בו confundere aliquem, id est negare illi, quod vult, quodque petit. Confundi Christum est erubescere confiteri illum fugere eius crucem, & ignominiam, deserere eius doctrinā propter persecutionem, aut pudorem, quod D. Paulus uno uerbo dixit, erubescere Euangelium Romanorum 1.16. Quod autem dixit Paulus Euangelium, dicit Christus *uerba mea*, id est doctrinam meam.

In generatione hac adultera, & peccatrice.) Coram hominibus istis spurijs & peccatoribus. Opponit hominibus erubescentibus se filium hominis, id est Deum, rursus opponit hominibus, coram quibus erubescunt, Angelos, coram quibus Christus eos erubescet, opponit peccatoribus sanctos. Adulteram autem generationem uocat Hebraica phrasi filios Dei degeneres, qui cum Deo patri suo similes esse deberent, dissimillimi sunt, quales spurij, & adulterini filij esse solent. Hebræi uocant בני נכר filios alienos, id est dissimiles, ac degeneres, ut Psal. 17.46. *Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt, & claudicauerunt à semitis suis*, & Psal. 143.7 *Emitte manum tuam de alto, eripe me, & libera me de aquis multis, et de manu filiorum alienorum.* Eadem phrasi D. Paulus usus est Hebr. 12.8. *quòd si extra disciplinā estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulteri & non filij estis.* Hæc etiam sententia apud Matth. capit. 10. 33. declarata est, nisi quòd alijs a Matthæo uerbis, & ut alio dicta loco recitatur. Sed est uero simile non semel eam dixisse Christum.

CAPVT IX.

1 ET post dies sex assumit Iesus Petrum, & Iaco
bum, & Ioannem: & ducit illos in montem
excelsum seorsum solos, & trásfiguratus est
Matth. 17. a.1. Luc.9.d.28. coram ipsis. 2 Et uestimenta eius facta sunt
splendentia, & candida nimis, uelut nix, qua
lia fullo non potest super terram candida fa
cere. 3. Et apparuit illis Elias cum Moyse: & erant loquentes
cum Iesu. 4. Et respondens Petrus, ait Iesu: Rabbi, bonum est
nos hic esse: & faciamus tria tabernacula, tibi unum & Moysi
vnum, & Eliæ unum. 5. Non enim sciebat, quid diceret: erant
enim timore exterriti: 6. & facta est nubes obumbrans eos: &
venit uox de nube, dicens: Hic est filius meus charissimus: au-
dite illum. 7. Et statim circumspicientes, neminem amplius ui-
Matth.17. b.9. derunt, nisi Iesum tantum secum. 8. Et descendentibus illis de
monte, præcepit illis ne cuiquam quæ uidissent, narrarent: nisi
cum Filius hominis à mortuis resurrexerit. 9. Et verbum con-
tinuerunt apud se: conquirentes quid esset: Cum à mortuis re-
surrexerit. 10. Et interrogabant eum dicentes: Quid ergo di-
cunt Pharisæi, & Scribæ, quia Eliam oportet uenire primum?
Matt.4.b.5. 11. Qui respondens, ait illis: Elias cum uenerit primo, resti-
If.53.a.5. tuet omnia: & quomodo scriptum est in filium hominis, ut mul-
Matth. 17. ta patiatur & contemnatur. 12. Sed dico uobis quia & Elias ue
b.12. nit (& fecerunt illi quæcumque voluerunt) sicut scriptum est de
eo. 13. Et ueniens ad discipulos suos, uidit turbam magnam
circa eos, & Scribas conquirentes cum illis. 14. Et confestim
omnis populus uidens Iesum, stupefactus est, & expauerunt, &
Luc 9. cap. accurrentes salutabant eum. 15. Et interrogauit eos: Quid in-
38. ter uos conquiritis? 16. Et respondens vnus de turba, dixit:
Magister, attuli filium meum ad te habentem spiritum mutũ:
17. qui ubicumqne eum apprehenderit, allidit illum, & spu-
mat, & stridet dentibus, & arescit: & dixi discipulis tuis ut eij-
cerent illum, & non potuerunt. 18. Qui respondens eis, dixit:
O generatio incredula, quamdiu apud vos ero? qnamdiu uos
patiar? afferte illum ad me. 19. Et attulerunt eum. Et cum ui
disset eum, statim spiritus cõturbauit illum: & elisus in terram,
volutabatur spumans. 20. Et interrogauit patrem eius: Quan-
tum temporis est ex quo ei hoc accidit? At ille ait: Ab infan-
tia: 21. & frequenter eum in ignem, & in aquas misit vt eum
perderet. sed si quid potes, adiuua nos misertus nostri. 22. Ie-
sus autem ait illi: Si potes credere, omnia possibilia sunt cre-

denti:

denti: 23. Et continuo exclamans pater pueri, cum lacrymis
aiebat: Credo, Domine: adiuua incredulitatem meam. 24.
Et cum uideret Iesus concurrentem turbam, comminatus est
spiritui immundo, dicens illi: Surde, & mute spiritus, ego præ-
cipio tibi, exi ab eo: & amplius ne introeas in eum. 25. Et ex-
clamans, & multum discerpens eum, exijt ab eo, & factus est
sicut mortuus, ita vt multi dicerent: Quia mortuus est. 26.
Iesus autem tenens manum eius, eleuauit eum, & surrexit. 27.
Et cum introisset in domum, discipuli eius secreto interroga-
bant eum: Quare nos non potuimus eijcere eum? 28. Et dixit
illis: Hoc genus in nullo potest exire, nisi in oratione, & ieiu-
nio. 29. Et inde profecti prætergrediebantur Galilæam: nec Mat. 17. d. 22.
volebat quemquam scire. 30. Docebat autem discipulos suos, Leu. 9. c. 22.
& dicebat illis: Quoniam filius hominis tradetur in manus ho-
minum, & occident eum, & occisus tertia die resurget. 31. At
illi ignorabant verbum: & timebant interrogare eum. 32. Et
venerunt Capharnaum. Qui cum domi essent, interrogabat
eos: Quid in via tractabatis? 33. At illi tacebant. siquidem
in via inter se disputauerant, quis eorum maior esset. 34. Et re- Mat. 18. a. i.
sidēs vocauit duodecim, & ait illis: Si quis vult primus esse, erit
omnium nouissimus, & omnium minister. 35. Et accipiens pue-
rum, statuit eum in medio eorum: quem cum complexus esset,
ait illi: 36. Quisquis vnum ex huiusmodi pueris receperit in
nomine meo, me recipit: & quicumque me susceperit, non me
suscipit, sed eum qui misit me. 37. Respondit illi Ioannes, di- Luc 9. f 49.
cens: Magister, vidimus quemdam in nomine tuo eijcientem 1 Cor. 12. a. 3
dæmonia, qui non sequitur nos, & prohibuimus eum. 38. Ie- Matt. 1[illegible]. d. 42.
sus autem ait: Nolite prohibere eum, nemo est enim qui faciat
virtutem in nomine meo, & possit cito male loqui de me. 39.
qui enim non est aduersum vos, pro vobis est. 40. Quisquis
enim potum dederit vobis calicem aquæ in nomine meo, quia Mat. 18. a. 6.
Christi estis: amen dico vobis, non perdet mercedem suam 41 Luc. 17. a. 2.
Et quisquis scandalizauerit vnum ex his pusillis credentibus in Mat 5. d. 30 & 18. art 6.
me; bonum est ei magis si circumdaretur mola asinaria collo Luc. 17. a. 2.
eius, & in mare mitteretur. 42. Et si scandalizauerit te manus
tua abscinde illam; bonum est tibi debilem introire in vitam,
quàm duas manus habentem ire in gehēnam, in ignem inextin
guibilem 43 vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extin
guitur 44. Et si pes tuus te scandalizat, amputa illum: bonum
est tibi claudum introire in vitam æternam, quàm duos pedes
habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis: 45 vbi ver- Isa. 66. g. 24

mis eorum non moritur, & ignis non extinguitur. 46. Quod si
oculus tuus scandalizat te, eijce eum; bonum est tibi luscum in
troire in regnum Dei, quàm duos oculos habētem mitti in ge-
hennam ignis: 47. vbi vermis eorū non moritur, & ignis non ex
Leu 2.d.13. tinguitur. 48. Omnis enim igne salietur, & omnis victima sale sa
Mat 5.b.13 lietur. 49. Bonum est sal: quòd si sal insulsum fuerit: in quo illud
Luc.14.g.24 condietis? Habete in vobis sal, & pacem habete inter vos.

IN CAPVT II.

ET *dicebat illis.*) Turbæ vna cum discipulis suis, quibuscum loquebatur, vt dixerat Euangelista c. præcedenti uersi. 34. aut solis discipulis suis, vt ex Matthæo cap. 16. 24. 28. colligi uidetur: & quidem magis idonei auditores discipuli erant, ut illis Christus ista commiteret, quæ ne omnibus quidem discipulis declarare voluit. Agebat enim de glòria, & maiestate sua, quam tres ex illis paullo post in transfiguratione uisuri erant. Reliqua omnia, quæ scribit Marcus vsque ad versum 30. apud Matthæum c. 17. 14. copiosè à nobis tractata, & explicata sunt.

30. *Et inde profecti.*) Quidam ex castellis Cæsareæ Philipphi profectos interpretantur: eo enim Euangelista ingressos fuisse dixerat cap. præcedenti ver. 27. Propius est, vt eum intelligamus locum. vbi paullo ante dæmonem eiecerat, quem ad radicem eius montis fuisse, in quo se coram tribus discipulis Petro, Iacobo, & Ioanne transfigurauerat ex uersu 9. & 14. & ex Matthæo c. 17. 14. intelligitur. Quanquam utrum mons ille iuxta Cæsaream Philippi fuerit, nō satis compertum est, quia, ut apud Matthæum diximus, ne illud quidem constat, quinam mons ille fuerit, etsi vulgaris quędam obtinuit opinio fuisse Thaborem.

Prætergrediabantur Galilęā) παρεπορεύοντο διὰ τὴν γαλιλαίας trāsibāt per Galilæā. Sunt, qui adnotēt Græcū verbum propriè significare clam iter facere. Sensus quidē hoc loco is est, ut ex sequentibus cōtinuo verbis colligitur, *& noluit quemquam scire*: sed tamen si propriatatem spectemus verbi, propriè est ad latus transire: eiúsquia, qui ad latus transit, videtur clam velle transire, rectè Græcum uerbum id potest hoc loco singulare. Non est contrariū, quod c. 17. 22. 23. Matthęus scribit, *Conuersantibus autem eis in Galilæa dixit illis Iesus, filius hominis tradēdus est in manus hominū*: nihil enim aliud uoluit Matthæus dicere, quàm id Christū Apostolis significasse, antequam ad patiendum Ierosolymam iret, cum adhuc esset in Galilæa, cum nondum ex ea discessisset, quamuis iter iam per eam Ierosolymam uersus ingressus esset, ut ostenderet euenisse rem, quemadmodum ante euentum Christus Apostolis prædixisset.

Nec volebat quemquam scire.) Se in eo loco esse, in quem singulis diebus perueniebat, aut vbi ex itinere diuersabatur. Explicat enim uim uerbi παρεπορεύοντο: omnes utique sciebāt eū in Galilæa esse, sed non omnes sciebant, quo in loco esset Galilææ, cùm occultè iter faciens quotidie locum mutaret. Cur autem noluerit, ut quisquam sciret, quo in loco esset, uariæ coniecturæ, Euthym. existimat propterea noluisse, ne quis ea, de quibus loquebatur, proprius subauscultans intelligeret. Loquebatur enim de passione, ac resurrectione sua, ut ex versu sequenti manifestum est, quam solis uolebat Apostolis cognitam esse, antequàm accideret. Placuit hæc sententia nonnullis recentioribus quidem, sed doctis auctoribus, eamque ex Græco uerbo confirmant, non. n. legi Gręcè ἐδίδασκε δὲ αὐτοὺς, docebat autē eos, ut noster trāstulit īterpres, sed ἐδίδασκε γὰρ τοὺς

μαθη-

μαθητὰς αὐτοῦ, docebat enim discipulos suos. Quasi reddatur causa, cur neminem scire uoluerit, ne id, de quo loquebatur, intelligeret. Mihi idcirco non placet, quòd si id Marcus dicere uoluisset, non satis idoneam rationem reddidisset. Nam quod discipulis tũc Christus dicebat, uno dixit verbo, aut plurimùm tribus, fore, ut filius hominis in manus peccatorum traderetur, ut occideretur, ut tertia die resurgeret: idque cum in uia soli essent, dixit, vbi nemo præter Apostolos audire poterat: & si domi dixit, poterat Apostolos ad se uocare, ut illis solis secretum committeret, quemadmodum paullo pòst ver. 35. in causa simili fecisse dicitur. Quid ergo opus erat ea de causa suum per Galilæam celare transitum? Propterea igitur, ut ego quidem arbitror, noluit transitum suum per Galilæam sciri, quia passionis tempus appropinquabat, uolebatque patiendi causa contendere Ierosolymam, uerebaturque, ne, si agnitus in Galilæa fuisset, omnes ad eum vndique, ut solebant, incolæ concurrerent, & aut habendis concionibus, aut dæmonibus eijciendis, aut curandis ægrotis sese detinerent. Illud solum huic uidetur obstare sententiæ, quòd Euangelista non dicat, Ibat enim Ierosofolymam, ut pateretur, sed *docebat autem discipulos suos, & dicebat illis, quoniam filius hominis tradetur in manus hominum, & occident eum, & occisus tertia die resurget.* Potest non difficile responderi, quod attinet ad id, quod confirmare uolebat Euangelista, idem esse, *docebat enim discipulos suos, & dicebat illis, quoniam filius hominis tradetur in manus hominum*, atque si diceret, Ibat enim Ierosolymam ad mortem; sed quia simul ad moriendum ibat, simul id Apostolis declarabat, voluit compendiosa usus breuitate unum dicendo utrumque significare. Itaque etsi iam bis id ipsum Apostolis indicauerat supra uersu decimo, & Matthæi decimoseptimo, nono, & Lucæ nono, 22. tamen alio modo, & alia de causa nunc dicit; tunc, ut ad futuræ passionis patientiam Apostolos præpararet: nunc, vt significaret iam tempus adesse, seque ad mortem Ierosolymam ire.

1. Mat. 13. a. 1. Luc. 8. a. 4.

31. *Docebat autem discipulos suos.*) ἐδίδασκε γὰρ docebat enim, etsi fortasse noster interpres non legit γὰρ, sed δὲ, quod nihilo peius conuenit: aut γὰρ pro δὲ positum est, quod sæpe fieri solere multis apud Matthæum exemplis docuimus. Videtur indicare Marcus Christũ non solùm simpliciter, quod sibi futurum erat, prædixisse, sed docuisse etiam Apostolos, & instruxisse, aut quid in morte sua mysterij esset, aut quo animo deberent ferre; distinguit enim unum ab altero. *Docebat discipulos suos, & dicebat illis.* Quam autem ob rem id illis dixerit, varia multi conijciunt. Beda, & Theophylactus, vt lætis tristia misceret: erant Apostoli gestientes miraculis factis, infert illis Christus mentionem mortis. Euthymius in commentarijs in capitulo decimoseptimo Matthæi, quia paullo ante discipuli alij in transfiguratione, alij in faciendis miraculis Christi perspexerant gloriam, atque maiestatem, nec ullo tempore magis idonei esse poterant, vt mortem Christi sine offensione, aut dubitatione in fide audirent, confirmati iam cognita, & per transfigurationem, & per miracula eius diuinitate. Aliam rationem Ambrosius, libro septimo, commentariorum in Lucam affert, *forsitasse*, inquit, *ideo hoc addidit, quia sciebat Dominus difficile passioni, & resurrectioni etiam discipulos credituros. Et ideo passionis, & resurrectionis suæ assertorem se esse maluit, vt ex facto fides, non ex auditu discordia nasceretur.* Mihi Theophylactus, ratio probatur, ideo hoc Apostolis dixisse Christum, ut ostenderet se non coactum, sed volentem moriturum, qui morti obuiam procederet. Aliam præterea causam fuisse suspicor, ut Apostolos in fide, patientiaque confirmaret, ne si improuisi, & non ante moniti morientem uidissent Christum,

ſtum, aut minus patienter mortẽ eius ferrent, aut de eius dubitarent diuinitate. Eadem opinor cauſa ſtatim poſt mortem reſurrectionem adiecit, vt quem reſurrecturum ſciebant, eũ moriturum eſſe non mirarentur. Idem ſupra fecit uer. 10. & apud Matthęum cap. 17. 23.

Quoniam filius hominis.) Loquitur de ſe per tertiam perſonam, ut ſæpe ſolet. Sententia autem hæc apud Matthæum explicata eſt.

32. *At illi ignorabant verbum.)* Nõ intelligebãt, quod ipſis dicebat Chriſtus. Quo ergo modo cõtriſtati ſunt, vt ait Matthæus ca. 17. 23. Reſpondet eo loco Euthymius intellexiſſe quidem, quod de morte dixerat, diſcipulos: ſed non intellexiſſe Luc. 9. 44. 45. *filius hominis futurum eſt, ut tradatur in manus hominum. At illi ignorabant verbum iſtud, & erat uelatum ante eos, ut non ſentirent illud.* Beda exiſtimat non crediſſe eos eum eſſe moriturum, quòd minimè mori uellent, & quæ non optamus, non facile credimus. Hæc, inquit, *ignoratio diſcipulorum non tam de tarditate ingenij eorum, quàm de amore naſcitur Saluatoris, qui carnales adhuc, et myſterij crucis ignari, quem Deum uerum cognouerant, moriturum credere nequibant.* At non poterant contriſtari ob futuram mortem, ſi non credebant. Melius alij, intellexiſſe quidem uerba, non intellexiſſe myſteria, quomodo per mortem ſuam Chriſtus homines eſſet a peccatis ſuis liberaturus. Mihi tamen non ſolùm myſterium mortis videntur ignoraſſe, ſed illud etiam, quomodo moriturus eſſet, cum tam ſæpe, maximeq; paullo ante tam prope regnũ ſuum eſſe dixiſſet, ut eſſent nonnulli ex ijs, qui aderant, qui morituri non eſſent, niſi illud prius uiderent, nondum intelligentes regnum illius non eo uiuente, ſed moriente, reſurgenteque venturum eſſe. Intellexerunt ergo, quid & moriendi, & reſurgẽdi uerbum ſignificaret, eumque, & moriturum, & reſurrecturum credebant, ideoque, ut ait Matthæus, contriſtati ſunt. Nam etſi futuræ reſurrectionis fides mortis dolorem alleuabat, tamen maluiſſent non mori eũ, quàm mortuum per reſurrectionem recuperare. Hoc ergo erat, quod non intelligebant, quomodo hæc uerba, quibus ſe Chriſtus ad moriẽdum dicebat ire, cum illis conuenirent, quibus tam ſæpe dixerat regnum ſuum appropinquare, atque ideo dicuntur ignoraſſe verbum. Hebręorum Prouerbiũ.

33. *Et uenerunt Capharnaum.)* Paullo aliter Matthæus capitulo 17. 24. & capitulo 18. 1. & Lucas capitulo 9. 46. hæc narrant, ſi quid inter eos diſcrepantiæ videtur eſſe, apud Matthæum explanauimus. Ex tribus Euangeliſtis colligi poteſt hoc modo, atque ordine rem accidiſſe. Cum adhuc eſſent in uia ut hic, & ſequẽti uerſu ſcribit Marcus, intrauerat in eos cogitatio, quis eorum eſſet maior, ut Lucas ait capitulo 9. 46. Cum autemueniſſent Capharnaum, & in domum introijſſent, ut opinor, Petri, ubi cum in ea erat urbe, conſueuerat diuerſari capitulo capitulo 1. 29. & capitulo 2. 1. & cap. 3. 20. cum in domum, inquam, introijſſent, acceſſerunt, qui didrachma petebant Matthæi 17. 24. Poſtea uocatos ad ſe diſcipulos interrogauit Chriſtus, quid in via inter ſe tractaſſent, ut hoc loco Marcus ſcribit: nam quod dicit ver. 33. *& reſidens uocauit duodecim, & ait illis, ſi quis vult primus eſſe, erit omnium nouiſſimus* per recapitulationem dictũ intelligo: prius enim, quàm hoc illis diceret, ad ſe eos uocaſſe credendum eſt, ut quid in uia tractaſſent, interrogaret: non enim minus erat neceſſarium, ut priuatim de ea re interrogarentur, quàm, ut priuatim docerentur. Illi autem reſpondere cunctabantur ſcientes ambitioſam fuiſſe quæſtionem, ut uerſu ſequenti indicat Marcus, ob eam enim cauſam, cum id maximè ſcire cuperent, nõ audebant Chriſtum interrogare, ut Lucas inquit. Itaque Chriſtus eos interrogando præuenit. Interrogati igitur a Chriſto, quid in uia diſputaſſẽt, quãuis initio uerecundia reſpondere recuſauerint, inuitati a Chriſto reſponderunt inter ipſos quæſtionem fuiſſe,

quiſnam

quiſnam eorum maior in regno cœlorum futurus eſſet; ſimulque, ut quæſtionē ſibi ſolueret, Chriſtum rogauerunt: atque hoc eſt, quod cap. 18. 1. ſcribit Matthæus, diſcipulos ad Chriſtum acceſſiſſe, interrogaſſeque. *Quis putas, maior eſt in regno cęlorum?* Tunc Chriſtus, vt non verbis ſolùm, ſed rebus etiam repræſentandis efficaciùs Apoſtolos edoceret, quem morem multos Prophetas legimus tenuiſſe, puerum aduocauit, eumq; in medio ſtatuit Apoſtolorum, vt Matthæus, & Marcus tradunt, vti æquè ſcilicet ab omnibus conſpiceretur, &, vt ait Lucas, eum iuxta ſe poſuit, quia & ipſum Chriſtum in medio fuiſſe diſcipulorum credendum eſt, quod quidam exiſtimant non in medio, ſed inter Apoſtolos cōſtituiſſe puerum, eſſeque phraſim Hebraicam, qua *in medio* idem ſit, quod *inter*. minus ad ſenſum huius loci accommodatum eſt, vbi videtur Chriſtus de induſtria ſpectaculum, & exemplum humilitatis omnibus Apoſtolis in medio conſpiciendum proponere voluiſſe. Tūc Chriſtus puerum amplexatus ut Lucas & Marcus ſcribunt, aut ut Græcè legitur ἐναγκαλισάμενος, ſumēs in vlnas. Sūt qui putant Chriſtum non tunc, cum uoluit puerum oſtendere, ſed ante, cum vellet eum in medium adducere, in vlnas accepiſſe, quòd propterea accepiſſe credendum ſit, ut eum conſtitueret in medio, ſed ij mihi ſententiam huius loci videntur eneruare, cuius vis, ut paulo poſt exponemus, in eo magna ex parte conſiſtit, quòd conſtitutum iam in medio puerum, & circunſpectum ab omnibus ad amplexum aſſumpſerit, ut re ipſa declararet, quanto amore mores illos puerorum humilitatis, & ſimplicitatis plenos proſequeretur. Nam quod dicunt adeo paruum fuiſſe puerum, vt niſi in vlnas ſublatus eſſet, uenire ad Chriſtum non potuiſſet, minimè probabilis coniectura eſt, cum Matthæus dicat Chriſtum puerum ad ſe uocaſſe, quod utique non feciſſet: ſi uenire non poterat. Fateor ergo tam paruum fuiſſe puerum, vt in vlnas tolli poſſet, nego tam paruum fuiſſe, ut pedibus ad Chriſtum venire non poſſet. Cum ergo puerum Chriſtus in amplexum teneret, diſcipulis dixit, quod ſcribit Matthæus c. 18. 3. *Amen dico uobis, niſi conuerſi fueritis, & efficiamini ſicut paruuli, non intrabitis in regnū cęlorum*, ciuſque rei cauſam reddidit, quam Marcus, verſ. 37. & Lucas ver. 48. expoſuerunt, quia *quiſquis unum ex huiuſmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit, & quicumque me ſuſceperit, non me ſuſcipit ſed eum qui miſit me.*

34. *At illi tacebant.*) Non audebant reſpondere prę pudore, ut Euthymius ait, quia ambitioſa uidebatur eſſe quęſtio: ſiquidem in uia diſputauerant, quis eorū maior eſt, id eſt futurus eſſet in regno cœlorum. Non enim de præſenti agebant ſtatu, ſed de futuro, cum regnum ueniſſet Chriſti, in eo enim cupere uidebātur quàm proximum Chriſto tenere locum, ut filii Zebedæi poſtulauerant infra c. 10. 37. & Matth. 20. 21. Sed in eo errare uidebantur, quòd regnum illud Chriſti in hac uita ſperarent fore, diuerſoſque in eo, ſicut in aliis humanis regnis, dignitatis gradus animo pręciperent. Quid autem quęſtio illa ſibi uelit, quis eorum in regno cęlorum maior futurus eſſet, & unde originem habuiſſet, apud Matth. c. 18. 1. 2. docuimus.

35. *Et reſidens.*) καὶ καθίσας, & ſedēs. nimirum quaſi de tribunali iudicaturus, quaſi docturus Apoſtolos rē ſeriā, maximeque neceſſariam, quæ non obiter, non ſtando ut ille dicit, *pede in* Horatius li. 1. Sermonū Satyra. 4.
uno, ſed ſedendo otioſè, accuratè, & ſuſcepto conſilio explicanda erat, ſolebat Chriſtus ad docendum ſedere, ut ſupra capitul. 4. 1. & Matthæi 5. 1. & 13. 2.

Vocauit duodecim.) Ne alii audirēt: uolebat enim eorum ambitionem reprehendere. Itaque non eſt exiſtimandum ex illis, qui de principatu diſputauerant, non omnes, ſed ſolos Apoſtolos ad ſe uocauiſſe, ut prima uerborum ſpecies uidetur oſtendere, ſed cùm ſoli duodecim Apoſtoli ea

de

de re egiſſent, eos ſolos ad ſe uocaſſe. Verùm quia dixerat in domum veniſſe, vbi plures fuiſſe alios præter Apoſtolos credendum eſt, dixit Marcus vocaſſe duodecim, id eſt ab aliis, qui in domo erant, ad ſe ſegregaſſe, ut occultam ipſorum culpam occultè quoque coargueret.

Si quis uult primus eſſe, erit omnium nouiſſimus.) *Erit*, pro ſit, aut fiat, poſitum eſt Hebræorum idiomate. Docet, qua ratione conſequi poſſit, quòd quiſque eorum tantopere optare videbatur, ut primis in regno cęlorum eſſet, contraria ſcilicet omnino ei, quam ſequebantur, ſi non de primo, ſed de ultimo potius loco contenderent, certiſſimam, rectiſſimamque uiam eſſe ad altiſſimum gradum humilitatem, & ut Cyprianus ſcribit in libro de zelo, & liuore, *amputauit omnem æmulationem reſponſo ſuo, omnem cauſam & materiam mordacis inuidiæ eruit, & abſcidit. Diſcipulo Chriſti zelare non licet, non licet inuidere, exaltationis apud nos non poteſt eſſe contentio, de humilitate ad ſumma creſcimus didicimus unde placeamus.* Et Beda, *Curat* inquit, *deſiderium gloriæ humilitatis cõtentione ſanaret.* In eandem ſententiam ſcribit Theophylactus. Hæreticorum interpretationem, qui colligere ex hoc loco ſolent nullum fuiſſe Petro inter Apoſtolos principatum, apud Matthæum refutauimus. Nec enim agi hic de prima in gubernanda Eccleſia dignitate, etſi eo etiam ſenſu hunc locum alicubi apud Leonem Magnum legi memini, ſed de primo loco in regno Dei, quem non qui primus in poteſtate, ſed qui primus meritis præſertim humilitatis eſſet, conſequuturus dicitur. Quamquam ratio etiam Euangelii poſtulat, ut qui primus in Eccleſia dignitate eſt, idem & humilitate ſit maximus, eoque primum in regno cælorum locum obtineat. Quo ſenſu idem apud Mattheũ Chriſtus. c. 20. 25. 26. Apoſtolos docet, vt quo quiſque maior eſſe uelit, minor fiat. Nam quo quiſque humilitate magis excellit, eo magis eſt dignus, ut ad maiorem in Eccleſia auctoritatem euehatur, & quo in maiore quiſque auctoritate eſt, eo ſe demittere ad humilitatem magis debet, vt quo quiſque in Eccleſia, eo etiam in regno cęlorũ maior ſit; & terrenis cœleſtia reſpondeant.

Primatus Petri defẽnditur cõtra hæreticos. Epiſ. 55. ad Bulcheriã Auguſtam de ambitu Anatolii.

36. *Accipiens puerum.*) Exemplum humilitatis, atque ſimplicitatis repræſentato puero ante oculos ponit. Nihil enim humilius, nihil ſimplicius puero, nihil dum de honore, nihil dum de fraude cogitante. Et hęc apud Matthæum copioſius explicauimus.

Quem cum complexus eſſet.) ἐναγκαλισάμενος, cum in ulnas eum accepiſſet. Ideo complexus puerum eſt, ut re ipſa demonſtraret, quantopere ſibi humilitas, ſimplicitaſque placeret. Nã dum puerum complectitur, humilitatem ipſam, ſimplicitatemque complectitur, & ſolemus arctiſſimè complecti, quæ maximè probamus. *Quod autem complectitur puerum, ſignificat* (inquit Beda) *humiles ſuo dignos eſſe complexu, & dilectione.* Idem Chriſtum capite ſequenti. verſ. 16. eodemque cõſilio feciſſe legimus. Nam cum pueri illi offerrentur, eoſque quaſi Chriſti indignos aſpectu diſcipuli prohiberent, non contentus dicere verſ. 14. *ſinite paruulos uenire ad me, talium enim eſt regnum Dei*, eos etiam amplexatus eſt, ut oſtenderet ſingulari ſe eos amore proſequi.

37. *Quiſquis unum ex huiuſmodi pueris ſuſceperit in nomine meo.*) Ponit rationem loco concluſionis, quæ apud Matthæum hęc eſt, *Amen dico vobis, niſi conuerſi fueritis, & efficiamini ſicut paruuli, nõ intrabitis in regnum cęlorũ.* Quam concluſionem hac apud Marcum quamuis minimè explicata ratione probat, nemo in regnum Dei, niſi Deo ſimilis factus introire poteſt, *non enim intrabit in eam ciuitatẽ.* vt ait Ioannes, *aliquid coinquinatum.* Apoc. 21. 27. Non poteſtis Deo ſimiles eſſe, niſi illum ſuſcipiatis, id eſt ſeruiatis ei, non poteſtis illum ſuſcipere, niſi ſuſcipiatis me, qui ab illo miſſus ſum: non poteſtis me ſuſcipere, niſi huiuſmo-

di

si pueros in nomine meo suscipiatis, eorumq; similes efficiamini, ergo *nisi conuersi fueritis, & efficiamini, sicut paruuli isti, non intrabitis in regnum cælorum*. Hæc etiam ideo leuiter tantùm attingimus, quia apud Matthæũ explicauimus.

38. *Respondit illi Ioannes.*) Quomodo ista cum superioribus hæreant, nõ apparet. Sunt qui putent ideo Ioannem hoc subiecisse, quòd cum tantopere audiuisset puerorum exemplo humilitatem à Christo commendari; veritus fuerit, ne superbè ipsi fecissent, quòd illum, qui eius nomine dæmones eijciebat, prohibuissent. Huius quidam sententiæ Theophylactum auctorem faciũt, etsi nihil apud eum simile reperio. Alij, quia Christus dixerat, *In nomine meo*, occasionem Ioannem arripuisse, ut non quasi culpam deprecans, sed quasi dubitans, num bene fecissent, aut nũ idem in posterum facere deberent, Christo, quòd factum erat, exponeret. Alij quasi Ioannes ex contrario collegerit non fuisse illum in nomine Christi recipiendum, quia etsi nomine Christi dæmones eijciebat, illũ tamen in Apostolorum consortio non sequebatur. Non videtur mihi intelligi posse, quomodo cum præcedentibus ista conueniant, nisi priùs, quo animo a Ioanne dicta fuerint, intelligatur; de eius autem animo difficile est, & fortasse periculosum iudicare, sed si rationem, quà ducere uidetur, sequi licet, glorians potiùs, quàm aut dubitans, aut culpam deprecans hoc videtur mihi dixisse; glorians inquam, non in se, sed in Domino quasi Apostoli, quorum nomine loquebatur, bene functi fuissent officio, quòd illum prohibuissent, non tam suæ, quàm Christi consulentes auctoritati, ne quis, cui eam Christus non fecisset potestatem, in eius nomine, quasi auctoritatem furatus, demones pelleret, sicut septuaginta duo illi discipuli gloriabantur Lucæ 10. 17. Itaque non arbitror esse quærendum, quorsum id Ioannes dixerit: neque enim post superiorem, vt ego opinor, dixit historiam, sed aliò quo loco: nec alia fortassis occasione, quàm quòd recens id factum esset; quà eadem ratione septuaginta illi discipuli apud Christum gloriati sunt, quòd sibi in eius nomine etiam demonia subiecta fuissent, quia recens id erat; redibant enim a legatione sua, in qua dæmones sibi subiecerant. Cæterum Marcus, & Lucas, quia de Christi nomine mentionem fecerant, & hanc Ioannis orationem, ubi de Christi nomine similiter agebatur, interseruerunt, idẽque de ver. 41. & 42. iudicandum. Quod ergo Marcus, & Lucas dicunt respondisse Ioannem, non sic accipiẽdum est quasi ad ea, quæ fuerant à Christo dicta, responderit, sed, ut sæpe docuimus, Hebræorum phrasis est, qua ענה respondere significat etiam aggredi ad loquendum, ut Matth. 11. 25. & 22. 1.

Vidimus quendam in nomine tuo eijcientem dæmonia, qui non sequitur nos.) Quæri hoc loco conuenit, quo modo demones, qui Christum non sequebatur, in Christi nomine posset eijcere; Possumus intelligere non eiecisse demones verè, sed eijcere professum, atque conatum fuisse, atque ita illud significare, *Eijcientem dæmonia*. Alijs enim locis docuimus, exemplisque demonstrauimus uerba nonnunquam non effectum, sed affectum, conatumque significare: nolo tamen omnibus dissentientibus auctoribus id primus dicere. Potuit neque corpore, neque animo, id est fide, doctrinaque sequutus Christũ demones pellere, ut Christi etiam testimonio docemur Matthæi 7. 22. & August. libro quarto de consensu Euangelist. capitulo quinto, Beda, & Theophylact. hoc loco sentiunt. Potuit multo faciliùs fide, non corpore Christum sequutus, ut Ambrosius libro commentariorum in Lucam 7. & Euthymius, existimant illum fecisse. Sed oritur ex huius explicatione quæstionis altera quæstio, quomodo ille, siue ex discipulis fuerit Christi, siue non, potuerit dæmones pellere, cùm solis Apostolis eam Christus potestatem tradidisset,

supra capitulo tertio, 15. Dederat quidem hanc potestatem solis Apostolis publicè, & quasi solemni quodam ritu, sed nullam sibi ipse legem indixerat, quominus aliis quibuscunque uellet, dare posset, permitteretq; vt quisquis eius nomine certa fide, aut nulla etiam aliquando fide dęmones eijcere conaretur, verè etiam eiiceret, quo magis nominis sui vis, & auctoritas cognosceretur, ut Theophylactus adnotauit: quemadmodum, & sacramentis gratiam nobis promisit, sed, ut Theologi docent, non alligauit. Quin & illis septuaginta duobus discipulis non constat, cum ad prædicandum mitteret, eiiciendorum dęmonum dedisse potestatem: eiecerunt tamen, atque eo fortasse magis, quòd dęmones eiecissent, potiùs, quàm quòd alia miracula fecissent, gloriati sunt, quo minus eam a Christo expressam uerbis potestatem acceperāt. Denique etsi promulgatum nondum erat, omnium tamen credentium erat priuilegium, ut possent dęmones expellere infra capitulo 16. 17. *Signa autem eos, qui crediderint, hæc sequentur, In nomine meo dæmonia eijcient.* Sed quia id & ardore fiebat fidei, & congregandæ, firmandæque Ecclesiæ causa concessum fuerat; quamdiu & ardor viguit fidei, & Ecclesia ut confirmaretur, miraculis eguit, omnes, qui ueram habebant fidem, dæmones conati eiicere solebant, ut ex Iustino, Tertulliano, & Lactantio cognoscimus.

Qui non sequitur nos.) Dubium, quo sensu hoc dicat Ioannes, ut superius attigimus, utrum intelligat illum neque corpore, neque fide, quemadmodum Augustinum, Bedam, atque Theophylactum, sentire diximus: an fide quidem: sed non corpore, ut Ambrosius, & Euthymius, existimant, Christum sequutum fuisse. Probabilior mihi Ambrosij, & Euthymii sententia uidetur. Quæ inde etiam confirmatur, quòd non dicat Ioannes Christo, qui non sequitur, sed *Qui non sequitur nos*, quasi uoluerit dicere Christi quidem doctrinam, fidemque sequutum, sed tamen ex ipsorum non fuisse Collegio, quibus solis eam Christus dedisset auctoritatem. Eodem pertinet, quòd Christus non respondeat uer. 40. Qui non est contra me, pro me est, sed, *Qui non est aduersum nos, pro nobis est*, quasi significet satis esse, quòd ille doctrinam sequatur Euangelicam, quamuis ex ipsorum consortio non sit, neque enim propterea pro aduersario habendum esse. Quæri potest, ac etiam a nonnullis solet, num ille peccauerit, quòd iniussus a Christo tentauerit eius nomine dæmones eiicere. Caluinus hæreticorum interpretes non dubitat, quem Christus absoluisse uidetur, condemnare: nimiam enim audaciam fuisse existimat, quòd id facere conatus fuerit, quod proprium Apostolorum erat. Quemadmodum Actorum 8. 18. Simon ille magus uidens per impositionem manuum Apostolorum dari Spiritum sanctum, uoluit eam ab Apostolis emere potestatem, & capitulo 19. 13. 14. septem illi filii Sceuæ Iudæi in nomine Christi tentarunt Apostolorum imitatione dæmones pellere. Melior Euthym. & aliorum sententia est, bono illum animo fecisse, cum uideret Apostolos, quorum fidem, doctrinamque sequebatur, idem efficere: magnumque huius sententiæ argumentum est, quòd Christus eū uetuerit prohiberi, quòd non fecisset, si culpa aliqua sua illud vsurpasset munus. Successus etiam ipse eius animum probat: nam etsi dubium non est, quin possint etiam homines iniqui, & nefarij dæmones exigere, haud scio, an credendum sit in illis initiis, id fuisse Christum permissurum, ne quis interpretari posset magnum non esse, si Christus id faceret, quod alii etiam homines ab eius doctrina, & moribus alieni facerent.

Caluinus reprehenditur.

Et prohibuimus eum.) Quo animo Apostoli illum prohibuerint, nihil possumus, nisi obscuris suspicari magis, quàm scire coniecturis. Hæreticorum interpretes duce, ut solent, Caluino haud paullo meliùs de se, quàm

Apostoli cōtra hæreticos defenduntur.

quàm de Apostolis sentientes, inconsideratè eos temere, superbè, inuidè fecisse docent. Inconsideratè quidem, ac temere: quia inconsulto fecerunt, Christo superbè, & inuidè: quia eiiciendorum dæmonum potestatem parem habere noluerunt; sicut Ioannis discipulos quantumuis sanctos, æmulatione tamen quadam stimulatos fuisse legimus, quod uiderent Christum plures discipulos facere, baptizareque, quàm Ioannem Ioannis 3. 26. meliore omnino spiritu Theophylactus, & Beda Apostolorũ animum interpretantur, non inuidia, sed potiùs charitate prohibuisse. At reprehunduntur à Christo. Reprehenditur quidem factum, animus non reprehenditur. Credamus sanè, vt æquum est, bono fecisse animo: tamen qua ratione prohibuit? cùm enim rectè, ut diximus, se facere putauerint, necesse est iusta aliqua ducti ratione fecerint, ea quæ fuerit, quæritur, quia eos non sequebatur, hanc enim ipsi rationem reddũt. Sed de hoc ipso dubitatur, quare hac ratione, quòd ipsos non sequeretur, prohibuerint. Non inuidebant, opinor, illi eiiciendi dæmones potestatem, sed cum scirent solis sibi eam Christum auctoritatem tradidisse, uolebant eius cõseruare disciplinam, neque pati, ut quisquam præter illam etiam, quòd bonum per se esset, faceret. Ideo gloriantes, ut diximus, factum Christo narrant. Prohibuimus eum, quòd minimè profectò fecissent, si sua, non Christi causa prohibuissent.

39. *Iesus autem ait.*) *Autem* aduersatiua particula indicat Christum aliter, quam sperabant Apostoli, respondisse. Sperabant illi fore, ut quod narrabant, tanquam egregiè factum, laudaretur, à Christo, quod tamen reprehensum est.

Nolite prohibere.) In posterum: tũc enim iam prohibuerant, sed tamen iubet deinceps, si ea uti uelit potestate, non prohiberi. Vult Christus non solùm per Apostolos, sed per quoscunque etiam alios discipulos doctrinam suam corroborari miraculis. Quo prorsus spiritu D. Paulus ad Philip. 1. 18. dicebat *Quid enim? dum omni modo, siue per occasionem, siue per ueritatem Christus annuntietur? & ĩ hoc gaudeo, sed & gaudebo* Et Moyses Num. 11. 29. cum nuntiatum illi esset, nescio quos alios in exercitu prophetare *Quis*, inquit, *tribuat, ut omnis populus prophetet, et det eis Dominus spiritum suum?* Idem nos facere Salomon præcipit, Prouerbiorum 3. 27. *Noli prohibere benefacere eum, qui potest, si uales, & ipse benefac.*

Nemo est enim, qui faciat virtutem in nomine meo, & possit citò malè loqui de me.) Virtutem pro miraculo poni nemo nescit. Male de Christo loqui, vt opinor, est in illum blasphemare, quemadmodum qui in illum nõ credebant, solebant facere Plus insinuare Christus uoluit, quam uerbis expressit. Nemo potest in nomine meo miracula facere, qui non meã agnoscat potestatem, meque Christum esse confiteatur, sed pro, Qui non confiteatur me, per tapinosin dixit, *qui possit citò malè loqui de me.* In prõptu ratio est, quisquis in nomine Christi miracula facit, ipsa experitur re, quanta sit Christi potestas, cuius solo nomine à se ipso etiam fortasse non credente miracula fiant. Itaque non potest non citò credere. Sic ego interpretor, etsi paulo aliter Theophylact. & Euthym. quos, cum possum, libenter auctores sequor, interpretari scio, non posse eum, qui nomine Christi miracula facit, tanto ab eo obligatum beneficio malè de ipso loqui. Citò ταχὺ positũ est pro ῥαδίως facilè, quasi dicat difficilè est, aut vix fieri potest, ut quisquam in nomine meo dæmones eiiciat, & me blasphemet. Reddit ergo causam Christus, cur illum prohibere Apostoli non debeant, quia cum in suo nomine dæmones eiiceret, verisimile esse eum in se credere, hoc enim est non posse malè de ipso loqui. Euthymius aliquanto aliter, quia si fortasse nunc non credit, spes est fore, vt citò credat.

40. *Qui enim non est aduersum uos, pro uobis est.*) Quidam Latini codices legunt, *Qui non est aduersum uos, pro nobis est*, vitiosè, ut ego quidem arbitror. Apparet enim Christum Apostolis ipsorummet uerbis respondere uoluisse. Dixerāt Apostoli, *Vidimus quendam in nomine tuo eijcientem dęmonia, qui non sequitur nos*, respondet Christus, *nolite prohibere, qui non est aduersum uos, pro uobis est*. Duas Christus causas, cur ille prohiberi non debeat, reddere uidetur, alteram ex gloria sua, cui magis consentaneum erat, ut quamplurimi ipsius nomine miracula facerent, *Nemo*, inquit, *est, qui faciat uirtutem in nomine meo, & possit citò male loqui de me*: alteram ex Apostolorum utilitate, *qui non est aduersum uos, pro uobis est*, Quomodo autem hæc sit intelligenda sententia, & quomodo illi non repugnet, quæ contrarijs apud Matthæum uerbis est capitulo 12. 30. *Qui nō est mecum, contra me est, & qui non colligit mecum, spargit*, illic declarauimus.

41. *Quisquis enim potum dederit uobis calicem aquæ frigidę in nomine meo, quia Christi estis, amen dico uobis non perdet mercedem suam.*) In hac etiam sententia cum præcedentibus aptè copulanda magno interpretes studio laborant. Nonnulli sic existimant coniungendam, ut tertia sit ratio, qua probet Christus eum, qui suo nomine dæmones eijciebat, prohibendum non esse, Quia enim dixerat, *nemo est qui faciat uirtutem in nomine meo, & possit citò male loqui de me*, addere nunc quod amplius est, non solum illum rectè facere, qui suo nomine tantum præstet hominibus beneficium, sed etiam si quis potum uobis porrigat in nomine meo calicem aquæ frigidæ, adeo bene facere, ut pro re etiam minima non sit mercedem suam amissurus. Alij hortari Christum Apostolos, ut gloriam sibi non quærerent: nec enim opus esse, cùm tanti apud Deum sint, ut quisquis illis vel calicem aquæ frigidæ dederit, mercedem sit suam habiturus. Beda, & Strabus sic, quia uers. 37. dixerat, *Quisquis unum ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit*, ne quis paupertatem suam excusare posset quo minus Apostolos reciperet, addidisse, *Quisquis enim potum dederit uobis calicem aquæ frigidæ, non perdet mercedem suam.* Theophylactus uerò, Non solum gratum mihi est, quòd ille in nomine meo dæmones eijciat, sed siquis etiam, quod minus est, faciat, ut potum uobis in nomine meo porrigat, calicem aquæ frigidæ, adeo gratum est, ut mercede quantumuis exiguum opus non sit cariturum. Probabiliter isthæc omnia dicta sunt; sed tamen suspicor frustra quæri in dissoluto corpore iuncturam. Neque enim hoc loco Christum id dixisse arbitror. Primùm, quia ut ex ipsa opinionum uarietate manifestum est, non bene cum superioribus sententijs cohærebat, & non est credendum Christum parum congruenter, & aptè locutum fuisse. Deinde quòd Matthæus capit. 10. 41. alio loco hoc a Christo dictum referat, cum ad prædicandum Apostolos mitteret, doceretque, qualia sibi hospitia eligere deberent. *Qui*, inquit, 40. 41. 42. *recipit uos, me recipit, & qui recipit Prophetam in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ, accipiet, et quicumque potum dederit uni ex minimis istis calicem aquę frigidę tantum in nomine discipuli, amen dico uobis, non perdet mercedem suam.* Cùm hoc loco hæc sententia non hæreat, apud Matthæum uerò hæreat, quis dubitet non hic, sed illic fuisse à Christo pronuntiatam? Aliquod etiam argumentum est, quòd Marcus sententiam illam, quæ istam apud Matthæum antecedit, alibi non referat; nam si retulisset, hanc proculdubio cum illa, ut Matthæus fecit, copulasset. Cur ergo, dicet aliquis, alieno loco Marcus recensuit? Respondeo, quia uers. 37. simile quiddam commemorauerat. *Quisquis unum ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit*. Quæ autem sit horum verborum uis, atque sententia, apud Matthæum dictum est.

42. *Et quisquis scandalizauerit unū.*)

Hæc etiam coniungi debent cum iis, quæ ver. 37. dicta sunt. Sunt enim illis antitheta, ut apud Matthæum manifestum est. Marcus uerò non seruato ordine narrationis inter hæc duo, quæ iuncta esse debuerunt, longo hyperbato, hiatuque sententiæ multa interseruit, quæ, quia loco posita non sunt, minus facile intelliguntur, & hominum ubi non est, cohærentiam quærentium exercent ingenia. Cætera usque ad uersum. 44. Ex Matthei commentariis intelligi possunt.

Matth. 18. 6. 8.

44. *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.*) Verba sunt Is. c. 66. 24. quę Christus eodem sensu, quo à Propheta dicta fuerant, aptè ad id, de quo agebat, accommodauit. Nā ut demus Isaiam de strage, quam Deus in hostibus Iudæorum facturus erat, agere, quia dixerat Deus paullo ante, *Et egredientur, & videbunt cadauera uirorum. qui præuaricati sunt in me*, tamē negare non possumus lōgiùs ad infernas, perpetuasque damnatorum pœnas prospexisse, cum dicat uermē eorum non mori, & ignem non extingui: quæ in belli occidionem cōpetere non possunt, ubi non solum ille, qui nō extinguitur, sed ne ullus quidem alius est ignis, & uermis, qui in cadaueribus gignitur, breuis admodum est uitæ. Agit ergo de sempiternis damnatorum pęnis, sed agit ex cladibus, quæ in bello fieri solent, assumpta metaphora, quia cum hominibus loquebatur, qui bellum uiderant, infernum non uiderant. Ita verò rē auget, vt ex illis pœnis, quas viderant, maximis alias etiam maximis illis maiores animo concipiant. Hoc est, *Vermis eorum non moritur*, cum ille, qui occisorum in bello corpora depascit, breui tempore moriatur. Hoc, est, *ignis eorum non extinguitur*, cùm illi, qui ferro in bello interimūtur, aut nullo crementur igne, aut eo certè crementur, qui eorum corporibus facilè consumptis statim extingui soleat. Hanc uim in vtroque membro pronomen illud habet *uermis eorum*, & *ignis eorum*, quasi dicat Deus, uermis non istorum, qui in bello cadunt, sed eorum, qui in inferno torquebuntur, non moritur: & ignis, non istorum, quorum cadauera honoris causa cremantur, sed eorum, qui in inferno flammis cruciabuntur, non extinguitur. Solent Prophetæ ex pœnis hominibus magis notis maiores illas, & minus notas inferni pœnas adumbrare, ut idem Isaias facit capitulo 30. 33. *Præparata est enim ab heri Tophet à rege præparata, profunda, & dilatata, nutrimenta eius ignis & ligna multa: flatus Domini sicut torrens sulphuris succēdens eam*, & capitulo 34. 9. 10. *conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in sulphur, & erit terra eius in picem ardentem. Nocte, & die non extinguetur, in sempiternum ascendet fumus eius*, & Malach. capitulo 4. 1. *Ecce enim dies ueniet succensa quasi caminus, & erunt omnes superbi, & omnes facientes impietatem stipula, & inflammabit eos dies veniens, dicit Dominus exercituum* Dicit autem, *Egredientur* (iusti) *& uidebunt*, alludens ad bellicam cladem, vnde sumpta metaphora fuerat, solent enim ciues, cum prope urbem suam commisso prælio deleti sunt hostes, exire vrbe ut occisorum videant stragem. Simul etiam significauit beatos damnatorum supplicia visuros esse, & quòd Dei iustitia in illis exerceatur, gauisuros. *Lætabitur*, inquit., *iustus, cum viderit uindictam manus suas lauabit in sanguine peccatoris* Psalm. 57. 11. Vermem hoc loco metaphoricè intelligendum esse pro damnatorum cruciatu, nemini dubium est, etsi memini Chrysost. & Theophil. uerum esse in damnatis vermem, qui eorum arrodat corpora, alicubi sentire, quo magis miror Theophylactus hoc loco utrumque, & vermem, & ignem metaphoricè accipiendum putare, quemadmodum, & alios auctores existimasse scribit Euthymius: Errare tamen, mihi videntur, qui ex metaphorico verme metaphoricum etiam ignem colligunt. Quin ex hoc ipso loco contrariū colligere debuerunt.

Vermis inferni metaphoricus.

Ignis inferni uerus, nõ metaphoricus.

Cùm enim Deus ex bello metaphoram sumeret, quorsum addidit, *Et ignis eorum non extinguetur*, quod ex bello sumptum non est, nisi quia metaphoricum vermem, ignem uerũ, non metaphoricum significare uoluit? Nec ijs assentior, Catholicis licet interpretibus, & doctis, qui vermem ad animam, ignem ad corpus pertinere putant, quasi vermis conscientiam significet, damnatorum animos remordentem, ignis verum illum ignem corpora excruciantem. Nam, & igne non solùm corpora, sed etiam animas torqueri credimus, & vermis non solùm animarum, sed multo etiam magis corporum est, ex quibus gignitur, atque nutritur, Et indicat hec sententia damnatorum animas nullam aliam præter conscientiæ dolorem sentire pœnam, quod præter hæreticos, nescio quos, olim nemo dixit. Verme igitur, & igne neque pœnas diuersas, neque diuersarum hominis partium, sed totius hominis pęnam vnam eandem, totamque significauit. Vnum enim, & idem supplicium ignis verè, vermis metaphoricè dictum est. Itaque particulam illam, *Et*, non tam copulatiuam, quàm exegeticam esse arbitror. Solus Marcus hanc Isaiæ sententiam posuit ab aliis prætermissam Euangelistis, & quidem ter posuit quoties scilicet de igne Gehennæ mentionem fecit, ut hic, & vers. 46. & 48. toties enim eam Christum ingeminasse credendum est, vt celebri Prophetæ testimonio rem, fidemq; exaggeraret. Similis sententia Eccles. 7.19. *Vindicta carnis impij ignis, & vermis.*

49. *Omnis enim igne salietur, & omnis victima sale salietur.*) Huius obscuritas loci magnam interpretationum peperit uarietatem. Perdam operæ pretium, si omnes uoluero recensere: meliores referam, quæque magis idoneos auctores habent. Duabus in rebus obscuritas cernitur, & qua occasione, & quo sensu hec a Christo sint dicta, sed adeo inter se coniuncta sunt, ut diuelli non possint.

Receptissima sententia est, quoniam de eruendo oculo, de abscindendis pedibus, ac manibus, si nos offenderent, locutus fuerat, docere nunc id, si Deo placere uelimus, esse necessarium: oportere enim tanquam uictimam igne, & sale saliri, id est huiusmodi purgari pœnis, ut maiores deuitemus, quæ quia sicut ignis aurum, & argentum, ita illi homines probant, ignis appellentur. Ita Beda, & Theophyl. & Strabus, & nemo non recentiorum interpretum. Quam interpretationem, quia tot, tamque bonos auctores habet, reprehendere non audeo: tantùm dico meo quidem iudicio, quod admodum est exiguum, quadrare non posse. Quanto enim, quamque difficili circuitu vsus esset Christus, si, vt id significaret, ita loquutus fuisset? Alij quia de igne inferni mentionem fecerat, subiecisse omnes homines igne saliendos, id est aut probandos, aut torquendos esse, ut ait D. Paulus 1. Corin. 3.13. *Vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit.* Alii causam reddi, quare ignis ille non moriatur, quia scilicet, qui eo torquentur, eodem quasi saliuntur, ideoque incorrupti in perpetuis cruciatibus conseruantur. Nolo hęc multis refutare uerbis persuasus fore, ut cum veram horum uerborum sententiam indicauerimus, omnes aliæ per te refellantur explicationes. Dicerẽ confidentius sententiam meam, si alium eius aliquem præter me auctorem reperissem: nunc autem ea dicam lege, ut nolim lectori præiudicatam tradere, sed iudicandam. Ego quidem mihi ita persuadeo Christum de illis tantùm loqui, de quibus dixerat, *uermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.* Nam cum id dixisset, generalem, aut de omnibus hominibus thesim ponere, qua doceret omnes esse igne aut cruciandos, aut purgandos, aut minus generalem de solis bonis, qua significaret eos rebus aduersis, quasi igne probari oportere, equidem non uideo, qua orationis sententiaue consequentia potuerit,

rit. Sententia uerò ipſa, uerbaque poſtulabāt, ut cum de damnatorum egiſſet pœnis, de ijſdem conſequentibus etiam uerbis loqueretur. Loquitur autem dicens, *Omnis enim igne ſalietur*, id eſt unuſquiſq; eorum quorum *uermis non moritur, & ignis non extinguitur.* Reddit quippe cauſam, quare ignē eorū dixerit, quaſi in igne futuri ſint, quia, inquit, omnes illi igne ſaliētur, id eſt condientur, torrebunturque ueluti carnes, quæ ad eſum igne aſſantur. Non ergo per particulam illam, *enim*, cauſa redditur, cur ignis extinguendus non ſit, ſed cur illorum ignis fuerit appellatus. Nam qui priori etiā loco uictimam intelligendam eſſe putant, quaſi dicat, *omnis uictima igne ſalietur*, Græca non legerunt, quæ cùm diuerſi ſint generis, iſtam non patiuntur ambiguitatem, πᾶς γὰρ ἁλισθήσεται, καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται. Rectè quidem, dicet aliquis, ſi dixiſſet, omnis enim igne cremabitur, aut torrebitur, aut cruciabitur, aut ſimile quidpiam. *Salietur* autem quorſum? quid enim ſaliri cum igne commune habet? Reſpondent quidam hoc habere, quòd utrumque, & ignis, & ſal humores exſiccet. At quid hoc ad rem? neque enim de ſiccandis humoribus, quod medicamentum potiùs, quàm ſuppliciū eſſet, ſed de cruciandis hominibus agebatur. Reſpondent alij ſiccatis humoribus res conſeruari, & diuturniores fieri, uoluiſſeque his Chriſtum uerbis rationē reddere, quare dixiſſet non eſſe extinguēdum ignem eorum. Qualis verò iſta fuiſſet ratio? Neque enim propterea ignis non extinguitur, quia humores ſiccat: ſed ideo potiùs extinguitur, quia ſubiectæ materiæ humore conſumpto, alimento carens nutriri non poteſt. Voluit, inquiūt alii, rationem afferre, quamobrem, cùm igne damnati crucientur, non conſumantur, quia nimirum ſaliti ſunt, & quæ ſalita ſunt, facilè conſeruantur, ſaliti autem ſunt igne. Quod quamuis uerum ſit, tamen non dixerat igne dānatos non conſumi; & ſi id dixiſſet, eius rei cauſam aliam magis, ut opinor propriā attuliſſet. Sunt qui philoſophentur eorum, quæ ſaliuntur alia ſolo ſale, alia ſale ſimul, & igne ſaliri, ut carnes, quę aſperſo ſale ſuppoſito igne torrentur. His ſimiles eſſe damnatos. Vbi ergo ſal eorum eſt, quo dicantur aſperſi? Qui autem de omnibus hominibus, aut de bonis ſaltem omnibus agi putant, reſpondēt propterea dixiſſe igne ſaliri, quòd ignem pro afflictione poſuerit, qua homines quaſi mordaci ſale ad redundantes humores exſiccandos purgantur. Sed eam opinionem ſupra refutauimus, docuimuſq; de ſolis agi damnatis. Quid ergo? Voluit, niſi fallor, Chriſtus de damnatis, tanquam de occiſis uictimis metaphoricè loqui. Solent enim, qui a Deo aut in hac, aut in altera uita temporali, aut ſempiterna morte puniuntur, victimę vocari, quòd tanquam ligatæ uictimę, quæ ſacrificanti reſiſtere non poſſunt, a Deo ad declarādam ipſius gloriam, atque iuſtitiam, quodammodo trucidentur. Iſaiæ 34.6. *Gladius Domini repletus eſt ſanguine, incraſſatus eſt adipe, de ſanguine agnorum, & hircorum, de ſanguine medullatorum arietum, uictima enim Domini in Boſra, & interfectio magna in terra Edom*, & Iere. 12.3. *Et tu Domine noſti me, uidiſti me & probaſti cor meum tecū, congrega eos, quaſi gregem ad uictimam, & ſanctifica eos in die occiſionis*, & c. 46. 10. *Dies autem ille Domini Dei exercituum, dies ultionis, ut ſumat vindictam de inimicis ſuis, deuorabit gladius, & ſaturabitur, & inebriabitur ſanguine eorum. Victima enim Domini Dei exercituum in terra Aquilonis iuxta flumen Euphratem*, Et c. 51. 40. *Deducam eos, ſicut agnos ad victimam, quaſi arietes cum hædis*, & Ezech. 21. 9. 10. *Loquere gladius, gladius exacutus eſt, & limatus, ut cędat victimas, ecxacutus eſt; vt ſplendeat, limatus eſt*, & c. 39. 17. *Dic omni uolucri, & vniuerſis auibus, cunctiſque beſtijs agri, Conuenite, properate, concurrite vndique ad victimam meam, quam ego immolo uobis, victimam grandem ſuper montes Iſrael, ut comedatis carnem, & bibatis ſanguinem.* Quia ergo Chriſtus Iſaiæ teſtimonium adduxerat, in

quo, aut de occidione bellica, aut de damnatis, vt diximus, sumpta ex occidione bellica metaphora agebatur, & qui in bello a Deo occiduntur, eius victimæ uocantur, perstitit in metaphora Prophetis admodum usitata, & de damnatis, tanquam de uictimis loquutus est, & quia, ut lex præcipiebat, Leuit. 2. 13. omnis uictima salienda erat, dixit etiam damnatos esse saliendos: ueruntamen eorum salem non esse futurum istum; quo alias uictimas saliri lex præcipiebat, sed pro sale futurum illis ignem, cuius perpetuis cruciatibus torquerentur. Quòd autem addit, *Et omnis victima sale salietur*, dubium non est ad Leuitici legem alludere. Illud tamen non negligenter obseruandum, coniunctionem illam, *&* ex Hebræorum idiomate non tam copulatiuam hoc loco, quàm cōparatiuam esse, quasi dicat, Sicut omnis victima, quemadmodum lege præscribitur, sale salietur, ita omnis damnatus salietur igne. Cuius locutionis exempla multa lectori in litteris sacris, maximè in Prouerbijs Salomonis occurrent c. 25. 3. *Cęlum sursum, & terra deorsum, & cor regum inscrutabile*, id est sicut cœlum sursum, terra deorsum inscrutabilis est, ita etiam cor regis, & ver. 23. *ventus Aquilo dissipat pluuias, & facies tristis linguam detrahentem*, id est sicut uentus Aquilo dissipat pluuiam, ita facies tristis dissipat linguā detrahentem, & vers. 25. *Aqua frigida animæ sitienti, & nuntius bonus de terra longinqua*, id est sicut aqua frigida homini sitienti, ita bonus nuntius, qui de terra longinqua uenturus expectatur, iucundus est. Nam quòd in his exemplis non prius cum posteriori; sed cum priori posterius comparari videatur, nihil refert, cùm reciproca vbique similitudo sit.

50. *Bonum est sal.*) Abhorrere hæc sententia a superiore videtur. Diuus Augustinus, lib. 4. de consensu Euangelistarum cap. 6. cum ver. 39. coniunxit, quasi Christus docere velit Apostolos debere illum, qui suo nomine dæmones eijciebat, tolerare prudenter, atque patienter. Vtrumque enim, & prudentiam, & pacem sale significari. Theophylactus verò, quia de sale Christus loquutus fuerat, docere nūc Apostolos, ut salem habeant, id est doctrinam, & Spiritus gratiam, quæ vim habeat restringendi, quemadmodum sal, id est homines a uitiis cohibendi. Euthymius, quia inter se Apostoli contenderant, monere Christum eos, vt salem, id est charitatem, & pacem inter se habeant. Mihi suspicio est Christum non hoc, sed alio loco hanc dixisse sententiam, cum multo ante Apostolos exhortaretur, ut bono omnibus essent exemplo, quo etiam loco eam Matthæus recitauit, cap. 5. 13. *Vos, inquit, estis sal terræ: quòd si sal euanuerit in quo salietur?* Sed nimirum Marcus, vt multa alia, alieno loco posuit, non alia occasione, quàm quòd talis mentionem intulisset, quēadmodum solemus in subitis colloquiis unius occasione verbi in alios labi sermones. Idem Lucas fecit capitulo decimoquarto, trigesimoquarto: Nisi Gregorij sententia placet, qui sensum hunc esse putat, ne habeatis illum damnatorum, id est ignem: sed illum, quo uictimæ condiuntur, id est prudentiam, charitatem, & pacem, quæ per illum significantur.

CAPVT X.

1
Tinde exurgens uenit in fines Iudææ vltra Ior Matth. 19. a.1.
danem: & conueniunt iterum turbæ ad eum:
& ficut confueuerat, iterum docebat illos. 2.
Et accedentes Pharifæi interrogabant eum:
Si licet viro vxorem dimittere: tentantes eũ.
3. At ille refpondens, dixit eis: Quid vobis præcepit Moyfes? 4.
Qui dixerunt: Moyfes permifit libellum repudij fcribere, & di Deut. 24. a. 1.
mittere. 5 Quibus refpondens Iefus, ait: Ad duritiam cordis
ueftri fcripfit vobis præceptum iftud. 6. ab initio autem creatu
ræ mafculum, & fœminam fecit eos Deus. 7. Propter hoc relin- Gen. 1. d. 27.
quet homo patrem fuum, & matrem, & adhærebit ad vxorem Gen. 2. d. 24. Matth. 19. a 4.
fuam. 8. & erunt duo in carne una. Itaque iam non funt duo, 1. Cor. 6. d. 16.
fed una caro. 9. Quod ergo Deus coniunxit, homo non feparet. Eph. 5. g. 31
10. Et in domo iterum difcipuli eius de eodem interrogaue- 1. Cor. 7. b. 10.
runt eum. 11. Et ait illis: Quicumque dimiferit uxorem fuam, &
aliam duxerit, adulterium committit fuper eam. 12. Et fi vxor
dimiferit virum fuum, & alij nupferit, mœchatur. 13. Et offere-
bant illi paruulos, vt tangeret illos. Difcipuli autem commina-
bantur offerentibus. 14. Quos cum videret Iefus, indigne tulit,
& ait illis: Sinite paruulos venire ad me, & ne prohibueritis
eos: talium enim eft regnum Dei. 15. Amen dico uobis: Quif-
quis non receperit regnum Dei velut paruulus, non intrabit in
illud. 16 Et complexans eos, & imponens manus fuper illos,
benedicebat eos. 17 Et cum egreffus effet in viam, procurrens Matt. 19. d. 16.
quidam genu flexo ante eum, rogabat eum: Magifter bone, Luc. 18 d. 18
quid faciam, vt vitam æternam percipiam? 18 Iefus autem dixit Exo. 20. c. 1.
ei: Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nifi vnus Deus. 19. Præ-
cepta nofti: Ne adulteres, Ne occidas, Ne fureris, Ne falfum
teftimonium dixeris, Ne fraudem feceris, Honora patrem tuũ
& matrem. 20. At ille refpondens, ait illi: Magifter, hæc omnia
obferuaui a iuuentute mea. 21. Iefus autem intuitus eum, dile-
xit eum, & dixit ei: Vnum tibi deeft: uade quæcunque habes
vende, & da pauperibus, & habebis thefaurum in cœlo: & ue-
ni, fequere me. 22. Qui contriftatus in uerbo, abijt mœrens:
erat enim habens multas poffeffiones. 23. Et circumfpiciens Ie
fus, ait difcipulis fuis: Quàm difficile qui pecunias habent, in
regnum Dei introibunt. 24. Difcipuli autem obftupefcebant in
verbis eius. At Iefus rurfus refpondens ait illis: Filioli, quàm
difficile eft confidentes in pecunijs in regnum Dei introire: Fa-
cilius eft camelum per foramen acus tranfire, quàm diuitem

intrare in regnum Dei. 26. Qui magis admirabantur, dicentes
ad ſemetipſos : Et quis poteſt ſaluus fieri? vigeſimoſeptimo:
Et intuens illos Ieſus, ait: Apud homines impoſſibile eſt, ſed nõ
Matt. 19. d 27. Luc. 18. c. 28. apud Deũ: omnia enim poſſibilia ſunt apud Deũ. vigeſimoocta
uo: Et cœpit ei Petrus dicere: Ecce nos dimiſimus omnia, & ſe
cuti ſumus te. vigeſimonono: Reſpondens Ieſus, ait: Amen dico
vobis: Nemo eſt qui reliquerit domũ, aut fratres, aut ſorores,
aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros propter me, & pro
pter Euangeliũ. trigeſimo: qui non accipiat centies tantũ, nunc
in tempore hoc: domos, & fratres, & ſorores, & matres, & fi-
lios, & agros cũ perſecutionibus, & in ſæculo futuro uitam æ-
Matth. 19. d 30. Luc. 18. f. 31. ternam. 31 Multi aũt erũt primi nouiſſimi, & nouiſſimi primi.
32 & Erant aũt in via aſcendentes Ieroſolymam, & præcedebat
illos Ieſus, & ſtupebant: & ſequentes timebant. Et aſſumens
iterũ duodecim, cœpit illis dicere, quæ eſſent ei eueutura. 33.
Quia ecce aſcendimus Ieroſolymam, & Filius hominis trade-
tur principibus ſacerdotũ, & Scribis, & ſenioribus, & damna-
bũt eũ morte, & tradent eũ gentibus 34. & illudent ei, & con-
ſpuent eũ, & flagellabũt eũ, & interficient eũ: & tertia die reſur
get 35 Et accedũt ad eũ Iacobus, & Ioannes filij Zebedæi, di-
Mat. 20. c. 20. centes: Magiſter, volumus, vt quodcũq; petierimus, facias no-
bis. 36 At ille dixit eis: Quid vultis, vt faciam uobis? 37 Et di-
xerũt. Da nobis: vt vnus ad dexterã tuam, & alius ad ſiniſtram
tuã ſedeamus in gloria tua. 38. Ieſus aũt ait eis: Neſcitis, quid
petatis: poteſtis bibere calicem, quem ego bibo: aut baptiſmo,
quo ego baptizor, baptizari? 39. At illi dixerunt ei, Poſſumus.
Ieſus aũt ait eis: Calicẽ quidẽ, quem ego bibo, bibetis, & baptiſ
mo, quo ego baptizor, baptizabimini: 40 ſedere aũt ad dexterã
meã, vel ad ſiniſtrã, non eſt meũ dare uobis, ſed quibus paratũ
eſt 41. Et audientes decẽ cœperũt indignari de Iacobo, & Ioã-
Luc. 22. c. 25. ne. 42. Ieſus aũt vocans eos, ait illis: Scitis, quia hi, qui vidẽtur
principari gentibus, dominantur eis: & principes eorũ poteſta-
tem habent ipſorũ. 43. Non ita eſt aũt in vobis, ſed quicũq; vo-
luerit fieri maior, erit veſter miniſter. 44. & quicũque voluerit
Matth. 20. d 29. Luc. 18. f. 35 in vobis primus eſſe, erit omniũ ſeruus. 45 Nam & Filius homi-
nis nõ venit, vt miniſtraretur ei, ſed vt miniſtraret, & daret ani-
mã ſuã redẽptionẽ pro multis 46. Et veniunt Ierico: & profici-
ſcente eo de Ierico, & diſcipulis eius, & plurima multitudine,
filius Timæi Bartimæus cæcus ſedebat iuxta uiam mendicans.
47. Qui cũ audiſſet quia Ieſus Nazarenus eſt, cœpit clamare, &
dicere: Ieſu fili Dauid, miſerere mei. 48. Et comminabantur ei
multi

multi vt taceret. At ille multo magis clamabat: Fili Dauid miserere mei. 49. Et stans Iesus præcepit illum vocari. Et vocant cæcum dicentes ei: Animæquior esto: surge, vocat te. 50. Qui proiecto vestimento suo exiliens, venit ad eum. 51. Et respondens Iesus dixit illi: Quid tibi vis faciam? Cæcus autem dixit ei: Rabboni, vt videam. 52. Iesus autem ait illi; Vade: fides tua te saluum fecit. Et cōfestim vidit: & sequebatur eum in via.

CAPVT X.

1 *ET inde exurgens.)* Ex domo Petri, quæ erat in Capharnaum. In eam enim ingressus cap. 9. 33. sermones illos habuit, qui ab eo loco usque ad finem superioris capitis narrati sunt. Porro totum hoc caput apud Matthæum cap. 19. & 20. expositum est. Quædam tantùm, quæ propria sunt Marci, carptim explicabimus.

Et venit in fines Iudææ vltra Iordanem.) Non erant ulli fines Iudææ, nisi ultra Iordanem; sed finem ultra Iordanem uocat eos, quibus Iudæa Iordanem uersus terminabatur. Quo autem sensu regio ultra, aut trans Iordanem uocaretur, Matthæi 4. 15. 25. & supra cap. 3. 8. docuimus. Cur non statim recta se uia contulerit Ierosolymam, hanc Theophylactus, causam fuisse arbitratur, quòd uoluerit priùs populum illum docere, qui propter Iordanem habitabat.

Et conueniūt iterum turbæ ad eum.) Videtur loqui de turbis, quæ ad famam aduentus eius confluxerint ex Iudæa. Matthæus tamen indicat secutas eum fuisse à Galilæa cap. 19: 2. Vtrinque concurrisse credendum est. Vide reliqua apud Matthæum usque ad uersum. 32.

32. *Erant autem in via ascendentes Ierosolymam.)* Ierosolymam uersus; nondum enim prope Ierosolymam erat, & die sabbati ante sex dies Paschæ Bethaniæ requieuerat Ioannis 12. 1. Ascendere autem dicitur non simpliciter, ire, uel quia Ierosolyma supra Sion montem sita erat, ut Hebreorum interpretes uolunt: uel quia, ut ego arbitror, Hebræis עלה ascendere sæpe est simpliciter, ire.

Et præcedebat illos Iesus.) Vt ostenderet, opinor, uolentem ad mortem progredi, non inuitum trahi, ut etiam Theophylactus adnotauit, & ex sequenti antitheto, *Et sequentes*, inquit, *timebant*, propterea ergo ille præcedebat, quia non timebat, sed quærebat mortem.

Et stupebant) ἐθαμβοῦντο quo uerbo non quilibet stupor, sed ille, qui ex ingenti metu proficiscitur, propriè significatur, ut statim explicatur, *Et sequentes*, inquit, *timebant*, id est timidè sequebantur. Cur autem timuerint, facilis suspicio est, & Beda his uerbis exponit, *Ideo Ierosolymam tendentes discipuli cum Domino stupebant, & timebant, quia meminerant sermonis eius, quo se passurum multa à summis sacerdotibus, & Scribis, & occidendum prædixerat esse, metuētes ne vel ipsi cum eo occiderentur, uel saltem ille, cuius uita, & magisterio gaudebant, inimicorum manibus occumberet.*

41. *Scitis, quia hi, qui uidetur principari gentibus.)* οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν qui uidentur gentibus imperare, id est qui dominatione in gentes clari sunt hominum opinione: uerbū enim δοκοῦντες, *qui videntur* non arbitror hoc loco significare eos non dominari, sed uideri dominari. Illi quippe maximè omnium dominantur, qui tyrannidem exercent, idque uoluit etiam Christus indicare. Sed significat famam, & opinionem, quasi dicat, qui imperandi opinione maximè excellunt, aut qui optimè uidentur gubernare, ut 1. Corint. 3.

18. εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν *si quis uidetur inter uos sapiens esse*, idest, si quis sapiens habetur, & ca. 14. 37. εἴ τις δοκεῖ προφήτης εἶναι ἢ πνευματικὸς, *Si quis uidetur propheta esse, aut spiritualis*, & ad Gal. 2. 2. 6. 9.

Dominantur eorum.) κατακυριεύσιν αὐτῶν, dominationem, & tyrannidem in eos exercent, quasi imperium tyrannide metientes, existimantesque eo meliùs imperare quemque, quo se seueriùs in suos subditos, quasi in capta bello mācipia dominatur. Vana sunt, quæ hoc loco hæretici disputant, Episcopos Ecclesiæ Catholicæ Apostolorum successores esse non posse, cùm dominentur, & Apostolos Christus dominari prohibuerit. Nec. n. negat Christus aut Apostolum unū in alios, aut omnes in alios, qui Apostoli non essent, habere potestatem. Ostendit se eam habere D. Paulus, & quidē posse duriùs in subditos agere, si uelit 2. Cor. 13. 10. Indicat se uirga etiam, id est magna seueritate uti posse 1. Cor. 4. 21. Quin ex hoc ipso loco rectè colligitur Apostolos aut habuisse tunc, aut habituros fuisse postea eam potestatem. Si. n. neque habebant, nec erāt postea habituri, quorsum illis hoc exēplum, quod ad ipsos minimè pertinebat, proposuisset? Quorsum illis modum ea utendi potestate, quam nunquam habituri erant, tradidisset? Non ergo potestatē negat, sed inter usum secularis, & Ecclesiasticæ potestatis discrimen ponit, quòd seculares magistratus plerumque ambitione, & dominandi cupiditate potestatem exerceāt; Ecclesiastici humiliter, modestè, &, ut ait Petrus, non *dominantes in cleris, sed forma facti gregis* 1. epist. c. 5. 3. Rectè Leo epist. 55. *Et ille verè erit magnus, qui fuerit totius ambitionis alienus, dicente Domino, Quicunque uoluerit inter uos maior fieri, sit uester minister: & quicunque uoluerit inter uos primus esse, erit uester seruus, sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare. Et tamen hæc illis tunc insinuabantur, qui de pusillo uolebant crescere, & de infimis ad summa transire.* Vide, quæ de hac re, deque toto reliquo capite apud Matthæum diximus.

Refellitur Caluini calumnia cōtra Episcoporum auctoritatem.

Matt. 20. 26. 27. 28. Marci 10. 43. 44. 45.

Mat. 20. 25. 29.

CAPVT XI.

Mat. 21. a. 1. Lu. 19. c. 29.

1
ET cum appropinquarent Ierosolymæ, & Bethaniæ ad Montem oliuarum mittit, duos
ex discipulis suis, 2. & ait illis: Ite in castel-
lum, quod contra vos est, & statim introeū-
tes illuc, inuenietis pullū ligatum, super
quē nemo adhuc hominum sedit: soluite il-
lum, & adducite. 3 Et si quis vobis dixerit: Quid facitis? dicite,
quia Domino necessarius est; & continuo illum dimittet huc.
4 Et abeuntes inuenerunt pullum ligatum ante ianuam foris
in biuio; & soluunt eum. 5. Et quidam de illic stantibus dice-
bant illis; Quid facitis soluentes pullum? 6. Qui dixerunt eis,
Io. 12. b. 14. sicut præceperat illis Iesus, & dimiserunt eis. 7. Et duxe-
runt pullum ad Iesum: & imponunt illi vestimenta sua, & se-
Mat. 21. b. 9 dit super eum. 8. Multi autem uestimenta sua strauerunt in via;
alij autem frondes cœdebant de arboribus, & sternebant in
Lu. 19. g. 38. via. 9. Et qui præibant, & qui sequebantur, clamabant, di-
centes Hosanna. Decimo: Benedictus, qui venit in nomine
Domini: benedictum quod venit regnum patris nostri Dauid;

Hosanna

Hosanna in excelsis. 11. Et introiuit Ierosolymam in templum: Ps. 117. d. 25. Mat. 21. b. 10
& circumspectis omnibus, cum iam vespera esset hora, exijt in Mat. 21. b. 19
Bethaniam cum duodecim. 12. Et alia die cum exirent a Betha
nia, esurijt. 13. Cumq; vidisset a longe ficum habentem folia, ve
nit, si quid forte inueniret in ea, & cum venisset ad eam nihil in-
uenit præter folia: non enim erat tempus ficorum. 14. Et respō
dens dixit ei; Iam non amplius in æternum ex te fructum quis-
quam manducet. Et audiebant discipuli eius. 15. Et veniunt Ie-
rosolymam. Et cum introisset in templum, cępit eijcere venden
tes & ementes in templo: & mensas numulariorū, & cathedras
vendentium colūbas euertit. 16 & non sinebat, vt quisquā trā
sferret vas per templum: 17. & docebat, dicens ei: Nonne scri Is. 56. c. 7.
ptum est: Quia domus mea, domus orationis vocabitur omni- Ier. 7. b. 11.
bus gentibus? Vos autem fecistis eam speluncam latronum 18.
Quo audito principes sacerdotum, & Scribæ quærebāt, quomo
do eum perderent: timebant enim eum, quoniā vniuersa turba
admirabatur super doctrinai eius. 19. Et cum vespera facta esset
egrediebatur de ciuitate. 20. Et cum mane transirent, viderūt
ficum aridam factam a radicibus. 21. Et recordatus Petrus, di-
xit ei: Rabbi, ecce ficus, cui maledixisti, aruit. 22. Et respondēs Mat. 7. a. 7. & 21. c. 22.
Iesus ait illis; Habete fidem Dei. 23. amen dico vobis, quia
quicumque dixerit huic mōti; Tollere, & mittere in mare, & nō
hęsitauerit in corde suo, sed crediderit, quia quodcumque dixe
rit, fiat, fiet ei. 24 Propterea dico vobis, omnia quęcumque orā
tes petitis, credite quia accipietis, & euenient vobis. 25. Et cū Luc. 11. b. 9.
stabitis ad orandum, dimittite si quid habetis aduersus aliquē: Mat. 6. b. 14. & 18. d. 35.
vt & Pater vester, qui in cęlis est, dimittat vobis peccata vestra.
26. Quòd si vos non dimiseritis: nec Pater vester, qui in cęlis est,
dimittet vobis peccata vestra. 27. Et veniunt rursus Ierosoly- Luc. 20. a. 1.
mam Et cnm ambularet in templo, accedunt ad eum summi sa-
cerdotes, & Scribæ & seniores: 28. & dicunt ei: In qua potesta-
te hæc facis? & quis dedit tibi hāc potestatem, vt ista facias? 29.
Iesus autem respondens, ait illis; Interrogabo vos, & ego vnum
verbum, et respondete mihi: & dicam vobis in qua potestate
hæc faciam 30 Baptismus Ioannis, de cœlo erat, an ex homini-
bus? Respondete mihi. 31. At illi cogitabant secum, dicētes: Si
dixerimus, De cęlo, dicet, Quare ergo non credidistis ei; 32. Si
dixerimus, Ex hominibus, timemus populum, omnes enim ha-
bebat Ioannem, quia vere propheta esset. 33. Et respondentes
dicunt Iesu; Nescimus. Et respondens Iesus ait illis; Neque ego
dico vobis, in qua potestate hæc faciam.

IN

IN CAPVT XI.

1 T *cum appropinquarent Ierosolymæ.*) Ad duo milliaria passuum, vt constat Ioannis 11. 18. & Actorum 1. 12. Accidit autem hoc sex diebus ante ultimum illud Pascha, quod Christus celebrauit, aut quinto potius die, ut colligitur ex Ioanne.ca. 12.1. Nam die sexto ante Pascha, qui sabbatum erat, Bethaniæ requieuit Christus, ubi Cœna illa exhibita illi est accumbente Lazaro, eiusque sorore Martha ministrante. Sequenti verò die, qui Dominico nostro respondebat, inde profectus, asinoque insidens Hierosolymam ingressus est.

Et Bethaniæ.) εἰς βηθφαγὴ, καὶ βηθανίαν, in Bethphage, & Bethaniam, ut apud Matthæum capitulo 21. 1. & apud Lucam capit. 19. 29. etsi Beda, & Strabus non legunt Bethphage. Quæ sequuntur usque ad uer. 18. ex comment. in Matthæum cap. 21. 1. 2. 19. intelligentur.

18. *Quo audito.*) Quasi & facto, & oratione Christi estimulati essent, ut consilia de eius morte agitarent, Euthym. καὶ ἤκουσαν οἱ γραμματεῖς καὶ ἀρχιερεῖς, & cum audissent Scribæ, & Principes sacerdotum.

Timebant enim eum, quoniam uniuersa turba admirabatur super doctrina eius.) Timebant, unde lætari eos oportebat, quòd uniuersus populus admirans eum sequeretur. Timebant, ne ipsi desererentur, suamque auctoritatem, quæ ut ait Iosephus, maxima apud omnes erat, amitterent. Qua etiam ratione apud Ioannem cap. 11. 47. 48. cum vidissent miraculorũ, quæ faciebat, multitudinẽ, dicuntur timuisse, *Collegerunt*, inquit Ioannes, *Pontifices et Pharisæi concilium, & dicebãt, Quid facimus, quia hic homo multa signa facit? Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum, & uenient Romani, & tollent nostrum locum, & gentem.* Aut timebant eum, idest non audebãt manus in eum iniicere metu plebis, quæ eum uniuersa sequebatur, ut apud Lucam c. 19. 47. 48. *Principes autem sacerdotum, & Scribæ, & Principes plebis quærebant eum perdere, & non inueniebant, quid facerent illi, omnis enim populus suspensus erat, audiens eum.*

Lib. 18. Iudaic. antiq. c. 2.

19. *Et cum uespera facta esset, egrediebatur de ciuitate.*) Verbum *egrediebatur* non solum actum, sed consuetudinem etiam significat. Solebat enim singulis diebus uesperi Bethaniam secedere, ubi hospitium habebat, mane uerò redire Ierosolymam, ut in templo doceret, ut colligitur ex Luca cap. 21. 37. & 22. 39. quod fecit tribus continẽter diebus, Dominico, Lunæ, Martis: die verò Mercurij, & Iouis Bethaniæ sese cõtinuit, usque ad uesperum, quo, ut Pascha celebraret, ac pateretur, Ierosolymam rediit.

25. *Et cum stabitis ad orandum.*) καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, cum steteritis orantes, id est ad orandum. Opinionem eorũ, qui existimant consuetudinẽ Iudæis fuisse, vt stantes orarent, apud Matthæum c. 6. 5. refutauimus. Hoc loco propriè significat stare coram Deo, ut constat ex Matth. cap. 5. 23. 24. Vbi aliis uerbis idem dicitur, *si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinq; ibi munus tuum ante altare, & uade prius reconciliari fratri tuo.* Hoc ergo est stare ad orandum, aut ad offerendum, esse ante altare, esse ante Deum. Pronuntiata etiam a Christo fuit hæc sententia Matthæi 6. 14. Hanc fortasse Marcus suo hic loco non posuit, sed cum de oratione mentionem fecisset, adiũxit etiam hoc, quo ad orationem maximè pertinebat, ut videtur Hieronym. aut quisquis auctor ille est, existimare. Etsi est ualde credibile hanc Christum sententiam non semel, nec uno tantum loco, sed sæpius, ac pluribus repetiisse. δὶς καὶ τρὶς ἐπαναπολεῖν δεῖ τὸ καλῶς ἔχον, inquit ille apud Platonem. Itaque non con- Dialog. de legib.

tentus Christus id iam bis apud Matthæum c. 5. 24. & c. 6. 14. verbis docuisse, proposita etiam ea de re parabola in animis fixit Matth. 18. 21. Quibus locis, quid hæc sibi uellet sententia declarauimus.

Si *quid habetis aduersus aliquem.)* Animaduertat lector alio sensu dici hic, habere aliquid aduersus aliquem, & apud Matthæum c. 5. 24. Nam illic est iniuriam fecisse, hic accepisse. Vterque enim, & qui fecit, & qui accepit iniuriam, dicitur aliquid aduersus alterum habere, quia uicissim uterque alterum odit. Sed qui fecit, timet, qui accepit iniuriam, cupit, quæritque vindictam. Reliqua usque ad finem capitis ex Matthæis commentariis intelligentur. Matt. 21. 23.

CAPVT XII.

1 T cæpit illis in parabolis loqui: Vineã pasti- Matt.21. d 33.
nauit homo, & circumdedit sepem & fodit Luc.10.d. 33.
lacũ, & ædificauit turrim & locauit eã agri Lu.20.b.9.
colis, & peregre profectus est. 2. Et misit ad Is.5.a.1. Ier.2.d.21.
agricolas in tempore seruũ, vt ab agricolis
acciperet de fructu vineæ 3. Qui apprehen-
sum eũ ceciderũt, & dimiserunt vacuum. 4. Et iterum misit ad
illos aliũ seruũ, & illum in capite vulnerauerunt, & contume-
liis affecerũt. 5. Et rursũ aliũ misit, & illum occiderunt, & plu-
res alios: quosdam cædentes, alios vero occidentes. 6 Adhuc
ergo vnum habens filium charissimũ & illũ misit ad eos nouis-
simũ, dicens; Quia reuerebũtur filiũ meũ 7 Coloni aũt dixerũt
ad inuicé: Hic est hęres: venite, occidamus eũ: & nostra erit hę
reditas 8 Et aprehendentes eũ, occiderunt: & eiecerunt extra
vineã. 9 Quid ergo faciet Dominus vineę? Veniet, & perdet co-
lonos, & dabit vineã alijs 10 Nec scripturam hanc legistis: La- Psal.117.d. 21.
pidé, qué reprobauerũt ædificantes, hic factus est in caput an- Is 28.d 16.
guli: 11. A Domino factũ est istud, & est mirabile in oculis no- Act.4.b.11.
stris? 12. Et quærebant eũ tenere: & timuerũt turbã. cognoue Ro.9.g.33.
runt enim, quoniam ad eos parabolam hanc dixerit. Et relicto 1.Pet.2.a. 8.
eo abierunt. 13. Et mittunt ad eũ quosdam ex Pharisæis, & He Matt.21.d. 42.
rodianis, vt eum caperent in verbo. 14. Qui venientes dicunt Mat 22.b. 15.
ei: Magister, scimus quia verax es, & non curas quemquã: nec Luc 20.d. 20.
enim vides in faciem hominũ, sed in veritate viã Dei doces. li-
cet dari tributũ Cæsari, an non dabimus? 15 Qui sciens versu-
tiam illorum, ait illis: Quid me tentatis? afferte mihi denariũ,
vt videã 16. At illi attulerũt ei. Et ait illis; Cuius est imago hęc, Ro.13.c.7.
& inscriptio? Dicunt ei: Cæsaris. 17. Respondens autem Iesus Matt.22.c. 21.
dixit illis: Reddite igitur, quæ sunt Cęsaris, Cæsari; & quæ sunt Luc.20.d.
Dei, Deo. Et mirabantur super eo. 18 Et venerunt ad eum Sad 27.
ducæi, qui dicunt resurrectioné non esse, & interrogabant eũ di

centes:

cẽtes: 19. Magister, Moyses nobis scripsit, ut si cuius frater mor
Deut. 25. b. 5. tuus fuerit, & dimiserit vxorem, & filios nõ reliquerit, accipiat
frater eius vxorẽ ipsius, & resuscitet semen fratri suo. 20. Septẽ
ergo fratres erant, & primus accepit vxorẽ, & mortuus est non
relicto semine. 21 Et secundus accepit eam, & mortuus est, &
nec iste reliquit semen. Et tertius similiter. 22. Et acceperunt
eã similiter septem, & non reliquerunt semen. Nouissima om-
niũ defuncta est, & mulier. 23 In resurrectione ergo cũ resur-
rexerint, cuius de his erit uxor? septem. n. habuerunt eam vxo-
rem. 24. Et respondens Iesus, ait illis: Nonne ideo erratis, non
scientes Scripturas, neque virtutem Dei? 25. Cum. n. a mortuis
resurrexerint, neq; nubẽt neq; nubẽtur, sed sunt sicut angeli in
cęlis. 26. De mortuis aũt, ꝙ resurgãt, nõ legistis in libro Moysi,
super rubũ quomodo dixerit illi Deus, inquiens: Ego sum Deus
Exod. 3. b. 6. Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob? 27. Non est Deus mor
tuorum, sed viuorum. Vos ergo multũ erratis. 28. Et accessit v-
Matt. 22. d. 32. nus de Scribis, qui audierat illos conquirentes, & videns quo-
Matth. 22. d. 34. niã bene illis responderit, interrogauit eũ, qđ esset primũ om-
Deu. 6. a. 7. niũ mandatũ. 29. Iesus autẽ respondit ei: Quia primũ omnium
mandatũ est: Audi Israel, Dominus Deus tuus, Deus vnus est:
30 & diliges Dominũ Deũ tuũ ex toto corde tuo, & ex tota a-
nima tua, & ex tota mente tua, & ex tota uirtute tua. Hoc est
primũ mandatum 31. Secundum autem simile est illi; Diliges
proximum tuum tanquam te ipsum. Maius horum aliud man-
Leuit. 19. d. 18. datum non est. 32 Et ait illi Scriba; Bene Magister, in veritate
Matth 22. d. 39. dixisti, quia vnus est Deus, & nõ est alius præter eum. 33. Et, ut
Rom. 13. c. 9. diligatur ex toto corde, & ex toto intellectu, & ex tota anima,
Galat 5. c. 14. & ex tota fortitudine: & diligere proximũ tamquam seipsum,
Iac. 2. b. 8. maius est omnibus holocautomatibus, & sacrificiis 34. Iesus
autem videns, quod sapienter respondisset; dixit illi: Non est
longe à regno Dei. Et nemo iam audebat eum interrogare. 35.
Matt. 22. d. 42. Et respondens Iesus dicebat, docens in templo: Quomodo di-
Luc. 20 g. 41. cunt Scribæ Christum filium esse Dauid: 36. Ipse enim Dauid
Psal. 109. art. i. dicit in Spiritu sãcto: Dixit Dominus Domino meo, sede à dex
tris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuo-
Matt. 22. art. b. rum. 37. Ipse ergo Dauid dicit eum Dominum & vnde est fi-
Luc. 11. f. 43. & 20. g. 46. lius eius? Et multa turba eum libenter audiuit. 38 Et dicebat
eis in doctrina sua; Cauete à Scribis, qui uolunt in stolis am-
Luc. 21. ar. 1. bulare, & salutari in foro. 39 & in primis cathedris sedere in
synagogis, & primos discubitus in cænis: 40 qui deuorant do-
mos uiduarum sub obtentu prolixę orationis; hi accipiẽt pro-
lixius

ſtxius iudicium. 41. Et ſedens Ieſus contra gazophylacium, aſpiciebat, quomodo turba iactaret æs in gazophylacium, & multi diuites iactabant multa. 42. Cum veniſſet autem uidua vna pauper, miſit duo minuta, quod eſt quadrans, 43. & conuocans diſcipulos ſuos, ait illis; Amen dico vobis, quoniam vidua hæc pauper plus omnibus miſit, qui miſerunt in gazophylacium. 44. Omnes enim ex eo, quod abundabat illis, miſerunt; hæc uero de penuria ſua omnia, quæ habuit, miſit totum victum ſuum.

IN CAPVT XII.

1 ET cœpit illis in parabolis loqui.) In parabolis Chriſtum locutum fuiſſe dicit, cùm vnam tantum illius parabolam recitet, indicans ſe alias prætermittere. Et uerò ita eſt: nam Matthæus c. 21. 28. & 22. 1. duas præter hãc parabolas ponit a Chriſto tunc dictas: alteram illam hominis duos habẽtis filios, quorum alter iuſſus a patre in uineam laboratum ire reſpondit ſe iturum, nec ijt; alter cum ſe iturum negauiſſet, ijt c. 21. 28. 29. alteram illam regis, qui cũ fecerat nuptias filio ſuo, miſit ſeruũ, qui inuitatos uocaret: qui alio alij prætextu uenire noluerunt. Totum uerò hoc caput uſque ad uerſi. 41. in Matth. cap. 21. & 22. & 23. tractatum eſt.

Gazophylacium.

41. *Et ſedens Ieſus contra gazophylacium.*) Quid gazophylacij nomen ſignificet, quidque in templo eſſet, uix iam quenquam arbitror ignorare: dicendum tamen, ut lectoris minus etiam docti rationem aliquam habeamus. Gaza uocabulum è regione Perſarum, a Latinis tamen auctoribus uſurpatum regiam pecuniam, ſiue theſaurum, ut Curtius, & Mela ſcribunt, propriè declarat: inde factum, ut omne diuitiarum genus gaza diceretur. *Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima*, inquit ille, *potitus eſt Paulus*. φυλάσσειν uerò Græcis ſeruare eſt. Hinc γαζοφυλάκιον gazophylacium dictum eſt, quaſi locus ubi templi theſaurus condebatur, qui quia ex oblationibus potiſſimum conſtabat, ab Hebræis קרבן ab הקריב offerendo dictum eſt. Erat autem in templo eiuſmodi locus duplex, ut hoc etiam loco Beda obſeruauit, ut in ſacris litteris facilè colligitur: alter in quem pecunia, alter in quem res aliæ maioris molis a populo conijciebantur. Ille arca erat, quales nunc in templis uidemus 4. reg. 12. 9. 10. hic aula, aut locus aliquis eiuſmodi amplus, & multarum rerum capax 2. Eſdræ 10. 37. 38. & Ioann. 8. 20. Chriſtus hic è regione gazophylacij prioris, id eſt arcæ ſediſſe dicitur. Quod vtrum forte laſſitudine, an certo potius conſilio fecerit, incertum. Sed fieri ex euentu coniectura poteſt nihil niſi de induſtria feciſſe, idque uerbum, quo ſtatim utitur, Græcum indicat ἐθεώρει *aſpiciebat*, conſiderabat, quaſi in hoc ſediſſet, ut eos, qui dona in gazophylacium conijciebãt, contemplaretur, & aliquid inde doctrinæ ad diſcipulos deriuaret.

Lib. 3. non longe a fine lib. 1. ca. 11. Cic. lib. 2. de Offi. Liuius 5. de bello Pun.

Quomodo turba iactaret æs in gazophylaciũ.) Videtur conſultò uetus interpres idem uerbum βάλλειν uariè uertiſſe, ut indicaret diuerſo ſenſu a Chriſto dictum fuiſſe. Nam his bis uertit, iactare, cum de turba loquitur, quæ oſtentationis cauſa ita in gazophylacium mittebat æs, ut iactaret, maiore ſonitu doni magnitudinẽm declarans. Verſu autem ſequenti cum de uidua loquitur, quæ duo iecit minuta, non dixit iactaſſe, ſed miſiſſe,

siue ut pecuniæ exiguitatē, siue ut modum cauendi modestum, & ab omni alienum ostentatione significaret.

Et multi iactabant multa) Non est sensus uarios uaria, alios alia, atque ita multos multa iactasse: sed multos uenisse, quorum singuli iactauerint multam, magnamque pecuniam.

42. *Cum uenisset autē uidua vna pauper.*) Singula uerba emphatica sunt, & quòd uiduam, & quòd unam, & quòd pauperum uocat. Nam & quia pauper magis ea, quam in gazophylacium mittebat, pecunia indigebat. Vnam igitur multis, uiduam pauperemque diuitibus opponit: duo uerò minuta multæ, magnæque pecuniæ, quæ a diuitibus iactabatur.

Misit duo minuta, quod est quadrās) Quid fuerit quadrans Matthæi 5. 26. docuimus. Dubium autem uidetur esse, utrum horum uerborum sensus sit, unumquodque minutum, an simul utrumque esse quadrantem. Euthym. singula minuta singulos quadrantes fuisse putat, quæ opinio ualidissima uidetur posse ratione confirmari; nam quod Matthæus. 5. 26. dixit. *Non exies inde, donec reddas nouissimum quadrantem*, Lucas c. 12. 59. dicit, *donec reddas nouissimum minutum*, quasi quadrans, & minutum idem sint. Sed Euthymij opinionem apud Matthæum copiosè refutauimus, & rationem istam dissoluimus. Itaque multo est probabilius, quod Hieron. sentit Matthæi 5. duo simul minuta unum fuisse quadrātem. Voluit enim Christus minimam monetā minuti nomine significare. Quantum autem uidua ista in gazophylacium miserit misso quadrāte, ex Matthæi intelliges commentario.

Quid quadrans.

43. *Et conuocans discipulos suos.*) Lucas c. 21. 3. non declarauit discipulos a Christo uocatos fuisse. Marcus id expressit indicans, ut opinor aliquid in eo fuisse mysterij, certè consilij. Noluit, fortasse uiduam, ut inuidiam uitaret, laudare publicè, omnique populo præferre: aut non existimauit alios, quàm discipulos suos idoneos quibus id exponeretur, auditores esse.

Amen dico uobis quoniam uidua hęc pauper plus omnibus misit, qui miserunt in gazophylacium.) Plus misisse dicitur uidua, non si muneris per se magnitudinem sed si uiduæ, si pauperis inopiam, charitatemque consideres: quia uiduæ, & pauperi plus duo minuta erant, quàm diuiti permulta; & maioris erat charitatis uiduam duo illa, quibus uitam suam sustentatura erat, dare minuta, quam diuitem grandem pecuniam in Dei thesaurum inferre. Hoc est, quod uer. sequenti dicitur.

44. *Omnes enim ex eo, quod abundabat illis, miserunt.*) ex rebus, quæ ipsis non erant necessariæ, & eas quidem non omnes, sed ex illis aliquid.

Hæc uerò de penuria sua.) Penuriam opponit abundantiæ. Vocat autem penuriam non id, quod non habebat, ut nomen propriè significat, uerum id, quod habebat quidem, sed ita habebat ut ne ad sustentandam quidem uitam suam satis esset, ut statim explicat, cum dicit *totum uictum suum*. Obseruet diligens lector non uituperari eos, qui magnam templo pecuniam offerebāt sed uiduam illis minorem offerentem pecuniam propter maiorem charitatem anteferri: neque improbari, sed laudari a Christo oblationes eas, quæ in ministerium, ornatumque templi offeruntur, &, ut ait Lucas c. 21. 4. *in munera Dei*: quas nonnulli quidam hæretici in sacrificia, & ornamenta templi fieri nolunt: ad gerenda uerò contra Catholicos principes bella, eosque de regnorum suorum possessione deturbandos ipsi in suis templis, in suis concionibus ita factitāt, ut ea plerumque illis habendarum concionum causa sit.

Defenduntur contra hęreticos oblationes tēplis factæ.

CAPVT

CAPVT XIII.

1 ET cum egrederetur de templo, ait illi vnus ex
discipulis suis: Magister, aspice quales lapides, Matth.24.a.1.
& quales structuræ 2. Et respondens Iesus, ait Luc.19.g.
illi: Vides has omnes magnas ædificationes? 44. & 21.b.5.
Non relinquetur lapis super lapidem, qui non
destruatur. 3. Et cum sederet in Monte oliuarum contra tem-
plum, interrogabant eum separatim Petrus, & Iacobus, & Ioan
nes, & Andreas: 4. Dic nobis quando ista fient? & quod signum
erit, quando hæc omnia incipient consummari? 5. Et respondēs Eph.5.b.6.
Iesus cœpit dicere illis: Videte ne quis vos seducat: 6. multi.n. 2.Thess.2.a.3.
uenient in nomine meo dicentes, quia ego sum: & multos sedu
cent. 7. Cum audieritis autem bella, & opiniones bellorum, ne
timueritis: oportet.n. hæc fieri: sed nondū finis. 8 Exurget enim
gens cōtra gentē, & regnū super regnum, & erunt terræmotus
per loca, & fames. Initium dolorū hæc. 9. Videte aūt uosmetip
sos. Tradent.n. vos in cōcilijs & in synagogis uapulabitis, & an
te præsides, & reges stabitis propter me, in testimoniū illis 10.
Et in oēs gētes primū oportet prædicare Euangeliū. 11. Et cū Matth.10.b.19.
duxerint uos tradētes, nolite præcogitare, quid loquamini: sed Luc.12.b.
quod datū uobis fuerit in illa hora: id loquimini. non.n. uos estis 11. & 21.d.14.
loquentes, sed Spiritus sanctus 12. Tradet aūt frater fratrē in
mortē, & pater filiū: & cōsurgent filij in parentes, & morte affi-
cient eos. 13 Et eritis odio omnibus propter nomen meū. Qui
autē sustinuerit in finē, hic saluus erit 14. Cum autē uideritis a- Dan.9.g.27
bominationē desolationis stantē, ubi nō debet, qui legit, intelli Matth.24.b.16.
gat: tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in mōtes: 15 & qui super te Luc.21.d.21.
ctum, ne descēdat in domum, nec introeat ut tollat quid de do-
mo sua. 16. & qui in agro erit, non reuertatur retro tollere uesti
mentum suum. 17. Væ autem prægnantibus, & nutrientibus
in illis diebus. 18. Orate uero, ut hyeme non fiant. 19 Erunt
enim dies illi tribulationes tales, quales non fuerunt ab initio
creaturæ quam condidit Deus usque nunc, neque fient 20. Et
nisi breuiasset Dominus dies, non fuisset salua omnis caro; sed
propter electos, quos elegit, breuiauit dies. 21. Et tunc si quis Mat.24.b.23.
vobis dixerit: Ecce hic est Christus, ecce illic, ne credideritis. Luc.21.b.8
22. Exurgent enim pseudochristi, & pseudoprophetæ, & da-
bunt signa, & portenta ad seducendos, si fieri potest, etiam ele-
ctos. 23. Vos ergo uidete: ecce prædixi vobis omnia. 24. Sed Ezech.32.b.7.
in illis diebus post tribulationem illam sol contenebrabitur, &
luna non dabit splendorem suum: 25. Et stellæ cœli erunt de- Is.13.b.10.
cidentes:

cidentes,& uirtutes, quæ in cœlis sunt, mouebuntur. 26 Et tunc
uidebunt filium hominis uenientem in nubibus cum uirtute
multa, & gloria 27. Et tunc mittet angelos suos, & congrega-
bit electos suos à quattuor uentis, à summo terræ usque ad sum
mum cœli. 28. A ficu autem discite parabolam. Cum iam ramus
eius tener fuerit, & nata fuerint folia, cognoscitis, quia in pro-
ximo sit æstas: 29. sic & uos cum uideritis hæc fieri, scitote,
quòd in proximo sit in ostijs. 30. Amen dico vobis, quoniam nõ
transibit generatio hæc, donec omnia ista fiant. 31. Cœlum, &
terra transibunt, uerba autem mea non transibunt. 32. De die
autem illo, uel hora nemo scit, neque angeli in cœlo, neque Fi-
lius, nisi Pater. 33 Videte, vigilate, & orate: nescitis enim quan-
do tempus sit. 34 Sicut homo, qui peregre profectus reliquit
domum suam, & dedit seruis suis potestatem cuiusque operis,
& ianitori præcepit ut uigilet 35. Vigilate ergo, (nescitis enim
quando dominus domus ueniat: sero an media nocte, an galli
cantu, an mane) 36 ne cum uenerit repente, inueniat uos dor-
mientes. 37. Quod autem vobis dico, omnibus dico: Vigilate.

Matth. 24. d.42.

IN CAP. XIII.

1 T *cum egrederetur de templo.*) Videtur discipulus ille, quisquis fuit, qui tẽpli Christo structuram ostendit, tempus, locumque, ut illi templi pulchritudinem demonstraret, idoneum quæsiuisse, si forte commouere eum ad commiserationem posset, totique urbi Ierosolymitanæ, saltem propter templi amplitudinem, & religionẽ parceret: quòd res prorsus indigna, atque inhumana uideretur, ut tantum, tamque elegans templum euerteretur. Nam, ut apud Mattheum cap. 24. 1. diximus, occasio huius historiæ uidetur fuisse, quòd Christus paullo ante urbis euersionem, excidiumque minatus fuisset, ut constat ex Luca cap. 19. 43. 44. obseruarunt ergo discipuli tempus, & locum, cum egrederetur e templo, vt templi illi magnitudinem, elegantiamque prope conspiciendam proponerent. Sed quem hominum peccata ad iram, uindictamque prouocabant, placare saxa non poterant. Simile quiddam Iudæis uetustioribus acciderat, ut sperarent se templi respectu seruatum iri; quibus Deus apud Hieremiam capit. 7. 4. respondet, *Nolite confidere in uerbis mendacij dicentes, Templum Domini, templum Domini, templum Domini est.*

Ait illi unus ex discipulis suis.) Matthæus c. 24. 1. *Accesserunt discipuli eius, vt ostenderent ei ædificationes templi.* Lucas uerò c. 21. 5. *Et quibusdam dicentibus, quòd bonis lapidibus, & donis ornatum esset.* Verisimile ipsos prius inter se discipulos, ut Lucas indicat, colloquutos; deinde unum aliquem eorum nomine omnium rogasse Christum, ut lapides templi, structuramque consideraret, ideo Marcum dixisse unum. Matthæum uerò significasse plures fuisse, qui id interrogauerint, nisi malimus syllepsim esse dicere, de qua figura sæpè diximus, & caput totum epistolæ ad Hebræos 11. exemplis plenum est.

Ma-

Magister aspice, quales lapides, et quales structuræ.) Etsi dicit ἴδε, vide, non tam aspicere, aut videre, quàm considerare rogat templi magnificentiam, quam in Matthæo ca. 24.1. ex Iosepho descripsimus, vbi exposuimus, quæ vsque ad ver. 11. reliqua sunt.

11. *Et cum duxerint uos.*) Hæc Matthæus c. 10. 19. & Lucas c. 12. 11. alia occasione, alioque tempore, ac loco à Christo dicta referunt, cum Apostolos ad prædicandum inter Iudæos mitteret Euangelium. Itaque suspicor Marcum non suo posuisse loco, nec alia de causa hoc dixisse, quàm quod vers. 9. paullo ante de re simili sermo fuerat, *Videte vosmetipsos, tradent enim uos in concilijs, & in synagogis vapulabitis, & ante prȩsides, & reges stabitis propter me in testimonium illis*, & voluit similia, aut quia simul alterum ex altero in mentem venerunt, aut quia sententiam unam conflare videbantur, copulare. Nisi bis fortasse Christus hanc sententiam, vt alias multos, repetiuit. Totum reliquum caput Matthæi 10.19. & 24.15. satis expositum est.

CAPVT XIIII.

1 ERAT autem Pascha & Azyma post biduū: & q̄- Matth. 26. a. 2.
rebāt sūmi sacerdotes, & Scribæ quo modo eū Luc. 22. a. 1.
dolo tenerēt & occiderēt. 2. Dicebant autem;
Non in die festo: ne fortè tumultus fieret in po Matth. 26. a. 6.
pulo 3. Et cū esset Bethaniæ in domo Simonis
leprosi & recūberet: venit mulier habens alabastrum vnguenti
nardi spicati pretiosi, & fracto alabastro, effudit super caput Ioan. 12. a. 1.
eius. 4 Erāt aūt quidā indigne ferentes intra semetipsos, & di-
centes: Vt quid perditio ista vnguenti facta est? 5. Poterat n. vn
guentum istud venundari plus quàm trecentis denariis? & dari
pauperibus. Et fremebant in eam. 6. Iesus autem dixit: Sini-
te eam: quid illi molesti estis? Bonum opus operata est in me. 7.
semper enim pauperes habetis vobiscum, & cum volueritis, po
testis illis benefacere: me autem non semper habetis. 8 Quod
habuit hæc, fecit; præuenit vngere corpus meum in sepulturā.
9 Amen dico vobis; Vbicunque prȩdicatum fuerit Euange-
lium istud in vniuerso mundo, & qđ fecit hæc, narrabitur in me
moriā eius. 10. Et Iudas Iscariotes vnus de duodecim abiit ad Matth. 26. b. 14.
summos sacerdotes, vt proderet eum illis 11. Qui audiētes ga- Marc. 26. b. 16.
uisi sunt, & promiserūt ei pecuniā se daturos. Et quærebat quo Luc. 22. a. 6
modo illū opportune traderet. 12. Et primo die Azymorū q̄-
do Pascha immolabāt, dicūt ei discipuli; Quo uis eamus, & pa
remus tibi, vt māduces Pascha? 13. Et mittit duos ex discipulis
suis, & dicit eis; Ite in ciuitatē, & occurret vobis homo lagenā
aquæ baiulās sequimini eū. 14. & quocunq; introierit, dicite do
mino domus q̄a magister dicit; Vbi est refectio mea, vbi Pascha
cū discipulis meis manducē? 15. Et ipse vobis demōstrabit cȩna
culum grande stratū: & illic parate nobis. 16. Et abierūt discipu

Mat.26.b. 20. li eius, & venerũt in ciuitatẽ: & inuenerunt ſicut dixerat illis &
Luc.22.b. 14. & parauerunt Paſcha 17. Veſpere autẽ facto, uenit cum duode
Ioan.13.c. 27. cim. 18. Et diſcumbentibus eis & manducantibus, ait IESVS:
Amen dico uobis, quia vnus ex vobis tradet me, qui mãducat
mecũ. 19 At illi cæperunt contriſtari, & dicere ei ſingulatim:
Nunquid ego? 20. Qui ait illis: Vnus ex duodecim, qui intingit
mecum manum in catino. 21. Et Filius quidem hominis vadit ſi-
Pſ.40.c.10. Act.1.c.10. cut ſcriptum eſt de eo: væ autẽ hoĩ illi, per quẽ Filius hominis
Mat.26.b. 24. tradet: bonũ erat ei, ſi non eſſet natus homo ille. 22. Et mandu
1.Cor.11.c. 24. cantibus illis, accepit Ieſus panẽ, & benedicẽs fregit, & dedit
eis, & ait: Sumite, hoc eſt corpus meũ. 23. Et accepto calice gra
tias agens dedit eis: & biberunt ex illo oẽs. 24. Et ait illis: Hic
eſt ſanguis meus noui teſtamẽti, qui pro multis effundetur. 25.
Amẽ dico vobis, quia iã non bibã de hoc genimine vitis vſque
in diẽ illũ, cũ illud bibã nouũ in regno Dei. 26. Et hymno dicto
exierũt in Montẽ oliuarũ: 27. Et ait eis Ieſus: Oẽs ſcandaliza-
Ioan.16 g. 42. bimini in me in nocte iſta: quia ſcriptum eſt: Percutiã paſtorẽ,
Zach.13.c. 7. & diſpergentur oues. 28. Sed poſtquã reſurrexero præcedam
uos in Galilæã. 29. Petrus autẽ ait illi: Et ſi omnes ſcandalizati
fuerint in te, ſed nõ ego. 30 Et ait illi Ieſus: Amẽ dico tibi, quia
tu hodie in nocte hac priuſquã gallus vocẽ bis dederit, ter me
es negaturus 31. At ille amplius loquebatur: Et ſi oportuerit
Mat.26.d. 36. me ſimul cõmori tibi, nõ te negabo: Similiter aũt, & oẽs dice-
Luc.22.d. 40. bãt. 32. Et veniunt in prædiũ, cui nomẽ Gethſemani. Et ait di-
ſcipulis ſuis: Sedete hic, donec orem 33 Et aſſumit Petrũ, & Ia
cobũ, & Ioannẽ ſecũ, & cępit pauere, & tædere 34 Et ait illis:
Triſtis eſt anima mea uſque ad mortẽ: ſuſtinete hic, & vigilate,
35 Et cum proceſſiſſet paululum, procidit ſuper terrã, & ora-
bat, vt ſi fieri poſſet, tranſiret ab eo hora: 36. & dixit: Abba pa-
ter, oĩa tibi poſſibilia ſunt, transfer calicem hunc à me, ſed non
quod ego volo, ſed quod tu. 37. Et venit, & inuenit eos dormiẽ
tes. Et ait Petro; Simon, dormis? non potuiſti vna hora vi-
gilare? 38. Vigilate, & orate, vt non intretis in tentationem
Spiritus quidem promptus eſt: caro vero infirma. 39. Et iterum
abiens orauit eundem ſermonem dicens: 40. Et reuerſus, de-
nuo inuenit eos dormientes, (erant enim oculi eorum grauati)
& ignorabant quid reſponderent ei. 41. Et venit tertiò, &
ait illis: Dormite iam, & requieſcite. Sufficit: venit hora: ecce
Filius hominis tradetur in manus peccatorũ; 42. Surgite, ea-
mus. ecce qui me tradet, prope eſt. 43. Et, adhuc eo loquen-
te, venit Iudas Iſcariotes vnus de duodecim, & cũ eo turba mul

ta cum gladijs, & lignis, à summis sacerdotibus, & Scribis, & se- Mat. 26. e. 47.
nioribus. 44. Dederat autem traditor eius signum eis, dicens: Lu. 22. c. 57.
Quemcumque osculatus fuero, ipse est, tenete eũ, & ducite cau- Ioã. 18. a. 3.
te. 45. Et cum venisset, statim accedens ad eum, ait: Aue Rab-
bi: & osculatus est eum. 46. At illi manus iniecerunt in eum, &
tenuerunt eum. 47. Vnus autem quidam de circustantibus edu-
cens gladium, percussit seruũ summi sacerdotis: & amputauit il-
li auriculam 48. Et respondens Iesus, ait illis: Tãquam ad latro-
nem existis cum gladijs, & lignis comprehẽdere me? 49. quoti-
die erã apud vos in templo docens, & non me tenuistis. Sed, vt
impleantur Scripturę. 50. Tunc discipulis eius relinquentes eũ, Mat. 26. f. 46.
omnes fugerunt. 51. Adolescens autem quidam sequebatur eũ
amictus sindone super nudo: & tenuerunt eũ. 52. At ille reiecta
sindone, nudus profugit ab eis. 53. Et adduxerũt Iesum ad sum-
mum sacerdotem: & conuenerunt omnes sacerdotes, & Scribę Mat. 26. f. 57.
& seniores. 54. Petrus autem à longe secutus est eũ vsque intro Lu. 22. f. 54. Io. 18 c. 13
in atrium summi sacerdotis: & sedebat cum ministris ad ignem Mat. 26. f. 59.
& calefaciebat se. 55. Summi vero sacerdotes, & omne conciliũ
quærebant aduersus Iesum testimonium, vt eũ morti traderẽt,
nec inueniebant. 56. Multi enim testimonium falsum dicebant
aduersus eum: & conuenientia testimonia non erant. 57. Et qui-
dam surgentes, falsum testimonium ferebant aduersus eum, di-
centes: 58. Quoniam nos audiuimus eum dicentem: Ego dissol- Io. 2. d. 17.
uam templum hoc manu factum, & per triduũ aliud non manu
factum ædificabo. 59. Et non erat conueniens testimonium illo-
rum 60. Et exurgẽs summus sacerdos in medium, interrogauit
Iesum, dicens: Non respondes quidquã ad ea, quę tibi obijciũ-
tur ab his? 61. Ille autem tacebat, & nihil respondit. Rursũ sum-
mus sacerdos interrogabat eũ, & dixit ei: Tu es Christus filius
Dei benedicti? 62. Iesus autẽ dixit illi: Ego sum, & videbitis Fi- Mat. 24. c 30.
lium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & veniẽtem cum
nubibus cęli. 63. Summus autem sacerdos scindens vestimenta
sua, ait; Quid adhuc desideramus testes? 64 Audistis blasphe-
miam quid vobis videtur? Qui omnes condemnauerunt eum es-
se reum mortis. 65. Et cęperunt quidam conspuere eũ, & vela-
re faciẽ eius, & colaphis eum cædere, & dicere ei: Prophetiza:
& ministri alapis eum cædebãt. 66. Et cum esset Petrus in atrio Mat. 26. g. 69.
deorsum venit vna ex ancillis summi sacerdotis: 67. & cũ vidis-
set Petrum calefacientem se, aspiciẽs illum, ait: Et tu cum Iesu Lu. 22. f. 55 Io 18. c. 17.
Nazareno eras 68. At ille negauit, dicẽs: Neque scio, neque no- Matt. 26. g. 17.
ui quid dicas. Et exijt foras ante atrium, & gallus cantauit. 69.

Rursus autem cum vidisset illum ancilla, cępit dicere circunstã
tibus: Quia hic ex illis est. 70. At ille iterum negauit Et post pu
sillum rursus, qui astabant, dicebant Petro: Vere ex illis es: nam
Lu.22.g.58 Io.18.c.25. & Galilæus es 71. Ille autem cępit anathematizare: & iurare;
Matt. 26.g. 75. Quia nescio hominem istum, quem dicitis. 72. Et statim gallus
Io.13.a.38. iterũ cantauit. Et recordatus est Petrus verbi, quod dixerat ei
Iesus: Prius quã gallus cantet bis, ter me negabis. Et cępit flere.

IN CAPVT XIV.

1 *ERat autem Pascha, & azyma post biduum.*) Coniunctè hæc legi debent; nec enim sensus est fuisse tũc Pascha, cum ea, quæ superiore capite dicta sunt, acciderunt: azymum verò post biduũ futurum fuisse; sed vtrũque & Pascha, & azyma fuisse futura post biduum. Eodem enim non solum die, sed etiam momento vtrumque inchoabatur, vt apud Matthæum c. 26. 2. disputauimus. Acciderunt, quę superiore capite dicta sunt, die hebdomadis tertio, qui Martis appellatur; die verò Iouis post solis occasum Pascha, & azymum fuit, vt multis verbis probauimus in Matthæo: eo enim die sub vesperum egressus Christus è templo, & vrbe Hierosolymitana Bethaniam rediit, vt singulis noctibus facere solebat. Vide, quæ supra diximus cap. 11. 19. Quæ omnia apud Matthæum cap. 26. copiosè à nobis disputata, & explicata sunt. Prætermisit Marcus multa ad doctrinam, moresque pertinentia, quæ die illo hebhomadis tertio, quasi appropinquante morte cycnæum quiddam canens Christus disseruit, quæ à Matthæo toto 25. capite narrantur. Omnia, quę sequuntur vsque ad ver. 51. apud Matth. c. 26. exposita sunt.

51. *Adolescens autem quidam sequebatur eum amictus sindone super nudo*) Quis iste fuerit adolescens, non solum diffinire temerarium, sed etiam quærere nimium curiosum dicerem, nisi bonos uiderem auctores vtrumque fecisse. Epiph. hær. 78. & Hieron. aut quicumque alius est auctor in comment. in Psal. 37. Iacobum fuisse fratrem Domini cognomento iustum existimant: eamque sententiam Theophyl. hoc loco, & aliorum fuisse dicit, & ipse probabilem iudicat. Tenuissima, ut mihi uidetur, coniectura Epiphanius, & Theophylact. adducti sunt, quòd Iacobus ille sacerdotali prognatus genere lineis utiretur. Nam, ut omittam sacerdotale genus, quod nescio, quàm certis argumentis probari possit, non fuisset utique sacerdos sola indutus sindona, quod & contra consuetudinem, & contra honestatem fuisset. Neque video, quomodo hæc opinio cum altera eiusdem Epiphanij opinione cohæreat. Docet enim eodem loco Iacobũ illum Domini fratrem omnium, qui fratres Domini vocati sunt, maximũ fuisse natu: qua igitur ratione à Marco adolescens vocari potuit? Alij Ioannẽ fuisse Euangelistam, qui adolescẽs tunc fuisse creditur, & ex longo, quo postea uixit tempore, nõ difficilè probatur. In hac sententia Chrysostom. est in comment. in Psal. 13. & Ambros. in Psa. 36. & Gregor. lib. 14. Mor. c. 24. & Beda hũc locum edisserens, & Scholasticæ auctor historiæ, solo, vt opinor, ætatis argumento: quo quemlibet eorum, qui id tempus eiusdem erant ętatis credere possumus fuisse. At credendum profecto non est Ioannem sola tectum fuisse sindone: minus etiam credendum relicta sindone fuisse eum, qui tam liberè Christum secutus, & in domum summi Sacerdotis ingressus aditum etiam Petro dicitur præbuisse Ioannis 18. 15. 16. Elias Cretensis in comment. in orationem Greg. Naz. 11. contra Arianos utram-

que

que sententiam pariter refert, pariter probat Theophylactus in commẽtar. huius loci aliquem ex ea domo, vbi Christus ea nocte cœnauerat, fuisse credit. Quod etsi satis probari non potest, tamen eo ipso probabilius est, quòd non potest ullis argumentis refutari. Quisquis fuerit, adolescentem aliquem Christi studiosum fuisse credendum est, qui audito tumultu, & Christum esse suspicatus, qui uinctus duceretur, cuius rei aliquem forte rumorem inaudiuerat, cum iam in lecto esset, exilierit, & arrepta sindone, qua se tegeret procurrerit in publicum, ne uestiendo sese moram faceret. Quòd Christi studiosus fuerit, duo sunt argumenta, alterum, quòd Marcus signatè dixisse uideatur illum non turbam militum, sed Christum secutum fuisse, alterum, quòd milites eum quasi Christi sectatorem, defensoremque prehendere voluerint. Quo autem animo Christum secutus fuerit, compertum esse non potest, sed tamen, cum eum Christi studiosum fuisse constet, est uero simile, aut illum defendere, si posset, aut exitum saltem rei, si non posset, uidere uoluisse.

Quid Sindon. *Amictus sindone super nudo.*) Sola uestitus sindone super nudum corpus coniecta. Sindon autem non erat, ut opinor, linteum, quemadmodum vulgus existimat, nullam uestis habens formam, quod Italice, & Gallice *linzolum*, quasi linteolum, Hispanicè *sauana*, Punico, ut arbitror, nomine uocatur, sed erat genus uestis, quamuis lineæ tamen calidæ, & id uel ex hoc loco intelligitur, ubi iuuenis ille dicitur fuisse περιβεβλημένος *amictus*, & ex Polluce qui περιβόλαιον uocat, & ex Poeta illo, qui dixit.

Martial. li. 4 Epigram. 19.

Ridebis uentos hoc munere tectus, & imbres,

Nec sic in Tyria sindone tutus eris.

Itaque apparet indumentum fuisse aliquod simile pelliceæ uesti, quo homines aduersus uim frigoris uterentur, quales sunt, quas Hispani *chamarras* appellant, aut *Bernios*, id est Hibernicas uestes, quibus in Hispania solæ mulieres, in multis Galliæ partibus, & in Hibernia tota uiri inferioris conditionis in magnis frigoribus utuntur, habent autem magis pallij, aut tegetis, quàm uestis speciem. Ea igitur arrepta in subito casu, partim vt totum tegeret corpus, partim pellendi frigoris causa, quia, ut ait Ioannes c. 18. 18. *frigus erat*, iuuenis ille ad tumultum accurrit.

Et tenuerunt eum.) Apprehenderũt ueste, ut simul cum Christo, tanquam eius sectatorem ducerent: aut tenere conati sunt; neque enim tenuerunt, cùm aufugerit, ut uerbum nõ effectũ, sed affectum, conatumque declaret, vt multis alijs in locis adnotauimus.

52. *At ille relicta sindone nudus profugit ab eis.*) Ita Hiero. etiam, & Beda legunt, & si Græcè καταλιπὼν legitur, id est *relicta sindone*. Sindonem reliquit, aut quia sindone à militibus tenebatur, & fugere, nisi ea in ipsorum manibus relicta, non poterat, quemadmodum fecit Ioseph pallio a lasciua illa muliere prehensus Genes. 39. 12. aut quia cum conarentur eum apprehendere, sindonem, quò expeditior fugeret, abiecerit. Caritatis erat, quòd Christum sequebatur, infirmitatis uerò fuit, quòd eo deserto profugerit, ut ait Beda. *Quisquis uerò fuit, maiorem in se, quàm in cæteris amorem* Domini *permansisse comprobat, qui illis iam fugientibus: ipse donec ab hostibus comprehenderetur, uinculo caritatis astrictus eum prosequi non omisit. Quãuis necdum perfectam habuerit caritatẽ, qui à comitatu Saluatoris uel tentus fugere potuerit.* Cætera placent, illud tantum dicere non ausim adolescentem illum maiorem, quàm Apostolos caritatem habuisse. Videtur hanc historiam ideo narrasse Marcus, ut quanta militum licentia, & sæuitia fuisset, declararet, qui non solum in Christum, sed in eos etiam, qui ipsum sequerentur, uoluerint suam exercere crudelitatem.

61. *Rursum summus sacerdos interrogabat eum.*) Adiurans eum *per Deum uiuũ*, ut ait Matthæus ca. 26. 63.

cum enim humana inter se testimonia non conuenirent, neque ad condemnandum Christum etiam iniquo iudici satis idonea esse uiderentur; ad diuinum confugit, & iureiurando compellere conatur Christum aliquid, quod morte dignum uideatur, confiteri: neque interrogat, an populum turbarit, an falsa docuerit, an templi fuerit minatus excidium, sed an esset filius Dei, quod sciebat ipsum non negaturum. Cumque se esse respondet, non quærit, an ita sit, sed anticipata sententia condemnat, quasi blasphemum, tanquam non de iure, sed de facto solo dubitaretur.

CAPVT XV.

Matth. 27. a.1. Luc.22.g. 66. Ioan.18. c. 28 Matth.27. b.12. Luc.23.a.6. Ioann. 18.f. 33.

1 T confestim, mane consilium facientes summi
sacerdotes cum senioribus, & Scribis, & uni-
uerso concilio uincientes Iesum duxerunt, &
tradiderunt Pilato. 2. Et interrogauit eum
Pilatus: Tu es rex Iudæorum? At ille respon-
dens, ait illi: Tu dicis. 3. Et accusabant eum summi sacerdo-
tes in multis. 4. Pilatus autem rursum interrogauit eum, di-
cens: Non respondes quidquam? vide in quantis te accusant.
5. Iesus autem amplius nihil respondit, ita ut miraretur Pila-
tus. 6. Per diem autem festum solebat dimittere illis vnum ex
vinctis, quemcumque petissent. 7. Erat autem qui dicebatur Ba-
rabbas, qui cum seditiosis erat vinctus, qui in seditione fece-
rat homicidium. 8. Et cum ascendisset turba, cœpit rogare, si-
cut semper faciebat illis. 9. Pilatus autem respondit eis, & di-
xit: Vultis dimittam uobis regem Iudæorum? 10. Sciebat e-
nim, quòd per inuidiam tradidissent eum summi sacerdotes.

Matt.27. c. 22. Luc.23. b. 14. Ioann.18.g. 39. & 19. a. 2.

11 Pontifices autem concitauerunt turbam ut magis Barab-
bam dimitteret eis. 12. Pilatus autem iterum respondens, ait il-
lis: Quid ergo vultis faciã regi Iudæorũ? 13. At illi iterũ clama-
uerũt: Crucifige eum. 14. Pilatus uero dicebat illis: Quid enim
mali fecit? At illi magis clamabant: Crucifige eũ. 15. Pilatus au-
tem uolens populo satisfacere, dimisit illis Barabbã, & tradidit

Matth. 27. d.28. Ioan.19.a.2.

Iesum flagellis cæsum, ut crucifigeretur. 16. Milites autem
duxerunt eum in atrium prætorij, & conuocant totam co-
hortem, 17. & induunt eum purpura, & imponunt ei ple-
ctentes spineam coronam. 18. Et cœperunt salutare eum:
Aue rex Iudæorum. 19. Et percutiebant caput eius arun-
dine: & conspuebant eum, & ponentes genua, adorabant

Matth. 27. d.32. Luc.23. d. 26.

eum 20. Et postquam illuserunt ei, exuerunt illum purpura,
& induerunt eum uestimentis suis: & educunt illum, ut cruci-
figerent eum. 21. Et angariauerunt prætereuntem quempiam,
Simonem Cyrenæum uenientem de villa, patrem Alexan-
dri, & Rufi, ut tolleret crucem eius. 22. Et perducunt il-

lum

lum in Golgotha locum:quod est interpretatum Caluariæ lo- Mat. 27. d. 33.
cus. 23. Et dabant ei bibere myrrhatum vinum: & non acce Lu 23.c.33.
pit. 34 Et crucifigentes eum, diuiserunt vestimenta eius, mit- Io.19.d.17.
tentes sortem super eis, quis quid tolleret. 25. Erat autem ho-
ra tertia; & crucifixerunt eum. 26. Et erat titulus causæ eius
inscriptus; REX IVDAEORVM. 27. Et cum eo crucifigunt
duos latrones: vnum a dextris, & alium à sinistris eius. 28. Et
impleta est scriptura, quæ dicit: Et cum iniquis reputatus est.
29 Et prætereuntes blasphemabant eum, mouentes capita sua Is.53.d.12.
& dicentes; Vah qui destruis templum Dei, & in tribus diebus Ioã.2.a.19.
reædificas: 30 saluum fac temetipsum descendens de cruce.
31. Similiter & summi Sacerdotes illudentes, ad alterutrũ cum
Scribis dicebant: Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum
facere. 32. Christus rex Israel descendat nunc de cruce, vt vi-
deamus, & credamus. Et qui cum eo crucifixi erant, conuitia-
bantur ei. 33. Et facta hora sexta, tenebræ factæ sunt per to-
tam terram vsque in horam nonam. 34. Et hora nona excla Psal.21.a.2. Matt.27.c.
mauit Iesus voce magna, dicens: Eloi, Eloi, lamma sabactani? 46.
quod est interpretatum: Deus meus, Deus meus, vt quid dere-
liquisti me? 35. Et quidam de circumstantibus audientes di-
cebant: Ecce Eliam vocat 36. Currens autem vnus, & implens
spongiam aceto, circumponensque calamo, potum dabat ei, di
cens; Sinite, videamus si veniat Elias ad deponendum eum 37.
Iesus autem emissa voce magna expirauit 37. Et velum templi
scissum est in duo, à summo vsque deorsum. 39 Videns autem
Centurio, qui ex aduerso stabat, quia sic clamans expirasset ait;
Vere hic homo Filius Dei erat. 40 Erant autem & mulieres de Mat.27.f.55 Luc.8.a.2.
longe aspiciẽtes; inter quas erat Maria Magdalena, & Maria Ia
cobi minoris, & Ioseph mater, & Salome: 41 & cum esset in Ga
lilęa, sequebantur eum, & ministrabant ei, & aliæ multæ quæ si
mul cum eo ascenderant Ierosolymam 42. Et cum iam sero es Matt. 27.g. 57.
set factum (quia erat parasceue, quod est ante sabbatum) 43. ve- Lu.23.g.50
nit Ioseph ab Arimathæa nobilis decurio, qui & ipse erat expe Io.19.g.38.
ctãs regnum Dei, & audacter introiuit ad Pilatum, & petijt cor
pus Iesu 44. Pilatus autem mirabatur si iam obijsset. Et accersi-
to centurione interrogauit eum si iam mortuus esset. 45. Et cũ
cognouisset a centurione, donauit corpus Ioseph 56. Ioseph au
tem mercatus sindonem, & deponens eum inuoluit sindone, &
posuit eum in monumẽto, quod erat excisum de petra & aduol
uit lapidem ad ostium monumenti. 47 Maria autem Magdale-
ne, & Maria Ioseph aspiciebant vbi poneretur.

IN CAPVT XV.

ET *confestim mane.*) Vtrumque hoc uerbũ eò pertinet, vt indicet Euangelista, quanta vsi fuerint Principes sacerdotum, Scribæ, & Pharisæi diligentia, vt Christum condemnarent. Porro nihil in toto hoc capitulo est, quod non sit in capite Matthæi vigesimoseptimo copiosè, distinctèque explicatum.

CAPVT XVI.

1 ET cum trãsisset sabbatũ, Maria Magdalene,
& Maria Iacobi, & Salome emerũt aroma
Mat.48.a.1 Luc.24.a.1. Ioa,20.a.1. ta vt venientes vngerẽt Iesum 2. Et valde
mane vna sabbatorũ, veniunt ad monumẽ
tum orto iam sole 3. Et dicebant ad inuicem;
Quis reuoluet nobis lapidẽ ab ostio
monumenti? Et respicientes viderũt reuolutũ lapidẽ. Erat quip
Mat.28.a.5 Luc.24.a.4. Io.20.c.12. pe magnus valde 5. Et introeuntes in monumentũ viderũt iuue
nem sedentem in dextris, coopertum stola cãdida, & obstupue
runt 6. Qui dicit illis; Nolite expauescere; Iesum quęritis Naza
renum crucifixum: surrexit, non est hic, ecce locus vbi posuerũt
eũ. 7. Sed ite, dicite discipulis eius, & Petro, quia præcedit vos
in Galilęam: ibi eum videbitis, sicut dixit vobis 8. At illæ exeun
Sup 14.c.28 Io.20.d.16. tes, fugerunt de monumento: inuaserat. n. eas tremor & pauor:
& nemini quidquam dixerũt: timebant. n. 9. Surgens autem ma
ne, prima sabbati, apparuit primo Mariæ Magdalene, de qua
eiecerat septem dęmonia. 10. Illa vadens nunciauit his, qui cũ
Luc.24.b.13 eo fuerant, lugentib. & flentibus. 11. Et illi audientes, quia viue-
ret, & visus esset ab ea, non crediderunt. 12. Post hęc autẽ duo
bus ex his ambulantibus ostensus est in alia effigie, euntibus in
villam: 13. & illi euntes nunciauerunt cęteris; nec illis credide-
rũt. 14. Nouissime recumbentibus illis vndecim apparuit: & ex
probrauit incredulitatem eorũ & duritiam cordis; quia ijs, qui
viderant eum resurrexisse, non crediderunt. 15. Et dixit eis: Eũ-
tes in mundum vniuersum prędicate Euangelium omni cręatu
Act.16.d.16. 2.a.4 & 10. g.46. Act.28.a.5. 8. rę. 16. Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit; qui vero
non crediderit, condemnabitur. 17. Signa autem eos, qui credi
derint, hæc sequẽtur: In nomine meo dęmonia eijcient; linguis
loquentur nouis: 18. serpentes tollent: & si mortiferum quid bi
berint, non eis nocebit: super ęgros manus imponent, & bene
Luc,24.g.51 habebunt. 19. Et Dominus quidem Iesus postquam locutus est
eis, assumptus est in cœlum, & sedet à dextris Dei. 20. Illi au-
tem profecti prædicauerunt vbique Domino cooperante, &
sermonem confirmante, sequentibus signis.

IN CAPVT XVI.

1 ET cum transisset sabbatum.) Vehementer miror unum ex omni antiquitate Hieronymum quæstione 3. ad Hedibiam meminisse totũ hoc caput Marci in multis codicibus non reperiri, & a nõnullis de eo auctoribus dubitari. Magis etiam miror non maiore Hieronymum studio eius auctoritatẽ asseruisse, cùm nulla prorsus coniectura sit vlla ex parte probabilis fuisse ad Marci Euangelium adiectum. Nam quòd nonnulli repugnantiam, quæ inter Marcum hoc loco, & Matthæum c.28. videtur esse, causam putant eiusmodi suspicioni præbuisse, absurda prorsus est ratio. Isto enim modo, & vltimum caput Lucæ, & penultimum Ioannis inducere deberemus; maior enim inter illos, & Matthæum, quàm inter Matthæum, & Marcum apparet repugnantia; dubitare igitur de huius capitis auctoritate non licet, præsertim Concilio Tridentino non solum libros omnes, quos nunc habemus in canone, sed singulorum etiam librorum singulas partes approbante. Neque quisquam antiquus, & Catholicus scriptor est, qui huius capitis, tanquam veræ, legitimæque scripturæ testimoniis uti recusauerit. Vsus est Irenæus libro 3. aduersus hæreses ca. 11. & quidem ita usus, vt apertè dixerit hunc Euangelij finem, qui est ver. 19. *Et Dominus quidem Iesus postquam locutus est eis, assumptus est in cœlum*, & principium illud capitis 1. uersu primo. *Initium Euangelij Iesu Christi*, ab eodem Marco fuisse conscriptum.

Et cum transisset sabbatum.) Id est, simul atque sabbatum transijt, statim post solis occasum, quo sabbati festũ terminabatur. Nam cum summo statim mane diei sequentis ad sepulchrũ cùm aromatibus venerint, vt dicitur ver. 2. & Lucæ 24. 1. & Ioannis 20. 1. Et non potuerint multa nocte, aut tãto mane aromata emere, necesse est, ut emerint die sabbati post solis occasum transacto iam festo, cum emere, aut uendere licebat. Id etiam non obscurè colligitur ex Luca cap. 23. 56. *Et reuertentes parauerunt aromata, & vnguenta, & sabbato quidem siluerunt secundum mandatum.* Quin etiã ex hoc ipso loco colligitur: non enim quasi de eodem, sed quasi diuerso Marcus tempore loquitur, cum prius dicit mulieres, cum trãsisset sabbatum, aromata emisse, vt ueniẽtes ungerent Iesum: & cum ver. 2. nouam inchoans sententiam dicit, *Et valde mane vna sabbatorum veniunt ad monumentum*, quasi vesperi aromata emerint, mane ad monumentum uenerint. Quæ scribit Marcus vsque ad uersum 12. apud Matthæum capitu. 28. explicata sunt.

12. *Post hæc autem duobus ex his ambulantibus.*) Hoc a Matthæo scriptum non est, a Luca uerò c. 24. 13. cõpiosius scribitur, quàm a Marco, quare apud Lucam potius, quàm hoc loco explicandum est, ubi & Euthymij refellemus opinionem, qui alios hos fuisse discipulos, quàm duos illos, de quibus Lucas scribit, existimat.

14. *Nouissimè.*) Sunt, qui existimant Marcum hoc loco agere de die, quo Christus videntibus Apostolis in cœlum ascendit, in quibus Augustinus est libro tertio de consensu Euãgelistarum capitulo 25. & Gregor. homil. in Euangelia 29. & Beda hunc locum exponens, ideoque Marcum dicere *nouissimè*. Hanc opinionem apud Matthæum capitulo 28. refutauimus, & Augustinus ipse nõ satis firmus in ea fuit, neque Græcè est ὕςατον, postremo, sed ὕςερον, postea, ut Hierony. uertit libro secundo contra Pelagian. Alij, ut Euthym. hoc loco, existimant hoc eodem die, quo Christus resurrexerat, contigisse. Hanc enim esse apparitionem illam, de qua Ioannes scribit capitulo vigesimo, ver. 19. Duos enim discipulos, de quibus

uersu. 12. 13. dictum est, ad Apostolos uenisse, illisque nuntiasse se Christum vidisse, eos verò non credidisse tunc venisse Christum, & incredulitatem illis exprobrasse. Hæc opinio ideo uera esse non potest, quia falsa nititur basi, hos duos discipulos alios fuisse, quàm, de quibus cap. 24.13. Lucas agit. Posset quidem disputari etiam si ijdem hi, atque illi fuerint, vtrum illi prius, an Christus ad discipulos uenerint. Nam Lucas c. 24. 33 34. ita uidetur loqui, ut indicet prius duos illos discipulos uenisse, quam Christū. Sed de ea quęstione eo apud Lucam loco disputabimus.

Recūbētibus illis vndecim apparuit) Hieronym. lib. 2. contra Pelagianos scribit totam hanc periodum, & aliam quandam, quam nunc in nostris libris non habemus, in quibusdam exemplaribus maximè Græcis reperiri, quasi non in omnibus, sed in paucis quibusdam reperiretur. *In quibusdam,* inquit, *exemplaribus, & maximè in Græcis codicibus iuxta Marcum in fine eius Euangelij scribitur, Postea cum accubuissent vndecim, apparuit eis Iesus, & exprobrauit incredulitatem, & duritiam cordis eorum, quia his, qui viderant eum resurgentem, non crediderunt: & illi satisfaciebant dicentes, Seculum istud iniquitatis, & incredulitatis substantia est, quæ non finit per immundos spiritus veram Dei apprehendi virtutem: idcirco iam nunc reuela iustitiam tuam.* Admirabile planè est, atque diuinum Ecclesiæ iudicium, quæ priorem huius periodi partem retinuit, posteriorem reiecit: nemo enim est in litteris sacris exercitatus, qui non facilè odoretur priorem esse legitimam, posteriorem notham atque adiectitiam, quęque ueterem Manichæorum, aut Montanistarum errorem oleat. Neque Lucas, nec Ioannes narrant recubuisse discipulos, cum illis Christus apparuit, & sunt, qui existiment non fuisse ad mēsam, cum multa iam esset nox, & Græcum uerbum ἀνακειμένοις interpretentur considentibus, quibus quia hæretici sunt, etiam si multo probabiliora dicerent, minimè crederem. Recumbebant igitur ad mensam, neque enim alio sensu id in scriptura uerbum legi memini, nec uidetur sine ratione Marcus id exprimere uoluisse, quod leue alioqui, & parum ad rem pertinens uideri poterat, fortasse, ut indicaret eo Christum, uenisse tempore, quo tempore, quia cœnabant, omnes simul erant: aut, ut cum paratum inuenisset cibum, coram discipulis sumeret, & suam illis resurrectionem edendo, bibendoque probaret, ut Petrus argumentatur Actorum 10.41. Nam quod hæreticorum adducit interpres dixisse Christum, cum adhuc discipuli hæsitarent, *habetis hic aliquid, quod manducetur* Lucæ 24.41. & Ioannis 21.5. 13. non animaduertit aliam illam fuisse apparitionem, quam illic Lucas narrat, nempè illam, qua Christus eodem, quo resurrexit die, postquam duobus illis discipulis euntibus in Emaus uisus fuerat, rediens Ierosolymam apparuit, cum Thomas non adesset Ioannis 20, 6.24. certum huius sententiæ argumentum est, q̄ in secunda apparitione, quæ octauo post die contigit, discipuli non dubitarunt assueti iam Christum uidere, in illa autem apparitione, quam scribit Lucas, non solum uiso, sed ostendente etiam manus suas Christo, ut idem Lucas testatur, dubitauerunt. Itaque non potest hæc, & illa, quæ apud Lucam est, eadē esse apparitio. Vndecim discipulos fuisse dicit, quia Iudas deerat, qui se iam laqueo suspenderat, aut certè cum Apostolis post traditum Christum non uersabatur. De qua re Matthæi 27. 5. & 28.16. disputauimus. Thomas uerò qui ante dies octo cum discipulis non erat, cum se illis Christus ostenderat, nunc erat, ideoque erant undecim Io. 20.26. Scio D. Aug. li. 3. de cōsensu Euangelistarū, c. 25. & in Comment. Bedam existimare decem tantum fuisse discipulos, qui propterea undecim appellentur, quia totus tunc Apostolorum numerus mortuo iam Iuda undecim erat, & quamuis unus abesset Thomas, maiorem tamen numeri

Caluinus in harm.

eius

eius partem totius nomen numeri retinnisse, Non inficior potuisse maiorem partem numeri totius numeri nomen vindicare, tamen non arbitror esse necessarium ad eas angustias rem adducere, quia cum Euthymio, & aliis nonnullis interpretibus probabilius esse credo uere undecim tunc congregatos fuisse discipulos, cùm hæc apparitio illa fuerit, quæ octauo post resurrectionem die facta fuit præsente iam Thoma Ioannis 20.26.27. vt paullo ante demonstrauimus.

Et exprobrauit incredulitatem eorũ,) Quo modo tunc exprobrauit, cum iam ante credidissent? Augustinus libro 3. de consensu Euangelistarum c.25.& Gregorius hom.29. in Euangelia, & Beda hunc locum explicans, quia existimant hoc accidisse, quo die Christus in cœlum assumptus est, respondent non propterea tunc incredulitatem illis exprobrauisse, quòd tunc non crederent, sed *quoniam*, ut verbis vtar Augustini *iam erat ab eis ascensurus in cęlum, hoc eis illo die maxime exprobrare uoluisse, quia his qui uiderant eum resurrexisse, nõ crediderant, antequam ipsi eum uiderent, cum utique post ascensionem suã prædicantibus illis Euangelium etiam gentes, quod non uiderunt, fuerant crediturę. Post illam quippe exprobationem secutus ait idem Marcus* vers.15. *& dixit eis, Euntes in mundum uniuersum prædicate Euangelium omni creaturę, qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit, qui uerò nõ crediderit, condẽnabitur. Hoc ergo prædicaturi, quoniam qui non crediderit condemnabitur, cum id utique non crediderit, quod non uiderat, nonne ipsi primitus fuerant obiurgandi, quòd ante quàm Dominum uidissent, nõ crediderunt eis, qui bus priùs apparuisset*: Euthy. verò, qui duos illos discipulos, quibus Marcus versu 12. Christum apparuisse dicit, alios, quàm duos illos, de quibus scribit Luc.c.24.13. fuisse dicit, putat propterea exprobrasse discipulorum incredulitatẽ Christum, quòd his duobus discipulis se eum vidisse affirmantibus, non credidissent; ideoque solum

Loco citato.

Marcum exprobratam narrasse incredulitatem, quod eorum duorum discipulorum solus meminisset. Hanc opinionem supra uersu 12. refellimus, & apud Lucam pluribus sumus verbis refutaturi. Quod igitur ad huius loci quæstionem attinet, syllepsim esse credo, qua discipulorum incredulitas reprehensa fuisse dicitur, quia vnius discipuli Thomæ incredulitas reprehensa est, ut apparet ex Ioanne c. 20. 27.29. de qua figura uidere lector poterit, quę in Matthæum scripsimus c. 26.8.

Syllepsis notanda.

Quia ijs, qui uiderant.) id est Marię Magdalenæ, & cæteris mulieribus. quæ Christum primæ uiderant, discipulisque nuntiauerant Matthæi 28. 8. 9. & supra versu 9. 10. 11. & Lucæ 24.9.10.& Ioannis 20. 2. & Petro, & Ioanni, qui idem viderant, atque nuntiauerant Ioannis 20. 4. & duobus illis discipulis, quibus in Emaus euntibus apparuit Lucæ 24. 35. vt Augustinus libro 3. de consensu Euangelistarum ca. 25. & Euthym. exponunt. Si ea, quæ paullo ante de reprehensa discipulorum incredulitate diximus, uera sunt; hæc etiam mihi uidentur per syllepsim intelligenda esse, & solius Thomæ hoc loco incredulitatem reprehendi, quod reliquis decem Apostolis se Christum uidisse confirmantibus, postquam ad eos decem congregatos uenerat, Ioannis 20.19. credere noluerat.

15 *Et dixit eis.)* Non tunc cum illis recumbentibus apparuit, & eorum exprobrauit incredulitatem, sed postea: cum in monte Galilææ essent Matthæi.28.16.17.18.

Euntes in mundum uniuersum.) Sunt qui existiment iussos esse Apostolos à Christo uniuersum terrarum orbem peragrare, quod minimè mihi videtur esse probabile: Sciebat enim Christus id eos facere non posse, & non est credendum, quod facere non poterant, illis præcepisse. Deinde quod hic præcipitur, non solum cunctis, sed singulis etiam Apostolis præceptum est: singulos autem totum terrarum orbem peragrare non potuisse, opinor,

Vtrũ Euangeliũ per totum terrarum orbem ab Apostolis prædicatum sit.

opinor, nemo dubitabit. Docuit etiam euentus non ita fuisse hoc præceptum intelligendum, ut aut singuli, aut simul cuncti uniuersum terrarum orbem obirent, neque enim id reipsa præstiterunt, cùm non solum Origenes tractatu in Matthæum 28. sed D. etiam Augustinus epistola 80. ne ætate quidem sua, id est quadringentis post Christum annis, non dico ab Apostolis, sed ne ab ullo quidē Christiano doctore ex tam multis Apostolorum successoribus multis in locis Euangelium prædicatum fuisse doceant. Quod nostra memoria experientia compertum est, multis longa & inusitata nauigatione patefactis terris, in quibus nulla notitia, nulla memoria erat Euangelij: itaque quod ad Romanos 10. 18. scribit D. Paulus, *sed dico numquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ uerba eorum*, per hyperbolen de his tantum gentibus, de quibus Apostolus loquebatur, id est de Asianis, & Europæis intelligendum est. Quod cum ita sit, dicendum non est id Christum Apostolis præcepisse, quod eos non fecisse constat. Tantum ergo uoluit Christus terminos ad illud usque tempus legi, Euangelioque prefixos reuellere, & non alios Euangelij, quàm orbis terrarum fines ponere. Nam & lex intra Iudæam terminabatur, *Notus in Iudæa Deus in, Israel magnum nomen eius*. Psalm. 75. 2. & ante, cum ad prædicandum Euangelium Christus misisset Apostolos, extra Iudæam excedere uetuerat, Matthæi 10. 5. *In uiam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne introieritis*. Hos nunc remouet terminos, & exiguis regni Iudæorum angustijs totius orbis amplitudinem opponit, quasi dicat, *euntes* non iam in Iudæam solùm, ut priùs sed *in mundum uniuersum prędicate*, Rupta enim est iam per mortem, & resurrectionem meam legis maceria, quæ intra Iudææ fines continebatur, Ephes. 2. 14. experti iam sumus quantum apud Iudæos proficiamus: auferatur igitur ab illis regnum Dei, & detur gentibus facientibus fructum eius Matthæi 21. 43. Ergo hæc uerba etsi affirmatione constent, non tam per affirmationem, quàm per negationem intelligenda sunt, quasi dicat Christus, Ite quocunque uolueritis, quocunque potueritis, ut Euangelium longè lateque diffundatis, nullos iam uobis locorum fines præscribo.

Prædicate Euangelium omni creaturæ.) Hæc Apostolicæ legationis materia est, ut prædicent Euangelium. Omnem creaturam hominem intelligi dubitari non potest, neque enim, ut ait Gregorius homilia in Euangelia 29. & libro 7. in Iob. capit. 8. & Beda in huius loci commentarijs, *euangelium, uel insensatis rebus, uel brutis animalibus fuerat prędicandum.* Quanquam ratio, quam hi duo afferunt auctores, nescio, an satis sit congrua, quòd homo omnem in se quodammodo creaturam contineat. Malim dicere attributionem esse, qua nomen generis uni tantùm speciei accommodatur, sicut Hispani solos infantes creaturas uocant. Melius idem Gregorius libro quinto, in librum 1. Regum capit. 14. & Beda notauerunt propterea homines hoc loco creaturas uocatos esse, ut nemo excipi à tam generali uocabulo posset intelligi. Itaque κτίσιν creatura pro generatione, aut generè posita uidetur. Nam quod Marcus dicit, *Prædicate euangelium omni creaturæ*, Matthæus c. 28. 19. dicit, *Docete omnes gentes*. Opponit ergo omnem creaturam, id est, omnes gentes vni Iudæorum genti, alludens ad id, quod dixerat Mathæi 10. 5. *In uiam gentium ne abieritis*, quasi edictū illud rescindat.

Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit.) Prætermittit Marcus, quòd Matthæus dixit, *Baptizantes eos in nomine Patris, et Filij, et Spiritus sancti*. Cur baptismum cū doctrina, fideque coniungat, illo apud Matth. loco disseruimus. Est baptismus quasi publica fidei ꝓfessio, & *corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutē* Rom. 10. 10. Proponit credentibus,

& ba-

& baptizatis premium, non credentibus supplicium, ut eos magis alliciat: id autem Apostolis dicit, ut alijs prædicent, quò eos faciliùs ad Euangelium trahant. Mirum, quàm multæ hæreses ex his paucis uerbis natæ sint. Primùm solam fidem ad salutem satis esse, quando sola hic à Christo exigi videatur. Nouorum quidem hæreticorum, sed non nouus error. Nam & Irenæus Marcionistas in eo fuisse indicat, & Tertullianus, aut eosdem, aut alios, quos hæreticos, qui idem dixerint, notat; & Augustinus ad eam hæresim opprimendam totum de fide, & operibus librum scripsit. Qui error, præterquàm, quòd est tam absurdus, ut refelli disputando non debeat: tota scriptura sacra, quanta est, propriè uerò 2. capit. epistolæ Iacobi penitus refutatur, vbi & nos sumus, si vitam Dominus, otiumque concesserit, refutaturi. Secundò, non posse quemquam, nisi ætate iam adulta, & disciplinæ capace baptizari, cùm baptizari ij tantum, qui crediderint, iubeantur, & infantes, qui doceri non possunt, nec credere possint; *fides enim ex auditu, auditus autem per verbum CHRISTI* Roman. 10. 17. In qua hæresi non solùm nunc Anabaptistæ omnes sunt, sed & nonnulli olim Catholici, Tertullianus in libro de baptismo, & Nicetas in commentarijs in orationem Gregorij Nazianzeni in sanctum baptisma non longè ab ea abfuerunt, vt in Matthæo capitulo 28. 19. diximus, ubi & hunc errorem satis refutauimus. Tertiò, baptismum nō esse ad salutem necessarium, quod Caluiniani ex sequentibus verbis colligūt, quia cùm dicat Christus, *qui verò non crediderit, condemnabitur,* non addit alterum membrum, & qui baptizatus non fuerit, quod ut adderetur, & orationis consequentia postulare, & auditoris aures expectare videbantur. Et hic antiquus est error; neque enim tam ingeniosi isti sunt, quàm uideri uolunt. Non inuenerunt ipsi hæreses suas, sed ab aliis olim hæreticis inuentas, & ab Ecclesia damnatas renouarunt. *Hic ergo* (inquit Tertullianus in libro de baptismo hunc locum tractans) *scelestissimi illi prouocant quæstiones. Adeo dicunt, baptismus non est necessarius, quibus fides satis est.* Non ergo propterea Christus secundum membrum non repetiuit, quòd baptismus ad salutem necessarius non esset. Quibus enim uerbis eius necessitas clariùs doceri potuit, quàm quibus Ioānis 3. 3. Christus dixit, *nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei?* Non agitur, inquiunt illi, de baptismo. Vbi igitur agitur? aut vnde illi contra alios hæreticos Anabaptistas probare possunt debere infantes baptizari? sed hunc secundum errorem illic de baptismo non agi, quia in illo hæret loco, illic refellemus. Fingamus tantùm dixisse Christum, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit:* neque secundam sententię partem addidisse, quis non uideret non solùm fidei, sed etiam baptismo salutem tribui, cùm pariter idem, & eodem modo de utroque dicatur, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit?* Adde quòd non dixit, Qui crediderit, & qui baptizatus fuerit, saluus erit, quòd si dixisset, uideri poterat significasse alterutrum, aut fidem solam, aut baptismum solum ad salutem satis esse, quia per disiunctionem dictum intelligi poterat: sed dixit, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit;* quod cùm per disiunctionem intelligi non possit, utrumque adeo ad salutem necessarium esse significatur, ut si alterum, siue fides, siue baptismus desit, nemó saluus esse possit. Cùm ergo uerba sequentia nihil prioribus detrahant, non potest ea esse ratio, cur Christus secundum membrum non repetiuerit, quòd baptismus non esset necessarius. Nam si in priore sententiæ parte baptismus salutis causa esse dicitur, & in posteriori defectus baptismi condemnationis causa esse significabitur. Cum idem Christus dicit Matthæi 19. 17. *Si vis ad uitam ingredi, serua mādata,* rectè colligitur eum, qui mādata non

serua-

Sola fides ad salutem non sufficit.

Baptismi necessitas contra Caluinistas.

ſeruauerit, ad uitam ingredi non poſſe, ergo & cum dicit, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, ſaluus erit*, rectè colligetur, ergo qui non crediderit, vel baptizatus non fuerit, condemnabitur. Certè Diuus Petrus prima epiſt. capitulo 3. 21. non magis nos nunc ſine baptiſmate indicat ſaluos eſſe poſſe, quam olim tempore diluuij extra arcam Noe quiſquam potuit eſſe ſuperſtes. Et verò quid attinebat Eunuchum illum Reginæ Candicis tam properè uix leuiter in curru inſtitutũ baptizari, ſimul atque aqua inuenta eſt, ſi baptiſmus ad ſalutẽ neceſſarius non erat Act. 8. 36. nonne poterat expectare tantiſper ut honeſtiore loco, commodiore tempore baptiſmum acciperet? Quid cuſtos ille carceris una nocte a Paulo, & Barnaba cum tota familia inſtitutus continuò baptizatus eſt, quaſi de ipſius uita, ſaluteque ageretur, ſi in tempus aliud baptiſmũ differret? Act. 16. 33. Quæ ergo fuit cauſa, ſi ea non fuit, quare Chriſtus ſecundum membrum non repetiuit? Aliquam certè fuiſſe credendum eſt, ſed cùm ea, ut probauimus, cauſa non fuerit, alia quærenda. Quidam hanc reddunt, quòd etſi utrumque & fides, & baptiſmus neceſſarium eſt, magis tamẽ neceſſaria fides, quàm baptiſmus, quia nunquam omnino ſine fide quiſquam ſaluus eſſe poteſt, quia, ut ait D. Paulus Hebræorum 11. 6. *ſine fide impoſſibile eſt placere Deo;* ſine baptiſmo autem aliquando poteſt: puta ſi credens, & baptizari cupiens, baptizari non potuit, ſi antequàm baptizetur, pro Chriſto uitam effundat.
Io. 15. 13. *Maiorem enim dilectionem nemo habet, quàm vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis*. Ita Algerus reſpondet libro tertio de ſacramento cap. 3. & D. Bernardus epiſtola 77. uera quidem ſunt iſta, ſed non facilè mihi perſuadere poſſum eò ſpectaſſe Chriſtum. Id fortaſſe dixiſſet, ſi de martyrio, aut de Spiritus ſancti efficacitate, id eſt ſi de baptiſmo, vt uocant, ſanguinis, aut flaminis, non de baptiſmi aquæ neceſſitate loqueretur, ut ea ratione oſtenderet tantam martyrij, tantam Spiritus ſancti eſſe uirtutem, ut is etiam, qui baptizari non poſſet aqua, ſolo martyrio, & ſola Spiritus ſancti caritate in cordibus noſtris effuſa ſalutem conſequeretur. Nunc autem, cùm de neceſſitate baptiſmi agat, exaggerare eã debuit, non diminuere. Alij, quia fides quaſi genus, baptiſmus, quaſi ſpecies eſt, & ſublato genere ſpeciem tolli neceſſe eſt, ſatis fuiſſe dicere, *qui non crediderit*, quia qui non credit, non baptizatur, cùm fides præcedat, baptiſmus ſequatur. Verum id quidem, ſed tamen quid ſi quis credat, & non baptizetur, quid illi futurum eſt? id enim dictu neceſſarium erat, & tamen dictum non eſt. Credo igitur ego, idque magis aſſeuerarem, ſi meliorem, quàm me auctorem haberem, non fuiſſe prætermiſſum, ut putatur, ſecundum illud membrum, Et qui baptizatus non fuerit. Nam licet uerbis expreſſum non ſit, ſenſu tamẽ eſt, quia cùm paullo ante baptiſmus unà cum fide coniunctus fuerit, & cum negatione fidei negatio baptiſmi ἀπὸ κοινοῦ eſt intelligenda. Qui non crediderit, & baptizatus non fuerit, condemnabitur. Solet quæri, quomodo iſta tam generalis ſententia uera ſit, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, ſaluus erit*, cùm multi, qui & crediderint, & baptizati fuerint, condemnentur. Negant id quidem hæretici Caluiniſtæ, qui putant neminem, qui veram fidem habeat, damnari poſſe: ſed hæc hæreſis partim eſt iam paullo ante a nobis refutata, cum docuimus nõ ſolam fidem, ſed etiam baptiſmum ad ſalutem eſſe neceſſarium, & ad Roman. 4. magis refutauimus. Nunc ponamus quod uerum eſt, multos, & uerè credentes, & ritè baptizatos ſæpe damnari. Legat de hac re cautè Gregorium homil. in Euangelia 29. & Bedam in commẽtariis ad hunc locum, quiſquis errare non uolet. *Fortaſſe*, inquit Gregorius, *vnuſquiſque apud ſemetipſum dicat, Ego iam credidi, ſaluus ero. Verum dicit, ſi fidem operibus tenet. Vera enim fides eſt, quæ in hoc quod verbis dicit, moribus non contradicit. Hinc eſt enim, quod de quibuſdam*

Locus Gregorij, & Bedæ explicatus.

ad.Tit. 1. 16. *falsis fidelibus Paulus dicit. Qui confi-*
tentur se nosse Deum, factis aũt negãt.
Epist.1.2. Hinc *Ioãnes ait, qui dicit se nosse* Deũ,
& mandata eius non custodit, mendax
est. Quod cũ ita sit fidei nostrę ueritatẽ
in uitæ nostræ consideratione debemus
Cap.2.17. 19. *agnoscere.* Tũc *enim veraciter fideles su*
mus, si qđ verbis promittimus, operibus
complemus. Quibus verbis non signifi
cant veram fidem non habere, qui o-
pera non habet, sed mortuam habe-
re, vt Iacobus ait, inutilem, & ad sa-
lutem haud multo magis conducen-
tem, quàm fidem dæmonum, qui *cre-*
dunt, & contremiscunt. Itaque veram
fidem hi auctores uocant non eam,
quę, si naturam spectes, fides uera
est: sed eam quæ non solùm vera, sed
fructuosa etiam est, tunc enim effica-
citer credimus, cũ fides in nobis per
ad Gal.5.6. caritatem operatur. Tenenda igitur
Regula scripturę admodum obseruanda. hoc loco illa, quam multis locis tra-
didimus, regula est, Generales senten-
tias plerumque esse subintellectis, si
non exprimantur, certis quibusdam
conditionibus intelligendas, *Omnis*,
inquit Ioel ca.2.32. *qui inuocauerit no-*
men Domini, saluus erit, cũ dicat Chri-
stus Matthæi.7.21. *Nõ omnis, qui dicit*
mihi Domine, *Domine, intrabit in regnũ*
cęlorum. Dicit rursus Christus eodem
capite ver.8. *Omnis, qui petit, accipit*, di
cit Iacobus c.4.3. *Petitis, & non accipi-*
tis Reddit causam, *Eò*, inquit, *quòd*
male petatis, vt in concupiscentijs vestris
insumatis. Vnde colligimus genera-
les illas promissiones ita intelligen-
das, *Omnis qui inuocauerit nomẽ* Domi
ni, saluus erit, si reliqua, quæ debet, fa-
ciat, id est non stabit per Dominum,
aut per eius nomen, quod ad saluan-
dum satis est per se potens, quò mi-
nùs saluus sit. *Et omnis, qui petit acci-*
pit, intelligendum esse, si bene petat,
vt Iacobus Apostolus interpretatur,
id est, nunquam per Deum, sed per ip
sum stat, quò minus accipiat, quia
aut iniusta, aut iusta iniuste petit. Ad
eundem modũ, quod hoc loco Chri-
stus dicit, intelligendum, *Qui credide-*
rit, & baptizatus fuerit, saluus erit, nõ
solùm si verè, sed etiam si bene credi-
derit, ac baptizatus fuerit. Bene autem
credit, & baptizatus est, qui opera, quę
fides ab eo, & baptismus exigit, facit,
atque hoc est, quod paullo ante cita-
tus D. Gregorius dicere uoluit. *Tunc*
inquit, *veraciter fideles sumus, si quod*
uerbis promittimus, operibus cõplemus.
In die quippe baptismatis omnibus nos
antiqui hostis operibus, atque omnibus
pompis abrenuntiare promisimus. Eo-
dem modo interpretatur D. Augusti-
nus serm 11. de verbis Domini secun-
dum Matth. *Qui crediderit, & baptiza*
tus fuerit, saluus erit, non utique intelli-
gimus eo modo credentem, quo & dęmo-
nes credunt, & contremiscunt, nec in eo
numero baptizatos, in quo Simõ *Magus*
baptizari potuit, sed saluus esse non po-
tuit: sed quosdam intuebatur in ea sci-
licet fide constitutos, quæ Apostolo di-
stinguente per dilectionem operatur. Si-
militer exponit Eut.

17. *Signa autem eos, qui crediderint,*
hæc sequentur.) Non possum melius hu
ius loci difficultatem indicare, quàm
positis verbis D. Bernardi sermone
primo de Ascensione, *Nec minor*, in-
quit, *fortasse uidebitur ipsis quoque reli*
giosis ex hoc verbo prouenire desperatio,
quam ex uerbo priore vanæ spei data sæ
cularibus occasio uideretur. Quis enim
ea, q̃ in præsenti loco scripta sunt, signa
videtur habere credulitatis, sine qua ne-
mo poterit saluari, quoniam qui nõ cre-
diderit, cõdemnabitur? Et sine fide impos Hebr.11.6.
sibile est placere Deo? Respondet eodẽ
loco Bernardus, *Nec difficile arbitror*
nosse, quemadmodum intelligi signa pos-
sint præsentia, vt sint indubitata signa
credulitatis. Primum enim opus fidei per
dilectionem operantis cordis compunctio
est, in qua sine dubio eijciũtur dęmonia,
cum eradicãtur è corde peccata. Exinde
qui in Christum credunt, linguis loquũ-
tur nouis, cum iã recedant vetera de ore
eorum, nec de cætero uetusta proptoparẽ Psal.140.4.
tum lingua loquuntur declinantium in
verba malitiæ ad excusandas excusatio
nes in peccatis. Vere ista dicta sunt, sed
dubium non est Christum non de
istis loqui signis. Ergo quemadmo-
dum superiorem illam, generalemq;
sententiam, *Qui crediderit, & baptiza*
tus fuerit, saluus erit, adhibitis certis
condi-

conditionibus intelligendam esse dicebamus: sic etiam hæc non absolutè, & vniuersè, sed cum nonnullis interpretationibus intelligenda est. Eæ autem sunt, quinque. Prima est hic non de actu faciendi miracula, sed de potestate agi. Certum enim est non omnes, qui crediderunt, & baptizati sunt, re ipsa miracula fecisse, omnes tamen illis saltem initiis facere potuisse vero simile est. Credidit certè Ioannes Baptista, & quamuis scriptura non dicat, tamen baptizatus, sicut & Apostoli fuisse creditur, *signum* tamen *fecit nullum* Ioannis 20.41. Secunda est non esse hoc necessariò de singulis hominibus intelligendum. Cum enim hoc donum faciendi miracula non propter priuatam cuiusque, sed propter communē Ecclesiæ vtilitatem concessum fuerit, valde vero simile est non singulis Christianis fuisse datum, sed his tantum, à quibus conueniebat ad propagandam, & stabiliendam fidem hæc fieri miracula. Quid enim necesse erat, ut singulæ etiam mulierculæ miracula facerent, cùm id aliis vtile non esset, ipsis verò perniciosum esse posset. Tertia est, non de omni tempore, sed de eo tantùm hoc esse intelligendum, quo ad eum finem, propter quem ea potestas concedebatur, id est ad fidei propagationem, confirmationemque erant miracula necessaria, fuerunt autem necessaria, antequam fides propagata satis, & roborata esset ut rectè Gregorius homil. 29. & Beda respondent, *Nunquid nam fratres mei, quia ista signa nō facitis, minimè creditis? sed hæc necessaria in exordio Ecclesiæ fuerunt. Vt enim ad fidem cresceret multitudo credentium, miraculis fuerat nutrienda; quia & nos, cū arbusta plantamus, tamdiu eis aquam infundimus, quousque ea in terra iā coaluisse videamus: & si semel radicem fixerint, irrigatio cessabit.* Simile quiddam in lib. de vera religione ca. 25. scribit Augustinus. *Cum enim Ecclesia Catholica per totum orbem diffusa, atque fundata sit, nec miracula illa in nostra tempora durare permißa sunt, ne animus sē per visibilia quæreret, & eorū consuetudine frigesceret genus humanum, quorū nouitati flagrauit*, & libro de utilitate credendi contra Manich. c. 16. *Facta igitur sūt illa miracula opportunissimè. vt ijs multitudine credentium congregata, atque propagata, in ipsos mores utilis conuerteretur auctoritas.* Neque uerò existimandum est iam in credentibus omnino faciendorum miraculorum extinctam esse potestatem, ut multis verbis de hac quæstione disserens lib. 22. de ciuitate Dei ca. 8. multis D. August. probat exemplis. Quod ibi, quod sermone 7. de sanctis in Episcopatu suo, quod se etiam præsente, atque inspectante ad sancti Stephani Protomartyris reliquias duorum annorum spatio narrat facta esse miracula? Quarta est, non esse hoc ita intelligendum, quasi quicunque dono isto faciendi miracula à Deo ornatus est, ista omnia, aut faciat, aut facere possit, quæ hic à Christo credentes consequutura commemorantur, sed ita, ut alia alii facere possint, ita Apostolo Paulo interpretante 1. Cor. 12. 4. *Diuisiones gratiarum sunt, idem aūt spiritus: & diuisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus: et diuisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus. Vnicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem, alÿ quidem per spiritū datur sermo sapientiæ, aliÿ sermo scientiæ secūdum eundē spiritum, alteri fides in eodē spiritu, aliÿ gratiæ sanitatū in vno spiritu, aliÿ operatio uirtutū, aliÿ prophetia, aliÿ discretio spirituū aliÿ genera linguarum, aliÿ interpretatio sermonum.* Viguit quidem initio tantopere miraculorum vsus, ut rari admodum Christiani essent, qui omnia non facerent. Duo maximè ferè omnibus communia erant, alterum loqui linguis, ut apparet Actorum 2.4. & 10. 46. & 19. 6. Quamquam etiam tunc linguarum donum proprium fuisse quorundam docet D. Pau. 1. Cor. 12. 10. & 14. 2. 4. 5. alterum demones eiicere, ut ex Iust. Tert. & Lactant. alibi docuimus. Quincta est, hoc ipsum, quod exposuimus miraculorum donum non sta-

tim,

Quomodo Christianis potestas data miraculorum.

tim, vt quisque credebat, atque baptizabatur, fuisse consecutum; per impositionem enim manuum, id est, per Confirmationem, quia Spiritus sanctus effundebatur potius, quàm per baptismum id recipiebāt. Exemplum est Actor. 19. 6. Qua re apertè significabatur baptismum per Confirmationem quodāmodo perfici, quod a Pontifice quodam Romano dictum non impudēter solum, sed etiam indoctè * hæretici rident.

Confirmationis sacramentum. S. Vrba. I. Epist. 2. ad omnes fideles S. Melchiade epi. ad Episc. Hisp. de cō secr. dist. 5. * Calu. 4. inst. c. 19.

19. *Et Dominus quidem Iesus, postquam locutus est eis.*) Hæc non statim acciderunt post superiorem Christi apparitionem in ver. 14 ut D. Augustinus libro tertio de consensu Euangelistarum cap. 25. & Gregor. homilia 29. in Euangelia, & Beda videntur existimare, de quorum opinione supra ver. 14. disseruimus: sed acciderunt triginta duobus diebus post. Nam apparitio illa, vt diximus facta fuerat octauo post resurrectionem die Ioan. 20. 26. uersatus autem est cum Apostolis Christus post resurrectionē dies quadraginta Actor. 5. 3. Deinde apparitio illa facta est Ierosoly. vt scribit Io. capit. 20. 26. postea discipuli ierunt in Galilæam in montem, in quem præmiserat eos Christus, Matth. 28. 16. Iterum verò rediit cum discipulis in Iudæam, quia uolebat eos Ierosolymæ Spiritus sancti aduentum expectare, indeque ordiri Euangelij prædicationem Lucæ 24. 49. & Actor. 1. 4. Quadragesimo autem post resurrectionem die *eduxit eos foras in Bethaniam in Montem Oliueti*, atque in cœlum cernentibus illis euectus est Lucæ 24. 50. & Actor. 1. 12. Quæ omnia, quia ex litteris sacris colliguntur auctore alio non est opus: monuit tamen hoc ipsum Euthym. *Postquàm locutus est*, inquit, *non hæc solum, sed & omnia uerba, quotquot eis locutus est, à die resurrectionis suæ, donec completi sunt quadraginta dies, in quibus apparebat discipulis, & conuersabatur cum eis.*

Assumptus est in cœlum.) Assumptus dicitur, non quasi non sua ipse uirtute in cœlum ascēderit: sed sicut dicitur ex mortuis a Patre suscitatus Actor. 2. 24. & 3. 15. & 4. 10. & 5. 30. & 10. 40. & 13. 30. 34. 37. & 17. 31. & Rom. 4. 24. & 8. 11. & 10. 9. & 1. Corin. 15. 15. & 2. Corint. 4. 14. & ad Galat. 1. 1. & ad Colossen. 2. 12. quamuis ipse se certè suscitauerit, *etsi crucifixus est*, ut ait D. Paulus *ex infirmitate, sed uiuit ex uirtute Dei*, 2. Corinth. 13. 4. *& mortificatus quidem carne, uiuificatus autem spiritu* 1. Petri 3. 18. Quemadmodum ergo suscitatus a Patre per attributionem dicitur, quia suscitare mortuos magnę potentiæ est, & potentia Patri tribuitur; & ita assumptus scilicet a Patre per eandem attributionem dicitur. Quo autem modo assumptus in cœlum fuerit, fusiùs explicat Lucas Actorum 1. 4. 9. vbi, & nos copiosiùs sumus, si Deus uolet, explicaturi. Hic de sola ad dexteram Patris sess. de qua solus scribit Marcus, dicendum est.

Et sedet a dextris Dei.) Quomodo Christus ad dexteram Dei sedeat, Cyrillus Catech. 14. inexplicabilem putat esse quæst. Tria sunt, in quibus difficultas tota consistit, quid sit sedere, quid ad dexteram Dei, qua ratione, tāquam Deus, an tanquam homo ad dexteram Patris sedere dicatur Christus. Ridiculi nonnulli ex nouis hæreticis sunt, qui sedere hoc loco certum quendam humani corporis positum significare putant. Non enim sedere in cœlo dicitur Christus propter habitum corporis, quem si spectemus, stare magis crediderim, quàm sedere; nō solùm quia stantem Stephanus se uidisse dicit tùm, cùm indicare uellet se eum eodem prorsus, quo erat habitu, cōspexisse Act. 7. 55 56. sed etiam quia stare perfecti, atq; ualentis: sedere, aut iacere infirmi, languidi, aut lassi est; neque enim nisi aut quiescendi, aut cibi somniue capiendi, aut alius necessitatis causa sedemus, iacemusue. Stare naturalis homini habitus est, qualem, & in Christo, & in beatis omnibus esse probabile uidetur. Quid ergo sit Christum in cœlo sedere, aptissimè explicat D. Paulus 1. Corinth. 15. 25. Nam, quod Dauid Psal. 109. 1. dixerat

Christus, & beati in cęlo stanti potius, quàm sedent.

sede

Quid Christũ ad dexteram Patris sedere.

sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum; ipse dicit. *Oportet eum regnare, donec ponat omnes inimicos eius sub pedibus eius.* Sedere igitur regnare est, Ecclesiamque gubernare, eadem phrasi, qua dicere solemus GREGORIVM XIII. nunc Romæ sedere. Sic Sedulius Poeta interpretatus est,

Lib. 5. Carmin.

Aethereas euectus abit sublimis in auras,
Et dextram subit ipse Patris, mundumque gubernat.

Credo tamen non solùm Christi regnum, sed quietem etiam significari, quasi post longum huius uitæ laborem, post passionem, post pugnam sedere, ac quiescere, quasi rex in suo throno dicatur alta fruens pace. Id multis scriptura locis indicat, in quib. Christi passioni, atque laboribus sessionem opponit Matth. 26. 64. Marc. 14. 62. Lucę 22. 69. Acto. 2. 34. 36. & 5. 30. 31. Rom. 8. 34. Ephes. 1. 20. Hebr. 1. 13. & 12. 2. *Aspicientes in auctorem fidei, & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem confusione contempta, atque in dextera sedis Dei sedet.* Habeo huius interpretationis auctorem Ambr. serm. 60. *Secundum,* inquit, *consuetudinem nostram illi consessus offertur, qui aliquo opere perfecto victor adueniens honoris gratia promeretur, ut sedeat. Ita ergo, & homo Iesus Christus passione sua diabolum superans, resurrectione sua inferna reserans, tanquam perfecto opere ad cœlos victor aduenięs, audit a Patre, sede ad dexteram meam.*

Quid intelligendũ per Dei dexteram, ad quam Christus sedet.

Dextera autem Dei, quid significet, maior est quæstio. Qui certum in cœlo locum dextræ nomine designari putant, quod nonnulli ex huius tẽporis hæreticis faciunt, audiendi non sunt, quia adeo sũt absurdi, ut ab aliis eiusdem sectæ paullo doctioribus hæreticis irrideantur. Neque enim Pater dexteram, sinistramue manum habet, sed totus ubique est. Itaque, & cum Christus in terris est, ut certè est in Eucharistia, & vt fuit cum a Paulo visus est Actorum 9. 4. 5. ad dexteram etiam sedet Patris: nam & ad iudicium ad dexteram Dei sedens uenturus dicitur supra cap. 14. 62. & Matt. 26. 64. quod fieri non posset, si certus, fixusque dexteræ nomine locus intelligeretur, & eum errorem D. August. in libro de fide, & symbolo cap. 7. & libro de agone Christiano capit. 26. refutauit. Metaphoricè igitur dexteram sumi necesse est: sed de ea ipsa metaphora disputatur. Ariani, ut auctor est Basilius lib. de Spiritu sancto cap. 6. dexteram Patris interpretabantur supremum inter creaturas locum, quod ex Paulo ad Ephes. 1. 20. 21. probabant, *Suscitans illum a mortuis, & constituens ad dexteram suam in cœlestibus supra omnem principatum, & potestatem, & uirtutem, & dominationem, & omne nomen, quod nominatur non solùm in hoc sæculo, sed etiam in futuro,* & quod nos etiam consessuri cum illo dicamur ad Ephes. 2. 6. Cæterum perspicuum est. D. Pauli testimonium ad Hebr. 1. 13. ubi Christum angelis tãquam creatorem creaturis opponens, *Ad quem,* inquit, *angelorum dixit aliquando, sede à dextris meis?* Omnium fere ueterum auctorum opinio est per dexteram Patris gloriæ, honoris, maiestatis, potentiæ, rerumque omnium ęqualitatẽ designari Athan. orat. 2. contra Arian. Basilij libro de Spiritu sancto capitulo sexto, August. libro de agone Christi. capitulo 26. & libro de fide, & symbolo capitulo septimo a qua sententia nolim temere discedere. Cæterum valde meus in eam opinionem animus inclinat, ut existimem per dexteram non solum æqualitatem, sed quiddam etiam ęqualitate maius significari, non quòd filius quidquam maius, quam Pater habeat: scio enim omnibus rebus æquales esse: sed quòd maiorem præ se, si officij functionem consideremus, dignitatem ferat, cùm ad dexteram, id est regali in sede sit Ecclesiam inde gubernans, donec Pater ponat inimicos eius scabellum pedum eius: sicut in iudicio non habebit quidem re ipsa maiorem, quàm Pater honorẽ, non maiorem potestatem, sed maiorem tamen ostendet, ac præ se ferret, quia

ipse

ipse non Pater Iudicis officium uisibiliter exercebit: *Omne enim iudicium Pater dedit filio* Ioannis 5.22. Moueor cõsuetudine loquendi, unde sine dubio metaphora ista ad dexteram Patris sedendi traducta est. Cum tres simul sedent omnium more gentium, qui honoratissimus est, sedet in medio. Cum autem sedent duo, qui honoratior est, sedet ad dexteram. Exemplum est libr. 3. Regum capit. 2. 19. ubi cum Bethsabee mater Salomonis Regis eum inuiserit, iussit Salomon ad dexteram suam alterum poni thronum, in eoque sedere matrem, ut eam superiorẽ agnosceret. Animaduerto autem in literis sacris nusquam Spiritum sanctũ, sed solum Patrem, & Filium dici sedere, quòd sedere, ut dixi, gubernare sit, & non Spiritus sanctus, sed Pater, & Filius dicantur gubernare, gubernare, inquam, extrinsecus, nam intrinsecus quidem animos hominum regere Spiritus sancti proprium est. Cum ergo solus Pater, & Filius sedeat, & Filius ad dexteram Patris sedere dicatur, significatur honoratiore quodam modo esse loco, non quòd re ipsa maior sit, sed quòd cùm Regis officium exerceat, maiorem prae se ferat dignitatem. Ceterum neque ipse hanc sententiam uiris praesertim doctis repugnantibus tueri velim, neque lectorem mea ductum auctoritate sequi, cùm neminem, qui id doceat, auctorem inueniam, & qui neget inueniam Ambros. sermon. 60. sciamque D. Athan. etiam Spiritum sanctum ad dexteram Patris in sede collocare; proponere tantum nolui, & in medio relinquere ab alijs me doctioribus iudicandam. Tertia quaestionis pars nihilo magis est facilis. Nam si Christus, qua Deus est, ad Patris dexteram, id est aequalitatem sedere dicitur, antequam in coelum ascenderet, sedebat, quia aequalis erat: si qua homo, ne post ascensionem quidem sedet, quia aequalis Patri esse non potest. Quod si propter unionem cum diuinitate, quam uocant hypostaticam, ad Dei aequalitatem homo ille euectus esse dicitur, ante ascensionem euectus erat, quia ante erat unitus. Hanc ob causam Cyrillus Catechesi. 14. hanc quaestionem incomprehensibilem esse dixit. Ac ille quidem non, ut hominem, sed ut Deum ad Patris dexteram sedere putat, semperque sedisse, nec, cur priùs nunquam ante sedere dicatur, rationem vllam reddit. Sic etiam Athan. orat 2. contra Arian. Basilius lib. de Spiritu sancto capit. 6. Damasc. lib. 4. cap. 2. Cyril. Alexandr. Alij ut hominem sedere dicunt, Epiph. in Ancor. & Ambos. libr. 2. de fide cap. 4. Vtrumque mihi uidetur uerum esse; nam cum sedere proprium corporis sit, non dubium, quin Christus ratione corporis, humanaeque naturae sedere ad dexteram dicatur Patris, non quòd verè sedeat, ut paullo supra docuimus, sed quòd ea metaphora, qua sedere dicitur, à corpore sit sumpta. Rursus cum sedere ad dexteram Patris sit aequalem cum illo gloriam, aequalem habere maiestatem, & eam gloriae, maiestatisque aequalitatem, nisi propter hypostaticam cum diuinitate coniunctionem corpus non habeat, fit, ut propter diuinam naturam, qua patri aequalis est, sedere ad eius dexterã dicatur Christus. Humana natura dat Christo, ut sedeat, diuina, ut ad dexteram sedeat. Cur ergo ante quàm ad cęlum ascenderet, sedere ad dexteram Patris non dicebatur, cùm iam esset humana diuinae coniuncta naturae, & diuina aequalem cum Patre gloriam haberet? Primum, quia ita Christo uolente nondum eius humana natura glorificata erat. Deinde quia Christus ipse, ut Deus etsi aequalem cum Patre habebat maiestatem, extrinsecus tamen non ostendebat, adhuc uermis, & non homo, adhuc formam gerens serui, adhuc laborans, adhuc patiens, adhuc pugnans; & non sedetur dum pugnatur. Stantem enim, ut ille dixit, mori oportet Imperatorem. Sedetur post pugnam, sedetur post uictoriam, sedet, qui triumphat; sedet, qui regnat. Non praetermittendum, quod Irenaeus lib. 3. c. 11. obseruauit, propterea Marcum de sessione Christi ad dexteram Patris egisse ab alijs

Lib. 1. in Ioan. cap. 22.

Christus an ad dexterã Patris ut homo sedeat.

Psal. 21. 7. Philip. 2. 7

Vespasianus. ex Dione in fine uitae eiusdem.

alijs Euangelistis prætermissa, ut ostenderet impletam in eo fuisse Dauidis prophetiam Psalm. 109. 1. *Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis*.

20. *Illi autem profecti prædicauerunt*.) Non statim, sed decem post diebus, cũ Spiritus sanctus in eos effusus est. Sic enim illis Christus præceperat Lucæ 24. 49. & Actor. 1. 4. sed quia Marcus narrauerat, quomodo Christus iussisset eos ire in mundum uniuersum vers. 15. Voluit docere ita Apostolos fecisse, quemadmodum à Christo iussi fuerant, ut Gregorius homil. in Euangelia 29. & Beda in commentarijs adnotarunt.

Prædicauerunt ubique.) Id est non solùm inter Iudæos, sed etiam inter Gentiles, ubicumque potuerunt, nulla iam ullius loci, ullius nationis habita ratione; uide supra uersu. 15.

Liberũ arbitrium.

Domino cooperante.) Conatus eorum adiuuante. Negant Caluinistæ, & Lutherani nos cum Deo cooperari, atqui scriptura non solum nos Dei 1. Corinth. 3. 9. sed quod multo maius est Deum nostri coadiutorem, & cooperatorem esse docet. Nos cum scriptura loquimur, cum scriptura sentimus; hæretici, qui nouo sensu, noua utuntur lingua, barbari nobis sunt.

Et sermonem confirmante sequentibus signis) Efficiendo, ut miracula per eos fierent, quibus Euangelicum uerbum, quod prædicauerant, confirmaretur. Facit Marcus Deum miraculorum auctorem, quia etsi Apostoli ea verè faciebant, tamen ea potestas non illis à natura, sed singulari à Deo dono concessa erat: ideo autem hoc uidetur Euãgelista dixisse, ut ostenderet vera fuisse, quæ Christus promiserat. ver. 17. c. 6. 7 vt Greg. hom. 29. in Euangelia, & Beda obseruarunt. *Quid in his*, inquit Gregorius, *considerandum est, quid memoriæ commendandum, nisi quod præceptum obedientia, obedientiam uerò signa sequuta sunt?*

FINIS.